KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA
B. 38. II

1128141/2.

אוֹצָר הַסְּפָרוֹת

האוצר בקרבו תורה וחכמה, דברי־הימים ובקרת, מליצה ושיר, גם תולדות אנשי שם ותמונותיהם.

ושתי מחלוקות כוללות לו:

אוצר התורה וההכמה.

בו יבואו:

א) מאמרים לשאלות הזמן הנוגעות לבני ישראל בכל ארצות פזוריהם.

ב) לדברי הימים לעמנו.

ג) דברי תורה ומחקר: בינה במקרא, תלמוד ואגדה; לתולדות התנאים, האמוראים וגאוני קמאי; לתולדות הספרות והספרים.

ד) תולדות אנשי שם בעמנו עם תמונותיהם.

ה) בקרת. השקפות כוללות על הספרות בזמן העבר ובזמן ההוה, בקרת ספרים חדשים, וביבליוגראפיה.

אוצר המליצה והשיר.

בו יבואו:

א) שירים.

ב) משלי עם ומשלי חכמים.

ג) ספורים גדולים וקטנים, תמונות ומחזות מחיי העם.

ד) מסעות בערי ישראל ותהלוכות רוחן.

ה) מאמרי הומאָר וסטירא.

ו) מכתמים שונים.

כל אלה חברו יחד בעזרת גדולי הסופרים בימינו ויוצא לאור מדי שנה בשנה.

על ידי

שאלתיאל אייזיק גראָבער

ביאראסלויא

שנה שניה

קראקא

בדפוס של ה"ה יוסף פישער

שנת תרמ"ח לפ"ק

M. T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Druck von Josef Fischer. — Verlag von Eisig Gräber, Jaroslau.

KRAKAU. 1888.

מבוא האוצר.

„אנכי אינני לא רבני ולא קראי, לא חסיד
„ולא משכיל, לא תורני ולא מקובל, לא מחבר
„ולא מבקר, אלא הריני מקבל את האמת
„ודברים נכוחים ממי שאמרם".

(עלי־פי דברי הרשד"ל ז"ל
בהקדמתו לס' „המצפה")

„נסיון מחבים" יאמרו בצדק האנשים, הנסיון הוא המורה הנאמן לאדם, ואם יכשל פעם אחת לרגלי המאמר הידוע „כל התחלות קשות" — הנה יוסיף חיל ועצמה, יוסיף דעת ויוסיף להזהר בפעם השניה, כי הנסיון המורה הנאמן יעמוד הפעם על ימינו לתמכו ולסעדו.

כדברים האלה עלו על לבי בתתי היום את הספר השני לפני קהל הקוראים. בשנה העברה בהוציאי לאור את „בית אוצר הספרות" לבראשונה לא ידעתי עוד מה העבודה הזאת לי, מה חפץ הקוראים, ומה יענו המבקרים; אמנם כן, אף כי כבר הוצאתי לאור ספרים גדולים ונודעים בשם („תגרות ד"ל", „תגרות ס"ה" ועוד) אולם כל אלה היו ספרים שלמים, שם מחבר חתום עליהם, ואני אין לי עסק בתוכנם; לא כן בבואי לתת ספר שנתי לפני העם ספר הכולל ענינים רבים ושונים. — והנה אם מלאכתי לא שלמה היתה בשנה העברה, כן בגוף המאמרים, כן בסדורם וכן בהדפסתם, — הנה הורני הפעם הנסיון דעת, ותקותי חזקה כי השנה הזאת יפיק „אוצר הספרות" הזה רצון, לא חסתי על עמלי, לא חסתי גם על כספי למען הוציא מתחת ידי דבר מתוקן.

ראיתי ונתתי אל לבי כי שפיר אמרו חז"ל: בשם שאין פרצופותיהם של בני אדם דומים כן אין דעותיהם דומות; כן הוא בכל דבר וכן הוא גם בספרות: מה שזה מהלל יהלל השני, ואת אשר יזום השני תחת לשונו ישפילנה הראשון עד לעפר; זה מחזיק בנושנות וקורא „צא טמא" לכל אשר בחכמה והשכלה יסודו, ומשנהו הנהו משכיל וקורא תגר על כל אשר לאטונה יגבר; אלה צועקים „לאם" ואלה „בעלי דת", רבים אומרים: מי יראנו טוב בארץ אשר אנחנו יושבים עליה, ואחרים יענו לעומתם: אך ארץ הצבי צבי היא לכל בני ישראל; — וכדברים האלה נראה גם בדברי תורה וחכמה... ואנכי הצעיר אשר לא נתתי לשופט ומוכיח בין חלוקי הדעות האלה, לא מלאני לבי לאמר: אך למטרה זו אשים פני, ורק למען הדברים האלה אקדיש את ספרי, ושמתי לי לחוק לאסוף את כל מאמר ומאמר, אם

M. TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

אך כתוב הוא בהגיון ישר ובשפה ברורה, מבלי פנות אל דעת המחבר ואל שטתו ותמיד אשוה נגד עיני מאמר החכם הכולל הר"ר שד"ל ז"ל, אשר הצגתיו בראש דברי אלה, לאמר: "הנני מקבל את האמת ודברים נכוחים מי שאמרם".

בשטה זו אחזתי ולא אפנה, ובשטה זו אלך בהוציאי לאור את "אוצר הספרות".

"אוצר" קראתיו, ואוצר יהיה. הנה אשים לב לבלתי יבואו אל תוכו דברים אשר קל ערכם מאד, ואשר אין שַׁוְיָם כדאי להאָצר; אולם כל אשר שויו בקרבו וערכו לעצמו, אביאו תוך אוצרי, מאין פנות אל שטתו ודעתו.

והיה אם ימצאו איזה קוראים נחת רוח במאמר אחד, ואחרים במאמר שני ועוד אחדים במאמר שלישי, — הנה אנכי את נפשי הצלתי, וכבר כדאיה המלאכה אשר לפני.

"אוצר הספרות" הנהו ספר לכל עדת בני ישראל, לכל הקוראים שפת עבר, לכל החפצים בספרותה ולכל אשר יקרים לו דברי סופריה; לא לפלגות אשים לב, ולא לאחדים אוציא לאור ספר שנתי. — ועל כן לא יפלא בעיני המבקרים אם אין שני סופרים מתנבאים בו בסגנון אחד, ואם אין דעה ומטרה (ריכטונג) אחת לכלם. — ה"אוצר" הזה הוא בית ועד לחכמים, וכל אחד יחוה בו דעו.

אך את זאת שמתי אל לבי להיות רק חכמים מפורסמים באי הבית הזה, להיותם סופרים מובהקים נודעים לשם, אשר שמם יעיד על מעשי ידם, וחכמתם תעמוד גם לי לצור מעוז.

אלה הם הדברים הנוגעים לפנימיותו של ה"אוצר". אולם מה שנוגע לסדורו, הנה יראה הקורא, כי עשיתי הפעם סדור ישר לו, סדור טוב ונכון; חלקתים לשנים, וחלקתי כל מחלוקה לפרקים, וכל פרק ופרק מלאתי מכל טוב הספרות, מאמרים מגדולי הסופרים מחכמים מובהקים ונבוני דעת. —

את הפרק תולדות אנשי שם, מלאתי גם כן מתולדות אנשים מצוינים, גם לא חסתי על כספי ונתתי תמונותיהם בצדם, תמונות כליל היופי, כאשר יראה הקורא וישמח לבו.

גם על הדפוס שמתי עין כי יהיה כליל בהדרו, והנני נותן את ה"אוצר" לעין הקורא, בתקוה חזקה כי יוסיף הוד והדר מדי שנה בשנה, כי יוסיף לעלות במעלות, וכל אשר יזקין — יחכים!

המו"ל **ש. א. ג.**

לנעילת שערים.

בטרם אצא מאת פני הקוראים עלי עוד להשיב תשובה כללית לשואלים רבים. בימים האחרונים באו אלי מכתבים רבים מידידי ומיודעי שמי, וישאלוני ע"ד „העורך" של ה„אוצר" הזה: ולמען אשר ידעו כל קהל הקוראים בשלמי כל הסער הזה, הנני להעתיק בזה מכתב אחד אשר קבלתי מארץ רוססיא, אשר הוא כולל בקרבו כל השאלות בענין הזה ככתבו וכלשונו, ואענה עליו תשובתי אשר תהיה לכל השואלים.

וזה לשון המכתב:

„לכבוד ה'... ש. א. גראֶבער מוצא לאור „אוצר הספרות".

„קראתי את המודעה אשר הדפיס כבודך במכ"ע על דבר „אוצר הספרות" „שנה שניה, ומצאתיך אומר: „והאנשים האחדים המתפארים במכתביהם „כי המה עורכים למכתב־שנתי הזה שקר דבריהם". — הדברים האלה „נתנו לי ושות לפנות אליך ולבקש מאתך להוצאני מן המבוכה, אשר לא אדע „לדין בה. הן ידעתי כי בכל המודעות בשנה דאשתקד נדפס שמך ביחד עם „המעריך" פ. שמולינסקי, וזה מקרוב בא לידי ספר „בית הבחירה" ושם כתוב: „שמואל פֿיליב, מעריך בית אוצר הספרות". שאלתי את נפשי: שמואל „פֿיליב מאן דכר שמיה? מי שמהו פתאם למעריך תחת פ. שמולינסקי? ועתה „אתה מודיע כי אין כל מעריך,—ומה החלום הזה אשר נחלום? האין זאת מופת „חדש על השארלאטאניזם השורר בספרותנו?

„בדרך אגב אשאלך והודיעני דבר על שמואל פֿיליב הזה; הן גם אתה „יושב בגאליציה ונהירין לך אנשיה: האין זה שמואל פֿיליב אשר לפני שנים „שלש כתב עליו מו"ל את „הקול" בוויען, לאמר: „המעתיק הוא הנער שמואל „פֿיליפ" המכנה עצמו גפן הבבלי, ובשם הזה כבר רימה מולי"ם רבים „אשר לא שעו להשם פֿיליפ הידוע להם. הוא חתם עצמו במכתביו הפרטים „גאָטטעסנאמען" ושנה הבית והרחוב שהוא דר בו גם כתב כי הוא הולך „למסעיו בארץ גאליציען וע"כ נעתרנו לו עד שנודע לנו מי הוא *) הזה הוא „פֿיליב אשר בשם „אוצר הספרות" נקרא?... הזה הוא פֿיליב אשר הודיע בשנה „העברה על המעטפה של „בית אוצר הספרות" לאמר: „שם ויפת. מכ"ע חדשי „ספרותי ומדעי אשר יצא לאור על ידי ישראל ראלל והרא"ש פֿיליב", „ואח"כ כאשר נדפסו החוברות (כתוב הון ה"י) לא יזכר ולא יפקד שם שם פֿיליב?... „האמנם הוא פֿיליב, הוא גאָטטעסנאמען, הוא גפן הבבלי, הוא שמולינסקי, ומי „יודע עוד כמה שמות ימציא בכל יום בכל עת ובכל שעה? גם זאת נפלא בעיני

*) „הקול", שנה ששית מו' 297, „קול עמות" כ"ד 223.

„איכה ירהיב בנפשו עז לשקר במלתא דעבידא לגלוי, איך החי יכחיש את החי בארץ אחת וגם בעיר אחת (הלא גם הר״י ראלל מסכנו בלבוב), האין שם לב לדברים כאלה בארצך? כו׳ כו׳.

הנני ידידך ומכבדך יעקב נפתלי הויכבערגער.

וזאת היא תשובתי:

קשה לי מאד לענות על דבריך; אמת כי הנני יודע ומכיר את זה האיש שמואל פֿילים, אמת כי בשנה העברה עזר על ידי בעריכת „בית אוצר הספרות", וכאשר שאלתיו מדוע ישנה שמו ולא יחתום מפרש, ענה כי טעמו כמוס עמדו. על הדברים אשר אינם נוגעים לי ולה„אוצר הספרות" לא אשיב מאומה לבלתי פגוע בכבוד איש אשר היו לי דברים עמו.—אבל זאת אוכל להגיד הפעם בפומבי, כי אין כל צדקה עתה להאיש הזה לכנות את עצמו בשם „מעריך בית אוצר הספרות", באשר כי באמת אין לו כל חלק ונחלה בעריכת הספר הזה, לא מני ולא מקצתי׳,—אין איש מיוחד במערכת „אוצר הספרות", וכאשר הודעתי נאמנה כן הוא: „כי חבר אנשי מדע חכמים ונבונים יעמדו על ידי לפקח על טוב הסדור ומערכת הבנין של „אוצר הספרות" הזה". ובזה אצא מאת פני הקוראים, ושלום על ישראל.

המו״ל **שאלתיאל אייזיק גראֶבער.**

אוצר הספרות

תוכן המאמרים.

שאלות הזמן.

זייטע

מבוא האוצר מאת המו"ל . . . . . 3— 6

התבונה והרגש מאת ראובן א. ברודס . . . . . 7— 26

צדקה למשקלת מאת יהל"ל . . . . . 27— 39

ואנן מה נעני אבתריה מאת המו"ל 40

רחוקים נעשו קרובים מאת ד"ר שלמה מאנדעלקערן . . . . . 41— 44

רוח הזמן מאת משה ריינעס . . . . . 45— 69

הגות לבי מאת מתתיהו שמחה ראבענער . . . . . 69— 81

הספרות העברית וסופריה בגאליציה מאת פייבוש מעלצער הכהן . 81— 87

דברי הימים.

מקורות לקורות בני ישראל מאת פראפ. ד"ר דוד קויפמאַנן . . . . 88—118

לקורות הגזרות על ישראל (כוללת ספר צער בת רבים) עם הערות מאת היו"ג 119—141

לקורות הגזרות על ישראל מאת ח"י גורלאנד . . . . . 142—176

שני פרנסים טובים שעמדו לישראל מאת ד"ר חיים אָפפענהיים . . 177—186

שם ושארית לגאון נעלם מאת דוד כהנא . . . . . 187—197

אב בית דין בישראל מאת ישכר בעריש הלוי איש הורוויטץ . . . 197—204

עפר הנשדפים והנהרגים מאת ד"ר אהרן יעללעניק 204

היהודים בספרד ופורטוגאל והאינקוויזיציא מאת פ. ד. מאקאטטו
נעתק לעברית על ידי יצחק צבי בארטה (בסימנים מיוחדים) . . . 1— 38

דברי תורה וחכמה.

באורי רלב"ג (על עזרא, נחמיה ודברי הימים על פי כ"י ישן הנמצא באוצר
הספרים של עיר מנטובה) הו"ל לאשונה הרה"ח מרדכי הלוי
מורטארה (בסימנים מיוחדים) . . . . . 1— 90

על צדי הדף (הערות והארות למס' קדושין) מאת ד"ר אברם שמיעדל . . 1— 12

הערות ובאורים (על הושע) מאת ד"ר משה הלוי עהרענרייך . . . . 13— 26

בחדא מחתא (כוללת שבעה דברים בודדים) מאת אברהם דוב דובזעוויטץ 27— 46

הפרוזדור (כולל דברים אדות ספר: תורת חובת הלבבות) מאת יעקב רייפמאַנן 47— 86

אגודת שושנים (חדושים על עין יעקב) מאת הרה"ח יוסף כהן צדק . . 87— 92

אור לנתיבה מאת אליעזר צבי הכהן צווייפעל . . . . . 92— 95

ספר קהלת מאת בנימין זאב ווילער . . . . . 95—103

כללים חדשים בחקי לשון עברי מאת ד"ר אברם שמיעדל . . . . 103—107

סנסנים קטנים מאת ד"ר אברם שמיעדל . . . . . 108—110

אוצר הספרות שנה שניה.

זייטע

דיוטגמא עתיקתא והדתא מאת יהודה הכהן וויסטינעצקי . . . . 111—116
קטרג של יו"ד מאת דוד כהנא . . . . . 117—120
גנזי ישראל בפאריז (הקדמת הח' רבי שמואל ן' סנה בספרו „מכלל יופי"
כת"י) מאת יאפ"ז . . . . . 121—123
מלואים (למאמר שלשה גרגרים) מאת יבא"ר . . . . . 124—129
מצרף ללשון מאת ישראל טעללער . . . . . 129—137
באור חדש במשנה מאת מרדכי ראבינאוויטץ . . . . . 137—140
באור דברי הכמים והידותם מאת הנ"ל . . . . . 140—143
דברי בקורת מאת ליבש אייזלער . . . . . 143—146
באור חדש במשנה מאת ד"ר שלמה מאנדעלקערן 147
ראיה וזכר לדבר מאת הנ"ל . . . . . 147—148
תקופה מאת זוסמאן בן זאב לוסטיג . . . . . 148—150
עלה תרופה מאת הנ"ל . . . . . 150—152
השבון הימים ותקופתם לפי אורך שטח האדמה מאת דוד הלוי בירנבוים 152—156
שלשה המה נפלאו ממני וארבעה לא ידעתים מאת אלעזר הכהן
זעלטמאן . . . . . 156—158
בקודת תהיה מאת חיים פאללאק . . . . . 158—161
באורים בתלמוד מאת ד"ר יהודה ליב לעוויזאהן . . . . . 161—167
פשר דבר ציורי החותמות מאיזה הכמי התלמוד הנודעים בשערים
המצוינים בהלכה מאת משה אהרן שאצקעס . . . . . 167—171
מהערותי למס' אבות מאת זעליג הכהן לויטערבאך . . . . . 172—173
הערה מאת הנ"ל . . . . . 174—175
שום שכל במקרא מאת הרה"ח שזה"ה . . . . . 176—178
בינה במקרא מאת יאפ"ז 178
באור במקרא מאת בעריש גאלדענבערג 179
באור שני השמות נפילים ונתינים מאת יצחק צבי בערקאוויטץ . . 180—181
מטעמים שונים מאת יצחק בר"ם הלוי הורוויטץ . . . . . 181—184
כבוד הכמים מאת מנחם וויטקינד . . . . . 185—195
מאמר על השטן מאת משה יצחק אשכנזי ס"ט . . . . . 196—200
לבאור מליצות הכז"ל מאת ממע"ל מהוראדנא 201
אגרת להח' יעקב רייפמאנן מאת שמואל דוד לוצאטטא . . . . . 201—204
מִכְתְּבֵי ב"ג ז"ל להרב שניאור זק"ש מובאים לדפוס ע"י יאפ"ז . . . . 205—214
מכתב להרה"ח אברם שמיעדל מאת משה פעססלער . . . . . 214—215
מכתב להח' יעקב רייפמאנן מאת ליבש אייזלער . . . . . 216—217
מכתב להרה"ח שזה"ה מאת אברהם יעקב ווייצענפעלד . . . . . 217—219
מסבות המעשים (לפי דעת הפילוסוף המפואר אדאלף פראנק המסורה
בספרו „מוסר לכל") מאת פראפ. יצחק חיים קסטיליוני . . . 220—224
עולם אחר מאת יצחק בארב . . . . . 224—226
באו השבון מאת יצחק שלמה פוקס . . . . . 226—227

תולדות אנשי שם.

זייעע

האשכול (תולדות הרב הגאון יצחק יעקב ריינעס) מאת מי"ב . . . . 228—234
תולדות הרב החכם ר' הלל כהנא (כתובות בידי עצמו) . . . . . 235—273
תולדות הרב החכם ר' אליעזר צבי הכהן צווייפעל (כתובות בידי עצמו) . 274—275
תשלום תולדתו מאת המו"ל . . . . . 275—376
תולדות הרב החכם נחום ברילל (כתובות בידי עצמו) . . . . . 277—278
תולדות החכם הנדיב ר' יהושע צייטלין ז"ל מאת המו"ל . . . . . 279—280
תולדות הרה"ח יהודה ליב גארדאן מאת המו"ל . . . . . 281—282
תולדות החכם יואל דייטש מאת ז. וויניג . . . . . 283—288
נוספות (לתולדות רבי שניאור זק"ש) מאת יאפ"ז . . . . . 288—289
תולדות הרה"ח ליבש אייזלער מאת המו"ל . . . . . 290—291
תולדות הרה"ח זעליג הכהן לויטערבאך מאת המו"ל . . . . . 292—293
תולדות הרה"ח מתתיהו שמחה ראבענער מאת משה קאפלער . . . 294—296
תולדות הרה"ח יחיאל ברילל (מו"ל מ"ע הלבנון) מאת ממע"ל מהוראדנא 297—298

בקורת.

על ישראל ועל ספרותו (בימס ההם ובזמן הזה) מאת שמואל ליב ציטראן 299—352
הורדוס (שיר חזיון־תוגה בחמש מערכות מאת היל"ל בן שכ"ר) מאת אש"ר . 352—357
בקורת (על המאמר „מצרים ואבכנז") מאת ישראל מנחם דארעווסקי . . 357—359
אספקלריא (א) תולדות ספרות ישראל מזמן התורה עד היום מאת ד"ר ג. קארפעלעס. ב) „ספרי דאגדתא" עם הערות ותקונים מאת הרב שלמה באבער. ג) „ציון" לנפש רבנו נחמן הכהן קראכמאל מאת ש"י איש הורוויטץ) מאת מי"ב . . . . . 360—364

שירים.

פרק בשיר מאת ד"ר שלמה מאנדעלקערן . . . . . 365—367
כתר מלכות מאת מתתיהו שמחה ראבענער . . . . . 368—376
מזמור להזכיר מאת שמעון בכרך . . . . . 376—379
ענות עני (דיא רעזיגנאטיאן) מאת אברהם בער הכהן גאטטלאבער . . 379—385
יורדי הים מאת ד"ר שלמה מאנדעלקערן . . . . . 386—387
עטרת צבי מאת יוסף כהן צדק . . . . . 387—391
הליל והקבר מאת ישכר בעריש הלוי איש הורוויטץ . . . . . 391—392
על כרחך אתה חי מאת יעקב צבי שפערלינג . . . . . 392—400
שולמית מאת יהל"ל . . . . . 400—401
צדקה ממני מאת יצחק ראבינאוויץ . . . . . 402—405
הגות לבי מאת הנ"ל . . . . . 405—409
חלקי בעולם הבא מאת הנ"ל . . . . . 409—412
וידוי הגדול מאת הנ"ל . . . . . 413—415
מחזיר על הפתחים מאת יעקב ישראל הורגין . . . . . 415—416

זייטע
בית מחיה מאת נטע סאמועלי . . . . . 416—418
כפרה על ישראל מאת ש. ז. בראך . . . . . 419—420
ההצלחה מאת סענדר שטיינר . . . . . 420—421
אל העבים מאת הנ"ל . . . . . 421—422
בהר ובעמק מאת הנ"ל . . . . . 422—423
אל תאהרו המועד מאת ישראל טעללער . . . . . 423—429
הכבש והכלב מאת ד"ר א. עהרליך . . . . . 429—431
הפרח והשירה מאת ד"ר שלמה מאנדעלקערן 432
עלה נדף (הוא סיר ידידות להזכיר תולדות הרמבמ"ן ז"ל) נלקט ע"י ד"ר
מרדכי בראנן . . . . . 433—436
פרעות בישראל מאת נח פירסט . . . . . 437—439
צבעי יהודה מאת משה דוד געשווינד 440

ספורים.

מי שהושדים אותו ואין לו מאת א. ה. הרלאפ . . . . . 441—450
יגעתי ומצאתי תאמין מאת הנ"ל . . . . . 450—461

מכתמים.

טכתמים מאת ד"ר שלמה מאנדעלקערן . . . . . 462—464
מכתמים מאת שמעון בכרך 465
מכתמים מאת מו"ה 466
ציצים ופרחים מאת אברהם הכהן . . . . . 467—469
יד יוסף כולל מכתבים ספרותיים מאת יוסף אלמנצי לה"ר שד"ל, וש"ר עם
הקדמת שד"ל ומבוא והערות מאת פראפ. יצחק היים קסטיליוני
(בסימנים מיוחדים) . . . . . 1— 54
מודעות

אוצר התמונות.

תמונת הרה"ה מו"ה יונה גורלאנד
" " הנדיב מו"ה פ. ד. מאקאטטו
" " יהושע צייטלין ז"ל
" " הלל כהנא
" " יהודה ליב גארדאן
" " אליעזר צבי הכהן צווייפעל ז"ל
" " יצחק יעקב ריינעס
" " שלמה זלמן חיים האלבערשטאם
" " זעליג הכהן לויטערבאך
" " יואל דייטש
" " ליבש אייזלער
" " מתתיהו שמחה ראבענער
" " יחיאל ברילל ז"ל

שאלות הזמן

הַתְּבוּנָה וְהָרֶגֶשׁ.

ביחוסם לעם ישראל: ללאֻמותו, לדתו, ולהפונים לו ערף.

א.

רְשׁוּת־הָרַבִּים, רְשׁוּת־הַיָּחִיד וְהַרְמָלִית.

האדם, באשר הנהו אדון לנפשו ובביתו, וגם חבר בחברה ובמדינה הנה פי שנים ברוחו דו־פרצופים טיום הולדו: „רשות היחיד, ורשות הרבים". הן גם הוא ככל החי על האדץ ידאג לנפשו, ילחם בעד קיומו, יאהב את אשר ייטיב לו ויתקרב אליו, ישנא את אשר ירע לו ויתרחק ממנו, יבקש את הנעים והערב על פי טעמו ויהדוף את המאוס והמר לפי רגשותיו, — ובכלל הנהו אדון ברשות היחיד אשר לו, בכל הנוגע לנפשו, לחפצו, לטעמו ולביתו פנימה: אפס כי הוא גם מדיני בטבעו: סבות שונות כמו האויר, המים, המזון וכאלה אשר בארץ מושבו תחובנה את תכונתו ותכללנה אותה בתוך תכונת שאר חברי בני ארצו, תעמדנה אותו בתוך רשות הרבים של עמו, ותעשינה את הפרט לאבר אחד של גוף גדול כללי המכונה בשם „לאום" שלא מדעתו, והנה הוא נושא ונשוא, פועל ונפעל, סבה ומסובב, עלה ועלול בארץ אשר הוא שוכן עליה, ונוספו גם דברי־הימים על הפועלים עליו, גם אהבת ארץ מולדתו, אהבת העם אשר נולד על ברכיו, ואהבת המנהגים והמדות אשר אמן במו, — כל אלה יתלכדו בלבו פנימה, כל אלה יתחברו — גם מבלי כונה מיוחדת — בנפשו, וכל אלה יתנו לו משפחה גדולה — עמו, וארמון נשגב — ארצו, והנה הוא עומד בתוך רשות הרבים, והנה הוא נאחז בעמו, והנה הוא ידע לאומו!

הן הנה סבות ופעולות כלליות אשר יפעלו על כל יושבי הארץ באין־יוצא, והיה גם היהודי בארץ מולדתו כאחד מהם: הסבות האלה יסודתן בטבע, אשר לא יפליא בין איש לאיש ובין דת לדת, והסבות האלו בצאתן לפעולתן תהיינה הפקר לכל אשר יקלוט ויקלט מהן בלי שום לב לצור מחצבתו ולאמונת לבבו, אשר

בכל אופן הנהו יליד ארצו ומוכרח להתפעל מחקי הטבע אשר יפעלו גם עליו כעל כל בן־הארץ ההיא.

אפס כי היהודים הנם גם בזה, כאשר יכנם התלמוד, „עמא תליתאי"; על שתי הרשויות הכלליות אשר זכרתי נוסף להם עוד רשות שלישית, אשר נחשוב כי ניטיב לְסַמְּנָהּ בשם „כרמלית". הן היהודי כאשר שמר את טפוסו החצוני בתאר פניו וצביונו כן שמר גם את לאומיותו בטבעו, ואשר רבי החקירות והפילוסופיא אשר באהרית הימים החלו לפלפל בזאת סופרים אחדים לא הועילו ולא הזיקו לה. הלאומית בכלל היא רגש, והרגש לא יכנע מפני כל פילוסופיא להתקיים או להתבטל; אם ישנו בלב לא ישרשנו כל חוקר, ואם איננו לא יביאנו שמה כל פילוסוף; וכן היא היהדות בלב היהודים: אנחנו נוכל לחזקה או להחלישה, נוכל לפתח אותה או לעמעמה, — אבל לא לבראה או להמיתה. וכאשר האדם לא יהיה לאדם כי אם הנהו אדם, וכאשר האדם הזה, והיהודי בכלל — לא יהיה אזרח, מדיני ובן־ארץ מולדתו, כי כבר הוא זה — ככה לא יצטרך בן־ישראל להיות יהודי, כי גם זה כבר הנהו; יהדותו לא תבוא לו מחוץ כי אם תולד עמו מיום הולדו, תינקן משדי אמו, תחנכו על ברכיה והיא תלוהו מיום צאתו לאור עולם; וכאשר אין נחוץ להכניסו בתוך רשות היחיד וברשות־הרבים שלו, ככה לא נצטרך להכניסו גם בתוך כרמלית. וכאשר לא יתנגדו שתי רשויות הראשונות אשה אל אחותה, כאשר יוכל האיש להיות בעל־נאמן לאשתו, אב־רחמן לבניו ודואג־תמידי למשפחתו, ובעצם העת ההיא גם אזרח־טוב לארץ מולדתו, — כן לא יתנגדו שתי הרשויות גם יחד להשלישית, ומקום יש בלב האדם לשלשת הרגשות האלה גם יחד. אנחנו קראנו להרשות השלישית הזאת — היהדות — בשם „כרמלית" לא באשר כי חפצנו לגרוע ערכה, אך יען כי היא איננה לא רשות היחיד גמורה, כי תשתרע לכל היהודים בכל הארצות, וגם רשות הרבים גמורה איננה באשר כי תתצמצם רק ליהודים במלא רוחב הארץ, ובכן הנה רק כרמלית לכל חקיה ומשפטיה.

אולם בשתים תפרד ותבדל הרשות האחרונה הזאת מאחיותיה הראשונות. ושתי אלה הביאו ערבוב, סכסוך וגם פרעות בלב היהודים נושאי דגלה, וברים רבים לסופרים וחוקרים על אדותה:

א) תחת אשר הרשויות הראשונות תקראנה בשם, אנחנו נגשמם באמר ודברים, לאמר: כי כזאת וכזאת הנה, נדע את גדרם ונסמנם בדברים הזמרים, כמו: גוף ומשפחה; ארץ, שפה וממשלה, — תחת זאת השלישית כלה רוחנית הנה, וגדרה אך רגש לבדו, אך מושג, אך רחש־לב; כי כל אלה אשר זכרתי יחסרון לה.

ב) תחת אשר הראשונות תחיינה בחפש ודרור, אימת מלכות תחסה אותן מחוץ ותשטור גם צעדיהן מבית, תתגינה לאדם גם זכיות בשכר החיוב אשר חב להן, — תחת זאת תחיה האחרונה בצר ומצוק, העמים יזרוה כמו דוה, יבוזו לרגשותיה וכמעט אשר יחפצו גם עתה — כאשר עשו ביתי הבינים — לגרש את השוכן בתוך הכרמלית מן רשות הרבים וגם מן רשותו־היחיד.

שתי אלה היו הסבות, אשר רבים מאחינו קלי הדעת ומעוטי הרגש בבואם בין המצרים פנו ערף לעמם ולדתם, ויצאו והיו לעם אחד להעם אשר ישכנו בקרבו, ויצאו מן הכרטלית ויבואו לרשות הרבים; אנשים אשר גשמיותם יקרה להם מן הרוחניות, אשר יפה להם שעה אחת בהוה מכל רגשות הלב ומכל רעיון מפשט, אשר הנאת גופם תעוז על מחשבות נפשם, ואשר שלומם הפרטי יקר להם מן המלחמה הקדושה והנשגבה, מלחמת האור עם החשך, הצדק עם עוות־משפט, אשר הוריש אבותיהם ואבות אבותיהם — אנשים כאלה נמצאים בכל דור ודור ובכל עת ועת, ויתפרדו רק ברב או במעט לרגלי סבות חצוניות אשר תפעלנה על היהודים.

והנה מאז ומקדם היתה הדת דיה לשום מעצור לאנשים כאלה. עולם הבא והחיים אחרי המות, אשר לא נתנים להיוצאים מרשותינו האלה, החזיקו רבים במיתרי היהדות, והפתגם «המומרים אין להם חלק לעולם הבא, וסופם יורשים גיהנם» לא נתנם לעזוב את עמם ודתם. אפס כי בימים האחרונים כאשר נראה פרץ רחב בדת בכלל בארץ אשכנז, והיהודים שמה חדלו גם המה להאמין בהבטחת אמונתם ויעודיה, וירבו מאד פורצי חק בקרבנו, רבים מאתנו עזבו את דגל היהדות, אלה מקלות־דעת ואלה בדעת מיושבת, אלה משום תקות עולם הזה ואלה משום פריקת עול; אז ראו חכמי ישראל כי הזמן דורש מאתם לחפש ולמצוא גדר לרגשת היהדות אשר בלבבם, לדרוש ולחקור מה הוא לנו, על מה הטבעו אדנינו, ומה הכן עליו הוצבו עמודיו? לסמן בדברים את הקשר אשר יאחד אותנו לאגודה אחת, ולהבין ולדעת את היחס ואחוה אשר נרגיש איש לאחיו.

החקירה הזאת היתה אז נחוצה מאד מאד לרגלי המעשים שנעשו בישראל (ביחוד בעיר ברלין), אבל היא נשארה רק בכתה, אחרי שהוא דקת העיון וגדר לה מזה ומזה, ומנגדיה — אלה אשר גזרו דין היהדות למיתה, התחשבו לחוקרים ופילוסופים גם הם, ויראו גם החרדים על דבר היהדות והחפצים לחזקה בימינם לנסות הצב כף רגל במשעול החקירה הזאת פן יכשלו כמעט קט וירעו לעשות תחת היטב לה. וכבן עברו עליה בדומיה — לולא כי קרה מקרה אשר כהן נוצרי אחד החל וסופרים אחרים הרחיבו הדברים לדרוש מאת בן־מנחם (מענדעלזאהן) היהודי־הפילוסוף, היותר חשוב ונכבד באשכנז אז בריש גלי, כי יקבל עליו אמונתם או כי יצטדק ויוכיח להם טעמו ונמוקו מדוע איננו עושה ככה ומה הדבר אשר יחזקהו עוד באמונתו הראשונה — אמונת היהודים. התביעה בפה הזאת ופרסומה בספרות לחצה את בן־מנחם לענות עליה גם כן בפומבי, לחצה אותו לגשת אל המלאכה להוציא את מחשבותיו מן הכח אל הפועל ולחות דעתו בהחקירה אשר היתה למורת־רוחו, הוא בא בין המצרים וירא ויתבונן כי לא עת לחשות, ואם החרש יחריש לעת כזאת והיה הוא ועמו חטאים, ויאמר לענות להשואלים דבר, להעטיק חקר בגדרי היהדות, ולמצוא על פי דרכי התבונה והפילוסופיה, אהובת נפשו ואהובת כל הדור ההוא, קשר של קימא וצמיד פתיל אשר יקשור את היהודים להיהדות ויאסור רגליהם לצאת מרשות לרשות. חקירותיו ומשפטיו אלה, אשר סגנון פילוסופיאו נתן להם, כתב על ספרו «ירושלים» אשר הוציאו לאור בימים ההם כעין תשובה לשואליו ודורשי הגות רוחו בדבר הזה.

ב.
תּוֹרַת אֱמֶת וְחַיֵּי עוֹלָם.

M. MENDELSOHN:
„Jerusalem, oder über religiöse Macht und Judenthum". (Berlin 1783)

מה הוא חלק הדת בחיי העמים בכלל, ונחלתה בחיי היהודים בפרט? הדת היא מסורה ללב, היא דברי האלהים לנפש האדם, היא תמשול על הרגשות, ומלכותה ממלכת־קדש; היא תעיר למוסר, היא תטע רעיונות נשגבים והיא הַפְּתָחָה המחשבות; היא תפח נשמה—„חלק אלהי ממעל"—באף קרוץ מחמר, תרומם ילוד אשה לספירות עליונות, (אין אֶהערע סְפֵערען) ותעשה את האדם מעט מאלהים; היא תכשיר את הלוחם מלחמת־הקיום לְוַתֵּר על זכיותיו לטובת רעו, לרדוף צדק ולעזוב רשע, לכבד את הטוב־הכללי ולמאס ברע באשר הוא רע. — ויהיה לפי זה משכן הדת רק ברשות־היחיד לבדו ואין לה כל דריסת הרגל ברשות הרבים בכל הנוגע ללאומים, לדברי המדינה, לתכונת אנשיה, ולהיחס אשר בין עם לעם; נעלה היא הדת מכל הדברים האלה ומאד נשגה אם נאמר כי הדת תקח חלק כל־שהוא בלאומית עם ועם. הטיב מאד ה' רענאן להזכירנו, בדרשתו על דבר הלאומית בכלל, כי עמים רבים ושונים בלאומיותם יחזיקו בדת הקאטולית. כי הרוסים והיונים שתי לאומיות הם אף כי דת אחת לשני העמים האלה, ותהי להפך בעם אשכנז אשר הוא כלו קשור מאד מאד בלאומית אחת, אף כי הקאטוליציזמום והפראטס־טאנטיזמום ישתמשו בו בערבוביא; וכמו אשר השיר והזמרה, הטעם והיופי, וכל אשר ברגש יסודו לא יהיה לגדר לאומי של עם אחד, יוכלו להיות בהשתלמות יותר בעם מן עם, אבל לא לעצם לאומית, ככה גם הדת היתה ותשאר עדי עד אך קנין האדם ולא הלאום.

במה הדברים אמורים בעמים אשר לאומיותם מצוינות בארץ וממשלה, אשר גדר הלאומית נכר בתכונות נפשם והליך רוחם; אבל שונה מעט הוא יחס הדת לבני ישראל. הן אמנם בעיקר הדבר ויסודו (אין פרינציפ) ישאר היחס ההוא גם בזה אבל סבה צדדית שנתה פניו מעט, ותשם את הדת לתנאי נחוץ ואי־הדל (אונענטבעהרליך) בלאומית ישראל. אחד מגויי הארצות כי ימיר דתו בדת האחרת (מלבד העברית) יישאר בכל זאת בעל בעמו ואיש בלאומו, הארץ והממשלה תהיינה עוד ארצו וממשלתו, ובנים יולדו לו על דגל עמו יתחשבו, ברשות־הרבים ההוא, אשר היה לפנים, ישאו גם הם, ולא יצאו מרשות לרשות; לא כן היהודי, יציאתו מן הדת תסבב לו, בעקבות מנהגי החברה, לצאת גם מן הדת הכרמלית המיוחדת לעברים, לצאת גם מן לאומית ישראל: הן אמנם אנחנו נחשבהו עוד לאח, אנחנו נאמר עליו: „ישראל אף על־פי שחטא ישראל הוא", אבל הוא הסיח כבר דעתו ממנו, כבר השליך במצולות העבר את כל יהדותו: התורה, הדת, וגם הלאומית; ובנים יולדו לו לא יתחשבו עוד לבני עמינו, זרים המה לנו ואין להם כל חלק ונחלה ביהודים והיהדות.

על כן היתה הדת לעקר גדול ביהדות, ועל כן אך לה פנה גם בן־מנחם לעזרה בבואו לענות מענה ללאוואטער ורעיו הדורשים ממנו כי יעזוב את הכרמלית ויבוא לתוך רשות הרבים; אך בה מצא די אבנים והטר לכצר את רשותו זאת ולבנות לה דיק סביב, ואך ממנה לקח גם 'אבני כליסטראות, חצים וכלי מלחמה ללחום את אויבי היהודים והיהדות בספרו „ירושלים".

הנני מוכרח לתת לפני הקורא תמצית דברי הספר „ירושלים" למען אשר יובנו הדברים אשר בדעתי לכרר וללבן את שטתו, ולמצוא את היחס בינה לבין שטה מאוחרה מעט אשר גם היא פעלה רב מאד.

אחרי אשר האריך בפרק הראשון להציב גבולות בין כנסת החברה ובין כנסת דת בכלל, ועל פי מופתי הפילוסופיא וחקי ההגיון מצא את גדרם, כי החברה או הממשלה תמשל, תצוה, תכריח ותעניש; והדת או הכהנים יוכלו אך ללמוד, ליעץ, להעיר למוסר ולעורר נחם; — בא בפרק השני לחות דעתו, בדבר דת ישראל בפרט, לאמר: האמונות והדעות הנה דת האדם, ודת ישראל איננה כי אם: משפטים, חקים ומצות, ואך למען אלה היתה התגלות־האלהים, וזה היה כל ישעו וכל חפצו. אם יבוא האות והמופת לבטל אותות הדת, אשר בשכל יסודם ואשר הם קנין כל האדם, אז לא יקח מן היהודי מאומה ולא יחליש אותו כלל; הלמודים והמחשבות נתנו להשנות ולא בא עליהם דבר ד' אל ישראל; אם השגחה העליונה יעדה את היהודים להיות „ממלכת כהנים" היתה ברצונה כי על־ידי חקיה ומשפטיה, סדר ממשלתה ואופניה יהיו למשל כי „יראו כל גויי הארץ" ויקחוה למשל למו; היא תורה את הטוב והיושר לא באמר ודברים כי אם בישותה ומציאותה לבד; „עיקר ויסוד גדול לכל ממלכת ישראל" היה המאמר: „הכריחו נא ואלצו את האדם אל הפעולות ותנו לו יד עזרה לחקור אחריהן ולהבינן". אבל כאשר מלכים זרים ימשלו על ישראל כיום הזה אי אפשר לתת עצה טובה להם כי אם: אחזו בנמוסי הארץ אשר אתם גרים שמה, אבל שמרו מצות ה' ופקודיו, ואל תרפו מהם; אמת כי תהיינה איזו מצות למעמסה עליכם מצד המקום והזמן, אבל בכל זאת תחזיקו בהן ויעבור עליכם מה כי אי אפשר להנולדים בבית ישראל להפטר מחקיו ומשפטיו, כי כל עוד שלא הודיע לנו נותן התורה בקולות וברקים והתגלות לכל העם כי רצונו לבטל או לשנות דבר אחד כאשר עשה בצוויו, אין ביד כל התחכמות שבעולם לפטור אותנו מחובתינו. כי מה שאסר ה' לא יוכל בן־אדם להתיר, אף אם קבל עליו דת ואמונה אחרת, כי איככה יוכל הוא בעצמו לקבל דת אחרת וימלט נפשו ע"ז מעול המצות אשר נתן לו ה' אלהי צבאות? „היסוד החזק בזה הוא: שכל מי שנולד בדת יהודית מוכרח לחיות ולמות בה".

זה הוא תכן דברי הספר אשר כתב הרמבמ"ן לתשובה אל חכמי הנוצרים אשר האיצו בו כי ימיר את דתו. והנה בתוצאותיה לגמר דינה שוה הנה לתשובת כל איש ישראל החרד והירא, אולם תפרד ותבדל ממנה בהליכות משפטה, כי תחת אשר ירא־אלהים (כמוכנו כימים הללו) יאמר: הנני שומר את חקי התורה, יען כי אאמין באמונותיה ודעותיה, בנסים ונפלאות אשר בה, וכי היא תורה מן השמים, ואמונתי זאת תעשני ליהודי; תחת זאת יאמר בן־מנחם: „הנני שומר את החקים

והמשפטים יען כי רק על פיהם הנני יהודי טבלי שום לב אם אאמין בנסים ונפלאות באמונות ובדעות אשר בזאת התורה ואם אין; בקצרה, הראשון יאמר: הנני מקיים את המצות יען כי הנני יהודי מאמין, והשני יאמר: הנני יהודי יען כי הנני מקיים את המצות בפועל, אף כי לא במחשבה.

והנה לא אוכל להתמהמה עמך בזה, הקורא, כי ממהר אנכי לתת לפניך תוצאה ותכן דברי עוד חכם אחד אשר חי בדור אחד אחרי הרמבמ"ן, אשר יעדתיו בראשונה, למען אשר יהיה תמים בידיך, ואחרי כן נתנה ראש ונשובה, נרדפה נחקורה יחוסם זה לזה ויחוס שניהם לימים האלה ולזמן הזה.

ג.

הָגוּת־לֵב.

Dr. A. GEIGER:

I. „Ueber den Austritt aus dem Judenthum. Ein aufgefundener Briefwechsel„ (Leipzig 1858).

II. „Ueber den Austritt aus dem Judenthum. (Offenes Sendschreiben *) an Herrn M. MAASS') (Leipzig 1858').

עתים מעתים שונים לכל עם ועם: עת שלום ועת מלחמה, עת מנוחה ועת עבודה. כזאת וכזאת נראה לא רק בנוגע לממשלתם, למצבם המדיני וליחוסם לעמים אחרים, אבל גם ביחוסם להם בעצמם, לחייהם פנימה וגם למחשבותיהם והשקפותיהם על החיים, יש תקופה אשר העם יחיה באמונת לבו, לא יט ימין ושמאל מן המסלה הסוללה אשר ילך בה; אם טובה היא ואם רעה, לא יאבה לברוא לו חדשות, יישן בערש ארצו ודמיונו כים השקט אשר מימיו לא יתגעשו, לא ירמו גלים, ובמנוחה שאננה — אם נעימה או גם אם אין — יבלה העם ימים ושנים; ויש אשר רוח יעבור עליו, יתעורר, יתרגז, ישאף לחדשות ויתאוה תאוה להרוס את סדר חייו, ומשטריהם ולברוא לו חדשים לבקרים, ימאס באשר הוא וכמטמונים יחפש לבנות ולחדש, לחשוב מחשבות או גם לחלום. גם תקופה כזאת תאריך לפעמים ימים, העם — וחכמיו וסופריו בראשו — יקפצו מענין לענין ממחשבה למחשבה מן אידעאל אחד למשנהו, עד כי ישימו דרך, יבראו למו אלהים חדשים אשר ילכו לפניהם כפי אות נפשם, וישובו וילכו במנוחה עד בוא עת תנועה חדשה אשר יביאו החיים להם. זה ספר תולדות אדם באשר הוא איננו לא מלאך־אלהים יודע טוב ורע בהחלט ולא בהמת ארץ בלתי מרגשת כל חלוף וכל שנוי; וזה גם ספר תולדות עם ישראל בזרט בנוגע לחייו הפנימים, לדתו ולדעתו.

*) „Abraham Geiger's Nachgelassene Schriften". Herausg. von Ludwig Geiger (Berlin 1875) Band I, s. s. 230—282.

לא אובה להקריא עתה פרקים רחבים מן דברי העמים, כי אחשוב אשר קוראי יבינו זאת מדעתם, ואשוב להתקופה אשר אנחנו בה, היא תקופת בן־מנחם, אשר לתקופת־התנועה נחשבה. ימים רבים עברו והיהודים ישנו שנת־מות בעולם קטן מאד: הגאֶטהע היתה גבולם בעולם־המדיני, וארבע אמות של ההלכה היתה כל מקום עולם־הרוחני. הגזרות הרעות בימי הבינים תחת ממשלת־הכהנים גדרו בעדם, בנו חיל וחומה סביבי חיי העם ודעתו, ושני העולמות האלה היו מוקפים חומה בצורה אשר גם בחלונות לא קרעו בה, וגם בעד אור שמש ירח וכוכבים חתמה; הגזרות הרעות ההן פרשו מוטות כנפיהן גם על גופם וגם על נשמתם, ערו עד היסוד גם את חייהם וגם את התפתחות שכלם ודעתם, והיהודים גם הם הורגלו לאט לאט בחיים הטרים ההם, וישכבו במנוחת־מות בעולמם הצר, וחייהם נשארו ימים רבים בלי נוע, לא התאוּ תאוה ולא הוציאו כל דבר לפעולת ידים. — אבל היטים הרעים עברו כטעט, רוח עברה ותחל לטהר את שמי אירופא, הכהנים אבדו עוזו כחם, והתקוה שחקה גם לפני בני ישראל כי ישובו ויחיו עוד — וישובו גם הם ויתעוררו, תקות החיים הכתה עוד הפעם שרש בלבבם, ותנועה חזקה באה בטחנה העברים. הם פתחו את עיניהם ויראו את אשר עולל להם גם מבית, את החשך הענן והערפל אשר ישכון על שמיהם, ואת החלאה ואת נגעי הצרעת אשר דבקו, מסבות שונות, גם בבשרם — וישאפו רוח, ויהינו להביט על החיים אשר מחוץ למשכנם הצר, וישתומטו לראות נגה וזהר אשר עינם ועין אבותיהם לא שזפתו מעודם, אור יקר ונחמד, אור עולם מאיר בכל ענפי החיים, ומאד מאד גרסה נפשם להנות מאור הצח ההוא, מאד התאוו תאוה להתבולל בין האנשים ההם, אשר האור נגה עליהם ובין חשוכים לא יתחשכו.

ותקופת התנועה בעם ישראל החלה.

התנועה הזאת הביאה לנו עוזבי־עמם מעבר מזה, ואוהבי־עמם ההפצים בתקנתו ובטהרתו מעבר מזה. גם האחרונים ראו את האפל השורר בחזקה בקרב עמם, אך תחת אשר לעזבו ולברוח אל נפשם למקום האור, השתדלו המה להביא את האור ההוא גם לעמם, להאיר גם בכל מושבות בית ישראל, לעורר את עמם, להשכילו, ולתת גם לו חיים ומדע.

ויהי הרמבמ"ן הרופא הראשון בתקופה ההיא: העתקת התורה עם ביאור ישר, „המאספים" וחברת „חנוך נערים" עם בית הדפוס להפיץ ספרי השכלה — הועילו מצד זה, להפיץ אור בבית ישראל פנימה; וספרו „ירושלים" — מצד זה, לעצור בעד הפונים ערף לדת וישראל ולהיוצאים מן היהדות; את שני עלים לתרופה (רעצעפטים) האלה מצא לנכון לרוח זמנו לתתם לפני בני דורו היהודים למען תקן את מצבם. עד כמה הועילו אז, נראה מדברי־הימים ההם; אבל התנועה לא הדלה, והיהודים על עמדם לא עמדו; ועמם החלה גם הספרות להתנועע וגם היא לא עמדה על מצבה.

הספרות קבלה לא רק שפה הדשה — שפת אשכנז, אבל גם פנים חדשים. ספרות ישראל אשר גם אותה העיבו ימי הבינים, אשר גם אותה סגרו על מסגר, אשר גם מבנה שדרה העת הרעה את כבודה ותפארתה ההיו לה מקדם, ואשר התצמצמה רק בתוך הארבע האמות של ההלכה והפלפול — הספרות הזאת התנערה

הפעם ותחיל ותוליד לעמה ספרים חדשים, ספרים לרוח החיה אשר באופני העולם, ספרות אשר החלה לבנות דברי הימים לעם בני ישראל, לחכמיו, לסופריו ולספרותו; חכמי ישראל נעצו אז קנה בים התולדה וילבנו לבנים ויטיחו טיח ויניחו אבן־פנה לחכמת ישראל ותולדתו, הוציאו פנינים יקרים מתהום הים ההוא, ויציגום לפני כל עין רואה—בשפת אשכנז הצחה—לאמר: לכו חזו מפעלות היהודים בארץ, ראו את החרוזים על צוארנו, ראו כי כתנת־הפסים אף כי נגאלה בדם, בכל זאת כתנת־פסים היא, ודעו כי עוד יוסף חי אף כי לעבד נמכר... „אל תבוזו ליקהת־אם" —שבו אז ויאמרו אל אחיהם מנדיהם—„כי ברכה בקרבה, אל תבושו כי אך תתנאו באמכם הזקנה, כי עמה עוד מקור חיים לעמה, עוד תעדה עדי ותשוב לקדמת נעוריה!"

ערך העבודה הזאת גדול מאד ושכר הסופרים ההם רב ופעולתם מה־נשגבה! ואם עוד לא חדל פושעים בישראל ועוזבי עמם, אשר צרי בן־מנחם ותעלתו לא העלה ארוכה להם, כי כבר חדלה הדת והתבונה לגהות מהם מזור, — הנה בבית־מרקחת הספרות החדשה כבר מצאו סמי־מרפא אחרים יותר טובים ויותר נכבדים מהם, סמי־מרפא ספרותים אשר רקחום הסופרים בספרות החדשה ואשר להם פנה החכם א. גייגער במחברותיו אשר הצגתים בראש הפרק הזה.

* *
*

ה' דר. א. גייגער יציע לפנינו הגות לבו בתאר מכתבים משני ידידים אשר אחד מהם יאבה להמיר את דתו ויציע טעמו, והשני ישיבו וישים את דבריו לאל, ויוכיח אולתו על פניו (מהכרת הכלמה). והנה אדע מאד כי לוא אובה לתת לפני הקוראים את דרכי הגיונו כי אז עלי להעתיק את כל דברי המכתב השלישי; אבל יראתי פן יגדל המאמר מאד, והנני מוכרח להסתפק רק בתכנו לבד.

כי שונה דעתו בדבר הזה מדעת בן־מנחם זאת יניד בפה מלא: „הכי באשר כי יצאת מחיובים ומצות מעשיות, העל כן יצאת מכלל היהודים?"—יכתב כמכתבו „חוזר ומשיב"— „מה שמצאו פלוני ואלמוני לחיובים המה אינם עוד עצם היהדות; קצתם כבר עבר עליהם כלה, קצתם עתידים לעמוד לפני משפט העת וקצתם יתעלו לרגש וזכרונות; המדות הטובות, ההכרות את הצדק והטוב, המוסר הנטוע בלבך, חיי המשפחה הזכה, דעת עצמך ודעת אלהיך הנעלה מכל חמר ושלשלת דברי ימיך הם הם יעשוך ליהודי, המה מתנות היהדות בלבך, אף אם לא תדע כי אך מהיהדות הן נתונות לך... תאמר: כי יהודי כבר אינך, אבל הלא נוצרי לא תוכל היות, ולוא היתי אנכי נוצרי מאמין כי אז הגדתי לך: מוטב כי תהיה בלתי־מאמין בדעת ובישר, מהיות מאמין, בלא־דעת ובלא יושר... אמרת עוד: כי היהדות לא תתן מאומה ללבך — ומי האשם בדבר? אתה או היהדות? האם תבוא היא להתחנן לפניך בעת אשר סגרת שערי לבך וביתך בעדה? האם באשר לא תדעה, לא למדת אותה לדעת, לא תשקוד על דלתי ספרותה, העל כן תצטדק כי היא לא תשביעך מציון מתקה?... היהדות עם רגשותיה הנישגבים היהדות עם דבריה־טיה הטהורים, היהדות עם חיי משפחותיה הזכים, היהדות עם

לבבה הנפש, היהדות עם טהרת אמונתה באלהים, היהדות עם סבלנותה הגדולה, — ההיא לא תתן מאומה ללבבך?... עוד תשיב ותאמר כי היהדות תדרוש מסירות נפש.—ואנכי לא אדע איזה דרך הישרה לאדם, אם לסבול ולמסור נפש מבלי חטוא, או לחטוא?..: אודה אמנם כי הדעת שהנני נרדף בלי פשע, שהנני נדח בלא עון, היא כאב לב, מסירת נפש, — אבל האם העצה היעוצה היא הנכונה? הנה בזאת אשר תעזוב המערכה ותברח מן שדה־לחם, מלבד אשר תחדול ללחום בעד הצדק, תחדול להאמין בנצוח היושר, תחדול לקוות לעתידות מאושרים בכלל, הן מלבד כל אלה עוד כמעט תתן צדק להרודפים בחנם, תענה רשעת הבלתי־רשעים, ותעתק את נפשך לחברת פועלי און לפי דעתך... והנה תוסיף במכתבך לתת טעם למחשבותיך אלה כי תעשה זאת למען בניך, הן לא אענך כי לא לנו בני האדם להתות דרך לפני ההשגחה, כי לא נוכל לנעול דלת לא בפני העשר ולא לפני העוני; אבל בנוגע גם למנוחת הלב אחשוב כי טוב נעשה אם נעזוב להם לבדם את מלחמת החיים... הלא טוב לאדם כי יעבוד ילחום ויקח את עמדתו בתבונה ויתרון הכשר, מאשר כי ימצאנה מוכנה לפניו, וישכב סרוח במטת העצלות... האם לא נכון להקריב קרבן כל־שהוא על מזבח האמת ועל שדה־קטל בעד היושר?... מלחמה קדושה, רגשות נעלים, וזכרון־אבות המה ירושה יקרה מאד לבנינו אחרינו, וערכה רב יתר מן רפיון רוח ומרך לב אשר תנחילם אתה... הנכבד והיקר ביורשת אצילי האדם לבניהם אחריהם, הוא: דעת עצמו, הכרת ערכו, תכונת נפש חזקה ויקרת כבודו; הוא, האב האציל, שבע רצון הנהו בדעתו כי גם בניו יוקירו מוצאו וכבוד משפחתו... והאב היהודי שהוא בעצמו יבז לקבלת אבותיו ויפנה למו ערף, רק יען אשר המה נרדפים שלא־במשפט ואי־צדק, יכם חרמה, ויען אשר ידמה למכור בכורתו וקבלתו ולקנות במחיר יקר כזה מלא־כף נחת לבניו, — האם הוא יעשה בחכמה, ביושר ובדעת כבודו?... האב אשר הוא בעצמו יגזור דין "כרת" לו ולבניו אחריו, יכרית בנפש חפצה את כל העבר וכל זכרון־אבות—האם צדקה תחשב לו זאת?... הלא טוב נעשה, אחשב אנכי, כי ננחיל לבנינו את דעת־ערכנו, ואת המלחמה בעד החפש, הצדק והאמת אשר נצחונה בטוח לנו,—ומה יקר לנו הנצוח הבטוח הזה!... היהודים יראונו התפתחות גדולה להשתלמות מאד מאד. העם אשר שנות מאות היה סגור ומסוגר גם בחיים גם בדעת, העיר וגם בתי־הספר סגרו דלתותיהם בעדו, וזה אך שנים מספר אשר כמעט הוקל עלו טעל צוארו, ומה נשתנה תמונתו, הלוך מחשבותיו וכל ספרותו! מה רבה פעולתו בכל ענפי המדע, ומה גדלה תשוקתו עוד לחשוב, ללמוד ולהשיג!... והנה הוא יראה לנו חברה אשר גדולות בקרבה וגדולות עתידותיה... ובעד חברה נכבדה כזאת לא תאבה לשחד מכחך?—אין רגיש יקר בעולם מאשר לעזור ולתמוך ביד לוחמים צדיקים, לוחמים נגד הרשע ואי־הצדק, ולעזר ותמיכה כזו לך להקדיש ימיך וימי חיי בניך, תקדישם למלחמה נכבדה כזו והיא היא תיקר בעיני כל, רב יתר מכל שכיות חמדת החיים הגשמיים אשר תביא להם הגאולה והתמורה"...

הנה נתתי לפניך תכן הדברים אשר יצאו מן הלב במחברת הראשונה. אנכי מראש חגדתי כי קשה עלי להוציא תכן מן דברים הנאמרים ברגש; נקל היה לי

לתת תכן מן ספר „ירושלים" באשר כי בתבונה ידבר ומשפטי הפילוסופיא שם לו לקו, כי עזבתי את המשפטים ואציג לפניך את תוצאותם, — לא כן הפעם, אשר כל רעיון ברגש יסודו וצר לי מאד לעזבו, אבל מדת המאמר אשר לפני לא נתנתני להרחיבו מאד, ובעל־כרחי הייתי מוכרח לעשות אך תוצאה גם ממנו, ואבטח על הקורא המשכיל כי יבין את הדברים גם כאשר הם.

והנה המחברת הקטנה הזאת (בת 32 דפיס 8° קטן) הביאה סער גדול לא רק בעולם היהודים והיהדות, אבל בעולם הכהנים הפרוטוסטאנטים; האנשים האלה אשר אחת מפעולותיהם הגדולות היא להוכיח בפה ובכתב כי היהודים כבר אבדו מטרתם עלי ארץ, וכי כל תקותם ופדות נפשם תלוי רק בהתנצרותם על פי שטתם, ומסיתים ומפתים (מיססיאנערע) העמידו להם להסיר לב בני ישראל מעל אמונתם, — הכהנים האלה ראו במחברת הזאת מלחמה כבדה נגדם ונגד שטתם בכלל. כי אם הנקל היה להם להתוכח את היהודים על מוסדי התבונה והטהעאלאגיה, אשר הדברים האלה הנם בידי האדם המאמין כחמר חותם, ויש למצוא במו פנים לכאן ולכאן (אם באמת או בתרמית, אם בפילוסופיה או בסאפיזמוס), — הנה המלחמה הזאת אשר ברגש יסוד הדברים קשה היתה להם מאד מאד ויתאמצו בכל עז להכחיד קיומה, ומחברות שונות יצאו בשנה ההיא מחברות בנות בלי־שם (אנאָנים) להוכיח דרכי ה. גייגער על פניו, האחד קרא את עצמו בשם „אינו יודע" (Laie) והדפיס מחברת בשם: „התנגדות למכתבים אשר מצא ה. גייגער" *), והשני החותם: „אחד האוהבים את היהדות הביבלית" הדפיס מחברת בשם: „היהדות המתקנת של דר. גייגער בהמכתבים אשר מצא" **), ועוד למו שלישי אשר חתם את שמו מפורש י. ג. האָפמאַנן במחברתו: „מענה גלוי על המכתבים אשר מצא ה. גייגער" ***), כל אלה חברו יחד להלחם נגדו, וזה לנו לאות כי דבריו הצודקים הכו שרש בלב הקורא וכי לא לשוא פחדו פחד, כי אמנם הנשק אשר ה. גייגער לקח הפעם בידו יורה אל המטרה ולא יחטיא.

אולם לכל אלה לא שם ה. גייגער את לבו, לא מצא נכון לפניו להתוכח אתם ולענות כחשם על פניהם, אפס כי באחרונה יצא גם מ. מאאסס במחברת המכילה וכוח בין יהודי ופראטאסטאנט, (זאָלינגער ובערנהיים) על דברת הענין הזה, ואשר גם שניהם יבקרו בבקרת עזה איש איש ממצבו והשקפתו את מחברתו של ה' גייגער, — ויתעורר גם הוא ויכתוב מחברת חדשה לענות להמבקר כבקרתו. בהקדמתו הקטנה ההולכת לפני התשובות, הודה כי „הענין הזה הנהו רב הערך ונכבד מאד, וכי לא הספיק לו המקום הצר (במהברתו הראבונה) לברר וללבן את כל אופני השאלה הגדולה על דברת האנשים הפונים ערף לדת ישראל"... „ובאשר כי היא שאלת החיים, הרי היא צריכה לא רק הקירה עיונית אשר בדעת

*) „Entgegnung auf des Herrn Dr. Ab. Geiger... aufgefundene Briefwechsel ezt. von einen Laien" (Breslau 1858).

**) „Dr Geiger's Reform-Judenthum, in seinen aufgefundenen Briefwechsel. Von einem Freunde des biblischen Judenthums" (Breslau 1858).

***) Offene Antwort auf die Briefe des Herrn Dr. Ab. Geiger über den Austritt aus d. Judenthum". Von J. G. Hofmann (Breslau 1858).

ובתבונה יסודה,—כי אם לדבר על אדותה גם באזני העם בדברים היוצאים מן הלב".—

והנה עזב המחבר הפעם את דרך הוכוח, בתור מכתבים או שיחות, ובדברים רבים הוכיח למבקרו (בפרק הראשון) אמתת דעתו כי המצות, החקים והדינים אינם יסוד היהדות, וכי מאמרים רבים בתנ"ך ותלמוד יעידו על הדברים האלה, וכי גם בימים הראשונים, בעת אשר העם האמין מאד במצות המעשיות לא חדלו חכמי ישראל ורבניו לאמר כדברים האלה, וכי רוח היהדות נעלה מן המעשים הפשוטים; „הן אמנם" — יאמר המחבר בהמשך דבריו — „לא אוכל להסכים לבטל את המצות והדינים, ידעתי כי הנכבדים שבהם אינם ענפים לדת כי אם עקרה, המה כגוף לנשמתה, ואם כן גם המה נצחים כמוה; אבל המה לא היו ולא יהיו הנשמה בעצמה!"... ה' גייגער יוסיף לבטל ולשים לאל דברי המבקר האומר כי אחרי אשר מבלעדי המצות אין מקום להיהדות ואם כן אבדה היהדות בימים האלה (אשר רוב היהודים בארץ אשכנז, צרפת ואיטליא אינם מדקדקים בהן) את זכותה להתקים עוד, ויסיים את הפרק הראשון לאמר: האם במליצות כאלה וכאלה תעיז לעקור הנטעים אשר זה כשלשת אלפים שנה הכו שרשיהם? האם תוכל לענות כחש דברי־ימינו על פניהם, דברי־ימי מלחמת הרוח אשר לנביאים, מלחמת תנופה אשר לחשמונאים, מלחמת הקיום נגד הרומים העזים והגבורים אשר במלא הארץ, נצחון הדעת בספרד, צרפת ואיטאליון ותחית האומה בימינו אלה?... אינני מבקש לי זכיות מיוחדות בעד הדברים האל, אבל אתכבד מאד ואשאיר בקרבי הדעת כי גם אנכי הנני יונק וענף עץ־הפלאות הזה, כי גם שמי הנהו טבעת קטנה בשרשרת זהב הזאת, ואני חיב בכבוד יליד תולדה נכבדה כזו!... ואם גם איננו „העם אשר בחר ה' מכל העמים", אבל הננו מצוינים בדברי ימינו בדברים אשר נשארנו נאמנים בהם, וכן נשאר לעולמי עד, וכן תִּשָּׁאר גם אתה, היהודי באשר הנך, נאמן לדברים האלה; ואל ישאך הספק, התאוה והקנאה, רב הטובה או רב הרעה אשר ימצאך בימי חייך! אציל־התולדה אתה, ואינך רשאי להפטר מאצילות של עמך!"...

בפרק השני ישים מדברו על דבר מסירות נפש של היהדות. בערנהיים יוכיח כי אף אם ההשכלה וסופריה יוכיחו בצדק על זכיות היהודים לכל דבר, אבל בלב העם תשאר תמיד השנאה להם, באשר כי המה בני גזע אחר ובעלי דת אחרת; — אמנם כן, יענהו ה' גייגער, אבל התדע לכנות את שם השנאה הזאת? התדע את שמה העצמי? — היא תקרא בשם: חטא, פשע ומעל! ובעד החטא והפשע והמעל הזה יכחש היהודי בעמו ובאלהיו? האם בעד העמל והשוד והחמס יסיר היהודי לב בנים מעל אבותיהם, לב איש מעל משפחתו ונפשו מדברי הימים הנשגבים של עמו?... ואם איש צעיר לימים אשר אין בו הכח למסור נפש גם בכמו אלה, אשר לא ירגיש כבודו ואשר יכרע על ברך לפני רודפיו לבקש מהם מחילה על אשר לא חטא,—האם האיש הזה איננו מוסיף חטא על פשע?... האיש הזה הנהו חלש־הרוח!—הגבור יחשוב לו לחוב לחכות על נצוח היושר והצדק, לא להציל את נפשו ולהשאיר את חבריו הלוחמים על שדה קטל!... הצדק וגם היושר ישארו תמיד צדק ויושר אף אם אנשים למאות יתכחשו להם! — אבל האנשים

המתכחשים, המכחשים בעמם ודתם ופונים להם ערף, ימוצו את לשד היהדות במדה רבה, אלה היוצאים להיות לעם אחר יחלישו את האמונה בנצחון הצדק בלב אלה אשר לא ירדו לעומק ההלכה הזו ויגזלו את כבוד היהודים והיהדות מחוצה... האם בצדק המה עושים ככה לעם מולדתם, לדתם, ולאחיהם „הנתונים בצרה ובשביה"?...

אחרי אשר האריך המחבר עוד להוכיח זכות היהודי לכל זכיות האזרח בארץ, וכי מולדתו ודתו לא יוכלו לשלול ממנו את תורת האדם וזכיותיו, — הנה בא בפרק השלישי במחברתו זאת להוכיח כי גם היהודי המתנצר לא יעשה זאת מאמונת לבו וידיעתו הברורה, כי אם אך מסחר יעשה באלה, ויוגה את הכהן המנצרו לאמר: „הנני מאמין" ולבו בל עמו; המחבר יחתום את הפרק האחרון הזה בדברים כאלה: האם בזאת יהיה בר לבב, במכרו את אמונתו ועמו בעד נזיד עדשים, ואת האמת בעד איזה משרה? העל כן יכבד במדינה, יען כי ימס ברגליו את כבודו וכבוד עמו? היש רשות לאב ואם להביא את בניהם אשר נולדו ביהדות בברית אשר הם בעצמם לא יאמינו בה? האם טוב יעשו אלה אשר למען אשר חצוני יבעטו באמת בצדק וביושר? — את אשר לא פעלו הרדיפות, לא יפעלו גם הבטחות טוב הארץ! ואת אשר לא עשתה ההזיה, אותה לא יביא גם רך הלבב!"...

זהו תכן דברי המחברת השניה בכל הנוגע למטרה אשר הצבנו לנו במאמרנו הנוכחי.

ד.

הַצַּד הַשָּׁוֶה שֶׁבָּהֶם.

ראה נתתי לפניך, קורא נכבד, את התבונה ואת הרגש, את משפט ההגיון והפילוסופי אשר בפי הרמבט"ן, ואת הדברים היוצאים מן לב רגש אשר לד"ר גייגער, וידעת היום כי אף אם גם שניהם למטרה אחת כוננו חציהם, אולם החצים בעצמם שונים הנמו; מחוז חפצם אחד הנהו, אולם הדרכים אשר יובילו אותנו אליו יתפרדו כמעט. התבונה תוליד את החקים ואת המעשים, הפילוסופיא לא תדע את הלב, לא תדע את הרגש והרוח מוזר לה; והרגש יוליד רחש לב, מחשבות והתפעלות ואין לו כל עסק עם המעשים החקים והמשפטים. הרמבמ"ן הגשים את רוח בני ישראל, וד"ר גייגער בכר את הרוח על פני המעשים. אולם גם שניהם לדבר אחד התכוונו, — הן גם הרמבט"ן יאמר באחת הערותיו לפרק השני בספרו „ירושלים" כי לא ינעול דלת בפני התקונים; כי „הדבור החי" נעלה הוא מן „האותיות המתות" וכי באופני המעשים נתנה רשות לחכמי דור ודור לתקן לפי רוח הזמן והמקום; והנה גם ה. א. ג. יאמר כי המצות המה גופים לנשמת הדת וכי המה נצחים כטוה; אפס כי הראשון כתב ספרו כנגד בעלי דת אחרת, אשר דרשו ממנו לקבל את דתם, והשני כתב כנגד היהודים האומרים לעזוב את עמם, אחרי אשר הודו כי אין כל דת למו.

לא בקלות דעת גם לא ברצונו הטוב כתב הרמבמ"ן את ספרו את „ירושלים". מי לא ידע כי כאשר הדפיס באננעט את ספרו (כלומר קרפ) להוכיח על פי מופת הפילוסופיא את עקרי דתו וה' לאוואטער העתיקו ויכתב מכתב בראשו לה' מענדעל־זאהן וידרוש ממנו בגלוי כי יבקר את מופתי הספר הזה ויחוה דעתו בפומבי האם צדקו יחד, והימים ההם (1769) היו ללא־חפש הדת בארץ אשכנז, הרמבמ"ן בא במצודה, ויכתוב מכתב גלוי ללאוואטער ויוכיחנו על פניו על עשותו כדברים האלה, ויירא לנפשו לנגוע בעצם השאלה הזאת ורק כמו לאחר יד נגע בה. ובימים ההם הדפיס גם ד"ר קאֶלבעלע מכתב גלוי לבן־ממחם בדבר הזה ויוסף להתגרות בו. הרמבמ"ן ספר לנו כי בשנת 1765 יצא לאור ספור בשם: Begebenheiten der Jungfer Meyer, eines jüdischen Frauenzimmers, von ihr selbst beschrieben. — ובאשר כי אי אפשר לי לקרוא את כל הספרים היוצאים לאור בארץ אשכנז לא קראתי גם את הספור הזה, ורק אחרי כן נודעתי על פי מכתב הד"ר קאֶלבעלע, כי הוא הוא המחבר, וכי שם ידבר רק בי"ד (*) — קאֶלבעלע הזה מצא מכתב ה' לאוואטער וישמח עליו מאד ויוסף גם הוא להרעים את הרמבמ"ן, ועל השנים האלה נוסף גם היורש־עצר של בראָנשווייג־וואלפֶענביטטעל ויכתוב גם הוא מכתבים בדבר הזה להרמבמ"ן, והוא השיב לכלם בענות צדק מבלי אשר יאלץ לדדת לעומקה של ההלכה הזאת (1769—1770), ויאמר לשבת בשלוה ולשקוט מן מרוץ מכתבים האלה אשר היו למרות רצונו, — והנה קפצה עליו רוגזה של המחברת: „Das Forschen nach Licht und Recht, in einen Sendschreiben an Herrn M. Mendelsohn" (Berlin 1782), המחברת הזאת אשר נדפסה בעיר מושבו, ואשר דרשה ממנו מענה גלוי, הולידה את ספרו „ירושלים".

והנה בימינו אלה, אחרי אשר עברו כמאה שנה להדפסת הספר הזה, קם מבקר אחד מקרבנו, איש יהודי נאמן לעמו התיצב כעת במערכת הקרב, וילחם בעז שנון, ויורה חצים, ומעטו אש תהלך („עה לעיל" להרפ"ס „הבחר" בנה ו') ויעמיק שאלה: מדוע נתננו הרמבמ"ן רק לחברה דתית? מדוע שם את הדת לכל קיומנו בארץ, ולא אמר כי אנחנו הננו עם ולאם? — והנה מלבד אשר כל עצם ענין הלאם ותנועתו, איננו כי אם יליד העת ההוה, בימים ההם (בימי הרמבמ"ן) עוד לא היה על שפת כל סופר להתהלל או גם להתעולל בו (**) — הנה שכח המבקר גם את תולדות ספר „ירושלים". ה' מענדעלזאהן לא על עמו ולאמו נשאל אז, ולא עליו היה מענתו. ה' באננעט כתב ספר להוכיח על פי הקשי הפילוסופיא אמתת יסודי דתו, וה' לאוואטער וסיעתו שאלו מאת הרמבמ"ן לחות דעתו על הספר ההוא, לאמר: אם תמצא את המופתים האלה נאמנים, הלא תקבל גם אתה את הדת אשר תודה למופתים אשר יקימוה, ואם אין—הוצא אלינו את המופתים להכחישה (הדבר מבר לפי הקו המין נלכרו)!... והן גם „דורשי האור" התכונו לנגד השואלים האלה, וגם הם דרשו ממנו: להמיר את דתו, בדת אשר מופתי הפילוסופיא יעמדו על ימינה לסעדה ולתמכה; ואיככה ידבר מענדעלזאהן כעם ולאם, בעת

(*) „Nacherinnerung" למכתבו המחרין לללוואטער, נרמה גם דברי ר"ל במולרום הרמבמ"ן.
(**) רמה גם מאמרי „כים יפרחל" („מגיד מישרים" לשנת תרמ"ל נו' 49—50).

אשר הוא נשפט על דבר דתו? איכה ישים לבו לרגשי הלב, בעת אשר הוא נשפט על דרכי הגיונו ומשפט תבונתו?...

לא כן ה' גייגער, משפטו הודה כי לבו רק מכל אמונה ודת, ועל כן יאבה להיטיב מצבו ומצב בניו, בעזבו את עמו, ויצא מתוך הכרמלית לבוא — כמו כן לא למען הדת והאמונה — בתוך רשות הרבים (מכתב שני במחברת הראשונה) לאיש יהודי כזה ענה ה' גייגער כאולתו ויוכיחנו על פניו, ויקרא לרגשי לבו לעמוד לו לישועתה.

אבל גם ה' גייגער מצא לו מבקר אחד מתוך אחיו! אחיו ביהדות, אחיו בתקוניו, ואחיו בדעותיו יצא מתוך המחנה להוכיחנו! ה' ד"ר לודוויג פיליפזאהן כתב בקרת להחוברת הראשונה *), ואחרי אשר בכלל יהלל את מעשי ה' גייגער ואת דבריו יוסיף עוד לאמר: כאשר היטיב מאד המחבר לדבר בשלילה, רצונו לאמר: ביחס להיציאה מן כלל ישראל, כן מעט מאד לדבר בחיוב, רצונו: ביחס עצם היהדות; וכאשר שמחנו לקרוא את דבריו בכל הנוגע להפונים ערף לעם ישראל ודתו, כן עגמה נפשנו כי לא מצאנו אף דבר קל המורה על תעודת ישראל בעמים, אשר הוא חיינו וארך ימינו!... את אשר יאמר המחבר, הוא רק בקרת מעשיו של אותו האיש המנער חצנו מן היהדות; אבל תנאי החיים של היהודים ופעולותם בארץ, אשר המה העצם הפנימי של היהדות, לא יזכרו בכל המחברת הזאת"... ה' פיליפזאהן יתאונן מאד על הדבר הזה, הן "תעודת ישראל" היא אבן הפנה לשטתו ביהדות, היא התלפיות, אשר, לדעתו, הכל פונים אליה, — "היא איננה רק כחל ושרק ליפות בה את היהדות" יאמר הלאה במאמרו, "כי אם הדגל בו ידגול ישראל, הדגל אשר סביבו נאספים כל חיל צבאו, והנס אשר יתנוסס על ראשו"...**) ה' גייגער לא ענה על דברי המבקר האלה מאומה, ואנחנו לרגל המלאכה אשר לפנינו נשים עין עליהם ונתבונן בהם כמעט רגע.

כי בקש ה' פיליפזאהן את החיוב ולא הסתפק בשלילה צדק מאד, הן לא על השלילה לבדה יחיה עם עלי תבל ארצה, הן נחוצה לנו דעה בחיוב לתנאי חיינו; אולם האין בדברי ה' גייגער דעה בחיוב? או האמנם תוכל דעת "התעודה" למלאות את אשר יחסר לנו? ואם אינה אחרת נאה הימנה? — כל איש ישראל ירגיש בלבו איזה דבר: אשר יאחזנו להיהודים והיהדות, איזה דבר אשר הנהו כמו צמיד פתיל לחבר אותו עם כל קהל עדת בני ישראל, ירגיש וידע

*) „Allgemeine Zeitung des Judenthums" לשנת 1858, גי 49, לד 673.

**) והנה לא תוכל לעבור מן המאמר הזה עד אשר העתקתי ממנו דברים אחדים, אשר לפי כי מיום נונעים למאמרנו, נוגעים המה לחיינו בעת הזאת. ה' פיליפזאהן יסיים פניו אל „הכבדים" שלנו (ה' גייגער יאמר במכתבו הראשון כי הוא הוא „הכבד" „Ehrenman" — „הן נזכור כלנו", יעיר ה' פיליפזאהן, „את דברי הנעלבים במחזה „יוליוס לעזאר": לכל בכל זאת הנהו ברוטוס היש הכבד"!) ואחרי אשר יכה בחרפת לחייהם, אחרי אשר יוכיח תוכלסם על פניהם, יאמר: „אם נתכוון היטב להולדות עמיהם ככבדינו" נראה כי רבים בכלם המה חדשים מקרוב בתוך תגובותיהם היו עניים, והמה בעוני נולדו על ברכיהם, או יתומים היו אשר ברחמי בני ישראל גדלו, וברחמיהם היו לתגשים... ועתה אחרי אשר עלו במעלות העשר וכתיהם מלאים כל טוב, אחרי אשר בקבוק שמום כתה המלחה ואחר פניה אליהם, עתה היו ל„כבדים" עתה שכחו את כל עמלם, את עניים ואת שפלותם, את כל הטוב והחסד אשר עשו להם בני עדתם, וידברו בגאון לבב בתכלס בשר החזיר ובשמותם יין שתשתכיון על דבר מעידות נפש אשר היהדות דורשת מהם, ומם לא יוכלו עוד להתקיים בה!

כי ישנו דבר־מה המטלא את כל חדרי לבו ונפשו, אשר כמו שער תאחז בשרו לרעיון כי יצא ויהיה לעם אחר... ומה הוא הדבר הזה? — מענדעלזאהן יאמר כי הוא „הדת", אבל אנשים רבים אשר חדלו להאמין באמתתה, אשר שכלם לא יאבה להאמין בתורה מן השמים, או גם במציאות האל, — והנה גם האנשים האטאאיסטים האלה ירגישו בלבם את הרגש ההוא, גם בנפשם ספונה וטמונה הדבר־המה הזה... והנה בא ה' פיליפזאהן וימר את הדת „בתעודה" לאמר כי תעודה לנו, והתעודה היא קימנו בארץ, — אבל הגנו רואים עוד הפעם אנשים אשר יכחשו בכל תעודה, האומרים כי אין כל תעודה בכל החיים על הארץ, אנשים חוקרים מצד זה המעמיקים שאלה: אם תעודה לעם, הלא ישנו בורא העם ונותן לו את תעודתו, ואם כן ישנו בורא עולם בכונה מיוחדת ולמטרה ידועה, ואם־כן הלא שֵׁבֶט כבר לאמונת בורא ומנהיג, לדת ותורה מן השמים, ומה הרוחת במליצה החדשה „תעודה" אשר יצרת לשחק בה?... ואנשים אשר לצון חמדו להם מצד זה, המטלאים שחוק פיהם ושואלים: אם ה' נתן לנו תעודה להיות מלאכיו וכהניו, להפיץ ידיעתו וכו' אם כן מדוע זה לא ישים עין על כהניו אלה? מדוע יתן את שלוחיו לבז ומשיסה? מדוע לא יגער בעושי רשעה הדורכים ברגל גאוה על שלוחיו וכהניו אלה? הכה עושים לאשר שלחו? ואם אין דואג למלאכיו עושי רצונו?... והנה גם אלה אשר בכל תעודה ומלאכות בחלה נפשם, הן גם אלה, כעוזבי הדת, ירגישו בלבם דבר־מה ההוא אשר יאסרם בחבלים ליהודים ולהיהדות!... ומה הוא הדבר הזה? — הן הוא ידיעה בלתי ידועה (פֿונקציאָנאלוסטעס בעוואוסטזיין), היא ידיעה השקועה בנפש פנימה, היא רגש השוכן עמוק עמוק בלב איש ישראל, ואשר החכמים מימות הרמבמ"ן ועד עתה עמלו למצוא תכונתו ולקרוא לו בשם: לרמבמ"ן קרא לו „דת", פיליפזאהן והנמשכים אחריו קראו לו „תעודה", וה' גייגער אשר גם שני השמות האלה לא ישרו בעיניו לא קרא לו כל שם וייפהו במליצות, לדברים היוצאים מן הלב,—עד שקטו הסופרים בימינו אלה, ויקראוהו בשמו העצמי, וידברו בשפה ברורה לאמר: הדבר הזה השוכן עמוק עמוק בלבכם הוא הנהו: הלאם, בו תדגלו ובו קימכם בארץ, הוא הנותן לכם כח ועצמה לעמוד כצור חזק מול כל התלאה אשר מצאתכם בדרך, הוא הוא אשר יאסרכם גם כהיום אל עמכם, והוא הוא אשר גם ה' גייגער כוון אליו, אף כי לא אמרו בפרוש!...

ה.

הַיַּהֲדוּת וְהַלְאָמוּת.

„לא כאברהם שכתוב בו הר, שנאמר בהר ה' יראה;
ולא כיצחק שכתוב בו שדה, שנאמר ויצא יצחק
לשוח בשדה; אלא כיעקב שקראו בית, שנאמר
אין זה כי אם בית אלהים". (פסחים פ"ח, ח').

מה היא הלאומית בכלל? ומה היא תמונתה אצל היהודים בפרט?

החכם רענאן, בדרשתו על הלאומית בכלל, הוכיח בצדק, כי כאשר לא תוכל הדת להיות לעצם הלאומית (כתבר כבר הזכרתי דכריו בפרק ב') ככה אינן גם

ארץ מושבת ולשון עם לעצם הלאומית. הן נראה, למשל, את האשכנזי אשר אבות אבותיו הלכו למו לארץ זרה ולמדינה אחרת, קנו שמה להם כברת ארץ, ויחסו תחת המושל ההוא ויהיו לעבדיו, ובנים יולדו להם עד הדורות האחרונים עודם אשכנזים הם בלאומיתם; וכן נראה בארצות אחרות אשר שני לאמים ישכנו מאז מעולם בארץ אחת, ושני לאמים הנם; וכן הוא גם ביחס הלשון, ישנם לאמים שונים אשר שפה אחת לכלם, ויש לאם אחד (כמו הסוויצאריס למשל) אשר ידבר בשפות שונות; עצם הלאומית וכל תקפו, יאמר ה' רענאן, הנהו הגזע והמשפחה, התולדה ודברי הימים; חבר אנשים בני שבט אחד ומשפחה אחת, אשר זכרונות העבר ישוו לכלם יחד, ותקוה אחת להם בעתיד, אשר גם בשמחתם גם בענים ומרודם חיו יחד, ואשר יתעתדו כמו לשמוח או לסבול עול יחד, — חבר אנשים כאלה נקראו „לאם אחד", מבלי פנות אל השקפות האישים הפרטים בדת, מבלי אשר יהיו גם על כברת ארץ אחת ומבלי גם אשר תהיה שפה אחת לכלם.

אלה המה הדברים (נקטוֹר נמרן) אשר דרש החכם הנ"ל לפני אספת חכמים ומלומדים בעיר פאריז, ואשר כל איש מעמיק חקר נתן לדרשתו זאת צדק, ויהללה בשער.—והנה אם על פי הדברים האלה נשובה נבקרה את רוח הלאם אשר בנו בני ישראל, אז נמצא בנו גם ראיה חזקה ומופת חותך לדברי ה' רענאן. הן כל איש ישראל יודה כי אנחנו הנגו „גוי אחד בארץ", כי רוח הלאם חזק בקרב לבנו להחיותנו כהיום הזה, לבלי הכחד קימנו בימי חשך וערפל, ולבלי גם נכוה באור ההשכלה אשר בדורינו אלה; ואנחנו הנגו לאם, מבלי אשר תהיה לנו ארץ אחת לשבת, מבלי אשר נדבר בשפה אחת, ומבלי אשר גם תשוינה השקפות האישים הפרטים אשר לנו בדת!... ומה הוא הקשר המאחד אותנו? איה הֶנָּה הנקודה המרכזית אשר נהיה לעם אחד, מבלי פנות אל מחשבת האיש ודעות לבבו באמונה ודת? מה היא התלפיות, התל שכל פיות פונים אליה? או לדבר בשפה ברורה: מה היא הלאומית, אשר נרגשה בלבנו, אשר תפעל על נפשנו, ואשר בשמה לא נקרא?—צאו וראו, שואלים נכבדים, את שמכם אשר תתכנו בו בכל כתבי קדשנו: בני ישראל, בית ישראל, בית יעקב, זרע אברהם, ישראל; לאמר: הלאם הזה הוא המשפחה, בני אב אחד, משפחה אשר שמרה את ספר יחוסה עד אביה הראשון, משפחה אשר תדע להגיד את שם אביה הראשון מחוללה, משפחה אשר כל זר לא יקרב אליה, ובעטים לא תתבולל, משפחה אשר זה כארבעת אלף שנה תעמוד בתארה וצביונה, אשר „עבר" אחד לה, „ועתיד" אחד הוא תקות כל בניה,—משפחה כזאת היא „לאם" גם בלא ארץ וממלכה, גם אם בפיהם לא ידברו אישיה בשפה אחת, וגם אם בלבם לא ישוו יחד השקפותיהם בדת... „ישראל אף על פי שחטא ישראל הוא" הורונו חז"ל, לאמר: כי ישבו אחים יחד, וכי יחטא אחד מהם הכי יחדל להיות אח? „קשה גרים לישראל כספחת" אמרו חז"ל במקום אחר, לאמר: משפחה אחת לא תוכל לספח זר בתוכה, הוא יכול לקבל את דתה, יכול לאהוב אותה, אבל לא יהיה לה לאח ובמשפחתה לא תבא נפשו...

ומה נעימה לנו הפעם המליצה אשר הצנתיה בראש הפרק הזה: „לא כאברהם שכתוב בו הר, שנאמר בהר ה' יראה"—לאומתנו איננה תלויה

בדת, בהר המוריה, ובבית קדשי־הקדשים: „ולא כיצחק שכתוב בו שדה",— גם לא בארץ אחוזה ובשדה, „לך לך מארצך" היו אמרי האל הראשונים לאברהם, „כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם", גזר אמר בכרתו אתו ברית בין הבתרים; „והיה עמהם בגלות זה, אשר והיה עמהם בגלות אחר" קרא אלהים מתוך הסנה בבואו לקחת גוי מקרב גוי ולארוש לו את עם סגלתו, עם זו קנה באמונה; „תאנים טובות" קרא ה' באזני נביאו ירמיה, את „גלות יהודה אשר שלחתי מן המקום הזה" (ירמיה כ"ד) וריב"ז בקש מאת טיטוס רק את יבנה וחבריה, לא את הארץ ואת הממלכה, להראות ולהודיע כי לאומיתנו איננה תלויה רק בארץ, אנחנו איננו כאדני השדה אשר יאמרו עליה כי טבורה דבוק בארץ וכי תמות לשחת עת כי נפסק הקשר הזה, לא כן אנחנו „אלא כיעקב שנאמר בו בית",—„בית ישראל", „בית יעקב", משפחה גדולה הננו, דברי־הימים ותולדה אחת לנו, בה נדגול ובה כח לאומיתנו!...

והאם לא את הדברים האלה נקרא מעל ספרו של גיינער? האם לא כוון גם הוא ללאומיתנו, אף כי לא קרא אותה בשמה? — הן הוא צִין אותה בתאריה וצביונה, לכל חקיה ומשפטיה, התאחדות הגזע, התאחדות בתולדה, התאחדות במלחמת האור והתאחדות בתקות הנצחון,—ומדוע זה מצא ה' פֿיליפזאהן רק את השלשה בדבריו ולא את החיוב?... אנו אין לנו לבקש את „החיוב" רק בדת, או בתעודה, „הלאם" הוא האות אשר לנו, הוא הדגל אשר סביבו נאסוף יחד את כל הנחשלים בדת והנחרים בתעודה, והוא הוא „הלאם" אשר אליו כוון גם ה' דר. אברהם גייגער!

* *
*

דעת לקורא נקל כי אנכי אדבר בזה במושג „הלאם" בעצם מהרתו, בטרם לקחוהו הדיפלומטים לכדור לשחוק בו. „הלאם" אשר רק מושג „משפחה גדולה" לו, אשר יליד האהבה הנהו, ואהבה וחסד יוליד גם הוא; מושג אשר יוליד בקרבנו רגשות נעלים, מחשבות טהורות ומעשים אשר באהבת האדם יסודם.— ידעתי גם אנכי ידעתי כי מבחר רגש האדם הלזה, לקחו למו הדיפלומטים ויתלו בו בוקי סרוקי, המה לקחו את טוב לב האדם ויעשוהו לצלם בלהות, לסמל משטמה בין העמים ולזועה בקרב הארצות; כענגה הרת חזיזים נוסע הוא בימינו אלה על שמי אירופא ורוח לוחשי־על־נוים נוהג בו, ילביש שמים קדרות יחשיך זהר פני הרקיע, יתן חתיתו בלב האדם וחרדה יעור מירכתי ארץ; ויש אשר ענגה בענגה תפגשנה תתגעשנה ותרעשנה ותתנינה קולן—רעם וברק ואש־מתלקחת, מלחמת הרג ואבדון, ותעשינה האדם כחיתו ארץ, ותחדשנה לב אבן בקרבו, כימים אשר שלט האדם באדם לרע לו, כימים אשר כתבו דבריהם בדם אדם על ספר התולדה... ידעתי גם אנכי ידעתי כי לו קם בימינו איש הרוח כלעפסינג בדור העבר, כי אז כתב גם הוא ספר מלחמת האהבה עם השנאה ויקראהו בשם „נתן החכם בן מאה ה־XIX", תחת „נתן" הראשון אשר לחם בשנאה אשר שררה בימיו. שנאת הדת בדורות עברו ושנאת הלאם בדורנו, בד בד ישאו יחד, והאחרונה הגדילה! וכאשר לחם „נתן"

הראשון בקנאת הדת ככה ילחם „נתן"—לעתיד בקנאת־הלאם; „הדת" וגם „הלאם" שמות קדושים במושגם הראשון, רגשות מאד נעלות, אם אך תעמדנה בטהרן ולא תטמאנה במחשבת פגול, אולם כשדי שחת תראינה בעת אשר תפרצנה חק ותעברנה גבול, כבנות תפתה תרענה ותשחיתנה בעת אשר שנאה וקנאה תלכנה אתן ללותן הדרך, אז תסגור הדת את שמיה והלאם שערי ארצה לכל בן נכר... והנה ידעתי גם את זאת כי כאשר „נתן החכם" בן לעססינג היה יהודי ככה גם „נתן" אשר יבוא אחריו להלהם בשנאת הלאם וקנאתו יהיה יהודי, גם הוא לבני ישראל יולד; איש יהודי אשר זו כחו ללאומיתו להשיבנה לטהרה, להסיר ממנה כל שנאה וכל קנאה, איש יהודי אשר לאהבה יגבור בארץ, אשר ידע לקחת לב בספורי תולדתו הגדולה ודברי ימיו העתיקים, ואשר מהם ילמוד לדעת מה רבה רעת האדם עת קנאה ושנאה תלוהו בארץ, איש יהודי אשר גם לאומיתו טהורה היא, נקיה היא וישרים כל תוצאותיה... ואם אמנם מענדעלזאהן הוליד את „נתן" אשר ללעסינג, — הנה יוליד גייגער את „נתן" — לעתיד! אם השקפות מענדעלזאהן בדת, אם דבריו על חופש האמונה, על שלום הדת, ועל סבלנות החברה בכל הנוגע לדברים האלה (אשר כתבן אחרי כן בספר „ירושלים") באו לאזני לעסינג ויכו שרש בלבו ויבראו לו את תמונת „נתן החכם";—הנה נתפללה עתה יבואו נא דברי ה' גייגער בלב משורר דורנו, יגשימם נא גם הוא ויוליד לנו את „נתן החכם בן מאה ה־XIX" לעמוד ולהלחם בשנת הלאם, ולהוריד עז מבטחה, להשיב גם ללאם ולמושגו את טהרו, כי גם הוא אך לשלום לטוב ולחסד יגדל בארץ, ילחם ויוכל, נפזר גם לרגליו פרחים בשובו משדה הקרב ונס הנצוח בידו, ואז נשיר לפניו שיר גבורים שיר חדש לאמר: הכה נתן הראשון (מענדעלזאהן) באלפיו, והשני (גייגער) ברבבותיו!...

ראובן א. בְּרוֹדֶס.

צדקה למשכלת.

במ"ע רוסי קראתי כי בהתאסף חברי „מרבי השכלה" שקלו וטרו החברים בדבר נדבת הבארון הירש 20 מילליאן רו"כ, לטובת היהודים המתגוררים ברוסיא, ומביא דעת החכם ה' מ. קולישער, ואלה דבריו: „הסכום העצום הזה יוכל לחולל „נפלאות בהטבת המצב הרוחני של היהודים לתועלתם ולתועלת ארצנו. יכול יוכלו „לכונן בסדרים טובים בתי ספר למתחילים תחת „החדרים" הקבועים; יכול נוכל „להביא ישע לבעלי המלאכה הרבים, אשר בתוך „התחום" לא ימצאו עבודה מפני „רבוי מספרם ואפשר אפוא להוציאם מן התחום למקומות אשר שם עבודתם דרושה, „וגם מלאכת בעלי המלאכה אפשר היה לשכללה ולרוממה בהקמת בתי ספר לחרשת „המעשה בערים המרבות באוכלסי ישראל; אחרי כי התעורר עתה החפץ בלב „היהודים לעבודת האדמה ואחרי כי בדעת הממשלה לעזור להשגת החפץ הזה „ולתת רשיונה לרכוש אחוזות קטנות במדה הדרושה לעבודה, אפשר היה לכונן „בתי טלוה לתמוך ביד אלה החפצים לעמוד על הקרקע. אך לדאבון לבנו נראה „עפ"י הידיעות הבאות מאת רואה פני הבארון המנדב, כי ההון העצום נקצב „לתכלית אחת מיוחדת שאיננה מכונת אל הצורך, כי בדעתו להוציא את כל „הסכום הגדול הזה רק ליסוד בתי ספר ללמוד מלאכה. אמנם לא נוכל לחוות „דעה להמנדב מה יעשה בכספו ובפרט כי לא הספיק להכיר היטב ולדעת „צרכי היהודים ברוסיא ומצבם עד כי יכיר וידע לעשות בשבילם „את הדרוש לחפצם ביותר. גם אין ספק כי במשך הזמן מאז נשמע דבר „הנדבה הגדולה נמצאו יועצים אשר התנדבו לפעול ברוח שפתם על המנדב „ויפתוהו בפיהם כי רק הדבר ההוא יותר טוב ומועיל ושאפשר להשיג ולמלאות „בסכום כזה. אך עוד לא עבר המועד וסוד חכמים ונבונים משכילים על דבר מקרב „יהודי רוסיא יוכלו לתקן המעות, לפרוט ולרשום את הדברים ההכרחיים שאפשר „למלאותם בסכום כזה". ע"כ דברי החכם קולישער והם כוללים כמעט כל הדברים שבאו אח"כ מסודרים שונים למיניהם במה"ע העברים. „משכילינו" וסופרינו עשו את שלהם לדבר על כל דבר נפל בישראל, דברו וכן התמו. וכבר עברו ימים וירחים והדבר חדל להיות לשיחה. ארכו הימים ואבד חזון, רבים מאחינו אשר טובת עמם נוגעת אל נפשם נסו לשלוח מכתביהם אל הבארון במועצות ודעת וסופרי עיר ועיר מצאו עבודה לארוג אגרות במקלעות פסוקים ומליצות מכתבי הקדש, אך אחרי כן נודע למו כי לשוא כל עמלם, כי הבארון המנדב הון עצום לטובת היהודים איננו יודע לקרוא עברית, וישובו ויערכו מכתבים אליו בשפת לועז ואין מענה. וכן נשתקע הדבר עד כי קטני האמנה שבקרבנו החלו להתלוצץ ואומרים כי כל זמן שלא יצורו וימנו את הכסף כופרים הם בעיקר הדבר, אך ברוב הימים

הכל נשכח והמאמין כבלתי מאמין לא יחיש. אבל בימים האלה שבנו לשמוע כי דבר הנדבה איננו חלום ואיננו דבר של הבאי כי אם עתיד לצאת לפעולה ואדירינו רועינו ומטיבינו דואגים לנו בחשאי והם לוקחים דברים בזה עם הבארָן, על החפץ הזה אתמה מאד מאד: מדוע זה אין קול ואין קשב ואין איש יודע מה עשו ומה הם חושבים לעשות? מדוע יעמיקו אדירינו עצה והיה במחשך מעשיהם? למה זה לא ישאלו בעצת היהודים אשר לטובתם נקדש הכסף? יקראו נא עצרה "מסוד חכמים ונבונים ומשכילים על דבר מקרב יהודי רוסיא" היושבים בתוך עמם והיודעים מחסוריו, — כי צרכי עמנו מרובים וצריך להתבונן מה לעשות למען יהי המעשה דרוש אל החפץ; צריך להתבונן היטב מה הם הצרכים העקרים והמוכרחים ביותר ואשר אם נמלאם לא יבואם חסר עוד ויובילו אל התכלית הנרצה וחמקוה—ומדוע זה השלך הס? יתפרסמו הדברים ויתבררו ויתלבנו ויצרפו ואחרי אשר תצא ההחלטה הכללית מזוקקת שבעתים מן הדעות הפרטיות, יקומו נא אדירינו "דואגינו" ויחלו פני נדיב האדיר באדירים, אשר אם טרם "הספיק להכיר היטב ולדעת צרכי היהודים ברוסיא ומצבם" יכרה נא אזן אל דברי הבאים בשם אלפי רבבות ישראל למען תהיה עבודת צדקתו שלמה ולא ילך הון עתק לטמיון.—

מחשבות כאלה התעוררו בקרבי בשבתי בחדרי בודד וישכחתי תבל ומלואה, כלומר, ראיתי תבל ומלואה בטלואה בלי הבדל אישיה הפרטים ועם לבבי אשיחה: מה נשתנינו מכל אומה ולשון? אם קרה דבר כזה בעם מן העמים היו מה"ע מלאים ממנו על כל גדותיהם, הסופרים היו מתוכחים והיתה "תנועה גדולה" וריב לשונות בחדוד ולבון השאלה עד אשר היתה נפתרת כראוי, המנדב היה יכול להכיר ולדעת מעלות רוח רוב העם ומה אדיר כל חפצו שהוא גם חפצו, המשכילים בעם היו מבינים לו מה יחסר להעם, מה הוא הדבר היותר נחוץ והיותר עקרי לעשותו, ואף הוא היה מתכוין כנגד העם אשר טובתו הוא דורש והיה מסתכל בצדקה א"ך לעשותה. ומדוע בהיות דבר כזה בישראל, דבר גדול ונכבד אשר כמהו לא היה ומי יודע אם אחריו יהיה כמהו—נדבת עשרים מיליאן רו"כ, אשר לא נהיתה בזאת בעת מן העתים בכל הארצות ובכל המטשלות — והנה הם כל בישר! גבוה ועל גבוה וגבוהים עליהם יתחרשו ויתלחשו ומעטיקים לסתיר עצה! ולוא גם אם היה האדיר המנדב חכם הרזים ולו דעת ותבונה ועמו תורה וחכמה וגדולה במקום אחד ולוא גם נבעו לפניו מצפוני אחינו ברוסיא וכל נגעיהם, גם אז אי אפשר לו להעמיד הדבר על דעתו, לאדיר גדול כזה יש הרבה דרכים וענינים רבים להראות בם אדיר חפצו, אבל בדבר הנוגע לרבבות יהודים שהוא, האדיר, רוצה בטובתם ועל כן מפזר הוא הון עצום ורב, אין ספק כי יטה אזנו לשמוע רצון העם אשר למענם הוא עושה מעשהו למען יהי מעשה טוב ולא יוליך מעותיו לים המלח. וגם אדירינו אשר כרוב עשרם כן רבה חכמתם ורחבה דעתם אינם רשאים להקל ראשם בענין אדיר ונכבד כזה, אשר אם יחטיאו בו אל המטרה והביאו עליהם קללת אלפי רבבות ישראל ונכתם עונם בקורות היטים, אשר הטקרה הזה יהיה נצב בם לעד לעולם, ואיככה זה ומדוע זה חתמו לזו? החכמים אין בקרבנו, אם יועצים אין בישראל להעלות ארוכת בת עמנו?— —

כל זאת עלתה במחשבה לפני בהעמיקי בהלך הנפש, אבל בשובי לראות כל הדברים במראה עינים, שבתי וראיתי דרך בת עמי וכל פליאותי נשא רוח. הן עמי הוא עם ישראל, עם הפלאות וכלו מקשה, וכל דבר שעקרו ועצמותו אינם אלא פלאי פלאים לא יפלא בו עוד דבר, וכל מה שאתה מוסיף בו פליאה הנך מוסיף עצם לעצמיו ובשר לבשרו, ועל כל שאלה תשובתה בצרה: כן צריך להיות, אדרבה, כן מחויב להיות, ולולא כן שהיתה אזי רבתה הפליאה. איככה זה יוכל היות כי ראשי עמנו ואלופיו יבושו בעמם? איככה זה יוכל היות כי בעת צרה לישראל כזאת יקחו האדירים לעושי דברם רק מבני הארץ בעוד אשר אחיהם מלאי דעת וכשרון יהחו וירחקו בחזקת היד מכל דבר הנותן מחיה לאדם? איככה זה ישנאו בני ישראל את בני ישראל, שם יהודי ליהודי לחנם? איככה זה לא יאבו בני עם להיות לעם ומשכילי עם הדואגים ומצירים בצרת עמם יפטירו בשפה ויבזו וילעגו לכל הנשבעים לדגל "עם"? איככה זה ימאסו בני ישראל בא ץ ישראל; זרע קדש יתעב שפת הקדש ותופשי התורה ושומרי מצוה יקלו בכבוד ארץ שאליה השתוקק ועל ה נתן נפשו נותן התורה ומחוקק המצות? לשאלות אלה וכאלה אין מקום בכל עם ועם מפני שאין סבה לשאול כזאת, ואין מקום למו בעם ישראל מפני שכן צריך להיות, והאיש אשר לא יבין את זאת איננו מבין את עמו, שהוא, כלו כמו שהוא, סמן־השאלה גדול ונורא תלוי על בליטה עם העם אשר בצדו.—והדבר הזה נתן בינה בלבי להשכיל אל חכמת גבירינו ואלופינו אשר בינה יתרה נתן למו הנסיון לדעת היטב את בני עמם. ילדות היתה בי והעזתי פנים בקציני עמנו בהטחת דברים כלפי מעלתם לשאול שאלות נבערות: למה הם קופצים בראש העם? למה יזכו מן ההפקר בהתנשאות לראש לכל רכבות אחיהם?— ילדות היתה בי! אולם בן ארבעים לבינה ועשרות נסיונות הגדילו והאדירו את בינתי להבין מעט מזער מחכמת אדירינו וקצינינו, עד כי אכרעה ואשתחוה ואפול מלוא קומתי ברוממות הכבוד אשר יכש לבי ליחידי עם סגולה, אשר בהיותם טרודים באקציותיהם ובבנקיהם, בסחריהם ובתעגוגיהם, בכל זאת למדו היטב לדעת מי ומה הם היהודים יתר הרבה מאלפי חכמים וסופרים אשר כל מעינם בעמם וכל שיגם ושיחם בו. ועל כן עושים ויעשו אדירינו מה שעושים מבלי פנות אל העם.

כי באמת מי ומה המה העם! מי ומה המה שלשת או ארבעת המיליאן יהודים אשר נספור בארצנו? בעלי בתים, חנונים, סוחרים, רוכלים, בעלי אומנות, חוכרי י"ש ואחוזות, מלוי ברבית והמון משרתים ושכירים כעגלי מרבק העומדים על אבוס עתודי עמנו הם כלם אנשים נכבדים, מרגישים ערכם וחרדים על כבודם, וזה האות כי אין קץ לקטטותיהם והכאותיהם בבתי התפלה על כל דבר הנוגע לישראל, כמו עליות, שו"ב ש"ץ וכדומה. וגם יהודים הם, יהודים כשרים ונאמנים. וכי תשאלם: במה הם יהודים: יביטו בך בתמהון והיית ביניהם כתינוק שנטמע בין הגוים — הכל יודעים, מה הוא יהודי: מהול, מתפלל בכל יום בטו"ת, אוכל מצה בפסח ויושב בסוכה נותן את בנו לחדר וכו' וכו' "ומה תאמרו, אחים, על הגזרות והצרות והרדיפות?" — מה נאמר ומה נדבר? רע ומר מאד, המקום ירחם, הפרנסה ברוחק מאד! — "ומה לעשות? במה יושע ישראל?" — הידוע נדע?

לוא רצו גבירינו יחיו להשתדל כי יתירו חכירת נכסים, החזקת בתי מטבר יי"ש... — וכדומה מן התשוקות של איש ואיש על פי פעלו. — הרבנים, הַדַּיָנִים, מו"ץ וד"ץ ומד"א וחופ"ק ומ"מ ור"מ וכל מאן דעסיק באורייתא, הם בעלי צורה עוסקים בתורה ובמצות והם בודאי יהודים על פי כל דיני השו"ע, אך אם תרבה עמהם שיחה על אדות צרת ישראל על דבר העם ורוחו ועתידותיו, מיד הם מתגודדים כמו שרף ישרפו בשבת ומתחילים להתאונן על התחתוניות, על כאב לב ומיחוש ראש, עד שהנך מצטמק והולך מפניהם. — הנאורים אשר בנו, דוקטורינו, יוריסטינו ומלומדינו—הם יקרי ערך ואנשי נימוס וישמעו דבריך מפני הכבוד, אך בעצמך תרגיש כי לא פה המקום להרבות שיחה, כי מבוהלים ודחופים הם, זה לחוליו וזה לבעלי דבריו, ובלילה — לכלוב ולבתי התענגות, אשר בצוק העתים האלה בשנים הרעות ליישראל, יבהלו ויחפזו להיות שם טן הראשונים, כי טי יודע מה ילד יום? פן יקומו מנדינו ויחרצו משפט כי הבתים האלה יסגרו לפניהם באשר חטא אבותיהם בידם — כי נטולו לשמונה — — והמשכילים העברים והסופרים אשר בעיר ועיר — אבל אם בוא תבוא אליהם וראית פנים בפנים את משכיליו וסופרינו תראה משוגתך בהאמינך בם ובדעתם בקראך דבריהם, תראה דרכיהם חייהם ומעשיהם ותרתע לאחור. הנך קורא במה"ע דברי סופר יועץ לרבים, מדבר גבוהה גבוהה ושיחתו מתובלת במדרש ואגדה ובציטאטים מספרים וסופרים חדשים וישנים כבקי ורגיל בם ושגית להאמין כי דעת ותבונה בו, קרא הרבה ושנה הרבה, חכם בחכמת ישראל — אבל בוא נא אליו וראית לפני טי אתה עומד, לפני מקרי דרדקי, הדיוט גמור, קח עמו דברים וראית כי הוא נעור וריק, לא למד ולא בן כי אם מלקט פרורין מתחת שלחן הספרות ולא דעת ולא תבונה בו. וכן המה רוב סופרינו ו"יועצינו" בעלי הלשון — ומי אפוא לנו עוד? כלי הקדש, חזנים, בטלנים, שמשים, שובי"ם—בחורים ובתולות שף ונשים וכל המון בני ישראל!

אך מה הכח הכללי המאחד ומקבץ ומקיף את כל הפרטים האלה — הכח הכללי אשר הוא הכל והכל בו? — הוא כח הכסף; ובעלי הכח הם העשירים שבכל עיר, שהם מצדם כלולים בהעשירים האדירים והם באדירי האדירים אשר נער יכתבם. צרה כי תהיה בעיר, צרה הבאה בידי שמים: אסכרה, חלי־רע וכדומה והלכו ההמונים הקטנים עם הגדולים ויצעקו מרה באזני הרב שעליו אחריות הדברים, והוא עושה מה שעשו רבותיו: גוזר תענית, מחפש חטאים ועושה סגולות ופעולות המסורות בידו; אבל אם פורעניות מתרגשות ובאות בידי אדם: גזרות קשות, רדיפות, גרושין וכדומה, יאמרו הכל: נלך אל הגביר, והגביר שומע צעקתם ואומר כי מסתמא יֵעָשֶׂה מה שצריך להעשות, ובעלי הבתים שבים לשקם ולתעניתם והגביר שב לקלפיו ולכלובו. — ובכן אפוא קצה כל הקצים ועקרי כל הדברים הם סוף סוף בידי הגבירים האדירים, מה שאומרים אמור ומה שעושים עשוי, כי אין מעשה אשר יעשה באפס כסף והכסף למו הוא ולהם העז והגדולה ואדיריו יודעים ומבינים זאת היטב, יודעים הם ומכירים את עצמם ויודעים ומכירים הם את העם היפה והנבזה, הגדול והנקלה.

כל העולם בצער והאדירים בנחת ועל כן האדירים מושלים בכיפה, כל קדושים וכל חולין בידם ותכו לרגליהם, ועולם ישראל חרב לגמרי, חרב ומוחרב,

ואדירינו רואים עולמם בחייהם, עולם שכלו טוב ויודעים הם כי כל המון בני ישראל מקטנם ועד גדולם, הרבנים והנאורים, המשכילים וההמונים, כלם למפלגותיהם ולכתותיהם נגררים הם אחרי האדירים ותלוים בם זה בכה וזה בכה — ועל כן ילכו רומה; אחוריהם כלפי העם ופניהם קדמה והמה משתחוים לשמש אשר קרנים מידה למו והנם שולחים את הזמורה באף כל העם המתעטש מריחם ומושך באזנו וקורא: לישועתך קויתי! ואם תמיד אין לך דור שאין בו מחטא העגל, הנה עתה גם הכהנים והלוים, חכמיהם ומאוריהם כלם יחד עשו להם אלהי מסכה כסף וזהב — אין חכמה ואין תבונה ואין עצה כי אם כסף וזהב, אבדה חכמת חכמים, נסרחה חכמת סופרים ובינת נבונים תסתתר — אין אמת ואין דעת, הם כל הארץ מפני צלצלי שמע ובל גלת אריאל שחה ותשקע בגלת הזהב!

אין בעל הכח מכיר בכחו! — אלמלי נגלה רז זה להתקיפים לא היה אפשר להחלשים לעמוד ולהתקים אפילו שעה אחת. וזהו סוד מעשים רבים של בעלי הכח—בין שהם באים ביחוד ובין שהם באים בצבור—שאנו רואים שבעלי הכח משתדלים למצוא למו צד היתר וכסות עינים, אשר אם היו מכירים כחם הגדול לא היה למו כל צורך בזה — והדברים עתיקים. — כל מה שהשנים רעות יוצא ובולט יותר הכח של המאושרים המעטים הרואים בטובה, ובעלי הכח מוסיפים דעת להכיר את כחם במדה שבני אדם מוסיפים מכאוב — ואז לא כחל ולא שרק פרכוס כי אם זרוע עם גבורה חשופה ונטויה וסביביה נשארה מאד. — בשנים הרעות האלה אשר הרבו כושלים החזיקו כל בעלי הכח מעמד וינסו כחם והנה הוא מפליא לעשות. ואדירינו המסתכלים תמיד בצורת מטבע נתגלה להם רז הכח בכל תקפו והנה רק זועה! — „דבר זה נשאל לחכמים" — מה לנו ולחכמים! — „הן צעוק יצעק העם" — מה לנו ולהעם! — „מה יאמרו הבריות?" — מי המה הבריות? יאמרו מה שיאמרו! — יודעים ומכירים הם אדירינו יחיו את כחם ויעשו מה שלבם הטוב חפץ.

ואת זאת יודע ומכיר גם הבאראן המנדב שהוא אדיר באדירים וכח הכחות זרואה הוא את כל העם הרב כילדים אמללים ולבו התמלא רחמים עליהם לחוש לרוחתם לישועתם—הישאל את התינוקות מה טוב ומה המה דורשים? הוא שאל ישאל את אדירי איומה והם יודעים ומכירים את עמם עוד יותר מהאדיר המנדב ועושים ויעשו על פי דעת עצמם — כי את מי ישאלו? מי יורה דעה ומי יבין שמועה? הישימו פניהם אל העם, הישלחו שלוחים לדעת מה לעשות לישראל?— מי העם ומי ישראל! אם יאספו אספה מכל פנות העם יודעים הם מראש כי תהי אחריתה כאחרית האספות בשנת 82 אשר נאספו רבנים, משכילים ונאורים וכלם נסעו בכונת לב טהור וברוח אמיץ, וכיון שנכנסו לטרקלין וזנו עיניהם מן השכינה של האדירים נטרפה דעתם עליהם וענו אמן לכל היוצא מפיהם — ולמה זה איפוא הכל ייגעו לקבץ נקבצים אם יודעים הם עתה היטב בנסיון כי כל מה שעושים עשוי. הישלחו דבר במ"ע עברים? הן לבד כי מגונה מאד הדבר, כי ענין רם ונשא כזה, נדבת מילליאָנים, יהיה למרמס לעט עברי—אך היודעים הם המולי"ם והסופרים העברים הדלפנים והקבצנים מה הוא מילליאָן? ובפרט עשרים! (הון עתק כזה איננו מדרש, מקרא או אגדה וכדומה מן החמר שהסופרים העברים רומסים בו, הון עתק כזה

ואפני הוצאתו דורש דעת רחבה בעולם המעשה והנסיון ולב מבין לכל תכלית חוקר והוא דבר המסור רק לאדירים וקצינים היודעים דרכי השמוש בו ו„המסכיל" בענין כזה ידוס). וגם כי קרוב הדבר לסכנת נפשות, כי סופרים רבים בשערי האשפות, בראותם כי אדירים שואלים בעצתם ולפניהם ענין של עשרים מיליאָן יצאו חלילה מדעתם, זה יוציא את אשתו ובניו מן הבית, ואולי בהכאה וקללה מרוב התלהבותו. ובפחזותו ובהלותו ישבר כליו, יסגור הדרו וישב מַשמים תוהה ומעמיק במחשבות עד כי יבוא חלילה לידי שעמום. זה יעוף ביעף אל קסת הסופרים ויעמיד פנים כחכם ונבון ואחרי כי יגע לריק למצוא עצה ותוצאות ובין כה עברו ימים רבים והוא בטל את מלאכתו, לא יצא להוראת שעה או לעבודתו בבית אדוניו והוא נקשה ורעב, יחשוך הדבר לעת אחרת ולע"ע ישלח, אגב אורחא, קודם כל, אל האדיר המנדב הגדול, את ספרו בהודעה כי על אדות ענינו יעיין כשירחיב לו ה' ממצוקותיו, כי עני הוא באותה שעה ואין השכינה שורה מתוך עצבות ואם יאיר פניו אליו בחסדו הגדול ובידו הפתוחה לקבל את ספרו וראה כי ברכה בו. וסופר פלוני ישב ויחריש כחכם עד שישמע דברי הגדולים. ומפני שאין שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד, זה סותר וזה בונה ואז יגיח גם הוא מחוריו ויעמיד פנים כחוקר ומבקר ויפסול דברי האחד ככל אשר שמע מדברי השני אשר את דבריו יבחר, מפני שהוא נראה בעיניו יותר ראוי לחקותו ולהחניפו באותה שעה. וסופר זה... אך הקץ לדברי רוח? כי מה תכלית כל דברי הסופרים כאלה אשר רק בשפלותנו ובדלותנו בגשמי וברוחני היו הדיוטים כאלה לסופרים בקרבנו בעוד שאינם יודעים לא את עמם ולא את צרכיו וחוג מבטם קצר להקיף את כל תכונות העם ומחסוריו, וגם כי רבם הם מלמדי תינוקות, אינם יודעים בישובו של עולם כלל—הנה הם יורו?

אם מסופרים כאלה, שהם הרוב בקרבנו, אין כל תועלת, אך לפחות אין גם הפסד, כי בהבל באו ובהבל ילכו, הנה ישנו עוד סוג סופרים שהם משחיתים באמת חלקת ישראל ולבד כי חרפה היא לאיש נימוס ובעל דרך ארץ לשמוע דבריהם, גם סכנה צרורה בם לעקר הענין, כי אם ישמע האדיר המנדב מי ומי הנושאים ונותנים בנדבתו אולי יתחרט לגמרי על מעשהו—הסופרים האלה הם „הלאומיים" אשר מחדש מקרוב באו עם צרות ישראל החדשות, ואם יוצע דבר במה"ע הן יקומו גם הסופרים הלאומיים לענות חלקם אף הם וייעצו ויציעו כדרכם לתמוך בהקולוניות שנוסדו וכוננו בארץ הקדש, לתת גאולה לארץ ולישראל: להושיב נשמות ולהחיות רוח האומה, להרחיב ולהפיץ ידיעת שפת הקדש וקורות עמנו וכדומה מן הדברים אשר בטרם נשמעם נדעם וכבר היו לזרא לכל בעלי נפש יפה וטוב טעם, ודבריהם אינם דברי הבל לבד, כי אם גם דברי סכנה, פן ישמע השומע ורגז ואין נחת. כי „הלאומיים" מגדילים בלשונם לאמר: כי אין כל תועלת ממשית ותכליתית בכל המעשים אשר יחפצו אדירינו לעשות בכסף הרב של המנדב, והם רואים אותם רק כמעשים לשעה שאינם שוים בכל העמל ובכל פזור הכסף הרב שאפשר להושיע בו את ישראל תשועת עולמים, או לפחות לקצוב חלק רב וגדול ממנו להדבר שהם מנשאים את נפשם ואת נפש העם אליו. הם בהזיתם ובהתלהבותם יחזו לנו שוא ומדוחים בדברי עמנו ועתידותיו, באמרם, כי המון האובדים והנדחים, המון בני ישראל, הם „עם" אשר על פי מקרה אבד

הבסים מתחת רגליו ונתפזר לכל רוח ועתיד הוא להקבץ לנקבציו. אם המקרה המר הזה ארך כשני אלפים שנה, אין בכך כלום אחרי שרוח העם נשתמר בקרבו, אמונתו ותורתו ערוכות ושמורות בלבבו עם כל זכרונותינו מאז עד היום ומה בכך אם כשני אלפים שנה הוא מתהלך מגוי אל גוי? הן שיבה לא זרקה בו ורוח אלהים המרחפת עליו ואשר לא משה מאתו שמרה אותו מכל חלודה ורקבון, על כן עמד טעמו בו וכחו אז כחו עתה — זה כחו לאלהיו. ועתה הגה אלהים קורא לו: שובה אלי ואשובה אליך! ומארבע כנפות הארץ צא יאמרו לו, הוא הדבר אשר דבר אלהים בחזון לנביאו: והוצאתי אתכם מן העמים וקבצתי אתכם מן הארצות אשר נפוצותם בם, ב י ד ח ז ק ה ו ב ז ר ו ע נ ט ו י ה ו ב ח מ ה ש פ ו כ ה! ולמה זה איפוא הבל ניגע להלאות אלהים ואנשים להחזיק מעמד בארצות אשר ירדפונו באף? מה הוה לנו בכל עמלנו שנעמול לגדור פרצותינו ולפזר כסף כאפר לבנות הריסותינו אחרי כי יום יום יפרצו בנו להרסנו ולהחרימנו? אנחנו נבנה והמה יהרסו ומה בצע בעמלנו? הלא אין טוב איפוא כי אם לבנות בנין עדי עד והוא איננו חסר כי אם אמצעים בטוחים והשתדלות נמרצה והכסף יענה את הכל. כמה אחוזות אפשר לרכוש, כמה בתי יוצר וחרשת כל מעשה אפשר לקומם ולכונן על יסוד מוסד, כמה אובדים ונדחים אפשר להשיב לבצרון, לארץ אבותינו ובהם עולם נושע! — אלה וכאלה יחזו לנו הלאומים והנם בוכים איש פתח אהלם על גורל ישראל ומזלו הרע, כי בתת ה' בלב נדיב אדיר לפזר כסף תועפות ויש איפוא אפשרות להציל את כל הלאום מכל צרותיו גם עתה וגם לימים יצרו ולעשות גדולות ונצורות והנה גם מאת זה נצא וידינו על ראשנו כמו מאם ה' בכל מבטחינו— כן יתיפחו הלאומיים בדברם חזון לבם ועיניהם שחו מראות כי הם בעצה אחת עם שונאינו ומנדינו, כי באלה חפצו ועלינו להתנגד לכל מה ששונאינו רוצים, הם יגרשונו ואנחנו נשב בקרבם, הם ישופונו ראש ואנחנו נשקם עקב, המה אומרים: עלו לארצכם! ואנחנו נאמר: פה נשב כי אוינוכם! ובעצם דבר "העם" שלהאומיים מחרישים אזינו בו, חרפה לנו לשמוע כזאת, כי אלה היהודים האמללים אשר כל סרדיוט ישוב יהפוך ידו בם כל היום, אלה הנבזים והשפלים אשר משחת מאיש מראם ולא תאר ולא הדר למו והמה—"עם"! אולי "עם" המה על פי התניך אשר בו יקראו גם הנמלים וגם השפנים בשם "עם" — אבל לא במושג אירופי. וכבר הורו גדולי חכמינו אשר קטנם עבה ממתני כל הלאומים, כי כל תכלית חיינו רק להאיר לאחרים, כפנס הזה שאדם נוטלו בעת הצורך להאיר לו הדרך עת החשך יכסה ארץ וחושך ומעמידו בקרן זוית כשעולה עמוד השחר. ועל דבר הארץ "ארץ ישראל" שהם מחבבים אותה, למשמע אזן תדאב נפשנו ותכסנו כלמה ולא נאה ולא יאה בכלל לבעל נפש לשאת שמה על שפתיו. המעט לנו לעג השאננים המבזים אותנו תמיד ומלגלגים עלינו: "בני אתה בחרתנו" "אזרחי ירושלים" וכל ישענו וחפצנו להשכיח מלב את השם הזה ולכסות קלון והלאומים ירימוהו על נס. לתתנינו לראוה בנו!—ואם רע ומר לנו כעת וכל היום לוחם ילחצנו, הנה עלינו לעשות אך אחת: לעמוד על רגלינו ולהחזיק מעמד עד אשר ישבר שבט־ מכנו וילאו המכים ורפתה רוחם וידם, כי לא לנצח יודש קצה, ועמנו — עם נפלא מן הוא והלאה, גוו יתן למכים לחייו למורטים וחיה נגוע כל היום, אך לא יקחהו

אפל ושב ויצא וינער. ואם כל היום יחרוש החורש על גבו והמם גלגל עגלתו ופרשיו לא ידוקנו—כי רב כח העם! ואם ירדף אויב נפשם וישג וירמום לארץ חייהם ואלפי רבבות ישראל יפלו כעמיר מאחרי הקוצר—ונשאר בם עשיריה ושבה והיתה כצפרדע ההיא שהשריצה את כל ארץ מצרים — ובני יעקב לא יכלו. ועל כן חרפה לנו לשמוע דברי עזות וחצפה יתרה של הלאומים לשות הוד והדר על עמנו. עלינו לדעת כי עבדים הננו ובמה יתרצה עבד? אם לא כי כאשר יענו אותו כן יט שכמו לשבט הנוגש בו וחלילה לו למוש ממקומו, פן רוח המושל יעלה עליו, יפוזו זרועי ידיו ונפשו גחלים תלהט להניח חמתו בו ולא ימצאנו והנה מתלאה! ואנחנו אשר בשם העת נדגול ולרוח הזמן נתהלך, עלינו לדעת ולהבין את הזמן שאנחנו חיים בו ומה העת הזאת דורשת מאתנו: פני הדור כפני הכלב! מה הכלב הזה אתה בשבט תכנו והוא גנוחי גנח וישתטה לפניך, אתה תפיץ עליו עברות אפך והוא סחור סחור יקרב אליך לנשק לך וללקק ידיך, אתה תשפוך עליו עביט של שופכין והוא ינענע ראש וירבץ לרגליך, יתרפס וירהבך עד כי תעתר אליו ותחננו ואם בשבעה דרכים תניסנו בשבעים ושבעה ישוב אליך—זאת תורת כלב נאמן וזאת חובתנו ונעשנה. ועל כן בכל מעשה אשר נעשה עלינו להשתדל רק באחת: לעשות נחת רוח לאיוואן. את זאת לא נעשה פן יאמר איוואן... את זאת עשה נעשה למען יאמר איוואן...

על פי כל הדברים והאמת האלה משבח אני את אדירינו העושים מה שעושים על פי דעת עצמם. שקר העם והבל הלאום—הכל הבל ורעות רוח. ובענין גדול ונכבד כזה עליהם להתעסק בדעת צלולה ומיושבת ולכן חלילה וחלילה להם גם לנסות דבר אל הקהל הגדול מאחינו למפלגותיהם, כי אז הן ידריכום מנוחה— כי מי לא ידע דרך ישראל העזים שבאומות! ותהי צעקה גדולה ואנדרלימוסיא ויתערבו זרע ברך ה' בעמי הארצות, זרע אדם בזרע בהמה, אצילים בזאטוטים ולא נכר שוע והיו סגנים כמו חמר. ועל כן תחזקנה ידי אדירינו העושים איש בחדרי משכיתו ולא ישיתו לבם לעדרים כי במה נחשבו? הן כל המון בני ישראל הנם שה פזורה ורחל נאלמה ואם ירימו ראש העתודים העולים על הצאן — הם סופרי ישראל—ושרקו וגעה, הלא באפס יד ישיבום לרבצם. ידענו כי כל הסופרים כמעט אינם עומדים ברשות עצמם וחייהם תלואים באחרים ומה נקל איפוא לסתום פיהם! זה עובד את פלוני הגביר ודיה אך רמיזה אחת וידע הדלפן הלז בהשבר לו מטה לחם איך להרים ראש, זה מורה בבתי אדירים ואם לא יתן בעפר פיהו ונתנו לו נקיון שנים. מזל מעשיר מזל מחכים ועובדי מזלות רבים הם בימינו אלה וסופרים רבים בידעם חפץ האדירים יבואו גם להצדיקם ולשבחם ולפארם וישימו בעפר לדוש את הסופרים האחרים הנועזים לפתוח פה להגיד מה שבלבם. ובכן נכון לבי בטוח כי אדירינו יעשו ויצליחו ככל חפץ לבם.

ורק באחת אעיר אזנם. ואחרי הכריעה וההשתחויה ובקשת מחילה וסליחה וכפרה, הנני מרהיב עז בנפשי לעורר את אדירינו על דבר אחד, אשר עליהם לשית לבם לו בעוד מועד לבלי יחבל כל מעשיהם. והוא: אחרי אשר כל מעשינו הגדולים והקטנים הם רק למצוא חן בעיני איוואן, מה יעשו איפוא אם ישמע מו"ל

מ"ע „צנור של שופכין" את כל אשר הם יזמים לעשות ויתאזר ויכתוב מאמר, למשל, בסגנון כזה:

„התגלות לב"

„דבר נפל בישראל, דבר גדול! עשרים מיליאן רו"כ נדב אחד מקהלם היהודים נערו כגורי אריות והם מתנועעים ומתעסקים ומשתדלים להרוס כל מעשי הממשלה ולפרוץ כל גדריה ולא יבצר מהם מזמה בהיות בידם הון עתק כזה. וזה החלם לעשות, ליסד בתי למוד למלאכה, לחרשת המעשה, לעבודת האדמה, לכונן בתי ספר לנערי ישראל, לקנות אחוזות ולתת גיר לעובדים, לרומם קרן היהודים ולזקף קומתם הכפופה ויישראל יעשה חיל. למראה כל הדברים האלה התאפק לא נוכל ועלינו לבלע פני הלוט מעל כל המעשים והמסכה הנסוכה על פנינו ולדבר בשפה ברורה: יהודים! מה אתם סבורים? הנואלתם לחשוב כי באמת ובתמים דברנו עד כה השכם ודבר על אדות רע מעלליכם, כי משחיתים הנכם את העם, כי בולעים ויונקים הנכם טוב הארץ, כי גרפים הנכם ותמאסו בעבודה וכאלה דברי הבל, אשר על כן תתאמצו לשפר מעשיכם? אתם, עם חכם ונבון, איכה תבערו ותכסלו או איכה תתנו אותנו לשוטים ובערים באדם לחשוב כי באמת ובתמים דברנו כל אלה? אנחנו הוכרחנו לבחור לנו לשון ערומים ולהפוך כל טובותיכם לרעות ולא חשכנו עמל ואון ביגיעת בשר ונפש למצוא עונכם לשנוא, ואת כל אלה דברנו מכאב לב ומרת רוח בידענו כי הבל יצפה פינו. הלא ראיתם כי בכל מעשה אשר עשיתם יגענו למצוא בכם חטא, איש אחד מכם חטא ונזעק כי כלכם עם מרי עם כבד עון, ראינו בכם בערים מאדם הריעונו בחצצרה כי לא אדם אתם, ראינו בכם משכילים הריטונו קול כי גוי עלה על ארצינו עם עצום ערוך מלחמה לנשל אותנו מכל מחיה, ידענו כי אסור לכם לקנות קרקעות והרשענוכם כי גרפים הנכם ומואסים בעבודת עמל, רצו אחדים להשתדל להתיר לכם קנית אדמה, קראנו ולא דמינו כי רעה נגד פני אכרינו, גדרו בעדכם כל נתיבה בחיים. הפילו מידכם כל אמצעי וכל אופן למחיה כשרה ותהיו לסוחרים וסרסרים, הריעונו עליכם כי ערב לכם להם הקלוקל, הכריתו לכם כל תקוה מן הלמודים ועל כרחכם הייתם להופאים ועורכי דין, גלינו שוליכם כי החכמה לכם רק קרדום לחפור בו מטמונים ולעשות עשר. לחוצים וצפופים ישבתם בכפרים, זעקנו חמס כי מונים ועוכרים הנכם את האכרים, חפצו לפזר אתכם בערים הפנימיות, התמרמרנו והתגעשנו כי אבד תאבד הארץ, וכן בכל דבר ודבר בכל ענין והפץ נשקד על פשעכם וזדונכם, ואנחנו ידענו כי נבונים ילענו לנו ויתמהו על תהפוכותינו, אבל קוינו כי הנבונים יבינו למטרתנו ואם אולי לא יבינו וירגנו באהליהם אין רע, כי מה לנו ולהם? רב לנו כי העם שומע דברינו ולשמחת לבנו ראינו כי את אשר זרענו בקרב העם עשה פרי, בפינו דברנו והעם מלא בידיו בקוב בבאלטא וביתר ערי מושב אחיכם עד כי הגדיל העם לעשות בעיר אשר בשפלה. איבה שתינו ביניכם ובין העם והיא כלפיד בעטיר ובכיור אש בעצים מיום ליום יעלה עשנה. ו„רצון העם" הזה אשר יצרנו היו לקו ולמשקלת לגזרות המתחדשות עליכם יום יום, להגביל מספרכם בכל בתי הלמוד, להכרית לכם כל מחיה ותקותנו תגבר מיום ליום כי מעט מעט נגיע אל המטרה:

כי תהיו כלים מאליכם. והנה קמתם עתה בכח הכסף ואומרים הנכם לחבל מעשינו, להעמיד מבחוריכם שוקדים על העבודה, מתלמדים ומתחנכים בכל עמל ויגיע כפים ולמדות כל תחבולותינו רוצים הנכם להדחק לפני ולפנים בכח עצמכם בתקוה להראות לכל העם כי נכונים הנכם לעבוד ולמשא, רוצים הנכם לעשות בעצמכם את אשר לא יניחו לכם לעשות אוהבי העם והממשלה, ובזה רואים הנני כי לא תבינו כלל לטובתינו ומעלות רוחנו, ולכן עלינו לדבר בהתגלות לב ולאמר, כי מאד מאד נבזים ושפלים הנכם בעינינו אם נבערתם לבלי הבן מתהפוכותינו אשר התהפכנו בלשוננו, למצוא בכם עון ופשע אם כה או כה תעשו, אם מתחפוכותינו אלה לא הבנתם ולא השכלתם לדעת מחשבותינו האמתית, ובתומתכם וסכלותכם חשבתם כי באמת חוטאים הנכם בעינינו וכן הייתם גם בעיניכם ועליכם אפוא רק לשוב בתשובה ולהתקרב אלינו להיות לעם אחד. ובכלל נראה כי אינכם מבינים כלל את מצבכם ורוצים הנכם להתערות בארץ ולעשות בה מעשיכם. ולכן עלינו להגיד לכם דבר ברור: אנחנו בעצמנו נדע כשרונותיכם ומעלותיכם, ידענו כי לא נופלים הנכם מכל העם אשר על פני האדמה בחריצות ומדות טובות, ונחפוץ הוא כי עוד נעלים הנכם על כל עם כדבר מחוקקיכם ונביאיכם וחכמיכם, ידענו כי רק כאדם תחטאו, אדרבה, טובים וישרים הנכם מכל בני העם, וגם אנחנו איננו צדיקים ולא משרתי עליון לחפש חטאים — אבל אנחנו שונאים אתכם ואין אנו רוצים בשום אופן כי יקומו מכם עובדי אדמה, עושי במלאכה, משכילים במדע וכל יודעי דבר אשר עליו יחיה האדם, אנחנו שונאים אתכם תכלית שנאה וחייכם ותקומתכם והויתכם לשכים בעינינו ולצנינים בצדנו, ואם עד כה מצאנו דינו לטפול עליכם אשמות וחטאים למען הבאישכם ולשמכם לשמצה ולהדיחכם מדרך החיים, הנה אם עתה תלכו קרי ולמרות כל עמלנו תקימו בתי ספר, תתלמדו ותשכילו ותבקשו למצוא נתיבה בחיים, ידוע תדעו כי רעה נגד פניכם ולא אובדי עצות אנחנו ונמצא תחבולה לכלותכם ולהשמידכם. רמזנוכם ולא נרמזתם, עקצנוכם ולא נעקצתם, הטלנו עליכם קומקטי חמין ורותחין ולא נכויתם גם הפלנו עליכם עיר ובהלות ולא נרעשתם ועלינו אפוא להגיד לכם מפורש את אשר בלבנו עליכם. משל לבעל הבית המפנה לאורח נכבד, מתחלה הוא חוסם לפניו את הדרכים ואת המבואות ומציב לו מכשולים, לא הרגיש מדבר בגנותו בקול רם, לא הרגיש עושה עמו מריבה ומתאנה לו, לא הרגיש אומר לפועלים ומשברים את התנורים ואת החלונות, לא הרגיש טוען ממנו את המים ואת העצים, לא הרגיש מרים את אגרופו ואומר לו בפה מלא: טול וצא ולא — דמך בראשך! — — ואתם דעו לכם, שימו לכם עליה. דעו נא כי באמת ובתמים אנחנו שונאים אתכם וכל ההגבלות אשר הגבלנו לכם במו את דרך החיים עשינו כזאת לא מפני שחושבים הננו כי משחתכם בכם מום בכם, כי אם מפני שאין אנחנו רוצים שתשבו בקרבנו, לא מפני שרופאיכם פועלים לרעה על רופאי עמנו בחיל הצבא המעטנו מספרם עד חמשה למאה, כי אם מפני שאין אנחנו רוצים שרופאיכם ימצאו מחיתם; לא מפני שחושבים הננו כי סופריכם אשר בלשכות הנוטריות וביתר בתי הפקודות מתנהגים שלא כשורה חסמנו לפניהם הדרך הזה, כי אם מפני שחפצנו להכרית להם שרש וענף בעין החיים; לא מפני שחושבים הננו כי בניכם מחבלים את בנינו בבתי הספר המעטנו

מספרם עד עשרה, חמשה ושלשה למאה, כי אם מפני שאין אנחנו רוצים שבניכם יהיו לאנשים למצוא נתיבתם בחיים; לא מפני שהיהודים היושבים בכפרים מזיקים להאכרים הננו מתחכמים בכל תחבולה להדוך אותם תחתם, כי אם מפני שאין אנחנו רוצים שימצאו גם מחיה קטנה. כופלים ומשלשים הננו כי הפשעים והחטאים שטפלנו עליכם היתה רק כסות עינים לנו והטעם האמתי למעלות רוחנו הוא: כי לא נחפוץ בחייכם. ואם למרות כל אלה תבקיעו אליכם דרך החיים והיו בניכם לכורמים וליוגבים, לבעלי מלאכה חומרית או רוחנית אשר תחיה בעליה, לאנשים עם אמצעים נכונים לחזק חיתם — העידונו בכם היום, חי פרעה, כי אבד תאבדו! כי מטרים הנכם עמנו לעלות בחיים נגד רוח עתנו החדשה והיא לא תצלח! אתם במעשיכם אלה תכריחו אותנו בעצמכם להסיר רסן מפנינו ולדבר בשפה ברורה כל אשר בלבנו ואשר בלבב כל רודפיכם בכל הארצות. ובזאת תרחיבו לנו, כי עד עתה באמת בושנו במעשינו כי היה עלינו לחפש חטאים ולהתהפך כחמר חותם הפכפך וזר ותמיד כסתה כלמה פנינו בקום עלינו אחד מאחיכם מו"ל מ"ע "ואסחאד" לריב בנו ולהראות אולתנו ושטותנו, בערותנו וחסרון דעתנו גם זדוננו וערמתנו וכחשנו ואנחנו שמענו חרפתנו, ובידענו כי אתו הצדק לא מצאנו תשובה אחרת כי אם להשתטש בכחנו ולתת עליו בקול: יהודי עז פנים! אשר, כידוע, תשובה כזאת מעידה על המשיב כי אין מענה בפיו בעצם הדבר. אבל עתה אשר תכריחו אותנו לדבר בגלוי לא נהיה עוד למנוד ראש כמתעתעים והופכי דברים. ואם לא נדבר ברמיזה ולא נשים כסות למחשבותינו ולא נצטרך לחפש עלילה ולבקש תאנה, נוכל גם לעשות מעשינו בגלוי ובחזק נבוא יהיה רק זועה! לא נצטרך לשלוח שלוחים חרש לעורר את העם, לא נצטרך לחבל תחבלות מרמה, ולא נצטרך להתוכח עמכם ולא להכנם עמכם בדברים, כי אם עשה נעשה ויכול נוכל ואם עד כה המעיטו מספר התלמידים יסגרו לפניהם עתה לגמרי שערי הלמודים, והמלומדים והמשכילים אשר תקיטו בכל יגיעתכם ועמל נפש ישארו עם למודיהם רק למען ייטיבו לראות ולדעת יותר ויותר מה איום ונורא גורלם. אנחנו אמנם לא נגרש אתכם כלה, פן תרבה עלינו חית השדה אבל תכלו מאליכם מאין מעמד ותקומה.—והיה כי תשאלונו: על מה אנחנו שונאים אתכם? עליכם לדעת את אשר יודע כל איש לבד מכם, עם עור ועינים יש! צרתכם הגדולה תכסם בסנורים מבלי ראות התופת הערוכה לפניכם ותבקשו לכם נחומים להשלות נפשכם בהקטינכם את רוע לבבנו ורשעתנו. אבל עליכם לדעת כי העת עת רעה היא העסקים רעים וכל הדברים יגעים וכשל איש באחיו ובעת כזאת כל אשר ימעט מספר הזרים ייטב להאזרחים: תחת פקידיכם, רופאיכם, סופריכם ויורסטיכם יחיו פקידינו, רופאינו, סופרינו ויורסטינו. תחת חנוניכם, רוכליכם, סוחריכם ובנקיריכם יחיו חנונינו, רוכלינו, סוחרינו ובנקירינו. בעת רעה כזאת כל מה שאנחנו יכולים וכל מה שבידינו להמעיט מספר הזרים נעשה ככה. ואתכם נקל לנו להמעיט. לנדוח ולנשל כי זרים הנכם ואין דורש ומבקש לנפשכם — כי מי יעמד לכם? והיו כי תשאלו: הלא עבדים נאמנים אנחנו ומה נעשה להחיות נפשותינו? דעו וראו כי אין חפץ לנו בעבודתכם, כמה פעמים הגדנו לכם כזאת ואתם בסכלותכם דמיתם כי משטים הננו בכם, מעשים רבים הוכיחו לכם כזאת ואתם טרם לקחתם

מוסר!—הלא ראיתם כי כלנו מדברים אליכם בגלוי לעזוב את הארץ מה שאסר
לעשות כן ע"פ החוק, הלא נוכחתם לדעת כי בעזוב רבים מכם את ארצנו עשינ
כל מה שבכחנו לעזור למו בזה ולהקל מעליהם כל עכוב ומעצור, הלא ראיתם כ
את כל בני חו"ל בחפצם להכתב באזרחי הארץ מקבלים הננו אותם לאלתר לבי
מכם.—הנכם מתנפלים אלינו בזרועותינו באהבה אבל נפשנו תגעל אתכם—הל
תבושו הלא תכלמו! מה תטיבו דרככם לבקש אהבה אם מאסו בכם עוגבים! וא
בוש לא תבושו והכלם לא תדעו לכן תפלו בנופלים! והיה כי תאמרו: מה נעשה
הנה מלבד שאין אנו אחראים וערבאים לדאוג לכם ואין בלבנו רחמים עליכ
אבל הלא תכסכם בושה! אלפי רבבות ישראל ובידם עתה עשרים מיליאָן רו
והם שואלים מה לעשות? לכו לכם אל הארץ אשר ישבו בה אבותיכם מעולם
ובהון עתק ועצום כזה תוכלו לקנות גם את הארץ וגם את כל הפלגשים אש
לבני ישמעאל—לכו לארצכם וגם אנחנו נעזור לכם בזה כי אין בלבנו שום טינ
עליכם רק כי תפנו מקום! בכל אופן, עשו את אשר תעשו, ככל אשר תשאב
רוחכם—אך עלו מעלינו! זה כל ישענו וחפצנו ואתם דעו לכם!—"

אם כה או מעין זה יאמר המו"ל אכל על אדירינו לשית לבם לזה ול
ישגו בדעת הקהל השוררת כעת בנוגע ליהודים, ובטרם יבואו להשקיע ממון הרב
בענין מן הענינים שיעלה לרצון לפניהם תהיה נא צדקה למשקלת לשקו
היטב את התוצאות העתידות להיות ולהתבונן היטב: מה יאמר איוואָן?—

אשרי הדור שהגדולים נשמעים לקטנים! ועל כן שפתי לא אכלא להשי
עצה הוגנת לאדירינו מה לעשות בכסף הרב לטובת ישראל, כי אחרי אשר קטנת
מאד אולי אביא לדורי האשר המעט הזה כי ישמעו לי אדירינו, ובפרט כי מכ
הדברים אשר דברתי עד כה הלא יראו לדעת כי ידי תכון עמהם ולא אומר חלילה
למרות עיני כבודם.—

עצתי היא: כי ישתדלו בכסף הרב והעצום להרים קרן ישראל בעמים ולעשות
לו שם תפארת חרף שאפיו ומנאציו ואמרו בגוים: רק עם חכם ונבון הג
הקטן הזה. וכזאת יעשו: ה) ידענו כי הרבה מפורעי הפרעות נענשו בדין קש
ומהם יושבים במאסר או נשלחו לארץ גזרה ונשותיהם וזרעם נמקים בעון אבות
ועם הארץ קורא תגר כי בגלל היהודים באה עליהם כל זאת, ימהרו איפוא אדירי
להעניק למו די מחסורם עד ימי תם גלות בעליהם ואבותיהם. ו) הנסיון הוכיח כ
בפרוע פרעות בישראל יבטלו פועלים רבים ובעלי מלאכה את עבודתם ומלאכת
ימים שנים או שלשה ואחרי כן תעלה זעקתם, לכן יקבעו נא קרן קימת ולעת
צרה כשתפול פתאם ישלמו להם שכר בטלה, לבלי יאמרו בגוים: רבים הם עתו
היהודים המפריעים את העם ממעשיהם. ז) בני הארץ פרועים לשמצה וישחית
דרכם לקצות בישראל, וזה מפני כי אבדה האמונה ונכרתה מלבם ועל כן אינם
שומעים בקול כהניהם אשר יטיפו למו תורת האמונה לאהוב גם את שונאיהם
ואף כי עם היהודים בזוי מאד אך המאמין האמתי לא יקום ולא יטור, דבר
"אהבה" אלה לא נכנסו בלב ההמון עד כי נאלץ השר הטוב לישראל לעוררם כ
אסור להכות גם הכלב—לכן להגדיל ולהאדיר האמונה יוסיפו נא אדירינו לבנות
בתי תפלה וכנסיות לבני האמונה השלטת ולקצוב פרס הגון למטיפיה למען תרב

ותחזק האמונה ולא יפרע עם. ד) ישנה אגודת פאנסלאויסתים ודבריה יגעים, יקימו נא אדירינו ומכחם ישחדו בעדה והיה הקשר אמיץ, למען יאמרו בגוים כי הסעטיטים הם סבלנים גדולים ולמען יקנו למו גם אדירינו שם „לאומיים" אחרי אשר היה השם הזה למדה וראוי שיחזיקו בה אדירינו אם גם מצדה ההפוך. ה) על אדירינו להפיס מעט גם דעת „הלאומיים" חובבי ציון אחרי אשר נמצא בתוכם גם אדיר אחד ולמען יצאו ידי כל הדעות ירימו תרומה גדולה לאגודת „ישוב א"י" אשר לאזרחי הארץ.— ו) רבים מהאכרים משליכים משכנותיהם בצוק העתים האלה ועושים כלי גולה לבקש להם מנוח אחר במחוזי הנגב וכדומה, יחושו נא אדירינו לרוחתם לישועתם ואמרו בגוים: בני ישראל אוהבים עבודת אדמה ואם אסורה היא להם לא ימנעו בגלל זה מלהושיע להעוסקים בה. ז) ואם אחרי אלה וכאלה ישאר סכום רב, יצרו הכסף בידם והלכו ובאו אל מו"ל מה"ע „צנור של שופכין" ויציקו לפניו לאמר: אתה מלשין את ישראל כי עוכרים הם את עמך ואת ארצך— הננו אתנו לך עם צרור הכסף ואתה אשר תדע כל מחסורי בני עמך הלא תעשה בכסף הזה הטוב והישר לתמוך כושלים ולזעוק כפופים ולתת לאין נכון לו כאשר יורך לבך ויישרך ואמתך. ולמען לא תעלה מחשבה רעה על לבך כי מעירים אנחנו למצוא חן בעיני עם הארץ ולבוא בטענה לתת זכיות לאחינו, לכן הננו מתנים עמך לבלי תודיע כלל וכלל במ"ע שלך את דבר הכסף אשר קבלת וגם אנחנו מקבלים עלינו בחרם לבלי יודע לאיש לאות כי באמת ובתמים הננו עושים מעשינו.

כאלה וכאלה אינני אומר: קבלו דעתי, וידעתי כי ישנם דברים רבים כמו אלה לעשותם ותן לחכמים ויחכמו עוד בכפלים לתושיה להסיר מעלינו קנאת הגוים ולבקש אהבתם. ובהיות נדבה רבה, כנדבת האדיר באדירים, יחידה מיוחדה בקורות עמנו מאז היה ישראל לגוי, יעמדו גם אדירינו לנס עמים וסופר בכתוב עמים יחוק שמם ומעשיהם לזכרון עולם ועד דור אחרון על עפר יקום יודע בגוים את אשר עשו קציני עמנו בבוא לידם דבר גדול אשר אין כמהו וכמהם בכל העמים והלשונות וישיחו בנפלאותיהם ועלילותיהם ובעם הפלאות אשר פלא הוא ויהי לפלא.—

יהל"ל.

ואנן מה נעני אבתריה?

(הערת המו"ל למאמר הקודם)

קבלנו, סופר נכבד, את מאמרך כמו שהוא מבלי להעיר עליו מאומה. ידענו כי ראשיתו נדפס במכ"ע „המליץ" שנה זו נו' 45—46, ונפסק באמצע, נשער בנפשנו כי דבריך הבוטים נגד חברת חו"צ ונגד ישא"י המה עצרו בעד מאמרך, אולם אנו אין לנו לדברים כאלה. מצב אחינו בארצך תדע רב יתר מאשר נדע אנחנו, וכדאי אתה שתדבר לרבים דברים היוצאים מן לבך עתה, אף כי בשכבר הימים היית אחד מחו"צ ומהלוחמים בעד דעת ישא"י; אמנם הדברים האלה הביאונו לדבר דברים אחדים בנוגע לנו יושבי ארץ גליציה. הן הבאראָן הירש נדב למעננו סך מסוים שנים עשר מיללי‌אָן, הנדבה הזאת כבר בא זכרה במכ"ע „Fremdenblatt" הקרוב למלכות (אפיציעז) ואשר רוח הממשלה דובר בו, ושמה כתוב לאמר: כי הכסף כבר נתון לנו, ואך יחכה ליום חג הקיסר יר"ה (2 דעצעמבער ס"ז) ואז ימסור את הכסף ליד האפטרופסים לעשות לנו — בתי ספר!... לשמע הדברים האלה שאלנו את נפשנו: האמנם בתי ספר נחוצים לנו? — הן זה שנים אחדות אשר חברת כי"ח בוויען הבירה שמה לבה לכונן בתי ספר ובכל שנה ושנה סובב סובב הולך המזכיר אשר לה, החובב עמו באמת, דר. פרידלאָנדער, לבקר את ערי ישראל ובתי־הספר, יקום נא ויעיד, האם שנים עשר מיללי‌אָן נחוץ לזה, ואם יועילו מאומה. בתי הספר אשר הקימה החברה הנ"ל יסגרו אחת אחת, אלה ברצון המשכילים האומרים: בתי ספר כוללים בכל עיר ועיר, לפי חקי המדינה מחויב בית־המועצה של כל עיר לכונן בתי ספר לנערים ונערות, אחרי כי חוק „שול־צוואנג" שורר בארץ; ואלה מתעתועי החסידים אשר יאמרו מות בסיר בית הספר משכלה בההשכלה. הנה כי כן נסגר בית הספר בעיר לבוב בשם „חדר כללי" כי נצחו הראשונים, ונסגרו בתי ספר בערים קטנות, כי נצחו האחרונים, ובית הספר בעיר קאָלאָמעא, למשל, עודנו תלוי ועומד, ולא נדע איך יפול דבר,— ומה לנו עוד בבתי־ספר?

את אשר נחזה אנחנו, כי יקימו בכסף הזה בתי־ספר־למלאכה (האנד-ווערקערשולען), כי כאלה נחוצים לנו מאד. ישנם בקרבנו בעלי־מלאכות שונות, אולם מצבם המדעי וגם המוסרי ברע הוא, על פי רוב מבלתי לחשוב מעטים היוצאים מן הכלל. ישנו בארץ הזאת בית ספר גדול כזה הנוסד מעזבון הגראַף סקאַרביק, אבל שמה לא תדרוך כף רגל יהודי, כי הוא אך לבני דתו כונן את הבית ההוא, ומדוע זה לא יכונן הבאראָן העברי בית ספר כזה לעברים?

זאת היא העצה היעוצה מאתנו, ומי יתן ותמצא לה שומעים ותעל על שלחן המפקחים והאפטרופסים, והיה זה שכרנו.

ש. א. ג.

רחוקים נעשו קרובים.

יפת אלהים ליפת וישכן באהלי־שם!
(כ"ר ט' כ"ז).

אין כל ארץ אשר בה שאלת הרבנות גדולה ונכבדה מאד כארץ רוסיא. כמה קולמסין נשברו וכמה דיו נשפך, ואין פותר אותה כהלכתה — הלכה למעשה. ויותר עוד נפלאה השאלה הזאת במינה, יען כי באמת היא בעצמותה איננה שאלה כלל. גלוי וידוע כי לימי קדם קדמתה בחרה לה כל עדה ועדה באיש אשר הצטיין בבקיאתו בחדרי התורה בגמרא ובפוסקים וכו' נודע לירא שמים מנעוריו ומוצא חן ושכל טוב בעיני כל יודעיו, ותקרבהו לעמוד על משמרת הקדש להורות בידינו אסור והיתר, כשר וטרפה וכו', להנחות את העם במעגלי הצדק, לפקח על צרכי הקהלות, בקור חולים וגמילות חסדים ולהרביץ תורה, להגדילה ולהאדירה בקרב העדה. כן היה הדבר בכל תפוצות ישראל בכל ארבע כנפות הארץ וגם בפולין וברוסיא. אכן למן העת אשר חפצה הממשלה יר"ה ברוסיא לטעת שורק ההשכלה בכרם ישראל ע"י רבנים ומורים התאמצה לחנך משכילים לרבנים ומורים בשלשה בתי המדרש אשר יסדה להם בווארשא, ווילנא וזימאמיר וגם הטילה עליהם עבודת חול לנהל ספרי הנולדים והמתים, הנשואין והגרושין, ככל אשר יעשו כהני האמונה השלטת. אפס כראות הממשלה את השערוריה בביסה"ר בווארשא הפכה אותו משרש; וכעבור כ"ה שנה על הבתים בווילנא וזיטאמיר מבלי עשות פרי ישוה להם נסגרו גם הם ונהפכו רק לבתי חנוך של מורים ומלמדים. והנה אף כי מן בה"ס האלו יצאו לפעמים גם משכילים על דבר אמת ועל ידם נתרחבה והתפשטה ידיעת חכמה ולשון בקרב העם, ורבים מהם הוסיפו לצעוד על גרם מעלות החכמה בהאוניווערסיטאטען והיו ליודעי דין מובהקים ולרופאים מצוינים וכו', בכל זה הביאו גם נזק גדול להיהדות והורידו והשפילו על לעפר את כתר הרבנות. הרבנים החדשים מלבד שרבם לא הפיקו רצון העם והיו עליהם רק למשא, הנה בגלל חסרון ידיעתם בגפ"ת וארח חייהם לא היו מסוגלים להורות הוראה, והעם נלחץ לבקש להם רבנים יודעי תורה לדין ולהורות, ונמצאו שני רבנים שונים משתמשים בכתר אחד; ולא עוד אלא שהרבנים "מטעם הממשלה" לקחו להם קרנים לנגח את הרבנים האמתים, לרדפם על צואר ולבלתי תת להם מנוחה (מעשה רב כזה עם הגאון ר"ל מלבים ז"ל בחעלסקן יוכיח!) מחפצם להיות מושלים־יחידים ולפסוע על ראשי עם קדש באין מפריע ומכלים דבר. לעזר להם לקחו הרבנים החדשים את חק הממשלה אשר הכירה אותם כרַבָּר אחד לדור ותעניק להם כסף משכורתם מכס הבשר, היא קופת הקהל הבטוחה והמקוימת, בעת אשר הרבנים התורניים היו רק כטפל להם ואכלו לחמם הצר כלחם חסד ממקורי אכזב וממעיני מים לא נאמנים. מאת הדבר הזה היתה נסבה כי ערים גדולות לא מעטות היו כאלמנות באין רבנים הגונים לכסא הוראה כראוי ויאות להן, וגם בהרב מטעם הממשלה לא ראו נחת, ותהיינה קרח מכאן וקרח מכאן; גם כבוד התורה הלך ונתדלדל מיום ליום וכל החוגים בה כמעט החלו להתחשב בעיני ההמון כעוסקים

בדברים בטלים וכמבלי העולם, או כמקבלים לומדי משניות על נשמת מת ויא"צ; ומה גם בעיני הדור החדש אשר לא ידע גם קרוא עברית ואינם מבדילים בין קדש לחול, בין כשרה לטרפה וכו' היו „הרבנים הישנים" כמתעתעים ופאנאטיקים, המונחים כאבני נגף על נתיבות ההשכלה והקולטור, וכל איש מהם אשר מצאה ידו לכתוב איזה מאמר רוסי, מהר ובא למה"ע של בני ברית ושל שאינם בני ברית לשפוך קיתון של מים עכורים על ראש הרבנים הנאמנים, אשר גם באכלם לחם עוני שקדו על תורתם אומנותם ומלאו את משלחתם באמונה. ובכן נפרדו גם העם למחנות מחנות, עדרים עדרים רחוקים זה מזה תכלית הריחוק ואיש לעבר פניו תעו.

כל זאת באתנו בשביל טעות גדולה אשר טעו בהתיסד בתי ספר הרבנים הנ"ל בחשבם כי „אם אין הכמה אין תורה" והשתדלו לעשות משכילים לרבנים, ובאמת הפך הדבר: „אם אין תורה אין הכמה" ועל הרבנים שלומי אמוני התורה הכתובה והמסורה להיות גם משכילים. מסבות הטעות הגדולה הזו עשאו את ההשכלה עיקר ואת התורה טפל לה, בעת אשר מנויה וגמורה כי עקר הרבנות הוא ידיעת התורה התמימה המשיבת נפש ומחכימת פתי. וכבר הביא לנו איש עברי החכם ר"י הלוי ליפשיץ את החוברת היקרה „דברי שלום ואמת" שבה נתבררו ונתלבנו הרעיונות המעטים אשר הגדנו בזה בשום שכל וביתרון הכשר דעת.

אפס במשך העת אשר עמדו במד"ר הרבנים על תלם וגם בהשנים שעברו אחרי בטולם, נוכחו הרבנים הישנים לדעת כי באמת עליהם גם החובה להשתלם בידיעת הלשון השוררת. ה' ליפשיץ הנ"ל מעיד כי יראי ה' יתנו ידיהם לההשכלה וצעירי הרבנים משתלמים בלמודיות, וכי יודעים הם ומרגישים חסרון ידיעת שפת הארץ ודברי הימים הכוללים; שגם הרבנים וחובשי בהמ"ד כלם קלטו אל תוכם את רוח הזמן וההכרה הנאמנה לנחיצת הלמודים הראשים שתפארת להם מן האדם, שגם יראי ה' מודים הם כי מה טוב ומה נעים לוא היו הרבנים גם מלומדים ובקיאים בהשכלות השמושיות ומוכשרים גם לפי מושג הנאורים להיות אנשי הבינים בין האומה להממשלה, כמו שהיה בדורות החולפים, אך באופן שתהיה יראתם ויראת חטאם קודמת לחכמתם בזמן ובמעלה ובכמות.

וא"כ עקר פתרון השאלה הוא הדבר אשר דרוש דרש החכם המסתתר ∴ ב„הלבנון" מאת החברה „מרבי השכלה בישראל" להיות לעזר להרבנים שיהיו משכילים ולהמציא להם דרך להשכלה באופן שישארו אמונים בחיק התורה במקומות שמגדלים שם תורה ותחת השגחת גדולי התורה. אכן אם צדקו מאד דבריו כי לא יתכן לעשות בתי חרשת (פאבריקים) לרבנים, אשר עליהם לשחות בים התלמוד ולהעמיק חקר בשו"ת ובספרים אין קץ ולאו כל מוחא סביל דא, וגם לא על פי פראָגראממע ידועה יחנכו רבנים כאלה מנעורותיהם, וכמו שאחז"ל אלף נכנסין למקרא וכו', הנה לעומת זה בדבר הלמודים הראשים הנחוצים לרב לדעתם, פראָ־גראממע מתוקנת ומורים מיוחדים, ספרים ידועים ומעות וזמנים קבועים, הנם באמת טובים ורצוים לכל צעיר לימים אשר לו גם כשרונות ממוצעים, ככל אשר הורה לנו הנסיון בבתי הספר אשר בגלילות למחלקותיהם, שכמעט כל הנערים מסוגלים

ללמודים האלה באין יוצא מן הכלל, ורק לא כלם יסכנו לעלות במעלות גימנאזיום כלו או להכנס בישיבה של מעלה — האוניווערסיטאָטים.

והנה אם ישאל איש את רעהו ברוסיא: „התורה מאין תמצא ואיזה מקום השכלה?" בלי ספק יענה עד מהרה: „מישיבת וואָלאָזין תצא תורה ודבר ההשכלה מאת החברה בפטרסבורג". כי באמת הישיבה הרמה והנאדרה הזאת היתה זה שנים רבות אכסניא של תורה כאחת הישיבות הנודעות לשם עולם בתלמוד (פומבדיתא, נהרדעא, סורא ויבנה) וחברה „מרבי השכלה" גם היא הרבתה לעשות גדולות ונצורות כפי כחה ושטתה, להרחיב גבולי ההשכלה ולתמוך בידי שוחריה. אולם אם יוסיף השואל לשאול: „הלא „הישיבה" ו„החברה" רחוקים זה מזה כרחוק וואָלאזין מפטרסבורג, ומה ענין שמטה אצל הר סיני?" על שאלת תם זאת אענהו: רחוקים נעשו קרובים! לא נבראו הרעמים (הפאגראמים) אלא לפשט העקמומיות שבלב המשכילים, ואין אני בא אלא לקרב את המרוחקים בזרועות הידידות, שהושיטו כבר בפומבי איש לרעהו. צא וראה!

החכם השוע הנכבד ה' לעאָן ראָזענטהאל, גזבר לחברת „מרבי ההשכלה" בפטרסבורג והאחד המיוחד הנכנס בעובי הקורה בכל עניניה ופרטיה לא אחת ולא שתים התאונן במאמרים הנדפסים במה"ע העברים על פרוד הלבבות בין אחב"י, אמר באר היטב במכתב גלוי (הוספה להמליץ גליון 12 שנה זו) שהחברה תצטער על הראשונות, על אשר שמה אל לבה כל אשר נוגע לתוה"ק ומצותיה וחקותיה, בראותה עתה כי יצא דור חדש אשר כמעט לא ידע תורת ה' רק מהשפה ולחוץ, והמעט אשר ידעו יאבד כגרגיר חול בין ערמת חול למודים אחרים, ושכבר בא היום אשר על החברה לשנות שטתה, לצאת לעורר את אחינו לדרוש דבר ה' ממקור חיים, לא מאשר הורק מכלי אל כלי וכו'. — ואשוב ואתבונן שנית מה למעלה, והצצתי גם מכתב גלוי מאת הרב הגאון מו"ר נפתלי צבי יהודה בערלין, ראש ישיבת וואלאָזין (המליץ גליון 10), אשר לא נמנע מבוא בשערי מ"ע למשכילים, לקרוא בגרון אל נדיבי עמנו מעבר לים אוקינוס להתחזק ולהחזיק בעץ החיים, היא הישיבה, וחפצו „להביא ממרחק לחמה של תורה". כראותי את החזיון הזה עלה על לבי רעיון ההתאחדות וההתקרבות של החברה „מרבי השכלה" וישיבת וואלאָזין, ולפתור גם בזה שאלת הרבנות הלכה למעשה. והנני לפרש במעט מלין את הצעתי ועצתי, וזה הוא:

הכל יודעים שישיבת וואלאָזין היא כמעט האמת המאושרת והמקוימת מאת הממשלה, והיא היא המרבצת מאז תורה ודעת התלמוד והפוסקים וכו' אשר הם „חיי היהדות ומשמרת ישראל בעמים" ולא חסר בה רק למוד ידיעות חול הנחוצות לכל אדם באשר הוא אדם, וביתר שאת לרב אשר עליו להיות לפה אל העדה ולמלאות את החובות המעטים אשר נטלה עליו הממשלה. א"כ איפוא הלא טוב אשר יפה כי תתאמץ החברה „מרבי השכלה בישראל" ליסד ע"י הישיבה הזאת גם בית ספר ללמודים האלו בגלל בני הישיבה, אשר יאצלו לו רק זמן מעט לרכוש להם על נקלה מפי מורים מובהקים הידיעות הנחוצות והמעטות באיכות ובכמות. כי הנה עפ"י דתי הממשלה הלא די לו לרב להשלים חק למודים בביה"ס הנודע כשם „אוייעזדנאָע אוטשילישטשע" (בעצירקסשולע) לבד, ולא נצרך לזה שנים

רבות, גם ההוצאות אינן מריבות כ״כ, כמו שהיה בבתי מדרשי הרבנים. הרבנים אשר יביאו בידם גם תעודה כי קנו להם גם לקח חול זה הלא יוכלו לעשות רבנים גם מטעם הממשלה, ומאן דלביש מדא ילבש מדא, ולא תהיה הרבנות התוריית כצל והרבנים אדירי התורה לא יוסיפו לשאת חרפת רעב וחרפת המשכילים, ולהשתמש ברבנותם בלא תגא ובלא גושפנקא.—הלא כדבר הזה עשו גם הרבנים אשר התאספו בקיץ העבר באונגארן, אשר נמנו וגמרו ליסד בתחלה וראש ישיבות לתורה ולתעודה, ובהן ילמדו התלמידים גם ראשית למודים. ואם לבני אונגארן נחוץ בתחלה ליסד ישיבות, הלא מה טוב חלקנו ומה נעים גורלנו כי יש לנו כבר ישיבה מפוארה כישיבת וואלאָזין, אשר כעץ שתול על פלגי מים תתן פריה בעתה זה רבות בשנים. הרי שלחן, הרי לחם ובשר וכו׳!

אין אני עומד על דעתי כי די לבית ספר כזה בלמודי „אוייעזדנאָע אוטשילישטשע״. יתכן מאד כי חכמים גדולים וטובים ממנו ימצאו לנחוץ להיסיף נפך עליהם, להרבותם עד שעור פראָגימנאזיום, או ימצאו לטובה לתקן פראָגראממע מיוחדת, אבל נכון לבי בטוח כי אם יקרא אספה משני הצדדים, ר״ל מן הרבנים הגאונים היודעים רוח הזמן (כר״י אלחנן ומאהליווער) וממשכילים הדואגים גם לכבוד התורה (האראקאמי וגו׳) המה יביאו עצה וישיתו פלילה כדת מה לעשות בענין זה ושאר הענינים התלוים ביסוד בית ספר כזה בוואלאָזין, גם לבי נכון בטוח כי תצא עצתי מכח אל הפועל, לתקן פגימת הרבנות ולמלאות מחסורי העדה ע״י הדבק היפה של הישיבה תחת השגחת הרב הגאון אביר התורה וביה״ס תחת השגחת החברה מרבי השכלה, ימהרו הגבירים המשכילים מעבר מזה והקצינים יראי ה׳ מעבר מזה, יחדו יתנו ידם לחזק בדק בית ה׳, היא הישיבה, ולא תצטרך להשמיע קול תחנונים אל קצוי ארץ להחיש לעזרתה ולישועתה.

ולמען הראות לשלומי אמוני עמנו כי אינני רק נאה דורש, הנני מודיע בזה כי הנני מוכן ומזומן להיות מן הראשונים המסייעים להוציא את הרעיון הזה מכח אל הפועל גם בתמיכת כסף סך מסוים. ובלי תפונה ממני יראו וכן יעשו גם אנשי לב אחרים מקרוב ומרחוק, ובזה נחבר את אהל התורה והחכמה להיות לאחדים, והיראים והמשכילים, הרבנים והעם איש על מקומו יבוא בשלום, אשר זאת ישענו ומגמת פנינו כל הימים!

אמר שמ״ר המאמר הזה כתבתי זה לפני ד׳ שנים בשם הרה״ח השוע הנכבד ר׳ יהושע צייטלין ז״ל, ע״פ הדברים אשר שם בפי אחרי אשר נדברנו ע״ד „שאלת הרבנים״ ברוסיא, ומגמתו היתה לקבעו באחד ממכתבי העתים, אך לא אדע מדוע לא הוציא רצונו אל הפועל. ויען כי הענין המדובר בו נכבד מאד והשאלה לא נפתרה כהלכה עד עצם היום הזה, רחש לבי לפרסמו עתה ברבים, והיה למזכרת לנשמת המנוח, אשר גם בשבתו בשלות השקט ובבטחה בחו״ל לא חדל לדאוג לטובת אחינו בארץ מולדתו, וכל ישעו וכל חפצו היה לראותם מאושרים ומוצאי חן ושכל טוב בעיני אלקים ואדם!

דר. שלמה מאנדעלקערן.

רוח הומן.

מאת

משה ריינעס.

שאלה חדשה נשאלה בבית מדרשה של ספרותנו־העתית והיא: הנראתה קשת בימינו? לאמר: הבאו העבים השחורים והחשכים ויעננו בענן ויכסו את מאור היום, וקדרה שמש ההשכלה בעריפיה וישובו לנו ימי החשך והעלטה כימים הראשונים? או בדברים יותר ברורים: הנראתה בעמנו בימים האחרונים רוח הרעאַקציאָן או לא? חק הוא בטבע כי אחרי פרוגרים תבא תמיד ריאקציא, ואחרי קדמא־ואזלא—נסוג אחור; אבל הכי באמת כבר צעדו בני ישראל פסיעות גסות וצעדי ענק בדרך העולה אל ההשכלה והשלמות התרבות והציוויליזאַציאָן, וכבר הגיעו לנקודת הפרוגרים המרכזית עד שכחוק טבעי ומחויבי תחשב הריאקציא בעינינו שאין להתפלא עליה? — השאלה הזאת כבר התעוררה מעט ותתן אותותיה אותות כי קרובה היא להתפרץ מפי סופרינו, ולעלות על שלחן ספרותנו, עוד לפני שנים אחדות; אך ביותר התעוררה בכל עוז זה מקרוב, ותרעיש את עולמנו הקטן של הזשורנאַליסתיקאַ העברית, לרגלי המאמר „דור וסופריו" שנדפס ב„הכרם" של הר"ר אַטלאַס לשנה זו. במאמר חזה בעליו (במו לפ מזכיר) משליך שקוצים על כל המשכילים שכבר מתו והחיים עדנו אתנו היום, מדבר תועה על ההשכלה מיסי מולידה ומחוללה מענדעלסזאָהן עד עתה, מלעיב בסופרינו ומוריד לעפר קרן ספרותנו. סופרינו שאינם יודעים מה טיבו של בעל המאמר ההוא אלא מפי כתבו, וחושבים כי בודאי בתום לבו ובנקיון רוחו הוא מדבר מה שהוא מדבר, כותב מה שכותב ומדפים מה שהוא מדפים, וכי קנאת התורה, המונחת בקרן זוית, אכלתהו והיא שמה דבריה בפיו, וכי „דעתו לא דעת יחיד היא, כי אם הֵד קול מפלגה גדולה במחנה ישראל"; משכילינו אלה החרדים על דבר ההשכלה, אשר שנים רבות לחמו מלחמותיה לא יכלו להתאפק בראותם שם ההשכלה מנואץ בפי איזה ספרא על לא דבר ויצאו להגן על ההשכלה—בעט וקולמוס, בשוט לשון ובדבר שפתים. הראשון בין הסופרים שקדשו מלחמה על המאמר הריאַקציונערי „דור וסופריו" היה הארי שבחבורה, בחיר משוררינו וסופרינו, הר"ר יהודה ליב גאָרדאָן העורך את „המליץ", אשר עמד למעוז ההשכלה עשירות בשנים, דגלה מתנוסס בידו וקורא לאָחיו: „בית יעקב לכו ונלכה!" ואת דגלו לא עזב, כאיש צבא נאמן לארצו ולמלכו, בכל העתים הקשות והשעות הרעות שעברו עליה, על ההשכלה, בימי מלחמתה את הבערות ואף לא בימים האחרונים האלה שרבים השליכו דגליהם מידיהם וינוסו מן שדה מערכת־המלחמה... ואחרי הריל"ג יצאו, כמו בן, צעירי המשכילים ופרחי הסופרים לנקום נקמת ההשכלה מידי מחרפיה ומנאציה.

ותעבור הרנה במחנה: רוח הרעאַקציאָן נשבה ובאה לגבול ישראל!

* * *

גלגל החוזר בעולם הוא הזמן; נסב נא מעט את הגלגל אחורנית.

ברעם וערש, בסופה וסערה, בהמולה רבה ובקול שאון סואן ברעש, בטהירות וכמו בחפזון באה ההשכלה ארצה אשכנז. מאות שנים עברו והיהודים אשר באשכנז ישנו שנה נעימה ומתוקה, וישתקעו בתרדמה עמוקה: חומות הגהעטטאָ גדרו בעד קרני האור לבל יחדרו לבא למשכנות יעקב, ויהי חשך ואפלה. והנה לפתע פתאם בא הרוח ויגע בהם, ויקיצו משנתם ויפקחו עיניהם ויראו אור גדול! דם חדש, דם חי רותח, תחת דם קר נקפא, הוזל בעורקיהם, וישנסו בעוז מתניהם ויגברו חילים ויעשו גדולות ונצורות, רוח הזמן החדש, עם כל קסמיו היפים וצבעיו הבהירים, המושכים והלוקחים את הלב, נשב בהם — ויחיו ויעמדו על רגליהם, בין לילה עקרו כל הסדרים והמשטרים הישנים משרשם וחדשים הקמו על גלי משואותיהם. ספרות הפלפול והדרוש, ההלכה והאגדה, השלכה אחרי גו, וכתבי הקדש לקחו מקומם. לשון עבר, שימים רבים היתה עזובה ונשכחה, הושבה לתחיה; זוקקה וצרפה השפה היפה מן כל סגיה ופסולתיה שהתערבו בה במשך העת. מענדעלזאָהן שפך את רוחו על המשכילים הצעירים שהתחממו לאורו—ויחל לפעמם. יסדו להם ספר יחיי; הרבו חקור ודרוש בספרי הקדש עפ"י בקרת טהורה ופשט נקי משמץ דרוש, סוד ורמז: החלו לתקן את חנוך בני הנעורים הפרוע לשמצה; פתחו חלונות בבית האפל לראות את הנגעים; ובבית ישראל כלו הכניסו רוח צח שפיים. אולם בהחלם לטהר גם את הדת מן ההבלים וההזיות אשר, לדעתם, נשתרבבו בה, עשו גם את מעשם זה בחפזון ובטהירות, ובחפזם — שפכו יחד את מי הרחצה גם את הילד... תולדות הימים הרעים ההם ביחוסם אל היהדות גלויים וידועים: פרחי המשכילים, העטלפים שלא ראו שמש, בראותם פתאם אור גדול הכו בסנורים; עשו ולא ידעו מה הם עושים, הזקנים והמיושבים בדעתם ראו את מעשי הצעירים ויחרקו שן—אבל להושיע קצרה ידם כי התנועה כבר הקיפה ומספר המאבדים את עצמם, את עצם יהדותם, לדעתם גדל מאד. הצעירים אשר בימים ההשכלה אחזתם החלו לקצץ בנטיעת היהדות ביד רמה; את הדת החלו לתקן באמרם: משחתה בה מום בה, תורה אזיטית היא ולא תסכון לנו בני אירופא בימים הנאורים האלה; ומכיון שלקחו להם רשות לתקן, שוב לא הבחינו בין עיקר לטפל, בין שרש לענף, ואת כלם גדעו בחרי אף: את התלמוד הקדוש השליכו אחרי גום כנצר נתעב וכדבר שאין בו חפץ! ובה במדה שההשכלה—במובן שלהם — הלכה הלך וגדלה; בה במדה הלכה התורה והדת הלך ודל. הכפירה באמונת ישראל וביעודיו, הלגלוג בקדשי בנ"י, שנאת הדת ואהבת החפש התגברו מאד. בתקופה קטנה, בשנים מעטות, שנו החיים הרוחניים של היהודים באשכנז תכלית שנוי, עד שגם עקבי החיים הקודמים ורשומם לא היה נכר עוד. היהדות היתה אז בחזקת סכנה. להציל את ספינתה המטורפת בים היו שני דרכים: אם לחזק את האניה לבל תשבר בגלי ים־הזמן הסוער ולבצרה, או להקל את המשא אשר בה מעט לבל תכבד יתר מדי ולא תטבע—אחרי אשר להשתיק את הרוחות הגדולות והחזקות כבר לא היה לאל ידי רבי־החובל. המשכילים אשר טח עיניהם מראות ומהשכל לבותם, אטרו בלבם: אם נשגב את האניה ונחזקה, אז הלא—מעשי ידיכם טובעים בים; מה עשו? החלו

להטיל את משא האניה אל הים! רבים יצאונו אז, עזבו את היהדות, אשר על דברת היינע: „לא אמונה כי אם אסון היא", ויבאו להחסות בצל האמונה השלטת, ואלה שבשו להחליף כלבוש את אמונתם שבה נולדו, חונכו ונתגדלו נשארו אמנם בברית אמונתם אבל רק — למראה עינים, ובאמת עברו חק, פרצו גדר והפריץ בהיהדות היה מרכה על העומד. ההשכלה הרמיה והסוררה גרשה את הדת ותירש מקומה; ומאז העתיקה התורה—שימים רבים ועתים רחוקות שכנה באשרה—את אכסניתה מאשכנז (הכי נקטי „אכסניא של תורה"!) יצא ממנה כל הדר היהדות, פנה הוד התורה פנה זיו הדת; ועז הן יעידו גם הימים האלה שאנחנו חיים בם—וכל זה בא לאחינו באשכנז בשביל שהתפתחות ההשכלה אצלם היתה אי־טבעית, כי אם מלאכותית ומוכנית. הטבע עושה את דרכו לאט לאט, ע"כ הוא מצליח; והמשכילים באשכנז עשו מעשיהם בחפזה ובהמולה ע"כ לא עשתה ההשכלה פרי ישוה לה, ותשפיל ותגדע את קרן התורה והיהדות ע"י מעלליה הרעים.

שונה מזו היתה התפתחות ההשכלה בארצנו, ברוסיא. ההשכלה אמנם אחרה לבא אלינו ביתי שני דורות אחרי באה לאשכנז, אך הפסד האחור יצא בשכר שקוט רתיחת האהבה להשכלה. ההשכלה באה אצלנו במנוחה ושלוה והשקט ובטח. קשה היה אז לה להתפרץ ולבא במבואות האפלות שברוסיא בכלל, יותר מקריעת ים סוף, אחרי אשר עין בעין ראו כולם תולדות ההשכלה ותוצאותיה באשכנז. היפלא איפוא בעינינו אם האדיקים באמונתם, בני הדור הישן, לחמו בכל עוז עם ההשכלה להפילה למשואות ולבלי נתן לה דרך לעבור במקומה? הן האורתודוכסים אמרו מלתא בטעמא, הם אמרו: ראו מה היא ההשכלה אשר אתם מבקשים. קרן בן שמן היתה ארץ אשכנז לתורתנו ועתה לעיניכם נהפכה לאדמת ציה ושממה; ומי אשם בזה? הלא רק ההשכלה הארורה! ואותה, את הכפירה הזאת, אתם חפצים להביא אלינו להאחז בארצנו, ואנחנו נחשה? היה לא יהיה כדבר הרע הזה! כה דברו באפם האבות אל הבנים, הזקנים אל הנערים, בני הדור הישן לבני הדור החדש. ומלחמה גדולה וארוכה היתה מלחמת האור עם החשך, ההשכלה את הסכלות—עד אשר גברה ההשכלה ותנצח את אויבה, ותצא ועטרת הנצחון על ראשה ותחל לעשות גדולות ונצורות — אבל לא בסופה ובסערה; וזו שעמדה לה להלחם את שונאיה ולהתגבר עליהם. בראשית באה אלינו לא בקשה ההשכלה לה מקום להראות כחה וגבורתה ועצם ידה, ואלו עשתה זאת אז, בהיותה עוד כופפת ובלתי נשענת על עמודים חזקים, בודאי גם רוח מצויה של האדוקים היתה עוקרתה טן העולם; זאת ידעו ראשי המשכילים בעת ההיא וישמרו פתחי פיהם מחטא בשפתם ומדבר דבר נגד המנהגים העתיקים, שברב ימים נקדשו ואין לדבר עוד על הדת והתושבע"פ; וכן ראינו, למשל, את הריב"ל ז"ל כחכם היודע נפש עמו, מכבד את מנהגי ישראל המקדשים ומעריץ ומקדיש כל החקים והמשפטים, ולא ערב את לבבו גם להוציא מפיו מלה אחת אדות תקונים בדת, וכדומה. כה הלכה ההשכלה ברוסיא למוטב ולא השמיעה קול המטה במחנה, כמעשה באשכנז, ותעשה מעשיה בחשאי; ורק ברמות המשכילים כי ההשכלה כבר התכוננה על עמודים ויסודות שאפילו אם יבאו כל הרוחות שבעולם לא יזיזוה ממקומה גם זיז כל

שהוא—רק אז החלו המשכילים אשר ברוסיא להביא את ההשכלה בכל המבואות ביד רמה, באין עוד פחד לנגד עיניהם. — קורות התפתחות ההשכלה ברוסיא ותולדותיה ידועים בודאי, ברב או במעט, לכל הקוראים הנכבדים. מלבד חכמי אשכנז—שחכמתם עד ארצנו נגעה ותעש פרי הלולים—ומלבד משכילי ארצנו היהודים, שעמלו בכל כחם להשכיל את הטוך העם, וגם עלה חפצם בידם, במדה מרובה או מעטה, כמו ריב"ל, אד"ם הכהן ובנו מיכ"ה, רמא"ג, ר"מ נאטאנסזאהן, בן־יעקב, סלאָנימסקי, קאצענעלענבויגען, רזיא"ל, מאַפּי, שטראַשון, פין, גאָרדאָן, צעדערבוים, גאָטטלאָבער, אייכענבוים, שטערן ועוד רבים כמהם, שכל אחד מהם הוא חלק, פרק, דף או רק שורה בספר תולדות השכלת ישראל ברוסיא; מלבד זה, הרבה השתדלה גם הממשלה מצדה להשכיל את היהודים, ולעשותם לאנשים מן הישוב. החקים שיצאו בשנת 1804 ביתי מלוך אלכסנדר הראשון בנוגע להשכלה, עזרו הרבה להתפתחותה בין היהודים ברוסיא; באחד מן החקים ההם מפורש נאמר: „רשות נתן להיהודים לבא ללמוד בכל בתי החכמה, חרשת המעשה ומלאכת מחשבת אשר בכל מדינות רוסיא ובערי המלוכה ככל העמים יושבי הארץ". ואעפ"י שרבים בעמו בחסר הזה ואמרו להממשלה: „שקילי טיבותך וישדי אחיזרי" ולהחכמה: „לא מדובשך ולא מע קצך"; בכ"ז נמצא בעמי חכמים שהבינו גם אז כי לא להעבירם על דעתם ועל דעת קונם, ולא להתעותם מדרך אבותיהם ולהטותם מארחות אמונתם כונת הממשלה במשפטיה הצדיקים, ויבאו לבית מדרש הרפואה שנפתח אז בווילנא להקשיב לקח (כמו הד"ר יוסף לעזענסזאהן והד"ר זייבערלוגג). ומעט מעט נוכחו לדעת כי כל חפץ אלכסנדר הישר באדם היה לעשות את היהודים לאנשים מתוקנים להחכימם ולהשכילם, כאשר יעיד לנו פתגמו: „לו תמצא ידי לגדל מקרב בני ישראל רק איש אחד כמנדלזאהן, כי עתה מצאתי די שכר בגלל שקידתי להטיב להם". גם יתר החקים הישרים שנתן להם הועילו לא מעט לרומם את רוח היהודים, ולהעלותו מעלה, גם יתר מלכי רוסיא עמלו להרחיב חוג השכלת העברים, ולתכלית זה גם נוסדו בתי המדרש לרבנים בווילנא ובזיטאָמיר שאם גם החטיאו מטרתם, ומהם לא יצאו לישראל רבנים אמתים כהגי הדת כאשר חשבה הממשלה מראש, בכ"ז עלינו להודות כי הם הגדילו את ההשכלה והאדירוה מאד. מפלת הפולאנים בשנת 1863 היתה גם היא לטובת ההשכלה בכלל. הן אמנם בנוגע להחיים החומרים היו ימים טובים לישראל בפולין לפני המרד; וזה לפי שהאצילים העצלים ישבו ספונים בהיכליהם ויתענגו על כל טוב, וכל עסקיהם ומסחריהם ועניניהם היו מסורים בידי היהודים החרוצים, הם היו המביאים והמוציאים, הקונים והמוכרים, המפקחים והסוחרים, ויראו ברכה מרבה בעמלם; אבל תחת זה ירד אז רוח היהודי למטה, עד לעפר. ה„מאָשקע" או ה„יאָשקע" של האציל הפולאַני השובב, ההולך בשרירות לבו הרע, היה לא אדם ויהודי כי אם גם כלב ולפעמים, אם אך נדרש זאת, גם חזיר. „היהודי שלו" היה בא ויפזז ויכרכר בכל עז ויזמר לבן־יפת „מה יפית" וינשק את כפות רגלי האציל בשעה שזה האחרון בעט בו ושפך לו קתון של רותחין על פניו. נמיכת־הרוח הזאת היתה גדולה מאד, ובעת כזאת, כמעט, אי אפשר היה להחשכלה לחדור אל לב היהודים העניים בדעת. ההשכלה הן תלמד לאדם דעת כי כל אדם הוא — אדם והוא

היהודי של הפריץ־הפלוני, למד להשוב כי האדם, היהודי, הוא גם כלב, גם חזיר גם שד אם רק ע"י זה ישיג את הפרוטה. ע"כ אנחנו אומרים כי מפלת הפולנים אחרי המרד, וע"י החוק שקרא דרור להאכרים שהיו עבדי־עולם אצל אדוניהם העריצים, אשר רעצום וירוצצום ויענום שהשה והשפיל מאד את הפולנים האצילים ויבא רזון במשמניהם,—מפלה זו תקומה היתה להשכלה, כי ממנה עמד לה רוח והצלה. מעט מעט החל היהודי להרגיש בנפשו כי אף עפ"י שיהודי הוא, בן העם האמלל והמעונה, אעפ"כ אדם הוא, וידעו היהודים כי—גם יהודי קרוא אדם, ויתרוממו מעט משפל מצבם בהשכלה ולא יספו עוד להשתחות אפים ארצה בעד אגורת כסף, וההשכלה החלה מעט לפעמם. ובאותו זמן נוסדה בארצנו חברת "מפיצי השכלה בישראל ברוסיא" בעה"ט פטרבורג. אם מלאה החברה את כל מטרותיה שהציבה לה, ואם היו כל מעשיה רצוים — אדות זה נדבר בפעם אחרת, כי אין זה מקומו; אבל עכ"פ דבר זה הוא ברור כי פעולתה להביא השכלה בקרב בני הנעורים בארצנו היתה רבה וגדולה מאד. — ההשכלה מצאה על דרכה הרבה סירים סבוכים וחתחתים, אבני נגף וצורי מכשול, מעבר מזה ע"י החסידים שרבו ועצמו ופתגמם היה: "החסידות היא תכלית השלמות הישראלית" וימאסו כל חכמה והשכלה; ומעבר מזה ע"י המון העם בכלל שכבר הגיעה לאזניו השמועה הרעה כי תלמידי מנדלזוהן בברלין, הראשונים אשר הרימו דגל ההשכלה, פרקו מעליהם עול תורה ומצות, ויבעטו באמונת ישראל, וע"כ נפלה חתת ההשכלה על שלומי אמוני ישראל ויברחו ממנה כבורח מפני הארי; אך נפתולי אלהים נפתלה ההשכלה עם כל משנאיה, וגם יכלה להם; היא התגברה על כל המכשולים ותהגה מן המסלה את כל אבני־הנגף, ותלך הלאה בדרכה בצעדי און, ותעש חיל, ובני הנעורים חמדו את יפיה בלבם ותדבק נפשם בה. הנה כי כן הלכה ההשכלה הלך וגבור, הלך ועשה חיל, עד אשר מלאה את כל משכנות יעקב בארצנו חכמה ודעת, ובכל עיר, בכל כפר ובכל כרך מרומים תשכון.

ההשכלה שבראשית באה לארצנו עשתה דרכה לאט וכמו בעצלתים, ואחר כן—בזריזות נמרצה ובחריצות כפים, עד שבזמן קצר רכשה לה נפשות הרבה מאד, חלק גדול מן כל יהודי רו"פ שהלכו שבי לפניה—שבה וירדה בשנת 1882 במעלות אשר עלתה.

* * *

יש הלומד תורה לשמה, ויש לומד ועושה את תורתו—קדום לחפור בה אכל. בכל האהבה שאחינו בנ"י אוהבים את ההשכלה ולומדים חכמה לשם – החכמה; הנה חטא נחטא נגד האמת אם נאמר כי כל הלומדים למדו חכמה לשמה. הלא גלוי וידוע הוא, כי גם היום, אחרי עבור כיובל שנים מעת בא ההשכלה לארצנו, רב הלומדים בבתי־הספר־הגבוהים (אוניפערסיטעטים) ממלאים רק את המחלקות (פאקולטעטים) של למוד הרפואה, מרקחת, סנגוריא וכדומה שהם עין חיים למחזיקים בם, ומעט מאד מספר היהודים המבקרים בהמחלקה של למודי חכמת הטבע וההשבון וכו' שאינם מחיים את בעליהם; ואם עכשיו כך, בימי קדם על אכו"כ. הן אז בקשו תחבולות במה להטות את לב העם אל ההשכלה, שהיה עומד

מרחוק לה, וירא לגעת בה פן יכוה בגחלתה, ותהי זאת אבן־המושכת: באמור ראשי המשכילים אל העם: „באו חכמו ולכו בדרכי ההשכלה—ויטב לכם; הממשלה הרוממה לא תבדיל בין עם לעם ולא תפליא בין אמונה לאמונה כי הכל שוים לפניה; איש כפרי מעללו יאכל. אם תאבו ושמעתם טוב הארץ תאכלו והייתם רופאים עורכי־דין, רוקחים ומודדים ותתענגו על רב טוב..." והעם הבער שמע לקול הדובר אליו ויאמין כי ע"י ההשכלה קרובה ישועתו לבא וצדקתו להגלות. בסתר לבבם של היהודים החלה להתגנב התקוה כי עוד מעט ובן אזרחי הארץ ימנו, ומשפט אחד יהיה להעם „העקרים". ובכל אופן—כן קוו—לא ישמעו עוד קול מחרפים ומגדפים, ולא יעשקו מהם את משפט האדם באשר הוא אדם. התקות, הכזבות, האלה הטו את לב העם אל ההשכלה במדה נפרזה מאד, בתקותם כי ע"י ההשכלה: ה) לא יעבו ללחם; לפי ששערי בתי החכמה פתוחים לפניהם לרוחה והנם יכולים לקנות דעת בכל אות נפשם באיזה מקצוע שיבחרו ובהשלימם חק למודם היה יחיו להרופאים ולרוקחים וכו' כבני העם שבקרבו הם יושבים, וימצאו את פרנסתם ברוח ולא בצער, בכבוד ולא בבזיון; ו) הגדר המבדיל בינם לבין שכניהם הרוסים יפול תחתיו, האחרונים יתקרבו אל הראשונים, וכרתו ברית שלום וחיו באהבה יחדו באין מפריע, ולא ישבעו עוד בוז וקלון, כבימים הראשונים, בהיותם עוד רחוקים מן ההשכלה האירופית.—הנה כי כן הואילו הלך אחרי ההשכלה וילמדו, רבם, את החכמה — שלא לשמה. ואם תאמר: ומאי איכפת לן? הלא קיימא לן: מתוך שלא לשמה בא לשמה! תא ואניד לך: נפקא מנה גדולה יש בדבר: הלומד לשמה לא יפסוק את למודו בכל עת ובכל מצב ובכל מקום שיהיה; האהבה הטהורה להחכמה לא תכבה ולא תבטל גם אם הלומד ידעב ללחם; הוא לא יתקצף ולא יתרגז ולא יקלל את ההשכלה בעבור נקיון השנים בידעו כי—מזון הנפש לחוד, ומזון הגוף לחוד ואין האחד נוגע בחברו אפילו כמלא נימא, וכשם שלא יוכל המזון הגופני להזין את הקבה הנפשית הדורשת גם היא תפקידה, כך לא מחובת המזון הרוחני להזין את גוף החמרי; אבל הלומד שלא לשמה—והיה כל עוד שע"י השכלתו הוא מוצא פרנסתו ורואה בטוב, הוא אוהב אותה, ומקריב נפשו עליה, אך מכיון שהוא רואה כי ההשכלה מבטח בוגד היא ליום רעה, וקצרה ידה לכלכלו ולהמציא לו מזונותיו, מיד הוא משליך את ההשכלה אחרי גוו, לא תזכר ולא תפקד ולא תעלה על לבו, ולא עוד אלא שנפשו תאבל עליו בזכרו כי שנים שלמות שקד על דלתי החכמה, טרח ועמל ויגע ולמד והשתלם, וסוף ההשכלה—נקיון שנים, בטן רעבה וחוסר לחם! ואם רצונך להכיר מי למד לשמה ומי שלא לשמה צא ובדוק—בשעת דחקו; אם עודנו מחזיק בהשכלתו ועדיין היא חביבה עליו בשעה ראשונה אות הוא כי הוא למד תורה לשמה, ואם לאו וידעת כי—למד את תורתו ע"מ לעשותה קרדום...

הבחינה הזאת עלתה יפה בשנות 1881-2 בפרוע פי־עת בישראל ע"י ערת ה־חפים ומכתבי עמל ברוסיא. קורותינו בימים הנוראים ההם הלא הם כתובים בדם על ספר דברי הימים לבית ישראל בגולה, כי קמו עלינו שונאים בנפש ויסיתו בנו את ההמון הבער לעשות נקם; ובכל מקום אשר דבר היודאפֿאבים הרוסים מניע אבל גדול ליהודים צרה ויגון ואסון, כי קמו אנשי הרשע הפוחזים והרקים ויעשו

בהם שפטים נוראים הרסו, שרפו, שברו, אבדו, גנבו, גזלו, רצחו, טמאו, ויעשו כל נבלה, והיהודים התרוישישו מאד, הוצנו ככלי ריק, ועדת הרשעים הזאת בעשותה שפטים ביהודים—אשר על פי האינתיליגנתים הרוסים כותבי און היתה זאת שומה כי הרוסים ככלל באמת טובי לב המה—לא פסחה גם על פתחי המשכילים היהודים ואף על פתחי אלה שכבר מחקו מעל לוח לבם שם ישראל וישתחוו לאליל האַסימילאַציאָן, ולא הבדילה בין נאור לנעור, בין משכיל לבער, ועל כלם שפכה חמתה וגם צלמי הנוצרי שהעמדו בחלונותיהם למען לא יכירם האספסוף כי הם בני אברהם, זרע יצחק יחידו, לא הועילו ביום עברה, כי—הכיר ההמון את היהודים השמים מסוה על פניהם, כי מזרע ברך ה' המה (ועי"ז עמד המוסד המכוך!) *) ויכום וירוצצום וידלו מאד.—אז בישה האינתיליגנציא העברית־הרוסית ותסוג אחור כי — ראתה ערותה. המשכילים ראו ויוכחו לדעת כי שגו ברואה וכי ההשכלה לא תועיל ביום עברה; ראו את תקותיהם, אשר עליהן השליכו יהבם, עושות להן כנפים ואת זכויותיהם אשר בפורחה עלו קודם—הולכות וטצערות, הולכות ונגבלות ויאמרו בקול בוכים: „הה! ההשכלה אשר אמרנו בצלה נחיה בגוים, מבטח בוגד היא ליום צרה! שוא לנו עבוד את ההשכלה, כי טוב לנו אז מעתה!"—ובאפם כי עז ובעברתם כי קשתה החלו המשכילים להשליך שקוצים על ההשכלה האירופית, והרוח הלאומי, שהקיף עתה את כל אירופא, החל לפעמם בכל עוז. האנשים האלה הב— אשר „שמשו את ההשכלה רק על מנת לקבל פרס, ואהבתם אליה היתה תלויה בדבר ומכיון שבטל הדבר בטלה האהבה; שהמה היו מקרבים אותה רק בשעת הנאתם, ולכן לא עמדה להם בשעת דחקם ולכן כחשו בה ויאמרו: לא היא ולא תביא לנו טובה' ואלה המשכילים, והם המעטים, שאהבתם להשכלה היתה אהבה טהורה ונאמנה, אלה אנשי־החיל — לא השליכו את דגל ההשכלה מידיהם גם בימים הרעים ההם, ויוסיפו לכבדה ולהוקירה כמקדם. ובאמת היש להאשים את ההשכלה על כל המעשים הנתעבים האלה שנקרו ויאתיו בתוכנו? הן ההשכלה האמתית תלמד לאהוב את כל אדם ולחבב את כל הנברא בצלם; והרשעים שחטאו ועברו על החקה הזאת ידנו ברותחין, אבל ההשכלה נקיה כי לא בה האשם תלוי, כי אם בהאנשים שדחקו את עצמם להיכלה ואינם ראוים לכהונה זו.—טובי משכילינו לא בגדו בגד בההשכלה ביום צרתה, ואדרבה, נחמו וידברו על לבה שלא תבוש ולא תכלם ממעשי הרשעים המתחפשים לאוהביה, שבאו וטפחו לה על פניה, ובדברי משוררנו אל „אחותי רחמה" דבר אז כל משכיל אמתי אל ההשכלה: „אם באו זדים וכבודך חללו, הבך העון אחותי חכמה?" ויתחזקו האנשים ויעמדו על משמרתם באמרם: תקותנו עוד לא תמה נכרתה מלבנו! נקוה כי עוד יבא יום ותרום יד האמת על השקר, הצדקה על הרשע, האהבה על השנאה, האור על החשך, הטוב על הרע וההשכלה על הסכלות. האנשים האלה נתנסו ועמדו בנסיון, ויצא משפטם כי: אוהבים הם את ההשכלה לא רק בדבר שפתים כי אם — בלב תמים, וכי למדו את החכמה לשמה

*) „לכל גיסא חגוז יהודים, עמם חגוז זה חיזו יכול לגזוד המכם שלו, שהוא נשמע ונכון; כך הם יפרחלו: כל מ"ש שחזר ומסם הוכך היזו יכול לומר שחיזו יהודי, למה? שהוא נכון! הס"ד (ישעיה קח): כל רוחיזם יבירום כי הם זרע ברך ה' (בהיים רבה, ע"פ לכל גיסא חגוז) והבן בדבר.—

מ"ר.

וסופה להתקיים; ואלה שנסוגו אחור נתנו אות כי טפש לבם מהבין כי אשם הפרעות על ראש הפורעים הפרועים יחול, והם על ההשכלה זעף לבם! אית הוא כי למדו את ההשכלה שלא לשמה...

בין כה וכה ורוח הרעאַקציאָן התחוללה בעים עוזה ותעש שַמות נוראות: דורשי חכמה מעטו וישחו; רב המשכילים החלו בעצמם לידות אבן בהשכלתם; הנסוגה־לאחור הלכה וגדלה וההשכלה ירדה פלאים בין היהודים ברוסיא.

* * *

מה היא השכלה?

ההשכלה האמתית היא קנין הדעת והחכמה; ההליכה בדרכי השכל והבינה: הדעת קרוא וכתוב ודבר דבר; ידיעת דברי הימים, מחקרי ארץ, חקר הלשונות הסתעפותן ומקורותיהן, חכמת הרפואה, ההנדסה, המשפט, הטבע, הפלסופיא וכדומה לאלה המקצועות. השכלה זו היא מורשת ישראל מאז מעולם, מימי רס"ג ורמב"ם עד היום, ולה אנחנו קוראים השכלה טהורה. נחיצותה מורגשת לכל אדם יהיה מי שיהיה בכל מקום ומעמד שהוא כי היא המאור לעין, האויר הצח והבריא לנשימה; ותועלתה בין בעולם העשיה ובין בעולם האצילות גלוי לעין. השכלה זו כללית היא, משותפת היא, וללא אמת אנחנו קוראים להשכלתנו „השכלות מענדעלסזאָהן" „השכלת ברלין" „השכלת ריב"ל" — בעוד שבאמת אך השכלה אחת יש והיא „הקולטור שהוא קנין רוחני כללי לכל העמים; היא המאור שבחיים שלאורו יסעו וילכו כל בני האדם, הוא היסוד החומצי בישובו של עולם. אין לנו לא חשכלה ברלינית ולא השכלה וולאָזינית לא השכלה יונית ולא השכלה ישראלית — ואמר בצדק הריל"ג — ההשכלה אחת הוא לכל בעל שכל. ההשכלה איננה גוף עומד בפני עצמו כי אם תאר מצטרף אל הגופים האחרים לכל אחד ואחד כתבונתו, כקלסתר פנים לכל בעל צורה". — זאת היא ההשכלה בכלל; ואולם היהודי המשכיל צריך לדעת כי מלבד ההשכלה המשותפת, עוד יש לו השכלה עצמית ומקורית; וע"כ בטרם הוא בא אל העולם המשותף, עליו לעבור דרך עולמו הוא: לבכר את עולם חכמת ישראל על פני עולם חכמת האומות. השכלה־ישראלית אמתית היא: למוד התלמוד לא ע"י פלפולים הגסים המטמטמים את הלב רק עפ"י ההגיון הישר והשכל הבריא; הארת התלמודים והמדרשים באבוקות החקירה והבקרת; ההגיון בכתבי הקדש ע"י הבקרת הנאמנה היורדת ונוקבת עד התהום, והזריקה הלאה את הדרשנות של הבל והבקרת החצופה שחפצה לעקר את הכל; הדרישה והחקירה בהכמת ישראל; העיון והבקרת בספרי חכמינו הקדמונים; הברור והלבון בדברי ימינו ומחקרי ארצנו; הבאת חכמה בלב בני הנעורים הנעורים; תקון החנוך והאמנה (ערציהונג); תקון המדות והדעות עפ"י היהדות הצרופה והמזוקקה, וכדומה לאלו. — בעולם החכמה שהוא עולם שכלו טוב, שאין בו לא קנאה ולא שנאה לא איבה ולא תהרות אין גם—גבולים קימים. הן אמנם גם בעולם הארצי הפשוט אין גבולים טבעיים, כי מה הוא הגבול הטבעי בין פרסא לפרסא? הן סדנא דארעא חד הוא; אולם הגבורים אשר בכחם ובעצם ידם כבשו את העולם ויחלקו ביניהם את השלל המה באו והציבו

גבולות; אבל בעולם חנאוה, בעולם האצילות אינם גם גבולים מלאכותים ומסכמים. בעולם הזה לא נפגוש שוטרים שומרים עקבות ההולכים לבל יעברו את הגבול ח"ו; פה לא תשמענה אזנינו מאחרינו דבר לאמר: "הן עלוּאסי אתה, ועלוּאס הלא גרמנית היא, ומה לך כי באת בדברים בצרפת?!" — כי עולם של חפש הוא! אפתחא דהאי עלמא כתוב: דרור וחפש. איצטלא דחכמה היא—הספרות, כי היא כסותה לעורה. כספרות מתוקנה ומתוארה לא התכוצה ולא הצטמקה ולא התכנסה ספרותנו רק כד' אמותיה גם בהיותה עוד בנעוריה; גם אז היתה עשויה כמין ספוג שסופג את הכל, וכדבורה זו שהיא מוצצת את מיץ־הנעם מכל הפרחים הרבים כך כנסה ואספה לתוך אוצרה מן כל שדות הספריות הנכריות זולתה, כי כך היא דרכן של הספריות המתוקנות: מתפרנסות הן זו מזו, מה שאין בזו תקח מזו, ומה שחסר בזו תשתלם מזו; מעולם לא נמנענו מן ההגיון בספרי חכמה חיצונים; יפיפיתו של יפת שכן באהלי שם זה אלפי שנים; אבל מי לא יודע ומי לא יודה כי יש יתרון, ויש משפט קדימה למים המקורים על המים השאובים!? הלא כן עינינו הרואות בכל אומות המתוקנות שמקצוע החכמה המקורי שלהם, שאין לאחרים חלק בו, חביב עליהם ביותר ומרבים ומשתדלים לפארו ולשכללו, לסלסלו ולרוממו. היחל הרוסי ללמוד את לשון צרפת או לסגל לו שפת אשכנז בטרם ידע היטב את משפט שפתו הוא: הרוסית? היאמר הצרפתי המשכיל לצלול בים הספרות הכללית בטרם בן בספרות הצרפתית בשום שכל? וגם האיש היהודי בטרם הוא הולך לבית־עולם־החכמה המשותפת הגדולה, עליו להתקן עצמו בעולם החכמה הישראלית! ואולם בצאתו בשלום מן עולם היהדות־השכלית, אחרי שהשתלם בלמודיה וימלא כרסו מעדניה, הוא עובר אל עולם ההשכלה המשותפת לכל העמים והלשונות, מעמיק חקר בהספרות הכללית ומשתלם בחכמה ודעת, ובגמרו חק למודו זה לו שם התואר "יהודי־משכיל ינתן. — זאת תורת ההשכלה האמתית. אותה אנו מחבבים ואותה אנו מבקשים בכל לבנו; כל המטיח דברים כלפי מעלתה אינו אלא שוטה שאינו מבין ערכה, או עורי ושתום־עינים. ואם אלפי פעמים יחגרו הפתאים שארית כחם להחלישה ולאבדה — כל כלי יוצר עליה לא יצלח! כחה ככח העז שמקרבו יצאה ואותה הוא מפיץ גם עתה; היא תעמוד בתקפה כל ימי השמים על הארץ, ואולם עד מן השכלה יש, גם הוא בשם השכלה ידגול ובכ"ז תועבה היא לנו, פגול לא יצה, הוא ההשכלה המזויפת שאין בה לא למודי חול ולא למודי קדש, לא חכמה ולא שלמות לא השכלה ולא דעת אבל יש בה התחקות־קופית, השלכת שקוצים על קדשי בנ"י ומעשה כל תועבה. המשכילים המזויפים ערמים הם מכל דעת, בורים ורקים ונבערים מכל חכמה. כל חכמתם היא לשום תהלה בכל קדשי היהודים, להטיל דופי בכל מנהגינו העתיקים, ללגלג על דברי חכמינו הקדושים בעלי התלמוד, אשר גן נעול מעין חתום הוא לפניהם, לגלח זקניהם, לקצץ פאותיהם וכנפי בגדיהם ולהצהיל פניהם אל אשת איש... צחוק הוא לראות את הבורים האלה עמלים להתמשכל ביד חזקה; מה יעשו? לובשים איצטלא דמשכילים: נושאים פענסנע על אפס, כובעים צילינדרים בראשיהם, סנדלים מנוקים עד היות להם ברק, ברגליהם, כתנות טהורות ומגוהצות על חזיהם,

פאפירוסיהם בפיהם, טקליהם בידיהם וכליהם אחריהם — הולכים בקומה זקופה מדברים בשפת ארצם, בלשון עלגים, לסמא את העינים; מחרפים בעצמם את שם ישראל, עושים כל תועבה לעיני השמש ולא יתבוששו; עוברים כל חוק ופורצים כל גדר — ומתנוססים בדגל ההשכלה! כאלו היא מצוה ומרשה לעשות כן, להעשות משכיל־מדומה כזה מלאכה קלה ונקיה היא אינה דורשת לא עמל ולא יגיעה, לא טרחה יתרה ולא שקידה, לא חכמה ולא דעת; השכלה כזו נקל מאד לקנות־בחנויות, בשוק החיים, בשעה אחת, במחיר איזה שקלי כסף, אבל — השכלה זו לא השכלה שמה! פריצות, פריקת עול, הפקרות כפירה וסכלות היא! תועבה היא לנו; "צאי טמאה!" נאמר לה—טובן מאליו כי אנחנו נכבד ונחבב רק את ההשכלה הטהורה והזכה המתאימה עם הדת, אשר דרכיה דרכי נעם וכל נתיבותיה שלום, וכל הפריצות זרה לרוחה, ועל אדותיה אנחנו מדברים כי היא השכלה־ המוסרית, מורשה קהלת יעקב מדור דור כאשר אמרנו.

* * *

בעקב ההצלחה כרוכה הסכנה, במקום הבר שם התבן ובמקום האור שם הצללים. ההשכלה בכל תועלותיה ונחיצותה, טובה ויפיה ובן ערבה הנעלה גם היא לא הסרת־חלק־הרע הנה, כמו כל דבר אשר בעולמנו השפל שהטוב מעורב עם הרע, יחדיו יתלכדו ולא יתפרדו, וגם בין פרחיה היפים המשיבים נפש בריחם הטוב יש הקוצים ודרדרים אשר אם יגע בהם איש ובאו בידו ונקבוה. כשם שההשכלה הביאה אורה לעולם ורב טוב הגיע לנו מידה, כך גם קלקולים רבים צמחו ממנה על תלטי חיי עמנו. אימתי כל המדות חטובות והיקרות, שחונן בהן בחיר היצורים, האדם, מאת הבורא, בעצם תומתן וטהרתן? בזמן שטל הילדות עוד לא חורב, וכמשפט האיש הפרטי משפט הגוי כלו. הכריתה ההשכלה את התמימות! כל עמי הארץ בהיותם במצב הילדות, בטרם זרחה עליהם שמש ההשכלה, חיו באהבה ואחוה בשלום ושלוה; לא צרר איש את אחיו; הגאוה, הלוקסוס, הנקמה ויתר המדות המגונות היו מצומצמות ומוגבלות; התמימות והצניעות היו הצעיף אשר בו התעלפו הגוים. וטיום שקמה ההשכלה נשחתו המדות הנעלות האלו מאד. את הקלקול שיצא ע"י ההשכלה הננו רואים גם בעולם הכללי הטדיני והחברותי. ההמון פקח את עיניו ויחל להתערב בדברים העומדים ברומו של עולם, שבאמת אין לו מהם כמעט שום מושג, וע"ז יצאו פרעות וא־סדרים; ואולי טוב טוב היה אז בעת שהיחידים הנבחרים עסקו בעניני הכלל, אעפ"י שלרוב הכבידו ידם יותר מדי על ההמון, ובלבד שהעם, ששכלו רופף, לא הכניס חוטמו אלא בדברים שהם למעלה מהשגתו—מאשר עתה. ברור הוא שאלו לא עלה העם הצרפתי, למשל, על מרום פסגת ההשכלה וזכיותיו וחרותו לא התפתחו במדה מרובה, אז גם התהפוכות הגדולות וכל עניני־העצב שנקרו ויאתיו בה תכופים, שבעקרם לא באו אלא ע"י העם הפקח גלוי העינים, שכבר באה חכמה בלבו לבלי לכת כבהמה בבקעה אחרי אלופיו — לא היו יוצאים לפעלם. "דינא דמלכותא דינא"; במה דברים אמורים שיפה כחו של הפתגם הזה, והרי הוא כהלכה פסוקה שאין העם ערב את לבו להרהר אחריו ולערער עליו, בזמן שההמון נעדר

בינה הוא וכל מה שאומרים לו «עשה» עושה; אבל מכיון שהעם בעצמו פקח את עיניו והרהורים באים בלבו ורעיונות יעברו בתי נפשו והשפק יתגנב בקרבו, מיד הוא מתחיל לחקור: מה למעלה ומה למטה, מה לפנים ומה לאחור וחקירות כאלו בהתעוררן מסוכנות הן מאד לשלום הארץ ומושליה... סוד גלוי הוא כי המלכות הדואגות לתקיפותן ולאשרן, אם גם בפיהן כל היום תקראינה השכלה, השכלה; הנה בסתר, במחשך, הן משתדלות ומתאמצות לצמצם ולכנס, להצעיר ולהקטין את חוג השכלת העם ואת ההשכלה היתרה הן חושבות להן לאבן־נגף ולצור־מכשול על דרכן. מדינה פלונית גדולה ואדירה היא למדי, יש בה רכבות אלפים פרסאות קרקע בתולה, שלא נחרש ולא נזרע, ואדם אין לעבוד את האדמה; אלפי מאות אנשי־חיל ערוכים לקרב יש לה; בטוחה היא מכל צר— והממשלה מכבדת על בני ארצה את עולה באופן נורא מאד, מוספת ומגדלת את תשלומין־המכס, עד כי אין לך דבר ואפילו מצרכי אכל נפש היותר נחוצים לאדם ולבהמה שלא הטילה עליו מס־מכס, מוצצת את לשד בניה ומתשת כחם מאד, ומוציאה להורג את מבחר בניה ומקריבתם לקרבן־עולה על מזבח האליל מארס, וכל זה למה? בכדי לקחת ביד חזקה, לא במשפט ולא בצדקה, עוד איזה כברת ארץ! המעט לה אדמתה היא? הקצר בה המצע מהשתרע כי הולכת היא לרשת ארצות לא לה? מדוע היא עושה ככה, ובשביל מה?... שאלות כאלו והרבה הרבה כדומה להן תתעוררנה בלב העם — שעינים לו והוא רואה, אזנים לו והוא שומע, נפש לה והוא מרגיש; אבל שתום־העין ערל־הלב, גם־הנפש הוא—יאנח תחת עול סבלו וקולו לא ישמיע ועל מר גורלו לא יתאונן, ואותו, את שתום־העינים הזה, הממלכה מבקשת. עוד לפני שלשה דורות, בטרם התפתחה ההשכלה, לא נסה עם צרפת במסה כזה; העניים וההדיוטים, מדיוטא התחתונה, אנוסים למכור את עצמם מטכרת עבד־עולם להאצילים ובעלי הנכסים, לא בעד מחיר כסף, ועליהם לעשות ככל אשר יטל עליהם מאת אדוניהם אשר בעלום בחזקת היד— האם לא ביום אחד היה העם הזה מנתק את הכבלים ואת האזיקים אשר שמו עליו ומהפך את הקערה על פיה—ויצא לחפשי!? כי העם אשר כבר טעם טעם החפש והדרור, ונפשו איננה עוד נפש הבהמה היורדת למטה, הוא ילחם בעד חרותו עד טפת־דמו האחרונה ואצלנו הלא בעינינו ראינו עוד לפני ימי דור אחד מאות אלפים אנשים נתונים בידי האצילים ובעלי הנכסים לעשות בהם כטוב בעיניהם, להעבידם בכל עבודת פרך, לקחת מהם את יגיעם ועמלם, למשול בהם ממשלה בלי מצרים, ליסרהו ולענשהו, להכותם ולהלקותם,—ואיש מן עבדי־עולם האלה לא התפרץ מפני אדוניו וכולם עבדו את אדוניהם כמצוה עליהם, לא התאוננו ולא התלוננו ומי יודע כמה עוד היה «העם הדומה לחמור» הזה חמור בעיני בעליו העריצים לולא באה המשלה ותשלח את העבדים חפשי וגזל־הנפשות תם! ואלא מאי בין אומה זו לאומה זו? העם הזה פקח הוא, נפשו מרגשת ושואפת לאויר של חפש ורוחו עולה למעלה וזה—גוי סכל עם לא בינות, בהמה המה להם. אכן חביבים הם הסכלים על בעליהם! וע"כ רואים אנחנו במדינת ר. האדירה כי תחת להרחיב את ההשכלה ולהפיצה בקרב העם ההולכים בחשך, הבורים והנבערים, הפרועים והפראים שבמצב השכלתם לא יעלו על מצב השכלת ילד

בן־שנתו, כפי שהדבר דורש, תחת זה היא עמלה להקטין אותה ולהצעירה; מה תעשה? תגזור גזרות, תחקוק חקים, ותגדור גדרים! וכל זה למה? בשביל לשים מועקה בפי העם, לבלי נתן לו לשאוף רוח צח, ולמען לא יערב את לבבו לטעום מפרי עץ הדעת וידע טוב ורע ותפקחנה עיניו לראות ואזניו לשמוע ואז... אז, אם לא יוסיף ללכת בעינים עצומות אחרי ראשיו, שלקחו להם שררה ואת פי העם לא שאלו, הלא יחל להרגיש את כבד הנחשתים אשר על צווארו, ושאלות תעבורנה על פיו, ודברים אשר לא כן ידבר ומעשים שאינם מוסיפים עוז והדר יעשה... והדברים מבוררים למבין מדעתו.

הנה כן יש בההשכלה קלקול כללי ומשתף, כי לפעמים יש אשר תפרע החברה הכללית על ידה; ואולם יש בה קלקולים מיוחדים ביחוד לנו, בני ישראל. ההפסדים שגרמה ההשכלה בעולם היהדות הכי ראשים הם: על ידה ירדה קרן התורה, ומעטו הוגי התלמוד; הוסר צעיף הטהור: הצניעות והתמימות; נכרתה האמונה ונתרבה הפריצות; וכדומה לאלו קלקולים בדתנו. גם המדות המשבחות, שבהן ישראל יתפאר, כמו החמלה והרחמים, הצדקה והגמ"ח, התנכרו מאתנו. וזהו הצל, הרע, אשר בהאור, בהטוב. אולם אם נבא למצוא חשבון ברור, נמצא כי רבות הן הטובות ועולות על הרעות שהביאה ההשכלה וכי גם הרעות שבאונו לרגלה לא מאתה יצאו ולא היא אשמה בדבר. קניני רבים הנחילה לנו ההשכלה, והגדולים שבהם: האנושית; כי עשתה אותנו לאנשים מן הישוב ולחברים לחברת האדם הכללית, שהוא דבר גדול בחיי עם; השלמות; החכימה אותנו ולמדה לנו דעת ותבונה; הסדרים; גרשה את כל הפרעות והאי־סדרים אשר שררו אצלנו בחיינו פנימה; החלישה את כח החסידות המזויפת; הטיבה הרבה את המצב החמרי של עמנו; שמה קץ לנשואי־בסר; ובכלל—הרימה את קרננו בכבוד בין העמים. וכל זה כאין וכאפס לעמת הטובה הרבה הזאת שהביאה לנו והיא: תחית לשון־עבר! בפה מלא וברוח נכון אני אומר: אלולא באה ההשכלה לעולם־ישראל אלא בשביל דבר זה, די! גם אנחנו לא נואל להשוב את ידיעת לש"ע לאחד מעקרי האמונה (בע"ז יתנוך פלוני הכהגן!) אבל מי לא יודה כי היא רתוקת־כסף חזקה ויקרה המרתקת ומחברת את לבות אחינו בית ישראל בכל ארצות פזוריהם!? והכי תקרא: שפת קדש—קדש היא לנו, כל עוד כחנו בנו! ומה היתה השפה היפה השרידה היחידה הזאת טרם זרחה לנו שמש החכמה? שפת עלגים, לשון מבולבלת ומעורבת משובשת ומוטעת, אין בה מתום!—ומיום שבאו המשכילים האמתים השיבו עטרת שפתנו ליושנה, החיוה והקימוה ועתה, לשמחת לבבנו, חיה תחיה! והתקוה אומרת כי עוד שנים אחדות—ועלתה על שפת לשון העם, ושבה והיתה לשפה מדברת בפי כל קצות עמנו ככל השפות החיות המהלכות בארץ! ומה לנו דבר גדול מזה? ולא עוד אלא שגם הקלקולים אשר באמת מן ההשכלה באונו, הנה לא נוכל לתלותם בהשכלה רק—בהמשכילים. חלוף הנושא בהנשוא ולהפך מביא פעמים רבות לידי עוות הדין וערבוב הדעות. ההשכלה הטהורה לא תתנגד כלל וכלל לאדם לשמור דתו ותורתו, סגולתו ואמונתו; ואם בכ"ז רבים, מאלה שהואילו הלך בדרכי ההשכלה, נסוגו אחור מן הדת ויבעטו

באמונתם, לבשתם ולחרפתם, הנה רק המשכילים—ורק הם אשמים בדבר. הם בחפצם להשכיל את המון העם ולמשוך את לב בני הנעורים אל החכמה, היה להם להפיץ בין הצעירים ספרים כאלה הנותנים כבוד ויקר לעמנו, ולדתנו ומחבבים אותם על הקוראים, ולהליט בם את מגמתם העקרי—האהבה אל ההשכלה והדעת, ולחלק ביניהם ספרי חכמה ומדע כתובים למתחילים הנוחים להשמע, ואז לא נגעה ההשכלה בהדת אפילו כמלא נימא ולא בא לרגלה כל דבר רע, כי אז היו האמונים על ברכי ההשכלה—משכילים דורשי אלהים; אפס כי רבי משכילינו בחפזם הפיצו ספרים כאלה שהקריאה בם לצעירי ימים היא ממש מות רוחני ומרורת פתנים, ותבאינה הדעות הנפסדות שקלטו מן הספרים ההם, כמים מארירים בקרבם לצבות בטן היהדות ולהנפיל ירך הדת. לדרוש מאת הספרות כי תהיה ערוכה כלה לרוח הדת, אולת היא; הספרות היא חנות מכל המינים, יש בה בשמים ויש בה בורסקי. לאנשים שחוג בינתם נתרחב, דעתם בכרה והשכלתם נשתכללה לא יזיקו ספרי־חולין כאלה כלל; הנני קוראים ספרים כאלה, בכדי לראות ולדעת מה ידבר בם, בכל אות נפשנו, תוכם נאכל וקליפתם נזרק, והדברים הארסים המשוחים ברעל המינות לא יעשו עלינו שום רושם; קוראים אנחנו למשל את שיריו הנשגבים של גאֶדאֶן "קוצו של יוד", ו"שמחת בחנך", "אשקא דרספק", ומתענגים עליהם אעפ"י שהדעות הלוטות והרצופות בהן זרות הן לרוחנו מאד, ובשביל כך גם אינן עושות—הדעות—עלינו שום רושם נכר וקים. אבל האפרחים הקטנים שלא נתפקחו מקליפתם הם חמר רך מאד כדונג העלול לקבל צורות שונות, וכל מטבע שטובעים בו ישאר כן; ע"כ היתה דרושה לזה שמירה מעולה, ואת החוב הגדול הזה לא מלאו משכילינו הראשונים, אשר כעמוד־אש הלכו לפני הצעירים להאיר ולהראות להם הדרך ילכו בה, כראוי — ויביאו עלינו את הקללה הזאת שההשכלה האמתית נהפכה למזוייפת, הדעת למינות והחכמה לאפיקורסות אצלם.—הנה כי כן האשם הזה אך בהמשכילים הוא, אבל השכלה בעצמה טהורה היא, נקיה ואין בה דופי כי לגבי דידה—אמונה ודת לחוה, וחכמה ודעת לחוד ואין האחת נכרית מחופתה של חברתה.—עוד שמענו אומרים כי "ההשכלה הביאה עלינו את הרעמים והפרעות". אם כונת האומרים כן היא, כי ההשגחה העליונה, שבכל לבנו אנחנו, שלומי אמוני ישראל, מאמינים בה, נקמה בנו על משובתנו ותיסרנו על חטאתנו, אז מסכים אני לדעה זו; באמת היתה לפני שנים אחדות שעת סכנה להיהדות עד אשר גם משוררנו הנודע, שכל ימיו הטיף להשכלה ולתקונים בדת, ואשר להתאונן עליו כי יהודי חרד וקנאי לדתו ביותר הוא, בודאי לא נוכל, גם הוא כבר התעורר ויקרא: "הנה בנינו הולכים קדימה שנה שנה, מי יודע הגבול עד מתי עד אנה? אולי עד מקום משם לא ישובו"... כי שובב העם משובה נצחת; ומי בא בסוד ההשגחה האלהית? אולי באמת באו הרעמים למרק את חטאתינו ולהכניע גאון תאותנו וע"כ באה עלינו כל הצרה הזאת; ואעפ"י שגזרות ת"ח ות"ט תבאינה ותשפיחנה על פני הדעה הזאת כמעט, שחרי אז היו עוד היהודים תמימים באמונתם יראים וחרדים, התורה ישבה על גפי מרומי קרת, וההשכלה עוד טרם נראתה בארץ, ובכ"ז, כידוע, באו על אחינו

צרות רבות ורעות גדולות ונוראות מן צרותינו בימי הרעמים יתר הרבה מאד ומה חטאו הם; בכ"ז הן נסתרו ממנו דרכי ההשגחה האלהית ומי זה יוכל לרדת בנבכי תהום טהעאָלאָגי כזה ולהתפאר כי מצא את האמת? ויוכל היות כי בחטאינו באונו כ"ז, כי הקב"ה הוא גדל העצה ורב העליליה אשר עינו פקוחות על דרכי בני אדם לתת לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו, ומאמינים אנחנו באמונה שלמה כי "אין אדם נוקף אצבעו מלמטה אלא א"כ מכריזין עליו מלמעלה"; — אבל אם כונתם כי השכלתנו עוררה קנאה ושנאה בלבות העמים עלינו והיא הסבה בכל צרותינו, כאשר נתעו רבים בשוא לחשוב *) אז הם טועים טעות גדולה, שכל דף ודף מספר דברי ימינו בא ומטפח על פניה. התינח השתא; לפני מאתים שנה, בעוד היינו נעורים ורקים מכל דעת מאי איכא למימר? מדוע גרדפנו וענינו אז? מדוע שנאונו אז? אלא ודאי שהשנאה לישראל ירדה מסיני כאשר השכילו חכמינו התלמודים לדון, והשנאה הזאת אינה צריכה תנאים ומצבים ידועים. בכל אופן רק ההשכלה היתרה אשמה ברפיון מצב הדת ואולם ההשכלה העקרית והיסודית נקיה היא כי היא תעשה את היהודי למשכיל־יהודי, והן אותה אנו מבקשים.

כל הדברים האלה עם כל קצורם ברורים ומלובנים הם.

* * *

רגילים הם הסופרים והקוראים, המשכילים וההדיוטים לחשוב את רבנינו וגאוניו, גדוליו ותורניו לשונאי־חכמה ומתעבי־דעת, והוא כבר אחד מן המושכלות הראשונים היש אמת בדבר הזה? הכי באמת "רבים בוזי השכלה הם" כאשר יאמר עליהם? אחרי התבוננות עמוקה ועיון־הראוי נוכל להשיב על השאלה הזאת ברוח האמת: לא ולא. צריכים אנחנו רק לחלק בין השכלה להשכלה: בין השכלה אמתית שהוא למוד חכמה ולשון, ספר ומלאכת־מחשבת וכדומה להם, להשכלה מזויפת שהיא הפקרות ובעיות חקוי־קופי וסמוי־עין ותו לא מידי. את זו האחרונה הלא גם כל המשכילים הישרים, בעלי הדעה השלמה, מבזים, ואותה רק אותה תעבו ויתעבו, בזו ויבזו גדולינו, אבל את הראשים כהמשכילים כן גם התורנים והיראים הישרים שלא הכו בסנורים מוקירים ואוהבים אותה בלבם, ולא עוד אלא שגם בפיהם ובעטם יכבדוה ויהללוה. ואם בכ"ז קלא־דלא־פסיק הוא וכבר הוא מן המפרסמות שאינן צריכות ראיות כי הרבנים והגאונים שונאים את החכמה האמתית ושם השכלה הטהורה להם לחגא; אל תשנית בבת־קול זה כי לא מן השמים הוא! ואלו הן הסבות הראשיות שעל ידן

*) כמו שחשב בחולמו פלוני הירידקאור הנכבד כי הפאגרומים בחו ביטרחל רק ע"י חטאם של היהודים החוכלים מ ל ה ש מ ו ר ה! וחמור: "ולדעתי עדיים נתחנים היה הפאגרחמען שהיו בנגב רוסיה בשנת העברה והזאת שמנגב נשחחה הרעה ונחפשט בפולין; ובליטא ריישין וזחמוע לא נחפשטו— כי שמה חוכלי מ ל ה ש מ ו ר ה מעטים" (רחה מחברתו המנחה "מלח־מנוה ועלילת הדם", פרסבורג תרמ"ג לר ה' ו'). מה חמרו קוראים נכבדים, על הגיון יפר כזה? לדקה גדולה היו בדיבינו עושים לו התנדבו לכתוב בימ־מ ע ו נ ע י ם גדול נער חלה הסופרים העברים "מעורפי־הדעה המדברים זרות ומהפוכות בחנוי כל קהל הקוראים ולא יחבוששו... וחלו היה הכחבן הנכבד הידוע הזה יחידה', חז לא זכרתי זחת כלל; חבל לדחבון לבנו רבים הם ה מ ע ו נ ע י ם הספרותיים חללנו חם גם לא ישוו ולא ידמו לו ח"ו...

מ"ר.

נפק קלא זה: ה) בקשו להם המשכילים הצעירים מקום להראות אהבתם להחשכלה, קנאתם להחכמה וחבתם להדעת, וכי הם לוחמים מלחמתם נגד השאטים אותם; בקשו להם בקעה להתגדר בה וגם מצאו לדעתם מה עשו? העבירו קול במחנה לאמר: הרבנים מורדי אור החכמה הם! ויחלו המשכילים הצעירים להשליך שקוצים עליהם והחמון לתתם לבוז־דעת; ו) יש שהרבנים והתורנים בעצמם אוהבים בכל לבם את החכמה ומחבבים בכל לבם את ההשכלה הישרה, אפס להראות אהבתם זו בגלוי יראים הם מפני ההמון, שממנו לחמם נמצא, שהוא עוד רחוק מן הדעת, ועי"ז יאלצו לפעמים כמו להראות אותות שנאה להחשכלה— ולבם בל עמם *); ז) יש אשר ההשכלה הכריתה אבל מפי אנשים כי היא גלתה ערותם, וראה כל העם כי צבועים הם, זאבים מתחפשים בעור כבשים תמימים, נוכלים שגנבו גם גזלו גם בהשו וגם שמו בכליהם מן כסף הקהל ועניני הכלל (נוסחת אחרונה: הכולל, והכל הדומה) וישמנו ויבעטו ויעשו במטון־הצדקה כאדם העושה בתוך שלו ואיש לא כהה בם ולא עצבם מימיהם לאמר: מדוע ככה אתם עושים? כי בטחשך עשו מעשיהם ואיש לא ידע את מעלליהם הרעים עד—עד שזרחה עליהם שמש ההשכלה! וירא כל העם מי הם ראשיו מנהיגיו ופרנסיו שלאורם התחמם עד כה והאמין בהם אמונה־אמן, ויפרק מעליו אדנות הצבועים הנוכלים ביד חזקה ויפרק את עולם, ככל הכתוב בספר תולדות הזמן הזה; והצבועים האלה שהחכמה המיטה עליהם אסון ולהגלה באה עליהם קפדה, נעשו קנאים גדולים ונוראים ויחלו לגנות את ההשכלה ולתת לשמצה בקמיהם את ההולכים בדרכיה; ח) השועלים הקטנים הגמדים שאין בהם לא תורה ולא חכמה, לא דעת ולא תבונה, חשבו מה לעשות למען יצא להם שם בעולם; ובידעם כי ערמים הם מכל היה זה האמצעי היחידי שעל ידו קוו להגיע למטרתם: להלחם בהחשכלה, אשר מימיהם לא ידעוה ולא חפצו לדעתה, למען יצאו מוניטין שלהם כגבורים לוחמי מלחמת־הדת ועל פני כל העם יכבדו סבות. כאלו וכאלו הסבו בדבר לחשוב תועה כי רבנינו שונאי־חכמה הם בעת אשר באמת רבם אוהבים אותה בכל לבבם ובכל נפשם. יודעים אנחנו ולא נכחד מאתנו כי גם הרבה הרבה אנשים תמימים, יראי ד' באמת, גדולים בתורה ובעלי מדות טובות, דעת דרכי ההשכלה לא יחפצו (ותלולה תלוי להתפיס לת התגיים טיסיים התלה ולעים כסם התלמ! יוך לו כל תים כדרכו וכדשוהו וכלבד סיכון לת לגו לגמיס); אך אין ספק כי סבת־השנאה הזאת היא העדר ידיעה, לאמר: בשביל שאינם יודעים מה טובה של ההשכלה; כי מאין להם לדעת? הם לא יטמאו (לפי דעתם ומובנם) את עיניהם להביט באחד מספרי ההשכלה, שבעיניהם הם כלם, בלי הבדל, מלאים כפירה, מינות ואפיקורסות, ורק לשמע אזן שמעו מהחרדים־הקנאים כי מות בסיר החכמה והשכלה—משכלת

*) זה טעה הגיה תלי מחבר לחד, הלמודי־מוסרך ומשכיל־חקרן, לת תבורו לספר תכר, שבו הוא עומל לפתור דעותיו כל משבדעלזהן בעניני חקירה ופילוסופיה ולת בתוריו בכוונה לפעמים הכפוה ולהתנגד גם לפפרי הרי"ל וכו'—למשוע מה דעתי ומה מפעיי עליו; כשהחלותי לעיין בו רציתי במקום לחד כתוב לחמר: "וכבר עמדו בזה שלשה גדולי ישראל הרחב"ע הרמב"ן והג"ר יעב"ץ וגם הרמ"ז"... הלמתי היטב ורציתי כי המלה "שלשה" כתיפה למעלה מפרטיה הסורה ומחתיה מלה מחוקה וכמ"ב המלה "גם"; וכשהחלותי ע"ז כי מתחלה כתב המחבר "חרבעה גדולי ישראל" וכיניתים חשב לת הרמ"ך ורק לחר"כ שכח... וכשהחלותי ע"ז הודה לי ואמר: "לכל חלי חיני חשם בזה; כמעט הייתי בכל רע ע"ז ואנוש הייתי לשנוש דברי משוש—מה יאמרו הבריות"! ודי בדוגמא זו.

מ"ר.

היא, וע"כ הפך לכם לשנא אותה; אולם, בכל אופן עלינו לדעת כי אנשים כאלה מעטים הם בדורנו, ובטלים ברב; ורב גאוני יעקב, גדולי ישראל, ארזי הלבנון אדירי התורה ועמודי ההוראה שמפיהם אנו חיים, כחז"ל בעלי התלמוד ככל אנשי הרוח מדור דור אשר לא פחדו לגלות דעתם בפומבי ולא יראו משום "מה יאמרו הבריות" הראו אהבתם להחכמה לעין כל בדבריהם ובמאמריהם, שבהם התאמצו להוכיח כי החכמה היא כלי שרת להתורה ונחוצה לה כמלח לסעודה. הבה, נוציאה אלינו את הדברים ההם וראו כל הקוראים כי אמת יהגה חכי, ודברי כנים ונאמנים מאד.—לא נשא דענו למרחוק ולא נרחיק עדותנו לפני דורות עולמים בימי התלמוד, להוכיח כי בעלי התלמוד חבבו את החכמה כי כבר נודע זה למדי, ודי להעיד ע"ז רק המאמר הזה: "כל היודע לחשוב בתקופות ומזלות ואינו חושב עליו הכתוב אומר ואת פועל ה' לא יביטו ומעשי ידיו לא ראו" (סנה' ע"ה.); אנחנו נזכיר בזה רק דברי אחדים מגאוני ישראל וחכמיו, שחיו הרבה מאות שנים אחרי חתימת התלמוד, והמה יבאו ויעידו ויגידו כי נאמנו דברינו.—רבינו סעדיה גאון ז"ל (בהקדמתו לספרו "אמונות והדעות") אמר: "העיון האמתי (בחכמת המלכות) לא יתכן שמנעוהו ממנו ויוצרנו כבר צוה בו עם ההגדה הנאמנה באמרו "הלא תדעו הלא תשמעו הלא הוגד מראש לכם הלא הבנותם מוסדות הארץ"; רבינו בחיי (כ"חובת הלבבות", שער היחוד פ"ג) אומר: "כל מי שיוכל לחקור על הענין הזה (בחכמת המלכות וחכמת המדות) והדומה לו מן הענינים המושכלים בדרך הסברא חשבלית חייב לחקור עליו כפי השגתו וכח הכרתו, והמתעלם מחקור הרי זה מגונה ונחשב מן המקצרים בחכמה (חכמת התורה) ובמעשים (מעשי המצות) וכבר חייבתנו התורה בזה כמו שכתוב וידעת היום והשבות אל לבבך כו' ואמרה תורה ושמרתם ועשיתם כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים אשר ישמעון את כל החקים ואמרו רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה ואי אפשר שיודו לנו האומות בטעלת החכמה והבינה עד שיעידו לנו הראיות והמופתים ועדי השכל על אמתת תורתנו ואומן אמונתנו"; הרמב"ם (בספרו "יד החזקה" הל' יסודי התורה פ' ד') כותב: "האל הנכבד והנורא הזה מצוה לאהבה וליראה אותו כו', והאיך הוא הדרך ליראתו ולאהבתו? בשעה שיתבונן אדם במעשיו וברואיו הנפלאים והגדולים ויראה מהם חכמתו שאין לה ערך ולא קץ, מיד הוא אוהב ומשבח ומפאר ומתאוה תאוה גדולה לידע ה'"; רבי יהודא החסיד ז"ל (בס' "חסידים" סי' ש"ד) אומר: "וזהו דבר ידוע ביום וכשמש לכל מבין אשר לא תהיה אהבת הבורא קשורה בלב האדם עד אשר ישגה בחכמת ה' ולא יתכן זה אלא בדעה שידעהו לפיכך זה האמת וכללו של דבר כי צריך לו לאדם להבין ולהשכיל בחכמות ותבונות"; הרר"א מרמון ז"ל (בספרו "כרית מנוחה") כותב: "והיה אמונת עתך חוסן ישועות חכמת ודעת יראת ה' היא אוצרו, אמונת רמז לחכמת המספר, עתך רמז לתבונה, חוסן רמז לתשבורת, ישועות רמז לניגול, ודעת רמז לטבע, יראת ה' היא אוצרו רמז לחכמת אלהות"; הרר"א ביבאגו ז"ל (בספרו "דרך חמונה") אומר: "יצטרך הבעל שכל ללמוד החכמות ובמה שהוא מאמין ילמוד התורה ויקנה האמונה וישרשיה ותהיה האמונה שלמה בלי ספק ולא תחלוק אחת לאחרת אשר לזה אמר החכם השכל והדעת שני מאורות"; הגאון מהר"ל מפראג

(בספרו „חיזוק עולם", נתיב התורה פרק י"ד) אומר: „החכמה (חכמת הפילוסופיה והטבע) היא כמו סולם לעלות בה אל חכמת התורה וכל דבר שהוא לעמוד על מהות העולם יש לו לאדם ללמוד ומחויב הוא בזה כי הכל מעשי ה' הוא ויש לעמוד עליהם ולהכיר ע"י זה בוראם"; הרר"י חגיג ז"ל (בספרו „מבחן החכמים") אומר: „באמת כל מי שכבר למד תחלה תורת אלהינו אזי כדי להבין ולהשכיל בכל פרט סבה כראוי לה להבין דבר מתוך דבר צריך הוא שילמוד קצת ספרי חכמה שהם הכרחיות להבנת כונת התורה"; ורבינו אליהו הגאון החסיד מווילנא ז"ל אמר: כפי מה שיחסר לאדם ידיעות משארי החכמות, לעומת זה יחסר לו מאה מדות בחכמת התורה כי התורה והחכמה נצמדים יחד (עיין כל זה בספר"ג). — יכולים היינו להביא עוד עדים רבים, אך דים גם אלה המעטים והגדולים שהבאנו: לטפוח על פניהם של הקנאים השוטים האומרים: „אסור לנו ללמוד חכמות למדעים"; ולהראות כי גדולינו האמתים אהבו את החכמה גם בימי קדם; כמו שהוכחנו. וגם בדורותינו הראו רבנינו הגאונים את אהבתם הטהורה להשכלה הישרה, כאשר יעידו לנו ע"ז המון הסכמותיהם ומכתביהם תהלה שכתבו ושכותבים על ספרי־השכלה יחד את המשכילים וחכמי־הסופרים על דף אחד *). אות הוא על אהבתם להחכמה.

* * *

הטובים היו הימים הראשונים אם לא?

אם נאבה להשיב על השאלה הזאת, שהפרוגרסיסטים שבנו השיבו עליה בשלילה והקונסרוַטיוים—בחיוב, תשובה כהלכה, עלינו להתבונן רגע על חיי עמנו בארצנו לפני חמשים שנה ועל חיינו עתה, אחרי בא ההשכלה לגבולנו. — בימים הראשונים היה החנוך פרוע מאד; מלמדים שוטים אכזרים ובעלי לב אבן הכו את הילדים הרכים באכזריות רצח; לילד בן־שש שנים שגם פסוק אחד לא ידע (כי מבי לא שמה חיית מין זו?) לתרגם בצורתו, ספו כתורא גטרא, וכאשר שכלו הרופף לא קלט עד מהרה את תורתו אז הכוהו ההורים והמורים בלי־חמלה; השפה העברית היתה משובשה ומעורבה ומקולקלה כ"כ עד שגם עקבות השפה היפה בימי טהרה לא נכרו וקרובה היתה להשכח לגמרי; כששאלו לרב ולתלמיד: פסוק „מים תבעה אש" היכן כתוב? אז ענה ואמר: „במסכת בבא קמא דף ד' ע"ב!" וישתוממו כלם לבקיאותו בתנ"ך; כשבקשו את הנער לאמר: כתוב נא מכתב „בלשון־הקדש" והוא כתב בשפה שהיא עברית כמו שהיא סנסכריטית הוסיף עוד: „שפת הפטרה" לא ידעתי ודי בתירוץ מספיק כזה; כשמלאו שתים־עשרה

*) לדוגמא נזכיר חמשים מהם, כפי העולה על זכרוננו, לחום על חמשת דברינו חלה. על „הקינור" לר"ל ז"ל לוויפעל ים הסכמת הרמ"י פין ומהן רמ"ק—והסכמת הגר"א מלכי"ם; על ס' „מחקרי תרץ" הסכמת הגר"ר חליסה מלידא; ע"ם „מעשי חכמים"—הגחכ"ד מרופין; ע"ם „מעודה ביהודה"—הגר"ר חלבי החצ"ר מווילנא ויזוע מ"ם על הס' הזה (ע"ם בפתח דבר); ע"ם „תולדות החרץ"—הסכמת הגחונים רי"ל מסלחים, רי"ל מעיקעין, רי"ב מדייני, ר"ח מסובלקי; ע"ם „לחור הספרים" לבן־יעקב ז"ל—הסכמת רבני ווילנא וגדוליה, ר' סלמה ור' יוסף; ע"ם „מפתח קריס"—הסכמת הרבנים מקרסוזר וממסקוי; כל חלה הסכמות גחונים וחסידים (כמו הסכמת הגחון המקובל ר' ח"ם מחמעסיקלאוי על הס' „מלחמות היהודים") יחד עם החכמים והסופרים כמו חוחלבזחלן, יה"ם, לונץ, רחז"ם ורמ"ם וכו'. והספרים החלה חסר רבנינו הגחונים חללו מהודם עליהם—ספרי הסכלים הס כמלח מוכן המלה.

מ"ר.

שנה להנער ואחת עשרה להנערה הקטנה, שניהם תנוקות שמוחם רופס מתהוללים ומשחקים בכדורים ומתגוללים באשפתות, כמשפט ילדים קטנים, אז עד מהרה קראו מועד לשבור "בחוריו" של "הבחור", האפילוהו בטלית בטרם עוד שם טוטפות בין עיניו, גזזו את שער האישה וזוג חדש קורא להם, ולא עברו ימים רבים "והאשה" כבר חבקה בן או בת; המחלית והחלישות, המריבות והקטטות, העניות והדלות ע"י הנשואין האלו היו הולכים ורבים, ואיש לא נועז להטיל חלילה דופי במנהג הקדוש הזה; איש אשר אומנתו בידו ומנה הוא מתפרנס היה, לבוז ולקלסה בעיני "בעלי הבתים;" "בעל המלאכה" לא נחשב, ולא חשב את עצמו, בין בני האדם כי בזוי נפש הוא; לתת את הבנים—אשר בילדותם התנכרו כי ללמוד לא יצלחו בשום אופן, כי לא חוננו בהכשרונות הדרושים לכל תלמיד־מבין—לאומן ללמדם מלאכה ואומנת המחיה את בעליה, כמאמרם ז"ל: "ובחרת בחיים זו אומנת"—הם כי לא להזכיר; חלילה לאיש יהודי—כך אמרו—להטיל פגם במשפחתו ע"י בעל־מלאכה; להתחתן בבע"מ היה כמו להתחתן עם איש העומד במצבו בדיוטא התחתונה שאין למטה הימנה; כשחפץ איש לגנות את חברו ולבזותו, די היה רק לומר לו: בזוי משפחה, הכי לא נדע כי אבי זקנך "בערל" היה בעל מלאכה? ואבי דודך האם לא היה גם הוא חיט?! והכלים האיש וידום כי—נגלה חרפתו; לחשוב איזו מטרה בחיים לבחור בעד הבנים—אסור הוא! "ד' הרועה את אבותינו הוא לא נטש אותנו ולא יעזוב גם את בנינו" היתה תשובת ההורים; כשנקרא הרב לאחד הפקידים, חרד ויבהל ועת צרה היתה לו עד שהשיג מתרגם לתרגם את דבריו רוסית: כשהתחיל הפקיד לדבר את הרב בשפת אשכנז (כי כן נאמר לו כי פ"ח הוא מבין, ולא פ"כ) אז נשאר הרב כאבן דומם ועל תמיהת הפקיד עגה הרב בקרת־רוח "שפת־אשכנז־הכטרית "(גלחצ טיץ" כלומר) לא ידעתי, שפת־אשכנז־היהודית ("עברי טיץ") אני שומע!" (מעבס בחיס בעולס המניחות) ומובן מאליו את הרושם הטוב שפעלו הדברים האלה על לב הפקיד הרוסי: הנוצרים היו מתקלסים "בעם־לא־בינות", ביהודים, כבילדים קטנים; כשהיה נחוץ לדבר עם איזה פקיד רוסי, לא ערבו את לבם לבא ולדבר כי הדבר אין בהם וישלחו בטרם כל... לכפר את פניו, כנהוג בארצנו, ואח"כ—שלחו אליו את ה"שתדלן": הפרנסים, "פרנסי־חדש", ה"זט"ה", ז' טובי העיר, "ואלופי הקהל" היו עושים בממון־העיר כבדבר שהוא שלהם, ואיש לא נועז להרהר אחרי מדותיהם; השתדלנים הפשיטו את עור העניים מעל עצמותיהם, ואיש לא זד לפצות פה נגדם; התקיפים משלו בעם במשלה בלתי מגבלת; בבני העניים עשו כל מה שלבם חפץ; נערים יחידים להוריהם, משענתם לימי זקנותם ככלות כחם, נחמתם ואחרונה בימי חייהם, לקחו בחזקת־היד מזרועות הוריהם האמללים ויטמרו לעבוד עבודת הצבא—בשביל בני העשירים והתקיפים שבעיר שהשתמטו והתפטרו מלמלאות חובתם זה; כל איש אשר המרה את פי אחד התקיפים ולא שמע לכל דבריו אשר ציוהו—נעשה כחפקר, האי־נקיון, החלאה והזוהמא נקדשו בעיני העם, וביחוד היו קדושים החלאה והזוהמא שבבתי הכנסיות והמדרשות ובחצרותיהם *); ה"רבים" המזויפים, ה"יהודים הטובים", הקנאים

*) רס"ח יפקר כי כשכלם הפקודם לפניו יעמוד אחד להיהודים בוויכוח לנקום את רמזוסיהם, והעקר את כח"ע ובח"כ ומנהגותיהם, מן המלחמה, כי הקיקר כיקולי יבא ויולידם; את נגעה "הגזרה" הזאת

הצבועים כל לובשי אדרת שער למען כחש, אשר בסתר, במקום אין רואים, עשו מעשי זמרי, בקשו, בגלוי, שכר כפנחס וינצלו את ההמון במעשיהם ובתעלוליהם; ההמון היה מענה ומרכה, מרדף ומנגש, עני בכסף ועוד יותר—בדעת; ערבוב המושגים, טמטום הלבבות וחשכת הבערות היו גדולים וצללי לילא אריכתא היו נטוים על בני עמנו בארצנו!

זה היה מצבנו לפני שלשים שנה ויותר, וחלופו—עתה. הן אמנם חלילה לנו לעשות שקר בנפשנו ולאמר: הימים האחרונים טובים מן הראשונים בכל—כאשר ידמו איזה פרונריסיסטים שבנו —; יודעים אנחנו, ולא נכחדו ממנו המעלות הטובות שהיו לישראל בימים הראשונים: אהבת התורה היתה הזקה; האמונה, הבטחון והיראה היו תמימים מאד; המדות הטובות שהנחילו לנו אבותינו הראשונים: בישנות, גמילות־חסדים, נדיבות, צניעות וחק המוסר היו בעצם מהרתן! הלוקסוס הנורא כעת, לא היה ולא נברא עוד אז; ההמון היה כפוף לראשיו; כבוד הרב המרא דאתרא היה גדול בעיני כל קצות העם; לב ישראל היה קרוב לאביהם שבשמים; מעשי הצדקה והחסד היו טבעיים ופנימיים, מבלי כל כחל ושרק ופרכוס; ובכלל היתה נפש היהודי בריאה ושלמה, ולא ידעה כל מחלה—מה שאין כן עתה, כידוע; האמת הזאת—אמת הוא שאין להרהר אחריה, ואין להכחיש אותה; אבל אם נבקש חשבון אחת לאחת נמצא כי—יתרון להימים האחרונים מן הימים הראשונים, בכלל. אנחנו בדור הזה הננו משכילים עברים: תורתנו הקדושה, הכתובה והמסורה, הפוסקים, הדינים והמנהגים העתיקים והישרים—קדושים המה לנו; לא נחליפם, חלילה, ולא נמירם ולא נקל בכבודם; כל עוד רוחנו בנו נחזיק בהם בשתי ידינו; ואולם גם מן ההשכלה, מן החכמה והדעת, לא ננח את ידינו כי—ירא אלהים יצא ידי שתיהם. וזה לפי שבאמת ההשכלה הטהורה אינה מתנגדת להדת כלום. הקנאים החפצים להסב את לב העם מאחרי ההשכלה מראים באצבע על האלמונים והפלונים המשכילים שפרקו מעליהם עול הדת ומצותיה ואומרים: „זאת היא ההשכלה.“ שקר אתם דוברים! לא מפני ההשכלה בגדו בדתם, ולא היא הביאתם לידי כך, שהרי לעיניכם אלפי אנשים פורצים גדרי היהדות ועוברים על כל חקי דתנו, והם—לא ראו מימיהם מאורות ההשכלה! — הפריצות וההשכלה הם שני דברים נבדלים ונפרדים ששניהם אינם נוגעים, בעצם טבעם, זה בזה אפילו כמלא נימא. אפשר להיות משכיל ולהיות גם יר"א באמת, ואפשר להיות משכיל ולהיות פורק עול; אפשר להיות פורק עול ולהיות גם משכיל, ואפשר להיות פורק עול ולהיות—בער סכל וע"ה. אבל אל תאמרו: ההשכלה עשתה את העברין לפורק עול. וזכרו גם מה שאמר החוקר הגדול מהר"ן קראָכמאַל ז"ל: „דע לך, כי משכיל באמת לא יעשה עול, ואותם המשכילים מזויפים וכו' רק שלא בצדק השתמשו בחתימתנו ובסימננו...“

עד כמה היהודים... לך הוא נחמס וידבר על לבם כדברים האלה: אחין! אל נא תעלבו ואל יפול לבבכם עליכם ען הקיסר לא לעד יפח בעירנו, עוד ימים אחדים והקיסר יעזוב תומנו ואז—אים אים מלא קומתו זוהי אז לכם כחלחם הקדושה על עכוזה בכתחלה“. ובאמת לא תרכו הימים ועל חלר ביהכ"נ הגדול אשר בוורשא כרחה עוד הפעם הגלי־הלבלי־הפסה הגדול מתרומם בגובה שיח, ובאזרת רענן שוכן לבטח בתין מתריך...

מ"ר.

קנצי למלין: גם בדורנו זה יאמנו דברי הקהלת שאמר: „אל תאמר מה היה שהימים הראשונים היו טובים מאלה, כי לא מחכמה שאלת על זה". כי באמת אם נעריך מערכה לקראת מערכה ומחזה מול מחזה, מחזה הימים הראשונים בצביונם ובטפוסם, במעלותיהם ובחסרונותיהם, טול מחזה הימים האחרונים—עם כל יתרונותיהם ומגרעותיהם — אז לאמת נוציא משפט: בכלל—טובים הימים האחרונים מן הראשונים.

* * *

נסוב שנית את הגלגל ונשוב לשאלתנו: ההיתה בנו יד הריאקציון בשנים האחרונות, או לא?

הררי"ל גארדאן אומר בהחלט: „רוח הריאקציון מנשב כעת במחנה ישראל, לרגלי הסערות אשר התחוללו עלינו והוא משיב חכמים אחור ודעתם יסכל"; ואמר: „מראשית כזאת ראינו ומלפנים גלינו דעתנו כי היה תהיה ריאקציון בישראל". הנה כי כן ברור תמללנה שפתיו כי לדעתו רוח הפסקנות הסרטנית, שהיא ההליכה לאחור ולא לפנים, באה לגבולנו ותגע בארבע פנות בית־יעקב. נגד ההחלטה הזאת יצא הרש"ל ציטרון ואמר על הריל"ג כי—„הסיפר הנכבד הזה רואה את צל ההרים כהרים לחששא זו שהוא חושש כי רוח ריאקציון ממלא כעת את רובע ישראל אין לה רגלים, ולכל הפחות איננה באותה המדה שהוא מציר אותה לנו בדמיונו. כבוד גדול יותר מן הראוי — יאמר ה' ציטרון — נחלק ללבלרים כבעל המאמר „דור וסופריו" ב„הכרם" אם לפי רוח הרקבון הבוקע ועולה מתוך דבריהם ולפי הפסיעות הגסות שהם פוסעים אחורנית בהליכותיהם, נשפוט על הלך־נפש כל המון אחינו שבתוך תחום ישובנו בארצנו בימים האחרונים. לא אנשים שכמותם המה טודרי האויר המרחף עתה בחללו של עולמנו, לא מפיהם אנו חיים, והקולות והברקים היוצאים ממאמריהם לא הד קול כל בית ישראל המה אלא קולות יחידים מחוץ למחנה שאין להם שום יחס וקשר עם דעת־הקהל". והולך ומבאר ומברר כי הריאקציון בישראל לא היתה ולא נבראה כלל בימינו אצלנו.—הנה שתי כתות: זו אומרת באה אלינו רוח הריאקציא ונגעה בכל אשר רכשנו לנו ביגיעה רבה במשך שלשים שנה, להפכם מישרש; וזו אומרת לא היו דברים מעולם, לא היתה עלינו הרוח הרעה הזאת, לא תראה ולא תמצא.—עם מי משתיהן הצדק?

לא עם זו, אף לא עם זו! כי שתיהן שגו ברואה פקו פליליה—אומר אני. לא סבירא לן כמאן דאמר: רוח הריאקציא נגעה בכל בית־ישראל, ולא כמ"ד: לא באה כלל לגבולנו. אני אומר: אמנם באה רוח הריאקציא אלינו, אבל היא נגעה ופגעה רק במשכילינו בחכמינו ובסופרינו, ובעמנו כלו לא נגעה לרעה כלל.

נאמנו מאד דברי ה' ציטרון באמרו: „טי שעיניו בראשו רואה כי רוח ההשכלה שחדר לבא אלינו מארצות המערב בשנות הששים (?) למאה זו עוד לא תשש כחו ולא נם ליחו, כי עודנו מפעם בחזקה בלבות צעירי עמנו שבתוך הגולה, עולה ובוקע בבתי יראינו וחסידינו, ומגיע עד בתי מדרשינו וישיבותינו כשהיה למספר דורשי־מדע ותושיה יד ויגדל בקרבנו מיום ליום; ולולא מצאו נערי ישורון

מכשולים וחתחתים על דרכם מן החוץ, כי עתה היו ממלאים את כל בת' החכמה כילק. מי שעיניו בראשו רואה כי גם התנועה אשר התעוררה במחנה ישראל אחרי ההרפתקאות דעדו עלינו בחמש השנים האחרונות, הנה כל פעולתה היתה רק להביא חכמה בלב שוחרי ההשכלה, להסיר ממנה הסיגים והבדילים שנתאחזו (?) בה בדרך התפתחותה, להרחיק מהם את ההשכלה המדומה והחצופה אשר כרעל וכמרורת פתנים היא לטועמיה, אבל לא את ההשכלה הטהורה, את ההשכלה הצנועה והחסודה אשר תפארת היא לאדם באשר הוא אדם ועץ חיים למחזיקים בה. כל עקרה של פעולת השנים האחרונות היתה להשיב לבותיהם של ישראל אל כרמם אשר הסיחו דעתם ממנו ולא נטרוהו ועלו בו שמיר ושית, להעיר בקרבם את האהבה למורשת אבות, לזכרונותיהם מימי קדם ולכל דבר אשר לא להם הוא, אבל לא להחשיך עלינו את אור השמש ולדחוק את רגלי ההשכלה אשר חצבה לה עמודיה שבעה בינינו וכל הרוחות לא יזיזום ממקומה. אמת היא כי אחרי שנות הסערות שבו הרבה שיות נדחות אל עדר אדני, רבים ממשכילינו אשר הוציאו יישן מפני חדש החלו להתרפק באהבה על ספר תולדותינו וזכרונותינו מימי קדם, אבל מי איפוא יבער ויכסל לאמר כי פעולתם זאת היא ליכה־לאחור היא?—"חיב אדם לברך על הרעה כשם שמברכין על הטובה" כי האדם, חלק האדמה, הוא קצר־הראות ודעתו קצרה מהבין את הנהגות ההשגחה העליונה אשר עינה בכל צופיה ואת אשר הוא חשבה לרעה—יוכל היות כי ההשגחה חשבה לטובה. זאת ראינו בימי הרעמים. הסערות האלה אמנם המיטו עלינו רעות רבות ואסונות גדולים—לפי ראות עינינו, עיני בן־תמותה; אבל רב טוב הביאו, אם לא ליהודים—להיהדות; הם החיו את רוחנו הלאומי אשר נרדם, הורידו טל של תחיה על עצמות יהדותנו היבשות, הסירו את התבלול מעינינו, הרימו קרן תורתנו, השקונו כוס התקוה והתוחלת, העירו את אהבתנו לארצנו הקדושה ועמנו כלו כמו התעורר לתחיה חדשה! וכל זה—ע"י הרעמים. זה אסון עמנו: כי רגיל הוא תמיד ללכת בצידי דרכים (מקוס סמה"מ כו, כמלוקס ז"ל) ועוזב את שביל־הזהב, אמצע הדרכים. היהודים היו ימים רבים רחוקים מן ההשכלה והתרבות; נפקחו עיניהם לראות אור החכמה כי טוב ויחלו—לקנות דעת. לו הלכה השכלתנו בשביל הזהב, כי עתה כך היה הדבר צריך להיות: את ההשכלה־היסודית, שאנחנו קוראים לה "עלעמענטאַר־וויסענשאַפט", היה כל העם צריך ללמוד, כי היא נחוצה לכל אדם באשר הוא אדם וכל איש אשר שם "אדם" נקרא עליו מרגיש נחיצות ההשכלה הזאת שהיא: למוד דעת שפת העם אשר בתוכו אנחנו יושבים בארצנו, ארבעה אבות החשבון הפשוט, הקריאה והכתיבה ויתר הידיעות הקלות המעטות, ודי; ואת ההשכלה הרחבה והמשוכללה—רק למצוינים ויחידי סגולה, כי לאו כל מוחא סביל דא; וגם זה בתנאי קודם כי למודי־היהדות קודמים ללמודים־הנכרים, כמו שהוא בכל אמה ולשון; למשל בגימנאַזיום רוסי, אעפ"י שהתלמידים לומדים גם לשון יון, רומי ואשכנז בכ"ז עקר הלמוד הוא למוד שפת רוסיא לכל פרטיה ודקדוקיה ולה משפט הכבורה על אחיותיה; אבל—הה, כי בכל אשר נפנה נמצא את ה"אבל" הזה!—אנחנו לא כן עשינו. אך פנו אחינו אל ההשכלה ויחלו כלם לשים אל החכמה הרחבה פניהם, כלם התאו

תאוה להיות רופאים, מודדים ועורכי־דין—וזאת היתה בעוכרנו! בעלי המלאכה והאומנות נשארו רבם, או גם כלם, בורים לגמרי; ומשכילינו—למדו השכלה יתרה, ותהי זאת לנו לפוקה ולמכשול כי האחרונים השליכו את היהדות—אשר מיום באו להחסות בצל החכמה, בקלות דעתם פרשו ממנה לגמרי—אחרי גום, ומצב היהדות החל להתרופף מאד עד—עד שבאו הרעמים ויחזקוהו ויאמצוהו, כי רב בני הנעורים שבו אל עמם ואל אלהיהם, אל תורתם ואל דתם, לשמחת לבבנו; אבל הלזה נקרא ריאַקציון? מי יתן והיה זה לבבנו כל הימים לאהבה וליראה את ד׳ ולדבקה במצותיו — הכי בזה נרתע העם לאחוריו? לא! כל האומר: רוח הריאקציא נגע בעם ישראל בכלל אינו אלא טועה. בני עניים שמהם תצא תורה עוזבים את ארציהם ועריהם, הוריהם משפחתיהם ובתיהם ויוצאים בחסר כל—לקנות חכמה ודעת; חברות להרחבת ההשכלה, בתי ספר מסודרים ובתי־מקרא־ספרים יוסדו יום יום; יראים וחרדים שולחים בעצמם את בניהם ובנותיהם לכרוע אזן בלמודי ההשכלה; רבנים דינים, מוצי״ם מאיצים בבניהם ללמוד את „ההשכלה אשר הזמן דורש״; גאוני ישראל לומדים בעצמם, אם לא בגלוי—בסתר, שפה ולשון נכריה והוגים בספרי השכלה באות נפש; רבנינו וגדולינו קוראים גם כותבים בעצמם מאמרים בכתבי־העתים, ולא יתבוששו עוד; מטיפים, מגידים ודרשנים כותבים בהודעותיהם שהם מדביקים על קורות בה״מ כי—הם ידרשו „לפי ההשכלה ולפי רוח הזמן״; יראים ושלמים נאנחים ונאנקים מפני הגזרות החדשות שיצאו ע״ד הגבלת מספר התלמידים היהודים בבתי הגימנזיות והאוניפֿרסיטטים בארצנו;—כל אלה, ורבים כמוהם שנמנעתי להביאם, הם אותות ומופתים ברורים הבאים ומטפחים על פניהם של אלו הטועים האומרים: ההליכה לאחור נפרצה בעם ישראל כלו; לא כן הדבר! אל תדינו מן הפרט על הכלל ומן היחיד על הרבים! העם בכלל, ההמון לא חדל ולא יחדל מחבב את ההשכלה ומשקוד על דלתותיה יום יום, וכל הרוחות הרעות, הגדולות והחזקות שעברו ושעוברות ושיעברו עליו לא ירחיקוהו ממנה; בשתי ידיו יחזיק בה ולא ירפנה.

אבל גם האומרים: כי רוח הרעאַקציאָן לא באה כלל לגבולנו—טועים הם. הרוח הרעה הזאת, ההליכה לאחור ולא לפנים באה אלינו ונגעה — במשכילינו ובסופרינו! כי הם בעצמם החלו לגנות את ההשכלה. אך נשמעו קולות הרעמים בשנות 1881-2 והנה לנגד עינינו המחזה הזר הזה: אנשי חיל נסים משדה־המלחמה, העומדים על המשמר משליכים באף ובקצף את הדגלים אשר בידיהם ארצה, והמשכילים — יַדים אבן ביחידתם—אשר טפחוה ורבוה—בההשכלה!... וכה התאונן אז אחד המשכילים שנשאר באָמנה את ההשכלה: הננו רואים יום יום מעל כתבי העתים הרבה ממשכילינו עוזבים את שדה המערכה מכל וכל ונסוגים אחור מבעלת בריתם—ההשכלה, אשר בעדה לחמו עד הנה בכל עז; האנשים האלה אשר עוד לפני שנים אחדות נחר גרונם מקרוא כי עלינו להיות „רוסים, פלנים אשכנזים שומרי תורת משה״ וכי רק השכלת אירופא תוכל להמישנו מן המצר, האנשים האלה מתנפלים עתה בשצף קצף על השכלת אירופא ומטילים בה דופי באמרם כי ההפסד ממנה הוא מרובה על השבח. „ראו משכילינו אלה — יאמר הסופר הנכבד ה׳ זלמן עפשטיין — כי ההשכלה משאת

נפשם נהפכה להם לקשת רמיה ויבגדו גם הם בה, ובין רגע אמרו נואש לכל אשר עמלו לטובתה במשך הרבה הרבה שנים. וכל כך גדול בהם עתה החפץ לדרוש בגנות השכלת אירופא עד כי זכינו לשמוע מהם מדברות הראוים לאַקסאַקאַב וכל כת דיליה הניתנים לגדופים את כל המערב עם השכלתו גם יחד... התבוננו היטב עד היכן הדברים מגיעים ותשתוממו על תמורת העתים. ובאמת מי מלל לנו לפני שנתים ימים, כי משכילינו אשר מסרו נפשם על קדושת הציוויליזאַציא האירופית וכאיש אחד התקוממו על כל מי שהעיז פנים לבזות כבודה; משכילינו אשר לא יכלו נשוא את פאותינו, את בגדינו הארוכים, את חדרינו את ישיבותינו ואת כל מנהגינו, יען כי זרים הם לרוח הציוויליזאַציא האירופית; משכילינו אשר כל־כך נשתקעו בעסקי השכלתם עד כי לא יכלו להמישה (?) מפיהם אף על זמן מה, וערב ובקר וצהרים נשאו את שמה על שפתותיהם— משכילינו אלה מי מלל לנו כי לנגד עיני השמש יקראו מלא אחרי הציוויליזאַציא האירופית ויאמרו כי טומאתה בשוליה!?..." הדברים האלה שנאמרו לפני חמש שנים הנם קימים גם עתה ונאותים גם לימים האלה. המשכילים הרגישו כפה"נ כי לא תהיה תפארתם על הדרך הזה אם יוסיפו להשליך שקוצים על ההשכלה—וירפו ממנו ויאמרו: „קדושה היא לנו ההשכלה, ובה לא נגע לרעה; מעולם לא היינו בין מורדי אור, הפצנו רק להעיר רוח הלאומית וכו"; אבל אם גם אלפי פעמים ידברו אלינו כן, לא נשמע להם מדעתנו כי בלב ולב ידברו, והן ע"ז יעידו לנו המעשים. כן הוא, לדבר בפה ולכתוב בעט נקל מאד; העט והלשון הם קלי המרוץ ועושים רצון שולחם והגליון גם הוא סבלן הוא וכל מה שכותבין עליו כתוב וחרות הוא; אבל—במעלליו יתנכר איש. המעשים והפעולות הם רק הם האותות הנאמנים שעל עדותם יכולין לסמוך. יודעים אנחנו את פעולת המשכילים הראשונים ואת מעשי המשכילים האחרונים ורואים אנחנו תהום גדול מבדיל ביניהם, אעפ"י שכהראשונים כן גם האחרונים מטפים להשכלה, ויסלסלוה וירוממוה ויפארוה סלה. הראשונים עמלו להרחיב את חוג ההשכלה, טרחו להפיץ אור הדעת והשתדלו להרחיב גבולות החכמה; הם אהבו את ההשכלה באמת ובתמים אהבה נצחת ועי"כ לא שגבו מהם כל מעשה אם אך ידעו כי על ידו יגיעו אל מטרתם; כמש"ש מסית (מיססיונאָר) על איש עברי אם עלתה בידו להעלותו בחכה ולאַשרהו — לפי דעתו המשובשת— לחיי עולם, כן שש המשכיל מאֶחיו אם עלתה לו למשוך ברשתו אחד הצעירים מעמנו ולתתו בחיק ההשכלה. בימים ההם, בימי בכורי ההשכלה, לא היו המשכילים הצעירים תאבי־חכמה צמאי־דעת צריכים לדאוג למחיתם בלום; עליהם היה רק לתת ידם להשכלה ולברות עמה ברית—ומכל עברים היו יתר המשכילים ורבי ההשכלה תומכים ידיהם בכסף, בהשתדלות, בהוראת־חכמה בעצה טובה ובכל דבר בכדי לתת להצעירים ידים להשיג את מטרתם; המשכיל כמו לא הרגיש בנפשו כל טרח לעמל ולינע, לקבץ ולאסוף, ללכת ולנסוע, לדבר, לכתוב ולעשות בכדי להעמיד במרחב רגלי הצעירים המשתלבים; המשכילים הראשונים—חותם מעשיהם טבוע עליהם כי כל מה שעשו עשו בחפץ נמרץ, בכונה רצויה וברגש פנימי; וזה האות כי כשם שהיו נאה דורשים כך

היו נאה מקיימים. ומשכילינו היום מה הם עושים? הם מדברים ומתפלפלים, כותבים ומתפלספים ע"ד ההשכלה ומדברים גבוה גבוה ובבא לפניהם צעיר משכיל לבקש איזו תמיכה למען יוכל ללכת הלאה בדרכו אשר סלל לו—יפטרוהו מהם באנחה ועשה לא יעשו מאומה ויש אשר גם ידברו על לבו לעזוב את דרכו, את דרך ההשכלה כי כל באיה—לא יתעשרו.... ובכן הננו רואים כעת אלפי נערים בעלי כשרונים יקרים ונפלאים, אשר לגדולות נוצרו ולנפלאות עתדו, והנם מתגוללים ומתגוררים ואיש מן המשכילים — המתאמרים באהבתם אל ההשכלה—לא ישים לבו עליהם. זאת היא אהבת המשכילים האחרונים להשכלה אהובתם על דברתם—צדק! ובזה בודאי היתה יד רוח הריאקציא להפוך את לבם. משכילינו אלה חלמו חלומות של הבל. בהקיץ, חיו בשמים ולא בארץ, קוו תקות גדולות, בנו כמו רמים מגדלות חפורחים באויר; הם חלמו חלום־זהב, כי אם אך יחכמו אחיהם וישכילו, אז — זכות אחד ומשפט אחד להיהודי ולאזרח הארץ... ובראותם כי תקותם עשתה לה כנפים, בגדו גם הם כנחל בההשכלה ויהיו עירד; ואם גם למראה־עינים הם עמלים להראות כי אהבתם לה לא נתקלקלה ועדיין היא בתומתה, אך מעשיהם באים ומעידים עליהם כי—שקר דבריהם, הבל ואין בם ממש. מעטים, מעטים מאד ואולי רק מתי־מספר הם המשכילים בארצנו כעת אשר אהבתם להשכלה אינה חצונית וצירומנית אלא עקרית ופנימית, אהבה היוצאת מעמק הלב, ורבם—רק בפיהם יכבדוה ולבם רחוק ממנה.—ובכלל, רואים אנחנו בעולם השכלה והמשכילים עתה על כל פסיעה ופסיעה את רשמי רוח הריאקציון הנורא אשר שם שמות בארץ, משכילים שמים תהלה בהשכלת יפת וחפצים לגרשה מאהלי שם; סופרים מודים ומתודים ומתופפים על לבם ואומרים בקול רם: חטאנו, עוינו, פשענו! אין אנחנו צריכים לא לבתי ספר מסודרים, לא לבית מדרש לרבנים, ולא לבית מדרש גבוה לחכמת ישראל, כי די לנו בישיבות מיר וסלאנים, ווילנא ואיישישאק, וולאזין וקאוונא; אחד מענקי המשכילים אומר לאיש צעיר: "אשרך כי לא הכנסת ידך לקן ההשכלה" *) חכם ומשכיל מפנה מקום בספרו למאמר מלא שקוצים על ההשכלה ודברי תועה על המשכילים; חכם ופרופיסור אומר נגד כל קהל הקוראים: "הימים הראשונים היו טובים מאלה"; מאמר כ"דור וסופריו' נעתק לשפת אשכנז **);— כל אלה יתנו עדיהם ויצדקו כי רב המשכילים בדור הזה אוהבים את ההשכלה אהבה צירומנית וחצונית כי נגע בהם רוח הרעאקציאן וישנה אותם— לרעה.

* * *

*) לא הכריס החלה שעתי בעלמי, לכי הכותב. מ"ר.

**) נריכין לנו לעודעי כי על גוף המאמר דו"ם לא דברתי ולא אדבר מאומה, לפי שלא עלתה מוחו כלתי והגון לבקרו כלל; ונם יתר הסופרים שדברו אודותו, כראוי, לא עשותו אלא כיתד להלום עליו דבריהם. וכללו נזכיר לאלה המתאוננים על ההשכלה את דברי סופרנו ומשוררנו שאמר: "הגדילו והאדירו את הסורה כי היא רוח חפצנו. אבל אל תגרו מדעים כיום וכין החכמה המעלה לוחה; חזקו מוסדים החמונה בלב בניכם וכנותיכם כי היא חייכם ואורך ימיכם אבל אל תמנעו לוחה מן ההשכלה ומן מעדעים... את כל העוב אשר ההשכלה נותנת לבני האדם תקבלו ותוריתם לבניכם ואת הרע היולד ממנה בהברת העניינו ותעמיקו ע"י המוסר וירחת שעים אשר מביאו בלבם"... ורי בזה. — מ"ר.

תמצית דברי אדות „שאלות הרעאקציאָן" הוא; דרוח הרעה הזאת, רוח הסרטן הפוסע אחורנית, נשבה ובאה לגבול ישראל; על המון העם כלו פסחה ולא נגעה בו לרעה וישאר נאמן לההשכלה כמאז; ובחכמינו, משכילינו וסופרינו באה הרוח ותגע בהם ותהפוך את לבם לשנא את ההשכלה כי—הֻכו במחלת הריאַקציון.

אלה תולדות—רוח הזמן.

לידא, בחדש תמוז תרמ"ח.

הָגוּת לִבִּי.

„התורה והאדם חבורם הוא נר אלהים בארץ—,
„התורה היא להב המתפרד משביב היושבי בשמים,
„והאדם בשני חלקיו לאבוקה שואב אורו—,
„גוו פתילה נפתלת' ונשמתו שמן זית זך,
„בהסכמתם והצמדם יתמלא הבית כלו אורה.—"

(„בחינות עולם" פט"ז).

א.

אחת דבר אלהים, שתים זו שמעתי. זה כששת אלפים שנה נגלה אלוה נורא היד במחזה התולדה, הוא ספר הטבע, לכל־בני אדם יושבי תבל, ולפני שלשת אלפים וק"ץ שנים נראה קדוש ישראל, בימינו אש־דת, אשר נתן על יד נביאו נאמן ביתו, אביר הרועים, לכל־בני עבר, עם סגולתו סלה, — הבריאה והתורה מתאימות גם יחד, מחזה מול מחזה; הדת והטבע התלכדו כמו ראש וגויה, להודיע לכל עין רואה ואוזן שומעת עזוז גבורות אל עליון ונפלאותיו אשר עשה, לתקן עולם במלכות שדי מעולם ועד עולם. — התורה היא הראש, בו סגור הלשון, כלי־הדבר, דבר דבור יוצא מפורש מפי הנותן מענה לשון; והבריאה היא הגויה בחבה צפון הלבב, הנושא חקות־עולם. — התורה היא הגבירה, והטבע הוא אמתה, וכעיני שפחה אל יד גבירתה, כן עיני הטבע אל התורה. בצאת ישראל, עם לא־עז מעם לועז לקבל מהר חורב מתת שמים, היא התורה הקדושה, אז שדדה מערכת הטבע לפניה, וכל כחות הבריאה תכו לרגליה: — המטה נהפך לנחש, המים לדם, וכן כל האותות, עברה וזעם וצרה משלחת מלאכי רעים, בארץ חם, הים ראה וינוס, הצור נהפך לאגם מים, לחם אבירים נתנו השמים, וכחול ימים עוף כנף, אנשים שונים א) נבלעו בארץ, עמוד ענן יומם ועמוד אש לילה אפפו בני ישראל בנסעם

א) מלבון הפסוק: ועם שונים אל התערב (מבלי כ"ד) [רעוואָלוציאָנאָרע] והם קרח ועדתו. —

בארץ ציה, שמש ירח עמדו זבולם על דברת בן־נון, טל ומטר חדלו חדלו, כשבעת התשבי, העורבים כלכלוהו בלחם ובשר פעמים בכל יום, כד הקמח לא כלתה וצפחת השמן לא חסר, נפש הילד שבה אל קרבו בתפלתו — זו כחו לאלהיו —, איש אלהים נפלה בעלות המנחה וידעו העם כי ה' הוא האלהים, השמים התקדרו בעבים ויהי גשם גדול, בעלותו על ראש הכרמל ויגהר ארצה לפני אדון צבאות, רפואת המים על ידי בן־שפט, אשר פי שנים אליו מאת אדוניו, נפילת הגרזן אל תוך הירדן, דבר־האשה השונמית ובנה, רפואת נעמן וצרעתו, מגע האיש בעצמות אלישע ויחי, וישיבת צל המעלות אחורנית לחזקיהו המלך. — וכן נכנע הטבע בכל עת תחת יד הקדושים אשר בארץ המה. — הלא כתוב הדר הוא: ועבדתם את ה' אלהיכם וברך את לחמך ואת מימיך והסרותי מחלה מקרבך; כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך, כי אני ה' רופאך; ורבים כאלה. — החכמה העליונה נשקפת בעד אשנבי הטבע, והיא אמריה תאמר: „מעולם נסכתי מראש מקדמי ארץ!" — בעד החלון משטר צבא מעשה בראשית־תולדות השמים והארץ — יראה לעין נבון! כי לא במקרה מאין ליש נבראו, כי אם לתכלית מאד נעלה, ואיש תבונה ידלנה, ותנה עליו רוח אלהים, להמציא חדשות לטוב בני גילו בהתגלות־הנצורות (ענטדעקונגען) חדשים לבקרים, כי כבוד הטבע—חקור דבר;— אמנם החכמה העליונה תתראה ביתר שאת ויתר עז מתוך דברי אלהים חיים, הכתובים בספר התורה, כלם נכוחים למבין, אשר מחזה שדי יחזה מבין חקי האלהים, ויישרים לטוצאי דעת עליון, ותנח עליהם רוח ה', כי כבוד אלהים הסתר דבר. — אלהים הבין דרכה והודיע הדרך הסלולה להתבונן בתורה הקדושה, והוא ידע את מקומה, לתתה ביד בני ישראל, עם קרובו, הראוים ללמוד וללמד לשאר עמי הארצות—הדת והדעת, ומלאה הארץ דעה כמים לים מכסים. —

ב.

השמים מספרים כבוד אלהים ומעשה ידיו מגדת הארץ, וכל העם רואים את הקולות יוצאים מפיות רבבות אלפי צבאות כדורים — המהלכים והעומדים —, והמון ירחים ושמשות יצנפו צנפה את כדור האדמה, אשר היא גם היא לאחת מצבא מרום תחשב, ההולכת קדימה, תלויה על בלימה, סביב החרס במלאת תקופת השנה; גם מאליפים מרכבים ישמעו מרגשת תשואות היקום שוכני חמר. — איה אזן לא תשמע קול אלהים מדבר מתוך הבריאה הנשגבה, מעשה ידי אמן נעלה במלאכת מחשבת? איה עין לא תחזה כבד מלכית שדי השוררת על כל מרחבי תבל ומלואה? — העש הקטן כאבק דק עד הליתן נחש בריח, האזוב בקיר עד הארז בלבנון, עש כסיל וכימה עד השמש מלכת השמים, הכל ברגש יקראו: „ברוך כבוד ה' ממקומו!" — כל חי יונק וכל עוף מעופף, כל תולע וכל דגת הים, כל שרץ ורומש אף כל מצוקי ארץ בחבין עזמו עם הבן־אדם— מלך היקום הוקם על להיות נגיד ומצוה על כל היצירה, מאת ציר מחוללו בצלמו, צלם אלהים ה), הוא רוח מבינתו, וכל צאצאי הבריאה הנם עבדים נאמנים לשליש

ה) (בראשית מ.) מה הכ"ח מלא כל העולם כלו אף הנשמה מלאה את כל הגוף; מה הקב"ה רואה ואינו נראה אף הנשמה רואה ואינה נראית; מה הקב"ה זן את כל העולם כלו,

הזה, להפיק רצונו עלי תבל ארצנו; — גם העולם הנעלם, המה יצירים מצערים, נעלמים מעין ראי, רק על פי קנה־מחזה (מיקראָסקאָפ) המגדיל כל דבר רבוא רבבות פעמים; ברואים הדקים מקורי עכביש, אשר יתלכדו בכל איתני ארץ, המסובבים את כל אשר נשמה באפו, בכל אבקת שמש ובכל אֶגל המים דומשים עד אין מספר, הם שמים את שם ה' לעילום (דה״ב, ל״ג)—הכל, הכל יעדון ויגידון: „ה' אדונינו, מה אדיר שמך בכל הארץ!" —

ג.

קול ה' בהדר! בהגיע תור האביב, העלם הנאדר, תאוה לעינים ונחמד למראה, מעופף על אברותיו, נחפו ביקרק חרוץ, השליך צבי תפארתו על כל נאות תבל, רוחו מחיה כל ישני עפר ויפח נשמת חיים בעצמות הדומי סתו ויחיו. — האדמה בת־מלך כל כבוד אביה עליה, מתנערת ה) ותעד בכלה כליה, משתוקקת לחזות דודה, זה כביר התנו אהבים גם יחד. — בגאוה וגאון ירימו ראשם הרדי אל עם גבעות עולם, תיך רוח צח בהיר כספיר לטהר. טמעל עננים מופזים בקרני החרסה, היוצאת מחפתה ביוכתי קדים, על פני שדה ואחו שכבת הטל תתנוצץ. ואגלי שחם וישפה מבריקים עלי עפאים ירקרקים ממעל לעצים רעננים, רוח חן ונחת במרחבי הככר מצחקת, עונג וששון ישתרעו מעדנות ויכסו את עין הארץ, ותהר האדמה ותלד ציצים לבנים עם אדומים, פרחים בשלל צבעים רקמה, מחמדי בת עין, יתראו למכביר על פני שדמות החן, עמק והר, מישור ופסגה יתלבשו במעטה שפר, עצי פרי יפרחו וישגשגו פארותם ברמה, ישמחו לב רואיהם באין אבר ודברים. — שושנת העמקים, חכלילת עינים, משחקים בחיק אמה, מדי חבצלת השרון צרתה, פורחת עלתה בגביעיה, ותיף בגדלה בעבור הרעימה, המון צמחי ניחוח ודשאי עדנים גם כל קהל פרחי שדי ועשבי הרים מסביב ישימו קטורה באפה והם תכו לרגליה. — שם בשדי תרומות ינועו השבלים ברוח צח, פה אל פה ישקו באהבה כאחים גם יחד, כפלגי מי מנוחות — בלאט ינהקו, — ישעשעו גדודי דגים רצוא ושוב, ביאורים, בנחלים ובאגמי טים ישרצו כל נפש חיה; ושם בים הגדול רחב־ידים, ישוחו תנינים גדולים ורמש אין מספר. — עלי היבשת ידשאו בכר נרחב, הרחק משדותי תנובות, השיות על יד אמותם, ועדרי צנה ואלפים

לף הנסמה זה לא כל הנוף; מה הקב״ה טהור לף הנסמה טהורה; מה הקב״ה יושב בחדרי חדרים לף הנסמה יושבת בחדרי חדרים. יכול מי שים בו חמשה דברים הללו ויבא למי שים בו חמשה דברים הללו, ע״ש. — ולדעתי זהו כוונת הכתוב: „ונשבה לחם בלעמו כדמוהו" הרומז על הנסמה, שים בה כל חמשה ניוזים החלה, כמו לחביה זור מהוללה שים בו הניוזים החלה.—וכן לחה בן־לחם! לם בעל נפש לחה, מדוע תחלו: לית מקום כבוד לחלים? כן לחול הלחלו: לית לישה לישנן?—הלא נסמוך היובא בהכך פעימה, לא תדע לחה לחם לית בית זבולה, לם בדמך לו בלחך, לם בלבבך לו בכליותיך.—לית לחה בוכן בית חמד (מאטער־יאַליסט) הסיקר בספק (מאָדערנע סקעפטיציזמוס) ויבלה בדי תעזוב לחמר: לין מלכים! — כן מבכך החזה חלוה, ולמה לך עוד לוח ומוסף? הלא לין לוח ומוסף לדעות ממהות לו נכזבות, כלחב יחמר מבל הקדמוני: לל לחמה, הבדל המוסף לא למוסר, ולל הסקר, מניחת המוסף לא למוחר.—

ה) סמהיה למלה מובחלה לנוער ונטורים Sich verjüngen.—

לאלפים רוכבים שאננים במרבץ דשא, חציר ועשב גם יחד. פה בתוך עין נבוב, תחד עדת דבורים, עושי המלאכה המתוקה, בחדרים משושים יאגרו נופת דבשם, מסביב שומרי משמרתם, על יד המלכה הנבחרת למרכה המשרה, ותהי למלכה נכונה; — ושם צפרים עפות בקול זמיר יצפצפון, בין עפאים יתנו קול. — בסבך אלוני ניחוח תשיר כנף רננים נעלסה את שירת דודים בתוחלת מטשכה, וכל בני הזמיר יוצאים בשיר; אז ירננו כל עצי היער. — בני יונה יתעלסו באהבים וינשקו בנשיקות פיהם על דליות השיחים, ותחת צאלים צללם צבאות ואילות השדה מניקות את בניהן. — פה שריקות הצפרדע, שם צפצוף הינשוף, אף תשואות רבבות היקום למיניהם. שקט והמולה, דממה וקול! — מה יפית ומה נעמת אדמה בתענוגים, כלך יפה ומום אין בך! מי ימלל כל כבוד בת מלך?! — הנה ערב עֶרֶב ישתרע על פני חלד, הצללים יאתיו, יאריכו למעניתם. הלילה פרש מטות כנפיו על פני האדמה, השליך הם! הלבנה בלבנת אורה תתהלך בדאבון נפש על חוג הרקיע, פניה יחורו, על כי בעלה — השמש — עזבה, ופניו פני להבים, עד כי מנגה נגדו ירכתי השמים יתאדמו, ישיש כגבור לרוץ ארח, מקצה השמים מוצאו ותקופתו על קצותם. ויברח לעבר השני מכדור הארץ, בהלו על תושבי תחת כפות רגלינו [ח]), ויום ליום יביע אמר ולילה ללילה יחוה דעת. — הרכבים ברצי כסף נוצצים במעונת אלהי קדם בתכלת רקיע השמים. ממלכת דמיה שלטת מסביב במרחב־יה אין קץ, דמיה נצחת! — ודבר לאט בפי כל היקום תחת שמי ה': „וה' בהיכל קדשו, הס מפניו כל הארץ! לו דמיה תהלה!" —

ד.

קול ה' בכח! העננים הרת חשרת מים יקדירו פני שחקים ביום סגריר, ורוח סערה תרעש בסאון, יעלו נשיאים, נעישו חזיזים, ובזק אחר בזק יתרוצץ הפעם, יגיד עליו רעו, הרעם ישמע מגערת ה', מנשמת רוח אפו, אל הכבוד הרעים, ה' על מים רבים! — פה מטר סוחף נתך ארצה ממפלשי עבים, השופכים בזעם גשם מטרות עזמו, ושם ברק מעופף ואש מפיו תאכל, נחלים בערו ממנו, ויצת חיל וחומה, וישלח חציו ויפיצם על אדם ובהמה ויהמם. — אז אל זועם יזכור הברית, פרשז עליו עננו, ונראתה הקשת בענן כ) בירכתי ערבות לאות ברית עולם, ורוח קר אתא ממזרים וינשב מעלית המקרה רוח צח שפיים בקול דממה, והדי־הרים יעננו בקול: ה' למבול ישב, וישב ה' מלך לעולם!" —

ח) (זהר פ' ויקרא) דהא כל יומא מהגלגל בעיגולא ככדור, לילין לתתא ולילין לעילא, וכל לילין בריין מבניין בחשוכי, מבעויא דחשוכא, כסוס כל אחר ואחר, וקיימין בקיומיהו כסדר כוי נפא, ועל דא היא אחר ביומא, כד נהיר לילין חציך לילין, לילין יממא ולילין לילא, והיא אחר דכולא יממא, ולא חיסחכא היא לילא, כד נפעהא חדא זעירא... דהכין כתיב: חודך על כי מרחוק נפלאת עכ"ל.—ולכן יום ליום יביע אומר, ישן כי היום יכוח ויפגה מעבר כדור האדץ הזה אל עבר השני, אבר שם החל להיות יום, וכן לילה ללילה.—

כ) לדעתי כי הקשת הראשונה אבר נראתה בימי נח אחר המבול, היתה אז בדרך פלא, הון מדרך הטבע, והוא: בהיותה אז על עצם השמים—לא עבות. לכן שמה ונתם הכתוב: „את קשתי נתתי בענן... ונראתה הקשת בענני ענן"... והיה בענני ענן"... ובזה סרו כל הסטיקות

ה.

קול ה' חצב להבות אש! הנה אש תמיד תוקד במעבה קטן האדמה, לא תכבה, ותתפרץ לצאת ממסגר, חפשי ממוסרות. אמנם אלהים הבין דרכה והכין לה תוצאות. הלא המה הררים חוצבי להבות מוקדי עולם (וואולקאַנע) יורקי אש פלדות ו) אשר במפתח שפתותיהם (קראַטער) יזרו על גפת בוערה, זרם ולבה לאַווא) בשצף קצף עד לב השמים. עמודי שלהבת־יה, וגלגלי קטור לוהט יתפרצו מלועם בקול רעם אדיר וחזק, נהרי נחלי גפרית נוזלים במו בלי חשך, אבני פלדות ומטילי סלעי מגור יקיאו בהטולה איומה, אפר ועשן הכבשן יקדירו מאוד היום, ולא יראה הרקיע כי יתאדם. דם ואש ותמרות עשן! — עירים וכפרים יכתו ישאיה ב), הנה ה' באש יבוא והשמיע הוד קולו, ונחת זרועו יראה, בזעף אף ולהב אש אוכלה, נפץ וזרם ואבני ברד. שפתיו מלאו זעם ולשונו כאש צרבת ורוחו כנחל שוטף... ואחר הרוח רעש, ואחר הרעש אש, ואחר האש—קול דממה דקה בחרדת קדש: „ובהיכלו כלו אומר כבוד!" —

ו.

קול ה' על המים! זה הים הגדול, רחב־ידים, ששם אניות הקיטור וציות כן תרנם יהלכון עם עושי מלאכה במים רבים, לפתע פתאום יתרוממו גליו, יעלו שמים, ירדו תהומות, תהום אל תהום קורא לקול רוח משתער, דכיו יתאבכו ברמה, יחוגו וינועו והיו למשברי מות. עתה קמה סערה לדממה ויחשו גליהם, ויישמחו כי ישתיקו, ויסעו אל מחוז חפצם, ויודו לה' חסדו ונפלאותיו לבני אדם. — פח לחוף ימים יתראה מחזה הפלא ופלא; לעתים מזומנים גברו המים על הארץ עד כי

מחכמי הטבע בחמכם: הלא מחזה הטבע הוא (פהיזיקאַלישעם פהאַנאָמען), עת קרני השמש יסבכו בגלגלי העבים (רעפלעקס) כנודע.—וכדרך הזה יהיה לנאלר הכהוב (תהלים ל"ח): „וביום השביעי שבת וינפש" התכנוס לומקום תרגם „שבת ונח". — וקשה הלא מעבי ס' היו בלי הנועה רק בראשון ובשני, ואיך יתכן מנוח בחשם עבודה? — ולדעתי כי בשבת הראשון של מעשה בראשית שבתו כל כחות הטבע מלעשות מלאכתם, בדרך פלא, לחוש כי כן שבת יוצר השמים והארץ מכל מלאכתו; על כן בא הפעל „וינפש" בבנין נפעל, ויתורגם (אונד עם וואורדע גערוהעט, ד. ה. איבער אלל אין דער גאַנצען שאַפּפונג וואַרד איין פֿייעראַבענד)!— ולפשר כי לזה רמזו חז"ל „ויום לעולמו ביום השביעי" חולם הם עשוהו לפעל יוצא (אקטיף) והלא הוא בנין נפעל (פּאַססיף).—וכזה יבואר ג"כ הכתוב: „ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אותו כי בו שבת מכל מלאכתו אשר ברא אלהים לעשות" (בראשית ב') ומה מלת „לעשות" מיותרת, ואת הלזה זו הדחק בין המפרשים נודע; אך לדעת הרמב"ן מלת „לעשות" נמשכת למעלה אל הפעל „שבת" כאלו כתוב: כי בו שבת מלעשות כל מלאכתו אשר ברא. ונעתק לדעתו מ' השמות ממקום הפעל אל מלת „כל". וכך לדעתי יאות יבואר היטב: כי כל מלאכת אלהים שבתה ביום השבת הזה מלעשות. והבן כי נכון הוא.—

ו) הלא המה: וועזוף, עטנא והעקלא, שבתה בחלק חיבוסא. גם הר כרם ונחל נחול ומורא הקרקע בשם; (פאַפּאַקאַ־טעפּעטעל) הר־אש אשר במעקסיקא בארץ החדשה, החומך לב המים ברב גדלו, ומזמתו הר (איצטאַקי־הואַטל), הספון בשלג עולמים.—

ז) המה הערים הערקולאוס עם פאמפעיי, כנודע ליודעי הענינים, אשר נחרבו מלבת ההר ווועזוף בשנת ע"ט למספר החדש; ובשנת 1738 החלו בני אדם לחפור לוהן מערמות עפר. —

קלו וילכו הלוך וחסור עד שובם לערשם כבתחלה (עכבע אונד פֿלוטה). — שם פרץ נופר (קאַטאַראַקט) יגעש ירעש בהמון נוזלים בקצף לבן, יתגפל מרום שכתו בהמולה נוראה עד עמקי תהום, אשר אך למראיו יוטל האדם ויבהל מאד, — מבין אשדות הפסגה ל) מראות אלהים בהמון נסתרות שמבראשית יראו לעין ראי, ופחד ורחב לבב־אנוש ויקרא בשם ה' אל עולם „נפלאים מעשיך ונפשי יודעת מאד!" — פה מעינים חמים, מעיני הישועה, מפכים מכליות הרים, מים קודחים כקדוח איש המסים, יחילו בקרבם רסיסי ברזל גפרית ומלח, וכל יסודות שונים, מוסדי ארץ, מזי איש ולחומי רשף, גלילי אדים וקטור יתרוצצו יחד; — ושם יקרו מים חיים, מעין המתגבר כעין הבדלח לטהר, הלא המה בית הרחצה להסיר מבני אדם כל מחלה, ויתנו לאל תודת לבבם: „ברוך רופא כל בשר ומפליא לעשות!" —

ז.

קול ה' שובר ארזים! את רוח סועה (אָרקאַן) סער מתחולל ביום קרה, המבליג שוד על עז, ילחין בקול רעש גדול אדיר וחזק מתבונן עזו בין מפלשי עבים, ענן אבק רגלין, מהוד נחרו אימה, שחו גבעות עולם ויתפוצצו הרי עד ותשאה הארץ מפניו, ויחמם כגן סכו, לכל מבצר ישחק, ויחשף יערות וישבר את ארזי הלבנון, כאיש טלחמות יעיר קנאה, ברעש ורגז יגמא ארץ, להכות חרם את כל הבא בידו; ושם במדבר יליל ישימון רוח זלעפות (אַל־זאַמום) יתגעש, בעת במרום ימריא, ירעם בקולו נפלאות, יסיר אביר לא ביד, לפני זעמו מי יעמוד ומי יקום בחרון אפו, לפניו יכרעו כל אשר נשמה באפו, יתנו בעפר פיהם ומנום אבד מנהם, אשר חמתו שותה רוחם, מבלי משים לנצח יאבדו, כי מי הקשה אליו וישלם. מה נמרצו אמרי מדבר ציה ושממה: „הם כל בשר מפני ה', כי נעור מטעון קדשו!" —

ח.

קול ה' יחיל מדבר! בהקבץ בבטן האדמה קטור ואדים למכביר ויחרגו מטסגרותיהם, פור תתפורר הארץ, נוע תתנועע האדמה ותתנודד ברעש איום ונורא ההרים רעשו והגבעות התמוגגו, העמק מעלה עשן, מימי הנחלים יזרבו נצמתו נדעכו ממקומם. האדמה פצתה את פיה לבלע כשאול חיים אדם ובהמה, ורבים חללים הפילה ועצומים כל הרוגיה תחת חרבות מגדלי תלפיות ובתי אבני גזית. איים ויושביהם צללו כעופרת במים אדירים. — שם במורד כדור הארץ על שתי קצותיו, צפונה ונגבה (נאָרדליכער אונד זידליכער פאָלאַרקרייז) ישתרע מדבר־הקרח, ולפני קרתו מי יעמוד. רגבי שלג וקפאון נצבו כמו נד, נערמו שכבות הקרח כגלים על תלמי שדי, ויראו יושבי קצוות, וכל חיתו ציה יחילון, בנפול הרגבים באי־סדרים איש על אחיהו, כפעם בפעם בסאון סער מתחולל, מעי מפלה יתראה כשעירי עזאזל בתוך החשכה השלטת שם ששת חדשים; רק לעתים מזומנים החשכה הרה ללת ותלד אור־צפון (נאָרדליכט), מנוגע נגדו תועפות חרי שלג וגבעות קרח עולמים יכריקו בזוהר החשמלה; אחריו עיפתה כמו אפל וערפלי צלמות יכסו מדבר שממה. הם! אין קול ואין עונה: „וה' אמר לישכון בערפל!" —

ל) הם מצדות מכר־הרין (רהיין־פֿאַלל) גם מצד מהר גיגנרח, הסוכב את מרן המדבר.—

ט.

קול י״י יחולל אילות! הקורא למי הים וישפכם על פני הארץ, הנה מים עולים מצפון והיו לנחל שוטף, זרמו מים עבות, נבלי שחקים נתכו ארצה, וכל מעינות נכבדי מים נפתחו, ויאת הזרם בבתים, בחצרות, במגורה ובארות סוסים, ופה ישית בגאון גליו, ויגמא היקום בלועו, בקבר פתוח, במוט הרים בלב ימים, וישטוף עיר ויושבי בה, וזעקו אדם והילילו כל יושבי הארץ, כל עוף השמים תעו גם יחד, בין סרעפות שיח, היתו שדי מדחים מגלים סוערים, בפחד ואימתה ירוצו נחפזו על סלעי הררי, ויראו אחורנית למטה על הטים הזדונים, יחבקו אלה ואלון בגבעת המישור, ויאחזמו רעד משאון נהר פלגיו מנקרות צורים בעים ישאון: „מקולות מים רבים אדירים משברי ים, אדיר במרום ה׳!״—

י.

קול ה׳ לעיר יקרא! יעיר ויעורר את הבן־אדם על פי נפשו היושבת בחבו פנימה: „קומה, מלך היקום, מעשה ידי להתפאר, קום מה לך נרדם!?— עוררה את גבורתך ולכה להתחקות על שפוני טמוני היצירה. שא מרום עיניך וראה בשמים כסאי ובארץ הדום רגלי, כי זה כל האדם. הן כל היקום נוצר להיות לך עבד עבדים, ואתה עבד נרצע אל מחוללך ח) ומוראך וחתך על כל חית הארץ ואתה—את אלהיך תירא! הלא נפחתי נשמת חיים באפך, ואחסרך מעט מאלהים.״— הנה שמים לרום וארץ לעמק ורוח לב נבון אין חקר. נפשו, נחלת שדי ממרומים, היא רוממתהו לבני אלים, וכבוד והדר תעטרהו, תמשילהו במעשה ידי המבע, כל שתה תחת רגליו, ולחכמה יאמר איש ואיש יולד בה. אז נדברו איש אל רעהו: „מבשרי אחזה אלוה כ) ה׳ בחכמה יסד ארץ!״—

יא.

אמנם אלהים דבר בקדשו ביתר שאת ויתר עז בכתב־הדת, בהגלות נגלות אלוה נורא הוד מבינות לענני ערפל, בקולות וברקים על הר קטן בעיניו, — וראש לכל הררי אל וגבעות עולם, ההר חמד אלהים לשבתו, זה סיני בקדש; אז עמודי שמים ירופפו, וכל בני ישראל יחוגו וינועו ויעמדו מרחוק, ויקרא אל עליון בפעם שנית: יהי אור! ולכל בני ישראל היה אור במושבותם! — „ואת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל!״—„אלה העדות... אשר דבר משה אל בני ישראל... (דכרים ד׳ מ״ה)—ובתת איש האלהים הזה לפני מותו את ברכתו לעם אלהי יעקב ויאמר: „ישא מדברותיך!״ אז יקרא כל קהל ישראל פה אחד במעל ידיהם: תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב!״ (שם, ל״ג, ד׳).— דרשו מעל ספר ה׳ וקראו, ותחזינה עיניכם בעין חודרת, כי שלשת הדברים האלה, הנה הגם

ח) (סוף קידושין) וכל חלו לא נברלו אלא לשמש חוחו; ואני נברלתי לשמש את קוני.—

כ) וכן כונן בחכמה את תבונת הפילוסופיה החכם הגרפסי דעסקארט (קארטעזיאום) בחלומו: „Cogito, ergo sum!״—לי—לזאת, אם אני ממש, מי ברלאני? — לממש הנה אל, מצות הרלמנן ואין לכם ת לרלמניהו, ממש ואין עת אל מילוחו, ודו״ל.—

שלשה יסודי הדת, אבן פנה לאמונת קהלת יעקב: א] „התורה" או יסוד החכמה; ב] „משה" או המורה לצדקה; ג] „ישראל" או הנושא מדברותיו, ושלשתם על פי ה' אלהים חיים. וכל אשר בשם ישראל יכונה יאמין באמונת אומן בשלשת העקרים האלה; כי התורה מן השמים, ומשה אדון הנביאים הוא הציר הנאמן, וישראל הוא העם בחר לו יה לסגולתו מכל העמים. וה' הטוב והמטיב נתן לקח טוב ביד איש טוב לטובים ולישרים בלבותם א).— וזה לך האות, כי אז בהלוך ישורון בגולה, הגלת שלומים, ויצאו מארץ מולדתם ברכוש גדול — הוא מכתב־אלהים, וכל הנשאר היה לאויב לשלל, ויקם מלך עריץ, ויגזר אמר באכזריות לבבו, לכלה דת־מורשה, להשכיח ספר תורת האלהים מפי היהודים המרודים; אזי חכמינו—מנוחתם כבוד—נתנו צו לכל העם הסרים למשמעתם, ללמוד וללמד למצער דברי נביאינו, וינאמו נאום חוזינו הקדושים, ולברך בברכה המשולשת [אחר ההפטרה] לאמר: ברוך הבוחר בתורה ובמשה עבדו ובישראל עמו!"— והנה גם בעת הזאת חוב קדוש נטל על כל אב ללמד את בנו הקטן, כמעט החל לדבר, את הדברים האלה: תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב ב).—

יב.

א) התורה: היא יסוד החכמה העליונה, וכל המצות והחקים הכתובים בספר התורה, כסף צרוף המה מזוקקים שבעתים, כולם נכוחים למבין וישרים למוצאי דעת, ומטרתם משולשת: א] לשמור האמונה הטהורה, כרצון ה' הנגלה מתוך תורתו הקדושה; ב] לתקן בנו מדות הנפש, ולהרחיק כל מדה נמבזה ואמונה כוזבת; ג] להטיב הצלחת חברת בני אדם ולהגדיל אֲשר הלאומי, ובכן יהיו בני ישראל בבין העמים ממלכת כהנים וגוי קדוש. אמנם כל אשר הסופרים כתבו אחרי מות משה, ואשר הוזי יה נאמו נאום באש להבה, ואשר המשוררים שררו ברוח ה', ואשר החכמים הגידו במשל ומליצה, ואשר חכמי המשנה והגמרא הרחיבו ויעשו גדרים לתורה, הכל, הכל נמלא מרוח העולה מסיני ג).— התורה היא המולכת על הארץ ונזר הקדש על ראשה מתנוסס, ושרביט הזהב בימינה, ובשמאלה מטה האלהים, וכל איש ישראל אשר תושיט לו את שרביט הזהב—וחיה, הוא אך הוא המאושר בתבל הלזו, גם בעולם הצפון ליראי ה' ולחושבי שמו; אולם כל החכמות כולן הנה שבע הנערות הראויות לתת לה מבית המלך, מלכי המלכים, לתת לה

א) (מנחות י"ג.) יבוא טוב ויקבל טוב מטוב לטובים. יבוא טוב זה משה שנא' ותרא אותו כי טוב הוא, ויקבל טוב זה תורה שנא' כי לקח טוב נתתי לכם, תורתי אל תעזובו, מטוב זה הקב"ה שנא' טוב ה' לכל, לטובים אלו ישראל שנא' הטיבה ה' לטובים ולישרים בלבותם.—

ב) (רמב"ם הל' ת"ת פ"א) מאימתי אביו חייב ללמדו תורה משיתחיל לדבר מלמדו: תורה צוה לנו משה וכו'.—ובש"ע יו"ד, שם סעיף רמ"ה.

ג) (ברכות ה'.) אמר רשב"ל מאי דכתיב ואתנה לך את לוחות האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי להורותם, לוחות אלו עשרת הדברים, והתורה זו מקרא, והמצוה זו משנה, אשר כתבתי אלו נביאים וכתובים, להורותם זו גמרא; מלמד שכולם נתנו למשה בסיני. — גם מצינו במס' מגילה: ככל הדברים אשר דבר ה' עמכם, מלמד שהראה לו הקב"ה למשה דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים ומה שהסופרים עתידים לחדש.—

את תמרוקיה ואת מנותיה. — התורה היא המנורה הטהורה, ואל מול פני המנורה יאירו שבעת הנרות—שבע החכמות הנה—התורה היא עץ חיים למחזיקים בה, דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה צדק ומשפט, חסד ורחמים [1]). — התורה איננה נתונה לאגודות אגודות, אך משפט אחד אל גוי אחד מאת ה' אחד [2]): התורה לא נתנה אל בן־תמותה אחד, רק אל עם עולם נתן ברית עולם מאת אל עולם: — והנה ראש דברי התורה אמת ולעולם כל משפטי צדקה: — „בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ" באלה הדברים של מעשה בראשית הרסה התורה את אשיות מבנה הגוים, עובדי אלילים, מני אז ועד עולמי עולמים, ובראש הומיות תקרא: לא יהיה לך אלהים אחרים, ולא תסגוד לצבאות השמים, למען ונחל, לעין ולאבן משכנת, לאשרה ולכל חיתו שדי, כי השמים והארץ וכל צבאם מעשי ידי המה, והמה לא אלהים. — „ויברא אלהים את האדם בצלמו". ובכן הרסה התורה עוד עמוד אחד מבנין עובדי אל זר: האדם צלם אלהים הנהו (עבענבילד, שאטטענרים); אי־לזאת האדם איננו אל, ותעודתו: לחכמה, לתושיה ולקדושה; — האדם צלם אלהים, לכן לא תמשול עבדות, לא תשלטנה מפלגות (קאסטענווענן), אף אין יש מותר אדם מאדם (פֿאַרעכטע): — האדם צלם אלהים אחד, על־כן אין יש אלהי העמים (נאַטיאָנאַלגאָטטהייטען) רק בורא אחד, אל אחד ברא את כל יושבי תבל, ואב אחד לכל בני אדם, ובכן ישלטו בינותם אהבה ואחוה, שלום ורעות. — „לירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד" — בזאת הרסה התורה עוד הפעם עמוד אחד, אשר בית עובדי פסל נשען עליו. אכן אין ריב ומדון, אין מלחמת האור עם החשך בכל היצירה. — „וירא אלהים כי רבה רעת האדם בארץ... ואני הנני מביא את המבול מים". — אכן יש אלהים שופטים בארץ, המשלם לאיש כמעשהו, ויתן לרשע רע כרשעתו. — „ונח מצא חן בעיני ה'... כי אותך ראיתי צדיק לפני בדור הזה". אכן יש שכר טוב מאת ה', המשגיח על כל איש ואיש — (לא רק בהנגחה כלליה) וגומל לאיש חסד כמפעלו. — וכן כל ההוגה בתורת אל חי, וצופה ומביט בעין חודרת רזי מצותיה הישרים, (בהס רמ"ח מצות עשה ושס"ה מצות לא תעשה), יאמר בלב תמים [על מ"ע בכון תדם לחלוים]: „תורת ה' תמימה משיבת נפש!" — [על מ"ע בכון תדם לרעהו]: „עדות ה' נאמנה מחכימת פתי!" — [על מ"ע בכון עדות לישראל]: „פקודי ה' ישרים משמחי לב!" — [על מל"ת בכון תדם לחלוים]: „מצות ה' ברה מאירת עינים!" — [על מל"ת בכון תדם לרעהו]: „יראת ה' טהורה עומדת לעד!" — [ועל מל"ת בכון עדות לישראל]: „משפטי ה' אמת צדקו יחדיו!" הנחמדים מזהב ומפז רב ומתוקים מדבש ונופת צופים. —

יג.

ב) משה, הוא המורה לצדקה, האיש הנבחר מאת האלהים, הבוחן כליות ולב, להיות נאמן ביתו, ועל ידו נתונה התורה הקדושה לעם קרובו. — הנה

---

[1]) (סוטה י"ד.) החורה תחלתה ג"ח וסופה ג"ח... ועין בירושלמי (פאה פ"ח) צדקה וגמילות חסדים שקולות כנגד כל מצוות שבתורה. —

[2]) כמו שמצינו בזוהר: „תוריתא וקונ"ה ויתרחל חד הוא". לנוכו, כי בשלשתם כתיב לשון „אחד". —

אבותינו ספרו לנו א), כי כאשר משה, מלך הנביאים, היה עוד ילד בבית מלכות מצרים, לקח הכתר מעל ראש פרעה וישימהו על ראשו. — הדברים האלה ירזמון להורות: כי תעודת משה היתה מאת ה', לקרקר שלטון אכזרי, ולכונן כסאות למלכי ארץ על אשיות צדק ומשפט ודרור. — אי־לזאת אנה אלהים, אשר הציר הנאמן הזה יגדל בארמון המלך, למען יראה בעיניו את אכזריות ממשל בית פרעה, וליסד בימים הבאים ממלכות הארצות במישרים. — התורה הקדושה הזאת לא יכלה להנתן על יד איש אחר רק על יד איש האלהים הלזה מלאך אחד מני אלף ב) אל עם ישורון, ומאתו תצא תורה לכל העמים. — אמנם בתוך לב אדון הנביאים רצוף אהבה רבה לכל אחיו, שבטי־יה, משולבת עם אהבה לכל אשר נשמה באפו, ובשם אדם יכונה. — שתי המעלות הנעלות האלה לא התלכדו גם יחד בשאר אנשי השם מעולם. — התורה הקדושה הזאת לא תושג רק מאיש דגול מרבבה כמוהו, אשר תפארת חצר בית המלכות לא שנתה את טעמו, לצרור את שבטו הנגש והנענה, ואהבתו אל עמו לא הסבה את נפשו לצרור את שאר האומים על פני תבל, כאשר הביע אמר יוצא מפורש מברכתו האחרונה: „אף חובב עמים!" — הוא מאביב חלדו עד בואו בכלח „לא כהתה עינו ולא נס לחה ג), יען וביען עינו עין חודרת הביטה בכל עת על פי נגה חכמתו על חסרונות בני אדם ועל כל המון צרכיהם לחיותם כהיום הזה; לכן אך הוא היה ראוי והגון להיות המבשר הנאמן (הערא̇לד), משמיע ישועה מכל יושבי תבל, ונתן לנו תורת אמת וחיי עולם נטע בתוך רבבות אלפי ישראל; — הוא היה אמיץ כח, עזוז וגדל־דעה, איש חי ו־ב העלילה, ולא קם בישראל כמשה ד). — איש אשר עזב את אשתו וילדיה ויקדיש כל עתותיו לטובת בת עמו; — איש אשר ראה כי מלאכותו הראשונה אל פרעה הסבה עוד מצב רע ביתר עז לכל אחיו המרודים בסבלותם, ויתאונן רע באזני ה': „למה זה שלחתני?!"—איש אשר שר את השירה הנשגבה, עת המצרים צללו כעופרת במים אדירים: „אשירה לה' כי גאה גאה... ה' ימלוך לעולם ועד!"— איש אשר ישב מבקר ועד ערב, וישפוט ויורה וילמד את כל חקי האלהים עד בחר לו בעצת חותנו אנשי חיל, אוהבי אמת לשפוט את העם; — איש אשר חזה את עמו מפזז ומכרכר סביב עגל הזהב, בפרוע פרעות בישראל, וישלך בקנאתו, קנאת ה' צבאות, את לוחות הברית וישברו לרגלי הר סיני הקדש; — איש צופה את עמלק, צורר היהודים, עורך מלחמה הלוך וקרב אל מחנה העברים הנחשלים בדרך ויצו את יהושע משרתו לצבוא צבא בשם ה' צבאות, המלמד ידו לקרב ואצבעותיו למלחמה, לחלוש את זרע עמלק, ולא לדבר אתו לשלום; — איש

א) (מדרש רבה, פ' שמות).

ב) (מדרש רבה, קהלת) אדם אחד מני אלף זה משה.—

ג) (ספרי פ' ברכה) ר' אליעזר בן יעקב אומר: אל תקרי לא נס לחה אלא לא נס לחה. ר"ל: לא ליחו של משה אלא ליחה של עין משה, וד"ל.

ד) (ספרי פ' ברכה) ולא קם נביא בישראל כמשה, אבל באומות קם, ואיזה? זה בלעם בן בעור. ופליאה היא איך ישוו חז"ל את בלעם הרשע הקוסם אל משה רבינו, איש האלהים?!— אולם כך דעת חז"ל, יען כי תיבת „בישראל" מיותרת בעיניהם; לכן אמרו: בני ישראל אמרו לא קם; אבל האומות אמרו כי קם. ומן הוא?—בלעם, והבן.—

אשר עלה שלש פעמים בהר חורב, וישב שם כפעם בפעם ארבעים יום וארבעים לילה, בלי לחם ומים, לשמוע דבר יוצא מפורש מפי אלהים חיים; — איש אשר הקריב כבודו וחיתו עשר פעמים, וכגבור החזיק במעוזו; — איש אשר עניה־צדק כאבן חן בכותרת על ראשו בזהר הרקיע מתנוססת; — איש אשר כל חפצים, חמדות התבל, כעפרות תבל נדמו בעיניו, רק עשרת הדברים ורוח האלהים המרחפת על פני הלוחות הם הם היו עשר כבוד גדולתו א) — הוא היה ראשון אדם, אשר אזן ותקן את כתב־הנשתון (גלייכהייט) בין בני אדם בלי פדות: כי בבוא איש אחד לפני אהלו, וקנאת סופרים בלבו ובשורה בפיו: „אלדד ומידד מתנבאים במחנה!" אז בלבב שאנן, הרחק מקנאה, נתו לו מענה: „ומי יתן והיה כל עם ה' נביאים, מי יתן ה' את רוחו עליהם!" דברי פי חכם חן, שפתים ישק! — הוא סמך ידו על ראש משרתו, בן־נון, ואותו הקים אחריו לרועה נאמן לעמו וצאן מרעיתו; לא אחד מבניו גם לא גואלו הקרוב אליו, כי את אחיו לא הכיר ואת בניו לא ידע; יען אהבה נאמנה לעמו שלטת ברוחו הברה כחמה, הנחיל שבט מישור, שבט מלכותו, ביד משרתו לרשת את הארץ, ארץ מורשת אבותיו, ולערוך מלחמת עם רבים עמים; — הוא גם הוא הראה למדי בחיים חיתו את תכונת נפשו היקרה, וגם במותו השאיר אחריו ברכה לזכר עולם, כשמש צדקה מרפא בכנפיה, עת תסב פניה בנשף בערב יום להאיר על יושבי תבל אחרת, אזי יפוזו קרני הודה, בזהב מופז על גפי מרומי קרת. — התורה הקדושה ספרה לנו ממות איש האלהים הזה: „ולא ידע איש את קבורתו!" הנה זה המפעל היותר טוב אשר עשה אדון הנביאים, יען בירחי קדם הוקמו על ציונים גאיונים למזכרת עולם מראשותי אנשי השם, ההלכו בדרך כל הארץ, כאשר יעידון ויגידון רבי פארי־עמודים (פיראַמידען), אשר עודנם במצרים עד היום הזה, ויעשו אותם לאלהים — אחרי מות־קדושים; וכן חפץ משה גם במותו להסיר המכשלה הזאת מני עמו, להדיח את יקר־המותה (טאָדטענקולטוס) מתוך אחיו, למען לא יהיה לאבן נגף ולצור מכשול לאמונת אלהים חיים; ובכן לא הוקמה מצבת אבן על קבורת איש האלהים, הנעלמה מעין ראי, ונאבד זכרונה מלבב־אנוש. — „עד היום הזה" אמרה שם התורה, עוד כל ימי עולם, אם יקרא איש ישראל את מות משה הנביא הגדול, אז בכל עת יתן אל לבו הדברים האלה: „ולא ידע איש את קבורתו!" רק רוחו החי בכל עת כימי השמים על הארץ, ומפעלותיו הישרים נגדה נא לכל עמו, תהיינה חרותות על לוח לבך; אולם את עצמות המת ואת מצבת האבן אשר מראשותיו לא תוכל לעשות כאלהים אחרים ב); יען וביען לא משה הוא מרכז היהדות (דער מיטטעלפונקט דעס יודענטהומס), רק תורת אל חי, התשורה היקרה, מורשת קהלת יעקב. —

א) ומה נמלצו דברי חז"ל (נדרים ל"ח.): לא העשיר משה אלא מפסולתן של הלוחות. רצונם: קיצו של הלוחות היה נחשב בעיניו יותר מכל מכמני הבל וגנזכי המלך. (דער קליינסטע אונד לייכטעסטע שפליטטער פאָן דען געזעטצעס־טאַפעלן וואַר איהם מעהר, גאַלט איהם אַלס גראָסטער שאַטץ, אַלס אַללע רייכטהימער דער וועלט).

ב) (בקליס ד.) אין עושין נפשות לצדיקים, מעשיהן הן הן זכרונן.—

יד.

ג) ישראל, הוא הנושא מדברותיו. עם קדומים, החלש מכל האומים, הוא „היהודי הנצחי השבע נדודים כל ימי צבאו עלי ארץ. ויתהלך מגוי אל גוי וממלכה אל עם אחר, ויהודה עוד רד עם אל, תמיד יתנער, תמיד יתחדש, וכהול (פֿהאֶניקס) ירבה ימים, כן יענה וכן יפרוץ, נצח ישראל אמר: „הסנה בוער באש והסנה איננו אכל" א) ויהי; הוא צוה: „ישראל חי וקים להיות ממלכת כהנים וגוי קדוש" ויעמוד. וכי יפול, לא יוטל, תמיד יקום, ותמיד יתעודד עד בלתי שמים. — בהנחל עליון גוים, בהפרידו לאומי חלד, עם ועם כלשונו, הציב עם קרובו, ישראל גוי אחד, להיות למו למופת, סגולת תפארה לכל יושבי תבל. נפלא הוא בעיני העמים, ויהי לפלא! — ובכן עם ישראל, שומר אמונים, נבחר לקבל התורה, סגולת השמים, וזאת תעודתו והיא תהלתו: לקים כל חקי התורה ומשפטיה הטובים, ולהיות המורה לצדקה, להפיץ אור התורה והתעודה על כל יושבי תבל, באשר תכונות נפשות העמים לא הוכנו לקבל הסגולה היקרה הזאת מיד הנותן יתעלח ב). — והנה אמת נכון הדבר, כי שלשה שרשים, אשר ממנם ישגא עץ החיים, הוא התורה, נשרשו במעמקי לב העברי מאז היה לגוי עד היום הזה, ולא יבולו ולא ישחתו עד בלתי ירח. והם כנאום מיכה הנביא: „עשות משפט אהבת חסד והצנע לכת עם אלהיך". — האמנם איה גוי אחד בארץ אוהב „עשות משפט" בכל לבבו כעם אלהי אברהם, אשר מקדם קדמתה רוח משפט המרחפת על פני התורה כלה שוררת בלבבו, רוחו ונפשו עד היום הזה? הן ראשית המשפט היא ספר הישר (גלייכהייט דער מענשען) המשוה קטן וגדול, עשיר ורש, גר ואזרח, ככתוב הזר הוא לכל בני ישראל: תורה אחת ומשפט אחד יהיה לכם; — איה גוי אחד בארץ, אשר „אהבת חסד" שתה קו בלבבו כעם ישורון? — איפה ימצא מסירת נפש (אויפֿאָפֿפֿערונג) אצל האבות, חסד וחנינה אצל האמות, אהבה להורים (קינדליכע פיעטאֶט) אצל הבנים כמו בעם יודע התורה, באור פניה יהלכון? — אנה ימצא עלי אדמות אחדות חבור־משפחה (פֿאַמיליענאייניגקייט) להיות לאגודה אחת, אשר בחשב אחבה ושלום יחד יתלכדו ולא יתפרדו כמו משפחות שבטי יה? — לב מי ירך כדונג מתגרת החמלה, ירחש פחז בראותו עני בשבט עברתו, יפתח על נקלה בשמעו

א) (מדרש רבה במות ב') כשם שהסנה בוער באש ואיננו אכל, כך אינן יכולין לכלות את ישראל. —

ב) (מכילתא פ' יתרו) ויאמר: ה' מסיני בא ונגלה על בני עשו הרשע ואומר להם: מקבלים אתם את התורה? אמרו לו: מה כתיב בה? אמר להם: לא תרצח! וכו' נגלה על בני עמון ומואב וכו'. נגלה על בני ישמעאל וכו'. וכשבא אצל ישראל, מימינו אש־דת למו, פתחו כלם פיהם ואמרו: כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע, עכ"ל. ואשר אני אחזה לי מדוע אמרו נעשה קודם לנשמע, הוא יען כי על תחלת דבר ה': אנכי ה' אלהיך, שהוא מצות עשה, ענו כלם: „נעשה!" — ועל הדבור השני: לא יהיה לך, שהוא מצות לא תעשה, ענו ואמרו: „נשמע!" וכן על שאר מ"ע אמרו: „נעשה!" ועל שאר הדברות שהן מל"ת אמרו: „נשמע!" — ומצאתי אסמכתא לדעתי זאת, בדברי ר' ישמעאל (מכילתא שם) וידבר אלהים אליהם לאמר: לאמר, שהיו אומרים על הן הן ועל לאו לאו וכו'. ד"א לאמר: צא ואמור להם, והשיבני את דבריהם. וזה היו דברי העם: כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע... ויאמר ה' אלי הטיבו את אשר דברו, והבן! —

נאקת חלכה כלבב העברי?—הן מדת החמלה היא סגולת תורת משה, אבן חפץ לכל נביאי אלוה, מהמד כל התנאים והאמוראים, כלי חמדה ליראי ה' ולחושבי שמו;—החמלה הלזו שתה מסלות בלבות בני ישראל בכל דור ודור, היא גם היא שמתהו למופת בין הלאומים, וכבודו מלא עולם, „וכל רואיהם יכירום, כי הם זרע ברך ה'!"—איה גוי אחד בארץ, אוהב „הצנע לכת עם אלהים (בעשיידענהייט פֿאָר גאָטט) כמו ישראל גוי אחד?—הנה ישראל גוי אחד בארץ, הנועד בתבל ארצה לעשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלהיו. הוא המאמין באמונה אמן בתורה התמימה, ליראה את השם הנכבד, ולאהבה את אלהי אבותיו א);—הוא המאמין באמונה אמן כי משה עבד ה' היה הציר הנאמן בין אלהים לעם קרובו, וכל דבריו אמת וצדק; הוא המאמין באמונה אמן, כי יעקב בחר לו יה, ישראל לסגולתו.—ובכן כעת יאמר נא ישראל: „ותהי זאת נחמתי,— בשגם כי חיי תלואים לי מנגד על כל מדרך כף רגלי מזורה הרשת, ומצודת צרה וצוקה פרושה מיד מבקשי רעתי, בני־בלי־שם (אנטיסעמיטען) על לא חמס בכפי, בכל אפסי ארץ, ואסלדה בחילה לא יחמל—כי לא כחדתי אמרי קדוש. עוד גואלי חי ואחרון על עפר אקום!"—

„אשרי בני אדם, ביקר ילינו,
בשלשת הדברים אם יאמינו".—

מתתיהו שמחה ראבענער.

הספרות העברית וסופריה בגאליציה.

כל איש אשר עינים לו לראות יראה לדעת כי אור חדש נגה על הספרות העברית בימים האלה ובזמן הזה, כי קבלה פנים חדשות ותקופה חדשה נבראה בה, תקופה אשר לא נהייתה לה כמה מיום נגלה ישראל מעל אדמתו. בימים האחרונים הרימו חכמי ישראל קרן השפה והספרות העברית ממצב שפלותה למעלה ראש; מליצים ומשוררים נכבדים שרו לנו משירי ציון על אדמת צפון; חכמי הטבע קטפו שושנים נתנו ריח־בושם מגן־עדן־המדע וינטעום בגן אלהים, גן שפתו וספרותו, אין ענף מכל ענפי עץ הדעת אשר לא שתלו בכרמה; כל חלק ונתח טוב, כל פרי נחמד לעינים, אשר מצאו בלשונות נכריות, מלאו אסמיה, ותירוש שפתות זרות אצרו ביקביה. מכתבי־עתים שבועיים יביאו לנו עולת שבת בשבתו דברי חכמה

א) כי הילאה יש לה תועלת גדולה במצות לא תעשה, ככתוב: למען תהיה ירא״תו על פניכם, לבלתי תחטאו, והאהבה במצות עשה, ככתוב: לאהבה את ה' אלהיכם לשמוע בקולו ולדבקה בו, ומה הוא רחום אף אתה רחום וכו', וכתיב: ועושה חסד לאלפים לאוהבי ולשומרי מצותי.—

ומדינה, מליצה ושיר; וכאור בקר יזרח שמש שלשה מכ"ע יומים מדי יום ביומו; מכתבים ירחיים יפיצו זהר נגהם באהלי בית יעקב בכל חדשי השנה; ומאספים שנתיים יאצרו בהשכל ותבונה תבואות החכמים לתקופות השנים, ואחר בלות השפה היתה לה עדנה.—הנה כי כן עלתה ספרותנו כפורחת בימינו, עלתה נצה והבשילו אשכלותיה ענבים, אשר באמת ובלא לב ולב נוכל לאמור כי תקופה כזאת לא היתה בהספרות מיום שבה לתחיה בימי בן־מנחם. ועתה השאלה עומדת על הפרק, באיזה מן הארצות הפיחו בה רוח חיים כזה? איזה ארץ גדלה שעשועיה, המה רוב סופריה, בימים ההם? אם ארץ אשכנז, או צרפת, או עסטרייך וגאליציה, או רוסיה, או שתיהן (גאליציה וכוסיה) גם יחד, הולידו מפאריה ומאדיריה? אם נחפוץ להשיב תשובה כהלכה בדברים ברורים על השאלה הזאת, אם לא נעשה שקר בנפשנו להכזיב את הגלוי וידוע, עלינו להודות: כי רוב סופרי הספרות אשר נכרות פעולותיהם על פני הספרות בזמן הזה הם — בני רוסיה; כי עינינו הרואות אשר שם שלשה מכ"ע יומים יפוצו מעינותיהם חוצה חדשים לבקרים, בעת אשר בארץ אשכנז לא יופיע רק מכ"ע שבועי אחד, וכמו כן בעסטרייך וגאליציה (כי אין להכחיש במספר המכ"ע את המחה"ס היוצא לאור בגאליציה, יען שם מכ"ע לא יקרא על הכתוב על הכל והמו לבב בהן ימלא המו"ל את כל גליון מכ"ע זה), וביתר הארצות כמו צרפת ואיטליה לא יופיע אף אחד (ולכן לא נדבר יותר מהן, יען בהארצות האלה לא ידעו גם בימים עברו את הספרות היפהלזית רק מעט מזעיר, ולזאת תופיע הספקתנו לא יסובבו רק על הארצות רוסיה, אשכנז, אוסטריה וגאליציה, אבל בהן עברו עתים לטיבה ועתים לרעה על הספרות והבאה העברית); עינינו צופיות כי ארץ רוסיא תעשיר את הספרות בשלשה ספרים שנתיים, ועסטרייך וגאליציה לא תרחיב גבולותיה אך בספר שנתי אחד, ובאשכנז אין גם אחד; וכמו כן אנו רואים כי רוב הספרים אשר עשו רושם בשמע הספרות לגדל מעלתם וחין ערכם—בידי סופרי וחכמי רוסיה נכתבו; ולשפת יתר תחשב לקראתם בשם ולהוכיח כי כן הוא, באשר נודע כל זאת לכל מביני וקוראי עברית.—

מן הדברים המעטים שאמרנו פה יראו כל מביני דבר ומטיבי ראות, שרוב מרבי דעת־השפה ומרביצי תורת הספרות — המה בני ארץ רוסיה. ועתה ישאל השואל בצדק: מדוע כן הוא? למה ירחיבו בני רוסיה את גבולות הספרות ביתר שאת מבני אשכנז, אוסטריא וגאליציה? האם נופלים האחרונים מן הראשונים בתכונתם הטבעית להשכיל ולהיטיב? ואם כן נחרוץ משפט, כי קטן ערך האשכנזים, העסטרייכים והגאליציאנים מול בני רוסיא, אם כן נאמר, נשובה נא ונחקורה: מי היו הראשונים לפנות דרך במושבות בני ישראל להספרות החדשה? מי המה אשר סללו את המסלה החדשה הזאת? נחדור מבטנו לראשית ההתפתחות הספרות הישראלית, ונראה איפה (לשמר: בחיזה מן המחנות) החלה להפיץ אור זהרה? נתבונן מי היו המתחילים לבנות הריסותיה, ומה ואיה היו הבאים אחריהם והחולכים בעקבותיהם להפיח רוח חיים בעצמותיה היבשות ולבנות היכלה כמו רמים?

הכל יודעים כי רוח ד' החל לפעם בראשונה את בני אשכנז, הם התעוררו בתחלה לרוח־העת אשר החל לנשב בין עמי אירופא כלם ויקנאו גם המה לשפתם וספרותם; הרמבם"ן (1729—1786) לבש עוז כמדו ויאל באר תורת משה

לשפת אשכנז, ויחל משה השלישי לברוא ספרות חדשה לישראל מלבד ספרות התלמודית והפלפול, והעיר לבות בני עמו יושבי ארץ אשכנז לפתח ולשדד את שדמות שפתם הקדושה שארית גם פליטת מחמדיהם מימי קדם; אז החלה עת הזהב, אז עשתה הספרות פרי קדש הלולים ותרם כראם קרנה, נפתלי נתן אמרי שפר, ויחדש כנשר נעורי שפת עבר, ויפרוט על כנור בת ציון לנו „שירי תפארת"; חברי חברת „שוחרי הטוב" בברלין יצאו חלוצים לעזרת השפה, הלבישוה מחלצות ויפארוה בעדי עדיים, ובכל מקצעות הספרות ידיהם עשו תושיה: באורים ותרגומים לכתבי הקדש, מליצות ושירים אין ערוך אליהם, מאמרי הגיון ופילוסופיא, וחקירות ודרישות בתולדות בני עמנו, כל אלה היו מעשי ידם להתפאר; גם מכתב־עתי עברי, רוח החיה באופני הספרות, ידיהם כוננו, ובשנת תקמ"ד החלו להוציא לאור את „המאסף" החדשי, מכ"ע הראשון לבני ישראל. ואם אבוא לתנות כל מעשי תקפם וגבורתם של חכמי ברלין על שדה הספרות היהדות יקצר הגליון מהכיל את כלם, וגם דבר שפתים אך למותר הוא, יען כל זאת נודע למדי אל כל קוראי עברית.—

ועתה נשים עינינו להתבונן, מי היו הראשונים אשר החרו להלוך במעגלות האשכנזים ולעשות כמתכונתם? החקירה תאלף אותנו לדעת כי בני אוסטריא, וביחוד בני גאליציה, היו אלה אשר ראו בעין שכלם פעלם של הברלינים כי טוב ועבודתם כי נעמה; ובעוד אשר ישבו הרוססים אחורי התנור וכירים (חוז מאחדים היושבים מן הכלל) בבתי המדרש והקלויזען ועסקו בפלפולי „המניח את הכד" ו„איזה נשך", כבר בכרו „בכורי העתים" פרימו בשנתי תק"פ—תר"ו בעיר וויען, ומוהר"ן קראכמאל החל להורות דרך ההשכלה לנבוכי הזמן בעיר הקטנה זאלקאוו, בגאליציה; הר"י ערטער עמד על המצפה ו„צפה צפה" להעשיר ספרות בית ישראל, ול„כרם חמד" התקבצו כל יתר חכמי אוסטריא וגאליציה ע"י ה"ר שמואל ליב גאלדענבערג; הר"י פערל השתדל לפקוח עיני אחיו העברים בגאליציה כי יראו אור ההשכלה זורח, ובית הספר עברי הראשון ידו יסדה, „ויגלה טמירין" בשפת עבר ללמד דעת את בני עמו; החכם מאיר הלוי לעטערים שר לנו שירי הוד ותפארת וירחיב גבולות הספרות באופן נפלא מאד בהוציאו לאור כתבי עת שונים אשר יצהרו בשמי הספרות לגאון ולתפארה; והאחרון הכי נכבד הוא הגאון ר"ש ראפפורט הנודע לתהלה בקרב הארץ, אשר קרא לו הר"י פערל הנ"ל להרבות דעת ולהרבין תורה בארץ מולדתו, והחכם הזה העשיר ספרותנו בכמות ובאיכות, לא הניח דבר בחכמת ישראל אשר לא נשא מדברותיו עליו, ובכל חדרי התורה גאמן היה כי רוח ה' נוססה בו. בעת הזאת שאלו בני עמי לשלום „ירושלים" (תכ"ה) בעיר לבוב; „השחר" יצא על הארץ (תכ"ה) בעיר וויען; „כרם חמד" עשה ענבים (תק"ג) בקרן בן שמן העיר וויען; „אבני נזר" התנוססו בהוד ובהדר בשנת תר"ג, „אוצר נחמד" אצר כל טוב ומועיל שנת תרט"ז בעיר ההיא; „המבשר" בשר ישועות ונחמות, ו„הנשר" פרש כנפיו בעיר לבוב; ועוד מכתבי־עת רבים, אשר לשמם ולזכרם תאות נפשנו, שכללו את הספרות בערי הארצות ההנה, כללו יפיה וישיתו לה לויט חן, וטהן בקשו וימצאו דבר ה' כל ישראל בכל יתר הארצות.—

הנה תחזינה עינינו, כי בני אשכנז, אוסטריא וגאליציה היו הראשונים להשיב לנדחי ישראל את כבודם כי גלה, הם סללו את המסלה להספרות לשום העקוב למישור להבאים אחריהם, הם עזקוה ויסקלוה מכל אבני נגף וצירי מכשול, הם פנו כל משטין ומפריע מן הדרך העולה למעלה למשכיל, למען ילכו לבטח דרכם ולא יתנגפו בארחותם אלה אשר בדרכיהם ירצו הלוך, למען לא יצרו צעדם בלכתם ויצעדו צעדי ענק ויפסעו פסיעות גסות. וא"כ הדרא קושיא לדוכתה והשאלה במקומה עומדת: מדוע כעת רק מרוסיא תצא תורה לישראל ודבר ד' מוארשא? ובני אשכנז, אוסטריא וגאליציה יתנהלו לאטם, כאשר הוכחנו למעלה באותות ומופתים אשר איננו נוכל להכחישם? הן מכל אשר אמרנו יראה כל איש אשר לא עצומות עיניו לראות נכוחה, כי לא נופלים האשכנזים, העסטרייכים והגאליציאנים מאחיהם הרוססים, כי גם להראשונים לב לדעת ולהבין כמו להאחרונים, ועוד יותר, כי בני אשכנז, אוסטריא וגליציון הלכו לפניהם להראותם הדרך, והם היו נר לרגלם ואור לנתיבתם, ואשר הנקל היה אח"כ לבני רוסיא לאחוז בדרך אשר כבר דשו בה רבים, או לאכול לחם מאופה אשר אחרים עמלו בו לחרוש ולזרוע, לקצור ולדוש, לטחון ולאפות. הנה כי כן אנו רואים באספקלריא המאירה, מדוע א"כ ידי הרוססים עתה על העליונה בספרות ישראל, ויתר בניה עזבוה וינטשוה?—

עוד תוסף תתפלא קורא יקר אם נאמר לך, כי זה אשר בני רוסיה הם עתה על מדרגה היותר גדולה בעולם הספרות — הוא נגד חקי טבע הלשון. דברי ימי עמי התבל וקורות ספרותיהם למדו אותנו לדעת, כי העם וספרותו מקושרים ומאוגדים בקשר אמיץ, נאחזים זה בזה כהגויה עם הנפש, אשר אם תחלה האחת גם השנית תכאוב במכאובה, ואם הראשונה תשוב לאיתנה גם השניה תוסף כח ואומץ; וכן גם אחוזים ודבוקים העם וספרותו או עם שפתו, וכמקרה העם יקרה גם לספרותו: תתרומם ותתעלה במעלת השלמות בעלות העם לגדולה וחפיש ודרור לו מסביב, כי אז העם כולו ישקוד על דלתותיה, ילמוד יהגה, ידרוש אף יכתוב; לא כן בנפול העם ממצב רוממותו, כי אז תרד גם שפתו פלאים וכמהו תלך לאחור ולא לפנים, יען אז עינם ולבם אין אל הספרות, ויחדלו מנטור כרם שפתם לבל יעלה שמיר ושית. כן אנו רואים בכל אומה ולשון כי מקרה אחד להם, וכן חזר עינינו לא אחת ושתים בהאומה הישראלית, כי מעת נגלה ישראל מארצו ומולדתו, וילך מגוי אל גוי וממלכה אל עם אחר, וישטמוהו וימררוהו בעלי חצים, חדלה גם שפתו להיות שפה המדברת, פסו הנביאים חוזי יה, אפסו משוררים וממשלי משלים, ועשר מעלות אחורנית ירדו האומה והספרות, שתיהן גם יחד, ויתערב ישראל בין הגוים ושפתו בין הלשונות הנכריות, סורית ארמית ערבית ויונית השחיתו יפעת תארה, הסירו עדיה מעליה ולבישוה בגדים קרועים ומטולאים. ולא נשאר זהר טהרה וצחות ניבה אך בכתבי הקדש, מקום לא חלו בה ידי זרים. אך כאשר הניח לו, לישראל, האויב מסביב ויטצא מנוח לכף רגלו ומצבו החומרי הוטב, אז גם מעמדו הרוחני נשתנה שנוי לטוב, ויזכור ישראל את בריתו עם שפת עבר אשר שכח מקצר רוח ומעבודה קשה, ויתן לבו להחזיר העטרה ליושנה כימי קדם וכשנים קדמוניות, ויחל להגות במקראי הקדש אשר טעמם עמד בם וריחם לא

גמר ולא פג, קרא, שנה, וישלש, עד השכיל ידיו לעשות כמעשה דוברי צחות אלה אשר בכתובים אתו לשיר בשירים, לנצח בנגינות, לחזות חזיונות, ולברוא יצורים, להביא תועלת להשפה ולהרבות חוג הספרות. יהודי ארץ ספרד יתנו עדיהם ויצדיקו דברינו אלה, כי לא אלמן ישראל ויהודה מאנשים מושכים בשבט סופר רק בהנתן להם חפשה ושוי־זכיות, לא אם יסגר בעדם חדר ההשכלה בדלתים ובריח ונבוכים הם במדבר העבדות והשפלות; תולדת בני ישראל בארץ ההיא תזכירנו זאת ביותר, כי תציג לפנינו משוררים נשגבים מטיבי נגן ומנעימי זמר בשפת קדש ברורה ונעימה, וחכמים הוגי דעות בכל חכמה ומדע מהמאה הי״א והי״ב, עת נבדלה ממשלת הארץ הזאת מיתר אחיותיה בשאר הארצות לבל תלך ארחות עקלקלות במחן, ותישב לבני ישראל ותעש להם בתים: בתי־ספר, בתי חכמה וכתי מלאכה; לא כאלה חלק יעקב עת שנאת־חדת לקחה ממשלתה שם, עת מלחמת האמונה חללים רבים הפילה שמה מבני יעקב, ויישראל נרמס ברגל גאוה על פני חוצות; כי אז נדמו המשוררים מפני חמת המציק, תמו הפורטים על פי כנור ונבל ע״י השערורות אשר נעשו למו, ומפני האינקוויזיציה הנוראה חדל ישראל מלהגות בכל מלאכת מחשבת. —

הנה כי כן הוא, איך עלה ישראל יושב רוסיא על במתי הכפ־ות כ ע ת, ויהודי אשכנז אוסטריא וגאליציה ירד מהבימה וגיא החזיון? מדוע רק ברוסיא ידם אמונה להספרות ומקיימים את התורה מעוני, ובני עמנו באשכנז אוסטריא גם גאליציה ישקטו על שמריהם ולא יעשו מאומה לטובת הספרות והשפה הישראלית? —

ידענו קורא יקר כי כבר נלאית נשוא והיו עליך לטורח כל השאלות אשר שאלנו עד כה, לכן הננו להקל ממך את המשא לעיפה, ולתת לפניך תשובה שלמה שאתה רוצה בה; אולם אל תחרה אפך בנו אם נשאל שאלה אחת קטנה ממך, והוא: כי זכור תזכור את הדברים אשר אמרנו עד הנה, למען לא נצטרך לשנות את האמור ולחזור על הדברים: יען כי הדברים האלה בעצמם יהיו החמר לתשובתנו ולהתרת השאלות, ואתה אל תדאג לזה, כי לא נסיים ב„תיקו״ ולא נניח ב צ״ע״, רק תראה באספקלריא המאירה וברור כשמש, כי השאלות בעצמן תהיינה להן תשובות, כדרך „הוא מותיב לה והוא מפרק לה״, אשר דעת לנבון נקל, כי לא מוזר לך המושג הזה, ועוד זכור תזכרנו „מגרסא דינקותא״ „ומכד הית טליא״, ועתה הסכת ושמע: —

ה„דרך המטוצע״ הוא הטוב והנכחר בכל דבר, אם תאחוז רגלך בו לא תמוט מני אשוריו; וכשם שתכחל נפשך ברעה הרבה, כן לא תבחר ברוב טובה אשר ירצה אדם לעשות עמך, יען כזאת כן גם זו לא תובילנה אותך אל המטרה אשר הצבת לך ופעם פצעי אוהב נאמנים להכאיב יותר ממכת אויב, וכל אח עקב יעקב בדרך נפלא ומוזר לאדם אשר הוא שונא לך מתמול שלשום. אם נביט על כל דבר מנקודת הראות זאת נעשה גם נצליח, כי אין כלי מחזיק ברכה לעולם כדרך התיכון, ו„לא מעוקצך ולא מדובשך״ הוא לקח טוב אין ערוך אליו, יען גם טוב מרובה ובמדה יתירה אינגו טוב גמור וגם ישחית את מקבלו מנפש עד בשר. — אמנם אמת נכון הדבר כי ההשכלה היא כלי המדה וכל טוב עצור בה לישראל, אך בעת אשר לא תעבור הגבול ותתנהג כשורה; אבל אם תפרוץ

הגדר ותפרוז על המדה, אז לא לבד שלא תביא תועלת לנו, אך גם מקלקלת את השורה; אם רבה רעת הבערות והסכלות בעמנו, אם רעה חולה הוא להספרות, אם בני ישראל ילכו אחרי ההבל ויהבלו, הנה רעת ההשכלה במדה נפרזה תגדל על אחת שבע, וכטחט בבשר החי תכאיב ותמחין את הספרות באופן נפלא. באשכנז כבר עברה ההשכלה את גבול ישראל זה רבות בשנים, כי חפשה יתרה נתנה לאחינו שם ותרחיב את הפרץ בין היהודים ובין היהדות; הנה שם נשתנו העתים מימות בן־מנחם עד עתה מן הקצה אל הקצה, כי בימיו עוד חשך כסה ארץ, וישראל הלך חשכים ולא נגה לו, ויאמר: „ד' צוה לשכון בערפל", לכן הרבה יגיעות יגעו הוא וחבריו להראות לבית יעקב, כי מכים בסנורים הם וימששו כעורים קיר, וכי גם חוץ מד' אמות של הלכה, אשר היו שקועים בהם, עוד יש חכמות ומדעים לרוב אשר עומדים ברומו של עולם ושל היהדות, וידברו אליהם השכם ודבר דברים של חבה, כי לא ישליכו אחרי גום את כתבי הקדש, יען ברכה בם ולהם היתרון (פֿאָרצוג) על תורה שבעל פה, ולזאת—אלה אשר התעוררו לקול הקריאה זאת—הלכו על שביל הזהב בין שתי הקצוות, אחזו בהשכלה וגם מתורת משה לא הרפו ידיהם, ויכניסו יפיפיתו של יפת באהלי שם, ויתאמצו להרבות דעת שפת עבר בין בני הנעורים, ומהמתעוררים אלה נבנתה הספרות בנין נאה ויפה, מהם יתד ומהם פנה כי חדשה שפת עבר כנשר נעוריה.

לא כן עתה כי נשתנו סדרי בראשית, ממשלת ההשכלה בלתי מגבלה באשכנז, ואחינו רבם ככלם הם תלמידי בתי הספר הכוללים ומעוטרים בשם הכבוד „דאקטאר", כלם חכמים (געזיכט) כקאנט בשעתו, כלם נבונים ללכת לבתי התיאטראות, כלם יודעים את תורת העטיקהעטי על רגל אחת ואת חקי המאדע בעל פה — היפלא איפא אם יתנו כתף סוררת לשפת עבר ולהספרות הישראלית? היאבו אנשים, אשר ינאמו נאום בשפות חיות שונות, להגות בשפה מתה ואשר עבר עליה כלח? היחפצו אנשים כאלה אשר יוכלו להיות רופאי־חולים, מורים בבתי הספר אשר להמשלה תוכנים ודיפלומטים, אשר כל אלה יתנו להם גם לחמם בעתם לשבוע וגם להותיר, היחפצו אנשים כאלה להיות סופרים עברים, סופרים עניים בשפה עניה ולעם עני? — ואתה קורא יקר; התתמה עוד מדוע התרחקו מאת עמם ודתם, מספרותם ושפתם? הטרם תדע עד היכן הדברים מגיעים?? אולי לא תבין עוד אנה פנינו מועדות ותעמיק שאלה: למה נשתנו כן סדרי בראשית באשכנז? מדוע הגיעה עתה ההשכלה שם עד מרום קצה, עד כי הפרוץ מרובה על העומד? לכן הננו לפרש דברינו ביתר באור, ונאמר לך כי הכל הולך אל מקום אחד, ויען כי ההשכלה פלסה לה שם נתיב ראשונה, וזה יותר ממאה וחמשים שנה מעת החלה שם „מלחמת האור עם החשך", וגם על אשר הממשלה לא תשים מעצורים ומכשולים על דרך ההשכלה", ולא תעמוד לישטן לאחינו ההולכים קדימה — לכן... הלכה לאט לאט עד אשר היתה להשכלה משכלת, עד אשר ברק „המאה התשע עשרה" הכה אותם בסנורים...

הוא הדבר אשר אמרנו, כי גם טיב מרובה ובמדה יתירה, כמדת טובה של השכלת עמנו באשכנז, איננו טוב גמור והשכר יוצא בהפסד... לא כאלה חלק יעקב ברוסיא המדינה, שם „מלחמת האור עם החשך" החלה זה ימים לא בבירים,

ומתנהלת עוד לאט, לזאת יסתפקו שם במה שיש להם: יאמרו כשר לתורה עם דרך ארץ, אוהבים עמם ושפתם, מוקירים את התורה ולומדיה, וגם מהשכלה אמתית לא יניחו ידם, ולכן עלו על גרם מעלת הספרות, כי „השכלת עת החיה" לא עורה עוד עיניהם ולא ערלה עוד לבביהם.—

ומה גורל בני עמנו באוסטריא וגאליציה? גורלם כגורל אחיהם שבאשכנז; הם היו תלמידים מובחקים להאשכנזים עת החלה ההשכלה האמתית לצאת לאויר העולם, ועתה יתחקו כקוף על שרשי רגליהם בענין ההשכלה המדומית, ילכו אחרימו כבהמה אחרי מנהיגה ויאמרו כשר לכל אשר הם יאמרו כשר. אבל יען אוסטריא וביחוד גאליציה מאוחרת היא בזמן לענין ההשכלה בכלל, לכן לא נפלה שם עטרת הספרות כמו באשכנז והפרץ איננו רחב כל כך רק אור וחשך משמשים שם בערבוביא, מעבר מזה עשתה השכלת אירופא המדומית את שלה ונטעה זמורת־זר בכרם ישראל, ומעבר מזה לנו חכמים וסופרים אשר בהם נוכל להתפאר גם נגד רוסיא. נושאי דגל הספרות והמחזיקים במעוזה בגאליציה כלם המה בעלי פנים, ודי לנו אם נחשוב את החכמים: מור"ש בובער, הר"ש רובין, שזח"ה, הר"א קראָכמאל, הלל כהנא, מו"ח, זה"ל, גאלדענבערג, אה"ל, שפערלינג, ישראל ראלל, סאמועלי, בנימן זאב ווילער ועוד ועוד, והחכמים האלה יתמכו כמעט את כל המכ"ע היוצאים לאור ברוסיא בפרי תבונתם, ובלי עזרתם לא יכלו להחזיק מעמד. ולוא גדלה התחרות־הספרות בארצנו כמו ברוסיא, לוא לא נזורו אחור המולי"ם בארצנו למראה כל פגע שטן וכל שטן עוברים וקלים, אזי שגשגה הספרות ועשתה פרי תנובה בארצנו גם עתה, ולא נאלצו קוראים רבים במדינתנו להביא לחמם מחוץ לארץ, וגם הסופרים לא שלחו מימיהם לחוץ; אך מה נעשה כי חסרה לנו קנאת סופרים אשר תרבה חכמה, ומעט מזעיר רוכלים קאָנקורענטים יש לנו אשר יחפצו לעשות עסק בהספרות, וגם אלה המעטים תרפינה מהר ידיהם ונסוגים אחורנית אם יקרה להם איזה מקרה בלתי מהור... דברים רבים עוד לנו אליך הקורא! ובכל לב חפצנו להשיח אתך, אך מי יודע חפצך ומה עם לבך?... כי כבר נתנו לפניך חתיכה הראויה להתכבד, ואפשר... לכן נפרד כעת, ונתראה פנים לעת אחרת, ועתה הבה לי ידך והא לך את שלי למען נתקעה כף לפרידת שלום! — שלום רב על כל ישראל, ועל כל סופריו בכל מקמות מושבותיהם! *)

פייביש מעלצער הכהן.

הארדענקא שמיני לירח שבט שנת תרח"ם.

---

*) הערת המו"ל: נתנו מקום לדבריך שים בהם טעם, ולאה מה שכתב בזה סופרנו הרה"ח ש. ל. ציטראָן בפרק הראשון מן מאמרו הנכבד „על ישראל ועל ספרותו" הנוגע לשאלה זאת (הנהו נדפס בכרך זה בראש מחלוקת „הבקרת").

דברי הימים

מקורות לקורות בני ישראל.

הכינם גם חקרם

דוד בר׳ יהודה המכונה ליב קויפמאַנן.

לוא נתן לי כח ממרומים לפקוח עיני עורים, להסיר לב אבן מקרב בני עמנו ולברוא להם לב בשר, כי אז כשופר הרימותי את קולי להגיד לעמי פשעם ולבית יעקב חטאתם על נתנם כתף סוררת לקול קדמוניותיהם ועל השליכם אחרי גום חכמתם ובינתם לעיני העמים דרישת דברי ימיהם ואסיפת יתר הפלטה, שרידי זכרונותיהם מדורות החולפים, ואל נדמה בנפשינו כי זו רעה חולה נושנת מקדם קדמתה וכי לא נתן לנו כאל כל העמים רוח נבון ולב מתנה להתחקות על שרשי רגלי קורותינו הלא נהפוך הוא כי איפה ימצא לאום אשר חי כל איש ואיש חשובים בעיניו וכל נפש ונפש בקרבו יקרה לפניו עד אשר יירא ויחרד שלא יאבד זכרה ולא יסוף שמה בקרב הארץ. אמת אמרו חכמינו: ש״הצרות האחרונות משכחות את הראשונות״ אבל בכל זאת לא סרו לחקות על ספר את צרותיהם וכל הקורות אותם ואם גם לא חברו ספרים על דברי ימי העם כלו כיתר העמים השלוים והשקטים, אבל בכל פלך ופלך ובכל קהלה וקהלה קימו וקבלו לתת שם ושארית לכל הנעשה בקרבם להיות קורותיהם נקראים ונשמרים לדור יבוא, ולוא נשארו לנו כתבי קדמונינו ומעשיהם הנחקקים עלי לוח זכרונותיהם מכל ארצות פזורינו כי אז נקל היה לנו לקרוא ולכתוב כמעל ספר פתוח את דברי ימי עמנו ולבנות מהאבנים המנופצות האלה בנין מהודר ומשוכלל אשר לא יהיה כמהו בין ספורי תולדות העמים. אבל רבת צרוני מנעורי תאמר גם חכמת דברי ימי ישראל, לשוא כתבו המכתבים לריק עמלו הבונים כי שארית לא נתנה למעשה אצבעותיהם וכל נחלה טובה, אשר השאירו לנו ברכה דורות קדמונים, נאבדה מאתנו ותהי לבער מאכולת לעש ולסס ולכל מלאך משחית.

לוא ידע ר׳ יעקב רומאן כמו אלה כי אז לא כתב לבוקסדארף: ותמהתי על מעוט הספרים העברים הנמצאים אתכם כי חשבתי היות רוב הספרים כתיבת יד ביניכם באשר אין שם איש יוקדת כל היום, כאשר בינינו אשר שרפה כל ספרינו

ומחמדינו מדי שנה בשנה עי' Revue des etudes juives 8188 עברו נא בחוצות ישראל וראו איך שודדו מחמדינו ואיך נבעו מצפונינו ובמקום אשר יאמרו ויענו פה אחד: אין זה כי אם עם עולם עם קדם אשר נגלה ונפוץ ונפזר הנה בכל בא הגוים אשר סביבותיהם בארצות מושבותיהם יחרפונו מנדינו ומשנאינו: תמול אתם ולא תדעו ואיה איפוא עדי קדמותכם אשר תתנאו בה הגישום אלינו ונדעה. אמת כי המים הזידונים שטפונו וכי שלהבות יה שרפונו אכלונו וכי הורקנו מכלי אל כלי אבל טובים היו אוצרותינו הנטבעים במצולות והשרופים באש כי המה נפלו ביד ה' מהמון האובדים אשר דחו אותם למרחפות בשתי ידים מאפס דעת ואין תבונה. מה אמולה לבתנו בחפשנו חפש מחפש על שדמות דורות עולמים ובקוותנו לאור כי יהל ויגיה מחשכי הזמנים והנה תקותנו נשארה מעל קול פחדים באזנינו ואין בשורה מצאת כי שרידי ימי קדם אשר פללנו למצוא בקהלות אשר היו עיר ואם בישראל פסו תמו והיו למאכולת אש. מי יגור לנו אש אוכלה ומי לא יתאבל אם נעבירה לפנינו את מוקדי עולם אשר השמו את פארנו זכרונינו וזכרון אבותינו בקהלות הקדש פראג, דובנא, פ"פ דמין, נ"ש, פרעשבורג, העלישוי ורבים כמהן. מה תדאב נפשנו בזכרנו את מצבות אנשי שם אשר נשקעו בחומות ערי מבצר על ידי צוררינו ולא הקימו שם ושארית להצדיקים האמללים אשר הורמו למראשותיהם לזכר עולם. אבל עוד יגדל כאבנו בהעלותנו על דעתנו כי גם עצמנו ובישרנו היה במרד ובמעל הזה וגם אנחנו פשענו ומרינו והפלאנו את מכותינו שבע על כל האסון אשר קרנו קהלות פזורינו לא חסו ולא עמלו על מיטב יתר פליטתם ונתנו קדמוניותיהם לאבדון טרף למלתעות הזמן וגם בערו אותן מן הבית כבלוי סחבות וכסחי ומאום, הלא תצלינה שתי אזניו לכל השומע כי בקהלת אמשטרדם המפוארה הוליכו הנירים אשר הכילו בקרבם דברי ימי הקהלה וספרי זכרונותיה על שלש ספינות מלאות על נהר אמשטעל לטחנם ולכתשם בריחים לעשות טהם נייר חדש זה שנים הרבה כאשר הבטיחני מזכיר הקהלה בהיותי שם בשנת תרמ"ז. וכמקרה הכתבים הקדמונים בקהלה המהודרה והנושנה הזאת כן קרה לזכרונות עמנו בכל מקומות פזורינו ובכל עת אשר התחילו לכתוב פנקס חדש הן בעניני הקהלה או בדברי החברות דנו את הישן נושן לגניזה עד אשר נשכח כמת מלב או נאבד או נגנב. וטובים היו הנגנבים שהם באו לבית עקד ספרים או לאספת מאספים מאלה המונחים בקרן זוית טרף לשני העכברים ועכביש התולתם ולא נזכרו ולא נפקדו ולא עלו על לב אנוש. כליטה תכסה פנינו בזכרנו את הנחלה הטובה אשר נחלונו אבותינו ספרי הזכרת הנשמות הנקראים בגלילות אישכנז בשם מעמארביכער כי לוא היו לפנינו נאספים ונשמרים מעת הוסדם כי אז היו לנו בית מועד לכל חי זכרונות ימי עמנו אשר מאליהם יקרא דור דור ודורשיו דור דוד והכמיו דור דור ומנהיגיו. אבל בכל עת אשר תמו לכתוב בספר כזה והחלו לחקות על ספר חדש מאפס מקום פנוי בישן הוציאו הישן מפני החדש והמתים אשר מתו כבר מתו עוד הפעם באבדן זכרם ובכליון שמם והיו כלא היו. ואם חטאו אלה אשר אבדו את אוצרותינו בנפשותם ובנפשות דורות עולמים במעלם בעצלות ובהתרשלות וברפיון ידים עוד הרעו אחרים באבדם בידים את פליטי דודות הקדמונים ומי לא ידע כמו אלה ששערוריה נעשה בישראל בהכותם את

מצבותם מימי קדם לבקיעים והפכו פניהם לגדור בהם פרצי החומות וחסו על כסף טעם הנדרש לבדק ההריסות ולא חמלו על זכרון הקדושים אשר בארץ המה. אוי לעינים שכך רואות כי לא תמה עוד ההפכה בארץ ולא די לנו להצטער על הראשונות ועוד ידו של שר המשחית נטויה לגדע את קרננו ולשים שמות בארץ להחריב את שכיות חמדתנו ופליטת קדמוניותינו, נפשי עלי תאבל בזכרי כי זה ארבע שנים החריבו ושוו פני בית עלמין אחד מן היותר נושנים ומצבות קדש אשר לא הָכו לרסיסים ונבקעו לבקיעים היו מנופצות כאבני גיר זעיר שם זעיר שם ועוד יתפארו ויתימרו ראשי העדה על הגדולות אשר פעלו בימיהם, הם! כי לא להזכיר. —

לוא חכמו בני עמנו כי אז השכילו זאת וגם יבינו לאחריתם וילמדו לעשות כתבנית העמים אשר סביבותיהם כמנהגים המתוקנים אשר בהם. הלא אין ארץ ואין קריה גדולה אשר לא יקבצו בה אנשים חכמי לב ויודעי בינה לעתים להציל ממלתעות הנשיה כל הנמצא, ולהעמיק שאלה בזמנים אשר חלפו ועברו וליסד חברות דורשי דברי הימים אשר כל חפצם ומגמתם לאסוף אספה כל הקורות אותם מדינה ומדינה ככתביה וספריה וכל רשמי קדמוניותיה הנכרים ועיר ועיר על פי דתיה וחקיה מנהגיה וענינה. אחינו בית ישראל, התעוררו גם אתם מתרדמת העצלות ואל תתמהמהו עוד כי כבר בא כמהלך רישנו ומחסורנו ולשוננו בצמא נשתה אם נחפש ונדרוש למצוא מים חיים היוצאים מן הקדש לרוות את נפשנו אשר גרסה לתאוה לדעת קורות עמנו ודברי ימיו ותולדות גדוליו וחכמיו. עושו גושו חושו ואמרו למלאך המשחית הרף את ידך ואל נתן עוד את נחלתנו לשמה והיו עינינו פקוחות על כל הנשאר לנו לברכה מדורות הקודמים למען לא נגרע מאחינו הבונים חרבותיהם והגודרים את פרצית הריסותיהם ויערה גם עלינו רוח מטרום יחיו מתינו ובמקום החשך שם יהיה אור נגהות כנכון היום.

בכל ארצות התבל אשר לא אטמו אזן לקול ההשכלה והחכמות תפקיד המטשלה פקידים לשמור ולנצור כל הציונים והמצבות וכל הבנינים הנושנים העומדים על תלם והנחרבים וכל איש אשר ימעול מעל בזדון לחבל או להחריב שרידי קדם האלה יאשם למלכו ולדתו וכעמת שיעלה לאום על סלם השלטות וההתפתחות כן תרבה בקרבו אהבתו לזכרונות אבותיו ושמירתם. ועל כן תקותי חזקה כי גם בקרב אחינו בני ישראל הנגאלים מצרה ומצוקה תפרח ותנץ ותעשה פרי החמלה על שארית דורות שעברו כי לא דבר רק הוא ממנו לפחת רוח חיים בעצמות היבשות ולהוציא את דברי ימי אבותינו הודנו והדרנו לעיני העמים מאפלה לאורה ומשעבוד לגאלה. „אל תהי בז לכל דבר!“ אמתת המאמר הזה יגלה לעינינו בכל מקום, אבל אין לך ענין שיראה את צדקו ותקפו יותר מחכמת תולדות עמנו כי שם נודע נאמנה איך תהיה אבן מאסו הבונים לראש פנה וכחלאי השרשרת כן ידבקו ויעזרו זה את זה החדשות והנצורות הנפזרות זעיר שם זעיר שם. ואל יאמר האומר כי כבר עברה זמנה של הקריאה הזאת, וכי לפני כמה מאות שנים היה לנו לצבור ולאסוף בעוד אשר נמצאו חפצים נדרשים כאלה למכביר וכי כבר נבעו מצפונינו ונחמסו מחמדינו וכל יגיע כפים יהיה אך להבל ולריק והמציאות לא ישוו עוד בנזק הזמן והחפוש, אין זאת! כמו שאין לך אדם בישראל שאין לו גואלים

כך לא תמצא קהלה—ובפרט בין הישנות—אשר אין שם דבר אשר כדאי הוא שיחוסו עליו וישמרוהו לטוב לנו ולתועלת דורשי חכמת ישורון.—ולמען הראות לעיני הקוראים הענינים הנחוצים לנו והבארות אשר מהן נשאבה מים חיים להשקות את העדרים צאן קדשים אציג הנה את שמות הקדמוניות אשר תמצאנה כלן או רבן או אחת מהן בכל קהלה וקהלה ואולי יעורו אנשים אשר לא שתו אליהן את לבם עדנה משנתם וידעו ויכירו כי מקור ברכה במגורם ובאהלם אשר נטל עליהם להצילו מאבדן ולשמרו מזכרת נצח למען יעמוד דור דורים ויתן את מימיו מים נאמנים.

א) בראש קדמוניות דברי ימי יהודה יעמדו ספרי הקהלות ופנקסאות הועדים והמדינות אשר יכילו בקרבם פרטי כל הקורות את המדינה והעדה אשר נכתבו בקרבה ומי יתן ונזכה במהרה יוצאים לאור ספרי קהל פוזנא פ"פ דמין וקראקא למען הזכיר את הראשים שבהן כליל בהדרם בלי מגרעת וכל כותבי דברי ימי הקהלות האלה ורבניהם שאבו ממקור לא אכזב הזה וגלו לנו ספונות וטמונות אשר לא נודעו מטקום אחר וראות פניהם לא פללנו.

ב) ואחריהם בתור המעלה יבאו ספרי החברה קדישא אשר גם הם יגלו לנו דברי ימי הקהלות גדוליהן ונכבדיהן ומצבן הרוחני והחומרי.

ג) אבל גם ספרי שאר החברות כדאים הם שישמרו ויעמדו דור דורים עם פתשגן תקנותיהן כאשר יצאו מתחת יד מתקניהן בחתימת ידיהם אשר מהן נכיר דור דור ופרנסיו.

ד) פקידי המשלה דפטראות המלכים והנסיכים כתבי חרות ורשיונות וקיומים וכל הנשאר ממרוצת המכתבים בין הקהלות והפקידים כי גם בהם נמצא לפעמים רושם מכל הרפתקאות דעדו עליה.

ה) דברי שכיב מרע המסורים והנתונים, ענייני קרן קימת, צואות לטובת הקהלה והחברות כאשר יצאו מיד בעליהן המיסדים.

ו) וככה נמצאו גם בבתי הכנסיות קדמוניות נכבדות ויקרות ובראשן הסדורים והמחזורים וקונטרסי תפלות וספרי ההפטרות כתבי יד אשר נרשמו בהם לפעמים מידי בעליהם או כותביהם דברים אשר רב טוב צפון בקרבם לדורשי רשומות יודעי בינה לעתים.

ז) סליחות לימים אשר נקבעו לדורות להיות בהם נזכרים מעשי נסים או קורות נוראות אשר אירעו בקהלות וגם פזמונים ותשבחות ותפלות אשר נוסדו לזכר עולם.

ח) קונטרסי הזכרת נשמות הנודעים בשם מעמארביכער וכבר נודע לחוקרים כמה הועילו הספרים האלה אשר יספרו לנו לפעמים דברי ימי גדולים מנהיגים וקדושים שוכני עפר והם מקור ראשי לדברי ימי עמנו בכל ארצות פזוריהם וכבר התחילו רבים וכן שלמים להוציא התעלומות האלה להגדיל חכמת ישראל ולהאדירה.

ט) כתיבת הכותל והכיפה ובשאר מקומות בבתי כנסיות הלא יתנו עדיהם על ימי הקהלות וזמן הוסדן וחייהן.

י) שמות הנודבים אשר יצאו חרותים ונרקמים ונחקקים על לוח הפרוכות והמעילים והטסים והידות ועצי החיים והכתרים והגביעות וכל כלי הקדש.

יא) ומי יתן ויהיו עיני עדתנו פקוחות בשקידה יתירה על שדי הקברות אשר בתוכינו ולא יתנו למשחית לבא אל בתי חייהם לנגוף ויגדרו פרצות ויבדקו ההריסות וירפאו שברי מצבות־הם ויישתדלו להעתיק כל שם ושם היוצא מפורש מפי הציונים האלה, כי כל הקורא כתב שעל גבי הקבר ואינו מעתיקו מרבה שכחה בעולם (רמז לדברי חז"ל הוריות י"ג:).

יב) וגם רשימות המתים וספרי הנקברים אשר נמצאו באיזה קהלות יסייע, לפעמים בידי עושי מלאכת דברי היטים כי האבנים נשקעו בקרקע או נחרבו באורך הזמן ושם המת ויום מיתתו נחקקים בספר ויקימו את נחלת זכרו.

יג) אבל לא לבד ראשי הקהלות וגבאי החברות כי אם גם יחידי סגולה יפקחו עיניהם ולא יניחו מטמוניהם ילדי הרוח מונחים בקרן זוית מאכל לעש ולסס נארגים בין קורי עכביש עד אשר יאבדו ולא יצלחו עוד לכל. מי יאמין לשמועתנו אם נאמר כי יש עוד ביד כמה וכמה משפחות הגונות בישראל מגלות אשר נכתבו בימי אבותיהם לזכרון קורותיהם ומי ידע כמה נשרפו וכמה נאבדו ביד אשר הכילו נצורות וחדשות כמגלת האי"ה ומגלת ר' מאיר מברודא ומגלת קוריאל ומגלת פורי הקלעים בפראג ודומיהן.

יד) וגם קונטרסי הנמולים יועילו לפעמים הרבה ויגלו שמות אנשים ופרטי דברים מזמנים וממקומות אשר ערפל חתולתם ועלטה תשכון עליהם וביטינו אלה הגדיל בעל "המסדרונה" לעשות בהוציאו לאור "ספר הברית" אשר יפרש אור חדש על קהלת האי קאנדיא ואפרין נמטיה להרב דר. אויערבאך בעיר האלברשטט אשר הטיב עמדי בערכו לפני את פנקס הנמולים מעיר אלטונא מניסן תל"ח עד ניסן תק"ט משני מוהלים ממשפחת העקשר הנודעה הנמצא סמוך וצרוף לס' "צמח דוד" הנדפס (פ"פ דמיין הנ"כ).

טו) כמה קלפים ניירים וחבילות חבילות אגרות דברי תורה ושלום ואחוה ורעות נפזרו ואין דורש ואין מבקש אותם ובפרט בזמננו כי נתמעטו הלבבות וחכמת נבונינו בעלי אבהן ובעלי אומין בין בעלי בתים בקהלתנו אתם תמות ובניהם והבאים אחריהם לא יבינו לקרוא עברית ותהי נחלת אבותיהם בידיהם כספר החתום משא לעיפה ויעבידו עליה מטאטא השמד וכמה כתבים יקרי הערך נדונים לשרפה ואין מציל אותם מידי משרפיהם.

אבל מה לי למנות ולספור עוד אמו כי הוכלא איזול ואחשב ולמה אפרט יותר ואני לא למעוטי קא אתינא כי אם לכלול כל האודים המוצלים מן האש ושוט שוטף הכליון ולקרא לכל בית ישראל: אנא חמול נא חוסה נא על שארית הנמצאה ולא יהיו מחמדינו עוד כאבני גיר המנופצות והרחמנים בני הרחמנים יפארו ויעריצו ויקדישו את זכרונות אבותיהם ולא יזדון עוד להוסיף חטא על פשע.

ולהראות לעיני הקורא כי לא כרודף רוח וכאוסף הבלים בחפניו דברתי עד הנה וכי כביר תמצא יד כל דורש בלב תמים ובנפש חפצה בכל מקום אשר ישלח את ידו שמה, אמרתי אוציאה לאור את אשר לקטתי ואשר הרימותי תרומה מכל אשר החלותי לצבור ולאסוף וילמד כתים מן דמפורש, ישוטטו רבים ותרבה הדעת ויביאו גם הם מן הבא לידם אשר לא נודע עדנה והיה ברצות ד' את דרכי אוסיף לדלות פניני קדמוניותינו מים הנשיה כי יותר מאשר כתבתי לפניכם נמצא באמתחתי.

I.

העתקות מפנקס ק״ק אייזנשטט

הפנינים היקרים אשר אני נותן לפניך, הקורא, בראש ילקוטי המה מלוקטים מפנקס ק״ק אייזנשטט במדינת הגר אשר רוב יושביה הקצינים נתישבו במהומות ובמלחמות אשר נודעו בשם גזרת הקורוצים בעיר מלוכה ווינא כי האחוה והרעות בין שתי הקהלות האלה היתה חזקה עד מאד וכמקרה האחת כן מקרה השנית כי שתיהם גורשו בשנת ת״ל ואחת לאחת זכו היהודים להאחז בהן מחדש וכמעט נחשבו לקהלה אחת. וכן יאמר ר׳ אברהם בן לוי קונקי, משולח ארץ ישראל בלכתו לשוט בארץ, בספרו „אבק סופרים״ בהקדמתו: ומדינת אונגארן ועיר ווינה קמ״ר (קריה מלך רב) ראש אומות עם ק״ק איזן שטאט המהוללה. ויותר הדברים האלה יתנו עדיהם על קורות קהלת א״ש בימי עניה ומרודיה והתיסדה על מבונה בשלום עוד יָראו כבראי מוצק את נפשות שני צנתרות הזהב הגאונים הדבקים כאחים נאהבים ונעימים הלא המה ר׳ שמשון ווערטהיים אשר מקום תחנותו בווינא הבירה ור׳ מאיר בר׳ יצחק הנידע בשם מהר״ם א״ש כי קהלת א״ש אשר הושיבה על תלה זכתה לראותו בקרבו ולקראו עַל עד אשר נקרא שמו כשמה וזכרה לא יסוף בעוד שישארו מעריצים ומפארים את שם הגאון החסיד הזה על פני הארץ, ומי יתן ונזכה מהרה את פנקס ק״ק א״ש יוצא לאור כליל בהדרו כי כאשר יראה הקורא מהגרנרים האלה המכילים בקרבם את קורות הקהלה ושבנותיה הקרובות האלה הנודעות בשם שבע קהלות משנה תס״ח עד שנת תפ״ו רב טוב צפון בקרב הספר הנכבד הזה אשר כלו אומר כבוד לקהלתו ולמיסדיה אשר כתבו דברי ימיהם על ספר למען יעמדו דור דורים. והיה כאשר יפתחו לפנינו שערי הספר הנ״ל הנעולים עד עתה כי אז יזהירו לפנינו מדותיו התרומיות של מהר״ם א״ש בעצם תקפן וגבורתן כעצם השמים לטהר ונזכה לאורו אור גדול ליהודים אשר רוב חכמתו ורוח בינתו ותם דרכו וחסידתו הרימוהו על רב אחיו ובני דורו ויזרח ויצץ בתור אדם המעלה עד בלי ירח. ואפרין נמטיה להחכם ר׳ פייש בלוי איש שטוהלווייסענבורג אשר טרח בעדי בטלאכת ההעתקה מכ״י הפנקס הנ״ל וסייעני בזה בספרי על ר׳ שמשון וו״ה סיוע שיש בו ממש.

ואני לא באתי לפרש את הדברים ולהכביר מלין על כל שם ושם היוצא מפורש מפי הכתבים האלה כי לא רציתי כי אם לגלות מקור נאמן לחוקרינו דורשי העתים. ורק על שני אנשים מצוינים בדורם מפורסמים ביחוסם ובעשרם אביעה אומר למען ימהר הקורא להבין הפסק הנסמן בסי׳ ב׳ והם: ר׳ אברהם הלוי שפיץ ור׳ וואלף יפה. רב גדלו ועוצם תקפו של ר׳ אברהם ה״ה כתובים על חמצבה אשר הקימו למראשותיו בקברו בעיר ווינא סי׳ שע״ו ושם נודע נאמנה שנולד ביום כ״ה אדר תט״ז לפ״ק בק״ק שפיץ במדינת איסטרייך התחתונה ונפטר בשיבה טובה בשנת פ״ה לימי חייו ביום ב׳ ר״ח אייר תק״א והוא היה מן השתדלנים והמטיבים לכל עמם באותו דור ופדה שבוים ממאודו והזיל מכספו לבנין בית

הכנסת בק"ק א"ש והוא היה אחיו הגדול של הרב הנודע ר' נפתלי הירש שפיין רעבין אשר היה רב בקהלות מעהרן דיין בנ"ש ובסוף ימיו אב"ד דק"ק ווירמייזא מחבר ס' "טלא רצון" אשר נדפס על הוצאות ר' אברהם הנ"ל ועוד חזון למועד לכתוב את תולדותיו אשר דבריה ופרטיה צבורים וגם ערוכים אתי. ור' אברהם בר' משה אחר בעל זרע אברהם על המדרש רבה היה מחותנו של ר' אברהם שפיין אשר איתן מושבו בווינא אחרי אשר נאחז זמן מה בקהלת א"ש ואולי הלך גם הוא בשנת ת"ג לימי חייו כבר חיובא בגולה אשר הגלתה בשנת ת"ל כי הגזרה נגזרה גם על קהלת שפיין מקום תחנותו של אביו ר' משה וגם ר' וואלף פרנס ומנהיג ושתדלן יתקרי על מצבת אלמנתו הנפטרת בשנת תק"ו ונקברת בווינא סי' שצ"ה והוא היה מהמשפחה הקדומה והמיוחסת בישראל הנקראת בשם מרגליות־יפה־שלעזינגער, וא"ה עוד אאריך למעניתי על בית אבותיו בספרי על אלו הן הגולין טווינא הבירה. הן אלה קצות דרכי האנשים המפיארים האלה אשר הגישו עצומותיהם לפני הב"ד הגדול אשר ר"ש וו"ה היה עומד בראשו.

א.

באשר האב"ד אמ"ו הגאון הרב המדינה מוה"ר שמשון וועהטהיימער נ"י, בערסי' בחולו המרגיל רגלים לדבר ולא רצה לדון יחידי כדרכו כל הימים וברצונו צירף קירב אותנו ח"ט אליו הביאנו החדרה והנה קרבו לפנינו משפטן ה"ה האלוף התורני מוה"ר יהודא ליב במהו"ר ביוך והאלוף הר' מענדיל בה"ר יהודא ליב והנעלה ה"ר אהרן בה"ר יעקב תושבי ק"ק א"ש ובידם כח והרשאה מן כל בני הקהלה היושבים שמה ק"ק א"ש לירד ולדון עם האלופים הקצינים ה"ה האלוף הקצין הר' וואלף יפה, הקצין הר' אברהם שפיין והאלוף הר' עזריאל ברילין במוה"ר יצחק ז"ל [1]) הדרים לע"ע פה ווינא ומשפט אחד יהי' לכלם את אשר ישנו פה ואת אשר איננו פה לפי שעה והמה שארי ב"ב מתושבי ק"ק א"ש המפוזרים הנה והנה ודרים לעת הזאת בעיר ניישטאט והאריכו בטענותם שלוחי וב"ב של הקהלה הנ"ל באשר שאיזה שנים העברו נתפרדה החבילה ונתפזרו בני הקהלה מכח רעש המלחמה אשר היא בארץ עד שכל אחד פלט לנפשו עד שלא נשאר עוד שום דורש ומבקש את העיר להסתפח בנחלת ה' זו מקדש מעט ולהקדושים אשר בארץ המה אשר ממש הי' שכי־חא הזיקא ובית מיחוש להיות שמה וזרים יבואו חו מקדשה ואף בהיותם בארץ אויביהם לא מאסם אותם ב"ה ונתן להם שארית בארץ שנתישבו שם הנותרים בעם אשר ברחו ואשר חזרו ממערכי המלחמה של רשעות ויתלקטו אליהם אנשים לקוטי בתר לקוטי ועמדו בפרץ לגדור את אשר פרצו פריצי האויבים ברחובות ולכל דבר שבקדושה כמו ב"ה ומקוה טים וכל כיוצא בזה ובבזה אשר שלחו ידם והושיבו שומרים וצופים אשר מרחוק יביטו מכח סכנת באשר מחוץ תשכל חרב ומחדרים אימה וגם נתנו כפי מה שהיה לצורך ליתן להשרורה שלהם עפ"י הסדר הקודם את הראוי ליתן תמידין כסדרן כאשר היו

[1]) עי' מה שכתבתי על מפתח ברילין נספרי על ר' שמעון ווי"ס נד ע"ס ומנכתו על ר' עזריאל נר' מיעיק הלח היח מכוחה על לוח המנכות בל בית עלמין היסן בעיר ווינא סי' בע"ד והוא היה גיסו בל הקצין המסורסם ר' מ"ק מנגסטיין עי' שם סי' תל"ג.

יושבים האחים יחד בישיבה אחת שקט ושאנן בשנים הקודמות עד שכל ההוצאות הקהלה מוטל עליהם עד לא יוכלו שאת ולעמוד באלו הכבדות ובקשו כאשר המשא הקשה לאחד נוח לשנים באמרם שהקצינים הנ"ל בצירוף שארי יחידי סגולה הנ"ל העומדים חוצה המה רוב בנין וגבוהים ומעולים שבסכום ולא נתנו משך שנים העברו עד הנה שום סיוע כאשר היה מאז להקל מעליהם עול המדהבה המוטל עליהם רק כל אחד עושה בשלו עד מקום שידו מגעת זה פונה לחרמו וזה בונה לביתו וחי אחיך עמך כתיב הקם תקים עמו באשר שכל בני הקהלה משותפים זה לזה ע"כ יעשו כפי השגת ידם מיד ליד — והאלופים הקצינים הנ"ל השיבו להם באשר שהמדינה הזאת היא משובשת בגייסות והמלחמה עדיין הולכת וגוברת עד שכמה פעמים התרו בהנותרים יושבי ק"ק א"ש שלא ישובו אל מקומם הראשון והמה כדי ח"ו לחוב בעצמם כמו שהפיל עצמו לגייסת והיכא דשכיחא הזיקא שאני באשר המורדים נטושים על פני הארץ ונותנים עיניהם יותר על היהודים ויש לחוש ח"ו לתקלות רבים לא לימא [1]) באשר שיש להם ממי ללמוד את אשר הגיעו להם באיזה שנים העברו עד שבדוחק הצילו את נפשם ממית ואת רגלם מדחי ויותר טוב היה להם אם לא היה שמה שום בר ישראל כי על ידי זה המה לדמם יארבו לנפשותם ואליהם נשאו את נפשם לפשוט ידם בגזל וחמס מטה רשע.— זאת ועוד אחרת באשר שמנהנם היה מקדמת דנא שם בהקהלה שכל יחיד ויחיד שיש לו בית שמה נותן מס הקציב לו מהשררה יר"ה מביתו בפני עצמו ובנתינה ההיא לא היה להם שום חבור או שותפות על חברו. אמנם שארי הוצאות והנתינות הקהלה המה מעוטין ואם יתנו הדרים בעיר הזאת מן בשר ויין וכיוצא בזה דבר קצוב להקהל כאשר הי' בשנים העברו ואז יהיו ההכנסות הללו מספיקין כמעט כל שארי הוצאות ולא יהיו עוד צריכין שום גביה וכפיה מחמת ערך וסכום מן שארי ב"ב.—ועוד טענו האלופים הקצינים הנ"ל באשר שכל המו"מ מה שהיה מקדם לכל בני הקהלה הוא לעת היה להם לבד נתנה הארץ ואין לזרים חלק אתם א"כ מן הראוי שגם המה על הפקודי המנין יעמדו להחיות להם לפליטה גדולה לתת להם שארית בארץ וכל איש על מקומו יבא בשלום אזי כים אחד יהיה לכלם שוין לטובה. והנה האלופים לשולחי קהל השיבו להם נגד טענותם האלה והאריכו בטענתם מענה מול מענה.—

ובאשר אנחנו ב"ד ח"מ שמענו את כל היוצא מפיחם ומפי כתבם אשר היה בידם והזדקקנו לדבריהם לדין וזה אשר יצא מאתנו ע"פ דין ודת תורתינו ולפי ראות שעה מה שהשעה צריכה לכך גם למגדר מלתא ופרצות לבני עמנו באשר שכל הקהלות בארץ הגר כלם בגילה ומטולטלים בגולה אחר גולה עד שיש לחוש ח"ו שלא ישובו בנים הנותרים מן המחנה לגבולם ומכח שנתישבו אנשי הק"ק א"ש הנ"ל שהיא מטרפולין של הדוכס יר"ה והיא עקר והאחרים כלם טפלים אליהם סמוך ונראה אלינו עין בעין שכל תקומם ומעמדם היה בעת ישיבתן על אדמתן יושבי בטח בוטחים במעמד אנשי ק"ק הנ"ל ומש"כ בחורבנא יהיו כלם נגררים אחריהם ירוצו להמליץ בעדם אצל הדוכס יר"ה ומושלים אשר אתו ועי"ז

[1]) רמז למה שאמרו חז"ל: רבים שהו לימא רבים ישהו לא לימא.

יהיה תקומה לכל בני המדינה וא״כ למזל יפה ברחו וחזרו מפני תיקון עולם. ויהי רצון שלא יהיה מחריד מבהיל משטין ומקטרג פ״ץ וצוחה ברחובותיה וה׳ אתם בכן כל התושבים בעלי בתים היושבים בראשונה שם ק״ק א״ש שהיו בעיר והם כאנשי העיר ולהם חזקת הקהלה קודם שנתפרדו איש מעל אחיו ובטרם תבא עליהם צר ואויב והערב רב אשר עלה אתם להרס מעמד ומצב הקהלה המה מחויבים ליתן לכל הוצאות הק״ק א״ש כפי ערכו דהיינו לכל הוצאות דנהיגי ולהוצאות ניתנו גם כיוצא באלו קודם המלחמה ורעש הנ״ל אף גם הוצאות שומרי העיר ונטורי קרתא מחויבים כל אנשי הק״ק אשר ישנו שם ואשר איננו שם לפי שעה ליתן איש כפי ערכו חוץ מי שלא היה עדיין שמה שנים עשר חדש ולא בא לישוב בחזקת אנשי הקהלה מעולם ולא נתן דעתו לחזור ולהיות כאנשי העיר המה פטורים אכן אם יבא עת וזמן שהקהלה יהיה בתקפה וירצה ליישב שמה אין לו שום חזקת ישוב בהק״ק אם לא בהסכמת בני הקהלה כנהוג וכזר יחשב חוץ לזמן וחוץ למקומו (ומי גר אתך וגו׳?) [1] ומעתה היושבים שמה ק״ק א״ש מחויבים לעשות ולתקן הכנסות כמו מן בשר ויין וכיוצא בזה כאשר היה קודם המלחמה ומאותו ההכנסה יקחו כפי מה שהוא להוצאות הקהלה ואת העודף את אשר לא תשיג ולא יחזיק יוגבה לפי ערך ראשי בית כאשר היה הורם ואשר הונף מקדם. — ויהי כח ביד יחידי סגולה העומדים לק״ק חוצה באם ירצו כל אחד ואחד ליישב [2] ועל מקומו איזה ב״ב הולך תמים ויראת ה׳ על פניו לדור שמה ואותו מאן דהוא יתעסק בכל מו״מ כאשר התושבים ק״ק א״ש וכאחד משארי העם אשר בתוכו באופן שלא יהיה לו חזקת ישוב הקהלה אחר שקיטת המלחמה רק עתה לפי שעה עד שישובו בנים לגבולם המה הקצינים והב״ב אשר הרה נסו בעצמם למקומם הראשון ואם לא ירצו היחידי סגולה הנ״ל העומדים בחוצה ליישב שמה אחרים במקומן אזי יוגבה כל הוצאות הקהלה חציים ע״פ גלגול וחציים ע״פ הסכום עד שיוחזרו לאיתנם הראשון ואז יהיה התקנה כמקדם שליש גלגול ושני שלישים סכום ואיש על מקומו יבא בשלום.—

ובפירוש יצא מאתנו שכל שארי ההוצאות אשר יצטרכו בני הקהלה היושבים שם שלא כסדרן הן רב או מעט הן מראשי גייסות של אדונינו הקיסר יר״ה חרב של שלום אשר תעבור עליהם והן מראשי גייסות של המורדים הן בדרך עלילות ושקרים או גזל וחמס או שיבאו ח״ו לכלל שבי דכולא איתנהו ביה יהיה מה שיהיה מכל מה שהפה יוכל לדבר אינם מהויבים אותן יחידים הדרים חוץ לקהלה הנ״ל לשלם דרך חיוב אף פרוטה אחת כי על מנת כן התרו בהם היחידים עתה בפנינו לאמר: כל איש הירא והרך הלבב ילך ולא ישוב שמה עד עת השלום וכך היו נקיי הדעת עושין לבלתי יהיו ח״ו חייהם תלוי בדעת אחרים בדבר הזה לבוא במצור ובמצוק ולנוס תמיד מקול עלה נדף אף בלי רודף מה שיש לחוש לכל זה שמה ק״ק א״ש לפי שעה באשר בחוץ תשכל חרב ומחדרים אימה העת

---

[1] ע״ל: ומי גר אתך עליך יפול כדברי ישעיה הנביא (נ״ד ט״ו) ור״ל שנטל על כל איש אשר יגור בא״ש ליטא עול המסים ככל בני הקהלה.

[2] המעתיק הניח מקום חלק ואולי כתוב שם בחריקאתו.

אשר יושב בתוכה ומאן דקפיד קפדינן בהדי הוצא לקי כרבא [1]) — והנה באשר שאי אפשר להיות בירה בלא מנהיג ולא תהיה עדת ה' כצאן אשר אין להם רועה היצץ [ל"ל הציץ] עליהם בעל הבירה הוא אמ"ו אב"ד ורב המדינה הגאון מהו"ר שמשון נ"י לראות את הנולד ולפתוח בכבוד המקום ונתן את ידו יד כותבת במתייבתא דעת הבריות ודעת המקום שכל מי ומי אשר היא מבני הקהלה ורוצה בקיומו ולהחזיק בחזקת ישוב הקהלה ק"ק א"ש יעלה ויבא להתראות פנים אל פנים קודם חמשה עשר באב הבע"ל תס"ח לשם עיר באדן דרך ממוצע ושם יעשו ערכה על כל בני הקהלה כנהוג וראוי וגם לברר ולהתמנות מנהיגי הקהלה אשר יצאו ואשר יביאו לפניהם להיות עוסקים בצרכי צבור באמונה וגם ליתן את פני העיר בכל מה שיצטרך לתקן לטובה אמנם אותו הגבי' אשר כבר הערכו מקרוב ועד עתה ע"י חמשה שמאים בשבועה היא בתוקפו לבל יפול דבר ארצה וכל אחד מחויב ליתן כפי אותו הערכה ולא יחשבו עם האנשים האלה כי באמונה הם עושים. כל זה יצא מאתנו ב"ד לצורך שעה לגדור פרצות ישראל והנה אחד המיוחד ה"ה אדונינו מ"ו האב"ד והרב המדינה הגאון מוה"ר שמשון נ"י קציר ורמי' בערסא בחולי אסא ורגליו כפות [2]) וידיו רפות מלבוא בעצמו ע"ה בכן החזיק אותנו בי תרי להיות כידו נאמרה לכתוב והן הן הדברים הנאמרים מפיו אנו חיין וקיימין דין קיומו כאלו הוא בעצמו בא ע"ה.—

היום יום ב' י"ד תמוז דהאי שתא תס"ח לפ"ק בעיר מלוכה ווינא. —

נאם מאיר בה"ר יצחק ז"ל חונה בק"ק פרוסטיץ ויושב באהל בית המדרש של אדוני מ"ו הגאון המפורסם מוהר"ש פה ווינא.—

ונאם אלכסנדר במהו"ר מנחם מענדל הלוי ז"ל מפרוסטיץ ויושב באהל של תורה בב"ה הגדול של אמ"ו הגאון מוהר"ש נ"י [3]).

ב.

העתקה מגוף הפסק ב"ד מה שנעשה בין אלופי קציני מנהיגי קהלה קדושה אייזענשטאדט ובין אלופי קצינים בוויען שהי' לפנים תושבי ק"ק א"ש בשנת תע"ה לפ"ק בק"ק וויען.

כבוד האלופים מנהיגי הקהלה ק"ק א"ש הן היום הקריבו את משפטן לפני כבוד אמ"ו הגאון הרב מדינה מו"ה שמשון נ"י לדבר משפט עם כבוד הקצינים שהיו לפנים תושבי הקהלה הנ"ל ומפני חרב מלחמה נדדו ממקומם והתישבו פה ווינא ובמשך הזמן נתישבה הקהלה אשר גם שאר אנשים מלטו על נפשם וחזרו ונתישבו ובמשך הזמן הוכרחו בני הקהלה להוציא הוצאות כסדרן ושלא כסדרן בכן בקשו לתבוע מן הקצינים שיפרעו חלק המגיע עליהם לסייע בפדיון הקהלה

---

[1]) עי' בבא קמא (ל"ב ע"א).

[2]) ע"פ מה שאמרו בענין אחר סכה (ל"ב ע"א) על כפות המרים הפכו בכאן לשון כפות רגלים.

[3]) עי' מה שכתבתי על בית דינו של ר' שמשון וו"ה בספרי הנ"ל (לד נ"ה וס"ה).

ליתן כ״א כסף ערכו כאלו התיישבו גם המה שם תוך הקהלה. ואמ״ו נ״י מתוך שרמי בערסי׳ בח לא אסא לא הי׳ יכול להזדקדק להוציא משפטן לאור פניו ילכו בכן יצא מפי הגאון נ״י לברר אותנו אנהנו ח״מ שלפנינו יצא משפטם לאור. בכן התעצמו בדין ה״ה הראש ר׳ דוד ר״ה וה״ה המופלא מו״ה ליב סג״ל וה״ה הר׳ אהרן נ״י והר׳ קאפל שפיץ והר׳ ליזר כ״ץ ובידם כח והרשאה מכל בני הקהלה שנתנו להם כח והרשאה לאשתעי דינא עם כבוד הקצינים הנ״ל ולפנינו עמדו למשפט הקצין הר׳ אברהם שפיץ והקצין הר׳ וואלף יפה יצ״ו והעריכו בטעניתם [1] וזה יצא ראשונה בראש טענו שהי׳ מוכרחים להוציא סך חמשים זהו׳ להכניסם לעיר ק״ק הנ״ל חזור לאיתן מושבם באשר שלא רצו להכניסם עד שפייסו בממון הנ״ל. והקצינים הנ״ל השיבו לאשר שכבר ה[ו]תרו בהם לפני רעש מלחמה שכן הוא מן הראוי שלא יכניסו עצמם למקום סכנה וכל אשר לא ישגיח על התראה זו וישא (נ״ל ויסע) תוך הקהלה אזי אין להם שום דביקות וחיבור, ואם ח״ו יארע להם איזה תקלה או איזה היזק דבר ממון ידעו שמכיסם יוציאו. בכן זאת אשר מצינו ויצא מפנינו באשר שכבר יצא פס״ד ביניהם בדבר זה ונפסק מאחר שה[ו]תרו בהם התראה הנ״ל אין על הקצינים הדרים חוצה לה שום הוצאות רק מאותן הוצאות שהי׳ הנהוג מקדמת דנא ולא מחמת רעש מלחמה מצינו ראינו שאותן החמשים זהו׳ הי׳ ג״כ תועלת לאותן הקצינים שהי׳ חוץ לקהלה מחמת טעם הכמוס עמנו לפי אומד דעתינו יצא שהקצינים הדרים [חוצה] מחויבים לסייע בחצי סך העולה חמשה ועשרים זהו׳ ע״פ ערך המגיע עליהם לפי סכום וכאשר יתבאר למטה. וע״ד אשר טענו מנהיגי ק״ק הנ״ל שהוציאו מאה וחמשים זהו שהוכרחו ליתן לקומנדנט א׳ ועוד שלשה מאות זהו׳ לשארי קומנדנטין שהיו שם פסקנו שאין שום דין ודברים על הקצינים בזה מאחר שהתרו בהם כנ״ל. — וע״ד אשר טענו מנהיגי ק״ק הנ״ל שהוציאו מאה וחמשים זהו׳ בשביל הוצאות לשומרי העיר עצים ונרות ואבק שריפה ולפי ראות עינינו הי׳ ג״כ לב״ב הדרים חוצה שמירה מעולה על בתיהם שלא יחריבו, ע״כ יצא מאתנו שהקצינים יתנו לבני הקהלה כסף ערכם חצי הסך דהיינו לחמשה ושבעים זהו׳. וע״ד שטענו שהוכרחו ליתן חמשה ושבעים זהו׳ לקומנדנט שלא יהרס גגותיהן מצינו שמחויבים הקצינים ליתן ערכם לאותו הסך. וע״ז שתבעו שהוציאו שלש מאות ושמונים זהו׳ מחמת בנין בית הכנסת ומחמת חומת בית עלמין ובית המקוה וחומה המפסקת ושני (אולי נ״ל לשנים) וגם מאה זהו׳ להדוכס יר״ה בשביל המנדור [2] וע״ה זהו׳ לאלמנת ר׳ דוד שמש ז״ל וגם ע׳ זהו׳ מחמת היזק של מלח. ע״ד נ״ה זהובים לפאסטרייטער וגם מסים מבית עלמין על י״ב שנים עולה ערך מאה ושמונים זהו׳ וגם מסים מן בית המטבחים מאתים וארבע וששים זהו׳ וגם עקסקוציאן הוצאות שלוחים ושחדים העולה עד סך ארבע מאות וחמשים זהו׳ וסכומות משנת ת״ע לפ״ק עד עת״ה לפ״ק כל שנה מאתים זהו׳ עולה אלף זהו׳ וגם מה שהוציאו משך שנים הללו למשולחי׳ לקרובים ולרחוקים לערך שני מאות זהו׳ וכמו כן לגראף

---

[1] הפסו בדמות תבנית לשון המקרא: האריכו למעניתם (ההלים קכ״ט ג׳).

[2] Montur ר״ל מלבושי בעלי המלחמה.

יאזעפים מאה ועשרים זהו׳ וחובות ישנים אחד וחמשים זהו׳ וגם שכירת לחזנים ומשרתים משנת ת״ע עד עת״ה לפ״ק עולה אלף זהו׳ וגם מאה ועשרים זהו׳ למעות ארץ ישראל וגם מעות לנדשטאג [1]) מחדש כפי קוויטונג שבידם שני מאות זהו׳ גם המזיגה פירת וכסף להשררה ומושלים משך שנים הללו שש עשרה מאות וחמשים זהו׳. עוד טענו מחמת הלנדשטאג געלטר כפי הקוויטונג שבידם וגם שלשה מאות זהו׳ פרציאן געלטר כפי הקוויטונג שבידם גם בשביל סך שלשה וששים זהו׳ שהוצרכו ליתן מחמת בנין בה״כ ויצא מאתנו שחצי הסך מאותן ס״ג זהו׳ יוגבה מהמקומות בבה״כ והכל לפי עילוי המקום והחצי מהסך הנ״ל יוגבה על כל בני הקהלה בצירוף הקצינים דפה הדרים חוצה. עוד טענו מחמת מאה והמשים זהו׳ שהי׳ להם מחמת קיומים של שכר והודו הקצינים בדבר הזה גם מחמת עסק הקצבות שהוצרכו ליתן לעינים ששים זהו׳ ולדוכס נתנו מאתים וששה ושמונים זהו׳ על החתונה גם קלאג געלט מאתים וששים זהו׳ ג״כ הודו הקצינים. גם ששים זהו׳ רווחים על החובות גם סך המשה עשר מאות וחמשים זהו׳ שהיו חיבים מקדמת דנא. גם טענו מחמת היזק מן הגבינה וצאן סך מאתים ועשרה זהו׳ גם מחמת קיומי הקהלה עם הוצאות עולה מאתים זהו׳. גם טענו שהוציאו ערך שבעה מאות זהו׳ שכר הרופא שהי׳ שם בשעת הזעם עם הוצאות מגיע ג כ על הקצינים לפי ערכם לסייע להמעות הנ״ל זולת הקצין ר׳ אברהם שפיץ יש לו טענות ותביעות נגד אותו ערך כאשר יבואר למטה. על כל טענות הנ״ל טענו הקצינים אולי לא הוציאו כ״כ ואף מה שידוע שהוציאו אולי לקחי מן הכנסת הקהלה כמו בשר ויין ושכר וגם מה שהוציאו על בה״כ אולי הי׳ להם סיוע מן הנדרים ונדבות. פסקנו ע״ד הכנסת הקהלה מיין ושכר ובשר אין ראוי לנכות להקצינים מחמת זה כ״א שליש מאותן הכנסות לאשר שהקצינים לא סייעו להם בהכנסות הנ״ל במשך הזמן שהם חוץ לעיר אמנם חלק שליש שהגיע לבני הקהלה מעלמא מארחי ופרחי [2]) הרוחה דאתי מעלמא ינוכה גם להקצינים מן כסף ערכם שמגיע להם בכן יחשבו הקהל חשבון צדק כמה עולה הסך שליש הכנסת הקהלה וישבע א׳ מן מנהיגי הקהלה או א׳ מן ר״ח הקהלה ואף אותן אנשים שאינם עכשיו מנהיגים או ר״ח אם הי׳ להם פעם א׳ התמנות ההוא שהיו מנהיגים או ר״ח ישבע א׳ מהם שאותן הוצאות הנפטרים [נ״ל הנפרטים] למעלה הוציא אותם נוסף על חלק שליש של הכנסות הראוי לנכות גם להקצינים גם הוצאות על בנין בה״כ הוציאו נוסף על נדרים ונדבות ושארי הכנסת אזי כשישבע א׳ מהם מחויבים הקצינים ליתן להם כפי ערכם. וע״ד שטענו הקהל מחמת הלנדשטאג געלטר שיש בידם איזה קוויטונג על סך איזה מאות זהובים וקוויט א׳ הוא מסך מאתים וחמשים זהו׳ שנתנו בפעם א׳ וטענו שנגבה שבעה פעמים לסך הנ״ל ועולה לסך שבעה עשר מאות זהו׳ וחמשים זהו׳ והיה בידם קוויטונג ונאבד מהם. פסקנו שיבררו ע״י אמטסבוך או בוכהלטיר ואם לא יוכלו לברר כנ״ל יבוררו עפ״י מנהיגי הקהלות אחרים אשר הם תחת ממשלת הדוכס יר״ה של אייזנשטאט אם המנהג ליתן בכל פעם בשנה אזי מחויבים ליתן

---

[1]) יהודי הגר היו מחויבים לשלם ממיעב כספם בכל עת התחדש האסיפה הכללית מיועצי המדינה הנקראת בשם לאנדטאג.

[2]) עי׳ כתובות (ס״א ע״א וס״ד ע״ב).

הקצינים חלקם על פי הערך המגיע עליהם על כל הסך—ומכלל הן נשמע הלאו אם לא יבררו אין צריכים ליתן רק כפי הסך הקוויטונג שבידם לאחר שישבעו כנ"ל. — ע"ד שטען הקצין ר' וואלף יפה ששלח איזה סך לקהלה בשבילו ובשביל ר' אברם שפיץ פסקנו שמנהיגים יכללו אף [ב]שבועתם שאינם יודעים אם קבלו כלום. וע"ד שטענו שהוציאו מחמת השתדלות הכיפות להדוכם שמנים זהו' פסקנו שיוגבה אותו סך לפי ערך הכיפות. וע"ד שטענו מחמת אידן בורג [1]) שהוציאו מאה וארבעים זהו' ועוד עשרים וארבע' זהו' והקצינים טענו שמקדמת דנא נהגו להוצי' אותו סך מן אותן אנשים שיש להם מ"ט באידן בורג ולא מכלל הקהלה והקצינים מנהיגי הקהל השיבו שמעולם הי' מוטל על כלל הקהלה אלא שקצת מנהיג' עשו שלא כמשפט להוציא מן היהודים.— בכן יצא מאתנו שיבררו הדבר ע"י נאמני הקהלה שאינם פורעים מם באם שנעשה הדבר הזה של אידן בורג באסיפת הקהל ועלתה בהסכמה ביניהם לגבות מן כלל הקהל מחויבים גם הקצינים ליתן חלקם ומכלל הן נשמע הלאו — ומהיום והלאה יעשה הדבר של אידן בורג עפ"י רוב דעות פורעי המס וגם הקצינים יתנו דעתם וילכו אחר הרוב — וע"ד אשר טענו אודות הפלעטין במשך השנים שעברו העולה לסך שני אלפים זהו'—פסקנו שיבורר דבר זה עפ"י מנהיגי הקהלה אחרת במדינות הללו לענין יחיד שדר חוץ לקהלה ונותן מם לקהלה אם עליו מוטל כל חיוב של פלעטין לפי ערכם או פחות מחויבים לשלם עפ"י בירור שיבררו לאחר שישבע א' ממנהיגי הקהלה כנ"ל שהוציאו סך פלעטין הנ"ל — וע"ד שטענו מחמת הדולרנין געלט [2]) העולה עם הוצאות עד סך שבעה מאות וחמשים זהו' כפי הקוויטונג שבידם — וטענו הקצינים שאותו הוב הוא מוטל על קרקפתא דגברא למי שיש באיתו פעם בעיר החיא דוקא והקצינים מנהיגי הקהלה השיבו שהקאמיר [3]) הגיד להם בפירוש שבשביל הקצינים הנ"ל שהם עשירים מחויבים ליתן סך הנ"ל בכן יצא מאתנו באומר דעתינו לשני שלישים דסך הנ"ל מחויבים עכ"פ הקצינים ליתן לפי ערכם ושליש הג' יבררו כל הקהל אם בשביל הקצינים הנ"ל עיניהם על הקהלה אזי מחויבים גם הקצינים ליתן שליש הג' כפי כסף ערכם ומכלל הן נשמע הלאו—גם יכללו הדבר הזה בתוך השבועה שהוציאו סך זה נוסף על הכנסת השליש. וע"ד שטענו שהוציאו מחמת המתעסקים בזמן הזעם ר"ל סך מאתים שלש עשרה זהו' והקצינים השיבו שכבר נתנו חלקם לסך שמנה מאות זהו' שהי' ביד ר' הירש רופא—פסקנו שמנהיגים מחוייבים לעשות כל הני מטצדקי להוציא מן ר' הירש רופא לאשר לפי דברי ר' הירש לא נשאר בידו כלום כי הכל הוציא בהוצאות הקהל שהיה בשעת הזעם הנ"ל ויחשוב בחשבון צדק—באם נשאר דבר מה בידו ומה שלא יוכלו הקצינים הקהלה להוציא מן ר' הירש אזי מחויבים הקצינים ליתן כפי חלקם ג"כ לאחר השבועה כנ"ל שהי' להם הוצאות יותר על הכנסות שליש — וע"ד שתבע האלוף הר' דוד ר"ה סך שבעה מאות וחמשים זהו' שהוציא על הוצאות הקהלה—

---

[1]) Oedenburg

[2]) Toleranzgeld כ"ל דמי הסבלנות שיכלו לוחם לבעת נחלקם.

[3]) בעת קחמיר כנו כימים ההם לח כית הפקודים גוכי המסים מטעם הממשלה לחבר יקראו היום פינאנצמינישטריום נקרח לח בעת החפקחמיר.

פסקנו ר' דוד הנ"ל יחשוב עם הקהל חשבון צדק באם שיתנו לו מקום לחובו אזי כשירצה להוציא מן הקצינים סך המגיע עליהם לפי ערכם נשבע ר' דוד נגדם שהוציא כל כך כנ"ל—וע"ד שטענו המנהיגים נגד ר' אברם שפיין שהוא שכיר להרופא בלי רשותם בסך ארבע מאות זהו' ולולא שהי' שוכרו הי' מוצאים ב"ב אחר בזול ור' אברם השיב שהוא שכיר ברשותם וע"י שלא רצו לשלם להרופא נתגולל עליהם עלה הוצאות ערך שבעה מאות זהו' וגלל כן אינו רוצה ליתן חלקו רק המגיע עליו מסך ארבע מאות זהו'—פסקנו שר' אברם הנ"ל מחויב ליתן לפי ערכו לסך ארבע מאות זהו'—גם מה שעלה הוצאות לעקצקויאן בשביל הב"ב צריך ג"כ ליתן חלקו ערך המגיע עליו וישבע ר' אברם שעשה ברשותם ובהסכמת דעתם השכירות הנ"ל אזי אין צריך ליתן רק לתשלום ארבע מאות זהו' ומעות עקצקויאן—ואם לא ישבע אז צריכין ליתן חלקו ערך המגיע עליו לכל סך שבעה מאות זהו' ויבורר עפ"י קהלות אחרות כמה ראוי ליתן לרופא במשך הזמן הנ"ל ומה שהוסיפו על קצבה שקצב ר' אברם שפיין עם הרופא אזי מחויב ר"א ליתן לבד מכיסו—וגם שבעים זהו' לאפטיקר כפי הודאות הקצינים צריך ליתן חלקם באופן השבועה כנ"ל. וע"ד הכתב שביד ר"א שפיין ל' סך מאה ושבעים זהו' החוב ההוא בתוקפו וע"ד מאה ושבעים זהו' שהי' צריך ליתן במבצר ול"י דבריו הצילו בני הקהלה את ממונם מן המבצר וקהל השיבו שהם ג"כ היו נותנים כסף ערכם עפ"י הערכה שעשו—פסקנו שיכללו בשבועה הנ"ל שעשו הע"כה ונתנו הנ"ל וע"ד שטען ר"א שהוציא בשביל הקהלה מאה וחמשים זהו' בשביל פדיון שבוים עפ"י גזירת הגאון הרב מו"ה שמשון נ"י — פסקנו שיבורר עפ"י הגאון נ"י אם ציוה עליו ליתן עבור הקהלה מחוייבים הקהל לשלם לר"א הנ"ל רק יכוכה חלקו — וע"ד שטען הקצין ר' וואלף יפה מחמת הכתב שיש לו על הקהל מסך ארבע מאות ושבעים זהו' ועל כתב הנ"ל חתומים שני פסולי עדות מחמת קרובי ר' וואלף הנ"ל וקהל השיבו שר' וואלף חייב להם משנים שעברו כמה גביות מן הברדאן [1]) ומן המסים שנגבו בקהלה ומענה פיו של ר' וואלף הנ"ל שמנהיגים הודו לפני הגאון מוהר"ש נ"י על החוב ההוא ולא בקשו כ"א הרחבת זמן — פסקנו באם שיבורר ע"י הגאון נ"י כנ"ל אזי יברר שהחתומים על כתב הנ"ל נבחרו מהקהל לחשוב עמו אזי אותו כתב בתוקפו וישבע ר' וואלף שאינו יודע אם הוא חייב ברדאן איזה גביות ואם לא ישבע ר' ווירצה להפך השבועה אזי ישבע אחד מהקהל כהנ"ל שיודעים בבירור שהוא חייב נגד סך החוב שלו—ובדבר שטענו הקצינים שרוצים להישיב א"ש אחר במקומם בחריקאתן [2]) בק"ק א"ש והמנהיגים השיבו שהקצינים נוח להם ולא אנשים אחרים פסקנו שהרשות להקצינים להושיב אחרים במקומם אמנם בתנאי שאותו הקצין אשר יהי' במקומם אזי אינם רשאין הקצינים להיות לחם שום מ"מ בתוך הקהלה וגם אינם רשאין להשתתף עם אותן שיושיבו במקומן בקנס אלף זהובים להשרוה יר"ה וגם איתו ואיש יהי' איש מהימן, והקצינים הנ"ל

---

[1]) Pardon

[2]) כ"ל ממלא מקומם ע"ש ל-וכס (כהוכוח כ"ח ע"ח וק"ס ע"ח) ו:פוסקים כוהבי בו"ח שבהסכמו הרבה במלא הזאת ובימינו נסתפקו על בכבה חס ה.הו חרק כנגסת בכ"י חו חרק כוסחת הערוך וכעל הערוך הבלב הוך לדכבו מדרוק ובדה לו בכס בולק מעגנו.

יהיו באחריותו עבור האיש ההוא שלא יארע להם תקלה על ידו ובאם יארע להם איזה תקלה בגלל איתו האיש שיעמדו בחריקתן אף בעלילת שקר מכל מה שהפה יכול לדבר והלב לחשוב אזי מיד אותן הקצינים יבוקש כאלו נעשה ע״י עצמן ויוכתב הכל בפנקס הקהל ולא יהיה לאותו האיש חזקת הקהלה וכל מה שיזכו מנהיגי הקהלה עפ״י השבועה כנ״ל יוגבה מן הקצינים לפי ערך חצי גלגול וחצי סכום אמנם מיום שיושיבו אדם אחר במקומם אזי יוגבה מהם לפי ערך שני שלישי סכומם ושליש גלגול ואזי ינוכה להם מן הגביות שלהם כל הכנסות של הקהלה— וע״ד שטען הקצין ר״א שפיץ מחמת המתעסקות בנייאפֿעלד אין לו שום דו״ד. —

כל הנ״ל יצא מאתנו ב״ד ח״מ דפס״ד וברשיון אדונינו מו׳ הגאון מו״ה שמשון נ״י נעשה היום יום ו׳ עש״ק מ״ג למב״י תע״ה לפ״ק פה עיר ווינא.

נאם פנחס אויערבאך מקראקא.

ונאם הק׳ יעקב אליעזר ברונשוויק חק״ק קוניץ ולק״ק [אולי נ״ל ולע״ע] פה ווינא.

ונאם הק׳ צבי הירש בלא״א מו״ה יעקב סעמניץ יצ״ו מנ״ש ולק״ק [ולע״ע] פה ווינא.

ג.

העתקה מפס״ד מה שנעשה בין ר״ד רה״ק ובין הקהלה — א״ש תע״ז לפ״ק.

ע״ד הטעניות ותבועת [נ״ל ותביעות] שהיו בין האלוף כבוד המנהיג דק״ק א״ש בין האלוף המרומם הר״ר דוד בהר״ר יעקב שתבע הר״ד את האלוף הקהל יצ״ו בדבר הקוויטונג שבידו מהשררה הדוכס יר״ה שקבל מיד הרב הנ״ל סך שני אלפים וחמשים זהו׳ בלתי מבואר בתוכו שום ענין ומהות הקוויטונג מחמת איזה חוב שנתן הר״ד הנ״ל המעות הנ״ל להשררה יר״ה. גם לא נתבאר בו אם הוא עבור הקהל וטעין הר״ד שסך המעות הוא מחמת הפשר שנתפשרו עם השררה יר״ה בפאָרכטינשטיין [1]) האנשים אשר מלטו על נפשם להמבצר בשעת חירום המלחמה בעד השוק שהי׳ להם החוזק למגן ולמחסה ולמסתור לכל בני המדינה ממש שניתן אז להדוכס יר״ה סך שלשה אלפים וחמשה מאות זהובים וע״ז נתנו איזה יחידים קצינים מפורסמים ה״ה הקצין הר״ר אברהם שפיץ סג״ל, והקצין הר״ר וואָלף יפה, והקצין הר״ר זלמן סג״ל אויסטערליץ [2]) ובנו והקצין הר״ד וחתנו הקצין הר״ר עזריאל סך מכוים. גם אנשי הקהלות שהיו מתגוררים במבצר נתן כ״א חלקו לפי המגיע עליו והמותר כפי הקוויטונג הנ״ל סך אלפים וחמשים זהו׳ הנשארים פרעו ג״כ יחידי דק״ק א״ש ושאר יחידים ונשאר עוד לתשלום סך הנ״ל ששה מאות זהובים מה שהלוה הרב דוד הנ״ל מכיסו ולא הי׳ ביכלתו אז לגבות מיחידי דק״ק א״ש שהיו אז בימים ההם

---

[1]) Forchtenstein הוא מבצר חזק סמוך לכפר Forchtenau במחוז Oedenburg אשר נמלטו היהודים שמה לעמוד על נפשם וגם המבצר ההוא אחוזהו של השלטון הנסיך Eszterházy

[2]) הוא אבי ר׳ ברוך אב״ד דק״ק קעלין חתן ר׳ שמואל טויסק הפרימאטאר בק״ק פראג.

במבצר כל המגיע עליהם לפ״ע ואנשלאק [1]) הנעשה אז והוכרח הר״ד להלוות להם מכיסו לשלם להשררה ותובע מעתה מהקהל סך ת״כ זהו הנ״ל והקהל השיבו לאו בעל דברים דידן את. ויכול להיות שגבה הר״ד הנ״ל ומבואר [ל״ל ומבואר] בתוכם שקבל הר״ד סך מסוים מכ״א גם משכנות מקצת יחידים ומבואר בקוויטונגען בפירוש שנתנו סך הנ״ל מה שנתנו גם המשכנות עד למשפט אצל כבוד אמ״ו הגאון הרב מדינה מוהר״ש נר״ו. מזה יש להוכיח שנתן כ״א יותר מהקצוב ומגיע עליו. גם אין ביד הר״ד שום חשבון ומעשה החלוקה שנהייתה אז ולא מפיו אנו חיין. עוד טען הר״ד שהלוה על הקישבייאנקי [ל״ל הקארטבייאנקי] [2]) שבידו מח״ט המת[ג]וררים פה ק״ק א״ש בשעת המרידה מהמורדים ששלחו ח״ם [3]) לפדיון שבוים בשעה שיצאו לידון ממש והלוה להם הר״ד הנ״ל סך מאתים וארבעה זהובים להציל את נפשם. וחתומים על הקרטביינקי בערך עשרים ב״כ שהיו אז פה תושבי הקהלה ואנשי קהלה אחרת ותובע מעותו מהקהל. והקהל השיבו מה לנו ולכן אין אנחנו אחראין וערבאין ליחידים הן מקהלתנו והן מקהלות אחרות, ואינם מאמינים שנתן סך ר״מ זהובים הנ״ל ואף אם אמנם נתן הנ״ל ידון עם היחידים. עוד טען הר״ד הנ״ל שהוציא בווינא לצורך פסק ופישר עם קציני הקהל והקהל השיבו שמעולם לא נ״ח [4]) לו בעד אתרוגים אף פרוטה אחת ועל הפישר הנ״ל לא הוציא רק ששה דוקאטין ועל זה נתנו לו הקהל סך ט״ו זהובים. גם יש בידם קוויטונג מסך שלשים ושבעה זהובים ושלשים צ״ל מח״י [5]) הר״ד ומגיע לקהל המותר. והר״ד השיב ע״ז שהקוויטונג הנ״ל מסך שלשים זהו׳ הוא מחמת קנס שנתחייבו לקהל מחמת שקרע התקנות שעשו בת״י והר״ד הי׳ א׳ מהם ולא כל כמיניהו לקנוס אותו. עוד הציע הר״ד קוויטונג שפרע מעות אידנבורג עבור הקהל סך כ״ח זהו׳ ועוד א׳ מסך שמנה זהו׳. ועוד אשימה [ל״ל רשימה] מפנקס שלו שהוציא לאחדים עבור הקהל ואינו יודע מה מיבם. והקהל השיבו שכבר נתפרע עכ״פ במשך היותו ראש הקהל. וכן תבע שהוציא סך שמונה ושלשים זהובים להשתדלות הגירוש וגם ע״ז השיבו הקהל שיכול להיות שהעלה כבר בחשבונו ואינו מאמינו לו שהוציא כל הכסף אליהם תיכף [מולי ל״ל זה תורף?] טענת הר״ד הנ״ל והקהל יצ״ו תובע מן הר״ד שקבל ליה מעות הנשאר פה מהמור״ד בברחם סך ארבע מאות וחמשים זהובים שיחזירם לקהל והר״ד השיב שלא קבל רק סך מאתים וחמשים זהובים על קארטבינקי אחרת שבידו ולא הראה עתה בפנינו באמרו איני יודע אנה הנחת. גם טענו הקהל שהשיג הר״ד כתב תורף מהשררה שיוכל לעשות כל הכפיות לאנשי הקהלה עד שיוציא סך חמשה מאות זהובים בער הקיל קעסל [6]) כסף שנתן להשררה ושום אדם אינו יודע על מה ולמה נתן הכסף להשררה יר״ה ופן ואולי נתן עבור שהשתדל איזה קיומים וחירות לעצמו ופורע חובו משל הקהל. והר״ד השיב שנתן בפקודת הקהל שהיו בימים ההם ועשה טובה גדולה לכלל המדינה והקהל. גם ידוע שמחיר מתנה הנ״ל יחתום הדוכס יר״ה ויחזיק הקיומים כאשר עשה לשאר הקהלות. והמעות סך ת״ק זהובים

---

1) Anschlag ר״ל חלוק הסכומה.

2) Carta bianca והוא נייר חלק עם חתימת יד הלוה וכל אחד יוכתב עליו מיד המלוה.

3) מחתימת סהכ? 4) מהחייבו? 5) מחתימת יד. 6) Kühlkessel

הנ״ל הלוה מערל ומההכרח לשלם גם הרווחים וידו אל תהי בו. עוד תבעו הקהל שיחזיר לידם הקיומים מהשררה יר״ה אודות בישול ומכירת השכר. והשיב שיחזיר להם אחר שיתחדשו ויחתמו כל הקיומים מהדוכס יר״ה. עוד תבעו הקהל זה כמה שנים שוחט בהמות של הר״ד השוחט במתא המושכר לקהל שנתנו לו שכירות שיתן להם הר״ד חלקו לסיועת שכר השוחט דמתא והר״ד השיב אלולי שנתן להשוחט השכירות הקבוע לו מכל גסה ודקה לא היה יכול המשועבד להסתפק בשכירות שנותנים לו הקהל ואדרבה הוא גרם קיומו פה. עוד תבעו הקהל זה כמה וכמה שנים שלא נתן מס ות״ק שיתן בריבל געלט ע״פ תקומת הקהלה מכל גסה ודקה כנהוג ומגיע לקהל מהר״ד סך קצוב. והר״ד השיב כבר העריכו למעניתם לפני כבוד מעלת אדמ״ו הגאון האב״ד מדינה ופטרו מנתינה זו מחמת דינא דמלכותא וחק השררה יר״ה וע״פ הרוב רובו ככולו מוכר טריפ ת ולפעמים מפסיד בקצב עד פלגא אשר ע״י כן פטרו הגאון והפסק אינו ביד מהור׳ד. עוד תבעו הקהל מה שמכר הר״ד בשר ליהודים ביוקר חצי אונגרי׳ כל ליטרא מן מה שמוכר לערלים כמה וכמה שנים העולים תוספת לאלפי׳ והר״ד השיב לא כן הדברים מה דהוה הוי קודם המלחמה ואיני יודע מה היתה לי ואחר המלחמה במשך שנה מכר במקח אחד לנמולים ולערלים. ובשנה השלישי נתן ליהודי׳ חצי הגר [1]) ביוקר בפקודת ורצוי הקהל. עוד תבעו הקהל שהסית הר״ד והלשין לפני הקצב ערל שימכיר גם הוא הבשר ביוקר חצי הגר מה שלא עלה ע״ד הקצב. גם הלשין בנדון זה לפני שופט דמקל וגרם היזק רב לקהל מהיום ולדורות. והר״ד השיב אדרבה הוא עשה כל הפעולות והשתדלות שיוכל הקצב ערל למכור בשר שחוטה ורוצה בקיומו ולא גרם שום היזק. גם תבעו הקהלה הנתינה ומס המושל על כל בני הקהלה למצב הקהלה מכל ליטרא בשר חצי הגר והר״ד לא נתן מהבשר אשר לצורכו לצורך אנשי ביתו וצורך אנשי בית בני ר׳ יעקב אשר עי״ז הוכרחו הקהל להניח לשוכרי הנתינה הנ״ל בשנה דאישתקד סך מסוים גם בשנה זו שיתן הר״ד מעבר ויחזור ויתן להבא החק הקצוב. והר״ד השיב שהקהל פטרו אותו מנתינה זו. עוד תבעו הקהל שתחת יד הר״ד הנ״ל סך חמשה ושמונים זהובים מה שגבה קנסות מאנשי הקהלה ע פ פסק אדמ״ו הגאון האב ד מדינה שיחזיר לקהלה. והר״ד השיב שלא קיבל רק סך ארבעה וחמשים זהובים והוציא לצורך השתדלות עבור הכיפה להדוכס יר״ה א׳ שטיק משקלו י״ב דוקאטין והמותר להוצאות קטנות ומגיע לו עוד שמנה זהובים. גם תבעו הקהל שניתן להם מהשררה יר״ה ולא סגי כל״ה שמוכרחי׳ להפסיד בכל שנה סך מסוים הצאן והבקר שחט להם מהשררה יר״ה והר״ד הקיל עולו ופרקו מעל צוארו והטיל חלקו על הקהל ומציל עצמו בממון חבירו וזהו חק קבוע לעולם מה שגרם ע״י השתדלות והצלת עצמו הזיק רב להקהל מי יודע כמה תכבד. והר״ד השיב שהוא פטור מליקח בלא״ה ע פ הקיומת שלא מהשררה וגו׳ כי עביד אדעתא דנפשי׳ קעביד. גם תבעו הקהל עבור הקונטראקט שעשו עמו הקהל שיתן בכל שבוע שני חצי בהמות כשרים לרחוב ער״פ והר׳ד לא רצה ליתן ועי״כ מוכרחים הקהל

---

[1]) הוא הפסוט ההגרי הנקרא ungar. Pfening והוא היה החלק החמישי של גם הנקרא Groschen בהגר החתון והחלק הבבי בהגר העליון עי׳ Maurer, Cardinal Leopold Graf Kòllonitschp 437.

להתפשר לשוכר ההכנסות סך מסוים מחמת דוחק ומניעת בשר כשירה ברחוב, והשיב הר"ד הקהלה הם פרצו גדר הקונטראקט תחלה ולא רצו ליקח הבשר פעם ושתים ועי"כ רוצה שיחזיר לו הקונטראקט. גם תבעו הקהל בנוסעם להמלט על נפשם מחמת אוירא בלא בסימא ר"ל [1]) נתנו להר"ד סך מאתים זהובים שיתן בשר לצורך זולת עם הארץ הנשאר בקהלה ולא קבלו רק בעד סך קפ"ה זהובים ועוד ט"ו זהובים. והר"ד השיב שנתן בפקודת הקהל מפני שימת שלום וקידוש השם לערלים המסוגרים בשר בערך שלשים זהובים גם נחסר חמשה זהובים מסך מאתים וארבעה הנ"ל נמצא מגיע לו שום דין ודברים להקהל בנידון זה ויתבע מעותיו מן היחידים אשר היו בימים ההם ומהחתומים מכמה קהלות שנתגוררו ונשבו אז פה. רק המעות סך ר"ן זהובים לפ"ד מה שקיבל ממעות המורדים או סך ת"ן זהובים לפ"ד הקהל הרשות ביד הר"ד לעכבם על שנה החובות הנ"ל באשר שהמעות הנ"ל הוא ג"כ מענינא מלחמה. והר"ד ישבע בפא"ה על הלוואות הנ"ל ויתפוס הכסף המושב מהמורדים הנ"ל ויכלול הר"ד בשבועתו שאדמ"ו הגאון פטר אותו מנתינת בריבל געלט הנוהג בקהלה או יברר ע"י מכתב אמ"ו הגאון ויכלול שלא הסית לערל הקצב שלא יעבור הבשר כ"א כל ליטרא ביוקר חצי הגר, באשר הוא ג"כ דבר המגיע להקהל שע"ד יוקר הבשר מוכרחים להתפשר עם שוכרי הנתינה ולהניח להם מעות השכירות ויכלול שהוציא הוצאות בווינא לצורך הפסק והפשר הנ"ל בערך סך חמשים זהובים. גם חייבים לו מעות מאתרוגים, ויכלול שלא בא לידו ממעות הקנסות שקנס הגאון הרב רק ארבעה וחמשים זהובים והוציאם לצורך השתדלות הכיפת ויכלול שהוציא סך שמונה ושלשים זהובים להוצאת השתדלות הגירוש, ויכלול שנתן בשר למסוגרים ערלים בפקודת הקהל בסך שלשים זהובים וחמשה נחסר מסך מאתים זהובים שנתנו לו הקהל, ויכלול שנתרצו לו הקהל שהוא פטור הוא וביתו מנתינת פפעניג מעל חצי הגר מכל לטרא בשר, וכשישבע כנ"ל פטור מתביעת הקהל. וע"ד הרשימה מסך חמשים זהובים שהוציא מתוך פנקסו ואינו יודע מה טיבם הרי הוא כאומר איני יודע אם הלוותיך ופטורים הקהל, והקהל מחויב לשלם חלקם לסך חמשה מאות זהובים הנ"ל בעד מתנה לשררה, והרווחים שיברר הר"ד שעלה עליהם לפי חלקם, באופן שישתדל הר"ד חיזוק הקיומים מהדוכס יר"ה ויקבל בחרם שיתפעל בכל יכולתו וישתדל עצהי"ת [ג"ל עצהי"ט]? באם יוכלו הקהל להשיג איזה חריות הדשים שלא יגרם ח"ו שום ריעות להקהל, הקיומים מהשכר מהדוכס יר"ה מחויב הר"ד להחזיר וליתן ליד הקהל בלי שום פ"פ שבעולם מחמת הצאן שלפי דברי הקהל הוכרח ליקח יותר מהקצוב ע"י השתדלות הר"ד שפטר עצמו והכביד על אחרים יברר הר"ד ע"י קיום קיומים שלא שכדבריו כן הוא שהוא פטור בלא"ה. וע"ד השוחט דמתא שתבעו הקהל להר"ד והשיב שמבלעדיו שכרו שנותן להשוחט לא היה ביכולתו השוחט להשתעבד לקבל מחמת חסרון פרנסתו, השיבו אשר דיברו הקהל שקיל טיבותיך אי אפשין בה הלא עליהם להשגיח ולתת לאיש כמפעליו לכל גוי' וגוי' די מחסורה, בכן מעתה יקח שוחט על צוארו או יתפשר עם הקהל. הקוויטונג שביד הקהל מסך שלשים ושבעה זהובים וחצי

[1]) רחמנא ליצלן, ועי' כתובות (ק"ד ע"א): אוירא בסימא.

הוא בתקפו וינוקה להרד מן מה שנשבע כנ"ל. גם ט"ו זהובים שנתנו לו הקהל להוצאות בנסעו לווינא עבור הפשרה הקהל יצ"ו מחויבת להחזיר הקוויטונג להרד. וע"ז מה שמכר הבשר ליהודים ביוקר חצי הגר כפי מה שמוכר לערלים הוא גזל רבים וממון שאין תובעים ובבא לצאת ידי שנים עסקינן בממון שלא ניתן לחשבונן יעשה בהם צרכי רבים, ואח"כ ישבע אחד מהקהל איזה שיעלה בגורל שאינו מגיע להרד אף פרוטה אחת מהקהל, ובאם לא ישבע מחוייבת לשלם להרד המותר המגיע לו כפי שבועתו. ומעתה לא נשאר לכבוד הקהל שום טענה על הרד הנ"ל מכל מה שהפה יוכל לדבר והלב לחשוב, גם אין להרד הנ"ל שום טענה נגד כבוד הקהלה מחמת תביעת הנזכרים בדף הדבוק. זולת באם המצא ימצא לו איזה זכות ודבר חדש מה שאין בידו עתה נגד הקהל לא איבד זכותו באשר לא נפסק להקהל שום פטורים רק על מה שתבע הרד עתה, ואין זו צריכה לפנים באם יאמר הרד לבד הגדול קאזילנא וידצה הנשיא כבוד אמ"ו הגאון להזדקק לדבריו ולפוק מחדש על הטענות המבוארים בפסק זה בידו וידון לפי ראות עיניו וניתן לו זמן לאפלאציאן שלשים יום ואחר שלשים יום יכתבו דברים אלה בפנקס דמתא זאת לדעת הקוויטונג הנ"ל מסך קת"ז שהוציא הרד הוא מיום י"ב יולי תש"ג מספרם מעות אדינבורג, קוויטונג מהדוכס מסך שני אלפים וחמשים זהובים שביד הרד הוא מיום ח' מאי למספרם ועל הקארטבייאנקי נכתב מאחת שכבר נכלל בפסק הלז הדבר יצא מאתנו לתקוף פסד"ז, ובאתי על החתימה אנחנו משולחי ומבוררי הגאון האב"ד מדינה לפ"ק בעסקי מדינה אור ליום ה' כ"ז שבט תע"ז.

נאם הקטן יעקב אליעזר ברוגשווייק חק"ק [קוניץ] [1]).

הקטן שמעון בלא"א הרב מהור"ר יהודא ליב ז"ל מקראקא.

ד.

העתק מפסק הנעשה בין אלופי קציני מנהיגי קהלתנו ק"ק א"ש ובין מנהיגי דק"ק ל"ב [2]) ע"ד שתבעו אלופי דק"ק א"ש לאלופי ק"ק ל"ב שחייבו הקהל ל"ב ע"פ פשר הנכתב בפנקס הקהל שמחויבים ק"ק ל"ב ליתן למתנות שנה חדשה להדוכסתונים ולהדוכס יר"ה ומגיע על הקהל ק"ק ל"ב המשים וששה זהובים. והמבוררים מן הקהל ק"ק ל"ב ה"ה האלוף הר ר אברהם והתורני האלוף הרר

---

[1]) כן הבלמתי לה תחומהו מסי' כ' ובאבר הודיעני גיסי החכם היקר בחדש ד"ר חיים מוסניהייס בבריון הכב הזה היה התנו בל כ' מליקים נעטבלוק ב"ר דוד מאבר גם הוא היה רב בעיר קוניץ ובניהם נזכרים בכתב ההזכרות בק"ק הגיל ובו' מליקוד בבויכבוויב הגיל הוא לחם בית חב המבפחה הנודעה בשם Deutsch בקהלה הגיל ובא להם השם הזה ממהנצהו בל מניהם זקנם בחכן מזכנה, ובעין הבערה לוסף שוד כי כ' דוד הזה הוא הקנין הרר"ר דוד מלי"ם מאבי רחל הוה רוחמים מאבר היהה מבה הב' עזריאל בריון והיה מהה ביום כ"ב סיון שנת הע"ה (כי מתה חוה לפ"ק) כתאבר לחיתי בפנקס מנצות ווינא מאבר נאבר כי זלמן בהערן ז"ל ונפקד מובבה בקובן ל. ס. פרלנקל כי נכבהה בחכזה ולא נספהה כמקרה כמה וכמה מנצות קדם היותר יקרות כתאבר מרחה מ"ש לעה מנות.

[2]) לאקינבך וגם היא מהה מהקהלות הקדושות בחכן הגר סמוך לגבול מיסטרייך הנודעות בשם בבע קהלות.

זעקל תבעו שחייבים הקהל ק״ק א״ש ליתן להם לסיועת הרצחן שהוציאו לטובת כלל בני המדינה והוציאו ע״ז שבעים וחמשה זהובים ובתוכם נכלל עשרים זהובים שהתחייבו ליתן ולא נתנו ותבעו שקהל א״ש יתנו מה שמגיע על חלקם ועוד תבעו מחמת הוצאת התפוסים שהוכרחו לזונם אותם במשך הזמן שישבו בית הכלא. והוציאו על הוצאת אכילה ושתיה שלשים וארבעה זהובים וכל הנ״ל הוציא ברשות הקהל ק״ק א״ש שהוציאו להם מקודם. ועוד טענו אלופי׳ המשולחים שאינם מחוייבים ליתן למתנת הדוכס יר״ה כי זה דבר חדש הוא שלא הי׳ לעולמים והקהל דק״ק א״ש השיבו שבפירוש מיחו בהם שלא יוציאו על התפוסים מכמה טעמים. וגם [טענו?] בפה הקהל דק״ק א״ש שגם המה הוציאו כהוצאת אכילה ושתי׳ על התפוסים הנ״ל כשהיו פה במבצר. בכן זאת אשר מצאנו באשר שהוצאות בדבר הרוצח שרצח נפש לא מק״ק ל״ב עליהם מוטל ביותר לעשות נקמה על ששפך דם בני׳ אך מ״מ עשו פעולה טובה גם לבני קהלות הסמוכים ונראים תחת ממשלת הדוכס יר״ה בכן יתנו ק״ק ל״ב חצי הוצאת וחצי הניתנו [ג״ל וחצי הב׳ יתנו] כל קהלות היושבים תחת אדונינו הדוכס יר״ה אכן שמחמת הוצאת אכילה ושתי׳ על התפוסים זאת להם מעלמא כולם שוים ליתן חלק המגיע להם כפי הפסק אשר נפסק מאדונינו מ״ו הגאון מהור״ר בעריש ואם אמנם שטענה בפה ק״ק א״ש שמיחו בהם שלא להוציא הוצאות על התפוסים הנ״ל מצאנו שאין בידם למחות על הוצאת אכילה ושתי׳ והפסק אשר יצא מפי הגאון הנ״ל בתוקפו אל יפול דבר ארצה אך את זאת מצאנו שמחייבו א׳ מאלופי הקהל ק״ק ל״ב לישבע שהרשימה שהוציא בהוצאת הרצחן והוצאת התפוסים הוא אמת ואין ברשימה עקש ונפתל וגם לא קבלו שום סיוע משאר נדיבי׳ שנדבו לבם להוצאות הנ״ל וכשישבעו כנ״ל מגיע להם חצי הוצאות מן הרצחן וגם הוצאות מן התפוסים שבעים וא׳ [ג״ל וה׳] זהובים ויתנו ק״ק א״ש חלקם המגיע עליהם וע״פ החשבון מגיע בערך ק״ב זהובים על ק״ק א״ש ובאשר שעין בעין נראה שכל המתנות ודורנו׳ שנותנים להדוכס יר״ה הוא לטובת כלל כל בני המדינה כי הוא אדונינו בכן מחויבת ק״ק ל״ב לדורן זה. נמצא אף לאחר השבועה מגיע בלי פקפוק מאלופי דק״ק ל״ב שלשים וארבעה זהובים וגם מחויבים ליתן מה שיכרו אלופי קהל שהוציאו גם הם בהוצאת על התפוסים יתנו ק״ק ל״ב פי חלק המגיע להם ואם לא ישבע א׳ מן המנהיגים אזי מחויבים ק״ק ל״ב לשלם במיטב חמשים וששה זהובים וזמן השבועה יהי׳ תוך שלשים יום דוקא לפש [ג״ל לאיש] אחד אשר ישלחו ק״ק א״ש לק״ק ל״ב שישבע אחד מהקהל ל״ב לפש [לאיש] המבורר מן הקהל ק״ק א״ש לפי נוסח השבועה. כל הנ״ל יצא מאתנו ויקוים בכל תוקף ועוז מעשה ב״ד היום יום ג׳ ר״ח אדר תפ״ח.

נאם מאיר בהר״ר יצחק ז״ל חותם פה ק״ק א״ש.

ונאם יקותיאל זלמן שפיץ.

ונאם ברוך בלאאמ״ו הר״ר שאול כץ... [1])

---

[1]) הם המה המבוררים והמשולחים מטעם רב המדינה ה״ה ר׳ בעריש בר׳ גבריאל עשקעלעס חתנו של רב המדינה המנוח ר׳ שמשון וו״ה ועי׳ מה שכתבתי על ר׳ בעריש בספרי הנ״ל מגד פ״ב והלחה.

ה.

[הדברים היוצאים לקראתך, הקורא, הם אבן אשר מאסו הבונים לתולדות הגאון ר' עקיבא איגר וכל הכותבים אשר הטיפו עליו את מלתם עדנה לא ידעו מזה לא קעמפף ולא ר' אליהו יעב"ץ בתולדות רע"א (וואלכא הכל"ח) ולא ר' שלמה סופר בספרו „חוט המשולש" (פאקס הכמ"ז). ועתה נודענו נאמנה שהיה לאביו זקנו של ר' עקיבא חזקת ישוב בעיר א"ש משנת תפ"א והיה כבר אז זקן וישיש ובקש מבני הקהלה שיתנו חזקה לבנו ר' משה אשר תא חזי מאן גברא רבא קמסהיד עליה ה"ה המר"ם א"ש הוא בעצמו ובכבודו ואם אמנם שגגה יצאה מלפני השליט בוודאי השכיל והצליח ר' מרדכי יפה להשתדל אצל השררה ולהשיג את הושיון הנדרש ור' משה גינז נעשה תושב ובן קהלת א"ש וכבודו של בנו הגאון והקדוש ר' עקיבא איגר זורח על מקום מחצבתו ולא"ש יאמר זה וזה יולד שם. ר' משה היה אביו של אותו הצדיק והוא לקח לו לאשה את בת ר' עקיבא איגר הראשון אב"ד פרעשבורג בעל ס' „משנת דר' עקיבא" בן ר' שמחה בונם בן ר' ליב בן ר' אליה בן ר' מאיר גינזמאן הפרנס והשתדלן בעיר האלברשטט כאשר כתוב על ספר שלשלת יחוסו בס' „קורות קהלת הלברשטט" להרב המנוח ר' בנימין צבי אויערבך (צד ל"ג) ומספריו כ"י של ראש חוקרי קדמוניות עיר ואם בישראל פראג יע"א הח' המנוח ר' סיני האק אשר חקק בהם יום מיתתם של כל אנשי ק"ק פראג הנודעים לו ע"פ מצבותם זכיתי להבין כי נצר ממטה תפארה משפחת גינזמן נאחז ופרח ועשה פרי על אדמת פראג וגם האנשים המצוינים האלה נקבו בשם איגר יותר על שם גנזמן (אווזא) אשר נשאו וכנראה הראשון אשר בא אל ק"ק פראג מהמשפחה הזאת היה הקצין האלוף מו"ה יעקב בהראש והקצין מ"ו אליה אשר מת בשנת תס"ב בחדש אייר ואולי נסע ר' יעקב מאיגר לפראג ואביו ר' אליה מת בהאלברשטט שנת תס"ה וגם לר' ליב ב"ר אליה היו שני בנים האחד הבחור הר"ר מאיר אשר מת בפראג תמוז תס"ג והאלוף הקצין ר' יעקב אשר גם הוא מת שמה אלול תקכ"ט].

העתקה מגוף הפ"ד ע"ד ליחלק חזקת הקהלה.—

כהיום הזה עלה המוסכם אצל שבעה טובי עיר בצירוף קצת בעלי סכומות ה"ה התורני האלופי מהור"ר ליב סג"ל אסטערליטץ ומהור"ר אלי' ל"ש ומהור"ר יוסף לבוב והר"ר קאפיל והסכימו כולם בשפה אחת מאחר שבשנת תפ"א ביום ה' נתקבל הישיש האלוף המרומם הר"ר אנשיל גינז שהיה כאחד מתושבי קהלתנו ויש לו חזקת הקהלה עם בני' הפנוים כנזכר מנ"ל וכהיום הציע ה"ר אנשיל דברי יושר שרוצה בתקנות בנו התורני המשלם הר"ר משה שיהיה הוא תחת אחד מבניו הפנוים ויהיה לר' משה הנ"ל חזקת חקהלה. כן עלה המוסכם אצל שבעה טובי עיר בצירוף קצת בעלי סכומים הנ"ל למלאות שאלת ובקשת הר"א הנ"ל מאחר ששאל כהוגן ובנו ר' משה הוא בן תורה ובעל מעשים במדות טובות וישרות על כן הסכימו שיהיה להר' משה חזקת הקהלה לו ולזרעו אחריו, ומעתה ומעכשו הוא כאחד מבני קהלתנו הן בעסק הן לשאר דברים שבקדושה יחשב כאחד מן בני קהלה ותושבים פה רק באופן זה שהאלוף המרומם הקצין הר"ר וואלף יפה

זעלכיש [1]) אצל השררה יר״ה (אַן מעלדין) ויהיה לרצין להשררה יר״ה. כל הנ״ל יעשה לפנינו היום יום א׳ ר״ח אדר שנת תפ״ו לפ״ק מאיר בן הר״ר יצחק חונה פרה ק״ק א״ש.

מה שכתוב לעיל שיהיה לר׳ משה בן ר׳ אנשיל גינז חזקת הקהלה פה מעתה ומעכשיו דברים כאלו [חוץ: בטעות] המה נכתבים וכשגגה יצאה מלפני הרב אב״ד וכל ידיעתנו נכתב כנ״ל חלילה לנו שיעלה על דעתינו (אָהנע פאָר ווייזען) של השררה יר״ה ורצונו איינעם ב״ב חזקת הקהלה (געבען ווערדען) רק הן הן הדברים שנדברו כעת ההיא באם ר׳ וואלף יפה ווערן שררה יר״ה משתדל זיין שיהיה לרצון לפני השררה יר״ה חזקת הקהלה של ר׳ משה גינז הנ״ל ע״ד חזקת עירינו הנ״ל ובעלי סכומים הנ״ל ג״כ מרוצה זיין שיהיה במקום א׳ מבני הקהלה הנ״ל כל הנ״ל יצא מאתנו היום יום א׳ כ״ח אדר שנת תפ״ו לפ״ק.

יהודא בן הר״ר דוד ז״ל. הק׳ ברוך אויסטערליטץ ק״ק א״ש.

הק׳ נח דוד ל״ש.

הק׳ משה טרגלית יפה.

1.

העתקה מפסק ב״ד בין אלופי קציני מנהיגי ק״ק א״ש ובין שאר הקהלות אשר תחת ממשלת הדוכס יר״ה בדבר המזיגות ש״ח—

ע״ד המזיגות ומתנות שנותנים קהל א״ש להשררה יר״ה והדוכסת המושלת והעבדים בכל שנה חדשה שלהם גם בפסחים, ומארטיני—ותבעו אנשי קהל א״ש את הקהלות אשר תחת ממשלת השררה יר״ה שיסייעו עמהם באשר על הכלל יצאו ליתן עבור כולם ויד כולם שוה בטובה ובשימת שלום אצל השררה ומושלת והקהלות השיבו שקול טיבותך אי אפשי בזה והאמת יעשה דרכו שמשנים קדמוניות נתנו הקהלות כל אחת חלקה לפי מה שהוא למזיגת השררה בעצמו ולמזיגת המושל פרעפעקטוס זה חדשים מקרוב באו קימו וקבלו עליהם לתת גם לזה חלקם והבו דלא להוסיף — פסקנו לתוקף פס״ד לאותן המושלים שבידם להרע או להטיב להכלל ע״י עצמם שיועצים להדוכס כפי עצתם כגון הפרעפעקטוס ובוכהאלטיר, והמושל טערנאצי, והויבטמאן מחוייבים ליתן הקהלות לפי חלקם ולאו כל כמינהו לפרוש עצמם מהצבור קהל א״ש באשר עינינו רואות שמחמת הפירוד יתיליר ריעותא ח״ו להכלל שיתמלאו המושלים חמה ועברתם שמורה לנצח ליום נקם כתוא מכמר אשר זו מכלל תקנות הקהלות אכן לשאר המושלים ועבדי השררה יהיה מה שיהיה שאין בידיהם להרע ולהטיב רק להטליין או להסית את המושלים פטורים הקהלות מליתן לזה כלום באשר שהמושלים הנ״ל מהכרח לשחר פניהם קודם למעשה איקיר לאמי עד דלא תצטרך ליה ובני היזקאי לא כן שאר המושלים והעבדים אשר בחדשו ימצאנו ומתי שיבא לידו יקיימנו מעתה עולה סך המזיגות להדוכס

[1]) ר״ל Solches

יר״ה והדוכסת וארבעה מושלים הנצרכים כפי שנותנים להם עתה קצ״א זהובים נראה להעריך על הקהלות אחר המטען והעיון אשר כמות יתנו לזה״ כל זה״ הוא מחמת מזיגת שנה״ חדשה — אכן מפסחם ומארטיני משכנו ידינו מלדון ולהורות בדבר — מאחר שהגאון הרב מדינה השניח בעצמו על צאן מרעיתו לחבר האהל להיות א׳ ביתים אחדים הוא אדון בדבר וידין לפי ראות עיניו — והנה אחר העיון מצאנו ראינו שמחויבים ק״ק ל״ב ליתן לזה סך בכן מעתה ומעכשיו מחויבים אנשי ק״ק הנ״ל ליתן לאַנשלאַק הנ״ל סך שבעה עשר זהובים זה״ הערך נעשה על משך שלשה שנים מהיום ואח״כ רשות ביד הקהל לחדש הערך לפי עת והזמן ובפירוש אתמר דיוקא לנתינות הנ״ל נעשה ערך זה ולא לשום נתינה אחרת ואין למידן ממנו הכלל לעשות ערך זה״ לשאר נתינות ויכתבו דברינו אלה״ בפנקס הקהל להיות לזכרון בעיניהם תמיד בבוא העת שנה חדשה מחויבים לשלוח סך הנ״ל לק״ק א״ש ואשר ימאן ולא ישלח לזמן הנ״ל המוגבל שמנה ימים קודם חגם הנ״ל הקהלה ההיא דאפסדה אנפשי׳ ויכולים הקהלה ק״ק א״ש להוציא הוצאות על הגבי׳ אף עד כפל ולגבות מהם הנתינה והוצאות ע״י כפי׳ באופן שתמיד אצל המזיגות יזכירו מנהיגי ק״ק א״ש שמתנות עבור כל בני המדינה גם יראו שמשקל כסף המזיגה הוא מאה״ לוט ולא פחות. כל זה״ יצאו מאתנו לתוקף פסד״נ היום יום ב׳ ג׳ טבת תע״ז לפ״ק פה״ ק״ק א״ש.

כ״ד אנחנו מבוררי ומשולחי הגאון האב״ד הרב המדינה לפקח בעסקי מדינה.

נאם הק׳ יעקב אליעזר ברונשוויק חפק״ק קונ״ן.

ונאם הק׳ שמעון בלא״א מ״ה יודא ליב ז״ל יאליש מקראקא.

ז.

שנת תע״ז לפ״ק.

יום ב׳ ג׳ טבת נעשה סדר חלוקה פה״ ק״ק א״ש בין הקהלות אשר תחת ממשלת אדונינו הדוכס יר״ה כמה יתן כל א׳ מהקהלות לצורך מתנת שנה חדשה שלהם העולה בערך מאה ושנים ותשעים זהובים.

ק״ק מ״ד [1])	—	—	ארבעה ושלשים זהו׳.
ק״ק פּרויקירבען	—	—	שמנה עשר זהו׳.
ק״ק קיצע	—	—	ששה עשר זהו׳.
ק״ק ל״ב	—	—	שבעה עשר זהו׳.
ק״ק צעלים	—	—	ארבעה עשר זהו׳.
ק״ק קאבערסדאָרף	—	—	ארבעה עשר זהו׳.
ק״ק נייפּעלד	—	—	ארבעה זהו׳.

[1]) מאטיורסדארף

וענין החלוקה ימשך זמנה הלא הוא באורך בפסק שביד כל א' מהקהלות בגדון זה—לראש באו המשולחים מהקהלות בעצמם על החתום.

נאם יהודא צבי באא"א כ"ה דוד זצ"ל.

ונאם משה המכונה מאָז ז באא"א כ"ה שמעון זצ"ל.

ונאם אהרן ליב בה"ר יצחק ז"ל.

ונאם הק' גבריאל בהרב מהרי"ל יפה זצ"ל.

הדבר יצא מאתנו סדר חלוקה הנ"ל לבל ישונה במשך שנים מהיום—ואחר שלשה שנין יעשו ערך מחדש לפי העת והזמן ההוא—ובאנו על החתום על מה שנעשה יום הנ"ל אנחנו משולחי ומבוררי הגאון האב"ד מדינה לפקח בעסקי מדינה.

נאם הק' יעקב אליעזר ברונשוויק חק"ק קונין.

נאם הק' שמעון בלאא"מ מוה' יודא ליב זצ"ל יאליש מקראקא.

ח.

העתקה מפס"ד הנעשה בין אלופי קציני מנהיגי ק"ק א"ש ובין מנהיגי ק"ק קיצע.

ע"ד שתבעו אלופי מנהיגי ק"ק א"ש למנהיגי קיצע שמגיע עליהם לשלם שנים שעברו להוצאת דורן לשנה חדשה להשררה יר"ה סך מאה ושלשים וחמשה זהו' ל"ה צ"ל ומנהיגי קיצע השיבו שיש להם פסק מהגאון מ"ו מו"ה בערש כל מה שהוציאו אחר מות הדוכס למתנת אדונינו הגראף ערדעדי יר"ה לשנה חדשה רשות בידם לנכות לפי חלק המגיע מק"ק א"ש והם הוציאו משנה תפ"ב ותפ"ג ותפ"ד ותפ"ה מאה ושמונים זהו' להוצאות שנה חדשה ומענה בפיהם שאי אפשר לברר על פי המושלים כפי שנזכר בפסק מטעמים הכמוסים וגם תבעו מנהיגי ק"ק קיצע לאלופי מנהיגי ק"ק א"ש שהוכרחו להוציא בעסק השתדלות הצלת נפש מאה וששים זהו' וגם תבעו שהוציאו להוצאת התפוסים בערך שלשים זהו'. בכן יצא מאתנו שא' מן המנהיגי ק"ק קיצע שהי' בעת והזמן שהוציא הוצאות הנ"ל ישבע בנק"ח ספר תורה שהוציא כנ"ל ושאר מנהיגי' יענו אמן אזי ינוכה לאנשי קיצע לפי ערך ועל המותר המגיע על ק"ק קיצע נתנו ש"ח בח"י האלוף הר"ה הר' משה ובח"י הנעלה הר' משה בהר"ש לשלם לזמנים המבוארים בש"ח — והשבועה יהי' דוקא בפני שני מבוררים מק"ק א"ש ואם לא ישבעו כנ"ל מחויבים אנשי ק"ק קיצע לשלם במיטב למנהיגי ק"ק א"ש — ובדבר הוצאות התפוסים מצאנו מאחר שהוציאו שלא ברשות ק"ק א"ש אין להם שום תביעה מחמת הוצאות התפוסים הנ"ל וממילא נשמע אם ישבעו מנהיגי קיצע יש להם תביעה על כל הקהלות הדרים תחת ממשלת אדונינו הדוכס יר"ה שכל א' יתן לפי ערך המגיע עליו. כל הנ"ל יצא מאתנו לתפד"ג ויקוים בכל תוקף ועוז מעשה ב"ד וכל דת"ק למוצא פסק זה—היום יום ג' כ"א אדר תפ"ח לפ"ק פה ק"ק א"ש.

נאם מאיר בה"ר יצחק ז"ל חותם פה ק"ק א"ש.

ונאם ברוך בלאא"מ שמואל ז"ל.

ונאם יקותאל זלמן שפיין.

II

סליחות מה שאומרים כאן ק״ק לונדענבורג בי״א בטבת בכל שנה והמאורע יבואר בתוך הסליחות ושמו של המחבר חתום בראשי החרוזות.

[הסליחה הזאת אשר חתום בראש בתיה שם מחברה ה״ה הרב המכהן בשנת תנ״ח בעיר אשר נעשה בה הנס ר׳ אליעזר הלוי אב״ד ל״ב [לונדענבורג] הוא האוד היחיד והמיוחד המוצל מאש התבערה אשר יצאה לאבד את קדמוניות הקהלה המפוארה הזאת אשר שמה הטוב היה נודף למרחקים בימים שעברו. כ״ב שנים היה עומד המקדש אשר בנו בשנת תל״ו על תלו והנה ביום י״א טבת שנת תנ״ח בעת אשר התכנסה כל העדה הקדושה להתפלל נבקעה ונפרצה ונפלה כיפת בית הכנסת והיתה לרסיסים וכל העם העומד בפני העזרה כשהיו שומעים את הקול הנורא כקול רעם בגלגל היו נופלים על פניהם ומודים ומברכים לאל העושה פלא המציל את בניו מכל צרה וצוקה וקימו וקבלו על״הם ועל בניהם ועל כל דורות הבאים לקבוע את יום י״א טבת בזמנו תענית עולמים יום צום ותפלה ומאמר העדה הקדושה קבל ר׳ אליעזר הלוי העומד בראשם וכתבו בספר על לוח הסליחה הזאת למען תעמוד ותזכר דור דורים. ובמקום הבית הנהרס הקימו והרימו בית חדש בנוי לתלפיות ויהי בחדרם בקרקע לבנות את יסודות הבית מצאו עצמות ודרשו את פי רב המדינה אשר היה בימים ההם ה״ה ר׳ דוד אופנהיים אם זה נקרא שכינות קברות ותשובתו הרמה וכבוד עצמו ותקפו ופרשת גדולתו בתורה ה״ה כתובה על ס׳ „חות יאיר״ (דף כל״ט—כמ״ט) כי ר׳ דוד חוה את דעתו לר׳ יאיר חיים בכרך ביום ו׳ כ״ח תשרי תנ״ט. וכאשר נודענו נאמנה מתשובה הזאת כי בימי הוסדו של בית הכנסת הישן היה אב״ד דק״ק לונדינבורג כבוד הישיש בן צ״ה שנים מוהר״י מאיר אב״ד דק״ק פעלדשבורג כן כהן פאר בעת הוסד החדש ר׳ אליעזר הלוי בעל חסליחה הזאת אשר אני נותן תודתי עליה להרב דר. גראָסס החונה לע״ע בק״ק לונדינבורג].

והם הסליחות שאומרים בי״א בטבת

אַיֵּה קִנְאָתְךָ וּגְבוּרָתְךָ סימן ו׳
פִּזְמוֹן י״ג מִדּוֹת יְיָ יְיָ אֵל „ פה
עֲקֵידָה מִצּוֹם גְּדַלְיָה: אִם אָפַס „ מט
זְכוֹר: עַד אֶל רִשְׁעוֹ וְאֶל חַטָּאתוֹ:
וְאוֹמְרִים: חָטָאנוּ צוּרֵנוּ סְלַח לָנוּ יוֹצְרֵינוּ:
וְאַחֲרֵי כַּךְ סְלִיחָה זוּ:

אֶת ה׳ נודה בפינו ובתוך רבים נהללנו: אמתך וחסדך תמיד יצרונו: יאמנו צדקותיך אשר בך מבטחינו: מה נדבר ומה נצטדק אל אלהינו: חָטָאנוּ וכו׳.

נ כלמנו בעוונינו בושנו במעשינו: ונהינו נא אל תזכור לנו את עוונותינו: לקרית נוך נהלינו בך תוחלתנו ואתה ה׳ מחוללנו: חָטָאנוּ וכו׳.

י ום זה קבענו לנו לצום ולזעקה: חצי לה' והצי לכם לחלקה: להודות ולהלל על הנסים שעשה לנו לתמכה ולחזקה, לבל יהיה לנו למכשול ולפוקה: חָטָאנוּ וכו'.

אל בית מקדשנו מעט להתפלל מנחה: הלכנו באורח ישרה: דפקנו דלתות הבית יבוא אל הקדש ביראה ובמצות ברה: פתאום היינו נלכדים חם ושלום במצודה רעה: זו תורה וזו שברה—בי"א בטבת שנת חתן תורה: חָטָאנוּ וכו'.

עזר ותרופה היה לכולנו: לולי ה' עזרתה לנו כמעט כסדום היינו ולעמרה דמינו: יהי חסדך ה' עלינו: חָטָאנוּ וכו'.

הלוי ם ואהרונים וכל העדה רובם ככולם היינו עומדים לפני הר הבית לערוך תחנונים: וביד ציר נאמן המפתחות לפתוח בונים: ובפתחו הדביר עמדו כל העם לכנוס לפני ולפנים: כי לכל דבר שבקדושה המה ראשונים: חָטָאנוּ וכו'.

א"ב"ד הי' כמעט תקותינו ומבי' ומהונו כל אחד יופרש: כי בזו הרגע נפלה הכיפה מבית ה' וכמי טיט היוצר היינו רמס: לא נשאר משנאינו שריד ופליט רק צרה וצלמות יירש: ואתה ה' בזכות נשינו ושפינו הציל אותנו ושפך חמתו על עצים ואבנים והיו למרמס: חָטָאנוּ וכו'.

בקהלתנו הקדושה קבלנו עלינו ועל זרעינו: לגזור תענית בזה היום בכל שנה ושנה עד ביאת משיחנו: קראנוך באמת מהרה חושה להושיענו פניך אל תסתיר אליך בשועינו: חָטָאנוּ וכו'.

לב חכם ישכיל פיו ועל שפתיו יוסיף לקחה: אשר הציל אתנו ממות לחיים מערכה טול מערכה: כבימי המן עמד לנו הצלה והרוחה על כן קבענו אחר חצות היום למשתה ולשמחה וליתן הודו' ושבחה: חָטָאנוּ וכו'.

חזק ו ואמצו לבבכם אל ה' אלהינו: שמע ה' קול תחנוגינו: בשועינו אליך נוראות בצדק תענינו: השיבנו ה' אליך ונשובה וכקדם חדש ימינו: חָטָאנוּ וכו'.

רצה נדבת שפתינו בשלום פרים: סלח ומחל לכל קהל המונים: ואל תביאנו באיש ובמים הזדונים: כי שומע אל אביונים: חָטָאנוּ וכו'.

חסדי הקדמונים זכור ומלפניך ריקם אל תשיבנו: למענך עשה חיש ופדנו: ישוב נא אפך ותנחמנו: וְסַלַחְתָּ לַעֲוֹנֵינוּ וּלְחַטָּאתֵנוּ:
חָטָאנוּ צוּרֵנוּ סְלַח לָנוּ יוֹצְרֵנוּ:

III

[הסגלה היקרה הזאת אשר באה לידי מכבוד הרב אב"ד ור"מ דק"ק העלישוי במדינת מעהרין ה"ה מהר"ם פאללאק נ"י הנה כתובה על קונטרס הזכרת הנשמות אשר לקהלה הנודעה הנ"ל אשר שם חלקת מחוקק ספון מקום תחנותו של בעל

הש"ך. והנה על הרב ר' אליעזר—הנקרא עוד היום בפי כל העדה ר' אליעזר הקדוש—
אשר קוננו והתאבלו עליו אבל יחיד אטיפה מלתי א"ה במקום אחר ולא אזכיר
פה רק אשר היה נצר תפארה מגזע ישרים ורמים בנו של הקצין המפורסם פרנס
ומנהיג ראש קהלת פראג המעטירה הנקרא בשם הפרימאטאר ר' אברהם ליכטנ־
שטט בנו של הרופא ר' נפתלי הירץ ממשפחת איטינגא ושמו היה נודע לתהלה
עד אשר בחרוהו לרב בעיר קראקא עיר ואם בישראל אבל ד' ימים אחר הבחירה
שקעה שמשו של אותו הצדיק והובל לקברות אצל הש"ך כאשר פה אחד יגידו
הציון הלז ועדותו של בנו ר' יוסף הלוי בספרו „עדות ביוסף" דף ב' ע"א י"ד ע"ב
ועל מקומו נבחר, אם לא אשגה ברואה, בנו של דוד אופנהיים ר' יוסף אשר
כתבתי עליו בארוכה בספרי על חותנו ר' שמשון וו"ה ובניו עיי"ש].

אל מלא רחמים, שוכן מרומים, המצא מנוחת עולמים, לנשמת צדיק תמים,
נודע ביהודא ובישראל גדול שמו, ותהי המשרה על שכמו, מורינו ורבינו
הגאון הרב רבי אליעזר בן מורינו הרב רבי אברהם הלוי יגע עצמו באש דת למו,
גיל יגיל אבי הצדיק מתורתו דלה ושאב, עבד מאהבה ולבו לא דאב, מנעוריו
החזיק בתומתו ותורה תאב, יפה כח הבן מכח האב, פרי עץ הדר פריו למאכל
עליהו לתרופה, כל שומעיו הניעו ראש הפטירו בשפה, הנמצא איש כזה כלו
מחמדים ויפה, ספוג ומשפך משמרת ונפה, יגל אברהם ישמח על ראש המטה, כי
נטיעתו עלה כארז הדם ושטה, כל מבקש ה' לתורתו אזן הטה, ויצא נוזלים מסלע
דבש וחלב חטה, נאמנים מימיו בכוסף שתינו, כאשר שמענו כן ראינו, גם אליעזר
דלה דלה לנו, והשקה צאן קדשים ומטובו חיינו, הי' חסיד הי' עניו מתלמידו
של אברהם אבינו, הויות דאביי ורבא קאחזינן הכא, צדקת ה' עשה הרביץ תורה
זיכה וזכה, אליעזר לן לינות הרבה בעומקה של הלכה, דורו ראו ושמחו בכלי
מחזיק ברכה, עלה הרים ירד בקעות כאניה ברוח קדים, הפליא לעשות מעשה
חדודים, נפתח הסתום ותפקחנה עיני תלמידים, מאלה נפרדו ונפצו פרי מגדים,
לא הניח דבר בתלמוד אשר לא צדה, בקדשים וטהרות כמו בדברי אגדה. ועתה
בראשון דחג הסכות כשכח [אולי ס"ל תש כחו] לילך לבית הכנסת להתפלל
בגילה ורעדה, היה מכניף עשרה להתפלל ולברך על ארבע מינים ביום הראשון יחד
באגודה, וביום שני של חג הסיכות הכביד עליו החלי כמשא כבדה, ונפל למטה
ויסב פניו אל הקיר להתפלל וצער נפשו החמודה, ובכל יום קוינו לטוב כתוחלת
ממושכת מחלת לב ולחולי המעים לא מצאו לו רפואה בשום מדה, ושני הרופאים
ביום אחד באו ונתועדו על נפש צדיק וישבו יחד לחוד חידה, איך להציל גוף
נקי וטהור מעני' ומרודה, וכבר נגזרה גזרה ולא הועילו כל תחבושת וקנה בושם
וקנמון וקדה. ובשמיני עצרת נהפך הודו למשחית וערבה כל שמחה וישבו שכולה
וגלמודה, על שנסתם עינות החכמה מעיני העדה, וכל בני הקהלה מרבא עד זעירא
אחזו רעדה, וצרח כלם, מר מרן דבשמיא תן חיים לצדיק זה אליעזר עבד
לאברהם מאהבה' וברא מזכה אבא להגדיל תורה ללומדה, והתפללו בדמעות שליש
ובהשתחוי' ובקידה, ובעוונינו ננעלו שערי תפלה ונהפך יום חשקה לחרדה, ביום ב'
ך"ו תשרי ע"ת צרה היה לפרט ויאבדה [ונאבדה] נפש ממנו נפרדה, ואותו היום

ובקול
וחיבה'

נתקשרו השטים בעבים והחמה פניה קדרה, ולא מצאו מקום לפי כבודו לקבור נוף זכה וברה, וכבר כרוז יצא מי שלא שבל לא ירד לינע ברבי ואל יהיה בתוך המתעסקים מנוי וגומרה, ותיכף זיזין מקדימין נעשה לנשמע וקפצו למים תחלה לטהרה, וטבלו גופם כדי לעבדה ולשמרה, ורבים יצאו טהורים כלם אנשים חשובים שבמקרא, ומצאו מקום אחד סמוך ונראה, אצל ציון בעל המחבר שפתי כהן ומקום צר היה לא ארוכה ומאד קצרה, ואעפ"כ התחילו לחפור חפורה, באמרם אולי ניחא לצדיקים להיות אהלים סמוכים לחברה, וחפרו ומצאו שהמקום נתרווח מאליו וכל העם רואים בראי' ברורה, דהוה רחימתנן עזיזא ושרבנן [ז"ל ושכבנן] אפותיא דספסירא [1], ואהבה מקלקלת השורה, ואחר שנסתם הגולל השמש יצא על הארץ וחזר לאורה, רעדה מלאה מתנינו וחלחלה, כי ירד תפארתינו עטרת זהב גדולה. הוי אדון והוי הודו מאור הגולה, מכל אבקת רוכל הוא העולה, לכן בעל הרחמים העליליה, זכור מעשיו ותורתו כסלת נקיה, ונוצר תאנה יאכל פריה, והושיבהו במחיצת בני עליה, והיתה כבוד מנוחתו והשביע בצחצחות נפשו ונשמתו, להזות בנועם ה' ושכינתו, ולדור דורים יעמוד לנו זכותו, אמן סלה'.

יזכור אלקים נשמת הגאון הגדול מורינו ורבינו החסיד המנוח מוהר"ר אליעזר בן מוהר"ר אברהם הלוי ראש מתיבתא ואב"ד פה ק"ק העלישויא זצ"ל.

IV

אגרת קהלת העלישוי משנת תק"ה בעת צרתם לרב המדינה ר' בעריש עשקעלעם.

[האגרת היקרה הזאת מצא ידידי ר' אברהם נעשטעטנער באמתחת מכתבים אשר השאיר אחריו לברכה חותנו הרב המנוח מהור"ר יעקב שלום פרייער שהיה רב אב"ד בקהלות שימאנד, ראאב וניזאטין במדינת הגר והיא תראנו כבראי מוצק הצרה והצוקה אשר עמדו כה קהלות מעהרן ובפרט הקהלה הישנה והמהודרת העלישוי יע א. אמת שהגזרה שגזרה המלכה בשנת תק"ה לגרש את היהודים אשר במדינת מעהרן לא יצאה לפעולות אדם כי שומר ישראל ונוטרו אשר בידו לב מלכים כפלגי מים השיב את רוחה אחורנית ונתן לה לב בשר, אבל מי יספר את רב התלאות אשר עלו על אחינו הדאגה ורעדה אשר באה על נפשם כי אויביהם העתידים והמצפים ליום גרושם היו אצים ונוגשים ורודים וכל הדבר הקשה והמר העמיסו על שכם האמללים אשר חייהם היו תלוים למנגד. ומה יקרו לנו דברי האגרת הזאת הנכתבה בימי עניה ומרודיה של ק"ק העלישוי בעוד שמזלם הרע

[1] עי' סנהדרין (ז' ע"ח) ועצ"י דבכי חז"ל כתיב תקיעו גם בציר כ' בכוך מכוויל בהחסיף בגם כ' (יד לעיח) והגהתי נכתבה ולא נתה בדבוס.

ככבא דשביט פתקא שם הגרוש היה עומד בגערתו ובחמתו על שמי יהודי מעהרן, וגם בזאת יקרו לנו שיראו למדי אל מי נשאו עיניהם ואל מי פנו לעזרה בצר הלא הם קציני ווינא הבירה ובראשם רב המדינה אשר מקום תחנותו היה סמוך לבי קיר"ה אשר בצדק חרתו על מצבת קבורתו "שהיה עומד בצד הפרצה בהיכל המלך ושרים לעשות סוגה בשושנים שלא יפרצו בהם פרצות" ה"ה מהור"ר יששכר בעריש בן הגאון ר' גבריאל עשקעלעס. והרוצה לעמוד על פרטי דברי הגרוש בפיהם ובמעהרן ועל פרשת גדולת מעשיו של האי חסידא פקיד האללאנדיא בחצר המלכה בווינא בורמאניא זצ"ל יקרא את אשר כתבתי בספר היובל לכבוד הפראָפ' גרעץ שי' (נד לע"ח) והלאה].

ב"ה

סמוך לחג המצות תקה"ל, העלישוי"א.

אל פני האדון נשיא אלהים הנאמן, חכם לכישרצה מכלכל דרדע והימן, חמוקי יריכיו כמו חלאים מעשה ידי אמן, אשרי הדור שהוא שרוי בתוכו ישאין הדור אלמן. ה"ה א"ה אדונינו מ"ו הגאון הגדול המפורסם בכל התפוצה, יפוצו מעיני תורתו החוצה, העומד עלינו כחומה ועומד בפרצה, מוצאו חיים מצא, כמוהר"ר יששכר בעריש נר"ו ר"א ואב"ד דפ"ק נ"ש והמדינה ובמדינות הגר יע"א. — אמנם כן אדונינו מ"ו הגאון גלוי וידוע לפני כסא יקרו את כל התלאה, אשר מצאה המדינה הצולעה ונהלאה, הארץ הלזו הנשמה כי בערה בנו איש ה' ותאכל בקצה מחנה העברים, ועפ"י פקודת המלכ' יר"ה להיות כלל היהודים אזלא גירוש גרשיים קדמא ואזלא אל מקום אשר יהי' שמה הרוח ללכת את לחט החרב המתהפכת, כי כל המדינות סביבותינו כלואים ומסוגרים וליוצא ולבא אין שלום להיות שהמדינה משובשת בגייסות. כתל יוצאת וכתל נכנסות, והמחי' מקולקלה, וידל ישראל מאד דלה דלה, שבת עובר אורח נשמו מסלה, וקוה לשלום ואין טוב, אפילו קורטוב, בצפיתנו צפינו שיבא הרוחה, ותהי להפך אך יגון ואנחה, כי בשבוע הזאת הגיע לידינו פקודת המלכה יר"ה פעם שלישית שכל היהודי' שבמדינה יפלסו דרכיהם בעקידה שיש בה אנחה, סוף חדש יוני הסמוך, ואם אמנם הפקודה הזאת כולל כל אהינו בני ישראל מ"ט אוותנטיאה של הגזרה הלז היא על קהלתנו כפלים לתושי' יותר מכל הקהלות, להיות שקהלתנו משוקעת במ"ט שערי חובות יותר מסך ארבעים אלף ריניש שאנו חיבים הן להמלכות יר"ה והן להשררה שלנו ולשארי שרות ולפקידי' ומושלים ולגלחות חובו' ישנים מימי אבותינו הקדמונים אשר אין זכרון לראשונים, והיינו רגילים ליתן להם כל חצי שנה הרווחי' והיינו שוקטים ונחים, אבל עכשיו שיצאה פקודת המלכה יר"ה בחימה שפוכה להיותינו מגורשים תוך ששה חדשים, אזי נאספו עלינו כל הנושים, ישנים גם חדשים, ואת מעותיהם הם מבקשים, יטהרו ליתן מוקשים, ואצים ונוגשים, ולהיות שהשררה שלנו יר"ה הרחיק נדוד וקבע דירתו בעיר טירנא כידוע לאמ"ו הגאון והמושלים שלנו העומדים במקומו מוכנים לפורענות והטה דוחקי' אותנו בכל מאמצי כחם בתפיסה ועקסיקוציון ובדומה לזה, ולוקחי' מאתנו כל מחמדי עין הנמצא תחת ידינו כסף ושוה כסף קרקעות ומטלטלין וגם על בית הכנסת שלנו וכלי הקדש לא חסה עינם ולקחו

מאתנו כל הכסף כלי הקדש לערך ך"ט ליטרות כלים מכלים שונים, אשר הקדישו אבותינו הקדמונים, וכל זה אינו שוה להם כי לא יספיק לשלם מזה אפי' כדי רביעית החובות החדשים והישני' ויחידי סגולה אסורים בזיקים מקום אשר אסירי המלך אסורים ואין ידם משגת לשלם אפי' רביעית החובו' שלהם, כי הדלות העניות והאביונו' חונה עמנו במדור מימי עולם מפני השרפות הצרופות ותכופות שהיו בקהלתנו ומה גם מפני הקנסות גזלות וחבלות שהוטלו עלינו כידוע לאמ"ה ונוסף ע"ז לקחנו דרך הלוואה חמשת אלפי' זהו' ריניש מה שהוכרחנו ליתן להמלכה יר"ה במשך ב' או ג' שנים העב"ו, ועתה כל החובו' הללו השתרגו עלו על צ ארנו ומבקשים מעותיהם בפעם אחת וחזרנו על כל צד מאין יבא עזרנו ואבד מנוס ממנו אין דורש לנפשנו יגענו ולא הונח לנו, כי כלו כל הכיסים כי דלונו מאד מאד מה שאי אפשר לספר מהרה, ע"כ הסכמנו כלנו לבקש רוח והצלה וסעד וסמך מאת אחינו בני ישראל ולשלוח אנשים לפנינו אל כל הקהלות הקדושות הנדיבו' הרחוקות והקרובות שיעשו נדרים ונדבות לקהלתנו כדי לשלם חובותינו ואמנם כן הזמן קצר והמלאכה מרובה, והנוגשים המושלים אצים בדחק גדול לכן אחלינו ותפלתינו זכה ברוח נמוכה לפני אדומ"ר הגאון שידבר נא באזני הקצינים הנדיבים בעיר ווינא המקשיבים לקולו ונותנים מקום למליצת אמ"ו הגאון שי' ש'מהרו יחישו מעשיהם מעשה הצדקה בחג הפסח הסמוך לפדיון שבים דקהלתנו העניים ואביונים הנאנחים והנאנקים· איש כמתנת ידו כברכת ה' אשר נתן לו, וישלם ה' לכל את פעלו, כי מצוה רבה היא וכל האנשים יתנו כמסת ידם מתנה מרובה ויחשבה לו לצדקה האל הנקדש בצדקה, וביום רעה ימלטהו השם מכל צרה וציקה בוקה ומבולקה, כי המפורסמות א"צ ראי' וגלוי וידוע לפני אמ"ו הגאון שקהלתנו היא עיר ואם בישראל לתורה ולתעודה ולא היתה קרי' אשר שגבה ממנה בתורה ויראים ושלמים מימי עולם ושנים קדמוניות ובכל זאת לא יצאנו חוץ מגדרנו לבקש נדבה משום קהל ויחיד והיינו תמיד מן הצנועים המושכים את ידיהם מלפרסם קלוגנו ולתבוע חלקנו בפינו משום נדיב וקצין, אבל עתה שבאה עלינו בעו"ה הצרה הזאת ספר תרוכין ואגרת שב"ק והנישים אצים ודוחקים, ויש לחוש חשש מרובה שלא יקחו ח"ו ילדינו להם לעבדים, לכן אנחנו מוכרחים להתנפל ולהתחנן ולהתחבט לפני אחינו הקצינים הרחמנים שיראו בעינינו ומרודינו ויחישו לעזרתנו חיש קל מהר כי ידענו מטה מטה בערום וחוסר כל ממש, ונוסף על כל התלאה אשר מצאתנו לשעבר, ידובק יחדו שבר על שבר, כי ביום ד' ז"ך אדר שני יצאה אש מאת ה' ותאכל יותר ממאה בתים בקהלתנו ובכללם ט"ו בתי יהודים ורובם ככלם עניים מרודים, ע"כ בטוחים אנחנו במעלת אמו"ה ש'דבר באלף גם באזני עם ה' אלה נדיבי העם שיתנו נדבה הגונה לפדיון הקהלה הירודה ומרודה בטהרה בטהרה ואל יתרשלו כלל כי צרה קרובה ואין עוזר, ומפני הכנסת חג המצות ומרורים ב"א אנחנו מוכרחים לקצר במקום שהיה ראוי להעריך מערכה גדולה בתפלה ואולם אדונינו מ"ו חכם כמלאך אלקים לדעת לעשות הטוב והישר בהלכה למעשה וגדול המעשה יותר מן העישה, ובודאי אלו ידוע אבונן בהאי צערא ודוחק עניות והילולה והמהומה דפה קהלתנו יחד יכמרו עלינו רחמיו המרובים ויעשה כל יכולתו מטצדקי דאפשר ליה למעבד להחיש הצלה לקהלתנו

כאיש מגן כדחזי לקהלה קדושה כזאת אשר יש בה יותר מאלף וחמשה מאות נשמות קדושות מישראל הקטנים עם הגדולים ורובם הם עניים ואביונים ולומדים ויראים ושלמים תמימים ובעלי מומין, ואנחנו תפלה לפני אמ״ו הגאון וכו׳ שיפרסם האגרת הזאת בפני הגביר האדון אגילאר [1]) נר״ו ויהי לנו אמו״ה במח״א למלאך מליץ ולפרקליט לפניו כי אף שיחדנו לו אגרת בפני עצמו מכל מקום באנו בדרך קצרה כי שותא דמר אגילאַר לא ידענו, ומה גם ששמענו ממגידי אמת שיש תחת ידו מעות ומתנות לאביונים וכשיבא מליצת אדונינו הגאון באזניו יעשה למעות עשיה לשמה לקהלתנו השוממה כלבבו הטהור וכל המרבה לרחם על קהלתנו ירוחם מן האל הרחמן.

הכ״ד הנאנחים והנאנקים מפני בגידת הזמן, מנהיגי העלישויא וע״ע וע״ג אמ״ו הרב אב״ד דקהלתנו החותמים סמוך לחג המצות דהאי שתא דו״ר צר״ה, השם יהפוך יגונינו לשמחה מהרה ועיני אמ״ו הגאון רואות.

ונאם הק׳ מאיר בהמנוח כהר״ר יוסף זצ״ל.

ונאם הק׳ יעקב בהר״ר חיים זצ״ל.

ונאם

ונאם

ונאם

ונאם

[ד׳ החתימות האלה האחרונות לא נמלאו ואולי לא יכלו לצפות עד שיחתמו כלם כי ירט הדרך לנגדם].

---

[1]) עי׳ מה שכתבתי על דון דיאגו ד׳ אגילאר במקום הנ״ל (צד רפ״א) הערה ו׳ ופה אוסיף: כי בכ״י אקספורד 2315 אשר היה מקודם כ״י ר׳ חיים מיכל 324 יש ס׳ „ישועות ישראל״ בניקלשפורג אשר יסופר בו גם על כבוד מעשיו ופעולותיו של השתדלן הגדול אגילאר אצל המלכה בווין הבירה.

לקורות הנזרות על ישראל

מאת ח"י גורלאנד.

אקדמות מלין

לרגל עבודותי בכרם בית ישראל ובשקדי לאסוף לאגודה אחת את כל הספרים הנדפסים והכתובים, כישנים כחדשים, הנוגעים לגזרות ת"ח ות"ט (בימי בָּאגדאן חמיעלניצקי) ותקח"ב (בימי איוואן גאנטא), ראה זה מצאתי כרשימת ידוסף ח), כי בבית האוצר "בריטישעם מוזעאום" (אשר בעיר לונדון) נשאר לפליטה כתב־יד אחד הנעלם והנסתר מעיני החוקרים ואשר בשם צַעַר־בַּת־רַבִּים יכונה, והוא לר' אברהם בר שמואל אשכנזי, עם שיר לחנאון המקובל ר' משה זַנוּת בראשו.

הקונטרס הזה ע"י מעתיק נאמן, שאלתי את פי הסופרים והנבונים שמה, בקשתי את שאהבה נפשי, פניתי כה וכה—ואין איש אשר ימלא חפצי הטוב, עד אשר הרב ר' יחיאל ז"ל בעל "הלבנון" נדרש לשואלו דבר ובנפש חפצה וחבה יתרה חש ולא התמהמה למלא ידי אחד ממבירין, הי"א היימאן שמו, להכין בעדי ההעתקה הדרושה לי ג), אבל אחרי ראי כי הדבר איננו עוד מתקן כראוי ומאמרים רבים צריכים תקון והגהה יתרה, פניתי אל המעתיק מהזור ויטרי בפקודת ראשי החברה "מקיצי נרדמים", הוא המציאה היקרה הזאת לא נתנה הר"י שפירא, אשר היטיב למלאות בקשתי מרגוע לנפשי ואֶפֶס מאד להשיג העתקת ביתר עיון ושקידה (באשר הכתב הוא

Kaiserlich-russischer Collegienrath
JONAS GURLAND Magister

ח) היא רשימת ספרי המזהיר ר' יוסף חזמנו מתא הכתב"ל (פתחונה תהכ"ה). הרשימה כתובה לתחזונה עבריה בקלוד נמהן ותחי"ב יצתה לאור בשפת גחלנית בתריכת דברים ונדפסה במזכיר (V—VI) להרמב"ם. והספרים בלו מעזבון המנוח תל בית־התאולר בלונדון.

ג) עי' המגיד בנת תרמ"ז, גליון 47, במאמרי: "מזכרם לנסתת הרב" וכו'.

ספרדי מאשיטי דק מן הדק), ות"ל כי עפ"י שתי ההעתקות האלה, אחרי איזה תקונים והשערות מצדי ומצד יאפ"ז א), עלתה בידי להופיע נהרה על הקונטרס היקר הזה, אשר הנני נותן היום לפניך, קורא נבון!

ודע כי הקבוץ כ י אשר ממנו נעתק הקונטרס, לפי דברי הרשד"ל ביד יוסף ובמזכיר וכפי דברי המעתיק באגרתו אלי, כולל את השמונה חבורים האלה:

א) ארי נוהם להרי"א מודינה, דברי ריבות וטענות נגד הזהר וקבלה ב).

ב) בן דוד להנ"ל, נגד גלגול הנפש ג).

ג) מלחמת משה לר' משה חיים לוצאטו, ויכוח הרב והתלמוד בענין חכמת הקבלה (אינו בדפוס).

ד) אגרת אל תהי כאבותיך ד).

ה) עלילות דברים מר' פלמון בן פלת מבני בלי שם אשר לקח לו מבנות פלוני אלמיני לו לאשה ותלד לו את פלמון הוא פלמוני המדבר הוא פלמון המחבר.

ו) שד יהיה, מעשה הרוח בגוריציאה, בשנת תקכ"א, לץ שמו עושה בעברת זדון בקרב איש גוריציאה זו שמו מנשה בן כמ"ר יצחק רפאל חפץ, ויהי בשנת התקכ"א בא שמה מארץ המערב כמ"ר אברהם בלילוים ויוציא אותו החוצה וכו' (אינו בדפוס).

ז) רוח עועים, מעשה שלש רוחות בגוף אחד, בפאדובה שנת תקל"ח, חברו ר' מרדכי לוצאטטו (אינו בדפוס).

ח) צער בת רבים, על גזרות פולאניה בשנת ת"ח ות"ט לר' אברהם בכמוהר"ר שמואל אשכנזי, בווינציאה [אבל לא נדפס מעולם עד השנה הזאת התר"ח ה) לא בווינציאה ולא בעיר אחרת, ואולי כונת המחבר היתה להדפיס ספרו אבל נשאר בכתובים]. ואח"כ בא השיר של המקובל ר' משה זכות ז"ל.

והיה כי ישאלני הקורא: מי הוא זה ואיזה הוא המחבר ר' אברהם אשכנזי ואיזה התיחשות היתה לו עם המקובל הרמ"ז? הנני להשיבו: כי אחרי דדישה וחקירה ועיון בספרים שונים, לא עלתה בידי למצוא פתרון השאלה הזאת בברור, כי סופרים וחכמים רבים, שהיו נקראים בשם כזה, הננו מוצאים בארצנו ובחוץ

א) הוא הסופר המשכיל ר' ישראל איסר גאלדבלוס, היושב ודורש בפאריס.

ב) יצא לאור ע"י ר' יוסף אלזאלי (פ"ר פירסט) לייפציג ת"ר.

ג) נדפס בס' „טוב טעם" להר"א אשכנזי פפד"מ תרט"ו.

ד) החבור הזה אשר שם בעליו אין עמו, נדפס עפ"י העתקת ר' אברהם פריצול המנגן והסופר מפיראדה בשנת רג"ל, ע"י ר' מיכאל ב"ר ראובן ב„אוצר נחמד" ח"ד, ובסופו בא פירוש ארוך מאת ר' יוסף ב"ר משולם, וכפי הנראה ארץ מולדתו של המחבר היתה איטאליה, וספרו כתב בשנת רכ"ח עיי"ש בארוכה.

ה) הדברים הבאים במוסגר חצי לבנה נתוספו ע"י הרב יוא"ל, שהעתיק כל הקבץ בכתב ידו כתב ספרדי איטלקי, כי כן היה דרכו של החכם הזה להעתיק בעצם ידו כת"י יקרים ולהביאם אל בית אוצר ספריו כפי עדות הרשד"ל בראש הרשימה יד יוסף, וכן כתב שד"ל על הקבץ הזה במזכיר (שם): Ecritur de Joseph Almanzi en 1830, 1835. (Nr. 194.)

לארץ בימים ההם, כי כן היה מנהגם של אחינו מחכמי אשכנז ופולין בעזבם את ארץ מולדתם ותקעו אהלם בארצות איטליה ובערי הקדם הסבו שמם בכנוי "אשכנזי" אך השערה בעלמא (הצעת יפה"ז) אציע לפניך והיא: כי מחבר הספר "צב"ר" הוא הוא ר' אברהם אשכנזי שהיה מוכר־סמי־מרקחת (אפאטעקאר) בעיר וולאדימיר, פלך וואליניה, וחבר ספר סם החיים המכיל מוסר בחרוזים עם העתקה ללשון אשכנז ונדפס בישנת ש"ן, ויהי בחיים חי'תו עוד בישנת ת"ב, ואולי האריך ימיו עד שנת ת"ט ואחריה.

והנה אם אין בידינו לחזק בעדות נאמנה את ההשערה היפה הזאת, הלא כמעט ברור הדבר וגם נוכל להחליט אל־נכון כי בעל "צב"ר" היה אחד מגולי פולאניה, אשר כיתר הרבנים בארצו יצא או ברח מעיר מולדתו ויבוא לעיר ווינציה עם ספרו בידו, ומגמת פניו היתה למצוא שם מנוחה ולהדפיס את חבורו הקטן, ויבוא האורח אל בית הרב ר' משה זכות, ראש הרבנים והמגיהים (כן נראה לי ולגלהים הצעתנו) בעיר הזאת בזמן ההוא, לבקש הסכמתו והגהתו, ויאות הרב לבקשת המבקש, וכתב בראש הספר את שירו הקטן כדרכו לעשות לכל ספר וספר שיצא מתחת ידי הגהתו, ואולי הבטיחהו גם להניח את הגליונים בדפוס, אך מפני סבה בלתי נודעת לנו נשארה תקות המחבר טעל, הקונטרס נשאר בכתובים ואור השמש לא שופתו, ויתהלך מעיר לעיר ומדחי אל דחי, עד כי הרב יוא"ל רחם עליו כאב רחמן על בנו, ויאספהו אל ביתו, גם העתיק אותו בכתב ידו (בבית הכ"ח), ואולי גם הכינהו לדפוס אבל לא הוציא מחשבתו לפעל כי אלהים לקחו ח) והספר הובא לונדונה, ויתפלש שם בקרן זוית כמה ימים ושנים, עד— שקטתי ח"י, שקמתי בעל השורים האלה ואתעודד להצילו מתהום השכחה ולהוציאו לאור, בעזרת יוצר האור!

ח) הרב המקובל ר' מנחם ב"ר מרדכי זכות נולד בעיר אמשטרדם לערך שפ"ה (1625) בזמן שמשם התורה והחכמה על הרב ר' מנשה בן ישראל היתה זוהרת על חוג כמעט בעצם גבורתה. בימי נעוריו הוקם שם על בית המדרש "עץ חיים" הרב הרב ר' מנשה ור' אשול מקורה ור' יצחק אבוהב ור' דוד פרדו התומכו בו להפלרת כתר תורים ומגלים, והגיע מנשה זכה להמנות "בבית הי"ג מלומדי ביהמ"ד בהתוסדו".—בעודנו בלתו נמנה מנשה לחבר חכמת הקבלה הרב במו לקחה מפי המקובל ר' בנימין, אבל מנפת לחיטליה בשנת תי"ט, אח"כ הלך לפולין ולמד שם החכמה הזאת מפי הגאון ר' יצחק אב"ד דק"ק פוזן, ומשם יצא ובא דרך עיר ויהומה לנבת לאי' ועבדנהו בעיר ווינציאה, הרב ראבי עדאס ידעו להוקיר תוכתו וחכמתו וויבזבהו על כסא הרבנות ויהי לרב ולדין ולמגיה והרבין שם תלמידים רבים, ולסוף ימיו נמנה לרב במנטובה, אך לא תרבו לו שם הימים, "וגם נשבית הרמ"ז יום כ' שבות שנת נח"ת (1698). והלום מנה כתב ספרים רבים, הרב היתר נודעים שבהם הלא הם: ח) הגרת הרמ"ז (ליוורנא תק"מ); ב) דרושים (סלוניקי תקמ"ה); ג) יודעי בינה (ווינציה תכ"ג); ד) חן קול חדש (לאמ"ד תע"ג); ה) קול הרמ"ז (וי' דע"ח); ו) שודת דדיני (מנטובה זכו"ק); ז) תפתח עלוך (וי' תק ד); וכמה מהם עוד בכתובים, כמו: מקדם ה', ברכי נפשות, שבלת לקט; וליום תג היובל של היובים הרמב"ם הוציא הרי"ש בערליגר לאור היום ספרו של מנה יסוד עולם (בערלין תרל"ד) "במדה במשקל ובמטורה ליהודים היתה תורה" (דאס אלטעסטע בעקאננטע דראמאטישע געדיכט). לת הספרים שהניח הרמ"ז הסכים תמיד בעיר בראשם לכבוד הספר ומחברו: בשנת ת"ח הניח הם' בימים לעתים לרי עזריה פינו (Piccio) הרב על מותו נשא קינה (קול שוגב דף ז');

וע"ד לשון המחבר אעיר בקצרה כי היא צחה וקלה, מלבד איזה מבטאים או מאמרים שקשה להלמן מפני קריאת הכתב הספרדי המשונה מכתבנו, ובכלל לא נופלת היא מלשון מחבר הס' „צוק העתים" וכמעט סגנון אחד — מליצה חרוזית עפ"י פסוקי „דאיכה" — לשניהם, ספרי התלמוד היו לו פתוחים ואמרי חז"ל שגורים על פיו, הזכרונות שהביא יקרים הם וגם ממלאים החסרון בספרי חבריו, וכל דבריו לא פרי הגוזמא והדמיון הם, אך על אדני האמת הטבעו.

התקונים שתקנתי הם אך היותר נחוצים להבנת הענין והמשך הדברים ותו לא, בשולי הירעות באתי לבאר בקצרה פירוש המלות ובאור התקון, ובסוף הספר שמתי נוספות — הערות והארות — המפיצות מעט אור על הספורים והזכרונות אשר יתאמתו או יתחזקו עפ"י ספרים אחרים הנוגעים בענין שמדבר בו.

ואתה, קורא נבון, שים לבך על הספר החדש הזה וקראהו בהשכל ובעין פקוחה, והיה אם בעל נפש אתה, והיטבת לזכור לברכה את הרבנים הנכבדים אשר השאירו לזכרון לדור אחרון את ספריהם וסליחותיהם וקינותיהם ובקשותיהם ע"ד הגזרות של ת ח ות"ט, הלא הם: את ר' נתן נטע ב"ר משה הנובר בעל „יון מצולה", ואת ר' מאיר ב"ר שמואל שעברשין ור' יהושע ב"ר דוד מלבוב בעלי „צוק העתים", ר' שמואל פייביש ב"ר נתן פיידל בעל „טיט היון", ר' שבתי הכהן ב"ר מאיר בעל „מגלה עפה", ר' גבריאל ב"ר יהושע בעל „פתח תשובה", ר' יו"ט ליפמאן ב"ר נתן העלליה, ר' אפרים ב"ר יוסף חעלם אב"ד דק"ק וורעשנא, ר' חנוך ב"ר אברהם אב"ד דק"ק גניעזין ר' משה כ"ץ גראל ב"ר אליעזר אב"ד דק"ק מיץ, ר' יצחק ב"ר אברהם אב"ד דק"ק ליסא, ר' שבתי ב"ר ישעיה בעל של"ה, ר' מרדכי ב"ר נפתלי הירש קרעמזיר וכו' וכו'.

הלא אז עליך לזכור לברכה גם את ר' אברהם ב"ר שמואל אשכנזי בעל „צער בת רבים", ואני אבוא אחריך להתפלל גם בעד נשמותיהם, כי תהיינה צרורות בצרור החיים ובגן עדן תהא מנוחתן, אמן!

פה אדעססא. י"ב כסלו שנת תרח"ם.

חיי"ב המו"ל.

בשנת ק"ד קבר מספד על מות הריו"ט ליפמאן העלליר בעל תוי"ט; ובשבתו על כסא הרבנות בווינציה כתב מכתב מליצה לר' בנימין הכהן בשנת ת"ל בעד שלומי פולאניה בשלו לווינציה לקבץ מעות „בעד היהודים הנסגרים בכבלי ברזל והממוכנים בעד הגויה להוליאם ממסגר ע"י פדיון", והמכתב היקר הזה שכר נדפס בקבוצת הרמ"ז סימן ל' (ובשעות הוכח ב„בשת יפרחו" שנה בגיה, כי המכתב הזה לך מיוחס להרמ"ז וגם נדפס שם עפ"י כ"י בפאריס כדבר חדש שלא ראה עוד אור בדפוס! הערת ידידי הח' ר' דוד כהנא). ועי' בקרובה ע"ד הרמ"ז: ב„בשת הגדולים", ב„הולדות גדולי יפרחו", הקדמת הרח"ב לספר „שבט עובר", בסי' „עמודי העבודה" (גד 214) להרי"ח לאנדסהוט, וגם בקובץ יקב"ז בתוספ „בשת יפרחו" הנ"ל.—

מספד פולוניא.

נְתָנַנִּי שׁוֹמֵמָה,
פּוֹלוֹנִיָּא הַנְּשַׁמָּה,
נוֹאֲקִים מִן הָאֲדָמָה,
וְאֲבוֹתֵינוּ מֵתוּ וְאֵינָם א),
הִקְרִיבוּ אֶת קָרְבָּנָם,
לַעֲשׂוֹת רְצוֹן קוֹנָם.

איכה ישבה בדד מדינת פולוניא רוסיא היקרה, רבתי בדעות המעטירה 1), נגזרה עליה רוע הגזרה, לא היתה כמוה חמה בוערה, מיום גלות שה פזורה, איך קדושים וחסידים ביראת ה׳ טהורה, הולכי דרך ישרה, מצדיקים עליהם דין שמים בנפש כשרה, נקטין וסבלין קטילא אכזרא ב), מיתות וגלות ומלקות רבתא וחמירא, לכמה אבות נזיקין ונזק צררה ג), שתי אומות בזויות ושפלות שהיו שונאות זו את זו מיום שהעולם נברא, ועכשו נתחברו דא לדא עקרבא וזיבורא ד), יוואני דיירי ארעא יקירא, הא כמו דאית ליה עם נחש בכפיפה דירה, בר״ח אדר ה) שנת ת״ה בפרשה שהתוכחה בה נזכרה, התחילה המכה ויהיו חיי צרה, וכמה אלפים מישראל נהרגו ונשחטו בידי אומה הצוררה, בשטף אף ועברה לא נתנו לקבורה, גם כל חלי וכל מכה אשר לא כתוב בספר התורה, איך גבה־לב... הראש אחד... חמיל... 2) הוא וכמה אלפים פוחזים אחיו במלכות ועמו תגרא, ובשבעו שבועה דלא למשבק עד זבולא בתרא ו), עפרא בפומיה דאויב על הך דבורא, והמה צלחו וגברו וקטלו לכולהי חיילי דמלכא כאמ־א ז), עבדא אסוסיא רכיב ומריה אבפכא ח) משתברא, לבד משני ראשי הגייסות לקחו הקדרים 3) משניהם בחד אפרא ט), הלכו לתוך המדינה עם רב אשר אין לספרא, כי מת המלך וואדובלא י) ולא היה מי יגדור גדרה 4), כי אם לקוות ברוח נשברה לעוטה אור כשלמה.

א) בכ״י בבתי העתקות שבידי: „וקורותינו מתי והנס... תרבנס״, מאמר שאין בו טעם ומבובש מאד, לכן תקנתי לפי השערת הריאפ״ז. ב) מסגנון התלמוד כידוע. ג) מלשון התלמוד (ב״ק פ׳ כיצד הרגל): צרורות נזק שלם משלם וכדומה. ד) מלשון התלמוד: חמימי לעקרבא וקרירי לזבורא (ע״ז כ״ח) וכדומה, ר״ל עקרב ודבורה. ה) התוכחה היא בפ׳ בחוקותי וכי תבוא, וצ״ל: בר״ח. ו) סגנון התלמוד: ליבעי איניש רחמי אפילו עד זבילא בתריהא שלמא (ברכות ח׳) וכדומה, ועניינו: מעדר ומגרפה ו„הגרה״ — לשון ריב ומריבה. ז) ר״ל כצאן. ח) מזוזות פתחי (משלי ט׳ ל״ד)—התרגום: פכי דתרעי. ט) הרעיון איננו מחוור, ולפ״ד שכונת המחבר כי מלבד שני ראשי החיל לקחו עוד מִשְׁנִים רבים והובילום אל מקום ומרעה אחד. אפרא, אפר—וויעזע בלע״ז, כמו רועה באפר, ועי׳ הערות אות 3. י) הוא מלך עם הפולאנים „וולאדיסלאב״ שמו.—

בכה תבכה ביום ובלילה, איך חטאו ישראל חטאה גדולה, ושתינו כוס התרעלה, ודנו בני ישראל באש ובמים ובחרב בלי חמלה, וזאת תורת העולה, מקצתן במקלה ומקצתן במסמרות דפרזלא, ומקצתן תלו ברגלים למעלה, ויתר הפליטה דחופים בתוך הגולה. ואתה י י אל נורא עלילה! תשמע קול יללה, ותעשה נקמה בבני עולה, שפרשו ספרי תורות בשוקים וברחובות כשמלה, ובהם עשו נבלה, ומבתי כנסיות ומבתי מדרשות עשו קרן אפלה, אפלה האור ורחמיך לא תכלא, וחטאה לא תחשוב לסגולה, אעפ"י שבמצוה דלה, תנה לשם ולתפארת ולתהלה.

גלתה יהודה במדינות אחרות בין כל האומים, ונשבו בידי קדורים ואד מים, או שקפצו לתוך הימים, ותבחר נפשם במדת רדומים, מה נתאונן ומה נאמר ועונותינו גורמים, ויש מהם שברחו מבניהם הקטנים, וממאודם ערומים, ובניהם [ובניהם] אחריהם נתערבו בין העמים, וחזרו לדת מלך יושב במרומים, ושלא יקח איש את אחותו חשו חכמים, ומן שאינם מכירים זה את זה יחללו ח"ו שם צור עולמים, אבל שלש ארצות השלמים, עם שאר גאונים המחכמים, שיחיו לארך ימים, עשו תקון כזריזין מקדימים, שיכתוב כל אב לבנו קמיע 5) בדברים נרשמים, ולפרוש בו שם אביו ואמו כדי שלא יעשו בעלי מומים. ואתה אדון אבי יתימים! תזכור לנו ברית שלשת קדומים א), להתנהג עמנו במדה טובה ושילומים, והשב ידך על אויבים וקמים, אנשי דמים, אשר שומרים בלבבם איבה ושוטנים, לקחת נפש צדק זוממים, צוררים ואורבים על תמימים, מאבדים מעשה חי העולמים, לנברא בצלם המזריח מאורות רמים, זכור כי יזעק דם למרומים, ושופך דם האדם באדם נוקמים, למה לנצח תשכחנו ותעזבנו לארך ימים.

דרכי גלילות פולין אבלות הם, חזירים גם כלבים נחרקו בשניהם, בכור בני ישראל ועולליהם, ולא יוכלו לתתם לקבריהם, יפשטו עורם מעליהם, ונשים מעוברות פתחו רחמיהם, והוציאו הילדים מהם, וילדים הרכים אחזו ברגליהם, בשני ידיהם, וקרעו לשניהם, או שחבטו[ם] לקרקע עד שיצאו נשמותיהם. ואתה צדיק! תזכור חק שבועת אבותינו לפדותם למעניהם, ולמה יאמרו העמים איה אלהיהם.

היו צריה לראש, רשע אחד קריבנא ב) נקרא, תהיה נשמתו גזורה, במהומה וגערה, עם כמה אלפים פוחזים ומורדים באו בזמה ועברה, בחדש סיון ת"ח בפרשת מרגלים אשר חטאתם בה נזכרה, באותו הפעם התחילה הצרה, ונהרגו ששה אלף מישראל בק"ק נעמירוב הבירה, מקצתן הושלכו היאורה, ומקצתן קטלו במיתה חמורה, ועל אותו יום גזרו תעניתא דצבורא, כ' סיון בכל שנה תענית למעירא, והרבה סליחות ותפלות לאומרה 6). וכך היה המעשה והתחילה הגזרה, כשנשמע הרעם ורעש קול עברה, ברחו כל הסביבות לק"ק נעמירוב ברוח נשברה, עם כספם וזהבם שחשבו לפדות ולהיות להם תמורה בכן שלחו המורדים י"ש לתוך העיר הבצורה, לראות היש בה עם להיות לישראל לעזרה, וכתבו כתבים לאנשי המקום המורדים כמותן ב"ד ג) הארורה, שיהיו מוכנים ומזומנים

א) הם בלשה אבות צונץ, זינאג, פאעזיע, ז. 456.

ב) לפי דעתי הוא צורר היהודים קריוואנאס, הנזכר גם בס' „יון מצולה" (דף ה') בספור הגזרה דק"ק טולטשין, והוא עמד בראש עברת אלפים איש עיי"ש.

ג) מי יפתר לנו הר"ת האלה—ונודה לו.

על יומא תבירא, וישובו המרגלים מתור המקום ויאמרו עלה נעלה העירה, כי אין בתוכה כי אם היהודים בלי מגן וסתרה, ואנשי המקום עשו להם חבורה, מחוץ תשכל חרב ואימה בחדרה. ויהי היום ויראו היהודים מרחוק כי בא חיל בזרוע גבורה, כי יד ה' היתה להם שמורה, ולא היו יודעים אם הם פוחזים או חיילי דמלכא הבאים לעזרה, ומכל מקום ברחו לתוך המבצר אחורי השורה, וחגרו מתניהם בכלי זיין ובקשו רחמים תדירא, והמורדים עשו תחבלה וערמה בשקרא, ולבשו בגדים ונשאו דגלים כמו חיילי דמלכא 7) המוכתר בעטרה, והיהודים באו מן המבצר בשמחה יתרה, ולדרכתא קמייתא גדרה, אז יד השונאים גברה, ויד היהודים חלשא ופגרא, ועצתם נבערה, ויעשו בהם האויבים כליה גמורה. — עוד אספר מה שאירע לשמש אחד ששמש בי־כנשתא באמונה ישרה, ברח לבית הכנסת בתפלות ותחנונים לאומרה, שם שפך נפשו באפלה שגורה ודלת סגורה, ובאו הפוחזים ויוציאו אותו ועינו נגרה, ושאלו אם חתיכת אבר מן החי אסורה, אח"כ באו [בעו] מיניה שיעשה כפירא, והשיב חלופי מרגניתא בחספא דין עסק בישא וסתירה, וחתכו את בשרו מעט מעט כדי שלא ימות במהרה, בתחלה אצבע אחד ואח"כ השני עד עשרה, אח"כ חלקו גויתו לארבעה חלקים בתערה, ונתלה בד' זויות דבי כנישתא לשמרה. ואתה י"י גדול ונורא, למה תעמוד ברחוק תעלים לעתות בצרה.

ויצא מן בת ישראל כל הדרה, שהיה בק"ק נעמירוב הרבה תורה, ועכשיו פנה זיוה פנה יקרה, כי לא בחטאם נקנסו כל כך מיתה חמורה, כי אם בעון הדור בין במדינה זו בין במדינה אחרת, והם הלכו לכפרא, שהרי כל ישראל ערבין זה לזה לשלם משופרי שופרא, מעדית ולא מזיבוריא, ואינם כשאר בעל חוב שנזכר בגמרא א). בראש הגאון הגדול מוהר"ר יחיאל מיכל 8) ראש הישיבה ואב ד דק"ק נעמירוב הבירה, שהיה בקי בכל חדרי התורה, כמו איזה תנא ואמורא, וחבר ספר על כל אל תקרי שבתלמוד נזכרה, ואוי לנו שלא זכינו שיוציאו לאורה ב), כי נגנז בשעת הגזירה, וביום שהתחילה הצרה, לא קטלו אותו בפעם אחת כי אם בפצעים וחבורה, והיה בדעתם ביום שני כ"א סיון לגומרא, וביום שני בקש מהם שימיתו אותו ואת אמו בבית הקבורה, ולא רצו, וברחו הוא ואמו ומצאו אותם ושאלו אותו בשפה ברורה, אם שחיטת אותו ואת בנו ביום אחד הותרה, חזרו ואמרו שחיטה הוא דאסורא, אבל חבטה הותרה, ונפלה האם על ברה, וחבטו אותם במקלות זמן הרבה עד שיצאה נשמתם. עוד אחוה לכם מה שאירע לאשה הרה, שהגיעו לה חבלי הלידה מחמת מורא, והלכה עם אמה להסתר בחורבה שאין בה דירה, ואפילו הכי מצאו אותן וגרשו אותן ולא הניחו אפילו בחצירה, ואמרה האשה לאמה אשר נפשה בנפשה נקשרה, נלכה יחד לשכנים י"ש וזכרם ואולי השכנה תזכור מה שגמלנו עמה בשנה העברה. ויהי כאשר באו לבית השכנה הסוררה, צעקה בחרון אף ועברה, וגרשה אותן ולא הניחן אפילו במקום שעומדת הפרה, אח"כ בא בעלה וקטל אותן במיתה אכזרא, ובשרן השליך לכלבא וחזירא,

א) עי' בבא קמא (פ"א, דף ח' ע"א): דאמר עולא דבר תורה ב"ח בזיבוריה, שנאמר (דברים כ"ד) בחוץ תעמוד וכו'. —

ב) והיום כבר זכינו לראותו בדפוס, והספר ידוע בשם „שברי לוחות". לובלין שנת ת"ם (עי' קונטרסי הא' דף 20).

והכלבים הוציאו העובר ממעי אמו בגבורה. ואתה י״י אל תניחנו ואל תעזבנו כי שמך עלינו נקרא, זכור תזכור לשבועה שנשבעת לאבותינו: „ארבה את זרעכם כחלא דעפרא״, ואומר: „אחלצהו ואכבדהו עמו אנכי בצרה״, ותנקום נקמת דם עבדיך השפוך בעזרה.

זכור ה׳ מה היה לנו, ירמיה ושאר הנביאים הוכיחו אותנו, אך פשענו ומרינו, וחרבה ירושתנו ובית מקדשנו, אבל זה החרבן היה גדול ממנו, שבע מאות ומ״ד קהלות נחרבו בעונינו, כאשר נרשמו בפנקסי ראשי מדינתנו א). ואתה י״י הלא אתה מקדם חרב גאותנו, ומדוע ואין איש מכפר על עונותינו וחובותינו, ומדאבונינו אנו אומרים אבדה תקותנו!

חטאים גדולים חטאנו ליוצר הרים, המגיד לאדם שיח ערים, וקטרגו עלינו אף וחמה שהם קטגורים, ולכך הושחרו פנינו משני אומים כבירים, שמושלים בזמנם ויאבדו לדור דורים, עז המשלשת אלה הפוחזים שנמשלו לכפירים ולחיות יערים, ותור אלו בני ישמעאל שנמשלו לשרים, מהם התמוטטנו ונעשינו פרורים, בשבועות ברחו כמה קהלות לק״ק טולשין ב) להציל נפשיהם היו סבורים, כי היו שם כמה אלפים מחיילי דמלכא אנשים גבורים, אבל הפוחזים עשו בערמה לארוב במסתרים, וכתבו כתבים לתוך המבצר בזה הלשון: שלום לכם אחינו הנוצרים! תנו לנו ילדי העברים, ואתם תהיו בני חורין, והם חשבו שהוא אמת והכל שקרים, ופתחו במבצר כל השערים, ונכנסו הפוחזים האכזרים, וקטלו בתחלה את היהודים הנמכרים, חמשה אלף זקנים עם נערים, בתולות ובחורים, יודעי בינה מפנינים יקרים (ואח״כ גם קטלו הטמאים האלוריס), בראש הגאון הגדול מוהר״ר אליעזר 9) ראש המדברים, שהיה סיני ועוקר הרים, שמשנה וגמרא היו בפיו שגורים וסדורים, בשבת לפני בוא הצוררים, ישב ודרש בעשרת הדברים, והספיד על הקדושים דק״ק נעמירוב כאשר לעיל נזכרים, וצעק ובכה בכי תמרורים, והיה מוכיח לכל בני הקהל במוסרים, לעשות צדק ומשפט ישרים, שלא יהיו טרופים ונמסרים, בפי אריות ונמרים, וגם אמר להם שאם בגזרת אדיר אדירים, לדין מיתה הם נגמרים, שיהיו בזה נזהרים, שלא יהיו ממירים, באשה [כאשה] שמנאפת עם אחרים, ותחת אישה תקח את זרים, וזמן הרבה לקח אתם בדברים, עד שאחזה אותם זועה וחלחלה ורעדה ובכו כלם בחבורים, וכלם עונים ואומרים, טרם נשמעו [נשמע] אנו שומרים, ויחבקו וינשקו זה לזה ומחילה זה מזה מעתירים. ויהי בבוא עליהם הצרים, צעקו כלם בקול רם לא יהיה לנו אלהים אחרים, וקרא שמע ישראל עד והיו הדברים, ומקצתן לקחו על כתפיהם בניהם הצעירים, וקפצו לתוך נהרים, כדי שלא יהיו בניהם אחריהם כופרים, ומקצתן קטלו אותם הצרים, עד שלא נשאר אפילו א׳ מעשרים, ובשרם השליכו לכלבים [ו]פדרים, וימלאו מן הפגרים, כל הבורות שיחין ומערים, ולבנות ישראל עקרו צפרניהן, במסמרים עם כל האברים, וכפתו אותן בחבלים וצירים, והשליכו אותן יאורים. ואתה ה׳ הפוקח עורים! קח דברים בשלום פרים, ותזכור ברית בין הבתרים, ותנקום נקמת הצדיקים הישרים,

א) הבל על דאבדין, ומי יתן כי נמצאם לתעלת קורות ימי עמנו בארצנו!...

ב) היא העיר הידועה Tultschin אשר ספור גזרותיה ימצא הדורש בס׳ „יון מצולה״ עי״ש-

המשולים ליונים ובני תורים, והזדים יהיו נארים, ילכו נעים ונדים ונגזרים, טרופים ונחרים, כאש תבער יער וכלהבה תלהט הרים, שבעים באורים.—

טמאים ארורים [באו] לק״ק **אוסטרא** 10) להתיז קנקנות נפנים, וסבבו העיר בכל דפנים, ואין מקום לנוס לא לאחור ולא לפנים, ואף לא מן הצד מפני חיות ופתנים, והיו בה הרבה צדיקים וגאונים, חכמים ונבונים, נדיבים וקציניים, ברי לבב יקרים מפנינים, לוים וכהנים, שכל ימיהם צמים ומתענים, ומרבים תחנונים, ומדברים חנונים, לפני אדון האדונים, ונהרגו כלם בחצים וכידונים, שבעת אלף גדולים וקטנים, ובבתי כנסיות ובבתי מדרשים המסוגרים, בחמות וסוסים הכניסו לפנים, וכתבי קדש שכבו על הארץ בזדונים, וירמסו אותם בעוזת פנים. חסיד אחד, שמו ר׳ **יעקב החסיד** איש אמונים, הרגו אותם ולא רצו לקחת פדיונים, כי אם במיתות חמורות נידונים, ותלו על עץ אב עם בנים, עוד חשבו אנשים צדיקים כמו הקדמונים, להיות את ק״ק **אוסטרא** בונים, וכאו פעם שנית היונים, והרגו גדולים וקטנים, בחורים וזקנים, וקלקלו הופת חתנים, והרבה נשים ובתולות לקחו באונס השוטנים, ואותן היו מטמאים ומענים. ואתה ה׳ השומע אנקת אביונים, תזכור לנו ברית שלשת האיתנים, וחלצנו ממרורות פתגים, ותעשה נקמה בתנינים, בפנים של זעם וחרונים, וכלים מכלים שונים.

ידו פרש צר על כל מחמדים, איך בני ק״ק **זוטאווא** ה) החמודים, ובני ק״ק **פארחביטה** ג) מסרו את עצמן יותר מתשעה אלף נחמדים לצר הקדרים הזדים, וילכו נעים ונדים, ובנים מאנותם נפרדים, ומשם הלכו המורדים לק״ק **פאלינאה** ג) גדודים גדודים, הרגו שם יותר מי״ט אלף יהודים, ונתערבו דמי ילדות וילדים, ודמי חסידות וחסידים, ודמי תלמידים ומלומדים, ורבים מהם היו כופים שיהיו משתחוים ל... ומודים, ובכתבי הקדש עשו גשרים אשר עליהם הולכים ועומדים. חסיד היה שכל ימיו ישב בטלית ותפילין ולמד עם תלמידים, באו האכזרים וכרכו הטלית על ראשו והתפילין חתכו מבשרו וגידין. ואתה ה׳ אשר הוצאת את אברהם מאור כשדים, תנקם נקמת בניך אשר לקדושתך מעידים, ואמונתך מסהדים, וצדקתך מגידים, וביראה אותך עובדים, בכל עז ומאדים, ותראנו נקמה משודדים גם מזדים.—

כל עמה נאנחים מבקשים לחם ואין להם תבואה, הנשטע או אם נראה, הוה על הוה באה, שואה ומשואה, להאמין מי יאמין גדולה פליאה, משליכין בניהם לטבח בלי חופה נאה, ואכלו עשב השדה כדי להשביע ולמלאה, ומי רגלים שתו בצמאה, מקדם היינו מקושטים בכלה נאה, ועכשיו תעינו כשה אובד מפאה לפאה, ומרב צער וקצר רוח נכאה, נשים מניקות עקשו בלי טומאה ד), ולא

ה) בלה״ק: Schivotow ולפי נעל ״עיט היון״ היו בק״ק זטיטאב מלא וחמשים בעלי בתים ונהרגו כלם בעוונותינו הרבים.—

ג) בלה״ק: Pogrebischze (פאהרביטה), ועי׳ בקונטרסי ״לקוטות הגזרות״ (דף 25) מס שהכתיבו מס׳ חוב יבחל, כי בעיר הזאת הסגיבו ט״ז מלות ילדים חיים בבתי תחת וכו׳.

ג) בלה״ק: Polonnoe ועיין ״יון מצולה״ (דף ו׳); וז״ל בעל ״עיט היון״: ומשם (מק״ק לעמיולאב) בא (המיל) לעיר גדולה דק״ק הטהורים פאלנא ובא בע״ס היס גזרה גדולה עד מלה, ונהרגו עבריס אלף ושבעות״. —

ד) כ״ל הגביס מלמו ועקבו להטמא ט״י המפתיס והמעטיס, ולסיוק מלתו בספר ״פתח

מצאו רפואה ותעלה, ויצאה נשמתם ושכבו באשפתות בט״ט וצוואה, והתינוק הולך על ארבע, ויונק משדי אמו וסובר שהיא בריאה. — ואתה ה׳ הרואה ואינו נראה! פזר חרונך על מקנאיך בקנאה, ותנקום נקמת הקצינים שנהרגו ונחנקו על קדוש היראה, ועל ראש צדיק ראש ותלאה.

לא תהא בישא כזאת הצרה, כמו שהיה בק״ק קראסניק וק״ק קארגאז וק״ק פראנבורג ה) שלקחו הצוררים בנים קטנים וחדדו סכינא כהא נפל תורא, ושחטו אותו [אותם] שחיטה גמורה, ואח״כ תלו ברגלים למעלה באימרה, ופתחו גרונם ובדקו ושאלו אם הוא טרפה או כשרה, על אלה אני בוכיה ועיני נגרה. — ואתה ה׳ אל איום ונורא! בטל מעלינו כל גזירה, ותנקום נקמת הצדיקים אשר אתה מדקדק עמהם כחוט השערה.—

מי יוכל לספר כל צרותינו, אילו היו כל הימים ההיו ואגמים קולמסים לא היו מספיקים לכתוב כל מכותינו, וכל זה גרמו לנו עוונותינו, שהרי מדת הקב״ה לא כמדותינו, איך באו הקדרים במדינת וואלין ושרפו כל נחלתינו, עם בתי כנסיותינו, ועם ספרי תורותינו, והרגו כל הצדיקים שהם עטרותינו, יותר ממאה פרסא לארכה ולרחבה כפי ספירתנו. ואתה ה׳ אלהי אבותינו הבט ותשמע צעקותינו, ואל תעשה עמנו כלה כחטאותינו, תדרוש גאולה לגאולתנו, תהלך בקרב מחנותינו, תגלה קץ לנקותנו, שובה י״י את שבותנו.

נחפשה דרכינו ונחקורה, על מה נגזרה רעה הגזירה, בק״ק דובנא ג) הבירה, שהיו בה הרבה צדיקים כאספקלריא המאירה, מלאו רוח עצה וגבורה, בט״ו יום לחדש תשרי יום שמחת התורה, הלכו בני ישראל לבי כנישתא הדהדורה, ופתחו פיהם בשירה וזמרה, להודות ולהלל לדר בנהורא, וגמרו התפלה בהדור בגיל ובטורא, ובקשו לקיים מצות סוכה בטהרה, ובאה בפתע פתאם אומה טמאה וארורה, והרגו גבר וגבירה, על בנים צפירת תפארה, ואין שארית בהם נשארה, ד׳ אלפים מרבא ועד זעירא, והחסיד מוהר״ר יהודה בעל קבלה נמסרה, זהיר וזריז בזכירה ושמירה, הקיפוהו בחבלי זמורא. ובשרו השליכו לכלבים ולא נתן לקבורה, ושאר גאוני ארץ ונקי טהרה, קטלו בסקילה שרפה הרג וחנק מי יוכל לשערה, וחרבו מעט מקדשים ומדרשים ונעשו שערורה, נוסף על זה כשהגיע זמן הסעודה לאומה הצוררה, לא רצו לאכול עד שעשו נקמה בשה פזורה. ואתם הרי ישרים! מקימי מצוה יפה וברה, שימו על לבבכם מספד מר לקשרה, כי שקולה הריגתם להתאבל ולעפרא, כשרפת בית אלהינו הנקרא, ובזכות זה תזכו לראות בנים עוסקים בתורה, וישמרכם האל מכל צוקה וצרה.

תבוכה (עי׳ קונטרסי דף 22) כי במקומות הרבה «הרגו נפש ועלמות לחרי עומאה וכדברי ההפכם: עגו וזנו ועמאו חוץ ולחר העומאה הרגו לחוץ» (עי״ם דף ח׳).

ד) בכ״י: קרלמניק, ועטות הוא, לכל שמות העניים: קלחנצח ופרלחנבורג, כמלאה, מסובבים המה. וכעיר קרלסניק היו ק״ן בעלי בתים ובלתר בעלי בתים שברחו במקום הזה כמו חמש מאות והרגו כלם לפעלו גוי ולא נשאר לחד (טיט היון).—

ג) «ומשם (מק״ק חוסטרא, שהיה הם חמיל בשעת הגזירה) בא לק״ק דובנא ומשם כ׳ מאות בעלי בתים והרגו כמעט כלם (טיט היון).—

סרנגו [סרנו] בריב ומדנים, לכן למדה לשוננו לומר קינים, איך בכמה מאה קהלות באו היונים, והרגו גדולים וקטנים, הגונים והגונות במחלפות וסביגים, ולא נשארו אפילו א' משמונים, והשאר שהשאירו נשבו בידי עזי פנים, זכרו זאת קהל עדת אמונים, ואל תחשו מעשות מספד כתנים, על זאת המכה שלא היתה בימים קדמונים, מה שהיה בק"ק בראד 11) ושאר הקהלות והעמים שאינם נמנים, ואכלו אבות בשר הבנים. ואתה ה' אלהי האלהים ואדוני האדונים! תחפש זביות לבני זרע אמונים, ותנקום נקמת הצדיקים אשר צללו במים הזדונים, להשקות לאויבנו חמת פתנים [פתנים].—

על אלה אני בוכיה יומם ולילה, על המכה שהיתה בק"ק 6) לעמבערג 12) עיר גדולה, כי לא היתה כזאת בכל הגולה, איך באו הישונאים וסבבו כל מסלה, לעקור האומה אשר לשה פזורה נמשלה, ומבפנים היתה המכה כפולה, מגפה וכל תקלה, וגם מים לא היו לה, כי בימים קדמונים היתה תחבולה, שהיה מעין אחד חוץ לעיר ומשכו בצינורות לתוך העיר ומשם ג) דלה דלה, ועכשיו כשבאו הישונאים חתמו המעין ולא מצאו רפואה ותעלה, ועשו תשובה מעולה, ולפני כסא כבודו נתקבלה, ומתו ששה אלפים מעם סגולה, ואלו לא היו נותנים הון גדול לבני עלה, היו כלם כליל כמו עולה. ואתה ה' עומד זבולה! תנקום נקמת הצדיקים אשר נתנו כבוד ותהלה, ולך ה' הגבורה והגדולה.—

פלגי מים תרד עיני על שאר העברים, איך בני ק"ק בונקא היקרים, ובני ק"ק ברעהין ג) הישרים, ובני ק"ק זאלקאווא ד) הטהורים, ובני ק"ק שעברשין 13) הכשרים, ובני ק"ק יאבורוב ה) הברים, ובני ק"ק טורבין הגבירים, ובני ק"ק טאמישוב ההדורים, ובכל הסביבות באו הצוררים, והרגו יותר משלשים אלף נקבות וזכרים, משכילים כזהר הרקיע מאירים, אבל בק"ק נראל 14) היתה המכה כפולה ממכת המצרים, ושרפו שם בבית כניסתם באורים, י"ח אלף זקנים עם נערים, ולא היו יכולים לפדיותם אפילו בדמים יקרים, ומהרוגים עשו נשרים ו). ואתה ה' אדון כל יצורים, קנא לתורתך אשר שרפוה זרים, פרעוה, גזרוה, קרעוה לגזרים, ותנקום נקמת דם השפוך כמים המוגרים, למענך לא יתמו לארך ימים.

צור צדיק גדול ונורא, הסר מאתנו חרון אף ועברה, כשבאו הפוחזים לק"ק זאמושט 15) האדירה, שהיא עיר בצורה מאד ומסוגרה, בשורא ובר שורא ז), וסבבו אותה מכל הצדדים כעטרה, והיהודים היו בסערה, כי היתה בתוכה מגפה אשר אין לספרה, והשלימו על שנעשה על יחוד שם הנורא, וצעקו

ו) "וחמיל הלך גם הוא לק"ק לבוב וְשָׁם כמעט לק"ק הנזכר ג' חדשים וכדי בילך חמיל מצם נתנו לו סך גדול ממעות לפדיון נפשם ובק"ק לבוב היו גם כמו מלך ותמם מתות כ"ב ומתו בטעם כמעט חמם מתות" (שם). ז) בכ"י: ומשם? ז) "ומשם הלך לק"ק ברהן וגם ק' נעלי בתים ונהרגו כמעט כלם" (טיט היון). ד) ומשם לזאלקווי וגם היו כמו ג' מתות כ"ב ונתנו לפדיון נפשם ממון הרבה (שם). ה) בעיר הזאת היו גלם מתות כ"ב ובתוכו גם הם לק"ק לבוב ומתו מהם בלבוב כמו שתי מתות (שם). והעירם: טעברסין, טורבין, זאמושט, בוסקא וגם טומשוב לא נזכרו בספר טיט היון.— ו) ע"ד העיר הזאת יוסף בס' "טיט היון" כדברים האלה: "היו גם כמו גם מתות כ"ב כלי תותח שברתו גם לנפשם וכן הכל היו גם יותר מחמשה מלפים כ"ב... ונהרגו גם יותר מעשרים אלף נפש וגשים".— ז) לשון הגמ' (סנהדרין ס"ח ע"ח), ופרש"י ז"ל: חומה קטנה לפנים מן החומה הגדולה וכו'.

אל ה' בקול מרה, משמרה מול משמרה, והוא ברחמיו שמע צעקתם בעת צרה, ונפלה על השונאים חרדה ומורא, כי שמעו מאחורי הפרגוד קול ענות גבורה, שיש מלך חדש במדינה קזימיר שמו נקרא, ואמר הראש חמול... לחרטומים לראות אם יכבשו מהרה, ויענוהו: בלילה תראה בשמים נחש של אש בצורה מכוערה, וזה לך האות לבארה: אם יפתח בפיו נגד העיר תהיה לנו נמסרה, ואם לא—יפה לנו החזרה, וכך היה שראו בלילה נחש ופער פיו כנגדם מלהט אש כבירה, אז שבו לאחוריהם ופניהם כשולי קדרה, והיה להם לזרא. —

קראנו אל ה' בעת צרה, ולא שמע צעקותינו מרב אשמותינו, ושלם לנו מדה כנגד מדותינו, כי עברו על ראש עונותינו, ומיחו בידינו חכמי דורותינו, ולא הקשבנו לדבריהם ונעשו זדונות שגגותינו, ולכן ענו הפוחזים בנינו ובנותינו, וברחנו על כרחנו בשבת מבתינו, ששקולה כנגד כל מצותינו, וגברו עלינו מאד מצוקותינו. ואתה ה'! הביטה וראה את חרפתנו, ואל תעש כלה כחטאותינו, כגדל חסדך מלט משחיתותינו, כי לא על צדקותינו.

ראה ה' כי צר לנו מעול משא ומשמע, מי ישמע ולא ידמע, הבן נשחט והאב קורא את שמע, מי ראה כזאת ומי שמע. ואתה ה'! הקשיבה תפלתנו ושמע, ולמה תהיה כחרש ולא ישמע.

שכבו לארץ חוצות בתולות ובחורים, נערים וזקנים, כאשר ברחו היהודים ממדינת היונים, לא ברחו לאור בקר לעין כל המונים, כי אם כעבד שברח מאדוניו כן ברחו אמונים, בשעת שבני אדם ישנים, מנוה טב לנוה רע נוסעים ולא חונים, ויהי כאשר באו אחורי הברקנים, למדינת פולוניא באו בפחי נפש רקנים, והם צמאים ומכפנים, נוסף על זה שהיה בימי החרף והיו גדולים הצנים, ולא רצו להניח אותם הטמאים לבית בשום פנים, כי אם מי שהיה לו כלי כסף וכלי זהב ואבנים, וע"כ מתו יתר הפליטה במיתות ודינים משונים, ולא קברו אותם מיד כי אם אחרי הרבה זמנים, והאבות שהם רחמנים, נהפכו לאכזרים כיענים, וזרקו בניהם בלילה על בית הקברות באשמנים. ואתה אל שוכן מעונים! שעה שועת בני מאמינים, שהרי בין כך ובין כך קוראים לך אדוני האדונים, תרחמנו כרחם אב על בנים.

תבוא כל רעתם לפניך, ואם לא למעננו עשה למען שמך, ולמען איתן א) אשר הכיר אמונתך, והודע הדרך והלך בנתיבותיך, ונקרא לך תמיד אב לאומתך. אנא אל תפר בריתך, כי אל חנון ורחום אתה לעם סגולתך, ותנקום נקמת חסידיך ושוממות היכליך, וידעו כל הגוים כי אין בלתך, וקרבנו לתורתך, למדנו ארחותיך, כי מרוב הצרות בטלנו מצותיך, ושלח לנו משיחך, עבדך בן אמתך, במהרה בימינו אמן למען אמתך.

אני הגבר אברהם ב) קצתי בחיי בלי הנחה, איך שבת משוש ואין ששון ואין שמחה, כל פנים קבצו פארור וכל ראש לקרחה, וכל זקן גדועה ועל כל לב אנחה, מגוי עז פנים כורה שוחה, סלה כל אבירי הוגי עז מבטחה, עוללינו וטפינו נחשבו כצאן טבחה, אילילה על זאת ודמעתי על לחיי נוחה, נאספו כל הרועים ונפשם שחה, להרבות הבכי להרים קול צוחה, ואמרו כלם מגלת קנות ואיכה.

א) הוא אברהם אבינו כידוע. —

ב) בזה ירמוז המאבר על שמו ושם אביו: אברהם בן הר"ר שמואל, ועיין הקדמתי. —

בן עם אב ברחו יהד מהיינים, ולא היה תחת חגורתו החלפים והסכינים, כי היה שוחט ובודק כמה שנים, ומצאו אותם השונאים עזי פנים, ואמרו לאב יודעים אנחנו שאתה שוחט מכמה זמנים, שחוט את בנך כדרך ששחטת הבקרים ומשנים, כארך ימים ושנים, ואם לאו—יחד תהיו נכונים, ולא רצה כי מנהג העולם שירחם אב על בנים, מה עשו הזדונים? החזיקו יד האב ובעל כרחו נותנים, ודחקו את ידו על צואר בנו עד ששחטו ב' סימנים, ואח"כ קטלו גם לאב במיתות ודינים משונים, ואתה ה' אל נורא בעליונים! זכור תזכור לברית ראשונים, ותנקום נקמת דם חסידים והגונים, ותעשה נקמה בגוים, אשר נמשלו לתנינים.

הר"ר שמואל ז"ל ומהר"ר שמשון 16) ז"ל מק"ק אוסטראפאלי הבירה, ושאר ראשי ישיבות ואלופי תורה, קדשו שם הגדול הגבור והנורא, ומוהריר שמשון ז"ל היה יודע שכך נגזרה הגזירה, כי היה לו נר מלפני הגבורה, ואמר כמה פעמים שיעשו תשובה גמורה, לאל דר בנהורא, ולא תהיה הגזירה וצרה, ולא השגיחו לדבריו ותורה זרקו לאחורה, ודברו עשק וצרה, והלכו בארח לא ישרה, ולכן נהפכו פנינו כשולי קדרה, ואתה ה' הנכבד והנורא! תיטיב עמנו ולא תוסיף עוד ליסרה, וכל מה שכתבתי רק בקצרה, שאלו לי רבים לאומרה, והייתי מקלקל את השורה.

אשכנז ופיהם גם שם היו מלחטות כמה שנים, מכל מקום היו להם תקונים, אעפ"י שפוחזים ורקנים, שברחו למדינת פולוניא ושם היו חונים, וגמלנו עמהם חסד בשאר כסות ושאר מיני צדקה המונים, ושכרנו מלמדים לילדים הקטנים, וכאשר נתגדלו והיו מלאים תורה כרמונים, התחתנו עמהם העשירים ואפילו הגאונים, ולא שאלו אם יש להם כסף וזהב והונים, והקב"ה שהוא דין אמת ואין לפניו משא פנים, ח) תילם (?) לנו הצוררים שאלו (?) נשבו בידי הקדרים הזדונים, והוליכו אותם לק"ק קוסטנטינא עיר גדולה של חסידים והגונים, וכאשר באו היהודים מרחוק והכירו שהם בדמות עליונים, געו כלם בקינים; מר יבכיון וזה לזה מדינים, נשמו מסלות ועוברי ארח קדרו פנים, ואומרים חטאנו לה' סלח לנו בבכי ותחנונים, וכלם כאחד נדיבים וקצינים, גם הנשים פרקו נזמים ושהרונים, ונתנו ברצון וטוב לב פדיונים ט), והכניסו אותם לבתיהם וזנו אותם הרבה זמנים ואוכלים למעדנים, גם במדינת אשכנז גומלים חסד לעניים ואביונים, וזכות הרבים עדיף מחלבי כרים ומשנים, ואתה ה' אל מעונים! תזכור אהבת איתנים, וקים שבועה לאחרונים, להצמיח צמח צדקה לגאיונים, ואל תזכור עונות ראשונים, ויהיו לרצון אמרי פינו והגיונים, אכי"ר.

ת"ו ש"ל ב"ע

ח) כבני כ"י בלפני גמץ המחבר: «תלינו... בחלינו» תאב אין לו שחל ומבוכב מאד, ולפ"ז קבה לכון כונת המחבר, אך ג"ל לפי התכך העניך, שהקביה הביב לנו הקולרים (הכורחים הרקים) החלב, בתאב נסו מהנשם תל הבוחזים בתכך ולא עלתה בידם, כי נתנו בידי הקדרים וכו'. ועיין בהערות (אות 17) והמגן שאב דבר. —

ט) ע"ד הכתוב מגולי סולן בימים הכם עיך הערב כ"ח בסוף קונטרסי «לקוטות» (דף 32). —

הערות והארות

מאת

חי"נ המו"ל.

1) רבתי בדעות. במאה הקודמת לשנות הגזרות של ת"ח ות"ט היתה מדינת פולין באמת מדינה שרתי בתורת ישראל ורבתי בדת ישרון, התלמוד מצא לו פה קן והישיבות ובתי מדרשים רבו כמו רבו וייפו בגדלן, גדולי פולין וחכמיה היו נודעים לשם ולתהלה בכל מחנה יהודה וספריהם התפשטו בכל קצוות הארץ, ולחזקת דברינו אלה אך די לנו לכנות בשמותם את הגאונים והרבנים הגדולים: ר' שלמה שכנא, ר' שלמה לוריא (מהרש"ל), ר' יהושע פאלק הכהן בעל "פני יהושע", ר' מאיר טלובלין, ר' שמואל אידלש (מהרש"א) ודומיהם, אשר אור חכמתם ותורתם וגאונתם היה זורח במדינות פולאניה וסביבותיהן, וכמו שהעיד (בן יקר העדיס הכניס) גם הרב הגדול ר' יהודה אריה ליב, אב"ד דק"ק אשכנזים באמ"ד, בהסכמתו על ס' "הכר"תות" (נדפס בלמ"ד בבונה ותבונה) מאת הגאון ר' שמשון מקינון, וז"ל: "לכו חזו מפעלות אלקים אשר שָׂם שַׁמות בארץ ה"ה מדינת פולין, ארץ אשר אבניה אבני תרשיש שהם וישפה וממנה יוצא לחם, לחם של תורה, כאשר המפורסמות אינן צריכות ראיות, שמהם תצא תורה, ועתה בעוונותינו שרבו, נגדע הוד הדרה ונהפך למשחית והארץ היתה תהו ובהו וחשך" וכו'. וגם מצב המדיני של יהודי פולין היה אז בטיב, משר הזכיות והחרות ינָקו ובצל החסד והרחמים של המלכים והאצילים חסיו, כאשר העידו גדולי הזמן ההוא, כמו ר' משה טינץ בתשובותיו, וז"ל: "ביושבי תחת המלך מפולין מלכות קרקוב וסביבותיהן אשר מקדם ומאז חשבו לפלטה לבני גולה ולא האמינו כל יושבי תבל כי יבוא צר ואויב בשערי פולין", ור' משה איסרל"ש בתשובותיו, וז"ל: "ואולי עדיף טפי מת הרבה ושלוה בה במדינות אלה וכאמרם ז"ל "או בטולך או בטולא דעשו", אשר במדינות אלה אשר אין שנאתם גברה עלינו כמו במדינות אשכנז, מי יתן והיה עד ביאת המשיח". ועי' בספר: "געשיכטע דער יודען אין פאָזען" להר' פערלעס (דף 2—1).—

2) חמול הוא הוא ראש עם הקזקן, הנודע בשמו הגדול: Hetman Bogdan Chmielnizki או בשמו הקצר: Chmiel (חמיל, חמול) "אשר היה מופלג בעשירות בצאן ובקר ומקנה הרבה עד מאד והיה חכם להרע ובעל תחבולות וגבור מלחמה והיתה דירתו בעיר טשהארין Tchigirin שהיא יושבת תחת ממשלת שר הצבא קאניצפלסקי" וכו' (יון המצולה דף ג').—והגה הסבה העקרית של מעשי חמיל

היתה לראשונה משטמת־הדת ושנאת־האמונה אשר היו מני קדם בין כת הנוצרים הקתולים ובין בעלי אמונת יונית ובפרט בימי המלך הפולאני זיגמונד, אשר הרים על את כנסת אמונתו וישפיל עד־עפר את הכנסת היונית וגם חית בניה ומחזקיה דכא לארץ מאד מאד, והיהודים הסכילו היות ככלי־חפץ בידי הפולאנים להרע לבעלי אמונת היונית—הקאַזאַקים והאכרים — להבזותם ולהכביד עליהם עלם הקשה. והאצילים מצדם הכבידו אכפם עליהם במסים רבים וארנוניות כבדות מנשוא ואת היהודים הפקידו עליהם בתור מנגשים ומפגיעים ומושלים (מוכסין) ועל כן חרה אף הנדכאים והנאלצים על מדכאיהם ומאלציהם ובכל זמן ועדן שהתקוממו הקאַזאַקים לשפוך חמתם על הפולאנים לא מנעו ידם לנקום נקמתם גם ביהודים, ויכו אותם מכת הרג ואבדן ויעשו בהם כרצונם: ולאחרונה עוד גדלה והתלקחה בלב חמיל תבערת השנאה והנקמה נגד היהודים, מטעם אשר איש יהודי אחד, ושמו זכריה סאבילנסקי, "שהיה שוכר עיר טשהרין, מן השר הנ"ל (קאניצפלסקי), כדרך כל היהודים שבמדינת רוסיאה היו שרים ומושלים בכל המקומות רוסיאה, אשר מזה נמשכה הגזרה רעה שנתקנו בחשיבות היהודים", הביא דבתו עליו לפני המטשלה ויגל סודו כי בא בקשר עם התתרים, כמו שמספר בארוכה בס' יון מצולה (דף ג'): "ויהי היום היו יושבים קאזאקין חמיל ואוהביו במשתה היין אצל היהודי מושל העיר הנ"ל והיו משתכרין, נכנס יין יצא סוד, וספר חמיל לפני אוהביו עשיתי נקמה לשר על שלקח מקנה שלי... והיהודי ישב בשלחן אחר וחשב חשבונותיו ושמע הדבר וגלה הדבר להשר ויישם השר לחמיל בבית האסורים בכבלי ברזל כדי להמית אותו" וכו' וכו'. ומה נאמנו דברי הנביא (ישעיה מ"ט): מהרסיך ומחרביך ממך יצאו!—

3) לקחו הקדרים משניהם. לבאור ולהבנת דברי המחבר עלינו להביא דברי בעל ס' "יון מצולה" וז"ל: "ויהי כשמוע המלך והשרים את הדבר הזה (ע"ד מרד חמיל והקזאק בקזאר עם התתרים)... וילכו שני שרי הצבא של עם פולין, שם האחד פאַטאַצקי (Patozky) ושם השני קלינופסקי (Kalinowsky), ועמהם כששת אלפים איש גבורי החיל... וילך חמיל עם כל חילו אל מלך הקדרים ועשו שלום עמו וכרתו שניהם ברית שילכו שניהם יחדו על מדינת פולין... ויהי ביום השלישי ד' ימים בחדש סיון ת"ח לפ"ק באו הקדרים והיונים דרך היערות משני צדדין... ויהי כאשר ראו עם פולין כי כלתה עליהם הרעה... ובקשו לנוס בין היערים בהר ובשפלה ונפלו בבורות שחפרו להם ויסבו עליהם הקדרים והיונים ובקשו מהם שרי עם פולין שאל ישפכו דמם ארצה ויקחו אותם בשבי ומלאו הקדרים רצונם ולקחו כל עם פולין עם השבי ועשו להם ענויים גדולים וישימו כבלים של ברזל על רגליהם של שני שרי הצבא הנזכרים וכו' וכו'.—

4) מי יגדור גדרה. חמיל התקומם על הפולאנים בשנת הת"ח שנת ששה עשר למלך ווּלאדיסלאב*), ובאותו יום שנשבה מחנה פולין עם שני שרי

*) נעתה הנהן כתר מלכות על ראש המלך הזה בקלקלתו, כאן מצותי היהודים לפניו והסילו בקנוניתם לפניו גם בדבר זכויותיו העיר ווילנא וכתוכם כי כי במועל כ"ר מסה וכי ליזל כ"ל מסה (עי' קריה נאמנה להרב"ש, דף 11). —עיי"ש בתשובה.

צבא בראשם, באה השמועה כי המלך מת והיתה כל המדינה „כצאן בלא רועה“ ותרב המהומה בארץ, כאשר יספר לנו בעל „יון מצולה“, וז"ל... (אחרי שראו) „כי עשה (חמיל) מעשים אשר לא יעשו אחורי הנהר ניפור (Dniepr) ביהודים וישרים וחרב בית תפלותם והרג לכומרים שבהם... לכן לא האמינו (הפולאנים) לדבריו ושלחו כתבים אל הארציבסקופ בלשון פולין, ובלשון אטליא נקרא קאַרדינאַל, היושב על כסא ק"ק גניזן שהוא במקום המלך אם מת המלך שלא יהיה פולין בלי מלכות, שאלמלא כך איש את רעהו חיים בלעו, והיה בימים ההם קרדינאל של גניזן המלך פולין קאזמיר ירה"ו ויפיל שונאיו תחתיו... ויסעו כל השרים והדוכסים של מלכות פולין לק"ק קראקא הבירה, מטרפולין של מדינת פולין, למלוך עליהם מלך... ויתועדו שם השרים והדוכסים ולא יכלו להשוות ביניהם את מי ימלוך עליהם... ויהי בשנת התט לפ"ק בחדש חשון נכתר אדוננו המלך קאזימר יר"ה ותגדל מלכותו... יראה זרע ויאריך ימים כי הוא מלך כשר וירא אלהים ואוהב ישראל ולקח לו לאשה את אשת אחיו וולאדיסלו המלך שמת (דף ד', ט').—

5) „קמיע. ועל תקון גדול, יותר נכבד מזה התקון, העיר הגאון ר' שפטיל ברבנו השל"ה ז"ל בצואתו אשר כתב לבניו, וז"ל: „בהיות כי ידוע החורבן השלישי שנעשה בשנת תח לאלף הששי שהיה הרג רב בעו"ה, ממש דומה לחורבן הראשון והשני, אוי נא לנו כי חטאנו, והיה בעתים האלה תערובות רב בעו"ה, ומה שחכמי הדור יכלו לתקון עשו, ומה שלא היה אפשר היו נשארים בתערובות, ויש לחוש פן במשך השנים יעמדו אנשים ויטילו מום בקדשים ויאמר אחד שהוא מאותו זרע, לכן מהראוי שכל איש אשר הוא בימים ההם יעשה סדר יוחסין לזרעו ולזרע זרעו שיהיה לאות ולמשמרת" עי"ש.

6) סליחות ותפלות לאומרה. בין ראשי הגאונים אשר קבעו סדר שלם של סליחות ותפלות לכי סיון הלא הם: ר' יוט ליפמאן העלליר בעל תוי"ט ז"ל אשר עליו דברתי בארוכה בקונטרסי הא' (דף 26) ור' שבתי כהן, בעל שפתי כהן (ש"ך) ז"ל, אשר בהקדמתו לסליחות — ב„מגלת עפה“ — הפליא לספר לנו בקצור נמרץ גם את כל המקרים הרעים והמאורעות הקשות שארעו לאבותינו בשנת תח ות"ט במלכות פולאניה, ואלה הם דבריו בנוגע להענין שלפנינו: „...ע"כ קבעתי לעצמי לדורותי לבנים ולבני בנים יום צום ותענית ואבל ומספד וקינים, ביום כ' לחדש סיון שבו נתנה התורה היקרה מפנינים, ועתה קרעה פרעה גוים רבים המונים המונים, יען כי יום זה הוא תחלה לגזרות ומכאובות וחלאים רעים ונאמנים, וגם כי בו הוכפלו הצרות והקלקולים מקלקולים שונים, כי גזרת תתקל"א היתה ביום ההוא ובאותן הזמנים, וגם כי יום זה לא יארע בשבת קדש בשום פנים, עפ"י הקביעות והלוחות אשר בידינו מתוקנים, וחברתי סליחות וקינות בבכי ותחנונים, לאומרם ביום זה בכל שנה ושנה עידן ועידנים, וכל איש אשר הריחו ה' ביראתו ובשם ישראל מכונים, ישים על לבו אלה הדברים והענינים, ויקבע עצמו יום זה לקונן עליו כעל שני החורבנים" עכ"ל. ועל יתר הרבנים והפיטנים שחברו סליחות וקינות ובקשות לגזרות הנ"ל אדבר בה„נספחים“ לקונטרסי זה וגם ביתר החוברות אשר תצאנה לאור, בעזרת יוצר אור.—

7) דגלים כמו חיילי דמלכא. להבנת הערמה שעשו הפוחזים, עלינו להביא בזה שנית (עי' קונטרסי „לקורות" דף 29) את דברי ר' נתן נטע הנובר בספרו „יון מצולה" (דף ה'), וז"ל: „ויהי ביום ד' כ' סיון באו הקאזאקין סמוך לעיר נעמרוב ויראו היהודים את החיל למרחוק ויחרד לבם אבל לא היו יודעין אם הם מעם פולין או מעם הקאזאקין, אעפ"י כן הלכו כל היהודים עם נשיהם וטפם, וכסף וזהב להם, אל המבצר וסגרו המבצר בדלתים ובריחים להלחם כנגד, מה עשו הקאזאקין? עשו להם דגלים כמו שיש לעם פולין... ואנשי העיר היו יודעין מן זה הערמה והיו קוראין אל היהודים שבמבצר פתחו השער כי זה החיל מעם פולין שבאו לעזור אתכם מיד אויביכם אם יבואו, והיהודים שעל החומה עומדים היו רואין בדגליהם שהם כדגלי עם פולין והיו סבורין שאמת דברו להם אנשי העיר, מיד פתחו להם השער" וכו' וכו', עיי"ש.

8) יחיאל מיכל. על־אדות הרב הנכבד הזה, שקדש שמים ברבים, דברתי בארוכה בקונטרסי הנ"ל (דף 18); ואת תפלת „אל מלא רחמים" לכבוד נשמתו הטהורה ג"כ תמצאנה שם (דף 20) אם תבקשנה.—

9) ר' אליעזר. הרב הזה נזכר בתפלת „אל מלא רחמים" להריוט"ל בעל תוספות יו"ט (קונטרסי דף 26, 10), וגם בס' „יון מצולה" (דף ה') וז"ל: „ויהי ביום השלישי בהיותם כואבים באו היונים ויאמרו אל השרים שיתנו להם היהודים כלם, מיד דחפו השכים ליהודים שיצאו מן המבצר וכו' והיו שם עוד שלשה גאונים הגאון מוהר"ר אליעזר והגאון מוהר"ר שלמה והגאון מוהר"ר חיים והיו מזהירין לעם קדוש שיקדש שם שמים ולא ימירו דתם ונענו כלם שמע וכו' וגם שלשה גאונים הנ"ל נפלו בחרב הי"ד. —עכ"ל.

10) אוסטרא. חבל על דאבדין! חבל כי פנקס העדה, הוא ס' זכרונות דברי הימים לקהל העיר העתיקה והנכבדה הזאת, היה למאכלת אש בשריפת העיר זה כשבעים ושבע שנה וכל המקרים והמאורעות שעברו על ראש הקהלה הגדולה הזאת ספו תמו מזכרון יושביה וגם זקניה — ואיננם! והעיר אוסטרא הוא המקום הקדוש אשר בו מנוחתם כבוד של כמה וכמה גאונים ורבים וגדולי הדור, אשר רבנו שמואל אליעזר בר' יהודה הלוי ז"ל (מהרש"א) יתנוסס בראשם לשם ולתהלה, לכבוד ולתפארת. ביתו אשר גר בו עוד עומד פה על תלו, ממעל למשקוף הפתח לצד רחוב העיר חקוק ורשום באותיות כהות ומטושטשות לעת כזאת: „בחוץ לא ילין גר דלתי לאורח אפתח", אבל מה דוי לבנו לשמוע כי הבית היקר הזה עומד היום נעזב ונעצב, כפוף שקוע בקרקע וחשך משחור תארו — ואין מקימו! ובית־הכנסת דפה, הנקרא ע"ש מהרש"א (כי לפי אגדה העם הוא הוא יסדה וירה אבן פנתה), יקר לנו מאד מאד מפאת הנס שהפליא אלהים לעשות לו וליושבי העיר בששי ובשביעי לחדש תמוז בשנת תקנ"ב (1792) בכבוש ממשלת רוסיא את ארץ פולין תחת שבט מלכותה, כמו שרשום וכתוב לזכרון לדור אחרון על לוח גדול התלוי על אחד ארבעת עמודי התוך, ולזכר הנס הזה תלוי ועומד שם כדור ברזל גדול, שנפל מכלי־תותח החיל, על חבל היורד מכפת התקרה אצל מזוזת הפתח (מדברי החכם ר' שלמה רובין, ב„הנשר"

שנה ד׳, גליון 25). ואת המגלה היקרה הזאת אוציא אי״ה לאור היום, בבאור דברי הנס וקורות הימים בזמן ההוא.—

11) בראָד. העיר הזאת וגזרותיה תזכר לפ״ד אך בס׳ „טיט היון״ לר׳ שמואל פייבוש (ע״ד הספר ועל מחברו אדבר אי״ה בהקדמתי אליו), וז״ל: „משם (מק״ק עשנוב) הלך (חמיל) לק״ק בראָד, ושם ד׳ מאות בעלי בתים וברחו הכל למבצר, ובמבצר הנזכר היו כמו ששה אלפים בעלי בתים עם שאר יהודים אשר נמלטו שמה לנפשם וחמיל הנזכר... שם במצור למבצר הנזכר כמו שי״ו (?) שבועות ולא יכול לעשות מאומה וכמעט כלם בעונותינו הרבים מתו ברעב במבצר הנזכר, ומשם הלך״ וכו׳.

12) לעמבערג. היא העיר המהוללה לבוב שמה, אשר זכרון גאוניה וגדוליה ואדירי התורה שמצאו בה מנוח, בתוספת המצבות של אחד עשר הגדולים אשר המה ממשפחה הרמה משפחת יונה הנביא בן אמתי (בשם הכנוי קיקניש, נגזר משם קיקיון דיונה כמו ב׳ דגים המצוירים בציוני קדש שלהם שהוא הדגים אשר היה יונה בם), וזכרון הקדושים אשר נהרגו בה, בשנת תכ״ד, בחוץ לעיר ביום שבת קדש ח׳ אייר ובתוך העיר מן ח׳ אייר עד כ׳ סיון, וגם זכרון המקרה הרע והנורא שקרה ליושביה ע״י נפילת הבתים ביום ה׳ ג׳ כסלו תס״ג לפ״ק (והגאון בעל „פני יהושע״, שהיה אז בימי על מיו, כתב זאת למזכרת עולם בהקדמה לספרו הנודע) — ימצא הקורא הנבון בס׳ „מצבת קדש״ (ד׳ חלקים), לבוב תר״ך— תרכ״ד, עיי״ש. ובזה מצאתי נכון להעיר בשם בעל „מצבת קדש״ (ח״ד, דף ח׳), כי מה שכתוב בס׳ „שארית ישראל״ (או כתר מלכית והוא חלק שני מספר יוסיפון, חברו בלשון אשכנז מהר״ר מנחם מן בן שלמה הלוי זצ״ל. ונדפס באמ״ד בדפוס קאשמאן, בשנת שארית ישראל). „אך איז אין דיזי צייט אין דיא קהלה קדושה לבוב דיא דאש זעלביג מאל איז בעלגרט גוועזן, דא זיינען זער פיל יהודים געשטארבן פאָן דבר און חרב און רעב, דא זיינן דרונטער גוועזן פיל גאונים און ראשי ישיבות, דא איז דרונטר גוועזן הגאון הגדול מהור״ר יושיע ראש הישיבה און אבד פון ק״ק קראקא און הגאון הגדול אב״ד ור״מ דק״ק לובלין מהור״ר נפתלי (כ״ץ) און נאך מער גאוני עולם״ וכו׳, — כי הדברים האלה בטעות כתבם המחבר ולא על אדני האמת הטבעו, מטעם כי העיר לבוב לא היתה במצור אך נתפשרה עם השונאים ולא נגעו בה לרעה, כנראה מדברי בעלי „יון מצולה״ ו׳צער בת רבים״ (שלפנינו), והגאונים הנ״ל לא נהרגו בתוכה כלל בשנת ת״ח כי נעדרו מאתנו בשנת שכ״ד, עיי״ש.—

13) שעברשין. ע״ד בעלי אסופות ואנשי מופת אשר היו בעיר הזאת לפנים ע״י בארוכה בהערות ל„אהל יששכר״ מאת המבקר הנפלא ר׳ יעקב רייפמאנן (בית אוצר הספרות, הערה 3) והמלואים להן מאת הרב ר׳ נחום ברילל (דף 18). — והקורא־דורות שיבוא, יוסיף לאמר: שישי ורני בת שעבערשין כי בתוכבי תקע אהלו, אהל של תורה וחכמה, רבנו יעקב איש תם, אשר באמת נוכל לכנותו בשם הכבוד והתהלה: אבן עזרא השני, וד״ל.

14) נראל. מן העיר הזאת יצאו גולים רבים אשר היותר נכבד ויקר מהם הוא הוא הרב המפורסם ה״ר משה נראל, „אשר בתחלת ימיו הרביץ תורה בכמה

ק"ק בארץ פולניא אך מפני חמת המציק ולהט החרב המתהפכת בגזרת ת"ח לפ"ק יצא משם לארץ אשכנז היא אלימניאה ולא היו ימים מעוטים עד ששלחו חכמי וקציני ק"ק מיץ עיר ואם בישראל בארץ צרפת, היא פרנציאה" וכו' (עי' ס' "מכסה טוביה" בהקדמה), והאיש משה זכה לבן יקיר ורופא מהולל ר' טוביה הכהן כבוד שמו, בעל "מעשה טוביה", אשר עליהם גם יחד אדבר בארוכה בהנספחים לקונטרסי זה. עי"ש.—ופרטי הדברים ע"ד הגזרות בעיר נראל עי' בס' "יון מצולה" (דף ח').

15) זאמושט. היא העיר זאמושטין, אשר היתה אז "עיר חזקה אשר אין במה בחומה כפולה וחפירת מים סביב לה ומיד שבאו האויבים לשם שרפו אנשי העיר כל הבתים הסמוכים לחומה שלא יהבאו שם האויבים ולא הניחו לאויבים לגשת אל העיר מהלך חצי פרסה רחוק מן העיר ועשו כן ימים רבים" (שם).

16) ר' שמשון. על־אדות הרב הזה יספר בס' "יון מצולה" כדברים האלה: "והיו בתוכם (בין הרוגי פאלנאה) איש אחד חכם וגבון ומקובל האלקי ושמו מהור"ר שמשון מק"ק אוסטרפאלי ובא מלאך המגיד אליו בכל יום ולמד עמו סתרי תורה ועשה המקובל הנ"ל פי' על הזהר עפ"י קבלת מהאר"י ז"ל ולא זכינו שיבוא להדפ"ס ואמר לו המגיד לפני הגזרות שיעשו תשובה גדולה שלא תבוא הגזרה רעה ודרש כמה פעמים בב"ה והזהיר לעם שיעשו תשובה על הצרה שלא תבוא וכן עשו תשובה גדולה בכל הקהלות ולא הועילה, כי כבר נחתם הגזרה רעה, וכאשר באו האויבים וצרים על העיר נכנס המקובל הנ"ל לבית הכנסת ושלש מאות בעל בתים עמו כלם חכמים גדולים וכלם מלובשים בתכריכין ובטליתות על ראשיהם ועסקו בתפלה גדולה עד שבאו האויבים לעיר ונהרגו שם כלם בבית הכנסת על אדמת קדש הי"ד (דף ו' . ור' שמשון זה נזכר ג"כ בתפלת "אל מלא רחמים" שחברה הגאון בעל תו"ט ז"ל (קונטרסי דף 10).—

17) שברחו למדינת פולאניה. לפי דעתי כונת המחבר בדבריו האחרונים האלה, אשר בכלל איננם מחורים, וגם מאמר אחד חסרון־הרעיון יש בהם, היא: כי בימי המלחמות והמהומות שהיו באשכנז ופיהם ברחו כמה וכמה מפחותי עמנו (פוחזים ורקים) אשר לקחו גם הם חלק בהמעשים הרעים שנעשו במדינת פולין לבוז בז ולמלא בתיהם שלל, וישארו בני ביתם בהרבה קהלות בלי מזון ומחיה ובלי תורה וחנוך, ובהיות אחב"י רחמנים בני רחמנים הם לכן נכמרו רחמי הקהלות עליהם וינמלו חסד עם הילדים הקטנים וישכרו להם מורים ומלמדים, ואח"כ כאשר הנערים האלה גדלו והיו לאנשים בעלי תורה וחכמה, התחתנו עמהם העשירים בעם וגם הגאונים ולא שאלו אם יש להם כסף וזהב וכו', אך הקב"ה שהוא דין האמת השיב לאבות הבנים הנעזבים כגמולם ויפילם בבור ושוחה אשר כרו לאחרים, כי נשבו בידי הקדרים שהוליכ[ו]ם שבי לק"ק קושטנטינה וכו' וכו', כנ"ל. והיה אם שגיתי—עמי תלין שגיאתי, ואם לא—הלא דבר חדש אשר לא שערו החוקרים שטענו, ודי בזה!—

נִסְפָּחִים

אמר חיו"ג: ימים רבים חפשתי חפש מחפש את הספרים: „סם חיים" לר' אברהם אשכנזי, אשר לפי דעת יאפ"ז א) וגם דעתי, הוא הוא המחבר ס' „צער בת רבים" (עי' הקדמתי), „שברי לוחות" להקדוש ר' יחיאל מיכל אב"ד דק"ק נעמירוב (עי' החברת הראשונה דף 20), וגם את „יון מצולה" בהעתקה יהודית לר' משה ב"ר אברהם (עי' הרשימה קהלת דוד דף 654)—ולא עלתה בידי; אולם ראה! זה לא כביר פניתי בבקשתי אל הר"י שפירא בלונדון אשר הואיל בטובו להעתיק בעדי את השערים וקצת ההקדמות משלשה הספרים האלה הנשארים לפליטה בבית האוצר אשר בבודליאנה (באוכספרד) ומרב יקרותם כמעט ככתבי־יד יתחשבו; לכן אמרתי להביא בזה את הלקוטים המעטים שבאו לידי ואלה הם (בלי שנוי ותקון):

* * *

א) ס' סם חיים

„ס"ח למוצאי הוא נותן חיים ולתושיעה (!) כפלים, מצות ה' ברה מאירת עינים, מי האיש החפץ חיים, יבוא הנה לקנות סם חיים, שעשה הר"ר אברהם אשכנזי אפיטיקר מק"ק וולאדמיר ממדינת וואלין" (פראג ש"ן).

ס"ח איז דאס ספר גינאנד, עס איז קומן אויס ווייטין לאנד, אך הט ער גימאכט איין זעליגה האנד, הר"ר אברהם אשכנזי, אפיטקר איז ער גינאנד, ער שיקט עס דעם עולם ווי איין פריינד, דען עס ווייסט ווי זיך איטלכר זאל היטן ווי זינד אונד שאנד, אך ווי דער מענש רעכט וואל זאל זיין אין גאטש דינסט בעקאנד, דרום לאט עס ניט אויז אייר האנד, דער דורך ווערט איר קומן אין דאס הייליג לאנד".

הקדמה.

„סדר מנהג הקהלה, להיות לעזר ולתהלה, בעזרת מחסהו עליון, מנהג מחלון וכליון, וארשום כצורם, איזה לפי הדרום, ואיזה נארה (!) להאירה ואחלקם ביעקב ואפיצם בישראל, ואעשה חזוק לדבריהם וכדת האל, ובזה אברהם יגל ויצחק ירנן; בכן באתי להחנן (!) לכל באי מקרא קדש, הן בצבור והן בגודש, שאל יואמר (!) עלי דמי האי בר איניש כדלא גמרי איניש שמעתתיה, רק לדוני לכף זכות שאני מעברי (!) דמחוזא דמי לא עבדי חלושיה, ואל תאמרו מה לך לעסוק בעסק מילי דדאורייתא או כתנו רבנן, הרי כבר קדמך רבנן, הנה כתיבא בעט ברזל קרי ותני,

א) עי' הקדמתי והמצא.

וכן בתלמוד צויח כי כרוכיא כריך ותני, וכיון שכן הוא באתי אני שמעולם לא נפתח עיניו למצוא חן בעיני פחות וסגניו, בעיני שמואל בקראי שמו ובעיני אהרן וכהנו (!), ומביא בראיות ברורות קצת דעות כגון מהרי"ל וויי"ל וחבריו והרי"ן גיאות, ואשימה מלך בכל פלך ועם לקוטי דעלמא אגודה בבשרי דחומה (!) ואתחיל לפנות מסילות אקו ודישון ולכתוב סדר הראשית בראשין (!) וא"כ סדר סרבנות והדרכות בנים ובנות, ובצידוף דגבאות והרבנות עניי עיר מזלג דמעות וגמילת החסד בין לעניים ולעשירים ולכוף אנשי אלמים וכבירים, אם צריכים לעניני הקהל לנגוש אותם להיות לזרזין (!) וכסיל"ו וכו' וכו'.

מהחתיכה המקוטעה הזאת יישפוט וידין הקורא על סגנון לשון המחבר בימים ההם ותוכן ספרו המפיק מזן אל זן ומכל מיני מרקחת, כי מעשה רוקח הוא!...

* * *

ב ס' שברי רוחות

„מהרב הגדול והקדוש הגאון כמוהר"ר יהואל מיכל בן הגאון הגדול המופלג בתורה ובחסידות כמוהר"ר אליעזר שנהרג בק"ק נעמרוב הגדולה".

„בשנת ת"ח בגזרת חי וקים השם ינקום דמו ודם כל הקדושים ובמהרה בימינו א"ם. והוא על קצת פרישות של תורה ובאור על האל תקרא אשר בגמרא כאשר יתבאר בפנים. הביא לבית הדפוס בן אחיו הרב החסיד כמוהר"ר יצחק מוכיח אב"ד דק"ק טרעבוולא אשר במדינת פאדליא גר לע"ע בק"ק זאלקווי המפוארה שנת ת"ם עונך בת ציון. — בדפוס אשר הוקם ע"י המחוקק האלוף המרומם מוהר"ר שלמה זלמן כמהור"ר יעקב זצ"ל, ה"ה קלמנקיש יפה מק"ק טורבין, נדפס פה לובלין תחת ממשלת אדוננו המלך האדיר המיוחס יהנים ירו"ה". —

הקדמה.

„אמר הקדוש ינקום השם את דמו נקמת ישראל הקדושים אתו עמו בשנה הזאת קודם שנאבד מן העולם, שבשנת ת"ח לפ"ק יתחילו חבלי משיח נתן סימן לדבר שם... חמיל חבלי משיח יבוא לכם וכן חבל"י משי"ח גמטריא ת"ח. ואיתא בזהר פרשה תולדות יצחק שבשנת ת"ח הי' ראוי להיות תחית המתים ע"ש על פסוק בשנת היובל הזאת וגומר, ולא די שלא היה ת"ה אדרבא נהרגו אלפים רבבות ולא נתנו לקבורה ואכלו הכלבים את בשרם ורטזה התורה בפסוק וידבר אל בני ח"ת לאמר וגו' תנו לי אחוזת קבר כי אברהם וישרה רומזים על גוף ונשמה כמבואר בזהר, ותקנתי הדבר היטב על דרך הסוד ואין להעלותו על הכתב, אמנם על דרך הפשט, הגם שלא היה תחית המתים, מ"מ התחילו חבלי משי"ח, ויש לנו לשמוח בהקב"ה להאמין בביאת הגואל במהרה בימינו, אמנם צריך להתפלל להש"י להנצל מח"ט וזה הוא פירוש הכתוב מאת ה' היתה זאת וכו' וכו', ושמעתי אף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם מרטזים הגזירות והתשועה ודוקו החילוק שבין חבלי גלות לחבלי משיח, ח"ג ה' ריוח בין עדר לעדר וח"ט אין ריוח, כאשר משנת ת"ח עד היום הזה לא שלונו וגו', טעם הענין כאשר ידוע

שכל אדם צריך ליתן דין וחשבון לפני מט"ה הקב"ה וצריך לסבול שבעה דינים בשעת מיתה כמבואר בזהר, אבל בביאת הגיאל בלע המות לנצח ולא יהיה שום צער בעולם ולא מיתה ולא חיבוט הקבר ולא גיהנם ויקוים מה שנאמר והי' הנשאר בציון וגו', ואיתא בזהר פ' משפטים שאיתו הדור ימותו בנשיקה ותומ"י יעמדו ויחיו בלי שום צער ולא ירקיבו כלל ויהיה גופם קים לעד ועליהם נאמר אני אמית ואחיה ולא מלאך המות, וכל זה מפני רצערן והיסורים שסבלו בחייהם יותר מכל הדורות וע"כ יזכו לסודות התורה מפי אלהיו ומלך משיח וישאר צדיקי ויזכו את נשמתן בזיכוך גדול מאד עד שלא יצטרכו למיתה כגל ויעלו למדרגת יעקב אבינו ע"ה וכו' וכו' (הולך ומבאר הגמרא בתענית ר' נחמן ור' יצחק הוי יתבי בסעודתם וכו').—ולכן ראוי לכל ירא שמים ובפרט לומדי תורה לדקדק במצות ולומר מתי יגיע מעשה למעשה אברהם יצחק ויעקב ולעסוק בתורה ובג"ח ולהיות ותרן בממונו כדי שיזכה להנצל מח"ט בפרט מעניות כמבואר בדברי חז"ל ובפרט בס' הזהר פ' עקב, שמי שיש עליו יסורין או אפילו אין עליו יסורין אלא שדוחקין ורומסים אותו בחסים וארנוניות גדולים ויש עליו אימה אפילו יש לו מעות נקרא עני, וזהו שאמר בנט' איזה עשיר וכו', ורבנו משה מקוצי פירש בסמ"ג במצות הענוה שמי שהוא ענו ושפל ינצל מעניות וענוים ירשו ארץ, והשארתי בקרבך עם עני ודל תרגם יונתן עם עניותן ולכן החכם בראשו וראוי לעורר לתשובה וכו', ובפרט כשרואין לקוי מאורות ח ו ובפרט לקוי לבנה, וחברתי ע"ז ספר בפני עצמו מכמה קונטרסים ולא יכולתי להביאם לבית הדפוס לע"ע מכמה סבות והעקר הגדול חסרון כים ע"כ ראיתי להעתיק קצת ממנו להיות כמו הקדמה לספר דודי הקדוש" וכו' וכו'.

* * *

ג) ס' יון מצולה בל"א [ח].

"דיא גזירות ועות דיא גיוועזן זיין בשנת ת"ח אין ווייטר, אין ריסן ליטא אין פולין, און זיין בעו"ה פיל טויזנט נפשות פֿין רבנים און לומדים אנשים ונשים בחורים ובתולות אליר הגד מיתות משונות אום קומן השם ינקם את דמם, און איז אוים דעם לשון הקדש אויף טייטש אין גריים גימאכט גיוואדען פאן משה ב"ר אברהם, אמשטרדם תט"ו".

הקדמה.

"ויהי און עם וואר נאך בישאפונג דער וועלט פינף טויזנט דרייא הונדערט און פירציג יאר, דאם זיגמונד אוים שווידן און פולין וואר, אז וויא עם אין צמח דוד נעשריבן, און זיגמונד איז אימר דאר איין מלך כשר און אוהב ישראל גיבליבן, צו זיינר צייט האבן דיא פאלאקין איבר האנד גנומן, און הבין פיל דען

ח) הספר הזה נעתק בכ"י לספר יהודית כ"י כ' יבראל כ"ר חכניסם וגדפס בציל ווילמנטק בשנת עד מתי יחכף צר לפ"ק (1738) ע' הכרזימה הגדולה של הת' Roest, ס"ל דף 901.

פולישין גלויבין אן גנומן, אבער פאר לאנגי יארן און צייטן, האבן פיל פּערשטין און הערן דען יונים גלויבן טאן נאך שרייטן, און איז אין גלויבן זא גיאכט גיוועזין אז דער אנדר, און האבין לאנגע צייט שלום גיהאט מיט אנגדר, ווא זיגמונד איז מלך גווען אין פולין, האט ער דיא פריצים ביפּולן, און האט דיא פולישע פערשטן און הערן גרוש גימאכט, אבר דיא יונים איר פריצים און הערן זיין גיבליבן פר אכט און דם פאלק דיא יונים האבין גימוזט זיין צו דיא פאלאַקין קנעכט, און זיין נאך דר צו גיהלטן גיווארן גאר שלעכט, אין האבן גם כן דיא יהודים איבר דיא יונים מושל גווען, נור דרייסיק טוזינד מאן האט זיך דר מלך אונטר דיא יונים אויז גילעזין, דיא האבן גהייסין קאזאקין בוס צו דעם היינטיגין טאג. דיא זעלבגין האבן גיהאט קיין קלאג, דען זיא זיין גיוועזן פאן צינז און מסים פרייא, דיא האבין גיוואונט גאנץ בייא דער טאטעריי, אין האבין אללע צייט מיט דיא טאטערין מוזן מלחמה האלטין, דם דיא טאטרין ניט אין פולין ארין קומן זאלטין, דען דיא טאטרין זיין ביזי געסט, וויא איר זעלבסט וואול ווישט אם בעשט, און דיא קאזאקין און טאטרין האבן זיך אלי צייט אן אנגדר גיהאט פיינט... און ישראל האבן אויך דיא יונים גרוש צרות אן גיטאן, דאם זיך מעג פר וואונדרן אידר מאן" וכו' וכו'.—ואלהים יצילנו מכל צרותינו!

ח"י גורלאנד.

לקורות הגזרות על ישראל

מאת

ח״י גורלאנד.

קול מבשר

(במקום הקדמה)

אמר חיו״ג: הנני מציע היום לפניך, קורא נבון, את החברת השלישית מספרי הגדול: „לקורות הגזרות על ישראל" המכלכל אספת כל הספרים והמאמרי' והזכרונות וגם כל הקינות והסליחות והבקשות וכו', אשר מצאתי ואשר עוד אמצא — בעזרת אל חי — בספרותינו רחבת־הידים, הן בדפוס והן בכתובים, בנוגע אל הגזרות של ת״ח ות״ט עד תט״ו בימי באָגדאן חמיל ותקכ״ה בימי איוואַן גאָנטא [1]).

החברת הראשונה כוללת: א) טבח־אומן בימי גאָנטא; ב) לגזרות ישראל בימי חמיל; ג) שתי קינות ותפלה על גזרות ת״ח ות״ט; ד) לקט ושכחה או ענינים שונים הנוגעים לגזרות ההן [2]).

Odessaer Stadtrabbiner
Magister JONAS GURLAND

החברת השניה כוללת: ס' „צער בת רבים" מאת ר' אברהם ב״ר שמואל אשכנזי ז״ל, בן־דורו של הגזרות הנ״ל עם הערות והארות ובאור הענין [3]).

החברת השלישית: הלא היא לפניך, הפך בה והפך בה, שים עינך הפקוחה על כל עניניה ופרקיה בכלל ועל המאמר הראשון — בקשת ר' משה נראל ז״ל — בפרט, ותשמע חדשות אף נצורות [4]).

והנה הקורא, אם אוהב ספ־ותנו אתה וחובב קורות ימי עמנו הנך, אבשרך בשורה

---

[1]) עי' החברת הראשונה (דף 5—4).

[2]) נדפסה במאסף: „בית אוצר הספרות", שנה ראשונה (תרמ״ז) ובקונטרס נפרד.

[3]—[4]) נדפסו שתיהן בבאו״ה שנה שניה. —

ג ע י ט ה, כי אחרי חפש מחפש ויגיעה רבה עלתה בידי להסיע מתהום ים השכחה אבן יקרה מאד, ר"ל התעודדתי והתעוררתי להשיג ולהכין לדפוס בתקון והגהה ובהערות והארות את הספר היקר, האחד במינו, אשר חזונו איננו נפרץ בספרותנו ובעמנו, המכֻנה בשם:

צוק העתים [1].

ספור ארוך במליצה חרוזות ע"ד הגזרות בשנות ת"ח ות"ט מאת ר' מאיר ב"ר שמואל איש שעבֶּרשין ז"ל; ואם גם לפני רל"ח שנים ראה הספר הזה את אור השמש (קרלקוי ת"י), בכ"ז יקר מפנינים מכרו ובאמת כמו כת ב"ד ממש יחשב; והספר "צוק העתים" אשר עודנו מתהלך בארץ וגם ישנו מעט מזער במציאות, מאת ר' יהושיע ב"ר דוד מלבוב (ווינישלה תכ"ז), הוא מזויף מהחל ועד כלה, כי האיש הזה לקח את כל דברי ר' מאיר ושם בכליו, כאיש העושה בשלו, התעטף בטלית גנובה וקרא בקול: "שמע ישראל", ולמען לא ימצא במחתרתו ערב לבו לעור עיני הקוראים בהקדמתו ובהקדמת "המחוקק" וגם הכלם לא ידע לשנות את ראשי החרוזים בראש הספר, ובמקום שם המחבר האמתי: מאיר בן שמואל זכר צדיק לברכה וכו' הערים וכתב: יהושיע בן הגאון מוהר"ר דוד זכר צדיק לברכה וכו', כאשר אגלה זיופו בארוכה בהקדמתי לספר, אשר יצא לאור בחברת הרביעית, אם ירצה השם [2].

לסוף אמרתי היום לשנה ולשלש את בקשתי הכפולה והמכפלת אשר כבר הצעתי [3] לפני הרבנים והחכמים היושבים ודורשים בארצנו ובחוץ לארץ כי ייטיבו להעניק לי מטובם, הלא הן העתקות נאמנות מפנקסי עדתם, מזכרונות חיי קהלתם וממצבות בתי־הקברים בערי מושבותם, הנוגעות ברבן או בקצתן אל הגזרות המדֻבר בהן, ואודה להם מקרב לבי אף אברכם בברכה המשלשת בתורתנו הקדושה והטהורה, וברוכים יהיו!—

אודעסא זאת חנכה לפ"ק.

ח"י גורלאנד.

---

[1] החכם הר. שטיינשניידר הודיעני במכתבו כי הספר צוק העתים נמצא גם בספריה הלאומית בעיר מינכען ומספרו שם הוא 95 (XIX, 95).—

[2] ההעתקה מעתק הקונטרס הנמצא בעיר אכספורד (בחנגליה) הוכנה לפי בקשתי והשתדלותי ע"י המעתיק הנאמן הר"י שפירא שם—ותודתי לו.—

[3] עי' בהקדמתי הקצרה להחברת הרביעית—ותמצא.

לִקּוּטִים

I

מְגִלַּת סְתָרִים

או

בַּקָּשָׁה מאת הרב הגאון מהור"ר משה כ"ץ נראל, אב"ד דק"ק מיץ.

הרב הנכבד הזה, אשר שמו הטוב איננו עוד מפורסם כראוי בין עמנו, הוא יליד ארצנו, אחד מגולי פולין בימי הגזרות של ת"ח ות"ט. „אביו החכם השלם והרופא המפורסם" ר' אליעזר וועלשים, בן „להחכם השלם" כמהר"ר שלום, אב"ד ומ"ץ בצפת, גזע „מהכהנים המיוחסים בשלשלת היוחסין עד עזרא הסופר הכה"ג ונודעים בשם מאנושקריבי" [1] (Manuskrivi), בא בבחרותו מארץ הקדושה לארץ פולאניה להדפיס הספר ראשית חכמה [2] שחבר דודו המקובל ר' אליהו די־ווידאש, תלמידו של הר"מ קורדובירי ז"ל; אח"כ נשא בארץ הזאת אשה הגונה והוליד ממנה שלשה בנים, כלם חכמים ונבונים, אשר הרב ר' משה היה הקטן שבהם בשנים אבל גדול בתורה ובחכמה, ובסוף ימיו תקע אהלו בק"ק קרעמניץ, אשר בה בלה בתור רופא מובהק את יתר שני ימי [ימי שני] חייו עד זקנה ושיבה טובה, אבל שנת פטירתו עוד לא נודעה. והאיש משה, שנולד כנראה לערך שנ"ח [3], היה אחד מגדולי זמנו כי זכה להיות מתלמידיו של הגאון מהרש"א וחבר נאמן של הגאון ר' יהושע העשיל אב"ד דקראקא; ויהי לו עשר ידות גם בחכמת אלהות, הרפואה והחשבון ויחבר בהן ספרים שלמים, הנזכרים לשבח ע"י בנו [4] החכם הרופא ר' טוביה, בספרו „מעשה טוביה" ואשר אור השמש עוד לא חזו, מלבד איזה דרשות ומאמרים (עי' למטה). בתחלת ימיו הרביץ ר' משה תורה ודעת בכמה קחלות בארץ פולאניה, אח"כ כהן פאר במעלת אב"ד ומ"ץ בעיר נראל

---

[1]) כמוזכר גם בראשי החרוזים של השיר החרוזי והמקושר בראש הספר „מעשה טוביה": „אני טוביה הכהן מאנושקריבא רופא"; ובמזכיר (XVI, s. 68) הובאה המשפחה הזאת בשם: מנים קריווא, ואין נפקא מיניה.—

[2]) ס' מוסר וירא ה' ותשובה וכו', נדפס בווינציא בשנת של"ט ועוד כמה פעמים (אוצר הספרים דף 541).

[3]) לפי דעת של הרמ"ב במאספו—יאַהרביכער V—VII, זייטע 105.—

[4]) המקורים לתולדות ר' משה וכנו ר' טוביה הלא הם: א) הקדמה לס' „מעשה טוביה"; ב) שם הגדולים להרחיד"א; ג) ס' תולדות גדולי ישראל להרש"ג; ד) הספר הצרפתי: Carmoly, Hist. des med. Juifs; ה) המאסף החדש בל"צ: Revue des ètudes juives, t. VII; ו) ספר הירחי: Grätz, Monathschr. 1872; המאסף N. Brüll, Jahrb. V—VII: ועוד ספרים אחרים.

(בפלך וואָליניה), אך „מפני חמת המציק ולהט החרב המתהפכת בגזרת ת"ה לפ"ק", שתה גם הוא קבעת כוס התרעלה כיתר הגאונים והרבנים אנשי זמנו ודורו; ויהי בעבור חמיל דרך העיר הזאת ויעש בישיבה הרג ואבדן בלי חמלה ויותר מעשרים אלף איש (לפי עדות בעל „טיט היון") הומתו לפי חרב, הלא אז נמלט מן ההפכה ר' משה הכהן עם כל בני משפחתו ויברח בעור שניו „לארץ אשכנז, היא אלימאניה, ולא היו ימים מועטים עד ששלחו חכמי וקציני ק"ק מיץ (Metz) עיר ואם בישראל בארץ צרפת [1]), היא פראנציאה, וקבלוהו עליהם לרב ומ"ץ וישם נהג נשיאותו" (מהקדמת ס' „מעבה טוביה").

בימים ההם ועדת ב"י בעיר מיץ כבר היתה גדולה לאלהים ותיף בערכה עד למאד; בשנת שכ"ז קבעו בה דירתן אך ארבע משפחות, אשר משך שלשים שנה גדלו ורבו ותארכנה פארותיהן לחן ולתפארת; ובשנת שנ"ה התאספו אחינו שם בפעם הראשונה יחדו להתמיך סוד עד עניני קהלתם וצרכי צבורם ויבחרו מקרבם ששה מנהיגים ראשי הקהל, אשר השלשה גדולים מהם נעטרו בשם „רבי" והיו לבית דין, והגדול שבשלשה הוכתר בכתר הרבנות ויהי לאב"ד ומ"ץ, והרב הראשון שזכה לגדולה זו הוא ר' יצחק בר' אליעזר הלוי, שנפטר בשנת ש"פ (1620), כרשום בכתב אמת בפנקס עדת מיץ לזכר עולם, וז"ל: „ש"פ. (יזכור אלהים את נשמת) מורנו הרב רבנו יצחק ב"ר אליעזר שהרביץ תורה פה עיר מיץ וגם הנהיג את הקהל יצ"ו כל ימי היותו פרנס בדרך השלום"; ואחריו מלא מקומו בנו ר' אלכסנדר הלוי, ואחריו נבחר הרב „השני" לרב „ראשון" והוא ר' יוסף ב"ר יצחק הלוי שעשה גדולות ונצורות לטובת בני עדתו ויהי אחד מראשי המיסדים של ביהכנ"ס שם, הוא ר' יוסף אשר הסכטתו נמצאת בראש הספר „בן דעת והוא באור על תהלים עם פירוש בצדו אשר תכנתי אכסילראד המכונה בענדט בלא"א יוסף מבית לוי" (העתק מעיו), וז"ל: „הסכמת הגאון אב"ד „דק"ק מיץ. אחרי ראותי עמודי גולה הסכמנו [הסכימו] להדפיס הבאור הנזכר למעלה, „שוב אין בית מיחוש לתקלה, ע"כ הנני מסכים לכל דבריהם מלה במלה. אלה דברי „החותם פה ק"ק מעץ בין גאולה לגאולה. הקטן יוסף בן לא"א כמהור"ר יצחק „הלוי אשכנזי זלה"ה שע"ו לפ"ק". — הרב ר' יוסף עזב את עירו ועדתו בשנת שפ"ו וילך לו פראנקפורטה ונפטר שם בשנת שפ"ח [2]).—ואחרי פטירת הרב הזה עלה על כסא הרבנות הרב ר' משה הכהן שהיה דיין בק"ק פראג, ובאשר רבו מתנגדיו ומריביו לא ארכו ימי רבנותו בעיר הזאת אם גם נציב המדינה duc de la Valett עמד לימינו ויואל לאשר ולקיים את בחירת ראשי העדה (עי' במפסף

[1]) מדינת לוטוריגיה, אבר עיר הבירה שלה היא עיר מיץ, נסבה והיתה בזמננו, לאחרי ימי המלחמה האחרונה, לגחלת השכנזים, כידוע ליודעי העתים. — ודע כי גלות היהודים מעיר הזאת היה בשנת 1394.

[2]) כל הדברים האלה על-אודות „רבני מיץ" ופרשת גדולתם וכל מעשי תקפם וגבורתם שובאו בחיבורי ובטוב טעם ודעת במפסף הצרפתי: Revue etc, עיי"ש ובוסיף לקח; ופה אך להעיר כי להידיעות ע"ד הרבנים האלה שבחבו בכתיע של הח' יחסף: Jsraelitische Annalen 1839-40 הצרפתי והר"ח בלמולי אין יסוד כלל, המחברים ערבבו השמות ופשטים גם יחד, הנו בעצמם והחעו גם לחרים.—

הנזכר באלוכה), ויעזוב ר' משה את עירו ועדתו בסוף שנת שצ"ב, אחרי אשר מתה עליו אשתו הרבנית (בי"ט אב) וילך לו, עמוס־היגון והצער ושבע־התלאות והרדיפות, פראַגה ונפטר בה ביום ג' ד' מרחשון שנת ת"ג [1]). — ממלא מקומו של הרב ר' משה היה לאב"ד ור"מ דק"ק מגנצא [2]) הרב ר' ליב, אחד „מדייני ישיבה דק"ק פראנקפורט" אבל גם ימי רבנותו לא ארכו שם, ויבחרו ראשי העדה לרב את ר' נתן מפראנקפורט, אשר נהג את צאן מרעיתו עד שנת ת"ט, היא שנת הבחירה של רבנו משה כהן נראל, מבחר „הבקשה" על גזרות ת"ח ות"ט.

בחירת ר' משה היתה, כנראה, ברבוי המנין כי שמו הטוב כאחד מגדולי הרבנים בפולין הלך הלך עד למרחוק, ובאמת לא החטיאו הבוחרים את המטרה, באשר רבם היה גדול בתורה ובאלהות וגם בחכמות חיצוניות כאשר הזכרנו, אבל בהיותו בן ארץ אחרת, יליד חו"ל, אשר שפת העם לא שמע ולא כדרכו דרכיו, לכן קמו עליו מתנגדים ומערערים, וישטמוהו וימררוהו ורבו, ובן בליעל אחד, עז־פנים, ערב לבו גם להכות מכת אגרוף את „הרב הפולאני" — ואין עוזר! כאשר יספר לנו הרב בעצם תמתו וז"ל: „אני המר הנאנח משה הכהן „בוכה ומתאבל, בשנת הרימות ימי"ן צרי"ו [3]) כשל כחו הסבל, לשאת מכת אגרוף „הכני פצעני בן מנבל, למספר הוא ישופ"ך [4]) ראש גברא משמית לחבלי ויטוש „אל עשהו וינבל, חממליך מלכים יקים בימינו מלכותא די לעלמין לא תתחבל, „וגם את הטוב נקבל"; ובכן גורל משה הכהן היה כמעט (בלי מכת אגרוף) כגורל משה הכהן הראשון — וכדי בזיון וקצף! —

אולם כחד לא נוכל כי גם ראשי הקהלה ופרנסיה היו בעוכרי רבם, כי פקו פלילה ויעברו חק, בהרכיבם עליהם לראש את הרב ר' משה, בן ארץ נכריה מבלי לחלות (בשוגג או במזיד) את פני מושל הארץ לאשר ולקיים את בחירתו כאשר התחיבו לפי חקי המלכות וגם נהגו מימים ימימה, והענין הרע הזה הפיל אימה ופחד על כל בני הקהלה ויסב צרה ויגון ואנחה גם להרב, אם אלהים לא הטה לב המלך לטובה ולרחמים, ואלו אך הואיל לכפר על חטאת בני הקהל דיינו, הלא עוד השפיע עליהם מרוח חסדו ויעניק להם כמה וכמה זכיות — ולהיהודים היתה אורה ושמחה! —

התעודה היקרה, המאשרת ומקיימת את דברינו אלה, כתובה בעצם ידי הרב ר' משה ונשארה לנו לפליטה לדור אחרון; [5]) ומפני חשיבותה ותעלתה לקורות ימי עמנו במיץ, אמרתי להביאה בזה, בתקון והגהה, וז"ל:

---

[1]) עיין ס' „גלעד" קבץ ק"ע כתבי מצבות בשדה הקבורה דק"ק פראג מאת ר' קלמן ליעבען (הרט"ז), סימן 145.

[2]) היא עיר מין כידוע, וז"ל בעל צמח דוד: „שנת שצ"ג. ר' ליב אב"ד ור"מ דק"ק מגנצא והיה מדייני ישיבה דק"ק פראנקפורט והעמיד תלמידים הרבה ונתקבל לאב"ד ור"מ לק"ק מין".

[3]—[4]) התיבות ימי"ן צרי"ו (תט"ז) עולות במספרן בד בבד עם התיבה ישופ"ך (תט"ז); ולפי זה המעשה הנורא הזה היה שלש שנים לפני פטירת הרב (תי"ט) ושתי שנים לפני ראית פני המלך (תי"ח).

[5]) אפריון נמטיה להח' גראָטץ כי הופיע נהרה על התעודה הזאת, שנמצאה ע"י הרב Brann בילקוט אחד נדפס. עיין מאָנאטהשריפט לשנת 1872 דף 44

„למען ספר נפלאות תמים דעים אשר עשה ליראי ה׳ ולחושבי שמו
„אכתוב הרשום בכתב אמת מה שקרה לפני בהיותי ר״מ ואב״ד בק״ק
„מיץ. למחרת יום הכפורים תי״ח לפ״ק (שנת נגד כל עמך אעשה
„נפלאות אשר לא נבראו בכל [1]) הארץ ובכל הגוים) בא לשם המלך
„האדיר לואים מלך צרפת ונבארה יר״ה ואמו המלכה אן [2]) ואחיו
„דוקיא דיא אנשיא [3]) יר״ה, ואח״כ ביום השבת ראשון של סכות בא
„בגלוי ובפרסום אל בית הכנסת הוא ואחיו הנ״ל והרבה דוכסים פנות
„המלכות. ואנחנו עדת ישראל לא היה אז לנו שום מבוא ודרך על ידי
„מי ומי נשתדל אל המלך כעת קיומים [4]). ויהי ממחרת יום שני דסכות
„בא אל בית הכנסת סעקרטרי״א של הדוכס קומטי די בריאן [5]),
„קאנצלר הגדול של המלך יר״ה, ויספר לפי תמו אל היהודים ויאמר:
„המלך דבר טוב על היהודים והוא צוה לאדונו הקנצלר לכתוב אל
„היהודים קיומים, ועל פי דברים אלה שמנו מועצות [6]) בנפשנו ושלחנו
„בו ביום שנים מהקהלה אל סעקרטי״א הנ״ל לשמוע עוד שנית ממנו
„שרש הדברים, והשיב להם עתה באתי מבית אדוני דוכס בריא״ן הנ״ל
„והוא צוה לי לומר אל היהודים שיביאו לפניו כעת מחר את הרב עם
„שנים מהיותר לומדים. ויהי למחר יום הראשון של חול המועד באנו
„לפניו וקבל אותי בכבוד גדול ויאמר אלי על ידי מליץ הפרנסים שהלכו
„אתו: הישיש הפרנס ר׳ יעקב יותם והיקר כמר זעליגמאן יתום איך
„מלאני לבי לבוא הנה לנהוג רבנות בלי הורמניתא דמלכא,
„כי הקיומים של היהודים אינם סובלים פירוש כי אם שיכולים לקבל
„רב מהם ובהם, אבל לא לקבל רב ממלכות אחרת, וכשמעי
„דבריו בשם המלך רעדה אחזתני ויהפכו פני לירקון, בהכירי האמת
„מבטן מי יצאו הדברים שאכל קורצי בי מלכא עלי להתגולל ולהתנפל
„עלי, לבי לפומא לא אגלה [7]). וירא הדוכס הנ״ל כי אחזני השבץ לקול

---

[1]) בנדפס נשמטה הנקודה על הבי״ת של „בכל״, ותקנתי לפי הערת המעתיק במאסף הצרפתי הנ״ל ור״ל ב׳ ה׳ ו׳ ה׳ — (ת) י״ח — 1657-58.

[2]) היא Anna מבית האשטרכייס.

[3]) בנדפס: דיא מנשיא״, וצ״ל: Duc d' Anjou, הדוכס דמדינת אנזאו.

[4]) ר״ל: כתבי זכיות ותעודות החרות: Lettres patent, Privilèges בלע״ז.

[5]) בנדפס; „קונטי די״, וצ״ל: Comte de Brienne

[6]) בנדפס: מוצאות? —

[7]) ר״ל: אחד המלבינים הוציא דבה על הרב ויגל אזן הממשלה כי הוא עלה על כס הרבנות בלי רשות המלכות, והרב אף כי ידע מי הוא המלשין הזה, אך בענותו וצדקתו אין ברצונו לגלות את שמו הנבזה ולהעלותו על שפתיו. כנ״ל. —

„צללו שפתיו, ויאמר אל הפרנסים בפנים מאירות: אמרו אל האדון הרב „אל יפול לבו עליו, כי המלך יר"ה חפץ חסד הוא עם היות כי הכעיסוהו „בכך, מכל מקום לא יפרוץ גדר", עכ"ל.—

ובכן באמת נוכל להמליץ במליצת הנביא (להפך), כי אחב"י במ"ץ קוו למשפח והנה משפט, לצעקה והנה צדקה! ביום 25 לחדש סעפטמבר שנת 1675, הוא יום א' דחוה"מ סכות, יום ראית הפרנסים והרב את פני הדוכס דיא בריאן, הואיל המלך לואים חי"ד לאשר ולקיים את כתבי החרות הנקראים בשם: Lettres patentes confirmant les privilèges des Juifs de metz.

והכוללים בין יתר הדינים וההלכות גם את החוק החדש אשר לפיהו: „אין ברשות היהודים לבחור ברב ולהושיבהו על כסא הרבנות, אם יליד ארץ נכריה הוא, בלי לחלות מקודם את פני הממשלה לאשרו ולקיימו, ר"ל בלי הורמניתא דמלכא, וכן הוקם הדבר לדור אחרון [1])! —

והנה ע"ד הליכות משה בקדש, על רוח תקוניו בעדתו כמנהל נאור ועל מדותיו הישרות כרועה נאמן, אין בידינו לשפוט משפט ישר, כי אין מלים בפי קוראי הדורות; ומהספרים שחבר הרב נודע לנו אך הספר ברכת טוב כולל דרושים ולקוטים על תנ"ך ונוסף בו קצת דברי אביו ה"ר אליעזר ב"ר שלום בשם כתר כהונה וכו' ונשלם ע"י בן המחבר ר' טוביה הרופא עם הגהותיו בשם „כתר שם טוב" דפוס ויניציאה תע"א; עוד כתב הערות לס' תורת העולה להגאון ר' משה איסרלש, [2]) ובנו של הרב הרופא הנכבד ר' טוביה, בעל מעשה טוביה, יצא ידי חובת כבוד אב כראוי וכהגון לבן חכם ויקיר, ובספרו (עיין מאמרים א'. ד', ה' ו' וכ') הביא כמה וכמה ענינים „מכתבי אביו ז"ל" וגם שני דרושים שלמים כפי שמצאם בילקוט המנוח, וז"ל המחבר (רט"ה) בהקדמתו לחלק „עולם הגלגלים" (חלק שני): „...ולהיות שא"מ הרב זצ"ל היה לו יד ושם בחכמה זו (חכמת התכונה ומספר הגלגלים וסדר מערכת השמים וכו') וספריו הנחמדים מפוזרים ולא זכיתי לראותם, אך כי ספר אחד לשעבר הגיע לידי ובו דרושים נכבדים אבל אינם מענינו, כי אם שני דרושים האלה אשר דרש אותם בבהרותו, אמרתי להעתיקם לנו, כדי שלא יהיה דברי כלם חול וכספרי חיצונים, וזכותו תעמוד לנו בין בעידנא ובין בלא עידנא אמן וכיה"ר". עכ"ל.—

הרב ר' משה נראל נפטר ביום ש"ק בערב ל"ג בעמר שנת תי"ט (1659) ונקבר בכבוד גדול, ויבכו בני ישראל את משה בכל חוצות עיר מיץ; מצבת קברו נשברה ונהרסה [3]) עם יתר המצבות. בימי המבוכה והמהומה, אך בפנקס הח"ק של העדה רשומה בכתב אמת לזכרון עולם הדברים האלה:

---

[1]) עוד צוה אז המלך כי להרב ולשבעה פני העדה נתנה הרשות לשאת על ראשיהם מצנפות שחורות הן בעיר (בפרהסיא) והן חוצה לה (לא בפרהסיא, אחרי אשר עד הנה הוכרחו לשאת מצנפות ירקרקות הן בעיר והן חוצה לה. —

[2]) המזכיר, חלק XVI דף 68, והכ"י נמצא באוצר הספרים של ר' דוד אפפענהיים ז"ל (קהלת דוד, Ou. 224).

[3]) כפי שהודיעני בטובו הרב הכולל הר"י ווייל במכתבו אלי על שאלתי ע"ד הענין הזה, וז"ל: „המצבות על שדה הקברות הישן דפה, ובתוכן מצבת קבורת הרב ר' משה כהן נראל,

„הגאון החסיד בעל הכנפות איש אלהים המקובל... האב"ד כמוהר"ר „משה ירמיה בן מהור"ר אליעזר הכהן בעבור שהרביץ תורה בישראל... „והעמיד תלמידים הרבה בישראל במדינת פולין בשלש ארצות, גם פה „ק"ק מיץ היה אב"ד ור"י גם יסד איזה סליחות וקינות ואל מלא „רחמים, ל"ג בעמר תי"ט", עכ"ל [1]).

משה עלה למרום, והרב ר' שמשון בכרך, אבי הגאון ר' חיים יאיר בכרך בעל חות יעיר [?יאיר] „נשא אלמנותו של ר' משה בזיווג שני שנת כד"ת" [2]) ואז הלך עם אמו גם אחיו חורגו של ר' חיים, היניק וחכים ר' טוביה, לעיר ווארמס אל בית אביו חורגו ר' שמשון — ויהי לו לבן [3]). הרבנית מרת פיגא נפטרה בשנת תכ"ו ונקברה בחצר המות בעיר ווארמס, וז"ל מצבת קברה (בלי תקון ובנוי):

. . . . . .
גברתנית עצומה, צנועה תמימה
בית חסידה נעימה במעשים
שלימה בלי פגימה פיגה שמה
בת הקצין ר' יונה מק' נהראל
היתה אלמנת הרב המובהק
מהר"ר משה כ"ץ אב ב"ד ד"ק
מיץ ובחשון תכ"ג נישאת
להרב מוהר"ר שמשון דרשן
אב ב"ד דקהלתנו ונפטרת
במגפה בשבת חזון ו' אב
שנת תכ"ו לפ"ק תנצב"ה.

ובהיות ר' משה היה אחד מפליטי פולין בימי הגזרות הרעות בימי חמיל והוא הגבר ראה עני עמו בשבט עברתו, לכן הפעימתהו רוח אלהים לעורר קינה

נשתברו כלן בימי מהומה ומבוכה, הרעוואלוציאן הצרפתית הראשונה. והרב הגדול הזה עשה רושם בקהלתנו הק' כי יסד גם פירש תפלה או קינה המתחלת בדברי „אל מלא רחמים" אשר נקראה בביה"כ דפה בשבת לפני שבועות ולפני תשעה באב" עכ"ל.

[1]) המאסף הצרפתי: Revue דף 223. —

[2]) כן מצינו בשם הגדולים (מערכת ספרים: ברכת טוב) וגם בס' „חות יעיר" [?יאיר], אבל מנוסחא של המצבה נראה כי הנשואין היו בשנת תכ"ג, כאשר העיר באמת הרב הרי"ל בעל „נפשות צדיקים" דף 62 אות 35, ובספר היקר הזה נמצא גם נוסח המצבה של רבנו שמשון הנפטר בשבת ער"ח אייר ת"ל. —

[3]) באשר רצוני להופיע נהרה על התמונה היקרה של ר' טוביה הרופא בצרוף תולדות ימי חייו, לכן אחלה פני הנבונים בעם להעניקני מטובם בדברים ועניינים הנוגעים לחיי האיש הנכבד והחכם הזה וגם הנוסחא של מצבת קברו (איה איפה מקומו?) — ואודה להם בקהל רב. —

והגה והי על שבר בני ארצו והשאיר לדור אחרון בקשה נפלאה או מגלת סתרים על הרוגי ת"ח ות"ט עם פירוש ארוך [1]), ומטעם יקרתה וחין ערכה הנני להפיצה בישראל ולחלקה ביעקב; וז"ל:

השער.

זאת היא מגלת סתרים, מהן הן הדברים, אלו הנאמרים על גנח יליל ושברים, בארץ לא סדרים, גזרות פולין רייסין אוקריינא עירים וכפרים, הרג רב שנעשה שם מבלי אין קברים, עד אשר מלאו כל עמקים והרים, עלי דוי כל הדוים בלבות נשברים, יותר מחורבן בית המקדש בין המצרים, אשר נשפך דמם כדם פרים, טף ונשים בחורים וגם נערים, על כן יסד איש חי רב פעלים ראש המדברים, שמו נודע בשערים, ראו דבריו נכוחים וישרים, „אל מלא רחמים" על פי חריזות מובחרים, בלשונו הצח והזך עט סופר נמהרים, רשום בכתב אמת בשמותיו לבית אבותיו, חתום בראש התיבות אמרותיו, אמרות טהורות, גם פירושו על דרך הקבלה כאלו נתון מפי יוצר הרים, הגם ש„אל מלא רחמים" רבים, חברו המחברים, כולם אהובים כולם ברורים, אך זה עולה על כלנה, ביום שנתן בו שיר השירים, הלא הוא הגאון מוהר"ר משה כ"ץ נר"ו, המאיר לארץ ולדרים, אשר אור תורתו היום זורח, אב"ד ור"מ דק"ק מיץ קרית יערים, ובכן אלהי צבא מרום קרננו בכבוד ירום. בשנה הזאת לפרט שמן זית טוב, רוח ישים לנו בין העדרים, ימהר יחיש הקץ שנאמר לאברהם אבינו בברית בין הבתרים, וישלח לנו איש מבשר טוב על ההרים, ובשמחתנו בל יתערבו זרים, אמן כן יקים האל אז יהפוך שפה ברורים.

בַּקָּשָׁה [2])

אֵל מָלֵא רַחֲמִים חוֹפֵף בְּכַנְפֵי יוֹנָה, בְּאֶבְרָתוֹ יָסֶךְ נֶגְבָּה וְצָפוֹנָה, הַמְצִיא מְנוּחָה נְכוֹנָה, בְּמַעֲלָה הָעֶלְיוֹנָה לַתִּיכוֹנָה. נִשְׁמַת עַמְּךָ מִנִּי־בֶטֶן עֲמוּסִים, גּוֹי קַו קַו וּמְבוּסִים, נָתַתָּ אוֹתָם נִבְזִים שְׁפָלִים וּמְאוּסִים, עַד מָתַי תֵּת קֹדֶשׁ וְצָבָא רְמוּסִים.

---

[1]) הפירוש שאיננו כולל ענינים נחוצים לדברי ימי הגזרות, השמטתי כליל, ותודתי להחכם הר"מ רוסט באמ"ד כי המציא לי בטובו המנה היקרה הזאת. ה„בקשה" ראתה אור גם בשנת תנ"ט באמ"ד ובשנת תקס"ו בלינעוויל. —

[2]) ה„בקשה" הזאת מנוקדת בנקוד זר ומשובש, ואני תקנתיה ונקדתיה מחדש, ובראש עשרה החרוזים הראשונים רשום שם המחבר: אני משה הכהן.—

יְהוּדָה וְיִשְׂרָאֵל רַבִּים חֲלָלִים, בְּיוֹם הֶרֶג רַב בִּנְפוֹל מִגְדָּלִים,
עַל מֵאֲנָם קַחַת מוּסַר הֲבָלִים, הָיוּ לִשְׂרֵפַת־אֵשׁ יִמּוֹטוּ
עֲלֵיהֶם גֶּחָלִים.

מִנְּשָׁרִים קַלּוּ וּמֵאֲרָיוֹת גָּבֵרוּ, עֵת לַעֲשׂוֹת לַיְיָ תּוֹרָתְךָ לֹא הֵפֵרוּ,
מִדְבָּרָם נָאוֶה הֵיטִיבוּ אֲשֶׁר דִּבֵּרוּ, לְאָחִיו יֹאמַר חֲזַק
אִישׁ מֵרָעָה הִשָּׁמֵרוּ.

שׁוֹמֵר הַבְּרִית וְהַחֶסֶד לְאוֹהֲבָיו וּלְשׁוֹמְרֵי מִצְוֹתָיו, בּוֹ נִדְבַּק
יוֹרֵנוּ מִדְּרָכָיו וְנֵלְכָה בְאוֹרְחוֹתָיו, עַל שְׁמִירַת חֻקֵּי
אֱלֹהִים וְתוֹרוֹתָיו, נָתַן אֶת־רְשָׁעִים קִבְרוֹ וְאֶת־עָשִׁיר
בְּמֹתָיו.

הֵן הַיּוֹם נַקְרִיב אֶת־קָרְבַּן נַפְשֵׁנוּ, חֲזַק וְנִתְחַזֵּק בְּעַד עַמֵּנוּ
וּבְעַד אֱלֹהֵינוּ, יְיָ אֶחָד וּשְׁמוֹ אֶחָד זֶה שְׁמוֹ אֲשֶׁר יִקְרְאוּ יְיָ
צִדְקֵנוּ, יְיָ שׁוֹפְטֵנוּ, יְיָ מְחוֹקְקֵנוּ, הוּא יוֹשִׁיעֵנוּ.

הָיְתָה יְהוּדָה לְקָדְשׁוֹ גָלוּי לְכָל הָעַמִּים, עָצְמוּ לִי אַלְמְנוֹתָיו
מֵחוֹל יַמִּים, שָׁפְכוּ דָמָם עַל הַנְּהָרוֹת עַל הַיְאוֹרִים וְעַל
הָאֲגַמִּים, יָקָר דָּמוֹ בְעֵינֶיךָ כִּקְטֹרֶת הַסַּמִּים.

כִּי מִי בַשַּׁחַק יַעֲרוֹךְ אֶת־הַנְּתָחִים, מִי כְעַמְּךָ יִשְׂרָאֵל הַנֶּאֱנָקִים
וְהַנֶּאֱנָחִים, זֶבַח מִשְׁפָּחָה לָהֶם וַיִּזְבְּחוּ לַיְיָ זְבָחִים, יְיָ זִכְרְךָ
לְדוֹר וָדוֹר לָנֶצַח נְצָחִים.

הַמְּחַכִּים לַמֹּוֶת וַיַּחְפְּרוּהוּ מִמַּטְמוֹנִים, רָאשֵׁי אַלְפֵי יִשְׂרָאֵל
חֲכָמִים וּנְבוֹנִים, אָנוּ לְיָהּ וּלְיָהּ עֵינֵינוּ פּוֹנִים [1],
וַיָּמוּתוּ עַל קְדוּשַׁת אֱלֹהֵי הָרִאשׁוֹנִים וְהָאַחֲרוֹנִים.

נַעֲוֵיתִי מִשְּׁמוֹעַ נִבְהַלְתִּי מֵרְאוֹת וַאֲחָזַנִּי פַּלָּצוּת, אֵיךְ תִּשְׁתַּפֵּכְנָה
אַבְנֵי קֹדֶשׁ בְּרֹאשׁ כָּל־חוּצוֹת, וְהִתְעָרְבוּ זֶרַע קֹדֶשׁ
בְּעַמֵּי הָאֲרָצוֹת, וּמִקְדָּשִׁי מְעַט כְּאַבְנֵי גִיר מְנֻפָּצוֹת.

פּוֹלִין הָעֲדִינָה הַקְּדוּמָה לְתוֹרָה וְלִתְעוּדָה, לְמִיּוֹם סוּר אֶפְרַיִם
מֵעַל יְהוּדָה, חָתוּם תּוֹרָה בְלִמּוּדָה, וְעַתָּה גוֹלָה וְסוּרָה
שַׁכּוּלָה וְגַלְמוּדָה.

---

[1]) בד"א: פוניס, והקנתי לפי החלוז פוניס, במקום: פונות.

לְפָנִים הָאָרֶץ יָסַדְתָּ וְנֶאֱסְפוּ שָׁם כָּל־הָעֲדָרִים, עֲדַת יִשְׂרָאֵל הַנּוֹעָדִים יוֹם לִבְנוֹת גְּדֵרִים, נְדִיבֵי עַמִּים נֶאֱסָפוּ וַיְּדְרוּ נְדָרִים, לְלַמֵּד בְּיִשְׂרָאֵל חֹק וּמִשְׁפָּט בְּשִׁשָּׁה סְדָרִים [1].

וְהָאִידְנָא כּוּלוּ תָּנוּיֵי בְּגִזֵּיקִין, מַאן דְּתָנֵי מְצִיקִין וּמַאן דְּתָנֵי מְסִיקִין, עַל הַזְּוָעוֹת וְעַל הַזִּיקִין, לֹא הָיוּ גּוֹמְרִין בְּוָתִיקִין, מָה אֶעֱיֶדְךָ וּמָה אֲדַמֶּה לָךְ אֶרֶץ פּוֹלִין, וַעֲתֶם בְּאֵלּוּ הֵן הַנִּשְׂרָפִים, וּבְפֶרֶק כֵּיצַד צוֹלִין, שְׁנֵיתֶם בְּאֵלּוּ הֵן הַנֶּחְנָקִין, וּבְפֶרֶק תּוֹלִין, בְּפֶרֶק אֵלּוּ הֵן הַלּוֹקִין, וּבְפֶרֶק אֵלּוּ הֵן הַנּוֹלִין, מַאן תָּנֵי לָן סִפְרָא סִפְרֵי וְתוֹסֶפְתָּא, חֲבַל עַל דְּאַבְדִין בָּטְלוּ דַּיְּנֵי וְקָמוּ גְּזֵרְתָּא [2], חוֹבְטִין אֶת הָעָם בְּמַקְלוֹת וּמָחוּ לֵיהּ בְּמַרְזֵפְתָּא [3], וְקָטְלוּ מִינַן מַלְכָּא וְרוֹפֵילָא וַאֲלֶקְפְתָּא [4], נָכְסוּ אַבָּא לְפוּם בְּרָא וּבְרָא לְפוּם אַבָּא [5], בְּהָדֵי הוּצָא לַקְיָא כַּרְבָּא [6], יַי דְּחַסְרוּ יִשְׂרָאֵל גַּבְרֵי רַבָּא, כָּל דַּהֲוָה בְּאַשְׁכַּבְתֵּיהּ מְזוּמָן לְחֵיֵּי עוֹלַם הַבָּא [7].

מַאן נָלִיף לָנוּ עוֹקְצִין קִינִין וּפְתָחֵי נְהוֹת [8], וְיֵדַע לְמִשְׁקַל וּלְמִטְרַח בִּשְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה מִדּוֹת, וּמְפָרֵשׁ לְכָל חֲלָקֵי דַּעְלְמָא [9] בְּמַרְאֶה וְלֹא בְּחִדּוֹת, מִתְּהוֹם אַרְעָא וְעַד רוֹם רָקִיעַ שִׁידָה וְשִׁידוֹת.

---

1) כרכ בעל ה«בקשה» הסגיל להשתמש לענין הלכות והגזלות שעברו על ישראל בשעת הסדרים והפרקים שבתלמוד, דהיינו: מזיקין, תרי קן הגשרפין (סנהדרין פ״ט), כיצד צולין (פסחים פ״ז), תרי קן הלוקין (מכות פ״ג) וכו׳ וכו׳.

2) מלשון התלמוד (סנהדרין י״ח ע״ב): תי כעלי דייני נתזי דשתי (י״ח: נזרפתי) כ״ל משניח על הקרקע והנכסים, סוטר ופקיד. —

3) ענינו: פטיש ומקבת, דיימ: מחוק ליה במרזפתא דנכסיה (ברכות ל״ד ע״ב), וכדומה.

4) מענינו בשבועות (ו׳ ע״ב): מלכא ורוסילא ואלקפתא ורים גלותא, פתלונים: שר צבא ומושל העם, תיסרכוס של מלכא (ב״ר); ויש גורסין: תרקפתא תו תרקבתא (עין לעויים וועלטערבוך וההערות שם הספר. סלייפער.

5) סנמן דחזיל (סנהדרין כ״ה ע״ב); וככם, מיכם, כוסכום, ענינם: שְׁחוֹט, לִשְׁחוֹט, שְׁחוּט. —

6) מן דאמרי חיכי שבתלמוד (ב״ק נ״ב, ע״ש) וחרגומו: מיט דעם חוקקויט ווירד חוין דער קאהל חויסגעריססען (לעווי), ר״ל כיון שנתנה רשות למשחית תינו מכחין בין צדיק לרשע וכו׳ עוד וכו׳ (ב״ק ס׳ ע״ש).

7) מאמר חז״ל: כל דהוה בחשכתיה (שבועות, מוסף) דרבי מזומן הוא וכו׳ (כתובות, ק״ג ע״ב).

8) עיין הערה כ׳ והבין. —

9) מסנמון התלמוד (ב״מ מ״ט ע״ש): דתי הוו יהבי ליה (לרב שמואל בר שבתא) כל חלגא (הון וכספים) דעלמא לא מצני כדכוריה. —

אַיֵּה מְעוֹן אֲרִיוֹת חַכְמֵי הַיְשִׁיבוֹת, אַיֵּה בֵּית־נָדִיב יָקוּם עַל נְדִיבוֹת, אַיֵּה סוֹפֵר אַיֵּה שׁוֹקֵל גּוֹדֵר גֶּדֶר מְשׁוֹבֵב נְתִיבוֹת, אַיֵּה אֱלֹהֵי הַמִּשְׁפָּט בֵּין דָּם לְדָם וְדִבְרֵי רִיבוֹת.

מִי יָעִיר לָנוּ אוֹן לִשְׁמוֹעַ בְּלִמּוּדִים, מִי יַעֲלֶה לָנוּ הַשָּׁמַיְמָה לְהָבִין סוֹד עֲקֻדִּים נְקֻדִּים, וַדַּאי נָפְקָא וְחַכִּימָא מִתְקַטְלִין זֶרַע הַיְּהוּדִים, חֶרֶב לַיְ הוּדַשְׁנָה מֵחֶלֶב מִדָּם כָּרִים וַעֲתוּדִים.

מִי יְבִיגֵנוּ תּוֹסְפוֹת רַבּוֹתֵינוּ הַצָּרְפָתִים, אֵשׁ נָשְׂקָה בְיַעֲקֹב מַחְלוֹן וְכִלְיוֹן בְּאֶפְרָתִים, עוֹלֵל מְחוּץ בַּחוּרִים מֵרְחוֹבוֹת נִכְרָתִים, אֵין גְּדָיִים אֵין תְּיָשִׁים, אֵין בָּקָר בְּרָפָתִים.

מִי יְדַרוֹשׁ לָנוּ הַתּוֹרָה בְּמ״ט פָּנִים, בְּהוֹלִיךְ כֹּהֲנִים שׁוֹלָל וְיסַלֵּף אֵיתָנִים, אֵין עוֹד חָכְמָה בְּהֵימָן אָבְדָה עֵצָה מִבָּנִים, בְּהַלָּקַח אֲרוֹן אֱלֹהִים חַכְמֵי יִשְׂרָאֵל הָרַבָּנִים.

חוּסָה יְיָ עַל עַמֶּךָ וְאַל תִּתְּנֵנוּ בִּידֵי אַכְזָרִים, לְבוּשׁ בִּגְדֵי נָקָם וְנֶפֶשׁ חֲלָלִים מְצוּרָרִים, אֲשֶׁר הֶעֱרוּ רַמָּוֹת נַפְשָׁם זְבָחִים שְׁלָמִים לַיְ פָּרִים, קָהֲלוֹת הַקְּדֵשׁ כְּאִישׁ אֶחָד חֲבֵרִים, נִשְׁמָתָם צְרוּרָה בִּצְרוֹר הַחַיִּים אֲשֶׁר שָׁם יַקְנֵנוּ צִפֳּרִים, פְּרִי עֵץ הָדָר בַּפּוֹת תְּמָרִים, בְּחֶרְבַת מְחוֹרָקַת סְפוֹן בְּהַר הֶעֳבָרִים.

עוֹרָה כִימֵי קֶדֶם חֲדָשִׁים לַבְּקָרִים, קוֹל יְיָ יַחֲלִיפוּ כֹּחַ יַעֲלוּ אֵבֶר בַּגְּשָׁרִים, אָז תַּחְפּוֹץ זִבְחֵי צֶדֶק עוֹלָה וְכָלִיל, אָז יַעֲלוּ עַל מִזְבַּחֲךָ פָּרִים [1]).—

---

[1]) לסוף תעיר כי רבנו קדיסי הגאון מוהר״ר יעקב בן רבנו מכהר״ר יוסף הנדיר ורבנו מהר״ר יוחנן ורבני קונסטנדינא סלו׳ ובהו את רבנו מנח (בהסכמותיהם לס׳ ״כרכר טוב״) על חכמתו וחסידותו; ואת יקר היה לו לר׳ יעקב בכוד שמו, לצל הרב הגיע מחדושיו על התורה בספרו זה; ובעל סודו ואהב בריתו סלו׳ היה כמהר״ל יעקב בן ר״ף מקרעמונין, תלמיד דק״ק סיטבוב, כמאר העיד עליו הרב בעצמו כמה פעמים בספרו והגיע מנמוקיו על תמיך ונפיק ושורות התורה ובדרשות לחכמה, ובעוה״ר נהרג בגזרות ת״ח ס״ד ות״ע (חוג״י לות מ׳, י׳). —

II

סְלִיחָה שֶׁל כ׳ סִיוָן

שחבר הגאון הגדול כמהור״ר שעפטיל סג״ל זצ״ל.

הגאון ר׳ שבתי, בנו של הגאון המקיבל ר׳ ישעיה בעל השל״ה, אחרי פטירת אביו ז״ל, חוקם על לדרשן בעדת ב״י בעיר פראג ויכהן שם פאר משך שש שנים, ואח״כ ישב על כסא הרבנות בקהלות פראג, פירטה, פראנקפורט־א״מ, ולסוף בעיר פוזן, משנת ת״א עד ת״ח, ונפטר בעיר וויען ביום ו׳ כ״ח ניסן ת״ק (1660) לפ״ק; וממעשי ידיו נודעים לנו הספרים: ווי עמודים, כולל דרושים וכמה שטות הש״ס ונוסד על ו׳ עמודים: תורה, עבודה, גמ״ח, דין, אמת ושלום (נדפס בסוף הס׳ של״ה באמ״ד שנת הזא״ת ועוד כמה פעמים), צואה לבניו (פפד״א בלי שנת הדפוס), חדושים על מס׳ ברכות (בסיף „עמק ברכה״ לאביו זקנו ר׳ אברהם הלוי, אמ״ד תי״ז), סליחה לכ׳ סיון ההולכת לפניך (נספחה אל קונטרס מנהגי פוזן וקצת אגפיה, דיהרנפורט תקנ״ו) ובכ״י נמצאה תפלת אל מלא רחמים על הרוגי נימירוב [1]), ולכבוד נשמת המחבר הגאון אמרתי להציב לו בזה יד ושם בהעתיקי לפני הקורא הנבון את הנוסחא של מצבת קבורתו כי יקרה היא מאד [2]), וז״ל:

„פ״ט מרנא ורבנא רעיא מהימנא גבר בגוברין, בר אבהן ובר אורין הגאון „ר״מ ואב״ד מהר״ר שבתי נקרא שעפטל בן ה״ה מהר״ר ישעיה הלוי הורוויץ יום „ו׳ כ״ח ניסן ת״ך לפ״ק“.

„שבתי וראיתי בשושנים והנה גפן לפני ויוצא פרח
„ויציץ ציץ ועלהו לתרופה חבר ספרים מנופה
„בי״ג נפה תפס ישיבה בפלפול חריפא עוקר הרים
„סיני עדיפא למד לקבל אולפא, הלא הוא שוק התרומה וחזה
„התנופה נאה דרש ונאה קיים הן מילי דעלמא הן מילי דשמים,

---

[1]) תודתי להחכמים מ׳ לאעסט (באמ״ד) וי״ג שערעק (בפוזן) כי הואילו להמציא לי העתקה נכונה מן הסליחה היקרה הזאת, והאחרון מהם היטיב להעתיק בעדי את תפלת אמ״ל מפנקס כ״י אשר בביהכ״נ הישן בעירו. ובאשר נקוד הסליחה הוא משונה מאד גם משובש, לכן נקדתיה מחדש!

[2]) כפי שהובאה בספר: „אינשריפטען דעס אלטען יידישען פריעדהאפעס אין וויען“ פאן ל. א. פראנקל (וויען 1855)

„בכן שקולה מיתת צדיקים כחורבן ירושלים ה״ה גאוננו
„מורנו ורבנו ר״מ ואב״ד מו״ה שבתי שפע טל אורות
„בנו של נשיא א״י הגאון מהר״ר ישעיה הלוי זצ״ל
„הורוויץ, היה מוכתר בכתר שם טוב העולה על רוחו
„בראשי גולה ונתבקש בישיבה של מעלה סמוך להכנסת כלה
„לסדר הן היום הקריבו את חטאתם ואת עולתם, ב״ח
„ניסן לפרט תהיה נשמתי צרורה בצרור החיים“ —

וזה נוסח הסליחה, מיוסד בראשי חרוזות:

שבתי בן מהר״ר ישעיה הלוי הורוויץ.

* * *

שַׁ בְּתִּי בְּבֵית יְיָ לְאֹרֶךְ יָמִים וְלֹא נָסוֹג מִמְּךָ וּתְחַיֵּינִי,
וּמִפְּנֵי חֲטָאֵינוּ נֶחְרְבוּ הַמִּקְדָּשׁוֹת הָרִאשׁוֹן וְהַשֵּׁנִי,
אָנָא אִם נִתְקַיֵּם בָּנוּ אִם יִהְיוּ חֲטָאֵיכֶם כַּשָּׁנִי,
אַתָּה יְיָ לֹא תִכְלָא רַחֲמֶיךָ מִמֶּנִּי.

* * *

בְּ נִי בְּכוֹרִי קָרָאתָ לְעַמְּךָ יִשְׂרָאֵל מִקֶּדֶם,
אוֹדוֹתָם אַגִּידָה וְלֹא אֲדַדֵּם,
וְהִנֵּה מַה־נְּתַנֶּה וּמַה־נְּקַדֵּם,
זְכוֹר עֲדָתְךָ קָנִיתָ קֶדֶם.

* * *

תַּ״ח לְמִסְפַּר אֶלֶף הַשִּׁשִּׁי,
אָמַרְתִּי בִּלְבָבִי לָצֵאת חָפְשִׁי [1],
עַל עַמְּךָ יַעֲרִימוּ סוֹד לְקַעֲקֵעַ בֵּיצָתִי מִשָּׁרְשִׁי,
וְאַתָּה יְיָ מָגֵן בַּעֲדִי כְּבוֹדִי וּמֵרִים רֹאשִׁי.

* * *

[1]) עיין קונטרסי „לקורות הגזרות“ מחברת א׳, דף 11, ותבין דבר.

י תֵּן עָפָר בְּפִי הָאוֹמְרִים אוֹיֵי אוֹכַל נַפְשָׁה בָּהֶם מַפּוֹת בְּרִי תְרוּפָה,
וַתִּבְעַר אֵשׁ בְּיַעֲקֹב כְּתַנּוּר בְּרִי קָטוּמָה וּגְרוּפָה [1]),
בְּיוֹם שֶׁרִבּוּ הָרַצְחָנִים בָּטְלוּ עֶגְלָה עֲרוּפָה,
יְיָ עַל זֶה פְּקַח־עֵינְךָ וּמְמַעוֹן קָדְשְׁךָ הַשְׁקִיפָה.

* * *

יב ן הָיִיתִי לִפְנֵי אָבִי שֶׁבַּשָּׁמַיִם,
לוּ חָכְמוּ יַשְׁכִּילוּ זֹאת יָבִינוּ לַאֲחֹרִים,
עַל עֲזִיבַת הַמְּצוֹת וְהַתּוֹרָה הַנּוֹתֶנֶת חַיִּים,
הֻרְכַּבְתָּ אֱנוֹשׁ לְרֹאשֵׁנוּ בְּאֵנוּ בָאֵשׁ וּבַמַּיִם.

* * *

יג חִיתָ כַּצֹּאן עַמְּךָ בְּיַד מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן,
וְעַתָּה נֶחֱשַׁבְנוּ כַּצֹּאן לָטֶבַח יוּבַל בְּאַף וְחָרוֹן,
נָעַתִּי בְּקָרְאִי נַחַר הַגָּרוֹן,
אֵיכָה נִהְיֵיתָ הָרוֹעֶה לַחֲבַצֶּלֶת הַשָּׁרוֹן.

* * *

יד הַר יְיָ יִרְאֶה בְּהַבְטָחָתוֹ כִּי בָּרֵךְ אֲבָרְכֶךָּ,
מַהֲבָצַע בְּדָמִי בִּרַדְתִּי אֶל שַׁחַת הֲיוֹדְךָ עָפָר הֲנַגִּיד אֲמִתֶּךָ,
בַּאֲשֶׁר הַפּוֹחֲזִים הָרְגוּ עַם רָב מִיִּשְׂרָאֵל הֵיסַף הַרְבֵּה אַרְבֶּה אֶת זַרְעֶךָ,
מִי כָמוֹךָ בָּאֵלִים מִי כָמוֹךָ.

* * *

טו עֲבַר חֲרָפָתִי מֵעָלַי אֲשֶׁר גָּזַרְתִּי,
פֶּן תִּדְבָּקֵנִי דַּוָּעָה וָמַתִּי,
כִּי מֵרָעָה אֶל רָעָה יָצָאתִי,

---

[1]) מלשון חזיל: היו שתי כיתים מתחומות אחז קטומה ואחת גרופה, ומכוונה: וועו ווייל העדדע זוזממען נעבויט ווערען, שלו דערען ליינעם דיך קאהלען לויסנערשפעם אדער מיט אחת כעזיטטע (עשויים ווערטערבוך). —

צַדִּיק הוּא יְיָ כִּי פִּיהוּ מָרִיתִי.

* * *

ר בַּת צְרָרוּנִי מִנְּעוּרַי תַּבַּעְנָה שְׁפָתַי,
וַתִּבְחַר מַחֲנַק נַפְשִׁי מָוֶת מַעֲצַמוֹתַי,
כַּאֲשֶׁר תַּמָּה לָנוּ זְכוּת אֲבוֹתַי,
וְאַתָּה יְיָ עַד מָתַי.

* * *

ר וּבֵי קָשֶׁת וְחִצִּים יוֹרוּ הַמּוֹרִים,
וְאָבְדוּ כַּמָּה גְּאוֹנֵי אֶרֶץ מִפְּגִינִים יָקָרִים,
וּשְׁאָר הָעָם גְּדוֹלִים וּקְטַנִּים חָדַל מִסְפָּרָם,
וַיַּעַבְרוּ בָּהֶם חֲמָרִים חֲמָרִים.

* * *

י דַּעְתִּי יְיָ כִּי צֶדֶק מִשְׁפָּטֶךָ,
תְּלָאוֹתֵינוּ אַל יִמְעֲטוּ לְפָנֶיךָ,
וַאֲנַחְנוּ בְּרֹב חַסְדְּךָ נָבוֹא בֵיתֶךָ,
לְהַלֶּלְךָ וּלְבָרְכְךָ כְּשֵׁם שֶׁמְּבָרְכִין עַל טוֹבוֹתֶיךָ.

* * *

ש וּבָה יִשְׂרָאֵל עַד יְיָ אֱלֹהֶיךָ,
אַף שֶׁהוֹסַפְתָּ אַשְׁמָה וַתֶּרֶב רָעָתֶךָ,
יֵיטִיב יְיָ וְלֹא יוֹסִיף לְיַסְּרֶךָ,
כִּי הוּא חֶלְקֶךָ וְנַחֲלָתֶךָ.

* * *

ע יְגִי עֵינִי יוֹרְדָה מָיִם,
עַל מִיתוֹת אַכְזָרִיוֹת הַנַּעֲשׂוּ לְהַמְיַחֲדִים שֵׁם יְיָ בְּכָל יוֹם פַּעֲמָיִם,
בְּאִמְרָם אֵלַי שׁוּבִי שׁוּבִי הַשּׁוּלַמִּית וְנֶחֱזֶה־בָּךְ וְהָיִיתָ לָנוּ לֶעֱינַיִם,

וַאֲנַחְנוּ מְשִׁיבִים מַה־תֶּחֱזוּ בְּשׁוּלַמִּית כִּמְחוֹלַת הַמַּחֲנָיִם.

* * *

יַ חָשׁוֹב לִי עֶזְרָתִי אַתָּה אֱלֹהַי אַל תְּאַחַר,
הַקְּצִים [1] כָּלוּ וּבְנֶךָ בְּיַד אוֹיְבְךָ מִתְאַחַר,
וַהֲלֹא אֵין אָדָם רוֹצֶה שֶׁיְּהֵא פִּקָּדוֹנוֹ בְּיַד אַחֵר,
חַלְּצֵנוּ מֵהֶם וּנְתוֹן אוֹתָם כַּפֶּחָר [2].

* * *

הָ יָה מְקֻדָּם יְיָ עִמָּדִי,
וְעַתָּה לְהֵיפֵךְ נִסְתַּחֲפָה שָׁדַי [3],
גּוֹאֲלִי זְכוֹר עָנְיִי וּמְרוּדִי,
הָאֱלֹהִים הָרוֹעֶה אוֹתִי מֵעוֹדִי.

* * *

הַ עַל אֵלֶּה תִּתְאַפַּק יְיָ עַל חָרְבַן בָּתֵּי־כְּנֵסִיּוֹת,
בְּמָקוֹם שִׁירָה נַעֲשׂוּ בָּתֵּי בְכִיּוֹת,
קוֹל נָתְנוּ כְּיוֹם מוֹעֵד וּבְיָדָם חֶרֶב פִּיפִיּוֹת,
עַד מָתַי יְיָ גְּדֹל־הָעֵצָה וְרַב הָעֲלִילִיּוֹת.

* * *

לְ תְפִלַּת רַבִּים הִבְטַחְתָּ שֶׁאֵין חוֹזֶרֶת רֵיקָם,
וְלֹא תִתֵּן אוֹתָם לְהָנִיחַ בְּיַד עוֹשְׁקָם,
וְעַתָּה הֵם לָעָם אֶחָד וְשָׂפָה אַחַת בְּטַעֲמָם וְגִימוּקָם,
לֶאֱכוֹל עַם יִשְׂרָאֵל אוֹכְלֵי לֶחֶם חָקָם.

* * *

וַ יְ וַי לָנוּ מִיּוֹם תּוֹכֵחָה שֶׁהָיְתָה בַּיָּמִים הָהֵם,
שֶׁנִּקְרְעוּ סִפְרֵי־קֹדֶשׁ וְסִפְרֵי־תּוֹרוֹת בְּגוֹיֵיהֶם,

---

[1] מלבון קץ וסוף עין קוגטרס הח', נד 11. —

[2] דניאל ב' מ"ח; חסף דיפחר, טאָפּפֿער.

[3] מסגנון התלמוד (כתובות י"ב ע"ב): מלמרסהני נתגסתי וגסתחפס עדהו, ופירש"י שהמעל כל וסוף לח זכיותיו ועוקרה: וועגרהפֿפען, מבערוזיכען. —

וְאָמְרוּ הָאָח הָאָח בְּמִלֵּיהֶם,
עַפְרָא בְּפוּמֵי דְאוֹיֵב יְקוּם בָּכֶם אָמַרְתִּי אַפְּאֵיהֶם.

* * *

י רְאֵה יְיָ אֲשֶׁר שָׁרְקוּ וַיַּחֲרְקוּ שֵׁן עָלֵינוּ כָּל הָעוֹבֵר,
כִּי נָפְלוּ כַּהֹמֶן עַל פְּנֵי הַשָּׂדֶה וְאֵין קוֹבֵר,
שִׁבְעָתַיִם הָשֵׁב לָהֶם לַחֲזִיר הַנּוֹבֵר [1],
אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ מְחוֹק בְּרַחֲמֶיךָ הָרַבִּים שִׁטְרֵי חוֹבוֹתֵינוּ וּכְתוֹב לָנוּ שׁוֹבֵר [2].

* * *

ה חֹדֶשׁ שֶׁנִּתְּנָה בָּהּ הַתּוֹרָה,
בְּרֵאשׁ סִינָן לִפְרָט תַּ״ח לִיצִירָה,
בְּעֶשְׂרִים בּוֹ הִתְחִיל אַף וָזַעַם וָצָרָה,
אוֹי נַאֲבוֹי וְאַלְלַי וְאָוֹעַק זְעָקָה גְּדוֹלָה וּמָרָה.

* * *

ו אַתָּה יְיָ הַט שָׁמֶיךָ וְתֵרֵד, גַּע בֶּהָרִים,
וְיֶעְשַׁן אַפֶּךָ שֶׁעָשׂוּ בְצֹאן מַרְעִיתֶךָ, וַיַּשִּׁיתוּ לָהֶם עֲדָרִים עֲדָרִים,
וְהִשְׁלִיכוּ אוֹתָם חַיִּים בַּקְּבָרִים,
וַיִּתְעָרְבוּ זֶרַע קֹדֶשׁ עִם עַם הַהוֹמָה לַחֲמוֹרִים.

* * *

ז אֵיתִי בּוֹגְדִים נָאֻתְקוֹטָטָה,
מִי כַּיָּיִ הַמַּגְבִּיהִי לָשֶׁבֶת מַשְׂגִּיחַ מִמַּעֲלָה לְמָטָּה,
נִתְרַגֵּיִם בָּנוּ וְאַתָּה תֵּרֵד מַטָּה מָטָּה,
לְקוֹל תַּחֲנוּגֵינוּ אָזְנֶיךָ הַטֵּה.

* * *

ח יִבְטְחוּ בְךָ יוֹדְעֵי שְׁמֶךָ כִּי אַתָּה בַּעַל נְקָמוֹת,

---

[1]) מלבן התוספתא והגמלח: נובר בתבפה, חזיר סהים נוביל והזיק בחוטמו וכו׳ («נבר» לויפנרלחבען, לויסוויכלען).

[2]) סעה, סעה בובר הוא סעה סרעון סהוא בובבו סותה סעה המלוס (העריך). —

וְאַל תִּתֵּן שֵׁנָה לְעֵינֶיךָ וּלְעַפְעַפֶּיךָ תְּנוּמוֹת,
עַד שֶׁתְּשַׁלֵּם שִׁבְעָתַיִם אֶל חֵיקָם אֲשֶׁר חֵרְפוּךָ בִּמְזִמּוֹת,
לָכֵן קִיַּמְנוּ עָלֵינוּ וְעַל זַרְעֵנוּ דִּבְרֵי זְעָקוֹת וְצוֹמוֹת.

* * *

י רְאֶה יִרְאֶה הַשּׁוֹכֵן בִּמְעוֹנוֹת,
הַגְּזֵרוֹת שֶׁגָּזְרוּ הַיְוָנִים חֲדָשׁוֹת עִם יְשָׁנוֹת,
וְדָנוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּמִיתוֹת מְשׁוּנוֹת,
אֲשֶׁר אֵין זִכְרוֹן לָרִאשׁוֹנוֹת.

* * *

צ דִּיק הוּא הָעַמּוּד שֶׁעוֹמֵד עָלָיו הָעוֹלָם.
כִּי אֶת כָּל יָבִיא בַּמִּשְׁפָּט עַל כָּל נֶעֱלָם,
וּבַעַל גְּמוּלוֹת לְחֵיק זֵדִים יְשַׁלֵּם,
בָּרוּךְ יְיָ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל מִן הָעוֹלָם וְעַד הָעוֹלָם [1].

II

אֵל מָלֵא רַחֲמִים [2]

שיסד הגאון הגדול אב"ד מוהר"ר שעפטיל סג"ל ז"ל על הרוגי **נעמראווי** ושאר ק"ק שנהרגו על קדושת השם בחדש סיון ת"ח לפ"ק.

אל מלא רחמים שוכן במרומים, המצא מנוחה נכונה למעלה מכנפי השכינה, במעלות קדושים וטהורים כזהר הרקיע מזהירים, את נשמות הקדושים והתמימים, הנאהבים והישרים והנעימים, שנהרגו בקרתא קדישא נעמראווי ואגפיה על קדושת השם האדיר באדירים, ואשר הלכו שמה להציל נפשם מידי רשעים הארורים, ושאר

---

[1]) הסליחה הנשגבה הזאת, קבעו ראשי בית הועד של ד' ארצות לאמרה ביום כ' סיון, ועד ימינו אלה מנהג אחב"י קהל פוזן להתפלל ביום ההוא מקודם בסליחה סימן פ' פ"א, אח"כ סליחה של הגאון הנ"ל, ואח"כ סימן פ"ד, ע"ז, ע"ח, ג' וודוים, אר"ש, א"מ, מחי ומסי, קינה אמרתי ישעו ממני, אמ"ר על הקדושים ואב הרחמים.

[2]) לפי העתקת מנהל בית־הספר בעיר פוזן, האיש הנכבד ר' יצחק גרשון שערעק (עיין לעיל בהערה) — ואלהים יברכהו; —

קהלות במדינת פולין גדול בק״ק לבוב וחוצה לה שנשפך דמן כמים הגברים, ושכל אותם חרב בחוץ ואימה בחדרים; אנשים ונשים בחורים ובתולות כלם כאחד כצאן לטבח פשטו צוארם; ולא חסו על נפשם להציל עצמם בעבודת זרים, במיתות משונות הרגו והמיתו אותם האכזרים, נהרגו ונשחטו ונטבעו ונקברו חיים בקברים, ובתוכם גאוני ארץ ראשי וישיבות המה המורים, באורם האירו ליושבי ארץ ולדרים, וחסידים וחסידות ואנשי מעשה אחזם חבלים וצירים, ולשונם עט סופר מהיר לחכו עפרים, ועל הקהלות הקדושות אשר נהרגו לעת כזאת במדינת פולין וקדשו כלם שם המיוחד, על זאת יספדו הסופרים בתמרורים, על קריעת ספרי תורה ושאר ספרים, ומהגוילים עשו האויבים סנדלים מסומרים [1]; והשמות הקדושים נמחקו כבמים המאררים, יראה ה׳ ויביט לנקום נקמת דם עבדו השפיך כנחלים וכיאורים, ויערב לו זביחתם כדם אלים ופרים, על כן בעל הרחמים יזכור נשמתם ובצרור החיים יהיו צרורים, וזכותם לדור דורים יהיו שמורים, ומשוד ענים ומאנקת אביונים יציל הנשארים, ענו כל ישראל בלבות נשברים, ואמרו אמן.

III

קינה על הרוגי ת״ח

שחבר הרב ר׳ מרדכי בר׳ נפתלי הירש איש קרעמזיר [2]. זו הקנה על מאה ועשרים אלפים קדושים במדינות פולין בנגון „אצבעותי שפלו״ או בנגון „אמרתי שעו״.

„הקנה החשובה והגונה חברה איש יקר ומאד נעלה, תורתו אמונתו יומם „ולילה, הרב המחבר נ״י פ״ה ע״ת מהור״ר מרדכי בן הקצין כהר״ר נפתלי הירש „שליט״א, וראוי לאומרה בין שאר קינות בקול יללה, ברתת וחלחלה, עד כי „יראה ה׳ ויוציאנו ממצולה, ולאורה מאפלה, המות לנצח יבלע, גם עשה לה „פירוש ורובו מהזהר דלה דלה, אין בשפתיו עולה, על כל הצרות כי בישראל „עשו נבלה, וכן לא יעשה עד עולם סלה״.

---

[1]) ע״ד התועבות והמעשים הרעים החלה עין בקונטרסי (חברת ח׳) בתרוכא—ותמצא.

[2]) הרב הזה היה „מהלמידיו וידידיו״ של הגאון ר׳ שבתי שעפטל בהגאון ר׳ יצחק הוכוויץ בעל המל״ח „והגאון היה מתחתנ בימיהו עם ר׳ מרדכי בקה״ק פוזן בשנת ת״ח לפ״ק והיה לו כבן ונתגדל על ברכיו בפלפולא חריפתא, וגם במעלליו יתנכל נעל, וגדי שהניח נעתה תים״ (מהסכמת ר׳ יוסף ב״ר מנחם על ספר קערת הסמיס); ומספריו מודע לנו: ס׳ קערת המזבח, פסקים על מגדות מסכת ברכות ועל חלקו בית המקדש ומלכי הגלוח ונקבת ג״כ „תוספת מהר״ם״ (תמ״ד ת״כ) וספר קערת הסמיס, פירוש על הרגוס יוסף וירושלמי על התורה וכסופו פירוש על מס׳ ברכות עפ״י קבלה (תמ״ד תל״ת), וכסוף ס׳ ויקרא כתב המדפיס שנפטר המחבר במשך זמן הדפוס ונשלם יום ב׳ יו״ד ניסן שנת הנצנים נראו (תמ״ז). עיין „לוגר הספרים״ לבן יעקב וס׳ „עמודי העבודה״ לר״ח לאנדסהוט. — ודע כי הסליחה הזאת תיגנה במיחות ומנחם בתקסבוכד („קהלת דוד״, פוא 1610) וכ׳ יהודה זאב כהנא שפירא מלובלין היטיב להמציא לי העתקה ממנה — ותודתי לו. —

שְׁמַע אֵלִי קוֹל בְּכִי וְקִינָה, חִגְרוּ וְסִפְּדוּ הֵילִילוּ מְשָׁרְתֵי אֱלֹהֵינוּ, מִסְפַּד תַּמְרוּרִים כִּי פִּתְאֹם בָּא הַשּׁוֹדֵד עָלֵינוּ, אוֹי מֶה הָיָה לָנוּ.

שָׁלֵו הָיִיתִי וַיְפַרְפְּרֵנוּ, נִשְׁפַּךְ לָאָרֶץ מְרֹרוֹתֵנוּ, שַׂק תָּפַרְנוּ עֲלֵי גִלְדֵּנוּ, אוֹי לָנוּ כִּי חָטָאנוּ, מִפְּנֵי גֵוָה דָמַע תִּדְמַע וַתֵּדַד עֵינִי מִדִּמְעוֹתֵינוּ כִּי תַעַלְזוּ שׁוֹסֵי נַחֲלָתֵנוּ, בְּקוּם אָדָם וְלֹא מֶלֶךְ לְכַלּוֹתֵנוּ, אוֹי מֶה הָיָה לָנוּ.

בִּשְׁנַת תַּ״ח הוֹסִיף יְיָ עַל מַכְאוֹבֵינוּ, נִמְכַּרְנוּ חִנָּם לִבְנֵי דִיוָנִים לְמַעְדֵּנוּ, הִרְחַקְנוּ מֵעַל גְּבוּלֵנוּ, בָּאנוּ בָאֵשׁ וּבַמַּיִם הִרְכַּבְתָּ אֱנוֹשׁ לְרֹאשֵׁנוּ, אוֹי נָא לָנוּ כִּי חָטָאנוּ.

וְיָגַעְנוּ בְאַנְחוֹתֵינוּ, וּמְנוּחָה לֹא מָצָאנוּ, נִשְׁבַּר לִבֵּנוּ בְקִרְבֵּנוּ, דָּחֲפוּ כָל עַצְמוֹתֵינוּ, אוֹי מֶה הָיָה לָנוּ.

תִּינוֹקוֹת שֶׁל בֵּית רַבָּן אוֹמְרִים שְׁמַע יִשְׂרָאֵל יְיָ אֱלֹהֵינוּ יְיָ אֶחָד נִשְׁבַּעְנוּ, וְהֵן יִקְטְלֵנוּ לוֹ יִחַלְנוּ, תִּתְעַלַּפְנָה הַבְּתוּלוֹת הַיָּפוֹת וְהַבַּחוּרִים בְּרָעָב לְעֵינֵינוּ, אוֹי לָנוּ כִּי חָטָאנוּ.

צָוְחוּ הֲלֹא אָב אֶחָד לְכֻלָּנוּ, הֲלֹא אֵל בְּרָאנוּ, לָכֵן עָלָיו הָרַגְנוּ כָּל הַיּוֹם כַּצֹּאן לַטִּבְחָה נֶחְשַׁבְנוּ, אוֹי מֶה הָיָה לָנוּ.

הָאֲנָשִׁים וְהַנָּשִׁים עָנוּ בְקוֹל מְעוֹנוֹת צַדִּיק הוּא יְיָ כִּי פִיהוּ מָרִינוּ, אֱלָהָא דִי אָנוּ פָלְחִין לֵיהּ בִּתְדִירָא הוּא יִשְׁזְבֵנוּ, הֲלֹא נֶגֶד עֵינֵינוּ, אוֹי לָנוּ כִּי חָטָאנוּ.

הֵאָנַח בְּשִׁבְרוֹן מָתְנַיִם וּבִמְרִירוּת חָלָל לְפָנֵינוּ, וְכָהֲתָה כָל רוּחַ וְכָל בִּרְכַּיִם תֵּלַכְנָה מֵימֵינוּ, אֵיךְ נִגְדַּע וְנִשְׁבַּר עַמּוּד כָּל הָאָרֶץ אֵיךְ לְשַׁמָּה וּשְׁנִינָה הָיִינוּ, אוֹי לָנוּ כִּי חָטָאנוּ.

וּמִי יִתֵּן מַיִם רֹאשֵׁנוּ, וְדִמְעָה מְקוֹר עֵינֵינוּ, כִּי נָפְלוּ אַרְזֵי אַדִּירֵנוּ, אוֹי מֶה הָיָה לָנוּ.

וְנֶאֶבְדוּ כְלֵי מִלְחַמְתֵּנוּ רָאשֵׁי יְשִׁיבוֹתֵינוּ, וְנָאַק נַאֲקַת חָלָל לְפָנֵינוּ, אֲשֶׁר אָמַרְנוּ בִּזְכוּתָם נִחְיֶה בַגּוֹיִם וּנְקַיֵּמְנוּ (!), אוֹי לָנוּ כִּי חָטָאנוּ.

כַּצִּפּוֹר צָדוּ צְעָדֵינוּ מִלֶּכֶת בִּרְחוֹבוֹתֵינוּ, שֵׁד לֹא חָמַל עָלֵינוּ,
וְשָׁפַךְ דָּמֵנוּ כַּמַּיִם סְבִיבוֹת קְהִלּוֹתֵינוּ, אוֹי מֶה הָיָה לָנוּ.

וְהָרַג נְשֵׁינוּ (!) וְטַפֵּנוּ בְּחֶרֶב נִקְמָתֵנוּ, וְהֵמִית כָּל מַחֲמַדֵּי עֵינֵינוּ,
וּבָשַׁל בְּקַלַּחַת אֶת בְּשָׂרֵנוּ, אוֹי לָנוּ כִּי חָטָאנוּ.

וּבוֹר כָּרָה שׁוּחָה עֲמוּקָה וְהֶעֱלָה עָפָר עַל רֹאשֵׁנוּ, עַד שֶׁיָּצְאָה
נִשְׁמָתֵנוּ, וְהָיִיתִי לִשְׂחוֹק כָּל הַיּוֹם לְעָגוּנוּ, אוֹי מֶה הָיָה לָנוּ.

וְגַם נִכְלַמְנוּ כִּי נָשָׂאנוּ חֶרְפַּת נְעוּרֵינוּ, כִּי שָׁמַעְנוּ דִּבַּת רַבִּים
מָגוֹר מִסְּבִיבֵנוּ, נֶהְפַּךְ עָלֵינוּ לִבֵּנוּ, יַחַד נִכְמְרוּ נְחוּמֵינוּ,
אוֹי לָנוּ כִּי חָטָאנוּ.

מִקּוֹל מְחָרֵף וּמְגַדֵּף מְנַאֲצֵינוּ, בֶּאֱמוֹר אַיֵּה אֱלֹהֵי הַמִּשְׁפָּט צוּר
חָסָיוּ בּוֹ, יָקוּם וְיִסְעָדֵנוּ, עַתָּה יֹאמְרוּ אֵין מֶלֶךְ לָנוּ, כִּי
לֹא יָרֵאנוּ אֶת יְיָ וְהַמֶּלֶךְ מַה יַּעֲשֶׂה לָנוּ, אוֹי מֶה הָיָה לָנוּ.

הוֹי [1]) לְיוֹם אֲשֶׁר בּוֹ נוֹלַדְנוּ, לָמָּה מֵרֶחֶם יָצָאנוּ, וְלֹא סָגַר דַּלְתֵי
בִטְנֵנוּ, אוֹי לָנוּ כִּי חָטָאנוּ.

רֹאשׁ וְלַעֲנָה שָׂבְעָה נַפְשֵׁנוּ, צִירִים כַּיּוֹלֵדָה אֲחָזוּנוּ, כִּי הִרְוִיתָ
קָשֶׁה נַפְשֵׁנוּ, אוֹי מֶה הָיָה לָנוּ.

וְהָיָה בְּלִבִּי כָּאֵשׁ בּוֹעֶרֶת עָצוּר בְּעַצְמוֹתֵינוּ, כִּי גָּדַל כַּיָּם שִׁבְרֵנוּ
עַל קְרִיעַת סִפְרֵי תוֹרָתֵנוּ, כִּשְׂרֵפַת בֵּית קָדְשֵׁנוּ וְתִפְאַרְתֵּנוּ,
אוֹי לָנוּ כִּי חָטָאנוּ.

לָמָּה תִהְיֶה כְאִישׁ נִדְהָם, כְּגִבּוֹר לֹא יוּכַל לְהוֹשִׁיעַ וְאַתָּה
בְּקִרְבֵּנוּ, קָרַב קִצֵּנוּ, מַלֵּא יָמֵינוּ, כִּי בָא קִצֵּנוּ, שְׁלַח לָנוּ
מְשִׁיחֵנוּ, וְיִנְקוֹם נִקְמַת דַּם הַחֲסִידִים וְהַצַּדִּיקִים לְעֵינֵינוּ,
יְשׁוּעָה תִהְיֶה לָנוּ [2]).

---

[1]) בכ״י: הלוא? —

[2]) דע כי המחבר חבר גם פירוש ארוך לקינתו זאת, אך המעתיק השמיטהו כי אין בו דברים הנוגעים לקורות עניו. —

IV

אִגֶּרֶת

ע"ד הגזרות בימי גאָנטאָ בשנת תקכ"ח (1768).

הן מלתי כבר אמורה (במחברתי הראשונה ד' מ'), כי אם בנוגע להגזרה הראשונה של ת"ח ות"ט בימי חמיל הלא ישנם בספרותנו העברית איזה ספרים ומקורים (כמו סליחות, קינות ובקשות) המכלכלים פרטי המאורעות ופרשת הפרעות והשערוריות שעלו השתרגו על ראש עמנו במדינותנו, אמנם מה דלו אף חרבו ביחס אל הגזרה השניה שגזרו עלינו מן השמים בשנת תקכ"ח בימי האיש הבוגד גאָנטא שמו, והידיעות המעטות המפזרות המפרדות אחת הנה ואחת הנה ע"ד הגזרה הנוראה הזאת אך צנומות ודלות הנה מאד [1]) ומדוע? ישאלני הקורא הנבון? יען מה לא באו בספרותנו זכרונות הגזרה האחרונה הזאת, אשר בשצף קצפה ואף עברתה, בהמון חלליה והרוגיה ובמעשי תועבותיה ושערורותיה לא נופלת היא מן הגזרה הראשונה? יען כי, אשיבך דבר לפי דעתי, שבימי חמיל (במאה הי"ז) עלו בידי כמה וכמה רבנים וגדולי הדור (מסנת ת"ח עד תט"ז) לעזוב את ארצם בימי המהפכה ולהמלט על נפשם אל מדינות אחרות אשר שם מצאו מרגוע לנפשם וגם על כסאות הרבנות ישבו, ולפי זה היה לאל ידם — בלי מניעה ופגיעה — להעלות עלי גליון, בספרים מיוחדים או בהקדמות לחבוריהם, את זכרון הגזרות שנתהוו בארץ מולדתם, כמו הגאונים: ר' יום טוב ליפמאן העלליר בעל „תוספות יום טוב", ר' משה כהן כ"ץ מנראל (עיין לעיל), ר' שבתי כהן (ש"ך), ר' משה רבקש בעל „באר הגולה", ר' שמואל אהרן קיידנבר (מהרש"ק), ר' אברהם אשכנזי בעל „צער בת רבים" וחבריהם; ואלה הרבנים והגדולים, גולי יהודי פולין, שלא כתבו בעצם ידם את מקורי זמנם באו לספר בארוכה או בקצרה את מעשי הגזרות לחבריהם בחוץ לארץ אשר גם הם ראו בקצתם עני בשבט עברתו, והם מצדם— רחש לבם דבר טוב להגיד לדור אחרון את אשר שמעה אזנם—ובקצת מה שראו עיניהם—מפי הנדחים והגולים ויחקו בספר למזכרת עולם את ראשי הפרקים של כל הגזרות ההן, כמו: ר' נתן נטע הנובר בעל „יון מצולה", ר' יהושע מלבוב בעל „צוק העתים", ר' שמואל פייבש מוויען בעל „טיט היון" ור' גבריאל שוסבורג בעל „פתח תשובה" וכו'; אבל לא חזיון כזה תחזינה עינינו בימי גאָנטא (במאה הי"ח), מצב התורה והחכמה בין עמנו בארצנו בזמן ההוא היה בכלל בשפל המדרגה, מספר החכמים וגדולי הדור היה אז במדינת אוקריינה מעט מזער, והמעטים האלה, מלבד שלא הספיקו להמלט על נפשם בעור שניהם חוצה לארץ—כי בגידת הבוגד כשד משדי נהיתה—הלא כמעט כלהם, אוי ואבוי!, כרעו נפלו לפי חרב ע"י השודדים בצהרים, וגם אחד מהם לא נמלט על נפשו חוצה לארץ! מי יורה דעה

---

[1]) וגם הח' גרעטן. בהזכירו פעם אחת שם גאנטא (חלק XI, ז. 117) לא הודיענו על אדותיו שום דבר, ובאמת יש להאריך עליו דברים יותר ממה שהודיע לנו ע"ד חמיל...

זמי יבין שמועה? מי ימשוך בקסת סופרים לקונן על שבר בת עמו ומי ישיר שירים על לב רע?... וראיה לדבר, כי מלבד הס' הקטן בשפת יהודית מעשה גדולה על גזרות אומן ואוקריינא (אשר לדאבון לבי עוד לא השגתיו עד עתה), אין בספרותנו שום ספר בלה"ק מעשה ידי הסופרים בזמן ההוא!—

לכן מה יקרה לנו כל עלה נדף וכל דף בלוי אשר נשארו לנו לפליטה מהימים הנוראים ההם והמוסיפים איזה חמר ולבנה לקורות הגזרות ההן, והחוב הקדוש מוטל על כל סופרינו וחוקרינו בארצנו לחפש חפש מחפש וגם לחקור ולדרוש במקצוע זה כפי מגעת ידם—ולמלאות החסרון הגדול הזה בתולדות ימי עמנו בארצנו; ולע"ע אמרתי להציל משני השכחה אגרת אחת אשר הובאה עפ"י המקרה בס' "הפרדס" להרב ר' אריה ליב אב"ד דק"ק קעניסבערג [1], ואם חציה כתובה היא בשפת העם וחציה בלשון עלגים, בכ"ז יקרה היא וראויה להתפרסם ברבים; וז"ל בלי כל שנוי ותקון עם קצת הערות:

„בכדי שלא הוציא הניר חלק אעתיק אגרת מק"ק קאָסטנטין ישן „מדינת וואָלין. כתוב למעלה על האגרת זה לשונה".

„אחינו בני ישראל הגתונים בגולה, בקשתי מאד לעשות למען השם ולמען היחוד ולמען בני ישראל, אפ צו געבין האגרת הלז ליד הרב המאור הגאון המפורסם מו"ה אריה ליב אב"ד דק"ק ק"ב יצ"ו, והוא יודיע צער הרבים לרבים, וביחוד לקרובי הידועים לו, ולמצוה גדולה יחשב ושברכם לא יקופח מן השמים". וז"ל האגרת:

„היום יום א' טו"ב מנחם תקכ"חית (1768) לפ"ק. לכבוד וכו'.
„אתי ר"ק (?) חיים וכו'. הנה בין אייך מודיע מיין ליעבער פריינד
„פאן דער גרוישער גזרה וואס איז געשעהן במדינת אוקריינה.
„הלא ידוע לכם איך האב געשריעבען ע"י ערלים מק"ק דובראוונה
„ווייש ניט אב עס געקומען לידכם, ובהיום ע"י אנשי חיל מהמלך
„יר"ה דפריסען [2], דער קשר בוגדים הנקרא היידימאקים [3] האט

---

[1]) ס' הפרדס לר' אריה ליב ב"ר מרדכי עפשטיין כולל כמה קונטרסים, כמו: ק' שדרונים, הלקומים, הסגדים, שכר ושונא, הלבה מחכונה והרחיות. ק"ב תקכ"ד.—ותודתי הכפולה להמשכיל ה"ר פייגענזאהן בווילנא תאב הוחיל והטיב להמציא לי ע"י אחד מידידיו „שומר תומים" העתקה נאמנה מהאגרת היקרה הזאת. והרחמנן תאב העזרני על דבר המציאה הזאת הוא הרב ההורני ר' נתן נטע האלבשטאדטער במינסקען.—

[2]) בימי גאנצע כאו רבים מן בני נבאות ותאבי חיל אל מלך עם הסרוסים לקנות סוסים לקרב ובאר נרכי המחנה במדינת לוקריינה, וכאשר סתלו הסרעות בקבו הפולאקים והיהודים ויחלו פניהם להגן בעדם ולהלחץ באחז, ולא במעו לקולם—ויעזבו המדינה וילכו למו.—

[3]) המלה הזאת היא מלוכדת לפי דעת אחדים מן האי (יער) דאָם (בית), ל"ל יושבי יער ובית. ויש אומרים מן הידמא (הלוך ושוכב, ההוללי והשתוכב) ומאק (תוהיה המקור),

„זיך אן געהויבן בכפר זאבאטין, דארטין האט געוואונט מהור"ר
„אברעמיל (אברהם) הנכר לכם, איז בכפר הנ"ל נהרג געווארען
„שבעים נפשות גם אשת מהור"ר אברהם הנ"ל, און מען האט
„געטרענט הַפֶּטֶן און מען האט דאס ילד ארוים געגומען לעבעדיג,
„אחר זה האט זיך מתפשט געווארן דער הורבן בכל מדינות
„אוקריינה, ומי יאמין פליאה כזאת, אוי ואבוי לאזנים ולעינים
„ששומעים ורואים כך. בק"ק טעטיאוב וליפאָוויץ ופאהר-
„אבישטש זענען נהרג געווארען לאלפים גדולים יהודים, און
„אנדערי האבען ממיר דת געווארן בעו"ה און האבען געמוזט זייער
„אויגין [אייגין] ווייב און קינדערלאך קוילען (לשחוט) פר דיא פוחזים
„אויגען, דאס איז דיא פרוב (בחינה ונסיון) גיווען אז ער האט
„רעבט ממיר געווען, און דער נאך האט מאן דעם זעלביגען
„אויך ממית גיווען, און בק"ק אומאן ובק"ק באלטי ושאר
„קהלות, כמו לימאנקי [1], סמעלי ושאר קהלות זענען נהרג
„גיווארין איבער חמשים אפשר ששים אלפים, גם המיר: דת
„לאין מספר און קהלות הקרובים האבין מחלל שבת גיווען יותר
„מעשרים אלף און מיר זענין אנטלאפין גיווארין בים שבת קדש
„און מיר האבין כמעט על כל אבות מלאכות עובר גיווען און
„אנטלויפען [2], און מיר וויסען ניט עד היום איינער פאן אנדערן,

---

ופתרון הכסף: פוחזי לק, בן נעות המדות. וכדבר פלא העילני ידידי החכם כ' דוד כהנא כי גם, „בכתי בעב"ט" נזכר שם הפרחים הלזה כמה וכמה פעמים, ד"מ: „פ"ח נסע הבעב"ט מן הדרך במע כרוז אחד מצמי דבריס הלו אני מטיל עליך, לו ויפלו עליך היידמקין ויגזלו ממך את ממונך... לו ויהיה לך חלי קדחת" וכו' (בבב"ט, קאפוסט הקע"ז, דף ט"ו), לו... „ליך אני ליך לבטל עלילות מליסטים קוטין היידמקעס" (שם, דף כ"ד).—

[1] זכרון העיר הזאת מצאתי בהקדמה לס' ב"ח תיתן האזכתי לרי אברהם הכהן בחספוטא (חוסטרא, בבנת מזכיל לאיתן האזרחי), וז"ל נכדו של המחבר כי אברהם בי"ר מרדכי (תצ"ד דק"ק בחמבלוב): ...וכתבר החל להרחות חסדו ושובו עמד והוציא ים מלין ממון התבוד מאת אחי הקדום והטהור כ"ה המהר"ג ההריף ומנו כבוד מהוריל נבי היכם התצ"ד דק"ק ליסינסק כ"ד סהרג בעו"ה עם אחי זעירא הרבני המופלג יניק וחכים הקדום מסו"ל מרדכי עם כמה אלפים נפשות מישראל בעת הזעם בשנת הקכ"ח לפ"ק כי"ד וממוצ תבד" וכו'. והמעשה היה בימי נתנצח.

[2] מה יהומם הקורא לשמוע כי סגנון המשורע הזה מצאנו ג"כ — לפי הערת ידידנו הנ"ל—בספר בכתי בעב"ט—ויהי לפלא! וז"ל (דף כ"ז): „בשעתי מחמי זי"ל פעם אחת קודם הבריחה הרחבונה שהיתה קודם לבריחה זאת שהיתה בימינו היה בעב"ק אחד חנות בעת שהיו כלם מבטלים לבבוד שבת אלח הבעב"ט לכל אנשי העיר שימוסו כולם והוא גם היה לקבל שבת מקודם כדרכו, והיו לו פוסים טובים, והדרך לא היה רחוקה רק פרסה אחת אל הנהר נעסטער ועבר את הנהר וקבל שבת וכל העיר סגנו המרק מן הבאר ובאחו ג"כ מעבר נעסטער רק קצת אחרי שהוכרחו להדליק נרות אל שבת על המעבר ות"ל שכלם ניצלו, ובזמ

„מיר זיינען געבליבין בעירום ובחוסר כל, ולא נשאר לנו כי אם
„גויותינו, עם איז זעהר מיאוס צו שרייבין צו וואש מיר זיינען
„געקומען, יש מאתנו נפוחי ברעב ובצמא און נאך כמה אלפים
„יהודים שנהרגו זיינען ניט מקובר געווארין וכלבים וחזרים
„אוכלים אותם, ה׳ יצילנו. פר גרוישע גזרה קאן איך גאר ניט
„שרייבען, איך ווייס ניט וויא איך קום למדינתכם, בקיצור מי
„שיראת ה׳ נגע בלבו גיהער צו קלאגען על גזרה כזו, איך בעט,
„איך בעט מיינע פריינט זאלין מיינע קינדרלאך ניט פארלאזין, ביז
„איך וועל מיר איין עצה וואש עש איז געבין, בעט פא״פ הכ״ד
„פב״פ.

„אחר זה בא אלי איש אחד זקן ונשוא פנים קודם חג השבועות
„תקכ״ט לפ״ק ואמר לי איך שהוא ג״כ ממדינת אוקריינה וספר לי
„כל המאורע, ואמר שהיה שם גאון אחד זקן ומפורסם ותיקף [ותיכף]
„בשמעו מהתחלת הגזרה במלון זאבאטין, הזהיר לאנשי ק״ק
„טיטיאוב גם שלח שלוחים לשארי קהלות ואמר להם בהיות שאחר
„גזירת שנת ת״ט מגזרת חמיל גזרו בחרם בכל מדינות ליטא ופולין
„וטורקייא שלא לדור במדינת אוקריינה, ועל זה נאמר (דברים
„י״ג, י״ח) ולא ידבק בידך מאומה מן החרם, בכן כל הרכוש
„שרכשת במדינה זו הוא חרם, רק שגזרו מן השמים בשנת
„ת״ח שיקום בהם מה שנאמר (בראשית ו׳ ג׳) ויאמר ה׳ לא ידון רוחי
„באדם לעולם בשגם הוא בשר והיו ימיו מאה ועשרים שנה, וכן
„עולה משנת ת״ח עד שנת תקכ״ח — ק״ך שנים, וכתרגומו: ואמר
„ה׳ לא יתקיים דרא בישא קדמי לעלם וכו׳ ארכא יהיבנא להון
„מאה ועשרין שנין אם יתובון וכפירש״י [1]). בכן אם תשמעו לעצתי
„ותעזבו כל הרכוש שלכם ותברחו ולא ידבק בכם מאומה מן החרם
„תנצלו; ומי שיחוס על כבודו ויקח אף דבר קטן מן החרם לא
„ינצל, וכאשר פתר כן היה. ורוב אנשים ברחו ושמעו לדברי הרב
„וניצולו, והנשארים נחנקו ונהרגו ונשרפו ונסקלו במיתות משונות,
„ואף מאותם הבורחים היה בהם איזה אנשים שלקחו מן ממונם דבר
„מועט ומתו בדרך. כל הנ״ל שמעתי מאיש מהימן. — עכ״ל.

השבת באו הליסטים לעיר ולא מצאו היהודים ואינו ידוע לי אם היה המעשה בק״ק טאסט או בק״ק קאלימנע כי דר אח״כ בק״ק קאלימנע.—וזה דבר יקר מאד.

[1]) וז״ל: עד ק כ שנה אאריך להם אפי ואם לא ישובו אביא עליהם מבול.—עיי״ש.

ואתה הקורא הנבון, אם קראת באזן קשבת את דברי האגרת הזאת, שכתב לפי תמו איש המוני, תהין ותסכים עמדי כי יקרים הם מאד לקורות הגזרה בזמן ההוא, ועוד דבר חדש, אשר לא שערנו, שמענו מפיו ע"ד החרם שגזר הגאון הבלתי נודע לנו, ומי יתן כי החוקרים ימצאו סעד ויסוד לדברים החדשים האלה גם במקורים וספרים אחרים!—

V

מִלֻּאִים

אמר חיו"ג: בפתח דברי אל קונטרס הראשון חליתי פני הרבנים והחוקרים בספרות בני־עמנו כי ייטיבו להעניק לי מטובם — הלא הן העתקות נאמנות מפנקסי עדתם, מזכרונות חיי־קהלתם וממצבות בתי־הקברים בעיר מושבותם, הנוגעות ברבן או בקצתן אל הגזרות בשנות ת"ח ות"ט (ימי באָגדאן חמיעלניצקי וחבריו) ותקכ"ח (ימי איוואַן גאָנטא ורעיו); ומה ינעם לי הפעם להגיש קבל־עם את תודתי הכפולה ואת ברכתי המשלשת לכמה וכמה רבנים, משכילים, חוקרים ודורשים, בין בחו"ל בין בארצנו, אשר הואילו להדרש לשאלתי ויאמרו „הננו", זה בהעתקתו וזה בהערתו, זה במכתבו וזה במאמרו, כאשר חזו עיני הקורא בקונטרס זה ועוד תחזינה מישרים בקונטרסים הבאים. —

ובזה אביא בשם מעיריהן אך איזה הערות קצרות—כעין מלאים לקונטרסי הראשון:

א) ע"ד ר' שפטיה (דף 23) שהציל איזה קהלות בנס מופלא העירני הרמ"ל לילענבלום לעיין בסדר הסליחות כמנהג ליטא (אמ"ד תקס"ד), ובראש הפזמון „ישראל נושע" מצאתי מבואר מעשה הנס שהיה, וז"ל: „זה הפזמון וסליחה ט' „אני אירא" מצאתי שיסד אותם ר' שפטיה בגזרת פולו הרשע שגזר שמד בכל ארץ יון והכריח יותר מאלף קהלות לטעות ולא נשאר בכל ארץ יון אך ורק ה' קהלות שהציל ר' שפטיה ע"י שרפא בתו של אותו רשע שנטרפה דעתה ורפא אותה ע"י שם ובטל אותה גזרה שלא פשטה בא"תן ה' קהלות שבמלכות יון, וכך היו מכריחין את כל אחד שהוא ממאן לטעותם היו מכניסין אותו לבית הבד ונותנין עץ עליו וכותשין זיתים בבית הבד, וזהו שיסד בסליחה: חֲשׂוֹךְ הַשְׁאָר כְּתְשֵׁם בְּבֵית הַבָּד ושמו חתום בפזמון הזה דהיינו:

שְׁעָרֶיךָ הֵם דּוֹפְקִים כַּעֲנִיִּים וְדַלִּים,
פְּחוּדִים הֵם מִכָּל צִרוֹת מִמִּחָרְפֵיהֶם וּמִמְּגַדְפֵיהֶם,
טוֹבוֹתֶיךָ יְקַדְמוּ לָהֶם בְּיוֹם תּוֹכֵחָה,
יִוָּשְׁעוּ לְעֵין כֹּל וְאַל יִמְשְׁלוּ בָם רְשָׁעִים,
הַקְשִׁיבָה אָדוֹן לְקוֹל שַׁוְעָתָם וכו'.

וע"ד הציר פולו, מי הוא ואיזה הוא — אם Bosilius II. או Bosilius Macedo, עיין צינץ דיא זינאג. פאעזיע 3. 170 אונד גרעטץ, געשיכטע ד. יודען ב. V 3. 245. ודע כי בן יקיר ופיטן היה לר' שפטיה, ר' אמתי שמו, אשר על־אדותיו ופיוטיו תמצא בס' «עמודי העבודה» להר"א לאנדסהוט (דף 46). —

ב) ע"ד הפרט במגלת אומן (דף ח') העירונו: ה"ר יאפ"ז מפארים «כי בו נמצא שם המחבר: יודא בן משה זלה ה", והר' השני מן «דוד" והת' מן «את" והה' מן «הקנה" הוא בס"ה ת"ט לפ"ק השנה והה' מן «הזאת" בשביש נכתבה גדולה". עכ"ל. ולא־לאמת חשב הסופר החשוב הזה, באשר המגלה כתובה לזכר הגזרות של גאנטא בשנת תקכ"ח; הרב ד"ר לאֶווענשטיין במאָסבאך: «אפשר למצוא מנקודות יק"י תה"ה ב' שנת תקכ"ח והשאר הוא שם המחבר כנ"ל"; וה"ר משה הכהן רייכערסאהן בווילנא: לדעתי נקידת הוא"ו צריך להיות על הקו"ף שאצלה, ותצא לך בנקל שנת תקכ"ח אשר תבקש". והאמת עמהם. —

ג) עוד העיר הכהן הנ"ל המכהן במקדש השפה, וז"ל: 6) צד 9: צ"ל «יום טוב ארוך בשובה ונחת, ובזכות כל הצדיקים וצדקניות הנפוצות כבמזרה ורחת" למען החרוז הנהוג לרב בתפלה הזאת, וכן בסופה צ"ל מטעם הזה ג"כ: «כל האומה הקדושה והטהורה", לחרזה עם «ובשפה ברורה" שבמאמר שלפניה; 3) צד 10: «בנהרות ביאורות ואגמות", לא יתכן שהשבושים האלה יצאו מתחת ידי הגאון בעל תוי"ט, וצ"ל: «בנהרות ויאורים ואגמים"; ג) צד 22: «כי נפשם צרורה בעלוי העולות" צ"ל: «בעלת העלות"; ד) צד 27: «צלי אש עצות", לדעתי צ"ל: «צלי אש ומצות" וכתוב הדר הוא (במוס' י"ב ח'), ור"ל נאפו בטרם שנחמצו ובעודם חיים נצלו באש; ה) צד הנ"ל: «פתחות וחפירות" צ"ל: «פחתות וחפירות" מלה"כ פחד ופחת ופח (ישע' כ"ד), ויונ"ל «פחתים" כמו שכתוב פ"א במקרא «באחת הפחתים (ס"כ י"ז); ו) «ברומחים" — צ"ל: «ברמחים". וחביבות עלי הנטיפות אשר זלגו מעיני מדי קראי קונטרסך וכו'. — עכ"ל.

ד) הרי"ץ יאנאווסקי העיר במגיד (37) כי המאמר (צד 15): «הכין ה' זבח בעולת קין" איננו צריך תקון: «בעוללות קין", והסגנון «עולת קין" שנור בפי חז"ל בכמה מקומות בש"ס, ועיין שבועות דף י"ב: קין בבנות שוח למזבח וכו' וכרפרש". והרב לאֶווענשטיין הנ"ל כתב לי «כי לפענ"ד הנוסחא כעולת היא העקר, והוא עולת קין המזבח שמביאין אחר שגמרו להביא חובת היום" (ע' מקוים פ"ד מכנה ד' נרטנוסף נכ).

ה) הרב מוארמס, ד"ר שטערן, בקראו קונטרסי העתיק לי בטובו מפנקס כ"י תפלת «זכור" הנוגעת לענינו, וז"ל: «זכור אלהים עם קדושי קהלות הנזכרים גם נשמת הרוגים ושרופים על קדוש השם של שארי מקומות שבמדינת פראנקין, רהיינלאנדע, בייערן, שוואבען, זאקסען, טהירינגען, האללאנד, עסטרייך, בעהמען, שטייערמארק קערנטען, מארק בראנדענבורג, מייזען, וועסטפאָלען, עלזאס, פראנקרייך, גראָסס אונד קליין פולין, ליטהויען, אוקריינע, פאָדאליען, פאלהיניען, רייסען, מאָסקויא, וואלַנ־ייא שנהרגו שנשחטו ושנשרפו ושנטבעו ושנחנקו ושנתיסרו ביסורים

קשים על יחוד השם ובשכר זה שסבלו תהיינה נפשותיהם צרורות בצרור החיים עם נשמותיהם של אברהם יצחק יעקב שרה רבקה רחל לאה ועם שאר צדיקים וצדקניות ונאמר אמן.—ועיין בס' קונטרס ווירטייזא וקהל ווינא להח' יעללעניק (הנ"מ) ותמצא שם נוסחא אחרת.—

ו) הר"י הלוי לעוויק משדה־לבן, העירני במכתבו לאמר: „בקראי את קונטרסך (צד 78) ראיתי כי ע"ד הכתר הקלוי אשר שמו על ראש הרשע גאָנטא הנך מטיל ספק בדברי המחבר של הספר הזארנאָני „מעשה גדולה", וע"כ הנני להעיר בזה כי דבריו אמת, ויש לי סמך על זה יען כי בעירי ישנה ברחוב מערכת חנויות הנקראת „שער החנויות" (Brum) ועליה מצויר הרשע גאָנטא ועל ראשו נתן הכתר הקלוי לזכר ענשו, וזקני העיר מספרים כי זה ענשו של הרשע הנ"ל; וכן ישנו בעירי הפרדם המפורסם הנודע בשם: Alexandria, אשר גם בו נמצאה מצבת הרשע הזה עם הכתר על ראשו, ועוד ישנם בו דברים עתיקים לזכר המרידות ההן, וכאשר אפנה אסע בכונה אל הפרדם ההוא להעתיק ממנו את המצבות העתיקות הנמצאות בו למכביר ולהודיעך באר היטב, אך עוד חזון למועד", עכ"ל. ומי יתן כי האיש הגבון והמהנדס הזה ימלא הבטחתו—ונודנו מקרב לבו!—

ז) כדברים האלה הודיע „בטליין" (210) הרש"ז בערנשטיין, וז"ל: בקונטרס לקורות הגזרות (צד 18) אמר המחבר „כי ע"ד הכתר הקלוי אשר שמו על ראש גאָנטא עוד השאלה בחזקת הספק עומדת", והנה עלי להעיר כפי שחקרתי ודרשתי מפי זקני העיר, אשר בה נענש ונדון הצורר גאָנטא וחבריו עפ"י המשפט שחרץ הגראף בראָניצקי אדוני העיר ההיא (איזה עיר?...), המסורה בידם תאמת הספור הנזכר, כי שָׂמו על ראש גאָנטא בעת שענו אותו ביסורים כתר קלוי כלומר: הא לך חפצך אשר נשא לבך למרוד ולמלוך. ומה אות? כי על מבוא הארבעה שערים בטורי החנויות של הגראף בראניצקי העומדת בטבור העיר, מצוירת בצורה בולטת בין יתר ציוני זכרונות מני קדם, גם תמונת גאָנטא וכתר ממעל לראשו. ויש אומרים כי הכתר הזה שנדון בו וכמו כן חניתו של הבוגד מונחים למשמרת לזכרון בהיכל הגראף הנ"ל המכונה אלכסנדריא" וכו'. כנראה בעיר שדה־לבן (Bielaja Zerkow) המעיר המדבר, וסגנון אחד לשתי ההערות האלה.—

ח) ה"ר משה ריינעס הודיע דבר חדש „בטליין" (218), כי הר"ר ישראל טוביה אייזענשטאט ברוזינוי עוסק זה שנים אחדות, במצות הגביר ר' ליב פריד־לענדער מספ"ט, בחבור ספר ע"ד הקדושים שמצאו מנוחתם בעיר רוזינוי והספר—„דעת קדושים" יצא בקרוב, אין ספק כי יש בספר זה דברים הרבה הנוגעים גם לגזרות ת"ח, עכ"ל. — בכליון עינים אנחנו מחכים על צאת החבור החדש הזה לאור היום.—

ט) ממכתבו של הח' דר. מאָריץ שטיינשניידר אלי, מצאתי לתעלת להביא בזה את הדברים המעטים והיקרים האלה הנוגעים להענין שמדבר בו, וז"ל: „...בלי ספק ידעת שהדפסתי במזכיר שמות העירים שנחרבו בימי הגזרות ת'ח ות'ט, מתוך ס' „טיט היון", וכבר התחיל פירשט לאסוף סופרי הגזרות

ב„אַהרבוך" של יארדאן לשנת 1843 (ע' ליטעראטורבל. שנה 3, ז, 270) כדרכו בלי ראות הספרים ואין לסמוך עליו, וקצתם הזכרתי בספר Jüd. Leteratur ועל קינת ר' יוסף בן אליעזר (ע' רשימתי ע' 572), וקינת ר' יעקב בן משה הלוי בכבוד הלבנון (שנה ג', 4). גם כתבתי במקום א' שס' „מקוה ישראל" נתחבר לנחמת יושבי פולין. והנה מחבר ס' „צוק העתים" הוא ר' מאיר בן שמואל ושמו בחרוזים שהשמיט... יהושע בן דוד (ע' רשימתי ע' 1714), ודפוס סאלוניקי היה אצל פישל הירש (המזכיר יט, 95), ושמות העירים העתיק הרב לעווינזאהן במגיד (כ, 194), ואם תאסוף הביבליאגראפיע אוסיף מה שלא נמצא לך וידוע לי. ודע כי „מעשה גדולה מאומן" נדפס ג"כ בסוף ס' „פוקח עברים" והיה ביד בנציון (המזכיר יט, 45) ואינו על גזרת תח כאשר חשב בן יעקב באוצר הספרים... עכ"ל. והנה הר' יאפ"ז בקש וחפש בכבוד הלבנון הנ"ל ולא מצא את השיר לר' יעקב בר' משה, ויהי לפלא בעיני; וע"ד הס' „מעשה גדולה" אחלה עוד הפעם את כל איש ואיש אשר תבוא לידו המחברת הקטנה הזאת בשפת יהודית (הן בקונטרס נפרד והן בס' „פוקח עברים" הנ"ל) — להודיעני בטובו או להמציא לי העתקה נאמנה, ואני מוכן ומזמן לשלם דמי הטרחא בתודה רבה וכפולה.—

י) לסוף אביא דברי הרב בעל „דור דור ודורשיו", כ"ר אייזיק הירש ווייס מוויען, אשר הואיל להעיר אזני על ענין אחד נכבד מאד אשר הנני עוסק בו זה ימים כבירים, וז"ל: התענגתי על הבשורה בהקדמה כי תכתוב או כתבת ספר גדול על המאורעות הרעות בזמן הגזרה ההיא (ת"ח ות"ט), ובלי ספק תתן מקום בספרך גם לזכרון הרבנים אשר ברחו בזמן ההוא מארץ פולין והתישבו במדינת מעהרען כמו בעל „שפתי כהן" ובעל „טורי זהב", והרב ר' אפרים מווילנא בעל „שער אפרים". ואודיעך כי הרב המופלג ר' יוסף ווייסע בעל המבאר ס' דברי הימים בתנ"ך, דפוס פראג, אסף בספרו (והוא בכתובים) על־אדות רבני מעהרען כל הדברים הנוגעים בהתישבות הרבנים הנ"ל במעהרען, וכמדומני הדפים מאמר באחד מחלקי כוכבי יצחק בענין הזה" וכו', עכ"ל. — אם יגזרני אלהים לחיים אוציא קונטרס מיוחד גם על הגזרות בליטה (משנת תי"ד עד תט"ו) ועל כל הגאונים והרבנים אשר נמלטו אז על נפשם ויצאו מן העיר ווילנא ומיתר הקהלות הגדולות וכו', ובזה די תשובתי גם להשואל שלא כהלכה במאסף „כנסת ישראל" (בחוברת עיי"ש *).

*) ובדבר הנזכר בהנעטער הר"מ בריודא במלין (בחוברת גליון 175) על־אדות החבר בחבר ה"ל יחפ"ז (במלין, גליון 161) אח הנמלן בעל חוט"ש כי חבר סליחות וקינות על ת"ח וה"ם, בנזכר הזה אין לנו להסתפק כלל, כי נזכר על חבר הוא, כחבר תחזקה מיבריס עיני הקורא את קונטרסי הלז, חבר בו ימצא אחת הסליחות הלזה בעצם תמה ויפיה, מנקדת ומבחלת מבעל הטוריס הלזה, ואין להאריך במשורסמות.—

תֹּסֶפֶת־מִלִּין.

אמר חיו״ג. כְּתֹם מאמרי ע״ד „הבקשה" של הרב ר׳ משה נראל ותולדות ימי חייו בא לידי ע״י הרב הגדול ר׳ ישי ווייל אב״ד דק״ק מיץ ואגפיה קונטרס „הבקשה" שיצא לאור בעיר מיץ בשנת תקכ״ד בהשתדלות „האלוף הקצין התורני כהר״ר משה מאיי׳ עם הסכמת הרב ר׳ שמואל הילמן אב״ד דק״ק מיץ ואגפיה", והקדמה מאת המו״ל ועם פירוש ארוך סביב הגליונות מאת המחבר בכבודו ובעצמו; ויהי בהתבונני בהקונטרס הזה מצאתי לתועלת להביא בזה את „השער" המשונה מהשעד שהבאתי למעלה מזה, וגם ללקוט איזה גרגרים מ„הפירוש", בהיותם נחוצים להבנת הענין לבאור המלות עפ״י דרך המחבר והליכותיו בקדש. —

א) השער.

„בַּקָּשָׁה מאיש חסידא ופרישא, על עקתא בישא דאתו על עמא קדישא, ביום עברה זעם וצרה נפישא, מהם לחרב לטושה, מהם לשביה ולבזה ולמכה אנושה, קהלות הקדש הנאהבים והנעימים על לוח לבם חרושה, יראת ה׳ ותורתו הקדושה, ויאספו אל עמם כל נפש אל שרשה, על קדושת השם הגדול אשר עתיד לנקום דמם ככתוב בתורת משה, משה כתב בדמע עינו נובעת מים ושפתותיו דובבות בגבר; גבר בגוברין, אשר אור תורתו היה זורח פה קהלתנו מיץ יע״א ה״ה הגאון הגדול המפורסם כבוד מוהר״ר משה ניראל כהן זצל״ה ונטע עץ החיים בתוך הגן גנת הבשם ופירותיו משתמרים בשמירה מעולה כאשר קימו וקבלו עליהם ועל זרעם אנשי קהלתנו עד אשר יבחר ה׳ להקיץ ישני עפר לאומרו בשבת שלפני שבועות ובשבת חזון למועד ה׳, ומרב חבת הקדש ספו תמו הישנים תוציא מפני חידוש שנתחדש באלו ובכן אלהי צבא מרום קרננו בכבוד ירום, וישלח לנו איש מבשר טוב על ההרים, אמן".

סנת אשרי כל הוכה לו לפ״ק.

נדפס פה ק״ק

מיץ.

A METZ

Chez Joseph Antoine, Jmprimeur ordinbir du roi, de l' Acadèmie Royale des Scieuces et der Arts etc.

על ידי הפועל המסדר והעוסק במלאכת הקדש באמונה, נאום משה בן כ׳ יאקב (!) סג״ל ז״ל מק״ק אמשטרדם הבירה, ולע״ע בק״ק מיץ יע״א.

ב) הַפֵּירוּשׁ

(איזה לקוטים)

א) „חופף בכנפי היונה. לבאור זה צריך כמה הקדמות מדברי הרשב"י ז"ל: „הראשונה סוד קן צפור דאיתא בתקונים ונדפס גם בזהר חדש דף י"ד ע"א וז"ל: בכל שית יומין דחול אזלא מנדדא מדוך לדוך" וכו' וכו'. וכן הולך הרב לבאר עפ"י הזהר והקבלה את כל דבריו הראשונים.

ב) „המחכים למות וכו'. (איוב ג' כ"א). ור"ל כאן שבחרו מות מחיים ובאהבה ורצון קבלו עליהם מיתות חמורות על קדושת יוצרם בפיהם ובלבבם לעשותם והיו צועקים קול אחד שמע ישראל וגו' ויחדו יתברך ושכינתיה במיתתם והיו כופלים לומר אנו ליה וליה עינינו והוא לשון משנה פ' החליל (מס' סכות) ופי' שונין, ר"ל שהיו כופלין לומר אנו ליה וכו'. וזכורנו כי בפירוש התפלות של ארץ מולדתי נשתבש בזה המפרש „להושענא" המתחלת: „כהושעת אדם יציר כפיך לגוננה" שאומרין בפולין בשבת חוהמ"ס דשם יסד המוסד: „מודים ומיחלים ולא משנים, כלנו עינינו (אנו) ליה ועינינו שונים", והמפרש שם נדחק ופירש פירושים אחרים ולא ידע כי הוא לשון המשנה שם".

ג) „ללמד בני ישראל חק ומשפט. (עזרא ז' י'). וגם הכונה כאן להתאונן במר שיחו על חורבן ארץ פולין מקום אכסניא של תורה ומ"ט מימי קדם קדמתה גברת ממלכת ואם המדינות לתורה ולכל דבר בינות סדר העם והנהגתו בהשגחה עצומה על ידי הגאונים רבני ארץ ופרנסי הדור מנהיגי המדינות וראשי הגלילות אשר מדי שנה בשנה התאספו והתועדו לימים מוגבלים ופקחו על צרכי הדור והיו גודרים גדרים ומתקנין תקנות הן במילי דעלמא והן במילי דשמיא וכמה מאות רבנים תמיד במקום הועד לאסוף אליהם בחורי חמד ונערים משכילים אשר היו באים לימי הועד בירידים לאלפים ולרבבות ובהקבץ עם יחד עשו מוסכם איזה מסכתא ילמדו *) ועל פיהם היתה שומה מיד על המדפיסים העבריים להדפיס קונטרסים די והותר, וכך ספו שנה על שנה עד שגמרו כל הש"ס, ועתה בעו"ה נהפך עליהם בלהות ויש להם צלמות ולא סדרים, כבד העת וטירוף השעה גזרה לגזרה וצרה אחר צרה והרגל נזקין וע"ז מקונן האידנא וכו'. והוא לשון הש"ס במס' תענית" וכו'.

ד) „מאן דתני מציקין וכו'. לשון הגמ' בפרק הגוזל ומאכיל (ב"ק קט"ז ע"ב) מתני' הגוזל שדה מחבירו ונטלוה מסיקין וכו' ושם בפיסקא אמר רב נחמן ב"ר יצחק מאן דתני מציקין לא משתבש דכתיב במצור ובמצוק, ומאן דתני מסיקין לא משתבש דכתיב וירש הצלצל ומתרגמינן יחסניניה סקאה".—

ה) „בטלו דייני וכו'. לשון הגמרא (בבת פרק תולין, קל"ט ע"א): אי בטלי דייני בטלי גזרפטאי ופירש"י אי בטלי הדיינין הרשעים מישראל שמטין דין, בטלי מעל ישראל גזרפטי שהם נוגשי ושוטרי המלכות, אבל כאן הכונה על הדיינים

*) ועי' ע"ד הנהגות אחינו במדינת פולין בימים ההם ובזמן ההוא, בס' „יון מצולה" על ה"ח וה"ט בפרק האחרון ח"י.

הצדיקים והקדושים שנהרגו בעו״ה, והחמס קם לרשע שזקף ראשו במקל וכו׳. במרזפתא פירש״י קורנס, ותשם המקבת בידה (שופטים ד׳ כ״א) מתרגמינן מרזפא. מלכא ורופילא וכו׳, הכונה על אדירי התורה אשר בם מלכים ימלוכו ומאן מלכי רבנן כי הכריתו ממנו בעו״ה ירך וכתף מבחר העצמים״. דאשכבתיה וכו׳ (עיין לעיל בהערות ל„בקשה״).—

ו) סוד עקדים נקדים וכו׳. מבואר בזהר במקומו דנתכוין יעקב להפריש משריין קדושין ממשריין מסאבין וכבר הפליג הרי״א ז״ל בסוד זה בקונטרס מיוחד הגבה למעלה.

ז) „נפש חללים מצוירים. הוא ממדרש ילקוט (שמעוני) סימן תתס״ט: כל נפש ונפש שהרגו מישראל כביכול נטל הקב״ה מדם כל נפש ונפש וטובל פורפריון שלו וכו׳ וכשמגיע יום הדין וכו׳ לובש אותו פורפוריון וכו׳״, עיי״ש.

ח) „אשר שם יקננו צפרים. ע״פ הזהר פ׳ פנחס ע׳ שצ״ט: בטולהון מקננן נשמתהון דצדיקיא וכל חיילין קדישין אתיין מתמן וכו׳ ועי׳ בזהר בלק ע׳ שס״ב על פסוק גם צפור מצאה בית״ וכו׳.

ט) „עורי כימי קדם. פסוק הוא בישעיה נ״א ט׳: ואז יתחדש אור הנשמות הצפרים הנ״ל ויעלו אבר כנשרים ואח״כ יקריבם מיכאל על מזבח של מעלה כדאיתא בפרק אין דורשין וז״ש אז יעלו על מזבחך פרים״.—

תם ונשלם שבח לאל בורא עולם *).

„אנכי המר והנאנח משה כהן הבוכה ומתאבל, בשנת הרימות ימי״ן צרי״ו כשל כח הסבל, לשאת מכת אגרוף רשע הכני פצעני בן מנבל, למספר הוא ישופ״ך ראש גברא משחית לחבל, ויטוש אלהי עושהו וינבל, הממליך מלכים ינקום בימינו מלכותא די לעלמין לא תתחבל, וגם את הטוב נקבל״, עכ״ל. (וע׳ לעיל מאמר א׳ והבין).

ג) דִּבְרֵי־רַב.

שאל שאלתי את פי הרב הכולל ר׳ ישי ווייל, אב״ד דק״ק מיץ ואגפיה, שלשה דברים. א) להעניק לי מטובו ס׳ ברכת טוב לבעל „הבקשה״ ר׳ משה נראל ז״ל; ב) להמציא לי העתקת הכתבת על ביהכ״נ שם; ג) להעתיק הרשימה מס׳ המתים בנוגע לפטירת הרמ״ן; ויעתר הרב הנכבד לשאלותי ובטובו הואיל לכבדני בשלש תשובות קצרות דבר דבור על אפניו, וז״ל:

א) ס׳ ברכת טוב לא מצאתי בפה. שאלתי מורי ורבי מוהר״ר וואָלף המכונה Louis Morhange איש חכם ונכבד, ראש לקאָנזיזטאָריום מורה לשון עברית בבית הרבנים וכו׳ ותלמיד למוהר״ר אהרן וואָרמס זצ״ל, כי זקן בא בימים בן פ״ה שנה הוא, ואמר לי כי מעולם לא ראה הספר הזה אצל רבו.

---

*) הקונטרס הנדפס כולל: א) בקשה לרמ״ן; ב) סליחה לר׳ גרשום ב״ר יהודא, התחלה: גרוני נחר זועק חמס וכו׳ (עיין ס׳ עמוד העבודה, דף 57); ג) סליחות לעשרת ימי תשובה ותפלה ליוכ״פ; ד) תפלות לעצירת הגשם ולרצוי הגשם. —

ב) אך זה הגיד לי, וגם זקני עירנו מעידים על זה, כי אצל הבהכ"נ הישן בדירת רבני ק"ק (מיץ) היה חדר אחד נקרא בשמו: **סבות ר' משה נעראל**, כי על אחד מכותלי החדר נמצאה אבן אחת אשר עליה נחקק באותיות בולטות שם הגאון הנ"ל: ר' משה בר ר' אליעזר הכהן עם הפרט: „כי יצפנני בסכה" (?).

ג) וזאת רשימת מות הגאון הנ"ל כאשר מצאתיה בספר המתים דק"ק (מיץ): „ובליל מוצאי שבת נפטר האב"ד הגאון מוהר"ר משה ירמיה ב"ץ והלך לעולמו „בישיבה של מעלה ונקבר ביום א' ח' איר ת"ט. מצד ימין של מהור"ר יעקב „ע"ה ושבק חיים לנו ולכל ישראל אמן. למעלה אשת (?) מהור"ר (?) מינקה", עכ"ל.

והנה בהשיבי את תודתי הכפולה לכבוד הרב הנ"ל בגלל תשובותיו אלה ובגלל קונטרס „הבקשה" ויתר דבריו אלי (עי' לעיל), הנני להעיר כי הפרט הנחקק על האבן על אחד מכותלי החדר, איננו עולה יפה לפי חשבון השנים, באשר התיבות: „כי יצפנני בסכה" עולות לשנת ת"ץ (1647), וזה מן האפשר, [? האי־אפשר] מטעם שהרב ברח מארצו בשנת ת"ח ונתקבל לרב בעדת מיץ בשנת ת"ט או ת"י (כפי הוכחתי למעלה בראש המאמר), ולכן נראה לי כי מלת „בסכה" חסרת וא"ו היא, וצ"ל: „בסוכה", שהיא שנת ת"ג (1613) וזה מן הנכון.—

ד) הקדמה לבקשה.

„ישתבח הבורא אשר חנן למין אנושי לשון למודים, אמרות טהורות ענינים נחמדים, ונתן לעמו מהלכים בין העומדים, בהצר המלך ירה והשרים, הללו עוזרים זהללו מעתירים, הוצק חן בשפתותיהם להוציא מכח אל הפועל פעולה טובה רב טוב לבית ישראל להביא במזבח הדפוס פה עירנו ספרי יהודית ראשונים ואחרונים כאשר הפליג אדמ"ו הגאון הגדול אב"ד ור"ט דפה בהסכמתו לספר הנחמד שיטה מקובצת על מסכת יו"ט. והנה לכבוד קהלתנו המפוארה אשר מעולם היתה קריה נאמנה ומעון אריות גאונים ושרי ישראל הקדושים אשר בארץ המה, אמרתי להעלות במזבח הדפוס הבקשה מתחלת „אל מלא רחמים" אשר יסד איש רב פעלים רשום בראשי חרוזות בכתב אמת בשמותיהם לבית אבותיו, ה"ה הגאון הגדול מוהר"ר **משה נירעל** כהן אשר אור תורתו היה זורח פה קהלתנו קרית יערים, לאומרו בכל שנה פעמים בשבת שלפני שבועות ובין המצרים, בפרשת אלה הדברים, אשר דבר משה גנח ליל ושברים, על חורבן המקדש ויתר הערים, בארץ לא סדרים, וידו פרש ש"ר ליד החזקה אשר עשה משה בדעת ובתבונה סובבים אותו בפירושו ע"ד קבלה כאלו נתנה מפי הגבורה, וגדול יהי כבוד אלו האחרונים, על מה שהודפס מקדמונים, בתוספת מרובה על העיקר, התפלה לעצירת ורבוי הגשמים, ובאשר שגם בהראשונים נדפס נוסח וסדר אבינו מלכנו ועל חטא שאומרים פה ק"ק מיץ אמרתי להדפיס בכרך זה תפלת יום הכפורים ליוצר ומוסף, כדי להיות התפלה סדורה לפניו בכרך הלז מתחילתו עד גמירא, ולהתפלל מתוכו בכונה, מבל להחליף עשרת מונים, ולחפש אחרי הסדור ומחזור, כדי לצאת אליבא

דדינא כמוזכר בש"ע א"ח סימן צ"ו ובהגהה, ועוד הוספתי כהנה וכהנה, כאשר עיניכם במשרים תחזינה. בזכות זה תעלה תפלתנו מעלה מעלה ויקובל ברצון מעלת כל עלה ונזכה לגאולה אמן". — עכ"ל.

ו) לקים את האגרת.

האגרת היקרה ע"ד הגזרות בימי גאָנטא באה לידי, כאשר העירותי במקומה, ע"י ה"ר פייגענסאן שהעתיקה מס' „הפרדס" להרב הגאון ר' אריה ליב אב"ד דק"ק קעניגסבערג; והיום באתני העתקה שניה מהאגרת הזאת, שלוחה אלי מידי נכדו של הגאון, הלא ה"ר מרדכי הלוי עפשטיין, אשר היטיב להעיר עליה כדברים האלה: „...זה איזה שבועות אשר באתי לווילנא בדבר הדפסת ספרי גבורות הארי (תולדות הגאון הגדול המפורסם בדורו מוהר"ר אריה ליב הלוי עפשטיין זצוק"ל האב"ד ור"מ דק"ק ק"ב בעל הפרדס) שמעתי כי הוד כבודו דרש איה איפה יוכל להשיג ס' „הפרדס" מזקני הגאון הנ"ל להעתיק מה שנמצא כתוב בו אדות טבח אומן ואוקריינה ע"י הצורר גאָנטא בשנת תקכ"ח לפ"ק, ואמרתי להעתיק לכבודו את כל הכתוב שם ולשלוח אליו, והוא נדפס בסדר התפלה שלו הנקוב בשם „משנת גור אריה" בסופו בדף האהרון בהקדמת הכותב שכתב שם וז"ל: „והנה אחרי שהדפסתי אני הכותב התחלת הסדור מויהי ערב עד ויהי בקר והפסקתי מלהדפיס עוד מחמת שעקר חסר מן הספר, ומחמת השערוריות הגדולות שהתחילו בשנת תקכ"ח לפ"ק, ועדיין הסדור שלי שטרחתי ויגעתי ביגיעות הרבה עם ספרי משנת גור אריה וס' אור השנים מהדורא בתרא מונח בקופסא" וכו' עכ"ל. והנה הסדור הזה בא למורשה לש"ב נין ונכדו הגאון מוהר"ר שאול הלוי עפשטיין שי' אב"ד דק"ק קאברין, והיה מסודר משנת תקט"ו, ובעוה"ר בהתבערה הגדולה שהיתה בק"ק קאסווי אור ליום ו' עש"ק ה' אייר שנת תרל"ב עלה כליל באש, כי היה אז אב"ד דק"ק קאסווי, חבל על דאבדין אוצר נחמד כזה כי היה סולם מוצב ארצה וראשו מגיע שמימה. ועתה אעתיק המכתב אשר כתב איש אחד מק"ק קאנסטנטין ישן במדינת וואלין למרן זקני בעל „הפרדס" הנ"ל. ביום א' טו"ב מנחם אב תקכח"ית לפ"ק... ועתה יקירי כאשר הספור והמכתב הוא ממקום נאמן... והסדור התפלה משנת גור אריה אין בנמצא אף אחד בעיר ושנים במשפחה... לכן מן הראוי שיביא זאת לזכרון בספרו הגדול אשר בדעתו להוציא לאור כאשר יזכהו ה', ובגלל זה תברך נפשו ונפש מוקירו וכו' אפרים מרדכי הלוי עפשטיין מנאווהרדק בעהמ"ח ס' מירא דכיא (על פרקי אבות) וס' מנחה אפרים (על המהרש"א)" עכ"ל.

והנה אחרי אשר קיימתי את האגרת בשני עדים נאמנים, ראיתי כי שתי העתקות עולות בד בד, ואין הבדל ביניהן (מלבד שבהעתקה השניה הובאו כל דברי הכותב בהעתקת הרמ"ע בלשון הקדש ולא בשפת יהודית — ותודתי הכפולה לשני המעתיקים גם יחד!

ח"י גורלאַנד.

שני פרנסים טובים שעמדו לישראל

מאת

חיים אפפענהיים רב דקהל טהארן

עם בני ישראל עם מלומד בנסים הוא, כי כל עוד שראינו, שנם עליו עברו עתותי של כל אומה ולשון כמו שישתלשלו כפי סדר הטבעי: מועד הצמיחה, מועד העז והתגברות וימי ירידה, כן נגלה לנו כמו ישאין מזל לישראל (בכת קמ"ו) כן גבר רוחו עלי תעצומת סבות חיצונות, והרבה פעמים נתקיימו דברי הנביא, אשר המשיל את זרע יעקב לאלה ולאלון בשלכת מצבת בם, כי האמונה אשר נוסדה בקרבו היתה חיים לנפשו כאשר הכשיל כחו מרוב עמל ותלאה, והמאור שבתורתו האיר את עיניו בעת שנראה שכבדו מזוקן, וכל זמן ששארית ישראל שמר את דרך ה' ועסק בתורתו, היא היתה רפאות לשרו ושקוי לעצמותיו, היא היא שעמדה לו, לבל תעבור חלודה על ראשו ולבל יהיה חלקו כחלק כל בני חלוף, ואם אמנם שדברי הימים יורונו לדעת, שתחלת השכלת האומות היתה ע"פ רוב בעת שהרחיב ה' את גבולן וחבלים נפלו להן בנעימים, ושרק כאשר הניח ה' להן מעט מכל אויביהן מסביב, ובכל אשר יפנו יצליחו, החלה רוח ההקירה לפעם בקרבן והכינו את לבן לדרוש אחר הדברים שנעלמו מני עין, ולחקור עד תכלית הנמצאים ומקורם והסבות שממנו יסתובבו, וכערך שעתקו וגם גברו חיל, כן עלתה בידן להשכיל הן בחכמות שונות הן במלאכת מחשבת ותושיה לרב נודע להן כפי כחן וטהלך נפשן, וכאשר נושנו בארצן או ששקעה להן שמש הצלחה ועלטה היתה, גם השכלת העם יכסה אפל, ואור רוחו ויתרון הכשר חכמתו לא היו כתמול שלשום, וכמה פעמים הנסיון טורה, בעוד שנראה ששיבה נזרקה בו, כן תתמעט תשוקתו לחכמה וחשקת נפשו להוסיף לקח, ללמוד וללמד. לא כן עם בני ישראל, כי אף שקורות ומאורעות כאלה עשו פעולה גדולה על מצבם הרוחני והתפתחות דעתם ודרכי עיונם, וכרבות המצוקות ופגעי הזמן, כן כשל כחן של ת"ח, והרבה פעמים נשאו קינה, שכמעט נשתכחה תורה מישראל, עכ"ז בעת שנראה כי אזלת יד, העיר ה' את לב יחידי הסגלה בעם, לעמוד בפרץ ולהגין בעד עמם ותורתו, ולחדש כנשר נעוריה ולשום קץ לחשך, באשר לתכליות מיוחדות הם חוקרים.

וחזיונות כאלה נראו לנו לא לבד בזמן שהיו ישראל שרוין על אדמתם, אלא גם בדודות האחרונים, כאשר נתפזרו בין האומות שלח ה' להם מושיע ורבי להצילם בימי רעה מדין החלוף והכליון, הלא ידענו, שכמעט בכל דור ודור עמדו אנשים, המתנדבים בעם, אשר מנמת פניהם היתה, לרפאות את שבר בת עמם

ולהטיב עם אחיהם, כל אחד ואחד כפי משמרתו ועבודתו בקדש ויתרון דעתו, קצתם ברוח שפתם בהתיצבם לפני מלכים ורוזני ארץ, להכות בשבט פיהם רשע ולהוציא כאור משפט בני עמם; וקצתם בחכמתם אשר בחוץ תרונה, להראות להם, אי זה מקום בינה, ולעורר את לב אנשי דורם להשכיל אל דברי תורה וחכמה ולהחזיק בם. יש אשר פעולתם לא היתה רק לפי שעתן ומקומן, ויש אשר נראה כי למחיה שלח ה' אותם לפני עמו לשום להם שארית בארץ ולהחיות רוחם, ולהאיר את פניהם באור השכלתם. אמנם מעת שנחתם התלמוד לא מצינו להצליח בידי אחד מגדולי ישראל ומוריו, שיהיו פרי מחשבתו ורעיוני רוחו לראש פנה פנת יקרת טוסד מיסד משוש דורות הבאים, כמעשה שני אנשים אשר שם איש האלהים נקרא עליהם: רבינו משה בן מיימון ורבינו משה בן מנחם. שניהם נתגדלו על ברכי התורה והמדע, שניהם היו עומדים ברומה של השכלת בני דורם וגם תכונת לבם ומדותיהם הנשגבות עמדו להם, שיהיו רצוים לרוב אחיהם, אמנם עם כל חשקת נפשם להרים קרן ישראל ברוח מבינתם וכשרון דעתם, הנה מעשה צדקתם ואהבתם לבני עמם ועבודת השתדלותם, אף שהיתה ברכה עד בלי די, עכ"ז שונה מאד זה מזה, כי לא כהרי דורו של בן מיימון הרי דורו של בן מנחם.

בן מיימון נולד בספרד, ששם ישבו זה מאתים שנה כסאות לתורה ולחכמה כסאות לפליטת הגאונים ותלמידיהם, שם עמדו אנשים אשר ממעיני חכמת הערביים שאבו וגם בדרכי הלמוד של ישיבות בבל החזיקו, שם צוה ה' את הברכה לעמו, כי מושלי הערביים הראשונים אשר היו בארץ ההיא רבם היו אוהבים את ישראל ועשו מהם יועצים פקידים ואמרכלים, ובימיהם יציץ ופרח ישראל ומלאה הארץ דעת ותבונה כמים לים מכסים, כי משם יצאו כמה מחברי ספרים יקרים, אשר עשו להם שם כאחד מן הגדולים, הן בתלמוד הן במליצה ושיר, הן בפלוסופיא ובדקדוק לשון עברי ובשאר חכמות. אך לא ארכו הימים, וגם במשמניהם שלח רזון, כי בימי הבינים הכל תלוי ברצון המלכים אשר מי יאמר להם: מה תעשה. אבל חסדם היה כענן בקר וכטל משכים הולך, ובפרט כאשר נחצה ממלכת החליפא שבספרד, ועמדו כמה מלכים במדינות, שפשעו בו, אבל המטלכה לא כוננה בידי כולן ופעמים הסבה לאנשים ריקים ופוחזים ורבתה המלחמה ביניהם ונתפרדה החבילה, וגם מלכי חנוף הטו אזן לאנשי מרמה אשר הלשינו את ישראל והבאישו את רוחו בעיני המון עם, וכמה מושלים ישרים נהפכו לאכזר וגזרו גזרות על חכמי הדור והקהלות, אשר היו תחת משמרתם, או שלא רצו להגין עליהם בעת שנרדפו מאת עמי הארץ, כמו שיסופר מר' יוסף בנו של ר' שמואל הנגיד שנהרג; ומקהל גראנאדא שנחרבה. ואם אמנם שמלכי המחמדנים שבספרד לא הכבידו עלם על ישראל כמלכי אשכנז וצרפת ושריהם וסגניהם, עכ"ז גם באבותינו שבספרד נתקיימו פעמים דברי תוכחה: והיו חייך תלואים לך מנגד. והנה באמצע מאה הי"ב למספרם, ובן מיימון עודנו נער, ציץ החמס למטה משפחת אלמהדים הרשעה, שגזרו שמד על היהודים בכל המדינות שכבשו, וקצתם קדשו את שם שמים ברבים וקצתם ברחו או שהתיעצו, להמיר את דתם לפי מראית עין, ולשטור את מצות ה' בצנעה, וקראו על עצמם מקרא שכתוב: לך עמי בא בחדריך וסגר דלתיך בעדך חבי כמעט רגע עד יעבור זעם, ואף שתוחלתם לא נכזבה, הנה בבית יהודה נראתה שערורה

חדשה, באשר שעוד הלכו הרבה אנשים בעקבות בעלי כת המאנאסטא המגשימים והפכו דברי אלהים חיים במינות חדשה והחזיקו בהבלי הזיות ואמונות טפלות, כדי לשער גדולתו וקומתו של הקב"ה באמת המדה, כמו שנרשמו הדברים במדרש שיעור קומה והכלות רבתי וזעירא ודומיהן, השחיתו התעיבו רעיונות אשר אין להם שחר, ואין ספק שאחרי שפסתה המספחת בימי הרמב"ם מאד מאד, הכינו חכמי הדור וראשיו את לבם, לחקור אחר מקור הרעה הזאת, קצתם על איזה מאמרי הגדה שהם קשים להולמן יזעק לבם, מפני שמתוך כן נתנה רשות לכח המדמה לפרוץ גדרות עולם, ובדברים סרה על הגדות הללו גם משפט התלמוד יצא מעוקל, כי אף שחז"ל הבדילו בין הגדות המשובחות והגדה של דפי, עכ"ז היתה תלונתם עליהם באמרם מפני מה נכתבו דברים זרים כאלה בתלמוד ובמדרשים, ליתן מקום לטועים לדדות; וקצתם בעטו בחכמת הערבים בכלל, באמרם: המבלי אין תורה בישראל, אנו נלך לדרוש בספרי המחמדנים. וכאשר ראה בן מימון עני עמו והבין, איך תתקלקל השורה אם יחזיקו באחת משתי שטות המתנגדות הללו, גמר בלבו, לצאת לישע עמו ותורתו ולהראותם הדרך אשר ילכו בין שתי הקצות האלה, כי דבר מוסכם הי' אצלו, שחלילה לנו לשום תהלה בתלמוד וגם רע ומר יהיה גורל בני אדם אם תתמעט החכמה, כי באין חכמה יפרע עם, לכן חוב הוא לאחז בזה ובזה, כי ירא האלהים יצא את כלם. ואם נשים לבנו על הספרים שחבר, להניח ברכה אחריו, יבורר לנו, אף שכמה ענינים גדולי הערך שם לו למטרה, עקר כונתו והשתדלותו יפרד והיה לשלשה ראשים, האחד: לגלות קלונם של האנשים אשר מלאו אחרי בעלי כת המגשימים ולה"כיחם נגד פניהם ולהראות לחכמי דורו, שהתורה אינה מתנגדת לדעות המתפלספים המשכילים בעם בני ערב. השני: להאיר עיניהם בתורה ולהראות את גדל ערכה ומעלתה הרוממה נגד חכמי האומות, למען ידעו ויבינו כי רוח ה' דובר בה. השלישי: להקל למוד התלמוד לת"ח ומורי הוראה למען יהיה להם עוד פנאי להגות ג"כ בספרי מדעים שונים. והנה אין כאן מקום להזכיר את האמצעים שהשתמש בהם הרמב"ם להשלים עצתו, ולברר את דעתו בדבר הגדת חז"ל, די לנו לומר שמעשיו היו רצוין בעיני החכמים, אשר זכו לרדת לעומק דעתו ומחשבותיו, וספריו הכו שרש למטה ועשו פרי למעלה.

והנה ראינו שהרמב"ם השתדל להרים כבוד התורה והחכמה, ולהתפשרן יחדו, למען לא תלחם עוד אשה ברעותה בחשבו שע"ז תרום ג"כ קרן ישראל. אמנם מרובים צרכי בני ישראל בימי מגוריהם, וכאשר ישתנה מצב האומה כן ישתנו הצרכים, וכמו כן הוכרחו האנשים הוקמו על, להשתמש באמצעים שונים למצוא מזור ותרופה למחלתה, ומטעם זה ביאר לו בן מנחם דרך אחרת להטיב עם עמו, כי בימיו עוד לא אפס המין עוד לא תמו חמס מן הארץ, הן אמת שכבר נתבטלו השמדות, רק שפעמים נחתם גזר דין על איזה קהלות, שיגרשו ממקומן, ע"ז רעות אחרות נשקפו על בני עמנו, באשר שקצרה נפשם מעוני ואריכות השעבוד והמצוקות שגרמה, כי עוד סמכה עליהם חמת הגוים וכל משבריה ענו אותם בלי תת פוגה להם, וכמעט נראה שרוח העם ירדה פלאים ואין מקוה. הגה בימי הבינים, כגון בימי מסע הצלב, רבים מישראל מסרו את נפשם על קדושת השם, וכמו כן מצינו בדורות שאחריהם, שחרפו נפשם למות בעד אמונתם ותורתם,

ועליהן היו נהרגים כל יום, ומגדולם ועד קטנם עמדו בנסיון, וזה היה תהלתם כבודם ומרים ראשם, וזכרון אלה העקדות נתן כח בלבם ואמץ ברוחם, להיות לאיש אשר לא יחת מפני מאורעות, יהיו איך שיהיו, עד שגם החלש יאמר: „גבור אני!", אמנם אחרי שבני עמנו היו מרודים ונדודים בלי חשך זה כמה מאות שנים ולא מצאו מנוח לכף רגלם, ואין מנחם להם מכל אויביהם מסביב, הנה בסוף ימי הבינים נראה שכשל כח הסבל, וכמעט רפו ידיהם, כי זרים אכלו כחם, והשרים ורוזני ארץ, אשר יאמרו בצלם נחיה, העמיסו עליהם עול כבד והיו מבקשים מהם מסים וארנונות עד אין מספר, וידל ישראל מאד, ומתוך כך הוכרחו לעסוק במסחר או להלות ברבית, כדי למלאות נפש אדונים קשים אשר נסכרו בידם, ופעמים היו משתכרים אל צרור נקוב ויצאו נקיים מנכסיהם, באשר שגרשו מכמה מדינות ועירות או שנתנה רשות לגויי הארץ מטעם הממשלה, שלא ישלמו את חובותיהם ליהודים, או מתוך גזרות כיוצא בהן. אמנם השרים לא ידעו חמלה והוסיפו למוצץ את דמם, למען ספות הרוה את הצמאה, וגם היו מבזים אותם תכלית בזיון ונטלו מהם כל זכיות אדם, ויחשבו אותם כעבדים מקנת כסף. ואלה הפגעים, אף שנראו שהם קטנים בע"ך הרעות, אשר מצאו את אבותינו בימי השמדות, באשר לכל הפחות היתה נפשם להם לשלל, עכ"ז כאשר רבו עליהם זה ימים כבירים ולא נתנו מרגוע לנפשם, הביאו שבר ברוחם ותמהון בלבם, ולא יתנו להלחם כנגדם, אמנם ישפילנו עד ארץ, עד שגם חכמתם תתבלע ובינת נבוניהם תסתתר, וכל השתדלותם לא היתה רק לאסוף הון ועשר, למען יכלו לרצות את פני אדוניהם ברצי כסף או במתנת חנם או בשחד על נקי [1]) שלקחו מהם. כי תאות השרים היתה כשאול ועצר רחם אשר לא ישבעו, אמנם היהודים האמללים בראותם כי אין משפט ולא לאמונה יגברו, וחכמת חכמיו כאין נחשבה בעיני הגוים, ורק עשרם היא תקותם וממונם משגב להם בעתות בצרה, ורק בשחד והנופה נושע להם, ובהכנעם והתענם תחת ידי הנסיכים והפקידים ימצאו חמלה וחנינה, הרגילו, באשר הוכרחו להתפל עם עקשים, להתהפך מסבות בתחבלותם לפעלם, ושפלים מארץ ידברו ומעפר תשח קולם, עד שלא לבד בעיני האומות נחשבו כעצב נבזה ונמאס, הנה כגוי אובד עצות גם הם מנעו את עצמם מכבוד, איש לא ישא את פני רעהו וגם את חכמיו לא יכבד, קודרים ילכו בלא חמה ובנלעג לשון ידברו, כי ערך היפי והדרת פנים נגרע בעיניהם, וגם קנאת סופרים נתקררה מעט מעט, באשר ננעלו מפניהם שערי בתי מדרשות של מדעים, ואף שהיו שוקדים על דלתי התלמוד יום יום ודרשו כמה דרשות וחברו כמה ספרים

---

[1]) ראה זה מה שספר בעל חות יאיר (בתשובה קל"ו) מן גיסי שהיה רב במנהיים והדוכס שהי' מופלג בחכמות הי' קובל עליו מפני שהיהודים נותנים שחד לשופטי ארץ והרבנים לא יעמדו בפרץ להחרים מעורי עיני פקחים, והוא השיב לו כמה תשובות, ולבסוף אמר: שהיהודים יראים שמתוך שנאת הדת יצא משפט מעוקל לכן סברו „לתקן מאזני צדק ולהעמיד דעת קנה המאזנים של השופט על היושר שלא ינטה אנה ואנה ע"י השחד שנתנו לו לא לעות את המשפט אדרבה לישר את המשפט ולשמרו מעות המשפט פן יצא". והדוכס הרבה להתוכח עמו ואח"כ נתישבה דעתו. עיין כל התשובה כי היא תאיר נתיב על כמה ענינים בדבר מצב היהודים בדור ההוא.

אשר יתנו עדיהם על חריצות שכלם, כל הקורא בהם יראה שאע"פ כן נתמעטו הלבבות ובפרט באשכנז [1]), אם הראשונים היו כבני מלכים יושבי על מדין, רבם של האחרונים נראו לנו כעבדים אשר לא האמינו בעצמם שיכלו להוציא את הדין לאמתו מתוך מו"מ של הלכה. וגם בן מנחם כפי מזג טבעו לא היה האיש אשר ישוה בנפשו הלוך בגדולות, ומעולם לא עלה על מחשבתו, לפלס נתיבות חדשות לבני עמו, וכמעט לא היה נופל מהם באשר שמעמדם הנבזה הביא ג"כ מרך בלבבו כבלבבם, ורק לעססינג אוהבו הנאמן בדברו אליו יום יום אמץ את רוחו, להפיץ מעיני חכמתו חוצה, ורק מידו היתה נסבה, שהאיש אשר חבין עזו וכל תשוקתו רק לישב בסתר ולהתלונן בצל עניתו, החל להאמין בעצמו שיהיה לאל ידו להטיב מצב עמו, ואף שהיה בשש משה ימים רבים, להחיש מעשהו, אמנם כאשר נתקבלו מאמריו שהוציא לאור וראה שמצאו חן בעיני חכמי האומות, אשר כבדוהו ורומטוהו, אף גם שהיה איש יהודי, נתעוררה התקוה בלבו, כי לא לנצח תאכל שנאת הדת ולא לעולם ישכח משפט בני עמו, כי רוח ההשכלה המרחפת על פני הדור ההוא, היא תבור מחשבותיהם ויצרי מעלליהם היא תצרוף כבור סגידם, היא תרים מכשול ותסיר את לב האבן מקרבם, ומטעם זה שער בן מנחם בנפשו, כי עת לעשות היא, וכל מגמת לבו היתה להדריך את בני עמו בדרכי השכלת הדור, ללמדם דבר צחות ולעורר בלבבם אהבת ארץ מולדתם ולהתקרבם אל עם הארץ, ולהעיר אזנם לרעיוני חכמיהם, בחשבו שעי"ז יחזקו ויהיו לאנשים ולא יצטרכו עוד להסתיר את פניהם מכלמות ורוק, כי בזה יזכו את ארחם, לשאת חן בעיני הגוים ושריהם וכהניהם, ויכירו וידעו כי עם בני ישראל לא נופל מהם, גם לו יש לב כמוהם להבין ולהשכיל, ולא יאמרו עוד קשר לכל אשר אמרו בימים הקודמים קשר, וכל שמץ דפי שימצאו עוד בעמו, לא ממעי יהודה יצא, אך בפשע הגוים כל זאת ובחטאת המסיתים והמדיחים, אשר הצרו צעדו והפכים ללענה משפטו, ובצפיתו צפה, בראותם שמעשה השכלה כוננה גם עלינו, ידעו תועי רוח בינה ורוגנים ילמדו לקח, ולא יוסיפו עוד בני עולה לענות את ישראל, ובהרים קרן ישראל, ירים כבוד התורה.

אמנם אין את נפשי להרחר אחר מדותיהם של שני גדולי הדור ומעשה צדקתם, להוכיח אם אמת ונכון הדבר, שעלתה בידם להפיק ממם ולהשלים את עצתם בכל אופן ואופן, ושלא החטיאו בכל ענין בקלעם אל השערות אשר הציבו להם למטרה, או אם גם הם שגו פעמים ברואה כדרך כל אדם, כי מי יאמר שכל אמרי דעתו וצאצאי רוח מבינתו על אדני האמת מיוסדים, עד שאין לפקפק עליהם כלל או שכל מה שיצא לאור מתוך פעולתו ויגעת בשרו היה כאשר בלבבו וכרצון נפשו וכפעם בפעם היה סוף מעשיו כבמחשבתו תחלה או שהיו מפעלותיו בכל מקום דרושות לכל חפציהן, אמנם כונתי להעיר על איזה ענינים בדרכי חקירתם ושטתם, מפני שנמצא בהן דבר נפלא, שראוי הוא לשום לבנו עליו. הנה ראינו שכל עמלו של הרמב"ם היה להראות שתורתנו ואמונתנו אינה

---

[1]) כמו שמציינו להגלוסים יהכרמ"ל וכעל בל"ח בהתלוננו ט"ז, ומן כאן לומר בכמה כבנים יגלו מזה בכלל והחזיקו בדרכי הלחצונים, ממנה מין הקומץ מבציע עם החלי.

בשאר תורות שאינן סובלות אור החכמה, כי היא אינה מתנגדת כלל להדעות המעולות והישרות, שהורו המתפלספים היונים והערביים, ובלכתה לנגה ברק המדעים לא יצרו צעדיה, ובאמת מצינו בכל חקירותיו, שבעינו היתה התורה עקרית והפלסופיא כמעט טפלה לה, רק שהחכמה תעוז להאיר עינינו בתורה, להבין מליצותיה ושכל מליה ולגלות טעמי מצותיה ולירד לעומק כונתה וזה היה לפי דעתו עקר תכלית מחקר חכמה כמו שאמר בעצמו על החכמות בכלל (בתשובה סי' מ"ט): „והאל יודע שלא נלקחו מתחלה אלא להיות לה (פי' לתורה) לרקחות ולטבחות ולאופות". אמנם אף שדמה בנפשו, שכל רעיוני רוחו מצור ישראל חצבו וזרע קדש מצבתם, כי הם נכללו בדברי נביאינו משוררינו וחכמינו, וכל השתדלות המתפלספים מבני עמנו לא תהיה רק בעמדם על דברי תורה שיתבררו ויתלבנו ע פ דרכי החכמות, למען לא יבואו לידי טעות או לידי אמונות טפלות, עכ"ז נטע פעמים זמורת זר על אדמת הקדש ובלי לדעת ונגד רצונו הביא סורי הגפן נכריה בכרם ה' צבאות. ולהפך בן מנחם, הוא לא היה גדול בתורה כמהו, ובצדק נוכל לומר שקטנו של הרמב"ם עבה ממתנו וגם בפלוסופיא לא הפליא עצה ולא הגדיל תושיה ממנו, ודבר ידוע הוא, שבן מנחם שאב רבי חכמתו מהשכלת דורו, והיא היתה אצלו אמון, בה העמיק והרחיב, לבוא אל מחוז חפצו, לברר את דרכיה, והדעות והרעיונות שנתעוררו על ידה היו לו לעינים, כי בהן בטח לבו, שיפרסו סכת שלום על עמו, עד שכל מגמת נפשו היתה לקרב את לב בני עמו אליהן, אע"פ כן השכיל פעמים בכוננו את רוחו על ענין זה, שדרש והסכים להלכה אף שלא שער בנפשו, שמצא דעת קדושים, ושהדברים שנראו לו שהם פרי חקירתו ועומק עיונו או קציר זרע השכלת זמנו נאמרו באר היטב בתלמוד.

ועתה אציע איזה דוגמאות שיתנו עדיהן על ענין זה. הנה ידוע שכלל גדול היה לו להרמב"ם בתורת המוסר (עטהיק), שיהלך האדם בדרך הממוצע, וכלל זה הוא אחד מן כמה דברים, שבהם נמשך הרמב"ם אחר שטת אריסטו וסייעתו, הן אמת שיש תועלת גדולה בזה, וגם דבר נחוץ הוא, לעורר את לב בני אדם, לבלתי יחזיקו באחת מן המדות הקצות, למען ישכילו בכל אשר ילכו ולא יבואו לידי מכשול עון, וכמו כן דעת לנבון נקל, שמאמרים כאלה ימצאו חן בעיני איש יקר רוח מוכתר במעלות נשגבות כמהו, אע"פ כן ערך כלל זה אינו רק כערך עצה טובה בעלמא או תוכחת מוסר, וע"ד זה נאמרו ג"כ הדברים בתלמוד—שממנו מביא הרמב"ם ראיה לשיטתו—התורה הזו דומה לשני שבילין אחד של אור ואחד של שלג היטה בזה מת באור היטה בזה מת בשלג מה יעשה יהלך באמצע, אמנם אין לומר שבו נכללו כל המצות המוסריות, ובפרט שדרך הממוצע אינו שוה בכל (פי' בכל הזמנים ובכל משפחות האדמה או כפי תכונת בני אדם וצרכיהם ועתותיהם ודומיהן) ולא יתכן להיות לבני אדם לקו ולמשקולת לפלס על ידו מעגלי רגליהם ולהבדיל בין הטוב במוחלט ובין הרע במוחלט. ובאמת כלל זה אין לו אפי' שמינית שבשמינית מערך אמרם זה ספר תולדת אדם הוא כלל גדול בתורה (ספרא פי' קדושים) פי' דשם נאמר שהאדם נעשה בדמות אלהים, וזה יסוד כל יסודי המוסריות דמאחר שנברא האדם בדמות אלהים, חוב עליו להוקיר את עצמו ואת חברו,

מפני שגם נשמתו וגם נשמת חברו היא חלק אלקי ממעל, ולתקן מעשיו ותהלוכותיו נגד אלהים ואנשים כפי תורה זו, ושלא יעשה דבר שעל ידו יגרע ערך המוסרי (זיטטליכע ווערטה) שיש בנפש כל אחד ואחד, ואפי' אם אינו חושש לכבוד עצמו יש לו לחוש לכבוד צלם אלהים התקועה בנפשו ובנפש חברו [1]. וכל מי שיש לו עינים לראות ולב להבין יראה ויבין שרעיון זה הוא עקר של פלוסופיא חמוסרי והמקור שממנו נובעים כל המצות בדרכי המוסר והתנהגות האדם, ורק על ידו נוכל לבוא אל תכלית השלמות בחכמה זו. ואף שיש להליץ בעד הרמב"ם ולומר, מפני שמצינו שכמה מצות שבתורה נאמרו כדי להרחיקנו מן המדות הקצות, ומטעם זה נראה שהתורה מסכמת עם אריסטו בענין זה, לכן בחר גם הוא בשמתו אף שיש לנו כלל גדול מזה, אמנם זו אינה ראיה כלל, דענין מצוה אינו דומה כלל לענין עקר הראש, ועוד דלפי שטת חכמי היונים תכלית תורת המוסר לא תהיה רק הצלחת האדם כפי מנהגו של עולם. וכמו כן לא שת הרמב"ם את לבו לדעת, כי לא כמחשבותיהם מחשבות חז"ל כי גבהו שמים מארץ כן גבהו דרכי התורה מדרכיהם, שהם עוד לא עמדו על המדרגה המוסרי להבין ולהשכיל, שחביב האדם שנברא בצלם, וגם לא הוקירו את האדם באשר הוא אדם, דלפי דעתם רק היוני יקרא אדם ושאר אומות כנו בשם ריקים ופוחזים (באַרבאַרען) וגם בבני עמם הבדילו בין הנפשות אשר הקדישו מרחם להיות אדונים ובין הנפשות שנגזר עליהן מלידה להיות עבדים. ואחרי שנמשך הרמב"ם בזה לדעת אריסטו, נראה שגם בענין אחר הדומה לו כשגגה שיצאה מלפני השליט, דהנה הוא חשב שזכיות האדם תלויות בהשגת רוחו ואמונתו [2], וגם השגחת הבורא על בני אדם תלויה בזה כמ"ש (כמוהּ נכוכים ח"ג פי"ח) שהשגחה האלהית בבני אדם לא תהיה בכלם בשוה אבל יהיה יתרון ההשגחה עליהם כיתרון שלמותם האנושי זה על זה. וכתב שכן דעת אבינצר שעשה פי' לספר ניקומאכוס לאריסטו. אמנם אף שהרמב"ם רצה לפרש איזה כתובים כפי דעה זו, מ"מ ברר הדבר, דכפי דרכי תורתנו מקור זכיות הוא באשר שהוא אדם ונברא בצלם אלהים וזה ג"כ מקור שווי הזכיות שנרמזה בכמה כתובי התורה, ואל תשיבני ממה שאמרו במכילתא (פ' בשלח) ויהי לי לישועה ישועה אתה לכל באי העולם אבל לי ביותר, כי מי בעל דברים יגיש ויאמר שיש להוציא ממאמר זה דעה חדשה לא שערוה אבותינו, דבודאי כונת המאמר היא שישועה גדולה עשה הקב"ה לישראל, ולא מצינו עוד בדברי הימים שנעשתה ישועה כזו לעם אחר. ואדרבה מאמרם בילקוט (פ' ותהקן) משמע הפוכו, דשם נאמר בשם ספרי על הקרא שמע ישראל וגו' הלא כבר נאמר ה' אחד מה ת"ל ה' אלהינו ה' הוא לכל באי העולם ועלינו ליחד שמו ביותר. הרי שחז"ל היו נזהרין לומר שהשגחת הבורא עלינו גדולה מהשגחתו על שאר אומות, ואף לפי גירסת הספר שלפנינו „ועלינו הוחל שמו ביותר", עקר כונתם היה

---

[1]) עי' בתוספות על התורה פ' בלחבית וכבר הלכתי בזה בהבורי קולמס המצוה וכיוצא תלמוד ח"ב 355 ועוד בס 256 ובגליון הלחמן על מניר מצוה שנת הרי"מ.

[2]) עי' מ"ב בפי' המצוה (כ"ק ל"ז:) ולף בהלכות גזלי ממון (פ"ה) גהן הרמב"ם טעם אחר להלכה זו ובלאה בחזר ממה בחמר בפי' המצוה, בכל זאת בבומי דעה זו ובבין בכמה מקומות בספריו.

לומר, שמטעם זה אנו קוראים ית' אלהינו משום שבני ישראל היו הראשונים שהכירו אותו והאמינו בו ולא מפני שהשגיח עלינו בהשגחה יתרה. וכבר נתרעמו ע"ז רבים וכן שלמים, ובזמננו החכם שד"ל ז"ל (באוגר נחמד ובאגרות שהו"ל ר' אייזיק גראֶבער), והנה האחרון הכביד והפריז בזה על המדה מאד מאד, אמנם חלילה לי להטיל מום בקדשים, רק שבאתי להראות שמתוך שהחזיק בדרכי היונים נטה פעמים שלא בכונה מדרכי תורתנו, ואם אמנם שאפשר לתרץ דעה זו ולומר שפירושה כך הוא שחבה יתרה נודעת למי שמאמין בהקב"ה ויש לו לב לדעת את דרכיו, שאז נראה לו כאלו יהיה עליו יתרון השגחה מאתו ית' כעל שאר בני אדם, עכ"ז נראה שפירוש זה עולה יפה רק לפי דעת הספרי, אבל מדברי הרמב"ם (במורה שם) משמע באמת חשב כמו שיש ללמוד מפשטות דבריו. וגם בדבר השתדלותו לחבר ספר החקים בלי להראות מקורן של הלכות, נראה, שהמחמדנים שחברו ג"כ ספרים כאלה, היו לו לעינים, אמנם אין זה דעת תורתנו, דהתורה לא תהי חתוכה, וכאשר רצה ר' גמליאל דיבנה לקבוע הלכות לדורות שיהיו כמסמרות קבועות עד שאין רשות להזכיר עוד דעת החולק, הורידוהו מגדולתו [1]), ואף שהרמב"ם התנצל בכמה מקומות בתשובותיו לאיזה כונה ותכלית חבר את ספר משנה תורה, אמנם לא הזכיר כלום מענין הנ"ל שעשה רושם בתולדת דתנו.

מכל האמור יתודע שעם כל השתדלותו של הרמב"ם להגדיל ערך תורתנו ולהאדירה ולהתפשרה עם דעות חכמי היונים אשר ישרו בעיניו ולהוכיח שתעודתה היא, לא לפנות עורף לשאר מדעים אלא לאור באור החכמות, פעמים לא עלתה לו להחזיק במעוזו ולילך אל אשר יהיה שמה רוח תורתנו ללכת. וכנגדו בן מנחם הנה ידענו שעם יתרון הכשר חכמתו ויושר שכלו לא מצאה ידו כביר בפלוסופיא הדתי, רק שע"י מתינות רוחו וזך לקחו ולשון למודים, שנתן לו ה', ובפרט ע"י אמץ תשוקתו להשכיל ולהטיב, זכה שמאמריו היו נשמעים באזני חכמי זמנו, ובאמת הפיצו אור חדש על דרכי השכלת דורו והרחיבו פעולתה בכל ענין, כי דעת שפתיו רק ברור מללו, אמנם בפלוסופיא לא עלה למעלה ממצב החכם וואָלף, וגם שטתו בדבר אמונת ישראל ודתו אינה מבוררת ובפרט מפני שהדעות ודרכי העיון של החכם וואָלף נוססו בקרבה, כמו שהוכיח החכם שטיינהיים [2]), והשיג עליו בראיות נכוחות, אך באחת עלתה לו לעמוד על דבר אמת, הנה בספרו „ירושלים" ועוד במקומות הרבה לדבר ממשפט הממשלה ותעצומותיה והוכיח שאין לה דין ופקודה, לעמוד על המצפה ולדון מחשבות לבם של בני אדם ורעיוני רוחם בעניני האמונה, וגם ע"פ דין תורה אין להב"ד כח ורשות לחייב את האנשים אשר נטו מן הדעות, שנראו להם שנובעות מעקרי האמונה או שנתקבלו מכלל העם וחכמיו, מפני שהתורה לא צותה להאמין בכל אשר נמסר לנו אלא להבין ולהשכיל, לשמור ולעשות, וכל החקים והמצות לא נאמרו רק להורות לנו את הדרך אשר נלך ואת המעשה אשר נעשה, אמנם חירות על הלוחות ורשות

---

[1]) וגם כונת רבי בסדרו את המשנה לא היתה לחבר ספר החקים כמבואר ב„דור דור ודורשיו" להחכם רא"ה ווייס (ח"ב) ובתולדת המשנה פ"ז (בית תלמוד ח"ב 334).

[2]) בספרו „דיא אָפפֿענבאַרונג נאַך דעם בעגריפֿף דער סינאַגאָגע עי' מאמר החכם ריפפנער במ"ח של גרעץ (שנת 1872).

נתנה לכל אדם לברר את הדברים כפי מה שיצא לו מתוך עיונו ועומק חקירתו, ואף אם יצא המשפט שלא כתורה שנתקבלה מן גדולי הדור, לא יענש ע"ז אלא שהעונש בא על המעשה שעשה בעברו על מצות ה', אבל לא על רעיוני רוחו, כל זמן שלא יצאו לפעולת אדם, ובפרט אחרי שנתבטלו הסנהדרין ואין כח ביד ב"ד לענוש את עוברי עברה, על אחת כמה וכמה שאין להם רשות לענוש את האנשים שלא חטאו ע"י המעשה שעשו אלא ע"י דרכי חקירתן שנפתה לבם לדעה זרה. והנה כאשר נתפרסמו דבריו השתוממו הכמי הדור ובפרט חכמי אשכנז, אשר לא הורגלו לשמוע רעיונות כאלה מפני א"ש יהדי ויפג לבם, כי לא האמינו לו, שבצדק כל אמרי פיו בענין זה ואין בהם עקש ונפתל, קצתם קראו לו: אהה השא השאת אותנו ומלבך בדית את הדברים; וקצתם, אשר ידעו להוקיר אנוש כמהו וחשבוהו לאיש נאמן רוח, אמרו: שבאמת יצא בן מנחם מדעת תורת משה ושטת התלמוד, אמנם אף שאין ספק שרוח השכלת זמנו דבר בו והעיר אלה הדעות והתורות בקרבו בכל זאת אין זה דבר חדש, כי כבר הי' לעולמים בימים קדמונים, וההלכות שדרשו חז"ל בסנהדרין (פ"ה:) בדין זקן ממרא מורין, שגם הם סברו כמותו, דשם נאמר שאינו נעשה זקן ממרא אא"כ הורה לעשות נגד הוראת ב"ד הגדול, אבל כל זמן שהוא פליג על חכמי הדור או על הסכמת הטרובים, אמנם לא מלאו לבו להורות הלכה למעשה נגד החלטתם אינו חייב. הרי לך שאין להם רשות לענוש את מי שעומד נגד הוראתם, כל זמן שלא יצאה מחשבתו מן הכח אל הפועל, מפני שלפי דעת חז"ל פרשת זקן ממרא לא נאמרה, כדי לכלוא ברוח ולבטל חופש הדרישה והלמוד, אלא כדי שלא ירבו מחלוקות בישראל, ומטעם זה אינו חייב עד שיורה לעשות, משום דאז יש לחוש, שמתוך כך יבא הדבר לידי פירוד, שמקצת העם יעשה כהוראתו ומקצת העם יעשה כהוראת ב"ד, אמנם אם עומד על דעתו, לחלוק על ב"ד הגדול, אבל אינו רוצה לפרוץ גדר, שיעשה הוא או שיעשו אחרים על פיו מעשה שלא כהוראתה פטור, מפני שרשות נתנה לכל אחד ואחד, לברר דעתו ולגלות סברתו, מאיזה טעם לא רצה להטות אחרי רבים, רק שלא יהיה למחלוקתו ערך עיוני בלבד ולא ערך מעשי, ובפירוש אמרו אף אם הורה לעשות אבל אינו זקן שהגיע להוראה נמי פטור דמאחר שאינו מחויבים לשמוע בקולו אין להוראתו רק ערך עיוני בלבד. ועוד ראיה שמעולם לא עלה במחשבתם של חכמינו לעצור ברוח החקירה והבקרת ולאלצהו, שיכחש ברעיוני רוחו מאיזה סבה חיצונה בכל עוד שלא הבינו לו, מה שנה, דהנה אמרו (יומא י"ח:) שזקני כהונה היו משביעין את הכהן הגדול קודם יוה"כ שלא ישנה דבר מכל מה שאמרו לו, פי' שלא יתקן את הקטרת מבחין כדעתם של הצדוקים, אמנם לא בקשו ממנו שיבטיח אותם, שהוא מאמין שמדרשם של הפרושים בדבר הקטורת שהובא לפני ולפנים אמת הוא, מפני שחשבו, שע"ז לא היו צריכין לדון אמנם פקודתם היא לשמור, שתעשה העבודה כהילכתא. הרי לך שבענין זה הסכים בן מנחם עם ההלכה אף שברור הדבר, שכאשר צלחה עליו רוח השכלת זמנו והרבה להעמיק ברעיונות אשר נולדו על ידו, נתעוררו ג"כ אלה הדעות בלבו.

ואם תשאלני מה החזיון הזה? אף אני אשיבך: אל תתמה על החפץ, כי יסודתו בתכונת לבם של אלה החכמים ודרכי עיונם כפי רוח זמנם והתפתחותו, לכן אין לנו טעם לומר, שמקרה הוא הי' להם. דהנה לפי דעת הרמב"ם התורה היא החכמה, וכל הדעות הישרות שנכללו בספרי חכמי היונים מקור ישראל יצאו, ואף שבפרטי הדברים פעמים אין לאל ידינו להראות, היכן נרמזו בתורה או בשאר כתבי קדש ואיה מקום כבודם, מ"מ יש מהם נשקעו במאמרי אגדה שבתלמוד ובמדרשים, ונאמרו רק ברמיזה לטעם העלים אותם מהטון עם, אשר לא יכלו הבינם [1]), כי בימיו עוד החזיקו באגדה ישנה שחכמי היונים למדו רבי חכמתם מנביאי ישראל וכהניו ומוריו, וכמעט נוכל לומר שהרמב"ם היה מאמין באמונה שלמה, שהכל במסורה מידם עליהם השכיל, ומכש"כ אם עמד על איזה דעה או שטה בספריהם ובחנה ולא מצא בה שמץ אמונה טפלה, והיו הדברים ג"כ נשמעים לאזניו, אז הכינם וגם חקרם לדעת, אם נכוחים הם למבין כפי דרכי ההגיון, ואחרי שהכל עלה יפה, חשב, שאין צדיק עוד לענות את נפשו, לתור אם יש לנו כלל גדול מזה בתורה או שטה הדומה לה, אמנם היא מבוררת יותר, דלפי דעתו כולן זרע אמת אלו ואלו דברי אלהים חיים הם, ובפרט שעקר כונתו היה להוכיח, שהתורה והחכמה תאמות תלכו ממוצאן עד מבואן, וכל טוב מחקר חכמי האומות, לא לבד שאינו מתנגד לתורתנו אלא שהוא באמת דעת חכמינו, ובהפריזו על המדה בענין זה בא לידי מכשול, לתת יד ושם בספריו לדעות, אשר מעפר אחר תצמחנה. לא כן בן מנחם, הוא שאב רבי חכמתו מהשכלת דורו, אמנם מאימתי החלה רוח ההשכלה לפעם באשכנז? הנה ידענו שמעת שנתפשטו כתבי הקדש ע"י שתרגמו אותם בלשון אשכנז ובשאר לשונות והכינו חכמי האומות את לבם להגות בהם וללמוד מהם אורחות חיים ודעת קדושים, נתעוררה רוח חדשה בקרבם, אשר הוציאתם ממחשך דעות זרות של ימי הבינים והדריכתם בנתיבות יושר והראתה להם הדרך ישכן אור, וזה היתה תחלת ההשכלה ומקורה, וממנה נשתלשלו הדעות אשר הוציאה לאור, ומטעם זה דבר קל הוא, שחכם לבב כבן מנחם, אשר נהירין ליה שבילי דאורייתא, כאשר הרבה לחקור בענין זה השכיל בדרכיו, שדרש והסכים להלכה, אף שלא ידע בבירור, שכבר נרמזו הדברים בתלמוד.

מכל האמור יש ללמוד, עד היכן תגיע מתינות לבנ', אם יצאנו לשפוט את האנשים הוקמו על, אשר העיר ה' את רוחם לפעול פעולות גדולות וישיהי מעשה צדקתם וחכמתם לדורות.

---

[1]) עי' בהולדת הרמב"ם להרב ר"ח וויס (בית התלמוד ח"ח).

מאמר

שם ושארית לגאון נעלם.

בספר יסוד מורא שחבר הראב"ע במדינת ברטניא בשנת ד"א תתקי"ח, יאמר שם בסוף שער הראשון בזה"ל: „ויש מהגאונים שחבר ספר וקראו ספר היחוד על דעת אנשי המחקר ומעטים הם הדברים הנכונים בו כי פירש חכם לעצמו כאומר א) לא ידענו כי היודע אינו דעת ולא ידוע, גם ככה שהשם ברא העולם בחפץ מתחדש" עכ"ל. הדברים המעטים האלה שהגיד הראב"ע המה כחידה סתומה בעינינו כעת, וקשה מאד לדעת את כונתו, גם לא נודע לנו מי הוא הגאון האלמוני הזה, ומה תכינת ספרו שחבר על דעת אנשי המחקר, וכמעט לא נשמע ממנו דבר או חצי דבר עד היום. והנה רבים מן החוקרים בימינו ראו כי טוב לְיָאֵש את נפשם מלחקור עוד על דבר הגאון הזה וספרו אשר ערפל חתולתם ויצאו ברוב עמל לפרש רק את דברי הראב"ע כמו שהם, ובראשם הח' מהר"ז כוכב טוב, ולדעתו המלות מן חכם לעצמו עד וקצתם אפרש נעתקו מן הספר הנזכר שחבר הגאון ב); ולדעת הח' מהר"י רייפמאן נ"י, צ"ל: כי פרש חרם, היא מצודה לעצמו, באמרו לא ידענו, כי היודע (משכיל) אינו דעת (שכל), ולא ידוע (מושכל), והגאון טעה מאד שאמר, המשכיל, והשכל, והמושכל, אינם דבר אחד ג); ולדעת הח' שד"ל אמר הגאון שהאֵל הוא חכם לעצמו, וזה בלתי נכון, כי הוא כאומר כי האל לא ידע אותנו, שאם אינו חכם אלא לעצמו, א"כ אינו יודע הדברים אשר חוצה לו, ומאמר חכם לעצמו הוא ג"כ סותר את עצמו, כי היודע אינו הידיעה גם איננו הדבר הנודע, אבל הוא מי שיודע דבר מה, ובאמרך חכם לעצמו הוא כאלו אמרת יודע ובלתי יודע ד).

אולם זה לא כביר יצא הח' הפראָפ. ר' דוד קויפמאנן נ"י, במאמר מיוחד במ"ע לגראָץ ה), והראה לדעת שאין יסוד לדברי המפרשים הרבים, והוא בא לבאר כונת הראב"ע באופן אחר, והאריך שם למעניתו, וקצור דבריו הוא: כי המלות „חכם לעצמו" טעמן כמו „יודע לעצמו" כי הוראה אחת להן, וכן נאמר

א) הנוסח הנכון הוא „כאומר לא ידענו" כמו שנמצא בהכ"י שהיה ביד הח' שד"ל, ולא „באומר וכו'" כמו שנדפס, ועי' במ"ע המגיד (שנה י"ד: צד מ"ה).

ב) עי' בפירושו על הספר יסוד מורא (דף ט"ז ע"ב).

ג) עי' במ"ע אָריענט לשנת 1843 (נו'. ל"ח). והדבר הזה נעלם מעיני הח' רד"ק, כי מהר"י רייפמאן כתב כבר שם אודות המאמר הזה מהראב"ע.

ד) עי' בהמגיד שנה י"ד (צד מ"ה).

ה) עי' במ"ע הנזכר לשנת 1884 (צד שכ"ז).

בס' מורה נבוכים לפי העתקת ר' שמואל אבן תבון בזה"ל: כמאמר קצתם יכול לעצמו, חכם לעצמו, חי רוצה לעצמו ב), ולפי העתקת אלחריזי נאמר רק, יכול לעצמו, חכם לעצמו ג); ובמלת חכם השתמשו הקדמונים לדבריו על שתי פנים: משכיל, ויודע, ובלע"ז: ווייזע אונד וויסענד; ויש מבעלי העיון הקדמונים, והם כת המדברים שאמרו שה' אינו יודע ואינו משיג את עצמו, ויש מהם שאמרו שה' אינו יודע דבר חוץ מעצמו, כי אם יודע אותנו יהיה בו רבוי ידיעות; ובאמת יאמר הרד"ק: זאת הגיד גיכ הגאון האלמוני על ה', שהוא חכם ויודע רק לעצמו, ולא ידע אותנו, ומטעם זה יצא הראב"ע בספרו יסוד מורא נגדו; אך כונת הראב"ע: יאמר עוד הרד ק, ראה אל נכון החכם ר' מרדכי כומטיני בבאורו על הספר יסוד מורא הנמצא עוד בכ"י, וז"ל: ויש מהגאונים וגו' ירצה בזה להורות שעם היותם גאונים לומדי התלמוד לא יכלו לדבר נכונה בעניני האמונה מפני היותם עירומים מהחכמות, ורצה בפירושו חכם לעצמו כלומר לא ידע זולת עצמו ואם כן לא ידע אותנו, ולא כאשר יאמר הפילוסוף שידע הכל בידיעת עצמו, וסבת זה כי לא ידע שהשכל והמשכיל והמושכל אחד, אבל סבר שאם ירע אותנו יתחייב לו הרבוי מפני שחשב כי היודע אינו דעת ולא ידוע עכ"ל.

והנה הח' רד"ק חשב כי פירושו ע"פ דברי הכומטיני עולה יפה על כל המפרשים, וכמעט צלה לו לבוא עד חקר דברי הראב"ע הנפלאים, אבל אם נשים עין בקרת על פירושו נראה כי קשה מאד לקבלו מכמה טעמים; ראשית: היעלה על הדעת לחשוב, שאחד מן הגאונים יכתוב ספר, ויגיד בו קבל־עם כפירות כאלה, שה' לא ידע זולת עצמו, ולא ידע אותנו, והשנית: הראב"ע הקנאי הזה יאמר על הגאון בקר רוח "ומעטים הם הדברים הנכונים בו", ולא יצא לישרוף אותו בהבל פיו ולהגיד עליו כמו שהגיד על המדקדק הגדול אבן גאנח: "וספרו ראוי להשרף": או כמו שאמר על יצחקי וחוי הכלבי וכדומה; ובפרט שכבר יצא נגד הכפירה הזאת החוקר הקדמון ר' דוד הבבלי, ואמר: "חס ושלום מלומר זאת" ג), ואחריו יצא הראב"ד ואמר: שתו לשונם בכל דבר וכו', והגיע עונם אל שהאמינו קצתם שהאל ית' לא ידע דבר זולת עצמותיו, וקצתם הגיעו אל בטולים אחרים, האל ית' ויתי יודע היותינו נקיים מאמונותיהם ד); והשלישית: מליצת המאמר "כאומר לא ידענו" לפי פירושו שה' לא ידע אותנו, זרה וקשה מאד, ואין דוגמתה בספרי הראב"ע ה); והרביעית הכי נכבדת: כי המלות "חכם לעצמו" אין כונתן וטעמן כמו "יודע לעצמו" אשר בזה אחז הרד"ק בכל עז, ובפירוש, אמר החוקר הגדול הנרבוני בבאורו שם על המורה לאמר: כשתחפש כל מאמרי הרב בספרו עליהם ותבין כל חלקיהם, תדע כי המובן אצל הרב מזה המאמר הוא מה שעמדתי עליו אחר חקירה רבה וזמן ארוך. והוא כי אמרו "חכם לעצמו" אינו רוצה לומר

ב) מו"נ חלק ג' פרק נ"ג.
ג) מו"נ חלק ג' פרק נ"ב.
ד) עי' בס' הליכות קדש להחי פחלק (נד ע"ז).
ה) כס' תמונה ראמה (נד פ"ז).
*) וכחמת בסיכום הזה על המלות "לא ידענו" עולין דברי בדיל ודברי הכומטיני בד בנד.

„יודע עצמו", אבל שמעצמו הוא שהיה יודע, ר"ל שבו ענין עצמי הוא מאמתתו, ומהותו אינו נוסף על עצמותו, כי תאריו אינם עצמו ולא דבר יוצא מעצמו בו ידע מה שידע, עכ"ד ס).

ועל פי הדברים האלה נראה כי הרד"ק לא קלע אל מטרת האמת בפירושו על המלות „חכם לעצמו" אשר הן היסוד והעקר במאמר הראב"ע: אבל להבין את פירוש וכונת המלות „חכם לעצמו" אל נכון, עלינו לשים עין על דברי הרס"ג בספרו: האמונות והדעות, כפי העתקת ר' יהודה אבן תבון „אבי ר' שמואל אבן תבון שהעתי"ק הס' מו"ג, ושם במאמר שני נאמר בזה"ל: אנחנו המין המיחדים האמננו שחיי האדם זולתו, בעבור שראינוהו פעם ח' ופעם מת, ידענו כי דבר היה בו והיה ח', וכאשר סר ממנו שב מת, והן כאשר ראינוהו פעם חכם ופעם סכל ידענו כי דבר היה בו והיה חכם, וכאשר סר ממנו שב סכל, ולולא מה שראינו מאלה ב' הענינים באדם, היינו מאמינים כי האדם ח' חכם לעצמו, וכיון שבטל באמת מצוא את לבורא הכל שלא יהיה בה ח' ולא חכם, כאשר נמצא לאדם, התחייב בלי ספק שיהיה ח' לעצמו וחכם לעצמו, עכ"ד ג); הנה נודע לנו עפ"י דברי הרס"ג האלה, שפירוש המלות „חכם לעצמו" הוא: שעצם ה' הנקרא בלע"ז: ווּעזן או סובסטאנץ, היא החכמה; והכונה החכמה היא הסובסטאנץ שלו, והסובסטאנץ שלו היא החכמה; ואם נלך עוד הלאה נאמר שזאת ג"כ כונת הרמב"ם בספרו מו"ג, רק בשנוי קצת, והנרבוני קלע אל האמת וכוון לדעת המורה יותר מכל המפרשים.

אך להבין הדברים היטב נחוץ לנו להתבונן מעט על שטת חכמי הערבים, הקדמונים בדבר תארי ה' ומדותיו כי נחלקו אז לכמה וכמה כתות, אך ראשי הכתות היו שלשה ג): כת אחת אמרו שתארי ה' הם קדומים ונוספים על עצמותו ד); וכת שניה והם המדברים אמרו שזה לא יתכן אצל ה', כי אם כן, כל תאר או מדה הוא אלהות בפני עצמו, רק לדעתם שתאריו ומדותיו הם עצמותו, והד' תארים האלו, והם: יכול, חכם, חי, ורוצה, א"א שיהיה הבורא נעדר מהם ה);

ס) עי' בחור הנרבוני לספר מו"נ חלק ראשון פרק ס"ג, (דף ז' ע"ב) הוצאת הח' גולדענטאל, ובס נאמר אל נכון: „ומהותו תיגו נוסף על עצמותו": וכן הביאו החכם כאלי מלת דברי הנרבוני כך: „ומהותו בלתי נוסף על עצמותו": אבל בשאר הדפוסים הסר הנרבוני מלת „תיגו" או „בלתי" אשר היא העקר.

ג) עי' בס' התמונות והדעות (נד מ"ז) הוצאת סלונקי.

ד) תודות הכתות האלה בפרטות: עי' בס' געשיכטע דער הערשענדען יודען דעם אי"סלאם, מאת קרעמער (מן נד ט' עד מ"ז): ובס' געשיכטע דער פֿילאָזאָפֿיא דעם מיטטעלאלטער. מאת הפרופ. שטאָקעל חלק א' (נד קע"ז): ובס' פֿארלעזונגען אל הח' מיזלער חלק א' (נד ז') והי"ב (נד י"ד): ועי' בס' הכוזרי הוצאת קאסטעל (נד נב): ובס' הכוסרי ע"ד הרמבים ובזיטאו מאת הח' הי"ו גולדנטאל (פרק ה'), ועי' ג"כ בס' מבוא התורות ופרדס הענינים, לאבו חמד אלגזלי, אבר הביאו הח' דוקעס בספרו בירי בלמה חלק א' (נד IX).

ד) ועל פי הורה מחמד הנקרא אלקורחן יש לה' התארים כחלה סך ל"ט במספר; עי' בס' געשיכטע דער פֿילאָזאָפֿיא הנזכר מאת הפרופ. שטאָקעל חלק בי (נד קס"ב).

ה) עי' מו"נ חלק א' פרק ס"ג וז"ל: למעם התארים העצמים לו יתעלה הוים מפעולותיו וכו'. ואומר לך מה שהכל מסכימים עליו, ויחבבו שהוא מוכבל ובלע ימבבו בו אבר דברי נביא, והם: חי, יכול, חכם, רוצה, ומאלו שחלו עניים בוים ובלמוות אבר אין הספק ביהיה הבורא

כת שלישית והם בעלי חכמת הנסתר אצלם, אמרו שזה ג"כ לא יתכן אצל ה', רק שתאריו אינם עצמו, ואינו דבר חוץ מעצמו, אך היכולת וכן החכמה והחיות בו רק ע"י עצמותו; ועליהם אמר הרמב"ם שלא יפרשו אותם בדבר מובן א); גם אצל המקובלים מאחב"י יש שלש דעות כאלה בענין הספירות, יש מהם שאמרו שהם מחוץ לה' ויש מהם שאמרו שהספירות הם עצם ה', ויש מהם אמרו שהם לא מחוצה לו, ולא עצם האלהות ב).

היוצא לנו מכל אלה שכונת הרמב"ם במאמר חי לעצמו, חכם לעצמו, כמו שראה הנרבוני את כונתו היטב, שסובב והולך על כת הג' מן המדברים, שאמרו כי תארי ה' אינם עצמו, ולא דבר חוץ מעצמו, רק שבו ענין עצמי הוא מאמתתו, ר"ל שהחכמה והחיות והיכולת בו הם ע"י עצמותו, והכונה כחיוב האור מן עצם השמש, והחום מן האש, כן עצמות ה', או הסובסטאנץ שלו, מהויבת בו החכמה והחיות והיכולת: וכן אמר ג"כ ר' יוסף כספי על דברי הרמב"ם האלה לאמר: כאמר קצתם יכול לעצמו חכם לעצמו, אלו הארבעה תארים עצמיים לו, וכו', ידמו לגנוב דעתנו באמרם יכול לעצמו ג): והנה בין למר הרס"ג, ובין למר הרמב"ם כונת המלות „חכם לעצמו" כי החכמה היא עצמותו, או כי החכמה בו ע"י עצמותו.

עתה נשובה ונחקורה על דבר הגאון הנעלם וספרו אשר נגדו יצא הראב"ע, ואולי יצלח לנו לגלות את פני הלוט הלוט, ונאמר כי הנשיא ר' יהודה בר ברזילי

נעדר מהם מאומה, עכ"ד; וכונתו בדבריו „בלא ימבכו בו אחר דברי נביא", על הנביא מחמד: וכן יאמר שם הרב שם טוב בפירושו בזה"ל: והנה אלו התארים הם עצמיים נחלקו המדברים במספרם כי מהם אומרים שהם עשרה, ומהם שמונה, ומהם חמשה, ומהם שלשה עשר וכו', והנה כל המדברים חשבו שיש לו ארבע תארים עצמותיים וא"א שיהיה השם נעדר מהם בשום פנים, ולא נמשכו לזה בעבור שאמרם הנביא, אבל בעבור שחשבו שהוא כמושכל ראשון, עכ"ד: וכן יאמר עוד הרמב"ם בס' מו"נ ח"א פרק נ"ו בזה"ל: וכן היה ראוי שיבין מי שיאמין שיש תארים עצמיים יתואר בהם הבורא יתי והם שהוא נמצא וחי ויכול ויודע וחכם ורוצה וכו': וכן אמר אבוסהל בן תמים בפירושו על ספר יצירה, וז"ל: המדות השכליות הם שלש והם נמצא, קדמון, אחד, כמו שחקרנו בכח השכל בראיות המוקדמות, ועם ג' אלה נכללו עוד ג' אחרות והם גם שכללות והם, חי, יכול, חכם וכו'. (עי' בס' שירי שלמה לדוקעס ח"ב, צד VI).

א) עי' בס' מו"נ (ח"א פרק נ"ג). וז"ל: ואם לא יפרש אותם בדבר מובן כמאמר קצתם יכול לעצמו, חכם לעצמו, חי רוצה לעצמו; עכ"ד: ובערבית: קאדר לדאתה, עאלם לדאתה, חי מריד לדאתה, ועי' בס' ההתחלות לאבינצר אלפרבי שהעתיק לשפת עבר ר' שמואל אבן תבון נדפס בס' האסיף לפיליפאווסקי, ושם (צד ג') יאמר כך: וכל נפש מהם תשכיל הראשון ותשכיל עצמותה הנקרא בערבי דאת ר"ל עצם, עכ"ד: ובלע"ז יש לתרגם: יכול לעצמו: **מאֶכטיג דורך זיין וועזען**: וכן חכם לעצמו, ווייזע דורך זיין וועזען, וכדומה; ועי' בס' עקרים מאמר שני (פרק כ"א עד פרק כ"ו) בדבר תארי ה' באריכות.

ב) עי' בס' שומר אמונים ויכוח ראשון (ד' י"ב) דפוס ווילנא: ועי' בס' ויכוח על חכמת הקבלה לשד"ל (צד מד) ובס' הפרדס לרמ"ק בשער אם האס' הוא הכתר; ועי' בספרו אילמה רבתי (תמר ב', פרק ג') וכדומה.

ג) עי' בס' עמודי כסף ומשכיות כסף (צד ס') וכן יפרש האברבנאל את דברי הנרבוני ביותר וז"ל: חכם לעצמו שאין הרצון בו (כמו שפי' הנרבוני) שהוא „יודע עצמו", או רוצה את עצמו, אבל שמעצמו הוא יודע, ר"ל שבו ענין עצמו מאמתתו, ומהותו בלתי נוסף על עצמותו, בו יהיה חי ובו יהיה חכם ויכול ורוצה, ר"ל שמעצמו הוא היותו חי וחכם ורוצה ויכול, ואינם מקרים ולא דברים זרים בו.

הברצלוני ז"ל, הזכיר בפירושו הגדול על ספר יצירה, חכם וחוקר קדמון בשם ר' דוד הבבלי הידוע אלמקמס, ויאמר עליו בזה"ל: ולא ידענו אם היה מן הגאונים, אך שמענו שראהו רבנו סעדיה ז"ל והיה בימיו ולמד ממנו, עכ"ל א). ובזה נכונים דברי הח' שד"ל ופירסט שכונתו, שרבנו סעדיה למד אצלו, ור' דוד אלמקמס היה רבו וזקן ממנו, ולא כדעת הח' פינסקער, וגראֶץ, שאמרו שר' דוד הבבלי למד אצל הרס"ג והיה תלמידו ב), שאם כדבריהם היה צריך ר"י הברצלוני לומר לפי דרך הלשון „שראה את רבנו סעדיה", ולא „שראהו רבנו סעדיה": גם נודע לנו ע"י הקראי הקדמון יעקב אלקרקסאני, שר' דוד הבבלי מת כמה שנים קודם הרס"ג, ומכאן ראיה נכונה שר' דוד היה רבו ג); עוד יאמר ר"י הברצלוני בספרו לאמר: כדי להשיב תשובה לחולקים עלינו מן האומות כתבנו כאן המאמר התשיעי, והעשירי מספר אחד שחבר ר' דוד ז"ל הנזכר, והוא עשרים מאמרים, וכתבנו כאן המאמר התשיעי והעשירי ממנו כמו שהועתק מלשון ערבי ללה"ק, ואלו תורת דבריו: המאמר התשיעי מחבור ר' דוד הידוע אלמקמס הבבלי אשר חבר אותו להורות יחוד הקב"ה ולנצח כל הקמים והחולקים על תורתו הקדושה, עכ"ד.

וכעת כמה דברים נלמוד מדברי ר"י הברצלוני, שעוד בזמן קדמון היה בישראל חכם וחוקר גדול ר' דוד הבבלי שחבר אז ספר בשפת ערב להורות יחוד ה', והיה בו עשרים מאמרים, והספר הזה נעתק ג"כ לשפת עבר מאת מעתיק נפלא עוד בזמן קדמון בטרם שיצא אבן תבון, ושם המעתיק הזה נשכח מאתנו ברבות הימים; גם הספר היקר הזה הן בערבית והן בעברית אבדנו באורך הזמן, ונשאר ממנו רק שני מאמרים בעברית לפלטה אצל ר"י הברצלוני; והנה הגאון הנעלם שהזכיר הראב"ע חבר ג"כ ספר וקראו ספר היחוד על דעת אנשי המחקר, וגם הספר הזה איננו עוד אתנו, אך כל איש אשר עינו בראשו יראה שכמעט רוח אחד לשניהם.

תולדות ר' דוד הבבלי בפרטות נעלמו עוד מאתנו, אך רבנו בחיי הזקן הזכיר את שמו לתהלה בהקדמתו לספרו חובת הלבבות שחבר בערך שנת ד"א ת"ת ליצירה, ויאמר שם בזה"ל: „כספר האמונות, וספר שרשי הדת, וספר המקמץ והדומה להם", וחשב את ספרו בין הספרים שיצאו לישב עניני התורה בדרכי הראיות ותשובות המינים ד): וכן הזכיר את שמו ר' ידעיה הבדרשי באגרת שלו

א) עי' בס' הליכות קדם (לד ע"ב), ובפי' ספר יצירה מאת ר"י הברצלוני שהוציאה החברה הנכבדה מק"ג (לד ע"ז).

ב) הליכות קדם (לד ע"ח), ובס' גד"י לגראֶץ מ"ה (לד ב"ז): ואחריהם נמשך מהרא"ה וויים בס' דור דור ודורשיו ח"ד (לד ק"ס); גם בדבר האגרת מר' מנחם הקראי לא ראה ולא ידע שכבר מופרך מכל וכל, עי' בס' אוצר נחמד ח"ד (לד כ"ח); והחלוץ ח"ו (לד ע"ה); ובס' המזכיר לרמ"ש ח"ד (לד מ"ו); ועי' בס' תולדות הקראים לפירסט ח"ב (לד ק"ג), ובס' ל"ק לפינסקער נספחים (לד מ"ה).

ג) הגאון רס"ג מת בשנת ד"א תש"ב ליצירה שהוא לסה"נ 942, והקראי ר' יעקב אלקרקסאני חבר את ספרו כתאב אלאנואר, וכתאב אל דיאן ואל חדאיק בשנת ד"א תרל"ז שהוא 937 לסה"נ, ושם יזכיר את ר"ד הבבלי כאיש שנפטר והלך לעולמו; עי' בהערות והקונים בלשון רוסטיא שעבה הח' דר. הרכבי לס' גד"י מאת הח' גראֶץ חלק ה', (הערה ל"ט לד תקכ"א): ויכול להיות שר"ד הבבלי מת הרבה שנים קודם הרס"ג, וכאשר הי' עוד צעיר לימים הי' תלמידו.

ד) ורבנו בחיי חשב תחלה את ספרי הגאונים, ואחרי כן את הספרים האלה, ומזה ראיה

אל הרשב״א לאמר: ושני חכמים שלא נודע אצלנו זמנם בברור, האחד ר׳ דוד הבבלי מכונה אלמקמץ ואתנו ממנו ספר קראו על שם כנויו, והוא משתדל בו להביא ראיות מן המחקר אל שרשי האמונה הידועה, וגם לחלוק באותן הראיות על טענות הכופרים וסברתם א); גם הקראי ר״י הדסי הביא את ר׳ דוד הבבלי הרבה פעמים בספרו אשכול הכפר ואמר בזה״ל: כן ספר לנו דוד בן מרואן אלרקי ב) המכונה באלקמץ כתב בספריו—כי הוא נתחכם בכתבי האומות ובספרי הרפואות — אף הודיע בספריו כי השומרנים ירחצו מטומאה קלה וכו׳, רשום כל אלה הגיד בן מרואן אלמקמץ במקצת ספריו בעד הצדוקים כי הם יתנו דמות לבורא, עכ״ד ג); וכל דברי הקראים האחרונים שאמרו שהיה ר׳ דוד הבבלי גר צדק או קראי אין להם כל יסוד ד), ואף חכם הקראים אב״ן רש״ף הודה שלא היה קראי מטעם שר״י הדסי אינו מכנה אותו בשם משכיל כדרכו לכנות את חכמי הקראים, גם אינו מברכו בברכת המתים ה).

ומכל אלה אנו רואים שר׳ דוד הבבלי בן מרואן אלמקמץ, היה אחד מגדולי ישראל בדורו, והיה חכם ורופא ומחבר ספרים רבים, ובקי בספרי חכמי העמים, ועוד קודם הרס״ג חבר ספרים בחכמת המחקר, ובתולדות הכתות, וגם פירושים על התורה ו), ונפטר בשם טוב כמה שנים לפני הרס״ג, ורק משום מרחק המקום לא ידעו אז בספרד את חייו ויחוסו של ר׳ דוד הבבלי אל נכון, כמו שאמר ר״י הברצלוני: „לא ידענו אם היה מן הגאונים״: וכן אמר ג״כ הבדרשי: שלא נודע אצלנו זמנם בברור: אבל הראב״ע שהיה בעצמו במצרים בל״ס שמע וידע את תולדות ר׳ דוד הבבלי היטב, וידע ג״כ שהיה אחד מן הגאונים, ויש כמה גאונים ואף ראשי גולה הבלתי נודעים לנו עוד ז).

נכונה שחברו אותם חכמי הרבנים, ולא חכמי הקראים כאשר יחשבו אחדים ממשכילי דורנו.

א) עי׳ בס׳ אגרות הרשב״א דפוס ווארשא תרמ״ב (צד נ״א).

ב) מלת „אלרקי״ היא כמו הבבלי: עי׳ ל״ק נספחים (צד פ״א).

ג) עי׳ בס׳ אשה״כ (סי׳ צ״ז צ״ח).

ד) עי׳ ל״ק נספחים (צד מ״א), ובתולדות הקראים לפירסט חלק שני (צד ק״ה).

ה) עי׳ בס׳ בקרת לתולדות הקראים מאת הח׳ אב״ג (צד קס״ד): ומלבד זאת די לנו עדות ר״י הברצלוני, ורבנו בחיי הזקן והבדרשי, שלא היה קראי מעולם.

ו) עי׳ במ״ע: **איזראעליטישע מאָנאַטסשריפֿט**: בשם הח׳ דר. הרכבי (נו׳ 5. לשנת 1887) בערלין.

ז) עי׳ במ״ע הנזכר (נו׳ 3.) ותראה שחשב שם הדר. הרכבי שמות מראשי הגולה הבלתי נודעים לנו עד הנה: וכן נודע לנו ע״י הראב״ע עוד גאון אחד ושמו ר׳ שמואל אבן גאמע: עי׳ בס׳ דיואן להראב״ע (צד קמ״ה) ואדבר אי״ה אודותיו באריכות בספרי „חכמת בן עזרא״, וכן אמר הראב״ע בפירושו על התורה (ויקרא ט״ז, ח׳) בזה״ל: אמר הגאון כי עזאזל שם הר וכו׳, והגאון הלוי תפשו, עכ״ד: ויש שחשבו שכונתו על ר׳ יהודה הלוי, אבל רי״ה לא היה גאון, ובקשתי מאת הרב התורני מהר״ן ראבינאוויטש נ״י לעיין בראב״ע כ״י שיש באוצר ספרי מערצבאכער, ומצא שם הנוסח כך: והגאון רב מבשר הלוי תפשו; אבל באגרת רבינו שרירא נאמר רב מבשר כהנא, עיין בהוצאה שניה מאת ב״ג (צד מ״ד); וע״י הח׳ שד״ל נודע עוד שני שמות מגאונים קדמונים כמו רב מבורך גאון, עי׳ נחלת שד״ל בלוח הגאונים (צד כ׳); רב נתן גאון (שם צד צ״ה); ועי׳ אודותיו שה״ג מע״ג ובהערה בסוף הספר (סי׳ כ׳) וכן הזכיר רש״י בפירושו על תהלים (ע״ו, י״א) גאון אחד הבלתי נודע עוד, וז״ל: ושמעתי משמו של רבי אלעזר הגאון בר׳ יצחק.

ואחר הדברים האלה נאמר כי הגאון הנעלם שהזכיר הראב"ע בספרו יסוד מורא, הוא בל"ם ר' דוד הבבלי, ועל ספרו ספר היחוד יאמר: "ומעשים הם הדברים הנכונים בו": ודרך הראב"ע כאשר ידבר על אדם גדול, מבלי להזכיר לפעמים את שמו מפני הכבוד ח); ומטעם זה העלים פה ג"כ את שמו ואמר: ויש מהגאונים וכו'; ומהר"י הברצלוני הציל לנו שני מאמרים מן הספר הזה בפירושו על הספר יצירה: וכפי הנראה שני שמות היו לספרו של ר' דוד הבבלי, אחד: ספר המקנן בקוצר על שם כנויו, והשני: ספר היחוד על דעת אנשי המחקר.

שטת הגאון ר' דוד הבבלי באלהות נקל לנו כעת לראות ע"י השני מאמרים מספרו היחוד שהציל מהר"י הברצלוני; וכה יאמר שם ר' דוד הבבלי בזה"ל: ובארנו בהם מדרכי החקירה על כבוד הבורא יתעלה שמו, שני דרכים, האחד להורות דרך מציאת כבודו, השני השאלה על כמיתו, ואם הוא נכון לשאול עליו כמה הוא, וכו'. ואע"פ שהקדמנו במאמרות הראשונות מן הדבר הזה לפי היכולת, אנו שונים בו בדבר במאמר הזה, וצריכין אנו לשאיל בשביל זה להתחיל מהשאלה שאומרים לה כמה הוא, כדי שנדבק בה שאלות מהו, ואנו אומרים כי הקב"ה הוא אחד לא כאחד שהוא ממין גדול, ולא כאחד שהוא אחד במין קטן, ולא כאחד במנין ולא כאחד ביצירה וכו'. ונאמר עכשיו על שאלת מהו, ואנו אומרים כי החכמים בעלי הדעות נחלקו בשאלה זו, כי יש מהם שאמר אין אדם רשאי לשאול על השם מהו, מפני כי השואל זו השאלה אינו שואל אותה אלא על דבר שיש לו גבולים, וכל המתגבל נוצר, ויש מהם מי שאומר יכול אדם לשאול זו השאלה, כי הרי אדם יכול להשיב על זאת השאלה בכל דבר שהעיד הוא ית' שמו בו על כבודו, ולא יהיה זה מנביל לכבודו ולא נותן לו גדר, לפי שמהותו אין כמותה מהות, ולא דמות לדמותו בשום פנים, ונשיב מי שישאל ויאמר מהו ג), ונאמר לו הוא הראשון והאחרון והנראה והנסתר, אשר אין לו ראשית ולא אחרית ואין לו תכלית ולא סוף ולא קץ, והוא החי שאינו חי בחיות הבא עליו, ואין חיותו נמשכת במזון, והוא החכם אשר לא קנה החכמה מאחר, וכו'.

ואם יאמר האיך נבין חי בלא חיים, או חי שלא ימות, או חי שאין לו ראשית ולא תכלית, זה חילוף מה שאנו מבינים, אין זה חילוף מה שאנו מבינים בכבוד הבורא, אבל הנכון הוא שנבין מן כבודו חילוף מה שאנו מבינים על נפשותינו, לפי שהוא הבורא ואנו ברואים, וראוי שיהיה הבורא חילוף מהנברא וכו' ג). ואם ישאל

ח) כמו שאמר בפיוטו על תהלים (ע"ז ג'), בזה"ל: חכם גדול הכר ספר וכבד רק ים בו טעיות וכו', וכוונתו על המדקדק הנ' תכן נאמנה; וכן אמר בפיוטו על קהלת (יח ג') ואמר מפרש אחד כי זה הענן מן עצמו, והאומר כזה לא תכל מן ענן הדעת, וכוונתו על ההכנס כאבר העיר על זאת האי רייסמלן; וכן יאמר הראב"ע גם (ה' ל'): וחכם היה בגרפת גם הוא תבר בקצה וכו', ויש גם דברים תיומו נכוחים; וכדומה.

ג) וכפי' אמר אחרי כן רבינו בחיי בספרו חובת הלבבות (שער היחוד פרק ד') וז"ל: וכשתתבונן אמתת מציאותו צריך לחקור עליו מהו ואיך הוא ולמה הוא, לך הכוונת יתע' תין אדם רשאי לשאול עליו מלת מה הוא בלבד.

ג) וכה יאמר אלגזלי בס' מלכיות החומות ופרדס הנעלים עי' שיבי אלמא לדוקטם (חיית XII) וז"ל: המדברים הנקראים אלכלמיה בלשון ערבי בכללם, ואיני יכול עתה לפרש דבריהם וסבכותם ואין יתכון לאריכות, ואולם המדברים המעולה שבהם מי שהוא סובר כי אינו

אדם ויאמר אתם אמרתם על השם שהוא חכם, ורואה, ושומע, ויודע, וכל מה שהמשלתם אליו, היש רצונכם באמרכם עליו חכם ענין אחר, וכשאמרתם עליו שהוא חי ענין אחר עד שתהיה חכמתו דבר אחר, וחיותו דבר אחר, או לא? וכו', ואנו אומרים כי הוא ית"ש חי בלא חיים, אבל הוא חי בכבודו, וחכם בלא חכמה, אבל חכמתו בנפשו, ואל יטעה אדם בדברינו והוא סובר כי באמרנו על הבורא כי הוא חכם בכבודו ונפשו, לא בדבר אחר היוצא ממנו, אמרנו זה שהוא יודע את כבודו ונפשו בלבד, ואנו חס ושלום מלומר זאת וכו', אם תאמרו כי שוא ושקר שיהיה חי בלא חיים וחכם בלא חכמה, אבל הנכון שחי בחיים וחכם בחכמה, כמו שאנו רואים בעולם בחכמים וכו'; אנו אומרים אם לא מצינו בעה"ז חכם אלא בחכמה, וחי אלא בחיים, אנו מוצאין מהסברה והדעת שחוץ לעולם הזה (יש חי) בלא חיים וחכם בלא חכמה, והוא הבורא ית"ש, עכ"ד א).

אהרי שנודע לנו שטת ר"ד הבבלי באלהות ואיך יצא לחקור ג"כ על כמות ואיכות ה', נראה כעת היטב שכונת הראב"ע היתה בספרו יסוד מורא רק עליו, ובזה יתקשר הענין שם אל מה שלפניו אל נכון, כי הראב"ע אמר מקודם בזה"ל: קדמונינו ז"ל היו יודעים סוד המרכבה ושעור קומה, וחלילה חלילה שדמות יערכו לו, רק דבריהם צריכים פירוש, כדבר התורה נעשה אדם בצלמנו כדמותינו, ובנבואת יחזקאל כמראה אדם עליו מלמעלה, ואמר וממראה מתניו ולמטה, ובסוף זה הספר ארמוז לך זה הסוד, עכ"ד. והנה ר"ד הבבלי דבר ג"כ בספרו היחד על כמות ואיכות ה', שהוא סוד המרכבה ושעור קומה, ומטעם זה הזכיר אותו הראב"ע מיד ואמר: ויש מהגאונים שחבר ספר וכו', ומעטים הם הדברים הנכונים בו, כי באר ופירש בספרו הענין „חכם לעצמו" הנאמר על ה', שהוא עצם החכמה, והחכמה היא עצמותו, כאומר לא ידענו, וכונתו אחרי החקירות הרבות שהביא ר"ד הבבלי בספרו היחוד להראות שהשם חכם לא בחכמה, וחי לא בחיים נמצא בסוף שהענין הזה א"א לנו להשיג ולדעת, והוא ממש כאומר לא ידענו, וע"כ מה לו להכניס את ראשו בחקירה הזאת ב); וכמו ששר ר' משה בן עזרא, ואמר:

שָׁוְא יְבַקֵּר הַחוֹקֵר, סוֹד מֵהָאֱנוֹשׁ נֶעְלָם
בְּמֻפְלָא אֱנוֹשׁ אַל תִּדְרוֹשׁ, פֶּן תָּשׁוּב דַּךְ נִכְלָם ג)

וכן אמר ר"י הלוי בספרו הכוזרי וז"ל: ואם יאמר חיים לא כחיותנו הוא כונתנו כי לא הבננו אנחנו מעולם חיים כי אם חיינו, וכאלו אנו אומרים לא נדע מה הוא ד).

גוף ולא מקרה בגוף, אלא באומר עליו שמיוחד בקצה העליון כי אשר לא יערוך לקצוות ולא יתואר, כי אינו בעולם ואינו חוץ לעולם וכו', המין השלישי וכו', ועבדו אלוה שומע ורואה מדבר חכם ויכול חפץ חי, אבל אין לו הערכה לקצוות.

א) עי' בס' הליכות קדם (צד ע"ב) ובפי' ספר יצירה לר"י הברצלוני (צד פ"א).

ב) והמלות „לא ידענו" הוא ע"ד לשון הכתוב (שמות לב, א') „לא ידענו" מה היה לו, וכדומה; וכן ישתמש הרס"ג והברצלוני פה מקודם בלשון „לא ידענו", ע"ד כונת הכתוב עי' לעיל

ג) עי' בס' עומר השכחה (דף ך"ט ע"ב) ונמצא בס' שפתי רננות (דף כ"ב) והתחלת השיר היא: בלב בר ונשבר וכו', ואחר הבית שוא יבקר החוקר וכו', יבאו עוד שני בתים אך מאהבת הקצור עזבתי אותם פה; ועי' משה בן עזרא לדוקעם (צד פ"ד).

ד) שם מאמר שני ב'.

ובצדק יאמר הראב"ע מיד לאמר: „והכלל איך יחפש אדם לדעת נשגב ממנו, והוא לא ידע מה נפשו ומה גויתו". וכונת הראב"ע להגיד אחרי שהאדם לא יוכל לדעת את נפשו אשר בקרבו, איך יבוא עוד לחקור אחר המלך, הוא מלכו של עולם, אם הוא חי בחיים וחכם בחכמה וכדומה, הלא כל יגיעו בזה אך לשוא יען החקירה הזאת היא למעלה משכלו; והיטב אמר ר"י הלוי בשירו.

וְחַפֵּשׂ אֶל גְּבוּרוֹת אֵל וְהָעִירָה כְּבוֹדֶךָ
חֲקוֹר פָּעָלָיו, רַק אֵלָיו אַל תִּשְׁלַח יָדֶךָ ו)

ובאמת כל למודי האלהות האלה היו אז רק דעות של כת המדברים כמו שנראה מדברי החוקר ר' יוסף אבן צדיק, והוא יצא בספרו עולם הקטן לבטל סברת האומרים חי לא בחיות, יכול בלי יכולת, יודע בלי ידוע ז).

וכאשר כלה הראב"ע הענין בדבר חכם לעצמו, ואמר בדרך הלצה כי הגאון פירש הענין הזה ממש כאומר לא ידענו; יצא הראב"ע עוד להראות איך נתעה הגאון הזה בדעות המדברים שאמרו שה' יודע בלי ידיעה, וחכם בלא חכמה, עד שהורה גם הוא בספרו, כי היודע אינו דעת ולא ידוע אצל ה'; והוא ממש ההפך מדברי הראב"ע בעצמם שאמר בזה"ל: והיודע מתאחד עם הידוע, על כן אמרו בדעת עליון שהוא יודע וידוע, ודעת הנבראים איננה כן, כי אין היודע הוא הידוע בעבור העצם ג); וכן אמר עוד: השם לבדו יודע ודעת וידוע וזה הדבר עמוק מאד ד); וזאת אמר ג"כ הרמב"ם: שהוא השכל, והמשכיל, והמושכל, ושאלו השלישה ענינים בו יתעלה הם ענין אחד וכו', וכמה מן החושבים כי הם חכמים יקשה בעיניהם זה הענין ויראו כי ידיעת אמת זה הדבר רחוק מהשגות המחשבות. עכ"ד ה); הדעה הזאת של אריסטו אשר כמה חכמים לא נהו אחריה כפי דברי

ו) הכיוצ הזה נדפס במחזור לויטצלויה שנת כס"ל לפ"ק בווינציה, והוא רבות לקדים בדפוס הנשא (דף כ"ג); וגם בדיוואן לר"י הלוי מאת שד"ל (דף כ"ד).

ז) עי' כס' עולם הקטן (נד מ"ה).

ג) עי' בפירושו הקצר (שמות ל"ג, י"ב) ובהמלות „בעבור העצם" כוונת הראב"ע על הגוף. וכמו שחשב שם להלן (ל"ג, כ"ג) וז"ל: והנעשה להתאחד בזולתו בלתי עשה להם כי הם הפלס לעלות אל הנשגב, וזה לא יתכן לחי בעבור הגוף.

ד) עי' בפירושו הגדול על התורה (שמות ל"ד, ו): ועי' בפי' בעל אלה' יוסף בתליכות והוא יחשב שם שהראב"ע קורא לשכל, דעת, ולמשכיל יודע, ולמושכל ידוע.

ה) עי' בס' מו"נ ח"ג (פרק ס"ח); וכן יחשב הרמב"ם בפירושו התורה (פרק ב' י"): והוא היודע והוא הידיעה בעצמה הכל אחד; וכן יחשב בי"ס בספר הכוזרי (דף כ"ה): הנה הספר והפיסוק והספר בתך אחד בכך אחד ובתך האדם אחד וכו'; וזאת יחשב הראב"ע בפירושו על קהלת (ג, כ"ב) וז"ל: במאזני החכמה ובתרגעה יסודותיה שהשלשה מהם, שכל, ושכל, ושכול, ומושכל מן השלשה; עי' בפירושו הקצר על התורה (שמות ל"ד, ו); והמקובל הגדול הרמ"ק יבאר את הענין הזה היטב וז"ל: ובענין זה מצאתי מקום מבוכה ובלתי יבאר, והענין שהדברים העליונים בתך ההתחוויים ודעת גבוה בתך דעת בן אדם, והמשל בזה האדם יש בו שכל והוא שכוח בעוד שעדיין לא השכיל והוא יחיד לבדו ועדיין אינו משכיל, אחשב כאשר יהן אל לבו להשכיל ויורה תן התורות אז יקרא משכיל משני שהשלות אל השכל כח פעולת השכלה, ואחר שהשלים בשכלו התורה ההיא יקרא התורה המשוירת בשכלו מושכל, ולפי האמת הם ג' דברים שכל, משכיל, ומושכל, ועם היות שאחר היותם יחידו שהשכל הוא המשכיל הוא המושכל, עכ"ז בערך בחינתם הקודמת הם ג' דברים שהשכל נמצא לבדו בהתחלה בלי מושכל ומשכיל, ואח"כ ישתתף לו מושכל ומשכיל זו אח"ז, ולפי

הרמב"ם לא מצאה חן ג"כ בעיני הגאון הנזכר א); ובזה קלע מהר"י רייפמאן אל השערה שטעות הגאון לדעת הראב"ע היתה במה שאמר שהמשכיל, והשכל, והמושכל, אינם דבר אחד; וקרוב לזה אמר ג"כ על הגאון הח' כומטיני בסוף דבריו, וז"ל: „וסבת זה כי לא ידע שהשכל והמשכיל והמושכל אחד וכו', מפני שחשב כי היודע אינו דעת ולא ידוע"; עכ"ד ב).

עוד יצא הגאון להורות בס' היחוד שהשם ברא העולם בחפץ מתחדש, אשר בזה אחז גם רב האי גאון ז"ל, ואחריו ר"ש בן גבירול ג). אבל הדעה הזאת מחפץ מתחדש לא מצאה חן בעיני הראב"ע, וגם בעיני החוקר ר' יוסף אבן צדיק ד). היוצא לנו מזה שהראב"ע הביא לדוגמא בספרו יסוד מורא רק שלשה דברים שמצא בספר היחוד של הגאון שלא ישרו בעיניו, והוא: „חכם לעצמו", „שהיודע אינו דעת ולא ידוע", גם „חפץ מתחדש", והזכיר בקצור וברמז רק ראשי הענינים, ולא האריך הרבה כי סמך על המבין, אבל כלם הם רק דעות רחוקות; ולא דברי מינות כאשר הגיד החכם כומטיני על הגאון; ואחרי כן יצא הראב"ע שם ג"כ נגד הרס"ג ואמר: „והגאון רבנו סעדיה חבר ספר האמונות ויש בו שערי צדק, ויש שערים שאין שיעור לדבריו" ה), והלך בזה בסדר נכון, כי מתחלה דבר על הרב הוא הגאון ר"ד אלמקמץ, ואחרי כן על תלמידו רס"ג, כי גם הוא כרבו נמשך בספרו אחר דעות המדברים כנודע; ומטעם זה נבין מה שאמר על הרס"ג הרב המאירי וז"ל: בספר האמונות כתב קצת דברים בלתי מקובלים, ואין ראוי לבעלי הדת להמשך אחריהם ו).

אחר הדברים האלה נראה שלא נכונים ג"כ דברי הכומטיני מה שדבר סרה על הגאונים הקדמונים ואמר: „שלא יכלו לדבר נכונה בעניני האמונה מפני היותם עירומים מחכמות"; כי כמה שנים לפני הרס"ג חבר הגאון ר"ד הבבלי ספר ע"ד

זה יש שכל בלא משכיל, והם ב' דברים נפרדים, וכן שניהם בלי מושכל ולא יתיחדו כי אם אחר היותם, וזה ענין בשכל בני אדם מפני שהם משיגים הדברים מן המאוחר אל הקודם; אמנם למעלה בבורא הדברים הם להפך, כי השכל, המשכיל, והמושכל הם אחד קודם הפרדם מפני שהוא ממציא המציאים ומהוה ההויות מן הקודם אל המאוחר, ולכן כל עוד שיתייחדו אליו ויתקרבו אל עצמותו הם מיוחדים תכלית היחוד, ולא יתייחס בו שכל, ומשכיל, ומושכל, מפני שהוא עצמו השכל, משא"כ באדם שהם ג' נוספים בו, מפני שכבר ימצא אדם בלא שכל, א"כ שכל נוסף בו, ונמצא ד' דברים; אדם ושכל, ומושכל, ומשכיל, ואין כן בנמצא ראשון שמציאתו הוא שכלו והוא משכילו ומושכלו והכל אחד מיוחד, עכ"ד; (עי' בס' שיעור קומה ד' י"ג ע"ב).

א) הדעה הזאת הורה אריסטו בס' מה שאחר הטבע (ספר יב פרק ז'); ובס' הנפש (ספר ג', פרק ד' ה').

ב) עי' דברי הכומטיני לעיל כמו שהביא אותם הח' רד"ק.

ג) עי' בס' הערות ותקונים לספר תשובות הגאונים מה שהעיר הח' שזח"ה (צד צ"ג); ועי' בס' משכיות האורות הנזכר מקודם (צד XII) וז"ל: וג"כ אמרו ברצונו כי הוא מתחדש כמו רצונו, וכי הוא יש לו רצון ומגמה כמו רצוננו ומגמתנו, אלו הם דעות ידועות ומפרסמות וגלויות וכו'.

ד) עי' בס' עולם הקטן (צד מ"ד).

ה) כן הוא הנוסח הנכון בס' יסוד מורא ע"פ הכ"י שהיה ביד הח' שד"ל: עי' במ"ע המגיד שנה י"ד (צד מ"ה).

ו) עי' בפתיחה למסכת אבות (דף ט"ז ע"ב); ועי' בס' הכוזרי הוצאת קאסטעל (צד ת"ז).

המחקר, וכמה חכמים היו עוד אז שנשכח מאתנו שמם א). ועלינו להודות להנשיא ר״י הברצלוני שהשאיר לנו לפליטה דברים אחדים מן ספר היחוד, יהי שמו מבורך.

ת ם

אב בית דין בישראל

אב״ד (Gerichtspräsident) היה בימי בית שני והוא היה ראש השופטים שהיו סנהדרין בישראל ויושבים בלשכת הגזית והנשיא על גביהן ואב בית דין שני לו (חגיגה מ״ז ע״ב). הנשיא היה לראש העם בתורה ולדברי מלוכה במדינה ובהנהגותיה לכל דבר המלך Staatsmann והאב״ד היה משנה להנשיא וממלא מקומו כשאינו בעיר, וכן היה האב״ד מופלא שבסנהדרין וראש בעם לכל דבר ה׳ ומשפטיו לישראל, ובישיבת הסנהדרין היה האב״ד יושב לימין הנשיא וכשישבו שניהם יחד עם הכה״ג, ישב הנשיא לימין הכה״ג והאב״ד לשמאלו (יומא ל״ט תוספתא סנהדרין פ״ח) ושניהם יחד נקראים בשם „זוג״ (תמורה ט״ו וירושלמי סוף סוטה) וכן היו שניהם שלמים בתורה וחכמות שהכל בם ע״כ נקראו גם בשם „אשכולות״ כמבואר הלאה, ולהתחברות שני ראשי העם האלה כי יחד יתלכדו ולא יתפרדו כל אחד ואחד במשרתו לבדו ושניהם יחד במשרתם היו לתועלת לעמם בתורה ובחכמה, בדין ומשפט במוסר ודרך הארץ, בהנהגת המדינה ודברי המלוכה, נמשלו בפי חז״ל במשל נמרץ ומחכם לחתן וכלה (ירושלמי הענית פ״ד ה׳) הנשיא היה גדול במעלה ובמשרה מהאב״ד, אבל כבוד שניהם היה יקר מאד בעיני ישראל ומוראם כבוד על פני כל העם, וישנם דברים שגדול היה בם כבוד הנשיא מכבוד האב״ד, וישנם דברים שכבוד האב״ד גדול בם מכבוד הנשיא, וכן נתנו רק לאב״ד להחליט איזה דברים שעומדים ברומו של עולם הישראלי כמבואר הלאה.

לשני המאורות הגדולים האלה אשר האירו אז במחנה ישראל בירושלים עוד האיר המאור הקטן אשר היה שלישי להם ונקרא בשם „חכם״ (הוריות ג׳) במשרתו אשר לו לבדו, והיא היה נמנה במספר שבעים סנהדרין, אבל הנשיא גם האב״ד היו לבד ממספר השבעים סנהדרין (זבחים פ״א י״ג) ושניהם יקראו ג״כ בלשון רבים אבות בית דין (חגיגה ג׳ ב׳) והיו עמדין במשרתם למעלה מן הסנהדרין.—

א) למשל מחבר ספר שרשי הדת, שזכר רבינו בחיי הזקן בהקדמתו לחו״ה, וגם הספר הזה שרשי הדת אבד מאתנו כיום.

והאב"ד נבחר ע"י העם וחכמיו ולא נצטרך לקיום מלך ושרים כמו הנשיא, ולאות התמנותו הכבודה הזאת היה האב"ד כראש גולה בבבל וכנשיא בא"י. היה גם הוא חגור במתניו חגורה רחבה המשובצת כסף וזהב שנקראת אז בלשון העמים בשם קמרא (Kamare) (הוריות ד' י"ג ע"ב וכרכ"י שם ובעכוך ערך קמר) וכן כל פקידי המלך בכל העמים אז ושריו המשרתים במדינה היו לובשים אבנט מוזהב כזה הנקרא "קמרא" (עי' דיא סטאַביער אונד דער סטאַבימום להחכם הגדול חוואַלסאָהן פעטערסבורג 1856 כרך ח' נד 107) וכן עקבות אות הכבוד הזה להלביש את האב"ד וראשי העם בישראל באבנט מוזהב כזה לכבוד פקודתם בעמם, נודעו עוד בימי בית ראשון כי האב בעם היה לבוש אבנט לאות כבוד משרתו כמו שכתוב והלבשתיו כתנתך ואבנטך והיה לאב ליושב ירושלים (ישעי' כ"ב כ"א) ח).

ואלה תורת האב"ד ומשפטיו ומעשיו במשרתו על משמרתו בישראל להיות לתועלת לעמו לפני ד' ואנשים. כאשר חכמי ארץ ישראל לא היו בקיאים בדיני ממונות ולא דנו בם, לכן היה האב"ד ממונה על דיני ממונות כאשר יעיד מינוי ר' נתן לאב"ד (הוריות י"ג) שהיה נחית לעומקה דדינה (ב"ק נ"ג) ולכן לפעמים בחרו בא"י מחכמי בבל להיות להם לאב"ד כמו ר' נתן הבבלי ומר עוקבא, כי חכמי בבל היו בקיאים בדיני ממונות ודנו בם (הוריות), ואולי לכן לא היו לחכמי בבל אב"ד רק ראש הגולה שהוא ג"כ נקרא "נשיא", ובזמן מאוחר היה הגאון שני לראש הגולה בבבל ונהגו בו כל הכבוד כאב"ד בא"י, וגם באמצע ימי הגאונים נקרא בשם כבוד אב"ד השני לגאון (יוחסין קי"ח ב', דפוס קראקא) ובמות הגאון שהוא שני לראש הגולה נמנה האב"ד לגאון.—

האב"ד בירושלים בהיות משפטו לדון דיני ממונות קרא ג"כ "מופלא שבסנהדרין" והיה מסרס את הלכה כפי אשר ישרה בעיניו ובדעתו עפ"י חקי התורה, וכן היו נושאים ונותנים עמו בהלכה עד שמעמידין אותה על בוריה (מדרש כרכם פ' ע') ובזה היה האב"ד גדול מהנשיא ונקרא המופלא שבסנהדרין שהדינים נפסקין על פיו, ואחרי המשא ומתן בדין ומשפט היה האב"ד הראשון אשר הגיד לבעלי הדינים את הפסק דין ויאמר פלוני אתה זכאי וכו' (עין יעקב הוריות י"ג ע"ב) וכן לא היה כח ועצמה ומשפט הבית דין שהורו ופטריה ליה אם לא היה בם האב"ד שהוא המופלא שבסנהדרין (הוריות ד' ע"ב במשנה שם), ופעמים התקומם האב"ד נגד הנשיא בהלכה אם לא ישרה בעיניו וראה כי צריכה להשתנות בלמוד ובמעשה, ועפ"י רוב דרכו להחמיר ולהגדיר גדרים ותקן תקנות (גטין ל"ח) והעמיק בסתרי תורה להוציא דין אמת לאמתו ואמרו חז"ל (חגיגה י"ג) אין מוסרין סתרי תורה אלא לאב"ד שלבו דואג בקרבו. כן נתן עיניו ולבו תמיד למשמרת התורה והמצות בכל פרטיהן בישראל יתר מן המדה, כמו שיתראה במחלוקת ראשונה של שני יוסי שהיו יחד נשיא ואב"ד ובמחלוקת הלל ושמאי שהיו ג"כ

ח) וכן מביא הרב הגאון ז"ל נ"ע בכבודי התמים בשם הקי"ב לקוטים מפירושו לבניו הגאזל עה התורה. כי ר"ח כתב שם ותמן ספדינן על תב"ד "עפר קברו מור ומהולת דורם נגעים ומהלות, מי מסיר ספקות, ומבחר הלכות פסוקות, תורה לבן תלמידים קבן. "כלומם תבבן בניה יעבן" הן מלבד שהספד כולל דברים רבים שהתאמרי זה, הן המלות "כלומם תבבן" ירמזון על מלבום הכבוד תבר היה לבום תב"ד תגורם מבוכנת התמור.

נשיא ואב"ד, והלל היה נאה דורש למלך ולמלכותו, וחתר בכל תבונתו להקל מעל העם עול הגדרים היתרים, ולא כן היה האב"ד שמאי, שהכביד על עמו עול המצות יתר הרבה מאד (דור דור ודורשיו מהרב הגדול רא"ה ווייס חלק א' פ"ח 175-170);

עוד היה משפט אב"ד ומעשהו בישראל בעמו להעיר אזנם ולבם לעבודת ד' למוסר ולדרך הארץ לגמ"ח ולמעשים טובים, ובכלל העמיק התבונן ולא גרע עינו מעמו כי ישמור מעשה התורה והחכמה (פראַקטישע לעהרע אונד פֿערנונפֿט) כמו שהיה הנשיא ממונה להעיר את עמו אל התורה וחובותיו למלך ומדינה ושניהם יחד היו זוג אשר הולידו יחד דברים רבי ערך ותועלת לעמם לפני אלהים ואנשים בזה ובבא, וחז"ל המשילום לחתן וכלה (מובא למעלה) להראות לדעת כי ההתן שהוא הנשיא הוא צורת הבית הוא התורה; והכלה שהיא האב"ד הוא עבודת הבית בכל מפעל טוב וצדק לד' ולאנשים כדין וכתורה וכהלכה (עי' בקרת התלמוד ערך אב"ד). והיה האב"ד כאב בבית ד' לישראל בפנים ויקנא לד' באמת ובתבונה ובכל דרכיו היה תמים להיות למופת לעמו, ולבו היה דואג תמיד לבלי לבטל הזמן בלי תועלת (חגיגה י"ג).—

וכן מסרו לאב"ד דבר גדול העומד ברומו של עולם הישראלי אשר ממנו יצאו ונקבעו כל המועדים לישראל והוא „קדוש החדש" והאב"ד היה הראשון אשר קדש החדש והיה הוא אומר „מקודש" וכל העם מחליטים ממנו ועונים אחריו „מקודש מקודש!!" (ירושלמי סנהדרין פ"א ה"א ובבלי ר"ה ל"א ע"ב).—

כאשר היו נשאלין באורים ותומים השוו כבוד האב"ד לכבוד המלך והמלך והאב"ד היו שואלין באו"ת שהם עמדו כלפי או"ת והנשאל אחריהם (יומא פ"ד וסוף פ"ז שם וברש"י שם).—

וכן כל התורה המשפטים והמעשים אשר היו ביד האב"ד כפי משרתו ופקודתו בישראל נשתנו בהשתנות הזמנים והענינים בקורות ישראל, היו עתים אשר האב"ד שבישראל היו נושאים כל אלה יחד על שכמם במשרתם, והיו עתים שגרע כחם ונשאו במשרתם רק אחדים מאלה הענינים שנזכרו ולפעמים היו עתים שהיו האב"ד מצמצמים בהכרח את משרתם ופקודתם והעמידן רק על אחת להורות דין בישראל, כי כאשר לא עמדה הסנהדריא כלה בכבודה ובכחה בכל עניניה על סדר אחד ותבנית אחת מיום הוסדה עד חורבנה וחלפו עליה שנוים רבים בחליפות הזמנים לשבט ולחסד כי כן היו ימים אשר מפני יד הלוחצים הקשה גלתה ממקום למקום ולפעמים היתה בהחבא וישיבתה בחנות (ר"ה סוף פ"ד), כן גם נשתנה טעמה ומשפטה, כחה ופעלתה ועמה גם כח אב"ד והנשיא אבד, ועל משרתם עברו שנוים רבים, וכל משפטיהם ומעשיהם ותורתם פשטו צורה ולבשו צורה ומגבלים היו בגבול קצר מאד, כי כן היה אז גם ימים לישראל אשר בטלו הנשיאות ומנוי אב"ד לזמן קצר מפני רוע העתים ולחץ הזדונים ואחר זה חזרו חכמים ויסדום ותקנום כמבואר הלאה.—

כבוד גדול בחוץ ובבית נתנו העם וחכמיו להאב"ד בחייו ובמותו יתר הרבה מאד מכל איש חכם חוץ הנשיא, כאשר פגע איש בשוק את האב"ד עומד מלפניו משיראנו מלא עיניו מרחוק, ואינו יושב עד שיעבור מאחוריו ד' אמות (קדושין ל"ג רמב"ם ה' ת"ת ה' ז' ובכ"מ שם) ובבוא האב"ד ונכנס היה עושים לכבודו שירות רצה

נכנם בזה רצה נכנם בזה עד שישב במקומו (הוריות י"ג ע"ב ירושלמי נכוריס ה"ג פ"ג) גם כאשר חטא האב"ד לא נשא עונו כחטאו ונהגו בו כבוד להקל בענשו וכאשר סרח וחיב נדוי לא היו מנדין אותו רק אומרים לו "שב והכבד בביתך" (ירושלמי פ' בתרא דהוריות) אא"כ שעשה כירבעם בן נבט (רמב"ם הלכות ת"ת פ"ו ה"ח וכסף משנה שם) וכאשר חטא חטא וחיב מלקות לוקין אותו בצנעה (ירושלמי שם ורמב"ם שם) כן יקרו בעיני ישראל לפנים כבוד הראשים בעם ואבות בתורה וחכמה ביעקב, וגם בחטאם שמרו לחלל כבודם ברבים למען לא ירא ההמון כי יבלע למאשריהם ויהיו נקלים קדושיהם וגדוליהם בעיני ההמון ולא יאמינו עוד בם, ולא כן היה אז משפט היונים והרומים שהם הרבו העונש והמוסר לגדוליהם ונכבדיהם בחטאם יתר הרבה מלאיש מבני ההמון וכל הגדול מחברו בחכמה ובתורתם בקדושה בגדולה ובמשרה לפני ד' ומלך גדול היה ממנו ענשו ורב מוסרו על חטאיו.—

במות האב"ד אבל כבד היה לכל העם נורא מאד אשר לא היה כמותו לכל איש חכם מהנשיא אשר בדברים אחד (?) עוד הגדילו כבוד אבלו מכבוד אבל אב"ד.— על מות אב"ד התאבל כל העם כקטן כגדול, וכל בתי מדרשים שבעירו היו בטלים במותו למען יהיו כלם פנוים ובאים לספוד אותו, ובני בית הכנסת נכנסים לבהכ"נ ומשנים את מקומם, להראות כי כשמת האב"ד אין עוד איש שיבוא על מקומו בשלום (מועד קטן ד' ע"ב), וכן היו מבטלים ת"ת כל שבעה למען יהיו פנוים להתעסק בהספד האב"ד ולבכותו (תורת הבית להרמב"ן) וכן היו כל העם קורעים עליו משמאל קריעות שלא מתאחין (מ"ק ד' ע"ב וכ"ו ע"ב), וכל כך היו נזהרים מאד במספד על מות האב"ד שיהיה האבל כבד מאד ובכבוד גדול עד שהיו מתיראים פן יהיו נענשים אם לא יהיה האב"ד נספד כהלכה, ואמרו במשל נמרץ כי בעון שלא נספד האב"ד כהלכה חמה לוקה (סוכה קי"ט) כי האב"ד היה השמש המאיר לישראל ואם הוא מת ואין איש שם על לב לספוד אותו כראוי הוא כמו חשך השמש בצהרים כן גדול היה כבוד אב"ד בחייו ובמותו!!—

זמן התחלת הנשיאות ומנוי אב"ד בירושלים אחרי כלות אנשי כנסת הגדולה אשר פסקה במות שמעון הצדיק, והסבו שמה לקראו אותו בשם שפת רומית והוא שם "סנהדריא", היה לערך 204 לפני סה"נ, והאב"ד הראשון היה בזמן הזה יוסי בן יוחנן איש ירושלים ועמו היה אז הנשיא הראשון יוסי בן יועזר איש צרידה, ובימיהם רדף אנטיוכוס איפיפום הרשע את ישראל ויעש בם הרג ואבדן, וילחצם ויאלצם להעבירם מדעתם את ד' ומתורתם ודתם, ועל ידו היה עוזרו הכהן הגדול בישראל ושמו "קים" ביונית נקרא בשם "אלקימס", וירשיע גם הוא לישראל אחיו ברשעה אכזריה, ויחזק בידי הפושעים להפר תורה ולהשבית הדת מבני ישראל, ויהי בכל עת רצח משלוה ידו ורשע אכזרי משמעתו לשום שמות ביעקב, ובאחרית הימים נהרג הנשיא, הנשיא יוסי בן יועזר איש צרידה, וכמעט שנשבתה תורה מישראל ודת־אל ליעקב היתה עצורה, ויקומו אז ויעמדו שני אנשים צדיקים האלה: הנשיא יוסי בן יועזר איש צרידה והאב"ד יוסי בן יוחנן איש ירושלים, וישימו נפשם בכפם להחזיק התורה על מכונה ולהשיב הדת על כנה, ולהרים גם המצות במחנה העברים ולא נתנו אותן למוט בקום עליהן רשעי ארץ להשמידן, ואז נוסדה הסנהדריא והם היו הזוג הראשון אשר עמדו אז בראש

הסנהדרים, והם היו הראשונים אשר נקראו אז בשמות, הנשיא והאב"ד בסנהדרין של ישראל.—

וכאשר חפצו חז"ל לקדש משרת אלה הזוגות בישראל ופקודתם ביעקב כי קדושים הם לשעתם ולעתיד לבא, ע"כ עמלו וחפשו בדורות הקדמונים ויחדצו משפט להחליט הדבר כי משפט הזוגות שמותם ומשרתם בישראל ישן נושן הוא וכבר היה בישראל בימי משה נותן התורה לישראל, וכדבר ישן נושן שקדוש הוא מאד בקדושת עתיק יומין אשר קדשהו משה רבנו אדון הנביאים עבד ד' הנזימו חז"ל והקדימו זמן התחלת משרת הזוגות ומשפטם בישראל ממשה ואהרן. ואמרו (בילקוט סוף סופה) "מימות משה עד יוסי בן יועזר לא נמצא דופי בזוגות" ועוד נתנו מנהג הזוגות בדורות אחרי משה רבנו וקראום בשמות ואמרו (בסוף מועד קטן) על שאול כי נשיא היה ויהונתן בנו אב"ד, כי כן היו דרכי חז"ל להשכיל כאשר חפצו לקדש לעיני העם הדבר שחדשוהו הם אז נתחדש בימיהם לחזק הדת התורה והמצות. ולהעריצהו לפני דורם ולדורות עולם בישראל, העריצו להקדים זמנו ומציאותו עוד בדורות הקדמונים בימי הנביאים הקדושים לקדשהו בם כי קדש הוא ויקר ערכו כי לא יחולל ככל דבר גדול ונכבד וקדוש שיצא מפי הקדושים בארץ יודעי דעת עליון מעולם ועבר עליו כלח וקדש הוא כל הימים, ורבים כאלה נמצאו בדברי חז"ל כי כן השכילו להקדיש את "בתי המדרשים" בישראל ויעריצו להקדים זמנם מציאותם ולקדשם כי היו עוד בימי שם ועבר כידוע, וכן עוד הגזימו להקדים מציאות סנהדרין וזמנם עוד בימי דוד וקראו סנהדרין של דוד אף כי השם "סנהדרין" לקחו בעלי התלמוד מלישון רומית כאמור למעלה, וכן העריצו להגזים שם "רבנן" ולהקדישו וישימוהו בפי שלמה המלך וכן אמרו "אמר להן שלמה המלך) לרבנן (נטין פ"ז) וכן גם עשו לזמן ומציאות הזוגות והם האשכולות והקדושים שהיו עוד לפנים בישראל ואמרו מימות משה עד שמת יוסי בן יועזר היו למדין תורה כמשה רבינו.

ובאמת השכילו חז"ל ומצאו בענין הסנהדרין והזוגות בראשם שנתחדשו בימיהם, איזה דמיון מעט בימי קדם, ויכוננום על מוסדות שבעים זקנים של משה רבינו והוא בראשם ועל כלם, שהיה משה רבינו מורה לעמנו בתורת ד' ומצותיו יחד ובהנהגת המדינה וחקי הארץ ומשפטיה. ואהרן אחיו היה עוזרו לכל דבר ד' וחקיו למלאותם, וכן אחריהם היו ג"כ ממלאים מקומם יהושע וחור בדמיון זה, וכן שבו ואמרו כי בשאול ויהונתן נמצאה התמנות הזאת.—

ודמיון היותר קרוב אל תכונת משרת הזוגות שהם הנשיא והאב"ד בימי בית שני, נמצא בכתובים בימי בית ראשון ביחי יהושפט מלך יהודה, שהעמיד בירושלים בראשי העם את אמריהו הכהן לכל דבר ד' וזבדהן בן ישמעאל הנגיד לבית יהודה לכל דבר המלך (דבה"י כ' י"ט) וכן העמיד בתי דינים למשפט בישראל וראשי אבות עליהם לכל דבר ד' ומצותיו ולכל דבר המלך והנהגת המדינה, ובתי הדינים הקבועים האלה אשר העמיד יהושפט המלך בכל ערי הבצורות ביהודה הן לתכונתם ומשפטיהם נדמתה במקצת או יותר ממקצת תכונת הסנהדריא והתמנות הזוגות הנשיא והאב"ד אשר עמדו ברא בית דין הגדול בירושלים בימי בית שני, וכן בזמן שיבת ישראל מגלות ראשונה גלות בבל

לירושלים נמצא דמיון כזה והיו זרובבל ויהוצדק הכהן ואחריהם עזרא ומרעהו נחמיה הראשים השנים ואבות המשפטים לד׳ ולמלך בישראל, וכדמות שני הראשים האלה נמשכו במשך זמן אנשי כנסת הגדולה, ואחרי כן כשפסקה הכנסת הגדולה והתיסדה תחתיה הסנהדריא הגדולה בירושלים תקנו כדמות הראשים האלה בישראל לפנים, את הזוגות ויקראום בשמות שונים „נשיא ואב״ד" ויתנו בידם פקודות שונות הנהוצות ודרושות לפי הזמן והמקום ולפי הקורות שמצאו את ישראל חוצה ופנימה, והראשון אשר נקרא בשם הכבוד „אב״ד" על משרתו הכבודה והנשאה בירושלים בימי בית שני היה יוסי בן יוחנן איש ירושלים ומרעהו יוסי בן יועזר איש צרידה היה הראשון אשר נקרא בשם הכבוד „נשיא" והם היו הראשונים במשרה זאת ובשמות אלה ועמדו בראש הסנהדרין ובראשי העם איש איש בכבוד תפארתו על פקודתו הנכבדה לד׳ ולמלך כאמור למעלה והיו לערך 3556 לב״ע, 204 לפני סה״נ.—

כשמתו שני אבות בית דין וראשי העם האלה בטלו האשכולות הם הסנהדרין והזוגות נשיא ואב״ד ופסקו בישראל כערך שלשים שנה מפני רשעת מלכי יון ושריהם הרשעים אשר לחצו מאד את ישראל להעבירם מתורתם ודתם, ויגזרו גזרת שמד, וגם מלחמות החשמונאים השביתו את התורה בקרב ישראל, וגם ריבות הכתות השונות אשר רבו אז בחכמי ישראל פנימה נתנו למיט למוד תורת ד׳ ודתו לישראל, עד שבא יוחנן הכהן הגדול (הוא יוחנן בכסוף נעשה צדוקי) וחזר ויסד הסנהדרין ושב ותקן בראשם הזוגות יהושע בן פרחיה לנשיא ונתאי הארבלי לאב״ד שהיו לערך 3619 לב״ע 141 לפני סה״נ ולכן אמרו חז״ל (בסוף סומה) שיוחנן כהן גדול העמיד הזוגות א).

ואלה הם החמשה זוגות ראשי חכמי המשנה שעמדו בזמניהם בראש הסנהדרין בימי בית שני, ונקראים בשמם לבד כנביאים בלא כנוי שם כבוד רב או רבן והיו המשפטים בידם עוד בכחם ובתפארתם,

נשיא	אב״ד	לבה״ע	לפני סה״נ
יוסי בן יועזר איש צרידה,	יוסי בן יועזר איש ירושלים,	3556	204
יהושע בן פרחיה,	נתאי הארבלי,	3619	141
יהודה בן טבאי,	שמעון בן שטח ב)	3658	102

א) בהמשך המאמר הזה יראה הקורא כי סר כל דבר הקשה אשר התפלאו עליו המבקרים (עי׳ ספר בקרת התלמוד) במצאם בדברי בד״ל המובאים פה זמנים שונים להעמדת ותקנת הזוגות הנשיא והאב״ד, כי כן נוכח הקורא המבין במאמרי זה כי כל זמן יש לו טעם ובאור שנתחדשו הזוגות וחזרו ויסדום, אבל באמת התחלת הזוגות היתה בימי שני יוסי והם הראשונים הנשיא ואב״ד בישראל כאמור ואם רבים יפרשו הזוגות שהעמיד יוחנן כה״ג היו זוגות אחרים ובמשרה אחרת והיא לגבות המעשר בזרוע. אבל האמת שנראה שהוא על זוגות הנודעים נשיא ואב״ד וכן באר „פני משה" בירושלמי מעשר עני סוף פ״ה בגמ׳ שם.

ב) בעל היוחסין מחליט כדעת המאמר בגמ׳ להפוך הסדר ששמעון בן שטח היה נשיא ויהודה אב״ד (יוחסין ערך יהודה בן טבאי) ועי׳ בס׳ „דור דור ודורשיו" להרב החכם הגדול מוהרא״ה וויים שליט״א חלק א׳ 135 בהערה שם שהוא עושה פשר נאמן בחכמה ודעת בין שתי הנוסחאות הנמצאות בבבלי וירושלמי וספרא בהערה זו ככל דבריו בספריו מחוכמים ומחכימים להוגה בם.—

נשיא	אב"ד	לבה"ע	לפני סה"נ
שמעיה,	אבטליון א)	3724	36
הלל,	שמאי ב)	3756	4

סוף זמן התמנות אב"ד היה לפי דעת איזה חכמי ישראל עד שמאי והוא היה לדעתם האב"ד האחרון בזמן הנזכר למעלה אף כי הנשיאות נמשכה עוד זמן רב גם בימי הישיבות; אבל באמת נמצא אב"ד גם בימי רבן גמליאל הזקן נכד הלל והוא היה הנשיא ואצלו אב"ד ר' צדוק שישב בימינו כדין אב"ד (תוספתא סנהדרין פ"ח) זמנם היה לערך 3801 לבה"ע 41 אחר סה"נ, וכן בימי נכדו הנשיא רבן גמליאל השני שנקרא ר"ג דיבנה מנו את ראב"ע לאב"ד (ירושלמי תענית פ"ד א', משנה הוריות סוף פ"ב ברכות ד"ח) זמנם היה 96—3840 לבה"ע 136—80 אחר ספה"נ.

ור' אליעזר בן עזריה זה היה אב"ד הראשון אחרי חורבן בית שני והיה עוד אב"ד בסנהדרין (באגרת רש"ג) ואח"כ היה לנשיא, ויש סופרים שסופרים ומונים מספר אב"ד עד זמן ר' גמליאל השלישי הנשיא שהיה בזמן 4009 לבה"ע 249 לספה"נ והיה אז עמו ר' חנינא בר חמי אב"ד, אבל התמנות אב"ד ומשרתו לא היתה עוד בכחה ובכבודה שהיתה לפנים, ומשפטיה ותכונתה מעטו, כי כן גם משך זמן מעט לפני החורבן אבדה הסנהדריא תפארתה ופניה לא היו לה עוד, אבל אחרי החורבן גם כחה לא היה לה עוד, אף כי אמרו חז"ל שסנהדריה נוהגת אף שלא בפני הבית אך כאשר אבדה ממשלת ישראל אבד עמה כח הסנהדריה עד שבסוף בטלה. וכן נמשכת זמן קט גם אחר החורבן ונחלשת מיום אל יום והיתה כאיש חולה למות אשר ישונה צלמו ומשמניו ירזו וידל מיום אל יום, וכחו יתם מרגע אל רגע ולא יוכל לפעול עוד מאומה עד שיגוע וימות, והישיבות שהחלו עוד זמן קט לפני החורבן מלאו את מקום משרת הסנהדרין והיו נמצאים בה הנשיא והאב"ד. אבל ממשלתם היתה מצומצמת מאד וכחם מוגבל, והיו רחוקים מאד מתכונת ומשרת הנשיא והאב"ד שהיתה לפני הבית ברב כבוד ופאר בסדר הנהגותיהם וממשלתם בישראל חוצה ופנימה, ורק בשמותם לבד היו קרובים, כי כן היו קוראים בימי התלמוד גם לרב העיר בשם אב"ד כמו אב"ד של מרשה אב"ד של לכה (שבת נ"ה ילקוט דהי"א ד' ד"א) אך אב"ד כזה היה נבחר רק להורות דין ומשפט ולקנא קנאת ה' צבאות לעתים רחוקות אבל לא במשרתו וכח וחיל שהיו לו לפנים, ומזה נוהגין גם בזמננו לקרוא את רב העיר גם בשם אב"ד שהוא הראשון וראש של בית דין של שלשה דינים, וכן בעיר שאין בה רב נקרא בזמננו הממלא מקומו בשם „ראש בית דין" ובקיצור „ראב"ד", ופעם אחת נמצא שיקרא ג"כ אב"ד שבסנהדרין בשם „ראש בית דין" (ר"ה ל"א ע"ב).

כל אלה לקטתי מדברי חז"ל במקומות שונים ומדברי חכמי ישראל וסופריו בספריהם, וקבצתים יחד לאגודה אחת בסדרים שונים דבר דבור על אפניו, גם חדשתי מדעתי כפי אשר דברי חז"ל העניים במקום הזה ועשירים במקום אחר ולא

א) באחרים היו מצד אבותם ומצד אמותם מבני ישראל ומתיחשים לבני דוד (יוחסין).

ב) בראשונה היה להלל הנשיא מנחם לאב"ד לזמן קצר ויצא מנחם לעבודת המלך עם שמונים אנשים לבושים זהב כדאיתא בחגיגה פ"ז וירושלמי שם, ובספר בן גוריון נזכר מנחם לחכם גדול כנביא, וכאשר יצא והלך בא שמאי לאב"ד תחת מנחם.—

אשלה את נפשי לאמר כי השלמתי חקי בענין הנכבד הזה, כי עוד בלי ספק לבאים אחרי הנחתי דברים רבים להשלים הענין הנכבד הזה כאשר על אשר קדמוני לחדש ולחות דעתם בענין הזה הוספתי אני הרבה נוספות וחדשות שמצאתי בדברי הקדמונים בענין הזה, ונתתי לענין הזה תבנית דבר אשר יקר הוא ונכבד לדעת לדברי הימים הנכבדים לישראל בימי קדם ולמעירים באמת ולמוסיפים על דברי הנני נותן שלום וברכה.

ישכר בעריש הלוי איש הורוויץ.

עפר הנשרפים והנהרגים *)

ראש הפקידים הספרדי מיגואל דע באַרריוס (De Barrios) הנודע בילקוט כתביו, רשם לפני את שמות הנשרפים והנהרגים על קדוש השם בימיו, והננו נותנים בזה את הרשימה הקצרה לספחה בספרות ישראל וקורותיו כי קדושים הם לנו!—

א) ביום ג׳ אויגוסט שס״ג (1603) הוציא לשרפה פֿראַנץ דיעגאָ דעלאַ אַסענציאָן, ותמר באַרוקאַס על במת־האש.

ב) וביום כ״ה יולי ת״ד (1644) נפלו בידי האינקוויזיציה הארורה הגר צדו דון לופע דע ווערא אַלאַרקון (שנולד בתימענטא והיה מחשובי הנוצרים ובשנת העשרים לימי חייו נתפש בכלא וימל את בשר ערלתו בשנה הראשונה לשבתו במאסר ונקרא בשם ישראל: יהודה קרייענטע (Creyente) ויספדו אחריו בשירי נהי וקינה המשוררים אנטונינא הענריקער ומנואל דעפֿנאַ. כמ״ש במחלקה השנית אי״ה).

אחרי אשר סבל מָמאַס טערמינאָ דע זאָברעמונטע וישב כי״ד שנה במאסר הכלא נהרג ע״ק השם במעייצאָ.

ג) וביום י״ג סעפטמבר ת׳ז יצחק דע קאַסטרו טאַרתש בליזאַבון.

ד) ובחדש מערץ תט״ו שרפו את מרדכי דע אלמיידא ממונטיללאַ, והיה ש״ב לדניאל דע באַרריוס, ובשנת העשרים לחייו על המוקדה.

ה) וביום ג׳ מאי תט״ו הרגו בקורדובה את אברהם נונעץ בערנאל.

ו) ובשנת תכ״ו נשרפו אחד הקדושים המהוללים בארץ: אברהם אַטיאַס, יעקב רודריגועס ורחל נונעץ פֿערנאַנדעץ, פֿראַנציסקו לופעץ, מאנועל פֿעררא וקלאַרע (חיי) נונעץ וכלם נשרפו ע״ק השם.

ז) וביום השלשים לירח יוני נשרפו במאדריד פֿהעליפאַ לופעץ רעדונדאַ, לעאָנור פֿעריראַ, לואיס זאַרוויוואַ, גאַספאַר דע רובלעס קאַרדוזו, ובלתשאצר לופעץ רעדונדו, שמעון דע מוראַלעס ופֿדרו וויזענטע.

ח) וביום י׳ מאי תמ״ב (1682) עלו על מזבח של קנאת הדת באויטודפֿיה אשר בליזאַבון אהרן הכהן פֿאיאַ, החכם יצחק הענריקענס דע פֿונטעסקאַ, ואברהם לופעץ פֿעריראַ (אברהם ישראל) עמהם.

דר. **אהרן יעללעניק.**

---

*) עי׳ בלט״ב האוריענט 1847.

היהודים בספרד ופורטוגאל והאינקוויזיציא

מאת

פ. ד. מאקאטטא.

נעתק לעברית

ע"י

יצחק צבי בארטה.

(נדפס פעם ראשונה „בבית אוצר הספרות" שנה שניה).

קראקא

בדפוס של ה"ה יוסף פישער נ"י.

תרמ"ח.

DIE JUDEN IN SPANIEN, PORTUGAL UND DIE INQUISITION.

KRAKAU

Druck von Josef Fischer. — Verlag von Eisig Gräber aus Jaroslau.

1888.

F. D. Mocatta.

מבוא.

המחברת הקטנה הזאת יצאה מידי בראשונה בתור דרוש לפני אחת מחברות הפועלים העברים בקצה עיר לאָנדאָן המזרחי (East End) נושא הענין יקר היה לי לא רק מפאת עמי ודתי אך גם מפאת גזעי ומשפחתי... ותקותי בי כי גם זולתי ימצא בו דברים של טעם ותועלת.

מבין דברי ימי היהודים הכתובים לרוב בדיו דם ודמע, יאירו נגדנו כזהר הככבים בחשכת ליל ימי גדולתם בספרד ופורטוגאל משך רוב ימי הבינים (מיטטעל־אלטער) וכמשתוממים נביט לאחור עלי מעשי תקפם בחייהם המדעיים והמוסריים שכם חיו בדור אשר עוד חשך כסה רוב לאומי אירופא הצועדים כעת ראשונה במעלות ההשכלה. — השלום והרוחה שהיו להם, לעברים, בחצי־אי הלזה משכו שמה בחבלי אהבה גדודי מספר מאחיהם הנדחים בארצות אחרות, ויבואו גם הם לכונן שמה מושבותיהם. ואף כי עין החוקר הרואה את הנולד ראתה מרחוק כי לא לנצח יהי חסנם זה, וכי יבוא יום וקנאת התושבים בני דת אחרת תאכלם וממרום שבתם פלאים תורידם, בכל זאת גם זה היה ברור כי אך מעט מעט ובמדרגה אחרי מדרגה יכלה ירידתם לצאת לפעולה ולא עלה על דעת איש מעולם כי פעם אחת פתאום יבוא אידם, כאשר באמת בא ע"י חוק אכזר ונמהר חוק הגרוש הכללי. —

מלחמות הנוצרים בהמושלמנים (מאָהאַמעדאַנער) אדות הממשלה על חצי־אי הספרדי העירו בלב השפנים אומץ וחיל והפיחו בם איש קנאת־דת גדולה אשר אין לפניה חנינה נגד דת אחרת; וכהניהם עוד הוסיפו תת עצים על אשם והעלו את חמתם גם על עם ישראל הפורח והמצליח בקרבם, והישונה גם הוא מהם באמונה כהמחמדנים, ותהי המעט בעיניהם כי הצירו להם ע"י חקים קשים ומשפטים לא יחיו בם, כי עוד אנסו אותם להמר דתם ובראותם כי בכל אשר יענו אותם לא יבואו למטרתם, כלה גרש גרשום מארצם. — לו שמו היהודים לב בראשית ימי מרודיהם יותר בעניני חכמה ומדע משום מעינם בהרבות רכוש ועשר כי אז יכול להיות כי יום הגרוש עוד הי' נמשך זמן רב או אולי לא באו לידי גרוש כלל. אכן קשה הוא להאמין כי עם רב יתר מאלף אלפי יהודים יכלו לחיות בשלום ובשלוה בארץ אשר מלכים כפיליפ השני והבאים אחריו הקנאים והאדוקים באמונתם משלו בה, בארץ אשר אך זה לא כביר עוד בית המשפט הנורא, האינקוויזיציא, בה רדה ממשל רב ועשה כרצונו. מהתיסדות הבית הזה בזמן ממשלת פערדינאנד ואיזבל החלה תקופה חדשה בדברי ימי הישפניה. היא, האינקוויזיציא, שמה מאסר על כל רעיון חדש ופועל חפשי, ותהי ראשית סבת ירידת הארץ הזאת

אשר פעולותיה הנעברות עוד היום תראינה שמה. בגרוש היהודים ספרד הורידה בידיה את מסחרה וטרכולתה כאשר הורידה עד דכא את עבודת האדמה בגרשה את המושלמנים. וכן שבו תוצאות האמונה הטפלה וקנאת הדת לרעה נצחת על ראש הרודפים והרעו להם יתר הרבה מאשר הרעו להנרדפים.—

ספרד ופורטוגאל, אלה ארצות ברוכות הטבע אך זה מעט מעט תחילנה להתנער מעפר שפלותם בעת אשר ארצות אחרות אשר לאור הסבלנות בדת (טאָלעראנץ) תלכנה, תפרחנה ותעלינה מעלה מעלה מיום ליום.—

הא לך בזה, קורא נעים, רשימת הספרים מהם שאבתי תוכן המעשים שידובר בם בזה ואלה המה: געשיכטע ד. יודן, גראָטץ; קייזערלינג, געשיכטע ד. יודן אין פורטוגאל; קייזערלינג, איין פֿייערטאג אין מאדריד; לינדאָ. געשיכטע ד. יודן אין שפ. אונד פורטוגאל; לללאָרענטע, געשיכטע ד. אינקוויזיציאָן פאָן שפאניען; הערקאלאנא, איבער דען בעגינן אונד דיא ערריכטונג דער אינקוי. אין פורטוגאל; אַמאַראָ, שטודיען איבער דיא יודן אין שפאניען; אַמאַראָ, געשיכטע ד. יודן אין שפאניען; בעדאַרידע, דיא יודן אין פראנקרייך, איטאליען אונד שפאניען; ניעטאָ, דיא פראָצעדורען דער אינקוויזיציאָנען אין שפאניען אונד פורטוגאל.—

ידעתי בנפשי כי גדול ורחב הענין אשר לפנינו כן בהנוגע למצב אחב"י, וכן בהנוגע לתולדות האינקוי. ויודע אנכי היטב כי ספר קטן כזה לא יכילנו, לכן אבקש סליחה מאת פני הקורא כי הנני נותן לפניו מחברתי זאת חסרת השלמות ויצדיקני נא בידעו כי לא באנו עד עתה-עד חקר כלל הידיעה מהענין הזה.—

היהודים בספרד ופורטוגאַל והאינקוויזיציא.

זמן התחלת ישוב ב"י בחצי־אי הספרדי קדום הוא מאד ואין מי מסופרי דברי ימינו שיגיד לנו ברור ונכון מתי החלו בני עמנו להאחז בארץ הלזו, אשר במשך הימים עלו בה לגדולה בחכמה ועשר ואהבוה כאשר אהבו את ארץ אבותם הקדושה, עד כי כמעט שכחו כי גולים וזרים הם בה.

אך זאת נודע לנו לנכון כי הפעניקים (הכנענים) סוחרי ארץ בזמן קדום כבר סחרו את הערים היושבות על יד ים התיכון וכי הקרטגנים, הקרובים להכנענים בגזע מולדתם ולעברים בלשון, יסדו ערים רבות ויכוננו מושבות על חופי הים הלזה, יכול להיות כי מקרבת העמים האלה לישראל בשפתם שפת שם יצאה האגדה האומרת: כי כבר בימי שלמה גרו ב"י על חצי־האי הספרדי וכי תרשיש הנזכרת בספרי הקדש היא טארטעזוס העתיקה (פלך אחד בספרד הדרומית) ועוד תספר לנו האגדה הזאת: כי נבוכדנצר כבש ערים רבות בספרד וישלח שמה שבויי יהודה למלאות שוממותיהם ולפרות ולרבות שמה. הספורים האלה אף כי כזב יסודם, שמורים היו בלב יהודי ספרד הנפוצים בארץ כדברי אמת. אכן נעלה הוא מעל כל ספק כי היהודים באו ספרד בימים קדומים מאד וכי בעת ירידת מלכות רומא ועמי הגאטים והוונדלים כבשו את הארץ, כבר נמצאו יהודים רבים שהתישבו במלוא רוחב ארץ ספרד. מהספרים הנמצאים בידינו הננו למדים כי עוד בטרם כבה נר ממשלת רומא כבר יצאו חקים קשים נגד היהודים מאת פני אספת הכהנים שהיתה בעיר עלווירע הסמוכה לקורדבא בסוף המאה השלישית לסה"נ. ואך שתים היו הסבות שלא נתנו את חקי עמל אלה לצאת לפעולה והמה: הסכסוך הכללי שבא לרגל עלית עמי אזיא הפראים באירופא הנודעת בשם „תנועת העמים" (פעלקערוואנדערונג), והסבה השנית היו רגשות הנינה וחסד ומדת הסבלנות (טאלעראנץ) שהיו בלב מלכי הגאטים הראשונים (שהיו אריאנים בדתם, שנואי נפש הקאתוליס) — כל אלה הסבו כי פקודות האספה בעיר עלווירע היו לאל וכי חיו היהודים בספרד כמאתים שנה שקטים ושאננים.

אכן במאה הששית בשוב האמונה הקאתולית לשלוט בארץ שבו לצאת גם הגזרות הקשות נגד היהודים בכל עת שהתאספו הכהנים להתיעץ אדות עניני אמונה, ובפרט הרבתה הרע האספה שהיתה בטאלעדא — ולא ארכו הימים וכבר נשמע גם מהתנצרות יהודים רבים בעל כרחם. מני אז רבו הרדיפות והשמדות עד כי העברים שוכני נגב ספרד בקשו מנוס להם מעבר לים על חופי

אפריקא וישיתו נוספות על הערבים (המוילטן) שעברו את לשון ים הגיבראלטארי בעלותם על ספרד ויכבשוה.

בשנת 711 לסה"נ עלו המחמדנים ראשונה בספרד וכה גברה ידם על הגאטים עד כי לא מלאו חמש שנים וכמעט כל ארץ ספרד ופורטוגאל נכבשה תחת ממשלתם. בלי ספק באו היהודים הנגשים והנענים תחת יד הגאטים, בעזרת הערבים הקרובים להם באמונה — אמונת היחוד—, ובגזע — גזע שם —

בראשונה עמדו מנגד בהלחם הערבים בהגאטים, אך בראות הערבים כי יד היהודים תכון אתם הושיבו מהם אנשי היל בערי המבצר לשמרם מפני אויב ויתנו להם הפשה לעבוד את אלהיהם באין מפריע, היפך הגאטים. עתה מצאו היהודים שנאנסו להמיר דתם עת מצוא להם לשוב לחיק אמונתם, ורבים מאחיהם בארצות ממשלת המחמדנים האחרות עזבו מושבותיהם ויבואו ספרדה ונוספו הרבה על היהודים שכבר שכנו בהצי־האי. וכאשר אך שמו להם יד ויסדו להם מעמד בספרד לא עזבוהו עוד גם אחרי דורות אחדים בשוב הנוצרים ויקחו את הארץ מיד הערבים. ולא רק בספרד ופורטוגאל פרחו והנצו קהלות ישראל כי גם בכל דרומה של צרפת שלחו פארותיהם. — ארצות הצי־האי שנכבשו ע"י הערבים סרו בראשונה למשמעת הכליפים המושלים אשר ברמשק. אך בשנת 750 בהיות המרידה בעיר הזאת התחזק עבד־ער־רמן ויכונן ממשלה מיוחדת בארצות ספרד ופורטוגאל וימשול עליהן בתבונה ובצדק. המלך הלזה יסד את בית המדרש הגדול (גויוועכזיפעט) אשר בקורדבא ויהי הבית הזה ויתר בתי הספר שנוסדו ע"י הבאים אחריו בשביליא, גראנאדא ולוצענא לראש ישיבת החכמות אשר בזמן ההוא. ולמען הרבות כבוד הבית אשר שמו נקרא עליו קרא עבד־ער־רמן אליו מרחוק ומקרוב מהכמי היהודים לעמוד על ימינו ולעזור לו בחפצו להפיץ הכמה ומדע בתוך העם. והיהודים אף אחרי נפל מעל ראשם נזר המלכות והממשלה לא נפל עליהם לבם ורוחם בקרבם לא פג, וזה אך בעבור שקדם על לימודי התורה. מבלי הרף עבדו בכרם־יה זה ויציבו שם ללימודיהם בספרי התלמוד המלאים בינה ודעת קדש והול יחד. הלימודים האלה שמרו את עם ישראל מנפול בתרדמת נפש ורוח, בם שקעו עמי דורות החשך, ובלימודים אלה שקדו בבתי המדרש שהיו להם בימי מאות הראשונות לסה"נ בארץ הקדושה, בפרס ובמצרים. אכן ימי צרה ומצוקה באו עליהם באלכסנדריא של מצרים בצאת אמונת מהמד עלי תבל והציתה לב העם הפרוע באש קנאת דת נגד כל מאמין בדת אחרת — או אז נאלצו היהודים לסגור את בתי הלימוד היקרים להם. ויהי בשמעם כי היתה הרוחה לאחיהם יושבי ספרד החישו פעמיהם גם המה לבוא לארץ בה קוו למצוא מקום ללמוד וללמד כאשר הסכינו.

המושלים הערבים שעלו למלוכה אחרי עבד־ער־רמן גם הם כבדו את חכמי ישראל, והספרות העברית כה עלתה לגדולה בימים ההם עד כי פקודה יצאה מאת פני הכליף חכים להרב יוסף אבן אביטור סנטום להעתיק את סדרי המשנה כלה ללשון ערב.

בין חכמי ספרד שהצטינו בזמן ההוא בבתי הספר הגבוהים היה הרוב הגדול מבנ"י, יהודים רבים עלו לגדולה והעמידו להם שם עולם בשיר, בפילוסופיא,

בתכונה, בחכמת הטבע, החשבון והדקדוק, ועזרו לא מעט להתפשטות המדעים בהעתיקם ספרי היונים והרומים ללשון ערב ולהיפך בהלבישם הכמות בני קדם מחלצות לשונות ארצות המערב וישימו בזה את ההכמות מורשה לכל העמים. ראוי לשום לב כי בכל לימודי היהודים בזמן ההוא היתה התורה שעשועם וספרי הקדש והתלמוד עם נושאי כליו ראשית הגיון נפשם. מחברי ומשוררי המאה הי"א והי"ב למספרם אשר כביר מצאה להם ידם בלשון עבר העירו את שפת אבותינו לתחי' ויוציאו לאור דרשות רבות וספרים בכל עניני הכמה כתובים בשפת הנביאים זכה וברה, ושירים נהמדים שרו בה אשר רוח משוררי קדש מתהלך בתוכם, נעימים למשמע אוזן ומעוררים לב בהגיון נעלה. וכן פרחו הכמי בנ"י רבים משך ארבע מאות שנה בספרד בפורטוגאל וצרפת הדרומית שכתבו הבוריהם בשפת קדש ורבים בערבית. אכן קטנה מאד ידיעת הספרים ההם גם אצל דורשי לשונות בני קדם שבדורנו, כן ע"י הוסר ידיעת הלשונות ההן וכן מפני ההשכלה ההדשה שהרסה עד היסוד בנין הפילוסופיא שעמלו בו הכמי העברים והערבים. גם ספו תמו הרבה מספריהם באש שהציתו בם נבערים מדעת מקנאים הוללים אשר לא ידעו ערך החכמה ויבזוה על כי ידי ישראל השנוא להם הלו בה. אכן עוד נשארו בידינו הרבה חבורי מליצה ושיר בספרי תפלותינו המעוררים לב ע"י הרגשות הנעלים הטמונים בהם וכן ע"י לשונם הצחה והנעימה.

פה מקום אתי להזכיר מעט מזעיר מגדולי עמנו שהצטינו בזמן ההוא ויהיו לפאר וכבוד לא רק לעם ממנו יצאו אך גם לדור ולארץ שבם היו. בתוכם יזכר בראשונה שם המשורר והחוקר ר' שלמה בן גבירול במאה הי"א, המשורר הנשגב הנודע לתהלה רבי יהודה הלוי במאה הי"ב ועמו בזמן אחד המשפחה המצוינת אבן־עזרא, ממנה יצאו שרי מלוכה הרבה, והכי נכבד הרב המדקדק המפרש והתוכן הגדול הראב"ע ז"ל שמת בשנת 1194 הדור ההוא ראה גם את הנוסע הנודע רבי בנימין מטולעדא ואת רבינו הרמב"ם זצ"ל.

הגבר הנעלה והנפלא הלזה בכל בתי הכמה נאמן היה והראה את ידו החזקה בתורה ובתלמוד ע"י פירושיו וספריו היקרים ונוכל להחליט ולומר כי לא נמצא כמהו בכל ימי הבינים באיזה עם ואמונה! ספריו הגדולים מקצתם כתובים עברית ומקצתם ערבית הועילו הרבה מאד להרחבת דעת בני דורו ועוד פעולתם היה בקרבנו. ודי לנו הפתגם השגור בפינו: „ממשה עד משה לא קם כמשה" לתאר לנו את הכבוד והיקר שהלקו לו בני אמונתו. — במאה הי"ב והי"ג פרחה משפחת הקמחי בדרומה של צרפת ובתוכה הכי נכבד הוא הרד"ק ז"ל שמת בשנת 1235 רבינו הרמב"ן ז"ל גם הוא, שהי במאה הי"ג הי' מפרש גדול ורופא מהולל. —

אלפונס העשירי מלך קאסטיליא „החכם" יכונה, — אשר יסר שטה הרשה בתורת הילוך הככבים נעזר הרבה ע"י חכמי ישראל שמצאו הן בעיניו לאספם סביב לכסאו. —

אכן לא לעולם הי' חוסן הערבים בספרד. חיל בלעו בקרב שנים מעט מעט הקיאו ובמשך שנות מאות אהדות שבו הנוצרים ויקחו מידם בחזקה את

כל הארצות שכבשו במלחמת תנופה. כעת הראשון הקלו, ארצות הצפון, טולעדא, והאהרון הכבידו, ארץ פורטוגאל, וואלענציא, מאיארקא, שביליא וקורדבא, עד כי לא נשאר בידי הערבים מהצי המאה הי"א עד סוף החמש עשרה כי אם מלכות גראנאדא בלבד. — בזמן ההוא עלה מספר בנ"י בכל הצי־האי למיליאן אחד נפש ויהי החלק השמיני מכל תושביו יהד. קהל ישראל הגדול הזה הכיל בקרבו הכמים ונבונים שוחרי מדע ותושיה ובפרט רופאים מומחים, וממנו יצאו כל שולה במסחר ידו, כל יודע קנין ורוכל מרכולת. האדונים הגדולים שואפי כבוד מדומה ורודפי קרבות כל היום בזו הרפו למסחר וישימו את היהודים לחוכרים באחוזותיהם הגדולות והחוכרים האלה קבצו על יד הון רב ויעשו היל עד כי פעמים הרבה היו אדונים לאדוניהם שלוו מהם כסף לעת צרכם, גם הכמרים שמו את היהודים זרועם וימנום לסוכנים על קרקעותיהם ונכסיהם הרבות. והמלכים גם המה נתנו יד ליהודים בבתי אוצרותיהם וכמעט כל מסי הממשלה נתנו תחת השגחתם וגבית המכס שנתנה ע"פ רוב בהכירה גם היא נתנה בידם. אמנם גם בזיונות רבות נפלו להם לחבל בזמן טובתם זה: עליהם הי' לשלם מס גלגולת פרטי, אסור הי' להם לשאת כלי נשק, או לגור מחוץ לתחומם שהוגבל להם — על בגדיהם נאלצו לשאת טלאים צבועים לאות בוז וקלס — וזולת זה העיקו עליהם הקים קשים מגבילי זכיות, ומררו את חייהם — אך כל אלה לא מנעו אותם מעשות היל ובמשך הימים כבה התחזקו בארץ עד כי כמעט אי אפשר הי' להממשלה לעמוד בלעדם. — נקל הי' לראות מקודם כי עם זר בארץ לא לו ושונה באמונה מעם סביבו — עם אשר ע"י חריצותו ויתרון הכשר רוחו הצליח לאסוף סך גדול מאד מראש קניני התבל הלזה — הכסף — כי העם הזה יעיר במשך העת שנאת וקנאת עם זולתו. גבית המכס, הלואת כסף בנשך ותאות הבצע וההתפארות בעיני כל — אלה היו בעוכרי ישראל ובמפיחי המשטמה. — משרת גובה המכס שנואה היא בעיני העם בכל דור ודור ובפרט במקומות אשר נתנו את המכס בהכירה להמרבה במחירו. — העשיר בעל ההון פעמים הרבה יועיל להחברה האנושית בעזרו בידי הסוחרים ועושי שכר — אבן בעתים אשר הבטחון באמונת הלוה קטן והמלוה נאלץ לבקש עשרים וגם שלשים למאה רבית, בעתים האלה נקל להבין איך שנואים הם המלוים נושכי נשך ומבוזים אף אצל הנהנים מכספם. אנשים השמים אספת כסף וזהב ראשית מעיניהם בהיים, אנשים אשר ממצוקת גבר עמיתם יפרחו ויגדלו — המה ממדרגת האדם המעלה ירדו פלאים... ובכן לא רחוק הוא מהאמין כי דבת שונאינו שהוציאו על יהודי ספרד ופורטוגאל על קמצנותם ושאפם לבצע לא בשקר יסודה מכל וכל. גם אהבת בנ"י להראות לעין כל את כבוד עשרם כן בלבושיהם בחוץ וכן בחייהם בבית, גם היא הוסיפה להלהיב את השנאה והקנאה נגדם. והכמרים שונאי היהודים מני אז ראו עת נכונה להם, בידעם את רגשות העם נגד העברים, וישפכו עליהם מרורות כמים. ממרום הבמה בבית התפלה הטיפו דברי שטנה ועלילות נוראות באזני העם, מבתי המשפט יצאו הקים מרים נגד ישראל הדשים לבקרים עד כי רבים נזרו אחור באמונת אלקי ישראל, המירו דתם והצליחו!

בני היהודים שהתנצרו עלו לגדולה במשרות הכהונה רבתי הכבוד והעוז בזמן ההוא, וחוק נתן אשר בן שהתנצר יבוכר בירושה אם יתר בני המת או קרוביו נשארו באמונת ישראל. בשנים הראשונות במאה הט"ו קרה פעמים הרבה כי התנפלו הנוצרים על רכוש היהודים לאור יום, שדדו המסו חילם אף שפכו דמם באין מוחה בידם. ילדי שנאה ההם רבו מיום ליום ומשנה אל שנה עדי הגיעו למרום שיאם בהגרוש הכללי.

בשנת 1331 התחברו גדודי עם פרוע לשמצה, כי פרעום הכמרים והמה „גדודי הרועים" בצרפת הדרומית ויפצו עד הבל צפון לספרד ותהי ראשית פעולתם כי התנפלו על היהודים בחימה שפוכה ויעשו בם הרג רב עדי בא עת פקודתם גם הם ויכנעו אחרי שפך דם רב ע"י יעקב השני מלך אראגוניא, אשר רוב חילו היו יהודים. אחרי הדברים האלה עברה מגפה נוראה באירופא הנקראת „המיתה השחורה", ותחרם בתים וערים. ובאשר אין איש יודע מאין באה המחלה, עלילה יצאה על היהודים, אף כי גם בהם היה הנגף, כי הם שמו מות בבארות חמים. אך עוד הצליח בידם בעזרת כספם הרב ויתרון השכל ודעת שבם, להשביח שאון לב העם, ולא זה בלבד אך גם כהונות נכבדות הלבישום וחפשה נתנה להם לעבוד את אלקים באין משבית. ימים טובים היו ליהודים במשל אלפונס התשיעי משנת (1312 — 1350) ובנו תחתיו פעדרא המכונה ה„אכזר". בשבת פעדרא על כסא מלכותו נשא את דון שמואל הלוי אבולעפיא וישימהו לשר האוצר, והשר הזה כה נשא חן בעיני מלכו ע"י אמונת לבו ונקיון כפיו עד כי מלא את ידיו לבנות את בית התפלה המפואר בטולעדא שהומר אחרי כן לבית תפלה לנוצרים ואשר עוד יעיד על נדבת לב בונהו ורוחב בינתו. אכן גם אבולעפיא נפל שדוד לרגלי מקנאיו שהעלילו עליו רעה ויותן בבור ושם מת תחת ידי מעניו בשנת 1360 — ואף דון הענרי די טראסטאמארע אשר ביד רמה ובלי צדק. לקח שרביט המלכות מידי אחיו פעדרא, אף הוא ראה לנכון לפניו לתת פקודות נכבדות הרבה בידי היהודים. כה היה אז הבל ישראל בספרד ובפורטוגאל עוד הוטב מצבם אז ויעמדו במרומי ההצלחה.

אבל כאשר גדל כבודם ועשרם כן גדלה שנאת הכמרים נגדם וכן רבה פעולתם לרעת שארית יעקב. ובראותם כי אזלת ידם לעורר נגדם המת השרים היושבים ראשונה במלכות שמו יד אחד עם עם הארץ הרב ומה נקל היה להם להבעיר איבת ההמון אשר מני אז בערה בקרבו. מבתי התפלה יצאו העלילות ולא שבו ריקם — כי מיום ליום התרבו על ידם שפיכות דמים וחמס ושוד באהלי היהודים ע"י העם הנבער והמקנא. ומה היו העלילות כי נחקורה הלא המה: כי היהודים בזו את להם הקדש אשר על המזבח (אבלאטטען) כי שלחו אצבע וחרקו שן בשחוק על דגלי הקדש הנשאים בידי הנוצרים, והיותר שגורה בפי העם היתה „עלילת דם" הנודעת. לרגלי העלילות האלה רבו הגזרות הקשות, וחקי און שחקקו מכתבי עמל עוד במלוך מלכי הגאטים, שבו לתחי' — עד כי קצו היהודים בחייהם ויירא לנפשותם מפני הרב הנטושה עליהם תמיד. — נודה ולא נבוש כי גם המה ירדו מאד מהמדרגה שעמדו עליה בראשונה בעתות הרמב"ם ובימי חכמי קורדבא ושביליא, מני אז שמו כל מעינם בבצע. אך

בהכמת הרפואה שגו הרבה, עד כי כמעט לא נמצא רופא אי־יהודי בכל הצי־ האי. הפילוסופיא ולימוד לשון עבר השלכו אחרי גו ועמדתם לקחו הקבלה הנסתרה ולימוד סודות הזוהר. המליצים לא מרגש לב אמתי ולא מהתפעלות הנפש כתבו שיריהם, ותהי להם השירה הכמת אנשים מלומדה וכל המרבה בהרוזי הבל, בראשי תיבות ואלפ"א בית"א משולשים הרי זה משובח. — רבים משואפי כבוד בבנ"י שראו כי דתם אבן נגף על דרכם פרקו אותה מעל שכמם ויהיו ע"פ רוב לכמרים נוצרים ויוסיפו הרע לאחיהם מאשר עשו אלה שנולדו על ברכי הנוצריה. המומרים האלה שידעו את התורה שמו אותה כלי נשק ללהום בה את ישראל ולהוכיח בראיות רעועות ובפלפולים נפתלים כי אמונת הנוצרים נוסדה גם היא על אדני תורת משה כספרי התלמוד. —

בקצה המאה הט"ו לסה"נ פרץ הזון הוכוחים בין הכמרים (זכיו ע"פ לוג מזומדים) ובין הרבנים בארץ ספרד וכדרך העולם להכריע כף הזכות לצד בעל הזרוע, כן גם בהוכוחים ההם יצאו הנוצרים כמנצחים ופני יהודים הפו. —

העננים הקטנים שעלו על שמי עמנו בספרד התלקטו לאט לאט עדי היו לעבים הרי הזיזים ורעמים. בראשית שנת 1391 קם הכומר המקנא מארטיניץ ברחוב עיר שבילא וידרוש בפני קהל גדול דרשה מלאתי שנאה ורשעה נגד ישראל שלא נשמע כמוה, וההמון כה התלהב לקראתה עדי לא ידעו מעצור לרוחם וירוצו כעדת זאבים רעבים ויתנפלו על שה פזורה ישראל ויהמסום וירצחום מבלי המלה. ואחרי אשר גברה יד אנשי הצבא על הפראים נמצא מספר ההרוגים מבנ"י ארבעת אלף נפש. לא עברו שלשה ירחים ותתחדש הפרענות ותגדל עוד מהראשונה. יהודים לאלפים נהרגו, רבים נמלטו על נפשם אכן רב היה מספר הנמכרים לעבדים ולשפחות להערבים והמונים המונים בקשו מנוס להם מזעם תחת כנפי דת הנוצרית עדי לא נשאר יהודי אחד מקהל שלשים אלף יהודים יושבי שבילא. השמדות נוראות כאלה נעשו גם בקורדובא, בורגאס, גערנא, בארצעלאנא ובאיי מאירקא. בעיר גערנא קמו הרבנים כאיש אחד וידברו על לב עם מרעיתם ויורום כי טוב למות על קדוש השם מהמיר דת קדש. קהלות רבות נתמעטו מאד ורבות שורשו מן העולם בעמדן בנסיון ובשפכן דמן כמים על מזבח אמונתנו הקדושה. מספר רב מהיהודים הנרדפים נסו לפורטוגאל אשר הטיבה עמם עוד כמאתים שנה אחרי התהלת ימי אידם בשפניא, ורבים נמלטו ארצה ממשלת הערבים לגראנארא, ארץ ההופש בימים ההם לכל הדתות. אכן גדול הי' מספר אלה שהחזיקו במעוז הדת הנוצרית למצוא מחסה להיותם ולחיי משפחותיהם תחת כנפי האמונה השולטת. ומי יודע מספר אלה שהתנצרו למראה עין ובלבם שמרו תורת אלקי יעקב באמת ובתמים? פעמים רבות קרה כי בני מחמד המירו דתם ושבו אליה בעבור סער הרדיפות עליהם במקומות ובעתים שיד הנוצרים גברה וכמהם עשו גם הנוצרים בהמר דת בשעת הדחק. והיהודים שעמדו בנתים בין שתי האמונות ההזקות האלה נלהצו יום אחד לאמר לנוצרי: אלקי אתה! ולמהרתו בגבור יד ישמעאל לאמר למחמד: נביאי! מבלי המר מחשבתם והגיונם באמונת אבותיהם אף רגע אחד. גם על רבינו הרמב"ם ז"ל אומרים כי נאנס הי' לקחת עליו נימוסי מחמד

למראה עין הוא וביתו בהלכו במדינת מאראקא הלך ונסע. ויהי כצאת מתנגדיו אחרי שנים ויריבו עמו על זר מעשהו זה הצטדק הרב בספר „אגרת ההתנצלות" ויהי הספר הזה לא רק התנצלות עצמו אך גם מורה דרך ליהודים למען ידעו איך להתנהג בהתנפל עליהם אויביהם פתאום ויאנסום להמיר דתם ומנוס אין. אכן רבים וכן שלמים אומרים כי הספור כלו בשקר יסודו וכי גם ב„אגרת ההתנצלות" ידי זרים חלו ולא הרמב"ם כתבו. —

ובכן התרבו בימים ההם המתנצרים למראה עין מיום ליום כרבות הרדיפות וההריגות עד כי במאה הט"ו ערכו מספרם עד מאתים אלף איש. בפי היהודים נקראו „אנוסים" הנוצרים קראום „נוצרים חדשים" אך העם כנה אותם „מאראנאָס" ובאורו: „ארורים". —

בראשית המאה הט"ו התקומם הנזיר הקנאי הדאָמיניקני הנבער, פינצענץ פֿעררער שמו, נגד ישראל; בידו האחת נשא „צלם" וספר תורה בשנית וכה התיצב פעם ברחוב פעם בבתי התפלה לנוצרים ואף על במות בתי הכנסת ליהודים עלה וימטר על בנ"י זקי אש וגחלי להב מאשר בפיו. מדבריו הבוערים התחלחלו היהודים ויפחדו לנפשותם, ולא בחנם! כי מדרשות מרשיעות אלה התלהב תמיד המון עם הנוצרים וטרם כלה הדורש לדבר כבר התנפלו על רחובות היהודים ויעשו בהם שמות. וברגעי צרה וצוקה כאלה התנצרו יהודים רבים למען מלט נפשותם. השמדיות פתאומיות כאלה היו רבות במספר ואומרים כי יתר משלשים וחמשה אלף מיהודי סאלאמאנקא לבדה התנצרו בשנה אחת (1411) רק בפעולת דרשות הכומר פֿעררער הנ"ל על כי ידי העם היו אתו — ומספר כל היהודים שנאנסו להחליף דתם ע"י דרשותיו עלה — כפי שאומרים — עד חמשים אלף. ולא פֿעררער לבדו היה בשונאי היהודים הגדולים בימים ההם. נזיר דאמיניקני אחר, הקרדינל דע לונא שם כתר האפיפיור בראשו ויחליף שמו בשם בענעדיקט הי"ג. ואף כי רוב מלכי הנוצרים נזרו ממנו ויתנכרו לו לאמר: „מי שמך לראש" בכל זאת מצא און לו במלכי אראגוניא וישם מכון לשבתו בעיר טורטוזא אשר בקטלוניאַ משנת 1412 — 1417 למען הראות לעין כל את הקנאה הבוערת בו בעד האמונה ולמען משוך לב הכהנים אליו התקומם בענעדיקט נגד ישראל בשנאה גדולה. בעצת רופאו ישוע לאָרקי (יהודי מומר שהחליף שמו בשם געראנימא סאנטא פע) יצאה פקודה מלפניו ליהודים לשלוח אחדים מראשי רבניהם לוכוח גדול שנועד להיות בעיר טורטוזא בשנת 1413 ט"ז רבנים מופלגים בתורה ובחכמה נקראו להתוכח עם געראָנימא ומומרים אחרים עמו אדות תורות היהדות ובפרט בנוגע לאמונתם בביאת המשיח. ראש האספה היה הפאבסט. על ידו נפתחה האספה בהמון הוגג, ועמו היו יועציו הקרדינלים והמון רב מגדולי וחכמי הארץ. ששים ותשעה פעמים התאספו בעלי הוכוח במשך י"ח ירחים והשפה המדוברת היתה הלטינים. בראשונה נשמעו דברי המתוכחים בנחת, אכן בהגלות נגלה הדבר כי לשוא יעמול הצד האחד להטות את השני לדעתו וכי ראיות צד האחד לא עשו שום פעולה על דעת השני, או אז שבו דברי ריב וקטטה היות תוכן הוכוחים וכן נפרדה החבילה ונסגרה האספה בלי שום תועלת ונחת. ודבר יצא מלפני האפיפיור וקדושיו כי ספרי

התלמוד מלאים חרופים וגדופים נגד אמונת המשיח אשר על כן ראוי ונכון הוא לבער אהריהם. ולהוסיף הטא על רשע יצאו מלפני בענעדיקט משפטים מעיקים מאד על ישראל ויהיו סבה להרבות מספר המתנצרים האנוסים. ואף כי אחרי שנות מספר נעזב בענעדיקט משארית אוהביו והפאבסט מארטין החמישי שהיה אוהב ישראל ישב על כסא פטר בלי פוצה פה, בכל זאת לא הוטב בזה מצב ישראל, כי דברי שונאיהם כבר הכו שרש בלב העם ולא בידים יכלו שרשי לענה וראש אלה להשרש. גם המומרים הרבים בהפצם להראות את גודל אמונתם וקנאתם לדת הנוצרית הצירו לאהיהם בלי הרף. ביניהם ימנו בראשונה המומרים הבישאף מעיר בורגאס ובניו שהצטינו בשנאה לישראל ובהרבותם להפיח אש המשטמה שכבר בער בלבות העם. — כה היה מצב בנ"י בספרד. אכן גם בפורטוגאל נשקפה עליהם הרעה מרחוק. עד העת ההיא האירה להם ההצלחה בממלכה הזאת — ואף כי אין להכחיש כי גם שמה עמדו הקים מגבילים למכשול על דרכם — כן במושבותיהם וכן בלבושיהם, בכל זאת הפשה נתנה להם לנהג ענייני קהלתם ע"פ תקנות מיוחדות שתקנו להם היהודים בעצמם ע"פ דעת מנהיגיהם ואב בית דינם.

ורבניהם היו מנכבדי עם אנשי מרע שנשאו משרות נכבדות במדינה על שכמם. ראש הרבנים נבחר תמיד מאת הממשלה על כי משרתו היתה נכבדה מאד, והושב רב הרש על כס הרבנות הגדולה הי' תמיד ענין נכבד להממשלה לענות בו. —

כבספרד כן גם פה היו הון היהודים, הצלחתם ואהבתם להראות לעין כל את תפארת גדולתם סבה להעיר עליהם שנאת העם והשנאה גדלה עוד ברבות נמלטי ספרד, היהודים, לבוא ארצה פורטוגאל. ולהרבות עמל הרבו הכמרים לפחת אש המשטמה עד כי יצאה כפרץ מים כבירים מקצה שנת 1449 בעיר ליסבון. ברחוב אחד החל הריב בין הנוצרים והיהודים ויהי כי ההלו היהודים המוכים לעמוד על נפשם ולהשיב לשונאיהם מכה אז התנפל ההמון הרב על רבע־עיר היהודים ויקראו לאמר: „הרגו ביהודים, בזו בז!" כאשר דברו עשו עד כי בזמן קצר נמלאו הוצות שוד ורצח — רבים מבנ"י הומתו ויותר מהמה הובלו ואך בכה אנשי הצבא וע"י המלך שמהר בעצמו ובכבודו למקום הרצה שבו הסדרים מעט מעט. מני אז הורע מצב בנ"י, אכן שנים רבות עברו מבלי אשר נשמע מהתחדשות פרעות כאלה ולהיפך נשמע כי משרות גבוהות נמסרו בידם גם אחרי כן. אהי אבן יהייא שיצאו ממשפחה מצוינת ברופאים וביועצי המלך, גם המה שרתו בכבוד בהיכל המלך אלפונזא החמישי. אברהם די בעיא ויוסף סאפא־טעריא לקחו חלק מטעם הממשלה בחברת הוקרי ארצות אינדיא המזרחית וזולתם עוד יהודים אחרים נכבדים שמשו בפקודות גבוהות. ואף כי יהודי פורטוגאל לא הגיעו למדרגת אחיהם הספרדים בחכמה ומדע בכל זאת גם ביניהם פרחה הספרות העברית, ובמלוך יאהן השני החלו להדפיס עברית בפורטוגאל והדפוס הזה נמשך עד שנת הגרוש הכללי והגיע לשלמות גדולה. אכן האיש אשר האציל מאורו יותר מכל בני ארצו על כבוד בני עמו שירד פלאים בהצי־האי הלא הוא דון יצחק אברבנאל (1437 — 1509) מוצאו היה ממשפחה רמה שהתיחסה לגזע

דוד המלך והצטינה משך דורות אהדים באנשי מדע ונהלה כבור ויקר גם בארצות אחרות. האיש הרגול הלזה היה שנים רבות שר האוצר ויועץ נאמן למלך אלפונזו. כן ע"י כשרונותיו הנפלאים ע"י כחו הגדול לפעול על לבות בני האדם וכן ע"י הפצו הנמרץ להטיב לאהרים בטוב לו, נחל לו לא אך אהבת מלכו אך גם אהבת הנשיאים הגדולים באי ויוצאי הצר המלך — ובשכלו הוך הצליה להסיר מלבם כל שנאה וקנאה נגדו, אלה בנות התפתה הרודפות תמיד אהרי העומדים ברום המדרגה. — מהונו הגדול האציל לצדקה ואסר במדה נפרזה והראה את נדבת לבו בהסגר עיר הבצורה ארצילא העומדת על חוף אפריקא ביד הפורטוגיזים ובהמכר בעת ההיא כמאתים וחמשים יהודים שבוים לעבדים ולשפחות, אז קם הרב אברבנאל וינדב סכום רב לפדיון השבוים וגם מאהיו בני דתו העשירים בפורטוגאל ובארצות אהרות אסף נדבות בכף ויעל בידו לא אך לפדות את האומללים מעבדות אך גם לתת להם משען ומעד לחייהם בעתיד. אהבתו לשפה העבריה היתה עצומה מאד וכל שעה פנויה הקדיש ללימודים רמים. בתוך פקודות משרותיו הרבות אשר כמעט לא נתנוהו השב רוחו עוד מצא עת לו להחל את הפירוש הרהב והמושכל על ה' הומשי תורה ויתר חלקי הנ"ך, ובכל החלופים והתמורות שבאו עליו בימי הלדו וכמעט עד קצה חייו לא עזב את מלאכתו זאת שנגמרה בימי גלותו בארץ זרה שאז מצא מרגוע ודי עת למלאכת הקדש. במות אוהבו ומגינו המלך אלפונזו החמישי בשנת 1481 וימלך יאהן השני תחתיו הוסרו כל יועצי המלך המת מפקודותיהם וגם על האברבנאל עבר הכוס. אך בעמל רב עלתה בידו להנצר מחמת המלך החדש אשר לקח את כל אשר לו בחזקה ובראותו כי חייו תלואים מנגד נם בעוני ובעירום לספרד. שם התחבר להרב דון שמואל סעניור ראש מגביהי המכס בעיר טולעדא. האיש הזה לקח את הרב הנ"ל לו לחבר בעסקיו וע"י זה הצליח האברבנאל לרכוש לו הון שנית. עתה בנוה לו מעט שב למלאכתו מלאכת סופרים בשקידה רבה, וישלים אחרים מספריו אף הוציא לאור חלקים מפירושיו הנהמדים לספרי הנביאים וכתובים. — עוד נראה בהמשך ספורנו איך יצא יצא הרב הזה ברוח כביר ובנפש נדיבה להתהנן בעד אהיו להסיר מעליהם מר גורל הגרוש מספרד ובראותו כי אך שוא עמלו ברח לנעאפעל ונתקבל שם בסבר פנים יפות מאת המלך פערדינאנד הראשון. אהרי מות המלך ההוא ובנו אלפונזו השני עלה למלוכה השיג האברבנאל משרה נכבדה בממשלה — אבל לא ארכו הימים ויאלץ המלך אלפונזו לרדת מכסאו כי גברה עליו יד הצרפתים והמליכו את בנו תחתיו — אז ירד גם האברבנאל מגדולתו ויתחבר למלכו האומלל שנמלט לאי סיציליא — אבל משפחת הרב נפרדה ממנו בנודדם מארץ לארץ, והננו קוראים: כי נכדו בן בנו יהודה הובא בברית דת הנוצרים. — אלפונזו מת בשנת 1495 וינם האברבנאל לאי קורפו, משם לעיר מאנאפאל, ובאהרונה נסע עם יתר פליטת משפחתו לפענעציא ושם מת בשנת 1509 — אכן נשובה נא לענינו ונלכה ספרדה — ע"י נשואי פערדינאנד ואיזבלא בשנת 1476 התאחדו כתרי מלכיות אראגוניא וקאסטיליא על ראש מלך אחד ומני אז והלאה היה גורל היהודים הולך ורע מיום ליום ע"י משפטים וחקים קשים שיצאו עליהם, המלך והעם לבשו גאה וגאון ע"י הרחבת גבול

ארצם מסבת התקשרות שתי המדינות הנ"ל ותתאו נפשם להביא תחת ממשלתם גם את יתר פליטת ממשלת הערבים בספרד הלא היא ממלכת גראנאדא אשר כבר היתה למם למלכי ספרד. המלך פערדינאנד היה רודף כבוד שונא אמת ואוהב בצע לאין חקר והמלכה אף כי היו בה ממדות הנעלות אשר בנשים, לבה הלך אחרי אמונות טפלות והזיות הבל והכמרים הקנאים משלו בה. ובכן שניהם יחד הלכו בנפש עליזה למלחמה לקראת המושלים המחמדים בגראנאדא. בעת כזאת אשר ההתלהבות לאמונה בערה כאש בלב הנוצרים לא יכלו היהודים — השנואים זה כמה ע"י קשה ערפם בהזוק אמונתם וכן ע"י עשרם הרב — לקות כי ימצאו הנינה בעיני שונאיהם. — כת הנוצרים החדשים התרבה מיום ליום וברבות מספרם כן נראה יתר ויתר ההבדל הגדול ביניהם ובין הנוצרים מבטן ובהגלות נגלה לעין כי המרת דתם לא נעשתה באמת ובתמים החל גם מצבם להתמוטט ואך מעט מעט הוטב גורלם ע"י חלוף דתם. אמנם שמרו המומרים האלה את מנהגי האמונה הנוצרית לכל פרטיה ודקדוקיה, החליפו שמותיהם, מלאו בתיהם צלמי קדושים ויתר סמלי הנוצרים, שחרו בכל עת בבתי התפלה ובכל זאת נראה בכל מעשיהם כי לבם בל עמם. ומה נקל הוא להבין כי אנשים אשר השליכו אחרי גום את אמונת אבותיהם ממורא ופחד או מסבה חומרית אחרת — כי אנשים כאלה לא יהזיקו בלב תמים באמונה אשר אך באונם קבלוה עליהם. בסתר בתיהם במקום לא שופתם עין זר שם שמרו את כל אלה ממצות ישראל אשר יכלו לשמור מבלי העיר עליהם השר הנוצרים ובשקידה רבה הנכו גם את בניהם בלימודי דת אבותיהם היהודית למען לא ימה זכרה מעל לוח לב זרעם. וכן היו היי פחד וגנבת הדעת ולבם נקפם עלי לכתם אחרי מנהגי הדת הנוצרית אשר כעבודה זרה נחשבה בעיניהם. — לא דבר קשה היה לעם הנוצרים להבין כי המומרים לא נקו כלה מ„חלאת שגגותיהם" שלמדו בהיותם יהודים — וההלו להעיר גם עליהם כאשר עשו ליהודים. לא ארכו הימים ויצאו רדיפות קשות בוואלאדאָליד, בשנת 1470 ובקורדבא בשנת 1472 שפנו בפרטות נגד הנוצרים החדשים וגם במשך עשרים שנה אחרי כן התחדשו הרדיפות האלה. —

לבות המתנצרים והיהודים לא נתקו איש מרעהו כהנתק פתיל האמונה שאחדה אותם; קשרי משפחה, קשרי שווי הרגש והבלי המסחר היו לשלשלת הזקה מאחדת את העומדים מחוץ לגבול היהדות והנשארים בתוכם. היהודים הביטו על אחיהם שנאלצו להמיר דתם בלב מלא רגש והנינה ויעשו כל אשר הי' ביכלתם להושיע לאנוסים ולעזור להם לשמור בסתר את מצות התורה אשר עוד היו בלבותיהם. העזר הזה להאנוסים משך על היהודים את שנאת הכמרים ביתר שאת ויתן חרב בידי שוטניהם בבוא יום הפקודה המר באמרם לאמר: חטא חטאו היהודים כי הסיתו את המומרים לשוב לדת אבותיהם — ומה מר היה עונש חטאתם, זאת נשמע בהמשך הספור. — כל עין ראתה כי שנוי חוק ונמרץ נכון לבוא בזמן לא כביר במצב היהודים. המפעל הנמרץ אשר עתיד היה לצאת לאור ואשר תעודתו היתה לטהר את ספרד מ„חלאת ישראל" — המפעל הזה כבר הוכן — ברוה, אך עוד חכה על בעל הזרוע אביר הרוח

שויציאהו לפועל — והאיש הזה לא אחר לבוא, ומי זה היה? כי תשאלו — הלא הוא הנזיר הדומיניקני טאָמאס דע טורקוועמאדא — לשמעו ולזכרו ימס לב היהודי — האיש הזה היה בעל רצון אמיץ אשר לא חת מפני כל וקשה עורף כברזל אשר לא נטה ימין ושמאל מהמטרה שהציג לו. למען הוציא לפועל הגיוני רוחו ולמען תת להם ידים והזק ראה לנכון ולנחוץ אף התאמץ בכל כחו ליסד בספרד את היכל האינקווויזיציא או בית משפט הכהנים. בראשונה היתה תעודת הבית הזה להשמיד אחרי כת האלבינגענזים שכפרו באמונת הקאתולים בשנות המאה הי״ג — מיסד האינקווויזיציא הראשונה ונשיאה העומד בראשה הי׳ סט. דומעניק. ראשית פעולתה הי׳ על האי סיציליא ומשם שלחה פארותיה למדינות אחרות באיטאליא, לדרומה של צרפת, לקאטאלוניא ואחרי כן לאראגוניא ובממלכה האחרונה הלזאת קרה לפעמים לא רחוקים כי הכופרים היבי מיתה נדונו בשרפה. גם קאסטיליא ופורטוגאל נכנעו לא מעט תחת משפט האינקווויזיציא. אכן בהדול הכפירה והאמונה הקאתולית הרומית שלטה בלי משבית ומפריע על כל חלק המערבי של חצי־האי הספרדי אז גם האינקווויזיציא ירדה ממרום מושבה בהצי המאה הט״ו וברוב הארצות כלה חדל הדלה. —

מה רבו התקות שעלו על לב בעלי הרוח שהיו במאה הט״ו, בעת שבו חכמות יון ורומא, שכמעט נשכחו, לפרוח בארצות אירופא ואחרי בלותן היו ה להן ערנה — בצאת הדפוס לאור עולם, בהגלות חלק ארץ אמעריקא והתרחב חוג הגיוני האדם ותבא תנועה חדשה וחזקה בחיי הכלל והפרט! ומה נקל הי׳ להם, לבעלי הרוח, להשוב כי בעת כזאת מהה ימחה זכר האינקווויזיציא האורה — כי בית משפט הלזה, בהעודתו להפש הדרי בטן, לבקר אחרי מעשי איש בחדרי ביתו ולבער אחרי כל רעיון הפשי שעלה בדעת איש בעניני אמונה — כי בית משפט כזה הרס יהרס ובחשך שמו יכוסה מרוח חזק שנשב מההשכלה שצעדה קדימה! אכן אה לשברנו! הפך ממה שקוינו בא! האינקווויזיציא קמה התחזקה ביתר שאת ויתר עז בה בעת אשר קוינו לראות במפלתה, ראוי הוא לחקור ולדעת מה הדבר שהיה בעורתה ומה ההזיק בה לכונן עמוריה בספרד.—

בשנת 1477 התיצב האינקווויזיטאר מסיציליא פֿילִיפ דע בערבעריס לפני כם פֿערדינאנד מלך אראגוניא ויבקש מאתו לקיים את דברי כתב הדת שנתן להאינקווויזיציא מאת הקיסר פֿרידריך השני שעל פיהו נפל חלק השלישי מנכסי הכופרים לבית המשפט הלזה. המלך נתרצה לדבר ויבער בזה חשק כהני ספרד לכונן בארצם גם המה משפט כזה למען עשות חיל בבצע מעשקות. מזה נראה כי לא הקנאה לאמונה לבדה היתה בעוכרנו אך ע״פ רוב היתה תאות הבצע ראש סבת רשעת שונאינו. — אלפֿונז דע האיערא, ראש הנזירים הדומיניקנים בשביליא וניקאלייא פראנקא יועץ הפאבסט עשו כל אשר היה ביכלתם להגיע לתכלית הזאת ויצלה בידם להשיג מאת הפאבסט סיקסטוס הרביעי בשנת 1478 פקודה נותנת אשר על פיה מלא את ידי המלך פערדינאנד ואיזבלא לבחור מתוך הארצבישופים, הבישופים ואנשים נכבדים אחרים הן כהנים הן אי־כהנים ולתת בידם הכח לבקר אחרי פשעים בעניני הדת ולדרוף עד הרמה את

הכופרים באמונה הקאתולית והעוזרים אותם. פערדינאנד קבל את הפקודה הזאת בנפש הפצה בראותו בתוכה מקור נאמן למלאות את תאותו לבצע (כי שתי שליטיות מנכסי הכופרים הגדונים נפלו למלך) אכן המלכה מאנה בראשונה לתת ידיה להתיסדות בארצה בית משפט הנורא מן הוא והלאה ע"י דיניו הקשים והנוראים, בית משפט שהיה שנוא לא אך בעיני העם הסר למשמעתה אך גם בעיני החלק הגדול מהכהנים בעצמם. — בראשונה עמלו ראשי הכהנים להרחיקו זמן מה. הקארדינאל מענדוצא, ארצבישוף משביליא הוציא לאור ספר מורה דרך להנוצרים החדשים להשכילם בתורת אמונת הנוצרים והארצבישוף הראה בזה לדעת כי טוב למשוך ע"פ אופנים כאלה את לבות המומרים לאמונה מאנוס אותם בחזקה — אכן הדומיניקנים שחקו לכל מכשול שהונה על דרכם. הרבה מראשי הכהנים באי חצר המלך ובראשם טורקוועמאדא רב עליליה לא חדלו לדבר על לב המלכה לספר באזניה מרעת זרע ישראל „הארור" מחרופיהם את האמונה הקאתולית, מערמתם ומעשיהם הרעים אשר הם עושים תחת מכסה הדת הנוצרית שקבלוה עליהם בשקר ולא באמת. הדברים האלה עשו רושם על המלכה ובירה תשרי שנת רמ"א לאלף הששי נתנה גם היא את חותמה בידים רועדות על כתב הדת לכונן את ממשלת האינקוויזיציא בארץ ספרד. לא ארכו הימים ויהפך בית מקלט הנזירים סט. פוילוס לבית משפט והשדה הקרוב אליו למקום השרפה לכופרים. המקום הזה נסמן ע"י רצפת אבנים מרובעות ועל שני עבריו התנשאו פסלי נביאים מזה אחד ומזה אחד. מקום השרפה נקרא בספרדית קוועמאדערא ועוד במאה הנוכחית זה שמו בפי העם. בראשית 1481 הוקם בית המשפט לכל פרטיו והקותיו ותכון האינקוויזיציא מפלצת הגוים אשר אין משלה בארץ באכזריות דיניה שעשתה בשם האמונה, לבער אחרי הכפירה והיהדות, אמרה — ותעש! אכן בה בעת שרדפה עד הרמה את הכפירה והיהדות עשתה שמות גם בהצלחת ארץ ספרד ותוריד אותה העמק השפל עד כי כמעט אין תקוה לה לתקומה. — אחרי אשר לא הי' לכהנים הכח לשפוט את היהודים והמחמדנים שנשארו באמונתם ואחרי אשר העלילות נגד הכופרים והמכשפים נתמעטו בזמן ההוא מאד, לא פנו כחות המכונה הנוראה הזאת, מכונת האינקוויזיציא כי אם בפרטות נגד הנוצרים החדשים או המומרים האנוסים. האומללים ההם בראותם את הרעה הנשקפה עליהם נסו בשבעה דרכים משביליא ויבקשו מחסה מזעם אויב בצל הנשיא של מדינא סידוניא ובצל אדונים כבירי כח אחרים, ויחשבו כי המה יוכלו להגן עליהם מפני הסער שהתחולל על ראשם. אמנם קבלו אותם האדונים בסבר פנים יפות, אבל מנוסתם היתה ללא הועיל כי הפקודה הראשונה שיצאה מאת פני בית־דין החדש הי' קול קורא להאדונים הבאראנים וגדולי ארץ ולוקחי קרקעות מאת המלך להשיב במשך י"ד ימים את כל המומרים הנמלטים משביליא אל תוך העיר ואם לא יעשו כדבר הזה או אז יאבדו את כל שמות הכבוד והמשרות הנכבדות אשר עליהם וגם רכושם ילקח מהם לאוצר המלך והאינקוויזיציא אחרי ארבעת ימים מיום הוסדה האינקוויזיציא ראתה עיר שביליא בפעם הראשון בהעלות ששה אנשים עלי מוקדה ע"י חטאתיהם לאמונה, השרפה ע"ד אמונה נקראת בפי

הספרדים „אוטא־דא־פע" פירוש: מעשה הדת, משפט הנעשה מקנאה לאמונה. בחדשי אדר, ניסן ואייר בשנה הזאת הרבו להקריב זבחי אדם עד כי עלה מספר הנשרפים בשנה הראשונה למאתים ותשעים ושמונה אנשים ובשנה השנית עד אלפים נפש. ומלבד אלה נענשו יותר משבעה עשר אלף איש בעונש ממון כי לקה מהם כל רכושם בהזקה ושמם ושם משפחתם נכתב לדראון עולם. —

אך ע"י ערמה נמבזה עלתה בידי השופטים לתפוש בכפם מספר רב כזה מאנוסים בזמן קצר. וזה דבר הערמה: בשנת 1482 הוציאו כתב „סליחה ומחילה" בו קראו לכל האנוסים, שנפל עליהם החשד כי שבים הם בלבם לאמונת היהודים, לבוא לפני כס משפטם ולהתודות על הטאתיהם במשך שלשים יום ואז מחילה גמורה תנתן להם אם ישבעו באמת לבלי שוב לכסלה עוד. מספר רב מהאנוסים נפלו ברשת זו טמנו להם עורכי כתב הסליחה ובזה הצליחה האינקוויזיציא להשיג רשימה גדולה מכל הנחשדים ועוד גדלה הרשימה הזאת אחרי כי איש איש מהבאים להתודות נאלצו לקרוא בשם את כל אלה מקרוביהם או מיודעיהם אשר נחשדו בנזירת אחור מהאמונה הנוצרית. ומי לא יבין כי פעמים לא מעט העיר איש על רעהו השנוא לו מתמול שלשום דברי כזב ושקר בהיות לאל ידו להנקם מאויבו. האנשים אשר נקבו בשמות מפי המתודים נקראו אחרי עבור זמן שלשים יום שנגבל ע"י כתב המחילה, לבוא גם הם לפני כס המשפט ואם לא עשו כזאת נתפשו בהזקה מקרב בתיהם והשלכו לסהר בית האינקוויזיציא. — לא דבר ריק הוא לשמוע מה היו הסימנים שהעידו על איש כי שב הוא לאמונת ישראל, חוק מכיל שלשים ושבעה סעיפים נערך למטרה זאת, ודי יהיה להזכיר אחדים מהם להראות הבלי היסודות שעליהם נבנו הסעיפים האלה ואשר הספיקו לתת כח ועצמה לשופטים לשלול אושר וקנין אף חיי אנשים נבראים בצלם אלהים כמוהם. על השופט היה להקור אם שם הנשפט איזה הפרש בין יום השבת ליום אחר בשבוע ע"י פרשו סדין לבן על שלחנו, ע"י לבשו כתנת נקיה או בגדים טובים מאשר לבש ביום אחר בשבוע; אם שחט את עוף כנף לאכול את בשרו, אם קרע את גיד הנשה מהבהמה שהפין לאכול מבשרה, אם אכל בשר בימי התעניות שהנוצרים מצווים עליהם, אם ענה בצום נפשו ביום הכפורים וימי צום אחרים של ישראל, אם רחץ בשרו ויגלה שערו ויעש צפרניו בימים שלפני ימי צום כאלה, אם אכל לחם שלא החמיץ או ירקות הנועדים לימי הפסח, אם הבין לו עצי פרי הדר וכפות תמרים ליומי חג הסוכות, אם שתה יין קדוש או אכל מובה ישראל, — אם ברך ד' כדרך שמברכים בנ"י לעתים ולמקרים שונים, אם קרא תהלות דוד בן ישי מבלי אשר אמר בכלותו כל פרשה: „ברוך יהי האב והבן והרוח הקדש" — כאשר יאמרו הנוצרים, אם קרא שם יהודי לבנו, אם אולי רחץ או הסיר בתער מראש הילד את המקום שנזרקו עליו מי הברית — המה המים הקדושים הנזרקים על כל הבא בברית דת הנוצרים — גם היה על השופט לחקור אם קרא אליו האיש הנשפט את רעיו לאכול עמו יחד טרם הלכו למסעיו כמנהג היהודים או — אם נשפכו המים מכל כלי הביות שמת שם איש — ועוד

שאלות ושאלות כדומה. הדברים האלה די היו להעיד על איש כי נזור אהור מהאמונה הנוצרית. אוי ואבוי הי׳ לאיש שהועד עליו כי אכל את בשרו צלי שמן ולא בהלב החזיר, ולא פעם ופעמים קרה כי נוצרים מלידה אשר לבם נקפם לאכול את החזיר והדגים האסורים ליהודים העירו בזה חשד האינקווי־ציא עליהם כי גם המה בנוטים אחרי דת משה. — ע״י אמצעים ומשפטים כאלה אין עוד להתפלא אם מספר חללי האינקוויזיציא עלה לאלפים ולרבבות ובפרט אחרי אשר אינקוויזיציא בשביליא היתה אך למופת לברתי דין כמוה שנוסדו בכל ערי ספרד הגדולות: בטולעדא, קורדבא, ציאַראד, רעאַל, סרגוסמא, וואלענציא, בארצעלונא, מאדריד, סאלאמאנקא, וואלאדאליד, שגוביא, ומקומות אחרים רבים — כלם יכלו להתפאר בבית אינקווזיציא, בבית אסורים ובמקום שרפה. ואף כי בתי משפט אלה נוסדו כמעט כלם נגד הפין העם בכל זאת נהיו במשך הימים לבנינים קימים וחזקים מבלי פוצה פה נגדם. במדינת אראגוניא כה גדלה שנאת העם נגד האינקוו. עד כי התקשרו אנשים אחדים נגד האינקווזיטור הראשון בסרגוסמא דון פעדרא דע ארבועם. כהודע הדבר להשופט הפין לשמור את נפשו מפני שונאיו וישם פחי ברזל מתחת למדיו — אך לא הועיל לו זה מאומה כי בזמן לא כביר נהרג בבית התפלה בעיר ההיא בירה אלול שנת ר״ה לאלף הזה. מעשה הרצה עשה פעולה נמרצה על לב העם לטובת האינקוו. ותוצאת המפעל הזה היתה רדיפה עצומה נגד „הנוצרים החדשים״ שנחשדו כי שלחו יד בהכומר. האינקוו. הקימה בחוניה בארגוניא והכהן הנהרג נתעלה אחרי כן למעלת הקדושים אשר בארץ. — נקל לתאר בנפשנו את גודל הפחד והמורא שהפיצה האינקווזיציא בין רחוקים וקרובים אם נשים לב כי לא אך מאות אלפים נפשות אהדות מהעם נחשבו בין הנוצרים החדשים, כי גם מספר יתר גדול מהם עשרת מונים נחשב על דגלם והמה היו אלה שנולדו מנשואי המתנצרים את הנוצריות ובתוכם אנשים רמי המעלה גדולי היחם ורבי המשרה אשר גם עליהם יכלה האינקוו. למחוה קו של חשד ע״י מולדתם ומקור מחצבתם... רבים מבני ספרד הביטו בלב דואג ומפחד על מעשי האינקוו. ובהתחבר מהם הרבה לאגודה אחת הגישו בקשה לפני האפיפיור ברומא לשום רסן בפי שופטי הדת, האנוסים עזרו בידי המבקשים בשהדם מכספם הון רב להעומדים בהצר האפיפיור להשיג מאת האב הקדוש פקודה מגבלת את אכזריות בתי האינקו. בראשונה הצליחו המבקשים וסיקסטוס הרביעי דבר קשה בכתב שהוציא בשנת 1482 את האינקוו. שעברה את גבול פעולתה בקנאתה יתר מדי בער האמונה. אבן המלך פערדינאנד הקשה ערפו וע״י כסף רב עלתה בידו להשיג מהפאבסט ההוא בעצמו ומהבאים אחרים איננאָצענץ השלישי ואלכסנדר הששי כה ורשות הדשה בער בתי־דין ההם לעשות ככל העולה על דעתם. — למען כונן את האינקוו. על יסודות קימים ונאמנים הוציא טורקוע־מארא והבריו ספר מחזיק עשרים ושמונה סעיפים, בם נכתבו באר היטב החובות המוטלות על בית־דין הקדוש והמטרות שעליהם ישים מבטו. — אחרי צאת המודעה מהתיסדות האינקוו. בשביליא ואחרי הנתן הפקודה לבנין בתים כמוה בכל ארץ ספרד יצא יצא כתב המחילה הנזכר למעלה, בו נקראו

הכופרים והמתיהדים (המומרים הפנים לאמונתם) לבוא במשך שלשים יום ולהתודות על חטאתיהם ולמסור את שמות כל אלה שנודעו להם כי לא באמונה המה את הדת הקאתולית. אלה אשר שמעו לקול הקריאה ויבואו להתודות, עליהם נטל עונש כסף וסליחה נתנה להם מפי הכהנים בפני קהל ועדה, איש כזה אבד מני אז והלאה כל שם כבוד וכל משרה נכבדה ולא יכול לשמש עוד בכל כהונה במדינה זולתי אם פזר כסף רב מהונו למעשי הצדקה. הסליחה הזאת לא נתנה להחוזר בתשובה אך אם הודיע שמות כל מכיריו הנהשדים בעיניו גם המה כי סרים הם מדרכי האמונה כמהו. — נגד אלה מהנהשדים שלא באו להתודות במשך השלשים יום פקודה יצאה לקחת מאתם כל הונם וקניניהם בחזקה. ויהי המעט כי הוצג האיש ההוא ככלי ריק בהלקח מאתו את כל הנמצא בידו ביום המשפט, אך גם כל אשר היה לו מאז בואו בברית הדת הנוצרית — אף כי הקנין הזה כבר נמכר או נתן בירושה לאחרים — הכל לקח לאוצר הממשלה והאינקוו.— צעירי ימים שלא הגיעו עוד לשנת העשרים ואשר צדקו נפשם באמרם כי אבותיהם או מוריהם הסיתום להנזר אחור מדת הנוצרית, עליהם יצא העונש לשאת משך שנה או שנתים הבגד הנמבזה והמשפיל כבוד לבשו הנקרא: „סאמ־בעניטא" בהבגד הזה נאלצו להראות בכל עת בבואם אל בתי התפלה. הסאמ־בעניטא — אשר נזכירהו עוד בספורנו, על כי לבשו אותו כל חוזרי בתשובה והמוצאים להרג — היה מעיל נעשה מחומר עב ושעיר ושונה היה בצבעו ובמטרתו בעתים שונים. המעיל הזה כסה את כל הגוף — צבעו היה צהוב ועליו נרשמו בששר להבות אש, שדים, נחשים וצלמי שתי וערב. להסאמבעניטא התחבר הקאָרקאָזאַ והוא היה כובע גבוה עגול רחב למטה וקצר למעלה ועליו נדבק בצד פניו פסת ניר כתוב עליו שם־ וחטא הפושע. — אלה כבדי עון שלא חזרו בתשובה השלכו לבור הכלא אשר מתחת לקרקע בית האינקוויזיציא ויהי אם נמצא ביניהם איש אשר סוף כל סוף שב מדרכו הרעה — עליו יצא גזר הדין להשאר אסור כלא כל ימי חייו. — אבל קשי העורף שלא הפצו בתשובה או ששבו והוסיפו להרע או שנפל עליהם החשד כי לא באמת ובאמונה התודו על עונם — המה נמסרו לבית המשפט הנועד לעניני חול (היפך האינק־וויזיציא אשר העודתה היתה עניני הקדש) להוציאו להרג. — האומללים האסורים שמאנו להתודות או שנחשדו כי לא גלו כל אשר בלבבם — המה ענו בענוים קשים בפני שנים משופטי האינקוו. או בפני שלוחיהם שחקרו ודרשו את הנאשם וכתבו בספר את אשר גלה זה בעת אשר גוו ברעה התמוגג. אם קרה אשר הנאשם זמם בעצמו את עדיו בשעת הענוים (והדבר הזה קרה פעמים הרבה) או אז הוסיפו ליסרהו שנית ולא חדלו מענותו מעת לעת עדי נפל שדוד לרגלי מרצחיו הקדושים. אלה שנפל פחד האינקוו. עליהם והחישו מפלט להם במנוסה — המה נדונו שלא בפניהם ופעמים רבות נשרפו תמונותיהם תחתם. כי מת איש ונמצאו עליו עדים כי כפר באמונה הקאתולית, או אז גוו השלך מקבר ונשרף לאפר וכל אחוזה שעזב אחריו לקחה בחזקה מאת יורשיו ואך חלק קטן נותר בעד הילדים הקטנים שלא הגיעו עוד לשנים, להחיות את נפשם ולמען יחונכו היטב על פי הדת הקאתולית. כל ירושה וכל קנין שהשאיר אחריו

איש שנעשה בו משפט מות ע"ד הטא שחטא נגד האמונה, הירושה הזאת והקנין נתפש ביד השופטים ויהי אחוזת הממשלה והאינקוו. כל אחוזות אדוני הארץ ואף אחוזות המלך כלם נכנעו להאינקוו. ורשות היתה לה ליסד כמוה בתי משפט במלוא רוחב הארץ. — אלה המשפטים שנכללו בתקנות האינקוו. וזולתם נמצאו עוד בין עשרים ושמונה סעיפיהם דברי התעוררות לשופטים לחיות בשלום איש את רעהו, לבלי קחת שחד ולהביא כל ריב שיהי' בין שופט ושופט לפני נשיא האינקוו. באחרונה נכתבו האופנים שעל יושב בית המשפט, הזכיות וההוכות אשר על הנשיא והפקודים האחרים והנזירים המשרתים (פמיליארס) אשר בבית, מזכירים, סופרים, גבאים ועוד. פקיד אחד מנכבדי האינקוו. נשלח לרומא בתור בא־כחה ותעודתו היתה להיות למליץ בינה ובין האפיפיור. —

הנה ראינו בזה את יסודות האינקוו. הנוראה מן הוא והלאה אשר משך שלש מאות שנים רמסה ודרסה בפרסותיה ברזל את הופש רוח העם ותכבה כל רגש דרור בלב אנוש ותשפיל את רוח האדם העולה למעלה ארצה לבלתי ירום איש ברוחו הכביר מרעהו הסר השכל. היפלא עוד בעינינו אם האנוסים האומללים שראו כי המכונה הנוראה הזאת הוכנה אך לרעתם, אם נמס לבם בקרבם ואם בפחדם לנפשם עזבו את בתיהם לשמיר ושית ויבקשו מנוס בארצות אחרות? אחיהם היהודים שנשארו באמונתם ואשר פחדו לנפשותיהם גם המה, עזרו להם להכלית זאת ורבואות עזבו את ספרד, רובם פנו לפורטוגאל, רבים נסו לגראנאדא אשר היתה עוד ביד המהמדנים, והלך רב בקש מחסה במדינת איטליא ואף גם ברומא. —

בשנת 1481 התלקחה המלחמה בין הנוצרים והמהמדנים אשר בדרום ארץ ספרד מחדש ביתר שאת ועז עדי גברה יד הנוצרים אחרי עשר שנות קרב ולחם על הערבים. המלך עבד־אַלַה נכנע־עיר מלכותו גראנאדא פתחה שעריה ובראשית שנת 1482 בא כליון הרוץ לממשלת הערבים בספרד, ופערדינאנד ואיזבלא הריחו את שבטם על כל ארץ ספרד בלי מפריע. — עוד מלאו לבות המלך והמלכה גיל וענג על הנצחון הרב, עוד ישבו בגראנאדא ועינם שבעה נחת בהביטם מראש האלהאמברא (היכל מלכי הערבים הנפלא ביופי) על הועפות הרי הסיעררא המכוסים בשלג, ועל פני כל הארץ הטובה והרחבה שלקחו בחרבם לא רק לטובת מלכותם אך גם לטובת התפשטות האמונה הנוצרית — והאינקוויזיציא החישה מעשיה ותומכי ידה הנזירים והקנאים ההלו לדבר באזני המושלים ולהעיר אותם בשפתי חנף ומרמה כי בא העת להוציא לפועל את אשר זממו זה כביר והוא: לגרש את בני ישראל מנער ועד זקן מאיש ועד אשה מספרד. מקרים רבים שקרו אז בארצות אחרות הועילו גם המה להות היהודים. בשנת 1290 גרשו מאנגליא ע"פ פקודת המלך עדוארד השלישי — פיליפ היפה מלך צרפת נתן צו בראשונה לגרש היהודים והפקודה הזאת יצאה לפעולה בשנת 1393 ע"י קארל הששי — וכן נגרשו בעתים שונים מרוב ארצות איטליא הצפונית ומהאי סיציליא כאשר גרשו ממדינות רבות באשכנז.— השנאה והקנאה שקננו זה כביר בלב השפנים נגד עם בני ישראל ותקות העם

כי הן היהודים יפול להם לחבל בהגרש ישראל מן הארץ — על כי אי אפשר יהיה להם לשאת אתם הכל בדרכם — כל אלה היו מעוררים הזקים להוציא את פקודת הגרוש לפעולה. נקל להבין כי טורקוועמאדַא היה בראש המקטרגים ועזר בידי הדורשים מאת המלך את טבעתו על הפקודה הלזאת. המת האיש הזה בערה תמיד נגד המתנצרים לעין ע"י הסר האמונה שבם והתקרבותם בסתר לאחיהם היהודים הפיחה את חרון אפו גם נגד ישראל. את המת קנאתו הראה בהפצירו במלך ובהאפיפיור להסיר את שני בישופים בני יהודים מומרים ממשרותיהם על כי לא נתנו להוציא עצמות אבותיהם מקבריהם אחרי אשר עלה החשד על המתים האלה כי מתו בכפירה לדת הנוצרים. גם הפץ טורקוועמאדא לאנוס את רבני טולעדא להודיע בשבועה את שמות אלה מהמומרים אשר עור שמרו מצות תורת משה — אכן הרבנים הזקו את לבם בד' ולא שמעו אליו. —

למען נתק כל קשר וחבור בין היהודים והמומרים לא נתן האיש הזה מרגוע לנפשו עדי הצליח להוציא את זממו הרע להרחיק את היהודים מארץ ספרד — והמלך לא הכביד את לבו לדבריו. המושל הזה, אף כי אך ע"י כסף היהודים מצא און לו לנהל את צבאו במלחמתיו אשר להם את הערבים — בכל זאת לא הסתיר מעולם את שנאתו לגזע ישראל. בכבשו מיד הערבים את עיר מַאלַאגַא בדרומה של ספרד בשנת 1487 הוציא להרג שנים עשר מומרים שנסו שמה והזרו לדת אבותיהם, ווולת זה מכר לעבדי עולם ארבע מאות וחמשים נפש משבויי יהודה ורובם נשים, שנפדו אחרי כן בנדבת דון אברהם סעניור ששחר בעדם מהונו עשרים אלף אדרכמוני זהב. —

אך המלכה עוד לא פנתה לדברי שונאי ישראל — כי עוד לא עמם בחבה זיק רחמים והנינה אשר מנע אותה מתת התימת ידה לפקודה אכזריה זאת. אבל כה הפַנטיזים ופחדי שאול שהעירו בלבה דברי הכומרים אם לא תתן ידה לגרוש היהודים, אלה הזקו על רגשי ההמלה והנינה ובחדש אדר שנת רנ"ב יצא הדת המצוה על כל היהודים שלא באו עוד במסורת ברית החרשה... לעזוב את ארץ ספרד ואיי סיציליא וסארדיניא שהיו תחת ממשלת ספרד במשך ארבעה ירחים מיום צאת החוק. — בכתב גלוי הלזה מפורש יצא כי היהודים התחייבו הובת גלות על כי משכו את לבות הנוצרים לאמונתם וכי העירו ביניהם ידיעת ומצות תורתם, הקיה ומשפטיה. וזה תוכן דברי החוק: בראשונה נבונה היתה הגזרה לצאת אך על יהודי אנדאלוויא, אכן הממשלה נוכחה אחרי כן לדעת כי נחוץ הוא להוציא אותה פעולה בכל ארץ ספרד. למרות החקים שיצאו כפעם בפעם לאסור כל התקרבות בין יהודים ונוצרים עשו היהודים כל אשר הי' בכחם להזיק לאמונה הקאתולית ע"י פעולותיהם ועלילותיהם להביא את הנוצרים התמימים תחת כנפי היהדות, אשר על כן נגמר הדבר אחרי עיון והגיון רב לגרש את היהודים ולהגלותם מן הארץ ומועד נתן להם להשאר עוד בארץ רק עד סוף חדש תמוז שנת רנ"ב. כל אלה שישארו אחרי הזמן יענשו במשפט מות וקניניהם יפלו לאוצר המלך. כל איש אם רום־ או שפל המעלה אשר יתן מעון ומחסה בביתו ליהודי אחרי הזמן ההוא

יאבד כל קנין ואהוזה גם הוא כנ"ל. הממשלה תבטיח ליהודים לשמור עליהם לבל יאונה להם רעה ורשות תתן להם לעבור בארץ משך ארבעת הירחים בלי מפריע למכור את אשר להם. גם הותר להם להעביר עמהם את רכושם וכל הנצרך להם לחייהם זולת כסף וזהב ודברים אחרים שנאסרו להוציא מן המדינה ע"פ החוק. —

זולת אשמת היהודים בהסת את הנוצרים לדת משה (ולפ מנדיס במצמע לך המומריס לצבר בלמת לפ חדלו מהיות יהודים בלבותם) לא היה שום זכר בהגזרה הנ"ל מכל העלילות האחרות שנתפשטו בעם מני אז. דברי השטנה נגד בנ"י שהיו תמיד בפי משטיננו ומקטריגנו, כי לוקחי נשך המה בעושק, כי יונו את הנושאים ונותנים עמם, כי יהרגו ילדי הנוצרים, כי יהללו להם הקדש (מצלמטטען) אשר על שלחן הפנים בבתי התפלה לנוצרים, — כי יורידו שאולה נפשות נקיים במלאכתם מלאכת הרפואה — כל אלה דברי שטנה לא נזכרו ולא נפקדו במשפט הרוץ הלזה, אף כי בהפץ שופטי האינקוויזיציא היה להפיץ את הדברים האלה בין העם למען הצדק את גזר־הדין. — כשוד משדי נפל החוק המר הלזה בישראל, אף כי ידעו כי רעה נשקפה עליהם שנים רבות וכבר הרדו לקראת בואה. מה מר היה לעם הזה בהאלצם לעזוב את הארץ, שישבו בה אבותיהם ואבות אבותיהם זה מאות בשנים — הארץ אשר אהבוה יתר מאשר אהבו כל ארץ אחרת מני עת נודם בגוים — בהאלצם לעזוב את קרוביהם, שארי בשרם הרבים — אשר למרות המירם את דתם נשארו יהודים ברגשותיהם — לרדיפות אויביהם בנפש; — להמיר עשר והון שנהנו ממנו רבות בשנים בעני וגלות! — גדלה הצרה הזאת מנשוא! רבות עשו היהודים, רבות אזרו חיל, המתיקו עצה איך להסיר מהם את רוע הגזרה. כל סבל ומס קבלו עליהם, ממטב כספם הקריבו להשיג שנית הרשות להשאר על אדמת הישפניא. — בעת הרעה הזאת יצא הרב דון יצחק אברבנאל שחי אז בטולעדא, הוא וגדולי היהודים עמו ויתנפל לפני כסא המלך והמלכה ויבטיח לאסוף שלש מאות אלף דוקאטי זהב אם אך ישיבו דברי הגזרה. דברי הרב הגדול הזה כה חזקו על המלך והמלכה עד כי כמעט נטה לבם למלאות את בקשתו, אך בזו הרגע נפתחה הדלת פתאום ויבוא טורקוועמאדא הצורר ובידו צלם דמות אלהיו... וישלך את הצלם ארצה ויקרא: „יהודה איש־קריות מכר את אדוננו בעשרים שקל ואתם תהפצו מכרהו בשלש מאות אלף ארכמונים — הנה הוא לפניכם, מכרוהו!" הדברים האלה שמו קץ לתקות היהודים והגזרה נחרצה באין משיב. — כראות היהודים כי יום הגרוש הולך וקרב ומספר הקונים הולך ודל כן גדל הפצם למהר למכור את אשר להם. חלקות שרה גדולות ויקרות נמכרו בעבור נעלים — בתים נחמדים נתנו בחלוף בעבור צמר גמלים ופעמים רבות נתן איש כל הון ביתו/בער ההפצים קטני־הערך שיכול איש לשאת על שכמו ובער בחמת המשא. הון רב הלך לאבוד ע"י החובות שנשו היהודים בבתי מקלט הנזירים (קלאסטער) והברות אחרות, בגדולי הארץ ואנשים אחרים מכל כתות העם — "ואשר יום השלום נפל אחרי זמן הגרוש, מבלי אשר היה ליהודים איזה אמצעי לגבות אז את חובותיהם אחרי עזבם את הארץ, למרות

האיסור שמו היהודים כלי כסף וזהב בכרים וכסתות ואלה אשר יכלו להשיג שטר חוב על כספם למען ישולם להם במקום אחר, המה עשו זאת אף כי בהיזק רב. —

מחזות מעציבי נפש הראו הימים האחרונים לשבת בנ"י בספרד. רוב הקהלות הלכו לשרה הקברות להפרד מקברי אבותיהם לנצח. בעיר פלאסענציא הורישה קהלת ישראל את שרה הקברות אשר לה וכברת ארץ רבה להעיר ובפירוש התנה כי מקום קבריהם לא יהרש ולא יבנה עליו בית. גם בוויטאריא עשו כזה ובעיר שגוביא לקחו עמהם בבכי תמרורים מצבות אבותיהם וישאום על שכמם בדרך נודם. — משך כל ירח תמוז נראו על דרכי המלך שורות ארוכות של נוסעים נעים ונדים בנפש נכאה ונדכאה, מהזקן השחוח תחת סבל השנים עד הנער הרך, חסר כח והולי, כלם נכללו בצרת הכלל. כה הלכו הגולים ונפשם עליהם התעטפה מהום השמש הבוער מעל לראשיהם, ויעברו יגעים ועיפים בקעות הול ערומות מכל צמח, גם הרי נשף והגוי סלעים הממלאים את חצי־האי, ועל זרועם נשאו את יתר פליטת מכמניהם המה יריעות התורה ושארית הנפש — ובעין מלאת דמעה הביטו כפעם בפעם מאהריהם למקומות משכנותיהם האהובים שעזבום מכלי שוב אליהם עוד. העם היושב בכפרים ובערים לעגו שחקו בשאט נפש על הנודדים האומללים שעברו עליהם ויוסיפו מכאוב על מכאובם — עד כי בימים הראשונים לירח אב בא הקץ לצאת בנ"י מארץ ספרד וגזרת הגרוש נעשתה. אם מקרה זר היה הדבר או יד ה' עשתה זאת כי יום השני לאויגוסט היה התשיעי לאב המשת אלפים רנ"ב — והיום הזה שנהרב בו בית קדשנו פעמים לא ראה עלינו משך שנות גליותנו צרה גדולה מהצרה שנפלה עלינו ביום ההוא. — מספר היהודים שהגלו לא נודע אל נכון, יש מסופרי דה"י שיעלוהו עד שמונה מאות אלף ויש שיורידוהו עד מאה וששים אלף — ואנחנו נקח המדה הבינונית ויעלה לנו מספר היוצאים לארבע מאות אלף נפש. גורל הגולים היה שונה בהארצות השונות בם בקשו מחסה להם. מר היה חבל אלה שפנו למאראקא ואלניער, רבים מהם נתפשו ונמכרו לעבדים כדרוך כף רגלם על חוף הארצות ההם, רבים מתו ברעב ורבים נרצחו ובטניהם נקרעו כי קוו מרצחיהם למצוא בקרב גויותיהם שקלי כסף וזהב.

מתי מספר מהם שבו ספרדה וימירו את כבוד אלהי ישראל, כי נלאו לשאת את סבל הגלות המר, ואשר עשו אלה ברצון נאלצו רבים לעשות באונס על כי נשברה אניתם על הופי הישפניא. — בתוגרמא (טירקייא) נתקבלו בספ"י ואומרים על השולטן באיאצעט כי הוא קרא לאמר: מה חכם המלך הזה דון פערנאנדאַ אשר ירושש את ארץ מלכותו למען העשיר אותנו! — איטליא פתחה גם היא שעריה לפלטי ספרד, זולתי געניאַ העיר אשר לא נתנה להם להשאר בין חומותיה אך שלשה ימים. מתי מספר מהם התישבו בנאַווארא אך לא ארכו ימי מנוחתם שמה כי אחרי שנים נגרשו משם עם יתר אחיהם בנ"י. רוב הגולים נדו לפורטוגאל אשר אך בהשתדלות רבה של הרב הגדול רבי יצחק אבוהב זצ"ל אצל המלך יאַהן השני נתנה להם הרשות לבוא שמה

וזה בתנאי כי כל אחד מהגולים ישלם מס הגלגלת וכי אחרי שמונה ירחים עליהם לעזוב את הארץ ולמטרה הזאת הכינה הממשלה אניות־מסע לחוביל את היהודים למקום הפצם במחיר קטן. היהודים תושבי הארץ הרגו בראותם עם רב כזה מאהיהם בא פתאום להרבות על מספרם ויראו לנפשותם כי מצבם אשר לא היה בטוב בארץ עוד יורע ע"י בוא הגולים אשר רובם היו עניים הסרי כל. והגולים במספר אי־מדויק של ק"ן אלף נפש ראו כי לא בסבר פנים יפות יתקבלו בפורטוגאל ובכל זאת אהזו במשענת קנה רצוץ לזמן הקצר שנועד להם. —

בעת צרה ומצוקה הזאת — עת הגרוש — התחזקו הרבנים רועי העם ויעוררו להחזק הרת ולבטחון בר'. והעם הנדכא והנענה השה ראשו תחת סבל הגזרה ואך קטן מאד היה מספר הנשורים אחור שבחרו בחלוף אמונה מצאת בגולה (כיניסס ימנה מכרסס סעניאל ובמו שלף עמדו נמסיון). מדורות אש שהבינה האינקווי־זיציא לכופרים ודיניה הקשים הראו למדי כי חלוף הרת לא יגן מאומה בעד הרדיפות וכי לא טוב היה הבל הנוצרים ההרשים מאלה שנשארו נאמנים לרת היהדות. —

ובכן הוצגה הישפניא ערומה וריקה מתושביה היהודים, בתי הכנסיות ליהודים נטהרו במים קדושים ויהיו לבתי תפלה לנוצרים. — הכסף הרב שהיה ליהודים בידי הנוצרים והרכוש הגדול שעזבו אחריהם באונס נפלו בידי בעלי חוביהם אך יתר הרבה בידי המלך השואף לבצע. — ראשי הרופאים החכמים גם המה גרשו מן הארץ לרעת יושבי בה, המסחר והמרכולת באבדם את מנהיגיהם הלכו תמם מיום ליום עדי כמעט הדלו מן הארץ.

לאסון היהודים נפרצה בעת הגרוש מחלת המגפה בקאסטיליא והגולים הביאוה אתם לכל מקום בואם אשר על כן בכל מדרך כף רגלם הביטו עליהם בעין רעה. המקרה הזה העיר את המלך יאהן השני מפורטוגאל להפציר ביהודים הזרים להחיש צאתם מארצו, ולמטרה זאת כבר עמדו האניות מוכנות ומזומנות כפי המדובר. אבן ראשי החובל והמלחים התנהגו את היהודים האומללים שנפלו בידם ברשעה רבה. כל דבר חפץ שהיה להם, כל שוה כסף עד בגדיהם שהיו עליהם בזו שדדו מהם ואחרי הציגם אותם ערומים מכל השליכום בלי חמלה אל חופי אפריקא שממים מבלי צמח ומבלי פרי להחיות נפש ויניהום למות ברעב או מברום לעבדים להערביים. אך בזה עוד לא אמר ד' לצרת ישראל די! ילדי האבות העניים שלא יכלו לשלם מס הגלגלת בבואם ארצה פורטוגאל או שנאלצו להתמהמה שמה, הילדים ההם מבני שלש עד עשר שנים לקחו ע"פ פקודת המלך בהחזק יד מאת אבותיהם ויובלו לאיי סט. טאמאם אשר נגלו בימים ההם, מקום נחש ועקרב והיתו שחין — למען יהונבו שמה בדת הנוצרים — הרחק הרחק מהיהודים אבותיהם. — אך שש מאות ממשפחות העשירות שביהודי ספרד הצליחו להסיר מהם את גזרה הגרוש בשלחם ששים אלף שקלי זהב לגנזי המלך, וגם בעלי אומנות וחרשים חושבי מחשבת יצאו מן הכלל והורשה להם להשאר בארץ. —

מעשי הרשעה האלה מצד מלך פורטוגאל יסבבו אותנו לשוב לדבר ממצב היהודים המרודים בארץ ההיא. — הנה ראינו את רום מעלת בני עמנו בפורטוגאל משך מאות בשנים; ראינו איך נתנו על שכמם המשרות היותר נכבדות, איך המה אך המה לקחו בהכירה את הכנסות הממשלה והכהנים. ואף כי העירו עליהם בזה שנאת העם בכל זאת נמצאו ראיות הרבה כי בתור גובי המס הראו נדיבת לב גדולה הרבה מהממונים הנוצרים. גם שמענו כי עד שנת 1447 לא יצאה שום רדיפה נגדם. כבר אמרנו בדברינו הקודמים כי המלך אלפונז החמישי שמלך משנת 1438 עד 1481 האמין מאד ביהודים והראה להם אהבה. אמת הדבר כי בשנות היו האחרונות ובימי הבא אחריו נתרבה הקנאה לדת נגד בנ"י עדי יצאו חקים מעיקים נגדם שאסרו להם לצאת חוץ מתחומם שהוגבל להם — אף נאסר להם לשכור עבדים נוצרים, לשאת בגדי משי ואבנים יקרות, לאכול ולשתות בכלי כסף וזהב, לרכוב על סוסים וכדומה. כל אלה היו חקים שהוסיפו למרר את חיי אנשים בה במדה אשר הרגלו לחיי כבוד והוד — אכן עוד לא שדד רבצם והופש שבתם בארץ, עוד לא נגעה החרב עד הנפש — חקי הארץ שמרו עליהם לבל יפריעם איש בעבודתם לד' ובמנהגיהם בדת ולא נגע איש באמונתם לרעה, אך זכיות הרבה נתנו למומרים למען משוך לבות בנ"י לדת הנוצרית. בין הזכיות האלה היתה זכות אחת שנתנה לבן מתנצר לקחת ירושה בהון אבותיו בעודם בחיים. כל מבין יראה את הוסר הצדק והמוסר הנסתר בזכות הזאת ובתכליתה. —

יורש כסא אלפונז, יאהן השני אף כי הרבה הרע לגולי ספרד, התנגד בכל מאמצי כחו להתיסדות האינקוויזיציא בארצו אף לא נטה לבו לגרש מארצו בהזקה עם רב אשר ע"י יתרון הכשר רוחו ועשרו הרב הביא תועלת לארצו; אך האכזריות הנוראות שעשה ביהודים גולי ספרד ורוח הקנאה שעבר עליו ברדפו אותם בכל יכלתו, עשו פעולה רבה על רגשי עם הארץ נגד בנ"י ילידי ואזרחי פורטוגאל. רגשות שנאה אלה הלכו הלך ורע מדור לדור עדי הגיעו למרום קצם במות המלך יאהן השני בשנת 1495 וימלוך תחתיו בן דודו דון עמנואל באין לו יורש אחר, כי בנו דון אלפונז מת באבו בנפלו מעל סוסו. המושל הזה — עמנואל — אשר ע"י הצלחתו בכל אשר פנה כנה בשם "המצליח" — הראה בראשית מלכותו אותות סבלנות רבה. הוא הסיר את החקים הקשים של המלך שקדמהו ויישיב ליהודים את כל זכויותיהם מלפנים באמרו כי חבלי הנינה וחסד יועילו יתר למשכם לדת הנוצרית מאשר יפעלו חקים מעיקים. היהודים בקשו להראות לו את תודתם ויקריבו לו תשורה הגונה אך הוא מאן לקבלה. איש חכם אחד בהכמת הכבבים שאמרו עליו כי קורא עתידות הוא ממערכת המזלות, שמו אברהם סאקוטא, היה יועץ למלך עמנואל בכל ענין נכבד גם להכמים אחרים מבנ"י האיר המלך את פניו. אכן כענן בקר עובר היתה ההצלחה הזאת שהאירה לישראל ועננו אופל שהתקבצו כבר על ראשיהם קבצו פארור עתה יותר מבראשונה. — בשנת שתים למלכות עמנואל השקה נפשו בדוננא איזבלא אלמנת בן המלך יאהן השני שנפל מעל סוסו ומת והיא הבת הבכירה לאיזבלא ופערדינאנד מספרדי, אם יופי בת־המלכה הזאת וחן

פניה נגעו עד לב המלך הצעיר או אם הנשואין האלה העירו בלבו התקוה לאחד כתרי שתי הממלכות ספרד ופורטוגאל על ראשו — זאת לא נודע אל נכון, אך זאת ברור וקים כי מני העת ההיא שנה את דרכו לרעה על ישראל. בת מלך הישפניא שירשה מאבותיה קנאה ואמונה טפלה לא מעט אטמה אזניה לדברי אהבה שערך אליה דון עמנואל ואך בזאת אמרה כי תאות לדבריו אם יגרש את כל המהמדים והיהודים ממלכותו. בדבר המהמדים אשר אך מעט מהם נשארו בפורטוגאל נאות המלך לגרשם מני ארצו כי ירא לאנסם להמיר דתם לבלי ירע בזה להנוצרים הרבים שישבו בארצות ממשלת דת מחמד וע"כ צוה לפקודיו להקל מעליהם את דרכם בכל מה שאפשר, אך היהודים האומללים אשר כה אין בידם לנקום משונאיהם המה נתנו ביד המלך לעשות בם כרצונו. ירחים רבים התיעצו שרי המלך בדת מה לעשות ביהודים ותעל השאלה לפניהם אם לא תצא רעה לארץ בהגרש פתאום מספר רב מתושביה היותר עשירים והרוצים — ואחדים מהכומרים טובי לב שהיו באותה עצה אמרו כי המרת הדת באונס מהבל היא ואין בה שום תועלת לדת הנוצרית, ובכן נמצאו מתנגדים רבים להגרוש וגם להתנצרות בהזקה, אך המלך לא שם לב לכל אלה. — בירה כסלו שנת רנ"ו לאלף הלזה יצא קול קורא מאת פני המלך עמנואל פוקד ומצוה על כל יהודי פורטוגאל שעור לא המירו דתם, לעזוב את הארץ בתוך זמן עשרת ירחים. ואם לא ישמעו או אז רכושם וקניניהם ילקחו מהם בהזקה וינתנו לאלה שיודיעו להממשלה מהפרת הוק היציאה ע"י היהודים. בקול קורא הלזה יתן להם המלך רשות למכור את אשר להם ולגבות את חובותיהם, גם יבטיה להם כי אניות יוכנו עבורם להובילם לארצות הפצם. אך המלך לא אמר די בהגזרה הזאת. בהרש ניסן שנה ההיא יצאה פקודה שניה מצוה לאמר: כי כל בן ישראל מבן ארבע עשרה שנה ומטה מבני האבות אשר בחרו ללכת בגולה מהתנצר — יוקחו בהוזק יד מהוריהם וינפצו על פני כל הארץ בין הנוצרים למען ילמדו ויהונכו בדת ישוע. הפקודה האכזריה הזאת הועדה לצאת לפעולה בימי הפסח, בעת אשר היהודים נאספים למשפחותיהם להוג את הג המצות. נלאה כל עט לתאר וכל רעיון לשער את רגשות היגון והיאוש שמלאו לבות בנ"י לרגלי פקודה הזאת. ילדים רבים נסתרו בידי אבותיהם, רבים מצאו מחסה בצל בתים נוצרים בעלי רחמים אך כלם נהפשו ונתפשו בלי המלה ונמשכו לזריקת המים הקדושים מי־חטאת... אבות ואמהות רבים הרגו אז בידיהם מחמדי עינם לבל יגואלו ואחרי כן שלחו יד גם בנפשם. —

במשך הירחים האחדים שנתנו להם — ליהודים — ארוכה התאמצו ויעשו כל אשר היה ביכלתם לשנות את לב המלך עליהם לטובה ובראותם כי לשוא עמלם, התחננו להוביה להם לכה"פ שלשה מקומות ע"י הים לצאת דרך שמה את הארץ תחת אשר הועד להם בראשונה אך נמל אחר. אכן גם בדבר הזה לא נענה להם המלך ויודיע להם כי מחוף אחד והוא ליסבון הבירה יצאו באניות באשר ילכו. ובכן התקבצו יתר מעשרים אלף יהודים להעיר הזאת ויחכו על רגע בוא האניות להוביל אותם למרחקים. במשך זמן שבתם בליסבון נתן להם גדרת עצים גדולה למען ושם התאמצו הכהנים הנוצרים לפתותם באמרי

נועם ובשפתי הלקות גם במוראים גדולים להנזר אחור מאמונתם ולהבק חיק נכריה. בעת ההיא יצאה פקודה הדשה כי כל בן י"ד עד עשרים שנה מבני ישראל ילקה בהזקה מאבותיו ויובא באונם בדת הנוצרית — ויתפשו שנית המונים המונים בשערות ראשיהם ובזרועותיהם ונמשכו בכח לבתי התפלה, שם נזרקו עליהם מים טהורים ושמות הדשים נתנו להם ואחרי כן נמסרו לאלה שהתהייבו ברצונם להנך את המומרים בדת הנוצרית. לא ארכה העת וגם אבות הבנים נתפשו ושתים הוטל עליהם: או להמיר דתם, ואז יושבו להם בניהם, או להכלא שלשה ימים שלמים מבלי מאכל ומשקה. נפלאת היא בעינינו בני הדור הלזה איך יכלו האנשים האלה לעמוד בנסיונות אלה להשאר נאמנים לדתם — אך לכבוד ולתפארת בני עמנו רבם ככלם התגברו על הצרות ולא נסגו אחור. אחרי אשר נגמר הדבר בדעת המלך לבלי סבול כל התנגדות לפקודותיו נתן צו כי כדבר הנעשה לצעירי הימים יעשה גם לזקנים ולבאים בימים. בתוך המית צעקה גדולה ובכי תמרורים נסהבו שבעי ימים וצעירים בפרח הייהם לבתי התפלה ויובאו למרות הפצם בברית החדשה לשמחת המון עם הנוצרים ששחקו למשבתם והתל התלו במו. אך שבעה או שמונה ממספר כל העם שומר אמונים מצאו מנוס להם ויתחמקו לברוח להוף אפריקא. —

היהודים שהיו עוד נפוצים בפורטוגאל בראותם גורל אחיהם בני אמונתם נאלצו גם המה להתנצר בעת אשר רבים מהם בחרו מות מעצמותיהם לבלי יאנסו לבגוד בדתם הקדושה. ובכן מהה נמהה שם היהדות מפורטוגאל כאשר נעשה כדבר הזה בספרד המש שנים מקודם. —

בתוך מעשי הרשעה והאכזריות האלה נשא המלך את דונא איזבלא, אך אגודתם לא נמשכה כי המלכה מתה טרם כלתה שנה לנשואיה ותרד הקבר אחרי אהיה דון יאהן הבן היחיד לפערדינאנד ואיזבלא. דון עמנואל לקח אחרי כן את אחותה דונא מאריא לו לאשה. המלך הזה אשר בעצת אשתו הראשונה ואבותיה הקנאים דבא לארץ אמונת ישראל ותורת המהמדים עדי כלה השמד השמידם מארצו, ואשר בכל קנאתו לדת לא נתן להאינקוויזיציא מהלכים בארצו למרות העמל הרב שעמלו אצלו רבים וגדולים לטובתה — המלך הזה שנה בעת דרכו את הנוצרים אשר מקרוב המירו דתם לטובה ויתאמץ למשכם אחריו ע"י הנינה ורחמים. בפקודה שהוציא בשנת 1497 יוצא הוא להגן על המומרים לבלי ירהב איש בנפשו עז לדרוף אותם משך עשרים שנה ובמשך השנים האלה החוב הוא על מורי העם וכהניו ללמדם תורת הברית החדשה. בקצה הזמן ההוא, בקצה העשרים שנה, תאמר הפקודה, לא יהיה עוד שום הבדל בין הנוצרים והמומרים. איש אשר תצא עליו שטנה אחרי העת ההיא כי הולך הוא עוד אחרי מנהגי היהודים ימסר לבית המשפט ואם יצא חיב בדינו או אז כל הונו יקח ממנו וינתן ליורשו הנוצרי הקרוב אליו. —

אותות הסר שהראה המלך הפעם לגזע ישראל היו רעים בעיני העם ותגדל שנאתם להמומרים כפלי כפלים מאשר שנאו אותם טרם המירו דתם. חקים מרים נגד הנוצרים החדשים הדשים לבקרים וכה הורע מצבם מיום ליום עד כי נלאו לשאת את נטל צרותיהם ויסעו לארצות אחרות אחרי מכרם את

אשר להם; אכן אי אפשר היה להרוב הגדול להקל באופן זה את עול סבלם ונאלצו להענות תחת יד נוגשיהם. מלכי ספרד לא חדלו מדבר על לב חתנם מלך פורטוגאל לכונן את האינקוו. גם בארצו, אכן תוצאת כל פעולתם שעשו עליו היתה, כי הוציא המלך פקודה האוסרת על כל איש ספרדי להתישב בפורטוגאל אם תעודה אין בידו כי אין עליו דין ודברים ע"ד איזה חטא נגד האמונה. אכן החוק הזה לא הועיל מאומה כי הנוצרים החדשים הרבים אשר נסו על נפשם מספרד מאימת האינקוו. לא חדלו מעבור גבול פורטוגאל ויוסיפו להעיר חמת העם על המומרים.

רעב שהיה בפורטוגאל בשנת 1503, מרידה שהתפרצה ברחובות ליסבון בשנת 1505 ומגפה שחיתה בארץ בשנת 1506 כל אלה המקרים נתנו מקום למשטמת העם הכבושה להתגלע כפרץ מים כבירים. —

ביום חג השבועות לנוצרים בשנת 1506, בהתאסף העם בהמון רב להתפלל לאלהיו להסיר מהם את הנגף נפל זהר נר דולק על מכסה הבדלה (קריסטאלל) אשר על גבי צלם שתי וערב אחד. העם הנגרש והנבער בראותו זאת דמה כי אחד מהקדושים נראה אליו באש ויקרא בקול אדיר: פלא, פלא! לשמע הדברים האלה קם אחד מהעם (ולאסונו היה זה אחד מהמשומדים שנואי נפש העם) ויאמר בתם לבו כי איננו רואה שום דבר פלא במראה הלזה. אך הה „לדובר על אזן סוגה באולתה" — עוד מלתו על לשונו ויתנפלו עליו הנצבים סביביו וימיתוהו כרגע ואת גוו שרפו על מדורת עצים שהציתו ברחוב העיר. בשעה קלה המה קול העיר מהקריאה שנשמעה מעברים: כפירה! כפירה! מות להכופרים! כל שנפל בידי העם, ואשר אות פניו העיד עליו כי מגזע היהודים הוא, נרצח מבלי חמלה, ומכיון שנתן רשות למשחית שוב אינו מבחין — גם פה נתאמתו הדברים האלה. כי בין הנהרגים נמצאו גם נוצרים מלידה ומבטן אשר ע"י תאר פניהם העירו החשד כי מישראל מוצאם. נוראים היו מעשי העם בעת ההיא: לא די כי רצחו ושפכו דמים כי גם בבתי המומרים שלחו ידם ויהרסו בית והון יחד וישימו שוקים הרבה לשממה. אנשים ונשים וטף אשר בקשו מחסה להם בבתי התפלה נסחבו משם וישרפו חיים ברחובות העיר ואך אחרי עבור כשלשת ימים, אחרי אשר יתר משלשת אלפי נפשות נקיים נפלו חללים בידי העם הפרוע לשמצה, עלתה ביד שוטרי בית המשפט להשיב מעט את הסדר למקומו. המלך דון עמנואל נתמלא קצף על הפרעות האלה ויבקש לסוכך על המומרים ע"י פקודה חדשה בה יסיר כל פדות והבדל בין מומר לנוצרי וישוה את שניהם לפני כס המשפט והאריך להם את ימי התלמדם בדת הנוצרית וימי פטרונם מעונש אם ימצאו מחזיקים עוד בדת אבותיהם — עד שנת 1826. זולת זאת נתן להם רשות לעזוב את ארץ פורטוגאל כחפצם באין מפריע ויבטיח לאלה שכבר עזבו אותה כי לא יאונה להם כל רע אם ישובו לארצם. עד מות המלך הזה בשנת 1521 לא נשמע מרדיפות חדשות את המומרים אף כי שנאת העם אותם לא נתמעטה. המלך החדש יאהן השלישי שמלך משנת 1521 עד 1557 שנא את גזע ישראל בלב ונפש אך ע"פ יועצי אביו כבש את שנאתו והראה בראשית מלכותו כעין אותות הנינה להמומרים

בהאריכו את זמן תשובתם והתלמדם ברת הנוצרית עד שנת 1534. — עתה במות המלך החכם עמנואל וימלוך תחתיו בנו יאהן שונא ישראל שבו המקנאים ויזרו רשת ערמתם לתפוש בה את לב המלך ולהטותו לתת את ידו להתיסדות האינקוויזיציא בפורטוגאל. משומד אחד הענריקעץ נונעץ שמו הצליח להתגנב ללבות המומרים אחיו בהראותו להם אהבה ואהרי הגלות נגלו לפניו הליכותיהם בסתר הביא את דבתם רעה למלך ויבטיחהו כי הרוב הגדול של הנוצרים ההרשים, יהודים הם בלבותם ואך מסוה הדת ההדשה על פניהם להתעות עין, אשר על כן נחוץ הוא מאד לפי דעתו ליסד בארצו את בית המשפט הקדוש אשר גדלו פעולותיו בספרד לגלות את פני הלוט הלוט על הבופרים ולבער אהריהם. המוציא דבה הלוה נרצה בשנת 1524 ומותו היה מקור לרעה להנוצרים מגזע ישראל.

מהאפיפיור היושב על כסא קדשו עד הכמרים הפורטוגיזים ועד ההמון הרב, כלם לא מצאו נחת רוח בהתיסדות האינקוויזיציא בארץ הזאת — אך המלכה, אהות הקיסר קארל החמישי, גם הקיסר האריר הזה והנזירים הדומיניקנים לא נחו ולא שקטו עדי השיגו מהפאבסט קלעמענס השביעי בשנת 1531 רשות והרמון ליסר את בית־דין הקדוש בפורטוגאל. אכן במשך עשר שנים הראשונות עוד לא מצאה האינקוויזיציא יסוד קים ונאמן והנוצרים ממעי יהודה בפהדם שנפל עליהם שלחו כסף רב לאוצר הפאבסט למען השיב אהור את הרעה הנשקפה עליהם בעוד עת. מלבד מתנות כסף ולדבר הזה השתמשו המתנצרים בשלוה מיוחד שהיה להם בסתר בעיר רומא, והוא היה יהודי מומר ושמו דוארטע דא פַּאַץ אשר מצא הן בעיני המלך יאהן; אבל בשנת 1539 נהפך האיש הזה לבוגד בהבוטחים בו וימסור את סודות המתנצרים למלך. אכן רעתו שבה על ראשו במהרה כי משך עליו אהרי זה חשד הפאבסט כי לא באמונה דרכו ויושם בבור כלא. ויהי בהנתן לו החופש גם לתוגרמא ושם מת אהרי החליפו דתו הנוצרית באמונת מחמד. — רבות היו הערמות והתחבולות שעשו מתנגדי ומחזיקי האינקוו. אלה למען השביתה ואלה להקימה עדי גברה בסוף יד מחזיקיה ותחל ממשלתה הנוראה בליסבון בשנת 1541 ובירה האיתנים שנה זו כבר הראתה פעולתה באוטאָ־דַא־פֶּע הראשון.

עוד פעם אחד נגה אור התקוה על גולי ספרד בארצות פזוריהם כי יצלה בידם להשיג רשיון לשוב לארץ מולדתם. בשנת 1519 עלה הקיסר קארל החמישי שהיה גם מלך שפניא על כסא אשכנז. הגולים אמרו בלבם כי השעה צוחקת להם וישלחו משלחת אנשים נכבדים להקיסר למדינת פלאנדערן אשר בבעלגיא לתת למלך שמונה מאות אלף דוקאטים זהב אם רשות תנתן להם לשוב לספרד ולעבור את אלהיהם קבל־עם. הקיסר אשר היה נצרך מאד לכסף נטה מאד להתרצות להמבקשים אך הקרדינאל קסימענעס שהיה אז נשיא האינקוו. בספרד שלח ציר מיוחד לבריססעל לבקש מאת הקיסר לבלי יטה אזן לדברי היהודים ולבלי ימכור את קדושת אמונתו בעד בצע כסף. —

ובכן פרשה האינקוו. הרמה בכל רחב חצי האי הספרדי ועל פני כל הקולוניות האדירות באמעריקא באפריקא ואזיא שפרו למשמעת מלכי ספרד

ופורטוגאל וזה באמצע המאה השש עשרה, עת הזהב להרושת המעשה, עת התהיה להכמות ומדעים, עת החלו מדות האדם המעלה, המוסר ודרך ארץ, — שהיו פרועים לשמצה מסבת המלחמות התמידיות שהיו במדינות — לשוב מעט מעט אל לבות העמים. —

אין כל ספק כי הפרוטעסטנטיזמוס אשר רעה נשקפה ממנו להדת הקאַ־תולית הרומית, נתן עוז ועצמה להאינקוו. בספרד והועיל לא מעט להתיסדותה גם בפורטוגאל. אך אחרי אשר למודי לוטער לא סללו להם דרך כלל לא אצל הספרדים ולא אצל הפורטיגיזים, לא היה להאינקוו. כל עסק עם הפרוטעסטנ־טיזמוס וכל אימותיה ודיניה הקשים נפלו על היהודים האנוסים וברשת זו טמנה ליהודים העלתה כפי רצונה לו פעם ופעמים אנשי מעלה גדולי ארץ שהעלו על עצמם את המתה ואשר לא היה בכח הבית־דין לעניני הול להביאם לפני כס משפטו.

גם קארדינלים ובישופים, רוזנים ובני מלכים לא נסתרו מעיניהם ובלתי ספק גם דון קארלוס האמלל הבן היחיד לפֿיליפ השני מספרד נפל שדוד ברשת זו טמנה לו. אנשים בעלי משרות גבוהות בממשלה, יועצי המלך המיניטורים המה הוכשרו בפרט היות מטרה להציה אשר באפל הלכו ואלה מכהני פאר רמי המעלה אשר לא ישרו בעיניה, להם לא היה שום מנוס עדי נפלו בעצומיה הלכאים. ותהי האינקוו. למכונה רבתי כח ועצמה כן בדברים הנוגעים לממשלה וכן בנוגע לכלל העם ותחת מסוה הקדושה ששמה על פניה באמרה לשום עין אך על עניני אמונה שלחה ידה בכל ותשלט בממשלה בלתי מוגבלת בכל הארץ. גם הדפוס נכנע לבית־דין הקדוש וע״י החקירה ודרישה בכל כתבי יד שהוכנו לדפוס עוז נתן להאינקוו. להשבית כל הגיון חדש וכל ענין מדעי שלא ישר בעיניה מצאת לאור עולם. — מהמון המלשינות בסתר שהגיעו לאזני האינקוו. מכל פנה לא נמצא כמעט איש נקי מכל חשד בעיניה למען גלות סתרי לב איש ומצפונותיו בחדרי ביתו השתמשה האינקוו. באמצעים שונים. ילדים נפתו לספר מעשי אבותיהם במשכיות ביתם; עבדים — להשוף מצפוני אדוניהם בחדר משכבם; עובדים בעלי מלאכה — להעיד על מעשי שוכריהם נותני להמם, עדי הוסרה כל מסכה מחיי איש בביתו. עי״ז חדלה אמונה בבני אדם, אפסה החברותה, אגודת רעים חדלה ועמדתם לקחו דומיה וסתר פנים (תולאות החשד והפחד) אשר עד היום הזה יצטיין עם ישראל בהם על פני בני עם אחר.

למען הרחיב חוג פעולת בית המשפט הקדוש עד אין קץ נתקבלו מסירות ודברי פלסתר מבלי שם כותבם כדברי אמת — וזה היה מקור משחת לעדיות שקר שהעידו רבים להסיר מהם אות חשד בשומם עלילות דברים על גבר עמיתם. ומה נקל היה לנקום איש ברעהו במסרם דינם למדת הרחמים אשר להאינקוו. נחשדי עבירת הכפירה (קעטעריי) נתפשו מבלי שום הודעה מקודם ונסחבו פעמים הרבה מערש משכבם באישון ליל מקרב משפחתם למען יושלכו לבור השבי של משפט הרשע. גם מיודעי ומכירי הנאשם לא ידעו אשמות האמלל ורשות לא נתנה להם לגשת אליו אשר על כן נשארו נשים אלמנות

חיות ובנים יתומי־חי מבלי ידוע הבל אהוב נפשם הנחטף בפתע פתאום מאהלו בזרוע עריצים. — ימי עמל ואנחה עברו, שנות תקוה ופחד נקפו על האמללים המצפים לשיבת היקר להם בהלך לביתם ואם שב הנתפש כי כפרה היתה לו אז שפו עצמותיו מראי, עור ועצמות היה גוו ופניו קבצו פארור מהבלים במרורות שנפלו לו בבור שבותו, ועד קץ חייהו לא סרה עין האינקוי. ממנו ותשמור עליו אם לא ישוב לחטאו ואם לא רמיה תשובתו.

חקירת ודרישת הנאסר לא על פי חקים כתובים ומשפטים חקוקים נעשה אך הכל היה תלוי בשקול דעת השופטים לחובה או לזכות. בכל יום שלישי ושלישי אחרי האסר איש נקרא נקרא לפני הכמרים השופטים והוזהר בו באזהרה חמורה להתודות על הטאיו ולהגיד פשעיו, ובכל פעם הבטיחו לו כי אם יעשה כדבר הזה וישיב מחטאיו ימצא חסר וחנינה וענשו יקל מעליו. אכן אחרי אשר הנאשם לא ידע מעולם לא את האנשים שהעלילו עליהם ולא דבר העלילה שעליה הוא נשפט — דבר יקר היה כי הודאות פיו לצדקתו או לחובתו מצאו הן באזני השופטים. אם האזהרות ההן וההתראות לא עשו פרי נרצה או אז כתב נכתב בידי השופטים נמסר להחוטא ובו היו כתובים החטאים והפשעים שעליהן הוא נדון, ובמספר החטאים נמצאו גם כאלה שלא נחשד עליהם כלל אך בערמת השופטים נטפלו לתפוש את האמלל בלבו ועורך דין אחד מבין השופטים נתן להנאשם להתיעץ עמו. אך מה הועיל לו איש עצתו זה אם רשות לא נתנה לו לדבר עמו שלא בפני השופטים? ובכן הושב הנאסר לבור שבותו למען הראות שנית אחרי עבור ימים, ירחים וגם שנים רבות לפני שופטיו ודורשי רעתו ולהמסר אחרי כן לענוים קשים שעל ידיהם קוו השופטים להשיג הודאות נכונות ואמתות. אלה שהודו בפה מלא ובנפש חפצה ואמרו כן לכל העלילות שנטלו עליהם והבטיחו בשבועה להטיב דרכם להבא הם מצאו סליחה אך באופן שיעשו תשובה כהוגן ויקבלו עליהם העונש שיושת עליהם. והעונש היה במדרגות שונות כפי גודל החטא ועל פיהו ארך או קצר זמן שבת ההוטא בבית האסורים. בצאתו לחופש הלבישוהו את מעיל הבושת הסאמבעניטא הנזכר למעלה ובלבוש הזה היה עליו לעמוד בפתחי בתי תפלה ללעג ולקלס בעיני המון העם. והעונש הזה נטל עליו משך זמן מוגבל ולפעמים נמשך גם עם יום מותו לשבוע לעג כמים כל יום ראשון בשבוע ובכל יום הג לנוצרים. ומעת לעת היה עליו לשמוע מוסר הכומר מעל הבמה שדבר אליו רתת באזני העם והראה לו גודל עונו בדברים בוטים. אלה אשר חטאתם כברה מאד מהם נלקח כל הון ונחלה ונשבר להם מטה לחם, אך להטובים שבהם הושב הונם כלה או חלק ממנו. אבל הפקודים שנמנו לאפוטרופסים על הון האסורים שלא ילך לאבוד המה בעצמם שלחו יד ברכושם ויהי בצאת האסיר להפשי ראה בעצב לב כי הונו לקה לו כנפים וגז חיש ויעף. ואף מעטי ההון בעלי מלאכה או מסחר אשר אחרי חקירה ודרישה כהוגן יצאו להפשי מבית המשפט גם הם ראו אותם ברעה בשובם לביתם כי אבד מעט רכושם משך ימי שבתם בסהר. ובכן שתים רעות עשתה האינקוי. למחוננים: השיבה אותם עד דכא בשומה אותם לעניים מחוסרי כל והרתה עליהם שם הכפירה והבושת לדראון עולם. וזולת זה

שמרה עליהם תמיד בעין צפעוני מפריש ותתחקה על שרשי מעשיהם עד יום מותם ואוי ואבוי ליוצא חפשי מבית האינקוי. שמשך עליו פעם שני איזה עלילה כי פוסח הוא עוד על שני הסעיפים באמונה. —

המקומות שם ישבו כסאות האינקוי. למשפט, היו תמיד ארמונות מהודרים וע"פ רוב כסו צללי אפל את פניהם. בארמונות אלה גרו השופטים, הסופרים, המזכירים והנזירים המשרתים ויתענגו על היים טובים. שמה היו הדרים לקבלת פני אורחים, עזרות להקור האסורים והעדים — אשר לא הורשו לעולם להתראות פנים איש את רעהו — אף שמה היו בתי הכלא שנחלקו לשלש מדרגות. בראשונה ישבו אלה אשר אף כי לא היה עליהם שום חטא באמונה בכל זאת מצאה האינקוי. נכון לפניה לאסרם לתכלית פרטות. המדרגה השנית שנקראה „האמצעית" נועדה לפקודי המשפט הקדוש שהתנהגו שלא כהוגן. והמדרגה השלישית היתה הגדולה מכלן ובה היו תאים והדרים נסתרים צרים שהוכנו לאלה שמשכו עליהם חשד נזירת אהור מהאמונה הקאתולית ואשר נחרץ עליהם להיות כלואים זמן קבוע או כל שנות חייהם. בתי כלא הנסתרים היו ע"פ רוב בתחתית הבית עמוק עמוק בארמה, אור כהה האיר השכתם, אויר צה ונקי לא בא שמה מעולם וצחנת רפש וחלאת אדם שלא נקתה ימים רבים מלאה אותם. פעם ישבו האסירים יחידים ופעם ארבעה או חמשה בכלוב אחד גדול שמונה רגל על שש. מהאדים מלאי באשה, מההום הגדול ומאפס מקום להשתרע לקו האמללים לא פעם ופעמים בקרחת. זולת זה גם המאכלים שהוגשו להם היו פגולים מגואלים ומזיקים לבריאות מאד — להם נקודים שירם תולעים ומים בעורים אשר אך במשורה נתנו להם לשתיה ולנקיון — אלה היו להם הקם ואם לפעמים רחוקים שנו את הקם ונתנו להם לאכול יתר מכל הימים, לא שנו בזה המאכלים לטובה ויהיו חסרי טעם ומשחיתי הגוף כיום ביומו. במעון ומאכל כזה עברו על האסיר שנים אחרי שנים וישכה כמת מלב ויעזב לגורלו כנצר נתעב. פעמים הרבה יצאו אסורי עני אלה מרעתם מרוב העמל והצרות ששבעו שנים רבות וכלו היי הצער בשגעון.

אם נכון היה אחר האסירים לבוא לפני השופטים לחקירה ודרישה או אז היה מדרך האינקוי. לשלוח אנשים הרש להדרי כלאם. האנשים האלה התראו להאמללים כבעלי עצה הפצי טובם ובאמת היתה מטרתם לבוא אתם בדברים ולהוציא מפיהם איזה הגה שיכול להעיד על הטאתם. — בקצה היותר רחוק בבית המשפט, מתחת לבית היה חדר הענוים (מלכטעלקאממער), בנין רחב ידים מקורה (געוועלבט), השוף הלבנים ואפל למרות אור המנורות. כלי הבית היו צלם עץ. המשיח תלוי על הכותל וכלי המשחית הנוראים לענות בם נפש קרבנות האינקוי. יסלחו נא לי הקוראים אם אחדל לתאר בדברים כל האופנים השונים שהמציאה האינקוי. בהכמתה לרצץ עניים שנפלו בהרמה ולדכא נפשם לארץ.

במדינות שונות ובזמנים שונים נשמע מהמכונה (מאשינע) למתוה אברי האסיר, מהאופן (ראד), מצבת־האצבעות, מסנדל המסומר, מבתי־צואר ואזורים מסומרים, מספלי הברזל עליהם הושיבו את האסיר ותחתם הבעירו אש, ועור

ממכונות מבהילות. ובהביט עינינו על אותות אכזריות אלה בבתי העקד לדברים עתיקים לבנו יהי לאבן ונפשנו תחרד בקרבנו בהעלות במחשבתנו כי אנשים בעלי רוח ונפש כמונו יכלו להמציא מוקשי מות ופחרים כאלה. אבל נכון להזכיר בזה שלשה אופנים פרטים של ענוי נפש האסירים שהמציאה האינקוי. וששמשה בהם לעתים לא רחוקות זולת כלי החמם שנזכרו למעלה.

האופן האחר היה כי הורם האסיר בידיו למעלה ע"י מכונה עשויה לכך; מתרים נתנו על גלילי ידיו ומשקלים כבדים נקשרו לרגליו ובהיותו קרוב למכסה ההדר הסירו ממנו המושבים את ידם פתאום ויתנוהו לפול קרוב טפחים אחרים ארצה ומכה הנפילה הנוראה הזאת נתפרקו אבריו. המשפט הזה נעשה באיש אחד פעמים ושלש. — אופן שני היה כי השכיבו את האסיר ארצה על רצפת הבית ויסתמו את נחירי אפיו ואת פיהו הפתוח כסו בחתיכת בגד שנעשה לה ע"י נטפי מים שירדו עליו ממרום — האמלל בשאפו רוח משך אל גרונו את חתיכת הבגד עדי כמעט נחנק בו, אז הסירו המענים את הבגד מפיו וימשכוהו ההוצה בחזקה למען תתו להשיב רוחו מעט ולמען שוב לענותו כבתחלה. השלישי באופני הענוים היה כי רגלי האסיר נמשחו בחלב ואחרי כן הושמו על גבי גחלים בוערות ובמוסרים אכזרים כאלה נתנוהו להתמוגג כשעה שלמה.

הענוים ההם נעשו ע"י הנזירים המשרתים לבושי שחורים, מעיליהם כסו גם את פניהם אך הורים נעשו בהם לעינים ולפה. שני שופטים היו במקום המשפט למען הקור ודרוש את הנענה ולמען רשום את דבריו עלי גליון. נקל להשוב כי אך מתי מספר חזקו לבם מהודות כחפץ האינקוי. למרות המכות הנוראות שהכו; רוב המעונים אשר בעקת נפשם כמעט יצאו מדעת הודו פעמים הרבה על חטאים ופשעים שלא עלו על דעתם מעולם.

ובהודאותיהם אלה גלו פעמים רבות שלא בהפצם על קרוביהם ומיודעיהם דברים שהביאו עליהם רעה רבה. למחרת יום הענוי או בעת שב האסיר לבריאותו נתנה לו רשימת הטאותיו שהודה עליהם בשעת אנסו למען יקים אותה בהתימת ידו. ואף כי ראה האמלל כי שקר ענה בו פיו וכי ללא אמת הודה בכל זאת לא השיב דבריו אחור, כי לבו נמס בקרבו מפחד לבלי הענות שנית כבתחלה אם יהפך בדבריו. ואם קרה כי הנאשם שם נפשו בכפו וזמם את אשר דבר או אז די היה בכפילת מכותיו ובהשנות ענוייו להשיג ממנו ודוי שלם ככל אות האינקוי. ואמנם מה הועיל אומץ לב ורוח איתן לפני שופטי רשע אשר מדות אלה היו בעיניהם לאות קשיון עורף וטמטום הלב מהזור בתשובה (!) ומה היה גמול אמיצי לב בגבורי אמונה? כי נקברו חיים בחשכת בור שבותם לשנים רבות או עד קץ חייהם או נמסרו ליד בית המשפט אשר לדברי הול להעלות על מוקדה בהטון חוגג על מזבח האוטא־דא־פע, כי האינקוי. היתה רכת לב מאד בעלת רחמים משפוך דם אדם בידיה הקדושות...

אחרי שמענו את אופני חקור דין האסירים ובידענו איך קשה היה להאמלל לרהוץ בנקיון כפיו היפלא עוד בעינינו אם אך אחד מני אלף ממספר הנאשמים עזב שלם חומות בית האינקוויזיציא? ובאמת אמרו המושלים: אפשר

לאדם לעזוב את האינקוו. מבלי העלות על מוקדה, אך מבלי החרך מעט, מבלי אשר תאחז בו האש אי אפשר."

אלה שיצא דינם לשרפה נאסרו לפעמים ימים רבים עדי הגיע יומא דפגרא, יום חג גדול כמו חלולי דמלכא, יום התונתו או יום הנתן כתר מלכות בראשו ובכלל יום ששון ושמחה לעם, או אז הוכן התפתה להתענג עליו עין ההמון הרב. — הנני אנסה נא לתאר לפניך קורא נכבד מחזה משפט כזה למען תת לך מושג הי ממשפט, כהני־און.

כחדש ימים לפני יום הדין, (וע"פ רוב היה חג גדול לגוצרים במועד הזה), כרוז יצא מטעם האינקוו. כי אוטא־דא־פע (שריפת הכופרים) תהיה בו ביום. כבוד נשיא בי"ד הקדוש היה בעצמו המכריז ויועציו וכל קדושיו עמו. לפניו נשאו דגל משזר מארגמן ופתילי זהב, סביב לו ואחריו הלכו גדודי צבא לבושי רקמה, ואגודות אגודות כמרים ונזירים בבגדי שרד שונים ואליהם התחבר קהל מכריזים ושורה ארוכה של נושאי תמונות הקדושים, עצמות מגופי מתים קדושים (רעליקוויע?) וצלמי שתי וערב מפיצים נוגה מברק האבנים היקרות המשובצות בם — כל אלה עברו חוצות העיר ותהום הקריה ותרעש הארץ לקול ההמון הנוהם: תהי האמונה! תהי הדת! — בזמן שבין הכרוז ויום הכסא הוכנה במת החזיון (גאלעריע) בחשוק היותר גדול בעיר בעד קהל הרואים ובעד לוקחי חלק במחזה, הפועלים — השופטים — והנפעלים — הנשפטים.

אחד מהמשפטים היותר נכבדים נעשה במאדריד הבירה בשלשים ליוני 1680 למה"נ בעת התונת המלך קארל השני, שהיה מכה שגעון מעט, עם הנשואה מאריע לואיזע לבית אָרלעאנס בת אחותו ; של לודוויג הי"ד. והנני לתאר לפניך הקורא את המשפט הזה ע"פ מה שאספתי מדברי הימים להחכם קייזערלינג ואחרים.

במת החזיון הוכנה בשוק הגדול במאדריד ומושב סגור אחד מעבר מזה היה בעד המלך וביתו ומעבר מזה התנשא מושב מיוחד בעד נשיא האינקוו. בעד ראשי פקידיו וגדולי הכומרים. יועצי המלך ושופטי הארץ בלבושי חג, חברות בעלי אומנות שונות בבגדי מכלול, מספר גדול מנזירים בני כתות שונות בלבושים שונים והמון אדם רב מעם הארץ, כל אלה התקבצו ובאו להתענג במחזה הנורא, ופעמוני העיר צלצלו כלהם יחד והכהנים פתחו פיהם בשירה לקבל פני הנאספים. בשעה ששית בבוקר החלה העבודה ובשעה השמינית בא המלך והמלכה, אם המלך וביתו עמו, גם שלוחי הארצות האחרות (געזאנדטע) עם נשיהם בשלל צבעים בגדיהם ופקודים לאין מספר כלם ישבו על המקומות הנועדים להם לעומת מושב שופטי הקדש אשר לפניו התנוסס הצלם הירוק דגל בית האינקוויזיציא. קול קורא ברעם: תהי האמונה! יצא מגרון אלפי רבבות איש כהראות גדוד האמללים האסורים עובר על מפתן גי־בן־הנם, גי־ההרגה. כמאה איש עושי גחלים בוערים לבושי שחורים בידיהם כידונים וכובעי נחושת על ראשיהם — הם הלכו לפני הנשפטים בזכות העצים שנדבו לשרפת הקרבנות. אחריהם צעדו מתי מספר מנזירי הדאָמיניקנים ועמהם אלופים מגדולי הארץ נושאי דגלים וצלמים. שלשים וארבעה תמונות גדולות כאיש־חי

כתובים עליהם שמות אנשים באותות גדולים ונכרים נשאו בידי משרתי בית האינקוי. — התמונות האלה באו במקום האסירים שמתו בכלא או שנמלטו מיד שוביהם. לנושאי התמונות נצמדו נזירים אחרים נושאים ארונות ובתוכם עצמות אלה שיצא עליהם הקול אחרי מותם כי היו בכופרים — ואחריהם נראו חמשים וארבעה איש ואשה נושאים נרות דונג דולקים, לבושי הסאמבעניטא והקארקאזא (מעיל וכובע הנצץ מזכרו למעלה) והם היו כמעט כלם בעלילה כי מסיתים ומריחים הם אחרים לדת היהודית, אך נפשם היתה להם לשלל על כי הודו על חטאם וחזרו בתשובה. ובאחרונה באו שמונה עשר עברים ועבריות, רבם מקטני היחם, לבושי בגדי השמצה הנ"ל גם הם והם היו נכונים לקים ברית קדש, להרג ולא לעבור. הרוב שבהם שבעי עני ויגון בימי שבתם בכלא הביטו על "המות הנשקף עליהם במנוחת נפש, וביאוש גמור עזבו את החיים האלה אשר אך מרורים השביעום. אך נערה יפת עינים אחת שבהם בבת שבע עשרה שנה התהננה למלכה מרי עברה לפניה ותאמר: אנא מלכה עדינה, הלא יוכל אור פניך להצילני ממר המות הלזה? עם הלב אמי ינקתני תורות דתי, הבעבור זה אקטף בלא עת? עיני המלכה הצעירה נמלאו דמעות אך להושיע לא היה בידה. אחרי־כן החלו הכהנים לערוך את המערכה על המזבה שנעשה לאותה השעה ותחל העבודה עם כל הפאר וההוד הראוי ליום גדול ונורא כזה. בצהרים התקרב ראש האינקוי. ופקודיו עמו אל המלך, בידו הרים את תורת הברית החדשה וישביע את המלך כי יהי עזר וסער להאמונה הקאתולית ולהאינקוי. וכי יעשה כל אשר ביכלתו לבער את הכפירה מן הארץ. ככלות הנשיא לדבר עלה ראש כהני בית המלך טאָמאס נאָוואַרַא הבמתה לדרוש מעניני דיומא. פתח בדברי דוד המלך..... וסיים בדברים האלה ויהי תוכן כל דרשתו שארכה יתר מדי, שקוצים, גדופים ועלילות נגד ישראל וקללות ואלות כתובות ואי־כתובות היו תבלין לדבריו. באחרונה העיר את היהודים לבוא לפניו, להודות על פשעיהם ומעשיהם הרעים ולהתדבק בלמודי אמונת הגאולה... טרם בא רגעם האחרון שנשקף עליהם במוראים גדולים. אחרי גמר הדרשה הובאו האסירים למקום ההרגה הערוך באמצע מקום החזיון כל אחד הובא בהדר צר מיוחד כדמות כלוב עופות ושם והטאות כל אחד נקרא לפני הנאספים בקול רם. היום היה הם מאר אכן המלך התהוק לשבת על מקומו כארבע עשרה שעות רצופות ולא נע ממקומו אך בשומו אכל מעט לפיהו. והנזירים לא הדלו רגע לעורר את היהודים לתשובה ולהתודות, אבל לשוא השחיתו דבריהם. כאשר ענו אותם כן התחזקו אנשי בנ"י והנשים וכן אמצו לבם לקדש את השם. עבר יום ארוך בוער כאש וצללי ערב ירדו על האדמה וישאו בכנפיהם צלצל פעמוני העיר ותפלות הנשף (*Vesper*) נשיא הבי"ד הקדוש עזב את מקומו וילך אל מושב המלך והאסירים נמסרו לידי בית המשפט לעניני חול, אחרי אשר לא היה לכהנים המשפט להוציא להרג את הנדונים. אז בנפול אפלה עלי ארץ הוליכו את האמללים למקום השרפה הוא הקוועמאדעראָ הנזכר למעלה. אלה אשר עד רגעם האחרון התודו על עונם הומתו בחנק בחסדי השופטים, אך גופי ועצמות הכופרים

שהעלו מקבריהם אחרי מותם ותמונות הנדונים שנמלטו מבית הכלא נערכו בראשונה על הומר אחד ובאחרונה עלו הקרבנות החיים אנשים ונשים על במת התפת. וכה גדלה התלהבות האנוסים במסרם נפשם על קדוש השם וכה התגברו לצעוד על דרכם האחרון בלי הרדה ופחד עד כי סופרי דברי הימים שחפצו להסתיר את פליאתם על המראה הלזה אמרו כי אך מעשה שטן היה שנתן בהם חיל לעמוד על דעתם.

המלך בכבודו ובעצמו הציח האש וברגע עלה הלהב ויקח את הנפשות היקרות שעלו השמימה בתוך ההידד ותרועת שמחה שהריע העם הנלהב ובכל העיר היתה אורה מנגה המוקדה. — אלה שהתראו כחוזרים בתשובה ואשר נפשם נתנה להם לשלל להיות חיי ענוים אין קץ המה נאלצו לעמוד על דם אהיהם ואחרי כן השלכו לעומק בור שבותם ושם ישבו עד תום חייהם או נקשרו באזיקים לאניות ויהיו מלהים עובדים לעולם. — משפטים כעין אלה שהראית בזה — הקורא — נעשו בכל עיר גדולה בשפניא ופורטוגאל ובכל המושבות הגדולים שסרו למשמעת הממלכות ההן. יש אשר פעמים ושלש בשנה אחת נעשו המשפטים ויש אשר שנים אחדות עברו ולא יצאו לפעולה הכל היה לפי רוח המלך ויותר עוד לפי רוח הקנאה שלבשה את נשיא האינקוי. המלכים ממשפחת בורבאן לא אבו מעולם להביט באוטאָ־דא־פֵּע (שריפת הכופרים) ואף כי נעשה משפט כזה בעלות מלך פיליפ החמישי בשנת 1701 למלוכה הוא, המלך, מנע את רגליו מלכת למקום ההרגה. מני העת ההיא הלכו המחזות האלה הלוך והסור והפעם האחרון שעלה קרבן אדם על מזבח הדת בספרד היה בשביליא בשנת 1781 והנשרף לא היה מזרע היהודים. בפורטוגאל בא הקץ לקרבנות אדם לפני בוא קצם בספרד. בשנת 1705 הוהג עוד הג אוטאָ־דא־פֵּע משפט הדת גדול בליסבון הבירה ואז הטיף הארציבישאף מקראנאנאר את הדרשה הגדולה והנמרצה נגד היהודים שהשיב עליה הרב הגדול דוד ניעטאָ ז"ל ראב"ד מלאָנדאָן תשובה כהוגן. אבן יום תום משפטי הדת יום ההוא לא רחק עוד. בשנת 1739 עלתה העולה האחרונה על מזבח הקנאה והקרבן היה חכם נכבד שהצטיין בספרי שיר שחבר הלא הוא אנטוניא יוסף דאַ סילוואַ שנולד בבראזיליע, הארץ שלקחו ההולאנדים בחזקה מידי הפורטוגיזים ארץ המקלט שנמלטו אליה רבים מהאנוסים למען שוב לחיק אמונתם טרם שבו הפורטוגיזים ולקחו את ארצם בהזרה מההולאנדים. ע"י אביו הובא אנטוניא עם כל בית אבותיו לליסבון. לא ארכו הימים ותתן בם האינקוויזיציא עיניה ותקריבם למשפט בתור כיפרים אך עוד הצליחו אז לרחוץ בנקיון כפם. מני אז והלאה חי דא סילווא בודד באהלו וישם כל מעינו בחכמה ויתענג בשבתו בית את אשתו הרכה וד' ברכו בבת יפה־פיה. ויהי היום יום הולדת השני לבתו הקטנה ויבואו פתאום משרתי בית המשפט הביתה ויתפשו אותו ואת אשתו ואמו ויובילו אותם לבתי האסירים אשר להאינקוי. על פי עדות שפחה, כושית שהעידה נגדם לרעה. אחרי שנתים ימים מלאי רוש ומרורים נגזר על המחבר הצעיר למות בשרפה — אף כי השתדלו מאוד בעדו רבים וגדולים — ואשתו ואמו נדנו לשבת בכלא בתור חוזרים בתשובה, אך האם

מתה בעקת נפשה אחרי שלשת ימים לשרפת בנה. — כל איש יכול להבין מעצמו כי האנוסים שבקשו לשוב ליהדות אם אך מצאו עת נכון עזבו את הארץ המשכלת בניה, ארץ ספרד, וימלטו לארצות שקבלו אותם בסבר פנים יפות. אלה שקשתה עליהם הפרידה ממקום מושבם שנות רבות, אם מפני להץ המקרים — חוסר כסף וכדומה או מפני אשר חסה עינם בממונם, אלה הראו חבה רבה לאמונה הקאתולית לעין כל ובסתרי הדריהם שמרו מנהגי היהדות ובלבם פנימה היתה מלחמה תמיד אם להשליך אחרי גו את תענוגי העולם הזה או גם את החיים או להנזר אחור מכל וכל מאמונת אבותיהם.

הכמים הרבה מישראל מצאו מפלט להם בהצרות מושלי איטליא שפרחה בהם ההשכלה בזמן ההוא יתר מבכל הארצות. משפחת אוסקוועם הנודעת לתהלה נתקבלה בזרועות פתוחות מאת הנשיא מפעראַרַא, שעזר בידי החכם אברהם אוסקוועם להוציא לאור העתקת ספרי הקדש בשפת ספרד וההעתקה הזאת נחוצה היתה מאד ליהודים האנוסים שלא הבינו את שפת עבר מני אז נאלצו לעזוב למוד שפת עבר מפחד האינקווויזיציא. — קהלות יהודי ספרד נטעו בפלורענציא, פענעציא, ולעגהאָרן באיטליא, העיר אשר עוד היום יתנוסס בה בית כנסת מפואר המעיר על יראת האל שהיתה בלב מיסדיו ועל גודל עשרם. כל הארצות אשר על ים התיכון, מארָאקקאַ, אלגיער, טריפולים, טוניס, מצרים, סיריא (כנען ומרן הקדוסה) ממלכת התוגר (טילקייא) ואיי ארץ יון (מלכיפעלאגוס) כל אלה היו מושבות לבנ"י ולחריצות ידיהם במסחר ובמלאכה. ועוד נפוצו במלוא רוחב הארצות האלה מאות אלפי יהודים מזרע גולי ספרד אשר השפה ההישפנית להם השפה המדוברת ובה יכתבו הגות לבם באותות לשון עברי, מספר רב מהיהודים ירדו למושבות הספרדים אשר באמעריקא — אך גם שם רדפה אותם האינקווויזיציא עדי נאלצו לעזוב את מקומם ולהתישב בהקולוניות הרבות שהיו להולאנדים והאנגלים ושם שבו לאמונת ישראל קבל־עם. גדול היה מספר הגולים שהתאחזו בהולאנדיא ושמה בארץ הזאת אשר אחרי מלחמות־שנים רבות עם לוחציה הספרדים יצאה וכתר הנצחון על ראשה, שם מצאו דרור לעבוד את אלהים באין מפריע. שם יסדו בתי כנסיות והראשון מהם נפתח בשנת 1598. שם הקימו בתי חסד ובתי מדרש ושם האירה עליהם ההצלחה משך המאה הי"ז והי"ח. היינריך השני מלך צרפת הרשה למספר קטן מבנ"י להתישב בבָארדָא, באיָאננע, ובערים אחרות אשר בדרומה של צרפת, מעט מהם נדו לארץ הגר (מוגהרן) ולקיסרות אשכנז ובאופן זה התאחדו עוד הפעם עם אחיהם שישבו באמצע אירופא ואשר נפרדו מהם מאות שנים רבות ויהיו בזה נודי ספרד אלה שהתישבו באשכנז לשלשלת דקה מהברת את היהודים הספרדים דרי ארצות המזרח עם הדרים בהולאנדיא וארצות המערב.

הרעפובליקא ההולאנדית היתה ליהודים ארץ מולדת שנית ותיקר בעיניהם ויאהבוה כאשר אהבו את ארץ ספרד בשנות קדם. פה מצאו פלטי חרב מנוחה ומקום להשליך מעליהם מסוה הקאתוליציזים השנוא להם וישיבו להקרא בשמות ישראל נוסף על אלה שמות הכבוד שבאו להם במתנה מאת

נכבדי ספרד נסיכיה ואליפיה שעמדו עליהם בשעת הטבילה עת הובאו בברית הקדשה...

פה בהולאנדיא מהרו להתלמד שנית ברת אבותיהם במנהגיה ומצותיה, אשר נשכחו מהם כמעט בשנות הלחץ והסתר פנים; ופה שבו לשקוד על למוד השפה הקדושה אשר זרה להם מכל וכל.

לא ארכו הימים ויראו מהברים עברים על פני חוץ ומבתי הדפוס יצאו הדשים־לבקרים ספרי אמונה ודת כתובים בשפת ספרד ולפעמים פורטוגיזית או עבריית. — אכן יתר מאשר הצליחו במדעים השבילו יהודי הולאנד במסחר והרושת המעשה ויעשו חיל רב. בית התפלה הפורטוגיזי באמסטרדם המעיד על גודל קהלת ישראל בעשר וכבוד נשלם בשנת 1660 ארבעת שנים אחרי אשר הצליח ביד רבינו מנשה בן ישראל להשיג רשות מאת נשיא ארץ אנגליא קרָמוועל לתשובת ישראל למדינה הזאת, אשר אמנם באו בגבולה יהודים רבים מהולאנד בקצה המאה הי"ז. קהלות רבות נטעו בהאמבורג וקאפענהאגען וכן נפשו יהודי ספרד בכל ראשי מושבות השבלת העתים האלה ועמם הביאו לטשבנותיהם החדשים קבלות אבותיהם, חריצות ידיהם ועשרם אף דרכי הן וכבוד שיתהלכו בם והשפות היפות שידברו בם עמי ספרד ופורטוגאל. — בראש החכמים הרבים שהתנוצצו מבין קהלות הולאנד בעת הצלחתם זאת יצטין ברוך די שפינאָצא שנולד בשנת 1633, אם בספרד או באמסטרדם אין אתנו יודע אל נכון. חכם כביר הלזה אשר כבר בנעוריו למד והגה בספרי עבר מצא את הוג למודי התלמוד והרבנים צר לפניו ואחרי מצאה כביר ידו ביריעת שפת רומא פנה את כל הגות לבו לשטת הפילוסופיא אשר לרעסקארטעס. בפה מלא ובלי פחד ומורא הודה נגד העמים על אמונתו באמונה שלמה באחדות הבורא אך בה בעת השליך מעליו כל מנהגי היהדות ואף כי לא בא במסורת כל דת אחרת בכל זאת כלה התנכר ליהודים שונאי נפשו ובוויו בעד למודיו המלאים בפירה עד כי קראו עליו „החרם" בפני העם בבית התפלה בשנת 1656. ובשבתו בדד בחדרו נעזב מבני עמו ודתו הוסיף להגות בלמודים וכלכל נפשו במלאכת לטישת אבנים טובות וזכוכיות. מאמסטרדם נסע החכם לעיר ליידען ומשם להאאג. על ספרו „יסודות הפילוסופיא" התפלאו כל חכמי הדור כאשר התקצפו עליו באיבה רבה כל מחזיקי נושנות כן ברת הישראלית והנוצרית. אחרי כן הוציא לאור את ספרו האחר בשם „פרק בלמודי הדת והנהגת המדינה" ו„הגיונים בחכמת מה שאחרי הטבע" (מעטאפיזיק) ואחרי מותו יצא לאור ספרו הנודע לתהלה „תורות המוסר ע"פ ראיות גיומטריות". מכל ספרי שפינאָצא יאיר נגדנו שכלו החד ועומק תבונתו אבל כל הוגה בם לא יבוא לעולם לאיזה תכלית ותועלת בחיים אחרי אשר כל נושאי הגיוניו המה דברים העומדים ברומו של עולם נעלים מעל שכל האנושי — כמו טבע אלוה וראשית ותכלית מין האדם. האיש הנשא הלזה אף כי היה לו שיח ושיג תמיד עם ראשי חכמי העמים וגדולי הדור בכל זה היה שפל רוח וכל פאר והדר לא נראה באהלו. בארבעים ושש שנים לימי חייו בשנת 1677 מת החכם שפינאצא כן מסבת חולשת גוו מנוער וכן ע"י רדיפות שונאיו ומנדיו שמררו

חיו — מפני דעותיו ולמודיו. — עוד לאל ידי להזכיר שמות הכמים אחרים הרבה מהספרדים ההולאנדים שהצטינו בספריהם כן בנעם מליצתם וכן ברגש עמוק לאמונה ודת אך צר להם המקום במחברתי הזאת. — וכאשר רבה פעולת היהודים הספרדים בשרה החכמה והמדע בימים האלה וכאשר התנשאו על פני בני דורם בהשכלה ודעת כן רבה פעולתם גם על העלילות הגדולות שנעשו במדינות בין עם ועם. דברים רמים ונכבדים — הרבה שנעשו במדינות בעתים האלה יצאו לפעולה בעזרת הכסף הרב שהיה ביד היהודים וגם ביאת הנסיך ווילהעלם מאראניען אשר בהולאנד לאנגליא ועלותו לכסא המלוכה במדינה הזאת נעשה בעזרת כסף היהודים. —

טרם כלותי דברי נביט נא אחור מעט לאחינו האמללים שנשארו עוד בהצי האי בשם „הנוצרים החדשים". האינקווויזיציא דרכה הלאה במשפטיה ופעולותיה בלי הרף ותשמור כמלך בלהות על הגיונות האדם ומעשיו. האנוסים אשר התראו לעין כל מלאי יראה והתלהבות לדת הקתולית לא הדלו לשמור מנהגי אבותיהם היהודים במשכיות הדריהם למרות הסכנה הגדולה שרחפה עליהם. כה גדלה משבורת כל מוציא דבה וכה נקל הי' להעיר חשד עד כי לא יכול איש לבטוח באנשי ביתו וכל לב פחד משונא נסתר או מאוהב בוגד אבל- בכל אשר נזהרו האנוסים להסתיר דרכם לא יכלו כמעט להסיר עליהם החשד, כי עוד לבם פונה באהבה ליהדות ועל כי עין האינקוו. היתה פתוחה תמיד על מנהגיהם, לבושיהם. ובפרט על מאכליהם ואף על מבטי עיניהם ותנועותיהם, על התנהגותם בשבתות ויומי הג לישראל. פעמים רבות עשה איש פעולה קלה לפי תומו היום ולמחרתו באה שואה עליו פתאום וידפקו שוטרי האינקווויזיציא על דלתי ביתו ויסחבוהו לעמק בור שבות ויושיבוהו שם להרשים לשנים או גם לאורך ימי היו. כן שנים על שנים נקופו על האנוסים שהתבוללו עם כל מדרגות העם וימלאו ידם בכל משרה במדינה ובפרט בכהנות הכמרים — ולמרות החרב האינקווויזיציא השלופה נגדם לא השליכו את דת אבותיהם אהרי גום ולא הדלו היות יהודים בסתר אף שפכו דמם בעת הדחק על מזבח האמונה. האנוסים התחתנו על פי רוב אך מבני גזעם, אם מפני אשר בזו בם הנוצרים שונאי „זרע ישראל הארור" או על כי האנוסים בעצמם בחרו להיות קרובים תמיד איש לרעהו לבלתי תת נחלת דתם להכבה בלבות זרעם. אכן פעמים רבות השפילו גדולי הארץ נכבדי ספרד לראות בבנות „הנוצרים החדשים" ואך מעט הוא מספר המשפחות הרמות בספרד ופורטוגאל היום אשר לא יקרו מאבות יהודים. וכה גדלה התבוללות המשפחות עד כי פעם אחד שאל מלך פורטוגאל יוסף השביעי את ראש יועציו פאמבאל בהצי המאה הי"ח אם לא יוכל להמציא כובע מיוחד במראהו ובצבעו אשר ישאוהו „הנוצרים החדשים" למען יכירם כל איש ולמען „הרחיקם מהתקרב" קרבת משפחה לגדולי הארץ „בעלי הדם הטהור". למחרת הביא פאמבאל למלך שלשה כובעים כמבוקש וכאשר שאלהו המלך למי הביא השלשה ענה פאמבאל ואמר: „האחד בעד ראש האינקווויזיציא, השני למעני והשלישי למענך מלכי". ובדברים אלה רמז היועץ החכם כי רמי היהודים נוזלים בעורקי כלהם. מעט מעט התבוללו

האנוסים עם עם הנוצרים כן מסבת צאת רוב אחיהם מן הארץ, מסבת הרדיפה התמידית וההתחתנות עם הנוצרים ומסבת פרידתם מיתר אחיהם. משך כל המאה הי"ח עזבו האנוסים באגודות או במשפחות בודדות את הצי האי הספרדי ואחרי מאתים שנה של הסתר פנים שבו לעבוד את אלקי ישראל קבל־עם, ואף ביומנו אלה קרה עוד פה ושם באו נודדי ספרד לארצות אחרות וישובו להיהדות. מני ראשית המאה הנוכחית רשות נתנה ליהודים לשוב להתיישב בפורטוגאל אף נמצאו כעת בתי כנסיות ליהודים בליסבון ובשתים או שלש ערים אחרות שמה. אבל האינקוויזיציא הפורטוגיזית לא הוסרה עד שנת 1821 אף כי כבר הדלה מעשיה שנים הרבה לפנים. בספרד שם נפליון הראשון קץ להאינקוויזיציא בשנת 1808, אבל בשוב פֶערדינאנד השביעי מלך ספרד למלכותו השיב אותה על כנה עדי באה שנת 1820 ותבער אחריה ותכריתה מן הארץ — לנצח! כן נקוה. בטה לא ימצאו כיום הזה יהודים נסתרים בספרד ופורטוגאל ואף כי נמצאו עוד במחוזות אַנדאַלוזיַא ובפרט בקרבת העיר בראנאנצא מקומות הרבה אשר רוב תושביה ממעי יהודה יצאו ואשר עין בוחנת תכיר עוד במעשיהם ומנהגיהם מעט מקבלות אבותיהם — בכל זאת אבד כל רעיון להמנהגים האלה ועושיהם יקדישום אך בתור קבלות מדורות קדומים מבלי אשר ידעו פירושם מקורם וערכם. היהודים שיתישבו בספרד היום לא ימצאו שום מכשול על דרכם, אבל לא נסה עוד איש ליסד בית התפלה ליהודים ולוא הפץ להתחיל בדבר בטה לא יתנו לו רשות. ולמרות זכר הסבלנות לדתות אחרות הנמצא בהקונסטיטוציא השפאנית — עוד רוח האינקוויזיציא שוררת בלבות העם ועוד לא יצא קבל־עם חוק משיב אחור פקודת פערדינאנד ואיזאבעלא. —

דברים אחדים מאת המעתיק.

לא להזכיר עון ולהעיר חימה לקחתי עלי העתקת המחברת הזאת — לא להחריד הלילה לב אלה מאהינו בני ישראל אשר בענות נפשם מחמת המציק ישאו עין מערבה־דרומה לארץ אשר הקיאה את אבות אבותיהם מקרבה או שרפה אותם חיים — חלילה לי מכל אלה. התכלית האחת אליה כונתי בפעולתי היא: לדבר נחומים על לב אחי בני ישראל הנדחים בארצות כמשכילים כמאמינים — כמשכילים הבוזים ליקהת אמם היהדות ויבושו בה ויתאמצו להתערב בגוים ולהדמות להם, וכמאמינים אשר נפשם עליהם תשתפך בראותם העזובה הרבה בכרם ישראל. שתי הכתות האלה תמצאינה במחברתי זאת הוכחות וראיות נאמנות כי הבל ההתבוללות וכי לא תועיל מאומה התערובה ביום עברה — והמאמינים בתקות ישראל ומקוים ליומים טובים מאלה המה ימצאו נחומים בראותם מה נברלו לטוב הימים האלה מהראשונים וענני אפל אחדים הפרושים עוד פה ושם על כנסת ישראל לא יסתירו מעיניהם זהר את ההוה וקוי ד' יחליפו כח לסבול כאשר סבלו אבותיהם, לשאת נטל העתים ולקות ולחכה עוד. —

יצחק צבי בארטה.

באורי רלב"ג

על

עזרא נחמיה ודברי הימים

הו"ל ראשונה

הק' מרדכי הלוי מורטארה

מ"ץ בקק"י של מנטובה יע"א

על פי כ"י ישן הנמצא באוצר ספרי הקק"י הנ"ל.

קראקא

בדפוס של ה"ה יוסף פישער

שנת תרמ"ח לפ"ק

BIUREI RALBAG.

KRAKAU.

Druck von Josef Fischer. — Verlag von Eisig Gräber, Jaroslau.

1888.

אל הקורא.

אודה את ה׳ בכל לבי כי בשנת ע״ב לימי חיי אחר שבע שנים אשר בעזרת ה׳ ית׳ הסיר רופא מובהק המסוה תוך אחת מעיני (חווררויא-Catarrata graue Staar) והאחת נשארה עוד מכוסה, יכלתי להעתיק את באורי החכם הכולל המפורסם לוי בן גרשום על עזרא נחמיה ודברי הימים אשר נשארו בכתובים שלש מאות וחמשים שנה כמוסים בשנים או שלשה אוצרי ספרים.

הכ״י הישן אשר ממנו העתקתי כולל באורי משלי ודניאל ואחריהם אלו השלשה בכתיבה תמה, כאשר הודעתי בקאטאלוג כ״י של הקק״י הזה הנדפס בעיר Livorno בשנת 1878 עמוד 5. באורי הפסוקים אין להם הבדלה בכ״י ולפעמים נכללים זה בזה כדי לפרש הענין ואני הפרדתי אותם כפי האפשר בלי הוספה ובלי הגרעה כלל, וגם עשיתי מ״מ מהתנ״ך ומהש״ם.

לא הרד״ק ולא אחד מגדולי המפרשים ראה הבאור הזה, אלא רד״א שהביא דבריו בכמה מקומות בפירושו לס׳ מלכים (כמו כמ״ש ו׳ ד׳ ט״ו כ״ג וכו׳). והחכם Wolfius כתב כי Pot. Dan. Fluetius הביא בספרו De claris interpretibus דף 99 העתקה עברית מפסוקי דניאל ועזרא מלשון כשדי לעברי מבאורי רלב״ג (J. I. p. 728 Nr. 1348) אבל אין לומר כי קרובו רשב״ץ לא ידע כל פרושי רלב״ג אם כתב (תשב״ץ ח״ח סי׳ קל״ד): ספרא הוא הרלב״ג, שלא פירש אלא ספר התורה, כי רצונו במקום הזה לומר כי אין להאשימו כל כך אם שגה בפי׳ צורת לחם הפנים שפירשה רש״י על נכון מפני שרש״י תנא הוא שפירש גם המשניות ורלב״ג לא ביאר כי אם תנ״ך.

ועתה אעיר כי החכם הזה השלים באורי משלי דניאל עזרא נחמיה ודה״י בשנת צ״ח לאלף הששי ולא נמצא עוד אחר זה דבר ממנו כי אם הערותיו עד שנת ק׳. וע״כ נ״ל כי נכונים דברי החכמים הגדולים גראץ ומונק כי לא האריך ימיו עד שנת ק״ל כדברי היוחסין ושטעה יותר ר׳ אברהם בר׳ שלמה בס׳ הקבלה שלו (הו״ל ידידי החכם המפורסם אברהם נייבאויר) שרלב״ג מת בש׳ ק״ן. כי ראשית החכם הזה תעיד על אחריתו שא״א שחיה עוד כמה שנים עודנו בחוזק שנותיו ושכלו (חס לחמת הוא מגולד בשנת התקמ״ח) בלי השאיר אחריו ברכה מפרי חכמתו.

מנטובה חדש אדר התרמ״ח

המו״ל

ספר עזרא

א.

ובשנת אחת לכורש מלך פרס וגו' עד ובמלכות אחשורוש בתחלת מלכותו (למטה ד' ו'). א) לכלות דבר ה' מפי ירמיה, ר"ל שאז נמלאו לגלות בבל שבעים שנה מן הגלות הראשון שהיה בשנה הראשונה לנבוכדנצר. העיר ה' את רוח כורש וגו' ידמה שהראה השם ית' בחלום לכורש זה הענין ובו צוהו לבנות לו בית בירושלים אשר ביהודה וידמה שראה בחלומו שאמר לו השם ית' כי הוא נתן לו כל ממלכות הארץ ולזה צוהו לבנות לו בית בירושלים. ב) וכל הנשאר מכל המקומות אשר הוא גר שם וגו', ר"ל שאשר ישאר מישראל מכל המקומות אשר גר שם העולה לירושלים לבנות את בית ה' ינשאו כל אחד מהעולים אשר ממקומם וישיתנו להם כסף וזהב ורכוש ובהמה לתת לעולים לעזרם מלבד מה שיתנדבו אנשי המקום לבית האלהים אשר בירושלים. ו) ובמנדנות, הם דברים משובחים מבגדים או פרות או אבן יקרה. ח) הגזבר, הממונה על שמירת כלי בית ה'. ויספרם, הוא מעניין מנין, והנה ששבצר הוא זרובבל אך קראוהו ככה בלשון פרסי או בלשון כשדים ולזה אמר אחר זה אשר כאו עם זרובבל. ט) אגרטלי, הם כלים ליטול ידים. מחלפים, כלים כורתים והם הסכינים ומה שידמה להם. י) כפורי זהב, מזרקי זהב. כפורי כסף משנים, מזרקי כסף שנים.

ב.

ב) ישוע, הוא יהושע בן יהוצדק הכהן הגדול. נחמיה, הוא נחמיה התרשתא. מרדכי, הוא אשר היה יושב בשער המלך בימי המלך אחשורוש, ואל תתמה איך יצא מירושלים אחר שנכנם שם כי מפני השטנה שכתבו אחשורוש וישאר מלכי פרס להשבית המלאכה הוצרכו לצאת משם להשתדל בכל עז בהשלמת הבנין אחר שימצאו חן בעיני מלכי פרס. אנשי עם ישראל, ר"ל ראשי עם ישראל, והנה מנה כמה עכו מכל מקום ומקום ומכל משפחה ומשפחה, וגם מנה הנתינים שהיו מהגבעונים וקראם נתינים כי נתנם דוד לעבודת בית ה' לחצוב אבנים ולכרות עצים ומה שידמה לזה, ומנה עמהם בני עבדי שלמה כי גם הם משבעה עממים כמו שנזכר בס' מלכים (ח' ט' כ'-ס"ס). ע) ואלה העולים מתל מלח וגו', זכר שמאלו המקומות יצאו ישראלים וכהנים לא יכלו להגיד בית אבותם ומשפחתם כי התערבו בגוים ונקראו על שמם. סג) אלה בקשו כתבם המתיחשים, בהם לכהנה, ולא נמצאו

לכהנים כתובים ועדויות יתבאר בהם באור שלם שהם כהנים כשרים ולזאת הסבה נתרחקו מן הכהנה ר"ל שלא הורשו לקרב אל המזבח ואמר נחמיה התרשתא להם שלא יאכלו מקדשי הקדשים עד שיעמוד הכהן וישאל באורים ותומים אם הם כהנים כשרים אם לא, ואמנם לא מנע אותם מלאכל קדש כי כבר החזיקו לאכלו קודם זה ובמה שהחזקו בו הורשו לא במה שהוא למעלה ממנו בקדושה. וראוי שתדע כי לא זכר כל הפרטים כמו שלא זכר כל הפרטים בכלי בית המקדש, וזה שכבר תמצא שלא יגיע מספר כל אלו הפרטים למספר כל הקהל שזכר אך הוא פחות מזה הרבה ולזה ידמה שכבר באו עמהם אחרים זולת אלו. סט) דרכמונים, יתכן שהיה מטבע משקלו דרכמון והוא לפי מה שאחשוב דינר זהב. מנים, משקל המנה ששים שקלים.

ג.

ב) ויבנו את מזבח אלהי ישראל וגו', למדנו מזה שמקריבין על המזבח אע"פ שאין בית כי כבר אמר אחר זה (למעה ו') והיכל ה' לא יוסד. גם למדנו מזה שאר הדברים הדומים לזה והוא שאוכלים קדשי קדשים לפנים מן הקלעים אע"פ שאין קלעים. ד) ועולת יום ביום במספר וגו', ר"ל כל העולות שהיו מקריבין יום ביום בחג הסכות. ז) ויתנו כסף לחוצבים ולחרשים, ר"ל לחצוב האבנים ולפסלם ולכרות העצים ולתקנם. לצדונים ולצורים, כי הם היו היותר בקיאים בזאת המלאכה כמו שנזכר בדברי שלמה. כרשיון כורש, ר"ל ברשות כורש. ח) ויעמידו את הלוים מבן עשרים שנה ומעלה לנצח על מלאכת בית ה', ר"ל להתחזק על המלאכה כי היו יראים מעמי הארצות שישביתו מלאכתם ולזה העמידו שם את הלוים מבן עשרים שנה ומעלה גם שמו שם מנצחים על עושי המלאכה למהר המלאכה ולהתחזק עליה. והנה זכר שאחר שיסדו הבונים את היכל ה' העמידו הכהנים מלובשים בגדי כהנה בחצוצרות כי היה זה יום שמחתם והעמידו הלוים בני אסף עם מצלתים (הס ענבא"ש בלע"ז) להלל את ה' על ידי שירי דוד מלך ישראל והלוים היו עונים בהלל ובנתינת הודאה לה' כי טוב כי לעולם חסדו והוא מזמור אחד מס' תהלים. והנה מרוב השמחה הריעו כל העם תרועה גדולה להלל ה' ית' אשר עזרם על בנית יסוד בית ה'. יב) ביסדו זה הבית בעיניהם בוכים בקול גדול, ידמה שהיסוד הזה לא היה נעשה מאבנים גדולות כל כך כמו שהיה בבנין שלמה שהיו בשעור עשר אמות או שמנה אמות וזה כי לולא זה הנה לא היה הבדל בין יסוד זה הבית ליסוד הבית הראשון כי שיעור ההיכל היה מסכים לשעורו הראשון.

ד.

א) צרי יהודה ובנימן, הם הכותים שהעלה סנחריב בערי שומרון. ג) לא לכם ולנו לבנות בית אלהינו, למדנו מזה שאין מניחין למי שאינו מישראל לבנות בית המקדש עמנו. ד) ויהי עם הארץ, הם הכותים. ומבהלים אותם לבנות, ר"ל שכבר היו מפחדים אותם על דבר הבניה. ה) וסוכרים עליהם יועצים, ר"ל שהיו נותנים שכר ליועצים יפרו עצתם וזה התמידו כל ימי כורש מלך פרס ועד מלכות דריוש מלך פרס שהוא בן בנו של כורש כמו שזכרנו בספר דניאל.

הנה זה מה שראינו לבארו בזאת הפרשה שהגבלנו ביאורה בזה המקום.
ואולם התועלות המגיעים מזה הספור הם:

התועלת הראשון הוא: להודיע קיום יעודי הנביא ישעיה שיעד כי כורש ישלח הגלות באמרו הוא יבנה עירי וגלותי ישלח לא במחיר ולא בשחד (מ"ה י"ג), ואמר עוד האמר לכורש רועי וכל חפצי ישלים וגו' (מ"ד כ"ח). וכבר נתבאר בזה הספור שכל זה נתקיים כי לא במחיר ולא בשחד היה זה מכורש להשגיח על שיבת ירושלים ולבנותה ולבנות בית המקדש. והנה נוסר ההיכל ביטי כורש כמו שאמר ישעיה.

התועלת השני הוא: להודיע שאין לסמוך על חזקת הכהנים באכילתם מקדשים קלים להאכילם מפני זה קדשי קדשים אם לא אחר הבירור שהם כהנים כשרים כשנולד בעניגם ספק כמו הענין באלו שאמר להם התרשתא שלא יאכלו בקדש הקדשים עד עמוד הכהן לאורים ולתומים לפי שהיו מתיחסים לסבת מה למי שאינם כהנים.

התועלת השלישי הוא: להודיע שמקריבין על המזבח שבהר המוריה אע"פ שאין בית ולזה ספר שכבר בנו המזבח והקריבו עליו עולות ואע"פ שהיכל ה' לא יוסד, ומזה המקום נתבאר שאוכלים קדשי קדשים לפנים מן הקלעים אע"פ שאין קלעים ואוכלים קדשים בירושלים אע"פ שאין חומה כי קדושה ראשונה קדשה לשעתה וקדשה לעתיד לבא (מכילתא זה בחי מסכתא דף י"ג).

התועלת הרביעי הוא: להודיע שהוא ראוי להלל ה' ית' ולתת לו תודה על כל הטובה ולזה ספר שאחר שיסדו הבונים את ההיכל הללו ה' ית' ונתנו לו תודה.

התועלת החמישי הוא: להודיע שאין מניחין הגוים לבנות בית המקדש עמנו ואע"פ שכבר נקבל מהם עולה כמו שנתבאר בפרשת ויקרא (בפי' המשנה) ולזה ספר שכבר אמרו זרובבל וחבריו אל השומרונים: לא לכם ולנו לבנות בית לאלהינו.

ו) ובמלכות אחשורוש בתחלת מלכותו וגו' עד ואקבצה מישראל ראשים לעלות עמי (למטה סוף ז'). ספר כי במלכות אחשורוש אשר מלך אחר כורש כתבו שטנה על יושבי יהודה וירושלים להשבית מלאכת הבנין. ז) ובימי ארתחששתא וגו', ראוי שתדע כי לא היו שם כי אם ארבעה מלכים לפרס כמו שבארנו מנבואת דניאל (פי' ח') ולזה הוא מבואר כי אחשורוש הוא ארתחששתא. והנה ספר בלשון ארמית השטנה שכתבו על יושבי יהודה וירושלים במלכות אחשורוש בתחלת מלכותו. וידמה כי ארתחששתא הנזכר בזה המקום הוא זולת ארתחששתא שזכר נחמיה בן חכליה ויהיה זה קודם דריוש הפרסי כי ביטי דריוש נשלם הבנין— ר"ל בנין בית המקדש — ואין לאמר שיאמר שיהיה ארתחששתא הנזכר בזה המקום דריוש הפרסי כי יתבאר מהאגרת ששלחו לדריוש תתני וחבריו (למטה ס') כי דריוש לא כתב שטנה על בנין בית המקדש וזה ממה שאינו צריך אל באור שאם היה הדבר כן הנה אם היתה השטנה קודם האגרת ההיא היה שולח לו תתני שהיהודים לא שמרו מצותיו, ואחר האגרת ההיא לא היתה שטנה על בנין הבית כי כבר נבנה. ואין לאמר שיאמר שיהיה ארתחששתא הנזכר אחר זה (ז') בדבר עזרא ונחמיה הוא דרויש שהרי אמר במה שיבא אחר זה ומטעם כורש ודריוש וארתחששתא מלך פרס. אך ידמה כי ארתחששתא שזכר אחר זה בדבר עזרא ונחמיה הוא מלך רביעי לפרס מלך אהר דריוש. ולפי שמצאנו כי אלכסנדרון

מוקדון הבה דריוש ולקח המלכות ידענו כי ארתחששתא שחיה אחר דריוש היה נקרא גם כן דריוש ויהיה שמו בלשון אחד דריוש ובלי אחר ארתחששתא. ואל תתמה מרבוי השמות כי כבר תמצא לסנחריב שמות רבים. וכימי ארתחששתא כתב בשלם, והוא אשר קרא שלום בם' דה"י, ומתרדת וטבאל ושאר סיעתם אל ארתחששתא מלך פרס, וכתב האגרת כתוב כתב ארמית ובלשון ארמי.

וזה הוא נוסח האגרת: ח) רחום בעל הדברים ושמשי הסופר כתבו אגרת אחת על ירושלים לארתחששתא המלך כאשר נאמר: ט) הנה רחום בעל הדברים ושמשי הסופר ושאר חבריהם דיניא אפרסתכיא, והנמשך לזה הם כלם אומות שהביא סנחריב בערי שומרון. י) ושאר האומות אשר הגלה סנחריב גדול ונכבד והושיבם בערי שומרון ובשאר ערי עבר הנהר ובעיר אחת ששמה כענת או מחוז אחד והוא הנראה יותר. יא) זה פתשגן האגרת אשר שלחו אליו אל ארתחששתא המלך עבדיך אנשי עבר הנהר, וכענת. יב) ידע המלך כי היהודים עלו מאתך אצלנו באו לירושלים עיר מורדת ורעה בונים והחומות יסדו והיסודות קשרו זו בזו. יג) עתה ידע המלך כי אם העיר הזאת תבנה והחומות יכוננו הנה מנת המלך ומס ותשורה לא יתנו לך וחוק המלכים תזיק, ר"ל כי הם ימרדו בך ולא יהיה לך מהם דבר ממה שראוי שיהיה למלך מעמו. יד) לכן מפני שמלח היכלך אנו מולחים, ר"ל מפני שאנו מתעסקים בעניניך לשמרם מההפסד כמו שישמור המלח מההפסד הדברים שיושם בהם,—ובשת המלך ונזקו לא טוב לנו לראות על זה שלחנו והודענו למלך. טו) אשר תבקר בספר זכרונות אבותיך ותמצא בספר הזכרונות ותדע כי זאת העיר מורדת ומזקת מלכים ומדינות ומרד עשו בתוכה מימי עולם על זה החרבה זאת העיר. טז) מודיעים אנחנו למלך כי אם תבנה העיר הזאת והחומות יכוננו אין לך חלק בעבר הנהר. יז) דבר שלח המלך אל רחום בעל הדברים ושמשי הסופר ושאר חבריהם היושבים בערי שומרון ושאר עבר הנהר, והמקומות הנקראים שלם, וכענת. יח) האגרת אשר שלחתם אלינו נקרא לפני. יט) ומאתי נגזר הדבר ויבקרו וימצאו כי העיר הזאת מימי עולם מתנשאת על מלכים ומרד והשתדלות למרוד עושים בתוכה. כ) ומלכים חזקים על ירושלים ומושלים בכל עבר הנהר ומנת ומס ותשורה היה נתן להם. כא) לכן שימו דבר לבטל האנשים האלה והעיר הזאת לא תבנה עד ממני יצא דבר על זה. כב) הזהרו מעשות שגגה על זה למה ירבה נזק להזיק למלכים. כג) אז מאשר פתשגן כתב ארתחששתא המלך נקרא לפני רחום ושמשי הסופר וחבריהם הלכו במהירות לירושלים ובטלו אותם בזרוע וכח. כד) אז שבתה מלאכת בית האלהים אשר בירושלים ותשבת עד שנת שתים למלכות דריוש מלך פרס.

ה.

א) ויגבא חגי הנביא וזכריה בן עדוא הנביא על היהודים אשר ביהודה ובירושלים בשם אלהי ישראל עליהם. ב) אז קמו זרובבל בן שאלתיאל ויהושע בן יהוצדק ויחלו לבנות בית האלהים אשר בירושלים ועמהם נביאי האלהים עוזרים להם. ג) בעת ההיא בא עליהם תתני שחיה פחת עבר הנהר ובא גם כן שתר בוזני וחבריהם וכן אמרו להם מי נתן לכם רשות לבנות בית זה והכותלים לכונן.

ד) אז כאשר נאמר אמרנו להם מה שמות האנשים אשר זה הבנין בונים. ה) ועין אלהיהם היתה על זקני יהודה ולא בטלו אותם ממלאכתם עד יגיע הדבר לדריוש ואז ישיבו כתב על זה. ו) פתשגן האגרת שלח לדריוש המלך תתני פחת עבר הנהר וחבריהם האפרסכים אשר בעבר הנהר, והוא שם אומה. ז) דבר שלחו אליו וכזאת כתוב בו לדריוש המלך כל השלום. ח) ידוע יהיה למלך כי הלכנו למדינת יהודה אל בית האלוה הגדול והוא נבנה אבן גלל (הוא מאלמא״ר בלע״ז) ועץ מושם בכותלים והמלאכה הזאת במהרה נעשית ומוצלחת בידיהם. ט) אז שאלנו לזקנים האלו כאשר נאמר אמרנו להם מי נתן לכם רשות לבנות בית זה והכותלים לכונן. י) ואף שמותיהם שאלנו להם להודיעך כדי שנכתב שם האנשים אשר בראש עושי המלאכה. יא) וכאשר נאמר השיבונו דבר לאמר אנחנו הם עבדי אלוה השמים והארץ ובונים ביתו אשר היה נבנה מקודם זה שנים רבות ומלך גדול בישראל בנה אותו, והוא שלמה. יב) אך מפני שהכעיסו אבותינו אלהי השמים נתנם ביד נבוכדנצר מלך בבל הכשדי והרס ביתו ועמו הגלה לבבל. יג) אך בשנת אחת לכורש מלך בבל כורש המלך צוה בית אלוה זה לבנות. יד) וגם כלי בית האלהים של זהב וכסף אשר הוציא נבוכדנצר מהיכל ירושלים והביא אותם להיכל בבל הוציאם כורש המלך מהיכל בבל ונתנם לששבצר אשר שמהו פחת יהודה, והוא זרובבל. טו) ואמר לו שא אלו הכלים לך הורד אותם בהיכל ירושלים ובית האלהים יבנה במקומו. טז) אז זרובבל זה בא נתן יסודות בית האלהים אשר בירושלים ומן אז ועד עתה נבנה ולא נשלם. יז) ועתה אם על המלך טוב יבוקר בבית אשר גנזי המלך שם אשר בבבל אם ימצא אשר מכורש המלך יצא דבר לבנות בית אלוה זה בירושלים ורצון המלך על זה ישלח לנו.

ו.

א) אז דריוש המלך צוה ויבקרו בבית הספרים שהאוצרות מורידים שם בבבל. ב) ונמצא בכלי עיר הבירה אשר במדי המדינה מגלה אחת וכן כתוב בה דכרונה— אחשוב שהיה כתוב בה שהיא נכתבה לזכרון שדבר זה צוה כורש המלך. ג) בשנת אחת לכורש המלך כורש המלך צוה על דבר בית האלוה אשר בירושלים שביתו יבנה המקום שזובחים בו הזבחים וכותליו יהיו מקושרים וחזקים רומו ששים אמות רחבו ששים אמות. ד) טורי אבן גלל שלשה וטור עץ אחד וההוצאה מבית המלך תנתן. ה) וגם כלי האלהים של זהב וכסף אשר הוציא נבוכדנצר מהיכל ירושלים והביא לבבל ישיבון וילך כל זה להיכל ירושלים למקומו ותוריד בבית האלהים. ו) לכן תתני פחת עבר הנהר שתר בוזני וחבריהם האפרסכים אשר בעבר הנהר הֱיוֹ רחוקים משם. ז) הניחו מלאכת בית אלוה זה לפחת יהודה ולזקני היהודים והם יבנו על מקומו בית אלוה זה. ח) וממני יצא דבר מה תעשו עם זקני יהודה אלה לבנות בית אלוה זה ונכסי המלך ממנת המלך אשר בעבר הנהר במהרה ההוצאה (תהיה נתונה) לאנשים האלה שלא תשבות המלאכה. ט) ומה שצריכים לזה הבנין ובני תורים ואילים וכבשים לעולות לאלהי השמים חטין מלח ושמן כמאמר הכהנים אשר בירושלים ינתן להם יום יום בזולת שגגה. י) למען יקריבו ניחוחים לאלוה השמים ויתפללו בעד חיי המלך ובניו. יא) וממני יצא דבר שכל איש ישנה דבר זה יסירו עץ מביתו ועל העץ יתלה וביתו יֵעָשה אשפה על זה. יב) והאלוה אשר

שכן שמו שם יסיל כל מלך ועם ישלח ידו לשנות ולהשחית בית אלוה זה אשר בירושלים אני דריוש צויתי מהרה יעשה. יג) אז תתני פחת עבר הנהר שתר בוזני וחבריהם מפני ששלח דריוש המלך כאשר אמרנו מהרה עשו צואתו. יד) וזקני יהודה בונים ומצליחים בנבואת חגי הנביא וזכריה בן עדוא ובנו וכוננו מטעם אלהי השמים ומטעם כורש ודריוש בנו בית ה' כמו שנזכרה צואתם בזה המקום, ומטעם ארתחששתא מלך פרס בנו חומת ירושלים כמו שיזכר אחר זה. והוא היה גם כן נקרא דריוש אם היה אמת מה שסופר כי אלכסנדר נצח דריוש ולקח מלכותו. וידמה כי מאחשורוש לא השיגו שום דבר בבנין ירושלים ובבנין בית המקדש. ואל תתמה איך היה זה עם גדולת מרדכי כי לא היה אחשורוש אחר זה זמן ארוך כי כל זמן מלכותו היה ארבע עשרה שנה ובשנת שתים עשרה למלך אחשורוש היתה גדולת מרדכי בבית המלך ואפשר עוד שלא יכול מרדכי להשיג זה ממנו. טו) ונשלם בית זה עד יום שלישי לירח אדר בשנת שש למלכות דריוש המלך. טז) ויעשו בני ישראל הכהנים והלוים ושאר בני הגלות חנכת בית האלהים הזה בשמחה. יז) ויקריבו לחנכת בית האלהים זה שורים מאה אילים מאתים כבשים ארבע מאות שעירי עזים לחטאות על כל ישראל שנים עשר למספר שבטי ישראל. יח) ויקומו הכהנים במשמרותם והלוים במחלקותם על עבודת האלהים אשר בירושלים ככתוב בספר משה. יט) ויעשו בני הגולה את הפסח וגו', אמר כי הטהרו הכהנים והלוים כאחד כלם טהורים ולזה יכלו כלם לעשות הפסח בארבעה עשר וזה כי הטמא לנפש נדחה לפסח שני כמו שנתבאר בפרשת בהעלותך. כ) וכל הנבדל מטמאת גויי הארץ אליהם, ידמה שנבדלו רבים מהגולים מטמאת הגוים לעלות לירושלים ולפי שרבים מהגולים היו תחת מלך אשור מגלות עשרת שבטים ומגלות יהודה אמר שכבר הסב ה' ית' לב מלך אשור עליהם, וידמה שכבר קרא דריוש מלך אשור כי הוא היה מולך על מלך אשור.

ז.

ו) והוא סופר מהיר בתורת משה, אחשוב כי הרצון בסופר, מונה, והרצון בזה שכבר היה מונה במהירות חלקי הפותר אשר אפשר שיפלו בכונת דבר דבר מדברי התורה, גם היה מונה במהירות הראיות אשר יקימו דעת מאלו ויברור בזה האופן הצודק מהם מבלתי צודק, גם היה מונה במהירות כונות התורה וחלקיה ומפני אלו הסבות קרא אותו סופר דברי מצות ה' וחקיו. ז) ומן הכהנים והלוים והמשוררים והשוערים, הנה המשוררים והשוערים הם לוים וזה מבואר מדברי תורה, והנתינים, הם הגבעונים כי היו נתונים לעבודת בית האלהים. ט) כי באחד לחדש הראשון וגו', ר"ל הנה באחד לחדש הראשון היה מיוסד המעלה מבבל כי אז התחילה לצמח לו כי אז התקרב אל המלך ארתחששתא והכירו הוא ויועציו מעלתו ובמעט זמן השיג מהמלך לבא אל ירושלים בזה מהמעלה והחסד שהשיג מהמלך מפני יד אלהיו הטובה עליו להשגיח בו בזה האופן והיתה הסבה בזה כי עזרא הכין לבבו לדרוש את תורת ה' ולעמוד על כונותיה ולעשות מה שימשך ממנה גם הכין לבבו ללמד לישראל חק ומשפט והיה מזכה את הרבים ולזה הגיע אליו זה החסד. יא) פרשגן הנשתון, פתשגן הכתב. יב) גמיר וכענת, הנה הרצון באמרו גמיר, למר,

וזה מפורסם בלשון התלמוד, והרצון באמרו וכענת, כמו וכען, והרצון בו ועתה, ורצון בו בעת הזאת, כי שרש עת הוא ענת. ארתחששתא מלך המלכים לעזרא הכהן סופר תורת אלוה למד, ועתה יג) ממני יצא דכר אשר כל מתנדב במלכותי מעם ישראל וכהניו ולוויו ללכת ירושלים ילך. יד) כי מלפני המלך ושבעת יועציו שולח לבקר על יהודה ולירושלים בתורת אלהיך אשר בידך. טו) ולהביא כסף וזהב אשר המלך ויועציו התנדבו לאלהי ישראל אשר בירושלים משכנו. טז) וכל כסף וזהב אשר תמצא בכל מדינת בבל עם נדבת העם והכהנים מתנדבים לבית אלהיהם אשר בירושלים. יז) לזה מהר קנה בכסף זה תורים אילים וכבשים ומנחתם ונסכיהם ותקריבם על מזבח בית אלהיכם אשר בירושלים. יח) ומה שייטב בעיניך ובעיני אחיך בשארית הכסף והזהב כרצון אלהיכם תעשו. יט) והכלים הנתנים לך לעבודת בית אלהיך הביא לפני אלהי ירושלים. כ) ושאר מה שיצטרך לבית אלהיך שיזדמן לך לתת תתן מבית גנזי המלך. כא) וממני אני ארתחששתא המלך יצא דבר לכל הפקידים אשר בעבר הנהר שכל אשר ישאל מכם עזרא הכהן סופר תורת אלוה השמים מהרה יעשה. כב) עד כסף מאה ככרים ועד חטין מאה ככרים ועד מדות יין מאה ועד מדות שמן מאה ומלח אשר לא כתוב. כג) כל זה מטעם אלהי השמים יעשה בזריזות לבית אלהי השמים אשר למה יהיה קצף על מלכות המלך ובניו. כד) ולכם מודיעים אנו כי כל הכהנים והלוים המשוררים והשוערים והנתינים ועובדי בית האלהים זה מנת המלך ומס ותשורה לא ישלוט איש להעמים עליהם. כה) ואתה עזרא כחכמת אלהיך אשר בידך תמנה שופטים ודינים ישפטו לכל העם אשר בעבר הנהר לכל יודעי דתי אלהיך ואשר לא ידע תודיעו. כו) וכל אשר לא יעשה דת אלהיך ודת המלך במהרה יעשה דין ממנו הן לכלות ולשרש הן לענוש ענש ממון או להאסר בבית האסורים. כז) והנה אמר עזרא על מה שהטה ה' ית' לב המלך עליו: ברוך ה' אלהי אבותינו וגו' כי ראוי לברך ה' ית' על הטובה שהטיב והנה התחזק עזרא ביד ה' ית' עליו וקבץ מישראל ראשים לעלות עמו, וכבר זכרם אחר זה בשמות.

הנה זה הוא באור מה שצריך אל באור בזאת הפרשה שהגבלנו באורה בזה המקום.

ואולם התועלות המניעים ממנה הם:

התועלת הראשון הוא: לפרסם רשע אחשורוש שעם כל מלכי פרס זולתו הושג שהסכימו בבנין הבית או בבנין חומות ירושלים ולזה השיג ממנו המן בקלות להשמיד להרוג ולאבד את כל היהודים, וזה ממה שיוסיף לפרסם עוצם השגחת ה' ית' בישראל במה שהמציא מהסבות שהניעו אחשורוש להפר מחשבת המן.

התועלת השני הוא: לפרסם איך היו הכותים לקוץ מכאיב לבני הגלות כאלו חטא מרי עשרת השבטים ירה להם אלו החצים כי עונותיהם סבבו שירשו הכותים ארץ ישראל.

התועלת השלישי הוא: לפרסם כי אם ה' לא יבנה בית שוא עמלו בוניו בו, הלא תראה כי בימי כורש שהיה להם רשות מכורש לבנות לא עלה בידם לבנות ובשנת שתים לדריוש, בנו בזולת רשות המלך לבנות ולא עלה בידי צריהם

להשבית מלאכתם כי המלך דריוש צוה למהר המלאכה להוצאת המלך ולעבוד עבודת המקדש.

התועלת הרביעי הוא: להודיע כי חנוכת המזבח אין ענינה קבוע אך יתחלף בעת עת ולזה תמצא חנוכת המזבה בימי בית שני זולת חנוכת המזבח ביטי בית ראשון וזולת חנוכת המזבח בימי משה וראוי שתדע שעל פי נביאים נעשית חנוכה הזאת והם חגי זכריה ומלאכי.

התועלת החמישי הוא: להודיע שהחכם בתורת ה' ומקיים מצותיה ומזכה הרבים בלמוד התורה הוא מושגח תכלית ההשגחה, ולזה ספר על עזרא כי הוא סופר מהיר בתורת ה' ונתן לו המלך כיד ה' הטובה עליו את כל בקשתו, כאלו באר: כי מפני היותו סופר מהיר בתורת ה' השיג זה ולזה גם כן ספר כי במעט זמן השיג עזרא בקשתו מהמלך ונתן הסבה בזה כי עזרא הכין לבבו לדרוש את תורת ה' ולעשות וללמד בישראל חק ומשפט.

התועלת הששי הוא: להודיע שאין ראוי למלך להטיל מס על עובדי עבודת ה' ית' כמו הכהנים והלוים המשוררים והשוערים וכל עובדי בית האלהים, ועל זה אמר: די מנדה בלו והלך לא שליט למרמא עליהם. ומזה יתבאר שאין ראוי להטיל מס על החכמים כי הם מיוחדים בחכמת התורה תמיד שהיא עבודת ה'.

התועלת השביעי הוא: להודיע שהוא ראוי לברך ה' ית' על הטובה כי עם שהוא ראוי מצד עצם הענין הנה בו תועלת להישיר האנשים אל שזאת הטובה באה מאתו על צד ההשגחה הפרטית, ולזה ספר שכבר ברך עזרא ה' ית' על הטובה הנפלאה הזאת שהטיב לישראל בעבורו.

ח.

ב) ואלה ראשי אבותיהם והתיחשם וגו' עד סוף עזרא. טז) ואשלחה לאליעזר לאריאל וגו', ר"ל ששלח בעבור אליעזר וחבריו שהם ראשים ובעבור יויריב ואלנתן שהם חכמים ומבינים והנה עשה זה לכבוד אדו שהיה הראש בכספיא כי משם היה צריך ללוים עם שבעבור גדולתם ישיגו מבוקשם בקלות. יז) ואשימה בפיהם דברים, הנה סדר הדברים בפיהם כדי שיהיו שלמים וישיגו מבוקשם. אל אדו אחיו הנתינים בכספיא המקום, ר"ל אל אדו ואחיו והנתינים כדי שיביאו להם משם משרתים לבית ה' כי הנתינים הם גם כן משרתים לבית ה' ולזה תמצא שכבר באו משם לוים ונתינים. כה) ואקרא שם צום על הנהר וגו', ידמה שכבר היו להם אויבים ואורבים רבים מהשומרונים ובהגיע עזרא לנהר אהוא נתבארה לו הסכנה שהם בה משם עד ירושלים ונתן עזרא אל לבו לצום ולהתפלל לה' שיצילם מכל אויב ואורב בדרך. כג) ואמר עזרא ויעתר לנו, כי ידמה שבאה להם בשורה על יד נביא כי נשמעה תפלתם או באה הנבואה הזאת לעזרא כי קצת המפרשים יסכימו כי מלאכי הוא עזרא. כד) ואבדילה משרי הכהנים שנים עשר, הרצון שהבדיל מהאנשים שהיו תחת שרי הכהנים שנים עשר אנשים והם שרביה וחשביה שהם לוים ועמהם מאחיהם עשרה. כז) וכפורי זהב עשרים לאדרכונים אלף, ר"ל שכבר היה משקלם אדרכונים אלף. וכלי נחשת מוצהב טובה, מוצהב ר"ל כצבע הזהב ותאר הנחשת פעם בלישון זכר פעם בלישון נקבה כמו רוח גדולת וחזק נם

הכלים תאר בלשון נקבה ואמר חמודות כזהב. כח) אתם קדש לה', הנה הלוים הם קדש ולזה הפקיד להם הקדש ואמר להם שישקדו לשמרם עד ישקלו לפני שרי הכהנים והלוים ושרי האבות לישראל להביאו בירושלים אל הלשכות אשר בבית ה'. לה) הכל עולה לה', ר"ל לבד מהחטאות והנה היה זה הוראת שעה וידמה שהקריבו פרים שנים עשר וצפירי חטאת שנים עשר להעיר על הטהרם מחטא ע"ז שחייבים הקהל על שגגת ההוראה בה פר ושעיר לכל שבט ושבט אך לא היו הפרים הטאת כי לא קרה להם זה העון אשר עליו יתחייבו זה הקרבן אך היה זה להעיר לבד על זה הדבר. לו) ויתנו את דתי המלך וגו', הם הספרים אשר שלח להם ארתחששתא על דבר בקשת עזרא.

ט.

ג) והתערבו זרע הקדש בעמי הארצות, ידמה שנשאום בגויתן שאם לא היה כן לא היה אסור בדבר בכל הגוים שזכר כי אם במצרי. ג) ואשבה משומם, ר"ל נבהל הרעיונים ונעזב מרוב הדאגה על זה החטא והנה באר אחר זה שכבר התענה וזה כלל גם כן במלת משומם ולזה אמר ואני יושב משומם למנחת הערב ובמנחת הערב קמתי מתעניתי כי האיש המשומם הוא נעזב באופן שלא יתן אל לבו לאכול ולשתות וידמה שכאשר הגיעה מנחת הערב אכל ועם כל זה קרא אותו תענית וזה ממה שיורה שמתענין לשעות, ובקרעי בגדי ומעילי ואכרעה על ברכי וגו'. ו) כי עונותינו רבו למעלה ראש, ר"ל כי עונותינו רבו מאד במה שעוינו לה' ית' שהוא ראש למעלה רצוני בזה שהוא ראש לעליונים ואלהי האלהים. או יתצה בזה שהם רבו למעלה מכל ראש ומספר כולל כמעם נשוא את ראש בני גרשון. ח) ועתה כמעט רגע, קרא זמן גלות בבל מעט ביחס אל החטאים הנפלאים שחטאו אבותינו. ולתת לנו יתד במקום קדשו, ר"ל להתקע ולהקבע בו. ט) ולתת לנו גדר ביהודה ובירושלים, ר"ל לתת לנו דירה בארץ יהודה וירושלים כי הדירה לא תהי' בזולת גדר. יא) ארץ נדה היא בנדת עמי הארצות, ר"ל שכבר נטמאה הארץ בטמאותיהם בעריות ובע"ז. יב) ולא תדרשו שלומם וטובתם, הוא שב אל עמון זמואב לבד כמו שנזכר בתורה. יג) כי אתה אלהינו חשכת למטה מעונינו, ר"ל מנעת מן העונש שהיה הראוי לבא עלינו והבאת ממנו למטה ממה שראוי לפי עונינו. יד) הנשוב להפר מצותיך, אמר זה בתמיה, הראוי שנשוב להפר מצותיך אחר שהטבת לנו להקל ענשנו ולהשגיח בנו הלא זה יהיה סבה שתאנף בנו עד כלה לאין שארית ופלטה.

י.

ח) הרבה בכה, הרבה בכיה וידמה שאמר זה עזרא בקול רם כדי שיכנע לב החוטאים בזה. ב) יש מקוה לישראל על זאת, ר"ל מקוה מים ירחצו ויטהרו והוא שיעזוב רשע דרכו להוציא כל הנשים וחנולד מהם. או יהיה מקוה מענין תקוה ובטחון והרצון יש להם תקוה לטהר מזאת הטמאה והענין אחד איך שיפורש. ח) יחרם כל רכושו, יהיה כל קנינו חרם והוא יהיה נבדל מקהל הגולה. ט) ברחוב בית האלהים, הוא הרחוב אשר לפני בית האלהים הוץ מהעזרה כי אין ראוי לישב

בעזרה. יד) ההושיב נשים נכריות, ר"ל אשר הושיב נשים נכריות. טז) ויבדלו עזרא הכהן אנשים ראשי האבות, ר"ל שכבר נבדלו על זה ואנשים ראשי האבות. לדריוש הדבר, ר"ל לדרוש הדבר מי הם המועלים. יז) ויכלו בכל אנשים ההושיבו נשים נכריות, ר"ל שככה השלימו בכל המקומות לדרוש מי הם האנשים שהושיבו נשים נכריות. יח) ואשמים איל צאן על אשמתם, ידמה שזאת היתה הוראת שעה כי לא מצאנו אשם בבעילת נכרית כי אם בשפחה חרופה. והנה הוכרחו להוציא הבנים שהיו להם מהן כי הבן הבא מן הגויה הוא בנה לא בן ישראל כמו שנתבאר במקומות הרבה מהתורה.

הנה זה באור מה שיצטרך אל באור בזאת הפרשה אשר הגבלנו באורה בזה המקום.

ואולם התועלות המגיעים מזה הספור הם:

התועלת הראשון הוא: להודיע שהוא ראוי לאדם שיעיין בדרכים שהוא פונה אליהם שישלם בהם מה שיכון בתכלית מה שאפשר ולזה תמצא שספר שבהיות עזרא אצל הנהר הבא אל אהוא חנה שם ימים שלשה לעיין בעולים עמו אם ישלם לו בהם מבוקשו וכאשר ראה שלא היו שם לוים ומשרתים לבית אלהים השתדל לשלוח במקום אשר ימצאו אנשים ראשים ואנשים חכמים ושלחם אל אדו שהוא הראש שם ואל אחיו ואל הנתינים למען ישיגו מבוקשם באופן שלם כי האנשים הראשים הם נשמעים וכן החכמים הם נשמעים וכאשר יקובצו שני אלה היו יותר נשמעים ויותר מוכנים להשלים שליחותם. ולא הספיק לעזרא כל זה אבל שם בפיהם דברים יאמרו שם כדי שיהיו דבריהם יותר שלמים ויותר מוכנים להגעת התכלית ולזה גם כן זכר כי בהיות עזרא אצל נהר אהוא נתן אל לבו הסכנה אשר יהיו בה הוא והעולים עמו מפני צרי יהודה ובנימין וענו בצום נפשם הוא והעולים עמו ותפללו לה' ית' להישיר לפניהם הדרך להצילם מכל אויב ואורב עד שנעתר להם ה' ית' והובטחו שלא יקרם רע בדרכם.

התועלת השני הוא: להודיע שראוי לקדם פני ה' ית' בצום ובתפלה בעתות הצרה והפחד ולזה זכר שכבר צמו עזרא וס'עתו והתפללו לה' ית' כאשר יראו מאויב ואורב בדרכם וכן ספר שכבר צם עזרא והתודה והתפלל על מעל הגולה ליראתו פן יעשן אף ה' בהם והיה זה כן כי יש בצום עם התפלה תועלת לטובים ולרעים אמנם לרעים כי מפני הצום תכנע הנפש הבהמית ויחלשו תאותיה ויכשר לו יותר להתקרב אל ה' ית' ולעזוב את דרכו הרעה ולזה תהיה תפלתו יותר נשמעת, ואולם לטובים ימצא בזה תועלת כי מפני שהם מושגחים והם מצטערים על זה הנה על צד ההשגחה עליהם יסור הרע שהם מצטערים עליו ותהיה מפני זה תפלתם נשמעת להציל האחרים שאינם ראוים שתדבק בהם כמו ההשגחה הזאת מפני ההשגחה האלהית הדבקה בהם והנה בזה הצד יתכן שתועיל תפלת האדם לזולתו.

התועלת השלישי הוא: להודיע שאשר יבקש דבר מה מהשליט אין ראוי שיבקש עמו דבר יחשב שיהיה מקביל אל הדברים אשר התעורר אליהם השליט לתת את בקשתו כי אולי ימנע ממנו מה שכבר השיג אותו, ולזה תמצא כי מפני שהדברים שהניעו ארתחששתא יותר אל שיתן לעזרא בקשתו והוא מה שיסד עזרא בלב המלך כי יד אלהי ישראל על כל מבקשיו לטובה ועזו ואפו על כל

עוזביו כי מפני זה נמשך לב המלך יותר לעבודת בית האלהים כדי שלא יהיה קצף על מלכות המלך ובניו הנה מפני זה לא הסכים עזרא לשאול מהמלך חיל ופרשים לשמרו בדרך כי אולי יחשב ארתחששתא שיהיה זה מקביל אל הדברים הראשונים, אע"פ שאין הענין כן כי ה' ית' אע"פ שהוא עוזר לאוהביו אין רצונו שיסמכו על הנס אחר שאפשר להם לקחת עצה על הדבר.

התועלת הרביעי הוא: להודיע שראוי להפקיד הממון הרב של הקדש ביד רבים במשקל כדי שלא יוכלו לקחת ממנו ולא ישיגם גם כן חשד כי אם לא יהיה הדבר כן הנה כבר יקרה שישיגם חשד שגנבו מן הממון ההוא אם העשירו או העניו וזה שאם העשירו יאמרו הלא זה הממון גנבו מההקדש, ואם העניו יאמרו כי בעון גנבת ההקדש אבדו ממונם ולזה ספר שכבר הקפיד עזרא זה ההקדש ביד שנים עשר אנשים בדרך ושקל אותו להם והם השיבוהו במשקל אל שרי הכהנים והלוים ושרי האבות לישראל והם כל משפחות ישראל ולזה היו כל אלו נקיים מן החשד כי לא תוכל משפחה אחת מאלו לגנוב דבר מההקדש שלא ידעו זה כלם ואחר זה שמוהו בלשכות בית ה'.

התועלת החמישי הוא: להודיע שהוא ראוי להניח הקדש אצל הקדש ולזה ספר כי עזרא אמר לאשר הפקיד להם ההקדש: אתם קדש לה' והכלים קדש, כאלו אמר כי מפני זה ראוי להפקיד להם הקדש וזה מבואר התועלת.

התועלת הששי הוא: להודיע שהתחתן בגוים הוא עברה קשה מאד ואע"פ שאין בה עונש כי אם מלקות הלא תראה כי התחתן שלמה בבנות הגוים אע"פ שנתגיירו הגלנו מארצנו והרבה את חללינו, ולזה תמצא שהתפעל עזרא מזאת העברה כשמצאה כישראל זה ההתפעלות הנפלא והשתדל לנקות ישראל ממנה במהירות עד שלא היה חושש אל הצער שהיו מצטערים מפני הגשמים כדי שימהרו להתנקות מזה החטא קודם שיבער אף ה' ית' בהם.

התועלת השביעי הוא: להודיע שמי שיראה שאם יבא להוכיח יקשה מאד לנוכחים לקבל התוכחת ראוי שיתחכם להתנהג באופן שיקבלו המוסר מעצמם, ולזה תמצא כי מפני ששער עזרא הקשוי שיהיה לבעלי אלו הנשים להוציאן ולהוציא בניהן עשה הענין בחכמה נפלאה עד שבזולת הוכיחו אותם נוכחו מעצמם מפני מה ששמעו מדברי עזרא בדברו עם ה' ית' שבאר בדבריו בתכלית הבאור שמפני העון הזה הם באופן שראוי שיאנף בהם ה' ית' עד כלה לאין שארית ופלטה ולזה היה עזרא בוכה ומתנפל לפני האלהים וקרע בגדו ומעילו עד שאלו הדברים שהיה אומר עזרא לה' ית' בהתנפלו לפניו הפילו פחד גדולה על כל הגולה והסכימו מעצמם להוציא הנשים ההן ובניהן, ואע"פ שהיו רבים כמו שספר הכתוב לא היה אחד מהם שלא הסכים בזה.

נחמיה

א.

א) דברי נחמיה בן חכליה וגו' עד ויהי כאשר נבנתה החומה (ז' א'). ג) וחומת ירושלים מפרצת ושעריה נצתו באש, אחשב שזה נעשה בעת חורבן בית ראשון כי לא בנו עדיין חומה לעיר ירושלים השבים מהגולה כי לא נתן להם רשות רק לבנות בית המקדש. ז) חבול חבלנו לך, ראוי שתדע כי לא יזיק האדם לה' ית' בחטאו ובהשחיתו דרכו אך רשעו הוא לו לבדו והנה הטעם באמרו: חבול חבלנו לך כטעם אמרו ואם לה' יחטא איש (ש"א ב' כה) כי האיש יהיה חוטא לה' כשיהיה חטאו בענין האלהות והאמונה, וכן ההשחתה תהיה לה' כאשר יחטא בה לה' כמו ההשחתה שתהיה בענין ע"ז כאמרו פן תשחיתון ועשיתם לכם פסל (הדבריים ד' ט"ז).

ב.

ה) יין לפניו, ר"ל שכבר היה היין לפניו. ג) אין זה כי אם רוע לב, ידמה שאמר לו זה על צד אהבה כאלו יאמר הנה זה הרוע בפנים הוא מהפעלות נפשי וכלי ספק אתה דואג על דבר מה ולזה ירעו פניך, ולפי שזה המאמר היה אפשר שיובן שנאמר על דרך השנאה והכעס היה ירא נחמיה כי חמת מלך מלאכי מות. ו) והשגל יושבת אצלו, היא אשתו המיוחדת לו למשגל. ז) אשר יעבירוני עד אשר אבוא אל יהודה, הנה שאל זה מפני כי שם צרי יהודה ובנימין ולזה שאל שיהיו הפחוות מצווים מאת המלך שיעבירוהו בעברו בארצם לשמרו מכל אויב ואורב. ח) לקרות את שערי הבירה אשר לבית, ר"ל לבית המקדש וידמה שקרוי שערי הבירה הוא האולם אשר לפני השער. ולחומת העיר, ר"ל מה שיצטרך מן העצים לחומת העיר לקרות השערים. יג) ואצאה בשער הגיא לילה וגו', ידמה שהיה בחומה שער היו באים ממנו אל גיא בן הנום ואותו השער נקרא שער הגיא, ושער האשפות היה השער אשר מוציאים ממנו הזבל חוץ לעיר יהיו שם אשפות ישימו שם הזבל, והנה עבר שם נחמיה בן חכליה בלילה לשער אם תהיה המלאכה גדולה לבנות החומה ולהעמיד שעריה כדי שיתישר מזה איך יתכן לו שיבננה ולזה עבר סביב כל חומת ירושלים עד ששב אל שער הגיא שנסע ממנו. ואחי שובר בחומות ירושלים וגו' ואחי הושב בחומות ירושלים אשר הם פרוצים ושעריה שאכלו באש כמה תכבד העבודה לבנות החומה ולהעמיד שעריה. יד) ואעבור אל שער העין ואל ברכת המלך, ר"ל שכבר עבר אל השער אשר יבאו ממנו אל העין לשאב מים ואל שער ברכת המלך שהיתה שם ברכה שהיו משקים שם סוסי המלך והיו

לוקחים משם מים אל המלך, או היתה הברכה להשקות גן שלח המלך. ואין מקום לבהמה לעבור תחתי, ר״ל שכבר נתקלקל הקרקע באופן שלא תוכל הבהמה לעבור אם לא ארד. טו) ואהי עולה בנחל לילה, ר״ל במישור שהיה אצל החומה ואז הייתי מחשב ומעיין בחומה אם יש בה פרצות גדולות כדי שאעמוד על מלאכת החומה כמה תכבד. יט) העל המלך אתם מורדים, ר״ל העל המלך אתם חושבים למרוד ולזה אתם מחזקים העיר כדי שלא יוכל למשול בכם. והנה מתשובת נחמיה להם נתבאר שהם היו מבקשים לעזור להם בזה הבנין כמו שהיו אומרים במה שקדם וכמו שהשיב להם זרובבל אז (עזרא ד׳ ג׳) לא לכם ולנו לבנות בית אלהינו, כן השיב להם נחמיה: ולכם אין חלק וצדקה וזכרון בירושלים, ר״ל שלא יעזרו בבנין ההוא מה שיהיה להם בו חלק בירושלים גם לא יתנו מהונם לעזור בזה מה שיחשב להם צדקה גם לא יקדישו שם שום הקדש ישאר להם בו זכרון בירושלים. ואפשר שנאמר כי לא אמרו לנחמיה זולתי אלו הדברים, ועל לעגם עליו אמר להם ובאר כי ה׳ ית׳ הוא יצליח דרכיהם כי הם עבדיו ולזה יקומו לבנות להשענם על אלהי השמים שהוא אדון הכל שיסיר כל מונע מלפניהם וכאלו באר בזה המאמר שאין סנבלט וטוביה וחבריהם עבדי ה׳ ית׳ כמו שהם חושבים כי הם עובדים ע״ז עם עבדם ה׳ ית׳ ולזה אמר להם שהם מראים רוע לבבם כנגד ה׳ ית׳ כי תמיד היו משביתים המלאכה כאלו הרחיקו עצמם מהיות להם חלק וצדקה וזכרון בירושלים.

ג.

ו) והנה זכר כי אלישיב הכהן הגדול ואחיו הכהנים בנו את שער הצאן וידמה שדרך השער ההוא היה נכנס הצאן לעשית הקרבנות וליתר הדברים אשר יצטרך אליהם, ואמר שהמה קדשוהו ר״ל שהכינוהו כי בנו החומה מימינו ומשמאלו והעמידו דלתות השער ההוא ואמר שהם הכינוהו מצד אחד לבנות החומה עד מגדל המאה והנה המגדל ההוא לפי מה שאחשב בימי מלכי יהודה מודל למאה אנשים ידועים בנוהו וישבו שם, ומצד אחד בנו החומה עד מגדל חננאל. ז) המה קרוהו, ר״ל שעשו כמו אולם לפני השער להיות למחסה מזרם וממטר ליושבים שם. מנעוליו, הם הכלים שסוגרים בהם הדלת. ובריחיו, הם לחזק סגירת השערים נכנסים בלחי השער מצד זה ובלחי השני מצד השני מלחי אל לחי. ח) ועל ידם החזיק, ר״ל אחז פועל הבניה והחזיק בה. ט) ואדיריהם לא הביאו צוארם בעבודת אדוניהם, לעזור לו בזה הבנין. או ירצה בזה שהתקיפים שבהם שלא היה יכול אדוניהם למשול בהם שיביאו צוארם בעבודתו שהם התנדבו בבנין החומה. י) ואת שער הישנה, ידמה שקרא שער הישנה השער הקדומה שהיתה בעיר ירושלים מקדם. יא) אנשי גבעון והמצפה לכסא פחת עבר הנהר, ר״ל שאנשי גבעון והמצפה שהיו עירות לכסא תחת פחת עבר הנהר ולמושבו ולא היו תחת פחת יהודה ועם כל זה נכנעו לעזור לבנין החומה. או אולי היה בית בירושלים בו כסא פחת עבר הנהר בבאו שם ובנו החומה לבית החוא. יב) בן חרהיה צורפים, ר״ל שהיו צורפים הוא ואביו. או היה בן צורפים כמו שזכר אחר זה בחנניה שהוא בן הרקחים. ויעזבו ירושלים, ר״ל בנו והזקו. יג) שר חצי פלך ירושלים, ר״ל שר חצי מחוז ירושלים. יד) הוא ובנותיו, ידמה שבנות שלום עזרוהו בבנין, או שב כנוי בנותיו אל הפלך והנה היו לירושלים

בנות כמנהג העירות הגדולות. יד) בית הכרם, הוא שם עיר. טו) הוא יבננו ויטללנו, ר״ל הוא יבננו ויקרה אותו. ברכת השלח לגן המלך, ר״ל ברכה ישקו מטנה גן האלנות והיתה גם כן לגן הירקות למלך בעת מלכי יהודה. ועד המעלות היורדות מעיר דוד, הנה מציון שהיא עיר דוד היו יורדות מעלות עד חומת ירושלים ועד המקום ההוא בנה שלמן את החומה. טז) עד נגד קברי דויד ועד הברכה העשויה ועד בית הגבורים, ר״ל שמצד אחד בנה החומה עד נגד קברי דוד וזה היה מן החומה עד הברכה העשויה אצלה ומצד אחר בנה החומה עד בית אחד היו יושבים בו הגבורים אשר לדוד ונקרא בית הגבורים. יט) מנגד עלות הנשק המקצוע, ר״ל מנגד המקום שיעשו בו כלי נשק והם כלי זיין כל המקצוע ההוא יקראו מקצוע כי היתה שם פנה וזוית אצל שני ראשיו ויאמר שהיא מדה שנית ר״ל שהיה מה שבנה שוה למה שבנה הקודם לו. כד) עד המקצוע ועד הפנה, ר״ל שהם בנו עד המקצוע ועד הפנה הסמוכה לו. כה) אחריו פדיה בן פרעש, אחשב שהוא דבק עם הכתוב אחריו והנתינים היו יושבים בעופל, והרצון בו כי פדיה בן פרעש והנתינים שהיו יושבים בגובה העיר בנועד נגד שער המים למזרח ועד נגד המגדל היוצא. כו) חומת העופל, היא חומת המקום הגבוה שבעיר. כח) שער הסוסים, הוא השער שבו יכנסו ויצאו הסוסים. ל) נשכתו, היא כמו לשכתו והיא חדר אחד. לא) בן הצורפי, הוא כמו הצורף ותהיה הי״ד נוספת, או הוא חסר מ״ם ויהיה הרצון בן הצורפים. לב) החזיקו הצורפים והרוכלים, כבר זכרם בפסוק הקודם. לד) מה היהודים האמללים עושים וגו׳, ר״ל מה היהודים החלשים עושים, היעזבו להם, ר״ל היחזקו להם העיר, היזבחו זבחים בשמחתם אחר השלימם החומה, היכלו וישלימו זה הבנין ביום שהם עסוקים בו, ואמר זה להעיר כי אם לא ישלימו ביום ההוא לא יועיל להם כי למחרת היום יבואו עליהם צריהם וישחיתו את אשר בנו, היתכן להם שיחיו את האבנים שהם בגלי העפר להשיבם בחומה והמה שרופות ונפרצות. ואמר לשון חיים באבנים לפי שהשרפה תכלה לחותם הטבעי אשר היתה בו והיתם ועמידתם ולזה תדמה השרפה בהם למות כי הסירה מהם הטהות אשר היו בו אבנים. לה) אם יעלה שועל, אמר זה לפי שהשועל חלש ומאוחר התנועה. לו) ותנם לבזה בארץ שביה, ר״ל שיבזום בוזזים בארץ שינהגום שם בשבי.

ד.

ו) ארוכה, רפואה. כי החלו הפרצים להסתם, ר״ל כי החלו המקומות הפרוצים להסתם. ג) ולעשות לו תועה, ר״ל לעשות לעם ירושלים תועה שיתעו אותם שלא ידעו שהם רוצים להלחם בהם ולא ישמרו מהם ויהרגום בזאת התחבולה כי בזולת זאת התחבולה לא יוכלו להם כי הם רבים ועמהם גם כן יד המלך. ג) ונעמיד משמר עליהם, ר״ל חיל שהיו שומרים מהם או צופים לראות אם יבואו כדי שנהיה מוכנים להלחם בהם. ז) כשל כח הסבל וגו׳, ר״ל חלש כח נושא המשא על כנפיו והעפר הרבה ויקשה לבנותו. ואנחנו לא נוכל לבנות בחומה כי אמרו צרינו לא ידעו ולא יראו עד אשר נבוא אל תוכם והרגנום ונבטל בזה האופן את המלאכה וזאת היא התועה שאמרו צריהם לעשות להם. ו) עשר פעמים, פעמים רבות. מכל המקומות אשר תשובו עלינו, ר״ל מכל המקומות אשר תשובו עלינו להתחבא שם

לקום עלינו הודיעונו אלו היהודים. והנה אמר תשובו לנקבות נסתרות כמו שאמר ותקרבו לנקבות נסתרות אמר ותקרבו עצמות (יחזקאל ל"ז ז'). ואולם אמר תשובו כי כשהיו רואים במקום אחד שלא השיגו מבוקשם היו שבים למקום אחר וכן מקום אחר מקום וכאשר ידעתי המקום אשר אמרו להתחבא שם העמדתי מהמקומות התחתים והשפלים אשר אצל המקום ההוא אנשים בצחיחי הסלעים גבוהים מאד שיודיעו לנו בבוא צרינו והעמדתי העם מוכנים להלחם עליהם למשפחות עם כלי המלחמה, והנה העמידם למשפחות כי אנשי המשפחה כשיהיו יחד יתחזקו מאד כל אחד בעד אנשי משפחתו ויעזרו זה את זה עזר נפלא. ח) החורים, השרים ומתאר אותם בלובן מצד שמחתם כמו שמתאר בעלי היגון בשחרות אמר למה קודר אתהלך (תהלים מ"ג ב') בל יתיצב לפני חשכים (מכלי כג כט). ט) ויפר האלהים את עצתם, ר"ל שמן אז לא חשבו להלחם בנו ולזה שבנו כלנו אל החומה אך היו נשמרים מהאויבים באופן שזכר אחר זה. י) וחצים מחזיקים והרמחים, הוא"ו נוספת, והרצון בו וחצים מחזיקים הרמחים כמו שאמר אחר זה וחצים מחזיקים ברמחים. המגנים והקשתות והשריונים והשרים אחר כל בית יהודה, ר"ל שכבר היו נושאים להם אחריהם המגנים והקשתות והשריונים והיו שם גם כן השרים מוכנים להלחם אם יצטרך. יא) והנושאים בסבל עושים, ר"ל הנושאים המשאות שעומסים אותם בסבל על כתפיהם והנה הסבל הוא כמו כסת קטן ישימו עליו המשא. יב) השלח, הוא החרב שיכו בו במלחמה אשפאד"ה בלע"ז. יג) והתוקע בשופר אצלי, לתקוע בשופר לקבץ העם אליו כשיצטרך. יד) מעלות השחר עד צאת הכוכבים, הנה מרב שקדם על המלאכה היו עושים במלאכה מעלות השחר עד צאת הכוכבים והנה זכר אחר זה שכל זה הזמן יקרא יום אמר והיו לנו הלילה משמר והיום מלאכה, והיה זה כן כי המיוחדת שבסגולות השמש היא שהוא הכוכב אשר אורו יסתיר שאר הכוכבים ובהיות הענין כן והי"ת מבואר שהשמש הוא סבת היום הוא מבואר שכל מ"ה שיחזק אורו להסתיר הכוכבים ראוי שיקרא יום ואולם בעלית השחר יקרא יום אע"פ שהכוכבים נראים לפי שהאור ההוא עם שהוא מהשמש הנה הוא הולך וחזק ועוד שהאדם נעתק אז מהחשך אל האור וימשל מפני זה לראות המוחשים יותר ממה שימשול על זה בתחלת הלילה כשיהי"ה עדיין קצת אור השמש בפאת מערב וזה מבואר מאד. והנה צאת הכוכבים יקרא כשיראו שלשה כוכבים לפי מה שבארנו בשרשים הכוללים שהקדמנו לבאור התורה ומזה המקום למדנו שכל זה הזמן אפשר שיקרא יום אלא שהיום יאמר בעצמות וראשונה על זמן עמידת השמש על הארץ. טז) והיו לנו הלילה משמר והיום מלאכה, ר"ל כי בלילה היו לנו משמר לשמר מהאויבים והיום היו עושים מלאכת החומה. יז) איש שלחו המים, ר"ל שלחו הפשט בגדיו, והרצון בזה שהפשט בגדי איש ואיש ממנו הוא אל המים אם לעבור המים או לנקות הבגדים מהזיעה. או ירצה בזה שאפי' בעברנו המים יהי"ה כל איש ממנו עם שלחו ר"ל עם חרבו.

ה.

ג) בנינו ובנותינו אנחנו רבים, ר"ל אנחנו מגדלים וזנים אותם, כטעם ותרבי ותגדלי (יחזקאל כ"ז ז') ולזה נצטרך לדגן יותר כדי שיספיק לנו ולהם. או יהיה הרצון

בזה אנחנו רבים עם בנינו ובנותינו. ג) עורבים, ר"ל אנחנו מוכנים לתת לערבות, בעד פרעון הדגן שלא נמות ברעב, כל קרקעותינו. ד) למדת המלך, ר"ל לפרוע מנת המלך והוא קרוי מנדא בל' ארמית. והרצון בזה לוינו כסף מהיהודים לפרוע מנת המלך ובעבור זה גם כן משכננו שדותינו וכרמינו. ה) והנה אנחנו כובשים את בנינו וגו', ר"ל שאנחנו מוכרחים לכבוש בנינו ובנותינו לעבדים למכרם בעבור פרעון המלוה. ז) משא איש באחיו אתם נושים וגו', ר"ל האם אתם מלוים איש באחיו שימכר לו לעבד בעבור המלוה. ואתן עליהם קהלה גדולה, ר"ל קבצתי עליהם קהל גדול ישמעו הדברים כדי לביישם. ח) ואמרה להם אנחנו קנינו וגו', ר"ל אנחנו קנינו אחינו הנמכרים לגוים בכל כחנו כאשר השיגה ידנו להוציאם מהעבדות וגם אתם תוסיפו למכרם לגוים כדי שנצטרך לשוב לקנותם, האם זה דבר ראוי הלא על הראשונים נצטערנו ואתם באים להוסיף עליהם ושתקו ולא מצאו דבר שיוכלו לענות אותו על זה. ט) ויאמר להם נחמיה לא טוב הדבר אשר אתם עושים הלא ביראת אלהינו אם תהיה על פניכם תלכו ותסורו מחרפת הגוים אויבינו שהם מושלים בנו, והרצון בזה אם תשלחו אלו העבדים ותקראו להם דרור וגם ה' ית' יקרא לכם דרור מעבדות הגוים וחרפותיהם כמו שאמר ירמי' (לד), יז) ומאת הכסף, ידמה שלא אמר ומאת הכסף כי אם על צד המשל כי כזה ירצה שיעזבו המשא אם היה יותר ממאה כסף או פחות. יג) גם חצני נערתי, ר"ל בגדי חצני והם הבגדים שעל הזרוע נערתי להוריד מהם האבק והעפר שבהם ולא ישאר מהם בהם דבר. ככה ינער האלהים וגו', זאת הקללה היא על צד המשל שלא ישאר לאיש ההוא דבר מבני ביתו ומעמלו וקנינו וככה יהיה משולל וריק מהם. יד) פחם, הוא כמו פחה. לחם הפחה לא אכלתי, ר"ל שלא לקחתי מהעם הלחם שהיה ראוי לפחה לקחת מהם. טו) ויקחו מהם בלחם ויין אחר כסף וגו', ר"ל אחר שלקחו מהם כסף שקלים ארבעים לשנה או לחדש או לשבוע והוא היותר נראה היו לוקחים עוד בעבור לחם ויין שיספיק להוצאתם. גם נעריהם של פחות הראשונים שלטו על העם להכביד עוד עלם. טז) וגם במלאכת החומה הזאת החזקתי, להשליטה בכל עז והתעסקתי בענינה, ושדה לא קנינו יצא ממנו לחם חקי כדי שלא נצטרך לטרח בעבודת השדה, וכל נערי קבוצים על המלאכה להחזיק בה. יז) והיהודים והסגנים וגו', ר"ל כי על שלחני היו אוכלים תמיד מאה וחמשים איש מהיהודים הסגנים והשרים ועוד היו על שלחני כל הבאים אלינו מן הגוים אשר סביבותינו. והנה ההוצאה שהיתי עושה בזה היא גדולה כי בכל יום היה מתוקן למאכלנו שור אחד ושש צאן ברורות ונבחרות ועופות נתקנו לי, ובין עשרת ימים היה מתמלא אוצר היין לשים בכל כליו יין לרבוי שתית היין, ועם כל זה לא רציתי לקחת מהעם הלחם הראוי לתת לפחה.

ו.

כ) ונועדה יחדו בכפרים בבקעת אונו, ר"ל באחד מהכפרים אשר בבקעת אונו וכן ויקבר בערי גלעד (שופטים יב ז) ר"ל באחת מערי גלעד. ו) בגוים נשמע וגשמו אמר, ר"ל בגוים נשמע זה הענין וגשם הטערבי מספר שכן הוא שבגוים נשמע זה הקול. ז) ועתה לכה ונועצה יחדו, היה מראה לו שהוא אוהבו ולזה

שלח לו שיקחו עצה בזה יחדו קודם שישמע למלך כדברים האלה ועשה לו רעה. ח) כי מלבך אתה בוראם, ר״ל אתה מוציאם מלבך ומחדשם כי לא נשכח זה בגוים. ט) ועתה חזק את ידי, אין אמרו חזק צווי אלא הוא מקור והרצון בו שהם מכונים להרפות ידינו מן המלאכה ועתה תתחזק ידי במה שדמו להרפותה באלו הכזבים. י) והוא עצור, ידמה שהיה נסגר בחדרו ונמנע מלצאת חוץ כמנהג המתבודד להגיע אליו הנבואה. ויאמר נועד אל בית האלהים וגו', הנה נתן לו זאת העצה על פי הנבואה לפי מה שאמר לו כדי שיאמין לדבריו להועד אל תוך ההיכל כדי שלא יהרגוהו בלילה ההוא. יא) ומי כמוני אשר יבא אל ההיכל וחי, אמנם אמר זה לפי שיש שם עונש מיתה למי שיכנס שם שלא לצורך עבודה כאמרו (ויקרא ט״ז ב׳) ואל יבא בכל עת אל הקדש וכו׳. יב) ואכירה והנה לא אלקים שלחו וגו', כבר הכרתי אז לא שלחו לי אלקים כאשר דבר עלי דבר הנבואה הזאת כי נבואת שקר היתה וטוביה וסנבלט שכר אותו כל אחד מהם שיאמר לי זאת הנבואה של שקר והוא אמר אותה בעבור שהוא שכור בעבור שאירא מדברי זאת הנבואה ואעשה כדבריו להכנס תוך ההיכל ולסגור דלתות ההיכל וחטאתי לה׳ והיה לטוביה ולסנבלט זה הענין להמציא עלי שם רע למען יוכלו לחרפני על עברי דברי התורה. טו) לחמשים ושנים יום, ר״ל שמעת התחילו בבנין החומה עד שנשלמה לא היו כי אם חמשים ושנים ימים. יג) ויפלו מאד בעיניהם, הוא כמו ויפלאו, כי זה הענין היה להם פלא עצום איך נשלמה מלאכה גדולה כזאת במעט זמן. יד) גם בימים ההם מרבים חורי יהודה וגו', ר״ל שכבר היה לנחמיה עוד מהמונעים בבניתו החומה כי בימים ההם שהיתה נבנית החומה היו חורי יהודה מ״כים לשלוח תמיד אגרותיהם לטוביה שהיה מתנגד בבנית החומה ואגרות טוביה היו באות להם תמיד. טו) כי רבים ביהודה וגו', כי הוא היה חתן לשר גדול מיהודה ובנו גם כן היה חתן לשר אחר ואע״פ שהיה טוביה מהשמרונים לא טהר זה החתון שהיה להם עמו כי בנות היהודים היו בביתו ומה שטהר עזרא הוא הנשים הנכריות שלקחו היהודים. טז) גם טובותיו היו אומרים לפני, ר״ל גם הצלחותיו היו אומרים לפני ליראני ודברי שהיתי מדבר כנגדו היו מוציאים לו, ר״ל שהיו מודיעים אותם לו וכבר שלח טוביה אגרות ליראני כדי שאמנע מבנין החומה ועם כל זה היה מאת ה׳ שנשלם ענינה במעט זמן.

הנה זה הוא שראינו לבארו בזאת הפרשה שהגבלנו פרושה פה.

ואולם התועלות המניעים ממנה הם:

התועלת הראשון הוא: במדות, והוא שראוי לכל אדם לחקור לפי מה שאפשר מהמקרים אשר לאוהביו כי מזה יתישר לנתינת העצה להם על הרע שלא יגיע ועל הטוב שיגיע ביותר שלם שאפשר, הלא תראה כי מפני שחקר נחמיה מהיהודים איך הם ומירושלים נתישר הדבר שעלתה ארוכה לחומת ירושלים ושנתישר מאד ענין ישראל אל הטוב.

התועלת השני הוא: להודיע שהוא ראוי לבכות ולהתאבל לצום ולהתפלל ולהתודות לה׳ ית׳ להעביר הרע כמו שמצאנו שעשה נחמיה בזה המקום להשיג מזה ביום ההוא בנינו וכבר קדם זכרון התועלת הזה במקומות רבים.

התועלת השלישי הוא: להודיע שאשר השיג דבר מה מהשליט אין ראוי

לו שיקצר מלשאול ממנו הדברים ההכרחים להגעת התכלית ההוא, ולזה תמצא כי כשהשיג נחמיה מהמלך לבנות העיר קברות אבותיו שהיא חרבה ולהקים שעריה אשר אכלו באש לא בוש מהמלך מלשאול ממנו הדברים ההכרחים לו להשיג בהם זה התכלית והם: שיתנו לו אגרות לפחות עבר הנהר שיעבירוהו עד באו אל ארץ יהודה, ואגרת אל אסף שומר הפרדס אשר למלך לתת לו עצים לקרות שערי הבירה אשר לבית ולחומת העיר ולבית אשר יבא אליו וידמה גם כן שהמלך שלח עמו חיל ופרשים לבקשתו כדי שיהיה יותר נשמר מכל אויב ואורב.

התועלת הרביעי הוא: להודיע שמי שיש לו לעשות מלאכה מה ראוי שיתבונן תחלה במלאכה מה היא כדי שיוכל להתישר בקלות איך יתכן יותר שישלם העשותה, ולזה תמצא שספר שקודם שהשתדל נחמיה בבנין החומה רצה לראות המלאכה הצריכה בבניתה מה היא ולזה הלך סביב העיר כלה לראות פרצות החומה מה הם.

התועלת החמישי הוא: להודיע שמי שיש לו לעשות מלאכה וירא מתנגדים לו בה ראוי לו שישתדל על ענינה בהסתר רב בדרך שלא יודע למתנגדים לו עת תשלם כלה או קצתה, ולזה תמצא שספר כי נחמיה היה בירושלים ימים שלשה ולא הסתכל עדיין בדבר החומה כדי שלא ירגישו צרי יהודה ובנימין כי על זה בא וישתדלו עם המלך להיות לו לשטן ובלילה הלך עם מעט אנשים לעין החומה ופרצותיה ולא היתה עמו בהמה כי אם הבהמה אשר הוא רוכב עליה כדי שלא ירגישו בזה ויודיעו זה קצת היהודים שהיה להם חתון עם צרי יהודה ובנימין לצריהם, ולזאת הסבה תמצא שכאשר משך נחמיה לב השרים והסגנים אליו בזה הבנין שם בכל חלקיה פועלים רבים בדרך שתשלם במעט זמן לא יתכן בו שיוכלו צרי יהודה ובנימין להגיע אל המלך להשתדל עמו לכתוב שטנה על דבר בנין החומה, ולזה תמצא כי צרי יהודה ובנימין היו משתדלים להשבית המלאכה בדרך שיוכלו להגיע הדבר אל המלך ולהביא שטנה ממנו בבנינו קודם שתשלם ולא שמע אליהם נחמיה להשבית המלאכה כי ידע התכלית אשר אליו היו פונים עד שעם פחדם מהמלחמה לא שבתה המלאכה כי היו כלי מלחמתם אצלם בעודם מחזיקים במלאכה וגם לא היו נחמיה ורעיו פושטים בגדיהם, והנה הורה על רוב זריזותם בזאת המלאכה שכבר השלימוה בחמשים ושנים יום.

התועלת הששי הוא: לבאר אופן השגחת ה' ית' בעבדיו כי כשעלה על לב צרי יהודה ובנימין לעלות למלחמה עם עושי המלאכה בטרמה ובתחבולה שלא ירגישו בהם עד שיהיו עליהם סבב ה' ית' שנודע זה להם כפעם בפעם ונשמרו מהם לא אחת ולא שתים אך פעמים רבות עד שיהיה זה סבה שלא פנו אל זה עוד צרי יהודה ובנימין בראותם כי האלהים עם עושי המלאכה.

התועלת השביעי הוא: להודיע כי כבר יקרא יום באופן מעלות השחר עד צאת הכוכבים ואם היה שיאמר באמתות ובקדימה על זמן היות השמש על הארץ ולזה נלמד מזה המקום כי הדברים שיחויב עשותם ביום לפי משפטי התורה אם נעשו אחר עלות השחר יצאו העושים אותם ידי חובתם כי זמן עשית המלאכות יכלול בצד מה מעלות השחר עד צאת הכוכבים כמו שנתבאר בזה המקום שאמר

שהם עושים במלאכה מעלות השחר עד צאת הכוכבים ואמר אחר זה והיו לנו הלילה משמר והיום מלאכה.

התועלת השמיני הוא: להודיע שמי שיצטרך לחסד מה מה' ית' שינהג הוא בתבונה דומה למה שמבקש מה' ית' כי הוא משלם מדה כנגד מדה על כל מעשי האדם וישיב לו גמולו במה שידמה לתבונה הטובה ההיא שהתנהג בה, ולזה תמצא כי מפני שהיו צריכים יהודה ובנימין לחסד רב מה' ית' והוא: שיוציאם מהעבדות אשר הם בו וישיב להם ארץ נחלתם ושלא יפרע מהם מה שנתחייבו לו מהעונש בעונותיהם ובעונות אבותם הסכים נחמיה שיעזבו לאחיהם המשא אשר הם נושים בהם ושדותם וכרמיהם ובתיהם וישילחו עבדיהם חפשים, ר"ל שלא יכבשו בניהם ובנותיהם בחובם לעבדים, ולזה אמר להם נחמיה הלא ביראת ה' תלכו מחרפת הגוים אויבינו כמו שבארנו ומפני זה נתרצו כלם בזה הענין.

התועלת התשיעי הוא: להודיע שכאשר השיג האדם מה דבר טוב תקשה ההסכמה עליו אך בשכלו הגיע הלבבות ומשך אותם אל ההסכמה בו הנה ראוי לו אז שהוא עת רצון שיקשרם באופן שלא יוכלו להשיב אחור זה הדבר כאשר תשיגם החרטה בו, ולזה תמצא כי אחר שהעיר נחמיה לב העם לעזוב המשא אשר הם נושים באחיהם בדרך שלא היה יכול לחשדו אחד מהם כי גם הוא ואשר עמו עזבו גם הם המשא אשר הם נושים בהם וראה שכבר הסכימו כלם על זה הנה מהר בעת רצון להשביעם לעשות כדבר הזה גם קבלו עליהם אז קללה קשה אם לא יקימו את הדבר הזה.

התועלת העשירי הוא: להודיע טוב נפש נחמיה אשר בעבורו הצליח ה' ית' מעשיו כי הוא לא רצה לקחת לחם הפחה ולא לקח מהעם מאומה עם רוב הוצאתו שהיה מוציא ומבזבז ומאכיל רבים מהיהודים על שלחנו, ולא נהג שררה בעצמו בענין בנין החומה כי גם הוא היה טורח שם תמיד עד שלא היה פושט בגדיו.

התועלת האחד עשר הוא: להודיע שהמנהיג הטוב שירצה למשול בלב העם להניע אותם אל הטוב ראוי שימשך לבבם בהטבתו להם כי אז יכנעו כלם למצותו, ולזה תמצא כי נחמיה מפני שרצה להניע ישראל אל הטוב כדי שתדבק בהם השגחת ה' ית' היה מאכיל על שולחנו הסגנים ויהודים רבים הם ראשי עם כדי שיהיו יותר מוכנים להכנע למצותיו לטוב להם ולזה גם כן היה מטיב לעם ועזב המשא אשר היה נושה בהם מצורף לזה מה שנמשך מזה מהטוב שעשו גם כן שאר היהודים שהיו נושים באחיהם.

התועלת השנים עשר הוא: להודיע שאין ראוי לאדם שיאמין בקלות הדברים המסופרים לו באופן שיניעהו זה לעשות מה שאפשר שיהיה בו לו נזק מה גופי או נפשי ואע"פ שיאמר המספר שהוא מגיד אותם לו על פי הנבואה בשהיה אפשר שיעידו לו הדברים בעצמם שאינם כן, ולזה תמצא שספר שלא האמין נחמיה לאגרות שלח לו סנבלט להועץ יחד על מה ששלח לו מדבר הקול אשר נשמע בגוים כי הוא חושב למרוד הוא והיהודים אשר עמו ולא הסכים מפני זה ללכת להועץ עמו יחד בעבור ששער כי על צד התחבולה שלח לו זה סנבלט למען יאמין לו ללכת להועץ עמו ויהרגנו שם, ואע"פ שכבר הפחידהו שמעיה על פי הנבואה ואמר לו שאם לא ימלט אל ההיכל הנה הלילה באים צרי יהודה ובנימין

להרגו לא האמין לדבריו לחטא לה' כי שער שאין זו נבואה אמתית מפני מה שאמר שיועדו יחד אל תוך ההיכל כי אם נודה שיהיה מותר זה לנחמיה מפני הסכנה למה יותר זה לשמעיה, ועוד כי אין לה' ית' מעצור להושיע עבדיו בזולת החטא הנפלא הזה, ולזה שער נחמיה כי זאת הנבואה היתה נבואת שקר ושכבר שכרו סנבלט וטוביה לומר כן כדי שיהיה זה לשם רע לנחמיה. גם לא האמין לדברי נועדיה ויתר הנביאים אשר היו מיראים אותו, אבל כל מה שמיראים אותו היתה ידו מתחזקת והיה זה סבה לשלמות החומה במעט זמן.

ז.

ו) ויהי כאשר נבנתה החומה עד סוף הספר. ויפקדו השוערים וגו', ר"ל ששם הלוים על פקידותם קצתם שוערים וקצתם משוררים. ב) ואצוה את חנני אחי וגו', שיחיו הם השוערים לפתוח ולסגור כי זה חנניה הוא איש אמת והוא ירא אלקים יותר מרבים מן האנשים, ולזה בטחתי בו להפקיד בידו זאת המלאכה עם אחי. ג) ואומר להם לא יפתחו שערי ירושלים בבקר עד חום השמש, מפני יראת האויבים ובעוד שהאנשים עומדים טרם ישכבו יסגרו הדלתות ויאחזו אותם עם הבריחים, ובלילה יעמדו אלו השנים משמרות יושבי ירושלים, איש במשמרו, כאלו תאמר שאנשים כך וכך ישמרו הלילה אלו המבואות אשר הם נגד ביתם וכן בכל העיר. ד) והנה היתה העיר רחבת ידים וגדולה והעם מעט בתוכה ואין שם בתים בנוים יוכלו להביא שם אנשים רבים, והנה התעורר נחמיה לסבב שישבו שם רבים ויבנו בתים בתוכה, ולזה השתדל לדעת מי הם העולים כדי שיקח מהם חלק מה ישבו בירושלים באופן שלא תהיה העיר בעם מעט. והנה זכר פה ספר היחס העולים מבבל אשר נזכרו במה שקדם. והנה מספר הכתוב פה איננו מסכים למספר הפרטים שנזכר במה שקדם ואחשב כי העולים כאשר היו בעת עלותם נכתבו במה שקדם אך אחר זה עלו מקצתם יותר ומקצתם שבו לבבל בדרך שמקצתם היו יותר ממה שנכתב ממספרם וקצתם פחות. והנה הנדבות הנזכרות פה אינן מסכימות גם כן לנדבות הנזכרות שם כי בכאן זכר מכתנות הכהנים יותר ממה שזכר שם ומשאר הדברים פחות וידמה כי בכאן זכר קצת הפרטים והשמיט קצתם, ואחשב כי עד אמרו ויאספו כל העם כאיש אחד אל הרחוב אשר לפני שער המים מצא כתוב שם אך מזה המקום והלאה הוא ספור מה שאירע עתה.

ח.

ג) וכל מבין לשמוע, אחשוב כי רמז בכל מבין לשמוע אל הטף כמו שאמרה התורה בפרשת הקהל למען ישמעו ולמען ילמדו וכאר בזה כי לא יביאו שם מהטף רק המבינים לשמוע. ג) ואזני כל העם אל ספר התורה, כלם היו מטים אזניהם לשמוע הדברים ולהבינם ולזה הוא מבואר שלא היו מדברים בדברים אחרים. ד) ויעמוד עזרא הסופר על מגדל עץ אשר עשו לדבר וגו', הנה עשו זה כדי שיהיה גבוה על העם וישמעו כלם דבריו ולפי שהמגדל ההוא היה גבוה עשרה טפחים או יותר והיה חולק רשות לפני עצמו היו שם עמו מימינו ומשמאלו קצת אנשים כדי שלא יאמר דבר שבקדושה בפחות מעשרה. ה) ויפתחו עזרא כל

העם, ר"ל שתכף שפתח ספר תורה עמדו כל העם על עמדם לא התנועעו איש ממקומו כדי שיוכלו להבין את דברי התורה. ו) ויברך עזרא את ה' האלהים וגו', זו ברכת התורה וידמה מזה שכבר ברך קודם קריאתו התורה. במועל ידיהם, ר"ל שנשאו ידיהם למעלה להי' ית' בענותם אמן. ז) מבינים את העם לתורה, ר"ל שהם מבארים להם התורה. ח) ויקראו בספר בתורת האלהים וגו', ר"ל שהלוים קראו בספר בתורת האלהים דבר מפורש כי תרגמוהו להם ולא די להם שתרגמוהו להם בלשון מובן אצלם אבל השתדלו בשימת שכל וחכמה בענין הדבר המתורגם וזה היה כשבארו להם הכונה אשר בעבורה אמרה התורה זה ויבינו אותם בצורת הקריאה בתורה שתסכים אל המכוון בה וזה היה כשינוחו בקריאתם במקומות שהוא סוף באופן מה ולא ינוחו במה שהוא אמצע. ט) היום קודש הוא לה' אלהיכם, זה מבואר כי הוא היה יום זכרון תרועה והוא אשר נקראהו ראש השנה. כי בוכים כל העם וגו', ידמה שקראו להם במקום הקללות למען ייראו את ה'. י) לכו אכלו משמנים וגו', אמר זה בעבור ענג יום טוב, ובעבור שהתורה צותה לנו בכל שמחותינו בחגינו לשמח האביונים בכל הטוב אשר נתן ה' לנו צוה אותם שישלחו מנות לאשר אין נכון ומזומן והם העניים ולפי שעד חצי היום קראו בתורה למדנו מזה שהמועדים נתנו לשמח בקצתם הנפש והוא העסק בתורה ולשמח בקצתם הגוף והוא ההתענג במזונות ובמשקים הערבים. כי חדות ה' היא מעזכם, ר"ל המבצר והחזוק שתתחזקו בו הוא שתשמחו בטה שרצה ה' ית' שתשמחו בו והם המועדים כי בהם הישרה נפלאה להשיג ה' ית' כמו שבארנו בפרוש התורה ועם השמחה והרחבת נפש יתכן שיושג זה יותר. ואפשר שנאמר שהרצון בו שהוא ראוי שתשמחו בטה ששמעתם מהתורה כדי שתתישרו לשמרה והוא המעוז והחזוק שתקחו מזה כי שמחתכם בו תורה שרצונכם לנהג לפי התורה וזה הוא מה שאמר אחר זה וילכו כל העם לאכול ולשתות ולשלוח מנות וגו'. יא) והלוים מחשים וגו', ר"ל שהם היו משתקים העם מהבכי וההתאבל. הסו, שתקו. יב) צאו ההר והביאו עלי זית וגו', ר"ל עצים עם עלים לעשות סכה. ועלי הדס, לפי שזכר אחר זה ועלי עץ עבות למדנו שההדס שנזכר תחלה אינו עץ עבות וידמה שבחרו אלו קצתם ליופי וקצתם לריח טוב. יג) כי לא עשו מימי ישוע בן נון כן בני ישראל, ר"ל להיות לב כל הבאים שם טוב עם ה' ולקרא יום ביום בספר תורת האלהים וידמה שכן עשו בימי יהושע בן נון לקרא גם כן בספר תורת האלהים. או יהיה שב אמרו כי לא עשו כן לעשית הסכות ולב כלם לה'.

ט.

א) נאספו בני ישראל בצום ובשקים ואדמה עליהם וגו', ידמה שעל דבר מה שהתחתנו עם גויי הארץ עשו זה שתהיה להם כפרה מה' ית' ואע"פ שכבר טהרם עזרא מזה כטו שקדם ידמה שבאו אחר זה שם אנשים מהשבי אשר התגלו בזה ההטא ולזה הוצרכו אז להבדל מכל בני נכר. ג) ויקראו בספר תורת ה' אלהיהם רביעית היום, למדנו מזה שביום צום ראוי לקרא בספר התורה ברביעית היום הראשון וברביעית היום האחרון יתודו וישתחוו להי' ית' ויתפללו לפניו לכפר עונותיהם כי אז הם בלב נשבר ונדכא מצער התענית והחצי מהיום אשר בין שתי

הרביעיות האלו ראוי שיפשפשו במעשיהם ויתקנו המעות כי אז יתכן שתהיה תפלתם נשמעת כמו שמצאנו במשה שלא התפלל על חטא העגל כי אם אחר שטהר ישראל ממנו לפי מה שאפשר. ד) ויקם על מעלה הלוים, ר"ל על המקום העליון אשר עומדים שם הלוים באמרם השיר. ה) קומו ברכו את ה' אלהיכם וגו', הם היו אומרים אל העם שיברכו את ה' שהוא אלהיהם מן היות העולם וכל עוד שיהי' העולם נמצא כי ה' ית' הוא תמיד נמצא לא סר ולא יסור ואחר זה השלימו זאת הברכה כאלו הם מדברים עם ה' ית' ואמרו וברכו ישראל שם כבודך שהוא מרומם על כל ברכה ותהלה ר"ל שלא נוכל לברכו ולהללו בשום פנים שלא יהי' ה' ית' מרומם על כל הברכות ותהלות ההם ואפי' מלאכי השרת כשיברכוהו ויהללוהו הנה הוא מרומם לאין שעור על כל ברכותיהם ותהלותיהם כמו שבארנו בראשון ובחמישי מספר מלחמות ה', והנה למדנו מזה שישראל היו עונין על הברכות במקדש ברוך ה' אלהינו מן העולם ועד העולם וברוך שם כבודו ומרומם על כל ברכה ותהלה. ואחר זה אמרו הלוים כל אלו הדברים הנפלאים והשלמים הנזכרים אחר זה וראינו לבארם באור שלם לבאר מה שבאלו הדברים מהשלמות. ו) אתה הוא ה' לבדך, כי לא ישתתף עמך בזה השם אחד מהנמצאות כי ההיות הוא לך מעצמך וכל היות אשר לזולתך הוא עלול מן ההיות אשר לך ולזה יאמר שם ההיות באמתות ובקדימה על ה' ית', ועל זולתו יאמר בשתוף ובאיחור. אתה עשית את השמים, והם הגלגלים השמונה, ושמי השמים הם הגלגלים העוברים כל גלגל וגלגל בתנועותיהם, וכל צבאם הם הכוכבים אשר בעבורם היה רבוי חגלגלים ועשית הארץ, וכל אשר עליה מהצמחים והב"ח, והימים וכל אשר בהם מהדגים והצמחים כמו האלמוגים שיתהוו בהם וקצת עשבים שגדלים במים. ואתה מחיה את כלם, ומעמיד אותם ר"ל שאין מעשיך אלו בדרך מעשי האדם שאחר שנעשו לא יתלה קיומם בקיום העושה אותם אבל מעשי ה' ית' קיומם במה שישפע עליהם תמיד מה' ית' ולזה הוא מחיה את כלם. וצבא השמים לך משתחוים, ר"ל שהם כלם נכנעים לו ית' ובשליחותו הם מתנועעים כמו שבארנו בחמישי מספר מלחמות ה'. ז) אתה הוא ה' האלהים אשר בחרת באברם, ולזה הוצאתו מאור כשדים כדי שילך לארץ הנבחרת למען יהי' זרעו נבחר כמו שבארנו בבאורנו לדברי התורה. ושמת שמו אברהם, כשרצית שיהיה לו בן משרה אשר היה ממנו הזרע הנבחר אשר בעבורו היה אב ואדון להמון גוים כי ממנו היה הזרע שזכה לרשת ארץ שבעה עממין, והנה ח) מצאת לבב אברהם נאמן לפניך ולזה כרת עמו הברית בין הבתרים לתת את ארץ הכנעני החתי והאמורי והפרזי והיבוסי והגרגשי באופן שתתן לזרעו, והנה לא זכר שאר האומות שאמר לו ה' ית' שיתן לזרעו לפי שהוא אמר אחר זה ותקם את דבריך ולא נתקיים עדיין ענין נתינת שאר האומות והכל יהיה נשלם בעת ביאת הגואל כמו שבארנו בבאורנו לדברי תורה. והנה בסוף הענין הקמת את דבריך כי צדיק וישר אתה ולא תמנע מבעל חק חקו שאמרת לתת לו מהטוב ולזה רצית להגיע לזרע אברהם זה הטוב כאשר יהיו ראוים לו גם המצאת להם מה שקנו בו מהשלמות באופן שיהיו ראוים לזאת הטובה. והנה מהשנחתך על האבות ט) ראית את עני אבותינו במצרים וירדה השגחתך להצילם ושמעת גם כן זעקתם על ים סוף כשרדף פרעה אחריהם ואבד מהם מנוס

כי הים היה להם מצד אחד וחיל פרעה מצד אחר אז מהרת להצילם, ולא די שהצלת אותם אכל השתדלת לעשות מה שתעשה לך שם בו, והם י) האותות והמופתים שנתת בפרעה ובכל עבדיו ובכל עם ארצו כי זה היה סבה לעשות להה' ית' שם וזה שנספר תמיד באזני בנינו ובני בנינו אלו האותות וידעו כלם כי הוא ה'. והנה במה שהשפעת מהטוב הנפשי לישראל באלו המכות אשר הכית פרעה ועבדיו ועמו בכל מכה לא היה מהעול כלל כי ידעת כי כלם הרשיעו על ישראל לענותם בענוים נפלאים ודמו לכלותם בגזרותיהם במה שגזרו שכל הבן הילוד ישליכו היאורה. ובזה הוסר הספק איך היה נענש פרעה והי ית' הקשה את לבו וזה כי הוא לא היה נענש על מה שהקשה ה' ית' בו את לבו אבל היה ראוי לעונש מצד מה שהרשיע כנגד ישראל וצדה ה' ית' בהטילו העונש עליו שיגיע מזה תועלת לישראל שידעו כי הוא ה' ולזה הבטיח ה' ית' אברהם שיחדש אלו המופתים בצאתם ממצרים באמרו וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי ובזה נתבאר לאברהם קיום היעוד שיעדו ה' ית' מענין ירושת הארץ אשר בעבורו שאל אות ואמר במה אדע כי אירשנה כי בסבת אלו האותות קנה זרעו מהשלטות מה שהיה ראוי בו לירושת הארץ כמו שבארנו בבאורנו לדברי התורה, וזולת האותות והמופתים שהרבית לעשות במצרים עשית עוד מהמופת כדי שידעו כלם כי אתה ה', והוא יא) שכבר בקעת הים לפני ישראל כשרדף פרעה אחריהם ויעברו בני ישראל בתוך הים ביבשה ואת רודפיהם השלכת בכח במצולות הים וצללו בהם במהירות כמו שתצלול האבן בטים עזים. ועשית עוד מהמופתים לישראל למען ידעוך שכבר יב) הנחיתם בעמוד ענן יומם ועמוד האש לילה להאיר להם את הדרך אשר ילכו וגם בחנותם לא המיש עמוד הענן יומם ועמוד האש לילה לפני העם. והפלגת עוד לחדש להם מהמופת יקנו בו השלמות האמתי, והוא שכבר יג) ירדה שכינתך על הר סיני ועיניהם רואות וברבת עמהם משמים על דרך פלא באותם הקולות הנפלאים שהיו העם רואים ושומעים ונתת להם בזה האופן עשרת הדברים שכללו משפטים ישרים והם: לא תחמוד ולא תענה ולא תנאף ולא תגנוב ולא תרצח וכבד, ותורות אמת הם אנכי ולא יהיה לך, והחקים והמצות הטובים הם לא תשא וזכור, שעם היותם חקים הם מבוארי התועלת כמו שבארנו כל זה בפרשת ויישמע יתרו. יד) ואת שבת קדשך הודעת להם קודם זה בדבר המן שנתבאר בו לכל ישראל איזה יום הוא שבת כי ביום הששי מצאו במה שלקטו משנה על אשר ילקטו יום יום כדי שיספיק להם לשבת ובשבת לא ירד ולזה הודיע להם ה' ענין השבת שהוא קדוש בזה האופן הנפלא. ואחר ששמעו ישראל עשרת הדברים ויראו פן ימיתו אם ישמעו עוד דברי ה' ית' בזה האופן אמרו למשה דבר אתה עמנו ואל ידבר עמנו אלהים פן נמות ואז צוה ה' ית' לישראל מצות וחקים ותורה ביד משה עבדו. והנה הרבית להם עוד מופתיך למשכם לעבודתך טו) נתת להם במדבר לרעבם לחם מן השמים וחוא המן והוצאת להם מים מסלע לצמאם וזה קרה להם פעמים בהיותם במדבר ותאמר להם אחר זה לבא שם מרגלים כדי שיתישרו לרשת את הארץ אשר נשבעת לאבותיהם לתת להם. טז) והנה המרגלים ואבותינו עמהם הרשיעו ויקשו את ערפם לבלתי שמוע אל דברי ה' ית'. יז) לעלות שם לרשת את הארץ כאמרם אנה אנחנו עולים אחינו

המסו את לבבנו וימאנו לשמוע כשאמר להם יהושע וכלב שיעלו כי הארץ טובה מאד וה' ית' הוא בעזר ישראל ולזה אין לירא מעוצם האומות ההם ולא זכרו הנפלאות העצומות אשר עשית עמהם קודם זה אשר בעבורם היה ראוי שיבטחו בה' ית שהוא יכניע אויביהם לפניהם כי כל אשר יחפוץ יוכל ויקשו ערפם לבלתי בטוח בה' ית' ואמרו מרב מרים נתנה ראש ונשובה מצרימה ועם כל זה שעשו כנגדך אתה אלוה הסליחות חנון ורחום ארך אפים ומרבה להטיב ולזה לא עזבתם כי הארכת אפך ורחמת עליהם ולא רצית להפרע מהם תכף אבל הארכת חנותם במדבר עד שלמות ארבעים שנה כדי שלא ימיתן בלא עתם ובאותם הארבעים שנה קרבת אותם מאד לעבודתך כמו שזכר אחר זה וכל זה מרוב השגחתו על ישראל בעבור בריתו עם האבות. וגם כי הרשיעו מאד לעשות להם יח) עגל מסכה ויאמרו זה אלהיך ישראל אשר העלה אותך מארץ מצרים ועשו בזה הכעסות גדולות כנגד ה' ית'. יט) ואתה מפני רב רחמיך עם כל לא הסירות השגחתך מהם במדבר לא סר מעליהם עמוד הענן ועמוד האש שהיה בו תועלת להישירם לאמונת ה' ית' והיה בזה עוד מהתועלת לנחותם הדרך ולהאיר להם בלילה. כ) ורוחך הטובה נתת על שבעים איש מזקני ישראל להשכיל ישראל ולהחכימם ולא מנעת מנך מפיהם כל אותם הארבעים שנה ומים נתת להם לצמאם כמו שנתבאר בספורי התורה. כא) והנה כלכלת אותם ארבעים שנה במדבר לא חסרו דבר שלמותיהם לא בלו מעליהם וגם נעלי רגליהם לא בלו בכל זה הזמן דאיוך ועשה זה ה' להישיר אותם לעבודתו בתכלית מה שאפשר. כב) ואחר זה נתן להם ממלכות ועממים בימי משה כאשר מתו דור המדבר וחלקת אותם לפאה שהיא הקצה וההתחלה, והעיר בזה כי הממלכות האלו נתנו לבכורות מהשבטים שהם ראובן גד ומנשה שהיה בכור יוסף ויוסף היה בכור לרחל. ואפשר עוד שקראם פאה להיותם פחותים מאחיהם וזה מבואר בראובן ומנשה ואולם בגד יתבאר ממה שאמר לו יעקב ומשה בברכותיו ולאשר אחיו. ואלו שהיו פאה ירשו את ארץ סיחון ואת ארץ מלך חשבון שלקחה סיחון מיד מלך מואב הראשון ולקח את כל ארצו מידו וכל זה לקחו ישראל בהכותם את סיחון ואת ארץ עוג מלך הבשן וזה חלק משה לראובני ולגדי ולחצי שבט המנשה. כג) והנה הרבית בני הדור ההוא שנזרת שימותו במדבר ותביאם אל הארץ אשר אמרת לאבותיהם לתת להם הנגבלת בתורה מעבר לירדן מזרחה וכאשר אכלו ושבעו ושמנו כד) בעטו בך והיה זה סבה אל שבסוף הענין. כה) מרדו בך והשליכו תורתך אחרי גום והלכו אחרי אלהי העמים והנביאים אשר שלחת להם להעיד בהם הרע שיקרה להם אם לא ישובו אליך הרגו אותם כמו שעשתה זה איזבל ויהואש ומנשה, והנה בעת התחלתם למרוד בך כז) וזה היה בימי השופטים נתת אותם ביד צריהם והצרו להם ובעת צרתם היו צועקים עליך ומרוב רחמיך פנית אליהם לתת להם מושיעים ויושיעום מיד צריהם, ולא נמנעת מזה מפני מה שמרו ועצבו את רוח קדשך. כח) וכנח להם ישובו לחטוא וכאשר ירדו בהם אויביהם ישובו ויצעקו אליך ושמעת צעקתם להצילם והיה זה פעמים רבות כמו שנזכר בספר שופטים. כט) ואחר זה בימי המלכים לישראל ויהודה כאשר מרדו בך העידות בהם על יד עבדיך הנביאים מה שיקרה להם מהרע אם לא יסורו מרוע מעלליהם. והנה עשית זה להשיבם אל תורתך והם

הרשיעו ולא שמעו למצותיך ומשפטיך חטאו בם עם היותם בתכלית השלמות והערבות ואין בהם דבר מהקושי כמו הענין בתורות שאר האומות אשר ישרפו באש לאלהיהם בניהם ובנותיהם כי אלו המצות והמשפטים הם באופן שכלם מתישרים אל מה שהוא בריאות הגוף והנפש וחייהם והם נתנו כתפם סוררת ונוטה מדרכיך אשר צויתם והקשו ערפם מהפוך אליך פניהם אבל פנו אליך עורף ולא פנים. ל) והנה הארכת העונש מרב רחמיך ומשכת עליהם שנים רבות והעידות בם ברוחך שהיתה על נביאיך ובידם שלחת להם הדברים להוכיחם ולא שמעו אל דבריך לקחת מוסר והיה זה סבה שנתת אותם ביד עמי הארצות, והם מלך אשור ומלך בבל והם הרגו בהם הרג רב. לא) והנה ברחמיך הרבים לא עשית אותם כלה ואע"פ שהיו ראוים לזה מצד עוצם הטאתיהם גם לא הסירות מהם השגחתך לעזוב אותם בארץ שבים כי שם היו עיניך בהם להשגיח בם כי אל חנון ורחום אתה. לב) ועתה אלהינו שומר הברית והחסד שהיה לך עם האבות אין התלאה אשר מצאתנו מימי מלכי אשור עד היום מעט ומשם בא הרע לישראל ועד עתה כי הוא הגלה עשרת השבטים והשחית רבים ביהודה ולכד את כל ערי יהודה הבצורות ואחריו בא מלך בבל להשחית את השארית הנשארה. לג) והנה אתה אלהינו צדיק על כל הבא עלינו מן הרע כי באמת וביושר ובחמלה שפטת אותנו אך אנחנו הרשענו. לד) ולעדותיך אשר העידות בהם, ר"ל ההעדות שהעידות בהם בתורה מן הרע שיקרה להם אם יסורו מאחריך והעידות בהם עוד על ידי נביאיך, והנה הם עם רב הצלחותיהם שהיתה להם מלוכה והיו נוחלים טובך הרב בארץ הטובה אשר נתת להם לא רצו לעבדך ולא שבו ממעלליהם הרעים ואנחנו בהפך זה. לה) כי אנחנו עבדים ומלכי הגוים מושלים על אדמתנו ובהמתנו ועל גופנו ובצרה גדולה אנחנו.

ו.

ו) ועם כל זאת אנחנו כורתים ברית אמת לקים את דברי התורה ובאים באלה ובשבועה ללכת בתורת ה' ולשמור ולעשות מצותיו ומשפטיו וחקיו כמו שאמרה התורה תחת אשר לא עבדת. וכבר כתבנו זה הברית אשר אנחנו כורתים ועל החתום כל המנהיגים והם השרים והלוים והכהנים והנה זכרם בשמות. כב) נשיהם בניהם ובנותיהם כל יודע מבין, ר"ל אשר יהיו מהם בני דעת לשמוע וללמד את דברי התורה. ג) מחזיקים על אחיהם אדיריהם, ר"ל שגדוליהם ושריהם מחזיקים על אחיהם להכריחם לקים התורה. ח) ואשר לא נתן בנותינו וגו', הנה זכרו קצת פרטי המצות אשר נכשלו בהם כמו ההתחתן בגוים ועשות מקח וממכר בשבת אע"פ שאין אסורו אלא מדברי סופרים לפי שהוא מבוא לעבור על אסר תורה כמו הכתיבה שהיא מלאכה. ג) וכל שבר, וכל קנין, והשמטת קרקע והשמטת כספים כי בזה נכשלו בהיותם בארץ ישראל כמו שתמצא מבואר בדברי ירמיה, והנה נטישת השנה השביעית הוא שישמיטו ידיהם מקרקעותיהם בעליהם והוא שיהיו הפירות כמו הפקר כמו שבארנו בפרשת בהר סיני (ג) לתת עלינו שלישית השקל בשנה, ראוי שתדע שהשקל הזה היה יותר גדול מהשקל הנזכר בתורה ולזה הספיק להם שלישית השקל להיותו כמו מחצית השקל שצותה התורה וכבר נתבאר בפ'

כי תשא שזה הכסף היה נתן על עבודת אהל מועד לעשות ממנו כל קרבנות צבור וכל המלאכה הצריכה בבית המקדש (לה) ובעבור שלא תשבת העבודה בבית המקדש הפלנו גורלות על קרבן העצים, ר"ל שקצתם היו מביאים שם עצים בבית המקדש וקצתם בעת אחר בדרך שהיה הדבר מוגבל להביאם שם לעתים מזומנים ומוגבלים באופן שלא יחסרו שם עצים לצורך המערכות אשר על המזבח, וידמה שגם בזה שגגו בעתים הקודמים, וקשרו עצמם גם כן (לו) לתת מתנות כהונה ולויה בדרך שיהיו הכהנים והלוים לעבוד עבודת המקדש ולא יחסר להם לחם ושמלה כי גם בזה שגגו בימים הקדמונים, ולזה היו הכהנים והלוים עוזבים עבודת המקדש והנה זכרו בזה המקום ממתנות כהונה בכורים (לז) ובכורות אדם ובכורות בהמה טמאה וטהורה נחלה ותרומה ומעשר מן המעשר שיקחו הכהנים ממעשר הלוים ותקנו שיביאו לכהנים כל אלו המתנות בבית האלהים כדי שלא יעזבו הכהנים העבודה לחזר על הגרנות לקחת התרומות והמעשרות. (לד) ללחם במערכת, הוא לחם הפנים, ומנחת התמיד, הוא הקטורת שהיו מקטירים במזבח הזהב, עולת התמיד, הם התמידין שבכל יום. השבתות החדשים למועדים, הם מוספי שבת וראש חדש וימים טובים, ולקדשים ולחטאות, הם זבחי שלמי צבור וחטאות של צבור, וכל מלאכת בית אלהינו, הוא כל מה שיצטרך שם כמו שמן למאור וסלת למנחות ויין ושמן ופרה אדומה ושאר מה שיצטרך שם. (לו) בכורי אדמתנו, הם בכורי חטה ושעורה, ובכורי כל פרי כל עץ, כבר בארו רבותינו שזה אינו אלא בפירות המיוחסים לארץ ישראל כמו גפן ותאנה ורמון וזיתים ותמרים ואלו השבעה מינין שזכרנו הם המיוחסים לארץ ישראל כאמרו ארץ חטה ושעורה גפן ותאנה ורמון ארץ זית שמן ודבש. (לז) ואת בכורות בנינו ובהמתנו, הם בכור אדם ופטר חמור, וזכרם יחד לפי ששניהם נתנו לפדיון. (לח) ותרומותינו ופרי כל עץ תירוש ויצהר, ר"ל תרומות הדגן ותרומת פרי כל עץ שנגמרה מלאכתו כמו תירוש ויצהר. (לט) והיה הכהן בן אהרן עם הלוים בעשר הלוים, עשו זה להרחיק הלוים מכבוש תחת ידם מעשר המעשר שהוא לכהנים ולזה חייבו שיהיה שם כהן עמהם בלקחם המעשרות ועל הלוים חייבו שיהיה הטפול להביא מעשר המעשר ללשכות בית המקדש לבית האוצר.

יא.

(א) וישבו שרי העם בירושלים וגו', כאן חוזר לענינו הראשון שזכר שהעיר רחבת ידים וגדולה והעם מעט בתוכה ואין בתים בנוים, ולזה נתן נחמיה אל לבו לתקן ענין הגלות שיהיה לבם לה' ויקימו התורה ולתקן דברי עבודת בית המקדש, ובזה הפסיק המאמר ואחר כן השתדל שישבו שרי העם בירושלים והפילו גורלות להביא אחד מעשרה משאר העם לשבת בירושלים וקצתם התנדבו עוד מעצמם לשבת בירושלים וברכו העם את המתנדבים כי הם עזרו להשיב ירושלים על עניגה הראשון, ר"ל לבנות חרבותיה, וזכר כי המתנדבים הם ראשי המדינה אשר ישבו בירושלים וזכר עוד מי ישב בירושלים מבני יהודה ומבני בנימין. (ט) ויהודה בן הסנואה על העיר משנה, ר"ל משנה לפחה ואפשר שהיה משנה לפקיד והוא היותר נראה. (י) נגיד בית האלהים, ר"ל מטונה על בית האלהים. (יז) על המלאכה החיצונה לבית האלהים, ר"ל שהוא היה מטונה על מלאכת בדק הבית במה שיצטרך

מהמלאכה בחצר הכהנים והעזרות ובכלל כל מה שהוא מצטרך במה שהוא חיצון מבית האלהים. יז) ראש התחלה יהודה לתפלה, ר״ל שהוא היה ראש לאשר יודה תחלה מהלוים לתפלה לשם ית׳ והם המשוררים ובקבקיה היה השני לו להודות לתפלה. כח) והנתינים יושבים בעפל, ר״ל בגובה העיר והוא קרוב לבית המקדש כדי שיהיו קרובים לעשות המלאכה אשר תצטרך שם. כט) ופקיד הלוים בירושלים וגו׳, ר״ל שהוא היה ממונה לנגד מלאכת בית האלהים לכל המצטרך שם לעושי המלאכה והוא היה מוציא כל ההוצאות כי מצות המלך ארתחששתא היתה עליהם שיהיו ממונים על זה כי ממון המלך היה נעשה כל זה. ל) ואמנה על המשוררים דבר יום ביומו, כי המלך נתן האמונה הזאת על המשוררים דבר יום ביומו שיאמרו כמה היתה ההוצאה ביום ההוא ויאמנו. לא) והנה פתחיה בן משיזבאל היה ליד המלך לכל דבר שיהיה לעם, ר״ל שהוא היה מקבל מהם מנת המלך ושאר הדברים אשר יבאו למלך מהם. לב) ואל הצרים בשדותם, ר״ל אל העירות הבלתי מוקפות חומה כאמרו וכתי החצרים אשר אין להם חומה (ויקרא כ״ה ל״ו). לג) ומן הלוים מחלקות יהודה לבנימין, ר״ל שכבר באו מחלקות מהם לארץ יהודה ולארץ בנימין.

יב.

ה) עם זרובבל בן שאלתיאל וישוע, הוא יהושע בן יהוצדק הכהן הגדול, שריה ירמיה עזרא, כל אלו הנזכרים שהם ראשי הכהנים הם ראשי המשמרות ולא מנה בכאן מהם כי אם עשרים ושנים אולי לא היו שם אז משמרות יותר כי המשמרות היו עשרים וארבע בימי דוד. ח) והלוים ישוע וגו׳, אלו היו ראשי משמרות. על הידות, בא במשקל השלם והוא הפקוד שהוא המקור מבנין הפעל, והרצון בו שהם היו ראשי המשמרות על דבר הודות ה׳ והם המשוררים. י) וישוע הוליד את יויקים וגו׳, כל אלו היו כהנים גדולים דור אחר דור. יג) ובימי יויקים היו כהנים ראשי האבות וגו׳, לפי שמנה במה שקדם ראשי משמרות הכהנים בימי יהושע הכהן הגדול בא למנות עתה ראשי המשמרות בימי יויקים בנו ואמר כי למשמר שריה היה מריה ראשו, והנה לא זכרם כלם כי השמיט חטוש, אולי נתחברה משמרתו לאחת מהמשמרות (יז) והרצון באמרו לאביה זכרי למנימין כי זכרי היה ראש למשמר אביה ומנימין, או ירצה בזה כי פלטי היה ראש שני משמרות מנימין ומועדיה. יד) למליכו, הוא מלוך (לעיל ג׳). טו) לחרם, הוא רחם (לעיל ג׳). למריות, הוא מרמות (שם). יז) למנימין הוא מימין (לעיל ה׳). למועדיה, הוא מעדיה (שם). כ׳) לסלי, הוא סלו (שם ז׳). כב) כתובים ראשי אבות וגו׳, ידמה שבימי דריוש הפרסי שהיה אבי ארתחששתא היה אלישיב כהן גדול ועוד היה כהן גדול בימי ארתחששתא אחרי מלכו יותר משלשים ושתים שנה כמו שיתבאר במה שיבא מזה הספר והנה נעשה אז ספר כתובים בו אלו הראשים ואינו אתנו. כד) וראשי הלוים חשביה וגו׳, הם ראשי משמרות המשוררים והם היו מהללים ומודים להי׳ ית׳ במצות דוד איש האלהים. כה) באספי השערים, ר״ל שהם היו ראשים ללוים הנאספים אל השערים לשמרם. כו) אלה בימי יויקים וגו׳, ידמה שקודם ימי דריוש הפרסי היו בירושלים נחמיה התרשתא ועזרא הכהן כמו שתמצא כי בימי כורש אמר התרשתא לקצת הכהנים המתיחסים לכהונה אשר לא יאכלו

מקדש הקדשים וכבר נכתב שם גם כן נחמיה התרשתא שנ' אשר באו עם זרובבל ישוע נחמיה (עזרא ב' ב'). כז) ובתודות ושיר, הם לחמי תודה, כח) כי חצרים בנו להם המשוררים סביבות ירושלים, ר"ל שהם בנו סביבות ירושלים ערי הפריזי לשבת בם. כט) ויטהרו הכהנים והלוים וגו', הנה תחלה נטהרו הם בעצמם ואחר כן טהרו העם והשערים והחומה מכל טמאה. ל) ותהלכות לימין מעל לחומה, ר"ל ששם היו בנוים מקומות יוכלו להלוך בהם (וכס קוכרזוסלכ"ם בלעז) ועליהם העלה נחמיה את שרי יהודה. לא) ומבני הכהנים בחצוצרות, כן צותה התורה שיהיו הכהנים תוקעים בחצוצרות על זבחי השלמים והתודות באות על זבח השלמים עם שזה היה יום שמחתם מפני חנכת חומת ירושלים. לב) בכלי שיר דוד איש האלהים, הנה התקין דוד שירים להודות לה' ית', והיו נתונים השירים ההם למנצחים על כלים מיוחדים מכלי זמר. לג) והתודה השנית ההולכת למואל, הוא כמו למול, והרצון בזה לנגד המקום ההוא. לד) בשער המטרה, הוא שער חצר המטרה שהיו ישמים בו האסירים. לה) ויפקדו ביום ההוא אנשים על הנשכות, ר"ל שנתמנו פקידים על הלשכות לאוצרות לשים שם התרומות לכהנים והבכורים והמעשרות לכנום בהם מנות הראויות מן התורה לכהנים וללוים לתבואות שדי הערים אשר ליהודה ובנימין כי רצה נחמיה שיובאו שם גם כן מנות הלוים כדי שיהיו הלוים פנוים לעבוד עבודתם בבית המקדש ולא יצטרכו לשוטט בערים לקחת מעשרותיהם. לו) וישמרו משמרת אלהיהם, הוא שמירת בית האלהים ומשמרת הטהרה לשמור שלא תכנס טמאה בבית המקדש. לז) נותנים מניות המשוררים וגו', ר"ל שכבר היו נותנים להם מנות יחיו בהן דבר יום ביומו כדי שלא תשבת העבודה והיו מקדישין ממון ופירות לתת ללוים והלוים היו מקדישים לבני אהרן, או ירצה בזה שישראל היו מכינים המעשרות ללוים ונושאים אותם להם בבית המקדש והלוים היו מכינים לבני אהרן מעשר מן המעשר ונושאים אותו להם בלשכתם.

יג.

ג) ויבדילו כל ערב מישראל, ידמה שנתגיירו מעמון ומואב והם הבדילום מישראל שלא יתחתנו בהם. ד) קרוב לטוביה, הנה טוביה היה עמוני כמו שנזכר במה שקדם (ב' י"ט). ו) ובכל זה לא הייתי בירושלים, ר"ל כאשר נעשית לשכה לטוביה בחצרי בית האלהים וזה כי בשנת שלשים ושתים לארתחששתא מלך בבל באתי אל המלך ולקץ ימים נשאלתי מן המלך ולקחתי רשות ממנו לשוב לירושלים. ט) ואומרה ויטהרו הלשכות, ר"ל לשכת אלישיב ולשכת טוביה ואשיב שם בלשכת טוביה כלי בית האלהים את המנחה ואת הלבונה. י) ואדעה כי מנות הלוים לא נתנה, ר"ל כי מנות הלוים לא נתנו להם בבית האלהים, ולזה ברחו איש לשדהו הלוים והמשוררים לחזור על הגרנות בעבור מנותיהם, יא) ואריבה את הסגנים וגו', ולא נתנו מנותיהם בבית ה' ללוים, ואקבץ את הלוים ואעמידם על עמדם הראשון וסבבתי שכל יהודה הביאו מעשר הדגן והתירוש והיצהר לאוצרות בית ה' למען לא יצטרכו הלוים לעזוב עבודת בית המקדש. יג) כי נאמנים נחשבו וגו', שהם בחזקת נאמנים והם ישיבו לאחיהם חלקם. יד) ואל תמח חסדי, ואל תטחה. טו) דורכים גתות בשבת, הנה זו היא מלאכה מהמלאכות שיתחייבו עליהם

בשבת, ומביאים הערמות וגו', ר"ל שערטות התבואה היו טוענים על החמורים בשבת והנה ישראל הם מצווים על שביתת בהמתם. ואעיד ביום מכרם ציד, ר"ל הנה הזהרתי אותם מכל זה ביום שהיו מוכרים צדה ומזון ביום השבת. יז) והנה הצורים ודם סוחרי צור ישבו בה ביום השבת והיו מביאים דגים וכל סחורה בירושלים והיו מוכרים בה ביום השבת לבני יהודה. יז) והנה הריב נחמיה עם השרים בעבור שהיו מחללים את יום השבת באלו השלשה דברים אשר האחד הוא מדברי סופרים והוא הקניה והמכירה בשבת, והשנים הם מן התורה, האחד הוא שלא שבתה בהמתם בשבת והשני הוא עשותם מלאכה בשבת לדרוך את הגתות. יט) ויהי כאשר צללו שערי ירושלים לפני השבת, זה הוא בערב שנטו הצללים בשערים, ואומרה ויסגרו השערים, כדי שלא יבאו שם הסוחרים ויהיו למכשול לבני יהודה שלא יזהרו מלקנות מהם בשבת. כ) וילינו הרוכלים, הם הסוחרים. כא) אם תשנו ר"ל אם תוסיפו שנית לעשות כן אשלח ידי בכם ליסר אתכם שלא תוסיפו לעשות כדבר הזה ומפני זה נזהרו ולא באו בירושלים מהעת ההיא בשבת. כב) ואומרה ללויים שיהיו כלם מטהרים ויבאו לשמור השערים בשבת כל משמרות השוערים להוסיף קדושה וכבוד ליום השבת ואמנם צוה זה כי השבת לא היה נכר במקדש כי הכהנים היו עובדים עבודתם בשבת, ולזה צוה שיהיה בו זה ההכר. כג) ואקללם, הנה קצתם נדה והחרים, וקצתם הלקה ארבעים חסר אחת מפני עברם על מצות לא תעשה. ואמרטם, הוא מריטת השער ליסרם. כה) גם אותו החטיאו הנשים הנכריות, ואע"פ שהיה חכם גדול ושלם וכל שכן שיחטיאו אתכם. כז) ולכם הנשמע לעשות את כל הרעה הגדולה וגו', האם נשמע לכם במה ששמעתם מדברי התורה ומקללותיה למי שיעבור על דבריה מה שתתירו בו לעצמכם לעשות את כל הרעה הגדולה הזאת למעול באלהינו להושיב נשים נכריות הלא היה ראוי לכם שתקבלו מוסר ותיראו את ה' בראותכם הרעה הגדולה אשר אנחנו בה בעבור חטא אבותינו בכמו אלה הדברים. כח) ואבריחהו מעלי, בעבור התחתנו בגויי הארצות וכדי שלא יהיה רגיל סנבלט החורוני בירושלים בעבורו כי הוא היה מצרי יהודה ובניתן ואם יראה מוצאי העיר ומובאיה אולי יתישר לחזק ליושבי ירושלים. כט) על גאלי הכהנה, ר"ל שהיו מטנפים דבר הכהונה בהתערבם בגויי הארץ. לא) ולקרבן העצים בעתים מזומנות וגו', ר"ל שסדרתי הכל סדור שלם כדי שיהיה הכל מוגבל ולא יחסר דבר ולזה סדרתי עתים יביאו בעת עת, מהם קרבן העצים למערכה אנשים ידועים כדי שיהיה הכל מוכן, וכן סדרתי עת לבכורי פירות האילן ועת אחר לבכורי התבואה יביאו אנשים באלו העתים בכוריהם, ובקש נחמיה מה' ית' שיזכר לו כל זה לטובה אשר עשה לכבודו.

הנה זה באור מה שראינו לבארו בטה שהגבלנו באורו בזה המקום.

ואולם התועלות המגיעים ממנו הם:

התועלת הראשון הוא: להודיע שראוי לפחד תמיד ולברוח מן הספק, ולזה זכר שאחר שנבנתה החומה והעמיד הדלתות שם בעיר ירושלים שומרים בשערים אנשי אמת ויראי אלהים כדי שיוכל לבטוח בהם שלא יפותו בשום פנים להסכים עם צרי יהודה ובניתן, וצוה עוד שלא יפתחו הדלתות בבקר עד חום השמש כי

אולי אם יותר להם לפתחם קודם זה יקרה שיוכלו להכנס צרי יהודה ובניטין, ולזאת הסבה גם כן צוה שטרם ישכבו אנשי העיר בערב יסגרו הדלתות ולהעמיד משמרות לשמור בלילה בכל מבוי ומבוי לשמור העיר ולפי שראה שהעיר רחבת ידים וגדולה והעם מעט בתוכה ואין בתים בנוים השתדל שישבו שם שרי יהודה ועשירית שאר הגולה העולים מבבל.

התועלת השני הוא: להודיע שהוא ראוי שיופקדו בכל מלאכה גדולה ממונים ישגיחו בענין המלאכה ההיא שתהיה נעשית כהוגן ואם לא לא יתכן שתשלם המלאכה ההיא, ולזה זכר שאחר שהעמיד הדלתות שם על מנוים השוערים והמשוררים וזכר גם כן שעל כל משמר ומשמר היה ראש המשמר להשגיח על המשמר שלו.

התועלת השלישי הוא: להודיע שהכונה במועדים הוא לעסוק בהם בתורה כי אז העם פנוים ממלאכה ויתכן להם זה ושהוא ראוי שישימו קצת היום בתורה ובקצתו יתענגו וישמחו לכבוד יום טוב כי זה ממה שיתישרו בו לעמוד על מה שכונה התורה בענין המועדים, ולזה זכר שעזרא הסופר קרא בתורה נגד כל העם בראש השנה מאור הבקר עד מחצית היום ומחצי היום והלאה צוה שילכו לאכול ולשתות ולשמח, ושישלחו מנות לאין נכון לו למען ישמחו הענים גם כן בשמחת יום טוב, ולהעיר גם כן שהוא ראוי לקרא התורה ביום טוב זכר כי בחג הסכות קראו בתורה בכל יום ויום.

התועלת הרביעי הוא: להודיע שדבר שבקדושה לא יתכן שיהיה בפחות מעשרה, ולזה זכר כי מפני שהיה עזרא עומד במגדל עץ עשו לדבר כדי שיהיה גבוה על העם וישמעו כלם דבריו והיה המגדל ההוא חולק רשות לעצמו הנה הוכרחו לעלות שם עמו אנשים מימינו ומשמאלו כדי שלא יאמרו דבר שבקדושה בפחות מעשרה.

התועלת החמישי הוא: להודיע שהוא ראוי בעת קריאת התורה שישו כל העם אזניהם אל דברי התורה, ולזה הוא מבואר שאין ראוי שידברו כלל אבל ישמעו דברי התורה ויבינום כפי כחם, ולזה אמר שכאשר קרא עזרא בספר התורה היו אזני כל העם אל ספר התורה ושכאשר פתח עזרא הספר עמדו כל העם במקומם כדי שיהיו יותר מוכנים להטות אזניהם אל הדברים, ר"ל שאם היו מתנועעים והולכים זה פה וזה פה היתה מתבלבלת להם שמיעת הדברים.

התועלת הששי הוא: להודיע שהקורא בתורה הוא ראוי שיברך קודם הקריאה, ולזה זכר שכבר ברך עזרא את ה' האלהים אחרי זכרו פתיחת עזרא הסופר את ספר התורה ומזה יתבאר שהוא ראוי יותר שיברכו לאחריה כי אז הגיע התועלת ממצות הקריאה וזה יתבאר מברכת המזון שחיבה התורה בה אחר האכילה והשביעה כי אז הגיעה ההנאה לא קודם זה.

התועלת השביעי הוא: להודיע שהשומע ברכה מפי המברך הראוי לברך צריך לענות אמן, ולזה זכר שכאשר ברך עזרא את ה' האלהים ענו כל העם אמן.

התועלת השמיני הוא: להודיע שכאשר היה שם מי שיקרא בתורה בצבור ראוי שיהיה שם מי שיבין הדברים ההם לעם ויבארם להם, ולזה זכר שכבר היו

שם רבים מבינים את העם לתורה והעם על עמדם לשמע דברי המבארים במה שקרא עזרא בספר התורה ושהם קראו בספר בתורת האלהים מפורש ושום שכל והבינו העם בתארי המקרא איך יתישר לעמוד מצורת הקריאה על כונת הכתוב.

התועלת התשיעי הוא: להודיע שאין ראוי לבכות ולהתאבל במועדים, אבל ראוי לשמוח בהם שמחת ה' לא שמחה מישרת לסור מאחריו, ולזה אמר נחמיה לישראל היום קדוש הוא לה' אל תתאבלו ואל תבכו ואמר להם אכלו משמנים ושתו ממתקים ושלחו מנות לאין נכון כי קדוש היום לאדונינו ואל תעצבו כי חדות ה' היא מעוזכם.

התועלת העשירי הוא: להודיע כי סכוך הסכה ראוי שיהיה מעצים תלושים עם עלים וראוי שיבחרום יפי העלים וטובי הריח לפי מה שאפשר, וזה למדנו מאמרו צאו ההר והביאו עלי זית ועלי עץ שמן ועלי הדס ועלי תמרים ועלי עץ עבות לעשות סכות ככתוב, וזה אמנם הוא למצוה מן המובחר כי התורה לא דקדקה בנוי וטוב הריח, אבל אמרה בסכות תשבו מכל מקום וכבר בארנו שם מה הם הדברים שיתכן להיות מהם סכך.

התועלת האחד עשר הוא: להודיע שאין ראוי לעשות סכה כי אם במקום מגולה לא בתוך הבית, ולזה זכר שכבר עשו להם סכות איש על גגו ובחצרותיהם ובחצרות בית האלהים וברחובות העיר.

התועלת השנים עשר הוא: להודיע שהחוטא בשובו אל ה' ראוי שיכנע לבבו ויהיה נשבר ונדכה בשיצער עצמו בצום ובלבישת שקים ומה שידמה לזה ויתודה חטאו, ולזה ספר שכאשר שבו ישראל מחטאתם במה שהתחתנו עם גויי הארצות הנה נאספו ישראל בצום ובשקים ואדמה על ראשם ונבדלו מגויי הארצות אשר התחתנו בהם והתודו על חטאתיהם וגם על עונות אבותיהם אשר עליהם גם כן היה חרון אף ה' עליהם, והנה היה התועלת בהתודותם על עונות אבותיהם להעיר לבם כי על רב חטאיהם נפלו ברעה אשר נפלו בה ומזה נתישרו לתת אל לבם לכרות ברית עם ה' ללכת בתורתו כמו שנזכר בזה הספור בסוף הדברים שנאמרו בזה הצום.

התועלת השלשה עשר הוא: להודיע כי ביום הצום ראוי לקרוא בתורה ברביעית היום הראשון ולהתודות לה' ית' ולהשתחות לו ברביע האחרון כי אז הוא בצער גדול ותהיה מפני זה תפלתו יותר נשמעת וכמה שבין אדם יפשפש במעשיו לתקן עותתו, ולזה ספר כי ביום הצום קראו בספר התורה רביעית היום ורביעית היום התודו והשתחוו לה' אלהיהם. והתבאר שזה הרביעית היה האחרון מן היום מה שאמרו בסוף אלה הדברים ובצרה גדולה אנחנו.

התועלת הארבעה עשר הוא: להודיע כי כשהיו אומרים ברכו במקדש היו אומרים ברכו את ה' אלהיכם מן העולם ועד העולם וברכו שם כבודו ומרומם על כל ברכה ותהלה והם היו עונין ברוך ה' אלהינו מן העולם ועד העולם וברוך שם כבודו ומרומם על כל ברכה ותהלה, ולזה ספר אמרו קומו ברכו את ה' אלהיכם מן העולם ועד העולם וגו'.

התועלת החמשה עשר הוא: להודיע שאין נמצא יתכן שיקרא בשם יו"ד ה"א

וא"ו ה"א זולתי ה' ית' וכבר בארנו שהענין הוא כן בבאורנו למה שאחר הטבע ובמאמר החמישי מס' מלחמות ה', ולזה אמר אתה הוא ה' לבדך.

התועלת הששה עשר הוא: להודיע שה' ית' שבריא העולם בכללו היא מעמיד אותו תמיד ונותן חיים וקיום לכל מה שיחיה ויתקיים לא כמו הענין בפועלים אשר בכאן שלא יצטרכו להם פעולותיהם אחרי שפעלו אותם וזה כי התנועה אשר לצבא השמים אשר שמה ה' ית' כלי לקיום כל אלו חדברים לא תהיה אלא מפני היותם משתחוים לה' ית', ר"ל כי מפני חשקם למה שציירו מעצם גימום הנמצאות המושכל וסדרם וישרם אשר בנפש ה' ית' יהיו נכספים להתנועע בתנועה המתחיכת מעצם הציור ההוא אשר מהתנועה ההיא יושפעו הרבה מהדברים אשר בכאן כמו שיסר להם ה' ית' ביום הבראם, ולזה אמר ואתה מחיה את כלם וצבא השמים לך משתחוים.

התועלת השבעה עשר הוא: להודיע כי האותות והמופתים ששם ה' ית' בפרעה ובכל עבדיו ובכל עם ארצו היה להועיל לישראל והוא שידעו כי הוא ה' ולא היה בו עול כנגד המצרים אע"פ שהקשה ה' ית' רוח פרעה ואמץ את לבבו כי כבר ידע ה' ית' כי הרשיעו מאד פרעה ועמו לעשות כנגד ישראל, ולזה נתחיבו לפול בזה העונש ורצה ה' ית' שיגיע ממנו תועלת לישראל שידעו כי הוא ה', ולזה אמר ותתן אותות ומופתים וגו'.

התועלת השמונה עשר הוא: לפרסם עוצם חסדי ה' ית' לישראל בעבור בריתו עם האבות וזה שכבר ראה ענים במצרים ושמע צעקתם על ים סוף עם היותם בלתי ראוים אז מצד עצמם שתדבק בהם אז ההשגחה האלהית אך היה זה מצד בריתו עם האבות כמו שנזכר בתורה ואחרי כן הישירם ה' ית' לעבודתו באופן נפלא מצד האותות והמופתים שהרבה להם במצרים ועל הים ובמדבר ובמעמד הר סיני ובתורתו השלמה ששמעו שם קצתה מפי ה' ית' בקול ההוא הנפלא וקצתה מפי משה ועם כל זה הפליגו לחטא תכף ועשו להם מסכה ולא עזבם עם כל זה במדבר אבל דבקה בהם השגחתו לכלכלם שם על דרך המופת וגם בדבר המרגלים מרו ועצבו את רוח קדשו והאריך ה' ית' ענשם עד שלמות ארבעים שנה להמול עליהם לפי מה שאפשר ותוך זה הזמן עשה להם מופתים עצומים על צד החנינה ועל צד התוכחת למען יראו את ה' לטוב להם, וכאשר נתישרו ליראת ה' הדור הבא אחר דור המדבר נתן לפניהם מלכים אדירים ונתן ארצם נחלה לישראל עמו ולא אוך זמן ושבו לחטא שמנו ובעשו בה' ית' ונתנו ביד אויביהם ובישובם נתן להם ה' ית' מושיע וכן התמיד פעמים רבות גם אחרי כן בעת מלכיהם מרדו בה' ית' ועזבו כל תורתו ושלח להם ה' ית' את עבדיו הנביאים יום השכם ושלוח והעידו בהם להודיעם הרע הנפלא שיקרה להם אם לא יסורו מדרכם הרעה והנה האריך להם ה' ית' זה מאד עד שראה שלא היתה בהם תקוה שישובו מדרכם הרעה ואז נפלו ברע בהדרגה עד שהגלו מן הארץ במעלם וגם שם לא עזב חסדו מהם, אבל היו עיניו בהם לשמרם מהכליון בהיותם בארץ אויביהם וזה כלו ממה שיישיר שומעי אלו הדברים להכנע לעבודת ה' ית', ולזה כרתו כלם ברית עם ה' ית' ללכת בתורתו ולקיים המצות אשר עזבום עד שכמעט נשכח זכרם מהם.

התועלת התשעה עשר הוא: להודיע שעבודת קצת הלוים היתה בשיר להודות לה', ולזה היו שם משמרות ממונות על זה כאמרו והלוים ישוע בנוי וגו' (י"כ י') ואמר גם כן וראשי הלוים חשביה וגו' (נס כ"ד) משמר לעומת משמר וכבר בארנו זה גם כן מדברי התורה אלא שהוא יותר מבואר בזה המקום ובספר דברי הימים.

התועלת העשרים הוא: להודיע שקדוש חומת ירושלים ראוי שיהיה בתודות ושיר, (כמי מכבועות דף י"ל).

התועלת העשרים ואחד הוא: להודיע שאסור לקנות ולמכור בשבת ואע"פ שאינה מלאכה כי זה אולי יביא לעשות מלאכה, ולזה אמר נחמיה לחורי יהודה שהם מחללים את יום השבת מפני קנותם ומכרם בשבת, ולזה צוה לסגור שערי ירושלים ביום השבת כדי שלא תבא שם שום סחורה בשבת לשמור ישראל מהכשל בזה, והנה זה האסר הוא מדברי סופרים לעשות משמרת למשמרת התורה.

התועלת העשרים ושנים הוא: להודיע שיש לדין לענוש לפי שעה יותר מהשעור שיתחייב מצד התורה, ולזה ספר כי נחמיה הריב עם המתחתנים בגויי הארצות וקלל קצתם וקצתם הלקה ומרט שערם, ואם אין הקללה והמריטה ראויה לפי מה שהטילה התורה מהעונשים על זה, אך עשה זה נחמיה להוראת שעה מפני שהיה הדור פרוץ בזה, ולזה רצה להוכיחם בזה האופן גם השביעם באלהים שלא יעשו ככה לזאת הסבה.

התועלת העשרים ושלשה הוא: להודיע שעור זאת העבירה עד היכן הוא מגיע, ר"ל ההתחתן בגוים, והוא שגם שלמה שהיה נביא ואהוב מאד לאלהים החטיא אותו ההתחתן בגוים ואע"פ שכבר נתגירו עד שכבר היה זה החטא סבה להגלות ישראל מעל אדמתם כי זה היה סבה להתחלק המלוכה והחלק המלוכה היה סבה להעשות עגלי הזהב אשר היה סבה בסוף הענין להכרית ישראל מעל אדמתם ויהודה ובנימין עמם כי למדו מלכי יהודה ממלכי ישראל לעשות הרע בעיני ה', וזה אמר הלא על אלה חטא שלמה מלך ישראל וגו'.

התועלת העשרים וארבעה הוא: לפרסם מה שהיה באלו הפעולות שעשה נחמיה מהשלמות והטוב כי הוא השלים בנין ירושלים בזה האופן הנפלא שקדם אשר היה בו מהחסידות והטוב מה שלא יעלם והעמיד עבודת בית המקדש באופן שלם בדרך שלא תשכח העבודה ונקה ישראל מכל סיג ועון כיד אלהיו הטובה עליו, ולזה אמר במקום מקום מאלו הפעולות זכרה לי אלהי לטובה למשוך לב האנשים להדמות פעולותיהם לפעולותיו.

ובכאן נשלם ביאור זה הספר והיתה השלמתו ביום אדר שני של שנת תשעים ושמנה לפרט הלף הששי ליצירה. יתברך ויתעלה יוצר הכל אשר עזרני ברחמיו וברוב חסדיו על כל ברכה ותהלה אא"ס.

ספר דברי הימים א.

א.

אדם שת אנוש וגו׳ עד ויקבצו כל ישראל אל דוד חברונה (סימן י״א א׳). א) אדם שת אנוש, הנה כלם עד נח היה אב הראשון לשני, וזה שאדם הוא אבי שת ושת הוא אבי אנוש וכן כלם עד נח והוא אבי שם חם ויפת. יז) ולוד וארם ועוץ וחול וגתר ומשך, הנה קצר בזה והרצון בו לפי מה שנתבאר בתורה שעוץ וחול וגתר ומשך היו בני ארם (בראשית י׳ כ״ג) והנה אמר בתורה תמורת ומשך ומש, והנה היו לו שני שמות. כד) שם ארפכשד שלח, הנה הראשון אב לשני עד אברם. לג) ובני מדין וגו׳, הנה לא מנה בזה המקום בני דדן, וידמה מפני זה שלא יהי׳ הרצון במה שאמר בתורה אשורים ולטושים ולאומים שמות אנשים ולזה לא מנה אותם בזה הספר. לו) בני אליפז וגו׳, הנה הרצון באמרו ותמנע ועמלק הוא שתמנע ילדה לו עמלק לפי מה שנתבאר בתורה (בראשית ל״ו י״ב). מ) שפי ואונם, בתורה (שם כ״ג) קרא אותו שפו והנה היו לו שני שמות. נ) בת מטרד בת מי זהב, יתכן שאמו היתה מטרד והיא היתה בת איש שמו מי זהב (זו היא ההשערה השלישית אשר כתב רלב״ג בבראשית ל״ו מ״ח. המו״ל).

ב.

ג) ויהי ער בכור יהודה רע בעיני ה׳, קצר המאמר ולא זכר מות אונן. ו) זמרי, הוא כרמי שקרא אחר זה והיו לו שני שמות. ז) עכר עכר ישראל. הוא עכן הנזכר בס׳ יהושע. ט) כלובי, הוא כלב והיו לו שני שמות. י) נשיא בני יהודה, בימי משה היה זה שהיה אז הנשיא נחשון בן עמינדב. יח) וכלב בן חצרון הוליד וגו׳, ידמה שיהיה הרצון בזה שהיו לו שתי נשים שם האחת, והיא הראשונה, עזובה ושם השנית יריעות ואחר זכר שבני עזובה היו ישר ושובב וארדון, ואפשר כי יריעות היתה פלגשו ולזה אמר את עזובה אשה להעיד כי היא לבדה היתה אשתו. או יהיה הרצון באמרו ואת יריעות את יריעות ותהי׳ יריעות בת היתה לו מעזובה ואחר זכר שמות בניה. והנה נתבאר לך מזה המקום כי בצלאל בן אורי בן חור היה מכלב בן חצרון לא מכלב בן יפונה. כג) כל אלה בני מכיר אבי גלעד, ר״ל שאלו הבנים היו לכלב בן חצרון ממכיר אבי גלעד כי מבתו היו והיה זה אחר שלקח אפרת כמו שקדם. לד) ולא היה לששן בנים כי אם בנות, ידמה שמה שאמר ובני ששן אחלי היה שם בת היתה לו ואמר ובני על אחד במספר כמו שאמר ובני דן חושים. מב) ובני כלב אחי ירחמאל, הנה קרא אלו הבנים בני כלב אחי ירחמאל כי ממנו יצאו וזה

שהם היו בני כלב בן חור וחור היה בן כלב אחי ירחמאל ואמנם לא הסכמנו שיהיו בני כלב בן הצרון כי כבר זכר שם בניו ואולי אפשר שזכר עתה שמות בני בניו של כלב בן הצרון ויהיה מישע בכורו הוא ישר (פסוק י״ח) שזכר במה שקדם וזכר גם כן עתה הבנים שהיו לו מפלגשיו. מט) ובת כלב עכסה, לפי שמצאנו כי בת כלב בן יפונה היתה עכסה ידמה שיהיה כלב בן יפונה כלב בן חור והיו לאביו שני שמות ואם אמרנו שהיה מה שזכר פה לכלב בן הצרון יהיה כלב בן יפונה הוא כלב בן הצרון ומזה המקום יוכרחו ז״ל לומר דרי קמאי בתמניא אולידו (סנהדרין ס״ט) כי היה כלב בן ארבעים שנה כאשר שלח אותו משה עם המרגלים ובצלאל עשה במלאכת המשכן, ואפשר שנאמר עוד שלא יחויב מזה שיהיה הוא כלב בן יפונה הוא כלב בן הצרון ואע״פ שנודה שזה המאמר הוא בכלב בן הצרון לא בכלב בן חור, וזה כי אע״פ שהיה לו בת ששמה עכסה אפשר שלא היה כלב בן יפונה אבל היתה לכל אחד בת שמה עכסה. ואם אמרנו שזה אשר נזכר בזה המקום הוא כלב בן חור יהיה אמרו אחר זה אלה היו בני כלב בן חור שב אל מה שקדם מהבנים ויהיה אמרו שובל אבי קרית יערים הסר אות הא״ו והוא כאלו אמר ושובל והרצון שאלה גם כן היו בניו. נ) ויהיו בנים לשובל וגו׳, ר״ל שזולת קרית יערים היו לו עוד שני בנים שם האהר הרואה ושם השני חצי המנוחות. ואמר כי מקרית יערים יצאו משפחות רבות הם היתרי והפותי ושאר המשפחות שזכר. נ״א) בני שלמא שהיה אבי בית לחם הם בית לחם וממנו יצאו אלו המשפחות נטופתי ועטרות בית יואב וחצי המנחתי והצרעי, והנה שם חצי המנחתי דומה קצת לשם חצי המנוחות. נ״ב) ומשפחות סופרים וגו׳, אחשוב שהרצון בזה באמרו המת אבי בית רכב, הרף אבי בית גדר (פסוק נ״ד) והיו שני שמות לאב ולבן וכמהו תמצא במה שיבא והשלים לזכר המשפחות שיצאו מאלו השלשה שזכר ראשונה והם שובל ושלמא והרף ואמר כי משפחות הכמים וסופרים היו והם היו יושבי יעבץ קצתם היו נקראים תרעתים וקצתם שמעתים וקצתם שוכתים הנה אלו כלם היו הקינים שבאו מחמת אבי בית רכב, וידמה שבן היה לרכב היה שמו קין וממנו נסתעפו אלו המשפחות והיו נקראות קינים.

ג.

ה) שמעא, הוא שמוע שנזכר בם׳ שמואל (ב׳ ח׳ י״ד) ולמדנו מזה כי שלמה היה הבן החמישי שהיה לבת שבע מדוד וזה לאות כי דבר בת שבע היה קרוב לעשרים (ע״ל שלשים?) שנה קודם מות דוד (עין לד״ק, המו״ל). ט״ו) ובני יאשיהו הבכור יוחנן וגו׳, כבר בארנו בסוף מלכים כי יוחנן לא מלך (מ״ב כ״ג ל״ח), וראוי שיתבאר מזה המקום שאין שלום יכניה בן יהויקים שהרי זכרו אחר זה ואמר ובני יהויקים יכניה בנו וזה מבואר מאד. י״ז) ובני יכניה אסר שאלתיאל בנו, אחשב שהרצון בזה כי אסר היה בן יכניה ושאלתיאל היה בן אסר ומה שאמר ומלכירם ופדיה וגו׳ הם כלם בני שאלתיאל ולפי שזרובבל היה בן פדיה שהוא בן שאלתיאל אמר בזרובבל שהוא בן שאלתיאל.

ד.

ה) פרץ הצרון וכרמי וגו', הקודם בזה הפסוק אבי השני לו. ג) אלה משפחות הצרעתי, כבר זכר למעלה גם כן כי משובל יצאו משפחות הצרעתי. ג) ואלה אבי עיטם וגו', ידמה ממה שאחר זה שעיטם הי' בן חור ולזה אמר אחר זה אלה בני חור בכור אפרתה, ר"ל חור שהיה בן אפרתה והיה אבי בית לחם כי הוא היה אבי שלמא שהיה אבי בית לחם כמו שקדם. ה) ולאשחור אבי תקוע, כבר זכרו במה שקדם ובא עתה להזכיר תולדותיו. ח) וקוץ הוליד את ענוב, ידמה שהרצון בזה שכבר היה בנה גם כן קוץ שהוליד את ענוב ואת הצבבה ויצאו ממנו משפחות אחרחל בן הרום. ט) ויהי יעבץ נכבד מאחיו, ידמה שהלאה קראה אחר מבניה יעבץ כי ילדתו בעצב. י) ויקרא יעבץ לאלהי ישראל לאמר וגו', ידמה שיעבץ היה נשיא השבט או היה אחר מהשופטים ולזה אמר והרבית את גבולי כי לא יתכן שירבה ה' גבול היחיד בזה האופן וידמה שהיה זה במלחמה ונדר דבר מה לה' יתי' אם יעשה לו כן ולא פירש בזה המקום, והרצון בו אם ברך תברכני בזאת המלחמה והרבית את גבולי שאכבוש את אויבי והיתה ידך עמי בזה באופן שתעשה שלא אעצב מרעה שלא תקרה לי ולעמי צרה כלל בזאת המלחמה. יא) וכלוב אחי שוחה, ידמה שהיה בן עזר אבי חושה (ד' ד') ויהיה חושה ושוחה אחר. יב) ובני כלב בן יפונה, ידמה שיהיה יפונה פנואל אבי גדור והנה היה אבי גדור לפי שכלב בנו היה אבי ירד שהיה אבי גדר. ובני אלה וקנז, ר"ל ובני אלה קנז. יג) ובני יהללאל, ידמה שהוא נעם והיו לו שני שמות. יד) ובן עזרה, ידמה שהוא עירו והיו לו שני שמות. ותהר את מרים ואת שמי ואת ישבה, ר"ל הרתה וילדה שמי וישבה והיו תאומים. או לא זכר שם התרה ואמר שהיא הרה מבת אחת ושני בנים וידמה שלא היתה יהודיה האשה הראשונה שהרתה מאלו ולזה אמר אחר זה ואשתו היהודיה וידמה שאלו הראשונים הם בני בתיה בת פרעה אשר לקח לו מרד, והשנים ילדה למרד אשתו היהודיה. יט) ובני אשת הודיה, ר"ל והם גם כן בני אשת שהיה שמה הודיה והיא אשתו היהודיה שזכר ואמר שהיא אחות נחם ולא נזכר ממה שקדם ממי היה. כ) ויואש ושרף אשר בעלו למואב, ר"ל אשר בעלו לבנות מואב. והדברים עתיקים, ר"ל שהם קדומים מאד ואפשר שהיה זה בימי משה בשטים, ואפשר שהיה בימי השופטים ואפשר עוד שהיו אלו מהלון וכליון והיו להם שני שמות. כא) המה היוצרים, ר"ל שהיו עושים כלי הרס. יושבי נטעים וגדרה, ר"ל שהיו יושבים בחוץ באהלים, ומנטיעות עשו גדרה לשים בין הנטיעות קצת עצים לגדר והנטיעות היו בשורה זה אחר זה ומלאו מה שביניהם בעצים מסובבים בהם שתי וערב וישבו שם לעשות מלאכת המלך. כב) וכל משפחתם לא הרבו עד בני יהודה, ר"ל כי אע"פ שהיה לשמעי בנים רבים ובנות רבות הנה כל משפחתם לא הרבו שיהיו שנים למספר בני יהודה. כג) וילכו למבוא גדור עד למזרה הגיא, גדור הוא שם עיר. מא) ואת המעונים, הנה המעונים הוא כמו מעונים בחול"ם, והרצון בו המקומות הבנוים אשר שם שהיו יושבים שם רועים או היו שם מגדלים להביא

תבואת שדותיהם וכרמיהם וצאנם שם ואת כל זה הכו, והיה זה בימי יחזקיהו מלך יהודה וידמה שהיה זה אחר גלות עשרת השבטים ושם נשארו אלו.

ה.

א) ובחללו יצועי אביו, ר"ל ששכב את בלהה פלגש אביו נתנה בכורתו ליוסף שהיו לו שני חלקים בירושת הארץ, וכבר בארנו בבאורנו לדברי התורה אי זה תועלת היה זה לבני יוסף והנה היתה ירושת הארץ על פי המספר כי יחשב מפני זה שלא יהיה בזה תועלת ליוסף. ולא להתיחש לבכורה, כי לפי היחש יהיה ראובן בכור. ד) בני יואל וגו', הנה יואל היה מראובן לפי הנראה ולא פורש איך. ו) אשר הגלה תלגת פלנאסר וגו', זה היה הגלות הראשון אשר הגלו בו ראובן וגד וחצי שבט מנשה כמו שבארנו בספר מלכים. י) ההגראים הם בני הגר ר"ל בני ישמעאל. יט) עם ההגריאים ויטור, ר"ל עם בני הגר יטור ונפיש ונודב ותהיה וא"ו של ויטור נוספת. כו) את רוח פול מלך אשור הוא תגלת פלאנסר שזכר במה שקדם והוא סנחריב ועוד היו לו שמות אחרים. והרא ונהר גוזן, הנה השאר מעשרת השבטים גלו גם כן לאלו המקומות אלא שתמורת הרא היו שם ערי מדי. לו) עזריה הוא אשר כהן בבית וגו', הנה זה תמה כי בתחלת מלכות שלמה היה צדוק כהן כמו שנזכר בס' מלכים ואיך יהיה בן בן בן בנו כהן בכמו זה הזמן המעט שאינו כי אם עשר שנים, אלא שעזריה בן צדוק מצאנו שהיה מהשרים אשר לשלמה וידמה שהוא היה כהן גדול אחר צדוק ושמש בכהונה גדולה אחר הבנות הבית אם מפני אהבת המלך אותו או שהיה יותר ראוי, והנה אלו שזכר אחר זה באמרו ויולד עזריה את אמריה וגו' היו רבם כהנים גדולים והנה עשרה דורות מהם קפלו כל זמן בית ראשון.

ו.

ז) עמינדב בנו קרח בנו, הנה עמינדב הוא יצהר. אסיר אלקנה בנו וגו'. ח) הנה ידוע כי אלו השלשה היו כלם בני קרח ר"ל אסיר אלקנה ואביאסף, ואחר זה זכר כי אסיר היה בן אביאסף ותחת היה בן אסיר ואוריאל היה בן תחת, ונקרא אחר זה צפניה, ועזיה היה בן אוריאל, ונקרא אחר זה עזריה, ושאול היה בן עזיה ונקרא אחר זה יואל, וקצר מלהזכיר שאלקנה היה בן שאול וזכר שבני אלקנה היו עמשי ואחימות וקצר מלהזכיר שעמשי הוא אבי אלקנה אך זכר שבני אלקנה הם צופי הנקרא גם כן צוף ותחת היה בן צופי ונקרא גם כן תוח (למטה י"ט) או תוחו (ש"א א' א'), ואליאב היה בן תחת ונקרא גם כן אליאל או אליהוא וירוחם היה בן אליאב, ואלקנה היה בן ירוחם ושמואל הנביא היה בן אלקנה ושני ואביה, וידמה שאלו השלשה היו כלם בני חנה באמרו כי פקד ה' את חנה ותלד שלשה בנים ושתי בנות (ש"א ב' כ"א) ואולם בני פנינה מתו כלם כמו שאמרה חנה עד עקרה ילדה שבעה וגו'. טז) ממנוח הארון, ר"ל כי כאשר יהיה שם בית ה' שיהיה נח בו הארון כמשפט יהיו שם משוררים וקודם זה התקין דוד שיהיו משרתים בשיר לפני משכן אהל מועד שהיה בגבעון. או יהיה הרצון בזה שזה הענין תקן דוד מעת שהניח הארון

באהל אשר הכין לו וזה היה בעת אשר הוציא אותו מבית עובד אדום כמו שיזכר אחר זה והפירוש האהרון הוא היותר נכון. והנה המשורר שהיה מבני קהת היה באמצע כי עבודת בני קהת היתה היותר נכבדת ולימינו היה אשר מבני גרשון שהיתה עבודתו יותר נכבדת מעבודת בני מררי ולשמאלו היה אשר מבני מררי, ולמדנו מזה כי הגדול ראוי שיהיה באמצע ולימינו מי שהוא אהריו בגדולה ולשמאלו השלישי לו בגדולה. נג) ואחיהם הלוים וגו', ר"ל לשיר ולשמור משמרת, והם השוערים. נד) מקטירים על מזבח העולה, כנון עולות ומנחות והטאות ואשמות שהם קדש הקדשים. ולכפר על בני ישראל, ר"ל שהעולות והמנחות הם קדש הקדשים והחטאות והאשמות הם קדש הקדשים ובאים לכפר על בני ישראל והנה כל הקרבנות באים לכפר כמו שבארנו בפרשת ויקרא. נה) צדוק בנו אחימעץ בנו, הנה לא זכר רק עד זמן דוד, מערי אהרן השמיט בזה המקום יטה וגבעון (יהושע כ"א ט"ז וי"ז) כי סמך על הכלל שזכר בסוף. נד) ואת עשן הוא הנקרא עין בס' יהושע (שם). נה) עלמת, הוא הנקרא עלמון בס' יהושע (שם י"ח). נו) ולבני קהת הנותרים ממשפחת המטה, אמר הנותרים לפי שבני אהרן הם ממשפחתם. ממחצית מטה חצי מנשה, הנה קצר בזה ולא זכר שבט אפרים ודן כי משני אלו השבטים וחצי שבט המנשה היו להם אלו הערים כמו שזכר בס' יהושע (שם כ' עד כ"ו). נז) ולבני גרשום למשפחותם, אמר למשפחותם כי כל משפחות גרשום נכללו בזה מה שלא היה כן במשפחות בני קהת, ולזה גם כן אמר לבני מררי למשפחותם. נט) את הערים ואת מגרשיהם, ר"ל הערים השלש עשרה שנתנו לבני אהרן ממטה בני יהודה וממטה בני שמעון וממטה בני בנימין והם הערים שנזכרו במה שקדם. ס) וממשפחות בני קהת, ר"ל הנשארות מהם. ויהי ערי גבולם ממטה אפרים, הנה השמיט לזכור מטה דן, כי ממטה דן היו להם ערים גם כן כמו שנזכר בס' יהושע (עיין למעלה פסוק מ"ו), והשמיט מהערים אלתקא וגבעון כי סמך על הכלל והנה מה שקרא יקמעם הוא קבצים בס' יהושע (שם) ומה שקרא ענר הוא תענך (שם) ומה שקרא צלעם הוא גת רמון (שם). סו) לבני גרשום וגו', הנה זכרם כלם אך שנה קצות השמות. עשתרות הוא בעשתרה בס' יהושע (שם כ"ז). סז) קדש הוא קשיון בס' יהושע (שם כ"ח). סח) ראמות הוא ירמות (שם כ"ט). ענם הוא עין גנים (שם). סט) משל הוא משאל (שם ל'). ע) חוקק הוא חלקת (שם ל"ה). עא) המון, הוא המת דאר (שם ל"ו). קריתים הוא קרתן (שם). עב) לבני מררי וגו', השמיט שני ערים והם יקנעם וקרתה ושנה קצת שמות הערים שזכר והנה רמונו הוא דמנה (שם ל"ה) ותבור הוא נהלל בס' יהושע.

ז.

ג) מספרם בימי דוד עשרים ושנים אלף וגו', הנה ידמה כי זה הוא המספר אשר ספרם יואב במצות דוד ולא זכר מזה כי אם מספר שבט יששכר ובנימין והנה זכר כי משפחת בני תולע היה מספרם בימי דוד עשרים אלף ושש מאות והנה נמנו לבד אנשי החיל שולפי הרב כמו שנמנו על יד יואב ולזה קראם גדודי צבא מלחמה או גבורי חילים במקומות מזה המספר, ואע"פ

שהיה עזי מבני תולע מנה מספרם ביחוד ולא כללם עם שאר בני תולע להעיר על רבוים יותר מכל שאר המשפחות מפני שהשתדלו בפריה ורביה כי הרבו נשים ובנים. ה) ואחיהם לכל משפחות יששכר, הם משפחות פוה ויוב ושמרון (בראשית מ"ו י"ג) ואמר התיחשם לכל להוסיף באור שכבר נכללו בזה המספר כל משפחות יששכר הנשארות והרצון באמרו התיחשם לכל התיחשם לכל ראשי בית אבותם. יד) בני מנשה אשריאל אשר ילדה פלגשו הארמיה וגו', ידוע כי אשריאל היה בן גלעד לפי מה שנזכר בפרשת פנחס (במדבר כ"ו כ"ח ול"א) וגלעד היה בן מכיר ומכיר היה בן מנשה וידמה שפלגש מנשה הארמיה ילדה את מכיר, ולזה אמר כי היא ילדה את אשריאל לפי שילדה זקנו והוא מכיר. טו) ומכיר לקח אשה וגו', ידמה שמעכה היתה אחות חפים ושפים בני עיר שזכר קודם זה והיא היתה אשת מכיר, וכבר יזכר אחר זה הבנים שהיו למכיר ממנה. ושם השני צלפחד, הנה אביו שהיה חפר היה שני לאשריאל כי היו אחים והנה היו אשריאל וחפר בני גלעד כמו שנזכר בפרשת פנחס. טז) ותלד מעכה וגו', ידמה שאחד מאלו קרא שמו מכיר גלעד ויהיה אמרו ובניו אולם ורקם שב אל אשר היה נקרא גלעד כי לא נתקים זרע למכיר כי אם מבני גלעד לפי מה שנתבאר בפרשת פנחס, ולזה גם כן אמר יז) אלה בני גלעד בן מכיר בן מנשה כי לא מנה כי אם בני גלעד כי אשריאל היה בן גלעד וצלפחד בן בנו ואלו הנזכרים בזה המקום הם גם כן בני גלעד לפי מה שבארנו. יח) ואחותו המולכת ילדה וגו', ידמה לפי מה שאחשב שאחות גלעד היתה אשת חצרון לפי מה שקדם (למעלה ב' כ"א) שהוא לקחה כשהיה בן ששים שנה והיא ילדה לו אלו הבנים שזכר פה ואמר שם שהם בני מכיר אבי גלעד כי כבר ידמה שמכיר גדל אותם, ולזה גם כן זכרם בזה המקום כמו הענין בבני מיכל בת שאול שנקראו בניה לפי שגדלה אותם. והנה קראה המולכת כי שם אותה מכיר כששבה לביתו מושלת על ביתו. או אולי נשא גלעד אחותו וילדה לו אלו הבנים שזכר וקרא אותה המולכת כי היא היתה מושלת באשה האחרת שילדה אולם ורקם והיתה כמו שפחה לה והבאור הראשון הוא יותד נכון. יט) שמידע, הוא בן שלישי לגלעד לפי מה שנזכר בפרשת פנחס. כ) ובני אפרים שותלח וגו', הנה אלו השלשה היו בני אפרים ונקראו בפרשת פנחס שותלח ובכר ותחן והנה שאר הבנים שזכר בזה המקום שהיו לאפרים מתו כולם כי הרגום אנשי גת הנולדים בארץ מצרים כי ירדו בני אפרים לקחת את מקניהם. כב) ויבאו אחיו לנחמו, ידמה שהוליד יוסף זולת מנשה ואפרים כאמרו ומולדתך אשר הולדת אחריהם לך יהיו, או יקרא אחיו מנשה ובני יעקב. כג) כי ברעה היתה בביתו, ידמה שכאשר לקח אפרים זאת האשה נהרגו אלו הבנים שזכר. כד) ובתו שארה, ר"ל בת אפרים, או בת בריעה. כה) ורפח בנו ורשף, ר"ל שרפח היה בן אחד מן הבנים שנשארו לו, ורשף גם כן, ותלח היה בן רפח ותחן בן תלח, וכן בזה האופן עד שהגיע הענין אל יהושע בן נון. מ) ברורים גבורי חילים, ר"ל נבחרים לצאת לצבא וכבר בחרום ראשי הנשיאים והרצון בזה ברורים גבורי חילים חילי ראשי הנשיאים.

ח.

ה) ובנימין הוליד את בלע בכורו, הנה במה שקדם זכר משפחות בני בנימין אשר התיחשו ביחי דוד ולא היו כי אם לבלע ובכר ואשבל וידיעאל וידמה כי ידיעאל הוא אשבל. והנה ברבר פילגש בגבעה מתו מהם משפחות רבות ואולם בזה המקום הזכיר כל המשפחות. וידמה כי אהרה שהיה השלישי הוא הנקרא אחירם בפרשת פנחם. ו) ושפופן והורם, הם שפופן וחופם בפרשת פנחם. ו) ידוע כי אהוד היה בן גרא כמו שנזכר בס' שופטים וידמה שהוא היה מבני בלע, ולזה יוחסו בניו לבלע ואמר שאלו התשעה בנים שזכר שהם בני אהוד היו ראשי האבות ליושבי גבע כי עיר גבע היתה מנחלת בני בנימין כמו שנזכר, והנה הגלו קצתם אל עיר מנחת כי גברה יד קצתם על קצתם והנה זכר ז) כי נעמן ואחיה וגרא הוא הגלם, ר"ל שכל אחר מהם עזר בהגלות הששה הנשארים והנה אחיה הוא אחוח שזכר קודם זה. והוליד את עזרא ואת אחיהוד, ידמה ששב זה אל גרא, ואמר ח) כי שהרים, והוא הורם הנזכר (פסוק ה'), הוליד את תולדות בשדי מואב מן העת אשר שלח אותם גרא מגבע, ר"ל ששלח הוא וקצת אחיו, ואמר שהוליד תולדות מהשים ובעדא שהיו נשיו, והנה היו לבעדא שני שמות כי היתה נקראת גם כן לפי מה שאהשב הרש ואמר שהיא ילדה לו את יובב ואת צביא וגו'. ט) ומהשים, אשתו, הוליד את אביטוב וגו', וידמה שזכר כל זה כי הנרדפים ברב העתים הם יותר מצליחים, ולזה אמר כי בני שהרים הצליחו מאד ובנו אונו ולוד והבריחו יושבי גת. י) ובן יהונתן מריב בעל, ידמה שמריב בעל הוא מפיבושת כי לא נשאר לבית שאול בן כי אם מפיבשת כמו שנזכר בסוף ספר שמואל.

ט.

ה) וכל ישראל התיחשו וגו', ידמה שזה היה ביחי ירבעם בן יואש או ביחי ירבעם בן נבט כי בכר זכר תהלה שהם הרגיהשו ביחי יותם מלך יהודה וביחי ירבעם מלך ישראל ולא זכר אם היה בן נבט או בן יואש. ויהודה הגלו לבבל במעלם, זה היה רבו ביחי צדקיה והיה קצתו ביחי יהויקים וביחי יכניה בנו. ג) והיושבים הראשונים אשר באחזתם בעריהם, ר"ל אחר גלות בבל, והנה זכר שהיו שם מן בני אפרים ומנשה כי הוא ידוע כי בעת מלכי יהודה אחר גלות שומרון וקודם זה גם כן נתחברו עם יהודה ובנימין קצת מבני שאר השבטים והמה הגלו בבבל ומשם שבו לירושלים ביחי זרובבל ועזרא ונחמיה התרשתא. ד) עותי בן עמיהוד וגו', ר"ל שהוא היה מבני פרץ בן יהודה, והנה זכר בס' עזרא (נחמיה י"א ד') ששמו היה עתיה בן עזיה בן זכריה בן אמריה. ה) עשיה, בס' עזרא (עז כ') קרא שמו מעשיה. ו) ומן בני זרח וגו', זה לא נזכר בס' עזרא. ז) סלוא בן משלם, כבר נזכר בס' עזרא אך אבות משלם נזכרו (עז ז') בשמות אחרים או היו הנקראים בשמות ההם זולת אלו שזכר פה כי בזה הספר ייחס הבן לפעמים אל הדורות הרחוקים לו מאד. והנה זכר בזה המקום ח) יבניה ואלה ומשלם וזכר תמורת אלו בס' עזרא (עז ח') גבי סלי. י) ידעיה ויהויריב, הנה אמר בס' עזרא (עז י') כי ידעיה היה בן יהויריב וידמה ששניהם

עלו שם מבבל. יח) ועזריה בן חלקיה, הוא שריה בן חלקיה בס' עזרא (נס ז׳ח). יט) ועדיה בן ירחם וגו', הנה בס' עזרא (נס י׳ט) זכר דורות אחרים בין ירוחם ובין פשחור, אך קצר בזה המקום, ומעשי בן עדיאל קראו בס' עזרא (נס י׳ג) עמששי בן עזראל. כ) ואחיהם ראשים לבית אבותם וגו', הנה בס' עזרא זכר מספרם ולא עלה כי אם אלף ותשעים ושנים (ע״ל ב׳לף ומ״ה והכ״ט וכ״ט), וידמה שבזה המקום כלל בזה המספר הלוים כי הם גם כן היו גבורי חיל לעשות מלאכת עבודת בית האלהים כי הלוים הם גם כן משתתפים בזאת העבודה (ע״ל ב׳יט להעיד כי גם כאמוסף מספר הלויס המוכח בספר נחמיה סך כלס לג׳ יעלה כי אס לא׳לף נס מאות ואלכ״ט ואמונה). כא) ומן הלוים וגו', כבר נזכר זה בס' עזרא. כב) ובקבקר חרש וגלל, הנה תמורת בקבקר זכר בקבקיה בס' עזרא ולא נזכרו חרש וגלל שם (נס י׳ז). כג) ועובדיה בן שמעיה, בס' עזרא עבדא בן שמוע, ברכיה לא נזכר בס' עזרא. כד) שלום, בס' עזרא לא נזכר כאן ולא אחימן. כה) ועד הנה בשער המלך מזרחה וגו', ר״ל שעד זה הזמן היו אלו השוערים בשער המזרחי שבו היה נכנס המלך מביתו לבית המקדש והיו למחנות ולמשמרות לפי מחלקותם. כו) שומרי הספים לאהל, ר״ל שומרי מזוזות האהל. ואבותיהם על מחנה ה' שומרי המבוא, ר״ל כי אבותיהם של אלו היו שומרי המבוא על מחנה ה' שלא יכנס שם איש בלתי ראוי להכנס והיה כז) פינחס בן אלעזר נגיד וממונה על אלו המשמרות כימים הקדומים והיה ה' עמו, והנה נזכר בתורה כי הכהנים היו ממונים על משפחות הלוי להשים איש על עבודתו ועל משאו, ואחשב כי פנחס האריך ימים מאד כי ברית ה' ית' היתה אתו החיים והשלום בקנאו קנאת ה' ית' על דבר פעור, והנה היה נגיד זמן מה על זה המנוי והיה זה בימי דוד שנבררו אז המשמרות, והנה היה פינחס כהן גדול בימי פילגש בגבעה, וכבר זכרנו בס' שופטים ובס' מלכים מה שיעיד על אורך חייו, ולזה אמר לפנים ה' עמו לפי שהוא היה מזמן קדום מאד כי בצאת ישראל ממצרים היה נולד פינחס לפי הנראה בפרשת וארא. כח) כלם הברורים לשוערים וגו', כל הלוים שהיו ברורים ונבחרים להיות שוערים במזוזות הבית היו מאתים ושנים עשר, והנה בס' עזרא זכר כי מספרם היה מאה ושבעים ושנים. ואמר המה בחצריהם התיחשם, לפי שכבר בנו להם חצרים סביבות ירושלים כדי שיהיו קרובים. המה יסד דוד וגו', ר״ל שיסוד אלו המשמרות להיות בזה האופן יסדו דוד ושמואל מפני היותם נאמנים לה' ית' ראו לסדר זאת העבודה באופן שלם, וידמה ששמואל בהיות דוד עמו בהיותו בורח מפני שאול התעוררו הוא ודוד לסדר זה הענין בזה האופן, וכאשר מלך דוד הוציא זאת המחשבה לפעל, ואז יסדו כט) שאשר בחרו בכל משמר ומשמר יהיו הם ובניהם ממונים על השוערים אצל האהל למשמרות, ר״ל אצל בית ה', והנה סדרו כת) שיהיו השוערים סביב הבית לארבע רוחות. כה) ואחיהם שהיו בחצריהם יבאו לשבעת הימים מעת אל עת עם אלה, ר״ל שהמשמר האחד יעבוד עבודתו שבעת ימים ולשבעת הימים יבא המשמר הבא אחריו, וכן בזה הדרך עד סוף כל המשמרות ואחר ישובו בסבוב. כו) כי באמונה המה ארבעת גבורי השוערים, אשר בכל רוח ורוח והם היו ממונים לשמור הלשכות ואוצרות בית האלהים ובלילה כז) ילינו סביבות בית האלהים לשמרו כי עליהם המשמרת כמו שזכרה התורה בפרשת מדבר סיני ובפרשת נשא והם על מפתח השערים בבקר בבקר. כח) ומהלוים

היו קצתם ממונים על כלי העבודה כמו המזרקים והטחתות והיעים ומה שדומה להם והם יביאום אחר העבודה ללשכה המיוחדת להם במספר, ובמספר יוציאום משם בבקר לעבוד העבודה כמנהג הפקיד על שמירת דבר מה, ומהם היו ממונים על הכלים כלם שהיו מקדישים לבית ה' ועל כל כלי הקדש כמו כט) קשות הנסך ומה שידמה להם ועל הסלת והיין והשמן אשר קנו אותם למנחות לקרבנות צבור ועל הלבונה שהיתה לצורך לחם הפנים ולמנחת העומר ועל הבשמים שהיו לצורך מעשה הקטרת. ל) רקחי המרקחת לבשמים, ר"ל לעשות רקוח קטרת הסמים באופן שזכרה התורה. לא) באמונה על מעשה החבתים, הנה מנחת כהן גדול היתה נקראת מנחת חבתים לפי שהיתה נעשית על מחבת בשמן כמו שנזכר בפרשת צו את אהרן. לב) ומן בני הקהתי, מן אחי הממונים על מעשה החבתים היו ממונים על לחם המערכת והוא לחם הפנים להכין אותו בכל שבת ושבת, והנה הוא נאפה קודם השבת וביום השבת היה עורך אותו הכהן על שלחן הזהב ומסיר אז את לחם הפנים אשר היה בו. לג) ואלה המשוררים וגו', בלשכות אשר בבית המקדש היו משולחים ואינם סוגרים דלתות הלשכות, אבל היו פתוחות כי יומם ולילה עליהם במלאכה וכבר זכר תחלה קצת ראשי אבות המשוררים והם מתניה בן מיכה ובקבקר ועובדיה בן שמעיה וברכיה בן אסף. לד) אלה ישבו בירושלים, ר"ל בימי נחמיה בתחלת עת בית שני. לה) ובגבעון ישבו וגו', ידמה שגם זה היה בימי נחמיה, ולזה אמר בסוף ואף הם נגד אחיהם ישבו בירושלים עם אחיהם, ר"ל שכנגד מה שעשו אחיהם שעשירית העם ישבו בירושלים (נחמיה ז') כן עשו יושבי גבעון שהבדילו מהם העשירית להתנדב לשבת בירושלים. לו) וגר הוליד את קיש וגו', שב להזכיר כל זה היחס כדי להגיע לדבר מלכות דוד לפי שזה הספר הוא דברי הימים למלכי יהודה, ולזה הוצרך להזכיר מיתת שאול ובניו ומפני שהיה מזכיר מיתתם רצה להזכיר תולדות הנשאר מזרעו עד שיכלה אל אצל שברך אותו ה' ית' הוא ואחיו ברבוי הבנים כמו שקדם.

י.

א) ופלשתים נלחמו בישראל וגו'. ג) ויחל מן היורים, ר"ל שכבר ירה ואחזו חיל מפחד היורים בקשת. ה) וירא נושא כליו כי מת שאול וגו', כבר נתבאר בס' שמואל שאחר שנפל שאול על חרבו לא מת עדיין עד שאמר לנער העמלקי שימיתהו והוא המיתהו. ט) וישלחו בארץ פלשתים סביב לבשר את עצביהם ואת העם, עשו זה לפי ששאול השחית בהם רבים והיו מפני זה מבשרים מיתתו לכומרי בית אליליהם ואת העם. יא) וישמעו כל יושבי יבש גלעד וגו', הנה נתעוררו לזה יושבי יבש גלעד יותר מהשאר לפי שעל ידו עשה להם ה' ית' תשועה גדולה כאשר קם עליהם נחש העמוני ולא היה רוצה לכרות אתם ברית אם לא בנקור להם כל עין ימין כמו שנזכר זה בס' שמואל. יג) על דבר ה' אשר לא שמר, ר"ל במה שלא הוחיל שמואל שבעת ימים עד באו אליו כי מפני זה אמר לו שמואל כי ממלכתו לא תקום, ובמה שלא עשה את דבר ה' בעמלק כי מפני זה אמר לו שמואל יען מאסת את דבר ה' וימאסך ממלך. וגם לשאול באוב לדרוש, ר"ל במה שבא שאול אל אשה בעלת אוב ואמר לה שתקסם לו באוב, והנה לאלו הסבות כלם המיתהו ה' ית' וסבב שתהיה המלוכה לדוד בן ישי

ולא זכר מלכות איש בשת בן שאול כי לא היה ממלכי יהודה אך זכר שאול להעיר על דבר צמיחת מלכות בית דוד איך היתה, כי לולא חטאי שאול לא היתה צומחת עדיין ואע"פ שהיה ראוי לפי מה שנתבאר מברכת יעקב שתהיה המלכות בסוף לשבט יהודה, ולזה אמר שמואל לשאול כי עתה הכין ה' את ממלכתך אל ישראל עד עולם, ועתה ממלכתך לא תקום (ב"ש י"ג י"ג), והנה הרצון באמרו עד עולם עד זמן ארוך כטעם אמרו ועבדו לעולם.

הנה מה שראינו לבארו בזה החלק שהגבלנו באורו בזה המקום וברבו בארנו לפי המחשבה הגוברת לבד לעמקו ובפרט בענין התיחש הבנים לאביהם כי לפעמים השמיט דורות רבים בתולדות ולפעמים השמיט הדור האחד והשמיט התיחש הנמשך לו להשענו שיובן מדבריו זה ובמה שהוא התאר לא נוכל לאמת איך היה אם לא שעמדנו עליו ממקום אחר וראינו גם כן שאין בזה שום נזק איך שיובן בכמו אלו היוחסים וזה מבואר מאד.

והנה התועלות המגיעים מזה הספיר הם:

התועלת הראשון הוא: ליסד אמונת החדוש כמו שזכרנו בבאורנו לדברי תורה ולזה זכר הסתעפות הדורות מאדם הראשון עד הזמן ההוא.

התועלת השני הוא: להודיע כי ה' ית' יענוש החוטא על חטאו וישלם טוב לצדיק כצדקתו, ולזה ספר שכבר היה ער בכור יהודה רע בעיני ה' וימיתהו, ולזה גם בן זכר בעבן שמעל מעל בחרם מפני שלא נתקימו לו תולדות עם שבזה תועלת מפני פרסום החטאים שיהיה האדם יותר נשמר מלחטא כדי שלא יקנה לו בשת ושם רע לדורי דורות, ולזה גם כן זכר כי יואש ושרף בעלו למואב, ולזה גם כן זכר כי יעבץ היה נכבד מאחיו ולזה שמע ה' ית' בקולו במה ששאל ממנו, ואחשב כי יעבץ היה מהשופטים והוא אבצן כי האל"ף והע"ין הם ממוצא אחד והם מתחלפים, והנה היה מחור בן חצרון שהיה (נעמ:ס ד' ד') אבי בית לחם, וכן מצאנו בבועז שהיה נראה מדבריו היותו מהשופטים והוא מבית לחם וידמה ששמו האמתי היה בועז, אך אמו קראתהו יעבץ כי ילדתו בעצב, ולזה גם כן זכר כי הבכורה היתה לראובן ולפי שחלל יצועי אביו בשכבו את בלהה פילגש אביו נתנה בכורתו ליוסף, ולזה גם כן זכר כי מפני שמעלו באלהי אבותיהם ראובן וגד וחצי שבט המנשי וזנו אחרי אלהי עמי הארץ אשר השמיד אלהים מפניהם העיר ה' רוח מלכי אשור והגלה אותם ויביאם לחלח ולחבור וקרא ונהר גוזן, ולזה גם כן ספר כי יהודה הגלו לבבל במעלם, ולזה גם כן זכר שכבר מת שאול במעלו אשר מעל בה' ולא נשאר מזרעו כי אם בן אחד ליהונתן והסב ה' המליכה לדוד אשר היה כלבבו בכל מעשיו רק בדבר אוריה החתי, ולזה גם כן ספר הצלחת דוד ברבוי הבנים.

התועלת השלישי הוא: להודיע כי הממשלה היתה לדוד מלידה ומבטן ומהריון כי אבותיו היו נשיאים, ר"ל כי נחשון בן עמינדב היה נשיא בני יהודה בימי משה והדור השני לנחשון היה בועז טן השופטים את ישראל והרביעי לבועז היה דוד.

התועלת הרביעי הוא: להודיע שהוא ראוי שיקים האדם זכר לאחיו כשמת בלא בנים, ולזה ספר כי אע"פ שלא יבם שלה בן יהודה תמר אשת ער אחיו שמת

בלא בנים, הנה קרא שם הבן הראשון שיולד לו ער להשאיר זכר לאחיו, ולזה אמר בני שלה בן יהודה ער וגו' (ד' כ"ב).

התועלת החמישי הוא: להודיע איך הפליג ה' ית' להשגיח בישראל להושיבם לאמונתו לפי מה שאפשר, וזה כי עם הפליגם לחטא שמע זעקת בני ראובן וגד וחצי שבט מנשה בעת אשר זעקו אליו במלחמה ויתן עם רב מאד בידם עד שהיה נפש אדם מהשבי מאה אלף (ה' כ"ח) כי זה היה ממה שהיה ראוי שיישירם לעבוד את ה' לבדו והם לא לקחו מוסר ובמעט זמן אחר זה גלו מארצם.

התועלת הששי הוא: לפרסם כי רוב הכהנים הגדולים היו מפנחס, ולזה נתן לו ה' ית' ברית כהנת עולם ופרסם עם זה כי עשרה דורות מזרעו פרנסו כל זמן בית ראשון אשר היו ממלכי יהודה יותר מחמשה עשר דורות וממלכי ישראל היו מעת רחבעם עד עת חזקיה כמו שמונה עשר דורות, ולזה זכר כי עזריה כהן בבית אשר בנה שלמה ויהוצדק שהיה הדור העשירי אחריו הלך בהגלות ה' את יהודה וירושלים ביד נבוכדנצר.

התועלת השביעי הוא: להודיע כי כשיהיו שלשה יחד הנה ראוי שיהיה הגדול באמצע והקטן מהם בשמאלו והגדול מהקטן בימינו כי הימין יותר נכבד מהשמאל והאמצע הוא היותר נכבד מהם, וזה מבואר בדברים הטבעים כי הלב הוא באמצע והוא היותר נכבד עם שבזה תועלת שהוא קרוב להם יחד להשפיע להם מהודו ולהדריכם ולהנהיגם והם קרובים לו יחד לשמשו, ולזה ספר כי הימן המשורר אשר מבני הקהתי שהם היותר נכבדים היה באמצע ומימינו היה המשורר אשר מבני גרשון שהיה אחריו בגדולה ומשמאלו היה המשורר אשר מבני מררי שהיה למטה מכלם.

התועלת השמיני הוא: להודיע כי מעבודת הלוים היה לשרת בשם ה' בשיר כי זה נרמז בתורה ולא נתבאר בה באור רחב, אך בזה הספר ובס' עזרא נתבאר זה תכלית הבאור וזה משלמות התקיעה בחצוצרות שהיו תוקעים הכהנים ונתבאר פה כי עבודת הלוים היתה לשמור משמרת שיהיו שוערים לפתוח הדלתות ביום ולסגרם בלילה ולשמור כל הלילה בארבע רוחות בית המקדש ולא ישכבו בלילה השומרים והיו שומרים מבואות הבית שלא יכנסו שם רק הראוים והיו גם כן שומרים כל כלי העבודה וכלי הקדשים וכל כלי הקדש וזאת היא השמירה שרמז אליה בפרשת בהר סיני.

התועלת התשיעי הוא: להודיע כי בשכר עבודתם נתנו לכהנים וללוים עריהם, ולזה סמך בזה המקום לעבודת הלוים והכהנים זכרון הערים שנתנו ישראל לכהנים וללוים.

התועלת העשירי הוא: להודיע איך השגיח ה' ית' בשבט בנימין להרבותם אחרי כלות השבט ההוא בימי פילגש בגבעה שלא נשארו מהם כי אם שש מאות איש מבלי נשים וטף ולא ארכו הימים שהיה מספרם בימי דוד קרוב לששים אלף.

התועלת האחד עשר הוא: להודיע כי אין ראוי לעשוק לאנשים ואף כי יד העושקים תקפה, ולזה ספר מה שקרה מהרע לבני אפרים ברדתם לקחת את מקנה אנשי גת מפני היותם בוטחים על עוצם גדולת יוסף שהיה שליט על הארץ וסתר כי כבר הרגום אנשי גת.

התועלת השנים עשר הוא: להודיע שיש שם אות וסימן מעת לקחת האשה בטוב ההצלחה או בהפכה, ולזה אמרו ז"ל (חולין ל"ה ע"ב) בית תינוק ואשה אע"פ שאין נחש יש סימן, וזה דומה קצת למה שאמר נחשתי ויברכני ה' בגללך (בראשית ל' כ"ז), ויברך ה' את בית המצרי בגלל יוסף (בס ט"ל ה'), ולזה זכר כי אפרים בא אל אשתו סביב הריגת בניו וילדה לו בן וקרא שמו בריעה כי ברעה היתה בביתו.

התועלת השלשה עשר הוא: להודיע כי ה' ית' ישגיח בנרדפים, ולזה זכר שקצת בני אהוד הוציאו אחיהם מגבע והגלו אותם אל מנחת וקצת הגולים הצליח מאד בבנים (למעלה ח') ובנו עירות והצליחו במלחמה להבריח את יושבי גת.

התועלת הארבעה עשר הוא: להודיע כי ה' ית' לא יקפח שכר כל בריה ובריה, ולזה ספר כי אע"פ שבחטאי שאול חויב הכליון לבניו כדי שתסוב המלוכה לדוד הנה השגיח ה' ית' ביהונתן לטוב לבבו עם האלהים ועם אנשים והשגיח במפיבשת בנו להשאיר ממנו זרע עד שמזרעו היה אחד והוא אולם שהרבה בנים ובני בנים מאה וחמשים.

התועלת החמשה עשר הוא: מה שלמדנו מפני מה שסמך לגלות בבל זכרון השבים לירושלים והשתדלותם בעבודת בית האלהים בשלם שבפנים שלא היתה הכונה בהגלותם כי אם להישירם לעבודת ה' ית' כי רוב השומן הביאם אל הבעיטה, ולזה תמצא כי בתחלת בית שני נעתק ענין יהודה ובנימין אל הטוב בתכלית מה שאפשר וזה מבואר מאד בס' עזרא.

התועלת הששה עשר הוא: להודיע שהוא ראוי לגמול חסד לאשר גמלוהו חיו חיים או מתים, ולזה ספר כי אחרי מות שאול כששמעו אנשי יבש גלעד את אשר עשו הפלשתים לשאול קמו כל איש חיל ונשאו את גופת שאול ואת גופות בניו ויביאום יבשה ויקברו את עצמותיהם תחת האלה ונצטערו צער גדול על מיתתו עד שכבר הפלינו בזה וצמו שבעת ימים.

יא.

ח) ויקבצו כל ישראל אל דוד חברונה וגו', עד ויתחזק שלמה בן דוד על מלכות (דה"י ב' ח') ראינו להציע בכאן שאין כונתנו לשוב לבאר בזה הספר מה שכבר בארנוהו בס' שמואל ומלכים ולא לשוב ולמנות תועלותיהם אך מה שנתחדש בזה הס' לבד או שנשתנה בו הלשון או הענין נבאר ונסיר הספק אם תראה בו סתירה לפי מה שנזכר בס' שמואל או מלכים. ט) ויאמרו יושבי יבוס לדוד לא תבא הנה, כבר באר בס' שמואל (ב' ה' ו' וכו') שהסבה בזה היא שאם לא יסיר את העורים ואת הפסחים לא יוכל לבוא שם, וכבר בארנו בבאורנו לס' שמואל הסבה בזה שכבר היו שם תמונות עורים ופסחים עם דמות מקלות גדולים מברזל בידם והמים העוברים בצנור מניעים המקלות ההם תמיד באופן שלא יוכל להכנס אדם שם, ולזה היה הדרך בהשבתתם הנגיעה בצנור אשר באים בו המים להניע זאת התנועה, והנה קצר בס' שמואל מלהזכיר מה יתן דוד לכל מכה יבוסי בראשונה ויגע בצנור, ובזה המקום באר שהוא יהיה לראש ולשר ושכבר עלה בראשונה יואב להכות היבוסי, ולזה היה לראש, ר"ל שהיה שר צבא. ז) וישב דוד במצד, ר"ל במצודה והוא המגדל החזק שהיה בה. ח) מן המלוא ועד הסביב, הנה המלוא היה המקום שהיה רחוב סביב עיר

ציון להאסף שם העם ורצה שמן המלוא ולפנים בנה דוד עירו סביב אל המצודה אשר היה יושב בה׳, ויואב יחיה את שאר העיר, זה לא נזכר בס׳ שמואל והרצון בו שכבר חיה את שאר העיר שהיו יושבים בו היבוסים, אך אשר במצודת ציון המית לבדם, והנה השאר היו בברית את ישראל והיו להם למס, ולזה תמצא כי היבוסי היה יושב בירושלים אצל סוף ימי דוד. י) המתחזקים עמו במלכותו עם כל ישראל, ידמה שזה היה בימי איש בשת כי מפני גבורתם התחילו להלחם מלחמות דוד והצליחו כיד אלהיו טובה עליו וקצתם היו עמו בהיותו בורח מפני שאול להיותם משערים כי הוא ימלוך על ישראל. יא) ישבעם בן חכמוני, הנה בס׳ מלכים (מ״ל ב״ג כ״ג ח׳) קראו יושב בשבת תחכמוני, והרצון כמו שאמר פה הוא כי לרוב גבורתו ישוב כאלו הוא עם ומפני חכמתו גם כן, ולזה קראו בן חכמוני כי הוא היה מתנהג בגבורתו בחכמה, והנה בס׳ שמואל קראו עדינו העצני ושם אמר על שמונה מאות חלל בפעם אחת, ובזה המקום אמר הוא עורר את חניתו על שלש מאות חלל בפעם אחת ואין ראוי שנתיר זה הספק בשנאמר שפעם אחת עורר את חניתו על שמונה מאות חלל ופעם אחרת קרה לו שעורר את חניתו על שלש מאות חלל, וזה מפני שהוא היה מספר גבורתו וראוי שיספר תכלית מה שהיה יכול עליו, ולזה היה ראוי שיתארהו שהוא היה עורר את חניתו על שמונה מאות חלל בפעם אחת, וזה מה שאינו צריך באור למעיין בדברינו. והנה בחיי הספק בזה חזק אצלי, והנראה לי בהתר זה הספק הוא שבכל כלי מלחמתו קרה לו שהרג שמונה מאות בפעם אחת ואולם בחניתו לבדו קרה לו שהמית שלש מאות, ולזה תמצא שלא אמר בס׳ שמואל עורר את חניתו, אבל אמר על שמונה מאות חלל בפעם אחת. יב) ואחריו אלעזר בן דודו האחוחי, הנה קצר בזה המקום מלספר הגבורה שעשה להשענו על מה שנזכר מזה בספר שמואל וזכר הגבורה שעשה שמה בן אגא הררי ולא זכרו, אבל זכר הגבורה ההיא בלשון רבים, ולזה ידמה שכבר היה שם עם שמה אלעזר וידמה שבזה הענין נכללו שתי הגבורות הנזכרות שם לאלעזר ולשמה, אבל שמה עמד בתוך החלקה להציל החלקה והכה הפלשתים אשר שם ואלעזר הכה הפלשתים הנאספים שם למלחמה, ובזה האופן עזרו שניהם בהצלת החלקה. יג) ונציב פלשתים, בשמואל כתוב וחית פלשתים, וזה לאות כי הרצון בו מחנה פלשתים, ונציב פלשתים הוא המושל אשר שמו שם פלשתים והיה בלתי אפשר ללכת לבור בית לחם אשר בשער אם לא ילכו שם דרך עמק רפאים שהיה שם מחנה פלשתים. יד) מן השלשה בשנים נכבד ויהי להם לשר, ובס׳ שמואל כתוב מן השלשה הכי נכבד ויהי להם לשר והכל אחד כי הוא היה מהשלשה והיה נכבד מהשנים הנשארים ולהם היה לשר והם השלשה שהיו על השלשים, אך עד השלשה גבורים הנזכרים בראשונה לא בא כמו שבארנו בס׳ שמואל. טו) וגבורי החילים עשהאל אחי יואב וגו׳, הנה כבר נזכרו בישמות אחרים בס׳ שמואל קצת הגבורים הנזכרים פה ונזכרו בזה המקום גבורים אחרים לא נזכרו בס׳ שמואל והם נזכרים כלם אחר אוריה החתי. טז) ועליו שלשים, ר״ל ואצלו שלשים, וידמה שלא זכרם כלם כי הנזכרים אחר זה אינם כי אם ארבעה עשר.

יב.

ה) ואלה הבאים אל דוד לציקלג וגו', הנה דוד ברח לשדה פלשתים אל אכיש להמלט משאול ונתן לו אכיש ציקלג כמו שנזכר בס' שמואל (ח' כ"ז ו') ושם באו לו מבניימין אלו הגבורים וזה מורה על הצלחת דוד וחוזק השגחת ה' ית' בו. ד) וישמעיה הגבעוני גבור בשלשים ועל השלשים, ר"ל בשלשים הגבורים הנזכרים בראשונה שהם נזכרים גם כן בס' שמואל ואמר שהוא היה נחשב בגבורה לאחד מהם ויותר. ח) ומן הגדי נבדלו אל דויד למצד מדברה וגו', ר"ל בהיותו מסתתר במצודות במדבר מעון בערבה אל ימין הישימון כי שם הסתתר כמו שנזכר בס' שמואל (ח' כ"ג כ"ד) וזה היה קודם לכתו לציקלג. יד) אחד למאה הקטן והגדול לאלף, זה גם כן הורה בהצלחת דוד כי אלו שהיו ראשי הצבא קצתם היו שרי אלפים והקטנים מהם היו שרי מאות ועם כל זה הסכימו ללכת אל דוד להסתתר עמו להיות לו לעזר ולהועיל. טו) והוא ממלא על כל גדותיו, אז היה הירדן גדול מאד והיה ממלא ועובר על כל שפתיו אשר למזרח ולמערב כי לשתי אלו הפאות היו שפתיו כי עברו האחד היה לפאת מזרח ועברו השני לפאת מערב, ולזה אמר מעבר הירדן מזרחה (יהושע י"ג ה'). ויבריחו את כל העמקים למזרח ולמערב, ר"ל שכל המקומות שהיו עמוקים בנהר ההוא שמו בהם בריחים לעבור עליהם וזה עשו במה שהיה מהעמקים לפאת מזרח ובמה שהיה מהם לפאת מערב כי לרוב רוחב הנהר לא היו יכולים לשים בו בריחים משפתו האחת לשנית אך נשאו עמהם בריחים ובמקום שהיו המים עמוקים מאד שמו בעמק ההוא בריח היו ראשיו לפאת מזרח ומערב וכן עשו עד כלות כל העמקים. יח) לך דוד וגו', ר"ל לך אנחנו והננו באנו להיות עמך שלום שלום מצדנו אל הרחוקים ואל הקרובים שהם לך ושלום גם כן מצדנו לעוזריך לפי שאנחנו רואים כי עזרך אלהיך וידו הטובה עליך. יט) וממנשה נפלו על דוד וגו', כבר נזכר בס' שמואל (ח' כ"ט) כי אכיש מלך גת הביא דוד עמו להלחם עם שאול וסרני פלשתים לא הסכימו בזה כי אמרו שדוד יתרצה אל אדניו שאול בראשי האנשים ההם, ואמר בזה המקום כי כאשר שלחוהו סרני פלשתים והיה שב אל ציקלג אז נפלו עליו גבורים ממנשה והמה עזרו לדוד לדדף אחרי הגדוד ששרפו ציקלג באש ושבו נשי דוד ואנשיו וטפיהם, והנה רדף דוד אחריהם והשיגם כמו שכתוב בס' שמואל (ל') והשיב את כל השבי ושלל רב הביא. כג) להסב מלכות שאול אליו כפי ה', ר"ל כאשר דבר ה' ביד עבדו שמואל. כז) ויהוידע הנגיד לאהרן, ידמה שאז היה יהוידע כהן גדול כי אביתר היה עם דוד. כח) וצדוק נער גבור חיל וגו', הוא צדוק שהיה כהן גדול עם אביתר. כט) ומן בני בניימין אחי שאול, אמר זה לפי שהוא היה משבטם. ועד הנה מרביתם שומרים משמרת בית שאול, ר"ל כי רוב אלו שבאו להמליך את דוד היו רבם עד הנה ממונים לשמור משמרת מלכות שאול ועם כל זה באו ברצון להמליך את דוד. לב) יודעי בינה לעתים לדעת מה יעשה ישראל, ידמה שאלו היו חכמים ונבונים ואנשי עצה ובעת ועת ידעו לתת עצה נכונה מה ראוי שיעשה ישראל בעת ההיא לפי הדברים אשר יקרו אז אשר בהם קצת עדות על העתיד לבא, והנה אלו כלם הסכימו להמליך את דוד. לג) ולעדר בלא לב ולב, ולערוד עדר וחיל, והנה המשיל

הצבא לעדר שיש להם רועה ינהיגם באשר ירצה, וכן עדרי מערכה (פסוק ט"ו) הרצון בו עורכי מערכה.

יג.

ג) אם עליכם טוב ומן ה' אלהינו, ר"ל אם יהיה הדבר מוסכם גם כן מאת ה' ית'. נפרצה נשלחה, ר"ל נרבה שלוחים ונשלח בעבור אחינו הנשארים ואמר להרבות שלוחים כדי שיבאו כלם במהרה. ד) ויקהל דוד את כל ישראל מן שיחור מצרים, הנה לפי מה שנזכר בס' שמואל (ב' י' ח') ידמה שלא היה שם כי אם עם יהודה ושלשים אלף בחור מישראל, ולזה ידמה שיאמר בזה שכבר הקהיל הנבחרים שבהם והראשים והיו שלשים אלף בחור זולתי שבט יהודה ויהיה הרצון באמרו נשלחה על אחינו הנשארים מהשרים והראשים כי עמם היה מדבר שנא' ויועץ דוד עם שרי האלפים והמאות לכל נגיד. ה) משחקים לפני האלהים, ר"ל שמחים לפני האלהים.

יד.

ד) ואלה שמות הילודים וגו', הנה מנה בזה הספר מבני דוד שנים יותר ממה שנמנה מהם בס' שמואל והם אלפלט ונגה. ח) וישמע דוד ויצא לפניהם, ובס' שמואל כתוב (פס י"ז) וישמע דוד וירד אל המצודה, והכל אחד כי הוא ירד אל המצודה אשר אצלה היו הפלשתים. ט) ויפשטו, בס' שמואל וינטשו והכל ענין אחד. יד) לא תעלה אחריהם וגו', וכס' שמואל כתוב לא תעלה הסב אל אחריהם ממול בכאים, והנה הרצון בזה לא תעלה להלחם עמהם שיהיו פניך כנגד פניהם כמשפט הבאים להלחם כי יראו אותך בבואך ונשמרו ממך אך אחריהם הסב, ר"ל שתסב סביב מחניהם בדרך שתבא להם מעליהם ותבא להם ממול הבכאים כי אז לא ירגישו בך ותכם כרצונך וזה יהיה כשמעך בראשי הבכאים כמו קול צעדה כי אז יחשבו פלשתים בבאך כי קול הצעדה אשר בראשי הבכאים הוא ולא יהיה נשמרים ממך.

טו.

ו) ויכן מקום לארון האלהים ויט לו אהל, הוא האהל שהכין לתת שם את ארון האלהים. ז) לא לשאת את ארון האלהים כי אם הלוים, זה כתוב בתורה בעבודת בני קהת כי עבודת הקדש עליהם בכתף ישאו. ח) לבני אליצפן, הוא מבני קהת ונקרא שמו אלצפן בפרשת וארא וגם חברון ועזיאל הם מבני קהת, והנה היו רבים מבני קהת כי הם לבדם ישאו הארון. יב) אל הכינותי לו, ר"ל אל המקום אשר הכינותי לו. יג) כי למבראשונה לא אתם פרץ ה' אלהינו בנו, ר"ל מפני כי בראשונה לא נשאתם אתם ארון ה' פרץ אלהינו בנו והוא מה שמת עוא כי אחז בארון לפי שלא דרשנוהו כמשפט כי משפט התורה הוא שישאו הלוים את הארון בכתף. טו) במוטות עליהם, הנה היו מוטות על כתפם יונחו בם בדי הארון ונשא בם. טז) ומצלתים, (נמצ"ם כלע"ז), והם רקועים מנחשת יקשקשו זה בזה כשיכו בתוף אשר הם קבועים בהם. יז) הימן אסף ואיתן הם המשוררים

הנזכרים במה שקדם, והנה היה הימן מבני קהת ואסף מבני גרשום והיו משוררים במצלתים נחשת להשמיע הקול למרחוק כמו שנזכר אחר זה. יח) ועמהם אחיהם המשנים, ר"ל השנים להם והם השוערים כ) בנבלים על עלמות, אחשב שהם (אורגנא"ם בלע"ז), והנה הנבלים הם כדמות נודות יבא מהם הרוח לקנים החלולים אשר בהם ויוציאו השיריות הנעימות, והנה קראם עלמות להיותם נסתרות ונעלמות. כא) בכנרות על השמינית, אחשב שהוא כלי זמר יש בו שמנה יתרים הנקרא (גימאר"א למיג"א בלע"ז) ומזה המין הנקרא (לאו"ט בלע"ז) והוא עוגב בלשון הקדש כי יש לו בדמות עגבות. כב) וכנניהו שר הלוים במשא, ר"ל הוא היה השר והנגיד בשיר אשר בדבור להודות בו השי"ת ולהללו, והנה היתה סבת היותו שר במשא כי מבין הוא וזה השיר אין ראוי שיאמר כי אם מפי המבינים. כג) וברכיה ואלקנה שוערים לארון, ר"ל כי לכבוד ה' ית' שמם דוד שומרים שער האהל ששם שמו הארון בעיר דוד, והנה כד) הכהנים היו מחצצרים בחצוצרות וזה היה מהשלמת השמחה והנה התקיעה בחצוצרות לא תהיה כי אם על ידי הכהנים כמו שנתבאר בתורה ואולם השיר בכלי זמר ובפה יהיה על יד הלוים. ועובר אדום ויחיה שוערים לארון, ר"ל כי בעת היות הארון בבית עובד אדום היו אלו שוערים. כו) ויהי בעזור האלהים את הלוים נשאי ארון ברית ה', אמר תמורת זה בס' שמואל (סס י"ג) ויהי כי צעדו נשאי ארון ה' ששה צעדים כי אז נתבאר שעזרם ה' ית' כשלא קרה להם מקרה רע בזה, ושם אמר ויזבח שור ומריא ובזה המקום אמר שבעה פרים ושבעה אילים והכל אחד אלא שכבר באר זה יותר בזה המקום. כז) ודוד מכרבל במעיל בוץ, ר"ל שהיה על ראשו דמות כובע מפה והיה דבק למעיל בד שהיה לבוש כחוק המתנאה לכבוד ה' ית'. וכנניה השר המשא, ר"ל השר שר המשא. ועל דוד אפוד בד, ר"ל שדוד היה חגור אפוד בד. ולא השלים בזה המקום זכירת דברי מיכל לדוד ודברי דוד לה להשענו על מה שנזכר מזה בס' שמואל.

טז.

ד) ויתן לפני ארון ה' מן הלוים משרתים וגו', זכר בזה המקום כי אע"פ שלא היתה העבודה נעשית במקום שהכין דוד לשים שם ארון ה' הנה לכבוד ה' ית' שם שם לוים וכהנים והיו הכהנים מחצצרים בחצוצרות והלוים משוררים בפה ובכלי זמר והנה במה שנזכר במה שקדם היה הימן הראש ועתה יסד דוד שיהיה אסף הראש להשמיע במצלתים במקום אשר שם בו הארון, והיה הימן הראש בבמה הגדולה אשר בגבעון ששם היתה העבודה כמו שנזכר אח"ז, והנה זכר בזה המקום לשון שיר ההודאה שהיו מודים לה'. ח) הודו לה' קראו בשמו וגו', הודו לה' מה שעשה מן החסדים והאמת לנו, קראו וספרו אל הנפלאות והטובות בשמו להודיע כי מאתו נהיו לנו על דרך ההשגחה הפרטית הודיעו בעמים מעשיו שעשה עמנו להפליא, שבחו לו בשירים ובזמירות ודברו בספורי כל נפלאותיו כדי שיתפרסמו לכל ויתישרו לאמונתו. ט) התהללו אתם זרע קדש בשם קדשו שנקרא עליכם ובהשגחתו שדבקה בכם ישמח לב כל מבקשי ה' כי יתבאר להם מזה כי מבקשיו לא יכשלו אך יכונו מחשבותיהם וישלמו. יא) דרשו ה' שתדבק השגחתו בכם ודרשו עוזו והוא העוז שיש לו לשנות סדר טבע המציאות וזה תשיגו אם תבקשו

פניו תמיד שתדבקו בו. יג—טו) ויישר אתכם להאמין זה שתזכרו אתם זרע ישראל עבדו בני יעקב שהם בחירי ה' ית' נפלאותיו אשר עשה ומופתיו שהיו משפטי פיו, ר"ל שהודיע אותם קודם בואם כמו הענין במכות מצרים כי זה ממה שיורה שלא היה זה הענין מקרה קרה להם אך היו מופתים עשאם ה' ית' בכונה ורצון. הוא ה' אלהינו מנהיגנו המשגיח בנו אשר משפטיו הם בכל הארץ כי הכל עלול מחכמתו וגם גבורתו שלטת בכל הארץ לעשות כל אשר יחפץ על גוי ועל אדם יחד. טו—כ) זכרו דבר בריתו אשר הוא קים לעולם בינו ובין האבות הקדושים והדבר אשר צוה לדורות רבים רבוי נפלא לא יכלה והנה זאת הברית הוא שכרת את אברהם בהר המוריה ונשבע ה' ית' ליצחק והעמיד אותה ה' ית' ליעקב לחק ולברית עולם שלא יסור ואמר זה כי כבר התבאר מדברי תורה שאי אפשר שיקרה בעת מהעתים שיכלה זרע יעקב ולא אחד מהשבטים, כמו שבארנו בבאורנו לדברי התורה ואמר כי זה הדבר מירושת הארץ צוה ה' ית' לאלף דור כי ה' ית' לא רצה לתת לישראל כל הארץ אשר נשבע לאבות בימי משה ויהושע אבל המתין להם ירושת שלש אומות הנשארות עד ביאת הגואל כדי שלא יסור מהם זה הטוב אחר זה כי אז תהיה המלכות לישראל לעולמי עד כמו שנתבאר מדברי דניאל, ולעוצם אורך זה הזמן אמר שהוא לאלף דור על דרך ההפלגה והגזמה, והנה זה הברית היה לאמר לך אתן ארץ כנען חבל נחלתכם בהיותכם מתי מספר והייתם מעט במספר וגרים בארץ אני מבטיח אתכם זה כי לזרעכם אתן את הארץ. כ) והנה התהלכו האבות מגוי אל גוי בארץ כנען וממלכה אל עם אחר כמו שקרה לאברהם כאשר היה רעב בארץ וליצחק, ובכלל כשנעתקו ממקום למקום שם כח) לא הניח ה' ית' איש שיעשקם והוכיח בעבורם מלכים כי נגע ה' את פרעה ואת ביתו נגעים גדולים על דבר שרי אשת אברם וכן הענין באבימלך והנה אבימלך כשגרש יצחק ממלכותו לא עשקו והוצרך אחר כן לכרות ברית עמו וכן היה הענין בלבן עם יעקב שלא הניח ה' ית' ללבן לעשק את יעקב כי היה ה' ית' מזהיר כלם על דרך משל ואמר כג) אל תגעו במשיחי שהם האבות שבחרתי בהם ובנביאי אל תרעו כי כל האבות היו נביאים כמו שנתבאר בתורה. כג) שבחו לה' כל עם הארץ ספרו ישועתו שהיא תמיד מיום אל יום, או ירצה בזה בשרו קצתכם לקצת הישועה שעשה ביום האחד ליום השני כי נפלאותיו וישועותיו הן תמידיות ובכל יום יושפעו ממנו כי תמיד הוא מחיה את הכל ומעמיד אותם על מה שלהם מהמציאות. כד) ספרו בגוים כבוד ה' ית' ר"ל כאשר יעד בהדוש מופת מה ונתחדש כדבריו כי זה מישיר האנשים לתת לו כבוד ולהודות על עוצם מעלתו מצד עוצם הנפלאות שיראו שם מתחדשות ממנו. כה) כי ה' ית' הוא גדול ומהולל ונורא יותר מכל השכלים הנפרדים כי מה שיש להם מהכח אינו להם מעצמם כי אם מה' ית' ואין להם גם כח כי אם לעשות מה שסדר להם ה' ית' מהפעלות ואולם ה' ית' שליט בכל אשר יחפץ, והנה אפשר שכלל עם זה בטלת אלקים אלהי העמים ואם לא יהיה כן הנה יהי' הרצון באמרו כו) כי כל אלהי העמים אלילים, הנה כל אלהי העמים אלילים או יהיה שב אמרו כל אלהי העמים אלילים אל מה שאמר ספרו בגוים את כבודו כאלו יאמר כי הם מפני זה יתישרו בקלות לאמונת ה' ית' לפי שמה שהם עובדים הם אלילים מעשי ידי אדם ואולם ה' ית' לא די שלא נעשה

ביד אדם אבל הוא עשה השמים אשר פועלים קצת בהויות האדם ובזולתו, ולזה תמצא בנבוכדנצר ובדריוש כי תכף שראו מופתי ה' ית' אמרו שאין אלוה שיוכל להציל כמהו כמו שנזכר בספר דניאל. והנה לא הסכמנו לפרש ונורא הוא על כל אלילים שיהיה נורא על כל האלילים כי אין בזה שבח לה' ית'. כז) הוד והדר לפניו, כי מעשיו הם בתכלית היופי וההדר וזה מבואר למי שעיין בנמצאות הטבעיות עז וחדוה תמצא במדרגת ה' ית' כי לו לבדו העז לעשות כל אשר יחפוץ ואפי' לשנות סדר המציאות ולו לבדו תכלית השמחה כי השמחה הנפלאה היא בהשגות הרוחניות וזה מבואר מאד כי אנחנו נשמח יותר לאין שעור בדבר עיוני כשהשגנו אותו ממה שנשמח בהשגות החומריות, ובהיות הענין כן הנה יתבאר שתכלית השמחה היא אצל ה' ית' כי כל מה שתהיה ההשגה יותר נכבדת תהיה השמחה בו יותר ולהיות השגת ה' ית' יותר נכבדת לאין שעור מהשגת זולתו (כמו שבארנו בחמישי מס' מלחמות ה' ובראשון ממנו), הנה התבאר שהשמחה האמתית היא במקומו, ולזה אמרו בברכות החתן שהשמחה במעונו להעיר שאלו השמחות הגופיות אינן ממה שראוי שישמח האדם בהן אבל השמחה האמתית היא במדרגת ה' ית' ולזה ישתדל כל אדם להשיג אותו לפי כחו וכפי שעור השגתו ישיג מהשמחה. כח) תנו לה' משפחות עמים כבוד ועז כי לו לבדו התפאר לעשות אשר ירצה והוא לבד שליט בזה ולזה אין ראוי שתאמינו שיהיה לזולתו כבוד ועז. כט) תנו לה' כבוד שמו כמה שיתפרסם לכם מפעלותיו הנפלאות, שאו מנחה ודורון לכבוד ה' ובאו לפניו והשתחוו לו במקום הדרת קדשו והוא בית המקדש כי שם היה דבר קדשו בתכלית מן ההדור והיופי והוא מעיר מאד על נפלאות פעלות ה' ית', וזה היה קצת בימי החשמונים אך בימי המלך המשיח יהיה זה בשלמות לפי מה שיתבאר מדברי נביאים. ל) ייראו מלפניו כל עם הארץ מצד עוצם נפלאותיו שיראו אף תכון תבל באמונתו ולא תמוט ממנה לעולם כי אז יהפך ה' ית' אל עמים שפה ברורה לקרא כלם בשם ה' ולעבדו שכם אחד ואחר שתתפשט האמונה האמתית בכל העולם לא ימצא לה מדחה בעת מהעתים. לא) ואמר על צד המשל כי אז ישמחו השמים ותגל הארץ במה שנעשה בה מהויות המין האנושי מפני היות מגיע אז התכלית אשר בעבורו היתה בריאת האדם וכאלו קודם זה ידאגו השמים והארץ בהעשות באמצעותם בריאות לא יגיע מהם התכלית אשר כוון בהם ולזה היו פעולותיהם מזה הצד כאלו הם לריק ולבטלה. ויאמרו בגוים ה' מלך כי אז יכירו כלם מלכותו וממשלתו. לב) ואמר על צד המשל כי גם הים ומלואו והם הבריאות אשר בו שנבראו לעבודת האדם ועשבי השדה ועצי היער כלם ישמחו וירימו כלם לשבח ה' ית' כאשר יבא לשפט הארץ ולהראות לגוים נפלאותיו וגבורותיו כי אז יכירוהו כלם, והנה חתם דוד המאמר ואמר לד) הודו לה' כי הוא טוב ולא יושפעו ממנו כי אם טובות, והרעות כשיושפעו ממנו הנה זה במקרה ויהיה השפעם ממנו מצד מה שהם טובות, והנה חסדו הוא נמשך לעולם, ר"ל מה שיטיב על צד ההשגחה כמו שזכרנו מענין ברית האבות וגם מה שהשגיח על צד ההשגחה הכוללת ימצא בו חסד תמידי לא ישוער. לה) ואחר בזה המקום מתנבא על העת שיהיו ישראל בגלות אמרו הושיענו אלהי ישענו וקבצנו והצילנו מן הגוים כדי שנודה לשם קדשך ונשתבח בתהלתך כשתשים העם הדבקים בך על נחלתם כמו

שיעדת בדברי התורה ואחר זה ע״י עבדיך הנביאים, ואחר השיר הזה היו אומרים הלוים לה) ברוך ה׳ אלהי ישראל מן העולם ועד העולם ואמרו כל העם אמן והיו מהללים לה׳ וידמה שמה שהיו עונים העם הוא כמו שזכרנו בס׳ עזרא (נחמיה פ׳ ה׳) שכבר היו אומרים ברוך ה׳ אלהינו מן העולם ועד העולם וברוך שם כבודו ומרומם על כל ברכה ותהלה. ואמר אחר זה כי כבר לז) עזב שם דוד אסף ואחיו לשרת לפני הארון תמיד בשיר דבר יום ביומו לח) והנה עובד אדום ואחיו היו ששים ושמונה והנה עובד אדום וחסה בן ידיתון שם אותם דוד שוערים באהל אשר שם שם דוד ארון ה׳, והפסיק המאמר ואמר פט) כי צדוק הכהן ואחיו הכהנים סדר דוד שיהיו לפני משכן ה׳ בבמה הגדולה אשר בגבעון מ) שהיה שם מזבח הנחשת שעשה משה להקריב שם הקרבנות ולהקטיר הקטורת ושאר העבודות אשר נזכרו בתורה. מא) והנה עם אסף ואחיו הנזכרים למעלה היו הימן וידותון ושאר הברורים לדבר השיר אשר נתפרשו בשמות במה שקדם להודות לה׳ כי לעולם חסדו וידמה שהימן וידותון היו משוררים בפה ועמהם היו כלי הזמר ובני ידותון היו לשאר כמו שנזכר בסמוך לזה במה שקדם.

יז.

ויהי כי ישב המלך בביתו וגו׳, עד ומברך לעולם (סוף קפיטל), כבר בארנו כל זה בס׳ שמואל ולזה לא נבאר בזה המקום אלא מעט שנשתנה הלשון בו. ד) לא אתה תבנה לי הבית וגו׳, ובס׳ שמואל כתוב האתה תבנה לי וגו׳ והכל ענין אחד. ט) לבלתו, ובס׳ שמואל כתוב לענותו, והנה התר זה הספק הוא כי כמו זה היעוד המתמיד הוא תנאי כמו שבארנו בפרשת וישלח יעקב ולזה היה בזה היעוד תנאי שאם ישמרו בני ישראל דרך ה׳ והמלך שיהיה עליהם הנה ימשך להם הטוב שזכר שלא יוסיפו בני עולה לענותו כמו שענו אותו בימי השופטים כמו שנזכר בס׳ שופטים אך כשיחטאו לא יתקים להם זה הברית ולא ישאר להם מהברית כי אם מה שהיה להם מפני האבות והוא שלא יכלו אותם האובים וזה היה תקון שתקנו בזה היעוד המחברים זה הספר ברוח הקדש ועל כל פנים הנה לא ישיב זה היעור לפי הלשון הנזכר בזה המקום לא בשיהיה זה היעוד שב לעת בא הגואל כי ישיב ה׳ את זה המקום לישראל על יד המלך שיצא מנוע ישי ויצא משרשיו. י) והכנעתי את כל אויביך, ובס׳ שמואל כתוב והניחתי לך מכל אויביך והכל ענין אחד. יד) והעמדתיהו בביתי ובמלכותי עד העולם, ובס׳ שמואל כתוב ונאמן ביתך וממלכתך עד עולם והכל ענין אחד כי הרצון בו שזה יהיה מזרע שלמה כי כבר אמר וחסדי לא יסור ממנו. יז) וראיתני כתור האדם המעלה, ר״ל כתאר האדם שהוא איש המעלה באופן שתמשך ממנו זאת ההשגחה הנפלאה לזרעו כדרך שלא תסור ממנו לעולם המלכות, והנה בס׳ שמואל כתוב וזאת תורת האדם אדני אלהים, ר״ל שזה היעוד שיעדת לי מהטוב שימשך אל האדם השלם והוא אשר שם כל מגמתו בצד אשר הוא בו אדם והם המעלות האנושיות כי לאיש כזה יתכן שתמשך כמו זאת ההשגחה הנפלאה. יח) מה יוסיף עוד דוד אליך לכבוד את עבדך, ובס׳ שמואל כתוב ומה יוסיף דוד עוד לדבר אליך והכונה אחת כי הרצון בו מה יוסיף עוד לדבר אליך לבקש ממך שתוסיף לו כבוד. כ) ועתה

הואלת לברך את בית עבדך, ובס' שמואל כתוב ועתה הואל וברך את בית עבדך, והכונה אחת כי הואל הוא מקור לא צווי וכן וברך ולזה הוא מבואר שכבר יתקים זה כי אתה ה' דברת ודברך יתקים בלי ספק.

יח.

ו) ויהי אחרי כן ויך דוד את הפלשתים וגו' עד להושיע את בני עמון עוד (סוף קפיטל י"ט). ויקח את גת ובנותיה, ובס' שמואל (ח' ה') כתוב ויקח דוד את מתג האמה וזה יורה כי שם המחוז שהיה כולל גת ובנותיה היה נקרא מתג האמה. ג) ויך את מואב, ובס' שמואל יבאר שעור ההכאה והוא שכבר מדדם בחבל ומדד שני חבלים להמית וחבל אחד להחיות. ד) וילכוד דוד ממנו אלף רכב ושבעת אלפים פרשים, והנה בס' שמואל כתוב אלף ושבע מאות פרשים, וידמה שיאמר בזה כי בפעם אחת לקח ממנו אלף ושבע מאות פרשים ואחר כן כשבא לערי הדרעזר לקח המספר הנשאר מהפרשים. ה) ומטבחת ומכון ערי הדרעזר, כבר אמר תמורת זה בס' (ב"ש ח' ח') ומבטח ומברתי והנה היו לאלו העירות שני שמות, והנה באר בזה המקום כי מהנחשת ההוא עשה שלמה ים הנחשת ועמודי הנחשת שהיה שם האחד יכין ושם השני בועז ושאר כלי הנחשת כמו המכונות והכיורות ושאר מה שהיה שם מהכלים מנחשת. י) וישלה את הדורם בנו, והנה נקרא שמו בס' שמואל יורם. יא) מאדום וממואב, והנה בס' שמואל אמר מארם והנה קצר זכרון ארם בזה המקום. יז) ושושא סופר, ובס' שמואל כתוב ושריא והנה היו לו שני שמות. יז) ובניהו בן יהוידע על הכרתי והפלתי, ובס' שמואל כתוב ובניהו בן יהוידע והכרתי והפלתי והכונה בזה אחת כי הוא היה על שתי המשפחות האלו שהיו מהם סנהדרין. ובני דוד הראשונים ליד המלך, בס' שמואל כתוב ובני דוד כהנים היו, והכונה אחת כי הם היו הראשונים אשר נתן להם המלך שררה שיהיה להם יד המלך וכחו והנה הרצון בכהנים שרים כמו שבארנו שם.

יט.

ד) עד המפשעה, ובס' שמואל (ב' י') עד שתותיהם, והכונה אחת והנה הרצון במפשעה העגבות שבהם הפרק אשר בו תהיה תנועת האדם בלכתו ופסיעתו. ה) והמלכים אשר באו לבדם בשדה, כבר באר בס' שמואל כי אלו המלכים היו איש טוב ומעבה והנה עשו זה על צד התחבולה כדי שתהיה המלחמה לישראל פנים ואחור. יז) שופך, ובס' שמואל קרא שמו שובך והנה היו לו שני שמות. יח) שבעת אלפים רכב, ובס' שמואל כתוב שבע מאות רכב ושם כתוב וארבעים אלף פרשים ובספר זה כתוב וארבעים אלף איש רגלי ואפשר שנאמר שכבר יותר זה הספק כשנאמר שכבר רצה באמרו שהרג שבעת אלפים רכב שכבר הרג הפרשים אשר בשבעת אלפים רכב וידמה שהם היו ארבעים אלף ולא הרג מהרכב כי אם שבע מאות והנה זכר בזה המקום שהרג ארבעים אלף איש רגלי והשמיט זכרו בס' שמואל.

כ.

ג) ויך יואב את רבה ויהרסה, כבר נתבאר בס' (ב"ש י"ב כ"ו) שכבר שלח יואב לדוד שהוא לכד את עיר המים וישיבא דוד עם יתר העם ללכוד העיר כדי

שלא יהיה נקרא שם יואב בכבוש העיר הזאת. ג) וישר במגרה, אחשב שהרצון בו שכבר גרר אותם במגרה לחתוך אותם באכזריות ויהיה וישר מענין משר (יבמיה י' ט"ו) שהוא מגרה ואע"פ שהם שני שרשים הנה ענינם אחד. ובמגרות, הנה כתוב תמורת זה בס' שמואל ובמגזרות הברזל וידמה שתהיה הכונה אחת ולולא זה כבר יהיה אמרו ובמגרות מותר כי כבר אמר וישר במגרה. ד) ותעמד מלחמה בגזר, ובס' ש"ב (כ"א י"ח) כתוב בנוב וידמה שיהיה לעיר ההיא שני שמות או היו נוב וגזר סמוכים זה לזה. את ספי מילידי הרפא, ובס' שמואל כתוב את סף והנה היו לו שני שמות. ה) אל נולדו, הוא מורכב מבנין פועל ונפעל והרצון בו יולדו או נולדו.

בא.

ו) ויעמד שטן על ישראל, בס' ש"ב (כ"ד א') כתוב ויסף אף ה' לחרות בישראל והענין אחד. ג) ויאמר יואב יוסף ה' על עמו כהם וגו', הנה כבר השמיט מזה המאמר בס' שמואל וזכרו כלו בזה המקום. ה) ויהי כל ישראל וגו', הנה בס' שמואל (ס"ב ט') זכר כי ישראל היה שמונה מאות אלף איש שולף חרב ויהודה חמש מאות אלף איש, והנה זכר בזה הספר במה שיבא יואב בן צרויה החל ולא כלה ויהי בזאת קצף גדול בישראל ולא עלה המספר כמספר דברי הימים למלך דוד, ולזה ידמה שנאמר, והוא דרך להתיר הרבה מאלו חספקות כי בספר דברי הימים למלך דוד נכתב לפי מה שאמר לו יואב והוא הוסיף על המספר אך המספר שמצא נכתב בספר שמואל כאשר היה לא כאשר הגיד המספר למלך. ז) ויך את ישראל, ר"ל אחר שבחר דוד שיפול ביד ה'. יג) אם שלש שנים רעב, ובס' שמואל כתוב אם שבע שנים רעב ולא אשער איך יותר זה הספק אם לא בשנאמר שספרה זאת הנבואה כן בס' דברי הימים למלך דוד וספרה לפי מה שהוא בס' שמואל. פז) וירא את מלאך ה' עומד וגו', הנה היה זה על דרך המופת להראות המלאך בזאת התמונה בהקיץ כמו שראה בלשאצר פס ידא דכתבא (דניאל ה' כ"ד) וכמו שהראה אלישע לנערו סוסים ורכב אש (מ"ב ו' י"ז). כ) וישב ארנן וירא את המלאך, זה לאות שהוא היה נראה לכל האנשים שם והנה מרוב הפחד היו ארבעת בניו מתחבאים. כג) ראה נתתי הבקר לעולות וגו', הנה קצר בזה הספור בס' שמואל ובזה המקום השלים אותו. כ"ה) ויתן דוד לארנן במקום שקלי זהב משקל שש מאות, כבר זכרנו בס' שמואל כי הגורן והבקר והמוריגים קנה בסף שקלים חמשים והנה המקום אשר סביב הגורן שנבנה בו בית המקדש קנה שש מאות שקלי זהב כמו שכתוב בזה המקום ובזה יותר זה הספק. כו) ויענהו באש מן השמים וגו', אהשב כי הרצון בזה שהוא לא שם אש על המזבח אך התפלל לה' ית' וענהו באש שהוריד מן השמים לאכול את העולה ואת זבחי השלמים כטעם אמרו והיה האלהים אשר יענה באש (מ"ב י"ח כ"ד). כז) נדנה, תיקה ומזבח העולה שעשה הכל היה בעת ההיא בבמה אשר בגבעון ולא יכול דוד ללכת שם לדרוש אלהים בבמה הגדולה כי נבעת מפני חרב המלאך ולזה מהר דוד לקרא את ה' שם וכאשר ראה כי ענהו ה' ית' שם אז הכיר וידע כי זה הוא המקום אשר בחר ה' לשום שמו שם ולזה אמר:

כב.

ב) זה הוא בית ה' האלהים, ר"ל ששם יהיה נבנה בית המקדש וזה המזבח אשר בניתי יהיה מזבח לעולה לישראל. ג) ויאמר דוד לכנום את הגרים וגו', כבר התבאר בם' (ב"ב כ"ב) כי שאול השמיד את הגבעונים מהתיצב בכל גבול ישראל והנה דוד השיבם והכין אותם לעשות מה שיצטרך לבנין בית המקדש והנה העמיד מהם חוצבים לחצוב אבני גזית לבנות בית האלהים וכבר נזכר בם' מלכים כי שלמה שם מהם שבעים אלף נושא סבל ושבעים אלף חוצב בהר. ג) והכין גם כן דוד ברזל לרב לעשות מסמרים לחבר בהם חלקי דלתות השערים קצתם עם קצתם ולמחברות לוחות הארזים אשר היה בבנין, והכין עם זה נחשת לרוב אין משקל. ד) ועצי ארזים גם כן הכין לאין מספר כי הצידונים והצורים הביאו לדוד עצי ארזים לרב כי הם הבקיאים יותר בזאת המלאכה כמו שזכר שלמה ומטלכות חירם היו ומיער הלבנון אשר לו הביאו אלו העצים. ה) ויאמר דוד שלמה בני נער ורך והבית אשר יש לבנות לה' ראוי שיהיה רב הגדולה כדי שיהיה לשם ולתפארת לכל הארצות ויתישרו כלם מפני זה לעבודת ה' ית' ולזה הכין דוד לשלמה לפני מותו מה שראוי לזה הבנין. ה) כי דמים רבים שפכת ארצה לפני, ידמה שלא היה רצון ה' ית' שיבנהו דוד להגלות לפניו שעתיד ליחרב ואולי יאמרו כי בעון דוד שהרג נפשות רבות מהגוים עשה ה' ית' כן לבית הזה ולישראל. ו) והוא יהיה לי לבן וגו', ר"ל כי בהעוותו אוחיבנו בשבט אנשים ובנגעי בני אדם כאשר ייסר איש את בנו וחסדי לא אסור מעמו. ז) אך יתן לך ה' שכל ובינה ויצוך על ישראל לשפטם משפט אמת ויצוך גם כן לשמור תורת אלהיך ואז תצליח כמו שזכרתי לך, ר"ל אם תשמור לעשות כל מצות התורה. ח) והנה בעניי הכינותי לבית ה' וגו', ר"ל כי מעת עניי החלותי להכין זה לבית ה'. ט) ועמך לרב עשי מלאכה חוצבים, הם הגרים שזכר ואולם החרשים לאבן ולעץ היו מישראל קצתם ומהצורים קצתם ומאנשי גבל כמו שנזכר בס' מ"א (ה' ל"ב). י) וכלי קדש האלהים, כמו המנורה והשלחן ושאר כלי הקדש.

כג.

ג) ויהי מספרם לגלגלתם, ידמה שמנו הגלגלות לא הם בעצמם כמו שזכרנו בפרשת במדבר סיני. ד) לנצח על מלאכת בית ה', ר"ל להתחזק על מלאכת בית ה' וזה יהיה לפי מה שאחשב כמו שזכר אחר זה לעבודת בית ה' על החצרות ועל כל הלשכות ועל טהרת כל קדש ומעשה עבודת בית האלהים, ר"ל שהם ינקו הבית וכל חלקיו וישמרוהו מהטמאה, והקדשים גם כן ישמרום שלא יטמאו, ועל מלאכת לחם המערכת וסלת המנחה שתהיה מנופה לפי מה שראוי והרקיקין והרביכין והחבתין, ולמדוד מה שראוי למדוד שם לצורך העבודה בלח או ביבש וכללם הם יעבדו הכהנים בכל מה שיצטרך להם לעבודת בית ה'. ומהם מנה שוטרים ושופטים ששת אלפים, כי משבט לוי היו מורי התורה ולזה היו מהם סנהדרי גדולה וקטנה והשופטים במקומות ישראל כי הם היו יותר ראוים אז ואע"פ שאפשר למנותם מישראל והנה אי אפשר שנאמר שיהיו כל אלה השופטים והשוטרים לשבט לוי לבד כי יהיו כמו ששית השבט. ה) והנה הנשארים היו מהם ארבעת אלפים שוערים וארבעת אלפים משוררים בכלים אשר עשיתי להלל. הנה

דוד חדש כלי זמר יהללו בהם את ה', ר ל כי בעת שהיו מהללים לה' היו מנגנים בהם. ט) בני שמעי וגו', ידמה ששמעי זה הוא מבני לעדן או מבני בניו וקצר זכרו בזה המקום ויורה על זה אמרו אלה ראשי האבות ללעדן, וידמה מזה המקום כי לגרשון היו תשעה בתי אבות יחיאל וזתם ויואל ושלומית וחזיאל והרן ויחת וזינא והנה שמונה, ויעוש ובריעה היו שניהם לבית אב אחד כי לא הרבו בנים. י) להקדישו קדש קדשים, אמר זה לפי ששבט לוי היה קדש ואהרן מקודש ממנו. לשרתו ולברך בשמו עד עולם, הוא ברכת כהנים. יא) רבו למעלה, ר"ל רבו למעלה מהרבוי הנהוג באופן שהיו רבים מאד. כג) וישאום בני קיש אחיהם, ר"ל קרוביהם. כד) מבן עשרים שנה ומעלה, הנה אמר מבן עשרים שנה ומעלה ואע פ שהתורה הגבילה הזמן מבן שלשים שנה ומעלה ועד בן חמשים שנה לפי שהזמנים האלו היו מוגבלים לאשר להם עבודת משא כמו שבארנו בפרשת במדבר סיני, ואולם מעתה לא היה ללוים לשאת את המשכן ואת כל כליו לעבודתו כי זה הבית הנבנה בירושלים הוא יהיה מנוחתו עדי עד והניח ה' ית' לעמו מלחיות ביתו נוסע ממקום למקום כמו שקרה לו עד היום, ולזה היו בדברי דוד האחרונים נספרים בני לוי מבן עשרים שנה ומעלה להיות מעמדם לשרת בני אהרן לעבודת בית ה' על החצרות ועל הלשכות ויתר העבודות שזכר פה, והנה היו הלוים ראוים להם מהיותם בני עשרים שנה.

כה.

ג) ואחימלך מן בני אביתר, הנה אחימלך היה בן אביתר ואביתר היה מבית עלי ולמדנו מזה המקום כי עלי היה מבני איתמר, והנה זכר כי מחלקות הכהנים היו עשרים וארבעה, מהם ששה עשר ראשים לאלעזר ושמונה לבני איתמר ואלו הם ראשי המחלקות אשר היתה כל מחלקת מהם משרתת שבעה ימים, ולזה היתה מתחלקת כל אחת מהם לשבעה בתי אבות כדי שיהיה הענין מוגבל יום ביום לא יחטא סדורו, וכאשר השלימה עבודתה הראשונה השבוע שלה תבא אחריה השנית ואחריה השלישית וכן על הסדר הזה עד שיכלו כל המחלקות ותשוב אחר כן לשרת הראשונה על האופן הקודם, והנה ראשי המחלקות היו בימי דוד אלו שזכר על הסדר ובניהם אחריהם עמדו במקומם ונקראו בשם אלו, והנה היה הראשון ליהויריב והשני לידעיה עד שתהיה הארבעה ועשרים למעזיהו. ט) לבני עמרם שובאל, הוא שבואל שזכר במה שקדם (כ"ג ט"ז). לא) ויפילו גם הם גורלות וגו', ר"ל שכבר נחלקו גם כן הלוים לעשרים וארבעה מחלקות כדי שתשרת כל אחת מהם בשבוע שלה באופן הנזכר במה שקדם מעבודת הכהנים. אבות הראש לעומת אחיו הקטן, ר"ל שאבות כל ראש היו שבעה לשרת כל אחד מהם ביומו וזה היה גם כן במחלקות הלוים עד שכמו שהיתה מחלוקת לוים לעומת מחלוקת ידועה מהכהנים כן היה כל אב מהלוים לעומת האב הידוע ממחלוקת הכהנים בשבוע ההוא, והנה קראו הקטן לפי שראש בית אב הוא קטן מראש כל המחלוקת.

כה.

ה) לבני אסף יהימן וידותון וגו', ידמה שאלו השלשה היו נביאים וזה יתבאר קצת מקצת מזמורים שנאמרו בשמם בס' תהלים, ואפשר שאין הרצון בו בזה

המקום שיהיו נביאים אבל הרצון שיהיו מדברים בכנורות ובנבלים ובמצלתים להודות לה' ית' והבאור הראשון הוא יותר נכון. ג) על יד אסף הנבא על ידי המלך, ידמה שאסף היה נבא על כחות המלך בעת ית והעתים אשר יעברו עליו ועל זרעו, וזה מבואר מקצת מזמורים נזכרו בשמו בס' תהלים. ג) וידותון היה נבא על הודות והלל לה', ר"ל שהיה אומר ברוח הקדש דברים של הודאה ושבח לה' ית'. ה) והימן היה חוזה המלך בדברי האלהים להרים קרן, ר"ל שהיה מתנבא על דוד שירים ה' ית' קרנו. ו) על ידי המלך אסף וידותון והימן, לפי פסוק הטעמים ידמה שקרא אסף מלך לשאר הלוים המשוררים כי היה הראש להם, ונכון הוא שיהיה אמרו על ידי המלך שב אל דוד כי המלך סדר ענינם בזה ויהיה אמרו אסף וידותון והימן שב אל מה שאמר כל אלה על ידי אביהם, ר"ל שאביהם הם אסף וידותון והימן. ז) מלמדי שיר לה', ר"ל מלמדים לנגן בכלי זמר ומלמדים לאמר דברי הודאה ושבח. ח) ויפילו גורלות וגו', ר"ל שחלקו המספר הזה לעשרים וארבעה חלקים היה בכל חלק מהם שנים עשר איש ונחשבו בזה כקטן כגדול כל המלומדים בזה ואע"פ שקצתם היו עדיין בלתי שלמים והיו במדרגת התלמידים בדבר השיר הנה לא חששו לזה וחשבו המכין עם התלמיד בזה המספר בדרך שהיה לכל מחלוקת שנים עשר אנשים ואלו היו מחלקות המשוררים.

כו.

ה) למחלקות לשוערים לקרחים, זכר כי מחלקות השוערים היו גם כן עשרים וארבעה, וזה הוא אמרו (יב) לאלה מחלקות השוערים לראשי הגברים משמרות לעומת אחיהם לשרת בבית ה'. ו) הממשלים לבית אביהם, חסר הנושא והרצון בו שהם אנשי הממשלים והשררות לבית אביהם כי גבורי חיל המה לעשות המלאכה המיוחסת להם. ז) ויפילו גורלות כקטן כגדול וגו', ר"ל שכבר היו בהם גם כן מחלקות ובכל משמרה היה מספר מוגבל מהשוערים לשער ושער ומנו אלו כלם כקטן כגדול, והנה זכר כי בעשרים וארבע מקומות היו השוערים והיו לארבע רוחות וזכר (יד) כי לשלמיהו נפל הגורל למזרח וזכריהו בנו שהיה חכם לתת עצה ראויה נפל גורלו לצפון ולעובד אדום נפל הגורל לדרום ולבני עובד אדום נפל הגורל בית האספים לשמור שם, ואחשב כי בית האספים הוא הבית שהיו נאספים שם, כמו העזרה והאחרת שלפניה וכל אחד מהם היו שומרים בשני מקומות ונפל הגורל לשפים ולחוסה למערב חצר הכהנים והיו שם שומרים עד השער הנקרא שער שלכת שהיו בו כמו מעלות ושלבות למסלה העולה ושם היו שומרים תמיד משמר לעומת משמר, והנה היו הלוים השומרים למזרח ששה ליום ולצפון ארבעה ליום ולדרום ארבעה ליום ולבית האספים שנים ליום לשני בתים שהיו שם בזה האופן, ר"ל לכל אחד מהם היו שנים לוים שומרים. יח) ולמקום שנקרא פרבר שהיה למערב היו ארבעה לוים ליום ולמסלה אשר במערב העולה לפרבר היו שנים לוים ליום ותמצא לפי זה בחשבון כי בעשרים וארבעה מקומות היו הלוים שומרים וידמה שהשוערים ביום האחד אינם שוערים ביום השני, ולזה אמר ארבעה ליום ולזה היו בכל משמר לכל הפחות מאה ושש ושמונה לוים וכשתחשב עשרים וארבע משמרות כאלו יהיה חשבונם שלשים ושנים יותר מארבעת אלפים שהיה

מספר השוערים לפי מה שקדם ולא דקדק לחשבם למעוטם. כ) והלוים אחיה על אוצרות וגו', הנה אלו שאינם לא משוררים ולא שוערים קרא לוים כשמם הכולל והם היו שוטרים האוצרות והקדשים ועושי מלאכת הדברים הצריכים לעבודה כמו שקדם, והנה זכר כי אחיה היה ממונה על אוצרות בית ה' ועל אוצרות הקדשים ובאר איך היה זה והוא כי זתם ויואל אחיו היו ממונים על אוצרות בית ה', ושלמות ואחיו היו ממונים על אוצרות הקדשים אשר הקדיש דוד ואשר הקדישו ראשי האבות לשרי האלפים ושרי המאות ושרי הצבא מן הבא בידם מן המלחמות ומן השלל אשר הקדישו לחזק את בית ה' וכל מה שהקדיש שמואל הרואה ושאול בן קיש ואבנר בן נר ויואב בן צרויה וכל מה שהקדישו האנשים עוד הכל היה תחת מנוי שלמות ואחיו, והנה שבואל בן גרשום בן משה היה נגיד על האוצרות בכללות ותחתיו היו אלו הפקידים שזכרנו שהיו ממונים קצתם על אוצרות בית ה' וקצתם על ההקדשות, ואחשב כי שבואל היה בן בנו של משה והאריכו ימים הוא ואביו, הנה כמו שרחביה היה בן אליעזר בן שבואל היה בן גרשם והנה תמצא כי לרחביהו נמנו ארבע דורות אחריו והרביעי הוא שלמות ואחיו שהיו על ההקדשות אשר הם לבדק הבית, ואפשר כי יהונתן בן גרשום שהיה כהן לשבט הדני היה אחי שבואל שנזכר בזה המקום כמו שיראה מדברי רבותינו שאמרו שלכך היתה נון של מנשה (סופרים י"ח ל') והרצון בו יהונתן בן גרשם בן משה ואם היה כן הנה זה יורה על ארך חיי גרשם בן משה כי יהונתן היה נער בעת שבא לבית מיכה. כו) למלאכה החיצונה על ישראל לשוטרים ולשופטים אחשב שקרא המלאכה החיצונה מלאכת בית ה' שהיתה להם על ישראל חוץ לבית המקדש והוא להישירם לפרוע מחצית השקל שנה בשנה ולפרוע נדריהם ונדבותיהם וחובותיהם מהקרבנות ומה שינהג מנהגם וזה נקרא עבודת בית ה' והיו גם כן לשוטרים ולשופטים לשפוט את העם משפט צדק כי הם היו חכמי התורה וזה היה עבודת המלך כי על המלך לשפוט את העם משפטי צדק. ל) על פקדת ישראל, על מנוי ישראל אשר מעבר לירדן מערבה. לא) ביעזיר, שם עיר. גלעד, שם אדם. לב) לכל דבר האלהים ודבר המלך, הוא עבודת בית ה' החיצונה ועבודת המלך כמו שזכרנו בסמוך ואולם מחלקות ישראל ידמה שהיו לעבודת המלך לבד ולזה אמר:

כז.

א) המשרתים את המלך, והם ראשי האבות ושרי האלפים והמאות והשוטרים היו גם כן מחלקות ישרתו כל אחת מהן חדש אחד ולזה היתה כל אחת מהמחלקות באה ויוצאת בחדש אחד והיתה המחלוקת האחת מאלו הראשים עם הנטפלים עמם מנעריהם ומשרתיהם עשרים וארבעה אלף, ואפשר שאלו גם כן היו מכלכלים את המלך כל אחד חדשו מטה שהיו לוקטים מהמס כמו שמצאנו בשלמה לפי מה שזכרנו בספר מלכים. ג) ישבעם בן זבדיאל, אפשר שזה הוא הגבור ראש השלישים שקרא שמו ישבעם בן חכמוני (למעלה י"א י"א) כי רוב אלו השרים היו מהגבורים אשר לדוד. ד) דודי האחוחי הוא דודי שזכר בגבורים אלעזר בן דודו האחוחי (שם י"ב). ומחלקתו ומקלות הנגיד, אחשב כי ו"ו של ומקלות נוספת והרצון בו ומחלקתו מקלות הנגיד, ר"ל שהוא היה שר הצבא הזה אחר דודי האחוחי. וכן הרצון באמרו (ו)

ומחלקו עמיזבד בנו, ר"ל כי עמיזבד היה על מחלקתו אחריו. טז) ועל שבטי ישראל לראובני נגיד, הנה מנה עתה שמות הנשיאים לשבטי ישראל. יה) ליהודה אליהו מאחי דוד, ידמה שהיה בן אחיו או היה הוא אחיו אליאב והיו לו שני שמות. כח) לחצי המנשה גלעדה, הוא אשר היתה נחלתו מעבר לירדן עם בני גד ובני ראובן. כג) ולא נשא דוד מספרם וגו', ר"ל שאע"פ שחשב דוד למנותם לא עלה בידו למנות אותם מבן עשרים שנה ולמטה כי לא הסכים ה' ית' בזה, כי אמר להרבות את ישראל ככוכבי השמים שלא יוכל איש למנותם על השלמות כי אם בקושי נפלא כי יש מהם שתשלוט בו העין לראותו בקושי עצום, והנה יואב בן צרויה החל למנותם במצות דוד ולא כלה לספר את תם ולא עלה המספר שמצא והוא המספר שכתוב בזה בם' שמואל כמו המספר שכתוב מזה בם' דברי הימים למלך דוד וזה כי בם' שמואל עלה המספר אלף אלפים ושלש מאות אלף וכם' דברי הימים למלך דוד עלה המספר אלף אלפים וחמש מאות ושבעים אלף. כה) ועל אוצרות המלך, הם האוצרות שהיו לו בבית. ועל האוצרות בשדה, ידמה שהיו שם מגדלים בשדה לאצור שם תבואות השדה והנה מנה על כל דבר ודבר פקיד מיוחד כדי שתשלם השמירה וההנהגה הראויה בכל דבר. כג) והשקמים, הם מין מה מהתאנים, והנה זכר (לג) כי אחיתופל היה יועץ למלך וחושי הארכי היה רע המלך והיה גם כן לו כמו יועץ וכבר יתבאר לך זה מדבר עצת חושי לאבשלום וסדור הדברים פה יורה זה גם כן. לד) ואחרי אחיתפל וגו', ר"ל שאחרי עצת אחיתפל היה נמלך בבניהו בן יהוידע שהיה מופלא שבב"ד ובסנהדרין והם הכרתי והפלתי שהיה הוא ראש להם, ואחר כך היה נמלך באביתר באורים ותומים ואחר כך נשתלמה העצה למלחמה והיה יואב שר צבא למלך.

כח.

א) ושרי המחלקות המשרתים את המלך, הם אשר זכר שהיו על כל מחלקת עשרים וארבעה אלף והיו משרתים כל אחד מהם בחדשו. ב) לבנות בית מנוחה לארון ברית ה', קראו בית מנוחה כי שם יהיה מקומו תמיד ואחר לא יבחר ה' ית' מקום אחר. ד) כי ביהודה בחר לנגיד, זה מבואר מברכת יעקב את בניו. ובבית יהודה בחר בית אבי ובבית אבי רצה בי להמליך על כל ישראל (ה) ומכל בני בחר בשלמה בני ואם יחזק לעשות מצותיו ומשפטיו יכין מלכותו עד לעולם. ח) ועתה לעיני כל ישראל, ר"ל לעיני כלכם ולפני ה' ית' אני מזהיר אתכם שתשמרו ותדרשו כל מצות ה' אלהיכם למען תירשו הארץ הטובה הזאת אתם וזרעכם עד עולם. ט) דע את אלהי אביך ועבדהו בלב שלם וגו', ר"ל שתעשה זה בלב שלם ובנפש חפצה כי לא תועיל לך אם תעשה זה ולא יהיה לבך שלם עם ה', כי כל לבבות דורש ה' והוא יודע צפון לבך ויבין רצון מחשבותיך. יא) ויתן דוד לשלמה בנו וגו', ראוי שתדע שכל מה שהודיע דוד לשלמה מאלו הדברים אשר בבית המקדש הכל היה מוגבל מאת ה' ית' על יד נביאיו כמו שאמר דוד לשלמה (למטה י"ט) הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל כל מלאכות התבנית, ר"ל כי הנביא השכיל עליו בכתב מיד ה' כל מלאכות התבנית. את תבנית האולם וגו', הוא תבנית האולם והעמודים אשר היו בו ותבנית בתיו שהיו באולם וגנזכיו הם בתי האוצרות שהיו באולם. ועליותיו

הנה היו באולם עליות רבות כי היו גבהו מאה ועשרים אמה וחדריו הפנימים, הנה אחשב כי חדריו הפנימים היו על הקדש כי לא היה גבהו מבפנים כי אם עשרים אמה, ובית הכפרת, הוא הבית שהיה בו הכפרת והוא בית הקדש ובית קדש הקדשים. יב) ותבנית כל אשר היה ברוח עמו, ר"ל ברוח הקדש שהיתה עמו. או יראה בזה תבנית כל אשר היה עמו ברצונו לעשות מזה הבנין, לחצרות בית ה', הוא חצר הכהנים והעזרה שלפני החצר החוא. ולכל הלשכות סביב, הם החדרים שעשו סביב ההיכל להשים אוצרות בית ה', ואוצרות ההקדשות. יג) ולמחלקות הכהנים והלוים, ר"ל שדוד נתן לבנו אלו המחלקות איך יהיו כי הוא סדר אותם כמו שנזכר במה שקדם, ומזה המקום יתבאר שעל פי ה' עשה זה דוד. ולכל מלאכת עבודת בית ה', הנה הוא"ו במלת ולכל נוספת והרצון בו למחלקות הכהנים והלוים לכל מלאכת עבודת בית ה', וזה הוא אמרו אחר זה (כ"ח) והנה מחלקות הכהנים והלוים לכל עבודת בית האלהים וצורת הכלים לעבודת בית ה' הודיע לו ובאר לו בכל כלי וכלי כמה יהיה משקלו היה כלי זהב או כלי כסף ובאר לו משקל מנורות הזהב (כ"ו) ונרותיהם זהב ומשקל מנורות הכסף ומשקל כל אחד משלחנות המערכות (כ"ז) ר"ל שלחנות הזהב שהיה נתן לחם הפנים בכל אחד מהם כי היו שם עשרה שלחנות ועשר מנורות. יח) ולתבנית המרכבה הכרובים זהב לפורשים, רמז בזה אל שני הכרובים שעשה שלמה שהיה עשר אמות קומתם והיה חמש אמות כנף כל כרוב מהם באופן שהיו עשרים אמה מקצות כנפי האחד לקצות כנפי השני, וקרא זה תבנית המרכבה כי זה כאלו היה מעיר על ענין רכיבת ה' ית' על אלו הכרובים ורכיבתם על מה שתחתיהם כמו שיתבאר מדברינו בדברי התורה ובס' מלכים.

בט.

ה) כי לא לאדם הבירה, ר"ל זה המגדל והבנין הנפלא בבית המקדש אינו נבנה לאדם שיוכל להקל בו אבל הוא נבנה לה' אלהים וראוי מפני זה להדרו מאד לכבוד ה' ית' עם שצורת כל דבריו ראויה שתהיה מוגבלת להעיר על סודות האלהות ועל חכמת הנמצאות ומזה נמשך שיהיה זהב רב בזאת המלאכה כי קצת הבנין וכליו יוגבל היותו מזהב לסבה שזכרנו בבאורנו לדברי התורה. ג) אבני פוך ורקמה, ידמה שהיו שם אבנים נקובים ישימם הרוקם בבגדים אשר יעשה והם נקראים אבני רקמה. ד) לטוח קירות הבתים, אחשב כי אמרו לטוח קירות הבתים שב לאמרו שלשת אלפים ככרי זהב כי הבתים שהם בית המקדש ובית קדש הקדשים היו כלם מצופים זהב ולא היו שם קירות מצופות כסף. ז) ואדרכונים רבו, היה זה משקל ידוע אצלם והיו כמו דינרי זהב לפי מה שאחשב. י) מעולם ועד עולם, זה מורה על נצחיות ישראל, וזאת היתה צורת הברכה במקדש כמו שזכרנו בס' עזרא. יח) לך ה' הגדולה על כל הנמצאות כי גדלת מהם לאין יחס ולך הגבורה לעשות כל אשר תחפץ מה שאינו לזולתך כי פעלותיהם מוגבלות ולא ישנו את תפקידם, לך התפארת, ר"ל כי אם יעשה האדם דבר גדול וינצח שכנגדו עם היותם רבים ממנו מאד מאד אין לאיש ההוא התפארת והנצח וההוד, אבל הוא לך כי ממך נהיה כל זה כי כל אשר בשמים ובארץ לך ה' הממלכה עליהם

ואתה הוא המתנשא לכל מי שהוא לראש מהם, ר"ל שכל מי שיהיה מהם ולו ראשית מה הנה אתה מתנשא עליו, או יהיה הרצון בזה הממלכה שתהיה לאדם היא לך כי מאתך לבד תהיה הקמתו, וגם כל מי שהוא מתנשא לכל דבר שיהיה לראש עליו הנה הפקדות והמשלה והראשית בא לו מאתך, ולפי זה הפירוש יהיה הרצון באמרו כי כל בשמים ובארץ כי כל אשר בשמים ובארץ הוא לך. ולפי זה הפירוש אפשר שיהיה הרצון באמרו לך ה' הגדולה והגבורה כי כל גדולה וגבורה שתגיע לאדם היא באה לו ממך ויהיה כל זה הפסוק סובב בכונה אחת והיא שכל ההצלחות שתהיינה לאדם הן באות לו מה' ית'. יג) והנה העשר והכבוד הכל בא לאדם מלפניך ואתה מושל בכל האנשים ובידך כח וגבורה לתת גדולה וחזוק לכל מי שתרצה מהם. יד) ועתה אלהינו מודים אנחנו לך שנתת לנו גדולה וחזקתנו על הגוים אויבינו ואנחנו מהללים על זה לשם תפארתך. טו) ותושבים ככל אבותינו, ר"ל אע"פ שאנחנו תושבים בארץ הנה ככל אבותינו אנחנו גרים זה שבתנו בארץ מעט כי כצל ימינו על הארץ ואין לקוות לאדם להמלט מהמות. יח) שמרה זאת לעולם, ר"ל זה הרצון הטוב שהיה לעמך באלו הנדבות לכבודך שמרהו להם לעולם שיהיה להם גמול טוב מאתך על זה להכין לבבם אליך תמיד ולהישירם לעבודתך וזה אמנם יהיה כשתוכיחם תכף שיחטאו ותשלח להם עבדיך הנביאים להוכיחם ובזה האופן (יט) גם כן תתן לב לשלמה לעבדך ולבנות הבירה אשר הכינותי. כב) וימשחו לה' לנגיד ולצדוק לכהן, ידמה שכאשר משחוהו שנית משחו צדוק לכהן גדול וגורש אביתר מהיות כהן גדול ואע"פ שאחר זה אמר לו המלך שלמה ענתות לך על שדיך (מ"מ כ' כ"ו). כט) הנם כתובים על דברי שמואל הרואה, ר"ל אצל דברי שמואל הרואה וזה הוא בס' שמואל, וידמה ששם גם כן דברי נתן הנביא ודברי גד החוזה אשר זכרם בזה הפסוק.

זהו מה שראינו לבאר במה שהגבלנו באורו מזה הספר בזה המקום ממה שלא נזכר בספר שמואל.

ואולם התועלות המגיעים ממנו מלבד מה שמנינו מזה בס' שמואל הם:

התועלת הראשון הוא: להודיע עוצם ההשגחה האלהית להביא המלוכה לדוד עד שבעת שהיה נדרף משאול הסב לב גבורי ישראל וראשיהם להתחבר עמו ובאלו היו גם כן מבני בנימין אחי שאול והגיע מחשקם לבא אל דוד שעברו את הירדן בחדש הראשון והוצרכו לשום בריחים על כל העמקים באופן שיוכלו לעבור עליהם ולא נתעצלו מלבא אליו עד שיסור רבוי המים כי מאת ה' היה וחיו באים אליו יום ביום לעזרו עד שהיה למחנה גדול וגם בעת בואם לחברון באו בני בנימין אחי שאול להמליך את דוד ואע"פ שהיו רבם שומרים משמרת מלכות בית שאול.

התועלת השני הוא: להודיע שאין לשאת ארון האלהים כי אם הלוים בכתף ולמדנו מזה כי אמרו בתורה כי עבודת הקדש עליהם בכתף ישאו היא מצות עשה.

התועלת השלישי הוא: מה שלמדנו מזה הספור מענין מחלקות הכהנים שהיו מאת ה' כמו שיתבאר מדברי דוד ומזה המקום נתישרנו לעמוד על כונת התורה במה שאמרה חלק כחלק יאכלו לבד ממכריו על האבות וראוי היה להיות

כן בזאת העבודה הנכבדת, ר"ל שיהיה מוגבל בה הכל בדרך שלא יחסר ממנה דבר ולזה היה ראוי שידעו מי יעשה העבודה ביום ויום עם שבזה תסור הקטטה והמחלוקת מביניהם.

התועלת הרביעי הוא: מה שלמדנו מזה כי עבודת הלוים היתה בשיר בפה להודות לה' על יד מי שיהיה מהם יותר ראוי כאמרו יסור במשא כי מבין הוא (ט"ו כ"ג) ומזה עמדנו על הכונה במה שאמר בתורה לעמד לשרת בשם ה' (דברים י"ח ה') ומזה גם כן נמשך שיהיו מהם משוררים בכלי זמר, והנה למדנו מזה עוד כי מה שיסדה התורה על הלוים לשמור משמרת בית ה' כלל שיהיו שוערים, ושישמרו הקדשים מכל טמאה ושישמרו האוצרות וההקדשות וכלי בית המקדש והסלת והיין והשמן המיוחדים למנחות ויתקנו מלאכת לחם הפנים והסלתות והחבתין של כהן גדול, ובכלל כל מה שהיה אפשר להם לשרת בו הכהנים בעניני המקדש וקדשיו וכבר יסד דוד בזה מחלקות לכל אלו הדברים כדי שיהיה איש על עבודתו כמו שמצאנו שהקפידה התורה בזה שיהיה איש על עבודתו ועל משאו.

התועלת החמישי הוא: להודיע שראוי ללכת לפני ה' ית' בלבוש מורה על הנקיות והם הבגדים הלבנים ובלבוש בלתי מורה על שררה ומלכות, ולזה ספר כי לא היה דוד לבוש בגדי מלכות בהיותו הולך לפני ארון האלהים אך היה מכורכל במעיל בוץ והיה חגור אפוד כד ולהמשך לזאת הכונה היה דוד מרקד ומשחק לפני ה' ולא היה מתנהג כמלך.

התועלת הששי הוא: להודיע דבר ההודאה הנפלאה שאמרו המשוררים אשר היא מקפת בפנות עצומות מפנות התורה והאמונה, האחת היא שאשר יבקשו פניו והם הדבקים בו יעשה ה' ית' הנפלאות בעבורם להטיב להם ולהצילם מהרע כאמרו דרשו ה' ועוזו בקשו פניו תמיד וזאת הפנה כוללת גם כן פנה אחרת והיא שה' ית' משגיח באישי המין האנושי וכבר זכר זה בבאור באמרו אשר כרת את אברהם ושבועתו ליצחק. הפנה השנית היא להודיע שיעודיו על ידי נביאיו הם קיומים ולזה אמר ומשפטי פיהו כמו שבארנו, ואמר דבר צוה לאלף דור אשר כרת את אברהם ושבועתו ליצחק וגו', ומזאת הפנה תתקיים פנה אחרת והיא מציאות הנבואה כי לולא ההודאה בה תפול התורה בכללה. הפנה השלישית היא אמונת חדוש העולם, והוא אמרו וה' שמים עשה. הפנה הרביעית היא שתכלית השמחה והתענוג היא אצל ה' ית' ולזה ראוי לכל אדם שיתחבר לזאת השמחה הנפלאה לפי מה שאפשר לו וזה יהיה לו בשישכיל וידע ה' ית' לפי היכולת. הפנה החמישית היא שעוד יעברו כל הגוים את ה' כאמרו ויאמרו בגוים ה' מלך והנמשך לזה מהדברים כמו שבארנו אצל באורנו לאלו הדברים וכן אמר הנביא כי ה' ית' יהפך אל עמים שפה ברורה לקרא כלם בשם ה' ולעבדו שכם אחד (צפניה ג' ט'). והנה הישיר בזה גם כן לדבר הגלות אשר אנחנו בו כי הוא יהיה הכלי להביא כל הגוים לאמונה האמתית כי בצאתנו להגלות הזה יהיה מה שזכר מענין מה שיאמר בגוים ה' מלך כמו שנתבאר מס' דניאל לפי מה שבארנו שם.

התועלת השביעי הוא: להודיע שבית המקדש אשר בירושלם הוא נבחר לעולמי עד, ולזה אמר זה הוא בית ה' האלהים וזה מזבח לעולה לישראל ואמר אני עם לבבי לבנות בית מנוחה לארון ברית ה'.

התועלת השמיני הוא: להודיע כי לעוצם חשק דוד לבנות בית המקדש הכין מעת עניו אוצר לבנינו והכין הכל לשלמה בטרם מותו ונתן לו תבנית כל חלקי הבנין ותבנית הכלים ומשקלם ויסד דבר מחלקות הכהנים והלוים להעמיד עבודת הבית בתכלית מה שאפשר מהשלמות והיה כל זה לדוד מפי ה' כמו שזכרנו הנה כמו שמשה כשלא יכול להנחיל לישראל הארץ מפני חטאיהם כמו שזכרנו שם הישיר יהושע והעמידו על כל מה שיעשהו בהנחילו הארץ לישראל, כן היה הענין בזה בדוד עם שלמה בשוה וכמו שלא מנע ה' ממשה הנחלתו בארץ לישראל מפני היות יהושע גדול ממנו כן הענין בזה בדוד עם שלמה בשוה כי כבר היתה מעלת דוד גבוהה ממעלת שלמה אלא שלא רצה ה' ית' שיבנהו דוד כי דמים רבים שפך ויחשבו הגוים בבא קץ הבית בעבור הטא ישראל שבעון הדמים ששפך דוד קרה זה הרע לזה הבית כמו שזכרנו.

התועלת התשיעי הוא: להודיע שהטוב שיעד ה' ית' לשלמה היה בו תנאי והוא שאם ילך אחר ה' ית' לעשות מצות התורה וחקיה ומשפטיה ימשך לו זה הטוב, ולזה אמר דוד לשלמה אז תצליח אם תשמור לעשות את החקים ואת המשפטים אשר צוה ה' את משה על ישראל (כ"ב י"ג) ויאמר והכינותי את מלכותו עד לעולם אם יחזק לעשות מצותי ומשפטי כיום הזה (כ"ח ז').

התועלת העשירי הוא: לפרסם קיום הברית שכרת ה' ית' לפנחס להיות לו ברית כהנת עולם עד שכבר תמצא כי הכהנה הגדולה לא היתה כי אם מעט לזרע איתמר ורבה היתה לפנחס, גם תמצא כי במשמרות הכהנים ששם עשרה מחלקות היו שם לאלעזר ולא היו מהם לאיתמר כי אם שמונה, ונתבאר גם כן בם' יחזקאל התקים הכהנה הגדולה לבני צדוק (מ' מ"ו, מ"ג י"ט, מ"ד כ"ו, מ"ח י"ל) שהיו מזרע פנחס.

התועלת האחד עשר הוא: להודיע שאין ראוי שישתמש אדם בשתי מלאכות או שתי פקדות יחד כי מפני עסקו באחת ימנע שלמות עסקו בשנית עד שיקרה שיעדר השלמות משתי המלאכות, ולזה תמצא שהגביל דוד לכל מלאכה ומלאכה ללוים אנשים מיוחדים ולכל פקדות ופקדות ממלאכותיו וקנייניו שם איש מיוחד, והמשל שמי שהיה ממונה על מלאכת הכרמים לא היה ממונה על שבכרמים לאוצרות היין ואשר היה על הבקר הרועים בשרון לא היה ממונה על הבקר אשר בעמקים.

התועלת השנים עשר הוא: לפרסם טוב תכונת דוד ואהבתו ה' ית' ועמו ישראל, ולזה תמצא שצוה שלמה בנו לפני מותו שילך בדרכי ה' ית' ולשמור מצות התורה, ובזה תתקים לו המלוכה תמיד ולזרעו וימצא לו בכל אשר יקראהו, וצוה גם כן כל ראשי ישראל ללכת בדרכי ה' ית' ולשמור ולדרוש כל מצותיו כדי שתתקים להם ולזרעם ירושת הארץ תמיד, ולזה גם כן תמצא שסבב שהתנדבו השרים כלם לעבודת בית האלהים כדי שיהיה להם גמול טוב מאת ה' ית'.

התועלת השלישה עשר הוא: להודיע שמהשגחת ה' ית' בדבקים ימשך להכין לבבם אליו במה שיחדש מהדברים אשר יישירום לעבודתו ית', וזה הוא אמרו שמרה זאת לעולם ליצר מחשבות לבב עמך והכן לבבם אליך, ולזה אמרו ז"ל בא לטהר מס"ע אותו (שבת ק"ד) והיה זה כן כי כמו שישפיע ה' ית' לאוהביו דברים ישמרום מהרעות הגופיות בהשגיחו בהם כן ימציא להם דברים ישמרום מהרעות הנפשיות כמן שבארנו ברביעי מס' מלחמות ה'.

דברי הימים ב.

א.

ויתחזק שלמה בן דוד על מלכותו וגו', עד ויעש אסא הטוב והישר בעיני ה' (י"ד ו'). ו) ויתחזק שלמה בן דוד על מלכותו, ידמה שרמז בזה החזק אל מה שהסיר כל מי שאפשר שיהיה לו לשטן והם אדניה בן חגית ויואב בן צרויה והרג שמעי בן גרא כי אז המלכה נכונה ביד שלמה כמו שכתוב בס' (מ"מ ב' מ"ו), גם התחזק שהיה מושל בכל המלכות וכלם היו מגישים לו מנחה. ז) בהכין לו דוד, ר"ל באשר הכין לו דוד. י"ב) ואחריך לא יהיה כן, הנה השמיט מזה מה שאמר בס' מלכים שאם ילך בדרכי ה' ית' יאריך ימיו כי סתך בזה על מה שנכתב מזה בס' שמואל ולזה תמצא בהרבה מהספורים הנזכרים בזה הספר שכבר קצר בהם. י"ג) ויבא שלמה לבמה אשר בגבעון וגו', ירצה לפי מה שאחשב שהוא בא אל הבמה אשר בגבעון לזבח זבחים לה' ולתת לו תודה על מה שיעד לו מהטוב ובא אל ירושלים וסר מלפני אהל מועד אשר היה בגבעון ומלך על ישראל מפני מה שנתפרסם להם מחכמתו בענין הזונות אשר באו לפניו כמו שנזכר בס' מלכים. (ג') כי אז מלך שלמה על כל ישראל כי הכירו כלם כי חכמת אלהים בקרבו לעשות משפט. יד) ויאסף שלמה רכב ופרשים וגו', זאת הפרשה כתובה כן בס' מלכים ושם פירשנוה עד ומלכי ארם בידם יוציאו (מ"מ י' כ"ו כ"ט).

ב.

ו) ויספר שלמה שבעים אלף איש סבל וגו', כבר בארנו בס' מלכים כי לא יסתר מה שכתוב בזה המקום ומנצחים עליהם שלשת אלפים ושש מאות מה שכתוב שם (ה' ט') שלשת אלפים ושלש מאות הרודים בעם העושים במלאכה וזה כי השלש מאות הנשארים היו מנצחים על שלשת האלפים ושלש מאות והיו אחד עשר תחת כל אחד מהם באופן שהיו הוא ואשר תחתיו שנים עשר. ג) כאשר עשית עם דוד אבי וגו', הנה בזה הספור קצר מאד בס' מלכים ולזה ראינו לבארו, הנה כמו שעשית חסד עם דוד ששלחת לו ארזים לבנות לו בית לשבת בו כן אשאל ממך שתעשה לי חסד כי אני בונה בית לשם ה' אלהי. ג) שיפרסם קדושת ה' ית' לאנשים ושם יהיה מקום להקטיר לפניו קטרת תמיד והוא מזבח הזהב אשר הוא בקדש ולערוך שם תמיד נרות המנורה ולחם הפנים על שלחן הזהב ועולות תמיד לבקר ולערב ולשבתות עולות נוספות ולחדשים והם המוספין אשר בראשי חדשים ובמוספי המועדים, הנה זאת על ישראל תמיד כי כבר נצטוו על זה בתורה. ד) והנה הבית אשר אני בונה הוא גדול כי גדול אלהינו מכל האלהים אשר בשמים ובארץ כי הוא שליט על הכל והם עלולים ממנו ולפי גדולתו ראוי שיהיה גם כן הבית הנעשה לו גדול ונכבד מאד בדרך שיהיה עדות קצת על גדולתו. ה) ומי הוא שימנע כח לבנות לו בית, ר"ל כי אין ראוי לאדם שיבנה לו בית שיעצר מכחו בזה הבנין אבל יחויב לו שישתדל בכל מאמצי כחו לבנות הבית באופן שיהיה היותר גדול והיותר נכבד שיוכל לעשותו כי עם כל מה שיעשה בו מההגדלה וההדור לא יהיה נחשב למאומה למעלת ה' ית' וזה כי

השמים ושמי השמים לא יכילו שעור מעלת ה' ית' וחכמתו כי הנמצא בהם ובחלקיהם כלם מנימום הנמצאות המושכל לה' ית' וסדרם וישרם הוא רחוק מאד לאין שעור משלמות הנימום המושכל אצל ה' ית' עד שאין יחס אליו כלל כמו שבארנו זה בבאור שלם בחמישי מס' מלחמות ה'. ובהיות הענין כן מי אני שאבנה לו בית יעוד בשלמות על קדושתו ורוממותו והגה היה המציאות כלו קצר בזה אך יהיה זה להקטיר לפניו להעיר על קצת הערות מסודות המציאות הרוחני, כמו שבארנו בבאורנו לדברי התורה. ו) ובארגון, ר"ל ארגמן בעבור הפרכות. וכרמיל הוא תולעת שני. ויודע לפתח פתוחים, הוא עשיית הציורים בעצים או באבנים או במתכות בדרך שיהיו בולטים או שוקעים בדרך המכוון בהם. ז) ואלגומים מהלבנון, הנה אמרו מהלבנון שב אל עצי ארזים והברושים כי האלגומים ילקחו בים כי הוא עץ צומח בקרקע הים (קולמ"י כלע"ז). ח) גדול והפלא, ר"ל הפלא בגודל. ט) חטים מכות, ר"ל חטים שחונים גם והם חטים כתותין. בתים עשרים אלף, בת היא שלש סאין כמו האיפה. והנה בס' מלכים לא זכר מה שהיה נותן שלמה לעבדי חירם שנה בשנה אך זכר מה שהיה נותן שלמה לחירם ללחם ב'תו בעבור מה שהיה עוזר לו בזאת המלאכה. יא) אשר יבנה בית לה' ובית למלכותו, ידמה שהודיע אותו שלמה כי רצונו גם כן לבנות בית למלכותו. יב) שלחתי איש חכם, הנה הוא היה בן ישראלית ואביו היה מעם צור. יג) רפסודות, (רדיל"ן כלע"ז) (Flösse, radeaux) יד) אחרי הספר אשר ספרם דוד אביו, ר"ל אחרי המספר שמנה אותם דוד אביו וידמה מזה המקום כי כאשר כנס דוד את הגרים לעשות את בית המקדש אז מנה אותם.

ג.

ה) בהר המוריה, למדנו מזה כי במקום שנעקד יצחק שם היה בית המקדש. ב) בחדש השני בשני, ר"ל בשני לחדש השני והוא אייר. ג) ואלה היסד שלמה, הנה הוסד הוא מקור והרצון בו ההתיסד שעשה שלמה לבנות את בית האלהים על היסוד ההוא. הארך אמות במדה הראשונה, אחשב שאמר במדה הראשונה כי מה שנכלל בזה היסוד היה המכוון הראשון בבנין הבית כי בו היה הקדש וקדש הקדשים אך במדה השנית שהיתה כוללת חצר הכהנים והיה זה הבית באמצעה באופן מה היה היה גדול מזה השעור הרבה. והנה לא זכר בזה המקום רחב האולם וזכר בס' מלכים שכבר היה רחבו עשר אמות ולא זכר בס' מלכים קומת האולם וזכר בזה המקום שקומתו היתה מאה ועשרים אמה. ד) ויצפהו מפנימה זהב טהור, ידמה שזה שב אל בית האלהים שזכר תחלה כי האולם לא היה מצופה זהב מבפנים אבל היה כל אשר בו מנחשת וזה יתבאר לך מהעמודים אשר היו תחתיו שהיו מנחשת וראוי היה להיות כן כי כל מה שהיה חוץ מהקדש היה נחשת במשכן שעשה משה וכן הענין בבית המקדש. או יהיה הרצון באמרו פנימה מה שהוא מבפנים לאולם והוא בית האלהים. והנה באר אחר זה איך צפה הבית מבפנימה זהב טהור והשמיט הרבה מאלו הדברים. ה) ואת הבית הגדול חפה עצי ברושים, ר"ל קרקע הבית ונכלל בזה הבית הקדש וקדש הקדשים וכן נתבאר בס' מלכים כי קרקע הבית צפה בצלעות ברושים (ו' ט"ו) ולא היו נסרים אך היו בדמות צלעות וקורות כדי שיהיה יותר חזק. ויעל עליו תמורים ושרשרות, הנה התמורים

היו כדמות ביצה ששני ראשיה חדין ושרשרות היו משל לחריות אשר התמורים בהם והנה היו הצורות האלו חרותות על עין הברושים ואחר כן כשחפה אותו זהב נראו אלו הצורות בולטות בזהב ואולי היו שם גם כן דמיון פטורי צצים כמו שנזכר בס' מלכים באלו התמונות אך קצר בזה המקום כמו שקצר במה שאמר אחר זה (ז) ופתח כרובים על הקירות ולא זכר מקלעות ופטורי צצים, או נאמר כי בקרקע הבית לא היו מאלו התמונות כי אם התמורים ובמנורה התמורים ופטורי צצים והם הגביעים המשוקדים כפתור ופרח כמו שבארנו בס' מלכים, ובקירות הבית היו עוד מקלעות כרובים והסבה בזה מבוארת במעט עיון מטה שזכרנו בזה בס' מלכים. ו) ויצף את הבית אבן יקרה לתפארת והזהב זהב פרוים, ידמה שזה שב ג'כ אל קרקע הבית לפי שאמר והזהב, ר"ל הזהב הנזכר במה שאמר בפנוך ויחפהו זהב טהור. או יהיה שב אל קרוי הבית וזה כי משלשים אמה שהיה קומתו היה שם קרוי גבהו עשרים אמה לבד כמו שנזכר בס' מלכים והקרוי ההוא ידמה שצפהו זהב פרוים והיו בו אבנים יקרות לתפארת ולהדור, וזה הבאור יותר נכון לפי מה שאחשב, והנה זכר תחלה הצפוי אשר על הקרקע ואחר כן זכר צפוי הנכחי לו בקרוי הבית ואחר כן צפוי הקירות. ז) הקורות הספים, הנה הקורות הם צלעות הארזים שחפה בהם קירות הבית, והספים הם המזוזות אשר יקבעו בהם הדלתות או האסקופות אשר למטה ולמעלה מהדלתות או שני אלו הענינים יחד והוא יותר נכון, והקירות הוא מה שנשאר נראה מעובי הקיר במקום הדלתות ואותו העובי צפה גם כן זהב בדרך שלא היה נראה שם כי אם זהב. ופתח כרובים על הקירות, קצר בזה המקום זכירת תמורות ופטורי צצים. ח) והעליות חפה זהב, ר"ל העליות אשר על הקדש ועל קדש הקדשים כי היו שם עליות גבהם כמו עשר אמות שנשארו מגובה הבית עד הקרוי. י) מעשה צעצועים, פירשו בזה בצורת נערים קטנים ויהיה אם כן הענין כפול כי הרצון בכרובים גם כן צורת נערים והרצון בו כמו רובים שהם נערים, ונראה לי שהרצון בו מעשה פרישות, ר"ל שהיו פורשים בכנפיהם ויהיה מענין שק ואפר יוצע לרבים (מסכת ד' ג') אעפ שהם שני שרשים. והנה היו הכרובים עומדים על רגליהם לשני צדדי הארון והיו אחוריהם דבקים לקיר המערבי שבקדש הקדשים ופניהם היו לצד הבית. יט) אמות שלשים וחמש ארך, ר"ל בין שני העמודים ולזה היה גובה כל עמוד שבע עשרה אמה וחצי ואולם בס' מלכים זכר שגובה כל עמוד היה שמונה עשרה אמה ולא דקדק בחצי אמה או היה חצי האמה מכוסה בכותרת. והצפת אשר על ראשו, הוא הכותרת שהיה על ראש העמוד כמו שנזכר בס' מלכים והוא מחובר משתי כותרות כל אחת בצורת מזרק כמו שבארנו שם. יז) ויעש שרשרות בדביר, ירצה לפי מה שאחשב שהוא עשה שרשרות בכותרת הפנימית והיא התחתונה כי הצפת הוא שתי כותרות דבוקות זו בזו תמונת כל אחת מהן כמו תמונת מזרק, והנה כמו שקרא דביר שם הבית הפנימי כן קרא דביר שם הכותרת הפנימית.

ד.

כ) ועשר אמות קומתו, אחשוב שהיה קומתו עשר אמות מחוש הסקרא ולמעלה, והשאר מהדברים באלו העמודים והים כבר בארנוהו בס' מלכים. ו) לרחצה בהם את מעשה העולה ידיחו בם, הנה הכיורות היו לרחוץ מהם הכהנים ידיהם

זרגליהם כמו שנזכר בתורה והנה זכר שהיו מדיחים בהם מעשה העולה כמו הקרב והכרעים, והים לרחצה לכהנים בו, ר"ל כשהיו צריכין טבילה. ז) ויעש את מנרות הזהב עשר, ידמה שכלם היו מדליקין ובכל שלחנות שבהיכל היו עורכים גם כן לחם הפנים והראיה לזה מה שאמר אחר זה ואת השלחנות ועליהם לחם הפנים ואת המנורות ונרותיהם לבערם כמשפט. ח) ויעש חצר הכהנים והעזרה הגדולה, הנה חצר הכהנים הוא אשר היה בתוכו מזבח הנחשת ולאמצע צד המערב ממנו היה האולם וההיכל והדביר, והעזרה הגדולה היא עזרת ישראל. ט) עשה חורם אביו למלך שלמה, אחשוב שהוא חסר וא"ו והרצון בו עשה הורם ואביו למלך שלמה וזה כי אביו גם כן היה בקיא בזאת המלאכה כאמרו בס' מלכים ואביו איש צורי חרש נחשת. נחשת מרוק, ר"ל צרוף ונקי. י) ובין צרדתה, היא צרתן בס' מלכים. יא) הוא מכלות זהב, מכלות הוא מקור בפלח משלוח והרצון שהכל בשלמות הוא זהב. יב) דלתותיו הפנימיות לקדש הקדשים וגו', ידמה שלקדש הקדשים היו ארבע דלתות בפתח אחד שתי דלתות הפנימיות היו זהב ושתי הדלתות החיצונות היו עץ שמן והיו מצופות זהב וכן הענין להיכל.

ה.

ד) וישאו הלוים את הארון, ובס' מלכים בתיב וישאו הכהנים את הארון, ואחשוב שהלוים נשאוהו עד בית ה' ומשם לקחוהו הכהנים והביאוהו במקומו אל הדביר, ולזה יצדק בלוים שנשאוהו ובכהנים שנשאוהו. ה) העלו אותם הכהנים הלוים, הרצון בו הכהנים והלוים וכן כתוב בס' מלכים. ו) כי כל הכהנים הנמצאים התקדשו, ר"ל הנה כל הכהנים הנמצאים בישראל התקדשו באופן שיהיו ראוים לעבודה לרבוי הקרבנות שהקריבו ביום ההוא כמו שנזכר אחר זה ולזה לא שמרו בזה שתעבד המחלוקת המשמשת בשבת ההוא. יג) והלוים המשוררים לכלם לאסף להימן לידותון, כבר נתבאר במה שקדם כי אלו הם ראשי המשוררים. עומדים מזרח למזבח, הנה הדברים היותר נכבדים היו בצד המערבי והמעט בכבוד מהם היו בצד המזרחי וכבר בארנו סבת זה בבאורנו לדברי התורה בפרשת ויקרא, וזכר שהמחצצרים והמשוררים בכלי שיר והמשוררים בפה להודות ולהלל לה' כלם היו מסכימים בקולם, ר"ל שכאשר ירים זה קולו ירים זה קולו וההפך.

ו.

מז) ועתה קומה ה' אלהים לנוחך וגו', ידמה שבעת תפלת שלמה היה שם ארון ה' לפניו ואע"פ שנזכר במה שקדם שיצאו הכהנים מן הקדש כי לא היו כלם נושאים הארון והנה קצתם היו משרתים בהקרבת הקרבנות בעת שהיו קצתם נושאים ולזה התפלל שיקום ה' וישרה שכינתו בזה הבית אשר יהיה לו בית מנוחה כי לא יבחר ה' ית' במקום זולתו עוד. אתה וארון עזך, ר"ל אתה תביא שכינתך לזה המקום לנוח בו תמיד וארון עזך גם כן ינוח בזה המקום כי עוד לא יעתק למקום אחר יבחר ה' ית' בו. כהניך ה' אלהים ילבשו תשועה, כשישרתוך שרות תדבק בו השגחתך בישראל בדרך שחסידיך ישמחו בטוב שתביא עליהם. מב) אל תשב פני משיחך, קרא עצמו משיח ה' ית' כי ה' ית' בחר בו ועוד שכבר נמשח בשמן

המשחה ואמר שישמע ה' תפלתו בעבור זכות דוד עבדו וחסדיו כי באמת כל מעשיו וכונותיו היו בתכלית מה שאפשר מהשלמות כמו שנתבאר מספור דברי קורותיו, רק בדבר אוריה החתי לבד, ובעבור חסידותו ביתר עניניו העביר חטאתו ה' ית' כאמרו גם ה' העביר חטאתך ולא תמות (ב"ש י"ב י"ג) כמו שאמר שלמה הן צדיק באר"ץ ישולם אף כי רשע וחוטא (מ"ש י"א ל"ב) והנה מלת רשע היא אצלנו פעל עבר, והרצון בזה הנה הצדיק יעמד בשלום בארץ גם כאשר רשע לעבור עברה בה והוא חוטא בה הנה עם כל זה יגין עליו בשלא יענש על העברה ההיא באופן שהיה נענש לולא עוצם צדקו.

ז.

ז) ויקדש שלמה את תוך החצר אשר לפני בית ה', הנה החצר הוא חצר הכהנים ותוך החצר ההוא קדש להקריב בו כי מזבח העולה שעשה שלמה שהיה עשרים אמה ארכו ועשרים אמה רחבו לא היה מספיק לכל אלו הקרבנות. יג) ויאמר לו שמעתי את תפלתך וגו', הנה הרחיב המאמר בזה המקום כי כבר השמיט קצת אלו הדברים בס' מלכים וכל זה מבואר עם מה שבארנו שם.

ח.

ט) ומן בני ישראל אשר לא נתן שלמה וגו', ר"ל הנה היתה הסבה אשר לא נתן שלמה לעבדים למלאכתו מבני ישראל ואע"פ שהיה אפשר לו זה לפי מה שנכתב בפרשת מלך בס' שמואל לפי שהם אנשי מלחמה ושריו ופרשיו. י) ואלה שרי הנצבים אשר למלך שלמה וגו', הנה התרנו הספק בזה בספר מלכים (מ' ט' כ"ג) במה שכתוב בזה המקום חמשים ומאתים ושם כתוב חמשים וחמש מאות. יב) אז העלה שלמה עולות לה' וגו', זה כלו מבואר ממה שבארנו בזה בס' מלכים. יז) עד היום מוסר בית ה', ר"ל עד היום שהיה מוסר בית ה' ועד היום שכלה אותו והיה שלם נכונה כל מלאכת שלמה וידמה מזה שלא היתה מלאכתו נכונה במה שאמר אחר זה שהלך לעציון גבר להרבות לו זהב.

ט.

ו) ומלכת שבא וגו', כבר בארנו כל זה בס' מלכים. יז) שלש מאות זהב יעלה על המגן האחת, במלכים כתוב שלשת מנים זהב וזה לאות כי המנה היא מאה זהב. יח) וכבש בזהב לכסא מאחזים, ר"ל שכל מדרגה ומדרגה ממעלות הכסא היו נאחזות לכסא בזהב שהם מצופות בו באופן שאחר שהיו מצופות זהב ידומה היותם עם הכסא מחתיכה אחת מזהב. כ) וכל כלי בית יער הלבנון, הוא בית שלמה וכבר נתבאר צורתו בס' מלכים. כה) ויהי לשלמה ארבעת אלפים אריות סוסים ומרכבות, הנה בס' מלכים כתוב ויהי לשלמה ארבעים אלף אורות סוסים למרכבו, וכבר התרנו הספק בזאת הסתירה בס' מלכים. כח) ומוציאים הסוסים ממצרים לשלמה ומכל הארצות, ר"ל שהטם אשר היו נותנים מוציאים הסוסים ממצרים היה לשלמה וכן היה הענין במוצא הסוסים מכל הממלכות שהטם היה לשלמה. או יראה בזה כי מכל הארצות שהיו מוציאים הסוסים ממצרים היה הטם לשלמה.

יא.

ג) ואל כל ישראל ביהודה ובנימין לאמר, הנה התבאר כי קצת משאר השבטים היו עם רחבעם. ד) ויבן ערים למצור ביהודה, הנה ערי המצור הם ערים בצורות חכמה דלתים ובריח ונקראו כן לפי שלא יוכל האויב לבא בהם להלחם אבל יצטרך לו לבא עליה במצור והנה עשה זה מפני ירבעם שאם יבא להלחם עמו ימצא הערים בצורות ולא יוכל ללכדם בקלות. ו) ערי מצורות, הם ערי מצור. ז) ויחזק את המצורות, ר"ל שכבר חזק עוד את הערים הבצורות וזה שכבר נתן בהם שרים ממונים לשמרם ואוצרות מאכל ושמן ויין כדי שיוכלו לעמוד במצור ימים רבים וישם גם בכל עיר ועיר מהם צנות ורמחים לחזקם עוד בכלי המלחמה כשירצו להלחם עם הקמים עליהם. ג) התיצבו עליו מכל גבולם, ר"ל התיצבו אצלו. ד) כי הזניחם ירבעם ובניו מכהן, ר"ל כי מפני שעשה כהני במות מקצת העם אשר לא היו מבני לוי עשק מהכהנים והלוים מתנותיהם והוצרכו ללכת למלכות רחבעם לקחת מהמתנות שם חלקם. טו) ויעמד לו כהנים לבמות ולשעירים ולעגלים אשר עשה, הוא מענין אמרו ולא יזבחו עוד את זבחיהם לשעירים (ויקרא י"ז ז') והם שדים ודמיונים כוזבים שעשו מהם אלוהות, או היו מסופקים אם למזל שור יתנו הגדולה בדבר הצלחת ישראל ביציאת מצרים או למזל טלה כמו שהיו חושבים המצרים ולזה היה הצאן אליל מצרים ולפי שהיו יותר סומכים על דבר העגלים מפני העגל אשר עשה אהרן לא זכר בס' מלכים כי אם העגלים. טז) וזכר כי משאר השבטים באו בירושלים רבים לזבח לה' אלהי אבותיהם ובזה הענין חזקו מאד מלכות רחבעם ואמצוהו עד שלש שנים למלכות רחבעם כי עשו רחבעם ועמו הישר בעיני ה' עד שלש שנים. יח) ויקח לו אשה את מחלת בת ירימות בן דוד וגו', זכר בזה המקום שכבר לקח נשים ממשפחתו הראשונה היא מחלת והשנית היא אביחיל וזאת השנית ילדה לו את יעוש ואת שמריה ואת זהם ואחר זאת השנית לקח מעכה בת אבשלום והיא היתה גם כן ממשפחתו כמו שבארנו בס' מלכים, והנה ספר זה כי רחבעם עשה שלא כדין להמליך אביה ולפי שהיה משרש אבשלום שהיה רשע עשה אביה (מלכים מ"א ט"ו ג') הרע בעיני ה', לנגיד באחיו כי להמליכו, ר"ל שכבר שמהו רחבעם לראש ולשר באחיו כי היה רצונו להמליכו אחריו ואע"פ שאינו בכור והנה הבין זה אביה מרצון אביו ויפרץ מכל בני רחבעם ר"ל שכבר חזק מהם מאד לכל ארצות יהודה ובנימין לכל הערים הבצורות כי שם שם אנשים ממונים מצדו לשמור הערים ההן ונתן להם שם המזון לרב כדי שיהיו יותר חזקים ויותר משועבדים ובזה נוסף לו חוזק על אחיו ולזאת הסבה גם כן שאל אביה רבוי נשים כדי שיהיו לו בנים רבים ויחזק יותר מאחיו ולזה ספר אחר זה שנשא לו אביה ארבע עשרה נשים. ואפשר שנאמר שהרצון בזה שכבר הבין זה אביה כי רצון אביו היה להמליכו והנה הרבה רחבעם לשלוח מכל בניו לכן ארצות יהודה ובנימין לכל הערים הבצורות ונתן להם שם המזון לרב ולזה שאל רחבעם המון נשים להתחזק יותר במלכותו בסבת בניו שהיו שומרים את ערי המבצר.

יב.

ו) ויהי בעת שהוכן מלכות רחבעם והתחזק לפי מה שאפשר אז שמן ויבעט ועזב תורת ה' וכל עמו עמו ולא ארכו הימים שהביא עליו ה' ית' העונש הראוי לו כי בשנה השנית למרדו עלה שישק מלך מצרים על ירושלים ולכד ערי המבצר אשר ליהודה, וידמה שכבר עשה זה ה' ית' להשגחה להשיבם לאמונתו כמו שזכרנו בס' מלכים. ז"ב) וגם ביהודה היה דברים טובים, ר"ל כי גם בעם יהודה היה דברים טובים ובזכותם גם כן שב חרון אף ה' מרחבעם ומהם.

יג.

ג) ויאסר אביה את המלחמה, הנה זאת המלחמה לא נזכרה בפרט בס' מלכים. ארבע מאות אלף איש בחור, הנה לא זכר בכאן שיהיו גבורי חיל וזכר זה באנשי המלחמה לירבעם וכל זה להישיר כי לה' המלחמה הלא תראה כי חיל אביה לא היו כי אם ארבע מאות אלף איש וחיל ירבעם היו שמנה מאות אלף איש בחור גבורי חיל כלם ועם כל זה נצחו חיל אביה חיל ירבעם עד שכבר חמיתו מהם חמש מאות אלף איש כי צעקו לה' ויעתר להם. ה) ברית מלח, הנה המלח שומר הדברים מהעפוש וההפסד ורצה בזה שזה הברית הוא קים תמיד להיות המלכות לבית דוד. הנה ספר אביה כל זה הספור לישראל למשוך לבבם אליו כדי שיעזבו שקוצי ירבעם וישובו אל ה' אלהיהם ולא היה רוצה אביה שיתחרטו מתועבותיהם אשר המציא להם ירבעם וישובו אל ה' אלהיהם ואל זרע דוד הראוי למלוך עליהם. ו) ואנחנו ה' אלהינו ולא עזבנוהו, ר"ל ואמנם אנחנו הנה ה' הוא אלהינו ולא עזבנוהו, והלוים בטלאכת, ר"ל לעבוד עבודתם בשיר ובכלי ובפה להודות לה' כי טוב כי לעולם חסדו. ז) ולא עצר כח ירבעם עוד בימי אביהו, ר"ל כי לא השאיר לעצמו עוד ירבעם כח להלחם עם אביה כי מתו רב גבוריו. ויגפהו ה' ויומת, הנה ידענו כי חיה שתי שנים אחרי אביה ולזה יהיה הרצון בזה כי מרב מצוקתו בהחלשו ואפיסת כחו מת קודם עתו כמו שאמר בנבל ויגוף ה' את נבל ויומת (ש"א כ"ה ל"ח). ח) בימיו שקטה הארץ עשר שנים, ר"ל ששקטה ארץ יהודה ובנימין מכל מלחמה כמו שבארנו זה בס' מלכים.

חנה זה באור מה שהגבלנו באורו מזה הספר בזה המקום שלא בארנוהו בס' מלכים.

ואולם התועלות המגיעים מזה הספור זולתי התועלת שמנינו בזה בס' מלכים הם:

התועלת הראשון הוא: להודיע שאין ראוי לאדם להתחיל במלאכה אם לא יוכן לו להשלימה ולזה ראוי שישער תחלה אם יוכל להשלימה קודם שיתחיל בה. ולזה ספר כי לא התעורר שלמה לבנות בית המקדש לקושי המלאכה הזאת עד שהתחזק על מלכותו וגדלהו ה' ית' על כל מלכי הארץ ומלך על כל ישראל באופן שהיו כלם נכנעים מאד למצותו כי אז יאות לו לעשות זאת המלאכה הגדולה וזה שכבר הוצרך לעזר גדול מזה ממלכי הארץ ובפרט מחירם מלך צור והוצרך גם כן לעזר רב מישראל כמו שיתבאר מדברי זה הספור.

התועלת השני הוא: להודיע כי הלוים המשוררים בכלי ובפה היו עומדים ממזרח למזבח לצד עזרת ישראל לפי שהיתה קדושתם למטה מקדושת הכהנים וכן

תמצא בדברים המזרחים שהיתה קדושתם למטה מקדושת הדברים המערבים כמו שהרחבנו המאמר בזה בפרשת ויקרא.

התועלת השלישי הוא: לפרסם השגחת ה' ית' בטובים והתפשט עניני על החטאים, ולזה תמצא שזכר כי בעת שהיה רחבעם הולך בדרכי ה' ית' היתה מלכותו הולכת ומתחזקת ואחר שסר מדרכי ה' ית' נתנו ה' ית' ביד שישק מלך מצרים ולולא הכנעו לפני ה' ית' היה משחית מלכותו, ולזה גם כן זכר כי מפני שהיו אביה ועמו הולכים בצד מה אחרי מצות ה' ית' לפי מה שנתבאר מדברי אביה לירבעם ולישראל וזעקו לאלהים במלחמה נפלו בידם חיל ירבעם עם היותם רבים מאד ותקיפים מחיל אביה. ואולם שאר התועלות מנינו אותם כלם בס' מלכים.

יד.

ה) ויעש אסא הטוב והישר וגו', עד סוף הספר. ב) ויגדע את האשרים, כמו שצותה התורה ואשריהם תגדעון (דברים ז' ה') וכבר בארנו שם באי זה מין מן האשרה יהיה זה הדין. ד) ואת החמנים, הם אלילים עשו לעבודת החמה ולזה נקראו חמנים והנה טעו רבים בשמש לעשותו אלוה להתפרסם הפעולות השופעות ממנו בזה העולם השפל לפי מה ששם בו ה' ית' מהכח ביום הבראו. ה) ויבן ערי מצורה ביהודה כי שקטה הארץ, העיר בזה כי ראוי לאדם בעת אשר יש לאל ידו להשתדל בתקון ענייניו ולא ימתין לעת הצורך פן יצר עליו העת ולא ישלם לו זה ולזה גם כן (ו) אמר אסא לבני יהודה נבנה את הערים האלה ונסב אותם חומה ונבנה בהם גם כן מגדלים לחזק ונשים בחומה דלתים ובריח ובמגדלים שלא יוכל האויב להכנס בהם בעוד שהארץ לפנינו ואנחנו יושבים בה לבטח. כי דרשנו את ה' אלהינו דרשנו ויניח לנו מסביב, למדנו מזה שהוא ראוי שיכיר המושגח שהטובה הבאה לו היא מאת ה' ית' בעבור טוב דרכיו עם ה'. גם ראוי שיפרסם זה כי בזה תועלת נפלא להתישר לעבודת ה' ית'. ו) ה' אין עמך לעזור בין רב לאין כח, ר"ל אין עמך הבדל כשתרצה לעזור בין שיהיה הנעזר רב אונים או יהיה נעדר הכח כי הכל שוה אצלך. ה' אלהינו אתה אל יעצר עמך אנוש, ר"ל ה' אתה אלהינו ומנהיגנו ומשגיח בנו הנה אנוש לא יוכל לעצור ולמנוע מה שתרצה ולזה לא יכבר ממנו עזרך מפני רבוי העם הזה הבא להלחם עמנו.

טו.

ה) ועזריהו בן עודד היתה עליו רוח אלהים, ר"ל שאמר זה המאמר בנבואה והנה שלחו ה' ית' לאסא לחזק עוד לבו לטוב עם ה' הוא ויהודה ובנימין עמו ולזה אמר (ב) שמעוני אסא וכל יהודה ובנימין הנה ה' עמכם בהיותכם עמו ותדעו כי אם תדרשוהו כראוי וזה יהיה בלכתכם אחרי מצותיו אז ימצא לכם ותדבק השגחתו בכם להטיב לכם ולהצילכם מן הרע ואם תעזבוהו הנה הוא יעזוב אתכם ותסור השגחתו מכם ולזה תהיו משולחים למקרים הרעים. ג) והנה נמשך לישראל ימים רבים שיהיו ללא אלהי אמת, אבל יעבדו ע"ז ולא נמצא להם כהן מורה התורה אליהם ולזה נהיה ללא תורה כי הכהנים הם אשר יורו משפטי ה' ית' ליעקב ותורתו לישראל וכאשר שב ישראל בצר לו אצל ה' ית' ובקשו אותו וזעקו לו נמצא להם

וזה היה ביתי השופטים שנמצא זה בהם פעמים רבות. ה) והנה בעתים ההם שהיו ישראל ללא אלהי אמת וללא תורה לא היה שלום ליוצא ולבא כי מחוץ היתה משכלת חרב ומחדרים אימה כי היו מהומות רבות על כל יושבי ארץ ישראל והנה אז ו) היה קם גוי לכתת גוי ישראל אז יושבי עיר מהגוים ילחמו ביושבי עיר מישראל כי אלהים המם ישראל אז בכל צרה. ז) ואתם חזקו ללכת בדרכי ה' ית' ואל ירפו ידיכם מלהסיר השקוצים אשר התחלתם בהסרתם כי יש לפעלתכם שכר מאת ה' ית'. ח) וכשמוע אסא את הדברים האלה שספר ממה שקרה ביתי השופטים שהיה עדות על דברי נבואתו ושמע הנבואה נבואת עודד הנביא אז התחזק להעביר כל השקוצים ולחדש מזבה ה' אשר לפני האולם והוא מזבח העולה. והנה קרא נבואת עודד הנביא שהתנבא בנו כי בזה הספר יחס במקומות רבים עניני הבן לאב, ולזה תמצא שיאמר שהאב הוליד הבנים שהיו מזרעו אחר כמה דורות כמו שנתבאר בראש זה הספר. ט) ויקבץ את כל יהודה ובניתין והגרים עמהם מאפרים ומנשה ומשמעון וגו', ראוי שתדע כי בשנת חמש עשרה למלכות אסא היתה מלחמה לאסא עם בעשא ונצח אסא את בעשא והביאו שלל מישראל וזה שכבר נזכר בזה המקום כי בחדש השלישי לשנת חמש עשרה למלכות אסא זבחו לה' ביום ההוא מן השלל אשר הביאו. והנה זה השלל אי אפשר שיהיה מן הכושים כי כבר אמר קודם זה ביתיו שקטה הארץ עשר שנים, מורה כי אחר עשר שנים היתה לו מלחמה וזאת המלחמה אי אפשר שתהיה עם בעשא כי כבר אמר ומלחמה לא היתה עד שנת שלשים וחמש למלכות אסא וזה היה בשנת חמש עשרה למלכות אסא כמו שבארנו בס' מלכים כי השלשים וחמש התחילו בהכרח מאת צמיחת מלכות רחבעם ולזה הוא מבואר כי עד שנת חמש עשרה למלכות אסא לא היתה שם מלחמה עם בעשא ומזה המקום יתבאר שאותו השלל הביאו מישראל ובאותה המלחמה נצח אסא את בעשא ומפני זה נפלו עליו מישראל לרב בראותם כי ה' אלהיו עמו ועל דבר אותה המלחמה שהיתה עם בעשא דבר לו עזריה בן עודד הנביא אותם הדברים שקדמו.

טז.

א) בשנת שלשים ושש למלכות אסא, היא שנת שש עשרה למלכות אסא כמו שבארנו בס' מלכים. ז) בהשענך על מלך ארם וגו', ר"ל כי אלו לא היה נשען על מלך ארם שהיתה ידו עם בעשא, והיה נשען על ה' ית' להלחם עם מלך ארם ועם בעשא הקמים עליו היה נותן חיל מלך ארם בידו כמו שנתן ה' ית' בידו חיל הכושים והלובים שהיו יותר רבים מזה. ט) להתחזק עם לבבם שלם אליו, ר"ל עם אשר לבבם שלם אליו. נסכלת על זאת כי מעתה יש עמך מלחמות, ר"ל ה' ית' השקיט ארצך תחלה מלחמה מפני בטחך בו וכאשר באו עליך מלחמות הצליחך בהם, אך מעתה שלא בטחת בו יש עמך מלחמות ולא תהיה נעזר בהם מה' ית' כמו שהיית נעזר בו במה שקדם. י) ויכעס אסא אל הרואה, הנה מפני שלא חלק הנביא כבוד למלכות כמנהג הנביאים שאינם חולקים כבוד למלכות בדברי הנבואה כעס אסא על הרואה ונתנו בבית הסהר כי היה בכעס עמו על אלו הדברים הקשים שאמר, וידמה כי אז היו קצת ישראל מדברים בעד הנביא ואומרים למלך שאין

ראוי שיעשה זה והוא רצין אותם ושברם מרב כעסו על דברי הנביא שלא חלק כבוד למלכות. והנה בסוף ימיו חלה את חליו מדה כנגד מדה הוא לא הסכים ללכת להלחם עם מלך ארם ועם בעשא עם ראותו היותו נעזר בשם ה' כשבטח בו כאלו לא היו לו רגלים ולזה הסיר ה' ית' מרגליו כח ההליכה וספר שגם בזה הענין חטא שלא דרש ה' בחליו אך בטח ברופאים וידמה מזה כי אם היה דורש ה' היה נמצא לו להסיר ממנו זה החולי. יד) וזנים מרוקחים, ר"ל מינים מרוקחים.

יז.

ג) ובערי אפרים אשר לכד אסא אביו, הנה לכדם אסא אביו מבעשא קודם דבר חנני הרואה ושם בערים ההם שרים ישמרום לו וינהיגו העם אשר שם. ד) ולא כמעשה ישראל, ר"ל שהיו עובדים ע"ז. ו) ויגבה לבו בדרכי ה', ר"ל שגבה רצונו מאד להפליא ללכת בדרכי ה' ית' ולזה הסיר מה שנשאר מהבמות והאשרים מיהודה וצוה ללמד בערי יהודה תורת ה' למען יחזיקו בה בני עמו. יב) ביראיות זערי מסכנות, ר"ל מגדלות וערי אוצרות. יד) ואלה פקודתם לבית אבותיהם, ספר זה להעיר איך פרו ורבו מלכות יהודה מפני היותם הולכים בדרכי ה' ית' כי בימי אביה לא היו כי אם ארבע מאות איש שולף חרב ובימי יהושפט היו אלף אלפים ומאה וששים אלף גבורי חיל רבים, מלבד הגבורים אשר נתן המלך בערי המבצר בכל ארץ יהודה לשמרם.

יח.

(ח) ויסיתם אלהים ממנו, ר"ל ויסירם אלהים ממנו.

יט.

ג) הלרשע לעזור ולשנאי ה' תאהב וגו', ר"ל כי מפני שבא לעזור לרשע והוא אחאב היה עליו קצף מאת ה' להביא עליו שרי הרכב אשר למלך ארם להמיתו, אך הצילו ה' ית' כי נמצאו עמו דברים טובים. ו) כי לא לאדם תשפטו כי לה', ר"ל המשפט שתשפטו אינכם ממונים עליו בעבור אדם שתעמדו במקומו אך אתם בו בעבור ה' ית' אשר ממנו המשפטים והוא עמכם בדבר המשפט כאמרו כי המשפט לאלהים הוא (דברים ט' י"ז) ולזה מי שיעות המשפט הוא מורד בה' ית' ולזה ראוי שתשמרו מלעשות עול ומלשאת פני איש ומלקיחת שחד כי אין עם ה' ית' דבר מאלו הדברים הפחותים. י) וכל ריב אשר יבא עליכם מאחיכם וגו', הנה השופטים שהעמיד בירושלים הם ב"ד הגדול ולזה שם בהם יהושפט מן הלוים והכהנים ומראשי האבות לישראל והזהירם בדבר הדבר הנפלא במשפט בין דם לדם באחד השערים שישפטו בהם כמו שצותה התורה ויזהירו אותם מעבור על הוראותם ולא יאשמו לה' כמו שזכרה התורה בפרשת כי יפלא ממך דבר למשפט כי בזה יסוד התורה וקיומה כי אם יעשה כל אחד כהוראתו תהיה תורה כשתי תורות ויבא זה להפסד רב ולמריבות חזקות מפני חלוף הדעות, הלא תראה מה שקרה לישראל מהרע מפני דעות הצדוקין בימי בית שני.

כ.

ה) ויעמוד יהושפט בקהל יהודה, מזה המקום למדנו שהקהל יאמר על אחד מהשבטים, ומזה המקום למדנו שפר העלם דבר של צבור יקריבו אותו כל שבט ושבט שנאמר והקריבו הקהל (ויקרא ד' יד) וכל שבט ושבט מהם נקרא קהל. ט) אם תבא עלינו רעה חרב שפוט, כבר נתבאר זה מתפלת שלמה בן דוד הנזכרת בזה שקדם אחר בנין בית המקדש. י) אשר לא נתת לישראל לבא בהם בבאם מארץ מצרים, כבר הזהיר ה' ית' אל תצר את מואב ואל תתגר בם מלחמה (דברים ב' ט') וכזה הזהיר שם מעמון ובני שעיר ולזה סרו ישראל מעליהם ולא השמידום. כ) האמינו בה' אלהיכם ותאמנו, ר"ל האמינו ביעודי ה' ית' ותהיו קימים ונאמנים ולא יפול בלבבכם ספק על דבר הנבואה כי אולי בסבת החטא תסור ממנו הטובה הזאת. כא) ויעמד משוררים לה', וגו', הנה נראה יהושפט כי אינו בוטח כי אם בה' ית' ולזה כאשר היה יוצא לפני אנשי המלחמה העמיד משוררים לה' שהיו מהללים להדרת קדשו והיו מודים לה' ית' על החסד שהבטיחם ובעת שהחלו לרנן ולהלל ה' ית' נתן ה' לאויביהם רצון שהיו מארבים קצתם לקצתם ונתחדשה שנאה ביניהם עד שכבר עמדו בני עמון ומואב על יושבי הר שעיר שהיו עמם להחרים ולהשמיד ואחר שכלו להכות ביושבי שעיר סבב ה' ית' לחדש שנאה בין בני מואב ובין מואב עד שכבר השחיתו איש את רעהו ובזה היו כמו עוזרים לישראל. כג) רק הבמות לא סרו, ר"ל הבמות שהיו לה' והם במות יחיד ואמר זה כי כבר נאספו הבמות אחר בנין בית המקדש כמו שנתבאר בתורה. כז) בהתחברך עם אחזיהו פרץ ה' את מעשיך, באר בזה כי לולא התחברו באניות עם אחזיהו לא נענש יהושפט שישברו אניותיו. ולא עצרו ללכת אל תרשיש, כי כבר נשברו ונתרועעו.

כא.

ז) לתת לו נר, נר הוא מלכות, או יהיה כמו נר, ר"ל שלא יכבה נרו שלא יהיה מזרעו מולך. ט) ויהי קם לילה, ר"ל חיל אדום המורדים בו והנה אדום הסובב אליו שהיה עם יהורם כי לא מרדו כלם כמו שזכרנו בם' מלכים. יב) ויבוא אליו מכתב מאליהו הנביא וגו', ראוי שיתבאר מזה כי אליהו לא מת בעת אשר לוקח מעל ראש אלישע וזה כי לא נחה רוח אליהו על אלישע שיהיה לנביא תחתיו כי אם אחר שלוקח מאתו כמו שיתבאר במעט עיון ממה שנזכר בם' מלכים (ב' כ') ואז נמשח אלישע לנביא תחת אליהו כמו שאמר ה' ית' לאליהו וזה גם כן יורה שלא יהיה לנביא רק אחר שיסור אליהו מהיות לנביא, ובהיות הענין כן נתבאר כי בימי יהושפט היה אלישע לנביא כמו שנזכר בם' מלכים בדבר מלחמת יהורם עם מישע מלך מואב, הנה התבאר כי כבר לוקח אליהו מעל ראש אלישע בימי יהושפט. ולזה התבאר שזה המכתב שבא מאליהו ליהורם בן יהושפט אחרי מות יהושפט היה אחרי לוקח אליהו מעל ראש אלישע, וכאשר התישב זה הנה נבאר שאליהו היה חי בהכרח בעת שהרג יהורם את אחיו אשר היה אחרי לוקח מעל ראש אלישע שאם לא הונח הענין כן הנה יחויב שנאמר שאליהו נתנבא קודם מותו שכן יהיה הענין ושכבר יגיע לו מזה זה העונש שזכר וזה דבר בלתי אפשר שיונח כן שאם היה הדבר כן יהיה העונש על החטא נגזר לאדם טרם היותו

חוטא ולא תשאר לו בחירה ימלט בה מהיות חוטא וזה סותר כל שרשי התורה שאם היה זה כן מה זה שאמר המלאך לאברהם עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה ולא חשכת את בנך את יחידך (בראשית כ"ב י"ב) ויעד לו שכבר יברכהו ה' בעבור זה, הלא היה ראוי גם כן שיברכהו ה' ית' בזאת הברכה ואע"פ שלא ינסהו בזה הנסיון כי כבר ידע שאם ינסהו בזה הנסיון יעשה מה שעשה. ובכלל הנה המאמר בשיעד הנביא שיחמא פלני ויענש עליו עונש כך הוא הורס הגדולה שבפנות התוריות והעיונית, ולזה יחויב שנודה כי אליהו היה קים ביטי יהורם ולזה לא נתבאר לנו שמת אליהו ומפני זה הוצרכנו להודות כי הנזכר בסוף ס' מלאכי הוא זה, ויהיה לו זה הארך הנפלא מהחיים על דרך פלא כמו שזכרנו בס' מלכים. ט) ימים על ימים, ר"ל שנים ימים נוספים על שנה אחת כי ימים יאמר על השנה כאמרו ימים תהיה גאלתו (ויקרא כ"ה כ"ט). י) ולא נשאר לו בן כי אם יהואחז קטן בניו, הנה מדד לו ה' ית' מדה כנגד מדה הוא הרג כל אחיו ולזה נהרגו בניו לא נשאר בהם כי אם אחד כמו שלא השאיר הוא מיהושפט כי אם בן אחד והוא יהורם בעצמו. יט) ויהי לימים מימים, ר"ל שזה היה לימים מהשנה השנית.

כב.

ג) כי אמו היתה יועצתו להרשיע, באר בזה כי סבת עשותו הרע בעיני ה' היה רשע אמו ורשע בית אחאב אשר היו יועצים לו אחר מות אביו. ז) ומהאלהים היתה תבוסת אחזיהו, ר"ל רמיסת אחזיהו והשחתתו, או ירצה בזה לכלוכו והתגאלו בדמו. ט) ואין לבית אחזיהו לעצור כח למלכה, רוצה בזה כי היה ירא יהוא ממנו פן יקח ממנו נקמת יהורם ונקמת בית אחאב כי הוא היה בן יהושפט אשר דרש ה' בכל לבבו והצליח במלחמותיו ולזה הרגו והרג בני אחיו וחשב שאין לירא לו עוד מבית אחזיהו כי אין לבית אחזיהו מי שיוכל לעצור כח לעצמו למלך ובזה סרה פחדתו מעל יהוא, או ירצה בזה ואין לבית אחזיהו מי שנשאר לו כח להלחם עם ממלכה.

כג.

ד) לשוערי הספים, הם שוערי האספים שנזכרו במה שקדם (ס' כ"ו ט"ו ט"ז) והיו נקראים גם כן אספי השערים (תמיד י"ג כ"ה. ח) כי לא פטר יהוידע הכהן את המחלקות, ר"ל כי לא שלח אותם אבל עכבם שם לזה הענין. י) ואיש שלחו בידו, ר"ל וכל אחד מהם היה חרבו בידו. יח) וישם יהוידע פקדות בית ה', ר"ל מנוים לראשי המחלקות לכהנים וללוים. יט) ויעמד השוערים וגו', שהם היו שומרים שלא יבא שם טמא במקדש והיו שומרים עם זה הקדשים שלא יבא טמא לדבר מהם.

כד.

ה) ויקבץ את הכהנים והלוים וגו', הנה באר בזה המקום מה שקצר זכרו בס' מלכים והנה הגביל תחלה שיקחו הכהנים הכסף מכל ישראל והוא מחצית השקל שהוגבל בתורה לכל איש ואיש והיא משאת משה עבד ה' לחזק את בית האלהים כי בני עתליה פרצו את האלהים וכל קדשי בית ה' עשו לבעלים ולא השאירו שם דבר, וצוה אותם שישמרו לדבר לחזק את בדק הבית וצוה שיושם

כל הכסף ההוא בארון בשאר בית ה' ויתנו חור בדלתו ומשם היו משליכים לארון. יג) ותעל ארוכה למלאכה בידם, ר"ל רפואה וחוזק. יד) כלי שרת והעלות, ר"ל כלי השירות וההעלאה. והנה ספר כזה המקום חטא יהואש אחר מות יהוידע אשר היה סבה אל הרע אשר הביא ה' ית' עליו. יט) ויעידו בם ולא האזינו, ר"ל שהעידו בם הרעות שיבואום אם לא ישובו אל ה', והנה זכר כי כח) במצות המלך המיתו בחצר בית ה' זכריה הנביא בן יהוידע על שהיה מוכיח אותם ולא אחר ה' ית' נקמתו כי כנ) לתקופת השנה עלה עליו חיל ארם והשחיתו את כל שרי העם מעם, ר"ל שלא השאירו מהם עם ונתן בידם ה' ית' חיל לרוב מאד עם היות חיל ארם מעטי המספר ויואש הכו מכות רבות ונפלאות ובלכתם ממנו כה) קשרו עליו עבדיו בעון דמי בני יהוידע הכהן והרגו אותו על מטתו, והנה אמר דמי בני יהוידע הכהן בעבור הבנים שעתידים לצאת ממנו כמו שאמר את דמי נבות ואת דמי בניו (מ"ב ט' כ"ו), או אולי צוה להטית בנים אחרים ליהוידע על שהיו מגנים אותו על הרגו אחיהם, והנה זאת המלחמה שזכר בזה המקום היא זולת המלחמה הנזכרת בס' מלכים בזה המקום. כז) ובניו ירב המשא עליו ויסוד בית האלהים, ר"ל ובניו של יהוידע שהרג ואשר ירב מהם משא הנבואה על יואש והיה מיסר אותו והוא זכריה שהרג בבית האלהים. ויסוד בית האלהים אשר בנה וחזק אותו הנה כל זה היה כתוב על ספר מדרש המלכים, ואחשב שהוא הספר אשר דרשו בו קורות כל מלך ומלך ודברי הימים שלו וקבצו זה כלו בזה הספר. או הוא ספר אחר בלתי נמצא אצלנו והוא היותר נכון.

כה.

ה) ויקבץ אמציהו את יהודה ויעמידם לבית אבות וגו', כבר קצר זכרון הרבה מזה הספור בס' מלכים. וימצאם שלש מאות אלף בחור יוצא צבא, זה מעיר אין נמעטו להפליא מימי יהושפט עד היום ההוא. ח) כי אם בא אתה וגו', אך תבא אתה לבד. עשה חזק למלחמה, הנה עשה הוא מקור וכן חזק, והרצון בו אם תעשה זה לחזק עצמך למלחמה ולזה שכרת מאה אלף מישראל הנה יכשילך ה' ית' לפני אויב תחת אשר רצונו לעזור לך כי יש לה' ית' כח לעזור למי שירצה ואם הוא חלוש ולהכשיל מי שירצה ואם הוא חזק. טז) ויחדל הנביא ויאמר ידעתי כי יעץ אלהים להשחיתך, העיר בזה כי אחר שיראה הנביא שאם יוסיף להוכיחם יוסיפו על חטאתם פשע ויקומו להרגו הנה אינו מחויב לישנות להם דברי הנבואה החיא בעצמה אחר שעשה שליחות ה' ית' בה ולמדנו בזה שקצת העונות הם בצד שימנעו הבחירה מן האדם לשוב מהם וזה אמנם יהיה בעונות הגדולים מאד כי ה' ית' ירצה שיגיע עליהם לחוטאים העונש הראוי. יט) ונשאך לבך להכביד עתה שבה בביתך, ר"ל להקנות לך כבוד על ההצלחה שהגיע לך במלחמה. כז) וישלחו אחריו לכישה ויתיתוהו שם, ידוע מזה המקום כי אמציה חיה אחרי יואש בן יהואחז חמש עשרה שנה והנה בימי יואש סר אמציהו מאחרי ה' ולזה יהיה הרצון בזה כי מהעת שסר מאחרי ה' קשרו עליו קשר להטיתו כאשר תהיה לאל ידם וכאשר ידע אמציהו דבר זה הקשר נם אל לכיש להמלט שם מהקושרים עליו וידמה שטעת שנם אל לכיש המליכו עם יהודה את עזריה בנו ולא המיתוהו

בלכיש עד שמלך עזריה כמו אחד עשר שנים כמו שבארנו בס׳ מלכים. וזה כי בשנת חמש עשרה לאמציה מלך ירבעם בן יואש והנה מלך ירבעם קודם עזריה כמו ארבע שנים כי בשנת שלשים ושמנה לעזריה מלך זכריה בן ירבעם ואם אמרנו שכבר נשלמו לעזריה שלשים ושמנה שנה כאשר מלך זכריה הנה לא מלך ירבעם קודם עזריה כי אם שלש שנים וישארו שתים עשרה שנה שמלך עזריה בחיי אמציה אביו, וזה הבאור השני נאות מאד אל מה שבארנו בס׳ דניאל כי זמן עמידת בית ראשון הי׳ ארבע מאות ושש ועשרים שנה.

כו.

ה) ויהי לדרוש אלהים בימי זכריהו המבין ביראת (וכן כתוב בכ״י וכן נמצא בירושלמי (סומה פ״ט ה׳) בכתובים דפוס נאפולי וכן תרגם המתרגם דמליף בדחלתא דה׳ וכן נראה שהיה גורס רש״י) האלהים, ר״ל שכבר היה עסקו לדרוש אלהים בימי זכריהו שהישירו אל זה כי היה חכם ומבין ביראת האלהים ובימי דרשו את האלהים הצליחו ה׳ ית׳. ז) והמעונים, ידמה שהם העמונים וכן הענין בדומה לו הנזכר בראש זה הספר (א׳ ד׳ מ״א) באמרו והמעונים אשר נמצאו שם. טו) ויעש בירושלם חשבונות מחשבת חושב, ר״ל שכבר עשה אומניות נפלאות מעשה אומן להמציא כלים יפות בהם לירות חצים גדולים מאד ואבנים גדולות. טז) וכחזקתו גבה לבו עד להשחית, ר״ל כאשר התחזק מאד במלכותו בזה האופן שזכר גבה מאד לבו עד שהשיאהו לבו להשחית חק התורה ורצה לקחת לו כתר כהונה ולזה בא להקטיר על מזבח הזהב. יח) ולא לך לכבוד מה׳ אלהים, ר״ל אין זה הדבר שעלה בלבך לעשותו לך לכבוד מאת ה׳ כאלו רצה בזה כי כבר ישיגהו על זה ממנו עונש ובזיון. יט) ויזעף עזיהו, ר״ל שכעס עם הכהנים ובעת כעסו נגעו ה׳ ית׳ וזרחה הצרעת במצחו והוכרח לצאת משם במהירות כי נגעו ה׳.

כז.

ג) ובחומת העפל, הוא מקום גבוה בירושלים. ד) ובחרשים בנה, ר״ל בשדות או ביערים ועשה זה לחוזק מלכותו.

כח.

י) הלא רק אתם עמכם אשמות לה׳ אלהיכם, ר״ל הלא רק מה שאתם בו מזאת המחשבה לכבוש אחיכם לעבדים ולשפחות הנה עמכם אשמות לה׳ אלהיכם מדברים אחרים ותוסיפו על חטאתיכם זה הפשע, ולזה שמעוני והשיבו את השביה מאחיכם כי חרון אף ה׳ עליכם על מה שאתם מוסיפים על חטאתיכם פשע זה. טו) וינהלום בחמורים לכל כושל, ר״ל כל מי שהיה חלוש ולא היה יכול ללכת ברגליו. יט) כי הפריע ביהודה ומעול מעל בה׳, ר״ל שכבר השבית ובטל ביהודה את מצות התורה והביאם לעבור על האזהרות שבה. כ) ויצר לו ולא חזקו, אמר זה כי כבר דמה אחז להתחזק עם יד מלך אשור ולזה שלח לי עבדך ובנך אני ולא היה לו ממלך אשור העזר שחשב. כד) ויסגור את דלתות בית ה׳, ידמה

שעשה זה למנוע עבודת ה' לגמרי כמו שנתבאר אחר זה ולזה גם כן ספר כי חזקיה פתח את דלתות בית ה' להעמיד העבודה על מכונה.

כט.

ד) ויאספם לרחוב המזרח, הוא עזרת ישראל. ה) והוציאו את הנדה מן הקדש, ר"ל שיוציאו כל הטמאה הנמצאת בו. ו) בני עתה אל תשלו, הוא מענין הסרה כמו ונשל הברזל מן העץ (דברים י"ט ה') ונשל גוים רבים מפניך (שם ז' א') והרצון בו והחזיקו במלאכה אל תהיו מוסרים מהעבודה הנכבדת אשר נתן ה' ית' לכם למנה כי בכם לבד בחר ה' לעמוד לפניו לשרתו. או יהיה הרצון בזה אל תתעצלו ויהיה מענין שלוה ומנוחה וכאלו זרזם שישתדלו בזריזות ובמהירות במה שצוה אותם כדי שתשוב העבודה על עניגה. ט) כמצות המלך בדברי ה', ר"ל שהם עשו זה במצות המלך שהיא בדברי ה'. וזה כי דברי ה' בתורה יחייבו אותם לעשות כן כדי שתשלם העבודה באופן שצוה ה' ית'. י) אשר הניח המלך אחז, ר"ל אשר הרחיק כי הוא הסיר זאת העבודה ובטלה. יב) וישחטו הבקר ויקבלו הכהנים את הדם, למדנו מזה המקום כי קבלת הדם היא מהעבודות ושהיא לא תהיה כי אם על יד כהן בעת היותו בכיהונו, ר"ל עם בגדי כהונה כי אז לבד הם כהנים כמו שנתבאר בתורה. כה) ויעמד את הלוים בית ה' במצלתים וגו', באר בזה כי מה שצוה דוד וסדר מענין המשוררים היה מצווה מגד ונתן הנביאים מפי ה' כי ביד ה' היתה המצוה הזאת ביד נביאיו. כז) ובעת החל העולה החל שיר ה', למדנו כי הלוים היו משוררים בפה ובכלי יחד והכהנים מחצצרים בחצוצרות מעת התחיל העלאת העולה עד שתכלה העולה ותשלם העבודה, ומזה המקום נלמד שלא היו משוררים בעת העלותם מנחתה ונסכיה. ל) בדברי דוד ואסף החוזה, ר"ל שאמרו מההודאות שאמר דוד בס' תהלים ומאשר אמר אסף שם שהיה חוזה דוד. לא) זבחים ותודות, הם שלמים אלא כי עם התודה היו באים לחמי תודה כמו שנזכר בתורה. וכל נדיב לב עולות, ר"ל שכל איש נדיב לב הביא עולות שהם כלם לה'. לג) והקדשים, הם השלמים שהיו קצתם תודות. לד) ולא יכלו להפשיט את כל העולות, למדנו מזה שהפשטת העולות לא תחויב היותה בכהן. כי הלוים ישרי לבב להתקדש מהכהנים, ידמה שרבים מהכהנים מעלו בע"ז בעת שחטאו מלכי יהודה ולזה אמר כי הלוים היו יותר ישרי לב מהכהנים להתקדש בזאת העבודה ולזה הוכרחו הלוים לעזור אל הכהנים בזה עד כלות המלאכה ועד שימצאו כהנים מתקדשים לזה מה שיספיק לעבוד עבודתם ואפשר כי קצת הכהנים לא היו יכולים להתקדש כי היו בעלי קרי, אך הלוים היו יותר ישרי לב והיו יכולים לשמור עצמם מזה שהרי הטמאה הזאת באה מפני הרהור עבירה כמו שאמרו שהרי אדם מהרהר ביום ובא לידי טומאה בלילה (כתובות מ"ו). לה) וגם עולה לרב וגו', ועוד שהרי היתה שם עולה לרב שהיה מחויב שיעלוה הכהנים והיו צריכים בזה כהנים רבים והיו גם כן צריכים להעלות שם חלבי השלמים שהיו רבים והנסכים לעולה שהיו גם כן רבים, ואפשר שקרא עולה חלבי השלמים והנסכים לפי שהיו עולים על המזבח.

ל.

ג) כי הכהנים לא התקדשו למדי, ר״ל למה שיספיק לקרבנות הפסחים כי שם יצטרכו כהנים רבים ולזה הצטרך לדחות אותו לחדש השני ועוד כי העם והם העולים לרגל לא נאספו לירושלים. והנה מזה המקום למדנו שכבר אפשר שיעברו השנה בעבור שלא נאספו העם לירושלים או בעבור שהכהנים אינם מקודשים לפי מה שיספיק, וראוי שיתבאר מזה שאם היו הכהנים טמאים לא ידחה לפסח שני אבל יעשוהו בטמאה כי השרש בידנו אנשים נדחים לפסח שני לא הקהל וכבר למדנו זה גם כן מאמרו לא התקדשו למדי למדנו מזה שהיו רבים טחורים אלא שלא יספיקו ויצטרכו שיהיו יותר ולזה הוצרכו לעבר השנה אך אם לא התקדשו כלל היו יכולין לעשות אותו בטמאה. ה) כי לא לרב עשו ככתוב, ר״ל כי לא עשו ישראל פעמים רבות הפסח ככתוב. יב) גם ביהודה היתה יד האלהים, ר״ל שהוא עזרם בזה להטות לבם אל מה שרצהו המלך. יד) ואת כל המקטרות הסירו, ר״ל הכלים שהיו מקטרים בהם לע״ז. טו) והכהנים והלוים נכלמו ויתקדשו, ר״ל שהם נכלמו במה שהוצרכו לדחות הפסח חדש אחד על אשר לא התקדשו למדי כי כבר השיגם על זה בשת וכלימה ולזה נתקדשו עתה כלם והביאו עולות הבקר לבית ה׳ קודם שחיטת הפסחים כי כן ראוי כי עולת הבקר קודמת לכל קרבן. יז) הכהנים זורקים את הדם מיד הלוים, הנה באר כי מפני שהיו בעלי הפסחים טמאים הוצרכו הלוים לעמוד על שחיטת פסחיהם וזכר כי רבים מהעם שבאו מאפרים ומנשה יששכר וזבולון לא הטהרו ואכלו את הפסח בלא ככתוב כי היו ראוים להדחות לפסח שני ועוד כי כבר אכלוהו בטמאה ולא אכלוהו בטהרת הקדש כי הם היו טמאים באכלם אותו, והנה התפלל עליהם חזקיהו לה׳ ית׳ שיכפר על עונם ושמע ה׳ לקול חזקיהו וירפא העם מהחלי שהביא ה׳ עליהם על עונם זה, ומזה המקום למדנו שכבר עברו השנה שאם לא היה הענין כן הנה לא יתכן לומר שאכלוהו בלא ככתוב כי לא היה שם עת אחר אחריו יהיה ראוי לאכלו בו ועוד כי לא יתכן שיהיו כל הקהל נדחים לפסח שני ואמנם קרא אותו החדש השני כי כבר קדשו ניסן להיות ראשון קודם שעברו השנה כמו שאמרו ז״ל (פסחים נ״ו). כב) וידבר חזקיהו על לב כל הלוים וגו׳, הנה הדיבור על לבם היה לפי מה שאחשב למשוך לבבם להישיר העם אל הטוב כדי שיכופר להם עונם ולעבוד כלם עבודתם יום ביום בימי החג בשיר בכלי ובפה, והנה אכלו ישראל בכל ימי הפסח זבחי שלמים והיו מתודים לה׳ אלהיהם על השלמים בסמכם ידיהם עליהם כדי שיכופר להם העון ובזה גם כן היה תועלת ללוים כי ישמחום ישראל בשלמים אשר הם זובחים להאכילם מהם כמו שנזכר בתורה ואולי בזה גם כן דבר חזקיה על לב כל הלוים. כג) ויועצו כל הקהל לעשות שבעת ימים אחרים, ידמה שזה הקהל היו הלוים ועשו זה לפי שמה שחטאו בראשונה ערבב שמחתם ועתה רבה שמחתם על אשר כופר להם עם שבזאת העבודה נסכטו הכהנים והלוים להתפלל לה׳ ית׳ על ישראל ותבא תפלתם למעון קדשו השמים כמו שזכר אחר זה. כו) כי מימי שלמה בן דוד מלך ישראל לא היתה כזאת בירושלים, ר״ל להיות ארבעה עשר יום ימי שמחה והם ימי חנוכת הבית ושבעת ימי החג כמו שנזכר שם. כז) ויקומו הכהנים הלוים ויברכו את העם וגו׳, ידמה שהיה הרצון בזה דבר אחר זולת ברכת כהנים

אך היתה תפלה וברכה שברכו בה ישראל הכהנים והלוים יחד ויהיה הרצון באמרו הכהנים הלוים, הכהנים והלוים שאם היה הרצון בזה ברכת כהנים לא היה צריך לומר הלוים ועוד מה חדוש היה בזה הלא בכל יום היו נושאים כפיהם לברכם, ואפשר שנאמר שהברכה שברכו אותם עתה היתה יותר נשמעת מפני העבודה הנפלאה שקדמה לה.

לא.

ג) ויעמוד חזקיהו את מחלקות וגו', ר"ל שכבר העמיד מחלקות הכהנים ומחלקות הלוים שהיו מוגבלות לפי מה שסדר דוד שימשך אחריהם לבניהם הנה שם אותם על מחלקותם איש כפי עבודתו, ר"ל כי הכהנים היו משרתים כל מחלוקת מהם שבעת ימים על דבר הקרבנות והלוים היו למחלקותיהם גם כן לפי מה שהגביל דוד וזה כי מהם היו ממונים לשרת לעולה ולשלמים בדבר השיר בפה ובכלי בהם כמה יחד עם הכהנים המחצצרים בחצוצרות ומהם היו ממונים בשערי בית ה'. ג) ומנת המלך עם רכושו וגו', הנה התנדב המלך לעשות כל קרבנות הצבור מן רכושו להקל מהעם והם התמידין והמוספין ומה שימשך להם. ד) ויאמר לעם ליושבי ירושלים לתת מנת הכהנים והלוים, ר"ל המתנות שחיבה התורה לתת להם כאלו תאמר מעשר ראשון שהוא ללוים ותרומה וחלה ובכורים ומה שיזמה להם כדי שיהיו מוכנים ופנוים להתחזק בעיון בתורת ה' כי לזאת הסבה כונה התורה בנתינת אלו המתנות לכהנים וללוים כאמרו יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל (דברים ל"ג י'), והנה היו יושבי ירושלים כל יהודה ובנימין והגרים שהיו עמהם מאפרים ומנשה והנה אחשב שזה הוא מה שדבר חזקיה על לב כל הלוים המשכילים שכל טוב כי בזה משך לבם לעבוד עבודתם בלב שלם בעבור היות לחמם נתן ומימיהם נאמנים אך לא באר זה שם שלא יפסיק הספור ההוא, וידמה שכבר היו נותנים גם כן להם קודם זה מתנות אך מפני שהכהנים והלוים היו טרודים אז לחזור על הגרנות לבקש מתנותיהם לא היו יכולים להתחזק בעיון בתורת ה' כראוי ולזה רצה חזקיה שיביאו להם מתנותיהם בבית ה' כדי שיהיו פנוים לעיין בתורה וזה הוא הנכון בבאור זה הדבר. ה) וכפרוץ הדבר, ר"ל וכהתחזק דבר המלך עליהם הרבו בני ישראל ראשית דגן תירוש ויצהר ודבש והוא דבש תמרים וזאת היא תרומה גדולה והיא לא תנהג אלא בדבר שנגמרה מלאכתו כמו דגן תירוש ויצהר והנה התמרים המיוחדים לעשות מהם דבש אין מלאכתם נגמרת עד שיהיה הדבש נעשה מהם והביאו גם כן ראשית כל תבואת שדה כגון מיני קטניות ופירות אשר יתחיבו בתרומה, ומעשר הכל שהוא ללוים הביאו לרב, וזה הביאו כלם כמצות המלך, ר"ל אשר היו בערי יהודה ושאר בני ישראל הגרים שבאו שם ועוד הביאו עם זה מעשר בקר וצאן שהיה קדש והיה נאכל לבעלים בירושלים ומעשר קדשים המקודשים לה' אלהיהם והם מעשר שני שהיה קדש ולא היה נאכל כי אם בירושלים, אמנם מעשר ראשון איננו קדש כמו שנתבאר בתורה. ו) ויתנו ערמות ערמות, הנה הערמה היא כרי. והנה הרצון באמרו גם הם מעשר בקר וצאן, גם הם ומעשר בקר וצאן. ז) החלו הערמות ליסוד, ר"ל להתחיל ואמר ליסוד כי היסוד הוא התחלת הדבר בבנין. ח) ויראו את הערמות ויברכו את

ה' ואת עמו ישראל, הנה ברכו את ה' לפי שברך ישראל להרבות פירותיהם וברכו ישראל מפני שהשליטו מצות המלך בעין יפה והנה עשו זה מפני ראותם רבוי הפירות והתבואות שהביאו שם. ט) וידרש יחזקיהו על הכהנים והלוים על הערמות, ר"ל שחקר עמהם אם היו עולות לזה הרבוי מתנותיהם קודם הבאת העם מתנותיהם בבית ה', ואז ענה עזריה הכהן הגדול שהיה מבית צדוק י) כי מעת שהתחילו להביא התרומה בבית ה' שלח ה' ית' ברכה בפירות עד שיהיה בהם לאכול ולשבוע ולהותר עד לרוב, וראוי שתדע כי בעת השובע יספיק מהמון לאכול ולשבוע מה שלא יספיק לזה בעת החסרון ולזה היה זה ראיה כי ברך ה' את עמו והנה הנותר לנו אחר שאכלנו אכול ושבוע הוא כל הרבוי הזה שאתה רואה והוא לאות גם כן כי ברך ה' את עמו. יא) להכין לשכות בבית ה', כדי שישימו בהן מתנות כהונה ולויה. יב) והקדשים באמונה, אחשב כי הקדשים הם המעשר שני והיו מביאים אותו הבעלים לירושלים לאכלו שם כשיעלו לרגל. או ירצה בקדשים מה שיקדישו ישראל לה' או אי זה שיהיה מהם והנה היה הנגיד לשמרם כונניהו הלוי ושמעיהו אחיהו היה משנה לו להשתדל בשמירת אלו האוצרות והנה היתה זאת השמירה על הלוים כמו שזכרנו במה שקדם. יד—טז) וקורא בן ימנה הלוי וגו', ר"ל כי קורא הלוי שהיה שוער למזרח בית המקדש היה ממונה על נדבות בית האלהים לשמרם, ר"ל מה שיתנדבו העם לבדק הבית והיה ממונה גם כן לחלק תרומת ה' וקדשי הקדשים לכהנים כמו חטאת ואשם והיו ממונים על ידו עדן וחבריו בערי הכהנים שיתנו באמונה לאחיהם במחלקותם בקטן כגדול חלקו מהמתנות המחלקות ביניהם בשוה מלבד מה שנתיחשו מהם לזכרים לכל הבא לבית ה' לדבר יום ביומו והוא הבית אב שלא היה משרת הוא וסיעתו כי אם יום אחד מהשבוע של אותו משמר. ואלו היו ממונים על זה ההתיחש כדי שיבאו כל אחד ביום בית אב שלו לעבודתם במשמרותם במחלקותם כי המחלוקת היתה מתחלקת לבתי אבות. והיו ממונים גם כן על התיחש הכהנים לבית אבותיהם לדעת בכל אחד מאי זו משמרה היה אביו ויתיחשו בניו למשמרה ההיא, וכן יתיחשו הלוים על ידם מבן עשרים שנה ומעלה במשמרותיהם ומחלקותיהם כדי שיעבוד כל אחד מהם עבודתו הראויה לו יום ביום כאלו תאמר שאלו הממונים ידעו שאנשי משמר מהלוים המשרתים בשיר בכלי כך בזה היום הם פלני ופלני והם יעמידום על זאת העבודה ביום ההוא וכן הענין במשוררים בשאר כלי שיר ובפה ובשוערים, והם גם כן ידקדקו שיתיחש כל טפם נשיהם ובניהם ובנותיהם לכל קהל אשר הם ממנו כאלו תאמר שאם היה זה ההתיחש מפלני לוי הנה ייחסו הטף אל המשמר שהוא ממנו כי באמונת הממונים על זה ההתיחש יתקדשו הכהנים והלוים קדש וזה כי הם יודיעו להם קודם זה שיתקדשו ליום פלני כי אז תהיה עבודתם, ולולא זה הפקידות היה אפשר שיגיע יום הבית אב והם לא ידעו זה תחלה, ולא יהיו מוכנים לעבוד עבודתם כי אינם טהורים ולבני אהרן הכהנים בשדה מגרש עריהם בכל עיר ועיר היו ממונים אנשים אשר נקבו בשמות לתת מנות לכל זכר בכהנים ממה שהגיע לחלקם שם בכללות מהמתנות על יד הממונים הראשונים ואלו יחלקו זה ביניהם, וכן היו עושים זה ללוים לכל מי שנתיחש מהמחלוקת ההיא אשר מהעיר ההיא

לחלק ביניהם המעשר שהגיע לכללם חלק כחלק. ואם יאמר אומר שכבר היתה בזה שררה ללוים על הכהנים והתורה צותה בהיפך זה והוא שיהיו הלוים משרתים את הכהנים אמרנו לו שזאת היא עבודה להעמיד הכהנים על עבודתם בדרך שלא יצטרכו לטרוח בדבר אחר זולתי העיון בתורה כי הכהנים הם יותר מיוחדים בלמידת התורה מהלוים כאמרו כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו (מלאכי ב' ז').

לב.

ד) ואת הנחל השוטף בתוך הארץ, הוא גיחון כמו שזכר אחר זה. ה) ויעל על המגדלות ולחוצה החומה האחרת, ר"ל שכבר העלה החומה והגביה אותה על המגדלות הבנוים אצלה ובנה לחוצה ממנה החומה האחרת להוסיף חזוק לירושלם. ויחזק את המלוא עיר דוד, ידוע כי סביב עיר דוד היתה חומה וחוץ מן החומה היה רחוב שהיו מתקבצים בו ולזה נקרא מלוא וכבר בנה אותה שלמה והנה חזקו חזקיה להוסיף חוזק לעיר דוד. יח) ליראם ולבהלם למען ילכדו העיר, זה מבואר כי כשיפחדו שומרי החומות תרפינה ידיהם משמירתם ויקל אז לאויבים ללכוד העיר. כא) ויכחד כל גבור חיל ונגיד ושר במחנה מלך אשור, ר"ל שלא נשארו שם מהמחנה אשר לו אחד מהשרים והסגנים ולא מהגבורים והנה מה שנשאר היו החלשים שלא היתה להם לא גבורה ולא שררה והנשארים היו מעטי מספר כמו שזכר ישעיה. כד) ויתפלל אל ה' ויאמר לו ומופת נתן לו, ר"ל שכבר התפלל חזקיה אל ה' כמו שנזכר בס' מלכים ואמר לו ישעיה שה' ית' יוסיף על ימיו חמש עשרה שנה וירפאהו עד שכבר יעלה בית ה' ביום השלישי ונתן לו ישעיה מופת על זה כמו שנזכר בס' מלכים ולא השיב יחזקיהו לה' ית' כמו מה שגמל עליו מהטוב כי היה ראוי שיפרסם לכל גבורות ה' ית' ונפלאותיו למען יתישרו לעבודתו ולא עשה זה כי הבאים אליו מבבל לדרוש המופת אשר היה בארץ לא נתן בו חזקיה הכבוד לה' ית' אך התכבד בפניהם להראות להם גדולתו וכל בית נכותו ועל זה היה עליו קצף ועל יהודה וירושלם ששלח לו ה' ית' ביד ישעיה הנביא (מ"ב כ"א י"ז כ' וישעיה ט"ל ו' ט') כי הנה ימים באים ונשא כל אשר בביתו ואשר אצרו אבותיו אל בבל ומבניו אשר יוליד יקח מלך בבל ויהיו סריסים בהיכלו ולא יהיה כי אם בהשחתת יהודה וירושלם ובהגלותם אמר שהקצף היה על יהודה וירושלים וספר שכבר נכנע יחזקיה מגבה לבו ונכנעו יושבי ירושלם ולא בא עליהם הקצף בימי חזקיהו ולזה אמר חזקיה הלא אם שלום ואמת יהיה בימי. כה) וארות לכל בהמה, הם בתי אבוס הבהמות (אסטאבל"ש בלע"ז). ועדרים לאורות, הנה קצת האורות ישימו שם העדרים לשמרם בלילה והם כמו גדרות צאן (קורט"ן בלע"ז) והנה חאורות שם לעדרים אינם מקורות אבל הם מעלות. ל) סתם את מוצא מימי גיחון וגו', ר"ל שהוא סתם את המוצא בדרך שיבש הנחל ההוא ועשה תחבולה שהביא אותם המים למטה דרך חריצים תחת הקרקע לפאת מערב לעיר דוד. לא) וכן במליצי שרי בבל וגו', זה הוא דבר המלאכים ששלח בראדך בלאדן בן בלאדן אל חזקיהו, והנה הרצון באמרו במליצי שרי בבל במליצים שהיו שרי בבל והיו שלוחים

לו מאת מלך בבל. לדרוש המופת אשר היה בארץ, ר"ל המופת שהיה בענין חיל מלך אשור שהשכימו בבקר והנה כלם פגרים מתים (מ"ב כ' ל"ה). עזבו האלהים לנסותו לדעת כל בלבבו, ר"ל שבזה הענין עזבו ה' ית' לעשות כפי מחשבתו ולא הישירו על יד נביאו מה יאמר למלאכי מלך בבל כדי לנסותו לדעת כל אשר בלבבו וידמה מזה כי בשאר ענינין שעשה מהם לפי מה שאפשר מהטוב עזרהו ה' ית' והישירהו אליהם אך בזה המקום לא רצה להישירו בצד אחר לנסותו ולפי שאמר וכן במליצי שרי בבל למדנו שכמו שעשה דבר בלתי ראוי בזה הדבר כן עשה דבר בלתי ראוי במה שעשה מסתימת מי גיחון, והסבה בזה אצלי מפני שהוא הזיק בזה לעצמו כשהסיר תועלת זה הנהר מירושלם והיה לו לבטוח בה' ית' שיעזרהו ויצילהו מסנחריב מזולת שיסתם מי גיחון.

לג.

ז) פסל הסמל, הוא כמו פסל הצלם. יח) וילכדו את מנשה בחוחים, ר"ל בבנינים החזקים שבא להטלט בהם. יט) וסבב לעפל, ר"ל שסבב החומה לעופל שהיה המקום הגבוה יותר סביב ירושלם והגביה החומה מאד ושם שרי חיל בכל הערים הבצורות ביהודה לחזקם מפני האויב וידמה שלא הסיר הגלולים כי אם מבית ה' ומירושלם אך לא עבדו ע"ז אחר זה ביתו לא עם יהודה ולא הוא אך לבמות היו מזבחים לשם ה' אלהיהם, ובזה לבד היו חוטאים כי כבר נאסרו הבמות.

לד.

ד) והחמנים אשר למעלה מעליהם גדע והאשרים וגו', ר"ל שכבר גדע האשרים והחמנים כמו שאמרה התורה ואשריהם תגדעון, וידמה מזה שהחמנים היו קצת אילנות הם מחלק השמש והיו חושבים ש'שפע עליהם מהשמש שפע רוחני, ושכר והדק הפסילים והמסכות ויזרק על פני הקברים הזובחים להם. ר"ל שכבר זרק מה שהדק כדי שלא יהנו בו על פני הקברים שיהיו קברי האנשים הזובחים לאלו האלילים ועצמות הכומרים לע"ז ההיא שרף על מזבחותם לטמאם. ו) בחרבותיהם סביב, ר"ל כי הלך סביב מקום למקום לבער אלו האלילים והמזבחות והאשרים מחרבות ישראל והם עריהם שהיו אז חרבות. ח) ובשנת שמנה עשרה למלכו לטהר את הארץ והבית, ר"ל אחר שטהר הארץ והבית כי אז נתן אל לבו לחזק את בית ה' אחר שבער זכר ע"ז מהארץ לפי מה שהיה אפשר לו. ט) אשר אספו הלוים שומרי הסף, הם הממונים על שמירת כלי הקדש והקדשים, וידמה שזה הכסף היה שגבו מחצית השקל לכל איש מישראל כמו שנזכר בתורה ואז נכנעו לה' כל שארית עשרת השבטים אשר היה בארץ. י) המפקדים בבית ה', ר"ל אשר נתן להם זאת הפקידות. יג) ומנצחים לכל עשה מלאכה לעבודה ועבודה, ר"ל שהיו משגיחים בעניני עשייתם המלאכה ההיא ומחזקים אותם בה להישירם לעשותה כפי הראוי וממהרים אותם לעשותה בזריזות וזה הוא החזוק שהיו מחזקים אותם במלאכה ומלאכה. יז) ויתיכו את הכסף הנמצא בבית ה', ר"ל שהריקו הכלי

שהיה בו ממנו, או תהיה ההתכה שחלקו אותו לעושי המלאכה ונתנו ממנו לכל אחד מהם לפי מה שיצטרך לו. או תהיה התכתו לעשות ממנו מטבע כדי שיוכלו (לקנות) בו כל מה שיצטרך להם. כ) ואת עבדון בן מיכה, הוא הנקרא עכבור בס' מ"ב (כ"ג י"ג). כג) בן תוקהת בן חסרה שומר הבגדים, בס' מלכים (בס י"ד) נקרא שמו בן תקוה בן חרחס והכל אחד אך היו לו שני שמות. כג) ויעבר את כל הנמצא בישראל, ר"ל שכבר העביר כל הנמצא בהם מהתועבות והגלגולים אשר לא בער אותו קודם זה וכבר האריך בזה הספור בס' מלכים לזכור מה שהעביר מאלו התועבות והגלגולים.

לה.

ג) ויעמד הכהנים על משמרותם, ר"ל שכבר העמידם על המשמרות שהיו מוגבלים ומסודרים ביניהם מימי דוד ושלמה. ויחזקם לעבודת בית ה', ר"ל שזרזם בענין העבודה שיהיו זרוזים בה לעשותה כראוי תמיד. ג) תנו את ארון הקדש בבית אשר בנה שלמה בן דוד, ידענו כי הארון לא נלקח בגלות ירושלם כי בכלים שזכר מלך בבל לא נזכר זה גם לא נזכר בכלים שהשיב כורש לזרובבל ולזה ידמה שהוא צוה לתתו בבית שהכין לו שלמה לגנזו שם כי ידע שעתיד הבית ליחרב ולולא זה לא היה טעם לאמרו תנו את ארון הקדש בבית כי לא סר משם וכבר נרמז בזה המקום שהכין שלמה לגנזו שם בס' מלכים. ויהיה אמרו אין לכם משא בכתף כי איך שיהיה כבר סר מהם זה העמל והוקל מהם ולזה זרזם שיעבדו את ה' ואת עמו במה שמנה אותם עליו. ד) והכינו לבית אבותיכם במחלקותיכם, ר"ל שתטרחו ליחס הלוים לבית אבותיכם איש על המחלוקת שלו. ה) ועמדו בקדש לפלגות בית האבות וגו', ר"ל עמדו בקדש כלכם למחלוקת בית האבות כל אחד לפי עבודתו בעבור אהיכם בני העם לעזרם על דבר הפסחים ובעבור חלקת בית אב ללוים העובד ביום ההוא כי לא יוכלו להשלים אנשי בית אב זאת העבודה לרבויה. ו) והכינו לאחיכם לעשות, ר"ל לכהנים, וזאת ההכנה היתה שהיו הלוים מפשיטים הפסחים ועוזרים לכהנים בעבודתם להכין להם הדברים כדי שיוכלו להשלים מה שיש עליהם לעשות. יג) וסירו העולה לתתם למפלגות לבית אבות לבני העם, ר"ל שחלקו נתחיה לאנשי הבית אב של אותו היום וזה שאיש אחד מהם לקח נתח או נתחים ידועים ממנה וכן עד כלות כל הנתחים. יג) ויבשלו הפסח באש כמשפט, למדנו מזה המקום שהצליה תקרא בשול ולזה אמרה התורה ובשל מבושל בטים לפי שבאש גם כן יקרא בשול ר ל הצליה, והקדשים בשלו בסירות, הנה הבקר היה לשלמי חגיגת הפסח ואותם השלמים בשלו בטים באלו הכלים שזכר. יד) ואחר הכינו להם ולכהנים, ר"ל כי הלוים הכינו לעם הפסח והשלמים כמשפטי התורה למען לא יחטאו בזה והכינו אחר זה הפסח והקדשים להם ולכהנים לבשל אותם כמשפט כי הכהנים בני אהרן היו טרודים בהעלות העולה והחלבים של פסחים ער לילה ולזה הוצרכו הלוים להכין להם. טו) והנה היו המשוררים מתעסקים כל היום בעבודת השיר והשוערים היו לשער ושער ולא סר איש מהם מעל עבודתו כי שאר הלוים הכינו כל המצטרך לכהנים

ולעם. ומזה המקום למדנו שהמשוררים היו משוררים בעת עבודת הפסחים כי מן התורה לא התבאר שיהיו מחצצרים רק על העולות ועל השלמים. כ) עלה נכו מלך מצרים, כבר נקרא שמו בס' מלכים פרעה נכה. כב) ולא הסב יאשיהו פניו ממנו כי להלחם בו התחפש, ר"ל כי שנה בגדיו כדי שלא יכירוהו וילבש כלי מלחמה ולא שמע אל דברי נכה מפי אלהים, ידמה שמלחמתו היתה על פי נביא מה והגיד לו שאם ימהר יצליח כאמרו ואלהים אמר לבהלני. כג) והנה כתובים על ספר הקינות, ידמה שהיה שם ספר נזכרו בו כל אלו הקינות. או רמז בזה אל ספר הקינות שעשה ירמיה והוא מגלת איכה, שם קונן ירמיה על יאשיהו באמרו רוח אפינו משיח ה' נלכד בשחיתותם (ד' כ') כי בעון הדור הוא מת כמו שבארנו בס' מלכים.

לו.

ג) ויסירהו מלך מצרים בירושלים, כבר נתבאר בס' מלכים כי כבר שם אותו מלך מצרים במאסר (מל"ב כ"ג ל"ג). ו) ויאסרהו בנחשתים להוליכו בבלה, זה היה בשנה הראשונה לנבוכדנצר ובשנת שלש למלכות יהויקים כמו שנזכר בס' דניאל (א' א') וידמה שלא הביא יהויקים לבבל אך קבל עליו לעבוד אותו, ר"ל לתת לו מס והניחו לשוב למלכותו ואחר כן עבד אותו שלש שנים ושב למרוד בו כמו שבארנו בס' דניאל, והנה כאשר אסר אותו בראשונה להוליכו בבלה הביא מכלי בית ה' לבבל ויתנם בהיכלו בבבל כמו שנזכר בראש ס' דניאל. ט) ושלשה חדשים ועשרת ימים מלך בירושלים, הנה בס' מלכים לא זכר רק החדשים ולא דקדק בעשרת הימים הנוספים. יג) לא נכנע מלפני ירמיהו הנביא מפי ה', הנה כבר נזכרו דברי ירמיהו לו בספר ירמיה (ל"ז ל"ח). כ) ויהיו לו ולבניו לעבדים עד מלך מלכות פרס, ר"ל שאז סר עבדותם שלא היו עבדים לו, והנה היו בניו אויל מרודך בנו ובלשאצר בן בנו כמו שאמר הנביא ועבדו אותו ואת בנו ואת בן בנו. כח) עד רצתה הארץ את שבתותיה, כי כמו יובל אחד עמדו תחת עבדותו וזה כי בשנת תשע עשרה לנבוכדנצר חרבה ירושלים ונשארו למלכותו כמו המשים ואחת שנה והנה שבתה הארץ את שבתותיה כל ימי השמה שבתה תחת שלא שבתה שבתותיה בהיות ישראל בה. והנה ידמה כי מעת שלא דקדקו ישראל בשמטות וביובלות שתשבת בהם הארץ באופן הנזכר בתורה היה ראוי שיעלה שנות השמטה כמו זה המספר והם כמו שלש מאות ועשרים וחמש שנה כי בכל יובל יש שבע שנות השמטה ושנת היובל והם שמונה שנים לכל יובל. למלאת שבעים שנה, ר"ל למלאת שבעים שנה למלכות נבוכדנצר כי כן היה זמן מלכותו כמו שזכר ירמיה. וידמה שאלו השבעים שנה נחשבו מהתחלת גלות יהויקים כי מאז גלו קצת העם והובאו קצת כלי בית ה' בבלה כמו שנזכר בס' דניאל ואלו נשלמו בשנה הראשונה לכורש כמו שבארנו בס' דניאל. כב) ובשנת אחת לכורש מלך פרס לכלות דבר ה' בפי ירמיהו, זה הוא לשבעים שנה מהגלות הראשון כאמרו כי כה אמר ה' כי לפי מלאת לבבל שבעים שנה אפקד אתכם (ירמיה כ"ט י') ויראה בזה למלאות שבעים שנה מעת שהתעוררו כשדים כנגד מלך יהודה וכבר נשלם

זה בשנת אחת לכורש כמו שזכרנו בראש ס' עזרא אשר נכתבו שם שני אלו הפסוקים האחרונים וידמה כי לזה נמשך ס' עזרא ושזה הספר וס' עזרא כתבם יחד איש אחד כי הלשונות מתדמות.

הנה זה הוא מה שראינו לכארו בטה שהגבלנו הבאור בו בזה המקום, אך השאר שלא בארנו הוא מבואר בעצמו או בארנוהו בס' מלכים.

ואולם התועלות המגיעים מאלו הספורים זולת התועלות שמנינו בספר מלכים הם:

התועלת הראשון הוא: במדות והוא להודיע שהוא ראוי לאדם שישתדל לעמוד כנגד הרע קודם בואו כי אם ימתין עד בואו אולי יצר לו העת ולא ישלם לו זה, ולזה ראוי שיתחכם כנגדו בעת אשר אפשר לו זה, ולזה ספר שכבר בנה אסא ערי מצורה ביהודה כי שקטה הארץ, ולזה גם כן אמר נבנה את הערים האלה ונסב חומה ומגדלים דלתים ובריח עודנו הארץ לפנינו (י"ד ו').

התועלת השני הוא: להודיע שהוא ראוי שיכיר מי שהוא מושגח מה' ית' בעבור טוב דרכיו שהטובה הבאה לו מה' ית' בעבור התהלכו את האלהים וראוי גם כן שיפרסם זה להמון כי בזה תועלת לו להתחזק בעבודת ה' ית' וימשך מהפרסום מה תועלת להמון שיתישרו לעבוד ה' ית', ולזה אמר אסא כי דרשנו את ה' אלהינו דרשנו וינח לנו מסביב (ס"ד).

התועלת השלישי הוא: לפרסם עוצם השגחת ה' ית' באוהביו וההפך בהפך, ולזה ספר מה שהשגיח ה' ית' באסא ובעמו בעבור לכתם את ה' להצילם מאויביהם ואם הם רבים מאד מהם עד שכבר נצחו אסא ועמו חיל זרח הכושי שהיו עם רב מאד ולזאת הסבה גם כן ספר ענין מלחמת עמון ומואב ובני שעיר ביהושפט ועמו ונתנם ה' אלהיהם פגרים מתים לפניהם כאשר הביא חרב איש באחיו בעבור מה שעשה יהושפט הישר בעיני ה' (כ), ולזה גם כן ספר עוצם הרע שהביא ה' ית' וזה שכבר מת בחלאים רבים ונגפו ה' ית' מנפה גדולה בעמו ובבניו ובנשיו ובכל רכושו ושכבר שלם לו ה' ית' מדה כנגד מדה על הרגו אחיו וזה שכבר הוטתו בניו כלם זולתי אחד מהם לבד והוא אחזיהו (כ"ח), ולזה גם כן ספר מה שקרה מהרע ליואש אחר עשותו הרע בעיני ה' והוא שחיל ארם בא עליו במצער אנשים ונתן ה' ית' בידם חיל לרב מאד ואת יואש עשו שפטים (כ"ד), ולזה גם כן ספר מה שקרא מהרע הנפלא לאמציה מפני עשותו הרע בעיני ה' (כ"ה), ולזה גם כן ספר עוצם הצלחת עזיהו מלך יהודה בעת דרשו את ה' ושבעת מעלו בה' נגעו בצרעת והיה מצורע עד יום מותו (כ"ו), ולזה גם כן ספר שכבר התחזק יותם כי הכין דרכיו לפני ה' ושכבר נלחם עם בני עמון ויהזק עליהם (כ"ז), ולזה גם כן ספר הרע הנפלא שהגיע לאחז בעבור עשותו הרע בעיני ה' (כ"ח).

התועלת הרביעי הוא: כי קרוב ה' לקוראיו אשר יקראוהו באמת, ולזה ספר שכבר התפלל אסא אל ה' אלהיו על דבר הכושים ונשמעה תפלתו והוא שכבר נגף ה' את הכושים לפני אסא, ולזה גם כן ספר מה שהתפלל יהושפט אל ה' על דבר חיל בני מואב ועמון ובני שעיר הבאים עליו למלחמה וקרא גם כן צום על

כל יהודה כדי שתהיה תפלתו יותר נשמעת (כ) כמו שזכרנו במקומות רבים ונעתר לו ה' ית' ונתן חרב איש באחיו ולא נצטרכו יהושפט ועמו לבא עליהם כי אם לשלל. וספר גם כן שכבר זעק יהושפט בבא שרי הרכב להלחם עמו וה' עזרו (יח). ולזה גם כן ספר שהתפלל חזקיהו על אשר אכלו הפסח בלא ככתוב ולא בטהרת הקדש ורפא ה' ית' את העם בעבור תפלתו. גם ספר מה ששמע ה' ית' תפלת חזקיה על דבר סנחריב ועל דבר חליו אשר היה נגזר מאת ה' ית' שימות בו (יט). גם ספר מה ששמע ה' ית' תפלת מנשה אע"פ שהרשיע והפליג ברשע הנה בחלותו את פני ה' והכנעו מאד מלפניו נעתר לו ה' ית' והשיבו ירושלים למלכותו (כ).

התועלת החמישי הוא: להודיע שהבוטח בה' ישוגב ואשר לא יבטח בו ויישים בשר זרועו לא די שלא יתחזק אבל יחלש. ולזה ספר כי כאשר שם אסא בשר זרועו ולא בטח בה' אך בטח במלך ארם מנע ממנו הטוב והוא נצוחו חיל ארם כי לולא זה היה נופל בידו כמו שנפלו הכושים והלובים (כא) ולזאת הסבה גם כן נמנעה ממנו הרפואה כאשר חלה את רגליו מפני שלא דרש את ה' כי אם ברופאים, ולזה גם כן כי יהושפט בטח בה' על דבר חיל בני מואב ועמון ובני שעיר והצליח (כב) וספר גם כן לזאת הסבה כי מפני התחתן יהושפט עם אחאב להוסיף לו חוזק פרץ ה' ית' מעשיו וגרם זה לאבדן בניו עד שלא נשאר לביתו כי אם נער קטן יונק והוא יואש. וכן גם כן ספר באחז ששם בשר זרועו והוא מלך אשור ולא די לו שלא עזרו אבל הצר לו (כג).

התועלת הששי הוא: להודיע שהוא ראוי להשתדל בכל עוז ללמד התורה כי התלמוד מביא לידי מעשה, ולזה ספר כי מפני שהשתדל יהושפט ללמד תורה בישראל היה פחד ה' על כל הממלכות אשר סביבותיו ולא נלחמו עמו אך היו קצתם עושים לו מס והיה הולך וגדל עד למעלה.

התועלת השביעי הוא: להודיע כי אין ראוי להתחבר עם הרשעים אך להרחיקם בכל עוז וזה כי בהתחבר האדם לרשע יפרוץ ה' ית' מעשיו וישחיתם, ולזה זכר כי מפני התחבר יהושפט עם אחאב ללכת אל רמות גלעד למלחמה היה עליו קצף מאת ה' וכמעט שנהרג במלחמה ההיא לולא רוב הדברים הטובים שנמצאו עמו על אשר הכין לבבו לדרוש אלהים, ולזאת הסבה גם כן ספר כי מפני שהתחבר יהושפט עם אחזיהו באניות (כד) נשברו האניות ולא עצרו ללכת אל תרשיש. ולזאת הסבה גם כן ספר כי מפני מה שהתעורר אמציה לחבר אליו גדוד ישראל שהיו כלם רשעים ועובדי ע"ז היה זה סבה להשחית בעצמו ולפי ששמע לדברי הנביא להבדילו מחילו נצח את בני שעיר (כה).

התועלת השמיני הוא: להודיע קיום יעודי הנביאים, ולזה ספר שכבר יעד יחזיאל ליהושפט כי ה' ית' יהיה נלחם להם בחיל הגדול הזה שקם עליהם ממואב ועמון וישעיר ולא יצטרכו הם להלחם בהם אך ה' ילחם להם וכן היה ובעת שהגביל הנביא (כו), ולזה גם כן ספר קיום מה שיעד אליהו הנביא ליהורם על הרגו אחיו ועשותו הרע בעיני ה' לעבור בריתו ושכבר הגיע לו הרע שיעד לו בזמן ההוא שהגביל (כז), ולזה גם כן ספר קיום זכריה הנביא ליואש בן אחזיה

(כד) וקיום דברי הנביא שאמר לאמציה ידעתי כי יעץ אלהים להשחיתך כי השחית אותו יואש וגורש ממלכותו (כה). וזכר גם כן קיום יעוד ירמיה והוא שבשנת אחת לכורש פקד ה' את עמו כי זה מתחיב מיעודיו כמו שזכרנו בבאור אלה הדברים.

התועלת התשיעי הוא: להודיע שאין ממנים בסנהדרי גדולה כי אם כהנים או לוים או ישראלים מיוחסים, ולזה זכר כי בירושלים העמיד יהושפט מן הלוים ומהכהנים ומראשי האבות לישראל למשפט ה' ולריב ושכבר יחויב שיהיה עליהם ראש אחד והוא ראש בית דין כאמרו והנה אמריהו כהן הראש עליכם לכל דבר ה'.

התועלת העשירי הוא: להודיע שאין ראוי לתת הממלכה לבכור כשלא היה ראוי לה, הלא תראה כי ה' ית' בחר בשלמה בן דוד עם היותו הצעיר לבני בת שבע והיו גם כן לדוד בנים רבים קודם נשאו בת שבע, ולזה ספר בזה המקום כי יהושפט נתן הממלכה ליהורם מפני היותו הבכור כי לולא זה כבר היה בשאר בניו מי שהיה יותר ראוי למלוכה ולואת הסבה גם כן לקח קצת ערים בצורות ממלכות יהורם ונתנן לשאר בניו ולא היה ראוי לו לעשות כך אבל היה ראוי שיבחר היותר ראוי אחר שנראה לו שלא היה ראוי יהורם למלכות אלא מפני היותו הבכור, והנה נמשך מזה מה שנמשך מהרע והוא שקם יהורם על אחיו הטובים ממנו והרגם עמהם השרים העוזרים להם והיה גם כן מלכותו סבה לרעות נפלאות לפי מה שנזכר בזה הספור.

התועלת האחד עשר הוא: מה שלמדנו הספור שאליהו לא מת בעת הלקחו מעל ראש אלישע בן שפט כמו שבארנו בביאור אלה הדברים מפני המכתב שבא מאליהו ליהורם ובזה נתישרנו להאמין כי מה שאמר מלאכי הנני שולח לכם את אליה חנביא וגו' רומז אל זה שנזכר בזה המקום ושהוא יחיה אלו החיים הארוכים והנפלאים וכבר הארכנו המאמר בזה בבאורנו בזה המקום ובס' מלכים.

התועלת השנים עשר הוא: להודיע כי ממשמרת הלוים היו שישמרו הבית והקדשים מכל טמאה ושיעזרו לכהנים במלאכות אשר אפשר העשותם לא על יד הכהנים ולא לכהנים לבד אבל גם לישראל היו משרתים בכמו אלו המלאכות הנכבדות ולזה ספר ביהוידע שהעמיד השוערים על שערי בית ה' ולא יבא טמא לכל דבר. ולזה גם כן ספר בספור חזקיה כי הכהנים היו למעט ולא יכלו להפשיט את כל העולות ויחזקום אחיהם הלוים עד כלות המלאכה. ולזה גם כן ספר שם כי הלוים היו ממונים לשמור הקדשים והמתנות כהנה ולחלקם ביניהם. ר"ל בין הכהנים אשר ראוי לחלקם ביניהם והיו ממונים ליחס אותם למחלקותם ולבתי אבות לכל מחלוקת והם יודיעו לכהנים ולמחלקות אחיהם הלוים שישרתו ליום שיודיעו אותם ויתקדשו לזה כדי שלא יצטרך לכהנים כי אם לעבוד עבודתם ולעסוק בתורה. וספר גם כן בספור יאשיה כי בדבר בדק הבית היו ממונים קצת הלוים כדי לנצח לכל עושה מלאכה לעבודה ועבודה בבנין הבית והזקוהו. וספר שם גם כן כי הלוים היו מפשיטים הפסחים ובשלו הפסח והקדשים לכל העם כמשפט ולהם ולכהנים.

התועלת השלשה עשר הוא: להודיע שישראל חויבו לתת כל אחד מהם מחצית השקל בכל שנה על עבודת אהל מועד, ולזה ספר שנתנו קול ביהודה

ובירושלם להביא לה' משאת משה עבד האלהים, ולזאת הסבה גם כן זכר בס' עזרא שהעמידו עליהם מצות לתת שלישית השקל בכל שנה כמו שבארנו שם (נחמיה י' ל"ג) ואולם הוצרכנו לבאר זה מאלו המקומות כי לשון דברי התורה בזה בפרשת כי תשא היא עמוקה מאד.

התועלת הארבעה עשר הוא: לפרסם המופת שחדש ה' בעזיה המלך לנגעו בצרעת תכף שחשב למעול בה' להקטיר הקטרת על מזבח חזהב, ולמדנו בזה שהצרעת היא ענין דומה למיתה ולזה הביא ה' ית' עליו הצרעת תמורת התחיבו מיתה בידי שמים והוא מבואר שהיא ענין מתיחס אל המות כי הצרעת תערבב כל הפעולות הטבעיות.

התועלת החמשה עשר הוא: במצות והוא לבאר כי קבלת דם הקדשים לא תהיה כי אם על יד הכהנים, ולזה אמר בספורי חזקיה וישחטו את הבקר ויקבלו הכהנים את הדם, ואולם הוצרכנו לזה כי בתורה לא נתבאר זה באור שלם.

התועלת הששה עשר הוא: במצות והוא להודיע כי הלוים היו משוררים בפה ובכלי והכהנים מחצצרים בחצוצרות מהחל העולה בבקר ובערב עד לכלות העולה, ולזה אמר ובעת החל העולה החל שיר ה' וגו' והחצוצרות מחצצרים הכל עד לכלות העולה, ומזה המקום למדנו שאינם משוררים בעלות המנחה והנסכים והנה היה זה השיר לעולה והשלמים כמו שנזכר בזה הספור ונזכר עם זה בתורה.

התועלת השבעה עשר הוא: להודיע שמעברין את השנה בשביל עולי רגלים שיוכלו לבא ובשביל הכהנים אם לא יוכלו להתקדש מהם באופן שיספיק וכן בשאר הסבות הנוהגות זה המנהג, ולזה אמר ויועץ המלך ושריו וכל הקהל בירושלים לעשות הפסח בחדש השני כי לא יכלו לעשותו בעת החיא כי הכהנים לא התקדשו למדי והעם לא נאספו לירושלים.

התועלת השמונה עשר הוא: להודיע כי הטמאים אע"פ ששחטו הפסח עליהם וזה יתכן כשלא היו טמאים לנפש אדם הנה אינם אוכלים בבשר הפסח, והנה למדנו זה ממה שזכר בזה הספר כי אכלו את הפסח בלא ככתוב ולא בטהרת הקדש, ר"ל כי הם חטאו בזה בשני פנים האחד כי הטמאים לנפש אדם היה ראוי שיהיו נדחים לפסח שני ואם עשו פסחיהם בראשון הם חוטאים, והחטא השני הוא מפני מה שלא אכלו את הפסח בטהרת הקדש, למדנו מזה ששאר הטמאים שאפשר שישחטו הפסח עליהם אינם אוכלים בו כי ראוי שיאכלוהו בטהרת הקדש.

התועלת התשעה עשר הוא: להודיע כי המתנות נתנו ללוים ולכהנים למען יחזקו בתורת ה', ולזה אמר לתת מנת הכהנים והלוים למען יחזקו בתורת ה' וכבר בארנו שהענין הוא כן בבאורנו לדברי התורה.

התועלת העשרים הוא: להודיע כי כאשר יכינו ישראל המתנות לכהנים וללוים באופן שיגיע מזה התועלת הטכון בהם, ר"ל שלא יהיו הכהנים טרודים במזונותיהם ויהיו פנוים לעסוק בתורה ולעבוד ה' ית' אז יתברכו תבואותיהם ופירותיהם כאמרו מהחל התרומה לבוא לבית ה' אכול ושבוע והותר עד לרוב כי ה' ברך עמו.

התועלת העשרים ואחד הוא: להודיע שכבר נכנס הארון במקום שהכין לגנזו שם שלמה בן דוד מלך ישראל ולזה לא בא ביד מלך בבל כשהחריב את בית המקדש ונשא את כל כליו לבבל, ולזה הוא מאמר יאשיהו ללוים תנו את ארון הקדש בבית אשר בנה שלמה בן דוד מלך ישראל והיה זה כי שלמה והנביאים שהיו אז בימי דוד אביו ובימיו שערו שכבר יחרב הבית ולזה יעדו על פי הנביאים שיבנה בבית המקדש מקום יגנז בו הארון בעת הראוי וזה הענין הודיע דוד לשלמה כמו שהודיע לו שאר דברי הבנין בכתב מיד ה'.

התועלת העשרים ושנים הוא מה שלמדנו מזה המקום: שהשבעים שנה שאמר ירמיה אינן נחשבות לחרבן הבית אך הן נחשבות להשתעבד ישראל תחת מלך בבל כמו שבארנו בס' עזרא ובבאורנו לזה, ולזה נשלמו בשנת אחת לכורש כמו שנזכר בסוף זה הספר.

ובכאן נשלם זה הבאור והיתה השלמתו בשני לחדש ניסן של שנת תשעים ושמנה לפרט האלף הששי, ישתבח היכול אשר עזרני כרחמיו וכרוב חסדיו ויתברך על כל ברכה ותהלה אמן.

דברי תורה וחכמה

על צדי הדף
הערות והארות למסכת קידושין

מאתי

הק' אברם שמיעדל.

טרם נסותי כף רגלי הגי על מפתן מסכת זו ולגבות על הקדם פניהם למרחי בלבי לדרום ולחקור על זה הפס קידושין דאב המסכתא תבא על רחבה מלין מקורו ומוצאו, כי מלחר שהוא פס חדם לאב פי התורה וגם שאר ספרי קדם עוד לא יקבעו ח"ל בחיזה דור מן הדורות ועל ידי מיזה מחוקע מן מלוכעות הזמן נהחדם ע"י חכמי הזמן ההוא?

והנה כבר בגמרא שלפנינו קרחו לזה הפס **לישנא דרבנן** שהיא היפך מן לישנא דמורייתא וגם הוסיפו פס טעם ופירוש במוכנו על זה הפס קידושין (עיין קידושין דף כ' ע"ב):

ונתני התם האיש קונה מעיקרא תני לישנא דאורייתא ולבסוף תני לישנא דרבנן והאי לישנא דרבנן דאסר לה אכ"ע כהקדש.

ומולם על פי דעה זו של הגמרא שזה הפס קידושין לימו כולל בעצמו כי גם מובא ה י ס ו ד ר"ל שהוא המבוא המסורה לכל שאר העולם, מלבד שהלשון הרי לא מקודמת לי חסרה הבנה (כמו שהעירו כבר התו' ד"ה דאסור לה ותירוצם דחוק), קצה עוד מה הניע לב חכמי ישראל לעזוב לישנא דמורייתא ולכנות לא המבואין בפס חדם גם לא כוונו לחאר בזה גם מובא חדם העולד בזמן מאוחר, חולם שהוא בבא בים לסורה לשאר העולם כלו וכי זה היה מובא חדם להשערך לזה פס חדם?

והנה כבר לפני בנים שערתי בנפשי (השערה שהיא בעת קלת רחוקה בעיני) שזה הפס "קידושין" נתחדם בעת שבאה לומתנו תחת יד ממשלת עם הרומים ורלו דרך הבמואין שלפס כי בזמן הקדוש של הרומים לא היו עוד הבמואין — כמו בזמן המאוחר שלפס — רק דבר חול (actum profanum) כי אם היה נחשב בעיניהם לדבר שבקדושה לאב עמד תחת משמרו של הכהן הגדול שלהם, כי היו קושרים קשר של ניאופין לפני בית דין של כהנים (collegium pontificiale). וכראותם זאת נתעורר לב חכמי ישראל שלא לבטל עוד הניאופין בפס חול המורה על מקח וממכר ולשמור היום קונה את אשתו כאשר יקנה לו שדה מחוזה ועבו קל וחומר בעצמם: ומה עס לועז המשתחוים לאלילים עושים הניאופין לדבר קדום מלחתו עם כ"י המאמינים כי מה' כל מעשי גבר כוננו, ומזבח ה' מתכסה בכי ואקנה עת יבנוד

אוצר הספרות. — ד. ת.

לים בחברתו ועצם בריתו, ומן התורה מן הנשואים ומן הבתולים ונראה לנו שמה' יעצם לעיים על לחת כמה וכמה שקצר הניסוחין יהא נחצב לנו כדבר על קדושת יתירה, ולכן מן הטעם ההיא נתחדש זה הפסק קידושין להלר בזה שהדבק בין לים לעצתו קדוש יאמר לו — וזו על פי לשון שבועת דליטענ „הרי לת מקודשת לי", ולא כדעת ההוספת הר"ל שבועת דמילתא מיוחדת לי, דא"כ קצה למה לא יאמר עליה זה מקודש לי, וכן לשבר ג"כ שלכותה היתה בעצמה נוסדה עוד הקנה חדשה בעולה הזמן, והיא הקנת ברכת חתנים, שהיתה דעתם גם בזה לעורר הלבבות כי קצר של ניסואין דבר קדום הוא. ועל יד הטעראי זאת בלתי עוד לידי הטעראה לחרת, והיא: למעות טעם חדש במה שהגיבו שהיה ברכת חתנים דוקא בטעראה שבבר בגמרא בתובות דף ז' ע"ב הקצו: מנין לברכת חתנים בעשרה? ומה נחלקו גדולי התמודאים בדבר זה, כי רב נתמן למד זאת מדכתיב ויקח בועז עשרה מזקני העיר, ור' לבמו מדכתיב במקהלות ברכו אלהים, וכל לחד מביא על הביתו ועוטן שלין התמת לתו, ומה הדבר כן השלה עוד לא זזה ממקומה, ומקורו של דבר נעלם ממנו? ולכן כמו כן טעראי בנפשי: הנה אגל עם הרומים בימי קדם היה לחוק קבוע שיהיו עשרה לנשים מילידי עם רומי לעדי הניסואין, והטעם שהגיבו דוקא עשרה עדי נסואין לפי מה שכתבו גדולי מבקרי דיוסים הוא זה: שמוק היה אגל הרומים שכל מי שלינו מן חזקתי העם לא היה לו דין ומשפט בתרן כי כל בן נכר היה נחצב להם כנפול דרוך בתויר הרקוע, וכן גם זיווגו של לים רומי לא היה עולה יפה לפי שפעיהם שם לא נתכבד הדבר כי ים לשיהם יחדיו, לאים ולנשתו, כשות וזכות לקבור קבר ניסואין וקראו לזה בלטוגס Connubium (היילאטסרעכט). דהיינו שגם היא נם היא גם ילידי עם רומי, ורק אז גם ביניהם שבר יולדו להם נחצבים היו כחזקתם. — והנה עם רומי נחלק היה לשלשה מפלגות שונות, כי מתחלה נחלק כל העם לשלשה שבטים (tribus) ואחר כך כל שבט ושבט היה נחלק לעשרה בתי תכות (curiae) וכל בית שב נחלק לעשר משפחות (gentes) — ועל כן עשרה העדים שהוזכרו אל קבר ניסואין, שם היו כנגד אלו עשרה בתי תכות ועשר משפחות העם, לפרסם זה שתחתן והכלה שם ילידי עשרת בתי תכות ועשר משפחות של עם רומי. (עיי' על כל זה שהגיתנו שם מה שכתב פרופ- פעסאר יהעריגג (Jhering) בספרו המפורסם: Geist des Römischen Rechtes. חלק ב' עד 181).

ועל פי זה לשבר לומר כי במשך הדורות נשתרשב הדבר הזה גם בתומתנו ויהי לחוק להתספק אגל כל ניסואין עשרה לנשים ולבתך במקהלותם ברכת חתנים, וכתורות כל מנהג היה בסוף ג"כ במנהג הזה, כי בתוך הימים נשכח מעיני ומקורו לא נזכר עוד ועל כן תתרו ללמוד תוהו מן הקרת.

* * *

תולם דע ידידי הקורא כי כעת לחור נסיונותי מן הטעראי הר"ל בענין זה הפסק קידושין כי כעת עזה דעה לחלת ויותר מחוורת לי במקורו של זה הפסק, והוא שהפסק קידושין עולה על זמן עוד יותר קדום, כ"ל עד זמנו של ע ז ר א הסופר המהיר בתורת משה, לשר הכין לבבו ללמד בישראל חוק ומשפט, וזה הפסק קידושין גולד בימים ההם ע"י מחוקעות לותו הזמן. כי הלא ידעתו מספריהם של עזרא ונחמיה כי הועצה שעשתה בישראל בימים ההם, שהכתה מן עולי הגולה היו לוקחים להם נשים נכריות מכל לשר בחרו והתערבו זרע הקדש בעמי האדמות (עזרא ט' כ') ומן החטאים החלה בנפשותם היו לא לבד נשרים פנוים כ"א גם נשים הנשואים

מכבר לנשים מן דת ישראל בגדו בחצה נעורים לקחת להם מבנות עמי הארץ ולף גם יד כהנים ולוים היתה במעל הזה, עד שכל החכדים בדבר ילקני ישראל התמרמרו על דבר זה כי הנשים הנכריות הסבו את לב בעליהן ובניהן מן תורת אל חי לתועלת, וזה עזרא הסופר ונפגו עליו תאבל על זאת ולבו על כל גדותיו מלא תאיה ותניה, כמו שיספר לנו בספרו: וכשמעי את הדבר הזה קרעתי את בגדי ומעילי ואתרשה משער ראשי וזקני ואשבה משומם (עם ט'), וכן עוד שם: לחם לא אכל ומים לא שתה כי מתאבל על מעל הגולה (עם י' ו'). ועל כן בקשתו לתיטיו ובחכמתו לעמו הוא קם בכל כחו נגד הבעלונה הזאת ותהי לנשים מלכתו להניח המכשול הזה מדרך עמו ולהבדילו מן הנשים הנכריות, וכדי לעשות הבדל בין הזוג עם תאב נטועה מבנות ישראל ובין החתון עם בת אל נכר קרא להחתון הזה בשם **תועבה** ולזוג הכ"ל קרא בשם **קדש ה'** — תאב מן שם זה נשתה תא"כ השם **קידושין**. — כזאת רמזו אל הגביה מלאכי (ולפי דעת קצת מחכמינו עזרא זה מלאכי, ע' מגלה דף מ"ו ע"ת) המדבר מן המלונה הנ"ל וכה דבריו: בגדה יהודה ותועבה נעשתה בישראל ובירושלים כי חלל יהודה **קדש** ה' ובעל בת אל נכר (שם ב' י'). — ומשבר שגם מכח תוקן המשלשות התקינו תכמי כנסת הגדולה בימים ההם שתי תקנות. האחת: לברך בשעת הנישואין ברכת התנים, שעל ידיהן יתעוררו הלבבות כי הזוג עם תאב נטועה מישראל — בסיפך מן החתון עם בת אל נכר — הוא **קדש** ה', ולכן תחויתם הברכה: **מקדש** עמו ישראל ע"י חפה וקידושין (וגם לכון זו לעדות כי השם קידושין מענין **קדושה**. ואחת שנית: מדלגנה בדבר שלא יזדווג אים בשאר עם תאב נכריה התקינו שיהא הנישואין דוקא בפני קהל ועדה, וחכו מקורו של הדין שהאח ברכת **התנים דוקא בשבת**.

דף ב' ע"ב: ואב"א אי תנא קונה ה"א בע"כ תנא האשה נקנית דמדעתה אין שלא מדעתה לא.

והנה רש"י ביבמות י"ט ע"ב ד"ה קידושין בעלמא הוכיח מן הקרא ואין לקדש תאב שלא בהנוגה דכתיב (דברים כ"ד ב') והלכה והיתה לאיש אחר דזה מדעתה משמע. תולה קצת תימה שלא הוכיח זאת מן קרא יותר מבואר (בראשית כ"ד נ"ז): ונקרא לנערה ונשאלה את פיה, כמו שלמדו ג"כ מפרשה הניא במסכת כלה בכתת התנים דכתיב ויברכו את רבקה? — ודע כי זו הדרך שלא לקדש תאב בע"כ ושהתה בעיני הישואין הם שבה חשובה כמו הם (דברי רש"י סוף דף ז' ע"ת ד"ה התם בהמה היא) תאב היא תפארת לכל תומה ההולכת בשבה זו, כי נכר בזה שהתומה הניא כבר עומדת במדרגה רמה של השכלה המוסריים, לפי שיודעת להוקיר יקרת ערך התאב המיועדת להיות עקרת הבית, תפארת בעלה ועטרת בניה — דע כי הדרך הזו לא הדריכוה עוד שאר עמים קדמונים ואפי' המשוערים בהם עת גלחתו יחד שני שבאות היונים לגלגמיטון ואחיללעם בעד הנערה Briseis, לא עלה על דעתם לבחור בראשונה את פי הנערה תם כלשונה להזדוג לו לאחד מבניהם. תולה מה מחוק לוב התורה התמימה גם בדבר זה! וגם חכמי התלמוד בכל הדורות להם נאוה תהלה שלא סרו גם הם מן דרך זו, להזהר בכבוד התאב ושלא לזלזל ביקרת ערכה. כן דרך מצל היתה דעת כי יהודה במלוה לזון את הבנים וקל ותומר לבנות מבוש זלזותת (כתובות דף מ"ת ע"ת) וכתתניתין (בבא בתרא קל"ט ע"ת) תנן מי שמת והניח בנים ובנות והנכסים מועטים הבנות יזונו והבנים ישלנו על הנחתים, ואף בתולק לתמון על זה, ובכל מקום שר' גמליאל אומר הולה תני את דברי תמון הלבה כמותו, בדבר זה סרו מזה הכלל!

עוד בדף הנ"ל: אי הכי קשו קראי אהדדי (כי הכא דרך פעם לבון זכר ופעם לשון נקבה) וקשו נמי מתניתין אהדדי.

כולמי אין להעלות על הדעת שבעלי הגמרא לא ידעו דבר פשוט כזה שים שמות מתחפים בשתי לשונות גם יחד, כמו שמש, מחנה, רוח, וכהנה רבות. והלא דף שלפנינו כבר רמזו כי הקי לשון עבר לא נעלמו מהם, שהם ידעו כי שמות המסבר מן ג' ומילך מתחפים כחומר הזה, שלפני שם זכר מוסיפין ה' נקבה וכשיוסף קודם שם נקבה הה' מופלת. אלא בלמת כונת הגמרא היא להוכיח כי תורת ה' המימה לא תשתמש לפי' בשמות מתחפים דרך מקרה כי אם בדקדוק גדול ועל פי כונה עמוקה (ע' תוס' ד"ה קנו קרני אהדדי). אולם מה שמוסיף בגמרא להקשות שם מתני' אהדדי, כוונתי מעיקרא לא קבה, כי המבנה בשבעה דרכים כונקין את הזב בנדף הוספת לשון הקרש: בשבעה דרכים יומו לפניך, אולם חביב היה בעיני הגמרא הדרוש להרחות בנם מבלעדי זה על כונה עמוקה מוסדה לבון זו של המבנה.

דף ג' ע"ב: בכסף מנ"ל.

קושית זו של הגמרא היא נפלאת בעיני רש"י, שהרי תיכף בתחלת הסוגיא, לעיל ב' ע"א, כבר הוקשה קושיא זו: וכסף מנ"ל? ועל זה השיב רש"י: הכא עיקר ולעיל דף ב' ע"א אגב גררא נקט לה לתרוצי לשון קנין דמתניתין. — ומזה נראה שבעלם מעיני רש"י מה שכתב ר' שרירא גאון בתשובת שלו (דפוס קרלקוית דף קי"ד ע"ב): ונקטינן מן הלשונים דגמרא דהתם נקניתי בג' דרכים דתינן בריטא מנא ס"מ וכו' עד בכסף מנא לן כלהו חיוך שכוקי וקובי דמתני' בגמרא רבנן בתראי סבוראי הלינהו וקבעינהו. — ועל פי זה אין מקום לקושיתו של רש"י, כי מה שהוצרך לעיל בתחלת הסוגיא וכסף מנ"ל היה הוספת רבנן סבוראי שהוסיפו לאחר חתימת התלמוד, והגמרא של תלמידים מתחלת כאן דף ג' ע"ב עם קושי' בכסף מנ"ל. ולפ"ש שכתב"י בשני מקומות הזכיר לא שם רב שרירא גאון והביא דבריו מבמו, דהיינו בכתובות דף ז' ע"ב ד"ה בגדיתהה, ובנטין דף ס' ע"ב ד"ה תילתא, בכל זאת אפשר שמגרתו של רב שרירא לא היי מודע לרש"י; כי בשני מקומות הנ"ל לא הזכיר רק הסידור והתשובה של רב שרירא גאון.

עוד בדף ג' ע"ב: אמר ר' הונא אמר רב מנין שמעשה הבת לאב.

גם על פי מספריהם של הרומים החב היה השליט בכל נפשות ביתו וקרלו לזאת בלשונם: patria potestas, וזו הלשון פתפשפתם לפי דעת קלת מן potis (דער עההל-טער) וכן נ"כ מן potus (דער טרלנק), דהיינו לפי שהאב הוא הזן ומפרנס לא ביתו לכן לא לבד שמעשי ידיהם של בניו שלו כי אם גם ברכושו למכרם לעבדים ולשפחות (עי' להלן דף ד' ע"ב: דקא מתזנא מני'). והנה בחקי שים עבר לוחות שלהם היה כתוב, שאין ברכושו של האב למכור לא בנו כי אם ג' פעמים, עד שאם ימכרנו לאחר זה עוד פעם רביעית מכירתו לגיט מכירה והבן יוצא לחפשי. ומאחר שלא נזכר כזה כי אם הבן ולא הבת הוציאו מפרשי דיניהם הכלל, שדוקא לא בנו יוכל האב למכור ג' פעמים זה"ל, אולם אם מכר את בתו כבר פעם אחת אוב אין ברכושו למכרה עוד, וזה ממש כדברי ר' שמעון (לקמן דף י"ח ע"א) שאמר אין אדם מוכר את בתו לשפחות אחר שפחות, (עי' מה שכתב Ihering בספרו הנ"ל ח"ב נד 165).

דף ד' ע"א: אמר רבינא אם כן לימא קרא אין כסף מאי אין כסף. ותנא קופי' מנ"ל דדריש הכי אמרי כתיב מאן בלעם ומאן יבמי ולא כתיב בהו יו"ד. ופירש"י מאן בלעם: אין בדעתו לילך עמנו.

הלח מכבר מלחי למורה כי חכמי התלמוד בקיאים היו בדקדוק שפת עבר, ובמקומות מפוזרים הרחתי במוסחים חת גדלם ותת ידם החזקה בהבנת עומק חקי הלשון. תולם נגד זה הקורח בשמעתין שלנו ספר ביעמוד משתחה וכה יחמר בלבבו: הזחת הבנתם בעומק חקי הלשון למענת דבר מחמיס כזה שהרבם מן **מאן** הוח **אן** ובמובנו כמו **אין**? תולם גם פה לח חבוד ממלחי ועודני מחזיק במלחמי על דבר ידיעתם בחכמת דקדוק שפת עבר, והייתו על פי מנה החכמה היתה בזמנים ההבנו. והלח כבר מודע הדבר כי עד זמנו של ר' יהודה חיוג לח היה עוד החזון נפרץ מן שלם תותיות השרש, והרי גם הפרשנדתא הגדול רש"י ז"ל, תע"פ שחיה לחחר זמנו של ר' יהודה הי"ל, לח הלך עוד בהיבותיו, ובלמת עוד בזמנו זה רחינו כה וכה חוקרים ובלבנים לח סרו עוד מן השעה של ר' תותיות השרש, כזחת מלחנו חצל ר' שלמה פחפענהיים ז"ל, וכן חצל דה. יוליוס פילסע, עיין למשל בקונקורדחנץ שלו המלות בָּקַר בָּקַר בֶּקַר בֵּקַר בֶּקַר בָּקַר, שלפי דעתו השרש של כל חלו התיבות הם שני תותיות קר, חבר מובנם בכלל דקולה וחפילה, וכן חֹר־עֵר נָ־צַר עָ־צַר, שהרש שלשתם צר. וכמו כן רוחה בשרש חמד של רש"י, ח"ט לד 131, כי שני תותיות **רע** מחוברים חל חחד מתותיות הח"ב הולידו מובנים בונים חבר מובנם הכללי הוח דבר המזיק חו הנוגע להרגשה גרועה, כן **רע־ב רע־ד רע־ם רע־ל רע־ש מנ־רע־ת צ־רע־ת**, וכן הפעלים **ק־רע פ־רע רע־ץ**.— ולכן חין להתומם חם גם השמינו הקודמים הולכים בשטה זו מן ב' תותיות שרשיות, עד כי מלחו שהשרש מן מֵאֵן שני תותיות אן (והוח כמו אֵין בכל המקרח), והלח גם השמות אֵל גֶּר זֵר גֵּר וכדומם מובנים מחריפם ' בכח) ועל פי זה מלן בלעם מובנו כמו שפי' רש"י: **אין בדעתו לילך עמנו.** ודע כי גם בערבי ב' תותיות אן (אַן) לפעמים כמו אֵין בעברי, ובכלל למלח אֵן בערבי ג' מובנים בונים, ושלשתם דומים לעברי, כי שם הי' דגושה **(אַנַّ)** וז היח מלח הקריחה כמו **חַנַּה** בעברי (זיעהע!) וזאת בנית: אֵן לפעמים מלח החבור כמו אִם בעברי (ווענן) ועוד שם שלישה, כי לפעמים, כמו שמנו, אֵן מלח השלילה כמו אֵין בעברי ומובנו: (ניכט).

דף ה' ע"ב: למימרא דסבר שמואל ידים שאין מוכיחות הוין ידים והתנן וכו'.

ועל זה הקשו התוס' ד"ה הכח, דלפי מסקנת הגמרח פה סובר שמואל דידים שאין מוכיחות **לא** הוין ידים, ובמס' נדרים דף ה' ע"ב מסקי להיפך דסובר שמואל הוין ידים? ותירצו דים לחלק בין אין מוכיחות כלל לאין מוכיחות גרידא. וכן לקמן דף י"א ע"ב מסקינן: לחמר רב ספח הלכתח מלוה על פה נובה מן היובמין דשיעבודא דאוריית' ואינו נובה מן הלקוחות דלית ליה קלא, וגם על זה הקשו התוס' ד"ה לחמר דבמס' נבח בחרא תניא להיפך דלחמר רב ספח מלוה ע"פ נובה מן היובמין שלח תעשל דלח בשני הלוין ואינו נובה מן הלקוחות דשיעבודא לאו דאוריית'? וגם שם עלתה לתכן הסחילה, תולם בממות דף י"ח ע"ב ד"ה ואיכא דעת בעלי התוס' על דבר סחירות כאלה כי שוח שמלו בונים בו ליבר הלכסים לבקעה וחדרבה הם סופרים ומונים גם כמה וכמה סחירות כאלה המלוות בש"ם וקבלו תוהן בשם סוגיות הסוכות תו (כמו שכתבו ביומח ס"ע ע"ב ד"ה נזיר) בשם הלכות הסוכות.

והנה הרב הגדול ר' זכריה פרלמנקעל ז"ל במכתב עתי שלו כתב ו' לד 212 דשטל להכיל כי כל תוהן הסוגיות המתנגדות חשם חל תחותה נמלחות דוקח במסכתות שונות ולח בתותה מס'

בעצמה, כן למבל מה שאמר ר' יוחנן פירושין שאין בהן כזית מותר לאבדן מיד רות במס"
בכתוב ס"ב ע"ב, והלכה ההפוכה לזה שאמר ר' יוחנן פירושין שאין ב"ש חסור לאבדן מיד
היא במס' שבת קמ"ג ע"ב וכן כותן. ומכח זו הכריה היה בא לידי ההצערה כי להמסכתות
הצוגות בס"ם היו מסדרים שוגים ובמתיבתות שוגות, ועל זו הדרך יפקרם הדבר כי במסכתות
שוגות נמצאו הסוגיות ההפוכות זו לזו, וכמו שאמרו בבר בגמרא בסוכה מהני הכי ובפומבדיתא
מהני הכי.

ואולם אם היה מן ההוקרים בזמנו הביאו גם תוכן הסוגיות ההפוכות לעדות ולראיה
כי מסדרי המסכתות בזמן התלמודים לא היו כותבים עוד שום דבר על ספר אלא בסדרו כל
המסכתות רק בעל פה (עי' מה שכתב החי דב. בלתך בספרו "מיינליקע אין דיא עינצטע-
הונגטעשיכטע דער תלמודיבען ליטעראטור, זד 104), לפי דעתי ים לפקפק בעדותן זו
ומדברת אם גיה בכל המסדרים היו כותבים המסכתות מיד על ספר והמסדר התחד במתיבתא
ו לא ידע מה שהבדו מסדר במתיבתא אחרת, אז בזדך מוכל לופל שהבדלים אחריהם לא העיזו
פניהם לבטות שום דבר ממה שהיה בבר בתוב ותחום לפניהם ובבן גם תוכן הסוגיות ההפוכות
לא זזו ממקומן, אולם אם נשער בבל המסכתות שסודרו בימי התלמודים היו מסורות רק מפה
אל פה עד שהגיע זמנם של רבנן סבוראי ואבר קמו ותברו קסת הסופר במתנם לבתוב בל מה
שהיה מסור להם בעל פה בעט בדאל ובשרת על ספר, אם הדבר בן בודאי פליאה דעת היא
אחיך בתבו בל תוכן הסוגיות ההפוכות בהמסכתות הצוגות בלי שום פקפוק בלל, מבלי לנסות את
בחם לפקל המסלה ולהביא בל תוכן ההלבות הסותרות להדדי אל עמק השוה בפי יד ר'
השובה עליהם, מרם קמו ובתבו מליהם ועד בספר יותקו?

ואל יפיבני המציב שלפי דעת רש"י גם הדבר הסגור בפי בל העולם שוב אין
לשנות עוד (עי' דברי רש"י אלה בקידושין דף כ"ם ע"א ד"ה אלא לא גרסינן) בי מזה אין
תשובה לדברי, שדברי רש"י אינם שודאים אלא בדבר הסגור בפה שיאתר עוד להלן דק בגור
בפה, זה בודאי קשה לשנות ולגרוס בלשון אחרת, אולם על ידי בתיבה בספר בחמת יש
לשנות ולגרוס בשעין אחר בל דבר שהיה סגור בפה. —

והנה בעצין השאלה אם התלמוד יצא מידי המסדרים בתוב בספר או אך בעל פה, תעיף
משטתו של רש"י בשאלה זו נודעת מבבר, שהרי בתר היטב בתב רש"י (עירובין ס"ב:) שבימים
לא היה דבר הלבה בתוב אפילו חות אחת, בבל זאת לא נוכל להתשק להביא בתן עוד שני
מקומות במסכתת שלנו, מסבת קידושין, אבר בהם רש"י הולך ובומה דעתו זאת. עי' דף י"ב
ע"א: בי נח נפשי' דבב חסי עיילו רבנן לנקיטיהו לבמעתהי', ועל זה פירש: שהקבלו לביתי
המדרש ואמרו בל שמעו שמיעה חדשה מפיו ישמרנה באוזני תבריו בדי לעבשם שלא
ישתבחו. — וכן עי' דף י"ג ע"א: אמר רב אחא בריה דרבא מבמיר דגמרא, ועל זה פירש:
בך נקבעה בגמרא וסגורה בפי בני בית המדרש.

אולם נגד בל זה ידידי הקורא לבה נא אתי אל מקום אחר תבין מבם קצת לפי
דעתי שאף לפי דעת רש"י המצב היתה בבר בתובה בספר בימי התלמודים,
עי' קידושין בד"ם הרי בולבם ואחת מבתי אחיות, בי שם בתב רש"י ז"ל: והא דלא תוקמא
בגון דאמר אחת מבם? מבום דקתני במתניתין בלבם ואין לבבם הספרים ע"ב, אבר מלמון
זו נראה שלדעת רש"י המצוות היו בתובות בספרים בבר בזמן התלמודים.

גם אזביר פה בי מאחר שבעבי המחלוקת עוד לא נעלו בעין השאלה אם המצב
בבר בתובה היתה על ספר בימי התלמודים או לא, ועוד בימינו אלה התוקרים

מתחלקים זה לבני מחנות העומדים הלה מול הלה לחוזי חרב מלומדי מלחמה — לכן תעמה לך מי תלקי זה ותביא פה לחיה קמת כי בימי רב ושמואל המצנה עוד לא היתה בתובה, כי בע"ז דף כ' ע"א חולקים בני גדולי התמוראים הלזה, חד תני אידיהן (בחות ג') וחד תני עידיהן (בחות ע') — ובודאי אין מקום למחלוקת זו אלא דוקא שם המצנה רק מסורה היתה בימיהם מפה אל פה, כי לוא היתה בכר בתובה על ספר הלא רואים היו בעיניהם שם לקרות אידיהן (בחות ג').

ותבר גרדא מזכיר עוד, כי בחמת בלבון בבבי החג נקרא בשם עיד (והוא שם נגזר מן הפעל עאד תאב בבנין פועל שלו הורתו: celebrare festum). וקרא בפלאת היא בעיני שהרמב"ם בפירושו על המצנה שם לא מזכיר מזה דבר מאחר שלשון ערבית שגורה היתה על שפתיו תמיד ושירושו על המצנה הלזה כלו כתוב היה בלשון זו.

דף ח' ע"א: כי הא דרב כהנא שקיל סודרא מבי פדיון הבן... אמר רב אשי לא אמרן אלא בגון רב כהנא דגברא רבה הוא ומבעי לי' סודרא ארישי' אבל כולי עלמא לא.

לפי הנהגת הגי מלוו היה כתן גדיסת תחיותת לפני בפ"ג והרמב"ם, כי במקום: ומבעי ליה סודרא תריסיה היו גורסין: וידע למחולי, והיינו לענין שתן בו משום תוגת, אבל על פי גירסת שלפנינו ולפי פירושו של רש"י: דגברא רבה הוא ולא תזיל בגילוי הרחם, משמע דדוקא רב כהגא הוא דמבעי לי' סודרא תריסיה אבל לאו כולי עלמא היו תזלין בגילוי הרחם. וכן נראה זה ג"כ ממה שהביאו בגמרא דף ל"ח ע"א שרב הונא בריה דרב יהושע לא מסגי תרבע תמות בגילוי הרחם, ואלו היה זה בזמנו מנהג כל העולם מה זה שיסופר שתת מרב הונא דוקא? (ובתמת כתב הכלבו דתיינו תסור ליתך בגילוי הרחם כי מה שתמר רב הונא זה היה מנהג חסידות, עי' דרכי משה לטור תו"ח סי' ב', ס"ק ב'). וזה יתבאר עוד ביתר שתת על ידי המימרא שקודם לזה שם בגמרא: תמר ר' יהושע בן לוי אסור לאדם שיהלך ד' תמות בקומה זקופה, ומניך ליה שרב הונא לא מסגי ל"ח בגילוי הרחם, תבר מזה נראה ברור שדוקא בהילוך בקומה זקופה הוא תסור ממש מה שתיינו בן בהילוך בגילוי הרחם כי רק הוחיקין ותבני מעשה ברב הונא היו מהלחקין מזה, ובתמת גם ר' יהושע בן לוי היה כתחד מהם, שכן יסופר ממנו דף לי ע"א דשדי דיסגא תריסיה וקא ממטי לי' ליוקא לבי כנישתא. — וכן לתיינו בגמרא דף ל"ג ע"א שבימיהם תפי' שתר כל העולם תם היו עוברים בפני תלמיד חכם היו מכסים לתשיהם דרך כבוד, כי בן יסופר שם שרבינא הוה יתיב קמי' דרב ירמיה מדיפתי חלף ההוא גברא קמיה ולא מכסי ריבא תמר כמה חניף האי גברא. וממקום שתר חזינן דתנשים פנויה, תם גם שהיו רבר מצנה מעלה, לא היו רגילין לכסות רתשם, עי' שם דף כ"ט ע"ב: משתבח ליה ר' חסדא לרב הונא בדרב המנונא דתדם גדול הוא ל"ל בציבור ליך הביאהו לידי כי תתך חזיה דלא פריס סודרא ל"ל מאי טעמא לא פרסת סודרא ל"ל דלא נסיבנה (עי' פרס"י, ותולם בציר יוסף תו"ח סי' ח' נעה מדרך הפשוט וכתב פשיטא דלא היו הבתורים בגילוי הרחם וכו'). ומנמרא נדרים דף לי ע"ב נראה שהקטנים תמיד היו הולכים ברחם מגולה, דתמרינן שם: תנשים זימנין דמכסין ריבייהו וזימנין דמגלין תבל נשים לעולם מיכסי וקטנים לעולם מיגלי.

והנה לפי דעת הרמב"ם ביסוי הרחם הוא דרך גנועים, כי כן כתב בהלכות דעות פ"ה ה"ו: צניעות גדולה נוהגים ת"ח בעצמם שלא יתבזו ולא יתגלו רתשם, וכן כתב בהלכות תפלה

פיו היה שלח יעמוד בחפלה ברחם מגולה, ובספרו המורה (חיג פנ"ב*) יפלים דבורו בזה שכתב: וגדולי חכמינו ז"ל היו נמנעים מלגלות רחם להביא הצניעה מחופפת על החדש ומסוכבת לוחו.

ומה שהובא בט"ז (ס"ע לו"ח סימן ח' סק"ב) שהמהרש"ל בתשובה סי' ע"ב מביא רחיה שמן הדין אין לחוש בגילוי הרחם כמה שמצינו גבי ק"ם שחתר הקב"ה ליעקב הרי לא הטרחתי עליכם לקרות פרוע הרחם וכו' — בחתת דברי תגדה שלו נמצאו בויקרא רבה פרשה כ"ז וכן בילקוט חמור סי' תכמ"ב ועוד בילקוט ליכה תקנ"ד. — ואולם מה מאד יקשים לכל דורשי קדמוניות עמנו דברי חור זרוע שהביאו דברי מהר מגה (טור או"ח סי' רפ"ב) בזו הלשון: ואסור לקרות ברחם מגולה וכ"ם גדול דלא כמנהג נרפת דקורין ברחם מגולה. — והרב החוקר מהו' ליבוש לוי"ו ז"ל (בספרו דיא לעבעסשלעפר, זד 410) הביא דברי חור זרוע חלה בשלמותם בלשון זו: ולכך נ"ב דאין יכול לקרות קצן בתורה ברחם מגולה וכ"ם גדול ואין נראה בעיני מנהג רבותינו שבנרפת שמבריכים ברחם מגולה ובשמחת תורה נהגו לקרות קמעים ומזכירין הזכרה ברחם מגולה ואי"י איך לקיים המנהג אם לא כתי"ק דיש לומרים במס' סופרים. — כוונתו על מס' סופרים פרק י"ב הלכה ט"ו. וזה הרב החכם מהו' לי"ו הי"ל בא לידי הטעות כי היהודים שהיו דריס בימי הביניס בארצות חמות היפעלים — אבר כידוע חברה הוא להם לגלות לחדם — הם בכל כחם החזיקו בהלחקת גילוי הרחם, מה שאין כן בארצות נרפת ופולאנד, ולכן לחיו שמהר"ם מלחעבורג והכלבו ותפילו המהרי"ל היו מקילים בדבר זה **).

ועי' מה שכתב ב"בית לוחי הספרות" חלק ח' זד 26 הרב החוקר מהו' נחום ברילי במאמרו „בר למחור" לוחם מה שהביא לוחי שם דבר מידות מן הרב ר' לחנן ווילנא בעיון הם בועה בגילוי הרחם בערבות שלהם, גם זה בכלל לוחם הדברים שים לקרות עליהם: ים דבר שיאמר רחה זה חדש הוא וגו' שהרי כבר כתב בדרכי משה טע"ח סי' ג' וז"ל: ובספקי מהרי"ל סי' כ"ג כתוב על מה שמלחים שהפלטונים גזרו על היהודים שלחחייבו שבועה ליטבע ברילוי רחם, לח מלחו בזה חיסור כהדיח.

---

*) חגב גרלח לזכיר פה כי מן זה הפרק כ"ב של מ"כ ח ג לקוחים גם דברי הרמ"ח בהג"ה לפ"ע חו"ח סי' ח' סעיף ח', ר"ל: לין יפיבת החדש ומבועתו ועקריו והוח לבדו בביתו כיפיבתו ומבועתו ועקריו והוח לפני מלך גדול, ולח דבורו והרחבת פיו כרלוי והוח עם חנשי ביתו ועקריו כדבורו והוח במובן המלך וכו' — חולם בזה לח חדשום חני מגיד כי הלח מלוין שם בחופה ההג"ה שהיח לקוחה מן החורה נכוכים ח"ג פכ"ה, חולם חני בחתי פה להעיר על ההבדל הגדול בין מה שכתוב בחלה הדברים הרמ"ח לבין מה שכתוב שם החורה נכוכים, וכי הרמב"ם על מלב המחקרי שלו כוון בזה המלך הגדול על השכל הפועל, חבר הוח הבריח הביכון המבריח מן הקלה של הקלה בכל עומק ורוחב של הטעה הפילוסופים שלו — וח"ה השכל הפועל הוח הדבוק בין החדם המורכב מגוף ונפש וכין הרם על כל רמים! — לח כן הרב רמ"ח, חם חבר גם הוח לח כגר בחרץ נכרים היה במרכבי המחקר וביחוד בטעה הפילוסופים של הרמב"ם, כחשר נודע מן מסוכבו העפותרים של המהרש"ל, בכל זחת שבכלו הפסוע לח כוון בזה המלך הגדול חלח על מלכו של עולם חבר מלח כל החרן כבודו, חלח ואין יחיד כמהו.

**) הערת המו"ל: הן ידוע שבחרלות היפעלים רחם מכוסה ורגלים יחפים הוח חום הבבוד וכן נכנסים לפני מלכים וסריס, וכן בבתי חסלוחיהם, ולכן בבתי חסלוחיהם, בהיפך, רחם גלוי ורגלים מכוסים; ובחבר כי חנהנו כני ישראל שבכו כימים מקדם בחרלות היפעלים, ובמהו חח"כ בחרלות חלה, וכל מנהג קדום הוח בעיניו ע"כ בחו בחצם בחבוכה. ומלחתי ליכון להעתיק בזה מע"כ הרשכים בחשובותיו חשובה רפ"ח ח"ל: „חלה. חם מותר לכנס בחרלות היפעלים המעולים בביתיכם"? חשובה. דבר ידוע הוח שביכס"ר רחוי לפחרו לרוממו ולכבדו, חמנם הכבוד הוח כל דבר לחבר בחצם בעיני בני חדם לכבוד, שחבבוד והבזיון הוח בפי מחשבת בני חדם ובפי המקומות המקודשים, שכל מה שחנו מדעים שחוח בזיון רחוי להרחיקו וכל מה שחנחנו שהוח לכבוד רחוי לעשותו. והנה בחרלות הנזכרים שחין חלנה בזיון לכוח במעלים לפני גדוליהם וגם לפני

דף ט' ע"א: ת"ר בשטר כיצד כתב לו על הנייר... בתך מקודשת לי,... מתקיף לה ר' זירא בר ממל הא לא דמי האי שטרא לשטר זביני התם מוכר כותב לו שדי מכורה לך הכא בעל כותב בתך מקודשת לי.

הרב ר' זכריה פרנקעל כתב בספרו: "דער געריכטליכע בעוויז" (וזה הספר לוינו כעת תחת ידי לעיון בחיוב גד כתב זאת) בזמן התלמוד כל מיני שטרות לא היו נחתמים כי אם על ידי סעדים, כן דרך מצד שטר המכר לא תחתו המוכר בעצמו אלא העדים היו כותבים אותו ונחתמו למטה מעידים שפ"פ מכר שדהו לפב"כ, וכן היה הדבר ג"כ בשטר אלוה אלא חתמו אלוה אלא רק יד העדים היתה חותמת בו, וכזה בכל השטרות. — וזה הדבר (אשר עין בעין ברואה עוד בימינו בנוסחי כתובות וגיטי נשים) בחתמ מפורש יותר מפי התלמוד בכמה וכמה מקומות. כן המצוה ב"ב קס"ז ע"א במדברת בכל המינים של שטרות כמו גט אשה ושובר, שטר אלוה ומכירה, שטרי חיוסין ושטרי תרוסות וקבלנות, ושטרי בירורין, ובכלן אין הדבור אלא מכתיבת העדים, וכן שם דף קס"ב ע"א בהסוגיא ושתת ושותת ברויה שיהיה בין כתב השטר והחתימות אין הדבור אלא מן חתימת העדים, שאם הרחיק את העדים שני שיטין מן הכתב פסול שיטה אחת בשני, אולם מן חתימת הבעל חוב בעצמו אין לומר ואין דברים. וזה ברואה ג"כ שם דף קס"ח ע"ב: תא"ר הרי שבא ואמר אחד שטר חובי אצל פלוני שלמתו העדים אינו כתבתו וחתמתו ושתתו לו וכו'. וכן עוד שם קע"א ע"א: הרי שהיו עומדין בו אלף זוז וכתב מהן חמש מאות זוז עדים מקרעין את השטר וכותבין לו שטר אחר. ואין להכחות יותר ברואות על דבר פשוט כזה. — אולם בכל זאת כפי הנראה לפעמים נעזו מני זו הדרך והמוכר בעצמו חתם את שמו תחת שטר המכר והלוה תחת שטר הלוואה וכן הבעל בעצמו חתם את שטר הגיטין אלו, כי כן הוא במצוה ב"ב דף קע"ה ע"ב: הוציא עליו כתב ידו (על לוה) שהוא חייב לו נותנ מנכסיו בני חורין (עיי' שם פי' הרשב"ם) וכן שם בגמרא קע"ב ע"א: הוצרך לשטרא דנפיק לבי דינא דרב הונא וכו'. וכזה מצאנו בגמרא בכתובות כ"א ע"א: אמר אביי ליכתב חתימת ידיה אחספא... אבל אמינא לא דלמא מכתח ליה אינש דלא מעלי וכתב עלוי מאי דבעי, ועל זה פירש"י שם: למעלה מן החתימה יכתוב כך: אני פלוני החתום למטה לויתי מאת פלוני, (ועיי' ג"כ מה שכתב הרשב"ם בבא בתרא דף קס"ז ע"א ד"ה אמר אביי) אבל מזה נראה ברור שהיה בימיהם ג"כ נהוג לפעמים שהלוה בעצמו חתם את שמו תחת שטר הלוואה. וכן נראה זה ג"כ מן הסוגיא בלשנינו שם קידושין דף ט' ע"ב, כי בפירוש נאמר כאן בשטר זביני התם מוכר כותב שדי מכורה לך וכן בשטר גיטין הבעל בעצמו כותב בתך מקודשת לי. —

ואפשר שאם נחקור אחר שכנו של דבר זה ונדעה נרדפה לדעת מאין יצא זה המנהג שהוא בימי התלמוד שעל הרוב לא המוכר בעצמו חתם את שטר המכר כי אם יד העדים לבדם וכן בכל השטרות, אפשר שנמצא הטעם למנהג הזה, והוא שעולד מחמת החשש שמא יאבד שטר המכירה מיד הלוקח טרם שאכל ג' שני חזקה ולא יהיו לו עדים שאבד ממנו ויבוא לידי פסידא שיעבור עליו המוכר ויאמר הבדה שלי היא, מחשש זה עולד המנהג שרק העדים יחתמו בשטר המכר ולכן אם יאבד השטר יש הקנה בדבר שאם עדיו קיימין יכתבו שטר שני (עיי' ב"ב קס"ח

מלכיהם ח"ב גם בביהכ"נ הדין כן כו' והדין הזה משתנה לפי מנהגי המקומות וזה ברור הרבה ואין לריך לרחיום" עכ"ל. ויש להעיר עוד כי מלחמי במדרש שמ"ר על הכתוב "החדש הזה לכם" כדברים החלה: "כשאתה הקב"ה כבר שלמו החרבע מאות שנה אמ"ל גלו שלדיקים את רשעיהם שהיו מכופים". וזאולי יש לחזה שייכות לזה גם דברי הטרנוס חוקלע אשר פרנס את הכתוב "וכי ישראל יולמים כיד ר מ ם" (שמות י"ד ח') לאמר: "ברחם גלי", ויש לעיין בזה.

ע"א והרמב"ם הלכות מלוה ולוה פכ"ג ה"י) ואע"פ שבשטרי החובות אין הדבר כן, שאם יאבד שטר הלואה מיד המלוה אע"פ שעדיו קיימין אין כותבין לו שטר שני (עיי' במקום המצוין) בכל זאת מאחר שכבר היה נהוג הדבר בשטרי המכר האריכו למעניתם גם על כתיבת כל שאר השטרות, והלא מצינו גם בגמרא (ב"ב דף ק"ס ע"א) דוגמא לזה, שהקשו התינח גיטין שטרות מאי איכא למימר ותירצו כדי שלא תחלוק בין שטרות לשטרות. — כן נראה לפע"ד בדבר זה.

עוד שם בדף ט' ע"א הנ"ל: על קושי' דר' זירא בר ממל ששטר קידושין לא דמי לשטר זביני דהתם מוכר כותב לו שדי מכורה לך והכא בעל כותב אמר רבא התם מענינא דקרא והכא מענינא דקרא התם כתיב ומכר מאחוזתו במוכר תליא רחמנא והכא כתיב כי יקח בבעל תליא רחמנא... אולם לבסוף מסיק אלא אמר רבא הלכתא נינהו ואסמכינהו רבנן אקראי. ועל זה פירש רש"י: הלכתא נינהו, למשה מסיני, אולם התוספות ד"ה הלכתא מסקי וז"ל: אי נמי יש לפרש הלכות מדינה כלומר מנהג היה כך.

ולפי דעתי דבר גדול דברו לנו בעלי התוס' בזה, כי בדברים מעטים הללו האירו לנו אור חדש על כמה דיני מקח וממכר אשר מקורם ומעינם נעלמו ממנו, כי בגמרא מקשים עליהם מנא לן זה והאמוראים חולקים בדבר כל אחד טרח ללמדו מקרא אחר וכמה פעמים השיבו עליהם בגמרא ומסקי שהקרא אסמכתא בעלמא, ואולם על פי דברי תוס' הנ"ל כל הדינים כאלה לא היו כי אם הלכות מדיני ר"ל מנהג הארצות שהיו דרים בהם. — ובאמת דבר זה הסברא נותנת כי הלא נדע כי בזמן הקדום, היינו בזמן כתבי הקדש, המקח והממכר לא היה עוד נפרץ באומתנו, כי כל עם ישראל מן דן ועד באר שבע לא היו רק עובדי אדמה — יהודה וכל עריו יחדיו אכרים ונסעו בעדר — ולכן משפטי התורה לא שמו עוד עינם על מסחר וקנין חוץ מן הכללים הראשים ושלא לעשות עול במדה במשקל ובמשורה שלא להונות איש את רעהו, וכל דיני ממונות היו עוד כל כך בתכלית הפשיטות עד שלפי השערת הרב ר' זכריה פראנקעל בספרו הנ"ל השופטים בימים ההם היו נקראים זקנים, לפי שהיושבים על מדין לא היו צריכים עוד להיות מלומדים ובקיאים בטיב דינין ומשפטים הרבה אלא שהיו רק צריכים להיות מתונים ונוחי הדעת לשקול בפלס השכל הטבעי את כל דברי ריבות הבאים לפניהם כאשר זאת הוא מדרך הזקנים — אכן מה מאד נשתנה מזה מצב התלמודי אשר הדיין באמת צריך להיות סיני ועוקר הרים לרדת לעומקם של המון דינים אין קץ אשר ארוכה מארץ מדם ורחבה מני הים הגדול, וכמו שאמר כבר — עוד קודם זמנם של האמוראים אשר הרבו להמשיך עוד נחלים אין מספר לתוך הים הגדול הזה — רבי ישמעאל בסוף משנה בבא בתרא: הרוצה שיחכים יעסוק בדיני ממונות שאין לך מקצוע בתורה יותר מהן והן כמעין הנובע! ואם הדבר כן איך יעלה על הדעת לומר שכל המון דינים אין קץ ואין מספר האלה היו נובעים כולם מן דברי הקרא? אלא בודאי רוב דיני מקח וממכר הם ילידי מאורעות הזמן או ילידי המנהג הנהוג בארצות אשר דרו בתוכן. והלא נראה זאת עין בעין בסוגיא שלפנינו בענין שינוי כתיבת השטרות, ששטר קידושין הבעל כותבו ושטר מכירה המוכר כותבו, ואע"פ שמתחלה היתה דעת רבא ללמוד שינוי דין זה מן הקרא מסיק לבסוף שאין זה אלא הלכות מדינה ר"ל מנהג שראו בעיניהם במדינה שישבו בה. — וכן מצינו שהיה עוד שינוי אחר בענין השטרות, כי היו בימיהם שני מינים שונים של כל השטרות וקראו להם בלשון המשנה (ב"ב דף ק"ס ע"א) גט פשוט וגט מקושר, וגם על מקורו של שינוי זה היו חולקים האמוראים דהיינו ר' חנינא ורפרם ורמי בר

יחזקאל, כי כל אחד הביא בידו מקרא אחר ללמוד ממנו בימוי זה, אך על כל למודים האלה מקשים בגמרא: ומני להכי הוה דאתי כל חד וחד למילתי' הוה דאתא, עד שמסיק לבסוף שגם מקובר מולד בזמן מאוחר וקראי מסמכתא בעלמא. ע"י שם בגמרא דף ק"ס ע"ב. אך דעו נא רבותי הקוראים כי אני דרכתי לי פה דרך לבדי, כי לבי אומר לי שגם זו הדרך לחפור בסטרות הפירה אחר הפירה ולקברם בקברים לא היה בעצם ורחבות כי אם מהגג אבר רחו בעיניהם אל החומה הסולמת באלפא בימים ההם (והלא עוד בימינו ים תרעות אבר בהן על פי חקו המדינה כל שטרי הגולה (טעסטאמענט) אבר בהן יגוה אים לפני מותו איך יחלקו היורשים ביניהם את נכסיו ערוכים דוקא להיות תשורים ומקוברים) לך כמנך הזמן נבנה ביניהם כמה מלא מאין בא להם זה המנהג אל גם מקובר עד שרצו לחלותו בחיותן גדול אל הקרקע, ומולם רחו גא! אם גם כבר נבנה היה זה מלפם בכל זאת רובם אחד היה בשאר בזה הגע המקובר עוד קים גם בימים המאוחרים אבר בו כל הולך אחר ברם דבר יוכל להביר מקורו עוד בזמנו, והוא שהובא שם בף קס"ד ע"ב כי הזמן שבתבו בשטר מקובר מצוה היה מן זמנו של שטר פשוט, והוה מקובר דאתא לקמי' דרבי ואמר רבי שטר מאוחר זה ואמר ליה זוין לרבי כך מנהג של אומה זו מלך בשה מוין לו שהים שהים מוין לו שלש ע"כ. ועל היזה אומה כוון זוין כשאמר לרבי אומה זו? לפי דעתי הוא למעלה מן כל ספק שלא כוון בזה אלא על אומה רומית.

ומאחר שכבר הועלתי לדבר בענין הזה יסלחו נא לי הקוראים אם אביא עוד בזה דוגמא אחרת לחזק בזאת את דעתי והשערתי אבר העלתי פה לפניהם, והוא דין אחד דאבי בין דיני מקח וממכר ר"ל:

דין משיכה או הגבהה ביד.

והלא דבר ידוע הוא אלפי מספרי התלמוד מפלפלין היטב נקנין אלא ע"י משיכה או הגבהה ביד, ודין זה נובע מן המשנה ב"מ דף מ"ז ע"א: מבר הימנו פירות ולא נתן לו מעות אינו יכול לחזור בו נתן לו מעות ולא מבר הימנו פירות יכול לחזור בו. והשה בודאי הדין הזה אין יסודתו בסברא כי אדרבא על פי הסכל מקבל המוכר המעות מיד הלוקח תהא המכירה גמורה עד שאין אחד מהמיהם יהא יכול לחזור בו. ומאחר שאין הסברא גרידא נותנת זה הדין בודאי שים לחקור אחר מקורו. והשה בשמת רואינו שכבר בדורו הרחבון של התנאים דברו וחקרו למעות מקורו של דין זה של משיכה. כי יוחנן אמר דבר תורה מעות קונות ומפני מה אמרו משיכה קונה גזרה שמא יאמר לו נשרפו חיטך בעליה ורים לקים אמר משיכה משובחת מן התורה דאמר קרא או קנה מיד עמיתך דבר הנקנה מיד ליד. ולולם למוד זה של רים לקים קנים הוא בעיני כל הולכי אחר פשטא דקרא ולכן אין לנו אלא סברתו של ר' יוחנן בהמשיכה הקנתה דבקנן. ובאמת פסק הרמב"ם פ"ו מהל' מכירה- הלכה ג', כר"י, אבן העזר שנהן כ' יוחנן להקנתה זו אינו מספיק אלא לענין משיכה אבל לא לענין הגבהה ביד אבל גם מהגבהה הלוקח את הפירות אפילו הניחן עוד אחר ההגבהה בביתו של מוכר אינו יכול לחזור בו וכזו עוד ים לחום שמא יאמר נשרפו חיטך בעליה ות"ל מה הועילו חכמים בחקנתן? ועל כן רואינו שהרמב"ם ז"ל פסק כר' יוחנן בכל זאת לא הזכיר כלום מטעמו כי אלא הם דברי הרמב"ם עם: אחד הבאתה ואחד שאר מפלפלין אלא נקנין במעות דין תורה ומשנתן המעות קונה אבל חכמים תקנו אלא יקנו המפלפלין אלא בהגבהה או במשיכה דבר שאין דרכו להגביה עכ"ל. ואם הדבר כן הלא עלינו לחקור מה היה בשמת מקור הדין של משיכה או הגבהה ביד?

ועתה כתר לי זעיר ואחוך: הרומים בלשונם קראו ליציאת דבר מרשות המוכר ליד הלוקח מאנציפיום (mancipium) והוא מלה מורכת מן manu capere דהיינו אחוזה ביד וכן הלוקח נקרא אצלם מאנצעפס (manceps) דהיינו האוחז ביד. כי על פי משפטיהם הלוקח היה צריך לאחוז ולהגביה בידו הדבר הנקנה לו. וכל מפרשי דיניהם יאמרו שהיתה זאת למו לזכר עולם ושנים קדמוניות, כי כל עם הרומים מימות עולם לא היו כי אם אנשי צבא וכן כל רכושם אשר רכשו לא היה בימי קדש שלהם כי אם שלל מלחמה אשר לקחו ביד חזקה מכף אוביהם כי הם היו הולכים מגוי אל גוי וממלכה אל עם אחר להכניעם תחת רגליהם ולשלול שלל ולבוז בז. ומזה נשארו עוד רושמים רבים בלשונם, כי כן היה נקרא אצלם העשר פארטונא (fortuna) שהוא מן שם תואר פארטיז (fortis) אשר הוראתו בעל אומץ וגבר אלים, והפעל (emere) (קויפען) בעצם ולאשונה היה הוראתו לקיחת דבר בזרוע נטויה מיד אחר, כמו שמבאר המדקדק פעסטוס (festus) שהיה יליד עם רומי וזה לשונו: emere enim antiqui dieunt pro capere. וכן גם הפעל zapere והשם zapina (דער רויב) לא נשתמשו בזמן הקדום לדבר חרפה ובוז כי לא לבושת וקלון היה בעיניהם לקחת דבר בחזקה, והלא בזו הדרך הלכו גם הסגנים וחורי ארץ בימי הבינים (דיא רויבריטטער דעם מיטטעלאלטערס) כי לבושת וכלימה היתה בעיניהם לעשות מסחר וקנין אולם לארב במארב חצרים עם אנשי צבא שלהם על הולכי דרך ולמלא בתיהם שלל זה היה לכבוד ולתפארת כפי מחשבתם. — ולכן היה נקרא ג"כ בלשון רומי כל אחוזת נחלה בשם praedium שהוא נגזר מן מלת praeda (שלל מלחמה). ולזכרון כל זאת היה אצלם לחוק שאם גם יקנה איש מאת רעהו בכסף מלא מטלטלין לתפוש הדבר הנקנה ולהגביהו ביד לזכר שנים קדמוניות.

אולם אנחנו שרידי עם בני ישראל אנשי זרוע לא היו אבותינו מעולם אשר כלי חמס מכרותיהם, וזרועם לא הושיעם לקחת דבר ביד חזקה מאת רעהו כי אם כל רכושם אשר רכשו היה אך פרי עמלם ויגיע כפם, ולכן גם המנהג שהלוקח יקנה המטלטלין בהגבהת יד בודאי לא נולד בקרב עמנו כי אם אצל העז שבאומות, אומת הרומים אשר עמדו תחת ממשלתם ראו זאת בעיניהם אצל כל מקח וממכר אשר נעשה ביניהם ומהם נמשך המנהג ההוא אל כל יושבי הארץ, ובמרוץ הזמנים והדורות נשכח מקורו של דבר ויסודתו לא נזכרה עוד, ועל כן היטב דבר ר' יוחנן שדבר תורה מעות קונות והמנהג של המשיכה והגבהה ביד הוא יליד זמן מאוחר.

וקצת ראיה לדברי שהמשיכה לא היה מנהג ישראל מזמן קדם קדמתה כי אם רק מנהג מדיני ולכן במקומות שלא היה נהוג גם חכמי ישראל לא הצריכוהו, הוא מה שאמרו בב"מ דף ע"ד ע"א: **האי סיטומתא קניא... ובאתרא דנהיגי למקני ממש קני**, ופי' רש"י: במקום שרגילין לרשום על החביות על מנת ובדבר זה תהא קנויה לו כאלו משך מקני בלא משיכה.

הערות ובאורים

מאת

דר. משה הלוי עהרענרייך.

הושע א' א' בימי עזיה: משנה ראשונה לעזיהו שהיא כ"ז לירבעם בן יואש מלך ישראל ער סוף מלכות ירבעם שמלך משך מ"א שנה על ישראל (מ"ב י"ד כ"ג) מלכו עזיהו וירבעם יחדו זה ביהודה וזה בישראל י"ר שנה. וכל ימי מלכות עזיה היו חמשים ושתים שנה, א"כ אחר הי"ד שנים שמלך עזיה בימי ירבעם מלך עוד אחרי מות ירבעם ל"ח שנה.

והושע נבא לפחות שנה אחת או שנתים בימי ירבעם ועזיהו, ועוד כל ל"ח שנה שמלך עזיהו אחרי מות ירבעם, הרי ארבעים, ואח"כ בימי יותם שש עשרה שנה, הרי נ"ו, ואח"כ בימי אחז י"ו שנה, הרי ע"ב שנה; ואחריו בימי חזקיה לפחות שנה אחת או שנתים, הרי נבא הושע בין הכל ע"ג או ע"ד שנה לפחות. והנה בימי עזיהו יותם אחז וחזקיה מלכי יהודה, אשר בימיהם היה דבר ה' אל הושע מלכו בישראל ירבעם וזכריה, שלום בן יבש, מנחם בן גדי, פקחיה פקח בן רמליהו והושע בן אלה, ויקשה למה לא נזכר כאן כי אם ירבעם לבדו. ונראה כי נוסף גם שם מלך ישראל אשר בימיו החל להנבא, מפני שהימים אשר מלך עזיהו ביהודה היו נ"ב שנה, ואם לא הודיענו הכתוב כי נבא בימי ירבעם, היינו יכולים לומר כי רק בסוף ימי עזיהו היתה תחלת דבר ה' אל הושע; ובאמרו כי גם בימי ירבעם בן יואש היה, נודע בבירור כי לא פחות מל"ח שנה לפני מות עזיהו נבא הנביא הזה, כי עזיהו מלך אחרי מות ירבעם עוד ל"ח שנה.

והנה לא מצאנו עוד שם מלך ישראל נזכר בהגבלת זמן הנביאים כי אם בעמום לבדו שחזה גם הוא בימי עזיהו וירבעם, ואצל עמום לא היה צריך כל כך להוסיף גם שם מלך ישראל, כי הנה נזכר עוד סימן אחר להגבלת זמנו, והוא שחזה שנתים לפני הרעש. ולפיכך נ"ל כי גם מכאן יש להביא ראיה נגד ראָזענמיללער והבריו האומרים כי פסוק זה נוסף בזמן מאוחר על ידי מאסף הנבואות כמו שאמרו זה גם בשאר ספרי הנביאים. כי אמנם איך היה שלא נבחבו כלם על דרך אחד וסגנון אחד? ובהפך מצאנו כי דרך כל אחד מהנביאים בענין זה משונה מאד מחברו; ואם כל אחד ואחד מהחוזים כתב שם ספרו הוא בעצמו, יפה יובן למה הושע ועמום אשר דברו הרבה על עניני ישראל ושומרון הזכירו בתחלת ספריהם גם שם מלך ישראל אשר היה בימיהם, לא כן הנביאים

האחרים, שרוב עניניהם יסבו על דברי יהודה וירושלים, והם באמת לא הזכירו אלא שמות מלכי יהודה אשר היו בימיהם.

ועוד להעיר כי בשנת י"ד לעזיהו מת ירבעם, ובשנת ל"ח לעזיהו מלך תחת ירבעם זכריהו בנו על ישראל ושומרון, ונראה מזה כי בכ"ד שנים שעברו מי"ד עד ל"ח לעזיהו לא מלך מלך בישראל; ובלי ספק היה מעצת הגדולים שלא לשום עוד מלך עליהם, אלא לנהוג המדינה על דרך הערים החפשיות (respublica); אבל מדברי הושע עצמו בתוכחותיו המרות והקשות נראה כי ההנהגה הזאת היתה בלי סדרים, בלי משפט וצדקה, לא בכח ולא בחיל, אלא איש הישר בעיניו יעשה; ומפני זה נראה ג"כ כי היתה עצת קצת מהגדולים יראי ה' ודורשי טוב לעמם, כי טוב להם לבית ישראל לשוב ולהתחבר עם יהודה תחת דוד מלכם (עיין למטה ב' ב'). ואין לומר כי משום שהיה זכריה רך בשנים במות אביו לא היה צריך להמתין עד שיגיע זכריה לכ"ד שנה אם היה בדעתם להמליכו עליהם תחת ירבעם אביו; הלא המליכו יואש בן אחזיה והוא בן שבע שנים? ויאשיהו היה בן שמנה שנה במלכו, ומנשה ישב על הכסא בן י"ב שנה א).

ב' תחלת דבר: הנכון כדעת רש"י כי דבר פעל ולא שם, כי השם דבר הנמצא בירמיה (ה' ג') הוא בצירי גם בסמיכות ·̈ על דרך אטר יד ימינו ·̈ (בופטיס ג' ט"ו) והלשון קצר, בתחלה כאשר דבר ה' בהושע ·̈ ויאמר וגו'. והו' שבמלת ויאמר היא לתשובת התנאי, ע"ד ביום השלישי וישא אברהם את עיניו.

לך קח לך וגו': נפרדו המפורשים והחכמים לשלשה ראשים בענין צווי ה' אל הושע לקחת לו אשת זנונים ולהוליד ממנה ילדי זנונים:

הדעת הראשונה היא להראב"ע, הרמב"ם (מ"נ ח"ב פ' מ"ה) ורד"ק, כי כל הענין היה במראה הנבואה, כי נראה להושע שאמר לו הקב"ה שיקח אשת זנונים, ולקחה והרתה וילדה ממנו שלש פעמים. אמנם אין לדעת הזאת סיוע

א) ולפי חשבון המפורשים ובתוכם ראזענמיללער בהקדמתו להושע עברו רק י"א שנה בין מות ירבעם וישיבת זכריה בנו על כסא ישראל; ועלה להם המספר הזה על הדרך שאומר: אמציה וירבעם מלכו יחד זה ביהודה וזה בישראל י"ד שנה, כי ירבעם מלך בשנת ט"ו לאמציה, ואמציהו מלך כ"ט שנה, א"כ כ"ט חסר ט"ו הם י"ד שנה. וירבעם מלך אחרי מות אמציה מ"א שנים חסר י"ד, הרי כ"ז שנה. לפי החשבון הזה מלך עזיהו תחת אמציה אביו בשנת י"ד לירבעם, א"כ מלכו ירבעם בישראל ועזיה ביהודה יחדו מ"א חסר י"ד שנה, שהם כ"ז שנה, א"כ זכריה בן ירבעם היה לו למלוך תחת אביו בשנת כ"ז לעזיה, ולא היה למלך על ישראל עד ל"ח לעזיהו, אם כן ל"ח חסר כ"ז שנה, כלומר י"א שנה עברו ולא ישב מלך על כסא ישראל בין ירבעם בן יואש וזכריה בנו. אמנם דברי המפורשים לישב השנוי העלום הזה בין החשבונות האלה הם דחוקים מאד ורחוקים מפשט הכתובים, וממה שכתוב במ"ב ט"ו א' נראה ברור כי לא בי"ד לירבעם (כמו שהעלו לפי החשבון) אלא דכ"ז לירבעם מלך עזיהו, ולא תתכן דעתם בי"א שנה בין ירבעם וזכריה בנו כי גם באמרך כי ט"ס נפל בפסוק הנ"ל ושבמקום עשרים ושבע שנה לירבעם וכו' צריך לקרות בשנת י"ד שנה לירבעם וכו', מה שאין אנו צריכים לו מכל וכל, שהרי המספר הנאמר כאן איננו מתנגד בשום פנים לשאר המספרים הנזכרים בפסוקים אחרים בענין החשבונות האלה, וכל הדבר פשוט וברור ונכון אם נאמר כי באמת היה צריך שבי"ד לירבעם בן יואש מלך עזיה תחת אביו, אבל לא מלך כי אם בשנת עשרים ושבע לירבעם ונמשך מזה כי בין י"ד וכ"ז שנה לירבעם לא מלך מלך ביהודה. וכאן העירני עלם אחד משכיל (הוא החכם הגדול אוהב גר ז"ל בנו של שד"ל זצ"ל) כי לפי מהלכי הזמן ההוא אין הדבר הזה זר כלל, כי ידענו כי יואש אבי ירבעם גבר על אמציהו ותפשו בבית שמש ויבא ירושלים (מ"ב י"ד י"ב י"ג י"ד), וגם ירבעם בן יואש נלחם בגבורה והיתה ידו חזקה גם ביהודה, כי השיב את דמשק ואת חמת ליהודה (שם שם כ"ח) והשיב את גבול ישראל מלבא חמת עד ים הערבה (שם שם כ"ה) וגם יהודה בכלל, ויתכן מאד כי לא הניח ירבעם ליהודה להמליך את עזיהו מיד אחרי מות אביו, והמתינו י"ב שנה עד כי התאמצו והמליכו אותו ביד חזקה לתת ניר לבית דוד ביהודה ובירושלים.

וראי׳ מן הכתוב; כי בכל מקום שהכתוב מספר דבר שראה הנביא במראה הנבואה נאמר בהדיא שהיה במחזה או במראה, או נאמר בפירוש כי הראה ה׳ לנביא דבר פלוני, או שהיתה עליו יד ה׳, או שרוח ה׳ נשאתו, או שראה המראה בחלום לילה; כגון באברהם (בראשית פ״ו א׳) ומראה השרפים בישעיה (ו׳ א׳) והמרכבה ותבנית המקדש ליחזקאל, ויוצר גובי, האנך וכלוב קיץ בעמוס, ומקל שקד וסיר נפוח בירמיה, ומראות זכריה וחזיונות דניאל; כל אלה אין שום ספק כי מחזה נבואה הם, כי הכתוב מעיד עליהם בפירוש. אבל כאן אין גם אחד מכל הלשונות האלה; ואם נניח שגם הענין המסופר כאן נראה לנביא במראה נבואה, במה נדע את הדברים שהם במחזה הנבואה ואת אשר לא היו במראה נבואה אלא בפעל ממש? מלבד שאם הדבר הוא גנאי למצוה לצותו ולמצווה לעשותו, בודאי לא יחדל להיות גנאי לזה ולזה אם יראה ברוח הנבואה שהוא רוח טהרה וקדושה.

הדעת השנית היא דעת יב״ע והיירונימוס (והסכימו עמהם ר׳ משה אָרנסוואַלד ורא״ז), כי הספור הזה הוא משל על דרך כמה וכמה משלים הנמצאים בנביאים. וגם זה לא יתכן, כי המעיין במשלי הנביאים ימצא כי הפסוק עצמו מבאר תמיד ויאמר כי המסופר משל הוא, ואינו אלא לבעבור סבב פני דבר הנמשל, אם כדי שיגיע הממשל לתכלית המכוונת לו, כמו שהוא בנתן הנביא למען יחרוץ דוד המלך את משפטו על עצמו בדבר בת שבע אשת אוריהו החתי, או משל הנביא באיש המופקד אצלו להשמר, והוא ברח ממנו, שהמלך אחאב חרץ ע״י משל זה משפטו על אשר שלח בן הדד מלך ארם מיד, או משל האשה החכמה מתקוע להשיב לב המלך על אבשלום בנו; או נאמר המשל דרך מליצה ליפות הלשון ולהבין הדברים באופן קל ונאה כדי להטות לב ואזן השומעים; וכגון זה היא שירת ישעיה לכרם דודו, ואח״כ מפרש כי כרם ה׳ צבאות בית ישראל וגו׳ וכן משל העצים ששאלו עליהם מלך על אבימלך ובעלי שכם (שופטים פ׳) ומשל עץ הגפן (יחזקאל פ״ו) על אנשי ירושלים, או משל בת האמורי והחתית על ירושלים (שם י״ו) משל הנשרים הגדולים (שם י״ז) על בבל ומצרים, משל הלביאה והכפירים (שם י״ט) על נשיאי ישראל, משל שתים נשים בנות אם אחת (שם כ״ג) על יהודה וישראל, משל הארז בלבנון (שם ל״ג) על אשור, משל הצופה (שם ל״ג) על הנביאים, ומשל הרועים (שם ל״ד) על מלכי יהודה גדוליה ושריה, וכן כלם; אין גם אחד שלא יוכר מלשון הכתוב עצמו, כי משלים הם, מה שאין כן בספור שלפנינו.

והשלישית היא דעת רז״ל (פסחים דף פ״ז) ורש״י ודון יצחק, שהדברים כמשמעם (אלא שדון יצחק אומר כי הנביא לא הוליד הבנים אלא לקח לו אותם שנולדו לאשת זנונים, וגם זה נגד משמעות הכתובים), וזה אמת. והנה כדי להרים אבן נגף ומכשול מלפני השומעים הבלתי מבינים אמרו רז״ל כי ה׳ צוה להושע לקחת לו אשת זנונים וילדי זנונים לפי שאמר על ישראל: החליפם באומה אחרת וכו׳ וכו׳ כמו שהוא בפסחים (שם), וכמו שמתורגם ללשון ארמי והונה כעין הקדמה לתרגום יב״ע, כאשר נמצא בתרגום כ״י ישן נושן אשר ביד מורי ורבי שד״ל.

והנה במקומות הרבה מהנביאים יסופר כי הנביא עשה דבר מוחש הנראה לעינים בפני האיש או בפני העם אשר הוא שלוח אליו, כדי שהמעשה הזה יעשה רושם בנפש רואיו ולא ישכחו עוד הדבר הנאמר בנבואה ההיא, כמו שהוא ענין קריעת השלמה החדשה לשנים עשר קרעים ע"י אחיה השילוני; וזה נראה מנהג כל הנביאים, עד כי גם נביאי השקר למדו אותו; כמו שמצאנו שעשה לו צדקיה בן כנענה קרני ברזל לאמר למלך ישראל באלה תנגח את ארם עד כלותם, והנניה הנביא שבר את המוטה מעל צואר ירמיה לאמר כי ככה ישבור ה' את עול נבוכדנצר בעוד שנתים ימים מעל צואר הגוים. והנה מאהבת האופן הזה לומר את הנבואה על ידי מעשה מוחש הדומה לו או מתיחס לתוכן הנבואה (והוא הנקרא אות ומופת בפי הנביאים), אלישע צוה ליואש מלך ישראל לירות חצים ואמר לו כי החץ אשר ירה הוא חץ תשועה לה' וחץ תשועה בארם: וגם ישעיה וגם ירמיה התהילו נבואות הרבה בספור מעשה כזה אשר הוא לאות ולמופת לכל העם; ולפעמים המעשה הזה הוא זר מאד, כי ע"י כן יהיה יותר ראוי לעשות רושם בלב הרואים והשומעים. כך כתב ישעיה על גליון גדול בחרט אנוש למהר שלל חש בז, וקרא כן גם שם בנו הנולד לו בעת ההוא; וכן הלך הנביא הזה ערום ויחף שלש שנים אות ומופת על מצרים ועל כוש; ואזור פשתים ובקבוק ומוסרות ומוטות של ירמיה אינם אלא כענין הזה; וכמו כן עשה ירמיה את בית הרכבים לאות ולמופת לבית יהודה, כי יש שבר למי ששומע לקול אביו, וכל שכן אם היו בני יהודה שומעים לקול אביהם שבשמים; וקנה ירמיה השדה אשר בענתות מאת חנמאל בן שלום דודו אע"פ שבימים ההם חיל מלך בבל צרים על ירושלים, וכל זה לאות ולמופת כי עוד יקנו שרות בכסף בבניטן וביהודה, ושכאשר הביא ה' על העם את הרעה אשר נבא עליהם, כך יביא עליהם גם את הטובה אשר הוא דובר להם; וכן צוה ה' ליחזקאל לעשות לו כלי גולה ולגלות יומם לעיני העם, והם שאלו: מה אתה עושה? וזה פתח לו הפתח להכנס עמהם בדברי נבואה ותוכחה. ומן הדרך הזה גם הצווי לחוקק עיר ירושלים על הלבנה ולשום מחבת לקיר ברזל ולשכב על צדו השמאלי והימני לשאת שני עונות בית ישראל ובית יהודה, ולאכול להם לחץ ולשתות מים לחץ ולעשות פתו בגללי צאת האדם עד כי הוכרח יחזקאל לומר אהה ה' אלהים הנה נפשי לא מטומאה וגו', וכל זה למען יהיה יחזקאל לאות לבית המרי. וכן כשלא נהג הנביא מנהג אבלות במות אשתו שאלו ממנו בני עירו: מה אלה לנו כי אתה עושה (הנה הבינו אנשי העיר כי דבר זר כזה אינו אלא למופת לבני ישראל, ולפיכך אמרו מה אלה לנו)? והנביא השיב כי דבר ה' היה שיהיה יחזקאל להם למופת, ככל אשר עשה יעשו גם הם ביום הלקח מהם את מעוז משוש תפארתם. והנה מי שיתן לבו על רוע המצב המדיני והמוסרי של שומרון וישראל בימי הושע יבין ויראה כי העם לא היה לו הפץ בדברי תוכחה, ושהיה צריך לתחבולה כדי להטיב לבם ואזנם לדברי נביא ומוכיח. וגם שאר הנביאים הכניסו עצמם לדברי נבואה. ע"י משל נאה ע"י אות ומופת או ע"י ספור מראות הנבואה, או באופן אחר, כמו שעשה עמוס, הזכיר תהלה פשעי גוים אחרים אויבי ישראל וענשם, ועי"ז

הטה אליו אזני העם, ובתוך כך עבר אל העקר המכוון לו שהוא להוכיח לבני ישראל פשעם וחטאתם לה' אלהיהם; והטעם ברור שאם מרות העם רעות ונשחתות לא יהפצו בדברי מוסר, וכן מצאנו בתהלת דבר יחזקאל אל העם לא רצו לשמוע את דבריו, כמו שכתוב (ג׳ ז׳) ובית ישראל לא יאבו לשמוע אליך וגו׳ כי כל בית ישראל הזקי מצח וקשי לב המה; ובאשר תשתתן המדות כן יחזק לב העם משמוע דברי תוכחה, וכן יקשה לנביא להטות אליו אזני השומעים, ובפרט בהושע שהיה שלוח אליהם דברים קשים ורעים, ובהיותו נביא אמת היה לו להוביה להם עונותיהם ופשעיהם בפה מלא, ואיך יאבו העם לשמוע דברים אשר שומעיהם תצלנה אזניהם? ובאמת לא צוה ה' בתהלה להושע דברי נבואה שישמיעם לכל העם בשער הוצות, כי בודאי לא היו שומעים אליו, אלא צוהו ה' לעשות מעשה זר ומתמיה, ולהיות כי היה נודע הנביא לאיש אלהים קדוש שאלו ממנו: מה זאת אשר אתה עושה הושע? והוא השיבם: ה' אמר אלי שאקח לי אשת זנונים, אבל הוסיף ג״כ מיד פירוש המופת הזה „כי זנה תזנה הארץ״, והדבר הזה נתפרסם מהרה בתוך העם, כי באמת היה הדבר זר מאד, ועי״ז שמעו ג״כ תוכחה קשה על דרכיהם דרעים בספור המעשה ודברים מעטים בלבד, וכן כשנולד לו בן ראשון קרא שמו יזרעאל, והוא שם מזכיר עון מלכי ישראל על אשר לא שבו מלכת אחרי הבעלים (עין למפק פ׳ ד׳); וכן לא רחמה ולא עמי, שמות בתו ובנו הנולדים אח״כ, ונתפרסם בתוך העם מה הנרמז בשמות ההם; ועד״ז הנביא בלי דבור אל העם בפומבי הודיע לבית המלך ולישראל את עונם ואת ענשם; ובלתי ספק החרדה היתה גדולה בעם בשמעם דברים קשים וזרים כאלה, ונתעוררה תשוקתם לשמוע מפי הנביא פשר הדברים, וראיה כי כבר נפצה שמועת המעשה המסופר כאן בין העם, היא, כי מיד כשבא הנביא לדבר לפני קהל ועדה, רמז על דבר אשתו ושמות הילדים בלתי הגד להם המעשה עצמו, כי כבר ידעוהו. והנה אחרי שמעם המעשה המופתי הזה על דרכם הרעה ועל הענש שיעד להם הקב״ה על עזבם את ה', אנשי ישראל הכינו עצמם לשמוע מפי הנביא דברים מרים וקשים, אבל הנביא הפך המר והקשה לרך ומתוק. וזה אמנם מפני שעקר המכוון בכל נבואה ודבור אל העם איננו כי אם להוכיח את הרשעים עוזבי ה' וחקותיו כדי להחזירם לטובה, עד כי גם בעיני העם עצמו היה זה סימן לנביא אמת, וכמו שראינו כי זקני ירושלים נתנו זאת לראיה על אמתת נבואת מיכה וירמיה (עין ירמיה כ״ו י״ח — כ׳); ומאחר שהתוכחה כבר נעשית ע״י המופת התהיל דבריו בנחמה, כדי שלא לנעול דלת בפני השבים ולהגיד כי יש עוד תקוה לאחריתם, אם ישובו אל ה' אלהיהם וייטיבו דרכיהם ומעלליהם, ומאחר שידעו כי נביא בתוכם לא פנו ערף אלא עמדו ושמעו לתוכחותיו וגערותיו על כי השחיתו התעיבו עלילה.

ואסיים הענין הזה בדברי דון יצחק: כדי היה התכלית הנכבר הזה לעשות הושע בעבורו מעשה זר.

ב׳ פ׳ והיה מספר וגו׳: אין הדבור הזה המשך הקודם כמו שכתבו רד״ק וראז׳ ואחרים רבים, אלא הוא תהלת מה שהגיד הושע בקהל העם; כי אמנם

מי לא יראה כי הסימן הראשון כלו אינו אלא ספור מעשה שהיה, והוא מופת לבית ישראל, ובדבורו הראשון שהוא כל סי' ב' מתחלתו ועד סופו הנביא רומז על המעשה המופתי הזה (כגון בפסוק א' ב' ג' ד' ה' וגם כל המשל עד פסוק כ' הוא לקוח מן המופת הנ"ל, וכן גם בפסוק כ"ד וכ"ה), ובולל אזהרה לאנשי ישראל שישובו מדרכיהם הרעים, כדי שלא תבא עליהם הרעה אשר גזר עליהם ה', ולא יאמרו נואש, כי ה' אל רחום וחנון, ועובר על פשע, ויש תקוה לאחריתם אם יחזרו אל ה' אלהיהם באמונה ובלבב שלם.

ג' ונקבצו בני יהודה וגו': יפה העיר ר' משה ארנסוואלד כי לא תתכן דעת רד"ק (ואחריו ראז') שהנבואה הזאת על גאולת בית שלישי וימי מלך המשיח, כי איך יתכן שהנביא אשר היה לפני גלות ראשונה ישתוק מגאולת בית שני הקרובה וירחיק יעודיו על גאולת בית שלישי, והוא אומר שכונת הנביא על יעוד בית שני; ואמנם גם זה לא יתכן לפי דעתי, כי הושע אמר הנבואה הזאת בלי ספק עדיין בימי ירבעם או מעט אחר מותו, שבימים ההם מצב מלכות יהודה היה טוב, וגם הלוים היו מתנבאים עליה ימי טובה והצלחה תחת מלך צדיק וישר והוא הזקיהו; ושהוא יציל את הארץ מיד מלכי אשור, אשר מלכות בית ישראל לא יכלה לעמוד נגדה; אם כן מי יאמין שהושע יתנבא על גאולת בית שני אם עדיין רחקה כל כך גלות יהודה, והלא הושע עצמו הבטיח כי ה' ירחם את בית יהודה אפילו אחר שישבור את קשת ישראל בעמק יזרעאל! ולפיכך נ"ל כי כל היעודים הנזכרים בנבואה הזאת הם על דרך תנאי; אם יסירו הבעלים מן הארץ וייטיבו דרכיהם הרעים ויתחברו עם מלכות יהודה ויהיו לאחד תחת מלך מבית דוד ויעבדו יהד את ה' בבית אשר שכן שמו שם, אז יהיו ויצליחו; ואם יוסיפו להקשות את ערפם ויבטחו באלילים וגויי הארץ, יפלו ביד אויביהם ויגלו מן הארץ, ואז בארץ אויביהם יראו כי שקר מבטם ושוא מבטחם וישובו אל ה' אלהיהם, ויבקשו וידרשו אותו ויפחדו אליו ואל דוד מלכם. ויש על זה ראיה מן הכתוב לפנינו ומנביאים אחרים.

הראיה מן הכתוב לפנינו היא בכל הלקי הסימן מהוברים היטב זה עם זה אע"פ שתהלתו נחמה ואמצעיתו תוכחה וסופו יחזור לנחמה, עד כי מאד יש לתמוה על מחלקי הפרשיות שקצת מהם חברו תחלת הסימן הב' עד סוף פסוק ב' עם סימן א', ואחרים הוסיפו עליהם עוד פסוק ג' מסימן ב', ולדעתם יתחיל הסימן השני מפסוק ד'.

אמנם מי שיש לו עינים לראות ולב להבין יכיר בבירור כי טוב מכלם הוא הלוק הפרשיות כמו שהן לפנינו, כי ספור המופת לחוד ופירוש המופת בדבור לפני העם לחוד. ועוד איך נפסיק הפרשה בין פסוק ב' ופסוק ג', אם בפסוק ב' נזכר יזרעאל (כנגד שם בן ראשון של הושע) ובפסוק ג' נזכרו עמי ורחמה (כנגד שם בת הנביא ובנו השני), וברור ג"כ שהכל ענין אחד הוא. וכן לא תתכן דעת מי שמפסיק הפרשה בין פסוק ג' וד'; כי המעיין יראה כי אחרי דברו על האחים והאחיות עלה בלבו לדבר ג"כ על האם, וא"כ גם כאן הפסוקים דבקים יחד, ואין כאן מקום ראוי לפסוק הפרשה. אמנם אם תניח שכל הסימן הזה ענין אחד הוא יצא מזה שאי אפשר שתהלתו ידבר על גאולת בבל. כי מה הועיל הנביא בהוכחתו אם בכל זה לא ינצל העם מן הפורעניות,

בי גאולה לא תחשב אם לא תקדם לה גלות, ואם הגלות כבר נגזרת ואין להשיב למה לי כל התוכחות אשר נאמרו כאן על פי הושע באזני העם; כי יאמרו העם: מה לנו ולתשובה, הלא כבר נגזרנו! ויוסיפו להטוא.

אמנם עקר המכוון בנבואה ובפרט בפני אנשים רעים והטאים ועוזבי ה' כאשר היו אנשי ישראל בימי הושע, איננו להגיד מראשית אחרית, וכל מה שיהיה בודאי, אלא הוא כדי להזהר הפושעים לשוב מדרכם ולהטיב את מעשיהם, זה אמנם על ידי הראות להם שכר טוב והצלחה אם יעשו הישר והצדק, וע"י הודעת גזרת האל אם לא ישובו מדרכם הרעה, אבל תשובה ומעשים טובים מעבירים את רוע הגזרה, וכמו שראינו בירמיה (י"ח ז') רגע אדבר על גוי ועל ממלכה לנתוש ולנתוץ ולהאביד; ושב הגוי ההוא מרעתו וגו' ונחמתי על הרעה אשר חשבתי לעשות לו; ורגע אדבר על גוי ועל ממלכה לבנות ולנטוע ועשה הרע בעיני וגו' ונחמתי על הטובה וגו'. והנה אחרי הגידו הטובות והנחמות על ישראל הנביא מזכיר את "עמי ואת רחמה" לדיב באמם (שהיא כנסת ישראל), כי היא אשר בזנוניה מנעה כל הטובות אשר דבר ה' על בניה, שאם לא תסיר את זנוניה לא יבא הטוב אשר דבר לה אלא בהיפך ירע לה ולא ירחם עליה ועל בניה; וכוסיף עם כל זה שאם אחר הרעות שתבאנה עליה תסיר את הטאתיה ותעזוב נאפופיה ותשוב אל בעלה הראשון באהבה ובאמונה עוד ישמע לה אישה ויחדש עמה ברית נאמנת כימי נעוריה אשר לא תופר עוד.—

והנה לא הושע בלבד נבא על התחברות ישראל עם יהודה, כי גם ישעיה גם מיכה שהיו בימיו ברברם על הצלחת יהודה תחת הזקיהו הזכירו גם ענין זה בתוך דבריהם. ישעיה אמר (י"ח י"ג) ונשא גם לגוים ואסף נדחי ישראל ונפוצות יהודה יקבץ מארבע כנפות הארץ; ומיכה גם הוא אמר (ה' ב') ויתר אחיו ישובון על בני ישראל. והטעם על שארית הפליטה ביהודה וירושלים אחר שינגפו תחת יד צריהם שהם ישובו אל ה' בלבב שלם ויתחברו בימים ההם עם בני ישראל אשר גם הם יראו וידעו כי טוב להם ללכת בדרכי ה'. ואולי גם עמום כוון לזה באמרו (ט' ח' וי"ח) כי לא ישמיד ה' את הממלכה ההטאה (מלכות ישראל) עד לכלה, ויקים את סכת דוד הנופלת (תחת הזקיה המלך); וזאת ראו רז"ל באמרם בקש הקב"ה לעשות הזקיהו משיח.

והנה אחר שהזו הנביאים הקדושים הדבר הזה ודברו עליו אל העם ברוח הקדש, אין ספק כי אחרי מות ירבעם הבינו קצת אנשים מזקני העם יראי אלהים בלבבם ודורשים טוב לעמם, כי לא תעלה אזובה לבית ישראל אלא אם כן ישובו להיות לאומה אחת עם בית יהודה תחת מלך מזרע דוד, וזאת אולי הסבה שהמתינו הזקנים עד כ"ד שנה אחרי מות המלך ירבעם (עיין מס שכתבתי למעלה ח' ח') ולא המליכו את זכריה בנו, כי התיעצו כי זה היה זמן ראוי להתחברות הזאת; ואפי' אם תאמר כי היתה נסבה מאת ה' שהמליכו גם את זכריה כדי לקיים את דברו אל יהוא לאמר כי בני רביעים ישבו לך על כסא ישראל (מ"ב י' ל') הנה גם אחר שנהרג זכריה היו יכולים לקיים עצת הזקנים שיעצו על דבר התחברות עם יהודה, עדיין היו יכולים להיות גוי אחד תחת חזקיה והיו באות עליהם כל הטובות אשר דבר עליהם ה' על ידי נביאיו

הקדושים; אמנם בני ישראל הקשו את ערפם ולא שמעו אל דברי נביאיהם, והוסיפו שנה על שנה בעונותם ובפשעיהם ולא זכו שיקוימו עליהם השלום וההצלחה שהיתה מיועדת להם אם היו שומרים את דברי מוכיחיהם ומאשריהם נביאי האמת והצדק, אלא נתקיימו עליהם הרעות אשר איימו עליהם אותם הנביאים עצמם ונפלו ביד מלכי אשור והגלום מארצם. ועל כל פנים מצאנו כי כבר היו בימי יהזקיה אנשים מאשר ומנשה ומזבולון אשר הכירו כי טוב להם לעבוד את ה' ולהתקרב אל יהודה ובית דוד ונכנעו ובאו ירושלים בעבור הרצים מעיר לעיר בארץ אפרים ומנשה ועד זבולון (דה"ב ל' י"ח).

ועלו מן הארץ: מארצם, ללכת לחסות תחת צל יהודה.

י"ו והולכתיה המדבר: אחר שיעד הגלות אם לא ישובו אל הדרך הטובה הנביא מוסיף ואומר כי גם הפורעניות עצמה אינה אלא ליסר הממאנים לקחת מוסר ותוכחה לטובתם, כי הם בראותם כי נגעה בהם יד ה' ישובו מרעתם ויבקשו לעבוד את ה'.

וזה אמנם ענין והולכתיה המדבר וברתי על לבה, כי והולכתיה המדבר הוא רמז על הארבעים שנה אשר הלכו בני ישראל במדבר אחר יציאת מצרים מקום ציה ושממה, אבל שם קבלו ג"כ את התורה וחקים ומשפטים אשר על ידיהם נעשו לעם הכם ונבון; וכן עתה בחיותם בגלות יראו וידעו כי על עזבם את ה' ומשפטיו וחקותיו באו עליהם כל הרעות והצרות האלה, וישובו אל ה' בכל לבבם ולא יוסיפו לעבוד עוד אלהים אחרים על פניו, ומזה ימשך כי יגאלם ה' ית' ויחזירם אל אדמתם וישבו לבטח בארצם איש תחת גפנו ותחת תאנתו ואין מחריד, ויהיה כאלו באו להם כרמיהם (כלומר כל הטובות וההצלחה אשר ישיגו אחרי שובם לארצם) מן המדבר שהוא משל על הגלות. וזה ג"כ ענין עמק עכור לפתח תקוה. כי במעשה אשר אירע לב"י בעמק עכור נתיסרו על אשר מעל אחד מהם בחרם, ומזה נמשך כי נזהרו העם מאז ולהבא מלמעול בחרם, ולא אירע עוד שום פגע שימנע אותם מבא לרשת את הארץ.

ג' ה' לך אהב אשה: גם המעשה המקושר בסימן זה כמשמעו, והמכוון בו שיהיה אות ומופת לבית ישראל, כי כאשר יראו בני ישראל אשה אהובה לאישה ומנאפת יושבת בבית הנביא וישאלו פירוש הדבר, והנביא ישיב כי כן אהב ה' את בני ישראל והם זנו אחרי אלהים אחרים; ובראותם כי אחר ימים אשר תשב האשה הזאת בבית הנביא ולא תזנה ולא תהיה לאיש והנביא יאהבנה, יהיה לו מקום לומר להם כי גם הם אם ישבו ימים רבים בלתי עבוד אלהים אחרים, עוד ישובו אל אלהיהם ולדוד מלכם וטוב להם באחרית הימים. ודע כי האשה הנזכרת כאן איננה גמר בת דבלים הנזכרת בסי' א', אלא אשה אחרת שהכנים הנביא אל ביתו לא לבא עליה אלא להרחיקה מדרכי הזנות והנאוף ולא תהיה עוד שטופה בזמה, ואז ישכח דרכיה הראשונים ויאהבה כאלו מעולם לא הלכה אחר הזמה, לאות לבני ישראל כי גם הם יוכלו עוד לשוב מדרכם הרעה אע"פ שכבר הכעיסו את ה' בעזבם את הקותיו ואת משפטיו הטובים וילכו אחרי ההבל ויהבלו, עכ"ז עוד ידרש להם הקב"ה אם יבקשוהו בלב שלם, ויצליחם וייטיב להם כאלו מעולם לא הרעו ולא השחיתו מעלליהם.

א ה ו ב ת ר ע: אהובה לבעלה, והעיר שר"ל כי אין ספק כי כבר גירשה בעלה מפני ניאופיה, שאם היתה אשת איש, לא יתכן שיסירנה הנביא מתחת בעלה ויביאה אל ביתו. ודון יצחק אמר כי הרע איננו בעלה אלא אוהב בעלמא: אך לפי זה אין טעם לקרותה מנאפת, "ועוד הרי היא משל לאהבת ה' את בני ישראל, והאל נקרא תמיד איש ובעל לכנסת ישראל, לא אוהב גרידא. ומצאנו הבעל נקרא רע, בגדה אשה מרעה (ירמיה ג' כ').

ד' אין" מלך וגו': אין זה על הגלות אחר הרבן הבית, ולא על גלותנו, כמו שכתבו המפורשים אלא נ"ל כי הכונה בזה שישבו בני ישראל ימים רבים בלא מלך מבית יהוא, כי המה עבדו אלהים אחרים ורחו את העם ללכת אחרי אשר לא יועילו, וכן לא ישמעו לעצת שריהם הרשעים; ולא יעשו להם מצבות ע"ז ולא אפוד של כהני ע"ז ותרפים, שגם הם ממנהגי הגוים עובדי אלילים; ואח"כ אם יחדלו איזה שנים ממנהגיהם הנשחתים והרעים ישובו אל ה' אלהיהם וימצא להם, ויקחו להם מלך מבית דוד, ואז ימצאו מנוח אשר ייטב להם, (עיין למעלה ג' ב').

י"ח סר סבאם; סר ל' השחתה, כמו כלו סר יחדו נאלחו. סבאם יינם הטוב, כמו סבאך מחול במים, ופירש רש"י על היין שהיו שותים עם הזונות שהוא סר ממקומו ונהפך לאחר; ורד"ק פירש כל כך הם שותים ומשתכרים עד שבאש סבאם בפיהם; ולדעת דון יצחק הנביא מגנה אפרים על השכרות כלו' כאשר סר מעליהם היין והשכרות מיד הזנה הזנו; אמנם נ"ל שבאן אין הדבור לא על היין ולא על הזנות אלא על ע"ז, והכל משל; סבאך משל על השרים כמו שפירש שר"ל בישעיה (ג' כ"ג) על סבאך מחול במים שהוא משל על השרים, וכמו שמפרש והולך מגניה אהבו הבו קלון, הזנה הזנו; משל על ע"ז, והוא הפעיל במקום קל (עיין למעלה ד' י'). אהבו הבו קלון מגניה: רש"י פירש ל' הזמנה, הזמינו להם קלון; ורד"ק ל' הב הב, השרים אוהבים לומר הב הב, כלו' אוהבים שחד, וזה קלון להם, וגם דון יצחק פירש לשון נתינה אלא לפי דעתו הכונה כי המגנים אהבו ונתנו את הקלון הזה על העם; אמנם נראה כי אהבו הבו במקום אהבהבו כמו פקה קוה, יחתך חק, והוסיף ו"ו באהבו לתוספת באור כדי שלא תתערב עם זבחי הבהבי; והטעם כי הגדולים בעצמם משכו הקלון בעבותות אהבה, מגניה: הכנוי לנקבה וחוזר לארץ, מגיני ארץ אפרים.

ה' ג' ואני מוסר לכלם: והלא היה להם לקחת מוסר ממני שאהבתי אשה ונפרדתי ממנה לאות ולמופת כי ימים רבים ישבו בנ"י אין מלך ואין שר וכו', ואע"פ כן אינם לוקחים מוסר והעמיקו שחתו (ד"ל).

ח' הריעו בית און וגו': השמיעו ואמרו: אחריך בנימן, האויב עומד אחריך, על דרך: פלשתים עליך שמשון (ד"ל).

י' כמסיגי גבול: מלכי ישראל היו עושקים את העם, והמרו שרות וגזלו, כמו שראינו באחאב בענין נבות וכמו שאומר כאן עשוק אפרים רצוץ משפט; וכאן הוא אומר כי גם מלכי יהודה היו כמלכי ישראל מסיגי גבול (ד"ל).

י"ח עשוק אפרים וגו': מלכי אפרים ושריו ושופטיו עושקים ורוצצים אותו ומסיגים את גבולו והומסים אותו בכמה אופנים, וזה אמנם היה לו לאפרים מפני שהסכים ללכת אחרי מצותו של ירבעם; והעיר שר"ל בהכמתו שאם לא היו עשרת השבטים שומעים בקול ירבעם לזנות מאחרי הי"ת לעבוד את העגלים, מעולם לא היו מלכיהם מתירים לעצמם לעשקם ולרוצצם, כי היו יראים פן יתקומם העם עליהם; אבל כשראו איך שה העם וישפל איש לעזוב אלהי אבותם מפני מצות מלכם, אז מלאם לבם ללדות בהם ככל חפצם בהזקה ובפרך ובעושק ובמרוצה. וראיתי להוסיף כי משהרגו העם לעבוד את ה' השופטים לא שפטו דין צדק ומשפט אמת; כי עבודת אלהי אמת היא בלתי נפרדת מעשיית משפט אמת וצדק, כי המשפט לאלהים הוא, ואין עם ה' עולה ומשוא פנים ומקח שחד, מה שאין כן עובדי אלהים אחרים, שהיו עושים עול וחמס והושבים לכפר פשעיהם בקרבנות.

ו' ". והמה כאדם וגו': וי"ו והמה להורות על ההתנגדות כלו' אני חסד ודעת אלהים הפצתי, אבל המה כלומר בית ישראל כאדם עברו ברית. כאדם: רש"י ז"ל (ואחריו דון יצחק וראז') פירש כמו שדרשו בב"ר, כאדם הראשון; ושם, על ארץ ישראל, וברית על הברית אשר כרת ה' עם ישראל, כלומר עברו על ברית ה' בארצם הטובה, כאשר עבר אדם הראשון על מצות ה' בגן עדן; אבל אדם הראשון לא עבר על ברית אלא על מצוה, ועוד עברו בריתי או עברו הברית הי"ל; ומפני זה ג"כ לא יתכן לפרש (כרד"ק), כאדם הבוגד ברעהו בנקל, כך המה עברו ברית ה', וגם לא (כר' משה ארנסוואלד) כאדם ההמוני, מלבר כי הנביא מדבר אל העם כלו ובו נכללים ג"כ אנשי ההמון, ואיך יאמר אל ההמון כי עברו ברית כאנשי ההמון. אמנם נראה כי כונת הנביא כאן להוכיח לעם פשעו וחטאתו נגד חקי הטבע, אשר עליהם מצווה כל בן אדם, מכל עם ומכל גוי, אע"פ שלא נתנה להם התורה הקדושה אשר הוא מורשה קהלת יעקב, וטעם כאדם כאנשים אשר לא מבני ישראל המה, והוראת שם ברית כאן כהוראתו בישעיה (כ"ד ה') הפרו ברית עולם, כלומר חקות הטבע ומשפטיו אשר הם שוים בכל מקום ובכל זמן, וחקוקים בלב כל בני אדם בשוה; וטעם בני ישראל אשר יש להם משפטים וחקות המדריכים אותם לעשות חסד וללכת אחרי ה' אלהיהם בדרכי האמונה והרחמים, לא לבד כי עזבו דרכי הטוב והחיים, אבל עברו על חקות הטבע וברית עולם כאנשי אומות אחרות, אשר עברם על החקות האלה אין דבר זר וקשה כל כך, כי אין להם תורת חסד ומשפטי אמת לנחותם באורה המשפט והצדק, ואם הם יפרו ברית עולם לא בגדו בזה בה', כי לא להם נתן את התורה לנחלה. ש ם: ענינו אז.

י' זנות: על עבודה זרה, כי כל אלה באו להם על עזבם את ה' ונסוג אחור מאחר אלהינו.

י"ט גם יהודה שת קציר לך: הפסוק הזה הוא המשך הקודם, והכונה כי לא לבד בישראל ואפרים נמצא הזנות והטמאה, אך גם ביהודה פשתה הרעה, וטעם קציר כמו רוה ויתור, כלו' גם יהודה התחיל ללכת אחרי הבעלים, וע"י שהם יבאו לקטר ולנסך לבעל אתה יש־אל ואפרים יש לך מזה תועלת, כי המה מביאים מתנות וקרבנות על מזבחותיך. בשובי שבות עמי: בזמן

שאני הייתי מוכן להשיב שבות עמי ולהטיב ליהודה, וכמו שאמר למעלה (פ' ז') ואת בית יהודה ארחם, הם התחילו ללכת אחרי הבעלים, ואמנם מליצת שב את שבות פלוני ענינה בפירוש שר"ל (ירמיה כ"ט י"ד) והשיר את האדם ההוא או הגוי ההוא למעמדו הראשון, כמו וה' שב את שבות איוב, ושם אין מקום לשביה וגלות, וכן ושבתי את שבותהן את שבות סדום ובנותיה (יחזקאל ט"ז נ"ג) וסדום לא הלכה בגלות, וכן מצאנו פעם אחת בשוב ה' את שיבת ציון שהוא בלא ספק משרש שוב, ואיננו ענין שביה.

ז' ד' ישבת מעיר וגו': כי התנור אין מסיקין אותו אלא בבקר, כי כל הלילה מניחין הבצק להחמיץ ובבקר מסיקים את התנור ועושים את הלחם ונותנים אותו אל התנור, והימוץ הבצק הוא משל על הכנת הדברים הצריכים להם כדי למלאות תאורם הרעות ולהשלים את אשר זממו לעשות; ואופה ומעיר הוא משל על יצר הרע אשר על ידו הם מתעוררים לנאוף ולזמה.

יום מלכנו: היום הזה הוא יום מלכנו, כלומר היום אשר ישב המלך על כסא מלכותו, או יום הולדת המלך, וכן מצאנו לפרעה מלך מצרים שעשה משתה לעבדיו ביום הולדת אותו, ולדעת שד"ל הנביא מציין איך השרים מאבדים את לב המלך על ידי זנות ותירוש. יום מלכנו: יומו של מלכנו כך הוא; כלומר כך הוא דרכו של מלכנו בכל יום ויום; ואמר מלכנו בכנוי דרך היתול ולעג, החלו שרים חמת מיין: השרים מהלישים את המלך וגורמים לו שיהיה חולה ע"י החום היוצא מן היין, כלו' הם משכרים אותו ומאבדים את שכלו, ועל ידי כן משך ידו את לוצצים: הוא נותן את ידו עמהם ומשתתף עמהם במעשי ההבל המתנגדים לחכמה (עד כאן דברי מורי ורבי הנ"ל). לוצצים: כמו לץ, בכפל הצד"י, לחזק הענין, וטעמו עקש הרבה ופתלתול ונלוז במעגלותיו.

ו' לבם בארבם: אחר שהזכיר כי נמצאו באפרים ושמרון פועלי שקר גנבים ואנשי גדוד לפשוט בחוץ ומנאפים, מוסיף והולך כי אחרי המעשים הרעים האלה לא נתקרר חום לבם, כי אחרי שישקטו זמן מועט כדי להשוב רעות אחרות ויותר גדולות, הם עוד יחמו כתנור וישימו אורב והורגים גם שופטיהם ומלכיהם; וזה אמנם כדי להורות איך הותרו כל אגודות החברה והמדינה, וזה גרם להם רעות אין קץ; והנה נגלה עון אפרים ורעות שמרון.

ז' כל מלכיהם נפלו: רמז על הריגת זכריה בן ירבעם שלום בן יבש, פקחיה בן מנחם ופקח בן רמליהו, אשר קשרו עליהם עבדיהם והמיתו אותם ומלכו תחתיהם, והנה הכל רואים כי כסא המלכות אינו נכון תחת קושרים מרצחים כאלה, אשר המליכו עצמם ביד הזקה ובלי משפט והסכמת העם, ועל כן היו צריכים להתחבר למצרים או לארם או לאשור, והשבו כי ע"י העוזרים האלה תתחזק הממלכה בידיהם, אבל מה שהיה להם לעשות, כלו' לקרוא להי' אלהי ישראל, זאת לא עשה אחד מהם.

ט' זרקה: אולי הקריאה זרקה בהול"ם, ואולי מקרא קצר כאלו אמר השיבה זרקה בו סימני הזקנה והחולשה, ואמנם התחלת המליצה הזאת היתה (כמו שכתב געזעניוס) ממה שיקרה בתחלת הזקנה, כי שערות לבנות נראות

כה וכה זער שם זער שם, והנה הם מפוזרים וכאלו נזרקו שם, וכאלו השיבה זרקה אותם שם, וכיוצא בזה בלשון רומי וערבי.

ח' י' ויחלו: לשון התחלה, כמו ויחלו באנשים הזקנים (יחזקאל ט' ו') מעט: מקור כמו מעט בהול"ם; ושיעור הכתוב לפי דעתי (ונגד הנגינה): ויחלו השרים מעט ממשא מלך, כלו' התחילו השרים להתמעט כלומר לרדת מגדלתם וכבוד עשרם מפני המשא אשר שם עליהם מלך ישראל בכתוב (מ"ב ט"ו כ') ויוצא מנחם את הכסף על ישראל על כל גבורי החיל וגו' המשים שקלים כסף לאיש אחד, גם ר' תנחום פירש מעט מקור אלא שלפי דעתו הכונה ויחלו העם להתמעט ממשא מלך האומות ושריהם.

י"ח כי הרבה אפרים וגו': בקשו המפורשים לישב כפל הדברים במקרא זה באמרם כי המזבחות הנזכרים בהלק הראשון מהפסוק הם המזבחות שהוסיפו להם בני דורו של הושע על אותם שהיו להם מאבותיהם, אבל על דרך זה לא יתבאר לשון הכתוב בדיוק. ולפיכך נ"ל, כי הכתוב הזה הוא נמשך ודבק עם שלאחריו, והוא תוכחה לעשרת השבטים שבכל עת היו מוכנים וממהרים לעשות החטא והעון אבל ממאנים תמיד ללכת בחקות התורה אשר כתב להם הקב"ה.

והנה אמר כאשר הרבה אפרים מזבחות לחטוא (שזה היה דבר חטא, כי התורה אסרה לזבוח בכל מקום אשר ירצו אלא במקום אשר יבחר ה' לשכן שמו שם), אז הם קבלו המזבחות והשבו אותם כדבר שלהם, וכאלו ממי ישראל יצאו; אבל כשהי"ת כתב להם תורותיו וחקותיו, חקותיו ותורותיו כמו דבר זר נחשבו להם, וכאלו לא גם בעבורם ולהם נתנה התורה שהיא מורשה לקהלת יעקב, רבי תורותי: כמו תורותי הרבות, הקי הרבים, כמו מזעם לשונם, לשונם הזעומה.

ט' ח' אל תשמח ישראל אל גיל: כמו השמחים אלי גיל (חוש ג' כ"ג), וכאן הכונה על שמחת הקציר והבציר, כמו ונאסף שמחה וגיל מן הכרמל ובכרמים לא ירנן (יזעי"ה ט"ז י"), וכן ונאספה שמחה וגיל מכרמל ומארץ מואב (ירמי"ה מ"ח ל"ג); וחטעם אל תחשוב ישראל כי עוד תוכל לשמוח בארצך על אסיפת דגנך ותירושך בעמים אשר סביבותיך, אשר למדת דרכיהם, כי אמנם יען זנית מעל אלהיך אשר ברך את הארץ אשר נתן לך, ועבדת אלהים אחרים, ואמרת כי המה נתנו לך את להמך ואת מימיך, הנה ארצך לא תתן לך עוד את יבולה ולא תשמח עוד על דגן ותירוש בעת האסיף. ואמנם שאר עמים לא היו נענשים, כי לא נתנה להם התורה, ולא נאסרה להם עבודת האלילים, וכן מצאנו בעמוס (ג' ג') רק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה על כן אפקוד עליכם את כל עונותיכם.

ט' צופה אפרים וכו': כנגד מה שהזכיר הנביא בפסוק הקודם כי העם מכנים את הנביא אויל, ואיש הרוח משוגע, וכי המה שונאים את מוכיחיהם בשער, מוסיף ואומר כאן כי נביא הוא אותו האיש אשר הולך עם אלהיו ופקודתו הוא עושה, פח יקוש טמון על דרכיו כדי לאגרו ולהכותו ולהרגו, כמו שראינו בירמיה, ואם יברח ויחלט אל בית אלהיו, לבית אשר הוא עובד ומתפלל שם אל ה' אלהיו, גם שם משטמת 'העם תרדפנו. עם אלהי: עם אלהי ישראל אשר היה שולח את הושע להוכיח את העם, (ועי' עמוס ז' י"ג עד סוף הסימן).

י' ג' כי עתה יאמרו: ועוד יאמרו העם אין אנו צריכין למלך, כי מה יעשה לנו עתה כי ה' אלהינו הרה אפו בנו כי לא יראנו ולא עבדנו אותו. ויתכן שהוא רמז לאותן כ"ד שנה אשר עברו בין מלכות ירבעם בן יואש ובין מלכות זכריה בנו (עיין בפירושנו על פסוק ח' ח').

ד' דברו דברים וכו': הם היו מראים עצמם כאלו רוצים לשוב אל הטוב והישר, אך לא היה כי אם דבר שפתים, הם קבלו עליהם באלה ובברית לשוב לעבוד את ה', אך לשוא, כי הדבר הזה לא עשה פרי, והיה המשפט למשפה וצדקה לזעקה. ואמנם כריתת ברית ושבועה אשר עשו השרים עם העם להזור למוטב או לעשות דבר מצוה, אע"פ שכבר מצווים על זה על פי התורה, מצאנו איזה פעמים במקרא, כגון תחת מלך אסא (ד"ה ב' ט"ו י"ב) יהוידע עם המלך יהואש והעם (מלכים ב' י"א י"ז) יחזקיה עם העם (ד"ה ב' כ"ט י') יאשיה עם זקני יהודה וירושלים וכל אנשי יהודה (ד"ה ב' ל"ד ל"א) וכן צדקיהו עם כל העם אשר בירושלים לקרוא דרור לשלח איש את עבדו ואת שפחתו מבני ישראל (ירמיה ל"ד ח' וט'), וכן נחמיה התרשתא עם השרים והכהנים והלוים. וכאן ראיתי להשיב על הטענה שיוכל אדם לטעון בענין דברי על הברית שכרתו עשרת השבטים לשוב לעבודת ה' וגם בענין מה שהקדמתי על הנהגת מדינת בית ישראל בכ"ד שנים בין ירבעם וזכריה בנו (למעלה ג' ג') ועל כהני בני אהרן שהלכו מיהודה למלכות ישראל (למעלה ד' ד'), שאם היה שהדברים האלה אירעו באמת למה לא ספרם לנו הכתוב בפירוש? אמנם אם תתן דעתך על מעוט הפרי שעשו המעשים האלה בעם לא תתמה עוד, כי המגיד ד"ה לבית ישראל לא חש לספר דברים שלא עשו שום רושם בעם ולא השאירו אחריהם ברכה; אבל הנביא שמדבר ורומז על הדברים הנעשים תחת עיניו יצדק מאד שיגע גם בדברים אשר לא עשו רושם כ"כ במאורעות האומה, וישפוט אותם לפי הצדק והעול, והטוב והרע שבהם מצד עצמם.

י' י' לשתי עונותם: נ"ל טעם הכתוב: באותה העת אשר בני ישראל יאספו את בהמתם לחרוש את שתי עונותם, כלומר שתי השרות שיש להם לחרוש, והוא מל' האריכו למעניתם, כלומר באותו הזמן עצמו אשר ילכו במנחה למצרים ואשור לעזרה כדי שיניחו להם מחמס ושוד, אז יאספו עליהם עמים אשר לא יכירו פנים ולא יקחו שחד וילחמו אתם ולא ירחמו עליהם במלחמה.

י"ג עגלה מלומדה וכו': כיון שהתחיל במשל מעבודת השדה באמרו באספם לשתי עונותם, מוסיף ואומר כי אפרים כבר הסכין לכך להביא מכחו אל העמים כדי להשען עליהם, כעגלה העושה מלאכה בשדה בעליה ואוכלת מתבואתו בעת הדישה. והי"ת אמנם עבר על טוב צוארה (מלשון ועובר על פשע), כלומר עד כאן לא הביא אותם תחת עלו, אע"פ שצוארם טוב ומועילים הם לעבודה, כטעם לא העבדתיך במנחה ולא הוגעתיך בלבונה (ישעיה מ"ג כ"ג); ואמנם עתה כי לא אוכל לשאת עוד את עונותם כי השחיתו הרבה מעלליהם, אכריחם לשוב אלי ע"י הצרות והרעות אשר אביא עליהם, ויראו כי אין להם ישועה ושלום כי אם בשובם אלי, וזה טעם ארכיב אפרים, אעשה באופן שיוכרחו לעבודתי, ולא אפרים לבד אבל גם יהודה, שניהם יעבדו אותי ביחד, ואז ישדד לו יעקב, כלומר כל בית ישראל יהרשו השדה ויפתחו וישדדו את

אדמתם וישוו פניה ותהיה ראויה לזריעה, והטעם כי ע״י הרעות והצרות אשר תבאנה עליהם ילמדו להסיר מקרבם כל הדברים אשר ירחיקו אותם מעבודת הי״ת וינקו עצמם מכל התועבות אשר נטמאו בהן ועי״ז יוכשרו להטיב את דרכם ומעלליהם.

י״ב א׳ ועם קדושים: קדושים הוא כנוי לאל ית׳, על דרך: אלהים, אדונים, בעלים (שד״ל).

י״ג אם גלעד און: חוזר למעלה, ודברתי על הנביאים וגו׳ הייתי מוכיח אותם על ידי הנביאים כל זמן שאנשי גלעד היו אנשי און ואנשי שוא, וכשהיו מזבחים שורים בגלגל וכשהיו מזבחותם כגלים וכו׳; כשהיה כל זה אז הייתי מוכיחם על ידי הנביאים (שד״ל).

י״ד י׳ מי חכם ויבן אלה: הנה הנביא סיים תוכחותיו ונבואותיו בנחמה, וצייר הטובה וההצלחה שתגיע לישראל בשובם לעבודת ה׳ לשמור חקיו ומשפטיו; אבל ראה כי דברי השלום והטובה אשר דבר היו יכולים להיות למכשול עון לפושעים ולחוטאים אשר לא יבינו היטב תוכן אמרותיו, שהרי היו יכולים לחשוב כי הנביא בתחבולה הכניס דברי נחמה בתוך גערותיו ותוכחותיו כדי שיהיה לו פתחון פה מכל מקום, אם תבאנה טובות או רעות על האומה כאלו היה אפשר שתבאנה הטובות על האומה אפי׳ אם לא יעשו תשובה ולא ייטיבו מעלליהם; ועל כן אמר מי חכם ויבן אלה נבון וידעם, כלומר דעו וראו היטב כי הי״ת איננו דובר שלום לעמו אלא בתנאי אם יסירו האלילים והתועבות מקרבם וישובו לדרכי האמת והצדק; ואמר כי ישרים דרכי ה׳ כלומר דרכיו ית׳ בשלחו הנביאים להוכיח לעם פשעם וחטאתם כדי שישובו מדרכיהם הנשחתים, לאיים עליהם צרות ורעות אם יקשו את ערפם ולא ישמעו לקול מוכיחיהם, ולהנבא עליהם טובות ונחמות אם יטו אזנם ולבם לדברי הנביאים ויעשו הטוב והישר בעיני ה׳, דרכיו אלה הם ישרים, כי הוא לא יחפוץ במות הרשע אלא בשובו מדרכיו ויחיה (עיין יחזקאל סי׳ י״ח ול״ג, שגם שם מכונה המדה הזאת דרך ה׳).

וצדיקים ילכו בם: הצדיקים בראותם כי השי״ת כל כך חפץ חסד הוא עד שמבטיח שלום וטובה גם לפושעים השבים מדרכיהם ועושים משפט וצדקה, שהרי אז כל חטאותם לא תזכרנה, יעשו ק״ו בעצמם שהם בודאי יחיו ויצליחו מאחר שתמיד הלכו בדרכי האמת והצדק, ויתחזקו בלבם להדבק בה׳ ולשמור מצותיו ודרכיו. ופושעים יכשלו בם: אמנם החוטאים שאינם מבינים דרכי ה׳ הישרים והמכוון בדברי נביאיו יכשלו בהם, ששרירות לבם הרע תרחיק אותם מן התשובה ותפתה אותם להקשות את ערפם בשני פנים; או יאמרו אחר שגזר ה׳ עליהם כל הרעות ששמעו מפי הנביא, אין תועלת להם מן התשובה ויוסיפו להרע ולהשחית את דרכיהם; או אם ישמעו הנביא מגיד גם נחמות וטובות אינם מאמינים שהוא רק בתנאי אם ישובו, אלא יחשבו שהנביא בתחבולה עשה כן וכי אפשר שתבאנה הטובות גם בלי תשובה, ולפי זה (לדעתם המשובשת) אינם צריכים לתשובה, והם נשקעים יותר ויותר בחטא ועון. אבל המה כשלו ונפלו ואנחנו קמנו ונתעודד, כי ישרים דרכי ה׳ וצדיקים ילכו בם.

מחברת

בחדא מחתא.

כוללת בתוכה שבעה מאמרים:

א) באור במס׳ סופרים. ב) תשובה על ההשגה (ב„האסיף" הרביעי). ג) מכתב הרב ר׳ יהודא בעהאק. ד) דבר בעתו! ה) ע״ד השי״ן בכתוב ושם דרך (תהלים נו״ן) אם נקרא בימין או בשמאל, וישוב דברי הגאון ר״ע איגר זצ״ל. ו) באו השבון! ז) מחזה מול מחזה.

מאת

אברהם בער דובזעוויץ.

א.

באור בהלכה אחת במס׳ סופרים והשתותה עם המסורה.

במ״ס פ״ו ה״ה. שלשה לא כותבים בלמ״ד אל״ף וקוראים בלמ״ד וא״ו (ותלך ותחשוב את השלש פעמים לא כתיב וקרינן לו אשר בתורה, ואח״כ בהלכה שאחריה:) הלכה ו׳ ואלו הן של נביאים ושל כתובים: תרבו, חושי, אמר, הרבית, צרתם, וקטלני, אחריש, כצפור, מרעהו, זרובבל, יצרו, דעו, יאסף, שם, ודברו. עכ״ל ההלכה וא״ו.

כן הוא לפנינו בכל הדפוסים. (וראה מ״ס עם פי׳ „נחלת אריאל" ו„מעון אריות" דיהרנפורט תצ״ב, וכן עם פי׳ „כסא רחמים" להג׳ חיד״א) וכבר אמרו נואש המפרשים להבנת מלת „ודברו" שבסוף ההלכה. והג׳ בעל נחלת יעקב אמר בפירוש: „לא מצאתי פסוק זה" והגרי״ב יגיה במקום: „ודברו" „דדברי" ר״ל „דדברי הימים". וכונתו כי מלת שֵׁם שלפני מלת „ודברו" או — לפי הגהתו — „דדברי" [הימים] היא דדהי״א ואבשי אחי יואב ולא שֵׁם בשלשה והקרי שם לו. אך מדוע תציין רק בזה איה איפה מקומה?

והגר״א מווילנא, יסיע מלת „ודברו" למטה. וכה צ״ל „דברי ענאל יניאל" וב׳ גרעון אלישמע הסופר. וכוונתו לומר, שבעלי המסורה שנקראו ענאל יניאל דעתם לומר כמו שלפנינו במ״ס אך „ב׳ גרעון" ב׳ מלות האחרונות „יאסף, שם" תגיענה מהמספר הנ״ל לדעת „אלישמע הסופר", ראה מ״ס עם עטור סופרים ומקרא סופרים להרב רי״א לנדא (סוף חלק תרק״ב) מלבד שלא שמענו עד עתה

אוצר הספרות. — ד. ת.

מבעלי המסורה ששמם „ענאל יניאל" *) הלא כבר הראה הרב המדקדק הגדול רווה"ה בסוף ספר דברים (רעדלהיים, תק"פ) הנקרא בשם „מודע לבינה" (צד 89) לומר: ועתה בא לידי ספר „שנות אליהו" להגר"א זצ"ל — והשב להגיה בדרך רחוק ודחוק ואמר כי מה שנרשם בספרינו הלכה ז' הוא שבוש כי כל דברי ההלכה הזאת הם דבוקים עם ההלכה הקודמת המסיימת במלת ודברו וצ"ל דברי ענאל יניאל והם היו ב' סופרים ידועים. ובגרעון צ"ל וב' גרעון ור"ל ב' חסרים מן המנין הנ"ל וזה לדעת אלישמע הסופר", ע"כ. והנה הוסיף וגרע ודרש ולא העלה כל מאומה בידו, ומה לנו ולסופרים האלה אשר אין כל חדש בפיהם, והאמת כי כל החכמים האלה (שחשב שם מקודם) שגו בראה ופקו פליליה ודברי ההלכה הזאת הן הן דברי המסרת הנשנית בדה"א סי' ט' והיא אומרת ד' כתיבין יעואל וקריין יעיאל וסי' ובגבעון (דה"א מ' ל"ה) אליצפן שמרי ויעואל (דה"ב כ"ט י"ב) עזיה העשתרתי שמע ויעואל (דה"א י"ד מ"ד) יעואל הסופר ומעשיהו השוטר (דה"ב כ"ו י"א) עכ"ל. וככה תקון ההלכה הזאת: יעואל יעיאל (ר"ל דכתיבין יעואל וקורין יעיאל, הם ד' אלה) ובגבעון, אלי, שמע, השוטר (נ"א הסופר), והיינו השוטר והיינו הסופר, לכן הלכה ז' מאושרת ומתוקנת לעצמה ואין בה שום דפי, עכ"ל הרב היידנהיים.

אך מה נעשה למלת „ודברו" שבסוף ההלכה ה'? לכן אשער אנכי כי ט"ס קטנה נפלה פה, ותחת „ודברו" צ"ל „וחברו" ומקומה קודם „יאסוף, שם", וכונת המ"ס להמסורה ישעי' ט' ג' באמרה „ותרין פלוגתא עליהון", וכונתה כי במסורה נמנו ט"ו תיבות דכתיבין לא (באל"ף) וקורין לו (בוא"ו), אך יש עוד ב' תיבות אשר שם נזכרת מלת לא (באל"ף) ונקראת בוא"ו, ואלו הן: יֵאָסֵף (וישראל לא יאסף ישעי' מ"ט ה') שֵׁם (ואבשי אחי יואב ולא שם בשלשה דהי"א י"א) אך יש פלוגתא עליהון, כי לדעת מסורות אחרות אין שם קו"כ, ראה אכלה ואכלה .§ 105 ומ"ש ישעי' מ"ט ה'. ולפ"ז המסורה ומ"ס שוים במספרם כי להמסורה ט"ו לא באל"ף וקורין בוא"ו; אך ב' יש פלוגתא עליהון. וכן הוא במ"ס הנ"ל: בהלכה ד', תחשוב שלשה לא כתובים בלמ"ד אל"ף וקורין בלמ"ד וא"ו דתורה (והלך ותחשוב אותם) ואח"כ בההלכה ה' תחשוב של נביאים וכתובים ורק במלה אחת של הכתוב בדרך המסורה: תרבו, הושי, כו' יוצרו, דעו, הרי הן י"ב, ואח"כ הוסיף מגיה אחד: וחברו (עוד שנים והם): „יאסף, שם" לדעת בעלי מסורה אחרים ממש כמו בס' אכלה ואכלה.

ב.
תשובה על השגה (בהאסיף הרביעי).

בהאסיף השני (צד 511) הבאתי איזה „הוראות חדשות לשרשים אחדים בכ"ק לפי מובן חז"ל", שם דברתי משפטים עם המפרשים ובעלי דקדוק

*) ראה „מאסרעטעו-פערליינכניסס" ע"פ ה"ב להרב ר"א ד"ר הרכבי, ביאהרביכער להרב ר"ב ד"ר ברילל (2 יאהרגאנג מצד 174).

והשרשים אשר עם כל יגיעתם אשר יגעו להעטיד הפשט הברור והפשוט על מכונו, ולהוציא את הדרוש מכל וכל, ועם כל המצאותיהם אשר המציאו לזה, לדוגמא ללכת ולנוע אחרי דברי חכמי העמים, ולהרים את דבריהם ותקוניהם בכ"ק על נס, במקום שהרבה הדושי תורה הנוגעים לפשטות הכתובים כבר נזכרו בדברי חז"ל, ומהם (כלומר: מהמפרשים ההרשים ובעלי השרשים) אין איש שם את לבו לדברי חז"ל (כי ההרגל אשר הרגלו להשוב את כל דברי חז"ל לדרשות רחוקות, מבלי הבין...) באשר שם חז"ל נקרא עליהם אות הוא כי השם אלוה חכמת הפשט ולא חלק להם בבינת כתבי קדשנו, ועל זה הבאתי רק שלשה גרגרים מאשר אתי בכתובים, ואחד מהם הכתוב: כי העשק — ויאבר את לב מתנה (קהלת ז' ז') ראה שמה מה שהראיתי כי הוראת ש' מתנה לפי המפרשים (לדוגמא הראב"ע געזעניום) איננה עולה יפה, אולם לפי ההוראה החדשה שהביא הרב ר"פ סמאלענסקי ז"ל (השחר XI) שש' מתן (רוהע, נעדולד) מן מתן בסורית, ווארטען, הארדען כו' כו' אתיא על נכון מליצת הכתוב: כי העשק יהולל חכם ויאבר את לב־מתנה דענן דער רויב מאכט זעלבסט דען ווייזען ווילד אונד פערוויררט דאם געדולדיגע הערץ כו'. ועל זה כתבתי כי לא הפשו הפשטנים במדרשי חז"ל כי אז כבר מצא: בקה"ר על הפסוק הנ"ל את ההוראה החדשה הזאת שהיא ישנה נושנה. ע"כ תכן הגרגיר השלישי שנדפם שם בשמי בעזיבת יתר הדברים לבלי הלאות הקורא.

ועל זה בא ה. נחמן נתן טאראשצאנסקי (ב„האסיף" הרביעי חלק אוצר הספרות) ויכבדני במאמר גדול מקטר בהערות שונות (מצד 140 — 142) ויעיר על זה לאמר: („האסיף" שנה שניה צד 512) אולם יפה הבינה ר"פ סמאלענסקי כו' מתנה כו', לו הפשו הפשטנים במדרשי חז"ל כי אז כבר מצאו במדרש קה"ר כו'.

הנה מתנה זו (יאמר נג"ט) שהביא לנו מן ה' ס' איננה חדשה כי כבר פירש כן בעל „שרשי לבנון" ערך מתן זה קרוב להמשים שנה. גם מ"ש הפשו הפשטנים כו' כבר מצא זאת הפשטן הר"י בעהאק בהערותיו לס' „בית האוסף" (ווילנא תר"ט) והשיג על בעל שרשי לבנון שבתב כן מדעתו, „והלא אמרו זה הז"ל במדרש קה"ר ס"ו עיי"ש. ואין לך בו הדוש הרפ"ס, ולא הדושו הוא מבית המדרש של הסופר אב"ד". עכ"ל.

אמנם הטאתי הטא לא יוכל (ה' נג"ט) כפר לי, שלא הבאתי משרשי לבנון, הלא סוף סוף הבאתי את הדברים בשם אומרם בשם הרפ"ס שקראתי זה לא כבר, ומה בכך ששכחתי את הש"ל, הלא גדולה מזו ראינו, כי „הכותב הלז" שבקי הוא מאד בש"ל „כי זה יותר מעשרים שנה שבתב בקרת על ש"ל" (האסיף שם צד 142 שורה י"ד) ובכ"ז כתב „הידושי תורה" (ג"כ זה יותר מעשרים שנה) בהכרמל שנה ראשונה נומר 37, ואה"כ בא החכם ר' אברהם יעקב ברוך והראה כי הידושיו שם לקוחים משרשי לבנון (שם שנה שניה נומר 3 צד 23) וז"ל: „מה שכתב (המשכיל מ' נחמן נתן ממשפחת ברץ המכונה טאראשטשאנסקי) כי הוראת השם „קיבורת" היא כהוראת השם „תפוח"

והביא כמה עדים כי תפוח הוא ל׳ צבור, וכולם נמצאים המה ב„בית האוצר" [הוא הוא שרשי לבנון], להה׳ המנוח ריב"ל נ"ע — ואם הוא [כלומר המשכיל מ׳ נחמן נתן כו׳] הלך אחרי החכם יב"ל, מדוע לא הזכיר שמו לא על בקיאותו ולא על גרסתו. —

וכן ע"ד חלוף צד"י לקו"ף כבר קדמו הרב ר"י בעהאק בהערותיו לל"ב מדות דריה"ג להרב מהרז"ו.

וחדושיו ע"ד הש׳ „גבר" שהוא נרדף לש׳ „גבה", ומזה יבאר את הכתוב כי כגבוה השמים על הארץ כן גבר חסדו על יראיו, וכן חמש עשרה אמה מלמעלה גברו המים שהוא כמו „גבהו" אשמיענו גם אני (יאמר הרב רא"י ברוק) כי החדשות האלה ישנות הן, וכבר נאמרו בהבאור לתהלים ובהמשתדל".

אך החכם ראי"ב כחכם אמתי יאמר שם: „ואם כי לא אחשדהו חו"ש לשאול שלא מדעת כיון שלא הזכיר שם בעליהם עליהם, אך בכ"ז היה לו לעיין לכל הפחות בהבאור שם", והנה אחרי כל אלה לא למד חכמה מהחכם הנ"ל עד כה, ויחשד באחרים בדברים שגלוים ופתוחים לכל, בציון איזה מדרש, שרי ליה מריה!

ומה שנוגע למדרש קה"ר, כי כבר מצא זאת הרב ר"י בעהאק. ידע תדע כי לא ראיתי (או ראיתים זה כשלשים שנה ושכחתי) את דברי הרב הנ"ל (כי בבית האוסף אשר ת"י כעת חסרות בין ההערות הנ"ל). אך זאת עליך לדעת כי כאשר לא עלי להפש אחרי פסוק אחד מכ"ק בגמרא ב"ק, כן אינני צריך להפש אחרי מאמר אחד מהז"ל בדברי בעלי אסופות ומה גם במדרשים על חמש מגלות נקל לכל איש ואיש, אם ירצה לדעת, דעת הז"ל על כתוב פלוני שבמגלות, יוכל לפתוח את המדרש רבה ולעיין שם, וא"כ מה לך להשוד בכשרים.

לוא הייתי אני תחתיך רנג"ט, כי עתה גם אני יכלתי לאמר כי כל חדושי תורתך בהערתך היקרה לדברי הה׳ אטלאס ע"ד העיר גופתא (האסיף שם צד 140) לקוחים המה בחשאי מדברי הג׳ רמ"ש ז"ל שהביא בשמו אביו הגאון רש"ש זצ"ל בחדושיו לב"ר פצ"ח אות י"ח (ד׳ ראם תרל"ח) וקדמו עוד בעל המצרף (צד 65 בהערה 2) (וראה לקמן מכתב הרב רי"ב אלי בענין זה).

שם — גם מה שאמרו (במדרש) „מתונה" כתיב אין ראיה שהיה לפני הז"ל נוסחא משונה רק שבאמת קרינן מתנה כמו שלפנינו, אבל לפי המסורת ר"ל הכתיב בלא נקודות סמני הקריאה, אפשר לקרוא מתנה בתי"ו רפויה ונו"ן דגושה כמו חֲתֻנָה, חֲנֻפָה, אֲסֻפָה, חֲנֻכָה, לא מתנה בפת"ח ובתי"ו דגושה, וכמו שאמרו כתיב זר וקרינן זיר כתיב ישמח וקרינן ישמח ר"ל לפי הכתיב אפשר לקרות בשי"ן ימנית וקרינן לפי הנקוד בשי"ן (שמאלית) והז"ל שכתבו בלי נקודות הציגו וא"ו ת׳ הקבוץ מתונה *) כי כן כתבו „כתובה"

*) גם בענין זה הקדימהו הרב בעל „דרכי השנויים" (מ"ז פ"ג אות כ׳) בקצור לשון: לפנינו כתיב מתנה בלא וא"ו אלא שדורש חלוף תנועות והוא"ו כתב רק לסמן התנועה" עי"ש.

והמס׳ „כתובות" וכפי הקריאה שאנו קורין כתבות לא בינוני פעולה „כתובה" רק שם דבר ע"מ פעלה *) לפעלות אדם וכן הנפה (ירמיה ק"ג ט"ו) כן הקריאה האמתית (לא כמו שההמון רגילים לקרוא הנופה) ועל פי זה נבין אל נכון (?) כונת הז"ל כי אלו כתיב מתונה בינוני פעולה או תאר לא יתכן לפי הפשט, כי לב הוא ל׳ זכר והיה צ"ל „מתון" אבל מתנה שם דבר (כמו הנכה, התנה, כהנה, גדלה ובכתב התלמוד כל אלה בואוי"ן לסמן הקבוץ) ומלת לב סמוך (?) אל מתנה כמו ונביא לבב הכמה" עכ"ל.

הטרחתי והעתקתי את דבריו להראות כי רצה „הכותב הלז" לרפאות את דברי הז"ל במקום שאין כל נגע. אין ספק כי ס"ק שלפני הז"ל היו משונים מס"ק שלפנינו, והמפורסמות אינן צריכות לראיות ובעלי התוספת שבת נ"ה ד"ה מעבירם ועוד ועוד (רא"ה שם גליון הש"ס להג׳ רע"א זל"ל) וכן אחריהם מבעלי האסופות הראו למדי ציונים וראיות מוכרחות על אמתית הענין הזה, וכל עמל הסופרים העמלים להראות ההיפך מזה יעלה בתהו. ועוד לפי דבריו היה להם לומר: מתונה קרי (ולא מתונה כתיב) ר"ל במקום שנקוד לפנינו מתנה (המ"ם בפת"ח והתי"ו דגושה ובקמ"ץ) קרינן (אנחנו הז"ל) מתנה (התי"ו קבוצה. והוא"ו הוא רק לסמן הנקודה). ועוד מדוע העירו מבעלי המסורה שם: מתנה כן כתיב ולא מתונה אם לא היה בפועל לפניהם.

אך לפלא בעיני כי תחת שקרא דקדוק, דקדוק, כלומר שהבדיל בין בינוני פעולה (או תאר) ובין „שם דבר" ומלת לב (הלא הלמ"ד בגיר"י?) סמוך אל מתנה כמו ונביא לבב הכמה (ושכח מקרא מלא: לקנות הכמה ולב־ (הלמ"ד בסגו"ל)־ אין), וכל זה רק בשביל וא"ו אחד, הלא היה לו להביא את המדרש רבה שמות רבה פ"ו, ושם בלתי נמצא כלל „מתונה כתיב" אך לא אבה בעת, ואין כאן המקום להאריך בענין הזה.

ולא די בזה אלא כעם צדיק תמים דקדק אתי רנג"ט אנכי העירותי (בהערה ב׳ שם האסיף 2 צד 511) אנחנו הסכננו לכתוב מן „אמת" „אמתות" או „אמתיות" לא כן הראב"ע (שמות ב׳ ב׳) עיי"ש ובא בהאסיף הרביעי צד 140 להראות לנו בקיאות כי כן להראב"ע עצמו (קהלת ט׳ י"א) גם „עת" הת׳ היא לנקבה כו׳ והנה בכ"ז מצינו „עתים" גם „עתים ועתותי" כו׳. לא אבין במה בא הכותב הלז להשיג, אדרבה הלא בזה חזק את דעתי כי נוכל לומר מן „אמת אמתות" כמו מן „עת עתות" ואין בדבריו כי אם לומר כי הראב"ע סותר הוא את עצמו אך הוא לא אמר כן. לכן הנני אומר לו כי לא זה המקום הראשון (וגם לא האחרון) אשר הראב"ע סותר את דברי עצמו, ראה מאמרי „לסתירות הראב"ע" בהמגיד שנה עברה נ׳ 49. 50. ובמק"א אוסיף איה"ש.

שוב כתבתי כי בעלי שרשינו לא שמו את לבם לדברי הז"ל כו׳, ושאל רנג"ט „מדוע לא שם לבו ועינו על דקדוק לשונו והלשון „בעלי שרשינו" בודאי לא יתכן כו׳.

---

*) נראה מדבריו כי בינוני פעול בא תמיד בוא"ו וש"ד בא ע"מ פעלה (כלומר בלי וא"ו) ומה יעשה עם „גבורה, מלוכה, ארוכה, שמועה, ישועה" ועוד ועוד ?

גם אנכי מתפלא על „מרקדקנו" הגדול שלא הרגיש כי על דרך „ה ה ת ו ל" כתבתי „ובעלי שרשינו" לומר! כי מחברי ספרי שרשים מאתנו הכמי הרבנים האחרונים במצאם הוראה חדשה —לפי דעתם— בספרי השרשים ל ח כ מ י ה ע מ ים ישמחו אלי גיל ויביאום בשמחה בספריהם במקום „שההוראה ההיא" כבר מצאה לה מקום בספרי הז"ל ולדברי חז"ל לא ישימו לבם, האין זה באמת שחוק מכאיב לב, וא"כ לא אבין מה הטאתי בזה נגד סגנון הלשון ובמה גדול עוני מנשוא עד שביקש עלי רחמים כי ה' הטוב יכפר בעד...

ועתה אחרי שסימתי את הערותיך על הערותיך הנני אומר: רנן"ט רנן"ט אסוף ידיך, הכבד ושב בביתך ואל תארח עם ה„ח ב ר ה ל ב נ ה" ואל תלך בדרך אתם ואם הנגך ה' בחדושי תורה והכמה הוציאם נא אלינו ונרעם ויברכוך טובים ודי בזה.

ג.

מכתב הרב החכם הגדול ר' יהודא בעהאק נ"י אלי בענין הזה.

ב"ה ג' אדר תרח"ם חערסהאן.

כבוד ידידי הרה"ח תורני ומשכיל וכו' מוהר"ר אברהם דוב נ"י דובזעוויץ, יהי שלום במעונו ושלוה בהיכל ספרותו ועדי עד ברכתו.

אחרתי מעט תשובתי על מכתבו היקר מקיעוו אשר השגתי זה כשבועים ועתה הנני להשיבהו כהפצו הטוב כי ערבים עלי דברי דודים במוהו הצולל במים אדירים לבקש מטמונים שפתותיו שושנים. אך האמן יאמן לי כי „האסיף" גם הג' גם הד' טרם ראיתים, וגם עד „הכרם" ערן לא באתי כי אינם עוד אף אחד בעיר, וגם האסיף הא' והב' קראתי אך במעוף עין כי היו אצלי שאולים ולקנות ספרים כאלה המתחדשים לבקרים אין קץ ועת לא עת (?). ואך ע"פ המכתב מידידי נזכרתי כי בן בקראי אז זה בשנתים כמדומה את האסיף וראיתי את דבריו ע"ד „לב מתנה" עוררני לבבי כי כבר כתבתי מזה בשכבר הימים, ומה בכך? ה"ו לא עלה בלבי שום חשד כי ממני לקח והייתי מתון בדיני לדונו לכ"ז, כי יקרה כה לגדולים וטובים ובפרט כי דברי באו בקצרה. והנני להעתיק הערתי וחיא אות י"ז לדקדוק לשון המשנה על מ"ש המחבר בהעררתו לצד 74 ומי יהוש הוץ ממני, כתבתי כזאת: י"ז) לבר ממלת הוץ רומז גם למלת יהוש שלשון הכמים הוא אין הוששין (עיין סנסי דד"ק) והנה כן מלות: זמן, כבר, כשר, ענין, פשר, תקן (עי' חוסים בסנסיקן), לב מתנה לרז"ל במדרש מלשון מתינות (ובעל שרשי לבנון פי' כן מעצמו אף כי היו דברי המדרש לנגד עיניו עי"ש ש' מתן), הכל נשכה להתרגום מלשון מציאה וכן להפרחון וישתכחו בעיר (וא"כ מקורן בארמית) וכן את הכל עשה יפה בעתו ע"ד ודבר בעתו מה טוב, דוק ותמצא עוד. עכ"ל הערתי.

ובדרך כלל הנני קורא ושונה הם' לא ע"צ הבקרת, והנני מרגיש כ"פ אבני נגף וצורי מכשול בדברי המחברים (ה' יצילני משגיאות) ואיני משים לב

ועובר עליהן בשלום (מלבד כי ארשום על הגליון ולעת מצוא להדפים איזה מאמר אעיר ע"ז בקצרה) וקורא אני ע"ז בהלצה כששלום רב לאוהבי תורתך אז אין למו מכשול — וידעתי מכבר בשם את הח' הנכבר ה' טרשצ' (לו ידעתי מקומו [1]) איה ושלחתי לו ספרי „עץ יהודה" למנהה) וכבר גם שמי זכר הח' הלז במכתב ע"ה כרמל ע"צ הבקרת ולא השתי להשיב אף כי כבר הכינותי תשובתי בכ"י, וכן ידידי לא ישים לב [2]), ואנכי ארדוף אשיג הס' „האסיף" ג' וד' וכן „הכרם" ואראה את אשר לפני.

מאד הטיב לי ידידי אם יוכל להשיג בעדי בהשאלה מספרים המצויינים אשר מעזבון המנוח הרה"ח קראצונסקי ז"ל, ואם אין עוד ספרי הדל ביד התנו החכם הנכבר ה' שולמאַנן יודיעני נא ידידי ואקריבהו אליו למנהה, זכורני כי זה מקרוב הפצתי לבא לידידי בבקשה להשאילני הת"א מהר"ר בערלינער, עד כי באתי לעיר אודעסא בקיץ העבר וכברני בזה הח' היו"ג נ"י ואם אראה כי אין איש מתעורר בעירי להשיג האספים והכרמים אשתדל לקנותם במחיר בע"ה — אך לא אדע מה אדרוש מידידי מהם' של המנוח ז"ל ואיזה מהם לא הי' למראה עיני, אולי יעבירם ידידי לפני ויקראם בשם ואודה לו הסדו.

הערתו על „גובבתא" במד"ר פ"צ (צ"ל פצ"ח, ד') נדפסת בשם הרמ"ש ז"ל גם במדרש הקדום בדפוס ווילנא תרט"ו [3]) ומה בכך? אם לא זכר ידידי לפי שעה אם ראה כואת, והשכחה מצודה פרושה, כאשר כן בצדק העירני ידידי ע"ד המובא בשמי בס' „לחם ושמלה", ואחריו הגאון (כונתו להג' ר"נ אַדלער מלאָנדאָן בפי' „נתינה לגר" על ת"א) ועל הדבר הזה העיר האוה"ג בעצמו, ואנחנו לא ראינו, אף כי שלשתנו שקדנו על הס' אוה"ג ונעלם דבר. זאת אוכל להגיד בטח כי אנכי לעת הגדתי כואת לפני הרב המנוח בעל להו"ש ז"ל שמא לא למדתי, או שמא שכחתי את האמור באוה"ג (צד 81) — ולו היה דבר שבממון והשיבותיו ליורשיו של הרשד"ל ז"ל ועתה מה אעשה — [4]) וכמדומה שבעל להו"ש כבר העיר ע"ז ב„הליפות שמלות" (?) [5]).

---

[1]) עקוס מוסכו כ„שדה למן" פלך קיוב. [2]) „במדה שאדם מודד מודדין לו" למרו חז"ל.

[3]) עיקר מכתבי להרב הנ"ל היה, לשאלתו ע"ד הערתו בכתים התופס שלח רחיתי, וכדרך חנם שאלתיהו ע"ד ההערה הזאת, והמעשה שהיה כך היה. בקראי ב„החקיף" שם דברי ה' טרשצ' והעירני הנשלח בדבר „גובבתא" נזכרתי כי גם חכמי העירובי בעין זה, מיד לקחתי לם „המלרף" ומצאתי כי בשולי הגליון העירובי: מאד ישמח לבי בקרבי כי גם חכמי עמדתי וכוונתי לדעת הגדול הרמ"ש לף כי ספרי נדפס בשנת 1870 והערת הרמ"ש נדפסה בשנת תרל"ח (במדרש ד' רחם). — ויהי בכתבי לם תשובתי להי' ט... ולקחתיו עוד הפעם לם המוד"ר לראות לם הערת הרמ"ש (בחדושי הרש"ג), והנה „הקדמת המדפיסים" לפ"י ושם יאמרו כי בשנת תרי"ח החל (לכיהם ז"ל) להדפיס (לם המוד"ר עם פי' והגהות הרש"ג), ויהי כי כלה להדפיס ק' גרחצים ושמ"ר וחמלכנה נגדו סבות שונות לעצן להפריעהו ממלאכתו והחדפסה נשבתה חז. ושאלתי פה על ההולחה היהיה ואין לים יודע ממנה, ומשם אמרו לי כי שני ח' החלה לח נמכרו כלל (כי מי יקנה רק שני חלקים) ורק נמנו לכירוך בהם ספרים, [וכמו שקרה למדפיסים הללו כי החלו להדפיס „לקוט שמעוני" עם שני כחוריס הדפים „היכל רענן", ושמן רענן" ווילנא תרכ"ד ולא חיפתייע מילתא כי נדפס רק מרחם יהוסף עד רות רמ"ט (במ"כ), ולא נמכרו כלל, ואנכי הסבותיהו (לם הילקוט) לחלל מו"ם פה קיוב בשבתי בביתו לבמור לי כרכים מן הס"ם (ד' ה.'ל) ורחיתי כי הכרכים הי' מכרכים בעלים ומחלתי עליהם ולקחתים לחי הביתה ופדרתים ונחתים לכריכה] וכבן לח נשתר לי רק לשחול לח הרב הנ"ל, (יען כי הערותיו לל"ב מדוש לתרצ"ז נדפסו שם) והוח בעוכו הודיעני כי גם בהולחה הנ"ל נמלחה וחנכי לח רחיתי לח ההולחה הנ"ל מיתי ועד היום הזה, וגם עתה חלילה לי מלחשוד לח ה' ט... לך לו הייתי לכי מחתיו (כחבתי) כי לח חסדתיהו, לך קוץ קוץ המדרש מתרל"ח כבר נפלו כרכים, וה' ע' כתב בימים החלה...

[4]) לין דבר, היפרים בלבוסם לח יחסדוך חלילה, והני לחרחי פרחי שלח למדו לשם למוד רק למלוח מומים, מי יפים חלילים לב... סעין השחלה היח להרב הנ"ל, ובלחתם חשבתי כ„חליפות שמלות" וכ„חנכי

הס' „מקדמוניות היהודים" [1]) קבלתי וששתי עליו מאד וברכתי לאל שזכהו לשתי שלחנות כן יזכני גם אני [2]).

אם יכבדני ידידי לדבר דבר בשמי ממאמרי כו' כו' [3]) לבלתי אחמיץ תשובתי הנני בחפזו, דו"ש ומכבדו

יהודא בעהאק.

ד.

דבר בעתו!

המכתב הזה (שהעתקתי לפניך באות ג') שנכתב בתור מכתב פרטי, ולא עלה על לב כותבו הנכבד שיבא ברפוס, ראיתי לפרסמו ברבים, לא רק משום שהענין צריך לזה, אלא משום „שהשעה צריכה לכך", כי אותו בחרתי בתור דוגמא להראות להקוראים הטבינים, מה בין המשכילים הזקנים האמתים, למשכילינו עתה. הן המשכילים הזקנים אשר כל למודם היה רק לשמה — לא לקנתר — תורתם נתקימה בידם, וכל המדות הטובות שמנו הכמינו ז"ל בלומדי תורה (לשמה) מצינו בהם, לא כן הכותבים הכוזבים — שיבנו א"ע בשם משכילים — הממלאים את מ"ע „היומים" מפה לפה, הקנתרנים והבדחנים אשר כל כחם רק בלשונם ועל עטיהם יחיו, כל אשר יתן על פיהם וקראו שלום, וכל אשר לא יתן יקדשו עליו מלחמה, (אוי לאזנים שכך שומעות).

הן הרב החכם הגדול ר' יהודה בעהאק, אחר אהוז מהמשכילים הזקנים, אף שידיו רב לו במקרא [4]) ברקדוק הלשון [5]) בתרגומים [6]) במשנה [7]) במדרש [8]) ובתלמוד [9]), בכ"ז איננו מתגאה אף במה שיש בו, תמיד הוא נחבא אל הכלים, ולא יתלה פעמוני זהב על בגדיו להשמיע קולו בבאו אל הקדש פנימה, (כמו שיעשו „כהני אליל" שיש „ריפוטיציה ספרותית" בידם...) עניו, דובר אמת ומודה על האמת אוהב הכמים ומוקיר את תורתם, לא כן אלה המתכנים בשם משכילים עתה. יש בקרבנו — למגנת לב אוהבי אמת — משכילים כאלה, אשר לא קראו ולא שנו (פשוט כפשוטו) ורק רכשו למו פראזים

ליון" להרב בעל לחו"ם ולא מלאתי שהעיר על זה. וגם אינכי לא העירותי ע"ז בפומבי, ורק לכ' כתבתי בדרך אגב לא להמגחות אלילה כי אם לרגל דברי מכתבי להרב הנ"ל.

[1]) הוא להרב הגדול חכם מופלא ונביר ככבד הר"ר אברהם שפעטיין כי מקאפעמענטין־יסן [ממבקר ספרו ב„בן עמי" נראה כי יחסכהו ליליד חו"ל ואינו כן] ברוסיה ומימי הרעמים העתיק מוסכו לווילנא הבירה.— ומה יגל כבודו כי אנכי דברתי על לב הרב הנ"ל כי יכתוב ספרו — עברית, ויסמע לי כי מקודם עלה על מחשבתו (וכן הגיד לי) לכתבהו תשכנז.

[2]) „ממן" תעיה תבחריה!

[3]) פה העמיק הרב ר"י"ב הערות למאמרי... אשר חשבתי מראש לקדרו למ"ע זה לך ידע כי מאמר גדול ותרוך הכהו, עזבתיהו לעת אחרת.

[4]) ככל הכתוביים היכניס הנדפיס עם הכתוב כרפוס רחם מעיה תר"ע עידו הס ל:ו. [5]) הערותיו לחל"ע ומעתם תר"ח ותיל"ך. [6]) רחה נכחי"ם סם, ובלחו"ם ובחליפות שמלות להרב בערקאוויץ, והגי' ר': תרלעד מזכירו כמה פעמים בכתיבה לנר, וכן הר"ר כרליבר בספרו התשבו"ז על התרגומים. [7]) הכרמל השביעי והחמשי. [8]) הערותיו לע"ת קרע"ו ווילנא תרל"ח. [9]) ספרו „עץ יהודה" כ"ח ווילנא תרמ"ך — תרמ"ח.

מפראזים שונים מכותבים מובהקים, וכל השבלתם איננה קלוטה רק מן האויר, והם יעיזו עוד מצה לפסוע על עם קדש להעיר למוסר אזנם, להות דעות בעניגים רמים, לדוגמא אחד אהוז מכותבים באלה, אביא פה לפני הקוראים יק־או וישתוממו.

ר׳ משה אהרן שַאצקעס (בעל המפתה) רצה לאנגובי ידיה בי (לאחת מהסבות אשר אין כאן המקום לפורטן פה) מה עשה? מצא את אחד, ויצחק יעקב ווייסבערג שמו, ובלבישהו הלוקא דרבנן ויתן על ידו איזה הערות והשגות על ספרי „המצרף" והדפיסם ב„הבקר אור" תחת שם: „רוח פסקנית" ו„כחה של זייפנות" שמה הרף וגדף כאות נפשו, ברה מלבו דברים שלא היו מעולם, זיף את כל המאמרים קטע את ראשם ואת רגלם, ולאו בכדי קרא את שם מאמרו „כחה של זייפנות", כי באמת הראה שם את כחו בזייפנות... ואין לך „זייפנות" גדולה מזו שלא בוש להתום את שמו מפורש על מאמרים כאלה שלא יגע ולא עמל בהם, ורק ידי אחרים עשום וגם יצרום, בשעה שידע כי המשורר ה׳ יהל״ל ראה את כל אלה, שה׳ שַאצקעס נתנם על ידו מאמרים רבים וכן שלמים, ורק הוא הוסיף עליהם הרופים וגרופים כיד העזות והחציפות הטובה עליו (כי מהעשרה קבים מדות החן שירדו לעולם, תשעה מהם לקח וו״ב), וכבר (עוד בהמגיד שנת 83 עלה 13) רזם ה׳ יהל״ל על זה באמרו „מסבה שאינה תלויה „בו" נהיה לסופר שרבים טועים בו להחזיקו לבר דעת כו׳" וכן יודע מזה ר׳ משה פֿעלדמַאן ממאהלוב שהתאכסן אז בבית ה׳ שַאצקעס, וכן ר׳ אברהם ליב בנימינזָאהן (אשר בכל בית ה״ש נאמן הוא), ולא אחת ולא שתים הגיד זאת מפרש ה׳ שַאצקעס הנ״ל לפני ה׳ מנחם ישראל דאָרעוויסקי וה׳ ראָזינבערג, וכל אלה הנקובים בשם הגידו לי זאת, ונכונים המה להשבע שבועה דאורייתא כי כדבריהם כן הוא, והנם ב״ה, כל העדים ההם, חיים וקימים אתנו היום. ומה תאמרו ע״ז קוראים נכבדים!

ויהי אחרי ראות ווייסבערג, כי קנה עולמו בשעה אחת, החל להתגדל ולהתנפח ולהתנפל על כל, מהארז אשר בלבנון עד האזוב אשר בקיר, וכל הכותבים הצעירים לימים החלו לשאול תורה וחכמה מפיו, והוא גם הוא החל לתת הסכמות על ספרים, (ראה לדוגמא בראש ס׳ „קורות עם ישרון" לה׳ ראַבנער) ויהרהר ריב בין רעדַאקטָארים (ראה בעיון את המאמר „ויעה ברד מחסה כזב" להרב אר״ז, הוספה להמליץ Nr. 69 מן י״ט תשרי תרמ״ו, ובכלל ראה את המליץ משנת 85 וגם את „העברי" משנה זאת, ותביר את הכותב הזה מפרסותיו). ואחרי כן כתב מאמרו „גאון ושברו" הנספה למחברת „שבר גאון" לה׳ מיכל גָארדָאן, שם פרש ידיו ויפתח פה האתון וידבר בצדיקים וחסידים, ברבנים וגדולים, וגם על ה׳ יהל״ל שפך את זרמתו, ועל כל חובבי א״י, וכן עוד על גדולים וטובים ממנו, ועל מאמרו זה כבר דן את דינו (ה׳ סמָאלענסקי ז״ל בהשחר XII צד 261) לשבת במאסר ששה ירחים כו׳ כו׳ כי הכותב הזה פרץ כל חק ויעלה הרים וירד תהומות ויקבץ דברים מן בשאינו מינו ויתן לרוחו תוצאות בלי כל מתג ורסן כו׳ כו׳, ובצד 516 הוסיף בעל השחר לומר: כי הסופרים הללו נבלים המה ומשחיתי דרך כו׳

ומקום מושבם בבית הסהר או בבית משגעים כו' כו' עד תם צד 518 ותשבע נחת.

איש כזה הרים ה' שאצקעם מאשפות ויקימהו על, רק למען לנקום נקם בי, אך אנכי ההשיתי ולא עניתי דבר, מראש שנת תר"ם עד שנות תרמ"ה תרמ"ו, וכמעט נלאה לעמוד על הבמה לשחוק בנו, כי ה' אר"ז וה' סמאלענסקי מלאו את פיו הציץ, וגם ה' שאצקעם החל להרגיש כי קהה הברזל (אשר הניף עלי) והוא לא פנים קלקל, (ולא אחת התאונן ה' שאצקעם לפני יודעיו ומכיריו כי מתהרט הוא על הראשונות, כי זה האחרון עלה במעלות על מזבח אשר בנה, ויגל גם את ערותו...), וגם וויסבערג ראה בישות בעצמו, כי נפל ממדרגתו בעיני ה' שאצקעם, וגם את קופת השרצים התלויה לו מאחריו, החל לעשות כזב מחסהו, לבלי לחתום עוד את שמו ושם משפחתו מפורש, כי אם בשמות משמות שונים, פה תתם א"ע בשם: "אתא מרחוק" (מה יאמר ר"ש אלכסנדראו על זה, לו ידע את הצפור הזאת מראש...) בשם "לבנון" ועוד ועוד (כה התהפך לכמה גוונים בכרזם) וכמעט קם הסער (אשר הרעיש הלבנון הנ"ל) לדממה, כי אחרי אשר ה' שאצקעם הדל מהאציל מהודו עליו, ויהי השער לסגור, כי אין עוד סחורה בחנות של הרוכל הזה, אנה השטן לידו, ענין הדש לענות בו, כי הנוני אחד סגר את הנותו בפ... אחרי אשר פשט שם את הרגל ויבא הנה, להרים ראש.... ואנכי קרבתיהו, מפתי אכל ומימי שתה, ויהי בראות "הלבנון" כי אנכי קרבתיהו, התנכל תחבולות שונות ויחל לעשות סחורה בפרתו של הבירו, הלשין, הלך רכיל, ויוציא דבה, עד כי נפתה לבו ונפל ברשת אשר טמן לרגלו (או לרגלי) ויחל לכתוב הערות שונות, וכל זה למען יוכל ווייסב. או "הלבנון" ו"אתא מרחוק" לכתוב את המאמר "ממין הטענה" "היום" שנה העברה ויהתום א"ע בשם חדש אשר פיו יקבנו בשם "ד"ר מאנעסזאהן" (ע"ש אביו "מאנוש", ועתה ידעו "כותבי תולדותיו" מה שם אביו, ואולי לעת מצוא נזכה לדעת גם שם "אמו" — נ"ע), — ממילא מובן כי שם שפך עוד הפעם מי־שופכין עלי — וידבר שם דברים עם הכותב הזה, ויעקב צבי יאנאווסקי שמו, למה כתב באחת מהערותיו בהמליץ, מה שכבר נדפס זאת בשמו ב"הברמל" זה עשרים וחמש שנים, וממילא מובן כי כבר היה מוכן ביד יאנאווסקי (או ביד שניהם) תשובה להחכם הגדול ד"ר מאנעסזאהן, כי ההערה ההיא, הוא — יאנאווסקי — הגיד לי או, ויעד לו עדים את רמ"י גאטליב, ור"צ הכהן שערשעווסקי. ואחרי כי הוכחשה עדותו של האדם הגדול הזה, ע"י מכתב ה' גאטליב שאמר בפירוש (במכתבו מן ט"ו מנ"א תרמ"ז פינסק) כי ה' יאנאווסקי התפאר לפניו (בבית המדרש) כי הוא (יאנ.) שם את הדברים בפי י"ו וכן רצ"ש יאמר במכתבו (מן 24 יולי 87) "נפלאתי עליו (על יאנ.) מאד, איך נשאו לבו להזכיר את שמי בתור עד בדבר ואנכי לא דברתי עמו מענין זה שום דבור קל כו' (המליץ שנה העברה נומר 225).

אך ווייסב. לא החשה ברבר, ויסת עוד הפעם את ה' שאצקעם לבוא במכתב אל רצ"ש וכפי הנראה (מתשובת רצ"ש לרמא"ש) שהלשינו שם עלי

לפני רצ"ש וישלח מכתב לרמא"ש, אף כי בעצם הענין הנ"ל יאמר גם שם, כי רמ"י גאָטליב הגיד לו זאת בשם יאַנאָווסקי — אך בין כה זרק ר' צה"ב שער־שעווסקי מרה בי וידבר בי דברים אשר לא לכבוד לרצ"ש הנ"ל *) אך די היה להם (לה„חברה הלבנה" ההיא) כי עוד אחד שפך עלי מרורות, ואנכי מה, האצא חלילה לריב „מריבי־כהן", חלילה לי מעשות כסל כזה, ורק הנני להעתיק את מכתב הכהן הזה אלי מן 21 אויגוסט 1887. „ידידי ידידי! (הכפל לחזק!) — את אשר עניתי לך, עניתי להם (?) כי עם ה' יאַנאָווסקי לא דברתי אז מזה, ועם ה' גאָטליב אמנם דברתי, אף אמנם כי ה' מי"ג היה המגיד לי".

ידידך דו"ש

צבי הכהן שערשעווסקי.

כל הדברים האלה אשר דברתי מראש אות ד' ועד עתה, לא דברתי רק להראות את תכונת המשכילים אשר בקרבנו, ולא כונתי בזה להראות פחזות ושקרנות של „הלבנון" הנ"ל, כי אחת מאלף לא הגדתי בזה, ואם יוציא ה' נ... את מחברתו „מחשף הלבן" לאור, כאשר שמעתי, כי אז יראו הקוראים מי המה משכיליהם, סופריהם ומבקריהם וכל הליכות ווייסבערג, המכונה (ע"י עצמו) בשם „הלבנון", עם הסופרים הגדולים והקטנים מאז בא שמו ומשפחתו באותיות מרובעות במ"ע „הבקר אור" ועד עתה.

ואמנם בעתו דברתי כל אלה, כי נודעתי ממקור נאמן כי אחד מבעלי המאספים גמר אמר לתת תשורה ללוקחי ס' השנתי, ספר, אשר יכיל בקרבו קצור תולדות „כל" סופרינו וחכמינו בלי יוצא מן הכלל, וכל המשכילים אשר חברו איזה ספר או נצטיינו במאמריהם יזכרו בספרו, אי לזאת אמרתי לגלות פני הלוט הלוט על מאמרי ווייסבערג, למען ידע המו"ל לתת את המאמרים האלה לבעליהם האמתים, ולא יקרא שם וו"ב עליהם בשקר ובכזב.

ויען כי יודע אנכי את המו"ל התשורה הנ"ל, לאיש נכבד אשר לפניו הנף לא וכו', תקותי כי אחרי קראו את דברי אלה יראה ויבין את אשר לפניו....

ועתה האם לא צדקתי באמרי בראש מאמרי זה כי „השעה צריכה לכך".

ועתה קוראים נכבדים, אל תתאוננו עלי על אשר דברתי דברי עד עתה, הלא סוף סוף תמצאו בזה איזה תועלת, כי מעתה תבינו את אשר לפניכם, ואתם כותבים קטנים תחדלו לשלוח אליו את מאמריכם ושיריכם כי יעביר את קולמוסו עליהם וישלחם לאחד ממכ"ע לדפוס אחרי כי איננו עוד סוכן ב„היום" כי כפי הנשמע חדל היום לצאת, וכי קדר עליו „היום". ויתר מכ"ע לא יתנוהו לבוא אל מכ"ע וליעץ להם מה לרחק ומה לקרב. — כן לא לכבודי כתבתי

---

*) אך יש להכדיקו במעט כי הוא כתב בתור מכתב פרטי... ופלא על הרב המשורר ה' יל"ג למה לא דרש את האריגי אל מידם...

כל אלה, והאות כי עד עתה לא כתבתי, ועם הח' היוני אומר גם אני (הובא בהקדמת יש"ר לתורה):

„לֹא אֲבַקֵּשׁ כָּבוֹד, אִלָּם לֹא אֶשְׁנָאֶנּוּ
לֹא בָקַלוֹן אֶחָפּוֹץ, אַךְ לֹא אָנִיר מִמֶּנּוּ".*)

ה.

ע"ד השי"ן בכתוב „ושם דרך" (בחוקותי סוף ל"ן) אם בימין או בשמאל.

ה' טראַשצאַנסקי במאמ"ו הנ"ל (שם צד 142) בהערה יאמר: ולפלא גדול על הנאון הגדול ר"ע אינר בגה"ש (בנת נ"ה) שהשב בין הדוגמאות שהביא שמצאנו שהמסורת שלנו מחולק עם הש"ם וז"ל: ובמדרש ויק"ר פ"ט ושם דרך אר"י ושם כתיב, ובספרים שלנו כתיב בסי"ן עכ"ל. וזה תמוה במח"כ, אדרבא זה ראיה לסתור, שפשוט שכונת המדרש בזה לפי הכתיב הוא בשי"ן ורק הקריאה שאנו קורין שהיא הנקודה ו„שם" בשי"ן שמאלית כמו סמ"ך, האם היו לפניהם בשי"ן ימנית! פשוט הוא שהכתיב בלי הנקודה הוא בשי"ן עכ"ל.

כבר קדמו בפליאה זאת הרב בעל „דרכי השנוים" (מ"ז פ"ע אות ז') „ופלא בעיני על שהשוה (הגרע"א) מאמר זה ליתר המאמרים שהביא, שהרי בזה אין שום סתירה בכתוב למה שאמר ושם כתיב שהרי באמת כתוב כן וההפרש הוא רק בקריאה שנקרא בשי"ן שמאלית והוא דרש בשי"ן ימנית" עכ"ל.

כשאני לעצמי, אבין היטב כי מהז"ל קראו ו'שם בשי"ן ימנית, וכאשר בארתי בספרי „המצרף" מצד 127 ראה שמה, וכן קראו ה ש ב ע י ם, ואחריהם ה ת ר ג ו ם, כאשר העיר ר"ע במ"ע (הלק קול אלהים צד 18 ווילנא ד' ראם) וז"ל: וגם יונתן בן עוזיאל **) מראה הרבה פעמים בתרגומו נוסחאות שונות כמו סוף מזמור נו"ן שאמרו חכז"ל (סוטה ס':) א"ת ושם אלא ושם, הוא (כלומר התרגום) וכן השבעים הנזכרים קורין ושם בשי"ן (ימנית).

---

*) הערת המו"ל. נתנו מקום לדבריך, סופר נכבד, מבלי אשר נאבה להתערב בנוף הענין. אנחנו מצאנו דבריך כדאים ויראים לפרסום למען דעת את אשר יֵעָשֶׂה, ולמען אשר יוכלו הסופרים והקוראים להוציא משפט, כי אחרי אשר אינו מן הצדק והיושר לשמוע דברי איש אחד מבלתי תת מקום גם למשנהו להציע דבריו; ובכן יבואו היום הדברים האלה באזני הקוראים.

אולם אנחנו לעצמנו נקרא גם לשני הצדדים (אשר כלם המה סופרים בישראל): הלנצח תאכל חרב נוקמת, נָקם ספורת? הלעולם יהיו סופרינו כמריבי כהן?... רב לכם חכמים וסופרים מובהקים! הן כבוד הסופרים לא נדל בעיני העם, ונוספתם גם אתם לחללו! תנו יד לשלום, אַל נא ירע בעיניכם כבוד משנהו, ואיש בקלון חברו לא יתכבד ושלום על ישראל וסופריו!...

מי יתן ודברינו ימצאו למו מסלות בלבב הסופרים והחכמים, המשוררים והמבקרים אשר בעיר קיוב, ונאמר לפעלא טבא „יישר"!

**) הלשון פה חיבה מדוקדק, שם חתם סיכ"ע מרחה לנו לדעת כי נוסחאות מעומות היו לפניו, אבל כדוגמת סמכיה הוא מחבלים, וכתובים לא ת' יכ"ע כנודע, ופלא כי הרב ר"ד קלפקעל בהערותיו לא העיר בזה מאומה.

אולם להרב הגדול ר"מ פלונגיאן ז"ל דעה אחרת בזה, והיא, בספרו „אור בקר" (צד 66) יאמר: ולכן נ"ל ברור (?) כי ריב"ל וגם ר"י לא באו לשנות מאומה פה בכתוב בדרשותיהם, ורק באו להטות את פי' הכתוב מאשר פי' התרגום כי הוא מת' ושם דרך, ודי יעדי אורחא בישא, ולפ"ז מתפרש הכתוב „זובח תודה יכבדנני" כי הזובח תודה יכבד את ה' „ושם דרך" וגם המסיר דרכו השובבה מכבד את ה' ולכן אראנו בישע אלקים, וכן נראה מבעל הטעמים, ולדעת ריב"ל ור"י „ושם דרך נמשך למטה, והכתוב הזה בן שני משפטים כו'" ראה שמה.

ולי נראה ברור כשמש, לא כדברי הרב רמ"פ ז"ל, ופלא שלא הרגיש כי ט"ס הוא בתרגום שלפנינו, שת' „יעדי", שאין „יעדא" אלא תרגום של סר (אם ננקדו בקל) או מן „הֵסִיר" אם ננקדו בפתח היו"ד, אבל לא אחת מצאנו שת' „יעדי" על שם (בימין) או על „שֹׂם" בסבלת, והנוסחא האמתית צ"ל: „יִצְדֵי" וז"ל המתורגמן ערך צדה — „ושם דרך אראנו בישע אלקים, תרגום ומאן דְיִצְדֵי אורחָא בישא אחמי יָתֵי בפורקן אלהא. נראה שקרא וְשַׁם בשי"ן ימנית ובפת"ח על משקל וְתַם לריק כחכם לשון שממה, אבל מה שאמרו רבותינו זכרונם לברכה א"ת ושֹׂם אלא ושם וכולי, עשו בו פירוש אחר" עכ"ל המתורגמן.

מהמתורגמן נראה בפירוש (אחרי שלא העיר כי בנוסחאותינו כתיב „יעדי") כי היה כתוב בתרגום בצד"י, ואל תרגום זה כוון הרב ר"ע במ"ע שם ולא אל נוסחתנו. ופלא כי ה' לעווי באוצרו על התרגומים לא העיר בזה מאומה לא בע' „עדי" ולא ב„צדי" נגד דרכו, וא"כ ט"ס פשוטה הוא כי צד"י בעי"ן נקל להתחלף.

מזה נראה בפירוש כי גם מחז"ל היו אלה שקראו בשי"ן ימנית לא כן לפי ספרינו ע"פ המסורה שלנו הוא בשמאל, וא"כ יפה ציין הגאון ר"ע איגר את הכתוב הזה בין ההלוקות שנחלקו ספרי חז"ל מספרים שלפנינו. ועתה ארשום את הציונים בחז"ל שיש שקראו בשבלת ויש — בסבלת.

בשי"ן ימנית.

מו"ק ה'. רמז לציון קברות מן התורה מנין? — ריב"ל קרא בימין, שאמר כל השם אורחותיו זוכה ורואה בישועתו של הקב"ה שנ' ושם דרך א"ת ושם אלא ושם, וכן ר' ינאי, וכן בסוטה ה': (וכן בויק"ר פ"ט).

במדרש תנחומא ס"פ אחרי: וכל מי שהוא שוחט במשכן יכבדנני שנ' זובח תודה יכבדנני, ומה שכר אני פורע לו כשאביא הישועה לישראל הוא זוכה לראות בה שנ' ושם דרך וגו', כן הוא בתנחומא הוצאת הרב ר"ש באָבער, ולא העירו איך מובן הדרשה מן ושם

בשי"ן שמאלית.

— רמז לציון כו' רבינא אמר (מהכא, כ"כ בילקוט תזריע ר' תקנ"ב) ושם דרך (שעושין סימן באיזה דרך ילכו, רש"י) נראה כי קרא בשמאל.

מדרש שמואל פ"ד א"ר אבהו (בילקוט שם ר' פ"ב ר' אבדימי, ובזכרי' תקע"ז כמו במדרש) זה אחד מן המקראות שישועתן של ישראל ישועתו של הקב"ה ר"פ בשם ר' לוי ושם דרך כו' לפי פירוש מהר"י כהן נראה כי קראו בשמאל.

מירושלמי שבועות סוף פ"ג משמע שקראו בסבלת, כי מי שמשים דרך

דרך אם לא נאמר כי כונת המדרש כי זובח תודה במשכן, אראנו שם (בימין, תה"פ המורה על המקום, היפך פה) בישע אלקים דרך. וכל מי שרוצה לפרש ע"פ סבלת הרשות בידו.

השבעים (לפי המ"ע קראו בימין).

תרגום הכשדי (לפי הנוסחא האמתית שבמתורגמן ואשר לזה כוון בעל מ"ע ג"כ בימין).

וכן תרגום הסורי (כפי שהעירני הרר"י שעפטיל יחי') שת' ו"תמן" קרא ג"כ בימין.

ובתנ"ך שלפני מצוין על ו"שם" הנ"ל, עשרה קארעקסים שבהם מנוקדים מלת "ושם" בשי"ן ימין.

(דרך לרבים, פי' שמתקן דרכים לרבים, וכן הוא במ"ת פ' תצוה ס"ה) אראנו בישע אלקים, וכן בויק"ר פ"ט ושם דרך אלו מסלקי דרכים ראה מת"כ.

וכן בנשא רבה פ"ח (ס"ג) ללמדך שכל המישר אורחותיו הוא מכבד להקב"ה שנאמר זובח תודה, וצ"ל סוף הכתוב ושם (בשמאל) דרך, ולהמת"כ שם (בימין).

ובתד"א פכ"ז, מכאן אמרו אם יש אדם שהוא מבין בדברי תורה ופרנס מתורתו ג"כ לאחרים — וכל העושה כן אינו נמנע מן הטובה העתידה לבוא על ישראל לימות בן דוד ועליו הכ"א ושם דרך וגו', לא מוברר איך קראו או הבינו, אך קרוב לומר שהבינו בשמאל.

וצ"ע עוד בילקוט תהלים תשם"ג.

הטרחתי והעתקתי את דברי הז"ל בלשונם ולא רק בציונים לבד, למען יראה הקורא כי אין בהקריאה שקרא ה' ט... בקול "האם היה לפני הז"ל בשי"ן ימנית"! כל תמיהה, ואנחנו נשיב בניהותא "היה והיה!" —

"אין רע בלי טוב" יאמר משל הקדמוני, כי לולא באת ה' טראַשצאַנסקי בבקרתך, כי אז לא מצאתי לתרץ את דברי הגאון הגדול ר"ע איגר זצ"ל, ולא עמדנו על טעות הספר "שבת" הכשדי, כי עינתי ובינותי בספרים לרגל תשובתי וב"ה אחרי אשר דלית הספא מצאתי מרגניתא. רב תודה לך מבקרי היקר, כי סוף סוף לא באת עלי בחרפות וגדופים, אי־לזאת השיבותי לך ג"כ בכבוד כאשר כבדתני אתה. לא כן ה' שאַצקעס, הוא לא רצה לתתום את שמו על הערותיו שנדפסו ב"הבקר אור", ורק מבר את חמצו לנברי, וזה האחרון הרפני וגדפני (זו כחו לעטו!) אי לזאת לא מצאתי א"ע מחויב להשיב גם על ההערות אשר נזכר שמו עליהן, כי סוף סוף לאו בעל דברים דידי הנהו, ועד אשר לא יחתום ה' שאַצקעס את שמו עליהן, או לפחות יתבררו הדברים כי לו הנה, או הוא נתנן לוו"ב לא אוכל להשיב עליהן, אם כי יש — ב"ה — אתי מלין להשיבהו, כאשר חצעתי לא אחת מהן לפני גדולים וטובים ויודו לי.

ו.

באו חשבון!

בספר השנתי „כנסת ישראל" ח"ב (בחלק בית המדרש צד 105), קראתי מאמר „דברים אחדים בדבר המסורה" המתחיל דברי' לאמר: „בהשליטי ס' ישעי' שמתי לבי לדברי המסורה שבתב וסכום פסוקי ישעי' 1295 (?) וסימנו אמת ארצה — קאפיטולין — וסדריו כ"ו — ומאד אתפלא איה הרמז לסכום הפסוקים? הלא „א ר צ ה" אינו עולה אף להצי המספר, גם מה המה קאפיטולים ומה המה הסדרים ואים הכ"ו סדרים?

ואחרי העיון — יאמר שם הכותב — יובן הכל הרמז לסכום הפסוקים מתיבת א ר צ ה (?) נכון (!) הוא, אך המדפיסים השמיטו הנקודה שהיתה על אות א' (של תיבת ארצה) לסמן הגדלת המספר א' לאלף. עכ"ל.

גם אנכי התפלאתי מאד על הכותב ההוא, הלא בכל ס' התנ"ך הקטנים ד' בערלין ועוד, יש הנקודה על האל"ף להורות על מספר אלף, הא הרא, ואם בספר ישעי' שלמד איננה הנקודה הלא בסוף ירמיה דפוס ההוא של ספר ישעי' שלמד שמספר פסוקי ס' ירמי' 1365 וכל אנשיה נכרים (? גברים) סימן, גם שם לא הציג המדפיס נקודה על האל"ף, בכל זה יודעים אנחנו כלנו כי בסימני המספר לבעלי המסורה, האל"ף בראש מלת הסימן, אינו מורה על האחדים רק על מספר אלף.

אך אם עלה על רעת הכותב הנ"ל לתקן את אשר השמיטו מדפיסים אחדים לדוגמא את הנקודה מעל האל"ף להורות על מספר האלף למען שלא נטעה הלילה היה לו לקחת מועד וזמן למנות ולספור כל הפסוקים, ולא להאמין להמדפיסים רק על הכתב, כי אז עדיפא היה לו להעיר, כי הסימן הזה וכלומר אַרְצָה, אף בנקודה על האל"ף להורות על המספר (1000) ללא אמת הוא כלל וכלל, כי לא נמצא הסכום הזה, כי אם בציר ממנינא דא „ארבעה" פסוקים, ובכל הספרים נמצאה הטעות הזאת, כאשר העיר בצדק הרב רש"פ (במבואו לנקוד האשורי צד 4 אות ד') וצ"ל „אַרְצָא" (באל"ף בסוף) וסימן הכתוב לזכרון צ"ל: והוא שותה שבור בית אַרְצָא (מ"ם כ"ז כ').

ובכלל אני אומר לך „בעל דברים אחדים בדבר המסורה" (כי כפי הנראה אין לך ידיעה כלל בדבר המסורה), כי סימני המספר אחרי כל ספר וספר מספרי כ"ק (רצוני לומר הפסוקים והתיבות שציינו לנו לסמן לזכר מספר הפסוקים של ס' פלוני), לאו מר בר רב אשי התום עליהם, והעד כי בספרים (דפוסים אחדים) הסמן למספר הפסוקים של ס' ישעי', הוא: „אמת אַרְצָה", (ובדפוסים אחרים מובא לסימן, הכתוב: „בריה ניהוה אַרְצָה אתכם", נרא' מזה שהיה להמדפים על הזכרון לסמן מספר הפסוקים מלת: „א ר צ א" אך לא ידע מן א ר צ א (באל"ף בסוף שזהו העקר), יען כי השם הזה נזכר בתנ"ך רק פע"א והוא שע"פ, אהז במקרה (או לא במקרה ראה לקמן) פסוק אחד שמלת „אַרְצָה" נמצאה בו (לפחות היה לו לבחור בכתוב: כי לא יפול מדבר ה' אַרְצָה שיותר נאות מהכתוב שבחר) ועפ"י הטעות הזאת

בא ופירש: סכום הפסוקים של ס' ישעי' אלף ומאתים ותשעים ו ח מ ש ה כמספר א ר צ ה (בה"א בסוף, ואחת לנו אם יש נקודה על האל"ף או לא), ואח"כ בא מדפים אחר הכם ממנו, שלא מצא הכתוב ההוא (ר"ל "אמת ארצה" שכונתו אל הכתוב: ו ת ו ש ל ך א מ ת א ר צ ה (דניאל ח' י"ב), הן בעיניו או אולי "ח ש ד" המדפים השני את המדפים הראשון במה שיש בו, או במה שאין בו... המציא לו פסוק אחר, שבו נמצאה מ ל ה בזאת כלומר: אל"ף, רי"ש, צד"י, ה"א, לְסַמֵּן את מספר הכתובים שיותר נאות, לפי דעתו, לפי הענין ומצא את הכתוב: בריה ניהוה א ֲ ר ָ צ ָ ה אתכם (יחזקאל כ' מ"ח) ושניהם לא בא ו השבון למנות הכתובים אך הראשון שגה ברעת, רצוני: שידע שמלת א ֲ ר ָ צ ָ א סימן, אך לא ידע כי מלת א ר צ א באל"ף בסוף, והשני שגה בבלי דעת רק האמין בראשון, שמספר הכתובים של ס' ישעי' (1295) כן הוא בלי ספק, רק בא והמציא לו פסוק אחר שיותר נאות לפי הענין. ושניהם טעו והטעו את המדפיסים מאז ועד עתה. אך יש להתפלא על המדפיסים שבזמנינו, שזה יותר מרבע מאה שנה, מאז נדפס ס' המבוא הנ"ל, ולא אחד התעורר לתקן השגיאה. ומי יתן כי מעתה ישימו המדפיסים (וביחוד בני רם, כי אנכי גליתי את אזן הר"ר ה' פייגענזאָהן המכונה "שפ"ן" המנצח על הדפוס הנ"ל, בהיותו בקויב בקיץ הזה) את לבם לזה ויתקנו את דמעות אשר העוו המדפיסים הראשונים, אחרי כי לא לנו היו...

ויש עדים רבים לזה, ר"ל: כי סימני הפסוקים רק המצאת המדפיסים המה (או לפחות הרשו למו המגיהים שברפוסים שיאהבו להמציא המצאות הרשות) אך למותר ליזיל ולהשוב כי כל אחד ואחד יוכל לקחת כ"ק מדפוסים שונים וימצא כי כנים דברי, אך בכל זה עד א ח ד אביא לדוגמא, ולא ארחיק לכת, אך אפתח ס' ירמיה שעל מספר הפסוקים נמסר א נ ש י ה (1365) סימן ברפוסים אחדים, ובדפוסים אחרים: אנכי א ש מ ה (על האל"ף נקודה) ב י ה ו ה (שעולה ג"כ (1365) וכדומה הרבה.

ומה שנוגע ל ס ד ר י ם שמנוים לפנינו אחרי כל ספר וספר, ואתה באת והלקת את ס' ישעי' (לפי מספר הסדרים שמנוים מבעלי המסורה שהמה עשרים וששה) כפי דעתך ורצונך. כפי הנראה, לא ראית מימיך את סדר ה ס ד ר י ם כפי שחלקו בעלי המסורה (אחרי כי אין הזיונם נפרץ ברפוסים האחרונים, וחמ"ג מן הדפוסים הראשונים כמו ווינציא באזיליאה ועוד, יקירי המציאות המה) לכן אטריח את עצמי להעתיק לפניך את סדר הסדרים של ס' ישעי' כפי שמסודרים ברפוס באזיליא, ואלה המה:

1) חזון ישעי' בן אמוץ.
2) והיה הנשאר בציון
3) למרבה המשרה
4) וקרא זה אל זה ואמר
5) ונחה עליו רוח ה'
6) ולקחום עמים
7) והובן בחסד כסאו.
8) אשר ברכו ה' צבאות
9) ותקעתיו יתד.
10) והפרה הלבנה
11) והיה ביום ההוא.
12) כי בראותו ילדיו
13) וישב עמי בנוה.
14) ופרויי ה' ישובון
15) ועתה ה' אלהינו הושיעה.
16) נחמו נחמו עמי

17) ראשון לציון.
18) כה אמר ה' מלך ישראל
19) ישראל נושע בה'
20) כי מעיר הקדש
21) והאכלתי את מוניך.
22) מה נאוו על ההרים.
23) תהת הנעצוץ.
24) אז תתענג
25) ונודע בגוים.
26) והוצאתי מיעקב זרע.

הרי לפניך סדר הסדרים של ס' ישעיה כפי שהלקו וסדרו בעלי המסורה. אם אמנם לא נודע לנו (ולפחות אנכי לא אדע) כונת חלוקם, אך לי אין ספק כי יש בזה איזה כונה, ולאחת המטרות אשר היתה לפניהם אז חלקו כן. והעד לי מהלוקת הסדרים שבתורה שמספרם עולה קנ"ד (154 כפי שמנוים לפנינו) נודע לנו כעת מטרתם בזה. וז"ל הג' שי"ר בהערותיו למדרש אסתר (המגיד שנת 1872 צר 417): „המשה ספרי תורה כמנין קונה". נ"ל שכונתו על הסדרים של בני מערבא דסיימו ס"ת בג' שנים (מגלה כ') ועולה סדרי שבתות שלהם למספר קנ"ה (155) דהסר וא"ו כתיב. והנה במספרים הנרשמים לפנינו בהומשין מנין הסדרים הם רק קנ"ד (154) וקל הטעות בסדר אהד. ור' יעקב בר' היים השב את סימני הפרשיות עפ"י המסורה וסך פרטיהם עולה רק קנ"ג, אולם מספר הסדרים בהשבון הכללי קנ"ד יורה שנפל שבוש באיזה סך, ונראה שהוא בס' בראשית שהושב רק מ"ב סדרים ולפי הרשימה בסוף הס' הוא מ"ג והסימן מ"ג *) וגם ידידיה עכ"פ נראה כי לא הוגהו היטב המספרים ההם, וקל הטעות באהד או בשנים, ונ"ל דבני מערבא הובדחו לחלק כל פסוק לשלשה גדרים (פעיות נפלו בדברי הרב, ונ"ל: „שהוכרחו לחלק כל פרשה לשלשה סדריס". ע"י מה שכתב גם בהליכות קדש (12) כן הגיה והקן על נכון הרב כ"ח עפשטיין בהכיאו את דברין בספרו „מקדמוניות היהודים" וויען תרמ"ז (ד 57) בהערה) לכן כדי לחלק כל התורה בג' שנים מה שאנו מסיימים בשנה אחת. עכ"ל הנשי"ר הנצרך לענייננו, וראה במאמר „הסדרים" להרב עפשטיין בספרו הנ"ל דברים יקרים ואמתים.

הרי נודע לנו לאיזה מטרה נהלקו סדרי התורה למספר קנ"ד (כי אי אפשר לג' שנים בלי עבור, א"כ עולה שבתות ג' שנים למספר קנ"ד (או לפעמים קנ"ה) לפי בעלי המסורה. א"כ אין ספק כי יש מטרה וכונה להלוקת הסדרים שביתר ספרי קדש. וא"כ להנם הטרחת א"ע להלק את הכ"ו סדרים של ספר ישעיה שנודע לך רק מספרם, לפי שבלך ודעתך, ושבחת כי לא הרי הלוקת הסדרים (שהמה מבעלי המסורה) שהמה לנו, כהרי הלוקת הקאפיטולים שלא לנו לא לנו המה כנודע, ראה מסה"מ לרא"ב, והמאמר חוקר לר"ז אבן כוכב טוב בסוף ס' תשובות תלמידי מנהם ותראה מי המה מהלקי הקאפיטולים, ודי בזה בעת.

*) לתוס כן, וכבר העיר ע"ז הרב רחה"ס בסוף ס' ברחשים (הכנס המקרח) במאמר עין קורח, כי בעה"ב ר' ויויליח (רפ"ז) נסמע קדר ח' והוח: ויכוך חלכים לח נח, הסייך בין סימן ה' לפי' וח"ו, ימלחהו במקרח כ"י. וכל זה נעלם לפי שעה מכקיחת הגי' סייר ומהרב רח"ע הכ"ל. וכן חסר בד' בחזיליח (שעיט) חסר הזכרתי לעיל. הכותב.

ז.

מחזה מול מחזה.

המשורר ה׳ אב״ג בספרו בקרת לתולדות הקראים, כבר התחיל להשיב את השירים הטובים הנמצאים בסדורי הקראים, לבעליהם והם הרבנים (ראה שמה מצד 32 עד סוף פ״א). ואנכי מצאתי כעת עוד שיר אחד בסדורם חלק ראשון (ד׳ פין תרכ״ה, בקינות לשבת שלישית צד 122), אשר כל עין רואה ותעידהו כי משוררו ר ב נ י הוא, ולדעת הרב הד״ר נ. ברילל (ביאַהרביכער שלו ה׳ VII צד 89) הוא לר׳ „יהודה״ ושמו התום ברה״ה (יום... הלא... [ו]דוממתי... דל... הלמוני...) ואנכי אסדרם פה „מחזה מול מחזה״ למען יראה גם הקורא הקראי ויודה לדברינו, כאשר הודה לי חזן הקראים דפה קיוב המשכיל הנכבד ה׳ יוסף סולטאנסקי בן להחכם המפורסים ר׳ יצחק סולטאנסקי חכם הקראים בעיר סוועסטאפאל. והקראים ירויהו בזה, כי יתקנו (בהוציאם את סדרם לאור עוד הפעם) את השיר הזה מה שקלקלו המעתיקים מהם, או שמצאו נוסחא מוטעת. (או מטעם אחר...) —

נוסח הקינה בסדור הקראים.

אֱיָלוּתִי, בְּגָלוּתִי, לְךָ נָשָׂאתִי עֵינָי
רְצוֹת אוֹתִי, כְּקַדְמָתִי, וּלְהָשִׁיב הֲמוֹנָי
אֱלֵי עִירִי וְאַדְמָתִי, וְלֹא אוֹסִיף יְגוֹנָי.

ויבטחו בך יודעי שמך, כי לא עזבת דורשיך יהוה. ויבטחו

זְכוֹר חֶרְפַּת, וְגִדּוּפַת, עַמּוֹנִים וּמוֹאָבִים.
בְּיוֹם אָמְרָם, בְּהֵיכָל רָם, בִּרְאוֹתָם הַכְּרוּבִים.
הֲלֹא אֲמַרְתֶּם, לֹא עֲבַדְתֶּם, לְבַד רֹכֵב עָבִים.
עַם נִקְלֶה, הֲלֹא אֵלֶּה, אֱלֹהֵיכֶם נִצָּבִים.
דּוֹמַמְתִּי, וְנֶאֱלַמְתִּי, וְלֹא נָשָׂאתִי פָנַי. ויבטחו

כַּלֵּה הֲדַר, בְּנֵי קֵדָר, אֲשֶׁר שָׂמוּנִי לְשֶׁמֶץ.
בְּיוֹם בָּרְחִי, בְּצַר רוּחִי, מִכַּף מְעַוֵּל וְחֹמֵץ.
וּמִיִּזְרְעֵאל, לְיִשְׁמָעֵאל, נוֹדַדְתִּי בְלִי אֹמֶץ.
וְנָתְנוּ רֹאשׁ, בְּבָרוּתִי רֹאשׁ, וַיַּשְׁקוּנִי חֹמֶץ.
וְהִשְׁחִיתוּ, וְהֵמִיתוּ, שְׁמֹנִים אֶלֶף כֹּהֲנָי. ויבטחו

הֲמָמוּנִי, פְּצָעוּנִי, קֵיסָר וְאַסְפַּסְיָנוֹס.
רְדָפוּנִי, הֶשִׁמּוּנִי, טִיטוֹס וַאֲדִרְיָאנוֹס.

הֲדָפוּנִי, רְפָסוּנִי, וְאָבַד מִמֶּנִּי מָנוֹס
הֶפִיצוּנִי, הֶדִיחוּנִי, עַד אֵין נְפוּצוֹתַי לִכְנוֹס.
וּבֹשְׁתִּי, וְנִכְלַמְתִּי, לְהָרִים אֱלֹהַי פָּנַי. ויבטהו

שְׁבִי עֲנִיָּה, צֹפִיָּה, כִּי יֵשׁ תִּקְוָה לְאַחֲרִיתֵךְ.
וְנִחַמְתִּיךְ, וְרִחַמְתִּיךְ, בְּשָׁמְעִי אֶת נַאֲקָתֵךְ.
תַּם עֲוֹנֵךְ, בַּת צִיּוֹן, לֹא יוֹסִיף לְהַגְלוֹתֵךְ.
הִנְנִי קָם, בְּיוֹם נָקָם וְלָקַחְתִּי נִקְמָתֵךְ.
בְּהִקָּבֵץ עַמִּים יַחְדָּו, וּמַמְלָכוֹת לַעֲבוֹד אֶת־יְהוָֹה. ויבטהו

ועתה אעתיק מה שמצאתי באגרות שד"ל (הוצאת רי ש"א גראָבער נ"י מו"ל מ"ע שנתי „אוצר הספרות") נומרא .CCIX בלקוטים ממחזור ספרדי כ"י על קלף אשר היה ביד הח' יש"ר, ששד"ל יקראהו „מחזור קאלבריזי" בקינה ליום תשעה באב המתחלת (שם צד 501): איך מקדשי, ברוב כחשי נחרב פעמים וכו'. שם באמצע הקינה, נקרא ג"כ את הקינה הנמצאה בסדור הקראים.

אֱיָלוּתִי, בְּגָלוּתִי, לְךָ נָשָׂאתִי עֵינָי.
אֵל נְקָמוֹת, חֲגוֹר חֵמוֹת, וְהָשֵׁב נָקָם לִשְׁכֵנָי.
הֲפוֹךְ כִּסְדוֹם, אֶרֶץ אֱדוֹם, מַחֲרִיבֵי אַרְמוֹנָי.
תִּרְדּוֹף בְּאַף וְתַשְׁמִידֵם מִתַּחַת שְׁמֵי יְהוָֹה.

זְכוֹר חֶרְפַּת, וְגִדּוּפַת, עַמּוֹנִים ומוֹאָבִים.
יוֹם אָמְרָם, בְּהֵיכָל רָם, בִּרְאוֹתָם הַכְּרוּבִים.
הֲלֹא אֲמַרְתֶּם, לֹא עֲבַדְתֶּם, לְבַד רוֹכֵב עַל עָבִים.
עַם נִקְלֶה, הֲלֹא אֵלֶּה, אֱלֹהֵיכֶם נִצָּבִים.
דּוֹמַמְתִּי, וְנֶאֱלַמְתִּי, וְלֹא נָשָׂאתִי פָּנַי.

דַּל הֲדַר, בְּנֵי קֵדָר, אֲשֶׁר שָׂמוּנִי לְשֶׁמֶץ.
יוֹם בָּרְחִי, בְּצַר רוּחִי, מִכַּף מְעַוֵּל וְחוֹמֵץ.
וּמִיִּזְרֵעֵאל, לְיִשְׁמָעֵאל, נָדַדְתִּי בְּלִי אֹמֶץ.
וְנָתְנוּ רֹאשׁ, בְּבָרוּתִי רוֹשׁ, וַיַּשְׁקוּנִי חֹמֶץ.
וְהִשְׁחִיתוּ, וְהֵמִיתוּ, שְׁמֹנִים אֶלֶף כֹּהֲנָי.

הֲלָמוּנִי, הֲמָמוּנִי, קֵיסָר וְאַסְפַּסְיָאנוֹס.
הֲדָמוּנִי, הֲשָׁמוּנִי, טִיטוֹס וַאֲדְרְיָאנוֹס.
הֲדָפוּנִי, רְדָפוּנִי, וְאָבַד מִנִּי מָנוֹס.
הֻפְּיצוּנִי, הֲרִיצוּנִי, עַד אֵין נְפוּצַי לְכַנּוֹס.
כְּלָעוּנִי, וְלָעוּנִי, וּמִלְּאוּ כְרֵסָם מֵעֲדָנָי.

שְׁבִי עֲנִיָּה, צְפִיָּה, יֵשׁ תִּקְוָה לְאַחֲרִיתֵךְ.
רִחַמְתִּי, וְנִחַמְתִּי, בְּשָׁמְעִי קוֹל צַעֲקָתֵךְ.
תַּם עֲוֹנֵךְ, בַּת צִיּוֹן, לֹא יוֹסִיף לְהַגְלוֹתֵךְ.
הִנְנִי רָם, בְּיוֹם נָקָם, וְלַקְחְתִּי נִקְמָתֵךְ.
וְשׂוֹטְנַיִךְ, וּמְנַיִךְ, אָז יֹאבְדוּ מִפָּנַי.

— — — כו׳, כו׳, כו׳.

ארמה כי כל מבין עברית, וקרא ג״כ שירי הקראים הראשונים מיד ירגיש כי הקינה הזאת יצאה מעט מקונן רבני, אך אולי עוד יתעקש המתעקש ויאמר היפך מזה, הנני לרשום את המקורים והיסודות אשר עליהם אדני הקינה הנפלאה הזאת הטבעו.

כל הבית: זכור חרפת וגדופת עמונים ומואבים כו׳ מיוסד הוא על אגדת הז״ל (יומא י״ד) אר״ל בשעה שנכנסו עכו״ם להיכל ראו כרובים המעורין זה בזה (הנרבקים והבוקים זב״ז) הוציאון לשוק ואמרו ישראל הללו שברכתן ברכה וקללתן קללה יעסקו ברברים הללו מיד הזילום שנאמר כל מכבדיה הזילוה כי ראו ערותה.

וכן בקינות לט״ב בקינה המתהלת: על הרבן ביהמ״ק כו׳ ג״כ יסד הפייטן את קינתו על האגדה הזאת באמרו שם; טעו עמונים ומואבים, והוציאו הכרובים, ובכליבה היו אותם מסבבים, הנה בכל הגוים בית יהודה נחשבים.

בסוף הבית השלישי: „והשחיתו שמנים אלף כהני״ המספר שמנים אֶלֶף הוא עפ״י דברי ר׳ יוחנן (נטין נ״ז: ירושלמי תענית פ״ד ה״ה מיכ״ל פ׳ נלע) שמנים אלף פרחי כהונה נהרגו על דמו של זכריה.

וכן הקלירי יסד ע״ז בקינתו (אם תאכלנה נשים פרים) אם תערפנה על דם נקי שמונים אלף כהנים משוחים (הוא כתב „משוחים״ רק למען ההרווזים „חים״ כי בתלמוד כתיב „פרחי כהונה״. אולם בקינה: איך תנחמוני הבל כו׳ כתיב יותר מדויק: והרג המונים, משוחי שמנים, באווי נאמנים, פרחי כהנים, אלפים שמונים.

הכותב וחותם פה קיוב ער״ח מנחם אב. שנת תרח״ם ציון וה׳ הטוב ישוב וירחמנו אמן.

א. ד. דובזעווי׳ן.

הפרוזדור
תא שלישי.

בו

ידובר על אדות ספר: „תורת חובת הלבבות" לרבנו בחיי ב"ר יוסף הדין הספרדי, והדברים נפרדים לחמשה ראשים, ואלה הם: א) הגהות והערות והארות. ב) מראה מקומות מאמרי רז"ל המובאים בו. ג) אנשים המובאים בו. ד) ספרים המובאים בו. ה) זכרו בספרי חכמים, ובכלם חדשות ומועילות.

מאת

יעקב רייפמאַנן.

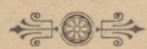

א.

הגהות והערות והארות.

הקדמת המתרגם.

א). ובחר באדם להיותו עכ"ל. צ"ל: להיות.

ב). והאיר עיניו בנר נשמתו עכ"ל. ר"ל בנר נשמתו של הקב"ה. ככתוב בפסוק המובא עליו: ונשמת שדי תבינם.

ג). והבדילו בחכמה ובדעת מכל יצירותיו וכו' כדכתיב מלפנו מבהמות ארץ ומעוף השמים יחכמנו עכ"ל. לדעתו המ"ם אשר במלת: מבהמות ובמלת: ומעוף הוא מ"ם היתרון, ור"ל יותר מבהמות ארץ ומעוף השמים אלפנו והחכימנו.

ד). האדם מתחלת יצירתו ואשית יסודתו נוצר על החכמה וכו' כדכתיב ויצר ד' אלהים את האדם וגו' ויהי האדם לנפש חיה עכ"ל. יסוד הראיה הוא בתרגום לנפש חיה: לרוח ממללא.

ה). והשוקיו ואוהביו עכ"ל. צ"ל: ואהוביו.

אוצר הספרות. — ד. ת.

ו). ויסדו יסודות והעמידו עמודים לחזק בדק תורת אלהינו אשר בית ישראל נכון עליהם עכ״ל. צ״ל: ויסדו יסודות לחזק בדק תורת אלהינו והעמידו עמודים אשר בית ישראל נכון עליהם.

ז). והלכות דרך ארץ עכ״ל. הוא מסכת דרך ארץ. ויעוין (ברכות כ״ב א׳): שונה הוא בהלכות דרך ארץ עכ״ל. וע״ז בערוך (ערך הלך): פירוש מסכתא קטנה ושמה דרך ארץ עכ״ל.

ח). רוב הגאונים וכו׳ בבבל ובארץ ישראל עכ״ל. בארץ ישראל לא היה כי אם ר׳ אחאי בעל השאלתות כידוע. ואולי צ״ל: אשור, תחת: ישראל.

ט). וגם כונתם היתה להועיל בחבוריהם לעמי הארץ שאינם בקיאים בלשון הקדש על כן היו רוב חבוריהם בלשון ערב עכ״ל. כבר כתוב למעלה: מפני שכל העם היו מבינים בלשון ההיא עכ״ל. ולמה נכפל זה עוד פעם?

י). ויכסוף לספרי החכמות אשר חברו הגאונים עכ״ל. לא נודעו לנו גאונים אשר חברו ספרי חכמה כי אם ר׳ סעדיה ור׳ שמואל בן חפני.

יא). וכפי יכלתו קבץ ורבץ מחכמת התורה וחכמת הלשון וכו׳ עכ״ל. במלת: ורבץ נהפכו האותיות וצ״ל: וצבר. וכן אח״ז: לקבץ ולרבץ, צ״ל: לקבץ ולצבר.

יב). ובהגיע לידי צוני לתרגם לו ענינו עכ״ל. תחת: לידי, צ״ל: לידו.

יג). וכן מצאנו המעתיקים הקדמונים וכו׳ אשר נהגו להחליף המשל והמליצה וכו׳ בורח עכ״ל. זה צ״ל לפני מאמר: וכללו של דבר שיהיה מבין. כי שם יְדֻבַּר מחלוף המשל והמליצה.

יד). והעתיקו ספרי המקרא וסדרי המשנה והתלמוד בלשונות אחרות עכ״ל. שית לבך לאשר הודיע בזה, כי כבר היו בימיו העתקות בלשונות אחרות מהמשנה והתלמוד.

הקדמת המחבר.

1). והחכמה מתחלקת לשלשה חלקים, החלק הראשון חכמת הינירות וכו׳ והיא חכמת טבעי הגופות ומקריהן. (מזה לקוח הכתוב במבקש (מ״ג ב׳): זאת החכמה שהיא חכמת הטבע מעיינת בגופים הטבעים ובמקריהם). והחלק השני הוא חכמת השמוש (כ״ה גם במלות הגיון שער י״ד) וכו׳ ויש מי שקראה חכמת המוסר (בכוזרי נמצא עוד שם אחד: הרגליות. ור׳ שמואל אבן תבון היה הראשון אשר המיר שלשת השמות האלה בשם: למודיות. וכל הבאים אחריו יצאו להם בעקביו) והיא חכמת המנין והשעורים, וחכמת הכוכבים, וחכמת הנגון הנקראת מוזיקא. והחלק השלישי הוא חכמה האלהית וכו׳ והיא דעת האל ית׳ ודעת תורתו ושאר המושכלות כנפש וכשכל וכאישים הרוחניים וכו׳ החכמה התחתונה אשר היא חכמת טבעי הגופות ומקריהן, והחכמה התיכונה שהיא חכמת השמוש וכו׳ החכמה העליונה והיא החכמה האלהית

עכ"ל. רבי וכמעט כל החכמים הרחבונים והאחרונים מעמנו ומעמים אחרים הקדימו חכמת הטבעיות לחכמת הטיהרות. על תודות החכמים הרחבונים והאחרונים מעמנו יעוין מורה נבוכים (ח"א פל"ד): אי אפשר אם כן בהכרח כי טילכה השלמות האנושי מבלתי התחלה בחלמוד ההגיון, ואחר כן בלמודיות על הסדר, ואחר כן בטבעיות, ואחר כן בחלטיות עכ"ל. ומלות הגיון (שם): ופילוסופיא העיונית נחלקת לשלשה חלקים, החלק האחד הלמודיות, הטבעית והאלהית עכ"ל. והחלוקה הזאת (ד 58): עד שיגיעו לזו החכמות הלמודיות והטבעיות והאלהיות עכ"ל. והמבקש (שם): הזיד הטבעי. דע כי! מי שנדמה רוחו להתעסק בזו החכמה (הטבעית) צריך להקדים ידיעת החכמות שהם הצעות לה, וזו החכמות הלמודיות עכ"ל. והקדמה המעתיק השלוה והחבורת על מבוא מחמרות ומליצה להחכם מרשיליו (ד 4): הנה שלם ההשכלה מוכה תרגה וכאשר מגיע אל הטרפל אבר שם האלהים. ואחבא מעלות בו והמה: חכמת ההגיון (הוא נגד הכתוב במלות הגיון (שם): ואולם מלאכת ההגיון הנה היה אלם מכלל החכמות אבל הוא כלי לחכמה עכ"ל) ולמודיות וטבעיות ואלהיות עכ"ל. ובריח מגומה (פ"ח): והיה לאמונת עתך וגו' לאמונת למז למספר. עתך למז לתבונה. חוסן למז לתבונה. יראת למז לגנון וכו' חכמת למז למדות. ודעת למז לטבע. ירמז ד' היא תוכלו למז להחכמה האלהית עכ"ל. ומאמר המדע אבר בסוף ספר "מגלה סוד" להחכם הכופא כי אחכן עמיך: והנה נא ידעתי חלוקת הקדמונים בחכמות לג' רחבים, והם הלמודיות, והטבעיות, והאלהיות וכו' אם יש אם נפש אים להכניע כמו ללמודים יחחיל בעודו קך בשים בשכחותו ללמדו קצת מחכמות הלמודיות, מעט מרי החבורה, מעט דבר ההנדסה והמדות. והיה כי יגדל הנער ויגמל מבן עשרים שנה ומעלה עד בן שלשים שנה יביאהו אחרי הטבע וכו' שכמעט כל פרקי הטבע יחבארו היטיב על החוקן הזה ע"פ המדות והחשבון עכ"ל. ועל תודות החכמים הרחבונים והאחרונים מעמים אחרים יעוין הקדמת ספר: מפתחות־נרינדע אלגער מאטעמאטישען ווים־ענשאפטען להפילוסוף הנודע ווילף דיא מאטעמאטיק לעהר־אלט גיבט דען רעכטען נע־ברויך פון ערקענטניס, ווייא מען נשתמלך פון קלארען, דייטליכען תוך פאלגעשטעלטען בעגרי־פען גאלטנדע, תוך דאנוים אהנע תבשאפט דיא ריכטיגען זאכען העלפייעט וכו' דעלחוועגען ליאט קיין גטווישערער וועג פון ערקענטניס דער קרעפטע דעם מענשליכען פערשטאנדעם פון גאלטנדען, אלם וועגן מיא ערכסט דיא מאטעמאטישען ווישענשאפטען טרייבט וכו' תוך דוים דיעזער מבזיכט ליפערען דיא אלטען גריעכען ניעמאלס שטודירטען, פר האטטע דען פר־פאל דיא רעכענקונסט תוך גאלטערייא ליגגט וכו' ווער דיא נאטהיימיפערס דער נאטור פון ערפארונג לוסט האט דער ווירד דורך הילפע דער מאטעמאטיק אין קורצפע אין דיעזער ריכטיג ווייטער קאממען, אלם פר יעמאנם מענלך פון זיין ערכיבטע העטטע, היננעגען אהנע תיהרען ניטשאפט פר יממער אנפאנגען תוך ניכטם פאלגענדען וכו' מיא ליעגם וואהטע, עם ווירד ניעמאנד לייגנען, דאסם דיא מאטעמאטיק דער שליסעל פון דען פאסט פערוואהר־טען שפטען דער נאטור זיין וכו' עכ"ל. ויעו"ש דכרי החוקר הנצנ נחילע על תודות הדבר הזה וכלעדי כל אלה הנה החכמות עמן עונת ותומרות אבר הלמודיות קודמות לטבעיות, וכן כתב הפילוסוף וולף שם: אלזיין וואם בריכיט עם ווייטער לייגנים, דא דיא זאכען זעלבסט דערדען? עכ"ל. ועי"ש הדברים והאמת אחלה נ"ל בכורה, כי נהפכו פה הדברים ע"י המעתיקים. וכי כי בחיי עצמו כתב בחלק הרחבון ובחכמה התחתונה: חכמת השמוש. ובחלק האני ובחכמה התיכונה: חכמת היצירות. וכבר הרחיתי לעיני הזמת תהפוכות דברים בספרים למכביר, וכל יבכי לב נתנו עדיהם עליהם. וכן נ"ל בכור, כי תחת: המוסר (בר"ח), נ"ל:

הַמּוֹסָד הוּ: הַמּוֹסָד (בדל"ת). ומוסד הוּא מן: מוֹסָדוֹת נִבְכוּ, ומוסד הוּא כמו: פֶּתַח יִקְרַת מוֹסָד מוֹסָד (יסעי' כ"ח ט"ז). ויכֵן היטב לכוּת לֹא החכמה הלמודית בשם: חכמת הַמּוֹסָד הוּ: הַמּוֹסָד בעבור היותה יסוד ולכן פתח כל החכמות הטבעיות והאלהיות ונעבור מבר לך על פיה יכבד האדם לבוא בהיכל החכמות המתוכות לה בזמן הלמוד, כמבואר היטב בהקדמת הפילוסוף וולף הגל יעון בה מלאכתה עד מחריתה. וכן בכוונתי (מאמר שלישי סי' ל"ט, ומאמר חמישי סי' י"ב), ל"ל: והמוסדיות — המוסדיות — מהמוסדיות (בדל"ת) תחת: והמוסדיות — המוסדיות — מהמוסדיות (בלי"ם). והנה בהריעבע (1847 ל"ב נד 620) הובא מאמר מר' דוד מלמקמן מבר ז"ל: והמדע נחלק לשנים מעלות, המעלה הראשונה המדע-העליון הנקרא המדע האלוה, המעלה המצעית חכמת המוסר והשכל המתאית דעות בני אדם והמהגה להם דרך הגיעה עכ"ל. מה: חכמת המוסר והשכל? הכי יש חכמה מבר תיגעה חכמת השכל? ומה ענין מוסר מֵאֵל חכמה המתאית דעות בני אדם ומהגה להם דרך הגיעה? וזאת ספק לי, כי ל"ל: הכמה המישרת להשכל. וזה נאות מאד להחכמה הלמודית המישרת את השכל ומלמדת אותו לשפוט מיבים ולקוח לו הסנות בדורות וניורים בהיבים מכל דבר מבר יעגה בו, ותחת: המאמצת (בנדי"ק), ל"ל: המאמנת (בנו"ן), וכ"ל שהיא לדעות בני אדם כאומנת ליונק בְּהַדְרִיכָה לתהן בדרך יבכה. ותחת: והמנהגת ל"ל: והמהגת (בלי נון), והוא מלעון: הגו סיעים מכסף (מבלי כ"ה ד'), וכ"ל המסקלת להם את דרך הגיעה מכל לבני גנף ועורי מכעול. וכעין זה כתוב בהקדמת הפילוסוף וולף הגל יעו"ש, ויודע כי רוב המאמרים מכתבי יד מבר נדפסו בהריעבע הם מלאים סגיאות. ומבר חבב את החכמה הלמודית למעלה מאיפה הפך דעת כל החכמים הגל הוא לך בעבור מבר סדר את חלקי המדע לפי קדימתם ואחורם במעלה ולא לפי קדימתם ואחורם בזמן הלמוד, ובמעלה קודמים המדע האלהי והמדע המיסר את השכל למדע הטבע. אבל החכמים האחרים הגל ולפי הנראה הגל גם כי בחיי בסודם סדרו את חלקי המדע לפי קדימתם ואחורם בזמן הלמוד, ולכן הקדימו את החכמה הלמודית לכל החכמות, כי היא נלמדת לפני כל החכמות כגל, ואין לפוח כל סתירה בין החכמים בעין הוה, ויעוין מלוה הגיון (בער י"ב) מענין הקדימה בזמן והקדימה במעלה. ובספר חוקם תכנית (חלק י"ט בער י"ג): קידם למעלה ואחר לף על הדבר המאוחר כמו חכמת האלהית שלמדו אותה אחרי החכמות הלמודיות ואחרי חכמת הטבע, ואע"פ שהיא אחרונה היא קודמת במעלה עכ"ל. וחכמת המוסר אבר בפירוש עזרת הדברות לרי' נסי בר' נח המובא בלקוטי קדמוניות (נספחים נד 9) לא מדע עוד פשרו על נכון בעבור החסר בגליון, כי ז"ל שם: והחכמה הזאת היא מתחלקת כמו בחבור למעלה, הא' הדעת והיא מתחלקת על בני חלקים, א' מהם דעת העליונה בשכל כמו שיראה בדעת אל עליון ומלאכים ונפשות וכוחות, והבני דעת המוסר והוא נחלק על ארבעה חלקים וכו' עכ"ל. והנה בלי ספק חסר בגליון, כי במין הראשון ל"ל בני חלקים כאמרו: הא' הדעת והיא מתחלקת על שני חלקים, ולא מוכל לפוח לדעת שם: והשני דעת המוסר הוא החלק הבני מן המין הראשון, ושם המין הבני חסר, ומוסר הוא לפ"ז כמשמעו (עטיק) וחבר את העטיק לחלק בני מן החכמה האלהית הוא ע"ד אבר חבב רבנו בחיי את כל בעלי ספרו המדברים על העטיק לחכמה האלהית, כאשר יוכיח בכור הכתוב בהקדמה: ומפני שהיה ספרי זה מן החכמה האלהית נאמרתי כי מן הראשונות וכו' אלא בשער הראשון ממנו עכ"ל. או: והשני דעת המוסר הוא שם המין הבני, והוא מחובר אל: והוא נחלק על ארבעה חלקים, והחלק הבני מן המין הראשון חסר בתהו, ודע לך, כי גם הדבור המתחיל: והשלישי מהם חסר בתהו, הן ז"ל: והבליבי

מהם השכל התחתון, כדעת ארבע מטבעות, והוא על ג' חלקים, הא' נהילת העדה כנהילת המלך למדינות ולארצות. והב' נהילת בני הבית כנהילת המלך בני ביתו וקרוביו, והג' נהילת האיש לנפשו ביותר כנהילת האיש לנפשו וגופו עכ"ל. והוא תמוה מג' פנים: א') מה הם ארבעת המטבעות? ב') מה ענינם אצל ג' החלקים המבוארים אחריהם? ג') איה החכמה הטבעית אשר חשבו כל החכמים? וכ"ל ברור, כי תחת: מטבעות צ"ל: טִבְעוֹת, וארבע טבעות הוא כלשון המדרש: כנגד ארבעה טבעים שברא מהם הקב"ה העולם, השלשה הם עליונים זה למעלה מזה, והרביעי הוא התחתון הכבד שבכולן. ואלו הן: הארץ היא הכבדה שבכולן וכו' המים למעלה מן הארץ, האויר שממנו נוצר הרוח למעלה מן המים, והאש למעלה מן האויר שהאש קלה מכולם (הוא מעין דברי הרמב"ם בהלכות יסודי התורה פ"ג ה"י ופ"ד ה"ב יעו"ש) שהוא עולה עד לרקיע וכו' (במדבר רבה סדר נשא פרשה י"ד), וזה הוא לעומת החכמה הטבעית שזכרו החכמים, ובין מלות: ארבע טבעות, למלות: והוא על ג' חלקים, צ"ל: והרביעי מהם השכל המדיני, ויעוין מלות הגיון (שם): ואולם החכמה המדינית תחלק לארבעה חלקים, הראשון הוא הנהגת האדם נפשו, והשני הנהגת הבית, והשלישי הנהגת המדינה, והרביעי הנהגת האומה הגדולה או האומות עכ"ל, ור' נסי לא חשב כי אם את שלשת החלקים הראשונים, ובשלשת החלקים אשר בדברי ר' נסי יש שבושים רבים ואין נפשי להתמהמה עוד בדבריו אשר חכי לא יבין בהם כל טעם ודעת. ראה אפוא מה שונה דרכו מדרך ר' בחיי ומדרך כל החכמים הנ"ל בחלוקת החכמה, ומה מאד ישגה החושב אשר ר' בחיי לקח חלוקתו ולשונו בה מר' נסי הלזה. — עתה אדברה כמעט רגע על אודות שלשת השמות שמוש, הרגליות, למודיות, אשר המאטהעמאטיק התכנה במו כנ"ל, התכנה: שמוש בעבור היותה משמשת לכל החכמות הנלמדות אחריה ועושה להן מסלות ישרות ומסקלות לבא עד מהרה בלבב הדורש אחריהן. הרגליות בעבור היותה מרגלת את האדם לברר וללבן ולצרף את מחקריו. וכן: למודיות הוא בעבור זה, כי שרש: למד מורה גם על הרגל, כמו: למדו לשונם דבר שקר (ירמיה ט' ד'), מלמד ידי מלחמה (תהלים י"ח ל"ה), עגלה מלמדה (הושע י' י"א), ולשון ר' שמואל אבן תבון בפירוש המלות הזרות אשר במורה (מלת: למודיות): ודע שהחכמות המופתיות שלשה מינין: טבעית, ולמודית, ואלהית, ואולם מין הלמודיות כולל חכמת התשבורת והמדות וכו' ולמודיות ושמושיות והרגליות שמות נרדפים על זה המין, מפני שהיא כמרגלת ומלמדת לשני המינים האחרים עכ"ל.

2). שם: אך הלאוין שבחובות הלבבות וכו' ולא נקום ולא נטור את בני עמנו כדכתיב לא תקום ולא תטור את בני עמך עכ"ל. הראיה מהכתוב היא פה ט"ס, כי אין בזה מקום ראיות מכתובים רק הלאה בד"ה וכאשר התברר לי חיובם מדרך השכל וכו' עד אשר בקשתיו בספר התורה ומצאתיו שנזכר בו פעמים רבות וכו', ואם היה מגמת רבינו פה להביא ראיות מכתובים היה מביא ראיות על כל מ"ע ועל כל הלאוין לא על נקימה ונטירה לבדנה.

שם: עיינתי בספרי הקדמונים שהיו אחרי אנשי התלמוד אשר חברו בעניני המצות חבורים רבים לעמוד מהם על חכמת הענין הנסתר עכ"ל. מלות: לעמוד מהם וכו' אינן שבות אל: שחברו בעניני המצות חבורים רבים, כי אם אל: עיינתי בספרי הקדמונים, ור"ל עיינתי בספרי הקדמונים למען אעמוד מהם על חכמת הענין הנסתר, וחכמת הענין הנסתר היא חכמת חובות הלבבות שקראה למעלה בשם: החכמה הצפונה, וכן הכתוב לפני זה: על שני הענינים האחד מהם גלוי והשני נסתר ירמז אל חכמת חובות האברים (שקראה למעלה בשם: החכמה

הגרלות) והכמת חובות הלבבות (בקרלה למעלה בסמ: החכמה הנשונה), ומבאריס רבים בגו בזה.

3). שם: כדי שתהיה עבודתו וכו' וכוללת מצוותיו וגלוייו לבוראו יתברך עכ"ל, מלות: לבוראו יתברך נ"ל לאחרי מלת: עבודתו.

4). שם: כי מצות התלבים יש להם מספר ידוע כמו תרי"ג מצות עכ"ל. הוא המות, כי אין תרי"ג מצות רק בנוגע מצות הלבבות, נל ותבוב.

5). שם: ואמר חכם אחר יש מן החכמה מה שהוא נפון בלבות החכמים כמשמן הספר וכו' כאשר יתקור על המים אשר במעמקי הארץ עכ"ל. אין להמאמר הזה מקום פה כי אם הלקה אחרי אמרו: כוונתי לנלות מה שהוא תקוע בכל הגלוי מדברי דתנו ושמון בפשוטיהו וכו' עד: וכאשר תקרא אחי, ותקוע אשר כל שתמי סעין ובדי הרגשה יתנו ע"ז עדיפה.

6). שם: ולחזק חודותיו עכ"ל, תחת: אודותיו, נ"ל: עדותיו, ו"ל עדותיו ולחיותיו במציא על טעמיהו.

7). שם: ומן החסידים והחכמים שבכל חומה שהגיעו דבריהם אליהו, משני שקויתי שיהיו ללבבות מוסיף אליהם וכו' עכ"ל. אין כוונו: שקויתי שיהיו הלבבות מוסיף יותר אליהם כאשר יחשבו רבים, כי אם: שקויתי שיהיו הלבבות מוסיף גם אליהם כאשר הוכיח הלבון והלחיה ממאמרי חז"ל: כמחוקקים שבהם וכו' כל החומר דבר חכמה אפילו וכו', וגם לא יתכן שיהיו הלבבות מוסיף יותר על דברי חכמי העמים מאל דברי נביאתו וכתוביו הנזברים לפניהם.

8). שם: לפנות את לבבו ולסלק את מנוסו מתוכרי העולם עכ"ל. תחת: ולסלק נ"ל: ולסקל, מלעון: סקלו מאבן (ישעיה ס"ב י').

9). שם: כמה שחשקוף עליו מעשות או מצוותה עכ"ל. מה בין טעות לצוותה?

10). שם: כי ירחתי שימהרני המות עכ"ל. זה יורה שאר חבר את הספר הזה לזקניו וחוק לפוח אשר עד זקנה ושיבה לא הוליד כל מחומה ולא חבר כל ספר, ומכל ש"כ לחלוק מספט אשר מלבד הספר הזה חבר עוד ספריס ערם בא בימים אך עלו בחתו ואבדו.

11). שם: ומעלת שאר החכמות הטבעיות והמוסריות (גם פה צריך לגרוס: המוסריות (בדל"ת) תחת: המוסריות (ברי"ש) ולהקדימן לטבעיות כנ"ל) והדבריות מחכמת התורה עכ"ל. ל': ותועלת שאר החכמות וכו' להכמת התורה, והוא לעמת שכתוב בשמאל: ויעזר על השמאלו בכל אחד מהם בחכמת השמוש ובחכמת המופת אשר בחכמת הדבר שמהם תסייעה ההקדמות לחכמה האלהית וכו' עכ"ל. אחרי כתבי זה נודע לי אשר הגהתי: להכמת תחת: מחכמת, כהוכה בבר בפי מרפא לנפש.

12). שם: והוא שאחד מן המלכים חלק אל עבדיו לוזי המצי לבחון בהם את דעתם הזכיר מהם והגלבב שבהם בחר מחלקו הטוב שהיה בו, ומן הספר גם כן בחר הטוב שבו ועשה מחלקו שלשה מיניס, טוב וביעוני ופחות וכו' וכן האלהיס יתי נתן ספר תורתו התמת לעבדיו לבחון בותם, המשכיל הפקח בשהוא קורא בתוכו ויביעהו הטוב בהורה יחלקהו לשלשה חלקים וכו' עכ"ל. בספר: חיי לבבות (וויטן הלי"ב) כתוב ע"ז: ר"ל שים בשמה דבריס ועניניס מן התורה תועליות טבעיות ומוסריות וכו' דכלל בה התלויות ומוספות על קדושות אלהיות בעשה מתוכה לנוני של התורה שבנד זה כל דברי התורה שיש הם עד שקדושות אלהיות הפשוטות בפשוק ומחות לוטן תמנע יבוו לקדושות אלהיות שבפשוק אנכי ד' אלהיך וגו', כי אין לחלק בתורת ד' התמימה, אך בנרוף תועליות המוספות על מהות עניני התורה האלהיות יש למשוך נ' חלקים לעבוד את הקב"ה בכלם, זה שחשבן כוונת הממאל פה, ורק על אלו הוא אומר "ועשה

מחלקו ג' חלקים" וכו', הנה הלכתי בו למען הילך מצניעת הגמצאת בספר "התחיה" אבר בו מעט המחבר בכידון דבריו על חלו שלשה חלקים בשם המחבר זעיל כאשר יחלק את מסות התורה לתחים וידבר בכמותה כמו היו בהן מיעים ממיעים בוגים חלילה, ובגלל הדבר הזה לחוי היה לבעות את ספרו בשם "המיתה", כי כוונתו כן היא, אבל בוגות מוכו המחבר חיות הנה עכ"ל. תחלת דברי עטו מבוכה ומבוסה ובלתי מובנת לי ואחריות עטו דבר אבר לא כן, כי גם בעל ספר "הקבלה" הוא הרלב"ד הרלחבון אבר תכף את נפשו למות על קדוש השם יתי חלק את התורה בספרו "האמונה הרמה" (המאמר השלישי) לתתים ולמיעים ממיעים בוגים, וז"ל ונאמר תחלה שתלקי התורה בין שיהיו תמשה או תלשעה או כמה שיהיו אינם בלם שוים במעלה ולא בשום לב עליהם, אבל עקר התורה ועמודה הוא האמונה וכו' אמנם המצות שהם מוסבלות הסבות מדרגותם מן הדת מדרגה הלושה מאד, וכבר העידו על זה כתובים הרבה כמו מה שהיה קורא ומברין ירמיהו ע"ה בה אמר ד' צבאות עולותיכם ספו על זבחיכם וכו' וכל זה מעיד על הולשת מדרגת זה החלק מן התורה, ובי מה שזולתו יותר ראוי להוש עליו, ואחר שמדרגתו על זאת ההולשה אין לכחש שיהיו סבות הלושות וכו' עכ"ל. ועוד חכמי התלמודים והמדרשים תבות התורה וסתעודה לא תשבו את כל המצות לשוות במעלה וכמו מקשן בשם "קלות" ומקשן בשם "המורות", יעוין יומא (פ"ח מ"ח), "על עבירות קלות ועל ההמורות", ותבות (פ"ב מ"ח) "והוי זהיר במצוה קלה כבחמורה", ושם (פ"ד מ"ב) "הוי רץ למצוה קלה כלחמורה", וסוף חולין "מצוה קלה וכו' מצות המורות שבתורה", וכזה עוד במקומות אין מספר למו, וכן במקומות רבים למדנו על מצוה אחת שהיא עדיפא ממצוה אחרת, אך לענין הזהירות בשמירתן ובקיומן אין כל הבדל בין מצוה למצוה כאמור בתבות (מקומות הנ"ל) וכמוהו את ספר "התחיה" בשם ספר "המיתה" הוא לפות אך פחזות והוללות רעה, הן בחמת עז חיים הוא להוגים בו, וגם כי עיני לא שזפתו עוד ואף מחברו לא ידע, מאמיני האחרים תבר לאיתי יהגו עדיהם תבר דבריו חיים המה למופתיהם המביים ומתיבה לאל מות.

13). שם: ומה שמיעא מן הדברים והחידות עכ"ל. תחת: והחידות ני"ל וההידושים, וקרוב מאד שהיה כתוב למבראשונה: והחידו', בקו אלכסוני להורות על מלת: וההדושים, אך מעתיק אחד חבב שהוא מולה על מלת: והחידות וכתב בן בפיזותו.

השער הראשון.

1). בפתח השער: מלאנו יהוד התלהים בלב שלם שבשה ויסודה שהוא השער הראשון מעשרי התורה וכו' והוא לשם חמת הדת עכ"ל. מקום מלות: שרשה ויסודה הוא אחד, מלות: והוא לשם חמת הדת, וכל יודע בפיוט סדר הדברים יתן ע"ז עדהו.

2). שם: תחלת דברי התלהים אליעו על סר סיני, אנכי ד' אלהיך, לא יהיה לך אלהים אחרים עכ"ל. מלת: אליעו רומזת למאמר חז"ל: אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמעום (מכות כ"ד רע"ח).

3). שם: הפלה על יד והפלה על לשם והמזוזה וכו' ושם חותם שלשה וכו' כאשר חמר החכם והחוש המשלם לא במהרים יתקן עכ"ל. במנחות (מ"ג כ') מוצא הפסוק הזה על הפלין ובציצית ומזוזה, והפלה על יד והפלה על לשם בתבות שם לאחה.

4). פ"א: מפני שיחוד האלהים מתחלק במדברים כפי התחלקות הכרתם והבנתם וכו' עד סוף הפרק. אין זה כי אם קצור מהפרק הבא אחריו, והקצור הזה אך אורך הנהו, כי מה צורך בו, להבנת גדר יחוד האלהים בלב שלם? ואולי הוא דרך הערבים.

5). פ"ב: מפני שפשטה מלת יחוד בדברי אנשי היחוד הרגילו בה הרבה בלשונם ובמלותם תמיד עד אשר שבה אצלם ממלות התימה על הטוב ועל הרע, והם משתמשים בה בחרדתם לצרה גדולה להגדילה ולהפליא ענינה עכ"ל. הדברים עצמם מכריחים לאמר, כי: יחוד אשר במקום הזה הוא אך כנוי לאלהים, ואמרו: שפשטה מלת: יחוד, הוא כאלו אמר: שפשטה מלת: אלהים, הן אך על מלת: אלהים יתכן לאמר: ששבה אצלם ממלות התימה על הטוב ועל הרע, והם משתמשים בה בחרדתם לצרה גדולה, כי המלה ההיא תבא באמת בספרי קדשנו להגדיל ולהפליא דבר מה ולהביא תמהון והשתוממות בלב אנוש, כמו: כהררי אל (תהלים ל"ו ז'), פלג אלהים (שם ס"ה ו'), הר אלהים הר בשן (שם ס"ח ט"ז), ארזי אל (שם פ' י"א), עצי ד' (שם ק"ד ט"ז) שלהבת יה (שיר השירים ח' ו'), ותהי לחרדת אלהים (ש"א י"ד ט"ו), אבל לא מלת: יחוד, ובכל זאת זר לי מאד הכנוי ההוא וצריך עוד עיון גדול.

6). שם: אלא נביא הדור בטבעו או הפילוסוף המובהק במה שקנהו מן החכמה עכ"ל. אצל נבואה כתב: בטבעו ואצל פילוסופיא כתב: שקנהו, בעבור שהנבואה היא כשרון טבעי, והפילוסופיא היא כשרון קנוי ע"י מחקר ועיון.

7). שם: הקטן והפתי אשר איננו יודע ענין האמונה עכ"ל. תחת: האמונה צ"ל: האמור, ור"ל שאיננו יודע ומבין הענין האמור מפי עצמו, והוא כעין הכתוב בפ"א: מבלי דעת ענין מה שהוא אומר.

8). שם: והוא כעור הנמשך אחרי פקח, ואפשר שיקבל ממקבל כמותו עכ"ל. מלות: שיקבל ממקבל כמותו משובשות, וצ"ל: שיכשל כמותו, ככתוב בכד הקמח (מלת יחוד השם), יעו"ש רוב הפרק הזה, ושם כתוב גם: המינין תחת: המשנים.

9). שם: והוא כחברת עורים וכו' או שיכשלו בדבר שימנעם מלכת עכ"ל. זה והקודם לו: והוא כעור הנמשך אחרי פקח הם שתי נוסחאות ממשל אחד, הראשונה בקצור ומעור אחד והשנית באריכות ומעורים רבים, והמעתיקים הציגו שתי הנוסחאות יחדו בלי כל סימן על היותם ב' נוסחאות מענין אחד, וכן עשו בספרים מקדמי ימים כאשר אראה במ"א.

10). פ"ג: לחולה שהוא בקי בחליו ובדרך רפואתו סמך על רופא שמרפא אותו בכמה מיני רפואות עכ"ל. מלות: בכמה מיני רפואות צ"ל אחרי מלות: ובדרך רפואתו, ובראש מלת: סמך צ"ל וי"ו, והשעור אפוא: לחולה שהוא בקי בחליו וגם הוא בקי בדרך רפואתו, ולא במין רפואה אחד לבדו הוא בקי כי אם גם בכמה מיני רפואות, ובכל זאת סמך על רופא שמרפא אותו, והוא מתעצל לעיין בחכמתו וסברתו ברפואת הרופא.

11). פ"ה: בעת ההיא היה אפס ואופס עכ"ל. צ"ל: בעת ההיא היה אפס ואפע מלשון: ופעלכם מאפע (ישעיה מ"א כ"ד), ור' בחיי זה דרכו תמיד להשתמש בשמות נרדפים כאשר יורה ספרו זה לא אחת ולא שתים.

12). שם: והאפס לא יהיה ממנו לא מעשה ולא הנחה עכ"ל. הנחה הוא בלשון החוקרים הסכמה והכנה למעשה, ובפ"י כתוב זה בלשון: הנעדר לא יהיה ממנו פעל ולא שום מעשה.

13). שם: מן הידוע כי כל מה שיש לו חלק יש לו כל, כי אין הכל כי אם כלל חלקיו וכו' עכ"ל. מה הדבר אשר יש לו חלק? הלא אך: כל הנהו, ואיככה יתכן אפוא לאמר:

כל יש לו כל? וגם מה ענינו אצל המופת? וג"ל כי צ"ל: כל מה שיש להחלק יש להכל, וכי ר"ל כל תכונה ואיכות שיש להחלק יש גם להכל, כי אין הכל כי אם כלל חלקיו, וכאשר החלק הוא בעל תכלית כן הכלל, ואחרי כן מוכיח היות החלק בעל תכלית ואומר: ולא יתכן להיות חלק מה (כצ"ל תחת: למה) שאין לו תכלית, ור"ל ולא יתכן להיות דבר שאין לו תכלית אך חלק מדבר אחר, כי גדר החלק וכו', וכן בסוף המופת כתוב רעיון זה: והיה חלק מכל אישי העולם והוא מגיע אל תכלית מספר.

14). שם: והדברים ההם אשר חובר מהם הם קודמים לו הקדמה טבעית עכ"ל. בלי ספק היה כתוב גם פה: קדימה זמנית וטבעית, ככתוב אחרי כן אך נשמט ע"י המעתיקים.

15). פ"ו: כאשר נסתכל בעולם הזה נמצאהו מחובר ומורכב, אין חלק מחלקיו מבלי חבור וסדור וכו' כבית הבנוי אשר זימן בו כל הצריך לו וכו' והכוכבים מסודרים כנרות וכו' וכל הגופות סדורות (כצ"ל תחת: בנרות) ומיני הצמחים מזומנים לתועלתו, ומיני החיות משומרים (כצ"ל תחת: משתמשים) להנאתו וכו' וסדר זריחת השמש ובואה וכו' ושנותם תמיד על סדור אחד מבלי הפסק וכו' והכוכבים והמזלות על הנהגה משוערת ומשקל מכוון לא יזח ולא ישתנה, והכונה בכל דבר ממנו כונת תועלת ותקנה למדברים עכ"ל. הנה מגמת פני רבנו בדבור הזה הוא אך להראות אשר כל העולם כלו הוא מחובר ומורכב ולהוכיח מזה היות מחברו זולתו ומרכיבו בלעדיו הוא הבורא ית'. ומה לו אפוא לדבר בו על אודות סדור חלקי העולם ועל אודות הנהגה משוערת ומשקל מכוון אשר לכוכבים ומזלות, ועל אודות הכונה בכל דבר ממנו כונת תועלת ותקנה למדברים? הלא היה די באמרו: כאשר נסתכל בעולם הזה נמצאהו מחובר ומורכב, אין חלק מחלקיו מבלי חבור וכשנעיין בצמחים ובבעלי חיים נמצאם מחוברים מהיסודות הארבעה וכו'? ולפי הסדר ההגיוני היה ראוי לשום מקום להמאמר אשר תוכו רצוף סדור חקי העולם, והנהגה משוערת ומשקל מכוון של הכוכבים והמזלות, והכונה בכל דבר ממנו כונת תועלת ותקנה למדברים בד"ה: ויש בני אדם שאמרו שהעולם נהיה במקרה וכו' עד סוף הפרק. שית לבך לדברי ותבין ישרם.

16). שם: וסדר זריחת השמש ובואה להעמיד עתי היום והלילה וכו' ושנותם תמיד על סדר אחד מבלי הפסק. כדכתיב האומר לחרם ולא יזרח ובעד כוכבים יחתום (איוב ט') עכ"ל. זה מורה באצבע אשר באר רבנו את הפסוק הזה כבר עבראה האומר לחרם ולא יזרח בלילה ובעד כוכבים יחתום ביום. וז"ל בבאור הקצר על איוב אשר בלשון סורית: הו דאמר לשמשא ולא דנח (הלשון הזאת לקוחה מהתרגום הסורי הנקרא פשיטא) הו בלילה או באקלפסים (הוא לקוי המאורות) ובאפי כוכבא חתם (גם זאת לקוחה מן התרגום הנ"ל) הו באיממא דלא נתחזון עכ"ל. וכ"ה בבקשת ר' סעדיה גאון המתחלת ד' שפתי תפתח ונדפסה בס' מכתבי קדם (ראש החברת השלישית) וז"ל. אתה הוא ד' אלהים הנותן שמש לאור יומם חקות ירח וכוכבים לאור לילה. האומר לחרם ולא יזרח בלילה ובעד כוכבים יחתום ביומם עכ"ל. ובלי ספק כתב רס"ג ככה ע"פ תרגומו ובאורו על איוב. וקרוב מאד אשר בר עבראה לקח את באורו מתרגום ובאור רס"ג על איוב או מבקשתו הנ"ל אך הוסיף: או באקלפסים. וכן רבנו בחיי לקח מתרגום ובאור רס"ג או מבקשתו.

17). פ"ז: וכאשר נחקור על עלות אישי מיני עשרת הסוגים האלה עכ"ל. למלות: אישי מיני אין כל טעם, ובלי ספק הן ט"ס.

18). שם: וכאשר נשתכל בו יורנו כי כלו מחשבת חושב אחד ומלאכת בורא אחד והוא שאנו מוצאים אותו על מהלוקתיו בשרשיו (צ"ל: הלוק בשרשיו. ככתוב למטה) וכו'

מתדמה בתולדותיו ושוה בחלקיו, ואותות חכמת הבורא יתברך נראות בקטני היצירות וגדוליהן וכו' ועוד כי אנחנו מוצאים אותו כי הוא צריך בקיומו ותקונו קצתו אל קצתו וכו' והחכמה נראית בקטני היצירות וגדוליהן וכו' וזה יורה כי כלם מחשבת חושב אחד ובורא אחד מפני שהם מתדמים ושוים וכו' כי החכמה בקטן ובגדול מחלקי העולם מתדמה ושוה עכ"ל. מן: והחכמה נראית בקטני היצירות עד: והשלישי. לא יתכן בהוכחה מצורך קצתו אל קצתו כי אם בהוכחה משווי חלקיו כמובן לכל אשר לא טפש כחלב לבו. וברור אפוא, כי הוא אך נוסחא אחרת מן: ואותות חכמת הבורא יתברך נראים בקטני היצירות אשר בהוכחה משווי חלקיו. ולפ"ז נחוץ להסיר ממנה מלות: ולא היה צריך קצתו אל קצתו. ועוד שני תקונים צריכה הנוסחא הזאת. א) להציג בה מאמר: ואמר הפלוסוף אין במה שברא עד: והשלישי. לפני מלות: וזה יורה כי כלם מחשבת חושב אחד וכו'. ובכן יתאימו היטב המאמרים יחדו כאשר יבין כל אשר חך לו לטעם טוב טעם ודעת הסדר. ב) תחת: ותקון הבורא יותר נפלא ונראה ממנה. צ"ל: ותקון הבורא נראה יותר נפלא ממנה. כי אך לעינים נראה יותר נפלא ממנה אבל לא כן הוא באמת. הן אם כן הוא באמת לא יתדמו וישוו עוד קטני היצירות וגדוליהן ויכול אפוא היות אשר לקטניהן בורא לבד ולגדוליהן בורא לבד.

19). שם: והרביעי וכו' ואם יאמר כי העצם אחד א"כ העניין אחד והבורא איננו יותר מאחד עכ"ל. ר"ל אם עצם הבורא האחד הוא דומה מכל צד אל עצם הבורא השני אין אפוא ביניהם כל הבדל גם בענין העדר ההגבלה במקום וכאשר האחד איננו מוגבל במקום כחק הנבדל מכל משיגי הגוף כן השני איננו מוגבל במקום. ובנעדרי הגבלה במקום אין מציאות למספר שנים.

20). שם: ואם יאמר כי לכל אחד מהם עצם איננו עצם האחר נצטרך עכ"פ שיהיה ביניהם הפרש מפני מחלקותם והשתנותם וכל נפרש מוגבל עכ"ל. ר"ל נצטרך עכ"פ שיהיה ביניהם הפרש ע"י מעלה אחת אשר ישנה באחד ותחסר להשני, וכל נפרש מרעהו ע"י חסרון מעלה מה שישנה ברעהו הוא מוגבל במעלותיו.

21). שם: וכל מוגבל יש לו תכלית עכ"ל. לפ"ז צ"ל כי השארת הנפש המוגבלת איננה מפאת תכונתה רק מפאת רצון ד'. וכזה כתוב במורה נבוכים (ח"ב, פכ"ז) על נצחית העולם בכלל לפי דעתו יעו"ש.

22). שם: והחמישי וכו' שאקלידס גדר האחדות בספרו ואמר כי האחדות היא אשר בה יאמר לכל דבר אחד וכו' וענין הרב הוא כלל האחדים, ולא יתכן שיקדים הרב לאחדות אשר ממנה נתרבה וכו' ומי שיחשוב כי הבורא יותר מאחד יש לו לומר עכ"פ כי האחד קודם לכלם מפני הקדמת האחד למנין והאחדות לרב עכ"ל. הוא תמוה מאד משני פנים. א') הנה אדני הראיה הזאת הטבעו אך על היות הרב כלל אחדים. ולמה לנו עוד גדר האחדות מאקלידס וקדימת האחדות לאחד כחוס לחס? מה יתן לנו ומה יוסיף לנו זה? התחזק ותתאמץ בו הראיה? וגם מה עינינו אצל הראיה? ב') הלא ראינו עלי חלד שני דברים או עוד יותר אשר מציאותם יצאה לאור ברגע אחד מבלי יקדם אחד לרעהו? הלא כי נצא השדה עינינו תחזינה שבלים רבות צומחות בפעם אחת מבלי קדימת האחת לרעותה כל מאומה. ולמה אפוא תהי' מציאות שני בוראים כאחד מן הנמנעות?

23). שם: והששי וכו' והוא שהרבוי והכלל מקרה נכנס על העצם והוא הכמות וכו והיה הרבוי הנכנס על עצם המתרבה מקרה וכו' עכ"ל. הלשון איננה רצויה כי במספר שנים אין הרבוי והכמות בעצמי הנספרים רק בפי הסופר אותם. הן כל עצם הנספר בפני עצמו אך

אחד הגוף. ולפי הכוונה לעיל. ואולי היא לפי דעת: הגם גם ענין המספר הוא ממדות הבדולים ולא יכון ל"ש בבורא. וידוע כי המספר לא יתכן רק בגשם והלאה ולא באחד בכתוב בהמבקש (ל"ד, ו'): באחד קודם החשבון וכו' שהגשם בחשבון לבל תשבון עכ"ל. ואם יש בני בדולים נופלים גם בגשם תחת המספר שהוא ממדות הבדולים. כי על כל אחד ואחד מהם נוכל לומר היותו בני להאחר. וזה יורה אשר אין בורא כ"א אחד, ואחד אינו נופל תחת המספר.

24). פ"ט: ומן הידוע עוד כי כל מה שיעלה בדעת דבר מקרה אין הדבר ההוא אשר יקרה בו המקרה מקבל אותו המקרה אלא מן הדבר אשר הוא בו עצמו. כמו שאנחנו רואים בחום המים שהוא מקרה בהם נאצל עליהם מן האש בחומה עצמי בה וכו' וכן אשר כל ההויות בחשב נסתכל בעניניהם עכ"ל. הגה השמש מאחיר פני הכושי ומלבין פני הנגד. הכי נוכל לומר אשר גם מקרה שחרות פני הכושי גם מקרה לובן פני הנגדים הם עצמיים בשמש אשר ממנו נאצלים? הים שני הפכים עצמיים בגוף אחד?

25). שם: ועל ההקדמה הזאת נהיה דבריו בענין האחדות. כי כיון שהיה כל אחד מהבדולים מקריה בחשב הקדמנו מן הדין הוא שהיה בעלת הבדולים עצמית קיימת לעצמה, וממנה קבלו כל ההויות ענין האחדות בדרך המקרה עכ"ל. מה בונת לעצמו: וממנה קבלו כל ההויות ענין האחדות בדרך המקרה? תוכלה יהבן בזה ענין הקבלה? ואיכלה תדמה לאחדות כל ההויות אל חום המים הנאצל מן האש ואל לחות הדברים הלחים הנאצל מן המים? הלא החום והלחות המה דברים חיוביים ויציים והאחדות היא לך שלילת הרבוי וכל שניהם רק במחשבה הנהו ולא בפועל? וגם קשה מאד הכי קבלות מן הבורא כאשר קבלו ממנו מציאותם? הלא לך מנוח הלשון שאל לו למעשה שם אחד משם אשר הבורא נקרא בו כמו שנאצל לו למשל השר שם רחם ורגל משם רחם ורגל של אדם, ואחדות כל ההויות לומנה אפשר כי גם משם המנאצל ולא ענין ממני כחום ולחות שיכון לאמר עליו היותו מקובל ונאצל מן הבורא? עד מתי נוגע את נפשנו לעצוב לב אדם ותהו בעבע הים? וכל השאלות ההן לוחצות אותו לאמר לך בזה אשר הלשון בלתי רצויה אבל הכוונה רצויה. וסכוונה היא רק על שם המנאצל כנ"ל. וגם השאלה השם גרם בשם קבלה. וכ"ה כונת טוב הלשון בשפתו הבלתי בבורא. כי המלים מדברים עבעיים כחום המים ולחות הדברים הלחים לומים מתלוימים עם הנאצל אשר בחקי הלשון. הגה יפה לו רבנו בזה בעקבי כ' יומא תבן נגחא לבאר חקי הלשון עפ"י חקי הטבע. יעוין ספרו הרקמה (שער ח').

26). פ"י: ושמע ד' ויקן כיון ד' וכבים כלולה ממעשי המדברים עכ"ל. תחת: המדברים, נ"ל: הברואים. כי הם גם מעשי כל בעלי חיים.

27) שם: שקדמונינו ז"ל בפרשם כתבי הקדש הרגשו לנו המין הזה מן המדות ודקדקו בו כפי יכלתם עכ"ל. התבונן היטב על יחסו את הרגוש התורה לרבים ולא לשונקלם ושפוט מזה על דעתו.

28). שם: כי לא נוכל למצוא במחשבתנו מן הלד הזה אשר הקדמנו עכ"ל. תחת: אשר, נ"ל: באשר.

29). שם: החכם שבבני אדם בדעת הבורא הוא יותר שכל בחמתת עצם כבודו, ומי שאינו יודע לאהו הוא שבור שיודע עצם כבודו עכ"ל. הוא מבוכם. וכה נ"ל: החכם שבבני אדם בדעת הבורא הוא היותר (בה"ל) שכל בחמתת עצם כבודו, ומי שהוא שבור שיודע עצם כבודו אינו יודע לאהו. והכשור הוא: מי שהוא יותר שכל בחמתת עצם כבודו (ר"ל שיודע מאד אשר הוא שכל בחמתת עצם כבודו וכרור לו היטב שחמתת ד' היא נשגבה

מדעת כל נבראיו) הוא החכם שבבני אדם בדעת הבורא ע״ד הכתוב הלאה: והכלית דעתך אותו שתודה ותאמין שאתה בתכלית הסכלות באמתת עצם כבודו. אבל מי שסבור שיודע עצם כבודו איננו יודע אותו כל מאומה ואין לו כל השגה ממנו.

30). שם: דברו בהם הסופרים הנתונים מאת הבורא עכ״ל. תחת: הסופרים צ״ל: הספרים.

31). שם: העורים אשר נעדר אור עיניהם לגמרי אין השמש מועילה אותם ולא מזקת אותם, אבל תועלתם ממנה תהיה ע״י שליח עכ״ל. ורמז להכתוב במגילה (כ״ד, ב׳): פעם אחת הייתי מהלך באישון לילה ואפלה וראיתי סומא וכו׳ כל זמן שאבוקה בידי בני אדם רואין אותי ומצילין אותי וכו׳ עכ״ל.

השער השני.

1). פתח השער: ולהביא אחר כל ענין מה שיאות לו מן הענינים אשר בהם נתחייב בעבודת האל וכו׳ ונאמר תחלה כי טובות האל יתברך על ברואיו עכ״ל. כל משכיל על דבר יבין, כי לא סדרים פה. וכה צ״ל: ולהביא אחר כל ענין מה שיאות לו מן הענינים. ונאמר תחלה, כי טובות האל יתברך על ברואיו אשר בהם נתחייב בעבודת האל יתברך אשר בראנו לה כמו שאמר החכם והאלהים עשה שיירא מלפניו ואם הן כוללות את כלם וכו׳.

2). שם: ודורשים מה שאחריה עכ״ל. תחת: שאחריה. צ״ל: שלאחרים. ור״ל דורשים כל הטובות שיש לאחרים בחשבם אשר לא נאוו כי אם להם. ככתוב אח״ז: שהם חושבים כל טובה שיש לזולתם כאלו נשללה מהם עכ״ל.

3). שם: לתינוק וכו׳ ויתנדב עליו בכל הטוב לו עד שהשכיל והבין אופני דרכי טובתו עכ״ל. והלאה כתוב: והתינוק לא הבין מעלת הטובה עליו. וזה יאלצנו להגיה פה: עד שהשכיל והיה יכול להבין אופני דרכי טובתו. והוא ע״ד הכתוב הלאה: אע״פ שהתחזקה הכרתו והתושב בדעתו עכ״ל.

4) שם: אסיר שנפל ביד שונאו וכו׳ ופיים לשונאו עד שהתירו ומחל לו את דמיו עכ״ל. מלות: ומחל לו את דמיו מוכיחות ברור אשר תחת: שונאו — לשונאו. צ״ל נושהו — לנושהו. ור״ל בעל חובו.

5). שם: ושכחו כי הם (הויתם ומציאותם. ככתוב בשער הג׳ (פ״ו): טובת הבורא הכוללת כל האדם והוא המציאם אחר שלא היו דבר נמצא עכ״ל) וכל אשר להם טובות שהטיב להם הבורא נדבה וחסד וגזר בהם בצדק עכ״ל. ר״ל כי גם הויתם ומציאותם גם כל הקנינים אשר למו הם טובות שהטיב להם הבורא בנדבה וחסד. וכי הפגעים וההפסד אשר מצאום גזר בצדק ובמשפט.

6) פ״ב: הבחינה בברואים והבאת ראיה מהם לחכמת הבורא יתי׳ אנו חייבין בה מן המושכל ומן הכתוב וכו׳ ואמר טוב ללכת אל בית אבל מלכת אל בית משתה באשר הוא סוף כל האדם והחי יתן אל לבו וכו׳ ואמרו הוי מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה ושכר עבירה כנגד הפסדה עכ״ל. מה ענין שני המאמרים האלה אצל הבחינה בברואים והבאת ראיה מהם

לחכמת הבורא יתברך? תיכף יורו סוף כל החדש וחצוב הפסד מצוה כנגד שכרה וכו' על חכמת הבורא יתברך? והנה על פסוק טוב ללכת נוכל לומר בדוחק: תולי פירש רבנו והחי יתן אל לבו להתבונן על חכמת הבורא הנראית בעניו המות. בכתוב בפ"ג: והנני סימנים נעלמים מן הנבראים אשר לא ידע ישרם (כ"ל תחת: קשרם בחשך יורה: המבין ישרם. הכתוב אח"ז) כי אם המשכיל המבין ישרם, כמות הכולל כל נשר וכו תקנת העולם וכו' והנה טוב זה המות עכ"ל. אבל מה נאמר ומה נדבר גם בדוחק על חצוב הפסד מצוה כנגד שכרה וכו'? ובכור לי אשר הומר פה. מאמר אחר הגאוה פה במאמר הוי מחצב הפסד מצוה כנגד שכרה ע"י דמיונם בפתיחת: הוי מחצב. תולם לא תדע עוד מהות המאמר האחר ומקומו.

7). פ"ג: והדבר נותניות העולם הזה עכ"ל. מלת: רוחניות היא פה ע"ס ולא יאמר כי אם אחרי כן אגל: וגשמותו.

8). שם: וזלק לותו חלוק מבואר עכ"ל. תחת: מבואר (בבי"ת), ל"ל: מפואר (בפ"ת). ולהבך בפיוט מה יפית ל"ל: מי יבאר גדל פאר המלכה. תחת: מי יפאר גדל פאר המלכה.

9). שם: והנני סימנים נעלמים מן הנבראים וכו' כי אם המשכיל המבין עכ"ל. תחת: הברואים, ל"ל: הפתאים בהם הכך: המשכיל המבין. והוא מקביל היטב לפ"ז אל: הכסילים והחכמים הנזכרים בסימנים המצוחרים וגלויים.

10). שם: כמות הכולל כל נשר וכו תקנת העולם וכו' ואמר החכם ובכח אני את המתים שכבר מתו מן החיים אשר המה חיים עדנה עכ"ל. הפסוק המובא לראיה מורה בהיפוך אשר התקנה היא להמתים ולא להחיים הבאים אחריהם כדעת מקצת מבאריהם. והתקנה להמתים היא אם אלא ירחו את המעשה הרע אשר נעשה תחת השמש. בכתוב אחרי הפסוק הנ"ל: וטוב מהיהם את אשר עדן לא היה אשר לא ראה את המעשה הרע אשר נעשה תחת השמש. ואם אילאו מהחת סבלות זר ומעוק אשר כאשר יעשעוס ויעבו את חייהם נעל חול ובובד אבן. יעוין תורה (בראשית כ"ז, מ"ו): קלקי בחיי וגו' למה לי חיים. וגבילים (יונה ד' ג' וח'): קח נא את נפשי ממני כי טוב מותי מחיי. ויבחל את נפשו למות ויאמר טוב מותי מחיי. וכתובים (איוב ג' כ' כ"ה כ"ג): למה יתן לעמל אור וחיים למרי נפש: המחכים למות ואינו ויחפרוהו ממעטונים: השמחים אלי גיל ישישו כי ימצאו קבר. תולם תם תגי לא תדע מה תקנה בו לאלה אשר יחלו לאור בחור החיים כימי השמים על הארץ ולהיות עדי עד עם יושבי חדל ויומם ולילה יחשבו, כי יבלע המות לנצח וזכרו יסוף מן הארץ. ותולי התקנה היא לא לנופש כי אם לנשמתם אשר תכסף וגם תכלה לבוא אל מקום קָנָה ולחסות תחת כנפיו. כי הגוף המורח והנבחל הוא לא מהשבת ועיקר (?) ותשלף יום יום כעפר בכלוב אשר יעשו חשוביה ומדת לא רחבי עדבות ותחענג על קרבת רכב אלהים רבותים אלפי שנאן המבדילים שם ד' נבחות בדעדה ובמחת גיל. — ולדעת חכמים רבים התקנה היא לחיים. הן לולא המותה חשם מקום לכל שחשאי חבל כי פרו ויתרבו וירבו ויעצמו במאד מאד. וכל יבול הארץ לא מלא להם למחיתם.

11). פ"ד: והמים סמוכים לה למעלה ממנה וכו' והחם למעלה מכלם עכ"ל. כ"ה במדרש במדבר רבה (סדר נשא פרשה י"ד) ויעוין למעלה (הערה ח') לשון המדרש.

12). שם: והוא דומה לעולם הגדול ומשל אלינו בשרשיו ויסודותיו עכ"ל. וכן הלאה (פ"ה): כתוב: ובעמדנו על מה שזכרנו מן החדש והבאר לנו מסוד העולם הזה הרבה מפני שסוף דומה אלינו וכו' עכ"ל. ומקורו בחבות דר"ע (פל"ח ד"ה ויצר בחדש כל מה שברוא בעולמו).

13). שם: וכמו שכתוב וידבר על העצים וכו׳ עכ״ל. זה יורה אשר גם הוא פירש את הפסוק הזה כרד״ק שם וכרשב״ם בפירושו על ב״ב (קל״ד, א׳ ד״ה ושיחת דקלים).

14). פ״ה: הצורך אליו גדול ואנו חייבין לבחון בו יותר עכ״ל. מלת: יותר הוא פה ט״ס.

15). שם: והוא הסבה הקרובה להויה העולם הגדול הזה עכ״ל. יעוין מלות הגיון (שער ט׳) ענין הסבה הקרובה.

16). שם: ואחר כן נעיין בתועלותיו ובכל מדה ממדותיו וכחות נפשו עכ״ל. הענין יוכיח אשר תחת: בתועלותיו. צ״ל: בתכונותיו.

17). שם: והדברים העצמיים והמקריים אשר בו ותאותיו ותכלית ענינו עכ״ל. תחת: ותאותיו ותכלית ענינו, צ״ל: ותועלותם ותכלית ענינם. ור״ל ותועלות ותכלית ענין הדברים העצמיים והמקריים.

18). שם: וכבר אמרו קצת החכמים שהפילוסופיא היא ידיעת האדם את עצמו עכ״ל. כן בפי׳ ראב״ע על התורה (פרשת תרומה ד״ה אמר אברהם המחבר כל יש) כתוב: והיודע סוד נשמתו ומתכונת גופו יוכל לדעת דברי העולם העליון. כי האדם כדמות עולם קטן והוא היה סוף בריאתו בארץ עכ״ל.

19). שם: וחבר אליו עצם רוחני אוירי דומה לרוחניות האישים העליונים עכ״ל. בדפוסים קדמונים כתוב: אורי, תחת: אוירי. ור״ל לפ״ז עצם גזור מאור העליון.

20). שם: ושם להם סבות לשמרם ולהגן עליהם מהפגעים עכ״ל. תחת: סבות (בבי״ת), צ״ל: סבות (בכ״ף). ור״ל ושם להם דברים הסוככים עליהם לשמרם וכו׳. והוא כעין הכתוב אח״ז: מגינים ומחסים להגן וכו׳.

21). שם: ויהפוך הדם אשר היה מזונו במעי אמו לחלב בשדיה עכ״ל. הוא כמ״ד: דם נעכר ונעשה חלב (בכורות ו׳, ב׳).

22). שם: בהוציאו מוצאו מן השד עכ״ל. תחת: מוצאו. צ״ל: מיצו. ככתוב אח״ז: בהוצאתו במין.

23). שם: וכבר למד לדבר על סדר ודלוג עכ״ל. ר״ל אם על סדר ואם בדלוג. כי יש ילדים הממהרים לדבר על סדר ויש המאחרים לדבר על סדר ומדברים עת כביר אך בדלוג.

24). שם: ומן התימה בענין בכייתו כי הילד יש לו תועלת בה. כפי מה שאמרו חכמי הרופאים כי במותי הילדים ליחה וכו׳ והבכי מתוך הליחה ההיא ממוחיהם ויוצלו מרעות מאורעיה עכ״ל. כן בתקון מדות הנפש לרשב״ג (חלק ג׳ סוף שער ב׳) כתוב: וכמו שהוא ידוע כי קצת הילדים רכים הקטנים לא תתנקה הליחה המופסדת שבהם אלא בבכי עכ״ל.

25). שם: ועל מה שעתיד להיות במה שיהיה עכ״ל. תחת: שיהיה (לשון עתיד), צ״ל: שהיה (לשון עבר). והוא כפל ענין: ולא ישקול דבר במה שעבר. כדרכו בכל הספר.

26). שם: ולא היה מקוה מנוחה ממקנא ולא התעלם ממלך עכ״ל. קשה ממני. וכל הפירושים הראשונים והאחרונים ואחרוני האחרונים אשר נכתבו ונאמרו ע״ז הם דחוקים ולחוצים עד מאד. והם לחכי כריר חלמות.

27). שם: ומעשה הטפה האחת מן המים בצור החלמיש עכ״ל. ורמז להכתוב באבות דר״נ (פ״ו): מי חקק אבן זו? אמרו לו המים וכו׳ רך פסל את הקשה עכ״ל.

28). שם: רב טוב האלהים עלינו בשכל ובהכרה אשר בהם יחדנו משאר בע״ח עכ״ל. אחרי זה צ״ל הכתוב למטה: מבלעדי מי שפקדם ממנו לפגע שאירע את מוחו עכ״ל. והבן.

29). שם: הלחוי והחסבר ומגמגם עכ"ל. הראוי הוא תחת: המחויב לסבר נסברים לחרים. ויעוין מלות הגיון (סבר ג'): לחסבר, ומגמגם, וסובל, והכרח, ומחויב, ולחוי, ולריך עכ"ל. ומ"ל לחבר: לחסבר וסובל הם שני שמות נרדפים על ענין לחד, וסובל ר"ל סובל ב' לדדי הספק והוא ענין החסבר. וכן הכרח ומחויב ולחוי ולריך הם לרבעה שמות נרדפים על ענין לחד. ולולם לין לחבין לל נכון לפיכך תתלים הוהלת; רלוי, עם הוהלות: הכרח, מחויב, ולריך.

30). שם: ובדבור יללה היתרון בין בני לדם וכו' והוא הרלוי על חציות החדם וגריעתו עכ"ל. הוא שהי טוסחות מעתן לחד שהוא, כי בדבור יללה יתכון דובר לחות מן העלג וחציות הרלבון וגריעות החתרון.

31). שם: הרקמה וקדימת הלם עכ"ל. תחת: האש, ר"ל: השיש. והוא פחות לחן שים (לייענערלאבעגע לרבייט לין מלרמלר) וקדימת הוא מלבון המזגה: הקודח כל שהוא (שבת פ"ב, מ"ל).

32). שם: ומן התימה שיהיה מלאה השמים מן המרלים המחזיקים לת לור העינים שהוא נוטה לל השחור עכ"ל. בס"ם התמונות והדעות כתוב: וילבן כח הרלות מן השחרות עכ"ל. וצ"ע.

33). שם: הטעם הטעלה לשר בו סדר הכל והסלמתו וכו' והיה התנועה הדבקה לכל מחובר וכו' ולולה התנועה לל היתה נגמרת הויה בוס דבר מן הנמלות ולל הפסדם. ותמר לחד מן הפלוסופים כוב הטבעים עם התנועה וכו' עכ"ל. התנועה המזכרת פה היא שוי לשר הפלוסופים יכנע גם לוחו בשם התנועה כידוע. ויעוין מורה נבוכים (לחק ח"ב). ומגמתו לפוף לל השוי התמידי הדבק בכל מהותה לדעת לפלטון. יעוין פהאדאן להרמב"ן (מתמר ל'): לללטם פערענדערליכע קענטע קיינען לוינענדיקק לוינפערענדערליכע בלייבטן עכ"ל. ועל זה בתהגם: לויז עטוואס דיעזער זאכן וואלפיש: דאסס לללטם פערענדערליכע קיינען לוינענדיקק ניכט לוינפערענדערט בלייבט? — ניכט דאך! דיע פרייפטען דעם פלאטע זינד פאלל דאפאן וכו' עכ"ל.

34). שם: ומפלאי סימני החכמה בהם שהם הרבה לגל קלת ב"ח מגד שלוים ריקים מהם וכו' ומהם מעט מגד והרבה מגד עכ"ל. בתור מלות: מלר שלינם ריקים מהם קלה ממני גם לחרי כל הבלולים.

השער השלישי.

1). פרתח השער: חייבה להם החולה והשכל העבודה והכבוד והיללה כמו שלמר הכתוב לים לתו ולביו תילהו עכ"ל. כלי ספק הביל רבנו פה פסוק כבד לת לביך ולת לתך לרלים מן החולה על הכבוד שזכר לך נשמט ע"י פחז המעתיקים.

2). שם: רלוי להודות תוהו ולבהו ב"ש שהיתה כוונתו לפלר לת נפשו בלחריתו כמו שלמר חיוב ברכת תובד על הבא וכו' עכ"ל. מי הגיד לרבנו שבר כוונת לחיוב בהיטיבו עם הלובד היתה למבלתחוגה לך לפלר לת נפשו בלחריתו? ומי יודיע לו, כי גם התובד ידע שר זאת היתה כוונת חיוב כי נביל רלוי מברכתו על חיוב ההודלה גם למיטיב כזה?

3). שם: אע"פ שכונתו לתועלת עצמו בהטיבו לזולתו כמו שאמרנו חייב לו השבח וההודאה עליה כמו שאמר החכם רבים יחלו פני נדיב וכל הרע לאיש מתן (משלי מ"ט) עכ"ל. הוא תמוה מאד. כי החכם לא אמר זה להורות חיוב כי אם להודיע דרך המון רבה. כמו אמרו שם בסמוך: כל אחי רש שנאוהו אף כי מרעהו רחקו ממנו שהוא בהכרח אך הודעת דרך ההמון. וכן עוד הרבה בספר הזה. וגם קשה מאד מה בין מטיב לתועלת עצמו למיטיב בלי כל כונה. שאין חיוב על המקבל הטובה להודות לו לדעת רבנו. ככתוב בראש פתח השער: ואם תגיע לנו שום טובה על ידי מי שלא כיון בה אלינו יסתלקו מעלינו חיובי ההודאה לו ואין אנו חייבין בה עכ"ל? הלא גם העושה טובה לתועלת עצמו לא כיון בה אלינו כי אם אל עצמו? ואולי חיוב ההודאה למטיב לתועלת עצמו הוא בעבור שמתוך שלא לשמה בא לשמה ונדון על שם סופו.

4). שם: ושבראהו כמו שבראהו מן החסרון בעצמו עכ"ל. הלשון מגומגמת מאד. ולכן לא אדע מה הנרצה בה.

5) פ"ב: אך הצורך המביא אל כל חלק מחלקי ההערה הוא, מפני שההערה התקועה בשכל נחלשת מג' פנים התחייבנו לחזקה בהערה התוריה עכ"ל. ובסוף הפרק: והתחייבה מאשר זכרנו הערת האדם בדרך התורה הכוללת המצות השכליות והשמעיות, לעלות בהם אל העבודה אשר האדם חייב בה מדרך הראיה השכלית עכ"ל. גם הראש גם הסוף תמוהים המה עד מאד משלשה פנים. א) הנה הפרק הזה נועד בפתח השער ובראש הפרק הזה לדבר בו על הצורך המביא אל כל חלק מחלקיה, והיה צריך אפוא שידובר בו על צורך הערת השכל ועל צורך הערת התורה. ולמה א"כ לא נדבר בו כי אם על צורך הערת התורה, ועל צורך הערת השכל נדבר בפ"ג? ב) פה כתוב שההערה התקועה בשכל נחלשת מג' פנים ובפ"ג כתוב שהיא נחלשת מז' פנים, ומג' פנים הנזכרים בזה אין שמה רק הראשון ובנוסחא משונה מאד. (יעוין הפן הראשון פה ושם זה לעמת זה)? הכי בין פ"ב לפ"ג השתנה דעת רבנו ורוח אחרת באה בקרבו וחזר משני פנים האחרונים אשר בפ"ב והוסף על הפן הראשון ששה פנים חדשים וגם שנה את צלם ודמות הפן הראשון? הנראה או נשמע דבר אין שחר לו כזה? ג) הנה הכתוב בסוף הפרק: והתחייבה מאשר זכרנו הערת האדם בדרך התורה הכוללת המצות השכליות והשמעיות עכ"ל. מורה באצבע לכל ברי עינים ולבב אשר זכר שם בתכונת הערת השכל שתחסר בה הערה על המצות השמעיות כאשר זכר בפן הששי אשר בפ"ג יעו"ש. וכן הכתוב שם: לעלות בהם אל העבודה אשר האדם חייב בה מדרך הראיה השכלית עכ"ל. מורה להנ"ל אשר זכר לפני זה את הנזכר בפן החמישי אשר בפ"ג יעו"ש: ומי שעולה ממנה אל העבודה שהיא מדרך הערת השכל עכ"ל. ואנה חלפו הלכו למו? ומי יגיד לנו אפוא איככה יצאו הדברים מעט רבנו ומה עשו בהם המעתיקים אם בהאריגינאל ואם בהעתקת ר"י אבן תבון? מי יחזה לנו נכוחות במקרי הספרים הקדמונים?

6). שם: עוד מדות וכחות יכסוף בהם כאשר ישתמש בהם למאוס בעמידתו בעה"ז עכ"ל. צ"ל: עוד מדות וכחות יכסוף בהם לדברים כאשר ישתמש בהם ימאס בעמידתו בעה"ז. ע"ד הכתוב במדות וכחות הראשונים.

7). שם: וכן היא כמצוה במה שהוא עומד כנגדה עכ"ל. תחת: במצוה. צ"ל: תצוה.

8). שם: ומן הידוע שהכלים שמשתמשים בהם תמיד ע"ד הטבע מוסיף תקונם ומתחזקים מעשיהם וכאשר ימעט שמושם יפסדו ויחלשו מעשיהם עכ"ל. הגם בעינים יוסיף תקונן ומתחזקים מעשיהן כאשר משתמשים בהן תמיד ויפסדו ויחלשו מעשיהן כאשר ימעט שמושן? התחזקנה עיני

ההוגים בספרים יומם ולילה בלי חסך יתר מאד מעיני החדלים כל ימיהם ולילותיהם להגות בספרים ויכבו ליטון?

9) פ"ג: שחת מהגה נורמה לחברתה ומעלה שעולים ממנה אליהם עכ"ל. תחת: אליהם. ל"ל אליה. ול"ל אל חברתה.

10). שם: ומפי העטה ליטס מסובחות מפני שהשחת מביאה להספדה סדר העולה והשניה מביאה להספדה עניני החדש בעולם הזה ובבא עכ"ל. ל"ל: מפני שהשחת מביאה להספדה העולם הבא והשניה מביאה להספדה עניני החדש בעולם הזה.

11). שם: והשני כי הערת השכל ליטנה גורלה חיובי מעשה עבודה וכו' עכ"ל. שמת ונדק שבר כתוב ע"ז בספר מיטס ושונג (לד 92). כי שחת: גוררת (בשחי ריט"ן), ל"ל גוררת (בדל"ת ור"ם). וכי ל"ל הערת השכל לא תשים נדר וגבול לחיובי מעשי עבודת ד' ולא תודיע עד מהה יניעו בכתוב שמ"ז: ואין אדם מגיע בה לידיעת גבולי העונשין עכ"ל. ויע"ש רשיי על התקון הזה מפ' נדה לדרך ובוזני. ובאמת אין דבר ברור כזה צריך רשיי. ולפ"ז ל"ל להגיה שמ"ז: והוצרך לגדר (שחת: למעמר) וגבול. וכן בשער יחוד המעשה (פ"ה) כתוב: כי המוסכל אם לא תגדור לנו הקבלה כמותו ותיכוחו וזמנו ומקומו ובאר עניניו לא יתכן לנו מצד שכלנו בלבד עכ"ל.

12). שם: המכוון ממנו בהתקבלם עכ"ל. ל"ל בהתקבץ יחד הערת השכל והערת התורה.

13). שם: ומחלף המעשה ביטיה מחמתו בכל שבר זכרנו עכ"ל. ל"ל: ובלתי מתחלף בשבר יוכיח הענין. ובכל שבר זכרנו ר"ל בשער ובחור ויטים וכו' המזכר לפני זה. ובשור כל המשמר הוא: המעשה הבא מחמת הערת התורה הוא שור ובלתי מתחלף בכל התנטים הבוטים שבר זכרנו שהם השער והבחור וכו'.

14). שם: ויתבבר להם מה שהוא בא בו מצד הבורא במופתים מורגשים ומכלליים עכ"ל. הענין יוכיח שבר מלת: ומכלליים הוא ט"ס.

15). שם: ויהיו הבהמות מפיעות דרך הקנקס יוצר ממנו וכו' והיה דרכו כדרך מי שנשמר עליו כי רבטים יאבדו ותויבי ד' כיקר כריס עכ"ל. יעוין הלשה (פ"ו שער זה): יפול ממדרגת המדברים ומעלותם לל שפל מדרגת חיי שהיו מדבר ויהיה דימו כדין הבהמות בעולם הזה כמו שנאמר ותויבי ד' כיקר כריס עכ"ל. ול"ע בסחיכת שני המאמרים הללו.

16). פ"ד: כמו המזון במאכל ובמשתה ובמזון ובמכסה עכ"ל. בס' חיי לבבות כתוב שבר תחת: ובמכסה (בכ"ף), ל"ל: ובמחסה (בחי"ת) והוא המעון.

17). שם: לבל הטיה כמו שנאמר מעט מעט שנוא מעט המומות מעט חבוק ידים לשכב עכ"ל. הנה רבנו מפרש הפסוק הזה שהוא מנוה את האדם להיות לו לך מעט שנוא לך מעט המומות לך מעט חבוק ידים לשכב: והוא תמוה מאד. כי פסוק עד פתי עלל השפב שבר לפניו ופסוק ובא כמהלך רשבך מניידים עליו בדור שהוא לך פסוק דרך העצל לשמר בלשבו: עוד מעט תיבן, עוד מעט תנוס, עוד מעט תחבק את ידי לשכב ולא תקום עוד ממטתי.

18). שם: ואם יניח מעשהו הוא נדיק בשיניחו בעבור ירצה ד' כמו שנאמר הכתוב לך לא פעלו עולה בדרכיו הלכו עכ"ל. כן בירושלמי (קדושין פ"ח, ה"ט): כל היושב ולא עבר עבירה נותנין לו שכר כעושה מצוה וכו' לך לא פעלו עולה כבדרכיו הלכו עכ"ל.

19). שם: והם בחכמת חמור נושא ספרים עכ"ל. יעוין מעשתה ספרים (עי"ז, רע"ב).

20). שם: ראוי הוא שנסמוך עליו בהרכבתנו ובהנהגתנו עכ"ל. תחת: בהרכבתנו. צ"ל: בהדרכתנו.

21). פ"ה: כמו שאמר קצת החסידים אל תמרה את אדונך והוא רואה אותך עכ"ל. מובא גם בפי' ראב"ע על התורה (פרשת יתרו פסוק ולא יהיה לך). וז"ל: ואמר אחד מחכמי לב אל תכעיס אדונך והוא רואה אותך עכ"ל.

22). שם: ושינהג בשפלות לפניו במלבושו ובמדותיו עכ"ל. ובמדותיו הוא מלשון: על פי מדותיו (תהלים קל"ג, ב'). וכפל אפוא רבנו הענין במלות שונות כדרכו בכל הספר.

23). שם: וישבח ויודה אותו ביומו ולילו וכו' ולא יהגה כי אם בזכרו, ולא יביט כי אם אל דרכיו וכו' ולא יחשוב אלא בגדולתו, ולא ישמש (צ"ל: ישיש) אלא ברצותו אותו, ולא ישמח כי אם בעבודתו, ולא יבקש כי אם רצונו וכו' ולא ישב כי אם בביתו, ולא יקום כי אם באמונתו (צ"ל: במעונתו, והוא כפל: בביתו) ולא יקרא כי אם ספרו וכו' ולא יישן כי אם על יצועי אהבתו, ולא יתדמה לו כי אם תמונתו, ולא יעור כי אם במתיקות זכרו, ולא ימצא קורת רוח כי אם עמו עכ"ל. פליאה דעת ממני. הן כל אלה אינם מנהגי עבד לפני אדוניו רק מנהגי חושק לפני חשוקיו. ואין דת ודין בתבל כלה אשר יחייב את העבד לבלתי יהגה כי אם בזכר אדוניו ולא יביט כי אם אל דרכיו, ולבלתי יתדמה לו כי אם תמונתו ויתר הדברים הנ"ל. ודתנו תצוה עוד להפך לבלתי יהי העבד דבק הרבה באדוניו גם בהיות הדבק בלתי עצום ורב כהנ"ל. ותבחל מאד באמרת העבד: „אהבתי את אדני לא אצא חפשי" עד אשר תפקד לרצוע בגלל זה את אזנו במרצע (שמות כ"א, ה' ו'). ואולי אין זה כי אם הפלגת המליצה או כן היה דרך הערבים אשר רבנו נמשך אחריהם בדברים רבים. וכן פה נמשך אחריהם במליצה: ולא יישן כי אם על יצועי אהבתו.

24). שם: ולא יכעוס כי אם במה שמחייב רצונו עכ"ל. תחת: במה שמחייב. צ"ל: במי שממרה. והוא הפך: במי שעושה רצונו. הכתוב אח"ז.

25). פ"ו: במה שהוא ראוי להם עכ"ל. צ"ל; ולא במה שהוא ראוי לה. ור"ל וגם לא יתפאר באמרו שהוא ראוי לקבל טובה בעבור היותו צדיק ועובד ד'.

26). שם: ואל יביט למי שהוא ממעט בה יותר ממנו ויתגאה ויתעלם ממנו עכ"ל. ר"ל ואל יביט למי שהוא ממעט בה אך יתעלם מן האיש ההוא ויתעלם הוא כפל: ואל יביט.

שער הרביעי.

1). פתח השער: ותועלותיו בו (המלה הזאת יתירה והיא בלי ספק ט"ס) בתורתו מהם מנוחת נפשו ובטחונו (צ"ל בבטחונו) על אלהיו וכו' מפני שאם איננו בוטח באלהים בוטח בזולתו, ומי שבוטח בזולת ד' מסיר האלהים השגחתו מעליו ומניח אותו ביד מי שבטח עליו וכו' ייגע לריק ויחלש כחו וכו' ואם יבטח ברוב עשרו, יוסר ממנו וישאר לזולתו וכו' ואפשר שיהיה הממון סבת רעתו ואבדן נפשו עכ"ל. הוא נפלא בעיני מאד. כי התועלת הזאת היא אך בענין העולם ולא בענין התורה ואין אפוא מקומה רק הלאה בבין תועלות הבטחון בעולם, וגם לא אדע ולא אבין את הכתוב הלאה: ומתועלות הבטחון בד' בענין התורה כי

הבוטח בד' אם הוא בעל ממון וכו' עכ"ל. המורה אשר אך שמה מתחילות התועלות בענין התורה, הן אם לא כן היה צריך לכתוב: ומהם כי הבוטח בד' אם הוא בעל ממון וכו' ככתוב לפניו ג"פ: א') מהם מנוחת נפשו וכו'. ב') ומהם שהבוטח באלהים יביאנו הבטחון עליו וכו'. ג') ומהם שהבוטח באלהים יביאהו בטחונו לפנות את לבו וכו'. ומי יביננו הדבר הזה הזה לאשורו!

2) שם: כמו שהעבד חייב לבטוח על אדוניו עכ"ל. החיוב הזה מאין ימצא? למה זה חייב העבד לבטוח על אדם ולשום בשר זרועו הפך הכתוב: ארור הגבר אשר יבטח באדם ושם בשר זרועו והפך הכתובים האחרים המובאים אחרי כן על אדות הבטחון באדם?

3). שם: ולא ייפה להם השקר עכ"ל. המלות ההן ממקומן לפני זה ואחרי: ולא יחניף להם והבן.

4) שם: או ע"ד התמורה עכ"ל. זה מבואר בפ"ג משער הזה. יעו"ש: ויש שיהיה על דרך התמורה בעולם הבא כמו שאמר (דברים ח') להטיבך באחריתך עכ"ל.

5). שם: כמו שכתוב (יחזקאל ז') כספם בחוצות ישליכו עכ"ל. הראיה היא אך מסוף הפסוק: נפשם לא ישבעו ומעיהם לא ימלאו.

6). שם: ואמר (צפניה א') גם כספם גם זהבם לא יוכל להצילם. תחת: ואמר. צ"ל: וגומר ובלי מלות: גם. ובלי ציון: צפניה א'. והוא אך גמר וסיום פסוק כספם בחוצות ישליכו יעו"ש.

7) שם: ומנהיג הכל ישליט עליו מי שימיתהו עכ"ל. מנהיג הכל הוא המלך המנהיג כל עניני ארצו.

8) שם: ויתברכו בקרבתו ובראייתו עכ"ל. ר"ל ויתהללו ויתפארו באשר הם קרובים אליו ובאשר הם יכולים לראותו ולשבע שמחות את פניו.

9). שם: במסחר וכו' או פרקמטיא עכ"ל. מלות: או פרקמטיא. הן בלי ספק ט"ס כי פרקמטיא הוא מסחר.

10). פ"ב: ולא מתעצל בחפצו אבל הוא יודע בו שהוא משתדל ומסכים לעשותו עכ"ל. תחת: ומסכים. צ"ל. ומשכים. ור"ל וממהר והוא הפך: מתעצל.

11). שם: וכאשר נחקור על אלה השבעה תנאים לא נמצאם כלל בברואים ונמצאם כלם בבורא יתברך שהוא מרחם על בריותיו וכו' ושאינו מתעלם וכו' ושהוא חכם ולא ינוצח וכו' ושהוא מתיחד בהנהגת האדם מתחלת עניני והתחלת גדולו וכו' ושתועלתו והיזקו אינם ברשות אדם כי אם ביד הבורא ית' לבדו וכו' ושנדיבותו כוללת וכו' עכ"ל. הנה: שהוא מרחם על בריותיו. הוא לעמת: הרחמים והחמלה. אשר בתנאי הראשון מתנאי הבוטח על הברואים. ושאינו מתעלם. לעמת: שאיננו מתעלם ממנו אשר בתנאי השני מתנאי הנ"ל. ושהוא חכם ולא ינוצח הוא לעמת: שיהיה חזק לא ינוצח אשר בתנאי השלישי מתנאי הנ"ל. וצ"ל אפוא פה: חזק תחת: חכם. וכן הלאה (פ"ג) כתוב: כי הבורא ית' חזק מכל חזק. ושהוא מתיחד בהנהגת האדם מתחלת עניני והתחלת גדולו. לעמת: שיהיה מתיחד בהנהגת הבוטח עליו מתחלת היותו וגדולו אשר בתנאי החמישי מתנאי הנ"ל. ושתועלתו והיזקו אינם ברשות אדם כי אם ביד הבורא ית' לבדו, לעמת: שיהיה ענין הבוטח מסור בידו וכו' אשר בתנאי הששי מתנאי הנ"ל. ושנדיבותו כוללת, לעמת: שיהיה מי שבטח עליו בהכלית הנדיבות וכו' אשר בתנאי השביעי מתנאי הנ"ל. ולעמת התנאי הרביעי מתנאי הנ"ל שהוא: שיהיה יודע באופני תועלת הבוטח עליו וכו' אין בזה כל מאומה. ובלי ספק חסר באהו ע"י פחז המעתיקים.

12). שם: נדיבותו כוללת וחסדו סובב עכ״ל. מלת: סובב אין בחר לה. ולא אדע פשרה אל נכון.

13). שם: כמו שאמר דוד ע״ה כוס ישועות אשא ובשם ד׳ אקרא ואמר צרה ויגון אמצא ובשם ד׳ אקרא עכ״ל. כן אמר ר׳ תנחום בברכות (ס׳ ע״ב) יעו״ש.

14). פ״ג: ויתברר אצלו התקבצות השבעה ענינים באלהים וכו׳ וכבר זכרתים והעירותי עליהם במה שנזדמן לי מן הכתוב והם הראשון שהבורא ית׳ מרחם על האדם יותר מכל מרחם וכו׳ והשני כי הבורא ית׳ לא יעלמו ממנו אופני תועלות האדם וכו׳ והשלישי כי הבורא חזק מכל חזק וכו׳ והרביעי וכו׳ ולא יתעלם מהם וכו׳ והחמישי וכו׳ ברשות הבורא ית׳ וכו׳ והששי שידע רב טוב האלהים על האדם ומה שהתחיל אותו בו וכו׳ והשביעי שיתברר אצלו כי יש לכל ההויות שבעה״ז מעצם ומקרה גבול ידוע וכו׳ עכ״ל. הוא תמוה מאד מד׳ פנים. א׳) אחרי אשר כבר זכר את שבעת הענינים והעיר עליהם במה שנזדמן לו מן הכתוב על מה שנם פה עוד פעם? ב׳) למה זה החליף פה את הסדר הקודם ושם את השני לרביעי והרביעי לשני והחמישי לששי והששי לחמישי? ג׳) מדוע המיר פה את הראיות הקודמות מן הכתוב בראיות אחרות? ד׳) הכי קשה עוד מכלם. למה זה שנה פה את השביעי כלול והציג שביעי אחר תחת השביעי הקודם בשגם הוא סותר עוד את אשר אמר בפתח דבריו על כל שבעת הענינים: וכבר זכרתים וכו׳? וצ״ל בעבור ארבעת התמיהות ההן. כי שבעת הענינים אשר בפרק הזה הם נוסחא ומהדורא אחרת משבעת הענינים אשר בפ״ב. וכי מקומה בסוף פ״ב ברשימת: נוסחא (או: מהדורא) אחרת לפניה.

15). שם: וכל רחמים שיהיו מזולתו עליו כלם הם מרחמי האל וחמלתו. כמו שאמר הכתוב ונתן לך רחמים וכו׳ עכ״ל. פירוש ונתן לך רחמים: הוא יתן בלבך מדת הרחמים וא״כ גם רחמי האדם על זולתו הם אך מרחמי האל וחמלתו. ואך לפי הפירוש הזה תכון הראיה מהכתוב הזה.

16). שם: ואל ישתף זולתו עמו ויבטח עליו או על אחד מהברואים עכ״ל. תחת: או על. צ״ל: ועל. ועליו ועל אחד מהברואים ר״ל על ד׳ ועל אחד מהברואים בשתוף.

17). שם: ולא יטה אל השלוה עכ״ל. צ״ל: ולא יטהו השלוה. ור״ל השלוה לא תטהו מן הדרך הישרה.

18). שם: ואפשר שתהיה הסבה הגדולה שבסבות מותו ורעתו. תחת: מותו. צ״ל: למותו.

19). פ״ד: ובריאותו וחליו ומדותיו עכ״ל. נקוד המלה האחרונה הוא כזה: וּמַדְוֹתָיו והוא נרדפת אל: וחליו.

20). שם: וכן מי שהמית את עצמו יהי׳ ענשו גדול כעבד שצוהו אדוניו לשמור מקום לזמן ידוע והזהירהו שלא יפרד ממנו עד שיבא שליח אדוניו אליו וכו׳ עכ״ל. הרעיון הזה ישנו גם בספר פעדאן להרמבמ״ן. ובלי ספק לקוח מפה.

21). שם: ועל כן אתה מוצא שמואל ע״ה אומר ואיך אלך ושמע שאול והרגני ולא נחשב לו לחסרון בבטחונו על האלהים וכו׳ עכ״ל. הרמב״ם לא חשב כן. כי כתב בפ״ז משמונת הפרקים אשר הקדים לפירושו על אבות: ואין מתנאי הנביא שיהיו אצלו כל המעלות המדות עד שלא יפחתהו פחיתות שהרי שלמה ע״ה וכו׳ וכן מצאנו בשמואל שפחד משאול וכו׳ עכ״ל. ויעוין פסחים (ח׳ ב׳): היכא דשכיח היזקא שאני שנאמר ויאמר שמואל וכו׳.

22). שם: קמ"ל מכל החסדים וגו' ואמר המתרגם בשיטתו וכו' עכ"ל. כלי פשק ז"ל: ואמרו המתרגמים בלשון רבים ככתוב בפ"נ מהשער הזה: ותרגמו בו הראשונים וכו' וכן בס"י מהשער היחוד: שקדמונינו ז"ל בפרשם כתבי הקדש תרגמו להו וכו' ודקדקו וכו' ויחסו הכל וכו' כאשר תרגמו וכו'.

23). שם: כן נאמר בחיוב הציות מצות הברילות והמזון והמלבוש והדירה והמדות הטובות עכ"ל. ב' מלות החכמות: והמדות הטובות כן ס"ם כלי פשק.

24). שם: ואמר אחד מן החסידים וכו' ויותר תני הניח ממי שקבל עליו יד אחד מוכרח לחתו לו ויכעס לו ויפייסהו ויבחחו עכ"ל. הדברים האלה סותרים זה הכתוב בספה שער עבודת האלהים: כי מן הידוע אצלינו כי כל מציב אלינו אנו חייבים להודות לו כפי כוחו להועיל לנו עכ"ל.

25). שם: אבל גמול העה"ב ועונשו לא פירש מהם הנביא מלומה בספרו בעבור כמה פנים. מהם כי ירח הספק בלעדי הגוף היה יודעה אצלנו כל שכן מה שהתעצ בו על הנשער בענין ההוא עכ"ל. תחת: בענין ההוא ז"ל: בעולם הבא. וסבת הדבוק הזה היא כיוון כתוב למבלתבוא: בע"ה לרמז למלות: בעולם הבא. ומעתיק אחד חבר שהוא רומז למלות: בענין ההוא. וכתב כן בפירוש. וכעין זה כתב הרמב"ע בפירושו על התורה (דברים ל"ב, ל"ב): ולפי דעתי שהתורה נתנה לכל לא לאחד לבדו ודבר הע"ה לא יבינו אחד מני אלף כי עמוק הוא וכו' עכ"ל. והחבונן היטב לדעת ההבדל הדק אשר בין דברי הרמב"ם לדברי רבנו. ויעוין ענקים (מאמר ד' פל"ט).

26). שם: ומדם בנמיל העה"ב ועונשו היה מקובל וכו' מפני שסמכו על הקבלה עכ"ל. יעוין לאמ ה' (סי' ד').

27). שם: ומהם שהעם היו מן הסכלות וכו' ונהג הכורח שמהם מנהג האב החומל על בנו וכו' והאב כשרוצה ללמד את בנו בעלותו החכמות וכו' עכ"ל. יעוין סוף לאמ ה'.

28). שם: ומהם שגמול העולם הבא אין אדם רשאי לו בשעשהו הטוב בלבדו אלא יהיה רשאי מן האלהים בשני דברים אחר המעשה הטוב. האחד שיודע בני האדם עבודת הכורא יתעלה ויתגדש לעשות הטוב וכו' והשני חסד מאלהים ונדבה ועונה וכו' עכ"ל. הטעם הזה בשנב ממני לא הוכל לו. כי סוף סוף קשה למה זה לא זכרה התורה גמול העולם הבא להמורה בני האדם עבודת הכורא יתעלה ומתגדש לעשות הטוב? וגם לא אדע ולא אבין למה אלך גמול העה"ב אלוי בשני הדברים האלה ולא גם גמול העה"ז? וכן כל הטעמים הבאים אחריו הם כדבר אשר אין לו שחר ונלאים אלך כדאיות נקנה. ומי יתן לי מניד שכחם.

29). שם: ואם ידקדק הכורח עם האדם וכו' ומה שיהיה מגמול הכורח לו על מעשהו הוא מחסד הכורח עליו עכ"ל. ואה"ז ז"ל הכתוב הלזה: והיה אחד מן החסידים אומר לא יגיע אדם אל גמול העה"ב במעשהו אם מדקדקים עמו בחשבון וכו' עד: אבל שיהם החלק השביעי, כי אלך פה המקום הרחוי לו. ניחא בזה.

30). שם: ומהם כי המעשה הטוב מחלק לשני חלקים וכו' והכורח ית' גומל על המעשה הנלאה על האדמים בגמול נלאה בעולם הזה וגומל על המעשה הנפשי והמשחר בגמול משחר והוא גמול העה"ב עכ"ל. הוא תמוה מאד. כי בהקדמה כתוב: וכן אמרו כמי שעשה מצוה ולא נכשון לעשותה לשם שמים שאין מקבל עליה שכר. ובעין שקופע המעשה ועשודו במיוח על כוונת הלב ומפשוטו וכו' עכ"ל. ואין לפרוש גמול על המעשה כי אם על הכוונה העוכה אחר שם שמים קופעו ועמודו והכוונה הטובה תיחשב נלאה על האדמים. ולאחי ז"ל לדברי רבנו לכאורה

היות כל גמול בעוה"ז רק בעוה"ב לבדו. ומה נאמר ומה נדבר לכל גמולי העוה"ז הנזכרים בספרי קדשנו? ואולי סבר רבנו: כי במעשה הנעשה בכונה טובה יש גמול גם על המעשה הנראה על האברים. אולם גם כי נאמר כן קשה עוד היתכן לשלול גמול העולם הבא מן כל העבודות הנראות על האברים? וגם קשה הלא עבודת כבוד אב ואם נראית על האברים. ורז"ל אמרו: כי השכר הכתוב עלה בתורה הוא בעוה"ב. ככתוב בקדושין (ל"ט, ב'): בכבוד אב ואם כתיב למען יאריכון ימיך ולמען ייטב לך וכו' הרי שאמר לו אביו עלה לבירה והבא לי גוזלות ועלה לבירה וכו' ובחזירתו נפל ומת היכן טובת ימיו של זה? והיכן אריכות ימיו של זה? אלא למען ייטב לך לעולם שכלו טוב ולמען יאריכון ימיך ליום שכלו ארוך עכ"ל? וכן עבודת תפילין וציצית וק"ש ותפלה נראית על האברים. ואמר רבא: כל המניח תפלין ומתעטף בציצית וקורא ק"ש ומתפלל מובטח לו שהוא בן העולם הבא (שמושא רבא)?

31). שם: ועל כן זכרו דוד ע"ה במדה שמורה על הענין כמו שאמר מה רב טובך אשר צפנת ליראיך עכ"ל. תחת: במדה ז"ל: במלה. והמלה היא: צפנת.

32). שם: אך העבודות והעבירות הצפונות בלב דין גמולם על הבורא יתי' בעוה"ז ובעוה"ב עכ"ל. נקל לכל מעיין לדעת אשר מלת: בעוה"ז והוי"ו אשר בראש מלת: ובעוה"ב הן פה ט"ס וצריך למחותן, כי הוא מקביל אל הכתוב לפניו: ערב להם על העבירות הנראות והגלויות עונש נראה בעוה"ז.

33). שם: מהם כי הגמול והעונש הנזכרים בספר דבר הנביא בגמול העוה"ז ועונשו לאנשי העולם עכ"ל. הוא משובש וכה ז"ל: דבר הנביא לאנשי העולם הזה. ומלות: בגמול. העוה"ז ועונשו. הן ט"ס וצריך למחותן. ולפי הגהתי מקביל היטב אל הכתוב אחריו: יהושע בן יהוצדק בעולם המלאכים.

34). פ"ו: ויתחעשע בזכרו בבדידות ויתחומם מבלתי המחשבה בגדולתו עכ"ל. ויתחומם הוא הפך ויתחעשע. ור"ל מבלעדי המחשבה בגדולתו הוא חסר שעשוע והנהו אך משמים ועצוב רוח.

35). שם: ותטרידהו שמחתו באהבתו משמחת וכו' ושמחת וכו' עכ"ל. ר"ל שהשמחה באהבתו תטרידהו ותמנעהו מכל שמחה אחרת.

36). שם: וסגולת האלהים הזכים עכ"ל. אולי כונתו להפלוסופים המכונים בשם: אחים זכים.

שער החמישי.

1). פ"ב: והשביעי שיעזוב היפוי לבני אדם עכ"ל. צע"ג.

2). פ"ה: השונא הגדול שיש לך בעולם הוא יצרך עכ"ל. הוא מתאים עם מאמר חז"ל שלמה קראו (ליצר הרע) שונא וכו' (סוכה נ"ב, א').

3). שם: בראיות אשר זכרו אותו הקדמונים עכ"ל. איה הספרים אשר הקדמונים זכרו בהם ראיות על השארת הנפש? ומי המה הקדמונים האלה? הלנו המה ואם לעמים אחרים?

4). שם: ויאמר לך כי העוה"ז לימו חדש וכו' שוב לבבלך וילחם תוכך הספר הדעת הזאת ממאמר היחוד מספר הזה וכו' כמה שקדם לנו מן הדברים בתחלת הספר הזה עכ"ל. עפ"ז מובן יחוס שער היחוד אל הספר הזה.

5). שם: והכורת יתי לימנו צריך לבריותיו ולא חסר לבוש עבודה, ועבודתך לו אין לה טעם ולא פנים, וכאשר תסקוף בבבלך על מה שקדם לנו בשער הבחינה לעובדת האלהים עליון וכו' יסוד הספק הזה ותחייב לת נפשך בעבודת האלהים עכ"ל. ר"ל ותחייב לת נפשך בעבודת האלהים גם כי לימנו חסר לבוש עבודה ואין לו צורך כה למעין הספר במדת הכרת טובה וְשִׁלֵּמַת טובה תחויה. והבן.

6). שם: וכן הכתוב אם לא יפורש אלא מן הספר בלבד וכו' ואמרו מסורת סייג לתורה עכ"ל. פירש מסורת סייג לתורה: התורה המסורה היא סייג להתורה הכתובה. ויעוין מדברים שמואל על המאמר הזה.

7). שם: כחכמת הלשון ותוכן המשקל עכ"ל. זה ר"ל לאחרי: והשיר הכתוב לאחר זה ור"ל ותוכן משקל השיר בהשוותיו.

8). שם: החכמה כשמשיגים תותה על דרכה תהיה רפואה לכל מדוה, וכשמופים בה מחיבהה תהיה מדוה כולל שאין לו רפואה ולא לתרוכה עכ"ל. כ"ה ביומא (ע"ב, ג') ור"ל ותאת התורה לאבר שם מצה. זכה נעשית לו סם חייב. לא זכה נעשית לו סם מיתה. וקיימו דאמר רבא דאומן (יבמ"ו כתוב: דזכי) לה סמא דחיי דלא תומן לה סמא דמותא עכ"ל.

9). שם: ומהפלגיא בשבח אדם ומה הוא רצוי לכך עכ"ל. רומז למאמר: לעולם אל יסבך אדם בעוכתו של חבירו שמתוך טובתו בא לידי רעתו (ב"ב קס"ד ב') ופירוש אל יסבך בהפלגה. והוא יבר וכון.

10). שם: ומה שזכרת מדברי ר"ל בענין הזה הוא מחייב להשהדל במציאת רצון כל הבריות. כמו שכתוב בברכות ד' דרכי הים גם תויבו ישלים אתו וכן מי שכל הבריות וכו' והוא לראיה ברורה וגדולה על רצות הבורא אותו עכ"ל. המאמר הזה נלקח בְּחֶסֶר וּבְאֵי־סדר וכה ר"ל: הוא מחייב להשהדל במציאת רצון כל הבריות אבן בוחתו היא מי שכל הבריות וכו' והוא לראיה ברורה וגדולה על רצות הבורא אותו כמו שכתוב בברכות ד' דרכי הים גם תויבו ישלים אתו. והוא ברור מאד לכל מיעיב לראות.

11). שם: וכאשר יחיתם היעב מפחוקך בפיס האלה ישהדל לפחוקך מנד אהבת הנצח והשם הטוב עכ"ל. ר"ל כאשר יחיתם היעב לפחוקך מנד אשר בני אדם שם שבת תועלתך והזקתך ישהדל לפחוקך מנד אהבת הנצח והשם הטוב. וביאה היעב בהכתוב לפני זה: כי כבר ידעת כי שם שבות תועלתך והזקתך וכו' ומה יועיל לי בהתלוותי אל חבר כמוני אשר אין ביכולתי להועיל לי ולא להזיק עכ"ל. רצה לפות אשר לא נזכר שמה כי אם מענין התועלת והזיק ולא מאהבת הנצח והשם הטוב. וזה לבך עוד להכתוב בפחוי הזה: ובפיס לבך מתועלת הברואים מבלעדי הבורא. ויודע לך, כי ההבדל החמתי בין הפחוי הקודם ובין הפחוי הזה הוא לך באשר הפחוי הקודם הוא מנד תועלת והזיק בני אדם, והפחוי הזה הוא מנד אהבת הנצח והשם הטוב. וכל המבחרים לא הביבו פה לרחות.

12). שם: כי עוד מעט מזער ויקרא בשמך ותענה אל מחבכי הקבר עכ"ל. למלות: ויקרא בשמך ותענה אין שחר. וקרוב מאד לאשר החת: ותענה. ר"ל: ותפנה. ויעוין בשר הצנון הנפש (ס"ג) הוא קורא (ס"א קורא) לת החיים וכו'.

13). שם: ויזכירך דלות המסכנות עכ"ל. החת: דלות (כדל"ת), ר"ל: זלות (בזי"ן) ור"ל בזיון העניות.

שער הששי.

1). פתח השער: והודאה לשלשים בהתיחדו בשם לבדו וכו' עכ"ל. זה נ"ל לחלר מאמר: ומעשה עוד כי היא מלחקת מן החדש הגדולה והגמון וכו' והפפלגת וכו'. והשטר לשון: בהכניעה מלחקה מן החדש הגדולה והגמון וכו' ולף גם בה הודאה לאחר כפל לגלה מהיחד ד' לבדו.

2). פ"א: לילי יודע עין שהוא שוקל יותר מעשוקי עכ"ל. ר"ל גם כי עוני גדול היא עד מאד. עשוקי היא עוד גדולה ממנו והיא לא התגני לקחת נקם משועל העון בעצמו לף ובעזרו תמה.

3). פ"ב: אז לחסרונו להם וגודל צרכם למה שים לילך בעבור לשוכרו, והרם להשענת העגיר, והשלמיד לרבו, או לחוב רלוי שלין החדש יכול לשורעו וכו' או לדעתו שהוא מקנר בעניני מוסרי העוה"ז והעוה"ב וכו' וכאשר תמצא ידו נביא דומו או מוסיף ילדק או קורא אל הדרך העובה יכנע לו ויעפיל לפניו כמו שאחז"ל גדולה שמושה יותר מלמודה וכו' עכ"ל. תלמיד לרבו הנזכר לשמוע הוא תלמיד הלומד תורה מרבו. והלומד מנביא הדור או מוסיף נדק או קורא אל הדרך העוב הנזכר לאחרונה הוא לף הלומד מוסר ודרך לרן כאשר מוביח לעון: מקנר בעניני מוסרי העוה"ז והעוה"ב וסבלותו בדרך היטבה — קורא אל הדרך העובה. וזה יכון רז"ל לדעת רבנו בשם: שמוש התורה. בעבור היותו מעשם ועוזר להתורה להביז תכליתה ולגיעת אל מחוז חפלה. והוא פירוש הדם שאר לף שעדיפו כל המפרשים. והוא לשת ויניב.

4). שם: ואמר החכם על כלל עם הארן ועבד לוה לאים מלוה עכ"ל. כל אים שאר לא עשם כחלב לבו יכול להכניש כרגע. כי אחת פסוק: ועבד לוה לאים מלוה מ"ל הפסוק: ועבד אויל להכם לב (משלי י"א, כ"ט). וכי המעתיקים שנו להביא שם פסוק: ועבד לוה לאים מלוה בעבור שהוא לפני זה שכ. ובמאמרי: על־התמורה הראיתי עוד מקרים רבים כמקרה הזה.

5). פ"ד: וכו לאמר הכתוב ובזה בעיניו ממאס עכ"ל. פירש רבנו הכתוב ההוא בזה: מכוב בעיניהו ועשוקו הוא ובזה וממאס בעיני עלמו.

6). שם: וסיפן העובה ביהיה בעליה מיוד בקיום חובות הכולל מהתעסק בם עכ"ל. ר"ל קיומו אח חובות הכולל מעכידהו מהתעסק בעובה הזאת ולשית מעייניו בה.

7). פ"ה: ויתן אל לבו הענין הגדול הזה כמו שזכרו רז"ל וכו' עכ"ל. מלות: הזה בכמו הן ט"ס ונחון לתחותן.

8). פ"ו: ונאמר על אחד מן החסידים שעבר על נבלת הלב מפרחת מאד וכו' לאמר להם כמה לביות שניה ונתחרטו על מה שעשו בנעוריה עכ"ל. בשערי תשובה לרבנו יונה (ס' י"ז) מובא זה בלשון: וזכרו במוסר כי אדם אחד והחכם עברו על הגבלה לאמר לאדם כמה מוסרחת נבלה זו לאמר החכם כמה לביות שניה ע"כ. ובאחד מספרי חכמי הצמים יסופר זה על מביחה. והוא מדרך בעלי דיקוק אדחת לספר עליו ועל תלמידיו לאחר ישופר בספריהם על חכמיהם. ובמ"א לאכרך זה היטב.

9). פ"ז: כמו שאמר אחד מן המשוררים הטאי לו ירוחון גם שכני לזי ברחו ונחקו מן גבולי עכ"ל. הוא בפיוע לגלי לל תדעני במעלי.

10). פ"ח: ולא תתכן ממנו העבדות אלא באומן כניעתו וכו' עכ"ל. תחת: באומן צ"ל: באומץ.

11). פ"ט: והמשובח כשמתגאה החכם בחכמתו והצדיק במעשהו הודאה לגודל טובת הבורא עליו בהם ושמחה בעבורם וכו' וזאת הגאוה אינה מזקת לכניעה עכ"ל. בזה מיושבת קושית באר היטב (א"ח סי' תצ"ד ס"ק א'): אחרי שהיה ר' יוסף עניו מכל אדם וכו' וכאן התפאר דמחמת נתינת התורה הוא עדיף מבאר אינשי אין זה מגדר ענוה? עכ"ל.

12). פ"י: והגאוה כלו לא ימלא מחסורו עכ"ל. בין מלת: והגאוה למלת: כלו צ"ל: העולם.

13). שם: ואיננו מרגיש עד אשר יפול ויפל וכו' עכ"ל. מקום זה הוא אך בסוף דבור: והששי כי מעשה הנכנע. הכתוב אח"ז. ור"ל: הנכנע הוא מרגיש עד מהרה בחטאיו ובחובת התשובה מהם וממהר לשוב. אבל הגאה איננו מרגיש בכל זה עד אשר יפול ויפל.

שער השביעי.

1) פתח השער: ונאמר הן עד ירח ולא יאהיל עכ"ל. הראיה היא אך מהכתוב אחריו: אף כי אנוש רמה ובן אדם תולעה.

2) פ"ג: והשני שידע בחיוב רוע מעשהו וגנותו עכ"ל. פה לא תתכן מלת: בחיוב. ובלי ספק השתרבבה לפה מהדבור. ושלישי שידע בחיוב הגמול על מעשיו. הכתוב אח"ז.

3). פ"ח: שתהיה עזיבתו העבירות אחר יכלתו עליהם והזדמנותם לו לא ימנע מעשותם כי אם מיראת עונש הבורא עכ"ל. כעין זה ביומא (פ"ו, ב'): היכי דמי בעל תשובה? אמר ר' יהודה כגון שבאת לידו דבר עבירה (שנכשל בה כבר. פי' רש"י) פעם ראשונה ושניה וניצל ממנה עכ"ל.

4) שם: לא מיראת בני אדם וכו' ולא יהיה כמי שנאמר בהם ותהי יראתם אותי מצות אנשים מלמדה עכ"ל. זה מורה אשר פירש רבנו הכתוב בזה: ותהי יראתם אותי לא מיראת כבודי וענשו. כי אם מיראת האנשים פן ירעו להם.

5) שם: שיתחנן אל האלהים ויעטוף אליו תמיד עכ"ל. תחת: ויעטוף צ"ל: ויעתר.

6). פ"י: ואם לא ידע האנשים העשוקים וכו' יפיק אותו האל להוציא ממונו בתועלת כוללת כבנין גשר וחפר בארות יהנו מהם בני אדם ועשות בורות בדרכים שאין המים מצוים בהם ומה שדומה להם מתועלת ההמון עכ"ל. יעוין ביצה (כ"ט, א'): גזל ואינו יודע למי גזל יעשה בהם ירכי רבים. מאי ניגהו? אמר ר' חסדא בורות שיחין ומערות עכ"ל.

שער השמיני.

1). פ"ג: יחוד הלב ביחוד האל וכו' ומתנאי יחוד האלהים שלא יהיה לו אלהים זולתו וכו' ואין אחד כאחדותו וכו' ושאר שמותיו הטובים ומדותיו העליונות עכ"ל. גם עפ"י מובן היטב יחוס שער היחוד אל הספר הזה.

2). שם: והחלק השלישי חובות המעשים בלבד אין לנו בהם שום הכנסה אלא הכוונה למלאים בתחלת המעשה בסוכה והלולב והציצית והמזוזה וכו' אך בחובות הלבבות חייב לשנות לבו מכל מחשבות העולם ועבדותיו וליחד לבו ומצפונו למלאים לעבדו בעת היות וכו' וכשמותם יתכן מה שחז"ל מצות צריכות כוונה ע"כ. הוא תמוה מאד. כי תמיד רז"ל מצות צריכות כוונה הוא לרוב על חובות המעשים בלבד והכוונה היא אך בתחלת המעשה, והוא שיכון שהוא עושה את המעשה לשם מצוה. ככתוב פה הלשה: ואם יעשה מחובות הגופות מתומה בסוכה ולולב ושאר מה שזכרנו בהלכ הזה חייב להקדים כונת הלב למלאים קודם שיעשנה כדי שיהיה שרש מעשהו לשמו למצות הבורא ע"כ. התבונן על כל המקומות תמצא נזכר בהם ענין מצות צריכות כוונה ותראה כי דברי תמת ונדק.

3). שם: מסך יניך וכו' כשכבים תמצא יתרונ על מתור הבית וכו' ובתחלת תריגתו הוא חלום ודק עד מאד ע"כ. כן בסוכה (מ"ב, ע'): יניך הרע בתחלה דומה לחוט של בוכיא (עכבים) וכו' ע"כ.

4). שם: ואיתמו בא בימי הזקנה מבלעדי היסורות והבחרות וכו' עכ"ל. י"ל: ואיתמו בא בימי הזקנה והיסורות מבלעדי הבחרות וכו'.

5). שם: ואמר אחד מן החסידים לתלמידיו החורה החזיקה הזיקה לו להשבע בשם הבורא באמת, ואני מיעצכם בלא תשבעו כו לא באמת ולא בשקר. אמרו הן או לאו ע"כ. אחד מן החסידים הלזה היה עוד לפני כותבי דיתיקא הקדמה ומתו לקחו המה את המאמר ההוא והביאוהו בדיתיקא חדתא וקראוהו שם אחר עליו. ישוין מתי (ה', ל"ג, ל"ד, ל"ז): עוד שמעתם כי נאמר לקדמוניס לא תשבע לשקר וכו' אבל אני אומר לכם לא תשבעו כל שבועה וכו' אך יהי דבריכם כן כן, לא לא ע"כ.

6). שם: ויהיה מן החזקות שבשבות המדות הטובות עכ"ל. בין מלת: שבשבות ובין מלת: המדות, י"ל: קנות.

7). שם: כמו שאמרו ז"ל כל המקיים את התורה מעוני סופו לקיימה מעושר עכ"ל. זה יוכה בכור אבר פירש רבנו: מעוני ומעושר גם על עוני ועושר הדעת.

8). שם: ומה שהוא יותר נפלא מזה ויותר דק ויותר נלאה ויותר נסתר עכ"ל. מה הדבר אבר הוא נלאה ונסתר גם יחד?

9). שם: והוא שהם המחיש מדבר שהם רוחיים תוהו ולא הבינלו לרחותו וכו' ואיש המחיש מתנועות הגלגלים וכו' ממה שהוא נמצא עמם ורוחיים תוהו תדיר עכ"ל. הדעיון הזה לקוח מאריסטו. יעוין "העודה בירחלי".

10). שם: ואל תשיאך שלוחך מהשחכל בעניים בעבורך וכו' ודמה בנפשך כאלו היית שהוא עיניס קודם הבראך תוהם וכו' עכ"ל. הוא לשון יקר ומועיל מאד. וכן הוא בכתוב אחי"ו: על כן אל תנוח דעתך על מה שנעשייר בלבך בתחלת למודך וכו'. ובמ"א תבבירה מלין על תלות יקרת הלמודים התלה ותועלתם.

11). פ"ב: המשלים השבעים עכ"ל. י"ל להפך: השלשים המשלים. וכ"ל תשבון השלשים המשלים כל תשבונות הנפש.

השער התשיעי.

1). פ"א: חסימת תחום הפסח וכו' עם הכוללת עליו והזדמנותו לעלה מחייבת זה ע"ל. מלות: לעלה מחייבת זה קבוצות בתלות: חסימת תחום הפסח.

2). שם: כי הבלמת סדר העולם בכלן וכו' ואמר לכל זמן ע"ל. מה ענין הפסוק הזה אצל הבלמת סדר העולם בכלן? וכתוב אחרי תחתיו ל"ל פסוק: ויתרון אדם בכל הוא (קהלת כ', ח').

3). פ"ב: והסימת רעוניה מכל מה שהוא להם למותח ע"ל. תחת: מה שהוא, ל"ל: מותר היא.

4). שם: עד אשר נתבסם היער בהם ע"ל. תחת: נתבסם (בסמ"ך ומ"ם), ל"ל: נתבסם (בצי סמכי"ן). והוא מן; בסים כלשון חכמים. ור"ל עד אשר עמד היער בהם על כן ובסים חזק.

5). שם: והמספיק ממותריו ע"ל. תחת: והמספיק, ל"ל: והמתאפק.

6). שם: הרעב הכופר ע"ל. כ"ה בהרבה דפוסים. ובדפוסי ויניציאה וקרלאקא הנוסחת: הרעב הכוסף. וגם שתיהן בלתי מובנות.

7) שם: והועים במעולות הסכלות, שבים במכוונת העצלה ע"ל. תחת: ותועים, ל"ל: וטובעים. ככתוב בפ"ז: התובעים בזעות. ושבים במרוצת העצלות. הוא ע"ה כלו שב במכוונתם (ירמיה ח', ו'). ויעוין שם הבאורים.

8). שם: להועיל כח אנשי החורה עם פנות נפשותם ונטות מדותם אל התחוות הבהמיות ע"ל. תחת: עם, ל"ל: עת. ככתוב בסמוך: בעת נטות — ובעת נגוד.

9). שם: ועת טרדתם במותרי עולמם מהדברים הנרוכים מאד לתמותם ע"ל. תחת: טרדתם במותרי, ל"ל: טרדום מותרי. ע"ד הכתוב בפ"ע: טרדם מרוב הבורח ממורא הברואים.

10). פ"ד: ואמר קצת החסידים וכו' ע"ל. בחדושי הרב המאירי על מגלה (פ"ד) הובא זה בשמוש יע"ש.

11). פ"ה: ולא תחמיד בזה זמן מועט ע"ל. תחת: תתמיד, ל"ל: תספיק.

12). פ"ו: ומסם מה שנאמר בנזיר שקלו אלהים קדוש וכו' בעבור שפסק מפרי הגפן ע"ל. ר' אלעזר הקפר בדבי אמר להפך: יעוין העניה (י"ח, ח').

13). שם: ומסם ענין בני יונדב ב' רבב אשר צוה אשר אביהם אלה יאתו יין ולא יזרעו ולא יטעו כרם ולא יבנו בית ויבנו באהלים חוץ לישוב. וזה מהגג הפוכים מן העולם ושבח להם הבורא זה. כמו שכתוב לא יכרת איש ליונדב בן רבב ע"ל. הדברים האחרונים: ושבה להם הבורא זה המוסים המה עד מאד. כי הבורא לא שבח פריצותם רק שמעם בקול אביהם. ככתוב בשר היטב בירמיה (ל"ה): הוקם אשר דברי יהונדב בן רבב אשר צוה את בניו לבלתי שתות יין ולא שתו עד היום הזה כי שמעו את מצות אביהם וגו': כי הקימו בני יהונדב בן רבב את מצות אביהם אשר צוה וגו': ולבית הרכבים אמר ירמיהו כה אמר ד' צבאות אלהי ישראל יען אשר שמעתם על מצות יהונדב אביכם ותשמרו את כל מצותיו ותעשו ככל אשר צוה אתכם: לכן כה אמר ד' צבאות אלהי ישראל לא יכרת איש ליונדב וגו'. וגם בני יהונדב בן רבב שפיהם כבוד מלו אשר לא בעבור הוקיעם את הפריצות שחזקו במהגיה

כי אם בעבור הוקיעם את מצות אביהם. ישוע אם: ובמצע בקול יהונדב בן רכב אביהו לכל אחר צוה וגו' ובמצע ועתה ככל אחר צוה יונדב אביהו.

14). שם: וכן היה מהגי בני הנביאים בדור ההוא ואחר לפניו, שהניחו העסק בישוב העולם וההבנתה בעניני הנופות, ויצאו למדברות ע"ל. מאין לו כל זה?

15) שם: ומהם מהגי לזיוב אחר ספר על עצמו מבאזתו העולם והוגו, וקצרו חוסיו וחסרו ידיו ולבוגו מכל מה בים בו המרות הבורא, ובחרו בחמת, ומילוו העבוקים, ומעבתו לדלים ולאוכדים ע"ל. על בזוהו העולם והוגו יעיד אמרו: אם במתי זאב בפלי ולבתם לאכלי מבטחי: אם אבמח כי רב חילי וכי כביר מלאה ידי (לזיוב ל"ח). ועל קצרו חוסיו יעיד אמרו: בריתי כרתי לעיני ומה אתבונן על בתולה: ואחר עיני הלך לבי (שם ושם). ועל חסרו ידיו ולבוגו יעיד אמרו: וכבפי דבק מאום: ולא נתתי לחטא חכי לבאול באלה נפשי (שם ושם) ועל בחרו בחמת יעיד אמרו: אם הלכתי אם שוח ותחת על מרמה רגלי (שם ושם). ועל הילוו העבוקים ומעבתו לדלים ולאוכדים יעיד אמרו: כי אמלט עני מצוע ויתום ולא עוזר לו: ואבברה מהלעות עול ומבניו אבליך טרף (שם כ"ט). בכתי אוכד עלי תבא וגו': אב אמכי לאביונים (שם ושם) אם אמנע מחפן דלים וע"י אלמנה אבלה: אם אראה אובד מבלי לבוש וגו' (שם ל"ח).

16). פ"ז: קרעו מסך הרחות בדרכי המלפוגים ע"ל. תחת: בדרבי ז"ל: בהרבי.

17). שם: הם בחילי התלפיס הבריס ע"ל אולי ירמז במלת: הברים אל התחיס הזכיס הנ"ל.

השער העשירי.

1). פתח השער: התהבה הגלמנה והלב השלם בהם ע"ל. תחת: בהם, ז"ל: בה. ור"ל בהתבה הגלמנה.

2). פ"א: והבזה הנופות וכל התותח וסמוך לזה יפקחו עיניה וגו' ע"ל. ר"ל וסמוך ותכף לבזיון הנופות וכל התותח יפקחו עיניה וגו' והמפרש התחתון שגה בזה. וכן הלאה (פ"ג): והחיים התהבה סמוכה לזה בלב שלם ע"ל.

3). פ"ב: להיות כל התבתך והתדלוחך בזולתו לבמו ע"ל. תחת: בזולתו. ז"ל: בלתי. ועניני רק ושך.

4). פ"ד: בממונו, שהיה מוניחו על העובדים והבבים כדי להודיעם את הבורא ע"ל. יסודתו בדבם חז"ל על פסוק ויטע אהל בבאר שבע (בראשית כ"א, ל"ג). ישוע ב"ר (שם) וסוטה (י' ע"ב).

5). שם: התהבה הגלמנה אבר תהיה לנדל ולרומם לבורא יתי ע"ל. תחת: לגדל ולרומם לבורא, ז"ל: לגדולת ולרוממות הבורא.

6). פ"ו: בילחמו ירא זולתו ע"ל. ר"ל בשחידתו ירא זולתו. והוא כמו: מילחים אותי (מחמיה ו' ט', ו"ד). והמפרש התחתון שגה בזה.

7) שם: אז יגהה בראון הבורא ע"ל. בן אמר דוד: ד' אמר לו קבל (ב"ב, ט"ז, י').

8), שם: והם דומים בזה למה שאמר החכם כשחוק לכסיל עשות זמה עכ"ל. יותר נכון להביא ע"ז פסוק: יומרוך למזמה (תהלים קל"ט, כ') יעו"ש הבאורים.

9). שם: ומהם השמחה והשעון באלהים יה' ובידיעתו עכ"ל. תחת: ובידיעתו ג"ל: ובעדותיו. ור"ל ובמצותיו. ואל זה תשוב הראיה מן: בדרך עדותיך ששתי נחלתי עדותיך.

10). פ"ז: אבל מנהגי אויבי ד' יה' רבים מספר אך אזכור מהם מה שיזדמן לי עכ"ל. אחרי פרשו בפרק הקודם אותות אוהב ד' נדע ממילא מנהגיו. ומה לנו עוד פרק מיוחד על מנהגיו?

11). שם: כשמתעסקים עמהם כאחי הבשת וכשמדברים עמהם חכמים עכ"ל. מה בין: כשמתעסקים עמהם ובין כשמדברים עמהם? ואולי: כשמתעסקים עמהם הוא לשון ריב כמו: התעשקו עמו (בראשית כ"ו, כ'). ור"ל כי הם נעלבים ואינם עולבים.

12). סוף השער העשירי: ולהחזיק באבריך עכ"ל. למלות ההן אין שחר.

עשרת הבתים אשר בסוף הספר הם ע"מ יחד וב"ת יחד וב"ת יחד ותנועה. ועור יריבך לשון שכלך לסכלך. קשה ממני עתה.

ב.

מראה מקומות מאמרי רז"ל המובאים בו.

א') בהקדמת המחבר: ואמרו רבותינו תניא לאהבה את ד' אלהיך לשמוע בקולו ולדבקה בו (דברים ל' כ'). שלא יאמר אדם אקרא כדי שיקראוני חכם, אשנה כדי שיקראוני רבי, אשנה כדי שאהיה זקן ואשב בישיבה, אלא למוד מאהבה וסוף הכבוד לבא עכ"ל. בנדרים (ס"ב א'). ותחת: אשנה כדי שאהיה זקן כתוב שם: אשנן שאהיה זקן.

ב') שם: ואמרו עשה דברים לפעלם ודבר בהן לשמן, ואל תעשה עטרה להתגדל בהם, ולא קרדום לחתוך בהם עכ"ל. בנדרים (שם). אך תחת; לחתוך בהם כתוב שם: להיות עודר בו אולם הרא"ש בפירושו שם גורס כרבנו.

ג') שם: ואמרו אשרי איש ירא את ד' במצותיו חפץ מאד (תהלים קי"ב א'). אמר ר' אלעזר במצותיו ולא בשכר מצותיו. כדתנן אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס אלא הוו כעבדים המשמשים את הרב על מנת שלא לקבל פרס עכ"ל. בע"ז (י"ט א') תחת: על מנת שלא לקבל פרס. כתוב שמה: שלא על מנת לקבל פרס. ויעוין באור הגרסא הזאת שהיא קשת הבנה פי' רש"י (שם ד"ה ע"מ שלא) ומגן אבות ומדרש שמואל ותי"ט (אבות פ"א מ"ג).

ד') שם: ויהי מורא שמים עליכם עכ"ל. באבות (שם). ומלשון רבנו נראה אשר לפניו היה כתוב המאמר הזה גם בע"ז שם בסוף מאמר: אל תהיו כעבדים. כאשר הוא באבות.

ה') שם: כמו שאמרו רחמנא לבא בעי עכ"ל. בסנהדרין (ק"ו ב'). אך תחת: רחמנא כתוב שם: הקב"ה.

ו׳) שם: ואמרו לבא ועינא תרי סרסורי דחטאה נינהו עכ״ל. בירושלמי (ברכות פ״א ה״ח).

ז׳) שם: כמו שאמרו רז״ל במה הארכת ימים עכ״ל. (כ״ז ב׳, כ״ח א׳).

ח׳) שם: וכן אמרו במי שעשה מצוה ולא נתכוון לעשותה לשם שמים שאינו מקבל עליה שכר עכ״ל. ירמז להכתוב בנזיר (כ״ג, א׳): משל לשני בני אדם שצלו את פסחיהן אחד אכלו לשום מצוה ואחד אכלו לשום אכילה גסה. זה שאכלו לשום מצוה וצדיקים ילכו בם. וזה שאכלו לשום אכילה גסה ופושעים יכשלו בם עכ״ל. ויעו״ש שרש לקיש חולק ע״ז.

ט׳) שם: כמו שארז״ל כל דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד לא ללמד על עצמו יצא אלא ללמד על הכלל כלו יצא עכ״ל. בברייתא דר׳ ישמעאל המובאה בראש תורת כהנים.

י׳) שם: כמו שאמרו על הסנהדרין נשאלה שאלה לפניהם. אם שמעו אמרו להם, ואם לאו עמדו למנין, רבו המטהרין טהרו, רבו המטמאין טמאו עכ״ל. בסנהדרין (פ״ח ב׳).

י״א) שם: מעיקר שבידם יחיד ורבים הלכה כרבים עכ״ל. בברכות (ט׳, א׳).

י״ב) שם: בשני דרב יהודה כוליה תנויי בנזיקין הוה ואנן קא מתנינן טובא. ואלו רב יהודה כד הוה שליף מסאניה הוה אתי מיטרא. ואנן אלו מענינן ואזלינן ומענינן ליכא דמשגח בן וכו׳ אנן לא מסרינן נפשין על קדושת השם עכ״ל. בברכות (כ׳ ע״א). אך תחת: ואנן אלו מענינן ואזלינן ומענינן כתוב שם: ואנן קא מצערינן נפשין ומצווה קא צוהינא.

י״ג) שם: ואמרו אמר רב הונא כל העוסק בתורה בלבד דומה כמי שאין לו אלוה וכו׳ אלא בתורה ובגמילות חסדים עכ״ל. בע״ז (י״ז ב׳).

י״ד) שם: ואמרו קדמונינו ז״ל בזה אי יהבת לי לבך ועיך אנא ידע דאת לי עכ״ל. בירושלמי (ברכות פ״א ה״ח).

ט״ו) שם: מאי ולחושבי שמו? אפילו חשב לעשות מצוה ונאנס ולא עשאה מעלה עליו הכתוב כאלו עשאה עכ״ל. בברכות (ו׳ א׳).

ט״ז) שם: אמרו רז״ל כתוב אחד אומר וכמשפטי הגוים אשר סביבותיכם עשיתם. וכתוב אחד אומר לא עשיתם. הא כיצד? כמתוקנים שבהם לא עשיתם כמקולקלים שבהם עשיתם עכ״ל. בסנהדרין (ל״ט, סע״ב).

י״ז) שם: ואמרו כל האומר דבר חכמה אפילו באומות העולם נקרא חכם עכ״ל. במגלה (ט״ז א׳).

י״ח) שם: אגמרה בסימנין ואסברה בדדמי לה עכ״ל. בערובין (כ״א ב׳).

י״ט) בפתח שער היחוד: ואמרו רז״ל למה קדמה שמע לוהיה אם שמוע? כדי שיקבל עליו עול מלכות שמים תחלה ואח״כ יקבל עליו עול מצות עכ״ל. בברכות (פ״ב מ״ב).

כ׳) בפ״ב משער היחוד: אמרו רז״ל הוי שקוד ללמוד תורה ודע מה שתשיב לאפיקורוס עכ״ל. באבות (פ״ב מי״ד). ובמקצת נוסחאות לא כתוב שם: ידע. ויעוין שם תוי״ט.

כ״א) בפרק עשירי משער היחוד: ארז״ל בדומה לענין זה דברה תורה כלשון בני אדם עכ״ל. בברכות (ל״א, ב׳).

כ״ב) שם: וכבר אמרו ז״ל ההוא שליחא דצבורא דנחית קמיה דרבי חנינא. אמר האל הגדול הגבור והנורא העזוז החזק האמין וכו׳ משל למלך ב״ו וכו׳ והלא גנאי הוא לו עכ״ל. בברכות (ל״ג ב׳). ולפנינו לא נזכר שם: שליחא דצבורא כי אם: ההוא דנחית. ועל התאריס נוסף עוד: היראי־הודאי־הנכבד. ויעוין ירושלמי (שם פ״ט ה״א).

כ"נ) שם: סמא דכולא מסהקא. מצל למרגניתא דליתא בה עיטי כל כמה דלית מצבת לה לית מגנא לה עכ"ל. בירובלמי (ברכות סם ובם). ולפניט כתוב סם: פגמה, תחת: מננא.

כ"ד) שם: כתו שאמר קצת החכמים במופלא ממך אל תדרוש ובמכוסה ממך אל תחקור. כמה שהורצת החכון ותין לך עסק בנסתרות עכ"ל. בבבלי (חגיגה י"ג ח'). ובירובלמי (סם פ"ב ה"ח), ובב"ר (פרשה ח') הובא זה בשם בן סירא. והוא נמצא בחמת בספר בן סירא (ג' י"ח). ולכן לא כתב רבנו: כמו שאמרו רז"ל בדרכו בכל מלמדי התלמודים והמדרשים. כי אם: כמו שאמרו קצת החכמים. ישן אבל בן סירא לא היה מרבותינו רק מחכמינו. ודע לך כי בחלקת המאמר הזה עד: כמה שהורצת ים נוסחאות שונות. הן בבבלי (שם) כתוב כלשון רבנו. ובירובלמי (שם): פליאה ממך מה תדע? עמוקה משאול מה תחקור? ובב"ר (שם): בגדול ממך אל תדרוש. בחזק ממך בל תחקור. במופלא ממך בל תדע. במכוסה ממך אל תשאל. והכתוב בבן סירא התמי (שם): דקשין מך לא הבעת ודתקיפין מך לא תעקב. הוא מתאים עם נוסחת ב"ר: בחזק ממך בל תחקור. ונוסחת הירובלמי נמלצה לתך אבל מלין יבחן מהנוסחאות האחרות.

כ"ה) שם: ואמרו ז"ל כל מי שלא חס על כבוד קונו ראוי לו כאלו לא בא לעולם עכ"ל. בחגיגה (פ"ב מ"ח).

כ"ו) שם: ואמרו בהיסופר לו כי אדבר אם אמר אים כי יבולב אם בא אדם לספר גבורתו של מקום מהבלע מן העולם עכ"ל. בירובלמי (ברכות פ"ט ה"ח).

כ"ז) שם: לא יהיה בך אל זר. ואמרו ז"ל אי זהו אל זר זה בשם בגופו של אדם? הוי אומר זה יצר הרע עכ"ל. בשבת (ק"ה ב').

כ"ח) בפ"ב מצער הבחינה: מה שאמרו ז"ל כל היודע לחשוב בתקופות ומזלות ומזיגו מחשב וכו' ואמרו מנין שחייב אדם לחשוב בתקופות ומזלות וכו' ויש הוא חכמה וביגה בעיני העמים? הוי אומר זה חשבון תקופות ומזלות עכ"ל. בשבת (ע"ה ע') ולפניט כתוב שם: שמצוה תחת: שחייב ויעון הוס' שבת (כ"ה ב' ד"ה הובא) ויוצן ההבדל בין מצוה לחובה.

כ"ט) שם: ואמרו הוי מחשב הספד מצוה כנגד שכרה ושכר עבירה כנגד הפסידה עכ"ל. בתובות (פ"ב מ"ח).

ל') שם: ואמרו תלמלא נחמה הורה למדנו נזיעות מחתול וכו' וגזל מנמלה עכ"ל. בערובין (ק' ס"ג).

ל"א) בפ"ג מצער הבחינה: כמו שאמרז"ל וילא תלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד והנה טוב זה המוח עכ"ל. בב"ר (פרשה י').

ל"ב) בפ"ה מצער הבחינה: כמו שאמרז"ל חיוק בן יומי חי חינו צריך לאמרו מן העברים. עוג מלך הבשן מת צריך לאמרו מן העברים עכ"ל. בשבת (קנ"ח, ב'). ולפניט כתוב שם גם: מן ההולדה.

ל"ג) שם: ואמרו ז"ל הוי מתפלל בשלומה של מלכות שאלמלא מוראה אים רעהו חיים בלעו עכ"ל. בתבות (פ"ג מ"ב).

ל"ד) בפ"ב מצער עבודת התלהים: כמו שהזהירו ז"ל עליו אל תהיו כעבדים וכו' ויהי מורא שמים עליכם עכ"ל. בתבות (פ"ח מ"ג).

ל"ה) בפ"ד מצער עבודת התלהים: ואם יהיה מעשותו הוא צדיק בציותו בעבור יראת ד'. כמו שאמר הכתוב אף לא פעלו עולה בדרכיו הלכו עכ"ל. לקוח מהכתוב בהירובלמי (קידושין פ"ח ה"ב): אף לא פעלו עולה בדרכיו הלכו כבדרכיו הלכו.

ל״ו) בפ״ו מסכת עבודת הלוים: ואמרו שלח תסיח גמול הכורת על עבודתם ויגרע מגמולם לעולם הבא. כמו שפירשו הקדמונים בענין ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו עכ״ל. ירמז על תרגום הפסוק הזה יעוין בו. ובפ״ג מסכת הבעתון כתוב בלי היטב: כמו בכתוב ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו. ותרגמו בו הראשונים ומשלם לשנאהי זבוון דאינון עברין קדמוהי בחייהון לאובריהון.

ל״ז) בפרק עשירי מסכת עבודת הלוים: ואמרו ז״ל כל העושה עושה למי שאינו מכירה כלום זורק חצן למרקוליס עכ״ל. כפי׳ מרפא לנפש כתוב ע״ז: הוא כמדבק מצלי על פסוק כשכור חצן במרגמה כן נותן לכסיל כבוד. אמר רבי חלבסנדרי כל מי שחולק כבוד לכסיל כאלו זורק חצן למרקוליס וכו׳ עכ״ל. ולא כן הוא. כי בלשון כוון רבנו להכתוב בחולין (קל״ג ע״ב) לפי נוסחת עין יעקב וילקוט (מצלי פסוק כשכור חצן במרגמה): ר״ל חמת בר חניגא כל העושה עושה למי שאינו יודעה כזורק חצן למרקוליס. שאמר כשכור חצן במרגמה כן נותן לכסיל כבוד.

ל״ח) בפרקא שער הבעתון: שאמרו ז״ל מרבה נכסים מרבה דאגה עכ״ל. בתבות (פ״ב מ״ז).

ל״ט) שם: ואמרו חיזהו עשיר? השמח בחלקו עכ״ל. בתבות (פ״ד מ״ח).

מ׳) בסוף פ״ב מסכת הבעתון: ולא יתבדחו בדיוו וכו׳ כמו שאמר דוד ע״ה כוס ישועות אשא ובשם ד׳ אקרא. ואמר שרה ויגון אמלא ובשם ד׳ אקרא עכ״ל. לקוח מהלמוד ר׳ הנחום מב׳ הפסוקים האלה שחייב אדם לברך על הרעה בשמחה כשם שמברך על הטובה (ברכות ס׳ ע״ב).

מ״א) בפ״ג מסכת הבעתון: כמו שאמרו רז״ל עשה רצונו כרצונך כדי שיעשה לרצונך כרצונו. בטל רצונך מפני רצונו כדי שיבטל רצון אחרים מפני רצונך עכ״ל. בתבות (פ״ב, מ״ד).

מ״ב) שם: ואמרו ז״ל יפה תי״ת עם דרך ארץ שגיעת שניהם מעכתת עון וכו׳ וגוררת עון עכ״ל. בתבות (פי״ב מ״ב).

מ״ג) שם: ולכל אדם יש חפץ במלאכה או שחורה מבלתי אולתה כבר הטביע האל לה בטבעו לחבה וחבה עכ״ל. למד זה מרב שאמר: מאי דכתיב את הכל עשה יפה בעתו? מלמד שכל אחד ואחד יפה לו הקב״ה חומרתו בפניו (ברכות מ״ג ב׳). וע״ז פי׳ רש״י: יפה לו חומרתו. ואפילו צורבי גלה לו חומרתו בעיניו. ועשה הקב״ה כן שלא יחסר העולם חומרות.

מ״ד) שם: ואח״ל וכל מעשיך יהיו לשם שמים עכ״ל. בתבות (פ״ב מ״ב).

מ״ה) בפרק ד׳ מסכת הבעתון: כמו שאח״ל בזה הענין לעולם אל יעמוד אדם במקום סכנה ויאמר שעושין לו נס וכו׳ מכין לו מזכיותיו עכ״ל. בשבת (ל״ב ב׳).

מ״ו) שם: ויזהרו ד׳ עין ויצלך אל המים. ואמרו הקדמונים שהיה עין של הרדופני עכ״ל. במכולתא על הפסוק ההוא.

מ״ז שם: כמו שאמרו רז״ל מגלגלין זכות על ידי זכאי ומובה ע״י חייב עכ״ל. בשבת (ל״ב ב׳).

מ״ח) שם: עושים מעשה אמרי ומבקשים בכך כפתח עכ״ל. בסוטה (כ״ב ב׳).

מ״ט) בפרק ה׳ מסכת הבעתון: ואמרו רז״ל אם חסד תגיהה ואם משפט תגיהה עכ״ל. בברכות (ס׳ ע״ב).

נ׳) שם: ואמרו חייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה עכ״ל. בברכות (ס״ט, מ״ה).

ס"ח) שם: ואמר בן סירא אל תגר לגרת מחר כי לא תדע מה יולד יום מחר יבא ולינגו ומנא מנטער על עולם שלינו שלו עכ"ל. הובא ביבמות (ס"ג ב') ובסנהדרין (ק' ע"ב).

כ"ב) שם: והוא מה שאמרו שוב יום אחד לפני מיתתך ופירשו בו יעשה היום שתש ימות למחר ומנא כל ימיו בתשובה וכו' עכ"ל. המאמר הוא בתוספתא (פ"ג מ"ו). ופירושו בבבא (קי"ג, ח').

כ"ג) בפרק ה' מסער יהוד המעשה: כמו שאמרו"ל אל תאמן בעצמך עד יום מותך עכ"ל. בתוספתא (פ"ג מ"ד).

מ"ד) שם: כמו שאמרו בו ר"ל בשלש עשרה מדות התורה נדרשת עכ"ל. בברייתא דר' ישמעאל המובאה בראש תורת כהנים.

כ"ה) שם: ואמרו מסורת סיג לתורה עכ"ל. בתוספתא (פ"ג, מ"ג).

כ"ו) שם: כבר אמרו ועשו סיג לתורה עכ"ל. בתוספתא (פ"ח מ"ח).

כ"ז) שם: ואמרו מפני מה חברה ירושלים מפני שהעמידו דבריהם על דין התורה ולא עשו לפניים משורת הדין עכ"ל. בב"מ (ל' ע"ב).

כ"ח) שם: כמו שאמרו מוסיפין מחול על הקדש עכ"ל. ביומא (פ"ל, כ').

כ"ט) שם: והתוספות בשוש ובתפלה עכ"ל. בתוספתא בשוש רמז לתוספת השוש ביום הכפורים המזכר ביומא שם. ובתוספות בתפלה ירמז למאמר ר' יוחנן: ולולי שיתפלל אדם כל היום כלו (ברכות כ"ח, ח'). ולמאמר ר' חנינא: כל המאריך בתפלתו אין תפלתו חוזרת ריקם (שם ל"ב ב').

ס') שם: ועזוב הרבוי ממוקרי המזון המוקרים לך עכ"ל. ירמז להכתוב בח"כ (רשם פרשת קדושים): קדושים תהיו עכ"ל. ולפי פי' הרמב"ן ברשם הפרשה הזאת יעויש.

ס"א) שם: והזהירו על השבועה בשם אפילו על האמת עכ"ל. ירמז להכתוב במדרש הגחומא (פרשת ויקרא): אמר להם משה לישראל לא תהיו סבורים שהתרתי לכם להשבע בשמו אפילו באמת וכו'.

ס"ב) שם: ומהרבות דברים אפילו אם יהיו נמלטים מן הכזב עכ"ל. ירמז להכתוב בתהלים (פ"ח מ"ז): וכל המרבה דברים מביא חטא.

ס"ג) שם: ומהפליג בשבח אדם ואם הוא רשוי לכך עכ"ל. ירמז להכתוב בערכין (פ"ז ח'): לעולם אל יספר אדם בשבחו של חבירו וכו' עכ"ל. ולכאו' פי': יספר בהפלגה ובלבוי.

ס"ד) שם: ואמר רבן יוחנן בן זכאי בשעה הוגשת המדות והמסקלים הוי לי אם לומר הוי לי אם לא לומר וכו' ומהאי קרא אמרו כי יבדיל דברי ד' מזדיקים ילכו כפ ופומעים יבלו עכ"ל. בכלים (פי"ז מ"ז) ובב"ב (פ"ט, ב').

ס"ה) שם: כמו שאמרו"ל כל שכות הבריות נוחה הימנו רוח המקום נוחה הימנו עכ"ל. בתוספתא (פ"ג מ"י).

ס"ו) שם: ואמרו ר"ל אם אין אני לי מי לי וכשאני לעצמי מה אני ואם לא עכשו אימתי עכ"ל. בתוספתא (פ"ח מ"ד).

ס"ז) שם: שאמרו"ל הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים עכ"ל. בברכות (ל"ג, ב').

ס"ח) בפרק ב' מסער הכניעה: כמו שאמרו"ל גדולה שמושה יותר מלמודה וכו' עכ"ל. בברכות (ז' ב').

ס"ט) בפרק ה' מסער הכניעה: שאמרו נהן עיניו בו ועשה נל של עצמות עכ"ל. בברכות (מ"ח ח').

ע׳) שם: ואמרו על יונתן בן עוזיאל כשהיה דורש בתורה כל עוף שהיה פורח עליו מיד נשרף עכ״ל. בסוכה (כ״ח, א׳). ולפנינו כתוב שם: בשעה שיושב ועוסק בתורה. תחת: כשהיה דורש בתורה.

ע״א) שם: ואמרו רז״ל הסתכל בשלשה דברים וכו׳ לפני מלך מלכי המלכים הקב״ה עכ״ל. באבות (פ״ג מ״א).

ע״ב) בפרק ו׳ משער הכניעה: ואמרו רז״ל הנעלבים ואינם עולבים וכו׳ עליהם הכתוב אומר ואוהביו כצאת השמש בגבורתו עכ״ל. בשבת (פ״ח ב׳).

ע״ג) שם: הוא הנקרא אצלם מעביר על מדותיו עכ״ל. בר״ה (י״ז א׳). ושם נסמן.

ע״ד) שם: ואמרו רז״ל מעשה בר״א שירד לפני התיבה ואמר כ״ד רננות וכו׳. וזה אינו מעביר על מדותיו עכ״ל. בתענית (כ״ה, ב׳). ושם כתוב לפנינו: ברכות תחת: רננות.

ע״ה) שם: ואמרו רז״ל הוי שפל רוח בפני כל אדם עכ״ל. באבות (פ״ד מ״י).

ע״ו) שם: ואמרו הוי הוי קל לראש ונוח לתשחורת עכ״ל. באבות (פ״ג, מי״ב).

ע״ז) בפרק י׳ משער הכניעה: וכן ארז״ל והוי דן את כל אדם לכף זכות. והוי מקבל את כל אדם בסבר פנים יפות עכ״ל. שני המאמרים הם בפ״א דאבות. הראשון במ״ו. והשני במט״ו.

ע״ח) שם: ואמרו מאד מאד הוי שפל רוח עכ״ל. באבות (פ״ד מ״ד).

ע״ט) שם: ואמרו יהי רך כקנה וכו׳ לפיכך זכה קנה לחתוך ממנו קולמוס לכתוב בו ס״ת תפילין ומזוזות עכ״ל. בתענית (כ׳ ע״ב). ושם כתוב לפנינו: ליטול, תחת: לחתוך.

פ׳) שם: וארז״ל יהי ביתך בית ועד לחכמים וכו׳ והוי שותה בצמא את דבריהם עכ״ל. באבות (פ״א מ״ד).

פ״א) שם: כמו שארז״ל הוי זהיר במצוה קלה כבחמורה עכ״ל. באבות (פ״ב מ״א).

פ״ב) שם: כמו שמתפללים החסידים האלה. נצור לשוני וכו׳ ונפשי כעפר לכל תהיה עכ״ל. בברכות (י״ז א׳).

פ״ג) בפרק ו׳ משער התשובה: כמו שארז״ל עד שלא כבתה וכו׳ נולד רבנו הקדוש עכ״ל. בקדושין (ע״ב, ב׳).

פ״ד בפרק ז׳ משער התשובה: אמרו רז״ל האומר אחטא ואשוב אין מספיקין בידו לעשות תשובה עכ״ל. ביומא (פ״ח מ״ט).

פ״ה) שם: אדם שיש בידו עברה ומתודה ואינו חוזר בו וכו׳ ומודה ועוזב ירוחם עכ״ל. בתענית (ט״ז, א׳).

פ״ו) בפרק ח׳ משער התשובה: וארז״ל עבר על מצות עשה שאין בה כרת ועשה תשובה אינו זז ממקומו עד שמוחלין לו. שנאמר שובו אלי ואשובה אליכם עכ״ל. ביומא (פ״ו א׳) ולפנינו הובא שם פסוק שובו בנים שובבים לראיה. ומלות: שאין בה כרת חסרות.

פ״ז) שם: ארז״ל במקום שבעלי תשובה עומדין אין צדיקים גמורים יכולים לעמוד עכ״ל. בברכות (ל״ד ב׳).

פ״ח) שם: ארז״ל עבר על מצות לא תעשה וכו׳ יסורין ממרקין ומיתה מכפרת וכו׳ אם יכופר העון הזה לכם עד תמותון עכ״ל. ביומא (פ״ו א׳) כתוב: עבר על כריתות ומיתות בית דין ועשה תשובה תשובה ויוה״כ תולין ויסורין ממרקין וכו׳ אבל מי שיש חלול השם בידו אין לו כח בתשובה לתלות ולא ביום הכפורים לכפר ולא ביסורין למרק אלא כולן תולין ומיתה

ממרקת שנאמר ונגלה באזני ד' צבאות אם יכופר העון הזה לכם עד תמותון עכ"ל. ובלי ספק היתה נוסחא אחרת לפני רבנו.

פ"ט) בפרק ט' משער התשובה: כמו שארז"ל גזל מרים ובנאו בבירה וכו' מפני תקנת השבים עכ"ל. בגטין (נ"ה א').

צ') שם: כמו שארז"ל כל המזכה את הרבים וכו' ואמרו ירבעם חטא והחטיא את הרבים חטא הרבים תלוי בו וכו' עכ"ל. באבות (פ"ה מי"ח).

צ"א). בפרק עשירי משער התשובה: ואם לא ידע האנשים העשוקים ומספר הממון אשר עשק יפיק אותו האל להוציא ממונו בתועלת כוללת וכו' וחפור בארות יהנו מהם בני אדם, ועשות בורות בדרכים שאין המים מצויים וכו' עכ"ל. כן בביצה (כ"ט א') כתוב: גזל ואינו יודע למי גזל יעשה בהם צרכי רבים. מאי ניגהו? אמר ר' חסדא בורות שיחין ומערות עכ"ל. ויעוין ב"ק (צ"ד ב').

צ"ב) שם: כמו שאמרו רז"ל בענין הזה מוליך עשרה בני אדם ומעמידם על קברו וכו' עכ"ל. ביומא (פ"ז, א').

צ"ג) שם: כמו שארז"ל היום קצר והמלאכה מרובה עכ"ל. באבות (פ"ב מט"ו).

צ"ד) שם: כמו שארז"ל הוי עז כנמר וכו' לעשות רצון אביך שבשמים עכ"ל. באבות (פ"ה, מ"כ).

צ"ה) בפרק ג' משער חשבון הנפש: שאמרו ז"ל מצות צריכות כונה עכ"ל. בברכות (י"ג א').

צ"ו) שם: וארז"ל ימוד אדם עצמו אם יכול לכוין את לבו יתפלל. ואם לאו אל יתפלל עכ"ל. בברכות (ל' ע"ב).

צ"ז) שם: ואמר ר' אליעזר וכו' וכשאתם מתפללין דעו לפי מי אתם מתפללין עכ"ל. בברכות (כ"ח ב') ולפנינו כתוב: לפני מי אתם עומדין, תחת: לפני מי אתם מתפללין.

צ"ח) שם: וארז"ל אל תעש תפלתך קבע אלא רחמים ותחנונים לפני המקום עכ"ל. באבות (פ"ב מי"ג).

צ"ט) שם: שארז"ל בעת הדחק בעל קרי מהרהר בלבו ואינו מברך וכו' עכ"ל. בברכות (פ"ג מ"ד).

ק) שם: והתירו לקצר בעניני התפלה בתפלה קצרה עכ"ל. ירמז להכתוב בברכות (פ"ד מ"ג): ר"ע אומר אם שגורה תפלתו בפיו יתפלל י"ח ואם לאו מעין י"ח עכ"ל. או להכתוב שם ושם מ"ד: המהלך במקום סכנה מתפלל תפלה קצרה.

ק"א) שם: וכבר משלו קדמונינו ע"ה מעשה היצר באדם במשלים נלקחים מן הכתוב, באמרו ויבא הלך לאיש העשיר, ואח"כ קראו אורח, ואח"כ קראו איש עכ"ל. בסוכה (נ"ב, ב').

ק"ב) שם: ואמר אשרי האיש אשר לא הלך וגו'. ואח"כ ישב עכ"ל. בע"ז (י"ח ב').

ק"ג) שם: כמו שאמרו רז"ל העבודה אם יש בדור הזה מי שמקבל הוכחה. ואמרו קצתם העבודה אם יש בדור הזה מי שיודע להוכיח עכ"ל. בערכין (ט"ז ב'). ולפנינו כתוב שם: תמיהני, תחת: העבודה.

ק"ד) שם: ארז"ל שיחת הילדים וישיבת בתי כנסיות של עמי הארץ מוציאים את האדם מן העולם עכ"ל. באבות (פ"ג מ"י).

ק"ה) שם: וארז"ל קבון לרשעים וכו' ולצדיקים רע להם ורע לעולם עכ"ל. בסנהדרין (פ"ח מ"ה).

ק״ו) שם: ואמר אחד מחסידינו הקדמונים ז״ל ראו שאין הערוס ממית אלא חטא ממית עכ״ל. בברכות (ל״ג א׳) יסופר זה על ר׳ חנינא בן דוסא.

ק״ז) שם: אמרו רז״ל חכם עדיף מנביא עכ״ל. בב״ב (י״ב א׳).

ק״ח) שם: כמו שארז״ל כל המקיים את התורה מעוני סופה לקיימה מעושר עכ״ל. באבות (פ״ד מ״ט).

ק״ט) שם: תורה מביאה לידי מעשה. מעשה מביא לידי זהירות וכו׳ אז דברת בחזון לחסידך עכ״ל. יעוין ע״ז (כ׳ ע״ב) נוסחא אחרת בזה.

ק״י) שם: כמו שאמר בן סירא רבים יהיו דורשי שלומך. גלה סודך לאחד מאלף עכ״ל. ביבמות (ס״ג ב׳).

קי״א) שם: כמו שארז״ל העוה״ז דומה לפרוזדור לפני העוה״ב וכו׳ עכ״ל. באבות (פ״ד מט״ז).

קי״ב) בפרק ה׳ משער הפרישות: כמו אבא חלקיה בהיה משתכר לחפור באדמה, ושמאי במלאכת הבנין, והלל שהיה חוטב ומתפרנס מן העצים עכ״ל. אבא חלקיה בתענית (כ״ג א׳ וב׳). ושמאי בשבת (ל״א א׳: דחפו באמת הבנין). והלל ביומא (ל״ה, ב׳) וצ״ל: כי לפני רבנו היה כתוב שם: היה הוטב עצים. וכן היה כתוב לפני הרמב״ם. כי בפירושו על אבות (פ״ד משנת ולא קרדום לחפור בהם) כתוב: וכבר ידעת שהלל הזקן היה הוטב עצים. אבל לפנינו לא כתוב ביומא כי אם: היה עושה. ולא פורש מה היה עושה.

קי״ג) שם: כמו שאמרו רז״ל שמצוה גוררת מצוה ועברה גוררת עברה עכ״ל. באבות (פ״ד, מ״ב).

קי״ד) בפרק ו׳ משער הפרישות: שתה רביעית אל יורה. שתה רביעית אל יתפלל עכ״ל. בערובין (ס״ד א׳). ויעוין תוס׳ שם (ד״ה שתה).

קט״ו) שם: ועוד אמרו כך היא דרכה של תורה וכו׳ עכ״ל. בפרק שנו חכמים.

קט״ז) בפרק א׳ משער אהבת ד׳: וארז״ל על דרך הדרש אע״פ שמיצר לי ומימר לי בין שדי ילין עכ״ל. בשבת (פ״ח ב׳).

קי״ז) בפרק ב׳ משער אהבת ד׳: וכמ״ש רז״ל אם נאמר בכל נפשך למה נאמר ובכל מאדך? אם יש לך אדם שגופו חביב עליו מממונו וכו׳ לכך נאמר ובכל מאדך עכ״ל. בברכות (ס״א ב׳).

קי״ח) שם: כמו שארז״ל בכל לבבך בשני יצריך וכו׳ בכל מאדך בכל ממונך עכ״ל. בברכות (פ״ט מ״ה).

קי״ט) בפרק ו׳ משער אהבת ד׳: ועליו אמרו רז״ל ליחוש דלמא אתי למעבד מיראה עכ״ל. במגלה (כ״ה, ב׳) ויעוין שם פי׳ רש״י (ד״ה מאהבה). וחדושי רש״א ויודע כי רבנו היה גורס שם כרש״י.

ק״כ) שם: ואמר וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא בכנפיה. ואמרו רז״ל אלו בני אדם שיראים להוציא שם שמים לבטלה עכ״ל. בנדרים (ח׳, ב׳).

קכ״א) שם: וארז״ל עד היכן היא תוכחה? רב אמר עד קללה. ושמואל אמר עד הכאה עכ״ל. בערכין (ט״ז, ב׳) ולפנינו כתוב שם להפך: רב אמר עד הכאה. ושמואל אמר עד קללה.

ג.

אנשים המובאים בו.

אקלידס. בס"ה מצער היחוד: כי הצער הקטן סופר את הגדול. כתב זכר אקלידס בראש המאמר החמישי מספר השעור ע"ל. ובפ"ז מצער הזה ד"ה והחמישי: שאקלידס נדר התחדות בספרו ע"ל. ובפ"ע מצער תחבון הפפס: בעורות הרבעות תבר סדר אותם אקלידס בספרו בתבר בשעור ע"ל. ונזכר גם בספר עקריס. יעון בו מאמר בני פ"ז: וזה הפך מה שהניחו אקלידס בספר הבבדות והקלות שאמר שם כי הנמנים הבוים ימלאו מקומות בויס ע"ל. ובמאמר רביעי פמ"ג: יפול הטעות במוצנים הרבה. שהרואת ירצה היסר משוח והמרובע ענול וההפך כמו שתבאר בספר המבטים לאקלידס ע"ל. וכן בספר המבקש (ל"ח, ח') וימצא שים תכס מבת אקלידס התבוני ע"ל. ובסוף הספר: ואקלידס להתבונת יסופר ע"ל. וכן בתוי"ט (כלאים פ"ב, מ"ח). וז"ל ועמדתי על מאתתו בלמוד מ"ז מהמאמר הרחבון לאקלידום מהקדמונים שבאתוני עיר החכמה הנזכרת בדברי רבותינו ז"ל (הוא בבכורות ח' ב' שבי דבי אתונא) ע"ל. ולדמה תבר רבנו בחיי בלמו סיס הרחבון בחכמי עמנו תבר זכר את לקלידס גם כי עוד חכמי התלמוד הבאתו בלמודיו כתבר תרחם במ"ח. ולין להתמוה ע"ז. כי כן למדו בשור יוקר מבני בעיר החורי. יעון בבת (פ"ה, ח') ופי' רש"י שם (ד"ה גבול רעך). וכן זומא אמר: ליזהו תכס? הלומד מכל אדם (אבות פ"ד מ"ח). ורבנו הקדום אמר על ב' דברים: דבר זה למדני מעטונים (סנהדרין ל"ח ב').

אריסטו. בפ"ו מצער היחוד: ולוגה תולדה תמיהת כתבר תבב אריסטו ע"ל. ובפ"ז שם ד"ה והביעי: ואמר אריסטו בספרו בעין היחוד אין טוב ברבות הרחבים לך הרחב התחד ע"ל. ובפ"י שם: כתבר אמר אריסטו הבולות במדות הבורת יתבך ממחות מן המחייבות וכו' ע"ל. ופלוסוף שתם הזכר בספר הזה הוא אריסטו. וכן יוכיח הכתוב בפ"ז שם ד"ה התחד: ובבר אמר הפלוסוף כי סוגי הסוגים הם עשרה, והם עצם, וכמה, ואיך, ומנתף, ואתה, ומתי, ומצב, וקנין, ופועל, ונפעל ע"ל. וזה הוא לך המצאת אריסטו כידוע. ויעון מלות הגיון (בעל ו'): ודע כי הסוגים העליונים לכל הממצאות לפי מה שבאר אריסטו יו"ד מינים. הסוג הרחבון העצם וכו' הסוג העשירי שיתפעל ע"ל. ויעון גם ספר המבקש (מ"ב, ב'). וכן: הפלוסוף הו: החוקר שתם תבר בספרים אחרים הוא אריסטו. וגם בזכרון אריסטו רבנו בחיי שלמו הוא הרחבון בחכמי עמנו לדעתי.

בן גאנה. בהקדמה: הו לבאר עניני הלבון והדקדוק והשמוש לכל עבריו ונדדיו ולתקן מלותיו. בספרי: בן גאנה ע"ל. והוא ר' יונה מרון (מרינוס) תבן גאנח בעל ספר הרקמה ויעון תולדותיו בראש ספר הרקמה.

גלינוס. בפ"ה מצער הבחינה: ובבר בתר גלינוס בכמה ספרים תועלת התברים בתר היעב ע"ל. ויעון על תולדותיו מאמרי: תולדות תבי מספחת לפפטוכע (הערה 29):

ר' הפין בן יצליח. בהקדמה: והעין הבני לחבר עיני המצות על דרך קלה. בספר רב הפין בן יצליח ז"ל ע"ל. והנה בערך עמר תבר במחברת הערוך לר' שלמה פרחון נזכר: רבנו הפין סגי נהור ראש ישיבה ז"ל. ובערך קנע עוד פעם בהוספת תתר: אלוף. ובספר הדור להרמב"ם (סי' קמ"ב) נזכר: רב הפין נ"ע בספר המצות. וקרוב מאד כי כלם כוונו על תם תחד. וכי: נ"ע תבר בספר הדור הוא ר"ת: נר עולם. ודומה תפות

מל: סני נהור תסב במחברת העתוך. ומולי הוא גם בעל ספר: הפין המיוחס לרבנו חננאל. ומי כתב בתוי תולדות רבנו חננאל חסתי להודיע למחברן הסעתתי. כי לא רבנו חננאל חבר ספר: הפין המיוחס לו לא רבנו חסן. וכי ר"ח הזכר בספריס על הספר הזה הוא ר"ת: רבנו הפין, לא: רבנו הננאל. וגם הספר הוא לשוה כגם מחברו. בשמות הרבה ספרי קדמונו: יהושע, שמואל, יעשיה, ירמיה, יחזקאל, הושע, יואל ועוד הרבה כמהם. ויעוין הקדמת תוי"ט: ים הקלתו בגם עשנו על המחבר וכו' כמו יהושע וכו' עכ"ל. והסעתתי זאת בתה כאשן בעשמותיו וכן בעשמות כל החכמים.

ר' סעדיה גאון. בהקדמה: והנ' הקבלות שקבלנו מקדמונינו שקבלו מן הנביאים ע"ה. וכבר הקדים לבתרם הרב הגדול רבנו סעדיה ז"ל בתה שים בו די וכו' לבאר פי' המלות והעניינים במו בשאה רבנו סעדיה ז"ל בתוב ספרי המקרא עכ"ל: ובסוף ההקדמה: והעזר לסבין תותו בקריאת ספרי הגאון רבנו סעדיה ז"ל שהמה מיתרים השכל ומחדדים הבינה, ומורים השפה, ומזמים העין עכ"ל. ובפ"י מבשר סיחוד: והכריחנו תותם מהבולע יחבוך כדי שלא יבינהו שום הגשמה ולא שום מקרה. וכבר התיך בבתוב העין הזה הגאון הגדול רבנו סעדיה ז"ל בספר התמונות, ובפירוש סדר ברתשית ובפי' סדר ותרא, ובספר יציה מה שים בו די עכ"ל. ובפ"ד מבשר עבודת התלוים: וכבר התיך רבנו סעדיה ז"ל בפרבת שם בחקתי מה שיתבר בו בעול דעות הישנים התלה עכ"ל. והדברים התלה יודיעונו: ט') כי ספרי הס"ג היו בר לרבנו רבנו בחיי שלמו ותוך לנחיבתו. ולא להגות לב לבד כי אם גם לבפת לשון. יעוין תת ב' (הקדמה סי' ח' וסי' י"ה): ב') כי הס"ג לא בתר כל ספרי המקרא תך רבנו. ג') כי בפירושו על רוב ספרי המקרא לא בתר עניני הלשון והדקדוק והשמוש רק המלות והעניינים.

ועוד תגשים רבים מובחים בו תולם לא נקבו בשמות ונזכרים שתם: אחד מהחכמים. קצת הפלוסופים. אחד מן הפלוסופים. קצת הפרושים. אחד מן החסידים. אחד מן הפרושים. אחד מן הבועתים. בעלי המזון בפיוטים החדשים (בשר יתוד המעשה פ"ה). אחד מן המשוררים (בשר הכניעה פ"ז). אחד מן הנדיקים.

ד.

ספרים המובאים בו.

אמונות לס"ג. בהקדמה: והעניין השליבי לייבב עניני התורה בלשונו וכו' בספר האמונות עכ"ל. ובשער היחוד פ"ו: וכבר התיך בבתוב הענין הזה רבנו סעדיה ז"ל בספר האמונות. ויעוין תת שני על אודות הספר הזה.

הלבות גדולות והלבות פסוקות: בהקדמה: או מה שאנו חייבים בהן בזמן הזה בהלבות פסוקות וגדולות עכ"ל. וכבר נכתב הרבה מאד על אודות הספרים ההם.

המקנין. בהקדמה: והעניין השליבי לייבב עניני התורה בלשונו בדרכי הרחיות בספר התמונות וכו' וספר המקנין עכ"ל. הוא הנזכר בתגרת הבדרשי להרשב"ת. וז"ל: ומני חכמים שלא נודע תשנם ברור. ואחד מ' דוד הבבלי המכונה אלמקנין. ואחנו ממנו ספר קראו על שם כוונו. והוא משהלל בו להביא רחיות מן המחקר על שכני התמונה הידיעה (פי':

היהודיה) וגם לחלוק באותם הראיות על טענות הכופרים וסברותם עכ"ל. ועל אדות ר' דוד הבבלי אלמקמץ, יעוין לקוטי קדמוניות לרש"פ (סוף קס"ז וראש קס"ח) ונספחים (נספח ד'). ולברר וללבן ולצרף דבריו אשר הם כהרים התלוים בשערה, ידרש מאמר מיוחד.

פירוש התורה לרס"ג בפ"י משער היחוד: וכבר האריך בבאור הענין הזה הגאון הגדול רבנו סעדיה ז"ל וכו' ובפירוש סדר בראשית ובפי' סדר וארא עכ"ל. ובפ"ד משער עבודת האלהים: וכבר האריך רבינו סעדיה ז"ל בפרשת אם בחקתי עכ"ל. ויעוין סוף תא שני.

פירוש ספר יצירה לרס"ג. בפ"י משער היחוד: וכבר האריך בבאור הענין הזה הגאון הגדול רבנו סעדיה ז"ל וכו' ובספר יצירה עכ"ל. ויעוין על אדות הפירוש הזה נחל קדומים לר' יהודה ליב דוקעס מסוף צד 1 עד אמצע צד 25. ובאגרת בדרשי כתוב: הגאון הגדול רבנו סעדיה הפיתומי אשר האיר עיני הדורות אחריו בחבוריו היקרים וממנו אצלינו פירוש הספר יצירה על דרך החכמה עכ"ל. והובא גם פעמים רבות בפירוש ספר יצירה להרב הנשיא ר' יהודה בר ברזילי הברצלוני אשר חדש מקרוב יצא לאור ע"י חברת „מקיצי נרדמים" אשר התחדשו כנשר נעוריה. ועוד לא נגה אור הדפוס על פי' ס"י אשר לרס"ג. ופי' רס"ג הנדפס איננו ממנו רק מאיש אחר מאוחר לו הרבה מאד. כי הובאו בו הראב"ע והרמב"ם ור"ת. ומלבד זה יש בו עוד דברים רבים המוכיחים למדי שקרות ופחזות יחושו לרס"ג. וכבר התברר זה היטב ע"י מבקרים רבים.

שרשי הדת. בהקדמה: והענין השלישי לישב עניני התורה בלבבנו בדרכי הראיות ותשובת המינים. כספר האמונות וספר שרשי הדת עכ"ל. ולא נודע מי ומה ומתי ואנה היה אביהו קנהו, ולא ראיתיהו נזכר בספר אחר.

תועלת האברים. בשער הבחינה (פ"ה): וכבר באר גלינוס בכמה ספרים תועלות האברים באר היטב עכ"ל. ויעוין מאור עינים (חלק אמרי בינה סוף פרק נ"ז).

ה.

זכרו בספרים.

בפי' רבנו בחיי ב"ר אשר על התורה (פרשת ויצא פסוק וידר יעקב נדר): כן כתב החכם בס' חובת הלבבות עכ"ל. ושם (בראש פרשת מקץ): כן כתב הרב הגדול החסיד ר' בחיי בן פקודא ז"ל בספר חובת הלבבות שחבר עכ"ל. ושם (פרשת שמות פסוק ואמרו לי מה שמו): וכתב החכם המחבר חובת הלבבות עכ"ל. ובספר כד הקמח לר' בחיי בר' אשר הנ"ל (מלת יחוד): זה כתב החכם הגדול ר' בחיי בן פקודא ז"ל בספר חובת הלבבות שחבר עכ"ל.

בהקדמת ספר הישר הקטן על תוכחות מוסר המיוחס לר"ת בשקר: כגון ספר חובת הלבבות להחסיד רבנו בחיי בן פקודא עכ"ל. וכ"ה בשער ד' בו. ואגב גררא אעיר. כי מלבד ר' בחיי ב"ר אשר ובעל ספר הישר הקטן הנ"ל לא ראיתי עוד אחר אשר כנה את בעל חובת הלבבות בשם בן פקודא. וברוב הספרים יכונה אך בשם: בן יוסף.

בספר: צדה לדרך חצר לרבנו מאיר בן זרח תלמיד רבנו יהודה בן הרא"ש (מאמר רביעי כלל חמישי פרק שביעי). וכבר ידעתי לכתוב פרקים מדברי התשובה ועבודת הבם בעברת ימי התשובה. ולחיתי לקבל מדברי בעל חובת הלבבות מכל העברה שעשה, שעשה קצור שער אחד לכל יום מימי התשובה. כי אין כמותם בכל החבורים להזכיר עבודת הבם כ"ה וכו' עכ"ל.

בספר: אורחות צדיקים הובאו דבריו רבים מחובת הלבבות. אך בלי זכרון שמו. וכן הובאו בו דבריו רבים מס' מצות הורה להרמב"ם ומספרים אחרים. בלי זכרון שם. ואני רשמתי לי על הגליון מקור כל מאמר ומאמר הלקוחים מספרים אחרים.

השתמשות. גדולי החסידים וילחי ד' הג"ל בחובת הלבבות כבחפן מעלף ספיריס ויחוד רבנו מאיר בן זרח את עברת שעריו לעברת ימי התשובה כמ"ל מכזיבים ומכחיבים את הספור במהברת: חיי לבבות (רחם נד 45) שהיו חכמים אחר רבנו לדון את ספר חובת הלבבות בשרפה. ולא ידע מהין בא זה לבעל המחברת היות, ומה שם הספר אחר זה בתוך בו או מה שם החיים המצוין אחר ממנו שמע זה. אבכי יגעתי מאד ודרשתי וחקרתי ושאלתי גדולי הבקיאים בספריס ובתולדות החכמים וקוראת ספריהם ע"ז וכלם עמו ואמרו: לא ראינו ולא שמענו. וגדולי החלפה לזכרון המחבר שרפת ספר המורה וספר המדע מאת הרמב"ם בשרפת ספר חובת הלבבות הדומה להם.

בפי' המצוות להרמב"ם (סוף ברכות) הובא מעט מזער מספר חובת הלבבות. ואך בלא ובלי זכרון שמו. ולא ללמוד ממנו כי אם לסתור עליו. יעוין שם: ואם תראה בדבר מן המדבר בזה העניין דמות עניניו אחריו ומלין דומים טעמה. אינה כן. אך בעת תעיב להסתכל יסור הנפוי ההוא שהוא כסף סיגים מעופה על חרס. וים עליו קוסיות. ובאחרונה יחזור למה שאמרתי לך עכ"ל. והוא רומז לרבנו בחיי ז"ל יוסף ולהכתוב בספרו חובת הלבבות (שער עבודת האלהים פ"ח). יעוין שם היטב. וביחוד להכתוב שם בתחלתה: כי כן האמת והנכונה שנודה בסכלות בדבר הזה מחכמת הבורא ית' מפני חליטות דעתנו ומיעוט הכרתנו וכח אין מן התימה אלא נדע מהלכי הגוזר והנדק ממעשי הבורא יתברך אחר הם נעלמים ונעלים וכו' עכ"ל. בזה היטב בזה ותראה כי כן תדבר.

קן יהא השליטי עתה הגה בא ואני תפלה אל המוציא דבאי רוח להיות עוזר לי לבצע גם יחד התחיים.

אגודת שושנים*).

דוגמאות מספר עין יוסף הדושים על עין יעקב מהרב רבי
יוסף כהן צדק שליט"א שומר משמרת הקדש בלונדון.

א) הרוצה ליהנות, יהנה באלישע; והרוצה שלא ליהנות, אל יהנה בשמואל הרמתי, שנאמר (ם"א ז' י"ז) ותשובתו הרמתה כי שם ביתו, ואמר ר' יוחנן שכל מקום שהלך שם ביתו עמו (ברכות י' ב').

ב) יסופר לדור: ר' אלעזר, כי הוו משדרי ליה מבי גשיאה, לא הוה שקיל וכי הוו מזמני ליה (לסעודה) לא אזיל א"ל לא ניחא לכו דאהיה? דכתיב (משלי ט"ו כ"ז) ושונא מתנות יחיה. ר' זירא כי הוו משדרי ליה מבי נשיאה לא הוה שקיל וכי הוו מזמני ליה אזיל אמר אתייקורי דמתייקרי בי (מגילה כ"ח ב'). לפלגות שני אנשי השם האלה, גדולים הקרי לב, וצדקו יחדיו, גבר במסלתו ילכון, ר' אליעזר הלך בדרכי ש מ ו א ל הרמתי, ור' זירא בעקבי א ל י ש ע.

ר' נחוניא הגדול היה זקן ושבע ימים, וישאלהו ר' עקיבא: "במה הארכת ימים?" ויענהו: "מימי לא קבלתי מתנות" (שם) כי הלך בדרכי שמואל ויהנה מיגיע כפו (ברכות ח' ב').

אמרו עליו על ר' פנחס בן יאיר "מימיו לא בצע על פרוסה שאינה שלו ומיום שעמד על דעתו לא נהנה מסעודת אביו" (חולין ז' ב') ופירש"י ז"ל "לא בצע ברכת המוציא, שלא רצה לאכול כזית משל אחרים". עכ"ל. זה דרך ש מ ו א ל הר מ ת י. — ויהי היום, ויקראהו צדק לרגלו, וילך הלוך ונסוע לפדות

---

*) ע"י סתדלות הלי גבוה כלה ויקילה הסם ועוסה חסד טוב לעמים וטוב לבריות מאד לפני מלכים ובריס יתיצב מעודו ועד היום הזה הרב הג"ג המפורסם כש"ת רבי יוסף כהן צדק סי"ו רב ומ"מ בלונדון קבלתי גם מנכי כסף מסבר הגדול פאר ישראל והדרו לארך ראטהשילד סי"ו בלונדון. חלף הטוב מאד עשה הכהן הגדול מחמיו גם עמדי, לתי מוקן לו בזה תודתי קבל-עס. — בהיותי אחד ממוקיר ומכבדי הרה"ג מהר"י כהן צדק ובידעי כי זה שנים רבות הוא נמנה בין המצוינים בעמנו ובבר נודע ביהודה וביסראל גדול שמו חליתי פניו במכתבי לא אחת ולא שתים כי יתנה לכבד את האוצר מאוצר תורתו וחכמתו, מאד לדזכון לבבי ז"ל הסיב שני ויקם, בחמרו כי ע"י עבודתו התמידית בעבודת הקדש בהעיר הגדולה לונדון, בהיותו בבל זמן ועדן טרוד בעבודת הבבור והיחיד, אין ביבלתו למלא שלחני. וכאשר רחיתי כי בן הוא, הסתדלתי לפעול אצל וכבד אחד דשם, אחד מהעומדים לפני הכהן צדק, והוא עשה עמי חוש לעומת ויעתיק תדושים אחדים מהס' הגדול "עין יוסף" (תדושים על "עין יעקב") מאד יפנו עוד בבתובים, ויעלה אלי להועיל פה. המו"ל.

אסירי ברזל מיד עושקיהם כה, וישמע ר' יהודה הנשיא כי איש קדוש עובר עליו, ויצא לקראתו, ויביאהו בצל קורתו ויאמר „בוא ברוך ה'! ברוך אתה בבואך!" וישאלהו „רצונך לסעוד אצלי?" ויענהו „כמדומה אתה שמודר הנאה מישראל אני? ישראל קדושים הם, יש רוצה ואין לו ויש שיש לו ואינו רוצה, וכתיב אל תלחם לחם רע עין וגו' (משלי כ"ג ו') ואתה יש לך ורוצה (חולין שם) וע"ש במהרש"א. וזה כאלישע? ואיככה אחז את החבל בשני ראשים? —

אמנם לב חכם יחשב דרכו. לכל זמן ולכל עת. בן לגבי שלחן הוריו ומוריו חלילה לו להתברך בלבבו לאמר „הורי ומורי מתייקרים ביקרי — זה אבי ואנוהו וארוממנהו כאשר אוכלה על שלחנו!" ולא תאו למטעמותם מיום בואו באנשים; ויואל לאכול לחם בבית הנשיא, בבית איש אשכולת, מלא כל טוב, תורה וחכמה, אושר ועושר, בבית גדול ליהודים ורצוי למלכים ושרים אשר לא מבני ישראל המה (ירושלמי דמאי פ"א ה"ב, שביעית פ"ו ה"א. מעשר שני פ"ד ה"א. מגילה פ"א ה"ג. ושם פ"ג ה"א. ובבלי ברכות מ"ג א'. שם נ"ג ב'. שם נ"ו ב'. שבת נ"ב א'. שם קי"ג ב'. שם קכ"ג ב'. וע"ז י' ב'), על כן יאמרו המושלים „מימות משה ועד רבי לא מצינו תורה וגדולה במקום אחד" (נטין נ"ט א') וישחק ביומו האחרון בנשאו ידיו קדש „הרימותי ידי לאל עליון אשר בידו אפקיד רוחי, אם נהניתי תחת השמש מכל הוני ורכושי אפילו באצבע קטנה שלי" (כתובות ק"ד א') בבית הרם והנשא הפתוח לרוחה (ב"ב ח' א') הואיל בן יאיר ללחום לחם. — והאות כי אתייקורי דמתייקר בו „צהבו פניו של רבי" (חולין שם) ופרש"י ז"ל „צהבו, שמח, מפני שלא היה רגיל ר' פנחס ליהנות משל אחרים" עכ"ל.

ב') ואלישע, ידע עת ללכת בדרכי שמואל, ועת לסול לו מסלה חדשה נעמן שר צבא מלך ארם הביא לו כסף וזהב לרוב (ירושלמי סנהדרין פ"י ה"ב) ויאמר חי ה' אשר עמדתי לפניו, אם אקח! ויפצר בו וימאן (מ"ב ה' ט"ז) אל נעמן ואל מנחתו לא שעה, כי כספו כסף חטאת וכסף אשם „שדמי עבודה זרה מעורבין בו" (רש"י) והודה במקצת הקב"ה (דב"ר פ"ב) גבר יהיר, גאה וגבה לב (במד"ר פ' י"ד) וישקצהו ויתעבהו כי הרם הוא. וחלילה ליהנות מרע עין (סוטה ל"ח ב') וימאן לקחת למענהו גם את מנחת היהודי מבעל שלישה (מ"ב ד').

ומנשים באהל תבורך השונמית חדל להיות לה ארח כנשים „שעיניהן צרות באורחין" (ב"מ פ"ז א') על כן קראוה כל מכירי ערכה „גדולה" (מ"ב ד' ח') „גדולה על כל שאר נשי עלמא. דהא כל שאר נשי עלמא, כד חמאן אושפיזא בביתא מצערן ליה ודחקין ביה, כ"ש לאפקא ממונא עליה; והיא חדת ביה באושפיזא ולאפקא עלי' ממונא וכו'. גדולה על כל נשין" (זהר בשלח מ"ז א') כדאמרינן „גדולה הכנסת אורחים יותר מהשכמת בית המדרש ומהקבלת פני השכינה" (שבת קכ"ז א') ויאמר בלבו: „נשים באות מאירות נר מצוה ואור תורה, ויכובד ביתה בגללי" ויאהל שם בעלית קיר קטנה, באין כלים מכלים שונים, בלתי מטה וכסא ושלחן ומנורה (מ"ב ד' י"א) דברים היותר נחוצים למנוחת הנפש והגוף.

ג) והנה אלישע ההיה רק נביא בלבד היה לאל ידו ליהנות מטוב עין; ולא כחלקו חלק שמואל. כי פי שנים ברוחו: רואה ורועה — נביא ושופט גם יחד. וישתמר מאד מאד מהשאיל לו מאומה, פן בימים יבואו יבא איש חסדו ומטיבו להשפט את רעהו לפני כם משפטו. והרין דין אמת על פי הדת והרעת „כל דיין ששאל שאלה, פסול לדון לזה שהשאילו" (טוש"ע חו"מ סי' ט' ס"ח) ומקורו (כתובות ק"ה ב'). ואף גם בנסעו למסעיו, נסע לשפוט על כן נזהר מאד גם בדרך במלון מקחת מאיש מאומה, כי מי יודע מה יולד יום. וזה ברור מאד.

בבר לבב ובנקיון כפים קרא את הקריאה הזאת תוך קהל ועדה „הנני! ענו בי נגד ה' ונגד משיחו את שור מי לקחתי וחמור מי לקחתי ואת מי עשקתי מי רצותי ומיד מי לקחתי כפר ואעלים עיני בו? ואשיב לכם" (ש"א י"ב ג') „שור שהייתי מקריב עליהם לקרבן ומבקש רחמים עליהם, וכן למשוח עליהם מלך משלי היה. וכן הוא אומר כי זבח לעם בבמה, ולא נטלתי משלהם. וכשהייתי הוזר ועושה שלום ביניהם וצרכיהם, דרך העולם בעלי דינין הולכין אצל הדיין; ואני הייתי הולך וסובב מעיר לעיר וממקום למקום, וחמור שלי" (במד"ר פ' י"ח) „ויאמרו לא עשקתנו! ולא רצותנו! ולא לקחת מיד איש מאומה! „ויאמר עד, ויאמרו מיבעי ליה? יצאה בת קול ואמרה אני עד ברבר" (מכות כ"ג ב') ורוח הקדש אומרת, אתם עדי על הגלוי, ואני אעיד על הנסתרות (קה"ל פ"י). אשרי השופט, אשר השופט כל ארץ מעיד עליו כי נזהר משחד ממון ונשמר משחד דברים. —

ד) ועוד לאלהי מלים. אבותינו ספרו לנו מעשה שהיה „חד אסי בצפורין אמר ליה לרב פנחם בר חמא, איתא ואנא מסר ליה לך (הט לי אזנך ואלמדך סוד שם המפורש) א"ל לית אנא יכיל, א"ל למה? א"ל דאנא אכיל מעשר, ומאן דרגיל ביה לא יכיל מיכול מבר נש כלום" (ירושלמי יומא פ"ג ס"ט) ופירש הגאון בעל קרבן העדה „שמא יבא לידי קטטה ויקללם בשם" עכ"ל. — דברי הירושלמי המה סתומים, ודברי המפרש הנם התומים. אמנם נוסחת הירושלמי נלקתה בהסר וביתר והיא נבונה במדרש, וז"ל: חד אסי דצפורא הוה בידו שם המפורש, כד בעא למדמך (בהגיע יומו האחרון, ויגר מאד פן עמו תמות חכמה) אמר, אית הכא בר נש דמימסר ליה? אמרין, אית הכא ר' פנחם בר חמא. שלח בתריה, ואתא. שאיל ליה ואמר: נסיבת כלום מן יהודאי? א"ל נסיבת מעשר (בהיותי מן הכהנים הלוים) ולא קבל למימסר ליה. אמר (הרופא) דלמא תבע גבי בר נש, ולא יהיב ליה, וקטיל ליה (קה"ל פ"ג ס' י"ו).

ועתה נכונן לחקר אבותם, דור ישרים יבורך. שמואל בן אלקנה ההיה לוי מבני קהת להתיהש (במד"ר פ"ג ופ"י ח"י) שמר את נפשו מאד מאד מליהנות גם מאת המתייקרים ביקרו — ואלישע בן שפט התילד למטה גד (פסחים ס"ח ח') [ובצדק תמהו חז"ל: כתיב „ואיש בא מבעל שלישה ויבא לאיש האלהים לחם בכורים (מ"ב ד' מ"ב) ובי אלישע אוכל בכורים הוה? (כתובות ק"ה ב') ופירש"י ז"ל: והלא לאו כהן הוה, שאביו נתיחס על שבט גד (דה"א ה' י"ב) דכתיב ויענו ושפט, ומצינו (פסחים נב) דשפט דהאי קרא אביו של אלישע

הוה? עכ"ל]. ואם אמנם שנא מתנות, נתנה מה שזה נהנה וזה לא חסר, היכי דמתייקרי ביה.

ב) המתפלל צריך שיכוין את רגליו, שנא' (יחזקאל מ' ז') ורגליהם רגל ישרה (ברכות ו"ל ב').

עוד חובתנו "המתפלל צריך שיתן עיניו למטה ולבו למעלה" (יבמות ק"ה) ככתוב (מ"ח ט' ג' ותיכה ג' מ"ח) וכן הלכתא (טוש"ע או"ח סי' צ"ג) ושלשתם נרמזו בדברי עקביא בן מהללאל (אבות פ"ג מ'). — מ') "דע מאין באת" על כן בן אדם הבט בעיניך למטה. מה תתהלל ומה תתגאה עפר מן האדמה? — נ') "ולאן אתה הולך" אל העפר תשוב, וספור צעדיך רגל ישרה — ג') "ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון" הידעת מי יביאך במשפט? מלך יושב על כסא דין, ועיניו על דרכי בני האדם, ואם בעל נפש אתה, שא אליו את לבבך — ויעתר לך! —

ג) אין פרץ, שלא תהא סיעתנו כסיעתו של שאול, שיצא ממנו דואג האדומי. ואין יוצאת, שלא תהא סיעתנו כסיעתו של דוד, שיצא ממנו אחיתפל. ואין צוחה, שלא תהא סיעתנו כסיעתו של אלישע, שיצא ממנו גחזי. (ברכות י"ז ב').

מ') ראה מה שכתבו אא"ז הגאון בעל סמיכת חכמים, והגאון הצל"ח ז"ל. והמבין דברי חכמים והידותם, יבין כי הז"ל ירו במאמרם המחודד הזה, את הציהם דבר מר, על קדקדי שלשה עוברי עברות החמורות שבחמורות, שחובת כל אשר בשם ישראל יבנה, להיותו נהרג עליהן ולא יעבור (סנהדרין ע"ד מ'). גחזי, הודה באלילים והשתחוה לגלולים "מה עביד? איכא דאמרי, אבן שואבת (מאגנעט) תלה לה להטאת ירבעם בן נבט, והעמידה בין הארץ ובין השמים. ואיכא דאמרי, שם חקק לה על שפתה ואומרת אנכי ולא יהיה לך" (סוטה מ"ז מ' וסנהדרין ק"ז ב'). אחיתפל, יעץ את אבשלום לעשות נבלה בישראל (ש"ב י"ז כ"מ) ודואג, בחרב לשונו הרג את כהני העיר נוב (ש"ב כ"ב וכ"ג). על זאת יתפלל כל הסיד "מלכי ואלהי! הצילה נא את סיעתי מאיש דמים ומרמה, ולא תהי אחריתה כאחרית סיעתם של שלשת הצדיקים, שאול, דוד ואלישע".

נ') וגירסת התוס' ז"ל "אין פרץ זה אחיתפל. ואין יוצאת זה דואג. ואין צוחה זה גחזי". והגאון מהרש"א ז"ל קיים את גירסת הש"ס שלפנינו. ראה טעמו לשבח, למה זה הקדימו הז"ל את דואג ואחיתפל לגחזי, ופשוט הוא כי להם משפט הכבורה, עליו; שניהם מן הנפילים בארץ, אנשי השם היו, שוני הלכות ושואלי שאלות עצומות דלית נגר ובר נגר דיפרקונהו (חגיגה ט"ו ב') ואחיתפל יועץ למלך דוד, ונשאל בעצתו לפני צאתו למלחמה שערה (ברכות ג' ב') ויקראהו "רבי! אלופי ומיודעי!" (פ' קנין תורה) וגם אחרי נפלם מאיגרא רמה לבירא עמיקתא, עוד קטנם עבה ממתני "גחזי" הבן־בלי־שם. אמור מעתה גירסת הש"ס דיקן נכונה, ומינה לא תזוע.

ד) ת"ר איזהו עשיר? כל שיש לו נחת רוח בעשרו, דברי ר' מאיר. ר' טרפון אומר כל שיש לו מאה שדות, ומאה כרמים, ומאה עבדים שעובדין בהן. ר' עקיבא אומר, כל שיש לו אשה נאה במעשים. ר' יוסי אומר, כל שיש לו ביה"כ סמוך לשלחנו (שבת כ"ה ב').

אין דור שאין בו לצנים (ירושלמי ברכות פ"ב ה"א) וצוררנו מחוץ ובבית ילעגו על דברי ר' יוסי האלה — אמנם פה להם וידברו לצון, ועינים להם ולא יראו כי ארבעה התנאים הנקובים בשמותם, דברו איש איש לפי מצבו ומצב עירו. — א') ר' מאיר „חכם וסופר" (גמין ס"ז א'), רבה נקרא „עוקר הרים" (סוף ברכות) וריש לקיש „עוקר הרים" (סנהדרין כ"ד א') ור' מאיר „עוקר הרי הרים וטוחנן זה בזה" (שם) „וגלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שאין בדורו של ר' מאיר כמותו" (ערובין י"ג ב') ולא עשה את תורתו לקרדום. ויהנה מיגיע כפו, בזעת אפו, „ר' מאיר הוה כתבן טב מובחר, והוה לעי תלת סלעין לשבוע (יגע הרבה עד הרויה שלשה סלעים לשבוע) והוה אכיל ושתי בחדא, ומתכסי בחדא, ומפרנס אוחרתא לרבנן. אמרין ליה תלמידיו: רבי! בניך מה את עביד עליהון? אמר לון, אי הוון צדיקים, כההוא דאמר דוד ולא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם; ואם לאו, אני מניח את שלי לאויבי המקום?" (קה"ר פ"ב) ובראותו צוברים עפרות זהב לבאים אחריהם, ולא ידעו שבעה — כרב לעשרם כן תרבינה צרותיהם ודאגותיהם, (אבות פ"ה) וישחק להם ולהונם אשר יעזבוהו לאשר לא ידעו החכם יהיה או כסיל? — ויאמר: הוי פתאים עד מתי תאהבון פתי? מה בצע מהון אשר איננו מניח לבעליו לישון? הגיד לכם אדם מי הוא העשיר? השמח בחלקו (שם פ"ד מ"א) הוא יראה נחת בעמלו! — ב') ר' טרפון, ה' ברכו בכל, ויהי בידו עושר ואושר. ויתן לר' עקיבא שית מאה קונטרין דכסף (ויק"ר פ' ל"ד וילקוט ישעיה רמז רנ"ה) וישאלהו „רצונך שאקח לך עיר או שתים? מיד נתן לו ארבעה אלפים דנרי זהב" (מס' כלה). — ג') ר' עקיבא צוה לתלמידו „הניחו לה, שלי ושלכם שלה היא" (נדרים נ' א') ופירש"י ז"ל „על ידה הוא מה שלמדתי" עכ"ל. ובתה אשר ילדה לו הלכה בעקבותיה, ומכל בחורי חמד בחרה בבן־עזאי להיות לו לאשה. וישאו עליהן משל „רחילא בתר רחילא אזלא, כעובדי אמה כך עובדא ברתא" (כתובות ס"ג א') על כן אמר „בית והון נחלת אבות ומה' אשה משכלת" (משלי י"ט). — ד') ור' יוסי הגלה לצפרי (שבת ל"ג ב') וישב שם לכסא להורות ולדון (סנהדרין ל"ב ב') עיר גדולה מלאה סוחרים גדולים (ב"ב ע"ה ב') כרב לעשרם כן הרבו לקמץ לקמצים (מנחות פ"ו א') ויאכלו „גריסין רותחין בערבי שבתות, והיו קוראין אותם שיחליים" (ע"ז ס"ז א') גם לא קפדי אנקיותא, אף כי היא מביאה לידי טהרה (סוף סוטה) איש איש היה מוחה בשכנו הקרוב אליו, שלא יצבור אשפה ודומן חמרים חמרים, אצל כותל ביתו וחצרו (ירושלמי ב"ב פ"ב ה"ג). ויחשוב ר' יוסי להובתו להוכיחם על דרכם כסל להורותם דרכי חיים של

עושר וכבוד ולא יהיו למשל בפי שכניהם — · שכן חובת כל רב ומורה בעדתו, להסיר כל מכשול מדרך עמו. ועתה לצים אל תתלוצצו! —

ה) רב חסדא נקיט בידיה תרתי מתנתא (שתי מתנות כהונה) ואמר ,כל מאן דאתי ואמר לי שמעתתא חדתא משמיה דרב, יהיבנא ליה ניהליה" (מכת יו"ד ב').

לדעת רש"י ז"ל, היה רב חסדא כהן, אמנם הרשות נתונה לכהן לתת את מתנת כהונתו לטוב בעיניו, אף לאשר לא מזרע אהרן הוא. ועי' סדה"ד (סדר תנו"ם חוס ה'). בנעוריו היה דל, וברכת ה' הצליחה אותו (חולין קי"מ ב') ויקיים את התורה מעושר (מכות פ"ד מי"ם) ויירא תורה כי טוב ומסחר כי נעים (פסחים קי"ג ם') ועינו צופיה הליכות ביתו (נזיר כ"ו ם'). וחוק לישראל לתת את תרומת ידם לכל מתנותם רק לכהנים למודי ה' יודעי דת ודין "מנין שאין נותנין תרומה לכהן עם הארץ? שנא' ויאמר לעם ליושבי ירושלים לתת מנת הכהנים והלוים, למען יחזקו בתורת ה' (דה"ב ל"ם ד') כל המחזיק בתורת ה' יש לו מנת; ושאינו מחזיק בתורת ה', אין לו מנת (סנהדרין צ' ב') ועי' תוס' (חולין קי"ד ב') ד"ה וניתנת. וכן דרשו במערבא "שמעו זאת הכהנים" (הושע ה' ם') לית אתון לעין באורייתא? לא יהיבת לכון ארבע ועשרין מתנתא? (ירושלמי סנהדרין פ"ב ה"ו) וזאת תורת הכהנים לדעת רב חסדא "זרוע לאחד, קיבה לאחד, ולחיים לשנים" (חולין קי"ב ב') ויקח שתי מתנות בידו (זרוע וקיבה או לחיים) וישא משלו ויאמר: "האמנם לפי משפט הרצתי, ינתנו שתי אלה לשני תלמידי הכמים; בכל זאת, הנני לתת את שתיהן לאשר יורני ויאלפני תורה הדשה משמיה דרב! לו יאתה מנה אחת אפים, כי ברוחו פי שנים!" וזה ברור לשטתו. —

אור לנתיבה.

ישנם מאמרים שוים במלותיהם ודומים במליצותיהם, אבל מובניהם שונים וכונותיהם מתחלפות, כמו ד"מ מאמר החכם: "האמת אחת והשקרים רבים" דומה ממש בהשקפה הראשונה, למאמר האומר "הפשט הוא אחד והדרשות רבות" אבל אחרי העיון וההתבוננות המעשה, לא ראי המאמר הראשון כראי השני, שהראשון כונתו לומר שאמתת דבר מה היא אחת, ר"ל כשישאל הנשאל איה אפוא היית ביום פלוני בשעה פלונית, אם ירצה המשיב לענות האמת, אין לו להגיד לך כי אם שם המקום האחד אשר היה בו אז, אבל אם ירצה להסתיר ולהעלים ממך המקום האמת שהיה שם, בידו לבדאות מקומות הרבה ולומר שהיה שם ושם, כי המקומות אשר לא היה שם רבים המה עד אין מספר; לא כן במאמר השני אשר הזכרתי באמרנו שהדרשות רבות, אין במלת "רבות"

שלילת האמתיות שהרי אפשר הוא וקרוב לודאי, שהדרשות ההן הנדרשות על מקרא אחד, כלן אהובות כלן ברורות, ויש להן מקום אם בעניני האמונה, או בעניני המוסר, או בהקי השכל הישר, או במסורת וקבלת אבות, או בעניני דרך ארץ, והכתובים ההם שנסמכו עליהם, הם רק דרך דרש ורמז ואסמכתא וזכרון, להיותם נזכרים לפנינו, ומתעוררים בהגיענו להכתובים ההם שהסמכנום עליהם, אע"פ שאנו יודעים בברור, שלא כונו להדרשות האמתיות ההן מעולם, ונאמרו בעצם וראשונה לענין אחר שאין לו נגיעה קצתית להענינים שהסמכנום עליהם. ולכן כל האומר להדורש הגבה עצמך למעלה, לראש המקרא הזה שאתה דורשו, או השפל עצמך לסופו ותראה ותובה שלא לדרשתך זאת כוון הכתוב, הוא, השואל הזה, או שוטה ופתי, או מלעיג על דברי הכמים, שהאמת אמת הוא מ"מ, אף אם לא תעשה לה סמוכים מדברי המקראות, אלא שהפסוק הזה או הפרשה ההיא יפה נדרש ונסמך או נדרשת ונסמכת וכולל או כוללת הענין היקר ההוא, אשר תלינו אותו בו או בה. כמו אם נקרא מדרשם ז"ל ע"פ „על כן יאמרו המושלים (ביצרם) באו (ונחשב השבונו של עולם) השבון", או נטה אזן לדרשת הדורש „שאם ישמע אדם דבר שאינו הגון ישים אצבעו לתוך אזניו, ויהיה כהרש ולא ישמע, שנאמר ויתר (שאצבעותיו של אדם משופות כיתדות) תהיה לך על אזניך (כמו אָזנך)" או כשנשמע דרשת הדורש ע"פ ולא נחם אלהים דרך ארץ, „שלא התנהג הקב"ה עם עמו במדת דרך ארץ ומנהגו של עולם", אם נעיז פנים לשאול פי הדורשים עד מתי אתם מעקמים את הכתובים, הלא באור האמתי של מלת „המושלים" הוא הממשלים משלים ומליצות, ולא מלשון ממשלה ורדיה, וחשבון הוא שם עיר, או מה לשימת האצבעות לתוך אזניו של אדם הלא אין הכתוב מדבר כי אם באזהרה למחנה ישראל להיות טהורים ונקיים מכל לכלוך וטנופת, ושבכל עת צאתם ההוצה יכסו תיכף את צואתם. או מה זה תעשה במלת „פלשתים" שאחרי מלות „דרך ארץ" שעינינו רואות שאין הכתוב מדבר במנהגו של עולם כלל, נחשב בעיני הנבונים השופטים דבר לאשורו ללעג ולשנינה, שתשובה נכונה בידם לאמור הדרשה תדרש ואין מקרא יוצא מידי פשוטו, ועד מתי אתה מערבב זה בזה, והלא שניהם אמת לפעמים רצו ע"י ספור שהיה בידם לישב פשוטו של מקרא, ויש שהכחישו הספור ופרשו הכתוב בדרך אחר כמו ע"פ „עדה וצלה שמען קולי נשי למך האזנה אמרתי וגו'" פרשו קצת ע"פ הספור שסיפר לאזנם, מהריגת למך את קין זקנו בבלי דעת, וממעכו בין ידיו את תובל קין בן בנו, ויש שהכחישו את הספור הזה מעקרו ופרשו את הכתובים באופן אחר, כמו שהביא רש"י ב' הדעות.

הדינים המפורשים והמבוארים בתוה"ק, והיוצאים מפשוטי המקראות, אין לנו להרהר אחריהם ולהסתפק באמתתם אף במקומות שנראים בהשקפה האנושית למנגדים שכל הישר ולסברא התבונית, כמו כשאנו קוראים פסוק „לא תחי' כל נשמה" או כתוב „מכשפה לא תחיה" אין לנו רשות לשאול מה ראתה התורה הקדושה להחמיר כ"כ בז' אומות או במכשפה? וכי כל מאמיני ההבל שבעולם צריכים להיות נדונים במיתה? ע"ז אנחנו חיבים להשיב לעצמינו במופלא ממך אל תדרוש, ולאסור ההרהור אחרי דינים כיוצא באלו, ולהחליט שהשכל אלקי הוא

למעלה, מעלה מהשכל האנושי ההדיוטי, אבל הדרשות שנוספו משכל האנושי וקבלת אבות, או הלקוחים מדרכי המוסר ודרך ארץ, במקום שנראה שהסברא הישרה מתנגדת לאותו הענין הדרוש, והשכל הפשוט מכחישו, רשאים וחיבים אנחנו להעיר לחפש ולבקש ולטעון בכל מה שיש בידינו, כמו שנמצא ברחז"ל אלפי אלפים פעמים רמיות וקושיות ופרכות וטצדקאות, ואיפכא מסתברא הוא אצלם ז"ל מהתמיהות הגדולות. אם לא במקומות רבים מקובלים הענינים שגוזרים ומחליטים שאין מקשין מן הדרש, ואין משיבין על הדרש, ישנן כמה דרשות שנאמרו בדרך התול וליצנות להתל ולהתלוצץ בעוברי עברה, ולתלות גנאי במגונה ולהיפך, כמו מאמרם ז"ל "המן מן התורה מנין דכתיב המן העץ" הלצה נפלאה מאד. או מאמרם בפסקתא ע"פ גדל המלך אהשורוש את המן וגו'. עד היכן גדלו עד עץ גבוה המשים אמה. התול יקר באזני השומעים. או כשנשאלו מרע"ה מן התורה מנין? והשיב המשיב שמעולם לא האליהו בני ישראל את משה רבם, אבל כלם מודים שהיה בשר ודם שכמותינו, וגדול שבנביאים זה מספר ימיו הצעו מאה ועשרים שנה, ואח"כ מת במיתה קלה מאד שהיא מיתת נשיקה וילך לעולמו ככל בני אדם ובני איש, וכך הוא כתוב ורמוז בתורתנו הקדושה בשגם (משה) הוא בשר והיו ימיו מאה ועשרים שנה (כדכתיב הכא הדכתן הפלא ר"מ יעלינעק [1]).

אחרי כל אלה עלינו להודות שאין אנו מקבלים רמזים ודרשות כאלה, כ"א לשם סמך בעלמא לאיזה ענין מאומת ומקובל מכבר, לא כל ענין חדש שהסמכנו אותו על הכתובים בדרך השערה ואומדנא, כמו שבאו המעלילים הקדמונים בטענות כאלו, ואם נתיר לעצמינו לנהוג בדרכים כאלו ולתן להם מקום בלבנו, נוכל להפוך את כל התורה כלה ולהכניס עבודות זרות בהיכל הקדוש? ! שהיום יאמר האומר שמצא מ"ע מפורשת בתורה לעבוד גלולים ואלילים, ולהשתחות להם ולעבדם, שכך מצינו הכתוב קורא ומצוה: "וסרתם ועבדתם אלהים אחרים והשתחויתם להם" (כאלו לא ראה ולא ידע תהל' הכתוב פן יפתה לבבכם, ואחריו וחרה אף ה' בכם ועצר את השמים וגו'), או מה נשיב לאיש שידרוש כתבים שימצא כתוב הדר בתהלים שכתוב ע"י דוד מלך ישראל, שגוזר ומחליט הדעת שאין דין ואין דין ואין מנהיג לבירה, שהכתוב קורא ואומר "אין אלהים" (כאלו לא נכתב מקודם שאמר נבל בלבו כך, ואפילו הנבל שנבלה עמו לא יעז להוציא נבלה כזו מפיו, אבל רק בסתרי לב הוא מרשה לעצמו להשוב כך) או אם יעליל המעליל המשוגע על כלל ישראל שהם כלם בתפלתם קוראים ומבריזים ומודים אין אלהים, הלא ירק נרק בפני המנאץ ההוא, ונאמר לו הלא מלת "זולתך" הרחוקה אחריה מעידה ומגידה הפך דבריך מן הקצה אל הקצה, והוא שמבלעדי אלהים אין עוד, וזולת ישותו ועצמותו לא נמצא דבר. ולמודים הפכיים לאמת ולבונת התורה יובל כל אדם אשר לב לו להמציא מדעתו לאלפים, והם אינם בראים להשיב עליהם, ולטעון על ממציאיהם. כי הם כלים בטלים ומבוטלים מאליהם. ועד"ז הם כל טענות המעלילים עלינו ממנגדינו ומבת של ימה שמם

---

[1]) רלקט מלתמו הנפלא בל הרמ"ח כ"ח בכודם "מבא מן סחלמוד" ("הבקר חור" בנ"ב ח').

בדרך ר״ת וס״ת וגימטריאות ונוטריקון שאחזו בהם בשתי ידיהם, שבאמת הם מגדלים של בורית הפורחים באויר, ועדי רגע הם כלים ומתבטלים ונעשים לאפס, כמו שהעירותי ע״ז איזה פעמים, והבאתי רוב הגימטריאות שראוים לזכר וסמן, וכמה מהם שנאמרו להורות דעתם השקרית, וכמה מהם שהמציאו אויבי הגימטראות לזלזל בהן ולהראות שקרותן עד שעלתה בידם לכון שמלת בראשי״ת עולה שו״א ושק״ר, מה שראוי לקרוע על נוטריקין כזה לעוצם דקרותו, והוספתי משלי עוד נוטריקון כאלו להטט ולשרש אחרי ענין הבלי זה. ע״כ מאד יש להזהר שלא להתפתות ולהקדיש דברים זרים שאין בהם ממש וראה זה מצאתי שאפילו במקומות שנראים לעינינו לכאורה לאמתיים מוחלטים שאין עוד להרהר אחריהם והיבים אנחנו להקור ולפשפש אחר מעשיהם של אלו, ולהשוד אם לא רצו לסמא את עינינו ולסמוך ולהשען עליהם בדברים העומדים ברש״ע.

אליעזר צבי הכהן צווייפֿעל.

יום ד׳ זאת חנוכת המזבח תרמ״ז לפ״ק הלוחאוו.

ספר קהלת

(בתשובה לחכם גדול).

א). הנה על ספר קהלת נאמרו דברים רבים ממימינים למשמאילים, וכלם נאמרו בהשערות בנויות על ראיות אשר בקל אפשר לסתרן, והנה קמו החוקרים האחרונים הנוטים תמיד לסתור דברי הז״ל (בב״ב דף י״ד ע״ב) על מחברי ספרי התנ״ך, ועל אמרם שם כי שלמה המלך אמר וכתב דברי הקהלת ואנשי חזקיה וסייעתו הברוהו לספר שלם, ואלה החוקרים האחרונים (ובראשם רנ״ק בספרו „מורה נבוכי הזמן") יכחישו זאת ויאמרו כי הובר זה הספר בימי בית שני, ולא שלמה המלך אמרו, וראיות אלה החוקרים, קצתן מהענינים וקצתן מסגנון הלשון. והנה אחוה דעתי גם אני, ואם המשמאילים אמרו השערות למען לסתור דברי הז״ל, הן אקה לי הרשות להוות דעתי בהשערות להצדיק דברי קהלת להז״ל, ואל התורנים משכילים ערוכים דברי אלה, ואקוה כי יצדיקו דברי, ואען ואומר:

ב). כאשר בזמננו יסד אדוננו בן מלך, יורש עצר, הפרינץ רודאָלף, חברת חכמים וסופרים להבר ספר על „אוסטריא והונגריא בדבור וצורה" „Oesterreich-Angarn in Wort und Bild", כן — לפי השערתי — יסד שלמה המלך חברת חכמים הנקראת בשם „קהלת" (מל׳ קְהִלָּה, על משקל פֶּעֶלֶת, עיין תלמוד ל״ע § קץ) לאסוף דעות בפילוסופיא ומדות ותהלוכות בני אדם, ולכתבן לאחדים בגליונות, למען יעשה מהן ספר שלם, ושלמה המלך

היה הראש והנשיא (פרעזידענט) עליהם, וכתב בגליונות דעתו ודעות חכמים אחרים גם קצתן אשר לא נרצו לפניו, — ואולם במשך העתים נזרקו ונתערבו בין גליונות אלה קצת מעט מזער מאמרים אשר שלמה לא ידע מהם כלל, ואנשי חזקיה חברום יחד בספר קהלת — ולהשם „קהלת" הוא שם כללי כמו אספה, ואולם שלמה המלך הנשיא עליהם נקרא בשם פרטי „קהלת" וכן „אגור" (מכלי ל׳) כמו „ראש האספה" והנה אמר (קהלת ז׳ כ״ז) „אמרה קהלת" (בלשון נקבה) זה נאמר על החברה, ובראש הספר וכמה פעמים „אמר קהלת" (בלשון זכר), הוא על שמו הפרטי, ובסוף הספר „אמר הקהלת" (בה״א הידיעה) כלומר כי אמר זה הקהלת הפרטי בעצמו (לא החברה) — וכמו בשם „ירדן" שהוא שם כללי על נהרות Die Furt, ולכן כתוב בה״א הידיעה על הרוב ככל שם כללי, ואולם נמצא גם בלי ה״א הידיעה, ובשם פרטי שהוא הנהר בארץ ישראל (תהלים מ״ב ז׳, איוב מ׳ כ״ג) כן הוא בשם „קהלת" הוא שם כללי על החברה, גם שם פרטי של שלמה המלך הנשיא עליהם.

ג). כלעומת שרצה אדוננו המלך דוד לרומם את ישראל בגבורת מלחמה, וברוחניות, בעבודת אלהים בשירות ותשבחות, ובמדות טובות, בענות צדק, ברחמים, בצדק ומישרים, (תהלים קי״ט), ורצה כי ישראל יהיה גוי אחד מוסגר ומובדל מן העמים מבלי לבקש קרבתם, כן רצה בנו המלך שלמה לרומם את ישראל בדעת ותבונה, ובמשרת שלום בגדולה ותפארת, ולמען הרבות הדעת ותבונה יסד חברת חכמים הנקראת „קהלת" (וכנ״ל) והיה סבלן (טאָלעראַנט) כי נתן להחכמים החפש כי יגידו דעתם ככל העולה על רוחם בדת ואמונה, ולמען הרבות השלום והתפארת בישראל התנהג בעשירות מלכות, כי ע״י חכמתו הגדולה ורב תפארתו יכבדוהו כל המלכים וכל העמים השכנים לארץ כנען, הן בנה את ירושלים בהדד ותפארת, עשה לו גנים ופרדסים ומרכבות, שרים ושרות, ותענוגי בני אדם מאין כמהו (קהלת ב׳), ולמען יבטח בעם השלום נשא נשים נכריות מבנות המלכים (ובתוכן בת פרעה) ובהתחתנו עמהם חזק ברית השלום בינו ובין העמים. — ואז בימי נעוריו שר שיר אהבים „שיר השירים" (וחז״ל אמרו כי הוא משל על הש״י וכנסת ישראל) ואמר דברי חכמה הכתובים בספר משלי, ויבואו כל העמים לשמוע חכמתו, (מלכים א׳ ה׳ י״ד) ואני מוסיף כי באו גם לראות את עשר כבוד מלכותו, גדלו ותפארתו, וכה הצליח בראשית מלכותו הוא וישראל, כי ישבו לבטח איש תחת גפנו ותחת תאנתו (מלכים א׳ ה׳ ה׳). —

ואולם שגה שלמה באלה וחטא לאלהים וישראל, כי היתה בו מדת הסבלנות (טאָלעראַנץ) יותר מדאי; תחת אשר דוד אביו שנא את הרשעים כמו שאמר „הלא משנאיך ד׳ אשנא וגו׳ תכלית שנאה שנאתים" (תהלים קל״ט כ״א — כ״ב) שלמה היה סובל כי בנו עובדי האלילים במה לכמוש ולמולך (מלכים א׳ י״א) ושלמה הניח להם ולא מיחה בם (ולכן חשב הכתוב כאלו הוא עשה אותן) והיה סובל כי נשיו מזבחות ומקטרות לאלהיהן. ואולם גם לישראל חטא כי הכביד עלו על העם והרבה מסים עליהם, ולקח מהם בחזקה לעבודה שלשים אלף איש, שבעים אלף נושא סבל ושמונים אלף חוצב בהר (מלכים א׳ ה׳ כ״ט),

ולכן לא אהבוהו הסנהדרין יראי ד׳ (ובראשם אחיה השילוני) יען כי סבל את עבודת האלילים, ועל התקרבותו להעמים והתנהגו במותרות ותענוגים, והעם לא אהבוהו (ובראשם ירבעם בן נבט) מפני שהכביד עלם עליהם, וירגנו עליו וישנאוהו בסתר ובגלוי.

ה). ואני רואה מדברי חז״ל (גיטין דף ס״ח ע״ב) כי הסנהדרין העבירו את שלמה ממלכותו על זמן רב, והוא היה נודד בארץ לא לו, כמ״ש חז״ל שם „מלך והדיוט ומלך״ וספור אגדה המוזר שם „כי האשמדאי פתקיה לשלמה ד׳ מאה פרסי״ הוא ע״פ דרך חז״ל (להטמין אבן חן בין הרי חול) להסתיר רעיון נאה בספור בדוי ומבהיל, וכנו חז״ל את תאות המותרות והתענוגים בשם אשמדאי (שהוא השטן) שמשמיד הגוף והנפש, וכאשר נפרד שלמה לתאות התענוגים שהוא האשמדאי, וסילק השושילתא אשר שם ד׳ חקוק עליה, כלומר שהתרחק מיראה ועבודת אלהים פתקיה ד׳ מאות פרסי כלומר שהוכרח שלמה להיות נודד למרחוק, ואז בשעת נדודו אמר הרבה דברים הכתובים בספר קהלת, ומהם המאמר (קהלת א׳ י״ב) „אני קהלת הייתי מלך בירושלים״ (עי׳ פרש״י שם), ואז היה מתאונן על ימי חלדו, ואמר הבל הבלים הכל הבל וגו׳ כל הקפיטל א׳ וב׳, ואמר זה הוא חלקי מכל עמלי, וכמו שדרשו חז״ל (גיטין דף הנ״ל) — ואיש כמהו אשר ירד פלאים משמי הצלחתו להיות נודד ושפל, גם רוח נדיבה ואמונה לא תתמכהו כמקדם (כאיוב בעת צרתו), ולכן שנא את החיים (שם ב׳ י״ז) ואולי עברה עליו אז רוח הסתפקות (סקעפטיציסמוס) והסתפק בהשארת הנפש לגמול ועונש (כנראה לכאורה מהפסוקים קפיטל ג׳ וט׳) אמנם רש״י שם פירש באופן שאינם מתנגדים לאמונת ישראל, והראב״ע פירש שהוא מאמר הכופרים ושלמה לא הסכים לדבריהם (ונוטים דברי הראב״ע לדברי) — ושלמה במדת סבלנותו (טאָלעראַנץ) כתב דברים האלה בגליונות, ואנשי־ חזקיהו בזמן מאוחר אספו כל הדברים שמצאו, לספר שלם, ולכן הספר מעורבב מדעות שונות, ומתנגדות, פעם משבח את השמחה, זה אמר בשעת מלכותו ותפארתו; ופעם שנא את החיים ואמר הבל הבלים הכל הבל, זה אמר בשעת נדודו וצרתו, פעם הוא בעל אמונה מאד, ופעם נראה כמסתפק (לפי הנראה לכאורה מהדברים), ועל סדר המאמרים אין להשגיח, כי אמרו חז״ל אין מוקדם ומאוחר בתורה ומה גם בקהלת *).

ה). ואולם סוף הספר מוכיח על תחלתו, כי סיים ב„סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא ואת מצותיו שמור וכו׳״ וכמ״ש חז״ל (שבת דף ל׳ ע״ב) „כי בקשו לגנוז ספר קהלת מפני שדבריו סותרים זה את זה ומפני מה לא גנזוהו מפני שסופו דברי תורה סוף דבר הכל נשמע וכו׳״. הנה הרגישו חז״ל שיש בדברי קהלת דברים הנראים לכאורה ככפירה בהשארת הנפש לגמול ועונש (וביחוד בקפיטל ג׳ וט׳) אבל מפני שסופו של הספר דברי תורה שאומר „והרוח תשוב

*) הערת המו״ל: בדבר הזה (כי שלמה חבר ס׳ קהלת בזמן היותו הדיוט) קדמך כבר הרה״ח ר״מ פלוגגיאן ז״ל במבוא לבאורו לקהלת בשם „כרם לשלמה״ ויש לעיין בספר ההוא ולהשוותו למאמר הזה.

אל האלהים" וכו' וסוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא ואת מצותיו שמור, וכו' מזה נראה שהיתה דעת שלמה דבוקה בדת ואמונה, והכתובים הנראים לכאורה ככפירה בדת ואמונה, או שמורים בענין שאין מכחישים לדת ואמונה (וכשכ"י שכ) או גם אם כונתם לכפירה (כנראה לכאורה מדבריהם), הן נאמר כי אדם אחר אמרו, ושלמה לא הסכים לדבריו — והנה קרה לספר "קהלת" כאשר קרה בכרומה לספרי מחקר בדת ואמונה אשר סדרם מהברם בטענת השנים, הרב והתלמיד (דיאַלאָג) כהבוזרי ופהעדאָן לרמבמ"ן, המחברים דמו כי בהעריכם טענת הרב והתלמיד בזה ינצח הרב בחקירותיו וטענותיו, ואולם המחברים טעו באלה, כי בעניני דת ואמונה אשר אין להביא ראיה במופת הגיוני מעולם שכולו מושכל, או מהטבע והנסיון (ערפַאַהרונג) הן המופתים והראיות אינם ברורים, וקוא הכפר יאמר אולי טענות השואל ומסתפק צודקות יותר מתשובת המשיב? באשר שמענו מהכופרים שצוחקים על ספר הבוזרי ופהעדאָן, ועל זה אמרו חכמים (חגיגה ט"ו) חכמים הזהרו בדבריכם. וכן קרה לספר "קהלת", מחברי הספר אנשי הזקיה וסייעתו לקטו ואספו דברי חכמים הכתובים בגליונות אשר לשלמה, ולא השגיחו ללבן ולצרף את המאמרים ולהסיר מתוכם המאמרים הנוטים לכאורה לכפירה ביסודות הדת, ורק סמכו על דברי סוף הספר, ובזה נתנו יד לכופרים, ושרו להו מרא לאנשי הזקיהו על שגגתם זאת.

ו). והנה הראב"ע אשר לא החניף ולא נשא פנים, ובכמה ענינים הכחיש אגדות חז"ל, הנה בראש ספר הקהלת החליט שאמרו שלמה בן דוד מלך ישראל, וע"פ פירושו אשר למדתי לא ראיתי בקהלת דברים המתנגדים לאמונת ישראל, ואולם לא נבחד ורק נאמר כי כמה דברים במשמעותם נראים ככפירה, וביחוד בקפיטל ג' וט' נגד גמול ועונש והשארת הנפש, ואמרו בראש קפיטל ג' לכל זמן ועת לכל חפץ נראה לכאורה שכונתו כי כל הנעשה פה בארץ הוא בא בעתו בהברה ע"פ סבה ומסובב (כדעת הבלתי מאמינים בהשגחת הש"י), ואולם אנחנו תורנים משכילים נאמר כי הקפיטל ג' וט' פרושם כפירוש רש"י והראב"ע, ומתאימים עם אמונת ישראל, ואם קצת הדברים במשמעותם, הן אדם אחר אמרם, ואנשי הזקיה הכניסו אלה הדברים בטעות ובשגגה, כי סמכו עצמם על דברי סוף הספר "סוף דבר הכל נשמע וגו' וכמ"ש הז"ל (בב"ב דף י' ע"ב).

ז). ומעתה נדבר על זמן חבור הספר "קהלת", הן מעולם לא היה אדם מסתפק (נעצווייפעלט) כי שלמה מלך ישראל אמר וכתב זה הספר כ"ש הז"ל ומפרשים, וזה דור העבר קמו רנ"ק ואחריו חכמי הרעפַארמער והחליטו כי לא שלמה כתבו, ורק נכתב בימי בית שני, והכחישו דברי חז"ל (בב"ב דף י"ד) בראיות חלושות בקורי עכביש, ואתה ירידי! במאמרך... מראה פנים לשתי הרעות, הבאת שש ראיות לדעת הראשונים, ושבע ראיות לדעת האחרונים, אך היית מקצר בעליונים ומאריך באחרונים, והנה על שש הראיות לדעת הראשונים לא אדבר, כי המפורסם אינו צריך ראיה (אטו יהודה ועוד לקרא?), כי כתוב ושנוי בקהלת והז"ל כי שלמה המלך אמרו וכתבו, ורק אדבר מהשבע ראיות שהבאת לדעת האחרונים, כי בזמן בית שני נאמר ונכתב, ואתה דמית כי

הראיות האלה הן שבעה מאורי אור, ואני אומר שהן שבעה מאורי מתעים, והמשנה ממטבע שטבעו הכמים עליו להביא הראיה הברורה.

ה). הראיה הראשונה, מרנ"ק (ספר "מורה נבוכי הזמן" מן בידי, ולפ"ז לפלוסופיה, ולפ"ז מדבנו בפילוסופיה, ולפ"ז משוקנו בחקירה בקדמוניות) באמרו "כי קהלת היה מסופק בהשארת הנפש באמרו בקפיטל ג' פ' כ"א מי יודע רוה בני האדם "העולה" למעלה, ורוה הבהמה היורדת למטה לארץ" — ולמה הסיבותם עיניכם מדברי הראב"ע שם שפירש "מי יודע ומבין את רוה האדם העולה למעלה ורוה הבהמה היורדת לארץ (ובאמת זה נפלא מאד, איך מן דומם טפת הזרע יתהוה בעל חיים), וה"א העולה הוא ה' הידיעה, ולכן נקודה בקמ"ץ תחת הדגש באותיות "אההע"ר" אבל אם היתה ה"א השאלה היתה הה"א מנוקדת בפת"ח" כמו ההסכן הסכנתי (במדבר כ"ג). ואני מוסיף, כי אם היה זה שאלה כמו שאמרתם, מה הוא אומר "ורוה הבהמה היורדת למטה לארץ" וכי מי מסתפק (צווייפעלט) אם רוה הבהמה יורדת לארץ? והנה המאמר שם "הכל היה מן העפר והכל שב אל העפר" מוסב על הגוף ועל רוה החיוני אשר נשתווה בה האדם והבהמה, אבל על נשמת השכל של האדם אומר העולה למעלה, בה"א הידיעה, — ומה שהבאת מקפיטל ט' פ' ג' ה', "זה רע בכל אשר נעשה תחת השמש כי מקרה אחד לכל וגו' והמתים אינם יודעים מאומה כי אין להם שכר" הן רש"י פירש שם כי אין להם שכר על פעולתם אחר המיתה כי אז אין פעולה" והראב"ע מפרש "שהיא דעת הכופרים" וכמו שכתבתי, כי שגו אנשי הזק"ה שהעתיקו זאת בקהלת.

ט). אתה אמרת עם רנ"ק "כי דעת השארת הנפש נתחדשה בימי בית שני, כי בתנ"ך לא נזכר מהשארת הנפש" (??) ואני אומר כי דעת השארת הנפש היא קדומה מימות אדם הראשון, ומושרשת בלב כל אדם הבלתי מתחכם לפרוק עול אמונה מעליו, גם עובדי אלילים, גם השוכנים בארצות אפריקא הפראים, ובירכתי צפון הטשוקטשען מאמינים בהשארת הנפש, וידוע הוא כי המצרים בימי קדם קודם משה רבינו ע"ה האמינו בהשארת הנפש, וכל אמונתם ועבודתם ובניני הפאראמידען והקאטאקומבען היו לפי דעת השארת הנפש, ואתם תאמרו כי מרע"ה שלמד מהכמי מצרים וישראל ששכנו בין המצרים כמה מאות שנים, לא ידעו מהשארת הנפש, ולא שמעו מהמצרים? אולי תאמרו כי משה רבינו כחש בהשארת הנפש? ואולם כל דת אמונה בנויה על ד' יסודות: א) דעת אלהים, ב) כי רצונו שיעשה האדם טוב ולא רע, ג) השארת הנפש, ד) הגמול מאלהים לעושים הטוב, והעונש לעושים הרע, ומבלעדם אין דת אמונה. — והב' יסודות האחרונים הם אחודים ודבוקים זה בזה. ואם אין השארת הנפש אין גמול ועונש מאלהים לאדם פרטי (או יחידי) כי מה נטעה עצמינו לאמר כי הש"י מעניש את הרשעים ונומל לצדיקים בעולם הזה? כבר צעק הנביא (ירמיה י"ב) מדוע דרך רשעים צולחה, וחז"ל אמרו (קדושין ל"ט) "שכר מצוה בהאי עלמא ליכא" (וברכות ס"ח) "כל שעונותיו מרובין מזכיותיו נותנין לו שכר בעולם הזה" וכמה רשעים כנבוכדנצר ורשעים אחרים הצליחו בעולם הזה, ור' עקיבא והבריו ואלפי רבבות מישראל מעולם ועד עתה סבלו צער ויסורין ומתו על קדושת ה', ואיה

איפוא הגמול ועונש? האם שקרו כל הנביאים בהבטיחם הטוב לצדיקים והעונש לרשעים? חלילה! אך הגמול והעונש הם בעולם הנפשות, ומי שאינו מאמין בהשארת הנפש, אינו מאמין גם בגמול ועונש מאלהים. והאיש הזה הוא מבחוץ לדת אמונה.

יו"ד). משה רבינו וכל ישראל ידעו והאמינו גם קודם מתן תורה בהשארת הנפש, כפי שקבלו מהאבות והסכימו עמהם חכמי מצרים, ויען כי היה ידועה להם לא הוצרך לדבר מזה, וביחוד לא רצה לאמר להם מדבר אשר לא יוכל להבינם היטב ולהמתיק להם, כי ההשגה מהשארת הנפש היא אך „שנמצאת גם אחר מות הגוף" ואולם לא ידענו לה איכות, כמות, מקום וזמן. כי מהות הנפש אי אפשר להשיג בשכל האדם, ואין לה שייכות כלל עם איך, כמה, מקום וזמן, ואולם מרע"ה אשר בדברו מהש"י, דבר בלשון בני אדם, למען יבינו הכל, ולכן לא רצה לדבר עם בני ישראל מהשארת הנפש. כי לא יוכל להגיד להם יותר מאשר ידעו מכבר, ואם ישאלו איך, כמה, מקום וזמן מה ישיב להם? לכן דבר עמהם רק מגמול ועונש הגופני להאומה בכללה בעולם הזה כי זאת יבינו, והבטחתו נתקיימה גם בעולם הזה.

י"א). אמנם ליחידים אין הגמול והעונש בעולם הזה מאלהים, ואולם „אומה" או „עם" הגמול לעונש על מעשיהם גם בעולם הזה, כי חיי הלאום הם אלפי שנים, ובהטיבם דרכם יאהבו אותם כל העמים, ואם גם בעת אחת יושפלו, הן כעת אחרת וגבהו, כי כל העמים יאהבו את האומה המתנהגת בדרך ישרה. ואולם האומה הרעה, ואשר בגדלה וגאותה תאבה רק לכבוש ארצות, לאלה, אז לסוף יתחברו לנגדה כל העמים ויורידוה לעפר, כאשר שמענו וראינו מספרי התולדה. — ובני ישראל אשר חברת המדינה היתה אחוזה ודבוקה עם דת אמונה, הנה כאשר נפרדו מדת אמונה ועבדו האלילים, ובטלה האחדות באמונה, כן חלק לבם ויאשמו, ונתקיימו בימי דוד ותחלת מלכות שלמה הברכות הכתובות בתורה, ואחר שנפרדו מדת האמונה ועבדו האלילים, רבצו בהם כל הקללות הכתובות בספר התורה — וחז"ל (בחולין דף קמ"ב) שאלו „הרי שאמר לו אביו עלה לבירה והבא לי גוזלות ועלה ושלח את האם ונפל ומת, היכן אריכות ימים של זה? „אני מתרץ כי מרע"ה לא הבטיח ליחידים, רק הבטיח לכללות האומה כי אם יתנהגו בצדק וברחמים, בכבוד האבות, ולרחם גם על הבעלי חיים (קל וחומר על האדם) אז תאריך האומה ימים על האדמה, — ואולם היחיד שכרו ועונשו בעולם הנפשות (וכ"ש חז"ל שם) ולפי הנ"ל לא רצה מרע"ה לדבר עם ישראל מהשארת הנפש הבלתי מובנת, רק דבר מגמול ועונש בעולם הזה לכללות האומה.

י"ב). אמנם מרע"ה הבטיח הגמול ועונש גם ליחידים, שאמרו הלוים ארור האיש אשר יעשה פסל ומסכה וגו' (דברים כ"ז ט"ו) וכן בברכות (עי' פרש"י שם), שם היתה כונתו על הגמול ועונש להיחיד בעולם הנפשות, ואם לא כתבה בפירוש, הן רמז לנו מזה (ודי להכימיא ברמיזי) (בראשית ב' ז') באמרו „ויפח באפיו נשמת חיים" כלומר, נשמה החיה לנצח נצחים, ואולם בבהמה ושאר בעלי חיים (בראשית א' כ"ד) לא נאמר „נשמת חיים", והכתוב: „כל אשר נשמת

חיים באפיו" (בראשית ז' כ"ב) מוסב על האדם (כמ"ש הראב"ע בפירושו לקהלת ג' כ', עי"ש) — וכל חייבי כריתות שבתורה מה זה הכרת? הכי חייבי כריתות אינם מגיעים לזקנה ושיבה? ואנחנו בעצמנו ראינו הרבה חייבי כריתות זקנים ומצליחים, והכי לשקר עשה עט סופרים? ומה אומר הכתוב (ויקרא כ' ב') בנותן מזרעו למולך „מות יומת עם הארץ ירגמוהו באבן, ואני אתן את פני באיש ההוא והכרתי אותו מקרב עמו" ואם כבר המיתוהו מה זה עונש הכרת? רק ודאי הכונה בעולם הנפשות (ועל כל חייבי כריתות יאמרו המתעקשים „כי כל חייבי כריתות יחרימוהו ויגידוהו הקהל מקרב עמו" ואולם לא נראה כן מפשטות הכתובים) ובדברים (ל' י"ט) אומר הכתוב „ובחרת בחיים" והכי הרשעים אינם חיים? רק הכונה על החיים הנצחים וכמ"ש חז"ל צדיקים במיתתן קרוים חיים, ועוד בתורה כמה רמזים על השארת הנפש.

י"ג). ודוד המלך בתהלים, הוא אומר הרבה בגמול ועונש היחידים, הוא אומר בגלוי על גמול ועונש בעולם הזה, ואולם כונתו ביחוד על הגמול ועונש בעולם הנפשות, כי ידע כי שכר מצוה ועונש עברה — וביחוד כשעושים בסתר— בהאי עלמא ליכא, וכמו שהתאונן המשורר (תהלים ע"ג), ומה שנחם שם את המתאוננים (שם סוף הקפיטל) הם דברי תנחומים ופטומי מילי בעלמא, למען הסתיר רעיון הגמול ועונש בעולם הנפשות (וזה היה דרכם בימי התנ"ך) ואולם ברמזים אומר בתהלים הרבה על השארת הנפש: „תודיעני אורח חיים שובע שמחות את פניך נעימות בימינך נצח" (תהלים ט"ז י"א) — מה רב טובך אשר צפנת ליראיך (שם ל"א כ') „גם כי אלך בגיא צלמות לא אירא רע כי אתה עמדי" (שם כ"ג ד') — אתהלך לפני ה' בארצות החיים (שם קט"ז ט') — ובנ"ך „עין לא ראתה אלהים זולתך יעשה למחכה לו" (ישעיהו ס"ד ג') וכמוהם הרבה בתנ"ך.

י"ד). ומה זאת הבאת הכתובים „לא ישברו יורדי בור אל אמתך" (ישעיהו ל"ח י"ח) שם כונתו כי בקבר אין תקוה ושבר רק גמול ועונש, וכן הפסוק „כי אין במות זכרך" (תהלים ו' ו') וכן „לא המתים יהללויה" (תהלים שם קי"ד ז') כי שם בעולם הנפשות אין עבודה ותפלה בפה ובמעשה, רק צדיקים נהנין מזיו השכינה.— ואיוב שהסתפק בהשארת הנפש, הן אמר זאת בעת צרתו ומכאובו ועברה עליו רוח מתעה, גם לא היה מישראל (וכמ"ש חז"ל בב"ב) — ומה שהבאת דברי קהלת ג' „על דברת בני האדם לברם אלהים וגו'" הלא המה דברי המלעיגים הכופרים ואומרים „כי אלהים בחר וברר אותם בדעת ותבונה, ועכ"ז בהמה המה, כי מקרה האדם ומקרה הבהמה מקרה אחד להם" — ואתה שבחת את הספר היקר (?) מש"ק מפט"ב שמצחק בהמבורגער ואומר כי יבאר לו הכתובים (תהלים ל"ט י"ד, כ"ח א', פ"ט מ"ח) אני אבאר לו (אדע מה שאשיב לו אף שהוא ישראל): בתהלים ל"ט אומר „בטרם אלך ואינני בעולם הזה". (כ"ח א') אומר „ונמשלתי עם יורדי בור, שיכלה גופו כיורדי בור" — (פ"ט מ"ח) אומר „על מה שוא בראת כל [בני] אדם" על חיי העולם הזה כמו שאמר קהלת הבל הבלים הכל הבל (הלשון „בטרם אלך" מורה הליכה למקום אחר לעולם הנפשות. וכן „יורדי בור" ירידה למקום אחר. ותהלים פ"ט „זכר אני מ ה ח ל ד" כלומר העולם הזה הוא שוא והבל) — ומה שאמרת על הפסוק „והיתה נפש אדוני צרורה בצרור

ההיים" (שמואל א' כ"ה כ"ט) הן סוף המאמר „בצרור ההיים את ה' אלהיך" מורה שהוא על עולם הנפשות. אמרת „כי אם אתבונן לדבריך מבלי דעת קדומה אודה לדבריך" אני אומר כי גם לך דעת קדומה מימי הנעורים ממורך.... והברך....

ט"ו). ראיה ב', אמרת: כי קהלת משבח את השמחה כעפיקור, תמה אני עליך, עפיקור אמר כי השמחה והתענוגים הם התכלית (צוועק) והאושר של האדם, אבל שלמה בקהלת משבח את השמחה (בעת הצלחתו כנ"ל) אז היה אָפטימיסט, ובעת צרתו אז היה פעסימיסט, ואולם על התכלית סיים ספרו „סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא ואת מצותיו שמור כי זה כל האדם" והכי מרע"ה לא שבח את השמחה? באמרו „ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלהיך", וכן „והיית אך שמח" (דברים ט"ז ט"ו).

הראיה הג'. אמרת בשם רנ"ק איך אמר שלמה „על כל אשר היו לפני על ירושלים" (קהלת א' ט"ז) והלא לפניו לא היה רק דוד אביו על ירושלים? ולמה שכחתם כי כתוב (ביהושע י"ב יו"ד) „מלך ירושלים אחד" וכה היה תמיד מלך בירושלים קודם שכבשה דוד, וכש"ה (שמואל ב' ה' ו') וילך דוד ואנשיו אל היבוסי יושב הארץ, וא"כ היו שם מלכים קודם שכבשה דוד.

הראיה הד'. בשם רנ"ק (מציאה מצא?) „עיר קטנה ואנשים בה מעט וכו' ובנה עליה מצודים גדולים, ומצא בה איש מסכן וחכם, ומלט הוא את העיר בחכמתו" (קהלת ט') ואמר רנ"ק „שזה רומז על מיליטיאדעס" ומי הגיד לכם כי מיליטיאדעס היה איש מסכן וחכם והיה בעיר במצודה? והנה הכתוב אומר ובנה עליה מצודים נדולים, ואולם מלחמת הפרסים עם היונים אצל מאראטאן (490 קודם לסה"נ) היתה על השדה ולא צרו על עיר! ומלחמת שדה שנצחו המועטים את המרובים היו קודם שלמה, כמלחמת אאע"ה את המלכים ומלחמת גדעון את מדין (סופטים ז') ויותר דומים דברי קהלת הנ"ל למלחמת הרומים שצרו על עור סיראקוס (215 קודם סה"נ) ארחי־מעדום היה איש מסכן וחכם, והגין על העיר כמה שנים בחכמתו, אך לא מלט את העיר בחכמתו כי אחר ג' שגים נכבשה העיר, וארחימעדום נהרג. גם הרומים לא היה להם אז מלך, כי היתה אז ממשלת רעפובליק, ומארצעלום היה רק שר צבא, והכתוב אומר בקהלת „ובא אליה מלך גדול" — ואני משתומם, איך תרצו להכחיש דברי חז"ל בראיות חלושות כאלה? והרי לפני שלמה לא היו בתבל מלחמות גדולות ועצומות? ואם כתיבת ספרי התולדה התחילה מימי העראדאט (450 קודם סה"נ) ואולם קורות העמים והמדינות מאז ומקדם היו, ושלמה אמר זאת על מלחמה אשר צרו על עיר בימיו, או בשנים קדמוניות.

ט"ז). ראיה ה' מן „דברי חכמים כדרבונות, ויותר מהמה בני הזהר עשות ספרים הרבה" (סוף קהלת) אני שואל מי הגיד לכם כי הכונה היא על ספרי התנ"ך? הן גם מבלעדי התנ"ך היו בישראל כמה ספרים, כמו ספר הישר, ספר מלחמות ד', ספרי דברי הימים, וכמוהם היו ספרים הרבה, ואז גם גליונות נקראו ספרים (כמו בירמיהו ל"ב י"א, ואקח את ספר המקנה) ועליהם אמר שלמה „הזהר עשות ספרים הרבה".

הראיה הוּ, „כי אין טעם להציון מלך בירושלים, ושלמה מלך על ארץ רחבת ידים"? ע"ז אני אומר כי מלך בירושלים ענינו הוא כי כסא מלכותו וארמונו ומושב יקרו (רעזידענץ) היה בירושלים כמו (סופטים ד׳ ג׳) יבין מלך כנען אשר מלך בחצור.

הראיה הז׳, מהמלות והבטוים שנמצאים רק בזה הספר שנראה שהם כלשון המשנה, ונכתבו בזמן בית שני „הן כבר אמרתי במאמרי כי בהגליל ולבנון „היו מדברים בסגנון אחר מאשר ביהודה וירושלים, ובהגליל ולבנון היו מדברים „שלא על טהרת הלשון, רק מעורב ממלות ובטוים מלשון ארמית. ושלמה שישב „בימות הקיץ בהרי הלבנון (וגם באסיפת החכמים היו כמה חכמים מהגליל ולבנון) „לכן בחר שלמה להחבר ספר קהלת בלשון אנשי הגליל והלבנון" ואתה שאלת „כי הלא נמצאים מלות ומבטאים בקהלת שגם נשתתף עם דניאל, אסתר, נחמיה, „דה"י, שנכתבו בתהלת בית שני". אני אתמה עליך, וכי בשביל אשר שלמה הבר ספרו בלשון אנשי הגליל והלבנון ומלות ומבטאים שלהם, לא יורשה אחר ד׳ מאות שנים (שנתערבו יותר בבלים וארמים) לכתוב מבטאים הרומים לקהלת ועוד יותר הרומים למבטאים בלשון ארמית? הן כאשר נתערבו עם הבבלים וארמים ונשאו נשים מהם, כן לקחו מהם מלות ומבטאים, — ואשר אמרתם „כי קהלת לא נאמר ברוח הקדש" אני לא ידעתי מזה, רק בש"ס וכל הספרים נחשב קהלת בין ספרי הקדש. —

סוף דבר! דברי רנ"ק וראיותיו שחשב להדש כי קהלת נכתב בימי בית שני וראיות הנמשכים אחריו, בטלין ומבוטלין, לא שרירין ולא קיימין, ציצים גובלים הם מימי דור העבר שואפי הדשות לסתור דברי הז"ל, אלה בהקירות בקדמוניות, ואלה נמשכו אחריהם, ואנחנו תורנים משבילים נחזוק בדברי הז"ל (נב"ב דף י"ד ע"ב) ובשם התנ"ך והז"ל נדגל עד עולם.

יארוסלויא בחדש סיון תרמ"ח.

בנימין זאב ווילעלר.

בחקי לשון עברי כללים חדשים,
על ידי התדמות עם לשון ערבי נדרשים.

מן

אברם שמיעדל.

א.

בענין בינוני פָּעוּל.

כבר בחלק הראשון של „אוצר הספרות" דברתי דבר, כי בערבי כל שם תאר הנבנה על משקל פָּעוּל כולל בעצמו שני מושגים השונים זה מזה תכלית השנוי, כי פעמים הוא תאר מורה על המתפעל (passivum) כמו שָׁקוּל

האיש השלוח ע"י אחר: רַסוּל (רער געזאַנדטע), ופעמים הוא להפך מזה תאר הפועל (activum) הורה כי הפועל פעל פעולתו תדירית, וגם ביתר שאת וביתר עז, או שהפעולה ההיא נקשרת ונדבקת עם עצמותו של הפועל וטבעו עד שאין להפרד ממנו כלל, כן ר"מ: האיש הרובר שקר, השקרן והכזבן, שכבר עבר עברתו ושנה בא והוא כבר אומן ברבר זה, הוא יקרא: כַּדּוּב וכן הרעבתן אשר בעודו בכפו יבלע מאכלו מבלי שיבלו שפתותיו מלומר די, יקרא אַפּוּל (רער נעפֿרעססיגע).

ואני שערתי שם, ויסדתי השערתי זאת על יסודי ראיות מבוררות ומופתים נאמנים, כי גם בעברי כל תאר פָּעוּל כלו בעצמו כמו כן שני המושגים השונים האלה, וזכיתי בזה להאיר אור חדש על איזה פסוקים קשי הבנה, ואחד מהם הוא בתהלים (ק"ג י"ד): זָכוּר כי עפר אנחנו, כי המבאר ר' יואל בריל עומד שם משתאה, מתמיה איך יֵאָמֵר על הרם על כל רמים אשר אין שבחה לפני כסא כבודו, תאר מתפעל בזה: זָכוּר (ער ווירד עראינגערט), כאלו כביכול צריך פעולה מה הוץ ממנו לעורר כח זכרונו? ואולם על פי השערה שלי אין יהי תאר מתפעל כלל, וארבא הוא פועל, בהוראת החזק ותדירות הפעולה ושפעולה הזכירה נקשרת עם עצמותו הכמה עד שלא סר ולא יסיר מהיות זוכר מעשי עולם ופוקד כל יצורי קדם עד נצח נצחים.

ועתה ראה זה מצאתי, כי כבר לפני ארבע מאות שנה הסכים עמדי בהשערה זו אחד מן החוקרים היותר גדולים, ה"ה ר' יוסף אלבו זצ"ל בספרו עקרים פכ"ו מן המאמר השני, כי זו לשונו שם:

ברוך. שם משתף, יאמר על מקבל הטוב והשפע מזולתו, כמו לא תאור את העם כי ברוך הוא (כמדבר כ"ג י"ח); ברוך אתה בעיר וברוך אתה בשרה (דכריס כ"ח ג') ורבים כן. ויאמר על נותן הטוב והשפע לזולתו, כמו ברוך ה' צורי (תהלים קמ"ד י"ב); ברוך ה' כי הפליא חסדו לי (שם ל"ב כ"ב); ברוך אתה ה' למדני חקיך (שם קי"ט י"ב); ברוך ה' אשר הציל אתכם (שמות י"ח י'). וזה כי ברכה שם נאמר על רבוי ותוספת טוב ושפע וכשיאמר על המקבל יהיה ברוך פעול כי אחר שמצאנו ויברך ברוך אתכם (יהושע כ"ד י') שהוא מקור מן הקל, נבנה ממנו כל הבנין ויהיה ברוך פעול כלומר מושפע מרבוי הטובה, וכשיאמר על הנותן היה ברוך שם התאר כמו רחום, הנון שהם שמות תארים נקרא בהם הש"י להיות הפעולה המגיע ממנו ברכה שהיא תוספת שפע ורבוי הטובה.... ולזה יהיה ברוך תאר למשפיע רבוי הטובה.

ב.

בשמוש הפעל בזמן העבר דרך בקשה ותפלה.

רבינו משה בן מימון בתהלת ספרו הערבי „מורה נבוכים" הביא שתי ראשי תיבות עבריות ש"ין שהם במקום שֶׁמָּרֵהוּ צוּרוֹ ועל זה כתב המעתיק מן הערבי אל הצרפתי, החכם מונק כי הרמב"ם אחז פה דרך הערביים, שהם בלשונם

דברו בזמן העבר אם הוא דרך בקשה ותפלה. ואני כבר אמרתי כי דעתי לא נחה בזה, כי הלא ידענו מה מאד היה הרמב"ם זריז וזהיר על טהרת לשון הקדש (עיי' ד"מ מה שכתב בפירושו על המשנה, תרומה פ"ו מ"ו) ובאמת היה אומן נפלא בכתיבת העברית בתכלית צחותה ושלמותה, וא"כ איך לומר כי השתמש פה נגד הקי לשון עברי בזמן העבר רק למען לכת אחרי מנהג שפת ערבי? ומטעם זה שערתי אני בנפשי (באוצר הספרות ה"א) שעל פי דעתו של הרמב"ם הוא באמת גם מחקי לשון עברי לדבר בזמן העבר במובן בקשה ותפלה.

ועתה באתי פה שנית בזה לחזק השערתי זאת במופתים ברורים. ולפי דעתי כל החלוק בין הערבי לעברי בדבר זה הוא, שבערבי הוא מנהג תדירי, לדבר תמיד רק בלשון עבר אם הוא דרך בקשה, כן דרך משל:

עלא נגמך

וגאב נחסך

ודאמת איאמך*)

וכנגדו בעברי אין בזה חק קבוע, שעל הרוב ידבר העבר, דרך בקשה בזמן עתיד, כמו: אלהים יחנך בני, ישימך אלהים כאפרים וכמנשה, יברכך ה' וישמרך, אבן פעמים לא מעטות מצאנו ג"כ שמדבר בזה בזמן עבר, כמו:

ה' זְכָרָנוּ (תהלים קט"ו י"ב) (רער עוויגע מאָגע אונזער געדענקען!) והוא ממש כמו שְׁמָרָהוּ צורו!

ברכות אביך גָּבְרוּ על ברכות הורי — הוא ג"כ לשון בקשה ולכן בא בזמן עבר (אָ מאָבטען דיא זענונגען, דיא דיין פַּאַטער דיר ערטהיילט, איבער־טרעפֿען דיא זענונגען, דיא מיר פַּאָן מיינען עלטערן ערטהיילט וואורדען!)

כי עֲזָרָךְ אלהיך, (דברי הימים ב' י"ב י"ח) הוא לדעתי ג"כ לשון תפלה ובקשה: (דענן העלפֿען מאָגע דיר דיין גאָטט!)

הֵבֵאתָ יום קראת, (חיכה ה' כ"ה) (אָ לאַססע קאָממען דען טאָג, דען דוא פֿערהייסען!)

הָפַכְתָּ מספדי למחול לי — מאחר שקדמו: שמע ד' וחנני ד' היה עזר לי, בודאי כלו לשון בקשה, וראוי לתרגמו: (אָ מאָבטעסט דוא אומוואַנדעלן מיינע טרויער אין רייגען!)

אָהַבְתִּי כי ישמע ד' את קולי, בודאי גם פה ידבר בזמן העבר לפי שהוא דרך בקשה.

ולא אוסיף עוד להרבות הראיות על זה, כי כל הקורא בעינים הודרות בכתבי הקדש ימצאן מעצמו, אך אחת אזכיר עוד, והיא לקוחה מן שירת הים:

---

*) הסוגות החלם מצחתי נסמך בלילה ודמנה (נער ח'), ומאחר שחמי נסיתי לח כחמי להעזיק הנער הזה ללשון לעכמ נחה וקלה, לחמכתי לחיימה פה לפני הקוראים העתקתי לסוגות כמ"ל:

O möcht Dein Stern stets höher steigen,
Dein Himmel keine Wolke zeigen,
Dein Tag erst spät zum Abend neigen!

נָחִיתָ בחסדך... נַהַלְתָּ בעזך אל נוה קדשך — כי ר׳ אברהם בן עזרא ידקדק למה ידבר פה בזמן העבר, שהיה ראוי להיות זמן העתיד (וט׳ נלמכ״ן ועקידה). אולם לדעתי גם זה הוא לשון תפלה, ומטעם זה ידבר כפי חקי הלשון בזמן העבר, ועפ״ז יש לתרגם: (אָ פּיהרע דיעזעם פּאָלק... אָ לייטע עם צו דיינעם הילינען וואָהנזיטץ!)

ג.

שווי האותיות המתחילות והוא שנקרא בלע״ז: Alliteration

כל מה שהבאתי עד הנה מפנינים קטנים ושפוני טמוני הול אשר העליתים מן עומק הקות שפת עבר, הלא כל זה בקשתי ומצאתי רק על ידי השתוות שתי הלשונות אשר באמת שתי אחיות הנה — הבכורה היא העבריה, ואחותה הצעירה הערביה.

אולם כעת אשים לפני הקורא דבר אשר כצלמו וכדמותו לא מצאתי כלל אצל ספרות הערביים, וכן גם לא בשל שאר לשונות קדמוניות — והוא שווי האותיות המתחילות את התיבות הבאות זו אחר זו. ולא אפונה כי כל הקוראים הנאורים הם מכבר ידעו ויבינו מה שנכלל בזה השם: Alliteration (או מה שנקרא גם כן בשם: Stabreim).

ובאמת לא נמצא זאת כי אם רק בספרות הגרמאַניים של זמן הבינים, וכן עוד היום בספרי העמים השוכנים בצפונה של אירופא הנקראים שקאַנדי־נאַוויים. — ומאחר שכתבי קדשנו הם כמו הטבע הברואה מידי יוצר כל, אשר בהיכלה כלו אומר כבוד, כי אין כל דבר המשמח הלב או הנחמד להשביל אשר לא נמצא בקרבה, והדשים לבקרים יגלו בה מטמונים הדשים לא שופתום עוד עין רואה, כן הדבר הזה כלו גם בספרי קדשנו, כי איה איפוא שום דבר נחמד ונעים, אשר הוא תפארת לספרות של איזה אומה ולשון, שלא יוכל להמצא גם כן בספרותנו הקדושה?

ועל כן אין להתפלא כי גם זה השווי של האותיות המתחילות, אם גם הוא בבל יראה ובל ימצא כי אם רק בספרותן של הגרמאַניים הישנים בלבד, בכל זאת זה השווי הנקרא אַלליטעראַטיאָן כבר מצאה קן לה בספרי תנ״ך שלנו, ואני אביא פה רק איזה דוגמאות על זאת, והקורא המחפש אחריהן ימצא עוד בהנה רבות:

צרו צעדינו... קרב קצנו, מלאו ימינו
מרום מראשון מקום מקדשנו
מרום משפטיך מגגדו
גר גדוד יגורנו
בלחי החמור חמור חמרתים
שוא שקר שומר
שני רשעים שברת
כרע רבץ כאריה

הפכת מספדי למחול לי
פתחת שקי ותאזרני שמחה.
קרוב ד׳ לכל קוראיו
רצון יראיו יעשה
ואת שועתם ישמע ויושיעם.
יגל יעקב, ישמח ישראל.

ודע כי בספרות הגרמאניים נמצא השווי הזה רק באותן אותיות הנקראות consonantes ולא באותיות שנקראו vocales (עי׳ Geschichte der deutschen Litteratur von Wilhelm Scherer, S. 13) אולם בספרי תנ״ך נמצא השווי של האותיות המתחילות גם באותיות כאלה, ד״מ:

זה אלי ואנוהו אלהי אבי וארוממנהו
אמר אויב ארדף אשיג אחלק
ארמי אבד אבי
אני אמרתי אלהים אתם

אולם לא אכחד תחת לשוני כי לפעמים כפי הנראה עין בעין השווי הזה פלט מן הקולמוס מבלי כונת הכותב על זה, עי׳ דרך משל (ירמיה מ״ח ס׳):

ויבואו אנשים משכם משילו ומשמרון שמנים איש. —

וכן גם מה שנקרא בפי המדקדקים לשון נופל על לשון (וואָרטשפיעל, Annonation) שנמצא בכתבי קדש לא לבד במליצה ושיר, כי אם גם בספור הגדי, אפשר שגם זה היה לפעמים רבר שאינו מתכוין, ד״מ:

ורוח אלהים מרחפת.
עשה לך תבת עצי גופר... וכפרת אותה... בכפר
ותהי להם הלבנה לאבן.
והחמר... לחמר.
ויגר בגרר.
מפני... גברתי אנכי ברחת
ולישמעאל שמעתיך
וילך איש מבית לוי ויקח את בת לוי
ולא נחם אלהים... פן ינחם העם
ואת עמו לקח עמו
ועברים עברו (שמואל ב׳ י״ג ז׳).

ג.

סנסנים קטנים.

אם בעינים הודרות נביט על צורת ומתכונת השפה העבריה כאשר היא מונחת לפנינו בספרותנו הקדושה — אשר היא המטמון הגדול הורישו לנו אבותינו מורשה קהלת יעקב — אז מכמה רושמים נכיר עין בעין כי נשתנה הלשון מעט ממה שהיתה בזמן קדמון, בימי הילדות והשהרות שלה. והנה דעתי להראות זאת פה לעיני הקוראים על ידי איזה דוגמאות קטנות.

א). מלות היחס אֶל וכן עַל נמצאו לפעמים במליצה ושיר בהוספת אות יו"ד בסוף התיבה, ד"מ: השמחים אֱלֵי גיל, שרשי פתוח אֱלֵי מים (איוב כ"ט י"ח), נחש עֲלֵי דרך, בן פרת עֲלֵי עין, כשעירים עֲלֵי דשא... והמדקדקים הקדמונים — ובכללם עוד ר' יהודא ליב ב"ז באוצר השרשים שלו — קראו לזאת יו"ד נוספת (paragogica), אך נגד זה בלשון ערבי שתי מלות היחס האלה לא תבואנה בשום פנים בלי יו"ד בסוף, כי אם זאת צורתן העקרית והתמידית: אִלַי, עַלַי.

ואולם כל ההולך בעינים פתוחות אחר שרש דבר ימצא כי אין זו יו"ד נוספת — ובכלל הלא הלשון היא כמו הטבע, מעשה ידי האמן הנפלא. אשר אין בה שום דבר נוסף או לבטלה — ואדרבא הוא ימצא כי בזמן קדמון גם בעברית היתה זאת צורתן העקרית, ורק במשך הזמן נתקצרו ב' מלות היחס האלה ונפלה היו"ד מן המבטא, ומופת חותך על זה כי בהבורן עם הכנוי, היו"ד הנופלת הנה קמה וגם נצבה על מתכונתה הראשונה, שאומרים: אֵלַי, אֵלֶיךָ אֵלָיו..... וכן עָלַי, עָלֶיךָ, עָלָיו, עָלֵינוּ..... והוא ממש כמו בערבי.

וכן נראה ג"כ כי בזמן קדמון היתה התי"ו בנוכחת יחידה נקבה שבזמן עבר מנוקדת בחירק קטן, והיא ממש כמו בלשון ערבי שאומרים ד"מ קַבַּלְתִּ ואע"פ שבמשך הדורות נתקצרה ההברה ונהפכה החירק לשוא נח, ד"מ צָחַקְתְּ (בראשית י"ח ט"ו) בכל זאת בהבור עם כנוי הפעול עוד נצב לעינינו — לזכר ימות עולם — החירק כבראשונה. (עי' שופטים י"א ל"ה): בתי הכרע הִכְרַעְתִּנִי (שמואל א' י"ט י"ז): למה ככה רִמִיתִנִי, (ירמיה ט"ו י'): אוי לי אמי כי יְלִדְתִּנִי.

ב). לסימן הגוף הנכח יחיד זכר תבוא כידוע התי"ו בנקודת קמ"ץ כמו: זכרתָּ, אמרתָּ, קבלתָּ. וכנגד זה בלשון ערבי התי"ו בנקודת פת"ח: דכרתַּ, אמרתַּ, קבלתַּ. אולם נראה קצת כי בזמן קדום היתה גם בעברי נקודת התי"ו בפת"ח כמו בערבי, וגם מזה נשאר לנו עוד רושם בכתבי הקדש לזכר ימות עולם, שכן בהבור עם כנוי הפעול על הרוב התי"ו נקודה בפת"ח, כמו: ולא נטשתַּני לנשק לבני (בראשית ל"א כ"ח) חייתַּני מיורדי בור (ע"פ איזה נוסחאות), ולא הסגרתַּני ביד אויב (תהלים ל"א ט'), כי שמחתַּני ד' בפעלך (שם ל"ב ה').

ג). רבוי הזוגי בעברי אינו כמו בערבי, כי בעברי צריך שיהיה הזוג דוקא או טבעי או מלאכתי, מה שאין כן בערבי, כי גם על שני אנשים או על שני בתים יאמר המדבר בלשון ערבי: רגלאן, ביתאן, שהוא הרבוי הזוגי.

אולם גם פה נראה קצת כי נשתנה הלשון ממה שהיתה בעצם וראשונה, כי בזמן הקדמון נשתמש הרבוי הזוגי גם בעברי על דרך כלל, שכן קרא יעקב המקום הידוע מחנים, וכן יעידו על זה השמות הומותים, משפתים, רהמתים, רקמתים, נהשתים, שנתים, יומים. (ואחרי כתבי זאת בקשתי ומצאתי כי כבר קדמני במה שאמרתי פה על הרבוי הזוגי הה׳ הנוצרי Rödiger בגראַממאַטיק שלו § 88).

ד). וכן ג״כ נודע הדבר כי במאמרים מתפעלים יחבר לפעמים נושא המאמר עם מלת אֶת, אף שזו תמיד סימן לנשוא המאמר, כמו (בראשית י״ז, ה׳): ולא יקרא עוד אֶת שמך אברם. ואע״פ שמצאנו כעין זה גם בערבי, הוא דוקא בתנאי שיהא הפעל שבאותו המאמר ימשוך פעולתו על שני נשואים גם יחד (עיין קאספארי בדקדוק הערבי שלו § 408), ד״מ: עלם זיד עלם אלהיה והוא כמו שיאמר בעברי: ראובן לֻמַד אֶת הכמת הכבבים, ובזה המאמר באמת הפעל מושך פעולתו על ב׳ נשואים, כי כן נוכל לומר: למדתי את ראובן את הכמת הכבבים.

והנה גם המשל שהבאנו מן בראשית (י״ז ה׳) הוא דומה קצת לזה, שהרי אם נאמר: קראת את שמו אברם, אז גם הפעל קרא מושך פעולתו על ב׳ נשואים, ר״ל שמו ואברם הם כעין שני נשואים.

ואולם באמת כבר קודם לזה (בראשית ד׳ י״ח) מצאנו: ויולד להנוך אֶת עירד וכאן הפעל יָלֹד לא ימשוך את פעולתו כי אם על נשוא אחד. ועי׳ גם בראשית (כ״א ה׳), שמות (י׳ ח׳, כ״א כ״ח), ויקרא (י׳ י״ח) וכהנה רבות.

ה׳). אחר העיון ביותר על דבר הענין אשר כתבתי לעיל באות ד׳ זכני השם ובאתי לידי השערה חדשה אשר כנראה היא עוד צעד יותר קרוב אל נקודת האמת, כי בודאי יש עלינו לדרוש ולחקור אולי נוכל למצוא כלל קבוע, מאיזה טעם יחבר לפעמים נושא המאמר עם מלת היחס אֶת, אף שעל הרוב לא נמצא כלל זה החבור. כן ד״מ שמות (כ״א כ״ה): ולא יאכל אֶת בשרו, ותיכף אחר זה, (שם כ״ב ו׳), כתיב: אם יִמָּצֵא הגנב — וכאן התינוק שואל מה נשתנה ומאיזה טעם תחסר פה מלת אֶת, שלא נכתב גם פה: אם ימצא את הגנב? כי בודאי אין לומר אך מקרה הוא ואין בזה חק מחקי הלשון.

לכן שמע השערתי בזה. לפי דעתי כל מאמר מתפעל המתחיל במלת הקריאה הֵן להעיר אזן השומע על דבר נחוץ להודיע, או שמתחיל רק בוא״ו החבור, שתשרת ג״כ לפעמים במקום מלת הקריאה הנ״ל, וכן ג״כ אם המאמר המתפעל הוא מאמר מוסגר — וכל מאמר מוסגר הוא כאלו התחיל באחת ממלות הקריאה, שהוא בעצמו לא בא כי אם להעיר את הקורא על דבר נחוץ לדעת — בכל מקומות כאלה יחבר נושא המאמר עם מלת היחס אֶת, והיא באה לחזק את הענין למען יעשה רושם בלב השומע, וראה פה איזה דוגמאות על זה:

(ויקרא י׳ י״ח) הֵן לא הובא אֶת דמה אל הקדש פנימה! (שמות כ״א כ״ח): ולא יֵאָכֵל אֶת בשרו — כאן לא נכתבה מלת הקריאה בפירוש, אך הוא״ו

של מלת ולא תשמש במקומה, והיא באה להעיר לב הקורא על דבר נחוץ לרעת ר"ל אם נזדמן שלא נסקל השור, כי אם נשחט לאחר שנגמר דינו, השמר והזהר שלא לאכול אֶת בשרו! ובודאי גם פה מלת אֶת באה להזק הענין.

וכן (בראשית י"ז ה'): ולא יקרא עוד אֶת שמך אברם — גם פה לפי דעתי וא"ו החבור תשרת במקום מלת הקריאה הֵן: והיא באה להעיר אזן לשמוע בלמודים, ולהזהיר על הדבר שלא יקרא עוד שמו של אבינו הראשון בשם אברם, וכמו שלמד באמת מזה רבי אליעזר (בראשית י"ג) שכל הקורא שמו אברם עובר בלאו. (ולגב גרלא חזכיר פה שבכתב דפוסין של הגמרא הונח בטעות הפסוק בפרשת לך לך).

וכן עוד שם (י"ז ה'): ואברהם בן מאת שנה בהולד לו אֶת יצחק בנו — לפי דעתי גם פה וא"ו של מלת ואברהם עומדת לפנינו במקום מלת הקריאה, להעיר הדורות הבאים על דבר נפלא כזה, שבעת הולדת יצחק היה הצור אשר הוצב ממנו כבר בן מאה שנה.

אולם מה שכתב שם (מ' כ') יום הולדת אֶת פרעה — הוא מאמר מוסגר, שהיה לו לכתוב בקצרה: ויהי ביום השלישי ויעש משתה לכל עבדיו, ויש לתרגם כאלו נכתב כאן מלת הקריאה הן: עס ווער אם דריטטען טאג אונר זיעהע! דיעס ווער דער געבורטסטאג פרעה'ס — דא מאכטע ער איין גאַסטמאַהל פיר אללע זיינע דיענער.

וכן (יהושע ז' י"ו) גם שם הוא מאמר מוסגר.

ואל יחשוב הקורא כי דברי השערתי אלה פורחים באויר ואין להם על מה שיסמוכו, ואדרבה יסודתם משורשת בהשתוות עם חקי לשון ערבי. כי באמת הק הוא אצל הערביים כי בכל מאמר המתחיל במלת אן (שנקראת כמו בלע"ז, Inne והוא כמו בעברי מלת הקריאה הֵן או הִנֵּה?) השם הבא בזה המאמר, אע"פ שהוא נושא המאמר, בכל זאת הוא בא תמיד ביחס הפעול (accusativ) והמדקדקים הערביים קראו לשם כזה: אסם אן (עי' גראממאטיק של קאספארי §. 419).

אולם לא אכחד כי עוד יעמדו לנגדי איזה פסוקים אשר לא אוכל להולמם גם עם השערתי הזאת:

כן (בראשית ד' י"ח): ויולד לחנוך אֶת עירד. (וכן שם כ"ו מ"ג): ויגד לרבקה אֶת דברי עשו.

דיוטגמא עתיקתא וחדתא *)

(מיהודה היהודי ליהדות בשפת יהודית שלום!)

לא זיו מלכיסם ודמותיסם והחזיקו ביהדותן (מדרש רבה לסתכר) כ"ב נכבד! מודה אני לפניך על נוחות היהדות שנלחתם למלחמה עיני הכהן, להגיד מעשני על מלאכתך ופועל כפיך, לא תוכל כי יודע אני בעצמי שאיני דיין מומחה הדן יחידי, רק כמודיע ומגיד דעת עצמו לא להורות הלכה לאחרים כפי גדולים ממני בחכמה ובמנין תוכל לומר בפה מלא כי מלאכתך מוצלת תן בעיני כל רואיה כי השתלמת להכללה וליפותה בפיוטיות וחיצוניותה וגם רחשים תוך בן בכורך למכתב עתי שתה מוציא לאור מלוכן ומזוכך וממולא בחכמה ודעת כמדה גדושה ורחבה וכל רואהו יאמר: אשרי אזה ילד! אשרי אזה גדל! ומאשר כי רחיקך כיוצא זו מרחפת נוגע ואינו נוגע על הבללה המצוינת בימים ההלה ובזמן הזה גם מפי שאינו יודע לשחול: הלנו אתה אם לנכרים? לכן רצוי נחוצה לי להכנס בתוך ד' אמותיך ולבקש ולחת מעט בעניין זה.

"לומיות" המלה הזאת נהיתה להלפיות שהכל פונים אליה או לאבן המוטן וגם מי שלא נאבדה לו אבדה כלל וגם מי שלא מצאה עומדים ומכריזים בלא עדים ובלא סימנים עד כי כמה שהחפללו עליהם שיבואו כן מועל עליהם להחפלל שילכו לפס ויפסקו כרוזותיהם ויתחקו בעקביהם, כי מי שאינו בקי וכגיל בציד לבוש ידמה בנפשו כי אחדה נהיתה בכנסת ישראל ונחפללו חכמי כתות חלילה לאומיים ואי-לאומיים אשר בשמת כל בר דת ודעת מחויב להודות שפשוט שם יגלו בני יחידים או בני מאות ויגרם תוקפם לעשות את אשר לא יעשה ולא לעשות את אשר יעשה לא יקראו בשם כהה או חברה כי נעטרך להרבות טעות ומעות להתוכח עמהם, בכל דור ודור ימצאו מתקוממים להיחבון או להכעיס שעושים מה שלבם חפץ השם בשביל הני תרתי ופרתי מלחכי פיכי ים לנו להתיראות שמא תשתן דתנו על ביתה ולא העמוד, ומה כל החדשה ביחדו תפוטרופסיו המפקחים על עיניהו כשומעים ביצה אחד לחרבות רעה? ומה חיכפה לנו אם יחלקנו רקים ופוחזים לאומו ביצה מן הכלל ויצמיחו עליהם לרחם? רבים מעוררים ומוקפים כחלה קמו על דתנו לא מידיעה פנימית רק מצוה דזילא סכיחה פריצה להו וכ"ז דתנו עמדה ותעמוד על תלה כימי הנמים על הארץ, מה עשו רבן גמליאל וביה דינו כשהרבו התפקוסים בימיהם עמדו ותקנו ברכת המינים אבל לא יצאו לחלק ולקרוע עדת ישראל אלא יוכלו להתחתות לעולם וזהו שגרם אלא מחרבו ולא נעשו לכתה מיוחדת בפני עצמה רק בתוך תכסה שמם וכמו שבאו כן הלכו להם ולא נודע מקומם היה, הגע בעצמך! לוא לא התיצב הרב ר"ש בנעט נגד החוריני בשעה שפתח פתח בתודו של מחט וקצץ נטיעות שנקנו בימיו מלילסם כמו הזכרות מלאכים לפני תקיעת שופר ומנהג כפרות וכיוצא בהם (כמו שכתוב בספרו ילד קטנים לרחיי וויען 1839) כי עתה חולי לא שהתעסה חברת המצים שנקראים ריפורמר שנתחבבה הכללה יותר מדאי בין העומדים ובין המלכים כלומר החדשים המדמים בנפשם כי כל יבותם ומציותם תלוי בכריכותם ומדיקותם לחכי יפויים

*) מאמרי זה הכיוותי ושלחתיו להמויל תם ה"יהדות", אבל בין כך ובין כך נערכה השעה ולחתון לב כל אחיך דבר לתשורה לא כלו לו חדשיו להמכ"ע זה כי רק תרבעה גליונות יצאו ובן החמה, אבל וכי בשביל שהמכ"ע נפטר בלא זמנו גם מאמרי חיינו בר קיימ? משכתי לא זאת מעקומה כי היכה מלה מהפקלות בחיחור זמן וכל יום ויום זמינה, לבן תמרתי להקריבה בעת לרצון לפני הקוראים המביניים ומבחינים.

חיצוניים כמו כן היכלות בהוספות כחל שרק וסרכום וכהן עובד עבודתו כנגדי הצבע שמהנים עמי החרן וזה המה יוצאים ידי חובתם ללבם ולהתדבק במדותיו של אהרן (החוליני) אבר כפי שהוא רואים בספריו ומאמריו לץ עלתה כזאת על לבו כי גלל כמים לדידים להעלות פניים ומרגליות אבל לץ הנסיון שהמה רק מבל למרגליות והיינים החומרים שוח להם כי התקעקע כל הבירה כלומר מלה אחת ומופל (תדר"ן פ"ב) מלחת רשות להסיר זיזין וסיפין הבולטין ומזיקים את הרבים כי עצמה טפחים ושומד אינו מספיק להם, אלו ואלו אינם מהת"ח הנגלים כי כל בניהם הוא סחירה וחקונם קלקול בשולמות העליונים והתחתונים, אבל במה דברים אמורים במתחדשים כאלה שאינם יודעים בין ימינם לשמאלם וכל כחם רק מעבי קוף בעלמא לחקות מעבי כהני דהות אחרות שכשבורים הם שבזה ימצאו מן לבדת מקהלת מיוחדת ולעלות על קהלת מבולבלת (כעין מעשה שהיה) ואין לנו לדונם רק בחיצוניותם שנשמעו בין העכו"ם, אבל אלה הרבנים שקראתו ושמעו ת"ח לף כי בחיצוניותם מתראים כמקפידים על נימא שלא הפסיק ממנהג בני גילם הוא רק למען שיחשבו על בעלי הכסף שכל רוח אין בקרבם ומהם לחתם נמצא אבל בחוגת דבעא יודעים הם כי כל היפויים החיצוניים אינם מעכבים והצרעת הבאינה אינה תלויה בסיבות הטעמפלין וכל המהרהר אחריהם אינו אלא טועה, ואם דעתו ושבעו טובה להיות נחבא בסתר המדרגה ולא להשמיע קול ברמה "לאומי הגני" הוא בשביל זה ליבד את זכותו והכבוד הראוי לו הפסיד? לץ! תשובה אחת עדוכה בפיו ואותה טוכל להגיד לו "שאלי ליה מאריה" ואולי יהפכה ויסדרה אלינו אבל אין כאן לץ קלה ולץ טיעה רק אהבה ואחוה שלום ורעות כי אחרי שבעקבים ויסודות משחוים אנחנו ורק בענפים או בחלקי הבגין הגוו מחולקים מחויבים אנחנו לנהוג כבוד זה בזה ולקיים "האמת והשלום אהבו" וכל סופר שבא לעזרת הספרים וידיו מלוכלכות ממיעוך ומשמוש הספרות המבלבלות המבדילים העוגעים לכנסת ישראל אין לנו רשות להזניחו ולהזירו רק לקבלו באהבה וחבה ואין בודקין מספרות העברית ומעלה כל זמן שלא הקדים תבשילו בדברים ולא הויח את עצמו מן הכלל לגמרי ומי גדה לץ זורק עליו טהור הוא. כללו של דבר חומה היצרלית המצוינת ביחודה והמיוחדת בהתדותה חיים מתחלקת לכחות וחבורות שונות רק הלופי דשות נמצאות בחומה כי טבע של עולם כך הוא כשם שהפרטופים שונים כך הדעות שונות (תהחומת ברזא פנחס) וחומה היצרלית מסוגלת להתחלפות הדעות יותר מכל חומה ולפון כי כלם חכמים כלם נבונים כלם יודעים את התורה וכל הרוצה בא ודורש תלי תלים הלכות ואינם עבדים מבודדים ומשועבדים תחת ידי אחד שיאמר להם מה לכם אלא הדברים הנוגעים לאהל התורה לכו לכם לעולם העשיה כי כלם בויים ובקולים לדרישה התורה ולכל אחד שומחיו מחברים בוידוי והכעתו בפני עצמו ולא ע"י מחוך ומאצעי, לכן כל מי שמחלק את החומה היצרלית עתיד ליתן את הדין כי נותן מקום למאניאו לבדוה, אחרי הקדמתי זו הרני בא לפניך לדון על דבריך בפרטיות.

ג') בבקרתך שאתה מבקר מאמרו של החכם ר"ח קרלאמל אתה חומר: לץ מצינו לאחד מן רחצינו הספרדים אף רמז קל לעקרי הדת וכו'. ל"ב וכי כעורה היא זו בעיניך מפאתו של רבי (סנהדרין ג'.) ואלו שאין להם חלק לעוה"ב כו' וקבעה הרמב"ם ז"ל בידו החזקה פ"ע מהלכות תשובה, ואם אמרו הוי זהיר במצוה קלה כבחמורה עוד לץ שמעו כי החמונה במצוות העם ועבירה גורה עבירה ביחד נפחוו, יודעים אנחנו כלנו כי דהנו מחלקה לרוחני ולגשמי כלומר אלה שחוים בלב ובמוח ואותן שחלוים בשאר חלקי הגוף מובן הדבר כי לץ יגויר גורה מצוות על ווי גשמי כלי שהמצוה כבר קבל עליו עול מצות הרוחניות אבל יגויר מאמין בהוחני בכל פרטיו ודקדוקיו אבל אינו מצניח על חובת החברים אם מפני קלוחם בעיני

לו ציוה מתגבר עליו. ועתה הוין זתי אלה כמו עקר וסעיף לו בדם ועוף תאכלו לחיות שהרבו מרובין ועפיו מועטין שכל הרוחות לא יזיזוהו ממקומו כי בדבות הימים יגיו יתחלפו והוא ימשול בו יתודה על חטאתו אבר חטא לחברי כי לחמותו בעקרים חזקה ומוקה בלבו, לבל לוי לו לחיות שהרבו מועטין שאז גם רוח קימעא ומזיזה עוקרתו והופכתו על פניו, לחברי הדבריה האלה מובן הדבר כי אין לנו להבניס כל עברת הדברות תחת סוג עקרים לחברי שמשלו בהן מ"ע ול"ת חומריים שאין לקרותם עקרי ויסודי הדת, ואם גם יעמול ויתיגע עוזה מעבי לחזיק עיניו להרחות כי כל מצות ה' בלילות בעברת הדבריה לא יקופח שכרו ג"כ לבל לחבים פשוטים כמוהו שאינו יכולים ע"י טירוף החוחיות לעלות מההוא תרעה עד רום רקיעא די לשמיו כי נקח כל דבור ודבור כמשמעו וכפשוטו. בהא נחתין ובהא סלקין כי אין מקיפין בדבורי דחיים ואין חומרים זה דומה לזה כי החיובים הרוחניים שהם נשמות החיובים החומריים בודאי נחשבים לעקרים וכל הפורק חותם מעליו מצחכר את עצמו מעבודת דתי לגמרי. ויתיחם לזה מאמרו של בן עזאי (תוספתא ברכות פ"ג) כל שטרפה דעתו מפני חכמתו סימן יפה לו שמערתו נגד בן זומא שעסק"ו שהיין ונפגע סימן יפה לו כי חכמתו עמדה לו ונשארה על בסיס נכון וקיים ורוחניותו לא הופחתה ולא נחמעטה לפילו כל שהוא. הוא בן עזאי שאמר שכר מצוה מצוה שכר עבירה עבירה (אבות פ"ד) ודי בזה. כללו של דבר מוצג ד ת לחוד מוצג תורה לחוד עקרי תורה לא נמעטו כי התורה כוללת ומקפת את כל הפרטים לכן מצינו מצות תורה דבריה י"ח (יעוין חולין ס"ג) תוריין תליתאי (שבת פ"ח) שתי הורות (סנ ל"ח) מה אלא יאמרו על הדת הרוחניות, וגם דבר שהוא לתקון המדות והנהגת דרך ארץ יקרא תורה כמו שאמרו (ברכות ס"ב) תורה היא וכו' לכן המצוה את התורה למלח (מסכת סופרים פט"ו) כי היא מקיימת ומעמדת את הדת מכל השחתה והכשל חלילה. כן מה שקראו בירושלמי שבת (פ"ב ה"ז) בשם גופי הלכות קראו בבבלי שבת (ל"ב) בשם גופי תורה ואמרו ביטולה של תורה זהו יסודה (מנחות ל"ט) אבל ביטולה של אמונה חלילה לא אמרו, כי הדת הרוחנית היא מקבלת שום שינוי ותוקף כלל. לכן היטב את אבר עבו חז"ל שהורו לנו היזה עקר והיזה סעיף למען נשהדל לקבל גם אלה שקלקלו מעשיהם בסעיפים וזה שאמרו בית הלל לכל אדם יפנה שהרבה פושעים היו בהם בישראל ומקרבו לתלמוד תורה ויצאו מהם נדיקים חסידים וכשרים (אדר"ן פ"ב). היוצא מדבריו אלה כי היטיבו חכמינו בהגדילם לנו עקרי האמונה לא עקרי התורה וכן פתח הרמב"ם ז"ל בפירושו למשנת חלק! לחיתי לדבר בכאן בעקרים רבים בשמונה כו' שעקרי דתנו ויסודותיו י"ג יסודות וכו'.

ג') יגיעת לדון בדבר חדש מה אלא שעדו המבקרים והמבקרים עד כה, והוא: כי תבונת הלב להשליטי שבא להתגייר באמרו לו מה דשני עלך לחבכך לא תעביד ואידך פירושא היא זיל גמור לא היתה על לב האמת והחחלט רק כמהחל בו כמו יאמר למוד עתה את כל התורה והדע ואחבן עד כמה שניח בחשך ללמדה כולה על רגל אחת ועד כמה החלתי בך באמרי כי כל מה דשני עלך לחבכך לא תעביד זהו כל התורה כולה. והפסוד הזה מתחים מאד לשני הפסוקים שקדמוהו שגם חבונותיהם נאמרו בחלישות וחדוד עד כי בעמש הודו שבקבו דבר שלי יאבד, עד כאן לבוך בקלה. ג"כ דע יקירי! כי חדושך זה חדודו קודם ללבוש ואם ים נאמרו ע"ד דרוש וקבל שכר אבל לא יוכל להתקבל פירוש זה למעבע שים עליו צורה כי הגע בעצמך! איך אפשר להאמין כי הלל הזקן יבא על הנכרי הזה בעקיפין להטעותו ולהכניסו בברית דת ישראל ואם יחברע אחר כך אין אחר מעשה ב"ד של החגיירות כלום. חלילה! לא תהא כזאת בישראל, אנחנו מעולם הוחזקנו שלא נשהדל להרבות גרים כמנהגן של גודדי נפשות ועוד מוטל עלינו לחיים עליהם ולהרחות להם עד כמה כבד וקשה לבן דת אחרת שיקבל עליו

דת היבמלית ואיך יתומן כי יסופר שהלל הזקן בתחבולות טובות לפתותו בידמה בנפשו כי דהנו רק כחוש הבערה בעוד שהיא בכר ההר. לכן לחכי כי ידעתו תכונתו וטיבו של נשיא ישראל הלל הזקן שהמציאותו לעזרת הסופר בשעתו (סוכה כ') שאמר אל תדין את חבירך עד שתגיע למקומו (אבות פ"ח) ואמר הוי מהלמידיו של אהרן אוהב שלום ורודף שלום אוהב את הבריות ומקרבן לתורה (שם שם) ודאי המיוד רק לדברים המוגעים בין אדם לחברו ובשביל זה תיקן פרוזבול למען לא הגעל. דלת בפני לוין כן השתדף בשעתו של מוכר בית בשבי ערי חומה שהיה הקונה נוטען בכלות שנים עשר אדם לתעין יהיה הבית חלוט לו לצמיתות עמד ותיקן כי המוכר יהיה חולש מעותיו בלבבה ויוכל לשוב לביתו החביב עליו, כן מי שחניו שבד וחניו בן חורין שבאלו בית שמאי את עצמו לא תקנתם חזרו ב"ה מדעתן והורו כדברי ב"ש שכופין את רבו ועובה אותו בן חורין. ועתה לחכי הדברים האלה מה מאד יעויל כי בעת הנכרי להתגייר פתח דברי הלל יהיו על דברים בצין אדם לחברו כי זהו כל היסוד שתורתנו נסמכה עליו כי לא ניתנה התורה אלא לעניה את הבריות וליטע בקרבם מדות טובות ויושרות, והגר לא תאמר ע"מ שתלמדני תמונה היבמלית רק התורה תשקה נפשו לדעת והולהו הלל יסוד התורה וכלם פתחה.

ג') לעצות סניפין ולהביא מסייעים לדעתך אתה מביא מה שדרש ר' שמלאי (מכות כ"ד) אלא זכר את הלל שהעמיד ג"כ על יסוד אחד. ס"ב מלבד שאמתו זה אל ר' שמלאי הוא רק בדרך דרוש וקבל שכר כמ"ש בפי' בפתוב ופרח (פמ"ב) ובתשובות הר"ן (סי' נ"ו) הנה כל מי שחדר לעומק תכונתו וטיבו של ר' שמלאי לא לא היה דעתו נוחה מהמנדדים את הפתח בחומרות שונות עד שקללו רב: שמלאי מזלזל במצות הכתוב (ע"ז ל"ו.) הוא ר' שמלאי שדרש תורה תחלה גמילות חסדים וסופה גמילות חסדים (ברחבית רבה פ"ח) שלדבריו אין מקום לקושיא ר' יצחק המובאה בבר"י ברחבית ח' ח'. הוא ר' שמלאי שאמר כיצד החכם יוצא ודורש בצבור ואומר לא תלוה בריבית והוא מלוה בריבית לא הגזל והוא גוזל לא הגנוב והוא גונב (מדרש רבה ותחתון) יוכל להבין כי לא היה בפשפני לסמוך עמודי דבשתו רק על הגבילים חוזי יח וכל בהם חיי רוחו.

ד') העירך על המצנה האחרונה בברכות שאמר ר' נתן הפרו תורתך את לעשות לה' כי כועת ר' נתן היתה לסיים בדבר טוב לכן סיים את המקרא ודרשו. ס"ב כבר כתב כן החכם שלו"ם ז"ל בספרו דש"ת בשם הרב עמנואל חי ריקו זצ"ל. אבל כשאני לעצמי נראה לי לומר לחכי כי ידעתו שרבי ורבי נתן סוף מצנה (בבא מציעא פ"ג) ובניהם השתתפו בפדורה רק מצלו גרם שלא נקרא הפדור על שמו שלא על פי רבי אבל מצינו ג"כ מצות ר' נתן (כתובות נ"ג) וכן לענין הגדה זו מצות ר' נתן (תמורה ט"ז) ורבי בעצמו אמר ילדות היתה בי והעזתי פני נגד נתן הבבלי (בבא בתרא קל"ח), כי ר' נתן היה לו לעיניים בפדור המצנה ובנוסחאותיה, ואחרי כי הוסכם כי דברים שבע"פ אי אתה רשאי לאומרם בכתב לכן התגלל על כתיבתו את המצנה ואמר בדרך רמז (שכן היה דרכו לדרוש עפ"י רמז כמו שאמר תעפ"י שאין רוחיה לדבר זכר לדבר (פסחי שלח פקו"ב) הפרו תורתך את לעשות לה' להורות כי בהיתר הרבה לו לכתוב את המצנה כי כוונתו לשם שמים ודי בזה.

ה') העירך על המאריך ב"אחד" שכונת הדורש היתה על הפופר ביזכר בכתיבת הדלי"ת אל אחד אלא יתרתה כמו ריש"ג. ג"כ בירושלמי בברכות (פ"ב ה"ד) אית צריך להאריך באחד רבי"י אומר ובלבד בדלי"ת סומכוס בר יוסף אומר כל המאריך באחד מאריכין לו ימיו ושנותיו בעובה הרי לפניו כי גם אלה אלא היו תלמידי ר"מ לא רק סומכוס אלא המצת יהודה

הצריכו להאריך באחד, כן משיגרא דלישנא דהש"ס (ברכות ס"ב) גבי ר' עקיבא שהיה מאריך באחד הוא על קורא ק"ש לא על הסופר ואין לנו להכנים כונות זרות בדברי אומרים שאולי לא נתכונו לכך ורק כונתם כי יאריך ר"ל יתמיד באמונת האחדות הפשוטה בלי שום שתוף כלל.

ו') בלוח הרביעי שומעים אנחנו את קול המתורגמן הגדול רמ"א שאצקעס שמגלה רזין דרזין וז"ל: מה נורא הדבר לשמוע כי נמצאו דברים כאלה מפולשים ובולטים בספר הזהר בפרשת וישלח קע"ה ע"ב בזה"ל ויהי בצאת נפשה כי מתה אמר רבי אבא כיון דאמר ויהי בצאת נפשה לא ידענה כי מתה? אלא אצטריך בגין דלא אהדרת לגופא יתיר ומיתת רחל מיתת גופא בגין דאית בני נשא דנפקין נשמתייהו ואהדרין לאתרייהו וכמה דאת אמר ותשב רוחו אליו (שמואל א' ל') ויצא לבם (בראשית מ"ג) נפשי יצאה בדברו (שיר ה') לא נותרה בו נשמה (מלכים א' י"ז) אבל האי נפקא נשמתא ולא אתהדרת לאתריה ומיתת רחל עכ"ל הזהר. ראו נא דרכיו של זה המחבר וחכמו איך הוא דובר מתוך גרונו של ר' אבא אם הסוד הנפלא של שתופי שמות כאלו שוה בשוה עם הרמב"ם ז"ל כו' ע"כ דברי ה' שאצקעס. נ"ב הכל מודים כי החכם הזה רמא"ש אומן גדול במלאכתו וכבר יצא מוניטין שלו כי בידו נמסר מפתח של אגדה והוא הממונה לפתוח חלונות בבית אפל ולהכנים פנסין ואבוקות במקומות שנתכסו בענן והכל בזריזות יתירה ובזהירות נמרצה שלא יצא שכרו בהפסדו אבל כל כך יפה לו הקב"ה בפניו עד שלפעמים מבאר את המאמרים שלא על דעת אומריהם רק כופה עליהם את הר ביאורו כגיגית שיקבלו את דבריו ומיחס דעות האחרונים לראשונים דברים שלא עלו על לבם כי ערב קבלן הוא אשר כל האגדות אם גם לפי השקפה ראשונה מרורים כזית יתמתקו מפירושיו שמעמים עליהם כנופת צופים מדבורו שאומר להם: בדמיוני היו! בדמיוני היו! ועתה ניחזי אנן! עם כל החצים ואבני בליסטראות שהשליכו המבקרים נגד הזהר עוד לא נמצא אחד שיחשדהו בדעות חיצוניות שריח פלוסופיא נודף מהם; חשדוהו בהוספות מאוחרות, בדברים מגומגמים ובלתי מובנים, בדברים שיש בהן ספורי דברים אחרי מטתן של התלמוד בבלי, אבל לחשדו כי הנהו מהמתפלספים ומקטיני הנסים עוד לא שמענו. והנה אחת משתי אלה מגמתו של החכם רמא"ש או להקיש את הזהר לראשונים ולתלות בו לגנאי או לאחרונים ולתלות בו לשבח (שבת נ"ו) אבל הנקל להבין כי אי אפשר להקיש את ספר המורה ומחברו הרמב"ם ז"ל להזהר ומחברו, הראשון כבר אתמחי גברא ואיתמחו קמיעותיו שמטיל קוצים בעיני החפצים שדוד המערכה והריסות הטבע על כל פסיעה ופסיעה וכל מי שקמן באמירת על הנסים הרי זה משובח. והשני כולו מקשה מעשי נסים יצא לאויר העולם ע"י נס ואותיותיו ותיבותיו בנס הם עומדים לכן אין אנו רשאים לחשדו במה שאין בו ולומר כי רוח מתפלסף מדבר מתוך גרונו כי באמת לא עלה מעולם על דעת הזהר כי בן הצרפתית לא מת מיתה גמורה וחלוטה והפסוקים שהביא לאו בחדא מחתא מחתינהו הא כדאיתא והא כדאיתא. בני יעקב שב לבם אליהם בלי כל פעולה והשתדלות לא טבעית ולא נסיית, עבד איש עמלקי שבה רוחו אליו ג"כ מאליה, ונפש הרעיה באה אליה תיכף אחרי יציאתה ממנה, אבל נשמת בן הצרפתית חזרה אחרי פעולתו של אליהו לכן מנלן לומר כי לא מת ממש? דאל"כ מלבד שהזהר יסתור דעותיו בכלל יהיו דבריו סותרים זא"ז כי הלא בפרשת ויגש (דף ר"ח ע"ב) איתא תרי הוו דקאמרי מלין לקבל קוב"ה משה ואליהו כו' אליהו אמר הרעות יהבת רשו לסטרא דרע ליטול נשמתא דבא כו'. הרי לפנינו מפורש ומוכח שהזהר לא יצא חוץ לשטתו וכמנהגו נוהג כי לאליהו נמסר גם מפתח של תחית המתים לא של רפואת חולים בלבד. ואם חס הרמא"ש על עלבון הרמב"ם ז"ל כי מבקריו מצאו מקום להתלונן עליו ומשתדל למצאו לו בן זוג המשתתף עמו בדעה זו מה לו לגלות סוד ולקחת לו שם גליא רזיא (סנהדרין ל"א) ייתי

וחחוי ליה היכא דנקבי מרעא וקיימא להדדי כלומר אחד האחסק בעולם התילות וחין לו בעולמו אלא ד' אמות של הלכה בלבד בכ"ז בניהון דידן ידך למטה מעשרה טפחים ומצאך הדבר בתוכן פשוט מאד בלי כל התפלספות והתחכמות יהיכא, אלא הוא אחד מבעלי התוס' דגיטו פרק מוכח בשמו בפשיטה מקובלת מניעה שם וזה לשונו: לא תא ממם אלא שהעלף וכמ"ש כהן מוהר בנוסם ומביא ראיה לדבריו ממה שלא נאמר בו ויחת רק עד תבר לא נוהרה בו בשמה יעו"ש. ומפלא כי ראיה זו מביא הרמב"ם כי מה ממנ, אין זה רק כי שבעים פנים לתורה והדרשות מתהפכות לכמה גוונים, ועל דבריו פרץ לא שמעו קול פרץ ונוהם כי הפלוסופיא העמו ויעוין תשובת הרדב"ז סי' ג' תלפיס ס"ג ות"ל: שלית ממני למ"ד פנחס זה מליהו האיך נעשה להחיות בן הגרפתית? תשובה ים תומלים כי לא תת ממם ומכי מבשע מדכתיב תבר לא נוהרה בו בשמה וכן נרחה מהרנוס יונתן כו' ומכי מבשע בסוף נדה כו' עכ"ל הרדב"ז. למת שממלן בזה לבל מיתורו בשע בנחת ואינו מרחה פני נוהרת מבענן דרחת בקנחו קנחת ה' נבחות לכן אין לנו להרהר אחרי מחורו הרמב"ם ז"ל והמערערים אין לחם על מה שיסמוכו כי דעה זו יש לה סניפין וסמוכין המחזקים תוחה היטב. *)

ועתה הגני מבקש את כל העוסק בשמה בדברים המונעים לכנסת ישראל ולספרותה אחד מצעירי בהונה.

יהודה הכהן ווייסטינעצקי.

---

*) הערת המו"ל. נאמר כי ידידנו ה' נרודם הוא שכן קרוב אליבו, והוא מיודענו אשר העניק לנו גם מאמרים אחדים (כאשר עיני הקוראים מחזיקה) לכן שלחנו לו המאמר הזה, אשר קובב קובב הכתו על דבריו, אליו, והוא כבדנו בתשובתו אשר נתנה לפני הקוראים בכתבה ובלשונה:

ידידי המו"ל!

„טובה וברכה לך כי שלחת אלי את מאמרו של הסופר הנכבד ה' וויטעינעלקי בשם שונע אל ה„יהודי" אשר הולאתי לאור, ואתה קבל נא תשובתו בגלוי:

ב) בדבר „הלאומים" הנה כבר אלפי תמורה באמרי אשר נתתי על ידך בשם „התכונה והרגש", ופה אין לי להוסיף כי אם באשר כי אחדים מקוראינו בישים הטם (תרגי"ה) שתשו הדעה של הלאומים עם הדעה או התשוקה של ישוב ח"י ודמו בטעתם כי כל אלה אשר אין לבם סולך אחרי התשוקה האחרונה (אשר היא לעלמה טובה מאד) הינו בכלל ישראל ודברו בלשון מדברת נדולות („המגיד" „המליץ" ועוד) ולטם דבריהי דברי חז. ודי בהערה זו לעת עתה ואולי תנוסף עוד ידי לדבר בזה ברחבה.

ג) ע"ד עקרי הדת או התורה, הנה לדעתי יותר נכון לחלק בין הדת ובין התמונה, ואם כן יהיו עקרי הרמב"ם או התלבו „עקרי התמונה", ויש לי בזה דברים הרבה, ואולי ברצות ה' דרכי אחדים מאמר מיוחד בענין זה כי רבות ים לי להעיר עליו, אבל הלא זה יודה כל מבביל על דבר כי עקרי הדת במובנו העלמי הינם שייכים לתורתנו, תורת משה, והלל לא כוון מעולם לעשות דאָגמע לדת, ומה לך כי נלעקה?

ד) בדבר „המדריך בחבי" דעתי נוטה כי גם הלה בירושלמי יעורו דבריהם בלפי הכותב; והנה דעת המבקרים החדרונים הלא יודע כי הירושלמי מחובר לבבלי, או על כל פנים חלו בו ידי החדרונים וחכמו נרחה כי גם חדרוני התורות לא הבינו כבר לם המאמר הזה כפי דברי (רחה בבלי ברכות שם, ועליהם רמאני בחלה „והחדרונים" במאמרי) ומה הוסמם? סוף סוף יודה גם לחה כאשר יודו כל הפוסקים כי אי אפשר להחדיק בשם בחות אחיו לא תנושה, ודבר הנמנע בטבע הלא נמנע גם לנוח עליו!

לסיים דברי גם אני בברכה לכל העוסקים בצמה, ובחוכם לחה אשר כבר אבבדך מאד.

ר"א ברודם.

קטרג של יו"ד.

בשנת ה"א תרמ"ה למספר בני ישראל, בכ"ח לחדש השמיני, בשעה הי"א בערב, פה עיר אדעססא; ואני שוכב על מטתי ולפני מונחים ספרים רבים, וכמעט כלם היו פירושים שונים על הספר ישעיה; ויהי כאשר שמתי את לבי להתבונן על דבריהם, והנה תרדמה נפלה עלי ואישן. ובחלומי שמעתי מאחרי קול יללה, קול נוהם כיונה, לאמר: אוי לי כי הייתי למלה בפי רבים, באמרם עלי כל היום: יתירה אני, נוספת אני, וכאלו אינני אני; כמעט קם הקול לדממה, ורוחי הומה בקרבי, ובלב מלא המלה מהרתי לשאול: מי אַתְּ בתי? ובקול ענות חלושה שמעתי אמר: אנכי אות יו"ד הקטנה שבאותיות, ובאתי לחלות את פניך כי תעמוד לימיני, ותציל את נפשי מידי המפרשים הקדמונים והאחרונים, אשר בהרבה מקומות בכתבי הקדש יחפאו עלי דברים אשר לא כן, ויבטלו אותי ברוח פיהם כאלו אינני, אולם חי חי אני, והם לא ידעו בכמה מקומות את פשט הכתוב, כי לא באו עד תכונתי, ולא ראו עוד את כחי וגבורתי.

בתי! אמרתי, את קול מכאובך שמעתי, אך האם לא ידעת גם אַתְּ, כי הרבה מבארים בימינו פרצו את גדרי המסורת, והלכו להם בדרך עקש ונלוז לשבש פסוקים שלמים בכתבי הקדש כפי העולה על רוחם [1]) ומה נחשבה בעיניהם יו"ד קטנה כמותך? גם מדוע תצעקי אלי, הלא יש עוד אנשים בעולם אשר בלעדי יריבו את ריבך?

היטבת לשאול אדוני! ענתה לי, והנני להשיב לך מהר למען תדע כי אף בריה קטנה אנכי, בכל זאת לא נופלת אנכי בחכמה מאחיותי הגדולות, אמנם גם ממני לא נעלמו דרכי המבארים בדור הזה, אשר בטרם יבואו עוד אל חקר הכתובים ישבשו ויעקמו אותם, אבל מי ישים לב אליהם לשנות בכתבי הקדש אף כמלא שערה, וכל דבריהם ברבות הימים יעלו בתהו, וכתבי הקדש כמו שהם יעמדו לנצח; לא כן גורלי אנכי עומדת על מצבי, וכל רוח אין בקרבי, כי אין איש מהמבארים דובר כעת על אודותי, וכמעט כלם יבטלו אותי בלבם

---

[1]) ולדוגמא הא לכם פירוש חדש מאת ש' ווייסמאן על הפסוק בתהלים ק"י ג'): עמך נדבות ביום חילך; ולדעתו כל המזמור הזה סובב והולך בפירוש על הרקנוס המלך, ובמקום עַמְךָ צ"ל "אִמְךָ" והכונה האם שלך הנקראת "נדבות" (מי הגיד לו זאת?) ביום חֵילֶךָ צ"ל לדעתו ביום "חִילְךָ" ועמו בעת שילדה אותך. עיין בליטעראטורבלאט של ראהמער לשנת 1887 נו'. י"ז (צד ס"ד). והפירוש הנפלא הזה של ווייסמאן דומה בעיני ממש להפירוש של הצדיק מהר"ם פרימישלאנער הנודע, שאמר על הפסוק בתהלים (ע"ג כ"ה) מי־לי בשמים ועמך לא חפצתי: בזה"ל: "מי־לי" מלשון "מילה" "וְעִמְךָ" מלשון "אֵם" וכו'. ודברי שניהם הפלא ופלא!—

ורי, היש מכאוב כמכאובי, ובאמת בהרבה מקומות בכתבי הקדש אנכי העקר, כתר לי זעיר ואחוך ותראה כי אין בפי שקר, ואתה ארוני! שמעתי עליך כי הרבה ספרים כתבת, ודרכי המסורת שמרת, וגם ספר „מסרת סיג למקרא" חברת, אמרתי אבוא לפניך ואגלה לך את כל לבבי, אולי תוכל בעטך לרפאות גם את מכאובי.

הרגעי נא בתי, אמרתי, והראיני מהר רק כתוב אחד בספרי קדשנו אשר משם אראה כי הצדק אתך.

הנני אעשה כהפצך ארוני, והט אזניך ושמעני. — הנביא ישעיה אשר כעת תשתה בצמא את דבריו היקרים, הגיד בעז מליצתו לאמר:

אֵיכָה הָיְתָה לְזוֹנָה קִרְיָה נֶאֱמָנָה,
מְלֵאתִי מִשְׁפָּט צֶדֶק יָלִין בָּהּ
וְעַתָּה מְרַצְּחִים (ישעיה א' כ"א).

והנה מלבד התרגום יונתן היה החכם דונש בן לברט, אשר מן דרך הנכון ירט, ויצא פה לבטל אותי, על אפי ועל המתי, ואמר כי במלת מלאתי משפט הוי"ד יתירה [1]), ואחריו הלכו גם רש"י והראב"ע, והרד"ק הוסיף עוד נופך משלו, ואמר: מלאתי הוי"ד נוספת והוא תאר שהוא כרמות פעול: ובזה החזיקו כל המפרשים האחרונים אשר לפי דבריהם, הוי"ד ממלת „מלאתי" איננה כנוי מדבר בערו, יען אז היתה המלה צריכה להנקד מָלֵאתִי, רק הוי"ד פה היא נוספת, וכמו שמנוקד כאן מְלֵאַת, והוא שם תאר לעיר ירושלים שהיתה מלאת משפט.

אבל כל המבארים שיצאו נגדי ואמרו כי וי"ד יתירה אני, הגידו הרבה זרות על מלת מלאתי, וגם בהשערות האלה לא הועילו ג"כ מאומה, כאשר העיר על זה אחר מגדולי המדקדקים החרשים, ואמר בזה"ל: מלאתי משפט; המדקדקים השבו המלה סמוכה מן הנפרד מְלֵאָה בתוספת וי"ד, ועקרה מְלֵאָה, ואינו כן שאז היה צ"ל מְלֵאָתִי בקמ"ץ על דרך שָׂרָתִי רַבָּתִי, עכ"ד [2]); גם נעלם מעיני המבארים מה שאמר ישעיה להלן, והוא: ואשיבה שפטיך וגו' ואחרי כן יקרא לך עיר הצדק קריה נאמנה (ישעיה א' כ"ו): ולוא היה כדבריהם שכונת הנביא בהמלות מלאתי משפט שאמר מקודם היתה על עיר ירושלים, וחשב לה שם שלש מעלות, היה צריך לפי זה לומר בסוף: אחרי כן יקרא לך עיר הצדק, מלאתי משפט, קריה נאמנה, ואז עלו דברי הנביא בר בבר כאשר נראה בזה

מקודם אמר:	אחרי כן היה צ"ל:
קריה נאמנה	קריה נאמנה
מלאתי משפט	מלאתי משפט
צדק ילין בה	עיר הצדק

---

[1]) עיין כס' תשובות דונש בן לברט (נד ה').
[2]) עיין כס' מכוון לנקוד המשולש (נד ק"נ).

ומפני מה הזכיר הנביא בסוף על עיר ירושלים רק שתי מעלות; עיר הצדק קריה נאמנה? ולא חשב לה המעלה השלישית „מלאתי משפט" הלא דבר הוא?

אולם זאת חטאת המפרשים הרבים שיצאו לדבר עלי סרה, ולא שמו על לבם לדעת כי אנכי פה העקר, ובידי לבאר להם דברי הנביא בטוב טעם על האופן הזה: במלת מלאתי לא יו"ד נוספת או יתרה אני, כאשר חשבו הם רק יו"ד הכנוי למדבר בעדו, ובאמת הנקוד הזר במלת מלאתי היה בעוכרם ולא ראו שיש בכתבי הקדש וגם בשרש הזה הרבה מלות בנקוד זר, ולעולם הפשט קודם להנקוד, והמדבר בעדו פה הוא ה' אלהים לבדו, והוא יאמר על עצמו מלאתי משפט וגם רוצה כעת לעשות משפט, יען מאז צדק ילין בה ועתה מרצחים: וכן אמר הנביא מיכה המרשתי: מלאתי כח את רוח ה' ומשפט וגבורה (מיכה ג' ח') והכונה: מלאתי כח ה' ומלאתי משפט: ולפי זה דבר פה הנביא ישעיה בשם ה' ביתרון הכשר דעת והלך בעז מליצתו מן הקל אל הכבד בסדרי נכון: כאשר ראה תחלה את מעשי בני ישראל הרעים, אמר מקודם „לא אוכל" (ישעיה א' י"ג) ובראותו עוד את רע מעלליהם אמר „נלאתי נשא" ואח"כ אמר מיד „מלאתי משפט" ואחר זה אמר בסוף „ואנקמה מאויבי" וכאשר עשה ה' משפט ויצרוף הסיגים אז אמר הנביא כי תשוב ירושלים לעיר הצדק קריה נאמנה כמקודם, ומטעם זה לא הזכיר פה „מלאתי משפט" כי לא תסוב על העיר כלל.

אמנם בתי! דבריך טובים, אמרתי; אבל מדוע מנוקדת האות מ"ם במלת מלאתי בשו"א ולא בקמ"ץ, גם מדוע באה פה הנגינה מלרע ולא מלעיל כנהוג?

גם על זה אשיב לך אדוני וארגיע את רוחך, דע אהובי, כי יש הרבה מלות ופעלים בכתבי הקדש המנוקדים בנקוד בלתי רגיל ולא נודע עוד טעמם, ויש אומרים שהנקוד הזר הוא רק לתפארת המליצה [1]) וכן יש הרבה פעלים בכתבי הקדש שיבואו בשוא במקום קמץ כמו: שְׁלֵו, נִחְבָּאִים, נִבְאִים, נִטְמְאִים, וכדומה [2]) וכן בפרשה הזאת בישעיה תבוא מלת מְתֹם בשו"א במקום קמ"ץ וכן ובפרִשְׂכם יבא בחיר"ק תחת הריש במקום סגל, נְגאלוּ, בשוא במקום חיר"ק [3]); והנגינה באה במלת מלאתי פה מלרע אל נכון מטעם השוא באות אל"ף; גם המלות גְּנֻבְתִּי יום גְּנֻבְתִּי לילה (בראשית ל"א ל"ט) באו בנקוד בלתי רגיל, ורבים מן המפרשים אמרו כי גם שם היו"ד נוספת, רק בעל הפרחון אמר אל נכון שהיא יו"ד היחס

---

[1]) עיין בס' אוה"ש שרש גנב.

[2]) עיין ירמיה (מ"ט ל"א), וכן יהושע (י' י"ז), ירמיה (י"ד י"ד), יחזקאל (כ' ל"א) וכדומה. עיין בס' הרקמה (צד ר') ובס' מעשה אפד (צד קנ"ג).

[3]) עיין בישעיה (נ"ט ג') וכן הושע (י"ג י"ד) קטבך צ"ל בקמ"ץ עיין בס' רקמה (צד קנ"ז) וכן היחברך תהלים (צד כ') דינו הַיְחֻבֶּרְךָ עיין בס' מעשה אפד (צד קנ"ג) ומחברת הערוך לפרחון (ד' ו' ע"ב) וכן וְנַסְתֶּם זכריה (י"ד ה') דינו כמו וְנִסְתַּם עיין דברי ר"מ בתשובתו על דונש (צד י"א) וכן דעת הראב"ע, ועיין במנחת שי על הפסוק הזה.

כמו אהותי רעיתי[1]) וזאת ג"כ כונת אונקלס שתרגם: נטרית ביממה ונטרית בליליא: והראשון שָׂחָק על כבודי, הוא בעל האפרי ולדעתו אף היו"ד במלת מגביהי, משפילי, שוכני, ובדומה, אינה נוספת רק היא יו"ד התאר, ותורה על השפע אלה הענינים מארו ית' על התמרה[2]) ודבריו נבונים מאד והיטב אמרו הז"ל: אם מתכנשין כל באי עולם להלבין כנף אחד מן העורב אינן יכולין, כך אם מתכנשין כל באי עולם לעקור יו"ד שהיא קטן האותיות שבתורה אינן יכולין (מד"ל בס"ג ד' כ"ח ע"ב).

ועתה, ידידי, כתוב הדברים האלה על ספר, וקראת שמו: „קטרג של יו"ד", למען לא יזוד, איש מבני ישראל להקל בכבודי, וידעו להוקיר אותי כמו בעל האפרי; גם בדבר היו"ד במלת שקמתי, הרבה דברים יש אתי, והאומר כי נוספת אנכי פה, לא טָעַם טעם בשירת דבורה עד כה.

אולם עוד לא כלתה היו"ד את דבריה, וכל טענותיה, ואיקץ ואפס הזיוני, אך הכל נשאר בזכרוני, וחיש קמתי ממשכבי ולבשתי את בגדי, ורחצתי את ידי, ולקחתי עט העפרת, וכתבתי את הדברים האלה למזכרת.

דוד כהנא.

---

[1]) עיין כס' (?) כרם גנג וז"ל: פ"ח כלומר מה שיגנג בין כיוס וכין כלילה עלי היה, כמו יו"ד לחותי, רעיתי וכו'.

[2]) עיין כס' מעשה חפד (יד מ"ן) וזאת אמר מהרי"ל כס' הכתב והקבלה על מלת נאדקי (שמות פ"ו ו') וז"ל: לדעת בעלי הלשון היו"ד יתרה כמו היוצבי בשמיס וכו', ולדעתי לעם יתרים כלל, גם בתחלת העיון כי היו"ד תורה ככל תלה שם שמות תואריס ולהורות שהעניים הם קבועים ונתחזקים וקיימים, בתהואר שם ואם יאמר המנגיס לשבת המשפיל לרחוק היתה הכוונה גם על שעה לחת שבזמן המדובר, למנם ע"י תוספת היו"ד ידעט שיסיבתו נגובה ורחוקה בשפלים הם תאריס תמידים אליו יתברך, וכן נאדקי שכח, תורה היו"ד על אדמותו הקבועה תמיד. עכ"ל.

גנזי ישראל בפאריז

(מאת יאפ"ז).

הקדמת החכם רבי שמואל ן' סנה בספרו „מכלל יופי" כת"י*).

אמר המחבר: אמרו הז"ל, כי השי"ת הוא לבדו אמת ואין זולתו אמת. כלומר: כי השי"ת לבדו הוא הכרח המציאות, כלומר: שאין עלה לו וכל נמצא זולתו אפשרי המציאות, כלומר: עליל ולולא הוא לא היה נמצא. ועם ה"ה זולתו בבחינת עצמו נעדר ונמצא מצד זולתו. וע"כ היה ההכרח המציאות הוא האמת בעצמו ולנצח. ומזה הצד צדקו האומרים שאין במציאות אלא האלהי יתברך ונקרא האמת בהחלט והאמת הראשונה מפני שהוא נותן לכל דבר האמת והקיום. וכמו שהאלהי אמת כן נתן תורת האמת לשם עמו שהוא זרע אמת ע"י משה עבדו שהוא נביא אמת. וקבלת האמת היא בכח במין האדם ותצא לפועל ביחידים מהם כמו שנמצאת בנה ועבר ושם והאבות ע"ה והדומים להם לא בשאר בני אדם. וכמו שהטוב האלהי יקבלוהו הנבראים כ"א כפי טבעו והרוחנים שלא יתערב עמם החומר והכח והם בפועל תמיד יקבלוהו כפי מה שהוא ולמטה מהם הגלגל כפי חמרו הזך שלא יקבל השנוי בעצמו אלא במקום בלבד ועשה ,להם שלמותם מתחלה כי הם יקבלו מאותו הטוב חלק גדול. ולמטה מהם בעלי החומר העכור המקבל השנוים והמקרים ויתערב בחמרם, הכח וההעדר שהם סבת הרע שלא יקבלו מאותו הטוב אלא מעט מזעיר. כמו כן זאת התורה שנקראת טוב שנאמר כי לקח טוב נתתי לכם וגו' יקבלו אותו הנביאים ואשר שרתה עליו רוח הקדש כפי מה שהוא ולמטה מהם הצדיקים והחסידים לא שאר בני אדם. ובעד זאת התורה שהוא נר ואור כמ"ש כי נר מצוה ותורה אור אמר המדבר ברוה"ק צדקתך צדק לעולם ותורתך אמת ובעדה נאמר קח נא מפיו תורה ושים אמריו בלבבך כי היא מושגת בשכל כי היא שכל ולא ישיג אורה אלא חכם לבש קנת לב (?) ולא יקבל אותה אלא עם קדוש שהוא פלטין של מלך. וידוע, כמו שיש לגוף האדם האברים נראים לכל והם כמו הקליפות לכחות הפנימים והכחות הפנימים לא ישיגום אלא החכמים מצד העיון, כמו כן יש בתורה דברים חצונים יבינום [יבינם] השכל ודברים פנימים לא יבינם;אלא החכם וכן יש במ' רז"ל שהסודות הטבעיות והאלהיות רמוזים בהגדות אמרו במדרש כי לא יבינו אל

---

*) העתקתיה מתוך כ"י פאריז נומער 729 הכולל 229 דפיס נייר בכתב ספרדית. (יאפ"ז).

[ועי' מה שכתב החכם ר' יששכר בעער ז"ל בליטערטורבלאטט של אריענט שנה י"ב עמוד 655 והחכם רמש"ש נ"י ברשימת מינכען סי' 64]. (שזח"ה).

פעולותיהם ושל מעשיהם יהרסם ולא יבנם*) ר' יהושע אומר אלו האגדות לימר שהאגדות נקרא פעולותיהם. וכל מי שאינו מעיין בהם לישבן ולדורשן נאמר עליו פסוק כי זה(?) לאויבנו. וגם דרשו כי לא על הלחם לבדו זה מקרא כי על כל מוצא פי ד' אלו הלכות ואגדות. ולפי' הזהירו לאדם שילמדם בעבור שבלמודם יראת השי"ת לידע הסודות האלהיות. ואמרו רצונך שתביר את מי שאמר והיה העולם למוד אגדה שמתוך כך אתה מבירו ותדבק בדרכיו. ואמרו עוד ירכיבהו על במתי ארץ זו תורה שנאמר ד' קנני ראשית דרכו ויאכל תנובות שדי זו מקרא ויניקהו דבש מסלע זו משנה ושמן מהלמוש צור זו תלמוד חמאת בקר וחלב צאן עם חלב כרים אלו ק"ו וג"ש ודינין ותשובות עם חלב כליות חטה אלו הלכות שהם גופי מקרא ודם ענב תשתה חמר אלו אגדות שמושכין לבו של אדם כיין. ועוד אמרו: ורוב דגן זה תלמוד ותירוש זו אגדה. וגם דרשו (בפ"ק דכתובות) על פסוק רודף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד ר' יהודא בן לוי אומר כל הרודף אחר צדקה וחסד זוכה לבנים בעלי חכמה בעלי עשר בעלי אגדה, בעלי חכמה דכתיב חיים וכתיב כי מוצאי מצא חיים, בעלי עשר דכתיב צדקה, בעלי אגדה דכתיב כבוד וכתיב כבוד חכמים ינחלו. ללמד שבאגדות יש סודות עמוקים ואין משיגים אותם על האמת בלומר פנימיותם אלא החכמים. ובהשגתם אותם ינחלו כבוד הע"ה שהוא כבוד האמתי.

ואני צעיר הצעירים וקטן שבקטנים שמואל המחבר הספר הזה, לקטתי אגדות ידועות ומרשים ידועים וכתבתי ענינם וכוונתם כפי מה שקבלתי במקצתם וכפי קצר השגתי. ואע"פ שהרבה מהם כתבתי בחבור הנקרא "מקור חיים" שכתבתי בו ענינים רבים מדברי רז"ל ע"ד החכמה במקצת פרשיות התורה, גם כתבתי בו דעת החכמים הגדולים ארבעה רגלי המרכבה שהם: החכם הגדול האלהי מרנא ורבנא משה מימון, והחכם ר"א ן' עזרא והחכם ר' שמואל תבון והחכם שם טוב פלקירה זצ"ל בכתבם ובלשונם. הזרתי זכתבתי בזה החבור רוב דעות החכמים הנז' ורוב דעות רז"ל ממה שהבאתי בהחבור הנז' והוספתי ברובם ענינים רבים ועשיתי אותם פרקים והרבה פרקים עשיתי פרק א' הצעה לפרק שלאחריו ולפעמים עשיתי פרקים שאינם הצעה אלא הם פרקים בפני עצמם. וגם כתבתי טעמי קצת מהמצות ע"ד כלל כי טעם פרטי רוב המצות לפי דעת הרמב"ם ז"ל והר"א ן' עזרא ז"ל כבר כתבתים בחבור הנז' וגם כתבתי בהרבה פרקים ענינים זרים שאינם מענין הפרק וכ"ז להעלים ענינם שראוי להעלימם ולהסתירם. גם כתבתי ענינים רבים שבתבם החכם השלם הר' שלמה שקוסטנטין בחבורו הנקרא "מגלה עמוקות" וגם אמרתי בזה החבור בענין השגחת השי"ת בג' העולמות, שהם עולם המלאכים ועולם הגלגלים ועולם ההויה וההפסד בכללים ובפרטים וגם הבאתי בו בעני השארת הנפש, וגם כתבתי בו פרקים שאין בו ענין ע"ד החכמה אלא הם ענינים ע"ד המוסר וכל מי שיעיין בהבור הזה ויראה בו דברים של טעם שיתישבו בשכל לא יתלה בי אלא שגנבתי מאחרים חכמים גדולים

*) הערת המו"ל: כוונה יקרה כי הדברים האלה ירצמן על הכתוב בהקדוש (כ"ח כ), בכ"ז אנחנו מבעבו את עצמנו מלהקנס ולהעמידם על נכון כי חולי הנס בהמדרש בתבניתם הזאת, והמדרש חיבו כעת לסניבו לעיין בו. —

ועצומים בחכמה ממנו, ואם יראה בו דברים שאינם של טעם שלא יתישבו בשכל יתלה בי שבדיתים מלבי.

והנה הרמב"ם ז"ל בדברו על עניני המרכבה כתב במה שנודע לו מזה הוא בעל אומר ואם הוא היה באלה הדברים כ"ש זולתו שאינו במעלתו בתורה ובחכמה וכ"ש אני שאני מוטבע בה' סבות שכתב הרב הנזכר בפ' ל"ב מהחלק הראשון מספרו הנכבד והנורא ששמו מורה הנבוכים. ואלו הם הא' דקות ועומק הדברים בעצמם, והב' חסרון טבע השכל בשאינו יוצא לפועל, והג' צורך למוד מחכמות רבות כדי להיות הרבה אל השלמות האחרון, והד' טבע המדות המטרידות המושכלות זה חיוני הצורך המוכרח שהשתדלות במרגשות לקיום הגוף, כמו שאכתוב אותם בע"ה.

ועוד דבר קשה היות בתוך הגולה המבואה והדאגה והעצבון המונעים הנבואה, כי אינה שורה לא מתוך עצבות ולא מתוך עצלות אלא מתוך שמחה. וכ"ש בזמן הזה, שהוא שנת מאה וכ"ט *) לפ"ט היצירה במדינת פשלינסיאה מקום שהברתי בו זה החבור אשר כל קהלות קשטיליא וליאון הם בצער גדול וכל הקללות הכתובות בתורה נתקיימו בנו בעונותינו הגדולים הרבים והרעים והקהל הקדוש הטהור טוליטולה שהיה עטרת ישראל וצבי היא לכל הארצות מתו מהם ברעב בשני חדשים יותר מעשרת אלפים איש במצור ובמצוק אשר צק המלך דון אנריק עליהם. והנשים הרחמניות בשלו ילדיהן והיו לברות למו. ומרוב הרעב אכלו כל הס"ת וכל שאר הספרים וכל כלי עור והיו מבהבים הצמר ואוכלין אותה והרבה מהם שמו נפשם בכפם ויצאו למחנה המלך כי אמרו כי טוב שנמות בחרב משנמות ברעב כי טובים חללי חרב מחללי רעב וע"ז נאמר נפלה עטרת ראשינו אוי נא לנו כי חטאנו. והרבה קהלות הקדש נהרגו ומרוב הצרות יצא הרבה מישראל מהכלל. והאמת כי אתו בזוזי ובזוזי דזוזי גם כלתה פרוטה מן הכיס וגם כלו הנשמות שבגוף ובן דוד לא בא.

ואם אבא לספר כל הצרות מחול ירביון הקיצותי ועוד עמם. ומדוחק הצרות לא היה אדם יכול לפתח ספר כ"ש להגות בו כי לא נתנה התורה אלא לאוכלי המן ואפילו הרבה הגלוים היו משתכחין מישראל כ"ש הנסתרים. ואמרתי עת לעשות לה' הפרו תורתך וקמתי ונערתי חצני וחברתי זה הספר ואע"פ שהיה לי מניע לחברו מפני הסבות אשר ספרתי.

ועוד כי המחבר ספר בזמנו הוא כמטרה להץ המורים אליו ורבים מצד קנאה מלעיגים ומתעתעים בדבריו וחולקים שלא כדין עליו. עכ"ז בראותי שהתורה משתכחת מישראל ואפילו הדברים הגלוים היו משתכחין מישראל וכ"ש הנסתרים שנאמר עליהם יהיו לך לבדך ואין לזרים אתך. קמתי אני ובטחתי בהשי"ת המחכים פתאים והמאיר עינים וחברתי זה הספר וקראתי שמו „מכלל יופי" בשכללתי ורמזתי בו דברים רבים שהם מסתרי התורה וסתרי הנביאים והמדברים ברוה"ק עליהם השלום ומסתרי רז"ל והפלוסופים בעבור יהיה לי למשמרת.

ומהשי"ת אשאל שיהוה עם פי בכל אשר אדבר וינחני בדרך אמת ואציל דבר מפי דבר אמת כי הוא אל אמת.

*) בכל הגליון כתוב בכתב משיטה אוטלקית ובדיו שחור: „פרט של כתיבת הספר הזה". (יאפ"ז).

מלואים למאמר „שלשה גרגרים".

א) במ"ע הכוסי „סוויעט" גליון 283 לשנת 1886, מוצח מכתב מהנוסע ה. וו. עליאסטעוו, מיום 15 דעצעמבער אשר כתב לה' היצרלוות, ז"ל: דרך הרי עמוכה Tawro בתוך ערמות שלג נסעתי מאסטעפאך דרך בעכסעניע ומלאקיע. ובאתי עד טבור הגאטעליה, עד חארפוט, עלי דרכי הגלאתי לבא עד חקר הרבה טובי בני אדם. Anthropologie בעכסעניע מצאתי חרון גם שבן ועליה כתובת בלשון לאטין, ועל הרי דערסימת גגלו לפני בני שבטי קורדים הקרואים בשם „גוגים ומגוגים" וכו'.

מדבריו אלה למדנו דבר חדש, כי גוג ומגוג היינו שם למוצל וגבית ארץ המגוג, כאשר גראה מפסוקות לשון הכתוב (ביחזקאל ל"ח): הנני אליך גוג נשיא ראש משך ותובל וגו' כ"א שם שבט ומשפחה כמו מגוג וכי בכידי הבשבים האלה נמצאים עדנה בטבור הזה הקטנה היא גאטעליה. וכימי קדם התחברו אל אחיהם בני יפת יון, והיו לעם אחד גדול ועצום, והגבית למען הגדיל מפלתם יפרט להם בשמותם למשפחותם. ומזה נלמד לסתור דעת האומרים כי ראש משך ותובל המה רוסיה מאסקוביא ומאזענסק. ודעת כי אלמה לעווינזאהן בספרו מחקרי ארץ שמגוג היא אסטרטעניע הגדולה וארץ חיגא. ובאמת מקומם היה כן בחזה הקטנה.

ב) על הרעש הגדול ההוא שהיה לדעתי בימי החשמונאים, ואשר היה ליהושע ליבראל במלחמתם עם היוונים תשער נ"כ, כי גם הגבית חבקוק אשר לפי הספור הבדוי מבל והנין בבבל היה בימי דניאל, ולדעת האד"ם בבא"ח אלו לחבקוק, היה מבני הימן מטולי הגולה, נבא על העת ההיא, והוא קורא את היוונים בשם כשדים, כמו שנקראו נ"כ בשם אשור *) בזכריה יו"ד ובהלים פ"ג, ובשם פרס (לדעתי) ביחזקאל ל"ח, ואולי יכנה בשם כשדים בדמותו לותם להכשדים אשר פרעו ליבראל והחריבו את אלנשם. ובספוק ע' יאמר: מגמת פניהם קדמה. יתכן שרומז בזה על אלופסנד שמלך על סוריה בבללה. ועליו נאמר בספרי החשמונאים: ויסעו דרך ארץ לדום ויבאתו על בית צור וכו' ולדום מנגב לא"י נוסף מעט - למערב. ועל ההולך דרך ארץ לדום לבית צור יתכן לאמר שהולך קדימה, גם בלו בתניות תרבים דרך ים הגדול שהוא ממערב לא"י, כמ"ש המשורר (תהלים מ"ח) בכוח קדים תשבר אניות תרבים, וסרה זאת המיתה כל המפרכים, ומתוכן נבואתו ניכר כי נבא על העת ההיא עת השמד. כי יעצו חמס ושוא על כי חסוג תורה, וכשב מכחיל את הנדיק וייתם כחו לאלוה, ויחרעם הגביא: למה תביט בוגדים תחרים בבלע רשע צדיק ממנו, ועל כן יזבח לחרמו וכו' ויאסוף אליו כל הגוים ויקבוץ אליו כל העמים, הדומה לנבואת יחזקאל על גוג. וכן מה הועיל פסל וכו' וד' בהיכל קדשו הס (כמו שבארתי בבר בהוספה להמניד שנת י"א עו' 6 שהורחתו: פליפעט), מפניו כל הארץ. ועל הניסה מפני המהפכה יאמר הס, וכן בעמוס ו'. ואמר הס שאמר נ"כ על עת רעש גדול כמו שאמר שם פ"ו: כי הנה ד' מצוה והכה הבית הגדול רסיסים והבית הקטן בקיעים.

ואשר הגיע הגביא אל אחרית החזון שיהיה רעש גדול, ועל ידו יגדעו קרנות החויב ויבראל ונשא בד', לכם הגביא עז לעיר שיבתו ותפלתו הנעלה בקשת נ', ואשר לותם בזה:

*) ז"ל ר"ם לעווינזאהן בספרו מחקרי ארץ בשם „חרס": לשון כאשר התפשטה מלכות אשור על הארץ ובאיה גם את הארמיים בעוד ממלכתה, אז החלו לקרוא את כל ארצות חרס אשר ממערב ליהר פרת בשם סוריה או סוריה הנגזר משם אשור, אשר בהרכה מלשונות המזרח נקרא: אסוריה בהשמעת התלפ"א ואז גם היוונים אשר בפיהם נקרא אשור. Assyrio קראו לארצות ההן בהשמעת התלפ"א Syria ע"כ.

(א) תפלה כמו תהלה כמו כלו תפלות דוד בן ישי (תהלים ע"ב) שהוא כמו תהלות על שגיונות, שם כלי זמר. (ב) ד'! כבר הוכחתי בהצופה להמגיד שנת י"א נו. 47 — 48 כי שם הוי"ה יורה על השופט והדיין המשלם גמ"ל לאויביו. שמעתי שמעך, יציר כאלו מרחוק נשמע קול צעדי אל זועם בבואו להנקם מאויביו. בקולות וברקים ובקולות מבטן האדמה, ויאמר כאשר שמעתי קול צעדיך אלה, יראתי, חיל ורעדה אחזוני. כי מי לא ייראה? ד'! פעלך, ישראל שהם פעלך, ככתוב על בני ועל פעל ידי תצווני (רד"ק). בקרב שנים חיהו, מל' עם שונים אל תתערב (משלי כ"ד) ושנים כנוי לרשעים. ויתפלל שאל יספה הצדיק עם הרשע, רק מקרב השנים והפושעים, החיה חסידיך שנקראים פעלך. בקרב שנים תודיע, מל' אהבה וחבה. הראה אהבתך להם. (עיין באור רוו"ה להפטרה של יום ב' דשבועות). או יתכן שמלת שנים מלשון שנוי ותמורה, אומוואֶלצונגען, ור"ל בתוך התהפוכות שתהיינה בארץ, החיה את עמך, וברגז על הרשעים, רחם, על עמך תזכור. (ג) אלוה מתימן יבא, הוא באור המלות: שמעתי שמעך שבפ' ב', ושעורו: שמעתי שמע אלוה אשר יבא מתימן וקדוש מהר פארן. יחשוב בזה המקומות אשר שם היה הרעש, כאלו בא דרך ארץ תימן ונסב ורחב דרך ארץ מדין וכל פלשתים ויהודה. וכן אומר (זכריה י"ג): ועוררתי בניך ציון על בניך יון, ושמתיך כחרב גבור. וד' עליהם יראה ויצא כברק חצו ואדני ד' בשופר יתקע והלך בסערות תימן, ובעת הרעש ההוא היו גם קולות וברקים, עד שנראה כל השמים כאלו בוער באש, ויתאר המשורר המראה הזה כאלו כסה השמים הודו, והוד הוא נרדף לאור, כמו הוד והדר לבשת עטה אור כשלמה (תהלים ק"ד), ותהלתו מלאה הארץ, בהחרדה לרגעים, תהלל בזה יה. כמו נהרות ימחאו כף יחד הרים ירננו (תהלים צ"ח). (ד) ונגה כאור תהיה, הנגה הזה אשר כסה את השמים תהיה כהאור, כהשמש, ומידו של הקב"ה יהיה לו קרנים כקרני השמש *). ושם בתוך הנגה, חביון עזה, חבוי עזו של הקב"ה בהנקמו מאויביו. (ה) לפניו ילך דבר, כמו שאמר זכריה (י"ב) ביום ההוא נאם ה' אכה כל סוס בתמהון וכו', ובקאפ' י"ד: וכן תהיה מגפת הסוס וכו', ויצא רשף לרגליו, ואחריו אש אכלה סביביו, עמד, האל, בכל מקום אשר עמדו רגליו, שם, וימודד ארץ, כמו וינודד ארץ, ומ"ם ונו"ן מתחלפים והוא יוצא, וכן ת"י: ואזיעת ארעא. ורצונו: שם התנודדה ארץ כמלונה, ראה, בכל מקום אשר העיף עינו, שם, ויתר גוים, התירם ממקומם וינתרו ויחוגו העמים כשכורים, ויתפוצצו הררי עד, כמו שאמר זכריה ונבקע הר הזיתים וכו', שחו גבעות עולם, השחו כאינם וימוטו, הליכות עולם לו, כמו בתהלים (ס"ח כ"ה): ראו הליכותיך אלהים הליכות אלי מלכי בקדש, שרצונו התגלות אלהים בלבשי נקם, ועולם מל' העלמה והסתר, ורצונו כי אי אפשר להסתר מחרון אף ד', כי נעלם מהלכו, ואין מי יודע בואו, ועינו כמו ועקבותיך לא נודעו (תהלים ע"ז) ושגו בזה רש"י והנמשכים אחריו, שמבארים מלת עולם על התבל כמובנה בתלמוד, כי לא מצאנו בכל כה"ק מלת עולם על התבל. רק על נצח נצחים ר"ל על הזמן העבר אשר נעלם התחלתו, ועל הזמן העתיד שנעלם סופו, ומל' העלמה והסתר, והבן. (ז) תחת און ראיתי אהלי כושן. ארץ מדין יקרא המשורר בשם ארץ כושן רשעתים שהיה מלכם מקדם. כמו שיאמר ארץ סיחון ועוג, ועל אשר יושבים באהלים יאמר אהלי כושן, ורצונו תחת האד והשבר ראיתי אהלי כושן, ירגזון יריעות ארץ מדין, יתנועעו מתנועת הארץ תחתיהם, ויתכן כי הנו"ן נוסף והוא ארץ כוש. (ח) הבנהרים חרה וכו', בראותו בדמיונו איך יהמו יחמרו מי הנהרות והימים, ישאל

*) ואולי רומז בזה על הכוכב הגדול כמדת השמש שנראה אז בשמים, כמו שמביא הלמח דוד בחלק שני, בשנת תרי"ו לאלף הרביעי.

המשורר, אם הנהרים חטאו לד׳ כי חרה אפו בם ליסרם שבע על חטאתם? וישיב אל נפשו, לא! כי תרכב על סוסיך (על) מרכבותיך ישועה, מרכבות ד׳ וסוסיו המה הענגים השולחים ברקים ורעמים, ורצונו כי ד׳ רוכב עליהם להושיע עמו מיד צר, ויקרא מרכבות ד׳ בשם „ישועה" כמו וקראת ישועה חומותיך (ישעיה ס׳). (ט) עריה תעור וכו׳ עיין בבאור הרוו״ה להפטרת יום ב׳ דשבועות, ואולי שעורו כך, קשתך תוציא מנרתקה יחד עם חציך הרבים, שבועות מל׳ שבעה שנאמר על הרבוי והגזמה, ומטות המה החצים כמו נקבת במטיו דלמטה, ויתורגם: אוים דער היללע ציעהסט דוא דיינען באָגען זאַממט דען אונצעהלבאַרען פפיילען, והם כנוים להברקים, אמר סלה, הוא כמ״ש הרוו״ה שהוא כמו הגיון סלה, לסימן הגבהת הקול, נהרות תבקע ארץ, מקביל למה שאמר יואל: ומעין מבית ד׳ יצא וכו׳, ור״ל שיבקע הארץ ויצאו ממנה נהרות. (י) ראוך יחילו הרים, כאשר ראוך ההרים ירעדו וילכו במחול, זרם מים עבר, כי תחת אשר במקום אחד יצאו נהרות חדשים ע״י הרעש, מסבה ההיא בעצמה יחרבו נהרות אחרים, וזרם מים עבר ובטל מן העולם. נתן תהום קולו, הים השמיע קול גליו, רום ידיהו נשא, עיין באור רוו״ה שהוא מל׳ הודיה והלל, ויהיה טעמו כמו: והתלתו מלאה הארץ דלעיל, ור״ל: הרום ישא את ההלל בקולו כי ירעם נפלאות, והיו״ד בידיהו נוסף. (יא) שמש ירח עמד זבלה, זכריה יאמר: ביום ההוא לא יהיה אור יקרות וקפאון, והיה יום אחד הוא יודע לד׳ לא יום ולא לילה וכו׳, וכן נבא יואל: השמש יהפך לחשך וירח לדם וכו׳ ויתאר בזה המשורר את החשך כאלו השמש והירח עמדו בזבולם ולא יצאו לפעלם, ורומז בזה אל לקויי המאורות שהיו בימי אנטיוכוס איפיפיאנוס בשנת תרי״ו לאלף הרביעי, ועיין בצמח דוד ח״ש שם. לאור חציך יהלכו, לאור הברקים אשר יהלכו רצוא ושוב חשך השמש, לנגה הברק חניתך, לנגה הברק שהוא כמו חנית ביד ד׳. (י״ב—י״ג) בזעם תצעד ארץ למען באף תדוש גוים, וכ״ז רק יען יצאת לישע עמך וכו׳. (יד) נקבת במטיו ראש פרזיו, במטיו כמו במטיך וכן דרך המשוררים להחליף הגופים פעם ידבר בלשון נוכח ופעם בלשון נסתר, והוא כמו בחציך. פרזיו השער כשהוא פרוע הוא כעיר פרוצה אין חומה, ונרדף לפרע, ורצונו בזה הראש שיש לו שער הרבה, ודוגמתו בתהלים (ס״ח) קדקוד שער, ושעורו בחציך נקבת ראש היונים אשר יגדלו פרע שער ראשם, כי כן היה דרכם לגדל פרע למען יגינו אליהם מאבחת חרב *). (ט״ז) שמעתי קול צעדיך הנוראים, ותרגז בטני, לקול, רעמך בגלגל, צללו שפתי, ויען כי הרעש עשה שמות בארץ, החריב שדה תבואות ותאנה וגפן ורמון, כמו שיתאר לנו להלן בפסוק י״ז, ועי״ז הרעם יגדל בארץ, לכן תרגז בטן המשורר, כי לא יהיה במה למלא בטנו כי ירעב, ושפתי פיו ירעדו עד שישמיעו קול צלצול, כי לא יהיה מה ליתן על פיו. יבא רקב בעצמי ותחת ארגז, כי זאת תהיה המגפה באויבי ד׳ המק בשרו, ויאמר המשורר כי ירגיש בעצמו בטן רעבה ורקב בעצמות כמו כל הנגפים במגפה הזאת, ויפחד תחתיו ולא יצא החוצה מרקב בעצמיו, ופתאום יתעורר הנביא מיגונו ופחדו, וילבש שמחה כמדו, ויקרא בעליצות נפשו: למה אירא לשוא, כי במגפה הזאת יגפו רק הגויים, ואנכי: אשר אנוח ליום צרה, ביום צרה ותוכחה ההוא אמצא אנכי מנוחה ולא יאונה לי כל רע, לעלות לעם יגודנו, כמו כעלות גדיש, ושעמו להסיר את העם אשר יגוד עלינו, ויגודנו כמו יגודנו (בצירי״י), והחליף בזה ג״כ הגופים, ור״ל ע״י המגפה והרעם יסיר ממנו הצר הצורר אותנו, ואח״כ יפרש את הכתוב הזה. (יז) כי תאנה לא תפרח

---

*) ועיין בערוך ערך אנדרפתא: אמר רב שבור אנדרפתא אסור וסימנך פירוז רשיעא (חולין ס״ב) פרוש כמו נקבת במטיו ראש פרזיו והם הרשעים כן זה אנדרפתא הנקרא פירוז אסור, עכ״ל. נראה שמפרש ג״כ ראש פרזיו, ראש האויבים, שהם הרשעים.

וכו' הוא סימום של ותרגז בעיני. (יח) ואני בדי מעלוזה הוא כנגד אבר אניח ליום צרה. (י"ט) אלהים ד' חילי ויסד רגלי כאילות, ר"ל אני לא אפחד מהם, כמו לעיני ד'. וק להפך אני קל ברגלי כאילות, וכבן.

ג) עוד מלאתי לומר מזמורי ההלים אבר מפנומם ותוכנם נכיר כי נוסדו על הצד ההיא, כמו מזמור ס"ד נאמר על עת הצמה, ואבר שפטו אנשים על מחצבות לבם ותמונתם כדבר המיקרויזיון, ועל זה יאמר: תמנו חפש מחפש וקרב לים ולב עמוק, ותא"ב ירמוז על מפלתם פתאום, ויורם אלהים חץ פתאום; וכן מזמור ס"ה: אבני הבחר ותקרב וכו' מרגלות בגדק תעמנו, נדק נרדף ליסועה, (עיין נעזעניוס), כאבר הוסעתנו מגרינו עניתנו בקול נורא ממנו רגזה הארץ, מכן הרים בכחו מבטיח שלום ימים ר"ל כי לא לעולם ימוטו ההרים, והימים לא לעולם ישאו דכיס, יגוה עליהם והרים יעמדו הכן והימים יבקעו ויוחו. ועמהם יחד גם שלום לאומים יבניח, ויירתו יושבי קנות מאותותיך, אבר הרחיב להם, וירמוז בזה על לקויי המאותות הנראים למרחוק, ותא"ב מוצאי בקר וערב תרנין כי יביאו להפיל לארץ ולדרים. פקדת הארץ ותשוקקה וכו' פלג אלהים מלא מים. על המכות שנעקעו, וכן מזמור ס"ו נאמר ג"כ על התשועה ההיא, ואמר: הפך ים ליבשה בנהר יעברו ברגל, מקביל למה שאמר הבקוע זרם מים עבר, ותוכן המזמור הזה יעיד על זמנו שנתחבר בו, כמו: הסוכרים אל ירומו וכו' אשר הסב נפשנו בחיים ולא נתן למוט רגלנו, הרכבת אנוש לראשנו וכו'. לכו שמעו ואספרה כל ירא אלהים וכו' וכמוהו מזמור ס"ז, ומזמור ס"ח. וזה החתון נתחבר תיכף אחר התשועה שעשה ד' להם ויאמר: (ב) יקום אלהים יפוצו אויביו וכו': (ג) כהנדוף עשן וכו' יאבדו כדעים מפני אלהים. (ד) וצדיקים ישמחו וכו' עד כאן יספר לנו בקצור כי הכעסים כלו. וחסידים ירננו, ותא"ב יתחיל לספר לנו פרטי המאורע, כמו חבקוק, ויגיד לנו כאלו ד' בא דרך מדבר פארן ומדבר קדש, ומקול נעדיו רעשה הארץ וירגזו ההרים, ויאמר: (ח) אלהים בצאתך לפני עמך (להוציא להם) בצעדך בישימון סלה (כמו קול ד' יחיל מדבר): (ט) ארץ רעשה גם שמים נטפו (מטר סוקף) מפני אלהים, זה סיני (כי גם הר סיני חרד מאד) וכו' והפס רק הר סיני מפני זה מצורר מדמה העת ההיא לעת מתן תורה אבר גם לו נהפך פתאום הר סיני ויהי למוריק אש, ומזה נתהוה לו רעידת הארץ, וזה כוונת הכתוב (שמות י"ט י"ח) והר סיני עשן כלו מפני אבר ירד עליו ד' באש, וכד טעמו נגלה כמ"ש המורה ביו"ד להתבונן, ור"ל כי באש אבר הוריק ההר נגלה כבוד ד', ועל עצמו כעשן הכבשן, ויחרד (וכבר חרד) כל ההר מאד כידוע מפעולת הרעש, כי אחרי הרעש אש, והבן. והמצורר ידמה העת ההיא למתן תורה כי עתה הגילו את התורה מאבדון והרי היא חדשה להם כאלו היום נתנה מסיני, כאבר תרשה להבין. (י) גשם נדבות וכו' מטר הסוחף אבר ירד היה לנו לגשם נדבות, ועל ידו נחלתך ונלאה, אבר כבר נלאה מחמת המניק, אתה כוננתה: (יג) מלכי צבאות ידדון ידדון, המלכים ונבזותם יקדון ויחגו ויושבו, כמו ויחר גויש דחבקוק. ועי"ש עוד בית החלק שלל. (ט"ו) הר אלהים, ר"ל הר גבוה והלול, כמו לחברת אלהים שעשוהו לחברה גדולה, בני אלהים, מלכים גדולים, וכן הרבי אל, ומוסב על פסוק י"ד על ארץ רעשה, ור"ל הר בשן רעש כמו הר סיני, ויאחל לותם המצורר: (יז) למה תרצדון, כמו תרקדון, והצד"י והקו"ף מתחלפין כמו ארץ תרקף, ומזה רואים כי נוסד בזמן מלותר בזמן שבבר התערבו בגוים ותניח מדברים תצדודים, ור"ל מדוע הרקדון כאילים לתם הרי בשן, גם הסל חמד אלהים לשבתו. זה סיני שתתם עליו תורת חמת מדוע יחרד עתה? ובאבר יניע המצורר לזה יבוך את הסר ד' יבון עליו לנצח. והסרים יביאו חמים להמצורר, אין לו נרקד כאילים והנה: (יח) רבב

אלהים רבותיו, המה העמים והברקים ורוח סערה עבה דברו, כמו בחבקוק: כי תרכב על סוסיך מרכבותיך, והמה רבוה רבבות בלי מספר, אלפי שנאן, משרש שנא, מלי שמו והמורא והגוים נוסף, והוא על הממה והתרגן אשר יפיצו הברקים והזעות, ויתורגם: מוזשער דער פערהעלונגען, ועיין לעיל בבאורי לחבקוק על בקרב שניט, ד' בס סיני בקדש יפה אמר ר' שמחה פינסקער, כי מלת בס בת רפי תחתי מפיק אלא כדין להורות כי חיונה מלה רק בעל עבר מבשם בוס, ועניינה הגבהה והרמה, ולזה שמעון והערפל והקולות והברקים המה אלה אשר בשבבר הימים בעת מתן תורה הניח בס את הר סיני בקדבו וכן שהה מודע מספע עבה בכל הפוסעים בו, ותורת אמת נעולה מידם כאלו היום נתנה מסיני, וע"ז יאמר: (יט) עליה למרום שבית שבי, שהה עוד הפעם עליה למרום וקבלת תורתך אשר הגלת בדמך ובגבורתך. לקחת מתנות באדם כי רבים מעוזבי בניה קדם שבו אל אלהיהם ואל תורתו בכל לבבם, ואף סוברים, הניח בל באדם מוכך אחר עמו ובעזרו אף בסוברים, אלקחת מתנות אף בסוברים אשר שרו מאחרי ד'. לשכון יה אלהים, שיבחן אלהים בהוכח לבוחם. (כא) למות הוצאות, כי יוציאנו למרחב ולא יתן נפשנו למוות. (כב) קדקד שערו, קדקדו של רשע המתהלך תמיד בחטאיו (רש"י) נראה במפרש שער בהפוך תוריות רשע, והנכון כי היונים היו להם שערות תרוכות על ראשם שיגיעו עליהם במלחמה מפני חרב וע"כ יכנם "קדקד שער" ועיין מ"ש לעיל בחבקוק על ראש פרזיו. (כג) אמר ד' מבשן אשיב, כ"ל ע"י אשר יקדון הרי בשן, אשיב ממצולות ים, ע"י אשר קול ד' על המים, אחוב שבות ישראל. (כה) ראו הליכותיך אלהים, כמו הליכות עולם לו דחבקוק, וכ"ל כאשר ראו הלוכך בעבר בימיהן להקים מחויבין. (כו) קדמו שרים וכו' ההלו חיקף לשיר לך שיר חדש על גאולתם. (כח) שם בנימין צעיר רודם, כ"ל בנימין שהיה עד עתה צעיר ובאשר התרוממ מעפר ויהי לשר רודם. שרי יהודה רגמתם, כמו רקמתם, וכ"ל לשבט בנדי רקמה וכן שרי זבולון ושרי נפתלי לשבו רקמתם כי היו לשרים חשבים מאדוניהם. (לא) גער חית קנה, המשורר הזה יקרא את העם בשם חית, כמו למעלה בפסוק י"ח חיתך ישבו בר, וכאשר ישראל יקרא בשם יונה, כמו שאמר כנפי יונה נחפה בכסף, והלשון הזה רגיל על לשון המשוררים שאמר תרבן הניות, כמו במזמור ע"ד משכיל לאסף, שאמר: אל תתן לחית נפש תורך חיית עניך אל תשכח לנצח, שמקביל לדברי המשורר הזה שאמר: חיתך ישבו בה. הכין בטובתך לעני אלהים, וחית קנה היא החיה שים לה קבן במצחה כדמות קנה, וכומז אל החיה הרביעית בחזון דניאל, והוא הנפיל השעיר שבגבותה השניה, ויכנה המשורר את החיה בשם חית קנה ולא חית קבן, שיהיה ג"כ מלשון מקנה קנין ועזים, עדת אבירים, נער עדת שרים ועהודים, בתוך עגלי עמים שהעמים נחשבו כעגלים, והמה המלכים אשר הלכו אחו. מתרפס בבצי כסף, מחטחט על כסף וזהב, ויקביל לגבותת דניאל, עיו: ומשל במכתבי הזהב, בזר עמים הרבות יחפצו, נער על זה בשבר ופזר עמים וספינם אלה שהעריכו מלחמה נגדו, כמו שאמר דניאל: ובמעוזות יכבדאלו ממזרח ומצפון ויצא בחמה גדולה להשמיד ולהחרים רבים. והכתוב הזה יעיד על זמן חבורו. שכבר היה לפני המשורר נבואת דניאל. (לב) יחתו חשמנים מני מצרים כמו שאמר זכריה ואם משפחת מצרים לא תעלה. (לד) הן יתן בקולו קול עז ע"י הרעמים והזעות. (לו) נורא אלהים ממקדשיך, ע"י נוראותיך וגפלאותיך הוא נותן עז והעצמות לעם נדוך אלהים לעם ישראל שהוא נדוך מאלהיו. — וכן מזמור ע"ז נוסד נ"כ בימי השמד ההוא, והוא חסר בסופו, כמו שיבין כל משכיל, ומזמור קמ"ד כבר כתב רניק במוגה"ז (עד 117) שנוסד בימי יונתן

המונחי וימאי המבוכה: סע שמיך ותרד גע בהריס ויעשנו בדוק בדק ותפיגם בלה תיך ותממס.

ד) ומלה בגימות הדפוס שנפלו במאמרי „שלשה נהגריס" בגד 78 שורה 15 תחת הענבים צ"ל הענפים. שם שורה 31 תחת על הרעש ההוא ועל הזמן ההיא, צ"ל על הזמן ההוא ועל הרעש ההיא. בד 79 שורה 2 תחת ימאר צ"ל וימאר. שורה 11 תחת בפנרי צ"ל בפנרי. שורה 30 תחת על ימי פרעה צ"ל על ימי הפרעות.

קאלוואריע יבא"ר.

מצרף ללשון.

ואצרף בכר סגיך (ישעיה מ' כ"ה).

שונים הם המבקרים לפי רוח תבונתם, ולפי תכונתם דרכם ומגמתם, ולפי היחס אשר להם עם בעלי החבורים אשר לפניהם. בכלל יִפָּרֵד למבקרי ספרים ולמבקרי כופרים, עם האחרונים האלה אין לי כל דבר, כי רעים הם במחשבתם ובמעשיהם גם יחד, כונתם איננה רצויה ופעלם פגול ולא יֵרָצֶה. כי בקראם בשֵׁם את הסופרים לפגוע בהם, הלא נראה מראש, כי אך במהתלות בחרו להם, להרף ולגדף שנואי נפשם או הקנאה היא המדברת מתוך גרונם או כי יחשבו למצוא מקום להתגדר בו ולהתכבד בקלון חבריהם. הם בראותם איש, גם בלתי נודע להם, אשר התיצב על הבמה, לדבר את דבריו באזני העם, ער מהרה יתעוררו גם הם יריעו את ראשם ובשבע עינים יביטו על איש הרמם כי אש זרה תבער בם להדפו ולהשמידו. אך זאת תאות נפשם להשפיל כבוד אנשי המעלה תהי המעלה גדולה או קטנה הם יבעטו תמרורים, אשר לא זכו הם לעמוד בשער. ובהיות כל אדם עליל לשגיאה כגדול בקטן ימצאו תמיד את אשר יבקשו כל מום וכל נגע. אולם גם המבקרים הטובים אשר אין להם דבר עם הסופרים כי רק הספרים, את לשונם או הגיונם ישימו לנגד עיניהם ואותם יבקרו בתם לב ולמגמת הפץ טהור ורצוי, גם המה מבלי צדיה ינטו כה וכה מן המסלה הישרה ויפנעו בבבוד הסופרים, לכלות בהם הצי מהתלותם ולעשותם לקלסה. בהספרים יָחֵלּוּ ואחרי כן יעלו ויבאו עד סוף דעתם של המחברים וימצאו גם בה כל ערות דבר ומשופטי המעשים יהיו שופטי המחשבה למרת רוח כל איש ישר.

מכל המראה זה חכמתי אני להזהר ויהי בבואי למנות כל חסרון ולתקן כל מעות אשר מצאתי על לשון ספרינו עזבתי את שמות הסופרים ואת שמות הספרים גם הם ואמרתי הן הקורא קרא כמוני את כל הספרים ההם וגם עיניו ראו את השגיאות ויתעורר עליהם כה וכה, אף כי לא אספם אספה, גם אשר לא קראו ולא ראו מה יהסר להם, הלא השגיאות מוצעות הן לפניהם פה וראה יראו וידעו

לבלתי הַכְּשֵׁל. — מורה אני וזאת חובתי במשמרתי, להרים מכשול מדרך תלמידי, להעירם על כל הטא ועון ולהורותם חק ומשפט ואת החובה הזאת שמתי עלי גם בזה, לפקוח עינים ולהראותם את כל אשר אמצא בלתי נכון לפי דעתי. זה פתגמי: אני זוכר ומזכיר את השגיאות אך למען השמר מהן, גם אני גם כל השומעים את דברי.

וזאת לדעת, כי לא שמתי עין על כל ספר ולא פשטתי יד בכל החבורים למיניהם לבחון ולבקר אחר מומיהם מראש ועד סוף כל השגיאות בכל אֹמֶר ומלה כי רק בספרים הנבחרים, המעולים והמשבחים אשר לגדולי הסופרים והמליצים הפשתי ומאשר מצאתי העליתי רק מעט לדוגמא לתת לפני הקורא אך יותר אכפתי מעל ספרי הדקדוק הלא הם שומרי הלשון ומתקניה, נוטרי כרם ספרותנו ובעוד אשר הם כותבים את המשפטים עוברים הם עליהם ויבטאו אשר לא כרת, עליהם יתכן המשל: לראות מומי אחרים עיניהם פקוחות, ולראות מומי נפשם עיניהם טוחות!

ואני בראותי את השגיאות הרבות אשר לחכמי הלשון החם זכרתי את המספר: פילוסוף אחד עבר פעם עלי מסעו דרך עיר קטנה, וינפש שם. ויהי בהיותו מלא אבק וועה אמר לרחץ שם את בשרו, הוא בא אל בית הרחצה וירא את הרפש והדמן אשר שם לגעל נפש, את המים העכורים והדלוחים ויקרא אל בעל הבית לאמר: הגד לי ברב טובך, איפה ארחץ בצאתי מזה?

השגיאות הרבות אשר נמצא בספרי לשוננו אשר יפלט גם כל עט סופר מהיר תחרדנה אותנו לרגעים כי נעמוד נתפלא ונשתאה ונעמק שאלה: איכה נהיית כזאת בישראל ומה היא הסבה אשר הסבה כל אלה, הזן נפרץ, אשר אין כמהו בכל יתר הלשונות! מי עִיר פה את כל עיני החכמים לשגות ולהכשל ככה ובשלמי הרעה הגדולה הזאת? האין חקים ומשפטים טובים ונכוחים בלשון הנעלה והנשגבה הזאת?

עתה עמוד קורא יקר! תן עינך ולבך ותראה ותבין כי יש ויש באמת סבות רבות אשר אין כמוהן בלשון אחרת והן אשר הרו ותלדנה את כל המכשולים על כל מדרך כף רגל להכשיל גם כל סופר יודע ומבין.

הסבה האחת היא: יען כי העבריה הזאת זה כבר מתה מיתת החמר והיה היא רק חיי הנפש חיי האצילות, חיי שמים, אין לה עוד ענן בגוש עפר ורגבים כי אך תורה ומוסר, דעת ומישרים, חקר והגיון ומליצה והידה, אך כל מרום, נשא וקדוש אך אלה אוצרה. היא בגבהי שמים תשכן, בהיכל אלהים ומעונות שרפי יה. אין לה דברים בין איש לרעהו לחיי הארץ, כי כלה טהורה, מקדש מלך מלכים היא, משם קולה יִשָּׁמַע, משם תצא תורתה, משם תביע מוסרה, חוצב להבות אש, משם תתן אמריה בנעם רב ובקסם נעלה, למשוך אחריה אדם רב, כל אנשי הלב, להגביהם עוף ולהעלותם אל תחת כנפי השכינה.

להסופרים בעברית איש איש במקום מולדתו ומושבו לשון אחרת, לשון הארץ, אשר בה הוא יושב וחי עם בני האדם יחד, בה יהגה גם יהלום מאז

למדה לשונו לדבר, ויהי בבואם לכתוב את אשר הרו הגו מלב, או מאשר חברו חבר מכל אשר קראו או שמעו רבם ככלם מתרגמים הם מלשונם אל לשון עבר אשר על כן גם הסופרים הנעלים עד מאד, לא ימלט מהם אשר זעיר שם זעיר שם יכתבו בעברית על פי תכונת לשון ארצם, כן בסגנון ובקשור המאמרים וסדורם וכן בשמוש המלים והיה פרי השגיאה הזאת פרי בלתי נחמד לעינים ובלתי טוב למאכל.

הסבה השנית היא: המקור אשר ממנו שואבים אנחנו את המים החיים הלא הם כתבי הקדש אשר כבבת עין שמורים אתנו מאז נסתם חזון הנביאים ואנשי רוח הקדש.— נודע כי יש לנו מבלעדי דקדוק לשוננו גם מסורה מקבלת מאז ועד שני דור ודור, מבלי אשר תגע בה כל יד לשנות שם כל אות, נקדה או תג, והנה יש מקומות רבים אשר מסבות שונות, נודעות ובלתי נודעות לנו, באו שם דברים ומלים, שלא כמשפטי הלשון ודקדוקה והיה באמור איש לחקות את המסורה ולכתוב את עניניו על פיה — כמו „ואם מָאֵן אתה" „תֵּיעָשֶׂה את המנורה" „פן אֲכֶלְךָ בדרך" „יִרְדַּף אויב נפשי" „לְדַרְיוֹשׁ הדברי", ישגה מאד מאד, כי רק בהביאנו מאמרים לראיה מתוך כה"ק עלינו להעתיקם העתקה נאמנה. אולם כשאנחנו לעצמינו כותבים עברית, עלינו לשמור חקי הדקדוק ולא להרוס כמלא השערה. את המשפט הישר הזה לא ישמרו סופרים רבים ויהיו בעיני כמו חסידי בעלי המופת, המחקים את כל מנהגי רַבֵּיהֶם גם באכילה ובשתיה ובכל צרכם.

הסבה השלישית: הם פרושים ובאורים בלתי נכונים אשר פרשו המפרשים בשגיאה או בהלכם בדעת ובבלי דעת אחרי האגדות והמדרשים וילדו הפרושים הזרים האלה מלים ושמושי מלים שלא כדת, ויבאו אחריהם הסופרים ויכתבו על פיהם.

הסבה הרביעית היא: שפת המון בני ישראל בארצות הגרמנים והסלבים, אשר עלו ובאו בה הרבה משפת קדשנו מבלי שים לב עליהן לבטאן על נכון וכה השתבשו מרב ימים והסופרים בני אדם הם הנכנעים תחת יד ההרגל ומן השמוש הרב בדבור פה יום יום ישתמשו וישתבשו בהן גם בספריהם. הנה על הסופרים לשמור את הכלל המפורש: כתֹב כאשר תדבר! אך פה היה להם הכלל הזה למשחית, להחשיך יפעת הדר שפת קדשנו. כבר אמרו רז"ל שבשתא כיון דעל על.

הסבה החמישית היא: הקריאה בספרי המשנה והתלמוד ומפרשיהם. האנשים הטובים והנעלים אשר בנו את בית ישראל וישימו עליו משמר מגן ומחסה, לעמוד לעד ולעולמי עולמים, בהיות מגמתם להורות את העם ולהכניס את התורה גם אל לב הנשים והטף, לתת להם מוסר ודרך ארץ היתה החובה עליהם להשפיל ולרדת לדבר בשיח ההמון בנאומם וניבם, אשר למדו לבטא בשפתם עם ערב רב מכל לשונות הגוים אשר הם בתוכם צדקו מאד על פי כונתם הטובה, כי למה זה ידברו נגידים ואין אזן שומעת! הנה כי כן אמר אלהים: הנני בא אליך בעב הענן בעבור ישמע העם! אולם על הסופרים להבדיל בין ענין לענין, לדעת את אשר לפניהם, אל מי ועל מי הם מדברים, אם בלשון המערבת והמבולבלת,

או לבהר מלים לטהר את לשונם ולכתוב רק על פי דברי נביאינו. אך יש סופרים אשר לא ידעו או לא יאבו להזהר והיה בפתחם בכנור הידתם ולשונם תגביה ותעלה אבר במרומי ההגיון והמליצה, לשיר שירי הוד, נעלים ונשגבים, נחמדים ונעימים, איש איש כיד אלהים אשר עליו, יקחו כה וכה מכל אשר יעלה המזלג, מתוך שיח החמון אשר בכל ספרי בעלי האספות מדור דור ויעפרו בעפר הוד תפארת הלשון היקרה, אז מראיהם כמראה איש בסוי בגדי שבת לתפארת, עוטה כל יקר ועדי עדיים, מבלי אשר העביר עליהם את המנקה לנקותם מכל האבק הנורא אשר אֵין למושב לו. בארץ ישראל על אדמת הקדש לשון סורסי למה? ואין אני פרדק ס, לאסור אסר לבלתי בוא כל מלה זרה מכל הלשונות בגבול העבריה, כאשר יש מתקדשים כאלה, אשר כמחט בבשר החי לחם כל הגה וכל שיח כל אמר ומלה אשר אינם באוצר כה"ק, הלא כה עשו ועושים מבחר הסופרים בלשונות כל עם ועם, גם באלה אשר לא תחסרנה כל מלה נבונה בכל ענין ומדוע אֶפְלֶה בזה את לשוננו! אולם דעתי כי נעשה באמת כמעשה הסופרים ללשונותם בגוייהם, השומרים שפתם לכל משפטיה והליכותיה, אך כה וכה יתנו מקום למלה זרה, אשר יבחרו בה בעבור תועלתה, להבין ולהשכיל יותר את הענין אשר לפניהם, או למען הוציא רעיונותיהם בכלים מכלים שונים ע"פ הכלל: כפל לשון במלות שונות או בעבור הצלצול הנעים, אשר להמלה הנכריה ההיא, המלה ההיא פושטת את צורתה אחרי כן ולובשת כמנהג המדינה, אשר באה שמה ואז משפט־אזרה ינתן לה. ת"ל יש גם לנו סופרים אחדים אנשי טעם אשר יעשו בכה ובהם תתברך שפת עבר ולא עליהם תלונתי.

הסבה הששית היא: בעבור כי רבי הספרים אשר לנו, אינם מנקדים. וגם אלה אשר מהם ילמדו המלמדים את הקריאה לתלמידיהם הנקוד, בהם נקד וטלוא, כי אין איש שם על לב לשמור עד מאד את הספרים האלה, אשר הם בעבור תינוקות של בית רבן, ילדים קטנים...

וזאת חובת המורים, לקרוא קריאה נבונה באזני הנערים, ללמדם את המבטא הנכון ולהבינם גם כל תורת הנקוד, ולשנותה עד אשר תהיה שגורה בפיהם ושמורה בלבם, להיות אזנם פקוחה תמיד לשמוע אל הרנה ואל התפלה מפי העוללים והיונקים לבלתי יעברו כל חק כי גרמא דינקותא היא המשתרשת בלב ולא תצא ממנו. אך אם רבי לא שנה רב חייא מנין לו? אם מלמדי בנינו אינם יודעים לדבר כן בעברית ולקרא קריאה נבונה, כי אין להם כל ידיעה בלשון והליכותיה, לא קראו ולא שנו ולא שמשו ת"ח כי כמעט אשר קנו להם ידיעת הקריאה בילדותם מאת העוזרים אשר על יד המלמדים פסעו פסיעה גסה ויבאו להעמיק חקר בחלכות ולהשתעשע באגדות ומדרשים, והיה בהיות לאנשים ואין להם לחם לאכול ובגד ללבוש וידם קצרה להשיג כסא רב או דין, ישכרו להם הדר וירכשו נערים ויהיו מלמדים, אנו על אחת כמה וכמה! וזאת היא הרעה הגדולה, כי גם אחרי כן בשים איש על לבו ללמוד ולדעת שפת ק־שנו, מן השגיאות השגורות אתו מפי מוריו ומפי חבריו לא יטהר את נפשו עוד וכל

חכמתו לא תעמוד לו, להיות מהיר בקריאת שפת עבר, כי גם את אשר יכתוב הוא בטוב טעם ודעת לא יכון לבטא עד מהרה כדרוש. לב יודע מרת נפשו!

הסבה השביעית היא: יראת הכבוד מפני הקדמונים. מפני המחברים המתים שובני עפר, כי קדושים לנו כל דבריהם, מבלי אשר נמצא בהם כל חטא ועון הלילה והיה באמור איש כי כנגע נראה לו בספר מן הספרים, אז ירבו עליו חבריו להבל כל תחבולה ולהצדיק את הכל. והסופרים עליהם לשמוע מצות חז"ל: חיב אדם לאמר בלשון רבו וככה יכתבו.

הסבה השמינית היא: יען אין לנו ספרי למוד בעברית כמו בכל הלשונות ההולכים מטטה למעלה, מן הקל אל הכבד, ומן הפשוט והמובן לאט לאט אל כל נִשָּׂא ורם, כפי עלות הילד בשנותיו והדור שכלו והשגתו, אשר על כן סופרינו בגדולות יהלו, משמי שמים, מגבוה על גבוה, בנאום חוזי יה וניב נביאי אֵל. „שותא דינוקא בשוקא או דאבוהו או דאמיה" אמר המשל. עם בן ישי ובן אמוץ ועם כל מנעימי זמר בשירי קדש ברוח אלהים יעופו ויעלו עָל עַל לדבר נשגבות חידות ונפלאות, האלה ישפילו יביטו על הקים ומשפטים! הם כבר לקחו להם קרנים בכה המשפט: הרות המליצים ליצענציא פאָעטיקא! הכרוב בעל! פעגאזוס אם יאָכּע! ויהי גם אחרי כן, כאשר תנוח בהם דעתם וידעו, כי גם על המליצים לדקדק בלשונם וכי המשפט ההוא לא השבית ויבטל את כל משפטי הדקדוק פֻּלָּה, גם אחרי כן כבד מהם לשנות את טעמם, אף כי הוא טעם לפגם, ובכן ישגו כל הימים.

הסבה התשיעית היא הפשוטה מכל אחיותיה, פשוטה כמשמעה. סבה נפלאה לשמע אזן כל סופרי גוי וגוי, אולם אנחנו לא נשתאה לה כל מאומה, אף כי צר לנו, לראות מראה זר כזה. יש בנו סופרים נכבדים רבים, מליצים ומשוררים, אשר לא למדו כל מאומה מתורת הלשון במשפטי נטית השמות והפעלים ודיני הנקוד. אלהים הנן אותם ויתן להם מתנת השיר והמליצה, גם קראו ושנו כתבי הקדש ויהגו ויתענגו על יפי הדר השירים והמליצות אשר בספרות החדשה ועל פי רגשי הנעם אשר בקרבם וכשרונם הטוב, הנם מפליאים לעשות גם המה בשיר ומליצה, מבלי דעת יסודי הלשון וחקי ההגיון עד מאומה. הנכבדים האלה לא היו מעולם ילדים, תלמידים בבתי־ספר, מקשיבים לקח מפי רבם ומורם, כי כמעט ההלו לדבר, ההל גם רוח ה' לפעמם וירכבו על הכרוב במרומים רבים בשפתים דולקות ולשון מדברת גדולות ונפלאות. דמיונם כצדיק פלוני, אשר קרע שחקים ויהם כל המקהלות שם בשמי השמים בתפלתו הרוממה וקולו האדיר. חסידיו מסביב עמדו ברעדה, דא לדא נקשן, להמית רבם וצפצוף מורם, שר צבאם, המנהג עולמו הגדול *) ער כם יה. בהיותי גם אני בתור חסיד אדוק, בין צבאות מעריציו, ערבה נפשי פעם ואשאל את חד מן הבריא

*) המון החסידים הבאים אל הצדיק נקראו עולם.

לאמר: מאד יפלא בעיני לשמוע פעם ופעם שגיאות גדולות מאד בקריאת התפלה בפי הצדיק! ויענני איש בריתי התם: הרבר הזר והמוזר בעיניך, הוא אצלנו, החסידים מבטן, פשוט מאד ובאשר תמצא אתה טום ומגרעת, נראה אנחנו הישרים אך מעלה ושלמות, אשר לא כל אדם זוכה להן ואף כי אמרו החכמים: יכול כל אדם להיות כמשה, אשר היה כבד פה וכבד לשון, תנא גזמה נקיט. הצדיק לא היה מעולם ילד, כי אחר מן השרפים הוא, אשר עף וירד משמים ארצה, לזכות את חסידיו ומתי היה לו ללמוד דברים כאלה, הערוכים בעבור תינוקות של בית רבן! הנה גם מלאכת הכתיבה לא ידע רבנו הצדיק, מפני הטעם (?) הזה. ואני באשר נבהלתי לשמע המענה המחכם הזה, כי יראתי פן משבתי עלי קו של השד בשאלתי ופליאתי, נסוגותי אחור ולא הוספתי לשאול עוד... בימים ההם עוד היו לנו שני מיני גדולי הדור, בעלי האות והם הרבנים והדיינים ובעלי המופת והם הצדיקים. הרבנים היו תופשי תורה, יודעי אותותיה ורבי החסידים הפליאו נפלאותיהם. עתה בעונותינו הרבים הננו דור יתום, כי הרבנים הם זקני עם הארץ והצדיקים לא עוד יראו נפלאות. אין אות ואין מופת! כמראה הזה יראה גם בקרב מחננו המשכילים, כי יש בעלי דקדוק מבלי לשון והגיון ויש בעלי לשון ואין להם דקדוק ויש עוד משכילים (?) הרשים מתחרשים לבקרים, אשר אין להם לא לשון ולא דקדוק.

העברתי לפניך קורא יקר את כל הסבות, אמות השגיאות הרבות וידעת היום והשבות אל לבבך, לבלתי הרשיע את כל השוגים ממצות הדקדוק, כי הסבות הן אשר עברו ראשם, בלבלו את מוחם ותעורנה את עיניהם. והיתה זאת גם לטובת נפשי, כאשר תמצא במאמרי זה ובשאר מאמרי ומליצותי כל עון וכל חטא ותדע בי תחת הסבות התהפכתי גם אני ולא טוב אנכי מכל המון הסופרים. ואתה קח תורה על פי השגיאות האלה, אשר אני נותן לפניך פה ותדע להזהר, כמאמר חז"ל: אין דברי תורה מתקימים אלא במי שנכשל בהם.

ואני בידעי כי עניני בזה עם קורא מבין לא אעיר הרבה ולא אתקן את כל השגיאות, כי הן לבדן תצעקנה לאמר: דָּרְשֵׁנוּ! ואקוה בי בכל דברי לא אכאיב לב בל איש ואישון ושלום יענה כל איש שלום לדובר שלום. —

מאד מאד רבו הטעיות בשמוש סמיכות השמות והתארים ובבן פשתה השגיאה לכתוב: הראש ישיבה, התלמוד תורה, הדרך ארץ, הבן בליעל, הבת קול, הבעלי חיים, הבעלי דינים, הבעלי בתים, הבית דין, הפסק דין, החלי רע, וכמו שמבריזים החזנים: ביום השבת קדש. תחת לכתוב: ראש הישיבה, תלמוד התורה וכו', ה' הידיעה בהסומך לא בהנסמך. וכן כותבים: האיש המופת, הקיטור התבלת, המשיח השקר, המחט הברזל, הברית החברה, האיש הבינים, האבן הנגף, הטבעת האמת, ההשכלה הרמיה, כאלו היתה המלה השניה מלת התאר כמו האיש הטוב, הסופרים השוגים, לא בן באשר יבוא שם ת' התאר, כי אז משפטו כזה: איש המופת, קיטור התבלת. נוכל לכתוב לְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ או הַלָּשׁוֹן הקדושה, אך לא לָשׁוֹן קֹדֶשׁ או הלשון הקדש. וכן ישגו לכתוב: החרש הכם הזה, גם בהעצמות יבשות, הטלית קטן הזה, הבאורים הרשים שלי, הת"ג, הת"ק, הנח נראה, הנח נסתר. השוא נע, השוא נח ועוד ועוד. המרקדקים

אשר זאת תורתם להישיר את הלשון בפי אחרים, איכה לא ידקדקו לעצמם ויחטאו להמשפט הפשוט הזה, כי בהיות התאר נוסף בייפיגונג תבוא ה׳ הידיעה גם בו אם היא בהשם המתואר וע״כ יש לכתוב: החרש החכם הזה, גם בהעצמות היבשות וכו׳. אין סומכים שני נסמכים אל סומך אחד, ואין לכתוב בני ובנות האיש, שפת וספרות בני עבר, שופטי ושוטרי העיר, בשמחת ובחברת רעיתו, כי אם: בני האיש ובנותיו, שפת בני עבר וספרותם וכו׳. כן כותבים שפת עברית, שפת פרסית, שפת חיה, חכמת יונית ואין להם לא שפה ולא חכמה! שם יכתוב מדקדק אחד את משליו, למען הורות להבדיל במין את התאר לפי השם המתואר לאמר: ארץ חמדה ופרי חמד. דמה כי חמד וחמדה תארים המה ושגגה תהיה לכתוב ארץ חמד ופרי חמדה, כאשר אין לכתוב ארץ נחמד ופרי נחמדה, כי אם ארץ נחמדה ופרי נחמד! מה נחמד האיש ומה נחמדה תורתו! כן יעבדו עבודת הבעל עבודה זרה ויכתבו: בעל מחבר, בעל מבקר, בעל מגיה, בעל קורא, כמו שיאמר ההמון: בעל דרשן, בעל דברן, בעל עסקן. פה לי המקום להעיר על המושג אשר לנו היום במלת „בעל חוב״ כי ענינה, איש אשר הוא חב לאחרים, כי הרבה לִלְוֹת וכבד ממנו לשלם ובגפ״ת מה הוא בעל חוב? בעל הון, הַמַּלְוֶה את אחרים את כספו. השגיאה הזאת נפלאת בעיני ולא אדע איך נעשתה! ואתה הקורא שים לב לבלתי הוציא שם רע על העשיר הַמַּלְוֶה אשר בעירך!

מאד ישתבשו בשמוש מלות הכנוי: זה, זאת ואלה לכתוב כזה: הראיתי לכם בזה הספר, מה לי ולזה הכסף? דברי זאת האגרת, זה דלתות ביתי, זה מלי תשובתי. זאת המצות, זאת עצמות המוקעים, נוגה בערפל זאת התורה, העתיק זאת בזו הלשון, אלה האנשים רעים, גם אלה הימים עברו.

בשני שמות אשר יתנו יחד מושג אחד ישגו לכתוב רק את הראשון בה׳ הידיעה כמו: להמשא ומתן הזה, להטענות ומענות האלה, להדין ודברים ההם ועוד יחשבום למלה אחת על פי הלשון אשר בפיהם! שם יורה המדקדק לשון וספר לאמר: איה הייתם? איה שכנו בני אביכם? איה רץ הבן? מבלי דעת מכל המקומות אשר בכה״ק, כי לפני מלת הפעל כותבים איפה לא איה, דומה הוא בעיני להעמוד אשר בפרשת דרכים, אשר הלוח עליו מלמעלה יורה לאיש איש את דרכו אשר ילך והוא דומם על מקומו יעמוד! משגה ישן נושן הוא לכתוב נפלאתי מאד לאמר: הדבר היה נפלא בעיני הכותב, אולם הוא הוא הדבר הנפלא. „נרדפתי מכלב רע״ „מדוע לא נאכל החזיר מהעברים?״ על כזאת כבר התעורר רשד״ל לאמר: אין מדרך לה״ק לאמר: התפוח נאכל מראובן, להיות ראובן הפועל, כי אין נפעל כזה רק כאשר לא נודע מי הוא הפועל ואז נאמר: התפוח נאכל ולא נוכל להזכיר הפועל באָבלאַטיף ואהוב ממני ענינו הוא אהוב יותר ממני, או שתהיה המ׳ הסבה הגורמת כמו: נבלע מן היין בסבת היין, לא שהיין בלע. עוד אלה להמדקדק: „מה היתה מעשיכם בנותי?״ בְּתַחֲנֶה עלי מחנה״ „מי איננו נמול איננו יהודי״ ובפי המליצים: „האינו בן בריתנו״ „האינו יהודי הזה״, „האינם יהודים האלה״, האיש אשר זרה לו שפת היהודים בארצות הסלבים ולא קרא בספר מגלה טמירין להרי״פ לא יבין את הדבורים

האלה. עוד זאת להמרקדק: „הלא התפללתי אליך להביא לי תשורה מבני! שמתי תפלתי לפניך, לקנות לי ברב חסדך וכו' קוה קויתי לך לשמוע אל תפלתי וגם לָאֲנָתֹת (!) אשר רשמתי לך, הֲאִם לא באה הָאֲנָתֹת לידך, כי אינני מבין, מה יוכל לְהַמְנָעֵךְ!" עברים אנחנו ואת אלהים אנחנו יראים ואחרי אשר לא זכינו, לראות את הרב המרקדק, הנקדן ובעל הלשון הזה גם מאחוריו, לא נאבה ולא נשמע אליו ברבר הזה, להתפלל לבשר ודם, כי אם נערוך את תפלתנו לפני אבינו שבשמים, ככל אשר עשו אבותינו ואבות אבותינו. נודע כי בשמות אשר להם שני משקלים, האחד בקמ"ץ וה' והאחד בסגו"ל ות' משתמשים בסמיכות בהמשקל השני, על כן אין לכתוב אִשָּׁתִי מן אִשָּׁה, כי אם אִשְׁתִּי מן אֵשֶׁת, וכן הוא בגבירה וגברת. והמורה, העמוד החזק החוא הרביב כלאים לכתוב: גְּבִירָתִי, גְּבִירָתֵךְ וכו'. ומבלעדי הנטיה הזרה הזאת קלקל ויעות את הנקוד. הסכת ושמע עוד! „וילחץ בַּחֲזָקָה", „וְאָשְׁרֵיכֶם לנגדם תמיד". „אהבוהו כְּנַפְשֵׁיכֶם". „הבנות צומאות. כלם יוראים אותי". „ואשמתך הביא עוֹנָשְׁךְ". „יש אוהב דוֹבֵק מאה" „בלילה ההיא" „אין רָפָא לו" „שִׁפַּת חֶלָקָה" „מאיזה עיר הגר בא"? „האיש הבינים" „אל תלז בעיניך מַטָּרַת שבתך שם" ועוד כאלה עד אין מספר. הראית קורא בכה"ק או בספר מן הספרים את הפעל „שמר" בבנין הפעול לאמר: השמרתי איך האבע היטען לַאֲסטען! או את הֻתְפַּעַל מהשרש הזה כאשר יורנו לכתוב המרקדק החדש!... בתארים כלל מוחלט הוא מבלי כל יוצא כי במ"ז סמן הרבוי „ים" ובמ"נ סמן הרבוי „ות" אשר אין כן בשמות ובזה נכשלו רבים לכתוב רעיונות טהורות השטרות הנהוגות שרות פוריות קולות שונות, שבועות אהדות, לילות ארכות, מאכלות אסורות, זכרונות נעימות, מבואות מטנפות, כחות נפשיות, תחת: רעיונות טהורים, השטרות הנהוגים, וכו' ולהפך כותבים מלים נעימים, התאנים מתוקים, הזתים מרים, הבצים עגלים, תחת: מלים נעימות, התאנים מתוקות וכו'. משפט השמות יָפֶה, עֲנִי, חֲלִי, דָּפֵי, בהפסק מאמר בהולם כזה יְפֵי עֵנִי אך לא באמצע, ולא נוכל לכתוב: מלא יופי וחן, היה העוני צלו על יד ימינו. וכן דרין בעתיד מקל לכתוב באס"ף ע' הפעל בחולם כמו אך בה' אל תִּמְרֹד תחת תִּמְרְדוּ וּמִצְוֹתַי תִּשְׁמֹרוּ אך לא: אל תִּמְרוֹדוּ בשלומי אמונים. תִּשְׁמוֹרוּ את מִשְׁמַרְתְּכֶם מדוע תַּחֲמוֹסוּ סגלת ישורון? כן יכתוב המשורר: פה לא נמצא הידותינו על בלימה תולות, אבף עליו החרוז, לכתוב תולות ת' תלויות ונסלה לו. כן יטעו לכתוב „אפלה מנרח" „נחלת שָׁפָרָה" וכדומה על פי פרושם אשר פרשו בטעות וחוץ מזה לא יִרְאוּ באפלה כי היא נקבה וכי אין שפרה יפת תאר, כי אם פעל והשם נַחֲלָת בנפרד.

על אדות מלת „בעבור" אשר יש כותבים אותה „עבור" בלי ב' כבר התלוצץ ראב"ע לאמר: כי לא אכלו מעבור הארץ וכן במלת „בגלל" הכותבים „גלל" מטנפים הם את הניר! גם החושבים מֻזְמוֹת למה יכתבו מזימות והכמי חידות מדוע יחודו חדות! — אחשב כי עשיתי דיי במראה הזה אשר הראיתיך וממנו תראה וכן תעשה, למנות כל חסרון ולתקן כל מעות והגעתי אל מחוז החפץ למען האמת ולמען כבוד שפת עבר החמודה, לבלתי תת כל משחית לקלקל פניה ולתעב את הן תפארתה והוד יפעתה ועתה עוד עלי להעיר על אודות

הקריאה בספרים שאינם מנקדים ואביא מעט דגמאות להיות לתורה להמלמדים עם תלמידיהם, אל תקרא חַכְמֵינוּ, כ״א חָכְמֵינוּ. קום קרא: ת׳ וְקָרְאָם כלם אדונים וְקָרָאָם. ת׳ נָצְחִים, נְצָחִים. ת׳ קָרְאוּ הכתוב, וְקָרָאוּ. ת׳ יִשְׁבַּע, יְשַׁבַּע. ת׳ אל יִכְנַס, יְכַנֵּס. ת׳ אֶלוּ וְאֵלוּ דברי אלהים חיים, אֶלוּ וְאֵלוּ. ת׳ וְנָדְבוֹ לבו, וְנָדְבוֹ. ת׳ שְׁמָכְרוּהוּ ב״ד, שֶׁמָּכְרוּהוּ. ת׳ חַמַּלַּךְ בגבורה, הַמַּלַּךְ. שֶׁבַּח בנפרד לא שָׁבַח. ת׳ לחגיד שְׁבָחוֹ, שִׁבְחוֹ כי היא ממשקל פָּעַל. ת׳ הָעַלִּים, הָעֲלִים. ת׳ בְּמִלְחָמָה, בְּמִלְחֶמֶת. ת׳ שַׁאֲלָה, שְׁאֵלָה. ת׳ בוֹגֶרֶת, בּוֹגֶרֶת. ת׳ צוּרָה בּוֹלֶטֶת, פּוֹלֶטֶת. ת׳ בָּעֲלִים, בְּעָלִים. ובדומה.

אמר רב יהודה אמר רב בני יהודה שהקפידו על לשונם נתקימה תורתם בידם, בני גליל שלא הקפידו על לשונם לא נתקימה תורתם בידם. (עמוקין כיצד מעברין דף כ״ג).

פה נאלאטץ בירח אלול שנת דבר אמת לפ״ק.

ישראל טעללער.

באור חדש במשנה.

במס׳ נדרים (לט״ד, ב׳) המודר מרוחי החמה אסור לף בסומין, אלא נתבון זה אלא למי שהחמה רוחה לוחן. והנה המבארים לא הרגישו ולא העירו על הפשט היכר במשנה זו, וע״ז הסבו דחוקים עצומים ומעקשים רבים בגד״ז, ובמחכ״ת הלכו בחנו לא דרך בבחור המשנה ובכונת ההלכה הזאת, ואחרי כ״ז הועיל לא הועילו לייבר ולפשט כל העקמומיות המופלגות בענין זה ולחייב לשכוח בזה בקנקנה: ו) הקשה בספר ״תפארת יעקב״ בפירושו למשנה זו וז״ל: לי״ל אסר עצמו מכל אדם, והו״ל בשבועת שוא, דבכהיג ג״ש לעמוד בו (ער״ן דף ל״ח ע״ב ד״ה שלימי)? מ״ל דהכא מיירי בחסרן ע״ש רק לזמן, או רק במקום, או רק בחומה מיוחדת עכ״ל. (והנה קושיתו בחמת חזקה ותלימתא היא, ולתירוצו אין מקום כלל, דהרי במשנה לא נזכר שום תנאי כלל, ועיקר תירוצו חסר במשנה?!) — ג) כתב החכם ס׳ לייפמאן ב״הכרמל״ (שנה 7 גליון 22) וז״ל: ההלכה הזאת ועשתה קבים מאד מבי פיים: ו) תיכף תורה לבון: מרוחי החמה על: שהחמה רוחה לוחן? לוא עוד הבחת פלא בקופת החנות להבחת הורחת: שהחמה רוחה לוחן, בלבון: מרוחי החמה? ג) היש טעם להלכה הזאת? הלא גם בן דוד אמר: לרוחי הרוח (קהלת ז׳, י״ח), הכי גם הוא לא נתכוין אלא למי שהחמה רוחה לוחן בעבור אלא אמר: לרוחים לבדו? (אמ״ל הכותב נעלם מאתו, שבבר פי׳ כ״ז ז״ל שם במקומו כן עפ״י לבון המשנה?!) ומה יאמרו העמים ברחותם הלכה זאת ועשו לון טעם לה כאלה? ואחרי דרכו בכתובי התלמוד אחרי סבר הדברים הזרים האלה מלא — לייפמאן — כי כבר הרגיש הרמב״ם בפי׳ המשנה שם בזה ולכן אמר שם: הוא מדבר לפי המנהג המפורסמות המורות אלא באותו הזמן, והעיקר בכ״ז: נדרים הלך אחר לבון בית עכ״ל. ולפי״ז ל״ל לוחות: כי בבר הרגיש הרמב״ם בפי׳ המשנה שם בזה ולכן אמר שם: הוא מדבר לפי המנהג המפורסמות המורות אלא באותו הזמן, והעיקר בכ״ז: נדרים הלך אחר לבון בית עכ״ל. ולפי״ז ל״ל לוחות: כי ההמון ודלת עם הארץ תבר היו בימי חכמי המשנה תמהו

תמיד: רואים לבדו להוראת: רואים כל דבר (זעהר), ורואי חמה להוראת: נראים מן החמה, וכי המירו קבו"ץ בחול"ם, ותחת: רֻאֵי אמרו: רואי. ולפי"ז אין ההלכה הזאת נוהגת בזה"ז אשר אין איש שימיר קבו"ץ בחול"ם ורֻאי ברואי, ושיבדיל בין: רואים לבדו, ובין: רואי חמה. והמוה איפוא על אשר הובאה בשו"ע יו"ד (ה' נדרים סי' רי"ז, סעי' ל"ו) המכלכל אך הלכות הנוהגות בזה"ז? עכ"ל ה' רי"ר. — [והנה מלבד כי לפי באורו הניח בתימא על אשר הובא דין זה בשו"ע יו"ד? מלבד זה עיקר באורו הוא אך מדברי חלומות אשר בדא לו לשונות מלבו, ולא נמצא בשום מקום כי כן דבר ההמון בימי חכמי המשנה?! ועוד כי גם לפי באורו יפלא כקושית התפ"י הנ"ל?] — ג) בספר „ערך תפלה" להחכם קלאצקי (צד 81—82) כתב בשם הרה"ג מ' יהונתן מלובטש להטעים פי' המשנה הנ"ל, שלכאורה בלתי מובן הדרש הזה של המשנה לפרש היפך המכוון מן רואי החמה שהוא: הרואים את החמה? אך אם נתבונן בעין בחינה נראה שרצון המשנה בלשונה: רואי החמה הוא: נראי החמה ותחויב היות מלת רואי בזה מבנין פֻּעל [והוי"ו להורות קריאתו בחול"ם שהוא לתשלום דגש הבנין], משא"כ „מן הרואין" סתם! והמחבר הנ"ל הוסיף ע"ז וכתב: ולפי דבריו אלה האמתים בפי' לשון המשנה נפרש כה הכתוב: ויותר לרואי השמש. עכ"ל. — כן גם בספר „בנין יחזקאל" (במס' נדרים שם) טרח להטעים את פי' המשנה הנ"ל, וע"ש מש"כ בזה לפי דרכו. — והנה אם אמנם הטעימו הגאונים הנ"ל את פי' המשנה בלשון: רואי חמה, היינו: נראי החמה, בעבור קושית התלמוד שם: מדלא אמר: מן הרואין? [וכ"ז נעלם מה' רייפמאן הנ"ל שחמה והפליא על פי' המשנה ולא הרגיש כי יש מקום לפי' המשנה עפ"י כללי הלשון העברית וכנ"ל?!], אבל עכ"פ תקשה טובא גם לפי פירושם הנ"ל: א) קשה קושית התפ"י וכנ"ל? ב) תקשה קושית הרה"ג הרש"ש בהגהותיו למס' נדרים שם וז"ל: קשה לי ודלמא רצה להוציא אף סכי שמש דבכורות (סוף דף מ"ג, ב') במשנה? עכ"ל. — [והיא באמת קושיא עצומה למאד].

ולכן נ"ל לבאר המשנה והגמרא הנ"ל בדרך פשוט מאד, באופן שכל התמיהות הנ"ל תהיינה מסולקות לגמרי, וכאשר אבאר בזה בס"ד. דהנה בפי' מלת: סכי שמש דבכורות הנ"ל במשנה, נדחקו המפרשים מאד שם, התוס' כתבו שם בבכורות בד"ה סכי שמש וז"ל: מפרש בגמ': סני שמש, כדפי' בקונט': ששונא את השמש ואינו יכול לראות מקום שהחמה זורחת שם. וסכי הוא לשון: חשוכי שמש, שנמנע ממנו אור השמש עכ"ל ובפי' תפ"י שם כתוב [במס' בכורות פ"ז, מ"ג בתפארת סי' כ"ב] וז"ל: נ"ל דסכי הוא לשון סכך, דכשהוא במקום שהחמה זורחת, סוכך וסוגר עיניו עכ"ל. וכיו"ב כתוב בפי' רגמ"ה בבכורות שם (מ"ד, א') וז"ל: סכי שמש, תני רב יוסף היינו סני שמש, שאינו יכול להסתכל בשמשו עכ"ל. וכ"פ בערוך ערך סך ו', וכ"כ הרמב"ם בפי' המשנה שם, וכן פירש"י שם במשנה. — והנה במחכ"ת רבותינו הנ"ל הפי' שכתבו במלת: סכי שמש, הם דחוקים גדולים, וכ"ז בא להם בעבור שחשבו כי הא דתני רב יוסף שם בגמ': סני שמש, היינו שרב יוסף בא לפרש מהו: סכי שמש, היינו סני שמש וכמש"כ התוס' ורגמ"ה וכנ"ל! אבל באמת רב יוסף אינו בא לפרש, רק דתני רב יוסף במתניתא ש"ו: סני שמש, ולא: סכי שמש כמו במשנה, ונוסחא אחרת היתה לפניו, והפי' האמתי והפשוט במלת: סכי שמש, הוא כמש"כ הגאון יעב"ץ בהגהותיו שם במס' בכורות וז"ל: בתוס' ד"ה סכי שמש, וסכי הוא לשון וכ', וזה רחוק, ויל"פ כמשמעו לשון הסתכלות כמו [דאיתא במגילה י"ד א', ובסנהדרין ס"ט ב']: למה נקרא שמה יסכה, שסכתה ברוה"ק כו' שהכל סוכין ביפיה, כן זה כלומר: רואה השמש, ע"ד סגי נהור עכ"ל. וממש כלשונו כתב גם בספר „לקוטי המשנה" במס' בכורות שם מדעת עצמו: כי סכי שמש, הוא: רואי שמש

כו', וכמו שקורין לסומא סני נהור עכ"ל. [ועי"ש כמה דוגמאות בגד"ז דלך לשון המצוה לכתוב ע"ד סני נהור]. והפי' הלזה הוא לומר ויניב. [והוא ע"ד שפי' הערוך בערך סך ה', ולפלא מעשה בעל הערוך למלת "סכי במצ" הנ"ל מדוע בפי עצמו? ומאולי נתחלקו הערכין הנ"ל, סך ה', וסך ו', בפעות. ונ"ל הכל מענך אחד, ובאמת כי לשון סכי הוא לשון הסתכלות, כנ"ל בערך סך ה', לכן פי' הערוך מעין זה למלת: סכי במצ, שהיו יכול להסתכל בהמצ. ולפי"ז יפלא בהלה יותר עוד הוא לפרשו מלשון: סני נהור, ואיך יתפרש בפשיטות: סכי במצ: מסתכל ורואה הבמצ, מלשון סני נהור, דלפי' הערוך הלז עיקר המצוון חסר בהלשון: סכי במצ, דמשמע ברואה הבמצ, ולפירושי אינו יכול להסתכל בהמצ, והוא לשון הפוך?!].

ונ"ל להרחות הוכחה ברורה לפי' זה מלשון המקרא, בנס הכתוב בקהלת (ז', י"ג) מכנה כך לסומין ולאינם רואים את הבמצ בלשון: רואי הבמצ, ע"ד סני נהור, וזהו שבלשון הפשוט ובכתוב בהכתוב הלזה: "טובה חכמה עם נחלה, ויותר לרואי הבמצ". [שלפי פירש"י שם בקהלת כך לכל הבריות, והעתיק שם לשון המצפה הנ"ל בנדרים, וכמו כן לפי כל הנשלוחים שרשתי שם, יפלא למאד שלא כל טעם נכון בהכתוב הלזה! וביותר יפלא במלת: ויותר מיוחלת לנמרי? וגם לא נדע על מיזה מהבריות טובב החני פסוק הרשעון?!] לכן נ"ל לדעתי שכונת בהכתוב כך היה: "טובה חכמה עם נחלה" — לכל הבריות שרואין את הבמצ — "ויותר — טובה החכמה והנחלה — לרואי הבמצ", כ"ל: לאלה שקולתו בלשון סני נהור: רואי הבמצ: והם בעלת סומין ואינם רואים הבמצ, להם טובה גדולה בחיים בהיות להם עכ"פ חכמה עם נחלה, שלא יתבזו בכל מפני חכמתם ונחלתם, משא"כ בהיותם עניים יתחשבו כמתים, שלעת סומין נחשבים כמתים! ולכן מצינו במס' בכורות (מ"ב, ב') שכל חמת קני על כל במצ — סומין סני נהור, כנודע — את המקרא הלזה: "טובה חכמה עם נחלה": [ועי' בפי' רנמ"ה ויתכן מאד בהתכון כל חמת לסוף הפסוק, ובמעמה שם בנמ' מלת: ולו, כי לא זכר ר"ת סוף הפסוק מצום בכוונו לכך בעת, ומשך על המצין!] — ומ"ש לשון חיפוש מצינו גם במקרא ההוא והמלינה הזאת על המצה במס' בכורות: סכי־במצ, רואי־חמה, כמלינה: סני נהור על החים העור ומינו רואה את הבמצ גם יחד! וכזה שכך היה הלשון מצל כל בני הלדם — בזמן המקרא והמצנה — לכנות כן את הלה שאינם רואים את הבמצ: רואי־במצ לו: סכי במצ. ועתה יבקש בכחר אור החמה בלשון המצנה בנדרים שם: "הנודר מרואי החמה" [היינו מהלה שהכנים ונקרלים בפי כל: סכי־במצ, לו רואי־במצ כנ"ל, והם בנ"ש שאינם רואים את הבמצ] "מסור לף בסומין" [שהרי גם הסומין לנמרי הם בכלל שאינם רואים את הבמצ, ולא נתכון הנודר להוציא את הסומין מכלל נדרו] "הלא נתכון זה הלה למי שהחמה רואה לותן" [אבל הן אינן רואין את החמה. כ"ל: דלף שאמר הנודר בלבבו: רואי־החמה, אין שהדי דלא נתכון הנודר בלבבו לפי' המלות כמשמען, לאלה שרואין את החמה, רק לאלה שאינם רואים את החמה, ונקרא לותם בלשון: סני נהור ע"ד לשון בני הלדם לכותם כך, והרי כלל גדול הוא בנדרים: להלך אחר לשון בני הלדם! והמצנה מוספת לפרש את הלשון: רואי החמה לפי הכוונה, דלכך נקראו כך בלשון בנ"ש: רואי־החמה, בעבור שהחמה רואה אותם, אבל הם אינם רואים את החמה]. — וע"ז הקשו בנמ' שם: מה טעם? [כ"ל: למה נדחוק לפרש כונת הנודר: מרואי החמה, שכוונתו על אלה שאינם רואים את החמה, והם סכי־במצ, להיפוך מלבנו, ודילמא נתכון הנודר בפשיטות על כל בני הלדם שרואים את החמה, ויהי' מותר בסומין?] ומצי: מדלא קאמר: "מן הרואין" [ולשון זה הוא מצמע שכונתו בחמת בפי לשונו על אלה שרואין, ובא להוציא הסומין, ומלת: החמה מיותרת, ומדקאמר:

מרואי־החמה, ע"כ כפי' המשנה, שנתכון על: סכי־שמש, שהחמה רואה אותם, והם אינם רואים את החמה, ואסור גם בסומין]. „לאפוקי דגים ועוברים" [שאף שאינם רואים את החמה, אבל גם החמה אינה רואה אותם, ולכן איננו אסור בהם]. —

ובזה מתורצת קושית הרש"ש הנ"ל בפשיטות, דבאמת כונת המשנה היא: בנודר מסכי־שמש וכנ"ל, ולא יתכן לפרש כקושיתו: דהנודר נתכוין לאסור עצמו מכל הרואין את החמה, ובא להוציא: סכי־שמש, דזה אינו, דא"כ היה לו לומר בלשון: רואין החמה, או: רואין את החמה, בנפרד, לא בסמיכות כדרך שנקראים: סכי־שמש, או: רואי־שמש, בלשון בני אדם, וכנ"ל במקרא ובמשנה, ומדאמר: רואי־החמה, בסמיכות, ע"כ נתכוין לאלה שנקראים בלשון סגי נהור: סכי־שמש וכנ"ל. ומתורצת קושיתו בטוב טעם ודעת. ובזה מקום לייש דעת הטור ביו"ד (סי' רי"ז) שכתב וז"ל: „ואם נדר מרואים החמה מותר בסומים" [והעתיקו המחבר בש"ע יו"ד (שם סעי' ל"ו ע"ש], ונדחקו כל האחרונים ז"ל בבאור דבריו, ע"ש בב"ח, ובט"ז (שם, ס"ק למ"ד), וע"ע בק"נ ברא"ש שם בנדרים, ולדעתי יתכן שהטור הוציא כן מהגמ' שם לפי באורי הנ"ל, דאם נתכוין הנודר באמת להרואים את החמה — והיינו כשאמר בלשון שמורה על כונתו: רואים החמה, בנפרד, — אז ודאי מותר בסומין — וגם בסכי־שמש, שהם לענין זה בכלל סומין, כדחזינן במשנה שם לאיסורא, וה"ה לענין היתרא. [דאם נתכוין לאותם שנקראין כן בלשון סגי נהור, היה לו לומר בסמיכות: רואי־חמה, וכלשון המקרא והמשנה, שכן הוא לשון בני אדם וכנ"ל. וז"ב], ויש להאריך בזה. — ולפי"ז אין מקום כלל לקושית המפרש הגאון בעל הפ"י הנ"ל בנדרים, דהא בענין זה לא מיירי כלל שאסר את עצמו מכל אדם, ורק שאסר א"ע מסומין וסכי־שמש, ולא מכל הרואין את השמש, וכמשכ"ל. —

ולפמש"כ בזה יפלו כל תמיהותיו של ה' רייפמאן כנ"ל, וגם מה שהמה על אשר הובא דין זה בש"ע להלכה, אין מקום להמיהתו, אחרי אשר נתברר כי לשון זה: רואי־חמה הוא לשון מקרא ומשנה, כפי לשון בני אדם בדרך סגי־נהור, על אלה שאינם רואים את החמה, ורק החמה רואה אותם, וא"כ שפיר נוגע דין זה להלכה, אחרי שלשון בני אדם כך הוא, ומכש"כ לאלה בני אדם שלשונם גם עתה כך הוא, ובעני"ד הדברים ישרים פשוטים וברורים בס"ד.

סקידל, בחדש אייר תרמ"ח.

מרדכי ראבינאוויטץ.

„באור דברי חכמים וחידותם".

א) במס' ברכות (ה', ב') ר' אלעזר חלש על לגביה ר' יוחנן, חזא דהוה גני בבית אפל, גלייה לדרעיה ונפל נהורא, חזי' דהוה קא בכי כו', א"ל אמאי קא בכית? כו', א"ל להאי שופרא דבלי בעפרא קא בכינא, א"ל על דא ודאי קא בכית, ובכו תרווייהו. — והנה גם אחרי דברי כל המפרשים קשה להבין המליצה במלות: גלי' לדרעיה ונפל נהורא"! ואם כי מצינו כה"ג בכתובות (ס"ה, א'), בכל זאת יש להפליא כאן למאי נ"מ ספרו כ"ז? ועוד הלא חכמת אדם תאיר פניו, ולמה הוצרך לגלות דרעיה? כן נתקשה המהרש"א ז"ל להבין הא דא"ל

„להאי טופרא דצלי בעפרא קא בכינא", דלמא יהבן שכבה בבגיל טופריה לחודיה, ואף שהפליגו חז"ל בגב"מ בבוסרי דר' יוחנן! וע"ש. —

לכן הנראה לבאר בזה לפי מה דאיתא בילוזמלי בראשית (פ"ב, ה"ג): דר' יוחנן לית הוה מנח תפילין בסיתוא דהוה חיים בריטיה, אלא דאדרעיה. [כ"ה הגי' הנמצא שם בילוזמלי, וע"ש בפ"מ ובמה"פ ובגה"ט, ובפי' החכמים שם, ואמנם מצ"ב הרא"ש במס' ברכות (פ"ג, סי' ל"ח) בשם הילוזמלי: דר' יוחנן לית הוה מנח תפילין אלא מפסחא לפסחא והוה חזיק ריטיה מפסחא ועד עצרת, וכ"כ הרא"ש שם בתפילין. כ"ז ליתא בילוזמלי שלפנינו. ותכמ"ל], והנה כשאר בע"י יוחנן לבקר את ר"ש ומצאו בבית האבל, אף שהיה ר"י אדם יפה מאד, ובשרו היה מבהיק, ובפירקי"א שם, בכ"ז לא חפץ ר"י להראות יפיו ולהתפאר בזיוו והודו, אך במכוון גלה לדרעיה, להראות כי ע"י התפילין שהיו לו על זרועו, נפל נהורא בגופו, ואלה הנהורא בהתפילין שלו שהיו מונחים על דרעיה, ולכך הראה לו דוקא לדרעיה, כיון שלא היו לו תפילין בראשו וכנ"ל, ובזה הראה לו שאין פניו ולשונו מאירין, כיון דאינו מניח תפילין בראשו נשתלק ממנו הוד פניו, ועי"ש הראה ר"י לתלמידו ועטותמוהו הגדולה. וכיון שהבין ר"ש כ"ז התחיל לבכות על שלא היה מניח תפילין בחיין, שהחולה פטור מתפילין, [וכדאי' בילוזמלי שם בשם ר' יצחי, וכ"כ הרמב"ם (בפ"ד מה' תפילין, ה"ג) ותכמ"ל]. וכשאר שאלתו ר"י למתי קא בכית? הבינו כהלכה: „להאי טופרא דצלי בעפרא קא בכינא", ולזאת לרמוז במליהו הנחמדה: שעיקר בכיתו הוא לך על התפילין שנקראו פאר [לקמן בברכות (י"ח, ח') ובכ"ד, וע' רכ"ו העתים (ע"ז, ח'), ובמו"ק (ע"ו, ח'), ובכ"ב (ס', ב') וברמב"ם ד"ה פאר, ותכמ"ל. ומהיש בתמת חלה ר' יוחנן לבוסרא שלו בהתפילין, משום שנקראו „פאר" בכ"מ, וז"כ], שלא יוכל לקיים עוד בקבר, ולא יובדם עוד את פארו עליו, והפאר והטופרא שהיה לו ע"י התפילין בכל עת, מעתה יבלה בקבר ובעפר!

ולכך מ"ל ר"י: על דא ודאי קא בכית! וחבל על דאבדן ולא מצתכחין, ובכו תרווייהו!! כי ר' יוחנן מכר חז, שגם הוא חיוו יכול ללבוש את תפילין של רשעו מפני חליו שהיה חושש ברשעו ונסתלק ממנו טופרא של פניו המאירים והמפיקים נוגה כשמש בכל עת שלבש התפילין ברשעו, ולכך בכו תרווייהו בתמת לך על מנוה תפילין שנעדרה מכם בעת חליכם חז. ומעתה מלינת התלמוד חזקיה עד מאד כאור נוגה, וכל דבריהם כנחלי אש! ומילתא דצתא תגמו שומעים בהספור התלמודי הלזה. — —

ב) בסס' ברכות (כ"ח, ב') ובשהלה ריב"ז נכנסו תלמידיו לבקרו כו', בשעת פטירתו אמר להם: פנו כלים מפני הטומאה, והכינו כסא לחזקיהו מלך יהודה שבא. ובמדר"א (פכ"ח) הוסיף: „פנו הבית מפני הטומאה, והכינו כסא לחזקיהו מלך יהודה". והנה הגאון בעל הלל"ח ז"ל כתב שם לפרש דברי התלמודים של ריב"ז וז"ל: לפי שהלל היה מזרע דוד המלך ומיום שקבל הלל הנשיאות לית ספקא מזרעו, ואמנם בשב"ע נהנע ובנו ר"ג שהוא ר"ג דיבנה קיים היה חז, וקבל ריב"ז הנשיאות, ולהראות לו שאין לדוד המלך תרעומת עליו על שקבל הנשיאות ולא היה מזרעו, לכן בא חזקיהו שהוא ממלכי בית דוד לקראתו; גם רמז בזה: שאחר מותו לא יובינו את בנו במקומו רק יחזרו הנשיאות לזרע הלל שהוא מזרע דוד, ולכן אמר: הבינו כסא לחזקיהו מלך יהודה, והיינו כסא של הנשיאות, עכ"ד ז"ל. [גם בספר „כור לזהב" (ח"ב) כתב עד"ז מדעת עצמו, ולא זכר את הלל"ח!] — ובמהכ"ת דבריו תמוהים ונפלאים למאד: א) דלפי"ז ליזה יחס והמשך ים לחני הרחמן מהמתמר: „פנו כלים מפני הטומאה", עם דבריו התחרונים: „והכינו כסא לחזקיהו מלך יהודה"? ב) למה בא לקראתו

דוקא חזקיהו המלך, ולא המלך דוד, או הנביא הלל? ג) למה הוצרך ריב"ז לכתוב בעותתו "שלחה מותו לא יומיבו נמו במקומו רק יחזרו הגבירות לזכות הלל", והלא ריב"ז עצמו כבר החזיר הגבירות לר"ג דיבנה — בעודנו בחייהם, ערך לו ב' ג' שנים לפני מותו, וכמ"ש בסה"ד (ח"ב דוח י"ל, ערך ריב"ז, דוח ד'), [ועי"ע בסה"ד שם ערך ר' יטמעאל בן אלישע כ"ג, סוף דוח ג'] ועי"ש? ד) וביותר יפלא דהלא ריב"ז לא היה לו בן כלל בשעת פטירתו, דבן אחד סהיה לו — כי יהודה — נפטר בחיי אביו ריב"ז, וכדלהיתא בסמ' אדר"נ (פי"ד) ע"ב, וכ' בסה"ד שם?! ה) נעלם מאתו בתח"ש ירושלמי ערוך בשני מקומות (בסוף מס' סוטה, ובסמ' ע"ז פ"ב, ה"ח) דכשם שזוה ריב"ז בשת פטירתו: שנו חכמי המומחה, והתקינו בשת לחזקיהו מלך יהודה. [כ"ה בירושלמי דסוטה, ובירושלמי דע"ז הנוסחת: שנו את הבית מפני הטומחה, והנו כשת לחזקיהו מלך יהודה], כך זוה גם תלמידו ר' אליעזר לחביו בשת פטירתו שנו חכמי מפני הטומחה, והנו כשת לריב"ז. ואיה דאמרי: כמה דחמת רביה חמת לף הוא, היינו שאמר ג"כ: והנו כשת לחזקיה מלך יהודה. ולפי"ז קשה טובא לדברי הלל"ח: למה זוה ר"ש על ככה, לנסון רחמנן יפלא, דמכמע שזוה לתת הגבירות לבנו של רבו ריב"ז, ואיך יהלוק ר"ש על זוותת רבו שזוה בשתו להיפך וכו"ל, ובפרט שכבר נתמנה כ"ג דיבנה לגביה וכנ"ל, ואיך יזוה ר"ש להעביר ממנו הגבירות לבנו של ריב"ז, והלא כבר חזרו בו גם ר' יהושע ורבא"ט והחזירו לו הגבירות לר"ג דיבנה הנ"ל בשת שהעבירוהו, כדלהיתא בסמ' כרכות (כ"ח, ח') ועי"ש? וגם למיכת דאמרי בירושלמי שם: שר"ש זוה ג"כ להכין כשת לחזקיה מלך יהודה, יפלא: דאין מקום כלל לזה מז, דהלא כבר היה ר"ג דיבנה נגיד בשת שהעבירוהו ר"ש וכנ"ל, וכ"ש הא לא היה נגיד, וא"כ לדברי הלל"ח למה הוצרך ר"ש לזוה ע"ז?! — ו) ועוד קשה מה יענה הלל"ח לזה שאמרו שם בירושלמי: חד מן מילין דבי ר' פזי כו' מי דמך אמר: שנו את הבית מפני הטומחה, ואמו מקום כשת ליהושפט מלך יהודה וע"ש. ולפי דבריו אין לזה באור כלל?!

ז) עוד אתפלא ע"ד הלל"ח ז"ל, דהלא לפי מה שכתבתי לאורה בשת [illegible] אמר מיוחד הכתיבי: דגזרת המלך היתה [illegible] לכל להעלות שאין בלב המלך [illegible] כבקשתו כלא יהרגו, אבל להעלות מז בגבירות לא היה ביכלתו בכל מבל ימי חייו והרבה פעל בעבי"פ יהי' ר"ג בגבית אחריו, ומה היה לו לריב"ז עוד לעשות ולא עשה? [ובמ"ש בשו"ת "שלחת יעב"ץ" (סי' פ"ט), ובמקו"א התלכתי הרבה ואכמ"ל יוחר].

לגל הגרלה לבאר מליצת חז"ל וה דתם בפשיטות, דלכאורה מלבד שאין כל המבל ואביו: כלל לב' המאמרים שאמר ריב"ז בשת פטירתו וכנ"ל, מלבד זה יקשה שאין מובן כלל לדבריו: "שנו כלים מפני הטומחה", דלכאורה מבל למותר היה לו לעזות על ככה? מבל יחכן לדעתי שרצה ריב"ז בזה לדבריו בגגים בחכמה רבה לפי מצב עם ישראל בדורו וז לאחר החורבן, שלכות רומי עשתה וז על כל מרן ישראל, והרומאים משלו בה ממלכה עזה ומרגלה בלי־מצרים [ועי' מס' גיטין נ"ו], ולכן בשת פטירת ריב"ז שהוא היה וז עמוד הימיני של כל בני הגולה, כתר תלמידיו וחכמי ישראל לדרום בעצתו לדעת: מה יעשה ישראל? מה להשתדל בכל עז לפרוק מעליהם עול הרומאים ושוב גזירות — והיינו לדחות בחזקה את הטומחה מן המבן מפני הטהרה! או לבוש כתגמון רחמנא לפניהם — ולפנות מקום להטהרה מפני הטומחה — ולשבת בטומחה ולשאת עול שלם?! והוא ברוב חכמתו הבטיל מאד להביא להם עצתו בדבר לאות ובמ"ש:

[כי כלי הפוסק היו לו בביתו גם מבנים מיבראל ע"י הרומאים החפצים מאד לשמוע דבריו החכמים בעת מסיבת רבני יבראל אלה, ואולי יחמלו מפיו דבריה העוגעים למצב עם יבראל ולעתידותיו!]: "פנו כלים מפני הטומאה" ר"ל: הניחו להם להרומאים להתפצע ולשבול על כל אשר לכם, ופנו להם מקום, ואת הכלים והטהרה שלכם פנו מפני טומאתם של הרומאים למקומות נסתרים. — ואם התמהו מה יהי' סוף דבר, והלא כבר כתב הסבל? לכך א"ל עוד: "והכינו בשת לחזקיה מלך יהודה". ר"ל: רמו והתבוננו מהמלך חזקיהו מה עשה הוא בעת אשר גם בזמנו קרה כמו שקרה לכם, כי מצור שתף ועבר על כל ארץ יהודה, והגיע לו עד מאד, ובכל זאת לא יצא להלחם נגדם, רק גבר פעליה לתורה, בתוכן מאד נעלה, וכמאמרם ז"ל בסנ' סנהדרין (ל"ד, ב'), וע"ז נתקיים בו "ואחבל עול מפני שמן", כמו שדרשו שם: אחבל עול של סנחריב מפני שמן של חזקיהו, שהיה דולק בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, ועמד אחב על פתח בהמ"ד ואמר כל מי שלומו עוסק בתורה ידקר בחרב, ובדקו מתן ועד באר שבע ולא מצאו ע"ה וכו' וע"ש. ולכך נעשה לו גם נפלא שבא מלאך ה' והכגם ולא נותרו מכל אנשי קמו עליו כי אם פליטים! כן עשו גם אתם, תנו כבוד ותודה וגדולה להמלך חזקיהו, והכינו לו בשת, ותלכו בדרכיו, ובעלילותיו ופעולותיו תעשו גם אתם, והגדילו קרן התורה בכל פנות העם, ובזה תוכלו תשועת עולמים מהרומאים הקמים עליכם — לא בחרב ולא בחניה, כי אם בכוח ה' לבדו!! [ויתכן מאד שזאת היתה גם כוונת ריב"ז בניתין (יומ, ב') שבקש מאפסיונוס קיסר ותי"ל; "תן לי יבנה וחכמיה"! ושיינו שלפי דרכו קוה לתשועת ה' ע"י הרמת קרן התורה שתשוב בהכרח ע"י החכמים דיבנה, ותכמ"ל]. —

וגם ר' אליעזר תלמידו של ריב"ז שהגה הכל עפ"י מדות רבו ריב"ז, כדאיתא בסנ' סוכה (כ"ח, א'), לכן גוף ג"כ בעת פטירתו כדברי רבו ממש, וב' הלשונות שבירושלמי (שם, ושם) הכל הולך אל העיון ומקום אחד, הולך וקולע אל המטרה הנ"ל אשר היה לנגדם, להגדיל פעליה לתורה, כרבו ריב"ז וכשותפו, ושיינו שיעשו ג"כ כמעשה המלך חזקיהו. ואיתיא דתמרי בירושלמי מפרבי יוחנ, בכל מה דתמית ריב"ז רבו — בדתית נוחנית עפ"י רוח הקדש, ובעין־בבלי — תמת ר' אליעזר ג"כ!

וכן יתבאר בזה ג"כ הא דבן פזי בירושלמי (שם, ושם), שהיה אחרון, שוה להכין כסא ליהושפט מלך יהודה, לפי הנודע ממעלת יהושפט שהגה בכוד וגדולה בלומדי תורה ותלמידי חכמים בתוכן בשנב למאד, וכדאיתא בסנ' מכות (כ"ד, ב') וע"ב, ומזה בן פזי בדבריו: שירצו להרבין תורה בישראל ולנהוג עכ"פ בכוד בלומדיה, וגם בזה יוצאו ויפדו בזכות התורה וכנ"ל! — ומעתה דברי חז"ל וחידתם מאירים ומובנים ומבוארים.

סקידל, סיון תרמ"ח.

מרדכי ראבינאוויטץ.

דברי בקרת.

במשך השנים שעברו — מן תרל"ח עד תרמ"ה ועד בכלל — נתתי: לפני קוראי הצופה להמגיד את מאמרי „אמרי יהודה" על פירוש הראב"ע לחמש מגלות; לפני קוראי המכתב ההדשי „בית תלמוד" את מכתבי „מכתב בקרת" על פירושי הראב"ע לספרי הנביאים האחרונים „ישעי' ותרי עשר"; ולפני קוראי

המכתב השביעי „היהודי" — אשר זה שנתים הדל מצאת לאור — כמו כן מכתב בקרת על פירוש הראב"ע לספר תהלים מפרשה ראשונה עד פרשה נ"ז בכל המאמרים *) האלה הראיתי לדעת, כי מקומות אין מספר בפירושי הראב"ע היקרים המסלאים בפז, נשתבשו, וכי כסו פניהם הרוחי השגיאות והטעיות אם מפאת מעתיקים הדיוטים, או מפאת מגיהים ומדפיסים הרשי משחית, או מפאת סבות אחרות. ועתה בעזרת אלי, צורי אחסה בו, אנכי נותן לפני קוראי „אוצר הספרות" המשך דברי על פירוש הראב"ע לספר תהלים והוא מפרשה נ"ז עד הפרשה האחרונה, ישיתו נא לב להם ויקראום בשום שכל, והיה זה שכרי: בפירוש הראב"ע לפרשה נ"ז ז': „כרו לפני שיחה" כתוב כך: „שיחה כמו שוחה קריאי כמו קרואי וכבה שישיחו שנפלו בתוכה באמת". תחת: „וכבה שישיחו" בלי כל ספק צ"ל: „וכרו שיחה שנפלו בתוכה באמת" **) נ"ה ג'. „חמם ידיכם: דם השוחר". מה זה כונתו באלה המלות?? היד המעתיקים היתה בזה ותחת: „דם השוחר" אולי צ"ל: „הוא השוחר" וירצה לאמר, כי המשורר יקרא להשוחר: „חמם ידיכם"? ס' ג': „אלהים זנחתנו: טעם זנחתנו שלא נוצה עד עתה במלחמה". הדעת נותנת כי צ"ל: „שלא נצחו עד עתה וכו'". שם: „וכבר הזכרתי כי כח השם הפועל בעבר ועתיד כי תקרנה קורות במלחמה וכבה אנפת אנף תשובב לנו". הנכון כך הוא: „וכבר הזכרתי כי כח השם הפועל בעבר ועתיד [כמו] כי תקראנה מלחמה הוא כאלו כתוב: כי תקראנה קורות מלחמה". ועיין פירוש הראב"ע שמות (ס' י') ותראה כי נכונה הגהתי. שם: „כי מטה. במוט הרים". צ"ל: „[כמו] ובמוט הרים" הכתוב למעלה פרשה מ"ו ג'. שם: „הראית... ודרך השקיתנו יין תרעלה כמו ספר המקנה וכבה זה יין תרעלה סמוך". אין שום ספק אצלי, כי כך צ"ל: „ודרך השקיתנו יין תרעלה כמו [ה]ספר המקנה [שהוא סמוך] וכבה זה יין תרעלה סמוך". כלומר: כמו ששם (בימיס ל"ב י"ג) הוא בהסרון הנסמך וכאלו כתוב: „הספר ספר המקנה" ככה גם פה הוא בהסרון הנסמך וכאלו כתוב: „השקיתנו יין יין תרעלה. וזה ברור. שם: „למען יחלצון ידידיך: תחסר אות בי"ת". אלה הדברים ישובו אל: „הושיעה ימינך" כלומר במלת ימינך תחסר אות בי"ת כאלו כתוב: „בימינך". שם: ורבי משה אמר כי הימין הוא הפועל דרך משל הפך ותושע לי זרועי". בלי כל ספק הנכון כך הוא: „...הימין הוא הפועל... כמו ותושע לי זרועי". כלומר כמו שזרועי הכתוב בספר ישעיה (ס"ג ה') הוא הפועל, כך ימינך הכתוב פה הוא הפועל לדעת רבי משה, ואם כן אפוא לא תחסר אות בי"ת. וגם זה ברור. שם: מואב סיר רחצי: „...הנה מצאנו פה עלי פלשת התרועעי הפוך ור' משה הכהן פירש בו... השבי אתה פלשת שהתרועעי (צ"ל: שתתרועעי) עלי כדרך שמה בחור בילדותיך בואו בית אל". כונתו באמרו: „הפוך" על (ההליס ק"ח י') ששם

*) למאמרים הנ"ל ים לחסוג גם מאמרי: לוין נייח ענטדעקטער קלאמעניאלר לאנן עזלאיס במ"ע: דאס יידיסע ליטעראטורבלאטט" (סאס אליסיס חוברת ג' מן ד' 119 עד ד' 123) היונה לאור ע"י יהיד נפשי הרב החכם מהר"ש דר. גרינוואלד נ"י אב"ד דק"ק בומבלא הנקראת בפי יונגבונגלוי לאבר במדינת בלהעמיח יע"ח.

**) מלת „בחמח" הוא סיכום מלת „סלה" עין סיכום הרלאב"ע ז"ל לעיל פרשה נ' נ'.

כתוב: עֲלֵי פלשת אתרועע". אולם לדעת רבי משה הכהן „עלי פלשת התרועעי" הוא דרך לעג והתול כמו שמה בהור בילדותיך הכתוב בקהלת (י"א ט') וכמו בואו בית אל הכתוב בעמוס (ד' ד'). ובספר קהלת פרשה הנ"ל באר הראב"ע דעתו יותר כי ז"ל שם: „אחר שהכל הבל שמה עתה בהור בילדותיך וענינו כמו אומר עשה רע ותראה מה יבא עליך כמו עלי פלשת התרועעי שהוא במקום אחר עלי פלשת התרועע והענין על אדום אשליך נעלי... התנועעי עלי פלשת עתה ותראי מה אעשה לך". ס"א ב': „שמעה אלהים רנתי: בגלוי ותפלתי בלב כנגד חנה". מה זה כונתו בהמלות: „כנגד חנה"?? אולי הקריאה הנכונה: כמו „תחנה" וירצה לאמר, כי תפלה היא בלב כמו תחנה? *) — ס"ב י': „אך הבל בני אדם: באדם אל תבטחו כי הם הבל וכזב ואלו עלו במאזנים בני אדם ובני אדם היותם פחותים מההבל וכו'" נראה, כי כך צ"ל: „ואלו עלו במאזנים בני איש ובני אדם היותר פחותים מההבל". ס"ד ד': „דרכו הצם דבר מר": „...יש אומרים כי דבר מר שב אל לשונם או פעלם זה". מה כונתו בהמלות „או פעלם זה" לא ידעתי, אולי צ"ל: או פָּעָלָם און"? ס"ה ו': „מבטח כל קצוי ארץ: אמר ר' משה מבטח כל קצוי ארץ כל אנשי כמו וכל הארץ באו מצרימה ואנשים רחוקים". צ"ל: „מבטח כל קצוי ארץ וים רחוקים. כל אנשי (וים) אנשים רחוקים כמו וכל הארץ באו מצרימה". והוא פשוט. ס"ו ד': „כל הארץ: ...ואין הפרש בין יזמרו לך או ויזמרו לך והטעם כפול". הנכון בלי ספק! ואין הפרש בין יזמרו לך או יזמרו שמך סלה והטעם כפול". ס"ו ז': „מושל בגבורתו עולם: אין עולם בכל זמן בכל המקרא רק זמן ונצח" המלות „בכל זמן" נשתרבבו בלי ספק ע"י המעתיק והנכון כך הוא: אין עולם בכל המקרא רק זמן ונצח". אגב אעיר על טעות הנמצא בפירוש הראב"ע לספר קהלת א' י' הוצאת ר' שלמה נעטטער איש ירושלים (וויען תרי"ט), כי שם כתוב בזו הלשון: ופירוש עולמים כמו זמנים וכן „צור עולמים מלכותך מלכות כל תשועת עולמים נצח וזמנים רבים" אשר אין לו מובן. והנכון כאשר נדפס בהוצאת געאָרג האָראַשאַנצקיא (וויען תקס"ה): „ופירוש עולמים כמו זמנים וכן צור עולמים מלכותך מלכות כל עולמים תשועת עולמים. תשועת נצח וזמנים רבים". שם: „מועקה: ...ומועקה שם או הוא פעול ותחסר מלת התאר והטעם שהוא דבר מציר מתניהם". אם מועקה הוא פעול (כלומר הבינוני פעול מההפעיל שרש עוק) אזי יחסר המתואר, ולכך בלי ספק צ"ל: ותחסר מלת ה[מ]תואר". והוא פשוט. שם: „הרכבת: הטעם שהוא רוכב על במותימו היה כמו הבאים באש או במים כמו מכה אביו ואמו". גם מפה נראה איך המעתיקים השחיתו וקלקלו דברי הראב"ע ז"ל הנאמרים בהשכל ודעת ועליהם ליתן את הדין, כי בלי כל ספק כך צ"ל: „הרכבת אנוש לראשינו: הטעם שהוא רוכב על במתימו". באנו באש ובמים: הוא כמו באנו באש או במים כמו ומכה אביו ואמו". כלומר כמו שהוי"ו במלת ואמו הוא וי"ו המחלקת ומובנו: „או אמו" כן הוי"ו במלת ובמים הוא וי"ו המחלקת ומובנו: „או במים" וזה ברור. ס"ה ז': „מושיב יחידים

*) הערת המגיה: לדעתי כונת דברי הראב"ע הללו: „ותפלתי בלב כנגד חנה" פשוטה מאד, והיא: כנגד אמנו חנה אשר לא הרימה קולה בתפלתה רק שפתיה היו נעות... ועי' במס' ברכות (ד' ל"א.) ובחנס טרח הכותב הנכבד הזה להמציא חדשות במלה הפשוטה הזאת.—

ביתה: ...ומלת צחיחה כמו צחה צמא כמו והשביע בצחצחות נפשך יבושת וזה הפך מושיב יחידים ביתה לפנים בישוב וצחיחה מקום צמאון". המלות: „לפנים בישוב" אין להן מובן פה, ואולי הנכון: „לכנוי הישוב" כלומר מלת ביתה הוראתה מקום ישוב הפך צחיחה שהוא מקום מדבר ושממה מאין יושב. שם: „היתך: קהלתך... וטעם תכין לנכח השם שהיתה לישראל בעת ענים וכו'". נראה כי צ"ל: „שהיית עם ישראל בעת ענים". ס"ט י"ט: „קרבה אל נפשי גאלה: אמר רבי משה כי קרבה כמו וקרב אותם ומלת גאלה כמו גאולתה וככה יפרש רבי משה קרבה דרך צווי פועל יוצא ויתפלל לשם קרבה גאולת נפשי כמו וקרב אותם שהוא צווי כמו בלע ה' פלג לשונם על כן וקרב כלו פתוח וגאלה שם פתח כמו זהבה שללה על כן הוא גאולתה כך פי' לי החכם שיחיה". דברים תמוהים אני רואה כאן, בתחלה מביא פירוש רבי משה המובן מעצמו לכל משכיל חוקר ומדקדק בלשון, ואח"כ ישנה פירוש רבי משה ויוסיף לבאר דבריו אשר באמת אינם צריכין באור, ואין זה מדרך הראב"ע להרבות אמרים ללא צורך, רק תמיד כשמביא דברי מפרשים שקדמוהו מביאם כמות שהם בלי הוספה ובלי גרעון כאשר תִּוָּכַח למדי אם תשים עין על פירושיו הרבים אשר כתב על ספרי קדש. וגם סגנון הלשון: „כך פי' לי החכם שיחיה" איננו מורגל כלל בפי הראב"ע ולא נמצא לדעתי בשום מקום מפירושו?? אולם אין כל ספק אצלי, כי הדברים מן: „וככה יפרש רבי משה" עד: „כך פי' לי החכם שיחיה" לא מעט הראב"ע ז"ל יצאו, כי אם סופר אחד מאוחר כתבם בצד הגליון כדי לבאר בהם מאמר רבי משה והם כעין פירוש לפירושו, ואותו הפירוש שמע מפי חכם, אשר ארח לחברה עמו, ועל זה אמר: כך פי' לי החכם שיחיה". הדברים הנוספים האלה באו אח"כ ע"י שגגת או אשמת המעתיקים אל פנים הספר, אשר, כאשר הראת לדעת, אין שם מקומם. כך נראה לי ברור ואתה ידידי הקורא שית לבך לזה. שם: „ויתנו בברותי: בעבור ששם כאשר הזכיר ואבכה בצום נפשי והעם רעב וצמא וכו'" כונת המלות: „בעבור ששם" נעלמה ממני. ואולי כך צ"ל: „בעבור. והוא שם" כלומר בי"ת „בברותי" הוראתו: בעבור" ומלת ברותי היא שם. אולם לא אדע מה ענין והעם רעב וצמא הכתוב (בסמואל ב' י"ז כ"ט) (לשון הכתוב שם הוא: כי אמרו העם רעב ועיף וצמא במדבר) לכאן? — ע"א כ"א: „תרב גדולתי: מבנין הכבד על דרך ויפן זנב אל זנב". צ"ל: „מבנין הכבד [הנוסף]" אשר כה יקרא תמיד הראב"ע את ההפעיל כנודע וְתֶרֶב הוא ההפעיל כמו וְיֶפֶן הכתוב בספר שופטים (ט"ו ד'). שם: „גם לשוני: ...והזכיר כי בושו כי הפרו ארנן כי אין לי פחד". למלת „ארנן" אין מקום פה. ואולי תחתיה צ"ל „על" או: אחרי כי אין לי פחד, והמשכילים יבינו. ע"ב ה': „ייראוך: ...וטעם עם שמש כל הימים שתעמוד השמש וככה ולפני ירח כדרך ידכאום לפני עש". הדמיון אשר מצא בין: „ולפני ירח" ובין: „לפני עש" יבואר על ידי פירושו על ידכאום לפני עש (איוב ד' י"ט) כי ז"ל שם: „...ורובי המפרשים פירשו לפני עש לפני שמש (ז"ל: כמו לפני שמש) ואמר (ז"ל: „ואמרו") כי עש כמו ועיש על בניה תנחם והם שבעה כוכבים קרובים מהמצוק הצפוני כמו שש ושיש והטעם כל ימי היות עיש. ואם כן איפוא גם: „ולפני ירח" כונתו לדעת הראב"ע ז"ל: כל ימי היות ירח". וזה ברור.

ליבש אייזלער.

באור חדש במשנה.

יען כי מימות הגאון ר' מנשה אילֿיא נסו רבים וכן שלמים להות דעתם בבאור המשנה ע"פ שקול הדעת והסברא הישרה לבד, אז גם באוריהם הולכים מנגד לבאורי הגמרא או הקדמונים, וכן עזה הח' רשי"פ במאמרו היקר משנה ברורה (כנסת ישראל, תרמ"ה) שהבליע בנעימה באורים חדשים על דרך זה, אמרתי להגיש לפני הקוראים אחד אחוז גם מן הבאורים הנמצאים עמי בכתובים: במס' ברכות בפרק ב' משנה ח' תנן: התן אם רצה לקרות ק"ש בלילה הראשון קורא. רשב"ג אומר לא כל הרוצה לטול את השם יטול. ופירשו ז"ל בגמרא (סוטה דף יז ע"ב): לא כל הרוצה וכו'. אם לא החוזק הכם והסיד לרבים אין זה אלא גאוה שמראה בעצמו שיכול לכון לבו ע"כ. וזה הוא לפי דברי הגמרא שם דרשב"ג חייש ליוהרא, וא"כ לטול השם באורו לקהת לו שם ותפארת בתלמיד הכם. אמנם כאן המבין שואל, איך ינהל התן הקורא בהשאי ק"ש בהדרו במקום מוצנע ומיוחד לו שם כבוד, ומי זה שיבוא אחריו לשמוע אם קרא ק"ש למען יספר תהלתו בקהל? גם המו"ל את המשנה עם תרגום אשכנזי (ברלין תקפ"ג), עמדו על זה והעירו בזה"ל: „דער אויס־דרוק דער משנה איזט עטוואס דונקעל". ע"כ אמרתי לפרש פה לטול את השם כמו לשא את השם כי תרגומו של נשא נטל, וזה האחרון נמצא בהוראה זו גם במקרא (ויקרא ויקהל, ישעיה כג ט'; שלם תכלי מועל עליך, ס"ב כ"ד ל"ג) והשם ר"ל שמו של הקב"ה, וכלשון המשנה לא תשא את שם י"י אלהיך ודומיהם הרבה, וכונת רשב"ג פשוטה שלא כל אדם הרוצה לכון לבו כשהוא נושא שם שמים על שפתיו יעשה כן, לפי שיש רוצה ואינו יכול מפני הטרדה, ורק הוא בעצמו כשנודע לתלמידיו שקרא בלילה הראשון, להפך ממה שלמד ברבים שהתן פטור מק"ש בלילה זה, אמר להו, איני שומע לכם לבטל ממני עול מלכות שמים אפילו שעה אחת, לפי שהיה לבו בטוח שלא ישא את שם י"י רק מן השפה ולחוץ כי אם בכונת הלב.

דר. ש. מאַנדעלקערן.

ראיה וזכר לדבר.

באחד מספרי הרה"ח יעקב רייפמאַן נ"י קראתי השערה נפלאה, כי נמצאו בבה"ק מלות מקוצרות ע"י ראשי תיבות, בדרך נוטריקון ינשארו עוד בזכרוני איזה משלים שמביא להזק דעתו, כמו: שמרו מ"י בנער באבשלום (ב"ש י"ח י"ב) הרצון: שמרו משלוח יד; א"ל יושיעך ה' מאין אושיעך (מ"ב ו' כ"ז) הרצון: אם לא יושיעך ה'; זרעו חטים וקוצים קצרו נחלו לא יועילו (ירמיה י"ב י"ג) הרצון: נלאו חורשים לפתח ולשדר, וכדומה. גם אני שערתי השערות כאלה עוד בילדותי בטרם קראתי דברי ההכם הנ"ל כמו: שהתך ישראל כי ב"י בעזרך

(הושע י״ג ט׳) הרצון: **בני יהודה**, שלמדו גם הם מאפלים והיו בעזוריו (ע׳ ירמיה ג׳ ו׳ ז׳) ורבים כאלה.

והנה לרגל עבודתי בתרגום היוני המיוחס להשבעים לס׳ ירמיה (ג׳ י״ט) מצאתי ראיה וזכר לדבר, יען שהעתיקו את הפסוק: ואנכי אמרתי א׳ י״ך אשיתך בבנים״ כאלו היה כתוב: ואנכי אמרתי **אמן יהוה כי** אשיתך בבנים (γένοιτο κύριε ὅτι), וזה הוא דומה לדבר ירמיהו במקום אחד: ואען ואומר אמן ה׳ (י״ז י״ג) ואחרי אשר קראתי ספרו של החכם מאָווערס De utriusque recensionorum etc. ובאורו של הח׳ היצטיג לס׳ ירמיה ראיתי שגם הם אינם מסתפקים כלל שקצור ראשי תיבות יש כאן, ואין גם ספק שכן היה כתוב בהנוסחא הקדמונה שהיתה לפני המעתיקים שנמצאו בה שבליים רבים מאד בספר זה, ולפעמים טובים מאד ונבוהים למבין, באשר נדבר בזה ברחבה ברצות ה׳ דרכנו במאמר מיוחד.

דר. ש. מאַנדעלקערן.

תקופה.

עתה באתי ללקוט בשבלים לקט שכחה ופאה ואחר אשר אמצא בשדה המקרא איזהו הערות לבאר מלות ודרשות שונות בתורה ומנהגים אשר כמעט לא ידענו מקורם לעמר עמרים ולפרש מאמרים כפי עניית דעתי הקלושה, ארים ידי ההלושה, להניף תנופה, לבאר מקור מנהג התקופה:

דבר ידוע הוא לכל בעלי נפש שבארבע תקופות השנה, והן המה ת׳ תשרי, טבת ניסן ותמוז, שמנהג ישן נושן הוא, ליתן ברזל בעת התקופה על כל הכלים שנמצא בהם משקין או מאכלים לחים ואף אם צמיד פתיל עליהם להשמר ולהנצל אותם, לפי דעתם, מפני הסכנה: והדבר הזה נפלא מאד שלא נמצא מכל זה בתלמוד בבלי שיפול קורט דם באויר בשעת הת׳ אשר מזיק אוכלין ומשקין ואוכליהם. ורק ע״י ברזל יכולין להשיב הסכנה הואת. ולדבר המופלא הזה לא ידע איש את מקורו.

ובספר המנהיג מהרב אבן הירחי אשר חי ס״ך שנים קודם לאלף הששי מצאתי וזה לשונו: בירושלמי פ׳ אין מעמידין אמר ר׳ אמי צריכין אנו למיהש על מה דברייתא הושטין: למשל, שאסור ליתן פרוטה לתוך הפה וכו׳ ובערבי פסחים ליתן אוכלין או משקין תחת המטה, אפילו מחופים בברזל, רוח רעה שורה עליהן ומה שנהגו העולם שלא לשתות בשעת התקופות, לפי שבד׳ תקו׳ יש ד׳ ממונים ועל ידם נתן למלאך המות רשות להשטין [יש אנשי אמונת הבל אשר יקראו המלה הזאת בש׳ ימנית] ובשעת התקופה נותן טפה מרה בתוך המים, והשותם כרסו נצבת ע״כ דבריו.

ועל דבר הברזל אשר מכחו אנו באים להנצל מסכנת דם מצאתי בספר קמה סולת: לפי שאותיות ב ר ז ל נוטריקון בלהה רחל זלפה לאה; עד כאן: לא זכיתי לירד לסוף דעתם — וגם הפוסקים נסתבכים ומפקפקים בענין זה, מה שאוסר

זה סותר זה, והמה בדבר הזה המופלא מהם כב׳ הפכים בנושא א׳ ומובא בטור י״ד וש״ע (סי׳ קט״ז) בתוך דברים האסורין משום סכנה כמו מים מגולים כי סכנתא המירא מאסירא.

ובטור א״ה וש״ע (סי׳ תנ״ה): בדין מים שלנו בתלוש בשעת התקופה, אם מותר ללוש בהן המצות (ועיין שם בהג״ה באר היטב והב״ח).

והנה הב״י בשם ר״י ההסיד אמר: שומר מצוה לא ידע רע ואין להקפיד— וגם הבא״ה בשם הגאונים מביא, כי ניחוש בעלמא הוא, ולא נחש ביעקב, אלה הקדמונים בדו הדבר הזה מלבם להפחיד בני אדם שייראו מאת הש״י, וישובו ואין להקפיד.

ועל גביהן דרך הדרכי משה (שם קט״ז) ואמר: מ״כ שיש לזהר שלא לשתות מים בשעת הת׳ שלא יתנזק ע״י טפת דם הנופלת אזי למים. — והחכם אבן עזרא כתב: שאלו חכמי קיראון לרב האי, למה נוהגין הבני מערבי להשמר לשתות מים בשעת התקופה? והשיב, כי ניחוש הוא שבדו, כי התקופות המה כמו ראשי רביעיות השנה והמה יומא דפגרי כמו ר״ח ולא רצו לשתות מים אלא יין ומיני מתיקין כדי שיהיה להם שנה מתוקה — והיודעים תקופת האמת לא יאמרו כי תזיק — כי היא שיחת הזקינות — ע״כ:

היוצא לנו מזה א׳ מהם לא מצא סעד וסמך לדבר הנסתר הזה.

לכן אמרתי גם אני להות דעתי לפי ענית שכלי; הא׳: ידועה היא שמכת דם היתה בתקופת ניסן; והב׳: היודע לקרות בין השורות רואה בהשקפה ראשונה שלא בחנם אמר הכתוב (שמות ז׳ כ׳) במכת דם שתי מלות האלה: „ובעצים ובאבנים" הלא די היה אם אמר שיהיה דם בכל ארץ מצרים? אין זה אלא למעט כלי מתכות, ובזה מרמז להם לישראל דדוקא בכלי חרס יתהפכו המים לדם אבל לא בכלי כסף וזהב או ברזל, ולכן לא אמר הכתוב מאין היה להם לישראל מים, כמו שאמר במכות דבר: וממקנה ישראל לא מת א׳. וגם ידענו מאין לקחו החרטומים מים לעשות כן בלהטיהם והפך מים לדם קודם שחפרו סביבות היאור אלא ודאי מרמז להם לישראל שישמרו מימיהם בשעת תחלת המכה שהיא היתה בתקופת ניסן בכלי מתכות, וכמו שבמכת ברד הירא את דבר ה׳ הנים את עבדיו ואת מקנהו הביתה, ובמכות בכורות שאמר הקב״ה „וראה את הדם ולא יתן המשחית לבוא אל הבית" לפי שכל המקים דבורו של הקב״ה כדאי וראוי הוא להנצל, אף כאן במכות דם כל המדקדק בדבורו של הקב״ה ועושה רצונו היה משמר מימיו בכלי מתכות וכדי היה שלא יתהפכו לדם, אבל הקטני אמנה או לצני הדור שמשחקים ואינם מדקדקים ואינם מאמינים בדבריו נענשו ולא היה להם מים — כמו אשת לוט שהביטה לאחוריה ותהי נציב מלח, וכמו שמתו במכות בכורות אף הישראלים אשר לא עשו אות הדם על המשקוף. וכמו שקטני אמנה זמנינו אומרים על הנסים ועל הנפלאות שעשה הקב״ה, שלא היו ולא נבראו אלא הכל דרך הטבע אף בימים ההם בזמן הזה בודאי אמרו הפלוסופים שהיא דרך הטבע, ועל ידי הברזל ראינו שיוכל להציל וע״י קטני אמנה עמדו מאמיני אמונת הבל שבכל הד׳ תקופות המכה הזאת היא גלגל החוזר בעולם וע״י הברזל יכולין לרפאות וכמו הנחושתא של ים נתגלגלו העלילת דם, ויש שמאמינים בו

בזמננו אף כי מעולם הדם לא ראינו. אבל השומעים את דבר ה׳ ונושאים אליו כפים, לא יחתו מאותות השמים.*)

זוסמאן בן זאב לוסטיג.

מורה בבית ספר תלמוד תורה פה פעסט.

עֲלֵה תְרוּפָה

„אין חדש תחת השמש" אמר החכם ז״ל.

רבים אומרים על חכמי זמנינו יודעי העתים דורשי הטבע, אשר אלהים נתן בינה יתרה בלבם לחשוב מחשבות בחכמות ובמדעות שונות להיות עולים ויורדים כמלאכי א׳ על סלמי שכלם המצבים ארצה, וראשיהם מגיעים השמימה, שדור דעה הוא שיוכל להמציא דברים נשגבים, אשר לא עלו עד עתה על לב אדם לעולם לגלות שפוני טמוני חול אשר זיום הופיע ככוכבי השמים וכשמש בעצם השמים לטהר, אשר מרפא בכנפיה; ובפרט במלאכת הרפואה מושלים הרופאים על מחלת כחי הנפש וכחי הגוף לבחון כליות ולב לבדוק בגנזי מחשבות ממושב שכלי האנושי להברותם ולרפאותם מכל מיני חלאים רעים אשר מימיו לא אמר אדם שנתרפא מחולי כזאת. ועל גביהן עלה החכם הרופא המפורסם מיושבי פאַריז Dr. Pasteur אשר זה ג׳ שנים רצופין כמעט בכל יום שמו זכור לטוב במכתבי החדשות, שהוא מצא בחכמתו עלה תרופה ויודיע לרפאות מחולי הנקרא וואַסערשייא ר״ל, אשר עליו נאמר בתלמוד (יומא דף פ״ג): מימיו אל יאמר אדם שנשכו כלב שוטה והיה. — ועכשיו מכל קצוי ארץ אליו ידרושו לעשות בהם מלאכתו מלאכת האימפפונג Injektion אשר על ידה הציל עד עתה כמה מאות אנשים נשים וטף ממות מר כזה והיה כל הנשוך והביט אליו והיה בדוק ומנוסה. וסגנון אופן רפואתו הוא: שיעשה בגוף הנשוך, מיד לאחר מעשה הנורא הזה עד שלא הפילתו המחלה המשונה הזאת אותו על ערש דויו בחזקה, חבורות חבורות קטנות עד מאד, ובגומות החבורות האלה הוא מטיף מעט מעט זער שם, זער שם, או מדם או מלחת או מן ארס כלב שוטה, וע״י מלאכה הזאת מנשאים החולי הזאת בקל וקל במדרגה קטנה עד מאד על גוף הנשוך בידים, להיות הגוף מורגל ועלול לכך, ואז תוכל לעמוד כנגדה, ואין בו סכנה, וברצותו מרחיב וברצותו מקצר, ועל כל פנים לא תוכל המחלה הזאת כמו עד עתה להפיל הנשוך בעברה וזעם ארצה, ובקל יוכל לסבול המחלה הזאת, ולא יתן המשחית לבוא אל חדרי גופו לנגוף בנגף קשה כזה, ודבר נפלא הוא

---

*) הערת המו״ל: אף כי לא נסכים לאמתת הדעה הזאת, אבל משום חדושה נתנו לה מקום, ואיידי דחדתא חביבא לן.

עד מאד ורפואה כוללת היא בלי נזק וסכנה. — יען זה אמרתי בתחלת מאמרי, אין הרש תחת השמש. אם גם, מי אנכי הקטן שבקטנים, אשר אין לי ריח קל שבקל במלאכת הרפואה, להרים ראשי לדבר מענינים כאלה לעסוק ברפואות; אבל לא אכחד אם אמרתי, שואת וכואת ראיתי, ומבטן התלמוד יצא המקור והמפתח לדבר הנפלא הנ"ל. ולא זה בלבד, אלא גם לרבות האימפפונגען בנוף הילדים הקטנים, אשר זה יותר ממאה שנה שמשתמשין בו הרופאים Auscultation נגד הטחורים והאבעבועות הנקראים Blattern נראין שלשניהם נמצא המקור בתלמוד (יומא פ"ג). ובתחלה נקדים מקצת המאמר מה שמובא במאסף לחדש תשרי תקמ"ה אות ב' הנקרא בשם "עלה תרופה" אשר משם משאל השם למאמר שלי, ומנחה היא שלוחה מאת החכם הכולל ההוקר כמהור"ר מ ש ה בר מנחם ז"ל, אשר כתבו אליו בסגנון ארוך וערך שאלה ותשובה: אם מותר לבר ישראל לשמוע לעצת הרופאים אַקוליסטען נגד הטחורין; הא': אולי יש בו איסור להחלות הילד בידים משום סכנה, משום דמיעוטא דמיעוטא מתים ע"י האימפפֶען. והב': לפי הדרך ששמשו בו אז, יש בו משום לאו דבל תשקצו, כדלקמן. ומדי דברי בו הביא ג' אופנים של אַקולאַטיאָן, שעל ידיהם נעשה הנוף של ילד מורגל ועלול לקבל הבלאַטטערן ולעמוד נגדם לנפשו, סגנון הא': כהנ"ל המעשה אשר יעשה הרופא Dr. Pasteur נגד נשיכת כלב רע; כמו שנעשה עכשיו הבורה בזרוע הילד, אשר בהנה נוטפין מליחת בועה הנקרא Pokin סגנון הב': יש שמערבין מליחה הנ"ל באויר משקה, ונותנין לילד העלול לשתותו. והסגנון הג': שלוקחין המנוגע בטחורין אשר הגיעו לגמר בשולם, ונותנין בידו צמוקין לערך רביעית השעה עד שיתחממו מידיו או שיטו (?) ליהה עליהם, ואה"כ נותנין הצמוקים האלה לילדים בריאים לאכלם, להיות עלולים לקבל החולי הזה, וע"י זה נצולים מהטחורים רעים ויכולין לעמוד לנגדם. ולבי האופנים האחרונים וגם לשמוש החכם הרופא Dr. P. יש למצוא המקור בתלמוד בבלי (יומא פ"ג): סמני כלב שוטה וכו' גרמנאי עבדי דר"י נשייא נשכו כ"ש והאכילו מחצר הכבד שלו. מתניתין שם: מי שאחזו בולמוס, מאכילין אותו אפילו ביו"כ, ואפילו דברים טמאים, לפי שהאכילה רפואה גמורה היא לבולמוס, ופקוח נפש דוחה כל הלאוין. ובמי שנשכו כ"ש בו יש פלוגתא אם מותר ליתן לו מחצר הכבד שלו; ורבי מתיא בן חרש מתיר, כי לפי דעתו היא רפואה גמורה נגד כ"ש. והרמב"ם בפי' המשניות שם אמר: כי זה אינו מועיל בדרך טבע אלא בדרך סגולה. והשמוש של הרופא Dr. P. מראה לנו שהרפואה הנ"ל היא גם דרך הטבע לעשות הנוף עלול לקבל החולי בקל, לעמוד לנגדה להחיות את נפשו. וגם האימפפונג נגד הטחורין אולי משם יצאה, לקבל המחלה בקל ממדרגה למדרגה. והבל על דברים עמוקים שנמצאו בתלמוד, ונאבדו הטעמים שלהם, ולא נשאו ונתנו בהם אלא מצד איסור והיתר, וגנזו טעמי הרפואות כמו הזקיהו שגנז ספר הרפואות; ובעיני פקוחות ימצאו כמה וכמה סגולות ורפואות

אשר החיות תלויה בהן ערבים לאזן שומעת, אשר אנחנו דשים אותם בעקבינו, כמו שכתב החכם פיננער במפתח לתלמוד שלו.

הפוך בה והפוך בה דכולה בה; וכמו שכתבתי מזה הענין בשנת תר"ו: בחבצלת *).

זשמאן בן זאב לוסטיג

מורה דת יהודית פה פעסט.

חשבון הימים ותקופתם לפי אורך שטח האדמה.

ממני

דוד הלוי בירנבוים

הדבר הזה אשר אני כותב בזה אמת הוא, אעפ"י שלא ימצא מהרה מאמינים. בתוך מספר אנשים משכילים ונבונים לא מצאתי אחד מהם שיהיה לו חלק בבנית החשבון הזה, וקישורו ויחוסו שיש לו עם אורך אדמתנו שאנחנו עליה, הידיעה הזאת אשר נעלמה עד הנה מעיני החכמים, היא חסרון בחיקם, והתרשלות מצד תבונתם, אולם בחשבי שנות קדם, כמה מהם חלפו, אשר גם ממני נצפנו עניני החקירה הזאת, ובזכרי כמה ירחים עברו, עד שידעתי גם אני כי אינני יודע, ועלי למנות בעמל החקירה והחפוש את החסרון הזה, אז אמרתי בלבי כי אין לי צדקה לדבר רתת על המשכילים, ולהתפלא עליהם, אם לא התחקו ולא מצאו עד עתה את עקבות החשבון הזה.

כל חכם אשר קרא ושנה בנעוריו, ידע כי תרי הארץ הנלוים להחכם המפורסם מאגאלהאנז, אחרי שובם מנסיעתם הגדולה במימי הים להקיף את כדור הארץ, לתמהונם הגדול, ולמרות חשבונם המצומצם והמדויק, נשתבש להם יום אחד ממספר ימי נסיעתם, ונאבד מהם לגמרי. גם כל משכיל ידע כי גדל מדת היום והמשך זמנו יתיחם לחשבון קוי האדמה אשר תחלק להם **) וכי בכל מקום ומקום במלא רוחב האדמה, אשר יקרב בטעלה אחת יותר כלפי מזרח, שם יאור היום ליושביו בארבע מינוטען קודם, מאשר יאת אורו לנו, וכנגדו, מצב מקום כזה המונח מעלה אחת מאוחרת לצד מערב, יתאחר להם אור היום ג"כ בארבעה חלקים, כל חכם ידע את הדבר הזה, עם סבתו ונמוקו, ובטח יחשוב בלבו, כי

*) הערת המו"ל: גם על המאמר הזה בעצמו נאמר „אין חדש" כי כבר כתב כן זה כבתי שנים (תוכף להמגלה פרשת. פסטעער) כדבריו החלה במכ"ע „Kurier W." הוי"ל בלעזון פולניי בעיר ווארשא ונעתקו הדברים לתוך במכ"ע לבני ישראל בשפת עבר. אבל מצני יוקר העניין בעצמו נתנו מקום למאמר הזה ב„חוזר". ובפרט כי עוד דברים טובים בו אבד לנו זכרם במה.

**) במספר ב"ס מעלות.

הבין אותו על בוריו ואמתו, אולם בהתבוננו יותר ובהעמיקו בענינו, יביט את אבני הנגף המונחים בדרך הבנת החשבון הזה עד תכליתו.—

נניח נא איפוא כי ברגע הנוכחי עומדות רגלינו בעיר ווין בשעה העשירית בבקר ליום 31 מאי— כמה מספר השעות (כרגע ז) במקום הרחוק מאתנו תשעים מעלות מול מערב? הלא שמה יורה המורה רק השעה הרביעית בבקר של יום 31 מאי; ואם נוסיף לשאול, כמה השעה אז במקום אשר מרחקו יכפל, רצונו במאה ושמונים מעלות מערבה למצבנו? הלא כל פה יודה, כי שמה הגיע עת העשירי בערב ליום 30 מאי. נרשום נא למשל את נקודתנו זאת המונחת בים הגדול במפת הארץ לפנינו בסימן 30/V ונשאול נא כמה מספר השעות במקום הרחוק מאתנו כתשעים מעלות מזרחה? אז נשיב: השעה הרביעית בצהרים ליום 31 מאי; וכמה השעה בריחוק כפול הקרוב לצד מזרח, אם ירחק כמאה ושמונים מעלות, נשיב: כי אז כבר חשך ובא להם השמש, ויושביו הגיעו לשעה 10 בערב ליום 31 מאי. ואם המונח הזה צודק ונכון, אז אקח רשות מהקוראים, להתוות ולסמן את המקום ההוא בסימן 31/V, אולם אי אפשר לנו זה, כי אחרי שהתוינו מקודם הסימן 30/V לא נוכל למחקו, וכיון שחניד שוב וכו', די לנו לדעת בכל הנוגע לנקודה הזאת העומדת לנגדנו בין במצב המזרחי, או המערבי, כי שמה כעת הגיעה השעה העשירית בערב, אולם מה שם היום הזה אשר נאבה לתת לו אם יום השלשים או השלשים ואחד ירח מאי? אין תוכן וחוזה אשר יתרץ את שאלתנו זאת, כי בשומנו פני חשבוננו למערב, אז הגיע שמה יום 30 מאי, ובשומנו אותו למזרח, אז נמצאהו יום מאוחר הוא יום 31 מאי. החשבון הזה אמת ויצדק הוא לשני צדדיו. אבל עפ"י יסודי התכונה אי אפשר, כי בשני מקומות משונים העומדים תחת מערכת מזל אחד תשתנה העת שנוי גדול כזה ביום שלם, כי יספרו פה יום השלשים למאי, ושמה יספרו השלשים ואחד למאי. ואם גם לפי האמת בעיני יושבי ווין השוכנים בריחוק 180 מעלות ממקומות המסופקים בקביעות יומם, הדבר אחד הוא, לא כן בעצם המקום ההוא, הלא לא יוכלו יושביו לספק אף רגע, והמה טוענים שמה בודאי טענת בני בנוגע לקביעות היום ההוא, ולכן נשאל איזה יום משני הימים הנזכרים יבחרו להם שמה למנותו? השאלה הזאת לא תמצא פתרונה בתורת חכמת התכונה, גם בעלי חכמי הכדור (געאָגראַפֿען) נלאו לבארה, כי כלה היא בקשר קשה המחובר מקשרים ולולאות קטנות אין ספורות, מבלי להתירם, לכן מוכרחים אנחנו להניף ברזל על הקשר הזה ולהפרידו לשנים (כי לפתח הלנוכחיו במתיות מי שפבר) ונעשה כמעשה הספרדים והפורטיגיזים אשר נלחמו שנים רבות זע"ז אדות התרת השאלה הזאת כי מפתרונה להם תוצאות אם יאחזו הספרדים במדינת המאָלוקקען לספחה למלכותם או לא.

לא כן אנכי הכותב עמדי, לא היה לי לאבד בסבת התשובה הזאת ארץ חמדה ומבורכה ואף לא ארץ מדבר וציה, עיף בלי מים, אולם מאז נסתפקתי בפתרון השאלה הזאת, ימי עמל מנתה לי, ומנוח לנפשי מאז לא מצאתי. ברגע הראשון למבוכתי, חשבתי בנפשי, כי נפלתי ברשת השגיאה, ותועה הנני בדרכי, כי שאלתי את עצמי: מדוע לא התעורר הספק הזה בקרבי זה שנות מספר מקודם מאז הגיעי בחכמה, וכל יותר שהגיתי בו, התבוננתי ביותר הקושי והכובד להתיר

את הקשר הסבוך הזה. אפס כל יושבי האדמה ודריה בכל מקומות מושבותיהם, אם רק צעדה רגלם במדרגות הראשונות אשר לסולם החכמה, לא נפלו עדיין בשום ספק זמני כזה, לשאול על איזה יום בשנה איך למנותו, ומדוע זה לא נסתפקו? גם ע"ז לא אוכל להשיב — בימי חרפי למדתי דעת חכמת ההכטה בשמים בצרוף חכמת ההנדסה, גם תורת הארץ, וקורות ההמצאות החדשות היו הלמודים אשר השיבו את רוחי, סעיפיהם, רזיהם ומסתריהם לא אנסו לי, ולמרות שקידתי וחקירתי העצומה בהם, לא מצאתי דבר אשר בכחו להפיץ אור בתוך חשכת הענין הנסתר הזה, אשר הסיתני בשפק והציק את רוחי. במצוקתי זאת נקרה לידי ספר כתב גדל־חכמי זמננו, הארי שבחבורת הנבונים הומבאלד המכונה „קאסמאס", קראתי וחפשתי בו אולי אבנה ממנו, ורוחי ינצל ממבוכתו, אפס גם בו לא נעזרתי מאומה, כי אחרי אשר החכם הזה מונה שמה את מספר השנוים שחלפו ועברו על פני כדור הארץ, יחדל מדבר עוד מזה, ואחרי טורח גדול עלתה בידי למצוא כי ישנו קו אחד, ומיוחד על שטח האדמה (כמפת המכן) אשר רשמו להם החכמים כפי בחירתם, וסביב לו בנקודה ידועה אצל הקו לשני צדדיו, יפגשו א"ע שני ימים משונים היינו לימין הקו יום אחד, ותיכף ובקירוב הקו הזה לעברו השני לשמאלו ימשול היום השני בכבודו, ונודע לי כי הקו הזה הוא הקו בעצמו אשר קראוהו וכנוהו סופרי הקורות „דעמארקאציאָנסליניע" והוא קו הארץ אשר האפיפיור אלכסנדר הששי קבעו לחוק וגבול בין ארצות ספרד ופורטוגאל הלוחמות, ברצותו לתווך את השלום ביניהם. — את כל זה שערתי בעצמי רק מאומד הדעת כי מופתים חותכים אשר יוכלו לחתוך את הענין הטמון והנסתר הזה, לא נמצאו בכל הספרים, גם ברבות מטפות הארץ חפשתי, ולשוא יגעתי, כי לא נסמן הקו הזה בתוכם, לכן עלה בדעתי כי נשאר לי עוד לחפש מקומו בספרי קובצי המדע למלאות נפשי, וכן עשיתי, ופתאום נגלה לפני חלק הט"ז מהדורה הי"ג של הליקסיקון מבראקהויז, ובו מצאתי אותו וראיתי במפה מיוחדת שבה מצוינים ארחות מסלולי האניות הרצות דרכם בימים, בקוים אדומים וקוי תכלת, וביניהם ירוץ קו שחור אחד המתוח לאורך כל הים הגדול, לא במסלה ישרה, כי אם ילפות דרכו באורח עקלתון, ויטה באלכסון בכה וכה. הקו הזה הוא „קו גבול הזמנים" (דאטומגרענצע) וירוץ את ארחו מן הקוטב ועובר את רחוב הבעהרינג, והולך לאורך חופי המזרח של מדינות קאמטשאטקא, הקורילען מדינות יאַפאַן, וצרץ היבשה של מדינת כינא, לצד דרומית מערבית, אח"כ מקיף את איי הפיליפינען בעקלתון גדול ומפרידם מן הארצות בארנאָ „צעלעבעס" מאָלוקקען (המזכר למטה) וגואינעאַ החדשה, פה יפגוש הקו השחור הזה ברעהו „הקו המשוה" ושניהם יחדו ירוצון דרכם לצד מזרח, אח"ז ידכה ישוח בעקלתון כתמונת אות S בתוך „איי שלמה" והעברידען החדשים, וירוץ לצד דרומית־דרומית מזרחית עד איי כאַטאַס, ומשם ירוץ ברגל ישרה לצד הדרום אל קוטבו, זה הוא מצב הקו הזה ומעמדו לעמת האיים הנזכרים השטוחים בצפון אויסטראליען, והוא הוא הנקבע לגבול השלום ביום 22 אפריל לשנת 1529 בין הספרדים ופורטוגיעזים, לסימן ורושם נכר בין גבולי שתי המלכות, כי הקו אשר קבע האפיפיור ביניהם לגבול, לא קבלוהו הנלחמים ולכן בחרו בזה לשומו לגבול קבוע ואם גם הסבה המדינית

אשר הסבה בקביעות הקו לרושם גבול, חלפה ואיננה, ב"ז נשאר הקו הזה הלאה בימינו אלה לגבול ארצי החותך ג"כ את גבולי הזמנים.—

המקומות המונחים ממקום קו הגבול, מערבה אלינו, יקדם חשבון זמנם לחשבוננו. ובמקומות המונחים מן הקו מזרחה אלינו, חשבון זמנם מאוחר, שני צדי הקו הזה, ליטינו ולשמאלו נוגעים ונושקים את עצמם ובכ"ז נבדלים המה איש מרעהו בהפרש כ"ד שעות שלמות. אנית הקיטור העוברת בדרכה את קו הגבול בעצם היום, מוכרחת לשנות ברגע עברה, את השבון נסיעתה ליום אחר. למשל אם תבא האניה מצד מזרח ועוברת ביום ד' לשבת יום 15 יוני את קו הגבול, מוכרחים נוסעיה לשנות חשבונם ליום המחרת ולחשבו יום ה' בשבת 16 יוני, הפכך, אם באה האניה מצד מערב באותו יום עצמו, אז תיכף בעברה את הקו, על נוסעיה לחשוב יום מוקדם היינו ג' לשבת 14 יוני. ואם האניה הזאת הבאה מצד מערב עוברת בחצות ליל את קו הגבול, אז הנוסעים חוזרים ושונים פעם ב' למנות את יום הרביעי לשבת 15 יוני, הפכך, אם בעת הנזכר תבא מצד מזרח, לעבור הקו, יוכרחו הנוסעים לשנות חשבונם, ולהקדימו הקדם גדול מן יום הששי 17 יוני ליום ד' 15 יוני. והנה הפרש הזמן העולה ביותר מיום שלם, הוא אחד מהדברים אשר לא יאמנו, ויען אשר קו הגבול הזה לא נקו המעריאן הנהו, המתוח ביושר מצפון העולם לדרומו, אפס עפ"י סבות מדיניות נמתח אז לא באורח ישר רק עולה ויורד, ללפות באלכסון את דרכו בתוך איי הפאלינעזיע, לכן נוכל לאמר, כי אף נקודה כזאת המונחת מערבית לצדי הקו הזה, נחשבת עפ"י האמת למזרחית, לפי ארכה הגעאָגראַפי, יותר מנקודה רעותה המונחת במזרחו האמתי של הקו *).—

נבאר נא את דברינו יותר, ע"י הלטתנו אותו במשל בולט, נקח נא את האי לוצאָן אשר לאגודת איי הפיליפפינען יחשב, הוא מונח במעלה המאה ועשרים למזרחו של העיר גרעענוויטש באַנגליא, וגם למזרחו של קו הגבול. הלאה ורחוק ממנו הרבה מונחים איי כאַטאַם הקרובים יותר אל המזרח מריחוק לוצאָן כששים מעלות, וב"ז במצבם ויחוסם „לקו הגבול מערביים" המה. והנה הובר הדבר כי האיים האלו במצבם לארכם הגעאָגראַפי יקדם אור יומם בארבע שעות נגד לוצאָן (כי בכל מעלה ומעלה הקרובה יותר אל המזרח תקדים בזריחתה כמחצע מינוטען).

---

*) בנוגע לזה המעת קורת נכבד כס' „מגלף לכסף" מאת כ' עזריהו המדומי וז"ל: „כי מן הידוע גם לכל מתחיל בעיון מסלות הכוכבים, כי להיות המקן כדוריה, ומהלך המלוכות עליה בהיקף, הנה בעות הזריחה והשקיעה, חוץ בעות בכל מקום, אבל מבעות במסמרן השתנות לחץ חקר וכו' כי דרך משל וכו', עם כי פה פילדלפי היה בתחלת י"ח בעות על יום ס', חץ ספק כי בתחלף בעתו חלוף רב כפי רוב מקומות הכדור עד בופך ג"כ להשתות היום בחיזה מקום מן המזרח, כי רגע הזמן פה המעבה הנה יהי במקום מה קודם י"ח בעות, ובמקום זולתו לאחריהן, ובספרם חלקי בעה רבים כל מקום כפי בעותיו המשתנה לפופק אלו אבר למנה רבו למעלה, הלא זה גם בעם לא רחה לא ידע יאמינהו לראשיע ממה בכתב על ספות ויזכר לו בעם (בראשית ל"ב ל"ב) ועל פרבת החדם, כי בן יהוללים לעיר לוקח נמלא הפרם בבעה ושלים כפי הגרה הת' המניה ג' דוד קאספעל במהדורתו החדשה הנדפסת בווילנא. והמניה מבאר, בחבר מלחק לוקח מילוללים הוא עברים מעלות בקיצור, והוא ממש כדבריהו".

הבותב.

ואם באי לוצאָן הגיעה השעה השנית בבוקרו של יום הרביעי הוא 15 יוני. אז בעצם הרגע ההוא, הגיעה ליושבי איי כאַטאַם, השעה הששית בבוקרו של יום החמישי הוא 16 יוני, העת המוכרח לפי הנחתם לארכם הגעאָגראַפי ולפי מצבם המערבי מן הקו הגבול. וכן גם בהפכנו את המשל לאמר: אם הגיעה שעה שניה בבוקרו ליום הרביעי הוא 15 יוני ליושבי איי כאַטאַם, בעצם העת ההיא מונים יושבי האי לוצאָן השעה העשירית בליל יום שני הוא 13 יוני.—

והנה רואים אנחנו איך נכבד דבר קו הגבול הזה מפאת שנויי זמנו הנמרצים וראוי הוא כי יתבוננו עליו החכמים המתחקים על עקבות התכונה. זה ימים כבירים התעצלו התוכנים משדד את תלם הזה של שדה התכונה, ולא השגיחו עליו, אולם נקוה כי לעתיד ישימו עיניהם עליו ביתר שאת ובשום לב להפרותו ולהרבותו.—

קראקא בירח מתן תורה

חַכּוּ לְהָעֵת לְחֶנְנָהּ לפ״ק

שלשה המה נפלאו ממני וארבעה לא ידעתים.

א) איתא במדרש חזית (פ״ו אות ט׳) ר׳ יצחק פתח קרייה בפרשיותה של תורה, ששים המה מלכות אלו ששים מסכתות של הלכות עכ״ל. וכן איתא בתקונים דשית נקודי אלין אינון שית סדרי מתניתין וכל נקודה איהו עשר וסלקין לס׳ מסכתת דעלייהו אמר שלמה ששים המה מלכות.

וקשה ממני מאד הרי בעינינו אנו רואין בהש״ס אשר לפנינו ששים ושלשה מסכתות? ואם תמצא לומר כדברי רב יוסף (ע״ז דף ז׳ ע״א) דתלת בבי חדא מסכת, גם אז נשארו עוד ס״א מסכתת ובאמת גם הרמב״ם שאחז בשטת ר׳ יוסף כתב כן בהקדמתו לס׳ זרעים וז״ל: והי׳ מספר כל המסכתת המשנה ששים ואחת.

ב) מענין לענין באותו ענין בהפיוט למוסף דיום שני של שבועות המתחיל אזהרת ראשית נאמר בזה״ל: חקרי הלכות וסדרים ששה ועליהם תלמוד שלשים וששה. הגאון ר׳ אלעזר פלעקעלס בספרו היקר תשובה מאהבה (ח״א או״ח סי׳ א׳) הוכיח שבעל הפייטן הזה הוא ר׳ אליעזר הקליר. ואף שיש עוד לפקפק בדברי הגאון בעל תשובה מאהבה אמנם בלתי ספק שהפיוט הנזכר נכתב ע״י אחד מגדולי רבותינו הראשונים שהי׳ בקי בכל הש״ס, ואשר דקדק בדבריו ובפיוטו שיסד לדורות והוא כתב „ועליהם" על הששה סדרים תלמוד שלשים וששה. ועתה צא וחשוב ותמצא שיש לנו תלמוד על שלשים ושבעה מסכתת או אם נחשב התלתי בבי לחדא שלשים וחמשה מסכתת עם גמרא.

האמת אגיד ולא אכחד שראיתי בהפי׳ לפיוטים שנדפס במחזורים הגדולים, הוצאות שמיד שכ׳ בזה״ל: ועליהם תלמוד שלשים וששה ל״ו מסכתת שיש להם גמרא חוץ ממסכת תמיד שלאחר ר׳ אשי סדרוהו עכ״ל. ולפי״ז החשבון עולה יפה כי הבעל הפייטן חשב הג׳

בבי לג' מסכתת, ויען כי מס' תמיד לא בא בחשבון, יפה כתב „ועליהם תלמוד שלשים ושמה". הנה נעלם ממני מי כתב הפירוש הזה, אמנם לאחר מחילה מעצמותיו הטהורים הנני אומר ששגה בדבריו שהחליט שמס' תמיד לאחר ר' אשי חברוהו כי מי לנו גדול מרבינו משה המיימוני והוא ז"ל כתב בהקדמתו לס' זרעים: ומה שנמצא מחבור ר"א בתלמוד הם חמש ושלשים מסכתת ולא מצאנו לו דבר בסדר זרעים אלא בברכות לבד, ולא במס' שקלים מסדר מועד ולא על מסכת עדיות, ולא מסכת אבות מסדר נזקין, ולא מס' מדות ומס' קנים מס' קדשים ולא מצאנו לו דבר ג"כ בס' טהרות אלא במס' נדה לבד עכ"ל. הרי שפרט משה וכתב דמסדר קדשים על מס' מדות ומס' קנים בלבד לא מצאנו תלמוד שחיבר ר"א מכלל לאו אתה שומע הן דעל מס' תמיד רב אשי סדרהו. —

ג) הרמב"ם בפי' המשנה כלים (פרק ראשון משנה ד') כתב: כבר ידעת שזבה ונדה דינן שוה בטומאה וכאשר בעל האדם זבה הוא יטמא ז' ימים כמו שקדם ממאמרו (ויקרא ט"ו) ותהי נדתה עליו וגומר, אמנם זב כאשר בעל אשה הנה לא תהי' אב לטומאה אמנם תהי' ראשון כמו אב נגע בידו וכן מי שבעל זבה לא יהי' אב וכן באר בספרא אבל יהי' הבועל כמי שנגע באב לבד. עכ"ל.

מי יתן מגיד לי פשר דברים הללו! דהא רבינו סותר את עצמו בתוך כדי דבור דברישא החליט „כאשר בעל האדם זבה יטמא ז' ימים" ובסיפא מסיק „מי שבעל זבה לא יהי' אב" אתמהה! הנה לפום רהטא רציתי לחלק בין זבה גדולה לזבה קטנה ולומר דרישא איירי בזבה גדולה לכן הבועל אותה יטמא ז' ימים וסיפא בזבה קטנה ולכן הבא עליה לא יהי' אב. אמנם לאחר העיון בספר מצאתי כי לא כן הוא דהא הרמב"ם עצמו בה' איסורי ביאה (פרק ו' הלכה ח) כתב: אין בין זבה גדולה לזבה קטנה אלא ספירת שבעה והבאת קרבן שזבה גדולה צריכה לספור שבעת ימים נקיים וזבה קטנה אינה סופרת אלא יום אחד בלבד וזבה גדולה מביא קרבן כשתטהר וזבה קטנה אינה מביאה קרבן כשתטהר, אבל לענין טומאה ואיסור ביאה שתיהן שוות.

ד) המרדכי בפ' אלו טרפות (סי' תרל"ה) כתב בזה"ל: כ' בה"ג בה' אוא"ב האי מאן דאית לי' עיזא וחלב חלבה ועביד מיני' כמכא ושחטה ונמצאת טריפה ההוא כמכא אסור וה"מ דנודע לו בודאי דמקמי דנשחטה נטרפה כגון הוגלד פי המכה דבידוע דג' ימים קודם השחיטה נטרפה עכ"ל. ואם הבהמה נטרפה בטרפות הבא מן הבטן כגון חסר או יתיר וחלוף באונא וכיו"ב הגבינות אסורות, אבל אם נטרפה ע"י סרכא יש להתיר ולסמוך על רשב"ם ורב יהודאי גאון דמתירין מטעם דאין אנו בקיאין לבדוק הסרכות דאפשר מי שהיה בודק בפושרים או בנפיחה הוי כשר א"כ הוי ס"ס, ספק אינה נטרפה וא"ת נטרפה שמא אח"כ נטרפה, והיכי דנמצאה ודאי טרפה פסקו התוס' הלכה למעשה דאפילו עשו הגבינות מבהמות הרבה ואח"כ נשחטה מאותן הבהמות אחת ונמצאת טרפה שכולן טרפות ואין להתיר מטעם דמוקמינן כל פרה אחזקת קמייתא דהיא בחזקת כשרה ונימא השתא נטרפה דההיא לא מקרי חזקה כיון שלא הוברר לנו שעת כשרותה מתי היתה, כדמוכר בפ' הכל שוחטין דאמר מנ"ל דאזלינן בתר רובא? אתיא ממכה אביו ואמו דרחמנא אמר קטלי' וכן מעדים זוממין ומפרה אדומה. ודלמא טרפה נינהו? אלא משום דאזלינן בתר רובא ואמאי? דלמא משום דמוקמינן אחזקתייהו שאינה טרפה דפרה בת שתים וגם האב יש לו יותר על שנה כיון שיש לו בן וכן העדים וא"כ הוה להו בודאי שעת כשרות אלא שמע מיני' דלא מקרי חזקה כיון שלא נתבררה שעת כשרותן מתי עכ"ל.

כללא של דבר המרדכי רוצה להניח דחזקה אינה מבוררת אינה חזקה מהא דיליף הגמרא חולין (דף י״א) דאזלינן בתר רובא ממכה אביו ואמו דאמר רחמנא קטלי׳. והנחתו של מרדכי היא תמוה מאד מאד! פליאה דעת ממני נשגבה לא אוכל לה, דהא בגמרא חולין שם אין לה זכר להקושיא דלמא האב טרפה! הלא זה לשון הגמרא שם: רב מרי אמר אתיא ממכה אביו ואמו דאמר רחמנא קטלי׳ וליחוש דלמא לאו אביו? אלא לאו משום דאמרינן זיל בתר רובא. ועוד קשה דהא מגמרא סנהדרין (דף פ״ה סוף ע״א וריש ע״ב) מוכח להדיא דאף בשהכה אביו שהוא טרפה חייב. עי״ש וברש״י ד״ה מידי דהוה לאחר מיתה.

הנה זה קרוב לארבע שנים כשנסעתי ללאנדאן בעברי על מחוז גלייכענבערג זכיתי לראות את פאר ישראל והדרו הגאון המנוח מו״ה מתתיהו שטראשון זצ״ל ומדי דברי בו העירותיו על המרדכי הנ״ל, והוא ז״ל אשר כל רז לא אנים לי׳ אמר לי שכבר העיר על המרדכי הנזכר אחד מגאוני זמנינו וכמדומה לי שהגאון ר׳ יעקב עטלינגער בספרו „בנין ציון״ ושם כתוב לישר דברי מרדכי בדרך זה: דילפותא דרב מרי ממכה אביו ואמו ליזל אחר רובא היא נבנית ונשענת על היסוד דזכר טרפה אינו מוליד והקושיא „וליחוש דלמא לאו אביו הוא״? הכי פירושה דהוא טרפה ואינו מוליד ובודאי זנתה אשתו אלא לאו משום דאמרינן זיל בתר רובא ורוב בני אדם אינן טרפה. אמנם זה נראה לי דחוק מאד — כך אמר הגאון ר׳ מתתיהו — דהרי בגמרא לא נזכר רק רוב בעילות אחר הבעל ולא רוב בני אדם אינן טרפה לכן בבטח יש להחליט שדברים הללו לא מבטן מרדכי יצאו רק איזה תלמיד טועה כתבם מדעתו.

כך שמעתי מפה קדוש הגאון העצום מו״ה מתתיהו שטראשון זצ״ל בקין תרמ״ז ואנכי כשבאתי לביתי חפשתי דרשתי והקרתי בספר „בנין ציון״ ובשאר ספריו של הגאון רי״ע ז״ל ולדאבון נפש לא מצאתי אף זכר לדברי המרדכי הנ״ל אמנם זאת מצאתי וראיתי לאחר זמן שהרוקח (סי׳ תס״ד) וסי׳ התרומה לאו״ה (סי׳ ע״ג) כתבו ממש כלשון המרדכי. ועתה אנכי אשאל האם לומר שלשה ספרים נכתבו בשביל ע״י תלמיד טועה!

אליכם קוראים חכמים ולומדי תורה אשא עיני מי בכם ידע לישר ולפשר דברי רבותינו גדולי הראשונים מרדכי רוקח וסה״ת יבוא נא ויגד.

אליעזר הכהן אלטמאנן

רב ודרשן.

בקרת תהיה

ירושלמי (פסחים פרק עשירי משנה ז׳) ד״ה אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן ופריך התלמוד בהלכה ח׳ מאי אפיקומן? רבי סימון בשם רבי איניינו בר רבי סיסייא מיני זָמֵר, ר״י אומר מיני מתיקה, שמואל אמר כגון ערדילו וגוזליא דחנניא בר שילת ע״כ. והרב המחבר קרבן העדה (עי׳ בשם הגדולים ח״ב סי׳ ק״ד) פי׳ מיני זמר שהיה מזמרין לאחר האכילה ובלילי פסחים לא היו מזמרין מפני ההלל שמזמרין אחר האכילה, מיני מתיקה ולשון אפיקומן אפיקו המזון שעל השלחן והביאו

מיני מתיקה ע״כ). ובבלי פסחים (קי״ט ב׳) במשנה אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן (פי׳ רש״י לשון הנפטר מחבירו (ברכות ס״ד א׳) כשנפטרין מן הסעודה מביאין מיני המתיקה). ופריך הגמרא מאי אפיקומן? אמר רב שלא יעקרו מחבורה לחבורה (ופי׳ הרשב״ם אחר שאכלו הפסח בחבורה לא ילכו בחבורה אחרת לאכול לא פת ולא שום דבר גזירה דלמא אתי למיכל את הפסח בשני מקומות וכו׳ והך מילתא דרב אוקמי התם (לעיל פ״ו א׳) בשעת האכילה אבל לאחר האכילה יכול לעקור לומר הלל בחבורה אהרת ולא קפיד אלא לאכול בב׳ מקומות אבל לאכול דברים אחרים במקומן הראשון שרי רב ובלבד שלא יעקור לאכלן עם חבורה אחרת וכו׳ אפיקומן אפיקו מנייכו הוציאו כליכם מכאן ונלך ונאכל במקום אחר), ושמואל אמר כגון אורדילא לי וגוזלייא לאבא (פי׳ רש״י כגון אני שרגיל לאכול כמיהין ופטריות לאחר סעודתי ע״כ. והרשב״ם פי׳ וכו׳ ולשון אפיקומן הוציאו והביאו מיני מתיקה ואתא שמואל למימר רלא מיבעיא שלא יעקרו מחבורתו לחבורה אחרת אלא אפילו בחבורתו אסור לאכול כלום אחר הפסח שלא יאבד ממנו טעם הפסח ולפי שדינו לאכול בסוף על השבע וכו׳), ורב חנינא בר שילא ור׳ יוחנן אמרו בגון תמרים קליות ואגוזים ע״כ. והרב בעל הערוך בערך אפיקומן פי׳ וכו׳ לשון אוכלים כלומר אין עושין סלוק לאכילה ממיני מגדים כמנהג כל הסעודות כמפורש בגמרא רבי יוחנן אמר כגון תמרים קליות ואגוזים וכן מפורש בסוף תוספתא פסחים. והרב בעל המוסיף פי׳ ואומר בלשון יוני מיני מגדים ופירות הנאכלים בקנוח סעודה επικομίζω (נאַכטראָגליכעס). ועל זה השיג במערכי לשון החכם השלם רמ״ל ז״ל (דף קס״ב קס״ג) בהערה ארוכה אשכנזית אשר אציג פה בשלמות: „מוסאַפיה שיינט בלינדלינגס דעם ר׳ אליהו בחור נאַכגעשריעבען צו האבען, דער דאַס επικομου דער גריעכישע שפראַכע אין איינער בעדייטונג איינפער-לייבט, דיא (וויא שאָן פריהער בוקסדאָרף בעמאָרקט האַט) אין קיינעם גריעכ. לעקסיקאן צו פינדען איסט. דיעזעס וואָרט האַט קיינע זינאָנימיטאָט מיט Tra-gamata — τραγηματα נאַכטיש, נאַשווערק, ניסטע דאַטטעלן א. ז. וו. επι-κωμος הייסט דאַסיעניגע דער אים פעסטליכען, (צוגע פאָרציגליך דער באכאנט-ציגע) איינהערציעהט, אונד צו אַנדערן אינס הויז געהט. κωηαξω דריקט אייגענט-ליך דען פייערליכען האַנדלונגען דער פראָצעססיאָן בייא דען באכוספעסטען אויס, וואָ מאַן אַנפאַנגס אויף וואַגען זיטצענד דורך דיא κομας (דאָרפער אונד פלאָקען וואָ דיא איינוואָהנער גריכענלאַנדס אונד אַטהעענס צוערסט צערשטרייט וואָהנטען) פוהר. מאַן בעדיענטע זיך דאַן דיעזעס צייטוואָרטעס טאַנצען, שערצען, זינגען, איינצוג האַלטען, אונפוג טרייבען, קורץ אַללעס, וואַס בייא דען באכאנאלציגען אים אַללגעמיינען פאָרגעהט, אויך אינדיווידועל אויסצודריקען. דאַ מאַן בייא דיעזען באכוספעסטען מיט אַללען פאָראיבערגעהענדען שערץ, שפאָטט אונד שימפף טרייבט, זאָ פער-שטאַנד מאַן דיעזעס אַללעס אונטער κομος אונד מאַן בילדעטע שפאָטער דאַ-רוים דאַס וואָרט κωμωδια קאָמאָדיע (שערצשפיעל, לוסטשפיעל). דער ווייט-אומפאַססענדע זינן, דען דיעזעס וואָרט נאַך אונד נאך בעקאַם, בעוואָג דען לאַטיינער עס אין זיינער שפראַכע אויפצונעהמען אונד מאַן פערשטאַנד אונטער Comissor, Comissatio אַבענדס נאַך דער מאַלצייט נאָך איינמאַל שמויזען. atus sum, ari

שמויזערייא, אָדער פֿייערליכער איינצוג וואָ געשמויזט וואורדע, זאָ קאָננטע פיעל־לייכט שערצווייזע דיעזער נאַכטשמויז επικωμους (επι איין פראָפאָז. פֿאָן דעם ווייטלייפֿיגסטען געברויך נאַך הינטערהער אונד κομο) גענאַננט ווערדען. דאַ דער תלמוד זעלבסט דאַס וואָרט ניכט קעננט, וועלכעס דיא געטהיילטען מיינונ־גען בייא דער פֿראַגע מאי אפיקומן? דאָרטהין, זאָ שיינט רב׳ס ערקלאָרונג דיא ריכטיגסטע שלא יעקרו מהבורה לחבורה פֿאָן איינער געזעללשאַפֿט צור אַנדערן (איינהערציעהען) געהען אויפֿברעכען". בעקבותיו הלך הרב החכם השלם המפורסם ליבש לעף ז״ל בספרו היקר דיא לעבענסאַלטער (דף ש״ח) ולא אשגחו על הוראת רמ׳ל וכתב ואמר: „גריעכיש מוזיקאַלישען אורשפרונגעס איזט יעדענפֿאַללס אפיקומן επικομος דיעזעס איזט דער מיט פֿלאָטען אונד צימבעלמוזיק פֿערבונ־דענער פֿעסטצוג. דאַס פֿאָלק מאָכטע לוסט געצייגט האַבען בייא דעם פֿריידיגען נאַטיאָנאַלען פסח־פֿעסטע דיא ביים באכוסקולט אונד זאָנסט איבליכען פֿעסטצוג נאַכצואַהמען. דיעזעם פֿאָרהאַבען געגענאיבער שטעללטען דיא שריפֿטגעלעהרטען דיא רעגעל אויף: אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן, עס איזט ניכט ערלויבט אוים דעם הויזע וואָ דיא פסח־מאַלצייט געהאַלטען ווירד, איינען פֿעסטצוג צו ענטלאַססען. דיעזע ערקלאָרונג איזט נור שיינבאַר נייא, דער ירושלמי האט דיעזעל־בע אויפֿבעוואַהרט, איין שריפֿטגעלעהרטער זאַגט אונאומוואונדען, דאַס מאַן אונ־טער אפיקומן מוזיקאַלישע אינשטרומענטע פֿערשטעהט. אַנדערן שריפֿטגעלעהרטען וואַר דיא וואַהרע בעדייטונג אַבהאַנדען געקאָממען, זיא ראַטען אוים דעם קאָנטעקס־טע אונד זאָ שיינט עס איהנען אפיקומן אויף דען נאַכטיש צו בעציעהען" ע״כ. ולפי ענ״ד נראה שלבן של ראשונים כפתחו של אולם ושל אחרונים כפתחו של היכל ואף על פי מתוך רוב ענותנותם אמרו מעצמם ואנו כמלא נקב מחט סידקית בכל זאת רבותינו האמוראים בירושלמי ובבלי כולם ממקור חיים שתו יסודתם בהררי קדש והם היו ידעו ההוראות המלות והפשט יותר מכל הדורות הבאים אחריהם. במעמד שלשתן טעו הרב קרבן העדה, רמ״ל והרב לעף ז״ל, הראשון על מה שפי׳ מיני זמר שהיה מזמרין לאחר האכילה, ובעקבותיו הלך הרב לעף ז״ל, וזהו לישנא דקרא מיני זמר מזמרת הארץ (בראשית מ״ג, י״א) ופי׳ הרב שלמה בן מלך בפירושו הנחמד במכלל יופי: ממיטב פירות הארץ בכלל (ועי׳ רש״י שם במקומו), כי מה ענין מתיקה דר׳ יהודה וענין כמיהין ופטריות דר׳ שמואל לכלי שיר? והמלה זמר בל״ע הוא נגון בכלי שיר נלוה אל נגון הפה, וזהו הוראת להמלה מזמור (שם ת״ז) לשירה עשויה לשיר בקול זמרה ובנגון, ולחנם דחק רמ״ל לבאר המלה במה שהביא הש״ס בשם רב שלא יעקרו מחבורה לחבורה וגם הרב לעף ז״ל תמך בפעם הזאת על קנה רצוץ, כי דברי רב מקורם במכילתא בא (פרשה ט״ו): „בבית אחד יאכל בחבורה אחת הכתוב מדבר אתה אומר בחבורה א׳ או אינו אלא אחד כמשמעו כשהוא אומר על הבתים אשר יאכלו אותו בהם שומע אני שהוא נאכל בבתים הרבה הא מה ת״ל בבית אחד יאכל בחבורה אחת ומה אני מקיים על הבתים אשר יאכלו אותו בהם (בשני מקומות) מכאן אמרו הפסח נאכל בשני מקומות ואין נאכל בשתי חבורות. רבי שמעון בן יוחאי אומר (בשני מקומות) כיצד היו בבית אחד ובקעה עליהם הקירה (ויוצאים לחוץ, יוצאין לחצר) היו בחצר וירדו גשמים עליהם

נכנסין בתוך הבית נמצאו אוכלים אותו בשני מקומות". ועיין במאיר עין שם במקומו שפי' ידידי הרב החכם השלם המפורסם מאיר איש שלום. ומי זה האיש אשר מלאו לבו לאמר שגם מהתנאים נתעלמה ההלכה והוראת הלשון? ועוד משם בש"ם קי"ט ובסמוך ק"ך משמע שאחר אכילת מצה מפטירין אפיקומן מפני שאינו צריך לאכול מצה בגמר סעודתו זכר למצה מה שאינו כן באכילת פסח שנאכל על השובע. וגם הרמבים בפי' המשנה כתב ואמר: ואפיקומן הוא אכילת הפרפראות שאדם אוכל אחר סעודתו כגון מיני קטנית והזרעים הקלוים הגרוגרות והצמוקים והישקדים וכיוצא בהן. והבוחר יבחר!

ואל יחשב לי לזדון שהלכתי במך ערכי להלחם עם אנשי שם אנשים המצוינים בהלכה כי גבוה מעל גבוה שומר ולא לקלים המרוץ ולא לגבורים תמיד המלחמה, רק אמת בלבי ותורת אלהי אבי על לשוני ועל הטוב יזכר שמי אצלם.

בע"ה פה בודאַפעסט ערב פסח ברנה וישעה לפ"ק

חיים פּאָלאק.

באורים בתלמוד.

ח) האבוד את עצמו לרעת אצל בעלי החיים.

כבימים העתיקים גם בימינו גזרו וחמרו החוקרי הטבע שלא להכין תדש לבד כ"ח גם לבהמי בעלי חיים ניתן רשון החפצי והיכולת לו להתיך לו ולקנר את תקות חוב החיים, ואם גם הבעל החי בלתי בכל הוכרח לשמוש, לעבות ולגוע בכפי חקי עבעו (אינסטינקט), בכ"ז הוא לוטו ליך לגמרי מבכל המוגבל לפי מדתו (אינטעלליגענץ) וכן ספרו בחיזו מבע"ח תבדו ח"ש לדעת לו מפני הילתם לפני מיתה תבזרית, לו מפני בוסה על בעבו מעבה נגד טבעם, לו מפני להבם למען הגל ע"י מוחם את חיי הגתהבים, כן מספר תריסטתטעלעס (בספרו על הטבע תלק ט', קתפי ל"ד) שהיה למלך מסקיטיען סוס תחד משובתם ע"י גבורתו ותכמתו, ולתה המלך שהסוס יכניע את הסוסה היתה לתמו, ויכול להשתדל זאת רק ע"י ההתבולה שכיסו את הסוסה בעפרה ולא הכיר הסוס את תמו, לתחר התשמום הסיכו את המכסה ותחר הכיר הסוס את תמו גם לדרכו על הר גדול, טוב תבן, והפיל את עצמו תל תתתית ההר ומצא מה שביקש, את המות. הסוס הזה נבדל בטבעו מסוסים תחריט, כי תריסטו מספר (בם ספר ו"ו, קתפי כ"ב סעיף ב') שהסוס מרביע את לתו ואת לתותיו. — בימינו ספרו שקודי החיל (אָפֿפֿיציערע) מצאו ענגלתנד בתיודיען שמלתו עקבע תחד ותתמותו על הרפסה וסבבותו בנתלי תת ותחבר העקבע לא יכול לעלות מתוך המרכז ע"י הגחלים הבוערות פעב ח"ש בהטוקן בלו וימות. — גם בספרי תכז"ל ספרו מה שמוע לטבע הזה בבעלי חיים, הן ע"ד ספור הן ע"ד הגדה וגם מזאת לתו רוחים כמה גדלו תכז"ל בתכמת הטבע וכל כז לא תיה למו. ותלה המקומות בספריהם: בירושלמי (תלומות פ"ח הל' ז') תיתה: רעיה תלבון תלב ואתה תיוה

ואכל מיניה והוה כלבא מסהכיל ביה, כד אתון ייכלון מיכרי נבח בהון ולא אהבוהון, בסופא לכל ומית; העבד הגאמן הזה, הכלב, הילל ע"י מיתתו את חיי בעליו. ובזהר אומר בעל ספר הסידים (סי' ת"ז) "שלמד מזה את גם להיות נאמן מכלב בהוא נאמן לאהוביו". — בניגון (ס"ת, ע"ב) אמרו בהגדה שהרגוגל ברח חוקק את עצמו ע"ד בעבר על בבועתו לעבר על ים ויהיה הסבה בהבמיר בא בידי בני אדם. — בסנהדרין (נ"ה, ע"א) יסופר שהיונה מלטה את כנפיה (והטיפה דמה אל המים) למען גלות לאביה בן צרויה את הסכנה הבאה על דוד (בלקוט במואל רמז קמ"ה ומצאה הוספה שפרדה בתה ובכית, בגמ' שלנו אינם מזכירים כ"א בני הסימנים כהמי דמה ויונה, ואולי הוא רק סימן אחד שהיונה הטיפה דמה אל המים, אבל הסנהדרי זאת מפני מכמעות הלבון שהיו בני סימנים וע"ל בכס"י, מ"מ רואינו שהיונה מלטרת ח"ע ברגון ובכוונה). — רש"י על התורה (דברים ל"ב, י"א) אומר על הנשר הוא איגו ירא אלא מן החץ לפיכך נותלן (בניו) על כנפיו אמר מוטב שיבואו החץ בי ולא יבוא בבני; הנשר מוסר את נפשו עבור בניו ואינו חושש ליסורי מות. — ואולי שייכת הגם גם ההגדה על הטעגל דהוי קל ממטוה ליה לבחישה אזל תליא לריסיה בכשפיה דבבי וקא בבי ח"ל זיל לבך גוגרת, ואזל הטעגל לבחישה (ב"מ פ"ה, ע"א). — על התחזל נאמר בזהר (פ' מצורע) שהוא אינו יכל מסבות נפשות ואין שם על לב להביא ח"ע לאבוד חייס, כי כן שם אמתלא בשומי דאינשי: שוגדא מאבא לא איתפרים הדבת לסבייני ואזלת אבתריה; כשודע אומר החתול מקום התגור וכיוצא ואינו חש לבניני אם אבר בנקל יכולים לעשות קן לחוי. — על החמור (הפלגה יחיד באינו) ספרו בשבת (קי"ב, ע"ב) שהלה לסבול טער רעב מלאכול תבואה שלא נתעשרה. — הטעבר מגדיל עליו את הדין ואומר (בפרק שילה פרק שלישי) ואתה גדיק על כל הבא עלי כי אמת עשית ואני הרשעתי. — מהטוף פשט יוסף במדרש רבה (ויקרא פ' כ"ב, ובקהלת רבה פרשה ט' בד"ה ויתבון לפי גירסת העורך) שטוף אחד הכה את חברו ואח"כ הביא ההורג עבד, והניחו על ההרוג ובא להיות וזכה להחיות המתים; לדעתי הוא הטוף Φασσα (רינגעלטויבע), ממנו מספר עלינן (בספרו על הטבע ספר ג', קפי' מ"ד) נפלאות בעין הספור בהמדרש (בכל הזכרים ממיתין את הזכר והמועל בחברו, וכל הנקבות ממיתין את הנקבה אבר מעלה בחיבה). מכל הנזות החלה מוכל לרחות בחכמתו ז"ל ירדו עמוק עמוק בידיעת הטבע בע"ח ובמו עין בוחנת על מזגם והתלוכתם, לידע ולהודע גפלאות יוצרי הכורא, והרחו לנו שגם היוצרים בלתי בעלי שכל מוקיעים או מוזלים את חייהם כדרכי העומדים ממעל, כבני אדם על האדן.

ג) מאמר אחד בתלמוד ופירושיו המפורשים.

בסכות (נ"ז ע"א) איתא: הרואה חוז בחלומו יקוה לחכמה שאמר חכמות בחוז הרואה. הח' לעברעבע ז"ל מביא (בהמחברת: **קריטישע לעזע פערבעסערטער לעבארטען אונד ערקלערונגען צום תלמוד**, בערלין 1864 זד 9) פירושים שונים למאמר הזה, בראשונה מביא פירוש הגאון לחספורט ז"ל בשרך מילין שלו שרך חוז, שהטוף חוז מחוכם מאד בהגטלו חבנים בפיו החת לשונו המוגשים תיהו מלעטוק בעבדו על העלעפאנטען וגיל ע"י החבולה זו מעופות טורפים; חח"כ מביא פירושי בספרי (**צאאלאגיע**) זד 191, שהטוף חוז נוטף זומשלף ומשל ע"ז להחכמה חשב הרון בקולה בחוץ, מבני פירושים הללו היטה רוחו מוחה וע"כ מפרש הוא שהחותיות חוז בוות במוגן לאותיות חוץ (חל"ף וחי"ת הגם אותיות גרון וזי"ן וזד"י הגם אותיות שיגים); ואוסיף שקריתי פעם אחת פירוש אחר, אבל לדאבון לבי שכחתי מלרשום את המקום ויו ואת השם מי שאמר שבאחור מלת חוץ הוא ברורה, (**שטראסבע**) ובלשון

רומי המלה platea מורה בחיס אח הרחובה, (שטראססע) ואח האוי, (לעפפעלנאנז); אבל לדעתי עזבו כולם את הפשוט ואת הקרוב ובחרו את הרחוק ואת הלחץ זה הדחק. הפה אוי נגזר ממלת הערבית וַיְ צעוק כאו במבטאים בנדק החכמים לעווי וקאהוט, ולא לבד הפה אוי כ״ח גם הגרנף ברבור (אבר לדעתי ליזו חכמים היא גאנז) נגזר מהערבי בַּרְבַּר צעוק וח״כ כונת המחבר שהאוי היא מבל לחכמה, כי כמו החכמה הרוח בהון ומבמיעה קולה ברום, כן צועק האוי; ואם החכם לעבדעבע חולק ואומר „אם כן יהיה כל בעל החי אבר צועק בהון מבל לחכמה״ תעזבו בלא כל בעל חי נקרא על שם צעקתו, משח״כ האוי, זה שמו וזה זכרו מטבעו לצעוק ולנפף (שנאטטערן) וש״כ רלוי ומסוגל הוא להיות נושא המבל בהמחבר בלפיטו; ואם כן לא חזיז מפיהובי עד חבחר פירוש אחר אבר הוא יותר רלוי להתקבל ואת הודה ולא אבוש מלומר: נפחתי מר ונדק ילין אהך.

ג) שני שמות עוף אחד הצריכים באור.

התרגום וטיעתו התרגולת המה בעלי שם משולש, ולא שם אחד הפשוט מלבושם כרלוי לבבודם ולהדרם, כי אם זבו כמו חיזו ש״ח בימינו לבמות (טיטעל) בוויס, התרגול נודע בבמות שבוי, נרגול, גבר, ואשת התרגול בתרגול גם היא זבתה להקרא נבירת, סבות, חמימתא (עיין ספרי § 246), אבל עוד ממאים שני במות, האחד להתרגול והשני להתרגולת, אבר עבדה עליהם חבר היוצר, חבר המספבה; חבר הקריטיק ושמוי מזל היה גולבם, את שם האחד לא רצו המעריבים לבחרו, ורק אחד יצא מן הבלל, אבל המערבי הנבבד הזה ביאר את השם על דבר לחוץ ודחוק, עד במעט פירושו צריך פירוש לעצמו. והשם השני נעלם לגמרי מהמעריבים, לא זבה למצוא מבום בספריהם, בלומו הוא היה מילידי חוץ ולא יבוא בקבל יבלחא, ש״כ רחם תרחמנו ותוציא לאור נדקנו, וכבודו במקומו יונח.

שבת (ע״ח, ט״ת) לחמה: לבדקות (היא מחלת עיזים מבחוץ) נוטלין דם התרגול בדא וליחלוב (מחלת עיזים מבפנים) נוטלין דם כרושתינא. רב״י מפרש כרוסחונא ע״י עטלף טלפה (הוא המוילוואורף, talpa) ובספרי (§ 136) הלחיתי שפה טעות הדפוס בדב״י ול״ל קלבא שורין, chauve-souris (פלעדערמויז), וע״ז אין להתריך פה; והנה הערוך מביא שני פירושים למלת כרוסחונא, לפירוש האחד הוא הפלעדערמויז ותח״כ מוסיף הערוך וז״ל: פ״ה התרגולא דביתא שמזי ביבוב, ומכל מערבי חוקרות הלבון נפה רק הח׳ קאהוט לבחר את המלה וז״ל: ומ״ל במלת כרסחינא הוכבבה מן שתי הבות פרסיות ר״ל מן חורש והתרגול ומן שתאנה מבקוף וחבר והתאר אשתאני הבייך להבר ולבית עכ״ל. ול״ע לבחר את הפה על דרך היותר פשוט. ההבדל בין התרגול הבר (אויערהאהן) והתרגול הבית הוא: שהתחרון ים כרבל (קאמם) על ראשו ולהרלבון חסר הכרבל ובמקומו ים לו זקן תחת לחייו כעודע, הכרבל נקרא בלבון רומי crista ובפירוש חומר Varro בספרו De re rustica שהתרגול נקרא cristatus (דער בעקאמטע) והמלה הזרה criste מודעה לרב״י (סנהדרין ק״ה, ע״ב) והוא כותב קריסח״ת (ובלבון נרפית crête) והמלה תרמיה בריסחא מורכבה מן ברישת ומן הכיסן התאר נא כמו בופטני (דער שופטיגע), אבבי (דער בעווינגטע פאגעל) ויקוגא (דער געלבזיבטיגע), הולענא (דיא ראטהגעפערבטע פפלאנצע) וכדומה) ויהורנא (דער בע־קאמטע) התרגול הבר שהוא בעל זקן ולא בעל כרבל.

ועתה נבוא אל שם השני, הוא השם התרגולת, על דבבי הפסוק דרך גבר בעלמה (משלי ל׳, י״ט) נאמר במדרש שוחר טוב וז״ל: דרך גבר זה התרגול שאין לאדם מכיר שבבת זבר אלו, והנה

מן המפורש אלו לומדים על הפסוק אם הזכר נקרא נבר מוכרחים אנו לומר: שלעמת נבר בפסוק שלפנינו נקראת התלמולת עלמה, ואם המדרש הוציא את המלה נבר מן הפסוק צריכה גם המלה עלמה לנתח מן הפסוק, כי דרוש המדרש לא ניתן לחלוק, ומ"ש על מה ולמה תקרא התלמולת עלמה? וע"ל שהמלה העברית תבואר ע"י המלה הרומית gallina (העננע) שפ"ז הכלל בידינו מאז שפ"י התחלפות האותיות, האות ע"ן נקראת לא לבד מלבני מזרח כמו נעי"ן כעודע כ"ז גם נחלפת באות ג ביונית וברומית כמו (עמורה) ברומי gomorrha וכדומה לרוב; והאותיות מ' וו"ן מתחלפות כהדדי כמו גרמטיא Germania נינפי, nymphe וכדומה וא"כ עלמה כמו גלנה, gallina (העננע), ודברי המדרש חדלו מלהיות כזרים בעינינו.

ד) עוד מאמר אחד בתלמוד.

בחולין (קל"ט, ע"ב) למדנו מזה מן התורה מנין? שבנם הוא בשר, יותר ממספר התבואה במאמר הזה רבו ויפלגו הפירושים עליו, ואם כלם עבדו על פנינו, לאינו שפירוש הפרשנדתא הוא לחבי המפורשים, רש"י ז"ל, הוא יותר מקובל מכלם, אם גם הוא פירש ע"ד רמז וגימטריא, בכ"ז יעזה ויאמר הקורא רש"י קלע אל המטרה ולא החטא, כמעט הוא דרך הפשוט כ"ל דרך האמת, לבל עוד שערי הבאורים והפירושים לא ננעלו ולעינינו הנה בני פירושים האחד ממני והשני מידידי ר' יוסף מן ני במכתבו מיום ד' ויום ה' תרמ"ח אלי בעוד הייתי בווארשנא. — לכאורה נוכל לשאול מ"מ נקרא האיש הגדול לבד לא קם נביא כמוהו, לבד הבית לנו תורה מן השמים ולבד עזה לעיני כל ישראל ביד חזקה ובמולא גדול, למה נקרא האיש הגדול הזה מ ם כלבד קראה שמו בת פרעה, למה נקרא בכ"ק בשם לבד בשם מלכים מקורו ולא בשם אחר לבד בשפה הקדושה שכנו? הלא לשון לקוות לאברהם בשם לאברם, או מי יקרא יוסף בשמו המצרי צפנת פענח? ולמה לא שינו את שמו בשמות לאברהם יעקב יהושע וכדומה? ואם גם זכה משה לעשרה שמות (עיין מגילה י"ג, ע"ב) מ"מ כזר נחשב לנו שהאיש המיסד לשמות ישראל והוקיו יקראו בשם זר? ע"כ לזה בעל המאמר להודות שלא לבד השם משה כ"א גם טעם נתינת שם זה גרמז מבבר בתורה ובהר הקדם מחלבתו ואמר משה מה"ת מנין? בשגם הוא בשר הגימטריה מלבם הבות המלה הוא בגימטריה התבואה טשה והוא הטישוי מהמים (זוה"ק והמצות המספר 859 בכל אחד מהמאמרים המלה) וכעין זה נאמר בהפיוט לתפלת גשם: זכור מבוי מן המים, הנאמר שם על משה. ועתה אתה הקולה, אם מאן המאן לקבל את פירושי ואם אתה תינו תוהב לגימטריות, ר"ת, ופרפראות, הנ חזק לפירוש ידידנו לייפמאן וז"ל: ספונתי ורב מהנה (המה אחד הסומל ואחד המציב, שם בחולין) היו מסובים ביום הפורים בבית חים אחד אבר היה בעל בשר ושמו משה, והיו שותים שלוה שעשוע ושחוק הגאותות אל יום הפורים ומ"ש משה מן התורה מנין בשגם הוא בשר, הוא רומז אל משה בעל בשר הנ"ל, ושאלת המן מסתבר ומלדבי מה"ת מנין, נשאלו אז בעבור בהן מתיהסות אל יום הפורים, וידידי מוסיף וחותם: והיה מציאה יקרה ובמאמר מיוחד אזכה לדבר בזה עכ"ל. גם פירוש הזה מעיד על חכיפת שכל לייפמאן, ואני הפלה שהשם בחכמתו יפלחנו ויחלמהו ממחלת עינים ויזכה לראות את קן צפורתי ודלתותיו ויבלה שנים בנעימים. —

ה) הוראת תבות „בטשנה", או „בלשון טשנה" ברש"י על תנ"ך.

לפעמים רבות מבאר רש"י ז"ל בפירושו לכתבי קדם חיזו מלה עברית ע"י מלה ארמית בתלמוד, ומשתמש בלשונים שונים להעתיק את דברי חכז"ל כמו „אמרו חכמינו", „דרבו חכמינו",

„בלבון חכמים" (יבעי׳ ה׳, כ״ה), „בלבון הגמרא" (סופרים כ׳, מ״ע) „ובגמרא שלנו" (סמוך מ׳, ט״ו לג׳) וכדומה ועיין להעיר, אבל לפעמים מצאתי רש״י בהעתקה „במסכה" או „בלבון מסכה" ואם נחפש תחת המלה העתקה, אז נראה חופשים מחופשים בזה, ומסה כזרים בעינו לפעמים נמצאה המלה לא במסכה ולא בגמרא כ״א בהמדרש ולפעמים לא נמצאה המלה לא בהמסכה ולא בהברייתא, רק נוסחא אחרת היה לפניו, ולפעמים רבות המלה נמצאת בהברייתא ולא בהמסכה, ואבית אינו דוגמאות מהחופשים המלה. — ההליט (ה׳, ו״ו) כותב רש״י הוללים, מתחפים וכלבון מסכה מעורבבין, אבל הוללה זו לשכח הלל לא נמצאה בגמ׳ כ״א במדרש. — דברים (ל״ב, ס׳) ז״ל רש״י: ומלבון מסכה חולדה שניים עקומות ועקובות; ובמכלי (ד׳, כ״ד): ובמסכה שיניה עקומות ועקובות, אבל אם נעיין בחולין (מ״ו, ע״ב) נראה שבמסכה לא מצאנו כלום מהחולדה רק בברייתא מזכרה וגם הניקפה: שיניה דקות ועקומות (ובכך העירוני ע״ז בספרי על בעה״ת ל״ד 93). — ועתה נבוא אחר דוגמאות שהמלה העתקה לא במסכה כ״א בברייתא מזכרה בתלמוד: יבעי׳ (מ״ח, כ״ח): בלבון מסכה שיש שיניו מתעקמין בדין, במס׳ סנהדרין, ומאמר זה גם בברייתא לא במסכה. — ברכות (ל״ח, כ״ח): לבון כלה נלה ו חסודה שבמסכה, ומאמר זה בברייתא בתוספות (י״ז, ע״ח). — עמוס (ד׳, ב׳) וקורא לה בלבון מסכה דוגית בגח בחרא, אבל המלה דוגית מזכרה גם (ע״ג, ע״ח) רק בברייתא, ומובן להבדות דוגמאות כאלה, אבל המזכרין הנה דוות לעומר השלה מה כוונת רש״י במלין המזכרין? והנה רש״י בעצמו גלה לנו דעתו בזה, והוא מדבר בשני מקומות על הורמת המלות „לבון מסכה" פעם אחת בדברים ברורים ורחבים ופעם אחת בקצור וברמז. בפירושו למסכת החכמה בפרק חמשי לאבות כותב רש״י וז״ל: מכאן ואילך ברייתא הוא ולזה מתחיל ואומר שנו חכמים בלבון המסכה כלומר ברייתא הוא ובלבון מסכה היתה שנויה אבל אינה מסכה עכ״ל. וא״כ נראה בפירוש על מה ולמה רש״י מכנה הברייתא בשם „לבון מסכה", אבל על „המסכה" גופה מצאנו רש״י (סוכה כ״ח, ע״ח, ועל דבריו בבר העיר הה׳ ב. גיינצר ז״ל במחברתו תגרת מלאכת מחשבת ל״ד 17) שכוללת שתיים יחד: את המסכה ואת הברייתא, על המאמר ריב״ז לא היה מקרא ומשנה וכו׳ כותב רש״י: מסכה קנון מסכה וברייתא של שבח סדרים, גם מצאתי נוכל לומר שרש״י בפירושו לב״ק לא על המסכה גופה כ״א על הברייתא כותה, ומעך לזה שמלת מסכה כוללת כל חלקי התלמוד בתוכה נמצא בהמדרש (המובא בחיבור מהדורת של רש״י על מלכים ב׳, כ״ב, י״ד) חולדה יובבת במסכה וסיתה לומדת התורה מבעל פה לזקנים שבדור והיא היא המסכה עכ״ל. גם פה הרחת לנו עמקות ורחבת המלה מסכה.

ו) אשה פרושה במשנה.

סוטה (כ׳, ע״ח) במשנה נאמר: הסיד שוטה, ורבע ערום, ואשה פרוסה ומכות פרוסין הרי אלו מבלי עולם. המפרשים חיפש מבחיים מה היא „אשה פרוסה" כאלו היה הדבר פשוט וברור בלי צורך בחור, אבל הם מפרשים גייגר ז״ע לא מצא הדבר פשוט ומוסף שחוקות על שחוקות (עיין מבחבו בהחוקר נחמד מפברת שניה ל״ד 99) ומספר שהיה בקון הרש״י בשלריז הבירה והעתיק שם פרק קטן מדברי הרמבים, בו מובא המאמר שלפנינו ומקום פרוסה נכתב שם פרוצה והוא נכון מאד עכ״ל. (ע״ם דבריו בתריבותה, כי קראתי והעתקתי רק תמונת הדבר). אבל לדעתי אין כאן לא דוחק ולא תריות, אין מקום לשחוקות וקונוחות אם רק נבין את כונת החחמים מבעל המאמר בהמשנה, סמוך לפני המאמר הזה מיחת שם: ר״י חומר רוצה אשה בקב ותפלות מחשעה קבין ופריצות, ופירבו רש״י (שם כ״ח, ע״ב ור״ע מבריעורה)

פריבות, לפרוש מן התשמיש והכונה כמו בהמאמר: טב למיתב טן דו וכו', ור"ל האשה מסתפקת במזונות מועטין אם היא תקבל הנאת תשמיש, ועתה נזכר הקן האחרון (עקסטרעם) שלפעמים נמצאה אשה אשר מפרישה א"ע מהתשמיש לגמרי (ונקראת אשה פרושה), אבל היא ממבלי עולם כי הארץ לשבת יצרה לא תהו בראה, ואם גם היא לא נצטוה על המצוה (פריה ורביה כנודע), מ"מ אין עולם יוכל להתקיים מבלי אשה, ולאשה כזאת ראוין להתחבר אלה הנזכרים (שם כ"ב ע"א) וגם הנה ממבלי עולם ואלו הן: בתולה צליינית (ואנו מכנים אותה בימינו: בעטשוועסטער) ואלמנה שובבית (פרעכע וויטווע), אשר הורגלה בפרי האסור (פערבאָטענע פרוכט) וקטן שלא כלו לו חדשיו, (אונרייפער פאָרוויטץ) ע"ש בגמ') וא"כ לדעתי הוראת המלות „אשה פרושה" קלה להבין ואין לנו לתקן הגירסא הישנה והמקובלה בכל ספרים שלפנינו.

אבל משניתן רשות להמיר ולהחליף אענה גם אני את חלקי ואומר אולי לגרום: אשה פרועה. לפניה נזכר רשע ערום ויתורגם (ליסטיגער בעזעוויכט) כמו ונחש היה ערום וע"כ לא אמר הבעל המאמר אשה ערומה למנוע אותה ההוראה הנזכרה בהמלין לפניה, אבל ר"ל שאשה ערומה מבלי בגד ולבוש וזאת מתוך פירצה ושבבות ולכן אמר אשה פרועה (נאַקקענד נאַקט) שהוראתה ערומה מכל וכל. על הסוטה (ועליה נאמרו כל הדברים במס' שלפנינו) נאמר ופרע את ראש האשה, פריעה זאת היא ביזוי להאשה (אבל לא לבתולה כמ"ש בכתובות פ"ב משנה א') אבל הכהן הוכרח עפ"י צווי לבזותה ואם יש ביזוי גדול מזה בהאשה בעצמה מפריעה א"ע ולא לבד ראשה? היא חוטאת ומחטיאה רבים וע"כ הפרועה היא ממבלי עולם ובעל המאמר בחר בהשם „אשה פרועה" ולא בשם „אשה ערומה", או מבוש לשון נקיה, או מהטעם שהזכרתי כדי שלא לבוא לטעות לתרגם (ליסטיגע פרויא) כנלע"ד. ואתה תדין או לשבט או לחסד, ואם לא רחקתי למאד מהאמת, אזי נוכל להבין בהשם „אשה פרועה" מה שאנו קוראים עתה: (דעקאַללעטירטע דאַמען).

ז) שגיאה קטנה.

הח' קאהוט בספרו הגדול ערוך השלם ערך בית רבע כותי וז"ל: בית רבע, איין פלעכענרוים פאָן $10\frac{1}{2}$ עללען אים געפיערט=101 (קוואַדראַטעללען); ובלי ספק הוא טעות הדפוס וצ"ל $110\frac{1}{4}$; ויותר יש להתפלא על דברי הערוך בסוף הערך וז"ל: בית רבע מאה אמה וארבע אמה וששית אחת והוא י' אמות וחצי על י' אמות וחצי ויתר מעט אבל אם תחשוב תראה שהמספר של $10\frac{1}{2} \times 10\frac{1}{2}$ עולה להמנין $110\frac{1}{4}$ ולא להמנין $104\frac{1}{6}$; ע"כ נראה לי שטעות הדפוס נפלה בספר הערוך וצריך להיות: י' אמות וחמישית על י' אמות וחמישית ואז תמצא שהמספר $10\frac{1}{5} \times 10\frac{1}{5}$ עולה להמנין $104\frac{1}{5}$ וזאת מעט יותר מן $104\frac{1}{6}$ וקרוב מאד להחשבון. כאשר כתבתי הערה זאה והודעתיה להמחבר הנכבד בעוד היותו באונגארן, השיב לי בתשובתו שהוא יתקן את הטעות עפ"י חשבוני אם יגיע לערך רבע, אבל לאחר שהלך המחבר לאמעריקא לא יכולתי לדאבון לבי להשיג את הספר יותר, ורק המחברות על אות מ"ם באו לידי. ע"כ אשנה פה את ההערה הנ"ל באיני יודע אם הערך רבע נדפס ויצא לאור.

ח) באור מלה אחת בתלמוד.

פסחים (קי"ג, ע"א) אמרו: אל תרבה בגנות משום מעשה שהיה, בתך בגרה וכו' הוי זהיר באשתך וכו', רש"י גורם בְּגַנּוֹת (בפרהסיא), המהרש"א גורם בְּגַנּוֹת כמו שהיה המעשה בדוד

וכת בבע; החכמים: רמ"ח בתקעם (בהטופה להמניד בנת שלבים מומ' 41) והח' ווייסטיצקי (בס מומ' 44) גולסים בַּגְּנוּת וכל אחד מהם מבאר את המאמר, לפי דעתו; ולי נראה שים לקוות בְּגְנוּת ר"ל בגבים כי אבה נקראת בלו"י יִצְחָק והמלה הזאת עם הולאה נמצאת בהמדבש (רבה רים אלה תולדות נח): שמעת מימיך גוני? (עין קאהוב ערך תהכופי) וגם בפרקי דר"א ותן גן אלא אבה ומבאר קאהוב (ערך גן) וז"ל: ושוד במלת גן ים כתן נפילת לבון על לבון יִצְחָק וה"כ מזהיר המאמר שלא לדבר הרבה בגבים. או אולי הכוונה שלא להרבה חמים בגבים (ובעין זה האזהרה בחבות (פ"ב מבמא ז') מרבה בגבים וכו') ואז יהיו שלבה חלקי המאמר דברים הנוגעין לעניו אחד, אל תרבה בחבמים ומכל מקום בתך בוגלה אל המיועבה מלהבבע בחבר וכו' והוי זהיר בחבתך מהתנה הראשון, בכל דבריה האלה נזהר האדם על הציעות ודרך תבן, ובעל המאמר הבחתם בלשון נקיה כמ"ש בס בפדר"א ע"ב.

יהודה ליב לעווינזאהן, בישטאקהאלם.

פשר דבר ציורי החותמות מאיזה חכמי התלמוד הנודעים בשערים המצוינים בהלכה.

רב צייר כוורא, רבי חנינא צייר חרותא, רב חסדא חתים סמ"ך, רב הושעיא חתים ע"ן, רבה בר רב הונא צייר מכותא.
(גיטין לי"ו ע"ב, פ"ז ע"ב).

רש"י ז"ל מגדו כדרכו ע"פ רוב במאמרים כמו אלה, רצה לגלות ידי חובת הבחור, במה בבא לפרש רק את המלות, ולא העיר כלל על מה ולמה חתמו ג"ע הנאורים הללו בסימנים כאלו? מה ראו על ככה? האם עבו בזאת כמלחת בלא טעמא? אך במס' ב"ב (קס"ח ע"ב) אבר גם שם גמצא זה המאמר, בא נבדו הרשב"ם ז"ל לאמר בזה"ל: "והמפרש טעם למאי צייר כוורא וחרותא, לאו אלא טועה, ומאן ע"ם מעשיהם, זה נהג לאכול דגים וזה נהג בחמרים וסימנא בעלמא היו עושים, חתים סמ"ך מבאו, חתים ע"ן מבאו, מכותא תורן על ספיה" עכ"ל. ופלא לראות, כי הוא ז"ל תע"ס כי התל יהתל במבקבי טעמים וקולא לותם "בושים" עכ"ז לבו הסיאהו לחת לכל הפחות לזה שמיני שבמיניות ריח של טעם, אך מי יוכל לקבל את רוחו בדבריו ע"ד רב ור' חנינא אבר לותם כי אם הבערות בעלמא ובבחינת "אמאי"? ואם לפילו ידעגו בביאור כי זה אהב דגים וזה תמרים, האם כל אלה הוא להם כ"כ לבבא ומעלה, עד שרצו לצייר כאו זה בחותמותם ולהזכותם לכל בתי עולם את גדלם ותפארתם? גם הגאון מהרש"ל אחרי בלא נתפייס כלל מדברי הרשב"ם, בא לגלותו כי נהגו כאו כן ביומא דשבתא. ולבד מה שאין די לפילו במהגים כאלה, להעליס את אמותם ולהתום בציורים כאו אלה, הלא במס' שבת (קי"ט ע"א) מסופר מנהגי חכמים אבר כל חו"א לפי דרכו רצה לבבד את הבבת בחיזה דבר, ועכ"ז לא נייר כ' ספרא "ריבח" ולא רבא "בזיבוטא" רב הונא "בדגי" רב ספא "פחילתא" ויותר נפלא על רב חסדא בהיה דרכו לפרום סילקא ועכ"ז חתים סמ"ך ולא נייר

אוצר הספרות. — ד. ת.

סילקא, שוב אובה לדעת לפי פירוש הרשב"ם, על מה בחרו רב חסדא ורב הושעיא רק את סמ"ך ועי"ן משמותם? איזו יתרון מצאו בהאותיות הללו דוקא? באמת הרגיש הוא ז"ל בעצמו את חולשת דבריו, ואשר לכן קבל שכר על הפרישה מלאמר ולשער עוד השערה צנומה ודקה ע"ד הציור „מכותא", ומה מאד רע עלי המעשה שעשה הוא ז"ל, שלא הביא כלל את טעמו של המפרש בימיו ע"ד הציורים האלה, מי יודע? אולי הדורות שלאחריו מצאו והרגישו בדבריו טעם לשבח, האם היו כ"כ פטומי מילים, עד כי עבר עליהם בבל תשחית הדיו והנייר?

ואחרי כל אלה אמרתי, אחוה דעי אף אני ואדבר כאשר עם לבבי, אולי אצליח לומר דבר המתקבל על לבות הנאורים והמשכילים וחוששים ג"כ בכבודם של חז"ל. — וזה הוא: כל הלומדים והבקיאים בדברי חז"ל, ואשר גם לא מנעו א"ע מלעיין בדברי המפרשים הגדולים והמבקרים הנאמנים, כמו הריטב"א ז"ל ומהר"י בן חביב בעל הכותב בע"י, והרב החוקר בעל העקרים והמבקר החריץ בעל מאור עינים, יודעים ומבינים את עומק השקלא וטריא ומו"מ של דברים אשר שקלו וטרו ונשאו ונתנו חכמי התלמוד הנודעים לאחריהם החכמים הנקובים הנ"ל, ע"ד השאלה העמוקה והנכבדה בערכה, העומדת באמת ברומו של עולם הדת והוא „שאלת הכתב" אם נשתנה כתב התורה בימי עזרא מעברי לאשורי, או לא? ר' יוסי בבבלי אומר מפורש „ראוי היה עזרא שתנתן תורה על ידו לישראל אלמלא קדמו משה, ואע"פ שלא ניתנה תורה על ידו, נשתנה הכתב על ידו" (סנהדרין כ"א ע"ב) ובירושלמי (מגילה פ"א) איתא ג"כ: „ר' נתן אומר ברעץ (הוא כתב עברי) ניתנה התורה ואתיא כרבי יוסי" הרי מפורש כי דעתו של ר' יוסי הוא כדעתו של ר' נתן אשר בתחלה ניתנה התורה בכתב עברי וכה נמשך הדבר עד עזרא אשר על ידו נשתנה הכתב לכתב אשורי, ובכל זאת בא הרב הכותב בע"י (פרק א' במגילה) לבלבל ביד חזקה את דברי ר' יוסי ולהעבירו על דעתו בעל כרחו, ועוד השתדל למשוך גם את רש"י ז"ל אליו ולאמר, כי גם הוא מבאר את דברי ר' יוסי על אופן דחוק כזה, אך מה לנו לפלפל בנידן דנא הלא הירושלמי אומר בפירוש על דברי ר' נתן „ואתיא כרבי יוסי" הלא ברור הוא כי רבי יוסי סובר כר' נתן כי ברעץ ניתנה התורה, ומה לנו עוד? כמו כן מר זוטרא או מר עוקבא סובר ג"כ כר' יוסי ור' נתן, כי מתחלה ניתנה תורה לישראל בכתב עברי ולשון הקדש, חזרה וניתנה להם בימי עזרא בכתב אשורית ולשון ארמי, ביררו להן לישראל בכתב אשורית ולשון הקדש, והניחו להדיוטות (הכותים) כתב עברי ולשון ארמי, אך רבינו הקדוש בא לבצוע ולעשות פשרה בדבר השאלה הזאת, הוא ז"ל בטוהר לבבו לא מלא את רוחו כרשב"א משום ר"א בן פרטי משום ר"א המודעי ולאמר „כתב זה לא נשתנה כל עקר" אשר לפ"ז לא נעשה מעולם שום חדשות ע"ד חלוף הכתב, הוא ז"ל ידע כי באם אמר ר' יוסי כך, הלא בטח יש דברים בגו — כי הוא בעצמו אמר עליו „כשם שבין קדש קדשים ובין חולי חולין, כך בין דורנו ובין דורו של ר' יוסי (ירושלמי גיטין ספ"ו) גם קראוהו „גוף קדוש" (שם ברכות פ"ק ה"ד) ואיך יבואו להכחיש את דברי קדוש עליון כמוהו? אשר בלי כל ספק לא בדה ח"ו כל אלה מלבו, או סמך בכל כחו על הדרשה הדלה „וכתב את משנה התורה הזאת, כתב הראוי להשתנות" לא לא! הלא בטח ידע כל אלה מפי מסורה נאמנה, כי נשתנה הכתב בימי עזרא לכתב אשורית, ומה מאד שמח הרב בעל מאור עינים, אחרי מצא גם לשני גדולים מחכמי הנוצרים אשר קדמו לבעל המאמר מר זוטרא או מר עוקבא, והמה מעידים ג"כ ע"ד חילוף הכתב בימי עזרא, האחד הוא איבסיביאו הקיסרי בלוחות דברי הימים שלו כותב בזה"ל: „מפורסם הוא שעזרא אזן ותקן את כתבי הקדש ולעמוד בפרץ שהיהודים לא יתערבו בשומרונים, החליף את האותיות לבני עמו" עכ"ל. והשני המעתיק בהקדמתו לשמואל

את הדברים הללו «מודעת זאת כי לחכי הבנות הבית בימי זרובבל, עזרת הסופר המציץ לחומות לחכות שהן מהוגות בין היהודים לעת עתה, עד כי לבעבר נוהגות החומות היו ליהודים ולשומרונים כלי הספק מאומה» (לחכי ביצה פרק ט׳ ל״ד 144) אך לאחר ע״ז לא רצינו הקדום להסכים כי התורה ניתנה בתחלה בלשון עברי, באחר שע״ז יפלו דברים לחין חקר כעמיד לחכי הקולר, ואחר ע״כ בא בהור שבחן לחמר, כי בחמת גם בתחלה ניתנה התורה בכתב אשורית, אך כאחר חעלו נהפך להם לרועץ וכאחזו בהם החזיקו להם, ולמה נקרא שמה אשורית? שמאושרת בכתב, בחתת הוא קצה למאד לגייר הדבר ולחת לחמן, כי בחזה זמן בלחי ידוע נחחלף הכתב האשורי לכתב עברי, מי עשה כזאת? הכי בשביל שחעלו נחמזמז מוחם ובאחו חת הכתב והחלו לכחוב עברית? ואחר ע״כ החליט הכתב בעל העקרים (בפרק ט״ז מאמר ג׳ להסכים לדעת האומרים כי התורה ניתנה בתחלה בכתב עברי ובימי עזרא נשתנה הכתב לאשורי. אבל הריטב״ץ ז״ל התנגד מאד לשטה כזאת המהפכת כלי חמלה את קשרת הדברות והרמזים, המלוים רק על ציורי האותיות של כתב האשורי, על פיה, הוא לומר «וזה חימת גדול שיהיה הכתב הזה המשובח, שים בו בכל קוץ וקוץ חלי חלים של הלכות וסודות התורה, כתב של בני אשור, ויהיו הלוחות מכתב עברי»? וכמו כן בא לחכיו בעל הכוזרי בדוב דברים ומרעים מאד את כותבי בית המדרש, ולחכי רוב כלכוליו בא ונתן את ידו להריטב״ץ ז״ל לאבד דתק וכאם כמפליג לשבות ליבר הדוברים כמו אלה בדוב שמל ותלחה, לשבות שלום בין החולקים וכאלו כולם לחמרו דבר לחד, האין זה פלא? ומה מאד בשוב לחמר על זה המבקר החדומי «לך אם אתה הקורא תחשוב השיח החפל הזה כדי לרפאות תעלה של הספר הנזכר, שלום לך ושלום לעזריך. אני הנה כל מן דין לא הין לי, ויהא התימא הנזכר מונח עד שיבא מליהו, או שיגלה עפר מבין עיני החכמים שזכרנו לכבותו מחיו (ימי עולם פרק ג״ח ל״ד 470).

מכל האמור עד כה, נוכל להבין ולבאר את הבעלוניה הרבה אשר נהיתה לז בין חכמי התלמוד ע״ד שאלת הכתב, כלי ספק כל שאלת בעד דעתו בלוב עז ותעצומות, ע״ד השאלה הזאת נתחלקו הדעות דור לאחר דור, הלא רואים לנחתו גם את רב חסדא למהנגד גדול לר׳ יוסי ולר׳ נתן ולמר זוטרא או מר עוקבא, הוא אומר במס׳ שבת (קיג) «מ״ס וסמ״ך שבלוחות בגם היו עומדין» הרי ברור הוא בצמצם שהוא סופר ג״כ שהלוחות ניתנו בכתב האשורית אלו כדעת רבינו הקדום אשר לאחרי כן נהפך להם לרועץ, או כדעת רבא״ש כי לא נשתנה כל עקר, לאחרי שלפי הפשט הזאת אשר הלוחות ניתנו בכתב עברי, לא היתה כלל האחיזה לאות סמ״ך לעמוד בגם, כי בכתב עברי הוא פתוח ורק הוא ע״י הוא שהוא סתום שם (מאור עינים ימי עולם פרק ו׳ ל״ד 450 הציור מכתב עברי ע״ב) ולפיכך אמר ר׳ לוי (ירושלמי מגילה פ״א) בזה״ל: «מלן דאמר בדעין ניתנה תורה ע״י מעשה נסים, מלן דאמר אשורי ניתנה תורה סמ״ך מעשה נסים» עכ״ל. ולפ״ז הלא ברור הדבר כי רב חסדא אשר רצה לפרסם את שיטתו בניהן הנה, רצה לגייר את אותיות בלוחות סמ״ך הסתומה ג״כ בסתום, והיה כל אחד הרואה את אותיות בלוחות סמ״ך, הלא יבין מיד כי הי׳ מרמז בזה ע״ד שיטתו אשר הלוחות ניתנו בכתב אשורי, ולפיכך מוכרחים אנחנו להודות כי האות הזה עמד גם לאחרי שהוא סתום בכתב אשורי, ואחרי כ את זה רב חסדא מצאנו מפורש את שיטתו ע״י שאמרו «מ״ס וסמ״ך שבלוחות גם היו עומדין» ואשר לפיכך אחם סמ״ך, כמו כן נוכל בעת להחליט כי רב הונא שיטת שבר כי הלוחות

נתנו בכתב עברי, ואבר לפ"ז רק חוח ע"ין עמד בגם, כי הוא סתום בכתב הזה, ואבר ע"כ חסר ע"ין להוכות על שטחו לאבר מגד מורחת הוא חות אחת מצמו. *)

קוראים יקרים! הקותי מצטערני כי תגיעני לי בלחצכם ע"ד הפתרון של החותמות הללה אבר לפי דעתי הוא כפתור ופרח. ואבר לכן אנסה גי את כחי למצוא פתרון לחתימתו של רבם בר רב הוצא בציור „מכותא" שהוא לפירש"י ויתון הספינה, או החותן לסימוא רמב"ם אר הספינה בעצמה לדעת הערוך חות מ"ם, והוא עפ"י העובדה שקרה לבעל החותם הזה, כי פעם אחת הלך הוא ורב חסדא בספינתא, אמרה ליה ההיא מטרוניתא חותנן בהדייכו, אבל הם לא רצו להכניסה אללם להספינה, אמרה ליה מלתא אסרתא לאדבא, אמרו ליה מלתא טריחא (שבת פ"ח ע"ב, חולין ק"ה ע"ב). ואם כי לא נוכל כעת להבין גופא דעובדא היכי הוה, על ידי זיזה אמצעי עלרה כח היתה מטרוניתא לעצור את הספינה ללכת לדרכה? האם בחמת חסרה את הספינה ע"י כשפים? ומה עבו הם לפרוע את מעשיה? האם בחמת בזמות של טהרה? (רש"י ז"ל שם) ועל מה בחמת לא אבו כי היא תיסע ג"כ בחברתם? ליזה חסון הרגיבו בזה? מה להם ולה? רק זאת נראה ברור כי היא דברים בגו. — היא ברלותה חוהם מסרבים ח"ע מלמלוות את חפצה, הסתללה לבטל את נסיעתה ולעכב את הספינה ע"י זיזה מלבושת ודילטוריא אצל הרשות המקומיה, וזהו ממלת בהדבוקים החידוקים „אמרה ליה מלתא אסרתא לאדבא" אך גם הם רלו להפריע את מעשיה ע"י זיזה מלתא... והספינה הלכה למחוז חפצה והמטרוניתא נשארה על החוף, ובעבור ההללה הזאת אבר בעת עשתה בחמה כזאת לה כעסים והיתה ביחה בפי כל, רלה זה רבה לעיני את חותמו בציור הספינה להיות לו למזכרת נצח על כל מה שקרהו, ועל מה שרק רבה עשה זאת ולא רב חסדא, יהבן הדבר בבני חופים, או אם נחבוב כי חולי היה הדבר נוגע ביותר אל רבה, ואבר ע"כ הוא רק הוא היה בספינה אם ח"ו הצליחה המטרוניתא במעשיה, ואבר לפיכך עשה לו סימן מובהק כזה לבל ישכח זאת לנצח; או מחמת שרב חסדא מצא לטוב לו לפרסם את שטחו ע"ד הכתב בחות סמ"ך, ודבר זה היה יקר בעיניו מכל הצלחותיו.

ע"ד הציור מחותמו של רב, הנני לאמר: הלא ידוע הוא מאמרו אבר היה רגיל לאמר בכל מקום בואו „מקן הוה לי ליומא" (יבמות ל"ז, יומא י"ח) ואבר ע"כ כתים צדיק ותמים אבד ח"ע כמהויב לפרסם בפומבי את שטחו ע"ד הדבירים שבין חים לאחתו, ואך למען הלא יחרחה חיו לעשותם לכובש את המלכה עמו בביתו ולהעבירה על דעתה בעל כרחה, וזה הוא הוא ז"ל חכן מבפנו להיות אחתה בבואה לפניו בקובלנה על בעלה לאמר „עברתי לו בלחן והפכוו" וע"ז הציב לה „מאי בעח מן בוציתא?" (נדרים כ' ע"ב) בעת תבובה מרה כזאת הכחיבה למאד את לבבה, כי היה חבבה אבר בודאי יחזוק מרה על בעלה להעציבו, אך לבסוף רלתה אין הוא עוד מצדיקו, ולפיכך רלה בתמימותו לציין את חותמו בציור הדג ולפרסם ע"ז את שטחו בפומבי, ואו אז בוא לא יתלוננו עליו הבשים אחרי בואן בחברתו, כי בעת הסבימו מקודם גם על חופים כאלו. — ידעתי גם ידעתי, כי אין קוראים מחניני הדעת,

*) בדבר הדורות (חות ת') נמצא חקירה חרוכה על אחות רב חוצעית הנמצא כאן ובאם פעמים בחלמוד בזמנים שונים, ואבר לפ"ז ח"ת לומר כי רק אחר היה בשמו כן, גם נראה כי יש מקומות שנקרא חוצעית, הוצעית, ר' חוצעית, רב חוצעית, ורוב שבושים נפלו בזה, ואך נחון לעיין בכל מקום עד"מ אחרי פלוני חו רבו חו חברו, ומזה נוכל להבין אין הוא, אבר בחמת נמצאו רבים בשם זה בדורות שונים, ואחרי שראה כאן מזכירו התלמיד עם רב חסדא, נבין כי הוא ר' חוצעית המזכר בב"מ (דף ו') אבר אמר לרבה „כי חזלם קמיה דרב חסדא לכפרי בעי מיניה" הרי נראה ברור, כי הוא היה ביתי רב חסדא, ולפיכך אחת ספיר כי הוא היה מתנגד גם לו ע"ד הכתב. וכאבר רלה את רב חסדא מתיס קמ"ך, עשה גם הוא לחותם על שטחו ואתיס ע"ן.

יכתבו לחתור ולא יתנו להתמין כי ככה יתבה תיש לפרסם את שמתו בדברים כמוסים כמו אלה, לך הטעם ידעו קוראים מבינים, כי את אבד נראה בהיום בתרגות הללו לדבר מכוער ומגונה, הדבר הזה בעצמו היה בימיהם נחת ויפה, ועוד חותם הלדק והחום נראה על פניו, הממעט מעולם אף מאים שפל המדרגה ומכם"כ מפי גדול הדור, אבר יאמר בעצמו "הזהרו בי מפני בתי" או "הזהרו בי מפני כלתי"? אך ר"מ ור"ט הכוכבים המאירים בשמי התלמוד, לא ראו בזה סוס פחיתה הכבוד לרוב המיומחם ואמרו ככה (קדושין פ"ח ע"ב). וגם זה הים רב בעל החותם בעת הלך בדרך עם רב יהודה ורצו אבר אחת הולכת לפניהם, אמר לרב יהודה "דל בריך מקמיה גיהנם" וכאבר שתל אותו "ומה מר הוא דאמר בכבדים שפיר דמי?" אמר ליה "מי יתר דכבדים כגון אלא ואת?" ולפ"ז הכי נפלא הוא להתמין על החמימים כאלה כי יעבו ככה? רב היה תוכו כברו וברו כתוכו, הוא לא בוש כלל לדבר אף בעניינים כאלו, אחרי שהמה מוגעים להלכה ולמעשה *) והתברה לא יגונה.

ועל דבר הצוור מרי חנינא, הגיו לבקש מאת הקוראים שלא יהרעמו עלי אם אחת לי החופש לשבש את הנוסחא "ר' חנינא" ולנרוס "ר' חייא" וזאת שבוש קל, אבר שהיה כתוב "ר"ח" בר"ה בנהוג, אבר המעתיק כי הוא ר' חנינא, ועי"ז נגעלו לגמרי בערי הפתרון מציורו "הכותא" וזה הוא: במס' קידושין (פ"ח ע"ב) איתא בזהיל: "ר' חייא בר אבי הוה רגיל כל עידן דהוה נפיל לאפיה, הוה אמר הרחמן יעלנו מיגר הרע, יומא חד במעיניהו דביתה, אמרה מבדי הא כמה בני דפרים לי מינאי, מ"ט קאמר הכי? יומא חד היה קא גרים בניתא, קבטה נפשה חלפה והגייה קמיה, אמר לה מנלן את? אמרה לה מחת הכותא דהדרי מיומא, הבטה, אמרה ליה, חייכי ניהלה להך רומחא דרים בוציתא, בוור אזל חייכי ניהלה, כי אתה לביתיה, הוה קא בגרא דביתהו תמרא, סליק וקא יתיב בגויה, אמרה ליה מאי הוי? אמר לה הכי והכי הוה מעבה, אמרה ליה אנאי הוית, לא אבנח בה עד דיהבה ליה סימנה, אמר לה אנא מיהא לאיסורא איכוונא, כל ימיו של אותו צדיק היה מתענה עד שמת בשותה מיהא" עכ"ל. הלא רואים אנחנו עד כמה היתה העובדא הזאת נגד פניו תמיד, ואבר ע"כ לא רחוק כ"כ הדבר ואולי הוא מאד קרוב, כי הוא ז"ל לרוב צדקתו ולמען שלא יבבח מזה אף רגע אחד, רצה לצייר את חותמו בציור "הכותא" שהוא ענף של דקל (כמ"ו וכשב"ם וערוך) אבר קצן עליו לקחת רמונים ולמלוחת בזה את חפצה של החבה, אבר לפי דמיונו היתה הזאת הכותא המפורסמת, ראו והתבוננו, איך בהציור הזה היה לו זכרון כפול, ה) על קפיצתו בראש החמיר, ב) ע"ד החבה אבר קראה ל"ע "חרותא" כל זה עשה למען להרבות נערו ולא יוכל להסיח את דעתו מזה אף כהרף עין. **)

ק י ו ב. משה אהרן שאצקעס בעל "המפתה".

---

*) ראיתי לך חכמי התלמוד מהחמירים בכל מקום אבר בו חבה לזה עלונתא זה לומר כה וזה לומר להיפך, אבל היו מבורר מי הוא החומר כך, רק "הר לומר והר לומר" לאמר "מפסיים דזה לומר ככה" ולזה לאמרי החא! גם חכמי מלאתי לאמר "מפסיים" ע"ד הפלונתא מרא ומשול עסיב "זכרנו את הדגם" אבר ר"ל דגים ור"ל ערוות (יומא ע"ה ע"א), "מפסיים דרב אמר ערוות" לאמרי שהוא אמר להסיח מפסיק "מאי שנא מן בוציפא?" ופלא שלא הרגיש בזה סוס אחר מבעלי התלמוד.

**) ומה אין ראיה חזקה לדבר, הא זכר לדבר היכא, מהזכירו מקדר התלמוד אלל רב, ס"מ כי זה הוא ר' חייא בר אבי, אבר היה מלמידו בשמואל בכמה מקומות (ראו סדר הדורות) גם במס' ע"ב (ר' ע"ח) איתא "אי בר חייא בר אבי אמר רב ס"ח בריך שיהי בו אחד מעשרה בשמיעה" ולפ"ז אלי אפיר, כי כל הנהו שנזכרו כאן היו בזמן אחד, רב ור' חייא. רב אסדא ורב חוסעית. גם רבה בר רב הוכח היה ביחד עם רב אסדא, כנראה מה שקרא לפניהם ע"ד המערונים, וכל זה הוא חזוק נכון לפתרון הציורים.

מהערותי למס' אבות. *)

פ"א מ"א: על התורה וכו'. כבר כתבתי במאמרי לכל ישראל יש להם חלק לעה"ב באור מאמר זה של שמעון הצדיק, ובאור אחר כתבתי בחבורי הגדול, ובהמבשר (הנשר שנה ד' גליון ו') ויתכן עוד שמאמרו נגד המחשבה, הדבור והמעשה וכמ"ש בעל עבודת הלוי תורה היא תקון הדבור, שצריך שיהיו שנונים בפיו, עבודה זו עבודה שבלב והוא תקון המחשבה, ג"ח הוא תקון המעשה, כמאמר הכתוב והיה מעשה הצדקה שלם. וכן מ"ש רשב"ג בסוף פרקין האמת הדין והשלום. האמת אמונה בלב. הדין הוא הדבור, והשלום המעשה לרדוף שלום כמ"ה בקש שלום ורדפהו. — ולדעתי כלם מרומזים בק"ש: והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך הוא המחשבה. ושננתם לבניך הוא הדבור, וקשרתם לאות הוא המעשה. וכלם היו בעץ הדעת כמ"ש ר"י בן זמרא (ב"ר פי"ט) ג' דברים נאמרו באילן, טוב למאכל (הוא המעשה) יפה לעינים (הוא המחשבה) ומוסיף חכמה (הוא הדבור) כי ע"י הדבור ישמע ויוסיף חכמה והבן.

ועי' ירושלמי (תענית פ"ד) ומגילה פ"ג (ועי' ילקוט ישעיה רמז של"ז) על ג' דברים העולם עומד וכו' ומביא פסוק אחר והוא: ואשים דברי בפיך וכו' כי ג' דברים אלו נלמדו מפסוק אחד, ומסיים שם ולאמר לצאן עמי אתה אלו ישראל. נראה שבשביל ישראל עמידת העולם. וגם מאמר רשב"ג שבסוף פרקין שם בגירסא „עומד" ואין איש מתעורר ע"ז — וכפי הנראה גם בעל תוי"ט לא זכר זאת ע"כ כתב מה שכתב, כי שם בירושלמי ליסוד הארץ: אלו הקרבנות. וכן מדברי רש"י והרע"ב נראה שלא ראו דברי ירושלמי אלו. —

וכבר כתב בעל חובת הלבבות בהקדמה כי מס' אבות חברו כל אחד לפי מאמרו, מקומו וזמנו. ע"כ אחשבה מה שאמר שמעון הצדיק שהעולם עומד על ג' דברים אלו, התורה והעבודה כפי תכונתו ומעמדו, שהיה המקבל התורה המסורה והיה כהן עושה עבודה במקדש, והוא היה מואס בכת המתענים מסגפי גוף, כי כל המתענה נקרא חוטא. ולא אכל מן קרבן נזיר אלא פעם א' (עי' נדרים י' ונזיר פ"א ועוד) ע"כ אמר כי גם על ג"ח העולם עומד, ואין לך ג"ח גדול מאיש שעושה חסד עם גופו, כמ"ש הלל לתלמידיו שהולך לגמול חסד עם האכסניא שבביתו, וכוון על נפשו העלובה הדומית לאכסניא שבתוך הגוף, (ויקרא רבה פל"ד) כי לא טוב הדבר לעשות אכזריות ולסגף עצמו. והעולם עומד על התורה ועבודה וג"ח כמ"ש הראב"ע (קהלת ז' ב') ובספרו יסוד מורא. כי ג' כתות באדם (שהוא תכלית העולם) והם נשמה, רוח ונפש, הנשמה היא העליונה, היא המדברת המכרת בין האמת לשקר בעלת חכמה, והנשמה מבקשת מקור חייה (והוא התורה) והרוח בלב ובה חיי האדם שיתנענע (והוא העבודה) והגוף הוא הנפש המתאוה לאכול (והוא ג"ח) והבן.

---

*) מסבות שונות עוד לא נדפס עד עתה ובראות ה' ימצא החבור חן ושכל טוב בעיני הקוראים הנכבדים, כי פה לא רשמתי אך הכל בתכלית הקצור, ולכל מאמר הבאתי עניינים נכבדים ושונים. זה"ל.

משנה ד׳: יוסי בן יועזר וכו׳. הוא יוסי והוא יוסף אשר עליו ועל יוסי (או יוסף) בן יוחנן אמרו (סוטה מ״ז, תמורה ט״ו) משמתו בטלו האשכולות (איש שהכל בו) ואמר ר״י אמר שמואל (תמורה שם) כל האשכולות שעמדו להן לישראל מימות משה עד שמת יוסף בן יועזר היו למדים תורה כמשה רבינו וכו׳ במתניתא תני כל אשכולות שעמדו לישראל מימות משה עד שמת משה עד שמת יוסף בן יועזר איש צרדה לא היה בהם שום דפי. ואמרו (חגיגה כ׳) יוסי בן יועזר היה חסיד שבכהונה וכו׳, ע״כ אמר יהי ביתך בית ועד לחכמים, אם אין לך בית רחב ידים אשר חכמים יבואו בו, יהיה ביתך, הבית שבתוכו תתמיד לשבת, בית הועד לחכמים, ר״ל בית המדרש לרבים, שם תהיה תמיד עד שֶׁיִּקָּרֵא ביתך קביעות שלך. ואל תאמר הלא שם עפר הרבה, כדרך ביהמ״ד או בית ועד אשר ג״כ עניים יבואו בו אך הוי מתאבק בעפר רגליהם, והוי שותה בצמא את דבריהם, ולא תירא פן תמות כמי שהוא צמא הרבה ושותה הרבה ינזק, כי אין דברי תורה מתקיימים אלא במי שממית עצמו עליה (ברכות כ״ג, שבת פ״ג, גטין נ״ז) וכן קיים בעצמו כדאיתא בב״ר (פס״ה) שתלו את ר״י בן צרדה ובלי ספק קדש ש״ש בתורתו, והבן.

משנה ו׳: והוי דן וכו׳. יתכן שאמר ר״י בן פרחיה והוי דן וכו׳ לעמת זה מה שנהג עם תלמידו ישו כדאיתא (סוטה מ״ז ע״א) וחסר בש״ס הנדפס מטעם הידוע, שאמרו: לעולם תהא שמאל דוחה וימין מקרבת, לא כאלישע שדחפו לגחזי בשתי ידיו ולא כר׳ יהושע בן פרחיה שדחפו לישו בב׳ ידיו וכו׳ כי אולי אם היה דן אותו לכף זכות היה מחזירו למוטב וע״כ הזהיר ע״ז כי אין חכם כבעל הנסיון, והבן.

משנה ט׳: שמעון בן שטח אומר הוי מרבה לחקור את העדים וכו׳. (בחגיגה ט״ז) אר״י בן טבאי אראה בנחמה אם לא הרגתי עד זומם, להוציא מלבן של צדוקים וכו׳ א״ל שמעון בן שטח אראה בנחמה אם לא שפכתי דם נקי וכו׳ כל ימיו של יהודא ב״ט היה משתטח על קברו וכו׳ לזה אמר כאן הוי מרבה לחקור את העדים ר״ל שניהם וכל עוד שלא נחקרו העדים לא תחתוך את הדין ע״פ עד אחד — וחכם אחד אמר במ״ע „הבוקר אור״ שזה נתייחס אליו ע״פ מה שקרה לו שבנו נהרג בעדות שקר (ירושלמי הובא ברש״י סנהדרין מ״ד, בהרשב״ם שם).

משנה י׳: אהוב את המלאכה וכו׳. ואל תתודע לרשות, למאמרי שמעיה ואבטליון נושא בקורות חייהם בהיותם גרים (עי׳ סדר הדורות שהם בעצמם נתגיירו ולא כבעל ד״ת) וירא לנפשו פן יתודע לרשות שנתגייר ויהרגו אותו, ובחבורי הארכתי.

זה״ל.

הערה.

הח' כ"ד כהגע לפף בהחסוף שנת תרמ"ז (נד 620) מליס דרבנן מספרים וסופרים עפ"י סדר ח"ב. ומתרתי להעיר לזה על ב' מלתי מקומות אבר אבח לפי שעה. הח' על מאמר: ועשית בחנת יצרהל הוא, כ' מקורו במדרש תנלות, ולפ"ז לו להביא ממרחק לחמו כי קרוב הוא בגמ' (סנהדרין פ' גמר הדין דף מ"ד). — הב' על מאמר חיזהו חכם הרואה את הנולד כ' שלפ"ז נמצא בדחז"ל. והוא במס' תמיד (דף ל"ב). —

מדי דברי תרבוס קצת מאמרים הנמצאים בספרים שונים אבר לא הביא לותם הח' ס"ל.

ע) מהביא העזות מחלוקת, ואחרים מחלוקת תרעה, ואמר ח' אחד, העזות הוא חולי הגדול ורפואתו בעזות פנים כמותו (מעלות המדות לר' יחיאל בר"ב הרופא מדת העזות).

ב) אין לותב להסבבך ולא לעמוד לעבד ולא תבדה לבעסן (בס מדת זריזות).

ג) אין הון יקר כחבר טוב, ולא מבלוב בספידת התקן (בית מדות להגי מהר"ל מרגליות דף ע"ו).

ד) בדרך מקם בעת יבעה, ומזבף יש בעת יסער, ומחריה בעת ילעג, וממלך כי יגער (בן המלך והמזיר בער ו')

ה) בן תורין בסירעב יסבל, וכשיבעע יפפל, ועבד כי ירעב יקלל, וכשיבעע יתגאה ויתהלל (בס בער ה').

ו) בן חמם בניס תדוניך, וחמם עבדך, וחמם מצניך, לח"כ לוהבך לו בוגלין (בס בער ו').

ז) גמילי בחין יפה"ר בולע בלע בתה בעיניו רוחות (סוטה ח').

ח) דתגר גיתה תכל בפרין דתגר בגיין בפרין תכלין ליה (מדרש ויק"ר פ"ג) מי בשוכר בן תחד מובד הרווח בים לו מן פירות הבן וזרעיני הבדה, יתכל עוד בפרים תבר יעוד בעת יבמור את הבן. תכן תם יבבור בנות רבות יתבד כספו ומצפרים יתכלו לותו. —

ט) דבר זה תסור לומרו בפני עם הארץ (מנחות ק"י) מאמר זה נכון לחוק בעת ברזל ועפרה, לכל תכם לב למצמרת.

י) דיוזף ברבותא מתבד דיליה ודלא דיליה, אלא ובעות רות רעותיה דמתקרי פרגמטיותא (ויק"ר רים פ"ג).

יא) דרום וקבל שכר (יומא ה', ב"ק).

יב) דתיכא בפומך לא ידעת, דתיכא בלקיע ידעת? (סנהדרין ל"ט).

יג) דבעי חיי בליבנא דבעי מייח בליבנא (עירובין פ"ג).

יד) דורות רתבונים שעשו תורא קבע ומלאכתן ערתי זו"ז נתקיים בידם דורות התחרונים שעשו מלאכתן קבע והורתן ערתי זו"ז נתקיים בידם (בכורות פרק ו') ביאה! בעת שהיו יגרי האדם מועטים ולא בקשו תבבונות למותרות היו תפצים מעבודה ויגעת בשר והיו עוסקים ע"ב דעתן קצרה וז"ז לא נתקיים בידם. — גדולים ומבונים ע"ב דעתן קצרה וז"ז לא נתקיים בידם. —

טו) דורש מאוהביו תהלה בלי נדבה, כמבקש במקום החול גן רוה (בית מדות אהבת רעים פ"ג).

טז) הבער יעזוב חמודות חברו ויגלה אך קלונו, כזבוב יעזוב כל מתום הגוף ויפול על שחינו (לשון חכמים להח' רז"ל מ"ש לד 10).

יז) האנשים יקנו העושר והעושר יקנה אנשים (מעלות המדות, מדת העושר) העושר יחס למי שאין לו יחס (שם).

יח) המדבר למי שאין בו דעה, דומה למי שמשקה אילן יבש (שם מדת סכלות).

יט) הזמן נדמה למאזנים הנכבד תשפיל ותכניע, והנקלה תרים ותגביה (בה"מ והנזיר שער ה') והוא מהכתוב בקהלת נתן הסכל במרומים וחכמים רבים בשפל ישבו (ועי' לשון חכמים הנ"ל לד 9).

כ) הקדרה הולכת למים עד כי תשבר (האסיף שם סי' נ"ד) ומילדי העברים הוא (קהלת י"ב) ותשבר כד על המבוע.

כא) העוה"ז והעוה"ב כב' צרות כאשר תרצה האחת מהן תקצוף השנית (חובת הלבבות שער חשבון הנפש).

כב) חסר מבטנך ותן על גבך הביא האסיף (שם סי' קי"ח). ונמצא עוד בגמ' (פסחים פ' א') אכול בצל ושב בצל.

כג) טובות הכסילים כערוגות באשפות (מעלות המדות מדת סכלות).

כד) כל דבר שירבה יזול אך השכל כשירבה ייקר (בהוה"נ שער כ"ד).

כה) לבות המשכילים מבצרי הסודות (שם י"ג).

כו) לא יחלש האמת ולא יחסר בחלוק עליו כל אנשי הארץ (מורה ט"ו לשני).

כז) מותר לשנות האמת מפני המחלוקת (מאור עינים פ"ו מן הירושלמי).

כח) מוטב החיים המדע והעושר, כי בשניהם תשיג כבוד על היחידים ועל ההמון, היחידים יכבדוך במה שתדע, וההמון במה שיש בידך (מעלות המדות מעלת העושר).

זה"ל.

שום שכל במקרא.

מאת ש. ז. ה. ה.

כי שם חלקת מחוקק ספון (דברים ל״ג כ״ל)

בפירוש פסוק זה רבו הדעות:

א) אונקלס תרגם: ארי תמן באחסנתיה משה ספרא רבא דישראל קביר. והוא מטעם רז״ל, ע׳ ספרי: זה קברו של משה וכו׳ וע׳ סוטה (דף י״ג). וכן פירש״י: כי ידע אשר שם בנחלתו חלקת שדה קבורת מחוקק והוא משה, ספון, אותה חלקה ספונה וטמונה מכל בריה שנאמר ולא ידע איש את קבורתו. וכ״פ בבאור נתיבות השלום רק פי׳ ספון חשוב. ע״ש שכתב: ראוי ליטול לו ראשית במקום אשר נתן לו המחוקק את חלקו והיה הטחוקק הזה ספון וחשוב אצלו, וזהו עפ״י תרגום הרמ״ד. גם רשד״ל הסכים באחרונה לפי׳ רז״ל, גם קצת מחכמי העמים כמו עוואַלד בויטגאַרטען ועוד אחזו בפי׳ זה.

ב) המיוחס ליונתן תרגם: ארום תמן אתר מקבע אבנין טבין ומרגליין דביה משה ספרהון דישראל גניז. וכ״ה בתרגום ירושלמי. וע״ז העיר הר״ב הכתב והקבלה: לדעתי הרכיבו בתרגומם שני פיה שים, סוף דבריהם הם כתרגום אונקלס וכו׳, אמנם ראש דבריהם הם ע״ד הפשט וכו׳ שם הלק מדינה שחוקקים וחופרים בעפר אדמתם דברים ספונים וחשובים, חלקת כמו חלקה אחת תמטר, מחוקק כמו חוקקי בסלע, והחקיקה והחפירה אחת היא, ספון כמו מאן ספון בלשון התלמוד וכו׳ זמלת מחוקק כמו למקרא העדה, שבא השם במקום המקור, וכן כאן מחוקק במקום לחקוק.

תמונת הה׳ ר׳ שלמה זלמן חיים האלבע שטאם הנכונה שזה״ה

ג) השבעים תרגמו: וירא לו הראשית בחלק הארץ אשר שם מחוקקים נאספו. וקרוב לזה תרגם רבינו סעדיה גאון: אשר שם נצפנו מחוקקים הנאספים.

ד) הראב״ע פי׳: חלקת כמו חלק וטחוקק הוא הגדול והשליט וספון הוא כמו וספון בארז והטעם כי ראה ארמונים ספונים שהי׳ חלק גדולי האמורי. וקרוב לזה פי׳ רד״ק בשרשיו שרש ספן: שהיה חלקם של בני גד חלקת מחוקק ומושל שהי׳ הכל בנוי ומקורה כהוגן רומז בו לערים שכבשום מעבר לירדן, וכ״כ הגרא״ו: מחוקק פי׳ גדולים ורוזנים ושם חלקת הגדולים.

ה) הר"י בכור שור פי' (רמו שהעתיק לי בעובו ידידי דר. צימעלס ז"ל מכ"י מינכען): וירא ראשית לו, שראה ובחר לו ראשיתה של ארץ ישראל אותה שנכבשה תחלה ארץ סיחון ועוג, כי שם חלקת מחוקק כדמתרגם, הרי קאמר לכך ראה גם ליקח לחלקו ארץ עבר הירדן אע"פ שעמון ומואב מערערין עליה וכו' שנלחם מלך בני עמון עם יפתח על אותה תרעומת לפי שידע ששם יקבר והיה יודע שאם היה סופה להזור לעמון ומואב יותר משאר ארץ ישראל לא היה קובר משה בחוצה לארץ, ובזה סמך גד לקחת אותה נחלה ולא חשש לאותה תרעומת. והאי דקאמר גד ולא ראובן לפי שבני גד התחילו לשאול אותה דכתיב ומקנה רב היה לבני גד ולבני ראובן ושם גד ראשון לפי שדברו ראשונים. ועוד לפי שרצה לומר לראובן מה שלא אמר ונתאוה להיות קרוב לו שיגין עליו זכותו. ויש מפרשים כי שם חלקת מחוקק, חלקו של ראובן שנקרא מחוקק, כדכתיב בפלגות ראובן גדולים חקקי לב, ולא נהירא.

ו) הרב דון יצחק אברבנאל הביא בשם יש מפרשים: על ענין המזבח שבנו בני גד כי שם היה חלקת מחוקק ספון, ר"ל מזבח אבנים חקוקות בברזל: למה שלא היה לעולה ולזבה עשוהו מאבנים חקוקות ואמר ספון שהיא במו נוסף, כי ספון מגזרת יסף כמו צקון מגזרת יצק.

ז) הרב רמ"ל מלבים פי': כי שם חלקת וגו' יתפרש כאלו כתיב כי שם ספון חלקת מחוקק שהמקום ספון ויקר מפני שיתחלק ע"י המחוקק בעצמו הוא משה וכו'.

ח) הרב רז"וו פֿיילכענפֿעלד כתב כי לדעתו היא מכוסה ובטוח כמו בבתיכם כפונים (חגי א' ד') חלקת כמו בחלקת, ותרגם: אין דעם לאַנדשטריך איינעס הערשערס איזט ער געבאָרגען.

ט) הערדער ודע וועטטע תרגמו: דער טהייל דעס פֿיהרערס איזט דאַ זיכער.

י) ראָזענמיללער: ווייל ער אין דעם פֿאָם געזעטצגעבער איהם אַנגעוויעזע־נע טהייל זיכער זייא.

יא) געזעניוס מוירער ואחרים: דאַס דאָרט דער פֿאָם געזעטצגעבער איהם אַנגעוויעזענע טהייל זיכער זייא. והוא דומה לפי' ט'.

יב) קנאָבעל וקייל: דען דאַזעלבסט וואַר דער פֿיהרערטהייל אַלס אויפֿ־בעוואַרטעס.

יג) שולטץ: דאַס דאָרט דאַז געביעט איינעס ווערטגעהאַלטענען פֿיהרערס.

יד) היטציג: פֿערבאָרגענער געביעטער.

טו) פֿאָלק: יאַ דאָרט איזט איין פֿיהרערטהייל אויפֿבעוואַהרט.

ואחרי כי הצעתי לפני הקורא כל הפירושים הנודעים לי, הנני להוסיף עוד פירוש חדש אשר עלה במצודתי, אולי ימצא חן בעיניו.

שמות מחוקק שבט ומשענת המה נרדפים, לא יסיר שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו (בראשית מ"ט, י'), במחוקק במשענותם (במדבר כ"א י"ח), שבטך ומשענתך (תהלים כ"ג, ד'). והנה שם מחוקק הונח בתחלה למקל הממשלה (עי' רשד"ל בראשית שם) העומד בארץ בין רגליו, והוא כמו חנית מעוכה בארץ (שמואל כ"ו, ז'), ורק

במובן זה נמצא בתורה, וגם בפסוק שלפנינו (עי' להלן). אמנם אחרי כן השאילו שם זה גם לנושאי המחוקק והמנהיגים: ירדו מחוקקים (שופטים ה' י"ד) מושכים בשבט ספר (ועי' מה שכתב החכם גראֶץ בספרו דה"י לבנ"י ח"א 358, ואולי הכונה לסופר המגדילים כמו ספרו מגדליה) (תהלים מ"ח י"ג), ובמובן זה נ"ל גם בישעיה (ל"ג כ"ב) ה' שופטנו (אשר יריב ריבנו, כי שפט נגזר מן שבט, עי' המשתדל (בראשית מ"ט ט"ז) ה' מחוקקנו (ר"ל מנהיגנו). ורק בזמן מאוחר השתמשו בשם מחוקק על נותן החקים, וזה בהפך ממה שכתב רד"ק בשרש חקק. ולפי זה נלענ"ד פי' כי שם חלקת מחוקק ספון, כי ירמוז בו לפסוק במחוקק במשענותם, כי אמנם כאשר כתב החכם גראֶץ בספרו הנ"ל עמוד 56 ובמכתבו החדשי 1874 עמוד 121, חפרו וכרו אז הבאר להראות בזה כי החזיקו בארץ (ועי' גיטין דף מ"ד יש לו קנין לחפור בה בורות שיחין ומערות) וע"ז שרו שם עלי באר, ואם כן הכונה גם פה וירא ראשית לו, הוא ראה ובחר לו ראשית הארץ אשר החזיקו בה לראשונה, כי שם חלקת הארץ אשר החזיקו בה ע"י המחוקק והמשענת אשר חקקו וחפרו וכרו בארץ, ומקביל למ"ש שם חפרוה שרים כרוהו נדיבי עם במחוקק במשענותם, אמר פה: מחוקק ספון [והוא מדרך קצרה (עלליפסע) בברייתא דר"א בריה"ג, כאלו היה כתיב: מחוקק (חקק וחפר) ספון. עי' נתיבות עולם (דף כ"ג), שהביא דוגמאות כאלה: בן חכם מוסר אב, הכונה: (יקח) מוסר אב, למועד אשר שמואל, כמו אשר (יעד) שמואל, הרעה אשר הדד, הוא כמו: אשר (הרע) הדד. ועי' ס' הרקמה עמוד 150], ואולי יען אשר אמר לפני זה שפוני טמוני חול, ומצאנו ויחפרוהו ממטמונים קרא גם לבאר או מי הבאר כנוי שיריי: ספון, שהיה ספון וטמון בארץ ושרו עליו עלי באר (ועי' גם ס' ארץ קדומים עמוד 143 מ"ש על עיר חלקת יהושע כ"א, שהוא חוקק דה"א ו'].
ולפי זה פירוש חלקת מחוקק ספון, חלקת הארץ או חלקת השדה אשר חקקו וחפרו בה את הספון והטמון, והיא מי הבאר, במחוקק במשענותם.

בינה במקרא *)

כי יומם ולילה. לפי שכבר ידוע מאמרם ז"ל „הולך האדם אל בית עולמו", כי ילך אין כתיב כאן אלא כי הולך, בכל עת ובכל רגע הוא הולך, ואפילו שנראה אותו יושב. והכונה: שכל שעה חסרה משנותיו ומתקרב הזמן לילך אל בית עולמו, כמו שאמר המתחנן: והימים והלילות ערבים וכו', לז"א: כי יומם ולילה תכבד עלי ידך בדרך טבע, ועוד בר מן דין ובר מן דין האדם כלה מטבעו מצד יובש הליחות הטבעי אשר בו תלוי חיות האדם אשר הוא משול לקיץ שהוא מיבש כל הדברים הלחים מצד החום הגדול הנמצא בו. וזה בחרבונם קיץ סלה; ועל כן בחרתי לי להתודות על פשעי.

---

*) העתקה מכ"י פאריז קבן Nr. 750 (דף ח' ע"ב) ומ'אתי שמה דברים גם מאת רבי אליה מזרחי ז"ל. יאפ"ז.

באור במקרא.

ס״ב (ח׳ י״ח) ויאמר ללמד בני יהודה קשת הנה כתובה על ספר הישר. מלת קשת פה היא קצי הקנה. החכם גרטץ בד״ה שלו (ח״ח 248) בהערה מוחקה לגמרי ויש החתה מלת ישרחל. החכם געזעניוס מפרש כמו כתובת על הקיר לאשר הוזכר פה קשת: קשת יהונתן לא נשוג לאחור. תולם לפ״ד נראה במלת קשת בכאן הוא כמו לאורך היר (געבונדענע רעדע) ע״ם מהנהג לכתוב מליצה ושיר בתמונת קשת שהוא חצי עגולה. ויתכן הזה מונח ג״כ במלת שיר — שירה שהיא מן שור שקרנו עומד חצי עגול ויש ממנו שורה והוא כחצי גורן עגולה, השָׁרים והרעלות עגולים. וכן מוהגין עד היום כותבי עברית בהלגנו לכתוב הצורות בחצי עגול. ותמצא שוד גם במלת עדר שים ממנו עדר על צורות הבהמות, שודרי המערכה על צורות הנשה עקרה חצי העגול כי נאמר ממנו עודר בזיזים, וכל הסרים אשר במעדר יעדרון על החפירה סביב החיון. וכן עזקת על טבעת עגול, ויעזקהו ויסקלהו. בעת מאוחרת היו כותבים המליצות בתמונת מרית ע״ע לבנה. וזה הכתב אחת ג״כ נדמו העגול והצורה כי לָקח הלעוג מהיריח בהוא מצרפו והוא חצי עגול בעת לדהה. ונאמר ג״כ לורחת יצטעלים כמו מן צורה בייצה — מצריית ובאבנה רייחע — רייגען ג״כ ע״ם היתם הזה הצור ג״כ אחת — אחג — ערב בתמונת בכלם מובב העגול והצורה כי אלוגה הוא צורות החוטים הנאחגים, ערב כמו ערך כאיל תערוג על אפיקי מים עומד בצורה ומשפה ערוגת הבשם בצורת הבשם. וכשתדקדק תמצא בזה הכתב שהולאותו מעברי ומצא ג״כ בלצונות האירופיות יוני ורומי בגם בהם נמצא ארגענטום על כסף שהוא לבע הירח, ארקום על קשת ארקאדע חצי עגול, אַרקא על כלי בתמונת חצי עגול, ע״ד אחנו — אחנו קשת קאסטען קיסטע ע״ם התומה בתמונת קשת וכערבית ותלמודית יתחלפו קשת וקבע ונאמר גם ממנו קבע לאחרי אחת על שכתבו מבלי החמת בתמונת קשת וקבע והועתק אח״כ על מין הכבוע בצורתו כך כמו שהרוגים והפעל ממנו קַשֵּׁט ועל עודרי המערכה טאקטיק הכסיסי מלחמה. ויהיה המליצה ושיר יקדמו בכל חום וחום למאחרים שבועים הזה יתכן ההיקש בגם מלת „ספר״ כוללת בקרבה הורחת העגול כמו קשת על מנהגם זה לכתוב הצורות בחצי עגול ויצוחנו עד״ז כל ההורחות הכלולים בו סֵפֶר (גרענצע) כי כל גבול הוא צורה וגדר הצורה כאמור הוא חצי עגול. ספסר על החרב כמו בתמצא עוד בחלמוד יש החרב תמותה בקשת, מזה סַפָּר, מספרים על הגלב שמשר הבשר בסכין כזה. ספרו מגדליה (וועלבעט דיא טהירמע). והצוחנו לכופר שהוא קנין בחצי עגול. וכוחו במים בספרה (וועלבען). ואם זכינו לדין שבחבו המליצות ושבועים בתמונת קשת אי״ש כתבו המאחרים שבועים (פרָאזע) בתמונה יפרה. ויצא עתה אל נכון תוכן הספוק המוצא למעלה. כי דוד נוח לכתוב זאת הקינה בתמונת קשת כדבך כל הבועים ולמד אותה לבני יהודה ע״פ ואח״כ יאמר הכותב המאוחר הנה עתה כבר כתובה הקינה הזאת על ספר הישר (אים פראזאישען בוכע) שהוא דברי הימים וכן (זיהושע י׳) הלא היא כתובה על ספר הישר ר״ל בדברי הימים במאמר שבוע לא בתמונת קשת. ויש שבחבו הבועים בתמונות מצולות מזה הלא כתבתי לך שלישים ר״ל צורות ממשלים בתמונת מצולם. וחפשר ושלישים על כלו ע״ם תמונת מגיעים בתמונת המצולם כמו שהיה מגן דוד. והרומים כתבו על לוחות מבשוה בתמונת מצולם. —

בעריש גאלדענבערג.

באור שני השמות „נפילים" ו„נתינים".

בשם „נפילים" נקראו במקרא האנשים בעלי קומה גבוהה בני הענק: הנפילים היו בארץ (בראשית ו' ד'). — בפי' השם הזה יתחזו למו המפרשים דרכים שונים — אלה יאמרו: למה נקרא שמם נפילים, ע"ש שנפלו הם במלחמה במובן המוסרי מצאר האדם; זה יאמר: ע"ש שנופלים הם בעיני הרואה לותם מרב גבהם וקומתם; ויש אומרים: כי הוא מלשון „נפל תמה" (תהלים כ"ח ט') ובלשון סני נהור דבר הכהוב — וחז"ל דרשו מה שדרשו, ודרשתם הלא ידועה לקוראים המכבדים; ועל דרך דרשתם ז"ל מובא בספר תוסה"ב לב"ז (דפוס ווין תרכ"ג) בשם „נפלי", כי שם מליצי הוא שהשתמשו בו המשוררים הקדמונים ויקראו בו את מלאכי מרום — בדומי דמיונם — אשר חטאו לאלהי השמים, ויפילם אלהים למרק עוונותיהם — והם המה הנפילים הנזכרים בבה"ק. — תולם גם זה קשה להאמין, כי כוחב התורה יתן למלאכי מרום מהלכים בין בני ובנות האדם לעשות מעשיהם זר מעשיהם, ויספר לנו כי מרעתם הרבה גזר הבוית"ש על יושבי כפיו להמחות מעל פני האדמה! — ולפ"ד עוד לא יגלו המפרשים ידי חובתם בפירוש השם „נפילים" ומקום הניחו לחוסבי הפשוות להתגדר בו. —

גם בשור השם „נתינים" שנקראו בו הנשועים אשר השלימו עם יהושע! נתינים מחתים (עזרא ה' כ') שפירשו המפרשים שנקראו כן ע"ש „שנתנם" יהושע חוטבי עצים ושואבי מים, כמ"ש: ויתנם יהושע וכו' (יהושע ט' כ"ז) גם השור הזה היינו עולה יפה, והיינו מהקבל על לב חוסב עצות ישרם ובלתי החוקה. וכבן חשב גם להגיע לפני הקורא היקר הערתי בפי' שני השמות האלה, חולי ייטב בעיניו והיה זה שכרי. —

כידוע להורי בדקדוק ס"ע, הנה תרבע הנזרות חפ"ת, נע"ו, גל"ה וכפולים נרדפים בענין ולפעמים נגזרים הם אלה מאלה, והורחה לחת הבא במלות שמקורן מנזרות שונות, כן בשמות וכן בפעלים, ואנכי אביא בזה לזה דוגמאות הסייעות לענין שלפנינו: „זרה" (עי' „נזר") — הורחה לחת מלשון „כתר" (קראנע), אך הלשון הוא מהשרש „זרה" (עי' לומפם שרש „זרה") ומשני משרש „נזר" — „ויזרו" לבשת (הושע ט' י"ח) משרש „נזר" ושני ויזרו משרש ויפו לבשת; לא „זרו" מחשוכת (תהלים ע"ח ל') משרש „זור", והורחה לחת מענין ליחוק מדבר. — לא זרו ולא חבשו (ישעיה ח' ו'), זרו רבעים מרחח (תהלים ס"ח ד') יוצאים משני השלשים: „זור" ו„זרה" (עי' לומפ"ם שרש „זור") — תרי „נוסס" (משלי כ"ח כ"ו) משרש „נסס"; נהמה כדבים (ישעי' כ"ט י"ח) משרש „המה" — ועוד רבים כמו אלה.

ע"פ ההגחה הזאת גם השם „נפילים" נגזר, לפ"ד, משרש „פלה" שהורחה „הבדלה והפרשה", מרומם לעלוי מזולו (אויסגעצייבנעט) כמו: ונפלינו אני ועמך (שמות ל"ג ט"ז); כי יפלה ה' חסיד לו (תהלים ד' ד'). — גם השם „נתינים" נגזר, לפ"ד, משרש „תנה" בפי' מלשון תגלי וקשור, כי המתקשר עם זולתו יעשו בו תגלים, כמו: ותפרים התנו תהבים (הושע ח' ט') (בונדנים מאבעו) (עי' לומפ"ם דפוס ווין תרכ"ג שרש „תנה") וכמו שחבאר למעה. —

ודמות נערכה להם: השמות „גזירים" „מסיכים" הבאים ג"כ במשקל השמות „נפילים" „נתינים". אם כי בהיותם שמות שהגזרם בשם חות הרחשונה מן השרש ומגזרים מן

הפעלים: „נזר" „נסך" בכ"ז הנחתם הראשונה היא מהפעלים שאין פה"פ שלהם נו"ן, והנה השם „נזירים" או היחיד „נזיר" תוצאותיו משרש „זור" (פרעמד) כי הנזירים זרים מהמאכלים והמשקים שנאסרו למו; והפעל „זור" ג"כ נרדף עם פעל אחר „זרה" (פערוואָרפען), כי הזר הוא נזרה מארצו מעירו וממולדתו, כמו: בהזרותיכם בארצות (יחזקאל ו' ח') שפי' בהיותכם מושלכים ומפוזרים בארצות — ושם בארצות אויביהם יהיו נקראים „זרים". — וכן גם השם „נסיכים" או היחיד „נסיך" נגזר מפעל „סוך" שענינו משיחה בשמן, כי הנסיך משוח מלך הוא, וגם מפעל „סכך" ע"ש שהוא המגין והסוכך על העט החוסה תחת ממשלתו — וכן כנה הנביא את מלך צור; כרוב ממשח הסוכך (יחזקאל כ"ח י"ז). — וכן גם השם „נחיריים" (מן הזוגיים) נגזר משני הברשים „חור" ו„חרה": ע"ש שני החורים שבאף, וע"ש החמימות היוצאות מהאף בשעת כעס, כמו חרה אפי (איוב מ"ב ז') — וכן גם השם „נזיד" ש"ת לתבשיל משרש „זוד" כמו: ויזד יעקב נזיד (בראשית כ"ה כ"ט) (עי' אוצה"ש שרש „נזד".

היוצא מדברי אלה הוא כי גם השם „נפילים", לא נטעה בדקדוק אם נאמר כי הוא נגזר מהפעל „פלה" כמו שכתבתי למעלה, ונקראו בשם הזה ע"ש שהם מובדלים ומפורשים משאר האדם בגבה קומתם *) ובגבורתם, כמו שכתוב: המה הגבורים אשר מעולם אנשי השם (בראשית ו' ד') ופי' (אויסגעצייכנעטע). — וגם השם „נתינים" נגזר משרש „תנה" כמו שכתבתי למעלה. והגבעונים, יען כי התקשרו עם יהושע ותנאים הותנו ביניהם, לכן נקרא שמם „נתינים", כן דעתי בזה, והבוחר יבחר. —

יצחק צבי בערקאוויטש.

קיוב, ה' אלול תרמ"ח.

מטעמים שונים.

א) בתוספות יבמות (ע"א ב' ד"ה: לא ניתנה) „כדאמר בב"ר (פ' ס"ד) קיים אברהם אבינו אפילו עירוב תבשילין" ע"כ. יקשה מאד למה הביאו ממדרש הלא מצינו בפירוש בש"ס (יומא כ"ח) אמר רבא ואיתימא רב אשי „קיים אברהם אבינו אפילו עירוב תבשילין" (וכבר הרגיש בזה הגאון ר' ישעיה ברלין זצ"ל). והנה נראה לי ששבוש נפל בתוספות ותחת עירוב תבשילין צ"ל עירוב חצרות וראיה לדברי כי במדרש (פ' ס"ד) (כאשר נסמן בתוספות) נמצא בפירוש עירוב חצרות.

ב) בבא בתרא (קמ"א ב') איתא: „אמר רב חסדא ולדידי בנתן עדיפא לי מבני" עיין ברשב"ם שכתב הטעם „שלא נתקיימו לו בנים לכך היה מתאוה לבנות" ועיין בתוספות (ד"ה לדידי) שהקשו עליו דהרבה בנים היה לו כדאשכחן ר"נ בר ר"ח וכו'. ולי נראה לפרש הפשט

*) ונוכל לאמר כי השם „פיל" (עלפאנד) בתלמוד בא ג"כ משרש „פלה", וכשם שהאיש הגבוה בקומתו מכל אדם נקרא „נפיל" כן גם מין החיה הזאת הגדולה שבחיות נקראת „פיל" בחסרון נו"ן, כמו: „נזר" י„זר" כדלעיל.

הכותב.

ברמב"ם "שלא יתקיימו" שלא חיו זמן רב בני ר"ח ולכך היה מתאוה לבנות. ולא נובל לפרש שלא היה לו כלל בנים (כמו ההוספות) לוך נעלם מהמאור הגדול רמב"ם ז"ל את הכתוב אשר היה לר"ח שלא נר בי רב ידע זאת, ועוד מדוע פירש דוקא הרמב"ם הלשון "שלא יתקיימו" הלא יכול לפרש "שלא היה לו בניס", אלא מחוכחת כדאמרינן לעיל כן ז"ל לפע"ד. —

ג) הטעם מה שהקשה לשונו "לשון הקדם" עיין ברמב"ן (פ' כי תשא) שכתב: "מפני שדברי התורה והנביאות וכל דברי קדושה כלם בלשון הזה נאמרו והנה היא הלשון שהקביה יתעלה שמו מדבר בה עם נביאיו ועם עדתו עיין שם שאריך. והנה הפל"ה הק' בהביאו את הרמב"ן הנ"ל אומר בזה"ל: ולזוי מבין דברי הרמב"ן כי הוא לא היתן רק למה אמו קורין לשונו לשון הקדם ואמר מפני שכל דברי קדושות נאמרו בלשון הזאת, אבל עדיין הקושיא במקומה עומדת למה בחמת בחר השם יתברך בלשון הזאת וקידם אותה" עכ"ד. — והנה יכול היות הטעם שהקדים לשונו לשון הקדם מפני שבחר השם יתברך בלשון הזאת דוקא ולא בלשון אחרת מהאמת קדושה היא. —

ד) ברמב"ם הלכות דעות (פרק שני ה"ג) "אמרו חכמים הראשונים כל הכועס הרי זה כעובד עכו"ם" לא נאמר אם תאמר שהאמר הזה לא נמצא בש"ס. והנה ה"מגדל עוז" ניין שנמצא בפסחים (ס"ו), אבל בפסחים נמצא רק "כל הכועס אם חכם הוא חכמתו נסתלק ממנו" אבל "הרי זה כעובד עכו"ם" מאין דבר שמיה, ולזוי שהחכמים המציאו יבואו את הדבר כדי להסיר הלוגה מעל השבר הגדול הרמב"ם ז"ל. — *)

ה) ברמב"ם הלכות דעות (פרק רביעי ה"ד) "היום והלילה כ"ד שעות די לאדם ליתן שליטת שהיא רק ח' שעות, ויהיה בשוף כדי וכו'". המלה "ויהיה" אין לה מובן כלל ונ"ל שטעותה ים כאן ונ"ל ויחשב, וכוונת הרמב"ם היא שהכ"ד שעות יחשב בשוף הלילה "כדי שהיה מחלת שניו עד שתעלה השמש ח' שעות ונמצא עומד ממטתו קודם שתעלה השמש.

ו) בכסף משנה (הלכות דעות) ד"ה "המלבין פני חבירו ברבים וכו'" בפרק ד' דאבות שעות דשוס ים כאן ונ"ל בפרק ד' דבבא מציעא. —

ז) בערוך ערך אינם "דמדין תרגום יהושלמי כאן מדין פירש חמור של מדין" המלה "חמור" אין לה מובן והנה יוכל להיות שמחלפה הח' תמורת הכ' ונ"ל "כמר" דמדין ואחת ידוע היא שיהיו כומר היה. —

ח) ב"המגיד" שנת תרמ"ו גליון 3 שלל אחד "שלוה לחכמים" וזה תוכף השלוה: "דאיתא במס' ברכות (דף ל"ד) ת"ר יעקב אמר רב חסדא כל המבקש רחמים על חבירו אין צריך להזכיר שמו (של החולה) וכו' וקשה מדוע שכאשר מתפללים או עושים "מי שבירך" בעד החולה מזכירים גם את שם הורתו" עכ"ד. — והנה על השואל הזה מובן מאד המאמר "דמי היה כדלא נמרי אינשי שמעתיה" מדוע לא עיינת בערוך שלחת את השלוה ל"המגיד" במגן אברהם ס"ח הלכות תפלה (ס' קי"ט) שמציא בשם מהרי"ל המבקש רחמים על חבירו ס"ל להזכיר

---

*) החוקר הנפלא ר' מרדכי האבינאוויטץ מפקידל העירני (במכתבו אלי) שגם הגאון רפ"ה חיות בהגהותיו לש"ס שכח הקשה גם כן זאת והניח בל"ע. והנה דעת של רש"ר היה שבשעת האתאר כל הכועס וכו' לאיזה סבה מתלאוד. אבל דברי אינם מחוורים לי היטב כי לפ"ז מדוע לא נאמר גם האתאר המאבר כלי בחמתו נקרא עובד עכו"ם" (שבת ק"ה ב'). — ונולזי דמפתיעא הייתי אומר שהאתאר כל הכועס וכו' נאמר ואמר, אבות פרק שני שכח שכח נזכר "אל תהי נוח לכעוס". ורחיים לדברי היה אפני שמציאר הרמב"ם "חכמים רחמנים" ואפני שבאמר אבות נזכרו בו רק תנאים רחמנים לכך קורא רחמנים. כמו שנזכר ברמב"ם הלכות תלמוד תורה (פרק רביעי ה"ה): "לפיכך אמרו חכמים הראשונים אין הבייתן למד ולא הקפדן מלמד" והאתאר הזה נמלא בפרק שני דאבות. —

שמו (נרכות ל"ד) וה"מ בפניו אבל כשמתפלל שלא בפניו צריך להזכיר שמו". ומזה הלא רחוק ונוכחת שדברי שולחן מטלטלין. — *)

ט) במס' ע"ז (ד' י"ט ע"ב): "אמר רבה לעולם ילמד אדם תורה במקום שלבו חפץ שנאמר כי אם בתורת ד' חפצו". ועיין רש"י שכתב ע"ז לא "יפנה לו רבו אלא מסכת שהוא מבקש היטנו שאם יפנה לו מסכת אחרת אין מתקיימת לפי שלבו על התורה". והנה לפ"ז קשה דרבה אדרבה דחיתה בבבא מציעא (ד' ל"ז ע"ב) "אמרו ליה רבנן לרבה שאיל לן מר מיקפד אמר להו לאפקועי ממוגמי קא בעיתא אדרבה אחון שאילתן לי דחילו אנא מיית אסתמוטי לכו ממסכת אחון לא מציתו לאיסתמוטי". —

י) בניטין (דף מ' ע"ב) איתא: "בעו מיניה מרבי חייא בר אבא המוכר עבדו לסוריא כמוכר בחו"ל דמי או לא אמר להו תניתוה ר"מ הומר עכו כש"י לניטין ניטין אין לעבדים לא, וכ"ם סוריא דמלחקי טובא" עכ"ד. והנה שלם קושיות יפתן בדבר זה. ה) מדוע הסיב ר' חייא מדיוקא דרי מאיר הלא מפורשת היא בתוספתא דכלים פ"ת (ומזכרה גם כן בגמרא בחולין דף) "המכיא גם מסוריא כמכיא בחו"ל". ב) מדוע בעו מרי חייא דוקא על המוכר עבדו ולא על דבר אחר למשל על גט שמביא מסוריא אם צריך לומר בפ"ב ובפ"ג או לא (כמו שהקשו התוספות שם). ג) גם הרחיה שהסיב ר' חייא מדר' מאיר לומר "עכו כש"י לניטין וכו' וכ"ם סוריא דמלחקי טובא" גם כן קשה מה לי אם סוריא דמלחקי טובא הלא סוריא הוא בארץ ישראל ועכו הוא בחו"ל. — לכן מ"ל שסכום ים בגמרא ופ"ל סורא ולא סוריא, וכונת הסופל היא על סורא שבבבל כמו שאמרינן (ניטין ד' ו' ע"ב) בבל כש"י לניטין גם כן על העבדים או לא. — ובזה מתורצות כל הקושיות הנ"ל. —

יא) בניטין (ד' פ"ב ע"ב) ברש"י ד"ה "כי אתת לקמיה דרבי אמי גט מקושר שלא בזמן לו עדים למיז קשריו והסופר והעדים בפניו ועדיין לא נמסר לה עכ"ל. ועיין בתוספות שם ד"ה "גט" "לא מה שפירש שהסופר בפניו בחנם פירש דמה לנו אם הלך לו הסופר" עכ"ל התוספת. — והנה מ"ל שהנדק עם רש"י שפי' "שהסופר בפניו" דק"ל לרש"י לאה לאמר רבי אמי "גט והעדים עליו עבד מן השוק" הלא הסופר היה יכול להעדים הלא מדוע עשה זאת יכול היות גם שהסופר היה נחשב בין העדים עכ"ז נחשב עוד אחד. ל"ש שהסופר היה בין העדים צריך להיות גם כן בפניו כמו העדים אחרים וזה שפי' רש"י "והסופר והעדים בפניו" כן מ"ל לעמ"ד. —

יב) בס' נחל איתן להגאון מ' ר' אברהם מסכיל לאיתן ז"ל הקשה על הרמב"ם מדוע העתיק המאמר "אמרו חכמים מקום שבע"ת עומדים אין צדיקים גמורים יכולין לעמוד שם" (הלכות תשובה פרק שביעי ה"ד) הלא המאמר הוא לדברי אבוהו ור' יוחנן פליג התם ושבר "צדיקים גמורים עדיפים מבעלי תשובה" ולמ"ל כר"י נגד ר' אבוהו תלמידו עכ"ד. — והנה המעיין שם בגמרא היטב יראה שהנדק עם הרמב"ם שהעתיק מימרת דר' אבוהו. כי לכאורה קשה מדוע הביא הס"ם פלוגתת דר' אבוהו, מה לי אם ר' אבוהו פליג על ר"י או לא, הלא הלכה כר"י נגד תלמידו ר' אבוהו. אלא מסתמא שהס"ם מביא את הפלוגתת דר' אבוהו להרחות, שהגם בכל מקום כר"י אבל הכא הלכה כר' אבוהו — ולזה העתיק הרמב"ם את המימרא דר' אבוהו כן מ"ל לפי דעתי הפשוטה. —

---

*) הסכוכה הזאת שלחתי בעצמה לבית מערכת "המגיד" והנה הסכוכה לא נדפסה ב"המגיד" גם הסכוכות בענין זה מתכיים תחריס הסיב ריקס כמכוחר בפרק "שערי תשובה" גליון 10 ולפלא בעיני מדוע עשה זאת, האם נחשבה בעיניו השאלה גדולה כל כך עד שערי התשובה נגעלו לפניו? —

יג) במכה"ע «קובץ עץ החיים» להגאון רד"ט מפרעמי ז"ל הקשה הרב מלובימם מ' ר' יוסף חזן וז"ל «מהנה כהונה ב"ל (ויגש פע"ג סי' ח') ד"ה מן המיחוסים «שלח יעמד לה בתו שהמלך או אשה לחכית שהמלך». נפלאת היא בעיני לך עבר על שפתי קדושתו שלח יעמד בתו שהמלך והלא אין מיחוס רק ביהומה מן האב ולך מצינו שילמד לים בתו שהמלך» עכ"ל הרב. — והנה גם בעיני נפלאה היא לך נעלם מהרב מלובימם רש"י מפורש (יבמות ב' ע"ב ד"ה וכולן שמהו) «שמהה בתו קודם לאחיו או מיהנה ויכי מצינה לה מיחן בבתו ומכי הוא קיים אין מיחון שלא ביהומים מצינה לה כגון שחביה השיאה לה לאחד ומתגרשה כשהיא קטנה ובוא אין לחביה רשות בה והלכה ונשאת לאחר בעודה קטנה ויצאה במיחון ובני ב"ש (ד' ק"ע) קני לה יהומה בחיי האב» עכ"ל רש"י. — ועוד פליאה היא בעיני לך נעלם גם מהרב הגאון רד"ט מפרעמי ז"ל שת הרש"י הנ"ל, שהוא הגיה במהנת כהונה «בת שהתו» ועשה מה הוא «מהנת כהונה» כי תלמו עליו שם מעיניכם נעלם הרש"י הנ"ל שלא שדק שתו.

יד) במכה"ע הנ"ל הביא הרב הנ"ל ראיה שהפיוט שליהו הנביא למוים שהוא הוספה מהלמידי ס"ץ ימ"ם, מאבודרהם שהשמיט לפרשם «אין זאת כי לא היה במוסחתו, או בכונה העלים מהם עיני קדשו כי לא זכו בעיניו» עכ"ד. — פליאה היא בעיני על הרב הנ"ל שיאמר כי בכונה העלים מלפרשו שלא מאבודרהם קדיש זמן רב יותר מס"ץ ימ"ם. ויותר טוב להביא ראיה מדהעלים האבודרהם מלפרש הפיוט הנ"ל משתמש לא היה אז בימיו שלא בימי ס"ץ ימ"ם. —

טו) בסי הולדות שם להחכם ריב"ל ז"ל (ד' 77 הערה ב') יאמר בזה"ל: ואני תמה על רש"י (שיוב ל"ח על פסוק ועים על בניה תגחם) שמביא זאת ממדרש תנחומא, שלא הוא מאמר בהלמוד בבלית (דף נ"ט ע"ל). והנה למען הסיר חלונה מעל רש"י ז"ל שנעלם ממנו מאמר מפורש מהלמוד שייתי לומר שפעות דפוס ים כאן — והמלה תנחומא מסובבת ונ"ל תנחם ואין לה שייכות כלל עם הפסוק «ועים» ובלי הפוגה בייחר רש"י על המלה «תנחם» שלא שמשמעו משני מיניה הדפוס (כאשר מצינו פעמים רבות כהשי נוגע) וכאשר בא הבעל מגיה ולשה שהמלה «תנחם» בשני עניה, כללה עם הפסוק «ועים» וכאשר בא המגיה השני ולשה שהמלה «תנחם» אין לה מובן הוסיף לות ו' שהוא «תנחומא» ותחת לתקן קלקל. —

ושה קורא יקר! שמך לבי ובטוח כי יסיקו לנון ממך ה«מטעמים» אשר הבאתי לך. ואם ימצא חן בעיניך אף אחד מהם והיה זה שכרי.

זנעורה, ה' צו תרמ"ז.

יצחק בר"ש הלוי הורוויץ.

„כבוד חכמים".

עם מכתב מהרב החוקר הגדול אבי מבקרי זמננו זה דודי וזה רעי מו"ה

יעקב רייפמאנן

מנחה מזכרת אהבה ביום מלאת לו שבעים שנה (נ' ר"ח ניסן).

אמר רב יהודה אמר רב בני יהודה שהקפידו על לשונם (לאמר בלשון צח ולא בלשון מגומגם, רש"י) נתקיימה תורתן בידן, בני גליל שלא הקפידו על לשונם לא נתקיימה תורתן בידן. (עירובין נ"ג).

אין הקב"ה מקפח שכר כל בריה אפילו שכר שיחה נאה.

(מזיר כ"ג, כ"ק ל"ח, ב', הוריות י', ב').

מה מאד יגל לב תים לומב עמו וחכמת חכמיו, בראותו כי תכמיו ז"ל בעלי התלמוד והמדרשים שקדו מאד על ספרי כתבי הקדש לחמרות ה' לחמרות טהורות! עד כי לא לבד בדיעים ובהלכות, מהם לקחו תבני פנה ומוסדות ועליהם הלו כל שלטי הגבורים, גם בהגדות ומדרשות תבר הטיפו לפני העם במקהלות, עין בעין נראה איך היו שגורים וערוכים על שפתיהם, עד כי היו מתחמים בהם בכל עת ובכל מקום בבוא המקרה לידם מבלתי חפש לחריהם, כי כלם היו חרוחים בנפשון שמיר על לוח לבם, וכה עתקה וגברה לחבתם להם, עד כי גם בשיחתם בין תים לרעהו, כן גם במערכת מכתבם, רגל על לשונם להפוש לחות לשון המקרא ולפלח לת סגנונם בעדי תפארת לחמרי חוזיו רק מפני החדוד והעוקן שבו למען תפוש לב שומעם. ובאמת לו לחנם שנו חז"ל בהקבת ספרי הנביתים ומלוות כתבי הקדש, המה ידעו נחמנה כי כתבי הקדש להם דומים להלה, כי כתובים המה בחגבת חלהים, ומי זה לית לו תחזקו חרדת קדש בקרבו בועם מליחת לוקחי נפשות? ו) "שפת קדש היא היתה תמיד "לם כל הלשונות ומכתבה לבי כל המכתבים, וממנה נפלגו הלשונות למדבריהם והמכתבים "למכתביהם, כה דבר ה' ויקרא לכן ושמים ויעמודו, כה דבר ה' עם נביחיו, כה דבר הרחמן "בחדם, כה נתן ה' לת התורה לעמו, כה שוכרו המשוררים החלהיים לת ה', ומדי יום יום "גדלה והגליהה ועשתה פרי, לשון מדברת גדולות, לל תחסר כל כה מחבעת, הנה כל זה "בהיותו על לדמתנו ועפן ה' עומד על מכילי עמנו, שקדו ושמרו דרך הלחות הגדילו לעשם "והלדילו, ותיף במאד מאד ותגלה להיות נברת הלשונות, לך מעת הלכו גולה, גלה כבוד "מלשונו, כי נתערבו בגוים וילמוד לשונם ושפתם ושפתו תתנו עזבנו, לז עמדם מלדם ותהי "עקרה, לך לל עקרה ממש, כי לם עשתה כרי כתב, נעו מעגלותיה לל דרכו והלחות היא דומם "תין לה;" מעם זה היתה נסבה כי החלו החזיקו חז"ל בכל מחמלי כתב בהרחבת שפתנו כפי

ו) רחה ספר העדות מהחכם הגדול ר"י קעלעב ז"ל (שער ה' פ"ג קי"ב ב') (ווערשע תרמ"ה) כי נפת תטופנה שפתיו שם.

בידם היתה מגעת, מדעתם נלמדה כי לק ע"י שפתנו הקדושה — מקדם תורתנו ודתנו — נלמד תור, ישן כי היא היתה לנו תמיד מגלל־עז לנון בו, ויבואל בכל עת שנוהו עניו מסביב לאכלו בכל־פה ועל־נבו חכמו חוכמים, בגר לו עת התעשפה נפשו מעגר רעב וענון, החים מפלט לו בקרנות מזבח דתו ותורתו. ומה נשגבה מליצתם בזה (פסיקתא דרב כהנא פסקא תנכי הוא מנחמכם, ובפסיקתא רבה פכ"ו): למלך שקדם מעונה וכתב לה כתובה מרובה וכו', והניחה ואלך לו למדינה היס ובאה שם שנים הרבה, והיו חבורותיה מונות לה ואומרות לה עד אימת את יתבית? סיב לך בעל עד דאת עלית, עד דחילך עלך, והיתה נכנסת בתוך ביתה ומופלת כתובתה וקורא בה ומתנחמת. לאחר ימים בא המלך ממדינת היס, א"ל בתי המיס אני בחיך המתנת לי כל השנים הללו? א"ל אדוני המלך! תלולה כתובה מרובה שכתבת לי, כבר היו חבורותי מתכדות אותי ממך וכו' עכ"ל. רואה אם אין לפלגות חז"ל גדולים חקרי לב! והמתמל הזה יקר ונפלא בחין ערכו, כי במעט מלים הבטיקו לנו מזיו אור הכתוב "מדוע זה הסנה בוער בלא ואפל תיכל?" וכי רק תורתנו היא שעמדה להתומה היטרלנית — כנשא נבוכה בין הכרי טלף — כי עוד נשאר לה ניר בתרנוגת־החיים וכל כלי־יוצר לא יוצלח עליה. — ומה יקר החזון לראות כי גם כל חכמי מזרחי העמים עת ירדו לגן שפת קדם ללקוט בשושנים ולהריקם מכלי אל כלי נפקחו עיניהם לראות את יתרון שפת עבר על כל השפות החיות — יוצאי חלציה אשר יולדו על ברכה, — והמשורר הנפלא Herder — דוד ורע הפלוסוף הרמבמ"ן ז"ל — כתב, כי בהגיעו למליצה לא קס כמוהו — משם הים הללים: — "משכיל חני מדס" (דברים ל"ד מ"ב) הוכידו עיניו דמעות שלים על תפלתה הרעיון הנשגב הזה, וביחוד נחון לנו כי יהיו חמרי חוזיו טופחות בין עיניו חבן על לבנו, כי בלעדם הלא העינו כשה תובד גם בחדושי הלכות וכל חכמת חכמינו תחבלא, ולא יפה אמר הגאון הספרדי ר' חיים הכהן די לחרה בספרו "משמרות כהונה" (משמרדם תקי"ג) בהגיעו שם (מ"ז ח') את הרמב"ם "החדם הגדול בענקים" ואת הרב בעל הוי"ט על כי נעלם מעיניו, עין הרואה, פסוק אחד ויפלו בדשא הסניאה, הטיף מדבריהו לאמר: "אבל אין מהיתה אל רבני הנכנו שהם גאוני עולם בהלמוד ופוסקים ואינם יודעים לבון המקרא, ודומים למי שבנה לו העליה ולא בנה הבית, שאם אין יסודות לבנין בזמן מועט נופל ואולך להבוד" עכ"ל. ואם התמהל הגאון המבכיל הזה המדבר ח) על הגבי שם כמוהם, אנו איך נמנע ידינו ורגלינו? ג) אם בחרזים

ח) מהראוי היה לדבר בפרט אחות מגאון הספרדי ההוא ולהראות איך עשרת ההשבלה והבקרת היתה הולמתו, אבל לא שם המקום רק לעיר בקרה, שם רבו התכשים אשר שנו בספרי הרמב"ם וביחוד בם "מורה נבוכים" לא הפליג אדם אחד כשבחיו כמותו. ראה מ"ש בהקדמת ספרו: משמרות כהונה מן ד"ה: וכל המתמרים אשר פרשם הרב המורה וכו' עד ממשה עד משה לא קס כמותו. ולתכ"ס כתב הגאון יעב"ץ בספרו עץ חכות (דף לע"ד) והחליט כי ספר המורה חיבנו מעצמי ידי הרמב"ם. ולאחרון הנדיל בס' מגדל עז (בעליות הטבע ד' ח') ויכיהו בשם: "חבור עלבים" — הרחמן יכפר בעד לשונו — ויספוך עליו בה ותרפה וכבר שקל למערכפא ע"י הגאון מזולאי (שם הגדולים ח"ר חות מ'). ובאמת לא היה מקום בדברי הגאון הקנאי הזה להתעיל — בכל פעם שתחזקו בולמת הבקרת — אם המערה והיה לנו לעד נאמן ספרו "המעשתח", אשר מדד מלא החבל להמית ולהחיות על מיעב ספרי ספרותנו. ובלבד לתורו רז"ל: מקום מקום מ' זוזי שוי! (ברכות).

ט) המליצה הזאת ב"פ בש"ס (ניטין מ"ת ח', יבמות ע"ז ב'). רש"י ז"ל לא דרש מלותה בניטין, לבד ביבמות כתב ע"ז: לא מלא ידיו ורגליו. כלומר: "לא היה יכול לעמוד בדבריו" וכפי הנראה המליצה הזאת יסודתה בהררי קדם (מהליצ ע"ו ו') ורואה מ"ם מירוסלמי (כתובות) — להלן במאמרי — שהשתמש ג"כ להוראה זו. וגם רבינו שם השתמש בה (ניטין מ"ח ח') והקשה ר"ת "ומנו אין מלא כמלא ידיהו ורגליהו?" והרש"ל בספרו בעיניו ג"כ ויבכלה בחדושיו, ולדוגמת ראה (ע"ז ל"ד ב') ד"ה מוריים של חומן (וחולין ג' כ') בד"ה: בפירש"י כד"ה מומחין כתב על הרב ז"ל "ולא ידעתי אתיך מלא ידיו ורגליו?"

בפלה שלכבה השניאה מה יעשו חזוני קיל רבני זמנו? ובחמת ידוה לב כל משכיל ודורש טוב לעמו וספרותו, ברחוקו למנוח לבו איך תחב"י לא סר החבלול מעל עיניהם, עוד כל אחד מחמנו לב המול העטו, ויהבך בלבו כי כל אחד מבניו יהיה לבכרה בקבב התרן אם רק בתלמוד יהים כל מעיניו, למודי בחג"ך מדרשים ומגדות, אבל כביכי כח המה לזכוע זרע אמת ומומנה בלב חילה, למען גם כי יזקין בל יסור מלרחות חייס, ממענלי חוס ויובה, בחין וכחפם המה בעיניו, ורק בהחו בנו למולך למלמד נבער מדעת ודבך תרן והיתה פקודתו: סבו ליה בתורת מחלמוד, חדלו ממקרת והגיון כי כל השוגה בהם לא יחכם, ולא ידעו ולא יביני העטלפים החלה, כי למוד התלמוד לא יעלה לכל נער, כי אם לאחר חגיו כי ביהרון הכשר חכמה ובניות עמוקה, כי לא רבים יחכמו לגלות בתים חדירים ולהעלות פניות בידם! כה יבלו מיטב ימי הנוער, בנות הילדות, במחשבים ויגעו מבחי הדבם עלומים מכל חכמה ודעת ולא יהבוננו! אין תרפה לא תשבר לבנו, כי זאת יבראל טוב ונעם תורתו ושפתו, ולא יפה אמר רב לחיבו בנו: "טרחת בך בשמעתתא ולא מסהייע מלתא תא ותגמרך במילי דעלמא" (פסחים קי"ג ח'). ואם עיניך לך קורא משכיל, תראה כי רב הלך קדימה (פֿאָרווּאַרטס) בחומת הנוך הבניס (פּעדאַגאָגיק), וברחוקו כי עטרת התלמוד תיעה הולמתו לבנו "חיבו", כי הנו חלוה מחכמה ולא חלק לו בבינה, למדו מילי דעלמא — דבריס אשר עליהו יסבון כל ימי חיים (רחה מ"ם בזה החכם הגעלה יעקב רייפמאן בספרו תרבע הרבים נד 16) ובנדך אמר ר' יוחנן: "טובה נפרון של לחבונים מכרסם של לחרונים"! (יומח ט' ב'). ולו לא סחו עיני בני עמנו מרחות, כי אז ראו כי חכמינו זברונם לברכה רוח לחיים היתה להם, והוקירו ידיעת שפת קדם בכל לבם והתרפקו על דודיה, כי בחין דעת שפתנו אין תורה ואין דבך תרן זוך עליה נשען בשוך בית התלמוד — תרון תלהים אשר לו חותר בשוך לה! ועי"ב היתה להם לשעשוים בכל עת ויעבו ממנה מקלעות ניתים ופרחים. ולמען לא תהיה בעיני המתמידים בבות נחשה (אבערגלויבע), אשר לא יחפצו בחבונה, בגלה דורש הלכתא למשיחא, ויען כי בפני יודעת "כי עשום כח ההרגל (nul ne reflechil L'habitude) ואין אדם אשר יחשב את ההרגל, אמר מי רבו להלמידו, האדם יהיה בהרגל, על כן לא יכומס עליו" (רחה בספר היקר שפת אמת נד 10 מהחכם הגדול הדובר אמת בפיו ועטו ר"י נחטענאהן נ"י), על כן הנני להעביר על פניך קורת משכיל כל טוב בעלי התלמוד, בפניהם היקרים המפוזרים בהים הגדול ובחב ידים — תלמוד בבלי וירושלמי וכל המדרשים הקדמונים — אשר בהם מצאתי מחמדים הרבה למאד, אשר מתקה לחכם לוף מליצת הכתובים ובפתם בדוח מללו. וידעת היום, כי לא נכוחה דבר הגאון יעב"ץ בספרו מגדל עז ח"ג (עליה הכחיבה) בחמרו שם: "ומצאתו מחכמי התלמוד מי שפיללו בנוף הכתוב לא ידע על בוריו, כמ"ש רחב"ח עד שאתה שואלני וכו', שואלני שם נאמר בהם טוב (ב"ק נ"ה ח') ומשך זה אחרי פשוטו של המאמר ובחמת בבר נסו גאוני עמנו לפשוט העקמומיות שבו. לדוגמא רחה בשני יהושע שב. וגם נחיבות עולם (מ"ש ב') להחי רע"ק ז"ל. — וכמוהו שנה עוד חכם אחד ברוחה, בהחליטו למשפט: "כי לא רגל לגון התיך בפי רבותינו ז"ל ולא נמצא רק למיעוט בלשון המשנה — הטערכה על טהרת שפת קדם — (בפחה פ"ב מ"ב): והסריס אשר במעדר יעדרון (יבמיה ז' כ"ה) לא כן הדבר! כי אם גם בגמרא ומדרשים — אשר רובם תרמית נמצא תותם מדברים בנחות לגון המקרות, והגות לשוגם על סגנון לגון הכתובים, ופניני לתריסם יהיהו מבין שורותיהם, ופעמים רבות בחתו לכלכל דבריהם תים על תחיו בשפת

המקרא, ישן כי „התומה והלבון נקבהו חיים אל אחיו בקבר אחיו ולא ישכחו״ ג) והוא לך קורא נכבד דוגמאות על הסדר ב) והרואה כי כזיים דברי. —

ג) תלמוד בבלי (מ״ח מאמרים).

פיך ידבר חכמות ולבך יהגה תבונות (ברכות י״ז ע׳ תהלים מ״ט ד׳ — בזמנו לבון ואין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה׳ (סם י״ט ב׳ מגלי כ״ח ל׳, וכ״ה בסנהדרין פ׳). דמו בראשו (סם מ׳ ע׳ יהושע ב׳ י״ט) יעצו עליך רעה — (סם נ״ו ב׳, יבמות ז׳ ה׳) — מתחומם כשעה הדא (שבת מ״ז ח׳, סוכה מ״ה ח׳, מ״ק ג׳ ב׳, קדושין ל״ט ח׳, חולין כ״ח ע׳ דניאל ד׳ ט״ז) עיני רשו ולא זך (סם קמ״ה ח׳, תיוב י״ט כ״ז). ותזיק השמעה דבר מתחריך לאחר זה הדרך לכו בה וגו׳. (קי״ה ב׳, יבמות ל׳ כ״ח). לא נביא תכבי ולא בן נביא תכבי (עירובין ס״נ, ברכות ל״ד ב׳ (ובמי תני ל״ל: „תכבי״) ב״ק נ׳ ע׳: עמוס ז׳ י״ד). מוציא דבר הוא כסיל (פסחים ג׳ ב׳. מגלי י׳ י״ח). בגזרת עירין פתגמא (סם ל״ג ע׳, דניאל ד׳ י״ד). הגם לבבוך את המלכה עמי בבית? (כ׳ ח׳. תסתר ז׳ ח׳). לבקר מבשר (יומא ע״ה ב׳, ירמיה כ״ח י״ב). לכו תכלו מבמים ובתו ממתקים וגו׳ (בילה ט״ו ב׳. נחמיה ה׳ י׳). נתנו תחיתם בתכן תחייה, (ר״ה י״ז ע׳, יחזקאל ל״ד כ״ד). כתומן לבמים וכעבן לעיים (תענית ד׳ ב׳, קדושין מ״ה ב׳, מגלי י׳ כ״ה). קלתי בחיי (מגילה כ״ז ב׳, ברכות כ״ז מ״ו). הכבד ובב בביתך (מ״ק י״ז ע׳, מלכים ב׳ י״ד י׳) [רלה בכם״י ובה״ב שהגיהו ג״כ כזה] ג). הסר ממך עקבות פה וגו׳ (יבמות כ״ד ב׳, כתובות כ״ב ב׳, — רלה בתוס׳ שם — מגלי ד׳ כ״ד). יגיד עליו רעו — שם ל״ח ב׳, ב״מ ל״ח ע׳, ב״ב י״ט ע׳, ע״ז ע״ו ע׳. — בכלם האומר הוא: מביו — מחיוב ל״ו ל״ג. — כשגגה שיצא מלפני הסנהדרין. (כתובות כ״ג ע׳, סוטה ב׳, ב״מ ס״ח ע׳, מקהלת י׳ ה׳). תמות נפשי עם פלשתים (שם כ״ג ב׳, סופרים מ״ז ל׳). מציב רעה תחת טובה וגו׳ (מ״ב ע׳, מגלי מ״ז). יודע לדיק נפש בהמתו (שם ס״ב ע׳, מגלי י״ב י״ג). בדבריה לא יוסר עבד (ע״ז ע׳, מגלי כ״ט י״ט). על אדמת עמי תעלה המות (שם קי״ח ע׳, עמוס ז׳). קדמתי בנפשי (שם ע״ב, תהלים קי״ט וקמ״ז). יפה עיניים ומוב רואי (נדרים מ׳ ב׳, ס״ח ט״ז י״ב). נפשך הגלה (שם כ״ב, יחזקאל ג׳ י״ט). אחזה רעדה את עמותיו (שם ל״ב, יבמות ל״ב י״ד). מים גנובים ימתקו וגו׳ (ל״ח ב׳, מגלי ט׳ י״ח). למרה אמרה את דרכי וגו׳ (גיטין ז׳ ע׳, תהלים ל״ט ב׳) דום לה׳ והתחולל לו (שם, תהלים ל״ז ז׳). הדבר יצא מפי ר״ת (שם, תסתר ז׳ ח׳). לא תשמח יזבולן בצאתיך (שם ל״ג ע׳, דניאל כ״ה הוא כסיל (פסחים ג׳ ב׳. מגלי י׳ י״ח). בגזרת עירין פתגמא (שם ל״ג ע׳, דניאל ד׳ י״ד). הגם לבבוך את המלכה עמי בבית? (כ׳ ע׳. תסתר ז׳ ח׳). לבקר מבשר (יומא ע״ה ב׳, ירמיה כ״ח י״ב). נתנו תחיתם בתכן תחייה, (ר״ה י״ז ע׳, יחזקאל ל״ד כ״ד). כתומן לבמים וכעבן לעיים (תענית ד׳ ב׳, קדושין מ״ה ב׳, מגלי י׳ כ״ה). קלתי בחיי (מגילה כ״ז ב׳, ברכות כ״ז מ״ו). הכבד ובב בביתך (מ״ק י״ז ע׳, מלכים ב׳ י״ד י׳) [רלה בכם״י ובה״ב שהגיהו ג״כ כזה] ג). הסר ממך עקבות פה וגו׳ (יבמות כ״ד ב׳, כתובות כ״ב ב׳, — רלה בתוס׳ שם — מגלי ד׳ כ״ד). יגיד עליו רעו — שם ל״ח ב׳, ב״מ ל״ח ע׳, ב״ב י״ט ע׳, ע״ז ע״ו ע׳. — בכלם האומר הוא: מביו — מחיוב ל״ו ל״ג. — כשגגה שיצא מלפני הסנהדרין. (כתובות כ״ג ע׳, סוטה ב׳, ב״מ ס״ח ע׳, מקהלת י׳ ה׳). תמות נפשי עם פלשתים (שם כ״ג ב׳, סופרים מ״ז ל׳). מציב רעה תחת טובה וגו׳ (מ״ב ע׳, מגלי מ״ז). יודע לדיק נפש בהמתו (שם ס״ב ע׳, מגלי י״ב י״ג). בדבריה לא יוסר עבד (ע״ז ע׳, מגלי כ״ט י״ט). על אדמת עמי תעלה המות (שם קי״ח ע׳, עמוס ז׳). קדמתי בנפשי (שם ע״ב, תהלים קי״ט וקמ״ז). יפה עיניים ומוב רואי (נדרים מ׳ ב׳, ס״ח ט״ז י״ב). נפשך הגלה (שם כ״ב, יחזקאל ג׳ י״ט). אחזה רעדה את עמותיו (שם ל״ב, יבמות ל״ב י״ד). מים גנובים ימתקו וגו׳ (ל״ח ב׳, מגלי ט׳ י״ח). למרה אמרה את דרכי וגו׳ (גיטין ז׳ ע׳, תהלים ל״ט ב׳) דום לה׳ והתחולל לו (שם, תהלים ל״ז ז׳). הדבר יצא מפי ר״ת (שם, תסתר ז׳ ח׳). לא תשמח יזבולן בצאתיך לא גיל בעמים (שם, הוסע מי ע׳) כתבר עשה כן יעשה לו (שם מ׳ י״ח, וכ״ה ב״מ ק״ח ב׳, עובדיה ע׳ ט״ו — בזמו לבון — לא יהא לו ין וכד מצלין בגולל בקהל ה׳ (קדושין ל״ט ע׳, מיכה ב׳ ה׳) ד). העירני לזה ידידי ורעי החו״ב מ׳ אברהם גיעלזאהן ליס עוירלגען (תרכ״ח האמעג).

ג) רלה בכוכבי יצחק מהברת תשיעית לד 9

ב) למען לא תהיה בעיני הקוראים כמתעתף בעליה שהיה תעיר בזה. כי תפריון נמצי בזה להחכם מ׳ יוסף ווייס (בכ״ר ח״י לד 10) תסר ממנו בעזרתי רק במקצת מרחה מקומות שלא היו רשומים מלבי בספרי — וכל יסר הלזוכים רבם בכלם מחסר החיר הקב״ה את עיני ואסר לא קרתי תדם בסם! — ומעת היה לי לעיניים בזה הריב״ל (תעודה ביסרחל תקפ״ח).

ג) רלה מ״ם בזה (לקוטי לבי כ״ר ב׳. ובמולדות תדם דיהרנפורט תקפ״ט מ״ב מ׳) הביא בזה בסם ספר חק נתן ובניהם לדבר אחד נתכוונו.

ד) העירני לזה ידידי ורעי החו״ב מ׳ אברהם גיעלזאהן ליס עוירלגען (תרכ״ח האמעג).

דלהות המדינה נעולות (כ"ב כ"ד ח', כהובות ע"ו ח', סופטים ג' כ"ד)—כמנו לעון—יעלו שמים ירדו ההומות (סם ע"ג ב', תהלים ק"ז כ"ו). הם כי לא להזכיר בסם ה' (סנהדרין ס"ד ח', עמום ו'). לחם לך ומים לחך (סם פ"ח ב', ישעיה ל' כ'). בעפול מויבך אל השמח וגו' (תהות פ"ד מ"ט, משלי כ"ד). מים במשורה תשתה (סם פ"ו מ"ד, יחזקאל ד' י"ו). ויקן כיסן הפגול (זבחים ל"ח ח', תהלים ע"ז ס"ה) ח). עד יבא ויורה צדק לכם (בכורות כ"ד ח', הוסע י' י"ב). דמו בראשו (נדה ע"ז, יחזקאל ל"ג ד').

ג) בתלמוד ירושלמי (י"א מאמרים לדוגמא):

כי על מי לא עברה רעתך תמיד (ברכות סם"ד, נחום ג' י"ט). המבלי אין קבריס בקיסרין שלחניך לעבריה? (פסחים פ' אלו עוברין, שמות ד' י"ח). הלא זה העם אשר מאסת בו וגו' (סם פ' אלו דברים, סופטים ט' ל"ח). רחציתך מעבר מאד חשנא לחריתך (מגילה פ' בני העיר, חיוב ג')—כמנו לעון — לא מצאו כל אנשי חיל ידיהם — כחובות סם"ק — (תהלים ע"ו ו'). כשנגע ציצת שבלני השליט (כחובות סם"ב הלכה ו', קהלת י' כ'). וכ"מ יכובלמי (סוטה פ"ט הלכה ט"ו. ובע"ז פ"ב). אל נגי כי לא טובה השמועה וגו' (סנהדרין פ"ב, שמואל ב' ג' כ"ד). אף הוא יגע — לוט — וידו על רחבו (סם פ' כל ישראל ס"ח, ירמיה ג' ל"ז). ואני אמרתי לריק יגעתי (ע"ז פ"ב ה"ב, ישעיה י"ט). רואי פני המלך היושבים רחבות במלכות (הוריות פ"ג ה"ה, אסתר ח' י"ד). יהודה יעלה (סוף הוריות, סופטים ח' ב').

ג) גם בתדרש רבה אשר גם הוא יחבב לחגדת אדן ישראל בפיהם"י (ברחשית מ"ז ב' ותולדת כ"ו י"ג) תחזינה עיניכו כי ספהותיהם תטופנה מליצות מקראי קדם ונגינה בזה (שבע עשר) מחמדים למופת!—

בבראשית רבה.

יגיד עליו רעו (סם"ז, חיוב ל"ו ל"ג). ר' חיבו החומר אשר בתלמוד בבלי בכלם בסם "אבוי" (רמה לעיל). שמעני חדוני נביא אלקים וגו' (פליב מבראשית כ"ג ו'). אחד היה אברהם ויכם את אדן (פמ"ו, יחזקאל ל"ג כ"ד). (הרד"ל הרגים בזה ע"ם בהגהותיו). אל תגעו במשיחי ובנביאי אל תרעו (פס"ז, ההליס ק"ה). כשנגע ציצת שלבני השליט (פע"ב, קהלת ו' ה'). תנה חולך את חרפתי (פרשה פ', ס"ב י"ג י"ג). — רחה במ"ב שהרגים בזה. —

שמות רבה.

מי יתן מותי תחתיכם (פ' ויגדל משה, ס"ב י"ב ח'). כמדרש דפוס שקלאב הגרסת "עליכם" ופ"ם הוא).

ויקרא רבה.

אלא יהערב זרע קדם בעמי הארצות (פמ"ז, עזרא ט' ב'). (הרד"ל הרגים בזה שם). מ"ל לא נביא אנכי וגו' (פ"ב, עמום ז'). — לב יודע מרת נפשו (פב"ו, משלי י"ב). כחכם לא חשמע וגו' (פב"ט, ההליס ל"ח י"ד). אשר נשבעתי בחפי (פל"ב, ההליס ל"ה).

ח) זכורני, כי רחיתי בהכרמל השבועי שכה רחשונה החעורר בזה החכם הגדול והו"ל והו"ל (הר"ס שערחגון ז"ל) ולא הזכיר כי הקדימו בזה הח' ווייס בכב"י מ"ש שם!—

במדבר רבה.

מלבך אתה בודן (צ״ל בודם) פ״ח, מנחמיה ו׳ ח׳). — והקב״ה לוכד חכמים בערמם (פ״ט, איוב ה׳ י״ג).

שיר השירים או מדרש הזית.

חייך החכמה והמדע נתון לך (פ״א, דה״ב א׳ י״א).

קהלת רבה.

כשגגה שיצא מלפני השליט (פסוק יש רעה ראיתי קהלת י׳ ה׳). והעלהו הרים והורידו גבעות) ט״ס דמוכח וצ״ל: „בקעות״ (שם פ׳ לך אכול תהלים ק״ד ח׳) — בשנוי לשון. —

ד) גם בפסיקתא המיוחסת לרב כהנא (הוצאת באבער) מצאתי דרך למודי (י״ח מאמרים).

עור בעד עור וגו׳ (פרשה שקלים, איוב ב׳ ד׳). לגבי חומר גביכם (פ׳ זכור, איוב י״ג ב׳) מה כחי כי איחל וגו׳ (פ׳ החדש, איוב ו׳). אין כל חדש תחת השמש (שם, קהלת א׳ ט׳) מה יתרון לו שיעמול לרוח (פרשה העומר, קהלת ה׳ ט״ו). ואתה על במותימו תדרך (שם, דברים ל״ג). שנקטה נפשו עליו (ויהי בשלח, יפ׳ דברי ירמיהו, איוב י׳ א׳). נקיים אנחנו משבועתך וגו׳ (שם, יהושע ב׳). השמים שמים לה׳ והארץ נתן לב״א (פ׳ בחדש השלישי, תהלים קט״ו). דברים של שכים בעינכם ושל צניים בצדיכם (דברי ירמיהו, במדבר ל״ג). עד שלא תשמעו קל קרנא משרוקיתא (שם שמעו, דניאל ג׳ ט״ו). סער גדול ביס (עניה סוערה, יונה א׳). — האדם הגדול בענקים (בחדש השביעי, יהושע י״ד ט״ו). הנפש החוטאת היא תמות (שובה, יחזקאל י״ח ד׳). מהלך ג׳ ימים (אחרי מות, יונה ג׳ י״ג). — א״ל לא נביא אנכי וגו׳ (שם, עמוס ז׳). אל תתהלל ביום מחר וגו׳ (שם משלי כ״ז ב׳). יפה עינים ועוב רואי (שם, ש״א ט״ז). — ונפלאת הוא בעיני שהחכם הגדול ידידי וחביבי הר״ש באבער לא התעורר בכל אלה והניח מקום להתגדר בזה. —

ה) גם **במדרש תנחומא** הנדפס מכבר ימוא המטיב לראות מאמרים כאלה לדוגמא ראה (י״א מאמרים) ואלה המה:

אין חכמה ואין עצה וגו (פרשה משפטים, משלי כ״א ל׳). כאשר ישא האומן את היונק (שם, במדבר י״א י״ב) כי אלהים שופט זה ישפיל וזה ירים (שם, תהלים ע״ה ח׳) ידע שור קונהו (פ׳ כי תשא, ישעיה א׳). נכספה גם כלתה נפשי לחצרות (ויקרא, תהלים פ״ב ג׳) לא נביא אנכי וגו׳ (אחרי מות, עמוס ז׳ י״ז). אל תתהלל ביום מחר (שם, משלי כ״ז ז׳). לב יודע מרת נפשו (אמור, משלי יו״ד). אם הפקד יפקד והיתה נפשך תחת נפשו ועמך תחת עמו (שם, מלכים א׳ כ׳). מצין מן החרכים (נשא, שה״ש ב׳). האנוש מאלוה יצדק (שם, איוב ד׳) ובעל הענפים לא התעורר בזה כלל! —

ו) במדרש תהלים (י״ד מאמרים)

לא נביא אנכי וגו׳ (מזמור א׳, עמוס ז׳). חייך שאני צוררה לך בכנפיך (מזמור י״ח, יחזקאל ה׳ ג׳ בשנוי לשון). מה שהיה הוא שיהיה (מזמור מ״ח, קהלת א׳ ט׳). קונה,

שמים וארץ (מזמור ל"ח, בראשית י"ד י"ט). מיד אל יד (?) (מזמור ק"ו מגלי). ומסס עליהם בשמתים (שם, מיכה ה' ל'). שכבר הקנני שמים וארץ (קט"ז, בראשית י"ד) שכרסם יודקתו עותדת נעד (קי"ח, תהלים קי"ב ט'). ולא ירד עמו לא עיר ולא קדים (שם, דניאל מ' י') ואינו יודע בין ימינו לשמאלו (קי"ט, יונה ד' י"א). כמו ההגיעים שופטים רוחך (שם, ירמיה י"ד ו'). הלא ידעת אם לא שמעת (קל"ח, ישעיה מ' כ"ח). כי מי אלח ידו במכית ד' ונקה (קמ"ב, ש"א כ"ו ט'). אלה ידך אליו (שם, איוב ו'). (המכר"י כהן אלפני לא התעורר בזה, ומדרש זה עם כאור הרחיים אין לפני כעת —).

ז) במדרש שמואל מצאתי לרגל למודי חיזה פניניס כאלה (ששה מאמרים):

רחמות לחויל הכמות (פ"ה, מגלי כ"ד). הכבד ובד בביקך (שם, מ"ב י"ד ו'). יונתן אחי מסוף תרפיני! (פי"ד, בראשית ל' כ"ד). כל כבודה בת מלך פנימה (פכ"ב, תהלים מ"ד). תחן מחדנו וכלה מחפתה (שם, יואל ב' ט"ז). לב יודע מרת נפשו (פכ"ד, מגלי י"ד). ואים לא התעורר בזה! —

ח) תנא דבי אליהו (ג' מאמרים):

אז היה לבי נשבר בקרבי ורחפו כל עצמותי (שם פ"ה, ירמיה כ"ג ט'). וכן בפרק ע"ז: אלא כולם נכוחים למבין וישרים למוצאי דעת (מגלי ח' ט'). ובפי"ז שם: שמעוני אחי ועמי (דה"א כ"ח ב'). — גם בספר תיקר תוצר כל חמדת הקדמונים „הערוך" מצאתי במ"ש כי השחמת רבנו בנחות לבון המקרא והוא בערך בת ל' מ"ח: „ופירש ומהמיקן, וכי בהו ביזו היה לתתה לתגיש וכי נקבה תסובב גבר?" אחז רבינו מליצת הכתוב (ירמיה ל"א כ"ב) והוא פלאי! — גם רבינו הגדול אבי כל דובבי נחות הספרבדתא הגדול רשי"י ז"ל, גם הוא הלך בעקבות בעלי התלמודים ותורתם שמר בתוך מעיו, ועיין יבחר לו בכ"מ בבחוריו לתורה ובפי' לתלמוד בבלי בנעימות לשונו לבון הפסוק, ולדוגמא ירחה הקורא (שמות י' כ"ו) ד"ה לא נדע מה נעבוד: „כמה תכבד העבודה" והוא תלבון הכתוב (ה' ט' שם), „כי כן יסד התלך" (שמות ל' כ"ט, תסתר ל' ח'). — וכן בכתובות (י"ב ל') „שיהרגנו כל מוצאי" (בראשית ד' י"ד). (שם ב"ח ע"ב): „לפי שכל כבודה בת מלך פנימה" (תהלים מ"ה י"ד) (וזכנו רש"י חקה זאת המדברים הקדמונים כי כן גם בפרקי דר"א (פט"ז), ומדרש שמואל (פכ"ב הסתמנו במליצת הפסוק הזה). עוד שם (דף נ"ד ב'): „אמות כערכי" (תהלים ל"ה י"ד) שם (ס"ג): „כי לא ידע מה ילד יוסי" (מגלי כ"ז ל'). — כי כרם ה' צבאות בית ישראל (בי"מ פ"ג ל') בבי"ר בד"ה יבא בעל הכרם (והוא לקוח מישעיה ה' ז'). שם: לגסות אם יסריח „וילא בושים" נקט ליתא דוקא. (שמות ט"ז כ') (שם פ"ד ב') בד"ה בהורה: אלא „שפיך עמה בך" תפס מליצת הכתוב (ב"ב ל' ט"ז). (בסנהדרין י"ב): בד"ה זה הלנו שדרך סוסים מיוחדים (בשל הני הרמים) והוא לבון המקרא (ירמיה ה'). סחב והסלך (ע"ז נ"ג ל'. ירמיה כ"ב). בהחוק מזרח ממערב (חולין קל"ז ב', תהלים קי"ג ב') ומלבד י"ב דוגמאות שהבאתי מרש"י הקורא המסביל ימצא מקומות למכביר כאלה בפרושיו — וגם בעלי התוספות עבו כמהבונתו במ"ש, רלה (כתובות מ"ב ל') בד"ה והא מבקשין וכו': „שהרי עור בעד עור וכל אבר לאיש יקח בעד נפשו" — (איוב ב' ד'). — עוד שם (דף ס"ט) ד"ה ותשתך: „שקר אחה דובר" (נחמיה ו' ח'). (שם ע' ל') ד"ה: יוציא: חדא דכדכרים לא יוסר עבד (מגלי כ"ט י"ח). וכן בקדושין (ב"ב ל'): „שהרים ישראל" (פסיקתא נ'); „דלא יעשה כן במקומינו" (בראשית כ"ט כ"ו).—

גם רבנו הגדול הרמב"ם ז"ל נעדו רגליו בדרך הקדש הזה ועשהו תדבר לחות הכתובים בסוף הלכות קדוש החדש: דרשו מעל ספר ה' וקרעהו אחת מהן לא נעדכה (ישעיה ל"ד ט"ז) וכן במורה הנבוכים כתב: ואני חומר ע"ז מליצת הפיוט: הממיס שמיס לה' והחלץ נתן לב"ע (תהלים קט"ו). גם בעל כסף משנה ז"ל נכספה נפשו לדבר לחות והוא בה' מלכות מסורות (פ"ב ה"ג) ד"ה חומר לומר שלמו הביא מליצה מלשון המקרא אבר לא עשה כמוה בכל ספרו והוא: ומפאר לפרש בדברי רבינו וכו' שאם כשגמלא הגוי בין הביות יבהלו. ואם לא נבהל כשמעמיקו מלא היה בוטח "כגוי אסר נדקה עשה" וכו'. והנה תרגם מלות אסר בסנהדרי: "כגוי אסר נדקה עשה" לקח רבנו מלשון הכתוב (ישעיה נ"ח ב') ליפות את לשונו. ומלבד זה התבוננתי כי כ"כ גברה אהבת רבנו ר"י לדבר נחות עד כי גם לא זז מחבב בנחות לשון הבריית, רואה ד"מ בסנהדרין (י"ב ע'): הוי קבל וקום וכו' לומר "הרחק מן הרבנות שקוברת את בעליה" והוא לשלם ז"ל בפסחים (פ"ז ב') (וכ"ה בזה הגרס"ם) וכ"ם עוד: "שאכלת הבוס וריחו עודף" והוא מליצתם בשבת (ל"ח ב') מי שאכל בוס וריחו עודף וכו'. — ורואה עוד (שם דף ל"ו ע') בד"ה הזהרו וכו': "שמשם הגיע תורה ליהושע" והוא מליצתם בנדרים (פ"ח): "הזהרו בבני עניים שמהם תצא תורה". — הלב יודע אם לעקל או לעקלקלות (ב"מ י"ח ב'), ד"ה שהרי דבר המסור ללב וכו' (סנהדרין כ"ו ע'). (והגרון מהרי"ב ולי"ח הרגיבו ג"כ בזה). והנני להעיר כי מצאתי בכ"מ במדרשים מליצות דומות שהשתמשו בדרך נחות, ד"מ בפסקתא דרב כהנא פרשת בקי"ם: אמר ר"י רואה אני את דברי ר"ש בן ערך מדבריכם (תבות פ"ב). שמע מכון בנחלת (פי העומר) (תבות פ"ב), עוד שם (פ' ויהי בשלח): "השת שמוע בקולי זה קיים כל מה שכתוב בזה" והוא מליצתם (בב"ק ט"ו ב') על חזקיה מלך יהודה ע"ש. מעלין בקדש ולא מורידין (שם) וכן הוא בבכורות (פ"ד) — ולהגיה מחק רבנו ר"י ז"ל שם כי כ"ה ג"כ בפסקתא דר"כ — (שם פ' שובה): תניפה נפת לביתה וכבש לטובו של עולם, דומה למליצתם (סנהדרין ק"ה) חופפת לפילו כלפי שמיא מסני (רואה בה' הכרם"ב שם) שם: אין שוטה נשגע ולא בבר השת מרגיש בחוזמל וכ"ה (שבת י"ג ב'). שם למות ושם לחיים (פ' דכרו) וממנה לקח התנחומא (פ' הולדות ע"ש). — אין שולטין עניות במקום עשירות (מדרש שמואל פ"א פ"ב דתמיד ומנחות פ"י). לפוס גמלא בחנא (שם פ"ז, כתובות ס"ו ב', סוטה ט"ז ב') אין הכור מתמלא מחליפה (פכ"ז בכורות פ"ק ד' ג') במי ההליס (מדרש שוח"ט) מ' קי"ח: "דברי תורה פותחים זה לזה כמו פותחים ודלותות היו התורה". ורואה התנחומא חקת: "כל ד"ת שרוכין זל"ז שמא אזה נועלו זה פותחו". וכשתמכם בירושלמי כ"ה עיש היתה כתניות סותר: שד"ת עניים במ"ז ועשירים במקום אחר. — וכן מצינו כי גם חז"ל בעשתם השתמשו בנחות לשון הבריית, כמו (סנהדרין כ"ו ע') הלב יודע אם לעקל או לעקלקלות. ולפעמים השתמשו בנחות לשון המשנה כמ"ש בסנהדרין (ל"ב ע') על מאמר הוי קבל וקום, היינו שלא יעשה הים לעלות למעלה. והביאו רואים ע"ז בלשון אף אתן נמי תגינא: "בית שבל אין פותחין חלונות לרשות הנעשה השתמשו בנחות לשון המשנה, כמו בית שבל אין מעמיד בנגעים כך אדם שבל אינו רואה להודיע טבעו בעולם אין בודקין את מומיו ג). ורואה נ"כ תנדות ירושלמי פ"ב דתעניות — בשעת ל"מ ומליצת בן בוכרי דאמרינן: לא בן תעיין מליץ היה הספר עם הספר היה הפילון, מליץ מליצת בן שחר בשבע תורתו — וכ"ה במדרש רות רבה פ"ה

ע) מולדות שדם ח"ב שם.

ב) וכן מצאתי בתנחומא שמיני שבר השתמש במליצת לשון המשנה "מי יגלה עפר מעיניך שדם הרשעון" והוא במשנה (סוטה פ"ה מ"ב).

השתמשו בלשון המשנה (שבת פכ"ב מ"א ויעוין ג"כ בגמרא (פסחים ט' ב'): וכי חולדה נבואה היא דידעה דהאידנא ארביסר? מפני שמצינו במקרא „חולדה הנבואה" נקט לה כאן בלשון מושאל א) אדמה, כי הראיתי למדי מה גדלה אהבת רז"ל וחכמינו הקדמונים לדבר צחות ואולי יבואו המבקרים — אשר לנוכח האמת דרכם — אחרי ויביאו עוד חומר ולבנים למלאכתי גם ברוכים יהיו, כי בזה יראו כבוד חכמת חז"ל וכבוד חכמים ינחלו! —

מנחם וויטקינד.

העתקה ממכתב הרב החכם הגדול שמשנתו קב ונקי כש"ת יעקב רייפמאַן נ"י.

ידידי החכם היקר מו"ה מנחם וויטקינד!

על אדות המובא במאמרך מסדור הגאון יעב"ץ: ונמצאו מחכמי התלמוד מי שאפילו בגוף הכתוב לא ידע על בוריו וכו' הא לך משפטי ממאמרי: פלאות אשר יצא לאור בהכרמל החדשי (שנה רביעית חברת רביעית צד 629 וצד 630) וכה לשוני: בתוס' ב"ב (קי"ג א' ד"ה תרווייהו): פעמים שלא היו בקיאין בפסוקים וכן מצינו בסוף שור שנגח את הפרה. מפני מה לא נאמר בדברות הראשונות טוב וכו', א"ל עד שאתה שואלני כו' שאינו יודע אם נאמר בהן טוב או לאו, כלך אצל ר' תנחום כו' עכ"ל. הפלא ופלא איככה יתכן לאמר על האמוראים שלפעמים לא היו בקיאין בפסוקים ועוד בפסוקי תורה? הלא כל איש יהודי מחויב להשלים פרשיותיו עם הצבור שנים מקרא ואחד תרגום (ברכות ח' א' י"ב) ובתוס' (שם ד"ה ישלים) בשם מדרש (בתניא סימן ט"ז הובא בשם מכילתא פרשת בא אל פרעה. ולפנינו איננו בכל המכילתא): צוה רבנו הקדוש לבניו בשעה שנפטר שלא לאכול לחם בשבת עד שיגמרו כל הפרשה עכ"ל. ור' יהושע בן חנניא אומר: לעולם ישלש אדם שנותיו שלים במקרא שלים במשנה וכו' (קדושין ל' ע"א) ור' שמעון בן לקיש הוסיף עוד לאמר: מה כלה זו מתקשטת בכ"ד תכשיטין ואם חסרה דבר אחד מהן אינה כלום כך ת"ח צריך שיהיה רגיל בכ"ד ספרים ואם חסר דבר אחד מהם אינו כלום (מדרש שיר השירים פסוק נפת תטופנה שפתותיך כלה). ואחרי כל אלה איכה נוכל לדמות בנפשנו שהאמוראים לא היו בקיאים לפעמים גם בפסוקי תורה? וגם איככה נוכל להכזיב את עינינו הרואות בתלמודים ומדרשים גדל מהירות כל האמוראים בפסוקי תנ"ך? ותשובת ר' חייא בר אבא המובאה בתוס' מסוף פרק שור שנגח את הפרה: עד שאתה שואלני למה נאמר בהם טוב שואלני אם נאמר בהם טוב אם לאו שאיני יודע אם נאמר בהם טוב עכ"ל, לא היתה כי אם להשיא את השואל לדבר אחר ע"ד: השיאו לדבר אחר. א"ר ישמעאל! היאך אתה קורא כי טובים דודיך מיין (ע"ז כ"ט ב' במשנה) ויעוין פירש"י ור"ע מברטנורא ע"ז וע"ד: עורבא פרח (בינה כ"א א') ופי' רש"י: השיאו לדבר אחר עכ"ל. ואשר השיא ר"ח בר אבא את השואל לדבר אחר היה בלי ספק בעבור שלא היה בקי באגדה. כי כן מורה ברור אמרו לו: כלך אצל ר' תנחום בר חנילאי שהיה רגיל אצל ריב"ל שהיה בקי באגדה עכ"ל. והכתוב בע"ז (ד' א') אומר דאמרי לכו בתנאי בקראי מי אמרי לכו? עכ"ל. אין הכונה בו

א) שאבחי זה ממעין חיים מתורתו של הגאון רצ"ח ז"ל בספרו אמרי בינה (ג' ל') ע"ש כי חיות הנה.

כי אם שלא היה מהיר להשיב להמינים על שאלותיהם ושענותיהם בקראי יעו"ש. ולדעתי חוב קדוש עלינו לאמר הם כי לא להזכיר עוד אשר חכמי התלמוד לא היו בקיאים בפסוקי תנ"ך למען לא ילמד מזה איש לעזוב למוד תנ"ך כאשר יעשו המון תופשי תורה בימינו. וראה נא קורא משכיל! את המכשלה הגדולה אשר יצאה מלפני אחד מתופשי תורה כאלו בספרו: "גופי הלכות" המכלכל חדושים על מס' נדה כי כתוב בו (כ"ד ע"ד) דילפינן בחולין (דף י"א) דאזלינן בתר רובא ממכה אביו ואמו, וקשה אמאי לא ילפינן ממקלל אביו ואמו דהאי קרא דמקלל מוקדם הוא בתורה? עכ"ל. ובאמת קרא דמכה מוקדם הוא בתורה, יעוין שמות (כ"א ט"ו וי"ז) ואך בגלל זה ילפינן ממכה ולא ממקלל. ויעוב אחר ע"ז הוא אך להג הרבה ויגיעת בשר ואבדן זמן לריק ולאפע. ועוד מכשלות גדולות כזאת נמצאות בספרים אשר בעליהם חשבו את למוד תורה הכתובה לבלתי נחוץ וכדי בזיון להם. ולו לא חסתי על זמני הקצר הייתי ממלא לך גליון גדול במכשלות ההן. שית לבך להכתוב בהגהות ספר יש נוחלין (כ"ח ב'): "זאת ועוד אחרת אני קורא תגר והוא קשה מכל שהם משליכים אחר גווס למוד המקרא ואינם עוסקים בו כלל. ואינם מחנכים לנעריהם ולתלמידיהם ע"פ דרך למוד המקרא מנעוריהם גם כי יזקינו יסורו ממנו כאשר אנו רואים שקצת מבעלי התורה אינן בקיאין במקרא וכו'. אנה נוליך את תרפתנו שאין אנו יודעין ובקיאין במה שהתינוקות של בית רבן היו יודעין ובקיאין בו בימים הראשונים, שהיו טובים מאלה בתורה ובלמוד? ובודאי שלמוד המקרא הוא הלמוד הראשון והעצמי לכל אשר ירצה להיות בשם בעל תורה יכונה. וגם מה נדבר ומה נצטדק לפניו יתברך שאנו משליכין אחר גונו תורתו והדברים שיצאו מפיו בעצם וראשונה? וכו', ומה גם שהוא מהמחויב מחק התורה והיראה, שגלוי וידוע שלמוד המקרא מלבשתו לאדם חכמה ויראה גדולה והכנעה יתירה לפניו ית' וכו', ואף למי שתורתו אומנתו אי אפשר שיהא שום למוד בעולם דוחה למוד המקרא דהיינו תורה נביאים וכתובים מתחלתן ועד סופן ושיהא בקי בהם. ע"כ אין שום טענה והתנצלות בעולם לפטור האדם עצמו מזה. ומה גם בעת שקצת עוסקים בלמוד פלפול החיצוני ועומדים מחוץ להיכלו של מלך בודאי יותר טוב להחליף ולהמיר הענין ולכנוס לפני ולפנים בהיכל המלך ד' צבאות ולעסוק בדבריו שהם פנימיות ועצמות הקדושה וכו'. ואם נאמר שהם חולין עצמם במאמרם ז"ל שאמרו העוסק במקרא מדה ואינה מדה, ואמרו עוד מנעו בניכם מן ההגיון ופי' רש"י ז"ל מן למוד המקרא (בפי' רש"י נוספו עוד מלות: יותר מדאי ואין איפא כל ראיה ממנו) וכן מה שכתבו הפוסקים בשם ר"ת שתלמוד בבלי בלול במקרא במשנה בתלמוד ואדם יוצא בו ידי מקרא משנה ותלמוד וכו'. קושטא דמלתא שהמאמרים הנזכרים מיירי דוקא כשאדם רוצה לעסוק כל ימיו או אפ לו רובן ולקבוע רוב למודו במקרא ע"ז סובבים והולכים המאמרים הנזכרים ולכן דברי ר"ת ז"ל הם בנוים על יסוד מאמרם ז"ל שאמרו שהאדם צריך לשלש שנותיו שליש היום במקרא שליש היום במשנה שליש היום בתלמוד; ע"ז אמר ר"ת ז"ל שמי שמלא כרסו ממעדני המקרא ובקי בכל כ"ד ספרי הקדש ככלה בכ"ד קשוטיה אז אין צריך לעסוק בכל יום שליש במקרא, כי תלמוד בבלי בלול מהכל, אבל שלא לשום לב על ספרי המקרא להיות בקי בכ"ד קשוטי הכלה הכלולה, חלילה להעלות זה על הלב ולפרוק עול תורה" עכ"ל. ויעוי"ש עוד ארך דברים על אדות זה. ומה גדלו בוז וקלון הצורך להכביר מלין ולהרבות דברים ולהוכיח חיוב איש היהודי ללמוד תורת ה' וספרי נביאיו וקדושיו ולהיות מהיר בהם ולהקדים למוד התורה הכתובה ללמוד התורה המסורה שהוא אך באור התורה הכתובה.

מליצת "כאשר עשה כן יעשה לו" אשר הבאת מגיטין (מ' א') לקוחה מפסוק אל תאמר כאשר עשה כן אעשה לו" (משלי כ"ד כ"ח).

רש״י בפירושו על התלמוד הביא לפעמים לשונות מבריתות וממאמרי אמוראים: יעויך פירושו על קדושין (ל׳ ב׳ ד״ה מה שהנאתך): דבש וכל מיני מתוקין שקשים למכה עכ״ל. והוא לשון ברייתא המובאה בב״ק (פ״ה א׳) ובפירושו על ע״ז (י״ט ב׳ ד״ה שיחת חולין): להתלמד לדבר בלשונם שהוא „בלשון נקיה ועושר ומרפא״ עכ״ל. והוא לקוח מהאמור בכתובות (ק״ג א׳) אמר רב הונא לשון חכמים ברכה לשון חכמים עושר לשון חכמים מרפא עכ״ל. ולפ״ז צריך להגיה בפי׳ רש״י ברכה תחת: נקיה, א).

מאמרך הוא טוב ומועיל. ואני אין לאל ידי עתה להרחיבהו ולהאריכהו. כי חבלי צרה ויגון אפפוני לרגלי דברים רבים. וגם יומי רד ועתותי לתורה ולחכמה טפחות ועבודותי רבות מאד. וגם כרמי שלי לא אטור כראוי וכאשר נאוה לו. ע״כ לחוץ הנני להמעיט את דברי ולשום קנצי למלי.

אנכי אוהבך ומוקירך ומכבדך

יעקב רייפמאנן.

א) גם הגאון רש״ש בהגהותיו (לע״ז ו״ט א׳) התעורר ג״כ בזה ע״ש.

מ. וויטקינד

מאמר על השטן.

דעת אחדות ה' הגמורה, שבימינו גם נער קטן בלתי מופלג בשכלו מבין אותה על בוריה.

לדורות הקדמונים היתה דבר קשה להניח; וזה מפני שחסד עצם רוחני השליט בכל הבריאה נראה להם כ"כ ברור שא"א להכחישו: ומתנגד לזה ראו בעולם כמה וכמה דברים קשים שלפי דעתם הבלתי נפקחת לא יכלו להניח שגם הם מידי אותו העצם יצאו. עד"מ הבינו מה גדלה תועלת הגשם להוציא צמח האדמה, והנה בלוית הגשם רוח סערה מעקרת עצי השדה, וברד סוחף הַמַּשִּׁיר פֵּרוֹת, ובזק המבעיר יער חֶרֶת ובית מושב, וקוטל בנגפו גם אדם ובהמה; וגם אם הבינו שמטבע גם מאלה, אם לא לפרטי מין האדם, לכלולותם תמשך תועלת מה, הלא קטן ערכה מאד לערך הנזק הנמשך מאתם; וכמו שבפרטים ממין האדם אין שלם במדותיו מכל וכל, ואין ג"כ רשע גמור מבלי שתהיה בו איזו מדה טובה גם אם לא במדה גדושה כ"א מצומצמת הרבה, היו יכולים בדעתם הקצרה לדמות שגם בבורא, שדמו כי מדותיו כמדות ב"ו, גם בו יש הפץ להיטיב במדה מופרזת, וגם חפץ להרע, רק במדה מצומצמת; אבל בחרו להניח שלכל הפחות יש שם שני עצמים רוחניים האחד טבעו טוב והשני טבעו רע; ושניהם מנהיגים תבל ומלואה, ותמיד הם בקטטה זה עם זה למי יגבר על מתנגדו; ומשפט מעוקם יצא משכלם שהרעות תשוינה בעה"ז במדה ומשקל לטובות; בעוד שגם אם היו רוצים להניח שיש רע גמור בעולם בלי שתמשך ממנו שום טובה, הלא היה להם להודות כי קטן כח מקור הרע מכח מקור הטוב המועיל אלף אלפי אלפים יותר לערך הנזק הנמשך מהשתדלות מתנגדו. ולעצם הזה הרע מטבעו ומתנגד לכל דבר מועיל לאדם וחפץ רשעו קראו בשם שטן מל' "משוט בארץ ומתהלך בה" (איוב א' ז'); וממקור שמו נראה כי דמו שמקור הטוב יושב לו במעונו ושומר ומצפה מתי יבוא לידו, להיטיב, בעוד שמקור הרע משתדל יותר ויותר, והולך ושט ודנרש איך ומתי ואיפה יוכל להזיק. ואולי מקדמוני כהניהם יצאת, כי הלא נסו שיותר ויותר ימנע אדם מהרשיע מדאגת עונש, ממה שהוא מיטיב מתקות שכר; וגם אנו עוד היום רואים כמה וכמה בני אדם המיחסים הצלחתם וטובתם לשכלם וליושר עצתם, יותר ויותר ממה שייחסון לחסד אל שדי, וסבלם רעות וצרות ייחסו יותר ויותר ליכולת עליונה, ממה שייחסוהו לסכל מפעלותם ולעקשות עצתם. ושלשת האבות היו גרים בין מאמינים בשני הכחות, וזרעם דר זמן ארוך בין המצרים המאמינים באוזירים הוא השמש מקור הטוב, ובטיפון (בעל צפון, רוח סערה) הרואה בצרות עין טוב בני האדם, ובגלל זה קבע דירתו במדבר. ויש להתפלא שגם תוך עבדות קשה שאין להשמט ממנה (בלפי הדעה המקובלת לז בחוק מידו כח עליהם) לא עבדו גם הם מקור הרע למצוא חן בעיניו למען יקל עלו מעל צווארם, וסבלו ברצון טוב,

או לכל הפחות בהתכנעות גדולה, קשי יומם. וגם כי נתקבלה בלשונם תיבת שטן, לא היתה רומזת כ"א מונע ומתנגד לרצון איש; ופעם ראשונה שמצאנוה בתנ"ך (ויתיצב מלאך יי בדרך לשטן לו, פ' בלק) הוראתה מלאך טוב הרוצה למנוע את בלעם מעשות דבר רע; א"כ עד היום ההוא לא היו מאמינים שהוא עצם רע מטבעו, רק עצם שמח בהתנגדו לחפץ האדם, הן שחשבוהו נמצא באמת כפי דעת יתר הגוים, הן שנשתמשו בתיבה להוראת מונע מבלי שיאמינו שנברא באמת. ובכל פעם שמצאנו שם זה בספרי נביאים ראשונים (עי' במד"ל נתיב) בא להורות מונע מדבר מה, לכאורה לא מאהבת הטוב והישר כמו במעשה בלעם, רק לאהבת התנגדותו לבני האדם: אבל בתהלים (סי' ל"ח ב"ו) מצאנו כבר שם שטן להוראות עצם רע — "ומשלמי רעה תחת טובה ישטנוני תחת רדפי טוב" — ויותר ברור למטה ממנו (סי' קט"ו ו') — "הפקד עליו רשע ושטן יעמד על ימינו" — כפל ענין במלות שונות, א"כ רשע ושטן אחד הם. אחר אלה יד עוד מדרגה שטנו של איוב העושה עצמו כבלתי מאמין בתמימות לב הצדיק, אבל סותם פיו, עד שהאל רוצה שיודה עליה בעל כרחו ("השמת לבך"... ס' איוב מ' ח'), והוא להשמט מדבר שנאוי גם לכשרים שבמין האדם והשואל תגבורת גדולה על היצר להודות כי טעות היתה בידנו, משיב — "החנם ירא איוב אלהים" וגו' (בס פסוק ט"ו); ושמח בקבלו מאת האל רשיון להדאיב לב איוב באבידת ממונו ובמות אהובי לבו; אבל בימי כותב הספר האמינו עוד שהשטן משועבד למקור הטוב, ובידו יפקדו נזקי בני האדם ונגעיהם, ואמת בפיהם ז"ל (ת"ב ב"ב ט"ז.) "א"ר יצחק קשה צערו של שטן יותר משל איוב, משל לעבד שאמר לו רבו שבור חבית ושמור את יינה": — ולפתות את איוב שימלא פיו נאצות נגד האל, היה מן הצורך שיכביד צערו, ואם השטן היה מכבידו, לא היה איוב יכול לסבול והיה גוע, מ"מ השטן לא הסית את איוב לנאץ כמו שהסיתה אותו אשתו (בס ב' ט') באמרה לו — "ברך אלהים ומת" — ובשוב יי את שבות איוב ובחננו לו בנים ובנות כבראשונה וממון הוסיף לו למשנה, נדמם השטן ולא דבר דבר: ושם בתלמוד בבלי (ב"ב ט"ו) יש גם מי שהופך בזכות השטן, ואומר שכונתו היתה שלא תקטן זכות אברהם אבינו לערך זכות איוב, ואם יהיה הדבר כן שטנו של איוב הוא שטנו של בלעם, והספר קדמון כפי החושב כי משה כתבו, קשה משטנו זה של איוב (לפי הדעת הראשונה הנראית כאמתית) הוא שטנו של זכריה (בס ג' א' וב') העומד על ימינו לשטנו, כלומר ממתין אם יזדמן רגע נכון להסיתו לרע, והאל גוער בו ואומר לו — "יגער יי בך השטן" וגו'... "הלא זה אוד מצל מאש", כלומר יתר בני אדם שמעשיהם אינם מהוגנים כ"כ נתתי לך רשות להסיתם, אבל כיון שמעשיו של אדם הם בתכלית השלמות (כמו האיש הזה) לא נתתי לך רשות להסיתו לרע, שלפי הפשט ר"ל, שמטבעו אדם נוטה לשני הקטבים, פעם אחת לזה ופעם אחרת לזה; וכמו שהיורד מטה מטה ברשעו, קרוב לאי אפשר שישוב ויעלה מבור תחתית שבו טבע; כך העולה בצדקתו מעלה מעלה כבר פשט מעליו לבושיו החומרים, ונופתו בארץ ונשמתו בשמים, ותענוגי חדל לא יעמו לו עוד כ"כ, עד שלהקניותם לו אם חסרו ממנו יפנה לדרך חמס. וצרי היהודים, לנקמה שבני יהודה וירושלים לא רצו שיתחברו אליהם בבנין בהמ"ק, כתבו שטנה עליהם (עזרא ד' ו')

ובה עלילות שקר לבלי די. הקשה שבכולם הוא שטנו של דוד לפי ספר דברי הימים א' (כ"א א') המסית את דוד לעשות דבר נגד רצון האל, וסוף סוף הוא שטנו של זכריה, אלא שבכהן לא הצליח ובמלך הצליח; א"כ מטבע השטן ההולך ורע נכיר ישרת סדר ספרי תנ"ך, וס' דברי הימים נכתב אחרון להם בזמן, כמו שהוא בסדר שבו הוסדרו, מ"מ דבר ברור שהשטן הנזכר בכל מקום בתנ"ך משועבד הוא מכל וכל לאל הטוב, ומיראתו שב אחור מהשבתו הרעה שטבעו הרע נופח בלבו; או שנאתו את בני האדם וקנאתו בטובתם תביאנה אותו לחשוב מחשבות לרעתם, ומיראת שדי יסוג אחור. וידוע שענין שם ישראל הוא שר וגדול על האלים שהם מלאכי עליון; כי אלה, עצמים רוחניים, מחמת הבראם בתכלית השלמות לא יפלו בידי יצה"ר הבלתי מושל עליהם; ובני האדם מחמת גופם החומרי קל להם לנפול בידו, אבל אם יאזרו חיל ויתגברו עליו, יחושו בעצמם ענג אלהי שמי שטעמו אפילו בקצה המטה יגידנו, וענג זה מלאכי השרת לא ימעמוהו לעולם; וכן דרשו הם ז"ל על פסוק—"כעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל"—(פ' בלק)—"לעתיד לבא יהיו בני ישראל לפנים ממלאכי השרת"—(ע' ברכ"י שם). ומורי ורבי בתורה שבע"פ, כמוהר"ר יהודא בראנדענבורג מעיר פאזען, ואחד מתלמידיו של הנשר הגדול משה סופר ז"ל, אמר דרך הלצה שאחת מתרי"ג מצות (לדעת קצת) היא—"ושבת עד יי אלהיך"—(פ' נצבים); א"כ בעל תשובה שגם מצוה זו בידו, גובר על צדיק גמור שלא בא לידי מצוה זו לעולם, ולא קיימה מימיו, ולא ידענו בברור מה יהיה ענג הנשמה אחרי הפרדה מן הגוף ומה יהיו יסוריה, ושני השמות "גן עדן וגיהנם" הם ע"ד השאלה, כאלו הנשמה תתענג גם היא בתענוגי הגוף ותסבול מכאוב כמכאוביו; אבל כל אדם הבא קצת בימים נסה בעצמו שלפעמים הוא שמח אלי גיל על קיומו מעשה טוב אחד; וגם אם יעבור על פני זכרונו כמה וכמה פעמים נטה מארחות יושר ללכת בדרכי חשך, נראה לו שמפעלו הטוב של עתה גובר על כל הרשע שהרשיע מעודו, ומוחקו כאלו לא היה מעולם; וביום אחר, אם נפל ביד יצרו וניסת למעשה עול, יחוש בלבו נחם כ"כ חזק, שגם אם להחליש רושם האשם בלבו יפנה לזכרון מעשים טובים הרבה שעשה, יראו בעיניו כלם כדבר גרוע לערך רשעתו כהיום: וכן נשמתנו בצאתה מן הגוף, בתחלה תנשה מפעליה הטובים ותזכור הרעים לבדם, וזה לזמן ארוך או קצר כפי טבע המפעלים עצמם או כפי רצון הבורא; ואח"כ לאט לאט יחלש בה זכרון רוע פעלה, וזכרון מעשיה הטובים יגבר בה מעלה מעלה כפי המעשים עצמם או כחפץ הבורא, עד שתנשה מכל וכל מעשיה הרעים, וחוש עשותה הטוב ילך ויגבר בה, וישאר בתקפו לעולמי עד. ולשני המצבים האלה, שבהם תמצא נשמתנו אחרי הפרדה מן הגוף, כנו בשם "גיהנם וגן עדן", שמות חומריים לדברים רוחניים, כנהוג בכל לשון ולשון תדיר קרוב לתמיד. ומספרי תורה שבע"פ היה נראה בהשקפה ראשונה שרז"ל (ובפרט האחרונים שבהם) היו מאמינים בהוית השטן עצמו וביכלתו; ולא היה לנו להתפלא על הדבר, לפי שבשבתם בבבל ופרס תוך מאמינים בשתי רשויות, דעת זו היתה יכולה לעשות רושם בדעותם כיון שאין להם התנגדות גמורה מספרי תנ"ך, וגם יש בהם איזה מקראות שיכולים להיות לה סמך, לולא מאמר אחד מלא חכמה שיצא מפי אחד מהם, וקבלוהו וכתבוהו—"הוא שטן, הוא

יצר הרע, הוא מלאך המות"— שיצה"ר מפתה את האדם לחטוא, והאל הרואה ויודע הכל, יודע בעצמו חטאות כל בני האדם מכלי שיהיה שם עצם רוחני הבא להגיד לו פשעיהם ולפתותו לבלתי סלוח לפושעים, והקב"ה מעניש בעצמו בלי השתמש במלאך שיהיה שלוחו; דומה למה שאנו אומרים בהגדת הפסח — "ועברתי בארץ מצרים אני ולא מלאך" וכו'—; ואם הניחו שלשה העצמים הנ"ל, הניחום דרך השאלה כדי לשבר את האזן: וגם אם מצאנו שאחד מהם ז"ל הוכיח לאומר— "גירא בעינא דשטנא" (הן יעור עין השטן) כלומר הלואי לא יצא מתחת ידי שום מעשה רע, ובכן לא יזדמן לשטן מקום להשטין עלי לפני הבורא, גם בזה לא נלך אחר פשט התיבות כ"א אחר ענינן, והוא אל תכוף יצרך יותר מדאי. (כמו ר' גידל, ה"ב כרכות כ.), אל תכוף אותו גם בדברים המותרים, פן טבעך ימרוד בך ויכבשך וישיאך מקצה אל קצה, מחסידות טופרזת אל רשעה מתמדת; ע"ד שדרשו הם ז"ל על פסוק — "אשר חטא על הנפש" האמור בנזיר (פ' נזיר)—, וכי באיזו נפש חטא זה! אלא שציער עצמו מן היין; ומה זה שלא ציער עצמו אלא מן דבר אחד נקרא חוטא, המצער עצמו מכל דבר על אחת כמה וכמה!" (ה"ב תענית י"ן).

נוסף על כל אלה ועולה על גביהן, כי ב"ג עקרי דתנו הקדושה אין שם אפילו רמז שחובה עלינו להאמין בעינים עצומות כל מה שנכתב בספרי הז"ל, גם אם מניחים כדבר למעלה מכל ספק שהדבר ההוא ישנו בעולם, וישנו באופן ההוא שהם ז"ל ספרו בו לפי דעת בני דורם; ע"ד אדם בלתי מניח הוית השדים וצורתם וענינם כמו שיסופר לנו בתלמוד, האם יחשב ככופר ויאבד עולמו בעבור זה? ח"ו לא תהיה כזאת בישראל! הל"י תחשבו זאת אתם בני ישראל עם חכם ולא נבל! הלא יש לומר זו היתה דעת הדור ההוא; ואין לך דור, אפילו מצוין בחכמה ובינה, שכל דעותיו תהיינה אמתיות: וגם בדברי חרושת יד, שכהם גבר דורנו למעלה למעלה על אשר קדמוהו, האם נניח שכבר הגענו בהם למעלה העליונה, ואחר אלפים שנה מהיום לא תמצאנה עוד המצאות חדשות? הלא העולם הולך וצועד, וגם אם מהירות מצעדיו לפעמים תרפה, גם אם יראה לנו כאלו יצעד אחור, אחרי דורות ימצאן שבכמה וכמה דברים מועילים צעד האדם גם להלאה ממצעדי הדור הנדון כדור חכמה; ומכ"ש שכמו שאמרתי יש להניח שכל דברי חז"ל על ענין אינם דברים כפשוטם, ועמוקה עמוקה כונתם מי ימצאנה; ואם רז"ל הלבישו דעותם הנכונות במלבוש נכון לפי הדעות המושלות בדורם, הלא עשו זאת למצוא בני אדם נוטים אזנם לדבריהם כדי לרומם מחשבותם לאט לאט עד לשמים; ואדם יושב ברום המעלה, אם חפץ להביא אליו אדם אחר היושב בשפל, ישפל הוא עדיו תחלה, ואח"כ ירוממהו מעט מעט עד כי יביאהו אליו. ולהפך מן דת בני ישראל, ביסודות דת נכריה האמונה בהוית השטן היא דבר עקרי, ובלעדה תמוטנה יסודותיה; הלא לפי דעת מאמיניה, הנחש הקדמוני הוא השטן שהתנכר בתמונת נחש להסית את חוה, והיא תפתה את אישה, ויהיו שניהם מעותדים למות, כי קנא בשלותם וביפי מצבם; ובספריהם ידובר בשטן תדיר, והוא מזיד להלחם גם בשני משלשת עצמי יראתם (גם כי יגוצח), מה שאין לו דמיון בשום ענין ביראתנו הקדושה. וכמו שאמרנו גם אם אחד מבני הניח הוית השטן באמת,

ציר אותו כמשועבד מכל וכל לבורא, ובלתי מזיד למלאת חפצו להרע כ"א לאחר רשיון גמור מפי מקור הטוב. וענין עין הדעת טוב ורע דבר עמוק הוא, ומי יזיד להתפאר שהבינו על בוריו? ורק כדי לשבר את האזן פירשוהו חכמי מבארי תורת קדשנו זה בכה וזה בכה; ואני הצעיר בצעירים כתבתי עליו כאלה ב"הואיל משה" שלי עהית:—"התורה ספרה כאלו הניח י"י לבחירת האדם אם ירצה בגורל הבהמות הבלתי יודעות טוב ורע מחמת נפשן הבהמית, או אם ירצה בגורל יציר בעל שכל אעפ"י שמשכלו ותבונתו תצאנה לו דאגות ותלאות, והאדם בחר בתבונה" (דברי מוהר"ר משה עהרענרייך הלוי יצ"ו, ונראים בעיני כנכונים מאד). ומשבחי תורתנו הקדושה הוא שנתנה יתרון לשכל על רחשי הלב בצוותה שלא להאמין לנביא המדבר נגד עקרי הדת (שכלם לנבוני דעת הם אמת ברורה בצהרים) גם אם ישתדל לקיים דבריו ע"י אותות ומופתים. ועקרי דת נכריה מתנגדים לשכל, וכפי מה שיסופר בספרי תורתם רק על איזה אות ומופת נסמכו, ועל כן מתמוטטים הם: וכן נאמר בעניננו על דבר השטן, שאפילו נרצה להניח שכשדברו בו חז"ל דברו פשט פשוט ולא דברי חידה, עכ"ז בדברים כאלה יש יתרון לשכל על האמונה בעינים עצומות. ואם בתפלת "אלהי נשמה" מצאנו — "יה"ר שתצילנו... משטן המשחית" יש לפרשו, יה"ר שתצילנו מכל מונע אותנו ממלאות רצוננו הטוב, בפרט אם לא יספיק לו למנענו, כי גם יהפוך השתדלותנו עלינו לדעה; ותיבת "המשחית" שהוסיפו, מורה בברור שלא על השטן הפרטי דברו, כי ידוע לכל שהוא משחית, ואין צורך להזכיר רוע טבעו; ובלי ספק הכונה על כל מונע אותנו מעשות דבר המועיל לנו, ובהמנענו מעשותו יזיק לנו הרבה, לכל הפחות נעדר מן הטובה שבטבע היתה ראויה לבוא עלינו שכר השתדלותנו. וכן עין הרע הנזכר שם הוא נרדפו של עין רעה, ור"ל שהאל יצילנו מחמוד שלות אחרים ומראות בעין רעה טובתם, שזה אינו מניח לנו שנהנה בשלנו גם כי ירבה ויגדל לערך טובת עמיתנו, אבל די והותר לחקירה אחת בשעתה. וכל יהודי בלב חייב לרומם אמונתו בפני שלא מבני עמנו, וכ"ש בפני בני עמנו ההדיוטות הנפתים בנקלה אחרי נחושי הבל, ויותר מכן בפני בחורים בעלי שכל ישר ולב טוב המתרחקים גם מאמונתנו בעבור מעט סיגים שנכנסו בה (לפי דעתם) במשך דורות רדיפת הגוים אותנו, ובעזר הצור נוציא מהם יקר מזולל, כמאמר י"י לירמיה (ט"ו י"ט), האל הטוב יעזרנו בזה על דבר כבוד שמו. אמן ואמן!

אם כן גם אם ימצא אדם בלתי מקבל דברי אלה, יצרף מחשבתי הטובה למעשה ואל יבזני! הלא נסיון כמה שנים בדרשי לאלף חכמה כלומר דעות ישרות אל לב בחורים וגם אל לב באים באנשים, הביאני להוות דעתי זאת ואם שגיתי האל הטוב יסלח לי, והוא כל יכול יעשה באופן שדברי יועילו ולא יזיקו ליראת שמו יתברך, אמן כן יעשה י"י!

משה יצחק בכ"ר שמואל אשכנזי ס"ט.

לבאור מליצות חכז"ל.

א). אמרו עליו על אלישע בן אבויה כי ספרי מינים היו נושרים מתוך חיקו. כל היודע דברי חכמים והדותם יודע כי החבורה הקדושה הזאת לא תזרוק מפיה מלים או בטוים אם אין להם כונה מיוחדת ומטרה אל הענין שהם נושאים ונותנים בו.

לדעתי ההבדל בין נופל לנשל או נשר כי אחד הוא, נופל יתואר על דבר אחד שנפל ממקומו שעמד עליו דרך מקרה אבל אין דרכו להיות מחובר עמו תמיד או לכה"פ זמן ארוך.

אם נאמר למשל כי יפול הנופל אז הכל יודעים דעסקינן באדם שעמד על מקום גבוה בדרך מקרה. אבל אם נאמר ונשל הברזל או יִשַּׁל זיתך, הדברים האלו דרכם להיות מחוברים תמיד רק יד המקרה תפרידם זה מזה. ולכן אמרו פירות הנושרין ולא הנופלים. ולכן אמרו גם על אחר היו נושרים ולא נופלים, כי הי' את לבבם לאמר כי אחר שנשתקע כ"כ בהבלי המינים עד שנהפך לאילן שגופו ונופו עומד במקום טמאה ומוציא פירות קלי ערך ומרים כלענה היונקים משרשיו. —

ב). כדי לאיים על האוכלים את פתם בלא נט"י מקרא מצאו ודרשו כל האוכל בלי נט"י כאלו בא על אשה זונה, והרשות היה להם לאמר — או אולי אמרו מתחלה כן ואח"כ נשתבשו הכתובים — כאלו הוא בן אשה זונה. ויבואר לדעתי ע"פ דרך משל, הכל יודעים כי יפתח הגלעדי היה בן אשה זונה כנודע בכתובים, ואח"כ נתן דת שכל המדקדק בנט"י הוא צבוע ופרוש שוטה, האם לא אמרנו אז כדי לסמן בסימן מובהק גם אנחנו כל האוכל בלי נט"י כאלו הוא בעצמו יפתח הגלעדי כיון שהולך בשטתו? — *) והמקרא אסמכתא בעלמא הוא. —

והמשכילים יבינו להשתמש במליצות חכז"ל ולדקדק בהן על כל קוץ וקוץ. —

ממע"ל מהוראדנא.

אגרת שד"ל.

לכבוד ידידי התורני החוקר החכם הר"ר יעקב רייפמאַנן נ"י שלום וברכה.

היות ס' „מוסר השכל" מיוחס לראב"ן בשקר ובטעות הוא דבר שביררתיו זה י"ב שנים, אבל שיהיה לרבנו בחיי לא אאמינהו מכח השערות חלושות.

הגהתך בהלכות יסודי התורה פ"ב הסתכל במעשיו שמתוך כך וכו' נכונה מאד, ומוכרחת, ואע"פ כן לא מצאתי מלות הסתכל במעשיו בשום דפוס קדמון

*) ראה בהמגרף להרא"ד דובזעווין (אדעסא 1870) מגד 188 וחבין היטב.
המעיר.

ובשום כ״י. והגהתך בסוף פי״ז מהל׳ קדוש החדש אין אנו סומכין על זה האיש שאמרו או שלמדו אלא על הראיה וכו׳ נכונה ג״כ, וכדבריך מצאתי בשני רמב״ם כ״י על קלף, אחד מהם ביד הקצינים גבריאל טריאַסטי הי״ו, ואחד ביד ידידי ר׳ אברהם שלום סופר הקהל, ובשניהם אין כאן מלת אנו, אלא: אין סומכין וכו׳.

בכוזרי מאמר ב׳ סי׳ י״א ז״ל (וכן הוא בכ״י שבידי) ואם יבא שטן המחשבה להראות לו הָעָוֶל וכיוצא בזה בסוף הסימן ואם ייאשנו (?) שָׂטָנוֹ. ונ״ל כי במקום אחר הוא קורא למחשבות רעות שֵׁדִים, ואינני זוכר מקומו איו.

מה שכתבת על מס׳ כלה בציון לא ראיתי, כי זה לי שלש שנים לא קבלתי המשך המכתב ההוא, ואין לי ממנו רק 168 עמודים כלו׳ עד תמוז תר״א.

יפה דקדקת עלי כי מתוכה (כ״ח ז׳ 218) צ״ל מתנה, ואחר גודגדניות (219) צ״ל כסניות. לא בצדק תפשת עלי על מ״ש בעמוד 220, כי הלא באמרי ורש״י לא פירש כן כבר ראיתי דבריו בסנהדרין (כ״ב), ואליהם כונתי; אבל לא מלאני לבי, לשבש כ״ב הס׳ כ״י עד שיהיו דבריו שוים לדברי רש״י ז״ל.

ואם תרצה שהמלקט הילקוט כ״י שבידי היה צרפתי מפני שלא מצאנו הספרדים עוסקים באסיפת אגדות, ואם תרצה שאצירו ואציער אחד הם, ואם תרצה שהיהודים היו מדברים בכל מקום ובכל זמן בשפה בלולה מכל לשונות הגנים כמנהגם עתה בארצך, הרשות בידך, ולמה תאבד זמנך עם סכל ובער כמוני?

הגהתך האחרונה: ט׳ יומין כבר י״ג שנין הוה ביומא קדמאה וכו׳ היא טובה מן הראשונה. מלת צר להוראת השנאה איננה בלשון ארמית, כי במקומה יאמרו ער כמו ארע במקום ארץ.

הגהתך ביוצר לשבת בראשית לבאר ולסברה איננה צריכה. פירושך על סלק מהבואים ישר ונכון, וא״כ צריך לנקד מֵחֲבוּאִים, לא מַחֲבוּאִים. השערתך שהזולת אחשבה לדעת מיוסד לשבת וירא רחוקה בעיני ואין לה על מה שתסמוך. האהבה לפרש׳ וירא גם אני מרחיק היותה לר״ש הנגיד.

הגהתך ואלה בהגיון שנא (בגימט׳ קראן) היא חלום שוא. בפיוט הזה ראוי להעיר כי הפייטן אוהב לעשות חרוז באמצע התיבה, כגון זה כמה — עליהם מ־ערבות מ־אז רכבת. יה רם וגאה — הקריבה א־לם רחוק מ־לא אמרת. וכאלה רבות עמו. וכבר הבאתי דוגמת זה בכ״ח ז׳ עמוד 36 בפיוט לר״ת, ואולי האהבה שלנו היא לרשב״ם אחיו. מלכות אומֵר צריך להגיה אומָר (כרמבית ל״ו י״ח), צפה צפה צ״ל צָפָה צָפֹה. יאמר גֵעְתָּם צ״ל גַע תַּם, ר״ל הגיע ונשלם הקץ. וזה פורק ושן חורק צ״ל וזה פורט, מן הפורטים על פי הנבל, ר״ל וזה מנגן ומלעיג עלי. היוצר לשבת המישי אחר פסח הלילה הלילה שהיה אחר הזהר, כי נזכרה בו סעודת איתן כפשוטה, כאשר היתה אמונת קדמונינו, אבל אחר הרמב״ם לא היה אדם שיאמינה כמשמעה, וגם בעל הזהר לקח מדעות הרמב״ם, והקבלה כֻּלָּה זאת מגמתה להפוך הגשמיות המושלת בדברי קדמונינו, לרוחניות, כדי להצילם מִשְׁנֵי המתפלספים תלמידי ראב״ע ורמב״ם, ואין כאן מקום להאריך בזה. צדקת בשפטך כי בעל אין מושיע הוא ר׳ מנחם ב״ר מכיר.

בזולת לפ׳ שקלים. הגהתך כובד עין נכונה, אך הגהתך מנין מֵעֵת עשרים היא בספק אצלי. אשר להפסקה שניה הנני מסכים עמך היותו למשה אך שיהיה כנויו צבא לא אאמין. זולת לשבת ב׳ אחר הפסח נכון הדבר שיהיה בעליו שלום בר יצחק. זולת לשבת ג׳ אחר הפסח אולי היה בעליו משלם בר אליה (אל״י וגם גואלי). צדקת בדברך כי היוצר לשבת ד׳ אחר הפסח הוא לר׳ אמתי, ולא אוכל להבין מהיכן בא להם למדפיסים ליהסו ליעקב בר שלום. זולת לשבת שלפני שבועות איננו רחוק שיהיה בעליו ר׳ שמחה (שנת מחץ חמשה) ואולי הוא ר׳ שמחה מויטרי תלמיד רש״י, כי הפיוט ההוא הוא על גזרות תתנ״ו (שנת המשים וששה מחץ מכתי אנושה) והוא היה בימים ההם. יוצר להתונה לא מצאתיו בספרי הדפוס, אך ראיתיו במחזור ויטרי, תחלתו יחיד וזולתו עזרי מאין, וכתוב בראשו לר׳ יוסף קמחי. ומה ששאלת מי הוא ר׳ מאיר בר׳ יצחק ש״ץ? הוא היה שליח צבור בגרמיזא בדור שלפני רש״י, וזה מה שמצאתי במחזור ויטרי סימן קנ״ה: ר׳ מאיר בר יצחק מגרמיזא דקדק שצריך לומר עלינו ועל כל עמו ישראל, שאז כוללנו עם כל עמו ישראל, שאם יאמר עלינו ועל עמו ישראל, משמע שאין אנו בכלל עמו ישראל, וכן נוהג לומר בצבורו בוורמיזא, ורש״י אמר יישר, עכ״ל, ורש״י מביאו בתוספת זצ״ל, (עיין תהליס ע״ג י״ב והוסע ו׳ ט׳). ונראה כי הוא ר׳ מאיר שהזכיר רש״י בעמוס (ג׳ י״ד) והתוס׳ בר״ה (דף י״א ע״ב). ואשר שאלת על ר׳ מנחם בר׳ מכיר, דע כי בספר אסופות (כ״י על קלף ביד ידידנו מוהר״ר רמש״ג נ״י) מצאתי בדף (ק״ל ע״א): שאלות אלו שאל ר׳ מנחם בר מכיר את רבנו יצחק ב״ר יהודה עכ״ל. נראה מזה שהיה בימי רש״י, ור׳ מכיר מובא ברש״י בראשית (מ״ג י״א) ובתוספת נדה (ז׳ ע״ב). ואני מצאתי כי ר׳ מכיר (זה או אחר) היה אחיו של רבינו גרשום מאור הגולה, (עיין לאבץ דף קמ״ה ע״ב). אח״כ מצאתי כי גם ידידי הרב הגדול שי״ר נ״י מביא דבר זה בתולדות רבנו נתן הערה י״ב. על שאלותיך על דבר מלכות שבא ועל דברי החכם בעל תעודה בישראל על הענין ההוא אין בידי להשיבך, כי מעולם לא עסקתי בחקירות ההן, אבל בני בכורי אוהב גר הי״ו (נולד בשנת תקפ״ט) דרש וחקר הרבה בענינים ההמה, והנני נותן לפניך סברתו ואתה תשפוט. הוא אומר כי מלכות שבא היתה מולכת בדרום ארץ ערב, והיא הארץ הנקראת ארץ תימן לא עדן ערב, הקרובה לארץ הודו מצד אחד ולארץ הבש (אַביססיניען) מצד אחר, ושם בעדן ערב היונים והרומיים הקדמונים מזכירים העיר (?) Saba וגם הערביים שאחר מחמד מזכירים אותה, ומן הארץ ההיא יצאו כל ראשי בשמים (עיין שבילי עולם דף ל״ד), ושם ישבו מקדם בני חַמְיַר (המיאַריטען) וכתב אֶדְרִיזִי (מחבר ערבי) בי בלקים מלכת החמיאַריטען נתעברה משלמה (ועיין ג״כ דברי ידידי הרב הגדול שי״ר בבה״ע תקפ״ד עמוד 65) וגם בברית חדשה (מתי י״ב מ״ב לוקא י״א ל״א) מלכת שבא אשר באה לשמע חכמת שלמה נקראת מלכת הדרום, והכמיהם אומרים שהכונה על ארץ ערב שהיא דרומית לא״י, ובני אומר שהכונה על ארץ ששמה כך, כלומר שנקראת ארץ תימן, והיא ארץ Jemon, כי Jemon שם נגזר מן ימין והוא בערבי כמו תימן בעברי, ואולי היא הארץ אשר לשם כתב הרמב״ם אגרת תימן.

והנה ארץ תימן או ערן ערב היא רחוקה מאד מארץ ישראל, והיא קרובה לארץ הבש, זו על שפת ים סוף מכאן וזו על שפתו מכאן, ונראה כי בזמן מן הזמנים עברו מאנשי שבא לארץ הרש ונתערבו עמהם והיו לעם אחד, ומזה נמשך כי אנשי חדש אומרים כי מלכיהם מזרע שלמה מן הבן אשר ילדה לו מלכת שבא, וגם היהודים הנמצאים עוד היום בארץ הבש נקראים פַלַשִׁין אומרים כי באו מארץ ישראל עם מלכת שבא; והקבלה הזאת המפורסמת בין הערביים ובאַביססיניען משנים קדמוניות אולי אינה כולה חלום הזיון שוא, ולא מפני שהיונים אמרו דומה לזה על אלכסנדר עם מלכת הסקיטען, אמר כי קדמונינו ברו להם דבר כזה על שלמה. אמת הוא כי בס' קוראן (פרשה כ"ז) נזכר כי שלמה הביא מלכת שבא בבית זוגיתא והיא השבה שהוא מקום מים והרימה בגריה וגלתה את שוקה; אך אין לומר כי בעל התרגום לקח מן הקוראן, כי ידוע הדבר ומפורסם כי מחמר למר הרבה מאגדות הכמי ישראל, והכנים הרבה מהן בספרו כי איש יהודי היתה ידו עמו פה אל פה בקרש (?) ישראל עם שאר אגדות מימים קדמונים, והוא יְפֶה אותם ועשה מהם א"ב. וכן ענין האגרת השלוחה בכנפי צפורים הוא דבר שהיה נוהג אצל אנשי המזרח.

וכרכא דקטור לדעת בני הוא שם עברי פְּנוּ בו קדמונינו את עיר מלכת שבא על שם הבשמים ומיני קטרת שהיו באים משם. אמנם שתהיה מדינת שבא בהודו ולא בערב מפני שהתרגום שני אומר שהיא רחוקה מא"י ג' שנים, זו אינה ראיה שהרי התרגום אומר שהיתה רחוקה ז' שנים, וזו ודאי גוזמא וכמו שמספר ז' שנים גוזמא, כן גם ג' שנים גוזמא.

כל אלה דברי בני מכירי, והוא שואל ממך אם תדע מקומו איו של המרדש האומר כי מלכת שבא נתעברה משלמה וילדה בן (או בת כדברי שלשלת הקבלה) יען בעל תעודה בישראל במכתבו אליך אומר כי בספרו דבר על זה אך לא רשם הרף, ובני הנ"ל בקש ולא מצא.

ואתה ידידי שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום כנפשך וכנפש החותם פה פאדובה היום כ"א תמוז תר"ד.

ידידך שד"ל.

מִכְּתְבֵי ב״ג ז״ל.

א.

מוגה, מסודר ומובא לדפוס על ידי ישראל איסר בן משה גאָלדבלום.

„שני ת״ח הנוחין זל״ז בהלכה הקב״ה מקשיב
להן שנאמר אז נדברו וגו׳ ויכתב ספר זכרון
לפניו וכו׳ ולא עוד אלא שדבריהם
נכתבים״.

להח׳ המשכיל ידידי ורעי הנוטע כרם ה׳ צבאות כמהור״ר שניאור זק״ש בברלין *).

יראתי בפצותי שיח — כן התחיל המשורר אלהי את פתיחת תפלתו ביום המשפט; כן אנכי עתה כאשר החילותי לכתוב אליך ידידי, יראתי בפצותי שיח; ומה לעשות אם אשיר שיר הלולים על כרמך החדש אשר נטעת, ועוד לא עברו לו שני ערלה ולא שנה רביעית, ובשנה ראשונה למטעו, וארזים אשר נטעת בו נתנו יין לבנון; או אם על ערבי נחל אתלה כנורותי בזכרי את ציון אשר דורש אין לה? או אתן תודה לאיש הגדול שד״ל שבשפלנו זכר לנו אשר בהסדו נתן לי שם ושארית בכרמך ובצרתי לו צר? או האם אשירה לך כי גמלת עלי וההדלת את תירושך המשמח אלהים ואנשים והלכת לנוע על עצים כמוני? כי לא מענות־רוח או כי לפניך כחנף אבא אם אומר כי עץ יבש אנכי; כי הטרדות והרעות הרבות אשר מצאוני והקיפוני זה ימים רבים בלי חמלה, לו היתה כארז הלבנון קומתי — כי עתה שפלתי והייתי כאזוב קיר. או אם אספר לך כל אשר ראו עיני מאז הלכתי מברלין, כי עיני ראו הרבה חכמה ודעת בקריות ספר הגדולים לונדון, אוקספורט ופאַריז — ואשרי עין ראתה כל אלה!

אך אוי לו ללב כי יחשוב אך להבל יגע רב סעדיה גאון ורב שרירא ורב האי וכל הגאונים וכל החכמים לפניהם ולאחריהם הולידו עשתונותיהם לבהלה, וצעירים ישחקו עליהם ויאמרו: הבל הבלים אמר קהלת וגם אגור בן יקה. — והנה עתה לו אשיר ולו אקונן גם יחד ולו אגיד לך את הגדולות והטובות אשר לא יתכן לבן־תמותה לעשותם יחד, הידעת היצלחו? היעלו על מזבחך? או כי יהיו ראוים לטעת בכרמך? ואם לא יהיו כחוחים אשר בלבנון ותעבור עליהם חית היער ותרמסם, ולו ימצאו חן גם בעיניך ולא

---

*) הר״ר ב״ג ז״ל כתב את המכתב הזה מראשית באו לפאריז; ובמכתבו זה שכח לסמן את השנה שהיה כותב בה.

תעבור עליהם חית היער. אך מה יענה הזמן ומה יגיד השכל? ומה כחי כי איחל? ואני כעבד שכור ללכת יום יום להביבליותיקה ואחרי שובי לביתי ואזכור כי כבר עברו על ראשי יובל ושמיטה [אם הלכה כר׳ יהודה האומר שנת השמטה עולה לכאן ולכאן]; ואשתי אומרת אלי בכל שנה ושנה היא השנה הזאת והיא שנת השביעית ומה נאכל בשנה ההיא? וקול אומר אלי קרא, ואומר מה אקרא? וקול אומר כתוב, ואומר אהה, לא ידעתי ספר! והנה אחריש לא אוכל, כי תאמר עלי איש עצל אנכי גם אכתוב לא אוכל. ע״כ אחת אשר היא אמרתי ומלפנים אותה גליתי — יראתי בפצותי שיח.

עם כל זאת, אמרתי יהי מה! הנה ידעתי כי אתה אוהבי, ועל כל פשעים תכסה אהבה. וגם לא נוטעי ובוצרי כרמך אוכלי בשר אדם המה; וגם כי ישבחונני או יהוללוני לא ייטיב אלא ירע לי, כי באתי בימים, וכבר הגעתי למדת הנשתוון; ואם לא אוכל לעשות את אשר ארצה, ארצה אשר אוכל. ואמרתי לשלוח לך קבץ קונטרסים אחד אחד כאשר יבאו לידי. וזה שמם אשר בטרם יוצרו קראתי להם:

א). סדר זמנים. והוא כולל הקירות מיוסדות על יסודי החשבון אשר אין משגה בהם בעניני חשבון קורות בני ישראל, והמה חשבון היצירה וחשבון שטרות וחשבון שמטה וחשבון חרבן. אשר לדעתי העניה נתרו כל הספקות בענינים אלו בלי מכשול עוד.

ב). סדרי בראשית. והוא קונטרס כולל באורים וחקירות ובקורות בספר סדר עולם.

ג). יד עצל. רשימת כתבי יד אשר העתקתי באוקספורד ואשר אנכי מעתיק בעזרת האל עתה בפאַריז, ואיזה הערות והעתקות קצרות מהם.

ד). בעלי אסופות. קבץ ענינים יקרים ונשגבים מגדולי בני ישראל אשר העתקתי מכ״י שונים *).

באשר לא אוכל לשלוח לך כעת מקונטרסי האלו אשר אנכי מבטיחך כי אין הזמן גרמא לזה מחמת הוצאות הבי־דואר. אך אשלח לך איזה העתקות כפי אשר יכילם הגליון הזה.

ידוע יהיה לך, כי בהיותי באוקספורד, נתברר לי בטרם נודע לי מה שכתב החכם יעללינעק כי הס׳ „הזהר״ חבר מאת ר׳ משח דיליאַן וחבריו. וזה נתברר לי ע״י „ספר היוחסין״ כתב יד אשר העתקתי כלו. ושם כתוב כפלים מאשר נדפס בספר יוחסין קונשטנטינא. כי רש״ש המדפיס שחת כדרכו ולא ברר אך את הפסולת מתוך האוכל כאשר עשה בכל ספרי היוחסין. ושנית נתברר לי מתוך ספריו בלה״ק שכתב, כי אין הבדל בין ספריו העברים והארמיים, כולם הכל אחד המה ואב אחד ילדם, שפה אחת ולשון אחת. וגם נתברר לי: שר׳ יוסי מ„הזהר״, הוא ר׳ יוסף בן טודרוס הלוי.

---

*) ותהיה לך הערה מן הצד: כי בימים האלו העתקתי לי תשובות מרב האי גאון; האחת היא על עניני קבלה ושמות — אשר כפי הנשמע נדפס קצת מהם על ידי החכם יעללינעק — ועוד תשובה לו על עניני משיח, אשר ממנה הוציא בעל „אבקת רוכל״ את דבריו. ועוד תשובות אחרות ממנו ראויס לו ולגדולת שמו. ב״ג.

לעשות נחת רוח לחכם הגדול וצדיק תמים בדורותיו כמוהר"ר שד"ל שיחיה (ו"ל), אעתיק בכאן דבר קטן אחד מ„ספר הרקמה" אשר אנכי מעתיקו כעת. ובעוד שלשה שבועות אי"ה תושלם כל העתקתו. והענין הזה נוגע בדבר מכתבו [אגרת י"ב דף 83] בענין ירחק, חק, פקח קח. וכתב שם, וז"ל: ויבא [ר"ל משקל השם] על פעל עול, כמו והאספסוף אשר בקרבו, שחרחרת, ושניהם תארים. והשם הגמור ולאסורים פקח קח. אך המלה נחלקת לשני חלקים במכתב, והיא בעקרה אחת. וטעה המשורר *): יען לכל דורש היה נר ונברש באר ויפרש קחי". ראה, ששד"ל כִּוֵּן לדברי ר' יונה; אך שר' יונה אמר שהוא שם ושד"ל שהוא מקור.

ועוד ראיתי להעירך על השגתך שעשית על הגאון וחכם ראפיפרט על ענין שם „גאון" — טעית! וידעתי, כי תמהול לי על דבור קשה כזה לעינים שם טעות אבל מצורה רעה היא אשר יפלו בה בני תמותה. אך האמת הוא להאחד אשר אין לו שני. כי אשר נתקשו בה החכמים על תאר „גאון", לא היה מפאת הוראתו התלמודית שהוא מורה מדה רעה; אבל לא נסתר מכל חכם כי לשון חכמים לחוד ולשון תורה לחוד, ובלשון תורה „גאון" ו„גאוה" מורה על נשיאות ובה יתעלה בעל האמת הנאמר אשירה לה' כי גאה גאה, י"י מלך גאות לבש. אבל שאלת החכמים היה איך עשו משם מקרה, או שם מפשט גאון שם תאר לא כמשפט הלשון? ומה היית אומר אם יתאר אדם איש בעל מחשבות ויאמר עליו רעיון, מלשון רעיוני על משכבי סליקו. או נתאר איש הוגה בכנור בשם „הגיון"; כמו שנאמר הגיון בכנור, וכדומיהם כל שמות המקרה מנחל"ה ראוים להאמר בנון בסופה. ואין „גאון" דומה לאדון, כי הנון באדון שרש והנון בגאון להורות על שם המקרה [וע' פרחון שרש „גא"ה"] זה שהיה קשה להחכמים שתארו ראשי החכמים בשם מקרה; אבל באמת גם זאת לא קשה מצד שאמרו חכמים בעצמם לשון תורה לחוד ולשון חכמים לחוד. וכבר עשו תאר „חזן" משרש „חזה" והנון במקרא גם הוא נוסף להורות על המקרה, כמו חזון ישעיהו. ועם כ"ז עשו ממנו תאר, אם „חזן" על משקל „גנב", או חזן ע"מ „נער" ואף שנער עינו מאותיות אחהע"ר עכ"פ יהיה איך שיהיה, כבר עשו בעלי המשנה תאר משם המקרה בחזן כן עשו החכמים הבאים אחריהם „גאון" תאר משם מקרה גאון. אבל דבריך לא יתכנו ואתה דע לך.

וכדי שלא להוציא הניר חלק ארשום לך רוב ספרי הכ"י אשר העתקתים באוקספורד ועתה בפאריז ברחמי האל:

א) ספר „מצרף לכסף" לר' עזריה האדומי, והוא בדפוס ביד פיל [פאָווסקי].
ב) ספר השגות דונש בן לברט והכרעות רבינו תם.
ג) ספר הכוזרי בלשון ערבי בשלמות.
ד) ספר השרשים לר' יודא קריש בל' ערבי.
ה) חצי ספר אמונות ודעות בל' ערבי. [בעד החכם דוקטור לעווי].
ו) ספר אמחצדא ואל מדכרא לר' משה ן' עזרא.

*) כראה שהמשורר הזה הוא ר"ש הנגיד בן דורו ובעל מחלוקתו ב"ג.

ז) פירוש „ספר יצירה" לרבינו סעדיה גאון בלשון ערבי.

ח) אגרות רבינו מיימון אביו של הרמב"ם בלשון ערבי [בעבור החכמים מונק ואלבורט כהן].

ט) כל החסר בספר יוחסין הנרפס, והוא ספר גדול בפני עצמו.

י) באור סדר בראשית לאבן עזרא השני.

י"א) ספר העבור.

י"ב) שני פירושים על שה"ש לו ופירוש על דניאל ממנו; ועוד ספרים קטנים ממנו כארבעה או חמשה.

י"ג) כהצי סדור רבנו סעדיה גאון עם שני תפלות הגפלאות אשר הביאן האבן עזרא בקהלת עם העתקתן בל' ערבי.

י"ד) כמעט כל הדיוואן מר' יהודה הלוי.

ט"ו) ועוד אגרות ממחבר ספר העקדה.

ט"ז) מכתבים ותשובות שונות בל' ערבי ולה"ק. וא"א לפורטם כי רבים הם. בעוד שלשה או ארבעה שבועות אעתיק אי"ה כל „ספר הרקמה" לר' יונה! וגם ספר „מעשה אפוד" והרבה תשובות לרבנו האי. ועוד בדעתי אי"ה להעתיק ספר „מלחמות ה'" להרלב"ג על תכונה; והוא ספר גדול מחזיק כש' דפין. ועוד „ספר המלואים" ו„שער השמים" עם כל „לוחות התכונה" לבעל „יסוד עולם"; וספר „המשיחה והתשבורת" לר' אברהם ב"ר חייא הספרדי אשר שלחתי לך הקדמתו *). ואם יסכימו אוהבי התורה והחכמה בברלין ויהיו לעזר שיצא לאור, אשתדל בהעתקת שארית ספר „פחד יצחק" אם יגזור ה' בהיו ויהי הדור ראוי לכך.

ועתה אמרתי לכתוב לך דברים אחדים בעניני ד"א.

על אשר שאלתני אז ובקשת ממני שאשלח לך ספר „מורה נבוכים" מר' יודא הריזי, דרשתי עליו ולא יכלתי להשיגו. ואמר לי פ. שהוא קנה כלם, ואומר שהוא רוצה להדפיס עוד שני חלקים האחרים. ועל אשר שאלת אדות האיש הזה, באמת אומר לך כי לא ארצה לישא את שמו על שפתי; ולא לכבוד לך ולא לכרסך אשר העלית את שמו שם. ואת אשר עברו ביני ובינו יגיד לך החכם ש"ש, כי הוא יודע כל ענייני באוקספורד, ולא ימנע ממך להגיד כל אשר נודע לו גם מיתר ענייני שקרו לי שמה. גם ה„כרם חמד" אשר שלחת לי, תחת ידו, כי לקח ממנו פ. הנ"ל בהלואה ע"מ שלא להחזיר.

וע"כ אבקשך ידידי, שתשלח לי אחר תחתיו. ואם תוכל לשלוח לי איזה עקסעמפל. מכרמך זה וגם מיתר חבוריך שהוצאת — שלח ולא תתחרט, כי אז אשיב לך אי"ה בכסף מלא כאשר תבקש ממנו. או כי אעתיק בעבורך איזה ספר יקר כ"י אשר ערך מחירו יהיה בכפלים גם אם תעשה עמדי חסד ותכתוב להרב הגדול פראנקעל מרעזדין שישלח לי את הצייטשריפט שלו, הן כל הנומערין אשר כבר יצאו לאור על ידו והן אשר עוד אוציא [? יוציא] לאור. ויוכל לרשום שמי בין הסובסקריבאנטען כי אי"ה אשלם לו במיטב כספי, או כי אשלח לו איזה

*) הח' כיג הדפיס את ההקדמה הזאת ב„המגיד" שנה שניה. יאם"ז.

העתקות בכ"י אשר יהיו שוים בפלי כפלים. ובפרט נצטרך לי מאד הנומערין אשר נכתבו שם בקורת על ענינו בריתא דשמואל, כי כתבתי על אדותה דברים נכבדים, ואחרי עבור זמן מה אשלה לך; אך בטרם אבצע את מלאכתי, רציתי לירע מה כתבו בעלי האסופות והבקרות בענינים האלו. גם תודיעני נא ידידי, באיזה דרך אוכל להשיג הספרים החדשים אשר הוציאו לאור בימים האלה? והם ספר "ערך מלים" ספר "מורה נבוכי זמנינו" ספר "שם הגדולים החדש" ספר "צמה דוד החדש" אשר נדפס בזאָלקָווי; וכמהם ספרים רבים אחרים אשר גלוים לי ואשר אינם גלוים הכל כאשר לכל. הודיעני נא במכתבך הדרך הישר והנקל להשיגם במהיר השוה לאיש כמוני.

ולא אוכל לכתוב יותר כי כבדה עלי מלאכת הכתיבה ויספיק לך המעט הזה. ולך הסליחה לרעך באמת הכותב יום ועש"ק בטו"ב להשון ובה"י לנובימבר.

דוב בער גאָלדבערג.

מכתב ב.

לידידי שניאור בישראל ששון ושמחה ונם יגון ואנחה.

אודיעך כי באה לכאן זוגתי ביום ועש"ק העבר בשלום. והיא ספרה לי מהגדולות והנפלאות אשר עשו בית הגביר הגדול ג. בפריס, ומה רב טוב ה' ומה נאמנו הבטחותיו "ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ולא געלתים". כי מי יאמין לשמועתינו אשר בארץ רוסיא, אשר כמעט אחינו משם לא לבד כי עברים משלו בם, אך גם היו למשל ולשנינה בפי העברים אשר בשארי הארצות; ושם יהודי פולני בפי אנשי ארצות האלו היה שם אָבי יחזקאל ישיהו בם יושבי שער ונגינות שות־שבר. אך עתה, אחרי כי נפלה בתולת ישראל ולא תוסיף, יאמר לה "קומי התנערי מעפר" כי שלח לה ה' מושיע ורב; ובית גינצבורג יהיה כבית דוד וכבית יהודה מכב"י לפנים בישראל. וכל המתברך יתברך בבית גינצבורג ויאמר: "ישימך אלהים כבית ג—ג!" — ואשריך גם אתה שזכית להסתופף בבית הגדול הזה, כי עתה תתלונן בצל החכמה ובצל הכסף; ואשרי החכמה כי מצאה קן לה בבית שר וגדול בישראל אשר אומן על ברכי התורה והיראה בארץ פולין! ולא יאמר עליו כאשר יאמר על אנשי הארצות האלה: "וכסף הרביתי להם וזהב עשו לבעל" לא כן איש כזה אשר מנעוריו אב גדלהו על התורה ועל היראה בארץ פולין, לא במהרה יחטא ולא יבוש להביא על שלחנות כסף וזהב, כי יאמר לא טוב אנכי מאבותי. ועתה גם אתה ידידי, תחת אשר מלפנים נטעת כרם, כרם דל, עתה תטע ארזים ותבנה בית חדש אשר יהיה לתפארת ישראל ובית ג. —

ועתה אספר לידידי את אשר עשיתי בעניי פה בעיר אוקספורד:

הנה הספר "השרשים" לר' יונה בן גנח היה בעוכרי; כי מאז ראיתי אותו באוקספורד מנוחה לא מצאתי וגם בלילה לא שכב לבי, כי המלתי על ספר גדול וקדוש כזה ילך לתהו ויאבד, והנה אמרו החכמים: "כל העמל על

התורה התורה עמלה לו" הנה זכיתי לבוא שנית לעיר אוקספורד ועד הימים האלה העתקתי ממנו כמאה וששים עלים, וכלו יחזיק כשלש מאות ושמונים; ולא אוכל לספר לך מנפלאות הספר הזה; כי לא אפונה, כי מכל ספרי חכמי ישראל אשר נשאר לנו מאבותינו, אין גם אחד אשר תועלותיו כוללות ותמידות כספר הזה, כי זולת אשר כמעט אין שורה אחת בכל ספרו אשר לא תמצא בה דעה והשכל, אבל לא תמצא בו כמעט שרש אחד אשר לא יביא בו מאמר אחד או שיר אחד מחכם ערבי או ישראל אשר לא ידענו אותם עד היום. וכן מביא ספרי ובאורי רב שרירא גאון כמעט על רוב התלמוד, וכן ספרי רב האי גאון, וגם תרגום לנוצרים הקדמון; ואולי הוא תרגום שבעים זקנים? ואומר, כי טעה בהרבה מקומות. —

ועתה, מה תאמר ידידי, עד מתי נסבול הרפת הגוים? עד מתי יאמרו הגוים איה אלהיהם? הלא עד היום יאמרו: יעשו ישראל להם עגל מסכה ואליו ישתחוו ואליו יתפללו... נתן לנו ה' חכמה לשלמה [מונק] וחסד לאברהם [אַלבירט כהן] ואיש שלומיאל כבער גאָלדבערג אשר יקריב את כחו ואת חיוו נדבה על מזבח ה' ההרוס.

והנה עתה, אחרי אשר קראך ה' בשם לבא לעיר פריס, הרם גם אתה בשופר קולך, ותאמר הגיע עת להנגה ולהציל את יונה מפי הדגה אחרי שמנה מאות שנה. הן אמת כי אחרי כי יעבורו עוד שמנה מאות שנה אולי יחנן ה' את שארית ישראל שניה, ויהיו בעיר אחת גדולי ישראל כבית ראָטהשילד וגינצבורג, וחכמת שלמה וחסד לאברהם; אבל ספר ר' יונה לא יהיה עוד בארץ, כי אם יעברו עליו עוד כחמשים שנה ויהיה ספר תמה מן בלאות ותן לחכם ויחכם עוד ודי לך בדברים האלו. —

ועתה ידידי אם תכבדני במכתבך הודיעני משלום עקרת ביתך ומשלום בניך הנעימים. ומה תעשה לכרמך? האם תטע כרם חדש? ואם עזבת ממנו לעני ולגר כמוני? ואתה בקשת ממני להעתיק בעבורך חדשות ונצורות, באות נפשי אעשה אם יחייני ה', וגם יש בידי מועתקים ועומדים. ולו יחייני ה' ואוכה להראות עמך פנים בפנים. — ואולי בימי הפסח אשר יבאו אלינו לטוב, שם אתן אתן את דודי לך; וכי תבא בכרם רעך, תאכל כנפשך שבעך וגם אל כליך תתן.

והנה יש תחת ידי כרך נורא (!) אשר העתקתי בו ספר "בלילא ודימנא" אשר הוא אחד ואין שני בעיר פריס, (נדפס ע"י הפרופיסור ה' דירנבורג — המעתיק); גם "פרקי ההצלחה" להרמב"ם בלשון ערבי ואגרותיו בלשון ערבי ועוד ספרים יקרים גדולים או קטנים נקבצו ובאו אל קרבו. אולי ירצו השרים אשר אתה בביתם, או תלמידך היקר, ויקנו ממני וישלמו לי אך דמי עבודתי ויזכו אותך בהרפסתם, אז יביאו לאוצר ספריהם, אז יהיה זה נהנה וזה מלא ברכת ה'.

ועתה אתה ידידי! עוד שאלה אחת קטנה אנכי שואל מעמך, ידעתי כי לא תמנענה ממני. תברך למעני את שני המאורות הגדולים אשר בפריס,

עמודי ההכמה ושדי החסד; האחד הוא — אברהם והשני הכם כשלמה והוא שלמה; כי ידעתי אשר לא תהיה קלה בעיניהם ברכת הדיוט.

חיים בער גאלדבערג.

Oxford יום ועש"ק בפרשת „והיה בהניח י"י אלהיך לך".

מכתב ג.

יכתב בספר חיים שניאו"ר לפ"ק, הוא ידידי בעל אור חדש ואור הגנוז.

אני מודיע לידידי: כי מצאתי באלו הימים שלשה דקומאנטין לרבנו תם; אשר לעניות דעתי עוד לא יצאו לאור עד היום. האחד הוא שלא יאיימו ישראל זה על זה ברבני גוים, והתומים עליהם: הרשב"ם והריב"ם ור"ת ואחיהם רבנו שלמה [וזה דבר הדוש בעיני כי לא שמענו שמו עד היום; ואולי מצא ידידי שמו באחד הספרים?]. ומכתב השני הוא חרם על בני ישראל שלא יעגנו את בנות ישראל יותר מחצי שנה. והשלישי להחזיר את הנדן לאבי הכלה אם מתה בתוך שנתה לנשואין. וזה כבר נדפס קצתו ב„ספר הישר" (דף ס"ד ע"ב). ואם יש לו איזה חדשות בענינים אלה — יודיעני ויכתב שמו בספרי החיים לחיים טובים, באשר אקוה להוציאם לאור ברפוס אם יתודע כי עוד לא נדפסו, כי ראוים הדברים לאמרם.

מנאי הכותב עיה"כ.

ב"ג.

מכתב ד.

לידידי שניאור בישראל מזרע קרש והוא זקש.

זה כשלשה ימים שלחתי את מכתבך עם מכתב משלי לבעל „המגיד"; ואקוה בי בעוד ימים לא כבירים יבאו דבריך נדפסים על ספר „המגיד" לשמה אלהים ואנשים, כי דבריך טובים ונכחים מאד וישמחו בם הקוראים כמוני. ואני שמתי עין על אשר העירות על דברי ההכם ר"י רייפמאן והמה נכחים ראוים לאיש כמוך. ואני תמה מהכם כמהו ר' יעקב רייפמאן אשר לפום חריפתיה שבשתיה.

ואני לעשות לך נחת־רוח אעתיק לך באור הרמב"ם בלשון ערבי, כאשר המה נמצאים בכ"י בפארים. —

הא לך לשונו בערבי והעתקתם בעברי לע"ד: „דלילה עלי אן מושב לציים יתם מי כל מגלם לא יתכלם פיה פי פצילה אל תורה ראיתו על כי מושב לציים נקרא כל מושב לא ידברו בו במעלות התורה מן אכר על פסוק אלדי קאל בתורת ה' חפצו כאנה יקול למה כאן הפצו מסוף הפסוק אשר אמר בתורת

י"י הפצו כאלו אמר מפני שהיה הפצו בתורת י"י לם יגלם במושב לציים אלתי ליים פיה תורת י"י. בתורת י"י לא ישב במושב לציים אשר אין בו תורת י"י. ושרה וידום מן אל כלאם אל כפי*) מן קול דממה דקה ומן דלך שרה אל תרגום ותרגם וידום מן הדבור הנסתר מן קול דממה דקה ומן זה תרגם התרגום: וידם אהרן ושתיק ודלילה אלי אנה כמהל מא המל גמלה אל שריעה וידום אהרן ושתיק וראיתו על אשר הוא כמו נושא כל התורה מן קול נטל עליו כאן נזול אל שרע כלה עליה פקט הו מן הדבור נטל עליו היתה ידידת התורה כלה עליה בלבד".

ואולי לא יהיו דברי למותר אשר אעיר פה: הנה באמת יתבן שהרמב"ם היתה לו נוסחא במשנה: "ומנין שאפילו אחד יושב ודומם בדברי תורה". ומפני זה הראיה נכונה במשנה מהמקרא ישב בדד וידום.

והנה שרש "רמם" וגם "דמה" בלשון המקרא ובלשון הכמים כולל שלשה הוראות; האחד הוא השתיקה; והשני הוא הדבור בקול נמוך או בלי התוך שפתים; והשלישי, הוא הכריתה מהטוב והתקוה והטביעה בעמק הראגה. ועל כן היושב בד בבד ולומד בדברי תורה, מדרך הטבע הוא שלא ידבר בקול רם, כאשר ידברו שנים בדברי תורה, שהוא באמת עסק בתורה ומשא ומתן זה שואל וזה משיב. אך הלומד בתורה לבדו מבלי חבר, או הוא שותק ומעיין, או הוא מדבר בקול נמוך וקולו לא ישמע**); אבל הוא מנהג דרך ארץ ודברי הכמים אשר בנהת נשמעים. על כן להכם יחידי אשר הוא לומד תורה, אשר לפעמים שותק ומעיין, ופעמים מדבר בלחש וקולו לא ישמע, נאמר בצדק ודומם בדברי תורה. ואפילו לא היתה הנוסחא במשנה "ודומם", עם כל זאת כינו למנהג וד"א של ת"ח יחידי. ועל כן הביאו ראיה מן "ישב בדד וידום" שכולל שני הרעיונות השתיקה והעיון, מלשון וידום אהרן; ולפעמים הדבור בלחש מלשון קול דממה דקה — וזה כיון הרמב"ם!

ונראה לי: כי הלומד תורה יחידי לא יאמר עליו "עוסק בתורה"; ואם אמרו זאת בגמרא, אמרו זאת על דרך זר ובלתי רגיל; שלשון "עוסק" אינו שייך אלא בשנים, כי הוא מלשון "כי התעשקו עמו", ואין העשק אלא בשנים. ועל כן אמרו בגמרא: ששואלין את האדם ביום הדין קבעת עתים לתורה עסקת בפריה ורביה, ולא אמרו עסקת בתורה, כי פו"ר הוא בשנים ולא הוי מיד תורה יחידי.

ומצאנו בלשון הכמים "דממה" כולל הכונות הנאמרות. אמרו במי שמתו "הם קוראים ק"ש והוא [המת] יושב ודומם" והוא מהשקיעה בראגה. וב"סדר

---

*) ועיין לדעת: כי בכ"י ים "נפי" בנון תחת "כפי" אבל הוא כ"ף ונקודה מלמעלה, וכפי בכ"ף אבל בתוכו "נסתכי" היא הקריאה המתמיה, ו"נפי" בנו"ן אבל בתוכו "מרוחק" היא נוסחת מבוכבת; ואולי קריאה כזאת נזדמנה להכמ"ה, וע"כ נדחק בכתובה? לך אין לי "מדמם דמומ ל" לעיין בו. ב"נ.

**) ומצאנה כזאת חולקת בכתים על תלמוד בבלי ברכות פרק הרואה ותענית, בתמרו שם: תכב על בוגמיים של תיח ביושבים בד בבד ועוסקים בתורה. וגם על בלוריים דביתהו דל' מתיל שבעצה ההוא תלמידא דהוה גדיש בלתיצא (בתמרת ערובין). ב"נ.

עולם" (פ"ד): „והמים היו עומדין ודמומין" ר"ל: שבק"נ יום שלא היה הגשם היו המים משמיעים קול רחישה ודממה.

ולא יכלתי להאריך יותר. וה' יאריך ימיך בספר חיים טובים.

כתפלת איש **בער.**

ח"י תמוז ושנת ח"י לאיש חי ורב פעלים.

מכתב ה.

אבוקה כשלשה ה"ה שני־אור ואור־יה התלמיד, יהיה אור עינים, ונעימות חיים, ושתית מים חיים, וברכות שמים כימי ארץ ושמים.

אין לי הדשות להודיעכם רק לדרוש בשלומכם ולשאול מה מלאכתכם ומעשיכם; איכה תרביצו בצהרים? האם תעלו בהרים הגבוהים אשר ליעלים? או אם תשבו בסלעים אשר שם מחסה לשפנים (ארץ ספרד)? האם אתם רוחצים בשרכם בחמי המים? או תשאבו בששון מים חיים? האם גם שם אתם עוסקים במשנה ראשונה ממסכת שבת, והיא „פשט העני את ידו לפנים ונתן בעל הבית לתוכה והוציא העני לחוץ"? ולפ"ז יהיה העני פטור ולא חייב [ר"ל: אינו חייב לשלם לא שכר דירה ולא בעבור אכילה]. וזאת היא גרסא חדשה במשנה מאז בא רב יוסף לעיר פרים והיא: משנת חסידים, ומתניתין יחידאה היא ורבים פליגי („קריגין" בלשון פולני) וכמהם כמהם שאלות רבות הייתי יכול לשאול אתכם; כי אתם ידעתם כי איש בער אחד יכול לשאול ועשרה חכמים אין לאל ידם להשיב לו, אך אין אני חפץ להעמים עליכם בקריאת מכתב ארוך, כי אולי יגרום זה לעני להיות חייב.

ואם תרצו לדעת מה שלומי ומה מלאכתי? בטרם תשאלון אני אענה — הנה ת"ל אני וביתי שלמים וקימים; וגם אני עשיר גדול בדלות ומלא מאד בריקות. ובעוד שמנה ימים — אשר הוא יהיה שמיני לחודש יולי — יהיה הבעה"ב פושט את ידו לחוץ והעני חייב ליתן לתוכה שכר דירה כששים פראנקס. ובאור־יה אבטח, כי יגיה אור חדש במשנתי ויכתב ידו ויאמר כצ"ל: „העני פטור"...!*).

ובזה יהיה לכם חיים ושלום, ולכל בית יוסף, כעתירת מכבדכם ומוקירכם המתפלל על שלומכם.

הוא איש **בער גאָלדבערג.**

---

*) באשר כי הדברים האלה נוגעים לתולדות החכם המסכן הזה מנ"ע, לא עברתי עליהם בקולמס והנחתים כמו שיצאו מעטו של החי' הכותב.

יאפ"ז.

מכתב ו' *)

הנה קודם הפסח העבר, בשרני ידידי השנון עדעלמן: כי הרב הקצין מהר"נ אב"ד מפה, השב מהשבות בלתי ידה ממנו נדה, ולמסור בידי את „קרית ספר", היא רשימת הספרים להרב המנוח ז"ל מפה לתקנו ולנקותו מהשגיאות ולשום עליו נוספות כיד ה' הטובה עלי. הנה כי כן יאות לכהן הגדול לראות את הנגע הזאת [הזה] אשר להרפות ולדראון עולם תהיה מלאכת איש אשר לא ידע ספר וינתן לו ספר לאמר קרא ויאמר אוכל.

והנה השבושים והטעותים בספר אשר עשה — הדלו לספור; ואם אף כי אינני חכם ולא ת"ח; אבל יודע ספר אני! והנה עתה כי הגיעו הימים אשר אין לי חפץ במו לישב עוד בעיר הגדולה הזאת, ואנשים אין בקרבה לראות על איש מסכן הנמצא בה, אף אם ימות ברעב הוא וביתו; ואין איש פונה אליו לרוחתו ואין פורש בשלום לו. ע"כ אמרתי, אלכה אל עמי אני וביתי אל ארץ צרפת, אשכנז או פולין, מקום אשר רוח ה' תנחני. כי בימים העברו אכלתי את אשר אינו ראיי לשן לאכול — והמה כסות וכלים; אבל עתה כי יצאתי נקי מנכסי ואין להם לאכול וגם אין בגד לאכול עוד, ע"כ אגיד היום לאדוני. אם באמת ותמים חפץ נפשו למסור בידי מלאכת תקון רשימת הספרים, ימהר ויהיש מעשהו למסור בידי, ואף אם מצער יהיה, תהי נפשי חלף עבודתי. ואם לא יוכל למסור העבודה הזאת בידי בימים האלה — יצוה נא להסרים למשמעתו, הממונים על קופת הצדקה, להיות לי מעיר לעזר, למען אוכל להעתיק אהלי מפה בטרם אגוע ברעב — ופקוח נפשות מצוה!

מכתב.

ב"ה יום ה' ו' לירח בול תרמ"ח לפ"ק.

יפתח ה' אוצרו אושר וחיים, לאיש אשר רוחו פי שנים, ה"ה הרב המאה"ג כבוד מו"ה דר. אברהם שמיעדל נ"י רב ומטיף, דבריו כנופת צוף יטיף בעדת ישורון פינפהויס.

האמת אגיד ולא אכחד תחת לשוני, כי מיום אשר ספר „אוצר הספרות" בא לידי, את תשובת הרמב"ם בלשון ערבית, ומתורגמת בלשון צחה עברית ע"י כבוד

*) המכתב הזה כתב הח' ב"ג ז"ל בשבתו בעיר לונדון; ומצאתיו בין כתביו בלי חתימת שמו, המקום והזמן. וגם לא נזכר בו שם האיש אשר אליו ערך המכתב הזה.

יאפ"ז.

מ"ה בראשונה קראתי ושניתי, וכבכורה בטרם קיץ בלעתיה. ועתה אל נא ישת עלי חטאת, אם יערב לבי לגשת לפני מ"ה ולהציע איזה הערות קטנות.

בתשובה הנזכרת על השאלה: אם מותר לשמוע משירי הערבי, וכן הזמר בכלל, החליט הרמב"ם ז"ל דעתו לאסור, בין שירה בפה, ובין זמרא דמנא ותחלת ראיתו מהתלמוד שאמר מר עוקבא: אודנא דשמעא זמרא תעקר (וסמך על דברי הנביא: אל תשמח ישראל אל גיל כעמים, ואחר כך ביאר טעמו וז"ל: לפי שזה כח התשוקה ראוי להכניעו ולרדות בו בפרך, לא שיגתן לו יתרון ולהחייתו את מתו וכו' ובסוף דבריו כתב התכלית המבוקש בנו שנהיה גוי קדוש וכו', הנה הנראה מתוך דבריו, שכונתו תסתעף לשתי השקפות, א': שאסור לשמוע שיר מפני שמחויבים אנחנו להתאבל על חרבן הבית ועל כי נטשו ישראל מעל אדמתם ומארץ אחוזתם; שנית: שצריך להכניע התשוקות ולבזות התענוגות, וזאת היא ההשקפה מכל בוזי ומבעטי תענוגי העולם הזה, וזאת נקרא Ascetische Anschauungen ולא הנשר הגדול הרמב"ם לבד אחז בזה, כי גם קדמוהו כבר בכונה הזאת הרבה מאמונה אחרת, ובפרט האבות בית תפלת נוצרית (Kirchenvater) כמו שכתב:

Lact. Just VI. 21: Aurum voluptas ex vocum et cantuum suavitate percipitur, puae scilicet tam vitiosa est, puam oblectatio illa de pua diximus, oculorum.

אולם היוצא לנו מזה לפי דעת הרמב"ם היה אסור לשמוע שיר כלל וכלל בזמן קודם חרבן הבית, כמו אחר כך, וע"ז יש לתמוה איך הרכיב הרמב"ם כאן שני ענפים ממינים שונים, המתנגדים זה אל זה על אילן אחד. ותלה תניא בדלא תניא, כי משנה מפורשת היא (סוטה מ"ח ע"ח): משבטלו סנהדרין בטלה השיר. הרי מוכח דעד שלא בטלו סנהדרין, שרי לשמוע השיר, ולא זו בלבד, כי גם בזמן שישראל היה בגולה אחר חרבן בית הראשון היה להם משוררים ומשוררות, ולקחו עמהם כשעלו מן הגולה (עי' עזרא ב' ס"ה ונחמיה ז' ס"ז) ומן הסתם לקחו אלה עמהם, לקצר הזמן, ולהקל תלאות הנסיעה בנהוג כל עוברי דרכים. וכמו זה סילק רב חסדא בשעלה לנשיאות בסורי' גזירת חמיו ר' הונא, דבטיל זמרא, לתועלת מסחר וקנין העם, שמפני ששרי לזמר בבתי המשתאות, היו מוכרים כל דבר קנין ומאכל בדמי יוקר (ועי' סוטה מ"ח ע"ח). ובטרם אשים קנצי למלין זכור אזכרנו מדי דברי בו, כי תשובת הרמב"ם הנ"ל, נודעת לרבנו יעקב בר אשר, והביא אותה בטור או"ח (סי' הקס) עיי"ש וז"ל: אבל הוא ביאר בתשובתו שאלה, דאפילו בפה אסור אף בלא משתה, ואין חלוק בין לשון עברי ולשון ערבי וכו'.

אלה דברי עבדו ומוקירו המשתחוה אפים ארצה.

הק' **משה פֿעססלער** כ"ץ.

מכתב.

שלום וברכה לידידי החכם המצוין והמבקר הנפלא מו"ה יעקב רייפמאנן נ"י.

מאמרך המכלכל בקרת על אדות שיר היחוד והערות על ספר חסידים *) קראתי ברב ענג והוא היה לי לששון ולשמחת לב, יען אשר מצאתי דבריך טובים ונכוחים מאד, ודעתך, כי שירי היחוד לא מעט מחבר אחד יצאו ולא אב אחד הולידם כאשר שערו חכמי ישראל עד הנה, מרגלית טובה היא בעיני **) ואתן תודה לך בכל לבי, כי לא חשכת אותה ממני, וכי שמחת את נפשי המשתוקקת

---

*) המאמר הנ"ל נדפס במ"ע „אוצר טוב" שנת תרמ"ה לפ"ק (המכתב העתי הזה לא ראיתי מימי) ומשם לקחו החכם המחבר והדפיסו חדש מקרוב בפני עצמו (**סעפאַראַט-אַבדרוק**).

) לא אוכל להמנע מתת בזה בקצור לפני אלה הקוראים, אשר המאמר הנ"ל איננו תחת ידם, דברי החכם רייפמאנן על אדות שיר היחוד „אשר מאז מעולם נחשב כלו לשיר אחד ולמפעל משורר אחד" והוא לא כן יחשוב, כי אם הוא לדעתו „קובץ שירים משירים שונים ומשוררים שונים". ראשונה ראה לבו, כי המתיחד בסדורים ובמחזורים ליום הרביעי שונה מכל המתיחדים להימים האחרים באשר אך הוא לבדו ע"ס א"ב הנהו. ואף הוא שונה מכל המאמרים הערוכים ע"ס א"ב גם מאלה אשר בספרי קדשנו גם מאלה אשר בספרים המאוחרים להם הרבה, כי אין מדה אחת וקצב אחד לכל אותיות א"ב, כי האל"ף נכפלה בו תשע פעמים, והבי"ת והדל"ת והה"א והזי"ן והחי"ת שתי פעמים והגימ"ל והצד"י ארבע פעמים... וזה מורה על איש אשר לא סדרים ברעיוניו ולא מדה במדברותיו וכו'... והראיה הזאת אלפתו לחשוב את המתיחד ליום הרביעי לשיר בודד ולילד משורר מיוחד. אחרי זה ראה לבו והתבונן, כי המתיחדים ליום השלישי וליום החמישי שונים מכל האחרים בסגנון לשונם ובהשתמשם במלות זרות וקשות אשר אלה הן: **ערער ועראי וגודש בהוראת תאר (**אַקצידענץ**) עמוס מכל עמוס. טפל וחבר ומסמך בהוראת הצטרפות. ממש ועקר ונצב בהוראת עצם (**סובסטאַנץ**) אין בהוראת מין ולא נודע מאין תבא ההוראה הזאת. [מי הגיד לידידי החכם המחבר, כי בעל שיר היחוד ליום החמישי לקח: אין בהוראת מין ולא בהוראת כח? וכן באמת הבין אותו גם מפרש המחזור (דפוס וויען משנת תקע"א) באמרו: אין לשון כח כי הוא כח הכחות לכלם]. נדות בהוראת תנועות (**בעוועגונגען**) וגם במלינות בלתי נאותות לפאר ולרומם בהן את השי"ת. כמו: זרם מים לא ישטפך. כל טנופת לא יטנפך. אש לא תשרפך. ומזה שפוט ישפוט, כי המתיחדים ליום השלישי וליום החמישי הם שירים מיוחדים ואינם אחי המתיחדים להימים האחרים ולא אב אחד הולידם. וכאשר התבונן על יתר השירים נגלה לו, כי המתיחד ליום הראשון שונה מכל הבאים אחריו בצחות לשונו ובנפת מלינותיו והגיונו ובאשר אין בו כל מאומה מלשונות רז"ל ומרעיוני אגדותיהם... והנה אפוא גם הוא שיר בודד הנהו ממשורר מיוחד. וקרוב מאד היותו ספרדי. והמתיחדים ליום השני וליום הששי וליום השבת אחים המה בני אב אחד, כי הם שוים בלשונם ובהשתמשם בנאומי רז"ל וברעיוני אגדותיהם... ולפי הדברים והאמת האלה יש בקובץ הזה מעשי ידי ארבעה חרשים. לראשון חרש לבד, ולשני ולששי ולשביעי חרש לבד, ולשלישי ולחמישי חרש לבד, ולרביעי חרש לבד, ולכל חרש דרך מיוחד ולשון מיוחדת" ע"כ. ויען דבר חדוש גדול יקר ונכבד גלה לנו החכם רייפמאנן בדעתו זאת, על כן בצדק קראתיה במכתבי אליו: „מרגלית טובה", כאשר קרא ר' יהושע בפקיעין (ראה חגיגה דף ג' ע"א) את הדרוש היקר, אשר חדש ר' אלעזר בן עזריה בבית המדרש על הכתוב הקהל את העם האנשים וגו' „מרגלית טובה". והתאר הזה אמנם יאות גם על הערותיו והגהותיו הפרטיות על שיר היחוד, אשר לדאבון לבי לא אוכל להציען פה, יען אירא פן יארכו הדברים יותר מדאי, על כן אסתפק רק לרמוז עליהן ולאמר: ראויות הן למי שאמרן!—

הנ"ל.

לחכמה ודעת בבקרת צודקת ואמתית. כה הוא משפטי על מאמרך על שירי היחוד בכלל; אולם גם הערותיך והגהותיך הפרטיות עליהם כלן נכונות, כלן ברורות וכלן נושאות חותם האמת על מצחן, בנוגע להחרוז בשיר היחוד ליום החמישי: "ועמום מכל עמום" אשר הוא נפלא מאד, יען: "עמם" אין הוראתו כי אם טעינת משא, אשר אין לו ענין פה, אשער בנפשי, כי הקריאה הנכונה אולי: עמום (כמ"ש בסוף) שהוראתו כידוע: "סתימה והעלמה מעין" והוא התאר אשר נאה ויאה באמת להאמר על הבורא יתעלה, ואם כן אפוא גם מלת במום אשר אין חרוזה עולה יפה עם עמום צריכה תקון, ואולי היה כתוב למבראשונה: טמום אשר אח הוא בהוראתו למלת עמום (רמ"ה ערוך טס ג') והדבר צרך עיון. צר לי, כי ספר חסידים איננו תחת ידי, למען שפוט על הערותיך עליו משפט אמת וצדק. והנה בראותי אותך עוסק בבאורים ע"ד הבקרת: על כל התפלות והרנות אשר בסדורים אעירך על חרוז אחד בזמר למוצאי שבת המתחיל: "חדש ששוני וכו' והוא: כונן לעם זו צורי, צור לחבוש". שתי המלות האחרונות אין להן הבנה כלל וכלל, יען הפעל "חבש" לא יחבר בכתבי קדש רק עם שבר ומכה וענינו כענין רפא, ואך איש בשגעון ינהג אשר יאמר: אבן "לחבוש" הוא רק יאמר: "צור לחבוש"! ולי אין כל ספק כי כך צ"ל: "כונן לעם זו ציר, ציר לחבוש" ציר הראשון ענינו: "שליח" והוא שב אל ציר שלוח מאל לפני בא משיח צדקנו, וציר השני ענינו: "כאב וחבל" והיא א"כ מליצה יפה ונעימה מאד, ולשונה: לשון נופל על לשון היא אחת מהסגולות היקרות אשר במליצת שפת קדש. שים עינך על דברי אלה המעטים והתבונן בהם בינה. והנני אוהבך מכבדך ומוקירך דורש שלומך ושובתך באמת ובתמים.

הכו"ה פה אייוואנאוויטץ בימי ספירת העומר תרמ"ו לפ"ק.

לייבש אייזלער.

מ כ ת ב.

אל כבוד הידיד האהוב וחביב ונחמד ונעים, יודע ומקיף בהשקפתו הזכה ספרות ישראל כמ"ר **שזח"ה** נ"י שלום.

מפאת סבות שונות נהיתה עוד הפעם תקופה גדולה במרוץ אגרותנו אשר שבתה עטי, אך לא מעצלתים אך מפאת כמה הרפתקאות אשר עדו עלי, כי כל ימות החורף היו ימים לא טובים, ימים אשר אין בהם חפץ, כי אשתי תחי' נפלה למשכב איזה ירחים ות"ל זה מעט קט אשר נער ד' בהמחלה והסירה מגבירה, אך עוד תש כחה בנקבה חלושת המזג ורכה וענוגה, כמעט שאפתי רוח ובאו איזה רגעי מרגוע, באו בחדש העבר, ימי הקור הנורא, וקפצה עלי רוגזה של מחלת הרעמאטיסמום בחרון אפה איזה שבועות ביסורים שאינם של אהבה, כי יש בהם ביטול תורה, עתה בחסד עליון, שהסתיו עבר הגשם חלף לו, והנצנים נראו בארץ,

גם בשרה־החשים מנשב רוח צח ומצוחצח, אחזתי בקלמוסי ולא ארפנה עד אשר ארבר לידידי ואשפוך רוחי על הגליון מכל אשר הומה לבי, למען אשר תרצה עמי את שבתותיה, וזה החלי לבוא בדגשות ורחשי תודתי מה שהפה אינה יכולה לדבר, והעט לתרגם כל צרכו על רוב חסדו עמי בשליחות ספרים ומכתבי עתים זה שלשים ושש שנה, אשר בצדק אהבתנו נתישנה, ולא לבד אשר לא פג טעמה, וריחה לא נמר, אך עוד הוסיפה אומץ ונתחזקה במרוץ הזמנים האלו, זה תודתי בכלל על העבר, ובפרט — הא לך תודתי בזה על המתנה הטובה שיצאה מבית גנזך, האגרות שי״ר זצ״ל המחברות האחרונות שהשגת׳ם כמועדם, ולא היה לי עדיין פנאי להקריב לך קרבן תודתי על זה, ואומר לך כי באמת אין קץ לשמחת רוחי על החדשות ונצורות שבאו במחברות האלו האחרונות, ודברים שבאו בדברי הגאון במקומות אחרים אך דרך אגב ופעמים אך ברמז, באו כאן באר היטב, מפורש מפי הכהן הגדול בהיכל חכמת הבקורת, והעניינים נוגעים להחכמים היותר מצוינים, אשר כל בית ישראל נשען עליהם, והכהן הגדול הזה, זרק עליהם מים טהורים מבאר חכמת הבקורת לטהרם מכל שמץ דופי, וכתם כהה טפלו עליהם בעלי הקריטיקא המזויפת, העזי פנים בדורנו, ובפרט בבוד הב״י, המשביר בר לכל סבל בית יוסף, שיצא להפך בזכותו זכות גדול להגאון הנ״ל להציל כבוד הקדמונים, לזכרון עד דור אחרון! — ומדי דברי בהגאון שי״ר זצוק״ל, אודיעהו פרט אחד המתיחם לפרק גדול בחייו, הוא זמן הרדיפות בלבוב בימי נעוריו, בנעדי שמעתי בעיר מולדתי קראקא כי אחד מבני העלי בלבוב יאללעש היה מרואי פניו ותלמידיו של הגאון שי״ר, וגם עליו עבר כוס להיות מהנרדפים בחברתו של הגאון ז״ל, והעלוי הזה להיותו חד השכל במאד, לבש חרב ללחום במלחמתה של תורה בפלפול חד ונמרץ, ועשה השגות על הס׳ ״ישועות יעקב״ שהשתומטו עליו כל חכמי הדור, אבל לא ידעתי אם זה אמת או רק הגדה, עכשיו מצאתי שהעלוי הזה הוא איש מצוין מהיותר מצוינים, שהעיר עליו הגאון שי״ר ז״ל במחברת הרביעית מהאגרות (צד 229) במכתבו „הנער זכריה ישעיה הוא כבן שלש עשרה שנה נפלא ברוב שקידתו ושכלו״ ומהללו מאד ואחרי כל התשבחות הוא מסיים: „ויש לו תשובות מכמה גדולי הדור בחדושי תורה״. וראה זה מצאתי כי זה זמן אשר בא לידי ספר ״זכר ישעיהו״ נדפס בווילנא בשנת תרמ״ב מהעלוי הזה מבן שש עשרה שנה, שנעשה באמת לגאון מגאוני הזמן, שמחתי על הספר הזה במאד מאד, כי נמצאו בו שתי תשובות להגאון שי״ר זצ״ל (בחלק בני יד ל״ד ע״ב) בפלפולא דאורייתא ועומק ההלכה, ובתשובה הראשונה כתב תארים האלו אשר אעתיקם מרוב חבת הקדש, והחבה היתרה שיש לי בזכרון הגאון זצ״ל מימי ילדותי: ״שלום וחיים, לאיש הבינים, אהובי ידידי, אלופי ומיודעי, הוא ניהו הרב המאור הגדול, אקמטרי דהלכה ואגדה, בכל מדע ידו הדה, סכינו חריפא וחדה, כבן עזי בנהרדעי, החכם הכולל, פום רברבן ממלל, כפורסם להלל, כבוד שמו מו״ה שי״ר נ״י כ״ץ פה העירה״. ע״כ בתשובה —בסי׳ מ״ח; ובסי׳ מ״ט — הכתובה י״א שבט תקצ״ב — לא הרבה כ״כ בתארים רק כתב ״הרב המאוה״ג חכים ורבי יתקרא״. עכ״פ הרוחנו כי העלם בן שש־עשרה נעשה לגאון ותפארת ישראל והוא מתלמידי הגאון שי״ר זצ״ל. ואקחך אל מקום אחר ומשם תראה גדל השנאה והרדיפות והתועבות שנעשו אז בלבוב נגד חבורת מופלגים

מסבות המעשים.

לפי דעת הפילוסוף המפואר אַדאָלף פֿראַנק המסורה בספרו „מוסר לכל".

כל תכונות הנפש נכללות במה שהרוח בכחות שבו וברשותו פועל על עצמו כי נפש האדם איננה מרגשת ומשכלת בלבד כי גם פועלת, ופעולתה לא תהיה בין גבולות המחשבה לבדם כי גם בשלטון אשר לה על האברים ועל התנועות, ופעולת הנפש הנראית אל העין נקראת רצון. ויש הפרש גדול בין הרצון ובין הדרבן הטבעי; כי הדרבן הטבעי פועל ככח עיור, זר לנפש אשר אין לה חלק בו, בלתי יודע החקים המדריכים אותו, המטרה אשר לה הוא צופה, והאמצעים אשר הוא משתמש בהם; אבל לרצון יש בכל איש ואיש תכונה בפני עצמה, ועל זה בדין אמרו רבים כי הרצון הוא הנפש. ובודאי כשאדם רוצה לגזר גזרה או לעשות מעשה מן המעשים, איננו יודע בלבד מה שהוא רוצה לגזור או לעשות, אבל הוא יודע גם כן שיש בידו לחרוץ משפט אחר מפני סבה מן הסבות ולהחליף גזרתו או מעשהו; כי לכל רצון ורצון סבה, ואין רצון כי אם חפשי, עד כי החפש והרצון דבר אחד הם. אמנם החפש הוא הרשות הנתונה לנו מאת בורא הויתנו להיות אדוני מעשינו, ולמשול בכחותינו הגופניים והרוחניים להדריכם אל המטרה האחת או אל המטרה האחרת, גם נגד כל הדרבנים הטבעיים היותר חזקים, בלי הטות מן הדרך אשר בחרנו בה, גם בדעתנו כי בה נמצא מכאובים ומרירות ואולי גם המות.

גם אין מוסד בלי רצון ובלי חפש; כי איכה נוכל להטיל חובות על איש אשר אין מעשיו ברשותו ואין לו על כן התנצלות עליהם? בלי רצון וחפש, הטוב והרע, היושר והעול, הצדק והרשע הם דברים בלי טעם ובלי פתרון; ואין אדם טוב או רע, ישר או מעול, צדיק או רשע כיון שאין בידו להמנע מלעשות דבר מה, והוא פועל שלא ברצונו על פי דת או כח אשר אין לו לפניהם מעמד.

ומעתה שיש בידנו לעשות ההפרשים האלה ולהדריך על פיהם מחשבותינו ומעשינו, הלוא יהיה זה לנו לראיה גדולה וחותכת כי החפש נתן לנו, ואנחנו בטוחים עליו כעל הויתנו: הדתות והערכאות, העצות והתחנות, הגערות והתוכחות וגם האמונה בהשארת הנפש כולן ראיות על אמונתנו בחפשנו, כי אין לצות רק למי שיכול לשמוע, ואין להצדיק ולהרשיע רק למי שהוא לפי ראות עינינו צדיק או רשע, אין ליעץ למי שאינו יכול לשמוע עצתנו, ואין להתחנן למי שאין בידו לחנננו; וכן לא נאוו השכר והעונש בשמים ממעל ועל הארץ מתחת רק למי שהצדיק או התעיב מעשיו; ואם לא כן למה לי השארת הנפש, אשר כמעט כל האדם מאמינים בו כביסוד ובסבת הויתנו בעולם הזה?

האדם פועל חפשי כשיש תכלית או סבה למעשיו, לכן נתנו לו ההרגשה והשכל, זאת להוליך בו הנטיות וזה להיות לו לאות לתקן סבות מעשיו; הסבות האלו, ארבע, ואלו הן: התענוג, התאוה, התועלת והחובה שהיא הטוב. תענוג הוא כל מה שמפתה חושינו, והחושים נפתים על שני דרכים. הראשון: כשישפיק האדם לצורך מצרכיו האמתים אשר המה צרכי העמדת הויתו כגון הרעב, הצמא, המנוחה אחרי המלאכה, וכיוצא בהן; והשני: בהשפקת חשק מן החשקים המדומים מעט או הרבה, אשר עשינו לנו בכח דמיוננו ומכלכלים בנו בלי שום לב על הבלו. באופן הראשון אנו שומעים אל דתי הטבע הישרות, אבל באופן השני אנו מהפכים אותן ומשימים על הרוב תחתיהן צלמי דמיוננו; זולתי התענוגים האלה יש גם תענוגי הרוח והלב משונים ורחוקים מאד מן האמורים למעלה, כי אלה הם על כל פנים השכר הבא לנו אחרי מלאות הובותינו או אחרי השתדלותנו להשלים את נפשנו על ידי למוד או מעשה טוב.

סבת מעשינו השניה היא: התאוה יותר קשה ועזה מן התענוג, ולה טבע אחר מטבעו; לכל תאוה ותאוה יש תכלית עצמית אשר היא מתאמצת להשיג גם באבוד טובות הרבה או בסבל מכאובים מרים וקשים, וכשאנו נוטים אחר תאוה מן התאות, כגון האהבה העורת, השנאה, הקנאה, הגאוה, הנקימה וכיוצא בהן, תחת עמדנו כנגדה להלחם עליה בכל כחי נפשנו כאשר בידנו לעשות, אין אנו יכולים לומר שאין לנו תענוג מה בזה: האוהב העיר יחרף נפשו למות להשיג תכלית אהבתו, וכן השונא ישליך מנגד נכסיו וגם חייו אם יוכל על ידי זה לאבד נכסי שנואו או ליטול חייו; הגאה לא ישוב מפני כל, וישים נפשו בכפו להגיע אל מחוז חפצו להרים עצמו על חבריו ולהתכבד גם בקלונם, כי עזות התאוה לא תניח לאיש אשר נפל ברשתה לשמוע בקול עצה ותוכחה, לא תאבה לו להטות מני דרכו, ועיניו צופות תמיד אל מטרתו, וגם המעשים אשר היו עד עתה נבזים ומקולקלים בעיניו, נראים לו לעת כזאת כישרים ונכוחים, אם יוכל להשיג על ידיהם תכלית תאותו. כל זה יגיד ויודיע לנו עזות התאות וְקָשְׁיָן וסכנת האדם העוזב עצמו בידן, כי הן תשלטנה בו בחזקה, ותרפינה כנפי הרגשתו ושכלו, עד כי נמשל כבהמות, לא יהיו לו עוד לא חפש ולא רצון ויהיה עבד תחת רגלי תאוותיו ועבדן לעולם.

התועלת משונה היא מן התענוג ומן התאוה; רחוקה היא מן התענוג כרחוק המועיל מן הערב; המועיל הוא תמידי וסוכן לאשרנו, הערב איננו כי אם הרגשה קצרה ועוברת, כן התועלת והתענוג לא נועדו יחדו כי אם חוץ מן הכלל, ואין הראשונה מושגת כי אם בעזיבת השני; דרך משל: אם רוצים אנו להרבות עשרנו להיות בטוחים שלא תחסר לנו פרנסתנו לעת זקנתנו, מוכרחים אנו לעמוד נגד תאוותינו, ולמנוע ממנו המותרים בעת נעורנו. התועלת רחוקה היא עד מאד גם מן התאוה, כי בעוד שהתועלת נשענת על ההשכלה ועל החשבון, התאוה בעזותה ובקשיה אינה נשמעת כי אם לקול עצמה, ואם במקרה תחשוב ותתבונן, לא תעשה זאת כי אם להגלות אחרי כן בכח גדול ופתאומי בלי גבול וקץ, אבל העצם השכלי יפעול תמיד על פי סבה רביעית אשר לפניה כל הסבות האחרות תחלפנה מכל וכל או לכל הפחות תאבדנה ערכן, ותקרא חובה שהוא הטוב.

הסבה הזאת היא תורה אחת אשר שכלנו מודיע לנו כראויה והגונה, עד כי כל עוזביה ילבשו בשת וכלימה והיו דראון לכל בשר; תורה בלתי נותנת רשיון לשום אדם להוציא עצמו מכללה על שום דבר, שאינה מכרת לא מקום ולא זמן, לא מקרים ולא מצבים, אבל תשאר לנצח בהויתה ובעצמותה בלי שום שנוי וחלוף כלל; תורה אחת לדורי דורות לכל מי שיעמול תחת השמש.

הבחנת הטוב והרע תמצא כתובה בעט ברזל על לוח לב האדם ולא תבא לו על ידי אומנים ולא על ידי מחוקקים, אבל האמון הלמוד וחמשפטים יחזקוה בלבו ובשכלו לטובתו ולטובת החברה האנושית; למן היום אשר בו האדם בעודנו נער ירגיש כי הוא עצם שכלי וחפשי, ירגיש גם כן כי מוטל עליו לשמור סדר הגון במעשיו להיות תמיד ראוי לשכלו ולחפשו. הסדר הזה באחדותו ובכללותו יִרָאֶה לשכלו כדבר מפשט בלבד, אבל כשיראהו מקוים או מקולקל על ידי מעשה מן המעשים החפשיים, ירגיש כי הוא הסדר המוסרי אשר כבר נחתם בלבו, והרגשתו ושכלו יקומו ויצדיקו או ירשיעו את המעשה ההוא. כן בכל פעם ופעם אנו מצדיקים או מרשיעים את המעשים החפשיים הנפעלים לפנינו, ודנים אותם לטובה או לרעה, כדברים ראוים לשמוח או להתאבל עליהם; ומן המעשים נחזיר דיננו לאיש העושה אותם, ונגזור אומר אם ישר או אם עקש פעלו אם שכר או עונש לא [לו?] יאותו, ואם הוא ראוי על כן לסלסלנו או לזלזלנו.

גם המעשים הנקראים בספר או המסופרים לאזן יעשו רושם עלינו כהנפעלים לפנינו, אבל המעשים הנגמרים על ידנו יכילו גם כן החפץ או הריב הפנימי אשר היו בנו עובר לעשיתם, כי אין אנחנו חיבים לגמור המעשה למען נדע אם טוב אם רע הוא, כי גם המחשבה העולה על דעתנו לעשות אותו עלולה היא כבר לשבח או לגנאי לשכר או לעונש; ואם גם בדעתנו כי מחשבתנו רעה ובזויה אנו מצרפים אותה למעשה, לא יהיה זה כי אם אחרי ריב פנימי אשר בו התאוה המושכת אותנו אל הרע תנצח את החפץ הטבעי הטטה אותנו אל הטוב; ובלבד זה גם ההרגשה הפנימית תקבל בנו תכונה יותר חזקה ועזה, כי השבח אשר אנו נותנים למעשי אחרים יתהפך בנו לחדוה אם אנחנו פעלנום, וכן הגנאי לנוחם; ונוסף על זה כי גם את עצמנו אנו מסלסלים או מזלזלים לפי מעשינו, ודבר זה יורה בלי שום ספק על מציאות החובות.

מכל זה תאיר לנו כזהר הרקיע מציאות דת מוסרית, עד כי אין אדם בארץ אשר לא ידמה אותה בנפשו ולא יטה מחשבתו אליה. ובאמת איכה נוכל לדון מעשה אחד לטוב או לרע, וכן לשפוט על איש זר אשר אין לנו חלק ונחלה עמו אם הוא ראוי לשבח או לגנאי בלי המצא בכחנו דמיון הטוב והרע אשר יהיה לנו למדה לכבד עמיתנו או לבזותו על פיה? בלי תורה קבועה ומחויבת לכל, אשר מנאצה יפול ממעלת עצם שכלי וחפשי למדרגה שפלה ממדרגת הבהמות, ויהיה מכוער ושנאוי לכל בעצמו ובמעשיו? אל דמיון הטוב והרע תתלוה גם כן אמונת הגמול והעונש ר"ל שהדת המוסרית צריכה קיום לצמיתות. האמונה הזאת, טבעית ונצחית כדמיון הטוב והרע המוליד אותה, נגלית לנו גם כן על ידי משפט פרטי: כשאנו רואים איש מישר דרכיו או מעקשם, ודנים שגמול או עונש נאותים לו, מיד מוצאים אנו קשר אמיץ בין גמול ואושר בין עונש וקשיות יום, ושכלנו

לא יסבול הדעת הכוזבת כי השלמות והסדר המושלים בעולם הטבעי והנראים תמיד לעינינו, לא ימשלו גם כן בעולם המוסרי; ההשגות והמחשבות, הדעות וההרגשות האלה נמצאות כנין בנפש כל איש ואיש, ואין בידנו לא לבראן ולא לעקרן; התאוות הבהמיות, טפשות, השכל, שכרות, החושים וכח הצרות יחשיכו אותן לפעמים וישקעון במצולות נפשנו, ועל כן חשבו אחדים כי פרי האמון והגדול הן, אבל אין הדבר כן, כי אין בכח האמון לשנות טבע אנושי, כי אם לעבדו ולשמרו ולעזור מצעד שלמותו.

בין שני הדמיונות, דמיון הטיב ודמיון הגמול אשר המה מנהיגי הרגשותינו המוסריות, והמדות אשר בהן אנו מודדים משפטינו על האנשים ועל מעשיהם, הראשון גדול וחזק מן השני ולא [ולו?] לבדו משפט הבכורה, כי אין הגמול אפשר בלתי הטוב, בעוד כי הוא כבר נכלל בדמיונו של זה: כשאנו חושבים כי המלא חובותיו ראוי לשכר והעובר עליהן ראוי לעונש אין זה כי אם דמיון המשפט בלבד, והוא אחד מן האופנים השונים אשר בהם המשפט יתגלה לעינינו, ואיכה נוכל להבדיל הטוב מן הצדק ולא נחשוב כי להוית שניהם צריכה התחברות היושר עם האושר? לכן דמיון הטוב הוא לבדו האמת, הוא לבדו יסוד המוסר הנשען עליו בכל תכונו, הוא עקר ומקור כל החובות; ובגלל זה המעשים היותר משובחים הנגמרים על מנת לקבל פרס בעולם הזה או בעולם הבא, אינם נחשבים כמעשים אשר יסודם הטוב האמתי כי אם התועלת.

כל מה שהוא חובה הוא טוב, אבל אין כל הטוב חיבה; והטוב גדול הערך ויותר עמיק ורחב מן הטובות. ובאמת החובות הן הדת הכתובה על לוח לבנה, אשר עצם שכלי וחפשי העובר עליה יחדל להיות ראוי לשכלו ולחפשו, יפול מן המדרגה המיוחדת לו מן הטבע ויהיה נמאס ונבזה לעיני עצמו ולעיני כל האדם, כי הדת הזאת היא מחויבת לכל והעובט בה ברצונו שלא בטובתו, משים עצמו חוץ ומתחת לחברה האנושית, ונותן לה הדין והיכולת להרחיקו ממנה; ואין ספק שכל מה שהדת הזאת מבקשת בכל תקף ממנו הוא טוב; אבל אין מוטל על כל אחד ממנו למנות בין חובותינו כל מה שהוא טוב, כל מה שמסכים עם דתי הסכל, כל מה שהדעת המוסרית מהללת ומסלסלת אותו; חלילה לנו לומר כזאת! האם כל איש אשר לא ישאר בערום ובחוסר כל לתת כל מה שיש לו לעניים מרודים עבר על חובתו? אולי כל איש אשר לא עזב ביתו ומשפחתו ולא הלך להלחם על חרות ארץ אחרת אשר לא ארץ מולדתו היא יהיה ראוי לבזוי או לעונש? האם כל האנשים אשר חרפו נפשם למות על השלמת המין האנושי, על הרחבת גבולי החכמות, ועל סבות אחרות יקרות הערך כאלה נשו כל זאת למלאות חובתם? היוכל כל איש ואיש לעשות כדברים האלה או כלום יש שני מיני חובות מוטלות עלינו ובלתי מוטלות? אם כן ראוי לומר שיש הובות שאינן חובות!

ועתה אם הטוב איננו בצמצום החובות בלבד, ואם, אף כי איננו מוטל במוהן על כל איש ואיש, הוא נחשב כדת הויתנו העקרית, מה הוא? כל מה שהוא חובה הוא טוב כאשר אמרנו, אבל החובה היא התו אשר אין שום אדם יכול להמצא תחתיו כי אם באבדן מעלתו בעולם המוסרי; אבל הטוב הוא התכלית היותר מעולה וחשובה אשר נוכל לשום לכל תכונות נפשנו; הוא הסדר האמתי

נכון ונאמן בלי שום שנוי או חלוף כלל, אשר אליו נשא את נפשנו, ונתחזק להוציאו אל הפועל במדת הכחות הגופניות והרוחניות אשר נטעו בנו; החובה היא הצדק אבל הטוב הוא ההסד; איננו דת הויתנו בלבד, וגם לא השלמות המושגת לאיש פרטי, אבל הוא השלמות והתמימות עצמן, המגמה הנכונה אשר אליה ההרגשה והשכל תמיד יביטו, מגמה עליונה אחרונה ונצחית אשר יש לאל ידנו לקרב את עצמנו אליה תדיר יותר ויותר בלי שום יכולת להשיגה לעולם.

מכל זה נוכל להבין כי אין לדמיון החובה והטוב שום שותפות או התחברות עם דמיונות אחרים כלל, וכי לו משפט המלוכה, לא על כל מעשינו החפשיים בלבד, כי גם על סבות המעשים האחרות אשר עליהן דברנו למעלה, הלוא הן התענוג, התאוה והתועלת, אשר לא יוכלו לעשות שום רושם עליו כי אם בהשתעבדן אליו.

חיים יצחק קסטיליוני.

תוכל. לכה נא אתי אנהגך אביאך אל מקום אחר, אשר תראה משם איך הפליא
ה' בין שרץ ובין שרץ. ואקום ואלך אחריו, ויביאני אל גן נחמד ונעים, והנה
שם בינות לשיחים המטולאים בפרחי הוד והדר נותני ריח משיב נפש, יעופו
הנה והנה זבובים, אשר להם צבע רקמתים הן הן גזרתם, ידאו על כנפי רוח
רצוא ושוב כמראה הבזק, ופעם בפעם יסורו אל הפרחים הנותנים מערנים
לנפשם, לכון את העסים כתוך גביעיהם, ואשמה מאד לראות את הוד יפיים,
ועל צבעיהם השונים שכלם כחמדים, אלה יזהירו כזהב טופז, ואלה יבריקו
כשהרהורת דמשי, גה כעופפת האחת הגורת אזור זהב במתניה, ושם השנית
פצלות לבנות יסבו את גוה. זה נחפה בירקרק חרוץ, וזאת תכלת וארגמן
לבושה. אף מבנה גויתם הוא לצבי ולתפארת, ויעלוץ לבי לראות איך הזבובים
האלה בקול המולה ובעלצתם יסבו כרבורים את הנטיעים העורכים להם שלחן,
וממלאים כרשם ממתקים. וגביעי הפרחים—כן ספר לי רעי—פתוחים להם לרוחה
למחסה ולמסתור מזרם וממטר, ואל תוכם יאכפו גם כבוא השמש והיה להם
למלונה, שמה יטולטלו טלטלה מוה צה הרישית למען תערב להם שנתם,
כיונק אשר יטולטל בעריסה אחרי כלאת ספקו מהלב אמו.— האה! קראתי, מה
נעים גורלם ומה שפרה נחלתם במלכים יתקלסו, וכל תענוג לא דמה אל
מנעמיהם. אך הגידה נא לי רעי מה שם המאושרים האלה כי אדע? ויען ויאמר,
זה שמם אשר יקראו להם „זבובי הפרחים", אך עוד שם אחר להם אשר פי
האדם יקבנו, והוא „זבובי הרפש".— זבובי הרפש! קראתי בחמת אפי, הן הבל
בני אדם והבל יפצה פיהם ולשונם עולה תהגה, כי הנהיה עולה כזאת? או
הנשמעו כזבים כאלה? יפי התאר והמראה האלה אשר הוצק הן עליהם, ולא
ישקצו את נפשותם, ולא יטנפו את גום בכל טמא, כי רוח מקוטרת מור ולבונה
הוא רכובם, ומעדני הפרחים הוא מאכל שלחנם, וגביעיהם הנהדרים והנותנים ריח
המה בתי זבול למו, הלאלה יקראו זבובי הרפש? צחוק עשה לנו השם הזה!
הלא? ורעי צחק לרוח הקנאה אשר עבר עלי, לקנאות לזבובים על כבודם כי
גלה מהם, בכנות להם שם בזיון. ויאמר אלי אל תבהל ברוחך לכעוס, ואל
תאמר צחוק לכל אשר יאמר לבך צחוק, כי השם הזה נחלו להם מיום היותם
תולעי הזנב אשר ראית שורצים באשפתות, ובמקומות המטונפים יתגלגלו, אשר
המו מעיך על ענים, ואשר מאסת בם על רוע מראיהם, הן המה התיגעו לבוא
בהורי הכותל לכל אשר ימצא שם ברק, או בקורי עכביש למצוא להם שם
קבר למען לא תרמסנה רגל אחרי מותם. שם ינוחו על משכבותם פגרים מתים
וכל רוח אין בקרבם עד בא חליפתם, והיה כי ימלאו ימיהם, אז עורם רגע,
ומבעד לעורם נראה כמו פול עגול, אשר מתוכו יבקע זבוב יפי המראה והתאר
הזה, והיה כמעט שיצא מכלאו, והנה הוא מועף ביעף, אל הגנות ואל הפרחים,
כמו הסכן הסכין בהם מתמול שלשום, שמה ישולמו לו היטים, ימות ראה רעה
בעולם הגעל והצחנה. עתה הנה בא אל עולם אחר אשר לא ידע תמול שלשום,
והתערן והתענג על טוב הטבע ועל המודותיו. תחת מק בשם יהיה, ותחת בטן
זוהל בכבדות, כנפים מהירי התעופה, יופי תחת סחי ומאוס, ועתה היש לך
הצדקה להרות אפך בבני האדם יודעי בינה לתולדות כל חי, בנקבם שם

הזבובים על שם המקור ממנו יצאו?—משתומם הקשבתי ואשמע את דברי רעי, ואומר: עלי לשלם תודות לך, כי הגדלת לי השמחה בהראותך לי את כל אלה, ומדבריך רז אחר נגלה לי, אשר תנחומותיו תשעשענה את נפש האדם לתת לו אחרית ותקוה, כי כמקרה התולעת גם הוא יקרהו. גם אנוש רמה ובן אדם הולעה, יתענה ויתיגע בדי ריק כתבל המלאה לה בוז וקיקלון, ופרש ידיו לשחות בכבדות ולעיפה בים החיים הזועף והסוער, עד בואו אל החוף ששם נגלו לו שערי מות, רבת שבעה לה נפשו יגון, ועמל יביט למכביר בטרם עיניו סגרו, הדאגה תעיק לבו השנאה תמררהו, והקנאה כרקב בעצמותיו, הכבוד יגרה בו מדון וגם מחסור אשתו ובניו נגע עד לבו, עליו היו בלנה, חמעט מתלאותיו. ואף כי בהגיע תר הזקנה, אז תהיה כבוכתו שלמה, אז לא יטעם עוד את אשר יאכל, ושנתו נהייתה עליו. השעול *) יענהו נוראות, הלופלוף מציץ מחרכי עיניו, אין שן לאכול פת להם והוטטו יוריד ריוו על זקנו והוא לא ידע, והוא הולך שחוח באין אונים במקלו אשר בידו כדמות הקשת. ויהי עליו למשא ובוז וקלסה לכל רואיו. הלזה יקרא היים וימי חפץ לאדם? אולם האל הטוב אשר שם לבו על התולעת הנמבזה והנמס, נַיַּעַן לטוב בבוא חליפתה, לראות בטובה אשר לא שערה בימי עניה ומרודיה, ההוא ישכח חנות את האדם להניח לו מרגוז ומעצבונו? ולשלם נחומים לו תחת מגינת לב ודאבון נפש? הלב השש לעשות צדק, המתעורר לחומלה על נפש נענה? הרוח המתחקה על שרשי כל תשיה ובכל חדרי בינה הוא הפש. האמנם אלה יעלו בתהו ויאבדו, והיו בלא היו? זאת היו לא תהיה! גם במות האדם לא תאבד תקוה. אך העפר ישוב אל הארץ כשהיה, והרוח עולה אל אלהים להחזות בנועם ד' ולהדות בשמחה את פניו, לשבוע בהקיץ תמונתו נעימות בימינו נצח.

יצחק בארב.

באו חשבון.

רבים נתקשו בדברי פסקי התוספות (מגחות ס' רמ"ב) שבתב וז"ל: „בשיש לך להשוב מא' עד ד' תחלוק ההשבון שלפני ההצי כמו א"ב ג"ד קח ג' ותחלוק להצי וקח חלק קטן דהיינו א' ואמור ג' פעמים ג' הוא ט"", שאין להם כל מובן ונראים כחידה סתומה (ראה המגיד 1885 גליון 10. שם הציע את השאלה הזאת מחדש הרב החכם ר' חיים ביגאראני. אולם הפתרון שנתן לזה הה' הלל בהנא בא' מגליונות הסמובין איננו נכון כלל, כי הוא שם בפי בעל פה"ת כלל חדש שלא בא זכרו בתוספות (מגחות ק"ו) ד"ה שהן, שעליהם בנוים דברי בעל פה"ת, גם יהי לדעתו העקר חסר מן הספר ברברי פה"ת וכל הכלל החדש

*) דער הוסטען.

שהמציא לא יהי להקל כ"א להחמיר ולהכביד עוד את ההשפון יותר משנחבר את כל המספרים יחד, ע"ש). אולם לדעתי דברי פה"ת האלה אומרים: הגיהונו! כי בלי תקון והגהה לא נישבם לעולם ואך נמצא בהם יתר לתלות עליו פלפולים נפתלים והשערות רחוקות. בטרם אבאר את דעתי אביא ראיה מדברי פסקי התוי גופם כי נלקו בהסר: 6) הל' „כשיש לך להשוב" וכו' אין לו מובן טוב בראשית המאמר בלי שיבוא אח"ז אופן אחר בל' „אולם אם יש לך להשוב" וכו' (והרי זה דומה לה„איבעית אימא" בר"פ במה מדליקין שהגיה מהרש"ל בצדק והוסיף איבעית אימא שני ע"ש). 3) הלשון „ההשבון שלפני החצי" אין לו באור בהגירסה שלפנינו, כי הלא ידובר במספר זוגי דהיינו ד' המחולק לב' חצאים שוים ומה הוא ההשבון שלפני החצי? היוצא לי מזה, כי בב' אופנים בעל פה"ת מדבר, במספר זוגי ומספר בלתי זוגי ודבריו יתאימו היטב (לחכי סנתקוס) עם כללי ההשבון הנודע בזמננו בשם „הסדרים המספריים" Arithmetische Reihen, אשר על פיהם יחשב הסך הכל של כל המספרים הסדורים בערך שוה והולכים ומתרבים במדה קבועה, כמו 1, 2, 3, 4, 5 וכו' עד איזה מספר ידוע (או 2, 4, 6, 8, 10 וכו' עד איזה מספר ידוע), ע"פ המשוה הזאת: . . . . s) $s = \frac{n\ (a+t)}{2}$ הוא הסך הכל של כל המספרים הסדורים, n הוא סכום המספרים הסדורים, a הוא המספר הראשון והיותר קטן, t הוא המספר האחרון והיותר גדול); ולמען הקל על ההשבון במספרים אמתים יש להבדיל בין ב' אופנים, אם המספר האחרון (t) הוא מספר זוגי או לא; אם הוא זוגי אז יהי גם סכום המספרים הסדורים בסדר 1, 2, 3 וכו' (כלך מזה ידבכו התוספות) מספר זוגי ואז טוב להלק תחלה את המספר n ע"י 2 ולכפול אח"כ (a+t), אולם אם המספר האחרון איננו זוגי, אז א"א להלק את המספר n להלקים שלמים, אך תחת זה יהי אז המספר (a+t) מספר זוגי, כי a הוא בנידן דידן תמיד 1 והמספר t הוא בלתי זוגי וא"כ שניהם ביחד הם מספר זוגי, ואז נהלק את המספר המחובר הזה תחלה ע"י 2 ונכפול אח"כ עם n. למשל אם יש לנו להשוב מן 1 עד 10 שאז יהי n מספר זוגי נחשוב כן: $s = \frac{n\ (a+t)}{2} = 5.\ 11 = 55$ אולם אם יש לנו להשוב מן 1 עד 15, שאז יהי n בלתי זוגי נחשוב כן: $s = \frac{n\ (a+t)}{2} = 15.\ 8 = 120$. ההברל הזה נמצא בפה"ת הנ"ל ובצ"ל: כשיש לך להשוב מא' עד ד' (דהיינו שהמספר האחרון הוא מספר זוגי דתפס מספר קטן פאר להקל על ההבנה) במו א. ב. ג. ד. (דהיינו לחבר את כל המספרים האלה, והמלים האלה באו לפנינו שלא במקומן באשמת הסופר שחסר מאמר שלם כאשר יבואר בסמוך) תחלוק להצי וקח חלק קטן דהיינו א' (כלומר המספר חיותר קטן מכל המספרים הסדורים שהוא א' בנידן דידן) ואמור [ב' פעמים ה' הוא י' (זה מתאים עם המשל הא' הנ"ל), אולם אם יש לך להשוב מא' עד ה'] תחלוק החשבון שלפני החצי (כלומר הסר את המספר ב', שהוא לפני החצי, דהיינו קטן מעט מההצי ואז ישאר המספר ג') קח ואמור ג' פעמים ה' הוא ט"ו (כמו המשל הב' הנ"ל). לפ"ז יזהירו דברי פה"ת ויתאימו לדברי התו' בכללם. בנלע"ד בדרך השערה, ואם ימצא אחד החכמים תקון יותר קל אשמח מאד.

יצחק שלמה פוקס.

פאריש ר"ח תמוז תרח"ם.

תולדות אנשי שם

האשכול

(תולדות הרב הגאון ר׳ יצחק יעקב רייניעס)

הרבה הרבה פתגמים אגדיים אנחנו מוצאים, שבני אדם דש׳ם אותם בעקבות יהם. ומלבד שהן הן גופי תורה, הם דברים העומדים ברומו של עולם, וכוללים השקפות חדות המקיפות את העולם והאדם; הפתגם האגדי: „הראה הקב״ה לאדם הראשון דור דור ודורשיו, דור דור וסופריו" כבר יצא מבעו בעולם, והרבה ידים עסקניות ממשמשות בו אבל לא שמו את לבם לפצעו ולהוציא ממנו גרעינו הפנימי אשר אצור בתוכו השקפה עמוקה מתולדות האמה הישראלית.

כבר הורו חכמים: שבדברים עמוקים של קדמונינו נמצאו הרבה משפטים קצרים, שלבארם כל צרכם דרושים ספרים רבים וגדולים, באשר כאו״א נוגע בעניינים רבים וגדולים אשר מבריחים את כל העולם כלו מסיפו ועד סופו — לא נטייל עתה בפרדס החקירה ולא נתפלסף, אם באמת הראשונים היו כמלאכים . . . או על ידי הרגשתם הטבעית זכו לכך . . . כי בין כך ובין כך הלא הניחו אבני פנה ויסודות להשכלת האדם והכרתו — ובזאת כולי עלמא לא פליגי. —

תמונת הרב הגאון ר׳ יצחק יעקב רייניעס

ואם באלה אמרו חכמים אשר עם כל היותם משפטים עמוקים, לא יקיפו רק הלכה אחת או שתים בתורת האדם או האמה, על אחת כו״כ בהפתגם אשר הצבנו למעלה, אשר בלי גזום נוכל לאמור כי הוא כושל ומקיף השקפה כללית בתולדות האמה הישראלית התפתחותה הויתה וקיומה. —

„מיום אשר ההכרה החלה להתפתח

אצל מין האנושי החל להרגיש השווי וההתדמות אשר בין האדם בפרט ובין העולם בכלל, וכל חכמי דור דור ודורשיו היו אומרים: האדם הוא עולם קטן והעולם הוא אדם גדול; המאמר הזה נוקב ויורד עד התהום וילמדנו כי סדרי העולם והאדם ערוכים זה לעמת זה, ואחוזים דא בדא כשלהבת האחוזה בגחלת לכן לרוב בא זה ולמד על זה, וכאשר נבא לחקור ולדרוש יותר לנו לעשות צד השוה ביניהם. הנה באדם פרטי נחזה, כי כח נסתר מושל בו, שכלו או נפשו רודה בכל הגויה; גם בעולם המציאות נראה בתור רוח — החיים רק כחות אחדים, כידוע לחכמי הטבע; וכן נראה בעם כלו, שאנשים אחדים כבידי הרוח והוגי דעות עושים רושם על כל העם, תולדות קורת הימים ילמדנו, כי יוצרי התולדה המה רק אנשים אחדים, וכי יחידי סגולה יקפלו כל העולם כלו. או לדבר בשפה ברורה הגדולים המה נפש האמה, וכמו שאי אפשר לגוף בלי נשמה, כן אין אמה יכולה להתקיים בלתי ברוח חיים של גדולה.

התורה הרבה הזאת ילמדנו הפתגם הנשגב הזה כי היסודות והעקרים אשר בהם תלויה תחית האמה המה חכמיה ודורשיה אשר יקומו בכל דור ודור ובכל זמן ועדן, וזרח השמש ובא השמש עד שלא שקעה שמש של דורש זה זרח שמש משנהו וכשם שלא פסקו מעל שלחן רבי ואנטיגנוס צנון וחזרת לא בימות החמה ולא בימות הגשמים כן לא עבר עלינו אפילו דור אחד אשר פסקו בו גדולים וְדַבָּרִים לאותו דור; וכנסת ישראל לא אפילו פ״א עקרה שלא ילדה . . . האין זאת אצבע ההשגחה?

בכל דור ודור קמו חוקרים ומתפלספים אשר טיילו בפרדס ההשגחה והציצו ונפגעו . . . וזדו להפוך קערת ההשגחה על פיה, יען כי התפלספו בהלכות ההשגחה בהיקשים מתים ובפלוסופיה יבשה, אבל לו הסתכלו בשפופרת בהירה בספר דברי הימים אז ראו שכתוב באצבע אלהים; ואם כי בתולדות העמים והלשונות ימצאו רבים אשר יאמרו כי תתנהל על פי חקים קבועים וטבעים, אבל בתולדות האמה הישראלית נראה יד ההשגחה העליונה על כל שעל ושעל, וכל אשר נהירא ליה שבילי תולדתינו לא יכול להוציא משפט מעוקל כזה — .

על כל לוחות דברי ימינו חרותה ההשגחה וכלם עדים נאמנים על הויתה, אבל ביותר תתראה מפרקי גדולינו אשר קמו בכל דור ודור וכלם לפי זמנם ומקומם הועילו לעמם ברב או במעט —.

השקפה חודרת בהחמשים שנה שעברו בהמאה השביעית למנין שאנו מונים, תראנו, כי משנת ת״ר והילך החלו ארובות התורה להחשיך ולמוד התלמוד אשר התרחב והתגדל מאד החל להתמעט ולילך הלוך וחסור, הסבות הראשיות הם שתים: א) באשר ענקי הרוח והגאונים החלו לספות ולתמות; ב) מפני הפצת ההשכלה והתגברות יסוד השלילי — והדור הצעיר אשר הריח ריח ההשכלה האירופית ונתרחב חוג מבטו, החל להסתכל על התלמוד בעינים אחרות . . . ראה הקדוש ב״ה כי חשכו כוכבי התלמוד מפני אשר נתגשמו בד׳ אמות של הלכה פשוטה, וישלח לנו את מלאכו יעקב, הוא הרב הגאון הגאור החכם הכולל איש שהכל בו ר׳ יצחק יעקב ריינעס אב״ד בלידא — «ויזוז מן העוגה הישנה ויקדיש ימיו לבאר יסודות התורה שבע״פ וכללי התלמוד בהלכה ובאגדה ולנתח כל הלכותיה» (ע׳ הצפירה ש״ז 265).

לפנים והיום היו האמה הישראלית והתלמוד לפני העוסקים בד' אמות של הלכה — כשני עולמות שאינם נוגעים זה בזה, ישראל לחוד ואורייתא להוד, ואין אחד נוגע בחברו אפילו כמלא נימא, וגם אותן אשר העפילו לעלות על הררי התלמוד ויעמיקו בו מאד, לא שמו לבם אל ההתחברות אשר יש להתלמוד עם תולדות האמה בעבר ובהוה לא שמו לבם לדרוש בתולדות ישראל ובקורת האמה הזאת, כי כל האמה וספר תולדתה הישן והנושן היה נחשב אצלם כמר מדלי וכשחק מאזנים מול פלפול אחד הלכותי — והגאון הזה שם לו לקו ולמשקלת את הכלל הידוע ישראל ואורייתא חד, ושניהם אחוזים זה בזה כשלהבת בגחלת. וכשם שענוק הוא בדרשות ענינים התורים ובחלק ההלכות כן דורש ברוחניות היהדות ואחרי קורת האמה ודברי ימיה וכחוקר זקן ורגיל המבין את כל חקי התולדה וכל כחותיה הפועלים והנפעלים כן הוא סוקר בסקירה עיונית על תולדות האמה הישראלית ויבאר לנו משפטים ברורים ונאמנים על אודותיה" (עיין שם). גם החל לבאר כל דיני התלמוד ומשפטיו על פי דרכי ההקש וההגיון ובנה ההשתכלות האיר כל תאי התורה שבעל פה וכל הענינים העומדים ברומו של עולם היהדים והיהדות, וחבר ספרו הגדול „דרך בים" אשר ששה ספרים נפתחים בו: א) יסוד תורה שבע"פ ב) ערכי המושגים מתורה שבעל פה, ג) מושגי הנמצאים, ד) הכתב והמכתב, ה) נושאי ההלכות וחלוקותיהן, ו) כללי דרשות חכמינו ז"ל ודרכי לשונותיהם, אשר מהדוגמאות שהוציא לאור בשם „חותם תכנית" (ח"א נדפס במנצא תרי"ט, ח"ב תרט"א בפרעס־בורג), וראה טובו של הספר הנשגב הזה אשר כמותו לא היה בספרתנו, באשר יגע כמעט בכל ענפי ספרתנו ההלכותית והאגדותית, ויבארה באופן מאד נעלה ונשגב ויעשה אזנים לתורה, ויאירה באבוקת חכמת המשפט, ולפי חקירה ודרישה בתורת ההברה. וביותר האיר עינינו בספרו הנעלה „אזים גדולים" אשר הראנו כי דיני ממונות של התלמוד, אינם דעות מפושטות וסברות בעלמא, כי אם כללים וחקים הגיונים שיסודתם בהררי שכל טוב, וכל הדינים הפרטים אשר רבו מני חול יש להם יחס והצטרפות זה אל זה, ואחוזים דא בדא כשלהבת בגחלת וכלם תולדות מכללים אחדים משפטים, ויראנו כי חז"ל לא השקיפו על הנדונים רק על פי מבט המרכזי לבד, כי מדדו ושקלו גם צדקת הנשפטים, ודרשו אותו מכל אופניו ומכל צדדיו, (עיין הצפירה ש"ז 283). לכן אחשוב לחובה להציג לפני הקוראים תולדות האדם הגדול בענקים הזה —.

בחמשה בשבת בתשעה לחדש מרחשון בשנת ת"ר בעיר קארלין נולד הגאון המצוין והנעלה ר' יצחק יעקב לאביו הרב הישיש המופלא בתורה וביראה ר' שלמה נפתלי נ"י ולאמו הכבודה אשת חיל מ' בעלא ע"ה, מהרש"ץ*) הוא יליד ווילנא בן להרב ר' חיים בן הרב הצדיק ר' משה ז"ל שהיה נקרא בשם ר' משה'לע דיינעס על שם אשתו המצוינה במעשים דיינע שהיתה אשה גדולה ותהי עקרת הבית; היא היתה בת הגאון המובהק ר' שלמה זלמן מירקין ז"ל בעל הספרים „שלחן שלמה" „בסא שלמה" „מטת שלמה" „מנרת שלמה" ועוד ועוד. בכתב היחש השמור אתו

*) בספר היחוסין מצד כיוד הכתיב הכתוב על קלף כתוב בתחילה שלמה יחוסו וזה קצורו בקצור נמרץ: — זקני הרה"ג מוה' שלמה זלמן מצ"ל דק"ק עמוי בהגאון החי"ם מוה' ליב

יתיחש להיוצאים מהלצי הגאון השר מהר״ש וואָהל ומגזע רש״י היוצא מהתנא רבי יוחנן הסנדלר דור רביעי לר״ג הזקן נכד הלל הזקן מגזע דוד המלך ע״ה. —

הרש״ן היה בילדותו גם הוא אחד הנערים המצוינים בבני גילו בתורתו וחכמתו, ובבאו באנשים וה׳ ברכו בהון ועושר נתעוררה בו תשוקה עזה לחונן עפר ציון ולנשק רגביה אשר ימתקו בפי כל איש חובב ארצו, ויצא לאה״ק מקום שם אוה למושב לו את עה״ק צפת ת״ו ובבאו מצא עוד את הגאון הנודע ר׳ ישראל בעל „תקלין חדתין“ ויקן שם הרש״ן חצר גדולה ורחבת ידים ויסד בית הדפוס שהספרים שנדפסו בו הם כעת יקרי המציאות מאד, אולם לרגלי העושק והמריצה שהיו בצפת בימי מרידת אברהם פאשא בזזו כל חילו ואבד הונו; ואך אחרי שבא אברהם פאשא והשקיט את המרידה אז התיצב הרש״ן לפניו ויחל את פניו לרחם על העשוקים ולהצילם מיד עושקיהם כח, נעתר לו וגזר כי יושב לכל איש את אשר גזלו ממנו, ואז נתן חנינה להעושקים ומחל להם על מעשיהם הרעים בימי המרידה. — בהיות הרש״ן בחו״ל שנסע שם מאה״ק ע״פ בקשת האמרכלים, בעיר ווארשוי ששם נשא ונתן על אודות הענין הכללי עם הגאון מהר״ח דא׳וידסזאָהן ז״ל באתהו השמועה הרעה והנוראה כי ביום כ״ז טבת שנת תקצ״ח רעשה הארץ בצפת ותרעד, וכל בני משפחתו: אביו אשתו ובניו ואחותו מתו ביום המר והנמהר ההוא, השמועה הזאת החרידתהו מאד ויגמר אמר לבלי שוב עוד לאה״ק, ובעוד זמן מה לקח לו לאשה אשה כבודה ורבת פעלים ממשפחה רמה ונשאה — את מ׳ געלא אז תקע אהלו בעיר קארלין, מקום מושבו מ״אש, ושם נולד לו הבן יקיר: הג׳ ר׳ יצחק יעקב הי״ו אחרי שכבר הולידה לו אשתו בת.

„בוצין בוצין מקטפין ידיעה“, ועוד בהיות הג׳ מו״ה יצחק יעקב נ״י נער קטן כבר הכירו בו כי לגדולות נוצר; שקידתו העצומה, השגתו הנפלאה ועיונו העמוק והחודר כל אלה הג׳דו מראש כי הנער יצחק יעקב עתיד להיות אחד מראשי גאוני ישראל וגדוליו. עוד בהיותו בן שמונה כבר הפליא את רבותיו בקושיותיו, ובהיותו כבר בן עשר שנים ידע כמה מסכתות שבסדר נשים, עד להפליא, כשלמד מסכת חולין בגפ״ת עם כל הראשונים, והוא עודנו נער קטן, הפליא והרעיש את רבו בקושיותיו הנפלאות. כשעברו עליו כעשר שנים החל ללמוד עם רב מופלא ויצק מים ע״י הרב הגאון ר׳ יצחק יחיאל הלוי ז״ל שהיה אח״כ אב״ד בקארעץ; ורבו זה הראה לו דרכי הפלפול ולמד עמו את הס׳ „שאגת אריה“ מראשו לסופו עד שהיה חקוק על לוח לבו אז. ואח״כ לא שבעה עינו מראות את ספרי המפולפלים ומקרוא בהם, ועי״ז התרגל לפלפול ולהעלות על ספר ילדי רוחו. — בהיותו כבר ט״ו שנה היה כמעין המתגבר וכהקיר ביר מימיה, כן הקרה חכמתו חדושים, ואחרי עמלו הרב בתורה כל היום קבע לו בלילה שעות מספר לכתוב בספר חדושיו ופלפוליו הרבים,

מורקס בהג׳ מוה׳ שלמה זלמן אב״ד דק״ק מאהליב, בהג׳ רבי שמחה בונס אב״ד דק״ק לעמבערג. בהג׳ מוה׳ ליב בהג׳ ר׳ שמחה בונס אב״ד דק״ק קראקא חתן הגאון רי״א (?) נין ונכד להגאון בעל תרומת הדשן והגאון ר׳ שמחה בונים אב״ד דק״ק לבוב חתן הנשיא באי מו״ה שלמה זלמן אב״ד דק״ק מאהליב, חתן הגאון מוה׳ יוסף אב״ד דשם, ולסיף בק״ק פוזנא. בן הגאון ר׳ שמחה אב״ד דשם. והגאון מוה׳ יוסף הנ״ל חתן הג׳ מוה׳ נפתלי הירץ גינצבורג אב״ד דק״ק פינסק וסלוצק, חתן הגאון מהר״ם אב״ד בבריסק בהתייר הג׳ ר׳ שאול וואלל —.

אוצר הספרות.

אז השיג לו מרה שהורה לו שפת רוסיא ואשכנז במשך ירחים אחדים, עד שהגיא אותו אביו מזה לבל יבטל ע״ז את תלמודו, ולא יסף עוד הנער לקחת לו מורה, וילמוד בעצמו בלי עזרת מורה, אף הכמתו עמדה לו ויעש חיל, אז נזדמן לעירו איש אחד חכם גדול בחכמת החשבון, ויתאוה הנער ללמוד את החכמה העמוקה הזאת ויחל את פני החכם ויעתר לו, וילמד עמו את החכמה הזאת בספר „כליל החישבון״ שלהבין את השפה ההגיונית התחיל ללמוד גם מספר „חכמת ההגיון״ שהוא ברא לו מושג חדש ונעלה גם בהליכות התלמוד, שעד היום הוא עוסק בזה לאחד הליבות התלמוד עם דרכי ההגיון, הוא עשה חיל בחכמה הנשגבה בזמן קצר, ועד היום עוד רשום על אחד מספרי חדושיו (כ״ו) הרבים פתרון לשאלה הנדסית גדולה. — בהיותו כבן ט״ז שנה נסע לוולאזין ושם התרחבו דרכי פלפוליו והתערבו בו שני אלה ביחד: תשוקתו העזה להפלפול ונטיתו העצומה ליושר ההגיון; אז נסה ראשונה להרכיב שניהם ביחד. — אח״כ ישב ירחים מספר באיישישאק ושם למד בהתמדה גדולה מאד וישן רק כשתי שעות בלילה וימלא כרסו בשו״ם, עד כי נסו אותו אז באופן נפלא כזה: הגידו לו דינים מהרמב״ם ז״ל, והוא הראה תוס׳ את המקור. בשנת תרי״ז שב לביתו, ובבאו דרש ברבים חילוק גדול שהפליא את קהל השומעים ואז חשו כלם עתידות לו כי יגדל וכי יהיה ארז בלבנון. בשנת תרי״ח כאשר הגיע עתו עת דודים לא נשא עינו לכסף, והתקשר בקשורי התנאים עם בת הגאון הצדיק רבי יוסף ריזן ז״ל שהיה אב״ד בק״ק האריזאק, ואח״כ נתקבל לאב״ד בק״ק טעלז ולאחרונה בק״ק בריסק בעהמח״ס „עדות ביהוסף״ וזמן הנשואין נגבל ליום י״ד אדר שנת תרי״ט, ומחותנו כשרצה לנסות כחו באורייתא שלח לו קונטרס קטן בענין פאה נברית, וכונתו היתה לבחור בענין מוזר שלא דשו עוד בו רבים, והגי״ר י. ר. הראה אז כחו ועוצם ידו בהשיבו למחותנו תשובה ארוכה בת עשרה באָגען אשר הפליא כל עין רואה ויכולה להתחשב עם התשובות היותר חשובות וראויות לראות אור (בערי יהודה 80), ובהפרק הזה נתכבד להגיד חלוקו בתורת הדרן על סיום של חברה ש״ס, והגיד אז במקהלות שלשה ימים רצופים, ובסגנון החלוקים יכול לחתחשב ולהתחרות עם החלוקים היותר נעלים (כב).

אחרי חתונתו הוסיף לשקוד על דלתות התורה והקדיש כל עתותיו לאורייתא, והרבה חילים לתורה בחברו אז שלשה חבורים ה״ה: ספר „ראשית בכורים״ הכולל חדושים רבים עם תשובות לדינא. ס׳ „שואל ומשיב״ וספר „שותא דינוקא״ הוא קובץ חדושיו הרבים שחידש בילדותו. גם החל לחבר חבור גדול בשם „בית יעקב״ שתכליתו היא להראות כמה חקירות בודדות שמקורן בשו״ם ולהראות שיש ליחסן להמחלוקות בגמרא. וכמו שעשה בעל „מלא הרועים״ במחלוקות מפורשות. הספר הזה כולל תרי״ד ענינים גם הניח שם אבני פנה ליסוד ספרו הגדול „דרך בים״.

הנה כן ישב בעיר האריזאק עד שנת תרכ״ב, ואז נבחר חותנו הגאון לאב״ד בעיר טעלז, ולכן נסע גם הוא עמו באשר היה סמוך על שלחנו, ובבאו שמה הספיד בבית המדרש הגדול להגאון ר׳ יחיאל העליר. — ויהי כאשר ראה כי יגזלו ממנו עתותיו המקודשות רק לתורה ולתעודה, וישכור לו מחוץ לעיר חדר קטן ויעסוק שמה בתורה יומם ולילה ובשקידה רבה והתמדה עצומה ישב ולמד וחקר וכתב. בזמן הזה החל לחבר חבור גדול שיכלול כל מימרות התנאים והאמוראים, היינו כל תנא ותנא אמורא ואמורא, כל המימרות שלו שנמצאו בש״ם בבלי ירושלמי, ספרא ספרי

תוספתא, מכילתא, ומד"ר ופדר"א וכו' תנא דבי אליהו, זהר, תק"ז וזו"ח כו' ולהעיר על המימרות שיש להם שייכות והתיחסות זל"ז, הספר הזה הוא ספר נחוצי והוא היסוד והעקר להבאת סדרים בתורה שבע"פ. וכבר נסה לעשות מלאכה זו התייר הגדול ר' אייזיק הירש וויים בספרו הנעלה „דור דור ודורשיו" — אך על ידי סבה אחת פסק מלעשות ולגמור מלאכתו זאת, כי הגד לו כי כבר ישנו ספר כזה. והמגיד כוון על הספר „נחלת שמעוני" —. בשנת תרכ"ז כתבה עדת ישראל בעיר שוקאן למענו כתב רבנות, וישב על כסאה. ובעיר מצער זו שקד בלמודיו יומם ולילה, וגם החל לנסות כחו בדרוש, והצליח מאד במקצוע זה, עד כי התפלאו כל שומעיו על נעם לקחו. בשנה זו באה אצלו שאלה בענין אחד וכדרכו לעמוק ולחדור ולעיין היטב עד התהום, החל לעיין היטב בשאלה זו, וימצא כל הענין הוא מסובך מאד, ויחל לחבר ספר שלם הכולל חקירות גכבדות בהלכות עדות — ובשנת תרל"ב הדפיס חלק ממנו בווילנא בשם „עדות ביעקב".

בספר הנעלה הזה הראנו הגאון המחבר ירו החזקה בשדה הפלפול, כאחד הענקים רבי העיון, ואחר כל צללו בים הפלפול העמוק נערך לפי דרכי ההגיון —.

בעיר שוקאן ישב עד ר"ח אלול שנת תרכ"ט, ואז בחרוהו בני העיר שווינצאן לרב בעירם — בעיר הזאת שאינה מטרדת את רבניה הקדיש כל עתותיו לתורה ולתעודה, והחל לחבר באור על המד"ר וספרו הגדול „דרך בים" וכאשר נודע הספר הזה על פני תבל במכ"ע „הלבנון" בהמאמר „מחזה חדש על פני ספרות התלמודית" וגם במכ"ע „איזראליט" המיינציני, הגיעו אליו מכתבים רבים מכל קצוי ארץ ע"ד הספר החדש במינו ובסגנונו, ודבר זה העירהו להוציא דוגמאות מספרו זה בספרו „הותם תכנית" ויהי אך יצא יצא הספר הנשגב הזה מבית הדפוס, משך עליו עיני כל המבקרים בכמה שפות שונות (עברית, רוסית, אשכנזית, צרפתית, אנגלית, ערבית) וכל גדולינו וחכמינו בארץ ובחו"ל הדפיסו מאמרים אודותיו — להללו ולשבחו ולספר הודו. כי מלבד אשר באר את התלמוד על פי דרכי ההגיון, הואיל למשוך אל התלמוד את המשכילים אשר נטמטמו לבבם, וכל נדיבינו פתחו אוצרותיהם ויריקו כספם — ויכול היות כי היה מוציא לאור שאר חלקי הספר אך רוחו הכביר וחפצו הגדול להועיל לעמו העירה את לבבו ליסד ישיבה רוממה לתורה ולתעודה ולחכמה — וע"י שהחל לעסוק בענין אחר לכן הוכרח להפסיק מלאכתו —.

בישיבתו זו חשב לתקן כל המגרעות אשר אנחנו מוצאים בשאר הישיבות, (עי' מאמר „עולם האצילות" בהכרם „צרור מכתבים" בהמלין ש"ז), ותכליתה היתה ללמד לבני הנעורים תורה וחכמה בסדרים ובשטרים — ונהרו אליה נערים מכל אפסי ארץ (עי' תוכן למודים של הישיבה במכ"ע הצפירה והלבנון). אולם ע"י מעשי הקנאים והצבועים נהרסה הישיבה — וכל השתדלות רבנו הג' ריינס שכמעט הפקיר נפשו בגלל ישיבתו הרמתה שכמעט אין דוגמתה לא הועילה לו ביום עברה, וע"י חובותיו הרבות עזב את העיר שווינצאן וישב על כסא הרבנות בעיר לידא —.

הגאון הנאור ר' יצחק יעקב ריינס הוא כעת בן מ"ח שנה, וכחו חדש עמו, וגם הוא נתן ראשו ורובו בעולם התורה והכתיבה, והעשיר ספרתנו בשני ספרים יקרים: א) „שערי אורה" ספר דרושים יחיד במינו אשר כולל כל ענפי היהדות ושאלות האמה הישראלית, ערוך על פי חקירה ודרישה בחכמת הנפש, ובתולדות ישראל וינתח באופן מאד נעלה אגדות חכמנו ז"ל. ב) ספר „אורים גדולים"

יורה חכמת נתוח ההלכות ומשפטי התלמוד על פי דרכי ההיקש וההגיון —.

עוד הפעם רואים אנחנו שפלות מעמד חכמת ישראל בדורנו, אלו היה אדם גדול בענקים כזה, אשר בספריו הנשגבים סלל דרך חדש לא עבר בו איש, והוא בעצמו הקים בנין גדול ורם, בנין התלמוד, ע"פ ההגיון, דבר שעוד לא עלה על לב איש מעולם כי יכול היות כזאת, ואשר בכחו להועיל לאחיו בתקון חייהם הרוחניים במדה מרובה מאד — אלו היה ביניהם איש כזה והיה קורא לעמו „הנה לפניכם נצב איש שהחסיר נפשו מטובה, ושנים רבות עמל ויגע בכל כחו ושם לילות כימים עד שזכה לחבר ספרים כאלה, אשר לדעתו הם רבי התועלת והטעלה, ועתה הנהו פונה אליכם בבקשה עצומה, שתעשו עמו את החסד הזה לפנות אל דבריו ולקרותם בשום לב, ואם תמצאום נכוחים וישרים תשתדלו לעזרו ולסייעו!" לו היה קורא את הקריאה הגדולה הזאת מה היו עושים? אז עזרו לו להוציא לאור ספריו היקרים שבהם תלויה תחית הדת — ובכל זאת אין דואג ואין מעורר ולא ישימו לבם כי לאו בכל דור ודור יולד איש כזה אשר יעשה סדרים בכל ספרות תורה שבעל פה ויתנו דין וחשבון לפי כם דברי הימים — שאין לפניו משא פנים — כי באמת בזמננו זה, אשר בטלו האשכולות, וההתמדה תלכה הלוך וחסור, ורוח המשכיל ינשב בכל אפסי ארץ, דרושים ספרים כאלה אשר יסדרו את התלמוד וגדריו עפ"י אבוקת ההשתכלות וההגיון —.

ואלה המה ספריו אשר הדפיס ושאתו בכתובים:

א) „עדות ביעקב" (על הלכות עדות).
ב) „עדות ביעקב" על דרוש (הדפס בווילנא).
ג) „חותם תכנית" ח"א.
ד) „חותם תכנית" ח"ב.
ה) „אורים גדולים".
ו) „שואל ומשיב".
ז) „שותא דינוקא".
ח) „בית יעקב".
ט) „ראשית בכורים".
י) „ספר הדרושים".
יא) „חדושים על ש"ס".
יב) „תורת ד' תמימה" (על התורה).
יג) „באור על מד"ר".
יד) „באור על עין יעקב".
טו) „ערים בצורות" (סו"ס).
טז) „חוט המשולש".
יז) „כנוס לצדיקים".
יח) „משה ובני ישראל".
יט) „שנים עשר דרשות לשנת הרעמים והפרעות".
כ) „ושננתם לבניך".
כא) „למדו היטב".
כב) „משפטי ד' אמת".
כג) „בית צדיקים".
כד) „מושגי המצות".
כה) „ספר הסדרים".
כו) „דרך בים" אשר יתחלק לשישה ספרים שלמים:
א) „יסודי תורה שבע"פ".
ב) „ערכי המושגים".
ג) „מושגי הנמצאים".
ד) „הכתב והמכתב".
ה) „נושאי ההלכות וחלקותיהן".
ו) „כללי דרשות חכמנו ז"ל ודרכי לשונותיהם".

כל חבורי הגאון הזה מחזיקים יותר מג' אלפים באגען ונכתבים בארבעים כרכים.

* * *

במאמרי זה קצרתי מאד, אבל אדמה כי הקוראים יקנו להם מושג נעים מפרשת גדולת האדם הגדול בענקים הזה.

מי"ב.

תמונת הרב החכם ר' הלל כהנא נ"י.

תולדות הרב החכם ר' הלל כהנא.

בעהמ"ח ספר גלילות הארץ

(כתובות בידי עצמו)

החכמים השלמים חקרו בעומק שכלם על ההרכבה הנפלאה מאברי האדם מבחר היצורים, וממחקרתם זאת התבוננו ונוכחו לדעת, כי האדם הוא עולם־קטן, יען כי גם במעט כמות גוו, נקבצו בו יחד כל הנפלאות הגדולות הנמצאות בכל הבריאה כלה, ומכל מה שנעשה בה, התאחד ונסדר הכל בקטן קנה־המדה גם בו, עד שהוא כמו מפה קטנה שבה מתיארה תבנית כל העולם כלו. אבל הלא עוד יתרון לאדם על כל היקום, ברוחו ובשכלו, אשר אָצל לו אל שדי מזיו אורו, וחננו דעת להבדילו לטובה מכל יתר החי, כי בהם הוא הוקר חושב מתבונן ומוסיף דעת להמציא חדשות שלא שערו הראשונים ההלכו לפניו, ואשר מהן תצמחנה תוצאות יקרות ומועילות לחברת בני אדם. וכחקי היוצר־כל אשר שם משטרו בתבל, כי גוף גדול מושך אליו הגופים הקטנים ממנו, והוא יתו להם גם את ארחם לפניהם אשר מסבבים בו במרחב־יה, כן ימצא ג"כ איש הרוח, אשר עוד מרחם הקדישו ה' וחלק לו בינה יתרה להדגילו מרבבות בני אדם, בהניח עליו רוח חכמה ודעת ויראת ה', המושך ג"כ אבירים בכחו, ולוקח נפשות בספרי תבונתו ובפעולותיו הנעלות והישרות, ועומד למופת לרבים בחרוצת שכלו במדותיו הטובות ובמעשיו היקרים ואחריו כל אדם ימשוך. וכאשר הקורות והתולדות משנות ימות־עולם שעברו, הנה להתבונן בהן, כראי־מוצק להכט ולהכר לדעת מהן גם הקורות לימים יוצרו, כן רבה וגדלה עלינו התועלת, אם נתאמץ לחקר ולהתבונן על כל פרטי התולדות והפעולות מהאיש אשר רוח אלהים בו, העומד למשל גם להדורות הבאים אחריו, שממנו יראו וכן יעשו גם המה. כי על ההגיונים הנעלים שהרה והגה אותם איש הרם הזה מעומק שכלו, הם — המתבוננים עליו — מעלים על משכיות לבו ועשתונותיו הנשגבות האלה, הַמְפֻשָּׁטוֹת עוד מכל חמר, בשר וגידים ומקרטן עור, עד כי נצגות כמו חי בצלם ודמות גם לעתיד, לפני דורות יולדו. לכן בעלי אסופות עמלו תמיד בכל עת לחקור היטב אחר המוצאות והקורות והפעולות מאיש מצוין ומורם מעם כזה, אשר בתורתו בחכמתו ובמדותיו התרומיות הוא נשא מכל אנשי דורו, למען יחוקו ספורי תולדותיו בספר לזכרון, ויעמדו למשל ולנס גם לעיני הבאים אחריהם.

אולם אם כן יבורכו ויפארו אנשים המצוינים הנשואים במעלותם היקרות, גבורי עז הבאים בכח מעשיהם, איך יהין איש, אחד מהעם לדמות בנפשו, כי גם

אותו בחר יה להיות לסגלה לבני עמו ותולדותיו תְּבַקֵּשְׁנָה מפיהו? לכן בושתי ונכלמתי מאד, בידעי מך ערכי, כאשר בקשו מטני רבים מידידי המשכילים היקרים, כי אכתוב את תולדותי בספר. כי מה אני הצעיר בעמי והדל בשבטי ומה המה המעשים המעטים והרזים שפעלתי בימי חיי לטובת בני עמי, כי ארחיב בנפשי עז ואתגאה לחשוב להיות בהם לעינים לאחרים? ואת מי אין כמו אלה? אמנם יען זה לא־כביר כתב לי המשכיל הנכבד ר' שאלתיאל אייזיק גראֶבער הי"ו מו"ל את „אוצר הספרות" כי אכתוב ואשלח לו את תולדותי באמרו כי גם ידידי הרב החכם החיקר המפואר אשר גם מלכו הפין ביקרו ר' חיים יונה גורלאנד הי"ו כתב לו פעמים, כי ישתדל לעוררני שאכתוב את תולדותי ולשלחן אליו ויתן להם מקום באוצה"ס והוסיף לו לאמור כי לא חפצו זה לבד הוא, כי הוא גם רצון כל שוחרי תושיה ודעת, ועוד גם יתר ידידי היקרים חזקו עלי דבריהם באמרם: אם קטן אתה בעיניך, גדלה ויקרה נפשך בעיני כל דורשי תורה וחכמה, והפצירו בי ואלצו אותי לבטל דעתי מפני דעתם, ע"כ שמתי דברי ר' יוסי אל לבי אשר אמר: מימי לא עברתי על דברי חברי, יודע אני בעצמי שאיני כהן, אם אומרים לי חברי עלה לדוכן אני עולה (מס' סנה קי"ח), ולכן נעתרתי להם, והחילותי לכתוב את תולדות ימי חיי וקורותי עלי הגליון, אולי תהיינה איזה מהן גם להקורא אותן לאיזה תועלת מעטה כאשר פעלו מהן אח"כ גם עלי לטובה על דרכי ימי חיי. —

שלש עתות הנה, המצוינות בחיי כל אנוש עלי חלדו, ובבואן שונות הנה אשה מרעותה בפעולתן על החיים, הן הנה: ערת לדתו, עת חתונתו ועת מותו. בהראשונה ערת צאתו מרחם אמו לצעד על סף החלה, הוא בכבי יבוא, אבל אבותיו וכל בני המשפחה יעלזו בשמחה; בהשניה יום נשואתו, אז גם הוא וגם אבותיו וקרוביו כלם יגילו ברנה. אשרי לאיש! אם גם בעת המצוינה השלישית בשעה ששני המקוטות נושקים זה את זה וה' יסכך לראשו ביום נשק (ירושלמי יבמות פט"ו), עולמו הזה יוצא ועולמו הבא נכנס והכל בוכים סביביו, אשרי חלקו, אם יבול להביט גם אז ברוח שקטה ונפש מתעגגת על פעולותיו הטובות שעשה בימי חייו וישמח בצאתו זכאי מהעולם הזה בלא חטא כביאתו אליו בלא חטא, ונשמתו תשוב בטהרתה למעון אביה למקור מנו נחצבה ולחזות בנועם ה' ולאור שם באור החיים סלה! הפרדתי את ת"ח לשתי תקופות, הראשונה מיום שנולדתי עד העת שעזבתי את ארץ מולדתי גאליציא ובאתי לארץ רומניה; והשניה מעת שבאתי אל הארץ הזאת עד העת אשר אנכי כותב אותן עתה.

התקופה הראשונה.

בטרם אחל לכתוב את תולדותי, מצאתי לנכון לשום לבי להציג בראשונה את תכונת שתי הערים אלה, את העיר סטאניסלוי שבה נולדתי, ואת העיר טיסמניטץ שבה גדלתי בתהלת ימי נעורי, כי הקריה אשר צדק ילין בה ואוירה מחכים ואנשיה תמימי דרך בעלי דעת ומדות ישרות, תסבב לרוב לזכה גם את ארחות צעירי־ימים שבקרבה, ורוח אנשי יושביה תוכר בגדול וחנוך בניהם להדריכם בדרך ישרה ולנהלם על מי מנוחות הדת והדעת, ולשטרם לבל יעבטון את מעגליתם ללכת בנתיבות עקשות ונלוזות. עיר מולדתי סטאניסלוי, ראש הגליל מהערים אשר תסובבנה

אותה, היתה לפנים מוקפת חומה עוד מימי ממשלת הפולנים אך אחר כך למען הגדל והרחב את מקום העיר נהרסה לאט לאט החומה הבצורה שמסביב לה, ולא נשארה ממנה עוד עתה רק שרידי ציונים. העיר ההיא שתולה בנוה בתיה וסדורה בחוצותיה הרחבות והנקיות, כעיר שחברה לה יחדיו, וכל בתי הפקודות מהממשלה בתוכה המה; לא כן רעותה עיר טיסמניטץ הקרובה אליה, שבה גדלתי! לא לבד כי קטנה היא ממנה מאד ולא נהדרה בבנינה כמוה, עוד מצטינת היא להפך לרוע בטיט חוצותיה. אולם לעמת זה עלתה האחרונה על הראשונה לפנים ברוח המסחר ששררה בה, כי אנשיה היו כנעני ארץ והיתה רוכלת ערים רבות ושמעה הלך למרחוק, כי כל סוחרים הקטנים מהערים אשר בגלילות סטאנסלוי סטריא וקאלאמעא באו אליה ויסחרוה, יען בה אוו למושב להם סוחרים הגדולים נכבדי ארץ, עורבי מערכם בגלומי משי צמר ופשתים וכל מיני מלאכת־יד ומרכולת ברב הכמות, (עז גרא), שנסעו למרחוק לערי מסחר הגדולים באירופא, והביאו משם את מרכולתם הדרושה להם. כל איש עשיר וגם האדונים מפקודי הממשלה בסטאנסלוי שחפצו בנגד יקר וטוב, נסעו לקנותו בטיסמניטץ כי ידעו שימצאו בה מוכן לפניהם את כל אשר יבקשו. אבל לא רק במסחר לבד התגברה היא על רעותה הגדולה ממנה, כי גם במצב עניני הלמודים בתירה וביראת ה' הטהורה יתר שאת היה ליושביה היהודים על אחיהם משם, ובעת שאחיהם אלה לפנים לא הגביהו עוף אז בלמודים וגם ערפלי אמונה טפלה מצאו משכנם בהם, הגדילו והאדירו המה את התורה והדעת, כי בה ישב לכסא הרב הגאון החריף אדיר התורה המפואר לשם בישרון רבנו רבי משולם ז"ל אשר האיר באור תורתו על יושביה והרביץ תורה והעמיד תלמידים הרבה בקרבה, ונקרא אח"ב משם לכהן פאר בכתר הרבנות בעיר הגדולה פרעסבורג. גם אמונה טהורה וההשכלה החלה לזרוח בה בראשונה ע"י הרב המגיד המפואר ר' שבח אלמאנען ז"ל הוא אבי זקנו של ידידי המשכיל רופא חכם ונכבד בערתו הדוקטור דוד אלמאנען נ"י, הגר כעת בעיר הוש ברומניה הגולד לו מבנו הגדול ר' יונה אלמאנען ז"ל, ובנו השני היה החכם החוקר המפואר בספרות ישראל על ידי ספריו היקרים, ר' משה מרדכי ז"ל הנודע אח"כ בשם ר' שמחה פינסקער מאדעססא. אולם כאשר ארכו הימים החלה עיר טיסמניטץ לרדת פלאים, הן במעמדה החומרי והן במצבה הרוחני, כי יצא ממנה כל הדרה, ובמדרגה שירדה היא מטה, כן עלתה אחותה עיר סטאנסלוי מעלה ומחרבנה של הראשונה נתמלאה האחרונה. המסחר החל לעלות בסטאנסלוי כפורחת, וגם מעת שישב בה על כסא הרבנות הרב הגאון החריף אריה דבי עלאה ר' ליבוש איש הורוין ז"ל*), אשר בטרם נתבקש בישיבה של מעלה עזב על ידי הריב שפרין בהעדה את העיר הזאת ובא בסוף חדש אלול תר"ג לטיסמניץ ויושביה שמחו לקראתו וקבלו אותו ואת בנו אדומו"ר הרב הגאון החריף רבי משולם ישכר זצ"ל הכ"ט לרבנים עליהם. אולם אחר שתי שנים עמלה עדת ישראל בסטאנסלוי לתקן את אישר עותה והושיבו את אדומו"ר ר' משולם ישכר זצ"ל על כסא אביו והאריך ימים שם בנשיאותו זאת ארבעים ושתים שנים;

*) כפי המכתב היקר מידידי המשכיל המלין ר' מנחם מענדל בריעזעלין הי"ו, נתקבל שם לרב בשנת תקמ"ב והחריך בישיבתו קרוב לשמ"ס ושתים שעיר ונועץ ונאסף לעמו בטיסמניץ ושלך לתוך בתוך החיים הנצחיים ביום ו' עש"ק ר"ח טבת שנת הי"ד לפ"ק. —

וגוע ונאסף אל עמו ביום ד' חשון שנת „והרוח שבה לאלהים" (תרט"ח) בעיר סטא-
ניסלוי ויבכו אותו כל עדת בני ישראל. מימי הרבנים הגאונים האלה הופיע זיו
התורה שם בתקפו ובטהרו ביתר שאת. כי האב והבן שניהם הגדילו והאדירו אותה
ורבו התלמידים, ופעלם והדרם יראו גם על בניהם ועל בני בניהם, כי זכו שלא
תמוש התורה מפי זרעם וזרע זרעם, אשר כלם יושבים על כסאות למשפט בהרבה
קהלות גדולות בישראל מערי גאליציא, והתורה חוזרת על אכסניא שלה. ובעת
שנולדתי נתחלף כבר המצב משתי הערים בחומרי וברוחני.

עתה אפנה אל מקור מחצבתי: אבותי התמימים והישרים יצאו מחלצי אבות
יקרים ממשפחות מיוחשות בישראל, אנשי שם בעלי תורה, יראת ה' אוצרם ומתנהגים
בחסידות, נכבדי העדה קרואי מועד, וגם במצבם החומרי הון ועושר בביתם ונדיבי
לב לחונן דלים לעזור ולהושיע לאיש נדכה בצר לו ודלתי ביתם פתוחות לרוחה
לפני אורחים נכבדים. אבות אבי היו התורני וחכם לב ר' הלל ב"ר מרדכי ברוך
כהנא ז"ל מעיר גאליגורא, והאשה הצנועה ותורת חסד על לשונה מרת רבקה בת
הרב החסיד המפואר ר' יוסף שלמה גראס זצ"ל מעיר טיסמניטץ. אבי ר' יהושע ז"ל
היה איש תורני בעל שכל זך ונבון דעת נוצר תום דרך וכלכל דבריו במשפט,
אהוב לבריות ורבים באו אליו לשמיע ממנו עצה ודעת. לאבי הוכיח ה' אשה
נכבדה וישרה לעזר, היא אמי מורתי מ' רחל ז"ל בת התורני החסיד ונדיב לב הגביר
ר' שמריהו צייזלער ז"ל מעיר סטאניסלוי, הנפטר שם בשם טוב כ"ח טבת תרי"א.
ביום א' בבקר לסדר וחי אחיך עמך יום י"א אייר שנת „יהי ה' לטשען לי" (תקפ"א)
יצאתי מרחם אמי לצער על סף עולם השפל הזה בעיר סטאניסלוי, כי אבותי היו
עוד סמוכים על שלחן א"ז ר' שמריהו הנ"ל. אבי שמח כשנתבשר כי אמי המליטה
זכר, יען כי בנו הראשון שהיה פטר רחם לאמו הנולד לו לפני שנה, היה נפל לא
ראה את אור החיים, והובל מבטן לקבר, לכן נתן אבי פזר לאביונים בשהכניס אותי
ביום ח"י אייר ל"ג בעומר בבריתו של אאע"ה, וכפי שספרה לי אמי ז"ל עלו גם
ההוצאות מברית המילה חמשים אדומים זהב — סך גדול בעת ההיא —. על דבר
כי שני חדשים בטרם נולדתי הלך אז ר' הלל ז"ל לעולמו לחסות בסתר כנפי עליון
ביום א' ז' אדר שני תקפ"א, לכן קרא אבי את שמי כשם אביו. עוד בשנה ההיא
נאלץ אבי לעזוב את עיר סטאניסלוי ולגור בעיר טיסמניטץ, למען יוציא לפעולה
את שטר הצואה מא"ז אשר עשה להנחיל את רכושו שחננו ה' לארבעה בניו והמה:
אבי ושלשה דודי, ר' מרדכי ברוך שהיה חתן ר' העשיל כהן מסאמבור וגיסו של
הרב הגאון המפואר ר' יעקב גוטווירטש ז"ל אב"ד דק"ק דוקלא; ר' חיים אהרן חתן
הגביר ר' עקיבא רובינשטיין מיארעסלוי; ור' אפרים חתן הרב ר' יוסף איצק תאומים
ז ל בן הרה"ג ר' יהודה אריה תאומים ז"ל מליזענסק בעהט"ח ס' אילת אהבים ויעלת
חן על התורה ושו"ת גור אריה יהודה על ארבעה שו"ע. מעת ההיא גרו אבותי שם,
אבי עם דודי ר' מרדכי ברוך נהלו ביחד את בית המסחר הגדול הנשאר מא"ז ז"ל.

כשהייתי בן שתי שנים החל אבי מורי ז"ל ללמדני בעל פה בכל שבוע
איזה מלות מלשון הקדש, ולא נלחץ לשנותן לי פעמים, כי חנני ה' בכח זכרון
חזק, והייתי מהיר לשמוע וקשה לאבד, ובטרם באתי עוד לחדר המורה, כבר ידעתי
היטב יותר משלש מאות מלות מהשפה העברית שהיו כלן שגורות בפי. גם בכל

עת שבאו ימי החגים הקדושים, הגדולים והקטנים, באר לי אבי את סבתם, על מה אנחנו חוגגים אותם, וגם ספר לי הקורות מאבותינו ש׳סודתן בספרי הקדש ומיתר אנשי שם בעמי שהצטיינו בתורתם ובחכמתם, ונטע בלבי על ידי זה מראשית ילדותי אהבה עזה לתורה ולעמי. אהוב מאד הייתי להורי, כי מעת הולדי היה מזגי טוב, לא בכיתי כדרכי הנערים הבוכים וצועקים אם לא ינתן מהר אל פיהם מה שיחפוצו, וכן אהבתי אני אותם בכל לבבי ונפשי, והטיתי אזן שומעת לכל דבריהם. אך פעם אחת כשישבנו בסכה בחה״ט שנת תקפ״ד, אמרה לי אמי כי אשמו״ א״ע מלפתוח לבדי את הדלת מהסכה, כי לא תסוב היטב על ציריה, ובשגגה לא נזהרתי בפקודתה ופתחתיה לבדי, אבל מצאתי את ענשי מיד, על אשר לא שמעתי בקולה, כי נלחצה ידי בין הדלת והמזוזה, ובכיתי אז הרבה מגדל הכאב, אולם המקרה הזה השריש בלבי לבל אמ״ה עוד את פי הורי לכל אשר יצוני. —

אבי היקר ז״ל אשר ידע כי הסדר ודרך הלמוד נשחתים ע״י המלמדים הקטנים עם הגדולים, שדרכי הפדגוגיא מוזרות להם, אף לא למדו וגם לא שמשו כל צרכם להיות ראוים לנהל את הילדים במטה נעם ולחנכם בעניני הלמודים לפי כח ורך שנותם ובסדר מהקל אל החמור, ולהבינם במקרא על פי דרכי הפשט הנכון ודקדוק הלשון וההגיון בשום שכל מפורש באר היטב, עמל מאד לבקש בעבורי מורים שידעו את דרכם לפניהם ומה מלאכתם, מלאכת שמים, דורשת מהם, לעשות עבודתם באמונה למען יוליכו אותי בדרך סלולה מחיל אל חיל להעלותי לתור אדם המעלה. אבל יען בימים ההם לא נפרצו בגאליציא עוד מורים כאלה ויקרים היו למצאם, לכן נאלץ אבי לבחור הרע במעוטו, ונתן אותי על יד המלמד דרדקי ר׳ פייבוש ז״ל ללמדני סדר הקריאה בעברית. אם כי היה איש בא בימים, בכל זאת בחר בו יען ידע לבטא המלות היטב בעריכת שפתים ברורות ונכונות, ונהשב על ידי זה בהעיר ל,מלמד־טוב״. בחומ״פ שנת תקפ״ד, עוד בטרם נתמלאה לי שנת השלישית הביאני המלמד הזה אל ״חדרו״ שהיה אז נקי מחלאה, כי טהר את הבית לפני החג, בו מצאתי הרבה ילדים ובתוכם אחדים מבני גילי כלם יושבים צפופים על הספסלים, ופנו מקום בתוכם גם בעבורי, כאשר התמהמהנו בחדר שתי שעות נגש אלינו המורה, אמר: עתה בָּנַי אהובים לא עת ללמוד כי ימי חוה״ט המה, חפש אני נותן לכם עד אחר יו״ט, לכו לכם איש לביתו וחדות הימים האלה תהיה משושכם, וצוה את הריש־דוכנא כי יוליכני בידו לבית אבותי. בבאי הביתה שמחה אמי ז״ל לקראתי נשקתי את ידה — אבי לא היה בביתו — והיא נשקה אותי על מצחי ועליצתה היתה כמו כבר למדתי כל התורה כלה בשעה אחת בהחדר. אחר יו״ט הלכתי יום יום להחדר והמורה בעצמו למד עמי בנחת להכיר ולדעת האותיות ואחר זה גם הנקודות, וכללות השבוע הכרתי היטב כל האותיות והנקודות ולא שגיתי בקריאתן, בקנאתי ברַעַי שכבר ידעו לקרות במרוץ המלות בסדר התפלה, הלכתי תמיד בהמדה להחדר, כי ידעתי כי אך מעט שבועות יהלופו ואדע ואוכל לקרות כמוהם, ולא יהיה עוד סדר התפלה לפני כספר החתום. הרעיון הזה אזרני שמחה להכריע את כף התוגה מהפחד שנפל עלי בשמעי את גערת הריש־דוכנא שרגז בקול איום תמיד על הילדים וגם סדר למודו עמהם היה אך כדוב שוקק, אף כי עמי דבר תמיד בשפתי חלקות והראה לי פנים מאירות, עם כל זה מאסתי אותו בלבי, על אשר

הלך עם בני גילי בקרי. עוד לא תמו שלשה חדשים מיום שהחילותי ללמוד וכבר יכולתי לקרות כל התפלות היוצרות והסליחות ותרגום ארמית, מבלי אכשל בלשוני, ומורי החל ללמדני ה"דרשה" אשר אדרוש בשבת נחמו כאשר אחל ללמוד את התורה. את ברכות הקימה והשכיבה וברכת הנהנין כבר יכולתי לתרגם אותן בשפת לועז. בשבת נחמו אחר משתה הצהרים לקחני הר"ד להחדר, מורי נסה את כחי אם אוכל לכלכל דברי ה"דרשה" כמשפט, ובשמעו כי הגדתי אותה בהשקטת נפשי ובאומץ לבי מבלי להפל דבר מכל אשר למדני, וגם להעיר השבתי על שאלתם דבר דבור על אפניו, אז צהלו פניו ואמר לי טוב טוב! תלמיד יקר וחביב אתה לי. בהגיע השעה השלישית נעשו סדרים בהמסב ממחנה חברים ההלכו עמי לבית אבותי, כי ילכו לאט שנים שנים בשורה איש אחר רעהו, ואנכי ושני בע"י "השואלים" אשר בגדינו מצוינים היו משכמנו ולמטה בחגורת כסף עם שרשרות זהב וכלי מורה שעות, נצענו בראש המסב ולפנינו נשא הר"ד שרביט גדול מוצהב ועליו לוח כתוב עליו באותיות גדולות משוחות בששר אדום המלות: "תורת ה' תמימה משיבת נפש". כה הלכו חברי, ואף כי אנכי, עליזים ושמחים לבית הורי. בדרכנו פגשנו נערים רבים אינם בני־ברית שהכיטו אלינו, ובראותי אתם פרועים לשמצה, עם כי לא ידעתי עוד מהמאמר של רב אשי שאמר בני מתא מחסיא אבירי לב נינהו דקא חזו יקרא דאורייתא תרי זמני בשתא ולא קמגייר גיורא מינייהו (נדרים י"ז), נתתי שמחה בלבי כי מיוצאי ירך יעקב ע"ה אנחנו — כאשר ספר לי אבי בטרם למדתי דבר זה בספרי קדשנו — אשר רואיהם יכירום כי זרע ברוכי ה' המה, ונבדלים מהנערים הנעזבים והפראים האלה שפגשנו עתה בדרכנו שאור התורה לא נגה עליהם, והרגשתי אז יותר תקף פרשת הברכה אשר אברך תמיד בבקר "אשר בחר בנו מכל העמים ונתן לנו את תורתו". בבאנו לבית אבותי מצאנו נאספים שם כל שארי בשרנו אנשים ונשים וטף עם יתר אוהבים שנקראו מאת הורי לקחת חבל בשמחת חג המשפחה הזה. נגשתי אל אבי ואמי ונשקתי את ידם, אח"כ הרים אותי מורי והציגני על השלחן, והר"ד הציג גם את שני רעי האחד לימיני והשני לשמאלי, ובהבית הישליך הם, וכל הנאספים הביטו אלי וידמו ויחלו למפתח שפתי. החילותי להגיד ה"דרשה" באמרי שפר ובשפה ברורה, רעי שאלוני בענין ואנכי עניתים כהלכה, וכהתימי "לדרוש" מהאו כל השומעים כף וקראו חזק חזק! *). אבי היקר ז"ל נשא את כפיו על ראשי ויברכני בברכה המשלשת, ודמעות גיל נזלו מעיני אמי היקרה ז"ל ותעתיר עלי נשיקותיה. סלחו לי קוראים יקרים! בספרי לכם דברים קטני ערך בעיניכם, אשר הרגלתם בהם וידעתם אותם גם בלתי אגיד לכם אנכי, ואין שוה וחפץ לכם בם, אבל יקרים וחביבים לאדם זכרונות הטובים מימי ראשית נעוריו בעת שיעלו על לבו לזכרם ואשר פעלו על לבו לטובה, כאשר פעל הענין הזה עלי להוסיף חשקי ואהבתי להתורה. נעימים היו לפנים מנהגים ישרים כאלה בישראל. גם ע"י המנהג הטוב הזה נשרש בלב הילד בעודנו רך וצעיר־ימים, אהבה

*) לדעתי כאשר שומעים תנחו ממדברים ממרים סיפוקו לנון מלחמו, נכון יותר לעמוד עליכם במלת הקריאה חזק! ולא במלת הידד ממשמשים בה הסוחרים אשר הוגחה רק לקול מדוכי גת. הלא קורלים תנחו ג"כ אשר הבלמת ספר בתורה חזק חזק!! ולכן מחשוב כי טוב יותר לחמור לאחיו חזק! —

נאמנה לתורה ולעמו, הוא שמח באבותיו והם שמחו בו. כי מה לא יעשו האבות בישראל למען יחנכו את בניהם מחמדי נפשם במוסר בתורה ובחכמה, ולא לבד העשירים, כי כל איש ישראל מונע מפיו גם הדברים הנחוצים לצרכו מאד, ויפריז ויפתח צרור כספו ויתאמץ בכל עז רב יותר מכפי כחו, למען גדל את בניו על ברכי התורה יראת ה' והדעת. על ידי דאגתם זאת בעבור חנוך בניהם, יקר הוא למצוא בישראל מספר רב מבנים שלא ידעו לקרות ולבתוב או להיות פרועי מוסר וד"א. ורק ע"י החנוך הטוב, קטן מאד היחס מן בנים אלה שהשחיתו דרכם לעשות רע בערך מספר יתר הנפשות מישראל, בעת שבשאר העמים גדול היחס ממספר נפשות העונשים אסירי ברזל בערך מספר הנפשות מהם, ורק ידי עשו אשר על חרבו יחיה, ממהרות לשפוך דם. לעומת זה גדול מאד בישראל מספר בניו המבקרים בתי ספר התחתונים התיכונים והגבוהים על כל יתר מספר נפשותם וקול קול יעקב הולך וחזק בכל בתי הספר ומצטיין בחריצתו בהשכל ודעת, ולהפך הוא בשאר העמים. פנקסי בתי הסהר ובתי הספר מעידים עדות נאמנה על שני אלה כי כן הוא. ההיטיב הדור החדש לשנות את מנהגי אבותיהם, הישרים והטובים כאלה, אשר בהגדילם את כבוד התורה, הפיקה גם היא שמחה וגילה להם? ישוה נא הדור החדש הזה לנגד עיניו את התמורה שהמיר תחתם ובעצמו ידע ויבין אם החליף לטוב לו! —

בכלות "הזמן" נתן אותי אבי בחוה"מ סכות תקפ"ה להמלמד ר' איצי ז"ל. הוא למדני כל הפרשיות מהתורה כסדר מהחל ועד כלה. עוד עתה אזכור כי בכל לילה כששכבתי על מטתי ועצמתי את עיני, דמיתי כי החומש מונח לפני והמלות בתוכו מזהירות באור בהיר כנגד עיני, וקראתי בעל פה את כל מה שלמדתי אצל מורי ביום. אחר שתי שנים שלמדתי אצל מורה זה ידעתי כמעט בעל פה את כל החמשה ספרים מהתורה. התורני ר' זעליג באלטוך ז"ל אחד מאוהבי אבי, בקר לרוב את ביתו, ובכל פעם נסה את כח זכרוני והרבה עלי את שאלותיו בפסוקי התורה ובכל שאלותי מהרתי להשיבו איה מקומם בתורה, והגדתי לו גם את המוקדם והמאוחר להם. לרוב השכיל לשאלני גם המלות האלה השוות בהברתן ושונות בכתיבתן כמו: טוב תוף, קרא כרה, שמח סמך ועוד ועוד לאמר לו באיזה אותיות הן נכתבות ועל כלן השבתי לו כהנכון. המורה הזה החל ללמדני גם משניות ושעור קטן מהגמרא, בית המורה קרוב היה לבית א"ז ז"ל ר' יוסף שלמה ז"ל ובכל עש"ק אחר חצות כשהלכתי לבית המורה נכנסתי גם לבית א"ז ז"ל והוא אצל לי את ברכתו ויעור למוסר אזני ליראה את ה' ולשמור מצותיו ולהשכיל בתורתו. בחוה"מ סכות תקפ"ז הקרה לפני אבי מורה ש"ס ופוסקים ר' יואל ז"ל מעיר קאפיצינצא, חריף גדול בלמוד התלמוד, אותו קבל אבי להורה אותי עם עוד רעי אחד דעה ותושיה, מלבר שכרו בכסף שקצב לו אבי, נתן לו גם חדר מטה ושלחן וארוחתו יום יום. עוד אחר השבוע הראשון שלמדני, הרגשתי בנפשי את השנוי לטוב שעבר עלי והייתי לאיש אחר. כי ע"י שאלותיו החריפות נתפתחו כחותי, וחדד את שכלי בהגיון, ומעת ההיא ראיתי עוד יותר ברכה בכל למודי. אבי ז"ל רגיל להתפלל גם ביום השבת בהשכמה עם אנשי ותיקין, ובשעה עשירית אחר קדוש היום אמרתי לפניו תמיד את ה"שעור" שלמדתי בהשבוע שחלף, וכאשר אמרתי לפניו השעור הראשון "משנים אוחזין

בטלית" והשבתי לו על כל שאלותיו הפקתי רצון ממנו ונשק אותי בהגדילי שמחת לבי, וגם להמורה האיר פניו, בראותו כי הוא עושה מלאכתו באמונה. נשיקת אבי היקר ז"ל ודברי אהבה אשר רחש לבו לי, הסיפו בי החשק לשקוד עוד בחריצות יותר גדולה על הלמודים. בשבת פ' מסעי כאשר הגדתי לפניו את השעור ואח"כ הפרשה מהשבוע, שאל אותי: למה נבדלו עיי המקלט? אמרתי לו למען ינוס שמה כל מכה נפש בשגגה. וכמה ערים נבדלו? השבתי שלש בארץ כנען ושלש מעבר הירדן מזרחה. אחר כך אמר לי: לכן נבדלו בכל עבר מהירדן שלש ערים, למען שלא ידע גואל־הדם את הדרך לאיזה העיר שם הרוצח פעמיו, כי אם תהיה רק עיר מקלט אחת אז ידע גואל־הדם אשר ירדוף אחר הרוצח את הדרך אשר נם בה הרוצח לעיר מקלטו וירדוף אחריו וישיגו, לא כן אם תהיינה שלש אז לא ידע לאיזה עיר מקלט נם ויחדול מלרדוף אחריו, אם כן—הוסיף אבי לשאלני—היה ג"כ די בשתי ערים רחוקות זמ"ז, וגם אז לא יוכל עוד גואל הדם לרדוף אחריו כי לא ידע לאיזה עיר שם הרוצח פעמיו? עמדתי והגיתי בהשאלה ואחר כך אורו עיני, ובשמחה אמרתי לאבי: אם תהיינה רק שתי ערי מקלט, אז יוכל היות, כי יקרה באחת משתי ערי מקלט האלה שאחד הרג את רעהו בשוגג ואם לא תשאר לו רק עיר אחת לנוס שמה וידע גואל־הדם את הדרך אשר נם בה הרוצח וירדוף אחריו וישיגו, אבל כאשר נבדלו שלש ערים אז גם באופן זה תשארנה לו עוד שתי ערים לנוס, וגואל הדם לא יוכל לדעת לאיזה מהן נם, ויעמוד מלרדוף אחריו. כאשר שמע אבי המענה מפי חבקני בזרועותיו ואמר לי: לך בני בכחך זה וחזק בתורה ובמע"ט. בקיץ שנת תקפ"ט בא אורח נכבד הרב הגאון החריף ר' יעקב גוטווירט ז"ל הנ"ל לעירנו ונתארח בבית גיסו הוא דודי ר' מרדכי ברוך ז"ל, על יום השבת קרא אותו אבי, כי ילחום אתנו סעודת הצהרים. אבי שבח אותי לפניו, והוא בחנני בכל עניני הלמודים שלמדתי עם המורה, ורצה לנצחני בשאלותיו החריפות, אבל אנכי עז לבשתי ונתתי מענה נכון על כל אות. במשתה הצהרים באו אלינו לכבוד האורח הנכבד אנשים רבים וישבו על השלחן ואני פניתי את מקומי לאחד מהבאים, וכהמנהג שלחו רבים יין בכלים מכלים שונים שעמדו על השלחן ובתוכם היה כלי אחד בדמות יונה נחפה בזהב. לעת ברכת המזון קרא אותי אבי לשבת על מקומי, וראיתי את היונה שעמדה על השלחן ונזכרתי הגמ' בברכות שלמדתי לפני שנה ב"שעור פשוט" אחזתי את היונה ואמרתי בלב שמח: ראה נא אבי את שכרי בעבור שחזרתי על מקומי הראשון לברך מצאתי כרבב"ח יונה דדהבא! כשמוע הרב ר' יעקב ז"ל את דברי נשקני ויברכני. — מלבד שעורי העיון והפשוט ויור"ד למדתי עם המורה הזה גם נ"ך עם פירוש רש"י ורד"ק וכללי הדקדוק מהס' תל"ע אשר שער הספר נקרע מתוכו, ואחר הלמוד גנזו המורה לבל תשלט בו עין זר. פעם בא המלמד ח. ד. פתאום להחדר שלמדנו בו וחמתו בערה בו, ורץ אל השלחן לחטוף את הספר, אך מורי קדמהו ולקח אותו וסגרו בהמלתחה בטרם נגעה בו יד האיש, אולם מן היום ההוא חדל מורי ללמדני דקדוק להי"ק. חידה סתומה היה לי הדבר אז, אבל לא אח"כ, אחר שנודע לי כי למוד ענין הזה היה לחרם בעיני חסרי דעת, והבנתי ג"כ מדוע נחסר השער מהספר תל"ע מפני שמו כי נחת

הוא. כה הוספתי שנה בשנה על עניני הלמודים, אהוב הייתי בעיני הורי היקרים וגם חביב מאד בעיני מורי ומדריכי והייתי עלז ושמח בגורלי.

כאשר התורני החכם הרופא המפואר ר' יודל בארש ז"ל הנודע בשם דאקטאר יוליום בארש מבראדי בגאליציא נשא אשה מעיר טיסמניטץ והתישב בה, רגיל הייתי ללכת אליו בכל שבת ושבת כשתי שנים רצופות, והוא בחר בעבורי איזה ענין חמור באיזה מסכת מהגמרא עם התום' ונתן לי להגות בו במיטב הגיון ולשנותו אח"כ לפניו, אבל הוא בשכלו החרוץ נסה תמיד ליגעני בשאלותיו הרבות ולפלפל עמי בכל דרכי החדוד ולא הניח לי עד אשר צלחתי לרדת לעומק דברי התוספות או המהרש"א או לסברת בעל פני יהושע, ואחר כשבאתי עד תכונתם והגדתי לו את כונתם בענין ההוא, יצאתי מאתו מעוטר בנצחון ממלחמתו זאת *).

אבל לא ארכו ימי ששוני אלה, ומה' היתה נסבה, בי אכיר בעודני באבי את מקרי החיים בשבט עברתם, וכחץ פתאום היתה מכתי, ושמחתי לתוגה נהפכה. כי אבי מ'רי היקר ז"ל הוכח במכאוב גדול ונאלץ לנסוע לסטאניסלוי לדרוש שם ברופאים, ונפל למשכב בבית א"ז ז"ל, וכשלשה חדשים חלה את חליו אשר מת בו וביום כ"ח אב תקצ"ב לוקחה עטרה מעל ראשי וגוע אבי ונאסף שם לעמו ורוחו שבה לאלהים לחזות בנועם ה' וספדו עליו הוי ישר והוי נבון! ימים רבים בכינו אנכי ואמי ואחי הצעיר חיים דוד ז"ל שהיה אח"כ חתן הרב החכם ר' ליבוש הוליש ז"ל אב"ד דק"ק סאמבור. וכמו מעט היה לי השבר הגדול שהשברתי במות עלי אבי בימי נעורי, עוד נוסף לי יגון על יגוני כי גם מורי היקר רבי יואל ז"ל שאהבתיו כנפשי נאלץ גם כן לעזוב את עיר טיסמניטץ ולשוב לעירו ולהשאר בה. כה אספו

*) הולדות החיים המפואר בעמו הזה רופא הגון והגיון, ופרנס גדולתו שפעל ועשה לטובת עמו ולטובת מרן רומניה שהתיצב בה לח"כ, לחכ שנמר חוק למודו בחכמת הרפואה בעיר לייפציג, הלא כתובות הן במחברת שהוציאה בשנה הזאת בשפת רומניה החבורה הנכבדה "מתולדות דברי הימים מיהודי רומניה" הנקראה על שמו "יוליום בארש", ע"י סופרה המפואל החדון מנה שוחלפעלד נ"י בנו של יחיד נעורי המפואל הנכבד ר' בנימין שוחלפעלד מ"י וחיהו כל המפואל המפואר דר' שוחלפעלד מ"י לחד מהנגרשים מרומניה, הבוכן עתה בכבוד בפתרוי, אשר לחם ולוחם מלחמות עמו הנדכה ונגדף בחרן האלח. בהודעה "מהמבול" הוי"ל על ידי החיים המפואלים בני הכ"ק יפתח גאלדמאן ז"ל שוחלבוי לחיתי שנגה מהפוסר בם בגד 6 בלייפציג תקון. וכה כתב: בדורנו היה החכם הרופא יוליום בחרחם (יהודה בן מרדכי) יליד חרן רומניה (?) וחנוך בית מדרש הכתה בוויען (?), אשר נסה להוציא עניקלאפדי מדעות מיוסדות על פי הגיונים והערכים הבוערים, בם ספרו הוא "אוצר חכמה" בלשון עבריה וכו'. בתי פעמים שנה הפופר בזה ח) הד"ר יוליום בחרחם חיינו יליד רומניה, רק גולד בבודאפעסט בגאליציא, ג) גם לא חנוך במ"ח בוויען רק במ"ח בלייפציג. כי אחר שחבד רבותו בעסקיו נסע מטיסמניטץ ללייפציג ולמד בם חכמת הרפואה וכאשר יצא מבם מעוטר בחאר הכבוד דיק, בם פעמיו לרומניה ולא אחרו הימים ובמעט הלך בכל המדינה. הרבה פעל ועשה להרים את בתי ספר מהממלכה ע"י חבוריו היקרים בשפת רומניה, וגם בספרו היקר "אוצר חכמה" שהדפיס חלק ראשון ממנו. לפני שבע שנים בקרני חיהבי המפואל הנכבד ר' חייזיק בחרחם נ"י אחיו של הד"ר יוליום בחרחם, ובעברו דרך עירי, והרחני אז עוד שמונה חלקים מהס' מ"ח — חלק ז' מהעשרה חלקים נאבד — והשאירם אצלי על ימים אחדים, למען אשים עיני עליהם, ומוכחני לדעת, כי בעלם שיעור לאור מוכרחים הם עוד ביותר ליד אים מבין ויודע, כי בהרבה מקומות בהם שפתו חיינה בבורי' והסרת הבוערת, וכבד מאד על הקורא למצוא הרעיון וכונת המחבר, כי גם החלק שנדפס חיינו מעוטר מזה. —

שני מוֹרַי ומאוֹרַי בשנה אחת את נגהם ממני וקודר הלכתי. כאשר עזב מורי ר' יואל ז"ל את עירי, בחר לי דודי רמ"ב ז"ל את ר' מענדיל ב"ר צדוק ז"ל למורה. גם דעתו בש"ם ופוסקים היתה רחבה, אולם בחריפות השכל לא בא דעתו למעלת מורי הקודם לו דודי לקח לי גם את ר' יוסף שוועד מורה שפת אשכנז ללמדני לקרוא בשפה ההיא ולמד עמי בספרי חנוך נערים ובאר אותם לי אבל לא ראיתי ברכה בלמודו, כי ידיעתו בשפה ההיא אך מעטה היתה.

יען יתום הייתי, החילותי להניח תפלין בר"ח אייר תקצ"ג, בטרם נתמלאה לי שנת השתים עשרה. בטרם הלכתי להתפלל שניתי לפני המורה באו"ח הלכות תפלין, אח"כ הוליכני מורי ר' מענדיל ז"ל לבית הטבילה וטבלתי במקוה ומשם הלכנו לבהמ"ד ברכתי ברכת שהחינו על התפלין בשמחת נפש, ומעומק הלב שפכתי אז שיחי לפני יוצרי, ומעת ההיא החלה יראת ה' לפעמני יותר ונתעוררתי לשעבד את לבי לאבי שבשמים, ולקבל עלי עול מצות"ו. ביום ההוא עשתה אמי היקרה ז"ל משתה „בר מצוה" ובאו גם שני דודי ר' ליבוש ז"ל ור' ישעיה ז"ל מסטאניסלוי אל המשתה הזה, אבל שמחת המשתה מהולה היתה בתוגה, כי זכר אבי ז"ל עלה על לבנו שהלך לעולמו בטרם גדל אף אחד מבניו ל„בר מצוה".

מלבד הלמודים בתלמוד ופוסקים ושו"ע או"ח ויו"ד וחושן משפט ומפרשיהם שקדתי בעצמי על ספרי תנ"ך עם פרש"י ורד"ק. פעם בא לידי ספר קטן „בת יפתח" וקראתי בו, אבל אחד הלשין אותי למורי כי קורא אני בספר שאסור (?) לקרות בו והוא לקחו ממני ולא השיבו לי עוד. מרעי שלמדו ג"כ אצל מורי הזה חביבים היו לי ידידי נעורי אלה: המשכיל ר' דוד ראזענבערג נ"י התופש עט סופר בעברית ונותן אמרי שפר, התורני המשכיל ר' מרדכי אבא מארקום נ"י והתורני ר' פישל שארף נ"י, כאחים היינו איש לרעהו בברית אהבה נאמנה וטחדדין איש את אחיו ע"י עשתונות הטובות שעלו על לבנו.

בחנוכה תקצ"ה נתקשרתי בקשר האירושין עם בת דודי ר' מרדכי ברוך ז"ל. הוא אהב אותי כאב את בנו, ובתו ארושתי פריידא ז"ל היתה נערה משכלת ויישרה ומהוללה במדותיה. עוד בשנה ההיא כאשר נשאת אמי ז"ל לבעלה השני להגביר החסיד ר' ישראל ברוין ז"ל מסטאניסלוי לקח אותי אבי זקני ר' שמריהו ז"ל אצלו ג"כ לסטאניסלוי לחיות בביתו עד יום נישואתי. באלה השנים למדתי באשמורת הבקר ובלילה עם רעי ואהובי התורני וי"א ר' דוד מענדיל גריפעל ז"ל חתן דודי ר' ישעיה ז"ל, וביום בקשתי תורה מפי אדמו"ר הרב הצדיק החריף ר' זיסקינד לאנדוי זצ"ל תלמיד הרב הצדיק ר' אורי מסטרעליסק זצ"ל. אזכור כי פעם אחת בא אליו החסיד התורני ר' דוד מזאבאלטאוו. בעת שלמדנו אז בפרק חלק את המאמר מר"י דאין בן דוד בא עד שיהא הדור כלו זכאי או כלו חיב, ושאל האורח את מורי: רבי! הנה כשהדור כלו זכאי אז ראוי הוא לגאולה, אבל מדוע יגאל גם אז כשהוא כלו חיב? ואחר שאמר לו מקודם דעת המהרש"א בזה, כי ר"י כר' יהושע סבר, כי אז יעמיד עליהם מלך כהמן ויהיה נלחץ לעשות תשובה ויהיה ראוי שיבא בן דוד, הוסיף לאמר לו, אנכי אבאר ענין זה עוד בדרך אחרת עפ"י משל. רב גדול ומפואר היה בקהלה גדולה בעיר ואם בישראל, ולו בן יחיד נדול בתורה וגבון דעת ומפואר במעלותיו וכל אנשי העיר אוהבים אותו מאד, כי מצא חן בעיני כל רואיו. ויהי

היום ויאמר לו אביו: בני! הנך רואה כי ע"י תורתך וחכמתך ומדותיך חטובות אהוב אתה בעיני כל אנשי העדהבעיר הזאת לא אפון כי לעת זקנתי יושיבוך כל אנשי העיר פה אחד על כסא הרבנות פה, ותנהג את נשיאותך ברמים. והשיב לו הבן: אבי היקר! הרבנות איננה נכונה ושובה בעיני ולכן אין נפשי אליה, כי לא נ־כל להזהר מנשיאות פנים לעשירי העיר. אם כן, אמר לו אביו, בחר לך פרנסה טובה אחרת, להיות סוחר, חוכר או אומן במלאכה קלה ונקיה שתחיה את בעליה. אבל בנו מצא מגרעת בכאו"א, וכלם לא ישרו בעיניו מפני שכל אלה אינם מתעסקים בהם ביושר ובצדק. והוסיף הרב לאמר לו: אם לא תהיה לא רב ולא סוחר חוכר ואומן הלא תהיה מלסטם את הבריות ותחטא ג"כ לנפשך? ויען בנו ויאמר פרנסה אחרת טובה וישרה אני יודע, ואותה אבחר לי להחיות ולכלכל את נפשי וביתי, ומה היא ומה שמה? שאלהו אביו, ויען להיות בלן, הפרנסה הזאת תיעשה ביושר ואין כל עולתה בה. ויאמר לו אביו, טוב הדבר, אבל אנכי הרב הגדול בעיר הזאת ומכל העם אכבד, ואיך לא תכסני בושה ולא אכלם אם תעשה נבלה כזאת להיות בעיר הזאת לבלן? לך לך לעיר קטנה רחוקה למקום שאין מכירים אותך ואותי והיה שם לבלן. ויעש בנו כן ונסע לעיר קטנה רחוקה חמש מאות פרסה ויהי שם לבלן. כרבות השנים ויאמר הרב אלך ואראה את בני אם עודו מחזיק בתומתו, ודרש אחר מקום העיר אשר בנו גר בה, ויסע לשם, ובדרכו התחפש וילבש בגדי עני, ויבא לעיר הזאת ביום ה' בערב. וישאל את בעל המלון להגיד לו מי הוא העשיר הגדול בעיר הזאת ויען בעל המלון ויאמר לו ר' פנחס הוא אצלנו פה העשיר הגדול. ויהי ביום הששי אחר חצות ויוחל הרב אצל בית המרחץ עד שראה כי ר' פנחס העשיר בא לבית המרחץ וילך אחריו. כראות הבלן את ר' פנחס ויבהל לתת לו כל הדברים הדרושים להרחיצה ויגש גם הרב אל בנו אשר לא הכיר את אביו ויאמר לו: אורח אני הא לך הכסף שכר הרחיצה כאשר נתן לך האיש הזה — והראה לר' פנחס — הואל נא ותן גם לי הדברים להרחיצה, ויגער בו הבלן ויקצוף עליו בקול גדול, הכי לא תראה כי הגביר ר' פנחס עומד פה, הלא תוכל לחכות עד אשר אשמש את הגביר ר"פ עד שיעלה מהרחצה ואחר אתן גם לך מה שתדרוש. אז לא יכול אביו להתאפק עוד ויאמר אליו: בני, הזה הצדק והישר בפרנסתך שבחרת בה, אם גם עתה בהיותך לבלן, תעשה עול במעשיך ותשא פני עשיר, הלא טוב יותר כי תשוב לעירך ולהיות שם לרב! כן הדבר הזה. הקדוש ב"ה בחר בעמו ישראל להיות לו לעם סגלה לממלכת כהנים וגוי קדוש ואמר לו אם תאבו ושמעתם טוב הארץ תאכלו, אבל העם סר מאחרי ה' בתורתו לא הלכו ומצותיו לא שמרו, לכן נגלו מעל נחלת יעקב אביהם והלכו בגולה לארצות העמים, ואם גם בגולה העם הזה כלו חיב, אז יקחהו משם להשיבו לארצו להיות שם לרב!— דברי פי חכם וחידותיו חן! במשך שלש שנים שהייתי בבית א"ז למדתי הרבה כן מפי מורי הרב הגאון הצדיק ר' זיסקינד זצ"ל הוא קדוש וכל הנהגותיו קדושות, כי היה תלמיד להרה"צ ר' אורי זצ"ל, כאשר כתבתי למעלה, וכן עם חתן דודי ר' דוד מענדיל ז"ל הנ"ל איש ירא ה' בכל לבו ונפשו, ומהם ומא"ז ז"ל למדתי דרכי מדותיהם והליכתם בקדש. מאד נעמו לי ושפרו עלי ימי ילדותי אלה שלא ביישו את זקנתי, כי מימי נעורי פניתי עורף לכל הבלי התעתועים אלה אשר יטו אשורי צעירי־ימים מדרך הישרה ולתור אחר עיניהם ולבם.—

יום ד' ר"ח תמוז תקצ"ח היה יום כלילת חופתי עם אשת נעורי אשר הוכיח לי ה' אשה טובה משכלת וישרה ורצוני היה רצונה ט' פריידא ז"ל. בשבוע לפני הנשואין עשה חותני ודודי ר' מרדכי ברוך ז"ל משתה גדול לכל עניי עיר טיסמניטץ וגם עניי עיר סטאניסלוי הקרובה באו אל המשתה הזה ובנדבת לבו חלק להם גם כסף רב כיד ה' הטובה עליו, וכל קרוביו הקרובים והרחוקים באו איש איש מעירו לשוש אתנו משוש ביום שמחתנו. חותני קבל עליו לתת מזונות לנו שש שנים מלבד זה כל מחסורנו עליו היה. אבל גם אח"כ כאב רחמן היה לי תמיד ועמל להקל מעלי עול פרנסתי.

לא אוכל לעבור מזה מבלי להזכיר דבר שכל־טוב (ויטץ) מהרב הגאון הצדיק ר' אברהם דוד זצ"ל מבוטשאטש. בשנת תקצ"ט נסע אבי חורגי ר' יש־אל ברוין ז"ל הנ"ל ודודי ר' ישעיה ז"ל מסטאניסלוי דרך עירי להרב הצדיק הנ"ל לבוטשאטש לשבות שם את יום השבת פ' שקלים, ולקחו גם אותי לנסוע עמהם. קראתי לשבת ענג כשראיתי את קדושתו ועבודת לבו ודבקת נפש האיש הקדוש הזה בה'. כאשר באנו ביום א' אל חדרו לקבל ממנו ברכת הפרידה, מצאנו שם איש אחד מעיר יאזלאוויטץ עם בנו החתן שהביאו להצדיק לברכו בטרם יכנס לחופה ולאמר לו דברי מוסר. ושמעתי כי הרה"צ שאל את החתן: אם יש לו מזונות אחר הנשואין אצל אבותיו? והשיב לו, כי אביו יתן לו שלש שנים וגם חותנו שלש שנים. אז אמר לו הרה"צ בדרך טליצה: בני! ראה נא "כי תשקוד בהתמדה גדולה על למודיך בששת השנים האלה, "כי תורתו של דואג הוא מהשפה ולחוץ", התורה שאדם לומד בעת אשר עול רחיים על צוארו ונאלץ לדאוג על פרנסתו, הלמוד הזה הוא רק מהשפה ולחוץ ואינו משתמר בקרבו ולא רואה עוד ברכה בו, לא כן עתה אשר עוד לך שש שנים מזונות בבית אבות"ך ונטל דאגת הפרנסה לא יכביד עוד את אכפו עליך, הוי שקוד ללמוד את ספרי חכמינו ז"ל, והתורה הזאת תנחה אותך בכל דרכי ימי חייך". אזני הקשיבו הדברים האלה וירדו גם לחדרי לבבי.

בכל העת שהייתי סמוך על שלחן חותני, קבעתי לי העתים ללמודי הש"ס ופוסקים, תנ"ך, חובת הלבבות, שמנה פרקים להרמב"ם ז"ל ופרושו להמשניות בדברי מוסריו הנעימים והמחוכמים אשר נאמנו בהם. נרתעתי לאחורי בראותי רוחב דעת הענק הגדול הזה בחקי התורה וביתר ידיעותיו בכל ענפי החכמות. השתוממתי על הכוכב הגדול הזה אשר דרך ביעקב והאיר באור תורתו את כל מחנה ישראל, החילותי לתת לבי גם לספרי מדע מאנשי השם בעמנו הכוזרי, המורה, מלחמות ה' וספרי התבונה והרחבתי בהם רב את חוג ידיעותי. גם שפת אשכנז שהיתה נחוצה ורדושה, רכשתי לי על ידי רעי המשכיל ר' ליב פראטצער נ"י להבינה היטב. ביום ר"ח תמוז תקצ"ט ברכתי ברכת הטוב והמטיב על הבשורה טובה שנתבשרתי, כי רעיתי המליטה את בני בכורי, וביום שהכנסתי אותו בבריתו של אאע"ה באו מסטאניסלוי א"ז ר' שמריהו ז"ל ויתר דודי וא"ז מל את בישר ערלת בני וקראתי את שמו בישראל יהושע העשיל. חותני עשה משתה גדול וכל נכבדי העיר קרואים היו להמשתה וגם פזר כסף לאביונים. בהיות בני בכורי עוד עולל בן שתי שנים החלו כחותיו הרוחניים, שחננו ה' בהם מראשית ימי ילדותו, להתפתח במדה יתרה עד להפליא, והיה לילד שעשועים, ועוד בראשית נעוריו ע"י מעלליו ולמודו שהחל להוסיף דעת

ולעלות מעלה בהלמודים שקבל מהמורים הטובים שבחרתי לו, ניכר כי היה לאיש משכיל ומצוין בעמו. בהיותו בן שלש עשרה שנה היה תופש עט כותב בשפת עברית צחה. עד שנה העברה היתה אצלי העתקתו ממכתבו אשר שלח לאבי זקנו חותני ז"ל ביום שנעשה „בר מצוה" אשר הפיק רצון הקוראים אותו. ההעתקה הזאת שמורה היתה אצלי בין יתר מכתבים יקרים ולדאבוני נישרפה גם היא בהמוקד הגדול שהיה בשנה העברה בעיר הזאת אשר אכל את כל רכושי ומכתבים ומאמרים יקרים וכרך ראשון מחלק השני מספרי ג"ה וכל אוצר ספרי הגדול והיקר. מלבד ידיעתו בתורת ישראל וספרותו, בקר גם הגימנאזיום בסטאניסלוי וגם שם הצטיין בכל עניני למודיו ביתר־שאת על כל חבריו. כספוג ספג את הלמודים ואין מעצור לחרוצתו. פעם שבתי מנסיעתי בעת החורף בשעה ב' אחר חצות לילה, ובבואי הביתה מצאתי אותו ער ושוקד על למודו. מלבד מעלותיו הרוחניות, העניק לו הטבע מטובו, כי היה עלם יפה מראה וטוב תאר והודו כזית ובשכלו ובחן שפתיו לקח נפשות המדברים עמו ומצא חן בעיני כל רואיו, וכל יודעיו אוהבים אותו כבן. רבת קותה נפשי מבן יקיר לי הזה, אבל ה' יעין אחרת ומי יפר? פתאום חלה במכאוב ראש ובכל יום חליו הלך וחזק מאד ואחר חמשה ימים ביום השני מר"ח כסלו תרט"ו בעודנו באביב ימי עלומיו, כי לא נתמלאה עוד לו השנת שש עשרה לימי חייו, נפח את נשמתו הטהורה ששבה להתלונן בצל שדי, וגוו מצא משכבו בשלום אצל קבר אבי ז"ל. כה קדר עלי היום ונכזבה תקותי באבדן בני בכורי יהושע העשיל ז"ל. ומעט ממרי שיחי שפכתי במכתבי לידי"נ הרב החכם המליץ המפואר ר' יחיאל מעללער הי"ו הנדפס בכוכבי יצחק במחברת ב"ד. הפליא ה' את מכותי, כי אך בתי יחידתי המשכלת והישרה מרת עטלי תחי' אשת חתני המשכיל ר' מאיר פינעס נ"י נשארה לי לברה, ויתר הבנים שילדה לי אשת נעורי מ' פֿרוידא ז"ל בָּנַי יהושע העשיל, אהרן ויוסף שלמה, ובנותי שרה ורבקה כלם הלכו לעולמם לחיי נצח. ה' הצדיק, ועל כל מדה ומדה שמדד לי מודה אני לו במאד מאד.—

משנת תר"נ אשר בה נתקבל אדומו"ר רבי משולם ישכר הלוי ז"ל לשבת על כסא הרבנות בעיר טיסמניטץ עד העת שעלה לשבת על כסא אביו בסטאניסלוי — שנת תר"ה — כאשר זכרתי למעלה, זכיתי ללמוד אצלו ולראות את גודל תקפו וגבורתו בכל סוגיות הש"ס, כאשר מעידים על גודל חריפתו חבוריו היקרים כר ליוואי שבחא דמרא, וכלי המדה שיצאו לאור. לא אמנע א"ע להביא פה דבר בשם אומרו אשר שמעתי מפי אדומו"ר הנ"ל פה מפיק מרגליות וכפי שאדע לא ראיתי עוד דבר זה ממנו בדפוס. כאשר באתי לקבל פני אדומו"ר הזה ביום השבת פ' פנחס שנת תר"ד עם עוד אנשים לשמוע תורה מפיהו בעת שסעד משתה הצהרים, שאל אז מדוע כתב המדרש: „פנחס בן אלעזר בן אהרן הכהן אמר הקב"ה בדין הוא שיטול שכרו" הלא שכר מצוה בהאי עלמא ליכא? והשיב בדברים נכוחים על פי דברי התוס' בסמ' בבא מציעא (דף ס"ה) ד"ה שכירות אינה משתלמת אלא לבסוף, כתבו התוס' שם, כי אפילו למ"ד ששכירות אינה משתלמת אלא לבסוף מודה דפועל יכול לחזור בו ואפילו בחצי היום יען כשהוא חוזר הרי הוא סוף. וע"פ זה נוכל לבאר הטעם, למה מתן שכרן של צדיקים הוא לעולם הבא, ושל רשעים בעולם הזה, יען כי הצדיק העובד כל ימי חייו לקים מצות ה', ורק בשמת נעשה חפשי

מהמצות והוא לו רק אז גמר העבודה, לכן יחל רק אז לקבל שכרו בעולם הבא, לא כן הרשע העושה מצוה ומתחרט לשוב לעשותה והוא כמו פועל החוזר בחצי היום, ע"כ כשעשה מצוה אחת ומתחרט, אז הוא לו גמר מלאכתו לקבל שכרו מיד בעולם הזה. אמנם ענין זה הוא רק בדבר התלוי בבחירת האדם, או ללחום ולהתגבר על היצר ולנצחו לעשות המצות, או לבחור ברע ומתרפה לבלתי לעשות מצות ה', ולוחם מלחמתו זאת כל ימי חייו, ורק כשימות נתבטל הבחירה ונעשה חפשי ממלחמה הזאת, לכן יחל לקבל שכרו או ענשו רק אז, אולם בדבר הבלתי תלוי בבחירת אנוש כמו הקנאה אשר לא ביד מהוץ יקחנה לו, רק תבוא מעצמה אליו בתוך נפשו פנימה. ואם הוא מטבע עצמו אינו מקנא, לא יוכל להתפאר ולאמר אני אקנא, ולכן כשבאה הקנאה ותעבור אח"כ, הוא אז גם הגמר. ועל זה אמר המדרש יען כי פנחס השיב את חמתי מעל בני ישראל בקנאו את קנאתי, על כן בעבור המצוה הזאת שקנא לאלהיו, בדין הוא שישוב תיכף בעבור זה את שכרו, ונתן לו הקב"ה את בריתו שלום. ושימד"נ!

במשך העת ההיא עמלתי להרחיב ולהשתלם ידיעתי בחכמות הלמודיות הכתובות בשפת אשכנז בספרי חשבון הכללי, המדידה כתובת־הארץ, וקורות דברי הימים, תולדות הטבע, ולמודי הטבע והתכונה. הרב החכם החוקר המפואר ר' צבי מנחם פינילישׂ ז"ל אחד מאוהבי חותני שהיה רגיל לבקר את ביתו, פלפלתי עמו בכל דבר הקשה בהתרת השאלות מחשבון הכללי והמדידה, כי היה כחו רב וגדול בענינים האלה ועמלנו עד שמצאנו פתרון השאלות. ברוך ה'! כי לא היו לי הלמודים האלה בשפת אשכנז לרועץ, כמו שמעדו קרסלי קלי־דעת אחרים שהציצו ונפגעו, יען כי כבר האירו את כל חדרי לבבי המאורות הגדולים חכמינו וסופרינו ז"ל בתורתם ובחכמתם וראיתי והתבוננתי את גדל יקר גבורתם גם בחכמות האלה, ואם אך נוגעות היו לענין דינא, היו חודרים ויורדים לעומק החכמה ההיא שהיתה דרושה להם, עד שהיה הדבר לפניהם נקי וברור להם כסולת. דוגמאות כאלה אנחנו מוצאים בכל חש"ס למאות ואזכיר רק איזה מהן. מי לא יראה גדל ידיעתם בחכמת הנטיעה וידעו לשער בהזרעים ובהאילנות כל שעורי היניקה אשר להם (מסכת סדר זרעים), וידעו טבע כל צומח? ר' יוסי ידע בהרודה פת חמה מן התנור ונתנה על פי חבית של יין — של תרומה — להבדיל בין טבע החטים להשעורים, שהשעורים שואבות היין של תרומה ואסור (תרומות פ"ו מ"ג). ומי לא ידע רב כהם וידיעתם בחכמת הנתוח כהגראה ממס' חולין בעניני טרפות? כאשר באו התלמידים לפני ר' ישמעאל ואמרו לו הנה בדקנו ומצאנו שתי מאות וחמשים ושנים אברים, ידע הוא מיד ואמר להם שמא באשה בדקתם שהוסיף לה הכתוב שני צירים ושתי דלתות. וכן היה כי באשה בדקו, כי שלקו זונה אחת שנתחייבת לשרפה למלך ואותה בדקו (מס' נדות מ"ה). כשבא רבב"ח ושאל בי־מדרשא על הני דוכרי דמדברא דצמקי ריאה דידהו לדעת אם היא חרותה בידי שמים או בידי אדם, השיבו אותו דבר מיד, ואמרו ליה בקיטא אייתי משיכלי חורי ומלינהו מיא קרירי ואנחינהו מעת לעת אי הדרן ברין בידי שמים וכשרה ואי לא טרפה, בסיתוא אייתי משיכלי שחומי ומלינהו מיא פשרי ואנחינהו מעל"ע, אי הדרי בריא כשרה ואי לא טרפה (מס' חולין ס"ה) ועין רש"י וה־טב"ם בפירושו להמשנה שם שמסיים והיא נקדה פליאה. מזה נראה

ב״כ שידעו שקוי האור והחום יסוגו ונכפלים לאחור מכלים אשר מראיהם לבנים וחודרים הם לתוכם מכלים שמראיהם שחורים או אדומים. ולכן בקיץ אשר יתן הריאה לתוך מים קרים ולמען שלא יחמו המים מקוי החום הנופלים על הכלי צריך שיהיה הכלי לבן, למען קוי החום יכפלו ויסוגו לאחור מהכלי הלבן, ובסתיו שיתן הריאה לתוך מים פושרים ולמען שלא יקרו המים צריך שיהיה הבלי שחור או אדום למען יספגו ויבלעו לתוכו את קוי החום, והחום יהיה נשמר בכלי השחור. בהיותי עוד בנאליציא נשאלתי פעם אחת במכתב מהאדון הפראָפעסאָר פ׳ ריזבערג שהיה מורה בבה״ס העליון בלבוב וכתב לי כי מצא באחד מספרי למודי הטבע, כי עוד בעת הישנה נודע ליהודים מהבח אשר להקול לפוצץ בו הכלי אם יעריך אדם את קולו לתוך הכלי, ודרש ממני לכתוב לו המקור בספרותנו אשר ממנו יודע כי היהודים יודעים היו מסגלה הזאת אשר להקול. אנכי השבתי לו, כי דרכי חכמינו ז״ל בהתלמוד היו להב״א איזה סגלות מענפי החכמות, רק אם היו נוגעות לאיזה דבר הלכה ופלפלו בה ע״י כל האופנים מסגלות החכמות שאפשר להזדמן בענין ההוא ונוגע הדבר לדינא. גם בענין השאלה הזאת שדרש כבודו ממני לדעת, נמצא רק בדרך פלפול בהתלמוד: תני רמי בר יחזקאל תרנגול שהושיט ראשו לאור הכלי זכוכית ותקע בו ושברו משלם נזק שלם, ואמר רב יוסף אמרי בי רב סום שצנף והטור שנער ושברו כלים בתוך הבית משלמים חצי נזק (מס׳ קדושין כ״ד וב״ק י״ח) — הדברים האלה העתקתי לו בשפת אשכנז. — מזה הפלפול נראה ברור כי ידעו חז״ל מהכח אשר להקול לשבור בו הכלים. גם בספרי „גלילות הארץ״ פרק חמישי (ד׳ 125) הראיתי לדעת כי גם מסגולת הורדת הברק על ידי מוט ברזל המושך אליו את הברק, שנתגלה ע״י החכם פראנקלין זה מאה וארבעים שנה כבר ידעו מזה (עי׳ שם), וגם במאמרי „דרך לחזיז קולות״ במ״ע הנשר שנה ג׳ עלה 15 ובהנוספות למאמרי דל״ק במ״ע המגיד שנת כ״ב גליון 15, ועוד ועוד בהרבה מקומות בהש״ס נמצאים ענינים כאלה שמוכיחים ומעידים על ידיעת חכמינו ז״ל בכל ענפי החכמות. מה טוב הועילו אבותינו אלה לפנים בדרכי חנוך בניהם בלמדם אותם בראשונה להבין תורת דתנו מספרי קדשנו ומהספרות חכמינו ולדעת להוקיר את כל אנשי שם הדגולים מרכבה שהתנוססו לנאון ולתפארת בקרב עמנו בנזר הקדש אשר ציץ על ראשם, וע״י חנוך כזה נטעו על תלמי לבות בניהם מראשית ילדותם אהבה רבה ויראת כבוד להתורה להדעת ולכל נוטרי כרמן. הם הרחיקו הבנים משבילי השלג והאש, המינות והאמונה־הטפלה, למען ילכו לאור התורה אשר בימינם ולאור החכמה אשר בשמאלם, בדרך התיכונה, והתורה והחכמה תהיינה מתאימות בהם מבלי שתצרור אשה את אחותה, ודרכם זאת היתה להם לקו־מאחד־הכחות; ובעבור זה עתקו וגם גברו חיל בשתיהן יחד. ומה אנחנו רואים עתה בדורנו? אלה מזה ישלחו עוליהם לאויליהם ויתהלכו בהבל ויהבלו, ואנחנו רואים כי הוא חומץ בן יין וידלק באש־זרה, ויראת ה׳ השהורה אשר תופע מאש־דת לא תזרח עליו; ואלה מזה עור בטרם ידע הנער את יסודי דתנו וטוהר אמונתנו וספרי קדשנו מלעיטים אותם בכל הלמודים החיצונים מהחכמות, חוץ מחכמת ישראל, ויעבטון את ארחות הבנים ללכת בדרכי זרים וינזרו מכל קדשי בני ישראל, ומאחר שתורת הכמינו ותולדות עמנו מאדירנו וגבורינו מוזרים למו, על כן לא ירחש לבם אהבה לתורתנו וגם לא כבוד

לנושאי דגלה, רק יתנכרו ויפנו ערף אלינו, ומהם שיתוספו גם הם על שונאינו ורודפינו ללחום בנו, והמלחמה לנו מבית ומבחוץ, ובית ישראל לשלל! הוי! חסר לנו עתה בדור הזה איש שר התורה, אשר בכח תורתו וחכמתו יהיה לו העז והמשרה לעצור בעם כלו, ולהכריע תחתיו כל הכחות אשר התגודדו לחלק לבותם ומתנגדות זה לזה, למען ירפא שבר בני עמנו לבדק ולחזק את הבקעים הגדולים שנבעו בחומת בית ישרון, הרבנים אשר לפנים היו לעינים לאנשי עדתם, אשר טובתם הרוחנית נגעה עמוק בהדרי לבם, ודרשו תמיד אך שלומם ואשרם בכל לבבם ונפשם, לכן כל העם אשר ראה דאגת ועמלת הרב לטובת ולאושר העדה, כבדו את הרב בכל עז ביראת כבוד למגדול ועד קטן. עתה העוו הרבנים מעשיהם, ועוללו בעצמם בעפר קרנם, וכסאם בכסף יקנו, פעולתם על העם לטוב חדלה וגרמו בעצמם כי יפשוט כבודם מעליהם, ועל כן שומע אין להם מהעם, וכל האיש הישר בעיניו יעשה; ראיתי מעשיהם עתה וכתבתי עליהם המכתם הזה:

מִכְתָּם

לְפָנִים וְהַיּוֹם!

הַמְאוֹרוֹת עֵת נָתְנוּ לְפָנִים בִּרְקִיעַ הַשָּׁמַיִם,
לְמֶמְשֶׁלֶת הַיּוֹם אֶת הַמָּאוֹר הַגָּדוֹל פְּקָדָהוּ:
לַהַדָּן דִּין אֱמֶת וּבַהֲלָכָה מֵאִיר אֶת הָעֵינַיִם,
כְּשֶׁתָּפְּ לְמַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית[א] אוֹתוֹ חֶשְׁבָּהוּ.

הַיּוֹם רָבָם אֶת הָאֱמֶת עָזְבוּ וַיִּסְלְפוּ הַיְשָׁרָה,
נָזְרָם בְּשֹׁחַד יִקְּנוּ וְטַלִּיתָם לְמַרְדַּעַת נִמְשָׁלָה[ב];
אֶפֶלָה יְשַׁלְּחוּ לַהֲרוֹס סִדְרֵי בְּרֵאשִׁית בְּעֵצָה נִבְעָרָה,
וְהַמָּאוֹר הַגָּדוֹל[ג] עַתָּה, הוּא — לְמֶמְשֶׁלֶת הַלַּיְלָה[ד]!

א) כל דיין שדן דין אמת לאמתו אפי' שעה אחת, מעלה עליו הכתוב כאלו נעשה שותף להקב"ה במעשה בראשית (מס' שבת י').

ב) כי מני מיקל לאיזן דמיחמני בכספא. כי אימי קרא עליהון אלהי כסף ואלהי זהב לא תעשו לכם. פ"ר יתציה ועליה שעליו כמרדעת של חמור וכו' (ירושלמי בכורים פ"ג, ומ"ד שם ז').

ג) כל שר כי רב דחד יומא, היום כשם המאור־הגדול יכונה.

ד) עלה נפשי בהקביני הכשורה הטובה כי נבחר פה לאחד שרב הגאון החריף סיני ועוז"ה ילאה כי היה מוציאו ומניעו לכח עם אלהיו נגד אחיו נגד יחמד מנזג יקר עטרת עמו וגאון יאכון הר"ב מוהור"ב רבי יצחק אלחנן שנ"ל מיטינגא הי"ו לאויו"ש, לכבוד פאר כמר הרבנות בקהיר הכיר מאכן מולדתו נאלינא, עיר ואם בישראל לעמבערג. הרב הגאון החמתי הזה, ידיד ד' ואנשיו שבר זכה לבני שלחנות, הוא בכח תורתו וברוח חכמתו יהל עדתו במעט נעם ויגדיל בה תורה

בשנת תר"ה החילותי לתת גם במסחר ידי בשותפות עם חותני ז"ל ועם ידידי המשכיל ר' שלמה כהן הי"ו, כי כל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה. כגורל רוב בעלי מסחר העורבים מערבם, היה גם גורלנו. פעם האירה ההצלחה את פניה לנו ועשרנו. ואז מצאתי און לי ועתות מנוחה ללמוד, ופעם פנתה את ערפה לנו והזמן בגד בנו וקוינו לעת הטובה ממנו. חסדי ה' אזכיר, אשר פדה ממות נפשי. בשנת תר"ה לקחנו בשותפות במכירה את בית משרפות היין שרף בכפר בראטאָשאָוו, אשר להאדון פאסעקאס. ביום א' ז' אדר שני, היום אשר בו הלך אבי זקני ר' הלל ז"ל לעולמו, בשעה עשירית קודם הצות היום, בעת שישבתי אצל החלון וכותב בהפנקס התפרץ פתאום בקול רעם גדול הדור־הקיטור הקרוב אל מושבי, וכפשע היה ביני ובין המות, ולולא שהיה לי עוד מועד איזה רגעים לקרוע את החלון ולדלג החוצה, כי אז שכנה דומה נפשי. ברוך המציל! כאשר נסעתי על יום השבת לביתי עליתי ביום ש"ק להתורה וברכתי ברכת „הגומל" על החסד הגדול שהפליא ה' לעשות עמדי.

בשנת תרי"א שנותי את מקום מגורי עד כה, ונסעתי לעיר מולדתי לגור שם. כן בימי מגורי בטיסמניץ וכן בימי שבתי בסטאַניסלוי היה חלקי בין אוהבים משכילים ונכבדים, וברעים וכאחים התהלכתי עם ידידי המשכילים: הרב החכם הדורש בקדמוניות ר' שלמה פֿרענקיל הי"ו והרב החכם המליץ המפואר ר' יחיאל מעללער הי"ו, ולכל עת מצוא החלפנו איש את רעהו את רעיונינו המושכלים בעניני תורה וחכמה, ותמיד דרכי היה לעורר בדברים היוצאים מלבי את צעירי־הימים לתורה לחכמה ולמוסר. בעת ההיא הוצאתי בדפוס רק איזה מכתבים ב„כוכבי יצחק" וגם מאמרים בשפת אשכנז במכ"ע וויענער־מיטטהיילונגען לה' המליץ מאיר לעטערים ז"ל, ובמכ"ע אלל. צ. ד. יודענטהומס להרב המפואר הדורש טוב לעמו הד"ר פֿהיליפזאָן הי"ו, אשר באהבתו אתימר זה שלשים ושבע שנים בראותי כי ידיעת כתיבת הארץ בספרותינו עוד היא כשדה אשר לא עבד בו כפי הנדרש ונחוץ לדעתה לכל חלקיה ופרקיה, אז עלה על לבי הרעיון לחבר את ספרי „גלילות הארץ" וההילותי לכתוב אותו. כה שלו הייתי בביתי ושמחתי מאד לראות את בני בכורי יהושע העשיל, הולך ומתגבר בלמודיו משנה לשנה ובמעלותיו ובמדותיו מצא חן בעיני כל מכיריו. אבל בר"ה כסליו שנת תרט"ו — כאשר זכרנו למעלה — חמר לי שדי מאד, במות עלי לפצעי ולחבורתי בן יקיר לי הזה, ששוני ותקותי בעודנו באביב ימי נעוריו, ונחפך לאבל ששוני. עוד לא נרפא לבי מפצעי זה, ושתיתי שנית מכים היגון, ונוספה אנחה אל אנחתי כי ביום אחרון של פסח שנת תרי"ט מתה עלי גם אשת נעורי בת דודי יונתי תמתי אשה משכלת צנועה וישרה מ' פֿריידא ז"ל, ונסתר נֹחם מעיני. הצדקתי עלי הדין, והכיתי לה' הרופא לשבורי לב, כי מחץ מכתי ירפא, ואוכל להבליג על יגוני. וישוב עוד לשלם נחומים לי ולהראני טוב. לא עלה מימי על לבי כי ידרכו רגלי ברמניה, ארץ לא דרכו בה רגלי אבותי. אבל ה' הוא המכין מצעדי

ודעת, הוא ישמח בעדתו והיא תגל בו. ויצלח לו לקרב הלבבות שנתרחקו זה מזה בהעדה לאחדם לאחד, ויהיה כל בית ישראל אחד, ויעמוד למשל ולנס לרבני גאליציא הראויס למשמרתם, שממנו יראו וכן יעשו גם המה להרים דגל התורה ולהרבות השלום בעולם ולכל בני ישראל יהיה אור!

גבר והוא לקחני בחזקת היד להביאני פה. בזה אבלה התקופה הראשונה מתולדות ימי חיי ואהל מעתה לכתוב:

התקופה השניה.

ביום ג׳ ארבעה לראשון שנת **ישיש** עליך בשמחה (תר״ך) שמתי פעמי לדרך, וביום ה׳ לעת ערב עברתי את הגבול, אשר בין הגליל בוקאווינא ממלכת אֶסטעררייך, ובין מאֶלדוי, אשר לפנים בסדרי ממשלתה במנהגה ובמדותיה השובבות ובהלאתה, להסף מארצות הקדם נחשבה, ורק מהעת שנתאחדה עם מדינת וואלאכייא רעותה לממלכה אחת תחת מושל אחד ובשם רומניה נקראה, אז החלה הארץ הזאת להשתנות לטובתה, ובהתקופה הקטנה מן שלשים ושתים שנה שחלפה מעת ההיא, צערה הארץ בהתפתחות כחותיה בצעדי ענק, כן בהטבת מצבה החומרי ברבות יבול ארצה, פרי אדמתה, רב מקנה ויתר צאצאי הארץ אשר נמכרות לחוץ ויביאו תמורתם כסף רב להמדינה, וכן בהטבת מצבה הדוהני ע״י תקוני סדרי ממשלתה והרמת המצב מבתי ספר התחתונים התיכונים והעליונים לפי דרישת העת הנאורה, ובהטבת משטר צבא הילה, ונתעלתה למעלה ראש עד כי ממשלות גדולות באיראֶפא מהניפות לה וקרבתה תהפוצנה. רק באחת תחטא עוד בדעת ובמזמה להצדק ולהיושר, כי תחת להיטיב עם יושביה היהודים אשר פעלו הרבה הרבה להרימה ממצב שפלותה והרחיבו והגדילו המסחר בקרבה וגם כל מלאכת־יד, ומכפרים כוננו ערי מושב וממלאים כל הובתם למלכם ולארצם לשלם כל המסים ולהשליך את נפשם מנגד לשפוך את דמם בעד אושר הארץ על שדי קטל, פִּתְאֹם רוה רעה זה שנים — וזאת לנזק ולרעת הארץ—ועוינת את בני ישראל הנם לרדפם בזעם ובחמה למען יעלו מן הארץ אשר ישבו בה אבותם משנות מאות. ובאשר יאמר המשורר האשכנזי „הכושי כלה עבודתו ויכול לילך״, כי מי יהוש ויהום על עם הממשך והמטורט הזה ולהוביח להממשלה דרכי עולתה על פניה ואומר לה מה תעשי?— בערב באתי לעיר מיהאַלעני (סינוטץ) אשר אצל הגבול ולנתי שמה, ביום ו׳ קמתי בבקר ועשתונות רבות סערו בקרבי, בעל אבדה המהויר על אבדתו הייתי, והכמינו ז״ל אמרו „זווג שני לפי מעשיו״ האזכה במעשי למצוא מחרש עזר טוב להיות באמנה אתי? אשה חרשה, ארץ חרשה, בה׳ שמתי מבטחי, כי הוא ינחני בדרך אמת, וברעיון הזה עליתי על המרכבה ונסעתי אל מקום מטרתי באטושנה. על דרכי נשאתי את עיני אל הככר שעברתי, והנה כמחזות המספרות מארצות הקדם נגלו לפני עיני. הרבה עדרי צאן היו נטושים על פני כל הככר ורועים את ירק השדה, כי הסתו עבר ודשאה הארץ רשא, ואיזה עדרים רובצים על הארץ והרועים יושבים ומהללים בחלילים, ומהם באו לשתות משקתות המים אשר על יד הבאר. עברתי כפרים רבים הנשקפים מבין תלמי שדי המלאים לעת הקציר ברכת ה׳. בשעה ב׳ אחר הצות היום באתי להעיר באטושאן, ובאשר הגעתי לבית האורחים, חבה לי שם ר׳ משה גינגאלד ז״ל, גיסה של רעיתי השניה. שאלנו איש לרעהו לשלום, ולא נתנני לסור אל בית האורחים, רק לקחני משם לשבות אצלו את יום השבת — שבת הגדול — ופנה בעבורי שני חדרים בביתו הגדול.

ביום השבת בשעה ג׳ אחר הצהרים נקראתי אל חמותי אשה צנועה ונכבדה המהוללה בצדקותיה מ׳ רייזיל ז״ל, אשר גרתה בבית חומה הגדול הנשאר מבעלה הגביר ר׳ יוסף לאוויש ז״ל, שם מצאתי גם את בתה רעיתי יושבת עם אמה בהיכל ענג אשר בהבית, ברכתי אותן לשלום והן קבלוני באותות אהבה. אה״כ באו גם מיתר בני המותי והשתעשענו יחד בדברים נעימים. יען שכל עניני השדוך כבר נסדרו ע״י הלוף המכתבים שהיה בינינו, ולא עמד עוד דבר לשטן מלבצע את דבר הנכבדות הזאת, לכן נגמר: כי עוד במוצאי ש״ק בהתאספו כל אנשי המשפחה אארש לי את רעיתי היקרה והנכבדה מ׳ גאלדע תחי׳, ולמחר בלילה תהיה חפת הנשואין. חמותי ז״ל עשתה בליל הנשואין משתה גדול, ונכבדי העיר נקראו ג״כ אל המשתה. בין הקרואים שמחתי אז להכיר את הרב ההסיד הגביר ר׳ זלמן שניאור ז״ל, איש תורני ויר״א, שהיה לפנים גם הן הותני הגביר ר׳ יוסף לאוויש ז״ל, וב״ה שלא עזב חסדו מעמי ומצאתי עזר טוב גם בזווגי השני.

באטושאן היא עיר גדולה ארבעים וחמשה אלפים נפשות מספר תושביה, ויותר ממחציתן המה יהודים, עם עדה גדולה ונכבדה, ובמרגנתה היא השניה אחר עדת ישראל אשר ביאַסי, והיתה לפני איזה שנים בתקנותיה הטובות ובבתי חסד אשר בקרבה היו, למשל לכל יתר קהלות ישראל אשר בערי רומניה. בצאתי בפעם ראשונה ברחובות הקריה התענגתי מאד לראות בעלי מלאכה שונים עברים, עושים במלאכה מהם הרשי עץ, הרשי ברזל רוקעי פחים לוטשים כל ברזל ועושי הביות ועוד יתר מלאכות שונות, מראה נחמד אשר לא ראו עיני בארץ מולדתי גאליציא. בבית הותני ז״ל היה גם מקום קבוע לבית תפלה אשר יסד אותו הותני ז״ל ונקראה בעיר על שמו „ביהמ״ד של ר׳ יוסף לאוויש״ בו ערכתי את שיחי לפני ה׳ בערב ובבקר ומשכתי אלי גם את הרב ר׳ זלמן הנ״ל שהיה מתפלל בבהת״פ של הרב ר׳ חיים מטשערנאָוויטץ זצ״ל בעל המחבר ס׳ „באר מים חיים״ על התורה, ו„סדורו של שבת״ ו„שער התפלה״, וקבעתי עמו ועם התורני ר׳ ליב הראז ז״ל שהיה מתפלל ג״כ בבית התפלה של הותני ז״ל עתים לתורה, ולמדנו יחד שש שנים רצופות הש״ס בסדר וגם ספר חיד החזקה להרמב״ם ז״ל. ב׳ או ג׳ שעות בכל יום, בקיץ אחר תפלת הבקר ובחורף אחר תפלת ערבית ומשנתי ערבה להם.—

בשנת תרכ״א ביום ש״ק פ׳ משפטים ער״ח אדר בעת עמדי בתפלה בא המבשר אלי ובשרני כי המליטה אשתי בן זכר בשבת פ׳ תרומה הכנסתיו בבריתו של אאע״ה וקראתי את שמו לזכר אבי ז״ל ולזכר בני בכורי ז״ל, בשם יהושע הי״ו, והוא בן יחיד ובר הכים לי כי בעת שלמד עוד פה בבה״ס לנערי ב״י היה בין מבחרי התלמידים, ואחר שכלה הד׳ מדרגות בבה״ס הזה, והפצתי כי ימלא נפשו עוד יותר בלמודי ספרי קדשנו וספרותנו, למד עוד בביתי ארבע שנים עניני הלמודים הנלמדים בגימנאַזיום באָסטערריך, ורק בכל סוף שנה נסעתי עמו לשוצאָווא, ועמד על המבחן, וקבל מהמורים שם מכתב העודה על למודו הטוב ביתר שאת. אחר שכלה הד׳ מדרגות מגימנאַזיום התחתון, בא לטשערנאָוויטץ ובקר את הגימנאַזיום העליון, והיה גם תלמיד הביב אצל ידידי הרב הגדול המפואר ר׳ אליעזר אליהו אינגעל הי״ו, ובן שבע עשרה כלה שם גם

מדרגה השמינית וקבל את המכתב־תעודה כי ראוי ומכשר הוא טעתה לבקר גם בית ספר העליון, ונשאר שם עוד שנה אחת ושקד בבה"ס העליון שם על עניני למודי הטבע ובשנת תר"ס נסע לווינא ולמד שם חכמת הרפואה והצטיין שם בכל חלקי הלמודים מחכמת הרפואה, ובכל המשה עשר מכתבי־תעודה שקבל מהמורים המפורסמים שם, זכו לו בהתימתם בהציון יתר שאת (מיט אויס־צייכנונג). כי לא למד הוא החכמה הזאת רק לעשות ממנה קרדום לחפור בה, כי הורר הוא לעומק כל ענין וענין לדעתו על בוריו. המורה המפורסם דר. בילראָטה בהנו בחכמת הנתוח והמורה המפורסם דר. נאָטהנאגעל בהנו ברפואתו מהולת הפנימיות (אונטערנע מעדיצין) וקבל העודתם מהם בהציון יתר שאת. ברצות ה' יכלה בשנה הזאת הוק למודו ויצא מעוטר בתאר הכבוד דאָקטאָר ואוחל לאל הנותן רשות לרופא לרפאות כי ע"י ידיעתו הרבה בחכמה הזאת אשר רכש לו ע"י הקירה ודרישה בה (טהעאָרעטיש) וע"י תבונות כפיו בפועל ובמעשה (פראַקסים), יהיה לרופא חולים המפליא לעשות.

בהדש ניסן תרכ"ב בא אלי לעת הצהרים איש זקן תלמיד חכם נכבר ר' דוד פאשקאנער ז"ל שקבל ממוצא־כסף אשר להעדה בכל שבוע ארבעה פֿראַנק, והנה הלה את עיניו ויעצוהו הרופאים שיסע להרופאים בווינא, ונדרש לו לנסיעתו שמונים פֿראנק, ושאל כי העדה תעשה עמו הסד לתת לו הסך הזה מראש בער כל ימי הקיץ, ותנכה לו מהכסף שיקבל ממנה בכל שבוע; ויען כי לדבר הזה נחוץ היה, כי הארבעה האנשים שנבחרו מהעדה לפקח על דבר כזה ור' זלמן שניאור ז"ל ור' ליב הראז ז"ל היו מאלה הארבעה, ובידעו כי אנחנו לומדים בכל יום יחד ודברי יהיו נשמעים מהם ולכן בקש אותי, כי אדבר על לבם שיחתמו א"ע על מכתב בקשתו אשר בו יקבל מסוכן העדה, ואל שני האנשים האחרים אמר לי, כי ילך בעצמו אליהם לבקשם לעשות לו דבר הזה. אנכי הבטחתי אותו כי אתאמץ למלאות רצונו, ויולך לו. אחרי אכלי הלכתי לשני אוהבי אלה, והם לא אחרו למלאות שאלתי, ואמרו לי כי אשלחו אליהם ויחתמו א"ע על המכתב. לעת הערב שב אלי ר"ד הנ"ל והודעתיו את דברם אלי והלך אליהם וחתמו את שמם על השטר. ביום השני בא אלי בפנים זועפים ואמר לי בלב נשבר, כי שני האחרים למרות כל ההפצרות שהפציר בם הוא ועוד אנשים, מאנו להחתום א"ע, אף כי ראו כי כבר חתמו על השטר ר"ז ור"ל הנ"ל, ובראותי את צערו הגדול הניחותי את רוחו ואמרתי לו כי לא יעצב, הן לא סכום גדול הוא, אנכי אדבר עם שני יהידי הנ"ל. בא אלי לעת ערב, ואנחנו נותנים לך את הכסף הדרוש לך. הלכתי ליהידי וספרתי להם הענין וקבלתי מכל אחד שלשים פֿראַנק ואנכי הוספתי על הששים פֿראַנק עוד עשרים משלי, וכאשר בא אלי ר"ד נתתי לו השמונים פֿ. ונסע אה"כ לווינא לשלום ואנחנו קבלנו אה"כ את כספנו מהכסף שמקבל ר"ד בכל שבוע ולא הסרנו דבר. בשבוע השני היתה אספה מראשי העדה להתיעץ בענין אחר שנגע לטובת העדה, ושני האנשים שלא הפצו להחתום על המכתב של ר"ד לתתו לו הכסף, הזקו בדבריהם על יתר הנאספים ויכלו אותם ולחצום כי ירשו להם שיתנו סכום גדול מכסף העדה לפקיד העיר, וכן נתנו לו... ובלילה מהיום

שקבל הפקיד את הכסף, באה פקודה מבוקארעסט כי נדח ממשמרתו ונפקד אחר על מקומו והכסף שקבל הוא מהעדה נאבד בענין רע. כאשר נודע הדבר רגזה העדה מאד ונתאספו ראשי העדה שנית והייתי אז גם אנכי בתוכם. לא השכתי להוכיח את שני האנשים הידועים על פניהם.

ראו! אמרתי להם, כי לעמוד לימין אחיכם ת"ח זקן להושיעו בדבר קטן שזה נהנה וזה לא חסר, למען יתרפא מכאב עיניו לא אביתם, אבל לתת סך גדול מכסף העדה על דבר ספק לאיש אשר אין נחוץ לו הכסף, ונקל לו לאבדו בפעם אחת בצחוק הקלפים, להצתם את העדה, כי ימהרו לתת לו כסף רב, והנחתם את כסף העדה על קרן הצבי! עוד הוספתי להם לאמר: רגיל הוא בפי העם המאמר „מי שאינו נותן ליעקב, הוא נותן אותו לעשו" אבל לא מאמר העם לבד הוא, כבר נמצא דבר זה במדרש רבה (פ' בחר ל"ד) וז"ל: ותפק לרעב, אם זכיתם לרעבו של יעקב, ואם לאו לשבעו של עשו. אולם בעל המדרש השכיל פה בדבריו עוד יותר. כי אם איש יהודי חפץ לגמול טוב לבן בריתו, אף אם האיש הזה אינו צריך להדבר, הוא מחזיק לו טובה בעבור החפץ והרצון אשר לו להיטיב עמו, ואף כי אם נחוץ לו מאד הדבר והוא עוזר לו בעת דחקו עאכו"כ שירחש לבו רב תודה להמיטיב לו, והמצוה הזאת היא בשלמותה. אכן אם איש יהודי ייטיב לאחר שאינו בן ברית, אז אם עכ"פ הוא צריך להטובה, אז יקרבהו רק בעת הנאתו, ולמחר לא יזכור עוד וישכחהו, ואף כי אם הוא איננו צריך לטובתו כלל, אז בודאי מעשהו לריק. וזאת היא כונת הדורש בדבריו: אם זכיתם לרעבו של יעקב, כי גם אם תתן לשבעו של יעקב ולא נצרך לטובתך בכל זה תשיג תודה ממנו על הפצך הטוב, ואף כי אם צריך מאד להדבר ואתה נתת לו לרעבונו אז בודאי שכרך גדול מאד, אבל אם לא זכיתם לשבעו של עשו, כי אף אם תתן אותו לרעבו של עשו, יחזיק לך טובה רק בעת הנאתו, אבל ענשך גרוע עוד יותר, כי תתן אותו לשבעו של עשו, אשר טובתך למותר לו וכל יגיעתך לריק*) גם אתם ראו נא ענשכם להת"ח ר' דוד לרעבו של יעקב לא אביתם לתת לו, ע"כ בא לכם העונש לתתו לשבעו של עשו ראו נא דרכיכם והכמו על העתיד. הם החרישו ולא ענו דבר כי הכירו את שגגתם.—

ראיתי בדאבון נפשי, כי רוב הנערים מדלת העם יגדלו בלי תורה מוסר וד"א ומהם שלא ידעו אף להתפלל, ופרועי מוסר אלה מתאספים ברחובות קריה ויתהוללו וישאגו כחיתו יער ומביאים חרפה לעדת ישראל, נגע הדבר אל לבי ודברתי עם ראשי העדה הנכבדים, בכל פעם שבאתי עמהם בחברה עוררתי אותם לתקן המעות הזה וליסד ביה"ס לנערים להוציא יקר מזולל ולהציל כמה נפשות ישראל לבל יאבדו את דרך הישרה, ללכת בארחות עקלקלות ולהיות אח"כ לאבני נגף לחברת בני האדם, ויען כי יקרתי ונכבדתי בעיניהם, לכן לא היו דברי כקול קורא במדבר, ומצאתי בהם אזן קשבת ודברי נכנסו ללבם, ובכל זאת לא שקטתי ולא חדלתי מלעוררם, עד אשר גמרו בדעתם, ראשי

*) הערתי זאת על דברי המדרש הזה, הדפסתי אח"כ במ"ע „העברי" בין יתר הסמנים ממאמרי שם „חידות מני קדם".

העדה שהיו אז, ומהם הראוים להזכר פה, הלא המה הגביר ר' צבי זאַממער ז"ל, ר' ליב טעננעבוים ז"ל, ר' איציק הירש ווייסעלבערג נ"י, ור' חיים ליב דימאַנד נ"י, להחל בשנת תרכ"ד לבנות את בית הספר לנערים, ובחדש אלול תרכ"ה נשלם בנין הבית לכל מחלקותיו באולמיו הגדולים ובחדריו הגבוהים והרחבים העומד כליל בהדרו לתפארת העדה, אשר הוצאותיו עלו לששה אלפים וארבע מאות אדומים זהב.

בחוה"מ סכות תרכ"ו התאספו ראשי העדה עם עוד הרבה אנשים מצוינים מנכבדי העיר ובחרו אותי פה אחד וישימו על שכמי את משמרת עבודת הקדש הזאת, לחבר התקים אשר על פיהם יתנהגו כל ענייני בית הספר, לנהל אותו ולפקח בעינים פקוחות על המורים ועל התלמידים על הנסותיו והוצאותיו. אם כי ידעתי, כי רבה וכבדה תהיה עלי המשמרת הזאת, ככל דבר הדש בראשית התיסדו, ואף כי בארץ הזאת אשר לא הרגלה עוד לפנים בבתי ספר המתקנים לפי רוח העת ללמודי התורה וליתר הלמודים הדרושים מאד, לזכה בהם את ארחות התלמידים שיהיו לאנשים ישרים ולתועלת לחברת בני האדם, בכל זאת אחור לא נסוגתי ואזרתי חיל, ובה' שמתי מבטחי כי יהיה עמדי לעזרני, להגדיל ולהאדיר בבית הזה תורה ודעת, וכי למחיה הביאני ה' הנה להחיות נפשות רבות. אחר שנגמרו בחדש השון גם כל הספסלים והקתדרות ויתר הכלים הנדרשים בחדרי הלמוד בכל מחלקה ומחלקה, הרפסתי את ההודעה המובאה פה, אשר בה דברתי לכל אנשי העדה דברים שיצאו מלבי וגם נכנסו עמוק ללבבם, ובשבעה עשר להדש השמיני נרבקה על כותלי כל בתי תפלה ובתי מדרש אשר בעיר וביום א' כ"ב בו לסדר "הקול קול יעקב" פתחתי ברב עם ביה"ס וארבעה עשר מורים וארבע מאות ושלשים ושמונה נערים באו הדריו. ואלה המה דברי:

הודעה

בשם ה'! שמעו נא אחי שלומי אמוני ישראל, ה' ירבה שלומכם ואשרכם עד עולם!

מעת חדל לאים־הישראלי להיות עם־מדיני בתבל, אין דבר יותר דרוש ונחוץ לתקומתו כהתיסדות בתי ספר בגלל צעירי בניו. כי הם נותנים נשמה ורוה לבאי שעריהם, ונפש עם ישרון והיו הרוחנים קשורים ותלואים אך בהם, והם המה שעמדו לאבותינו בכל דור ודור להציל פלטת בית ישראל שלא יכבה נרם ולהחיותנו כיום הזה. עוד בעת אשר צוה ה' ליעקב סביביו צריו ויצורו על ירושלים להרום אותה ואת מקדשה עד היסוד, ולהרוג את העם לפי חרב לאבר זכרו, קם והתנשא זקן אהד רבי יוחנן בן זכאי שמו, אשר ידע כי כבר נתק פתיל חיי המדיני בעמו, למלט את עם שרידי הרב בהכמתו אשר שאל מאספיאָנוס לאמור: „תן לי יבנה וחכמיה". כי תחת רוה חיים־מדיניים אשר נאספה מעמו, נפה בקרבו נשמת רוה חיים רוחנים. הצורר אספיאָנוס הזה, אשר דמה בנפשו, כי עוד מעט יגדע כל קרן ישראל ולא יזכר שם ישרון בין העמים, היתה השאלה הקטנה הזאת כמשחק בעיניו, ולא אחר הצורר למלאות בקשתו. אולם לא ידע כי בארבע מלות האלה: „תן לי יבנה וחכמיה" ירה ריב"ז

הצי־רעל ללבו, לסכל בהם עצתו ולבל תאבד שארית יעקב. כי בית המדרש שביבנה היה אה"כ למקור נאמן ולמעין ישועה, אשר ממנו השקו כל שיות נדחי ישראל שנפזרו בארצות שוביהם. לכן היה למשל בפי חז"ל „כי מיום שחרב בית המקדש אין להקב"ה אלא ארבע אמות של הלכה", או מאמר זה „בשעה שהקול קול יעקב נשמע בבתי מדרשות אין הידים ידי עשו יכולין לשלוט בו". ויען כי לא כל הנערים הבאים ללמוד ישוו יחד בכשרונם ויתרון דעתם, ולא כל או"א יכול לעלות עד הראש, באשר אמרו חז"ל: בנוהג שבעולם אלף תלמידים נכנסים למקרא אך מאה מהם יוצאים למשנה, ורק עשרה מהם יוצאים לגמרא ואך אחד להוראה, ואדם אהר מאלף מצאתי אמר שלמה הע"ה, ע"כ ראוי וגבון לשום עין פקוחה, כי גם אלה הנערים אשר אין להם רוחב לב לעלות על פסגי התורה וההכמה, להתאמץ עכ"פ בעבורם להשריש בלבם בעודם באבם את יסודי אמונתנו הטהורה, שיוכלו לשפוך שיחם לפני אלהי אבותם ולקרות בספרי קדשנו מפורש ושום שכל, ולהדריכם במעגלי יושר לבל יטו אשורם, וגם יבינו לדעת את שפת וכתב העם אשר בקרבו הם יושבים ומלאכת ההשבון ועוד יתר הענינים הנהוצים לטובתם לדעתם, כי טוב תורה עם ד"א, ובדברים האלה יזכו את ארהם עלי חלדם לבוא לתור אדם המעלה, ולכלכל אה"כ את נפשם ואת נפשות ביתם בדרך כבוד צדק ויושר.

והנה אבות אלה אשר הננם ה' בעושר וגדולה, ועיניהם לא הכו בסנורים לראות מה העת־החיה דורשת מבניהם, יתנו להם מורים רבים לפי הענינים שונים הנצרכים להם לדעת, אשר יקבלו שכרם מאתם מדי חדש בחדשו, אבל מה יעשו אלה האנשים אשר אין לאל ידם לתת שכר לכל מורה ומורה מהענינים השונים הדרושים ונהוצים לבניהם ללמוד אצלם? ומה יעשו רלת העם — וחמה הרבים — אשר אין ידם משגת לשלם אף למורה אהד בעבור בניהם למען ילמדום רק לדעת להתפלל ולהבין בתורה? הלא מה נמרצו מאד אמרי חז"ל באמרם: „הזהרו בבני עניים שמהם תצא תורה", יען כי כל דבר מותר אשר בו הרגלו בני העשירים מנוער, ולבבם נמשך אהריו, מוזר להם ולא ירדפו אהריו, ורק התורה היתם, והחכמה שעשוע נפשם, ובכל זאת לב מי לא ידוה בראות את הנערים מאביוני אדם שיגדלו כלם בלי מוסר וד"א, ערומים מכל תורה ודעת עזי מצה פרועי מוסר ולא יבינו אף להתפלל, והמה אה"כ אבני נגף להברת האנושית כי מתאספים בכל השוקים והרחובות קריה יהמו וישאגו כהיתו יער ועל ידם אנחנו לשמצה בקמינו?

על כן כמה עלינו להודות לראשי נבחרי עדתינו העוסקים בצרכי הקהל באמונה, שכמעט נהו מעבודתם (אשר עמלו במשך הימים ששררה פה המחלה חולי־רע ר"ל בכל המתה, ושמו את נפשם בכפם, בעמדם הכן על משמרתם ואספו תרומת כסף מנדיבי עירנו והלקו בכל יום ויום כסף וסמי רפואה לכל עניי עירנו והצילו בזה כמה נפשות ישראל מרדת לבאר־שחת זכרה להם אלהי לטובה!) שמו עתה עיני מבטם, לא לבד לרפאות הולי־הגו, כי גם להמציא מזור ותרופה לתהלואי־נפש, ולבשה אותם רוה דעת אשר תפעם בקרבם ללבת קדימה, ובנו ויכוננו בית ספר העומד כליל בהדרו לכבוד ולתפארת העדה

ומלאו בזה גם רצון הממשלה אשר הזקה דבריה פעמים רבות על קהלות ישרון שבארצותיה, ליסד בתס"פ לנערי ב"י, ועוד יתרה עשו ובחרו אותי פה אחד לשמו משמרת עבודת הקדש הזאת על שבמי לפקה בעינים פקוחות על ביה"ס הזה על המורים ועל הנערים על הוצאותיו והכנסותיו, ולחבר החקים והאופנים אשר על פיהם יתנהגו כל ענייני ביה"ס הזה. ואם כי ידעתי כי המלאכה הזאת תהיה רבה וכבדה עלי מאד, ויותר עוד עתה בראשיתה, בכל זאת אהור לא נסוגותי רק אזרתי חיל לעשות ככל אשר לאל ידי, אולם מה בחי ומה גבורתי, אם ה' לא יעמוד לי לעזרה לשמור את הבית הזה?

לבן עיני נשואות מרום להעתיר מלפני אבי שבשמים, הבוחן כליות ולב ויודע מחשבותי, כי הלילה לי לעשות ה"ו העקר לטפל והטפל לעקר, כי ראשית דעת יראת ה', וכל מגמתי תהיה אך לנהל הנערים על מי מנחות התורה וההכמה להרם בזה קרן בני עמנו בין העמים, לבל יבוש יעקב, וישרון לא עוד פניו יחורו: אתה ה' אלהי אבותי תהיינה עיניך פתוחות אל הבית הזה להרחיק ממנו כל שנאת הנם ועלילות שוא, והכן לבב הנערים ליראה את שמך, ותן בלבם בינה להבין ולהשכיל בתורה ובהכמה, ותשמרם מכל דבר רע ותצילם מכל נגע ומחלה, ותאשרם בדרך טוב וארחות מוסר למען יראו כל עמי הארץ כי שמך נקרא עליהם, וזרע ברך ה' יקראו: האצל נא מחכמתך העליונה על המורים ואמץ אותם לעשות עבודתם הקדש באמת ובאמונה, לחנך את הנערים על פי רצונך, לנהלם במעגלי צדק ויושר וגם כי יזקינו לא יסירו מהם; השקיפה נא ממעון קדשך ופתח את א־צרך הטוב להאשיר את ראשי נבחרי עדתנו העוסקים בצרכי הקהל באמונה, ואת כל נדיבי אהינו אשר בעדתנו, העושים צדקה וחסד ומפזרים מרכושם לתמוך ולסעד את הבית הזה לכל צרכיו; צוה נא את ברכתך ממעל על ראש אדונינו הנסיך קארל הראשון יר"ה (בעת ההיא היה עוד בתור נסיך, אולם מעת שנעשה הארץ הפשי ממשמעת הטירקיא נמשה למלך עליה). ותטה את לבו ולב שריו על כל בית ישראל לטובה, ושלום ושלוה יהיה בימיו, וצדק ומשפט ישורו, ותפרח ישע בארצותיו; ומברכותיך אלה תברך גם את עבדך מנהל ביה"ס, ואת כל אלה אשר דבר ביה"ס נגע ללבבם ויעמדו לימיני לתמכני בעצתם ותשמע תפלתי אשר אתחנן לפניך בלב שלם, ויהי נעמך עלי ומעשה ידי תכונן, ואתה ה' היה עוזר לי לפנות בקר!

באטושאן טו"ב לחדש השמיני שנת „כי נדול יהיה הבית הזה מאד מאד" (תרכ"ו) לפ"ק.

הלל כהנא.
מנהל בית הספר.

בעת ההיא בא הנה אורח נכבד ידידי הרב החכם החוקר הבלשן המפואר ר' יוסף הלוי הי"ו, הנוסע בארץ כוש הנודע לתהלה, ותכלית מסעיו היתה ליסד בערים הגדולות ברומניה עַדִים פרטים מסתעפים להברת כי"ח הכוללת בפאריז, ודרש ביום השבת פרשת חיי בבית הכנסת הגדול משוק החדש — העומד עתה בחרבנו ע"י השרפה הגדולה שהיתה פה בשנה העברה — ואח"כ ביום א' נשא

מדברותיו בביהמ"ד. ויען כי יקרה בעיני ההברה הזאת אשר שמה לה למטרה נבבדה להרם קרן ישראל בעמים, במקומות אשר אור הצדק והרעת לא מגיהים עוד אורם על העמים, למען היות להם שם למרימי עול ולבל יכבידו העמים עוד את אבפם עליהם, וגם להפיח רוח חיים ודעת באחיהם הנרכאים ולהאירם באור הדעת והתבונה ע"י התיסדות בתי ספר להם ובעבור עוד רב טוב הצפון בחיקה לימים יבואו, לכן עמלתי גם אנכי להרכיש ולהרבות לה גם פה חברים רבים שיבאו בבריתה וינדבו בעבורה בסף בכל שנה ושנה, כאשר נטל על כל איש החובב עמו לתמכה ולהחזיק בידה, למען תמצא כח ואון לבצע כל מחשבותיה הטובות. ויסרתי גם אני פה חֹגַר הפרטי ואנשיה בחרו אותי לראש הועד, והועד האריך ימים, עד אשר נאלצנו להתר אגרתנו, מהעת אשר הממשלה החלה להבט על הברת כי"ח בפאריז, בעין־צרה וזעם, וגם על כל הועדים שבערי ארצותה המחוברים לחבי"ח הכללית בפאריז, ולעוין אותם. בין מכתבים הרבים שקבלתי מהשר קרעמיע ז"ל הראש מחבי"ח הכללית בפאריז, היה לי מכתב אחד יקר מאד באיכותו כתוב בלשון עברית ע"י סופרה הארון ר' יהודה נארדמאנן הי"ו, ועליו התם השר בה"י את שמו גם בכתב אשורית כזה **יצחק קרמי**. צר לי מאד, כי גם מכתב היקר הזה נשרף ביחד עם כל המכתבים היקרים שהיו לי בהשרפה הגדולה אשר ארבר הלאה ממנה. לפני שתי שנים בא הנה המשכיל המליץ הסופר המהולל ר' ראובן ברודם הי"ו וראה את המכתב הזה והתפלא מאד על התימת השר שהתם בעצמו את שמו בלשון עברית ובכתב אשורית, מלבר התימתו אשר התם על המכתב בכתב לועז, ורשם לו לזכרון בספר רשימתו אשר הוציא מצלחתו.—

על דבר שאבות הנערים שונים היו ברעותם בסדר עניני הלמודים לבניהם, אלה רצו כי ילמדו ספרי תנ"ך ופרש"י וגמרא ותוס' כתיבה עברית, וקריאה וכתיבה בשפת רומאנית; ואלה הפצו בלמודי תנ"ך מתורגם בשפת אשכנז ודקדוק לה"ק וכל עניני הלמודים בשפת רומאנית כמו שהם נלמדים בארבע מדרגות מבס"פ אשר להממשלה וגם שפת אשכנז ודקדוקה והכתיבה תמה בשלש השפות האלה, לכן סדרתי את ביה"ס לשתי מערכות (סעקציאָנע), כל אחת מארבע מדרגות מלבר מדרגה אחת הקודמת להן (פֿאָרקלאססע) לנערים המתחילים ללמוד. וזאת תורת הבית: במהלקה הקדמת ממערכה הראשונה, למדו הנערים לדעת האותיות והנקודות, הקריאה בעברית ואח"כ גם ברכת הקומה והשכיבה, ברכת חמזון ויתר ברכות הנהנין מתורגם בשפת לועז שבה דברו הנערים. במדרגה הא' החלו ללמוד התורה כסדר, בהב' חומש ופרש"י; בהג' גם נביאים ראשונים והחלו ללמוד גמרא, וכתיבה עברית וקריאה בשפת רומאנית, בהד' תורה וס' תהלים ופרש"י גמרא ותוספת כתיבה עברית וקריאה וכתיבה בשפת רומאנית, עם חמשה מורים ללמודי העברית ומורה אחר לשפת רומאנית ולכתיבה. במערכה הב' עניני הלמודים במהלקה הקודמת היו כמו ברעותה ממערכה הא', רק בה היו הברכות מתורגמות בשפת אשכנז צהה, וביתר ארבע המדרגות למודי העברית תורה כסדר נביאים ראשונים תהלים משלי איוב ודקדוק הלשון על בוריה ופרקי אבות הכל מתורגם בשפת אשכנז צהה, הלמודים מהענינים בשפת רומאנית כפי שהם נלמדים בארבע

מדרגות מבס"פ אשר להממשלה, והלמודים בשפת אשכנז כפי הסדר שנלמדים בבס"פ אשר בממשלת אָסטעררייך. יען כי איזה נערים אחר שכלו המדרגה הד' בבה"ס הזה נסעו אה"כ לאָסטעררייך להשתלם נפשם ביתר הלמודים בבס"פ התיכונים והעליונים, מהם שמצוינים עתה בכנוי הכבוד דאָקטור מהכמת הרפואה או מדין ומשפט, וגם כתיבה תמה בשלש השפות האלה כל עניני הלמודים נחלקו בכל ארבע המדרגות כפי כח ההשגה מהנערים אשר במדרגה ההיא. להענינים בעברית מורים שלשה, לרומנית מורים שלשה, לאשכנזית מורה אחד, לכתיבה תמה מורה אחד, ואנכי למדתי את למודי הדת במדרגה ב' ג' וד', ופרקי אבות במדרגה הד' ומלאכת החשבון וידיעת גלילות הארץ במדרגות ג' וד'. כל המורים עשו מלאכתם באמונה והתלמידים ראו ברכה בהלקח שקבלו מהם. אזכור פה לתהלה את המורים המצוינים, ממערכה הא' המורים: ר' אברהם שלמה ז"ל, ר' שלמה ראוויר נ"י, ר' אהרן קורא ז"ל ור' נפתלי גאָלדבערג נ"י. ממערכה הב' בלמודי העברית המורים המשכילים מהם מליצים וסופרים נודעים לתהלה: ר' משה אָרנשטיין נ"י, ר' מיכל פאָמעראַנץ ז"ל, ר' ישראל טעללער נ"י ואחיו ידידי ד' צבי אליעזר טעללער נ"י, ר' בעריש גאָלדענבערג נ"י, וגם ר' איצק טשאַטשקים יזכר לטוב. בלמודי רומנית המורים: לופעסקי, צערקעס, איסטראטי געווירץ, וסאווינעסקי הדירעקטור מהליצעאום אשר למד את התלמידים ממדרגה הד'. ובלמודי אשכנז המורים: קולקע, פּריעדוואַלד, פעלץ, והמשכיל המליץ זוסמאנן נ"י.

המנהל בית הספר נטל עליו להיות כשר צבא המפקד הילו לפקח על כל פרט ופרט, שיתאים אל הכלל, כי יתרון בית הספר בכל הוא ואל יעצרנו שום דבר מלעשות אם יָכֹח כי הוא דרוש ונחוץ לטובת כלל. שהדי במרומים כי יגעתי תמיד אל המטרה הואת לנשא את כבוד הבית מעלה מעלה בכל מה שנדרש לו ועמלתי כי השלום יהיה תמיד שורר בין הבר המורים מביה"ס. כאשר בקר ידידי הרב החכם המליץ המפואר ר' אברהם בער גאָטטלאָבער הכהן הי"ו, בדרך מסעו אשר עבר דרך עיר הזאת בשנת תרל"ט, את ביה"ס, ונסה את התלמידים בכל המדרגות, אמר לי הדברים האלה — אשר כתבם ג"כ בספר הזכרון מבה"ס — „מהלל אקרא ה' אשר נחני בדרך ובאתי עד הלום וארא מראה נחמד ונעים אשר „השביע את נפשי גיל וששון בנסותי את תלמידי ביה"ס וארא כי עשו ידי המורים „תושיה ותלמידיהם עשו היל לתורה ולתעודה וכו' וכו' גם שבעתי נחת לראות „את ה ש ל ו ם השורר בין כל המורים מבלי כל שנאה וקנאה, וארחיב בנפשי „עז להלל בשערים מעשיהם ומרותיהם, יהי ה' עמהם ומעשה ידיהם יכונן והבית „הזה יהיה עליון ה' אלהיו עמו ויעל!" וכן הללו אותו רבים אחרים אשר בקרוהו והשתומטו על ידיעת התלמידים בתורה ובשפת העברית ודקדוקה ובמלאכת החשבון ובידיעת גלילות הארץ עד להפליא, מהאורחים הנכבדים אשר בקרוהו ארים אך אלה: הרב המגיד המפואר ביאסטי ר' אשר בן אליקים הלוי המכונה אנטוני לעווי הי"ו שבקר את ביה"ס בשנת תרכ"ט, ואחינו השר בנימין פראנקלין פיקסאטטי הי"ו ציר ארצות הברית מאמעריקא הנשלח ממשלתו לרומניה בבי־ קארעסט, שבקר אותו בשנת תרל"א ביחד עם ידידי המשכיל הנכבד ר' נתנאל מארקום הי"ו ועם סופרו האדון הד"ר אראָלף שטערן נ"י, אין קץ היה לשמחתו כשראה

בכל מדרגה ומדרגה משתי המערכות את הסדר מביה"ס ומוסר התלמידים וידיעתם בהלקח שקבלו מהמורים והיטיבו לענות על כל השאלות ששאלם בכל הענינים ידידי הארון מארקום הנ"ל כאשר בקר את המדרגה הרביעית קדמוהו בברכת „ברוך הבא בשם ה'!" ואיזה תלמידים שרו את השיר תודה וברכה בעברית אשר הברתיו אז לכבוד האורח הנכבד לגדלהו בתודה וברכה, על עמלו שעמל אז להיטיב מצב אחינו בארץ רומניה, ונרפם שירי זה בעתו במ"ע „העברי" וכן כברוהו אז ג"כ בשירים המורים המשבילים האהים ר' ישראל ור' צבי אליעזר טעללער הי"ו. בשנת תרל"ב בקר אותו ידידי המשביל הנכבד סופר מהיר ר' אהרן יהודה ליב הורוויץ (א'י'ל'ה) הי"ו וידידי הרב המגיד המפואר הדורש טוב לעמו הד"ר ר' מאיר בעק הי"ו עם הראש מחברת הנכבדה „ציון" הארון אדאלף ווינבערג נ"י בשנת תרל"ה, וידידי הארון המשביל הנכבד ר' מענדיל גאסטעה הי"ו וגם כל המשגיחים שהתפקדו מן הממשלה לבקר את כל בתי ספר שבערי המדינה בכל שנה ושנה, וכל אלה הנזכרים העידו כלם בה"י בספר הזכרון לביה"ס על מעלת ביה"ס במשטרו הטוב והנכון השורר בו לכל ענינו, ועל הלקח הטוב שיקבלו בו התלמידים מפי המורים המשבילים.

בחדש אלול בשנת תרכ"ו את המלך קארל הראשון ביפיו — אשר היה עוד בתור נסיך — ראתה עינו. כאשר בא אלי שלישו ללשכת ביה"ס לבשרני, כי המלך חפץ לבקר את ביה"ס בשעה העשירית, אז אנכי ואזה מראשי העדה חכינו על בואו ליד פתח השער מביה"ס אשר נהדר בדגלים ופרחים. בשעה העשירית הופיע המלך בכבודו עם כל סיעתו (סויטע) השתחויתי לפניו וברכתי בשמלמבו"ד. נהגתי אותו ביראת כבוד והבאתי את הוד מלכותו לחדרי הבית, והתלמידים הריעו לקראתו: יחי המלך! תלמיד בן שבע שנים שלמה ארנשטיין אמר מפיו את התפלה בעד המלך ויועציו וארצו וישא חן מלפניו ואח"כ בא אל לשכת ביה"ס והטה אלי חסדו באמרו כי הוטב בעיניו המשטר השורר בביה"ס וגם המענה מהנערים אשר היטיבו להשיב על כל השאלות ששאלם היועץ על עניני הדת והלמודים, אשר היה עם המלך, בטוב טעם ודעת. אחר שהתמהמה בביה"ס כמו חצי שעה והפנה ללכת השתחויתי לפניו עוד הפעם ולויתי אותו עד מרכבתו אשר עלה עליה, וכל העם שעמדו בחוץ לשני צדי הרחוב קראו והריעו: יחי המלך קארל הראשון! ונסע מביה"ס לבקר את בתי הפקודות ובית האסורים אשר בעיר ולמחרת היום נסע ליאסס.

ביום י"ח ו"ט אלול היתה בפעם הראשונה הבחינה מכל הנערים משתי המערכות בהלמודים העבריים. מלבד אבות הנערים באו גם רוב נכבדי העיר לראות ולשמוע את בחינת הנערים, והנערים הפיקו רצון מהם. כי אשר לא פללו לשמוע שמעה אזנם, ואת אשר לא ראו עוד עד כה, התבוננו עתה, ואחר שכלתה בחינת כל התלמידים הלכו בענג רב לביתם. גם ידידי הרב החכם המליץ המפואר ר' מרדכי בן דוד סטרעלימקער ז"ל (מרב"ד ס"ט), כבדני ובא מעיר מיהאלעני ליום הבחינה ואחר שהתענג על מה שראה ושמע, נחה עליו רוח השיר וכבדני בשיר נחמד על מעלות ביה"ס — חבל כי גם הוא נשרף. — ביום כ"ב אלול היתה הבחינה מהלמודים בשפות רומנית ואשכנז. בשעה התשיעית באו במרכבתם פקיד המחוז ופקיד העיר עם יתר הפקידים אשר להם וגם שרי הצבא והצירים מהממשלות

אֶסטעררייך האללאנד ויין לביה״ס. כאשר הקשיבו אזנם כי הנערים ידעו ויבינו לענות על כל השאלות שנשאלו מאת בוחניהם השונים, כראוי וכנכון, אז נתנו לי ולהמורים רב תודה על הלקח הטוב שיקבלו הנערים מאתנו, והללו גם את התלמידים על שיבינו היטב מה שלומדים. עת הבהינה נמשכה משעה התשיעית בבקר עד שעה השלישית אחר הצהרים, ולאלה התלמידים שהצטינו בלמודם ביתר שאת, נתן פקיד המחוז ספרים למתנה, וסופרו כתב על כל ספר כי נתן למתנה לנער פלוני ופלוני על ידי חרוצת למודו, ועליו חתם א״ע פקיד המחוז, והנערים האלה נכתבו לכבוד ולתפארת. גם בס׳ הזכרון אשר לביה״ס: אחר שכתב פקיד המחוז גם על ס׳ הזכרון מביה״ס כי מצא את סדריו טובים מאד והנערים הבאים בו הצליחו לעשות חיל בלמודם וחתם את שמו על זה, התנשא ממקומו והושיט לי ידו ובפנים מאירות הביע לי ולהמורים את תודתו על עמלנו לטובת הנערים והלכו איש איש לביתו, והנערים שקבלו המתנות הלכו עם אבותיהם עליזים מבית הספר ושמחת עולם על ראשם.

בשנה הראשונה להתיסדות בית הספר לא פתחתי בהמערכה השניה רק שתי מדרגות, אבל בשנה השניה נפתחה בה גם מדרגה השלישית, והתלמידים שגמרו בביה״ס המדרגה הב׳ עלו אל המדרגה הג׳, כי עמלתי לגדל ולרומם הבית הזה עַל בכל שנה יותר ויותר, עד שעמד שלם לכל מחלקותיו ומדרגותיו כליל בהדרו, והיה למשל בכל המדינה ולשם ולתהלה גם מחוץ לארץ הזאת.

בשנת תרכ״ז בר״ח חשון בעת שאכלתי סעודת הצהרים, בא לביתי נער עני בן שבע שנים — כדרך עניי העיר שמסבבים על פתחי נדיבים בכל ר״ח לבקש נדבה — ובקש לתת לו אגורה נחושת. אנכי שמתי מבטי עליו והכרת פניו ענתה בו כי תבונה בו, החלפתי עמו עוד איזה דברים וראיתי כי לא שגיתי בהשערתי, וכי הנער הזה לא לכך נוצר להיות נעזב מבקש לחם הסד. חמלתי עליו ואמרתי אליו: מדוע תרגיל א״ע מנוער, לבלי לעשות מלאכה ולהנות מיגיע כפיך, ותלך לבקש חסד חנם מאחרים, הכי לא טוב יהיה לפניך אם תלך לאומן לחיט, לסנדלר, לחרש, ללמוד מלאכה שתחיה אותך, או ללמוד בביה״ס? ויען הנער: מאד אקנא אנכי את הנערים ההולכים לביה״ס, ולו יכולתי גם אנכי אז בכל חפץ נפשי הלכתי גם אנכי שם ללמוד ולהיות לאיש, אבל יתום אנכי באין לי אב ואם רק דודי ר׳ יוסף ליב אשר הוא ג״כ איש עני לקחני אליו לביתו ויכלכלני, אך בזה התנאי כי אשרת אותו וגם אלך בכל ר״ח לקבץ איזה אגורות ולתתן לו ובעבור זה יתן לי לחם לאכול. שאלתיו שנית: התאבה אתה באמת ללמוד בביה״ס? א״כ הוא ותהיה חרוץ בלמודך אז אנכי אדאג בעד כל מחסורך. והשיב לי, ודמעותיו נזלו מעיניו, בחנני נא אדוני ותראה כי אהיה שוקד בכל הלמודים שאלמוד בביה״ס, כי בם חפצי. אמרתי לו בא מחר אלי בשעה התשיעית אל לשכת ביה״ס. ביום השני כשבא אלי אמרתי למשרת ביה״ס כי ילך עמו לבית המרחץ לרחצו ולטהרו מחלאתו למשעי, וגם נתתי להמשרת כתונת וחליפות בגדים מבני אשר הכינותי בעבור הנער להלבישו אח״כ מחלצות, ולהנער אמרתי אתי תאכל היום בצהרים. לעת האוכל אמרתי לו כי מעתה ימצא מזונותיו ומקום ללון אצל איש אחד אשר בן לו בבית הספר למען ישנה עם בנו בביתו מה שילמדו ביום בביה״ס. רק ביום השבת יבא לפעמים לסעוד

אצלי. הנער הלך יום יום אל ביה״ס ולמד באהבה רבה ובחריצות גדולה כל עניני הלמודים, וכאשר תם השנה היה הוא הראשון בין הנערים שהצטינו בלמודם בהמדרגה הא׳, וקבל לעת הבחינה למתנה כל הספרים שהיו נדרשים לו להמדרגה השניה, וכן כלה כל הארבעה מדרגות ביתר שאת וגם קבץ לו מעט כסף מאשר נתנו לו האבות מרעיו ששנה אתם בביתם את הלמודים שלמדו בביה״ס, גם אחר שגמר הד׳ מדרגות בביה״ס וקבל המכתב־תעודה על למודיו ביתר שאת, אמרתי לו כי יבוא ג׳ פעמים בשבוע לביתי ואנכי אשלים ידיעתו במלאכת החשבון עוד יותר. אחר חצי שנה בא אלי להתפטר ואמר לי כי יסע מזה לבוקארעסט אולי יוכל להשתלם נפשו עוד יותר במדעים וימצא אחר כך משרה אשר יוכל להחיות נפשו בכבוד וביושר. ״חיה אדוני וכל ימי חיי לא אשכח את הטוב והחסד אשר עשית עמדי״, ברכתי אותו ואמרתי לו: חזק והיה לאיש, וה׳ יהיה עמך, ויסע לדרכו. בשנת תרמ״א, כאשר שבתי מנסיעתי מבוקארעסט ובאתי למקום התחנה ממסלת הברזל מאריסעשט כמעט ירדתי מהמרכבה והנה רץ פתאום אלי איש צעיר ימים הדור בלבושו ויחזק את ידי וינשק אותה, בראשונה לא הכרתיו מי הוא, אבל אך החילותי להתבונן עליו הכרתי אותו ושאלתיו: שטיינבערג! — כי הוא היה הנער היתום — מה מעשיך פה? והשיב לי סופר אנכי זה שלש שנים בבית המכס מהי״ש ואקבל שכרי שתי מאות פראנק מדי חדש בחדשו, ואני שולח בכל חדש לדודי ר׳ יוסף ליב לבאטושאן שלשים פראנק, אבל למי עלי לשלם תודה על מצבי הטוב עתה אם לא לאדוני מורי ואיש חסדי שחמל עלי והציל את נפשי מלכת בחברת נערים רקים ופוחזים ואשר גדלני כאב את בנו, לעולם לא אשכח לאדוני חסדו הגדול. אבל גם אנכי ששתי בראותי כי הוצאתי יקר מזולל וכי היה לאיש בחברת בני־אדם. גם המורה המשכיל ר׳ ישראל טעללער היו חמל על נער נעזב אחד, אשר ראה בו אותות לטובה והביאו לבית הספר ללמוד ודאג בעבורו, והיה הנער ג״כ מהתלמידים המצוינים, כאשר גמר המדרגה הא׳. אבל לאסונו בא נוכל אחד ופתה את קרובי הנער שלא יתנו אותו עוד ללכת לביה״ס ללמוד יותר. עתה כאשר גדל היה לגבר לא יצלח, הוא נעזב וחסר לחם ויצועק על העבר. כה פעל ביה״ס הזה לטובת נערי בי״פה והחיה נפשות רבות ונתגדל משנה לשנה. יען כי רבו התלמידים ונחוץ היה לבנות בחצר בית הספר עוד איזה חדרים בעבורם ורבו ונתגדלו גם צרכי ביה״ס, והיה כבד עלי הדבר לפקח לבדי גם על כל ההוצאות האלה, לכן דרשתי מראשי העדה, כי יבחרו ועד פרטי לדבר ביה״ס, ונבחרו בשנת תרכ״ט ידידי המשכילים הנכבדים ר׳ מענדיל קעסטענבוים ז״ל, ר׳ משה ליב וואהרמאנן ז״ל, ר׳ חיים ליב סאסיר הי״ו, ר׳ שמואל וואהל נ״י, ר׳ הירש בער גראסמאנן נ״י ור׳ חיים איציק שטערן הי״ו, כי ישאו אתי יחד במשא לטובת כל עניני ביה״ס. דרכי מנעורי לעשות ביום ל״ג בעומר, היום שנכנסתי בבריתו של אאע״ה ונקראתי בשם בישראל, יום משתה לבני משפחתי, ומעת הוסד הביה״ס קראתי גם המורים אל המשתה. ויהי ביום ל״ג בעומר בשנת תרל״א היום אשר חגותי בו את חג חמשים שנה ליטי חיי, כבדני אוהבי הרב החכם המליץ המפואר מרב״ד ס״ט ז״ל במכתב ברכה ושיר יקר — ונשרף לי גם הוא — לעת המשתה כאשר ישבנו יחד אנכי והמורים ואנשי משפחתי ונחליף ביניני דברי תורה ואמרי דעת, באו תלמידי המצוינים אשר למדו בביה״ס ובעת ההיא

למדו בהליצעאום, והמה עתה אנשים נכבדים בחברת בני־אדם, הלא המה האדונים משה אבראמאוויטש, יעקב אבראמאוויטש, ליב וואגשאל ויהושע סנדמאן הי"ו ועוד ועוד. וברכו אותי ליום חגי וגם הגישו לי מכתב תודה וברכה כתוב בטוב טעם ודעת אשר חתמו את שמותם עליו — והוא נדפס בתוך המאמר מידידי המשכיל המליץ ר' צבי אלעזר שעללער הי"ו בט"ע „העברי" שנה ז' גליון ל"ב. אני והמורים שמחנו מאד בהתלמידים האלה, אחרי ראינו כי לא על צחיח סלע זרענו, רק נטענו נטעי נעמנים, אשר הבשילו פרותיהם נחמדים למראה. —

ראשית מרון הוא כפוטר טים עב קטן עלה על העיר והקדיר את כל פני העיר. רוח רעה פתה את בעלי־מדון ומחרחרי ריב להפיח הקריה ולהסית את האספסוף וירהבו נערים נקלים בזקנים נכבדים והשחיתו בראשית חקין משנת תרל"ב את מוצא־חכסף מטכם הבשר, אשר בו כלכלה הערה את בית החולים, את בית הספר ואת יתר בתי־חסד וצרכיה וכלם נשבתו. החברים מהועד מביה"ס הנ"ל באו ללשכת ביה"ס ואמרו לי כי אסגור גם את ביה"ס יען כי לא יהיה להם עוד כסף בסוף החדש לשלם להמורים שכרם כאשר עד הנה. אנכי השיבותי להם, כי אנכי קויתי שהועד יהיה לחומה לביה"ס להגן עליו כי לא תגע בו רוח רעה להפילו, אנכי רבת עמלתי בו להרימו מעלה מעלה, עד שהביאותיו עד הלום, אנכי לא אסגור את הבית הזה, ואם אתם תתרפו ביום צרה ותעמדו מנגד, אנכי אלחם לבדי בעד קיומו לבל יסגר, ואקוה כי רוח והצלה יעמוד לו ממקום אחר, וכן עשיתי, וקראתי לעזרתי לאלה אשר ידעתי כי אמצא בם אזן קשבת, כאשר לא שבו דברי בקשתי ריקם. השר בניטין פראנקלין פיקסאטטי הי"ו, אחינו ציר ארצות הברית מאמעריקא שנשלח ממשלתו לרומניה לבוקארעסט, הוא אשר שנה לפניה בקר את ביה"ס הזה ומצא רב חן בעיניו, כאשר זכרתי למעלה, היה הראשון אשר שלח לי מאה אדומים זהב לתמך את ביה"ס, ואחריו הפראָפעסאָר הד"ר לאצארוס הי"ו מברלין ואח"כ הראש מחכי"ח בווינא השר יוסף ווערטהיימער ז"ל — באמצעות ידידי הרב הגדול המפואר היקר בעמו ר' יהודה פהיליפזאָהן הי"ו — כלם יחד שלחו לי במשך שנה אחת וחצי סך ששת אלפים פראנק לכלכל את צרכי ביה"ס — זכרה להם אלהי לטובה! — עד אשר נבנתה סכת השלום. ביום השני אחר שבאו הועד אלי לסגור את ביה"ס היתה אספה בעיר ובאו אליה גם מאלה אנשי ריב שהחריבו העיר, ודברתי עמהם דברים נמרצים; הלא כישפחה הכושית אתם לנו, אמרתי להם, כהמְספר מחכמינו ז"ל במדרש רבה שיר השירים: „מעשה בקרתנית אחת שהיתה לה שפחה כושית שירדה למלאות מים מן העין היא וחברתה, אמרה לחברתה: חברתי! למחר אדוני מגרש את אשתו ונוטלני לאשה לו. אמרה לה למה? בשביל שראה ידה מפוחמת. אמרה לה שטיא שבעולם! ישמעו אזניך מה שפיך מדבר, מה אם אשתו שהיא חביבה עליו ביותר, את אומרת, מפני שראה ידיה מפוחמות שעה אחת רוצה לגרשה, את שכלך מפוחמת ושחורה ממעי אמך כל ימיך עאכו"כ". כן מעשיכם אתם! ראשי גבחרי העדה שנהלו העיר עד כה, אף כי עי מסחרם אין עתותם בידם, בכל זאת לקחו להם מועד בחזקה לעסוק בצרכי הצבור באמונה, ותקנו לטוב את מצב ביה"ח מאשר היה לפנים, וגם יסדו את ביה"ס ויתר בתי חסד, אשר הם לתפארת העדה, ואיך השליכו את נפשם מנגד, בעת ששרפה החולירע ר"ל, ועזרו והושיעו לכל

עניי עירנו להציל מטות נפשם, ואולי גם אם שגגו פעם אחת בדבר קטן, כי לא אל הם שלא ישגו, הלא נקל היה לתקן, ולא היו מפוחם עוד. אבל אתם הנכם מפוחמים מקדקד ועד הרגל. ראו השממה והמהפכה, אשר באו על ידכם מיום שקמתם לעשות פרעות בעיר הזאת, שהיתה מפוארה עד כה ע"י שלותה ותקנותיה הטובות, ושחתם בה הכל. בית החולים ובתי חסד נסגרים ויתר תקנות הטובות שבתו, ורק את בית הספר בעזר ה' אני אציל לבל יהיה גורלו כהם, הרעותם אשר עשיתם, ועוד תהינו לקחת לכם קרנים להתנשא על עדת ה'? ובראותם כי כל נכבדי העדה נתנו אותם לשמצה, נשמטו אחד אחד מהבית והלכו להם. — בעת ההיא נסע אחד מגדולי אחינו איש תלמודי במלאכות לבוקארעסט לבקש מאת המלך קארל הראשון יר"ה, כי יגן על אחינו הנרדפים חנם בארץ הזאת ולהתחנן לבטל מהם כל הגזרות הרעות שנגזרו עליהם, ושלח לי אז מעיר טשערנאוויטץ טעלעגראם כי אבוא אליו אל התחנה איצקאני לדבר עמי פה אל פה — כי העיר באטושאן מחברת רק במסלת־אנף אל מסלת־הברזל הראשית. אנכי השבתי לו ע"י טעלעגראם כי נכון אנכי לבוא שמה. כאשר באתי שמה ובא גם הוא לשם ברכנו איש את רעהו לשלום ואחר אשר ההלפנו איזה דברים ביננו הוסבו דברינו על מצב הנורא מאחינו בארץ הזאת. אז החל לדבר רתת לאמר: ראה נא אדוני! אנחנו נעמול בעבורכם בכל כחנו לפני מלכים ושרים למען הצילכם מיד מבקשי רעתכם ולהרים קרנכם בכבוד, ואתם אחינו יושבי הארץ הזאת תתנו חרב ביד שונאיכם לכלותכם. כי כמעט אין עיר ברומניה שלא יהיו בעדת ישראל אשר בתוכה ריב ומדנים בין איש לאחיו. קול ריב ומצה ישמע תמיד מעיר פלונית ופלונית. ועתה גם בהעיר באטושאן שהיתה עד כה מפוארה בשלותה ובסדריה הטובים עד אשר לא היתה קריה אחרת ברומניה אשר שגבה לעשות חיל כמוה, יצאה גם בה אש המריבה ותאכל בה כל חלקה טובה והשחיתה סדריה ותקנותיה הטובות שהיו לתפארת העדה. מה נאמר אנחנו אם אתם לבדכם לא תחוסו על נפשכם ותקשיחו לבבכם להבין, כי פלגות הלבבות ביניכם, זאת היא חפץ אויביכם? אנכי חכיתי והחרשתי עד אשר כלה לדבר, אח"כ עניתי ואמרתי לו: אדוני! חכמינו ז"ל אמרו: "מעולם לא ראתה חמה פגימתה של לבנה" (מס' כ"ח כ"ע ע"ב). הדברים האלה תמוהים, הלא באמת הוא מן הנמנע שתראה החמה פגימת הלבנה, כי הלבנה אין לה אור בעצמה, רק תקבל ככל כוכבי־הלכת אורה מהשמש, ולכן חצי כדורה אשר הוא מול עבר השמש תמיד נאור וחציה הנפנה ממנה חשך יכסהו, רק אנחנו יושבי הארץ לפי מצבה מול הירח בתוך ימי החדש נראה אותו בחצי החדש כלו נאור, ומחצי החדש עד סופו נראה פגימתו בכל פעם יותר אבל החמה לא תוכל לראות פגימת הלבנה כי חצי כדורה הנפנה לעבר פניה הוא כלו נאור? אכן בתוך המאמר הזה רצוף ענין יקר ומוסר השכל, וזה כי החמה היא המשפיעה אורה להלבנה והיא תקבלו ממנה, והיא לא תראה פגימתה כטעם שנתנו חז"ל למען לא תחלוש דעתה, כן כל איש־חסר החפץ להיטיב לאחר, אל יביט אז אל הסרון המקבל ואל פגימתו, כי אז יחלוש דעתו וימנע להיטיב לו. הוספתי עוד לאמר לו: משה רבינו אדון כל הנביאים ע"ה כאשר החל רוח ה' לפעמו ויצא לראות את אחיו בסבלותם ומה ראה? והנה שני עברים נצים, הכי עצר המראה הזה אשר

העציב את רוחו מעשות את מלאכותו, אשר שלחו ה׳ להוציא את אחיו אחר כך מכור הברזל? לא! כן גם אתם אצילי ישראל אשר התעוררתם ולבשתם עז לעמוד בעד אחיכם עד אשר תוציאו לאור משפטם, אל נא תביטו עתה אל פגימתנו! מלאו את מלאכותכם הקדושה ואח״כ תראו את הלבנה במלאותה כמו שהיתה קודם מעוטה. כהתימי לדבר הושיט לי את ידו באהבה ואמר לי בפנים משחקים: יפה דברת יפה זכית, הניהות ידידי את רוהי ויוציא את ספר רשימתו מצלחתו ורשם לו דברי אלה לזכרון, ונשמע קול השני מהפעמון לאות כי נעלה על המרכבה ועלינו ונסענו יחד עד התחנה ווערעשטי, מקום פרידת המסלות. בדרכנו היה עוד המדובר בינינו מהסכסוך אשר בין איש לרעהו בקהלות ישראל מערי רומניה, ופתח ואמר לי: שנאת חנם השורר בישראל חטאת ישרון הוא מאז ומקדם, והיא החריבה גם את בית מקדשנו. המן הרשע כאשר בקש להשמיד את כל היהודים אז יגע להביט אין ביעקב ולמצוא עמל בישראל אשר ע״ז יוכל לבא אל המלך לדבר סרה על ישראל למען יעורר חמתו עליהם. חפש ומצא כי אי־אחדות שורר ביניהם ובחר לו זאת לפלס נתיב לאפו, ובא אל המלך ואמר לו: ראה נא מלכי! כמה גדלה רעת העם הזה ושונה מכל דרכי העולם, הן דרך העולם, אם יפגשו שני אנשים אשר המה מעיר אחת בארץ נכריה, אף בעת שהיו יחד בעיר מולדתם לא התקרבו זל״ז, אבל יען כי שניהם הם גרים בארץ לא להם, ישמחו איש ברעהו, כי התרחקות המקום, מקרב לבותם להיות כאחים יחדיו; אבל העם הזה הוא מפזר ומפורד בין העמים אם כי אינם בארץ אבותם רק בין העמים ובכל זאת הם מפזר ומפורד איש מרעהו, ולכן כאשר ראתה אסתר כי כה דבתו רעה הוא בעבור שלא ראה אחדות בישראל, לזאת אמרה למרדכי: לך כנוס את היהודים, ראה לאַחד הלבבות ביניהם ואז יכול נוכל להצורר ולא ישלוט עוד בנו לרעה (הסתוות דברים האלה נמצאים גם בהרב בעל מקדה). ראה נא אהובי מתוך דברי מה נחוץ לנו מאד האחדות בישראל, ולא לעשות אגדות אגדות ולהגדיל הפרוד בינינו אשר לדאבון לבנו עד עתה לא הטהרנו מזה. הגיתי מעט ואח״כ אמרתי לו: סלח נא לי אדוני כי מהמקום אשר אתה תמצא בו לחוב לנו אנכי אמצא בו לזכות, ולדעתי זאת היתה מחשבת הצורר: הנה הוא בא לפני המלך ואמר לו: הן מלך גדול אתה על מאה ועשרים ושבע מדינה מעמים שונים — ככתוב ועם ועם כלשונו — אבל כל עמים הזרים האלה כלם נדמעו ונטמעו (אַסימילירט) בין עמך, אבל יש לך עם אחד מפזר ומפורד בין העמים אף כי הוא בין עמים שונים בכל זה לא ידמע בתוכם ועוד הם לעם־אחד והם לך כמדינה בתוך מדינה, כי דתי המלך אינם עושים ולכן אין שוה לך להניחם. ראה נא ראה גם אתה אדוני, אף כי אנחנו מפזרים בין עמים, בכל זאת היהודי הצרפתי הבריטאני האשכנזי האיטאליני וכו׳ וכו׳ והרומני כלם עם אחד הם, ואחד מצטער בצרת רעהו. אנחנו בצפיתנו נצפה כי עוד ירחם ה׳ עמו וישוב את שבות ישראל ונעלה עוד לציון נחלת יעקב אבינו ברנה. ככלותי אמר גם דבריך אלה נעימים לי, והנה קול ההליל מדוד הקטור השמיע את קולו לאות כי באנו להתחנה ווערעשטי, ונשקנו איש את אחיו באהבה ונפרדנו זמ״ז בברכת שלום, הוא נסע לדרכו ביקארעסט ואנכי עליתי על המרכבה הנוסעת באטושאנה לשוב לביתי.— בקיץ הזה משנת תרל״ב נקראתי בקריאה של אהבה על ידי השר יצחק כרמי ז״ל ראש חברת כי״ח הכללית בפאריז,

וכן על ידי חכי״ח אשר בברלין במכתבים כלם אומרים כבוד — צר לי כי גם אלה נשרפו — וגם השר פיקסאטטי הי״ו שלח לי שני טעלעגראמים מבוקארעסט. כי אבוא גם כן להאספה הגדולה שהיתה מכל ראשי חכי״ח מצרפת, מבריטאני, מאשכנז, מאֶסטערריך ומאמעריקא שנתאספו כלם לעיר בריסעל בבעלגיא. אבל לדאבון לבי לא עמדה לי השעה לקבל מלאכות הנכבדה הזאת, כי ע״י הריב אשר פרץ בעיר לא יכולתי אז לעזוב את משמרתי בביה״ס, למען לא יפול גם הוא למשואות ונחוץ היה לי לפקח ולהגן עליו.

בחנוכה שנת תרל״ד שב השלום לשורר בהעדה, ונבחרו ראשיה ונוסד מחדש גם מוצא הכסף וכלכלו בו כל צרכי העדה. ביה״ח, ביה״ס ויתר בתי חסד נפתחו, ונבחרו לחברי הועד מביה״ס ידידי המשכילים הנכבדים ר׳ פסח שניאור, ר׳ מענדיל ארנשטיין, ה׳ קלמן שלעזינגער, ה׳ אדאלף לאנדסבערג. ביה״ס נתחזק ונתרבו בו התלמידים ופעל לטובת הנערים באי שעריו כבראשונה. בחדש תמוז בשנת תרל״ט חגג אחינו השר יוסף ריטטער פ״. ווערטהיימער ז״ל הראש מחברת כי״ח בווינא, את חג חתונת־הזהב, ומצאתי חובה לנפשי להראות לו אות תודה, לאיש היקר הזה שדרש טוב לעמו כל ימי חייו, ועל חסדו הגדול, אשר תמך את ביה״ס פה בהעת שנסתם המקור ממוצא־הכסף להעדה ונטה לנפול, לקדמהו בברכה ביום חגו זה. וחברתי בלשון עברית מכתב תודה וברכה ונעתק גם לשפת רומנית ואשכנזית, שלש השפות הנלמדות בביה״ס, ועליהם באנו על החתום אנכי וכל המורים, וגם עוררתי את יתר החברות הנכבדות פה, ציון, אור־חדש, אגדת אחים, דורשי טוב ויד חרוצים, כי יערכו גם המה מכתבי תודה וברכה להשר וכן עשו, ונתנו אותם לי ואנכי שלחתי על ידי הבי־דואר כל מכתבי תודה וברכה אלה, עם עוד מכתב פרטי ממני, להשר ליום שמחת חגו, וקבלנו אח״כ ממנו מכתב תשואת חן, על הברכה שברכנו אותו. בשנה השנית כאשר נתמלאה ביום 3 פעבער 1880 לאחינו היקר המליץ המפואר בשפת אשכנז הד״ר לודוויג אויגוסט פראנקל הי״ו שנת השבעים לימי חייו שלחתי לו גם כן מכתב ברכה וחתמנו עליו כל המורים מביה״ס, וקבלנו אח״כ מאתו מכתב־תודה עם תמונתו והמחברת „לוית־חן משירי זהב“ אשר חבר בשפת אשכנז ליום חגו זה, אוהבו הרופא המליץ הד״ר מאריץ ראפפארט ז״ל לתתן לכל או״א מהמורים למנחת זכרון.

בשנת תר״מ הרסה הממשלה כל מוצא־כסף שהיה להקהלות ישראל בערי ארצה, ונסכר על ידי זה המקור אשר ממנו כלכלו הקהלות כל צרכיה, ובסבת זאת נסגרו גם פה ביה״ח וכל בתי חסד וגם הביה״ס, כי לא יכולתי להרהיב בנפשי עז לבא שנית לפני חכי״ח בבקשתי כי תתמך גם עתה מחדש את ביה״ס. נשבר לבי בקרבי כאשר ראיתי דמעת הנערים ממדרגה הג׳ כאשר ראו, כי נסגר עליהם הדרך לבוא למדרגה הד׳. בשנת תרמ״ד אזרו ידידי המשכילים הנכבדים ר׳ מענדיל ארנשטיין, ה׳ אדאלף וואַהרמאַנן, הנודע לתהלה ע״י מדברותיו הנעימים שהוציא לאור, ותלמידי: המשכיל ה׳ משה אבראמאוויטץ. ה׳ ישראל שניאור וה׳ מאריץ מאשקאוויטץ, והחזיקו את ביה״ס ע״י הכסף שהרימו נדיבי העיר ונפתח מחדש, אבל לא האריך רק ששה חדשים. אח״כ באחרונה עמלתי אנכי בכל כחי לפתחו עוד הפעם ולנהלו עוד הלאה, וגם החבורה היקרה Anglo Jewrsh. Association בלאנדאן

אשר עוררה הרב הגדול הבלשן המפואר הר״ר משה גאסטער הי״ו בן ידידי המשכיל הנכבד ר׳ מענדיל גאסטער הי״ו הנ״ל, כי תתמך חמשה בתי ספר ברומניה ושלחה בטובה גם לי עשרים פ״ש, אבל לשוא כליתי כחי להחזיקו עוד יותר ונאלצתי לסגרו, ועתה עומד הבית הזה זה שלש שנים כגוף בלא נשמה. משנת תרכ״ו אשר בה נפתח ביה״ס עד שנת תר״ט יצאו ממנו אלף ושלש מאות וששים ושלשה תלמידים, רבם בני עניים ומהם הרבה יתומים אשר קבלו בו לקח מפי המורים המשכילים, מהם כעת דאקטארים, סוכנים, סופרים, ובעלי אומנים המתפרנסים כלם בכבוד וביושר. כה הציל ביה״ס בימי עמדו כמה נפשות ישראל לבל יטבעו במי־הזדונים, וזכה את ארחם לטוב להם עלי חלדם! —

בשנת תר״ך מעת באתי לעיר הזאת כתבתי כמה מכתבים ומאמרים תוריים ומדעים אשר יצאו לאור במ״ע שונים: המגיד, הנשר, העברי, השחר, הלבנון, ההבצלת, זמרת הארץ, הבקר אור, יזרעאל, המליץ והאור. ומאמרים בשפת אשכנז במ״ע A. Z. D. J. בשנת תרל״ה חזקו עלי ידידי דבריהם להוציא לאור את ספרי „גלילות הארץ״ ח״א אשר היה בין מכתבי, ואז עברתי שנית על ספרי זה, הגדלתי והרחבתי אותו בהרשות רבית לכל פרטיו כפי מצב הידיעה הזאת בזמן הזה, ער כי נשתנה כל הספר מראשיתו ועד סופו, והוצאתיו לאור בעיר בוקארעסט בבית הדפוס של ידידי התורני הנכבד ר׳ מיכל עזיאל הי״ו המוציא לאור מ״ע „היועץ״. וכל בעלי תורה וחכמה יודו את ספרי זה ויפק רצון מכל הקוראים בו. השר הצדיק ר׳ משה מונטיפיאָרע זצללה״ה שהקדשתי לכבוד שמו את ספרי ג״ה, כבדני במכתבו היקר מיום ה׳ ט״ז השון תרמ״א וגם במנחה יקרה לזכרון והוא גביע כסף גדול מפואר במלאכתו ומהודר ע״י הרבה טורים משפת קדש החרותים עליו סביב סביב, בהם זָכְרוּ כל העתים, אשר בהן נרים כום ישועות להודות לה׳ חסדו על כל הטוב אשר יגמלנו תמיד. המכתב וגם הטורים החרותים על הגביע נדפסים בסוף מחברתי „בבי אבל משה״ המכילה הקינה אשר נשאתי במר נפשי ובשברון לבי ביום כ״ב וכ״ה מנחם שנת תרמ״ה על מות נשיאנו השר הצדיק הישר באדם הזה, לפני קהל המתאבלים עליו בלשכות החבורות הנכבדות אור חדש, וארי־אל.

בקיץ משנת תרמ״ד הודיעני ידידי הרב הגדול החריף המפואר הבקי בכל נבאתה התלמוד מו״ה רפאל נתן נטע ראבינאוויטץ הי״ו לאוי״ש, כי איש נוכל ובליעל נוסע באשכנז, ומרמה את האנשים בדברי כזב למען יוציא כסף מידם ואמר: כי הוא הלל כהנא בעל המחבר ספר „גלילות הארץ״ ח״א, ונוסע עתה לקבל הותמים על חלק השני מספרו, ועתה נמצא הרמאי הזה בעיר מינכען, ובא גם לפניו להשלה גם אותו באמרי כזב אלה. ויען כי ידידי היקר הנ״ל יכיר אותי היטב וראה אותי בעת שעבר בשנת תרכ״ז דרך עירי וכבדני לבקרני בביתי כחצי שעה והכיר כי אדם כוזב הוא, לכן לא העלים ממנו ואמר לו איך תעיז לאמר כי אתה הוא ר׳ הלל כהנא הלא אני מכיר היטב את ר׳ הלל פנים אל פנים, והוא בחזק מצחו העיז בפניו לאמר לו, כי מרוב ימים שהלפו מעת שראה אותו לכן לא יכיר אותו עוד והלך לו. וע״כ כתב לי מכתב להודיעני מזה, אנכי מהרתי לענות לו ושלחתי אליו מכתב תודה על עמלו זה עם תמונתי למען

ייסר הנוכל למשפט על מעשה זדונו. כן מהרתי להודיע אז מעשה הבליעל הזה במ"ע המגיד ובמ"ע A. Z. D. J. למען ישמע העם ויזהר מהנוכל הזה ולא יחרוך לו עוד צידו. אבל קבלתי שנית מכתב מידידי היקר והנכבד הנ"ל כי הבליעל הזה אחר ששמע ממנו הרבה כי הוא מכיר אותי וירא לנפשו כי עתה יודע כזביו ברבים ואחזו רעדה וברה משם. וכתב לי עוד כי כזאת קרה גם אותו כי לפני שנים אחדות נסע ג"כ נוכל אחד לקבץ נדבות אשר אמר כי הוא אביו של הרב רפ"נ ראבינאוויץ, ויוסף במכתבו אלי: כי נורה לה' אשר זכינו לשם טוב, עד אשר אחרים יפארו בו ומהליפים שמותם בשמותנו להתהדר בהם. וכן כתב לי ג"כ ידידי הרב ההכם הצדיק והישר באדם ר' דוד גארדאן זצ"ל, כי לפני שלש שנים נסע באמעריקא ג"כ נוכל ובליעל ואמר כי הוא ר' דוד גארדאן ואסף הותמים על מ"ע המגיד. אבל אנחנו לא נוכל להחזיק טובה לרמאים כאלה המפארים שמותנו בדרך משחת כזה ונושאים את שמותנו לשוא ללסטם בו את הבריות. —

ביום ט"ז תמוז שנת תרמ"ה נתכבדתי מההבורה הגדולה והנכבדה שתכליתה „הרחבת ידיעת כתיבת־הארץ" אשר בהעיר האמבורג, במכתב מראש החברה האדון L. G. v. Tippenhauer כי במושב הועד מיום 19 יוני 1885 גמרה החברה לבחור אותי לחבר לה, להחליף עמה מכתבים בעניני ידיעת כתיבת הארץ, וגם שלחה לי מכתב־חברות (מיטגליעדסקאַרטע) על שמי, כאשר יקבלו כל החברים. עם המכתב־תודה שהשבתי להחברה על אות כבוד הזה שלחתי לה גם את ספרי ג"ה. ובהמענה שקבלתי ממנה נתנה לי תודה על זה והודיעה אותי כי שמו ספרי באוצר הספרים אשר לה.

ביום ו' מנחם אב תרמ"ה, עשרה ימים לפני עלות השר הצדיק הישר באדם ר' משה מונטיפיודי זצלה"ה להאיר באור החיים הנצחיים, בעת שנפל למשכב וחלה את חליו, עלה גם אז זכרוני על לבו הטהור, וכבדני שנית במנחת מזכרת, ושלח לי את המטבע המפוארה של כסף, הנטבעה לזכר הג המאה, אשר הגג השר ביום ח' השון שנת תרמ"ה, אשר ביום הזה נתמלאה להשר שנת המאה לימי היו היקרים. מצד האחר נטבעה באמצעותה תמונתו בולטת, וסביב לה כתוב באותיות אשורית „אשרי כל ירא ה' ההולך בדרכיו" שנת התרמ"ה לברי"ע, ומצד השני כתוב בשפת אנגלית באמצעה A. Universal Tribut of Respect & esteem to Sir Moses Montefiore bart. philantropist fromhis admirers & friends — Centenary 27 Oktober 1884. ומסביב כתובים כל המקומות אשר נסע השר זצללה"ה לשם להציל את אחיו מיד עושקיהם כה. Holy Land, Egypt, Damascus, Constantinople, Bussia. poland, Roma, Morocco, Romania. מלבד שתי מנחות מזכרת היו לי שנים עשר מכתבים בשפת עברית אשר שמו היה החתום עליהם ג"כ בעברית באותיות אשורית וגם בכתב אנגלית, ושני מכתבים גדולים בשפת אשכנז, אשר כבדני השר בהם על מכתבי ברכה שאצלתי לו ליום ח' השון תרמ"ד עת ההלה שנת המאה לימי היו היקרים וליום ח' השון תרמ"ה עת נמלאה לו שנת המאה. מאד צר לי כי גם המה נשרפו לי. —

בשנה העברה ביום ד' כ"ג לחדש סיון קרה לעיר הזאת אסון גדול ונורא. בשעה ב' אחר הצהרים יצאה אש באחד הבתים שבקצה העיר, אבל ע"י הרוח החזקה אשר סערה אז, פרצה האש בעת קטנה בהרבה רחובות העיר והתבערה היתה לים־אש ואבלה בתים למאות עם כל אשר בתוכם. מלאך המשחית הזה לא פסח אז גם על בית מושבי, ואך בנפשנו נמלטנו אנכי ורעיתי מבין הלהבה הנוראה שלהטה סביבותינו. כל רכושי כלי הכסף, הבגדים כלי הבית וארגז עם מכתבים רבים יקרים באיכותם שהחלפתי במשך ארבעים שנה עם רבני וחכמי עמי בעניני תורה וחכמה ומכתבים ממורים מפורסמים נוצרים ואוצר ספרי הגדול מהם ספרים עתיקים יקירי הערך והמציאות וגם ארבעים גליונות כתובים מוכנים להדפוס מברך הראשון מחלק השני מספרי ג"ה. אשר הכיל הארצות האלה: פארטוגאל, ספרד, צרפת, בריטאניא, בעלגיא, שווייץ, ואיטליא, כתוב בטוב טעם ודעת בשפה ברורה ונעימה, והקוראים היו מתענגים בכרך הזה עוד יותר, מאשר ערבים להם מאמרי בהפרקים מחלק הראשון מספרי, וגם עוד הרבה מאמרי כ"י ובתוכם מאמר יקר „אותיות שנבראו בהן שמים וארץ" הכל הכל עלה במוקד והיו לברות ללשון אש ונהפכו לדשן, ומאומה לא הצלתי. הוי! לא על אבדן כל רכושי — חסרון שיוכל להמנות — לבי עלי דוי, רק על המכתבים היקרים ועל הספרים יקירי המציאות וכרך הראשון מחלק הב' מספרי ועל המאמרים הרבים כ"י שנשרפו והיו לאפר תהמה נפשי עלי מאד. לא אוכל לעבור ולהחריש מבלי להזכיר את הפלא הגדול שנסתם פתרונו ממני. והוא: רעיתי לקחה זו את כל כלי הכסף המנורות הגביע המפואר מהשר הצדיק ר' משה מונטיפיורי זצללה"ה שקבלתי ממנו למנחת מזכרת, כלי הדם ושני ארגזי טאבאק, כוסות קטנים, טסים, וכלי האוכל. את הכל שמה בצרור אחד ונתנה אותו בתוך תכריך בגדים, ואנכי והיא נשאנו אותו להחצר, אבל כמעט באנו להחצר והנה זיקי אש נפלו על בגדי רעיתי והחלו לבעור, מהרתי לכבות בגדיה ונאלצנו למלט מהר מתוך ההפכה הזאת ולהשאיר הכל מבלי יכולנו להציל אף שרוך נעל והיה למאכולת אש, בערב אמרה בת רעיתי, אשר לה מאישה הראשון, כי תלך עם המשרתת בשעה ב' לפנות בקר אל מקום המוקד מבית מושבי, אולי תמצא שם עוד דבר מכלי כסף בתוך הדשן. כאשר באו שמה החלו לחפש בערמת הדשן ומצאו כי כל כלי כסף הותכו מפני האש להתיכות והשתוממו כי מצאו את הגביע לבדו מונח שלם בין התיכות הכסף ולא נשחת בו אף אות אחת מארבע מאות אותיות המפתחות עליו, רק כי היה שחור ומעושן מבית ומחוץ. נתתי אותו אחר כך לצורף ושהר אותו, והוא מהודר עתה כמו ביום נשלח אלי. הידה סתומה לי עד היום המראה הזה מבלי לדעת הסבה, מדוע לא הותך גם הגביע בהאש הגדולה, רק כי חפץ ה' היה לזברני בזבר טוב הזה שיהיה לי לפלטה הגביע הזֶה מאש, למען ישאר לי מהשר הצדיק זצללה"ה מנחה המזכרת הזאת.

פה אשלים תודתי נגד כל עמי להשר אוהב־אדם המפואר בכל התבל לשם ולתהלה תפארת שמו מאריץ בארען דע הירש הי"ו לאוי"ש. אשר בטרם שקיעה שמש צדקה של השר הצדיק הישר באדם ר' משה מאָנטיפיאָרע בארענעט זצללה"ה, זרחה שמש צדקה של השר משה בארען דע הירש הי"ו, ויחיד הוא בפזרונו

הרבים ובגשמי נדבותיו העצומים אשר ינוף לכל עת צרה כי תקרינה, להחיות אנשים אלה שקרה אסון להם ואבדו את רכושם וימוכו, לחלצם ממצוקותיהם ולעזרם ולהושיעם ע"י תרומותיו הגדולות. ומאז ועד עתה לא נשמע בתבל מאיש נדיב לב כמוהו אשר יוכל להתמשל אל השר הנדיב הזה. גם בהאסון אשר קרה לעיר באטושאן ע"י השרפה הגדולה כאשר זכרתי למעלה מהר לשלה את נדבתו הגדולה סך המשים אלף פראנק זהב, ובחר את הרב המגיד המפואר הדורש טוב לעמו איש יקר אוהב מצות ולא ישבע מצות להיות שליח מצוה הג"ר מאיר בעק הי"ו לאיו"ש אשר בא מבוקארעסט הנה וחלק עם הועד הפרטי שנוסר לתכלית זה את הכסף לאנשים האלה שאבדו בהשרפה הגדולה את כל הונם. והשר המפואר גלגל זכות גם עלי ע"י איש הזכאי הזה והרים מהכסף תרומה להכהן והחזיק בי לעת מטה ידי ונתן לי סך שני אלפים פראנק זכרה להם אלהי לטובה!

בהרש השון שנה הזאת בא השר אוהב־אדם המפואר Mr. Frideric David Mocatto. הראש מחברת כי"ח בלאנדאן הי"ו בדרך מסעו גם לעירנו וכבדני לבקרני באהלי ובקשני כי אלך אתו להראות לו המקומות מהשרפה ובדרך מהלכנו עברנו לפני הבית הומה מבית הספר שעמד כליל בהדרו מבהוץ וריק ושממה מבפנים, אז דברתי ועוררתי את לבו הטוב כי יאבה בטובו להתאמץ אצל החברה אשר הוא לה לראש בלאנדאן ואצל הכי"ח הכוללת בפאריז כי תעמודנה לעזר ולסעד למען יוכל ביה"ס לנערים הזה להפתח מהרש ויעמוד ימים רבים, והוא בטובו הבטיחני כי בשובו לביתו לא ימנע ככל אשר יהיה לאל ידו לפעול לטובת הדבר הזה, יען כי ענין כזה הוא תמיד הפצו ומגמתו לחנך ב"י למוסר ולתורה ולדעת, למען יהיו לאנשים מועילים בחברת בני אדם. וכן קים דברו, כי באמצעותו וע"י יד"נ הרב המגיד המפואר הר"ר בעק הי"ו הנ"ל איש טהר לב אשר לא לבד אשר יפעל בעדתו לברכה בבוקארעסט, כי עוד יעמול תמיד אונים גם לטובת כל אחיו יושבי רומניה, וכן יגע בעמל רב לעורר לב החבורה היקרה כי"ח הכוללת בפאריז עד שנתרצתה לתמוך את ביה"ס פה מעתה בכל שנה ושנה עם סך שמונה אלפים פראנק זהב, ויתר שמונה אלפים הנדרשים עוד לכלכלת ביה"ס לשנה תתן העדה שנה בשנה. תקוה טובה נשקפת כי מעתה יכונן הבית הזה ויעמוד גם נגד רוח שאינה מצויה כאשר תקום ותסער להפילו. רעה הולה רבה ואיומה בהוצאותיה פשתה ברוב קהלות ישראל ברומניה, והוא: כי נערים ונערות מב"י למאות המבקרים בתי ספר אשר להעם, לומדים שם גם דת הנוצרית ותפלתם מפי הכמרים וידיהום מאחרי ה' אלהי אבותם, וסופם כי ינזרו מכל קדשי ב"י ויגדל הנער ויהי—עשו! לא נשמע כזאת מקהלות אחינו יושבי שאר הארצות כי יעשה דבר נבלה כזאת בישראל. אם יקרה שם כזאת באחת הקהלות, הכי לא יתנשא שם הרב שומר הדת ללחום בכל כחו נגד הרעה הזאת ולא ישקוט עד אשר יצלה לו להשיב לב בנים לאלהי אבותם? פה בקהלה גדולה מישראל יבקרו יותר משלש מאות נערים ונערות מבנ"י את בתי ספר להעם ולומדים דת הנוצרית מפי הכמרים כאחד מבני הנוצרים, אשר תסירם מעם ה' אלהי ישראל ואין דובר דבר להאבות אף כי גדול הכאב מאד.

הן הממשלה לא תאלץ את הנערים העברים המבקרים את ב"ס להעם כי ילמדו רק דת הנוצרית ולא דתם, רק היא נתנה צו, כי כל הנערים באי בתי ספר להעם מוכרחים ללמוד גם את הדת איש איש כפי דתו, ולכן הפקידה בשנה העברה באיזה ערים בעבור נערי ב"י אלה מורים ישראלים למורי־דת־עברית, ויועץ הממשלה הנפקד על הדת וההשכלה בחר גם בי בכתב־הרשות שקבלתי ממנו — מבלי אשר דרשתי—ללמוד בכל יום א' בשבוע עם נערי בנ"י באי בם"פ להעם והליצעאום, דת ישראל, ולתת להם בצאת השנה מכתב־תעודה על מעלות למודם. אנכי לא השכתי להוביה האבות מאלה הנערים על המעשה הרע, אשר יהללו את השם בתתם לבניהם ללמוד הדת מפי הכמרים, אבל רק מעט שמעו לתוכחתי, כי מהשלש מאות הנערים יבוא אלי לדרוש את ה' רק—עשרים ושלשה. הכי לא תלוי הקולר על צואר הרב שיעצור בער הרעה הזאת לקרוא מגרונו השכם והערב מבלי השך להזהיר את האבות ולעורר את לבבם בתוכחתו, לבל יתנו עור לבניהם ללמוד דת הנוצרית, ואם לא כלם הלא רובם ישמעו לו, ולמה מתרפה ולא יעמול להציל שיות הנאבדות האלה להשיבן אל עדר ה'? שאלה היא, ותהי לשאלה ואוי לנו שכך עלתה בימינו!—

עוד רעה אחרת נשרשה עתה בב"ס לנערי בנ"י בקהלות ישראל ברומניה המתוקנים לפי רוח העת, כי יעשו בהם הלמודים העברים טפל והלמודים אחרים לעקר בכל דבה, לבכר שפת הארץ על שפתנו הקדושה, ומורים משכילים סופרים נודעים לתהלה אשר שפת עברית חיה בעטם נעזבים ויושבו בשפל המדרגה, ומורים(?) בורים, שורים וחמורים, יתנשאו למעלה. ולמה לא תהיה כהנת כפונדקית? הכי לא תרגו הארץ אם שפחה תירש גברתה? אם נראה עתה כי הרבה קהלות ישראל ברומניה נהרסות ונתלשות ממקומן, נדע סבתן ממאמר חכמינו ז"ל: "עין לא החזיקו בשכר סופרים ומשנים, ובשעה שישראל משליכים דברי תורה, המלכות גוזרת ומצלחת, כי אם אין קול יעקב מצפצף בבתי מדרשות, אז הידים ידי עשו שולטות בו. אך בזאת נוכל להחזיק טובה לאלה בתי ספר לב"י, כי על ידם ינתקו ויתרחקו נערי ב"י עכ"פ מללמוד דת הנוצרית, ואל זר לא ישמע מפיהם והמקרא יְדַבֵּשׁ עתה כר' נתן, הפרו תורתך — משום עת לעשות לד'! — יתן ה' כי ביה"ס פה העומד להפתח מחדש, כי יגדל ויעלה להיות לאושר ולברכה לכל נערי ב"י אשר יבואו שעריו לכל יטשו תורת אבות וזרע ברך ה' יקראו! —

בחוף העבר שבת פרשה וארא הראני ה' שנית את חסדו הגדול וסכך עלי באברתו להציל מטות נפשי. כאשר הלכתי מבית התפלה, באה פתאום מרחוב אחר ענלת החוף עם סוסים דהרים לנגדי, ולולא דלגתי מעט ממקומי הצדה, כי אז הלמוני הסוסים בעקבותם ושכנה לעפר נפשי, בכל זאת הדביקו אותי מהצד והשליכוני לארץ, וע"י הנפילה נמחצה רגלי הימנית, וחלית שמונה שבועות. ברוך ה'! אשר ברגז רחם זכר, ופדה מטות נפשי. בשבת פ' ויקהל הלכתי בפעם הראשונה אחר מחלתי לבית התפלה, ועליתי להתורה וברכתי ברכת הגומל, על החסד הגדול שגמל עלי. פה אשלים התקופה השניה מקורות ימי חיי עד עת הזאת. הוגעתי אתכם קוראים יקרים! בספרי לכם תולדותי וקורותי אלה אבל לא מרצוני — כאשר כתבתי בראשית תולדותי — רק למלאות בדברי אלה את רצון והפץ אוהבי המשכילים

היקרים אשר הפציר בי ופתו אותי ואפת, אכן ישמח לבי, אם גם אתם תמצאו באיזה מתולדותי חפץ מעט ודברי ייטיבו בעיניכם ויעלו לרצון גם לכם. —

יהי שם ה' מבורך! על מעט הטוב שפעלתי בימי חיי, עד העת שהביאני עד הלום; ארוממך אלהי אבות! על חסדך הטוב ואמתך אשר גמלת עלי, לרעית אותי מעודי, ולגונן עלי באהבתך, ושמת נפשי בחיים ביום הזה. כי חזקת ואמצת את לבי להטה את ראשי מתחת כל גל וגל שעבר עלי ואזרתני חיל לשוב להרימו מעלה אחרי עברם. הן קטנתי מכל החסדים אשר עשית אתה בכל עת עמדי, ובך אשים מבטחי, כי לא תעזבני גם לעת זקנה ושיבה, ועוד תשוב להראני טוב, ולשמח את נפשי בששון ישעך, ואמצא עוד חיל ומנוחה, לכתוב שנית את החלק השני מספרי ולהוציאו לאור, לשמחת המשכילים הרבים הנכספים לראותו, ותזרני לפעול עוד בכחי הדל לתועלת עמי ולעשות את הטוב והישר בעיניך ובעיני כל אדם, ולפרנס עוד אחרים משלי כאשר הרגלתי מנוער, ותחי נפשי ותהללך!

באשוּאן יום ה' י"א לחמישי לסדר כי אל רחום ה' אלהיך לא ירפך ולא ישחיתך ולא ישכח ברית אבותיך, שנת „יגל לבי כי בחסדיך בטחתי" לפ"ק.

הלל כהנא.

תולדות אליעזר צבי הכהן צוויפעל ז"ל.

(בתובות בידי עצמו).

הונבתי על ברכי אבי הרב ז"ל על התורה והחכמה, הוא היה תורני יקר והכם מצוין בזמנו בעירו, והשיאני אשתי הראשונה בשנת הבהלה (עת יצאה הגזרה הרעה, שבן שמונה עשרה היא ראוי להופה לא קודם) שהיתה לא כלבבי והוכרחתי לנוע ולנוד שנים רבות עדי נרצתה לקבל גט פטורין וספר כריתות ממני, יבימי נועי ונודי הוספתי והרביתי לקרוא בספרים ובספרי העמים, עדי נודעתי לגדולי הכמי עמנו. יותר מעשרים שנה הייתי מורה בבית מדרש הרבנים בזיטאמיר, והייתי הבר להאינספקטורים הר"י אייבענבוים ז"ל ולהר"ר סלאניטסקי יאריך ה' ימיו ולהמורים החכמים הנכבדים. ובתוך הזמן הזה הברתי כמה ספרים, אשר כל היודע לקרוא גם מבין השוטים שמחו בהם, והחלפתי מכתבים עם כבוד הגדולים אנשי השם הידועים לתהלה. כמו האדון המהולל משה מונטיפיורי ז"ל, והחכם המצוין ר' יו"ט ליפמאן צונץ ז"ל, והרב המטיף יעללינעק, והאדון היקר אַלבערט כהן ז"ל, והרב הגדול ר"ט שטראשון ז"ל ודומיהם מגדולי עמנו והכמיו. לא אפרוט שמות ההכמים החיים אתנו עוד היום, פן אפגע בכבודם מעט.

תמונת הרב הח' אליעזר צבי הכהן צוויפעל ז"ל.

ואולי נאמין גם בדברי ההמון האומר כי: הבנים עפ"י רוב פרושים ובאורים להאבות שקולם כקול שדי לפעמים, אודיעך מי הם: בני בכורי הוא איש משכיל ר' יצחק נ"י שבלה חקי למודיו בבית מדרש הרבנים אשר בזיטאמיר התן היקר ה' פשעווארסקי גיסו של הגאון החכם ר' צבי חות ז"ל. התני הראשון בעל בתי הבכורה הוא המשכיל השלם ר' פסח דוד ענגעלשטיין ז"ל, המשובח והמפואר במאמריו במ"ע, אשר עזב את עולמו זה כשש שנים. והתני השני הוא המשכיל היקר ר' אהרן גלאזער נ"י ואשר הוא רב הממשלה בעיר מגורי, היא עיר גלוחאוו. והתני השלישי הוא המשכיל ר' יעקב ציסין מורה בסטאראדוב העיר, בביה"ס אשר שם. ובני זקני היקר לי, והאהוב בעיני יודעיו הוא השלם המצוין

אוהב עמו ושפתו ר׳ יקותיאל צוויפעל נ״י אשר כלה חק למודיו באוניווערזיטעט בקיעוו להיות רופא מובהק. אלה הם הדברים אשר מצאתים כנים ונכוחים להודיע לחפצים לְהַוָּדַע דבר מה אודותי. ואתה יקירי אם מצאו דברי אלה חן בעיניך לתת לחם מקום באוצרך הטוב, כי ימצאו הקוראים ברכה בהם, לפי רעתך, הרי טוב, ואם לאו טמנם בחיקך, והיו לך לבדך, והיו ביני ובינך אות אמת וברית אהבה.

אליעזר צבי הכהן צוויפעל.

תשלום תולדתו.

מאת המו״ל.

הרב החכם אליעזר צבי הכהן צוויפעל ז״ל נולד בעיר קטנה בארץ ליטא ביום ה׳ ניסן שנת תקע״ה. מעודו קרא ושנה הרבה ולא היה ספר אשר בא לידו ולא קרא בו, ומרגלא בפומא כי אין ספר אהד (אף הפחות שבפחותים) שלא מצא בו דבר אהד, דעה אהת או מליצה אהת אשר מצאה טובה לפנוו ושלמה לו שכר קריאתו. כאשר החל מכ״ע „המגיד״ לאסוף בקרבו גם מאמרי תורה והכמה, היה גם מהרא״צ אהד העובדים בכרמו, ומאמרים אהדים שהדפים שמה עשו לו שם עולם. ספרו הראשון שהוציא לאור ברפום, הוא ספר „טינים ועוגב״ הנהו גם כן קובץ מאמרים קטנים ושונים, וכן ספרו „תושיה״, בכלל איננו רואים אותו בתור מאמרים קטנים והערות מושכלות, וזו כהו לספרות, על ספרו „מנים ועוגב״ יצא הסופר הנעלה רש״י אברמוויץ בבקרת עזה בכפרו, והמנוה רא״צ השיבו במאמר יקר מאד במכ״ע „הכרמל״. במשך הזמן הוציא לאור ספרים ממהברים אהרים („פרדס רמונים״ „לקוטי צבי״ „הומר ביד היוצר״) ולבלם כתב הקדמות אשר הן יקרות ונכבדות בפני עצמן, וערך־ספרות רב מאד להנה. בשנת תרכ״ט הוציא לאור החלק הראשון מן ספרו הגדול „שלום על ישראל״. הוא היה אז מורה בבמ״ד הרבנים אשר בעיר זיטאמיר, וימרוהו ורבו וישטמוהו הבריו המורים, ויוציאו גם דבת הספר רעה אל הממשלה, והמהבר נאלץ לשוב ולשנות פני השער גם להסיר הקדמתו והשיר אשר חלך אהריה. אה״ב הרפים גם את הלק השני והקדמת חלק השלישי, ולא יסף עוד ער כי בשנת תרמ״ה הדפים ספרו הנעלה „סנגור״ אשר עליו כתב בסופו: „חמש שנים ומחצה בחבור זה התעסקתי, שלש עשרה פעמים העתקתיו תקנתי ומחקתי, ובפעם הארבע עשרה יצא מנופה כהלכה״. ובאמת רב ברכה בספר הזה, ומעיד על ויהב לב המהבר וידיעתו הגדולה.

אחד הסופרים כתב על אודותו לרעו כדברים האלה.

„הרב רא"צ צוויפעל הוא אדם גדול בתורה ועמל בה. בקי בכל ספרי „הקדמונים והאחרונים מאין כמוהו, גם ספרי הקבלה נודעים לו; הוא מליץ נכבד „בשפת עבר וביחוד בשפה הרבנית אשר עשה בה מטעמים נעימים. — הוא „קטן הקומה, בגדיו הצי יהודית הצי אירופית, הנהגתו אורתודוקסית, הוא איש „דברים וחברתו נעימה במאד; יודע את התבל ותחלוכותיה. דברי חדודיו נפלאים „וקולעים אל המטרה. אהבתו לדתו ועדתו לתורתו ואומתו נעלה על כל, הוא „ידבר תמיד אדותם ברגשות לב ובהשתפכות הנפש"... („המליץ" נו' 38 לשנת תרמ"ה).

בליל אור ליום ט' אדר תרמ"ה, בשבתו על שלחנו וכותב מכתב לאחד העלמים אשר שאל ממנו להורות לו את הדרך ילך בה להיות מורה־הוראה משכיל בישראל, פתאום בעוד לא כלה את המכתב, והנה — אחזהו השבץ ומת בלילה ההיא, בעיר גלוחאוו מקום מגורו. „באור הבקר היתה כל העיר „כמרקחה (יכתוב המודיע למכ"ע „המליץ") בתי המסחר לאחינו סגרו על מסגר וכל „בני עדתנו נאספו אספה אל בית המנוח נ"ע להלך לו את הכבוד האחרון ללותו „אל בית עולמו. מטת המת נשאו אל ביה"כ הגדול ויעמידוה לפני ארון אלהים, „שמה נשאו עליו מספד מר, וגם על הצר המות הספידוהו, ורבים בכו בכי רב".

תולדות הרב החכם דר. נחום בריללי.

(כתובות בידי עצמו)

אני נחום נולדתי לאבי הרב מו"ה יעקב ברילל נ"י (המודע בחבוריו „מבוא המשנה", „דוכס לציון" ועוד כהנה) ולאמי מרת רבקה בת הרב מו"ה נחום טריביטץ (אב"ד דק"ק ניקלשבורג והמדינה, מחבר ס' „קובץ על יד" ו„שלום ירושלים" וקובץ תשובות כ"י אשר הן בידי) בעיר קטנה נייא־רויסניץ במדינת מעהרן (ונקראת רויסטיץ בספרי האהרונים) אשר שם היה מקום מושב בית אבי, בליל פורים תר"ג לפ"ק (16 März 1843). כבן שתי שנים הייתי כאשר נתקבל א"א נ"י לרב בעדת קאיעטין (הנקראת בספרים: גוויטין) ושם אוה למושב לו. רבות היו פעולות אבותי אלי אגידה וארברה עצמו מספר. כבבת עינם שמרוני ולמלמדים פזרו הונם ונוסף על זה א"א נ"י הוא רבי אלופי ומיודעי הנך לנער על פי דרכו ובהלו נרו עלי ראשי אורו עיני במקרא ובמשנה ובתלמוד ובשלהן ערוך ולא לריק היה עמלו, כל יום ויום הוספתי לקח. ויהי בשנת תרי"ב כאשר שלמו לי ימי תלמוד הידיעות הנצרכות לבית הספר הנקרא אונטער־גימנאַזיום והייתי מוכשר להגות בעצמי בתלמוד ובמדרש הושיבוני אבותי בק"ק פראג למען אשלים שם חק למודי בגימנאַזיום וגם אלכה לי אל הגדולים גדולי תורה ללמוד תורה מפיהם. הרב רש"ל רפאַפורט נ"י קרבני מאד ובישיבת לומדי תורה אשר בביתו התאספו הרבה למדתי וגם הרב רי"ש קעמפף נ"י שם עינו עלי להורות לי הדרך אשר אלך בה. אך כעבור השנה הנ"ל לא שבתי עוד לעיר פראג מאחרי שראיתי כי גם בעיר קרעמזיר הסמוכה לעיר קאַיעטין מקום מושב אבותי יצליח הפצי להשלים למודי הגימנאַזיום ואז הלכתי לגור שמה ג' שנים עד שנת תרכ"א ובין כך הזמן הנשאר לי היה לי למשמר ללמוד ולהגות וגם אדוני אבי נ"י היה לי לעזר אה"כ כאשר עמדתי על הנסיון הנקרא מאַטור־ריטאַטספריפונג ישבתי שנה שלמה בבית אבותי ורוב למודי היה אז בשלהן ערוך עם מפרשיו וגם במדרשינו וסדרי אגדה ובספרות המדעית ההדשה עסקתי הרבה ואחרי עמדי על נסיון אצל גדולי תורה במדינת מעהרן השגתי התרת ההוראה. בשנת תרכ"ב נשאתי רגלי ללכת לעיר וויען משם נכנסתי לשערי האוניווערזיטאַט וגם הכמי עמנו שם תמכוני בימין צדקם. הדרשן המפואר ר' יצחק נה מאַננהייטער ז"ל והרב המורה ר' יעקב גאַלדענטהאַל ז"ל שמו עיניהם עלי לטובה, כתלמיד חבר הייתי להרב החכם הכולל מו"ה אהרן יעללינעק נ"י,

בשמעי דרשותיו הנחמדות שבעתי ענג ובהקשיבי למרבדותיו בפירושי המדרשים הוספתי לקח ובימי עלומי הושיב אותי על הבימה הגדולה בבית המדרש בעיר וויען ושם הצעתי לפני השומעים מה שעלה בידי מההקירה ברברי הימים לבני ישראל. גם הרב החכם ר' גרשון וואָלף נ"י והרב המשגיח על בית ההנוך לאלמים ר' יואל דייטש נ"י הטו חסדם עלי, אמנם רוב שמושי היה אצל הרה"ג ר' אייזיק הירש וויים נ"י אשר בביתו ישבתי ימים הרבה ועוד ארחתי לחברה עם הרב ר' מאיר איש שלום נ"י אשר העיר לי אזן בלמודיו. בשנת תרכ"ו נתקבלתי לרב בעיר ביזענג במדינת מעהרן וכאשר הייתי שם כמו ג' שנים קראוני ראשי ק"ק פֿראַנקפֿורט דמיין וישימוני רב לעדתם ועודני עומד על משמרתי כיד ה' הטובה עלי. על דרכי מהשבותי ופעולותי ישפטו אחרים ולא אני ולבי לא יחפוץ רק צאתי נקי בהשפטי מהאלהים דורש לבבות. גם ספרים ומאמרים אשר חברתי הם גלוים לעיני כל שבע ממחברותי Jahrbücher für jüdische Geschichte und Literatur והם נכללי' בו' כרכים יצאו לאור, והשמיני'(?) היא יוצאת כעת מתחת מכבש הדפוס. שאר מאמרי והערותי בענינים מדעיים הם נמצאים במכתבי העתים: בן הנניה, מכתב עתי החדש להר"א גייגער ז"ל, וויענער יאַהרבוך פֿיר איזראַעליטען, ישרון להר"י קובאַק נ"י, בית המדרש ובית תלמוד להרא"ה וויים נ"י, המגיד, הכרמל, הלבנון, מאַנאַטסשריפֿט דיא געשיכטע אונד וויסענשאַפֿט דעם יודענטהומס, ועוד כאלה. מאמרי על התוספות הוא נדפס בם' תפארת שיבה (Fibelschrift zum neunzigsten Geburtstage des Dr. Z. ZUNZ) מדרשותי יצאו אסיפה אחת בשנת תרכ"ח ולבקשת ראשי העדה בק"ק פֿראַנקפֿורט דמיין הדפסתי ו' דרשות לימים נוראים שנת תרל"ח ועוד יותר מהנה אסף אותן אחי דר. אַדאַלף ברילל אל מ"ע שלו הנקרא Popülär-Wissenschaftliche Monatsblätter וגם נדרשתי לאשר שאלוני ונתתי בידם איזה ממדבדותי והדפיסו אותן על שמי.

פראנקפורט דמיין י"ח אב תרמ"ז לפ"ק.

נחום ברילל.

לתולדות הר״ר יהושע צייטלין ז״ל.

J. ZEITLIN. Geb. 1824. gest. 1888.

תמונת הרח״ח ר׳ יהושע צייטלין נולד בשנת תקפ״ז
ונפטר בשנת תרמ״ח לפ״ק.

המנוח אשר זכה לשתי שלהנות בחייו וקנה לו שם טוב בארץ מולדתו רוסיא ובארץ אשכנז אשר אוה לשבת בה באחרית ימי הלדו, היה נטע נעמן משתי משפחות מצוינות בישראל, ונולד לאביו סוהר בר אורין ר׳ אהרן בקיעוו. בימי עלומיו שקד המנוח על התורה ולמד הרבה גפ״ת, עד כי גם בימי שיבתו היה ריח תורה נודף ממנו והיה בקי בספרים הרבה, גם השכיל לכתוב צחות בשפת קדשנו עד להפליא. נוסף ע״ז חננו ה׳ בשכל טוב וישר ויהי מוצא חן בעיני כל יודעיו. כאשר הצליח ה׳ את דרכו במסחרו בשבתו במאסקווא ויברכהו בעשר, פתח את ידו הנריבה לכל מעשי הצדקה בכלל ובפרט והזיל זהב מכיסו לתמוך מושכים בשבט סופר ויעזרום להוציא לאור את חבוריהם, פזר נתן לאביוני ארץ הקדושה, אשר היתה משאת נפשו והגיון רוחו כל היומים. בשנת תרמ״ג בחר לשבת ישיבת קבע בעיר דרעזדען, הוא עם רעיתו ועם בנו החכם המפואר ר׳ שלמה צייטלין ועם נכדיו היקרים, וגם שם עשה צדקה וחסד עם כל דורשיו וכל בני העיר ונכבדיה הוקירוהו עד מאד אף כי לא לבו הלך אחרי התקונים בתפלה ובעבודה הנהוגים בעיר הזאת. ביתר שאת תמך בידי קרוביו

אשר מטה ידם ובנותיהם נתן לאנשים עם מהר ומתן ביד רחבה מלאה וגדושה. באשר מתה עליו אשת נעוריו, התעצב אל לבו ויאמן להתנחם עליה באמרו כי באמת מותה הוא כביהמ"ק שנהרב בימיו ויחלט לעלות לאה"ק. בקצה ירח שבט שנת תרמ"ו בא ירושלימה וישאר בה ובסביבותיה עד ירח אייר. ובשובו אל ביתו עיף ויגע מעמל הדרך הדביקתהו גם מחלה עזה, אשר לא סרה ממנו עד יום מותו אור ליום ג' ה' טבת שנת תרמ"ח, כבן ס"ה שנים. הרב המטיף ד"ר והרה"ח ר"ש מאַנדעלקערן ספרוהו כהלכה ונקבר במעלה הקברים אצל אוהבו בחייו הרב הנאור ר"ז לנדוי זצ"ל. לפני מותו צוה לתת מהונו המשים אלף פֿראַנק לקרן קימת לטובת הארץ הקדושה, עשרת אלפים מאַרק לבימדה"ר של הרב הגאון ד"ר הילדעסהיימער, שלשת אלפים רו"כ להחברה „מרבי השכלה" בפעטערסבורג, אשר היה חבר נאמן לה בחייו, שלשת אלפים רו"כ לבית תלמוד המלאכות לבני רוסיא והמשת אלפים מארק לעדת דרעזדען ועוד צדקות שאין פה המקום לפורטן. את תמונתו מעשה ידי אמן הננו מציגים פה לעיני הקוראים לזכר עולם גם משתי נוסחאות לכתיבת על מצבת קבורתו אשר חבר הרה"ח סופרנו ד"ר מאַנדעלקערן בחרנו באחת (היותר גדולה) לקבוע לה פה מקום. וה' ינחם את כל המתאבלים על מות השוע הנכבד הזה, ואת בנו, ברא כרעיה דאבוה, ההולך בדרכי אביו להשכיל להיטיב עם שפת קדשנו העלובה ועם טובי סופריה. וזה נוסח המצבה:

אֶבֶן מִקְּיר תִּזְעָק׃

יְדִיד הָאֱלֹהִים וַאֲנָשִׁים שָׁמַיְמָה עָלָה!
בֶּן אֲצִילֵי הָעָם, רֹאשׁ וּבְחִיר נְדִיבֵינוּ,
צְבִי תִּפְאֶרֶת הָיָה לַתּוֹרָה גַּם לָהַשְׂכָּלָה,
יָדָיו תָּמְכוּ חָכְמַת יְשָׁרוּן וּשְׂפַת קָדְשֵׁנוּ.
וְשָׂרָה נַפְשׁוֹ בּוֹ כְּרֹב יִתְרוֹן כִּשְׁרוֹנוֹתֶיהָ,
טוּבוֹ הִגְדִּיל לַיּוֹשְׁבִים לִפְנֵי יְיָ בִּירוּשָׁלָיִם,
לִרְאוֹתָהּ עָלָה טֶרֶם יָמוּת, לִרְצוֹת אֲבָנֶיהָ,
יִתְעַנֵּג עַתָּה עַל־יִפְעָתָהּ בִּמְרוֹם שָׁמָיִם;
נַפְשׁוֹ תִּתְרוֹנֵן בְּצֵל שַׁדַּי, בְּאוֹרוֹ יִרְאֶה אוֹר,
וְכִרְיוֹן צִדְקוֹתָיו לֹא יָמוּשׁ מִדּוֹר דּוֹר!

המו"ל.

תמונת ההכם ר׳ יהודה ליב גאָרדאָן

יהודה ליב גארדאן.

נולד בעיר ווילנא ביום כ"א כסלו תקצ"א לאביו „ר' אשר בן דוב בן מרדכי" ולאמו מ' פרוידה בת ר' שמואל (שו"ב בעיר קטנה אָסטין). הוריו החזיקו בווילנא בית מלון לאצילי פולין ויהיו בעלי הון בילדותו. הם הנכו את בנם זה, אשר ראו בו כשרונות טובות, להיות רב כנהוג אז. לאשרו זמן לו ה' מלמד להשכיל איש נאמן רוח, ר' ליפמאַן שמו, אשר היה תלמיד מובהק להגר' ר' חיים מוואלאָזין ואשר בימי נעוריו יצק מים על ידי הגר"א מווילנא ז"ל. המלמד הזה נהל מרבותיו שטה ישרה במלאכת החנוך, ובכן למד אצלו הריל"ג בראשונה הה"ת עם פי' הגון, נביאים ראשונים וכתובים (הלי"ש ומגי) וגם מעט דקדוק, ואח"כ הכניס אותו לטרקלין של התלמוד. אח"כ יצא מן ההדר ההוא והתהיל ללמוד גפ"ת ויתהלך מהדר להדר עד בואו ללמוד עם בניו של הר"ר יצחק סירווינט ז"ל והוא אז כבן י"א שנה, וכעבור עוד כשלש שנים ויהל ללמוד בלי עזרת מורה ומלמד עד כי במלאות לו י"ז שנה סיים את הש"ס. ובימים ההם החלה רוח ההשכלה לפעם בקרב הצעירים בווילנא ותשאהו הרוח גם אותו ויפנה את לבו להשכלה וילמוד שפות אשכנז וצרפת ופולין ויהל רוח השיר לפעמו אז ויהל לכתוב שירים. ובעת ההיא כבר ירד אביו מנכסיו, עד אשר הוכרה הבן לבקש אכל לנפשו, כשנתים אחרי כן שקד ריל"ג להשתלם בשפת הארץ והמרינה ובאיזה ידיעות כוללות, ויעמוד על המבחן לפני פקידי הלמודים בווילנא והם נתנו לו כתב סמיכה להיות מורה לילדי ישראל, ובשנה תרי"ג נמנה למורה בעיר פוניוועז בגליל קאָוונע בבית הספר אשר נפתח אז שמה מטעם הממשלה, שם נשא את אשתו אשר היא גברת ביתו עד היום. בשנת תר"ך העתיק משכנו לעיר שאַוועל (בגליל הנ"ל) גם כן בתור מורה בבית הספר אשר שם, ובשנת תרכ"ה נשאו הפקידים את ראשו וישימוהו למורה הראש ולמנהל את בית הספר בעיר טעלז. בשנת תרל"ב נקרא מאת ראשי קהלת ישראל בעיר המלוכה ס"ט פעטערסבורג לבא אליהם וישימוהו למזכיר וסופר בבית הנהגת הקהלה ובועד החברה „מפיצי השכלה" גם יחד. בפקודה זאת עשה שבע שנים עד שנת תרל"ט, כי אז נפלה מחלוקת בקרב עדת בני ישראל החיא בדבר מנוי רב ומ"ץ, והריל"ג עמד לצד אחד הרבנים, וילכו אנשי הצד שכנגד ויאבלו קורצא ביה מלכא ויעלילו עליו עלילות דברים כי התערב עם שונים ועם הקושרים נפל לו הבל, ויתפש הריל"ג הוא ואשתו וכל אנשי ביתו ויושמו בבור (בליל שבת הגדול תרל"ט) וישבו במשמר ארבעים יום וארבעים לילה, ואחר כן הגלו לעיר קטנה במחוז הסמוך לעיר הבירה. אבל היש מהרה ראו הפקידים כי העלילה בשקר יכודה וכי ידי ריל"ג נקיים ויקרעו את גזר דינו וישיבוהו אל עיר הבירה; אבל בין כה וכה ופקודתו לקח אחר, ויהי מורה לשני בני הבאַראָן גינצבורג; עד כי באחרונה נתנה הממשלה לו רשות להיות עורך את מב"ע „הטלויז" (בשנת תרמ"ט) ביחד עם המו"ל ה' א. ארז, ועל משמרתו זאת הנהו עומד עד היום הזה.

שתי בנות ילדה לו אשתו ובן אחד; הבנות שתיהן נשואות: הראשונה לעורך־דין מושבע והשניה לרופא חכם, וגם שניהם ישבו בעיר הבירה ס"ט פעטערסבורג, ובנו האחד הנהו רוקה (פאָרמאַשעט) ומשכנו בעיר מאָסקוי המעטירה.

* * *

הנה לפניך קורות חיי האיש הנעלה הזה, קורות חייו הגשמים; וקורות חייו הרוחנים והספרותים הלא גלוים וידועים לך. מי מכל שומעי שפת עבר אשר לא שמע את שם המשורר הנעים הזה? מי לא התענג על שיריו בצאתם לאור אחר אחר בחוברות או במכ"ע, ומי לא קראם שנית ושלישית כאשר יצאו לאור כלם בחוברת, בשם „כל שירי יל"ג", על ידי הובבי ספרותנו לשנת מלאת לו חמשים שנה? — קום נא, קורא משכיל, וקרא בהם עוד, וכאשר תוסיף לקרוא כן יערבו להכך! גם רבשם גם עוקצם נעמו, גם שפתו גם סטירתו נעלות הנה מאד!

ביחוד עשה לו שם עולם בשיריו הסטירים („משלים קטנים לילדים גדולים") ובשירי־ספור אשר לו. שם ראינוהו ביודע דרך עמו ונוקב ויורד עד תהום של היי ישראל בזמן הזה בארצו ומולדתו, וכציר אמן ציר לפנינו מהזות החיים — ויקחו כל לב!

לבד השירים כתב ריל"ג גם שני ספורים תחת שם הכולל „עולם כמנהגו". אולם טובים מהם המה התמונות הקטנות אשר הרפים מעת לעת ב„עלה נדף" אשר ב„המליץ" (ואשר שמו לא נזכר עליהן בפירוש), גם עוד פעללעטאָנען הרבה כתב שם סטיריים וגם הם נפלאו במינם.

יאריך ימים, ירבה לשיר ולספר להעשיר ספרותנו!

המו"ל.

תולדות החכם ר׳ יואל דייטש.

והיו עיניך רואות את מוריך (ישעיה ל׳).
ושמעו ביום ההוא החרשים דברי ספר (ישעיה כ״ט).

שני הכתובים הבאים פה כאחד, יעלו על לבנו הפעם בבואנו לספר תולדות איש המופת ר׳ יואל דייטש המנהל הראשי בבית מועד לחרשים־אלמים עברים בווין. האיש המרומם הזה אשר במלאכות ד׳ שלח הלום לברוא ניב שפתים לאלה האמללים מבטן, זה יותר מארבעים שנה ימלא את תעודתו הקדושה הזאת באמונה להפליא מאד, כי יבין לפחת רוח־אל נרדמת בחביון הלבב, ויקרע סגור נפשות נענות, ומוסרות בינתם יפתח, וירומם תחת לשון חרשים אלמים את הדבר ויצליחם לקיום אף כתוב בספר, אף יטע בתוכם הכשרון לכל מלאכת עבודה, איש איש על פי דרכו, והיו לאנשים שלמים אתנו, מאת אלהים הוא ציר שלוח ממרומים ובין היחידים השרידים אשר ה׳ קורא לפעול גדולות ונצורות בארץ הוא נמנה, על כן יכירנו מקומו בין גדולים אנשי השם, ובקהלם ב„אוצר הספרות" תחד כבודו.

Joel Deutsch, Kaiserl. Rath
Director des israelit. Taubstummen-Institutes.

ר׳ יואל דייטש נולד ביום 20 מארץ 1813 בניקאלסבורג במדינת מאהרען. אביו הרב ר׳ דוד דייטש נקרא מעיר האלבערשטאדט למאהרען מאת הרב הראשי במדינה המפורסם ר׳ מרדכי בנעט (בענעדיקט) זצ״ל אשר התיחש למשפחתו. בראשון היה דיין עוזר לרב המדינה, אחרי כן נהג ברבנות עיר ברין לבדו. אכן משמרתו זאת משמרת הקדש לא עצרתהו מהבט לפניו הרחק מד״אשל הלכה, וירא ויתבונן לדעת החדשות יוצרו באשכנז, כי רוח חיים החל אז להתהלך בארץ. אמו הירתה אשה כבודה, ובהצנע לכת, ובתום ויושר הסכינה מעידה עד זקנה ושיבה, ומכל משמר נצרה חק. הנה כי כן היה לו עץ הדעת מורשת אב, ועץ חיי נעם נחלת הורתו. האב התאמץ לחנך אותו על פי דרכו ולשנן בו את כשרונות העיון וההבין, והאם הבינה לטעת בנפשו כל מעלות הרוח וכביד נפש יקרה פניטה, ועוד זה השלישי הכי נכבד מורהו הרב הגאון רבי מרדכי באנעט אשר אמץ לבבו

ויחנכהו ויורהו אורח חיים למעלה, כי אספהו לביתו, ומשמרת היה עמו. הרב הגדול הזה, הארז האדיר אשר בלבנון, שלח פארותיו למרחוק, תלמידים חכמים גדולים וידועים בארץ, ומרוחו הכביר והנעלה אצל על כל סביביו, כי צדקתו ובר לבבו נחוהו תמיד בלכתו עם החיים, והטה תמכו צעדיו גם אחרי דרך הקדש, בעלותו לדרוש תורת אלהיו ואמת וענוה אשר אהב סלה. בכח מופת איש חי רב פעלים וקדוש כמוהו לפעול פעלה עזה ונמרצה על לב נער מְחֻבָּם כדייטש, ועל פי דרך מורהו ומדריכו הגדול הזה, התאמץ גם הוא תמיד לעבוד באמונה את עבודתו עבודה תמה, וישנא תכלית שנאה להסתפק במועט, לדעת אך פני הדברים או להשלות נפשו בהבנת חצי דבר ולא דבר שלם. למוד נכון מוסד מוסד על יסוד ובסיס מוצק ונאמן, וחקר הדברים עד תכליתם, והוציא הנלמד לעניני פעלות החיים, אלה היו מוסדות בית מדרשו של באנעט ובהם החזיק דייטש בדרכי חייהו ובנתיבות ידיעותיו, כי חתר בכל עז להנחיל לו יש ממעלות רוח בינתו, ותורתו על ארץ יסדה.

רחוק מד' אמות של ישיבת בית רבו נפגשהו בשקדו על דלתות בתי החכמה לעמים, ובכלותו חק למודי הפילאָזאָפיע שמע תורת המורים בחכמת פרנוגיק, ויבקר בתי ספר לאומנים. אחרי כן בהגלות לו משמרת תעודתו זאת וידע כי לכך נוצר, התמכר בכל חפץ לבבו ללמד ולחנך נערים, בראשונה בתור מורה בבית אנשים פרטים, ואחריהם ברבים, ויסר מלבו את החפץ להיות רב בישראל. בכל זאת הכירוהו ויוקירוהו בתת לו שם הכבוד "מורנו" יען מצא נתיבותיו גם בים התלמוד, וישמר תם וירעה אמונה.

בשנת 1844 בהדש אָקטאָבער למ"ה יסד ר' צבי קאללישׁ, ראש בית ספר העברי אשכנזי בניקאָלסבורג, בית מועד לחרשים אלמים עברים בארץ מאָהרען כאשר העיר הפראָפעסאָר לבית מועד החרשים האלמים בווין, הכהן המהולל ד"ר הערמאַנן ציעך את רוחו ויטה את לבבו לחמלה על מכי אלהים אלה, אז יקרא אליו את ה' דייטש מברין אשר שם היה טורח בעת ההיא, ויפקידהו על הבית, ויעש ה' דייטש חיל במשמרת פעלתו זאת, ויעמול בכל כחו להשתלם בה, כי נסע לארץ אישכנז לבקר בתי ספר כאלה, ויקנה לו את כל הנסיונות והבחינות שכבר נעשו במקצוע זה, וילך מחיל אל חיל, כי הרחיב חכמת נפשו וירחיב גם את חוג פעולתו הרוממה.

הבחינות והנסיונות אשר אספו ה"ר צבי קאללישׁ, וה"ר דייטש, הורו אותם לדעת מה נחוצה ורבת הערך היא מלאכת עבודתם זאת לתועלת ילדי עני אלה, כי מיום ליום הרבו האבות להביא את בניהם אל הבית ההוא, ועל כן היתה עתה ראשית עמלם להרחיב את מקומו. בעמלם זה להועיל לרב־אדם, מצאו עזרה מאת הראשים השליטים בעיר ברין, אשר העירו את כל היהודים בארץ מאָהרען לתמוך את המפעל הגדול הזה, ובמשך העת גמרו אומר להראות פרי פעולתם הנכבדה גם בעיר המלוכה וויען, להעיר ע"ז את לבות אחיהם הנדיבים פה, לחמלה על האמללים האלה. כמשפט הזה עשו בחינה גלויה לפני המון רב גם בעיר הבירה פעסט ביום 9 יולי בשנת 1851, אז התנדבו אחינו האדונים ר' מרדכי פאָללאַק וה' וואָלפגאַנג האָלליטשער איש איש סך שני אלפים וארבע מאות כסף, והועד

ליסוד תומכי בתי ספר (שולפאָנד בעגרינדונגס קאָמיטע) גלה את דעתו במושב האספה ביום 9 נאָוועמבער 1851, להזיל מכסת כסף תמיכה בערכך שלשת אלפים כסף מדי שנה לטובת הבית אם יכוננוהו בעיר המלוכה וויען לטובת כל החרשים האלמים ליהודים בכל מדינות מלכות אוסטריא. מאת הדבר הזה היתה נסבה, כי השתדלו אצל הממשלה בוויען לתת להם הרשיון להביא את בית מועדם אל העיר הזאת, וביום 9 מאי 1852 הפיקו את רצונם, כי ביום הזה היה יְסֻד המעלה לבית תפארתם פה, והדרשן המפואר ר' נח מאנהיימער זצ"ל ברך את בואם לשלום ויחנך את הבית באמרים נכבדים.

אז ראה ה' קאלליש ויבין מה טוב ומועיל יהיה להפריח צמח צדקתם ברבים, אם יספחו נדיבים נכבדים אנשי השם למשמרת עבודתו, ויעורר את לב אחדים לחפצו זה, אז נענו לו האדונים ד"ר י. פאָן האָפפמאנסטהאל, מ. ל. קאניטץ, הרב מאנהיימער, ה. פאָללאַק, י. האָלליטצער, וערנסט ווערטהיים, עם הנשים הכבודות מאריע שנאפפער ויוליע שלעזינגער, ויקבלו עליהם להיות ראשים נאמנים על הבית הזה.

למן העת ההיא עד שנת 1855 היה הבית הזה במיידלינג פַרוַר קרוב לוויען אז קרא הרב הגדול ר' נח מאנהיימער זצ"ל אשר רדף צדקה וחסד כל הימים, קריאה גדולה ליסד בית נכון ומקום נאמן לתכלית זה בתוך העיר וויען, וברוח־אל הדובר בו, ובמליצותיו הנמרצות השמיע על השקלים, וישמעו אליו נדיבי עמנו בעיר הממלכה וישקלו על כפיו סך עשרים אלף כסף במשך שעות אחדות, ובאלה החלו ליסד את הבית. בין המיסדים הנכבדים התנוסס הרב מ. ל. קאניטץ אשר לא חשך את נפשו מכל עמל ויעזוב את כל יתר עניניו, למען יעמוד תמיד על משמרת עבודת הקדש, יהי זכרו ברוך. ובשנת 1858 ביום 17 אָקטאָבער למ"ה כלו את בנינו ויחנכוהו הרב ר' נח מאנהיימער ומיסדיו ובוניו וכל העוסקים בו באמונה, ברב עם והמון חוגג.

מן הפרק הנכבד הזה תולדות ה' דייטש תאומות הנה עם תולדות הבית ההוא ויחדו תתלכדנה.

הבית הזה הוא בנין נחמד לעינים, מחטב תבנית היכל, מלא אורה וחיים, כלו אומר כבוד בשיא הדרו מחוץ ותפארתו פנימה, למראה עינים יתנוסס לתלפיות כמבנה גו איתן לוקח לב, ובו שולטת הנשמה הרמה, נשמת איש חיל זה המחיהו וממלאהו אורה.

גם הראשון, שהמציא את החדשה הנפלאה הזאת להביא תעלומות חכמת הַדִּבֵּר בלב חסרי ההרגשה, ולחולל ע"ז עולם מלא לאנשים אמללים אשר כמתים נחשבו, וכפגרים שכל רוח אין בהם, גם המטיב הנעלה אשר החל להושיט לנדחים האלה המשלחים מאז לנפשם, היה היהודי פעריירא לא האב דע ל'עפפע כאשר יחשבוהו רבים, כי זה תמיד גורל היהודים להיות עשוקים בלא צדק ובלא משפט, ובגזול מהם אחזת נחלות הארץ ולא יאשמו, שדוד ישדום גם אוצרות מרומים נחלות רוחם ואמרו אין פשע. וכן נשכח זכר החכם המסכן הזה, באשר היה איש יהודי, עד שקם דייטש ויחזיר עטרת הכבוד אל מקומה ומקורה מקור ישראל. כי מעת לעת ומיום ליום נתרבו הנותנים כבוד ויקר לפעלו זה, גם בעלי הפקודות

במדינה הכבירו מדי שנה לפאר ולרוממ מעבדו, וגם בני מרום עם הארץ באו בחפץ לב לראות את תורת הבית ותורת העומד בראשו ויתמהו וישתאו. בין המבקרים הכתובים בספר הזכרון המונה במספר שמותם, נמצאו אנשים מצוינים מכל פנות העם, ומבעלי דתות שונות, רבנים, כהנים, מורים ומבינים בתורת החנוך נושאי משמרות נכבדות במדינות, חכמים וחרשי אמנים, וסוחרי ארץ נכבדים, כל אלה נקבצו, יחד, ופה אחד יכירו ויוקירו גדלת פעלת הבית הזה, ועל כל כבוד ירוממו את דייטש, וחין עיכו, ודרכו בקדש.

כי באמת הביא ה' דייטש את תורת החנוך לחרשים אלמים למרומי השתלמות נפלאה, והבית העליון הזה אשר תחת ידו, בית מדרש חכמת החנוך יקרא לכל העמים. כללי למידיו מצאו מהלכים למו בארץ, והמורים אשר למדו אצלו את תורת החנוך, נקראו לכל הערים הגדולות בארץ, לפעסט, לונדון, ונעוויארק, למען יחלקו לקחם ברבים, והנסיונות אשר קבצו למו על יד מנהלם ה' דייטש, במרחקים יודיעו.

כן האירו קרני אור תהלתו את כל הלבבות, וגם מקיסר אוסטריא יר"ה הפיק רצון ויחלק לו מכבודו, כי הואיל לתת לו את אות תו הזהב (דאָס גאָלדענע פֿערדיענסט קרייץ) "בעד פעלותיו הנכבדות בתורת החנוך" ויעטרהו בשם טוב "יועץ למלך" (קאַיזערליכער ראַטה) לכבוד ולתפארת.

אכן האיש המרומם הזה אשר המלך חפץ ביקרו, וגדולים וקטנים יבזרו לו מלא הפנים כבוד, לא יהלך בגדולות, ולא יבז בעיניו לראות שפלים ולהתבונן בקטנות, כל מעשי בית הבשול, הרחצה, המטות והשמלות, כי בתורת החנוך השלמה כלל גדול הוא "אל תהי בז לכל דבר" ואותו ישמור ה' דייטש, ופרי ישוה לו, כי בכל ירכתי הבית עד הפנה האחרונה, סדרי טהרות ערוכים ושמורים, ואת משפטו זה ישמור גם בערכי הבגדים, ארוחות התמיד, וכל מחסורי חניכיו, הכל במדה מיושרה ומסודרה.

על כל אלה ידע זה המורה המצוין לקנות לבות אהיו הורים ומורים בישראל. אל יהי הדבר הזה קל בעיני הקוראים, כי הן ידענו כמה קשה הוא להוכיח המתאנים הרבים בתוכנו, אשר לא יאבו ולא יוכלו להאמין, כי תכונה גדולה כזאת תמצא לה קן בלב טורה בישראל. אכן הוא האחד שנה את טעמם, ופרי צדקתו קדש הוא לזרע יעקב, הלולים לכל בית ישראל, כי לא רק תבונתו ומעלות רוחו הצליחוהו לזרוע צדקות ולמצוא מאה שערים, לא רק באלה הציב לו ציונים בלבבות רבבות אנשים, אך עוד מדה טובה גנוזה לו באוצר לבבו המלא כל טוב, היא מדת הרחמים והחנינה, אחת ממדורת המצוינות שמנו חכמים בישראל, היא שמתהו לאב ולפטרון לחניכיו, כי כאשר יחמול איש על בנו, חמלתו חופפת עליהם בבית, ואחריו עוד בעזבם חצרותיו ללכת לנוע בין החיים תחת השמש, אוהב טהר לב ויועץ מישרים הוא להם כל הימים.

עדות בדייטש המה המכתבים המלאים ברכות והודאות מחניכיו שנתפזרו לכל עבר, בהם נמצא רעיון ראשי אחד, כי מקרב ולב עמוק יכירו זו כחו לאלהים למלאות את חסרונם אשר חסרו מלדה ובטן, ואת אהבתו וחמלתו אשר בהן יניח עליהם ברכתו, וישכן כבודו בתוכם תמיד.

וזאת התורה היוצרת נפשות חדשות לחברת בני האדם, הקושרת קשר האחוה והרעות לאלה הרחוקים שנעשו קרובים לנו, מה רחוקה היא מתורת הלמוד אשר הסכנו עמה אנחנו המדברים, כי לַמד וחַנך קטנים או גם גדולים, היא אך לעזור להם להוציא צפונותיהם הטמונות אתם, לאמר לילדי הרוח אשר כבר רקמו בסתר כליות ולב "הֲבָלוּ"! אכן חרשים אלמים, שפת לא ידעו יכירו, מלים יבחנו, בין תוי הכתב יבדילו, אוצר אמרים יאֻסף להם, וככלות כל אלה יבינו משפטי השפה כלליה ופרטיה, את הדברים האלה אין להבין במושגנו אנחנו, כי במושגי חרשים אלמים עולים המה עשר מעלות לפנים, להם המה המאורות הגדולים המטלאים כל בתי נפשם אורה, על ידם יולדו להם דברים זרים, ובזאת גם המה בנפשותם יוצרו.

את כל אלה פעל הגבר הוקם על הזה כיד חכמתו הטובה עליו, ולא הלך לקראת הנחשים הלחשים, אותות הפרצוף, קריצות העינים ורמיזות האצבעות, כאשר יעשו כונים למלאכתם זאת המורים בצרפת כי הן מי ידע בכל אלה? ואיה איפו הקשר המחבר בעלי מומים אלה עם אנשים שלמים ותמימים בדעתם? חניכי ה"ר דייטש יקראו מפי כל דובר מפורש, דבר דבור על אפניו, אף ידעו לענות, כי את אשר ישמעו האנשים להשמעות אזנים, יסול לו מסלות בלבבם הפתוח, דרך עיניהם החודרות, ובמקום אזן שומעת, העין רואה והלב מבין. גם אנשים תמימי דעות אשר כבדו אזניהם משמוע, בחנו ויראו פעלו, כי למדו מדייטש את הקריאה משפתים נעות, ויהיו רואים את הקולות ומבינים בדברים.

אכן לא במעלליו אלה לבדם יתהלל, כי בחכמתו העמיק הרחיב דעת חכמת הלשון ותורת המבטא, אשר חכמים הגידו ולא כחדו יתרונו גם בזה, וכבן נאמן לעמו ותלמיד מובהק למורו הגדול, בכל בית ספרות ישראל נאמן הוא, ובכל לב ידרוש תורתו ותולדות עתיו. בביתו נמצא אוצר היקר, אוצר ספרי חכמי עמנו, חדשים גם ישנים, אשר בהם ישגה תמיד.

בהלך רוחו ובהשקפותיו, אוהב הוא להתהלך עם החיים, ואיננו בונה עולמות ברוח על בלימה, כן שופט הוא מישרים על האנשים והדברים על פי פעלם. כי הולך נכחו הוא מבלי כל סלף וסתר, מבלי כל פניה ונטיה והזיה, צדק ואמת יאהב על כל, ולבן יחשוב כל שקר עקבה וערמה לראשי חטאות האדם. לבו פתוח לרוחה לתחנות כל נקשה ומר נפש ולעזרה בצרה נמצא מאד.

במראהו הנחמד ובגבה קומתו ירהב עינים, כי בפניו ובמבטי עיניו ילינו עז והדר, ובהליכתו עצמה ואונים, וכן נראהו כתר האדם המעלה עוד גם עתה בשנת השבעים וחמש ליתי חייהו.

ביום 20 מארץ 1883 חגג את חג היובל לשנת השבעים מיום הלדתו וכל גדולי אחינו בוויען כל יודעיו מכבדיו ותלמידיו, עטרוהו כבוד בבית זה כוננו ידיו. בשם עדת ישרון נכבדות דברו בו הד"ר קאמפערט המהולל והדרשן המפואר ד"ר נידעמאנן וכן ראשי הבית ומוריו, וכתם החג ערכו לו מגלת תודה חניכיו אשר היו לפנים באמנה אתו, ובשמם ערך אליו מלים ואמרים יקרים ה' זיגמונד הערצל אחד האמונים על ידו, אשר יכהן עתה בתור מורה בבית ההוא.

נשא נא ידינו גם אנחנו, ונספח לקהל המברכים, וזאת הברכה הנובעת מקרב לבי, יענו אחרי המון הקוראים היקרים.

ד׳ יברך את גבר תהלתנו איש האשכול, ישמרהו ויסעדהו בימי זקנה ושיבה ויחיהו עוד, ועד קץ וגבול שנותיו יראה בו הדרו, תפארת זקנים וכח בחורים, לא ינוס לחו, לא תכהינה עיניו, ואך טוב וחסד ירדפוהו כל הימים, ומעשי ידיו יכונו יחד, כי יכירו לדעת ערכם גם בימים הבאים, ובאו והגידו תהלתו לדור נולד, כי עשה. —

ז. ווייניג.

נוספות לתולדות רבי שניאור זק״ש *)

מאת יאפ״ז בפאריז.

בספר השנתי „האסיף" (שנה ד׳, עמוד 26, להרביעי), ראיתי סופר אחד מטפל שקר מוחלט דעבידא לגלויי על כבוד החכם הגדול הרש״ז נ״י, ואומר: כי הגביר הישיש ה״ר גומפריץ ז״ל מברלין היה רֵע ומכיר להרב המדקדק רבי שלמה דובנא, כנראה ממכתב החכם הזה שהדפיס ר׳ שניאור זק״ש ב„כרם חמד" ואשר גם ר״ש זק״ש נהנה מטובו" — עכ״ל.

והנה הדבר הזה „לא דובין ולא שדה"! לא להישיש ה״ר גומפריץ ערך ר׳ שלמה דובנא נ״ע את מכתבו זה, כי אם לכבוד הגביר ר׳ שמעון ב״ר גדליה אופינהיים ע״ה מפ״פ דמאין, שהיה גר אח״כ בברלין; והמכתב הזה היה כתוב בעצם כת״י של המדקדק ר׳ שלמה הנ״ל אל כבוד הרש״א על גליון חלק בראש ספרו „קול שמחה". והרש״ז נ״י, בעל הכ״ח, הדפיס שיר קטן מראש הכ״ח השמיני (ברלין תרי״ד) לכבוד הר״ש אופינהיים הנ״ל, ונותן לו בזה תודה על אשר עזר לו בהדפסת הספר; ולמען ידעו הקוראים מי הוא ה״ר שמעון ב״ר גדליה, שאליו הדפיס המו״ל שער מיוחד (ווידמונגסבלאטט), הביא הרש״ז מראש הכ״ח, למטה בחערה, העתקת המכתב הזה אות באות, כפי שכתב הרש״ד עוד בהיות אופינהיים צעיר לימים. —

וכפי ששמעתי מפי הרב ר״ש זק״ש נ״י, לא נהנה מימיו מאת הגביר ה״ר גומפריץ אף באצבע קטנה שלו; ורק פ״א הגיש לפניו את ספרו „היונה" בצרוף מכתב בקשה ממנו. ובאשר כי ה״ר גומפריץ היה אז כבן מאה שנים לא הכיר עוד את כשרונות הרש״ז ואת ספרו שהביא לפניו, והשיב פניו ריקם, ויעץ אותו

---

*) ראה מאמרי „תולדות הרב״ז" בספר „כנסת ישראל" לפס״ר (שנה ראשונה) ומ״ע „עברי אנכי".

כי יפנה בבקשתו אל הרב דקהלת ברלין, והרש"ז אף כי יצא אז ממנו בפחי נפש, בכ"ז שמח בלבו כי זכה לראות את הישיש הזה, שהיה מתומכי ומחזיקי ידי הרב ר' נפתלי הירץ וויזיל ז"ל!

"ימי החכמים הגדולים כספרים עתיקים של סבילה כל אשר מעטו רבה יקרם —" אמר החכם. לזאת מה יקרה לי העת כאשר הנני יושב בחברת רבי שניאור זק"ש פה, והנני שומע תמיד מפיו דברים טובים וספורים יקרים על אדות חכמי הדור העבר; "ומה טובה ויקרה לפנינו חברת הטובים שמוסיפה השכל ומחיה את הלב ומזכרת הדעת ומאירה הפנים ומפרסמת הטוב" (מבה"פ שער מ"ב). זה לא כביר סיפר לי על אדות החכם הזקן ר' ברוך לינדוא ז"ל, בעהמ"ח ספר "לשון למודים", אשר האריך ימים כמאה שנה; ובעלי "כוכבי יצחק" כתבו עליו בהזכרת שמו: "זכרונו לברכה" עוד לפני כמה שנים, בהיותו עוד בחיים חיתו. החכם הזה, היה גר בברלין עם אחותו הזקנה ברחוב נייעפראָזידענטענשטראססע נו. 3. ור' שניאור זק"ש, בבאו בימי עלומיו לברלין, סבב תמיד את רחוב הזה, שה' לינדוא היה מתגורר, למען לראות אותו, באשר כי כבודו היה יקר בעיניו כי מספרו ל"מ נפקחו עיניו לראות טוב. — בימי החורף הלך לינדוא לשוח תמיד בגן החיות אשר בברלין ומקלו בידו, והרש"ז הלך אחריו; ואף כי היה עוד צעיר לימים, בכ"ז העביר עליו הזקן את הדרך. לינדוא היה איש גדל הקומה אך כבר היה רפוי כח ופניו היו כפני המת, ובכ"ז הלך במהירות ובקומה זקופה; ואחותו הזקנה לותתו על דרכו, ויהי יחד חיים נעימים, כי היה איש אמיד מאד. הוא כתב שירים עוד בהמאסף הראשון משנת תקט"ד בעת היה עוד הרמבמ"ן בחיים חיתו, ושיריו היו שקולים ביתדות ומשקלים; ובעלי המאספים אשר ישן מפני חדש, העבירו בקולמוס על יתדותיו והסירום בדפוס. קודם מותו, ערך עוד על הגליון שיר יקר על אדות השארת הנפש וקיומה חוץ לגוף.

רבי שניאור זק"ש, היה חבין מאד לראותו פנים ולדבר אתו; אמנם החכם ר' שמעיה לעברעכט, הפריע אותו ולא הניחהו לבקרהו בביתו, באמרו לו כי לא יתענג בחברתו, באשר כי הוא (לעברעכט) שאל אותו פ"א כי יגיד לו שמות החכמים אשר מאמריהם נדפסו בהמאספים בלי חתימתם או בר"ת, והוא לא ידע להשיב לו דבר, כי היה עובר ובטל ודחיקא ליה עלמא; ולפעמים לא ידע מה הוא שה.

כן ספר לי הרש"ז נ"י על אדות חכם אחד ששמו ר' זלמן דאמיה ע"ה, והיה מלמד בעיר שאוויל, ולימי זקנותו היה גר בק"ק ראָסיין, שהיה משורר ומליץ נשגב בלה"ק; וחבר ספר "ענבי ראש", כולל שירים שנונים על אדות הפולנים המורדים בשנות ראינו רעה. וגם חבר ספר אחד עד המליצה על אדות מרד הפולנים ויתאר בו את המקרה הנורא שקרה אז בעיר שאוויל וכו'.

הרש"ז קרא את הספרים האלה בכתב יד המחבר; וכפי דבריו לא זרח עליהם אור הדפוס ונאבדו מן העולם.

בירח תמוז, פארי"ז.

הרב מו״ה ליבש אייזלער.

תמונת הרב החכם ר׳ ליבש אייזלער.

נולד בחדש שבט שנת תקפ״ו בעיר באסקאוויטץ במדינת מאָהרען (אביו ר׳ יצחק המכונה איצק אייזלער היה הולך תמים ופועל צדק נשא ונתן באמונה כל ימיו ואמו הצנועה מרת לאה תחי׳ מנזע הגאונים בעל צמח דוד, ומהר״ל מפראג). ולמד תורה בישיבת הרב הגאון מהר״א פלאמצעק אב״ד דשם והמדינה. אחרי זה למד אצל הרב המאוה״ג מהר״ש האאס ז״ל מחבר ספר „כרם שלמה״. ביום נסעו משם נתן בידו מכתב תעודה בו כבדנו בשם הכבוד „תלמיד חבר״. המכתב הזה מתחיל: „יהודה רד עם אל ועם קדושים נאמן וכו׳״. משנת תר״ח עד שנת תרי״ב, ועד בכלל, היה בעיר פראג להשלים את נפשו במדעים בבית מדרש החכמות (אוני־ווערזיטאָט) דשם, וזכה לראות שם גם את פני הרב הגאון הגדול בקדמוניות ישרון אבי המבקרים בזמננו מהרש״ל הכהן רפאפאָרט ז״ל, ולשמוע דברי חכמה יוצאים מפי הכהן הגדול הזה בלמוד שעור גמ׳ ופוסקים ובבאיריו הנפלאים על ספר ישעיה אשר השמיע לאזני בחורים המקשיבים לקולו, אך חייו היו חיי עמל וצרה, בעיר פראג, בא במעמקי מי הינון — והלך משם לעיר ברין בירת מעהרין למען הִנָּפֵשׁ שם מעט

מטכות הזמן ותחלואיו אשר חָלָה בהם. בשנת תרי"ד נסע משם לעיר סענדרין באונגארן. בתוכה ישב שלש שנים כשני שכיר, ושם היה למורה שפת קדש תחת השגחת הרב החכם המפואר הנודע לשם ולתהלה ע"י ספריו הרבים אשר הוציא לאור מהר"ל לעף ז"ל. משם ישב בשלום אל בית אבותיו, ובידו התרות הוראה מרבנים גדולים ומובהקים — ובראשם מהרב הגאון אבד"ק באסקאוויטץ והמדינה — ושאר מכתבי תעודה הנדרשים לעת עתה מהאיש החפץ לכהן פאר הרבנות, ובשנת תרי"ח נבחר לרב ומורה מהעדת ישראל יצ"ו בעיר אייוואנאָוויטץ הנקראת בפי העברים אייבניטץ, ומאז עד היום הזה משרת הרבנות על שכמו. מלבד שלשה חלקי ספ־יו „בייטראָגע" יצאו עוד ממנו מספר רב מאד מאמרים ומכתבים קטנים עם גדולים במ"ע שונים: „בן חנניה, כוכבי יצחק, היהודי, הצופה להמגיד". ובשנת תרמ"ו נדפס ממנו במ"ע „בית תלמוד" מכתב בקורת על פירושי הראב"ע לספרי הנביאים ישעיה ותרי עשר, וגם על פירוש הראב"ע לספר תהלים החל לתת הערות בקוריות לפני קוראי „היהודי" אך בשנת תרי"ם חדל פתאם מצאת לאור, נוסף לזה נמצא ממנו הרבה מאמרים במ"ע „דאָם יידישע צענטראַל בלאַטט" היוצא לאור ע"י החכם הד"ר גרינוואלד אשר העירו ועוררו חכמים ונבונים לשום עינם עליהם לטובה. יהי שלום בחילו שלוה בארמנו ולמען אָחַי וְרֵעַי אדברה נא שלום בו.

המו"ל.

החכם מו״ה זעליג הכהן לויטערבאך

המכונה ז ה״ל.

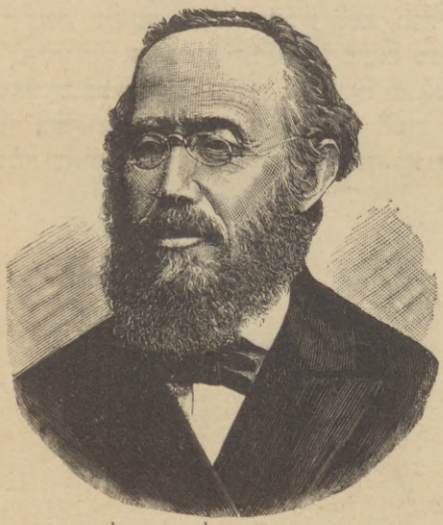

תמונת החכם ר׳ אשר זעליג הכהן לויטערבאך
המכונה ז ה״ל.

נולד בשנת תקפ״ו ח׳ שבט בעיר דראָהאָביטש אשר בגאליציה לאביו הנכבד אשר היה נדיב לב ונגיד בעמו ורצוי לכל אחיו תורני ומופלג וירא ה׳ כש״ת מוה׳ יעקב בצלאל (בסוף שנת השבעים לימי חייו נסע לאה״ק ועלה אל אלהים בעיר צפת תוב״ב). אביו גדלהו על ברכי התורה, וכבר שבעה, שָׂבְעָה לה נפשו מבשרא דתורה ש״ס ופוסקים, הגה יומם ולילה בתלמוד ומפרשיו, ושקד על דלתי בית־הספר עד יום חתונתו. ואחר חתונתו מעת אשר החל לשוט בארץ ולמערבי האדם פנה, ישת עינו על ההגדה המושכת לבו של אדם, וחבר ספר על הגדה של פסח אשר בשם „מעינות נכבדי מים״ קראהו, והיו תוצאותיו ששה: „מי נפתוח, מי מגדו, מי מרה, מי הים, מי ראש, מי אפסים״, ובראש הספר „מים קדושים״ על דיני קדש ורחץ עם באור הנקרא „מעין נובע״ בו נמצא חדושים להלכה. — וקצת באורי הגדה נדפסו עם שנוים לרוח העת במכ״ע החבצלת (מן שנה ה׳ והלאה)

ובהמבשר, בעברי אנכי, והיהודי. — גם חבר י״ב עינות מים, קצתם נדפסו במכ״ע „החבצלת" (והמותר בכ״י). וקצת ממאמריו הרבים על ש״ס ומדרש ומקרא ושאר עניני חכמה וחקירה, נדפסו במ״ע שונים ה״ה: „הציר, בכורים, (שנת תרכ״ה) אמרי יושר, כוכבי יצחק (האחרונים), המבשר והנשר, המגיד והצופה, העברי, העת, היהודי, החבצלת, הירח, הבקר אור, השחר", וביחוד מצא הח׳ ר׳ שלמה רובין להלל מאמריו „דברי רב", וכה יאמר בכוכבי יצחק (צד 99): „מכתב „הנותן אמרי שפר וערוך בטוב טעם ודעת מהח׳ ר״ז ל״ב מן דראהאביטש בעל „המאמר היקר „דברי רב" הנדפס במ״ע הנשר, אשר מצא חן ושכל טוב בעיני כל „מוקירי חכמת ישראל ודורשיה". וגם על מאמריו הנסתרות והנגלות, ואהלי שם, הקריאה אב״ג, פלאות מפעלות ה׳, לא גמרו עליהם כל חכמי הזמן את ההלל. לפעמים נחבא אל הכלים ונדפסו מאמריו בלי שמו רק מאת חובב עמו ודובר שלום או ז׳ או ל׳ לבד. ויש גם בשם אלמוני, איש אמונים או כוכב לבד. ככה גם על המאמר עת לדבר בהעברי (שנה שש עשרה) לא הזכיר את שמו ומלבד אלה שהזכרנו נמצאו ממנו באורים ומאמרים במ״ע אשר לא ארכו להם הימים, כמו: „אוצר החכמה" לרי״כ צדק. בית המדרש להרב רא״ה הי״ו. בית ועד לחכמים, בית תלמוד מהח׳ ראה״ו ומשנהו רמא״ש תחת שם נטפי מים מים התלמוד, מגיד מישרים, האוהב, הצופה, האריאל, זמרת הארץ להח׳ ראבענער. וגם בספר ציון לזכר עולם להמנוח רי״נ מאנהיימער ז״ל. ובנוה תהלה להשר מונטיפיורי ז״ל נמצאו ממנו ענינים, וחוץ לזה בהרבה ספרים כמו בנבל וכנור וכו׳ וגם בעת אשר לרגל מסחרו עבר ארצות וממלכות שונות באירופא, לבו ועינו על עמיו נתונים נתונים היו, וכתב משא מסעו בהמגיד (שנת כ״ב כ״ג). בשנת 1860 פתח דלתי בית החולים לאחב״י בעיר דראהאביטש אשר יגע בבנינו ב׳ שנים עד שראה כי יהיה להבית הזה תקומה ויסוד מוסד (פאָנד) עשרה שנים עליו הי׳ המשא לנהלו, ומטעם אשר לא נדע, מסר הפקודה למנהלי הקהלה אף כי למורת רוח היה להם זאת... גם יסד בעירו חברת הקריאה (לעזעפעראיין) להגדיל הדעת בין אחינו בני ישראל וגם יסד חברת „כל ישראל חברים" סניף לחברה הראשית בוויען. תהי משכרתו שלמה מאלהי ישראל ויאריך ימים ושנים ברוב עשר ואשר.

המו״ל.

תולדות החכם מו"ה מתתיהו שמחה ראבענער.

הרב החכם המליץ המפואר מוהר"ר **מתתיהו שמחה ראבענער** נ"י, נולד בר"ה לאילנות שנת תקפ"ו (1826) בעיר לבוב (לעמבערג) בירת גאליציה, מגזע נכבד בישראל, מהרב הצדיק, אסקולסטיקא דאוריתא הגביר המפורסם, מורנו ר' שמחה האבד"ק בוּ־ בערקא היה דודו, ושמו "שמחה" נקרא עליו.— אביו הרבני ר' יהודה ליב ז"ל הנקרא בפי־ כל ר' ליב בובערקער היה הישר באדם, ירא שמים בסתר ובגלוי ולמד תורה כל ימיו בעיר מצער הלזו (הסמוך ללבוב), אשר היתה עיר מולדתו, אמו מרת פרימוט אסתר נבג"מ היתה אשת צנועה וחכמת לב, ממשפחה יקרה „מענקוש" בלבוב, היא הדריכה את בנה יחידה הזה בדרך הישר והטוב.—

תמונת החכם ר' מתתיהו ש'מחה ראבענער.

בישחרות ילדותו נָדַל על ברכי התורה, התלמוד והפוסקים, ויעש חיל בלמודים, והרב הגאון בעל „ישועות יעקב" נסהו לפעמים בישעור עיון, גם בספרו הנ"ל.— בשנת חמש עשרה החל ללמוד שפות חיות וספרותיהן, ודקדוק שפה עבריה וספרותה, ויכתוב שירים שונים בלשון הזהב, וכל משכילי דורו, ההיו כבירי ימים ממנו, אהבוהו אהבה עזה, ויפצרו בו להוציא ילדי עשתונותיו.—

בשנת 1846 (תר"ו) הוציא לאור ידידו החכם ר' מענדיל בר"י שטערן ז"ל בוויען את שיריו בתוך מ"ע „כוכבי יצחק" מפוזרים בל"ו חוברות — אז החלה רוח ההשכלה לפעמו, וילמוד חכמה ומדע לרוח עת חיה, וביחוד שמע הפילו־ סופיא בבית מדרש העליון (אוניווערזי־ טאָט) מפי מורו המהולל דוקטור האַנוש, גם לשונות בני קדם תחת הדעקאַן דוקטור זאַ־ וואַצקי; אולם אף מחכמת המסחר (האנ־ דעלסוישולע) לא הניח ידיו, כאמרו בלבו, אולי יוכרח בימים הבאים לעשות ממנה קרדום לחתוך בה, וילמוד גם חכמת המוזיקא אצל (קאפעללמייסטער) ראש המנצחים „ערנעסטי".—

בשנת 1848 (תר"ח) לקח לו אשה מנכבדי עיר ראָווא — רוסקא, ששם ישב ידידו החכם ר' אברהם גאָלדבערג ז"ל, ויהגו יחדיו בתורה ובחכמה, ובפעם בפעם בקרו את החכם ר' נחמן קראָכמאל ז"ל בזאלקאווע, ולהחכם ר' שמשון בלאָך בקוליקאָוו.— שם ברכו ה' בבת אחת ושנ־

בנים יחיו. — בשנת 1855 (תרט ז) הלך — אחרי אבדן רכושו — לעיר נאַ־אַייאָב, להיות שם סופר ומזכיר בבית גביר אחד, ושם דרש בפעם ראשונה לפני קהל רב בביהכ״נ, בחג יום הולדת מלכנו, פראַנץ יאָזעף מלך אוסטריה, יר״ה. דרוש בלשון אשכנזית, הנדפס בוויען בשם „עז למלך". — ובבוא המלך בשנה ההיא ללבוב, נתן ליד המלך גם את שירו „מלך ביפיו" (זאָנעטטענקראנץ) בכתב־יד, הנדפס אחרי כן בלבוב ע״י ידידו החכם ר׳ מענדיל מאָהר ז״ל, והמלך דבר אתו טובות. —

בשנת 1860 (תרכ״א) נקרא משם מאת דודו, בן אחותו הרב הגדול דוקטור אליעזר אליהו איגל נ״י, הראב״ד בקרית טשערנאוויטץ והמדינה, להיות ראש המורים בבית הספר אשר יסד שם. — אז הוציא לאור את ספר הדקדוק „לוח הלב", מעט הכמות ורב האיכות (כאשר כתב אז הרב בעל „המגיד" בשנה ההיא). גם את „עת הזמיר" חלק ראשון, וחוא אספת מבחר שירי „שיללער" אשר העתיק ללשון עבר, וההלק השני עודנו ת״י בכתובים. —

בשנת 1862 (תרכ״ג) הוציא לאור „נגינות עבר" המה שירי „לאָ־ד ביראָן", מקטר מגש לכבוד השר הצדיק „סיר משה מונטיפורי" ז״ל, עם שיר הממי״ן כמספר משה.

בשנת 1865 (תרכ״ד) נקרא נקרא מאת הממשלה הרוממה להיות מורה הדת בבית הגימנאזיום העליון ובבתי הספר הכללים בעיר סוצאַו אַ, ויהי שם מטיף לעם (פרעדיגער), ושם הוציא לאור בשנה השנית דרוש אחד מדרושיו הרבים בשם „כורש ופראנץ יאזעף" (צירוס אונד פראַנץ יאָזעף). —

בשנת 1867 (ת־כ״ח) נקרא משם לעיר פאָלטישעני, רומניה, לקבל הוד פני קארל הראשון, מלך רומניה, בבואו שמה בפעם ראשונה, ולהטיף לפניו דברי מישרים, ויפצרו בו אצילי בני ישראל ליסד שמה בית הספר לנערי בני ישראל ולהיות מנהל הבית (דירעקטאָר) ומטיף לעם. — שם הוציא לאור את ספרו „לוח הלב" ואת „עת הזמיר" במהדורא בתרא, והאחרון הגיש לכבוד מלך רומניה, ובתחלתו שיר בלשון אשכנז לטובת בני ישראל החוסים תחת צל כנפי חסדו. — וכפעם בפעם נקרא לערים שונות: ראָמאַן, באקויא, פיאטרא, פאשקאני לדרוש שם במקהלות. —

בשנת 1869 (תר״ל) בא שמה על יום השוק הגביר הנדיב הנודע לתהלה ה׳ יעקב ניישאָטץ, (ריטטער דעס פראַנץ יאָזעף׳ס אָרדען) מעיר יאסס, ויקחהו להיות שם מטיף לעם בהיכל ה׳ (טעמפעל) ומנהל בית היתומים (אָרפאַנעאום) אשר כוננו ידיו ויכהן פאר במשמרת הקדש הזאת שבע עשרה שנה. וכמה פעמים השיג מכתבי תודה מאת מלך אוסטריה יר״ה ע״י הקונסולאט דשם. —

בשנת 1872 (תרל״ג) הוציא שם לאור את „זמרת הארץ" שני חלקים, והוא מכתב עתי לארבע תקופות השנה. ויהי שם חבר־הכבוד (עהרענמיטגליעד) לרוב אגודות חסד אשר נתיסדו על ידו שם ובשאר הערים, יען כי מעוז היה לדל ומחסה לאביון, וידרוש דרושים לכל חפציהם, גם נהיה הבר להברת דורשי לשונות בני קדם בלייפציג והאַללע. ובימים ההם היה מתורגמן נשבע בבית הקונסולאט אשר לממשלת אוסטריה בעיר יאסס. —

בשנת 1880 (תרמ״א) הוציא לאור את „שיר האביב" גם את ספרו „השולמית" והוא: „שיר השירים" על דרך החזיון (דראַמאַ) בשפת אשכנז בטורים חרוזים, מקטר מגש לכבוד הדרת מלך אוסטריה והגבירה יהיו, והכתב־יד מונח באוצר המלך, לזכר עולם.

בשנת 1883 (תרמ"ד) הוציא לאור את „שלשה שריגים", מגש לכבוד שלשת צאצאיו, אשר נפשו קשורה בנפשותם, הלא המה: בתו הגבירה, אשת חיל השולמית מרת „סאבינא"; בנו הבכור „דוקטור לעאָ", ק. ק. רעגימענטסאַרצט, ובנו הצעיר, הבחור, מורם מעם, כמ"ר „עמיל", מטיב נגן (קאָמפאָזיטאָר) וסוחר נכבד. —

בעת הזאת הנהו מוציא לאור את שלשת ספריו, ה"ה: א) „ציונים לתורה" להורות לנערי בני ישראל את התרי"ג מצות בדרך נוטריקון, בר"ת של עשרת הדברות; ב) „אש־דת", מכלכל התרי"ג מצות בדרך שיר ומליצה, להורות לבחורי חמד כל חקי האלהים בחרוזים; ג) „מכתב אלהים", ללמד בני ישרון התורה והמצוה בשום שכל עם פי' „טוב טעם ודעת" על טעמי המצות. —

מלבד הספרים האלה הרבה מעודו ועד היום הזה מאמרים ושירים למכביר, אשר יצאו לאור בכתבי עתים שונים, כמו: המבשר, הנשר, המגיד, העברי, העת, כוכבי יצחק, אוצר חכמה — (שם הופיע שירו הנפלא „אלף אלפין") —, היהודי הנצחי, בית אוצר הספרות (שם הופיע שירו הנחמד „שיר ה„אלף" — שיר באלף ההי"ן), א־יאל, וויענער מיטטהיילונגען לידידו מאיר הלוי לעטטערים ז"ל, ועוד ועוד. וכמה פעמים נכתבו מאמריו בשם „פלוני" (אַנאָנים) או „אלמוני" (פסיידאָנים), או בשם „דובר אמת בלבבו", או „גן רוה" ועוד כיוצא בהם. —

והנה גם הרבה ספרים יש אתו בכתובים: הספר „מטיב נגן" על חכמת המוזיקא, „יד אבשלום" שיר חזיון עפ"י דישעע הצרפתי, בלשון אשכנזית ועברית; „מאמר אסתר" על פי גריללפאַרצער האשכנזי; „חכמת מה שאחר הטבע" (מעטהאפיזיק) על פי מורו האַנוש הנ"ל. ועוד ידו נטויה להפיץ ספרים שונים, כיד ה' הטובה עליו*), כי זה שנתים ימים הנהו יושב על המנוחה ועל הנחלה, בבין צאצאיו הנאהבים והנעימים, ניניו ונכדיו, ויראה חיים עם מרבית ביתו, ויהגה בתורה בחכמה ובמדעים בבית עקד־הספרים הגדול, מקנה קנינו, המכיל כארבעת אלפים ספרים שונים בלשונות שונות. — יואל אלוה, ויאריך ימיו בנעימים, להגדיל התורה והחכמה ולהאדיר ספרות ישרון. —

פאלטישעני, ר"ח אני לדודי ודודי לי, שנת דבר אמת לפרט.

הצעיר **משה קאָפלער.**

---

*) בשנה העברה בחמשה עשר בשבט חגג חג כפלים, הוא יום מלאת לו ששים שנה, גם יובל הספרות (40 יאָהריגען שריפטשטעללער יובילעאום), ומלחוק ומקרוב הריצו אליו מוקיריו ומכבדיו הרבים, — אשר ראו פעלו — ארבעים שנה; גם רבי אגודות שונות, — שירים ומכתבי ברכה לכבוד החג היובל הלזה. —

תולדות הר״ר יחיאל ב״ר יהודה ליב סמכונס ברי״ל.

מו״ל מכ״ע הלבנון.

תמונת הרב החכם ר׳ יחיאל ברילל ז״ל.

הרב ר״י ברי״ל נולד בעיר טולטשין אשר בפּאָדאָליען ובעודנו רך בשנים קראו עליו הוריו מועד לשבור בהוריו, אך הוא מהר להתיר אגודותם וישם לדרך פעמיו ויבא בוקארעשטה קאָנסטאנטינאָפּלה, ומשמה לירושלים, שמה ארש לו אשה כלבבו ספיר גזרתה בת הר״י ספיר (מחבר ס׳ „אבן ספיר״) ושמה ההל להוציא את מכ״ע „הלבנון״. בהיותו בקאָנסטאנטינאָפּאָל לקח לָקַח מפי הרה״ג מלבים ז״ל ויתהלך עמו כרע כאח ושניהם באו אה״כ פרישה. ושם הוסיף להוציא לאור את „הלבנון״ גם יסד שם הברה בשם „שומרי תורה״ (כעין „מקיצי נרדמים״ אשר יסד מו״ל „המגיד״) והדפיס שני ספרים יקרים האחד פי׳ הר״ת למס׳ פסחים, והשני מכתבים מ״בנו מאיר הלוי ע״ד הרמב״ם. בימי מצור פריש (1870) העתיק אהליו מאינצה ויארח לחברת הרב מוהר״ם לעהמאַן ושניהם יחד הוציאו את הלבנון, (הרמ״ל בא בכספו ובריל בעטו).

מי מאתנו אשר הי׳ בארץ אשכנז וזכה להסתופף בצל אחינו שמה, או מי אשר קרא ימי הדורות מראש מיום ביאת הפלוסוף שלמה מיימאן ארצה אשכנז, יודע ומכיר עד כמה גדלה אהבתם לפנות מקום לגרים הבאים מארץ רוסיא ופּאָלען לשבת שמה ומה גם לאיש כבריל אשר שפת הנף לא ידע ולא רצה ליהנות מצדקתם כאצבע, הוא ישב שמה אל מציונים ועקרבים ויהי היי צער ומחסור, אך לא שת לבו לזה ועבר עבודתו בשמחה, עד אשר קפץ עליו רוח של חבת ציון וטלטלהו ירושלמה ככתוב בספרו „יסוד המעלה" ונסיעתו זו היתה היסוד והפנה למפלתו ומפלת ביתו ויבא אה״כ ללונדון ויאמר להקם הריסות ביתו ומכ״ע אך אויבו מאז כי עז הוא הכה אותו עוד הפעם בלשונו וירא כי אפסה תקותו אף לחיות היי צער ותקצר בעמל נפשו ויומת.

ה׳ יחונן עפרו ויתן בלב אהב״י רחמים והנינה להונן את אלמנתו ובניו בעתירת אוהבו מוקירו ומכבדו בחייו ובמותו.

מ׳מ׳ע׳ל יליד הוראדנאָ

(מלפנים עוזר ב„הלבנון")

בקרת

על ישראל ועל ספרותו

בימים האלה ובזמן הזה

מאת שמואל ליב צ׳טראָן.

א.

ראשית התפתחות התנועה האהרונה להרחבת ספרותנו. — הכבוד שהנחילו שועי עמנו להמנוח סמאָלענסקין בהיותו בשנת תר״מ בפטרבורג ומסקוי. — חגינת חג היובל הספרותי להמשורר יל״ג בשנת תרמ״ב והתיסדות «אגדת חובבי שפת עבר» בפטרבורג כנגני התנועה הזאת. — המכתב הגלוי שערך המנוח לעאָן ראזענטהאל אל חברי חברת «מפיצי השכלה» ביום הכ״א לירח שבט שנת תרמ״ד. — התיסדות מחלקה וקופה מיוחדת בקרב חברת מפיצי השכלה להפצת שפת קדשנו בין העם. — דברי הסופר המנוח ה׳ יהודה ליב לעוואנדא ע״ד אהבתו בימים האחרונים ללשון עבר וספרות ישרון. — ההבדל שבין ערך התנועה הנוכחית ובין ערך התנועה להרחבת שפת עבר שנראתה בקרבנו בתקופת «המאספים» ו«בכורי העתים». — תועלת תנועה כזאת לספרות כל עם ולשון. — המצב הרע של ספרותנו בסוף שנות השבעים ובראשית שנות השמונים למאה זו. — מקור המצב הרע הזה. — מ״ע החדשי «השחר» בשנותיו האחרונות. — מ״ע הירחי ה«בקר־אור» וסבת מפלתו. — ה׳ סאָקאָלאָוו כיליד התנועה החדשה. — הספר השנתי ה«אסיף» וקהל הקוראים. — הספר השנתי «כנסת ישראל» מאת שפ״ר. — מ״ע «היום» מאת ה׳ קאנטאר. — מ״ע השבועים «המליץ» ו«הצפירה» החלו להופיע יום יום. — הספר השנתי «בית אוצר הספרות» מאת ה׳ נראָבער ביאַראָסלוי. — הספר השנתי ה«כרם» מאת ה׳ אַטלס. — אפוטרופסים וגואלים חדשים לספרתנו. — מוצא דבר.

השנאה לבני־שם אשר עלתה בשאה מארץ אשכנז בתחלת שנת השמונים ואחריה המקרים הנוראים אשר קרו ויאתיו בחיי אחינו יושבי ארצות הסלאַווים בחמשת השנים האחרונות, חיתה תבואתם טובה להחיות בקרבנו את הרוח הלאומי ורגשי הכרת ערך עצמנו שכבר עלתה בהם חלודה, להעיר ולעורר בלבנו את

האהבה למורשת אבות ולכל דבר אשר לישראל הוא ומטילא גם לספרותנו, פליטת כל מחמדינו שהיו לנו בימי קדם. בעת האחרונה נראתה במחנה העברים תנועה גדולה וחזקה להרחבת שפת קדשנו בין כל פנות העם וביחוד בין בני הנעורים, תקות ישרון ומעזו ביום צרה. „השפה העבריה היא הבריח התיכון המבריח ומאגד את לבות אחינו היהודים בכל ארצות פזוריהם זה לזה"; „השפה העבריה היא הלב אשר ממנו יצא דם חי ורותח המפלג לשטפי תעלה אל כל אברי האומה הישראלית באשר הם שם" — קול דברים כאלה וכאלה החל להשמע הפעם בכה"ע ובחוברות מיוחדות גם מפי אלה אשר עד כה בזו לעגו ליקהת אם ויפנו לה ערף ולא פנים, ורבים וכן שלטים נמצאו אשר החרו החזיקו אחרי הדברנים והכתבנים בפעל ובמעשה. במקומות רבים נוסדו אגודות שמטרתן לפלס לידיעת שפת עבר נתיב אל כל משכנות יעקב וללמדה את בני ישראל ובנותיו שימה בפיהם, ובכמה ערים נפתחו בתי־עקד לספרים עבריים וכל הרוצה יבא ויהגה בהם בלא כסף ובלא מחיר. הכבוד הגדול אשר הנחילו שועי עמנו וצעיריו השוקדים על דלתות בתי מדרש החכמות להסופר המנוח רבי פרץ בן משה סמאָלענסקין ז"ל בהיותו בשנת תר"ט בעיר המלוכה פטרבורג ומסקוי — והימים ימי בכורי האנטיסמיטיזם בגרמניה אשר שלחותיו כבר עברו נגשו מעבר לגבול ארץ הצפון — ההוד וההדר אשר שוו אדירינו אלה בשנת תרמ"ב, בעת אשר נשמעו הרעמים בגלגל עולם אחינו תושבי חבל הנגב, על בחיר משוררינו יהודה ליב גאָרדאָן ביום מלאת חצי יובל שנה לכהנו פאר במקדש השירה העברית, הם המה כבר היו נצני ראשית התעוררות התנועה החדשה להרמת קרן לשון עבר, בסבת הרוחות הרעות אשר החלו זה מעט לנשב אל עבר פנינו, גם בין מרומי העם ואפרתיו, גם בין נטילי הכסף והזהב אשר העז בידם להיות עושים ומעשים, ויפה אמר החכם ארז ב„המליץ" (שנת תרמ"ב גליון ט"ג) לאמר: „ובאמת החגיגה הזאת (חגיגת חג היובל הספרותי ליל"ג) היא תולדות המקרים הנוראים אשר עברו על ראש אחינו והמשטמה אשר גברה עלינו בזמן האחרון הזה, ואלה אשר קראו חג זה והנועדים להשתעשע בו הביטו עליו כעל סעודת מצוה". ואף אמנם לא יצאו האדונים האלה ידי חובתם לשפתם בכרת המציה אשר כרו להמשורר יל"ג ביום חג יובלו בלבד כי אם השתמשו בה להנחת אבן הפנה ליסוד אגדת „חובבי שפת עבר בפטרבורג", ואם כי מצימצם מאד היה חוג פעלת החברה הנכבדה הזאת עד בה לעמת התקות הנעימות אשר עלו בפרחי חמד על תלמי לב כל אוהבי ספרות ישרון בעת התיסדותה, אבל עלינו להודות בפה מלא כי אלמלא לא נבראה החברה הזאת אלא להוציא לאור כל שירי גאָרדאָן וכל ספרי סמאָלענסקין בלבד, כבר עשתה רבות בפעלה זה ושוה היא כי נענד עטרת תפארת לראשה בגללו.

רוח התנועה הזאת אשר נחה לפני ארבע שנים על אצילי בני ישראל בעיר המלוכה, מרחפת גם על המכתב הגלוי אשר קרא הגביר הנדיב הנודע בצדקת פזרונו לכל דבר שבקדושת האומה, המנוח ר' יהודה ליב (לעאָן) בן משה ראָזענטהאַל נ"ע באזני בחירי חברת „מפיצי השכלה בישראל" בפטרבורג בהתאספם יחד לאספה ביום העשרים ואחד לחדש שבט תרמ"ז. הלא כה יאמר במרוצת דבריו: „ובאחת — ונכבדה היא למאד — הלכנו אחורנית. כי התורה וספרות לשון

„קדשנו התחילו להשתכח לאט לאט, ותחת אשר לפני עשרים שנה היה חי ויקר
„זכרון סופרינו הגדולים, ובאור השכלתם ראו אחינו אור, הנה נבהלנו זה איזו
„שנים לראות איך רוב הצעירים אשר שתו חכמתם ממקור זרים ידמו בנפשם כי
„די להם לשתות בצמא מכום מלא מסך בלשון ארצנו ויפנו ערף לתורת הדת
„ויבזו ליקחת אם היהדות — שפתנו הקדושה וספרותה. ככה צעדנו אחור לולא
„בא הכורת, הלא הוא הצרות והרעות אשר גברו עלינו בימים האחרונים אשר היו
„כרעם מחריד על קדקוד צעירנו ונפקחו עיניהם לראות את השאול אשר יפתח
„פיו לבלע כל חמדת ישראל, או אז זה מקרוב החלו ברגש רוח טוב להטיב
„דרכם, ונגלתה לפניהם יקרת תעודתנו והדרת תורתנו ונכונים המה בלב תמים
„להשתתף בכל צרות אחיהם ואשרם". המנוח הנ"ל לא הסתפק בדברים בעלמא
בלבד כי אם הציע במכתבו זה להקים בקרב חברת „מפיצי השכלה" מחלקה וקופה
מיוחדת „להרחבת שפתנו הקדושה וספרותה", ובאמרו: „קריינא דאגרתא איהו
ליהוי פרוונקא" (עיין „המליץ" שנת תרמ"ד גליון 63), קבל עליו לדאוג בעצמו לצרכי
הקופה המיוחדת הזאת, ויהי כדרכו תמיד בקדש נאה דורש ונאה מקים כי קם על
נדיבות ויתן מכספו סך חמש מאות רו"כ להתיסדות המחלקה. לא ארכו הימים
וחברי המחלקה הנכבדים הודיעו בקהל כי „מטרת אגודתם העוסקת בשם חברת
„מפיצי השכלה בקרב העברים ברוסיה" היא: להחזיק ידיעת שפת עבר צחה וברורה
בין בני ישראל ולהפיצה בקרב העם, ולתכלית זו תדפיס המחלקה לעתים בלתי
מזמנות ספרי חכמי ישראל, מאמרים בקורות עמנו וקדמוניותיו, ספרי בקרת ושירים
בלשון צרופה ומזקקה, אשר ימשכו את בני עמנו אחרי שפתם וספרותם —
שארית מחמדנו מימי קדם ומקור אחדותנו בימים האלה" (עיין „המליץ"
שם). האומנם כי רק קול דברי הברי המחלקה הנכבדים שמענו ותמונת פעלה
ממשית בטקצוע זה לא זכינו לראות יוצאת מתחת ידם עד היום הזה (לבד אשר
מסרו להר"נ סאקאלאוו את המאמרים הנמצאים תחת ידם והוא הקריבם לאשכר
תחת השם הכולל „מאסף" להחותמים על „האסיף" שלו עד ר"ח איר דוקא).
אבל סוף סוף הלא כונתם היתה רצויה וכונתם זו המצטרפת למעשה הלא הורתה
ולידתה היתה בחיק התנועה להרחבת שפת קדשנו שצעדה מיום ליום קדימה בדרך
התפתחותה ותמשוך גם את קציני עמנו בכחה.

למען תת להקורא מושג נאמן מגדל התשוקה לדעת שפת קדשנו אשר
החלה להתפשט בראשית שנות השמונים גם בקרב משכילי עמנו וחכמיו אשר
נתנו לה כל הימים כתף סוררת ובילדי נכרים השפיקו, אביא בזה את הדברים
אשר כתב אלי ביחס ללשון עבר אביר סופרי ישראל בשפת רוסיה, המנוח רבי
יהודה ליב בן יוסף לעוואנדא נ"ע, החכם הזה אשר עד תקופת הרעמים והפרעות
היה, כנודע, אחד מאוסרי מלחמת ההשכלה וחצוצרה להמחזיקים בשטת ההתבוללות,
יכתוב אלי במכתבו מיום העשרים לירח כסלו שנת תרמ"ג, לאמר: „תם אני ולא
אדע מדוע אפוא תמצא לך לנחוץ להעיר אלי דבריך בשפת הארץ ולא
בשפתנו הקדושה? אל תראני שאני לעצמי אינני כותב בשפה זו; אנכי נאלץ
„לעשות כזאת מאשר כי למרת רוחי אין לי האפשרות להריק את רעיוני
„ולשפוך את שיחי כה באופן שהנני חפץ, אבל הנני אוהב אותה אהבה עזה

„ולכל בה חיי רוחי". וצריך אני למודעי כי דברי לעוואנדא אלה היו הד קול עוד חכמים וסופרים רבים אשר שבו בימים האחרונים אל עדר אדני ורוח עברה עליהם להעריץ ולהקדיש את כל אשר ממקור ישראל יהלך וכראש לקול את שפתו וספרותו. הנה כי כן הקיפה התנועה להפצת שפת עבר את רבע ישראל בשנים האחרונות.

תנועה להרמת קרן שפת עבר כדוגמתה וכצביונה מוצאים אנחנו בתקופת ה„מאספים" ו„בכורי העתים" בארץ אשכנז וגם ברוסיה בתחלת שנות הששים למאה זו, בעת אשר חדרו קוי ההשכלה הראשונים לבא אלינו מארצות המערב. אבל מה רב מאד המרחק בין ערך שתי התנועות האל ביחוסן לעמנו! אז, בשנות הששים, נולדה התנועה הזאת בידי אדם להשתמש בה רק לפי שעה כסגולה לצורך אחר, לצורך אשר בצאתו ברבות הימים לפועל כפים קם בעצמו לרועץ ולמקל חובלים לשפת ישרון, אז היתה ההתעוררות לתת לידיעת לשון הקדש עז ותעצמות בין העם אך כאמצעי ולא כמטרה, כאמצעי להביא על ידה את ההשכלה במבאות המטנפים אשר לאחינו בני ישראל בתוך הגולה, וממילא מובן כי מכיון שיוצרי התנועה ומחולליה השיגו, אם הרבה או מעט, את מטרתם ובני עמנו החלו להתחמם נגד אורה של ההשכלה וליהנות מנעם זיוה, מיד חדלו למצוא כל חפץ בהתחזקות התנועה הזאת והתפתחותה ויסלקו את ידם ממנו לגמרי, ולא עוד אלא שלא מצאו עוד כל מקום לשפת קדשנו בעולם ההויה בלתי אם תחת ערמות האבק וגלי החלודה בהארכיוו ההסטורי. אבל לא כן הוא בנוגע לערך התנועה האחרונה! ההתעוררות הנוכחית להפיץ דעת לשון עבר בין העם, היתה אך ורק לשטה של השפה ולא כסגולה לדבר אחר. תנועת הימים האחרונים לא תזל דרכה להסיר את השפה העבריה מגבירה לשפחה חרופה משרתת את פני השפות הצעירות לימים ממנה, כי אם מכונת הֵנָּה רק לתכלית נרצה אחת, והיא: לחבב את שפת ציון על בני שִׁבְלִיה ולהרים קרן ספרותה בכבוד בשגם כי היא חיינו וארך ימינו, והרעיון הזה הוא הוא רוח החיה באופניה מראשית הולדה ואך הוא היה לעינים להנותנים ידים להתפתחותה. התנועה האחרונה עלתה לנו בדמים יקרים — בדמי לבבינו ומח עצמותינו, בחליים רעים ונאמנים מאד, בצרות ומצוקות נוראות, בכבוד בנות ציון היקרות ובהריסת בית חיי משפחות רבות בישראל, התנועה הזאת נקיה היא מכל שמץ פגול ודפי כי על טהרת הקדש נולדה ועל כן מצאה לה מהלכים בין כל מפלגות האומה, על כן קבלוה הצעירים בסבר פנים יפות וגם דעת הזקנים נוחה הימנה, ועל כן יכולים אנחנו להוש לה עתידות כי תעלה כפורחת ויונקתה לא ימוש מעשות פרי הלולים לארך ימים, וכלום הדבר הזה תלוי אלא בסופרי ישראל כאשר עוד אשוב לדבר מזה במרוצת מאמרי הנוכחי. הנה כי כן „משתנות העתים וגם אנחנו עמהן!" —

הואיל ותנועה כזו שאינה באה מאליה אלא בכח דחיפות איזו מקרים ומאורעות וסבות הקודמות לה שאותן הסבות מסובבות גם כן מסבות אחרות, לא תוחל בבל יום תמיד כי אם לעתים רחוקות, על כן הנה לפי הכלל הישן נושן: „נגיד פרזלא כד הוה רתיח" ישכילו סופרי כל עם ועם היודעים עת לכל חפץ להגביר לשפתם בזמן אשר תתעורר תנועה כזאת בקרבם ולהשתמש בה לטובת

ספרותם, להרחיב צעדיה תחתיה, להגדילה ולהאדירה ביתר שאת וביתר עז. תנועה כזאת אשר כאוצר נחמד היא לכל ספרות וסופרים נבונים דלה ידלו ממנה לטובת ספרותם תועלת לדורות; תנועה כזאת אם אך ישכילו הסופרים לעשותה כלי חפץ למעשיהם, באפשרותה להטביע הותמה על מצב הספרות לימים רבים. מודעת היא כי במדה אשר יתגדל ויתרחב חוג המתרפקים על אהבת השפה, במדה אשר ירב מספר בני העדה הקוראת, כה במדה ירבו הסופרים לעבוד עבודתם ויתוספו הספרים והספרות תשנא מיום ליום. התנועה בין הקוראים תוליד תנועה כהמותה וכצלמה גם בין הסופרים וכשם שהתנועה בין הקוראים תברא המון קוראים חדשים כן תברא התנועה בין הסופרים קהל סופרים חדשים, (מהם בעלי כשרונות שעושים רושם חזק על התפתחות הספרות, רושם לדורות, ושמיתם ישארו לעד בספר תולדותיה ומהם חסרי כל כשרון שאין רשומם נכר על הספרות ועד ארגיעה יאבד זכרם מתוך הקהל) ומטילא גם ספרים חדשים והתחומין יונקין זה מזה. מובן מאליו כי אך בהסופרים תלוי הדבר אם לתת און ועצמה להתנועה בין הקוראים ולהאריך ימיה ולהרים ממילא את הספרות למדרגה רמה ונשאה, או להובילה לקברות ולהכחיד את זכרה בעצם ימי התפתחותה ולהוריד בזה את מעלת הספרות עד הדיוטא התחתונה. ספרים נכתבים בידי סופרים מובהקים שעטרתם הולמתם, ספרים המושכים את הלב, הנותנים מזון לנפש, המשביעים את הקורא ענג רוחני וממציאים לו חמר ולבנים למחשבות שונות ולהתבוננות, ספרים שיש להם מטרה וממילא גם ערך ספרותי, ספרים כאלה יש בכחם להחיות את תנועת הקריאה בין העם, ואם גם תרפינה ברבות הימים כנפיה על ידי איזו נסבה פתאומית מן החוץ, הנה אין כל שפק כי היכל הספרות הבנוי כמו רמים בידי בונים מצוינים במשך ימי התעוררות התנועה ימצא די און בו בכל עת למשוך אליו את לבות אלה אשר כשם שאי אפשר לדג להתקים בלא מים, כך מן הנמנע הוא להם לחיות בלא מקרא ספר טוב, אשר אנשים כמו אלה נמצאים בכל עדן ועדן ובכל אתר ואתר גם בעת אשר תנועת ההתנגדות לקריאת ספרים מבצבצת ובולטת בקרב העם, ועל ידי זה יסיל לאט לאט דרך גם יכונן בסיס חזק לתנועה חדשה שגדול יהיה כבודה מההולכת לפניה. אבל לא כן ספרים צנומים ופגי־טעם, ספרים כתובים רק לשם הכתיבה בלבד, ספרים המביאים את הקורא המבין לידי גהוקים ופהוקים ארוכים כארך הגלות; ספרים כאלה יצרו צערי התנועה לקריאה בהראיתה בקרב העם, מתישים את כחה ומטיתים אותה אבר אבר עד כי תהיה ללא היה ואתה יחד גם כבוד הספרות על עפר יחת מבלי כל תקוה להקימה עוד מגלי הריסיתה, אם לא יצמחו מיד מתחתם סופרים בעלי כשרונות חדשים אשר בספריהם המחוכמים יחיו את עצמותיה היבשות עד כי יחזירו לאט לאט את עטרתה ליושנה.

בשעה שנולדה בקרבנו התנועה האחרונה להרמת קרן שפת קדשנו, היו דרכי ספרותנו אבלות מאד. רוח השלילה וההריסה אשר שטף ועבר בסוף שנות השבעים במלא רחב ארצנו ויסחוף בזרם מרוצתו גם את צעירי ישרון, נח גם על אחדים מגדולי סופרינו והמה אלה בקשו לטעת זמרת זר זו בכרם ספרותנו, מבלי הבין כי הרוח השפוך על ספרותנו מאז מעולם תוצאותיו מרוח התורה המתנגד מן הקצה אל הקצה אל כל השחתה וכליון והפץ חיים וקיום הוא ורוח התורה רוח כל

העם הוא, ובפעלם זה הרעו לספרותנו רעה גדולה, כי בחלוץ לב העם ממנה ירדה פלאים ותשב בשפל, והסופרים המעטים אשר נשארו נאמנים לרוחה, הנה בכל חפצם לעזקה ולסקלה מן החרלים והקמשונים אשר כסו פניה להעביר ממנה את הרוח הרע אשר עלה ונאחז בה, להקימה מעפר שפלותה ולהטיב פניה למען הטות אליה את לב העם, לא יכלו גם המה לעבוד עבודתם בעת ההיא, יען כי ירט הדרך לנגדם ולא מצאו להם כל מקום להשמיע בו את קולם ולהפיץ ממנו את מעינותיהם החוצה. אחד היה מ"ע החדשי „השחר" אשר כל ימי צאתו לאור התלקטו אל תחת דגלו כל מושכי בשבט סופר בישראל לרוח הלאום ביתרון הכשר דעת וילחם תמיד מלחמת הרוח הזה נגד כל הקמים עליו להכחידו ולהאביד כל זכר לו; אבל בשנותיו האהרונות, ואף כי משנתו העשתי עשרה, לא נעמה עוד להסופרים ברוססיה, מקום רוב מנין ורוב בנין של הקוראים העברים, לעבוד עבודתו, אחרי כי מצא לו מכשולים וחתחתים בדרכו על כל צעד ושעל. החוברות לא באו אל ידי הקוראים תמידות כסדרן במועדן כי אם אחת בשלשה או בארבעה ירחים, ועל כן הנה בבא מאמרי „השחר" רבם ככלם בהמשכים ובין הדפסת האחד להדפסת הבא אחריו עבר חצי שנה ולפעמים גם יותר מזה שמתוך כך נתק בלב הקורא הפתיל המקשר ומאגד את רעיונותיהם זה לזה, לא היו יכולים המאמרים האלה לעשות עליו אף רושם קל, כי אם הביאו במחו ערבוביא ואנדרלמוסיא שגם המה כהנדוף עשן נדפו תכף אחר הקריאה והכל נשכח מלבו. מטעם זה הנה הסופרים שכל כונתם במלאכתם היא לפעול פעולה ולעשות רושם, לא יכלו למרת רוחם לשים את „השחר" להם לפה מול בני ישראל. בכל זאת הנה כל זמן שסמאָלענסקין היה בריא אולם וכחו חדש עמו ופניו הלכו את „השחר", מצא תמיד די און בו למשוך אליו סופרים וקוראים גם אחרי כל אבני הנגף וצורי המכשול שהיו מונחים על דרכו, וכמו קסם על עטו אשר היה כל הימים כמעין המתגבר ואינו פוסק לעשות, בלי כל עזרת זולתו, את ספרות ישרון לאבן חן ולרכוש לה נפשות אם רב או מעט *). אבל בעת ההיא כבר החלו להודע בו עקבות המחלה הנוראה אשר הצעידתהו מקץ שנתים ימים ליראתי בור בדמי ימיו, ובהיותו נאלץ להרחיק נדוד מביתו מוויעין למעראן נראתה, כמובן מאליו, פעולת הדבר הזה לרעה גם על „השחר" אשר בהיותו עזוב ונטוש מקברניטו עברה מחלת מוציאו

*) עד כמה היה מגיע כח עטו של סמאָלענסקין לרכוש נפשות לספרותנו לא רק בין הקוראים הפשוטים בלבד כי אם גם בין הקולחים החכמים והמכולים בעם, ישידו הדברים הבאים כתב מלי הסופר לעוזאנדא על תדותיו ביום השלשים ליוח אפריל שנת 1885, לאמר: „... ים אחר יהגלגל לידי ספר כתוב עברית מאת נבוכ-לב ואחר כל כבודו שבל מעטהו אך „לבא אל הקורא בעין מליצות נמומות ובדופות קדים, מהקהל יעתי לספרותנו שהוכל לפעול „קונים כמו אלה בכרמה, אחל כמעט יבאו לפני לויה ממאמרי סמאָלענסקין היקרים, עד „שהניעה תנוח דעתי ואגיי שב לאהוב שפתנו אהבה בלי מגרים. סמאָלענסקין היה הראשון „אחר הוכיחני לדעת כי שפה עבר המתה מוכשרת להביע בה כל לעיון ובדעף נשגב ועלה „אחר יפעם בחזקה לב כל אדם בעל הגיון ותובב מחשבות וכל רגש טבעי היולא מעומקו „הלבא ולא מוכני הגולד בחלט אחוז עלי גליון, וכזה מבך את לבי כשחבלי־קסם אל שפתו „וספרותה". — של"ץ.

לאור גם עליו, כי בא רזון ושחפת גם בעצמיו וכשבלול תמס הלך מחוברת לחוברת עד כי שכלו גם שניהם, „השחר" ועושהו, יום אחד.

גם המ"ע החדשי „הבקר אור" כבר אסף נגהו בעת ההיא באשמת מוציאו לאור ה' גאָטטלאָבער אשר כרה לו קבר בטרם החלו לצאת לאור עולם, כי אחרי אשר העמיד אותו בתחלה על מחלקת שלא לשם שמים שבעתה לא עלתה לרצון לפני קהל הקוראים הנבונים, הנה תחת לשבת בעצמו במקום המערכת ולנצח על עושי המלאכה בשים לב ובהתבוננות יתרה, לזרות ולהבר, לקרב ולהרחק, להוציא המועיל ממה שאינו מועיל והיש מן האפס למען עשות את מכתב עתו מרוצה לכל הפחות לקהל הקוראים אשר בשבילם הוא נוצר, עזב נטש את בית המערכת על ידי אנשים אחרים שלא שם להם על פני חוץ ואשר מטעם זה ואולי גם מאיזה טעמים אחרים לא היו ראוים לאותו אצטלא מעולם, והראיה כי אמנם פרשו פרש על מכתב עתו ויחבלוהו חבל נמרץ גם בבשר גם ברוח כמו שהודה אב"ג בעצמו באחת מחוברות „הבקר אור", והוא בכבודו ובעצמו סבב במדינות ובערים שונות לאסוף חותמים על המ"ע שלו. לא עלה על לב הישיש הנכבד הזה כי אם יערך מכתב עתו בהשכל ודעת טוב העבודה שהוא עוסק בה, אז יקפצו עליו הקוראים מאליהם מבלי עזרת כל דחיפה מן הצד ואם לא יהיה נערך כיאות וכהגון ורוח הבריות לא תהי נוחה הימנו, אז לא תועיל לו כל השתדלות שבעולם להרבות לו חותמים. ולו גם ימצאו רבים וכן שלמים אשר בהיות קשה עליהם לעבור על מצות עשה מפורשת בתורה „והדרת פני זקן" לא ישיבו את פניו ריקם ויחתמו אצלו על מ"ע שלו לחצי שנה או גם לשנה שלמה, הנה בהיות עיניהם זאת לא על פי חפצם ורצונם הטוב כי אם מוכרחת, לא תאריך ימיה וכמעט יתם חצי השנה או השנה אשר שלמו בעדה, אז בסור יד האונס מעליהם אחרי כי לא יוסיפו עוד להביט את פני המו"ל בחדר משכיתם, לא יחדשו את החתימה עליו. לכל הדברים הנכבדים האלה לא שת ה' גאָטטלאָבער את לבו ויסיה דעתו מהם, עד אשר בא הנסיון המר, המורה המובהק אשר ממנו תצא תורה לכל בני חל"ף, ויטפחנו על פניו ויוכיחנו בעליל כי בהיות „הבקר אור" עני בתכנו ומלא קצר ידים להטות אליו מספר חותמים גם לספוק צרכיו בלבד שעל כן צפוי הוא להתפרנס אלא רק מקהל הקוראים המוכרחים אשר רכש לו בדרך מסעיו, לא תכון עמדתו באריץ החיים ונפול יפול תחתיו בעודו באבו. עוד לא עברו שלש שנים על פי חשבון כל העולם כלו (אבל לא לפי ספירת העתים של ה' אב"ג אשר יחשוב ששה ירחים לשנה, ועיין בהב"א) והנה מוט התמוטטו פעמיו ויהי כהציר נגות שקדמת שלף יבש, וכל תחבולות אב"ג להעמידו על רגליו כמו שנוי מקום המערכת מלעטבערג לווארשא, שנוי העוזרים בהרדקציה, שנוי בית הדפוס, לא עמדו לו ביום צרה ולא שנו את מזלו, ו„הבקר אור" לא שב לראות באור החיים עד היום הזה.

הנה כי כן נחבא בסוף שנת השבעים ובראשית שנות השמונים קול הסופרים בגרונם ואיש לעברו נפצו זה בכה וזה בכה מהסר מרכז כללי להתקבץ סביבו איש איש במאמרו וספריו. הנה כי כן אבד בימים ההם כל חזיון מספרותנו ותצמצם כולה בחוג הצר של שלשת המ"ע השבועים „המגיד", „המליץ" ו„הצפירה", וכל בעל הגיון

בריא ושכל ישר הלא יודה מישרים כי בכל כונתם הטובה והרצויה והשתדלותם של מוציאיהם לאור למלאותם בעניני חפץ ובדברים השוים לכל נפש בישראל (עד כמה עלה חפצם זה בידם על זאת יספנו הקולמוס) לא יכלה ספרותנו לְהַבְנוֹת משלשת העלים הקטנים האלה, ואף כי לעלות למדרגה רמה ונשאה כזו שתהיה באפשרותה למשוך אליה בְּחִנָּה ויפיה את לבות צעירי עמנו שכבר מלאו כרשם מעדני ספרות אחרות ומיפיותו של יפת אשר האצילה להם טוב טעם וחושי ההוד והנעימות.

במצב מורא כזה נמצאה ספרותנו בשעה שהתעוררה אצלנו התנועה האחרונה להרמת קרן שפת עבר לקהל קוראים חדש נולד על ברכיה. דעת לנבון נקל כי עצב כזה היה כיכלתו לקצץ את כנפי התנועה ולמשאות אותה מישרשיה ביום אחד; אבל לשמחת לב כל חובבי שפת ישרון חזקה בפעם הזאת התנועה כל כך עד כי היא גברה חילים על המצב הרע של ספרותנו, ובטרם אשר מצא עת לו לשפוך פעולתה עליה ולרכאנה כעש תחת רגליו כבר נראתה פעולתה עליו. האהבה ללשון קדשנו ולקריאת ספרים כתובים עברית אשר נתנה בימים האחרונים אותותיה אותות בכל מקצעות העם, היתה עזה כל כך עד כי ככל תנועה חזקה המחוללת בכחה פועלים ועובדים חדשים, הקוראת לאור עולם כשרונות חדשים וכחות חדשים, כן הקימה גם היא חבל סופרים חדשים, ויחלו להתנבא במחנה ישראל.

כן! בחמשת השנים האחרונות נראו על במת הספרות העברית פנים חדשות, ותמלא הספרות כילק, מוליים חדשים, מספרי־ספורים חדשים, משוררים חדשים, מבקרים חדשים, פובליצי־סטים הדשים וחוקרים חדשים ותהי כתבת־נח אשר לא תחסר כל בה ...

הסופר הראשון יליד התנועה הזאת היה הר"ן סאָקאָלאָוי. הסיפר הזה לא תמול הוא בספרותנו כי פגשנו את שמו בעשרת השנים האחרונות כמעט בכל כה"ע העברים, אבל הואיל ועסק על פי הרוב בהעתקת מאמרי־מדע משפות החיות לא משך עליו התבוננות מיוחדת מצד העדה הקוראת ואינני צריך לומר כי לא עשה עליה שום רושם, אם כי כבר התרומם בעת ההיא על קהל יתר הסופרים המתחילים בעקבות הכשרון אשר נראו בו — לכתוב הר ב ה ולא רק במקצוע אחד בלבד. והנה באו ימי התנועה ויעל הנ"ס על במת הסופרים בתור בריאה חדשה. ה' סאָקאָלאָוי אשר לא נכחד עָצמו ממנו לידע לערוך את ערך כשרונותיו ויחוש בו כי לא להעתקות ניצר כי אם לגדולות מאלה, הנה בראותו כי נולדה בקרבנו התעוררות גדולה וחזקה להרחבת ספרותנו וכי נתוספו המון קוראים חדשים הצועקים בכרוכיא: הבו לנו מזון רוחני לטשיב נפש! ואין מעתודי הסופרים מתעורר להשקיט רעבונם כי נפוצים המה כלם איש לעברו מקצהו כצפרים בודדות במדבר והספרות כקיר נטוי וכגדר הדחויה. קרא אל נפשו: במקום שאין אנשים השתדל להיות איש! ויטהר להשתטש בשעת הכשר הזאת ויקרב אל המלאכה להוציא לאור ספר שנתי בשם „האסיף". המפעל הספרותי הזה איננו הדש בספרות העברית בכללו, כבר היו לנו ספרים שנתים כ„הבכורים", „אוצר־נהמד", „כרם־חמד" וכיוצא בהם, אבל חדש הוא בפרטיותו, בתכנו העשיר המקיף את כל ענפי הספרות ובמעשה גזרתו ובנינו מבית ומחוץ. לא נפלאת היתה בעינינו לראות כי בהיות התנועה להרמת קרן שפת עבר חזקה מאד ועל ברכיה נולד קהל קוראים חדשים שאחזם בולמוס הקריאה בספרים עברים והימים ימי עצירת

רחם לספרותנו. הנה עוד בשבת ה' סאָקאָלאָוו על האבנים אחוז חבלי־לידה והקהל עוד טרם יכול לדעת מה יהיה טיבו של העובר המפרכס בבטנו, כבר עלה מספר חותמיו למעלה ראש. כן למעלה הוא מכל שפק, כי לו התעורר בימים האלה במקום ה' סאָקאָלאָוו — אשר סוף סוף הוא בעצמו בעל כשרון במדה ידועה וגם נגש לפעלו ולעבודתו בעזרת סופרים אחרים שכבר יצאו להם מוניטין, אם הרבה או מעט, בספרותנו — איש אחר מן השוק, בן בלי־שם, לבשר בקהל־עם כי נכון הוא להוציא לאור מכ"ע שבועי, חדשי או שנתי, כי אז רבו הקופצים גם עליו בפעם הראשונה, היינו בטרם אשר השפיקה להם השעה לתהות על קנקנו.

טעות גדולה השמיענו ה' סאָקאָלאָוו לא אחת ולא שתים בהודעותיו ובהקדמותיו כי "האספ" הוליד את הקוראים בערכו הספרותי ובמחירו הקטן מאד לעמת שויו. בנוגע לערכו הספרותי, הנה לו גם גדל עשרת מונים מאשר הנהו כעת אף בעיני ה' סאָקאָלאָוו בעצמו, גם אז לא עצר כח, בהופיעו רק אחת בשנה להרבות את מספר קוראי עברית ולרכוש נפשות לספרותנו גם בתקופת עשרת שנה, ואף כי בפעם הראשונה והשניה לצאתו אור. ומה שנוגע למחירו הקטן, הנה כשאני לעצמי אדמה כי גם בזה לא היה יכול למשוך אחריו את לבות קוראים חדשים בראותם את כבוד הספרות נקלה לעיניהם, בראותם כי עמל ידי סופרים רבים, מהם גדולים ונכבדים, בזעת אפם ובמח עצמותיהם במשך שבועות וירחים נמכר בעבור נעלים, בעד בצע כסף נמאס, ואדרבה מעוט המחיר עוד הרע לתנועת הרחבת ספרותנו רעה גדולה, כאשר עוד אשובה לדבר מזה במאמרי הנוכחי. לפי האמת והנכון כך הוא: הקוראים ילידי התנועה הטה ו"האספ" יליד הקוראים הוא, וברם זכור ה' סאָקאָלאָוו לטוב על אשר הוכיחנו בעליל כי אוהבי ספרותנו רבו כמו רבו, כי יש קהל קוראים גדול בישראל וכי הקוראים האלה רעבים הטה, רעבים מאד מאד . . .

ה' סאָקאָלאָוו דליה לחספא ואשכח מרגניתא תותא, ויבקשו גם אחרים ליהנות ממרגניתא טבא זו. ה' סאָקאָלאָוו הראה אותנו לדעת כי יש עדה קוראת לישראל, ובזה כבש הדרך לספרים שנתיים אחרים, ולמ"ע היומים. הראשון אשר התעורר לצאת בעקבות ה' סאָקאָלאָוו ולהוציא גם כן ספר שנתי לאור, היה ה' שאול פנחס ראבינאָוויטץ המכונה שפ"ר. גם פעולת ה' שפ"ר בספרות העברית מעטה מאד היתה עד כה וגם קלת הערך. בתחלתה נכללה רק בהעתקות קטנות בלבד שבאו כלן במכ"ע "הצפירה" בזמנים שונים, ואחרי כן גם במבתבי־סופרים שכתב מעיר מגורו ווארשוי ל"המליץ" ולמ"ע הרוססי "רוססקי־יעוריי" שהופיע בפטרבורג. ככל זאת לא עמד לו הדבר הזה לשטנה בדרכו, ובשעה שהודיע בקהל כי נכון הוא להוציא לאור את ה"כנסת ישראל" סרו הקוראים גם לחנותו ויקפצו הקונים גם על סחורתו, לא יען כי הוא היה נוטה כלפי מזרח ופונה אל התל שהכל פונים אליו בעת החיה, כאשר יחשבו אולי אחרים למשפט, אלא גם כן אך מפני שהעדה הקוראת היתה אז רעבה מאד; והראיה כי כמעט כל "חותמי האספ" שלא נטה מימיו לכל אחד מן הצדדים חתמו גם על ה"כנסת", כידוע לכל מי שעמד קרוב למחיצת בתי מערכות שני הספרים השנתיים האלה. בעצם הימים האלה מצא לו הד"ר קאַנטאָר — מי שהי"ה משך שנים אחדות המו"ל את המ"ע הרוססי "רוססקי־יעוריי" ונודע גם לקוראי

שפת עבר בתור סופר נכבד ע"י מאמריו הרבים ב„המליץ" (תחת השם נחום בן עוזר הצאספקי, מי שהיה פרוש, הרואה), „הכרמל", „השחר" ו„הצפירה" בעת הופיעה בברלין — שעת הכשר לברוא חדשה בספרות העברית. ה' קאַנטאָר אמר: הן רבו היום קוראי עברית, ומדוע אפוא לא נהיה ככל הגוים בית ישראל ולא נזכה גם אנחנו לראות בספרותנו מכ"ע יוצא אור יום יום? ויגש אל המלאכה להוציא את הפ'על הזה למעשה. אף אמנם לא טעה ה' קאַנטאָר בחשבונו, כי בשנה הראשונה פנו הקוראים (עוד הפעם קוראי „האסיף" ו„הכנסת") בכסף החתימה גם אליו כאל בורא חדשות ונצורות שעוד לא היו לעולמים בספרותנו. ממילא החל „היום" לדחוק מאד את רגלי המ"ע השבועים משכבר הימים כ„המליץ" ו„הצפירה" ויאלצו בעליהם לשנות גם המה את צאתם לאור משבועות לימים. המו"ל את „הצפירה" עשה כזאת כמעט השיג הרשיון על השנוי הזה, והמו"ל את „המליץ" סרב בדבר זה מאד ואחרי כן עשהו כאלו כפאו שד. לא ארכו הימים וה' שאלתיאל אייזיק גראָבער ביערָאסלוי אשר בגאליציען הנודע לקהל קוראי עברית ע"י כמה ספרים נכבדים ובראשם הספרים היקרים „אגרות שד"ל" ו„מכתבי שיר" שיצאו לאור על ידו, נגש גם כן להוציא לאור ספר שנתי בשם „בית אוצר הספרות". בשעה שאני עורך את הטורים האלה קבלתי ידיעה מר' שאלתיאל אייזיק הנ"ל כי נכון הוא לפתוח לנו את אוצרו הטוב ולהעניק אותנו מתנובת פריו גם לימים יבאו, שנה בשנה, ודבריו אלה נותנים עדותם כי חסר קוראים לא באהו גם הוא, אף כי הרחק מטבור מושב קהל הקוראים הנהו יוצא לאור. אחריו קם ה' אטלס, מי שהיה השליש אשר בעל „האסיף" נשען עליו, לבנות לו במה לעצמו להוציא לאור ספר שנתי בשם „הכרם", ומי יודע עוד כמה ספרים שנתיים עתידה ספרותנו להוליד לנו בעגלא ובזמן קריב, מי יודע כמה מהם עוד מתרוצצים בבטנה, כי טרם כלו להם חדשיהם ועל כמה מאספים בלס־שקמים נגזרו כי יהיו כנפל אשת בל חזה שמש?! —

הנה כי כן הציגה התנועה האחרונה להפצת שפת עבר, כהנים חדשים על דוכנם במקדש ספרות ישרון, אפוטרופסים וגואלים חדשים קמו לה ויקחו את גורלה בידם ומאתם משפטה יצא. מעטם היתה צריכה מעתה להיות נזונות ומתפרנסת, ובהם, היינו בכחם ובכשרונם היה מעתה הדבר תלוי אם לפעול פעולה עזה להרטת קרנה בכבוד ולעשותה הביבה על קהל הקוראים או להסיעה אחורנית בדרך אשר עברה בה בתקופת התסיסה והתשישה ולחסב ממילא את לב כל קורא טבין ובעל נפש יפה אחורנית ממנה.

הבה נראה נא אפוא הפעם מה העניקו האפוטרופסים החדשים האלה לאוצר ספרותנו במשך ימי התנועה להרחבת שפת עבר; הבה נראה נא אם הצעדים אשר הצעידו סופרינו החדשים וספריהם החדשים את ספרותנו, פניהם מועדות קדימה או — אחורנית...

מובן מאליו כי מדבר אני את דברי אלה לא לאלה אשר ידמו בנפשם למצוא את הפרחת הספרות בהרבוי המופלג של גליונות הניר הנכנסים אל תחת מכבש הדפוס לבנים ויוצאים ממנה שחורים, אלא בשכלול החלקים הנכבדים שספרות כל עם ולשון נבנית מהם, הלא המה: „חלק הספורים, חלק השירים, חלק הבקרת וחלק המדעים והפובליציסטיק, או החלק הכבד.

נשים נא עין על החיל אשר עשו סופרינו החדשים בכל חלק וחלק בפני עצמו.

ב.

ערך הספרות היפה בספרות העמים — ראשית התפתחות חלק הספורים בספרות העברית. מאפו. — „אהבת ציון". — „אשמת שמרון". — „עיט צבוע". — „חוזה חזיונות". — הרוח המרחף על כל ספרי מאפו". — סמאָלענסקין. — „התועה בדרכי החיים". — „קבורת חמור". — „שִׂמחת חנף". — „נמול ישרים". — „הירושה". — „נקם־ברית". — השטה הכללית שאחז בה סמאָלענסקין בספוריו. —

בספרות כל אמה ולשון לוקח חלק הספורים והשירים מקום נכבד בראש ועמים לו יקראו בשם. הספרות היפה, יען כי לספר ספורים ולשיר שירים היא אחת ההכמות היפות הדורשות מאת בעליזן טוב טעם רק מן הדק וחושי ההוד והנעימות שכם אחד על כל אדם באשר הוא אדם, בחכמת הציור, הכמת הנגון והזמרה, הכמת יוצרי פסל וכיוצא בהן. הכשרון להכמות היפות האלה הוא חלק אלוה מגנזי מרומים הוא ניצוץ המאור הנצחי אשר יפיל היוצר לחבל בנעימים רק ליהידי־סגולה בלבד מיום נֹחם מבטן אמם, ואך לשוא יעמול וייגע אדם ימים על שנה לבקר בהיכלו אם רוח ממרום, רוח ה' לא תפעמהו ולא תניחנו בדרך אשר הוא הולך עליה. לא רבים המה גבורי הרוח אשר יחכמו לכתוב ספור או שיר, לרקום תמונה על היריעה ולערוך מקולות בודדים זמר ומנגינה אשר ירעישו ויזעזעו בהזקה את מיתרי לב האדם אשר ירתיחו כסיר נפיח את בליותיו, אשר יציתו במסתרי בתי נפשו אש קדש לא נפה, אשר ישחקו בעורקיו ועצביו כילד קטן בכדור הגומי אשר בידו, פעם יפיחו בו רגשי ששון וגיל ופעם—רגשי תוגה ועצבת, פעם ימלאו פיו שחוק ופעם יהפכו את עיניו ליבלי־מים, ואשר ינשו האדם את מקומו עלי־אדמות בארץ השפלה ובעמק עכור וינשאוהו למעלה למעלה אל עולם מלא זיו ומפיק נגה אין קץ, אל עולם האצילות, עלמא דקשוט, אל עולם של חיי נשמות. כמספר כמשורר בציר כמנגן כלם עושים גדולות ומגלים הדשות ונצורות, כלם נופחים נפש חיה בגלמים אלמים, כולם בוראים פרצופים נשגבים ונעלים מרהיבי־עין ולוקחים נפשות בקסם תפארתם ובהדר גאונם, אלא שהראשון והשני יוצרים את יצוריהם על ידי אותיות מתות על גבי גליון; השלישי— ע"י שלל צבע רקמתים על גבי התיכת בד; והרביעי יפה רוח היום בצלצול קולות אשר יתמלטו רומה מגרון האדם או מבטן כלי־זמר שונים למיניהם. מטעם זה לא תצויר היכולת לכל איש להיות אמן מפליא לעשות בהכמות הללו אם לא חננו ה', אם רב ואם מעט, ברוח ההרגש, בהתחזקות ההתפעלות, בהתאמצות הדמיון, בהתרוממות ההתלהבות, בהתעמקות אל נבכי תהום היופי והנעימות, בהסתכלות והתבוננות זכה בחיי הטבע ובמעשה בראשית, בידיעת מסתרי החיים והכהות הנותנים חיות לנפש האדם ומעוררים את עורקיו לפעולה ועבודה.

בשם שהיופי והאמת בעצמם עומדים לעד לעולם ומלא כל הארץ כבודם, כן גם הקסם השפוך על ילדי רוחם של בחירי ה' אלה וכחם לקחת נפשות החיים אינם תלוים לא במקום ולא בזמן. אלפי דורות יבלו וימלו כהציר גנות שקדמת שלף יבש, רבוא רבבות אנשים ירדו דומה וכגללם לנצח יאבדו, הרים ימושו וגבעות תמוטינה ותוצאות לבב אבירי הרוח יכונו לאורך ימים, הן המה

יתנוססו באבני־נזר וכאור בקר יזרחו כל העת אשר ימצאו עלי־אדמות לבבות רופקים, עורקים שדמם עוד לא עמד מלכת ורגשות שטרם כבתה גהלתם האהרונה, וקרנים מידם לכל באי־עולם עד בלי קֵץ, עוד ימים כבירים יהיו מחזות שעקספיר, גֶאטהע ולעססינג, ספורי טורגענייעוו, גראף ליעוו טאָלסטאָי, שפיעלהאַגען, אויערבאַך, דיקקענס, וויקטאָר הוגא, אלפֿאָנס דאָזע וכיוצא בהם נעתקים לכל השפות והלשונות המתהלכות בתבל ויחממו וילהיבו לבבות אלפי אלפים קוראים בכל קצוי ארץ ואיים רחוקים, עוד רבות בשנים לא תשבע כל עין מראות את גאון תפארת הציורים הנפלאים מעשה ידי הַצַיָרים האמנים רפאל ומיכאל אַנושעלאָ, עוד ימים על שנה לא תמלא כל אֹזן משמוע את מנגינות מאָצאַרט, מענדעלסזאָהן, בעטהאָווען, הלוי ומאיר בער וקולות אלהים העולים מהן, עוד שנים אין ספורות למו יוליכו שבי את לב כל איש בעל רגש ונפש יפה.

כבירי הרוח האלה אינם רק קנין העם אשר מהלציו יצאו ובתוכו המה יושבים כי אם קנין כל העולם כלו, קנין כל נפש היה אשר לאורם תסע ותלך, הסופר הרוסאי ליעוו טאָלסטאָי שהזברתיו למעלה כתב לפני שנתים ימים מחזה בשם „שלטון החשך" (Wlast-tmj) המתאר את חיי האכרים והאכרות בארצו. והנה בטרם אשר זכה עוד הסופר הזה לראות את חזיונו זה עולה על במת בית ישחק במקומו, כבר נעתק המחזה הזה לשפת צרפת והוצג על במת אחר מבתי המשחק היותר נכבדים בפאַריז לעיני קהל רואים צרפתים מלידה ומבטן ויפעול עליהם פעולה עזה ונמרצה מאד מאד עד כי לא ירד המחזה הזה מעל הבמה משך שבועות אחדים ויותר בספר הרעפערטואר החזיוני בצרפת לדורות, אם כי הפרצופים שתאר טאָלסטאָי בספרו הנ״ל כמו זר נחשבו להצרפתים על פי הנוכם וגדולם ותנאי חייהם. על ידי איזה כח אפוא נתהוה הרושם העז והחזק אשר עשה החזיון הזה על רואיו הצרפתים, אם לא ע״י הותם היופי וההוד הותם האמת הטהורה והערומה הטבוע על עלילות אישיו המשחקים בו ויצר מחשבות לבם לא בתור נספחים אל איזו מפלגה מיוחדת כי אם בתור אדם מן הארמה, בתור עצם מעצמות החברה האנושית ובשר מבשרה? אם לא יוכלו הצרפתים לדעת את חיי האכרים ברוססיה באשר הם אכרים, אבל את חייהם האנושים באשר הם אדם הלא יחזו מבשרם, ואת החיים האלה, חיי האדם ומסתריהם, חיי האדם בצביונם ובעצמותם, חזון לבו והלך נפשו על ידי פעולות שונות בעתים שונים, פרש טאָלסטאָי במחברתו זאת כשמלה באופן מאד נעלה, באופן לוקח נפשות ומרהיב עין בקסם תפארתו.

זה יותר ממאתים שנה עברו נגזו מיום מות שעקספיר, במשך העת הזאת אבדו מתוך הקהל מושגים רבים ודעות לאין ספורות אשר בעתם עשו רעש גדול בעולם ואהריהם צצו כעשב השדה דעות ומושגים אחרים ויעלו גם המה בתהו, אבל חזיונותיו של אותו האיש עודם מוצגים על במתי המשחק בכל חלקי התבל, והעם עוד מתפעל ומתרגש מהם ביום הזה בכל תוקף ועז כביום הָרָאוֹתָם על הבמה בפעם הראשונה, הדבר הזה הוא יען כי רוחו הכביר של שעקספיר תמך בגאותו שחקים ובידיעתו את מהות נפש האדם עם כל נטיותיה וקויה הרקים מן הרקים ואת חיי הטבע הנצחים עם כל שפוני טמוני תעלומותיה וביכלתו

לקרא כמו מעל ספר ממבטי האדם ומתנועות גוו הקלות מן הקלות את הכרוב והחרות על לוח לבבו,—אחד הוא ואין שני לו מיום הוסד ארץ. הקסם המרחף על הזיונות שעקספיר עוד יתחזק ויתגבר מיום ליום כל כך עד כי עלתה בעת האחרונה השאלה על במת הספרות האנגלית: אם שעקספיר היה ונברא באמת או כי רק משל היה כאיוב בשעתו והוא וה„המלט" וה„איתיאל" וה„רם ויעל" וה„יוליום צעזאר" ירדו ברוכין מן השמים להבריק זיום עלי־אדמות ולהאיר עיני קרוצי־חומר, בני עני יושבי השך וצלמות?.... ובלאַנדן יוצא לאור מ"ע אשר שם שעקספיר נקרא עליו וכל מאמריו, אחד מהם לא נעדר, מוקדשים לבאר בשפת יתר וברוב ענין את הזיונות שעקספיר ולדלות מנבכי תהום דבריו את מבחר פניני תוצאות רוחו הכביר, בכל רעיון והגיון ימצאו הדשות ונצורות אשר לא שָׁזְפָתָן עין האדם עד כה, בכל הגה ואמר יגלו כונות עמוקות ונסתרות וכל מלה תהיה להם לענין גדל־הערך לענות בו. מ"ע כדוגמתו וכצביונו יוצא זה כשנים אחדות לאור גם בעיר וויימאַר על שם האיש הנעלה אשר הרעיש עולמות בבת שירתו—גאַטהע.

הבאנו בזה את כל הדברים האלה למען הוכיח לדעת כי הספרות היפה אבן הראשה ורוח החיה היא באופני ספרות כל עם ולשון ועל ידי אמנים הרוצים תגיע למדרגה רמה ונשאה מאד מאד, תשא דעה למרחוק ותאיר באור יקרות לא רק לבני עמה כי אם גם לכל שוכני הלד ההולכים בחשך ואין נגה להם. והנה בספרות היפה אצל העמים אנחנו רואים כי אף אם דורות אין מספר יעברו יהלופו ולא תקים מקרבה גם סופר אחד אשר יוכל להתהרות את בני הענק כשעקספיר, גאַטהע, וטאַלסטאַי, אבל צַיָרים אמנים ומפליאים לעשות מתנוססים בה כאבני־נזר בכל דור ודור, אחרי כי סופרי אומות העולם המפתחים ומשדדים את אדמת ההלקה הנכבדה הזאת, הלק הספורים והשירים כלם בעלי שאר רוח גדול המה מלידה ומבטן, כלם יודעים היטב את הין ערך העבודה הנשגבה אשר המה עוברים ואת תנאיה אשר היא דורשת מהם, כלם משתדלים בכל כחם לעשות את מלאכתם, מלאכת הקדש, בתכלית ההדור ההצוני והפנימי ולקרב אותה אל נקודת ההשתלמות היותר נעלה, ואך לשפת יתר תַּחֲשֹׁב אפוא להגיד כי לא יצויר ביניהם מספר ספורים או משורר מבלי כל כשרון ויתרון הכשר דעת, ידיעה נכונה את טוב הענין שהוא עוסק בו, סופרים כמו אלה לא יגשו אל המקדש כי אם בדד מהוץ למחנה מושבם.

עתה נשים נא עין על מצב הספרות היפה בספרות העברית החדשה ועל השתלשלות התפתחותה מיום הָכָּתֵב הספור הראשון בשפת עבר עד הזמן שאנו עומדים בו, ומובן מאליו כי לא במדה שאנו רגילים למד בה את ערך הספורים בשפת עם לועז נמד את ערך הספורים בספרותנו, כי אם במדה מצומצמת ומוגבלת ביותר במדה נאותה לתנאי ספרותנו ולאופני קיומה מאז היותה לספרות עד היום. —

תלמידי בן מנחם סופרי „המאסף", „בכורי העתים" ו„הכרם חמד" (מסגת תקמ"ג עד סגת תרי"ג) באשכנז והסופרים ה"ה יצחק בער לעווינזאָהן ומרדכי אהרן

גינצבורג ברוססיה, הם המה הניחו אבן הראשה לספרות ישרון ההדשה בכלל, ואולם הלק הספורים יהל לספור את תקופתו הראשונה רק מיום צאת לאור הספור „אהבת ציון" מאת אברהם בן יקותיאל מאַפּו. עד מאַפּו יודעים אנחנו משוררים בשפת עבר כנפתלי הירץ ווייזל, יצחק סאַטנאָוו ויהודה ליב בן זאב, עד מאַפּו יודעים אנחנו את הזיונות (דראַמאַטורגען) בשפת עבר כמשה חיים לוצאַטאָ, דוד פֿראַנקו מענדעס, שלום הכהן ויוסף טראָפּאָלאָוויטץ, אבל אין אנו יודעים לקרוא בשם אף מספר ספורים אחר בשפת עבר עד מאַפּו. אברהם מאַפּו היה הראשון אשר החל לכתוב ספורים בשפת קדשנו, ואחריו קמו גם סופרים אחרים ויעשו כמעשהו, ומהם פנה מהם יתר להלק הספורים בספרותנו.

המש ושלשים שנה עברו מן היום אשר ראה ה„אהבת־ציון" אור הדפוס ראשונה עד הזמן שאנו עומדים בו. במשך העת הזאת יצאו לאור המון ספורים מעשי ידי סופרים שונים למיניהם בספרים מיוחדים ובכתבי העתים לשבועות ולירחים. אפס כי כל אחד הסופרים והקוראים הבא לדבר בתולדות הלק הספורים בספרותנו ובפעולת יוצריו ומהולליו מראשית התפתחותו עד מצבו בהוה, רגיל הוא להחל את דבריו במאַפּו וסמאָלענסקין ולסים את דבריו במאַפּו וסמאָלענסקין ועל יתר הסספרים ספורים בשפת עבר יפסח פסח ודלוג, וטעמו וניסוקו עמו כי רוב מנין ורוב בנין של הספורים הטובים אשר נתנה לנו ספרותנו עד כה, יצא רק מעט שני הסופרים האלה. האומנם כי כן הוא, כי באמת כתבו מאַפּו וסמאָלענסקין עשרת מונים מהמספרים האחרים אשר יצאו בעקבותם, והם המה ירו אבן הפנה להלק הספורים בספרותנו, אבל מי שאומר כי מאַפּו וסמאָלענסקין עומדים יחידים בספרותנו בתור מספרים בעלי כשרונות גדולים, אינו אלא טועה. בראַנדשטאָטער, גאָרדאָן (יהודה ליב), אַבראַמאָוויץ, שולמאַן (אלעזר) וברודעס אינם נופלים בכשרונותיהם מהם וגם ספוריהם עשו בעתם על הקוראים רושם הזק מאד וכאוצר נחמד המה בספרותנו, ויש אומרים — ויש להם על מה שיסמכו באשר אשובה עוד לדבר נדון זה — כי שלשה הראשונים עולים בשאר רוחם למלאכת הציור על מאַפּו וסמאָלענסקין, אלא שהסופרים האלה פזרו את כשרונם לניצוצות וישתמשו בו אך לצורך כתיבת ספורים קטנים ודלים מאד בכמותם (אבל לא באיכותם) לעומת ספורי מאַפּו וסמאָלענסקין ומפני זה רשומם איננו נכר כל כך בפנת הבעלעטריסטיק העברית. זה הוא הדבר אשר הנני, לרגל המלאכה אשר לפני הפעם, לגולל לפני הקורא תמונה שלמה ובהירה מהשתלשלות התפתחות מקצוע הבעלעטריסטיק בספרותנו מתחלתה ועד הגיע ימי התנועה האהרונה להרמת קרן שפת עבר למען הציג אהרי כן לעמתה את תמונת מצב הלק הספורים בספרותנו בימינו אלה. ימי הספרים השניים עבי־הכרס וכתבי העתים היומיים, לא אשתפק בהפצת אור רק על פעולותיהם וכשרונותיהם של מאַפּו וסמאָלענסקין בלבד, כי אם אשתדל להרהיב הדבור במאמרי הנוכחי על טובו של כשרון כל אהד ואהד מהמספרים שקראתים בזה בשם, לברר וללבן את מדת כהו של כל אהד מהם בכתיבת ספורים ועד כמה הוא מסוגל להעבודה היפה והנשגבה הזאת על פי תכונת הרוח אשר יפעמהו

והלך נפשו, במדה שהמה מבצבצים ובולטים ומצהירים בין שורות ספוריהם שבאו בקהל לנו עד העת הזאת.

מאַפו, הראשון לכותבי ספורים בישראל, היה מספר בעל כשרונות גדולים מאד, אבל את עצם כשרונותיו אין אנו רואים אלא בשני ספריו הראשונים בלבד. רק בה„אהבת־ציון ו„האשמת־שומרון" הפליא מאַפו לעשות כצַיָר אָמן, ובה„עיט־צבוע" נתעה בתהו לא דרך. ולא נפלא יהיה הדבר הזה בעינינו אם אך נתבונן היטב לחקר המטרות אשר היו לעיני מאַפו בכתבו את ספוריו ואשר נשתנו חליפות בהמשך הזמן ופעולותיו השונות, כאשר אבאר בזה.

בשעה שבא הרוח במאַפו לברוא חדשה בספרותנו ולכתוב ספורים בשפת קדשנו, היתה לנגד עיניו רק מטרה אחת: לקומם את שפת ישרון מעפר הריסותה ולרומם קרנה בכבוד. מאַפו אשר היה שליט בכל בתי נכאת השפה העבריה ורודה בכל מכמניה ושכיות המדותיה ואשר סגל לו את סגנון נביאי־אל בשעתם וידע לכתוב ברוחם באופן שלא קדמהו בו כל סופר בישראל, מאַפו אשר אהב מנעוריו את לשון הקדש אהבה בלי מצרים, אהבה עזה כמות ולכל בה היי רוחו, לא יכול לראות בקרת רוח בלכת מספר שוחרי שפת עבר הלוך והסור מיום ליום ועוד מעט ולא יהיה לה כל דורש ומבקש בסבת הרוחות אשר נשבו בארצות המערב ותחדורנה לבא כנחל שוטף גם אל משכנות היהודים ברוססיה ותטנה בכח את העמודים אשר כבוד כל בית ישראל נשען עליהם וכאחד מהם גם את שפת ציון וירושלים, ובאשמת בעלי ה„מאספים" ו„ככבי־יצחק" אשר כסו פניה חרלים וקמשונים וישביתוה מטהרה ויהפכו את הודה למשחית, אשר עשוה לשפה בוקה ומבוקה ומבולקה כשפת הקליר והפיטנים בני סיעתו, כשפת „אין קוצץ" אשר כל בעל נפש יפה ידד ממנה ויניע עליה בראשו, וירא ויתן אל לבו לתקן את אשר עותו ראשונים ולהחיות בקרב העם, ואף כי בקרב צעירי יהודה, תקות הלאום עזו ומעזו את האהבה לשפת עבר. למען השיג את התכלית המבקשת הזאת נדרש היה לו בתחלה להוכיח קבל־עם כי שפת עבר עוד לא יבשו עצמותיה, כי עד היום עמד טעמה בה וריחה לא נמר, כי ככחה אז בימי קדם בהיותה שפה חיה, כן כחה עתה להביע בה כל רעיון נשגב ונעלה ולקחת נפשות בחנה ובהוד יפיה, ואת הדבר הזה לא יכול להוציא למענהו בלתי אם בשומו אותה בפי אנשים חיים בעולם המעשה, בפי אנשים בעלי הרגשה ולב פתוח לקבל כל הגיון ושרעף מפשט ושאינו מפשט, בפי אנשים פועלים ועובדים, נפעלים ונעבדים לפי רוח הזמן העולה עליהם וצבא חליפותיו. זה הוא הדבר אשר העיר את מאַפו לכתוב ספור בלשון קדשנו. אפס כי מאַפו אשר ידע לערוך אל נכון מה מאד נמרצו דברי גאָטהע באמרו:

„Wer den Diechter will verstehen
Muß ins Dichters Hand gehen"

הביא לבב חכמה כי הדר גאון שפת עבר והקסם השפוך עליה יוכלו להראות בעצם עזם ותקפם, לפעול פעולה ולעשות רושם ביתר שאת וביתר עז רק בהשמיעה במרום קולה ממקום צמיחתה וגדולה, מארץ מכרותיה, מארץ ירדן וחרמונים אשר טלה הרטיבתה ושמשה האציל לה נגה אור יקרות, מן הארץ

אשר היתה בה לפני שנים קדמוניות לשפה היה, לשפה מדברת בפי עם גדול ונכבד חי חיי אומה אשר מלכיה ומושליה ממנה יצאו, בפי נביאי אל והוזי מהזות שדי, בפי משוררים ומליצים נשגבים ומאד נעלים, ועל כן אוה לו את ציון לגיא החזיון להעלות עליו את הנפשות יצורי רוחו הכביר אשר לקחן מערי יהודה למחצות ירושלים, והימים—ימי ממלכת המלך, הרד עם אל, הזקיהו, ימי ההוזה בן אמוץ, ימי הור הזהב לשפת עבר, כי הנביאים למודי ה' רוממוה ויסלסלוה ויעשו לה כונים ויענדו עטרת תפארת לראשה ותגדל ותיף ביפעתה ובהוד המרתה. אכן טוב ויפה היה הרעיון הזה, ואף אמנם השיג מאַפו על ידו את המטרה אשר התוה לו בראשית צאתו על שדמת הספרות, כאשר נראה להלן.

עבודה גדולה וכבדה העמים מאַפו עליו בכתיבת ספורו הראשון „אהבת ציון". בנוהג בעולם ספרות כל עם ועם, סופר בא לכתוב ספור אשר יסודתו בהולדות איזו אומה בתקופה ידועה, הנה מבעוד יום מוכנים ומזומנים לו חמר ולבנים, מלט ומלבן לתמוך בהם את יתדות ספורו. את ראשי גבורי ספורו, מושגים וציורים— אם רב ואם מעט — מהיותם בחמר וברזל, מטבעם ותכונת נפשם ומחיי כל בני התקופה אשר יתאר בספורו עם כל מנהגיהם ואופני הליכותיהם בבית ובחוץ, הכל באשר לכל לוקח הוא מעל ספר דברי הימים, זאת אשר לא ימצא בספר התולדה יגלה מפנקסים עתיקי יומין, מכתבי זברונות קדומים, ומכתבי משפט המונחים משכבר הימים בארגזי אַרכיווים שונים. לא כן היה הלק מאַפו! הוא בעלות הרעיון על לבו לכתוב ספור אשר יסודתו בדברי ימי עמנו בעת ממשלת הזקיהו מלך יהודה, הנה לבד אשר גבוריו לא היו ולא נבראו כי אם יצר יצר אותם ברוח דמיונו, עוד גם לא מצא לפניו כל מקור לשאוב ממנו איזו ידיעות נכונות בנוגע לארחות היי אנשי התקופה אשר היתה לו לענין לענות בו, זולתי הדברים המעטים והצנומים הבאים בכתבי הקדש על אודות ימי הדור הזה. ובכל זאת, הנה כל מי שקרא את ה„אהבת ציון" (ומי מקוראי דברי אלה לא קרא את הספור הזה מימיו?) הלא בוז יבז לאיש אשר יבא ויאמר כי התמונות והציורים אשר גלל מאַפו לנגד עינינו בספורו זה אינם לקוחים מחיי בני ישראל בימי מלוך המלך הזקיהו כי אם קלוטים המה מן האויר ומן הדמיון ואין להם כל יסוד. מי האיש אשר בשעה שקרא את ה„אהבת ציון" לא הש בנפשו ובכל רמ"ח אבריו ושס"ה גידיו כי הסיעהו המחבר ממקומו על אדמת נכר וישאהו מוף ביעף על כנפי בת שירתו ויביאהו אל תחת שמי ארץ הצבי, ערש ילדות עם ישראל, אל הארץ אשר היא:

...אֶרֶץ שִׁיר נֶחְמָדָה
אֶרֶץ פְּרִי וּפְרָחִים
בְּגֵצַח הַתּוֹלָדָה
...אֲבִיב נְצָחִים.

(וֹאליצקי)

ויציגהו בחצות ירושלים ושם ראה בעיניו כבמחזה את גבורי ה„אהבת ציון" עם כל עלילותיהם ומעבדיהם עוברים בסך על פניו איש איש בתארו ובצביונו אשר תארהו בו מאַפו, שם ראה בעיניו את יורם שר האלף ונעמה והגית נשיו, את רעו ידידיה הנדיב ותרצה רעיתו, את אמנון הרועה ותמר אהובתו! את תימן ושושנה משאת נפשו, את סתרי הכרמלי ואבישי בית הלחמי, את עבן העבר ועזריקם בנו, את זמרי הצבוע המתחסד ואת הפר ובוקיה בעלי בריתו ומתי סודו, נצבים כולם לפניו כמו חי כמו הרון? מי האיש אשר בקראו את ה„אהבת ציון" לא נדמה לו כמו מתענג הוא על קסם מראה פני ציון עיר האלהים וכל מקראיה בימי מועד ועצרת, בעת אשר כמשק גבים שוקק ברחובותיה מהחמונים המונים מבני ישראל אשר ינהרו אליה מכל ערי יהודה להשתחוות לפני אדון הצבאות בהיכל קדשו, על תפארת הר הזיתים, על המדת מי השלוח ההולכים לאט, על יפעת הרריה ועמקיה, שדמותיה ונאות דשאיה?—

באיזה כח אפוא נולדה הפעולה העזה והנמרצה אשר יפעול ה„אהבת ציון" על קוראיו? מה הוא הדבר אשר יניע וימריץ את הקורא להודות, בפה מלא כי כל הנפשות והפרצופים אשר צָיַר מאַפו בספורו זה נבונים ואמתים המה ומלאים רוח חיים? איך אפוא יוכל הקורא להוציא משפט על אמתתן של התמונות המצוירות בספור הזה, אם כל המדובר בו נקרה ויאת לפני אלפים שנה? אלא כי מאַפו בהיותו בעל רוח כביר ודמיון חזק ונפש מלאה התפעלות והתרגשות מכל דבר יפה ונשגב, ובהיותו צַיָר אמן בורא יש מאין, השיג בתועפות הגיוניותיו את האמת הטהורה ויטביע חותמה על כל הגה ואמר אשר יצא מעטו, וזה הוא שגרם לספורו „אהבת ציון" לעשות רושם גדול וחזק מאד ולהוליך לבבנו שבי. אם יחפוץ הקורא לרכוש לו איזה מושג מכה נעלה ונשגב מענין זה יתאר בנפשו את גדל התפעלותם והתרגשותם של הרואים מוצג על במת ישחק או של הקוראים בספר מחזה שעקספיר „יוליום צעזאר" בכל הזמנים ובכל הארצות, אף כי גיא חזיון זה הוא בעיר רומא והאישים המשחקים עליו חיו לפני מאות רבות בשנים.

את המטרה אשר הציג לו מאַפו בכתיבת ה„אהבת ציון" השיג באופן נעלה מאד, כי רכש לשפת עבר נפשות רבות בכל קצוי ארץ. ה„אהבת ציון" בסגנונו הנשגב שאין דומה לו בכל הספרים הכתובים עברית מיום גלות יהודה מעל אדמתו ובתכנו המושך אליו לב כל איש מישראל שלמד מעודו בחדר מלמדו את כתבי הקדש, העלה את מספר קוראי עברית למעלה ראש וישב לתהיה את האהבה לשפת קדשנו בלב רבים וכן שלמים אשר אמרו כל היום: נפלה נפלה שפת עבר, יבשו עצמותיה, אברה תקותה, נגזרה. לא אעשה שקר בנפשי אם אֹמר כי מכפר קוראי ה„אהבת ציון" עולה לאלפים ולרבבות, וכי הוא אך הוא הוליד לנו על ברכיו את כל הקהל הגדול הקורא עברית כיום הזה. ה„אהבת ציון" עלה על שלחן אלה אשר כבר פנו ערף לא פנים ליקחה אם ויבעטו בשפת ציון וירושלים וכן פלם לו נתיב אל ההדרים והישיבות ויאר את הליל לשוכני הרדים אלה וישר אל המון הקנאים וההשוכים אשר התיצבו כצר יבשטן על דרכו ויוכל להם. כמה מרגליות טובות שהיו מתגוללות באשפתות

המבואות המטונפים אשר לאחינו בני ישראל בתוך הגולה, גלה ה„אהבת ציון" מני השך ויפשפש ויגרדן ויצהצחן וישב להן את ברק נגהן ועתה מתנוססות הנה כככבים מזהירים על שמי ישרון וטיפעת זהרן יפוו כל משכנות יעקב? בכמה גלמים אלמים נפח רוה חיים, כמה נפשות פורחות ונשמות דאזלין ערטילאין הביא אל המנוחה ואל הנחלה אשר להם יאתה? כמה כשרונות נעלים ונשגבים שהיו עתידים לעלות בתהו ולאבד מאין טל ומטר להרות את תלמיהם, חיה ה„אהבת ציון" מערמות עפר שפלותם ויריעף עליהם רביבי טל אורות, טל שמים, ויתפתחו ויהרגו ממסגרותם ויעלו למרום שיאם ועתה בצל פארותיהם ודליותיהם יחסה כל מבקש הכמה ותושיה? ה„אהבת ציון" עשה רושם חזק ונמרץ מאד במחנה ישראל, והרושם הזה ימצא בעצם תקפו ועוז כל זמן שקוראו האחרון עוד יחיה עלי אדמות, וקוראיו לא יחדלו כל העת אשר קוראי שפת עבר לא יסופו. ספרי עברית הרבה וביניהם גם אלה שעשו בעתם איזה רושם ישכחו בהמשך הזמן כמת מלב יחד עם שם מחברם ויהיו כלא היו, אבל ה„אהבת ציון" יאריך ימיו כימי השפה אשר בה נכתב, לעולם יקרא בתשוקה עזה ונמרצה ויקה נפשות בנעם מליצתו ובמתק דבריו ושם מאַפו יוצרו ומחוללו יהיה לעד בלבות אוהבי שפת ישרון וספרותה. ה„אהבת ציון" זכה להיות נעתק לשפת אנגליה ואשכנז, והקוראים אותו בשתי השפות האל יעידו כי גם אהרי אשר הורק מכלי אל כלי לא חלין הנו ממנו וקסם תפארתו עמד בו בעצם תמתו. הדבר הזה יוביח אותנו למדי לאיזו מדרגה רמה ונשאה מגיע הספור הזה ביפיו ובהדרו.

גם בספורו „אשמת שמרון" הגדיל מאַפו לעשות כּצַיָר אָמן וגם עליו קפצו הקוראים בתאות נפש ויבלעו את דבריו בבכורה טרם קיץ. אבל אם כי בשפתו ובסגנונו עוד נעלה הוא בכמה מקומות על ה„אהבת ציון", הנה בתכנו גם במלאכת הגזרה והבניה (טעכניק) נופל הוא ממנו. בין יצורי מאַפו ב„אשמת שמרון" נמצאים המון בריות לא לעזר ולא להועיל הקשים להספור בספחת כי מביאים המה בו ערבוביא ואנדרלמוסיא ומכבידים על הקורא למצוא את הציר הראשי אשר עליו יסוב, עד כי מפני רבוי העצים לא יראה היער, ואולי הרגיש זאת גם המחבר בעצמו ועל כן דמה לתקן מעות זה בזאת אשר הציג בפתח הספור את רשימת שמות הנפשות העולות בו על גיא ההזיון למען יחוור הקורא עליהם כפעם בפעם ולא יזחו מעל לוח לבבו, דבר שאיננו מוצאים דוגמתו בספורי ספרות העמים אלא רק בספרי ההזיונות המוצגים על במת ישחק בלבד. כן ההליש מאַפו שלא ברצונו את הרושם אשר יעשה ה„אשמת שמרון" על קוראיו בזאת אשר שכח את מאמר התלמוד „תפסת מרובה לא תפסת" וישתדל יותר על המדה הדרושה לתת לו קלסתר פני ספור־אהבים (רָאמַאן) וירבה בו את מספר האוהבים והאהובות, אם כי דמות אחת ושפה אחת ודברים אחדים וגורל אחד לכל זוגות הנפשות האוהבות והאהובות ואין בין אהבת הזוג האהד לבין אהבת הזוג השני אלא רק שנוי שמות האוהבים ומקום מגורם בלבד, בכל זאת קרוב הוא לודאי כי לו בא ה„אשמת שמרון" בקהל לנו בראשונה, כי אז היה עושה גם הוא על הקורא אותו הרושם שעשה ה„אהבת ציון" עליו

והיה מכה גלים בספרותנו גם הוא והיה הוא המקים לנו את קהל עדת הקוראים עברית כיום הזה, אחדי כי בנעם סגנונו נעלה ונשגב הוא מאד מאד וגם בתור צייר אמן השף בו מאַפו את זרועו כאשר אמרתי למעלה, אבל הואיל וקרה המקרה כי יצר מאַפו בתהלה את ה„אהבת ציון" והוא נקרא מאתנו בתהלה, הנה בקראנו אחרי כן את ה„אשמת שמרון" לא היה יכול עוד לקחת את לבנו כל כך ואף כי לרתק את התבוננותנו אליו כברתוקות ברזל ונחשת כאחיו הגדול ממנו. האיש הקורא בתהלה את ה„אהבת ציון" ואחריו את ה„אשמת שמרון", נדמה לו כמו חפץ מאַפו להבר את ספרו השני כעין פירוש על הראשון, אחרי כי שנוים ומשולשים בו בשפת יתר וברוב ענין המון רעיונות והגיונות, תמונות וציורים שכבר היו לנגר עיניו בה„אהבת ציון", ואם כי במקום הורתם ולידתם עשו עליו פעולה עזה ונמרצה ונפשו דבקה בם על יפים והדרם, הנה בהשנותם בה„אשמת שמרון" שלא מן הצורך, לא תגדל עוד הפעולה אשר יפעלו עליו. אולם—הנני חוזר ושונה את דברי הראשונים—אם כי מברק זהר ה„אהבת ציון" יחורו פני ה„אשמת שמרון", בכל זאת כאוצר נחמד ויקר וכלוית חן יהיה בספרותנו בכל עת וגם קוראיו לא יתמו בקוראי אחיו הבכור ולא רבים השכילו אחרי מאַפו לכתוב ספור כמתכונתו וכצביונו, ובנוגע לפעולתו להרמת קרן שפת עבר, עזה ונמרצה היתה בזמנה עד מאד ורשומה יהיה נכר גם בדורות יבאו.

התהלות והתשבחות אשר פזרו למאַפו מלא הפנים מכל אפסים על ספורו „אהבת ציון" אמצו את לבבו להוסיף עבוד עבודתו על שדה הבעללעטריסטיקה העברית ויכתוב את ספורו הגדול „עיט צבוע". אבל בפעם הזאת שִׂנָּה ממטבע שטבע לו בראשית גשתו אל המלאכה לכתוב ספורים בשפת עבר ויבור לו דרך הדשה. אם ע"י התעוררות מאליו או בעצת אנשים אהרים שהיה לו שיג ושיח עמהם ודבריהם מצאו מהלכים בלבו, שם לו בספורו ההדש את החפץ להגדיל שפת ישרון ולהאדירה לטפל ולעקר בהר לו ללהום את מלחמת האור עם החשך, את מלחמת ההשבלה נגד הבערות, אשר מלחמה זו התפרצה בימים ההם בעים רוחה על שדמת חיי בני ישראל ברוססיה וממילא הדרה לבא גם אל הספרות, הראי המלוטש של החיים ומחזותיהם. המטרה הראשית אשר התוה לו בספורו „עיט צבוע" היתה לבער ממשכנות ישראל את האולת ולטעת שורק בתוכם את נטעי ההשכלה, להגיד ליעקב מה העת החיה דורשת ממנו ואיך להלוך נגד החיים במאה ההשע עשרה שהוא חי בה. והנה טבע הענין מחיב כי למען השיג מטרה זו היה דרוש למאַפו לתאר בספורו בשרר בחיר ובצבעים אמתים ונכונים כיד הכמת הציור הטובה עליו את הצד המבוער והמגונה, את הצד המוזר והפראי הנמצא באופני הייהם ובמעשיהם של היראים והחרדים מבלי השבון ודעת כל גבול וקצב מעבר מזה ואת הצד היפה והנעים, את הצד הלוקה את הנפש ומושך את הלב הנראה בחיי המשכילים בעם מעבר מזה. אם בדברי התול ערבים לאזן שומעת אבל נקובים ווורדים עד התהום, אם בשיחות הלציות נעימות ושנונות כמרג הרוץ, או בדברי כבושין היוצאים מן הלב ונכנסים אל הלב, היה מאַפו צריך להביא הכמה בלב קוראיו להשכיל ולהבין את ההפסד המרובה הצרור לחיי אנוש עלי־הלד בכנפי הבערות ואת

רוב התועלת אשר בחיק ההשכלה והשלמות תנוח. אך באופן כזה היה מאַפו יכול להשיג אדיר הפצו בספורו והיתה תבואתו טובה גם הוא לעשות פרצים, אם הרבה או מעט, בחומת הסנים המבדלת בין בני הדור הישן ובין בני הדור החדש. אבל הוא לא כן עשה; הוא לא כונן אשוריו בדרך העולה אל חזון לבו כי אם מראשית הספור עד אחריתו תעה בארחות עקלקלות ויתעה גם את הקוראים אחריו.

בשצף קצף ובסופה וסערה התנפל מאַפו בספורו „עיט צבוע" על כל המחזיקים בנושנות וימטר על ראשם זקים ופחים ואש זלעפות; על כלם, אין נקי, העלה את תער השכירה ויגלה את הראש ושער הרגלים וגם את הזקן ספה. בהפצו לתאר קלסתר פני אנשים הולכים בחשך ומשמרים הבלי שוא ואת עלילותיהם ומעבדיהם הנבערים שאחזו בהם בסבת תנאי גדולם והנוכם, הציגם לפנינו בדמות בני בליעל נעורים ורקים מכל רגש מוסרי, בדמות שודדי־ליל והיתו־יער משחרות לטרף, כאלו לא תצוירנה ההליכה בחשך, האמונה בהבלים וההתנגדות לחכמה ודעת בלתי אם באנשים עושים כל דבר תועבה, באנשים פורצי חוק ופורעי־מוסר, וכאלו כל אלה העומדים למעלה מכל המשפטים הקדומים והאמונות הטפלות ולא יפנו ערף לתבונה ולתושיה, כולם תמימי־לב המה, כלם צדיקים וכלם עושים רק את הטוב והישר בעיני אלהים ואדם, מה שאין כן באמת.

בדמותם של ההוטאים והפושעים ר' צדוק וגעל, שאלמלא עלתה בידם לכסות במשאון על עברת זדון תרמיתם ומעשיהם ועלילותיהם הנתעבים נודעו לרָשות, כי אז נחרץ משפטם להיות משולחים אל ארץ גזרה ולעבוד שמה עבודת פרך כל ימי חייהם, אמר מאַפו לתאר דמות דיוקנם של המחזיקים בנושנות בדורו, ויעש בזה את מלאכתו וחכמתו פלסתר. אם גם פגש מאַפו בחייו אישים שפלים כאלה בין בני הדור הישן, אך פרטים בודדים המה שאין להם שום עסק עם הכלל כלו ועל כן לא היתה לו הצדקה להציגם לפנינו בתור דפוסים (טיפהען) מאנשי המפלגה שרק על פי מקרה נספחו אליה. מאַפו בבאו לגולל לעינינו תמונה חיה ונאמנה מבני הדור הישן וממלהמתם את בני הדור החדש, הנה למען עשות את ציוריו מסכימים אל החיים בכל פרטיהם, היה צריך לתאר לנו אנשים תמימים וישרים מטבעם אשר באשמת החנוך הרע והמקולקל שנשרש בין בני ישראל ברוססיה ופולין מדורות עולמים על ידי הרבה סבות ודחיפות מן החוץ, משוקעים המה עד צוארם ברפש הבערות והפנטיזם, חיים באולתם ותמים באולתם, וכל מה שהנם עושים ועובדים ומלחמותיהם שהמה לוחמים בחייהם אך על ידי פעולת הבערות עליהם הוא ולא מרע לב ומשפלות מוסרית. אבל מאַפו בחר לו לראשי גבורי ספורו בני בלי תרבות, בני חלאת מין האדם אשר חייהם הנם שלשלת ארוכה שזורה ועבותה מכל עון ופשע, מגנבה, גזלה, רציחה וכיוצא מן ההטאים שאינם תלוים לא בבערות ולא בפנטיזם כי אם בנפש נשחתה מתחלת בריאתה ובנטיות טבעיות להרע ולהשחית.

גם את ר' גריאל הרב לעדת ישרון בעתיקה, לא נקה מאַפו בחמתו ובתארו אותו לפנינו לא קמץ בצבעים שחורים מאד וירקום את תמונתו על היריעה מוזר

ומתנגד מן הקצה אל הקצה אל הטיפה המיוחד והקבוע לכלל רבני ישראל. כמדומה לי כי כל מי שיש לו איזה מושג מטיבם של רבנינו, מתכונת נפשם, מדרכם בקדש ומתנאי החיים המקיפים אותם, יודה בפה מלא כי אם גם נחפש בנרות לא נמצא ביניהם אף רב אחד אשר תכון ידו עם ערום ונוכל ובעל מזמות כנחשן השדכן, רב אשר בנסעו בדרך יתאכסן בבית מלון־אורחים לאשה נצורת־לב ומפורת דרכיה לזרים בצפנת ואשר יהיה רודף אחר הכבוד והשררה, לובש גאות כמדו, זורק מרה בבני עדתו ומטיל אימה יתירה על הצבור במדה הנפרזה אשר הלק בה מאפו, את כל הנטיות האלה לר' גדיאל מקוראו. אם נכונים המה דברי אלה אשר ה' ליליענבלום במאמרו „עולם התהו" („השחר" שנה ד' חברת ד"א) יספר בשמם כי בשעה שתאר מאפו את צורת ר' גדיאל ראה לפניו דמות דיוקנו של הגאון רבי ישראל מסאלאנט המכונה רבי ישראל סאלאנטער נ"ע, כי אז הנה מאשר כי לא נהין לחשוד את מאפו ולאמר כי היה את לבבו לכתוב כתב פלסתר על הגאון המנוח ולעולל בעפר קרנו בזדון, עלינו להתפלא ולהוסיף להתפלא: איך יובל איש אעפ"י שאינו צדיק כמאפו, לחטוא באופן נורא כזה אל האמת הטהורה, כי הכל יודעין שר' ישראל זה היה סמל היושר והתמימות, איש כלו רוהני, מכף רגלו עד קדקדו, איש שלא נגע מימיו לרעה גם בזבוב על הקיר ואף כי לא היה מסוגל לכל הסרונותיו ומגרעותיו של ר' גדיאל, ואם ר' גדיאל יצור דמיונו של מאפו הוא, ייעד יצורו זה שלא היה כדוגמתו וכצביונו במציאות מעולם כי לא הכיר מאפו את רבני ישראל אפילו הברה כל שהיא ולא בא אל תכונתם מעודו ואך את צל ההרים ראה כהרים, ועל כן עד כמה אנו חיבים להודות ולהלל למי שאמר לדמיונו של מאפו: עד פה תבא ולא תוסיף! ולא מנה את ר' גדיאל את פושעים וחטאים כר' צדוק וגעל וסיעתם ולא נתן פתחון פה למהרסינו ולמהריבינו אשר ממנו יצאו ולצוררי עמנו מחוץ המחפשים בנו מומים כל היום לתמוך בדבריו את יתדות הערץ והבוז אשר ידברו על רבני ישרון ורועי ישראל ועל כל האומה. רבני ישראל בכל דור ודור ובכל תקופה ותקופה התנוססו כאבני־נזר בתומתם ובישרת לבבם ובהמדות התרומיות אשר נקבצו באו בבתי נפשם ואף כי לא נפלו בהם מכל בהני הדת ושומרי משמרת האמונה בין עמי הארץ....

אבל אם נטה מאפו מדרך האמת הטהורה בתארו את ראשי גבוריו ב„עיט צבוע", הנה עלתה בידו לתת לנו תמונה נכונה ונאמנה מיתר בני הדור הישן הבאים בספורו זה. את עובדיה, המול, ירחמיאל, קלונימום ופתחיה הציג מאפו לפנינו כמו חיים, ורוח האמת מרחפת על כל הדברים אשר שם בפיהם ועל כל המעשים והפעולות והעלילות אשר נתן בידיהם. עד היום הזה נפגוש בין בני ישראל ברוססיה ופולין על כל צעד ושעל אנשים כעובדיה וחמול אשר יעריצו ויקדישו את הבערות ויעשו לה כונים, אשר יגששו כל ימיהם באפלה וכעורים ימששו קיר ובה נעם החשך עליהם עד כי לא יחפצו לראות אור בהיר כי יָהֵל. האנשים האלה יוצאים מרחם אמם בתבלול על עינם ושבים לעפרם בתבלול על עינם ומגמת נפשם לראות את כל העולם שרוי בחשך ואפלה כמהם ועל כן יקימו כצר וכשטן לכל מי שיתעורר לקחת פנס או עששית בידו להאיר

את הלילה. האולת הקשורה בלב האנשים האלה גדולה והזקה היא כל כך עד כי לא לעזר ולא להועיל תהיינה כל הטענות וההוכחות שבעולם להסיר מהם אולתם הנותנת חיות ומזון לנפשם, וכל המדבר אליהם כאלו מדבר אל העצים ואל האבנים. וכמה בהמות טהורות בצורות אדם כירחמיאל וכקלונימוס יולדו עוד ביום הזה מרקק הבערות וטן האויר המעופש והמלא רקבון הממלא את חלל הדרינו, ישיבותינו ובתי מדרשינו המנסכים על בני העניים שמהם תצא תורה רוח עועים ותרדמת מות, המסכסכים כל הושיהם בם וממוגגים אותם תושיה ושבל אנוש, העושים אותם למוגי־לב כשפנים ולחרדים לקול עלה נדף, למבטלים בעצמם את ישותם ולמביטים על עצמם כנבראים עלי־אדמות אך למען היות מטרה לכל חץ, אסקופה הנדרסת לכל רגל, לתת להיותם למורטים וגום למבים ונפשם כעפר לכל ולנוה תמיד בין הקורנס ובין הסדן! תמונות ירחמיאל וקלונימום המצוירות בעטו של מאַפו בכל קויהן הדקים מן הדקים ביתרון הכשר דעת מביאות את הקורא לידי שחוק; אבל השחוק הזה הנהו שחוק מכאיב־לב ומדאיב נפש על משבתנו אנו, על תנאי חיינו, חיי תהו ובהו, המולידים לנו נפשות אמללות מיום גוחן מרחם עד זבולא בתרייתא כמו אלה. אין לנו הצדקה לשחוק וללעוג להעלובים האלה אשר מפשענו נגע למו ואף מעוננו המה מדכאים, כי אם עלינו לנוד להם, להשתתף במצבם ולקחת הבל בענים ומרודם.

אפס כי גם אחרי כל הדברים עלינו להודות כי תמונות בני הדור הישן אשר גלל מאַפו לפנינו, הנה עם כל מגרעותיהן אשר דברנו על אודותן למעלה, קרובות הנה בכל זאת אל המציאות הרבה יתר מתמונות הצד שכנגדם, בני הדור החדש הלא המה המשכילים בעם, ועל כן עושות הנה איזה רושם בלב הקורא. ביצורי הדור הישן רואים אנו לכל הפחות איזו סימני תנועה וממילא גם חיים, הננו רואים אותם ופועלים ועובדים, עומדים הכן במערכה איש איש וכלי נשקו בידו ולוחמים בכל מאמצי כחם בעד חזון לבם ומשאת נפשם, בעד— הבערות אשר בשמה ירומו כל היום, מה שאיננו מוצאים בבני הדור החדש. כל המשכילים שתאר מאַפו ב„עיט צבוע" יש מהם שאך גלמם תראה עיננו, וכל אות רוח ונשמה לא נהוה בהם ויש מהם בעלי כח בפה (אבל רק מדי שבתם תחת התנור והכירים באהלם ואין להם שומע) וקצרי־אונים לכל מעשה ופעולה ממשית ואף כי לא יעמוד לבם ולא תחזקנה ידיהם לצאת חוצץ כלם וללחום בפומבי את מלחמת ההשכלה אשר לדגלה נשבעו, מתנגדיהם מתגודדים הבורות ועודדים כלם במערכה בכל לב ונפש, ילקוטם מלא בכל עת ובכל שעה חלוקי אבנים לידות בהשכלה ובנושאי כליה, אין עיף ואין כושל בם מהפליא עצות ומבקש תחבולות איך ובמה להחליש את האויב ולעשות אתו כלה, והמשכילים החתים נסוגו אחור, אין מהם עומד בפרץ, ואין מושך בקשת כי אם אחד אחד יפוצו זה בכה וזה בכה, ואך לפנות ערב בהתקבצם יחד לְפַקֵּד את החללים, אז גבורים המה כלם—לשבת בהבוק ידים ובעצלתים ולקונן מרה בדמעות שליש על גלות ההשכלה, על בערות בני הדור הישן ואולתם וכו' וכו'.

בין כל הגבורים ממפלגת המשכילים שציר מאַפו בספורו, אין גם אחד המושך אחריו את לב הקורא אם ברחב לבו, אם בהשקפותיו הנכבדות על

החיים ומה שיש בהם, או בפעולותיו ועלילותיו הנמרצות, לטובת הכלל אשר נוכל להראות עליו באצבע ולאמר כי הוא הוא כדאי והגון להיות למופת ולסמל (אידעאַל) לבני הנעורים בעמנו שוחרי השכלה. כולם אינם לא בעלי עיון ולא בעלי מעשה כי אם בעלי קטנות המוחין, בריות קטנות ופשוטות מאד, סמרטוטים ממין היותר פחות.

נעמן, אביר הספור בהיותו תלמיד יושב על ספסל בית שבת תחכמוני, ראה הזות הכל לא במדעים ובחכמות שהוא אוסף בהפניו, לא בעולמות ההדשים הנגלים לפניו יום יום על שדה התושיה, כי אם ברעיון זה: כמעט יגמור את חוק למודו בבית מדרש החכמות ויצא מכתר בכתר יודע טבע סגולות הארץ וצאצאיה, ימהר לשוב לעירו ולביתו ואז תעמוד לו חכמתו אשר רכש לו להעמיד את געל הבליעל במשפט (שמעו והשתוממו: אגרונים ישתמש בתורתו אשר בתוך מעיו למלאכת עריכת דין!!) ולנקום ממנו את נקמת אביו אשר אכלו, המטו ויציגהו ככלי־ריק ולהוציא היל זרים בלע מפיו. אבל מיום באו לביתו עד תום כל הספור והקורא לא יוסיף עוד להביטו, אין אנו רואים אותו אף פעם בלכתו אל בתי המשפט והערכאות להגיש עצומותיו על געל, כי אם ישים כל מעיניו אך באהבתו את אלישבע שדבקה נפשו בה עוד בשחר טל ילדותו בראותו בפעם הראשונה את פניה, ואהבתו זאת היא רוח החיה באופני כל פעולותיו במשך העת הזאת. במכתביו לאחיטוב רעו הוא מדבר גבהה גבהה על מעלת ההשכלה ומפיציה בין העם ומעפר בעפר את כל בוזי חכמה ודעת, ובשובו מהיכל החכמה לעירו איננו נוקש לתועלתה אפילו באצבע קטנה, אם כי לפי מצבו ומעמדו החדש היה יכול לפעול במקומו, אם רב או מעט, לטובת ההשכלה וגם נמצאו עוזרים על ידו מבני הנעורים הוגי חכמה במסתרים, לו אך הפץ בזה ולולא היה רק פושק שפתים ומגבב אמרים (פראַזיאָר) בלבד. אלו היה בנעמן אף אחר מששים לדפום נבון ונאמן מצעירי ישרון שגמרו חוק למודם בבית המדרש הגבה ברורו של מאַפו, היינו בתחלת שנות הששים למאה זו, כי אז הנה בשובו אל העיר מולדתו היתה ראשית פעלו להשתדל בכל מאמצי כחו להפיץ ידיעת לשון וספר בין בני ההמון ואף כי בין בני העניים שמהם תצא תורה ולרכוש ביניהם ע"י אמצעים ותחבולות שונות נפשות להשכלה ולתושיה, מבלי שום לב אל כל המכשולים והתחתחים הפרושים על דרכו.

זכרנו את הפעולות העזות והנמרצות להרחבת ההשכלה שעשו ופעלו הסטודענטים העברים הראשונים ילידי תחום הישוב לבני ישראל ברוסיה איש איש בעירו בשובו אליה שנה שנה בימי ההפש ואף כי בהשליטו את חוק למודו בתור רופא חולים, עורך דין, מורה הרים וכיוצא בזה. כל סטודענט היה בא לביתו מלא התפעלות והתרגשות מהמון הרעיונות וההגיונות ההדשים, מנעם זיו מאורות החכמות והמדעים אשר מלא ברשו מערניהן על ספסל האוניווער־זיטאַט וכדרך כל צעיר לימים בעל דם הם ורוחה לא יכול לכלוא את רגשותיו בחבו ויבקש להאציל מהם על כל הקרב הקרב אליו ויפרצו ויעברו על פתחי פיו בשכבו ובקומו, בשבתו ובלכתו וישיחוהו גם בחלום גם בהקיץ, ואמנם לא השחית את דבריו על אזן לא שומעת, כי צרר רוח אותם בכנפיו וישימם עמוק

עמוק בתלמי לבב כמה מבני הנעורים שבערות הוריהם עוד לא השפיקה להמית את כל רגשותיהם בהם ולא ארכו הימים ויוציאו פרח ויציצו ציץ ויגמלו פרי ברכה. כל סטודענט היה מכה גלים בעירו במשך ימי שבתו בה ובורא תקופה הרשה בחיי בני הנעורים אשר בתוכה וגם אחרי עזבו אותה נשאר רשומו נכר בה לירחים ולשנים, כי על פי הרוב העיר סטודענט אחד לב עשרה צעירים לעזוב את בית הוריהם אם בגלוי אם בסתר וללכת לקנות חכמה ודעת בערים אחרות, במקום אשר יד הבערות לא תנידם ורוחה המעופשה לא תעלה עליהם וחם פלסו לאט לאט דרך להשכלה בין היהודים ברוססיה. ואיזה רושם עשה נעמן לטובת ההשכלה בעירו בכלל ובין בני נעוריה בפרט? על שאלה זו עלינו להשיב: נעמן לא עשה במקומו אפילו רושם כל שהוא, אחרי כי איננו טיפה סטודענט עברי מדור העבר, כי אם יצור יוצא מן הכלל, יציר חלש ורפה־כח שאינו מסוגל לכל פעולה ועבודה וכל אונו וגבורתו אך להתנות אהבים את אלישבע ולזמר משכיל שיר ידידות לכבודה.

גם אלישבע זו אינה כראית וראויה להיות בעלילותיה והליכותיה למופת לבנות ציון היקרות אף לא יוכל לעלות על דעתנו לעולם להציע לפני עלם משכיל והוגה דעות לאמר: כזו ראה וקדש! אחרי כי כמו שיצאה תמונתה מעטו של מאפו אינה מסוגלת למשוך אחריה את לב כל מי שרוש מאת המין היפה לא רק יופי הפנים בלבד כי אם גם התפתחות רוחנית במדה ידועה. אלישבע היתה יפה בתאר פניה אבל דמיונה כפסל שֵׁשׁ תפוש בסף ווהב וכל רוח חיים אין בקרבו. לבה היה רק מכל חזון־רוח (אידעאל) לבחן לו ולעבוד עבודתו, רק מכל דעה והשקפה זמנית, היה חסרו מטרה יוצאת מחוץ לתחום צרכי החמר ויסודות קבועים שעליהם תסבינה כל פעולותיה ומעבדיה ועל כן היא מתהפכת בחמר חותם ופניה נוטים לבאן ולבאן. גם היא מתמ־מרת בזעם אפה באזני הוגא הרופא על העטלפים ומורדי האור האומרים להחשיך את אור שמש הדעת בצהרים, גם היא צועקת בכרוכיא: הבו השכלה! הבו אור! ובשבתה בסוד רעותיה שדבריה נשמעים אצלן והיתה יכולה לעשות איזה רושם עליהן, איננו שומעים אותה מדברת אף בדבור קל על אודות איזה צורך רוחני וענין עיוני כי אם לוקחת היא חלק בחלק בשיחותיהן הנבערות והתפלות המתחילות בקשוטי הנשים ותבשיטיהן, בגדל כח האהבה בת השמים ומסיטות בהן וההשכלה מאן דכר שמה.

על זרה בן געל, עלם שוחר השכלה (במובנה בעת ההיא) וממית עצמו עליה כי נאלץ הוא לעשות במחשך מעשהו לבל תשורנו עין אביו ור' גדיאל רבו צוררי הדעת ומנדיה, תביט אלישבע מגבה ובשאט בנפש ותבזהו בלבה. אין אנו רשאים לדון אותה לכף חובה על אשר לא הראתה לו כל אות ידידות אחרי אשר הקדים נעמן להוציא קוץ מכאיב מאצבעה בילדותה ולשיר בנערותה לכבודה שיר־אהבה בשפת עבר ושטות אמנון ותמר גבורי ה„אהבת־ציון" יענדו עטרת תפארת לראשי חרוזיו (אם כי בתמונתו של זרה חובש בית המדרש נשקפים לעינינו איזו קוים מושכים את הלב בהתעוררותו הפתאומית לבקש תבונה, מלחמתו בסתר בתי נפשו את המשפטים הקדומים והמושגים התפלים

שהשריש בקרבו ההנוך המעות והמקולקל שקבל בבית הוריו החשובים ותומת אהבתו את אלישבע, מה שאין אנו מוצאים בנעמן האגרונים), אבל לקבלהו בסבר פנים יפות ואף כי לא לדבר אליו דברים בוטים כמדקרות חרב. באזני הוגא הרופא ולהלבין פניו בפני חבירו, זאת היתה ההובה עליה לעשות מצד הנימום ורוך הארץ. אבל היא לא תעשה כזאת. יען מה? יען כי זרה איננו בעל פנים יפות אף רוחק הוא את ספסל בית מרשו של עובדיה אביה הזקן.

אלישבע היתה בעיני זרח כסמל ההשכלה, כל המעלות המצוינות שמצא בהשכלה מצא אף באלישבע וכן גם להפך. כל מה שראה את אלישבע עושה, כל מה ששמע אותה מדברת, הציג על חשבון ההשכלה. זרח בכבדו והוקירו בלבו את אלישבע חשב למשפט כי מכבד ומוקיר הוא בזה את ההשכלה, ובאהבו את אלישבע דמה בנפשו לאהוב את ההשכלה. אלו היו עיני אלישבע בראשה ותתבונן לכל אשר את זרח, כי אז היתה משתדלת לקרבהו כמו נגיד ולהאיר פניה אליו שעל ידי זה היה חשקו להשכלה מתחזק ומתגבר בו מיום ליום עד כי נולד בקרבו הרעיון לעזוב בחשאי את בית הוריו החשבים ולהרחיק נדוד למקום שאין מכירין אותו (כאשר התעורר באחרונה רעיון זה בלבו מרוב יאוש), שם התעתד לבא אל איזה מבתי הספר האמצעים ובהשלימו חוק למודו בו, נכנס אל האוני וערזישאט ומקץ שנים אחדות היה שב גם כן לעירו ולביתו בתור חכם ומלומד בנעמן ואולי עוד בתור חכם יותר גדול ממנו, כשראינו חזון מקרים כאלה בינינו חדשים לבקרים. אלו היתה אלישבע אשת שכל ומתיחסת אל החיים בהגיון בריא ובהכרה פנימית, כי אז היתה רואה חובה לעצמה להשתתף בצרת נפש זרח ולפקוח כפעם בפעם את עיניו על דרכי החיים שהוא בתומתו ובאולתו איננו משים לב אליהם ומתוך כך גם השכילה להסביר לו לעת מצא כי כל זמן שלא יהיה בתפארת אדם המעלה, כל זמן שלא יציב לו יד בתבל ולא ישיג את המטרה הדרושה לחפץ החיים שלו לא תשא כל עלמה משכלת את נפשה אליו גם אין לו הצדקה לבנות לו בית ולהעמים רחים על צוארו. זרח היה שומע לקולה באזנים קשובות ובולע את אמרותיה (אמרות ההשכלה) כבכורה טרם קיץ והיה מביא לבב חכמה ומבין כי על פי דברים אלה ששמע מפי אלישבע מן הנמנע הוא כי אהבתו שהוא אוהב אותה בסתר לבבו פרי תשוה לו ותהיה כצמח העושה קמה, ועל כן לא היה מתעורר מכל וכל לשפוך את שיחו לפניה וירף ממנה, גם יש לנו על מה לסמוך השערה זו, כי כמעט רכש לו זרח בהמשך הזמן איזו התפתחות רוחנית היתה איש אהבתו את אלישבע הולכת ומתקררת לאט לאט עד כי כלתה בעשן כלתה, אחרי כי אז אולי השכיל למצוא בה סימנים וראיות מוכיחות כי כבר נתון לבה לעלם אחר או כי הדל להביט עליה כעל צלם דמות ההשכלה וידע לערוך את ערכה הנכון, את מצבה הדל והשפל על מעלות ההשכלה האמתית ועד כמה אין בה מן הסגלות המבוקשות באשה מאת כל איש חי רב פעלים ומשכיל על דבר באמת, ואז היתה נפשו חולצת ממנה לגמרי. אבל אלישבע שלא היתה פקחית דחפה אותו בזרוע בעוד לא רוחץ מאולתו והוא חשב את הדחיפה הזאת מצד ההשכלה, ומכיון שהאכה לו ההשכלה ערף לא פנים ויהי הדבר הזה בעיניו לאות כי לא רצתה ההשכלה את מעשיו וכי איננו מוכשר ומסוגל ליהנות מנעם זיוה, נתן אל לבו ליאש ממנה

זכן נשאר קרח מכאן וקרח מכאן: עד המשכילים לא בא ולאל הבוערים בעם לא חפץ גם לא היה יכול לשוב, וימלאו חדרי לבבו יאוש על כל גדותיהם ויצר לו המקום בבית אביו ויגמור אמר לעזוב את עירו וארצו ולנוד אל כל אשר יוליכוהו עיניו, וישמח מאד לקראת המקרה עת ראה איזה אנשים בני עירו ממכיריו ומיודעיו יורדים הים באניה אל הארץ החדשה, ויארח אתם לחברה. הנה כי כן גרמה אלישבע בסכלותה ובאולתה לחורבן חיי זרח ברוח גם בכשר.

גם תמונת הוגא הרופא חסרה חיים. פוגשים אנחנו במשכיל זה במרוצת הספור כמעט על כל צעד ושעל ובכל פעם אך את קולו נשמע, אם בפזרו קמפֿימנטים לאלישבע או בחמדו לצון לו על עלילות בני הדור הישן, אבל אין אנו רואים שום פעולה ממשית גם צל התעוררות לאיזה מעשה יוצאת מתחת ידו בעירו. בכלל נתפלא לראות כי הרופא הזה אשר כפי שיתארהו מאַפו היה חשוב ונכבד בעיר וימצא לו מהלכים בבתי כל עשיריה למפלגותיה ובבית עובדיה היה יוצא ונכנס תמיד וַיְחַשֵּׁב שמה כאחד מבני המשפחה ויקח חלק בכל הנעשה בתוכם וע"כ הן ידע את כל באי הבית הזה חדשים לבקרים ובניהם גם את חמול, את געל וזרח בנו, את ר' צדוק וכל הגלוים אליו וממילא היו גלוים וידועים לפניו כל הסבסוכים ודברי הריבות שהיו בין געל ועובדיה ובין יוחם אבי זקנו של נעמן אהוב נפש אלישבע — לא נסה למען האמת והשלום להשתמש בסמיכות (אליטֶראַציאָן) וביחוסו אל כל הנפשות האלה ולהכנים את ראשו בעובי הקורה וְלַתֵּת את שני הצדדים המתנגדים ולהביאם לידי פשרה ולעמק השוה לכל נפש, אף כי מן הנמנע הוא שלא ידע את מצבו האיום של יוחם הזקן ואת העניות הנוראה והמנולת אשר שמה קן לה בביתו, ולא עוד אלא שלא היה לו מעודו כל שיג ושיח את יוחם ובני משפחתו ולא פגשנו בו בבקרו בביתם אף פעם, אף כי כל בני הבית הזה עלו בהתפתחותם הרוחנית, בישרת לבבם ובתמת נפשם על כל אלה שרואים אנחנו אותו נושא ונותן עמהם במהלך הספור.

אחיטוב, עלם צעיר לימים ומלא כח עלומים, ישב ועוסק בכתיבת מליצות שדופות קדים על חין ערך ההשכלה ומתיפח מרה על עלבון הדעת והחכמה אשר בשפל תשבנה בעירו, מורה כמתלהלה זקים חצים ומות על ראש ר' גדיאל וכל מתי סודו, משליך נעל על העטלפים מורדי האור וסיר רחצו ישפוך על הקנאים והחשוכים, ובמלאכתו זאת ידמה לצאת ידי חובת ההשכלה, אחרי כי איננו רואים איתו עושה כל מאומה לביתו ומשתדל להשיג לו איזו מטרה בחיים על פי דרכו וכשרונותיו, למען היות למופת לבני הנעורים אשר בגילו כי יאלפו ארחותיו ויעשו כמהו גם המה. תמונתו של אחיטוב אשר, כמו שיש לשער, בלה את מבחר שנותיו, שנות העלומים, אך במליצותיו הרכות ובאפס עבודה ומלאכה והיה תועה על כן כל ימיו בדרכי החיים מבלי מצוא לפניו כל מטרה ותכלית, יכולה לעשות רושם על הקורא אך בשלילה.

רק תמונה אחת ממפלגת המשכילים (לפי טובתה של המלה הזאת בעת ההיא) העולים על גיא החזיון ב"עט צבוע" קרובה היא במדה ידועה אל החיים, והיא תמונת נחמיה המלמד. נחמיה הוא אחד המלמדים מדור העבר, שקבלו מאת המשלה חנם אין כסף את כתבי הקדש בהעתקה האשכנזית ובבאורו של הרמב"ן

שיצאו לאור תחת השגחת ה' לעאָן מאנדעלשטאַמם ובחוספיתיו, למען אשר יביאו ידיעת התנ"ך בלב ילדי ישרון לא ע"י הפרושים הנבערים והתפלים כ„המצודת דוד" ו„המצודת ציון" וכדוגמתם המביאים ערבוביא במוח הנער הרופס עליו ומשחיתים את טוב טעמו שחלק לו היוצר מתחלת בריאתו, כי אם עפ"י באור שההגיון הישר והשכל הבריא סובלו והמסוגל לרומם את רוח התלמיד בעודו באבו ולפתוח בבתי נפשו פתח כחודו של מחט לקבל בהם את קסם ההוד והיופי השפוך על מליצית חוזי"ה ומדברותיהם הנשגבות. היו מלמדים שנשרישה הבערות בלבם כיתר במקום נאמן קבלו את כתבי הקדש כאלו כפאם שד ומבלי שים עין בהם הניחום בקרן זויות ויהיו שמה לברות לשני העכברים או כי מהרו וימכרום בער בצע כסף נמאס לאחרים לעשות צרכיהם בהם, לציר אותם על פי צלוחיתם, להליט בהם חמאה וגבינה וכיוצא בזה. אבל נמצאו גם מלמדים כמו אלה שלבם עוד לא היה מטומטם כל כך, רגשותיהם לא קהי ושביבי נר אלהים הדולק בסתר בתי נפשם עוד טרם עמעו כלם, והם המה לא יכלו למלא ספקם הרוחני בחמון הבאורים ושטף הפרושים הצנומים ופגי־הטעם אשר הצמיחו פוחזים וריקים על שדמת התנ"ך כגלים על תלמי שדי ועל כן התעורר רוח החפץ בקרבם לראות ולדעת את התרשות והנצורות אשר יגלה להם הבאור של הפלוסוף הגדול מדעססויא ויביטו עליו במחשך ובמסתרים, וכיון שהציצו בו אך מעט קט ויגעו בהלך דבש זה אך בקצה משיהם, והנה אורו עיניהם כי נגולו כספר לפניהם שמים חדשים וארץ חדשה ורגשות חדשים לא שערום נופחו בהם. הבאור העברי הביאם אל היכלי שפת עבר ויראם את תפארתה והדר גאונה, את כל סגלותיה ושכיות המודותיה ויט את כליותם ולבבם לאהבה אותה אהבה נצחת. הבאור העברי ברוח הבקרת החופף עליו ובהגיונותיו החפשים במקצת הביאם לאט לאט לידי מקרא ספרי מחקר כה„מורה נבוכים" „כוזרי" וכיוצא בהם וכלם יחד נטו ידם על הרעיונות המעופשים והמשפטים הקדומים שנשתרשו במוחם משכבר הימים ונשאי אותם משרשיהם ויפלסו למהלך דעותיהם נתיב חדש אשר ישכון אור בו, ויהפכו ויהיו לאנשים אחרים בעלי פנים חדשות. המלמדים מסוג זה נפלגו לשתי כתות. בני הכתה האחת חרדו לנפשם פן ישחיתו עין בלחמם בהעלותם את מחשבותיהם על דל שפתם ועל כן כסו במשאון על הגות לבם ויסתירו את הגיונותיהם עמוק עמוק בחבם ולא נודע בחוץ כי באו אל קרבם. לא כן בני הכתה השניה. המה היו אמיצי־הלב ביותר ומבין שנפקחו עיניהם מעט, היה רע עליהם המעשה לראות את המון בני עמנו מנשש בעור באפלה ולא יחזה נכחה, ויבקשו ללוק את התבלול גם מעל עיניו ולחלק אתו חלק בחלק את הדעות החדשות שרכשו להם המה, ובעד אדיר חפצם זה הנקל היה להם לסבול צרות רבות ורעות מידי אותו ההמון בעצמו שטובתו המה דורשים, להיות מטרה לחץ כל קנאי וצבוע, ולחיות חיים קשים ומרים כלענה, ולא עוד אלא שהתלאות והפגעים שעברו על ראשם אמצו את לבם וחזקו ידיהם להוסיף הפיץ את מעיינותיהם החיצה, לתת בינה לתועי־רוח ולהוציא ממסגר אסירי הבערות, וכל הימים חתרו בכל עוז למצא להם חברים מקשיבים לקולם — וימצאו את אשר בקשו. המלאכה להפיץ את ענני הבערות הפרושים למסך על שמי רבע ישראל ולהביא אור בו, היתה אצלם בהמשך הזמן כעין Profession de foi ויתמכרו אליה בכל נפשם ומאדם. היא הטיפה נטפי

עסים בכוס חיתם, היא הקלה עליהם את עול מצבם הרע, היא נתנה תנחומות לנפשם בימי ענים ומרודם והיא הפיחה בהם רוח עז ותעצמות להטות שכמם לסבול את כל אשר נטל עליהם ולנענע ראשם לפני כל גל וגל שיעבור עליו. המלאכה הזאת היתה למטרתם האחת בחיים ובה ראו חזות הכל. המלמדים הנאורים האלה בכל דעותיהם החדשות היו מקופלים וכרוכים תמיד ראשם ורובם בתוך תחום ישראל, לא נטו אפילו כמלא שערה מחקי אמונה מורשה ויהיו זהירים במצוה קלה כבחמורה אלא כי רק את הדברים התפלים והבלי השוא שנספחו אל היהדות במשך שנות דור ודור באשמת אנשים ערלי־לב הזרו כמו דוה ואותם בקשו להשאות משרשיהם מלבות כל המון העם, ובפנה הזאת הגדילו לעשות בעתם כי כבשו בזה את הדרך לפני ההשכלה ועל כן כראים וראוים המה כי הסופר אשר יבא לכתוב באיזה מן הזמנים זכרון בספר את תולדות השתלשלות התפתחות ההשכלה בין יהודי רוסיה לא יעבור עליהם בשתיקה כי אם יקבע להם ולפעולותיהם מדור מיוחד בפני עצמו. אחד מהמלמדים בני הכתה הזאת היה גם נחמיה.

בנוגע לתוכן (פבולה) הספור „עיט צבוע", הננו רואים בו מעשה פליאות וזרות ומקרים יוצאים מגבול המציאות שמוצאים אנחנו כדוגמתם וכצביונם רק בספורי המעשיות מטין היותר פחות הכתובים בשפת יהודית המדברת. הננו קוראים בו מעשה באיש אחד שהלך בימי נעוריו לכרך גדול של לונדון אשר במדינת הים ויעש שם עשר רב וימת בדמי ימיו ויוריש את כל הונו ורכושו לבני משפחתו העניים והאביונים המתמוגגים ברעב והמה אלה ששים ושמחים על ירושתם שבאה להם בהיסח הדעת מהרו לדאות כעל כנפי נשרים למחוז חפצם לונדונה ובין לילה נהפכו ממחבקים אשפתות לנטילי כסף וזהב. הננו קוראים בו מעשה בריבה אחת בלילת יופי שירדה לרחוץ את בשרה בחטי טבריה ויקר מִקֶּרֶב לנפול אל המים וכמעט צללה כעופרת במים אדירים לולא החיש איש צעיר לימים יפה תאר לעזרתה ויאחזה בציצת ראשה ויעלנה על היבשה מפרפרת בין החיים והמות ומובן מאליו כי דבקה נפשו בה לאהבה והיא גם היא לא היתה כפויית־טובה ותשיב אהבה אל חיקו. הננו קוראים בו מעשה באשה מרשעת ומלאה חטאים כרמון שנסעה באניה על פני הים והנה פקד ה' עליה את עונותיה ויטל רוח גדולה על הים ויחולל סופה וסער אשר טלטלו את האניה טלטלה גבר, העלוה שחקים ויורידוה תהומות וכמעט חשבה להישבר וכל האנשים אשר עליה כבר נואשו מחיים, והנה פתאום לפתע התנשא גל ויתפרץ על מכסה האניה אל המקום אשר עמדה המרשעת עליו ויאחז בה ויהדפנה בעוז כחו אל המים הזדונים ותמצא בהם את קברה (מעשה פליאה כזו נמצא גם בספור „התועה בדרכי החיים" לסמאלענסקין), או אז עמד הים מזעפו. שוב הננו קוראים בו מעשה בגזלנים ולסטים מזינים שהתנפלו על איש עובר אורח בדרך ויבקשו לגזול את כספו מידו ולהציגהו ככלי ריק ועל פי גם נצל מידם, מעשיות ממערכות מלחמות שונות במקומות שונים, ועוד מיני מקרים שאין להם כל יחס וקשר אל גוף והענין שהספור דן בו.

את השתדלות מאַפו בשני ספוריו הראשונים להרבות בגבורים, רואים אנחנו גם ב„עיט צבוע". במרוצת הספור פוגשים אנחנו בכמה בריות שקשה לנו להבין לאיזה צרך ותועלת המה באים, והבריות הללו נקבצו באו ברוחו של מאַפו מכל

אספי ארץ, מרוססיה, מאיטליה, מאנגליה, מתוגרמה וממוקדון. כפי הנראה היו באחרונה המון הגבורים הללו למשא גם על מאַפו בעצמו ויבקש להפטר מהם ויש׳ג את מְבַקְשׁוֹ, כי נמלך עליו לבו לקבצם כלם באניה ההולכת ארצה אנגליה, ושמה בהיותם באניה בלב ימים באין להם דרך לנטות על ימין או על שמאל עשה להם משפטם ודינם; להחוטאים והפושעים שלם כרע מעלליהם כי השליכם אל מצולת ים, ואת האנשים הישרים והתמימים בלבותם הביא בשלום אל מחוז חפצם ולא עוד אלא שגם מלא בתיהם תועפות כסף וזהב כאשר הבאנו למעלה.

כפי הנראה הכיר באחרונה גם מאַפו בעצמו עד כמה התרחק מן החיים האמתיים של בני הדור אשר תאר אותם ב״עיט צבוע״ ועד כמה תעה בציוריו ובתמונותיו ממעגל האמת והמציאות, ועל כן ראה ונתון אל לבו לבלתי קחת לו עוד לענין לענות בו את העת החדשה ואנשיה אשר במקצוע זו לא עלתה לו עבודתו יפה, כי אם לחזור ולכתוב ספורים אשר יסודתם בקורות בני ישראל בשנים קדמוניות, אשר בפנה זו כבר עמד לו כשרונו באופן מאד נעלה ויגש אל המלאכה לכתוב את ספורו ההסטורי ״חוזי חזיונות״ שלראבון נפשנו בא מפני איזו סבות בדפוס רק אפס קצהו הנספה אל החלק החמישי של ה״עיט צבוע״, ומקצת זו שבאה בקהל לנו הוכיחתנו לדעת למדי כי לא טעה מאַפו בשקול הדעת, אחרי כי אמנם נראתה על שדה הבלטריסטיקה ההסטורית לעין פָּרָשַׁת תקפו ועזו במלאכת הציור וכשרונו המושל לו לעשות גדולות ונצורות. ה׳ פריערבערג בעל המאמר ״תולדות מאַפו״ בהמאסף הזשאַרנאַלי ״דער הויז־פֿרײַנד״ (שנה ראשונה) יספר כי ״המעט מה״חוזי חזיונות״ שראה אור הדפוס הוא שריד מספור גדול בעשרה חלקים אשר תאר ״בו מאַפו את חיי בני ישראל בתקופת ״גזרת ת״ח״ ואת התלאות אשר מצאו אותם ״בימי חמיעלניצקי, אשר בימים ההם חשכו המאורות לישראל גם בארץ המזרח כי ״קם משיח השקר שבתי צבי וידיח יהודים רבים מאחרי אמונתם וימית עליהם צרות ״רבות ורעות מאלה אשר עברו עליהם ע״י הקזקים. בספורו זה הציג מאַפו כמו חיים ״את המחזות הנוראים והמבהילים שנראו בעולמם של היהודים בעת ההיא ועל פי ״מעשים לקוחים מספר דברי ימינו אשר הגיה עליהם אור יקרות וילבישם במחלצות ״המליצה הוכיח לדעת כי על ברכי התקופה הזאת נולדה צרעת החסידות אשר ״פשתה בעמנו עד היום הזה. איזו קנאים שנגע הדבר אל לבם השתדלו ויחתרו ״בכל כחם ובכל האמצעים העומדים ברשותם ע״י בא כחם שישב בעיר הבירה כי ״יאסר הספור הזה מטעם הרשות לבא בקהל, וישיגו את מבוקשם״. על פי פרקיו האחדים הנדפסים נוכל לחרוץ משפט בפה מלא, כי הספור הזה אשר שרשיו יסובבו על חיי בני ישראל בשתי תקופות נכבדות כאל שעשו על מהלך תולדת בני עמנו רושם עז ונמרץ עד מאד ותטבענה עליה חותמתן לדורי דורות, היה הידה לעטרת צבי ולצפירת תפארה להספרות העברית לולא עלה עליו הכורת ולא זכינו לקראתו, ועכשיו שנגזר עליו לרדת לטמיון עלינו לקרא באנחה שוברת חצי גוף: חבל על האבדן ולא משתכחין!

אי״די דאתינא להכי, נימא כה מלתא.

לא אחת ושתים שמענו את כמה מסופרי ישראל מתאוננים מרה כי חיי בני עמנו לא יתנו כל הטר ולבנים למספר לכתיבת ספורים וחזיונות. בסוף הפרק הזה

עוד נשוכה לדבר בנידן זה בשפת יתר ושם נראה עד כמה יש מן הנכון בטענות־הם של אלו. לע״ע בא אני להציע לפני כל מי שיודע בנפשו כי חלק לו היוצר יתרון הכשר דעת לכתיבת ספורים ואת כל הסגולות הדרושות להחכמה היפה הזאת, כי יחזק במעוז הרעיון אשר הורה והוגה מאַפו וישתמש בכשרונו לציר חיי בני ישראל בתקופת גזרת ת״ח ובתקופת שבתי צבי הסמוכה לה ששתיהם יתרו בספר תולדות היהודים פרשיות לעשרות טבולות בדם בני עמנו ובטה עצמות־הם, שתיהם עשירות בטקרים ומאורעות רבי הערך, במעשים ועפֿעקטים פועלים פעולות חזקות ועצומות מאד על הראש והלב, בשתיהם נלחמו כתות ומפלגות שונות, זו בזו בעד חזון רוחם ודעותיהם ושתיהם נותנות על כן טלט ומלבן חמרים חמרים למספרים, לחוזי חזיונות ולמשוררים לספורים ולמחזות זלשירים מושכים את הלב ולוקחים את הנפש. אלה הסופרים שזרועם מושלה להם במלאכת ההעתקה יעשו טובה גדולה את ספרותנו אם יעתיקו לשפת קדשנו משפת רוססיה את הספור הנפלא „Jewreisky Manuskript“ („כתבי יד יהודי״) מאת בהרב ואת החזיון הנשגב והנעלה „Osada Falatschina“ („מצור טולוטשון״) מאת מנסקי (נדפס בט״ע הירחי „וואָסחאָד״ שנת 1887 חוברת א״ב), ששניהם יסבו על ציר גזרת ת״ח ותוצאותיה ושניהם כתובים בטוב טעם ודעת וברוב כשרון ועושים פעולה גדולה וחזקה על הקורא.

בשעה שאני עורך את הטורים האלה תֵּעָשֶׂינה בעיר קיוב הכנות רבות להציב על הכבר קרעשטשאַטיק פסל תמונת ההטמאַן באָגדאַן חמיעלניצקי. מובטחני כי אם נשאל את פי צעירי בני ישראל השוקדים על דלתות בתי הספר לעם הארץ לאמר: במה אפוא זכה חמיעלניצקי לכל הכבוד הגדול הזה? וענו ואמרו חיש מהר בשביל שקרע את חבל רוססיה הקטנה מידי הפולאַנים ויסירנה למשמעת מטלכת רוססיה הגדולה; אבל בספק גדול הוא אצלי אם ידעו הצעירים האלה לענות נכוחה כאשר נשאלם: מה היה זה האיש חמעלניצקי לנו, היהודים? איזה רושם השאיר אחריו בספר דברי הימים לבני ישראל? — — —

עוד לי אל הקורא דברים אחדים על אדות הרוח המרחף על ספורי מאַפו בכלל.

הרוח המרחף על כל ספורי מאַפו הוא רוח מלא חן ויופי, הוד ונעימות. מאַפו היה אסטנים ובעל נפש יפה ועדינה מאד וכל נקודה יפה דקה טן הדקה אם באדם אם בחיי הבריאה הוליכתהו שבי. חדרי לבו מלאו על כל גדותיהם התפעלות והתרגשות עזה מקרני השמש, מטרחבי תכלת השמים, מסוד שיח הפרחים והשושנים עת ינשב רוח בהם, מטשק גלי הים, מזטרת בעלי כנף בין עפאים, משריקות העדרים על נאות דשא, מהד קול חליל הרועים וחמדת הטבע הגדולה לבלי ראשית ולבלי תכלית החובקת בזרועותיה עולם ומלואו, טשכתו אהריה כבחבלי קסם. ורגשי התלהבותו אלה הם המה שעמדו לו בכל ספוריו לציר את היופי והנשגב בבריאה באופן מאד נעלה, עד כי במקצוע זו אין אנו מוצאים דוגמתו בין כל סופרי ישראל.

לזרא היה למאַפו מעודו כל דבר יפה בלתי טבעי העשוי בידי אדם בכדי לסמא בו את העינים ונפשו כלתה אל יופי אשר בטבע יסודתו וממקור קדוש יהלך, ועל כן בחל בחיי יושבי הערים הגדולות ובתשאות קריה והטונה ויתרפק

ויתגעגע באהבה רבה אל חיי האכרים בנאות שדי ואל המנוחה השאננה והנעימה ושלות השקט החופפת עליהם כל היום. בכל אחד מספורי מאַפו נמצאים כמה עלים המוקדשים לברר וללבן את המעלות הטובות שחיי יושבי הכפרים מצוינים בהם ושאין אנחנו רואים אותם בחיי יושבי כרכים, ובכל אחד מבצבצת ובולטת החבה היתרה אשר התיחם בה אל האכרים עובדי אדמה מבני ישראל. אמנון ב„אהבת ציון" ישא מדברותיו בחום לבו על חן ערך חיי היושבים בכפרים; נחמיה ב„עיט צבוע" יחוה דעתו כי נעם המדות, התמימות, הצניעות, טהרת חיי המשפחה וכיוצא מן הדברים שתפארת המה לאדם באשר הוא אדם, הצבו להם עמודיהם שבעה בין בני האכרים, ונעמן אביר הספור „עיט צבוע" היה לא רופא ולא עורך דין, לא פהילולוג ולא אנשיניר כי אם אגרונם, יודע טבע יבול האדמה וצאצאיה...

עוד רוח שני לו מרחף על כל אשר יצא מעט מאַפו, והוא: רוח מלא אהבה טהורה ונאמנה לצור מחצבתנו ולכל קדשי בני ישראל מדורות עולמים. בכל אחד מספוריו מבקש מאַפו להצית בלב קוראיו אש אהבה לא נפח אל השפה העבריה, אל ארץ הצבי ערש ילדותנו, אל ציון וירושלים ערי אלהינו ואל כל זכרונותינו הנעימים מימי קדם. צדק ה' פריעדבערג במשפטו אשר הוציא במאמרו הזשארנאָלי ע"ד תולדות מאַפו אשר הזכרתיו למעלה לאמר: „כל שפק אין, כי כל „סופרינו הלאומים בימינו אלה המחזיקים במעוז רעיון תחית האומה ושיבת בנים „לגבולם ומקנאים לציון קנאה גדולה, דלה דלו את רגשותיהם אלה מה„אהבת ציון" מה„אשמת שמרון" וממכתבי עזריאל הנשגבים והנעלים על אדות ארץ ישראל „ב„עיט־צבוע" אשר הגו בהם בילדותם".

ההשכלה שאמר מאַפו ללחום בעדה ב„עיט צבוע" היא לא השכלה שכוללת בקרבה רק פריצות ופריקת עול, לא השכלה הצופה הפוסקת הלכה למעשה כי תעודת ישראל בגוים ועתידתו היא להיות נבלע באברי האנושית כלה, כי אם השכלה ישראלית ברוחה הלאומי, השכלת ישראל באמונה שלמה בהויתו הנצחית. כל המשכילים שתאר מאַפו ב„עיט צבוע", לב עברי דופק בקרבם בחזקה והגיונהם הגיוני לב עברי באמת ובתמים. נעמן, איש צעיר לימים שכלה חוק למודיו בבית החכמות הגבה, אלישבע, עלמה משכלת היודעת שפות חיות וקוראת ספרי מחקר ובקרת כספרי וואָלטער הצרפתי, הוגא הרופא ויתר בני הדור החדש שוחרי מדע ותושיה — כלם מתרפקים באהבה רבה על שפת קדשנו, פלטת ירושתנו מימי קדם, כלם קוראים בהתלהבות עצומה ונמרצה את מכתבי עזריאל מעבר הירדן על סגולות ארץ הצבי והדר חמדתה, על תפארת גאון ציון וכל מקראיה, וכלם מחזיקים באמונה מורשה ונאמנים בבריתם את היהדות. מאַפו היה נאה דורש ונאה מקים. החנוך שנתן לבנו הדקטר נ"י שהנהו היום אחד משלומי אמוני ישראל והשכלה ואמונה צרופה בו יחד נפגשו, יוכל להעיד על זה, ולו הואילו כל משכילי עמנו בכל העתים והזמנים בדרכיו הלוך, כי עתה לא רבו כיום הזה הפרצים והבקיעים בחומת בית יעקב.

זו קלסתר פני לאומיותו של מאַפו יבחיק לעינינו באור שבעתים ושבעה מדי נעלה על לבנו כי בשעה שנלחם הוא בעד ההשכלה ב„עיט צבוע" בעיר קאָוונא נמצא גם בירושלים דליטא, בעיר ווילנא הסמוכה לה, חבר אנשים חכמים וסופרים

אשר קנאו אף המה קנאת ההשכלה וילחמו בעדה בפה ובכתב, הלא המה: ר״ מרדכי אהרן גינצבורג, המשורר ר׳ שלמה זלמן זאַלקינד והמבקר לספרי ישראל ר׳ זאב וואָלף טוגענדהאָלד נ״ע, ושלשתם זכו לראות בחייהם את בניהם עוזבים את מקור ישראל ומתמכרים לעקר...

השכלת משכילי ווילנא בראשית צאתה לאויר העולם היתה דומה בפרטיה העקריים להשכלת ברלין בימי מאַרקוס הערץ והענריעטטע רעיתו, והשכלת מאַפו היתה דמות דיוקנה של ההשכלה שיצאה מעיר הקטנה קרעמעניץ אשר בפלך וואָהלין, דמות ההשכלה שיצאה מחדרו הצר והקטן של רבי יצחק בער לעווינ־זאָהן נ״ע.

בטרם נחתום את דברינו על דבר מאַפו מוצאים אנחנו לנחוץ להעיר כי על פי כל הראיות וההוכחות שהבאנו למעלה אין כל שפק, כי לו חי מאַפו בימינו אלה, בימי מתיחת דינים רעים וקשים על כנסת ישראל והתגברות רוח האנטיסעמיטיזם באירופא הנאורה במדה נפרזה, כי עתה היה עומד בראש הוגי הרעיון כי אין תקוה להאומה הישראלית להרגיע ולמצוא את המנוחה השלמה שהיא רוצה בה בארצות נדודה כל עוד אשר תחסר בית אחוזה וקבוץ חברתי על אדמת אבותיה, והיה עושה רבות בעטו הזהב לטובת התפשטות התנועה לישוב ארץ ישראל בין העם.

אחרי מות מאַפו דרך כוכב חדש על אופק ספרותנו והוא רבי פרץ בן משה סמאָלענסקין נ״ע. נשים נא הפעם עין על פעולותיו של הסופר הנעלה הזה בתור מספר ספורים.

פעולת סמאָלענסקין בספרות העברית בתור מספר ספורים מתחלת בעת ועונה אחת את פעולתו בתור עורך מ״ע „השחר". בטרם הוציאו לאור את „השחר" והוא יושב אז באודיסה, ראינו את שמו חתום רק על ספור קטן בשם „הגמול" והוא — העתקה מספורי הערצבערג־פרענקיל בשפת אשכנז, ואך בגשתו אל המלאכה בוויען לערוך את „השחר" אשר מהפצו לתת לו תמונת מאסף חדשי בשפות החיות היה נזקק לפנות בו מקום הגון לספורים המתארים את החיים — חיי בני ישראל — ולשירים, או אז החל ראשונה לכתוב ספורים, כשם שהחל אז לחבר בעצמו את השירים בעד „השחר" *). אבל אם בת השירה לא נתנה כחה לו ושיריו לא עלו לו יפה והוא ראה וידע את הדבר ובשביל כך עזב נטש את החלקה הזאת לאלה אשר מצא אותם מוכשרים לעבודתה יותר ממנו, הנה כמעט צָעַד צַעַד על שדה הבללטריסטיקה הרגיש בנפשו כי פה יכירנו מקומו ויחש עתידות לו כי במקצוע זו ימינו תהי רוממה אף יעשה בה חיל — כאשר כן היה באמת — ועל כן לא חדל מעבוד עבודתה עד יומו האחרון. שתים עשרה שנה מנה לו „השחר" ובכל שנה ושנה נתן סמאָלענסקין לקוראיו אחד מספוריו אם

*) ב„השחר" שנה ראשונה ושניה נדפסו כמה שירים מאת סמאלענסקין וחתימה תחתיהם האות ס׳.— הכותב.

מתחלתו ועד סופו או מקצתו. במשך צאת „השחר" לאור כתב סמאָלענסקין שבעה ספורים גדולים או ארבעה עשר כרכים — מה שלא כתב גם אחד מכל המספרים העברים בלשון קדשנו עד ימינו אלה. אחדים מספוריו יצאו לאור בחייו בכמה מהדורות ובכל פעם קפצו הקונים עליהם. לפני חמש שנים עלתה בדעת סמאָלענסקין להוציא לאור את ספוריו יחד עם יתר ספריו במהדורא הרשה. לתכלית זו עבר בעצמו בערים שונות ברוססיה לאסוף הותמים עליהם, וגם מצא את אשר בקש ויהי לו הדבר לאות כי רצתה העדה הקוראת את מעשהו זה. אבל בעוד הוא נגש לעשותו, והנה קדמהו המות—ותשבת המלאכה עד אשר התעוררה בשנה ההולפת „אגודת אוהבי שפת עבר" בפטרבורג להוציא את המפעל הנכבר הזה למענהו על הוצאותיה ותבואתו תהיה קדש לטובת אלמנת סמאָלענסקין והמשת ילדיו אשר השאיר אחריו לאנחות. ער השעה שאני עורך את הטורים האלה יצא לאור הספור „גמול ישרים" והוא נדפס בתכלית ההדור והיופי.

סמאָלענסקין היה מספר בעל כשרון גדול אליבא דכולי עלמא. כחכם הרשים גלל לעינינו בספוריו תמונה חיה ונאמנה מחיי היהודים ברוססיה ופולין בדור הולך עם כל הדברים המכוערים והמגונים אשר השרישה הבערות ביניהם, עם כל הליכותיהם ומעבדיהם המעוררים בזרותם צחוק מכאיב־לב ועם הצלמות ואיי הסדרים השוררים בכל מעשיהם ועניניהם הפרטים והכללים. הפצופים והנפשות הפועלות והנפעלות אשר יעביר לפנינו כבני מרון בספוריו, לקוחים מעולם המציאות והמפעל ומסכימים אל החיים בכל פרטי פרטיהם. בשעה שהננו קוראים את דברי סמאָלענסקין בתארו לפנינו את ההדרים ומלמדיהם הבורים והנבערים מדעת אנוש, את הישיבות וראשיהן ההולכים בחשך ומתעים את הרבים אחריהם, את הקהל ומנהליו האוכלים את עמנו בכל פה, את הצדיקים והחסידים ומעשי תעתועיהם, נאמר אל לבנו: הלא את פני מבירינו ומיודעינו אנו מראים בזה? הלא זה הוא רבי ישראל המלמד, הלא זה הוא רבי הרקא ראש הישיבה, הלא זה הוא רוב ראש הקהל, הלא זה הוא צבעון ההסיד הגר בעיר פלונית ובחוב פלוני? סמאָלענסקין חדר אל נבכי תהום חיי כנסת ישראל ברוססיה ופול ן ויוציא ממנו את ערמות הרפש והטיט, הבץ ומי המדמנה אשר נקבצו נאספו בו במשך ימי דורות רבים ויעלו צחנה ובאשה בכל משכנות יעקב ויפרשם בשמלה לפני השמש, והיה כל העובר עליהם מצעירי ישרון שרגשותיהם עוד טרם קהו והנוכם המקולקל עוד לא השפיק לפעול פעולתו לרעה על נפשם והתיצב והתבונן בהם והתעטש עטישה גדולה והזקה מן הריח השם קטרתו באפו וקרא אל לבו ואמר: הלא הרפש רפשי הוא והטיט—טיטי! והתגנבו אל לבו רעיונות והגיונות הרשים, ורוח תעבור עליו ושהרתהו מאולתו, ונהפך והיה לאיש אחר.... ספורי סמאָלענסקין אשר פלסו להם נתיב על כל המבאות המטונפים אשר לאחב"י בתוך הגולה ועלו ובאו בבתי ישיבותינו ובבתי מדרשינו למחות כל ההתהתים והמכשולים אשר הניהו צבועים והנפים שונים על דרכם, פעלו בשעתם פעולה עזה ונמרצה במחנה העברים. הם המה לפתו בעמודים אשר חומת הבערות נשענת עליהם ויטו אותם בכח ויעשו בה פרצים, הם המה גרפו

בבמגרפה כמה קבים של אבק והלאה, כמה משפטים קדומים ואמונות טפלות מאהלי יעקב, קרעו הלונות בבית האפל ויביאו בו קוי אור, נפחו רוח חיים בעצמות יבשות, העירו לבות בני עניים שמהם תצא תורה לבקש מהם מטרה הדרושה להפיץ חייהם ולהציב להם יד בתבל, ויעשו נפשות רבות להשכלה ותושיה. ספורי סמאָלענסקין הראו באצבע על הפצעים המסוכנים המכסים את גוית האומה הישראלית מכף רגלה עד קדקדה, ויעוררו את רופאי ישראל להפליא עצה ולבקש תחבולה איך ובמה לגהות ממנה מזור ולהעלות לה ארוכה ורפאות־תעלה.

אפס כי בכל גדל הון ערכו של סמאָלענסקין בהור מספר ספורים, הנה עמד עמד לו כשרונו במדה ידועה רק להעלות על הגליון בשרד בהיר את צל צלם דמות הפרצופים והמחוות והמעשים אשר ראה אותם בעולם העשיה בעתים ובזמנים שונים בעליל לעינים, אבל לא להיות בורא נפשות ורוקם על היריעה תמונות ממרחבי החיים אשר השיג את אמתת צבעיהן בכל הליפותיהן ואת הכהות הנסתרים בהן ומעוררים אותם לפעולה ולעבודה על פי טבען ותכונתן בתעופת דמיונו החזק והנמרץ. סמאָלענסקין היה צייר צללים (פֿהאָטאָגראַף) ביתרון הכשר דעת טוב המלאכה שהוא עוסק בה, אבל לא יוצר פלא שיש לו איזה מושג משפוני טמוני כחות הבריאה. בשעה שיצייר לפנינו סמאָלענסקין את כל מה שראה בעצמו בעיני בשר, חרש אמן הוא ומפליא לעשות, אבל לא כן הוא בשעה שהוא מעביר על פנינו את יצורי דמיונו ומעבריהם, אשר אז ירחיק אותנו מן האמת והמציאות מרחק רב ויתעה אותנו בתהו לא דרך. סמאָלענסקין נולד בעיר קטנה אחת מערי רייסנין ההשכות; שם נתגדל וקבל ראשית הנוכו. מבחר ימי עלומיו התגלגל תחת שאה וצלמות בבתי החדרים והישיבות בשכולה (שקלאָו) ובמאפליה (מאָהיליעוו) ובמקומות אחרים בחבל הזה, ועל כן עטו מושל לו לתאר את חיי היהודים בערים האלה—אשר דמות אחת ותאר אחד להם ולחיי יהודי רוסיה ופולין בכלל — את החיים בהדרים ובישיבות, היינו את החיים אשר ראה הוא בעצמו, בכל קויהם הרקים מן הרקים. סמאָלענסקין עבר בימי נעוריו עבודת משורר אצל אחד ההזנים נוסע מעיר לעיר ויהי לו שיג ושיה עם משוררי הזנים אחרים כמהו, ועל כן יודע הוא לתאר את האנשים האלה והליכות דרכם בקדש בצבעים אמתים ונבונים. סמאָלענסקין ישב משך זמן ידוע בעיר צבועאל (ליבאַוויטש) המרובה באוכלוסין של הסידי רייסנין וליטא הבאים אליה יום יום בהמון רב להזות בניעם פני היהודי הטוב השובן כבוד בתוכה, ועל כן ידיו רב לו לתת לנו תמונה היה ונאמנה מחיי החסידים וממעשי תעתועיהם. סמאָלענסקין ראה בעיניו בכל הערים אשר עבר בהן את התועבות הנוראות אשר עשה „הקהל" ברצועתו, את השערוריות והנבלות אשר נעשו בישראל על ידי המחפשים ביתי לקיחת אנשים לצבא וכיוצא מן החטאים והפשעים אשר רשו אותם ראשי העדות בישראל בעקבם בזמן שהיתה ידם תקיפה, ועל כן יודע הוא להציג לפנינו את הבריות האלה עם כל פעולותיהם ועלילותיהם כמו חי. סמאָלענסקין עסק בעיר אשדות (אודיסה) במלאכת מורה לילדי ישורון, ועל כן יודע הוא לתאר את דרכי המורים העברים

בעיר הזאת (בעיר הזאת דוקא) לכל פרטיהם ודקדוקיהם *). אבל בשעה שיוציא אותנו סמאָלענסקין מתחום הישוב לבני ישראל ברוססיה ויוליכנו על כנפי דמיונו קוממיות לארצות אחרות ושם יעמידנו ברחוב אחת הערים ויעביר על פנינו כבמחזה יצורים מיצורים שונים פועלים ונפעלים, עובדים ונעבדים („התועה בדרכי החיים" חלק ג', מיום בא היתום האַמבורגה ואח"כ לונדונה; „גאון ושבר" במקומות הרבה, „גמול ישרים" ו„הירושה" בכמה פרקים), באותה שעה רחוקים אנחנו מן הנכון כרחוק מזרח ממערב והננו מוצאים עצמנו במעגל של מקסם כזב ודמיון שוא, באותה שעה הננו רואים ברואים בלי כל רוח ונשמה, אַבְטַמַטִים גמורים משחקים לפנינו, באותה שעה נדמה לנו כמו קוראים אנחנו אחד מספורי דיומא הצרפתי או את ה„בבא מעשה" בשפת היהודית המדברת...

הספור הראשון אשר הוציא סמאָלענסקין לאור הוא „התועה בדרכי החיים" או „תולדות יוסף היתום מעיר מדמנה". הספור הזה נדפס בראשונה ב„השחר" שנה א' וב' ואז בא בשלשה חלקים, ובשנת תרל"ט ספח אליו סמאָלענסקין גם חלק רביעי אשר לפי דבריו היה מונה בקופסתו בכ"י מיום הדפיסו את שלשת החלקים הראשונים. הספור הזה הנכבד גם באיכותו גם בכמותו ויעשה רושם גדול בספרות העברית וירכוש לו קוראים לאלפים מכל מפלגות העם, לא מצא לו בכל זאת בין סופרי ישרון אף אחד אשר התעורר להעבירו תחת שבט הבקרת, לנתחו לנתחיו ולברר את מעלותיו ומגרעותיו, בעת אשר בשלשים וששה מכתבי עתים בשפות שונות נדפסו מאמרי־בקרת עליו מסופרים שונים כאשר יספר לנו סמאָלענסקין בהקדמתו לספורו זה בצאתו לאור במהדורא תנינא. האמנם כי כתב ה' קאָוונער מאמר בקרת על „התועה בדרכי החיים" בהמאסף העברי בשפת רוססיה „יעוורייסקאַיא ביבליאָטהעקא" ספר ג', אבל כל המעיין בה היטב יבא תכף לידי הוכחה כי בקרת זו הורתה ולידתה שלא בתכלית הכשרות היתה, כי ימצא בה סימני הטינא שהיה בלב המבקר על המחבר, ועל כן לא נוכל לסמוך עליה אפילו שלא בשעת הדחק כשם שלא נוכל לסמוך על כל מאמרי הבקרת שיצאו מעטו של קאָוונער בטרם צאתו לתרבות רעה, כאשר עוד אשוב לדבר בהם במרוצת מאמרי הנוכחי בפרק „הבקרת בספרות העברית". ומה רב החמר והלבנים אשר יתן למבקריו הספור הזה אשר שמש וצל משתמשים בו בערבוביא ואשר כמספר הפנינים המפוזרים והמפורדים בו בכה ובכה כן גם מספר חסרונותיו ומגרעותיו! מכל ספורי סמאָלענסקין נותן הספור הזה תקף ועז על אחת שבע לדעתנו אשר השמיענו לעיל כי סמאָלענסקין היה אך מציר צללי החיים באופן מאד נעלה אבל לא יוצר פלא ובורא נפשות בדמיונו, כאשר נבאר בזה בקצור מלים לרגל המלאכה אשר לפנינו במאמרנו הנוכחי לא לבקר את הספורים ברחבה (אל המלאכה הנכבדה הזאת נקוה לשוב בקרב הימים במחברת מיוחדת בפני עצמה), כי אם לברר וללבן מה טיבו ומהותו של כשרון כל אחד ואחד ממספרינו עד כמה שהוא, הכשרון, מבצבץ ובולט מתוך ספוריהם.

*) בהיותי בשנת תרל"ז בוויען שמעתי מפורש יוצא מפי סמאָלענסקין, כי יש בתולדותיו מעין כמה דברים ומאורעות שראה יוסף היתום בדרכו.— הכותב

הבי קרא סמאָלענסקין לספורו זה בשם „התועה בדרכי החיים"? — אלא מפני שרמה בנפשו כי ביוסף היתום, אביר גבוריו, הוא מתאר לנו תמונת איש אשר בתומתו ואולתו וע"י העדר הכרתו איזו הדרך ישבון אור בהיום, נתעה בתהו ובילול ישימון צעדו רגליו ויהי שוגה והוטא כל ימיו עד אשר פקח את עיניו באחרונה לראות כי בכל אשר פנה עקש הישרה ותועה היה עד כה בדרכי החיים, ואז בא בו הרוח לכתוב זכרון בספר את תולדותיו למען אשר יהיו לאור מאיר בדרכם לתועים אחרים כמהו „ויודיעו להההולכים בדרכי החיים כי מצודים והרמים פרושים ליד מעגלם וישמרו רגלם מהלכד". אבל באמת לא כן הוא. ביוסף היתום לא נמצא כל אות סבלות ותמימות, ולא עוד אלא שנראהו מבלבל את דבריו באיש ערום ובעל מזמות. כל אשר עשה—עשה אחרי בקשו השבונות רבים ובישוב הדעת תחלה; לא צָעַד אף צַעַד אחד מבלי התחקות בראשונה היטב על שרשי הדרך שהוא אומר ללכת עליה, ובשעה שהטא ופשע, היתה נפשו יודעת מאד כי הנהו הוטא ופושע ועושה דבר אשר לא יֵעשה על פי הקו המוסר והנימוס. לא השם תועה יאות ליוסף היתום כי אם מתעה, יען כי לא אחת ושתים התעה הוא אחרים בפחזותו ויוליך שולל כמה אנשים תמימים בלבותם שפגש בהם על דרך החיים. כל ימיו התחפש באפֵר שקר, כל ימיו שם לו סתר פנים אפילו בזמן ובמקום שלא הצטרך לזה, אלא מפני שהרגיל את עצמו בכך והגילות זו נעשתה לו כטבע שני, ובאותה שעה התאונן מרה כי התבל כמעון תנים ומאורת צפעונים היא, כי אין עלי אדמות עושה טוב אין גם אחד, כי כל בני האדם סרו, יחדו נאלחו. ואמנם לא נפלאת היא בעינינו אם א"ש כיוסף היתום אשר משחר טל ילדותו היה נעזב ומשולה לנפשו ויתגלגל תחת שואה וצלמות בין עצרת בוגרים ובני בליעל ועד השנה השבע עשרה ליומי היותו יצא ונכנם בין אנשים ערומים ונוכלים אשר התמכרו כל היום לשרירות לבם ולתאות נפשם כהבעל שם, ההזנים וכיוצא בהם ואשר כל אחד מהם אצל עליו אם רב אם מעט מרוחו השקר ויפעול על הושיו בו ונטיותיו פעולה עזה ונמרצה — לא היה יכול להיות בעל מדות ישרות כל ימיו, אם כי משך עת ידועה היה לו בדרכו שוג ושיה גם עם אנשים ישרי־לבב אשר בקשו להורות לו את הדרך ילך בו ואת המעשה אשר יעשה והוא התברך בלבבו כי נשארה תורתם בתוך מעיו ותצץ ציץ ותגמול פרי תנובה, אחרי כי מן הנמנע היה למוריו אלה להשאות משרשיו את הזרע הפורה ראש ולענה אשר הזריעו זרע מרעים על תלמי לבבו בשעה שהיה רך וענוג ומוכשר לקבל אל תוכו כל נטיה טהורה ובלתי טהורה. יוסף היתום בכל עלילותיו והליכותיו אחר הוא ואין שני לו ברבע ישראל ואיננו דפוס נאמן במלואו מן התיום, והרבים התועים בדרכי החיים אשר הקים אותו סמאָלענסקין להם למורה דרך לא היו ולא נבראו אלא משל המה. יוסף היתום הוא קבוץ קצתים מדפוסים שונים שאין כל יחס וקשר ביניהם, ועל כן לא יוכל להיות למופת ולמשל גם בשלילה בכל אופן שבעולם. יוסף היתום אשר לכאורה הוא אביר „התועה בדרכי החיים" ורוח החיה באופני כל המחזות והמקרים והמאורעות הבאים בו, הנה באמת אין נחיצת הויתו מורגשת בכל הספור הזה וללא תועלת וצורך הנהו מוצג מאת סמאָלענסקין על

הבמה. ואדרבה: יוסף היתום בדבריו והרשותיו בינו לבין עצמו שהוא מרבה על כל צעד ושעל עד להגז נפש ויגיעת בשר, נופל הוא למשא על הספור והנהו מהליש את כח הדברים אשר בו המוכשרים ומסוגלים לפעול פעולה כבירה בלב הקורא. כֹּבד הספור ועקר תכליתו מונה לא בתמונתו של יוסף היתום שהוא איננו פרצוף נאמן לקוה מן המציאות אלא נפש בודדת במועדיה מהוץ למהנה, כי אם בהפרצופים השונים שראה היתום בהערים אשר עבר בהן, ואת הפרצופים האלה היה יכול סמאָלענקין להתאר לפנינו גם מבלי כל אמצעי ומליץ בינם ובינינו, ולו עשה כזאת, כי אז היה רשומם נכר ביתר שאת וביתר עז. יוסף היתום בא ביהודה ועוד לקרא להפיץ אור ולהוציא משפט על כל הדברים אשר ראה בעליל במהנה ישראל במשך ימי נדודו — אבל בספורי איש זר והפכפך כמהו אשר הליפות וצבא לו בכל רגע, לא יתן הקורא הישר כל אמון ומשפטי פיו לא יֵרָצו בעיניו...

גם תמונת מנשה ראש הקהל מתנגדת אל המציאות ומרוקמת על היריעה בהרבה קוים של דמיון אשר בכל מקום שהשתמש בו סמאָלענסקין בספוריו, התעהו מן הדרך הישרה. ראשי־קהל אבירי־לב ורחוקים מצדקה, עריצים ואכזרים, עושים כל תועבה ומתקדשים מטמאתם לעיני השמש, ראשי־קהל אוכלים שאר עמם בכל פה ומבשרו לא ישבעו נמצאו אמנם למכביר בערי ליטא, רייסין ופולין עד שנות השבעים למאה זו, היינו טרם נתינת החוק החדש בדבר לקיחת אנשים לעבודת הצבא המשוה קטן וגדול שאז לָקחה הרצועה מידם וממשלתם על עפר נחתה, אבל לא ראינו מעולם בקרבנו ראשי־קהל כמנשה אשר כשלל הצבעים השחורים שהנהו מתואר בו מאת סמאָלענסקין יוצא הוא מגדר האנושית ולא צורת אדם לו כי אם פני שד משחית לחבל, פני פריץ חיות אשר יכירנו מקומו ביערי חשך ולא בין בני האדם. מנשה אשר מיום גחו מרחם עשה כל העולות שבעולם, גנב, חמס ושרף כזאב־ערבות, ולמען מלא הות נפשו הנקל היה לו לרצוח נפשות נקיות, להמיט הָוה ושואה על אנשים ישרים וצדיקים, לחלל כבוד עלמות תמימות דרך ולהכות כמה בתי אבות בישראל חרם איש על אחיו. — מנשה זה הוא סמל השוד והרצח, האבדן והכליון אבל לא סמל ראש עדת ישרון בקהלה גדולה ונכבדה כבעיר מאפליה. קרוב הוא לודאי כי הרגיש סמאָלענסקין בעצמו עד כמה הפריז על המדה בתמונת מנשה ובצבעיה המבהילים ויצר לו להכנים רוצח ושודד ליל אשר כמהו תחת כנפי היהדות מתחלת בריאתו ולהעטות — אולי — כזה חרפה על כל בית ישראל, ועל כן מצא לנחוץ לו לספר להקוראים כי הורתו ולידתו שלא בקדושה היתה, כי ילדתהו אמו לזנונים לאחד מבני עם הארץ, ובכן לא דם ישראל נוזל בעורקיו, כי אם דם אחר. אבל תקנתו זו היא קלקלתו, כי ממזר לא יוכל בשום אופן להיות דמות אשר חדשים לבקרים נראה אנשים שכמותו במחנה העברים. תמונה שלמה ונאמנה בכל קויה הדקים מן הדקים מראשי הקהל ברוסיה עד ימינו אלה השכיל סמאָלענסקין לגולל לפנינו בספורו הזקר „קבורת־חמור" וגם ראובן בן אשר ברודעם במחברתו „מודה ועוזב".

לעיל אמרנו כי בכל מקום שהשתמש סמאָלענסקין לא במראה עיניו כי אם בדמיונו, נתעה בזה לא דרך. מקומות כאלה לא מעטים המה ב„התועה בדרכי

החיים" וכמעט מחציתו הגדולה נבראה בדמיון, ועל כן הפעולה שהוא פועל בלב הקורא המבין אינה חזקה כל כך כמו שהיתה יכולה להיות לולא נגלתה לעיניו על כל צעד ושעל את השתדלותו של סמאָלענסקין להוסיף על המציאות נופך ממה שאינו יכול להיות במציאות ולהרבות בעפֿפֿעקטים מוכנים ובלתי־טבעים העלולים ומוכשרים רק להפיל חבלי שנה על הקורא ותו לא מידי. בין גבורי הספור הזה לוקח לו מקום גדול ונכבד עלם אחד בשם דן. הגבור הזה הוא בן לאחד המתנגדים בעיר קטנה אחת ברייססין אשר המיטו עליו החסידים יושבי המקום הֹוָה ושואה ויכו את בית חייו לרסיסים, ואיש צעיר לימים, הלא הוא הבליעל מנשה, אשר אספהו אביו אל ביתו להתרועע אל בני הבית ולנחמם מעצבם ויגונם, עוד שת נוספות על אסונם ושברם כי קם בעת המהפכה ויחלל את כבוד אחותו הקטנה בהתעלפה... מן היום ההוא והלאה הטבעה בלב גבורנו דן כעין Idée fixe לעזוב את עירו וללכת ולבקש את הבוגד מנשה למען נקום נקמת אחותו ממנו ולכסות את חרפתה בדמו, ולו גם יתן נפשו חלף מפעלו זה. לא נתמה על החפץ בראותנו כי הרעיון לנקום את נקמת אחותו מאיש אשר נסתר מקומו ממנו ואשר לא היה יכול לדעת אם ימצאנו מעולם (על לב דן לא היה יכול לעלות כי זה העלם בן בלי שם ומשחת המדות יהיה בקרב הימים לראש העדה בעיר ואם בישראל כמאפליה ושם ימצאנו), היה נכבד ויקר בעיניו ביותר מנקום את נקמת אביו ואמו גם נקמת עצמו מאת האנשים אשר השליכו אותם ממשכנות נדיבים ומבתים מלאים כל טוב אל עמקי צרה ויגון ויצעידום בדמי ימיהם לירכתי בור, אשר את החוטאים והפושעים האלה גר בכפיפה אחת וידע מי ומה הם והיה יכול לקות כי באיזה מן הזמנים ימצא עת מוכשרת לפקוד עליהם את עונם ולעשות נקמות בהם. על הדבר הזה לא נתפלא, כי אכן רוח הוא באנוש, ואולי היתה אחותו יקרה וחביבה לו מהוריו ביתר שאת וביתר עז. אבל הבה נראה נא את אמץ לבו של איש נקמות זה אשר התעתד להערות למות נפשו בעד חזון לבו. למען השיג את מטרתו היתה ראשית פעלו — ללכת אל הישיבה הגדולה לתורה ולתעודה אשר בעיר שכולה. שמה התודע אל בן ישיבה אחד דורש חכמה במסתרים ושמו גדעון ואל איש ישיש משכיל וידידיה שמו אשר העירו את לבבו לרכוש לו חכמה ודעת וילמדוהו לשון וספר, ויחל גם הוא להיות מטיף לאהבת ההשכלה והתושיה. אבל דעתו וחכמתו לא הפיגו בקרבו את רעיון הנקמה אשר לא נתן לו מנוח ויצג לפניו פני עוכר נפש אחותו וירעם בכחו נפלאות: לך ונקמת נקמת חרפתה מידי הבליעל! הוא הוריד עדיה, כבודה מאליה הפשיט ואתה הורידהו דומה! ויעזוב את העיר שכולה ברוח זרה להאנשים תופשי התורה אשר מצא גם ביניהם אוהבי־כסף ואנשי מרמה (ראש ישיבה אוהב כסף ואיש מרמה, ראש ישיבה אשר היה לפנים סוחר בסוסים (עיין התובדה"ח חלק ב', לד 35) — מי שמע כזאת ומי ראה כאלה בערי יהודה?!) וישם פעמיו לעיר מאפליה. בדרכו אל העיר הזאת פגע גבורנו איש הנקמות את בן אחות אמו, הלא הוא יוסף היתום (קשה הוא להבין מה ראה סמאָלענסקין על ככה לקרב את שני גבוריו אלה בקרבת בשר) ובשמעו את יוסף מדבר קשות את אחד האכרים, התפלא מאד על אמץ רוחו ועל הגבורה אשר תלין בקרב לבו (שם לד

179). אם לא הצחוק הוא לשמוע כי לאיש אשר חייו כאין בעיניו והנהו מתעתד להערות למות נפשו בעד הנקמה חזון לבו, יחשוב כעז ותעצמות מצד רעהו העורב את לבבו לבלתי הֶבֵל משמוע קול געות אכר מבני עם הארץ ולהשיב את חרפתו אל חיקו שבעתים?! אבל בעל נקמות זה אמנם אך בעל דברים בעלמא היה ואין כחו אלא בפה. בפיו דבר כי לא ימות, לא ישתגע עדי נקמו את נקמת אחותו מאת הבוגד, ובידיו לא עשה מאומה, בזמן שהגיעה עת לעשות, במאפליה בא למחוז חפצו, כי מצא שמה את אשר בקש, את מנשה. לא בין עצרת בוגדים לא בין רבץ מרצחים — אשר שם הכירהו מקומו — מצאהו, כי אם בישבתו על כסא רם ונשא, על כסא ראש העדה. אלו היה דן לא רק בעל מליצה ומדרש כי אם גם בעל מעשה, אלו לא היה גולם בלי כל רוח חיים, כי אז הנה כמעט ראה את הבוגד, מיד היתה אש נקמתו מתלקחת בבתי נפשו ביתר שאת וההבערה ללהב יצאה וגדל מנשה ורום מצבו היה כשמן להגדיל הַמדורה ומבלי בקש חשבונות רבים היה מתפרץ לחדר משכיתו ועשה מה שעשה ואל תוצאות מעשהו העתידות לבא לא שת לבו כאשר עולל הבעל שם למנשה, אם כי הוא, הבעל שם, לא הגה נקמות כל היום והנקמה לא היתה אצלו לחזון לבו ומשאת נפשו. נניח כי לא היה דן בעל דם חם ורותח כל כך ועל פי טבעו מסוגל היה להבליג כמעט קט על קצפו ולכלכל את דבריו בישוב הדעת תחלה, הלא גם אם כן הוא נדרש לו כמעט מצא את המבוקש ממנו בכליון עינים לתפליא עצות ולבקש תחבולות איך ובמה לכרות שוחה לרגליו, לדרוש ולחקור אולי ימצאו בעיר עוד איזו אנשים אשר לבם לא טוב על מנשה ויחרשו עליו רעה (אוהבי ראש־קהל עריץ ואכזר כמנשה בודאי לא רבים היו בעירו *), ואז היה מתרועע אליהם ויחדו לא נחו ולא שקטו עדי צודדם אותו למדחפות. לכל הפחות היה צריך לשבת על מקומו במאפליה ולשמור בכל עת את עקבות הבליעל. אבל דן לא עשה אף אחת משלש־אלה. בבאו למאפליה ראה ראשית לו לתור אחרי מוצא ללחם, ולתכלית זו מצא מנוחה בבית חזן וידי לו למשורר עוזר. גבורנו זה אשר דבר בכל ערת דברים כמתלהמים על פשעי בני האדם ועל עברת זדון תרמיתם, אשר התמרמר תמיד בעברה נוראה על הפרעות והשערוריות הנעשות בתבל ארצה בידי בני חלוף על העדר האמת וחסרון היושר — הנה בבאו למאפליה לא השתדל להשיג חית ידו בעמל נפש ויגיע־כפים ולמצוא נתיבותיו בין אנשים ישרים ותמימי־דרך כי אם בחר לו לעזור על יד חזן נבל מאין כמהו ומשחית את דרכו על הארץ. גבורנו זה אשר ראה תמיד את העולם מתוך אספקלריא שחורה משחור ויהי עצוב־רוח וכל היום הגה אך נכאים, התרועע את משוררים פוחזים ורקים המבלים כל ימיהם בהוללות וישחוק, בליצנות וקלות ראש. הוא ישב בבית החזן, יום יום יצא בחברת יוסף היתום לשוח מחוץ לעיר ויספר באזניו את חטאות מנשה וכל תועבותיו ויפקח את עיניו על דרכי יושבי חלד הנתעבים והנאלחים וילמד גם אותו לראות

*) הדברים האלה לא הסגרה בעלמא המה כי הגם מאומתים מהמספר בעצמו בלמדו (התועה חלק ג׳ נד 226): „מנהג היה לכתם הקהל לף כי לא בחנו בו ולף כי לבים שלמו בנפשם לף חים לא עלב לבו להביע מחשבותיו כי פחדו נפל עליהם ויחבו לעת מצוא". — הכותב.

את העולם ברע ויאציל מרוחו הכהה גם עליו ובדברו „התאדמו לחייו ויהיו לפני להבים ועיניו הבריקו זיקי אש". אבל כזאת היה רק בשדה ובשובו העירה בעוד פני עוכר נפש אחותו היקרה לנגד עיניו שב צבע לחייו אליו כבראשונה, עיניו נחו בחוריהן כשהיה ויהי כי נקבצו באו המשוררים רעיו אל בית החזן לסדר את המנגינות ויבא ויתיצב גם הוא עליהם כתמול שלשום...

כירחים אחדים התהלך את החזן הנבל מעיר לעיר ואחרי כן נמלך עליו לבו לשים פעמיו אל עיר אשדות (אודיסה) לבקש שמה את בעל שולמית בת אבינדב האומללה מידי מנשה, והיה כי ימצאנו וישיבו שניהם לעיר מאפליה ויחד יתנו נקמות בהמשחית *). כאן יש לשאול שאלה עצומה שבודאי אין עליה פירכא: באחד הימים ספר דן בטו פיו ליוסף היתום כי העליל מנשה על שמואל איש כספי בעל שולמית „כי יעשה מקנה וקנין בגנבות ויקנה כלי כסף אשר נגנבו „מבית תפלתם ופתאום לפתע בא שברו כי בעת ההיא פרצו גנבים אל אחד מבתי „תפלתם ויגנבו כלים אחדים וצלם זהב גדול, והבליעל עושה דבר מנשה אמר „בבטחה כי ידע נאמנה אשר יחפשו חפש מחפש בבית הסוכן (בעל שולמית) „ימצאו את הגנבה, וכן היה וכו' לו היה הסוכן בביתו כי אז בא אל בית הבור „אבל הוא לא נמצא אז שם כי אם בבית אחד מרעיו ואשה זקנה מהרה להודיע „לו מכל הנעשה בביתו וימהר וימלט על נפשו ועקבותיו נעלמו, ומאת שר העיר „יצא כתב גלוי אל השומרים והשופטים בירתר הערים כי שמואל איש כספי גנב „כלי קדש מבית תפלתם ויברח בהחבא לכן יחפשו חפש מחפש אחריו". כדברים האלה ימצא הקורא ב„התועה" חלק א' (צד 280), ואם כן אפוא איך היה יכול לעלות על רעיון דן כי ימצא את איש כספי באשדות ואם ימצאנו ישוב אתו יחד למאפליה, אל המקום אשר יחפשוהו שם בנרות ולו נמצא מאת המבקשים אותו כי אז היתה אחת דתו להיות משלח אל ארץ נזרה לעבוד שמה עבודת פרך כל ימי חייו? —

— „לא! לא אשתגע!!... — קרא (דן) עוד הפעם בקול נורא ויחזק „ראשו בשתי ידיו — חיה אחיה! אל תסתתרי בינתי! לא! עוד יש לי חפץ בך! „לנקום נקם! נקם אקח!" (ה„תועה" חלק ח' צד 233).

ובשעה שדבר דן את הדברים האלה כאיש ערוך למלחמה (עיין שם) לא עשה דבר ולא עוד אלא שעזב נטש את המקום שהבוגד יושב בו ואשר אולי היו הזמן והמקרה מביאים שם לידו לראותו בהלכדו סוף סוף בפח ע"י מעשי תעתועיו, ויכונן אשוריו אל העיר אשדות למצוא שמה בין אלפי תושביה את איש־כספי איש שולמית אשר לא ראהו מעודו פנים אל פנים... ולדבר על לבו ללכת למאפליה ולעשות שמה נקמות במנשה.

כמה שחוק טעור הרעיון הזה, וכמה מן הנמנע הוא שיעלה על לב בר דעת אף במקצת מן המקצת!!

כן נגד המציאות הוא כי בעל מרה שחורה כדן אשר בכל פנה שהוא פונה יראה אך חשך וערפל, שמה ושאיה ואף כי בצאתו את פני העיר מאפליה בלב

---

*) עיין ה„תועה" (חלק כ' צד 180). — הכותב.

מלא יאוש נורא על כל גדותיו, תהי דעתו צלולה ומתישבת עליו כל כך ונפשו מוכשרת ומסוגלת להתפעלות ולהתרגשות מהדר הטבע וחמדתה ולא עוד אלא כי גם לא יוכל לכלוא בחבו את רגשותיו ויקה לו מועד להריק אותם עלי גליון בטכתבו לידידיה הזקן באמרו למשל: „מתחתיות הרים גבנונים בקרבת ים „ס. יזלו מים טהורים על אחו ויק שדה במנוחה נעימה; גליהם הטהורים כעין „הבדולח ישתעשעו ברצוא ושוב כילד קטן בעוד אשר לא ידע אנה הובילוהו „רגליו וכו' וכו'. גלי הרעלה פרצה ירומו בקרבם אליו וימהרו מרוצתם „כאהובה מתרפקת על דודה וכו'. כנשיקת אוהבים ישמע קול משק הגלים ובעוד „צעדים אחדים יתלכדו ולא יתפרדו ויהי לאחד וכו' וכו'". כמדומה לי כי מטבע הדברים הוא אשר בשעה שהאדם שקוע בצער גדול וינון נורא כצפעוני יפריש בבתי נפשו, אין להמליצה ולבת השירה מקום בלבבו.

בבא דן לאשדות לא מצא שם, כמובן, את שמואל איש כספי בעל שולמית וגם נואש ממצוא אותו עוד ותחזק עליו יד היאוש והיגון עד מאד ומרוב צרת לבו ומצוקת נפשו החל לשתות יין לרויה אשר הפיג את צערו וינשהו את עמלו למשך שעה קלה עד כי באחרונה היה שותה שכור כל היום, וביום בקר לא עבות בפקחו את עיניו כעבור התרדמה אשר נסך השכרון עליו ראה והנה — בבית האסורים הוא יושב, כי הובא שם להטכר לעבודת הצבא אחרי כי לא נמצא מכתב־תעודה בידו. ביום אחד בא אליו אחד מבני עם הארץ להסיתהו כי ימיר את דתו, ודן אשר אחוז היה בחבלי אהבה אל עמו לא שעה אליו ואל דבריו ומרוב שיחו וכעשו חטא בלשונו, וכה גדל עונו זה עד כי יצא משפטו להאסר כל ימי חייו בארץ רחוקה. אך עתה בנגוע הרעה אל עצמו ואל בשרו לבשתו רוח גבורה ותעצמות ויבחר במות מחיים כאלה ולא אחר מהוציא את החלטתו לפעולת כפים ובבאו בחברת אסירים אחרים אסיר בזיקים אל העיר הקטנה נצב, והיום יום הכפורים, שלח שמה יד בנפשו וישחוט במאכלת את צוארו ובגללו אך כפשע היה בין אנשי עדת ישרון בנצב וגם יוסף שאר בשרו בתוכם ובין ארץ גזרה. בזה יורד הגבור מעל במת החיון.

כמה קבים של דמיון כוזב, כמה קבים של הפרזה והגזמה על מדת המציאות מונחים בכל האמור עד כה! בשביל חטא שחטא שותה שכור בלשונו נחרץ משפטו להאסר כל ימי חייו בארץ רחוקה, ודן אשר בשעה שהנקמה כאש לא נפה לחטה בבתי נפשו ואיש חרמו היה עובר על פניו יום יום, תש כחו כנקבה, ידיו רפו מעשות כל מאומה אף לא בקש לעשות דבר מה, הנה עתה היה פתאום לפתע לבעל עז ותעצמות ורוח גבורה עברה עליו לבצע בידיו את פתיל חיתו!

בפי אחד מגבורי ה„תועה", בפי גדעון אשר תמונתו מפיקה זיו ונהורא מעליא ובדבריו והליכותיו נראה את עצמיותיו (סוביעקטיוויטאט) של המספר, שם סמאלענסקין דברים וחות דעת על אדות זה האיש דן לאמר: „הנה כי כן דרך „האיש אשר סך אלהים בעדו והוא לא מצא לו ידים להושיע נפשו, איש רב „תושיה וכו' נראה נלחם נלחם את המקרים ויפול שדוד תחתם" *). מתי בקש

*) ה„תועה" חלק ב' עד 177. — הכותב.

דן להושיע לנפשו ולא מצא ידים, אם רק חפץ אחד ומטרה אחת היתה כל ימיו לנגד עיניו: לעשות נקמות במנשה מחלל כבוד אחותו, ואך בה היו כל מעיניו ומחשבות אחרות על אדותיו מעודו? באיזו מקרים נלחם האיש הזה מימיו? האם היה איש מלחמה בכלל? הלא רק דברן היה, מליץ בינו לבין עצמו, ומכל מעשה ומפעל רחוק היה כרחוק מזרח ממערב. בכל המקומות אשר נראה את תמונתו ב„התועה" אך קול דבריו אנחנו שומעים, קול יללה ואנחה, אבל כל אות מלאכה ועבודה איננו רואים לא תחת איזה מקרים נפל האיש הזה שדוד, כי אם תחת יד שגעונו, כי משוגע היה, משוגע ולא משתגע, ואחרי כי היה משוגע, שוב לא יוכל האיש הזה להיות דפוס אשר רואים אנחנו הרבה בריות כדמותו וכצלמו בחיי בני ישראל.

לעיל אמרנו כי בשעה שיוליכנו סמאָלענסקין הלאה מתחום הישוב לבני ישראל בארץ הצפון ויעביר על פנינו כבמחזה פרצופים ומחזות במדינות וארצות אחרות שלא היה בהן מעולם, באותה שעה הרינו קלוטים בעולם של דמיון שוא ומקסם כזב והגנו שומעים ספורי מעשיות נוסדים על אפס ותהו כעין הבבא מעשה" וכיוצא בו. בעולם כזה מוצא הקורא את עצמו בבאו עם יוסף היתום להאמבורג ואחרי כן ללונדון. בהיותו בהאמבורג נהפך בין לילה מעני ואביון מחבק אשפתות לאיש אוצרות ובין לילה כל עשרו כעוף התעופף וישב אל רישו ועניתו כבתחלה וכאשר בא אליו כספו הרב כן גם גז חיש וילך ממנו שלא כדרך הטבע כי אם על פי מקרים יוצאים מחוץ לתחום מעשים בכל יום. בכלל אין אנו מרגישים את נחיצות העפיזאָד הבלתי טבעי הזה בהספור וקשה להבין מה ראה סמאָלענסקין על ככה לספחו לתולדות היתום בעת אשר כשהוא לעצמו לא יגלה לנו אף קו חדש אחד בתמונת יוסף. לו היה נשאר החון הרב בידו, כי אז הנה בהיות הכסף אחד הכחות הכבירים המעוררים את האדם לפעולה ולעבודה, היה הקורא אולי משתוקק לדעת את התמורה הנמרצה אשר הסב עשרו בחייו ואיזו פעולות פעל במכמני זהבו, אבל עכשו שרק יום אחד נהנה מזיו כספו ולא השפיקה לו השעה אלא רק להשתגע בו ולקנות לו בגדים שחורים יקרי הערך ושוליהם ממעל מצופים ברקמות זהב ותכף בלה בעשן כלה, כל המקרה הזה למה הוא בא ומה ילמדנו? —

בשבת יוסף בהאמבורג פגע יום אחד בהבעל־שם ויכירהו כרגע אבל התנכר לו ביראו פן יפקוד עליו עון המלתחה אשר גנב לפנים מאתו. הבעל שם לא הכירהו ויספר לו את אחרית מנשה הנשלה אל ארץ גזרה על ידו ובמרוצת השיחה נתגלגלו הדברים, כמובן, גם על אדות היתום וישמיעהו את הבשורה הטובה כי יוסף אביו לא מת כי אם חי חי הוא, כי בקרעו את חלון בית האסור ויקפוץ אל תוך הנהר למען שום קץ לחייו („התועה" חלק ח' עד 182) לא נטבע כי אכן אחד הצילהו ממצולות הנהר (האם לא יעלה הנס הזה על לבנו את זכר גראַף מאָנטו־קריסטו הנברא בדמיוני של הסופר דיומא הצרפתי?) ויברח מעל לגבול ויישם לאמעריקא פניו ושם עשה עשר רב במאד מאד. יוסף האמין לדברי הבעל שם אשר היה קרוב לו ממשפחתו (קרבת בשר זו — למה היא?!) וביום השני עזב את האמבורג וילך ללונדון לבקש שמה את איש כספו, איש בת

אבינדב אשר מנשה הדיח עליו הרעה ויברח גם הוא מארצו וילך לאמעריקא ושם מצא את יוסף אבי יוסף אשר נתן לו כסף רב לעשות בית בלונדון.

היתום לא ישמיענו אם בבאו ללונדון התחקה שמה על שרשי איש־כספי אשר בגללו עזב את האמבורג, כי אם יספר לנו כי ירחים רבים נדד בעיר הזאת לבקש מקור חיים להחיות נפשו ולא מצא וכאשר אכף עליו המחסור פשט יד לבקש עזרה מנדיבי־לב, והקורא יבין ממילא מעצמו כי את איש כספי לא מצא, אף כי מן הנמנע הוא לבלתי מצוא בלונדון איש עשיר גדול ונודע לשם. בימים האלה נואש מחיים ויבקש את נפשו למות ויחליט ללכת אל הגשר אשר על נהר הטעמ־זע ולקפוץ אל תוך המים, אבל בכל פעם בבאו אל הגשר מהר לעזבנו, לא מפני שהרעיון לטרוף נפשו בכפו הפיל עליו בלהות צלמות אלא — מפני שרפה־רוחו (הא ממה נפשך קשיא: אם הרעיון לא הפיל עליו בלהות צלמות אות הוא כי לא רפה רוחו בקרבו, ואם רפה רוחו בקרבו אות הוא כי נחת מפני ה־עיון). ויהי בגשתו יום אחד אל הגשר לשים קץ לחייו והנה נמשכו עיניו אחרי עלמה יפה כלבנה אשר פניה והליכותיה ומרכבתה ענו בה כי ממרום עם הארץ היא. מן היום ההוא והלאה היה יוסף בא יום יום אל הגשר לא למען מצוא קברו בגלי הטעמזע כי אם למען שבע נעימות את פני העלמה. כנראה לא בקיבות כל בני האדם היתה עשויה בידי היוצר קיבתו של יוסף היתום אשר יוכל למלא תפקידה ולהשקיט רעבונה לא רק ע"י מאכל ומשתה כי אם גם על ידי הסתכלות בתאר פני בתולה יפת־מראה. באחד הימים בלכתו בחוצות קריה קודר ושחוח עברה העלמה הזאת על פניו מבלי התבונן בו ובלכתה נפל כים מלא שקלי זהב מצלחתה על הארץ ויוסף הרימהו חיש מהר ובראותו את הנמצא בו ויבן כי להעלמה הוא מהר לרדוף אחריה וישיגנה ויחפוץ להשיב לה את אבדתה, אבל היא לא חפצה לקחת את הכים מידו ובאמרה לו: "קחהו ולך בשלום" ישבה במרכבתה ותסע. מני אז גזלו פני העלמה היפים את מנוחת לבו על משכבו בלילות — ויאהבנה אהבה עזה כמות. לא ארכו הימים והמקרה הביאהו אל בית העלמה אשר עזבה את בית אביה באמעריקא ותבא את אחיה הגדול ללאנדאן, ומני אז החל לבקרה יום יום עד כי החל להאמין כי תאהבנו גם היא, ואמנם לא נתעה בשוא. ביום אחד בשבתו אתה בביתה ואין זר אתם וישר בעיניה שיר הדש אשר העתיקהו משפת הארץ לשפת עבר והיא הביטה אליו ומבטיה שלחו בני רשף בלבו, מצא לו עת נכונה להתנפל על ברכיו לפניה ולגלות לה את דבר אהבתו אותה בדברים חוצבים להבות אש פלדות על פי הנוסח הקבוע בין האוהבים והאהובים מדורות עולמים, ויחתום את דבריו, כנהוג, בנשיקה ארוכה. אך פתאום לפתע והנה אחי העלמה בא אל החדר אשר ישבו בו ובראותו את הנעשה עלה עשן באפו ויצו על יוסף לעזוב את הבית. יוסף לא יכל נשוא את החרפה הגדולה אשר העלה עליו אחי אהובתו וידרשהו להלחם אתו מלחמת־הבינים וילחמו יחד וכמובן המית יוסף את איש ריבו והוא נפצע ויפול למשכב, וכאשר סרה מעט מהלתו ממנו הגידה לו העלמה כי אהותו היא בת יוסף אביו מאשתו השניה אשר לקח לו באמעריקא ואיש חרטו המוטת על ידו אחיו הוא. אף הודיעתהו כי מי אביהם האחרונים היו מכאובים וכעס על כי בנו הבכור לא ישבע מטובו, ועל כן גמר אמר למבור את כל אשר לו ולבא ללונדון כי קוה למצאהו עוד בזה (קשה

הוא להבין איזו דרך יכלה לבא בלב אביהם התקוה למצוא את יוסף דוקא בלונדון, ואחרי אשר ישב באניה וגלי הים קמו לבלעה וסוף סוף נצל ממות (גם זה למה הוא?) בא לונדונה ביום המר והנמהר אשר הובילו את בנו הנרצח במלחמת־הבינים לקברות, ובקחתו מבלי משים את הגליונות אשר עליהם כתובות תולדות יוסף אשר נמצאו ביד בתו, קרא מנחמת לבו: אני שכלתי שניהם ביום אחד! ויפול ארצה כי אחזהו השבץ ואחרי עבור שני ירחים נאסף אל עמיו. בשמוע יוסף מפי אהותו את הבשורה המעציבה הזאת, חשכו עיניו בארבותיהן ויפול באין אונים אחור.

בזה תם הספור כמו שיצא מעט סמאָלענסקין בראשונה.

כמה זרות ותהפוכות ימצא הקורא בכל הדברים האלה! כמה רחוקים דברי האהבה הזאת ותוצאותיה מן המציאות והאמת הטהורה! מה רב המרחק ביניהם ובין החיים ואף כי בין חיי היהודים על פי תכונתם וטבעם המיוחד להם! כמה מן ההפלגה וההגזמה יש בכל שורה ושורה וכמה מן הדמיון הכוזב יש בכל מקרה ומאורע בפני עצמו! האם הספור הזה בסופו איננו נושא בד בבד את הספורים מטין היותר גרוע הנמכרים במשקל בחצר אַפְרָקְסִין בעיר מאָסקוי? סמאָלענסקין חשב למשפט כי אם יכלה את ספורו בעפעקטים שונים, בעשירותו המופלגת של היתום ובעניותו המנולח, באהבתו את אחותו ובמלחמת־הבינים יפעול בזה על הקורא פעולה עצומה ונמרצה, ובמחשבתו זאת בא לידי טעות גדולה. העפעקטים הבלתי טבעיים האלה יקלקלו ולא יתקנו, כי הטעם אשר המה בעצמם לא ישאירו אחריהם כל רושם בלב הקורא המבין המבקש לראות מתחזות החיים, כי אם עוד יחלישו את כח הפעולות אשר יפעלו עליו הדברים הנאמנים והנכונים הבאים בהספור. אלו לא הביא סמאָלענסקין את היתום להאמבורג תחלה ואחרי כן ללונדון, לולא נתן לו היום ממון קרח ולמחר עשהו לעני מחזיר על הפתחים, לולא נתן לו היום אהובה ולמחר — והנה היא אחותו, לולא הוציא את אביו ממצולות הנהר אשר קפץ לתוכו למען שום קץ להייו ולא הביאהו לאמעריקא ומשם ללונדון באניה אשר קמו עליה גלי הים להזרידה תהומות, — כי עתה לא נגרע מערך הספור כל שהוא, ולא עוד אלא שתמונת יוסף היתה באיזו פרטים קרובה אל החיים ביותר. אבל עכשו הכנים אל תוך הספור ערבוביא ואנדרולומוסיא וירבה את צלתו מחמת.

עוד איזו דברים נראים כנגעים בספור זה.

במרוצת הספור יראה הקורא כי בער הרעה אשר המיט אחירע (דוד היתום) על ראש יוסף אהיו יסרהו אלהי המשפט מוסר אכזרי קשה כשאול. הוא הֶבֶל בשגעון וימת, בנו הבכור מת בבור השבי, בנו השני שלח בער פישעו לעבוד עבודת פרך, שפרה בתו הכתה בשגעון ותמת ואשתו מצאה קבורתה בגלי הים. רואים אנחנו בעליל כי בישעה שתאר סמאָלענסקין עלי גליון את אחרית בית אחירע נחה עליו רוח הפנטזים ועל כן הוציא משפט מעוקל. תמונת אחירע וסופו היתה פועלת על הקורא פעולה יותר חזקה וכבירה לולא אכל פרי מעלליו ולו היו דרכיו צולחים לו בכל עת והיה רואה עולמו בחייו. צדיק ורע לו רשע וטוב לו — כלל ישן נושן הוא וְהָסְכֵּו יוצא מגדר המציאות ומעשים בכל יום. לו שמענו את משפט אחירע מפי מוכיח ומטיף מעל הבמה, כי אז סלחנו לו בדעתנו כי יש אשר הבריות הללו אינם מכונים את לבם להסכים את דבריהם אל האמת הטהורה ולא לעתים רחוקות המה

מפריזים על המדה וגודשים את הסאה, אבל אַל למסַפר נעלה כסמאָלענסקין לעבור מן הנכון והיש ולעות את הקבוע והנהוג בחיים מימי השמים על הארץ, ובעשותו כזאת, לחטא יחשב לו הדבר.

תמונות וציורים אחדים באים ב„התועה" כמה פעמים וכמעט בנוסחא אחת ללא כל צרך ותועלת. בחלק א' (צד 67) יראה הקורא את המחזה בבוא יוסף לעיר קיקלון ויסר אל בית התפלה ושנים מחובשי בית המדרש שמו לו עלילות דברים כי המלתחה אשר בידו גנובה היא ויאמרו לקחתה ממנו בחזקה גם הכוהו מכות אכזריות עד אשר בא באחרונה איש זקן ונשוא פנים ויעמוד לימין היתום ויצילהו מיד עושקיו כח. כמחזה הזה לכל פרטיו ודקדוקיו ימצא הקורא גם בחלק ג' (צד 34). הקורות את הבעל־שם בשבתו בבית האסורים בעיר מאפליה דומות בפרטיהן להמוצאות את יוסף בשבתו בבית הכלא בעיר שבמה (עי' חלק ג' צד 110 וצד 211). מדנים בין אחים האחד חסיד והשני מתנגד ימצא הקורא ב„התועה" שלש פעמים וכן אנחנו מוצאים בהספור לא אחת ושתים מעשה בחסידים שהכניסו בחשאי לבית שונאיהם שטרות מזויפים ואחרי כן העלילו עליו לפני הרשות כי עוסק הוא בהפצת השטרות האלה, והנאשם על לא עול בכפו הובא אל בית הסהר*). וכשם ששנה ושלש סמאָלענסקין את המקרים והמאורעות כן שנה ושלש וַיְרַבֵּעַ כמה רעיונות ומשפטים שלמים בשפה אחת ובסגנון אחד עד כי באיזה מקומות יהיו על הקוראים למשא ויצאו מאפס. היתום בדבריו בינו לבין עצמו חוזר ושונה דעה אחת פעמים אין ספורות ובכלל איננו יודע עת להשות ומתי יפסיק בדבורו. סמאָלענסקין אהב מאד את האריכות ויחפוץ לעשות בספוריו שלש מלאכות בבת אחת: „לספר ספור, להיות מוכיח בשער ומטיף מעל הבמה וגם להיות סופר מודיע בינה לעתים (פובליציסט בלע"ז), ויהי מוצא חפצו זה כי שלשת המלאכות האלה בהעשותן לא במקומן ולא בזמנן לא עלו לו יפה, כאשר יעיד לנו ספורו „התועה" באותות ובמופתים חותכים.

החלק הרביעי אשר יצא לאור ראשונה בשנת תרמ"א היינו כשתים עשרה שנה אחרי אשר נדפסו שלשת החלקים הראשונים, אין לו כל שייכות אל הספור והנהו נלוה אליו כהאופן החמישי אל העגלה. החלק הרביעי הוא ספר פובליציסטי בפני עצמו הנושא ונותן בפתרון שאלות, אשר בשעה שכתב סמאָלענסקין את שלשת החלקים הראשונים (שנת תרכ"ט) עוד לא היו לשאלות כי על ברכי שנות השבעים האחרונות נולדו ולסמאָלענסקין היו לענין לענות בו בתחלת שנת השמונים אחרי אשר נתבררה ונתלבנה אצלו דעתו הפרטית עליהן. סמאָלענסקין חפץ להשמיע דעתו על דבר שאלת הנשים וחפשן (פֿרויענ־אָמאַנציפאַטיאָן) אשר עלתה בעת הזאת על במת הספרות הרוסית בכה"ע הליבעראַלים וצעירי בני ישראל אמרו לטעת את דעותיהם שורק גם בכרם ישרון, סמאָלענסקין חפץ לחות דעתו על בנות ישראל השוקדות על דלתות בית מדרש החכמה אשר שם ביעסטוזשעוו נקרא עליו בפטרסבורג ועל השומעות לקח בבית המדעים הגבוה בצירק אשר בשווייצאריען, סמאָלענסקין חפץ להוציא משפט הרוץ על רוח השלילה אשר התפרץ בשנים האלה בארץ הצפון וימשוך אחריו גם את נערי יהודה בכחו — על כל הדברים האלה

*) גם בהתועה חלק ב' (צד 217) יסופר את אסר כבר נודע להקורא באותו החלק (צד 181).— הכותב.

חפץ סמאָלענסקין לשאת מדבריותיו אבל לא ב„השחר" (מכמה מעמיס בתוך פה המקום לפולטס), ועל כן גמר אמר לעשות את הדבר בספר מיוחד בפני עצמו, ואולי בכדי לתת לדעותיו עז ותעצמות ביותר ולפלם להן נתיב ללב הקורא בנקל, עלה על לבו להלביש אותן מחלצות ספור ולשימן בפי איש חי אשר היה לו דבר את העוסקים בפתרון שאלת הנשים, את העלמות העבריות המבקרות את החכמה בציריך ואת המחזיקים בשיטת ההריסה והסתירה ויתבונן לחקר הגות לבם והליכותיהם, לעלילותיהם ומעבדיהם ויבא אל תכונתם ולבן יש לו הצדקה להוציא משפטו עליהם וכבר סמכא יחשב בדבר, ולאיש אשר כזה בחר לו את יוסף היתום אשר קם מחליו ועם הפסף לאכילה ולשתיה שב אליו גם תאותו לדבר בלי הרף ולהשמיע במרום קולו, לחות דעה ולהוציא משפט על כל הנעשה תחת השמים. בשעה שעסק סמאָלענסקין בפתרון השאלות הללו בשלילה ב„התועה", החל ב„השחר" להטיף בדברים מלאים התלהבות ואתערותא דלעילא לדעה אשר ברבות הימים היתה למצר שהחזיקו בו רבים וכן שלמים, הלא היא הדעה בדבר השכלת בן־מנחם או השכלת ברלין ותוצאותיה הרעות לעם ישראל, ועל כן נמלך עליו לבו להביא את יוסף היתום אגב אורחא גם לברלין, אל המקום אשר ממנו יצאה ההשכלה החצופה ותורתה, למען אשר יבא בדבריו לחזק את הדעה גם הוא — הוא אשר כל ימיו התפלל כי יבקעו קוי ההשכלה במשכנות יעקב וינרשו מפניהם את החשך והערפל השורדים בו, ועתה נוכח בעצמו לדעת מה מאד השחיתה השכלה זו שהתפלל עליה את דרכה ותלך בארחות עקלקלות. הנה כי כן ימצא הקורא ב„התועה" (חלק ד') מאמרים פובליציסטים כתובים בקצור נמרץ על אודות כל הדעות אשר הגו בהן צעירינו בסוף שנות השבעים ובתחלת שנות השמונים, אבל לא ימצא בו איזה יחס וקשר טבעי והכרחי אל כל הדברים האמורים בשלשת החלקים הראשונים.

„התועה בדרכי החיים" עפ"י תכנו היה יכול להחלק לעשרה ספורים מיוחדים יפים ונחמדים ועושים רושם עז ונמרץ בלב הקורא אותם, אבל בהיותו לספור אחד גדול, הנה רק פרקים מעטים ישביעו את הקורא ענג ונחת ויהגה בהם בתשוקה עזה ועצומה ויתרם יהיו עליו למשא לעיפה ויכבידו את ראשו עליו ובשעה שיניח את הספור מידו נדמה לו כמו נגלו הרריעד מעל לוח לבבו ואף כי לא יבא בו מעולם החפץ לקרא אותו עוד הפעם.

גם יתר הספורים אשר כתב סמאָלענסקין יעידו על אמתת משפטי אשר הבאתי למעלה כי לא היה צַיָר פלא בורא נפשות כי אם סופר בעל כשרון גדול לתאר בשרד אמת ובצבעים בהירים את אשר ראה בעיניו. מטעם זה יצטין מכל ספוריו בחין ערכו ספורו „קבורת־חמור" אשר אדניו הטבעו על מעשה שהיה בעיר שקלאָוו ואין בו אפילו קורטוב של דמיון. הספור הזה יוכיחנו עד כמה גדל כחו של סמאָלענסקין לקלוט בזכרונו את התמונות והפרצופים אשר ראה מעודו בכל קויהן הדקים מן הדקים לעדן ועדנים ולתארם בכל עת עלי גליון כמו חיים. תמונת יעקב חיים אביר הספור הזה, תמונות בעלי החברה קדישא כר' געטציל, ר' גבריאל וסיעתם, תמונות זבדי ראש הקהל והעוזרים על ידו במלאכת הקדש, כולן נושאות עליהן

חותם האמת בעצם טהרה ועושות רושם בלב הקורא. בשעה שיבא סמאָלענסקין לתאר את בתי הישיבות והפרעות והאי־סדרים השוררים בהם באשמת ראשיהם ומשגיחיהם עושה הוא את מלאכתו באופן נפלא מאד, ואולי בחושו בו את כחו וכשרונו במקצוע זו היתה לו לענין לענות בו בכל אחד מספוריו לבד מספורו האחרון אשר כתב לפני מותו הנקוב בשם „נקם־ברית" (נדפס ב„השחר" שנה י"א ויצא לאור גם במחברת מיוחדת). גבוריו: יוסף היתום, דן וגדעון (התועה), שמעון (שמחת חנף), יעקב חיים (קבורת חמור), ישעיה (גמול ישרים) הנבוכי*) (גאון ושבר) וגד (הירושה) — כלם בני ישיבה המה וכלם מצוירים בעטו כמו חיים כל זמן שהנם יושבים כרוכים ומקופלים ראשם ורובם בד' אמות של הישיבה אבל לא בעת אשר יביאם סמאָ־לענסקין לחללו של עולם אחר הנברא בדמיונו. האמת נתנה להגלות כי לא כפעם כפעם הראָה לנו בריות ופרצופים הדשים ממחיצת הישיבות ויש אשר גלל לעינינו תמונת איזה פרצוף בספורו האחד וישב ויתארהו לפנינו גם בספורו השני, והקורא עומד ומתפלא על השנות התמונה פעמים, כמו שאנחנו מוצאים בספור „גאון ושבר" (פרק ט') אשר יסופר בו כמעט בשפה אחת ודברים אחדים את אשר כבר קראנו ב„התועה" והקורא ידמה כי לֻקַח כלו משם. כן רואים אנחנו כי גם את המחזה המעורר שחוק ותוגה כאחד בְּהַיָּסֵר מטעם ראשי העדה הנשים החוטאות לפני בית התפלה בשכולה, תאר סמאָלענסקין שתי פעמים: ראשונה ב„התועה" ושניה ב„קבורת־חמור".

סמאָלענסקין היה רגיל להאריך במקום שהיה צריך לקצר. תמונות כמה מגבוריו השחית בידים בדבר אשר שם רפיהם מלים יותר על המדה הדרושה ובזה הפשיט מהם צורת אדם, אחרי אשר לא ידברו כאנשים חיים כי יתפלספו ויתפלפלו לבלי חקר כאלו הם עומדים על הבמה ומטיפים נאם לקחם באזני קהל ועדה או כמו קוראים המה מאמר מעל מכתב עתי. לא נוכל להאשימהו על הקדמותיו הארוכות יותר מדאי אשר הציג כמעט בראש כל פרק ופרק בספוריו ואשר רובן ככלן למשא הנה על הקורא, אחרי כי במעשהו זה נראה מבצבצת וכולטת את הפעולה אשר פעלו על סמאָלענסקין המספרים בספרות האשכנזית גם הגדולים שבהם כשפיעל־האַגען ואויערבאַך אשר המה רגילים לטַיֵל את הקורא בתחלת הפרקים ארוכות וקצרות וללמדהו פרק אחד או הלכה אחת בהויות החיים ובהסתכלות בחשבונו של עולם. לעמת זה נראה כי המספרים המצוינים לעוואַנדא ובהרב ויוסף ראַבינאָוויטן בעל ה„ראַזסוויעט" (שיצא לאור באודיסה בשנת 1860) ויתר הכותבים ספורים מחיי היהודים בשפת רוססיה לא התנהגו כן, יען כי המה למדו אל דרכי הבעללעט־יס־טים הרוססים כטורגעניעוו, דאָסטאָיעווסקי, גראף טאָלסטאָי וכיוצא בהם אשר לא כתבו מעולם שום הקדמה בראשית הפרקים בספוריהם. אבל לא טוב עשה סמאָ־לענסקין בתתו מקום בספוריו פנימה למאמרים גדולים פובליציסטיים ולשיחות ארוכות כאורך הגלות על אודות ענינים שונים שאינם נוגעים לגוף המעשה כלום ושיותר טוב היה להספורים ולהקוראים לולא נספחו אליהם. כמעט החלק הרביעי

*) שם בן הישיבה הזה לא נמצא בכל הספור ומסויס הוא אך בשם: „האיש אשר היה בידו מכתב־מסע". — הכותב.

בכל ספורי סמאָלענסקין לא יוכל להתחשב על הספרות היפה כי אם בספרות הפובליציסטית יכינו מקומו. ביחוד חטא סמאָלענסקין אל חקי עבודת כתיבת ספורים בספורו „שמחת חנף" אשר שלשה חלקיו פובליציסטיק וחלקו הרביעי — ספור. בספורו זה הכנים שלשה פרקים גדולים (מעמוד 120 עד ע' 148 ומעמוד 161 עד ע' 195) על אודות דברים שונים שאין להם שום יחס וקשר אל גוף הענין וכשם שבאו בה „שמחת חנף" כן היו יכולים לבא גם ב„התועה", ב„גאון ושבר", ב„גמול ישרים" וכן בכל אחד מיתר ספוריו ובכלם לא הכירם מקומם בהם ויהיו ללא צרך וללא תועלת אל המסופר במ'. בטח יבין הקורא מאליו כי מכוין אני בזה את השיחות הארוכות אשר שם סמאָלענסקין בפי גבורי ספורו על דבר החוזים הגדולים שעקספ'ר, גאָטהע ולעססינג וספריהם. סמאָלענסקין בהקדמתו לה„שמחת חנף" הוצאה שלישית שיצאה לאור בשנת תרמ"ב יבקש לבאר לנו מה ראה על ככה לעשות כזאת, אבל טעמו אינו טעם מספיק ואיננו עומד בפני הבקרת. הלא כה דבריו: „מחשבה עלתה על לבי לדבר דבר משפט על פעולת החוזים הגדולים בעם ועם, לכרות אזן לרוב הקוראים בשפת עבר למען ידעו פועל פעלו החוזים ההם'. אבל מי הוא רוב הקוראים עברית אם לא חובשי בית המדרש ובני הישיבה וכיוצא בהם שהמה אלה אינם מבינים שפות חיות ולא קראו מימיהם לא את ה„האמלעט" ולא את ה„פוסט" ו„תלאות ווערטהער" וגם סמאָלענסקין לא מצא לנחץ לו להביא לכל הפחות את תוכן הספרים האלה בקצרה בטרם באו לחות דעתו עליהם וכמו לאנשים אשר כבר דנו בהם יפנה, ומה יסכון אפוא להם המשפט על פעולות שעקספיר, גאָטהע ולעססינג ועל ספריהם אלה? אין לי כל שפק כי רוב הקוראים שפת עבר בכאם אל דברי שלשת הפרקים האלה אשר כדברי הספר החתום המה להם יפסחו עליהם פסוח ודלוג, והקוראים ספרי הענקים הספרותים האלה בשפות החיות לא ילכו לבקש משפט עליהם מאת סמאָלענסקין בספר כתוב עברית. שוב הוא אומר בהקדמתו: „למען תפוש אותם (את הקוראים) בלבם ולא תהיה להם הקריאה כעטל ועבודה, „אמרתי לשים דברים בפי יצורי הדמיון, למען יקראו ספור המושך את הלב ובין כה „וכה יקשיבו גם דבר משפט". לא ישם סמאָלענסקין אל לבו כי מכיון שהוא קובע בספוריו מדור לענינים שונים שאינם נוגעים במהלך הספורים אפילו כמלא נימא, שוב אינם מסוגלים להיות מושכים את הלב, ואדרבה ער ארגיעה הנם נופלים למשא על הקורא וימהר להניחם הצדה. אם חפץ סמאָלענסקין להשמיע בקהל קוראי עברית את משפטו על הסופרים והחוזים הגדולים בספרות העמים כשעקספיר, גאָטהע ולעססינג, הנה ראשית כל נטל עליו לקחת לו לענין לענות בו את ספרי החוזים האלה שכבר נעתקו לשפת עבר והעדה הקוראת עברית תבין להגיגם, ואם בשעה שכתב סמאָלענסקין את ספורו „שמחת חנף" ראשונה (בשנת תרל"א) עוד טרם היו ספרים כאלה בספרותנו, היה לו להשוך את מלאכתו לעת אחרת, וזאת שנית כי אז גם היתה את לבבו לגשת על כל פנים למלאכה זו, היה עליו אז לעשותה בספר מיוחד בפני עצמו אבל לא בספור אשר בשעריו צריכים לבא רק מקרים ומאורעות ומעשים ופעולות נפעלות מידי בריות ופרצופים הנפרדים זה מזה בטבעם, בתכונתם, ברוחם, בהלך נפשם ובמהלך עשתונותיהם, אבל לא בספור שכל המסופר בו דרוש להסכים אל החיים, ובישימו בפי גבוריו שיחות ארוכות כמאמרים שלמים

הבאים לפרקים בכתבי העתים שלל את חיותם מהם ויעשם לאבטומטים. בכלל קשה הוא מאד להבין איך היה יכול לעלות על לב גבר חכם בעז כסמאָלענסקין לתת לקוראיו באמצעות שיחות בין איש לרעהו אף את המושג היותר קל מפעולות ענקי הרוח כשעקספיר וגאָטהע וראַנטע המתחלקות לנצוצות אין ספורות למו ואשר ברור ולבון כל נציץ ונצוץ בפני עצמו ידרוש ספרים גדולים עבי־הכרס, אחרי כי לרוח החוזים האלה אין חקר כאשר כבר דברנו מזה בפתח דברינו במאמרנו הנוכח. בהקדמתו זו יתאונן סמאָלענסקין על רוב הקוראים כי בהגותם בספור יבקשו לקרוא אבל לא ללמוד. הקוראים הללו שסמאָלענסקין מתלונן עליהם היו יכולים לענות לו: כדבריך לא כן הוא; באמת ללמוד אנחנו באים, אפס כי התירה שאנו מבקשים אותה בספורים צריכה לצאת ממילא ומטבע הדברים מהשתלשלות התפתחות הסבות והמקרים, הפעולות והמעשים הנפעלים והנעשים בידי הגבורים המוצגים על גיא החזיון, ולא מהמאמרים הפובליציסטיים שאתה מכנים לתוכם בכדי שלא להוציא את הגיר חלק. כי תחפוץ להביא חכמה בלבנו ע"י מאמרים, קבע להם מדור בספרים מיוחדים למטרה זו כמו שעשית בספריך "עם־עולם", "עת לטעת" וכו', אבל בשעה שאתה מספר באזנינו מהנעשה בחיים, תן לנו תמונות וציורים וחזיונות מתוארים בשרד אמת ובצבעים אמתים ונכונים, והיה במדה אשר יסכימו ציוריך את החיים בה במדה תגדל הפעולה אשר יפעלו בלבנו, ופעולה זו היא היא התורה אשר אנו דורשים. רשות נתנה למספר ליסד את ספוריו על פתרון שאלות היום העומדות על הפרק, על הדעות החדשות והמושגים החדשים המכים גלים בחיי החברה בעת ההוה ולהשתטש ביצוריו ובפרצופיו לעמוד לימין הדעות האלה או להתנגד להן, היינו להראות את מעלותיהן או את מגרעותיהן בולטות ומבצבצות לעין, ויש מבקרים האומרים כי ערך הספורים השופטים מישרים על שאלות הזמן ומביאים במשפט את החזיונות הנראים בהחיים ההוים שתועלתם מוחשית וגלית, גדול יתר הרבה מערך הספורים העוסקים בחיי עולם ומניחים חיי שעה, המסתכלים עמוק עמוק בלב האדם ובהליכות נפשו ובחיי הטבע ועוזבים את החיים הסובבים אותנו עם שאונם והמונם וכל שאלותיהם. אבל השאלות והדעות שיסד המספר עליהן את אישיות ספוריו צריכים להיות מתגלמים במעטה תפארה המושך את הלב ולא בדברים צנומים, צנומים מבלי כל לחלוחית של פאָעזיע ומליצה. הסופר הרוסי טורגעניעוו, למשל, בספוריו היקרים "קרקע־בתולה" (Now) ו"האבות והבנים" (Otzi i diety) חפץ להראות באצבע על הדעה של בטול היש אשר חדרה לבא אלינו בראשית שנות השישים מארצות "המערב שעלה בו רקבון" (לפי דברי קאטקאוו, מה עשה? לא שם בפי גבוריו המימינים והמשמאלים פרקים שלמים נושאים ונותנים במעלת הדעה הזאת ובפחיתות ערכה, כי אם הניח את הדבר להקורא לשפוט עליה לפי פעולות גבוריו והליכותיהם ויחוסם אל החיים איש איש מהם לפי חזון רוחו ועשתות לבו.

רגילותו של סמאָלענסקין להאריך בספוריו בדברי דרש ופלפול והתפלספות באה לו על ידי שני דברים. א) מפני שעסק כל ימיו הרבה במקצוע הפובליציסטיקה ויהי חוקר ומבקר ספרים, מטיף ומוכיח, מבאר כתבי הקדש ומפיץ אור על תולדות דברי ימי עמנו, ולמען תת תקף ועז לדעותיו ומשפטיו אשר הטיף להם במאמרי

הפּובליציסטים, השמיעם גם בפי גבורי ספוריו, כאשר כבר אמרנו למעלה. ב) מפני שכפי הנראה לא כתב כל ספור וספור בפני עצמו בהעלם אחד, היינו פרק אחר פרק, כי אם בהמשכים וכל המשך לפי מדת המקום שהיה יכול לפנות לו ב„השחר", ויש אשר בין המשך להמשך כתב כמה מאמרי פובליציסטיק ובקרת ובין כה חסיך דעתו ממרוצת הספור ומתוך כך בא לפעמים לחזור ולשנות בו כמה ענינים שכבר הכביר עליהם במלין בהמשכים הראשונים, או כי נתן לו מהלך אחר בפי הרוח אשר החל לפעמהו בכח פעולת הרגע אשר איננו מתאים ונושא בד בבד את הרוח אשר עבר עליו בנשתו אל המלאכה לכתוב את ספורו זה. כי דברי האחרונים אינם קלוטים מן האויר ויש להם על מה שיסמכו, יוכל להעיד ספורו הגדול „הירושה" אשר בחלקו הראשון שהופיע בשנה השמינית לצאת „השחר" לאור, היינו בשנת תר"מ, אין כל זכר גם רמיזה קלה מן הקלה לרעיון ישוב ארץ ישראל, אחרי כי בעת ההיא עוד לא נשמעו קול הרעמים בגלגל עולמנו ושאלת ישוב א"י עוד טרם עלתה אז על במת הספרות, אבל לא כן הוא בשני חלקיו האחרונים אשר נדפסו ב„השחר" שנת תרמ"ג ותרמ"ד היינו בעצם ימי מתיחת הדינים על כנסת ישראל יושבת ארצות הסלאווים והתחזקות התנועה הלאומית במחנה העברים. בהם, בחלק ב' וג', ידרוש סמאָלענסקין בשבח התנועה הזאת בשפת יתר וברוב ענין, בהם תלה את טענותיהם והוכחותיהם של המחזיקים במעזה ובהם ימצא הקורא כדברים האלה: „אין ארץ בתבל אשר נוכל לאמר כי שם „תקענו יתד במקום נאמן גר אורח נטה ללין יתפאר ויישיש אם אך מצא מלון „שוב ומטה מוצעת אך לא בית נאמן" וכו' — „רק להלוחם בארצו יש תקוה כי עוד „תעלה ידו על יד לוחמו ואז תהיה לו הרוחה, אך בארצות זרים אם גם נצליח „רגע יהפכו שונאינו עלינו לילה וידכאונו" („הירוסב" חלק ג' ב„הסמאָלענסקי" סנה י"ל חבכת 76 ד' 57). „לארץ ישראל?! — שאל זרחיה כמשתומם" (סס ד' 391). — הלא המה דברים ורעיונים שלא יכלו לעלות על לב סמאָלענסקין בשעה שעלה על דעתו לכתוב את ספרו „הירושה". המשורר הישיש אב"ג באחד ממכתבי מסעיו אשר נדפסו במע „המגיד" (אינני זוכר באיזו שנה) יספר כי בהיותו בוויען ישב פעם אחת עם סמאָלענסקין באחד מבתי הקאַפֿעע וישתו חמים ובעת השתיה טילו שניהם ארוכות וקצרות על אדות ענינים שונים, כנהוג. באמצע השיחה התבונן ה' גאָטטלאָבער כי סמאָלענסקין מדי דברי אתו כותב בעט עופרת בפנקס הפתוח הקטן המונח לפניו על השלחן ויתפלא על המראה וישאלהו: „מה אתה כותב הפעם, אדוני סמאָלענסקין?" „זכרתי — ענהו סמאָלענסקין — כי עוד מעט ולאחד מסדרי האותיות העובד את עבודת „השחר" תתם המלאכה, ועל כן הנה למען המציא עבודה חדשה עבורו הנני מכין לדפוס את ההמשך מן הספור הנועד לבא בחוברת „השחר" לחדש שאנו עומדים בו". אם כתב סמאָלענסקין כל ספוריו באופן זה, אז עלינו להתפלא ולהוסיף להתפלא על הדברים הטובים והיקרים הנמצאים בהם בכמה מקומות...

סמאָלענסקין לא היה מספר אֶסטהעטיק המדקדק עם חקי היופי והנעימות כחוט השערה, המתפעל ומתרגש מחיי הטבע והדר חמדתו ומבקש להאציל את התפעלותו זו גם על הקוראים על ידי תמונות מרוקמות על היריעה בשלל צבע

דקמתים מעשה חושב, כמו שנראה בספורי מאַפו ואבראַמאָוויטש ויהודה ליב גאָרדאָן; סמאָלענסקין לא השתדל לקחת מן ההיים את היפה והנעים, את הזכות והרוך ולא בקש לפאר ולשכלל את פרצופיו ויצוריו בזהירות יתרה; לא חדר אל חיי גבוריו בבשר גם ברוח בהסתכלות עמוקה ולא הראנו את נטיותיהם במשכיות לבבם פנימה בכל צביונם ודקותם. סמאָלענסקין פרש כשטלה לפנינו את הצד המכוער והמגונה אשר בחיינו ולא הערה לנו את מקורו; בכל ספוריו היה מטפל בראשי העם, במנהליו, במאשריו, בפרנסיו ובהאנטלליגנציה (התורנית) שלו, ואל חיי בני ההמון, חיי כל בית ישראל, עם חזיונותיהם ואידעאַליהם ומשאות נפשם, לא העמיק לחדור ובמקום אשר נסה לעשות כזאת היה כעוף הפורח המרפרף ואיננו נוגע. בספורי סמאָלענסקין אין אנו מוצאים עפּיזאָדים נובעים מטבע הדברים והשתלשלות המסבות אשר רשומם עז ונמרץ מאד ומזעזע את עורקי הקורא ועצביו ופעולתם מורגשת עליו בעצם תקפה ועצמה לימים רבים, עפּיזאָדים המוליכים את הקורא אל עולם של רגש ושל התפעלות. סמאָלענסקין לא כהן פאר על מזבח ההוד והיופי ורוח השירה לא תרחף על ספוריו, ועל כן לא יעלו את קוראיהם אל על ולא ירדו כאור אלהים ממרום להאיר מחשכיהם ולהביא אשר שלום ונחת בלבבם. סמאָלענסקין לא חונן מאת הטבע במתנת הסַתירה שנונה כמרג חרוץ הנוקבת והודרת עד עמקו של לב וקרב, חדודיו ועקיצותיו חסרים ברק ועז ויש אשר ריח הישיבה נודף מהם. הוא השתדל לבשם ולתבל את דבריו במהתלות והלצות, אבל השתדלותו לא עלתה לו יפה, ובמקצוע זו לא יגיע גם אל קרסולי בראַנד־שטאָטער ויהודה ליב גאָרדאָן. כשורי סמאָלענסקין אינם מוכשרים להיות נעתקים לשפות החיות מפני תכנם העני ביופי ובנעימות ועל כן איננו עלול למשוך אליו התבוננותם של מי שאינו בן ברית ולהיות לקנין הכלל ומפני אריכותם במדה נפרזה מאד הנופלת למשא על הקורא. בשנת 1881 נגש ה' מרדכי בן הלל הכהן אל המלאכה להעתיק את ה"קבורת־חמור" לשפת רוסיה ויחל לתתו במ"ע "רַאַסוויעט"; והנה אעפ"י שספור זה הנהו המובחר מכל ספורי סמאָלענסקין כאשר אמרנו למעלה וסמאָלענסקין בעצמו נעתר לבקשת המעתיק ויעבור עוד הפעם על פניו ויעשהו מוכשר להעתקה *), בכל זאת לא היתה ההעתקה גם בהיותה מעשה ידי סופר מהיר וחרוץ כמרדכי הכהן מסוגלת למשוך את הלב ואולי בשביל כך נפסקה באמצע ולא באה כולה בדפוס. מכל מה שכתב סמאָלענסקין בפנת הבעל־לעטעריסטיק זכה רק אחד מספוריו הקטנים והנחמדים שנדפסו במ"ע שלו "המביט לישראל" להיות מעתק לשתי שפות היות ולראות אור הדפוס במ"ע לעם הארץ, הלא הוא ספורו היקר "יללת הרוח" אשר בא בהעתקה אשכנזית מעשה ידי הסופר המהיר ר' נתן נטע סאמועלי בהמאסף "Auf der Höhe" שהוציא לאור המספר הנודע למשנב ה' זאַכער מאַזאָך ובהעתקה פולנית במ"ע "דזיענניק פאָלסקי" היוצא לאור בעיר לאדז. מזה נראה ההבדל שבין ספורי סמאָלענסקין לספורי מאַפּ ההסטוריים אשר על ידי הקסם הישפוך עליהם עמד יעמוד טעם האריגינאל בהם וריחם לא יומר בכל השפות והלשונות אשר יעתקו אליהן, וכשם שישביעו ענג

*) עיין בהקדמת סמאָלענסקין לספרו "קבורה־חמור" הוצאה רביעית. — הכותב.

ונחת בכל עת את הקוראים העברים כן יהיו למקרא שעשועים גם להקוראים מבני עם הארץ באשכנז ובאנגליה וכו׳, וכלם עליו יקפצו פיהם ויתנו כבוד ועז לשמו.

אפס כי גם אחרי כל המגרעות והחסרונות הנמצאים בספורי סמאָלענסקין, היה מסַפר בעל כשרון גדול ונכבד מאד ובספרותנו העניה והדלה בספורים טובים קבע לו מקום בראש מספריה כי העשיר אותה עשר גדול בכמות גם באיכות. אין כל ספק כי לו השתמש סמאָלענסקין בכשרונו רק למלאכת הבעללעטריס־טיק בלבד, כי אז רחש לו לאט לאט את השלמות הגמורה הדרושה לכל צַיָר אמן וחכם חרשים והיה עושה בפנה זו גדולות ונפלאות לא נקוה. כי כשרון סמאָ־לענסקין עוד טרם ידע גבול וקצב וכי עוד היה מוכשר ומסוגל להתפתח ולהוסיף אמץ וחיל, על זאת יעיד ספורו האחרון שכתב סמוך למיתתו הנקוב בשם „נקם־ברית" (נדפס ב„הסחר" שנה י"א) אשר רוה חן ונעם. הוד ויופי מתנוסס בו, גם אנו מוצאים בו תקף ההתפעלות עז ההתלהבות, אמת בתכונת הנפשות המתוארות שלפיכך הוא עושה רושם גדול בלב הקורא. אבל סמאָלענסקין היה פטיש המתחלק לכמה נצוצות, כי שדד ויפתח את אדמת כל חלקי הספרות היותר נכבדים ולעבודת כל אחד התמכר בכל אונו וכחו ובדם התמצית, ועי"ז אי אפשר היה לו לצחצח ולגהץ את כשרונו למלאכת הבעללעטריסטיק ולעשות לו ברק. אלו היה נולד סמאָלענסקין במזל המספרים הנודעים בשפות הארץ כוויקטור הוגאָ וקראַשעווסקי, למשל, והיה מקבל בימי נעוריו חנוך נכון ונאות על פי כשרונו וממלא כרשו מעדני החכמה והדעת באופן מסודד יפה, אלו בכתבו את ספוריו היו כל צרכיו מוכנים ומזומנים לו תמיד והיה יכול לשבת בשלוה ולעבוד עבודתו כמוהם. (עד שנתחיבו חובת גלות) ואלו היה מא־יך ימים כמוהם, כי אז היתה לו האפשרות להעלות את כשרונו לכתיבת ספורים למדרגה רמה ונשאה מאד והיה נוחל לו שם עולם לא יכרת גם בספרות הארץ וספוריו היו לקנין כל אומות העולם. אבל סמאָלענסקין היה אחד מאלה אשר יקרא להם משוררנו הגדול יל"ג (במאמרו „הספיחים" הנדפס ב„האסיף" לשנת תרמ"ה) בשם: „ספיחים יתומי מין הצומח אשר לא חלו בהם ידים, אף בל נטעו אף בל זרעו, איש לא עמל בהם ולא גדלם ומתחתם צמחו"; אבל סמאָלענסקין היה רומניסט עברי כותב בעד אחינו בני ישראל אשר לא הסכינו להחיות את אחיהם הסופר עמם, ועל כן הנה מן העת אשר החל למשוך בשבט סופר היו כל ימיו מכאובים וכעס, מלחמות פנים ואחור בעד קיומו וקיום „השחר" שממנו לחמו נמצא בצמצום ולא ברוַח, פרנסתו היתה קשה עליו כקריעת ים סוף, לבו היה קרוע ושסוע תמיד מדאגת המחיה והכלכלה ועורקיו לא שכבו בקרבו מהמון הטרדות אשר סביב שתו עליו, ואם גם אחרי היותו מוקף כל הימים בתנאי חיים מרים כלענה כאלה (אשר הצעידוהו אל ירכתי בור בדמי ימיו) שאינם מוכשרים כלל וכלל לכל עבודה ספרותית איזו שתהיה ואף כי לכתיבת ספורים הדורשת שעה פנויה ודעה צלולה ומיושבת, עלתה בידו להעניק את ספרותנו בספורים כ„התועה בדרכי החיים", „גמול ישרים", „קבורת־חמור" ו„נקם ברית" אשר סוף סוף הלא רב בהם גם מספר הפנינים והספירים והדברים היקרים והנעלים הלוקחים את הלב ומושכים את הנפש נוסף על כל המון המאמרים בכל ענפי הספרות אשר יצאו מתחת עטו במשך שתים עשרה השנה אשר עבד עבודתו על

שדמת הספרות העברית — אז עלינו להודות בפה מלא כי בכלל הגדיל סמאָ־לענסקין לעשות בתור מספר ספורים עם הספרות והקוראים ובמותו אבדה לנו ולספרות ישרון אבדה גדולה מאד, אבדה שלעת עתה אין לנו תמורתה ומי יודע עד מתי עוד?...

התועלת אשר הביאו ספורי סמאָלענסקין למחנה העברים מוחשית ונגלית לעין רואה, והיא מסתעפת לשתים: מעבר מזה בלעו פני הלוט הלוט על החנפים והמתקדשים הלובשים אדרת קדש למען כחש ויחשפו לעיני השמש את ערותם ועברת זדון תרמיתם, השמידו כבמטאטא השמד כמה אמונות תפלות ומשפטים קדומים שנשתרשו בין בני עמנו במשך שנות גלותם, אכלו וילחכו מסביב את פרי הבערות וקנאת הדעת ושרידי בצות ימי הבינים, פקחו עיני עניים שמהם תצא תורה לראות אור בהיר כי יהל ויפיחו בהם רוח החשק להרוג בכח גדול ממסגרות החרצבות אשר נתן חנוכם המקולקל עליהם, להציב להם יד בתכל ולהשיג מטרה הדרושה לחפץ החיים שלהם. ומעבר מזה הועילו לטעת בלב הנעורים האהבה לציור מחצבתנו ולמקבת בור נקרנו, לשפתנו השרידה והיחידה, לזכרונותינו מימי־קדם ולכל דבר אשר לישראל הוא. דברי סמאָלענסקין הבוערים באש קדש ושלהבת־יה באהבת עמו וארץ אבותיו השיבו שיות נדחות רבות אל עדר אדני וישיבו לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם וירבו את מספר החונים על דגל יהודה ומחזקים במעוז רעיון יעוד לאומנו ושובו לתחיה על אדמת אבותיו.

ומה רבה הטובה אשר הטיב סמאָלענסקין בספוריו את השפה העבריה! בנוגע להרחבת ידיעת שפת עבר בין העם הגדיל סמאָלענסקין לעשות מכל ס'פרי ישרון וגם ממאַמו אשר ספוריו הועילו רק להעיר ולעורר את האהבה אליה אבל לא ללמדה את בני ישראל שימה בפיהם, שפת מאַמו היא שפה מליצית ופאָעזית וסגנון לשונו כסגנון הנביאים בשעתם, מבטאיו ונאומיו רמים ונשגבים וחותמה של ארץ הקדם טבוע עליהם ויש אשר מפאת תועפות שיא מליצתם אינם מובנים כל כך בסקירה ראשונה, ועל כן לא בנקל ירכשנה לו איש והשנתה דורשת כשרון מיוחד מאת החפץ בה. אבל סמאָלענסקין האציל על שפתו מיפיפותו של יפת ויברא לה ניב שפתים מתאים לרוח הזמן וצרכיו ומשאלותיו. סמאָלענסקין הוציא את השפה העבריה מן החוג הצר אשר הצטמצמה בו מיום חרלה מהיות שפה מדוברת ויגדיל וירחיב גבולותיה ויטפחה וירבה ויעשנה לשפה ארוכה ושטורה בכל, לשפה אשר תפרוש מוטות כנפיה לכל עבר ולא תוסיף עוד לשים אזוקים על יד הכותב אותה לבלי יכולת להביע בה את כל העולה על רוחו, לשפה כלילת יופי אשר לא תבוש בשער ביום שידבר בה. שפת סמאָלענסקין עשירה במבטאיה וניביה עשר רב, מעלפת מעטה חן ויופי, נשגבה ומלאה ברק ועז אבל גם צחה וקלה מאד, ערבה ונעימה, מתהלכת כהלך דבש וכמי השלוח ההולכים לאט, ועל ידי כך היא מושכת לבבות ולוקחת נפשות. כל בעל שפת עבר מבין יראה עין בעין כי כמעט כל צעירי הסופרים כותבים עבריה לא בסגנון מאַפו ולא בסגנונם של ש"י אבראמאוויטץ ויהודה ליב גאָרדאָן אלא בסגנונו של סמאָלענ־סקין, ומה רב מספר אלה אשר סגלו להם שפת סמאָלענסקין בין האנשים שאינם עוסקים בספרות! כללו של דבר: ספורי סמאָלענסקין היו ויהיו כל הימים המפתחות

להיכלי השפה העבריה ושכיות חמדותיה וצפירת תפארה ועטרת גאוה לספרות ישרון כל העת אשר לא תחדל מהיות לספרות.

הנה זה הוא משפטי וחות דעתי על כשרונו של סמאָלענסקין בתור מספר ספורים, והנני חוזר ושונה את דברי בראשית הפרק כי לא תעלה על לבי מעולם לצאת במאמרי זה ידי חובת בקרת ערוכה בכל ושמורה. ספורי סמאָלענסקין נותנים למבקרים כר נרחב וחמר ולבנים חמרים חמרים ליסד עליהם מאמרים רבים גדולים ונכבדים מאירים נתיב על ערך הסופר הנעלה הזה בתור מסֵפר ואלה מסופרי ישראל המרגישים בנפשם כי ישנן בם הסגולות הנדרשות לעבודת הבקרת התמימה והישרה יואילו ויגשו אל המלאכה הנשגבה הזאת ושמם יהיה לברכה בפי כל אוהבי ספרות ישרון ומוקיריה. *)

הורדוס. שיר־חזיון־תוגה בחמש מערכות.

מאת **יהודה ליב לאנדא** המכונה היל"ל בן שכ"ר, לבוב התרמ"ח.

(8⁰ 184 + XL)

אם יקרים המה שירי־חזיון, אשר בדברי הימים יסודם, בכל אמה וכל לשון — על אחת כמה וכמה תיקר העבודה הזאת לנו עם בני ישראל ובשפת עברית! המשורר אשר ישיר לנו שיר־חזיון, אשר תכנו לקח לו מדברי־הימים בכלל או מתולדות עמו בפרט — הוא לא יספר לנו את הדברים כמו שהם כתובים בספר, הוא יברא את הנבראים, יחיה את החיים, ויפיח רוחו באף האנשים העולים על המחזה; הוא יראה בעיני בינתו את העבר כמו חי לפניו, ישמע באזני שכלו את אשר ידברו בחדרי בתיהם וגם בחדרי לבבם, ולבבו יבין לכל הסבות והמסובבים, העלות והעלולות, האבות והתולדות אשר המה רוח החיה באף כל האנשים ואשר יולידו את כל המעשים אשר כותבי ספרי דברי הימים יתנום לפנינו כפגרים מתים; הוא הנהו נביא מגיד ראשונות, חוזה באספקלריא המאירה את העבר, צופה ומביט את אשר היה בשנים קדמוניות, ואת אשר יראה יגיד, את אשר יחזה ברוח השירה הטובה עליו, אותה ישמור לדבר אלינו מתוך פיות האנשים העולים על המחזה לפניו — מבלי שום לב לכל הכתוב בספר התולדות, ולכל הפרטים הרשומים בדברי הימים אשר היו לפניו.

---

*) הערת המו"ל המאמר הזה בכל פרקיו ספר גדול הוא אחרי כי יקיף את הפעולות אשר פעלו הסופרים העברים במשך החמש ועשרים שנה האחרונות בכל ענפי הספרות וידבר בשפת יתר על כל ספר בפני עצמו, ועל כן מהעדר מקום ב„האוצר" נאלצתי להפסיקו באמצע בהבטחה לתת את הפרקים הנותרים בשנה הבאה כחוזה אשר עשיתי עם הסופר היקר הנודע מו"ה ש. ל. ציטראן נ"י.

והנה שירי הזיון כאלה מעטים ודלים מאד בספרותנו; דברי ימינו המלאים מעשים גדולים ונפלאים, תולדות חיי עמנו העתיק ונפלא בכחו הכביר, ואשר המשורר הנאמן ימצא במו חמר רב לעשות לנו מטעמים שונים אשר יעמדו לנס עולם — דברי ימינו אלה לא מצאו למו גואל אשר יוציא מהם הפנינים האוצרים בקרבם, לא נמצאו בעמנו משוררים אשר יהזו לנו ראשונות, ואשר יתנו לפנינו את העבר נשקף מבין רוח השירה החופפת עליהו.

ואת הדבר הזה שם אל לבו המחבר הזה אשר לפנינו.

לא אדבר בזה בשני שירי־הזיון אשר כתב בראשונה, אך אל זה האחרון אשים לב, כי עולה הוא עליהם גם בתכנו גם בהרושת מעשהו.

הורדום המלך הנהו נודע בשמו לכל איש, כל מעשה תקפו וגבורתו בהלחמו נגד אויבי עמו מחוצה וכל פרשת נצחונותיו ועזוז ידו על שרה־הקרב גלוים וידועים לנו; אפס כי המשורר אשר לפנינו יביאנו תוך הדרי ביתו פנימה, יראה לנו את לבבו האנוש, ויאמר להצדיק מעשיו אשר עולל בתור איש בביתו.

המחבר שלח לפניו הקדמה גדולה „אל הקוראים" להצדיק את השקפותיו על דבר הורדום „להסיר מעלי — יאמר המחבר — את האשמה הגדולה כי לא „הלכתי בהזיוני בעקבות סופרי דברי הימים לקלל ולגדף את המלך הגדול „והאמלל הזה". בהקדמתו זאת יריב את ריב הורדום להצילו מכל הדוברים עליו עתק, לא יאמין בדברי יוסף הכהן, לא יהזיק ברעות רנ"ק, ואת גראֶטץ ידבר משפטים — אולם מי יתן ואדעה למה הרד עלינו המחבר את כל ההרדה הזאת? הטרם ידע כי הרשות ביד המשורר (וזו כחו לשיריו!) לשפוט שפט על הגבורים אנשי השם אשר יציגם על המחזה לפנינו כפי רוח מבינתו וכיד השירה הטובה עליו, מבלתי אשר יצטדק לא לפני הקוראים ולא לפני המבקרים, אשר מפניהם נחת המחבר כי „ידיהם תהיינה בו בראשונה לרגם אותו באבן ולדון ספרו בגניזה"! הטרם ידע כי כן עשו משוררי עם ועם,—וזו תהלתם! המבקרים רק שפטו על רוח השירה, על השקפות המשורר ועל הפעולות אשר לפניהם בהזיון — אבל מעודם לא הקשו לשאול: מרוע נטה המחבר מדברי כותבי התולדה, רק הקרו: איך נטה מדבריהם.

זאת ועוד אחרת: לוּ אמנם הראה המשורר לנו את הורדום בתור מלך לעמו, רצוני: לוּ הציג לפנינו את פלגות יהודה אז, את שלש הכתות (פרושים, צדיקים ואסיים) הלוחמות אשה מול רעותה, ואת יהם הורדום למו, את השקפותיו בממשלתו פנימה, את דעותיו ביחוסן למשטרי הארץ לזקניה, אציליה, והסיריה, לוּ הראה לנו בהזיונו את המלך יושב לכסא משפט וברוח אהבה לעמו (עם בני ישראל) ישים כל עקוב למישור — כי אז אולי היתה ההקדמה הזאת ראויה לבוא לפני ההזיון — אבל אחרי אשר נראה פה את הורדום רק במלחמותיו הוצה ובצרות לבבו תוך ביתו, עתה אוכל אנכי להביט על ההקדמה הזאת רק בתור מאמר פרטי, מחקר בדברי ימינו, אשר אין לי לעסוק בו הפעם.—יוכל היות כי צדק המחבר בדבריו, כי קלע אל המטרה ולא החטיא, ואולי כאשר יצא לאור „החלק הראשון" מהזיון זה אשר עודו בכתובים את

המחבר בשם „יוחנן הנזיר" (הקדמתו צד XXXVII) אשוב שנית ידי לדון גם בדבר הזה.

אלכה אפוא אל החזיון פנימה.

ראש המדברים הוא הורדוס. הנה כבר מלתי אמורה כי לא הראנו המחבר כי אם את היוו הפרטים את היוו בביתו. הורדוס הוא פועל אדיר בכל הנוגע לממשלתו פנימה והוצה, התגלותו על הבמה תראה לנו רוחו הכביר ואמץ לבבו, מושל חזק והדרת מלך הופפת עליו; אבל הנהו נפעל בכל הנוגע להליכות ביתו ולהסבכוכים אשר בו, ואם בצדק יתפאר באזני הלל (מעלכה ג') אשר יאמר כי „רומא עוד עינה לוטשת, ההרב הוהדה ידרוכה הקשת", לאמר:

„בעת אם הכפירה פה ברעה רובצת
עמי בין שניה, פרסותיה בלבבו, כו'
ממנגינות פי במקום ברעה נרדמה
מעשן הלבונה על פניה מסכה
כה תכרע כי תישן את טרפה שכחה"

הנה בביתו ובחומותיו לא יוכל לישן את הכפירה, והלביאה הרובצת בסתר לבבו אין די לו לבונה כי תרדם גם היא... והנהו „אטלל" (כאשר יכנהו המחבר) מבלי דעת את המעשה אשר יעשה. כי לא מרעת לבו הרג בראשונה את הורקן ואחריו גם את מרים, הפין המחבר להראות לנו, וזאת עלתה בידו באופן מאד נעלה. אפס כי הדבר הזה נוגע לנפשו רק בתור אדם פרטי איש לאשתו אבל את אהבתו לעמו ואת גדולתו בממשלתו פניתה לא הראה לנו המחבר הזה. מעשיו אצל שרי רומא, המה מעשה מושל אשר יחפוץ להשאר על כסא מלכותו. גם בדברו את הלל, נראהו אך כרואג לכסא מלכותו ולא לטובת העם אשר ימשול עליו, רק הלל יעצהו כי אם יבנה את בית ה' וכי יחזיק בידי הפרושים נושאי דגל התורה אז יאהבוהו כל העם וירכוש לו את לבם לאהבה... רק פעם אחת נראהו על הבמה, בשובו מרומא, מדבר את הדברים האלה בראותו את ירושלים הכלולה בפאר בעד החלון, לאמר:

„שלום לך ציון, קרית עזי ומשושי!
„לבי אף רוחי לך הקדשתי עד מותי"

אבל כל המאנאלאג הזה בכללו הנהו גם הוא רק רגשות לב מלך אשר יתפאר בקרית ממלכתו עיר הבירה אשר לו... הן הוא החל:

„מעמי רק לבו רק אמון אדרושה
„כי לבו סתרי רוחו אבן הראשה!"

הוא הדבר אשר אמרתי כי נפש הורדום טובה בחזיון הזה, רצוני: באשר הפין המחבר להראותנו את לבבו האנוש בתור איש בביתו, ובדבר הזה השכיל לעשות.

גם נפש מרים איננה פועלת רק נפעלת. היא תאהב את הורדום אהבה נצחת. אביה הזקן (הורקן) יספר באזני בתו (היא אמה) כי בעודה ילדה אהבה אותו והתפללה בעדו, ואהבתה גדלה מיום ליום, עד כי שכחה את מולדתה,

(אבותיה הגבורים אשר מלכו בארץ), עד כי תשנא גם את אמה למענו— „כעסך וחרונך המה זפת בוערת" תאמר לאמה.

„ובניהם המה נחלתם זו נטשו
„אל ארץ אבותם את לבם לא שָׂמו
„ובחיק עצלות ועדן שכבו גם נמו"

תאמר על אדות אבותיה החשמונאים — ואת כל אלה שכחה למען אהבתו, והנה גם היא מהולה ברעל! סכסוכים נוראים יקיפוה מסביב עד כי באנחת לב תקרא:

„מה אמללה אני, בת רוזנים וגברת
„על גפי הכם אֲרָמם כתולעת
„נטל חול ימים על ראשי הכותרת
„בין טפסרי ציון אני אשה גועת
„גם נפשי כענן בקר קרבי נעכרת כו'
„קנאתי בבתולות שקט תוך לבותם
„ובחיק אם עניה יינקו הלב חיים
„נפשן פעם תשתפך אל חיק אמותם
„עת יבוא יום זעם ויענן עינים כו'
„אויה, רק אני הנני כשבוית חרב
„קסם לעינים ובלבבי מחץ
„הה, גם אמי לי תהגה איבה בקרב
„ואותר שוממה מעז הלחץ" כו'

השירה הזאת טובה ויפה מאד, וטוב עשה המשורר כי במקום הזה (רק במקום הזה!) הביא ברבריה זכר אבותיה כי היא „בת רוזנים"...

גם המחזה (מערכה ה' מחזה ה') אהרי אשר הומת הורקן והורדום בא להדרה. טוב מאד, השכיל המחבר לתאר בצבעים בהירים, אשר יפעלו על לב הקורא וישלימו לו את תכונת נפש מרים עד תֻמה.

אבל כי החרישה מרים בעת כי לעיניה הביא דאג כום מלא רעל ובאזניה ספר כי היא שלחה אותו למלך, ולא ענתה דבר גם בעת אשר שאל אותה הורדום:

„האמנם צוית השקות אישך קבעת?
„תחשי... אשביעך ובשם אלהים חיים
„אל תדמי!..."

והיא גם עתה לא תענה דבר, והורדום יוסיף:

„הה תחשי! אבוי שמים!
„נכתם עונך, כעת נקם אקחה!
„זה קצך מרים, אף קץ עוגביך ככה"!

והנה הוא יקרא נושאי קשת ורומה, הורדום יצוה להרגה, והיא תאלם דומיה, גם בעת בוא הלל והיא תפתח פה אליו גם אז תצדיק רק את נפש הורדום לאמר כי שלומית „אשמה בזמות אין הקר" ולא תוציא גם הפעם אף מלה

אחת להצדיק את נפשה לאמר, על־כל־פנים, כי היא לא אשמה וכי תלך למות לא־בפשעה— הדומיה הזאת צריכה באור... *)

להנפשות הנפעלות אחשוב עוד את נפש הורקן הזקן, אשר המחבר תארה בצבעים בהירים ונתן לפנינו תמונה שלמה.

והנה אלכסנדרה (בת הורקן ואם מרים) ושלומית (אחות הורדוס) הן הנה הנפשות הפועלות בחזיון זה. שונות הנה תכונות נפשותן, שונות הנה הסבות אשר לפיהן תעשינה את מעשיהן ושונות הנה גם המטרות אשר להן תכוננה חציהן על יתר — אבל הכל שב אל מקום אחד! הורדוס הנהו המטרה, ולבו יקבל את החצים ואת אבני הבלסטראות אשר תורינה הן. אלכסנדרה קנאה לאבותיה, חפצה למשול, גם חשבה בלבה כי הוא (הורדוס) הרג את בנה:

„את אבי את אחי מגר מכסאותם
„רק בן זה מחמדי לי נשאר לפלטה
„ובצלו אמרתי עוד אֶחִי שוקטה כו׳
„בין משברי זעם, אויה, חצב לו קבר"

דבריה אלה תדבר לא בסתר, גם לפני אביה גם לפני בתה גם באזני הלל; לא כן שלומית, היא תקנא במרים, תקנא אותה באישה בראשונה ותבקש נקמת דמו באחרונה, וגם את שתי הנפשות האלה צִיֵּר המשורר בדברים ברורים, ותכונת נפשן השכיל לעשות עד כי אין להעיר עליהן, כי טובות ויפות הן מראש ועד סוף.

גם נפשות הלל ויוסף בתמן מתוארות בטוב טעם; אפס כי הקורא ישאל את נפשו מדוע זה נאלם הלל דומיה במחזה האחרון בשמעו פתאם את מצות המלך „לטבח!" ולא הואיל לצדד בזכות מרים, תחת אשר בהתגלות עון הורקן על ידי כתיבת ידו צדד בזכותו מאד (צד 153—154) ויזהיר גם את הורדוס גם את הזקנים אשר כלם קראו „מות" ופה הסתפק רק בדברים: „הנחמי! טוב עדן ממשכן אדמה!"—פליאה היא ותהי לפליאה!

החזיון בכלל הנהו טוב גם בלשונו גם בסדורו. המחזות הולכים זה אחרי זה בהגיון ישר משולבים ואחוזים איש ברעהו, ומחזות אחדים נפלאים ויפים למאד. מחזה הורדוס וקלפטרא נפלא בתכנו וברוח חיים הנושב בו, את מלכת מצרים הזאת הלוחשת אז על עמי אזיא, תאר לנו המשורר בתקף ועז. גם מחזה הורדוס ושלומית (מערכה ג׳ מחזה ז׳) טוב הוא למאד.

ושפת המחבר בשיריו גם היא ישרה ונכוחה, ולפעמים גם נשאה, זולתי מקומות מעטים אשר כפי הנראה החרוז לחצהו (כמו: „יתומים מחרב" (צד 31), „אשימה ידי על הטוטפת" (צד 37) שכח המחבר כי זמן המחזה הוא בלילה, ולילה לאו זמן תפילין הוא! וגם זאת למען החרוז! „התאמר כי אחת משמוע גדופים כי אפת מחוף כבלה נאופים" (צד 49) לולא דברה מרים התמה בחרוזים,

*) והנה עוד דבר אחד שלא נזכר בהמחזה צריך באור: הן נודע כי ילדה מרים בנים להורדוס, והבנים האלה אין למו זכר בחזיון הזה! אם לא עלו הבמתה לשחק לפנינו הנה זאת נוגע לחרושת המעשה של החזיון — אפס כי לא בא זכרם לפנינו הוא הפלא ופלא; מרים הרכה והענוגה לא זכרה אף פעם את ילדיה אלה לא בדברה את אמה וגם לא בדברה את לבה!... הכותב

ולולי מצאה חרוז יותר נאה למלת „גדופים" כי אז לא הוציאה מפיה השם „בלה נאופים"!—עת נסה לראות השמנה אַת אם רזה (צד 121) גם זאת למען החרוז!) אבל דברים כאלה בטלו ברוב, ולא יוכלו להפיל אור פני השפה בבללה אשר טובת מראה היא!

אש"ר.

על המאמר „מצרים ואשכנז".

„אין לך דבר שאין לו שעה" אמרו הז"ל. גם דברי המאמר „מצרים ואשכנז" שהטיף הרב החכם ד"ר להכמת הפילוסופיא ה' שוואַבאַכער, ונעתקו ע"י איש נעמי ב„האסיף" שנה שניה תרמ"ז, עברו עליו הרבה חכמים וסופרים ולא אחד מהם העיר על המאמר הזה כי נמצאים בו דברים אשר בשגגה יצאו מלפני השליט בכל ענפי החכמה כהר"ר ש"ב, אמרתי בלבי במקום שאין אנשים אשתדל להיות איש, ובאמת השתוממתי מאד אחרי קראי את המאמר הנ"ל ובכל לב קראתי כמה גדולים דברי הז"ל, שעל כל מקרה וכל סבה פקחו עיניהם לראות בבאספקלריא המאירה ולהזהיר את כל הבאים אחריהם להשמר מהם באמרם: „חכמים הזהרו בדבריכם כו' פן ישתו התלמידים הבאים אחריכם כו' ונמצא שם שמים מתחלל" כי גם חכם גדול כהר"ר ש"ב אשר לו הגון נעלה ובהטיפי לפני קהל ועדה הלא נופת תטופנה שפתיו, ובכ"ז יכול גם הוא לשגות באמרי פיו, באמרו כי עוד במצרים עוללו דם על ב"י, ובאשר בר סמכא הוא ודבריו שותים בצמא כל שומעי שמו, והיה אם יקראו דבריו קוראים באלה אשר כל מה שהם קוראים רק אותיות פורחות הם רואים ולא יבינו מה שהם קוראים, ואם הם רואים כי עוד מימות עולם, עוד שהיו אבותינו במצרים עוללו עלילה כזו על ב"י, ויוכל ח"ו לקלוט במוחם איזה ספק להשוב אולי באמת היתה איזה דעה קדומה בין בנ"י ונמצא ש"ש או שם ישראל מתחלל. ועוד ביותר יש להתפלא על הר"ר ש"ב, אם הפץ לתאר מחזה כזה בהעת שאנו חיים בה לעת שהיו אבותינו במצרים, כדי להשמיענו כמו שהיתה אחרית שוטנינו בימים מקדם להכרית, כן יצילנו ד' משוטנינו עתה, אם אמנם כי מחזה יקר ונעים הוא, אבל איך הי' באפשר לעלות על דעתם של יועצי פרעה לברות עלילות דם עליהם? הלא כל המחפשים אחרי עלילות, הנם חופשים אחרי עלילות באלה, אשר תהי באפשר לתלותן על איזה דבר, וא"כ אם חק של אבילת מצה טרם נולד, ועוד לא אכלו מצה, ומאין ידעו יועצי פרעה מהשם מצה, כדי לתלות עלילות דם עליה? ואיך עלה על דעת „מאנעטאה" לברות מלבו כל עבודת הקרבן פסח עם המצה, אם עוד לא הי' ולא נברא החק הזה? והנה כנראה גם החכם הנ"ל הרגיש בתוך דבריו שהם מתמיהים מאד, ובשביל

זה שם דבריו בפי גבור „נוף" ששאל ל„מאנעטאה" „איך יהונו הג כזה עוד בטרם צאתם ממצרים? כדי לתקן את המעוות בזאת, שישוב לו „מאנעטאה" על שאלתו של „נוף" „כי בעצמת כשפיהם הרבים המה יודעים את אשר יהיה", אבל גם בזאת לא נקה את עצמו מדברי טפל כאלה, כי כשאנחנו לעצמנו הלא יודעים אנחנו כי לא נחש ביעקב וקסם בישראל, וא"כ הלא לא ידעו מאומה ע"י כשוף אשר תקרינה להם אהרי משך מאה שנה זלא עשו מעשיהם זר על שום סוף, ואם כן הדרא קושיא לדוכתה איך עלה על דעת „מאנעטאה" לעולל עלילה בזו?

זאת ועוד אהרת נשוב להתפלא על הדברים (בהאסיף צד 159) ששם בפי גבור אהד, שיתאונן כי סוהרי צדון יסהרו ארץ מצרים וינצלו אותה, אם ידוע לכל, כי עד שנת 670 לספה"נ היינו בימי ממלכת „פסאמיטיק" אבי של פרעה נכה, לא יכלו הצדונים גם לגשת לגבול מצרים, כי המצריים היו בימים ההם מובדלים ומרוחקים מכל העמים עפ"י דתם עד ששערי מצרים היו סגורים ומסוגרים מכל העמים שסביבותיהם, כמו שהיתה ארץ חינה סגורה לפני עמי יעווראָפע עד חצי המאה הנוכחית, וא"כ איך יכלו הצדונים בעת ההיא לסהור את ארץ מצרים אשר הגבור הצעיר יתאונן על זה? והנה אף כי בעצם שגיאה קטנה היא, אם לא רקדק בדבריו על הזמנים הנוגעים אל ההסתורי, כי כל מעיניו היו בהטיפו, שישתוו מקרי הזמן הזה עם מקרי הזמן שבמצרים, אבל כל שגיאה קטנה, שאדם דש אותה בעקבו, תהשב לחכם כמותו, ובבקי בכל מקצעות ההסתורי, כרכסי הר גבוה ותלול, ולנו הצדק להעיר אותו גם על שגיאה כזו.—

מלבד שתי אלה, הנה בכלל כל השיחות והטעו"מ ששם החכם הנ"ל בפי יועצי פרעה בהשטינם על ב"י, הנה טרוב דמותן שערך להן, לכל דברי משטינינו ומקטריגנו בימינו עתה, אשר אם ניזל ונחשוב כרובלא כל השטנות שידברו בנו שוטנינו היום, הנה שם כלנה בפי יועצי פרעה, עד כי גם דמות אייזנמענגער שהשיג על התלמוד ברא לנו במצרים, והנה טרוב התדמות של השטנות בימינו עתה וביטים ההם, יצא לנו המחזה שערך לנו החכם הנ"ל מחזה לא נכון, כי מן הנמנע הוא כי בעת ההיא יעלה על לב איש לדבר דברים כאלה, למשל בצד 159 דברי כסלוה „ההון העתק יסתיר מנגד עינינו לבל יודע לאיש וכו' לעת מצוא, ליום אשר יעלו מן הארץ לבא ירושלימה" מאין ידעו זאת? הלא לפני לדת מרע"ה עוד לא עלה על רעיון של המון ב"י כזאת, ואם הרעיון הזה אפשר היה בלב יהידי סגלה, אבל על שפתי ההמון לא היה נשוא הרעיון הזה, ואיך עלה על לב יועצי פרעה לחשוב כזאת עליהם? אמנם יועצי פרעה יכלו להשוב עליהם פן ירבו ויעלו מן הארץ, אבל לאו דוקא לירושלים, כמו שיאמרו עלינו שונאינו היום, כי המצריים וגם ב"י בעצמם עוד לא ידעו מקדושת ירושלים, וגם הלא דוד המלך בעצמו שכבש את ירושלים מהיבוסי לא ידע עוד גם הוא מקדושת העיר הזאת, עד שנמצא בה מקום לה, משכנות לאביר יעקב ע"י שלמה המלך, ומאין ידעו המצריים, כי ב"י יהוננו את עפר העיר עד שיחשדו אותם כי כל ההון העתק

יסתרו מעיניהם כדי לעלות ירושלימה ולבונן שם ממלכה? וכן באותו צד: „ועם הארץ מתיהדים" או בצד 164 דברי „מאנעטאה" שחפץ להוכיח כי דרוש לב"י דם מצרי, יאמר: „זאת קראתי מעל ספריהם וכו', מצאתי כתוב מפורש לאמר: ה' ברא ש"י עולמות מי העברי אשר יונה את המצרי ינחל עשרה עולמות וכו' ואשר יכה את המצרי מאה עולמות וכו' לא אזכור מקום הדברים האלה, איה, אבל בי נשבעתי כי כנים המה" אתמהה! היתכן הוא, כי יהיה מקום לדברים כאלה בעת ההיא אם יסודם ועקרם של דברים כאלה לא היה אז במציאות? האם היה לב"י הקים ומשפטים מיוחדים בעת ההיא? איזה ספרים ואיזה ספרות היה להם, כי נניח לנו שכן רבר „מאנעטאה" אז שטנה על ספריהם כאשר דבר אייזענמענגער על התלמוד? הלא הללו עוברי ע"ז והללו עוברי ע"ז היו; כי גם ב"י „את גלולי מצרים לא עזבו" וא"כ איזה דינים מיוחדים היו להם שדברו יועצי פרעה שטנה עליהם? והוא הדבר שדברתי כי מרוב התדמות הדברים יוצא לנו מהזה לא נבון שערך לנו החכם הנ"ל כי כל הדברים ששם בפי יועצי פרעה לא היו במציאות בעת ההיא. ורק מהזה כזה היה יכול לערוך בימי המן, או בימי אנטיוכוס, אבל לא בימי פרעה, כי אז מן הנמנע הוא כי יהיה מקום לדברי שטנה כאלה.—

אחרי הדברים האלה גדולה היא תמיהתי, על המבקרים החדשים שנתרבו ביטינו אלה, השמחים אלי גיל כי ימצאו דבר מה לבקר, וכולם המה מבקרים כאלה שלא ידעו רחם, כי ידקדקו עם המבוקר כחוט השערה, להביא במשפט הבקורת אם טעה רק באיזה דף, או במבטא המלה, מדוע עזבו מנחה מרחשת כזו שהיתה מונחת לעיניהם? ולא אחד מהם התעורר לשום עינו על דברי המאמר „מצרים ואשכנז" ואם הרב הנכבר ש"ב בר סמכא הוא, והנהו מרום מעל הבקרת, עד שאין מהרהרין אחרי דבריו, הלא לנו לכהפ"ח לדעת מאיזה מקור שאב כי בסוג כזה דברו יועצי פרעה? עפ"י השכל לא היה יכול לעלות על לב איש החי בעת ההיא לדבר דברים כאלה, ואני בכתבי את הדברים האלה הלילה לי לפגום בכבוד החכם הנ"ל וידעתי כי כבודו במקומו מונח. ורק אמרתי כי בזה יקום מאמר חז"ל שאמרו „אין אדם עומד על דברי תורה אלא א"כ נכשל בה" ולפי דעתי הקלושה ארמה כי נכשל החכם הנ"ל שהוציא בשגגה דברים כאלה שיש להרהר אחריהם ואהתום באזהרת חז"ל: הכמים הזהרו בדבריכם!

קיוב 1888

ישראל מנחם דאראוסקי.

א) „תולדות ספרות ישראל"

מזמן התורה עד היום מאת ד"ר ג. קארפעלעס, העתקה חפשית עם תקונים ומלואים מאת המחבר, יצאה לאור ע"י בית מערכת הצפירה חוברת א' ווארשוי תרמ"ח.

כמה גדולים דברי חכמים ששנו במשנתן „לאו שמא גרים" כי לרוב גם בשמות שוים נמצאו מושגים מתחלפים; השם תולדה הוא כולל דברי ימי כל העמים והלשונות. אבל כאשר נציג ספר תולדות ישראל מול תולדות שאָר העמים מערכה מול מערכה. נראה כי לא הרי זה כהרי זה. תולדת העמים — רובה מקיפה כל הייהם ההומריים ומיעוטה הייהם הרוחנים. ותולדת ישראל ראשה ורובה שקועה בד' אמות הרוחי, ומיעוטה בחומרי, באשר שהאמה הישראלית היא אמה שכלה רוחי. ולכן נחשוב ליתר שכנטול דמי לבאר, כי כמו שנחוץ לנו ספר כולל אשר יספר לנו „דברי ימי היהודים" כן דרוש לנו ספר כולל ומקיף כל „דברי ימי היהדות" וקורות ספרתנו. ואולי עוד ביתר שאת וביתר עז. כי באמת רוב בנין ורוב מנין של „דברי ימי היהודים" המה „דברי ימי היהדות", ולכן חייבים אנהנו להודות ולהלל לבית מערכת „הצפירה" אשר לקחה על שכמה לתרגם לנו את הספר הכולל „תולדות ספרות ישראל מזמן התורה עד היום" מאת אחד מרבי חכמי התולדה ד"ר ג. קארפעלעס, המרא למרא וטיבותיה לשקיה.

ואם כי טוב כלי ראשון מכלי שני, וכבר העיר החכם נ"ס עורך „הצפירה" במאמרו „קול מבשר" (האסיף ש"א) כי „באתרא דתיעול העתקה יעול תולדה מקורות" — אבל לדאבון לבבנו עוד לא אכשיר דרי ברוסיא. כי הסופרים והחכמים יראו סימן ברכה במלאכתם עד כי יוכלו להקדיש נפשם באהלה של הדעת. רחיים בצוארם ויעסקו בתורה? (ע' בקרותי על הכרס)— לכן נכרח להסתפק בספר זה, אשר ברכה רבה בו. ואחר כל זאת לא נוכל לכחד כי רק מהחוברת הראשונה אשר לפנינו די לראות כי המלאכה הזאת, מלאכת הערכת הספר, אינה עוד בתכלית השלמות. ומלבד כי הניח המחבר אחריו הרבה מקומות להתגדר בו. עשה מלאכתו באופן כזה, אשר כל קורא בו יכיר בו סימני אשכנזית באשר נלקה במחלת ההשערה. וכלאחר יד הוא קובע מסמורות בדברים שגם רבי החוקרים לא באו בו לעמק השוה. גם הסגנון אשר בחר לו הוא סגנון חפשי עד קצה האחרון ודי רק להראות על מליצתו „היותר נכבד בספרי תולדות ישראל הוא ספר התורה" (צד 15), המוצאת המליצה הזאת חן בעיניך הקורא?

לכותב תולדות ספרות ישראל דרוש שני דברים: א) ידיעה ובקיאות בהענין הזה. ב) זהירות יתירה בדברים הנוגעים לאמונות ודעות, ואדם פרטי לאו כל כמיניה לשפוט יהדתנו וספרתנו כפי דעותיו הפרטיות. ולכן על הכותב תולדות

ספרתנו הכלליות להיות זהיר מאד במלאכתו. — כפי הנראה, רואה המחבר כל עולם ספרתנו בד' אמות של עצמו . . .

הן לא באתי לכתוב בקרת על הספר הגדול הזה. כי אם באתי להעיר ולבקר אחרי כל פרט ופרט אין אנו מספיקין . . . רק באתי להעיר אודות הספר בכלל — כי ספר נעלה כזה ראוי שלא לעבור עליו בשתיקה —.

גם במבוא הספר והקדמתו הכללית, נראה איך לא שכלל המחבר מלאכתו, עד כי בבואו לקפל תמצית והלך ספרתנו בכל תקופותיה, עירב הפרשיות ולא צלה לערכה באופן הראוי לזה.

את הרע אמרנו, גם את הטוב לא נכחד. כי מצאנו בו דברים טובים ונכוחים אודות „רוח השירה בספרי הקדש" (23) ואודות ה„הלכה והאגדה" (54).

במאמרי זה נגעתי רק נגיעה כל שהיא בכלל, ובאשר יצאו לאור שאר החוברות אדבר אודות הספר בארוכה, ופה אעיר עוד על ענין אחר, כי עקר אחד חסר פה מן הספר הזה, והוא: הציונים על הסבות אשר פעלו על השתלשלות ספרתנו, כי הן הן גופי תורה . . .

ב) „ספרי דאגדתא"

על מגלת אסתר, ה"ה קבוצת מדרשים שונים. א) מדרש אבא גוריון ע"פ כתב ישן נושן הנגוז ברומי וכו'. ב) מדרש פנים אחרים על פי כ"י מאוצר הספרים באוקספורד. ג) מדרש לקח טוב מרבינו טוביה ב"ר אליעזר ז"ל על פי כ"י הנמצא ביד הרב החוקר הגדול מהר"א יעללענק וכו'. נאספו לאגודה אחת עם הערות ותקונים והגהות ומ"מ ופתח דבר בראש, ממני שלמה באבער מלבוב. ווילנא תרמ"ז לב"ע.

הרב המחבר הזה לא מוזר לנו וכבר בחננוהו גם ראינו פעלו בשרה ספרתנו התלמודית, בהמדרשים אשר הוציא לאור עם מבואיו היקרים. וגם בהספר המונח לפנינו הלך בהדרך אשר סלל לו, לברר את הכ"י בשלש עשרה נפה ולזכבו ולטהרו ולהפיץ אור על הגרסות השונות, ולבאר השתלשלותו והתפתחותו. ומלאכה רבה כזו אינה צריכה ראיה כי טובה ומועילה היא, ובב"ז לא נחשוב למותר לדבר אודותיו דברים אחדים, ולברר תועלתו.

אמרי אינשי „המפורסמות אינן צריכין ראיה" ובב"ז עינינו תחזינה כי ישנן מפורסמות אשר צריכין ראיה . . . הן הלא ברור הדבר כשמש כי ספרים כאלה המה אבני פנה לחכמת ישראל, והם יהיו לחומר וליסודות לבוני בנין ספרתנו, ואחר כל זאת ימצאו רבים אשר נפשם דבקה בספרים שיש בהם רוח חיים, אשר קראו מלא אחרי ספרים כאלה. והעוסקים בהם נחשבים בעיניהם לאנשים שאינם מן הישוב, ולבבם צפון מהשכיל כי אם אין חמר אין רוח, וכי אין אפשר לזה בלא זה.

הלוקת העבודה בתורת החברה כוללת ומקפת חיים „ההומרים והמוסרים" ובשם שבתורת הקבוץ נחלקה העבודה לכל איש לפי ערכו, כן נחלקה עבודת הספרות — הספרות היא ארמון גדול אשר בנוי מלבנים שונים שנדבקו זה בזה, ולכן לא נוכל לבכר את האחד על השני. ונם הביבליוגרפיא חביבה בעינינו. ולא מבעי כי הביבליוגרפיא אשר בספר הזה היא רק כתבלין הבא לתבל את המדרשים, אשר הם בעצמם בוראי דרושים לנו, ובזה לית מאן דפליג.

לכן נוכל לגמור עליו את ההלל ונאמר עליו „ברם זכור שמו לטוב" וטי יתן כי לא יחדל מלהביא לנו כפעם ופעם פרי עבודתו אשר ברכה רבה בה. —

על גוף הספר לא אעיר מאומה, כי המלאכה מרובה. ואניח אותו מקום לאחרים להתגדר בו — רק נגלה את אזן המחבר כי יגדוש את הסאה בהערותיו באשר יעמיק ויפלפל יותר מן המדה. ומה מאד צדקו דברי אחד מידידי החכמים שאמר לי בעת דברתי אתו אודות פעלו כי „הוא עושה מסורה למדרשים" — כל יתר כנטול דמי. —

ג) „ציון"

לנפש רבנו נחמן הכהן קראחמאל (במלאת מאת שנה ליום הלדת אותו מאת ש"י איש הורויץ ווארשא שנת תרמ"ח לפ"ק.

האדם הוא מקור כל תמהון והרת כל פלא, ואחר כל עמל של החוקרים הרבים לתהות על קנקנו ולחקור ולדרוש בו, עוד נמצאו בו על כל שעל ושעל רברים והזיונות שלא נוכל להולמם.

כל אדם הוא עולם בפני עצמו. והוא בריה אחרת עם רוח אחרת עם שפה אחרת ועם מבט אחר. וכמעט אי אפשר למצוא שני בני אדם אשר פרצופיהם ודעותיהם תהיינה שוות. ואחרי כל התהום הגדול המבריל בין אדם להברו. נראה כי מעשי האדם ודעותיו אינם מקוריים, וכלם בני ההרגל או הַמְדָה, ולא בבני אדם פשוטים נראה כי לא יעמדו על דעתם . . . כי גם בעולם הספרות והמדע, ובבית מדרש ההשתבלות אשר רק הכמים ונבונים יושבים על ספסליו — שהבנה נר לרגלם — גם אותם נהזה נסחפים בשטף דעות שוות וכלליות. והזיון גפרץ כי יקום הוקר או סופר ויזוז מן העוגה הכללית . . .

האין זאת דבר פלא?

אמנם כן, אך מה ענין שמיטה אצל הר סיני? ואיזה שייכות יש להקירה הזאת עם ספר שמדבר אודות „רבנו נחמן הכהן קראחמאל". ?

לאט לי הקורא!

מיום אשר החלה החקירה וההתפלספות בספרתנו אודות תולדות המאה הנוכחית נראה את רמ"ד יושב בראש התקופה. וכל סופרינו מהארז אשר בלבנון עד האזוב אשר בקיר, קושרים לו כתרים, אלה דורשים לשבח ואלה לגנאי. הרבה

דיו נשפך והרבה קולמוסים נשברו אודות ההלכתא רבתי זאת. ואחרי כל עשרה קבין מוה שנשפכו על האבן הזאת לא עלה אפילו על לב אחד מהם כי לא הוא אבי אבות התקופה החדשה, רק איש אחר, והוא רב נחמן הכהן.

הרמ"ד פעל בשלילה. ורב נחמן בחיוב — וכמובן שנעלה האחרון מן הראשון — הרמ"ד רק הרחיב הוג מבט האדם ויפשיט את עקמימות ההזיה מלבו. אבל רב נחמן יסד אבני פנה לחכמת ישראל אשר היא מקור היינו ובה תלויה תהיתנו. —

למה הדבר דומה? לשני בני אדם, הראשון מסקל את האדמה ומטהרה, והשני נוטע עליה כרמי חמד.

האגדה ההמונית מספרת: כי האדמה כלה תלויה באצבע אלהים. ואנחנו נראה מעין זה, כי כל ספרתנו החדשה וחכמת ישראל תלויה רק על ספר אחד. והוא הספר הנפלא "מורי נבוכי הזמן" אשר כתבהו רב נחמן — וכל מי אשר נהירין ליה שבילי ספרתנו יראה כי כל הספרים הרבים והעצומים אשר נכתבו במאה הנוכחית אודות ספרתנו יקרו מבארו אשר כרוה במשענת בינתו החדה היורדת ונוקבת עד התהום; ואחר כל זאת לא נזכר רק כלאחר יד — האין כי גם בסופרי דברי הימים מושלות ידי המדה?

אבל לכל עת, וימים באו אשר סופרינו הבירו את אביהם ויהלו להפיץ תורתו וגדולתו ברבים, אשר אחד מהם הוא המחבר ש"י איש הורוויץ אשר לפנינו במהברתו זו —. ולפיכך פטור הוא מן הבקרת, כי גם אם גלה פנים שלא כהלכה, ראוי להכיר לו טובה על אשר הביא את החידוש הזה לבית המדרש. והוא הוא עורר את הרב החכם השלם ד"ר ש. בערנפעלד להבר מאמרו הגדול והנכבד "ר' נחמן קראהמאל ומשפטיו על ישראל" אשר ברכה רבה בו. ובלי ספק יתעוררו שאר סופרינו וחכמינו לישב על מדוכה זו, ומכלם תסתייע שמעתתא —.

רק כדי שלא יאמר הקורא כי יש משא פנים בדבר, אלין גם אנכי בעומקה של הלכה זו. — ללון בעומקה של הלכה זו, ולבארה כראוי וכהוגן אברה לכסה "בית מדרשי" באצטליא "ציונית" — כי דברים עמוקים כאלה אשר המה עקרים יסודות לכל חכמת ישראל ומקיפים תקופה רבה בישראל, לא יכלו להתצמצם במאמר קצר. ולכן לא אדבר רק אודות הספר בכלל —.

ונאמר: ההשקפות אשר יתן לנו המחבר אודות רב נחמן הן ישרות וברורות. ויעידו כי למד הרבה שיטת רב נחמן ולא כתבו על רגל אחת כהני לבלרין . . . בכל משפט ומשפט נחזה אותו מעמיק עד התהום, ולכן נוכל לקבוע בהם מסמורות ולא נמצא בו אפילו ענין אחד שלא נכתב ברעה צלולה ומיושבת — את "רבנו נחמן הכהן קראהמאל" תאר כדמותו וכצלמו ולא נלקה בחסר ויתיר, אבל הסרון גדול ישנו בהספר הזה — הסרון אשר לא יכול להמנות, והוא: כי נכתב משפיפרת הלאומית —.

הנה בגוף הדבר לא אפליג על המחבר. כי רב נחמן הוא בורא התקופה הלאומית; אבל להושיבו על כסא לאומית, זה לא יתכן —.

אברר דברי:

דברי הימים אינם נוטים ל„צדדים" והמה כללים, ועל הכותב קורות הימים לזוז מן עוגתו הפרטית, ולכתבו על פי בינה מפשטת באופן אשר דעתו לא תנע אפילו נגיעה כל שהיא בהתולדה אשר כותב, כי אם לא כן יכול לערבב הפרשיות ולעות את הענינים לטעות ולהטעות —.

ואם כי המחבר אשר לפנינו נזהר בזה, ובעצם מהברתו נראה אותו רחוק, ודורש בעצם הענינים, בלי נטיה לאומית, בכ"ז נתן מקום להלוק. כי נטה הקירות כלפי שטת הלאומית אשר הוא נושא דגלה —.

הן אם באנו לדרוש בשבח שטת הלאומית מותר לנו לתלות עצמנו באילן גדול, כי בדרוש נוכל להשתמש באסמכתות בעלמא לא כן בספר תולדי אשר אין לפניו משא פנים.—

בשולי מאמרנו נעיר את אזן המחבר, כי לפי דעתו שגה מאד במה שהעטיד את רב נחמן אל הרמב"ם מערכה מול מערכה ויורה את ההבדל אשר ביניהם — (49). להציג שני גדולים וענקים את זה לעמת זה יתכן רק אם שניהם בני דור אחד — הרמב"ם היה „רמב"ם" לפי זמנו ומקומו, ורב נחמן היה „רב נחמן" לפי זמנו ומקומו. וכל אחד לפי הזמן והעת שחיה בו היה מה שהיה. וכן תורנו הורת ההתפתחות. ומה מאד נתמה על אשר יסיים שם „לא כן רנ"ק, הוא לא פנה אל האבות ואל הידעונים; לאלילי הזמן לשטות החדשות, לא כרע ברך" (עמ 49). כי זה נגד האמת, כי רנ"ק היה העגלי מכף רגלו ועד ראשו. ולא נוכל להשוב זאת לו להטא, באשר בזמנו היתה ההברה היותר גדולה שאין למעלה הימנה, וכמעשה זו עשה הרמב"ם אשר האיר את חכמת ישראל באבוקת תורת ארסטו. באשר שטתו היתה קץ ההשתכלות — והרמב"ם מה בי ילין עליו בכל מקום ?!

בסוף המחברת נמצא מכתב מזקן בית מדרשנו המנוח ה' צוויפעל ז"ל אשר ידבר אודות רב נחמן וכתוב בסגנון נפלא. ונסיים בדברי שירו הנשגב הנדפס בסופו.

„מספרי הבקרת למסורת שזכינו להדפיס בימינו
„ראשון לראשונים מורה נבוכי עמנו
„מאור מבהיק בזיו האמת ומפיק נגה הדעת".

מיכה יוסף בארדיטשעווסקיא.

N. B. אתן תודה להרב המחבר על אשר כבדני בספרו זה —.

שירים

פרק בשיר.

„מי איכא מידי דלא רמיזא באורייתא?"

אמר **שמ"ר**: ראיתי במשוררי שפת עבר התבוננתי בדרכיהם, ואחזה כי בין יתר תכשיטי השיר, נוסף על החרוז והמשקל, בחרו להם לפעמים להתחיל כל חרוז באותה המלה האחרונה של החרוז שלפניו, או, במלות אחרות: לנעוץ סופו של החרוז הראשון בראשו של ההולך אחריו. הדרך הכבושה הזאת ידועה היא לכל קורא פיוטי הקדמונים, וכבר דשו ודרשו בה מלומדי שיר ומליצה בספריהם, כר' יהודה אלחריזי בס' התחכמוני, ר' שמואל ארקוולטי בס' ערוגת הבשם ור' יצחק סאַטנוב בס' החזיון. כבכל קשוטי השיר כן גם בקשוט הזה הדבר תלוי בטעם המשורר ותבונת כפיו. יש אשר ישים כל עדיי השיר ענקים לצוארי חרוזיו שאין כל רוח חיים ומליצה אמתית בהם, והיו שיריו כקול הסירים תחת הסיר, ויש אשר חננו ה' בהשכל ודעת לפאר שיריו בכל מיני פאר מעשה חרש וחושב, ויתנוססו כאבני נזר במשבצות זהב, וכל קוראיהם יכירום כי זרע ברך ה' הם.

מה רב ההבדל בנעם ויפי אשר נרגיש בקראנו שיר מין המין הזה שהזכרנו משירי ר' יהודה הלוי או משירי ר' יצחק בר' יקר! נציגה פה למשל אחד אחוז מריה"ל, הלא הוא בהדיוואן שהוציא לאור רשד"ל (סי' נ"ז):

נֶפֶשׁ לְבֵית אָב נִכְסְפָה גַּם־כָּלְתָה
גַּם בַּחֲלוֹמוֹת לַחֲזוֹתוֹ עָלְתָה;
עָלְתָה וְלֹא מָצְאָה אֲרוּכָה, כִּי חֲלוֹם
לֹא יַחֲלִים נֶפֶשׁ בְּהָקִיץ חָלְתָה;
חָלְתָה בְּיוֹם לֹא חִלְּתָה פָנִים, אֲשֶׁר
לוּלֵא יְקָרָם וַהֲדָרָם בָּלְתָה———

ולעמתו נציב בזה ראשית הסליחה הידועה לעשרה בטבת מר' יצחק בר"י, הלא היא:

אָרִיד בְּשִׂיחִי, בְּשִׂיחִי לְגוֹחִי, לְגוֹחִי בַּהֲשִׂיחִי, כִּי־אִם בְּרוּחִי;
בְּרוּחִי וּבִלְשׁוֹנִי, בִּלְשׁוֹנִי עֶלְבּוֹנִי, עֶלְבּוֹנִי לְקוֹנִי, נִחַר גְּרוֹנִי;
גְּרוֹנִי וּשְׂפָתַיִם, וּשְׂפָתַיִם בְּנִיבוֹתַיִם, בְּנִיבוֹתַיִם נְתִיבוֹתַיִם,
לְפָנָיו דְּלָתַיִם — — —

הנה כל קורא מאליו יבין את אשר לפניו ויכיר את יתרון האחד על השני, כיתרון המשורר על הפייטן, ודבר שפתים אך למחסור...

גם אחדים מן המשוררים החדשים, בני דורנו, נהגו לפעמים סלסול כזה בשיריהם, איש איש כמסת ידו וככחו וגבורתו בחכמת השירה והמליצה הנה כי כן עשה לנו מטעמים ר' אברהם בער גאָטטלאָבער בשיר מזמור המפורסם בשפת עבר ובלשון יהודית אשכנזית „קין" הנדפס באחד מחוברות מה"ע „הבקר אור", המתחיל:

מִצִּפּוֹר נוֹדֵד מִקִּנּוֹ
נָע וָנָד הֵן אָנִי,
כִּי גַּם עֹרֵב יֵשׁ לוֹ מִינוֹ
וַאֲנִי מִינִי אָנִי;

אֲנִי צֶלֶם אָדָם צַלְמִי
אָכֵן אוֹת עַל־מֶצַח,
עַל־מִי שָׂם אֱלֹהִים, עַל־מִי
לִהְיוֹת נוֹדֵד נֶצַח

נֶצַח קוֹל דַּם אָחִי צוֹעֵק — — —

וכן אחזו בזה ביתר שאת שני משוררי גליציה ר' נתן סמועלי ור' יעקב צבי שפערלינג, כאשר מצאתי ראיתי לפרקים בהעברי בין בתרי טורי שיריהם.

והדרך הכבושה הזאת בשיר להתחיל הבית במלה שמסיים בה המשורר הבית הקודם כבר דשו בה קדמונים, כאשר ראינו בשיר הנפלא המיוחס לרב סעדיה גאון, המתחיל „אהל מכון בניני" ע"ד מנין כל אות ואות מא"ב כמה פעמים נמצא בתנ"ך, מובא בס' סיג לתורה לר"א בחור (דף י"ב) ובס' Tiberias ה"ה באור המסורה להח' הנוצרי יאָהאַן בוקסטאָרף (דף קפ"ג), וגם בנספחות להקאָנקאָרדאַנציאַ של הח' פירסט (דף אלף סע"ט). הבית הראשון בשיר הנ"ל מסיים: וּלְזֶבַח הַתּוֹדָה בָּאוּ בָנַי, והבית השני מתחיל: „בָּנַי לֹא חוֹבְרִים", וכן הלאה עד תום כל הא"ב. ויען כי השיר הזה לא יובן לקוראים מבלי פירוש ובאור רחב לא אציגנו פה לפני קוראי מאמרי זה.

והנה מאז חשבתי אני עם לבבי כי דרך השיר הזה למדו משוררים הקדמונים ממשוררי עמים אחרים, אף כי לא ראיתי כמוהם גם בשירים הערביים אשר זכיתי לקרות או בשירים אשר בשפות האירופיות, מלבד איזה שירים גסים והמונים בשפת אשכנז, העולים על שפת לשון ודבת עם והמעלים על זכרוננו את הקדוש הארוך שהמציאו הבדחנים והליצנים לבדוחי דעתא, המתחיל; ויהי ביום הששי ויכלו השמים, השמים מספרים כבודו, כבודו מלא עולם משרתיו שואלים זה לזה איה, איה שרה אשתך, אשתך כגפן פוריה וכו׳ וכו׳. בכ״ז לא החלטתי דעתי ולא גזרתי אמר על אופן השיר הזה אם מילדי נכרים הוא, כי משפט חז״ל היה תמיד לנגד עיני: „לא ראינו אינו ראיה“.

אמנם ראה זה מצאתי כי יש למין השיר הזה שם ושארית גם בספרי הקדש, הלא הוא בס׳ ישעיה, קאפ. (כ״ו) המתחיל: ביום ההוא יושר השיר הזה בארץ יהודה, ששם נמצא את הטורים האלה:

יֵצֶר סָמוּךְ תִּצֹּר שָׁלוֹם!
שָׁלוֹם, כִּי בְךָ בָטוּחַ,
בִּטְחוּ בַיְיָ עֲדֵי־עַד———
קִרְיָה נִשְׂגָּבָה יַשְׁפִּילֶנָּה!
יַשְׁפִּילָהּ עַד־אֶרֶץ———
אֹרַח לַצַּדִּיק מֵישָׁרִים!
יָשָׁר מַעְגַּל צַדִּיק תְּפַלֵּס———
לְשִׁמְךָ וּלְזִכְרְךָ תַּאֲוַת נָפֶשׁ!
נַפְשִׁי אִוִּיתִיךָ בַּלַּיְלָה———
וּבַל־יִרְאֶה גֵאוּת יְיָ!
יְיָ רָמָה יָדְךָ בַּל־יֶחֱזָיוּן
יֶחֱזוּ וְיֵבֹשׁוּ קִנְאַת־עָם———

ולבי יאמר לי כי השנות הדרך הזה שבעתים בתשעה פסוקים סמוכים וחכופים זה לזה במליצה אשר לפי דברי הנביא יעודה להיות שיר־עם אשר יושר בארץ יהודה, ראיה נאמנה היא כי הדרך אשר דרכו בה משוררי עמנו, לפתוח במה וסיים, דרך הקדש יקרא לה ומוצאיה מימי קדם, בעת אשר שפתנו הקדושה עם כל חמודותיה היתה עוד שפת העם וחוזיו; והדוגמא האחת הזאת מספרו של בן אמוץ אביר הנביאים דיה להכריע, כי לא מקרה הוא לבד, כאשר גזרו רבים וכן שלמים על דבר החרוזים המעטים הנמצאים מפוזרים ומפורדים מאד בכתבי קדשנו.—אם צדקתי במשפטי זה ואם אין, יבואו נא חכמי ישראל מביני פרק בשיר, הגדולים והטובים ממני, ויחוו דעתם, ולמשפטם איחל!

לייפציג.

דר. שלמה מאנדעלקערן.

כֶּתֶר מַלְכוּת

על ראש אבינו מלכנו האדיר רב־ההוד וגדל־חסד

פֿראַנץ יאָזעף הראשון יר״ה

המולך על ארץ אוסטריה

ביום חג היובל בשנת הארבעים למלכותו [2-ten December 1888]

כִּי עָלָה הַשַּׁחַר לפרט.

מאת **מתתיהו שמחה ראבענער** איש לבוב.

VISION.

בהנוני גם ראו פעלי — ארבעים שנה
(תהלים צ״ה).

שָׁם עַל כִּסֵּא רָם בְּאוּלַם הַכֹּכָבִים,
יָשַׁב אֱלוֹהַּ נוֹרָא הוֹד בְּנֹגַהּ יְקָרוֹת,
רִבְבוֹת אַלְפֵי חַשְׁמַלִּים רָצִים וְשָׁבִים,
וְשַׂרְפֵי קֹדֶשׁ עוֹמְדִים בְּכַדּוּר מַזָּרוֹת.

*

״יוֹם זֶה יָקָר בְּעֵינַי, אֶצְרֶנְּהוּ כְאִישׁוֹן״ —
קָרָא יָהּ בִּמְסִבּוֹ לְמַלְאֲכֵי תוּשִׁיָּה, —
״אַכְתִּירָה בְכֶתֶר פְּרַנְץ יוֹסֵף הָרִאשׁוֹן,
אָז מְשַׁחְתִּיו לַמֶּלֶךְ בְּאֶרֶץ אוֹסְטְרִיָּה״.

*

"צַדִּיק מוֹשֵׁל הִנֵּהוּ בְּיִרְאַת אֱלֹהִים,
אֲנִי הַיּוֹם יְלִדְתִּיהוּ בְּרוּחַ נֶאֱמָנָה,
בְּצֶדֶק יִמְלֹךְ לִפְנֵי שֶׁמֶשׁ בַּגְּבֹהִים,
כַּאֲשֶׁר מָלַךְ בְּצֶדֶק אַרְבָּעִים שָׁנָה".

*

"רְדוּ כֻלְּכֶם לָאֲדָמָה תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ,
חַפְּשׂוּ אַבְנֵי הַיְקָר בְּחֵיק אֶרֶץ וַיַּמִּים,
אִסְפוּ פָז וָכֶתֶם, לוּטִים בָּאָמֶשׁ,
וְהֵכִינוּ כֶתֶר, יַחְדָּיו יִהְיוּ תַמִּים". —

*

וַיִּשְׁתַּחֲווּ כֻלָּם בְּרִדְתָּם לַשָּׁפֶל
לְמַלְאוֹת צָו מְחוֹלְלָם, הַמַּמְלִיךְ בֶּן־אָדָם,
וַיָּשׁוּבוּ מָרוֹם מִשּׁוּט בָּעֲרָפֶל,
וַיִּתְאַסְפוּ מְשָׁרְתָיו וְכָל טוּבָם בְּיָדָם.

*

וַיַּעַל מִקָּדִים מִזְבַּח הַקֹּדֶשׁ,
שָׁמָּה יֻתַּךְ בַּעֲלִיל זְהַב הַכֹּתֶרֶת,
בְּהִלּוֹ הַשֶּׁמֶשׁ וְיָרֵחַ בַּחֹדֶשׁ,
וַיִּתְלַקְחוּ כֹכְבֵי אוֹר לְאֵשׁ בֹּעֶרֶת.

*

הָאוֹפַנִּים וְחַיּוֹת, כְּרוּבִים וְאֶרְאֵלִים,
הֵפִיחוּ הַמּוֹקְדָה בְּשֵׁשׁ כְּנָפָיִם,
שְׂרָפִים עוֹמְדִים מִמַּעַל לִבְנֵי אֵלִים,
וַיְפַלְלוּ בְמַקְהֵלוֹת לְאֵל הַשָּׁמָיִם:

(תהלים כ"ח).

*

״אֲדֹנָי בְּעֻזְּךָ יִשְׂמַח מֶלֶךְ,
בִּמְלוּכָתוֹ נָגֵל עָשִׂיר וְחֶלֶךְ:
תַּאֲוַת לִבּוֹ לְמַכְבִּיר נָתָתָּ,
וַאֲרֻשַּׁת שְׂפָתָיו בַּל מָנַעְתָּ:
כִּי תְקַדְּמֶנּוּ בִּרְכוֹת לָעַד,
תָּשִׁית עֲטֶרֶת פָּז עַל מֵצַח:
חַיִּים שָׁאַל מִמְּךָ לוֹ נָתָתָּ,
אֹרֶךְ יָמִים עַל אֶרֶץ מַטָּה:
גָּדוֹל כְּבוֹדוֹ בִּישׁוּעָתֶךָ,
הוֹד וְהָדָר תְּשַׁוֶּה עָלָיו מְשִׁיחֶךָ:
הַנֶּה בְרָכוֹת לָעַד תְּשִׁיתֵהוּ,
אֶת פָּנֶיךָ בְּשִׂמְחָה תְּחַדֵּהוּ:
בְּיָהּ בּוֹטֵחַ מֶלֶךְ אוֹסְטְרָיָה,
בְּחֶסֶד עֶלְיוֹן יַעֲשֶׂה תּוּשִׁיָּה:״ —

*

כִּכְלוֹת הַשְּׂרָפִים אֲרֻשַׁת שְׂפָתֵיהֶם,
אָז חֵישׁ שְׁנֵים עָשָׂר הַשְּׁמָלִים נִגָּשׁוּ,
אַבְנֵי חֵפֶץ הֵבִיאוּ עַל כַּנְפֵיהֶם,
לְמַלְאוֹת הַפֶּתֶר, אֶחָד בְּאֶחָד נִפְגָּשׁוּ.

*

אָדֹם פִּטְדָה וּבָרֶקֶת מַזְהִירִים,
נֹפֶךְ סַפִּיר וְיַהֲלֹם קָרְשֶׁת יַבְרִיקוּ,
לֶשֶׁם שְׁבוֹ וְאַחְלָמָה בָּהָרר מְאִירִים,
תַּרְשִׁישׁ וְשֹׁהַם וְיָשְׁפֵה חֵן חֵן יָפִיקוּ.
(שמות, כ״ח).

*

„הִנֵּה שְׁתֵּים עֶשְׂרֵה הָאֲבָנִים הָאֵלֶּה,
אַבְנֵי מִלֻּאִים תִּהְיֶינָה לַכֹּתֶר",
אָמַר אֲדֹנָי צְבָאוֹת, אֵל עֹשֶׂה פֶּלֶא,
„שְׁנֵים עָשָׂר צִיּוּנִים יְרַזְמוּן בַּסֹּתֶר".

*

„בּוֹ יֶחֱדוּ אֱמֶת, חָכְמָה וּתְבוּנָה,
בּוֹ נִפְגְּשׁוּ הוֹד, מִשְׁפָּט וּפְרִירִיָּה,
בּוֹ נָשְׁקוּ גְּבוּרָה, צֶדֶק וֶאֱמוּנָה,
בּוֹ נִתְאִימוּ חֶסֶד, שָׁלוֹם וְתוּשִׁיָּה".—

*

וַיִּכְלֶה הַכֹּתֶב וַיְהִי כְּלִיל יֹפִי,
כְּלוּל נֶחְמָד לְמַרְאֶה כְּהַדְרַת תִּפְאָרָה,
מַעֲשֵׂה יְדֵי אָמָן מִבְלִי חֹסֶר וָדֹפִי;—
אוּלָם כְּרֹאשׁוֹ אֶבֶן אַחַת נֶעֱדָרָה.

*

וַיֵּאָת מַלְאָךְ אֶחָד בְּאוֹר שִׁבְעָתַיִם,
בִּיעָף עַל אֶבְרוֹת אֵשׁ, וּשְׁמוֹ מִיכָאֵל,
הַשַּׂר הַגָּדוֹל בְּבֵין מַלְאֲכֵי שָׁמָיִם,
הָעוֹמֵד לְמֵלִיץ בְּעַד עַם יִשְׂרָאֵל.
(דניאל י״ב)

*

וַיֹּאמַר: הָאָח! הַפֶּלֶא וָפֶלֶא!
אֶבֶן יְקָרָה בְּיֶתֶר שְׁאֵת הֲלוֹם הֵבֵאתִי,
נַעֲלָה הִיא עַל כָּל הָאֲבָנִים הָאֵלֶּה,
רַבַּת הָעֶרֶךְ לַכֹּתֶר הִפְלֵיתִי".

*

„כִּבְדֹלַח זַכָּה הִיא, כַּחַמָּה בָרָה
צַחָה מֵעֶצֶם שָׁמַיִם לָטֹהַר,
מְקוֹרָהּ טָהוֹר—לַכִּסֵּא רֶגֶל יְשָׁרָה,—
מִמַּעְיָן לֹא אַכְזָב חֻצְּבָה בַזֹּהַר."

*

„דֶּמַע שָׂשׂוֹן" הִיא, בָּכוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל,
אֶזְרָחֵי שְׁלוּמֵי אֶרֶץ אוֹסְטְרִיָּה,
דֶּמַע שָׂשׂוֹן נָזְלוּ עֵינֵיהֶם לָאֵל,
וַיִּשְׁפְּכוּ שִׂיחָם בַּעֲתֶרֶת דֻּמִּיָּה".—

*

„מְאֹד הוּטַב בְּעֵינָי"! כֵּן עָנָהוּ אֱלֹהִים,
„הַדֶּמַע יִקַּח עֶמְדָּתוֹ מִמָּעַל!—
וּבְכֵן הַכֶּתֶר יוּבַל שַׁי מִגְּבֹהִים,
שָׁמָּה לִמְשִׁיחִי פְּרַנְץ יוֹסֵף—וַיָּעַל"!—

*

וַיִּשְׁתַּחֲווּ כֻלָּם בְּרִדְתָּם לַשָּׁפֶל,
לְמַלְּאוֹת צָו מְחוֹלְלָם, הַמַּמְלִיךְ בֶּן־אָדָם,
וַיֵּרְדוּ לָאָרֶץ לָשׁוּט בָּעֲרָפֶל,
נוֹשְׂאִים כֶּתֶר מַלְכוּת אוֹסְטְרִיָּה בְּיָדָם.

*

בְּנֵי אֱלֹהִים יִתְרוֹעֲעוּ אַף יָשִׁירוּ,
וְהֵד כִּנּוֹר־רוּחַ *) יַעֲנֶה בָרָקִיעַ,
בְּגִילַת וְרַנֵּן יַחְדָּיו שַׁחַר הֵעִירוּ,
עַד בֹּאָם לְקִרְיַת מֶלֶךְ רַב לְהוֹשִׁיעַ.

*

(* Eols-Harfe.

וַיִּתְיַצְּבוּ בְרָגֶשׁ בְּאוּלָם הַמְּלוּכָה,
אַחֲרֵיהֶם הַשָּׂרִים, רַבֵּי הַבִּירָה;—
פִּתְאֹם הוּסְרָה הַמַּסֵּכָה הַנְּסוּכָה,
וַיּוֹפִיעוּ בְהוֹד הַמֶּלֶךְ וְהַגְּבִירָה.

*

וּמִיכָאֵל הוֹשִׁיב מֵעָל הַכָּתֶר,
וּבְמַלְאֲכוּת יָהּ עָנָה בְרוּחַ נֶאֱמָנָה:
„אֱלֹהִים יֵרְצֶךָ, וְהוּא לָךְ יֵעָתֶר,
צַדִּיק מוֹשֵׁל אַתָּה אַרְבָּעִים שָׁנָה".

*

„אָמְנָם כֵּן בֵּרַכְךָ אֱלֹהִים אֱלֹהֶיךָ,
בְּאֶרֶץ רַעֲנָנָה כְּגֶפֶן פּוֹרִיָּה;
כָּל־מוֹשְׁלֵי אַרְצְךָ, הֶהָלְכוּ לְפָנֶיךָ,
שְׂמֵחִים בְּעֵדֶן מִבְּרַק שֶׁמֶשׁ אוֹסְטְרִיָּה".

*

„רוּדָלְף וְאַנְנַא יַחַד „הֶאָח"! יִקְרָאוּ, *)
פְּרַנְץ בְּלִוְיַת יָאזֶעף יְרַנְנוּ עַל מִשְׁכְּבוֹתָם, **)
בְּנֵי הַצָּבָא—עַל שְׂדֵה־קָטֶל גָּוָעוּ,
בְּעַד חֹפֶשׁ אַרְצָם—יָגִילוּ בְקִבְרוֹתָם".—

*

*) Als sich Rudolf von Habsburg mit Anna, Gräfin von Hohenberg, vermählte, als sie ihr mässiges Besitzthum überschaueten vom Thurme der Habsburg, trat ein Seher zu den Eheleuten und verkindete ihnen: „Euere Nachkommen werden herrschen, in ihrem Reiche wird die Sonne nie untergehen"! — und es kam so! —

**) Unser glorreicher Monarch besitzt: „Franzens Herz und Josefs Geist".—

"אַשְׁרֵךְ הָאָרֶץ שֶׁמַּלְכֵּךְ בֶּן־חוֹרִים,
וּבַת גִּילוֹ כְנֶגְדּוֹ כַּסַּהַר זוֹרֵחַ,
הֵמָּה יִהְיוּ עֲרֻבָּתֵךְ לְדֹר דֹּרִים,
כִּי תְשַׂגְשֵׂגִי מָעְלָה לִפְנֵי יָרֵחַ"!—

*

"עַם גָּדוֹל וָרָם אֶזְרָחֵי אוֹסְטְרִיָּה,
בְּחִבּוֹ רוּחַ נָכוֹן, מַעְיָן זָךְ לְבָבוֹ,
עַם בִּינוֹת מֵעוֹלָם, שׁוֹחֲרֵי תוּשִׁיָּה,
בֶּהָמוֹן חוֹגֵג עָלֶיךָ הִשְׁלִיךְ יְהָבוֹ".—

*

"גַּם יְשֻׁרוּן, קָטֹן וָדָל רִבְבוֹת יִשְׂרָאֵל
הֵם תֻּכּוּ לְרַגְלֶיךָ בְּאַהֲבָה מְסֻתֶּרֶת,
דֶּמַע שָׂשׂוֹן נָסְכוּ עֵינֵיהֶם לָאֵל,
הוּא אֶבֶן הָרֹאשָׁה עֲלֵי הַכֹּתֶרֶת".

*

"יִשְׂרָאֵל נוֹשַׁע בְּךָ תְּשׁוּעַת עוֹלָמִים,
אַתָּה לֹא תָשִׂים פְּדוּת בֵּין עָם וֶאֱמוּנָה,
סֵפֶר "הַיָּשָׁר" נָתַן אֵל בְּמוֹ — רָמִים,
כָּמֹהוּ בָאָרֶץ תַּעֲשֶׂה בִתְבוּנָה". *)

*

"כִּמְשִׁיחוֹ מִפָּרָס, הַמֶּלֶךְ כֹּרֶשׁ,
הֱיֵה—נָא אַתָּה לָעָם מוּל הָאֱלֹהִים,
עֵץ חַיִּים הִנְּךָ מֵאָמִיר וְעַד שֹׁרֶשׁ,
תְּבַקֵּשׁ אֶת הַנִּרְדָּף, וְכָל הָעָם רוֹאִים"!—

*

*) מלכותא דארעא כעין מלכותא דרקיע (ברכות נ"ח.)

„הֵן שֵׁבֶט מִישׁוֹר שֵׁבֶט מַלְכוּתֶךָ,
יוֹרֵשׁ עֶצֶר רוּדָלְף יִשְׁוֶה לְךָ תָמִים,
אַף סְגֻלַּת מְלָכוֹת הִיא אֵשֶׁת בְּרִיתֶךָ,
וְכֵן יִנּוֹן שֵׁם שְׁלָשְׁתְּכֶם לְעוֹלְמֵי עוֹלָמִים"! —

*

וַיַּעַן הַמֶּלֶךְ מֵהֲדַר כִּסְאֵהוּ;
„אֲנִי פִּי מֶלֶךְ הַמְּלָכִים אֶשְׁמוֹרָה,
אֶהְיֶה פֹּה בְאַרְצִי תָּמִיד עַל כַּנֵּהוּ,
כְּתָב הַנִּשְׁתְּוָן *) מִכָּל מִשְׁמָר אֶצּוֹרָה".

*

„כַּגֵּר כָּאֶזְרָח אֶפְרֹשׂ כְּנָפַי עֲלֵיהֶם,
סֵפֶר תּוֹלְדוֹת אָדָם נָפַל לִי לְמָנָה, **)
כָּל־תּוֹשְׁבֵי מַמְלַכְתִּי יִתְּנוּ עֵדֵיהֶם,
הֵמָּה רָאוּ פָּעָלִי—אַרְבָּעִים שָׁנָה". —

*

„אַהֲבַת עַמִּי הִיא עֲטֶרֶת לְרֹאשֵׁנוּ,
אֱמוּנָתוֹ עַזָּה לְכִסְאִי תָּמִיד עוֹלָה;
אַךְ הִגָּיוֹן אֶחָד יֶהְגֶּה רוּחֵנוּ: —
לְהַגְדִּיל עַמִּי זוּ מִשְׁפַּחְתִּי הַגְּדוֹלָה"! — ***)

*

*) Gleichberechtigung.

**) (ירושלמי, נדרים, מ"א.) ואהבת לרעך כמוך, ר' עקיבא אומר: זה כלל גדול בתורה; בן־עזאי אומר: זה ספר תולדות אדם, (ר"ל להיות כל אדם הנברא בצלם אלהים שוין בעיניו) זה כלל גדול מזה, וד"ל.

***) Unser allgeliebter Landesvater äusserte sich im Kaiserl. Handschreiben an den Minister Präsidenten Grafen Taaffe folgende und hochbeglückende Worte: „Ich bin stolz und glücklich zugleich, Völker, wie sie „dieses Reich umfasst, als Meine grosse Familie betrachten zu können".—

וַיָּרִיעוּ כֻלָּם בְּרִנָּה וִישׁוּעָה,
וַיִּפְצְחוּ "הֵידָד! הֶאָח!" אַחַת וָשֶׁבַע,
וַיִּבָּקַע הָאוּלָם מִקּוֹל הַתְּרוּעָה:
"אַשְׁרֶיךָ פְּרַנְץ יוֹסֵף! אַשְׁרֵךְ אֱלִישֶׁבַע"!—

M. S. Rabener.

מִזְמוֹר לְהַזְכִּיר. *)

ביום הציב מצבת כבוד מלכנו האהוב והנהדר, מושל צדיק ביראת אלהים, פראַנץ יאָזעף הראשון יר"ה, בשנת ארבעים למלכותו, בחדש מאַי שנה זו, בבירת ווינא, לזכרון הקיסרית המהללה

Maria Theresia

אשר מתה לפני מאה שנה, וממנה יצאו מלכי חסד של בית האַבסבורג יר"ה, אשר ימשלו מאז ועד עתה, בצדק ובמישור על ארצות אָסטרייך.

"נַזְכִּירָה שִׁמְךָ בְּכָל דוֹר וָדוֹר
עַל כֵּן עַמִּים יְהוֹדוּךָ לְעוֹלָם וָעֶד"—
(י"ח תנועות בכל שורה)

חֹטֶר הַנֶּחְמָד מִגֶּזַע תִּפְאָרָה,
מִבְּנוֹת בֵּית הַאבְּסבּוּרְג הַנְּדִיבָה וְהַיְקָרָה,
שֵׁם כְּבוֹד תְּהִלָּתֵךְ הַיּוֹם עַל לְשׁוֹנֵנוּ,
סֻגְּרוּ עֵינַיִךְ לִפְנֵי מֵאָה שָׁנָה,
וּבְאַהֲבָה נַזְכִּירֵךְ וּנְהַלְּלֵךְ בִּרְנָנָה:
בְּעֵת נַצִּיב לָךְ עַמּוּד כָּבוֹד בְּעֵירֵנוּ.—

2

חָזָק מִנְּחֻשָּׁה בְּלִבֵּנוּ הֶצָּבָה,
מַצֶּבֶת כְּבוֹדֵךְ, יְסוֹדָתָהּ הָאַהֲבָה,

*) Nach der Maria Teresia – Hymne von Josef Weiler.

כִּי מִי לָךְ יִדְמֶה מִבְּנוֹת מַלְכֵי אָרֶץ;
אִשָּׁה בְחֶמְדַּת יָפְיֵךְ, בְּנֶעֱמֵךְ וְטוּב טַעֲמֵךְ,
וְלִבֵּךְ לֵב גָּבֶר, רוּחַ אֹמֶץ תְּפַעֲמֵךְ,
לִלְחוֹם בְּעַד הַצֶּדֶק, לְאַבֵּד כּוֹרְעֵי פָרֶץ.—

3

מוּל שְׁכֵנִים הָרָעִים עַל גְּבוּל הַמַּמְלָכָה,
כְּרֹאשׁ צָבָא קָרָאת עֲמָמַיִךְ לְמַעֲרָכָה,
שָׁמְעוּ קוֹל דְּבָרַיִךְ, וְיַד אֶסְטְרֵייךְ רָמָה;
בְּלָחֲמָם עִם הָאוֹיְבִים הֵרִיעוּ תְרוּעָה,
כִּי אֱלֹהֵי הַצֶּדֶק נָתַן לְךָ הַתְּשׁוּעָה,
וּנְדִיבֵי אוּנְגַארן בְּעֹזְרַיִךְ גַּם הֵמָּה.—

4

„בְּעַד הַמַּלְכָּה נַפְשֵׁנוּ"! קוֹל עֹז דִּבְרֵיהֶם,
בְּהוֹצִיאָם מִנְּדָנָה אֶת חַרְבּוֹתֵיהֶם,
„נַפְשֵׁנוּ תַּחְתֶּיהָ"! נִשְׁבַּע עַם הַגִּבּוֹרִים;
וְכֵן עָשׂוּ, וּבְיוֹם קְרָב, נִצְּבוּ כַּחוֹמָה,
הָאוֹיֵב נָס, פָּנָה—עֹרֶף מְלֹא קוֹמָה,
וְכִסֵּא מַלְכֵי הַאבְּסבּוּרְג מוּסָד לְדוֹר דּוֹרִים.—

5

וְגַם אַחֲרֵי כְלוֹת שְׁנוֹת מִלְחָמָה הָאֲרוּכָה,
בְּחָכְמָתֵךְ הֶעֱלֵית לְשִׁבְרֵי אַרְצֵךְ אֲרוּכָה,
לְמַעֲשֵׂי צְדָקָה וָחֶסֶד הִקְדַּשְׁתְּ יָמַיִךְ;
בָּנִית בָּתֵּי חָכְמָה—וַחֲרֹשֶׁת יָדַיִם,
פִּזַּרְתְּ בְּרָכָה סְבִיבֵךְ, בִּמְלֹא חָפְנַיִם,
בְּצֵל שָׁלוֹם וְשַׁלְוָה פָּרְחוּ אַרְצוֹתַיִךְ.—

6

וְכֵן תָּמִיד חָשַׁבְתְּ לְהַצְלִיחַ עֲמָמַיִךְ,
לְהָרִים קַרְנָם וְאָשְׁרָם, כָּל הַיּוֹם מְזִמּוֹתַיִךְ,
וְעַל כָּל מַעְגְּלוֹתַיִךְ דֶּשֶׁן וָשֶׁפַע;
הַנְּתוּנִים תַּחְתֵּךְ, חֶלְקָם טוֹב וְנָעִים,
שַׁרְבִיטֵךְ הִפְרִיחַ, חָכְמוֹת וּמַדָּעִים,
עַוְּלָה קָפְצָה פִיהָ, פְּעֻלָּתָה אָפַע.—

7

לָכֵן הַמַּצֵּבָה אֲשֶׁר בִּמְרוֹמֵי קָרֶת,
עַתָּה הֲקִימוֹנוּ, תְּהִי עֵדוּת מַזְכֶּרֶת,
גַּם לְיָמִים הַבָּאִים, לִבְנֵי בָנֵינוּ;
תַּגִּיד, כִּי הַדְרַת הַמְּלָכוֹת בְּיָדֶיהָ,
בְּעֹז נַפְשָׁהּ, וּבְבִטְחוֹנָה בֵּאלֹהֶיהָ,
שָׁמָּה יְסוֹד מוּסָד לְמַעֲמַד אַרְצוֹתֵינוּ.—

8

„יְחִי לְעוֹלָם שֵׁם כְּבוֹד Maria Teresia"
„וְגַם שְׁמָהּ וְגַם זַרְעָהּ"! כֵּן הָעָם יָרִיעַ,
כִּסְאָהּ נָכוֹן וְנִשָּׂא כַּשֶּׁמֶשׁ וְיָרֵחַ;
וְעָלָיו יֵשְׁבוּ בְשָׁלוֹם לְדוֹר דּוֹרִים בָּנֶיהָ,
אֱלֹהִים יַעֲמוֹד לִימִין כָּל צֶאֱצָאֶיהָ,
וְגֶזַע הַאבְּסבּוּרְג יַאֲרִיךְ כְּתָמָר פּוֹרֵחַ.—

9

וַאֲנַחְנוּ הַיְּהוּדִים אֲשֶׁר בְּשַׁלְוָה חוֹסִים,
בְּצֵל מֶלֶךְ Franz Josef וּמִצְוֹתָיו עֹשִׂים,
תָּמִיד נִתְפַּלֵּל בְּעַד אֹרֶךְ חַיֵּיהוּ;
כְּבַר יֵשֵׁב עַל כִּסְאוֹ אַרְבָּעִים שָׁנָה,
כְּמוֹ דָוִד—כְּמוֹ שְׁלֹמֹה—קוֹל נָרִים בִּרְנָנָה,
„בְּרוּכֵי אֵל יִהְיוּ הוּא וְיוֹצְאֵי חֲלָצֵיהוּ".—

10

הוּא מָגֵן לָנוּ, בְּקוּם עָלֵינוּ רֶשַׁע
בְּנֵי נָבָל, שׂוֹנְאֵי שֵׁם, יִתֵּן לָנוּ יֶשַׁע,
כְּמוֹ דָוִד, כְּמוֹ שְׁלֹמֹה—יִמְשׁוֹל בְּטֹהַר כַּפָּיִם;
וְלָכֵן בְּמָשׁוֹשׁ וְגִיל נִקְרָא: "נַפְשֵׁנוּ תַּחְתֵּיהוּ"!
וְגַם מֵחָרְבוֹת צִיּוֹן בְּאַהֲבָה נְבָרְכֵהוּ:
"יְחִי Franz Josef; מֶלֶךְ יְרֻשָׁלָיִם"!—

בודאפעסט בחדש תמוז תרמ"ח.

שנת "בְּמָשׁוֹשׁ נָחֹג שנת הארבעים למלכנו" לפ"ק
שמעון בכרך.
Bacher

עֱנוּת עָנִי.

וְהֵעָנֹתוֹ לִפְנֵי כֵס־יָהּ בְּבוֹאוֹ עַל שְׂכָרוֹ. *)

אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב
על מנת לקבל פרס; אלא הוו כעבדים
המשמשין את הרב שלא ע"מ לקבל פרס
(אבות פ"א).
ששכר מצוה מצוה (סס פ"ד).

גַּם אֲנִי נוֹלַדְתִּי בַּגַּן אֲשֶׁר בָּעֵדֶן,
בְּעוֹד עַל חֵיק אִמִּי הָיִיתִי
אָז גַּם לִי הִתְעַתְּדוּ לְמַכְבִּיר נַחַת וָעֵדֶן;
גַּם אֲנִי נוֹלַדְתִּי בַּגַּן אֲשֶׁר בְּעֵדֶן—
אוּלָם רַק כּוֹס דְּמָעוֹת שָׁתִיתִי מָצִיתִי.

---

*) die Resignation v. Schiller.

צִיץ הַחַיִּים פַּעַם אַחַת יָצִיץ וּפָרַח.
צִיץ חַיַּי, הָהּ, קָמַל וְנָבַל!
בְּכוּ בָכֹה אַחַי! כְּבוֹד אֱלֹהִים עָלַי זָרַח
הִנֵּה גָז חִישׁ וַיָּעָף, כַּצֵּל עֹבֵר בָּרַח,
וּבְשַׁחַת גֵּרִי טָבַל.

עַל מַעְבָּרְךָ הַנּוֹרָא אֲנִי נִצָּב לְבַדִּי,
אֲבִי כָּל־הֶחָי, הַנֶּצַח!
הֵא לְךָ סִפְרֶךָ, לָאֹשֶׁר נְתַתָּהוּ בְיָדִי,
לֹא פְתַחְתִּיו, חָתוּם וְכָמוּס הוּא עִמָּדִי,
כָּלוּ בְיָגוֹן חַיַּי וּבְעַצְמוֹתַי רֶצַח.

לִפְנֵי כִּסְאֲךָ אֱלֹהִים, קוֹל בִּבְכִי אָרִים,
לְפָנֶיךָ שׁוֹפֵט מִסְתַּתֵּר!
שָׁם, עֲלֵי הָאָרֶץ, שָׁמְעָה אָזְנִי קוֹל דְּבָרִים,
כִּי בְיָדֶיךָ מֹאזְנֵי צֶדֶק לִשְׁפּוֹט מֵישָׁרִים,
תִּגְמוֹל, וְדֶרֶךְ תָּמִים תַּתֵּר.

פֹּה, כֹּה הִגִּידוּ, נָכוֹנוּ לָרָשָׁע פְּחָדִים,
וּלְיִשְׁרֵי לֵב שִׂמְחָה וְשָׂשׂוֹן.
עֲלֵי חֶשְׁכַּת סִתְרֵי לֵבָב פֹּה יָפֵץ קָדִים,
לִמְצוֹא חִידָתְךָ אֲנַחְנוּ הֵנָּה מוּעָדִים,
וְחֶשְׁבּוֹן יִמְצָא בַּשְׁאוֹל כָּל מֻכֶּה הָאָסוֹן.

פֹּה בֵּית מִפְלָט לְנַפְשָׁם נֹדֵד וְגֹלֶה יִמְצָאוּ,
לֹא יִירְאוּ שַׁחַל וָפֶתֶן.
יְלִיד שָׁמַיִם, שָׁמָּה אֶת־שְׁמוֹ אֱמֶת קָרָאוּ,
עֹזְבָיו רַבִּים הֵמָּה וּמְתֵי מְעָט אוֹתוֹ יָדָעוּ,
שָׂם לְחַיַּי מֶתֶג וָרֶסֶן.

„אַחֲרֵי מוּתְךָ—לִי אָמַר—עוֹד חַיִּים נִמְצָאִים,
שָׁם אֲשַׁלֵּם לְךָ נִחוּמִים,

קַח זֶה הָרָשׁוּם וְתֵן לִי אֲבִיבְךָ הַנָּעִים"!
לָקַחְתִּי הָרָשׁוּם בִּכְתַב לְחַיִּים הַבָּאִים,
וְנָתַתִּי שִׂמְחַת הָעֲלוּמִים.

"תֵּן לִי אֲהוּבָתְךָ, אִשְׁתְּךָ כְּגֶפֶן פּוֹרִיָּה!
אֵת שׁוּלַמִּית לִי תִתֵּנָה.
שָׁם הַרְבֵּה מְאֹד שְׂכָרֶךָ, כִּפְלַיִם לְתוּשִׁיָּה".
אָז נִשְׁבַּר כַּחֶרֶשׂ לִבִּי וְעֵינִי בֹּכִיָּה,
וָאֵבְךְ מַר—וָאֶתֵּנָה.

"כִּרְאוֹתְךָ אֵת הַזְּמָן כִּי יַעֲשֶׂה־לּוֹ כְנָפַיִם,
וְשָׁאַר אַחֲרָיו—כְּנִבְלַת בְּהֵמָה
וּכְמוֹ צִיצַת נוֹבֵל—צְבִי תִפְאֶרֶת הַחַיִּים;
פּוֹר יִתְפּוֹרְרוּ וְיִתְפָּחָדוּ אֶרֶץ וְשָׁמַיִם,
אָז שְׁבוּעָתִי אֲקַיֵּמָה". *)

"בַּשְׁאוֹל יְשֻׁלָּם שָׂכָר, כַּחָצִיר תַּחֲלוֹף כָּלִיל"?
בְּלַעַג לִי הַתֵּבֵל תְּחַוֶּה.
"הַשֶּׁקֶר שְׂכִיר הָעֲרִיצִים עִקְבֶךָ, אֱוִיל!
וְתַחַת אֱמֶת הֵן אַתָּה מָרְאֶה אַךְ צֵל אֱלִיל.
כַּנְּלוֹתְךָ לִהְיוֹת גְּמוּל תְּקַוֶּה"?!

לַשָּׁוְא צְבָא הַלֵּצִים שׂוּמֵנִי לִשְׂחוֹק יֵלֶא
"שִׁגָּעוֹן נִקְדַּשׁ מִזֹּקֶן
יָרֵאתָ, יֹאמְרוּ, וּמָה אֱלֹהֶיךָ אֵלֶּה,
מֵאֵין סְדָרִים בַּתֵּבֵל נִבְדְּאוּ לַעֲשׂוֹת פֶּלֶא,
וְהָאָדָם לְמַלְּאוֹת מַחֲסוֹרוֹ חִקֵּר וְתִקֵּן".

---

*) Diese Strophe hier ist nicht in allen Ausgaben zu lesen, ich habe sie aus einer früheren übersetzt, sie lautet im Originale wie folgt:
„Du siehst die Zeit nach jenen Ufern fliegen,
„Die blühende Natur
„Bleibt hinter ihr— ein welker Leichnam— liegen.
„Daran erkenne den erfüllten Schwur".

„מַחֲזֵה שָׁוְא מְקֻסָּם כָּזָב אַדִּירֵי עָם, לְהוֹנוֹת
וּלְעַוֵּר עֵינֵי הָעֲשׁוּקִים,
לֶהָבָה תְּלַהֵט בְּרֹאשׁ הַמְגָדִלִים וְהָאַרְמוֹנוֹת,
לְהַרְעִישׁ לֵב הָאָדָם וּלְהַפְחִידוֹ בְּחֶזְיוֹנוֹת,
כִּי יְדַעְתִּי שְׁבִיב אֵשׁ הַחֻקִּים". *)

„מָה הַחַיִּים הָעֲתִידִים צַלְמָוֶת יְכַסֶּם אוֹתָם?
וּמָה הוּא הַנֵּצַח אֲשֶׁר בּוֹ תִּתְפָּאֵר?
נִכְבְּדוּ בְעֵינֵינוּ כִּי עֶרְפֶּל חֲתוּלָתָם,
רַק צֵל פַּחְדֵנוּ הוּא עַל לִבֵּנוּ כַּחוֹתָם,
וְרִאי הַמּוֹרֶךְ נָגְדֵנוּ אוֹתוֹ יְתָאֵר".

„הֵגָּה מִתְמוֹגוֹת חַיּוֹת דְּמוּת שָׁוְא לְךָ עָרַכְתָּ,
אֶת הַוֶּמֶן — הֲיָדַעְתָּהוּ? —
אוֹתוֹ חָנַטְתָּ, וּבְשֶׁמֶן תִּקְוָה מָשַׁחְתָּ,
וְלִמְשֻׁמֶּרֶת עַד עוֹלָם בַּקֶּבֶר הֲנַחְתָּ,
וּבְתִמָּהוֹן לֵבָב אַל־מָוֶת קָרָאתָהוּ"?

„הֲטוֹב תִּתְךָ טוּב בָּרוּר בַּתִּקְוָה כֻּלָּהּ —
בַּתִּקְוָה הַזֹּאת, יַכְחִידֶנָּהּ הַקֶּבֶר?
זֶה כְּשִׁשִּׁים אֲלָפִים שָׁנָה הֶחֱרִישׁ הַמָּוֶת,
אֵי־זֶה הַמֵּת עָלָה מִשְּׁאוֹל, מִגִּיא צַלְמָוֶת,
וּמֵהַגְּמוּל אֲשֶׁר שָׁם גִּלָּה לַגֶּבֶר"?

רָאִיתִי אֶת־הַוֶּמֶן כִּי עָשָׂה לוֹ כְּנָפַיִם,
וְשָׁאַר אַחֲרָיו—כִּנְבֵלַת בְּהֵמָה
וּכְמוֹ צִיצַת נוֹבֵל—צְבִי תִּפְאֶרֶת הַחַיִּים,

(* Auch diese findet man in den neuen Ausgaben nicht. In den früheren lautet sie so:

„Ein Gaukelspiel ohnmächtigen Gewürmen
„Von mächtigen gegönnt,
„Schreckfeuer angelegt auf hohen Thürmen,
„Die Phantasie des Träumers zu bestürmen,
„Wo des Gesetzes Fakel dunkel brennt".

לֹא עָלָה מֵת מִשְּׁאוֹל וְלֹא יָרַד מִשָּׁמַיִם,
וַאֲנִי בְךָ בָטַחְתִּי וּבְךָ אֶנָּחֵמָה.

אֶת־כָּל־שִׂמְחוֹת חֶלְדִּי לְךָ אֱלֹהַי הִקְרַבְתִּי,
עַתָּה לְבָנֶיךָ אֶקּוֹד אַרְצָה אַפָּיִם.
דִּבַּת רַבִּים כָּאֶפֶס וָתֹהוּ חָשַׁבְתִּי,
רַק טוּבְךָ הַצָּפוֹן אִוִּיתִי, לוֹ יָאַבְתִּי,
הָבָה נָא גְמוּלִי אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם!

„אֵת חַסְדִּי לְכָל־בָּנַי חֵלֶק כְּחֵלֶק נָתַתִּי".
קָרָא קוֹל מִמָּרוֹם; „לִי בְנֵי אָדָם שְׁמָעוּ!
פִּרְחֵי חֶמֶד שְׁנַיִם בְּגַן עֲדָנִי נָטַעְתִּי,
שְׁנֵיהֶם יִפְרְחוּ יַחַד, לָכֶם אוֹתָם יָעַדְתִּי,
תִּקְוָה וְעֹנֶג הֵמָּה בִשְׁמָם נִקְרָאוּ".

„מִי אֲשֶׁר אָרָה אַחַד הַפְּרָחִים, וְשָׂם בְּסַלּוֹ,
לִקְטוֹף הַשֵּׁנִי אַל נָא יָרִים יָדֵהוּ.
אֲשֶׁר לֹא יַאֲמִין יַרְאֶה נַפְשׁוֹ טוֹב בַּעֲמָלוֹ,
וְהַמַּאֲמִין לֹא יָחוּשׁ לְעֹנֶג וּלְהֵיכָלוֹ,
כֹּה סֵפֶר תֹּלְדוֹת אָדָם יַגִּיד מִשְׁפָּטֵהוּ".

„הִנֵּה קַוֹּה קִוִּיתָ, לָקַחְתָּ שְׂכָרֶךָ.—
תִּקְוָתְךָ אָשְׁרֶךָ וּגְמוּלְךָ כְּבָר שֻׁלָּם.
שְׁאַל נָא חֲכָמֶיךָ וְיַגִּידוּ לְךָ מוֹרֶיךָ,
אֶת־אֲשֶׁר רֶגַע קָטֹן שָׁלַחְתָּ מִפָּנֶיךָ.
לֹא יָשׁוּב עוֹד אֵלֶיךָ עַד הָעוֹלָם!"

הערה.

לשיר „ענות עני" וכו'.

השיר הזה קורא נעים, הוא מעשה ידי אמן מהיר במלאכתו הסופר הנשגב פְרִידְרִיךְ פאָן שִׁילֶעֶר הנודע ומפורסם בכל הארצות לאהד הנכבדים במשוררים האשכנזים. — והנה אם כי כל שיריו מלאים זיו הלשון ומפיקים נגה המליצה, השיר הזה במעט עולה על כלם מפאת צורתו וענינו עד כי גם לרבים מיודעי לשון וספר אשכנז ננעלו שעריו, והיה להם דבריו כדברי הספר ההתום, ומהם אשר לא ידעו ולא יבינו ובהשכה יתהלכו לאמר כי יודעים המה ומגלים בו פנים שלא כהלכה. — ועתה אם תכבד העבודה כך בהבנת השיר בכתבו ובלשונו, במלאכת ההעתקה עאבו"ב.— לכן ידידי הקורא! אם בעל נפש אתה אל תבקש קסם במלאכת המעתיק, הנושא על כתפיו קורת בית הבד ומעתיק צור ממקומו מה נקל לו לאיש צעיר ליטים היודע ראשי פרקים משתי הלשונות ולא מלא כרסו מאחת מהנה, לשלוח אצבע ולדבר און על המעתיק לאמר, פה לא העתיק כסדר ושם סרס המקראות פה הערים ושם ההסיר ושנה טעם השיר עד להשחית ואולם היודע ומבין ובקי בשתי הלשונות באמת ובשלמות, היודע רב המרחק אשר בין אשה לרעותה, את רוחב האחת ודוחק השנית אשר נסה גם הוא את כחו בהעתקה מלשון אל לשון, הוא ידע וישכיל מה העבודה הזאת למעתיק מליצה בלתי שקולה והרווזה, ואף כי מליצת השיר השקול והחרוזי אשר מלבד הלחץ שהרעיונות לוחצים אותו עוד ידיו אסורות בהרוזים ורגליו לנחשתי המשקל הוגשו הוא יבין את התלאה הגדולה אשר תמצא את המעתיק מלשון מערבית ללשוננו כי הלשונות המערביות כמעט כלן עולות בסגנון אחד כי היות הנה והמעתיק מאחת אל אחרת מהנה רק יריק מכלי אל כלי אחר שוה אל הראשון בתאר ובקומה במדה ובמשורה ומחזיק כל אשר בתוכו. לא כן המעתיק מאחת המערביות לאחת המזרחיות, או בהיפך הרחוקות אשה מרעותה כרחוק מזרח ממערב ממש— ואף כי לשון עברית שכבר מתה וחדל להיות לה אורח בלשונות החיות המשתנות יום יום, פושטות צורות ישנות ולובשות הדשות ומתהתנות זו בזו; כי לא כן העברית העומדת הכן במקום אשר עָזְבָהּ עזרא הסופר בין נקרות חרבות ספרי הקדש, מקוננות על אלוף נעוריה עודה בבתוליה, את עם אחר לא תתחתן לא תהיה לאיש ולא תלד, גם כי קמו דור פיטנים באיטליא צרפת ואשכנז אשר אבו לנתק מוסרותיה מעליה ולתת לה מהלכים בין הלשונות החפשיות, הנה היו לשחוק ולקלס בין משוררי זמניהם, למשל ולשנינה, ויגרשו מתוך העם והמשוררים וינוסו על נפשם אל מקדש ה' והלשון נשארה דלה ורזה כמקדם — על כן המעתיק למה הוא דומה? למריק מכר להבית או מהבית לכר, אשר בהברה יעדף או יחסר המזג.

והנה בהערה הקטנה הזאת אקוה להסיר מעלי תלונת המבין, ולאשר לא יבין לא אדבר דבר. יהללני אם יאבה יבקרני אם יתאוה; גם הרפתו גם תהלתו מהבל המה יחד. ועתה עוד דבר אחר לי אליך הקורא, ידעתי כי רבים ימצאו

ערות דבר בתכלית השיר ובכונתו, וענג ואמרו כי גזר המשורר הזה כי אין תהלת ותקוה לאדם אחרי מותו ואין שכר לפעולתו; והנה אע"פ שאין אחריות המשורר האשכנזי עלי, ואנכי לא באתי להזק דבריו כ"א להעתיק מליצתו, וגם לדעות הקוראים אין לחוש, כי מי לא ידע בכל אלה שאין למדין מן השירים, לפי שאין יסורתם בכח החכמה כ"א בכח הדמיון לבד, ובכל העולה על רוח דמיונו ידבר המשורר, כאשר יאמר משל הקדמוני: "מֵישַׁב הַשִּׁיר כָּזֹבוֹ" בכל זאת אחוה דעי שלפי דעתי החושבים כן לא ירדו לעומק כונת המשורר, השלם בכל מקום את אלהיו ודתו, שיסודתו בהררי קדש דתנו ואמונתנו, והשארת הנפש אחרי מות הגוף ושכר ועונש בעולם הנצחי הן המה אבן פנת דת הנוצרים, וכל עצם כונת המשורר רק להודיע שאין לאדם לעשות טוב וחסד לבעבור קבל שכר טוב בעוה"ב, כ"א ישים הנאת הפעולה עצמה שכר פעולתו, ע"ד אמרם ז"ל (אבות פ"א) אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס אלא היו כעבדים המשמשים את הרב שלא ע"מ לקבל פרס. וכן (זס פ"ד) ששכר מצוה מצוה — (וע"כ שמתי את שני המאמרים האלה לנושאי השיר)— ולזה אמר שהאיש אשר קוה לתשלום גמול, כבר קבל שכרו בהנאתו זאת, והסכיל עֲשֵׂה, בעזבו בעבור הנאה זאת הנאת העֹנג, כי מה יתרון לו בכל עמלו, ולמד זה ממיסד דתו שאמר על התנפים העושים צדקה וחסד רק למען התכבד, ובצומם משנים פניהם למען הראות בצום כו' "לקחו גמולם" (מתי' ו'). אמנם האיש אשר לבבו שלם את החכמה והצדק יעשה הטוב באשר הוא טוב. וימאם ברע באשר הוא רע. כאשר הורה אותנו הרב המורה בכמה מקומות, וה' הטוב בעיניו יעשה!—

עוד אחת מעט הוא, בהעתקתי לבית י"ד ידעתי כי לא אנצל מתלונות איזה קוראים מבינים יען נטיתי מדעת רבים בבאורו, כי לדעתם מלות die Mumie der Zeit מתיחסים בסמיכת הקנין, והזמן הוא הפועל, ר"ל החונט. ולדעתי הוא סמיכת התאר אל המתואר, והזמן הוא הפעול, ר"ל הנחנט. ובכמו זה אין האחד יכול לאמר לחבירו קבל דעתי, ועל המוציא מהבירו עליו להביא ראיה.

יחס ההברות והמשקל, הוא כמעט משקל האשכנזי וכן גם החרוז. ויש מקומות שההעתקה העברית איננה לבד העתקה כ"א גם באור השיר האשכנזי.

אברהם בער הכהן נאָטטלאָבער.

יוֹרְדֵי הַיָּם.

(תרגום)

זֶה הַיָּם גָּדוֹל וּרְחַב יָדַיִם
יוֹמָם וָלַיִל מֵימָיו יֶחֱמְרוּ,
וּבְנֵי אֱנוֹשׁ הָמוֹן רִבֹּאתָיִם
בְּמַעֲמַקֵּי בִּטְנוֹ חַיִּים נִקְבָּרוּ.

—

חִזְקוּ אֶחָי! בְּלֵב סָמוּךְ בָּטוּחַ
חִישׁ פִּרְשׂוּ נֵס, חַזְקוּ כֵּן־תֹּרֶן
הָאֳנִיָּה תִּדְאֶה עַל־כַּנְפֵי־רוּחַ
קַל מְהֵרָה כְּמֹץ יְסֹעֵר מִגֹּרֶן.

—

עָבִים יָעִיבוּ שֶׁמֶשׁ יָרֵחַ
סַעַר מִתְחוֹלֵל מְצוּלָה יַרְתִּיחַ;
סוּפָה זֹעֵפָה לֶב־יָם תְּפַלֵּחַ
נִתְחָרֶה־בָּם! נִלָּחֵם, נַצְלִיחַ!

—

אִמְצוּ יְדֵיכֶם, רֶגַע אַל־תַּרְגִּיעוּ!
לֹא־תִירְאוּ מִטְרוֹת עֹז, בָּרָק וָרָעַם,
מִשְׁבָּרִים אַדִּירִים עָבִים יַגִּיעוּ
וּתְהוֹם כִּשְׁאוֹל יִפְתַּח פִּיו בְּזָעַם.

—

שָׁם שָׁם מִמֶּרְחָק לָנוּ תוֹפִיעַ
אֶרֶץ חֶמְדָּה טוֹבָה וּמְאֻשָּׁרֶת,
עֲנַן־אֹפֶל לֹא יַחֲשִׁיךְ רָקִיעַ,
שַׁלְוַת הַשְׁקֵט שָׁם נֶצַח שֹׁרֶרֶת.

—

אֶפֶס רַק עַזּ־לֵב, לֹא יִדְמֶה יָשֹׁחַ
רַק הוּא יִצְלַח לַעֲבוֹר שְׁמָה;
וּבְכֵן הִתְאוֹשְׁשׁוּ וּבוֹרְיכֹחַ,
חִזְקוּ בִּן־תַּרְנְגֹכֶם וּרְדוּ הַיָּמָה!

ד״ר ש. מאנדעלקערן.

עטרת צבי*)

לכבוד הרב הה״ג החכם המפואר הנודע בשערים לשם ולתפארת ולתהלה
מוה׳ יוסף צבי הלוי דיננער נ״י ביום הושם כתר רבנות העיר הגדולה
אמשטרדם יע״א בראשו.

זֹאת אַמְשְׁטֶרְדַם הָעִיר הַמַּעֲטִירָה
בְּמַמְלֶכֶת הָאלַאנְד הִיא שָׂרָתִי
— אַף כִּי הָאג הִיא הַבִּירָה —
וְגַם בְּעָרֵי יְהוּדָה רַבָּתִי.

---

*) בהיות נפשי יודעת כי לתה המו״ל הך לחים מוקיר ודחיל רבנן, ובם כבוד הקומ מרכן הלדם הגדול בעקיבם הרב המאור מוהר״ר יוסף כהן צדק נ״ל לחד מיקירי ילידי מרך מולדתך המכהן כעת בהיכל ד׳ בעיר הגדולה לתדלן, יקר וכבד בעינין, וגם לתה ידעת להוקיר ערכו הרם, על כן לקוח כי בשמחה תדשים לת הביר מעבה ידיו להתפאר בים תחת ידי זה בלם עבדה בנה. ובפומבי תודיעך דבר לתר גם לתה תקומם כתבר תכי ושוד קלה תבני דעת הקוממו בעת לתר בעיניו רחיטו דבר פלא לתר כמעט לא יתומן כי יסופר. הסכת ושמע: בלי תפוזה שמעת תו קרלת בגליוני תכ״ע "המגיד" לשת תל״ה ובשתר מכתבי עה, כי כבוד הרב הג׳ יוסף כהן נדק נ״ל היה תז במך ליזה שבועות בעיר מולדתי עיר גדולה לתלהים קי״ק לתסטערדתם. הלים הגעלה והמרומם הזה מלא תן גדול בעיני יקירי ומובי העיר, שמו הלך כשתן הטוב, וכבוד תכמים עד קלה החתרון, נפל לו לחבל. ספרין המחמדים להשכיל המשתים תלקוח ותגשים נמכרו בעד כסף מלא ע״י תגשים כשרים תכמי־לב לתר דפקו על דלתי ביתו, ובלעו בכורה בעדם קין. — גם נתכבד לדרום בבתי הכנסיות לתר בלמסטערדתם, וידרום דרושים נפלתים ושמוים על לדות עניים שוים העומדים ברומו של עולם היהדות, מלוים זו ומפיקים שגה, חידושי תורה וחכמה ועניני מוסר בלולים בחקירה ובשכל חד וגם לתר בחזיונו שמעתו ונשמה לשמועה. וביחוד רחיטו גדולתו וחריפתו, כי כל לים למען לו חקרן, פשטן תו מקובל, לתר בת תלין בשלוה, השיב לכל לחד ת״ד תשובה נכונה בשכל ודעת. סוף דבר, ע״י חכמתו הגדולה הפופה בקרבו קנה לו לבות גדולי וחכובי העיר לתהבה לתו ולדבקה בו. הרב המלוה״ג הלדיק המפורסם הגדיב מוהר״ר עקיבא לעהרן זצ״ל לת חדל לבבו ולפלר לת מר כהן נדק, ובהרבה מ״ע התלמידים לתר על המדיעות בהם יאמר היו״ל מדי יום ביומו (פאָליטישע טאָגעסבלאָטטער) היה נדפס מאמרים לתר בהם ההלה כהן נדק יסופר.

בימים ההם נתנה מעלת הרבנות בעיר מולדתי אמסטערדתם על רתש הלי גברת רבת

רַבּוֹת בָּשָׁנִים הָיְתָה כְאַלְמָנָה
כִּי נָפַל מִמֶּנָּה רַב;
עַתָּה תַּשְׁמִיעַ קוֹל רְנָנָה
כִּי לַקְתָּ יְהוֹת לָהּ לְאַב! —

לְאַב הַפַּעַם לָהּ לַקְתָּ
תּוֹרָה וְחָכְמָה אוֹתָהּ תּוֹרֶה,
בָּנֶיהָ לְרַבָּנִים הֵגָה הַלַקְתָּ
וַיְרוּ אַרְצָהּ כְּמַלְקוֹשׁ וְיוֹרֶה.

הרב הגיא החכם המפורסם והמעיף הגאון מוהר"ר ד"ר דינגער הלוי נ"ע. וגם הרב הלוי חלק כבוד גדול לכבוד הכהן צדק. ויהי בלילה אחד בחלו אחי ועוד חמשה אנשים מופלגים וידעי דעת לבקר את הכהן צדק כאשר הסכמנו לעשות מקודם. וכאו בכל פעם, שלמותו גם בפעם הזה שלמות משלות שונות. זה בא בכדו וזה בחביתו. והוא הביא לשולחן דבר בחריפות ובקיאות, בחכמה ובחקירה, דבר דבור על אפניו בתוכן מאד נעלה. וכך כהן צדק הבטיחנו כי הוא בעצמו לחד מעובדי ד' בשמחה, בשבתו בתוך שבת אחים, הוא תמיד לאחד המדברים. וגם בדברו שיחות חולין, דבריו יגלגלו בפעמון, דברי חן וגעם מסולאים בזז, ממולח במולחת דבדיחותא (הומאר אונד ווימ), בכל זמן ועדן הוא שמח וטוב לב, לוהב המקום וחוהב הבריות ומקבל את כל אדם בסבר פנים יפות. בני תורה ובומרי לחומה בחבורה, יקרים בעיניו כבבת עין. נדיב לב ומצו טוב מאד. וחוט של יחס לחנות (אדעל) מבוך עליו. — בלילה ההוא מלחמתו עוד יותר שמח, כי בעצם היום הזה הגיע לגיל מעיר מולדתו לעמבערג מבחר גדול בכמות ובאיכות בחוב בשפת האבנזית נחה ורוממה (שרייפטשטעללעריש סטילי-זירט) בלוית מלחמים יקרים בחובים על מסכת לפ"ק, מלאכת בנו בן יקיר החכם האגון הגדול בשם ולחכלה מימי עלומיו עד היום הזה, ה"ה הרב וכי מוהר"ר דוד בהן צדק נ"ל. ובכובו נתן גם לנו לקבוע בעיני רוחו והגית לבו על בנו הגדול. קראנו ומלאנו עיניט בכבדים לחיים למי שחמכם.— אחרי כל אלה אמרתי לו כי לאוי וגבון הוא, כי את מבבדו הגדול יכבד, ויאבה לבחוב שיר תהלה וברכה — בברכת כהן צדק — לבבוד הרב ד"ר דינגער נ"ל בעלותו לבבת בקדם בק"ק אמסטערדאם. וישן ויאמר: בשם בני ביה אחם כעת בבניתי, ואחם ידעתם גם אמתם כי ידיד נפשי אוהבי ואהובי הרה"ג כי עקיבא לעסקן ועוד אחה רואי העיר ידברו על לבבי, כי אחקע פה אחלי לבבת בחוכם ואמה יבביחוני כי בשוב הנור אוכל לבבת באמ־סטערדאם על החורה ועל עבודה הקדש בבבוד ובנחת, בכל אלה לא ידד בני עמהם. חודה להם על טובם ואהבתם אלי ועל בואתם הלשוית, אבל לא בחבבותיהם מחבבותי בדבר הזה, ועי"ז טעמים כאומים עמדי ים את לשוני לבבר בבריעגיא הגדולה ולסקוד על דלתי הביב־ליאטעקען דשם. ובדאותי כי אחיקוני אחם מחיקרים בי במשך ימי שבתי פה, ומדי לילה ולילה בחתם אלי לבקש תורה מפי, על כן ים את לשוני להניח לכם דבר למשמרת, ולבר תמוה מדבר דבורי. אחם תורבי שבה במסבר, קחו לכם שם עיניים, כל אחד מכם עין אחד לבחוב אדותו, ואחמרו אלי מה אחם מבקשים לבחוב אחרי כן, כן נעשה: אחם תשבו על השלחן וקולמוסים בידבם, ואני אגיד לבל אחד מכם בשפת קדשנו את עניבכם לבחוב זברון בספר. עוד מר כהן צדק מדבר, ובשמחה מלאנו לשונו, ונשב על השלחן לבחוב את הענינים אשר הגדנו לו, כל אחד ענין אחד מרעהו, ורב כהן צדק כה עשה: לבל אחד מאחנו נתן מניה וביה (אויס דעם ישטענרייף דיקטירט) שורות אחדות בפי עטינו לבחוב, בהשבון האל ובמשבי כלה. אחרי כן חזר עוד מהשלחן על הספר כסדר, כה עשה פעמים רבות עד אשר כלינו לבחוב כל טופחות

וַתִּבְחַר בְּךָ לָהּ לָעֵינַיִם
מוֹרֶה רַמּוּרִים וְרַב לָעֲדָה,
כִּי בְרוּחֲךָ פִּי שְׁנַיִם
וְלַגְּדוּלוֹת נוֹצַרְתָּ בְּיוֹם לֵידָה. —

הֲכִי קָרָא שִׁמְךָ יוֹסֵף?
וַהֲכִי קָרָא שִׁמְךָ צְבִי?
כִּי לֵב מַפִּיֶּיךָ לְךָ כּוֹסֵף
מִיּוֹם קַמְתָּ בְּאֶרֶי וְכַלְבִּיא!

תָּרוּץ כַּצְּבִי לְקַרַאת אֱלֹהִים
וְכִי יוֹסֵף מֵכִין לֶחֶם וּמָזוֹן,
בְּרָכוֹת שָׁמַיִם מִשְּׁמֵי גְּבוֹהִים,
כִּי בְאֶפֶס רָזוֹן — רָזוֹן . . .

רַבִּים גְּדוֹלִים שִׁבְּרוּ לְמִשְׁמַרְתֶּךָ
זֶה בַּתּוֹרָה וְזֶה בַּתְּבוּנָה,
וְהַבְּחִירָה בְּךָ הִיא תִּפְאַרְתֶּךָ
כִּי בְךָ מָצְאוּ תְּבוּנָה וֶאֱמוּנָה.

עִבְרִים אֲנַחְנוּ בְּנֵי אֱמוּנָה
בַּעֲדָה נִשְׁפַּךְ דַּם אֲבוֹתֵינוּ;
וִילִידֵי עֵת הוֹרָשֶׁת תְּבוּנָה,
וּשְׁתֵּיהֶן נְחוּצוֹת לָנוּ וְלָבָנֵינוּ!

העניים מאבר הגיד לנו בפיו פה מפיק מרגליות. ואחרי ככלות הכל קראתו ורואינו כי הכל נכתב בסדר ובטוב טעם ודעת, המסומנו על הלוחות הלזה, על לוחנו ריבוי דהסבה, על לבו הרחב בפתחו של היכל, על המוח הגדול שים בקדקדו ומה גם על כח הזכרון עד להפליגה. וכאבר שמענו כן רואינו גדולתו ותפארתו, כי בלעדי לוחות מושה הוא. ויען כי אנכי הייתי היושב הנותן עלה למר כאן נדק לשיר שיר לכבוד אחדם הגדול הרב ד"ר דויטשר כ"ל, שם דברי הסיכום הזאת בפי הקולמוס בשים בידי בין החמסה מנחים זולתי שכחנו אז בעת ההיא. אור נא מו"ל יקר, הכבו ורואה כי השיר כלו ממחקים וכלו מחמדים, לף כי אני יודע ועד כי נכתב בלוחנו שכחתי למעלה, אבר לולא בעיני רואיני לא האמנתי.—

זה שמי: אש"ל יליד אמסטרדאם.

גֶּבֶר כְּזֶה יָקָר בְּיָמֵינוּ
"הֲנִמְצָא כָּזֶה"? כָּלָם שָׁאֲלוּ
"הֵן יָשָׁן וְחָדָשׁ נָחוּץ בְּדוֹרֵנוּ"
וַעֲתָּה פְּנֵיהֶם בְּשִׂמְחָה יְצָהֲלוּ.

בְּאַהֲבָה וּבְרָצוֹן בָּךְ בָּחָרוּ
וְרַק בָּךְ יָשִׂימוּ כָּל מִבְטָחָם
כִּי שְׁתֵּיהֶן יַחַד בָּךְ נִקְשָׁרוּ
גְּדוֹל בַּתּוֹרָה וּבְמַדָּע חָכָם! —

זוּלָתִי אֲחָדִים נִצְּבוּ לָךְ לְשָׂטָן
וְלֹא נִתָּנוּךְ לַעֲלוֹת בַּמַּעֲלוֹת . . .
וּבְרֹאשָׁם כִּי גָּדוֹל וְלֹא קָטָן
הִגָּךְ, וַיָּשִׁירוּ שִׁיר הַמַּעֲלוֹת . . .

חֲקוֹת עוֹלָם וְלֹא רַק מֵאָמֵשׁ
כִּי מְקַנְאִים יַאְפִּילוּ חֲכָמִים
כַּעֲנָנִים אֶת אוֹר הַשָּׁמֶשׁ,
וְאוֹרָם כְּאוֹרָה יִזְרַח לְעוֹלָמִים! —

וְהַכָּבוֹד נָחַלְתְּ בְּיוֹם נִשֵּׂאתְ
הִרְבָּה לָךְ אוֹהֲבִים רְמָאד
בְּרֹאשָׁם כִּי מְאד נַעֲלֵיתְ,
יְכַבְּדוּךְ גַּם הֵם בַּכָּבוֹד.

וּבְרֹאשִׁי רַב כְּבוֹדֵךְ שָׂמַחְתִּי,
בְּאַהֲבָתֵךְ אוֹתִי מְאד אֲכַבֵּדָה —
וְאִם אֵין תִּשׁוּרָה בְּאַמְתַּחְתִּי,
קַח נָא בִּרְכָתִי לֶעֱדָה:

יוֹאֵל אֱלוֹהַּ וְיַאֲרִיךְ יָמֶיךָ
תּוֹרָה דֵּעָה בְּשֶׂקֶט וְשַׁאֲנָן,
יְמַלֵּא אֶת כָּל מִשְׁאֲלוֹתֶיךָ
וְתִפְרַח כָּאֶרֶז וּכְאֶזְרַח רַעֲנָן.

וּמְבֹרָכְתִּי תְּבוֹרַךְ גַּם עֲדָתֵךְ
הֵיא אַמְשְׁטֶרְדָם הַיְקָרָה,
אוֹרֵךְ יָמִים תִּרְאֶה בִּישׁוּעָתֵךְ
וְתַאֲזֵרֶנָּה בִּגְבוּרָה וְתִפְאָרָה!—

כברכת ידידך אוהבך מכבדך ומוקירך כערכך

יוסף כהן צדק.

הכותב וחותם פה אמשטרדם קרתא דשופריא, יום ג׳ לסדר ועל פיך ישק כל עמי, ר״ח **טובה** ברכה **תשועה** (טבת) שנת **שרח עזרך** לפ״ק, **הרם קרנם** לפ״ק.

הַלַּיִל וְהַקֶּבֶר.

תרגום

משפת אשכנז להסופר הגדול טשאקי.

א.

בָּרוּךְ בֹּאֲךָ בִּדְמִי נַעַם הַלַּיִל!
בִּפְאֵרְךָ בַּשְּׁחָקִים בִּגְדוּדֵי חָיִל!
הֵן בַּנְּעִימִים יָדְךָ תִּשְׁלַח שָׁלַח
תֵּת לִבְנֵי אָדָם שֶׂקֶט וּמָנוֹחַ.
נוּמוּ אַחַי! וּשְׁנָתְכֶם תַּמְתִּיק לָכֶם חֶבֶל.
כִּי יָבֹא הַיּוֹם יָשׁוּב וְיָעִיר כֻּלָּם לָאֵבֶל!—

ב.

בִּדְמָמָה בֶּן אַחַי! נוּחוּ בַּקֶּבֶר!
בַּנְּעִימִים נוּחוּ שָׁם מֵעָמָל כָּל נָבָר!
שָׁם אַךְ גֹּרָלְכֶם כֹּל הָיָה לִשְׂכֹּחַ
תַּחַת חָצִיר יָבֵשׁ מָצְאוּ מָנוֹחַ!
נוּמוּ אַחַי! וּשְׁנָתְכֶם תַּמְתִּיק לָכֶם חֶבֶל!
לֹא עוֹד יוֹם יָבוֹא יָשׁוּב וְיִעִירְכֶם לָאֶבֶל! — ...

ישבר בעריש הלוי איש הורויץ.

עַל כְּרָחֵךְ אַתָּה חַי!

1

בֶּן אָדָם תִּסְבּוֹל תִּשָּׂא לְמַדַּי,
זַעַף אֲדֹנָי, שׁוֹד מְשַׁדַּי,
נַקִּיפוּךְ צָרוֹת עַד בְּלִי־דָי;
בְּכָל זֹאת תֶּחִי בְּעֶמֶק הַבָּכָא,
בְּאֵבֶל כָּבֵד, בְּגוֹן וַאֲנָחָה;
אָדָם! עַל כְּרָחֵךְ אַתָּה חָי.

2

מִגִּי הָעֵרֶשׁ עַד הַקֶּרֶשׁ,
קֶרֶשׁ קֶבֶר בּוֹ תִּשְׁכּוֹן חֶרֶשׁ,
רֹאשֵׁךְ לָחֳלִי וּלְבָבְךָ דַוָּי;
עָשִׁיר אוֹ רָשׁ, גָּדוֹל אוֹ קָטָן,
לִימִינְךָ עוֹמֵד פֶּגַע וְשָׂטָן —
עַל כְּרָחֵךְ אָדָם אַתָּה חָי.

3

תַּבִּיט עָמָל וָעָוֶן וָפֶשַׁע,
בִּמְקוֹם הַמִּשְׁפָּט שָׁם הָרֶשַׁע,
"אַיֵּה אֱלֹהֵי הַמִּשְׁפָּט אֶחָי"?
כֹּה בְּמַר נֶפֶשׁ לִרְנָעִים תִּקְרָא,
וְסִגּוֹר לִבְּךָ לִקְרָעִים תִּקְרָע —
עַל כֵּן חֶסֶד אָדָם אַתָּה חָי.

4

אִם תִּרְאֶה פֹּה אֱמוּנָה נִכְרָתָה,
תַּחַת מַרְפֵּא הָהּ הִגָּה בְּעָתָה,
הַדָּת תְּזַעֵק: אֱבֶלוּת דָּרְכִּי!
וְשָׁם נִתַּן הַכֹּל בַּמְּרוֹמִים —
מֵעֵיךְ לְזֹאת בַּבְּגוֹר הוֹמִים —
עַל כֵּן חֶסֶד אָדָם אַתָּה חָי.

5

אִם תִּרְאֶה אֲנָשִׁים בְּנֵי בְלִיַּעַל,
יַעֲדוּ גָּאוֹן כְּתוֹעֲפַת רְאֵם,
אֹתָם יוֹדוּ וִיהַלְלוּ חַי חָי —
וּתְמִימִים יִשַּׁחוּ כִּכְפָלַיִם —
לִבְּךָ נִשְׁבָּר וְתָקוּץ בַּחַיִּים —
עַל כֵּן חֶסֶד אָדָם אַתָּה חָי.

6

הַשֶּׁקֶר יִפְרַח יַעַשׂ פֶּרִי,
רָבוּ כְּמוֹ רָבוּ בְּנֵי הַמָּרִי,
הָאֱמֶת תִּקּוֹנֵן: יְצָאוּנִי בָנָי!
וְלִקּוֹלָהּ בְּדֶמַע תֵּאָנַח,
תָּפוּן וְאֶת הַמֵּתִים תִּשְׁבַּח —
עַל כֵּן חֶסֶד אָדָם אַתָּה חָי.

7

אִם תִּרְאֶה שִׁנְאַת קִנְאַת הַדָּת,
לְעֵם נוֹרָא עַתָּה הָהּ עֵם לֹא עָז,
הַנִּרְדָּף יִבְכֶּה: חִנָּם רוֹדְפָי!
מָה רַב וּמַה־גָּדוֹל הַשָּׁבֶר,
לַשָּׁוְא תְּבַקֵּשׁ מָוֶת וָקֶבֶר—
עַל כָּרְחֲךָ אָדָם אַתָּה חָי.

8

עַם עָנִי וֶאֱמוּנָתוֹ זַכָּה,
כִּמְעַט הֵשִׁיבָהוּ עַד הֵנָּא,
יָעֲנוּ אֹתוֹ—אַךְ עוֹדֶנּוּ חָי—
תִּרְאֶה זֹאת וְלֵיגוֹן נִמְכַּרְתָּ,
וּמָוֶת מֵחַיִּים בָּחַרְתָּ—
עַל כָּרְחֲךָ אָדָם אַתָּה חָי.

9

אִם תִּהְיֶה לְנָאוֹן וְלִתְפְאֶרֶת,
הוֹדְךָ יֵרַח בְּרֹאשְׁךָ עֲטֶרֶת,
שִׁמְךָ נֶאְדָּר בְּכָבוֹד לְעוֹלָם חָי;
אָז קִנְאָה רָקָב בַּעֲצָמֶיךָ,
הָאַכְזְרִיָּה תְּמָרֵר חַיֶּיךָ—
עַל כָּרְחֲךָ אָדָם אַתָּה חָי.

10

חָכְמָה נְעִימָה אִם לְךָ סֹכֶנֶת,
בִּינָה עֲדִינָה אִם בְּךָ שֹׁכֶנֶת,
הֲנָה יוֹבִילוּ לִכְבוֹדְךָ שָׁי;
אוּלָם שִׁבְרְךָ עָז כְּאַבְךָ גָּצַח,
הַשֶּׁפֶק בְּעַצְמוֹתֶיךָ רָצַח—
עַל כָּרְחֲךָ אָדָם אַתָּה חָי.

11

"מִי יוֹדֵעַ, אֵת גִּוֵי עָפָר,
"מָוֶת נוֹרָא קָבֵר לוֹ חָפָר,
"הַאֶחָיֶה שָׁם אֵת מַלְאוּ יָמָי"?
כֹּה תַחְשׁוֹב כֹּה תְזַכּוֹר מֶה חָלַד,
וּכְאֵב לֵב כָּל רֵגַע יִוָּלֵד—
עַל כָּרְחֵךְ אָדָם אַתָּה חָי.

12

אִם בָּתַבְתְּ יָדֵךְ לְהַאֲהֵבָה,
עֲדִינָה הִיא וּטְהוֹרָה וְנָאוָה,
הַקְּדֹשָׁה מְקוֹר חַיִּים, אֵם כָּל חָי,
אַךְ אַחֲרִית הָאַהֲבָה, הַתַּאֲוָה,
כָּל יָמֶיךְ תּוֹסִיף אַךְ לְרַאֲבָה,
עַל כָּרְחֵךְ אָדָם אַתָּה חָי.

13

אִם בְּנוֹר, אִם נֵבֶל תָּעִירָה,
לְפָנֶיךְ מְשַׁחֶקֶת בַּת הַשִּׁירָה,
תִּקְרָא לָךְ: יָדִידִי אַלּוּף נְעוּרַי!
אוּלָם לֹא לִנְתֹּן זְמִירוֹת לָחֶם,
בִּדְאָגָה וְחֶסֶר כִּכָּרֵךְ לָחֶם,
עַל כָּרְחֵךְ אָדָם אַתָּה חָי.

14

וְעֵת תַּרְעִיפָה שִׁירֵי עֲדָנִים,
תְּשַׁמַּח בְּקוֹל זִמְרָה וּבִרְנָנִים,
נְפָשׁוֹת יְקָרוֹת לְבוֹת בְּנֵי אֵל חָי;
אָז נַפְשֵׁךְ הַיָּפָה וְהָעֲנוּגָה,
בְּמִסְתָּרִים תִּבְכֶּה, מַר לָהּ וְגוּגָהּ:
עַל כָּרְחֵךְ אָדָם אַתָּה חָי.

15

"כִּשְׂמֹחַ כָּל הָאָרֶץ, לִי שְׁמָמָה,
"שְׂמָחוֹת תִּרְעַשְׁנָה בְחֶדְרִי דְּמָמָה,
"עֲנָנָה תִשְׁכָּן עַל פְּנֵי שָׁמָי"!
תֶּהְגֶּה נְכָאִים וְעֵינְךָ נִגָּרָה,
קוֹלְךָ מֶה עָרֵב וְנַפְשְׁךָ מָרָה—
עַל כָּרְחֲךָ אָדָם אַתָּה חָי.

16

בְּכָל אֲשֶׁר תִּפְנֶה לֹא תַצְלִיחַ,
"מַזָּרִי אַכְזָרִי" מַר תַּצְרִיחַ,
"אֲהָהּ אֱלֹהִים, מָה רַבּוּ צָרָי"!
צָרִים רַבִּים הַמֵּלִיץ בֵּינוֹתָם,
רֵשׁ, אֵיד, מַכְאוֹב, מִי מָנָה אֹתָם—
עַל כָּרְחֲךָ אָדָם אַתָּה חָי.

17

מֵחַיִּים מָרִים, הִי מְרֻבָּבִים,
נָעִים הַמָּוְתָה יִמְתְּקוּ רְגָבִים,
תִּמְאַס הַחֶלֶד, תִּשְׂנָא הֶחָי;
נַפְשְׁךָ תַעֲרוֹג לַעֲזוֹב אֲדָמוֹת,
לִשְׁכּוֹן מְרוֹמִים בִּמְעוֹן הַנְּשָׁמוֹת
עַל כָּרְחֲךָ אָדָם אַתָּה חָי.

18

יֵשׁ לְךָ פְרִי בֶּטֶן אַב הַבָּנִים,
אָז תִּדְאַג לָמוֹ יָמִים וְשָׁנִים,
כִּי יִהְיוּ נַחֲלַת אֲדֹנָי;
זֶרַע מְרֵעִים בָּנִים מַשְׁחִיתִים,
אִם אֹתְךָ מַקְצִיפִים, מַכְעִיסִים—
עַל כָּרְחֲךָ אָדָם אַתָּה חָי.

19

אַךְ אִם אַתָּה הוֹלֵךְ עֲרִירִי,
גּוֹרָלְךָ נוֹרָא עֶצֶב מְרִירִי,
הָהּ, תִּתְאוֹנֵן: לָמָּה לִי חַיִּי!
עַרְעָר בָּעֲרָבָה יֵעִץ יָבֵשׁ,
בָּדָד בָּדָד אַךְ שְׁמָמָה לָבֵשׁ—
עַל כֵּן חֶרְחֵךְ אָדָם אַתָּה חָי.

20

אִם אֹצְרוֹת תִּשְׁאַף וּתְבַקֵּשׁ,
לִבְּךָ לְעֹשֶׁר וּנְכָסִים יְנַקֵּשׁ.
יַבִּיט אֶל נְחֹשֶׁת הַזָּהָב וָחָי;
אוּלָם לֹא יִשְׂבַּע, כֶּסֶף אוֹהֵב,
בַּחֲדַר לִבּוֹ אוֹרֵב לוֹ אוֹיֵב—
עַל כֵּן חֶרְחֵךְ אָדָם אַתָּה חָי.

21

אוֹיֵב אֱלֹהֵי כֶּסֶף מָמוֹן,
הוּא יַכְּךָ בְּשִׁגָּעוֹן וְשִׁמָּמוֹן,
תִּקְרָא: מָה רַבּוּ דַאֲגוֹתָי;
עֲלוּקָה, הַב, הַב, קְרָבְךָ תְּרַנֵּן,
חֲרָבוֹת שִׁגָּיוֹן—וְתִשְׁגֶּה—
עַל כֵּן חֶרְחֵךְ אָדָם אַתָּה חָי.

22

אִם בְּדַד עִקֵּשׁ וּפְתַלְתֹּל הוֹר זֶה,
תִּפּוֹל גֵּיא שַׁחַת, תֵּרֵד בּוֹר זֶה
קִבְרוֹת הַתַּאֲוָה יִבְלְעוּ כָּל חָי;
זָהָב יַיִן—תִּשְׁאַב מֵעַיִן,
הֲתָעִיף בּוֹ עַיִן—וָאַיִן—
עַל כֵּן חֶרְחֵךְ אָדָם אַתָּה חָי.

23

מַעְלָה מַעְלָה עַד רֶגַע תִּעָל,
וּמִי זָהָב תְּמוֹדֵד בַּשַּׁעַל,
תִּתְפָּאֵר: אֵין קֵצֶה לְאוֹצְרוֹתָי,
בָּעֵרֶב הַהַצְלָחָה בָּאָה—
בַּבֹּקֶר הִיא שָׁבָה, יָצָאָה—
עַל כָּרְחֵךְ אָדָם אַתָּה חָי.

24

קָנִיתָ, מָכַרְתָּ, קָנִיתָ,
מָצָאתָ הוֹן, חַיִל עָשִׂיתָ,
תִּתְהַלֵּל: יַזְהִירוּ כוֹכָבַי!
פִּתְאֹם עוֹלָה עַב קְטַנָּה כְּכַף אִישׁ
תָּעִיב תַּחְשִׁיךְ כּוֹכָבֶיךָ חִישׁ,
עַל כָּרְחֵךְ אָדָם אַתָּה חָי,

25

תַּחַת עֹשֶׁר וּשְׂכִיוֹת הַחֶמְדָּה,
הַחֶסֶר יַקַּח מִמְּךָ עֶמְדָּה,
בַּלָּהוֹת תַּשִּׂיגֶךָ בְּלִי־דָי;
מָעוֹן צַר תַּחַת הֵיכָל בָּיִת,
תַּחַת גַּוָּה שָׁמִיר וָשַׁיִת—,
עַל כָּרְחֵךְ אָדָם אַתָּה חָי.

26

תִּיגַע יוֹם לֹא תִישַׁן בַּלֵּילוֹת,
בָּדָד תֵּשֵׁב דְּרָכֶיךָ אֲבֵלוֹת,
מַר תִּקוֹנֵן: אַיֵּם אֵיפֹא רֵעַי!
אַךְ הֵמָּה יַעַמְדוּ מִנֶּגֶד,
עֲזָבוּךָ בָּגְדוּ בְךָ בָּגֹד—
עַל כָּרְחֵךְ אָדָם אַתָּה חָי.

27

בְּעֹנִי וּבְמָצוֹק אִם לְךָ חֶבֶל,
כּוֹסְךָ רְוָיָה יָגוֹן וָאֵבֶל,
תִּתְמַרְמַר תִּתְאוֹנֵן אָדָם חָי;
בְּיַם דְּמָעֶיךָ תִּדְגֶּה הַדְּאָגָה,
תַּנִּינִים גְּדֹלִים אֵיד גַּם חָגָא—
עַל כָּרְחֲךָ אָדָם אַתָּה חָי.

28

אַךְ לָשֵׂאת, לִסְבּוֹל תַּטֶּה שָׁכֶם,
בְּזֵעַת אַפֶּיךָ תֹּאכַל לָחֶם,
תַּעֲבוֹד בְּפֶרֶךְ בָּהָר גַּם בַּגָּיְא—
וְעֵת הָרָעָב יַכֶּה עַד חָרְמָה,
לְמַלֵּא נַפְשְׁךָ תַּעַשׂ גַּם בְּעָרְמָה
עַל כָּרְחֲךָ אָדָם אַתָּה חָי.

29

מִלְחֶמֶת הַחַיִּים מָה אֲיוּמָה,
אַךְ אִם שֶׁבַע תִּפּוֹל—תָּקוּמָה,
רוּחֲךָ מְאֹד אַמִּיץ יָעֳמַד חָי;
חָזָק אֵיתָן, מוּצָק כַּסָּלַע,
נִצָּב סֶלָה—נָכוֹן לַצָּלַע,
עַל כָּרְחֲךָ אָדָם אַתָּה חָי.

30

תִּזְעַק מָרָה: "מָוֶת תְּנַחֲמֵנִי,
"חוּשָׁה, מַהֵרָה וַהֲשִׁיבֵנִי
אֶל אֲדָמָה בֵּית מוֹעֵד לְכָל חָי"—
כָּל הַיּוֹם תִּצְעַק וּתְשַׁוֵּעַ,
תִּתְיַפֵּחַ—תָּרִיעַ רֵעַ—
עַל כָּרְחֲךָ אָדָם אַתָּה חָי.

31

וְאִם יָבֹא הַגּוֹאֵל הַמָּוֶת,
לִפְדוֹתְךָ מֵחַיֵּי עַצֶּבֶת,
אָז תִּנָּחֵם וְתִקְרָא: כֹּה לֶחָי!
כֹּה אֱנוֹשׁ הָהּ, תִּדְבַּק בַּחַיִּים,
בִּכְאֵב וָעֹנִי הִי פִּי שְׁנַיִם—
אָדָם! עַל כָּרְחֲךָ אַתָּה חָי.

לעמבערג, יעקב צבי שפערלינג.

שׁוּלַמִּית.

(העתקה)

I

עַל עַם אֶחָד—וְהוּא פֶּלְאִי—
יְסֻפַּר בַּתֵּבֵל כֻּלָּה
כִּי אֲדֹנָי אֲהֵבוֹ
וּבְחָרָהוּ לִסְגֻלָּה.

מִתּוֹךְ הַסְּנֶה עֲדֶנָּה
עַל אַדְמַת קֹדֶשׁ שָׁמָּה
לַבַּת אֵשׁ שַׁלְהֶבֶת יָהּ
תֵּקַד אַף תִּפְרָץ רָמָּה.

לַאֲרָצוֹת לְמֵרָחוֹק
שְׁבִיבֵי עַזָּה יְפֻזָּרוּ
וּלְבַב שׁוּלַמִּית יִלְהָב
כְּמוֹ בַשָּׁנִים עָבָרוּ.

אִם שֵׂיבָה בָהּ זָרָקָה
וּכְבָר שַׁח רֹאשָׁה מָטָּה
לֹא תוֹרִיד עֹז מִבְטֶחָה
תַּאֲמִין—כָּאָז כֵּן עָתָּה.

לְצִיר אֱמוּנִים מְיַחֶלֶת
יוֹם הוּא וְיָבֹא עָדֶיהָ
וִיחַבְּרֶנָּה לָנֵצַח
עִם דּוֹדָה אַלּוּף נְעוּרֶיהָ!

אֲסִירַת תִּקְוָה וָאֹמֶן
מִיַּחֵל לֹא חֹדֶלֶת
לוּ גַם בָּה יִתְקַלָּסוּ
לוּ גַם הִיא מִשְׁתֹּלֶלֶת———

II

הֵן נוֹשַׁנְתְּ וַתִּזְקָנִי
וְלִבֵּךְ מָלֵא עֲלֻמִּים—
לֹא תֵדְעִי, עֹטְיָה! מָנוֹחַ
וּלְשִׁבְרֵךְ אֵין נִחֻמִּים.

תַּחֲלֹמִי, תִּשְׁגִּי בַּכֶּרֶם
בַּחֲבַצֶּלֶת שָׁרוֹן רַעֲנָנָה
וּמֵרֹאשׁ כַּרְמֶל תָּשׁוּרִי
כִּי תִלָּפֵת עֲנָנָה.—

תַּחֲלֹמִי מֶלֶךְ בְּיָפְיוֹ
אֵרְשֵׂךְ בְּאַהֲבָתוֹ
וְעַל הַר גַּבְנוּנִים שָׁמָּה
נִשְׁבַּע לָךְ בֶּאֱמוּנָתוֹ.

שְׁנוֹת מֵאוֹת תַּחֲלֹפְנָה
וּכְקֶדֶם, אַתְּ לֹא—נֻחָמָה
בִּמְרִי שִׁירָתֵךְ תֵּילִילִי
אֶל כֹּכְבֵי שַׁחַק בָּרָמָה

וּקְשִׁי עָנְיֵךְ וּמְרוּדֵךְ
יַרְגִּיז יְרִיעַת שָׁמָיִם
וּכְעַב הֶעָנָן יַעַל
וְיֶהֱלֹם שֶׁמֶשׁ צָהֳרָיִם.

אֶת עַב הֶעָנָן תְּפִיצֶנָּה
רוּחוֹת רָעוֹת וּסְעָרוֹת
וּלְאַחַת הָאֲרָצוֹת
דִּמְעוֹתַיִךְ נִגָּרוֹת.

עֵת מַבּוּל דִּמְעוֹתַיִךְ
שׁוֹטֵף אֶרֶץ אֶרְאֵהוּ
יִתְאַדֵּם נֹכַח עֵינִי
וּכְדַם אָדָם אָדְמֵהוּ—

לְאַט דִּמְעוֹתַיִךְ תִּזַּלְנָה
וְהָאֲדָמָה, כֻּלָּן בֹּלַעַת
וְהִנֵּה שֶׁמֶשׁ הָאָבִיב
בִּבְרַק זָהָב מוֹפַעַת.

תָּגֵל תִּפְרַח חֲבַצֶּלֶת
עֹז וְהָדָר לְבוּשָׁה
כִּי גָּבְרָה זֹה הַשֶּׁמֶשׁ
בְּאוֹר וּדְרוֹר חֲמוּשָׁה!—

יהל״ל.

צִדְקָה מִמֶּנִּי!

אין אדם שליט ברוח, לכלוא את הרוח,
(קהלת ח׳)

בַּעֲבוֹר חוּשַׁי בִּי, וּקְרָבִי רָתָחוּ—
לְהָעִיר כִּנּוֹרִי—חֶרֶשׁ הִתְגַּנְּבְתִּי!
תֵּבֵל וּמְלוֹאָהּ, אָז מִלִּבִּי נִשְׁכָּחוּ
וַעֲלֵי הִגָּיוֹן בְּכִנּוֹר, שִׁירִים כָּתָבְתִּי—.

שִׁירִים כָּתַבְתִּי, בֶּם רוּחִי שָׂפַכְתִּי
וַעַל כְּנַף רָנִּים, שָׁמַיִם דָּאִיתִי,
אִשָּׁה וּבָנִים, בַּמֻּתִּים שָׂכַחְתִּי,
וָאֶשְׁפַּח—כִּי גַּם חָנַנִי הָיִיתִי!—

חָנַנִי הָיִיתִי, בְּכָל מִינֵי מַרְכֹּלֶת
וּבְיַם הָאָגָה, עַד צַוָּאר חָצִיתִי—
לְהָבִיא לֶחֶם לְפִי הַטֶּה, לֶחֶם לְגֻלְגֹּלֶת
וּבְכָל זֹאת לַבְּקָרִים, מְשׁוֹרֵר הָיִיתִי!—

מְשׁוֹרֵר הָיִיתִי! שַׁאֲגוֹתַי נִתָּכוֹת—
וּמִפְּלֶג אֱלֹהִים מַחְשְׁבוֹתַי שָׂאַבְתִּי
וְעֵת בְּעִטָּרָן וּבְנֶפֶט יָדַי מְלֻכְלָכוֹת
מַעֲלוֹת רוּחִי, בַּסֵּתֶר כָּתַבְתִּי—.

בַּסֵּתֶר כָּתַבְתִּי—וּכְמוֹ נִכְלַמְתִּי;
חֲצוֹת לַיְלָה קַמְתִּי, הָעִיר כִּנּוֹרִי—
כְּמוֹ מִפְרִי־בָחַשׁ, טָעַם טָעַמְתִּי
אֵת בְּדֵמַע רָשַׁמְתִּי נִגְעֵי בְּנֵי דּוֹרִי—.

כִּי בַמֶּה מִכְשׁוֹלִים, בְּדַרְכִּי פָּגַשְׁתִּי
אֵת מַחְשָׁבוֹת רַבּוֹת בְּקִרְבִּי רָתָחוּ

אַךְ שָׁוְא מִיתָרַי בִּנּוֹרִי, לְאֶחָי הִרְעַשְׁתִּי
כּוֹס זָהָב מִזִּוַּתִּי, עַל פָּנַי שָׁפָכוּ—.

סוֹחֲרִים כָּמוֹנִי, עָנֵי כְלִימָה הַמִּיטוּ
מִשְׁנָאָה, אוֹ מִקִּנְאָה — סֵרֵם יָדַעְתִּי—
וּבְעֵינֵי בּוּז, עָלַי תָּמִיד הַבִּיטוּ
מְשֻׁגָּע אִישׁ הָרוּחַ! לַבְּקָרִים שָׁמַעְתִּי;

בְּעֵינֵי דּוֹר הֶחָדָשׁ, בַּמֶּה נֶחֱשָׁבְתִּי?
קוֹל בְּכִי שָׁמְעוּ—בְּכִיָּה לַדּוֹרוֹת!
אִם לֹא הַשְׂחֹק הוּא? עִבְרִית לָמוֹ כָּתָבְתִּי!—
וּבְעֵינֵי דּוֹר הַיָּשָׁן הָיִיתִי מִין וַאֲפִיקוֹרוֹס!—

גַּם עֵין רַעְתִּי עָלַי חֶרֶשׁ צוֹפָיָה
וּתְלוּנָה חֲרִישִׁית, מִפִּיהָ שָׁמַעְתִּי,
אִם תִּסַּף לָשִׁיר—מִסְחֲרֵינוּ יָכֶה שְׁאִיָּה!
אַף אָמְנָם כִּי צָדָקָה, גַּם אֲנִי יָדַעְתִּי—.

אַךְ שָׁוְא הָמָה לִבִּי, רוּחִי לֹא נָחָ
אֵת זְרֹעוֹת עוֹלָם חִבַּקְתִּי תָּמְכְתִּי—
לֹא אַחַת, וְלֹא שְׁתַּיִם, נָפַלְתִּי בַּפַּח
וְכִזְמוֹרוֹת זָר מִבַּרְמִי נִפַּחְתִּי—.

אַךְ שָׁוְא הִתְנַבֵּאתִי, חַפֵּשׁ תַּחְבֻּלָה
בְּסִחוֹרָה אֲסוּרָה, מֵרֵעֲתִי נִתְפַּשְׂתִּי
וָאֶשְׁמַע אַחֲרַי קוֹל רַעַשׁ הֲמָלָה
וּכְאָדָם הָרִאשׁוֹן, מִגַּן עֵדְנִי גֹּרַשְׁתִּי—.

וַתְּעִירֵנִי מִשְׁנָתִי, וַתַּרְעִים לִי פָּנִים
בְּתָפְשִׂי בִּנּוֹרִי, בְּעָמְדִי עַל הַפֶּרֶק—
הַאֵת לְךָ לִרְכֹּב עַל כַּנְפֵי רְנָנִים?
וּבְעַד שִׁירֵיךָ מִי יִתֵּן לִי אַף אֲרוּחַת יֶרֶק—?

מִסְפָּר לַחֲרוּזֶיךָ, אַךְ שָׁוְא אַתָּה מוֹנֶה!
בְּעַד מִי אַתָּה עָמֵל, וּמְחַסֵּר נַפְשְׁךָ!?
הֵן לְשִׁירִים עִבְרִים, אֵין הוֹרֵשׁ, אֵין קוֹנֶה
וּנְפָשׁוֹת בְּרָאתָ—הֲלֹא חָסְרוֹנָן עָלֶיךָ;

אַל לַסּוֹחֵר—מַצְּבוֹ לִשְׂכֹּחַ!
תְּפַשׂ כִּנּוֹר בְּיָדְךָ, עֵת יִבָּשׁ הַמּוֹחַ
הֵן מִסּוֹחֲרִים כְּמוֹךָ תַּשִּׂיג רַק כְּרִימוֹת
כִּי מִסְחָר—וְשִׁירָה, אֵינָן מַתְאִימוֹת——.

. . . . . .

עוֹד לֹא נָשִׁיתִי, עוֹד אָזְכֹּר גַּם עָתָּה!
עֵת עָמְדִי אָז, לִפְנֵי כִּסֵּא מִשְׁפָּטָה—
בְּלֵב מָרְתָּח שָׁמַעְתִּי, מוֹסַר כְּלִיָּתִי
וָאֵדַע כִּי צָדְקָה, וָאָוֹכֵר חוֹבָתִי.—

אָב לְבָנִים אָנֹכִי, אֻמְלַל מִנִּי רָחֵם!
מָה רַבּוּ חוֹבוֹתַי?— עָלַי הָיוּ כֻלָּנָה—
וּמִפְּרִי־כָחַשׁ אֵדֶה, לֹא אֶשְׂבַּע לֶחֶם
אִם גַּם אָשִׁיר, אֲזַמֵּר יָמִים עַל שָׁנָה.

נִקְטַטְתִּי בְּפָנַי, הִכַּרְתִּי עַוָּתָתִי
צָדְקָה רָעִיתִי! אָז אָמַר נָמַרְתִּי
וָאֶכְתּוֹב סֵפֶר כְּרִיתוּת לְבַת שִׁירָתִי
וּלְבִלְתִּי פְּתוֹב עוֹד שִׁירִים, בְּלִבִּי נָדַרְתִּי—.

הִשְׁלַכְתִּי עֵטִי מִיָּד, כִּנּוֹרִי נִפַּצְתִּי
לֹא אֶהִי מְשׁוֹרֵר, אֶרְגַּע אָגוּחַ,
וּבְכָל שִׁבְעוֹת הָאָלָה, לִשְׂבַּע רָצִיתִי
כִּי בְּמֻתָּג וָרֶסֶן, אֶבְלֹם אֶת הָרוּחַ—.

. . . . . .

אֲבָל אַךְ לַשָּׁוְא נַפְשִׁי, בְּאָלָה נִשְׁאַתִּי
וַעֲוֹנִי זֶה אֶשָּׂא, עַד יוֹמִי יָפוּחַ—

רַק אַתָּה אֵל רַחוּם תְּכַפֵּר מְשׁוּגָתִי
כִּי אֵין אָדָם אֲהָהּ! שֶׁלֹּא חָטָא—.

אַךְ הֶעֱיפוֹתִי עַיִן, נִדְרֵי הֵפַרְתִּי—
אִם גַּם גּוֹרָל מְשׁוֹרְרִים, לֹא חָדַשׁ עִמָּדִי
אַךְ שָׁוְא נִשְׁבַּעְתִּי, אַךְ שָׁוְא נָדַרְתִּי
כִּי לִבִּי אֲהָהּ לִבִּי, אֵינֶנּוּ בְיָדִי—.

עוֹד גַּם עַתָּה, לִבִּי לֹא יָנוּחַ
עוֹד יִתְרוֹנֵן לְבָבִי לְחֵד בַּת שִׁירָתִי
וּבַהֲלָךְ נֶפֶשׁ סַעֲרַת, בְּמַחֲבֵא רוּחַ
אֶלְעַג גַּם אֲנִי, אֶלְעַג לִמְבוּכָתִי—.

סְלַח־לִי רַעְיָתִי! אִם גַּם צָרַקְתְּ מִמֶּנִּי—
אַךְ אָז אֶחְדַּל לָשִׁיר, עֵת אֵלֵךְ וְאֵינֶנִּי
וְהָיָה לָךְ גַּם שִׁירִי זֶה לְמוֹפֵת
כִּי כְּבָר בַּת שִׁירָתִי, צָדַתְנִי לְמַדְחֵפֹת—.

טעלז ערב חג הפסח תרמ"ח לפ"ק.

יצחק ראבינאָוויץ איש—קאָוונא.

הָגוּת לִבִּי!

ליום חמשה עשר לחדש שבט.

חַכֵּה נָא כִּנּוֹרִי, חַכֵּה מְעַט רָגַע!
שִׁמְעָה יְלֵל סוּפָה, שָׁמָּה בַּשָּׁעַר—
הַיּוֹם חֲמִשָּׁה עָשָׂר, לַחֹדֶשׁ שְׁבָט!
בּוֹ יָחִילוּ יַרְגָּזוּ כָּל אֵלֵי הַנָּעַר;

הָאֲדָמָה גִּדְהָמָה, כְּאַלְמָנָה הָיָתָה
יְצֻרֶיהָ כִּצְלָלִים, נָדִים גַּם נָעִים

וַתִּתְּכֶם בַּצָּעִיף, וַתַּעַט שַׂלְמָתָה
מִכְסַת שֶׁלֶג לָבָן, תִּתַּכְרִיךְ רְפָאִים —.

כָּל הַיְקוּם כֻּלּוֹ, יַשְׁלֵג בְּצַלְמוֹן,
כָּל פִּרְחֵי חֶמֶד, עֲדָיִם הִתְנַצָּלוּ
עַל שִׂיחַ כָּל דֶּשֶׁא, בָּא שִׁכּוֹל וְאַלְמוֹן
כָּל מַרְפֵּי צִמְחָם, יָבְשׁוּ כָּמָלוּ —.

לָמָּה זֶּה עַתָּה פָּגִימוֹ יֶחֱרוּ —?
וּמִפַּחַד פִּתְאֹם, כְּמוֹ כֻלָּם יֶחֶרְדוּ —
הַאִם יָחוּשׁוּ עֲתִידוֹת — יֵהֶמּוּ יִסְעָרוּ
כִּי לִפְנֵי כִסֵּא מִשְׁפָּט, הַיּוֹם נוֹעָדוּ? —

כָּל עֵץ, כָּל עָלֶה, כָּל דֶּשֶׁא, כָּל שִׂיחַ
כָּל שׁוֹשָׁן, כָּל פֶּרַח, כֻּלָּם לְמִינָם
כָּל אֶחָד בְּאֵמָה, רֹאשׁוֹ יָנִיחַ —
מֵאֱלֹהֵי הָרוּחוֹת יַחֲכּוּ אֶת גְּזַר דִּינָם —.

וּבְרֹאשׁ כֻּפּוּף עִמְּדִים, כְּמוֹ כָּבְדָה אַשְׁמָתָם
וּבְחֶרְדַּת קֹדֶשׁ לְכָל רוּחַ יִנָּעוּ —
תְּפִלָּה זַכָּה אֶשְׁמַע, מְרַחֶפֶת עַל שִׂפְתָם
כְּמוֹ בְצָקוֹן לַחַשׁ, לָאֵל יִבְעָיוּ — —.

אָמְנָם זֶה הַיּוֹם, בּוֹ יִפָּקְדוּ!
מֵאַבִּיר הַטֶּבַע, מִשְׁפָּטָם יֵחָרֵץ
מִי מֵעֵפֶר גּוֹזָם, רֶגַע יִכָּחֵדוּ
וּמִי בְּיוֹם נִטָּעָם, יִפְרוּ בָאָרֶץ.

עַל מִי יָבוֹא קָפָדָה, יַשְׁלִיךְ נִצָּתוֹ
וּבֵין קוֹצִים, יִסָּפַח תַּחַת חָרִילִים —
וּמִי יִשָּׂגֶשֶׂג בְּיוֹם נִטָּעוֹ בַּהֲדַר חֲמָדָתוֹ
יִפְרַח גַּם יַעַשׂ, פְּרִי קֹדֶשׁ הִלּוּלִים.

אַךְ לָמָּה תָחִילוּ, חֲרָדוֹת תִּלְבָּשׁוּ— ?
הַאִם לִבְנֵי אָדָם, גַּם אַתֶּם נִמְשַׁלְתֶּם?
לָמָּה מֵאֵימַת דִּינְכֶם, תֶּהֱמוּ תִּרְעָשׁוּ—
הַאִם כְּמוֹהֶם גַּם אַתֶּם אָוֶן פְּעַלְתֶּם?

הַאִם כְּמוֹהֶם גַּם אַתֶּם אָוֶן תִּפְעָלוּ?
וּבְמִדַּת בְּנֵי אָדָם גַּם לָכֶם יָמֹדּוּ?—
הַאִם גַּם אַתֶּם תַּחַת שׁוֹאָה תִּתְגַלְגָּלוּ
וְאִישׁ אֶת אָחִיו חֵרֶם תָּצֹדּוּ?——

מַה פִּשְׁעֲכֶם אֻמְלָלִים, אָנָּא הַגִּידוּ!
הֵן תֻּמַּת לִבְּכֶם, אֶרְאֶה עַל פְּנֵיכֶם —
לָמָּה לְכָל רוּחַ תִּנָּעוּ, רֹאשׁ תָּנִידוּ?
אוּלַי מִפֶּשַׁע בְּנֵי אָדָם נָגַע עָדֵיכֶם...?

וְלִבְנֵי אָדָם אַתֶּם, הֵן גַּם נִמְשַׁלְתֶּם!—
גּוֹרָל אֶחָד לָכֶם, הֲלֹא רָאֹה רָאִינוּ
אִם גַּם כָּמוֹנוּ לֹא אָוֶן פְּעַלְתֶּם—
וּבְכָל זֹאת מֵרֶחֶם, לָכֶם גַּם נִדְמִינוּ,

בַּעֲקֵב הַשִּׂמְחָה, תִּשְׁכֹּן עֲצָבֶת
בַּבֹּקֶר נָצִיץ—וּנְמוֹלֵל לָעָרֶב;
בַּעֲקֵב הָעֲלֻמִּים יִדְרֹךְ הַמָּוֶת!
וְכָמוֹנוּ תֻּכּוּ מִשֶּׁמֶשׁ וָשָׁרֶב—

אוֹ עֵת תִּקָּטְפוּ מִידֵי אַנְשֵׁי רֶשַׁע
וּתְפֻזְּרוּ לְכָל רוּחַ, כְּאֹבְדִים נִדָּחִים
מִי יוֹדֵעַ אִם לֹא כָמוֹנוּ תִּקְרְאוּ לְיֶשַׁע—
לוּ הָבִין יָכֹלְתִּי, סוֹד שִׂיחַ הַפְּרָחִים!— —

לָכֶם נִדְמִינוּ, מִיּוֹם גֹּחֵנוּ מֵרֶחֶם,
אַךְ מִיּוֹם נִפְקַח עַיִן, נִפְגֹּשׁ אַךְ חוֹחַ—

אַנַחְנוּ תָמִיד, נִפְשַׁע עַל פַּת לָחֶם...
וְתֻמַּתְכֶם עִמָּכֶם, תִּפְרַח פָּרוֹחַ;

מִכָּל מִדּוֹת רָעוֹת, לֹא תֵדְעוּ אַתֵּמָה
בְּשָׁלוֹם וּבְמִישׁוֹר תָּצִיצוּ לְעֵינֵינוּ—
לֹא תֵדְעוּ כָּל קִנְאָה, בּוּז וּמַשְׂטֵמָה
וּמָה רַב הַהַבְדֵּל, בֵּינְכֶם וּבֵינֵינוּ—?

. . . . . .

הָאָדָם עֵץ הַשָּׂדֶה, עַלָּה בְשַׁלָּכֶת!—
אַךְ יֵשׁ לָעֵץ תִּקְוָה, כִּי יָשׁוּב יַפְרִיחַ,
וֶרֶגֶל אָדָם—אַךְ קִבְרוֹ תֹּמָכֶת,
הֲתָעִיף בּוֹ עַיִן, וּכְבָר מְקוֹמוֹ יַנִּיחַ—

אָכֵן אִם יֵשׁ לָכֶם יִתְרוֹן עָלֵינוּ!
הִנֵּה מִמְּכֶם—נִלְמְדָה לָדָעַת
כִּי בְסוֹד הַבְּרִיאָה, כְּבָר יָדַע צוּרֵנוּ
חַיֵּי עוֹלָם גַּם בָּנוּ לָטָעַת—

אַךְ בָּכֶם נִמְצָא נִחוּמִים, גַּם נִוָּשֵׁעַ
עֵת נִרְאֶה כִּי תִבּוֹלוּ, תָּשׁוּבוּ תַפְרִיחוּ
אָז אַתֶּם רַק אַתֶּם— תְּחַוּוּ לָנוּ דֵעַ
כִּי גַּם מֵתֵינוּ—מִקִּבְרָם יַנִּיחוּ;

אַךְ יְחַדֵּשׁ הָאֵל, פְּנֵי הָאֲדָמָה!
יְשֵׁנֵי אַדְמַת עָפָר, יָקִיצוּ יָעִירוּ—
יִתְעוֹרֵר כָּל גֵּו, תָּרֹן כָּל נְשָׁמָה
וְעִמְּכֶם יָחַד, יִתְרֹעֲעוּ אַף יָשִׁירוּ—

עִמְּכֶם גַּם יָחַד, נֵלֵךְ גַּם אָנוּ
נַצִּית נֵר תִּקְוָה, בְּחֶשְׁכַּת לֵיל אָמֶשׁ
כִּי לֹא יִסַּע יִתְרֵנוּ גַם בָּנוּ—
וּמִמְּשֹׁאַת קֶבֶר, יִזְרַח לָנוּ אוֹר שָׁמֶשׁ—

. . . . . .

לָכֵן נָגִילָה הַיּוֹם, גַּם נֹאכַל מִגְדָּנוֹת
וּפִרְיְכֶם כִּפְלַיִם, יִמְתַּק לְחִכֵּינוּ—
הֵן הַיּוֹם רֹאשׁ הַשָּׁנָה לְאִלָּנוֹת!!
יֵרָאֶה פָּעֳלוֹ—גַּם עַל לְבָבֵינוּ—.

טעלז חמשה עשר בשבט תרמ"ח לפ"ק.

יצחק ראַבינאָוויץ איש—קאָוונאָ.

חֶלְקִי בְּעוֹלָם הַבָּא!

תפלה לאל חיי!

שֹׁכֵן אֶת דַּכָּא, וּשְׁפַל רוּחַ חֻבָּלָה!
אַתָּה תִכַּנְתָּ אֶת רוּחִי, שֹׁרֶשׁ נִשְׁמָתִי
רַק שְׁאֵלָה אַחַת—מִמְּךָ אֶשְׁאָלָה
פְּנֵה אֶל תְּפִלַּת הָעַרְעָר, שִׁמְעָה עֲתִירָתִי
לָחוּשׁ עֲתִידוֹת לִי, הַפַּעַם אָבוֹאָה—
סְלַח לִי אֵל רַחוּם כִּי אֲחַוֶּה־לְּךָ דֵעָה
לֹא אֲבַקֵּשׁ לִי גְּדוֹלוֹת, לֹא אֶשָּׂא עֵינָיִם
כִּי תְּשַׁנֶּה לְמַעֲנִי סִדְרֵי שָׁמָיִם
הֵן נִפְלָאוּ לִי דְּרָכֶיךָ פֹּה עֲלֵי אֲדָמָה
וְאֵיךְ אָבִין לְרֵעֶיךָ בַּמְּרוֹמִים שָׁמָּה?
רַק שְׁאֵלָה אַחַת קְטַנָּה—יֵשׁ עִם לְבָבִי
בַּקֵּשׁ עַתָּה מִמְּךָ, אֵל אֱלֹהֵי אָבִי!
בְּעוֹדֶנִּי עוֹד פֹּה בַּחַיִּים חַיָּתִי
אֶשְׁכַּח אֶת גֵּוִי, אֶדְאַג בְּעַד נִשְׁמָתִי
וַאֲנִי בְּתֻמִּי בָּטַחְתִּי רַק בָּךְ
כִּי אִם גְּדוֹלָה הִיא לִי, קְטַנָּה הִיא לָךְ!—

כָּל הָעַמִּים כֻּלָּם, לְבֵית אֲבוֹתָם
הִתְווּ לָמוֹ גֵּיהִנֹּם אַחַר מוֹתָם—
אִישׁ לְפִי דַּרְכּוֹ, לְפִי רוּחַ אֱמוּנָתוֹ
יֶחֱזֶה חֲזוֹן לִבּוֹ לְיוֹם פְּקוּדָתוֹ
שָׁם בִּמְעוֹן הָרוּחוֹת, בָּעוֹלָם הַנְּשָׁמוֹת
שָׁם כִּסְאוֹת לַמִּשְׁפָּט תֵּשֵׁב אֵל נְקָמוֹת
וּלְךָ אֵין כָּל מַשָּׂא פָנִים, בָּעוֹלָם הָאֱמֶת
שָׁם יַכִּיר כָּל אִישׁ לְמִי הַחֹתֶמֶת
וּכְבָר הֻכַן מֵאֶתְמוֹל, דּוּד וְקַלָּחַת
לַנְּפָשׁוֹת חוֹטְאוֹת בְּכִלְיוֹת הַשָּׁחַת—
אַךְ לְפִי מַעֲלוֹת רוּחָם עֲלֵי הִגָּיוֹן
גַּם עוֹלָם שֶׁכֻּלּוֹ טוֹב יֶחֱזוּ בַּחִזָּיוֹן
וְעָלֶיךָ אֵל גְּמוּלוֹת, יַשְׁלִיכוּ יְהָבָם
כִּי תִתֵּן לָמוֹ חֶלְקָם כַּאֲשֶׁר עִם לְבָבָם—
גַּם לַמֵּתִים תַּעֲשֶׂה פֶלֶא בְּגֹדֶל חַסְדֶּךָ
עֵת לַחֲסוֹת יָבֹאוּ בְּסֵתֶר כְּנָפֶיךָ
כָּל אִישׁ וְאִישׁ יָבֹא עַל שְׂכָרוֹ
עֵת לָבֶטַח כְּבָר יִשְׁכֹּן בְּשָׂרוֹ.

שָׁם הַיִּשְׁמָעֵאלִי עֵת יַעַל מִמַּדְחֵפֹת
יֻתַּן לוֹ הַרְמוֹן עֲלָמוֹת תֹּפֵפוֹת
בְּנֵי יָוָן וְתַרְשִׁישׁ, כִּתִּים וְדֹדָנִים
יַחְקְרוּ מִמְּסָךְ מֵרֵאשִׁית יֵין דְּגָנִים
גַּם לִבְנֵי גַלְיָה מָגוֹר וָגֹמֶר
לְהַשְׁקוֹתָם דֵּי שֵׁכָר תִּגְזָר אֹמֶר—
גַּם פְּרָאִים שָׁמָּה יִשְׁבְּרוּ צְמָאָם
מִבְּאֵר שָׁם חָפְרוּ עַל אַדְמַת מַטָּעָם
בְּנֵי פָּרָס מַרָקָא וְרוֹמַנִיָּה
אַךְ דְּמֵי עַם אֹבֵד בָּחֲרוּ לִתְשִׁיָּה

אַךְ דָּמִים מָצְצוּ מִמְּקוֹם שָׁם בָּאוּ
לָכֵן גַּם בַּמָּרוֹם אַךְ דָּם יִסְבָּאוּ—

גַּם לְיֵרְאֵי עַמִּי, הָעֹשִׂים רָצוֹן קוֹנָם
תַּעֲרֹךְ שֻׁלְחָן, וּבִשְׂמְחָתָם לֹא יִתְעָרֵב זָר—
מֵיַּיִן הַמְּשׁוּמָר יְמַלְּאוּ גְּרוֹנָם
וִימַלְּאוּ כְּרֵסָם מִבְּשַׂר שׁוֹר הַבָּר—
מִבְּשָׂרוֹ שֶׁל לִוְיָתָן לְשַׂחֵק יָצַרְתָּ
שֻׁלְחָן מָלֵא דֶּשֶׁן אַךְ לָמוֹ עִטַּרְתָּ
וּמְעוֹרוֹ אַךְ הֵמָּה אֹהָלִים יִמְתָּחוּ
שָׁם חֲסִידִים בְּרִנָּה יָגִילוּ יִשְׂמָחוּ
וּבְכַנַּף רַבִּי חֲסִידִים יַחֲזִיקוּ
וְאִתּוֹ בְּמָחוֹל יָרִיעוּ יְצַהֲלוּ
וְעֵת יַרְהֵן יַיִן אֶל פִּיהֶם יָרִיקוּ
בְּסָבְאָם סְבוּאִים בְּקִיאָם יִתְגַּלָּגְלוּ—

אַךְ אֲנִי מִכָּל אֵלֶּה, חָצְנִי נִעֲרָתִי!
וּכְבָר בְּחַיֵּי חֶלְקִי בְּגַן עֵדֶן בָּחַרְתִּי—
הוֹאִילָה אֵל רַחוּם, אִם רַק זָכִיתִי
רַק חֶלְקִי זֶה חָמַדְתִּי אִוִּיתִי,
לֹא תַּעֲנוּג, לֹא עֶרְנָה, לֹא חֶמְדַּת בְּשָׂרִים
לֹא יַיִן הַמְּשׁוּמָר, גַּם לֹא חֵלֶב בָּרִים
כָּל אֵלֶּה לִי זָרוּ, בָּם נַפְשִׁי מָאֲנָה
רַק חֶלְקִי זֶה בָּחַרְתִּי, אָנָא לִי תֵּנָה
עֵת יוֹמִי יָפוּחַ, בְּבוֹא עֵת פְּקוּדָתִי
בְּאָסְפְּךָ אֵלֶיךָ רוּחִי וְנִשְׁמָתִי
וְעֵת אִיתָם אֶצְרֹף בִּכְלִיוֹת הַשַּׁחַת
וְחֶלְקִי בְּגַן עֵדֶן אָז אָבוֹא לָהַחַת—.

רַק בַּקָּשָׁתִי זֹאת תַּעַשׂ, אָנָּא הוֹאִילָה!
בָּהּ יָרֹן חֶלְקִי, אֶעְלְצָה אָגִילָה

לֹא אֲבַקֵּשׁ לִי יוֹתֵר, הֵא לָךְ עֲרָבָתִי
הֵן כְּבָר תִּבַּנְתָּ שֹׂרֵשׁ נִשְׁמָתִי—
וַאֲנִי עָרֵב בַּעֲדָהּ, כִּי לֹא תִרְעַם עַל קוֹנִי—
אִם רַק חֶלְקִי יָהּ, תִּבְתּוֹב עַל חֶשְׁבּוֹנִי.—
. . . . . .
שָׁם בְּתוֹךְ הַגַּן, תַּחַת דָּלִיוֹת
בְּחֹרֶשׁ מֵצַל, בְּסֵתֶר פִּנָּה
שָׁם בִּמְקוֹם אֵין עֵינַיִם צוֹפִיוֹת
רַק אֹהֶל קָטָן שָׁם לִי הֻכְנָה
בּוֹ מִטָּה וְשֻׁלְחָן, כִּסֵּא וּמְנוֹרָה
גַּם קֶסֶת הַסּוֹפֵר, דְּיוֹ וְגִלָּיוֹן
אָז עַל כָּל דְּרָכַי תּוֹפַע אוֹרָה
וְכָל חָזוּת הַכֹּל אֶחֱזֶה בַּחֲזָיוֹן,
שָׁם עַל סְבָכֵי תָּסִיר מֵעַל שָׁכֶם
וּבְאָהֳלִי הַקָּטָן, אָנוּחַ אַרְגִּיעַ
לֹא אֵדַע דַּאֲגַת מָחָר, דַּאֲגַת פַּת לָחֶם
רַק עַל פְּרוֹב הַשִּׁירָה שְׁחָקִים אַרְקִיעַ
בְּמַקְהֲלוֹת שְׂרָפִים כִּנּוֹרִי אָעִירָה
וּבְרֶן יַחַד כּוֹכְבֵי בֹקֶר גַּם אֲנִי אָשִׁירָה
וּבֵין נִבְלֵי שָׁמַיִם אֶת יִשְׁמַע כִּנּוֹרִי
אֶשְׁבַּח עוֹלָם בּוֹ חָיִתִי, אֶשְׁכַּח בְּנֵי דוֹרִי—
אֶשְׁבַּח עוֹלָם עוֹבֵר, עֲמָלוֹ אֶשְׁכָּחָה
רַק לָךְ צוּר עֻזִּי, נַפְשִׁי אֶשְׁפְּכָה
זֶה חַיֵּי נִשְׁמוֹת, וְלָזֶה גַּם אֶשְׁאָפָה
חֶלְקִי זֶה בָּחַרְתִּי, לוֹ נַפְשִׁי נִכְסָפָה
זֶה גַּן עֲדָנִי, לָזֶה אֶשָּׂא עֵינָיִם
וְאִם לֹא נָתַן פֹּה—תְּנָה לִי בַּשָּׁמַיִם!—

ברוך מסעי, ראָסטאָוו נאַ ראָני 28 דעצעמבער 1887.

יצחק ראַבינאָוויץ איש—קאָוונא.

וידוי הַנָּדוֹל!

נִשְׁעָן אֲנִי הוֹלֵךְ, נִשְׁעָן עַל מִשְׁעַנְתִּי!
כְּאֵב נֶעְפָּר עָמֹק, בְּחָזִי צָפַנְתִּי
קָמַטְתִּי בְּלֹא עֵת, שָׁבְתִּי זָקַנְתִּי
וּבְעֵינַיִם עֲצוּמוֹת, יָמִים רַבִּים יָשַׁנְתִּי.

יָמִים רַבִּים יָשַׁנְתִּי, בְּלֵב עֵר בַּקֶּרֶב
הַיְאוּשׁ הִתְהַפֵּךְ בִּי, כְּלַהַט הַחֶרֶב
יוֹמָם רָאִיתִי—אַךְ צְלָלֵי עָרֵב
וּבְקִרַת כַּיְלָה—חוֹם שֶׁמֶשׁ וָשָׁרֵב—.

יָמִים רַבִּים שָׁכַבְתִּי יָשַׁנְתִּי
בְּהַיְהוּדִים הַטּוֹבִים, רֶגַע לֹא הֶאֱמַנְתִּי—
נָטִיתִי מִדַּרְכָּם, אָרְחוֹת פָּרִיץ שָׁמַרְתִּי
נוֹכְלִים הֵם רַמָּאִים, בִּלְבִּי אָמַרְתִּי—.

כֵּן מַנְחֵלִי בְלִיַּעַל, מַחְשְׁבוֹתַי שָׁאַבְתִּי
וּבְשִׁרְירוּת לִבִּי אֲשָׁרַי תָּמַכְתִּי
לְאוֹתוֹת בַּדִּים, נִפְלְאוֹתֵיהֶם חָשַׁבְתִּי
וְכָל מַגֵּפוֹתַי, אֶל לִבָּם שָׁלַחְתִּי—.

מְמוּסַר כְּלָיוֹת, עַצְמוֹתַי נִחָרוֹת
לִבִּי יִגְּפֵנִי—נַפְשִׁי עָכַרְתִּי,
תַּרְגֻּגוֹל לָבָן, לֹא לָקַחְתִּי לְכַפָּרוֹת
וּמִתַּשְׁלִיךְ אָהָהּ! רַגְלִי הוֹלַכְתִּי—.

לֹא הֶאֱמַנְתִּי בְּשֵׁדִים, וּמַלְאֲכֵי חַבָּלָה!
גַּם לֹא בְּמַאֲשֵׁרִינוּ, וּבְבַעֲלֵי הַטּוֹבוֹת—
עַתָּה יִגְּפֵנִי לִבִּי, נַפְשִׁי נִבְהָלָה,
וְלִאִישׁ אַחֵר נֶהֱפַכְתִּי, לְאִישׁ מַכְאוֹבוֹת.

זְלַזַּלְתִּי בְּמִצְוֹת. עָבַרְתִּי בְּזָדוֹן
בְּמַיִם אַחֲרוֹנִים, קַדְּוּת רֹאשׁ נָהַגְתִּי—
עִם שְׁלוּמֵי אֱמוּנַי, הָיִיתִי אִישׁ מָדוֹן!
וּלְתוֹכַחְתָּם הַמְּגֻלָּה, תָּמִיד לָעַגְתִּי—.

כְּסָלַי מָלְאוּ נִקְלֶה, שָׁנַים חָרַקְתִּי
עִם יְרֵאֵי עַמִּי, בְּחֶזְקָה הִתְאַבָּקְתִּי
עַל כָּל מַרְאֵה עֵינָי, חָמָס וָעַקְתִּי
בֶּן חוֹרִין הָיִיתִי, כָּל עֹל הִתְפָּרַקְתִּי.

תּוֹרַת אֵל נָשִׂיתִי, עָבִיתִי שָׁמַעְתִּי—
וּבְקוֹל הוֹרִים וּמוֹרִים, שְׁמוֹעַ מֵאַנְתִּי
עַל הַמַּשְׁגָּחָה הָעֶלְיוֹנָה תָּמִיד רָגַנְתִּי
כְּמוֹ בָאתִי בְּסוֹד אֵל, וּלְרָעָיו בַּגְתִּי—

בְּלֵב רַגּוּ בַּקֶּרֶב, תָּמִיד הִתְלוֹנַנְתִּי
תַּהֲפֻכוֹת רָאִיתִי מִכָּל עֲבָרִים—
אֶל מִבְצְרֵי הָאֱמוּנָה, חֲצִי כוֹנַנְתִּי
וָאֲהִי נָגוּעַ, וְתוֹכַחְתִּי לַבְּקָרִים—.

עַל שִׂכְלִי בָּגִיתִי, עַל בִּינָתִי נִשְׁעַנְתִּי,
וַאֲנִי אָמַרְתִּי בְּחָפְזִי, כִּי אֶל הָאֱמֶת כִּוַּנְתִּי—
בֶּן רֹגֶז וּמַכְאוֹבִים בְּחֻבִּי טָמַנְתִּי
עֵת חָכְמָתִי מִכָּל אָדָם—אָז הֶאֱמַנְתִּי.

אֲבָל נִפְקְחוּ עֵינַי, וּמְשׁוּנָתִי רָאִיתִי
כִּי אַךְ שָׁוְא בִּדְמָיוֹנִי, עֲלִיּוֹתַי בָּנִיתִי
מֻמְעָטִין אַכְזָב, מַחְשְׁבוֹתַי דָּלִיתִי
וּכְשֵׂה אֹבֵד בַּמִּדְבָּר תָּעִיתִי—

שִׂכְלִי שִׁבְּרָנִי, וּתְבוּנָתִי הִתְעָתְנִי.
בְּמַחֲשַׁבִּים בְּמִצּוֹלוֹת, כְּמַעַט הִשְׁלִכְתָּנִי

אֲהָהּ תָּעָה לְבָבִי, פַּלָּצוּת בִּעֲתָתְנִי!
רַק תּוֹרָתְךָ אֵל רַחוּם, רַק הִיא חִיָּתְנִי—

הַמָּאוֹר שֶׁבָּה, לְמוּטַב הֶחֱזִירָנִי!
מִדֶּרֶךְ חַתְּחַתִּים—רֶגַע הֲדָפָנִי
וּלְמוּסַר כְּלָיוֹת, מַטָּרָה שָׂמָנִי
וַיַּרְאֵנִי לָדַעַת—מֶה חָדֵל אָנִי!—

כָּל חַדְרֵי לִבִּי, רֶגַע מִשַּׁשְׁתִּי
וְהָאֱמוּנָה לְעֵזֶר, מִמַּעֲמַקִּים קָרָאתִי—
אֹיִבְתָּהּ הַתְּבוּנָה, רֶגַע גֵּרַשְׁתִּי
וּלְךָ אֵלִי שַׁבְתִּי, עַתָּה בָאתִי!

עַתָּה בָאתִי!—גַּם לִבִּי שָׁקֵט בָּטוּחַ,
כִּי תְּקַבְּלֵנִי אֵל רַחוּם, הֵן תֵּדַע חַנּוֹת,
וְהָיָה בַּעֲרוֹב שִׁמְשִׁי, עֵת יוֹמִי יָפוּחַ
בְּצֵל כְּנָפֶיךָ אֶחֱסֶה, עַד יַעֲבוֹר הַוּת—.

יצחק ראַבינאָוויץ איש—קאָוונאָ.

מַחֲזִיר עַל הַפְּתָחִים.

(העתקה)

עַל דַּלְתֵי הָעֹשֶׁר זְמָן רַב דָּפַקְתִּי:
מִבַּעַד הַחַלּוֹן אַךְ גֵּרָה הִשַּׂגְתִּי.

*

אֶל דַּלְתֵי הָאַהֲבָה, גֶּשֶׁת לֹא צָלָחְתִּי:
עַם רָב שָׂךְ דַּרְכִּי, וְאָחוֹר נִדָּחְתִּי.

*

בְּהֵיכָל הַתְּהִלָּה לֹא פָתְחוּ לִי שָׁעַר:
„בְּמַקְלֵךְ, דַּל! בָּאתָ, סֹב לְךָ, בָּעַר!"

*

מִבֵּית הָעֲבוֹדָה, קוֹל אֲנָחָה הִקְשַׁבְתִּי,
וָאֵרָא מִגֶּשֶׁת, וְעַל עֲקֵבַי שַׁבְתִּי.

*

„אֵי בֵית הַצְּלָחָה,—בּוֹ תוֹפִיעַ נְהָרָה"?
מַעֲנָה מָצָאתִי— כִּי דַרְכּוֹ נִסְתָּרָה...

*

אֶל בֵּית רַךְ אֶחָד, בּוֹא עוֹד אוּכָלָה:
כִּי דִלְתוֹ מִלְּפָנַי עוֹד לֹא נִנְעָלָה...

*

וְאַף כִּי רַבּוּ גַם בְּאָיו— יוֹרְדֵי־קָבֶר—
אַךְ מָעוֹן בּוֹ אֶמְצָא, גַּם אֲנִי הַגֶּבֶר...

יעקב ישראל חורגין.
קיעוו

בֵּית מִחְיָה *)

אָיוֹם הָעֹנִי, שְׁנָיו חֲרֻבוֹת.
יַפִּיל פַּחְדּוֹ עָלַי אֲדָמוֹת
יַדְבֵּר עַמִּים, יַךְ הָרְבָבוֹת
וְיַפְשִׁיט הַבְּשָׂר מֵעַל הָעַצָמוֹת.

גֶּבֶר עָנִי שָׁם עֵינִי צוֹפִיָה,
עֻצַּם יְבֵשָׁה, נָגוּעַ מֵרָחֵם,

*) Frei nach Dr. Moritz Rapaport „die Volksküche".

יָחוֹג, יָנוּעַ כְּנֶגֶד הַהֲחוּיָה
וְיִפְרֹשׂ כַּפָּיו: "לֶחֶם! פַּת־לֶחֶם!"

"לֶחֶם"! יִתְחַנֵּן וְעֵינוֹ נִגָּרָה
יִכְרַע וְיִסְגֹּד עַד אֶרֶץ מִתָּחַת.— —
כֶּעָשִׁיר כָּרַשׁ הָאֱלֹהִים בָּרָא
וּשְׁנֵיהֶם נִקְרוּ מִסַּקְבֶּרֶת אַחַת.

לִשְׁנֵיהֶם תִּזְרַח הַשֶּׁמֶשׁ בְּרָמָה
וּשְׁנֵיהֶם יַצִּיעוּ בָּאָרֶץ מִשְׁכָּבָם,
בִּשְׁנֵיהֶם הֵפִיחַ אֵל הַנְּשָׁמָה,
וְגַם אֶת הָעוֹלָם נָתַן בִּלְבָבָם.

בִּשְׁנֵיהֶם בָּחַר אֵל וַיִּתֵּן תֵּבֵל בְּיָדָם
וַיֹּאמֶר: כִּבְשׁוּהָ, לָכֶם כָּל הֶדְרִי!—
וּמַדּוּעַ יִגְרַע אָדָם מֵאָדָם?
מֵאִתְּךָ זֹאת לָנוּ, עָנִי אַכְזָרִי!

כְּרֹאוֹת זֹאת הַחֶמְלָה—הִתְקוֹמָמָה,
וַתָּעוֹרֶר הַנְּדִיבִים וַתְּמַלֵּאֵם רְחָמִים,—
וַיָּקוּמוּ וַיַּעַרְכוּ בָּעֲנִי מִלְחָמָה,
וַיְמַלְּאוּ יֶדֵיהֶם וַיַּעֲשׂוּ בָתִּים!

וַיִּבְנוּ כְּמוֹ רָמִים בֵּית הַלֶּחֶם
"בֵּית מִחְיָה" כֹּה בְּשֵׁם יִקְרָאוּהוּ
וַיַּקְדְּמוּ דַלִּים בַּבָּשָׂר וּבַלֶּחֶם
וַיִּלְחָמוּ בָּעֲנִי—הֲיוּכְלוּ? הֲיִכְרָעוּהוּ?

הֲבָאֵלֶּה תִּקָּחֵמוּ בָּעֲנִי—וַיִּכָּלֵא?
בְּנָזִיד עֲדָשִׁים וּבִפְרִי הָאֲדָמָה?—
פֶּטֶן תָּחְסָר רָעֵב תִּמָּלֵא—
וְשָׁב הָעָנִי וְיַחֵשׁ הַמִּלְחָמָה!

לֹא לְגֹו עֵינַיִם תִּצְפֶּינָה!
הַבְלֶחֶם־עָנִי יָוָשְׁעוּ רָשִׁים?
הַנְּפָשׁוֹת, הַנְּפָשׁוֹת לָכֶם תְּחַיֶּינָה—
בָּתֵּי מִחְיָה תַּעֲשׂוּ לְנְפָשִׁים!

בָּתֵּי־סֵפֶר תִּבְנוּ, תִּטָּעוּ,
הוֹצִיאוּ בְנֵיהֶם מִתּוֹךְ הֶרֶפֶשׁ!
עֲנִיֵּי־עַמְּכֶם יִלְמְדוּ וְיִמְצְאוּ
טֶרֶף לְפִיהֶם וּמִחְיָה לַנֶּפֶשׁ!

בָּתֵּי סֵפֶר תִּבְנוּ לִבְרָכָה,
חֲרוּשֶׁת הַמַּעֲשֶׂה לַמְּדוּ יַלְדֵיכֶם!
כָּכָה תִּלְחָמוּ הַנִּדְיבִים, כָּכָה,
וְיִבְצַע הָעֲנִי וְיִכְרַע לִרְגְלֵיכֶם!

בָּתֵּי סֵפֶר עֵת לִבְנוֹת וְלִטַּעַת
יִלְמְדוּ חָכְמָה שָׁם בְּנֵיכֶם הַנֶּאֱהָבִים—
אָז יֹאכְלוּ מִפְּרִי עֵץ הַדַּעַת,
וְיֶעֱרוּ כַּפֵּיהֶם מִלֶּחֶם הָעֲצָבִים.

מִלֶּחֶם עֲנִי לֶחֶם הַמְּרוֹרִים,
לֶחֶם דִּמְעָה וּמַחֲלַת לֵב
בְּנוּ בָתִּים, קִרְאוּ לְמוֹרִים
וְיִתְּנוּ מִחְיָה לְנֶפֶשׁ וּלְגֵו.

מִמִּחְיָה הַנֶּפֶשׁ יִשְׂבְּעוּ הַגּוֹיוֹת
וְיֶחֱדַל אֶבְיוֹן, תּוֹצִיאוּהוּ מֵרֶפֶשׁ—
בֵּית הַסֵּפֶר תִּבְנוּ לְתַלְפִּיוֹת
וְיִקָּרֵא: בֵּית מִחְיָה לַנֶּפֶשׁ!

נטע סאמועלי.

כַּפָּרָה—עַל יִשְׂרָאֵל

או

קְרִיאַת הַתַּרְנְגוֹל!

בַּתְּשִׁיעִי לַחֹדֶשׁ שֶׁמַּזָּלוֹ מֹאזְנַיִם,
בָּעֶרֶב שֶׁלִּפְנֵי יוֹם הַכֻּפּוּרִים,
שָׁכַבְתִּי לָנוּחַ—מֵעִצְּבוֹן יָדַיִם,
וְגַלֵּי רוּחִי הָמוּ כְּמַיִם אַדִּירִים.

מַחְשְׁבוֹתַי נְשָׂאוּנִי עַל כַּנְפֵי הִגָּיוֹן
מִן גֵּי הַהֹוֶה—אֶל עֵמֶק עָתִיד,
בְּרֹאשִׁי חָלַף חִזָּיוֹן עַל חִזָּיוֹן,
וָאַחֲלוֹם חֲלוֹמוֹת כְּוָתִיק וְחָסִיד...

פִּתְאֹם יַד אִישׁ עַל כְּתֵפַי תְּנִידֵנִי
וָאֶשְׁמַע קוֹל אוֹמֵר: "קוּמָה הַפָּעַם"!
הֱקִיצוֹתִי מִשְּׁנָתִי—אָמַרְתִּי: "הִנֵּנִי"—
"אַךְ מֶה הַקּוֹל בְּאָזְנִי, הַקּוֹרֵא בְּזָעַם?!"—

וַיִּשְׂחַק הָאִישׁ בְּקוֹל רַעַשׁ וַהֲמֻלָּה
וַיַּעַן—"רְאֵה אִישׁ חֲרִיף וּבָקִי
הֵן מָצָאתִי לְפָנֶיךָ—אֶבֶן־סְגוּלָה
תַּרְנְגֹל לָבָן, כַּעֲמָר־נָקִי!

הֵא לָךְ הַתַּרְנְגֹל לְכַפָּרַת פֶּשַׁע,
לִמְחִילָה, לִסְלִיחָה, עַל עֲוֹנֶיךָ;
הוּא יְכַפֵּר עַל עָוֹן—חֵטְא וָרֶשַׁע,
אִם שָׁלֹשׁ פְּעָמִים תְּסוֹבְבֵהוּ לְרֹאשֶׁיךָ.

שִׁנַּסְתִּי אֶת מָתְנַי—וְקַמְתִּי מִמִּשְׁכָּבִי
לְהַבְרִיחַ הַקְּלִפּוֹת— מַיִם עַל יָדַי יָצַקְתִּי;

בְּטַהֲרַת מַחֲשָׁבָה, בְּכָל נַפְשִׁי וּלְבָבִי,
"זֶה הַתַּרְנְגֹל יֵלֵךְ לְמִיתָה"—צָעַקְתִּי!——

וְצַעֲקַת הַתַּרְנְגֹל, גָּדְלָה שִׁבְעָתַיִם—
וַיֶּאֱנַח אֲנָחוֹת בְּמַר לְבָבֵהוּ;
וַתַּעַל שַׁוְעָתוֹ, עַד לֵב שָׁמַיִם—
כְּנַאֲקַת אָסִיר בְּבֵית כִּלְאֵהוּ!

אֲזַי אֶת אָזְנַי—כַּאֲפַרְכֶסֶת שַׂמְתִּי
לְהַקְשִׁיב רַב קֶשֶׁב, מִזֶּה בֶּן־הַמָּוֶת...
מִקְּרִיאָתוֹ נִבְהַלְתִּי, לְקוֹלוֹ—הִשְׁתּוֹמַמְתִּי,
בְּקָרְאוֹ: "בְּנֵי אָדָם יוֹשְׁבֵי חֹשֶׁךְ וְצַלְמָוֶת"!...

נאקלאָ עיו"כ שנת תרמ"ה לפ"ק.

ש. ז. בראך.

הַהַצְלָחָה

מִנְּשָׁרִים קַלָּה הַהַצְלָחָה לִבְרֹחַ,
וְכֵן הָיָה תָמִיד, כְּמוֹ עַתָּה, כֵּן לְפָנִים;—
שָׁוְא תִּיגָע לְהַשִּׂיגָהּ, תִּרְדְּפָהּ בְּלִי מָנוֹחַ,
רַק עֹרֶף לָךְ תִּפְנֶה, בְּבָרְחָהּ, לֹא פָנִים.—

לִפְעָמִים מֵרֹאשׁ הַר, אֵלֶיךָ צֹפִיָּה,
תַּעֲלֶה אַחֲרֶיהָ, בִּתְלָאָה נִצַּחַת,
תַּחֲשׁוֹב לְהַשִּׂיגָהּ, וְחִישׁ חָלְפָה הַהֹמִיָּה,
וְתִשְׂחַק נֶגְדֶּךָ, בָּעֵמֶק מִתַּחַת—.

אִם תַּחֲשׁוֹב לְכָבְשָׁהּ בִּזְרוֹעֲךָ, בְּיָד חֲזָקָה,
שָׁוְא כֹּחֲךָ שִׁחַתָּ, בְּזֵעַת אַפָּיִם;
הֲתָעִיף עֵינְךָ בָהּ, כְּבַר מִמְּךָ רָחָקָה,
מִבֵּין זְרוֹעֶיךָ תָעוּף לְגָבְהֵי שָׁמָיִם—.

אִם לְעוֹרֵר רַחֲמֶיהָ, תַּרְבֶּה תַחֲנוּנִים,
תֶּאְטַם אֶת אָזְנָהּ, לְקוֹל שַׁוְעַת שְׂפָתֶיךָ;
חִנָּם שִׁחַתָּ דְּבָרֶיךָ הַנְּעִימִים,
כִּי תִשְׂחַק וְתִלְעַג לְהֶמְיַת מִלֶּיךָ;

אִיעָצְךָ רַק זֹאת, אַל תֵּפֶן אֵלֶיהָ,
שְׁבָה דוּמָם, דּוֹמָה, בְּהַבִּיטָהּ אַחֲרֶיךָ;
כִּי כְּבִכְרָה קַלָּה הִיא מְשָׂרֶכֶת דְּרָכֶיהָ,
פִּתְאוֹם טֶרֶם תָּבִין, תְּבַקֵּשׁ נְתִיבוֹתֶיךָ—.

וְאִם תַּשִּׂיגְךָ בִּין תָּבִין אֲשֶׁר לְפָנֶיךָ,
הַחֲזִיק בְּעָרְפָּה, הִדָּבֵק בִּכְנָפֶיהָ;
הִתְעַמֵּר בָּהּ בְּכֹחֲךָ וּבְעֹצֶם יָדֶיךָ,
כְּשִׁפְחַת עוֹלָם לָךְ תַּעֲבוֹד, אִם לֹא תַרְפֶּהָ—

אַךְ הַבּוֹטֵחַ בָּהּ, יִבְטַח עַל הֶבֶל,
וְאֶת אֲשֶׁר נִסִּיתִי, אַחֲרוֹת פֹּה עֲלֵי לוּחַ:
אִם גַּם תָּשִׂים בְּסַד רַגְלָהּ, וְתֶאֶסְרָהּ בַּכֶּבֶל,
כְּצֵל תַּחֲלוֹף, כִּי צֹפְנֶהָ, הֲלֹא צָפַן רַק רוּחַ—.

סענדר שטיינר.

אֶל הֶעָבִים.

לִפְנֵיכֶם הֶעָבִים! אַפִּיל תְּחִנָּתִי,
מַשָּׂא כָבֵד מִמֶּנִּי, אַטִּיל עֲלֵיכֶם;
נִשְׂאוּ עַל כַּנְפֵי הָרוּחַ שְׁאֵלָתִי,
כִּי לְמַלֵּא אוֹתָהּ הֲלֹא מְאֹד יָקֵל לָכֶם—.

הֶמְיַת נַפְשִׁי, כְּאֵב לִבִּי, דְּאָגָה וְתוּגָה,
קְחוּ נָא מִמֶּנִּי, שְׂאוּ אוֹתָן לְמֶרְחָקִים;

מַהֲרוּ לָשֵׂאת אוֹתָם, בְּלִי מַרְגּוֹעַ וּפוּגָה,
הַרְחֵק מִמֶּנִּי, הַרְחֵק לְגַבְהֵי שְׁחָקִים—.

הַטִּילוּ אוֹתָן, לְסוּפַת סַעַר וּבְרָקִים,
לְמְצוּלוֹת וּלְעִמְקֵי תְּהוֹמוֹת בַּיַּמִּים;
שָׁם יִישְׁנוּ שְׁנַת עוֹלָם, מִבְּלִי מֵקִים,
בְּצַעַם עֲלֵיהֶן יַעַבְרוּ, מִשְׁבָּרִים וַגַּלִּים—.

הָהּ! הָעָבִים עַל רֹאשִׁי עָבְרוּ,
אַךְ לְהַטּוֹת אֹזֶן לְשַׁאֲלָתִי חָדָלוּ,
הֵם רַק שִׁבְעוֹת חֻקּוֹת קָצִיר שָׁמְרוּ
וְנִטְפֵי גֶּשֶׁם בְּרָכָה עֲלֵי אֶרֶץ הִזִּילוּ—.

הנ"ל.

בְּהַר וּבְעֵמֶק.

רָאִיתִי אִישׁ עוֹלֶה בְּעָמָל לְמָרוֹם הָרִים,
שָׁם בָּחַר לוֹ מָקוֹם, לְתַקְוַת סָפָתוֹ;
שָׁם אָהַב שָׁבָת, עֵינוֹ וְלִבּוֹ לְהָרִים,
לְהַבִּיט לְמֶרְחַקִּים, מִגְּבְהֵי מְרוֹמִים תְּשׁוּקָתוֹ—.

בַּבֹּקֶר רְאוֹת שֶׁמֶשׁ, יוֹצֵא מֵחֻפָּתוֹ,
וְאַחֲרָיו בָּעֶרֶב, יָרֵחַ וְכוֹכָבִים,
רֹאשׁוֹ יַקִּיפוּ, גַּם בַּחֲלוֹם תְּנוּמָתוֹ;
פָּרְעָה עִם עֲדָרָיו, רָצִים וְגַם שָׁבִים—.

הַשֵּׁנִי בָּחַר בְּקָעָה לִבְנוֹת בָּהּ בֵּיתוֹ,
רַק שָׁם תִּמְצָא נַפְשׁוֹ חֶמְדַּת הָעַיִן;
בְּגַבְהֵי מֶרְחַקִּים לֹא יִמְלָא תַּאֲוָתוֹ,
וְכָל אֲשֶׁר אֵין אָצְרוֹ—סְבִיבוֹ—נֶחְשָׁב לוֹ אַיִן.

יִתְעַנֵּג בְּשִׁבְתּוֹ בְּצֵל עַנְפֵי עֲצֵי יָעַר;
יִתְעַדֵּן בַּהֲרִיחוֹ רֵיחַ שׁוֹשַׁנִּים,
וּבְאָזְלֵי טַל נוֹצְצִים כְּסַפִּיר לָטוּהַר,
כָּל יָקָר תִּרְאֶה עֵינוֹ, וּלְנַפְשׁוֹ מַעֲדַנִּים.—

וְאָנֹכִי—לֹא אֶתֵּן לְעֵינַי גְּבוּל וּמְצָרִים,
כַּהֲבוֹרָה אֲרַחֵף לָמוּץ עֲסִיס פְּרָחִים שׁוֹנִים;
פַּעַם תִּבְחַר עֵינִי לְהַבִּיט מִפְּרוֹמֵי הָרִים,
וּפַעַם בָּעֲמָקִים תִּשְׂבַּע עֶשֶׂרֶת מוֹנִים.—

ליסטאָ מיקלאָש בארץ אונגארן.

הנ"ל.

אַל תְּאַחֲרוּ הַמּוֹעֵד!

א.

שָׁם הַבֵּט אִישׁ כְּנַעֲנִי עוֹמֵד בְּבֵית מִמְכָּרוֹ,
כָּל הֲלִיכוֹת עִנְיָנָיו יָנַהֵל בְּהַשְׂכֵּל וָדַעַת
סוֹפֵר נֶאֱמָן מָהִיר יַעֲשֶׂה כָּל־מִשְׁטָרוֹ,
הַכֹּל יַחְשֹׁב וְיִרְשֹׁם, יְכוֹנֵן בְּלִי מִגָּרַעַת,
אֶת־כָּל אֲשֶׁר עוֹשֶׂה אֲדוֹנָיו וְאֶת־כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה
זוֹ לְעֻמַּת זוֹ הַהוֹצָאָה וְהַהַכְנָסָה.

ב.

שִׁפְעַת סְחוֹרָה עוֹד תָּבוֹא מִכָּל הַמְּדִינוֹת,
הַבַּיִת מָלֵא, כְּכֹחוֹ אָז כֹּחוֹ עָתָּה.
הַפּוֹחֲרִים הַגְּדוֹלִים הֲלֹא הֵמָּה עַם בִּינוֹת;
מִי יַטִּיל שֶׂפֶק לֵאמֹר: יַד הָאִישׁ מָטָה!
אָמְנָם בְּעוֹד לֹא יֵרֶא בֵּין כָּל־אִישׁ מְאוּמָה,
כְּבָר הֵחֵל הַנֶּגֶף, כְּבָר רַבָּה הַמְּהוּמָה.

ג.

אָז בִּהְיוֹת הָרְכוּשׁ רַב לֹא שָׂם עָלָיו עָיִן,
לָקַח אַף נָתַן מִבְּלִי חֶשְׁבּוֹן וָדָעַת.
עַתָּה הַחֶשְׁבּוֹן יֵשׁ, אַךְ הַכֶּסֶף אָיִן
וּבְבֵיתוֹ וַחֲנוּתוֹ פָּשְׁתָה הַמְּגֵרַעַת.
אֵחַר הַסּוֹפֵר לָבוֹא לַעֲשׂוֹת חֶשְׁבּוֹנוֹ;
הוּא בְּשִׂפְעַת הַדְּיוֹ לֹא יְמַלֵּא עוֹד חֶסְרוֹנוֹ.

ד.

רָאוּ שָׁם אִישׁ בְּמִסְלָתוֹ, בּוֹ הִתְבּוֹנָנוּ,
אֵיךְ בְּפֶלֶס וּמִשְׁקָל אֶת־כָּל־צְעָדָיו צוֹעֵד!
כָּל דְּבָרָיו מְנוּמִים, עֲלִילוֹתָיו נִתְכָּנוּ,
לַכֹּל יִקְצֹב מִקּוֹמוֹ, לַכֹּל יָכִין מוֹעֵד,
חוּשָׁיו יָחוּשׁוּ אַךְ עַל פִּי הַשֵּׂכֶל וָדַעַת;
כִּי מִצְוַת רוֹפְאוֹ עָלָיו בְּכָל־לִבּוֹ שׁוֹמֵעַ.

ה.

תּוֹרַת הַבְּרִיאוּת עַל כָּל־תּוֹרָה לוֹ יָקָרָה,
"הִשָּׁמֵר!" יִשְׁמַע תָּמִיד קוֹל אֵלָיו שָׂלוּחַ;
וּבֵן הוּא שׁוֹמֵר רוּחַ, בּוֹחֵן חֹם עִם קָרָה,
עַל פִּי צַו יַעֲמֹד, יֵשֵׁב, יָנוּעַ גַּם יָנוּחַ;
עֲבוֹדָתוֹ, שְׁנָתוֹ בְּמִדָּה וּבַמִּשׁוְרָה,
אֲרוּחָתוֹ גַּם צֵאתוֹ עֲרוּכָה וּשְׁמוּרָה...

ו.

הֲלֹא תַחְשֹׁב, כִּי הָאִישׁ הַזֶּה גִּבּוֹר כָּאָרִי,
כָּל־נֶגַע, כָּל־חֳלִי לֹא יִקְרַב אֵלָיו פַּעַם!
כֵּן הוּא, לוֹ שָׁמַר חֹק, בְּהִוּתוֹ עוֹד בָּרִיא,
לוֹ יָדַע לִהְיוֹת לָפָגִים בְּהַשְׂכֵּל וְטוּב טַעַם.
אַךְ אָז הִסְכִּיל וַיִּשְׁחֵת נַפְשׁוֹ עַד הַיְסוֹד;
אֵחַר הַמּוֹעֵד עַתָּה מִבְּלִי הֵיטִיב עוֹד!

ז.

שָׁם רְאוּ עֲלֵם רַךְ וְיָחִיד בְּבֵת עֵין אֲבוֹתָיו,
אוֹצַר כָּל־חֶמְדָּה לָהֶם, נִשְׁמַת נִשְׁמָתָם.
עוֹמְדִים עָלָיו סָבִיב, יְמִנוּ כָל־הֲלִיכוֹתָיו,
אַךְ בּוֹ וּלְמַעֲנוֹ יְחִיו, הוּא כָּל־תִּקְוָתָם.
כִּי יְבָרֵךְ בְּבַר הַנַּעַר וַיְבָהֲלוּ...
עַל כֵּן רְגָזוּ בְהַשְׂכֵּל זֶה עַתָּה הֵחֵלּוּ.

ח.

עַד כֹּה בְּאַהֲבָתָם שָׁגוּ בְּכָל־אֲשֶׁר פָּעָלוּ,
סָרוּ הֵמָּה לְמִשְׁמַעְתּוֹ, הוּא בְּבֵיתוֹ שׁוֹרֵר.
כָּל־תַּאֲוַת נֶפֶשׁ מִמֶּנּוּ לֹא אָצָלוּ,
וַיְהִי הָעֵלֶם דָּרֵךְ בֵּן מוֹרֶה וְסוֹרֵר.
עַתָּה בְּמוֹרִים וּמְשָׂרְתִים עָלָיו הַקִּיפוּ
וְעַל מִשְׁפְּטֵי הַחִנּוּךְ מִשְׁפָּטִים הוֹסִיפוּ.

ט.

לְבֵית סֵפֶר כְּבָר נַעַר חָלִילָה לוֹ כִּי־יֵלֵךְ.
שָׁם בְּבֵיתָם לְעֵינֵיהֶם יִשְׁמַר וְיִנָּצֵר,
לְבִלְתִּי בּוֹא יַחַד עִם כָּל־בֶּן עָנִי וָהֵלֶךְ.
גַּם לְדַבֵּר עִם כָּל־זָר מִמֶּנּוּ יִבָּצֵר.
אַךְ אֶחָרוּ הַמּוֹעֵד לְרַפֵּא עוֹד כָּל־צָרָה,
וְכִי יִיטַב הַנַּעַר כָּל־תִּקְוָתָם סָרָה.

י.

שָׁם רְאוּ חָזוֹן, גְּוִיָּתוֹ בְּהוֹד מְעֻלֶּפֶת!
חִין קוֹלוֹ הַקְשִׁיבוּ, מַה נְּעִימָה תְּפִלָּתוֹ,
בְּלִוַּת הַמַּקְהֵלָה שָׁם, עָלָיו חוֹפֶפֶת!
וְהַהֵיכָל מַה נֶּהְדָּר, אִישׁ אִישׁ עַל עָמְדָתוֹ!
הַכֹּל בְּטוּב טַעַם, הַכֹּל בְּמִשְׁטָר וָסֵדֶר,
הַתְּפִלָּה כַּדָּת, שָׁם אֵין אִישׁ יִפְרֹץ גָּדֵר.

יא.

מַה־טּוֹבוּ מַה יָּפוּ יַעֲקֹב, הֵיכָלֶיךָ!!
מַה־נְּעִימָה הַזִּמְרָה עַל אֹזֶן מַקְשֶׁבֶת!
שָׁם הוּמְיָה תְהִלָּה, אַל תַּשְׁמַע קוֹלֶךָ!
הֶמְיַת הַצִּבּוּר אֶת הָאֹזֶן מַכְאֶבֶת.
אָמְנָם יָפֶה הַהֵיכָל, יָפֶה לָעֵינַיִם;
אַךְ הַאִם הוּא סְלָם, בּוֹ נַעֲלֶה שָׁמַיִם?

יב.

אָז בִּהְיוֹת יִרְאַת אֵל עַל כָּל־בָּשָׂר שְׁפוּכָה,
הִתְפַּלְּלוּ בְכָל־מָקוֹם, הִתְפַּלְּלוּ בְכַוָּנָה
עַתָּה מַה־תּוֹעִיל תְּפִלָּה סְדוּרָה וַעֲרוּכָה,
תְּפִלָּה נְעִימָה וְנֶהְדָּרָה, אַךְ לֹא נֶאֱמָנָה!
אֵחַר הַחַזָּן לָבוֹא בְּהוֹדוֹ וַהֲדָרוֹ;
לְרַכֵּשׁ נְפָשׁוֹת לְאֵל לֹא יַעֲצֹר כֹּחַ דִּבְרוֹ.

יג.

שָׁם הַבִּיטוּ בֵּית־סֵפֶר מַרְהִיב עֵינַיִם!
שָׁם סַלּוּ הַמַּסְרָה מוֹרִים חַכְמֵי חָרָשִׁים.
שָׁם גַּם לְכָל הַמַּדְעִים נָתְנוּ יָדַיִם;
מִשָּׁם יֵצְאוּ הַבָּנִים וְיִהְיוּ לַאֲנָשִׁים.
הִשְׁכִּילוּ הַמּוֹרִים לְהַפְלִיא עֲצָה יְשָׁרָה,
בָּחֲנוּ וַיִּבְרוּ כוֹנְנוּ לַמַּטָּרָה.

יד.

הַחָכְמָה גְּבוֹהָה, הַלִּמּוּד הוּא הַסֶּלַע,
בְּמַעֲלוֹתָיו לְאַט לְאַט אֶת הַבָּנִים יָבִיאוּ.
הַמְּלַמְּדִים נִתְּעוּ וְהִתְעוּ הִכְבִּידוּ עָלֵם,
עַל כֵּן אֶל מְחוֹז הַחֵפֶץ הֵם לֹא יַגִּיעוּ.
בְּנִשְׁגָּבוֹת יָחֵלוּ, יַעֲמִיקוּ בְּחִדּוּדִים,
בְּמִלָּחֶמֶת הַתּוֹרָה, הֲזֹאת רֵאשִׁית לְמוּדִים?

טו.

אָמְנָם צָדְקוּ הַמְּתַקְּנִים וַעֲצָתָם יָקָרָה!
לוּ הִקְדִּימוּ לָבוֹא וַיַּעַרְכוּ מַעֲרָכָה,
בְּטֶרֶם תּוֹרַת אֱלֹהִים לְעַמּוֹ הָיְתָה לְזָרָא,
אָז בִּהְיוֹת לוֹ הַתּוֹרָה, מַעְיַן כָּל־בְּרָכָה!
אֲחָרוּ הַמּוֹעֵד לָסַל מִסְלַת הַדַּעַת;
לְמִי עַתָּה הַסֵּדֶר וְאֵין אֹזֶן שׁוֹמַעַת?

טז.

עוֹד רַבִּים כָּאֵלֶּה אֶת מוֹעֲדָם אֲחֵרוּ
בְּעוֹד יָדָם תִּכּוֹן עִמָּם הֵם לֹא יַחְשְׁבוּ.
הַיָּמִים הַטּוֹבִים אֶת בְּרִיתָם יָפֵרוּ;
אָז הַמְּאַחֲרִים בְּכָל־תַּאֲוַת לֵב לַעֲשׂוֹת יֹאבוּ.
אַךְ כְּבָר אָפְסָה יָדָם, רַשָּׁוְא אָז יַעְפִּילוּ
וְעַד שׁוּב בּוֹא יוֹם נָכוֹן רַבּוֹת עוֹד יוֹחִילוּ.

יז.

זָכְרִי־זֹאת עַמִּי, בִּינָה וּפְקַח אֶת עֵינֶיךְ
כַּמָּה מוֹעֲדִים עָלַיִךְ לָרִיק עָבְרוּ;
אַשְׁרֵ לְהֵיטִיבֵךְ לְאַחֲרִיתֵךְ מָצְאָה יְמִינֵךְ!
אָז בָּנַיִךְ, בּוֹנַיִךְ אִישׁ לְעֶבְרוֹ סָרוּ;
מִזֶּה יִגְאֲמוּ גְאוֹם: אַךְ מֵאֱלֹהִים יְשׁוּעָתָה.
וּמִזֶּה אֲשֶׁר יֹאמְרוּ: כָּל־תִּקְוָה נִכְרְתָה.

יח.

הַשְׁכִּילוּ אֵיפֹא בְּעוֹד לֹא נִכְחַד קִיְמְנוּ,
בְּעוֹד יֵשׁ הַמִּתְאַוִּים לַעֲזֹר וּלְהַעֲזֹר,
בְּעוֹד עִבְרִים אֲנַחְנוּ וֵאלֹהֵי עִבְרִים בָּנוּ;
בְּעוֹד נִמְצָא כֹּה וְכֹה אִישׁ לְכָל־קֹדֶשׁ יִגָּזֵר,
בְּטֶרֶם כָּל־הַטּוֹבִים כֻּלָּה יִתְרוֹשָׁשׁוּ
בְּטֶרֶם כָּל אַנְשֵׁי לֵב בַּצָּרָה נוֹאָשׁוּ.

יט.

בְּטֶרֶם גְּדוֹלֵינוּ מִקִּרְבֵּנוּ יֵצֵאוּ
וּבָנוּ יְבוֹשׁוּ כָּל־בַּעֲלֵי הֶחָיִל.
בְּטֶרֶם הַמִּתְחַכְּמִים עַד הַיְסוֹד יָרֵעוּ.
חוּשׁוּ וְהָחִישׁוּ לַעֲשׂוֹת עַד בּוֹא הַלָּיִל!
רַגְּשׁוּ רִגְשֵׁי קֹדֶשׁ וְהַחֲיוּ אֵת הַגּוֹלָה,
בְּטֶרֶם אֵשׁ זָרָה תֹּאכַל אֵת הַשֶּׂה לְעוֹלָה!

כ.

כִּי לֹא כַיָּמִים הָרִאשׁוֹנִים יָמֵינוּ.
אָז לֹא יָדַע יִשְׂרָאֵל הַחוּצָה לָצֵאת;
אָז הַכֹּל סָבַלְנוּ בְּעַד תּוֹרַת אֱלֹהֵינוּ.
עַתָּה הִתְעוֹרַרְנוּ וְלֹא נוּכַל עוֹד לָשֵׂאת.
לֹא נוּכַל לֹא נֹאבֶה לִשְׁבֹּעַ צָרָה יוֹם יוֹם.
לֹא נוּכַל, לֹא נֹאבֶה עוֹד לְהֵעָנוֹת בַּתֹּם.

כא.

אָז בְּרִבּוֹת כָּל־חָלְיִי וְכָל נֶגַע לְהַכְאִיבֵנוּ
רַבָּה יְרֵאַת אֱלֹהִים תִּקְוָתֵנוּ לְעוֹדֵד.
יַד חֲנוּפָה לֹא הָיְתָה נְטוּיָה עָלֵינוּ.
הַיַּד הַזֹּאת הָהּ! הִיא יַד כָּל־חוֹמֵס וְשׁוֹדֵד!
הַיַּד הָרָבָה הַזֹּאת רַבִּים חֲלָלֶיהָ!
הִיא יַד הַכְּלָיוֹן, חִילוּ מִפָּנֶיהָ!

כב.

עוּרוּ אִיפֹא וְהָעִירוּ וְרִכְּשׁוּ הַקְּבָבוֹת!
בַּקְּשׁוּ בְּכָל־מָקוֹם, בַּקְּשׁוּ כִּי עוֹד תִּמְצָאוּ.
הָפִיחוּ רוּחַ הַלְּאֹם וּבְאֵשׁ דַּת הָאִירוּ
וּמִכָּל עֵבֶר עוֹזְרִים אֲלֵיכֶם יִנָּהוּ.
עֲלֵיכֶם אַךְ לָשִׁית עֵצָה, לַעֲשׂוֹת פְּלִילָיָה;
עוֹד עֹז בָּנוּ, עוֹד חַיִל לַעֲשׂוֹת תּוּשִׁיָּה.

כג.

יֵשׁ לָהַבְּנָיָה כֹּל הַדְּרוֹשׁ, כָּל־הַחֹמֶר,
גַּם הָעוֹבְדִים לְמִינָם לַעֲבוֹדָה יְכוֹנוּ.
יָבוֹאוּ נָא אַךְ הַמְפַקְּדִים, יִתְּנוּ אֹמֶר;
אִישׁ אִישׁ עַל מִשְׁמַרְתּוֹ עַל חֶלְקָם יָרֹנּוּ.
גַּם מַעֲמִים רַבִּים יַעְזְרוּ עָלֵינוּ
וֵאלֹהִים הַטּוֹב יִתֵּן עֹז לִמְגֻנָּנוּ.

כד.

רְאוּ אַתֶּם עַתָּה, כִּי שָׁב בָּא לָנוּ מוֹעֵד,
כִּי נִתְאַסֵּף גַּם אֲנַחְנוּ, כִּי נִפְרֹץ פֶּרֶץ,
לְרוּחַ הַלְאֹם כָּל־עַם עַתָּה אֵת דַּרְכּוֹ צוֹעֵד,
גַּם־אֲנַחְנוּ נָשׁוּב נִחְיֶה כְּכָל־גּוֹי בָּאָרֶץ.
בְּטַח יִשְׂרָאֵל וַעֲשֵׂה, תֶּחֱזַקְנָה יָדֶיךָ!
כַּמּוֹץ יַעֲבֹר הַיּוֹם, הָהּ! פֶּן תְּאַחֵר מוֹעֲדֶךָ!

ישראל טעללער.

הַכֶּבֶשׂ וְהַכֶּלֶב.

תרגום *)

כֶּבֶשׂ וְכֶלֶב־רַבִּים בַּיָּמִים
בִּבְרִית אֱמֶת וּבְשָׁלוֹם וּבְתָמִים
אַחִים וְרֵעִים יַחְדָּו הִתְהַלָּכוּ.
וַיְהִי כְּהַיּוֹם מַר שִׂיחַם שָׂפָכוּ
כֹּל הַתְּלָאָה תִּמְצָאֵם עָרְכוּ
אֵיכָה עֲלֵיהֶם בַּלָּהוֹת הֶהְפְּכוּ.

(* La brebis et le chien, par Florian.

שֵׂה הַכְּשָׂבִים הוּא עָנָה וַיֹּאמֶר:
תִּזְכּוֹר וְתָשׁוֹחַ נַפְשִׁי אוֹיָה
נָמֵס לְבָבִי רוּחִי הוֹמִיָּה
לֹא אַחֲרִישׁ אַף עֵינִי בּוֹכִיָּה
יַעַן אֲשֶׁר כָּכָה לָנוּ נִהְיָה
הִנֵּה אֲנַחְנוּ נֶחְשַׁבְנוּ כַחֹמֶר.
אַתָּה מְשָׁרֵת לָאָדָם הִנֶּךָּ
עֶבֶד וְלֹא מַכִּיר טוֹבָה יוֹדֶךָּ
רָד הִנְּךָ עִמּוֹ נֶאֱמָן
נִכְנָע מְאֹד כָּל־עֵת וּזְמָן.
אַךְ מַה־גְּמוּל תַּחַת אֵלֶּה שִׁלַּם?
מַכֹּתְךָ יַפְלִיא וּכְאֵב עוֹלָם!—
אָנִי לְבוּשׁוֹ מִמֶּנִּי נִמְצָא
נתֵן אֲנִי לוֹ גַּם חָלָב גַּם צֶמֶר
גַּם עַל־פְּנֵי שָׂדֵהוּ מֶנִּי דֹּמֶן
אַךְ הוּא נְתָנַנִּי לִמְשַׁל שִׁמְצָה
אֶשְׂבַּע חֲרָפוֹת וְלַעַג וָמֶמֶר.
מִיַּד בְּנֵי אָדָם אֵין בָּמוֹ אֹמֶן.
יוֹם יוֹם לְעֵינַי—לִבִּי בִּי חֻבָּל—
אֶחָד שְׁאֵרִי לַטֶּבַח יוּבָל.
אָח הַזְאֵב לָמוֹ שֹׁחֵר לַטֶּרֶף
הֹרֵג שְׁאֵרִיתִי אֵין אֹמֵר הֶרֶף.
הִנֵּה מְנָת חֶלְקֵנוּ זֹאת לָרֹעַ
לָהֶם לְבַדָּם רַק נִיגַע יָגֹעַ
אַחַר בְּיָדָם מוֹת נָמוּת בִּזְרוֹעַ.—

כֹּה נֶאֱנַח הַכֶּשֶׂב וַיִּדֹּם.
וַיַּעֲנֵהוּ הַכֶּלֶב בֶּן־תֹּם:
טוֹבִים דְּבָרֶיךָ יָשִׁיבוּ טַעַם
אָכֵן הֲתֹאמַר מוֹגֵינוּ הַפַּעַם

כִּי הֵם מְאֻשָּׁרִים לַתּוּשִׁיָּה?
בִּי אֹהֲבִי הֵרָגַע דּוּמִיָּה
טוֹב לִי הֱיוֹת נִמְנָה אֶת־נֶעְלָבִים
מִהְיוֹת בְּעוֹשֵׂי חָמָס מַכְאִיבִים.

* * *

רַבַּת צְרָרוּנִי יֹאמַר עַמִּי
שֹׁתֵי בְּיֵין מִסְכִּי אֹכְלֵי לַחְמִי
לָהֶם אֲנִי זֶה זָרַעְתִּי אוֹרָה
וַיְנַקְּרוּ עֵינַי חָמְסוּ תוֹרָה
תַּחַת בְּרָכָה אִישׁ אָלוֹת יִכְתֹּב
וַיִּרְדְּפוּנִי תַּחַת רָדְפִי טוֹב.

אֶפֶס לְכִי לָךְ בַּת עַמִּי בַּתֹּם
אַל־תֹּאמְרִי נָא לִגְמֹל רַע נִצִּים
טוֹב לָךְ לְשָׁרֵשׁ לֹא הוֹסִיף קוֹצִים
חַכִּי וְנִצְדַּק קֹדֶשׁ, שֹׁד יִתֹּם.

דר. א. עהרליך.

הַפְּרַח וְהַשִּׁירָה.

(תרגום).

מַה־יָּפִית פֶּרַח נֶחְמָד, תַּאֲוָה לָעֵינַיִם
וּמַה־נָּעַמְתָּ בְּהוֹד שֶׁלַל צֶבַע וְרִקְמָתַיִם!
זֵר זָהָב סְבִיבוֹתַיִךְ כְּכֻתֶּם פָּז יוֹפִיעַ
סַפִּיר גִּוְרָתֵךְ — כְּמַרְאֵה תְּכֵלֶת הָרָקִיעַ,
מַפְלֵי עָלַיִךְ יַצְהִירוּ כִּרְבָנַת שֶׁרֶג צָחַר
וּפָנַיִךְ יַאְדִּימוּ כְּאֹדֶם הֵילֵל בֶּן־שָׁחַר!
אֵי־מִזֶּה בָּאתְּ, אֹרַח? מֵאַיִן לָקַחְתְּ?
הַאִם מִזְּבוּל שְׁחָקִים לָאָרֶץ הָשְׁלַכְתְּ?
"לֹא בֶן־שָׁמַיִם אָנֹכִי, כִּי־אִם יְלִיד אֲדָמָה
שָׁם בְּסֵתֶר מַעֲבֵה הַכְּפִר תַּבְנִיתִי רָקָמָה"
אַךְ־כֹּה אֵיפֹה מַרְגָּלִית זָרְעוּ אוֹ אֶבֶן יָקָרָה,
מִכְלִיּוֹתַיִךְ יָצָאתְ לְהִתְנוֹסֵס בְּתִפְאָרָה?
גַּם לָגִיחַ מֵרֶחֶם אַבְנֵי יָקָר לֹא נִכְבַּדְתִּי
מִזֶּרַע שָׁחוֹר לְאֹתַאר לֹא־הָדָר נוֹלַדְתִּי,
וַרַק אַחֲרֵי בִלּוֹתִי בְּמַחְשַׁכִּים תּוֹךְ בְּצָה וָרֶפֶשׁ
מִבֵּין רִגְבֵי עָפָר יָצָאתִי לְהַצְהִיל כָּל־נָפֶשׁ!
הִנֵּה כִּי־כֵן זֶרַע עֹצֶב, תּוּגָה וְשֶׁבֶר רוּחַ
אֶל־תּוֹךְ מַעֲמַקֵּי לֵב הַמְּשׁוֹרֵר כִּי יִפּוֹל יָנוּחַ
שָׁם יַךְ בַּלְּבָנוֹן שָׁרְשׁוֹ, גִּידֵי בָדָיו יִסָּבְכוּ
וּבְקֶרֶב יָמִים מְשֻׁפָּתוֹת הַמְּשׁוֹרֵר יִצְמָחוּ,
אָז תִּוָּלֵד שִׁירָתוֹ, כְּעֵין חַשְׁמַל מַרְאֵהָ
וּכְאַבְקַת רוֹכֵל תִּתֵּן רֵיחָהּ, יְזַלּוּ בָשָׂמֶיהָ!

דר. שלמה מאַנדעלקערן.

עלה נדף.

הוא שיר ידידות להזכיר תולדות הרמבמ"ן ז"ל

נלקט ע"י

ד"ר מרדכי בראנן.

בחדש הראשון באחד לחדש שנת תקמ"ג לפ"ק ששון ושמחה השיגו את בית רבנו משה הנודע בשם רמבמ"ן ז"ל בברלין הבירה, כי בו ביום ברך רבנו על המוגמר ונגמר השלמת מאמרו הנקרא „אור לנתיבה", בו השלים מלאכת מחשבת העתקתו לתורתנו הקדושה עד תומה, והאיר אור הדש על דרך ומסלול בני עמנו הולכי השכים ואין נוגה להם, ויהי ממצדיקי הרבים ללמד לשונם דבר צחות, ולטהר את לבם מכל דברי הבלים ודעות נפסדות, ולמלאות פני תבל הכמה ותבונה ודעת ה'. שמחה זאת ועוד אחרת שנית לה המעורבת עמה, היתה בעצם היום הזה בביתו, בהשמע קול חתן וקול כלה באהלו אהל ישרים, ובהיכלו כלו אומר כבוד לבתו הבכירה הבתולה ברענדל ה) שנכנסה בו ביום להופה עם בן גילה הב' שמעון בן יהודה וויצענהויזען ג) וכל משכיל המכיר ערך המנוה הנכבד ז"ל ותום לבבו וזרכו בקדש, ידע נאמנה ויודה בפה מלא, כי רק זאת אחת שאל הוא ז"ל מאת ד' ביום שמחת בניו ובנותיו: לראות בנין ביתם מיוסר על אדני התורה והחכמה, ומתאימות יחדו עם דרך ארץ, למען דעת עמי הארץ, כי לבני ישראל, המחזיקים בתורת ד' ומעשי אבותיהם בידיהם והלמודים גם כן מנעוריהם להוסיף לקח מתוך הכמות וידיעות אחרות, אור להם במושבותם. אולם מה שאירע למשה איש האלהים, אשר גאל את אבותינו מעבדות לחירות, אולי סימן היה גם לזה משה האיש אשר רבים הולכים לאורו והיה לבני דורו ולבאים אחריו לעינים לנחותם הדרך אשר אהבת התורה ושמירת הדת ודבקות בחכמה ובהשכלה באמת ובשלום

ה) וכל"ח נקראת וועלעניקא לו דמלאטעגא וגולדה בברלין י"ז חשון תקכ"ז הוא כ"ד לחדש מקטאבער 1763 למניכם, והלכה לעולמה בפ"פ ד"מ בבליבי לחדש מוינוסט שנת 1839.

ג) משפחת וויצענהויזען הנקראת בל"ח פייט, סיפה בימים ההם מן המיוחסות שבר בק"ק בברלין. ובזמן הזה נודע ה"ר יוסף וויצענהויזען חבר לחברת „בוחרי הטוב והתושיה" מפלי עמו הובא בעלי „הלחיף", וה"ר שלמה וויצענהויזען חבר עמד ימים רבים בראש בראש בעלי העדה וגם בשערים נודע שמו הטוב בבתיהו עם זקני קהיה מלך בר להתיעץ בעניני העיר ויובניה, והוא היה אבי אמו (וגם אחי אביו) של המדען ד"ר מאריען פייט ז"ל הגדול ליהודים, וגם ה"ר שמעון וויצענהויזען זה, חתן הרמבמ"ן ז"ל, היה זמן רב אחד ממנהיגי קהל בברלין הבירה.

יהדו ישכונו. כי הנה גם הוא לא זכה, אשר כל יוצאי חלציו ישמרו תמיד את משמרתו וילכו באורחותיו הישרות והמצליחות ויעלו במסלה העולה בית אל. ואף בתו הגדולה אשר נדבר בה, עזבה את בעל נעוריה אשר ילדה לו שני בנים ו) והלכה הוץ לדתה והיתה לאיש אחר, שמו פריעדריך שלעגעל. אמנם גם אחרי כן אשר פרצה גדר ותצא הוצה, הללוה בשערים מעשיה וגדול בגוים שמה, כאשר יסופר בקורות ספרות האשכנזית (רייטשע ליטעראטור געשיכטע) ע"י ספריה, אשר יצאו לאור עולם, וע"י אגרותיה המלאות הן ושכל טוב וערוכות לאנשי שם גדולי הדור כמו שלייערמאכער, בארנ פוקע (Fouqué) ודומיהם. ואין לנו עסק בזה ז). רק זאת כל מגמתי לתת היום לפני הקוראים הנכבדים שיר אחד קטן, הנמצא תחת ידי. ואשר הושר ביום התונתה עם הב' שמעון הנ"ל. השיר הזה, הנדפס כפי ראות עינים בברלין בדפוס חברת „תנוך נערים". לא נמצא שמץ מנהו בכל ספרי יודעי ספר (הביבליאגראפען) אשר ראיתם עד הנה ח) המליץ המחבר שיר זה הוא ה"ר יוזל פיק ראבנאָוע, אשר עקבי שיריו והעתקותיו בסימן יר"ק נודע לנו ממה"ע המאסף ד), ועתה הא לכם השיר אות באות כאשר נדפס בפעם הראשונה ה).

ו) חלו הס — שם הגדול פיליפס. ושם שמי יהתחן — היו מגירי ניוריס, והרחטן בסוף ימיו היה פקיד על חונר וחולם הניוריס בפטרסבורג הנקרא Staedelsches Jnstitut ושם בא יומו בשנת תרי"ד לפ"ק *).

ז) חלה הדברים בשנה עליה בעוהה הקרובה חליה Helmina v. l'hézy וז"ל: „חונגענרייפנדיך חיינ'ם, ווייל דחרחטעטע נחך נייע נוס שרייבען פחנד; חללין זיין, דערען נע־ „זיקקטע הענד קליידער חונד וועטע נעטטע, שרימפפט שריקקע חונד חויסבעטערטע חונד „זיך הס העערד בעמיטע, ווחר חויך דיין קחפיטעין דער בריפען בלעגעלס חונד חוך זעלבסט „פחרטוועהרעגד שעגעס חונד טרעפפליכעס. זיין ווחר בחלד הענס העגען, בחלד דיין הענד, בחלד „דער נייעסד חיהרעס מחגעס, חונד חר זיין זעלבסט, חוס דיעס חללעס דעכט שען חונד גע־ „ניענגד זו זיין" עכ"ל. וע"ע מ"ב Haym בספרו „דיין רחמחנטיטע חולט" (ד 237 ff. 502 ff. 663 **).

ג) וגם הכד ד"ר קחיזערלינג חבר כתב בימינו תולדות הרמבמ"ן ז"ל וכל תעלומות סחרי המחמרים חבר נכתבו על המוח ז"ל המפורסים חחד הגה וחחד הגה, לפניו גלויים הס וידועים, העיד עלי חבר לח נודע מן הסיר הזה כל מחומה. וכן כתב לי ה' ברחטן מענדעלס־זחהן — וסוח נכד ה"ר יוסף בן הרמבמ"ן ז"ל — שהסיר הזה בלתי ידוע לו מביח חבח וגם לח יכחה ולח ימלח ביד חחד מקרובין.

ד) גם היה חחד ממעתיקי ההפטרות לע"ח וסוח תרגם ההפטרות לב' דפסח לפ' קרח ולפ' בלק, כנזכר בסוף הומש דפוס ברחג תקסיב 4°. וע"ע מ"ם עליו דעליטש בספרו „זור נעטיכטע דער יידישען פחנטזיע" (ד 108) ובכימחת רמב"ם הגדולה.

ה) בדפוס לחזון הס חברעה דפין בחבניה 4°. — גם כל טעותי הדפוס הנחתן כחבר הן לפנינו, והקורח המבין יתקן חוהן בנקל. — מ"ב.

---

*) הלייר פיליפס פייע נולד בירח שבט תקנ"ג והלך לחר לחו פבפוחיה לשלענעל, לכן חורים שלענעל הרוסנתקים היתה לו לקו וירבי ליוריו לח לנו הס. זולח הליור „שבע שניס הטוכוח" בפתרון יוסף. ורוב מעשהו מיוס הקרח נקרח להיום דיידעקטאר בניס חוסף של טטחטעל בספד"ח, היה מעשה פתוחי־חכניס (טעיך), ותין ליטרחל חלק בהס. המו"ל.

**) וכן יצח לחור ספר כולל „מרון חנרוס שבין דחרחטעטע ושני בניה פיליפס ויהתחן" (מייינץ 1881) ע"י ד"ר רחין, וגם חמונוחיהס נלוס שם, והוח יפין חור בהיר על חייהס וחיי הדור העבר. המו"ל.

דברי שיר

לכבוד הבחור המשכיל היקר והנעים התורני כהר״ר שמעון בן הנדיב האלוף הקצין פרנס ומנהיג ח״ו אי״א כה״רר יהודה וויצענהויזען בקחתו את הבתולה היקרה והנעימה, המשכלת מרת ברענדל בת החוקר המהלל עושה צדקה וטוב ח״ו איא (?) מוהרר משה מאת השמה בשמחתכם יוזל ראַכנאָווע ברלין יום ה׳ ר״ה ניסן תקמ״ג לפ״ק.

כְּרֹעֶה בַּחֹדֶשׁ זִו
יוֹשֵׁב תַּחַת הַשִּׂיחִם:
עֲלֵי דֶשֶׁא וַעֲלֵי נְחָלִים
וְעֶדְרוֹ לְפָנָיו יְרַקֵּד;
עוֹד לֹא תָגֵל נַפְשׁוֹ
יַעֲלוֹץ לִבּוֹ לָשִׁיר שִׁיר:
עַד בֹּא רַעֲיָתוֹ
שֶׁאָהֲבָה נַפְשׁוֹ:
לִבּוֹ לִבָּהּ כָּסֹף יִכְסֹף
וְנַפְשׁוֹ בְנַפְשָׁהּ קְשׁוּרָה:
כֵּן אַתָּה בָּחוּר חֶמֶד
נָבוֹן וְיֹדֵעַ מַדָּע:
שָׂמַחְתָּ בַּיַּלְדוּתֶךָ
וַתָּשִׂישׁ בִּנְעוּרֶיךָ:
אַךְ שִׂמְחָתְךָ לֹא שְׁלֵמָה
וּמְשׂוֹשְׂךָ לֹא עָרֵב;
עַד הַיּוֹם יוֹם חֲתֻנָּתְךָ
יוֹם תּוּבַל אֲחוֹתְךָ כַּלָּה:
מֵאִמָּהּ הַיְקָרָה
וְאַחֲיוֹתֶיהָ הַנְּעִימוֹת:
לְאַפִּרְיוֹן רָצוּף אַהֲבָה
אֲשֶׁר הֵכִין הימען *)

הִיא מְשׂוֹשׂ לִבֶּךָ
וְהִיא בַת גִּילֶךָ
וְאֵלֶיהָ תְּשׁוּקָתֶךָ

* * *

כַּלָּה טוֹבַת שֶׂכֶל
מַה יָּפוּ מַעֲשָׂיִךְ!
שַׂמְתְּ לִבֵּךְ לָדַעַת
וְעֵינַיִךְ לַהֲלִיכוֹת בָּיִת
וְתַעֲדִי עֲדִי צְדָקָה;
מַה נָּעַמְתְּ!
הֻצַּק חֵן בְּשִׂפְתוֹתַיִךְ:
לִבֵּךְ לֵב טָהוֹר
וּבְחֵיקֵךְ קֹשֶׁט סֶלָה;
רְאִי פְּרִי מַעֲשָׂיִךְ
רְאִי הַבֵּן הַנִּכְבָּד:
אֲשֶׁר לָקַח לָךְ מֹשֶׁה אָבִיךְ:

* * *

מֹשֶׁה דֹּבֵר דִּבְרֵי חָכְמוֹת
וְאֹמֵר אִמְרֵי שֶׁפֶר:
אַתָּה יוֹדְךָ יִשְׂרָאֵל
וִיאַשְּׁרוּךָ גּוֹיֵי הָאָרֶץ:

---

*) הימען (Hymen) הוא שם האלקות הנעבדת מאנשי יון ורומי המברכת לפי טעותם את החתן ואת הכלה בשעת הנישואין.

נָטַעְתָּ בְּגַן הַחָכְמָה
עֵץ הַחַיִּים וְעֵץ הַדַּעַת׃
וַיַּגְדִּילוּ דָלִיּוֹתָם
וַיַּעֲשׂוּ פֶּרִי׃
בְּצִלָּם עַמִּים יֵחָסְיוּן
וְיַחַיוּ נַפְשָׁם מִפִּרְיָמוֹ
כַּשַּׁחַר בַּשָּׁמַיִם
וְאוֹרוֹ עַל טַל אוֹרֹת
עַל צַמְחֵי שָׂדֶה וְעֵץ פֶּרִי׃
גַּם בְּנֵי אָדָם גַּם בְּנֵי אִישׁ
יֵאָתְיוּן לְרָאוֹת מַרְאֵהוּ
וְלִשְׁמוֹחַ בְּהוֹד פָּנָיו׃
כֵּן אוֹרְךָ לְעַמִּים
וְצִדְקָתְךָ לְיוֹשְׁבֵי תֵבֵל׃
כֻּלָּם פָּנֶיךָ מְבַקְשִׁים
כֻּלָּם אֵלֶיךָ (!) שֹׁאֲפִים
וְיוֹצְאִים בְּשִׂמְחָה לִקְרָאתֶךָ׃
בַּה׳ מִבְטַחֶךָ
וּבַצּוּר חָסִיתָ׃

עַל כֵּן בֵּרַכְךָ
בְּעֹשֶׁר וְכָבוֹד
וּבָנִים מַשְׂכִּילִים׃
וְהוֹכִיחַ בֶּן נָכָר
לְבִתְךָ הַנְּעִימָה׃

* * *

קוּמִי בַת נָדִיב
צְאִי מִבֵּית אָבִיךְ
וּבוֹאִי חֻפַּת הוֹדֵךְ׃
שָׁם תִּצָּמְדִי בְּחַבְרֵי הָאַהֲבָה
וְשָׁם תִּמְצְאִי חֶדְוָה וָגִיל
וְשָׁם תָּשִׂישִׂי עַל בַּעַל נְעוּרַיִךְ׃
בְּרוּכָה תִּהְיִי בְּבֹאֵךְ
בְּמֶגֶד שָׁמַיִם וְזִמְרַת אָרֶץ׃
רַעֲנַנִּים תִּהְיוּ
הַשֶּׂקֶט וְשַׁאֲנָן׃
לְמַעַן יִהְיוּ לְתִפְאֶרֶתְכֶם
וְגַם לְדוֹר דּוֹרִים׃

פְּרָעוֹת בְּיִשְׂרָאֵל.*)

חזיון.

עַל מִשְׁכְּבִי בַּלֵּילוֹת, בַּחֲלוֹם חֲזִיוֹן לָיְל,
הַתְּבוּנָה תְּהֹם, הַהַמְיוֹן יַעֲשֶׂה חָיִל;
וְהַגֶּה מַרְאֶה *) לְפָנַי, כְּאוֹר בָּהִיר בַּשְּׁחָקִים,
עֵינָיו־עִפְעַפֵּי שַׁחַר — וְרוֹצְצוּ כַּבְּרָקִים,
קְוָצוֹתָיו תַּלְתַּלִּים, כַּשֶּׁלֶג הִלְבִּינוּ,
עָבַר־קַל מַעְטֵהוּ — כְּזֹאת לֹא רָאִינוּ!
כְּאוֹר שִׁבְעָתַיִם, קָרַן אוֹר פָּנָיהוּ,
אַבִּיט, אֶשְׁתּוֹמֵם, וְלֹא אַבִּיר מַרְאֵהוּ.
דְּמָמָה — וְקוֹל אֶשְׁמַע הַפְלֵא וָפֶלֶא,
וְאָזְנִי לָקְחָה, כַּדְּבָרִים הָאֵלֶּה:
„בְּבִית יִשְׂרָאֵל רָאִיתִי שַׁעֲרוּרִיָּה,
מַצָּה וּמְרִיבָה, כְּגֶפֶן פּוֹרִיָּה,
הָהּ, גֶּפֶן בּוֹקֵק, עִנְּבֵי־רֹאשׁ עֲנָבֶיהָ,
חֲמָתָם בַּחֲמַת נָחָשׁ, כְּלִשּׁוֹן נוֹטְרֶיהָ, —
חוּצוֹת יְהוּדָה מִשָּׁוְא תְּהִימֶינָה,
הָהּ, אַךְ תַּהְפֻּכוֹת עֵינַי תֶּחֱזֶינָה!
עַל אַנְשֵׁי־חַיִל, הַחֲמוּרִים יְרָכָיו,
תְּיָשִׁים וַעְתּוּדִים, בְּרֹעֵיהֶם יְרָהֲבוּ,

*) הגיל הזה הוכר מלחד מבריתי מרימי בפת קדם בעת גדלה המריבה בין בתי כהות המתנגדות וחרפו וגדפו זת יחידי סגלה אבר תפארת ישראל המה, ועז עבר עליו רוח קנאה ובר הגיל הזה. והחים הכוכב הזה אבר בין כוצני ארץ יחחזב הרואה לבמחת לב כל חובבי הספר העבריה, כי המליצה העבריה עודנה חרוחה על לוח לבו, ואם בימי עלומיו הגיב לו יד ובם בין סופרי עבר, עוד הגדיל לעשות בימי גבורותיו, כי הגיל הזה נכתב על טהרת לבונת הקדושה, ומלא חן ונועם הוא, יהענגו עליו כל טועמי טעם מליצה עבריה. והמליץ הזה אבל לא ידיו ויכתוב בלעון יבבכו מאמר יקר מאד „דעה תנכיסעמיניסמוס פאר פינצינג יאהרען" אבר עבה לועם גדול בעולם הספרות: יהי זכרו ברוך. ולפני בתם יום עמו עד עולם. המו"ל.

**) המכתי על הפסוק: וַיַּעַל מַעֲלֵי הַמַּרְאֶה (יחזקאל ח', כ"ד) בתחתם ג"כ בל"ז.

בְּאַרְזֵי לְבָנוֹן יְתַחֲרֶה אֵזוֹב בַּקִּיר,
עִוֵּר וּפִסֵּחַ מְקַפֵּץ, יְדַלֵּג שׁוּר,
בְּסוֹד חֲכָמִים יָאִיצוּ, קְטַנֵּי־עֶרֶךְ,
עִם עֲנָקִים יִלְחָמוּ, שִׁפְלֵי־בֶרֶךְ,
עֵגֶל לֹא־לֻמָּד יוֹרֶה חָכְמָה וְדַעַת,
זֵד יָהִיר יִתְאַמֵּר צְדָקָה לָטַעַת,
פַּרְעֹשׁ אֶחָד יִרְדּוֹף אַחֲרֵי לְבָאִים,
הַיַּנְשׁוּף יִתֵּן קוֹלוֹ, מִבֵּין עֳפָאִים,
מוּל הַשֶּׁמֶשׁ יֵדֶא קְצוּץ — כְּנָפָיִם,
לְכַבּוֹת אוֹרוֹ יַעְפִּיל לַעֲלוֹת שָׁמָיִם,
זְבוּב־מָוֶת, שֶׁמֶן רֹקֵחַ יַבִּיעַ,
חֲדַל־כֹּחַ יָהִין אֲבָנִים לְהַסִּיעַ. —
כַּהֲלוּמֵי־יָיִן, בְּטִיט חוּצוֹת יִתְגַּלְגָּלוּ,
אִישׁ אֶת אָחִיו, בִּסְחִי דֹּמֶן יִתְגָּאָלוּ,
כַּדֻּבִּים יֶהֱמוּ, כְּעֶגְלֵי מַרְבֵּק פָּשׁוּ,
יְגַלּוּ מְעוֹרֵיהֶם, וְלֹא יִתְבּוֹשָׁשׁוּ —
מְנַדֵּינוּ יִקְרְצוּ עַיִן, פֶּה יַרְחִיבוּ,
מְחַרְחֲרֵי־רִיב אֵלֶּה, שֵׁם יִשְׂרָאֵל יַלְעִיבוּ! —
זֹאת חַטָּאת עַמִּי מִקֶּדֶם קַדְמָתָה,
בַּעֲוֹן זֶה צִיּוֹן הֲלֹא מִדְבָּר הָיָתָה,
כִּי שָׁלְחוּ מְדָנִים, בֵּין אַחִים הִפְרִידוּ,
וּמוֹשְׁלִים עַל אַרְצָם, זָרִים הִפְקִידוּ. —
הוֹי עַמִּי, עַמִּי, מָה אֲמֻלָה לִבָּתִי!
מְאַשְׁרֶיךָ כִּי אֶרְאֶה, אֲרַיָּוֶךְ דִּמְעָתִי!
פְּקַח עֵינֶיךָ וּרְאֵה, הֵמָּה מְהָרְסֶיךָ,
כָּל חֶלְקָה טוֹבָה, יַשְׁחִיתוּ לְעֵינֶיךָ,
הִתְעוּךָ בְּכִזְבֵיהֶם, הַקֹּדֶשׁ יְבַלֵּעוּ,
שׁוֹסֶיךָ, מַחֲרִיבֶיךָ, מִמְּךָ יֵצֵאוּ!

* * *

וְאַתֶּם טוֹפְלֵי־שֶׁקֶר! בֹּאוּ בַחֲדָרֵיכֶם,
הַשְׁפִּילוּ שֵׁבוּ! וּבְמַחֲשַׁךְ מַעֲשֵׂיכֶם,
וְלֹא לְעֵינֵי הַשֶּׁמֶשׁ, תַּעֲשׂוּ הַנְּבָלָה,
כְּאִשָּׁה נִצְרַת־לֵב, כְּזוֹנָה בָּלָה,
לֹא תֵדַע בֹּשֶׁת, בְּרוֹב תַּזְנוּגֶיהָ,
חֵן עַל שְׂפָתַיִם — וְטָמְאָתָהּ בְּשׁוּלֶיהָ —
מַה־לָּכֶם תְּנַבְּלוּ עַמִּי, פְּנֵי שֹׁעַ תִּטְחָנוּ,
עַל הַשְׁרִידִים בָּעָם, לְמוֹפֵת הֵם לָנוּ,
בְּשֹׁאט־נֶפֶשׁ תִּשְׁפְּכוּ מְרוֹרַת פִּתָּנִים —
הָהּ, מְגֻרַּה־מָדוֹן! אֱוִיל עַז פָּנִים!
הֲטֶרֶם תֵּדַע: כִּי צְבִי תִּפְאֶרֶת
בְּכֶרֶם יִשְׂרָאֵל הֲמָה, לְגֶפֶן אַדֶּרֶת,
בִּלְתָּם גַּם אַתָּה כְּמוֹץ מִגֹּרֶן יָסַעַר,
וְכֶעָשָׁן מֵאֲרֻבָּה מִסּוּפָה יִנָּעֵר! —
הִשָּׁמֵר וְהַשְׁקֵט! כִּי לֹא מָצָק תַּחְתֶּיךָ,
גָּדוֹל עֲוֹנְךָ, כִּי נִאַצְתָּ מוֹרֶיךָ!

* * *

וְאַתֶּם בֵּית יִשְׂרָאֵל זִכְרוּ וְהִתְאַשָּׁשׁוּ!
אִם אַנְשֵׁי מִרְמָה אֵלֶּה, רַע חָרָשׁוּ,
"צְאוּ צְאוּ" תֹּאמְרוּ — תֶּחֱרַשְׁנָה אָזְנֵיהֶם,
הַחוּ כָּשְׁלוּ — תֵּאָלַמְנָה שִׂפְתוֹתֵיהֶם!
אָז יִכְפֹּר עֲוֹן יַעֲקֹב, וְגַם הַלָּיְלִ,
שָׁלוֹם עַל יְשֻׁרוּן, וְיִשְׂרָאֵל יַעֲשֶׂה חָיִל!" —

ווין, תרמ"ח.

נח פּירסט.

צִבְעֵי יְהוּדָה! *)

א.

הַיְּהוּדִי יִפֶן מַבָּט עֵינוֹ מִזְרָחָה
נִכְחוֹ יִשְׁפֹּךְ מָרַת נַפְשׁוֹ מְצוֹא נֹפֶשׁ
יִזְכֹּר גּוֹרָל אַרְצוֹ לְפָנִים פָּרָחָה
בֹּקֶר לֹא עָבוֹת, עֵת דְּרוֹר וְחֹפֶשׁ.

ב.

כְּמֶלֶךְ הוּרָד מִכִּסְאוֹ מֵאַרְצוֹ גָלָה
בַּגּוֹלָה בְּשָׂרוֹ עָלָיו יִכְאַב מֵהַוָּתוֹ
יְדַמֶּה בִלְבָבוֹ כִּי עוֹד לוֹ הַמֶּמְשָׁלָה
בְּיָדוֹ הַמִּשְׂרָה וְלֹא אָפְסָה גַאֲוָתוֹ.

ג.

בָּעֵת רֶגֶשׁ קֹדֶשׁ יִתְעוֹרֵר בִּלְבָבוֹ
יָלִיט בְּצִבְעֵי אַרְצוֹ בָּעֵמֶק הַבָּכָא
בְּשָׁפְכוֹ לָאֵל שִׂיחוֹ עַל רוֹעַ מַצָּבוֹ
מְעוּטָף בְּשַׂלְמַת אוֹר יַעֲמוֹד כָּכָה.

ד.

מְלֹא רֹחַב שְׂפַת כַּנְפֵי אֲדַרְתּוֹ
יִמָּשְׁכוּ קַוִּים מַרְאֶה תְכֵלֶת לָמוֹ
כְּבִגְדֵי כֹהֵן גָּדוֹל בַּהֲדַר תִּפְאַרְתּוֹ
לְלָאוֹת פְּתִילֵי תְכֵלֶת יִקְשְׁרוּ בָמוֹ.

ה.

מַרְאוֹת אֵלֶּה הֵמָּה צִבְעֵי אֶרֶץ חֲמוּדָה
צִבְעֵי גְבוּלֵי יְהוּדָה בָּאָרֶץ וּבְמָיִם:
בִּגְדֵי לָבָן לָבְשׁוּ כֹהֲנֵי יְהוּדָה
וּמַרְאֶה תְכֵלֶת עֶצֶם טֹהַר הַשָּׁמָיִם. —

משה דוד געשווינד.

*) תרגוס משירי דר. לודוויג אויגוסט פראנקעל נ״י!

ספורים

מי שחושדים אותו — ואין לו

(ספור קטן).

חדש אביב הגיע, ויביא מרפא וברכה בכנפיו לכל היצור, אשר זה חמשת ירחים התענה תחת ידי החרף האכזרי, ולא מצא מנוח. גם יושבי העיר „מדמנה" יצאו מן החורים אשר התחבאו שמה, כל ימי החרף, והנם הולכים הלוך וטפוף בחוצות עירם ומתענגים על הדר הטבע, השלג נצמת וזרב ויהי למי מדמנה, אך מי מדמנה אלה כנחל עדנים בעיני יושבי העיר נוגי מתנרת החרף הקשה, כי נפשם משתעשעת בתקות נעימות; כי לרגלי האביב והחגים הבאים אתו — חג בני ישראל וחג הנוצרים, תתרבה הפרנסה בעיר, ולמרבה „הפדיון" אין קץ, ור' „פסח" המוציא הוצאות, הוא יכנים גם הכנסות. גם המלמדים עם לא עז יראו בחוצות העיר וישאפו רוח כתנים אחרי העבודה הקשה אשר עבדה בהם חמשה ירחים רצופים, יומם וליל, בימי החול ובשבתות ד', אך התנעם להם המנוחה עתה? הישמחו אל גיל כטורי העמים בעת הנתן להם מנוחה מעבודתם? לא ולא! להם לא יביא האביב מרפא בכנפיו, כי אם מגינות לב, דאגות מדאגות שונות; דאגות, להכין את הכל לחג, דאגות לאסוף צאן קדשים אל חדרם לקיץ הבא, כי ימי דינם הולכים וקרובים, ועוד מעט ויחרץ משפטם, כמה תלמידים יעברו מהם כמה יבואו וכו'... אך מה לנו לטפל בבזויי עם האלה, זנבות האודים העשנים.... נסורה נא מהם ונלכה אל הגדולים; אל החנונים העומדים בחיי אחינו על מדרגה יותר גבוהה ממדרגת המלמדים. גם החנונים יצאו חוצץ כלם מחנויותיהם בשרוך אליהם האביב והנם עומדים לפני פתחי חנויותיהם, ומחכים לקראת בא הקונים גותני הפדיון, ובחאריך להם העת, כי פעמי הקונים יאחרו לבא, ישובו אל חנויותיהם, וגבר את רעיתו ישננו להם את סדר הפסח, והרעיה אשר עוד תזכור את כל הסדר מהשנה העברה לכל פרטיו ודקדוקיו, תלמד אותו בעל פה את אישה ובמאת שמות תכנה את אישה: אישי קמח, אישי מי דבש, אישי תפוחי אדמה,

אישי בצלים, אישי נעלים, אישי עצים, אישי בצים, אישי קנקנים, אישי משמנים, אישי חזרת, אישי חול, וכו' וכו', ולו קם מקברו יתרו חותן משה אבי נביאינו, כי עתה התקנא באנשים המאושרים האלה, כי הוא רק בשבעה שמות נקרא, ולהם שמות אין מספר, קראו רעיותיהם להם בערבי פסחים.

נסורה נא אל אחת החנויות היא חנות ר' בצלאל החנוני; תפוש ברוב רעיוניתיו בקרבו יושב בצלאל, ראשו נשען על זרועות ידיו על "שלחן התיבה" וכמו חושב הוא להתנמנם יעלה את ראשו ויורידנו לרגעים, והנה אשתו פותחת את פתח החנות ובאה אליו, "ומה נעשה יקירי הנה החג מתמשמש ובא; כל הסחורות נחוצות לימי החג, ו"תעודת 'המסלה" כבר מונחת אצלינו זה שלשה ימים כאבן שאין לה הופכים, אם נפדנה ונקבל הסחורה, אולי נרויח מעט, ויהיה לנו לעזר להוצאות החג הדורש אוצרות תהום רבה".

— גם אני יגעתי במחשבותי למצוא עצה ותחבולה, איך לפדות הסחורה, ומזמה נבצרה ממני.

— האם תמו כל אוהביך ומיודעיך מחשך ואין איש מלוה לך "גמילות חסד?"

— קראתי למאהבי המה רמוני, כל היום כתיתי את רגלי, ואלך מאחד לשני כעני המחזיר על הפתחים אך כל אחד תשיבתו בצדו; בבית האלוף דישון בקרתי והוא רעי אלוף נעורי, ויקבלני בסבר פנים יפות, ויתן לי כסא לשבת, וישתעה אתי בעניני התבל, על גוי ועל אדם יחד, ובבוא אשתו אלינו החדרה. החל פתאום להתאונן באזניה: כי עליו לשלם היום חמש מאות שקלים לאלוף מגדיאל, אשר הוא נושה בו, ואין לו עתה לכסף תוצאות, ולכן תיגע נא גם היא להשיג את מכסת הכסף, כי מגדיאל חושב רבית ליום, ומקצת היום ככלו בעיניו... דבריו שמעתי ואבין כי לא עת לי עתה לדרוש "גמילות חסדים" ואתפטר מלפניו ואצא מביתו בפיק ברכים. ואבוא אל בית ר' יקנהז, גם יקנהז קבלני בסבר פנים יפות וישמח לקראתי, כי זה ימים רבים לא ראני בצל קורות ביתו, והנה גם החיט בא אשר הביא מלבושי החג אשר תפר למענו, ויהי כי התעשק עם החיט על דבר "דמי התשלומין" ולא באו בעמק השוה, פטרהו "בלך ושוב מחר, כי היום אין לו כסף" ולמען לא יהיה בעיני כדובר שקרים, ענה גם אותי בבקשי ממנו להלות לי גמילות חסד, כי אין היום בצלחתו, אף אגורה אחת. יצאתי מביתו ואלך אל ר' משולם אך לא כונתי את השעה, כי מצאתי בביתו את נבאי הצדקה, גובי "מעות החטים" ור' משולם צועק בקול על העול הנעשה לו, כי העמידו אותו בשורה אחת את ר' נעציל לתת עשרה שקלים, למעות חטים, בעת אשר רכושו ועזבונו לא יגיעו אף למחצית רכוש ר' נעציל, ובעת אשר את כרוספדאי התקיף העריכו לתת רק שלשה שקלים, וגם גבאי הצדקה לא טמנו לשונותיהם תחת חומות שניהם, וישיבוהו על כל דבריו, ותהי רק זועה הבין שמועה. ראיתי כי לא אושע מזה, כי עוד מעט וישימוני גם לשופט ביניהם, ואצא מן הבית ריקם לעמת שבאתי, וכן בקרתי עוד בבתי אחדים מיודעי, אך מאת כלם יצאתי במפח נפש, ראיתי כי איתרע מזלי היום, ואמר לשוב הביתה, אך בלכתי נמלכתי לבקר עוד בבית תשרק מיודעי אשר אותי יום יום ידרוש, ובעצתי נחיתיו שנים רבות, בהיותו עוד בנעוריו בית אביו. וגם אוצרי היה פתוח לפניו תמיד, ואלוה לו כסף די צרכו, ועתה כאשר

כבר השיג את כספו כסף הנדוניא עשרת אלפים שקלים מ„בית האוצר" וגם זה לא כבר התאונן באזני כי כפגר מובס שוכב בארגזו הרכוש הזה, באין לו מסחר לאחז בו; הלא אל נכון לא ישיב את פני ריקם, וילוה לי לזמן מצער חמשים שקלים, כה חשבתי ואבא אל ביתו בלב בטוח, כי בו בעזרתי, אך מה מאד השתוממתי ויפג לבבי בקרבי, כי אחרי דרישת השלום הנהוגה פתח דבריו אתי: „האין לך רעי היקר חמשים שקל כסף להלות לי על עת מועטה?" — ואיפה הוא כספך? — „את כל כספי נתתי למשמרת בידי מנדיאל על רבית מועטה, כי למה ינוח בארגזי כאבן שאין לה הופכים", הקשבתי לדבריו ואגמור בלבבי אמר לשטום את כל המין האנושי, ומי יתנני במדבר מלון אורחים, ואעזבה את היצור הנמאס הזה, ואשכנה את תנים, או ביער מי נחני ואתרועע את הקוף צלם דמות היצור הלזה ובן גילו (לפי שיטת דארווין).

— אבל עוד טרם ביער ובמדבר הנני, והקיבה דורשת תפקידה, גם הגויה והרגלים דורשות להן כסות, והחג הולך ובא, והסחורה מונחת בבית מסלת הברזל ו„כסף המצב" יעלה מיום אל יום, על אחרנו מפדות אותה — כה נאנחה האשה.

—ומה לעשות לי ולא עשיתי, עוצי נא את אשתי עצה וכדבריך אעשה; הנה עשרים וחמשה שקלים הלוה לי יוחנן הסנדלר על זמן שלשה ימים, אך מה יתנו ומה יוסיפו אלה, אם עוד יחסרו שבעים וחמשה.

— אבל מה היום מיומים, מדוע נשתה היום אמונתנו, הכי בלענו חיל זרים או פשטנו הרגל לנושינו, כי כל מיודעיך השיבו היום פניך ריקם?

—זאת לא זאת רעיתי; האנשים האלה לא יחשבו עון וחטאת לאיש לבלוע חיל זרים, ונהפוך הוא, האיש הפושט את הרגל ובולע חיל זרים כבודו חדש עמו זרבים הדופקים על פתחי ביתו, וברחמים רבים יבקשו ממנו כי ילוה את כספם, כי גומלים המה איש לרעהו, והמה לא יסתכלו בקנקן אלא במה שיש בו, אבל על אנשים כמוני...

בצלאל הפסיק בדבורו כי איש בא החנותה, איש גבה הקומה ורחב הכתפים פניו אדומים ונזעמים, הוא מנשה בעל הבית והחנות, אשר בצלאל גר בו, ובקול חרון קרא: מה תחשוב למשפט בצלאל אשר לא תראה לי צורת מטבע זה שני ירחים, הנה עוד מעט והשנה כלתה תמה, ורבים המה בעלי הבתים אשר כבר שלם להם שכר דירותיהם לשנה הבאה משלם, וממך מגיע לי עוד חמשה עשר שקל לחשבון השנה העברה, ואתה עושה את עצמך כאינך יודע. הבעת אחריש? בי נשבעתי...

— בי אדוני אל נא יחר אפך — התחנן בצלאל — הלא תדע כי בימי החדש האחרון לא נראתה רגל איש זר בעיר. הפרנסה שבתה ותחלוף כליל, ובצפיתנו נצפה עתה לחדש האביב, ולחגים אשר בו, אולי יוטב המצב הרע, כי לא לעולם יזנח ד', סחורות החגים דורשות כסף תועפות והלחץ זה הדחק בכסף גדול עתה מאד, והיה בהניח לנו ד', אתן כסף לאדוני בימי חול המועד הבע"ל.

— מה לי ולתשובותיך, גם אני אינני עשיר המתרפס ברצי כסף, וגם לי דרוש כסף לחג והיה אם לא תשיב לי את המגיע, עד היום השלישי, אגיש את שטר

ההתקשרות אל בית המשפט, כי ככר העברת את מועד תשלומי דמי הדירה — זבדברו את הדברים האלה יצא מן החנות בחרי אף.

הוא יוצא ואיש אחר בא, פניו לבנים כלבנת הסיד, ראשו כפוף לארץ, וכל יצורי גוו אומרים מרך לבב וחרדה; הוא זלמן המלמד, המלמד תורה את בן בצלאל, בעני העומד בפתח לא הרהיב בנפשו עז לגשת אל אדונו אבי תלמידו ובקול רועד ושפל מארץ יצפצף קרא: חוסה אדוני ותן לי את השקלים האחרים המגיעים לי עוד ממך לשכר הלמוד, כי צרות רבות אפפו את ראשי, הגיעו מים עד הנפש; אשתי חלתה ומחלתה אנושה, הלא דבר בעתו הוא לערבי פסחים? הנושים לא יתנו לי מנוחה, ולחג הפסח עוד לא הכינותי, אף שרוך נעל, לכן אמרתי בעת צרתי אפנה אליך אדם ביקר, כי אם לא אתה לי, מי לי.

בצלאל לא דבר מאומה, ויוציא מכיסו מן הכסף אשר לוה מאת יוחנן הסנדלר שלשה שקלים, ויתנם למלמד, והמלמד הנדכא ברכהו בשם ד', על רב חסדו וטובתו עליו, ויפטר מלפניו, המלמד עודנו על סף החנות, והנה שני אנשים נכבדים באים החנותה, פניהם צוהלים ושמחים, ועקבות דאגה לא נכרו עליהם, המה גבאי הצדקה, ובקול היוצא מטוב לבב קראו: «מעות חטים, מעות חטים ר' בצלאל!»

— כמה הערכתם אותי אדוני?

— שלשה שקלים תתן כנדבתך בשנה העברה.

מבלי דבר דבר הוציא בצלאל מכיסו את שלשת השקלים, ויתנם להגבאים והמה ברכוהו בשם ד' ובפדיון מרובה בערבי הפסחים האלה, וילכו לדרכם.

בקש בצלאל לשבת רגעים אחדים בשלוה, ולהעמיק בתחבולותיו למצא לכסף תוצאות לפרות את הסחורה המונחת זה ימים אחדים בחצר מסלת הברזל, והמחכה לביאת הגואל אשר יגאלנה, והנה קפץ עליו רוגזם של שני שוטרים אשר באו אל החנות, ובאין אומר ודברים נגשו אל כפות המאזנים וינתקון מן מט הברזל אשר הן תלויות עליו, ויפנו ללכת לדרכם.

— מה אתם עושים בזה אדוני?

— מה אנחנו עושים!? הטרם תדע כי ארבעה שקלים מגיעים ממך «מס לצרכי עדתכם» בשנה הזאת וזה פעמים רבות כתינו את רגלינו ללכת אליך לגבות ממך את המס הזה, ואתה פוטרנו בכל עת ב«לך ושוב» האם עבדיך אנחנו?

— אבל הניחו לי עוד ימים אחדים ואני אשלם.

— היום אין עוד רחמים, כי הרב שלכם דוחק בבית הפקידות לגבות את המגיע לו, כי זה כחצי שנה לא קבל את משכורתו, ויצונו שר העיר במפגיע לגבות היום עד הפרוטה האחרונה, ואם לא ונביא ערבון מן המאחרים לשלם — ובדברם את הדברים האלה פנו לו עורף ויצאו מן החנות.

אנא אדוני — התחנן בצלאל ברדפו אחריהם — הואילו נא וישובו אתי, ואני אשלם את המס, אך השיבו לי את כפות המאזנים, כי ערבי החג הימים האלה.

השוטרים התנהגו אתו לפנים משורת הדין, וישובו אל החנות, ובצלאל הוציא מכיסו ארבעת שקלים ויתן להם, והשוטרים קראו: «הוי יהודי נוכל! כסף

תועפות לה, ובכל זאת יתן לנקר שתי עיניו מהוציא מצלחתו אגורה אחת" וילכו לדרכם.

הודעתיך קורא יקר את בצלאל החנוני, ומרי שיחו האם הקשבת באזנים קשובות, לכן שאני אם אדבר הפעם באזניך דברים אחדים מתולדות חייו; היו ימים אשר ההצלחה שחקה אל בצלאל ותשאהו על אברותיה כאשר ישא האומן את היונק, ומשפל מצבו התנשא אל על ויהי לחנוני גדול בעירו „מדמנה" ויהיו אז רבים השוקדים על פתחי ביתו, ולאוהביו ומעריציו אין מספר, ובכל זאת לא גבהו עיניו ולא רם לבבו בהצלחתו, כי באמת איש יקר המזג הנהו, מעולם לא השיב פני אדם ריקם, אם דרש איש ממנו דבר, גמל חסדים לרבים, בעצת שפתים ובפעל כפים, ולא חשך ממנו כל עמל ויגיעה להטיב לזולתו, ויהי אהוב לכל — אך זה חמש שנים מעת אשר החלה ההצלחה לחמק מביתו, והוה על הוה כתומן באו עליו, התבערה אשר פרצה בעיר ותאכל בתים למאות האבידה את כספו, כי רבים טן הנשרפים אשר נתן להם סחורה בהקפה, נשה כסף, ועתה מה יקח מהם אם לא את עורם לעצמותיהם, יתר השרפה אכלו השנים הרעות אשר באו תכופות זו אחר זו, כי הציצו בעיר חנונים רבים כעפר הארץ, ויורידו את מקחי הסחורות, ויזלזלו במחירים, ההכנסה נתמעטה, והוצאה עושה את שלה, ודורשת תפקידה, שתילי הזית ישנשנו, הבנות דורשות כובעים מצנפות ורדידים ועוד, ככל המכה הכתובה בספר ישעיהו, ולחשוך מהן את אלה אי אפשר משום „מה יאמרו הבריות" הבנים דורשים מלמדים ומורים, העניים הבאים חוצן ולא יתנו דמי כל היום, דורשים את שלהם, לקוטי בתר לקוטי דורשים את שלהם, עניני העדה דורשים את שלהם, ואין איש מוחר על זכותו אף כמלא נימא, ומה יעשה האיש אשר השעה דחוקה לו, האם יקרא בראש כל חוצות: אנא הרפו ממני, כי אין עוד כחי עתה ככחי אז? לכן ישא האמלל הזה בשרו בשניו, ישב בדד — וידום אבל למראית עין יצהיל את פניו, ולא נדע כי בא העוני אל קרבו. בחרף הזה הכביד הזמן את אכפו עוד יותר על בצלאל, כי הוא נתן לאיש אחד הנודע לאיש אמונים מאתים שקלים להגיעם לסוחר אחד בעיר פ. והאיש הזה לקח את הכסף ויברח ויעלם... הנה כי כן מצבו עתה מורא מאד, כפי אשר שמענוהו משרטוחה את רעיתו, התלאות תשתרגנה ותרבינה מיום אל יום ואין עוזר.

בלילה הזה נדדה שנת בצלאל ויתהפך מצד אל צד, וירבה לחשוב ולמצא עצה נכונה בטח לפדות את סחורת החג, ובכל מחשבותיו לא מצא תחבולה אחרת כי אם לפנות אל מגדיאל המלוה, וללות ממנו עוד מאות שקלים ברבית, ואף כי מגדיאל לוקח שנים אחוזים ממאה לחדש, אך מה יעשה הטובע בשבולת, אם לא יחזיק בראש שבולת, היניח הסחורה ולא יפדנה? ומה יאמרו נושיו המרחקים תמיד על שרשי רגלי בעלי משה ידם, בראותם כי סחורות החג אפסו מחנותו, הלא פתאום יקימו נושכיו ויקיצו מזעזעיו. כעלות השחר קם ממשכבו וישב לערוך מכתב אל אחד מידידיו בעיר וו, וישפוך לפניו שיחו כדברים האלה:

„ידידי ישעיהו ב. כבן לי!

שנים אחדות חלפו עברו מעת אשר לא באתי בחליפות מכתבים עמך, אך לא באשמתי אני, כי הנני עבד נרצע לזמן הקשה אשר לא יתנני השב רוחי,

וכשמשון בבית האסורים עלי לטחון קמח בעד הרחים אשר על צווארי, אך את שמשון נקרו את עיניו, ואני — אור עיני אתי לראות ולהתבונן על כל העושק והמרוצה אשר יסוב הגלגל החוזר בעולם מדי עברו, ולהאנק דם על ידו הנטויה. מני העת אשר ערכתי אליך את טכתבי האחרון בשנת תד... הרבה הגלגל החוזר לפרוע פרעות בתבל ארצה, ויהפוך עליונים למטה, ותחתונים למעלה, את העבדים ההולכים ברגל — הרכיב על גב סוסים, והשרים — ברגל הוליך, ויצו להם להחזיק בפלך. את בני כותל המערב, דחף ביד חזקה אל כותל המזרח, ובני כותל המזרח עומדים מאחוריהם, ורואים את הקולות, את הלפידים, ואת הברקים, ויניעו ויעמדו מרחוק... גם אותי לא נקה הגלגל מדי עברו, ואינני עוד את אשר הייתי בשנים אשר הסתופפת בביתי, בהלה נר ההצלחה עלי ראשי, אז הלכו רבים לנגה ברק הצלחתי, ומספר המדברים אתי היה מספר אוהבי ורעי, וירומטוני תחת לשונם כי אני נדיב — ככלבא שבוע, חכם — כשלמה, משכיל — כבן מנחם, כפי אשר ראית אז בעיניך ותשמע באזניך. אך מעת אשר ההפך עלי האופן, חדלו קרובי ומיודעי ואיש לא ידעני עוד בשם, מרחוק הריחו בארגזי, כי איננו מלא בסרח העודף, וחכמתי נסרחה, בינתי אבדה, ואלה לחכו כפות רגלי, ירחיקו ממני כמטחוי קשת, אם אֶמְרי אשיא האשם הזה על ראש עמי, ואשנן את דברי שוטנינו כי רק עמנו הוא עם המכבד עשירים, והמשתחוה לעגל הזהב והטאתי לד', כי לא טבע עמנו בלבד הוא, כי אם טבע כל האדם, נטיה טבעית היא לכל בני חלוף לכבד את אלי הכסף, ולגרוע עין מן חסרי הכסף כמו שידע שור קונהו וחמור אבוס בעליו, אך באחת אאשים את בני עמנו יושבי הערים הקטנות, על רדפם באף את העני המשכיל, וידקדקו אתו כחוט השערה, וסביביו ישערו מאד, יען כי אין לו מגן ומחסה, שריון זהב איננו לבוש, וסוחרת כסף איננה אתו, ומן חטאות העשיר העושה כל תועבה והוא פרוע לשמצה יעליטו עין, יען כי צנה וסוחרה לו כספו וזהבו... אך אם כה ואם כה מצבי רעוע מאד ותושיה נדחה ממני (פה תאר לפניו את הליכות בני עירו אתו ואת דחקו) בצר לי אמרתי אפנה אליך, אגלה לך את מצבי, ואולי יעמוד לי על ידך רוח והצלה... לתשובתך אחכה ידידך בצלאל."

יום הששי ערב שבת הגדול, העיר מדמנה הומיה וכמשק גבים שוקק בה. רוח החג צרר בכנפיו את כל יושבי העיר ויניעם הנה והנה, אלה נושאים במוטות סלים מלאים מצות, אלה בקבוקים וקנקנים, אלה אגוזים ומי דבש, ואלה יין נפן כשר, כל איש לעברו מקצהו, ואין מפריע את רעהו במהלכו, להפסיקו בדברים, כי הזמן קצר והמלאכה מרובה. והנה פתאום נראו אנשים רצים מבהלים אל אחת הרחובות כמו קרה שם אסון.

— מה זה קרה בעיר?

— גם אני לא אדע.

— הפרצה תבערה?

— משאת עשן לא תראה.

— אל בית משכן בצלאל החנוני יזוצו הכל.

— נרוצה גם אנחנו.

— נרוצה.

לפני פתח חנות בצלאל עמדו המונים המונים, וידחקו איש את רעהו, לכנוס פנימה וקול מחרפים ומגדפים נשמע מתוך ההמון, מהאנשים אשר בצד ובכתף יהדופו לכנוס ראשונה.

— עוד מעט וארוצץ את גלגלתך.

— ואני אשבר את כל עצמותיך.

— עוד מעט אדיקך ואשימך כעפר לדוש.

— זרועך מקנה תשבר.

— כתפך משכמך אפיל.

— מה זה קרה בבית בצלאל? — ישאלו את היוצאים.

— הוא זכה בגורל אלף אלפים.

— לא, כי אם אלף.

— ואני אומר מאת אלפים.

— לא, עשרת אלפים.

— ואיך תדעו זאת?

איך נדע? עתה בא רץ ממהר מבית התחנות הקרובה אשר לטעלעגראף ואתו דעפעשע כי בצלאל נתעשר, ובעוד ימים אחדים ויהיה לו ממון קרח.

— הלא תמיד אמרתי כי בצלאל הוא איש ישר ונכבד.

— ומי זה לא אמר כזאת?

— הניחו לי לבא הביתה, כי לי משפט הכבורה — קרא מנשה בעל בית בצלאל, ויפ־ש את ידיו, ויחצה את הנאספים, ויכנס הביתה בקול קורא: מז״ט מז״ט בצלאל יקירי ויפול על צואריו וישקהו.

— אבל לשמחה מה זו עושה אדוני מנשה?

— הלא זכית בגורל כסף רב.

— לא זכיתי.

— זכית, ותחפוץ לכסות עשרך במשאון, כי כבוד עשירים הסתר דבר.

— שבה בזה אדוני, ואתן לך את המגיע לך עוד ממני, יתר התשלומין לשכר הדירה בשנה זאת, חמשה עשר שקל.

— למה זה תמהר ר׳ בצלאל? האם אני דוחק את השעה, האם מיום אשר ידעתני, מיום אשר אתה גר בביתי, זה עשר שנה הייתי לך אף פעם כנושה הגידה נא לי ר׳ בצלאל כמה זכית בגורל?

— מחר אגלה לך סודי, אך עתה ראשי עלי ככרמל, ומנוחה דרושה לי.

— נוחה בשלום על משכבך, יעזרך ד׳, כי איש יקר אתה.

מנשה יצא מן הבית ובקול יללה וגנוחי גנח קרא: „אמנם כן הוא זכה בגורל, וכפי הנראה אלפי אלפים״.

כל היום היתה העיר כמרקחה, ולא חדלו מדבר בזכות בצלאל בגורל, וגם בליל התקדיש השבת, שכחו בני העיר מאכול לחמם וישיחו בהצלחת בצלאל ובעשרו הרב, ובצלאל יושב על שלחנו, לימינו רעיתו, ובניו שתילי הזית סביב

לשלחן, ובצחוק קל על שפתיו פנה אל רעיתו ויקרא: „מה זה עשה ד' לנו „ישעיה יודיעני בדעפעשע כי שטרי זכה בגורל עשרת אלפים שקלים, ולי אין לי כל שטר גורל?"

— קרא נא עוד הפעם את הדעפעשע אולי טשגה הוא.

ובצלאל קרא: „בעיר מדמנה, לבצלאל. שטר גורלך זכה עשרת אלפים שקלים, מכתב בא, ישעיהו".

— נלאיתי מהבין פשר דבר.

— גם מטני נשגב הדבר, לא אוכל הבינו, אך נחכה נא למכתב ישעיהו.

— ואיזה בעל כנפים מהר להפיץ הדבר בעיר?

— איזה בעל כנפים? זה דרך האנשים כסל למו לארוב על פתחי רעיהם ולדעת ולהתחקות על הנעשה שם, וכטבע שני הוא לבני איש לדרוף לדעת חדשות, והקונים האחדים אשר היו בחנות בעת אשר הובאה הדעפעשע מהרו להפיץ את החדשה בעיר, אך מה תתן ומה תוסיף לנו.

ביום השבת בבקר הלך בצלאל אל בית הכנסת להתפלל כדרכו תמיד, ובבואו הביתה מהרו המתפללים לחלוק לו כבוד מלא חפנים, כאלו בריאה חדשה נבראה עתה. שמש בית הכנסת נקרב אליו ויכבדהו ב„הוצאות הספר" ויקרא לעלות לתורה שלישי — עליה שמנה ומפוטמה, עלית הרב — ואחרי ברכו את הברכות ויודה לגבאי בתודת „יישר כחכם" קרא אליו הגבאי: זה כבר ידעתי ערכך כי רם הוא, וכי נשיא אלהים אתה בקרבנו, אך מטרדותי הרבות ראשי עלי כגלגל, ואשכח לכבדך באיזה כבוד זה ירחים אחדים...

אחרי התפלה נקרבו אליו, פרנסי הקהלה וראשיה ויברכוהו בשבתא טבא ובברכת המז"ט, ואף בצלאל התכון להשיב להם כבוד אל חיקם, ויקראם אתו לביתו לשמח בשמחתו, וכל הקרואים התאמצו להוכיח לו בעליל במליצות מטליצות שונות, כי זה כבר כבדוהו וינשאוהו, כי גבר מורם מעם, ובעל בעמיו הנהו, ותמיד המה נכונים, לבא למענו באש ובמים. אחרי לכת הקרואים לביתם, פנה בצלאל בשחוק אל אשתו ויקרא: יהי חלקי כמי שחושדים אותו אף אם אין לו, אם יחשדו את איש ביגוני כי בא רזון בהצלחתו אז ישפילוהו עד הדיוטא התחתונה, ומפניו לא יחשכו בוז, ואם יחשדוהו כי עשה עשר אל על יקראוהו, ואין קץ לכל הכבוד אשר יחלקו לו, אמנם לא אכעס על האנשים האלה, ולא אשחק עליהם הוא אשר דברתי; נטיה טבעית להם לכבד את אבוס הבעלים. —

במוצאי שבת קדש והנה נער בא אל בית בצלאל, והנער בן ר' יקנהז, ויען הנער ויאמר: „אבי שלחני אליך להגיד כי הנה זה עתה השיג כסף, ולכל אות נפשך כספו לפניך, הגידה נא כמה דרוש לך היום וישלח אבי על ידי".

— אמור לאביך רב תודות בשמי, היום אין כסף דרוש לי, ולכשידרש לי אפנה אל אביך — הנער יצא, ותשרק בא, ואחרי ברכו את אדוני הבית בקול גדול ב„שבוע טוב" קרא: ידידי ר' בצלאל, טובותיך עלי מיום הערתי אותך, אין ערוך אלימו, אגידה ואדברה עצמו מספר, ואני מאומה לא גמלתיך טובה עד היום הזה, חלף כל אלה, לבן אמרתי תקבל ברצון את טובתי המצערה, אשר אני אומר לעשות אתך; הנה טרם תשיג את כספך מ„בית האוצר" אשר לשטרי הגורל, עור

עברו שבו ות רבים, ולך דרוש כסף לנהל את מסחרך, ואלוה לך לע"ע כסף די צרכך, ואל נכון לא תשיב את פני ריקם".

— את פניך לא אשיב ריקם, אבל הלא את כל כספך נתת למשטרת ביד מגדיאל?

— ביום הששי לפנות ערב, השיב לי חלק קטן מכספי, והנני עימד הכן לשרותך.

עוד רבים הרבו לבא בערב הזה בבית בצלאל, גם מנצפך גם אתבש, אלוף דישן, ואלוף בצרה, וכלם הציעו לפניו ללות מהם את כספם, בגמילות חסד, עד אשר יקבל את הונו מ„בית האוצר", וגם מגדיאל המלוה ברבית אשר מימיו לא הלוה לאיש שקל בלא מתן שכרו בצדו, ואשר ביום האסף במלתחתו איזה סכום ולא נמצא לו בו ברגע לוה חדש, היה לו היום הזה, יום חגא תאניה ואניה, וגמילות חסד לא הלוה ממנו לאיש, גם הוא בא עתה ביתה בצלאל, ויציע לפניו ללות ממנו כסף די צרכו, ובלא רבית. — מה גדלו מעשיך ד', ברוך משנה לרגעים טבע הבריות! —

ביום השני בבקר הביא נושא המכתבים מכתב אל בצלאל, בצלאל פתח את המכתב ויקרא בו כדברים האלה:

„ו. בחדש ניסן התר"...

„לטטיבי ואיש חסדי מו"ה בצלאל נ"י.

„את מכתבך קבלתי, ויחד המו מעי בי, נכמרו נחומי בשמעי כי אחז הזמן „בערפך ויסגך אחור, ואני באמנה לא ידעתי עד הנה כי מר לך מר, ובלבי דמיתי כי „עוד ההצלחה משעשעת אותך בחיקה; אזכור, גבר יקר! את הימים הראשונים אשר „הסתופפתי בביתך, וביתך היה בית ועד לחכמים, לעניים מרודים ולכל קשה־יום, „ואקרא את דבריך אל תהלוכות בני עירך אתך עתה, ועיני תהיינה למקור דמעות „ואקוב גם אני את היצור בעל שתי הרגלים הנקרא בשם „אדם" אך מה יתנו ומה „יוסיפו לגו דברינו, האם ישנו את טבע בני האדם לטוב? יוסיף דַּבֵּר יוסיף מכאוב „לכן נחדול עתה מזה, והנני מתודה לפניך מטיבי, כי חטאתי וישר העויתי על „אשר לא דרשתי עד הנה לשלוטך לדעת את כל המצאות אותך ביום אשר „חדלת אתה מכתוב אלי, והנני שולח לך שלש מאות שקל, אשר אולי יוציאך „למרחב, וברצות ד' דרכך תשיבם לי — סלה נא לי על השחוק אשר עשיתי „בשלחי לך טעלעגראמא בדויה; כי זכית בגורל עשרת אלפים שקלים. ואני טרם „אדע אם יש לך שטר גורל, אך אמרתי; עם העקשים האלה; בני אדם הטוקדים „את איש רק על פי צלחתו, נתפל גם אנחנו, נראה נא איך פתאום בשמעם את „השם הנורא „עשרת אלפים שקלים" יכרעו וישתחוו, ועפר רגליך ילחכו, יקומו „הנערים וישחקו לפניך, ואתה בטובך תודיעני את הפעולה אשר פעלה הטעלע־ „גראמא בלבות בני עירך, הנני בזה רעך המברכך בחג שמח ועלז, ישעיהו".

חג שמח ועלז, היה באמת לבצלאל; כי אוהבי עשיר רבים המה, ומי זה לא יבקש קרבתו, ובערבי פסחים דחקו הקונים וינגשו איש באיש ואיש ברעהו לבא ראשונה אל חנות בצלאל, לקנות ממנו כל סחורה הדרושה להם לחג, ותטברנה גם כל הסחורות אשר היו עתידות להוציאן אל שער האשפה. וזקני העיר

אמרו כי לא יזכרו; חנוני אשר היה לו שפע מרובה, ופדיון רב כמו לבצלאל בשנה הזאת, ובצלאל ברגע הנפשו מעבודתו הרבה קרא: מה מר מצב האומלל אשר יחשדוהו כי אין לו כסף, ומה מאושר האיש, אשר יחשדוהו כי כסף לו. רבש ע יהי חלקי עם מי שחושדים אותו — ויש לו.

א. ח. חרלאַפּ, וולאדיסלאַוואָוו.

יגעתי מצאתי תאמין

(זכרונות מבותלי בית המדרש).

מדי בואנו אל בית המדרש בעיר הקטנה „כזיב" נמצא תמיד ארבעה אנשים יושבים אל התנור ומשוחחים, שם ארבעת האנשים האלה הם: בעריל המלמד, גד השדכן, מנשה הבטלן, וזבלון הפרוש, בעריל המלמד הוא איש כבן חמשים שנה, קטן הקומה, לבן הפנים, ועצמותיו שפו מני רואה, לפנים היה מלמד בישראל, לאמר: אחרי אשר אכל ויבלע את חמשת שנות הארוחה על שלחן חותנו, ובפנותו כה וכה וירא כי אין לו מעמד כי הגיעו המים עד הנפש, וחותנו קורא בקול: „הנה אשתך וילדיך לפניך, קח לך ולך מביתי, כי גם דבורה בת היא לי, גם חנה אוני הנָהָ, גם לאה איננה מטורת לי, ומה לך אתה כי תשתרר גם השתרר בביתי ועל כתפותי תרכב, טול וצא" אז ראה בעריל כי אין עצה, אין חכמה ואין תבונה נגד חותנו האכזר, ואם יסרב יוציאהו ביד חזקה מביתו, ויצא ויהי למלמד בישראל וירבץ ברבים... תורה? התורה אמרה: לא בבעריל אנכי, המקרא — אינני עמו, ואם איננו יודע את כל אלה, הכי הדבר מעלה או מוריד לו; מי זה שם אז את לבו ללמודי המקרא, ולמוד התורה והגמרא? הכי במלמד תלוי הדבר, האם כל הלומדים והמופלגים, מרבותיהם ירשו את התורה? יעמול הנער ייגע את מחו וסוף הידיעה לבא. ומה יעשה בעריל הנגרש מגן עדנו מבית חותנו אם לא כי יהיה מלמד בישראל, הלא אין לך דבר העומד בפני פקוח נפש ומה גם פקוח חמש נפשות, כי לא בנפו יצא מבית חותנו, ומלבד הרחים שעל צוארו, הוציא אתו גם שלשה ילדים, לכן הלא מן הדין הוא כי כל אב בישראל יתמוך בימינו וישלח את עויליו אל חדרו לקום חמש נפשות, ותורה מה תהא עליה? כבר ברית כרותה כי התורה לא תשתכח מפינו, מפי זרעינו וזרע זרעינו, ויהי בעריל למלמד בישראל ימים רבים, עד אשר באה הפקודה הנוראה, כי המלמדים צריכים לעמוד על המבחן, לראות היודעים הם את שפת המדינה, ועליהם ללמדה את תלמידיהם, אז נשבר לבעריל מטה לחמו, כי מאין יקח את ידיעת שפת המדינה, המן הגורן או מן היקב ויישלך בעריל את רצועתו מידו, ויהי ליושב אהלים בבית המדרש, והקב"ה הזן ומפרנס מקרני ראם עד... ואשר רחמיו על כל מעשיו, לא נתן את בעריל לגוע ברעב,

כי נתן בלבב גרונע רעיתו רחמנות לרחם עליו ועל צאצאיהם והיא תפרנסהו בכבוד כי בכל יום היא משכמת קום, ומשחרת לטרף בשוקי העיר, והיא קונה כל דבר אשר ימכר; תרנגולים תרנגולות בצים, בלויי סחבות, ועוד כמו אלה. ומאלה לחם בעריל נמצא, והוא יושב בבית המדרש ועברתו שמורה לכל הלומדים שפת המדינה השפה אשר היתה בעוכריו, וללומדי שפת עבר — אשר לא ידעה, ואשר גם בלעדה למד לבני עבר את תורתם, ומלאך אכזרי הוא לבחורים העניים, המביאים אתם בהחבא לבית המדרש ספרים חיצונים להגות בהם — כי בית המדרש הוא ביתם, הוא חדר למודם, חדר משכבם — וכחתף יארוב להם ומספר צעדיהם ימנה והיה אם ימצא במחתרת את אחד הבחורים העניים את ספר קטן, ישביעהו בוז וכלימות, יודיע חרפתו בקהל, יריע עליו כגנב עד אשר יגרשוהו מן גו, זאת היא מלאכתו בשעת חירום את הבחורים העניים, אך בעת שלום, בעת אשר יאספו השדודים, יתמו הגרמסים מבית המדרש, יושב בעריל את שלשת חביריו הנזכרים אל התנור, ומשוחח אתם בשיחות חולין של תלמידי חכמים, בדברי הימים, ועל המדינות ידברו, בספורי מעשיות מגדולי הארץ, בסמבטיון ובני משה, באלכסנדר מוקדון, בהצרפתים הראשונים, בהצרפתים השניים וכו' וכו', גד השדכן... אם תולדותיו במאזנים תעלינה, תשאינה בד בבד את תולדות בעריל, כי גם הוא אכל על שלחן חותנו ארוחת חנם, ולא חמש שנים אך עשר שנים, וכבלות השנים האל גגרש גם הוא מבית חותנו, ולכן עד היום עברתו שמורה לחותנו אשר בגן עדן מנוחתו זה שנים רבות, ומדי התקוטטו את רעיתו, יזכירנה את אביה הרמאי, אשר רמהו מכף רגלו עד קדקדו, כי הוא הבטיחהו "ארוחת עולם" על שלחנו, ולבסוף שלחהו מביתו, בעת אשר עוד שנים רבות חסרו "לעולם". אך בזאת שונה גד מבעריל, כי גד עוד מראשיתו אהב לאכול לחם עצלות, וביום הגרשו מבית חותנו, ובהחלו לעיין בשאלות "מה נאכל" דק ומצא תירוץ מספיק, כי תאחז במלאכת שדכנות ידו, ואף כי לדברי היודעים אותו, לא הוציא מימיו אף ענין "נכבדות" אחד לפעלו, בכל זאת מכל ברית תנאים אשר נכרתה בעיר חטף שקלים אחדים, כי בשעת חדוה, מי זה יעמוד לעשוק את גד הצוח ככרוכיא, כי מעסק השדכנות מחיתו נמצאה, וכי זה כבר לפני שנים רבות, היה הוא הראשון אשר חולל את רעיון־הנכבדות הזה, ויבראהו יש מאין, והוא עני המהפך בחררה, ואחרים יאמרו לגזול את חררתו מפיו — וגם אשת גד כאשת בעריל לא תטמון את ידיה בצלחת, ואת החסר למכולת הבית מעסק השדכנות, תביא היא מעסקיה, כי היא סרסרת לגבירות, למצא להן שפחות, למלמדים ענים למצא להם תלמידים עניים, לבעלי בתים דלים, למצא להם שכנים אביונים, ועוד עסקים כגון אלו, ובכן יוכל גם גד לשבת לפני ד' בהרחבת הדעה, ובלא פזור הנפש, והוא גם הוא עברתו שמורה למשכילים ויודעי הלשונות, כי מעת אשר החלו בני הדור החדש להתמשכל הנה השחיתו לפי דבריו את עין לחמו, כי המה יקחו להם נשים מכל אשר יבחרו בלי השתדלות ועזרת שדכנים, ואך יראו בני אלים אלה, את בנות האדם כי טובות הנה, טיד יחמדו את יפין בלבותם ויאהבו ויאהבו, מבלי אשר יוליך עוף השמים את הקול לגד והנה לפתע פתאום ישמע בעיר כי בת פלוני תקח את בן פלוני באמצעות האהבה, ופה יסתתמו כל טענות גד כי הוא יוצר הרעיון ומחוללו, כי מה

לירא ד' ולאהבה? ובכן ישוב הדך הזה נכלם, ויקלל את היום אשר בו נולדה האהבה, ואת המשכילים החדשים המחזיקים בשיטתה, ואת כל חרון אפו ישפוך גם הוא על הבחורים העניים, בין שהוגים בספרים חצונים בין שאינם הוגים כי מי יודע אם בקרב הימים לא יתמשכלו גם הם. —

מנשה הבטלן... כמשמעו, ועיין בתולדות בעריל וגד...

זבלון הפרוש... מה בין בטלן לפרוש? בטלן הוא איש אשר אשתו אתו באותה העיר, ושלש פעמים ביום, ערב בקר וצהרים יראנה ויתקוטט אתה, היא תראהו את נחת זרועה על כי מיום דעתה אותו, לא השתכר אף אנורה אחת, והוא גם הוא לא יטמון ידו בצלחתו, ובעת אשר אשר היא תמנה אחת, ימנה הוא אחת ואחת, אחת ושתים, אחת ושלש, וכו'. ופרוש הוא איש אשר אשה עצורה לו, כי בן עיר אחרת הנהו, ואת אשתו השאיר בביתו בערום ובחסר כל, ירוד — נשא אשה ואבני מתא שדיה, ובעת אשר אשתו וילדיו יגועו בעירם ברעב, אוהב ימים הנהו ומתענג ומתפנק על שלחן מלא משמנים אשר יעריכו לו נותני ימיו וריוחי דמי לשבע חדותא, והוא יושב אל התנור החם מאזין ומקשיב, מספר וחוקר בכל הדברים העומדים ברומו של עולם הנזכרים לעיל, ואשתו מה תהא עליה? ישראל רחמנים בני רחמנים, המה לא יתנוה לגוע ברעב, ואם תגוע יברך "ברוך דין אמת" ואז גם לערב אל יניח את ידיו, ויקח לו אשה חדשה כדת משה וישראל וגם נדוניא חדשה ישיג, ועולם כמנהגו ינהג כי רבים שתו רבים ישתו, והדברים עתיקים.

הנה הצגתי לפניך קוראי את ארבעת גבורי אלה, ועתה אם תאות לי בא נא אתי אנהגך אביאך אל בית המדרש, ותשמע את שיחתם, ואם בלבתך תסמרנה שערות בשריך מקר וקרח כי תקופת שבט הנה עתה, והיה בבואך הביתה תשב נא מעט אל התנור ותחמם את יצורי גוך ותשמע את סוד שיח אלה חיות הקדש שפתים תשק. —

—יקשתי להאפיקורס הזפרוני וגם נלכד במצודתי, מצאתיו ויתפש — פתח בעריל בקול כמנצח.

— ואיזה הדרך העלתו במצודתך? — שאלו שלשת המרעים.

—בדרך פשוט וטבעי מאד; הנה זה כבר התבוננתי באפיקורס הזה, כי דבר בליעל יצוק בו, וכי לא ישרה נפשו, כי בשבע עינים הוא מביט עלי לדעת את באי וצאתי מבית המדרש, וגם הכרת פניו ענתה בו לפני, כי רוחו שואפת על ספרי הטמאה, כי על הגמרא יתנמנם ולמודו הוא כאלו כפאו שד, לכן נתתי את לבי לארוב עליו, ועל שרשי רגליו התחקותי, ויהי אתמול בערב בשעה התשיעית, ואשים את בגדי העליון עלי, ואלך לביתי, אך בלכתי נטלכתי לשוב על עקבי ביתה המדרש לראות את מעשי הבליעל, פתחתי בלאט את דלת הבית, ואקרב אליו מאחוריו — והוא היה תפוש ברעיונותיו — ומבלי חשוב הרבה חטפתי את הספר אשר לפניו, ואמהר ואנוס על נפשי הביתה, והנה הספר הטמא הזה לפניכם — ובדברו את הדברים האלה הוציא מחיקו ספר קטן ויראהו לחבריו היושבים אתו. כלם שמו עיניהם בספר מרחוק, כמו יראים הם פן יטמאם בקרבתו, וגד השדכן קרא: "כמדומה לי כי ספר צרפתי הספר הזה".

— ספר צרפתי? — השתומם מנשה הבטלן — ואיזה הדרך בא הנה ובידי הפושע הזה.

—איזה הדרך בא הנה? — שנה גר את דברי הבטלן — האם לא תדע את כח הטומאה, כי גדול הוא, ומועף ביעף תעוף מקצה הארץ אל קצה להביא את דבריה להכשיל בם בני אדם — ואיזה הדרך תבוא האהבה בלבות בני הנעורים וישתדכו מבלי עזרתו?

— אבל איפה היא המדינה צרפת? — שאל מנשה.

— צרפת איננה מדינה כי אם עיר גדולה מאד בארץ לאנדאן — נענה הפרוש מבלי חשוב הרבה כאיש היודע דבר לאשורו.

— טעית! טעית! — קרא בעריל — צרפת איננה עיר אחת, כי אם מדינה גדולה ועצומה הרחוקה ממנו מאד מאד, ומי יודע אם לא מעבר להרי החשך הנה וגם ספר לי אבי אשר שמע מפי אביו, ואביו מפי אבי אביו כי לפנים עברו גם דרך עירנו צרפתים בלכתם ללחום את ה„יונים" ובשובם בחזרה, והיונים רודפים אחריהם טמנו בהר הגדול אשר לפני עירנו את אוצרותיהם אוצרות קרח אשר היו בידיהם כי המלו עליהם לבל יפלו בידי רודפיהם, גם הראה לי אבי ז"ל את המקום בהר אשר בו טמונים כל האוצרות ההם; מתחת לחורבה הישנה העומדת בצלע ההר אל עבר פני הנהר.

— פה בעיר טמונים אוצרות ריבם! — נאנח השדכן — ומי יתן והיה לי חלק קטן, אחוז אחד ממנו, כי עתה הייתי מאושר בארץ, ולא התענותי תחת ידי „הארורה" אך מדוע לא ימצאו אנשים נלבבים אשר יחפרו עז בנפשם, לחשף את מטמוני החשך האלה ולהוציאם לאור? והיו מאושרים בארץ כל ימי חייהם.

— מדוע? שנה בעריל אחרי דבריו — השכחת כי לא כל אחד מסוגל הנהו, לעשות דבר גדול כמו זה, כי כידוע מסתיר שר השאול תחת כנפיו את מטמוני החשך, ולא יתן לאיש לגעת בהם, אם לא כי בכח הקדושה יגברו עליו, גם ספר לי אבי נ"ע אשר שמע מפי מורו היודע רזים, כי באחרית הימים יוציאו את המטמונות ההם לאור העולם אנשים קדושים בכח הסגולות הנמצאות בספרים הקדושים. —

בעריל עצר בטלין ויעמיק במחשבותיו, וגם שלשת רעיו נאלמו דומיה, אין פוצה פה ומצפצף, כי על כלם פעל הספור על דבר „מטמוני הצרפתים" פעלה עצומה וכל אחד שקוע ברוב סרעפיו בקרבו, חשב וימצא חשבון נכון מה עשה בכסף הרב אשר הישיגה ידו, מה טוב היה חלקו ומה נעים גורלו, אך לעמת זאת מה נורא הדבר להתגרות בריב את שר השאול, כי מי יודע אם ישלמו בחקשותם אליו הכי הזפרוני הוא כי יעלוהו במצודתם הרעה? אך בטח מדוע לא? היש לך דבר שעומד בפני הקדושה, ואם יתקדשו ויהיו קדושים, מי יודע אם לא יקום בהם „והיה כאשר ירים את ידיו וגבר ישראל" המחשבות האלה צנפום צנפה כדור ותטלטלנה אותם טלטלה ממוג־לבב אל רוח אמץ ומרוח אמץ אל מוג־לבב, עד אשר הקיצו כלם מחלום דמיונם ויראו ויתבוננו כי כבר הגיעה השעה השניה, ויעמדו ממקומם וילכו לאכול ארוחת הצהרים.

בלילה הזה נדדה שנת ארבעת החרשים, ומדי סנרם את שמורות עיניהם בא החלום ברב ענין ויציג לפניהם את שקלי הזהב הנוצצים המוצאים מהאוצר אשר בהר לפני העיר, ויתאר להם את אשרם הגדול, איך יקנאו בהם כל בני העיר, וגם גבאי בית המדרש, המרום ונשא וגבוה מהם רבבות פעמים, כי לו שדות וכרמים בתים וחניות אליהם יתרועע ואת קרבתם ידרוש, כמו נניד יקרבם, ואל על, אל כותלי המזרח אחר כבוד יקחם... גם בעריל מספר הספור לא מצא מרגוע בלילה הזה, ושנתו נהיתה עליו, הוא ראה ויוכח כי צדקו דברי הפתגם הקדמוני: „שבעים שנה יחיה האדם, ובאחריתו ימות בלא דעת" כי באמת מדוע לא שם את לבו עד עתה לדברי אביו מנוחתו עדן אשר ספר לו כדבר ברור, כי בכח הקדושה יוציאו את הטטטונים אשר בהר לאור עולם, ומדוע חנם על לא דבר, התענה זה שנים רבות תחת סבלות הדלות והעני, בעת אשר טובו היה בידיו, ויוכל להיות כאחד הגדולים והעשירים אשר בארץ המה, אך אם הסכיל לעשות עד עתה, מדוע זה לא יבקש לתקן את המעות מעתה, ומדוע לא ידבר על לב רעיו, כי יתקדשו ויטהרו וכלם כאחד יחשפו את הטטטונים, כי היבצר מהם לעשות כזאת? ספרים קדושים יטצאו, סגופים יקבלו עליהם, וככל אשר תצוה עליהם חכטת הנסתר, ימהרו לעשות ומי יעמוד לפניהם אז. —

עברו שבועות אחדים טיום אשר שטענו את שיחת הרעים הנזכרת, על דבר טטטוני הצרפתים, שכח בעריל את דבר האפיקורס הזפרוני, אשר דמה לעשות נקמות בו, ואשר בעת אחרת אולי מת טעצר רעה ויגון, כי חפצו בידו לא הצליח לדדוף באף את האפיקורס ותבצר ממנו מזמה לעשות לו רעה; כי המורה העברי אשר בבית ספר הטטשלה היה למגן להזפרוני ויקחהו אל ביתו, וילמד אותו שפת המדינה, ושפת אשכנז ועל אף בעריל ועל חמתו, הנה הזפרוני יוצא ונכנם בבית המדרש, כתמול שלשום, ואיש לא יעמוד לו לשטן; עזב בעריל את דבר הקנאה לקנאות לד' צבאות, וכל מחשבותיו עתה להתקדש ולהטהר, למען יוכל לחשוף טטטוני המסתרים, וגם בלבות שלשת מרעיו מצאו ה„אוצרות" מסלות; וכלם נמנו וגמרו פה אחד ללמוד את הקבלה המעשית, ויחלקו ביניהם את הספרים אשר ילמדו, ובכן בבואנו עתה אל בית המדרש, לא נמצאם עוד יושבים ומשיחים ובשיחות בטלות, כי אם כל אחד עיניו בספרו, גם גבלו עליהם סגופים ותעניות, לצום בכל שני וחמישי, למשוך עליהם את ההשפעה מצנורות הקדושות, וגם נשמע הדבר בין החיים! כי בעריל המלמד, גד השדכן, מנשה הבטלן, וזבלון הפרוש, היו לפתע פתאום למקובלים והנם מתקדשים ומטהרים את עצמם לתכלית גבוהה, אך אין איש יודע אתם עד מה, כי כל דבריהם יעשו בסתר. ותהי בטחשך מעשיהם ונשותיהם הרבו להתאונן על ענין, כדרשת ההגדה על ענינו — גם נותני לחם זבלון הפרוש ראו ויתפלאו כי יש אשר לא יבא לאכל את ארוחתו בבית איש יומו, וכי פניו דלו וירדו פלאים, ויהי הדבר לחידה בכל העיר.

וארבעת המרעים טוסיפים ללכת בדרכם דרך הקדש, כל היום הם לומדים בעיון ובשקידה עצוטה בספרי הנסתר, ובלילה הם שבים לבתיהם ושוכבים על הארץ ושק ואפר יוצע תחתיהם, ובכל שבוע ושבוע הנם נותנים חשבון איש לפני רעהו טכל אשר למדו במשך השבוע העבר, ומאשר מצאו בספרים חדשות ונצורות, אשר

תועילנה להם להובילם אל מטרתם, ומקץ הדש ימים באחד מערבי הדש אדר, כעת אשר איש אין עוד בבית המדרש, גלה בעריל לרעיו, כי מצא בכפר, את כל סדר ההנהגה איך להתנהג ברגע הנחרץ להשוף את המטמונים ולדלותם מקרקע הארץ: קודם כל דבר עלינו להסתיר את הדבר מכל איש, פן יודע הדבר לאיש זר, והבלנו מעשינו; עלינו להפיל פור הוא הגורל, לדעת את החדש אשר בו תעשינה ידינו תושיה ואת מספר היום בו, ועל פי הגורל יקום דברנו; מעשינו צריך להעשות בחצות הלילה ממש; עלינו לקחת אתנו טלית ותפלין וספרים קדושים, וגם מעדר לחפור בארץ איזה אמות, כי לא על הנס לבדו יהיה האדם, והוא צריך להיות המתחיל בדבר, וסוף הישועה לבא; והדבר העקר אשר עלינו להכין לנו, הוא שקל כסף אשר נניחהו במקום החפירה, ובהתפללנו את התפלות הראיות יעלו האוצרות מעלה מעלה, יתנגשו ויתלכדו בשקל הכסף, ולא יתפרדו עוד, ואתנו נביאם לבתינו, והלק כהלק נחלוק, האה! אשרינו מה טוב חלקינו, ומה נעים גורלנו! —

המרעים הקשיבו בחרדת קדש לדברי רעם, ויגמרו אמר ללמוד בשקידה עוד הדש ימים, ולהפיל אז את הגורל לדעת אל הנכון את יום תשועתם, אם לבנות גדריהם. —

גם החדש השני כמץ עבר להם, בלמוד בקדושה ובטהרה, בסגופים ותעניות, ויהי הערב ויועדו המרעים, ויפילו הגורל, וילכד החדש „תמוז" ויוסיפו להפיל גורלות, וילכד היום החמשה עשר בו. מה אות — כי הפצם בידם יצליה כי ממרומים נקבע להם יום ישועתם לפני החל שלשה שבועות דפורענותא, אשר בהם איתרע מזלא לישראל, ואף כי בסתר לבבם התאוננו על הדבר כי יום ישועתם עוד ירחק הק, אך שבו ויתנחמו, כי כל מאי דעביד רחמנא לטב עביד, כי אל נכון את טובתם הוא דורש, למען יוסיפו להקדש ולהטהר, והיו טהורים ומזקקים בכסף צרוף בעליל מזוקק שבעתים...

רבות מהשבות בלב איש להסתיר דבריו מעיני זולתו, אך עצתו לא תקום, כי „השמים וארץ נשבעו, על סודות כי יודעו", כי כל אשר הוסיפו האנשים להסתיר דבריהם מעיני רואים, בכל זאת נגלה הדבר ליחידי סגולה; כי בלילה ההוא אשר בו הפילו הגורלות, התהבא אחד הבחורים העניים בבירה הגדולה הנשענת אל התנור, ויעמוד למו ארב, ויקשב וישמע את שיחתם ויטהר ויודיע הדבר לזפרוני, והזפרוני צוהו לבל יפשוק שפתים, וכי יחזק את הדבר בסוד, כי מי יודע אם לא יצלה להם הדעת זאת, והזפרוני מהר ויודיע הדבר למורה אשר בביתו הוא מתגורר „אכן נודע הדבר כי האנשים אומרים לדלות אוצרות מני תהום, ביום החמשה עשר לחדש תמוז, אך תיסרם אולתם, ומשובתם תוכיחם, ואולי יעזור המקרה הזה לפקוח את עיניהם, להדול מדרוף אחרי הבחורים העניים בבית המדרש, המבקשים אור הדעה".

— נראה נא מה יהיו תלומותיהם — ענה המורה חלקו — עם העקשים האלה נתפל וביד חזקה גרש נגרש את שגעונם מראשם, על המצפה נעמוד, ונבוא היום המיועד להם, נדע מה לעשות".

— אך לא לעשות נקמות, כי אם ללמדם, להשכיל להיטיב.

— חלילה לנו מעשות נקם ושלום, באנשים טפשים, אשר השם אלוה חכמה אך עלינו להדריך את העורים האלה בדרך סלולה, אולי יעמוד לנו לפקח את עיניהם לראות כי ערומים הם. ואתה תחזה לך בהורים שנים אשר יעמדו על ידינו לעזרנו בבא היום ההרוץ, ונעשה מעשינו במועצות ודעת.

העת מהרה לרוץ ארח דרכה, והרשי ניסן אייר סיון חלפו עברו, וגבורינו עודם שוקדים על מעשיהם, אין עיף ואין כושל בהם, גר השרכן הסיח דעתו מן השרוכים הנגמרים בעיר בלי ידיעתו, ולמרות קללות אשתו וגדופיה, אשר תחרפהו ותגדפהו, כי השטן נכנם בקרבו, כי זה ירחים רבים אשר לא הרויה אף אגורה אחת ויכרות ברעב אותה ואת ילדיה, וגם תעיד בו כי אם לא יעמוד על הדרך הטובה, ללכת לשחר אחרי שכר מה, כלה גרש תגרשהו מביתה, למרות כל אלה הוא עושה מעשהו בשובה ונחת, ילמוד ויסתגף, ויכון ויזמן את נפשו ליום הגדול והנורא, אשר ממנו משפטו יצא, ואשר ירכיבהו על במתי הארץ, שכה הזבלון הפרוש את אשתו ואת ביתו, לסעת לביתו לשמה בחגיו, כי הלא עוד מעט והיו כל ימיו משתה ושמחה, ומנשה ובעריל? מי ידמה למו מי ישוה למו — והדש תמוז הגיע, ובאספת ההברים רבה התכונה להכין את כל הדרוש לחפצם; בעשירי לחדש תמוז גנב בסתר מנשה הבטלן את יתד הברזל אשר בביתו, ומתחת לבגדיו נשאהו ויביאהו אל ההר אשר בקצה העיר ויטמנהו באחד הנקיקים, ואשתו צעקה צעקה גדולה ומרה, ותיליל מר, כי גנבים באו ויגנבו דים, וגם את המערר אשר בביתה לקחו אתם. באחד עשר לחדש, גנב בעריל המלמד מכים אשתו אשר בו היה כל "המזומן" ואשר צפנה את הכים מתחת למראשותיה, להיות נכון בידה ליום מחר בבקר על השוק לקנות "הפרקמטיא" שלה, שקל כסף, וישאהו ויביאהו אל בית המדרש, ויטמנהו בקרקע הבית אשר מתחת לארון הקדש, ויהי כשוב האשה מן השוק, קללה את יומה, ותנוז שערות ראשה, כי אבד לה או גנגב מכיסה שקל הכסף, הבסים הנאמן אשר כל עסקה נשען עליו, ועתה השקל איננו, ואנה היא באה, ותבקש בכל פנות הבית, ותחפש הפש מחופש גם בצלחות בעריל, אך בעריל הקדים את רפואתו למכה, וכידוע כבר טמן את השקל, במקום בטוח, וכאשר נלאתה האשה בלכל את מרי שיחה, ובראותה כי בעריל יתנגד לה, ולא יתן לה להפש בבגדיו שפכה את חמתה על העצים והאבנים אשר בבית, וגם בעריל לא נקה ביום עברות ההוא, ותכבדהו במכת לחי, מכה אחת אפים, ולמען אשר לא תקום פעמים צרה, מהר וימלט על נפשו אל בית המדרש, ובלבו אמר: הנח לה, עוד ימים אחדים, ועפר רגלי תלחך האשה המבישה הזאת, כי אהיה בעל בעמי, ובעל לאשתי, האח! מה טוב ומה נעים היות עשיר, כי גם אשת חיקו תוקירהו ותכבדהו. — בשנים עשר לחדש הכין גר השרכן את כל הדברים שבקדושה הצריכים להיות מוכנים ומזומנים אתם ליום הגדול, וישאם ויטמינם במשואות ההורבה הישנה העומדת על ראש ההר. בשלשה עשר לחדש גנב זבלון הפרוש את העששית מבית השמש, ונר אחד, ותיבת עצי גפרית, וישא ויביא אל משואות ההומה ויטמנם שם, את יום הארבעה עשר לחדש, קבעו ליום צום יום תשובה ותפלה, יום בקשת מחילה, סליחה וכפרה, על כל עונותיהם שחטאו

ושהעוו עד היום הזה, לבל יזכרו, ולא יפקדו ולא יהא להם למכשול, ביום הדין הגדול והנורא הזה, וכעלות השחר מהרו ויטבלו את גום במקוה מים ח"י טבילות, ומאז הבקר ועד הצהרים עמדו בתפלות ותהנונים, וכל העם רואים את מעשיהם, ואיש לרעהו שואלים: מה זה היה להאנשים האלה? אך אין איש יודע לענות דבר גם בבית אפרים המורה רבתה התכונה ביום הארבעה עשר לחדש תמוז, להכין את הכל הדרוש להפצם, ואחרי הצות היום בא הופרוני, ואתו שני בהורים מבית המדרש, מקודשיו אשר קרא לעזור לו ואפרים נתן לכל אחד מסכה להליט בה את פניהם, ויצום להיות עתידים לעת ערב, ושאר הדברים אשר להם לעשות, ממנו יראו וכן יעשו.

נשף יממא ואתא לילה, וארבעת המתענים הלכו לבתיהם לסעוד את לבבם, אחרי הצום הקשה, ובדחילו ורחימא נטלו את ידיהם, ויאכלו את לחמם הצר, ויברכו ברכת המזון, ובלב הולם בקרב ובנפש נפעמה יצא כל אחד מביתו ופניו מועדות אל ההר אשר מחוץ לעיר, לעשות את הגדולות והנפלאות, להיותו מאושר בכל ימי צבאו עלי הלר. היום היה יום בוער כתנור, והערב עֶרֶב ורוח הצה המנשבת בו, השיבו את לבות בני העיר היעפים והיגעים מעמל היום, ואיש איש יושב לפני פתח ביתו, או בגנו, ומתענג על הדר הטבע, ומחוץ לעיר דומית השקט שוררת, רק לפעמים יפריעו את הדומיה הזאת, מצעדי ארבעת גבורינו, המתהלכים בצללים, והמתלקטים לאחד אחד, תחת צל קורות משואות ההומה הישנה אשר על ראש ההר. בשעה האחת עשרה וכבר התאספו כלם, אין איש פותח פיו, ואין מניד יד ורגל, וגם נשמת אפם תתנהג בכבדות, כי הנה השעה הקבועה הולכת וקרובה, השעה אשר... אשר? מי יודע! — אך מה לעת כזאת ולפחוד פחד, הנה הקדושה אתם, ומי זה יעשה להם רע—בעריל מפקך צבא המלחמה נתן אות, והסרים למשמעתו התעטפו בטליתותיהם ותפיליהם, ידיהם רועדות וכל יצורי גיום נעים ונדים כאלו אחזם השבץ, אך סורו נא הלאה פחדי שוא, עוד רגעים אחדים, והצות לילה הנה תגיע, עוד רגעים אחדים ויקצרו ברנה את אשר זרעו בדמעה, וכמו הרה תקרב ללדת, תחיל תפחד מפני הבלי הלידה, ותמצא נחם לנפשה, כי תלד ילד שעשועים אשר יהיה לה למשיב נפש, כן הבליגו עתה גם האנשים האלה על פחדם, ויטו את שכמם לסבול ולעשות ככל אשר יצוה עליהם בעריל, בתקותם להעשר הגדול אשר יוציאו מחיק האדמה. הצות לילה הגיעה, ובעריל במטהו אשר בידו תאר מחוגה שפתיו נעות וקולו לא ישמע באמרו את ה"יהי רצון" הנועד לדבר. גד לקח בידו את המעדר ויחפר בו, כסדר אשר נדברו מראש, לחפור איזה אמות בקרקע להניח שם את השקל, זבלון החזיק את העששית בידו, ויאיר להנאספים את השבת המשואה, ומנשה עמד על המשמר בפתח הבית, והנה פתאום רוצץ ברק ממרומי השמים, ואחריו ירעם קול רעם, הנאספים נתרו ממקומותיהם, מידי גד נפל המעדר, העששית אשר בידי זבלון התנודדה כמלונה במקשה, ותחשב לנפל, ולהכבות הנר אשר בה, ומנשה החל לסגת אחור, ולהתקרב אל החוץ, למען יוכל להמלט בעוד מועד, בעת אשר סכנה תהי קרובה, לבל יתצוב לו פה קבר.

— „אל לנו התרפות אחי — קרא בעריל ברוה אמץ — זכרו נא כי אם לא עכשו אימתי חזקו ואמצו, כי עוד מעט ונושעה תשועת עולמים, וזכר תלאותינו כמים עברו נזכור" ובדברו את הדברים האלה לקח את המעדר בידו ויוסף לחפור בו. קצב מקום החפירה נשלם, וגר הושיט את השקל לידי מנשה לשימנו על הקרקע, והנה פתאום רוצץ עוד הפעם ברק, וקול רעם בגלגל נשמע אחריו, אימת מות נפלה על כל הנאספים, ומנשה אשר עמד אל הפתח אמר לחמק ולהמלט על נפשו מבלי שאל את פי רעיו, אבל אך הוציא את רגלו האחת דרך הפתח, והוא פנה אל רעיו בקול קורא: „שמע ישראל" ויפול לארץ ויתעלף. עוד לא הספיקו להתבונן אל סבת החרדה אשר הפילה ארצה את מנשה, והנה פתאום התפרצו בחורבה ארבעה אנשים פניהם מוראות כפני מלאכי בלהות, ומכובעיהם אשר על ראשם יוצאות קרנים, כלם הרי הרב, ובידיהם שוטים, „שמע ישראל! שמע ישראל!" קראו בעריל, גר וזבלון בקול קורע לבב ויהשבו להתעלף גם הם, אך האנשים לא נתנום למט, כי כבדו את כל אחד במכת להי אשר לקולה צללו שניו, והמכה הזאת החיתה את רוחם, ואחד מהבאים עמל להשיב את רוח מנשה אליו, ויעמידהו על רגליו, ויושיבהו בפנת הבית.

„שדי קרע שטן, יגער ד' בך השטן, אב"ג ית"ן וכו'" החל בעריל בקול רועד, ושניו דא לדא נקשן ואהריו רעיו כלם.

— אינו מבני השטן — קרא ראש מלאכי הבלהה — כי אם מלאכי אל עליון, אשר ראינו את מעשיכם הרעים אשר אתם עושים כל היום, ונבא הלום ליסרכם כדי רשעתכם ולהסיר אולתכם מכם, והיה אם תשמעו לדברינו היתכם באור תראה ואם לא — בשלה תעבורו, ואתה בעריל ראש המדברים והארי שבחבורה, קרב הלום ראשונה ושמע את משפטך החרוץ היוצא מפי היום". כנטוע במסמרים נשאר בעריל על עמדו, ברכיו כשלו ולא יכל למוש ממקומו, אך ברגע הזה עורר עליו אחד ממלאכי החבלה שוט, ובעריל נקרב אל המלאך השופט אותו, והשופט פתח את פיו: „אתה בעריל כבן המשים הנך היום כחך עוד הרש עמך, ידיך שומרי הבית לא יזעו רגליך אנשי החיל לא יתעותו, עודך מוכשר לעשות בכל מלאכה, ואתה הולך בטל כל היום, ואם מלאכה לא למדת בנעוריך, החטא אשר הטאו אבותיך בך, ואשר תחת זאת פניהם יחורו שתה בעלמא דקשוט, מדוע למצער לא תעזור לאשתך במעשיה ובמסחרה, והנך יושב בטל כל היום בבית המדרש אחורי התנור, ומי בקש זאת מידך רמום הצרי, כי תבא אל ביתי תרבה להג הרבה ושיחות טפלות, אשר אנחנו יושבי מרום בשמענו את פטפוטיכם כל היום נעוה משמוע, פלצות תאחזנו, והננו נכונים בכל רגע לרדת ארצה, ולהחריב תבל, לולי מדת הרחמים העוצרת אותנו... בעת אשר נשבר מטה לחטך, בצות הממשלה כי המלמדים ידעו שפת המדינה ואתה אז עוד במבחר ימי עלומיך, מדוע לא שמת אל לבך ללמוד את השפה הזאת, אשר על ידה יכלת לכלכל את נפשך בכבוד, מדוע לא למדת שפת אבותיך, שפת עבר שארית הפליטה, אשר גם היא תחיה את בעליה בימינו אלה ובזמן הזה, ואתה הרעות מעשיך, שחת דרכיך, ותוסף עוד לחטא ולעשות

הרע בעיני ד' בהתמכרך אל השטן לרדוף באף אנשים תמימים ונקיים אשר לא במתתרת נמצאו, בחורים עניים אשר לא עשו לך כל רע, כי אם, כי עיניהם בראשם לראות את אשר יעשה בימים הבאים אם יגדלו פראים כמוך וכחבריך, את רבים מהם בישת הלבנת את פניהם ברבים, לרבים שחת את עץ לחמם, ורבים רבים מאר אשר שתו מידך את כוס התרעלה, ובימים האחרונים האלה עוד הוספת להרע, כי הסת את רעיך קלי הדעת כמוך ללכת אתך להפוש מטמונים "לא לתהו בראה, לשבת יצרה" אמר ד' צבאות, "למען יברכך בכל אשר תעשה" אמרה התורה הקדושה, ואתם אומרים לרשת אוצרות לא לכם, ולנחול הון אשר לא יגעתם בו, הנה באמת צפונים בחיק האדמה אוצרות ומטמונים רבים, אבל לא לאנשים כמוכם, כי אם לאנשים העובדים ביגיע כפיהם, לא לכם הולכי בטל היושבים בחבוק ידים כל היום, ואוכלים את בשרם מעליהם ועצמות החלשים מהם יגרמו, ופרשו כאשר בסיר, וכבשר בתוך הקלחת, ועתה שלש אני נוטל עליך, בחר לך אחת מהנה; תוסר פה בידי משרתי עושי דברי, חמשים פולסין דנורא, אם כי תשבע בשמי מעל ובכל הקדש לך בזקנך ובפאותיך בטליתך ותפליך אשר עליך, כי תעזוב את דרכך הרעה, לא תרדוף עוד באף את הבחורים העניים, ונהפוך הוא כי תהיה להם למגן ומחסה, ואתה תראג להקל את ענים ואת להצם, כי לא תלך עוד בטל כל היום, וטוב טוב כי תעזור לאשתך בעסקה, וגם אתה תלך בכל יום אל השוק, תקנה ותמכור ותשתכר, כי ללמוד מלאכה כבד עליך עתה בימי העמידה, אם כי תעזוב את ארצך ואת עירך ותצא בגלות, ועמלת ויגעת למצא לך לחמך בכבוד, ועתה בחר לך, ודע וראה מה אשיב שולחי דבר.

"הנני נשבע בשמי מעל ובכל הקדש לי" — נאנח בעריל בהלחלת מתנים ובפיק ברכים — כי אעזב את דרכי הרעה, לא ארדוף עוד באף את הבחורים העניים אשר דרכם לא ישרה בעיני, וכן אעשה לעזור לאשתי בכל אשר היא עושה, וכל היום אעמול למצא לי לחמי בכבוד, אמנם הסכלתי עשה, חטאתי עויתי פשעתי".

— הנה נשאתי לפשעיך לא תמות — אך למען תזכור תמיד כל ימי חייך את הקורות אותך בלילה הזה, ואת שבועתך החמורה לבל תחללנה תוכה בזה שתי פולסין דנורא, על כתפותיך, — ועתה לך לדרכך וביום גלותך לאיש מכל אשר ראית ושמעת פה, מות תמות השמעת? — וככלות השופט את דבריו מהרו משרתיו וידחפו את הנשפט, את בעריל מן המשואה, ויקראו אליו: "העירה המלט על נפשך פן תספה".

"ועתה קרב אתה גד ועמוד למשפט, גם כל מעשיך כמעשי בעריל הגם, גם אתה הולך בטל כל היום, בלי כל מלאכת מעשה, והנך יושב בבית המדרש ומרבה בשיחות טפלות ועוד התעיבות עלילה מבעריל, כי מימיך לא נסית לעשות מלאכה, ולאכול יגיע כפיך ותשלך את יהבך על אשתך, ועל מתנות החנם אשר אתה בוצע בצע, מהחתנים והכלות באמרך כי בחך ועוצם ידך עשו לחם את החיל הזה, גם אתה בן הכות הנך, הגד משפטך במה תבחר?"

— גם אנכי אשבע בשמי מעל ובכל הקדש לי, כי אעזוב את דרכי הרעה, ואתיצב בדרך טובה רע אמאס — נאנה גד, ושערות בשרו סמרו מפחד ושפתיו צללו בדברו את הדברים האלה. —

— למען תהיה השבועה תמיד נגד עיניו, ולא ישכחנה כל ימי חייו, יוכה גם הוא שלשה פולסין דנורא — צוה הראש למשרתיו, והמה מהרו ויעשו כדבריו, ויוציאו את גד מן הבית ויבהילוהו לנום העירה.

„ועתה יעמוד מנשה הבטלן, הזק! — קרא המלאך — את דברי התוכחה אשר קראתי באזני רעיך השנים הלא שמעת, ואתה כבר שקלת למטרפסך, כי מהרדת המות אשר נפלה עליך התעלפת, בטלן שוטה הנך, אך לא איש בליעל לכן שימה מהיום לבך על דרכך, בקש עבודה ותמצא, כי יגעתי ולא מצאתי אל תאמין, והשבע גם עתה בכל הקדש לך כי מוצא שפתיך תשמור, לעזוב את דרכך הנשחתה — הבטלן נשבע גם הוא, ואותו פטרו המלאכים בלא כל מתנת יד וצידה לדרך, וימלט גם הוא על נפשו.

„אהרון אהרון הביב, יעמוד זבלון הפרוש" — קרא הראש — אתה זבלון הפרוש איש צעיר לימים הנך כבן ארבעים, כחך במתניך ואונך בשריריך, ותרב להטא ולעשות הרע בעיני ד', בלכתך לאכל להם חסד, ותשכח את התורה אשר הורו חכמינו הקדושים „גדול הנהנה מיגיעת כפיו יותר מיראת שמים", ואם נפשך השקה בתורה, מדוע קבעת את נפש בת ישראל בקהתך אותה לך לאשה, ואם בית לא בנית, כרם לא נטעת באשמת אבותיך אשר לא למדוך לכל אלה, מדוע לא חסת על הנפש, אשר הרבקת בך לדאוג לה, לעבוד ביגיע כפיך ולמצא להמך בכבוד, הלא בתורה אתה הוגה כל היום האם לא קראת איך החכמים הראשונים עבדו בכל עבודות פרך למצא לחמם לנפשם, זה היה לסנדלר ולא התבושש, זה מקיז דם, זה עבד בשדות זרים כשביר יום, זה נפחי וכו' וכו', ואתה המיוחם! הכי זאת המנוחה, וזאת המרגעה לאיש צעיר ליטים כמוך, הדל לך ממעשיך אלה, פן תהי מרה אחריתך, והנה במאמר עירין קדישין, ובפתגם גבוה אני גוזר עליך, כי חיש מהרה תשוב לביתך ותלמוד מלאכה נקיה מלאכת החיטים, ותפרנם את אשתך ובניך בכבוד, ואז גם תורתך תתקים, ראה העידותי בך.

— כן אעשה — נאנה הפרוש, ועיניו זלגו דמעות, ולא יכל לדבר עוד, כי מפיו נעתקו מלין, מפני האימה החשבה אשר נפלה עליו.

„ועתה לך לדרכך, וביום השארך בעיר הזאת, מות תמות, כי מלאכי, מלאכי חבלה, אנשים קשים ומרי נפש יפגעו בך" גם הפרוש הלך או זחל על ארבע לדרכו.

ממחרת היום היתה כל העיר כזיב כמרקחה, אלה לאלה ממללים, ואלה לאלה מספרים כי בעריל המלמד, גד השרכן, מנשה הבטלן וזבלון הפרוש, הלו כלם פראום במחלה אחת, מחלת הקדחת, וכבר הבהילו אליהם את הרופא, והרופא אמר כי פחד פראום הבהילם ומחלתם איננה אנושה, כי אך יעברו שבועות אחדים ושב ורפא להם, ובני העיר מהרו לקים מצות „בקור חולים" והמונים המונים נהרו לבקר ולדרוש את שלום החולים, אך אין איש מהם מציל

דבר מפיהם לדעת את סבת מחלתם, ויהי הדבר לחידה, ומה גדל עוד הפלא; כי בבוא גם הזפרוני בתוך הבאים, לבקר את בעריל המלמר בביתו, ישב בעריל על ראש המטה, עיניו אורו מרוב שמחה כמו הביא לו הזפרוני בכנפיו סם חיים ומרפא לנפשו, ובקול עז קרא: נפש יקרה! אתה קימת את דברי הכתוב „בנפול אויבך אל תשמח". כי תחת אשר אני השבתי עליך רעה, באת אתה לבקרני בעת מחלתי לכן העבר נא הטאתי אשר הטאתי לך, ולפני כל אחי אמר נא סלחתי, ואולי יראה ד' בעניי ויסלח לי גם הוא" כל השומעים התפלאו ויבהלו לשמוע את דברי בעריל אלה, והזפרוני ענה: „סלחתי כדבריך" ויתמהמה עוד רגעים אחדים בבית החולה וילך לדרכו.

רבות עמלו ויגעו שואפי ההדשות לדעת שרש דבר נמצא במחלת ארבעת החברים אך יגיעם היה לריק, ולבסוף באו כלם לידי החלטה אחת, כי יען אשר העמיקו האנשים יותר מדאי בהכמת הנסתר, ונפשם לא היתה מסגלת להכמה הזאת, לכן בהציצם נפגעו.

הרופא הנאמן הוא הזמן, וכעבור שבועות אחדים וההולים שבו לאיתנם, אך מה מאד שנו עתה דרכיהם, מדרכיהם הראשונים, השלהן אשר אצל התנור בבית המדרש, יהגה מר ויליל נכאים: „אוי לבנים שגלו מעל שלהנם" ובותלי בית המדרש לעומתו יענו בקול: „בני יצאוני ואינם" כי רק להתפלל שלש התפלות ערב, בקר וצהרים, יבאו עתה בבית הזה, ותחת זאת כל היום רגליהם בשוקים וברהובות לקנות ולמכור, ולעזור לנשותיהם בעסקיהן וד' צוה את השלום ואת הברכה בבתי בעריל וגו', ולא יתקוטטו עוד עם נשותיהם, ויהי אתן בשלות השקט כיונים בארובותיהם, ומנשה הבטלן גם הוא עזב את בטלנותו, ויהי למקרא דרדקי, וזבלון הפרוש, כאשר ירד ממטתו, ויקום וילך על משענתו, נסע לעירו לצקלג ובבואו הרקיה גם את עירו כמרקחה, כי הלך אל היט ויפציר בו כי ילמדהו את מלאכתו, ואף כי בתהלה לא נאות לו החייט באמרו כי שהוק יעשה לו, או כי הוכה בשגעון, כי הנשמע כזאת, כי בן תורה, פרוש זה רבות בשנים, ילמוד את ידיו למלאכה, אך בראותו כי זבלון עומד על דעתו, ולא יסור ממנה, לקחהו אל ביתו, וילמדהו את מלאכתו ביתרון הכשר... וכעבור שנים אחדות, וארבעת המרעים ראו ויוכחו, כי באמת חפשו ומצאו אז בליל המעשה מטמונים, יגעתי ומצאתי תאמין. —

וולאדיסלאוואו,

א. ח. חרלאפ.

מכתמים.

1) אָזְנַיִם לַכּוֹתֵל.

מֵרֹאשׁ יֹאמְרוּ הַמּוֹשָׁלִים, כִּי יֵשׁ לַכּוֹתֵל אָזְנַיִם
וַאֲנִי אוֹסִיפָה, כִּי לוֹ גַּם פֶּה, לָשׁוֹן וּשְׂפָתַיִם.

2) הָאָדָם עֵץ הַשָּׂדֶה.

רַק בְּנָפוֹל עֵץ רָם וְנִשָּׂא יֵרָאֶה אֶל־נָכוֹן גָּבְהּ קוֹמָתוֹ
וּבְמוֹת אִישׁ חָכָם וְנָבוֹן אַךְ אָז נַכִּיר יִתְרוֹן חָכְמָתוֹ.

3) אֵימַת מָוֶת.

מְצוֹדְדֵי נַפְשׁוֹת בְּנֵי עַמִּי מַה־זֶּה תִּשְׁתָּאוּ
כִּי הַמַּיִם יַפִּילוּ עֲלֵיהֶם חַתַּת וְאֵימָה,
קוֹרוֹת יְמוֹת עוֹלָם הֲלֹא תִקְרָאוּ וְתֵדָעוּ
כִּי זֶה שְׁנוֹת אֶלֶף נְשׁוּבֵי כְלָבִים הֵמָּה!

4) אַשְׁרֵי הַמַּאֲמִין.

יֵשׁ סוֹפֵר יָשִׁישׁ עַל־חֶלְקוֹ וַיַּאֲמִין בֶּאֱמוּנָה שְׁלֵמָה
כִּי אַךְ לְקוֹל שִׁירוֹ הַקִּין הָעָם מִשְׁנַת תַּרְדֵּמָה;
כָּכָה יַאֲמִין גַּם הַתַּרְנְגוֹל גְּדָל הַבַּרְבֹּלֶת
יִשְׁתַּבַּח וְיִתְפָּאֵר וְיִתְרוֹמֵם בְּאָזְנֵי הַתַּרְנְגֹלֶת,
כִּי לוּלֵא יָרִים הוּא קוֹלוֹ לְהָעִיר שַׁחַר בִּרְנָנָה
גַּצַּח לֹא יָאִיר הַיּוֹם, לֹא יָמוּשׁוּ חֹשֶׁךְ וַעֲנָנָה!

5) מַיטַב הַשִּׁיר.

עַל־שִׁירֵי פַלְמוֹנִי לָמָּה־זֶּה מְבַקְּרִים פֶּה תִּפְעָרוּ
וּבְמֶלִיצוֹתָיו לָמָּה זֶּה תְּחַפְּשׂוּ כָּל־מוּם וָסֶלָה ;
"מֵיטַב הַשִּׁיר כְּזִבּוֹ" הֲלֹא חֲכָמִים גָּזָרוּ
וְכוֹזֵב כָּמֹהוּ הֵן נִמְצָא־רַק אֶחָד מֵאָלֶף !

6) שִׁירֵי עֲלִילָה.

בְּמַטַּת אֱלֹהִים יִתְהַלֵּל לִכְתּוֹב שִׁירֵי עֲלִילָה
וּמַה־זֶּה תִּתְעַלְּלוּ בּוֹ גֵּרְגְּנִים נִבְעָרִים ?
הַרְפּוּ וּדְעוּ כִּי לֹא לַשָּׁוְא יִתְהַלֵּל חֲלִילָה,
כִּי בֶּאֱמֶת יַפְרִיא לָשִׂים עֲלִילוֹת דְּבָרִים !

7) בְּמוֹת מַלְוֶה בְּרִבִּית.

מְחִיר חֶלְקַת קִבְרוֹ קָחוּ־נָא כֶּסֶף כְּפָלַיִם,
הֵן מִשְּׁאָר קִבְרֵי מֵתִים שׁוֹנָה שְׂדֵה אֲחֻזָּתוֹ :
לֶקֶץ הַיָּמִין כֻּלָּם יָקִיצוּ, יַעַמְדוּ עַל־רַגְלַיִם,
אַךְ קִבְרוֹ מָעוֹן נֵצַח לוֹ, לֹא יָעוֹר מִשְׁנָתוֹ !

8) זֹאת הַבְּרָכָה !
(ע"פ לעסינג)

אַךְ פֶּסַח מְעַט וּבֶן יָחִיד הָיָה לְבִרְשַׁע בֶּן־אָוֶן
וַיַּעֲזֹב אֶת־בֵּיתוֹ וַיֵּלֶךְ אֶל־אֶרֶץ נָכְרִיָּה,
שָׁם בְּנָשֶׁךְ וּבְמַרְבִּית עָלָה לוֹ עֹשֶׁר וָהוֹן,
אַךְ לֹא שָׂבַח אֶת־בֵּיתוֹ, אֶת אִשְׁתּוֹ הַיְפֵהפִיָּה :
בַּבֹּקֶר בַּבֹּקֶר חָלָה תָּמִיד פְּנֵי צוּר יְשׁוּעָתוֹ
לְהָרִיק גַּם־עָלֶיהָ אֶת־שִׁפְעַת טַל בִּרְכָתוֹ.
וַיִּשְׁמַע אֶל קוֹלוֹ וְשַׁוְעָתוֹ לְפָנָיו בְּאָזְנָיו בָּאָה
כִּי בְּשׁוּבוֹ אֶל־נָוֵהוּ מָצָא — בָּנִים אַרְבָּעָה !

9) בִּרְכַת שָׁדָיִם.

רָאִיתִי אִשָּׁה כְבוּדָה כְּמִגְדַּל הַלְּבָנוֹן שָׁדֶיהָ,
אַךְ כִּמְעַט פָּצְתָה פִיהָ זֹאת הָעֲדִינָה
וָאֵרֶא כִּי פְתַיּוּת הִיא, וָאָקוּם וַאֲבָרֵךְ עָלֶיהָ:
„בָּרוּךְ הַמָּקוֹם שֶׁנָּתַן לָהּ דַּדִּים בִּמְקוֹם בִּינָה!"

10) עֵד נֶאֱמָן.

פָּרוֹחַ תִּפְרְחִי חַנָּה כַּחֲבַצֶּלֶת כְּשׁוֹשַׁנַּת הָאָבִיב
לְחָיַיִךְ אָדְמוּ מִפְּנִינִים, כְּחוּט הַשָּׁנִי שִׂפְתוֹתַיִךְ,
אֶפֶס רְאִי זֶה שָׁמַעְתִּי דִבַּת רַבִּים מָגוֹר מִסָּבִיב
כִּי כָחַלְתְּ אוֹתָן בַּשָּׁשַׁר, לִתְפּוֹשׂ לֵב רוֹאַיִךְ;
אוּלָם הִנְּנִי לְהָסִיר מִמֵּךְ עִקְשׁוּת פֶּה וּלְזוּת שְׂפָתָיִם
וּלְהוֹכִיחַ לֵעִין כֹּל כִּי לֹא נִמְשַׁחְתְּ בַּצֶּבַע:
הָבָה גְשִׁי עָדַי, אֲרַיָּוֵךְ נְשִׁיקַת פֶּה וּלְחָיָיִם
וְעֵד נֶאֱמָן אֶהִי, כִּי זֹאת הָיְתָה־לָּךְ מִיַּד־הַטֶּבַע!

11) בַּעַל הַנִּסָּיוֹן.

יְדִידִי! מַה־זֶּה רָעִים וְזֹעֲפִים פָּנֶיךָ
כָּחַשׁ בְּשָׂרְךָ מִשָּׁמֶן, דַּל וְרָזֶה בְּשָׂרֶךָ,
עֵינֶיךָ כָהוּ, עַצְמוֹתֶיךָ כְּמוֹקֵד נִחָרוּ
הָמוּ מֵעַי לָךְ, יַחַד נִחוּמַי נִכְמָרוּ;
„אָמְנָם כֵּן חוֹלֶה אֲנִי, עָיֵף וּרְפֵה־כֹחַ,
„מַחֲלַת הֶחָזֶה יוֹמָם וָלַיִל לֹא תִתֵּן לִי מָנוֹחַ,
„דָּרַשְׁתִּי בָּרוֹפְאִים, אַךְ עֲצָתָם נוֹאָלָה
„לֹא יִגְהוּ מָזוֹר, לֹא יָבִיאוּ רִפְאוּת תְּעָלָה!"
מַהֵר לֵךְ אֶל מַחֲלוֹן הָרוֹפֵא, דְּרָשׁ־נָא עֲצָתוֹ
כִּי בִּדְבַר מַחֲלָה זוּ מְאֹד רַבָּה חָכְמָתוֹ;
מִכְּאֵב חָזֵהוּ זֶה שָׁנִים עֶשֶׂר לֹא יוּכַל נִקָּיוֹן
וּמוּדַעַת הִיא: כִּי אֵין חָכָם כְּבַעַל הַנִּסָּיוֹן!

ד"ר ש. מאנדעלקערן

על בנין בית החולים החדש אשר יוקם עתה פה בעירנו עיר בוראפעסט, מכסף נדבות אשר יקבוץ ראש עדתנו הגביר המרומם כהר"ר משה וואהרמאנן נ"י.

נוֹזְלִים מִפְּלַע הוֹצִיא בְּמַטֵּהוּ
לַאֲבוֹתֵינוּ בַּמִּדְבָּר מֹשֶׁה רַבֵּינוּ —
וַיִּשְׁקְ אֶת הָעָם וְצֹאנָם וּבְעִירָם;
הָאִישׁ מֹשֶׁה וַואהְרמַאן יַפְלִיא מְמֶנּוּ:
מֵאַבְנֵי הַלְּבָבוֹת חֲזָקִים מִפָּלַע,
יוֹצִיא נַחֲרֵי נַחֲלֵי כֶּסֶף וְזָהָב;
קָסֶם עַל שְׂפָתָיו, מִי יַעֲמוֹד נֶגְדּוֹ
הוּא צִוָּם וַיַּעֲמֹד, בֵּית חוֹלִים בִּירוּשָׁלָם.

יום א' לפרשת וישלח את הצאן ואת בעירם תרמ"ח לפ"ק.

שמעון בכרך.

גזבר דק"ק בודאפעסט לפ"ק.

אחרי פור קרני פרה.

כְּפָרָה סוֹרָרָה סָרַר יְהוּדָה,
הָיָה בְּעֶגְלָה בְּלִי לְמוּדָה
אֲשֶׁר בִּמְרֵעָה שָׁמֵן רַעֲבָה גַּלְמוּדָה,

שְׂפָלִים וְנִבְזִים אָהֲלֵי שֵׁם,
בְּפִזּוּרֵיהֶם וּלְגוֹיֵיהֶם,
לְפָנִים גָּבְהוּ כְּקַרְנֵי רְאֵם
וַעֲתָּה כְּקַרְנֵי פָרָה הֵם.

שמעון בכרך.

מכתמים.

מכבים את התמוז.

על מות פריעדריך קיסר אשכנז
אֵבל נעורר, צדיק מושל
ביראת אלקים, ה' הוא נהלתו!
הצדיק אבד בהרש תמוז אשר
בו מזל סרטן שורר, סימן ואות
כי הרופאים לא באו עד תבונת מחלתו.

מו"ח.

להמו"ל "היום".

אוי כי פנה „היום"! לא ישוב כבתחלה,
המו"ל ישב וידום, ובלשונו אין מלה,
בתפלה יאמר „והתום" — בהגיע שעת נעילה,
ומעיניו ישפוך דמעות, כי ננעלו שערי דמעות.

הנ"ל.

שאלה על שאלה.

דבר שנוהגין בו ישראל, במספר ירחים בכתוב עמים מי מנה?
ומרוע תחול השאלה ביום רביעי לדעצעמבער בכל שנה?

הנ"ל.

צצים ופרחים.

עקב בָשתם.

מעת בני בליעל הון רב צברו,
זהב וכסף הנה בושו חפרו:
זהב האדים ופני כסף חוָרו.

החולה ורעו.

ח׳: עד מתי מאנת פי הרופא לשאול?
ב׳: אפחד פן אחטא: לפני עור בתת מכשול.

תפלת הרש.

אנא רב חסד! מעניי אל תחלצני.
אך לבדי בעדת נדיבים אביון תתנני.

הרֵעים.

באשרך רבים לך ילוו,
רעים אזי רבו כמו רבו;
וכי ימצאוך פגעי חלד,
אהה! אח לצרה עוד יולד?!

אל מליץ פלוני, כעתקה מל׳ צרפת.

שיר מזמור לדור אחרון פיך הביע,
אל אשר יעדת אמנם לא יגיע. —

יד העת, כעתקה מס׳ עמק שושנים לזאַדי.

איה הורתך, איה אב אהבך?
הרעים אים, בעלי ברית נעוריך?
איה הרבים אשר במסבך חיו?
עצים שחולים על שפת הנהר לתפארת,
שבולת שטפתם והיו כלא היו!
כה לנגדך על ימין ושמאל גוזרת
יד העת; ואל זאת בל תביט בן תמותה!

הכילי.

קראתי לכילי: על נפשך המלטה!
צרור הכסף לקח כי יהיה לפלטה.

נאום השבור.

ארחות עקלקלות ילך כל חי על האדמה,
הארץ תתמוטט אף היא, ירקדו ההרים,
אביט שמים, יחגו המאורות שמה;
לא אחזה בתבל מתהלך במישרים.
מה תתפלאו איפוא כי אחג ואנוע:
הלא כל אשר אני רואה כמוני נגוע.

העלמות.

מה נואלו עלמות במזמות לבהֶן,
כי נחשבו לאלהים בעיני מאהביהן
והם לא יחמדו רק כסף וזהב עליהן.

שנאת חנם.

ידענו: בכליות עם הארץ צפונה
מני אז תכלית שנאה לאנשי תבונה;
והנה גם פעם ושתים חזינו:
ישנא בוערים בעם, ורבה משטמה,

לבבו יחשוב: חכמים ונבונים המה;
לזאת הלא שנאת חנם יקרא פינו.

המליץ והמבקר.

מ': איך תאמר: מהֵק הלשון שגיתי;
עלי משפט חרצת, היטב לי חרה,
כדברי כן במקרא אחד חזיתי.
ב': ידעתי בני, אבל למה תשנה בזרה?!

שיחת האשה.

„מדברך נאוה!" הללה דוד בנעוריה,
שמרה את הדבר עוד בימי זקוניה;
תדמה בנפשה: עומדת לעד תהלתה,
לכן כזקנה כנערה תכביר מלתה.

הדורש.

מ': כי יערוף כמטר לקחו, הלא מצאת?
ב': צדקת, אבל ברקים למטר לא עשה.—

החתנים.

מה נתמה כי חתנינו לוקחי בנותינו,
לעמתן גם את כספנו תקח ידם:
לחם הנה יקרא לאשת בריתנו, —
הכי על הלחם לבדו יחיה האדם.

הערומים.

לצים, איש אחיו יפגשו
מבלי פיהם שחוק ימלא;
לא יכלמו, הכי יפלא:
ערומים הם — ולא יתבוששו.

החן.

יופי בלא חן, מה דמות אערוך אליהו:
עץ נחמד למראה וטוב למאכל אינהו.

ברית התנאים.

מיום שדבר בנערה זמן רב עבר;
בעבור שקלי כסף הצדדים נפרדו,
עד כי, זה מוסיף וזה גורע, התאחדו;
קול ששון וקול שמחה, בברית כי עמדו,
ויענו פה אחד: מה' יצא הדבר!

אל מחבר ספר.

מליך אף כי יוחקו בספר,
מספר החיים מהרה ימחו:
שם לא יכתבו כי אם אמרי שפר,
חיש כמת מלב דברי תהו נשכחו.

התף והכנור, כעתקם מס' ט"ם לזאדי.

אם סביבותיך יתן קולו התף,
מלנגן בכנור אז את ידך אסוף!
במקום שם הכסיל ישא מדברותיו,
שם ישמור הגבון מחסום לשפתותיו.

השבל והלב, כעתקם מכמ"ל.

שכל איש, לך מהר יתודע לפעמים,
לבבו, יודיעך תמו אך ברב הימים.

הגדר.

ירא חטא רב פלוני, מי כמהו במעשיו תמים!
שומר נפשו מפריץ כל גדר, גדרו חכמים;

אף „גדר לחכמה דומיה" על לב שם נבר,
ואם תורה יבקשו מפיהו, בל ישיב דבר.

הגבור.

לא לשוא תתהלל לץ בגבורתך:
אמנה! אם להטיב ישאך: לבך,
כגבור אותו לכבוש, היא תהלתך!

אל מליץ פלוני.

אור המליצה מאז לא נגה עליך,
שמיה לא רעפו טלם עלי אמריך;
הבעבור מין ומספר בל תשמור לשונך,
גם בעדת מליצים תתחשב ברב גאונך?!

שופטי עול.

אתם אדבר משפטים,
מעשיהם איכה זרים!
הן תחת שפוט מישרים,
יעשו במישרים שפטים.

פקח ועור.

מה רבו נפלאותיך, בן אדם!
„או פקח או עור" אל שם, —
ואתה! זה לעמת זה הנך:
גלוי עינים להביט מום אחרים,
ולחזות מומיך מכה בסנורים.

הבילי אל הרופא.

הבה לי עזרה! ואם תצמח ארוכתי,
הן אשלם לך גמול מטיב ברכתי.

הכסף.

לכב אנוש תמיד אל הכסף הלא נכסף,
לעזוב ארחות יושר, למענו לא נכסף. —

בחצר מות.

ס': עברתי על קבר אויל איש און,
עליו תתנוסס מצבת אבן,
„זה האיש תם וסר מרע" תודיע;
תחת בוז מה זה תהלה תביע?!
כ': עט סופר לא יכזב, אמת מלתו:
„תם" חָטָא מן הארץ כהתם חיתו,
„וסר מרע", מות שם קץ לרעתו.

ציון קבר.

חבלים וצירים יסור יסרוני,
אכן למות לא נתנוני;
ויהי אך בא רופא לעזרתי,
ופה הגה — קבר מצאתי.

כלי חמדה.

תמים ונבון, אבן יקרה לו אמונה,
ומשבצות זהב לה דעת ותבונה.

מ"ק איש אובד.

אחרי הרעו לי שופטים בערמתם,
ויהיו לי שפיון על ארח חיים,
— ערום כיום הולדי הציגו אותי —;
היטיבו עמדי רופאים בחכמתם:
בלטיהם פתחה שאול לפני דלתים,
מרגזי ועצבי להניח לי במות.

אל הדורש.

בהתימך, עשית נפלאות נגדנו:
יש קץ לדברי רוח, לדעת הראֵינו.

השחוק.

אם מטרה לשחוק בוזי הציבוני,
חשבתי דרכי: אם לשוא בזדון נאצוני,
לענתי למו; לשחוק „מהולל" אמרתי,
אולם צדקו הם נגדי כי שחקו עלי,
אז הכינותי אני לבבי להטיב מעללי;
„אך מהֻלל השחוק!" אל לבי דברתי.

הדמיון.

אלי שוכנים דומה בקבר,
הן דמיתי זה הגבר:
את אשר המה עושים שמה,
הוא היה עושה עלי אדמה.

אשת עגלון.

אשת עגלון בעיני לא נפלאה,
כי לפרה סוררה היא נדמתה;
בבית אביה בנעוריה נודעה;
עגלה לא למדה אז היתה.

אברהם הכהן מפאָזען.

יד יוסף.

הקדמת המתרגם המוציא לאור:

זה כמשלש חדשים שאל ממני אהובי ידידי מעלת החכם המליץ יש עיה לוצאטו בן למאור דורנו **שד"ל**, אם יש את נפשי לתרגם בלשון איטלקי ההקדמה היקרה אשר כתב כ"מ אביו נ"ע לרשימת ספרי הביבליאוטעק אשר אסף וקבץ החכם יוסף אלמנצי מפאדובה, ולהשלים על הדרך הזה את הפין בבור מעלת החכם המליץ אנטאניו זאמבלי מעיר וירונא הי"ו, אהד מהסידי אומות העולם, איש מלא רוח חכמה ותבונה ומתומכי כל תקנה ישרה ודעה נכוחה, אשר בשבתו ביתי חלדו בעיר פאדובה ללמוד שם הכמת המליצה, למד גם כן לשון עברי עם הרב **שד"ל** נ"ע ותהי נפשו קשורה בנפש אלופו ומיודעו בקשר מורא רבה וחבה יתירה.

ואשמה בלבי שמחה גדולה על הכבוד אשר עשה לי אהובי ידידי לתת את משא המלאכה הזאת עלי כי על ידה נתן לי מקום לספה את שמי פלאי לשם אביו הנכבד והנודע בכל תפוצות ישראל, גם כי בקטן שבהבוריו הנעימים והמופלאים.

וגם בעבור זה קבלתי עלי בנפש הפצה את המלאכה הזאת, כי כל הימים אשר ישב אלמנצי בסוף חייו בעיר מולדתי טריאסטי, נתן לי מופתים בלתי מסופקים על אהבתו לי, וידידותו היה לי למשען, ותהי ידו עם יד רבותי היקרים והנכבדים לפצור בי להדריכני ולתמכני בלמוד ספרי קדש אשר בו מצאתי נופש לנפשי.

ויהי בראות ידידי ישעיה לוצאטו כי הרדתי על המלאכה הזאת, להשלים ע"י הערות אשר הואלתי להוסיף אל הקדמת אביו, את ספור קורות אלמנצי ואנשי ביתו, וישלה לי את אסיפת כתבי יד אלמנצי הטמונה אצלו, הכוללת כל האגרות אשר כתב החכם הנ"ל ל**שד"ל** ולאחרים בלשון עברי ואיטלקי, וגם אגרות אחדות בלשון רומי וצרפת, ואמצא בתוכן הבורים מהבורים שונים שירים וזמירות אשר עדין לא ראו אור וגמרתי להדפיסם, בהשבי כי ע"י מלאכתי זו אוסיף אבן יקרה לנזר החכמה והזמרה אשר על ראש אלמנצי, ואוסיף תפארת וגדולה ללשוננו הקדושה אשר היא עתה עזובה ואמללה כי רוב בניה העלימו את עיניהם ממנה, ואתן גם כן כבוד לעיר מולדת המחבר פאדובה המהוללה וגם לעירי אהובתי טריאסטי, אשר בה שר המחבר את רוב שיריו אלה בשני חייו האחרונים.

וגם נכדי החכם אלמנצי הלא המה כבוד מ׳ הנגיד רפאל וכ״מ אחיו ברוך בני המנוה מנשה לוצאטו נ״ע וכמ״ר אברהם ישראל בר דוד אפרים קאס־טילפראנקו ז״ל נשאו עמי במוצאות הדפוס, להקים בזה מצבה קימת לדורם אהובם, להרים על ידה את קרנו, ולהוסיף כבוד וגדולה לשמו הנודע כבר בכל הצרות ההכמה והזמרה.

ואנכי קראתי לספר הזה „יד יוסף״ כאשר קרא החכם **שד״ל** לרשימת ספרי ביבליאוטעק אלמנצי לקיים מהשבת **שד״ל** הכתובה בהקדמת הרשימה להרים לידידו יד ושם טוב מבנים ומבנות.

ולידידי החכם המליץ ישעיה לוצאטו אוסיף כאן לשלם תודות נגד ה׳ ונגד עמו על אשר מסר בידי את מכתבי אלמנצי הנחמדים ויעזרני בהשלמת הספר הזה, ויתן לי מקום להראות ברבים את האהבה העזה אשר אהבתי את ידידי אלה המחברים, ובפרט את בן עירי רב לרבותי הנשר הגדול **שד״ל** זלה״ה, אשר בבואו לעירנו או בפקדי אותו בפאדובה, היה קורא אותי דרך שחוק בן שלשים, כי המשורר המרומם שמואל חיים זלמן נ״ע תלמידו הותיק אהוב לו כבן, ״ היה רב טובהק לכבוד מורי וכתר ראשי כמוהר״ר משה יצחק אשכנזי הי״ו אשר ממעינו מעין המתגבר שאבתי מי תורה וחכמה מנעורי ועד עתה.

ואני כגמר על כתפי ענקים הואלתי להשוב שע״י הדפסת „יליד כנור״ הכולל כל הבורי הרב שמואל חיים זלמן, ושירים אחדים ממורי כמהור״ר מרדכי בר כמהור״ר פנחס אשכנזי, וע״י הרפסת הספר הזה אשר אני מציג לפניך היום קורא נעים, הבאתי גם אני אבן קטנה לבנין הגדול והמפואר אשר הוקם מימי קדם ללשוננו הקדושה והיקרה, והמחשבה הזאת תהיה שבר כפול ומכופל על כל יגיעי.

ואני תפלתי שהאל ירצהו ברב טובו לעלוי נשמת המחברים ונשמת הורי ומורי, אשתי ושאר מתי אבי״ר:

המתרגם ומוציא לאור

י צ ״ ח ״ ק ס ״ ט.

מרוחמני יוס ז״ך למדם כסלו ג׳ איש **כברכתו** לפ״ק.

הקדמת שד"ל

לרשימת ספרי הביבליאוטעק המפוארה, אשר אסף וקבץ בחבה יתירה,
החכם הנודע בשערי הזמרה, ובכל הצרות התורה והחקירה,

כ"ש יוסף אלמנצי ז"ל.

מחלה רעה היא הזקנה, וכל אדם מתאוה לה.

הזקן רואה מעט מעט אבדן כחותיו הראיה, השמיעה, הזכירה ווולתן, וקשה מכל אלה מיתת הבריו אשר אהב ואשר דבקה נפשו בהם במשך רוב שני חייו.

וכן אני אחרי אבדת שלשת ידידי שחבד"ל (החכם שמואל חיים לולי) ה) ויש"ר (החכם יצחק שמואל ריגיו) ו) ורמש"ג (הרב מרדכי שמואל גירונדי) ג) לקח מאתי גם ידידי יוסף אלמנצי אשר היתה לי עמו ברית נאמנה במשך שלשים ושמנה שנה. כי באדר תקפ"א כתבתי קינה על שרפת ביהכנ"ס בעיר מולדתי ז). ובמלאת השנה עשו ליל זכרון ובקשו ממני שאעשה קינה אחרת לשורר בלילה ההוא (עי' "כנור נעים"). ואז ידידי היקר שאול פורמוגיני הי"ו שהיה לומד כאן חכמת הרפואה (ועתה הוא אחד מראשי הקהל בטריי־אסטי) ח) הראה קינתי לאלמנצי ושלח לי קצת הערות שמצא אלמנצי להעיר עליה. ומן אז והלאה נקשרנו יחד בעבותות אהבה אשר יסודתה באהבת השיר העברי בפרט ובאהבת התורה והתושיה בכלל, ואגרות הרבה עברו בינינו במשך שבע שנים, ושתים מאגרותי אליו כבר יצאו לאור בספר "מכתבי שפת קדש" (פראג תרי"ז) מן עמוד ס"ט עד ע"ד. ומקץ שבע שנים העתקתי אהלי מעיר מולדתי ובאתי הנה והייתי קרוב אליו. והיה לי תמיד כרע כאח לי וגם אני אליו. ומלבד כי הוא וכל בני ביתו היו לי ולביתי כאנשים אחים בהיותי פה גר בארץ נכריה, הנה הספרים הרבים שהיו לו ושהיה קונה יום יום היו לי לעזר ולתועלת גדולה בכל מה שיצא מתחת ידי אחרי בואי אל העיר הזאת.

ועתה אחרי אשר לקח אותו אלהים בקשו ממני יורשיו ו) לעשות רשימה (קאטאלוג) מאוצר ספריו, ובלב נשבר ונרכה הוצרכתי במשך שלש שנים ויותר לבא אל בית נכאתו ולפתוח ארונותיו ולקחת משם ספריו, אשר לפנים היה הוא מוציא ונותן בידי ככל אות נפשי, והיה מדבר עמי על תכונת כל אחד מהם ועל אודות מי שכתבו, כי רבה היתה קריאתו ובקיאותו וגדול ועצום כח זכירתו. ואם אמרתי להתגבר על רגשי לבבי ההומה בקרבי בראותי את עצמי

בבית ספריו, והוא איננו אתי, הנה כמעט כל ספר שהייתי לוקח בידי היה מחדש עגמת נפשי, כי בהרבה מהם מצאתי הערות בכתב ידו, והייתי אומר בלבי כמה היתה רשימת הספרים האלה יותר שלמה ויותר מועילה אם היתה נעשית על ידו ולא על ידי! על זאת לבי דוי, כי אחרי אשר יגע ידידי ועמל כל ימיו לאסוף ספרים יקרים ולהגות בהם בלי מרגוע, הנף עליו המות הרמשו בלא עתו, ולא נתנו להניח אחריו ברכה לתועלת החכמה ודורשיה, ככל אשר היה לאל ידו לעשות אם היה מאריך ימים.

ועתה הנה נכספה גם כלתה נפש יורשיו להקים יד ושם לשאר בשרם ע"ה אשר אסף וקבץ הביבליאוטיק הזאת, על כן הם מוציאים לאור הרשימה הזאת אשר על כן קראתי שמה י ד י ו ם ף, והסכימו למכור הספרים כלם ביחד, בתקוה שתשאר בהויתה ולא יתפזרו הספרים אחד הנה ואחד הנה ז).

וגם אני לא אחשוך פי להוסיף כאן קצת דברים להודיע לדור אחרון תולדותיו וזרכיו של ידידי המאסף האסיפה הזאת היקרה. שם אלמנצי אומרים שהוא על שם העיר *Almanca* אשר בספרד במדינת *(Murcia)* ור' ברוך חיים אלמנצי נולד בסקנדיאן *(Scandiano)* מקום קרוב לעיר מודינה *(Modena)* ובא לכאן בימי נעוריו, כי פעם אחת עבר דרך שם הגביר ר' יעקב טריאסטי ע"ה והוגד לו משפט הנער ומעשהו, וישאלהו מאביו ויקחהו ויביאהו אתו אל עיר פאדובה, ויהי ברוך בבית מסחרו ואחריו עם בנו ר' משה ע"ה ימים רבים, ויראו אדוניו כי משכיל והרוץ הוא ונאמן וכל אשר הוא עושה ה' מצליח, ויאהבוהו ויכבדוהו מאד, ומעט מעט עשה גם הוא פרקמטיא בשלו והצליח ויעש חיל.

ויקח ברוך את שמחה קונסילי *(Consigli)* מעיר רוויגו *(Rovigo)* לו לאשה, והיא אשה משכלת, ושלמה בכל מדות טובות אשר בנשים צדקניות שבישראל. שמחה ילדה לברוך שני בנים וארבע בנות ח) ויוסף נולד יום י"א ניסן תקס"א *(25 Marzo 1801)* ט). וכבר ראיתי בקצת ספרים בלי' אשכנז שנולד אלמנצי בשנת 1814 וטעות גדולה היא. יוסף אלמנצי לא למד בשום בית הספר ובשום בית המדרש, לא מישראל ולא מהאומות (אם לא שאולי בתחלת ילדותו היה בבית אשה שומרת התינוקות ומלמדת אותם קריאת לה"ק) אך אביו שכר לו מלמדים בביתו, ואחד מחכמי העיר הזאת, ר' ישראל קוניאן זצ"ל הלך לביתו שעה אחת בכל יום ולמדו תורה במשך עשרים שנה. (עין למטה).

כבר בשנת שתים עשרה לימי חייו חבר שירים בלה"ק והעתיק לעצמו מן הדפוס מסכת פורים. ונראה כי כבר בעת ההיא השקה נפשו לקנות ספרים הרבה, ולהעתיק מה שלא היה יכול לקנות. בהיותו בן שש עשרה שנה (סיון תקע"ז) ראה ס' התחכמוני כ"י, והתחיל להעתיק בהתחכמוני שהיה בידו מה שהיה בכ"י יותר מן הדפוס, וקצת מהלופי נסחאות שבין הכ"י והדפוס, ועכ"ז לא שקט עד שקנה אח"כ גם הכ"י.

הגבירים טריאסטי היו הולכים בכל שנה לעיר סיניגאליאה בזמן היריד לצורך מרכולתם, וברוך נאמן ביתם ואיש עצתם היה הולך עמהם. ובשנת

תקע"ו קנה ברוך בעיר אנקונה הקרובה לסיניגאליאה מאת הרב ר' רפאל ישעיה אזולאי בנו של מוהר"ר חיד"א ז"ל את כל ספרי הרב חיד"א או רבם ויוסף בנו כתב בראש כל אחד מהם שם הקונה והטוכר והזמן והמחיר. ובחדש שבט תקפ"א התחיל יוסף ללמוד באחד מהם, הוא ספר „פני דוד" על התורה ועל ההפטרות, וסיימו ביום ט"ל לספירה, וגם בשאר ספרי הרב חיד"א מצאתי בראשם רשימת קצת מהענינים הנזכרים בתוך כל אחר מהם, וזה אות ומופת שקרא בהם הרבה.

מלבד לה"ק ול' איטלקי היה יוסף מכיר לשון רומי וצרפת ואשכנז, וגם היה בקי בקריאת לשון שמרוני וסורי וערבי, וגם בהכמות הלמוריות והטבעיות ושאר מיני מדעים ידיו רב לו. כי שקידתו בקריאה ובלמוד היתה בלי גבול ובמעוט שנה ובמעוט תענוג היה עוסק במשא ומתן ועוסק ג"כ בתורה ובחכמות ובמלאכת השיר.

כאשר גדל יוסף פתח לו אביו חנות בשותפות עם יהודי אחר, אך החנות לא הצליחה, ומאז והלאה עסק בפרקמטיא בביתו.

וכאשר זקן אביו בקשו הגבירים היקרים כמ"ר יעקב ויהודה טריאסטי (בני ר' משה ז"ל) שיבא אצלם וימלא מקום אביו, וכן עשה. ואז ראיתי והשתוממתי על עוצם הריצותו, כי עם היותו יושב רוב היום בבית הגבירים הנ"ל או הולך בשליחותם גם מחוץ לעיר לא חדל לעסוק במשא ומתן בשלו ולא חדל לעסוק בלמודיו, ולעבור עבודת חכמי אשכנז (צונץ, דוקעס, פיי־סט, שטיינשנייידער, ואחרים) שהיו פונים אליו להשוף העלומות מתוך הספרים היקרים שהיו בידו, והוא לא היה חס על יגיעו ועל זמנו, והיה ממלא כל שאלותם; גם לפעמים העתיק ספרים שלמים לבקשת אנשים רחוקים שהבטיחוהו להוציאם לאור, והיה יגיעו לבטלה, כי העתקתו נשארה בסתר אהלם (או אולי מכרו אותה). יוסף לא היה מפזר מעותיו, אבל היה קובץ על יד, והיה מואס כל מיני הוצאות שלא לצורך, אבל בשביל הספרים היקרים לא היתה ההוצאה מעכבתו, וכשנודע לו באחד המקומות ביבליאוטיק שאסף וקבץ אחד מרבני הדורות שעברו, והיא כוללת קצת ספרים יקרים, ובפרט כ"י, ושאין הבעלים רוצים למכור אלא הכל ביחד, לא היה נמנע לקנותה כלה אעפ"י שרוב הספרים שבה כבר היו בידו. ועל ידי כן הצליח לשמור מאברון כמה דפוסים וכ"י שאין מהם העתק אחר ידוע בעולם.

עם כל רבוי עסקיו לא חדל יוסף לעסוק ג"כ בצרכי צבור; וגם היהידים בקטן כגדול, היו דורשים עצתו וסיועו בכל הדבר הקשה, ולכלם היה יוסף לעזר ולהועיל בחכמתו, בגופו או בממונו.

כתביו אשר ראו אור הדפוס הם:

א) מעיל קינה, והיא קינה גדולה על מיתת ר' ישראל קוניאן (נדפסה בעיר ריגייו שנת תקפ"ר). ושם נזכר כי למד עמו מן השנה הרביעית לימי חייו עד היותו בן כ"ג שנים.

ב) תולדות החכם המפורסם ר' משה חיים לוצאטו (ב„כרם חמד" שלישי פראג תקצ"ח). במלאכה הזאת הפליא לעשות, כי בהשתדלותו והריצותו הנפלאה בדק בהורים ובסדרקים, והוציא ממחשבים כל מה שנשאר בעיר הזאת מכתבי

רמח"ל ומכל הנוגע לעניניו. וגם אחרי שנדפסה מלאכתו לא חדל להוסיף עוד חפוש אחר חפוש, וכמה נוספות כתב בגליון כרם חמד שלו, ואולי אי"ה אעתיק אותן ואוציא אותן לאור י). ועוד מצאתי באוצרותיו כמה וכמה שירים גדולים וקטנים מלאכת רמח"ל שנדפסו על יריעות נפרדות ורוב היריעות ההן נאבדו, והוא באהבתו ובחמלתו ובשקידתו בלי מרגוע אסף וקבץ מהן כל מה שיכול, וגם אלה אשתדל אי"ה להוציאם לאור. וגם יריעות אחרות רבות הכוללות שירים ממשוררים אחרים איטלקים אסף אליו והצילן מאבדון יא).

ג) הגיון בכנור, שירים (וויען תקצ"ט).

ד) קינים והגה והי, על מיתת הבחור החכם יעקב חי פארדו ז"ל מתלמידי בית המדרש הזה.

הקינים האלה נדפסו עם ס' אבני זכרון (פראַג תר"א). וכאן ראוי להזכיר כי כמו שהיה אלמנצי תמיד אוהב נאמן לי, כן היה גם לתלמידי והיה מתעלם עמהם בדברי תורה ומדע והיה משאיל להם ספריו ככל אות נפשם. ומלבד כל זה הנה היות אחד מחשובי העיר ועשיריה אוהב הליטעראַטור העברית ועוסק בה ומפזר בה ממונו, היה מחזק ידיהם בלמודיהם יב).

ה) נזם זהב, שירים (פאדובה תרי"ח).

ועוד לו קצת שירים נדפסו כה וכה, ואחרים עוד נשארו בסתר אהלו, ובתוכם העתקת אגרת הוראַץ *(Horatius)* על מלאכת השיר יג) אשר חלק קטן ממנה נדפס בבכורי העתים ההדשים *(Wien, 1845)*. אלמנצי היה איש חזק ובריא בכחות הגוף והנפש, ועל כן היה עושה מעשיו בלי רפיון ובלי מנוח ובלי אבוד זמן. אך אחרי שנת תר"ח החל להיות חולה בלבו, אולי היה זה מפני מהומות השנה ההיא, כי אוהב השלום היה, וכל מרידה ובלבול שנאה נפשו, ונוספו עוד קצת תלאות שאירעו לו בממונו, ומן אז והלאה היה עתים בריא ועתים חולה חלי הלב, ואז החל לשבת קצת ירחים בשנה בעיר טריאסטי אשר שם שתים מאהיותיו נשואות, עד כי לבסוף קבע שם דירתו יד). ושם הביא רבים מספריו ושם לקחו אלהים בליל פורים תר"ך *(7. Marzo 1860)* טו) בטרם מלאת לו נ"ט שנה. תהי נפשו צרורה בצרור החיים עם מצדיקי הרבים טז) וה' ינחם את אבליו, ובראשם את אחותו האלמנה וזרע אין לה, אשר שבה אל בית אביה בימי נעוריה והקדישה חייה לעבודת אביה ואמה, ובה מצא יוסף נחמה בכל יגוניו ועזרה בכל מכאוביו, ובה מצאה כל נפש נענה, משען ומשענה, ישלם ה' פעלה ויחלימה ויהיה לאורך ימים, וישלם לה נחומים, כעל כל אשר מאסה בתענוגי תבל והיים ־ ־ ־ נעימים, לאהבת החסד והרחמים יז).

ואשיבה לענין הביבליאוטיק הזאת והקאטאלוג הזה אשר קראתי שמו יד יוסף כי אלמנצי לא לקח אשה, ואם אבשלום שלא היו לו בנים הציב לו מצבה וקרא לה יד אבשלום, בעבור הזכיר שמו, אקוה כי יותר יועיל ספר יד יוסף זה להחיות את שם ידידי אשר ביגיעה רבה הוציא מאפלה כמה ספרים, וכמה זכרונות העלה מתהום הנשיה, לשמחת כל שוחרי תושיה.

הרשימה הזאת איננה כוללת כל ספרי אלמנצי, אך ספרי הליטעראטור העברית לבדם, וכל המתיחסים ללשונות אנשי המזרח, והספרים שמחבריהם

היו יהודים. אך כמה אלפים ספרים אחרים המתיחסים לכל שאר מיני הכמה ומדע וליטעראטור מכל לשונות הגוים הפרידו אותם היורשים ועשו מהם קאטא־לוג אחה, בכונה למכור אותם בפני עצמם, ברצון איש ואיש.

הרשימה אשר אני מוציא היום לאור נחלקת לשתי מחלקות, עברית ולועזית, שתיהן על סדר אל"ף בי"ת, זו מימין הספר וזו משמאלו.

כבר הגדתי כי חלק מהביבליאוטעק הזאת הובא בסוף ימי בעליה לעיר טריאסטי, והשאר הוא פה פאדובה. והנה אותם ספרי לה"ק שהיו בטריאסטי נשלחו אלי ורשמתי שמותם בקאטאלוג הזה, אבל ספרי שאר לשונות הנמצאים בטריאסטי נעשתה רשימתם במקום אשר הם שם, על ידי אחר ממוכרי ספרים ואני לא ראיתים, אך קבלתי הפתקין וסדרתי אותם והכנסתים ברשימתי, ולפעמים מי שעשה הפתקין לא דקדק יפה וטעה ברשימתו, ואני דקדקתי אחריו עד מקום שידי מגעת, אך בהרבה מהם לא היה בידי לברר האמת והוצרכתי לסמוך על הפתקין שנשלחו לי ואין אחריותם עלי, ובגלל הדבר הזה לא הזכרתי שמי על פני החלק השמאלי מהספר הזה.

הספרים כתיבת יד אשר בביבליאוטעק הזאת כבר הוצאתי לאור רשימתם באר היטב בס' המזכיר (*Hebräische Bibliographie*) להחכם שטיינשניידער, שנה רביעית, חמשית וששית, וכאן ארשום אותם בקצור.

ומהקוראים הבקיאים אבקש סליחה אם ימצאו ברשימה הזאת איזה חסרון בסדור הספרים איש על מקומו, או טעות במספר השנים או בענינים אחרים, ויתלו החטאת בכובד המלאכה ובחולשת כחותי וקוצר ראות עיני, ואמנם אקוה שאם נפלו טעיות ברשימתי היה זה בדברים שביד כל אדם לתקן, ולא בספרים הבלתי מצויים, אשר כל טעות בהם הרי היא מכשול לפני עור, ותוכל להביא לידי טעות חוקרי הקדמוניות, כמו שאירע לפעמים להכמי הדור, שהמציאו מעשים שלא היו, בסמכם על דברי החכם די רוסי ברשימת הספרים כ"י שהיו בידו.

וישתבח שמו של החכם המופלא מהרי"ט צונץ, אשר בעת זקנתו (בשנה שעברה, והוא בן ס"ט שנה) שם לדרך פעמיו והלך מברלין לפארמה ונתעכב שם כמה ימים, והוא יושב כל היום בתוך הביבליאוטעק ובורק ספריה, לתקן שגגות די רוסי, ולהעתיק דברים עתיקים, וגם אחרי שובו אל ביתו לא הדל להריץ אגרות אל החכם שומר הספרים אשר שם, *Ab. Pietro Perreau* שמו, היודע לה"ק, והוא נדרש לשאלותיו ונמצא לבקשותיו, והוא בזה עושה חסד עם החיים ועם המתים. ישלם ה' פעלם, ויהי שמם לעולם, עם מצדיקי הרבים המוציאים ממחשכים, חכמת החכמים וצדקת צדיקים, ועמהם יהיה לעדי עד לתהלה ולברכה, שם יוסף אלמנצי אשר זכה וזכה, והיה לקדמוניות ישראל, מושיע וגואל.

פאדובה, ד' אלול תרכ"ד.

ש ד י ל.

הערות המוציא לאור.

ח) שמואל חיים לוצי (או לאדלי) בן דוד שד"ל חים חס ויבר בעל הורה וחכמה ומדקדק עצום, חב לכמוהר"ר יהוד לוצי עהה מו"ץ בעיר פשדובה יע"ח, נולד בגורוציהה בשנת התקמ"ח ונפטר ונקבר שם שנת התרי"ג. חבר ספר "דקדוק לשון עברי" חשר הוח עודנו בכתובים ביד הח' המלין יבעיה לוצחנו בפשדובה וביד הח' הרופח יעקב חסן בגורוציהה, ודבר עליו גם בן המחבר במוהר"ר יהוד בהקדמת ספר דקדוקו הנדפס זה שמוים בפשדובה. תלמידי החכם הש"ל זקנים ועודם חיים בגורוציהה, ספרו עליו שבקיותו בספרי הקדם היתה כ"כ עצומה שכשבאו לפניו מעמי פסוק יחד, הוח היה מגיד מיד תיבות הפסוק והספר, והסימן יחב הוח שם. יחברי מותו קברוהו לו בשם "מעלת החכם" מה שנלמד ג"כ בשני הטורים האמצעים בסוף ליומו מעשה בזו דוד יחב יחב למד חכמת הרפואה בפשדובה ונפטר בעריפסטי שנת התרמ"ד. על מות שחבדי"ל כתב תלמידי קיטה יפה עד מחד יחב עדיין לא רחתה חור וגם היה מצחה מקום בספר הזה. הח לך הציון: ויקרח כ' לל שמואל ויחמל הגוי — ציון קבורת — חים חכם וגבון ומדקדק עצום — רוחף שלום ותוכב חמת — כ"מ החכם כ' שמואל חיים — בר מ' החבר דוד לחדלי ז"ל — יחב הבצין הוכה ביבחל — מטעוריו עד יום מותו — נולד ביום ו' לחדש שבט התקמ"ח — ביום ל"ג לעומר התר"ג נפטר — לקח מעט, הרבה נתן לו קבר — מחל גמול יטרו, כבוד מן גבר. — תנצב"ה.

ט) כמוהר"ר יצחק שמואל ריגיו נ"ע היה בן לכמוהר"ר חברהם חי מו"ץ בעיר גורוציהה זלה"ה, ויבב יצחק על כסח חברהם חביו יחתי מוהו. הרב חברהם הנולד בפירחבץ ונפטר בגורוציהה בשנת התר"ב היה חכם גדול וחבר ספר "יחב חברהם" כדרך פרד"ס עודנו בכתובים בביח עקד הספרים של הקק"י הש"ל, ומני רחיתיו שם וקרחתי ליתה דפים הנ. הספר נחלק לי"ב חלקים, חלקם בחיבת יד המחבר וחלקם בהעתק ידי תלמידיו. גם הבורים רבים מחריס ויכוחים רבים בלשון חיטלקי רחיתי שם, חבל נחספים בלי סדר ובלי הקון, ומוני גם עליהם לגיף ידי שם ילמה הח' בעזר בן דודי יהודי כמה"ח יעקב חבולחפיו מו"ץ בעיר גורוציהה יע"ו, וברבות רחבי הק"ק הסיח יחב כבר נהנו לי. גם במוהר"ר רמ"ם גיבודי בספור תולדותיו חומר שבבודו חל חביבו הרי חברהם חי התעלם בהרבים עמו בספרו "יחב חברהם". הרב הזה הבין מצבת קבורה לעצמו. גמו המודע בבעריס במוהר"ר יצחק נולד בשנת התקמ"ד ונפטר שנת התרע"ן. חבר ספרים הרבה יקרים ונהמדים עד מחד. מצבת קבורתו חולי היה מעשה גמו במוהר"ר חברהם יחב למד בביח הלמוד הרבנים בפשדובה, ולח יחב חברהם ליחב עד כסח כ"מ חביו ויעסוק במצח ומהן בצלו, ולח היו לו בנים כי חם בת מחת והוח בן ע"ח שנה עודנו חי בגורוציהה.

ואלה המה המצבות הנ"ל:

עד הגל הזה -
כי תחתיו אני יציר חומר
אברהם חי ריגייו
תנצב"ה.

ועדה המצבה כי הביאוני הלום
ביום י"א טבת
שנת התר"ב והלי"ש.

בת קול גובר אל מול עובר.

הבט פה אברהם עפר ואפר
נפש על חטא תאבל בוכה בקבר
חום נא עליו תעתר: אל נא זור שבר
תן נשמתו עם הכתוב בספר.

מצ"ק
החכם המפורסם לתפארת ולתהלה
בכל תפוצות הגולה
מו"ה יצחק שמואל ריגייו זלה"ה.

עלה אל השמים
בליל י"ו אלול
לפני ה' **תטהרו** לפ"ג.
וימי שנותיו שבעים ואחת.

גוריציאה תבכה על מות יש"ר
עמו פנה הודה פנה זיוה
צפון תימן דורש חכמה ימר
כי בספרים חקק רבים הרוה
ושפת ציון עליו תיליל תספוד:
הבו נא לידידי כבוד והוד!

ג) כמוהר"ר מרדכי שמואל גירונדי נולד בשנת התקנ"ט ובהיותו בן תשע ועשרים שנה יחידי ק"ק עדתו פאדובה בחרו בו לשרת בקדש; גם הוא אסף וקבץ בחבה יתרה ספרים כתיבת יד וספרים נדפסים יקרים עד מאד. בבוא שד"ל לפאדובה נקשרה נפשו בנפש רמש"ג ויהי לו לאוהב דבק מאח, ועל מותו (טבת התרי"ב) קונן שד"ל קינה מפוארה נדפסה גם בספרו „כנור נעים" דף 307 וגם החכם אלמנצי, מידידי הרב הנ"ל כתב על מותו קינה הנמצאת בספר הזה. הרב המפורסם רמש"ג הוא בעל מאמר אחד „על כרית הבורות" הנדפס באגרות יש"ר וספר מוסרי „תוכו רצוף אהבה" וספר „תולדות גדולי ישראל" אשר הוציא לאור בטריאסטי בנו אפרים רפאל אחרי מות אביו בשנת התרי"ג. בנחלת כתיבת יד אברהם חי ריגייו הנ"ל ראיתי ג"כ כמאה אגרות רמש"ג וביניהן איזה מכתב עברי מאת הכבודה והצנועה מרת אשתו תמר בת כמוהר"ר רפאל לוצאטו ממשפחת שד"ל חכם מחכם בתורה וברפואה, והנני משים לפניך קורא נעים אחת מן האגרות האלה להראות לך חבת רמש"ג לאברהם ריגייו ובקיאות אשתו להשתמש בלשון הקדש:

ב"ה.

קרוב"ץ

האותיות אשר תבאנה תובלנה בשמחות וגיל תבואינה בהיכל מלך החסידות וזוהר הפרישות הרב המופלא סוה"ר ידי"ן כמוהר"ר אברהם ריגייו נר"ו.

ע"י יומ"ה ב"ן אמיתי הנקרא היום חכם ומלין במדרש החכמות ה' יצליח דרכו, ויהי בשלם סכ"ו אמן.

ר"מ ומ"ץ בק"ק
גוריציאה.

ב"ה.

אל שדי מלא רחמים, יענה את שלום הרב הזקן מלא רחמים, ויזכרהו לטובה בראשון לחדש רחמים, שנת כ"י הו"א יכאי"ב ויהב"ש ויטה"ץ וידיו תרפינה לאיש צדיק תמים, מלא דת חכומים, מבחר האוהבים השלמים, כמוהר"ר אברהם ריגיו נרו יאיר ויזהיר עד בנין בית עולמים, אמן.

אהרש"ו כל היטים, בלב תמים, באתי להגיד לאדוני כי זה שבועות ימים, בשבתי בבית מדרשי נשאתי עיני וארא והנה איש לקראתי (יוסף אבולאפייו) ובידו מגלה עפה כתובה מיד אברהם אוהבי משי"ח צדקי אשר בגוריציאה ואשמה לקראתה בראותי על גבה כי דודי שלח ידו מן החור ומעי המו עליו כי אמרתי איש טוב זה ואל בשורה טובה יבא, וכפתחי אותה עמדתי מרעיד בקרותי בה קינים והגה והי על מצב בריאות ידידי כי איננו כימים הראשונים אשר היו טובים לו מאלה וישבתי משומם ימים רבים! ולא ידעתי מה להשיב!

אמנם אחרי עבור ימים אהדים הקרה ה' לקראתי הבחור יונה ויהודה אבולאפייו והבטיחוני כי בעזר משדי מצב בריאותו אינו באופן אשר מעכ"ת הושב וכותב, ורק הדאגה גברה עליו בשביל שאינו יוצא ובא כשנים קדמוניות, אכן יושב ולומד כל היום בביתו כמנהגו הטוב, וגם מדבריו ממש הוכחתי כי ת"ל לא אפסו כחותיו כל כך מאחר שהיה בו כח לסבול צום החמישי ולהתקיים בבריאות ממוצע גם אחר התעניה, והיה לי מקצת נחמה לשמוע מפי המבשרים הנזכרים כי עלה בית ה' וקרא עשרת הדברות בקול נעים כימי נעוריו, ולא דבר ריק הוא כפי שניו, ושתי בה' אלהים מחסי שיעזרהו לעבוד עבודת הקדש גם בימים המקודשים ובמועדי ה' העומדים אחר כתלנו בעזה"י ובלבד שלא יגביר עליו המרה השחורה כי רוח איש יכלכל מחלהו ובאתערותא דלתתא איתער עובדא דלעילא וה' לא יעזוב את חסידיו חסידי כתיב ובמדרש שוחר טוב דרשוהו על אברהם והאדון נושא את שמו והולך בדרכיו והרחמן ב"ה יגיעהו לימיו ושנותיו אמן.

כדי להפטר ממעכ"ת מתוך ד"ת אספר לו פרפרת נאה שהידשתי על משנת יהודה בן תימא (שמעכ"ת זכה לבנות עליה חבורו הנכבד „אשל אברהם") „הוא היה אומר בן שמונים לגבורה" בהקדים משאז"ל במדרש ב"ר פ' צ"ה גבורי כח עושי דברו אלו הצדיקים יעוי"ש, ובהקדמת הזוהר דף ד' כתיב כי הת"ה בורא אורות חדשות או שמים חדשים בכח חדושי תורתו. וזהו דעת התנא בן שמונים לגבורה להדש פנים בתורה בגבורה עצומה כבחור בראשית תשמישו לפני הכמים דשקיל וטרי בחריפות להוציא דין אמת לאמתו באופן שהגבור בתורה בן שמונים הוא כבן ארבעים לבינה, וכן אמרו באבות דר' נתן דף כ"ג גבורים אלו גבורי תורה דכל כמה שמוסיפין הכמה מוסיפין גבורה שנאמר אני בינה לי גבורה, וגבורה היא גבורת לבבם לרצות את בוראם בכונה שלמה ובהתבודדות עצום ללמוד תורה שבכתב הרומזת למדת הגבורה, ותורה שבע"פ הרומזת למדת המלכות (כבתוב בערכי הכנוים) וזהו הטעם שהשי"ת מאריך ימי

הת״ה העוסק בתורה לשמה כי קוב״ה חדי בפלפולא דילה וכל אינון שאר מלין דאורייתא דמתחדשין מניה קיימין קמי קוב״ה וסלקין ואתעבידו ארצות החיים ונחתין ומתעטרין לגבי ארץ חד ואתחדש ואתעביד כולא ארץ חדשה מההיא מלה דאתחדש באורייתא וע״ד כתיב כי כאשר השמים החדשים והארץ החדשה אשר אני עושה, אשר עשיתי לא כתיב אלא אשר אני עושה דעביד תדיר מאינון חדושין ורזין דאורייתא כבתוב באורך בזוהר הקדוש דף ד׳. ובהקדמה זו שמעתי משם דודי החכם המקובל כמוהר״ר שלמה דוד טריום זצ״ל (מתלמידי התנא האלהי רבינו מה״ל זיע״א) שכשהאדם עבר שני הגבורות בהצלחה יתירה ובקדושה עצומה נכנס תחת שליטת מדת החסד, וגבורה יתירה נותן לו הקב״ה להוסיף עוד ימים ושנים כדי להרבות מצות ומעשים טובים וכמעט משמונים ואילך מתחיל השבון הדש משנותיו כקטן שנולד דמי ובאילו קל מן שמיא נחית למימר ליה אל תירא אברם אנכי מגן לך שכרך הרבה מאד מכאן ואילך חושבנא הדתא ושבא, ע״כ שמעתי בתוספת נופך. ומעד לדבריו מצאתי למוהר״ם פאפירש זצ״ל בספר ״מאורות נתן״ דף כ״א ע״ב וז״ל גבורה קשורה בבינה דרך קוים וזה הוי״ה בניקוד אלדים גם גבורה קשורה בתפארת בסוד אור חוזר תפאר״ת גימטריא ה׳ פעמים גבור״ה עם הכולל כי אע״פ שהוא חסד שרש גבורה בו עכ״ל. ובויקרא רבה דרשו רז״ל פסוק שויתי עזר על גבור על אברהם שיהיה נכון לבו בטוח שכמוהו יעזרהו ה׳ גם בימי שיבתו לעמוד על המשמר עוד רבות בשנים ויזכנו להראות פנים אל פנים לחיים טובים ולשלום, ובטוח אני בכחו של זקן ביתו של רשב״י ע״ה מר ניהו סבא קדישא ר׳ חייא ע״ה שיאומתו דברי בעזה״י כאשר הודיענו בזוה״ק פ׳ יתרו דף פ״ג תאנא מי ימלל גבורות ה׳, מי ידבר מבעי ליה א״ר חייא וקטפת מלילות ביד גבורות ה׳ דסגיאין ונפקין מגבורה חד, ותאנא ב׳ גבורה עילאה עטרא דעטרין מתעטרא ונפקין מינה חמשין תרעין מנהון ימינא ומנהון שמאלא וכל חד וחד גבורה אתקרי וכל חד וחד מתעטרא בקרדיני גליפין נהורין ובלהו אקרין גבורות ה׳ א״ר חייא כלהו כלילן בדא ישמיע כל תהלתו דא הוא שכינת זיו יקריה דקוב״ה דכתיב ותהלתו מלאה הארץ עכ״ל. מכאן נראה בעליל שצדקו דברי מר דודי זלה״ה דהת״ה כשעבר הגבורות נכנס תחת משרת מדת החסד מדתו של אברהם וחסד אל יהופף עליו כל היום לטובה ובין כתפיו שכן אל חי מחיה חיים ברחמים רבים כאשר הורה לנו רבינו יוסף גיקיטיליאה זצ״ל ב״שערי צדק״ שלו דף ט״ו וז״ל דע והאמן כי כל מקום שתופיע מדת אל החיים באים עמו, אברהם ירש מדת החסד ומדתו אל והוא סמוך לעולם החיים שהוא עולם הבינ״ה וסימן אל חי, וכשמדת אל תופיע ותתחבר למלכו״ת אז נקראת המלכות אלדים חיים ואז כל העולם ברחמים ובקיום ובחיים עכ״ל לענינו. וזהו מה שאנו מתפללין בר״ה (ס׳ המיס דף י״ט) זכרנו לחיים מלך חפץ בחיים כלומר לא נבקש רק חיים שהמלך העליון ב״ה חפץ בו דהיינו חיים שיש עמהם יראת הש״י וזהו למענך אלדים חיים כלומר החיים הללו אנו מבקשים למענך ולמען עבודתך, עד כאן דברי מוהר״ר חיים בר בצלאל. תהי זאת נחמתו כי יראת ה׳ תוסיף ימים ותורת חכם מקור חיים עץ חיים היא למחזיקים בה סמא דחיי אריכי וטבי

ושלמא המר יסגי נס"ו. ינחמני בבשורותיו הטובות ובמכתביו הנעימים מעוטרים עם איזה פרפרת אם יש לו רצון וזמן לכתוב ויודיעני דעתו הרמה על מה שהרצתי לפניו באגרת הזאת.

מברכתו יבורך בית אהובו לעולם, ובשלומו יהיה לי שלום, ואדון השלום, יפרוס עליו סוכת שלום, כנפשו נפש ברכה תדושן, וכנפש ידידו ואוהבו, המשתוקק לטובתו והוא הצעיר

מרדכי שמואל גירונדי ס"ט.

ה' יענה את שלום הרב הנכבד מורי ורבי.

אתן לו תשואות חן חן על שלומותיו אשר שלחני על ידי אישי ואתכבד בהם, עתה בהיות קרוב לנו ראשית השנה אתחנן אל ה' שיזכה לשנים רבות מלאות כל טוב ויגיל וישמח במועדי ה' עם כל בני ביתו אשר לכלם אשלח שלומות רבות ובפרט לכלתו מב"ה, אחלה פניו שיזכירני בתפלותיו וישא ידיו ויברכני עם שני בני אפרים ויוסף המשתחוים לברכתו הטהורה.

יקבל נא ברצון אמרי אמתו

תמר גירונדי.

גם אני אשתחוה לכבוד מורינו הרב יצ"ו ואני תפלתי לה' שיכתבהו בספר חיים טובים וארוכים בימים הנוראים הבאים לקראתנו לשלום, יתן לי את ברכתו כדרכו הטוב, וה' יברך את אברהם בכל כנפשו וכנפש עבדו

אפרים גירונדי.

יפליא חסדו להודיעני אם הגיע לידו חבור חדש שהדפיס החכם ר' נתן עמרם שליח חברון בעיר ליוורנו שם הספר, תהותו ואיכותו?

ד) בערב י"ד כסלו ב' התקי"ט אש יצאה בבית אחד מן הסמוכים לבהכ"נ הראשון הקדמון שבעירנו, ותאכל את הבית ובהכ"נ ניצל, וראשי הקהל גמרו לעשות מדי שנה בשנה את היום הזה יום שמחה ולשיר בו שירה חדשה אשר חבר כ"מ הח' הרופא יצחק לוצאטו מעין דניאל והוא דוד שד"ל. אך בערב ג' אדר שני ב' התקפ"א אש יצאה בבהכ"נ עצמו ותאכל יסודותיו ואולם כל ספרי תורה כ"ז במספרם ניצולו בפרט ע"י כ"מ יצחק בר אהרן מרפורגו ובניו זלה"ה. ויבנו בני הקק"י במקום עצמו בהכנ"ס חדש ויחנכוהו בש' התקפ"ד ויגמרו לחוג את יום כ"ד כסלו ולזכור בו גם את השרפה השניה אשר אכלה את כל הבית, וכמוהר"ר ר' אברהם די קולוניאה היושב בעת ההיא על כסא ההוראה בעיר טריאסטי, עשה איזה חלוף בשירת יצחק לוצאטו, ובתכונתה השניה שרים אותה עוד היום מדי שנה בשנה בבהכ"נ הנ"ל בערב י"ד כסלו. הח' הרופא יצחק לוצאטו מחבר השירה הזאת שר עוד שירים רבים אחרים, מהם נדפסים ומהם לא ראו אור, ואסיפתם קרא בשם „תולדות יצחק" ועל זה הספר כתב שד"ל לבת דודו רחל מורפורגו באגרת איטלקית 6 Decembre 1838. וזה לשונו: הח' ריגייו

מגורזיפה נתן לזים אחד מפולין עקסעמפלאר אחד מספר „תולדות יצחק" הכולל בירי הת' הרופא יצחק דודי וזקק, רצונו להוציאם לאור אבל ישן כי נמצא כם ליזה טעות סופר ולזה מאמר בלתי ברור, שלחם אלי וכו' אם תוכלי לעזרני תעשה לי הטאם גדולם ואם הספר יצא לאור תעבי ג"כ נחת רוח לנשמת הרופא ע"ה, וזמך (אשר כבר זכרתי בתולדות המחבר אשר שלחתי לבן פולין ההוא) זכור תזכרנו עוד, עכ"ל. ואני לא ידעתי אם הספר נדפס או אם עודנו בכתובים, וזו היא הסיבה אשר עליה דברתי למעלה.

א.

מַה־לָּךְ אֵיפוֹא, כִּי בְתִשׁוּאוֹת נֶעְצָבֶת
עָלִית אֶל הַגַּגוֹת אַתְּ וְקִצִּינָיִךְ;
אַתְּ קָרֵית הוֹמָה, עַל אֹדוֹת בָּנַיִךְ
מַה־זָּךְ אֵיפוֹא, עַל גַּפֵּי רוּם נַעֲבֶת:
מֶה קוֹל שָׁאוֹן, קוֹל חַלְחָלָה תוֹכֵכִי,
חִיל, רַעַד וּמְבוּכָה, יָגוֹן וָבֶכִי?

ב.

הָהּ! כִּי רַבַּת הָאֵשׁ אֶרְאֶה אוֹכֶלֶת
בִּשְׁנַת יְקֹט כְּסָלוֹ וּבִיד לָחֹדֶשׁ;
אָמְנָה חַתָּה הָיָה, תִּדְעָךְ גַּחֶלֶת,
כִּי אָז מֵאֵשׁ הוּצַל הֵיכַל הַקֹּדֶשׁ;
רַק מָה! בִּשְׁנַת אֶשְׁרֹף נִשְׁנָה הָרַעַם
וּבְרֵחַ פּוּר נִשְׂרָף כָּלִיל הַפַּעַם:

ג.

הָבָה! חֲזָקִי אִמְצִי, אַל תִּשְׁתּוֹחָחִי,
עִוְבִי בִגְדֵי אֶבְלֵךְ, דִּמְעָה תִּמְנָעִי;
גַּם בַּפַּעַם הַזֹּאת תִּרְאִי תֵּדָעִי
כִּי לֹא יְנַח אֵל חַי עַת בּוֹ תִּבְטָחִי;
מִלְּהַבּוֹת, תּוֹרַת שַׁדַּי נִמְלָטָה
לִפְנֵי אֵשׁ זָרָה אֵשׁ דַּת אֵל בַּל־מָטָה:

ד.

אִישׁ תָּם בֵּין הַלַּהַב שֶׁגַּם יוֹקֶדֶת
רַגְלָיו בִּשְׂאֵת לִבּוֹ לֹא תִכָּוֶינָה,
לֹא זָע מֵאֵשׁ לוֹהֵט הֵנָּה וְהֵנָּה,
מַחְמַד עָיִן מַלֵּט נַפְשׁוֹ חוֹמֶדֶת;
הִנֵּה בָּרֵךְ יִקַּח, יִכּוֹן בָּאָרֶץ
לֹא עוֹד תָּקוּם צָרָה הוָה וָפָרֶץ;

ה.

כָּכָה תּוֹךְ אוּר כַּשְׂדִּים הָשְׁלַךְ מִקֶּדֶם
אַבְרָם הוּא אַבְרָהָם בִּדְבַר־הַמֶּלֶךְ;
אוּלָם נָקִי וָשָׂשׂ, נִמְלָט וַיֵּלֶךְ,
עֵקֶב לֶכְתּוֹ תָמִים, לִפְנֵי אֵל קֶדֶם,
כָּמוֹהוּ, אֶל זַרְעוֹ, יוֹצֵא מִפָּרֶךְ,
הֵאִיר עַמּוּד הָאֵשׁ בִּישִׁימוֹן דָּרֶךְ:

ו.

אָב לִשְׁלוֹשָׁה בָנָיו, הָיָה כָאֵלֶּה,
עֵת נֶאֶמְנָה רוּחָם, בַּל־פָּחַד־פַּחַד;
בָּאֵשׁ רָצוֹא וָשׁוֹב, אַחִים גַּם יַחַד,
שָׁלַח מֵאֵל מַלְאָךְ לָהֶם עֶזְרָתָה;
וַיָּבֵן הַמֹּשֵׁל אַכְזָר וָפֶרֶא,
כִּי דָבָר רַע שׁוֹמֵר מִצְוָה לֹא יֵרֶא:

ז.

אוֹרָה אֶל הָעִבְרִים הַלָּיְלָה יֶהִי
שִׂמְחָה שָׂשׂוֹן וִיקָר מוֹפֵת הַפֶּלֶא;
זִכְרוֹן חַסְדֵּי עֶלְיוֹן פָּעַל כָּל־אֵלֶּה,

אַחַת וּשְׁתַּיִם זוּ הַשִּׁבְּית כָּל־עֲהֵי;
מֵאָז בַּנְּפָלָאוֹת יָדוֹ הַגְּדִילָה,
וּבְנוֹרָאוֹת עָתָּה עַל כֵּן אוֹחִילָה:

ח.

עוֹד מִן הָאֵשׁ אֶשְׁמַע קוֹלוֹת וָרַעַם
כְּעֵת יִגְאַל בְּנָיו יוֹשֵׁב בַּשַּׁחַק;
אָז אָרוּם עַם זוּ נֶחְשָׁב בַּשַּׁחַק,
כִּי עוֹד בִּמְעַט מְזָעָר יִכְלֶה הַזַּעַם:
בָּנוּי עַל תַּלְפִּיוֹת יָהֵל נָוֵהוּ,
עַתָּה קָם מְקֻדָּשׁ, זֶה אֵלִי אַנְוֵהוּ:

ט.

עֲדָה! שִׁיתִי לִבֵּךְ אֵלֶּה תְּזַכְּרִי,
הָסִירִי מִקִּרְבֵּךְ עַוְלָה וָרֶשַׁע;
קַוִּי מֵאֵל עֶלְיוֹן אַךְ טוֹב וְיֵשַׁע
אַשְׁרֵךְ לוּ מִשְׁפָּטָיו חָקָיו תִּצְּרִי;
הִנֵּה לָךְ נוֹגַהּ אֵשׁ יוֹמָם וָלָיְלָה,
וְיָמִינוֹ רוֹמָמָה, לָךְ עוֹשָׂה חָיִל:

ה) כ״מ הח׳ הכופף שמוֹל פורמינגי נולד בטריאסטי ב׳ התקס״ו ונפטר ם׳ התלכ״ג, לים הם ויצר תכס ונבון תצר היה במשך שניס רבות בין רצני קהלתו, ויהן הסגתתו נשרע על בית ת״ת תצר לתב בכל נפשו וחמך בכל מאדו. הגבר הנכבד הזה חבר חבוריס רבים בלשון איטלקי; לך מלאכתו היותר יקרה המודעת לתכתו לשמנו הקדוש וקיומותו להשתמש בה היא העתקתו תצר העתיק ללשון התלמון „ג ה נ ם״ מספר „מ ג ו ת ל ה י ם״ לדנטי אליגיאירי בספר הזה הנחמד עד מאד Trieste Julius Dase, Tip. del Lloyd. austr. 1869 נדפסה גם שירה נעימה לכבוד דנטי מאת הח׳ שד״ל ז״ל (עין כתר נעים ח׳ ב׳).

ו) הלא המה היקר כמ״ר דוד לפרים קאסטיליפרונקו מ״ע והנכבדים ר׳ ברוך נוניאטו ואחיו ר׳ רפאל הי״ו:

ז) ואפשר זה נחמלח כי כן היה, וזה מה שכתב לי נכדו כמ"ר אברהם יצחק דוד ספרים קאסטילפרנקו על הענין הזה: הביבליותיק אבר לדודי לוצאטי נמכרה כולה לאבר וחבריו (Ascher & Co.) אבר בברלין, אך הקונים החלה מכרו בעת ההיא כל הספרים כיתבת יד לבריטים מוזעאום (Britisch Museum) והגם שמוריס ונבדלים שם בשם "אסיפת לוצאטי".

ח) אחת מבנותיו עודה בחיים נקצפה; בנו הגדול יעקב נפטר בטריאסטי שנת התרי"ע וכן אין לו. בתו מריס אבת כמ"ר שמואל סובירי מהרה בשארה גלמודה מלידה, ואלבם בגדי אלמנותה ושבב אל בית אביה בעשוריה כמו שהמחבר מספר אח"כ; ושתי בנותיו האחרות שושנה ורבקה היו לאים בעיר הזאת, הראשונה לכמ"ר מנחם לוצאטו נ"ע והשניה לכמ"ר דוד ספרים קאסטיל-פרנקו נ"ע, שניהם ירחי אלהים ישרים בלבותם ונכבדים לעיני כל אחיהם. הכ"מ רבקה אלמנת כמ"ר דוד ספרים יושבת עוד היום בווילונוע אצל בת בתה, ובנה יחידה אברהם יצחק הי"ל סופר מהיר בלשון לועזי, חקר אהלו זה חמש שנים עם אשתו ובניו בטורין. הכ"מ שושנה אבת חיל ירחת ה', מתה בטריאסטי בשנת התרכ"ה, ובתה החסידה כמותה מלת שמחה המכונה פאני ז"ל היתה לאשה לידידי אהובי כ"מ הרופא משה קסטנזיני נ"ע. אחיה כמ"ר הגיד רפאל היו ההולך בדרכי אביו ואמו היקרים, הוא אחד מנכבדי קהלתנו היושב נ"ך בין יועצי העיר ובין ממונים לועד הפקידים אבר בוויטן הבירה.

ט) אין ספק כי זה 25 Marzo 1801 הוא יום הולדת אלמנתי, כי גם אני נולדתי בעצם היום הזה שנת התי"ר ופעמים רבות אמר לי דרך שחוק, שהספרים בין שני חיינו הוא בשמוש כמו שיעור המכות, וזה הוא לי סימן טוב שלא תבואנה עלי הצרות אבר מצאוהו; אך אין ביד אים להמלט מהן כי מפי עליון תצא הרעות והטוב.

י) על ענין ההערות האלה כתב לי הח' המלין יפעים לוצאטו וז"ל: הלא זה דבר זר! בלי דעתי מחשבת אבי ניע העתקתי זה כמה שנים ההערות הנלוזות האלה כיוצות יד אלמנתי לחבורו על משה חיים לוצאטו נכ"ח ושלחתין ע"י ידידי כמהור"ר ס' מורחים (S. Morais) מפילאדעלפיאה לכמ"ר אברהם ס' ייזחק לעוו-יורק העוסק בהעלמת ספר תולדות רמחל אבר הוציא אח"כ לאור בלשון אנגלי בשי התלי"ח: A modern hebrew Poet. The life and writings of Moses Haim Luzzatto. By A. S. Isaacs, A, M. New-york, office of the Jewisch Messenger 645, Broadway, 1878.

יא) אולי כל האסיפה הזאת היא עתה בבריטים מוזעאום או במקום אחר ביד אחד מקוני ספרי אלמנתי ובלי ספק ערכה גדול מאד.

יב) זכור אזכור גם אני את ממשלת אלמנתי על נפש כל חברי הגדולים ממני ובפרט עלי, כי נפשו קשורה בנפשי, ויההבני אהבה פרטית: לעולם לא אשכח את הטעות הנעימות אבי עברתי עמו בביתו בהרחותו לי את עשר כבוד ספריו ואת יקר הפאתיהם, והשתדלותו לשורר אהבתי לספרות העברית ולשונו הקדושה, כי גם הוא בתומכי נפשי להדריכני במעגלי הלמוד היסרים. מאחי מגרותיו לשד"ל נכרת אחר אחב אלי לחת לי מקום ללכת לשקוד על דלתי בית עקד הספרים אבר בפאדובה. לאות אהבתו נתן לי את ספרו היקר

„הגיון בכנור" אשר בו קראנו פעמים רבות ביחד, ועליו חרוזה כתובת ידו, אך הספר הזה אבד ממני כי שאל אותו מעמי אחד מחברי ולא ראיתיו עד הנה: על מתנתו היקרה שלמתי תודות לו על ידי שיר זהב זה אחד מחבורי הראשונים בלשון השיר:

לאב וראש

סופר מהיר במלאכתו מלאכת שמים

נעים זמירות דובר צחות

כמ"ר **יוסף אלמנצי** מעיר **פאדובה**

בשלחו לי את ספרו „הגיון בכנור"

ביום י"ב לחדש מנחם שנת **כי הובאו בית יוסף** לפ"ק

את דברי עבדו המכבדו הצ' **יצ"ח"ק.**

א.

מִנְחַת סֵפֶר נֶחְמָד אֵלַי שָׁלַחְתָּ,
אָסַפְתָּ בוֹ מִבְחַר רֻבֵּי שִׁירֶיךָ,
תַּגִּיד תָּעִיד עַל גּוֹדֶל חָכְמָתֶךָ;
כֶּתֶר תּוֹרָה כֶּתֶר שֵׁם טוֹב לָקַחְתָּ.

ב.

אוֹדֶה שִׁמְךָ כִּי גַּם לִבִּי מָשַׁכְתָּ,
הוֹאֵל הַשְׂכֵּל הֵיטִיב לָסוֹל דַּרְכֶּךָ
עֵינֵי עִוֵּר הֵאַרְתָּ בִּדְבָרֶיךָ,
רוֹמַמְתָּ לֵב נִדְכֶּה נַפְשִׁי שִׂמַּחְתָּ.

ג.

כָּמוֹךָ מִי יִתֵּן בִּבְנֵי עַמֵּנוּ,
בִּימֵי חֶלְדָּם לִמְגַמָּתָם יָשִׂימוּ,
לִדְרוֹשׁ לַחְקוֹר תָּמִיד אֶת תּוֹרָתֵנוּ.

ד.

כִּי אָז אֶל עַם נוֹלָד הַנֶּעֱם יַנְעִימוּ,
עֵדוּת לֹא תִשָּׁכַח מִפִּי זַרְעֵנוּ,
תּוֹרַת לְשׁוֹן עִבְרִית שֵׁנִית הֵקִימוּ.

ויהי לתקופת השנה וישלח לי מתנה את ספרו היקר „נזם זהב" וגם עליו כתב בידו כדברים האלה:

מנחה קטנה ככף איש לבהור מעם ובכל דרכיו משכיל

כמ"ר **יצחק חיים כסטיליוני** מעיר **טריאסטי.**

ואליו הרמותי קולי ואקרא:

כל־שומע שירי אולי יצחק
לי, ובתוכם קסטיליוני יצחק.
אך מה־אעשה עתה? הנה הוחק
ובעט ברזל הגיון לבי. מחק
איש בער, לא ידע אף ממרחק
כי קרוב הדבר; ידיו אשחק
תחת רגלי עד לבלי די אדחק.

הלא כה דברי, יוא"ל המחבר זה שמי וזה זכרי, ופאדובה עירי, בטריאסטי אעיר כנורי, ביום ו' חדש העשירי, בשנת **יהין** לרצון **אמרי** פי **והגיון לבי לפני גואלי** וצורי (לפ"נ). —

ואשלח גם אני אליו שיר חדש להודות לו על מתנתו החשובה וזה לשונו:

לאיש נבון יודע ספר רודף צדק ומבקש ה'

כמ"ר **יוסף אלמנצי** הי"ו

מזמור שיר זהב לתודה

בשלחו לי את ספרו „נזם זהב" למנחה

בחדש העשירי

שנת **ויהי** ה' **את יוסף ויהי** איש מצליח (לפ"ק).

א.

הִנֵּה שֵׁנִית הוּבְאת לִי מִנְחָתֶךָ,
סֵפֶר נִבְלָרוּ בוֹ שִׁירֵי שִׁירֶיךָ,
אַךְ עַתָּה אֵיךְ אוּכַל לִכְתּוֹב אֵלֶיךָ
עוֹד מִזְמוֹר שִׁיר עַל גּוֹדֶל חָכְמָתֶךָ?

ב.

הֵן כָּל טָרְחִי יִהְיֶה אָיִן נֶגְדֶּךָ,
כִּי מִי הוּא זֶה לֹא שָׁמַע עוֹד שִׁמְעֶךָ
כָּל־אִישׁ חָכָם מַשְׂכִּיל מוֹדֶה לִשְׁמֶךָ
תִּפְאֶרֶת מִי יוֹסִיף אֶל תִּפְאַרְתֶּךָ?

ג.

לָכֵן אֶשָּׂא קוֹלִי אוֹמַר: אַשְׁרֶיךָ
אֵל יִשְׂרָאֵל יָאֵר פָּנָיו אֵלֶיךָ!
יִשְׁמוֹר תָּמִיד צֹאתְךָ גַּם בּוֹאֶךָ:

ד.

מִכָּל צָרָה וָנֶזֶק יַצִּילֶךָ,
יַעַן מָאוֹס מָאַסְתָּ בִּרְכוּשֶׁיךָ,
וּבְתוֹרָתוֹ בָּחַרְתָּ כָּל־יָמֶיךָ:

בעצם הדבר היה בלבל הר"ר במעות מורי וכבי במורה"ר מרדכי מסכמי היושב על כסא ההוראה בעירנו, כבחרי נדק בקבל רב פעם רחשונה בבית מדרש לקח טוב וגם הוא היה בשומעי; ויהי ממחרת בבקר הבקר ויבא לי בבה"ר ברוב טובו עמי איך זהב כתב ידו הנו בין הספרים הטובים הנכללים בספר הזה:

יג) מן ההעתקה הזאת אין בכחבי יד תלמיני שבידי כי אם איך זהב מיוחד להיות לה למבוא, וחלק קטן ממנה אבל אלא המחבר מפתדוכם לידידו שד"ל, היושב בעת ההיא ישיבת ערלי בטריפסטי (תסרי התכ"ח). בהגרתו הוא מספר לידידו כי חני ההעתקה בידו, ושולל ממנו עצה אם ישלימנה או בחני מלאכתו יעזבנה; וממה שבתב כאן שד"ל נראה שהשלימה ותולי גם היא במלאה בבריתים מוצאות כי חני בקצתים ולא מלאתים.

יד) גם בעירנו זאת מיום הקצו את לחלו בתוכנו השתדל תלמיני תמיד לעשות הטוב והיבר ולהיות בין גומלי חסד מקבלי כל האדם בסבר פנים יפות ועל כן מצא חן ושכל טוב בעיני כל, ויקדם את זמנו ללמוד וללמד לחקור ולכתוב; ויהי לו גי"ב חלק בכל עניני קהלתנו ובפרט בכל מה שנוגע אל למוד התורה למלמדיה ולומדיה, ויבא בזריזות לפקוד את בית תלמוד תורתנו ויקבב בכוחה רבה את מוסדי ויכוחי מלמדנו ובפרט במחלקה העליונה אבל גם למדנו כמורה"ר מנחם יצחק תעבני הנודע בבעלים ע"י פירושיו על ספרי תנ"ך ויקר תכוניו הנעימים, ויהן תמיד תוכות תסבה וחבה להתיבים הגדולים, ולא חבך לדבר עמם על עניני תורה וחכמה. ואין ספק שהם היה לרצון לפני האל להאריך ימיו, תמימות דרכו ועצותיו וחזקו ביראת ה' ובלמוד מצותיו היו עושים פרי בינתו לבבוד התורה ולגודל תפארתה. גם במורה"ר מרדכי בר במורה"ר פנחס תעבני תורה זדק בקהלתנו יקר בעינינו מאד ותשובות הנדפסים בספר הזה יאבר בר פעמים רבות לבבודו הלא המה לות: תוסת בכור על תסבתו ותשובתו לו. גם בפשיטת כמה תשיניו חבב להקריב לו כתו שבחה בחתה תגנרותיו לשד"ל, וממה שחבב ועבך להדפיס לבבודו זמן תועט לפני תותו. וגם בבבתו בעירנו חבב תלמיני כל בני תשפחתו שד"ל ובני תשפחתו ויבקוד תמיד על דלתי המשורר המשוחרר רחל תורבונו בת לחות תבי שד"ל ובני תרב תמר לחנה רמש"ג הש"ל, ועל דלתי הבתולה תרת שושנה בהגה בת לחות שד"ל נערה

בעלת שכל נמוך ומכובד, ויסמוך שמחת גדולה על טוב טעמה ועל מדותיה החמודות, וגם היא מצאה עגן ורצון בראיית חיים דעת והבונה כמוהו; והיו לחש"ב הנעלה לכמוה"ר חברהם זלמלו (עתה שני בקדם בעיר פאדובה) לחצה והלך לעולמה בת ל"ב בשנת התרמ"ח. המצורף המהוללה רחל מורפורגו נודעת בשערים על מוב ויופי ביהיה גם היא עטרת תפארת לקהלתנו הקדושה נפטרה בת פ' שנה בחדש חלול התרל"ח. ניומה חצר הכיוה לעמתה נדפס בכר בכוכבי יצחק מחברת י"ב שנת תר"ח וכוב שאר שיריה ומכתביה הנם עתה בידי וגם עליהם אנף ידי אם יגלה האל.

לך מכל בני משפחת ידידו בד"ל נעם לאלמני עד מאד הבחור המשולר לוחב גר ונפלאתה מהבתו לו מחשבת נפיס. החכם המשולר הזה חצר במכתביו ובחבוריו היקרים היה מעוריו לנפש ולתהלה בכל חכמי התלן וחצב להיות מופת ומשול הדור בחביו ר"ת, נקנף בחבו בן כ"ד שנים ותני בשנת התרי"ד, ונמר עליו אלמני בהמר על הבכור ("נזר זהב" שיר ל"ג) כי אהבו בכן ויהי לו לעזר גדול בספריו ובעצותיו; ולמען הרחות לו בהוח מכיר את טובתו הגיש לו לוחב גר מנחה את מכתבו על הפאלאנה ר"ה בני יבחאל חצר בחביסיה בפאריקה; ואני הבנמתי לכבוד שיפס בלה"ק את התגרת חצר נהן המחבר ברחת ספרו. ודוק כי בעת ההיא (ב' התרי"ג) היה לוחב גר בן י"ד שנה וזה היה זכות גדול לאלמני שעם כל למודיו ועסקיו קדם לו חלק מזמנו היקר והטעב ער. הא לך התגרת:

לכבוד כמ"ר יוסף אַלמנצי.

מרדכך חצר חרדת אל חקיבותי אלה על הפאלאנה מיום התילותין ותצר הגדלת עד לפצור בי לכתוב מאמר לחד עליהם, ומצא פניס חצר מנת לפניך נסיוני הרחצון בחצר הקרבתיו לך בחדש Settembre 1843 הבטיחוני לקדם פניך היום בהבור אחר על הפאלאנה, חצר גם שם חיינו בעל מומים רבים כרחצון מ"מ גם זה מחוסר הוח, ובלתי מספיק למלחות מצלחות האכמה.

קח נח את מנחתי חצר הובחת לך עם הבטחה חציבותי לוחך הגדולה בגודל ערכך.

אוהב גר לוצאטו.

טו) ויהי כשמעי את שמועת מות אלמני ויסם לבי בקרבי ובאבי נעכר, אך לא הואלתי לקוץ קיצה בלה"ק על הנרה הזאת כי חשבתי שחכמים מפוארים גדולי הדור יקומו עליו בלשון הזה ומרוב יגוני הואלתי לאור בלשון חיטלקי, במכתב אחי שבעירנו ביום שני אחרי מותו, הקיצה הזאת, והצגתיה כאן מתורגמת עברית, להודיע עוז אהבתי וחביבותי לו.

צדיק אתה ה' וישר משפטיך. (תהלים ק"ע).

בחמיסי בשבת בעלות המנחה ביום י"ג לחדר בהיותו קרוב לשבים שנה נאסף אל עמיו רחי יוסף אלמני זלה"ה. גולד בפאדובה החכמה בשנת התקס"ח, תקע אהלו זה שנים מועטות בעיר הזאת לגור עם אחיותיו ובאר קרוביו, ובמשך הזמן הקצר הזה, שמו הנכבד הגודע בכר לכל, עלה מעלה מעלה, וכל יודעיו היו לו לאוהבים ולחושבים: ואמנם יקרות וחמודות עד מאד היו מדותיו המוברות כמו שהיתה רחבה חכמתו בלשונות בני קדם אצר למד וחקר מעוריו בזריזות ובאומן רוח עד אין חקר. סופר מהיר ומשורר מפואר קדם עטו ועתו להלחם בכל הקשיו וגבורתו, אם בשיריו המחמדים אם במכתביו הפרוזים, נגד הסכלות והכשלה. ועטו בגדולתו בקש בעצותיו ובכל מאמצי כחו לעזור לכל הפונים אליו ולהדריכם בדרך טובים, ובפרט לחזק

בלמודים כל ההגונים לכך; וכל איש אשר נדבה רוחו אותו לקרב אל המלאכה הזאת, מלאכת הקדש, מצא בו עזר כנגדו, והוא היה אב ומופת לכולם. בלמדו ובחקרו בלי מרגוע את ספרי קדשנו אשר המה חכמתנו הקדמונית והנצחית, לא הניח ידו מלשונות העמים ומן החכמות החיצוניות ואסף וקבץ בחכמה גדולה וביגיעה רבה ביבליאוטעק מפוארה ויקרה עד מאד, וספריה הפקיר לכל מי שרצה ללמוד ולשאוב מהם מי חכמה ומוסר. אך אין לאל יד איש לספר כל תהלות החכם המפורסם הזה, ובלב נשבר ונדכא ובדמעות שליש נודה כי אסיפתו אל עמיו היא צרה גדולה לא בלבד לספרות העברית כי גם לחכמה ולחקירה בכלל. ועתה אחרי מותו אין לנו כי אם לשבח ולפאר תמימות דרכו, יושר דעותיו ורוחב חכמתו ולתתו לעד ולמופת לכל, ובפרט לעוסקים בתורה ובחכמות.

כבוד שמו המהולל בכל שערי החכמה ואבל כבד כל יודעי רוב ערכו המלוים אותם אלי קבר, יהיו למזור לקרוביו, וימחו מעל פניהם במקצת הדמעות אשר עיניהם תרדנה על פרידתו הפתאומית המרה עד מאד.

מז) המצבה הזאת כתב המחבר לעצמו והתוספת והמצבה איטלקית, אשר היא לפע"ד פה עד מאד, הלא המה מלאכת ידידו שד"ל נ"ע:

ציון הלז

בוא יבוא להורות את הדרך אשר ילך בה למסעיו

יוסף אלמנצי איש **פאדובה** עד יום קומו לעד בימי הפקדה והשלום.

מי הגבר יחיה לא יראה מות
מי ישמע כזאת מי יראה כאלה?
מי הוא חכם נבון איש עשה פלא
ובקרבו לא יירא אל גיא צלמות?
מי זה מחשיך עצה נטה אליה
או מי פתי לבו סר מעליה?
מי יביע אמרו ויהוה דעת:
אתה תרד לשאול אין לך מושיע?
מי זה אל בן אדם קולו ישמיע:

כל פעלך ישר לא לתועלת
נכון גוך, צדק לך לאדן
על כן תמיד תשכון תוך גן העדן?
לפעור פיו לבלי חק אך שוא אך הבל
לתור לבור לחקר מי זה יודע?
כי קצר המצע מהשתרע
לדעת מפעל איש טרם בוא הדל;
כן כאבן ידם קרץ מחמר
המשפט לאלהים הוא יגזר אמר.

והיה זה שלום ביום י"ג לחדש אדר שנת התר"ך.

את הדברים האלה הכין למצבת קבורתו החכם המשורר וההוקר, שמו נודע לתהלה ולתפארת בישראל ובאדם, בחבוריו הנדפסים, ובספרי חכמי הדור אשר שאבו ממעינו, כי כל ימיו אסף וקבץ והציל מאבדון ספרים עתיקים ובאהבה רבה נעתר לכל שואל והפיץ אור גדול בקדמוניות ישראל, ויוסף הוא המשביר לקרובים ולרחוקים, ושמו יאיר לעולמים עם הצדיקים והמצדיקים. ויהיו ימי חייו תשע שנים והמשים שנה:

GIUSEPPE ALMANZI
DI PADOVA
PER MOLTEPLICE DOTTRINA DISTINTO
LE EBRAICHE LETTERE ED ANTICHITA
ILLUSTRO INDEFESSO
A LUI I CULTORI DI ESSE
E LONTANI E FAMIGERATI
COME A LARGA FONTE RICORSERO
FRANCO PARLO E SCRISSE
FU NEL CONSIGLIARE SAGACE AFFETTUOSO
NELL' OPRARE SOLERTE INSTANCABILE
FIGLIO FRATELLO AMICO ESEMPLARE
MORI CINQUANTANOVENNE
IL VII MARZO MDCCCLX.

יז) ותמת בעריאסטי ש׳ התרל״ב ומצבת קבורתה היא מלאכת המסורר המפואר שמואל חייס זלמן, והצגתיה כאן יען כי לא מצאתיה בין כתבי ידו ועל כן לא יכולתי להדפיסה בספרו „יליד כנור״:

רודפי חסד ואמת
אמרו שלום ומנוחה
למרים בת ברוך אלמנצי
אשר בהשארה בנעוריה
אלמנת משמואל פוביני
שבה אל בית אביה ואמה
ותמאס בכל תענוגי תבל
להקדיש אליהם
לבבה נפשה וכפה
ובה לבדה מצא נחומים ומשען
גם **יוסף** אחיה
אשר לו שם בסופרי ישורון
ובבוא עליה ימי הזקנה הכתה
במדוי תחלואים
עזרת אהבה לה באחותה ובבני ביתה
עד יצאה ממסגר נפשה
יום י״ג שבט התרל״ב.

MARIANNA ALMANZI VEDOVA FUBINI
ANIMA GENTILE BELLA DI OGNI VIRTU
VOLO ALLA SUA PATRIA
IL DI XXII GENNAIO MDCCCLXXII.

יד יוסף

חלק ראשון

אסיפת אגרות עבריות

מאת כמ"ר

יוסף אלמנצי

כאשר נמצאו בכתבי ידו.

Nr. I.

לכי ובואי אל מלך המשוררים

שמואל דוד לוצאטו

יוסב בלכן **טריאסטי**

קריה נאמנה.

לידיד נפשי **שמואל דוד!**

מודה אני לפניך, בכתב יושר לעיניך, שאם לא כתבתי עד הנה, אוסיף לך כהנה וכהנה, מהראיות הברורות, ותהיינה למאורות, להאיר על פני שכלך, ולהסיר הרון אף מעליך, כי הכית את עבדך זה שלש רגלים, על כל קוץ וקוץ, תלי תלים (אבל איני האתון ואינך בלעם, זהב דברך איכה יועם), ואשיב על ראשון ראשון, והן יתרון לבעל הלשון, ועל אחרון אחרון, ואפתה הגרון, להפיל תחנה ובקשה, מפני חרב לטושה, אשר על שפתה מזה ומזה לענה ומר, ואען ואומר: טרם להתחיל התשובה, אמרתי הנה לי חובה, לספר באזני אוהבי, אשר בלבי, הסבה הנאמנה, מיושרת ומתוקנת, על אודות האיחור אשר פניתי, ולא היה כאשר דמיתי, אך בנקיון כפי עשיתי זאת, ולא דברתי מימי עזות. ידוע תדע בראשונה, בעצתך הנכונה, כי מי"ב הדשים, אשר באת אלי להאשים, הנה שלשה הלכו, ובעירום והוסר כל נהפכו, בדרך בשבתות ובימים טובים, כי גרים אנחנו ותושבים, ובשובי אל העיר, אף בהיותי צעיר, נתתי אל לבי, להכתירני עטרת צבי, ולישא אשה, נערה מאודשה, הלא היא ב"ת מליצת"י, המקוימת בריתי, ובאתי אליה, ולא הכרתי בתוליה, והנה היא הרה, במהרה במהרה. סוף סוף באה למספר ירחים, והבאתי לה שני אחים, אחד חכם ואחד בור, הקו"ל והדבו"ר, כי לא רציתי המילדות, אשר כצאן אובדות; ויהי בעשירי באחד להדש, התפללתי לפני עם קדש, על עצב ההריון, נוכח פני עליון, ויעתר לי תפלתי, ושמע צעקתי, ואחר ילדה בת, ביום שבולו שבת, וקראתי שמה אגר"ת, לכבוד ולתפארת, ב"ת מהל"ת לעגו"ת, למנצח בנגינות. אחר הדברים האלה, שמעתי נוראות ראיתי פלא, ויעצתי עצת חוש"י, להוביל לך מנחת ש"י, מבתי הצנועה, והנה היא נעה, לקראת **דוד** מלך ישראל, ולגלות את אזן **שמואל**.

אינך רואה בעיניך, ושלחת יד ימינך, להכות אותי כף אל כף, במה אקדם לך במה אכף? כי עלתה בך אש החמה, ושרפת לי בבושת וכלימה, את השבך עון ושגגה, אם אמרתי בלשון רכה וענוגה, דעתך דעת עליון, ואתה נשאת לי בזיון, עשותי כזאת להעתיק המקרא, לא בדקדוק ולא בסברא, ולא חשבתי פירוש, את היותך עטרת ראשו, אמרתי כבר אכבדך, ולשום זר זהב על קדקדך, ומה תשיב באמרי דעתך דעת האל, הנאצלת ממנו אל ראש **שמואל**? —

בשירי למנדילסו"ן, קרה לו אסון, כי היית לו כמתלהלה יורה זקים, קולות וברקים; בטרם כל אומר לו, לנחמו מאבלו, לא באמת שגינו, ושירי זהב מצאנו ראינו, בשבח האנשים, מכסות החכמה לבושים, אשר על פני כל הארצות,

בראש כל הוצות. ובבואי אל כלל השיר, אם עני הוא או עשיר, אומר כבתחלה, כי לא נאוו לי השבח והתהלה, ומכיר אני את מקומי, ויודע אני את תומי, (הנה בשמים עדי, ובמרומים סהדי), כי ידעתי נאמנה צעיר אנכי ונבזה, לא חכם ולא הוזה, לעלות אל הדרי זמרה, מזוקקה וברה, כמו שעשה מיודעי, זה דודי וזה רעי, ויהי **דוד** בא עד הראש, ולי שפך לענה ורוש, בהיותי בתחתית ההר, ללקוט שיורי התירוש והיצהר.

מעות אשר יוכל לתקון, אין לו שרפון אין לו ירקון, באמור לשקות במקום לשתות, ויצא השמן מן הגתות; וכן על זה הדרך, אפרוש כפי אכרע הברך, ואתקן אור השלם, אשר לא אוכל להתעלם, מבית ומחוץ אצפנו, אחזתיו ולא ארפנו, (אם יערב לך שיחי, כי לא ידון רוחי).

„אין הקר אין מספר למאד נפלית;
„אל צורר היאורים חרב דקרת
„נשמת כל איש ואיש אתה גלית
„פידון! פידון! עין התועים נקרת.

ולמה שרקדקת, וברצוני לא צדקת, לאמר כי הבית השלישי אינך סובר, שבנשמה האנושית בכלל ידבר, ולא היתה ברמיונך, ולזכרון בין עיניך, מה שכתב Cicero — De Oratore III. „Intellectio est, cum res tota parva de parte cognoscitur, aut detoto pars“ ואנחנו בשם הבנה נזכיר זאת ה Sineddoche כפי חכמי הדבור וההלצה, ופרט ללמד על הכלל כלו יצא, וכן הכלל על הפרט הנה בא, בלי מסה ומריבה; המשל בזה, ואתה תחזה, בפסוק כל הנשמה תהלל יה, כונתו כל איש ישבח לרב העליליה. שמן ששון ויקר הוצק עליך, נראה לי ברור לפרש אליך: ששון בזמן שנצח המלחמה, עם הרשע Lavater אשר להבל דמה, ויקר בחכמתו הגדולה, אשר נשאו על כל מעלה, ו Engel ו Denina כתבו בשפה ברורה, ליהודים היתה אורה, עת שמשו יצא על הארץ, ונתן את כת Spinosa לכליון וחרץ, ליתן אמת על פני תבל, ולהיות בזאת הספינה כרב החובל: כי שבט מישור שבט מלכותך, איני רואה דבר הנצב לעמתך, ושבט מישור הוא שבט ברזל ועופרת, אשר מלך והכה קדקד Lavater על גפי מרומי קרת: במנחם! במנחם! את היכליך, באיזה מקום השכתי השמליך? לא אוסיף עוד ראות פניך, אם לא היה נכון בעיניך, שם אביו להזכיר, כי בזה תכיר, שהכם היה, ונפשו לו חיה, לחזות בנועם ה' ולבקר בהיכלו, כבוד אומר כלו, ומצאנו בם' המאסף, כי שומע יום"ף, מנחם סופר ומלמד תינוקות, דובר מישרים והולך צדקות, ובבן נטעתי בעץ מאמרי, אף שאינו עושה פרי, גם ר' משה, יהיה בנושה, לישב על מזוזת היכל ה'. עד פה תבוא לרגל המלאכה אשר לפני. ובבואי אל השיר האחרון, בלבד שתרחיק מסוה החרון, אודך ביושר לבב, כי היית לי כחובב, אשר יעץ אל חותנו ראש הנביאים, ממך תסיר המשא ותכביד הנשיאים; כן דברת עלי, מעדו קרסלי, ונתתי תנועה יתירה, אך כרתי משם זמורה, ואשבול ענבים שמתי, אם לא שויתי ודוממתי, (ואתה תבחר ולא אני, פן התועה תדבקני), תחת מי יעלה עולה וריח ניחוח, לומר מי יעלה עולה כמו מנוח. —

מה נמלצו להכי אמרותיך, מדבש לפי שיריך ומליצותיך, רבו מלמנות עצמו מספר, ובהכמתך עונותי שא שגגותי כפר, ואנכי עפר ואפר, מלעמוד אל בית הספר, והייתי ממשש בצהרים, לבני יהודה ואפרים, ובמקום זמיר העלתי שמיר, בעט ברזל בצפורן שמיר; אבל הקורא ימחול, ויטמן טעיותי בחול, בהקדים כי אפילו שעה אחת של קורת רוח, אין בי, ובלבד זמן לשוח, כאשר יוכל להעיד לך אוהבנו, שאול פורמיגיני השוכן עתה בקרבנו, (שנשא נפשו בחכמה ומוסר, בחכמות למודיות ורפואיות לאסור אסר, מלבד הלשונות ודבר רומי יוני צרפתי ואשכנזי, את כל זה אמרתי בהפזי).

ויהי כראותי את המצבה המתורגמת, אשר שלחת אלי בלתי החותמת, שש אנכי על אמרותיך, כי אראה זממיך במעשה אצבעותיך, וברוב שרעפיך בקרבי, אמרתי בלבי, זה חלקי בכל עמלי, אם אמרתי מטה רגלי, חסדי **דוד** הנאמנים, יהיו לי למגינים, ואתנה לך שיר Epigramma בלשון רומי אשר העתקתי, ואל עם לועז זרקתי, הבט נא רחם נא על שוליו, ועינך שים עליו.

Ex Amaltheorum opus. — Amstelodami, 1718.

„Lumine Acon dextro, capta est Leonilla sinistro
„Et poterat forma vincere uterque Deos;
„Parve puer, lumen, quod habes, concede sorori,
„Sic tu caecus Amor, sic erit illa Venus“.

Traduzione.

Ad Acon il fanciul destr' occhio manca
Pari a Leonilla madre a parte manca;
Ed in bellezza vincer ponno i numi
Son d' entrambi 'l valor non conti numi.
Dona alla madre tua, figlio vezzoso
Il lume, ch' hai; e per non esser vezzoso
Cieca ti renda, qual d' Amor, la faccia
Onde Vener gentil essa si faccia.— ([1]

תנחומיך ישעשעו נפשי, ואצא לחפשי, והיו כלא היו Numi השני במקום Nummi, בת מליצתי רושי וקומי, וגם Matri ולא Sorori, עמי קומי אורי, כי ויֵנוס היתה אם קופידו, כאשר חכמים הגידו.

אצפה לדבריך, אהוה לשיריך, אשר לך עוד לאלף ולרבבה; ותוסיף לי חבה, שלח לי תפלתך בב׳ חלקים, (ואת חובי אשלם, ולא אכלם), ויהיו לי לענקים, מנפך ספיר ויהלום, ואתה שלום וביתך שלום. —

פה **פאדובה** יום **טו*ב** אשר יקו״ם **כס*לו** כי אתן שנ״ת

ידידך **הקטן** יוסף אלמנצי לפ״ג.

---

[1]) החרוז האיטלקי הזה הוא קשה בעיני מאד ובפרט העור הרביעי והששי ואני העתקתים בדקדוק כאשר המה לפני.

Nr. II.

במודיא גדושא, שלמא נפישא, לגברא קדישא, רחימא ופרישא, לחכימיא רישא, צנא דדובשא, בחכמתא קשישא, בכל מדרשא, צפרא ורמשא, כמ"ר **שמואל דוד לוצאטו** נר"ו כשמשא לבני אנשא.

זירהיה נקט ואתא בפרוותא דמשמהיג **טריאסטי** יע"א דבה תחדי נפשא.

ב"ה.

לאוהב ורע אחוז בחבלי בוץ עבותות אהבה הנה מה טוב ומה נעים, איש חסד אוהב התורה ולומדיה חכמים וידועים, כעץ שתול על פלגי מים אשר פריו יתן בעתו נטע שעשועים, דבריו דברי חכמים כדרבונות וכמסמרות נטועים, הלא זה כמ"ר שמואל דוד לוצאטו אשר הוד והדר לפניו מפלאות תמים דעים, ונהרו אליו כל הגוים יזמרו לשמו כי נעים, בתפים ובמנענעים, נרו יופיע לעולם ועד יראה זרע יאריך ימים על שלשים ועל רבעים, אכי"ר.

חטאתי אודיעך על חטא שחטאתי לפניך בלא יודעים, ועוני לא כסיתי אמרתי אודה עלי פשעים. ואתה! נשאת עון חטאתי סלה רע הרעים? על זאת אתפלל כחסיד אליך לעת מצוא (זו מיתה) תערוך לפני סלה"ן אנא שא נא פשע אחיך הקריבהו נא לנעימותיך ואל תחשבהו כמצורעים, אם לא בא בכל עת אל לשון הקדש אך הב"ל הביא מעשה תעתועים, עת בוא דברו כמהפכת זרים בלשונות שונות על לב השומעים. ומודה אני לפניך לא ידעתי דבר כי נער אנכי מקטני בני ישראל צעיר הנני אל עין הרועים, (ולא זכר שר המחכי"ם את יוסף וישכחהו על זה חמרמרו מעי נהפך לבי בקרבי ואור עיני גם הם אין אתי על כל פצעים, ומגלילי ידיו לא נקבצו דיו"ת כי יד ה' היתה בו דאגה בלבו חקוקה כבנקיקי הסלעים), באתי אליך במשל והידה. (אוי! מה היה) מזמור לדוד? קינה לדוד מבעי ליה הייתי כגבר אין איל מבין התועים. וכן עשיתי אחר הדברים האלה ונתתי לבושי שק ולא הייתי לך למשל כי אם לקונים והי בהרוזים צולעים, ואהרי כן אויה לי! שמועה רעה שמעתי בשמוע את הקונ"ה ואת המפל"ה בשיר של פגעים, נפלה עטרת אוהבי לבי למ"ו א"ב אהובי יצעק בקול מרה הצדיק אבר איננו כי לקח אותו אלהים מבין צנועים. זכר דבר לעבדך על אשר יהלתני קרע את בגדך לשנים קרעים, אך אמת נכון הדבר תנה כבוד לאביך זקן ושבע ואל תבכה יותר מדי כי בזה לא בחר ה' את אנחנו נוסעים מן המקום הזה ללשכת המלך אשר עין לא ראתה, אשרי המחכה ויגיע לאחוז בקלעים, ותעלה לזכרון בין עיניך אמרי יושר ר' עקיבא כי אביך עתה במנוחות שאננות ורחקו אליו כל הצועים; הוא בקדושים אשר בארץ החיים המה לבוש תכלת וחור בין שורות של צדיקים ועטרותיהם בראשיהם שלל צבעים: זכור תזכור מה שאל הכבוד הרעים, קטן וגדול שם הוא ועבד חפשי מאדוניו כי יבוא את עתו להבל הכסף לריק הסלעים, כמות זה כן מות זה ואין שלטון ביום המות ומה יועיל לגור ימים רבים בארץ ציה

וצלמות גיא הצבועי״ם? לא כאלה חלק יעקב לישב פה תמיד בעמק הבכא הצ״ר משוגעים, כי יקר בעיני ה׳ המותה לחסידיו אשר נשמת רוח חיים באפם ושבה אל בית אביה כנעוריה מעל שבעה רקיעים, ולא תלך הלוך ובכה לשוט בארץ ומהתהלך בה מקום אשר אסירי המלך אסורים מבין רוח עועים: ובכן על מה ועל מה יחרד האיש וילפת כי יבוא מועד לאסוף רגליו אל המטה וישלך לרגעים?

הלא צבא לאנוש כצל ימינו עלי ארץ ימי שנותינו בהם שבעים, ואם בגבורות אחד מני אלף ראיתי בני עלי״ה והנם מועטים לשמונים או תשעים, ומה כחנו כי ניחל רמה וגוש עפר בזעת אפינו אשר אנו יגעים? די והותר למי ששתה לצבות בטן את סף רעל — כפור הקצ״ף — כוס חמתו שלשה גביעים ולמי שאכל לנפיל ירך אשכלות מרורות ויהיו ימי שני חייו מעט ורעים. הנך רואה בעיניך Lucrezio בספרו De rerum natura מה ששפתיו ברור מללו? Cur non ut, plenus vitae conviva recedis כי גבר החטא רבים מונעים, ואתה ידעת אתה שמעת דבר דבור על אפניו בענין המות להמשורר הגדול Metastasio בְּ Adriano שלו Atto 3. Scena 6. אשר הבאתי מעם לועז אל בית יעקב:

הֵן שֶׁקֶר כִּי הַמָּוֶת	Non è ver che sia la morte
קָשֶׁה מִכָּל־רָעוֹת;	Il peggior di tutti i mali,
יִפְדֶּה מִמִּגְרָעוֹת	É un sollievo dei mortali
אֶל מִי צָרוֹת אִתּוֹ.	Che son stanchi di soffrir
רַק בּוֹ מוֹצֵא כֵף נַחַת	Non ritrova un' alma forte
גֶּבֶר חָכָם בָּעוֹז;	Che temer nell' ore estremo;
רָפֶה בִּבְלִי מָעוֹז	La viltà di chi lo teme
יִפְחַד יוֹם בּוֹא עִתּוֹ.	Fa terribile il morir.

האיש הלזה חכם חרשים ונבון לחש כפתחו של אולם עשה בקיעים. ואתה תוכל לתת את שאלתי ולעשות את בקשתי לעזוב יגון ואנחה אם תוליך לימין הר״ב בחינת העולם זרוע תפארתך אשר סדר באדם כל מראות נגעים. וכנים דבריו דברי פי חכם חן על ענין הנשמה בחלק י״א פרק ב׳ „טוב תתי אותה לך מתתי אותה לגידופים״ בין הבלי האנשים אשר לא ידעו הבין שקר וכזב זורעים. ובחלק י׳ פרק ב׳ „זאת המלאכה וזה פריה״ להקימה מעפרה עד עלותה בשלום עליה לא תרד תמיד אחריה „ושבה אל בית אביה כנעוריה״ השקט ובטח מבין השועים.

בזה אשים קנצי למלין אעזבה עליך שיחי, וסלח נא את דברי אלה אשר התחננתי מעשה צעצועים, משגיאות נקני ותכון תפלתי לפני ה׳ אלהים צבאות יחי אדוני המלך ד ו ד לעולם וכל העם לו משתחוים וכורעים, ומחה ה׳ אלהים דמעה מעל כל פנים בבוא יום ה׳ הגדול והנורא יתמו חטאים מן הארץ

ורשעים, והרפת עמו יסיר זוכר **חסדי אבות ומביא גואל** (לפ"ק) ועלו מושיעים, אכי"ר.

פה פאדובה יע"א מי גבר יחיה ולא יראה מות למטמוני"ם בשנת באשר הוא סוף כל האדם והחיתן אל לבו (לפ"ג) ויהיו האנשים ענוים שפלים ונבנעים.

תול"ע משפחת התולע"י מבני יקט"ן צעיר שבתולעים,
הוליד את חסרו"ן הלא הוא מן הפרעושים הגרועים,
א י "ן.

Nr. III.

ידידי הנעים נטע שעשועים, צנצנת המן, בוץ וארגמן טור אדם פטדה. הולך תמים ונגיד לאמים פלה הרמון קנה וקנמון רוקח מרקחת מור ואהלות זקדה. בר לבב, כיתר חובב, אלופי ומיודעי זה דודי וזה רעי במ"ר שמואל יעקב הכהן נרו יאיר בעיר מודינא יראה זרע על כל תולדה.

שמועה שמעתי, אשר ידעתי, מדוע אחרו פעמי מרכבותיך לראות תשובתך, נאוה לי בכל נפשה ובכל מאודה. ששתי בעל כל הון כי הוד והדר לבושה, גובה וגאון בהיותה הולכת ומתפשטת, לא נחה ולא שוקטת, מהרבות דבריה בהדרה והודה. קול לה קול מליה, בעברי על שוליה, הייתי ככלי אובד, כאנוש במשא כבד, ארוכה מארץ מדה. אם אין פניך הולכים, אל תעלני בדרכים, אשר עברתי, ובהם הכרתי, שבולה וגלמודה. ראה אתה אומר אלי, כי מעדו קרסלי, ודרך גבר בעלמה, על מה ועל מה, פן נתנה הארץ לה לבדה? שמר תם יעקב יושב אהלים, מי כמכה באלים, וראה ישר, בעבותות אהבה נקשר, זה נתתי בלבי אשר לא צדה. והאלהים אנה לידי, ושמתי לי מקום מסעדי, רק בהדרי התורה, מפז ומפנינים יקרה, צור תעודה. וברחתי כמטחוי קשת, מבת יורשת נחלה תהיה לה, וביובל תצא מעמלה, בחדשה ומועדה. היא מפזזת ומברברת, הכבד והיותרת, עשר שמור לצבי ויחמור, אוצר כל כלי חמדה. ואם עניה סוערה, לא נחמה במחסורה, אם אפס כסף המהיה תאניה ואניה במשפחה אשר נפרדה. וגם אם תפנה אל ערכך ממנה, שמור דרכך עמל ואון תחת לשונה, אחריתה מרה כלענה, כחרב פיות חדה. ואפן כה וכה, והוא צולע על ירכו, גבר אשר ייסרנו יה, לתת לו עגלה יפה־פיה, קרן מצפון בא בעדה. אם הימין ואשמאילה, כי רבים חללים הפילה, ועצומים כל הרוגיה, התאנה הנטה פגיה, על ארם יסודה. ואם חשך משחור תארה, זו רעה הולה ומארה, אחת אהובה ואחת שנואה, אחת נביאה, ואחת לביאה, רבות רעות יחד באגדה. הלא זה הדבר, עם נבר תתבר, ואל תשים שכין בלועך, להכות את רעך, ויחרד יוסף הרדה. ויאמר מי איפוא בכל מעשה תקפו, דורש ושואל, אינך שומר דת האל, מכף רגלה ועד קדקדה? — אף כי אמר אלהים בחקים גבוהים במשפט הראשון, שמרהו כאישון, וקח לך את הילדה! פן תאמר בלבבך אין לך פה

להשיב ומה תענה? לא ירא לבי אם תחנה עלי מחנה, ובערי יגמור משה אחיך, נוקשת באמרי פיך, לפני קהל ועדה. סלה נא, באפים מנה, ואל תתן את נפשך דגנך ותירושך להכין רשת מצודה. כמהר צפור אל פה, והנה משפה, כי תחת יופי, ותחת פתיגיל מחגורת דופי, העול"ה על מוקדה. יען כי מאם האדם הזה, (צעיר או נבוה), את מי השילו"ח, וילך מנו"ח, להקריב קרבן תודה. ועל כן הנה ארשי לפניך, אל תדום בת עיניך, ברחקי מעל גבולי, גם כל מכה וכל חלי, לעבוד עבודה. שמע בקולי איעצך, ובזה אחלצך, אל תוסף דבר אלי עוד על הענין, כי לא נכון הבנין, ולך אסלדה. ואל תשמע לקול טלחשים, שרי חמשים, לאכול ולשתות, ויקומו לצחק בחדשים ובשבתות, במשל וחידה: אהיה לך מורה, בבית ובשדה, כל זה איננו שוה, רק לבדי בעתיד והוה, כי לא נסיתי בתענוגות בני האדם שדות ושדה, רק עם חכם ונבון, דברתי עד הנה בלי עצבון, וסוד אחר אל תגל, כי בימינך שגל, בצמיד ואצעדה.

ובכן שש אנכי על אמרותיך, מאד עמקו מחשבותיך, בשמעי בריאות וטובות, תבנית היכל מחטבות, אשתך כגפן פריה ובתה יחידה. אתה רוצה לקנות ספר מגני ארץ על שלחנו"ת ויהיה מדפוס אמשטרדם, בזאת אינני בוטח אך לא אהיה נרדם, ונפשי לא שקטה, מלבקש ולחפש, מחכם או טפש, לתת את שאלתך, ולעשות את בקשתך, ולא תאחזני רעדה, ביתן לכסף מוצא, אך תתן לי עצה עד איזה גבול אוכל להגיע ועד איזה חוק, ולא אשא דעי למרחוק, ויהיו כל ימי מכאובים היל כיולדה: משה אברהם פאציפיקו אוהבנו השוכן עתה בקרבנו, אשר הגיענו הלום, למו פי נותן לך שלום, כי מגוית הארי דבש רדה. ומה רב טובך אשר לך הומר, מרדכי שמואל גירונדי ידידנו הוקר ולומה, ונפשו קשורה, להשק התורה, ותמלא כדה.

ובכן אתן יד על קץ, פן שקץ תשקץ, ואקוד ואשתחוה אפים, לעצום ור"ב ובנו לומדי תורה פורשי כנפים, היושבים ראשונה במלכות להכין אותה ולסעדה: שלום רב לאחיך אליעזר, אבן העזר, וברכות לאוהבי משה, כאפרים וכמנשה, ולאמך החסידה. שלום שלום לאילת אהבים על ערבי"ם ואל כל בני ביתך זקנתך ושליתך אשר בידה.

ושלום יהיה לנו ולכל ישראל, בביאת הגואל ועלו מושיעים בהר ציון אל בית המלך העליון בגאולה העתידה, אכי"ר.

פה **פאדובה** הגדולה והרחבה, י"ד להדש **אדר** ראשון הוא ונאדר כי אתן שנ"ת כי **אלהים יושיע** ציון **ויבנה** ערי **יהודה** (לפ"ק).

עבד עבדים, תלמיד התלמידים, נבזה וצעיר, מאנשי העיר, אשר ירו הרה,

אי"ן.

Nr. IV.

נע"ק.

יוסף לידידו לשמואל דוד דברי שלום ואמת.

באתי אל ארץ מולדתי ואמרתי חי אנכי לעולם כי הייתי כאחד האדם ביום שקויתיהו מצאתי און לי כי על כן ראיתי פניך כראות פני אלהים ותרצני. עלץ לבי להזות בנועם שיריך ולבקש בהיכליך אוצרות ספרים הרבה אין קץ. שש אנכי על אמרתך כמוצא שלל רב.

ביום ההוא ואני יושב בשער המלך המשוררים נכספה וגם כלתה נפשי לבקש את הנרד"ף ובקשתי את שאהבה נפשי על ענין הקריא"ה הנכונה ללשוננו הקדושה ההפוכה כמו רגע ולא הלו בה ידי אנשים חכמים וידועים לתקן את אשר עותו הראשונים ואמרתי: איככה תטפנה נפת שפתי זרה? איכה יועם זהב לשון הקדש אם המר ימירנו והיה הוא ותמורתו על שפתינו רק נהשת וברזל? איך יערב שיחנו אם לא ידענו את כל הדבר אשר יצא מפינו?

עיני ראו ולא זר את כל אשר כתבת לא' מתלמידך על ענין קריאת התנועות וגם אם מצאתיהו מתוק מדבש ונופת צופים, לא לרצון יהיה לנו כי קצר הוא מהכיל. ומרום מראשון נראה ענין האותיות אשר ה' צבאות הותיר לנו שריד כמעט כי אבדנו הכמת המוצא במתכנתה ואין בנו איש אחד אשר יוציא את התיבה כמשפט הראשון כמו שכתבו רבים עם סיבסטיאנ'ו מונסטיר'י במלאכת הדקדוק השלם שלו Nec constat nostro aevo quis olim genuinus fuerit pronunciandi modus. ועל כן הם לבי בקרבי על הדבר הזה ושפת לא ידעתי אשמע אבל מה כהי כי איהל? לא ידעתי דבר אך בלעגי שפה ואיך ישמע אלי ילד שעשועים מדי דברי בו? וקול ענו"ת אנכי שומע קום לך עלה מזה ושמע בקול Du Duc de la Rochefoucauld dans ses maximes Nr. 78. Le silence est le parti le plus sûr pour celuí qui se défie de soi même.

ומלבד זה מודה אני לפניך כי פחד פחדתי ותבסני פלצות בשמעי כל אשר קרה לחכם צרפתי וזה שמו מאסקליפי'ו שגוו נתן למכים ולחויו למורטים ולא הסתיר פניו מכלמות ורוק על מה שדבר — In grammatica hebraica a punctis aliisque inventis Massorethicis libera. והיה רצונו להפך ולהדש קריאת המלות בלי נקדותינו, והברות Vocales תבאנה כאשר נמצא בקריאת האותיות באלפ"א בית"א. דרך משל אחר הבי"ת „Beth" תבא תנועת E, אחר גימ"ל תנועת I, אחר דל"ת A, אחר נו"ן U, אחר קו"ף O וכיוצא בכל שאר האותיות, ועל כן לדעתו בראשית ברא אלהים צריך לקרות Berahsith berà Aleim וזה לנו לזרא; ובראותי כי אויביו רבו מלמנות עצמו מספר גם בארץ מולדתו שבא „Journal des savans, an 1755 pe. 565" אשר פער פיו לבלי חק בנגדו, וההכם Fourmont צרפתי גם כן כמוהו קורא לאוהביו ולשומרי מצותיו „גוי בלתי דעת כמו ראשם" ומבני איטלי"א גבהו דרכם והטיהו דברים קשים כנידים כלפי מאסקליפי'ו, הלא המה: Guarino, Finetti ואחרים רבים — על כן זהלתי ואירא מחות דעי ואדברה אליך את כל הדברים

האלה: אודה ה' בכל לבב אשר הנחני בדרך אמת להכיר מה שלבי חפץ גבר הכם בעוז אשר גבר עלי הסדו לשמוע בקולי ולדבקה בי. ושמעת וסלחת.

אזר נא כגבר הלציך ללמד את בני יהוד"ה את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשון ולשון עלגים תמהר לדבר צחות כאשר דברת לאמר: „אמת מארץ תצמח מן האזוב אשר יוצא בקיר, וצדק משמים נשקף ויעשה פרי תבואה ומלאה הארץ דעה" את כל זה כתבת „בכנור נעים" אשר בידך ואתה יודע אי זה דרך ישכון אור להאיר על ארץ יהודה בדקדוק שלם כרצוני וכרצונך הטוב, ולכן המול על בת עמך אילת אהבים ויעלת חן כלילת יופי משוש לכל הארץ, קום עלה והצלה על בתולת ישראל ולך תהיה לאשה דדיה ירווך בכל עת באהבתה תשגה תמיד ראה חיים עם אשה אשר אהבת כי מה' יצא הדבר. בנה לה כבראשונה בית הדש בדרך המלך לעשות כרצון איש ואיש ויבואו אליה ערב ובקר וצהרים לבקר בהיכלה לשמוע בקולה להראות העמים והשרים את יפיה כי טובת מראה היא — במראות הצובאות כאשר צבאו מקדם פתח אהל מועד.

הנה בידי אגרתך אשר שלחת אלי טרם בואי לעירך ופריה מתוק לחכי אפס כי שמת שכין בלועך להכות את רעך על שירי מתורגם משירי פיטרארק"א ואחשבה בעניי לדעת כי מאד מאד הוא נקל על לב השומעים משיר אחר ממשורר הנזכר שאתה הבאת אל עם בחר לו יה „תקוה ממשבה עדי נלאיתי" אנא דודי כפר ומחל וסלחה! בשיר הלזה גזרתי אמר ותחת „כי המרוץ לריק אחר מותנו" כתבתי „אינם אל רעיתי בחיות בינינו", במקום „פן זולתכם יום יום הנה הרגלתי" אמרתי „כי זולתכם יום יום לא התעוררתי", וכן בטור האחרון שמתי מלת „הכרתי" תחת השבלתי, אמור אלי אם בנים דברי.

אני בער ולא אדע שרש ובאור מלת „ישטון": תנה לי פירושך ושרש דבר נמצא בה.

בשיר זהב "Laureandosi„ אתה צדיק על כל הבא עלי, אבל אגיד לך את הרשום בכתב אמת ואין אחד מתנגד עמי לפי שבכל השירים אשר יצאו מתחת ידי כתבתי בכל אחד ואחד תיבת " CH„ החסרה בטור "Quando ch'in un balen veggio ritorna„ והנה שכחתיה בשיר ששלחתי אליך.

הלילה לי מעשות כדבר הזה לקרוא לך "Plagiario„! הלא ידעתי הלא שמעתי כי מאד עמקו מחשבותיך ורק בתם לבבי ובנקיון כפי אמרתי כי "Plantavizio„ כתב כמותך ושפת אמת תכון לעד, כמו שראיתי על הנקודות כתב יושר מהמרקרק הגדול "Cristoforo Cellario„ ועל כן למה אדוני יהרה אפך בעבדך? הלא כתוב בתלמוד מ' סנהדרין פרק הנהנקין אר"י סגנון אחד עולה לכמה נביאים ואין ב' נביאים מתנבאים בסגנון אחד; ומי חכם ולא יבין אלה?

ועל ענין התלמוד נפשי אויתיך בלילה על משכבי בלילות ואחשבה לדעת יגעתי ולא מצאתי, איך יהיו צודקים שני מאמרים הפוכים באחד; הלא המה: מאמר אחד בגמרא ברכות פרק א' להראות שמעשה אישות עשה בלעם עם אתונו כתבו חז"ל כדברים האלה: „ולא עוד אלא שהיית עושה עמי מעשה

אישות בלילה כתיב הכא ההסבן הסכנתי וכתיב התם ותהי לו סוכנת" ומאמר אחר במדרש רבא ז"ל: "והמלך לא ידעה שנמנע דוד מזה משום ולא ירבה לו נשים" וההכם אלשיך נטה אליו במראות הצובאות שלו אשר כתב: והמלך לא ידעה לא אשה ולא פלגש היתה לו רק סוכנת ומשרתת בעלמא וכו' והנערה יפה עד מאד ולא נשתמש בה המלך בדרך נשים רק ותהי לו סוכנת ותשרתהו בלבד והמלך לא ידעה וכו' שלהיותו זקן בא ביומים היה הפץ להתרחק מהשמיש וכו', עכ"ל לענינו. איככה אוכל אם כן להבין מעשה אישות בבלעם עם אתונו עם הכתוב ותהי לו סוכנת לא מורה רק שהיתה אבישג השונמית מהממת את דוד לא מהמת תשמיש אלא בדרך כל הארץ בקרוב, האנשים לבד או נשים לבד, כל בשר יהדו?

שאלה אהרת אני שואל מאתך על פסוק "והזונות רחצו":

אם נאמר והזונות רחצו זונות ממש כמו שכתבו הז"ל במ' סנהדרין פרק אחד דיני ממונות "שהיה אהאב איש מצונן ועשתה לו איזבל שתי צורי זונות במרכבתו כדי שיראה אותם ויתהמם" קשה לי עד מאד בה' דרכים:

ב) היכן מצינו שזונות היו עם אהאב אלא במקום הזה? ג) מה ענין רחצו בבנין הקל. אם הזונות רחצו מה רחצו? ג) ואם רחצו הרכב או דבר אחר היה לו לומר והזונות רחצו הרכב על ברכת שומרון וכו'? ד) ואיך נאמין מה שכתבו החכמים השלמים רלב"ג ואברבנאל "ועוד היה לו מהבוז שהנשים הזונות שהיו רוחצות בברכה ההיא רחצו בדמו שנתערב במים ההם" אם נראה ברור שהנשים לבבם הלאת הבשר או הכלים לוקחות מים צלולים ונקיים ולא ממקור משחת ומעין נרפש מלא דם על כל גדותיו? ה) למה כל בעלי הדקדוק והשרשים אשר רבו עד אין מספר (אחר מני אלף בהם יחשוב להפך) פירשו הזונות מלשון כלי זין ונתנו התיבה בשרש זו"ן ולא בשרש זנ"ה?

ואם נאמר והזונות רחצו על כלי זין הכתוב מדבר — קשה לי גם כן מד' צדדים:

ב) מי הוא ואיזה הוא אשר ישוה התיבה הזאת לתיבת אזניך שפירושה כלי זין? ומי לא יגמור כמו "Zanolino e Pagnino" אשר שמו להם הק ומשפט בשומה בשרש אז"ן ולא השבו האל"ף מיותרת "Epentetica" כאשר אמרו רבים והדבר נכון, כי "l'elsa" להרב היא לה כמו אז"ן? ג) ואיך תהיה משרש אזן אם נראה אור כצאת השמש בגבורתו שבתיבת הזונות הזי"ן דגושה לפי שקדמה לה ה' הידיעה והנה על זה הלא היא ראשונה בתיבה ובשרש? ג) איככה נוכל לפרש והזונות מלשון כלי זין אם מלת רחצו היא בבנין הקל וכל אשר אין בו רוח חיים באפיו לא ירחץ בעצמו ולא זולתו, אם כן הי' צריך לכתוב רחצו? ד) אי זה מקום מנוחת פעל רחץ בארבעה ועשרים לרחיצת בגדים או כלי זין אם מצאנוהו תמיד על רחיצת הבשר לבד? גם לא ישר בעיני פירוש ירונימ"ו "Et habenas laverunt" כי בדבר הזה נופלים אנחנו תחת ממשלת הכתוב השלישי אשר עתה שאלנו ממך, וכפי דעתי ירונימ"ו נשא ללשון רומי והזונות "habenae" שפירושו ג"כ הגורות "zonae" לפי שחשב כי מתיבת זונות נעשה

ζώνη בלשון יונית או "zonae" ברומית, אולי משגה הוא, שתים שאלתי מאתך אל תמנע ממני מלהשיב אל לבי לנתוש ולנתוץ ולהאביד ולהרוס את סלע המחלוקת, פתח פיך שפט צדק ופתח דבריך יאיר מבין פתיים.

מה נמלצו להכי שירי זהב אשר לתלמידך! ולי מה יקרו שלשה המה נפלאו ממני לך הצלה וכו' בשיר „לנער חיים ביום בואו למספר אנשים" מכה הכפל במליצה "Ripetizione Retorica" כאשר עשה משורר א' אשר שר „לא אחריש אשיר ואלעג למו, לא אחריש לא אדרשה היופי, לא אחריש עד ילקטו פריטו וכו'" וכמו שעשה Dante — Canto III. Inferno — Per me si va nella città dolente, Per me si va ecc. אשתחוה לו אפים ארצה כי עצום הוא ממני במרה ובמשקל ובמשורת השירים ומהעלול נבין העלה ולך דומיה תהלה כי קצר המצע מהשתרע. ספר נא לי דעתך העליונה על מצבת קבורת הרשע „Boccaccio" Giornata I: Novella I „Ser Ciappelletto הרשום תוך (או איש אחר כמוהו מלא מרמה ותוך ותחת לשונו עמל ואון) אשר כתבתי בדרך שחוק, ותשקוף בעין שכלך גם על שיר זהב שעשיתי לשני אחים בני בליעל כי ישבו יחדיו לבכות על מיתת אביהם, ובלב שמח ששים בבואם אל בית אוצרו אשר שלחו בו את ידם.

אהוב אוהבך, אוהב טהר לב דבק מאה, בחנני אדוני ונסני, עשה עמי אות לטובה ואז תבין כי אמת יהגה חכי.

ידי שמתי לפי שתים דברתי ולא אוסיף פן שקץ תשקץ ואחלי יבונו דרכי לשמור חקיך ומצותיך.

בני אדם בצל כנפיך יחסיון ויבא גם הקטן בתוכם אני יוסף אלמנסי פה פאדובה (לפרט גדול).

Nr. V.

נעו"ס.

יוסף לידידו **לשמואל דוד** דברי שלום ואמת!

למה בחרת ידידי הנעים, קול דממה דקה? הלא ידעת הלא שמעת כי עוד בחיים חייתי ואולם חי אני! ההיטב חרה לך על הגיון לבי לפניך? על מה זעל מה, פן דברתי עולה און ומרמה — שוא ודבר כזב? אמנה לא מצאתי בי עון אשר חטא, אם כן איככה אוכל ואראה בפתע פתאום אבדן מכתבך? איככה אוכל ואראה שנאה תחת אהבתי? ובמה יודע אפוא כי מצאתי חן בעיניך אם לא בלבתך עמדי בדרך אמונה אשר בחרתי? מה עשיתי לך ומה הלאיתיך? ענה בי! זכר נא ידיד נפשי, לא כאלה חלק איהבך אשר תמיד בלבו חקוקה אהבה עזה בעדך, וכעבד ישאף צל תאוה באה אליו לשקוד בלמודים לעמוד לשרתך כל הימים במעגלי יושר אשר אתה הולך שמה ואשר משם קנה ראשית דרכו, למה תשיב ידך וימינך לתת את שאלתי ולעשות את בקשתי, לא

מהכמה שאלתי לדעת מה זה ועל מה זה? במה בזיתי את שמך כי שבת מאהרי ויהר **לשמואל**?

שמע נא ואנכי אדבר: אם יש את נפשך לדבר דבר על כל אשר שאלתי, למה תעמוד מנגד מרחוק ולא אביר כתוב יושר אמרי אמת להסיר המסוה מעל פני? אם שתקת מה תתן לי כי עתה ריקם שלחתני?

מה לך נרדם קום — עלה והצלה — חזק ואמץ; — ספר נא לי ממכון שבתך את כל אשר נתת את לבך לדעת הכמה ולראות את הענין אשר נעשה על כל דברי האגרת השוכבת בחיקך, מי יתן אפוא ויכתבון מלי על לוח לבך?

ראה אנכי נתן לפניך היום את הדבר הקשה כמו זר השבתיהו אין זכרון לראשונים וגם לאהרונים.

כתוב בחגי ב' גדול יהיה כבוד הבית הזה האהרון מן הראשון ובגמרא פ"ק דבתרא רב ושמואל וכו' חד אמר בבנין וחד אמר בשנים ששני בית ראשון ת"י, בית שני ת"ך, קשה לי עד מאד מזה ומזה.

מה נאמר בכבוד בית שני אם חסרו לו ארון, כרובים, רוח הקדש, אורים ותומים ואש השמימי ככתוב בירושלמי מסכת סנהדרין ובמדרש שיר השירים על פסוק אחות לנו קטנה וכו'?

מה נדבר על הבנין אם חגי הנביא דבר את כל הדברים האלה לאמר: „מי בכם הנשאר אשר ראה את הבית הזה בכבודו הראשון ומה אתם רואים אותו עתה הלא כמהו כאין בעיניכם" — ורש"י פירש אשר ראה וגו' את הראשון אין זה חשוב בעיניו הלא כמהו כאין יודע אני כי מי שראה את הראשון אין זה בעיניו אלא כאין כמהו כאין הוא ואין שוים הן וכו'. ואברבנאל כתב וזה לשונו בקצור: „זאת היא הנבואה השלישית וענינה מהאנשים שראו בית שלמה שהיה גדול ורם ורב כלו זהב טהור ואבן יקרה והבית אשר היו בונים להיותו קטן מבלי עשר לדלות העם היה כאין בעיניהם וכו' ירצה בערך אל אותו הבית הראשון ובבחינתו יהיה זה כאין בעיניכם" עכ"ל. וכמו זה כתב האלשיך ב„מראות הצובאות" שלו, רד"ק בפירושו ואחרים רבים?

ומה נצטדק על השנים אם נראה אור שהבית הראשון עמד תכ"ב שנים ו' חדשים וי' ימים (ככל אשר אני מראה אותך) ולא ת"י כמו שכתבו הז"ל בהרבה מקומות ואחריהם נמשכו הראשונים והאחרונים מהחכמים וידועים רבר מלמנות אשר ספרו לנו דרושים לכל הפציהם וחרושים עד אין מספר, ואשר יסרו בנין גדול לגמטריאות ולנוטריקין וכיוצא על הענין הזה? ראה אני אומר אליך: הא לך החשבון, עליו עיניך תחזינה משרים; ראה ידידי כי אש יצאה ממנו ותיקר עד שאול תחתית ותלחט מוסדי הרים הגבוהים אנשי ה' בחכמה ובתבונה ובדעת, על כן יצאתי לקראתך אדברה וירוח לי אפתח שפתי ואענה:

בשנה הרביעית למלכותו המלך שלמה התחיל לבנות הבית לה'
(מלכים א' ו' ודברי הימים ב' ג')

אבל אם נחשוב משנת י"א למלכותו עד שנת הארבעים אשר מלך בירושלים

רחבעם מלך	(	" " י"ד " " ", י"ב)	"	Anni 29
אביה "	(	" " ט"ו " " " י"ג)	"	" 17
אסא "	(	" " " " " " י"ו)	"	" 3
יהושפט "	(	" " כ"ב " " " כ')	"	" 41
יהורם "	(	" ב' ה' " " " כ"א)	"	" 25
אחזיהו "	(	" " " " " " כ"ב)	"	" 8
עתליה "	(	" " י"א " " " ")	"	" 1
יואש "	(	" " י"ב " " " כ"ד)	"	" 6
אמציהו "	(	" " י"ד " " " כ"ה)	"	" 40
עזריהו או עזיהו "	(	" " ט"ו " " " כ"ו)	"	" 29
יותם "	(	" " " " " " כ"ז)	"	" 52
אחז "	(	" " י"ו " " " כ"ה)	"	" 16
יחזקיהו "	(	" " י"ה " " " כ"ט)	"	" 16
מנשה "	(	" " כ"א " " " ל"ג)	"	" 29
אמון "	(	" " " " " " ")	"	" 55
יאשיהו "	(	" " כ"ב " " " ל"ד)	"	" 2
יהואחז "	(	" " כ"ג " " " ל"ו)	"	" 31
יהויקים "	(	" " " " " " ")	"	" — 3mesi
יהויכין "	(	" " כ"ד " " " ")	"	" 11
צדקיהו "	(	" " " " " " ")	" 3 mesi 10 giorni	" 11

ובשנת עשתי עשרה למלך צדקיהו בא נבוכדנצר מלך בבל לירושלים ועל ידי נבוזראדן הרשע עבדו שרף את בית ה' ואת בית המלך, אם כן בית ראשון אשר בנה המלך שלמה קם תכ"ב שנים ו' חדשים וי' ימים. Anni 422 : 6 m. 10 g.

וגם אם נחשוב כדברי ס' „הנצחון" שכתב: „שראש השנה למלכים אנו מונין מניסן ואי אפשר שהמלכים מתו (כלם) בניסן אלא אף כשמת בשאר ימות השנה אנו מונין לו שנה שלמה בפני עצמו, נמצא שנה אחת חסרה בין שני המלכים" כלנו נבכים גם כן לפי ש"ט מלכים מלכו על ירושלים (ובמספרם לא יראו יהואחז ויהויכין שלא מלכו כי אם ו' חדשים וי' ימים) חסר מכל ב' מהם שנה א' והם ט' שנים ומחצה, יצאו א"כ בכלל תי"ג שנים Anni 413 ולא ת"י; אבל אם נחקור את כל דברי ס' „הנצחון" באר היטב נראה שצריך להוסיף ו' חדשים וי' ימים ויעלו בזה בידינו תי"ג שנים ו' חדשים וי' ימים, Anni 413, mesi 6, gni 10 ובאיזה מקום א"כ מצאו חכמינו מנוח לכף רגלם לכתוב בפרד"ס שבית ראשון עמד ת"י שנים בלבד? ואם איזה מלך מת בניסן אזי מי המבוכה שטפונו נחלה עבר על חשבוננו והשנים תפרינה ותרבינה אולי עד תי"ז, או עד תי"ח שנה?

הסר מעלי, אוהבי, הרפה ובוז כי לא ידעתי ספורות, ואם תעיתי כשה אובד פניך האר בעברך ולא תהיה זאת לי לפוקה ולמכשול לב וה' הטוב יכפר בעדי.

הלא שלוה שלחתי אליך את ס' „תחכמוני" ואחרים ב כ"י על ידי אוהבינו פורמיגיני (תן שלום לו) למען תרע כי שומר הברית אני ולא אחדל מלהיותו כל ימי היותי על האדמה; כל אשר אתה חפץ בהם עשה ואחרי כן השב תשיבם לבעליהם, אם תוכל ותרצה שלח נא לי ביד אדוני אבי ס' „בני הנעורים" ו„תולדות יצחק" ב כ"י אשר לך; הנה הנם גם בירי אבל לא לעזר ולא להועיל המה לי כי רבו מארבה בהם הטעיות, ושירים משירים שונים הסרים, ולכן אני רוצה להעתיקם ואשים מחשך שבהם לאור גדול כי ישבו אחים יחדו להאיר על הארץ.

אמור אלי בשפה ברורה אם תנעם לחכך אגרת שעל דרך שחוק כתבתי לאיש אהד מן הרמתי"ם (ונעלמה מעיני כל חי) אשר הגיש על מזבחי להם מגואל הלא היא נערה יפה וסרת טעם להיות לי לאשה ואין כל מאומה בידה כי אם עושר שמור זהב וכסף ובגדים; — ובתחבולות עשיתי לו מלחמה ויפול רוכבו אחור, ראה עניי ועמלי ושא לכל חטאתי!

השיבני דבר, תמך אשרי במעגלותיך בלתי היות למשל בגוים את עניי ואת יגיע כפי שלה אורך ואמתך חמה ינחוני ללכת יומם ולילה בדרכי החכמה אשר שמה נכספה וגם כלתה נפשי מעודי עד היום הזה.

פה תבוא כי חכמה בלבך (Padova)
ויש **אהב** דבק מאה (8)
אני לדודי ודודי לי (Elul)
כי עזה כמות אהבה (5586)

כרע כאה

יו"אל בן פתוא"ל.

Nr. VI.

למשכיל ונבון כמהה"ר דוד זכות מודינא בעיר מודינא יע"א.

אני שואל מאת ה' מן השמים לתת את שאלתי ויכתבהו ויחתמהו בספר חיים טובים, על ערבי"ם, עם הרב הכולל אביו מהנדיבים, ועם כל בני ביתו הרמים והנשגבים, ובספר זכרון יהיו כתובים, ונחתמים עם צדיקים גמורים רעים אהובים, אשר להם אלהים קרובים, ויראו זרע ויאריכו ימים כככבים, ויהוגו" את חג הסכות ימי האסוף ימי בכורי ענבים. בשמחה ובטוב לבב יהיו נצבים, לשיר את שיר ה' על עגבים, מקולות מים רבים, ויאבה ה' שלוה להם פרי יקבים,

כטל מאת ה׳ וכרביבים, לתת להם שאלתם כי המה מרחיבים, לצמאים גם רעבים, ובכן בשמות יהיו נקובים, למען יאריכו ימים על האדמה אשר הם יושבים, אכי״ר.

נאם הצעיר שבזבובים,
קטן שבהגבים,
בין סלונים וסרבים
לאפס ותהו נחשבים.

ערב ר״ה התקפ״ו. א י״ ן.

---

*) גַּם כִּי בָאתִי עַתָּה בִּמְגִלַּת סֵפֶר,
אֵדַע עֶרְכִּי, אָבִין כִּי אֻמְלַל אָנִי,
אֶזְכּוֹר כִּי אָנֹכִי עָפָר וָאֵפֶר.

א״ י הב״ל.

Nr. VII.

לחכם ונבון בחכמה ובתבונה ובדעת על ההרים הרמים, הלא הוא יושב בק״ק טריאסטי על הרי בשמים, קנה וקנמון פלח הרמון מאיר עיני חכמים, כמהה״ר מאיר ראנדיגר נרו יאיר לעולמי עולמים. אכי״ר.

מראש בסד״ר הנה שפתי לא אכלא בדברים נחומים, יאבה ה׳ שלו״ח לו מברכתו אלף פעמים, ויהי עוד לאורך ימים בריא אולם לאורך ימים.

הנה ארש״י מדבר עליו בשפל קול התחנ״ה בפנים לא נזעמים, על איש חסיד ירא אלקים וסר מרע איש צדיק תמים, כבוד מהה״ר אברהם בכמוהר״ר שמואל פונטנילה מהאנשים השלמים, אשר שם לדרך פעמיו להראות העמים, את לשון הזהב בספרו הנחמד „שיח אברהם" ועשה לו מטעמים, כי מלא הוא על כל גדותיו משל ומליצה רמזים חדשים וקדומים, וגם הואיל באר את התורה והמצות לפקוח עין נעלמים, בדברים ישרים ותמימים. לכן הנני בא להלות את פני אדוני נגיד ומצוה לאמים, ואמרתי יש לי תקוה למען יספר באזני השרים והפרתמים, ירוצו ולא ייגעו ילכו ולא ייעפו לבא על החתומים, להעלות על מזבח הדפוס ספר הנותן אמרים גלוים וסתומים, ובכן האל הזן את הכל מביצי כנים ועד קרני ראמים, ישלח עזרו מקדש וממרומים, ויריק לו ולמטיבי צעד גשמים, מגשמי ברכה ופרנסה ויהיו מלמעלה תואמים, ואל שדי יתן לנו רחמים, כעל כל אשר גמלנו דמי״ם בדמי״ם:

---

*) מחשבת המחבר היתה לאסוף בספר אחד כל אגרותיו בלשון עברי ובלשונות אחרות, וזמן מועט לפני מותו התחיל להעתיקן, אבל לא הגיע למלאות חפצו כי לקח אותו אלהים, ונכדו אברהם קאסטילפראנקו נתן הספר ההוא למתנה לכמ״ר שד״ל ז״ל אשר העתיק בו אגרותיו למען יהיה זכרון ידידו תמיד לנגד עיניו. הספר הזה שלח אלי בעובתו אהובי הד״ר יוסף בן שד״ל ולא מצאתי בו כי אם ד׳ אגרות אלמנכי, ואחת מהן היתה כבר בידי, ובראש הספר מצאתי בדרך מבוא החרוז הנ״ל. (הערת המו״ל).

את כל זה אמרתי בחפזי כמאלמים אלמים, ואהת שאלתי מאת אדוני אותה אבקש מאבירים ועצומים, למו פי יתן שלום לבנו המשכיל על דבר ימצא טוב יסודתו במשעול הכרמים, מיין הרקחי מעסים רמונים על גנזי ברומים, מהררי קדש במוט הרים בלב ימים. אשים קנצי למלין בקד"ה המש מאות ובשלומים.

פה פארובה מקדם עז והדר לכל העמים אסרו חג השבועות כי אתן שנ"ת הללו את ה' כל גוים שבהוהו כל האמים.

אמר יאמר העבר אשר הן בו מומים,
עפר ואפר ופיח כבשן מהאנשים הנבלמים,
בהדרי החכמה ישנים ונרדמים.

אי"ן.

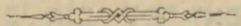

Nr. VIII.

יעקב איש תם יושב אהלים, באר מים חיים ונוזלים אפיק נחלים משמו יגורו אלים, כמ"ר יעקב הפץ נרו יאיר במקהלים, ויחי ויתן לו אשה יפה ושר"ת טעם למצוא לה בתולים, וזרע רב תוציא השרה בבנים ובני בנים לכל איש מועילים, כנטועים בנעוריהם מגדלים, בחצרות בית ה' שתולים.

מי הוא זה ואי זה הוא אשר מלאו לבו להתעולל עלילות הבל הבלים? מה עשיתי לך כי הבאת עלי ועל משפחתי הלולים הלולים? פן עשיתי לך משתה בביתי כמשתה המלך כסובאים וכזוללים? או נתתי לך בכל אשר תאוה נפשך ער המש סאים קלי ומאה צמוקים ומאתים דבלים? ענה בי יעקב יעקב, שמע נא את דברי אהד מהנהשלים, מה זה ועל מה זה — אין זה פרי האהבה.— זה פרי ההנופה והתולים אין זה כי אם שקר וכזב דברי הבל ואין בם מועיל כמפי יונקים ועוללים, ובדבר הזה יעקב אינך איש תם דברת בהידות ומשלים את הכל מראש בסתר דברת ומוצא שפתיך לא לנכח כדבר אל מול פני גדולים עם נעלמים לא אבוא ואהשבה כפגולים, מה אלה ארוני רב טוב, הן, הסד, רצון טוב, נדבה רב פעלים, ארוני רם ונשא אולם אני רם הקומה ונשא מאד בהיותי עומד לפניך על הר גבוה ותלול הלכו בו שועלים, ומה בצע כי נהרוג את אחינו בתער מלטש לשכון בתוך הללים, וכסינו את דמו בדבר שפתינו ונמתיק בפינו רעה לנחם אבלים? ומה תקות פה הנף כי ישחית רעהו דק — בלא כח — בשומו הזק ואמיץ כבני ענק מן הנפילים? אם שגיתי ואם רשעתי אללי לי וסלה נא אם אמרתי אספרה כמו נבלים, אך אמת יהגה חכי (ולא יכול יוסף להתאפק) ולא אסבול בראותי את שמי בין המון גלגלים, ושפת אמת תבון לעד וידעתי בינ"י ידעתי היותי טיט הוצות כנבזים ושפלים. לכן אמרתי אשמרה דרכי מחטוא בלשוני ולא הלכתי אחרי הבעלים, אלהי כסף ואלהי זהב ורק אהשבה לדעת אנשים משכילים, ולא נתתי על לבי לבור ברוב הלומות והבלים, באמרי: אין ערוך אליך, איש חכם בלשונות שונות

אתה, כל הפצי"ם לא ישוו בך כי את כל זה דבר כסילים, ובלבך עליך תטוף מלתי: אתה אנוש כערכי, אוהב התורה ולומדיה, אוהב מוסר אוהב דעת, הולך את חכמים, הונן דלים, תאמר בלבבך: עד פה תבוא ולא תוסיף להוכח מלים.

למען לא יראו פניך ריקם הנה נתתי בידך שנים שלשה גרגירים בראש אמי"ר הנה והנה כמלקט שבלים, וזה לך האות כי אנכי שולח שירים משירים שונים למימינים ומשמאלים, במרה במשקל ובמשורה שקולים, אשר הבאתי מעם לועז אל בית יעקב להסיר מכשולים, ולהורות את בני ישראל כי לאיש הכילי כסו פניו הרולים, ויבדלו ממושבו כי לא ינקה כל הקרב אליו בחותה על הגחלים, והנה הוא שונא את נפשו ורק ימד ויספר השקלים, אשר באוצרו עומדים לתלתלים.

נא תהג את הג המצות הקרב אלינו מלא ברכת ה' בשמחה ובטוב לבב וכל בני ביתך מצהילים, ויהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך בקרבן עגלים, ועל מזבחך לרצון יהיו עולים, ואהלי יכונו דרכי פקודיך לשמור מאר לעבוד ולמשא כאהר הסבלים. — שלום לך חזק וחזק "לגבר חילים, ארברה נא שלום בך פן שקץ תשקץ מוצא שפתי ואהריש כאוילים, ורק אהת שאלתי מאת ה' אותה אבקש מרופא הולים, מהר ענני ה' יבא שילה לקבץ נדחי ישראל אשר המה נבדלים, ולא יהיו עוד אמללים, לאין נהשבים ומגואלים, ולו יקהת עמים במנענעים ובצלצלים, להשקיט שאון גלים כאשר אנהנו מתפללים, וראו כל אפסי ארץ דרך לעבור גאולים, ירוצו ולא ייגעו ויזמרו לשמו כי נעים בתפים וחלילים, ואז ישיר ישראל בשפה ברורה יהד כלם יהללו את שם ה' בכנורות ובנבלים, בזאת אני בוטח ואשים יד על פה ופה כל הפצי אשלים.

פאדובה יע"א ביום ו' לחדש האביב ראשון להדשים ולרגלים, (בו נסעו ישראל מארץ מצרים והרימו נס ודגלים), שנת „הנה עין ידוד אל יראיו לטיהלים" לפ"ק.

כשומים וכבצלים, כפרעושים וכנמלים, קל הקלים, נהבא אל הכלים, בשקים בלים **א"י נב"ל.**

Nr. IX.

אגרת שכתבתי בהיותי בעיר טריאסטי לאוהבי וידידי כמ"ר שמואל דוד לוצאטו בשלוח אליו מתנה ראויה להתקבל:

Versi d' Aglaia Anassilide.

על ההרים הרמים, ביתך בית ועד להכמים, אליך באתי, פתח פתוח מצאתי, אהת שאלתי אל משפהתך, אם תמהר לבא אל ביתך, ואין אתך יודע עד מה, כי בחוץ מלאכתך כמה וכמה. לכן עט סופר בידי שמתי, כי לא שויתי ודוממתי, וכתבתי לך את הדברים, שנים שלשה גרגירים, למען תדע כי אנכי הו, בקרב ידידי ואהי, ואם תוכל אשוב אליך, ללקוט פרי שכלך. ובכן

תקבל ברצון וברחמים, ספר שירים נהמדים ושלמים, אשר הדשים מקרוב באו, ומעיר פאדובה יצאו, מאשה חכמת לב ומשכלת, כשושנה וכחבצלת.

קבל את מנחתי, וסלה את אשמתי, אהוב אוהבך, בכל לבבך,

אי"ן.

Nr. X.

יוסף לידידו לשמואל דוד דברי שלום ואמת.

השתי ולא התמהמהתי אוהב טהר לב, לשמור מצותיך; והנני בצפור לנוד כדרור לעוף לתת את שאלתך ולעשות את בקשת החכם ר' שלמה יהודה רפאפורט על ספר „מקדש מעט" כ"י חלק „ההיכל" (אשר בידו) הנראה אליו מלא על כל גדותיו חסרונות ושבושים רבים היוצאים מעט סופר שכיר יום אשר לא באמונה הוא עושה את מלאכתו, ואשיב לו על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון:

א) לתשובת השאלה הא' הנה לך מה שכתבתי בראש הספר „ס' מקדש מעט" אשר עדיין לא נדפס ונהלק לב' חלקים אשר נקבו בשמות „האולם" אשר כולל ה' מאמרים ו„ההיכל" אשר כולל ח' מאמרים הברו ר' משה ריאטי איטלקי (גם כי בסוף הס' נקוד ריאַטי) אשר חי קודם שנת ר' לאלף הששי; כי הזכיר ר' יצחק מאורבינו שהיה קרוב לשנת ק"פ ולא הזכיר ר' יוסף אלבו שהיה בשנת קפ"ה ולא גם אחד מהחכמים שאחריו. ס' „ההיכל" הנו נצב עם פירוש ארוך בו' מאמרים מפלוני אלמוני, וההערות אשר במאמר הו' ממנו נכתבו אחרי מות המחבר זמן מועט כי נזכרה בהם שנת קפ"ט, ואולי הן הנה מאוהבו או תלמידו מרדכי בר אברהם פנצי הרשום בכ"י אצל אוהבי מוהר"ר גירונדי. ונראה שהוא כתב הספר בשם המחבר, זקן בזמן ההוא ומי יודע אם היה ג"כ סגי נהור ועל פה אמרו, כי טשטושים רבים יצאו מתחת יד הכותב מלבד שהתנאים והאמוראים והרבנים הראשונים והאחרונים אינם בסדר הראוי כלל ועקר, וקצת מן ההערות התום בהן שם הריאט"י (ובזה נבין שהוא לא כתבן בידו שאל"כ לא היו רשומות בשמו) וכתוב באחת מהן „שרמב"ם הוליד ר' אברהם ור' אברהם הוליד ר' עובדיה ור' עובדיה הוליד ר' דוד ור' דוד הוליד שני בנים והלכו בשבי" ותתם: „וזה היה בימי נעורינו" והנה ר' אברהם כבר היה ממלא מקום אבותיו בשנת ד' תתק"ע והנה בנוהג שבעולם נולד ר' עובדיה קודם התחלת האלף הששי ונשבו בניו של ר' דוד קודם שנת ק' והריאט"י חבר ספרו בסוף זקנתו קרוב לשנת ק"פ כי הזכיר שנת קע"ו במאמר הראשון מס' „האולם", ובהיותו חסר בסופו נבין כי נאסף המחבר אל עמיו קודם השלימו, ואין ספק כי לספר הזה ביון הרב „שלשלת הקבלה" באמרו: הרב ר' משה דריאט"י שחבר שלשלת הקבלה בדרך שיר אבל בלי סדר וממנו לקחתי מעט דברים עכ"ל. —

ב) נוטריקון מב"ע קשה להולמו, ואולי פירושו **מנוחתו בגן עדן** כי אחריו מלת ז"ל. ג) בס' אשר בידי כתוב בראשיתו. ד) בס' הנ"ל תק"ל

לשטרות. ה) ובהערה והיה ראש ישיבה עד שמת ר"ג הרי לך וכו'. ו) שמואל הקטן הכם הרש. ז) ר' ייסא יושב בהר ציון. ח) רב בעקא. ט) ר' חזקיה בר טבי בינם רובץ. י) בהערה, הם רב אחא בר אביי (נזכר ב„שפתי ישנים" בערך האמוראים) ורב ביבי בר אביי. יא) הריץ רב גביהה ולא יגע. יב) רב אברהם נציבין בא, לחטוב. יג) רבי יהודה נשיא כולו כליל, בהערה, ועברו המציקים מארץ פלשתים לספרד לעשות כן, נתן ה' חן רב יהודה זה בעיני מלך ספרד וכו'. יד) אהרן הלוי בם נתערב. טו) אבן שועיב ראוי להודיה. טז) נוחות (?) מאיר כוכב שתקוני, רבי יעקב ברבי יקר, ויוסף בכור שור וחזקוני (איני מוצא הרוז זה כי אם פעם אחת) ובהערה, ר' יעקב תלמידו של רבינו גרשם היה, ורבו של רש"י מפרש התורה והתלמוד ויוסף וחזקוני שניהם חברו ספר על התורה באור חשוב ויקר. יז) בהערה, ור' יוסף בנו של ר' יוחנן ונפטר בקושטנצי"א בעונותינו שרבו אחרי זאת שנים (ר"ל בקרוב) רבינו שמחה וכו'. יח) בעל הערוך הוא מרנא רבינו נתן ז"ל. יט) בהערה, ר' משה מפויא"ה ע"ה נהרג על קדושת השם בגזרת לומברדיא"ה. כ) בהערה, על ר' ישעיה וכו' אשר חברו פסקות יקרות מאד רבות וס' „המכריע", וקונטרס הראיות אשר אין ערך לעמקן, והאחרון בן בתו של ראשון היה ונתאמת וכו'. כא) בהערה, גור אריה הנקרא ליאונ"י דס' דניאל (ואולי דסאן דניאל שם עיר קטנה בפריאול"י Forum Julii כב) בהערה, וכן רב מוסטין די ארירא על אשר דבר סרה וכו'. כג) באחריתו ושיטתו קורין.

אשים קנצי למלין כי את אשר נדרתי שלמתי ככל מצותך אשר צויתני. חזק ואמץ ידידי הנעים, גם עד זקנה ושיבה, כי אתה תנחיל את עם בחר לו יה חכמה ודעת ויראת ה'.

אֱהוב אוהבך, בכל לבבך

י. א.

פה פאדובה בשלשה ועשרים לחדש השמיני שנת התקצ"ב.

דף ס"ד ע"א. הותרו הגמגומים על רב ושמואל ע"י ההעתק אשר ביד אוהבי הח' שד"ל.
דף ע"ז ע"ב. ר' משה מפוי"א ע"ה נהרג על קדושת השם בקדושה (כפי העתק הח' שד"ל) וביה תוסרנה הספקות אשר העיר הח' שי"ר באגרתו.

Nr. XI.

בע"ה.

יוסף לידידו לשד"ל דברי שלום ואמת.

הנה אנכי בא אליך כפעם בפעם לדבר נכונה על כל אשר שאלת מעמי זה ימים אחדים על אדות האיש הצפוני אשר התרחק מעלי והואיל הלך אחרי שוא ושקר והחליף את משכרתי עשרת מונים, ועתה חלקו מחמאות פיו ואמר

אבפרה פני יוא"ל במנחת דברים אשר אין להם שחר ההולכת לפניו לכרות ברית שלום בין שנינו, והיו כלא היו את כל המעשים אשר לא יעשו ואשר עשה עמדי בתתו את ידו להשמיד ולאבד את כל השירים הבאים בספרי „הגיון בכנור" המלאים בעבורו מפה ומפה על כל גדותיהם מהתלות עד אין חקר שגיאות עד אין מספר, ומי יתן ועבר זכרם ותהומות יכסימו במעלו אשר מעל בי להבאישני במשוררי הארץ ונאספו עלי והכוני עד בלתי השאיר להם שיח; ולולי ס' קינים והגה והי היה לי לפליטה גדולה כי עתה ריקם שלחני, והיה יגיע כפי לחרפות ולדראון עולם, אך אלהי אבי היה בעזרי ויצילני מרשתו אשר הכין לפעמי.

אנכי ידעתי את האיש ואת שיחו כי תואנה הוא מבקש להתעולל עלילות ומרחוק נראה לי למען עשה כימים הראשונים ואאמין בשוא נתעה, אך עתה הוסר המסוה מעל פני ואקרא לאור יום ולחשך אקרא לילה.

ועתה אם כנים דבריו, הטה אלי אזנך ושמע ואערכה לפנוך, ידידי הנעים ויקר רוח, משפטי אשר הרצתי, ואבחנהו ואנסהו אם שפתיו ביושר לבב ברור מללו או בלב ולב ידבר ותחת לשונו עמל ואון.

הנה שמעתי מפיך כי אחר ימים כבירים רוח שירי יצחק לוצאטו הציקתהו וחשב להוציא לאור ספרו „תולדות יצחק"; זה לך האות אם לעשות רצונך חפצתי: יוציא גם יחד חלק שני מספרי „הגיון בכנור" ובסופו ישים לוח השגיאות אשר נפלו בחלק ראשון וישלח לי גם מס' „תולדות יצחק" גם מס' „הגיון בכנור" חלק ב' המשים עקסעמפלארען בלא כסף ובלא מחיר, ואחר כן אסתיר פני מהטאיו ועד נצח לא יראו אור.

הלא זה דברי גם מתמול גם משלשום ולא אשקר באמונתי להודיעך כי מצותיך לא שבחתי ואשמה כי רב חילי אם מצאתי חן בעיניך ובמענה רך תשיב את חמתי מעל האיש הצפוני וכל פשעיו אשר עשה לא יזכרו ולא יפקדו ולא יעלו על לבי לעולם.

ה' אלהים ירצך בכל אשר תעשה כאות נפשך וכרצון אוהב דבק מאה

יו"אל.

פה **פאדובה** אבקשה לך **טו"ב** להרש כסלו **כי שומע יוסף** לפ"ק.

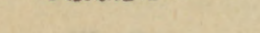

Nr. XII.

לידידי הנעים, נטע שעשועים, מבחר הרעים, תמים דעים, שונא משוגעים, זבים ומצורעים, אנשים מתולעים, גאים ורשעים, זדים ופושעים, במעשי תעתעים כמ"ר משה נ"צה מעיר טורינו עיר הכמים וידועים, יושב אהלים בין משכנות הרועים, שוקל וסופר שבעים שב"ים, בוחן לרגעים, ישא אשה ויהיו

לו נטעים, יראה זרע על כל זרועים, על שלשים ועל רבעים, יאריך ימים ויהיה במרגועים, ודבריו נשמעים, עד כי יעלו לציון מושיעים, בתפים ובמנענעים.

שמחתני ידידי, בפעלך, ובמעשי ידיך תגל נפשי, ואף כי לא שכחת את עבדך ובריתך היתה אתו החיים והשלום, אך הגדלת את שמו מעלה מעלה, והתוית תו על מצחו ועל זקנו אשר לא כדת לכבוד ולתפארת. הקשית לשאול, ידיד נפשי, על דברים אשר גבהו מדרכי ועומדים ברומו של עולם, כי לא נביא אנכי ולא מורה אנכי ורק כמלקט אחרי הקוצרים אולי אמצא חציר יצאתי לפעמים ממחיצתי והנה במקום גדולים לא עמדתי מעודי עד היום הזה, ומי יתן ואדע מה יהיה משפט המגלה בחולו של מועד מפי בית דין של מעלה! אם יסרקו פניו במסרקות של ברזל, אם בבשרו ובלחייו ישרטו שרטת, או יחבקו לו וינשקו לו כי איש חלק הוא ושער הזקן אין בו, או ישימו קטורה באפו להציל מסר"ה העודף ממרקחת הספרים הנותנים קיא צואה וגפרית, ראש ולענה [Merdocco] על פניו להשחית את פאת זקנו? הלא זה סוד כמום והתום באוצרות השרידים אשר בשחר נכון מוצאם ומובאם ונהירין למו שבילי דרקיע כשבילי דקרתא שדרים בתוכה.

אך אמרתי אספרה כמו פעם אחת על משכבי בלילות בנפול תרדמה על עפעפי הלום הלמתי והנה הייתי הולך בגן עדן לרוח היום ואשמע מאחורי הפרגוד פום ממלל רברבן קול מבשר ואומר: לכו מלאכים קלים על כנפי רוח ורדו אל גוי אחר בארץ עמי ישראל אשר בו אתפאר וגזרו אמר ויקם להם ועל דרכיהם יגה אור האמת על גילוה הזקן בחש"מ, כי ראה ראיתי אפרים יקנא את יהודה ויהודה יצור את אפרים זה אומר בכה וזה אמר בכה על ענין הזה; והנה אופ"ן אחד בא בארץ איטליא בעיר כלילת יפי לפני עצום ו ר ב וישלח את ידו ויגע על פיו ויאמר לו: בהורמניתא דמלכא עילאה וברשות פמליא של מעלה ולגיוני דשמיא נביא לישראל נתתיך והפקדתיך היום הזה לכתוב הזון ולבאר על הלוחות לזכר עולם דברים הנחמדים מזהב ומפז רב על גילוה הזקן בחש"מ; וכשמוע ה ר ב את כל הדברים האלה פחד קראוהו ורעדה וכאלם לא פתח פיו ויפול על פניו ארצה וכמעט לא נותרה בו נשמה, ותדד שנתי מעיני ואיקץ. ואישן ואהלום שנית והנה מלאך מליץ אחד נגע פעמים שלש על פי הרב אשר ראיתי בתהלה ויאמר: אל תירא איש חמודות מגערת כסילים כי אנכי מגן לך, שלום לך חזק וחזק כי אתה תנחיל את ישראל אמרות ה' אמרות טהורות על גילוה הזקן בחש"מ וישמעו לקולך ממזרח וממערב מצפון ומים עד דור אחרון; ותחי רוח ה ר ב לקול ציר אמונים ועל השנות המראה אליו פעמים לא נפלו עליו עוד אימתה ופחד כי נכון הדבר מאת האלהים ואזר כגבר הלציו ובעט סופר מהיר כתב על הספר בדיו את כל הדברים האלה:

„ברשות בית דין של מעלה ובהורמנותייהו דרבנן קשישי וכלהו רבוותא אשר להם נתנה מאת ה' מן השמים רשות ההוראה על פי התורה שקבל משה רבינו מסיני אערוך לפני גדולת תפארתם מורשי לבבי להליץ לזכותם של ישראל בענין גילוה הזקן בחש"מ כי צר לי מאד הציקתני רוח בטני בראותי כי רבם

ככלם בכל מדינה ומדינה מסתפרים זקנם ודעתם דאיסורא רביע עלייהו ואיסורא קא עבדו, אך שאינם יכולים לסבול צער גידול שער ולהתראות מבוערים בעיני כל רואיהם ואמינא לא מזיגנא רישאי אבי סריא עד דאפיכנא בזכותייהו ולכתוב בספר פניני הז"ל עוז לי בם מסלות בלבבי לפנות דרך ישרה כפי קצר השגתי שהמגלחים זקנם בהש"מ הם כמי שנתכוון לאכול בשר הזיר ועלה בידו בשר טלה, אז אמרתי הנה באתי במגלת ספר להציע לפני יודעי דת ודין מה שעלה במצודתי למען איש איש על דגלו יגדיל חסדו עלי להורותני דעתו העליונה ואם שגיתי אתי תלין משוגתי כי שבח לי"ת את האלהים אני ירא ומוקיר רבנן ודחיל מרבנן אשר אענדם עטרות לי ועל משמרתי עמדתי תהלה לי"ת מעת היותי ומעולם לא נפל משערת זקני ארצה כל ימי הרגל, אך קנא קנאתי לה' צבאות ולכבוד תוה"ק כי מת"ה רשומים וממנהיגי הדור גמרו לגלה ומתגלחים בהה"מ כי נתברר ברעתם ההיתר בעוד שכל שאר הכמי ישראל בכלל מעמידין אותו לאיסור והנה הילול השם גדול יש בדבר דברי ריבות וקטטות שנאה ותחרות בין ת"ח וכדי בזיון וקצף כי על כן את הצני נערתי ויצאתי ממהיצתי להציע בשיחת דקלי"ם קלה כמות שהיא את הרשום בכתב אמת לענ"ד להצדיק ולזכות את ישראל כדכתיב דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום וכו'.

תנן התם (מ"ק י"ד) ואלו מגלחין במועד הבא ממדינת הים ומבית השביה וכו'. ואלו מכבסין וכו' מטפחות הידים מטפחות הספרים וכו' הזבין והזבות הרי אלו מותרין ושאר כל אדם אסורין וגרסינן התם ושאר כל מ"ט אסורין כדתנן אנשי משמר ואנשי מעמד אסורין וכו' ואמר רבה בב"ח ארב"א מ"ט כדי שלא יכנסו למשמרת בשהן מנוולין הכא נמי כדי שלא יכנסו לרגל בשהן מנוולין בעא ר' זירא אבדה לו אבדה ערב הרגל כיון דאנים מותר או דלמא כיון דלא מוכה מלתא לא, אמר אביי יאמרו וכו' ולטעמיך הא דאמר ר"א אר"י כל מי שאין לו אלא חלוק א' מותר לכבסו בהה"מ התם נמי יאמרו כל הסריקין וכו', אמר מר בר רב אשי אזורו מוכיח עליו. ועתה איני מארי"ך טרה"א להביא באותותי אלה דברי קדשם של גדולי המפורשים והפוסקים ז"ל בענין זה הלא בספרתם ואמרתי אך למותר הוא כי לחכמי ישראל הכל גלוי וידוע, והנה מבואר הוא שסבת ותכלית הגזרה אשר היא במקומה עומדת הלא היא כדי שלא יכנוס אדם מנוול ברגל ולא יכוון תגלחתו בתוך ימי הרגל ולא משום מלאכה דמהאי טעמא לא היו אוסרין משום שמחת י"ט וכל מי שהיה אנוס והאונס מוכה גלוי ומפורסם לכל מותר. והמותרים לגלה ולכבם הם בין אותם שלא היה אפשר להם לגלח קודם הרגל בין אותם שגלחו וכבסו אך מה שעשו לא היה להם באמצע הרגל בגון השפה אע"פ שאינה מעכבת האבילה לאדם איסטנים ואנינא דעתיה כדאמר רנב"י בדף י"ח שם ופרש"י, וכן אשה שמעברת שער של בית השחי ובית הערוה כדי שלא תתנוול על בעלה ועושה כל תכשיטיה, ונטילת הצפרנים, ושאין לו אלא הלוק א' שהוסיפו בש"ס שאעפ"י שכתבו מעי"ט הוזר ומתטנף אחר ב' או ג' ימים ומותר להזור ולכבסן וכן מטפחות הידים וכ"ז ובגדי קטנים הרי אלו מותרין לכבסן במועד מפני שצריכין כבום תמיד אפילו נתכבסו מעי"ט, וכן בכל אונס הידוע ומפורסם לרבים, וגילוח זקן אין אונס ידוע ומפורסם ממנו

כי אעפ"י שגלה בתקנת חכמים ערב הרגל ולא כיון תגלחתו ברגל הרי הוא כמו שא"א לו לגלה קודם הרגל כי תגלחתו מעי"ט אינו מועיל לו כלום כי אחר עבור ג' ימים אם אינו מגלחו הוא מתנוול ומצטער ומתבייש להראות לפני בני אדם ומכסה שפמו באלו יש לו נגע או חולי בפיו ונוול גדול וצער הוא לו וזהו ממש מה שרצו הז"ל להרחיקו ולמונעו בתקנתם וא"כ הגזרה עצמה מהייבת הגילוח שנודע לכל כי א"א שלא להתנוול בלתי כי זוהי כוונתה ותכליתה. ואין מקום לומר שגזרת התגלחת החלטת וכוללת הראש והזקן זה כמו זה כי בימיהם היו כלם מגודלי זקן ול"מ שלא היו מתנוולין אדרבה להם הדרת פנים זקן כמו באנשי מזרח ומערב ואתקשו האמורין לגלה לאנשי משמר ואנשי מעמד שלא היו מספרין זקנם ודאי ואם בזמן התנאים והאמוראים ז"ל היה דרכם לגלחו פעמים שלש בשבוע כמו בימינו שלא להתנוול ולהצטער היו ודאי מתירין ומפרטין אותו עם האמורין במתניתין ובש"ס והיה ר"י כוללו ופורטו עם מי שאין לו אלא חלוק א' שכל הני טעמי תריצי שייכי ביה אלא שלא היה מקום לפרט דרך נבואה מה שלא היה לו שהר לפי הרגלם ומדתם והרגל ומדת כל העולם ולא היה יכול לעלות על דעתם אך מכללא איתמר, ודאי לענ"ד ההיתר והחיוב גילוח הזקן בחוה"מ כרבתיבנא והוא דומה ממש למי שאין לו אלא חלוק א' ומטפחות ובגדים וכו' שהתירו ובהיתרם נכלל דמוכחא אונסם בלי פשע לכל, ושכל מה שעשו מעי"ט לא מהניא כלל בתוך ימי הרגל באופן דממילא היתר גילוח הזקן בחש"מ דלא שייכא ביה גזירה דכוותיהו, נצב כמו נד לעיני ישראל למי שגלה מעי"ט. וא"ת איך נתיר מה שהסכימו לאסור כל חכמי ישראל ועתקו גם גברו חיל נגד הרב הגדול מהר"י לנדא מפראג בספרו הבהיר "נודע ביהודה" ורבנים אחרים שדעתם היתה להיתר, תשובה לדבר שאל יעלה על לב איש שבאתי ח"ו להלוק עליהם שכל דבריהם דברי אלהים חיים כי פי כפיהם שהגזרה במקומה עומדת וגם הטעם לא בטל וכמו שיסדוה הז"ל הזקים כראי מוצק אלא שהמציאות והנדון שהעלו על שלהנם הטהור אינה המציאות והנידון שלפנינו כי ל"מ בזמן הכמי הש"ס אלא דאפילו בזמן מהר"י פורמיגיני בפסקו האריר אשר יצא כשמש בגבורתו בפתגמין תריצין נגד הרב הגדול "נודע ביהודה" זלה"ה מי שגילה זקנו ערב הרגל לא היה מנוול בכל הרגל כי היה מסתפרים פעם א' בשבוע והוא כתב להדיא שבמקום נוול היה מותר לכ"ע ושבזמן ר"ת לא היה נוול ודאי הגלוח הראש אלא יפוי, ומוסיף שם ז"ל דהלוק א' שאני דלא גזרו ביה כלל משום דלא שייך דהא מנוול טפי וא"א למגזר שלא יכבס אותו בחש"מ דהרי אף אם כבסו בערב הרגל מטנף טפי ובעי כבוס מה שאין כן בגילוח דאפשר לגזור שלא יגלה במועד שאם גלה בערב הרגל תו לא מנוול ברגל ולא צריך עוד לגלה ברגל עכ"ל, וכן ס"ד דהרב נ"ב עצמו, הרי לך שמאור הגדול מהר"י פורמיגיני שהתגבר כארי לאסור במציאות שבדורו מתיר בפשיטות במציאות ונדון שלנו כמו מי שאין לו אלא חלוק א' שגלוח חזקן ג"כ לא שייך נמי למגזר דהא מנוול טפי וא"א למגזר שלא יגלה בחש"מ דאף אם נתגלה בערב הרגל אחר ג' ימים מנוול טפי ובעי גלות. ועוד שיצאנו לדון בדבר החדש ומקום הניחו לנו אבותינו לברר וללבן שהתקנה עצמה מהייבת ההיתר והמצוה

לגלה הזקן בחש"ט כדלעיל, ואם יהיה הדבר זר ותמוה לרבים אמינא דיותר ויותר לכאורה יקשה לנו איך התירו כמה דברים שנאסרו מכמה דורות משום לתא דע"ז, בפ' לפני אידיהן ובפ' אין מעמידין איך התירו מכירת בהמה גסה לגוי בלא סירסי איך התירו לאשה לצאת בשבת בכמה תכשיטין ובטבעת שיש עליה הותם ולאיש בטבעת שאין ע"ה שאסרו בפ' במה אשה יוצאה, איך התירו לישן הוץ לסכה בימי החג שהתנאים והאמוראים והפוסקים הראשונים הורונו האיסור מדין תורה אפילו שינת עראי וכן המשקים שנתגלו וכאלה רבות, אמנם כל הראשונים שהתירום ונתפשט ההיתר לא שלחו את ידם ח"ו לפרוץ מה שגדרו ולהתיר מה שגזרו אלא שראו בחכמתם דבהאי גונא גזור בהאי גונא לא גזור ושמהתקנות ההן עצמן בא ההיתר בהתהלף הענינים שעליהם הטבעו אך לא לבטל התקנות אלא שאינן שייכות מעיקרן בהאי גונא ולא התקינו כ"א לפי הענין שהיה באותו הזמן ואם הוא ישוב כמאז התקנה לעולם עומדת ואין זה דומה כלל למה שאמרו ז"ל אע"פ שבטל הטעם התקנה לא בטלה כי בנ"ד התקנה והטעם בתקפם הם עומדין אלא שעל הפרט הזה לא גזרו דלא שייך ביה למגזר וגם שהיה באותו הזמן מלתא דלא שכיחא דלא גזרינן. ועם כל זה לסלק ולשרש כל תמיהה אפילו את"ל דיש בזה בטול הגזרה שמהסברא הזאת תמכו האיסור גדולי האהרונים מה שאינו לע"ד כאשר הוכחתי למעלה, בא וראה מה שכתבו הפוסקים ז"ל בענינים והיתרים האלה שנתחדשו בדורות האהרונים ומה שכתב הרב החסיד בעל הלבושים בי"ד סי' קנ"א סעיף ד' וז"ל: ועכשיו נהגו היתר בכל אלה והטעם לפי שבימיהם היו דרים הרבה יהודים ביחד והיו יכולין לעמוד בגזרה זו שהיו יכולין למכור זה לזה אבל האידנא שמעט יהודים דרים במקום א' ואי לא אזבני לגוים איכא פסידא הוה לה גזרה שאין רהיל"ב וכבר הוסכם ע"פ חכמים שאין גוזרין וכו' ול"מ אם יש לישראל בהמה שמותר למוכרה אלא שאפילו לכתחלה לקנותה על מנת למוכרה לגוים ולהרויח בה נהגו היתר משום דאיכא פסידא וכו' אם לא יתירו לו. ובאו"ח סי' ש"ג כתב ז"ל: אע"ג דבימיהם איתמר בהו חיוב חטאת דהיינו איסור מן התורה, מיהו בזה"ז שנהגו האנשים לצאת גם בטבעת שאין עליה הותם והנשים בטבעת שיש עלי' הותם הרי הם כתכשיט לשניהם ומותר לצאת בהם בשבת, ונתן עוד טעם לכל התכשיטין שאסרום ועכשיו לא, וכמו כן כתבו ז"ל להתיר איסור הנאה בסתם יינם וכן חלב שהלבו גוי ואין ישראל רואהו שהוא אסור מן המשנה הנה לדעת הרב פר"ח ורעמיה מותר גמור הוא במקום שאין חלב טמא מצוי או שהוא ביוקר הרבה אמנם גם בכל אלה יש מקום בראש לומר בהאי גונא לא גזור. דון מינה ומינה ואוקי באתרין בנ"ד דקיל טפי מכלהו ואם גדולי הדור האהרונים השוו מרותיהם בראש ובזקן ובהרא מהתא מהתינהו לאיסור לפי מה שראו בימיהם שהמגלה זקנו בערב הרגל לא היה מנוול בכל הרגל ולירואתם שתצא מההיתר בטול הגזרה ומנגר לה יפה עשו אשריהם ואשרי חלקם. אך ראה ראינו כי המציאות היא להיפך וסברת האהרונים לפי ענינם הוראה היא ולא גזרה. והוכחתי בס"ד שגילוה הזקן בהה"מ מעולם לא נאסר ולא נגזר עליו דומיא דמי שאין לו אלא חלוק א' וקיל טפי כי אין תחבולה וזהירות להנצל מהצמחת השער

וגם שגלה מעי"ט א"א שלא להתנוול ברגל בלא גילוה ואין מלתא דמוכה גלויה ומפורסמת ממנה ואין כאן השש ביטול הגזרה שהיא קיימת כיום הוסדה וטוב טעמה והיא עצמה מחייבת הגילוה למתנוולין היכא דמוכחא מלתא שלא נתרשלו ולא כוונו ולא פשעו וכל מגמתה להרחיק הנוול והצער ואנינות הדעת בשמחת י"ט וכמה הקלו בדברים רבים משום שמחת י"ט א"כ המתחסר להתנוול ולהצטער לאו כל כמיניה ולא חש לקמחיה".

עד פה באו דברי פי חכם חן; ויהי כבלותו לדבר את כל הדברים האלה תרדמה לא נפלה עלי עור ואיקץ משנתי. הנה לך כל מהנה החלומות אשר פגשתי למצוא חן בעיני ידידי; ועתה מה לי פה כי אראה כרוב א' מקצה מזה ה"ה אוהבי החכם יש"ר בספרו הנחמד „מאמר התגלחת" ואחריו יאיר נתיב הרב אשר ראיתי בחזיונות לילה המתיר גילוה הזקן בהה"מ, וכרוב א' מקצה מזה ה"ה בעל „תגלחת המאמר" ואחריו מהשיך עצה במלין בלי דעת הבהור יעקב יחזקאל הלוי בספרו „תספורת לוי יניות" הנדפס בברלין בשנת התקצ"ט האוסר גילוה הזקן בהה"מ?

ואנחנו לא נדע מה נעשה אם כל אחד ואחד בונה במה לעצמו ונהיה אם כן פוסחים על שתי הסעפים אם ללכת אחרי המחמיר אם ללכת אחרי המקיל; לכן אענה אף אני הלקי לעשות פשרה ביניהם בדבר שעקרי הדת סוף סוף אינם תלוים בו. וגם כי צעיר אנכי בקרב מחנה ישראל לא אעשה כאיסתירא בלגינא קיש קיש קריא כי מכיר אני את ערכי השפל ולא אצעק ואשוע בקהל רב „הטו אזנכם ולכו אלי שמעו ותחי נפשכם" כאשר עשו בזמן הזה הדוברים עתק בגאוה ובוז ורבים הללים הפילו ועצומים כל הרוגיהם, אך אדבר בלשון רכה לא בהפזון ולא במגוסה כאשר הכמים הגידו, מתון מתון ד' מאה זוזי שויא. כל הדרכים הם בהזקת סכנה אם מבריחים החולכים עליהם מן הקצה אל הקצה ורק דרך האמצעי הוא הטוב הערב והמועיל להתהלך בטה עליו, והחכם עיניו בראשו, לאהבה אותו ולדבקה בו, יבחר בו ויתקרב אליו; הנה כבר שבחו ורוממו את הדרך הממוצע בין ב' הקצוות גם הז"ל בירושלמי מ' הגיגה פ"ב והנשר הגדול הרמב"ם בפי' המשנה ובמורה נבוכים והכמים אחרים, ועין מה שכתב עליהם בחכמה ודעת הרב צבי הירש חיות נר"ו בספר „עטרת צבי" [בהקדמת מאמר „תפארת למשה"] הנדפם בזאלקווא בשנת התר"ב. הנה רוח המושל בזמן הזה נקרא בפי הצרפתים le juste milieu, ומי יזיד לדבר דבר נגדו? כל סדרי הטבע הטבעו עליו, עליו יתוך שלום בין איש לאחיו, עליו יוכל כל איש להיות שמה בהלקו, ועליו יהיה האדם בריא וחזק, ובכל אשר יעשה יצליה גם עד זקנה ושיבה; ואם הדבר כן למה חקו גילוה הזקן בהה"מ לא יתבררו ויתלבנו עליו? אחוך שמע לי וזה הזיתי ואספרה: זוג של ספרים אל יעבור על פני איש בהה"מ אלא עד מהצית שער זקנו ואז ירחיק ממנו כל צער וכל נוול, ואשרי אנוש יעשה זאת כי בדרך זו ישפות שלום למתיר ולאוסר הגילוה בהה"מ וישקיט מדנים בין אחים, ואהלי יכונו דרכי ותאבה לעצתי ואל יהיו עוד בני ישראל לפוקה ולמכשול ללעג וקלס בקרב העמים בהצותם על דברים

אשר אין להם שחר ואמרו כל הגוים כי טה מראות עיניהם מהשכיל לבותם ולא דעת ולא תבונה בהם; יראו ישרים וישמחו ויבטחו בה' לשמוע בקולו ולשמור מצותיו עד נצח.

על ענין האבל בהח"ט אשר דברת אלי, לך נא אל הפוסקים ושמה תראה כי היתר הגילוח אינו הל עליו בכל שלשים, ומה לתבן את הבר? דיני האבלים לחוד ודיני שאר בני אדם לחוד.

ואתה ברחמיך הרבים פרוש נא סכת שלומי על אוהבי היקרים הכמים ונבונים ר' פנחס ר' נפתלי ור' דניאל יהד כלם כהנים לה' לעמוד לשרת באמת ובתמים ולהאיר על ארצם שמש התבונה ויסע עמוד ענן הסכלות מפני אנשי עמו ויעמוד מאחריהם; דבר נא באזניהם את כל אשר כתבתי אליך, והנני מצפה בנפש הפצה לדעת הייטב בעיניהם אם לא.

יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך, אוהב טהר לב, ואתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום.

נאם שומע אמרי אל, תולעת ולא איש **יו"אל.**

פה **פאדובה** בהרש השני בתשעה להרש וגם **את הזקן** תספה לפ"ק.

Nr. XIII.

ב"ה.

תשואות הן הן לאדוני על מה שדבר בכבודי ומרים ראשי על דבר אמת וענוה צדק כי לא במסתרים יהרוג נקי אבל עיניו להלכה יצפונו הדובר שלום לכל אדם ויחדו יהיו תמי"ם עם אבי המשוררים איש הידוע ויהי שמעו בכל האר"ש. משל"ו מקרבו יצא שבט משלי"ם שלח הציו ביושב בסתר לאמר אתה תהיה על ביתי למשל ולשנינה, כל זה איננו שוה לי בכל עת שאפתחה פי במשל אחר מה לתבן את הבר? אם אמרתי רוץ נא הבר הנה לנו בזה שני דברים ישרים: א' שהחרוז יצא כלו שלם. והב' שבהוד השיר אין הסרון וטעמו בתוכו רוץ נא הבר מהרה הושה אל תעמוד מהציל כלי הקדש בתוך להבות אש כי פן תקבר כאחד הרקים בנפול הבית והעליה עליך, ואם לא תרוץ באבד הזמן לבטלה מה תתגבר בעת שלא תוכל?

ויהרר דור הרדה גדולה עד מאד ויאמר מי לך פה דובר נבלה ראשון לציו"ן?

על מה ועל מה לבו הרד ואין מחריד? אני יודע באמת שבעתי ברזל ועופרת כתבתי ראשון ולא ראשון, ואולי המעתי הסר ויש באיזה מקום ורצה להניחה במלה הזאת. אנכי ידעתי כי בתם לבבו עשה זאת, ואין בקרבו עון אשר חטא, ולמה אכתוב ראשון רחוק רחוק מי יבואנו בענן הזה כרחוק מזרח ממערב?

זאת אשיב אל לבי על איך נפלת איך אכלת, זה יצא ראשונה, מה הדבר הקשה תביאון המלות איך איך לתענוג האזנים להשבן כחומין לשנים וכעשן לעינים?

הלא ראינו בכתוב איך נפלת משמים, ונשאו עליך קינה ואמרו לך איך אבדת! ואשר על ידו השנ״י אינו רואה עין בעין ב׳ משקלים שונים שהרי בחרוז א׳ נשא על שפתיו ב׳ פעמים איך ואיכה (בח׳ לפני הדרוש איך תתערער? איכה תבער? וכו׳ ובט׳ שהוא מקום היותו איכה נפלת איכה אכלת, גזר אומר איך ירד צר אין לא נעצר, איכה גם בך וכו׳) ויען השלי״ש ויאמר: ארוני יורה זקים והרב פיפיות בידו בכתוב הנעלם מעיני ידידי והכה בנעימים קדקדי, אך ישוב עמלו בראשו.— בהיותי מכיר את ערכי ואנכי עפר ואפר, אבל עם כל זה הרבה פעמים למדתי והבנתי בחקי ומשפטי השיר בלשון איטליאה ומצאתי כדבריו כן הוא היות שוה un verso senario tronco לאחר piano בתנועה א׳ יותר, ועם Sdrucciolo בן ה׳ תנועות, ויתחברו בשיר א׳ כרצון כל איש ואיש המשורר: — ושלשתם sdrucciolo — piano — e — tronco מצינו ברוב האנקריאונטיקי (anacreontici), ובכן אם פעמי מרכבותיו יתנו קולם בבואו אל הקדש מעם לועז אין לי תשובה ואני בתמי אלך ויד אשים למו פי.

ועל ארבעה ל״ו אשיבנו במלת רגזו (ואל יהר אף אדוני וברגז רחם יזכור) למה לא כתב רגזו בקמץ באשר[1] שמענו כן ראינו בעיר ה׳ צבאות בעיר אלהינו אלהים יכוננה[2] עד עולם סלה, הלא היא המקרא הקדושה בתיבות רבות של זה השרש במקום רגזו בן שלש נקדות לא ידענו איזה מקומו בכל הארבעה ועשרים? וגם כפי דעתו[3] להבדיל בין ענין הלהלה והרון אף יש לו מקום להוציא מלת רגזו מפסוק מעצבך ומרגזך שרד״ק הביאו בשרשים עם הרלו רגז, ועוד Omnia eius שפתיו ברור מללו בשרש רגז Reuchlin in Rudimentis [3]hebraici verbi significata tendunt ad commotionem irae vel timoris sive terroris.

ועל זה האופן דברו הענקים אנשי השם בוקסטורפי״ו, זאנולינ״י, ופאגנינ״י באוצרותם.

אל דופן החמישי הנני בא על ההרים אשר תלו בי שגגה אם קפצתי על הגבעות ושכחתי מלת מקום ואמרתי תקע יתד בלתי נאמן כי היה לי לומר יתד במקום בלתי נאמן. הקורא נעים ישקני במי הסילו״ח אם פסחתי על הפתח של פסוק ברור ומפורסם בישעיה כ״ב: ומי איש בער ולא ידע כי יתד ל׳ נקבה אף שהקדמונים אמרו כל דבר שאין בו רוח חיים זכרהו ונקבהו?

די בזה. ורקדוקי עניות הן היתדות הנבלעות בשיר נאה ומשובח, אך הפצי היה להראותו שלם בתכלית השלמות ולכן דברתי עד הנה.

את כל זה יביט אדוני מעני ונכה רוח למען לא יספר דור אחרון ויאמר הראית כי נכנע א"ה א"ב מלפני דוד בשנות"ו את טעמו לפני ענ"י הל"ך ויגרשהו וילך עם כל זה תמיד תהלתו בפי עם שדבר אדוני האר"ש אתי קשות, כי מלידה מבטן ומהריון ידו אוהזת בנעם מיתרי החליל בנוי לתלפיות בהיות בונה בית השיר כלו לשון פסוק אין ערוך אליו ועשה את עולתו במשובה ומפואר בלשון הסידיו ועבדיו ובשירי דוד לו נאה ולו יאה להללו כמו שכתב De Carmen cospicuum seu elegans est, in שיר ראוי וזה לשונו: Munstero quo duae rytmicae literae et versus sibi respondent, ut אגריל תורה גם אאדירה, אגיד לכל מה בלבבי: אתן עזרי, ללשון עברי, ארחיבהו עם מכתבי. — על דברי השיר הזה אני סומך ואם ימחול אדוני לעבדו הטרוד בנכסיו אשר פזו הוא כמים אשר מעל השמים, יצ"ו ה' אתו את הברכה באסמיו ובכל משלה ידיו כי נאמן **שמואל** יחי אדוני **דוד** לעולם אכי"ר.

אם ישאל לשמי
הוא **פל"א.**

יאמר נא **שמואל** דעתו דעת עליון על שירי למינדילסו"ן ולא אקון בתוהכתו אם יסודתה בהררי קדש על אדני האמת והצדק וש"ר.

Nr. XIV.

בעז"ה.

לידיד נפשי רעי כאה לי לחכם ונבון כמהה"ר **שד"ל** נר"ו **הברכה והשלום** (נצ"ק) וההיים מן העולם ועד העולם אמן ואמן.

בחירי רצתה נפשי! בשתי וגם נכלמתי להרים פני אליך כי עונותי רבו למעלה ראש על אשר אחרתי עד עתה להעלות על מזבחך דברים ישרים ונכוחים והנה אין קול ואין עונה ואין קשב רק דממה דקה לאגרתך המלאה לה אמי"ר מתוק מדבש ונופת צופים ובה כברתני ונחמתני זה ד' הדשים, ובין דא ובין דא בא אלי אהד מן התלמידים יוסף ישראל איינהאָרן שמו ובידו כתיבה אחרת מימים לא כבירים ונתת שמחה בלבי כי אראה שמך מעשה אצבעותיך אשר כוננת להליץ בעד רבינו גרשום ולמחבררתו הנפלאה; להכין הודה ולסעדה ולמען תצא מהשיכה לאורה במשפט ובצדקה מעתה ועד עולם.

ועתה מה לי פה לדבר נגד משפטך אשר הרצת וכגוי עז פנים אשר לא ישא פנים למתקן וכחיתו יער אשר נער לא יחן?

חלילה לי מעשות זאת ולדבר דברים אשר לא כן ואשר אין להם שחר! האיש אשר נמצא העתק ר' גרשום בידו הוא יהיה לי עבד ויתן לי לרשיון

ההדפסה עקסעמפלאר א׳ על קלף וה׳ או ו׳ על נייר ויתן י׳ או י״ב גם לידידי ובזה יצא להפשי הנם אין בכף.

מצאתי ראיתי בם׳ Jüdisches Athenäum S. 128, 129 דברי פי חכם חן על אוהבי היקר בנך אוה״ב ג״ר נוחו עדן, ולא יכולתי להתאפק להביאם אליך ותמצאם בתוך האגרת הזאת אות באות מלה במלה; הלא מצער הם ותחי נפשך.

ל״ה מארבעים „נזם זהב״ אשר תחת ידך תתנם ותשלחם לאט לאט כפי מסת ידך לאנשים הנקובים בשמות ברשימה הלוטה פה ועמך הסליחה לעוני אם רב הוא; וחמשה הנשארים יבאו אלי על ידי איזה מאוהבי.

הנה לך ד׳ שירים אשר שרתי לרועה נאמן זה דודי וזה רעי כמוהר״ר מרדכי אשכנזי; אמרנא לי בטובך הגדול הימצאו חן בעיניך אם לא, ויהיו אמריך בפי כדבש למתוק. —

אקוה מהי״ת ישלח עזרו מקדש ומשאון יצילני, ואכתוב לך בארוכה ולא יראו פניך ריקם, וזה יהיה טרם כלות ימי הרגל. —

בשמחה ובטוב לבב תהוג לארך ימים ושנים (ודשנים ורעננים יהיו) עם כל בני משפחתך היקרה את חג המצות הבע״ל, וימלא ד׳ כל משאלותיך וחיית ורבית ככל אות נפשך וכרצון

אוהב דבק מאת

יו״אל.

פה טריאסטי במעלי יומא דפסחא דשתא הכא התרי״ט.

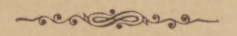

Nr. XV.

כ״ק.

יו״א ל לאשה חכמת לב, היקרה בנשים, היתה לראש פנה והיא נפלאת בעינינו ובישראל גדול שמה, פיה פתחה בחכמה ולחם עצלות לא תאכל, לשונה עט סופר מהיר ויהללוה בשערים מעשיה מרת רחל מורפורגו מב״ת יושבת בעיר רוכלים שמה טריאסטי על שפת הים יע״א.

חשתי ולא התמהמהתי לעשות את בקשתך, הנה שמתי עיני על הקינה אשר חברת בטוב טעם ודעת להכין הוד״ה ולסעדה ולתתה עליונה על כל גדותיה במדה במשקל ובמשורה ולא תהיה לקלסה בכל הארצות ויהיו דרכיה דרכי נעם כמנהג המשוררים בזמן הזה אשר פלס ומאזני השיר בידם ואל ישובו לכסלה.

לכן שמעי נא וראי והטי אזנך לטורים אשר כתבתי באשר ישרו בעיני והנה הנם על שפת היריעה הזאת, אך אם לא מהשבותי מהשבותיך ולא

דרכיך דרכי הסירי את הבגדים הצואים מעל הקינה ולבשי אותה מהלצות כמשפט הראשון והיו כלא היו אמרי פי והגיון לבי.

קומי רני יומם ולילה גם עד זקנה ושיבה והיית ורבית ככל אות נפשך וכרצון

דובר אמת בלבבו

יוסף אלמנצי מפאדובה.

פה טריאסטי ביום ח"ג להדש הרביעי **דברתי** בלשוני לפ"ק.

636, 655, 657, 658, 671, 672, 674, 675, 676, 677, 681, 682, 683, 685, 690, 691, 697.
Sachs M. 688.
Vicende 34, 41, 43, 44, 67, 153, 160, 162, 167, 170, 176, 178, 183, 210, 213, 236, 237, 238, 240, 241, 252, 274, 293, 313, 320, 371, 392, 402, 432, 498, 507, 539, 571, 620, 651, 653, 674, 711.
Zelman S. V. 643.
יעקב בן חיים בן אדניהו 463, 465, 467.
מהר״ל 508.
מצבות varie 408, 411.

DIDACTICA.

Criterii d' insegnamento 329, 594.
Criterii di studio 9, 88, 110.
Ebrei Palestinesi 499.
Piano d' istruzione rabbinica 520.
Testi d' insegnamento 244, 249, 323, 329, 480, 527.

ETIMOLOGICA.

Italiana 31.
איספקרפסטי 605.
הפקר 224.
עורף 624.
שיבול 624.

EXEGETICA BIBLICA.

Biblia etiopica 408, 410, 411, 414, 436, 437, 439, 440, 443, 446.
Interpretazioni 13, 15, 16, 17, 20, 22, 27, 56, 57, 58, 60, 63, 64, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 75, 76, 78, 79, 80, 82, 83, 84, 85, 90, 100, 107, 109, 111, 112, 113, 115, 117, 118, 120, 124, 125, 130, 131, 132, 133, 135, 136, 137, 138, 147, 148, 159, 160,

Morpurgo Giuseppe Lazzaro 169, 467.
Morpurgo Rachel 307, 310.
Morte d' הרי"ק 210.
Munk 510.
Opere 23, 26, 34, 39, 40, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 58, 64, 66, 67, 69, 71, 77, 84, 88, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 103, 104, 105, 106, 109, 114, 116, 117, 119. 140, 141, 142, 143, 145, 148, 157, 166, 180, 182, 184, 187, 191, 200, 201, 202, 203, 210, 224, 225, 227, 228, 229, 252, 258, 269, 273, 279, 280, 281, 282, 284, 288, 289, 290, 291, 293, 303, 305, 309, 312, 319, 320, 324, 326, 339, 343, 348, 349, 354, 364, 383, 385, 392, 393, 396, 397, 399, 400, 401, 402, 403, 414, 420, 429, 432, 433, 437, 445, 454, 459, 471, 482, 483, 487, 490, 492, 493, 496, 514, 515, 522, 525, 526, 527, 528, 529, 542, 543, 547, 551, 561, 562, 564, 566, 571, 572, 599, 601, 608, 613, 620, 621, 523, 628, 630, 631, 635, 637, 638, 639, 640, 643, 645, 650, 651, 659, 663, 665, 666, 671, 672, 676, 683, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 698, 699, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 714, 716.
Pardo, def. 1839, 192.
Porto Emanuele di Trieste 168, 169.
Prima moglie Ghirondi 59.
Rapoport 399.
Randegger M. G. 545
Relazioni 9, 14, 22, 34, 48, 52, 57, 82, 148, 150, 165, 168, 169, 171, 194, 197, 202, 207, 220, 233, 234, 241, 249, 261, 262, 263, 266, 270, 271, 281, 298, 306, 316, 339, 340, 347, 350, 355, 356, 405, 433, 497, 509, 516, 530, 531, 534, 536, 540, 541, 543, 551, 554, 561, 590, 591, 597, 598, 615, 621, 633,

307. 310. 311. 314. 315. 322. 338 341. 343. 344.
345. 346. 350. 351. 354. 357. 358. 359. 360. 362.
363. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374.
375. 376. 378. 379. 381. 383. 384. 386. 387. 388.
389. 390. 395. 403. 404. 407. 409. 412. 418. 420.
424. 428. 429. 431. 434. 443. 444. 447. 450. 451.
479. 489. 494. 496. 500. 502. 506. 512. 513. 516.
517. 535. 537. 538. 542. 545. 548. 556. 568. 569.
572. 574. 577. 578. 579. 580. 584. 586. 587. 588.
589. 593. 595. 596. 597. 598. 602. 607. 608. 609.
612. 613. 615. 616. 617. 618. 621. 625. 626. 627.
634. 643. 646. 649. 654. 663. 664. 665. 668. 669.
672. 677. 684.

Donolo 472. 497.

Elia Grammatico 60.

Emmanuel 510.

Forti Eugenio 468.

Gentilomo Sanson 229.

Ghirondi Rabbino M. S. 390.

Gikatilia J. 647, 652.

Lattes Abram Rab. 219.

Lavrat padre di Donasch 455.

Lolli Eude 339.

Luzzatto Benedetto 420

Luzzatto Filosseno 127, 243, 245, 246, 247, 252, 255, 257, 263, 279, 284, 321, 340, 392, 393, 394, 395, 398, 399, 401, 402, 406, 408, 409, 426, 432, 433, 435, 442, 453, 459, 461, 468, 469, 472, 473, 483, 484, 486, 488, 489, 490, 491, 492, 499, 501, 509, 571, 595.

Luzzatto Marianna 659.

Maimonide 458.

Menachem b. Saruk 286, 287.

Mendelssohn 572, 664, 677.

מנחת קנאות 209.
מ ק ברישא רמ״ז 498.
מקדש מעט vel ס׳ ההיכל 89.
ס׳ דסודות di Mosè de Leon 392.
ס׳ הרמון 385.
ס׳ יצירה 158. 161.
סלח 656.
קול עוגב 454.
קיקיון 630.
קליר 265.
רבינו אשר על התלמוד 470.
ר״י קרא 83.
תורום 189.
תולדות יצחק ossia poesie del Dr. Isach Luzatto 177. 178. 179.
תחכמוני tradotto dal Dr. Kaempf 280.
תפלות וברכות 174.
תשובות תלמידי מנחם ודונש 377.

BIOGRAPHICA.

Albero e cognome 209. 258. 279. 330. 711.
Alfessi 219.
Almanzi G. 20f. 641.
Autobiografia 600.
Autoritratto 7f. 53. 55. 67. 176. 196. 322. 424. 432. 445. 468f. 553. 604. 642. 674.
Bassan 467.
Cappello L. 43.
Cohen Binjamin 467.
Colonymos Rabbino 219. 645.
Contributi altrui ad opere proprie o famigliari 448. 606. 619. 672. 678. 680. 700.
Contributi ad opere d'altri 134. 139. 141. 142. 153. 158. 189. 216. 262. 263. 266. 268. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 285. 296. 297. 298. 300. 301. 302. 304.

AKADE

ערובין di אשרי 466.
בחיי 467.
בחינת הקבלה di יש״ר 532.
בחינת עולם versione 567.
ביאור קצר di Abenesdra 217.
בית און di Rosenthal 199, 200.
בן בוזמאן 656.
דברי אגור e לשון למודים 51.
היכלות 417.
הגלות והפדות 170.
הד אורים 467.
הכתב והקבלה di Meklenburg 192 195.
הרכסים לבקעה 454.
הרמב״ן commento 153.
השר מקוצי 223, 230.
ויכוח התורני עם הפילוס 557.
הידה di ראב״ע 503.
ילד זקונים 217.
יסוד מורא di Abenesdra 122 123.
יסוד עולם 210.
יריעות שלמה 89.
כבוד אלהים שי״ר 563.
כוזרי 502.
כל בו e figure nella carta 598.
כל בו e מהרי״ל 282.
מאור עינים 74.
מאמר di פלטיון איש רומי 189.
מבחר המאמרים di Natan Ben Samuel e אגרת השבת d'Aben Esdra, pubblicati dal Rabbino Piperno di Livorno 229.
מהלך 467.
מוסר השכל di ר׳ האי גאון 52.
מחזורים varii 83. 152. 174. 180. 181. 189. 190. 192. 214. 223. 242. 308. 339. 392. 414. 415. 416. 419 421. 422. 425. 534. 558. 565. 566.

Martinet תפארת ישראל 149, 151.
Mendelssohn 512.
Mss. 101, 533, 559, 701.
Munk, Memoire sur l' Inscription de Sidon 560, 582; Morè 562; Leçon d' ouverture 709.
Mussafia, opera alfabetica 524.
Paggi, Grammatica 667, 672.
Parallelo fra Rascì ed Abenesdra 221.
Pesaro A., Grammatica 294, 318.
Rabbinowicz, Grammatica 395.
Rapoport, opere 530.
Recanati Grammatica 331.
Reggio, Isaia ecc. 92, 108.
Rouseau, Emile 231.
Saadia (R.) 341.
Sachs Senior 471.
Salom Abr., Aristotile, Maimonide 20, מאמר השכל; storia רוח di Padova 31.
Scrittori israelitici 324, 341.
Steinschneider, Catalogo 477, 478, 639, 644; Jüdische Literatur 449, 450, 477.
Stern S. G., Iscrizioni lapidarie Vienna 519.
Tedeschi Marco, Elegia 573.
Tiboni, Misticismo 511.
Traduction des Lusiades de Camoens en hébreu? 380, 382.
Ugoni C. 610.
Vincenzi Prof. 328.
Wahltuch, Jefte 660.
Wertheimer, Jahrbuch 621.
Wolf, Catalogue livres Dr. B. Beer 587.
Zunz 324.
אגרות יש"ר 128. 129.
אוהב נשים 557.
אור זרוע 385.

Bloch (Univers Israélite) 445.
Carmoly di Bruxelles, Sur Abrabanel et Moscato 212.
Carmoly ד"ה לבני יחייא 481.
Coen tipografo, Reggio 555
Commento sul libro Jetzirà d' Isaach Israelita 223.
Costa, Pedagogica 521, 523.
Dante 613.
Ehrenreich 326.
Eichenbaum, Sur Aben Esdra 219.
Ewald, Grammatica 530.
Fiorentino Salomone 652.
Franzès 608, 670.
Galliciolli 292.
Geiger, Grundzüge 340.
Geiger, Was hat Mohammed 413.
Gesenio, Thesaurus 53, 127.
Guriel, Inno tradotto 673 Elementi lingua caldaica 676.
Hitzig, Ezechiel 397.
Hupfeld, Exercitations ethiopiques 327.
Igel (Abramo?) zio di L. E. נשא מתתיהו 689.
Israelitische Annalen 212.
Jellinek גנזי הקבלה e ms. principalmente cabalistico 430, 433.
Jellinek, Moses ben Schem Tob de Leon 385.
Jost 324.
Karà Giuseppe 423.
Kayserling, Mendelssohn's Leben 661, Navarra 680.
Lattes A. E., Talmudismo 648.
Lasinio, Averroe 672.
Leon da Modena, autografo 441.
Lettere del Nord 146.
Levy di Breslavia, Etudes phoeniciennes et Lecture sur l' inscription sidonienne.
Luzzatto Giacob, opere 437.
Maimonide 230, 281, 644.

II.

Indice alfabetico delle materie.

NB. Il numero arabo indica il corrispondente numero romano progressivo della lettera.

La rubrica Biographica, dove non è altrimenti specificato, si riferisce a S. D. L. — f = fine.

ASTRONOMICA.

Calendario giudaico 219, 333, 334, 337, 442, 456 458, 580.
Era spagnuola 458, 259.

BIBLIOGRAPHICA.

Aben Esdra 141, 286, 569, 575.
Annuario israelitico italiano 471.
Archives israélites de France 222.
Ascoli, Pasitelegrafia ecc. 383, 392, 408, 687.
Balbo 324.
Bemporad, Pedagogica 521.
Benamozegh, Esseni 681, 682.
Bibbia grande di Soncino in Pesaro 421, 423.
Bibbia Pagnini 505.
Biblioteca Bodleiana 504.
Bibl. univ. del Coronelli 88.

Szanto S. 715.
Tamagni 248.
Tedeschi M. 547, 573.
Tedesco David Vita 257, 269, 289, 291, 314, 315.
Tedesco M. 261.
Tiboni P. E. 476, 495, 505, 511, 556.
Tivoli Giuseppe Vita 12.
Trieste Gabriel 55.
Turomenha 380.
Ugoni Filippo 610.
Uzielli Raffael 510, 585
Veneziani Vitale e Giacomo 241.
Viterbi D. G. 139.
Wahltuch Marco 660.
Wiener M. 487, 493, 507.
Wolf G. 571.
Zambelli Antonio 331, 335, 336, 342.
Zelman Samuel Vita 56, 60, 61, 82, 83, 156, 168, 169, 333, 643.

Pesaro Maurogonato I. 329.
Pétavel 697.
Philippsohn 162, 170.
Poli Baldassare 259, 657.
Pontassi M. 125.
Pontremoli Esdra 305, 514, 543, 546, 594.
Randegger G. A. 146, 377, 415.
Randegger Teresa 485.
Reggio A. V. 103, 167.
Reggio I. S. 1, 2, 3, 4, 5, 15, 16, 17, 23, 40, 44, 47, 48, 52, 89, 90, 92, 108, 120, 121, 122, 123, 128, 129, 132, 140, 176, 184, 188, 190, 191, 194, 200, 209, 211, 215, 217, 264.
Reggio Leon 276, 277.
Romanin Samuel 462, 527.
Rosenmüller E. F. C. 107, 109, 111, 113, 115, 116, 117, 133, 135.
Rosentahl S. 199.
Rovighi Cesare 320.
Sachs F. 688.
Sachs M. 242.
Schmid Antonio 18, 19.
Schröter Robert 618, 634.
Segrè Elena 240, 243, 245. 247.
Segrè Raffael Benedetto 58, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72. 73, 74, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 84, 85, 118, 119, 127, 130, 131, 137, 138, 147, 149, 151, 187, 193, 202, 210.
Selvatico Pietro 295.
Soave Moisè 421, 423, 450 465, 466, 542, 544, 549, 552, 563, 580, 588, 612, 625, 626, 639, 641, 642, 644, 645, 712, 713.
Steinschneider M. 450, 467, 470, 477, 478, 482, 489, 494, 496, 500, 502, 506, 513, 517, 518, 537, 545, 566, 579, 596, 613, 615, 621, 653, 663.

Luzzatto Isaia 313, 419.
Luzzatto Moise 234.
Luzzatto S. D. 6, 105, 114, 124, 185, 283.
Magnus E. F. 683.
Mainster A. 175, 201, 203, 205. 218, 225, 233, 235, 238, 252, 279, 280, 338, 375, 427, 460, 557, 559, 587, 593, 600, 619, 627, 631, 635, 637, 668, 669, 691, 692, 694, 695, 696, 698, 699, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 710, 716.
Mannheimer I. N. 675.
Manzoni Alessandro 250.
Maroni D. 166, 602.
Martinet Adam 405, 678.
Miniscalchi Conte 646.
Momigliano I. D. 144.
Morpurgo David 154, 171, 172, 666.
Morpurgo Rachel 93, 177, 179, 307, 310.
Mortara M. 237, 512, 525, 528, 558, 568, 569, 572, 586, 589, 608, 609, 616, 670.
Munk Salomone 220, 394, 582.
Nardi Francesco 351, 584.
Neubauer Adolf 605.
Neumann Roberto 213.
Nissim Salomone 204.
Olper S. S. 126, 181, 254, 674.
Osimo L. 153.
Padovani Lustro Alessandro 10, 11.
Pardo G. 141, 142, 143, 145, 157.
Pavia Gentilomo Eugenia 296, 298, 300, 301, 302, 304, 306, 311, 316, 322, 330, 348, 354, 358, 363, 370, 371, 374. 378, 379, 382, 398, 404, 418, 431, 434, 538, 553, 554, 590.
Perles Josef 623.
Pesaro A. 294, 318.

Hammer-Purgstal 356.
Hupfeld Hermann 327.
Kayserling M. 661, 664, 677, 680.
Igel L. I. 355, 689, 714.
Jellinek A. 285, 388, 391, 392, 393, 397, 399, 401, 412, 430, 541.
Jost I. M. 212, 219, 221, 222, 223, 226, 229, 230, 286, 352.
Lasinio Fausto 448, 497, 504, 530, 658, 667, 670, 672, 673.
Lattes Abram 95, 112, 136, 160, 163, 180, 182, 183, 192, 195, 196, 197, 214, 216, 224, 227, 255, 258, 265, 270, 308, 317, 361, 475, 480, 515, 516, 570, 636, 638, 640, 693.
Lattes Elia Aron 34, 36, 648.
Lattes Giuseppe 57, 88, 332, 490, 532.
Lebrecht F. 281.
Letteris M. 178.
Levi Giuseppe 488, 581, 685.
Levi M. B. 555, 567, 595, 622, 628.
Lewy M. A. 597.
Lolli Eude 334, 349, 373, 389, 425, 429, 402, 564, 601, 603, 604, 606, 607, 686.
Lolli Salomone 8.
Lolli Samuel Vita 22, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 39, 42, 46, 50, 51, 62, 63, 75, 86, 87, 91, 94, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 104, 106, 159, 165, 228, 236.
Loly David 256, 321.
Longhena Francesco 558, 577, 655.
Luzzatto Filippo 232.
Luzzatto Filosseno 246, 396, 402, 406, 408, 410. 411, 413, 414, 416, 417, 422, 426, 432, 433, 435 436, 437, 438, 439, 440, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 449, 453, 455, 456, 457, 458, 459, 463, 464, 468, 469, 471, 472, 473, 474.
Luzzatto Isach 33, 54.

Coen Porto Moisè 629, 662.
Cohn A. 451, 499, 522, 551, 560, 561, 562, 651, 656, 659, 690, 709.
Collegio Rabbinico 37.
Commissione Israelitica pegli studi, Verona 244.
Comunità Israelitica di Trieste (ai Capi) 35.
Consolo Cav. Giuseppe 520.
Costa I. 521, 523, 526, 529, 531. 534, 535, 576, 583, 591, 611, 614.
Costantini Giuseppe 155, 164.
Dalla Volta S. V. 134, 158, 161, 174, 189, 208.
Delitzsch Franz 152, 671.
Direzione delle Scuole religioso - morali israelitiche di Rovigo 323.
Dreyfuss S. 536.
Dukes Leopoldo 575.
Ehrenreich Moise 282, 287, 288, 290, 293, 299, 309, 312, 326, 503, 550.
Federici Fort. 239.
Formiggini Saul 9, 13, 14, 41, 43 45, 49, 53.
Frankl L. A. 515, 620.
Frankel Z. 400, 539.
Fürst Julius 152, 207, 253, 337.
Gallico Giacomo 249.
Geiger A. 339, 340, 341, 343, 344, 346, 347, 350, 357, 359, 360, 362, 367, 368, 369, 372, 376, 384, 386, 387, 390, 395, 403, 407, 409, 420, 424, 441, 454, 479, 490, 498, 508.
Gesenio Guglielmo 150.
Ghirondi M. S. 59.
Gottlieb (Gentili) 7.
Graetz H. 649.
Grego Abramo 148, 173, 198.
Guastalla A. L. 366.

I.

Indice alfabetico delle persone.

NB. Il numero arabo indica il corrispondente numero romano progressivo della lettera.

Alatri Samuel 328, 365, 540.
Almanzi Giuseppe 20, 21, 26, 32, 38, 303, 598.
Almeda Gtuseppe 186.
Anonimo 231, 267, 292, 325, 533, 632, 647, 650, 652 679, 701, 711.
Ascoli Graziadio Isaia 297, 383, 633, 687, 700.
Basevi G. S. 524.
Benamozeg Elia 345, 617, 681, 682, 684.
Berlan Francesco 272, 274, 275, 285.
Besso Giuseppe 592.
Bianchi-Giovini A. 260, 262, 263, 266, 268, 271, 273, 278.
Blumenfeld Ignazio 630.
Boncompagni Principe Baldassare 574, 654, 665.
Busch Isidor 319.
Cahen S. 483, 486, 492, 501.
Cantoni Lelio 110, 284, 324, 353, 364, 565.
Carmoly E. 481.
Carrer Luigi 251.
Cavalli Pietro 428.
Civita E. 206.

M. T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

EPISTOLARIO

ITALIANO, FRANCESE, LATINO

di

SAMUEL DAVID LUZZATTO

L' opera uscirà alla luce nei primi mesi del 1889. Consterà di circa 70 fogli di stampa e sarà data per Lire 16 a chi vi si sarà prenotato presso l' avvocato Giuseppe Luzzatto in Padova Via Vignali No. 3890 A.

Ecco gl' indici delle persone, a cui sono dirette le lettere, e delle materie in esse trattate.

B 38 II.

בית אוצר
הספרות

II.